Fq 5003

MELLÉKLET

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1969

XXIV. új évfolyam

LAPKIADÓ VÁLLALAT
BUDAPEST

Tartalommutató
a Jogtudományi Közlöny XXIV. 1969. évfolyamához[1]

Állam- és jogelmélet

Tanulmányok

Antalffy György: A jogalkotás és a jogalkalmazás állam- és jogelméleti vonatkozásairól 499
Samu Mihály: A Magyar Tanácsköztársaság jogpolitikája és jogalkotása 299
Szabó Imre: Jogtudományunk nemzeti és nemzetközi jellegéről 213
Szabó Imre: A kodifikáció időszerű általános kérdései 493
Tamás András: A jogtudat meghatározása, gyakorlati vonatkozások 15

Államjog. Alkotmányjog

Tanulmányok

Ádám Antal: A szocialista alkotmányosság néhány gyakorlati problémája 429
Bihari Ottó: Alkotmány és államszervezet a Magyar Tanácsköztársaságban 275
Kovács Kálmán: Államjogi változások a „Magyar Népköztársaság" idején 1918/[19]19-ben ... 69
Pikler Kornél: A polgári parlamenti házszabályok fejlődése 152
Riege, Gerhard: A Német Demokratikus Köztársaság 1968. április 4-i Alkotmánya 437
Sarlós Béla: A nemzetek jogai és a föderatív intézmények a Tanácsköztársaság jogrendszerében 306

Szemlecikkek

Ádám Antal: Bihari Ottó: Összehasonlító államjog. Bp. Tankönyvkiadó, 1967. 381 p. [Könyvism.] 200
Ádám Antal: Beér János: Szocialista államépítés. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 345 p. [Könyvism.] 678
Markos György: Dahl, Robert A.: »Ki kormányoz? Demokrácia és hatalom egy amerikai városban.« (Who governs? Democracy and Power in an American city. 1955. 355 p.) [Könyvism.] 131

ÁLLAMIGAZGATÁSI JOG

Tanulmányok

Kilényi Géza: Az elévülés az államigazgatási jogban 239
Sárközy Tamás: A vállalatirányítás elvi kérdéseiről 89
Schönwald Pál: A gazdaságirányítás rendszere a Magyar Tanácsköztársaságban 313

Szemlecikkek

Szűcs István: Tudományos vita a „Magyar államigazgatási jog. Általános rész" c. egyetemi tankönyvről 195

PÉNZÜGYI JOG

Tanulmányok

Hidas János: Az aranyértékzáradékok hatályosulásának mai állása 34
Széll András—Szász Tamás: A beruházási piac szabályozása 352

Szemlecikkek

György Ernő: Meznerics Iván: Banking bussinnes in socialist economy. Bp. Akad. Kiadó — A. W. Sijthoff—Leyden, 1968. 383 p. [Könyvism.] 202
Ujlaki László: Meznerics Iván: Pénzügyi jog a szocialista gazdálkodás új rendszerében. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1969. 509 p. [Könyvism.] 482

POLGÁRI JOG

Tanulmányok

Benedek Károly: Polgári jogalkotási és elvi irányítási feladatok a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalásai tükrében 563
Bíró Sándor—Marczell Jenő: A törvényen alapuló zártfaj jogi és gazdasági kérdései a gazdaságirányítás új rendszerében 230
Boytha György: A szerzői jog iparjogvédelmi és versenyjogi határterületei 102
Czibolya László: A 2/1964. Mü. M. sz. rendeleten alapuló kártérítési felelősség néhány elvi és gyakorlati kérdése 171
Harmathy Attila: Változások a gazdasági döntőbizottságok gyakorlatában. (A szerződések összefüggéséről) 442
Harmathy Attila: Szerződésszegési problémák a gazdasági döntőbizottságok gyakorlatában. A közreműködőért való felelősség 652
Kovács István: Mezőgazdasági márkacikkeink jogi védelme a tisztességtelen verseny ellen ... 644
Meznerics Iván: A hitel biztosítékai 24
Regőczy Sándor: A szocialista kereskedelmi társaság mint új együttműködési forma szocialista szervezetek között 216
Szelényi Zoltán: A termékek minőségének tanúsítása a polgári jogi szerződések körében ... 663
Timár László: Joghézagok és értelmezési kérdések a bányakártalanítási eljárásban 384
Veress Bulcsu: A gazdaságirányítás új rendszere és az előszerződések 333
Vörös Imre: A késedelem szabályozása a KGST 1968. évi Általános Szállítási Feltételeiben és a választott bírósági gyakorlat 42

[1] Az évfolyam a 12. számmal (a 691. oldalon) zárul.

Vörös Imre: A hibás teljesítés szabályozása a KGST 1968. évi Általános Szállítási Feltételeiben és a választott bírósági gyakorlat ... 221
Zoltán Ödön: A szerződés megtámadása a szolgáltatások feltűnő aránytalansága címén 162

Szemlecikkek

Beck Salamon: Servitus apparens a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában 609
Benárd Aurél: Hozzászólás a szocialista gazdálkodás szerződési rendszerének kérdéséhez. [Görgey Mihálynak a JK. 1968. 9. sz.-ban megjelent cikkéhez.] 193
Horeczky Károly: Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1968. 292 p. [Könyvism.] 416
Karlócai János: Sárándi Imre: Visszaélés a joggal. Bp. Akad. Kiadó, 1965. 379 p. [Könyvism.] 62

CSALÁDJOG

Tanulmányok

Hartai László: A házassági vagyonjog modellje és az ítélkezési gyakorlat 634
Pap Tibor: A családi jogviszonyok első szocialista rendezése Magyarországon. A Magyar Tanácsköztársaság családjogi jogalkotása ... 293

Szemlecikkek

Ficzere [Lajos-]né Sirko Alexandra: Az új szovjet családjogi törvény 478

MUNKAJOG

Tanulmányok

Deák László: A munkaügyi vitákkal kapcsolatos ügyészi felügyelet elvi kérdései 394
Gáspárdy László: A jogellenes munkaszerződések 250
Novák István: Az anyagi ösztönzés a munkavégzési kötelezettség szolgálatában 176
Trócsányi László: A Magyar Tanácsköztársaság munkaügyi jogalkotása 322

Szemlecikkek

Kertai Gábor: Karinszkij, Sz. Sz.: A munkatermelékenység növelését célzó anyagi és erkölcsi ösztönzők. Moszkva, 1966. [Könyvism.] ... 127
Trócsányi László: Új munkaügyi eljárási szabályok a Német Demokratikus Köztársaságban 122

MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETI JOG. FÖLDJOG

Tanulmányok

Prugberger Tamás: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti vezetői felelősség néhány időszerű elvi és gyakorlati kérdése 342
Veres József: Mezőgazdasági jogi alapkérdések a Magyar Tanácsköztársaságban 327

Szemlecikkek

Lupán Ernő: A román mezőgazdasági termelőszövetkezetekben működő ítélkező bizottságok 672

BÜNTETŐJOG. BŰNÜGYI TUDOMÁNYOK

Tanulmányok

György Júlia: Az akarat működései ép és kóros viszonyok között 572
Kádár Miklós: Tanács-Magyarország büntetőjogáról 282
Lázár Miklós: A hivatalos személy fogalmának érvényesülése a gazdaságirányítás új rendszerének viszonyai között 516
Szekeres Károly: A chromosoma rendellenességek és a bűnözés kapcsolata 597
Vágó Tibor: A bűnözési okok kutatásának és az okok változásainak egyes kérdései a szocializmus viszonyai között 584
Vida Ferenc: A fiziológiás affektusnak és az ittasságnak a kóros tudatzavartól eltérő büntetőjogi megítéléséről 575

Szemlecikkek

Bodgál Zoltán: Lázár Miklós: A közhangulat káros befolyásolásával elkövetett bűntettek. Bp. Közgazd. Kiadó, 1968. 308 p. [Könyvism.] ... 420
Fodor József: Az új román büntetőtörvénykönyv alapintézményei 535
Horváth Tibor: A szovjet büntetőjog kézikönyve. Szerk. Beljajev, N. A. — Sargorodszkij, M. D. 1. köt. (Kursz szovjetszkovo ugolovnogo prava.) Leningrad, 1968. [Könyvism.] 612
Lázár Miklós: Új könyv az NDK büntetőbíráskodása tudományos irányításáról. (Lehmann, Günter: Wissenschaftliche Leitung der Strafrechtssprechung. Berlin, Staatsverlag der DDR. 1968. 270 p.) [Könyvism.] 682
Patera Antal: Lejkina, N. Sz.: A bűntettes személyisége és a büntetőjogi felelősség. Izdat. Leningradszkogo Universiteta Leningrad, 1968. 128 p. [Könyvism.] 617
Szolodkin, I. I.: A Szentpétervári—Leningrádi Egyetem Büntetőjogi Tanszékének 150 éves története 604
Vavró István: Kauzalitás a kriminológiában ... 611

TÖRVÉNYKEZÉSI SZERVEZET

Tanulmányok

Benedek Károly: Polgári jogalkotási és elvi irányítási feladatok a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalásai tükrében 563
Névai László: Az igazságszolgáltatási rendszer átalakítása a Magyar Tanácsköztársaságban 286

Szemlecikkek

Székely János: A szakértői intézmény kialakulása és fejlődése 407

POLGÁRI ELJÁRÁSJOG

Tanulmányok

Vida István: A bírósági végrehajtás szabályozása a magyar jogban 1919-ig 181

Szemlecikkek

Guth Péter—Budvári Róbert: A biostatisztikai apaságvalószínűsítés lehetőségei származási perekben 477
Novák István: Polgári eljárásjogi nemzetközi tudományos konferencia 403

Révai Tibor: Az összehasonlító módszer alkalmazása a polgári eljárásjog és tudománya területén 257
Szabó Tibor: A perújítás egyes vitás kérdései a polgári eljárásban 124
Szászy István: Nagel, Heinrich: Die Grundzüge des Beweisrechts im europäischen Zivilprozess. [Könyvism.] 130
Szigligeti Viktor: Névai László—Szilbereky Jenő: Polgári eljárásjog. Egyetemi tankönyv. Bp. Tankönyvkiadó, 1968. 619 p. [Könyvism.] ... 57

BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOG

Tanulmányok

Cséka Ervin: A megismerési és bizonyítási problematika új vonásai a büntető ügyekben ... 366
Király Tibor: A bírói megismerés határai a büntető eljárásban 549
Kratochwill Ferenc: A tárgyalás bírói előkészítésének feladata és elhelyezkedése a magyar büntető eljárásban 376

Szemlecikkek

Horgosi György: Gondolatok a büntető eljárás reformjához 524
Jacsó János: A szabálysértés elbírálásáról a katonai eljárásban 531
Tremmel Flórián: Teorija dokazatel'sztv v szovetszkom ugolovnom proceszsze 1—2. köt. Szerk. N. V. Zsogin. 1966—1967. 583; 414 p. [Könyvism.] 260

NEMZETKÖZI JOG

Tanulmányok

Bényi József: Többoldalú nemzetközi szerződések — fenntartások 143
Haraszti György: A nemzetközi szerződések jogának főbb fejlődési tendenciái 625
Kopal, Vladimir: A világűr meghatározásának kérdése 114
Lendvai Ottó: A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség garanciális rendszere 1

Szemlecikkek

Bodnár László: Vita Buza László: A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban című könyvről 399
Katona Péter: A nemzetközi kereskedelem jogának egységesítése. Az UNCITRAL első ülése 51
Ustor Endre: A Nemzetközi Jogi Bizottság XX. ülésszaka 48
Valki László: Nagy Károly: Az állam elismerése a mai nemzetközi jogban. Szeged 1967. 127 p.; Nagy Károly: A kormány elismerése a mai nemzetközi jogban. Szeged, 1968. 91 p. [Könyvism.] 486

NEMZETKÖZI MAGÁNJOG

Tanulmányok

Asztalos László: A rugalmasság felfogása és az egyes konkrét intézmények szabályozása a nemzetközi magánjogban. [Korreferátum Mádl Ferencnek a MJSZ. siófoki kongresszusán tartott előadásához] 463
Bánrévy Gábor: A hazai kollíziós-jogi szabályozás egyes nemzetközi összefüggései. [Korreferátum Mádl Ferencnek a MJSZ. siófoki kongresszusán tartott előadásához] 466
Kreskay Ferenc: A nemzetközi magánjog fogalma — a tervezet néhány problémája. [Korreferátum Mádl Ferencnek a MJSZ siófoki kongresszusán tartott előadásához] 469
Mádl Ferenc: Elméleti megfontolások gyakorlati célra nemzetközi magánjogi norma alkotásához. [Előadás a MJSZ siófoki jogászkongresszusán. Hozzászólások, szerző válasza] 451

ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNET. RÓMAI JOG

Tanulmányok

Horváth Pál: A regionális jogfejlődés összehasonlító vizsgálatának előtérbe kerülése a jogtörténet területén 505
Pólay Elemér: A római jog oktatása a szocialista államokban 187
Pölöskei Ferenc: A belpolitikai rendszer jogi újraszabályozása Magyarországon az első világháború előtti években 79

Szemlecikkek

Diósdi György: Az új római jogi jegyzet vitája az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 409
Vargyai Gyula: Neopozitivizmus a mai nyugatnémet állam- és jogtörténetírásban. (Néhány észrevétel Hermann Conrad szintéziséről) ... 412
Vargyai Gyula: Lentze — Emlékkönyv. (Festschrift Hans Lentze. Zum 60. Geburtstage dargebracht von Fachgenossen und Freuden. Herausg. von Nikolaus *Grass* und Werner *Ogris*. Innsbruck—München 1969.) [Könyvism.] 687

JOGTUDOMÁNY. TUDOMÁNYOS ÉLET. VEGYES TÁRGYÚ CIKKEK

Tanulmányok

Kádár Miklós: Szabad Magyarország 141
Palásti Sándor: Elektronikus módszerek alkalmazása a jog területén 362
Prandler Árpád: A Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából tartott tudományos ülésszak megnyitója 273
Vas Tibor: Zárszó. [A MJSZ siófoki kongresszusán] 503

Szemlecikkek

Buza László [Nekrológ] 671
Lovász János: A Magyar Jogász Szövetség vitaülése a jogi dokumentáció gépesítésének kérdéseiről 260
Új könyvek. [Összeáll.] Nagy Lajos—B. Veredy Katalin 65, 135, 206, 266, 543

Mellékletek

Dokumentációs Szemle. Összeáll. a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének dokumentációs csoportja. Szerk. *Alth* Guidó 50. sz. (1969. évi 1/2. sz.) Bp. Egyetemi ny. 1969. 64 p., Melléklet az 1969. évi 2—3. számhoz; ua. 51. sz. (1969. évi 3—4. sz.) 1969. 111 p. Melléklet az 1969. évi 5. számhoz. Ua. 52. sz. (1969. évi 5—6. sz.) 1969. 115—155. p. Melléklet az 1969. évi 7—8. számhoz; ua. 53. sz. (1969. évi 7—8. sz.) 1969. 159—214. p. Melléklet az 1969. évi 10. számhoz 1969. 159—214. p.; ua. 54—55. sz. 1969. évi 9—12. sz. melléklet az 1969. évi 12. számhoz. 1969. 1970 217—295. p.
A Jogtudományi Közlöny 1968. évi tartalommutatója Bp. Egyet. ny. 1969. VI. p. [Mellékelve az 1969. évi 1. számhoz.]

Névmutató
a Jogtudományi Közlöny XXIV. 1969. évfolyamához

A mutató az évfolyam lapszámaira utal

Ádám Antal ... 200, 429. 678
Antalffy György ... 499
Asztalos László ... 463
Bánrévy Gábor ... 466
Beck Salamon ... 609
Benárd Aurél ... 193
Benedek Károly ... 563
Bihari Ottó ... 275
Bíró Sándor ... 230
Bodgál Zoltán ... 420
Bodnár László ... 399
Boytha György ... 102
Budvári Róbert ... 477
Cséka Ervin ... 366
Czibolya László ... 171
Deák László ... 394
Diósdi György ... 409
Ficzere [Lajos-]né Sirko Alexandra ... 478
Fodor József ... 535
Gáspárdy László ... 250
Guth Péter ... 477
György Ernő ... 202
György Júlia ... 572
Haraszti György ... 625
Harmathy Attila ... 442, 652
Hartai László ... 634
Hidas János ... 34
Horgosi György ... 524
Horeczky Károly ... 416
Horváth Pál ... 505
Horváth Tibor ... 612
Jacsó János ... 531
Kádár Miklós ... 141, 282
Karlócai János ... 62
Katona Péter ... 51
Kertai Gábor ... 127
Kilényi Géza ... 239
Király Tibor ... 545
Kopal, Vladimir ... 114
Kovács István ... 644
Kovács Kálmán ... 69
Kratochwill Ferenc ... 376
Kreskay Ferenc ... 469
Lázár Miklós ... 516, 682
Lendvai Ottó ... 1
Lovász János ... 260
Lupán Ernő ... 672
Mádl Ferenc ... 451, 473
Marczell Jenő ... 230
Markos György ... 131
Meznerics Iván ... 24
Névai László ... 57, 286
Novák István ... 176, 403
Palásti Sándor ... 362
Pap Tibor ... 293
Patera Antal ... 617
Pikler Kornél ... 152
Pólay Elemér ... 187
Pölöskei Ferenc ... 79
Prandler Árpád ... 273
Prugberger Tamás ... 342
Regőczy Sándor ... 216
Révai Tibor ... 257
Riege, Gerhard ... 437
Samu Mihály ... 299
Sárközy Tamás ... 89
Schönwald Pál ... 313
Sarlós Béla ... 306
Szabó Imre ... 213, 493
Szabó Tibor ... 124
Szász Tamás ... 352
Szászy István ... 130
Szekeres Károly ... 597
Székely János ... 407
Szelényi Zoltán ... 663
Széll András ... 352
Szilbereky Jenő ... 57
Szolodkin, I. I. ... 604
Szücs István ... 195
Tamás András ... 15
Tremmel Flórián ... 260
Trócsányi László ... 122
Ujlaki László ... 482
Ustor Endre ... 48
Valki László ... 486
Vargyai Gyula ... 412, 687
Vas Tibor ... 503

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК

ОРГАН ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВА И ПРАВА АКАДЕМИИ НАУК ВНР

REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES

REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES JURIDIQUES ET POLITIQUES DE L'ACADEMIE HONGROISE DES SCIENCES

RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN

ZEITSCHRIFT DES INSTITUTS FÜR STAATS- UND RECHTSWISSENSCHAFTEN DER UNGARISCHEN AKADEMIE FÜR WISSENSCHAFTEN

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. Szerkesztő: Dr. Pap Tibor.

Szerkesztőség: Budapest, I. Országház u. 30. Telefon: 160-160/247.

Kiadja: a Lapkiadó Vállalat, Budapest, VII., Lenin krt. 9—11. Telefon: 221-285.

Felelős kiadó: Sala Sándor

Megjelenik havonta

70.4169 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Fq 5003

XXIV. új évfolyam 1. szám Budapest, 1969. január hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1969 FEB 13

TARTALOM:

LENDVAI OTTÓ:

A Nemzetközi Atomenergia-Ügynökség garanciális rendszere 1

TAMÁS ANDRÁS:

A jogtudat meghatározása, gyakorlati vonatkozások 15

MEZNERICS IVÁN:

A hitel biztosítékai 24

HIDAS JÁNOS:

Az aranyértékzáradékok hatályosulásának mai állása 34

VÖRÖS IMRE:

A késedelem szabályozása a KGST 1968. évi Általános Szállítási Feltételeiben és a választottbírósági gyakorlat 42

Szemle:

USTOR ENDRE:

A Nemzetközi Jogi Bizottság XX. ülésszaka 48

KATONA PÉTER:

A nemzetközi kereskedelem jogának egységesítése. Az UNCITRAL első ülése 51

Jogirodalom:

Névai László—Szilbereky Jenő: Polgári eljárásjog (SZIGLIGETI VIKTOR) 57

Sárándi Imre: Visszaélés a joggal (KARLÓCAI JÁNOS) 62

— —: Új könyvek 65

MELLÉKELVE: AZ 1968. ÉVI ÉVFOLYAM TARTALOM- ÉS NÉVMUTATÓJA

СОДЕРЖАНИЕ: *Отто Лендваи:* Система гарантий Международного Агентства по Атомной Энергии. — *Андраш Тамаш:* Определение правосознания, практические стороны. — *Иван Мезнерич:* Гарантии кредита. — *Янош Хидаш:* Нынешнее положение оговорки золотого стандарта. — *Имре Вёрёш:* Регулирование просрочки в Общих Условиях Поставки СЭВ-а 1968 года и арбитражная практика. — *Обзор: Эндрэ Уштор:* XX заседание Международной Юридической Комиссии. — *Петэр Катона:* Унификация права международной торговли. Первое заседание UNCITRAL. — *Юридическая литература:* Ласло Неваи — Енё Сильбэрэки: Гражданское процессуальное право *(Виктор Сиглигети).* — Имре Шаранди: Злоупотребление правом *(Янош Карлоцаи).* — — —: Новые книги. — Резюме на иностранных языках.

SOMMAIRE: *Ottó Lendvai:* Le système de garanties de l'Agence Internationale de l'Energie Atomique. — *András Tamás:* La définition de la conscience juridique, aspects pratiques. — *Iván Meznerics:* Les garanties du crédit. — *János Hidas:* La réalisation des clauses valeur-or à nos jours. — *Imre Vörös:* La réglementation du retard dans les Conditions générales de Livraison du COMECON de l'année 1968 et la juridiction arbitrale. — *Revue: Endre Ustor:* La XXe session de la Commission du Droit International. — *Péter Katona:* L'unification du droit du commerce international. La première session de l'UNCITRAL. — *Littérature:* László Névai–Jenő Szilbereky: Procédure civile. *(Viktor Szigligeti).* — Imre Sárándi: Abus de droit. *(János Karlócai).* — — —: Nouveaux livres. Résumés des articles

INHALT: *Ottó Lendvai:* Das Garantiesystem der Internationalen Atomenergie-Organisation. — *András Tamás:* Die Bestimmung des Rechtsbewusstseins, praktische Beziehungen. — *Iván Meznerics:* Die Sicherungen des Kredits. — *János Hidas:* Der heutige Stand der Geltung der Wertbeständigkeitsklauseln. — *Imre Vörös:* Die Regelung des Verzugs in den Allgemeinen Lieferbedingungen vom J. 1968 des RGW und die Praxis der Schiedsgerichtbarkeit. — *Rundschau: Endre Ustor:* Die XX. Sitzungsperiode der Völkerrechtskommission. — *Péter Katona:* Die Vereinheitlichung des internationalen Handelsrechts. Die erste Sitzung der UNCITRAL. — *Rechtsliteratur: László Névai–Jenő Szilbereky:* Zivilverfahrensrecht *(Viktor Szigligeti) Imre Sárándi:* Rechtsmissbrauch *(János Karlóczai).* — — —: Neue Bücher. — Fremdsprachige Zusammenfassungen der Abhandlungen

TABLE OF CONTENTS: *Otto Lendvai:* The Safeguards System of the International Atomic Energy Agency.— *András Tamás:* The Definition of Legal Consciousness, Pratical Aspects. — *Iván Meznerics:* The Safeguards of Credit. — *János Hidas:* The Present State of the Effectiveness of the Gold Clause. — *Imre Vörös:* The Regulation of Delay in the 1968 General Conditions of Delivery of the Council of Mutual Economic Assistance and the Practice of Arbitration Tribunals. — *Review: Endre Ustor:* The XXth Session of the International Law Commission. — *Péter Katona:* The Unification of the Law of International Trade. The First Session of the UNCITRAL. — *Legal Literature:* László Névai–Szilbereky Jenő: Law of Civil Procedure. *(Viktor Szigligeti).* — Imre Sárándi: Abuse of Rights *(János Karlócai).* — — —: Books Recently Published. — Summary of major Articles

XXIV. új évfolyam 1. szám Budapest, 1968. január

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Nemzetközi Atomenergia-Ügynökség garanciális rendszere

Az atomenergia sok újat hozott magával az emberiség életébe. Jóformán nem is lehet megnevezni olyan területet, amelyre ne gyakorolt volna mélyreható befolyást. Külön érdekessége azonban, hogy a sokféle vetülete mintegy egybefonódik és olyan szoros kölcsönhatásban van egymással, hogy ezeket nem lehet többé a hagyományos módon külön-külön kezelni: Egyetlen (gordiusi?) csomóba kötve jelenik meg a politika, a technika, a tudomány és a jogi formulák szövevénye.

Hozzájárul, hogy a terület új és még mindig forrongó állapotban van. Különösen hiányzik a saját hazai ismeretalap.

A cikk rendeltetése az, hogy mintegy hidat verjen a sajtóból, televízióból és tudományt népszerűsítő lapokból ismert általános tények és a nemzetközi jog azon sajátos területe között, amely a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség ellenőrzési funkcióihoz kapcsolódik. Tartalma szokatlan lehet olyan folyóiratban, amely egyébként szigorúan ragaszkodik a szűkebben vett jog területéhez. Szokatlan lenne azonban bármelyik egyéb lapunkban és folyóiratunkban. És ezenfelül: ezen tényrendszer ismerete nélkül minden további jogi elmélkedés és gyakorlat (amelyre pedig nálunk szükség van!) megalapozatlan spekuláció maradhat csupán.

Bevezetés

A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség 1956 július 29-én alakult. Államközi szervezet, amely nem tartozik ugyan az ENSZ szakosított szervezetei közé, de szoros kapcsolatokat tart fenn velük és magával az ENSZ-szel is. Jelenleg 99 tagállama van.

A NAÜ Alapokmányának II. cikke igen tömören így foglalja össze feladatait:

„Az Ügynökség arra törekszik, hogy világméretekben meggyorsítsa és erősítse az atomenergia hozzájárulását a béke, egészségügy és jólét érdekében. Erejéhez mérten biztosítja, hogy az Ügynökség által, illetve kérésére, vagy felügyelete, iletve ellenőrzése alatt nyújtott segítséget ne használhassák fel semmilyen katonai célkitűzés előmozdítására."[1]

Ennek megfelelően, az Alapokmány III. A. 5. cikke felhatalmazza az Ügynökséget arra, hogy:

„garanciákat hozzon létre és érvényesítsen, annak biztosítására, hogy az Ügynökség által, illetve kérésére, vagy felügyelete, illetve ellenőrzése alatt rendelkezésre bocsátott különleges hasadóanyagok és egyéb anyagok, szolgáltatások, berendezések, létesítmények és információ ne szolgálhassák katonai célkitűzések megvalósítását; továbbá, hogy az érdekelt felek felkérése alapján garanciákat érvényesítsen bármilyen kétoldalú vagy többoldalú megállapodásra, valamely állam felkérése alapján pedig — az adott állam bármilyen tevékenységére az atomenergia terén."

A szöveg második része külön magyarázatot igényel. Az Ügynökség olyan időben jött létre (a Genfben tartott első nagyszabású nemzetközi tudományos és műszaki atomenergiakonferencia után), amikor az atomerőművek széleskörű elterjedését már a legközelebbi évekre várták. Nemzetközi méretekben is nagy keresletre számítottak nukleáris berendezések, de főleg hasadó anyagok terén. Az Ügynökség — nevéhez híven — közvetítőként szerepelt volna, elősegítve az atomenergia elterjedését olyan országokban is, amelyek nem rendelkeztek sem a szükséges nyersanyagokkal, sem a kellő ipari és tudományos feltételekkel.

Csak természetes, hogy gondoskodni kellett arról, hogy ezekkel az eszközökkel senki se élhessen vissza. Az Alapokmány III. A. 5. cikkének második része azonban túlmutat ezen. Lehetővé teszi, hogy az Ügynökség garanciális tevékenysége a közvetítői és segélynyújtási szerepe által szabott kereteken kívül is fejlődjék.

[1] International Atomic Energy Agency. *Statute.* IAEA, Vienna, August 1963.

Ez pedig már összefügg a nemzetközi ellenőrzés gondolatának bonyolult politikai történetével.

Általánosan elismert tény, hogy az atomenergiával első ízben jelent meg az emberiség életében olyan tényező, amely lehetővé teszi, hogy az emberiség teljesen kiírtsa önmagát. Ez a tény akkor is igaz lenne, ha az atom felszabadított energiája nem olyan drámai és tragikus módon jelent volna meg a porondon, mint ahogyan ez két japán város elpusztításával történt. Így azonban gyorsabban született meg a felismerés — de ezzel együtt az a mítosz is, amely hosszú éveken át rányomta bélyegét az Amerikai Egyesült Államok egész politikai stratégiájára: az atomhatalmi monopólium gondolata, az „amerikai évszázad" imperialista vágyálma.[2]

A szellem kijött a palackból. Gyorsan világossá vált azonban, hogy oda újra visszaszorítani már nem lehet. Tulajdonképpen már az új energia megszületése pillanatában is voltak józan hangok, amelyek követelték nemzetközi ellenőrzését — hogy senki se használhassa fel a világ többi nemzetének megzsarolására. A gondolatot elfogadták még az atommonopólium élharcosai is — azzal a „kis" korrekcióval, hogy a névlegesen nemzetközi ellenőrzést ténylegesen majd ők gyakorolják.[3-4]

Persze, ilyen alapon a dolog elfogadhatatlanná vált — nem is valósulhatott meg. Mégis, évek során ilyen kísérletek újból és újból ismétlődtek, — mindaddig, amíg szerte nem foszlott az atommonopólium mítosza.

Időközben annyi nukleáris robbanóanyagot állítottak elő, hogy minden bolygónkon élő embert többször is meg lehetne vele ölni.

Mindamellett, a technikai kérdések ma is igen magas tudományos és ipari potenciált követelnek attól, aki az atomenergiát önállóan kívánja használni és alkalmazni. Az Egyesült Államok ezt a tényt ki is használta és minden alkalommal, amikor nukleáris berendezéseket, anyagot, de különösen, ha hasadóanyagot szállított valakinek — garanciák címén igen kiterjedt ellenőrzési jogokat kötött ki magának a nyújtott segítség felhasználása felett.

Körülbelül ez volt a helyzet az Ügynökség megalakulása idején. Már akkor előrevetette árnyékát az is, hogy idővel mind több ország rendelkezik minden vagy majdnem minden szükséges feltétellel ahhoz, hogy saját maga is képes legyen nukleáris ipar és nukleáris bomba létrehozására. Előreláthatóvá vált, hogy a megváltozott körülmények között a csupán kétoldalú egyezményekkel biztosított ellenőrzés elveszítheti hatékonyságát. Ez már magában is indokolta volna a garanciák alkalmazási körének kibővítését az Ügynökség közreműködésével létrejött megállapodásokon túl. És emellett az Ügynökségnél létrehozandó garanciális rendszer mintaként is szolgálhatott a nyugati hatalmak által minden leszerelési javaslat kapcsán oly nagyon előtérbe állított ellenőrzési rendszabályok számára.

Idővel az Ügynökség Alapokmányában rögzített feladatok — különböző mértékben — meg is valósultak. Az Ügynökség átvállalta az Egyesült Államok (és kisebb mértékben Nagy-Britannia) kétoldalú atomegyüttműködési szerződéseiben fenntartott garanciális jogok gyakorlását — és az ezzel járó költségeket is. Vannak olyan létesítmények is, amelyeket egyes államok önként helyeztek garanciák hatálya alá. Újabban, a Latin-Amerikai atomfegyvermentes övezet létrehozásáról szóló egyezmény alapján, már arról is szó van, hogy az Ügynökség többoldalú egyezmény alapján alkalmaz garanciákat. Ennek során az egyezményt aláíró latin-amerikai országok minden nukleáris tevékenysége garanciális ellenőrzés alá kerül.

Napjainkban a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség garanciális rendszere az úgynevezett atomsorompó-egyezmény kapcsán kerül mindjobban az érdeklődés középpontjába. Világos ugyanis, hogy mennél több ujj kerül az atomfegyverek „kioldógombjára", annál nagyobb annak valószínűsége, hogy valahol valami elsül — ilyen robbanás pedig könnyen válthat ki egy mindent elsöprő világégést. Ettől a felismeréstől még azok az imperialista stratégák sem zárkózhatnak el, akik egyébként az atomháború apostolai, akik szívesen megkezdenék — de csakis egy számukra kedvező időpontban s nem akkor, amikor külső események menete kényszeríti ezt rájuk.[5-6]

Az atomsorompó-egyezmény értelmében az egyezmény betartásának ellenőrzése az Ügynökségre hárul és nem tér majd el lényegesen az Ügynökség mai garanciális rendszerétől.

Ez a most érvényes garanciális rendszer 1965-ben jött létre. Előtte már létezett egy másik, amelyet 1961-ben fogadtak el és amelyet később bővítettek. Az alkalmazott eljárások tekintetében a régebbi rendszer nem is nagyon különbözött a maitól, de jogi szempontból sokkal nehezebben áttekinthető formába volt öntve. Eredetileg tulajdonképpen csak kísérleti reaktorokra volt méretezve és az említett bővítés célja az volt, hogy kiterjesszék tetszőleges teljesítményű erőművi reaktorokra is.

---

[2] Lilienthal, David E. *Change, Hope and the Bomb.* Princeton University Press, New Jersey, 1963.

[3] Goldschmidt, Bertrand. *L'Aventure Atomique.* Edition Payard (les Grandes Etudes Contemporaines), Paris, 1962.

[4] Gowing, Margaret. *Britain and Atomic Energy 1939—1945.* Macmillan, 1964.

[5] Barker, Charles A. *Problems of World Disarmament.* Consequences of Nuclear War and Prospects of Avoiding It (11 lectures given at the Johns Hopkins University). Houghton Mifflin Company, Boston, 1963.

[6] Gasteyger, Curt. *Strategie und Abrüstungspolitik der Sowjetunion.* Ausgewählte sowjetische Studien und Reden. Rüstungsbeschränkung und Sicherheit. (Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik, Bonn, Bd. 5.) Alfred Metzner Verlag, Frankfurt am Main — Berlin, 1964.

A mostani rendszer, a reaktorokon túl, specifikus előírásokat tartalmaz kiégetett nukleáris fűtőanyagot újrafeldolgozó üzemekre, friss fűtőanyagot előállító üzemekre és néhány kisebb létesítmény-kategóriára, mint pl. kutatólaboratóriumokra vagy úgynevezett plombált tárolókra.

A rendszer mai formában már átfogja az atomenergia békés alkalmazásának minden olyan területét, ahol nukleáris hasadóanyagot rendszeresen előállítanak, használnak, tárolnak vagy újrafeldolgoznak.[7]

A továbbiak helyes értékelése érdekében mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy a NAÜ garanciális rendszere valójában csak ajánlás, útmutatás, instrukció. Ez úgy értendő, hogy az adott esetben alkalmazásra kerülő eljárásokat külön egyezmény szabályozza, amelyet az Ügynökség az adott országgal köt és amely konkrét pontokban el is térhet a garanciális rendszerben foglaltaktól. Persze, ez csak újabb érv amellett, hogy jól meg kell ismernünk a garanciális rendszert. Olyan egyezményt létrehozni, amelyen belül összhangban vannak hazája törvényes érdekei és a nemzetközi ellenőrzés által diktált szükségszerűségek, csak az képes, aki maga is ismeri a kialakított garanciális rendszer lényegét, annak jogi alapjait, valamint szerkezeti felépítését is.[8]

A. GARANCIÁLIS RENDSZER ALAPGONDOLATA

Az atomenergia katonai alkalmazásának számtalan lehetősége ismeretes. Szigorúan véve, egy vadászrepülőgép műszerfalának világító számlapjai is ide tartoznának — de például olyan sugárforrás is, amit tábori kórházban röntgengép helyett használnak. Az alkalmazási lehetőségek között azonban teljesen kimagasló veszélyt jelentenek a különböző nukleáris robbanószerkezetek, amelyeket a köznyelv atombombaként ismer. Ezek azok a fegyverek, amelyek képesek lennének kioltani bolygónk felszínén minden magasabb szervezettségű életet. Ezek azok a fegyverek, amelyek rádöbbentették az emberiséget: olyan szakadék szélére került, amely végzetessé válhat — most már nem csak az ember egyéni életére, hanem az egész emberi nemre.

Így tehát a *feladat:* meg kell akadályozni ilyen fegyverek gyártását, illetve legalább is ellenőrizni kell a gyártási tilalom megtartását mindazon országokban, amelyek ezt vállalták. Ezt a célt ma már nem lehet elérni technikai adatok titkosításával — tartósan nem is lehetett soha; már az 1945 augusztusában az Egyesült Államokban közzétett hivatalos ún. Smyth-Report is tartalmazta az összes alapvető tudnivalókat.

Nukleáris bomba előállításához megfelelő nukleáris hasadóanyagra van szükség — töltetként vagy indítótöltetként. Három ilyen anyagfajta létezik: a 235-ös atomsúlyú uránizotop (U-235), az urán 233-as atomsúlyú izotopja (U-233) és a plutónium 239-es atomsúlyú izótopja (Pu-239). A három közül az első igen kis mennyiségben található a természetes uránban. Ahhoz, hogy bombában lehessen használni, előbb ki kell vonni a természetes urán izotopkeverékéből — vagy legalább is igen erősen feldúsítani ezt a keveréket. Az erre alkalmas dúsítóüzemek igen bonyolult technológiájú, hatalmas ipari komplexumok, amelyek energiafogyasztásban vetekszenek milliós városokkal. A világon létező összes ilyen berendezés ismert; számuk csekély.

Pu-239 és U-233 a természetben nem fordulnak elő: ezeket mesterségesen kell előállítani atomreaktorokban. Sőt, pontosabban megfogalmazva, azt kell mondanunk, hogy ezek az izotopok kisebb-nagyobb mennyiségben minden atomreaktor működése közben keletkeznek, az üzemeltetők szándékától függetlenül. Igaz, esetleges felhasználás előtt meg kell őket tisztítani, vegyileg szétválasztani a reaktor fűtőanyagától és mindenféle hasadási terméktől. Ez jóval könnyebb művelet, mint az urándúsítás, bár nem egyszerű — hiszen roppant sugárveszélyes, mérges és robbanásra hajlamos anyagokról van szó.

Így aztán a garanciális ellenőrzés alapvető teendője így fogalmazódott meg: vegyék szoros ellenőrzés alá a nukleáris tisztaságú uránt, különösen a dúsított uránt (mennél nagyobb benne az U-235 tartalom, amit dúsítási aránynak neveznek, annál veszélyesebb). Vegyék továbbá ellenőrzés alá a plutóniumot és az U-233-at. Ellenőrizzék az atomreaktorokat és a nukleáris fűtőanyag feldolgozásával foglalkozó üzemeket. Amennyiben sikerül ilymódon pontosan követni a hasadóanyagok útját, úgy olyan rendszer jött létre, amelynek segítségével a békés alkalmazástól eltérő minden felhasználás megállapítható, kimutatható.

Mi tartozik ellenőrzés alá; definíciók

Teljesen kialakult nukleáris energetikai rendszerben a hasadóanyag jórészt ciklusosan mozog: reaktorban egyszerre mindig csak a fűtőanyag bizonyos hányada használható fel. A maradékot megtisztítják a láncreakciót zavaró atomhasadási termékektől, hozzáadnak friss hasadóanyagot, fűtőelemeket gyártanak belőle s ezeket újból reaktorba helyezik.

Érthető, hogy ezt az egész körfolyamatot ellenőrzés alatt kell tartani. Milyen ponton kell azonban kezdeni a körbe újonnan belépő anyag ellenőrzését?

Uránérckészlettel sok ország rendelkezik. Ha nem játszanak szerepet a költségek, az urán

---

[7] Kivéve egyelőre még a gázdiffúziós urándúsítókat, amelyekkel azonban ma kizárólag az atomnagyhatalmak rendelkeznek.

[8] IAEA. *The Agency's Safeguards System* (1965, as Provisionally Extended in 1966), INFCIRC/66/ Rev. 1. Vienna, 1967.

gránitból és tengervízből is előállítható. Az ércdúsítás viszonylag alacsony technikai színvonalon is megvalósítható — gyakorlatilag igen nehéz lenne minden ilyen üzemet ellenőrizni. Mivel pedig az anyag igazi katonai használhatósága sokkal magasabb feldolgozási szinten kezdődik, uránérc és érckoncentrátumok (valamint az U-233 előállítására alkalmas tórium ércei) nem tartoznak ellenőrzés alá.

Ellenőrzendő azonban a nukleáris tisztaságot egyszer már elért urán — akár fém, akár vegyületei formájában. Ha ezekben az U-235 és az U-233 együttes tartalma nem magasabb a természetben előforduló urán U-235-tartalmánál,[9] akkor *alapüzemanyagról* beszélünk, amelyhez még a tóriumot és vegyületeit is hozzásoroljuk.

Amennyiben az uránban az említett két izotop tartalma magasabb a természetesnél, akkor *dúsított uránról* beszélünk és ezt a plutóniummal együtt *különleges hasadóanyag* névvel jelöljük.

Ellenőrzés tárgyát képezhetik egyes segédanyagok is — mint pl. nehézvíz vagy nukleáris tisztaságú grafit — ezek azonban határesetek és most nem érdemes velük részletesebben foglalkozni.

A garanciális rendszer alkalmazható minden olyan létesítményre, ahol fentiek szerint ellenőrzés alá tartozó nukleáris anyag található. Ez lehet kutatólaboratórium, atomreaktor vagy fűtőanyagfeldolgozó üzem. Sőt, előfordulhat, hogy pl. olajmezők feltárásával foglalkozó vállalat rendelkezik egy plutóniumtartalmú neutronforrással — akkor ez a forrás esetleg külön „létesítmény"-ként szerepel.

Mindenesetre a rendszer *nukleáris alaplétesítmény*ként összefoglalja az urán dúsításával foglalkozó és fűtőanyagot feldolgozó üzemeket, reaktorokat és újrafeldolgozó üzemeket: tehát mindazon létesítményeket, ahol hasadóanyagok nagyobb mennyiségben fordulnak meg. Ilyen helyeken a hasadóanyag rendszerint valahogyan át is alakul (kiégetik, feloldják, fűtőelem-rudakat formáznak belőle, stb.). Lényegében tehát az egész fűtőanyagciklus kulcspontjairól van szó. Ezekre szigorúbb és részletesebb szabályok vonatkoznak, mint a kísérleti laboratóriumokra, ahol esetleg csak grammnyi mennyiségekkel dolgoznak.

Garanciák életbeléptetése

Mielőtt az úgynevezett garanciális eljárásokkal foglalkoznánk, hasznos lesz részletesebben tisztázni, mi is váltja ki a garanciák alkalmazását.

Mint már elöljáróban jeleztük, többféle ilyen körülmény lehetséges:

— az Ügynökség által vagy közvetítésével valamely államnak nyújtott segítség;

— egy államot vagy nemzetközi szervezetet megillető garanciális jogok és kötelezettségek átvállalása az Ügynökség által; és végül

— azon eset, amikor egy állam saját jószántából vagy pedig más megállapodásból kifolyólag garanciák alá helyez bizonyos létesítményeket, anyagokat vagy akár az atomenergia békés alkalmazása terén folytatott minden tevékenységét.

Közös vonás, hogy a garanciák hatása alá kerülő állam részéről mindenképpen *önkéntes* lépésre van szükség, amely az adott állam és a NAÜ között kötendő egyezményben nyer kifejezést. Ez az egyezmény körülhatárolja mind az állam, mind az Ügynökség jogait és kötelezettségeit.

Ha valamely állam az Ügynökség közvetítésével kíván nukleáris anyaghoz jutni, akkor vállalnia kell azt, hogy a szállítás feltételeit szabályozó egyezményben az Ügynökségnek garanciális jogokat biztosít. Ha egy állam más államnak nukleáris anyagot szállított (kétoldalú egyezmény alapján) és ennek fejében garanciális jogokat kötött ki magának[10] — ezek a jogok nem ruházhatók át az Ügynökségre anélkül, hogy erről a harmadik fél bevonásával külön egyezmény készüljön. Regionális „atomfegyver-mentesítési" vagy nemzetközi „atomsorompó"-egyezményekhez is formálisan szabad elhatározásuk alapján csatlakoznak az államok — de az alapegyezményen túl is külön egyezményt kell kötniök a NAÜ-vel a garanciális ellenőrzés vállalásáról.

Ez fontos tényező: módot nyújt ugyanis az érintett államoknak, hogy őket jogi vagy más szempontból közel érintő kérdésekben kedvezőbb megoldásokban állapodjanak meg a NAÜ-vel, mint amilyeneket a garanciális rendszer általános sémája előír. Azt is eredményezi azonban, hogy a kérdéses állam kormánya is jobban meg van kötve: nem hivatkozhat később arra, hogy olyan felelősséget kérnek számon tőle, amelynek nem tud megfelelni.

Természetesen, egyes egyezménytípusok között vannak jogi és gyakorlati különbségek is.

Kezdetben az Ügynökség gyakorlatában főleg vállalkozási egyezmények szerepeltek. Ez a típus nemcsak a garanciákkal foglalkozik, hanem egy adott terv megvalósításának összes nemzetközi jogi kérdéseivel, szállítási feltételekkel, egészségvédelmi kikötésekkel, a téma feldolgozása keretében létrejövő találmányokra szóló joggal, stb. Sajátossága, hogy ez esetben a felek pontosan ismerik előre az összes teendőket és következményeket, beleértve minden költségvetési kötelezettséget.[11–12]

---

[9] 0.71 százalék.

[10] A Szovjetunió kétoldalú atomegyezményei nem tartalmaznak ilyen kikötést.

[11] IAEA. *The Texts of the Instruments Connected with the Agency's Assistance to Yugoslavia in Establishing a Research Reactor Project.* INFCIRC/32 and INFCIRC/32/Add. 1. Vienna, 1961—1965.

[12] IAEA. *The Texts of the Instruments Connected with the Agency's Assistance to Finland in Establishing a Sub-Critical Assemblies Project.* INFCIRC/54, Vienna, 1964.

Ugyanis ezek az egyezmények mindig pontosan meghatározott létesítményekre és anyagokra vonatkoznak. Ha pl. egy állam a NAÜ közvetítésével egy kutatóreaktor számára szükséges fűtőanyagot vásárol, minden eleve világos: a reaktor típusa, teljesítménye, a tartalékfűtőanyag tárolásának helye, maga a fűtőanyagkészlet — mind olyan tényező, amely befolyásolja az alkalmazandó garanciális ellenőrzés intenzítását és ezzel együtt — nem utolsó sorban — annak költségeit is. Ez kedvező az Ügynökségnek, hiszen lehetővé teszi az előzetes tervezést. Másfelől az adott államnak módja van arra, hogy előre pontosan meghatározza a kérdéses anyag tárolásának és felhasználásának helyét a kutatóreaktor telephelyén belül — és ha a NAÜ helyszínre érkező ellenőrei ott mindent meg is találnak, akkor máshol már nincs is semmi keresnivalójuk.

A *garanciákat átruházó egyezmények* részben hasonlóak: azon esetben, amikor a vonatkozó alapegyezmény is meghatározott berendezések vagy anyagok szállítására korlátozódott. Főbb eltérés az, hogy itt csak a garanciális jogok kerülnek szabályozásra, másról szó nem esik. A tipikus esetben azonban az eltérés ennél lényegesebb: rendszerint ugyanis keretegyezményekről van szó. Ezek nemcsak az addig leszállított anyagokra és berendezésekre terjednek ki, hanem olyanokra is, amelyeket a jogait átruházó állam majd a jövőben szállít esetleg a garanciák hatása alá kerülő államnak. Így ezen esetben az egyezményhez kezdő leltárt és létesítménylistát csatolnak, amely későbbi szállítások vagy készletváltozások folytán változik, illetve kiegészül.[13–15]

Ennek a ténynek egyik következménye az, hogy a NAÜ nem állapíthatja meg hosszú távra előre, milyen ellenőrzési tevékenységet kell majd kifejtenie. Ez már adott is okot vitákra a NAÜ vezető szerveiben, mert az így keletkező hosszúlejáratú költségvetési kötelezettségek bizonytalanokká válnak.

Ez az egyezménytípus mind tartalmaz olyan kikötést, amely szerint az egyezmény érvényességének bármilyen megszűnése esetén (nem hosszabbítják meg, idő előtt felmondják vagy pl. megszűnik létezni a NAÜ) az összes garanciális jog visszaszáll a jogokat átruházó államra. (Persze, csak az addigra az egyezmény alá tartozó anyagkészletek és létesítmények tekintetében.)

Ez a körülmény oda vezet, hogy az Ügynökség illetékes osztálya kénytelen külön-külön is nyilvántartani az ugyanazon államban különböző egyezmények révén garanciák alá eső anyagokat. Ez nehéz feladat: az idők folyamán egyazon anyag több egyezmény címén is kerülhet garanciák hatása alá.[16]

Milyen szerepet is játszik az egész rendszeren belül a garanciák átruházása? A kérdésnek több vetülete is van. Azokat a kormányokat, amelyek saját jogaikat átruházták az Ügynökségre, kétféle indokok vezérelhették. Egyszer a költségek kérdése: hatékony ellenőrzési rendszer kiépítése, működtetése tetemes kiadásokkal jár, amelyek az ellenőrzés átruházása után már az Ügynökségre hárulnak. Szerepet játszhat olyan szempont is, hogy a NAÜ garanciális rendszerét ezzel mintegy felértékeljék, hatósugarát és jelentőségét növeljék.

Végeredményben, az ilyen megállapodásokat hasznosaknak kell minősíteni, mert *egy* állam által gyakorolt ellenőrzést nemzetközi jellegű ellenőrzéssel helyettesítenek. A továbbiakban pedig érdemes azon munkálkodni, hogy ez a nemzetközi jelleg erősödjék és kiteljesedjék. További fontos lehetőségeket is nyújt ez a módszer: ennek révén sikerülhet ténylegesen nemzetközivé tenni olyan regionális ellenőrzési rendszereket, mint amilyet pl. az Euratom épített ki. Ez pedig komoly hozzájárulássá válhat Európa stabilitásához és a világ békéjéhez.

Az egyezmények harmadik fajtája elég heterogén — és még nem is alakult ki teljesen. Első példája az volt, amikor az Egyesült Államok négy különböző fajtájú reaktort önként a NAÜ ellenőrzése alá helyezett.[17]

Itt is több indokról lehet beszélni. Volt itt szerepe a nemzetközi presztizsnyereségnek, mert békeszerető lépésként lehetett rá hivatkozni. Közrejátszott az is, hogy ilymódon az Ügynökség fiatal garanciális és ellenőri apparátusa már korai stádiumban alkalmat kapott arra, hogy különböző reaktorokon mintegy begyakorolja a teendőket és a garanciális rendszert kedvező körülmények között kipróbálja. Nem utolsó sorban az is mellette szólhatott, hogy az egyezmény végrehajtása során a NAÜ garanciális és ellenőrzési főosztályának szakemberei közelebbről megismerték az Egyesült Államok belső ellenőrzési rendszerét, amely ott országon belül biztosítja hasadóanyagok nyilvántartását, figyelemmel kíséri felhasználásukat. Ez a rendszer jól szervezett és hatékony eszköz az USA kor-

[13] IAEA. *The Texts of the Safeguards Transfer Agreement Relating to the Bilateral Agreement between Japan and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and of the Supplementary Agreement thereto.* INFCIRC/107. Vienna, 1968.

[14] IAEA. *The Text of the Safeguards Transfer Agreement Relating to the Bilateral Agreement between Indonesia and the United States of America.* INFCIRC/109. Vienna, 1968.

[15] IAEA. *The Text of the Safeguards Transfer Agreement Relating to the Bilateral Agreement between Denmark and the United States of America.* INFCIRC/112. Vienna, 1968.

[16] Dániában külön kell nyilvántartani angol és amerikai származású anyagot; Japánban is, de ott külön egyezmény alá eső kanadai származású anyag is van.

[17] IAEA. *The Text of the Agreement for the Application of Agency Safeguards to United States Reactor Facilities.* INFCIRC/57. Vienna, 1964.

mánya kezében és komoly befolyást gyakorolt az Ügynökségnél meghonosodó eljárások kialakulására.

Néhány évvel később az Egyesült Államok egy egész atomerőművet is a NAÜ garanciális ellenőrzése alá helyezett,[18] ami ugyancsak újabb lökést adott a garanciális rendszer fejlődésének — különösen a komoly méretű atomerőművi reaktorok vonalán.

Az Egyesült Államok által kötött önkéntes garancia-vállalási egyezmények több vonatkozásban is sajátos jellegűek, tehát nem mindenben jellemzőek az adott egyezmény-típusra. Először is igen pontosan körülhatárolt létesítményekre vonatkoznak (hasonlóan a NAÜ vállalkozási egyezményeihez). Másik érdekességük, hogy a reaktorokban levő hasadóanyag csak addig van garanciák hatása alatt, amíg az adott reaktorokban van. Tehát pl. amikor a kiégetett fűtőelemeket feldolgozásra elviszik, ezzel megszűnnek a garanciák is. Kivételt képez a fűtőanyagban *keletkezett* hasadóanyag (plutónium). Ez garanciák alatt marad mindaddig, míg az egyezmény érvényes.

Mintegy zárójelben azt is meg kell említeni, hogy ezek az USA-egyezmények formailag is eltérnek a várható kialakuló típustól. Az Egyesült Államok igen aktívan dolgozott a NAÜ garanciális rendszerének kidolgozásán, de saját maga számára igyekszik külön szabályozásokat biztosítani. Így pl. az Egyesült Államok nem ratifikálta a NAÜ privilégiumairól és immunitásáról szóló nemzetközi egyezményt.[19] Valahányszor a NAÜ-garanciák kapcsán ez az egyezmény kerülne szóba, az Egyesült Államok számára külön kell a szabályokat körülírni.

Most azonban mindinkább előtérbe kerülnek újabb önkéntes garancia-vállalási egyezmények. Ezek új fejleményt képeznek a NAÜ történetében és ide tartozik pl. a Latin-Amerika atomfegyvermentesítéséről szóló egyezmény, amely már 21 államot fog át. Ide tartozik az atomsorompó-egyezmény is.

Az ilyen jellegű egyezményekkel kapcsolatban óhatatlanul felvetődik a rendszer kiterjesztésének problémája is. Ha ugyanis mindenkor csak az ellenőrzés alatt levő állam által nukleárisnak deklarált létesítményeket lehet vizsgálni, ez a tény veszélyeztetné a rendszer hatékonyságát. Másfelől nem lehet szó tetszőleges objektumok korlátlan ellenőrzéséről sem. Itt újat kell alkotni, és az errevonatkozó nemzetközi gyakorlat most alakul. Ez bennünket is érint; ténylegesen létrejövő részletes megállapodásunk attól is függ majd, mennyire tudunk eligazodni a garanciális rendszer jogi és technikai szövevényében.

A garanciális eljárások *tényleges* életbelépésének időpontja a körülményektől függ. Bekövetkezhet az egyezmény által meghatározott időpontban, amennyiben a kérdéses anyag vagy berendezés a megkötéskor már a helyszínen van. Bekövetkezhet a szállítás időpontjában, ha maga a szállítás ténye váltja ki a garanciákat. Ha reaktorról van szó, a tényleges ellenőrzés akkor kezdődik meg, amikor a reaktor beindul.

Külön kell megemlíteni azokat az eseteket, amikor nukleáris anyag csak azért kerül garanciák hatálya alá, mert olyan reaktorban használják vagy olyan üzemben dolgozzák fel, amely egyébként is garanciák hatálya alá van vonva. Fordítva is történhet: amennyiben újrafeldolgozó üzemben garanciák alá tartozó hasadóanyagot dolgoznak fel, maga az üzem is garanciák alá kerül — és vele együtt ideiglenesen olyan anyag is, amelyre egyébként a garanciák nem terjednének ki.

Ez a körülmény sok átfedést és komplikációt okoz, de ezeket nem lehet elkerülni mindaddig, amíg nem jön létre ténylegesen világméretű, univerzális és főként egységes garanciális rendszer.

Hogyan szünnek meg a garanciák?

A válasz tulajdonképen tömör és egyszerű: úgy, hogy megszünnek létezni a garanciákat kiváltó okok — vagy pedig a garanciák hatálya alatt levő anyagok és berendezések.

Így például: atomhasadásnál megszűnik létezni az U-235. Másik eset az, amikor egy elavult létesítményt lebontanak. A fizikai megsemmisülésen túl, olyan eset is gyakori, amikor kutatásokra használt anyagmennyiségek veszendőbe mennek, bármennyire is igyekeznek a kutatók ezt visszanyerni (mellesleg szólva, többnyire igen drága anyagról van szó). Természetes viszont, hogy a rendszer jellege megköveteli az ilyen veszteségek megfelelő dokumentálását.

A garanciákat kiváltó ok megszűnése akkor forog fenn, amikor egy állam a kapott nukleáris anyagot visszaküldi abba az államba, ahonnan az származik — amennyiben a garanciák alkalmazását csak a szállítás ténye váltotta ki. (Ez az eset rendszerint pl. a garanciákat átruházó egyezményeknél fordul elő.)

Amennyiben a nukleáris anyag csak azért volt garanciák alatt, mert ellenőrzés alá tartozó reaktorban használták vagy garanciák alá tartozó üzemben kezelték — az onnan történt elszállítással a garanciák is megszünnek.

Külön kell azonban követni annak a hasadóanyagnak a sorsát, amely a garanciák alatt levő nukleáris anyag használata során *keletkezett*. Pontosabban kifejtve: ha egy atomreaktorban a fűtőelemekből kiégett az urán egy része és helyette plutónium keletkezett — ez a plutónium garanciák alatt marad akkor is, amikor a fűtőelemeket az eredetileg szállító államba

[18] Yankee Nuclear Power Station, Rowe, Massachusets. Teljesítménye 600 MW_t, nyomottvizes reaktorral van felszerelve.

[19] IAEA. *Agreement on the Privileges and Immunities of the International Atomic Energy Agency.* INFCIRC/9. Vienna, 1959.

küldik vissza. Ennek igen messzemenő következményei vannak, hiszen így idővel olyan állam is garanciális ellenőrzés színhelyévé válhat, amely nem *kapott* segítséget, hanem *nyújtotta* azt. Számítva azzal a lehetőséggel, hogy ez majd ellenkezést vált ki, a garanciális rendszer lehetővé teszi, hogy a tranzakcióban résztvevő államok egyike ilyenkor a NAÜ garanciái alá helyezzen egyenértékű mennyiségű[20] hasadóanyagot. (Ez az úgynevezett helyettesítési eljárás.) Ezzel aztán a garanciák a visszaküldött anyag tekintetében teljesen megszünnek.

Ha valamely anyag kikerül ugyan a NAÜ ellenőrzése alól, de olyan garanciák hatása alá jut, amelyeket az Ügynökségi garanciákkal egyenértékűnek minősítenek, akkor az Ügynökségi garanciák ugyancsak megszüntethetők. (Ez a lehetőség eléggé vitatott; nem is került még gyakorlatilag alkalmazásra.)

Végezetül, van még egy lehetőség: nukleáris anyagokat olykor nem-nukleáris célokra is használnak — pl. kerámiai célokra vagy ötvözetek készítésére. Tóriumot kiterjedten használnak gázlámpák és benzingázlámpák izzóharisnyáinak gyártására. Az Ügynökséggel történő megállapodás lehetőséget nyújt ilyen esetekben a szükséges anyagmennyiségeknek garanciák alól való felszabadítására.

Mentesítés, felfüggesztés

A garanciális rendszer — mint minden külső ellenőrzés — a legnagyobb jóindulat mellett is terhet jelent. Nyilvántartásokat kell vezetni, jelentéseket küldeni, időnként ellenőrök is jönnek... Amennyire indokolt is ilyen ellenőrzés nagyobb létesítményeknél, annyire feleslegessé is válhat olyan helyeken, ahol az érdekes anyagok csak elenyésző mennyiségekben fordulnak meg.

Ez a megfontolás kezdettől fogva felmerült. Ezért már az első garanciális rendszerbe is beépítettek olyan szabályozást, amely lehetővé teszi azt, hogy minden állam bizonyos mennyiségű nukleáris anyagra teljes *mentesítést* kaphasson mindennemű garanciális kötelezetség alól.

Ez a szabályozás az idő folyamán többször is módosult és jelenleg olyan formában áll fenn, hogy minden állam kérheti a területén levő (és fogalmilag garanciák alá tartozó) nukleáris anyag tekintetében a következő mennyiségek mentesítését:

— 1 kilogramm plutónium vagy plutóniumra átszámított dúsított urán,[21]

— 10 tonna természetes vagy enyhén soványított urán,

— 20 tonna soványított urán (tehát olyan, amelyben az U-235 hányada nem éri el a 0,5 százalékot), és végül

— 20 tonna tórium.

A mentesített anyagokkal az állam szabadon rendelkezhet. Nyilvántartást vezetni, jelentést tenni, a NAÜ ellenőreinek bemutatni nem kell. Figyelembe kell azoban venni a következőt:

Bár a mennyiségi korlátozás elég magasan van megszabva, mégis idővel „feltöltődhet" (vagyis az állam a teljes megengedett mennyiséget igénybe veszi). Újabb mennyiséget az Ügynökség közvetítésével most csak teljes garanciák alkalmazása árán lehetne kapni. Közben az előzetesen mentesített anyag talán már nem is létezik, mivel felhasználták vagy veszendőbe ment. A rendszer nyújt ugyan módot veszteségek leírására — de csak olyan anyag tekintetében, amelyre a normális garanciák kiterjednek. Azt kellene tehát tenni, hogy kérjék a mentesítés megszüntetését, a kérdéses anyag garanciális ellenőrzés alá vételét. Ezután lehetne majd bizonyítani, hogy az a bizonyos anyag már nem is létezik — de ehhez éppen olyan nyilvántartásokat kellene produkálni, amelyektől olyan szívesen szabadultak volna...

A felvetés nem olyan irreális, mint amelyennek látszik. Az első években volt olyan állam, amely nem eléggé gondolta át a következményeket és olyan anyag mentesítését kérte, amelyre nézve nem is lett volna terhes a garanciák alkalmazása. Később viszont a keret telítése miatt nem lehetett volna olyan anyag mentesítését kérni, ahol a garanciák alkalmazása körülményes és nehézkes volt.

Két megoldás lehetséges: vagy megszüntetni az egész mentesítési eljárást (vannak ilyen javaslatok is), vagy pedig tudatni az érdekelt államokkal, hogyan is áll a helyzet valójában. Ha nem kívánnak csalódást, a garanciális rendszer nyújtotta lehetőségekkel okosan kell élni. A NAÜ tagállamai mindenesetre a mentesítési lehetőség fenntartását igényelték — sőt, a jelenlegi rendszerben e lehetőségeket kissé ki is bővítették.[22]

Van azonkívül egy másik mentesítési eljárás reaktorok tekintetében. Kis teljesítményű atomreaktorokban a keletkező plutónium mennyisége igen csekély. De nem csak a mennyiség kicsi: a plutónium olyan erősen „hígított" formában keletkezik, hogy kinyerésére aligha érdemes törekedni. Ezért olyan határt állapítottak meg, amely alatt a keletkező plutóniummal nem kell elszámolni — egyszerűen nemlétezőnek tekintik. Ez a szemlélet, persze, csak kisteljesítményű reaktorokra terjed ki. (Ilyen például az épülő Műegyetemi Reaktor. A Központi Fizikai Kutató Intézet VVR-Sz reaktorára

[20] A helyettesítésre használt anyag dúsítási foka nem lehet alacsonyabb, mint az általa helyettesített anyagé.

[21] Húsz százaléknál magasabb dúsítási fokú urán esetén a mennyiségét beszorozzuk a dúsítás hányadával; húsz százalék alatt a mennyiséget be kell szorozni a dúsítási hányad négyzetének ötszörösével.

[22] Az atomsorompó-egyezmény életbeléptetése új helyzetet teremthet.

régebben alkalmazható lett volna, de az 1967-ben végrehajtott modernizálással a teljesítményhatárt túllépték.)

A garanciákkal járó eljárások egyszerűsítésére további lehetőségeket nyújt a garanciák *felfüggesztése*. Amennyiben pl. egy állam a reaktoraiban már kiégetett fűtőelemeket feldolgozás végett külföldre kívánja szállítani és utána visszahozni, ez arra vezethetne, hogy az újrafeldolgozó üzem garanciák alá kerül. Ha viszont ezt az újrafeldolgozó üzem, illetve állama nem kívánja vállalni, az egész tranzakció lehetetlenné válhat.

Ilyen esetben kérni lehet a NAÜ-től a garanciák ideiglenes felfüggesztését. A gyakorlatban ez a következő módon történik: tudatni kell az Ügynökséggel, hogy egy bizonyos anyagmennyiséget feldolgozásra kívánnak vinni. Meg kell adni a hasadóanyag-tartalmát, megnevezni az üzemet és engedélyt kérni a garanciák ideiglenes felfüggesztésére. Természetesen kötelezettséget kell vállalni arra, hogy az anyag megadott idő múlva (legkésőbb azonban hat hónap múlva) visszakerül.

A NAÜ ehhez általában hozzá is járul. Amennyiben azonban a kérdéses mennyiség túllépné a megállapított határt (amely hasonló a mentesítés tekintetében már említett határmennyiséghez),[23] akkor az állam vagy partnere köteles ideiglenesen a NAÜ garanciális ellenőrzése alá helyezni a kiszállítandó mennyiségnek megfelelő vagy nagyobb mennyiségű nukleáris anyagot, amelynek dúsítási foka nem lehet alacsonyabb az elszállítandó anyagénál.[24]

Ezzel a lehetőséggel viszonylag gyakran élnek is az államok. Így pl. Finnország egy ízben úgy alakított át egy kisebb reaktort, hogy az uránrudakat párosával összehegesztették. Amíg a fűtőelemek a hegesztést végző üzemben voltak, a garanciákat felfüggesztették. Így az üzem nem esett garanciális ellenőrzés alá. A munkát, ill. a rudak szállítását és cseréjét úgy irányították, hogy mindig csak a fűtőelemek egy része volt „házon kívül". Így soha nem lépték túl a fentebb említett határmennyiségeket és nem is kellett nukleáris anyagot letétbe helyezni.

GARANCIÁLIS ELJÁRÁSOK

Minden garanciális és témaegyezményben szerepel olyan kikötés, mely szerint az Ügynökséggel szerződő állam vállalja, hogy az egyezmény keretébe tartozó anyagokat, létesítményeket csak békés célokra használja fel. Az Ügynökség feladata azután, hogy ellenőrizze ennek betartását. Az ellenőrzés érdekében különböző módszerek egész sorát alkalmazzák. E módszereket legjobb a garanciális okmányban körülírt garanciális eljárások szerinti megosztásban tárgyalni.

Nyilvántartások és jelentések

A NAÜ megköveteli, hogy az ellenőrzése alatt levő anyagról az adott államban *pontos nyilvántartásokat* vezessenek. Előírja továbbá, hogy időszakosan bizonyos *jelentéseket* küldjenek ezekről az anyagokról és a garanciák alatt levő létesítményekről.

A nyilvántartásokat létesítményenként kell vezetni.

A garanciális rendszer érdekessége, hogy nem ír elő részletes kikötéseket a nyilvántartások formájára és tartalmára nézve. A követelményeket bizonyos mértékig a jelentéstételi kötelezettségből lehet levezetni, amelynek tartalmi követelményeit a garanciális rendszer, ill. a mindenkori garanciális egyezmények szabályozzák.

A beküldendő jelentések gyakorisága az adott létesítményben levő vagy a rajta átfutó anyagmennyiségtől függ (aszerint, hogy melyik mennyiség nagyobb). Teljesítményreaktorról általában havonta kell küldeni jelentést, míg egy kis kutatólabor részéről elegendő az évente egyszeri jelentéstétel.

Az úgynevezett *anyagnyilvántartási jelentéseknek* a nukleáris anyagok mindenkori készletéről, mozgásáról kell képet adniok — nagy objektum esetén a létesítményen belüli mozgásról is.

Az *üzemeltetési jelentések* a létesítmény működéséről nyújtanak tájékoztatást; részben kiegészítik az anyagnyilvántartási jelentéseket, részben alá is támasztják őket.

Természetes, hogy az Ügynökség garanciális apparátusának nem lehet teljesen közömbös az ilyen nyilvántartások és jelentések struktúrája, formája. Ezért a garanciák alkalmazásának megkezdése előtt mintákat kérnek az összes idevágó belső nyilvántartásokról és a jelentések tervezett formájáról, tartalmáról. Ezeket aztán vagy elfogadják változtatás nélkül, vagy megvitatják az adott állam képviselőivel. A cél: olyan dokumentáció biztosítása, amely az adott létesítmény üzemeltetőinek a lehető legkisebb fáradságot és kényelmetlenséget okozza, de ugyanakkor tartalmazza az összes lényeges adatokat.

Ez olykor azzal is jár, hogy az államban már meglevő nyilvántartási rendszeren kell változtatni, és előfordult, hogy egyes létesítmények üzemeltetői húzódoztak ettől. Olykor ez nem is járt különösebb következményekkel, más esetekben azonban elszámolási differenciákhoz vezetett. Érdemes tehát felfigyelni az Ügynökség ez irányú nem hivatalos ajánlásaira is, hiszen komoly tapasztalat áll mögöttük és végeredményben olyan nyilvántartási rendszerhez

[23] Az eltérés a dúsított uránnál van: itt ugyanis az urán mennyiségét a dúsítási hányad négyzetével kell szorozni az átszámítás során.

[24] Kivételt képez a plutónium, amely legalább 90 százalékos uránnal is helyettesíthető.

vezetnek, amely az üzemeltető számára is jól áttekinthető és hasznos.[25]

A fenti, úgynevezett *rendszeres jelentéseken* túl, alkalmanként *rendkívüli jelentéseket* is kell benyújtani: amikor pl. valami baleset folytán egy létesítmény komolyan megsérül, vagy amikor elvész vagy akár csak elveszhet jelentősebb mennyiségű nukleáris anyag. Ezek tartalmára, formájára előzetes kikötés nincs — ez a mindenkori körülményektől függ.

A jelentéseken kívül az Ügynökségnek *előzetes értesítéseket* is kell küldeni. Ezek olyankor válnak esedékessé, ha pl. nagyobb mennyiségű anyagot kívánnak elszállítani az államból vagy akár csak a garanciák alatt levő létesítményekből. A szabályozás célja: módot nyújtani az Ügynökség ellenőreinek, hogy időben megérkezhessenek és a helyszínen meggyőződhessenek a szállítás tényéről és körülményeiről.

Nukleáris alaplétesítmények esetében már a tényleges garanciák életbe léptetése előtt is bizonyos tájékoztatást kell beküldeni az Ügynökségnek: mindenekelőtt az üzem vagy reaktor leírását. Ennek célja, hogy meg lehessen állapítani, képes lesz-e egyáltalán az Ügynökség apparátusa arra, hogy hatékonyan ellenőrizze az adott létesítményt, és mit kell ennek érdekében csinálni.

Ha a garanciák valamely épülő létesítmény üzembe helyezésével lépnek életbe, akkor az építés menetéről időnként ugyancsak jelentéseket kell beküldeni.

A beküldött jelentések feldolgozása

Az Ügynökséghez beküldött jelentések feldolgozása a rendszer fontos eleme, bár a garanciákkal foglalkozó okmányokban alig történik róla említés. Az egyes létesítményeknél és az állam egész területén levő anyag mennyiségétől függ számos garanciális vizsgálat terjedelme és gyakorisága. Az Ügynökségnél vezetett nyilvántartás folyamatosan biztosítja az áttekintést; bázisként szolgál a helyszíni ellenőrzésekre kiutazók előzetes felkészüléséhez és referenciaként szolgál a helyszíni ellenőrzés során. Nagyon sok mindent meg lehet tudni pusztán a nyilvántartott adatok elemzése alapján.

Az Ügynökséghez beérkezett jelentések feldolgozása pontosan leírt belső instrukciók szerint történik. Ez nem jelenti azt, mintha minden alkalommal mindig ugyanazon részletes műveleteket hajtanák végre, de három alapmozzanat mindig megtalálható.

Először is elvégzik a jelentés ún. érvényességi vizsgálatát; a következő lépés az adatok könyvelői feldolgozása; végül pedig az összesített adatokat elemzik. Az elemzésen belül vannak minden egyes alkalommal végrehajtandó ellenőrző számítások és összevetések — és vannak olyanok is, amelyeket szabálytalan időközökben vagy csak bizonyos körülményektől függően végeznek el.

Az érvényességi vizsgálat feladata többek között a banális számtani, gépelési és más hasonló hibák kiszűrése. Bizonyos formainak mondható követelményeket is ellenőriznek. Ha pl. a jelentésben szó van nagyobb anyagmennyiségek külföldre való elszállításáról, az Ügynökség pedig nem kapta meg az ilyen esetekre előírt előzetes értesítést — a tény már bizonyos következtetésekre ad módot.

Közvetlenül is összevetik a készletjelentéseket más anyagokkal, így először is a párhuzamosan érkező üzemeltetési adatokkal. Ismerve pl. a fűtőelemek általános kiégését és kezdeti töltetét, nagyjából ki lehet számítani, mennyi uránt és plutóniumot tartalmaz a tárolóban raktározott kiégett fűtőanyag. Ez csak közelítés, de bizonyos tűréshatáron belül a számítás eredményének egyeznie kell azzal a mennyiséggel, amelyet az anyagkönyvelési jelentés szerint a tárolórészleg bevételezett.

Fontos művelet a jelentések összevetése más létesítményekből vagy államokból származó anyagokkal. Ha pl. Belgium szállít fűtőanyagot Brazíliának, akkor a brazilok szerint beérkezett fűtőanyag csakis annyi lehet, mint amennyiről a belgák is jelentést tettek. Mivel pedig anyagszállítmányok esetén mind a feladó, mind a címzett szokott végezni ellenőrző méréseket — meg kell állapítani az ún. feladó/címzett-különbséget. Bizonyos határokon belül ez megengedett (sőt, elkerülhetetlen), a tűréshatárok megtartását azonban rendszeresen figyelni és ellenőrizni kell.

Időnként mélyebb (és nagyobb számításokat igénylő) elemzéseket is végeznek: pl. megfelelnek-e vajon az üzemeltetésről közölt adatok az atomerőmű ismert paramétereinek? Megfelelnek-e ezek az adatok a máshonnan ismert áramfejlesztési statisztikáknak?[26]

Az anyagnyilvántartási jelentések könyvelői feldolgozása létesítményeként és anyagfajtánként vezetett kartonokon történik szaldóellenőrzéses elektromechanikus könyvelőgép segítségével. A könyvelőgép kártyalyukasztóval is össze van kapcsolva; így külön munkamenet nélkül minden egyes műveletről lyukkártyát is nyernek. Ez a megoldás nemcsak kényelmet és munkamegtakarítást jelent, hanem a belső hibaforrások messzemenő kiküszöbölését is biztosítja. Ezzel alapozzák meg az adatfeldolgozás olyan minőségét, amely megfelel az Ügynökség tekintélyének és a ráruházott felelősség súlyának.

A lyukkártyákon rögzített adatok további feldolgozása elektronikus számítógép segítségé-

[25] Lendvai, O. *A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség által követelt nyilvántartások és jelentések.* Energia és Atomtechnika, XXI. évf. 1968. 8. sz.

[26] Külön figyelmet érdemel, ha az érintett állam az ilyen statisztikák nyilvánosságra hozatalát megszünteti.

vel történik. A mágneses tárolószalagok hosszú időre visszamenőleg tárolják az összes elkönyvelt mennyiségváltozások lényeges adatait és így alkalmasak arra, hogy statisztikai elemzésektől országos mérlegekig minden vetületben áttekintést lehessen kapni arról, mi is történik a nukleáris anyagokkal.

A mélyebb elemzéseket alkalomszerűen készítik, néhány összesített kimutatás azonban rendszeresen készül, létesítmények és országok szerinti bontásban.

A kimutatások azokat az adatokat tartalmazzák, amelyek befolyásolják a garanciális eljárásokat, továbbá összevont formában képet nyújtanak a helyszínre kiutazó ellenőrök számára.

A gépesítés nélkül a jelentések feldolgozásával foglalkozó személyzetet már most is meg kellene sokszorozni — így azonban a rendszer rugalmassága folytán még jóval nagyobb forgalmat is el lehet látni a mai állománnyal.

A helyszíni ellenőrzések

A garanciális rendszer fejlődése során a helyszíni ellenőrzések kérdése nem egyszer állt viták középpontjában. Elég a kérdés politikai vetületére utalni: idegen állampolgárok járnakkelnek az állam egyébként féltve őrzött intézményeiben és alapterhelésű atomerőművekben és még akadékoskodnak is esetleg... Senki sem szereti, ha szekrényében mások turkálnak. De a helyszíni ellenőrzések az Ügynökségnek is komoly gondot okoznak — főként pedig költségeket. Mégis, világos, hogy az Ügynökséggel közölt adatok időnkénti helyszíni egyeztető kontrollja nélkül az egész garanciális rendszer életképtelen lenne.

Az ellenőrzések általában nem a helyszínen kezdődnek meg, hanem még az Ügynökség székhelyén. Az ellenőrök előre készülnek a konkrét feladatra.

Amennyiben először látogatnak meg egy létesítményt, tanulmányozzák annak alapvető sajátosságait, elrendezését. Mindenképpen magukkal viszik az Ügynökség legfrissebb anyagnyilvántartás-kivonatát. Tervet készítenek az ellenőrzés lefolytatására, hiszen annyit adat hitelességét kell és lehet felülvizsgálni, hogy erre nincs is minden alkalommal mód — az adatok egy részét szúrópróbákkal ellenőrzik.

A rendszeres ellenőrzések során általában úgy fogalmazzák meg a célt, hogy az Ügynökséghez beküldött jelentések valódiságáról kell meggyőződni.[27] Ez kettős feladatot jelent: ellenőrizni kell, hogy egyeznek-e a jelentések a létesítményben vezetett nyilvántartásokkal — ezen utóbbiak pedig a valóságos helyzettel. Formálisan, persze, a feladat megfogalmazása így szól: ellenőrizni kell, vajon nem használnak-e békésnek deklarált anyagot vagy létesítményt katonai célok előmozdítására. Ezért aztán konkrét esetekben a fenti kettős feladathoz csatlakoznak kiegészítő jellegű célkitűzések is. Így pl. kutatóreaktor esetén ellenőrizni kell a reaktor segítségével folytatott kutatás békés jellegét.

Tekintve, hogy a „kutatás békés jellege" kissé nehezen meghatározható fogalom, hasznos ezt mindjárt tisztázni. Nos, a NAÜ értelmezésében eleve békés jellegűnek tekintik az alapkutatást. Vele szemben azt a követelményt támasztják, hogy eredményei teljes egészükben nyílt sajtóban publikálására kerüljenek. Alkalmazott kutatás esetén a NAÜ ellenőreinek módot kell kapniok arra, hogy meggyőződhessenek a kutatás nem-katonai jellegéről.

A jelentések és helyszíni feljegyzések összevetésének menete természetesen alkalmanként más, de bizonyos alapelemeket ki lehet hámozni.

Nem okoz rendszerint nagyobb nehézséget a NAÜ-nél nyilvántartott anyagkönyvelési adatok összehasonlítása a helyszíni adatokkal. Fix pontként elfogadható a legutóbbi ellenőrzés alkalmával megállapított anyagkészlet. Tekintve továbbá, hogy az Ügynökségi nyilvántartások a beküldött jelentések adatain épülnek fel, eltérések csak a legutóbbi jelentés óta bekövetkezett változások révén jöhetnek létre. Ezért kulcsdátumként a legutóbb elfogadott jelentés napját veszik. Ezután külön feldolgozzák a helyszíni adatokban azóta bekövetkezett változásokat és így számítják ki a vizsgálat napjára érvényes leltárt.

Az összehasonlítás rendszerint szabályos könyvvizsgálatot is jelent, amelynek során visszanyúlnak az alapbizonylatokig. A mennyiségek meghatározásánál nemcsak a súlymérés adatait veszik figyelembe, hanem a vegyi, ill. fizikai összetétel meghatározásáról szóló okmányokat is.

A vizsgálat napján a könyvelés szerint meglevő készlet valósságának ellenőrzése képezi a feladat legnehezebb részét. Tekintve, hogy bennünket ezek a részletek elsősorban saját szemszögünkből érdekelnek, maradjunk erőművi reaktoroknál (pontosabban, tartályos, nyomottvizes reaktoroknál).

Tulajdonképpen csak a friss fűtőanyagkészletet lehet többé-kevésbé közvetlenül ellenőrizni. Ezt is inkább csak a fűtőelemek számlálása, gyári jelzések összevetése révén. Roncsolásmentes vizsgálat segítségével többnyire meg lehet állapítani, hogy valóban urántöltet van bennük; hozzávetőlegesen meg lehet állapítani a töltet súlyát is. De azt már nehéz megállapítani, vajon természetes vagy dúsított urán van-e a fűtőelem tokozott rúdjaiban és mekkora a dúsítás foka.

Még nehezebb a helyzet a kiégetett fűtőelemeknél. Ezeknél gyakran már az eredetileg festett szám- és betűjelzést sem lehet elolvasni a hosszas üzem során bekövetkezett elváltozá-

[27] Más szóval: a feladat elsősorban nem tény*megállapítás*, hanem tény*hitelesítés*.

sok miatt. Magas sugárzási szintjük miatt nem is lehet közvetlenül hozzájuk férni. Az Ügynökség tekintélyes kutatási munkát kezdeményezett és megbízatásokat adott ki annak érdekében, hogy sikerüljön kidolgozni roncsolásmentes vizsgálati módszereket ilyen fűtőelemek urán- és plutóniumtartalmának mérésére. Ezek azonban eddig nem vezettek a gyakorlatban is hasznosítható eredményekre. Így ma csak igen hozzávetőlegesen lehet megmondani, mi is van az adott fűtőelemben. A fűtőanyag újrafeldolgozásánál ez meghatározható, de igen értékes lenne az előzetes vizsgálat eredménye — ez esetben éppen az újrafeldolgozó üzem ellenőrzése céljából is. Végül, különösen fontos a fűtőanyag összetételének ismerete akkor is, amikor a kiégetett fűtőelemek plutóniumtartalmára helyettesítés révén kívánják megszüntetni a garanciák érvényességét.

Különös nehézséget okoz annak megállapítása, mi is van benn magában a reaktorban. Itt csak egy segíthet komolyan: ellenőrizni kell a fűtőanyag berakását és kirakását.

A tartályos nyomottvizes és vízforraló reaktorok sajátossága, hogy az üzemanyag berakása után a tartályt teljesen lezárják és több hónapig — lehetőleg egy egész évig — nem is nyitják fel. A tartály felnyitása igen komoly művelet és tekintélyes időt vesz igénybe. Így tehát, ha egy ilyen atomerőművi reaktor valamely adott időszak alatt bizonyíthatóan energiát termelt, akkor tényként lehet elfogadni azt, hogy ez idő alatt a töltet összetétele csak az urán kiégése és a plutónium képződése révén változott. Sőt, az ismert áramszolgáltatási adatok maguk is bizonyos támpontokat nyújtanak mennyiségi becslések számára.

Még nagyobb biztonságot nyújt, ha a tartályt a berakás befejezése után az ellenőrök alkalmas módon lepecsételik. Az ólomzárhoz hasonló lezáróeszköz nem akadály, ha valamilyen oknál fogva hirtelen fel kell nyitni a tartályt. Erről azonban azonnal értesítést kell küldeni az Ügynökségnek; így az ellenőrök a legtöbb esetben még időben érkezhetnek, hogy minden számukra érdekes műveletnél jelen legyenek.

Jóval bonyolultabb a helyzet az olyan típusú atomreaktoroknál, ahol a fűtőanyag átrakása üzem közben folyamatosan végezhető el. Ott is van azonban többféle lehetőség arra, hogy az ellenőrök távollétében is szemmel lehessen tartani, vagy legalábbis rögzíteni az eseményeket. Önműködő készülékekkel fel lehet jegyeztetni a fűtőanyag-átrakó gép minden mozgását; önműködő kamerákkal különböző időközökben rögzíteni lehet mindent, ami a reaktorcsarnokban történik, stb.

Természetes, hogy a reaktor üzemeltetőjének minden olyan kísérlete, hogy az ilyen készülékek működését megzavarja, már maga is felettébb gyanús lenne. És míg a fentebb leírt módszerek éppen arra irányulnak, hogy az Ügynökség ellenőreinek minél ritkábban kelljen megjelenni a kérdéses létesítményben — ha az ellenőrök csalási vagy akár csak zavarkeltési kísérleteket tapasztalnak, akkor több súlyt fektetnek a személyes jelenlétre. Ezzel párhuzamosan pedig nagyobb intenzítással vizsgálják az üzemeltetési feljegyzéseket, az önműködő adatrögzítők szalagjait stb.

Bár hazai vonatkozása még nincs, mégis meg kell emlékezni azokról a nehézségekről, amelyekkel az ellenőrök akkor találkoznak, amikor fűtőanyagot újrafeldolgozó üzemekkel van dolguk. Csővezetékekben, tartályokban radioaktív oldatok keringenek; silókban és bunkerekben anyagokat tárolnak — ezekből mintákat kell venni. De nem is akárhogyan, hanem úgy, hogy a minta valóban helyesen reprezentálja az anyag összetételét. A minták elemzése révén meg kell ezt az összetételt határozni. Ezután meg kell szorozni a kapott koncentrációértékeket a vezetékrendszerek és tartályok térfogatával (amelyet, persze, hitelesíteni kell). Mindegyik művelet külön-külön is komplikált, különösen besugárzott anyagot feldolgozó üzemek esetén, ahol a berendezések gyakorlatilag hozzáférhetetlenek. De a legkedvezőbb esetben is szakember legyen a talpán, aki eligazodik a csővezetékek, elzárócsapok, átkötések labirintusában...

Mindebből az látható, hogy az Ügynökség ellenőreinek általában igen bonyolult feladatokkal kell megbirkózniok. A rendszerint két, legfeljebb három főből álló csoportnak könyvvizsgálatokat, reaktorfizikai és hőtani számításokat (olykor önálló méréseket is) kell végezniök, biztonságosan el kell igazodniok egy atomcentrálé műszereinél — és még abban a kérdésben is, valóban azt mérik-e ezek a műszerek, amit számlapjuk jelez.

Az ellenőrzési eljárások intenzítása és gyakorisága

A kérdésnek két oldala van. A garanciális rendszer abból az elvből indul ki, hogy az ellenőrzés alatt levő üzemek, laboratóriumok stb. munkáját a lehető legcsekélyebb mértékben szabad csak zavarni, de ugyanakkor az ellenőrzés hatékonyságát biztosítani kell.

A rendszer előír tehát bizonyos ellenőrzési gyakoriságot — ez azonban maximálisként értendő. Egy példa: reaktoroknál a maximális gyakoriság függ a reaktor hasadóanyagtartalmától, a rajta évente átfutó fűtőanyagmennyiségtől vagy a benne évente termelt hasadóanyag mennyiségétől (aszerint, hogy mi nagyobb). Az első eset nagy ipari anyagvizsgáló reaktoroknál érdekes, ahol az aktív zóna sok, igen magasan dúsított fűtőanyagot tartalmaz. A második eset nagy teljesítményű, enyhén dúsított fűtőanyaggal működő atomerőműnél fordul elő, a harmadik eset pedig természetes uránnal működő atomerőműnél.

Az előírás (kissé egyszerűsítve) úgy szól, hogy minden tiszta U-235-re átszámított 5 kilogramm után évi egy ellenőrzéssel kell számolni. Tehát 60 „egyenértékű kilogramm" hasadóanyag esetén évente 12 rendes helyszíni ellenőrzést lehet tartani.[28] Ha az alapul vett mennyiség ennél is nagyobb, akkor az ellenőrök bármikor látogathatják a létesítményt.

Ugyanez a szabály érvényes kutatási létesítményekre is.

Az üzemanyag-újrafeldolgozó üzemek különleges helyzetét viszont a csak rájuk vonatkozó és a fentiektől eltérő rendezés is tükrözi: az igen csekély anyagforgalmú (tisztára kísérleti) üzemek kivételével az ellenőrök bármikor felkereshetik ezeket az üzemeket. Az évente 60 egyenértékű kilogrammnál nagyobb kapacitású üzemeket folyamatos helyszíni ellenőrzésnek vetik alá.

Ahol hasadóanyagkészleteket külön lepecsételt raktárban tárolnak, a készlettől függetlenül évente egy rendes ellenőrzés is elegendő, — feltéve, ha az Ügynökség mindig idejekorán előzetes értesítést kap a raktár állományának változtatásáról, amikor is értesítés alapján a zár felnyitásánál jelen lehetnek az ellenőrök is.

Megjegyzendő újból, hogy a garanciális szabályzat által rögzített gyakorisági értékek felső határt jelentenek. Gyakorlatban a ténylegesen végzett helyszíni ellenőrzések száma ennél alacsonyabb.

A rendszeres helyszíni ellenőrzéseken kívül, rendkívüli ellenőrzésekre is sor kerülhet. Ezeket kiváltó okok: komoly baleset, nagy anyagmennyiség érkezése vagy elindítása, pecsétek felnyitása, új reaktor első indítása stb. Ezek az alkalmak nem számítanak be a fentebb felsorolt rendszeres ellenőrzések közé.

A helyszíni ellenőrzések időtartama rendszerint egy nap és egy hét között váltakozik. Ez a körülményektől függ. Az eddigi tapasztalatok alapján annyit mindenesetre le lehet szögezni, hogy rendesen vezetett üzem, jól szervezett irányítási és nyilvántartási rendszer a legjobb biztosíték arra, hogy ellenőrök ne sokat alkalmatlankodjanak az üzemben.

Hiszen akárhogyan is vesszük a dolgot: a helyszíni ellenőrzés kellemetlen dolog. Az ellenőröket fogadni, kísérni, számos kérdésre válaszolni kell, iratokat kell előásni, rég felejtett dolgokat újból felidézni, felfrissíteni, és így tovább. Így van ez még akkor is, ha az ellenőrök nem jönnek semmilyen különleges kívánsággal. E tekintetben egyébként is elég óvatosak. Az ellenőrök nem vehetik át az üzem irányítását, általában még csak nem is követelhetnek üzemmódváltozást, leállást, vagy hasonlót. (Nem is lenne olcsó mulatság leállítani egy több száz megawattos villamos teljesítményű erőművet pl. egy-két fűtőelem megtekintése végett.)

Végül meg kell emlékezni a benyújtandó jelentések gyakoriságáról is. Ez a helyszíni ellenőrzések gyakoriságának függvénye és annál kisebb nem lehet. Évente legalább egy jelentésnek kell érkeznie bármilyen garanciák alatt álló létesítménytől. A maximális gyakoriság — évente 12 jelentés, ami havi beszámoltatást jelent.

A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség ellenőrei

A NAÜ Garanciális és Ellenőrzési Főosztálya két fő részlegre tagozódik. A garanciák osztálya elsősorban a garanciális rendszer általános adminisztrálásával és továbbfejlesztésével foglalkozik: jogi kérdésekkel, műszaki problémák megoldásával, a kötendő egyezmények előkészítésével, központi nyilvántartással. Az ellenőrzési osztály hatáskörébe elsősorban a helyszíni ellenőrzések lefolytatása tartozik.[29]

Ez a megosztás azonban korántsem merev. Hosszú ideig tulajdonképpen nem is került teljes mértékben végrehajtásra — és ez érthető is. Menet közben kellett a szervezetet létrehozni, fejleszteni: ugyanazon emberek végezték a helyszíni ellenőrzéseket, akik a jogi rendezéseket vagy az anyagnyilvántartási rendszert előkészítették, ill. kidolgozták.

Sőt, ez bizonyos mértékig így marad a jövőben is. Ez már magából az ellenőri kar szükségszerű összetételéből és az általa végzendő feladatokból is adódik. Persze, elsősorban az ellenőrzési osztály munkatársairól van szó, de a szükséghez mérten bevonják a helyszíni munkába a garanciális osztály munkatársait is. Alkalmasint bevonnak egy-egy szakembert a NAÜ más főosztályairól is, amennyiben szükség van szakképzettségükre konkrét ellenőrzési programok végrehajtásához.

Mindezek a szakemberek egy testületbe tartoznak, amelynek személyi összetételét a NAÜ Kormányzótanácsa név szerint hagyja jóvá. A testület tagjai feladatuk ellátásához állandó továbbképzésben részesülnek.

A NAÜ ellenőrei feladatukból kifolyólag messzemenő előjogokat élveznek, amelyek sok tekintetben hasonlóak a diplomáciai kar privilégiumaihoz, sőt, némely vonatkozásaiban felül is múlják azokat. Feladatuknak csak úgy felelhetnek meg, ha a mindenkori garanciális egyezmény által szabott kereteken belül szabad mozgási és kommunikációs lehetőségekkel rendelkeznek és teljes betekintési jogot élveznek olyan létesítményeknél, amelyeket pedig ipari vagy más titoktartási okokból kifolyólag általában nem szívesen mutogatnak. Joguk van átnézni minden helyszíni nyilvántartást, feljegyzést, belépni bármely olyan helyiségbe, amelyet

[28] Egy kilogramm plutónium annyi, mint egy kilogramm egyenértékű hasadóanyag. Dúsított urán átszámításnál az urán menyiségét be kell szorozni a dúsítási hányad négyzetével.

[29] IAEA. *The Agency's Inspectorate.* GC(V)/INF/39. Vienna, 1961.

feladatuk ellátása szempontjából fontosnak tartanak.

Természetes ezek után, hogy a velük szemben támasztott követelmények a szakmai alkalmasságon túl is igen magasak.

Szigorú titoktartási kötelezettség terheli őket; a helyszíni ellenőrzések alkalmával tapasztaltakról csak hivatali feletteseiknek, illetve a Főosztály azon munkatársainak szabad beszámolniok, akiknek ehhez hivatalból közük van — és azoknak is csak a garanciális tevékenységgel összefüggő mértékben.

Munkájuk megkezdéséhez nem elég az ellenőri karba történt kinevezésük. Minden egyes garanciák alá eső állam kormánya elé az ellenőri testület azon tagjainak listáját terjesztik, akiket a NAÜ ezen államban teljesítendő szolgálatra javaslatba hoz. Az illető államnak joga van kifogást emelni a javasolt személyek ellen. Ez esetben a kifogásoltak helyett másokat javasolnak. (Ha az elutasítások olyan jellegűek, hogy már veszélyeztetik az Ügynökség garanciális ill. ellenőrzési tevékenységét vagy annak nemzetközi jellegét, úgy a kérdéssel a Főigazgatónak külön kell foglalkoznia.)

Az ellenőri testület tényleges összetétele eléggé nemzetközinek mondható, bár a dolgok eddigi meneténél fogva a fejlődő országok gyengébben vannak képviselve. Szocialista országok által küldött munkatársak is szerepelnek benne. Voltak és vannak diszkriminációs kísérletek egyes államok részéről ezen munkatársak tekintetében; várható azonban, hogy az atomsorompó-egyezmény és más, az utóbbi időben bekövetkezett fejlemények e tekintetben is változást hoznak majd.

AZ ÜGYNÖKSÉGI GARANCIÁK HATÉKONYSÁGA

Mennyire hatékonyak az Ügynökség garanciái? A kérdés nagyon is indokolt, figyelembe véve a tét nagyságát.

A pontos válaszadás érdekében két fázist kell megkülönböztetnünk. Először is: a garanciális ellenőrzési rendszernek biztosítania kell azt, hogy a garanciális kikötések minden megsértését idejében lehessen észlelni és jelenteni. Egészen más kérdés, hogy mi is történik azután.

Amennyiben első lépésként az atomenergia nem-békés alkalmazásának felderítését, észlelését tűzzük ki célul, a NAÜ garanciális rendszerét egészében véve feltétlenül hatékonynak kell tekintenünk.

Ennek igen fontos tényezője, hogy az Ügynökség mindenkor csak az egyezményekben meghatározott, illetve általa *nyilvántartott* létesítményekre és anyagokra összpontosítja figyelmét. *Azt* az anyagot figyeli, *azt* az anyagot követi minden átalakulása során (itt aztán el lehet mondani: tűzön-vízen át). És *azzal* az anyaggal igen nehéz valamilyen „tiltott" műveletet a NAÜ tudta nélkül végrehajtani.

Hazudni könnyű. Következetesen hazudni — úgy, hogy ennek sehol sem maradjon nyoma — roppant nehéz dolog. Egy-két műszert minden további nélkül át lehet kalibrálni, hogy pl. egy erőmű tényleges 300 MW_e teljesítménye helyett csak 200-at mutassanak. De ez nem elég. Hiszen az ellenőrök egybevethetik a legkülönfélébb műszerek jelzéseit — a kenőolaj nyomásmérőjétől a levegőszennyezettség jelzőműszereig. És ezeknek a jelzéseknek egybe kell vágniok, mert különben kilóg a lóláb. Ezt a „koordinált hazugságot" nehéz fenntartani — már csak azért is, mert a reaktort és az egész erőművet vezérelni is kell, amihez viszont a tényleges paraméterek kellenek. Nem utolsósorban azért kívánja meg az Ügynökség, hogy minden létesítményről elég részletes leírást kapjon, mielőtt kiterjesztenék az objektumra a garanciák alkalmazását.

A másik oldal: ilyen komoly csalási manővert következetesen végrehajtani nem olcsó és egyszerű mulatság. Ez igen komoly technikai tudást követel. Végül pedig még ez sem nyújthat teljes biztonságot a leleplezés ellen.

Ha most országos méretekben is nézzük a dolgot — úgy különösen nehéz olyan összefüggő hazugságokból készült szövevényt létesíteni, hogy az mindenütt hézagmentesen illeszkedjék. Legfeljebb annyi érhető el, hogy a leleplezést késleltessék. Ellentétes előjellel bár, de éppen ezzel kapcsolatos a NAÜ helyszíni ellenőrzéseinek gyakorisági skálája. Az a cél, hogy sehol se akkumulálódhassék ellenőrizetlenül a nukleáris bombák előállítására alkalmas mennyiségű hasadóanyag.

A történelem ismer ugyan több esetet is, amikor igen átfogó tilalmak mellett is sikerült komoly haderőket és hadifelszerelést átmenteni vagy felépíteni az ellenőrző szervek ellenére. Így, az első világháború után a német hadsereg nehéz fegyverzetének tekintélyes részét éveken át vonatokon küldözgették ide-oda szerte az országban és így rejtették el a hadiraktárakat vizsgáló ellenőrök szeme elől. Másik példa erre a palesztinai zsidó hadsereg felépítése az angol gyarmati hatóságok orra előtt. Azonban mindkét esetben az ellenőrző hatalmak nem is kívántak túl szigorúak lenni: az első esetben azért, mert nem akarták fegyvertelenné tenni a németországi reakciót a forradalmi munkásosztállyal szemben; a másikban pedig a titkos felfegyverzés végeredményben belevágott a gyarmattartók terveibe Palesztina és az ottani zsidó és arab közösségek sorsa tekintetében.

A tanulság tehát: csak olyan valóban nemzetközi ellenőrzési rendszer számíthat sikerre, amelyet komolyan, eltökélten és következetesen működtetnek. Ezzel az előfeltétellel az Ügynökség garanciális és ellenőrzési apparátusa képes is ellátni a feladatát.

Persze: a csalást leleplezni — csak az első lépés. Mi történik azután?

Az ellenőrök azonnal jelentést küldenek a NAÜ Főigazgatójának, aki értesíti a Kormányzótanácsot. A Kormányzótanács felszólítja a szabályokat sértő államot, hogy a visszaélést azonnal szüntesse meg. Amennyiben ez a felszólítás észszerű időn belül eredménytelen marad, a Kormányzótanács értesíti az ENSZ Közgyűlését és Biztonsági Tanácsát, felfüggesztik az adott államnak nyújtott segélyt és felszólítják, hogy szolgáltassa vissza a NAÜ-től vagy annak tagállamaitól kapott berendezéseket és anyagokat; továbbá felfüggesztik az adott állam jogait az Ügynökségben.

Elvárható, hogy már maga a leleplezés ténye is elég kellemetlen lehet egy államnak, amely titokban kívánt felkészülni pl. valamelyik szomszédjának lerohanására. Végeredményben azonban a garanciális ellenőrzés áll vagy bukik az ENSZ határozott fellépésével a békés együttélés szabályainak megsértőivel szemben.

A garanciális rendszer további fejlődése

Ma már világosan látható, hogy az Ügynökség ellenőrzési rendszere máris fontos szerepet játszik és a szerep jelentősége még növekedni fog.

Tisztán mennyiségi változások is idővel minőségi átalakulásokra vezetnek. Ahogy növekszik a garanciális ellenőrzés alatt levő létesítmények száma, az ellenőrzött anyag mennyisége — úgy változik a rendszer jellege is. Míg kezdetben sok volt benne a formális vonás, a tanulás, gyakorlás, tapasztalatszerzés eleme — most a dolog már komolyra fordult. Bár a múltban kellett és ma is kell olyan hasadóanyagmennyiségeket is szemmel tartani, amelyek magukban nem is elégségesek egyetlen bomba legyártására — a jövőben már egészen más módon kell hozzányúlni a dolgokhoz, amikoris már jelentős mennyiségekről — tonnákról — lesz szó!

A felelősséggel együtt növekszenek a lehetőségek, az eszközök is. A nagyobb volumen olyan műszerek beszerzését, olyan kutatások elvégzését is indokolja, amelyeket eddig nemigen lehetett indokoltnak tekinteni, amíg csak kutatóreaktorok tartoztak a rendszer ellenőrzése alá. A technikai felszerelés fejlesztésére ill., beszerzésére olyan mértékben nyílik majd mód, ahogyan a garanciális tevékenység maga is fejlődik. Ez a fejlesztés viszont nem egyszerűen csak munkanapok és utazási költségek megtakarítását eredményezi, hanem pontosabb vizsgálati módszereket, szigorúbb és hatékonyabb ellenőrzést is.

Jelentős változásokra kerülhet sor a szerződés-rendszer struktúrájában is. Ma még nem tekinthető át, milyen mértékben és milyen formában valósul meg az áttérés a mai (döntően bilaterális jellegű) egyezménystruktúráról multilaterális felépítésűre. Annyit azonban már megállapíthatunk, hogy az ellenőrzési tevékenység kereteit nehéz lesz ugyanolyan pontosan körülhatárolni, mint ma. „Az adott állam minden tevékenysége az atomenergia békés alkalmazása terén": olyan fogalom, amelyet nehezen értelmezhetünk olyan módon, hogy csak előre meghatározott létesítményekre és csak előre avizált anyagokra terjedhet ki a figyelem.

Egyelőre nehéz megmondani, milyen jelleget ölt, milyen irányba fejlődik majd a rendszer az atomsorompó-egyezmény kapcsán. Kezdetben aligha lesz nagyobb változás. De akárhogyan is alakul a feladattal megbízott szervezet — az eddigi tapasztalatok és szervezeti megoldások mindenre rányomják majd a bélyegüket.

*

A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség garanciális rendszere az évek során működőképes és saját feladatainak megoldására alkalmas szervezetté, rendszerré vált. Változott felépítése, de sokkal fontosabb az, hogy változott a helye is a világban, változott jelentősége — és ennek megfelelően saját viszonyunk is változott vele kapcsolatban.

Hogy a garanciális rendszer hogyan változik majd tovább, milyen szerepet képes játszani a világ békéjének megőrzése érdekében — az messzemenően nemcsak ezen a terepen dől majd el, hanem a politika mezején. Azonban a NAÜ garanciális szervezete is színtér — ismernünk kell, hogy biztonságosabban mozoghassunk rajta.

Tulajdonképpen még csak a nagy vállalkozás kezdetén vagyunk. Elég nagy késést kell behozni. Ezért kellett — első lépésként — mellőzni vitás és nyílt kérdéseket, elsősorban a jelenlegi állapotról és a közeljövő távlatáról nyújtva képet.

Lendvai Ottó

A jogtudat meghatározása, gyakorlati vonatkozások

1. Századunk társadalmi fejlődése jelentős mértékben meggyorsult a korábbi társadalmakhoz képest. A szocialista forradalom győzelmével, a szocialista államtípus létrejöttével egy állandó, permanens, forradalmi jellegű társadalmi fejlődési folyamat indult meg, amelynek iránya a szocializmus felépítése, ill. a kommunista társadalom létrehozása felé mutat. Ennek a fejlődésnek a szocialista államok közvetlen részesei, ugyanakkor ez a körülmény determináló tényezőként jelentkezik a kapitalista termelési módon alapuló társadalmak életében is.

„A társadalom történetében emberek cselekszenek, csupa tudattal rendelkező, megfontolással vagy szenvedéllyel cselekvő, határozott célokat követő ember: semmi sem történik tudatos szándék, kitűzött cél nélkül."[1] A társadalom tagjainak tudatossága a szocialista államban építő aktivitásukkal egyenes arányban áll, ezért a tudat megismerése, fejlesztése az új társadalom megteremtésének egyik fontos kérdése, a forradalmi praxis egyik területe.

2. A marxista—leninista ismeretelmélet két végső fogalmának a létet és a tudatot tekinti, amelyek egymással dialektikus kapcsolatban állnak és általánosabb kategória alá nem rendelhetők.[2] Csupán utalok arra, hogy a tudat filogenetikus aspektusból történő vizsgálata bebizonyította, hogy az emberi tudat létrejötte hosszú történeti folyamat eredménye, fejlődése a legszorosabban összefügg az ember fejlődésével, ez utóbbi viszont elválaszthatatlan a társadalom kialakulásától és fejlődésétől. Ennek a folyamatnak két lényeges állomása a közös munkavégzés és a beszéd kialakulása. Pavlov fiziológiai kutatásai óta az érzéki benyomások összességét az objektív valóság első jelzőrendszerének, a szavak összességét pedig a második jelzőrendszernek nevezzük. A beszéd fiziológiai hatása az ember fejlődésére az, hogy a szubjektummal nem rendelkező állati egyedektől eltérően a fejlődés nem morfológiai sajátosságként, örökletesen belsőleg koncentrálódik, hanem exoterikus, külső formában jelentkezik és az ontogenetikus fejlődés során realizálódik.

Szükségesnek látszik az ember fejlődésének ontogenetikai szemszögből való vázlatos áttekintése, ugyanis a tudat nem csupán ideológiai kategória, hanem egyúttal élettani, idegrendszeri jelenség is. Az ember születésekor csupán az első jelzőrendszerrel rendelkezik. Ingerjelenségeket csak azok a külső, vagy belső tényezők váltanak ki, amelyek az öröklés folytán a receptorszervekben érzékszervi ingerületet keltenek. Ekkor még csupán az érzékszerv és az egész szervezet dinamikus reakciója feltétlen reflexmechanizmusban vesz részt az ingerületre adott válaszban. A továbbiakban alakul ki a feltételes reflexek és gátlások rendszere, amelyek már szerzett tulajdonságokat jelentenek az egyedben. Fiziológiai értelemben e feltételes reflexek és gátlások létrehozásában résztvevő ingerek összessége az első jelzőrendszer, amely műszeresen mérhető, objektív fiziológiai jelenség.

A feltételes reflexek ingerületeihez másodlagos, harmadlagos újabb ingerek ingerületei csatlakoznak, majd bonyolult reflexláncolatok jönnek létre. A második jelzőrendszer a beszéd, a külvilág, lényegében a társadalom hatására alakul ki. A világ objektív jelenségeihez hanggal kifejezhető jelrendszer kapcsolódik, a tárgy fogalmilag rögzítődik. Eredetileg e jelzéseket a közösség általánosította a filogenezis során, azonban a gyermek ezt a társadalomtól készen kapja. A gyermek környezete determináló hatása alatt áll, a biológia evolúció és az emberiség történeti fejlődésének eredménye az ontogenezis során egybeolvad. A nyelv kommunikációs funkciójának kifejlődése, a kifejezési formák elsajátításának evolúciója, a nyelv mint kollektív jelrendszer pontos jelentésének megtanulása módot ad a szubjektum saját gondolatainak kialakítására, egyúttal a nyelv segítségével adott információk megértését és megértetését is lehetővé teszi.

A nyelv elsajátítása nélkül az egyed nem válik a társadalom tagjává, ill. emberré. Példaként említhető a csupán morfológiailag embernek tekinthető, nem társadalomban felnevelkedett ún. „feral children"-ek esete, vagy az a tény, hogy a süketnéma egyedek mindaddig mentális vákuumban élnek, amíg ki nem alakul közöttük és a társadalom között a közlés valamilyen módja.

A fogalomrendszerben önálló, fontos helyet foglal el az egyed én tudata, amelynek tulajdonságai a valósággal való aktív kapcsolatban formálódnak. A valóság tükrözése interiorizációs folyamat, eleinte maga a tárgyi, anyagi aktivitás és csak a későbbiek folyamán alakul belső, pszichikus aktivitássá. Az objektív valóság tükrözése mindig a szubjektumnak a világgal való kölcsönhatása folyamatában megy végbe, mint a szubjektum aktív tevékenysége, amely közvetíti a külvilág hatásait.

Az emberi elme működésének egyik jellemző vonása fiziológiailag éppen az, hogy megközelítően egyidejűleg képes az ingerületeket egybekapcsolni, a részfolyamatokat szinkronizálni. Ennek folytán egy olyan viszonylatrendszer épül ki, amelyen belül az első és a második jelzőrendszer elemei úgy hatnak egymásra, hogy a szubjektum és a külvilág különbözősége és kölcsönhatásai sajátos élménykvalitásként jelennek meg. A személyiség tulajdonságai a szubjektum életének és tevékenységének aktív kapcsolatában alakulnak ki, amelyben a külső okok

[1] Marx—Engels: Vál. Művei II. köt. 386. old.

[2] Vö. Lenin: A materializmus és empiriokriticizmus. Művei 14. köt. 36., 84., 147., 155., 177., 253., 279. old.

belső feltételeken keresztül hatnak. Ezért a szubjektum nem szakítható el létfeltételeitől, a pszichikum mindig egy adott társadalomhoz kötődik; az egész társadalom szellemi életének része.

3. Marx megállapítása szerint az ember lényege a társadalmi viszonyok összessége. „Életünk társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, saját akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba lépnek egymással, amelyek anyagi termelő erőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg. E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, amelyen egy jogi és politikai felépítmény emelkedik, és amelynek a társadalmi tudat meghatározott formái felelnek meg. Az anyagi élet termelési módja határozza meg általában az élet társadalmi, politikai és szellemi folyamatát."[3] Ebben a tekintetben a tudat, mint társadalmi tudat szellemi folyamat, amelynek fejlődési törvényszerűsége a társadalom termelési, anyagi folyamataiban gyökerezik. A társadalmi tevékenység objektivációi, a termelőerők, a termelési viszonyok, az intézmények és a tudati viszonyok is az egymást követő társadalmakban nem újra kezdődnek, hanem folytatódnak; a társadalmi viszonyok nemcsak előre mutatnak, de egyúttal relatív kötőerőként is jelentkeznek.

A társadalmi lét és a tudat, e két alapvető kategória összefüggésére az is jellemző, hogy a közöttük permanensen fennálló kölcsönhatás a tudat viszonylagos önállóságát feltételezi, amely visszahat a létre, és így a két kategória egyetlen, együttesen megragadható „történelmi blokkot" képez.[4] Minthogy a különböző szintű létfeltételek között tudati feltételek is vannak — korábban kialakult nézetek, eszmék, érzelmek stb. formájában — a társadalmi lét maga is tartalmaz tudati elemeket: a tudat függvénye de egyúttal része is a létnek.[5]

A társadalmi tudat bonyolult komplexus, amelyben annak megfelelően, hogy a társadalmi élet mely oldalai, vagy momentumai tükröződnek, és hogy milyen ennek a visszatükröződésnek a módja vagy jellege, egyes sajátszerű és ugyancsak viszonylagos önállósággal rendelkező — egy bizonyos társadalmi funkció betöltésére alkalmas — tudatformák különböztethetők meg.

A társadalmi tudat egyes formáinak elkülönítése, ill. megkülönböztetése tudományos felismerés és absztrakció eredménye. Egymástól elkülönített vizsgálatuk csak akkor adhat reális eredményt, ha egyes formáit a többiekkel való komplexitásukban vesszük figyelembe, ha az analízis és a szintézis módszerét egyaránt alkalmazzuk. A különféle tudatformák tükrözési tárgyai és momentumai bizonyos fokig fedhetik egymást. Adódhat olyan terület, amelyen valamelyik társadalmi tudatforma eszmei-pszichológiai tartalmát egyideűleg egy másik társadalmi tudatforma tartalmi elemeként is figyelembe kell venni. A jogtudat esetében ilyen összefüggés elsősorban az erkölcs és a politikai tudat vonatkozásában jelentkezik.

4. Más megközelítésben a tudatformák értékrendszerekként is felfoghatók. Ebben az esetben is döntő fontosságú ezek komplex szemlélete, kölcsönhatásaik számbavétele. A társadalom életében minden fontosabb esemény érinti valamilyen formában a különféle értékrendszereket; a gazdasági effektusok politikai, ideológiai stb. mozgásokat eredményeznek és viszont, mindennapos társadalmi gyakorlatban felvetődő, tisztán politikainak, joginak vagy ideológiainak tűnő kérdések is a széles történeti blokkban helyezkednek el, és az anyagi létben gyökereznek. A különféle értékrendszerek szoros összefüggésben állnak egymással, a hatás és kölcsönhatás erővonalakat tesz kimutathatóvá. Közvetítő közegként jelölhető meg a bonyolult rendszert alkotó érdekviszonyok és érdekstruktúrák.

Az egyes emberek tevékenységét egyaránt motiválják eszmei és anyagi tényezők. A tudat megnyilvánulásai nem csupán eszmei okokra vezethető vissza. A szükségletek kielégítéséhez érdekek tapadnak, az alany tevékenységének kiinduló pontja mindig valamilyen érdek. Az érdekalany azonban igen tág fogalmat jelöl, skálája — hierarchikus formában — az individuumtól a társadalmi összességig terjed. Az objektív valóságot minden alany tudata saját érdekei által moduláltan tükrözi. A társadalom összességének érdeke a társadalmi szükséglethez kapcsolódik, és minthogy a társadalmi haladás osztályérdekek formájában érvényesül, a társadalmi érdek hordozója a legforradalmibb osztály. Az individuális, a csoport-, az osztály- stb érdekek és a társadalmi érdek egymással ellentétbe kerülhetnek, érdekütközések jöhetnek létre. E vonatkozásban szükségszerű ellentmondások is fennállhatnak, azonban gyakran érdekütközések a hibás érdekfelismerésből fakadhatnak. Az érdekfelismerés sokösszetevőjű folyamatában determinatív jellegű a tudat.

Társadalmunk mai fejlettségi foka, a szocializmus alapjainak lerakása, az a körülmény, hogy az egyéni és a társadalmi érdek lényeg szerinti egybeesésének feltételei adottak, különösen indokolttá teszi, hogy egy egységes, a magyar dolgozó osztályok társadalmi tudatáról beszélhessünk. A társadalmi tudat, a csoport, a réteg és az individuum tudata a jelenlegi helyzetben sem esik azonosságig egybe. Az egészhez képest minél kisebb egységet vizsgálunk, annál nagyobb eltérések lehetnek, annál nagyobb szerephez jut a közvetlen környezettel való kapcsolat. Ugyanakkor a szubjektum is társadalmi fogalom, az individuum tudata a társadalmi tudatból ered, és abban külső, vagy belső tényezők

[3] Marx—Engels: Vál. Művei I. köt. Bp. Szikra 1949, 340. old.

[4] A. Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet. Bp. Kossuth, 57. old.

[5] Sipos János: Új mozzanatok a társadalmi tudat és a társadalmi lét viszonyának értelmezésében. Társadalmi Szemle 1968. 5. sz. 101—102. old.

hatására kisebb-nagyobb mértékben moduláltan az objektív társadalmi viszonyok tükröződnek. Korunk nagy eredményei és egyúttal problémái: a technikai haladás, a gazdasági reform, a szocialista demokrácia kiszélesítése komoly követelményeket támaszt a társadalom életének minden szférájában az emberi tevékenység jellegével és tartalmával szemben és magas szintű tudatosságot és felelősségérzetet követel. Ezért nem elegendő az, hogy az objektív viszonyokat a jog adekvát kifejezési formái szorosan követve biztosítsák, hanem szükséges a fejlődéshez az emberek érdeklődése, felelősségérzetének és aktivitásának fejlett foka is. Ebből a szempontból egyetlen ember sem lehet számunkra közömbös. E célok megvalósításához reális társadalmi önismeretre kell törekednünk.

5. A jogtudat vizsgálatakor el kell határolnunk azokat a tudatformákat a jogtudattól, amelyek hasonló területet, ill. ugyanazt a területet más aspektusból érintik.

Az erkölcsi tudat és a jogtudat megkülönböztető jegyei a minőség lényegi eltéréséből adódnak. Ennek megfelelően minőségi különbség van az erkölcsi és a jogi általános érvényű magatartási szabályok, normák között. Ontogenetikailag a magatartási szabályok közül az individuum először erkölcsi normákkal találkozik; a gyermek magatartása a felnőttek értékelésének hatására alakul, a pszichikum, a személyiségi mechanizmusok társadalmi hatásokra keletkeznek és változnak. A kötelességérzés kialakulása, a tettek morális értékelése a funkcionáló erkölcsi normák hatására kelnek életre — ugyanakkor mindezek az erkölcsön túlmutatva a jogi normák befogadására is előkészítik az egyént.

Ez a körülmény azonban nem azt jelenti, hogy az erkölcsi tudat a jogtudat előképe, és hogy a szélesebb ismereteket feltételező jogtudat kialakulásával az erkölcsi tudat jogtudattá fejlődne át. Az erkölcsi norma absztrakt tartalmi követelményei minőségileg eltérőek a jogi normáktól. Azok a társadalmi viszonyok, amelyek a tudati tükröződés objektív alapját képezik, legtöbbször többrétűek és több aspektusból ragadhatók meg. A tényleges társadalmi kapcsolatok és mozgások nem tisztán erkölcsi, jogi, politikai vagy gazdasági jellegűek, hanem mindezekkel az oldalakkal, összetevőkkel rendelkeznek. A szocialista társadalom objektív viszonyai folytán nem áll fenn antagonisztikus ellentét a különféle normarendszereket érintő jelenségekben. A jog és az erkölcs egysége azonban nem zárja ki azt, hogy bizonyos eltérések ellentétek keletkezzenek normáik között.[6] Minthogy az erkölcs nem csupán normarendszer, hanem egyúttal állapotjelző, a valóság leírásának egyik eszköze,[7] állapota a jog és a jogtudat szempontjából sem közömbös.

Az erkölcs esetében az objektív társadalmi viszony és az ugyancsak objektív erkölcsi norma tükörképeként alakul ki a pszichikumban az erkölcsi tudat. Ugyanannak a jelenségnek azonban politikai-tudati oldala is lehet. Ebben az esetben a tények, a valóságos társadalmi viszonyok mellett nem a szokásos értelemben vett normák tükröződnek, hanem objektíválódott osztályjellegű politikai elvek. A jogi norma bár mindig az uralkodó osztály akaratát fejezi ki, azonban ez nem mindig nyíltan, közvetlenül ismerhető fel. A politikai elvek viszont félreismerhetetlenül juttatják kifejezésre egy osztály, vagy csoport érdekeit és akaratát.

A politikai tudat lényege abban áll, hogy a társadalom életét, a különféle társadalmi-gazdasági csoportok érdekeltségét az állam meghatározott társadalmi-gazdasági irányításában, az állami tevékenység bizonyos formáiban, módszereiben — valamelyik osztály pozíciójából, objektív érdekeltségének nézőpontjából tükrözi.[8] Ehhez képest a politikai tudat általánosabb, sokoldalúbb, mint a jogtudat, jellegénél fogva azonban más kategóriát is jelent: *szűkebb értelemben* a jogtudat nem a politikai tudat része, hanem azzal csupán szerves összefüggésben álló tudatforma. A két tudatforma szoros összefüggése folytán a jogtudat fejletlensége a politikai tudat fejletlenségének bizonysága, a jogi nézetek fogyatékossága pedig a politikai tudat fogyatékosságát is jelenti.[9]

6. A jogtudat az ontogenezis során időbelileg később alakul ki az emberben, mint az erkölcsi tudat. Kialakulása a pszichikum fejlődésével, a beszéd mint objektív jelrendszer fogalmainak pontosabb elsajátításával és a szubjektum szükségleteinek változásával hozható összefüggésbe. Ezek nem csupán gyermekkorban, hanem később is alakító hatással vannak az egyénre. A jogi fogalmak és a jogszabályok tartalmának ismerete a jogtudat szempontjából tehát differens, de nem kizárólagosan meghatározó jellegű. A jogismeret a társadalmi kommunikációs folyamatnak része: nagyszámú csatornából táplálkozó információs folyamat. A társadalmi gyakorlat szempontjából a jogalkotás, a jogtudomány és a joggyakorlat egyik fontos problémájának nevezhető a jogismeret vizsgálata. Az erre irányuló kutatás eredményeit a közelmúltban megismerhettük.[10] A jogismeret és a jogtudat — e két tudati jelenség — tárgyuk folytán egymással szoros összefüggésben állanak és gyakorlati felmérés során nem egy esetben problémát jelenthet a kettő különválasztása.

A jogismeret vizsgálatakor információs jel-

[6] L. I. Alekszejev: O szvjazi pravovüh i moralnüh norm. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo 1965, 4. sz. 29. old.

[7] Huszár Tibor: Erkölcs és társadalom, Kossuth, 1965. 191. old.

[8] Vö. G. Sz. Osztroumov: A jogi és a politikai tudat egymás közötti viszonya. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1964. 533. old.

[9] G. Sz. Osztroumov: uo. 534. old.

[10] A jogismeret vizsgálata. Bp. 1967. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet kiadványa.

legét kell elsősorban figyelembe vennünk és mivel az ismerettárgy jogáganként adott, a jogismeretre vonatkozóan csak jogáganként végzett felmérés adhat reális eredményt. Az Állam- és Jogtudományi Intézet által végzett empirikus módszerekkel történt felmérés is lényegében ebből a koncepcióból indult ki, amikor a tényleges jogismeretet a büntetőjog, a polgári — család-, — mezőgazdasági jog, az eljárásjog és az államigazgatási államjog tárgykörében megosztva közelítette meg. A felmérés eredményei arra mutatnak, hogy a jogismeret jogáganként eltérő, és álláspontunk szerint az egyes kategóriák mechanikus összegezésével kialakított eredmény a gyakorlat szempontjából kevéssé felhasználható, túlságosan általános képet ad. Elképzelésem szerint a jogismeret az egyes jogágak viszonylatában meghatározva válhat mind az elmélet, mind a gyakorlat számára jelentős tényezővé. A jogtudat szempontjából lényeges a jogismeret foka, mélysége, ugyanakkor — minthogy a jogismeret szintje és a jogtudat szintje más-más kérdésre ad választ — nem szükséges azokat azonos tagozódás szerint figyelembe venni.

A jogtudat megítélésénél csupán egyik lényeges kérdésként merül fel a pozitív jog ismerete. A jogismeret összefüggésben áll az általános műveltségi fokkal, ez a kapcsolat azonban egyáltalán nem annyira szoros, hogy megállapítható lenne az, hogy az általános műveltség és a jogismerés egyenes arányban állnak egymással. Egyetemi végzettségű embereknél is előfordul, hogy pl. az anyagi jogot nem tudják megkülönböztetni az eljárásjogtól, a törvényt a rendelettől, és egészen egyszerű jogesetekben is — éppen a pozitív jog kellő ismeretének hiánya miatt — hibás nézetet alakítanak ki, vagy egyáltalán nem tudnak állást foglalni. A jogi, sőt továbblépve az állampolgári műveltség, ill. képzettség hiányáról van itt szó, amelynek magyarázatára több körülmény is kínálkozik: pl. a jogi tárgyú oktatás hiánya iskolarendszerünkben, a népművelés és a tömegtájékoztatás e téren szűk keresztmetszetű volta stb. Természetesen nem várható el az állampolgároktól, hogy ismertük a hatályos jogszabályok összességére kiterjedjen, azonban szükséges egy olyan ismeretanyag, amelynek segítségével tájékozódni tudnak az általános és a konkrét jogviszonyokban. Itt részben visszautalok a korábban említett jogáganként jogismeretre, részint pedig általános érvényű jogelvekre hivatkozom. Olyan nézetek kialakulására van szükség, amelyek a jogtudat kategóriájában tükrözik társadalmunk politikai-jogi fejlődésének objektív, alapvető törvényszerűségeit.

A jogismeret többrétű jelenség, amely nem csupán jogágak szerinti megosztásban fogható fel, hanem mozgásában, funkcionálása során is. Így más megközelítésben a jogismereten belül három egymástól elkülöníthető elem határozható meg, amelyek az egyén jogi kultúrájának modelljét alkotják. Ezeket — találóbb elnevezés hiányában — az egyéni jogismeret dinamikus, statikus és potencionális elemeinek nevezem. Az egyén, amikor saját szükséletei kielégítése során egy felmerülő tényleges jogkérdésre keres választ, szubjektumában a konkrét probléma előtérbe helyezetten jelenik meg. A problémára vonatkozó passzív jogismerete nem csak aktiválódik, hanem feltételezhető, hogy ebben az esetben alaposabb az egyéni megismerés, ill. az azutáni igény, hiszen a szubjektumot az foglalkoztatja, arra a konkrét kérdéskörre állítódik be. Ez a mindig konkrét, az adott jogviszonyban realizálódó, és annak megoldása során felmérhető tételesjogi ismeretanyag az egyén jogi kultúrájának dinamikus aspektusa. Kiemelt része az egyén statikus ismeretanyagának, amely utóbbi egy konkrét jogi probléma esetén nem kerül felszínre. A statikus ismeret a pozitív jog általános ismerete: az anyagi és eljárásjogra, az egész jogrendszerre, mint a jogágak összességére, a szocialista jog általános elveire stb. vonatkozik. A jogi normák tételes ismerete azonban nem elegendő önmagában a korszerű jogi gondolkodáshoz. A potenciális ismeretanyag az objektív társadalmi viszonyok és a jogi normatívák összefüggéseinek ismerete, az újabb társadalmi szükségletek és az azokra vonatkozó jogi szabályozás egzaktságának, időszerűségének, megfelelőségének felismeréséhez szükséges ismeret, amely bár szorosan kötődik a tételes joghoz, azonban azzal nem azonos, mint pl. a jogpolitika, a jogelmélet stb. E háromféle ismeretelem nem szükségképpen azonos fejlettségű az egyén tudásában.

7. A társadalom egyes szférái, a gazdasági, politikai, jogi, erkölcsi vonatkozású mechanizmusai és azok aktivitása egyetlen szerves egészet képez. A jog e sokrétű társadalmi mozgás része, speciális adekvát kategóriái a jogi normák, vagy sajátságos fogalmi apparátusa nem transzcendentális jelenségek, hanem mindig az adott társadalmi viszonyok tartalmainak hordozói. A konkrét jogi normák, jogi kategóriák, mint pl. a törvényesség ideológiai jellegű tudati alakzatok, amelyek mindenek előtt meghatározott osztály vagy osztályok — az uralkodó osztályok — pszichológiájának szerves alkotóelemei. A jogi norma azonban nem egyszerűen társadalmi sztereotípia, hanem államilag kikényszeríthető általános kötelezőerejű szabály. Amennyiben korszerű jogszabály, vagyis a társadalmi szükségleteket a társadalom fejlődésének törvényszerűségei és érdekeinek megfelelően fejezi ki — a társadalom egyes tagjai tevékenységének belső meghatározójává is válik. Így érvényesülése az állami kényszereszközök és az önkéntes követés funkcionálának együttese.

Az egyén jogtudata a szubjektum számára jogi vonatkozású objektív valóság tükröződése és az ehhez való viszonyulás egysége. Az egyéni jogtudat külső és belső okok miatt állandóan változik, mozgásban van. Az objektív valóság, a társadalmi viszonyok szakaszos fejlődése sze-

rint változik, amelyet a jog zárt, szisztematikus rendszerével rögzít. A tényleges konkrét viszony és az azt meghatározó jogszabály egyaránt objektív jelenség az individiuum számára. Mindkét külső jelenségcsoport állandó változásban van, ezt követi a tudati tükörkép is. Az objektív valóság a szubjektum számára tehát e tükrözés és viszonyulás szempontjából egyrészt egy meghatározott társadalmi viszony — mint a társadalmi viszonyok összességének valamilyen konkrét komponense —, másrfészt a jogi normaként adott, e viszony kifejezésére és rendezésére szolgáló pozitív jogszabály. Az objektív valóságnak ezt a két szoros összefüggést alkotó részét az egyén jogismerete közvetítésével képes megragadni. A jogismeret a szubjektum számára a megfoghatóságot, a fogalomrendszert jelenti, amellyel elhelyezi ismeretvilágában az észlelt jelenséget. Ezért a jogismeret fejletlensége gátolja a jogtudat fejlődését. A szakképzett jogászok jogtudata éppen azért fejlettebb a nem jogászokénál, mert jogi kultúrájuk megalapozottabb volta miatt pontosabban képesek felfogni a jogi vonatkozású objektív valóságot. A jogismeret természetesen nem csupán specifikus jogismeret, hanem az előbbiekben vázolt dinamikus, statikus és potencionális ismeret együttese.

A tükröződés fogalmához — minthogy az nem valamilyen mechanikus folyamatot jelöl — hozzátartozik a jelenséggel kapcsolatos állásfoglalás, nézetformálás, az ahhoz való viszonyulás is. A pszichikus tükrözés tartalmát az objektív valóság tárgyainak és jelenségeinek konkrét sajátosságai és viszonyai indirekt módon, az egyén tulajdonságaitól és az általa végzett tevékenységtől függően határozzák meg. Az egyéni jogtudat kialakításának folyamatában az individuum személyiségi struktúrája is jelentős szerepet kap, ill. ezen belül a szubjektum szükségleteinek és törekvéseinek rendszere, amely a viselkedést és általában a pszichológiai alkatot is meghatározzák. E szükségletek meghatározója az individuum tényleges társadalmi helyzete, attól függően, hogy a szubjektum saját magát és az adott problémát hogyan értelmezi, hogyan viszonyul ahhoz. A külső okok itt is belső feltételeken keresztül hatnak.

Az egyéni jogtudat sajátossága egyrészt az, hogy mint társadalmi termék valamilyen mértékben a társadalom, ill. egy társadalmi osztály tudati sajátosságait hordja magában, másrészt viszont egyedi vonások hordozója. A jogtudatot nem csupán a jogra vonatkozó differenciált ismeretanyag által közvetített objektív valóság megismerése, a politikai tudat, a gazdasági ismeretek és az általános műveltség racionális szintézise adja. Nem pusztán ezek vagy ezekből levezetett logikai gondolatsor vezet az egyén jogtudatához. Az emberi gondolkodás, a logikai megismerés is ellentmondásos folyamat. A konkrét jogesetekkel kapcsolatban megnyilvánuló jogtudat az érdekeltség közvetlen hatása alatt is áll. A gyakorlatban megoldásra váró egyéni problémák nem csupán valamilyen jogkérdésre irányulnak, hanem egyúttal közvetlen érdekköri problémák is. Egy konkrét jogesetben való információkéréskor, vagy jogi jelentőségű aktus megtételekor a helyes érdekfelismerés fontos kérdés. A jogviszonyban való közvetlen érdekeltség természetesen szubjektívabbá teszi az egyént és a kérdéssel kapcsolatban meghatározó tényezőként hathat erkölcsi elemek közvetítésével az individualizmus és az egoizmus. Az ismeretanyagból logikusnak induló levezetést aberrálhatja az önzés, a bosszú, az irigység stb., amelyek képesek az egyén jogtudatát torzítani.

A jogtudat mindig kifejez valamilyen értékítéletet is, arra vonatkozóan, hogy mi jogos, mi nem jogos, mi a jog, mi törvényes stb. Ebből a szempontból a jogtudat értékhordozóként fogható fel, mint a tényleges társadalmi szükségletek figyelembevételével racionálisan kialakított elképzelés arról, hogy a tényleges, objektív társadalmi viszony, amelyre jogi szabályozás vonatkozik, jogszerű-e, az annak kapcsán megnyilvánuló emberi magatartás jogos-e, az ezzel kapcsolatos hatósági eljárás törvényes-e, ill. az a jogszabály, amelyet alkalmazni kell milyen, megfelel-e a társadalom adott fejlettségi fokán fennálló szükségleteknek. Osztályonként vizsgálva a jogtudatot megállapítható, hogy az értékek az általuk kifejezett társadalmi-osztályérdekek folytán ideológiailag objektív jelleggel bírnak és a társadalmi jogtudat szempontjából is lényegesek lehetnek. Az egyéni jogtudat tekintetében ez az értékelő mozzanat az osztályjogtudatra utal vissza, azonban mivel az egyéni jogtudat megnyilvánulásaiban a már említett torz tükrözési formák is gyakran jelen vannak, nem mindegyik egyéni jogtudat lehet kritérium, pl. a jogalkotás, vagy a pozitív jog értékelése, vagy annak megvalósítása számára. A szubjektum pszichikai akciója absztraháló és kombinatív tevékenység, amely egyaránt magába foglalja a valóságnak megfelelő és az attól eltérő torz általánosítások lehetőségét is.

A jogtudat fejlődése viszonylagos önállósága folytán saját belső törvényszerűségei szerint történik. A társadalom fejlődése során ennek elemeit is készen kapja a korábbi társadalomtól, ill. a későbbi generáció a korábbitól. Változékonysága folytán a különféle társadalmi tényezők, a fejlődő társadalmi viszonyok szükségszerűen a maguk lényegének megfelelően alakítják. Az egyéni jogtudatban ez az objektív hatás azonban nem automatikusan áll be; éppen a szubjektumok eltérő kvalitása folytán az egyéni jogtudat elmaradhat, együtt járhat vagy ritkább esetekben előbbre mutathat mint az objektív jogi relevanciájú társadalmi viszonyok és az azokat rendező pozitív jogrendszer. A szocialista jogalkotásnak egyik ismérve progresszivitása, vagyis az, hogy a fennálló viszonyokat nem konzerválni igyekszik, hanem előremutatóan hozza létre normáit, hogy ezáltal is elősegítse a szocialista társadalom fejlődését. Ahogy erre

Szabó Imre akadémikus rámutatott a feladat ilyenképpen az, hogy a társadalom széles köreinek tudatát felemeljük a jogszabályok szintjére, megértessük és elfogadtassuk az igényelt szintű magatartást.[11]

*

8. A jogtudat az élet legkülönfélébb területein megnyilvánul, mégis ezzel kapcsolatban kiemelkedő jelentőségű a bírósági munka. A per a törvény életmódja — állapítja meg Marx —, a per és a jog a legszorosabb összefüggésben állnak egymással. Nem túlzunk, ha a bírósági eljárás jelentős jogtudatformáló szerepéről beszélünk. Más megfogalmazásban ezt a bíróság, a jogalkalmazás nevelő funkciójának szoktuk nevezni, és elsősorban a tárgyalásra, a perre gondolunk. A peres eljáráson kívül azonban a bírósági munkának van egy olyan speciális területe, amely élő, közvetlen kapcsolatban áll az állampolgárokkal, ahol lehetőség nyílik az egyes emberek jogtudatának közvetlen tanulmányozására és alakítására — ez a panaszirodai munka. Specialitását a peres eljáráshoz képest többek között az adja, hogy az állampolgárok felvilágosítását, ill. nevelését bár ebben az esetben is a bíróság végzi, az nem párosul közvetlen állami kényszerrel.

A bírósági panaszirodák a Büsz. (114/1962/ I. K.—19/I. M.) 37. §-a alapján működnek. Elsődleges céljuk az állampolgárok részére történő jogi vonatkozású segítségnyújtás.[12] Sajátosságuk, hogy tevékenységük széles körű tömegkapcsolatot, munkamódszerbeli demokratizmust, a peres eljárásnál jóval kötetlenebb és közvetlenebb munkaformát feltételez. A szó szoros értelmében tömegekkel foglalkoznak, a panaszirodákon megjelenő ügyfelek számszerűleg legalább olyan mennyiséget jelentenek, mint pl. a tárgyalások hallgatósága.[13] Ugyanakkor a jogtudat alakítása szempontjából a panaszirodai munkának eleve hatékonyabbnak kell lennie a tárgyalások hallgatásánál. A saját érdekeltségi körében mozgó alany inkább elmélyül az adott, saját jogi problémájában, mint az, aki mint kívülálló hallgatja a tárgyalást és véleményt formálva esetleg ezzel fejleszti jogtudatát. A dolog természeténél fogva a panasziroda túlnyomó többségben a polgári és a családjog tárgykörébe tartozó ügyekkel foglalkozik, a büntetőügyek közül a magánvádas ügyek, ill. a gyakorlatban viszonylag kisszámú rehabilitáció, büntetésvégrehajtás halasztása iránti kérelmekben való tanácsadás és beadványszerkesztés érinti feladatkörét.

Témánkkal kapcsolatban ez figyelemre méltó körülmény, ugyanis az állampolgárok jogtudata büntetőjogi területen inkább körvonalazott, mint a polgári jog körében. Többnyire a polgári jog kérdéseit mindaddig érdeklődés nélkül fogadják, amíg valamilyen módon alanyaivá nem válnak. Közismert tény, hogy a polgári pereknek alig van hallgatósága, a büntetőpereknél pedig a cselekmény vonzza a hallgatóságot. Ebben az esetben is általában a tárgyaláson jelenlevő, de az ügyben nem érdekelt hallgatóságot elsősorban az érdekli, hogy mi történt, mennyire érdekes a tényállás, másodlagos kérdés a határozat és csupán harmadlagosan és esetlegesen merül fel, hogy milyen jogi megfontolás alapján szabta ki a bíróság az ítéletet.

A polgári perekkel vagy a polgári jogi kérdésekkel foglalkozó tömegtájékoztatás csekély a büntetőügyekhez viszonyítva. Ezt az is bizonyítja, hogy a bírósági panaszirodán megforduló ügyfelek közül többen hivatkoznak pl. a Népszabadság vagy a rádió jogtanácsosa által adott eligazításra, mint ezeknek az intézményeknek a leközölt információira. Az eddig mondottak megjelölik témám gyakorlati vizsgálódási körét: ez a nem büntetőjogi, elsősorban polgári jogi problémák tudati tükröződése.

9. Szükségesnek látszik annak érintése, hogy a gyakorlati megfigyeléskor milyen társadalmi keresztmetszetet tudtunk átfogni. A Pesti Központi Kerületi Bíróság panaszirodájához forduló ezer ügyfél figyelembevételével rétegenként az alábbi százalékos arány volt megállapítható:

vezető állású, értelmiségi	1,3%
technikus, művezető stb.	3,3%
irodai dolgozó	4,0%
szakmunkás	19,3%
betanított munkás	11,5%
segédmunkás, hivatalsegéd	16,8%
mezőgazdasági fizikai dolgozó	0,6%
nyugdíjas, keresetnélküli	40,8%
nyugdíjas, értelmiségi	2,4%

Nem közömbös az iskolázottság foka sem, ennek %-os aránya a következő:

egyetem, főiskola	2,9%
középiskola	10,8%
8 általános (polgári)	36,4%
6 elemi	33,1%
4 elemi, v. ennél kevesebb	15,3%
analfabéta	1,5%

A felmérés, amely ezer ügyféllel való beszélgetés formájában történt, arra nem alkalmas, hogy abból meghatározhassuk egy réteg, pl. a szakmunkások jogtudatát. Pusztán arra kaphatunk választ, hogy egyes egyének hogyan vélekednek adott szituációkban, konkrét jogesetekben a kellő, a kötelező, a jogszerű magatartásról, mit tartanak jogilag kötelező magatartásnak, előírásnak ill. a törvényességnek megfelelő eljárásnak. E vonatkozásban is csupán a negatívumok, a téves, hibás jogtudati elemek összegyűjtésével és egybevetésével kíséreltem meg egy-egy jogtudati részterületet konkretizálni. Minthogy bizonyos hibák típusosan ismétlődnek a kis felmérési szám ellenére használható ered-

[11] Szabó Imre: Társadalom és jog, Bp. Akadémiai Kiadó, 1964. 111. old.

[12] Vö. Büsz. 37. § (1); Pp. 5. § (1); Pp. 94. § (1), (4); Pp. 234. § (2); Be. 100. § (1); Be. 235. §. (2)

[13] A Pesti Központi Kerületi Bíróság évi panaszirodai ügyforgalma: 16 000 ügyfél.

ményt kapunk. Akármilyen felmérésnek csak javára szolgálhat a minél nagyobb számú mintavétel, azonban a tudati sajátosságok elemzésénél viszonylag kis szám is értékelhető. A különféle, csaknem kizárólagosan bírósági útra tartozó jogi problémák megoszlása ezer ügyfél esetében, figyelembe véve társadalmi rétegződésüket is, az alábbi táblázatban van feldolgozva:

ÜGYFÉL / ÜGY TÁRGYA	Vezető állású értelmiségi	Középszintű szakember, technikus stb.	Irodai dolgozó	Szakmunkás	Betanított munkás	Segédmunkás, hivatalsegéd, takarító stb.	Mezőgazdasági fizikai dolgozó	Nyugdíjas, eltartott	Nyugdíjas értelmiségi	Összesen
Házassági bontóper	—	5	7	18	16	38	—	16	—	102
Gyermektartás	1	2	9	26	38	40	2	15	1	134
Albérlet	—	—	5	13	12	16	—	34	4	84
Lakáscsere, lakásbérlet, l. használat	2	2	4	12	7	5	—	39	5	76
Ágybérlet	—	—	1	2	7	11	—	24	—	45
Közüzemi díjmegállapítás	—	1	—	2	1	1	—	15	—	20
Adásvétel, kölcsön, kezesség	2	4	3	11	8	12	—	23	1	64
Kártérítés	1	1	2	15	8	9	—	18	—	54
Végrehajtás elrendelése iránti kérelem, kizárólagos perjog	1	1	2	14	5	7	—	16	2	48
Munkaügy	—	—	1	8	5	7	—	2	2	25
Nyugdíj	—	—	—	5	3	5	—	7	—	20
Öröklés	1	—	—	3	2	1	2	11	1	21
Tartási szerződés	—	—	—	1	3	3	1	12	—	19

A táblázatban fel nem tüntetett további 283 ügyfél egyéb tárgykörben érdeklődött, azonban önálló csoportok kialakítására nem nyílt alkalom, mert a felmerült különféle jogi problémákra nem esik legalább 20 ügyfél, így mintavétel alapjául nem szolgálhattak.

Külön kiemelést igényel az, hogy a felsorolt adatok nem a tényleges perindítások számát, hanem a konkrét információkéréseket és azok tárgykörét tüntetik fel.

Amennyiben a táblázat szerinti megosztást követjük, vagyis ha a különféle lakásügyi kérdésköröket önálló csoportokban vesszük figyelembe, megállapítható, hogy a gyermektartási kötelemmel kapcsolatban legnagyobb az érdeklődők száma: 1000 ügyfélből 134. Arra a kérdésre, hogy járt-e már bírósági panaszirodán, hetvenen igennel, hatvannégyen nemmel feleltek. Köztudott és természetesnek tartott dolog az emberek között, hogy a szülőnek nemcsak erkölcsi, de jogi kötelezettsége is gyermekének nevelése és eltartása. Ugyanez mondható el a tartásdíj törvényes mértékével kapcsolatban is; úgyszólván mindegyik érdeklődő tudta és helyeselte, hogy egy gyermek után a tartásdíj mértéke a tartásra köteles havi keresetének 20%-a. Ez az ismeret társadalmi kommunikációból fakadhat, mert a megkérdezett személyek közül csupán egy olvasta el a vonatkozó jogszabályt, így nem beszélhetünk a Csjt. 60. §, 65. § és a 7/1953. (II. 8.) MT sz. rendelet 1. §-ának magából a törvényszövegből származó ismeretéről.

Azzal a problémával kapcsolatban, hogy ki a gyermektartásdíj jogosultja ill. ki indíthat és milyen esetben gyermektartásdíj megállapítása iránti pert, már érdekes eltérések voltak felismerhetők. 14 esetben a házassági életközösségben élő anya — akiknél egyébként a XX. sz. polgári elvi döntésben részletezett feltételek a perindításra fennálltak attól tartott, hogy nem áll jogában gyermektartásdíj megállapítása iránti pert indítani, mert házastársával egy lakásban lakik, még nem bontották fel házasságukat, ill. életközösségük fennáll. Öt esetben a tartásra szoruló főiskolai, v. egyetemi hallgató eltartó szülője úgy gondolta, hogy gyermeke saját személyében egyáltalán nem indíthatna tartásdíj iránti pert.

17-en hivatkoztak arra, hogy a gyermek 16 éves elmúlt, ezért tartásdíjat nem szükséges fizetni. Ügyükben a kötelező bírói ítélet nem 16 éves korig állapította meg a fizetési kötelezettséget. A szám viszonylag nagy, és ha figyelembe vesszük azt, hogy a 16 éves korig terjedő fizetési kötelezettséget kifejezetten jogszabály nem állapította meg, elgondolkodtató. Magyarázatát csak abban találhatjuk, hogy korábban, 10—15 évvel ezelőtt a bírói gyakorlat — figyelemmel a Csjt. 76. § (3) bek.-ben foglaltakra — gyakran a gyermek 16 éves koráig állapította meg a tartásdíjat. A Legfelsőbb Bíróság 795/45. sz. kollégiumi állásfoglalásában bár kimondottan nem ellenezte a gyermektartásdíjnak meghatározott időre való megítélését, a meghatározatlan időre való megálapítást helyeselte. Az utóbbi tíz év bírói gyakorlatából a 16 éves korig való kötelezés kikopott. A megkérdezettek tudták, hogy a tizenhat éves gyermek még nem nagykorú. Feltételezésük, amely szerint „ez a

törvény", csupán a korábbi jogalkalmazási gyakorlatból táplálkozhat.

A gyermektartásdíj fizetésére kötelezhető személyek köréből tudatilag kiesnek a nagyszülők; az unokatartást kérők mindegyike a gyámhatóság tanácsára kereste fel a bíróságot, hogy a Csjt. 61. § (2) bek. és a 67. § (2) bekezdésén alapuló keresetet jegyzőkönyvbe mondja.

A 7/1953. (II. 8.) MT sz. rendeletben megállapított tartásdíj-mérték teljesen tudatosult, általában fel sem merül, hogy esetleg más alapon is meghatározható lenne a tartásdíj mértéke. Ugyanakkor egyes szolgáltatási ágakban dolgozó (pincér, fodrász stb.) kötelezettek esetén a jogosultak méltánytalannak tartják a többek között a P. törv. 20 388/1961. sz. határozatban is kifejezett bírói gyakorlatot, amely szerint a borravaló nem képezheti a gyermektartásdíj mértékének alapját. Az érdekeltek arra hivatkoznak, hogy a tényleges fizetés utáni százalékos megállapítás ebben az esetben életszerűtlen és mechanikus; bár a magasabb jövedelem mértéke nem bizonyítható, ez nem jelenti azt, hogy az nincs, a pincérek fizetését eleve úgy állapítják meg, hogy ahhoz borravaló járul stb.

Más esetekben a kötelezettek a megítélt gyermektartásdíjat azzal az összeggel kívánták csökkenteni, amellyel szüleiket támogatták, abból az elgondolásból, hogy a szülőnek más eltartója nincs, és a szülőről is gondoskodni kell. Itt morális kötelezettségérzetről és a Csjt. 61. §-nak nem kellő tudatosulásáról van szó, annak nem ismeréséről, hogy a különféle tartási kötelmek között sorrendileg a gyermektartás az első.

Sokan sajátos módon a családi pótlékot is a gyermektartásdíj részének tekintik. 31 személy feltételezte, hogy a bíróság fog dönteni a családi pótlék kérdésében is. Korábban a 6/1953. (II. 8.) MT sz. rendelet alapján ez valóban bírósági hatáskörbe tartozott, 2/1960. (X. 29.) SZOT-szabályzat óta azonban nem. Ez az újabb joggyakorlat jelenleg még nem kellőképpen ismert.

Eljárási kérdést érint az, hogy néhányan úgy vélekedtek, hogy gyermektartásdíj iránti kérelmüket tárgyalás nélkül intézi el a bíróság, ill. a tartásdíj felemeléséről, csökkentéséről automatikusan és tárgyalás nélkül határoz (8 ügyfél), illetőleg a megítélt tartásdíjat a kötelezett munkáltatója (!) alakítja a mindenkori fizetéshez (3 ügyfél).

Azokban az esetekben, amelyekben ennek szükségessége felmerült, az érintettek tudták, hogy a „bíróság intézkedni fog" a gyermektartási perben ha az alperes lakcíme ismeretlen is, vagyis a Pp. 96. § (3) bek. lényegét ismerték és elvárták. Tizenegy esetben — feltételezhetően ennek a törvényi rendelkezésnek asszociálása folytán — azt is elvárták a bíróságtól, hogy a kötelezett munkahelyét kutassa fel a végrehajtási eljárásban, vagy kötelezze munkavégzésre a kötelezettet.

Letartóztatott kötelezettel szemben úgy vélték, hogy a korábbi letiltó végzéssel elrendelt végrehajtás automatikusan a büntetésvégrehajtási intézetben is tovább folyik (5 eset), ill. onnan letiltást egyáltalán nem lehet kérni (4 eset). A Vht. 143. § alapján történő, letartóztatott adós munkabérére való végrehajtás elrendelése iránti kérelem jegyzőkönyvbe mondására minden esetben bírói vagy gyámhatósági felvilágosítás után került sor.

A házassági bontóperrel kapcsolatos kérdésben érdeklődők közül 39-en már jártak, 63-an pedig még nem jártak bírósági panaszirodán. A házassági bontóper anyagi jogi kérdéseit szabályozó 1952. évi IV. tv., a Családjogi Törvény szövegét egyetlen ügyfél sem olvasta, a tárgyra vonatkozó anyagi jog lényegének ismerete az előbbihez hasonlóan másoktól: munkatársaktól, barátoktól stb. kapott információkból és a sajtó, rádió által közölt bírósági hírekből, magyarázatokból adódott.

A Csjt. 18. § (1) bek. szerint a házasságot csak komoly és alapos ok esetén lehet felbontani, abszolút bontóokot azonban a törvény nem ismer. A családjogi törvény nem vétkességi alapon szabályozza a bontóperben eldöntendő kérdéseket és az a tény, hogy a bírói gyakorlat figyelembe veszi a határozat meghozatalakor a kötelességsértő magatartást, nem jelenti azt, hogy a vétkesség valamilyen visszacsempészet, ki nem mondott formájáról van szó. A törvényben bontási feltételként előírt „komoly és alapos ok" lényegében egy bizonyos élethelyzet, amelynek ismérve lehet valamelyik házasfél kötelességsértő magatartása is. E kérdéskör tudati elemei érdekessége éppen az, hogy a 102 érdeklődő válaszaiból egyöntetűen ezzel ellentétes, vétkességi szemléletre lehet következtetni. Huszonkilenc embernek az volt az elképzelése, hogy a bíróság kifejezetten valamelyik házasfél hibájából fogja a házasságot felbontani, úgy, hogy azt hibásnak, vagy vétkesnek nyilvánítja. Ez a nézet az 1894. évi XXXI. tc. (továbbiakban Ht.) 85. §-ával van összhangban és a Csjt. előtti joggyakorlatról szerzett információból eredhet. A bontás okát az emberek többségben nem a Csjt. szellemében próbálják megkeresni; nem elsősorban az állapotot, mint az okok és okozatok láncolatán keresztül megvalósult valóságos élethelyzetet kívánják bizonyítani, hanem abból kiragadva egy-két olyan mozzanatot, amely elképzelésük szerint már „bontóok". Öt esetben fordult elő, hogy a házastárs azzal kérte a házassági kötelék felbontását, hogy mivel házastársa szabadságvesztés büntetését tölti, erre tárgyalás mellőzésével, illeték lerovása nélkül tudomása szerint sor kerülhet. Ez az elképzelés nem csupán a Csjt.-vel ellentétes, de a Ht. 79. §-ának is torz tükörképe. Négy esetben mindannyian 50 éven felüliek — „bontóok"-ként azt jelölték meg, hogy a házasság megkötése előtt házastársuk eltitkolta munkaképtelenségét, ill. tüdőbetegségét. Álláspontunk szerint ez az el-

képzelés is valamilyen képpen a Ht. 55. § és az 1941. évi XV. tc. 6. §-ára támaszkodik, bár a mondott régi jogszabályi törvényhelyek megtámadhatósági okokat soroltak fel.

Bontóokként többen hivatkoztak „hűtlen elhagyásra", ezek közül nyolc ember elképzelése szerint ez azzal valósult meg, hogy házastársuk 6 hónapja elköltözött a közös lakásból és esetleg mással létesített életközösséget. E feltevések tartalmi elemeiből a Csjt. 24. § és 25. §-ára éppen úgy következtethetünk, mint a Ht. 77. § *a)* szakaszára. Ugyanakkor pozitívumként, a köztudatba kellő gyorsasággal átment fogalomként említhetjük meg a Legfelsőbb Bíróság 3. sz. irányelve folytán kialakult, közös megegyezés figyelembevételén alapuló házassági bontóperi eljárást.

Eljárásjogi vonatkozásban a Pp. 285. § (2) bek.-ben előírt békítési tárgyalást — különösen hosszabb különélés, vagy mással fenntartott életközösség esetén — sokan nem tartották kötelezőnek, illetve formális és felesleges aktusnak tekintették. Néhányan a közös megegyezés alapján lefolytatandó bontóperi eljárásról úgy vélték, hogy a bíróság egy tárgyaláson, békéltetés mellőzésével fog ítéletet hozni.

A kötelmi jog tárgyköréből albérlet és ágybérlet létesítésekor a szerződő felek gyakran nem tisztázzák a bérlet jogcímét, azt hogy albérletet vagy ágybérletet kívánnak létrehozni. Gyakori jelenség, hogy a szerződés egyes lényeges tartalmi kellékeire nincs megállapodás. Az írásbeli megállapodást szükségtelennek tartják, így a szerződés a legritkább esetekben írásban rögzített. Ugyancsak gyakori jelenség, hogy az egyébként teljesen idegen bérlő családtagként jelentkezik be a lakásba abból az elgondolásból, hogy a családtagot könnyebb bejelenteni v. a lakásból eltávolítani (feltevés a bérbeadók részéről), ill. nehezebb a lakásból eltávolítani (feltevés a bérlők részéről).

Albérlet vonatkozásában a Ptk. 447. §-ában, ill. a 35/1956. (IX. 30.) MT sz. rendelet 44. §-ában és e rendelet Vhr. 100. §-ában felsorolt felmondásra okot szolgáltató körülményeket az ügyfelek ismerték, azonban a felmondásnak a Ptk. 447. § (3) bek. írt határidejét, formai kellékeit nem. Nagy számban feltételezték, hogy a szóban történt, 15 napra szóló albérleti felmondás érvényes, és eljárás alapját képezheti. Felmondás esetén sem formailag, sem tartalmilag többségben nem éreztek különbséget ágybérlet és albérlet között. Az ügyfelek állásfoglalásait, megnyilvánulásait általában a lakásbérleti viszonyokban fokozottabb türelmetlenség és szubjektivitás jellemzi, elsősorban egyéni érdekeik és érdekfelismerésük kap hangot. Mivel jól ismertek az ebben a körben hozott határozatok végrehajtásának nehézségei, egyes emberek egyéni érdekük elérése végett gyakran tudatosan jogellenes magatartást tanúsítanak.

Viszonylag nagyszámú, tipikusan ismétlődő téves elgondolás volt észlelhető a kezességi kötelemmel kapcsolatban. Az ügyfelek szinte kivétel nélkül elsősorban a kezesség erkölcsi elemeiből indultak ki problémájuk ismertetésekor és fogalmilag csupán a kezesség egyszerű formáját ismerték. A Ptk. 274. § (2) bekezdésében rendezett készfizető kezességet idegen, ismeretlen kategóriának találták — bár korábban, esetleg elolvasás nélkül, a kezességvállalásnak épp ezt a formáját írták alá.

Érdekes megfigyelésre adtak alkalmat azok az esetek, amelyekben valamilyen alanyi jog érvényesíthetőségének időbeli terjedelme volt kétséges. Az elévülés, amelynek lényeges vonása, hogy a bizonytalan jogi helyzeteket kívánja kiküszöbölni, fogalmilag közismert. Ugyanezt az egyes határidőkről nem mondhatjuk el. Az időtartamra vonatkozóan bár a többség tudatában — összhangban a Ptk. 324. § (1) bekezdésének általános szabályával — az 5 éves határidő élt, néhány ügyfél a teljesen elavult, felszabadulás előtti, ill. még Werbőczyre visszavezethető 32 éves határidőre hivatkozott. Az elévüléssel kapcsolatos beszélgetések érdekessége éppen az volt, hogy a határidőkben, abban, hogy miért 5 év, vagy egy év, senki sem látott problémát, tudatukban egyszerűen objektív tényként regisztrálták.

Végül még egy problémára kell utalni, amely egyúttal jogismereti hiányosság is, nevezetesen arra, hogy sok esetben homályos elképzelések ismerhetők fel a szocialista törvényesség fogalmáról. Ehhez kapcsolódik, hogy sajátos módon nem kellőképpen ismert az ügyész szerepe a polgári perben és az, hogy milyen nem büntetőjogi kérdéssel lehet az ügyészséghez fordulni. Itt nem az a meglepő, hogy a munkaügyekkel kapcsolatos ügyészi jogkört nem ismerik, hiszen az viszonylag újkeletű, hanem az, hogy annak ellenére, hogy az ügyész részvétele a polgári eljárásban régi jogi konstrukció — azt már a felszabadulás előtti magyar eljárásjog is ismerte —, az ügyészi részvétel nem tudatosodott. Ez nem csupán jogismeret hiánya, hiszen ebben az esetben egyúttal egy intézmény észre nem vételéről van szó.

10. Az egyes emberek jogtudati szintje egymáshoz képest kisebb-nagyobb eltérést mutat. Mivel a tudat nem automatikus tükörképe az objektív valóságnak, az a jelenlegi szocialista társadalomban sem képes azonnal visszatükrözni a valóságnak megfelelően a társadalmi lét összes változásait, annak minden részét. A jogtudat esetében néhány jogterületen a korábbi, kapitalista jogalkalmazás idejéből származó konstrukció tudati elemként sajátos módon tovább él — elsősorban a házassági jog területén és számos szubjektumban zavart idéz elő. Más esetekben a jogtudat alacsonyabb szintje a perspektivikus gondolkodás hiányából fakadhat; a jogi vonatkozású objektív valóság és a szubjektum közötti mező nem kellőképpen átfogott, mert a közvetítő közegként funkcionáló jogismeret nem elegendő. Néhány esetben bár a spe-

cifikus jogismeret — dinamikus jogismeret — magasabb szintűnek mondható, azonban a potencionális jogismeret és ezzel összefüggésben a politikai tudat fejletlensége folytán az objektív valóságról torzkép jelenik meg. Egyes elmérgesedett vitás helyzetekben — pl. lakással kapcsolatos ügyek — e részterületeken az érdekek és a negatív szubjektív érzések folytán torz tudati alakzatok keletkeznek. Más esetekben az erkölcsi és a jogi felfogás között bizonyos eltérések, ellentétek vannak — konkrét esetben ez is gátolhatja a jogtudat helyes irányú formálódását.

Az emberi pszichikum nem konstans, hanem állandóan változik és változtatható. A jogi gondolkodás, a jogtudat fejlesztésének az erkölcsi és a politikai tudat fejlesztésével kell párosulnia, ennek során állami és társadalmi eszközöket egyaránt igénybe kell venni.

Tamás András

A hitel biztosítékai*

Zálogjog ingóságon és követelésen

I.

Szocialista gazdálkodási rendünk *belső* szférájában a zálogjog gyakorlati alkalmazási esetei között a *bankhitel* (bankkölcsön) biztosítását célzó *zálogjog* bír elsődleges jelentőséggel, hiszen a szocialista hitelmonopólium elvének érvényesítése folytán vállalatok és más gazdálkodó egységek között közvetlen hitelviszonyok csak kivételesen, szűk körben keletkezhetnek. Ez a helyzet az *új mechanizmus* egyéb vonatkozásokban jelentősen megváltozott hitelviszonyai között is.

a) *Bankzálogjog ingóságokon*

Ami vagyontárgyaknak *zálogjogi* lekötését illeti, a Ptk. a *„bankhitelt biztosító zálogjog"*-ra azt a speciális rendelkezést tartalmazza (262. §), hogy ez a bankhitel folyósítása által, a *zálogtárgy átadása nélkül is* létrejön. Ez tehát eltérés a kézizálogra vonatkozó attól az általános szabálytól, hogy a zálogjog létrejöttéhez a zálogszerződésen felül a zálogtárgy átadása is szükséges (257. §). A bank a zálogjogot a hitelszerződésben köti ki, s a zálogjog a hitel *folyósításával* jön létre, az átadás helyett a bankhitelt biztosító zálogjognál ez a konstitutív aktus.

A Ptk. miniszteri indokolása, de tudományos nézet[1] szerint is vitatható, hogy a bankhitelt biztosító efajta zálogjognál valóban zálogjogról van-e szó, hiszen a zálogul lekötött vagyontárgyak a hitelt igénybe vevő termelő vagy értékesítő vállalatok vagyonában a forgóeszközök körébe tartoznak, állandóan változnak. Ezeknek a termelői vagy értékesítési folyamatból való kivonása általában ellenkeznék a termelő kapacitás gazdaságos kihasználásával s zavarná a tervszerű termelést.

A zálogtárgy átadása nélküli zálogszerzés — amely ingatlanoknál a jogrendszerekben világszerte általánossá vált — a jogalkotásokban és a jogi irodalomban régóta vajúdó probléma. Számos kísérlet történt és javaslat tétetett arra, hogy az ingatlanzálogjog mintájára megvalósíttassék az *ingójelzálogjog* intézménye is. A megvalósítás egyik fő akadálya a nyilvánkönyvi feljegyzés (nyilvántartás) megszervezésének nehézsége. Nálunk a hajójelzálog (1927. évi IX. tv.), az ipari záloglevelek kibocsátásának alapjául szolgáló, az iparvállalat *ingóságait* is terhelő jelzálog (1928. évi XXI. tv.) és a *gabonajelzálog* (1930. évi XXII. tv.), valamint a harmincas években a vállalatok által a termelőknek nyújtott költségelőleg biztosítását célzó, termékekre (cukorrépa, vetőmag, fa stb.) vonatkozó *törvényes zálogjogok* szolgálhatnak például a különféle jelzálogjogi alakzatokra.

A törvényhozási kísérleteken kívül a gyakorlatban, éspedig elsősorban éppen a *bankok gyakorlatában* széles körben tért hódított — már a 20-as, 30-as években — ingóságokra vonatkozóan szerződésben kikötött az a zálogjogi alakzat, amelynél a tényleges átadást különböző, a termelést és értékesítést nem akadályozó módon igyekeztek biztosítani, így feliratokkal, külön helyiségben tárolással, ún. zálogtartó alkalmazásával, vagy éppen csak *„jelképes"* átadással.[2]

A Ptk-ban létesített s bővebben a Bankrendeletben [37/1967. (X. 12.) Korm. sz. r.] és annak végrehajtási rendeletében [34/1967. (XII. 24.) PM sz. r.] szabályozott „bankzálogjog"-ot jelzálogjognak, jelképes zálogjognak alig nevezhetjük, hiszen ennél a zálogul szolgáló tárgyak megjelölését csak a zálogszerződés (hitelszerződés) tartalmazza.

---

* E tanulmány első, a *kezességgel és a bankgaranciával* foglalkozó része e folyóirat 1968. évi 7—8. számában jelent meg.

[1] Vö. *Világhy—Eörsi:* Magyar Polgári Jog, II. k. (1962) 168—169. o.

[2] Ilyenekre — külföldiekre is — hívja fel a figyelmet *György Ernő* „A hitel biztosítékai" c. könyvének II. fejezetében.

A zálogul lekötött, de az adósnál maradó vagyontárgyak tekintetében a bank ki szokta kötni, hogy az adós azokkal csak a bank hozzájárulásával rendelkezhetik. Az Országos Takarékpénztár által állampolgároknak nyújtott kölcsönkötelezvényben az adós gyakran vállalja, hogy a kölcsön felhasználásával vásárolt ingóságokat, létrehozott termékeket, építményeket stb. a kölcsön és járulékainak kiegyenlítése előtt el nem adja, el nem ajándékozza vagy másként el nem idegeníti, illetőleg el nem zálogosítja. Mindezt csak a bank hozzájárulásával teheti. A hitelező bank az adósnál maradó fedezetet bármikor jogosult ellenőrizni s kiköti magának azt is, hogy e célból az adós üzleti könyveibe és irataiba betekinthet, a raktárakat, készleteket megtekintheti.

A bankhitelt biztosító zálogjog *kielégítési elsőbbséget* biztosít a hitelt nyújtó bank számára [Ptk. 262. § (2) bek.]. Ha a zálogtárgy a pénzintézet birtokába jut, ez utóbbi a kölcsönnyújtásból eredő követelését *bírói eljárás nélkül* elégítheti ki a zálogtárgyból [Bankrendelet 9. § (2) bek.]. Ennek az eljárásnak közelebbi szabályait a Bankrendelet végrehajtási rendelete állapítja meg. E szabályozásból külön kiemelést érdemel az a rendelkezés, hogy a bank a zálogtárgynak kielégítés céljából történő átadását a zálogul lekötést igazoló okiratnak a közjegyző részéről végrehajtási záradékkal való ellátása útján szorgalmazhatja. Továbbá, hogy a zálogtárgyból való kielégítésnek sem a vagyontárgy végrehajtás alóli mentessége, sem más személy esetleges tulajdona nem szolgál akadályául (Bankrendelet Vhr. 32. §).

A bankzálogjog *tárgyai elhasználásra kerülő dolgok* is lehetnek, anélkül hogy azok — a rendhagyó zálogjog szabályai szerint — a záloghitelező tulajdonába kerülnének. Tárgya lehet e zálogjognak továbbá *jövőbeli*, vagy még el nem választott termény (termés), valamint *állóeszközök*. A korábbi szabályozásban foglalt azt a megszorítást, amely szerint állami tulajdonban álló ilyen eszköz csak akkor lehet bankkölcsön fedezete, ha azt az erre a célra folyósított kölcsönből szerezték be vagy létesítették, az új Bankrendelet mellőzte. Ingatlanon a bank is csak *jelzálogot* szerezhet (l. később).

Jellemző még a bankhitelt biztosító zálogjog tárgyaira, hogy azok az adós termelő vagy értékesítő tevékenysége során állandóan cserélődhetnek, változhatnak *(fluktuáló* zálog). E vonatkozásban megint *György Ernőnek* még a húszas években leírt egyik megállapítását idézhetem, mint olyat, amely mai viszonyaink között is helytálló: „A zálogtárgy feldolgozása s állagának esetleg ezzel bekövetkező változása nem érintheti a zálogszerzés hatályosságát, ha a birtoklás kizárólagossága és megszakítás nélküli folytonossága ilyen esetben is fennáll."[3]

[3] „A hitel biztosítékai", 64. o.

b) *Bankzálogjog követelésen*

Lehet a bankzálogjog tárgya *követelés* is, nevezetesen termékszállításból vagy szolgáltatásból keletkezett és érvényesítés alatt álló, továbbá egyéb címen keletkezett követelés (Bankrendelet 8. § (2) bek.).

A Ptk. az átruházható követelésen vagy jogon alapítható zálogjog tekintetében azt a rendelkezést tartalmazza (263. §), hogy az ilyen zálogjog meszerzéséhez szükséges, hogy megalapítását a követelés vagy jog kötelezettjével *közöljék*, és ha az elzálogosított követelésről vagy jogról okiratot állítottak ki, ezt a zálogjogosultnak *átadják*.

Kérdés, áll-e ez a szabály a bankhitelt biztosító zálogjog esetén is, ha annak tárgya követelés, figyelemmel a Ptk-nak arra a rendelkezésére is, hogy a bankhitelt biztosító zálogjog részletes szabályait külön jogszabály állapítja meg (262. § (3) bek.). Minthogy a külön jogszabály erről nem szól, véleményem szerint a követelésen való zálogjognak a Ptk-ban megállapított szabályait a bankhitelt biztosító, követelésen fennálló zálogjogra is alkalmazni kell. Így az említett, az értesítési kötelezettségre vonatkozó rendelkezésen kívül azt a szabályt is, hogy ha a követelés esedékessége felmondástól függ, akkor a zálogjogosult is élhet felmondással kielégítési jogának megnyílta után. Valamint azt, hogy teljesítés esetén a zálogjogosultat a teljesítés tárgyán kézizálogjog illeti, s hogy a zálogjogosult vonatkozásában hatálytalan a követelésnek más okból való megszüntetése (pl. elengedés).

Követelés elzálogosítását jelenti *államkölcsönkötvény és takarékbetétkönyv zálogul való lekötése* is, aminek állampolgárok kölcsöneinél van elsősorban gyakorlati jelentősége. Az 1952. évi 9. sz. tvr. 6. §-ának (2) bekezdése értelmében biztosíték céljára szolgáló takarékbetétre nem terjed ki az a mentesség, hogy polgári jogi tartozás kiegyenlítése vagy biztosítása végett lefoglalni, illetve reá zálog- vagy megtartási jogot szerezni nem lehet. A 84/1952. (IX. 25.) MT számú rendelet 9. §-ának (2) bekezdése pedig az államkölcsönkötvények vonatkozásában mondja ki azt, hogy azok biztosíték céljára, valamint takarékpénztár kölcsönének fedezetére szolgálhatnak.

Az új Bankrendelet egyébként — ellentétben a korábbival — az *értékpapírt is* kifejezetten megemlíti ama vagyontárgyak között, amelyek lekötésével a bankkölcsön visszafizetése biztosítható (9. § (1) bek.).

c) *Törvényes zálogjog bankok javára*

A bankhitelt biztosító zálogjog *szerződéses* zálogjog, tehát létrejöveséhez szerződés is kell és ezen felül — átadás helyett — a hitel folyósítása.

Törvényes zálogjog, illetőleg kielégítési elsőbbség is illet egyes pénzintézeteket pénzköveteléseik tekintetében. Nevezetesen a *Magyar Nemzeti Bankról* szóló tvr. (1967. évi 36. sz.) értelmében (6. §) a Bankot feladatai ellátása során keletkező akár lejárt, akár le nem járt követelései tekintetében adósának bármikor és bármilyen jogcímen birtokába jutott vagyontárgyai felett *törvényes zálogjog,* adósának ingó vagyonán pedig a köztartozásokat követő rangsorban, de minden más hitelezőt megelőzően, *törvényes elsőbbségi kielégítési jog* illeti meg. A Bank törvényes zálogjoga alapján követelését a zálogtárgyakból bírói közbenjárás nélkül a legalkalmasabbnak talált módon elégítheti ki.

Törvényes kielégítési elsőbbség illeti meg az *Országos Takarékpénztárt* adósának összes ingóvagyonára, az ezzel szemben fennálló, akár lejárt, akár le nem járt követelései erejéig végrehajtás stb. esetében. Nem illeti meg azonban az Országos Takarékpénztárt ez a kielégítési elsőbbség azzal a hitelezővel szemben, aki az elárverezett ingókra kézizálogot szerzett. Törvényes kielégítési elsőbbségi jogok találkozása esetén az Országos Takarékpénztár elsőbbségi joga a köztartozásokat illető jogoknak és a Magyar Nemzeti Bank kielégítési elsőbbségi jogának sérelme nélkül minden más hitelező elsőbbségi jogát megelőzi [1850/1949. (III. 1.) Korm. sz. r. 7. §].

d) *Jelzálogjog bankkövetelés biztosítására*

Bankkölcsön fedezetéül és biztosítékául szolgálhat — többek között — ingatlan is (Bankrendelet 8. és 9. §). Minthogy a Ptk. szerint ingatlant kizárólag *jelzálogjog* alapítása útján lehet elzálogosítani (265. §), a bankhitel biztosítására lekötött ingatlan is csak jelzálogjog tárgya lehet.

Ingatlan zálogul lekötésének szocialista tulajdoni viszonyaink között leginkább az állampolgárok kölcsöneinél, *bank javára* való lekötésnek jedig az Országos Takarékpénztártól felvett kölcsönöknél van gyakorlati jelentősége. *Állami vállalatok* rendelkezése alatt álló ingatlan és általában állami tulajdonban álló ingatlan eddig a hitel- és pénzforgalmat szabályozó kormányrendelet (bankrendelet) szerint nem lehetett jelzálogjog tárgya.

Az új Bankrendeletben, mint fentebb említettem, e tekintetben megszorítás nincs s így állami ingatlan jelzálogjoggal megterhelésének e szempontból nem volna akadálya. A Ptk. szerint (169. §) azonban az állami tulajdonban álló föld (bizonyos kivételekkel, pl. házhely) és az állami szerv állóalapjához tartozó dolgok (amíg onnan nem törölték) *forgalomképtelenek* s elidegenítésük — gondolom, megterhelésük is — semmis. Ha tehát a gazdasági reform hitelviszonyai között célszerűnek fog látszani bizonyos esetekben az állami vagyon jelzálogjogi megterhelésére jogi lehetőséget biztosítani, akkor a Ptk. szempontjából is vizsgálni kell ezt az egyébként elméletileg is nehéz, az állami tulajdon egységének elvét érintő problémát. A kérdés összefügg a *telekgazdálkodás* („telekpiac") lehetőségének ugyancsak a gazdasági reform során felvetett közgazdasági problémakörével.

A *szövetkezeti tulajdonban* álló ingatlannál a jelzálogjogi biztosításnak eddig sem volt elvi akadálya. A gyakorlatban azonban eddig igen ritkán került sor szövetkezeti ingatlannak bankkölcsön biztosítása érdekében jelzálogjoggal való megterhelésére. Az új gazdaságirányítási rendszerben kialakuló hitelezési elvek és gyakorlat szerint előreláthatólag nagyobb jelentőséghez jut — szövetkezeti kölcsönöknél — a bankhitelnek zálogjoggal való biztosítása.

Az Országos Takarékpénztár ingatlanoknak jelzálogul való lekötését az állampolgárok részére nyújtott *építési, ingatlanvásárlási, kisipari* és *személyi* kölcsönök esetén szokta megkívánni, gyakran más biztosítékokkal (kezesség, engedményezés) együtt.

A *bank javára kikötött jelzálogjogra* a Polgári Törvénykönyvnek a jelzálogra általában megállapított szabályait (265—269. §-ok) kell alkalmazni. A jelzálogjog megalapításához mindig szerződés (és ennek alapján természetesen telekkönyvi bejegyzés) kell, *törvényes zálogjog* ebben a körben *nincs.* A Ptk-nak bankhitelt biztosító zálogjogra vonatkozó az a rendelkezése, hogy a zálogjog a bankhitel folyósítása által jön létre (262. §), a jelzálogjogra nem vonatkoztatható; ehhez a zálogjog létrejöveséhez a szerződésen kívül telekkönyvi bejegyzésre van szükség.

Az Országos Takarékpénztár által nyújtott építési kölcsönök biztosítására bejegyzett jelzálogjognak *különös jogi természete* van (13.440/1948. ME sz. rendelet, 8. §). Az építési kölcsön biztosítására bejegyzett jelzálogjog az ingatlant terhelő egyéb követeléseket és a haszonélvezeti jogot is *megelőzi,* kivéve a törvényes kielégítési elsőbbséggel bíró házadót és korábbi építési kölcsön biztosítására bejegyzett jelzálogjogot. Az ilyen kölcsönök biztosítására szolgáló jelzálogjog telekkönyvi bejegyzését, valamint a bejegyzett követelés behajtására irányuló végrehajtást a telekkönyvbe bejegyzett, vagy az ingatlant jogszabály erejénél fogva bejegyzés nélkül is terhelő elidegenítési és terhelési tilalom, vagy az ennek megfelelő más korlátozás nem akadályozza.

A helyreállítás céljából nyújtott építési kölcsönök biztosítására szolgáló jelzálogjog telekkönyvi bejegyzését és a jelzálogjogból való kielégítést nem akadályozza az sem, ha az ingatlanról — melynek telekkönyvi betéte elveszett vagy megsemmisült — utóbb megállapítást nyert, hogy az nem a *kölcsönvevő tulajdona,* feltéve, hogy a kölcsön összegét az ingatlan helyreállítására fordították.

Az Országos Takarékpénztár által nyújtott építési jellegű (ingatlan vételárhátraléki) kölcsönök jelzálogi biztosításával egyidejűleg — a jog-

szabály ilyen irányú rendelkezése és az adóssal kötött szerződés alapján — az ingatlanra *elidegenítési és terhelési tilalom* is bejegyzésre kerül. Az utóbbi bejegyzésének részint gazdasági célja van, részint a kölcsön visszafizetésének további biztosítékát is nyújtja. Az elidegenítési és terhelési tilalom gátat szab annak, hogy az építési kölcsönnel járó kedvezményeket olyan személyek élvezhessék, akik ilyen kölcsönre nem igényjogosultak.

II.

A zálogjog nemcsak a szocialista gazdálkodás belső szférájában bír gyakorlati jelentőséggel, hanem a szocialista államoknak *nemzetközi* gazdasági kapcsolataiban, elsősorban a külkereskedelem finanszírozásában és pénzügyi lebonyolításában is fontos szerepet játszik. A *jelzálogjoggal* e körben nem foglalkozom, mert bár a hitelező javára *jelzálogjog* (keretjelzálogjog, aljelzálogjog) alapítása, valamint a jelzálogjoggal kapcsolatos egyéb jogintézmények (mint a *jelzálogadóslevél, telekadóslevél, zálogleveél)* a kapitalista bankhitelnél gyakoriak, ezeknek alig van jelentőségük a szocialista—kapitalista hitelkapcsolatoknál.

a) *Zálogjog ingóságokon (kézizálogjog)*

1. A kézizálogjog a legtöbb jogrendszer szerint az elzálogosított dolog *átadásával* jön létre; az ezt megelőző zálogszerződés (rendszerint a hitelszerződésnek vagy kölcsönszerződésnek egy része) csak a zálogtárgy birtokbabocsátására nyújt kötelmi hatályú igényt. Így van ez a mi általános polgári jogunk szerint is (Ptk. 257. §), de a *bankhitelt biztosító zálogjog* a zálogtárgy átadása nélkül, a hitel folyósításával létrejön. Ezzel a speciális (bővebben a Bankrendeletben szabályozott) zálogjogi alakzattal az előző fejezetben részletesen foglalkoztunk. A külfölddel való hitelkapcsolatoknál ennek a speciális szabályozásnak alig lehet jelentősége, itt — hacsak nem sikerül elfogadtatni a magyar jog alkalmazását — a bankok által kikötött zálog esetében is alkalmazkodni kell az általános szabályhoz, amely szerint a kézizálogjog létrejöveséhez a *zálogtárgy* birtokbaadása is szükséges. Hogy azután a gyakorlat több vonatkozásban áttörte ezt a klasszikus szabályt, azt később még látni fogjuk.

A kézizálogjog tárgya bármilyen forgalomképes ingó dolog lehet. Az a megszorítás, amely a bankkölcsön fedezetéül elfogadható értékek s ezen belül az ingóságok körét (nálunk a Bankrendeletben) megállapítja, külső vonatkozásban természetesen nem érvényesül. Nem szerepelnek ebben a felsorolásban olyan ingóságok, amelyek a nemzetközi hitelműveleteknél — áruforgalommal kapcsolatosan vagy azon kívül — igen gyakran tárgyai a zálogszerződésnek, mint pl. *aranyrudak, aranyérmék,* vagy más aranytárgyak, *értékpapírok* (különösen részvények, kötvények, de váltók is), *áruokmányok.* Az értékpapírok ugyan rendszerint követelést testesítenek meg, de bemutatóra szóló értékpapíroknál mégis helyesebb ingóságok elzálogosításáról beszélni, mint követelés elzálogosításáról. Az áruval való rendelkezést biztosító papírok (hajóraklevél, fuvarlevél, közraktári jegy) az árut „testesítik meg", tehát e papírok „zálogbaadása" mindenképpen ingóságokat köt le. Nem ritka a nemzetközi hitelműveleteknél a rendhagyó zálogjog (pignus irregulare) alakzata sem, így ideden pénznek zálogul lekötése, amely ügylet azonban már a kölcsönhöz áll közelebb, különösen, ha a gyümölcs (kamat) is a „zálogbirtokost" illeti.

Ha a zálogot adó (aki *nem* szükségszerűen a hitelnyitás kedvezményezettje vagy a bankkölcsön adósa) más tulajdonában álló dolgot adott át a hitelezőnek, ez a tulajdonossal szemben csak akkor hatályos, ha a szerző jóhiszemű volt s a zálogot a kereskedelmi forgalomban szerezte (Ptk. 258. §, általában egyezően más állambeli szabályozással). Az utóbbi kritérium — kereskedelmi forgalom — bankkal kötött szerződésnél adottnak vehető, de a *jóhiszeműséget* a banknak néha — a bírói gyakorlat tanúsága szerint — bizonyítania kell s az Általános üzletszabályzatnak a bankok jóhiszeműségét provideáló rendelkezéseit a bíróságok nem mindig respektálják. Pl. névre szóló, de nem a zálogot adó nevére szóló részvények esetén a bank kötelessége a tulajdoni helyzet tisztázása.

A zálogtárgyat rendszerint biztosítják, s a bankok a kár esetére ki szokták kötni a kártalanítási összeg elzálogosítását is. (Zálogjog követelésen, l. később.)

A *zálogtárgy átadása* — amely a legtöbb jogrendszerben szükséges a zálogjog létrejöveséhez (de nálunk éppen a bankhitelt biztosító zálogjognál *nem)* — egyszerű olyan esetekben, amikor bankszerűen kezelt értékekről (arany, értékpapírok, safe-ben is őrizhető értékek) van szó. Ilyenkor az átadás megoldható a vagyontárgynak a bankban történt elhelyezésével, illetőleg a már ott őrzött vagyontárgyra vonatkozó megfelelő előjegyzéssel. Kereskedelmi és különösen — bennünket érdeklő körben — külkereskedelmi ügyletek finanszírozásával kapcsolatos bankhiteleknél a zálogtárgyul szolgáló tárgyaknak a bank vagy megbízottja részére történő átadásánál zálogolási jegyzőkönyvben szokták megállapítani (leltár felvétele mellett) azt a módozatot, amely az *áru feletti rendelkezési jogot a bank részére biztosítja* (raktárkulcsok átadása, az elzálogosított készletek elkülönítése stb.). A zálogadós nyilatkozata, hogy a zálogtárggyal a bank hozzájárulása nélkül nem rendelkezhetik, a legtöbb jogrendszer szerint nem elegendő a zálogjog megállapításához. (De vö. később a *„trust receipt"*-nek mondottakat.)

Árunak zálogul lekötése esetén az áru felett rendelkezést biztosító okmányoknak *(áruokmá-*

nyok: hajóraklevél, fuvarlevél, közraktári jegy) az átadása *tényleges,* tehát nem jelképes átadást jelent.

2. Az írott jognak a tényleges átadást megkívánó szigorú rendelkezései ellenére világszerte kifejlődtek a kereskedelmi, főképpen a külkereskedelmi forgalomban az ingóságok — áruk, áruraktárak, gépi berendezések, rakományok — elzálogosításának olyan módozatai, amelyeknél a tényleges átadást (vagy az ezzel azonos jelentőségű más olyan aktust, amely a hitelező kizárólagos rendelkezési lehetőségét biztosítja) *jelképes átadási aktusok* helyettesítik; ez a megoldás azért látszott szükségesnek, hogy a zálogul lekötött tárgyak ne vonassanak ki abból a termelési vagy értékesítési folyamatból, amelynek előmozditása vagy lehetővé tétele éppen a hitelnyújtásnak (finanszírozásnak) a célja. (Ugyanennek a meggondolásnak a következményeit vonta le a mi Ptk-nk, amikor a bankhitelt biztosító zálogjog létrejöttéhez nem kívánja meg a zálogtárgy — termékek, áruk stb. — tényleges átadását. Szocialista rendszerben természetesen ez a megoldás nem rejt olyan veszélyeket magában, mint kapitalista rendszerben, hiszen az állami hitelmonopólium folytán a banknak, mint hitelezőnek alig kell konkurrálnia a vállalatok és szövetkezetek egyéb hitelezőivel.) Hogy a gyakorlatban kialakult ilyen *„szimbolikus" átadási módokat* az egyes államok bírói gyakorlata mennyiben ismeri el a tényleges átadást pótló, tehát a zálogjogot megalapító aktusnak, e tekintetben gazdag és változatos anyaggal rendelkezünk. Ennek ismertetésétől el kell tekintenünk és — a vázlatos áttekintés mellett — csak annak a gyakorlatilag fontos szempontnak a hangsúlyozására szorítkozunk, hogy egyrészt a liberálisabb, a gazdasági élet szükségleteit szem előtt tartó bírói mérlegelésnek mindenütt határt szab az írott törvény (amely a jogbiztonság érdekében állít fel merevebb szabályokat), másrészt hogy — éppen a mondottakra figyelemmel — minden olyan konkrét, külföldi vonatkozású zálogszerződésnél, amelynél a tényleges birtokbavételnek akadálya van, alaposan meg kell vizsgálni a vonatkozó külföldi jogszabályokat és bírói gyakorlatot is. Arra, hogy a gazdasági forgalom szükségletei folytán világszerte jelentkeznek — évtizedek óta — olyan törekvések, amelyek az *„ingó jelzálogjog"* valamilyen intézményének megteremtését célozzák, az előző fejezetben már utaltunk.

b) *Bankokat illető visszatartási és zálogjog az angolszáz gyakorlatban*

Az angolszász jogterületen a szerződésen alapuló *kézizálogjog* intézménye (pledge) mellet a bírói gyakorlat elismeri a bankok *visszatartási,* sőt zálogjogát adósuknak náluk levő vagyontárgyai felett olyan esetekben is, amikor erre vonatkozóan külön megállapodás (agreement for a pledge) nem jött létre. Ez a *bankári törvényes zálogjog* a gyakorlatban a *„lien"*-ből fejlődött ki, amely önmagában még csak visszatartási jogot jelent. A *„banker's lien"* külön kikötés nélkül is feljogosítja a bankot adósának birtokában levő vagyontárgyainak visszatartására mindaddig, amíg az tartozását ki nem egyenlíti. Bár a „lien" tárgya eredetileg csak kézzel fogható ingóság (rendszerint kereskedelmi forgalom tárgyát képező értékpapír) lehetett, a gyakorlatban *„lien"*-ről beszélnek akkor is, amikor a bank adósának számlakövetelését tartja vissza. A gyakorlat éppen ezekre vonatkozóan ismerte el először a banknak a visszatartási jogon kívül azt a jogát is, hogy a bank adósának lejárt tartozását adósa nála levő számlaköveteléséből ki is egyenlítheti. Itt a *beszámítási jog* (right of set-off) folyik egybe a liennel.

Egyébként a lien, mint említettük, csak visszatartásra jogosít, eladási jog nélkül, tehát gyengébb a „pledge"nél. Mégis a *banker's lien* a bírói gyakorlatban olyan intézménnyé fejlődött, amely a bankot a lien tárgyának *értékesítésére* (tehát nemcsak követelés beszámítására) is feljogosítja, vagyis azonos értékű a pledgezsel („implied pledge"), éspedig kikötés nélkül is (törvényes zálogjog).

Nem ismeri el azonban a bírói gyakorlat a „banker's lien"-t olyan vagyontárgyak tekintetében, amelyeket az ügyfél meghatározott rendeltetéssel bíz a bankra, pl. értékpapírokat megőrzés (safe custody) végett, illetőleg határozott rendeltetésű számlakövetelés (pl. részvényvásárlás céljára a banknak átadott összeg) tekintetében sem. A kérdés körül a bírói gyakorlatban és az irodalomban sok a vita,[4] így ilyen kérdésekben pl., hogy az őrzésre átadott értékpapíroknak (amelyek nem tárgyai a liennek) a bank által beszedett kamat- és osztalékhozadéka is mentes-e zálogjog alól?

A banker's lien-től eltérően, a pledge-hez (a szoros értelemben vett ingózálog) már kell zálogszerződés, s míg az előbbi tárgya leginkább értékpapír, addig a pledge tárgya más ingóság is lehet, ideértve az árut is, illetőleg az azt megtestesítő okmányokat.

Az áruokmányok közül a *bill of lading* az, amely igen gyakran tárgya a bankári zálogjognak, különösen az okmányos meghitelezéssel kapcsolatos banki hitelnél. Minthogy a bill of lading-nek forgatmánnyal átruházásánál nemcsak az áru feletti tulajdonjog száll át, hanem a forgatmányos lesz az ugyancsak a bill of ladingben foglalt fuvarozási szerződésnek a jogosítottja, illetőleg kötelezettje is,[5] kérdés, hogy így van-e az akkor is, ha a bill of lading-et valamely kölcsön zálogjogi biztosítása végett forgatják a bankra? Felelőssé válhatik-e a bank — mint a bill of lading zálogbirtokosa — a fuvar,

[4] Az angolszász bírói gyakorlatra vö. *Chorley:* Law of Banking, London, 1947, 226—242. o.

[5] Így az 1855. évi angol *Bills of Lading Act* szerint is.

a demurrage vagy más tartozás fizetéséért? A válasz nem egyértelmű. Van a House of Lordsnak olyan ítélete, hogy ez a felelősség csak a tulajdoni átruházásnál áll be, de nem az elzálogosítási célból történő forgatmánynál. Ugyanekkor van olyan angol bírósági ítélet, amely szerint ha a zálogbirtokos követelésének a zálogból való kiegyenlítése végett az áruk birtokába jut, felelőssé válik a fuvarozási szerződésből eredő kötelezettségekért is. Ilyen és más problémák miatt bill of lading-nek zálogul elfogadására a bankok részéről csak alapos megfontolás, a körülményeknek, így különösen a fuvardíj-kiegyenlítés megtörténtének tisztázása után kerülhet sor.

c) *Zálogjog ingóságokon tényleges birtokbantartás nélkül. „Trust receipt"*

Szocialista jogunkban törvényes (Ptk. 262. §) alapja van annak, hogy zálogjogot lehessen alapítani — éspedig éppen a *bankhitel* biztosítására — a zálogtárgy tényleges birtokbavétele, illetőleg az afeletti rendelkezés biztosítása nélkül. A külfölddel való forgalomban ennek a szocialista viszonyokra szabott rendelkezésnek csak a magyar jog elfogadtatásával lehetne érvényt szerezni. A bankok finanszírozási gyakorlatában azonban szintén kialakultak olyan „jelképes" elzálogosítási formák, amelyeknek a külfölddel való kapcsolatainknál, főleg a külkereskedelem körében, gyakorlati jelentőségük van.[6] Néhány példa:

aa) A *„szimbolikus átadás"*-sal létrejövő zálogjognak egyik tipikus, elég régen elterjedt, s a bírói gyakorlat (sőt egyes törvényes rendelkezések) által is respektált esete olyan *gépeknek, gépi berendezéseknek zálogul lekötése,* amelyeket nagyságuk, az épülettel való összefüggésük miatt nem lehet elszállítani. Ezeknél a tényleges átadást látható helyen alkalmazott feliratokkal („A ... pénzintézet zálogbirtoka") pótolják. A bírói gyakorlat az elzálogosításnak ezt a módját — könnyen nem mobilizálható tárgyak, elsősorban gépi berendezések tekintetében — világszerte hatályosnak ismeri el. Az Osztrák Polgári Tvk.-ben (1811. évi) törvényes alapja is van ennek olyan ingóknál, ahol a „kézről kézre történő testi átadás nem lehetséges", de szükséges olyan jelzés, amelyből „mindenki" könnyen felismerheti az elzálogosítást (452. §). Ennek mintájára egy sokkal későbbi osztrák törvény[7] lehetőséget adott szarvasmarháknak oly módon való elzálogosítására (a hizlalási hitel biztosítása végett), hogy „zálogjeggyel" jelölik meg a marhákat.[8]

A bírói gyakorlat a továbbiak során a jelképes elzálogosítás hatályának elismerésénél nem ragaszkodott mereven az „el nem mozdíthatóság" kritériumához, hanem emellett mindinkább előtérbe került — főképpen gyárberendezéseknél — a *dologösszesség* fogalma, vagyis — megfelelő jelek alkalmazásával — kiterjeszthetőnek ismerte el a zálogjogot a gazdasági egység egyébként elmozdítható részére is, ha az elszállítás az egész egység rendeltetésszerű működését, használatát gátolná, az ésszerűtlen, gazdaságilag hátrányos volna.

bb) Sok vita folyt az *áruraktár* elzálogosításáról.[9] A raktárkulcs átadásával való elzálogosítás hatálya nem vitás, ez a zálogtárgy birtokát a hitelező részére biztosítja. Leltár felvétele, megjelölés alkalmazása jogilag nem szükséges, de a bankok a gyakorlatban ezeket is szokták alkalmazni, különösen amikor a zálogszerződés szerint az adós a raktárból tárgyakat — a pénzintézet közreműködésével — kivehet s azokat hasonló értékű más tárgyakkal pótolhatja. Minthogy a bankok a raktárkezeléssel kapcsolatos teendőket nem szívesen vállalják, az elzálogosítás gyakoribb módja a kulcsok átadása helyett olyan megállapodás, amely szerint a raktárnok (vagy megállapodás szerint más személy) a *bank bizalmi emberének* szerepét kapja s e tekintetben csak a bank utasításaihoz van kötve.

cc) Az átadást, vagy — ahol ezt jogszabály, vagy a bírói gyakorlat megengedi — a jelképes átadást nem lehet pótolni a zálogszerződés kötelezettjének olyan nyilatkozatával, hogy az egyébként rendelkezése alatt maradó vagyontárggyal csak meghatározott módon, feltételek mellett fog eljárni. Idáig általában nem megy a bírói gyakorlat, hisz ez már valóban nem volna összeegyeztethető a zálogjog mindenki irányában érvényesülő „dologi" hatályával.

A bankoknak az áruszállításokat finanszírozó gyakorlatában *mégis* kialakult egy ilyenfajta biztosítéki intézmény, amelyet ha nem is mernénk határozottan zálogjognak minősíteni, de mégis többnek látszik, mint egyszerű kötelmi jogi kötelezettségvállalás. Nagy elterjedettsége miatt is figyelmet érdemel, s talán ennek további fejlődése során fog kialakulni a kereskedelemben annyira hiányzó *valamiféle „áru-jelzálog"*. Gondolunk itt a külkereskedelmi hitelszerződésekkel kapcsolatban már említett *„trust receipt"* intézményére.

A kereskedelem s főképpen a nemzetközi kereskedelem finanszírozásával kapcsolatban

[6] Ahol a törvény — egyes ingóságok tekintetében — ismeri az *„ingó jelzálogjog"* intézményét (nyilvános jegyzékbe bevezetés alapján), ott természetesen nincs szükség jelképes átadásra. Ilyen a sok helyen szabályozott hajójelzálog, vagy a svájci polgári tk-ben (885. §.) szabályozott *„marha-jelzálogjog"*, amely a bankok vagy szövetkezetek kölcsöneinek biztosítására nyilvánjogi könyvbe való bejegyzéssel kreálható.

[7] Az 1932. június 30.-i „Mastkreditgesetz" BGB Nr. 210.

[8] A *svájci jog* (Ptk 885. §.) ugyanezt nyilvánkönyvi bejegyzéssel — jelzálogjog — oldja meg.

[9] Ezen belül az USA-ban kialakult *„field warhouse"* (mezei közraktárjegy), ill. az ennek alapján kibocsátott *közraktári zálogjegy* intézményéről, amelyről *György Ernő* is ír. („A hitel biztosítékai", 63. o.)

gyakran szereplő „trust receipt"-nek nevezett okiratot a *vevő* állítja ki s ebben a neki — vételár kiegyenlítése végett — valamilyen módon hitelt nyújtó bankkal szemben vállal különféle kötelezettségeket a bank által rendelkezésre bocsátott áruokmányok alapján birtokba vett árukra vonatkozóan.

Különösen gyakori a trust receipt *importnál*, a *meghitelezés* olyan esetében, amikor az akkreditívet megnyitó bank a vevőnek hitelt nyújt azáltal, hogy bár ő az eladónak az okmányok ellenében fizetést eszközölt, az okmányokat kiadja a vevőnek, anélkül hogy az akkreditív fedezete nála volna. A vevő a fizetésre a banktól kap halasztást (hitelt), rendszerint azért, hogy majd a továbbadott áru ellenértékéből rendezze a tartozást. (A bank az *eladónak* az okmányok átvételekor gyakran nem is készpénzben fizet, hanem elfogadja az eladó által az áruokmányok kíséretében ráintézvényezett váltót s az eladó ezek leszámításával kapja meg a vételárat.) A bank által ekként a *vevőnek nyújtott hitel* fedezete az áruban, illetőleg az ezt megtestesítő okmányokban van. Ha ezeket a vevőnek kiadja, másképpen kell magát *biztosítania* s ezt a célt szolgálja a *trust receipt.*

De előfordul a trust receipt *exportnál* is, így amikor az inkasszáló bank az áruokmányokat nem készpénzfizetés (D/P) ellenében adja ki, hanem a vevő elfogadványa ellenében (D/A), vagy ha a vevő egyébként halasztást kap a banktól a fizetésre.

A trust receipt *tartalma* — a megállapodástól függően — különböző. Ebben a bank gyakran azt is fenntartja magának, hogy a vevő az árut csak engedélyével adhatja el, vagy hogy az árut a bank nevén tárolják, a bankot az áru felett ellenőrzési jog illeti; eladás, részeladás esetén az ellenérték közvetlenül a bankhoz fizetendő stb. A lényege az adós kötelezettségvállalásának az, hogy az áruokmányokat, illetőleg a kiváltott árut a bank részére „in trust" tartja, ő az árunak a bankkal szemben csak *zálogtartója* mindaddig, amíg tartozását (amely abból eredt, hogy a bank az áru vételárát helyette kifizette az adósnak, illetve arra váltóobligót vállalt) ki nem egyenlíti.

Több állam bírói gyakorlatában a bankot a trust receipt alapján az adós csődje stb. esetén külön kielégítési jog illeti. *Törvény* ismeri el a trust receipt kedvezményezettjének (bank) külön kielégítési jogát az Egyesült Államok jogrendszerében. New York állam ezt kimondó, 1934. évi „*Uniform Trust Receipt Law*"-jához ui. ma már az államok nagy többsége csatlakozott. Arról, hogy „*ingó jelzálogjog*"-ról beszélhessünk, alig kellene több, mint valami nyilvános bejegyzés, de enélkül is, főképpen az angolszász bírói gyakorlat, sőt — mint láttuk — egyes helyeken a törvényhozás is, egyre erősebben hajlik afelé, hogy a trust receipt-nél a puszta kötelmi jogi hatályon túlmenően bizonyos fokú *dologi hatályt* is elismerjen. Az intézmény most van alakulóban.[10]

Az angolszász bírói gyakorlat az akkreditívvel kapcsolatos hitelbiztosításon túlmenően is (ahol a trust receipt kialakult), úgy látszik, abban az irányban halad, hogy elismerje zálogjog konstruálásának a lehetőségét a zálogtárgy tényleges birtokbaadása nélkül. Így ugyancsak az üzleti élet gyakorlatában alakult ki — anélkül, hogy írott jog szabályozná — a „*letter of hypothecation*" fogalma, amely lényegében ugyanazt a szerepet tölti be, mint a trust receipt.

d) *Zálogjog jogokon, főképpen követeléseken*

A bankgyakorlatokban a hiteleknek *követelések elzálogosítása* (erre belföldi vonatkozásban vö. az I. fejezet *b)* címét) útján való biztosítása nem gyakori, mert előnyösebbnek látszik a követelésnek biztosítása céljából való engedményezése (l. alább).

Minden étrékesíthető jog elzálogosítható, így találmányi, szabadalmi, szabadalomhasználati stb. jog, valamint a szerzői jog gazdaságilag értékesíthető része is. A kereskedelmi társasviszonyból származó jogoknál csak a társas viszony megszűnése esetére a tagnak jutó hányad lehet átruházás és elzálogosítás tárgya. Más a helyzet a részvényben megtestesített érdekeltségnél, ahol természetesen a bemutatóra szóló vagy forgatható részvény — más értékpapírok módjára — elzálogosítható. A bank *saját kibocsátású* részvényeken és zálogleveleken is szerezhet zálogjogot, sőt sajátmaga által kiállított betétkönyvön is. (Az utóbbi vitás.) Részvények, üzletrészek elzálogosítása esetén azok az egyéb jogok, amelyek a hitelező kielégítéséhez nem szükségesek, így pl. a szavazati jog, az elzálogosítás ellenére a tulajdonost illetik.

Követelés elzálogosításánál a kötelezettet értesíteni kell, ellentétben az engedményezéssel, ahol erre nincs szükség.[11] Ha a követelés csak a papír birtokában érvényesíthető, az elzálogosítással egyidejűleg át kell adni az értékpapírt. A bankok ki szokták kötni azt is, hogy a kölcsönvevő üzleti könyveiben az elzálogosítás tényét — a megfelelő követelésnél — fel kell tüntetni.

*Betétkönyv*nek biztosítékul elhelyezésénél is *követelés* elzálogosításáról van szó.

---

[10] „The modern trust receipt is a complicated document, which has so far been very little before the Courts, and there are no doubt many matters in relation to it will still wait to be cleared up." — írja a trust-receipt-ről az egyik angol bankjogász. (*Chorley:* im. 241. o.)

[11] Vö. *Zunft:* Teilweise Pfändung und Verpfändung von Forderungen, Neue Juristische Wochenschrift, 1955, 441. o.

Engedményezés, tulajdonjogfenntartás, biztosítéki tulajdonátruházás

I.

A hitelbiztosítási módok közül gazdasági életünk *belső* oldalán a kezesség, a bankgarancia és a különböző zálogjogi alakzatok mellett az *engedményezésnek* van gyakorlati jelentősége. Eddig a lakossági kölcsönöknél szerepelt legtöbbször ez a biztosítéki forma, de az *új mechanizmus* által determinált hitelezési gyakorlatban nagyobb szerephez fog az jutni a vállalati és szövetkezeti bankhitelek körében is.

1. Az Országos Takarékpénztár az általa állampolgárok részére nyújtott bizonyos kölcsönök biztosítása végett — rendszerint egyéb biztosítékok kikötése mellett — „visszavonhatatlanul" magára szokta *engedményeztetni* az adós által aláírt kötelezvényben az adós munkaviszonyából eredő illetménykövetelésből a kölcsönkötelezvényben megállapított havi törlesztőrészlettel azonos összeget mindaddig, amíg a tartozás teljes kiegyenlítést nem nyert. Az adós ilyenkor a kötelezvényben kifejezetten hozzájárul ahhoz is, hogy mindenkori munkáltatójának bérszámfejtősége a törlesztőrészleteket illetményeiből levonja s a tartozás törlesztésére az Országos Takarékpénztárhoz átutalja.[12]

Az engedményezést a bank (Országos Takarékpénztár) kiköthetí a bankkal szemben történt *kezességvállaláson* alapuló tartozás biztosítékaként is.

Vitás volt az a kérdés, hogy az *illetmény* engedményezése a hitelező javára joghatályos-e. Ebben a vonatkozásban a Ptk. rendelkezéseit kell figyelembe venni, mert az engedményezés a Ptk.-ban szabályozott polgári jogi intézmény. A Ptk. 328. § (2) bekezdése értelmében nem lehet engedményezni a jogosult személyéhez kötött követeléseket. A munkabér személyhez kötöttsége folytán arra az engedményezés általában kizárt és csak akkor megengedett, ha erről jogszabály kifejezetten rendelkezik. Kívánatos volt, hogy a *pénzintézetek kölcsönkövetelésére* a munkabér végrehajtásilag lefoglalható része engedményezhető legyen. Erre azért is szükség volt, hogy a munkabér jövőben esedékes részleteire is kiterjedhessen a közvetlen levonás joga.

A Bankrendelet végrehajtási rendelete is (29. §) ezért tartalmazza azt a rendelkezést, hogy az adós a pénzintézettel szemben fennálló tartozása erejéig munkabérének lefoglalható részét a pénzintézetre engedményezheti. A munkáltató az engedményezés alapján a pénzintézet követelését a Vht. [139. § *k)* pont] szerinti sorrendben a munkabérből levonni és a pénzintézetnek átutalni köteles.

A pénzintézet — ha adósát előzetesen nyolc napos határidő kitűzésével a lejárt tartozás megfizetésére felszólította — lejárt kölcsönkövetelése erejéig bírósági végrehajtási eljárás mellőzésével, közvetlenül letiltást bocsáthat ki az adós munkabérére (egyéb járandóságára). Ilyen letiltásnak engedményezés hiányában is helye van.

Ha az adós vitatja a pénzintézet követelésének fennállását vagy összegét, a végrehajtás megszüntetése vagy korlátozása iránt a Vht. 42. §-a szerint a pénzintézet ellen pert indíthat (Bankrendelet vh. rendelete, 30. §).

Harmadik személlyel szemben fennálló követelésének bankkölcsön biztosítékaként a bankra történő engedélyezése ritkán fordul elő a szocialista szervezetek részére nyújtott kölcsönöknél.

A bank javára történő engedményezésre a Ptk.-nak az engedményezésre vonatkozóan általánosságban megállapított szabályai (328—331. §-ok) az irányadók. Az engedményezéshez a kötelezett beleegyezése nem szükséges. A kötelezettnek az engedményezésről való értesítését a törvény csak azért kívánja meg, nehogy ennek híján a kötelezett az eredeti jogosultnak teljesítsen.

Az engedményezőtől származó értesítés az engedményezés megtörténtét feltétlenül bizonyítja és az engedményezést a kötelezett irányában is hatályossá teszi. Ezért annak megtörténte után a kötelezett — a kétszeri szolgáltatás veszélye nélkül — csak az engedményesnek teljesíthet. Más a helyzet az *engedményestől eredő értesítés* esetén. Míg ugyanis a jogosult engedményezés hiányában nem tesz az engedményezésre utaló közlést, addig engedményesként jogosulatlan személy is felléphet. A kötelezett tehát az állítólagos engedményestől származó értesítés esetén köteles az engedményezésről másképpen is meggyőződni. Ennek hiányában — az eredeti jogosult védelme érdekében — csak saját kockázatára teljesíthet [328. § (4) bek.]. Ha viszont az engedményezést nem látja eléggé bizonyítottnak, bírói letétbehelyezéssel is teljesíthet; ez a 287. § (1) bekezdéséből következik.

2. A *vállalati és szövetkezeti hitelnyújtás* szférájában sem kizárt a bankkölcsönnek *engedményezéssel* való biztosítása, az új gazdaságirányítási rendszerben kialakuló kapcsolatokban pedig fokozott jelentőséghez is fog az jutni. A „követelés-megelőlegezési" hitelre vonatkozó kölcsönmegállapodásoknak az a része, amelyben a kölcsönt felvevő vállalat tudomásul veszi, hogy a bank a számlájára, meghatározott követelés alapján befolyó összeget minden további nélkül a kölcsön törlesztésére vagy kiegyenlítésére számolhatja el, nem más, mint *engedményezés,* akkor is, ha erről a „harmadadós" külön nem értesül.

Különös jelentőséghez fog jutni az új mechanizmus deviza- és hitelviszonyai között a kül-

[12] Ld. bővebben: *Wolf Miklós:* Az illetmény-engedményezés hatályossága, figyelemmel a pénzintézetek kölcsönköveteléseinek beszedésére, Magyar Jog, 1962. 11. sz.

kereskedelmi és egyéb exportáló vállalatok *devizakövetéleseinek* a bankra történő *engedményezése.* Az exporthitel biztosítékául szóba jöhet itt a finanszírozásnak és egyben a hitelbiztosításnak olyan rendszere is, amelynél a bank „megvásárolja" (leszámítolja) a hitelre exportáló vállalat devizakövetelését megtestesítő „jó" értékpapírokat (váltó, garancia), amely esetben fennmarad az adósnak a kölcsöntartozáson alapuló kötelezettsége is, mindaddig és olyan mértékben, amíg a „megvett" (leszámítolt) értékpapírokból a bank követelése meg nem térül. Jogi szempontból különböző ügyletek összefonódása jelentkezik az ilyen konstrukcióban, de annak gazdasági lényege mégis az, hogy a termelő, illetőleg az exportáló vállalat részére nyújtott bankhitelt az utóbbit megillető külföldi vételárkövetelés (deviza) engedményezési jelleggel történő átruházása *biztosítja.*

II.

A külfölddel való kereskedelmi kapcsolatokra figyelemmel meg kell még említenünk a fenti címben említett hitelbiztosítási módoknak a kapitalista jogrendszerekben és bankgyakorlatban kialakult formáit.

a) *Biztosítéki (ideiglenes) tulajdonátruházás és engedményezés*

1. A hitelszerződésen alapuló követelés biztosítására ingókon és követeléseken nemcsak zálogjogot lehet alapítani, de azok — biztosítás végett — a hitelező (bank) *tulajdonába is átadhatók.* A követelés biztosításának e módjánál a tulajdoni rendelkezés harmadik személyekkel szemben korlátlanul érvényesül, de a belső kapcsolatban a bank az adósával szemben *kötelmileg* arra van kötelezve, hogy tulajdonjogával csak a szerződésben megállapított korlátok között éljen. E tulajdonjog továbbá időbelileg is korlátolt, bár ez a korlátozás is csak kötelmi hatályú.

Az adós nemteljesítése esetén a hitelező a tulajdonjogilag reá ruházott dolog értékesítése útján jut követeléséhez. Ez az értékesítés azonban csak az *adós közreműködésével* és érdekeinek szem előtt tartásával történhetik, akár a zálogtárgy értékesítése. Az utóbbira rendszerint az Általános üzleti feltételekben megállapított szabályok irányadók, ha a felek között külön megállapodás nincs. Nem érvényes az olyan megállapodás, amely szerint a tartozás nemteljesítése esetén az ideiglenes és korlátozott tulajdonátruházás véglegessé és korlátlanná válik.

A biztosítékul átruházott vagyontárgynak olyan elidegenítése, amely ellentétes a hitelező és adós közti megállapodással, harmadik személyek irányában természetesen nem érvénytelen, de az adóssal szemben kártérítésre kötelezhet.

A biztosítéknak tulajdoni átruházása nem fosztja meg a bankot attól a jogától, hogy követelését perelje és adósának más vagyontárgyaiból keressen kielégítést.

Ingóságok tulajdonjogának biztosítékként a hitelezőre átruházása főképpen *német jogterületen* jut az újabb gyakorlatban egyre nagyobb jelentőséghez, s itt már a törvényi szabályozás szükségességének a gondolatát is felvetik.[13] Az ingózálogggal szemben (amelyhez erősen hasonlít) előnye főképpen az adós ellen más hitelező által vezetett végrehajtás esetén mutatkozik, mikor is az adósnál levő, de a hitelező javára zálogul lekötött ingóságok elárverezése helyett ezzel az intézménnyel biztosítható az, hogy a hitelező (bank) tulajdonában álló ingók (pl. gépek) tovább is az adósnál maradjanak, s így a bank a folyamatos továbbtermelés útján hamarabb jusson követeléséhez.

2. Szemben az ingóságoknak tulajdoni átruházásával, amely csak újabban válik elterjedt hitelbiztosítéki intézménnyé, *jogoknak* ilyen átruházása, különösen pedig követeléseknek *biztosítékul a hitelezőre engedményezése* világszerte elfogadott s kedvelt eszköze a kölcsön biztosításának. (Fentebb láttuk, hogy nálunk belföldi viszonylatban is, főképpen az OTP-kölcsönöknél gyakori a biztosítékok adásának ez a módja.) A követelés elzálogosítása helyett nemcsak azért kedveltebb módja a biztosításnak a *követelés engedményezése,* mert a harmadadós értékesítésére nincs szükség, de azért is, mert a hitelezőnek is nagyobb biztonságot nyújt.

Amit ingóságok biztosítéki tulajdonátruházásának esetére előbb az átruházott tulajdonjog gyakorlásának korlátairól s e korlátozásoknak harmadik személyek irányában való hatálytalanságáról mondtunk, az áll a hitelezőnek, mint a biztosítás céljából reá ruházott követelés jogosultságának a helyzetére is. Külön törvényes rendelkezés híján a joggyakorlat az ilyen engedményezésre is az elzálogosításnak a szabályait alkalmazza. *Értékpapírban megtestesített követelés* átruházásához természetesen szükséges az értékpapír átadása, de egyes jogok (pl. szavazati jog) megállapodás szerint az adósnál maradhatnak. *Könyvkövetelés* vagy követelések átruházásának a megtörténtéhez — a bírói gyakorlat szerint — nem elegendő az adós egyoldalú ténye (pl. a könyveiben való megjelölés), hanem a hitelező megfelelő, az átruházandó követeléseket megjelölő értesítése is szükséges. Olyan általános formula, hogy az adós a „könyvelése szerint mutatkozó összes követelését" engedményezi, nem elegendő. A könyvekben való megjelölés viszont harmadik személyek jogos érdekeire figyelemmel szükséges. Egyes jogok

[13] Vö. *Westermann:* Referat am 41. Deutschen Juristentag és *Ascher:* Aufgaben des Gesetzgebers bei einer Neuordnung der Sicherungsmittel des gewerblichen Kreditverkehrs, Deutsche Richterzeitung, 1955. 177. o. — Az új intézménnyel szemben óvatosabb *osztrák* véleményre vö. Bank—Archiv, 1954, 241. o.

átruházásánál (pl. szabadalmi jognál) a nyilvánkönyvben való előjegyzés is szükséges, akár a jog elzálogosításánál.

Az olyan megállapodásnak, hogy a követelés átruházásáról a harmadik érdekeltet nem értesítik, s hogy az átruházott követelést nem az engedményes, hanem az eredeti jogosult fogja érvényesíteni, harmadik személyek irányában természetesen nincs hatálya, s éppen ezért az ilyen, ún. *„csendes" engedményezés* alig tekinthető bankszerű fedezetnek. Ha az engedményezés hatályosságához nem is szükséges a harmadadós értesítése, ennek elmaradása esetén az utóbbi hatályosan teljesíthet az eredeti hitelezőnek vagy e hitelező általa ismert engedményesének, s éppen ezért a bank számára az engedményezés csak akkor jelent elfogadható biztosítékot, ha arról az adós is tud. Az értesítés akár az engedményezőtől, akár az engedményestől származhatik. A bankok rendszerint ragaszkodnak ahhoz is, hogy a harmadadós a kölcsön folyósítása előtt tudomásul vegye a megtörtént engedményezést.

b) *Tulajdonjogfenntartás a bankhitel biztosítására*

A tulajdonjogfenntartás intézménye (amelynek lehetőségét a legtöbb jogrendszer elismeri, így a mi Ptk.-nk 370. §-a is) a kereskedelemben rendszerint a *részletüzleteknél* gyakori. Szerepe lehet azonban e jogintézménynek a *banki hitelek* biztosításánál is, s itt természetesen csak ebben a vonatkozásban említjük.

Legegyszerűbb esete ennek az, hogy amikor a bank ügyfelének *(vevő)* áruvásárlását finanszírozza (készpénzzel, akkreditívvel, elfogadványának adásával stb.), a vételárat a banktól átvevő eladóval nemcsak a vételár-követelést (ennek még ki nem egyenlített részét), hanem az *eladó által fenntartott tulajdonjogot is átruházztatja* magára. (Ilyen esetben a bank a vevő megbízásából — egyéb kikötések mellett — ilyen feltétellel vállalja az eladóval szemben a vételárnak akkreditívben vagy egyébként történő kifizetését.) Olyan ingóságok vételének finanszírozásánál van ennek gyakorlati jelentősége, ahol a zálogul lekötés hatálya — tényleges birtokbavétel vagy ezt pótló, a jogszokorlat által megfelelően elismert más aktus hiján — bizonytalan, mint pl. be nem épített gépek, traktorok vagy külföldről importált nyersanyagok stb.

De szolgálhat a tulajdonjogfenntartás a *szállítónak* (eladónak) nyújtott *bankhitel* biztosítására is. Ilyenkor az eladó a *neki* nyújtott hitel biztosítására a bankra engedményezi a vételárkövetelést s átruházza a fenntartott tulajdonjogot.

A hitel biztosítását célzó, a bankra átruházott tulajdonjogfenntartás jogi hatályában a biztosítéki tulajdonátruházással rokon. Mindkét esetben a bank *„Treuhand"-tulajdonos*, akit a biztosított követelés be nem folyása esetére értékesítési és kielégítési jog illet. Különbség az, hogy míg tulajdonjogfenntartásnál az adós birtokában van a „fedezet", addig a biztosítéki tulajdonjogátruházásnál az általában a hitelező birtokába kerül. Éppen ezért szokták a tulajdonjogfenntartási formát választani olyankor, amikor a fedezetnek a bank tényleges birtokában tartása gazdaságilag nem volna célszerű vagy a zálogjognak „jelképes" megalapozása nem megnyugtató.

A tulajdonjogfenntartás átruházása csak *a vételár engedményezésével együttesen* történhetik, ezzel szemben a vételár cessiója tulajdonjogátruházás nélkül is gyakran szerepel biztosítékként. A tulajdonjogfenntartásának a vételárkövetelésszel, illetőleg annak engedményezésével való kapcsolata annyira szoros, hogy az újabb joggyakorlat szerint a fizető kezesre vagy adóstársra a *törvényes cessióval* együtt a fenntartott tulajdonjog is átszáll.

Fogyasztásra, felhasználásra szánt árura vonatkozóan is helye lehet a tulajdonjog fenntartásának, de ez természetesen megszűnik a feldolgozással, illetőleg az értékesítéssel. Ilyen esetre ki szokták kötni, hogy az áru helyére annak az *ellenértéke* lép, ami azonban már nem megnyugtató biztosíték, hiszen az ellenérték az adós kezéhez kerül.

Minthogy a *kárveszély* a tulajdonjogfenntartással történt eladásnál is már az átadással átszáll, a dolog megsemmisülése esetén megszűnik a banknak az e biztosítékból való kielégítési joga. Fennmarad azonban a vételár reá történt engedményezéséből eredő joga, fennmarad továbbá a banknak az alapul fekvő hitelnyújtásból eredő joga.

Azzal a korábbi felfogással szemben, hogy a fenntartott tulajdonjog átruházásához — éppen mert ez átruházás — az eladó átruházó aktusa szükséges, újabban tért hódít az a nézet, amely szerint a fenntartott tulajdonjog az erre és a vételár cedálására vonatkozóan az engedményező és a bank között létrejött megállapodás alapján már átszáll, az eladó részéről nincs szükség külön tulajdonátruházó aktusra; így nem kell értesíteni a hitelt igénybe vevőt, hogy a dolgot a továbbiakban a bank tulajdonaként tartsa.

A tulajdonjog fenntartása természetesen nem ad védelmet jóhiszemű harmadik fél jogszerzésével (tulajdonjog, zálogjog) szemben. Éppen ezért a bankok az adós birtokában levő tárgyakon a lehetőség szerint külön megjelöléssel feltüntetik a továbbra is őket illető tulajdonjogot.

A tulajdonjogfenntartás a tárgy elpusztulása esetén kiterjed a *biztosítási összegre* is. Ezt hitelszerződésben is ki szokták kötni. Az is szokásos kikötés, hogy eladás esetén a vételár a bank tulajdona, aminek persze sok gyakorlati jelentősége nincs.

A fenntartott tulajdonjog alapján az adós elleni csőd- vagy kényszeregyezségi eljárásban a bankot visszakövetelési (elkülönítési) jog illeti.

Meznerics Iván

Az aranyértékzáradékok hatályosulásának mai állása

1. A pénztartozások értékállandóságának biztosítását célzó jogi eszközök a leginkább olyankor váltanak ki érdeklődést, amikor a pénz értékállósága széles körben kérdésessé válik. Az angol font 1967. november 19-én végrehajtott leértékelése a tőkés pénzügyi világ nagy megrázkódtatását eredményezte. Az angol lépést közvetlenül csak kevés állam követte ugyan (pl. Dánia), de még egyáltalában nem bizonyos, hogy a nyugat-európai államok közül mások nem fogják-e követni. Nagy jelentőségű továbbá az a pánikszerű nemesfémvásárlási láz, ami példanélküli méretű — napi 30—60 tonnát is elérő — aranyforgalmat és az ezüst világpiaci árának felszökkenését hozta magával. A pénzszakemberek az eseményekben a dollár elleni általános támadás jeleit vélték felismerni. Ha pedig a fontot a dollár leértékelése is követi, ki tudja, melyik tőkés valuta tarthatja fenn hivatalos árfolyamát.

Ilyen körülmények között érthető és helyes a gazdálkodó — elsősorban persze a külkereskedelemben érdekelt — szervek részéről tapasztalt érdeklődés az értékállandósági kikötések és elsősorban az aranyzáradékok jogi lehetősége felől.

2. Az aranyzáradék sok tekintetben sajátos helyet foglal el az értékállandósági kikötések körében, mégsem lehet anélkül beszélni róla, hogy érintsük az ilyen kikötések néhány közös problémáját is.

A nominalizmus elmélete azt tanítja, hogy mindaddig, amíg nincs olyan jogszabály, amely a kiróvóként szereplő pénznem helyébe mást állítana, addig a kirótt tartozást számszerint azonos összeggel, névértékben kell leróni. Tekintet nélkül a valuta vásárló erejében beállott esetleges változásra, sőt tekintet nélkül arra is, hogy a kiróvó pénznem értékelését esetleg hivatalosan megváltoztatták. Az 1803. évi francia Code Civil 1895. cikkelye szerint: „L'obligation qui résulte d'un prêt en argent, n'est toujours que de la somme numérique énoncée au contrat. S'il y a eu augmentation ou diminution d'espèce avant l'époque du payement, le débiteur doit rendre la somme numérique prétée, et ne doit rendre que cette somme dans les espèces ayant cours au moment du payement".

A kölcsönre megfogalmazott ezt a szabályt általánosan alkalmazzák: „le franc égale le franc".[1]

Persze a nominalizmus nem a francia Code Civil-lel kezdődik (első megfogalmazását Aristotelesz Nikomachosi Etikájára vezetik vissza) és még kevésbé végződik vele. Angol, egyesült államokbeli, kanadai, német, belga, olasz stb. források teljesen egybehangzóen emlegetik, hogy £ = £ DM = DM, franc = franc, líra = líra stb.

A nominalizmus elve — megfelelő érvényesülési keretben — helyes is. Egyik legfontosabb funkciójától fosztanák meg a pénzt azzal, ha a kötelezettségek mértékét nem magával a pénzzel mérnénk, amivel teljesíteni kell, hanem *általában* valami mással, pl. az arany bizonyos mennyiségével. A mindennapi élet és a kereskedelem — a nemzetközi is — elképzelhetetlenül bonyolulttá válnék, ha nem lenne egy szimbólum amelynek értéke a gyakorlatban nem szorul vizsgálatra.

Azt pedig, hogy mi ez a pénznem és mi az egységének az értéke, a jogszabály határozza meg. A nominalizmus elve szorosan kapcsolódik a lex monetae-hoz. A svájci Bundesgericht jogosan állapítja meg egy döntésében: „On ne saurait entendre par franc francais autre chose que la monnaie effective qui a cours en France d'après la loi francaise et qui est la seule que l'on puisse se procurer en France qu'à l'étranger".[2]

A nominalizmus elvének további logikus következménye az a tétel, hogy ha valamely pénznemet más pénznem vált fel, az új pénznemet bevezető jog az irányadó abban a kérdésben, milyen az arány a két pénznem értéke között (recurrent link, rekurrenter Anschluss).

Ez a tétel talán nem keltett különösebb visszatetszést, amíg a recurrent link 1 osztrák Ft = 2 K vagy 1 tallér = 3 márka (német) arányokat mutatott. Amikor azonban az I. világháború után, a magyar inflációt követően 12 500 K = 1 P, Németországban pedig 1 billió márka = 1 RM vagy a II. világháború után 4.10^{29} P = 1 Ft arányokkal találkoztunk, akkor világossá vált a nominalizmus gyengéje, nevezetesen az, hogy *gyakorlatilag* egyoldalúan az adósnak kedvez.

A nominalizmus elvének merev érvényesítése ilyenkor sérti a méltányosság és a jóhiszemű kötelességteljesítés követelményét. Így különösen, ha az adós ki tudta vonni magát az általános pénzelértéktelenedés alól és mégis mentesülne tartozásától; vagy ha pl. alimentációs jellegű pénzszolgáltatással tartozik. Ezeknek a visszáságoknak a kiküszöbölésére a megsemmisült pénznem jogrendszere olykor *valorizációs* jogszabályokat alkot.

Témánk nem teszi szükségessé, hogy a jogalkotó által hozott valorizációs rendelkezésekkel bővebben foglalkozzunk. Arra azonban rá kell mutatnunk, hogy ezek polgári jogi szabályok és nem közjogiak, a *tartozás* fölértékelését

[1] Planiol—Ripert: Traité pratique du droit civil francais, VII. (1931.), No. 1159.

[2] Vischer: Internationales Vertragsrecht, Bern, 1962. 220.

teszik lehetővé, nem pedig a pénzét.[3] Ebből következik, hogy arra a kérdésre, van-e helye valorizációnak, nem a lex monetae, hanem a lex causae az irányadó. Ez a tétel a jogelméletben már ma általánosan elfogadottnak látszik.[4]

A hitelezők részéről természetes a törekvés, hogy — különösen hosszabb lejárat esetében — megóvják magukat a pénzromlás gazdasági hátrányától és a törvényi védelmen túl szerződési kikötésekkel biztosítsák magukat. Érvelésük lényegében két gondolatkörben mozog. Az egyik a pénz vásárló erejével van összefüggésben; a másik a pénz nemzetközi értékeléséből indul ki.

A pénz vásárló erejének változása a leginkább a létfenntartási költségindexek alkalmazását indokolná. Ennek ellenére szerződésekben nem oly gyakori az általános létfenntartási költségindexek alkalmazása, mint azt várni lehetne.

A csúszó árklauzula (Gleitklausel, sliding scale, échelle mobile) kedveltebb a külkereskedelmi forgalomban. Ebben az ár bizonyos %-a rendszerint fix összegű, további meghatározott hányadai pedig egyrészt a munkabérek, másrészt az eladott áru előállításánál felhasznált néhány főbb nyersanyag árának alakulásához vannak kötve.

Az értékstabilizálás másik módja valamely idegen pénznem alkalmazása, olyané, amelyet értékállónak tartanak. A legegyszerűbb, ha mind kiróvóként, mind leróvóként a választott idegen pénznemet jelölik ki, vagy *effektivitást* írnak elő. Persze lehet, hogy — a várakozás ellenére — éppen ez a pénznem fog devalválódni. Ezért szokásos alternatíve két, vagy több pénznemet megjelölni (option of currency).

Az effektív valutazáradékhoz hasonló eredményt lehet elérni, ha az értékállónak tartott valutát csak kiróvó pozícióban tüntetik fel, leróvóként pedig elfogadják a fizetés helyén használatos pénznemet a fizetés idejében érvényes árfolyamon átszámított összegben. Ez ismét magában rejti a veszélyt, hogy a kiróvóként használt pénznemet értékelik le. A hitelezőnek ezt a kockázatát oldja meg az ún. „Mindestklausel": Fizessen az adós 2400 $-nak megfelelő fontösszeget, de lagalább 1000 £-t.

A tulajdonképpeni valutaértékzáradék esetében kiróvóként és leróvóként azonos pénznem szerepelhet, de hozzáfűzik, hogy ha a szerződési pénznem nemzetközi értéke megváltozik, a fizetendő összeg azonos arányban módosul.

Az aranyzáradékok szerepe a pénztartozások értékének biztosításában hasonló változatokat mutat. Az effektív valutazáradéknak az aranyérmezáradék (Goldmünzklausel, gold coin clause) felel meg. Mióta azonban a jegybankok aranybeváltási kötelezettsége világszerte megszűnt, az aranyérme, mint fizetőeszköz, mint pénztartozások leróvója többé nem szerepel.

Az aranyértékzáradék, mint a pénztartozás mértékének meghatározója maga is kétféle lehet. Az egyik esetben az arany (színarany, aranyérme) *árához* köti a pénztartozás mértékét: az adós annyit köteles lejáratkor fizetni, amennyiből a jogosult lejáratkor a meghatározott mennyiségű aranyat megvásárolhatja.

A másik esetben nem az arany árához kötik a pénztartozás mértékét, hanem a pénznem aranyparitásának változásához. Ilyenkor esetleg a kiróvó és leróvó pénznem azonos, de hozzáfűzik, hogy a lerovás alkalmával a pénznem annyi egységét kell szolgáltatni, amennyi az akkori aranyparitáson megfelel a szerződéskötéskori paritáson számított szerződési összegnek. Természetesen az is lehet, hogy kiróvóba idegen pénznemet helyeznek és azt kötik meghatározott aranymennyiséghez, illetőleg paritáshoz, az arany ún. „mögöttes" számoló (aranyzáradékos valutatartozások).

3. Magyarországon az aranyzáradék jogi szabályozásának történetét az I. világháború első évére vezethetjük vissza. A felszabadulás előtti szabályokat igen vázlatosan a következőkben foglalhatjuk össze: 1. az arany tényleges szolgáltatására irányuló szerződési kikötések nem érvényesíthetők, az adós koronában, illetőleg pengőben teljesíthetett, 2. a hitelező azonban rendszerint kívánhatta a fizetés elhalasztását a korlátozások megszűnésének idejére, ami az aranykikötés *elvi* elismerését jelenti, 3. az aranyértékzáradék elvileg elismert, sőt az aranyérmezáradékokat is lehet aranyértékzáradékként értelmezni és ebben az esetben 1 kg színarany = 3800 pengő arány szerint kell átszámítani, 4. az aranyfont, aranydollár stb. kikötéseket a pengő aranytartalmát megállapító 1925: XXXV. tv.-ben rögzített paritás szerint kell pengőre átértékelni, 5. pengőtartozások esetében az aranyértékzáradék hatálya sem több, mint az „aranypengő" kikötésé, márpedig a kormány rendelkezéséig 1 aranypengő = 1 pengő.[5]

Ez idő szerint az aranyzáradékokra irányadó jogszabályok a Ptk 231. § (2) és (3), valamint (4) bekezdése, az 1950. évi 30. sz. tvr. (az alábbiakban: DK) 15. és 30. §-a.

Ezekből látható, hogy a magyar jog *elvileg* nem zárja ki az aranyzáradékot. Az arany *effektív* szolgáltatására irányuló kikötés elbírálását a Ptk a devizagazdálkodás körébe utalja. Devizahatósági engedély nélkül *semmis* az effektív aranyzáradék. A külkereskedelmi forgalom sem kivétel a tilalom alól, a DK csak az effektív *valutazáradék* tekintetében ad a külkereskedelmi forgalomra általános fölmentést. Lényeges eltérés a DK-ban a felszabadulás előtti szabályo-

[3] Mann: The legal aspects of money, Oxford, 1953. 242. old.: „It is the debt that is valorized and not the currency", hasonló: Raoul Oberson: L'ordre public en matière monétaire, Fribourg, 1956. 18. old., Réczei: Nemzetközi magánjog, 1961. 256. old.

[4] Mann 237. s. köv., Vischer 221., Oberson 19, Réczei 257, Batifol: Traité élémentaire de droit international privé 1955. 593.

[5] Részletes elemzést l. Meznerics: A pénztartozások joga és a devizajog, 157—189.

zástól, hogy a hitelezőnek nincs joga visszautasítani a forintfizetést, ha az adós fizetni akar és ehhez a devizahatóság az engedélyt megadja.

Az aranyértékzáradékok tekintetében más a helyzet. A Ptk és a DK is hallgatólag elismeri, hogy minden devizahatósági engedély nélkül lehet érvényesen kikötni arany- (és valuta-) értékzáradékot. A feleknek megvan az a joguk, hogy a pénztartozás terjedelmét a pénz névértékétől eltérően és különösen, hogy arany által határozzák meg. Ez a jog azonban nem korlátlan. Elsősorban aranyértékzáradék létében devizahatósági engedélyhez van kötve a *fizetés* még akkor is, ha nominálisan ugyanannyit kell teljesíteni, amennyi a tartozás összege a tartozás keletkezésekor volt. A DK 15. § (1) bekezdése továbbá devizahatósági engedélyhez köti az olyan aranyértékzáradék érvényét, amely az átszámításnál a hivatalostól eltérő árfolyamot írna elő. A Ptk 231. § (2) bekezdése szerint *polgári jogi szabály,* hogy aranyban kirótt tartozást a fizetés helyén és idején érvényben levő árfolyam (ár) alapulvételével kell átszámítani. A 231. § (4) bekezdése szerint továbbá az aranyzáradék csak annyiban hatályosulhat, amennyiben a hivatalos aranyparitás megváltozott.

4. *Németországban* a húszas években rendkívül széles körben alkalmazták az aranyzáradékokat és egyéb értékállandósági kikötéseket

Az NSZK-ban — szemben a húszas évek Németországával — a nominalizmus elvének messzemenő érvényesülését látjuk. Pénztartozást szabályként annyi törvényes fizetőeszköz szolgáltatásával lehet teljesíteni, amennyinek a *névértéke* megfelel az adósság összegének, a pénztartozás nem pénz*érték*tartozás, hanem pénz*összeg*tartozás, DM = DM. A törvényes pénz fizetőerejét kizárólag a törvényhozástól nyeri.[6] A felek ezzel ellentétes megállapodása csupán bizonyos keretek között engedhető meg.

Az NSZK-ban ma a még a katonai hatóságok által bevezetett Währungsgesetz rendelkezései érvényesülnek. Ennek 3. §-a szerint pénztartozást csak a devizaengedélyek megadására illetékes szerv engedélyével szabad más pénznemben, mint német márkában vállalni. Ugyanez érvényes olyan pénztartozásokra, amelyek összegét német márkában egy más pénznem árfolyama vagy a színarany ára, illetőleg más javak vagy szolgáltatások ára, vagy mennyisége által kell meghatározni.

A Währungsgesetz végrehajtásáról a Deutsche Bank közleményei (Mitteilungen) gondoskodnak. Ezekben teszik közzé azokat az elveket (Grundsätze), amelyeket az engedélyezés során követnek.

A jelenleg hatályos, 1958. december 12-én kelt 1009/1958. sz. közlemény szerint belföldi adós belföldi hitelezővel szemben külföldi pénznemben való fizetési kötelezettségvállaláshoz csak annyiban számíthat engedélyre, amennyiben árfolyamtól függő márkafizetési kötelezettség elvállalását is engedélyeznék. Ez pedig abban az esetben remélhető, ha az importőr és első átvevője, illetőleg az exportőr és közvetlen szállítója közti, és külkereskedelmi szerződéssel összefüggő szerződés, továbbá bizonyos feltételek mellett, ha megszakított tranzitüzlet, vagy tengeri fuvarozási szerződés kapcsán vállalják.

Az aranyzáradékra vonatkozóan a főszabály az, hogy az engedély megadására *nem lehet* számítani abban az esetben, ha a márkaösszeg meghatározása a színaranyártól van függővé téve. Abban az esetben azonban, ha a felek megengedett effektív *valuta*tartozást köthetnek ki, *ezt* már biztosíthatják aranyzáradékkal, mert a Währungsgesetz 3. §-a csak olyan kötelezettségvállalásról szól, amely a pénztartozás német *márka összegét* kívánná aranyárral biztosítani.

A Währungsgesetz 3. § szövege a színarany *árát* vagy mennyiségét említi. Kérdés, hogy mi lenne a megítélése az olyan kikötésnek, amely nem az arany árához, hanem a hivatalos aranyparitáshoz kötné a márkatartozás értékét. Erről a Deutsche Bank közleményei nem rendelkeznek. A törvény szövegéből az ilyen kikötés engedélyezhetősége következnék. A német irodalomban is van híve ennek az értelmezésnek,[7] mások azonban legalábbis kérdésesnek tartják az ilyen engedély kiadását.

Az értékzáradékokat egyéb feltételek megléte esetében sem engedélyezik akkor, ha egyoldalúan csak az adós fizetési kötelezettségének növelésére adnak lehetőséget, de annak csökkentésére nem (Mindestklausel).

Ezek a szabályok eredetileg devizabelföldi személy által devizakülföldivel szemben vállalt fizetési kötelezettségre is vonatkoztak. Külföldi által vállalt márkafizetési kötelezettség értékállandósági záradéka sosem szorult engedélyre. Ma már azonban a belföldiek és külföldiek közötti szerződésekre a Währungsgesetz 3. §-ának korlátozásai nem érvényesülnek.[8]

5. *Angliában* a fontba vetett bizalom nemzeti hagyomány, amely az időnkénti devalvációk ellenére is erősen él. Magánosok közötti szerződésekben úgyszólván sosem fordul elő aranyzáradék, sőt még nemzetközi szerződésekben is el szoktak tekinteni tőle.

A nominalizmus az angol pénzelméletnek is alapelve, azonban ennek az elvnek nem tulajdonítanak közrendi jelleget, hanem érvényesülését a szerződő felek akaratára vezetik vissza.[9] Ebből következik az is, hogy a feleknek viszont teljes a szerződési szabadsága az ettől való eltérésre. Ha szándékukban áll a fizetendő össze-

[6] H. Hartmann: Die Wertsicherungsmöglichkeiten für die bedeutsamsten Dauerschuldverhältnisse, Der Betrieb 1967. 4.

[7] Dürkes: Wertsicherungsklausel, Mann: 129.

[8] E. Langen: Aussenwirtschaftsgesetz, Kommentar C. 49. § 2, 3.

[9] Mann 105, 115, Cheshire: Private international law, 1957., 251—257.

get valamiféle más értékmérőhöz, mint a fonthoz kötni, ez csak az ő elhatározásukon múlik.

Ha a felek az angol jogot választották, akkor vélelem érvényesül arra, hogy bármiféle utalás az aranyra aranyértékzáradékot jelent. Más szóval, a kötelezettség mértékét kell az arannyal mérni és az aranyra utalás nem a fizetés teljesítésének eszközét kívánta meghatározni.

Ez a magyarázat az 1933. december 15-én a Lordok Haza által hozott ítéletben öltöt először alakot. Az elbírált eset *(Feist v. Société Intercommunale Belge d'Electricité)* rövid tényállása az volt, hogy 1928-ban egy belga társaság kötvényeket bocsátott ki „az Egyesült Királyság font aranyérméiben az 1928. szeptember 1-i arany mennyiségének és finomságának megfelelő paritáson, vagy azzal egyenértékben". A Lordok Háza megállapította, hogy a kötelezettség fontban teljesítendő olyan összegben, amely értékben egyenlő azzal, mintha 100 fontot aranyérmében, vagy az 1928. szeptember 1-i aranysúlyban és finomságban fizetnének. Megállapította továbbá, hogy az 1931. évi Gold Standard Act nem hatálytalanította az aranyzáradékokat.

Hasonló értelmezéshez jutottak el egy másik ügyben *(New Brunswick Ry v. British and French Trust Carporation Ltd.)* ahol a fizetési kötelezettség „Nagy-Britannia aranyérméiben a jelenlegi súly és finomság szerint, a kötvénybirtokos választásának megfelelően Londonban, vagy New Brunswickban volt teljesítendő". A kamatszelvényeken nem volt utalás aranyra. A Lordok Háza megállapította, hogy a tőkét a Feist esethez hasonlóan aranyértékben igényelhetik, de a kamatszelvényekbe nem lehet aranyra utalást beleolvasni.

Az imént ismertetett eset még egy szempontból érdekes. A Lordok Háza ebben az esetben ugyanis azt állapította meg, hogy az aranyértékzáradékot tilalmazó kanadai Gold Clauses Act nem alkalmazható az adott esetre. Ez az állásfoglalás bizonyára az angol jognak következetesebb alkalmazását jelenti, mint egy másik híressé vált ítélete a Lordok Házának. Abban az esetben ugyanis *(International Trustee for the Protection of Bondholders Vaduz — The King)*[10] a Lordok Háza arra a következtetésre jutott, hogy az állam az amerikai jognak vetette alá magát. Utalt arra, hogy a kibocsátás Amerikában történt, a bemutatás egyik módja New Yorkban bemutatás, a biztosítéki értékeket Amerikában helyezték el, a tartozás dollárban volt megállapítva stb. Mindebből arra következtetett, hogy alkalmazni kell a Joint Resolutiont, amely hatálytalanítja a dollár tekintetében kikötött aranyzáradékokat. Számos jogi író mutatott már rá,[11] hogy erre az állásfoglalásra a Lordok Házát az angol állami érdekek védelme csábította. Sokkal helyesebb volt az alsóbíróságok álláspontja, hogy ha csak az ellenkezőjét kifejezetten ki nem köti, egy szuverénről sem tételezhető fel, hogy akár a szerződéskötés, akár a teljesítés helyének jogát kívánja saját jogával szemben irányadónak tekinteni.

A legutóbbi ismert eset *(Treseder—Griffin v. The Co-operative Insurance Society Ltd.)* 1956-ban került az angol bíróságok elé. Egy 1938-ban kelt bérleti szerződés szerint „either in gold sterling or Bank of England notes to the equivalent value in gold sterling the rent of £ 1,900 to be paid... by equal quarterly payments". A szerződéskötés időpontjában már csak bankjegy volt forgalomban Angliában. 1947 óta pedig az aranyat vételre kellett felajánlani a kincstárnak. A fellebbezési bíróság — szemben az első bírósággal — úgy döntött, hogy a bérösszeg fix 1900 font és az ismertetett meghatározás a fizetés *módjára,* nem pedig annak az összegére vonatkozott.

6. Az aranyzáradékokra vonatkozó nemzetközi jogi irodalomban és a joggyakorlatban is a legnagyobb visszhangot kétségtelenül az *Egyesült Államok* Kongresszusának a dollár 1933. évi leértékelésével kapcsolatban hozott 1933. június 5-i *Gold Repeal Joint Resolution*-ja keltett. Ez kimondotta, hogy 1. public policy-ellenes minden olyan szerződési kikötés, amely jogot ad a hitelezőnek, hogy a fizetést aranyban vagy olyan pénzösszegben követelje, amelynek nagyságát aranyhoz mérték, 2. ilyen kikötést a jövőben nem szabad szerződésbe foglalni, 3. az Egyesült Államok pénzében fizetendő minden követelést (az államét és az állam ellenit is) névértékben, $ = $ alapon kell teljesíteni, tekintet nélkül arra, hogy tartalmaz-e aranyzáradékot és hogy a törvény előtt vagy után keletkezett-e.

Elsősorban az amerikai bíróságok foglalkoztak sokat a Joint Resolution hatályosságával. Vitás volt a törvény alkotmányossága is. Az Egyesült Államok legfelsőbb bírósága külön vizsgálta, hogy alkotmányos-e a Joint Resolution magánosok kötelezettségei tekintetében. Erre a kérdésre két ítéletében igennel felelt *(Normann—The Baltimore and Ohio Railroad Co; USA Reconstruction Co. Bankers Trust Co).* Az 1935. augusztus 27-én kelt (kevésbé közismert) újabb Joint Resolution pedig 1936. január 1-től elzárta a bírói utat az állam ellen aranytartozások behajtására irányuló keresetek előtt is.[12]

Az amerikai bíróságok által eldöntendő további kérdés, hogy mi a személyi, területi és tárgyi hatálya a Joint Resolutionnak. Volt a New York-i fellebbezési bíróságnak olyan ítélete is, amelyben a Joint Resolutiont külföldiek egymásközti jogvitájában is irányadónak te-

[10] Plesch: Die Goldklausel II. 25.

[11] A magyar irodalomban pl. Schneller: A pénztartozások értékállandósági záradéka, 1940. Réczei: Nemzetközi magánjog 257. old.

[12] Meznerics 182, Schneller 81—83., G. van Hecke: Problèmes juridiques des emprunts internationaux, Leiden, 1964. 160. Nussbaum: Money in the law national and international, Brooklyn 1951. 286—287.

kintette, de csak azért, mert a felek kifejezetten az amerikai jogot kötötték ki. Más alkalommal arra az álláspontra helyezkedett, hogy az értékzáradék tilalma amerikai ügyfelekre akkor is kiterjed, ha a fizetés nem dollárban és nem az USA-ban történik. Ez az álláspont azonban rövidesen helyt adott annak a nézetnek, hogy a Joint Resolutiont csak az Egyesült Államok területén teljesítendő fizetésekre kell alkalmazni, mégpedig tekintet nélkül arra, hogy az adós vagy a hitelező az USA állampolgára-e vagy ott lakik-e, de nem vonatkozik amerikai adósoknak sem az Egyesült Államok területén kívül, sem az Egyesült Államok területén ugyan, de idegen valutában teljesítendő fizetéseire.

A Joint Resolution a külföldi bíróságokat, sőt jogalkotókat is a legkülönbözőbb állásfoglalásokra késztette. A lex monetae elve alkalmazásával néhány jogrendszerben elismerték a Joint Resolution hatályát mondván, hogy ha a teljesítés pénzneméül a dollárt választották, akkor a felek a dollár sorsához kötötték a tartozás sorsát. Ezt az elvet fogadta el a háború előtt Lengyelország (1934. június 12-i tv. 4. §), Ausztria (1937. április 4-i tv.) és alapjában a hitleri Németország (1936. június 26.) is.[13]

A Joint Resolution elismerése ellen érveltek viszont azzal, hogy a pénzjogi szabályok kizárólag területi hatályúak. Egy másik nézet szerint az aranyzáradék hatálytalanítása a hitelező jogainak olyan korlátozása, amely a harmadik ország *közrendjébe* ütközik. Ezt a nézetet vallotta a német Reichsgerichtnek az 1936. június 26-i törvény előtt hozott, 1936. május 26-i határozata, továbbá bizonyos korlátok között a holland legfelsőbb bíróság is. Ezt az elvet azonban elvetette Ausztria, Svédország, Norvégia, Dánia és Belgium joggyakorlata.[14]

Fölmerült az aranyzáradék hatályának elismerése vonatkozásában a *fizetési hely* jogának alkalmazása is. A holland legfelsőbb bíróság egy olyan ügyben ítélkezett, amelyben a kötvényeket fizetés végett New Yorkban, Amsterdamban vagy Londonban is be lehetett mutatni, és ettől függően dollárban, hollandi forintban, vagy angol fontban voltak fizetendők. A kötvényben kifejezetten ki volt kötve New York állam joga. A kötvénybirtokosok egyike Amsterdamban mutatta be kötvényeit kifizetés végett. A holland bíróság álláspontja szerint ebben az esetben a Joint Resolution alkalmazása a holland „ordre public"-be ütköznék. Egy másik kötvénybirtokos ügyében a legfelsőbb bíróság ellenkező döntést hozott, mert ott a kötvényeken csak New York szerepelt fizetési helyként. Mint látható, a holland bíróság az első esetben fölöslegesen hivatkozott a közrendre, lényegében arról van szó, hogy mindkét esetben a fizetési hely jogát alkalmazta.[15]

Az általánosan elfogadott nézet az, hogy az aranyzáradék hatályosságát a Joint Resolution csak abban az esetben érinti, ha a *lex obligationis* az Egyesült Államok joga.

7. A *kanadai* Gold Clauses Act, 1939 szerint minden olyan rendelkezés, amely a hitelezőnek jogot ad, hogy a fizetést aranyban vagy az aranyhoz kötött összegben követelje — akár a törvény hatálybalépése előtt, akár az után kötötték ki — *közrend* ellenes és az a megállapodás, amely ilyent tartalmaz úgy hatályos, mintha ez a rendelkezés nem volna benne, hanem mintha olyan kötelezettségvállalást tartalmazna, hogy névértékben kell megfizetni a fizetési hely országának a törvényes fizetőeszközében vagy annak kanadai dollár egyenértékét. Az adós felajánlhatja a fizetést a kötelezettség *névértékének* megfelelő összegű fizetőeszközben, akár abban a pénznemben, amely a kikötött pénznem országában, akár a fizetés helyén a fizetéskor törvényes fizetőeszköz (feltéve persze, hogy a szerződés szerinti teljesítés helyén kíván fizetni) és ha ennek megfelelően fizet, szabadul szerződéses fizetési kötelezettségétől és a kikötöttől eltérő fizetés miatti kártérítési felelősségtől.

A kanadai törvény szélesebb körben igényel érvényesülést, mint az Egyesült Államoké, mert nemcsak a dollárban és nemcsak a Kanadában teljesítendő fizetésekről szól, hanem a bármilyen pénznemben bárhol esedékes fizetéseknél hatálytalanítani kívánja az aranyzáradékot, ha Kanadában kerül elbírálásra. Közös vonás viszont az USA-beli törvénnyel, hogy a közrendre hivatkozik, következésképp nincs tekintettel a lex obligationisra.

8. A *francia jogban* a nominalizmus — mint említettem — a Code Civil 1895. cikkelyéig nyúlik vissza. A nominalizmus elve azonban nem igényel okvetlenül közrendi jelleget (l. az angol felfogást) és az sem biztos, hogy a Code Civil 1895. cikkelye kizárja-e a felek ellenkező megállapodását. A francia jog azonban régóta ellenséges a valuta- és aranyértékzáradékokkal szemben. A bíróságok hivatkoztak a „cours légal" és a „cours forcé" fogalmára és úgy érveltek, hogy a kettő kombinációja a pénzt ideális, absztrakt egységgé teszi, amely érzéketlen a vásárlóerő változásai iránt. A francia jogi irodalomban ezzel szemben rámutattak, hogy a „cours légal" a hitelező kötelezettsége arra, hogy a bankjegyet névértékben fogadja el, a „cours forcé" pedig a jegybank viszonyát szabályozza a bankjegy birtokosával.[16] Egyikből sem következik, hogy a kirovó pozícióba helyezett pénzösszeg aranyértékéhez

[13] Mann 259, Oberson 21.
[14] Mann 268, Vischer 224, Oberson 28.
[15] Schneller 106—107.

[16] Y. Merchier: Les clauses tendant à parer à l'effet de l'instabilité monétaire en droit belge et en droit francais comparés. La revue de la banque 1961. 10. old. Pédamon: Le régime contemporain des clauses monétaires, Recueil Dalloz 1958. 18. sz., Anselme—Rabinovitch: La théorie monétaire française et le marché commun, Banque, 1960. április.

vagy más valutához kötése sértené a pénzügyi közrendet.

Már az I. világháború után megmutatkozott ennek az értelmezésnek a hátránya a nemzetközi pénzügyi kapcsolatban. Ha a bankjegy és az arany egyenértékűségének elvét mereven valljuk, akkor — természetesen — a külföldi adósnak is meg kell engedni, hogy leértékelt frankkal fizesse vissza az aranyfrankban felvett kölcsönt. Másrészt közgazdasági érdeket sért, ha a vállalatok a külföldi piacon nem szerződhetnek külföldi pénznemben. A francia Cour de Cassation 1927. május 27-én hozott ítéletével elbírált *(Pélissier du Besset)* ügyben a főállamügyész fogalmazta meg először a francia jogban a nemzetközi fizetések fogalmát, ilyenképpen *„il faut que le contrat produise, comme un mouvement de flux et de reflux au dessus des frontières, des conséquences réciproques dans un pays et dans un autre."*

Ez a meghatározás és a vele összefüggő elv — a főállamügyész neve után — „Jurisprudence Matter" elnevezéssel vonult be a francia joggyakorlatba. Az elv lényege pedig az, hogy nemzetközi fizetés esetében az aranyzáradék és arany-értékzáradék (valamint a valuta- és valuta-értékzáradék) tilalma nem érvényesül. Ez a tétel jogszabályi alátámasztást is kapott egy 1928. június 25-i törvényben.[17]

A „Jurisprudence Matter" tehát nem kérdi, hogy a szerződésre irányadó jog (lex obligationis) megengedi-e vagy tiltja az értékállandósági kikötést és az sem érdekli, hogy a lex monetae mit tart az ilyen záradékokról. Ha a „nemzetközi fizetés" felsorolt kritériumai fennállanak, elismeri a záradékot, jóllehet a szerződés joga, vagy a kikötött pénznem jogrendszere érvénytelennek nyilvánítja. Sőt, a francia *közrenddel ellentétesnek* minősíti az értékállandósági kikötés külföldi tilalmát, ha nemzetközi fizetésre vonatkozik.[18]

További elvi állásfoglalást tett szükségessé a francia állam egy kísérlete, hogy kivonja magát egy aranyzáradékkal biztosított nemzetközi kölcsöntartozása felértékelése alól. Ez a *Messageries Maritimes* 1927. évi 11 millió kanadai $-os kölcsön ügye volt. A kötvényeket a kanadai piacon helyezték el, Kanadában látták el szolgálatát és a kötvénybirtokosoknak kanadai aranydollárban való fizetést ígértek. Egy 1948. február 28-i törvény alapján a kötvényadós helyére a francia állam lépett be. A francia állam hivatkozott a kanadai törvényre, amely a Kanada területén teljesítendő tartozások tekintetében hatálytalanította az aranyzáradékokat. A francia Cour de Cassation kimondotta *(État c. Comité de la Bourse d'Amsterdam et Mouren,* 1950. június 21 Clunet 1950. 609), hogy a „francia közrendi felfogás értelmében kettős transzfer (oda és visszaáramlás) követelményének megfelelő szerződésben a feleknek jogukban áll a szerződésre egyébként irányadó belső jog imperatív szabálya *ellenére* is arany-értékzáradékokat kikötni.[19]

Később a Service des Finances az amerikai Joint Resolution alapján tért ki a francia kötvénybirtokosok igénye elől. *(État-Langlois Chambodion d'Erceville,* Clunet, 1960. 440—455.) Ez az 1921-ben a New York-i tőzsdén forgalomba hozott „French Republic" elnevezésű kölcsön esetében történt és az érvelés alapja az volt, hogy a kötvényekre a kibocsátás helyének a joga irányadó. A Conseil d'Etat azonban úgy döntött (1958. november 28.), hogy mivel az állam maga vette fel a kölcsönt, ez a ténykedése a közhatalom gyakorlása körébe tartozott, ezért mindenképpen a francia jog uralma alatt áll, következésképp az aranyzáradék érvényes.[20]

A „nemzetközi szerződés" fogalmát és a „double mouvement" jelentését az értékzáradékok szempontjából elég tágan értelmezik. A fizetés nemzetközi jellege fennforoghat akkor is, ha a szerződés megbízottak útján jön létre és mindkettő francia, vagy a francia cég egy külföldi vállalat fiókja, illetőleg leányvállalat; sőt nemzetközi maga a bizományi szerződés is, amelyben a bizományos vállalja, hogy külfölddel szerződik áru exportjára vagy importjára; a nemzetközi jelleg két francia cég közötti jogviszonyban is megengedetté teszi a valutazáradékot *(Sogest c. S. A. Forge et ateliers de Meudon, Clunet. 1960. 818—819.).*

Egy másik esetben *(Coopérative de stockage c. Deutsche Tradax, Clunet, 1966. 1006—1009. és 1965. 126.)* két francia cég között 2000 tonna búza vásárlására jött létre szerződés $ kirúvó mellett. A vevő azonban egy nyugatnémet cég bizományosaként járt el, az árut Hamburg—Bremen rendeltetéssel kellett behajózni, a vételárat francia—német kliringben kellett átutalni.

A bíróságok hasonlóképp érvényesnek minősítették a valutazáradékot és megállapították a fizetés nemzetközi jellegét.

A „nemzetközi fizetések" kritériumával szemben két irányban is mutatkozott eltérés. Az egyik irányzat hajlott arra, hogy a devizarendelkezések befolyását vizsgálja a fizetés nemzetközi jellege helyett (vagy mellett).[21] A devizakorlátozások 1966. december 28-i törvénnyel bekövetkezett széles körű feloldása folytán azonban ez az irányzat visszaszorult.

Másrészt néhány újabb ítélet a *belföldiek* közti szerződéseknél is elismeri az értékzára-

[17] A „nemzetközi fizetés" újabb meghatározásait l. Mann 125. old., Clunet 1960. 442. old.

[18] Oberson 25. old.

[19] Oberson uo., Anselme—Rabinovitch id. cikk.

[20] L. Schapira jegyzetét Clunet, 1960. 442—445., Anselme—Rabinovitch: Clause-or dans les emprunts extérieurs français, Banque 1960. január.

[21] Ph. Malaurie: Des clauses monétaires stipulées dans un contrat international, Clunet, 571—581., Dayant jegyzete a Clunet 1964. 819—823. oldalon közölt két ítélethez.

dékokat (termékárindexre a *Guyot* ügy 1957. június 27, az aranyra a *Rolland* ügy, 1962. december 4, valutaértékzáradékra a *Colombo c. Catapodis* ügy 1966. május 10.). Az értékzáradékok belföldiek között mégis annyiban esnek korlátozás alá, hogy közvetlen kapcsolatnak kell fennforognia egyfelől az indexelés alapjául vett áru stb., másfelől a felek tevékenykedése vagy a szerződés tárgya között. Ez a követelmény a nemzetközi fizetéseknél nem érvényesül.[22]

Marad a francia gyakorlatból még egy kérdés. Aranyértékzáradék esetében milyen kulcscsal kell leróvás alkalmával frankra átszámítani. Franciaország 1945. december 26-án ratifikálta a Bretton Woods-i egyezményt, tagja a Nemzetközi Monetáris Alapnak és így nemzetközi kötelezettséget vállalt arra, hogy valutájának a dolláron keresztül az aranyhoz kötött értékviszonyát az Alap hozzájárulása nélkül nem módosítja. Másrészt az 1948. február 2-án kelt törvény értelmében szabad az arany birtokbantartása, sőt a párizsi tőzsdén szabad aranypiac nyílott meg. A bíróságok a hivatalos aranyparitást vagy a piaci árat vegyék figyelembe? Az arany monetáris vagy árujellege a döntő?

A kérdéssel először egyiptomi bíróság, az alexandriai Cour d' Appel mixte foglalkozott még 1949-ben.[23] A Crédit Foncier d'Egypte, 1928. évi aranyfrankban meghatározott kölcsöne kötvénytulajdonosainak a szabadpiaci árfolyam alkalmazására irányuló igényét elutasította azzal az indokolással, hogy az csak az arany-áruügyletekre alkalmazható.

A Cour de Paris ellenben — egy 1956-ban hozott határozatában — vagylagosan aranyban vagy aranynak a szabadpiaci árfolyamon számított frankellenértékében marasztalt arra hivatkozva, hogy az adósnak bármikor módja van a szabadpiacon ilyen áron aranyat beszerezni.

A jogi irodalomban általános az a vélemény, hogy az értékmérőszerepe éppen az arany monetáris jellegét hangsúlyozza és ehhez képest a nemzetközi kötelezettségvállalással (az IMF-tagsággal) lenne ellentétes, ha az aranynak frankra átszámításánál más arányt alkalmaznának, mint a hivatalos paritást.[24]

9. *Olaszországban* van tételesjogilag a leghatározottabban alátámasztva az aranyzáradékok érvényességének elismerése. A Codice civile 1280. §-a ui. külön szabályozza a benső értékkel *bíró pénzfajtatartozásokat* és ezek tekintetében a következő rendelkezést tartalmazza: „Il pagamento deve farsi con una specie di moneta avente valore intrinseco, se così è stabilito dal titolo costitutivo del debito, semprechè la moneta avesse corso legale al tempo in cui l'obbligazione fu assunta.

Se però la moneta non è reperibile, o non ha più corso, o ne è alterato il valore intrinseco, il pagamento si effettua con moneta corrente che rappresenti il valore intrinseco che la specie monetaria dovuta aveva al tempo in cui l'obbligazione fu assunta."

A nominalizmus elvével ellentétben a valorizáció elvének ilyen széles körű és alapvető rendelkezésként elfogadása ritka jelenség.

A Codice civile hatálybalépése előtt is már általános volt az olasz joggyakorlatban és irodalomban az aranyzáradék érvényének elismerése. Mégsem volt az aranyzáradék uralma zavartalan. 1936. október 5-én ui. az olasz lírát leértékelték és az ezzel kapcsolatos 1745. sz. rendelet kimondotta, hogy „a Banca d'Italia bankjegyei, valamint az államjegyek és a fém pénzek... továbbra is megtartják teljes törvényes értéküket. Ezen értékek liberáló hatása tekintetében nem történik változás, sem ami a közpénztárak, sem pedig ami a magánosok abbeli kötelezettségét illeti, hogy azokat... *ellenkező megállapodás ellenére* is törvényes pénz gyanánt elfogadják."

E rendeletnek az olasz bíróságok az aranyzáradékot hatálytalanító értelmet tulajdonítottak — legalábbis az 1936. évi devalváció tekintetében. A Corte di Cassazione hangsúlyozta, hogy a hatálytalanság nem a nominalizmus elvének közrendi jellegén alapul, hanem csupán az 1936. évi leértékelés által elérni kívánt célon. Ez a cél pedig az volt, hogy az 1933. évi dollár devalváció és azt követően sok más valutára is bekövetkező leértékelés folytán az olasz líra viszonylagos nemzetközi túlértékeltségének hátrányos következményeit megszüntesse.

Következésképp az utóbb, 1944-ben és 1947-ben beállott devalvációval szemben az aranyzáradék érvényesíthető. Az kétségtelen tehát, hogy az 1936 után kelt záradékok a későbbi leértékelésekkel szemben hatályosulnak. Sőt, az 1936 előtti záradékok is hatályosulnak a háborút követő devalvációk tekintetében, ugyanakkor azonban alkalmazásuk során az 1936. évi értékcsökkenést figyelmen kívül kell hagyni.

Az olasz bíróságok a háború után eleinte húzódoztak attól, hogy kifejezett jogszabályi rendelkezés nélkül újra figyelembe vegyék az 1936 óta hatálytalannak tekintett aranyzáradékokat, később a gazdasági helyzet alakulása a kérdést kiélezte és fokozatosan jutottak el a jogi helyzet előbb vázolt megítéléséhez. Azóta

[22] Jean Pierre Eck: Place actuelle de la théorie du paiement international dans le droit monétaire francais, Revue critique de droit int. privé, 1964. 441—453., továbbá ugyancsak Eck jegyzete a Colombo-ügyhöz Revue 1967. 711—715. Goldmann jegyzete ugyanehhez Clunet 1967. 90—95.

[23] Gold: Application des Statuts du Fonds monétaire international, Revue critique du droit international privé, 1951. 578., Anselme—Rabinovitch: De l'exécution en France des obligations internationales libellées en or, Gazette du Palais, 1956. nov. 6.

[24] Anselme—Rabinovitch uo., Pédamon: id. cikk.

az aranyértékzáradék nem vitatott és gyakran alkalmazott jogi eszköz.[25]

10. Az *osztrák* polgári törvénykönyv 986. §-a szerint azt, hogy kölcsönt mennyiben lehet effektív érmében (in klingender Münze) kötni és hogy ilyen kölcsönt milyen pénznemben kell visszafizetni, külön jogszabályok határozzák meg. A 130/1937. sz. törvény szerint Ausztriában 1937. április 28-a óta *belföldiek között kötött* megállapodásban nemlétezőnek kell tekinteni az olyan kikötést, amely a pénzfizetési kötelezettség mértékét az arany értékéhez köti. E törvény megengedi az aranyzáradékot, ha az egyik szerződő fél külföldi, mégis azzal a korlátozással, hogy a hitelező nem hivatkozik a kikötésre abban az esetben, ha annak az államnak a joga, amelynek pénznemét választották (lex monetae), saját pénznemére szóló pénztartozásokra az aranyzáradékot hatálytalanítja.

Az osztrák jogi irodalomban találkozni lehet olyan nézettel, hogy az új schilling bevezetésekor megszűnt a záradék érvényes kikötésének a lehetősége, miután a schilling most már nem az aranyhoz, hanem a dollárhoz van kötve. Ez a felfogás azonban aligha helyes, miután Ausztria tagja a Nemzetközi Monetaris Alapnak és ehhez képest a schilling értéke a dolláron keresztül ugyan, de aranyban is meghatározott.[26]

Figyelembe kell azonban másrészt venni, hogy a belföldiek és külföldiek közti szerződések többnyire devizahatósági engedélyre szorulnak (162/946. sz. Devisengesetz 14. §) és az engedélyezés során a devizahatóságnak módja van szerződésben kikötött aranyzáradékot kifogásolni. Erre azonban csak az eseti engedélyezési eljárásban kerülhet sor. Ha hirdetményben közzétett általános engedély alá eső ügyről van szó, és ehhez képest a szerződés egyedi elbírálás alá nem kerül, a záradék az elmondottak szerint hatályos.

11. Az aranyzáradék érvényességét elismerő jogrendszerek közül Argentína, Belgium, Finnország, India, Svájc, Svédország és Törökország — a rendelkezésre álló adatok szerint — minden fenntartás nélkül ismerik el az értékállandóság kikötésének ezt a lehetőségét. Ugyancsak alapjában az érvényesség elismerése mellett van Dánia joga, mégis némi korlátozásokkal. Így törvény hatálytalanította az 1931. szeptember 19-e előtti aranyzáradékokat, mert ezen a napon függesztették fel a bank aranybeváltási kötelezettségét. A záradékot egyébként is megszorítóan kell értelmezni annyiban, hogy a hitelezőt csak a belföldi vásárlóerő csökkenése ellen biztosítsa, ami kisebb lehet, mint az aranyár emelkedése. Az aranyzáradék következményeit enyhíteni lehet, ha a viszonyok döntően és a várható eshetőségeken túl megváltoztak, vagy ha a szerződési kikötések a helyes üzleti magatartással vagy éppen az általános tisztességgel állnak ellentétben.

Ugyancsak az aranyzáradék elismerésének elvi alapján áll Hollandia. Volt azonban holland törvény (1937-ben), amely bizonyos körben érvénytelenítette a záradékokat.

12. Az aranyzáradékot tiltó, illetőleg annak hatályosulását messzemenően korlátozó államok közé tartozik Brazília, Görögország, valamint Norvégia.

Norvégiában 1923. december 15-én hoztak törvényt, amely lényegileg úgy szól, hogy ha az adós pénztartozását aranyban köteles megfizetni és a hitelező vonakodik a fizetést névértékben norvég bankjegyekben elfogadni, az adós a fizetés elhalasztását kérheti mindaddig, amíg a Norges Bank fel van mentve bankjegyeinek aranyra beváltási kötelezettsége alól. A törvény tehát nem megy el odáig, hogy az adóst feljogosítsa névértékben való solutorius fizetésre. Egy esetben a norvég legfelsőbb bíróság a norvég államot feljogosította ugyan arra, hogy az 1922—1928. között az Egyesült Államokban felvett kötvényes kölcsönre a kötvényben kikötött aranyzáradék figyelmen kívül hagyásával fizessen, ebben az esetben azonban a bíróság az amerikai jogot tekintette irányadónak és a Joint Resolution folytán minősítette az aranyzáradékot hatálytalannak. Egy újabb, ugyancsak kötvényes államadósság ügyében hozott határozatában a norvég legfelsőbb bíróság a fentebb idézett 1923. évi törvényt alkalmazta.

Hidas János

---

[25] Favara: Efficacia della clausola-oro, Giurisprudenza completa della Corte Supreme di Cassazione, Ascarelli: Sulla efficacia della clausola-oro, Foro Italiano, 1950.

[26] Kapfer: ABGB, jegyzetek a 986. §-hoz, Klang: Kommentar zum ABGB, 1960, Kadecka: Die Zulässigkeit von Wertsicherungsklauseln, Österreichische Juristen—Zeitung, 1950. 175. old., Dechant: Das Recht der Wertsicherungsklausel, Jur. Blätter, 1954. 508.

A késedelem szabályozása a KGST 1968. évi Általános Szállítási Feltételeiben és a választottbírósági gyakorlat

A KGST Általános Szállítási Feltételeinek problémaköre a magyar jogi irodalomban meglehetősen intakt terület, annak ellenére, hogy külkereskedelmi adásvételi ügyleteink körülbelül 60%-a — a szocialista reláció — az ÁSZF alapján bonyolódik.

Gyakorlati jogászaink egész sora mindennapi munkájában alkalmazza ezt az egyezményt, ezért szükségesnek látszik az ÁSZF behatóbb tanulmányozása.

Mielőtt érdemi kérdésekhez nyúlnánk, rá kell mutatni arra, hogy az ÁSZF-fel szemben nem lehet egy nemzetközi vételi jogi kódexszel szemben támasztható igényekkel fellépni. Az ÁSZF lényegében kogens és diszpozitív elemekből összetevődő átfogó típusszerződés, amelynek rendelkezései külön kikötés nélkül az adásvételi szerződés részévé válnak.

Az ÁSZF-et 1958-ban és most sem azzal a céllal hozták létre, hogy a KGST tagállamoknak egységes kereskedelmi kódexet, egységes vételi jogot adjanak. Az ÁSZF feladata a népi demokratikus országok közötti kereskedelmi gyakorlat igényeit kielégíteni, és ennek a feladatnak megfelel. Éppen ezért a fenti szempontot vizsgálódásaink során igyekeztünk szem előtt tartani. Mint ismeretes, ez év január 1-én új ÁSZF — a KGST 1968. évi ÁSZF lépett hatályba. Mivel a régi — 1958. évi — és az új ÁSZF közötti eltérés nem alapvető — az új ÁSZF nagyrészt ismétli a régi rendelkezéseit — a meglevő választottbírósági gyakorlat alkalmas az új ÁSZF vizsgálatára is. A paragrafusok számozásának eltérése azonban a választottbírósági gyakorlat ismertetésénél zavart okozhat. Éppen ezért ott, ahol a választottbíróságok döntéseire hivatkozás történik, két §-számot közlünk törtjellel elválasztva; az első a régi ÁSZF-nek a vb által felhívott szakaszát jelzi, a második pedig az új ÁSZF azon szakaszát, amely a régi ÁSZF felhívott szakaszának a döntés tartalmánál fogva megfelel. Pl. alább. 10./14. §

1. A késedelemről általában. A szerződésszerű teljesítés egyik legfontosabb kritériuma: a szerződéses kötelezettségek teljesítése olyan időpontban történjék, hogy alkalmas legyen a felek szerződési érdekeinek kielégítésére. A megfelelő időben való teljesítés a külkereskedelmi adásvételi szerződés legfontosabb feltételeinek egyike. Mint általában a szocialista jogokban, a vevő itt sem az „ügylet ura". Genkin ezt a kérdést a következőképpen exponálja: „A szállítási határidő betartására vonatkozó kötelezettség kölcsönös kötelezettség, miután az eladó köteles az árut ezen határidőn belül szállítani, a vevő pedig köteles e határidőnek megfelelően átvenni."[1]

Ez a két követelmény képezi a felek kötelezettségeinek gerincét, emellett még más kötelezettségek határidőben való teljesítése is terheli őket.

Amennyiben a felek kötelezettségeiket a megszabott határidőre nem teljesítik, késedelembe esnek. A fentiekből következően — de az ÁSZF szabályozása alapján is — a késedelem *bármelyik* fél oldalán bekövetkezhet, ennek megfelelően különböztetjük meg az eladó és a vevő késedelmét.

2. Az eladó késedelme. Az 83. § rendelkezéseiből kitűnően „ha az áruszállítás a szerződésben megállapított határidőkkel szemben késedelmesen történik", az eladó késedelme beáll.

a) A késedelem beállta. Mindenekelőtt az igényel tisztázást, *mikor áll be* a késedelem, azaz a szállítási határidő kérdése. Ez a határidő a szerződésben nyer megállapítást.

Nyilvánvaló viszont, hogyha az áru *részenként* kerül szállításra, felvetődik a kérdés, mikor és mennyiben esik késedelembe az eladó, illetőleg ez a késedelem meddig tart.

Mielőtt e kérdést részletesebben megvizsgálnánk, tisztázást igényel az osztható és osztthatatlan szolgáltatás, illetőleg a részleges szerződésszegés ÁSZF-beli megfogalmazása.

A részleges szerződésszegés általános, minden szerződésszegési esetre kiterjedő fogalmát — csak úgy, mint a szerződésszegését — az ÁSZF nem határozza meg. Mégis ez a jogintézmény létezik és funkcionál, egyes szakaszok implicite tartalmazzák a rávonatkozó szabályozást. A 14. § (1) bek. szerint a szállítás teljesítése napjának azt a napot kell tekinteni, amelyen a gép vagy berendezés azon utolsó részének szállítása történt, amely nélkül nem lehet az adott gépet vagy berendezést *üzembe helyezni.* A 85. § (1) bek. késedelem esetére az elállási jogot szabályozva kimondja, hogy vevő jogosult a szerződéstől annak már leszállított része tekintetében is elállni, ha „az áru leszállított része a le nem szállított rész nélkül nem használható". E két cikk szerint akkor tekinthető egy szolgáltatás oszthatónak, ha ez az üzembehelyezést, illetve a használhatóságot nem befolyásolja. Ha a szolgáltatás tárgyát képező gép, vagy berendezés a le nem szállított rész nélkül nem helyezhető üzembe, vagy egyébként nem használható, a szolgáltatás oszthatatlan. Végső

[1] D. M. Genkin: Der Aussenhandel und seine rechtliche Regelung in der UdSSR. Staatsverlag Berlin, 1963. 73. old.

soron az üzembehelyezhetőség, illetőleg a használhatóság az a differentia specifica, amelynek alapján a két fogalom elhatárolható. Az 53. § 4. pontja továbbá kimondja, hogy a vevőnek joga van a kifizetett teljes számlaösszeget visszakövetelni — Genkin szerint a fizetést eleve megtagadni is[2] — „ha a berendezést nem kompletten szállították, ezzel szemben a fizetést a szerződés komplett szállítás esetére írta elő." E §-ból kitünően a *felek* a szolgáltatást a *szerződésben* oszthatatlanná nyilváníthatják.

Összegezve megállapítható, hogy az osztha-tóság — oszthatatlanság kérdésében az ÁSZF rendelkezéseiből leszűrt kritérium (üzembehelyezhetőség, használhatóság) irányadó, de emellett a feleknek is joguk van e kérdésben megállapodni.

Ha a szolgáltatás a fentiek szerint *osztha-tatlan*, a szerződésszegés az egészre beáll [53. § 4. pont; 14. § (1) bek.; 85. § (1) bek.], míg osztható szolgáltatás esetén csak a nem, vagy nem szerződésszerűen teljesített részre (részleges szerződésszegés). Ezt az elméleti álláspontot egyébként több választottbírósági ítélet is alátámasztja. Egy csehszlovák Vb-ítélet kimondja, hogy osztható szolgáltatásnál a késedelmi kötbér az egyes részszolgáltatások időpontjához képest, az egyes részszolgáltatások értéke alapján, oszthatatlan szolgáltatásoknál az utolsó szállítás napjáig, a teljes szolgáltatás értéke után számítandó fel.

Konkretizáljuk most már a fenti általános szabályt a késedelem esetére.

Komplett berendezés esetében a szállítási határidő eredménytelen elteltekor a késedelem az egész berendezés tekintetében beáll és tart egészen addig, míg az áru azon utolsó részének leszállítása megtörtént, amely nélkül nem lehet az adott berendezést üzembehelyezni. A 14. § értelmezésére vonatkozó fenti álláspont egységesnek mondható a választottbírói gyakorlatban. A lengyel Vb 291/1964. sz. határozata kimondta, hogy a szállítási határidő az árura, mint komplett egységre vonatkozik. Következésképpen a késedelem a 10./14. § szerint addig tart, amíg az áru azon utolsó részének leszállítása is megtörtént, amely nélkül az adott berendezést nem lehet üzembehelyezni. (Tartalékalkatrészek tekintetében a határozat kimondja, hogy itt az egyes alkatrészekre — és nem az egészre — áll be a késedelem; azok tehát nem tartoznak a komplettség fogalmi körébe.)

Egy másik Vb-ítélet más tényállás alapján a 10./14. § más értelmezését adja. Egy komplett berendezés részét képező egyik *gépi egység* kesedelme miatt nem állapította meg a késedelem beálltát az egész berendezésre, csak az adott gépi egységre. Az ítéletből a 10./14. § differenciáltabb felfogása felé irányuló tendencia látható. Az SzSzSzK Össz-szövetségi Kereskedelmi Kamarája mellett szervezett Külkereskedelmi Döntőbizottság 48/1963. sz. ítélete helyesen tisztázza a problémákat. Kimondja, hogy a 10./14. §-t az egyes esetek konkrét körülményeihez képest kell alkalmazni. A 10./14. § „gép vagy berendezés" megjelölése nem jelenti azt, hogy a késedelmet az egész gépre vagy berendezésre kell vonatkoztatni. Tágabb értelemben ugyan a komplett berendezés a részek nélkül nem helyezhető üzembe, mégis ez a felfogás súlyos méltánytalanságok forrása lenne. Ezért a Db álláspontja szerint az üzembehelyezhetőségre vonatkozó fenti utalás az eset konkrét körülményeihez képest az egyes gépegységekre is vonatkoztatható; következésképpen a gépegység késedelme csak addig tart, amíg az üzembehelyezéshez szükséges utolsó alkatrész leszállítása is megtörtént.

Felvetődik azonban a kérdés, *mi legyen az alapja* egy berendezés gépegységekre tagolásának; mikor állapítható meg, hogy a késedelem csak a részre és nem az egészre állott be. Véleményünk szerint a differentia specifica — a 14. § szóhasználatából kiindulva — itt is az üzembehelyezhetőség kell legyen. Pontosabban: ha a berendezés olyan részekre tagolható, amelyek önálló egységként kezelhetők, önállóan — bár az egész berendezéstől nyilvánvalóan nem függetlenül — funkcionálnak, így *önállóan üzembehelyezhetők*, a 14. §-nak megfelelően különállásukat a késedelem tekintetében is figyelembe kell venni. Ilyenkor a 14. §-t szűkebben — a szóbanforgó gépi egységre vonatkoztatva — kell értelmezni.

Összegezve megállapítható, hogy az eset konkrét körülményei szerinti megítélés követelménye alternatíve két lehetőséget ad. Ha az egyes gépegységek között szoros *összefüggés* van, a berendezés komplettként kezelendő, a 14. § szerinti üzembehelyezhetőséget a legtágabban kell értelmeznünk, a késedelem az egész berendezésre beáll az üzembehelyezéshez szükséges utolsó rész leszállításáig. Ha viszont az egyes gépegységek fent említett önállósága állapítható meg, a berendezés egységekre tagolandó, az üzembehelyezhetőség követelménye szűken, csak az adott gépegységre vonatkozik, mint ahogy a késedelem is csak erre áll be és leszállításával megszűnik.

Az ÁSZF említ egy tényállást, amikor látszólag ugyan késedelembe esne az eladó, a késedelem mégsem áll be. Bizonyos körülmények fennforgása esetén ugyanis a teljesítési határidő meghosszabbodik és a késedelem jogkövetkezményei csak ezen határidő után állnak be. Az említett esetet a 13. § tartalmazza. Eszerint: ha a vevő nem teljesíti a szerződésben meghatározott valamely kötelezettségét, amely a terméknek eladó által történő előállításához szükséges, vagy ha utólag módosítja az általa közölt adatokat, és eladónak ezekkel kapcsolatban lényeges nehézségei támadnak a termelés vonalán, úgy eladó jogosult a szállítási határidőt megfelelően meghosszabbítani. Ez a meghosszabbítás azonban nem lehet több, mint az az

[2] D. M. Genkin: im. 83. old.

idő, amennyivel vevő fentebb említett kötelezettségei teljesítésével késedelembe esett. Az eladó tartozik a szállítási határidő meghosszabbításáról, vevőt idejekorán értesíteni. E szakasz jelentősége az eladó szempontjából, hogy az jogot szerez a szállítási határidő meghosszabbítására. A továbbiakban tehát már az új határidő jön figyelembe, amelynek leteltéig a késedelem nem áll be, jóllehet a szerződésben meghatározott határidő már eltelt. A meghosszabbításra okot adó körülmény lehet a vevő által szállított — az áru előállításához szükséges — anyagok nem megfelelő minősége (bolgár Vb 9/1962. sz. határozat), vagy a termeléssel kapcsolatos adatok késedelmes közlése (csehszlovák Vb 50/1963. sz. határozat). Ez utóbbi határozatában a csehszlovák Vb rámutatott a közlés megtételének nagy fontosságára, amikor ilyen közlés hiányában — jóllehet a termelésre vonatkozó adatok késedelmes megadása fennforgott — a szerződésben eredetileg megszabott határidőből indult ki. A határidő tehát nem „meghosszabbodik", azt az eladónak van joga meghosszabbítani, melyek hiányában a meghosszabbításra alapot adó körülmények nem vehetők figyelembe.

Egyébként az ÁSZF a szerződés lejárta tekintetében rendes lejáratú és fix határidős szerződést különböztet meg. A 70. § (4) bek. szerint azok a szerződések minősülnek *fix határidősnek*, amelyekben foglalt kifejezett rendelkezés, vagy tartalmuk alapján világosan következik, hogy a szállítási határidők megsértése esetén azok automatikusan hatályukat vesztik. Az intézményt a felek olyan érdekei indokolják, amelyek csak adott időpontban és nem máskor elégíthetők ki. Éppen erre tekintettel a diszpozitív rendelkezés lehetővé teszi a felek számára, hogy ügyletüket „fixesítsék". A felek érdekei azonban ilyen kifejezett rendelkezés hiányában sem maradnak védelem nélkül, ugyanis a Vb általi fix-szé minősítéshez alapul szolgál a szerződés természete, tartalma is. Minden egyéb esetben a szerződés rendes lejáratúnak tekintendő.

b) A késedelem fajai és jogkövetkezményei. A késedelem beálltának megvizsgálása után ismertetjük a késedelem fajait és jogkövetkezményeit.

Mivel az ÁSZF-en alapuló szerződéses felelősség is általában kimentő (exkulpációs) jellegű és végső soron szubjektív (vétkességen alapuló) természetű, a jogkövetkezmények szempontjából az ÁSZF körében is különbséget lehet tenni objektív és szubjektív (felróható) késedelem között.[3]

c) Az áruszállítás késedelme. Az eladó késedelmének legtipikusabb esete az *áruszállítás* késedelme, a továbbiakban ezt tárgyaljuk.

Az eladó objektív késedelme háromféle következménnyel jár: *a)* a vevő továbbra is követelheti a szolgáltatást; *b)* a vevő elállhat az üzlettől; *c)* az eladó kötbér fizetésére köteles.

ad a) Ez a jogkövetkezmény az ÁSZF-ben kifejezetten leszögezve nincs, mégis a kötbérkötelezettség és a vevő elállási jogának szabályozásából kikövetkeztethető. A vevő elállásra a 85. § szerint csak a szállítás 4, illetve 6 hónapos késedelme esetén jogosult. A késedelem beálltától az elállási jog megnyiltáig ily módon egy közbeeső időszak van, amikor a vevő kötbért követelhet. Ha a szállítás bekövetkezik, a kötbérfizetési kötelezettség megszűnik. Az ÁSZF vonatkozó rendelkezéseiből nyilvánvaló, hogy a törvényalkotó nem kívánt eltekinteni a teljesítéstől, a kötbér ebben az időszakban éppen a szállításra ösztönöz. A vevőnek tehát a kötbér mellett joga van továbbra is *követelni a teljesítést.* Ilyen rendelkezés hiányában a vevő kénytelen a 110. §-t igénybe venni és a mögöttes jogra hivatkozni, amely az összes szocialista országban kimondja, hogy a kötbér megfizetése nem mentesít a természetben való teljesítés alól.

Mindezeken túlmenően az említett 4, illetve 6 hónapos késedelem esetén is csupán joga a vevőnek az elállás, amellyel azonban nem köteles élni. Még akkor is követelheti a 8%-os kötbérmaximum mellett a teljesítést. A szovjet Külkereskedelmi Db helyt is adott a felperes vevő kérelmének, aki — bár elállásra lett volna joga — ehelyett a kötbérmaximumot és eladónak póthatáridőben való teljesítésre kötelezését kérte. A Db indokolásában a reális teljesítés elvére, illetve a szovjet Alapok 36. cikkére hivatkozott (38/1962. sz. határozat).

Fentiek alapján az a véleményünk, hogy hasznos volna az ÁSZF-et egy olyan szakasszal kiegészíteni, amely világosan leszögezné a vevő jogát a teljesítés követelésére. Indokolt ez egyrészt azért, mert az ÁSZF vázolt rendelkezéseiből amúgy is kikövetkeztethető, másrészt azért, mert ezzel a 110. §-ra való kétségtelenül bonyolultabb hivatkozást feleslegessé tenné.[4]

ad b) A 85. diszpozitív rendelkezése szerint „az áruszállításnak a szerződésben megállapított határidővel szembeni több, mint négy hónapos késedelme esetén, nem szériagyártmányú nagyberendezés esetében pedig több, mint hathónapos késedelme esetén vevő jogosult a szerződés teljesítésétől... *elállni*".

A felek az említett négy-, illetve hathónapos időtartamtól eltérően is megállapodhatnak. A 85. § (3) bek. szerint komplett üzemek és berendezések tekintetében az elállás határidejét a felek minden egyes esetben külön állapítják meg. Ilyen megállapodás hiányában helyes értelmezés szerint a vevőt az elállás joga nem illeti meg. A 85. § *értelmezése* a gyakorlatban azon a ponton vitás, vajon az elálláson — ennek megfelelően a vételár visszakövetelésén — kívül joga

[3] Világhy Miklós: Bevezetés a nemzetközi magánjogba. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest 1966. 149. old.

[4] Vázolt fejtegetés nyilvánvalóan nem vonatkozik a fixhatáridős szerződésekre.

van-e a vevőnek a 8% késedelmi kötbér követelésére.

A magyar Vb-gyakorlat igenlően dönti el a kérdést; a csehszlovák Vb szerint ez csak külön kikötés esetén jár. Tekintettel arra, hogy a vételár visszafizetése egyáltalán nem reparálta a vevő érdeksérelmét, a kötbér — mint átalánykártérítés — megfizetése feltétlenül indokolt. Másrészről az ÁSZF nem tartalmaz ilyen külön kikötésre vonatkozó rendelkezést, ezért a magyar Vb álláspontját tartjuk helyesnek.

A 85. § *alkalmazása több* problémát okoz. A magyar Vb egy ítéletében a nem megfelelő minőségű áru visszaküldése ellenében a vételár visszafizetésére [85. § (4) bek.] és a 8% kötbér viselésére kötelezte eladót.

A Vb indokolásában rámutatott arra, hogy a nem megfelelő szállítás nemszállításnak minősül, s mint ilyenre a késedelem szabályait kell alkalmazni. Mivel a késedelem a négy hónapot meghaladta, a Vb a 85. §-t alkalmazta. Az ítélet az NDK irodalmában komoly ellenvetéseket váltott ki. Szerintük a döntés nem volt figyelemmel a reális teljesítés elvére. Ezen elv nagy jelentősége folytán helyesebbnek látszana a hibás teljesítés jogkövetkezményeinek alkalmazását — a szerződés lebonyolítását — megkísérelni, és csak ezek lehetetlensége esetén fordulni a 85. §-hoz. Minden esetre a § alkalmazása a konkrét eset összes körülményei szerinti gondos mérlegelést kíván.

Bizonyos — a 68. §-ban írt — mentesülésre vezető körülmények huzamosabb fennforgása esetén elállhat a vevő, azonban ilyen esetben késedelemről nem beszélhetünk.

A fenti rendelkezések a rendes lejáratú szerződésre vonatkoznak. *Fixhatáridős* szerződés esetén az elállási jog a vevőt a határidő eredménytelen elteltekor azonnal megilleti. (86. §).

ad c) A *kötbérrel* — bonyolultságára tekintettel — ehelyütt nincs módunkban foglalkozni.

Az eladó *felróható* késedelmének az objektív késedelem következményein túlmenő jogkövetkezménye: a kártérítés.

A vevő — amenyiben ezt a bilaterális egyezmények nem zárják ki — jogosult a kötbért meghaladó kárának megtérítését követelni. A kártérítést egyéb rendezés híján a 110. § az eladó jogának uralma alá helyezi.

d) Az eladó késedelmének *speciális esetei:* 1. dokumentáció-szállítási késedelem, 2. értesítési kötelezettség megsértése.

ad 1. Az ÁSZF a *műszaki dokumentációval* kapcsolatos kötelezettségek szerződésszerű teljesítésével külön foglalkozik. Elsőnek azt a kérdést kell tisztázni, mit ért az ÁSZF műszaki dokumentáció alatt. A 24. § rajzokat, részletezéseket, karbantartási és üzemeltetési, valamint szerelési utasításokat említ. A dokumentációnak biztosítania kell a gép vagy berendezés normális használatának lehetőségét a termelésben, üzembehelyezését, üzemeltetését, valamint üzemeltetés közbeni karbantartását és folyamatos javítását. A konkrétan szállítandó dokumentációt, valamint a szállítás határidejét a szerződésben kell meghatározni, ennek hiányában az eladó országának megfelelő iparágában szokásos gyakorlatnak megfelelő dokumentáció szállítandó.

A dokumentációszállítási késedelmet szabályozó 84. § azonban nem minden határidőn túli dokumentációszállításra állapít meg szankciót. A késedelem csak olyan dokumentáció esetén áll be, „ami nélkül a gépeket, vagy berendezést nem lehet *üzembehelyezni*".

A 84. § szóhangzatát vizsgálva úgy tűnik, mintha a késedelem jogkövetkezményei csak az üzembehelyezéshez szükséges dokumentációra vonatkoznának. A 24. § szerint viszont a szállítandó dokumentációnak biztosítani kell, — az üzembehelyezésén *túlmenően* az üzemeltetést, a karbantartást és a folyamatos javítást *is*. A 84. § értelmezésénél tehát két megoldás lehetséges. Ha ragaszkodunk a 84. § szóhangzatához, akkor szűk értelemben csak az üzembehelyezéshez szükséges dokumentáció vonatkozásában lehet késedelemről beszélni. Ha viszont a 24. §-ra figyelemmel tágan értelmezzük a 84. §-t, a késedelem beálltát az üzemeltetéshez, karbantartáshoz és javításhoz szükséges dokumentáció tekintetében is meg kell állapítani.[5] A törvényalkotónak nem állhatott szándékában ez utóbbiakat kivonni a szankciók alól, ez a kivonás egyébként is teljesen indokolatlan lenne, hiszen az említett dokumentációk nem kevésbé fontosak. A választottbírósági gyakorlat a második megoldást alakította ki; általánosnak mondható tehát a 84. § azon értelmezése, amely az „üzembehelyezésen" kívül a 24. §-ban említett többi kritériumot is védelemben részesíti. Tekintettel arra, hogy a jogszabály szószerinti értelmezése súlyos méltánytalanságok forrása lehet, — amint alább a következő probléma exponálásánál látni fogjuk — ajánlatosnak látszik a vázolt ellentmondás feloldása a 84. § kiegészítő jellegű, avagy a 24. §-ra utaló átfogalmazása útján.

További problémaként merül fel ezzel összefüggésben a 24. § (6) bek. megítélése. E bekezdés a műszaki dokumentáció fogalmának meghatározása kapcsán kimondja, hogy az alapozási rajzok, valamint az alapok tervezéséhez szükséges építési diszpoziciók, illetve adatok átadásának határidejét felek a szerződésben határozzák meg, ennek hiányában kiegészítőleg állapítják meg. A §-t a 84. §-sal összevetve ismét két megoldás képzelhető el. Ragaszkodva a 84. § szóhangzatához, amely az üzembehelyezéshez szükséges műszaki dokumentációról beszél, nem adhatunk jogvédelmet az *alapozási*

[5] Ugyanígy T. Trendafiloff: A műszaki dokumentáció átadásának késedelme. Recht im Aussenhandel, 1964. évi 8—9. sz.

rajzok és diszpoziciók késedelmes szállítása esetére.

Ha viszont a törvényalkotó szándékát kutatjuk, az nyilvánvalóan arra irányult, hogy biztosítsa a feltételeket, a gép, vagy berendezés üzembehelyezéséhez, üzemeltetéséhez stb. Ez nem képzelhető el akkor, ha ennek előfeltétele: az alapozási munkák időben való elvégzése nincs biztosítva.

Helyes értelmezés szerint tehát a 84. §-t nemcsak a 24. § (1) bek.-ben meghatározott műszaki dokumentációra, hanem az ahhoz szervesen hozzátartozó alapozási rajzokra és diszpoziciókra is vonatkoztatni kell. A 84. § szóhangzatához ragaszkodva hozott a német Vb a közelmúltban erősen kifogásolható ítéletet. (SG. 112/66.) Kimondta, hogy az általa „tervdokumentáció"-nak nevezett alapozási rajzok, építési diszpoziciók nem vonhatók a 84. § alá, azokra nézve a késedelmet nem lehet megállapítani. A bizonytalanságot csak akkor lehetne megszüntetni, ha a 84. §-t olyan értelemben is kiegészítenék, miszerint az a műszaki dokumentáció mellett az ún. tervdokumentációk késedelmét is szankcionálja.

Csak érinteni kívánom azt a problémát, hogy a műszaki dokumentáció hibás teljesítése egyáltalán nincs szankcionálva, márpedig az említett ítélet egy ilyen jellegű igényt is elutasított a szabályozás hiányára hivatkozva.

Vitás a késedelem szempontjából a számbajövő kritériumok közül az üzembehelyezhetőség értelmezése. A kérdés a következőképpen vetődik fel: védekezhet-e azzal az eladó, hogy vevő a gépet vagy berendezést a késedelmes dokumentáció nélkül is ténylegesen üzembe helyezte, jóllehet a szóbanforgó dokumentáció — akár a felek megállapodása alapján, akár tartalmából kitünően — az üzembehelyezéshez szükségesnek minősül. A választottbírói gyakorlat általánosnak mondható felfogása, hogy *nem.* A szerződésszegés megállapítása szempontjából nem az a fontos, hogy a gépet tényleg üzembehelyezték, hanem az, hogy a dokumentáció az üzembehelyezéshez *szükséges volt.* Az üzembehelyezés ténye ugyanis arra utal, hogy vevőnek a dokumentáció hiányában felmerült problémákat le kellett küzdenie. A kritérium helyes értelmezését adja tömören az NDK választottbíróságának SG 67/66. sz. ítélete kimondva: „§ 60. AB/RGW — az új ÁSZF-ben: 84. § V. — spricht von einer Dokumentation, ohne die die Maschine nicht in Betrieb gesetz werden »kann« (und nicht etwa »konnte«)." Vagyis a késedelem megállapításához elegendő, ha a dokumentáció az üzembehelyezéshez *absztrakte* szükséges volt. (Az eladó természetesen az üzembehelyezés tényéből folyóan bizonyíthatja, hogy a dokumentáció absztrakte sem volt szükséges az üzembehelyezéshez.)

Összegezve: ha a szóbanforgó dokumentáció az üzembehelyezéshez szükségesnek minősül, akkor a késedelem beállta szempontjából közömbös, hogy a vevő enélkül is üzembehelyezte a gépet. A dokumentációnak — akár a felek kifejezett szerződéses megállapodása, akár tartalma alapján — az üzembehelyezéshez szükségesnek minősítése önmagában eldönti a kérdést.

ad 2. Az értesítési kötelezettség megsértése két esetben vonható a késedelem körébe. A 13. § a vevő késedelme miatti határidőmódosulással, a 87. § pedig a 41., illetőleg 43. §§-okban írt árufeladással kapcsolatos értesítési kötelezettséggel foglalkozik. [A 69. §-ban szabályozott értesítési kötelezettség mentesüléssel kapcsolatos, így késedelemről nem lehet szó.]

A 13. §-ban vázolt körülmények fennállta esetén eladó *meghosszabbíthatja* a szállítási határidőt. Azonban: „A szállítási határidő meghosszabbításáról az eladó tartozik a vevőt idejében értesíteni." Az idejekorán történő értesítés kötelezettsége véleményünk szerint azt jelenti, az értesítést olyan időpontban kell elküldeni, hogy a határidő meghosszabbítása következtében a vevő ne kerüljön hátrányosabb helyzetbe. Ami pedig e kötelezettség szankcióját illeti, azt a 13. §-ban nem találjuk, ez a szakasz tehát lex imperfecta. Felvetődik a kérdés, mégis hogyan szankcionálható az értesítési kötelezettség késedelme, illetve elmulasztása. A 87. § rendelkezései ide nem vonatkoznak. Megoldásként felvetődhet kártérítési kötelezettség az eladó terhére — ez viszont a bizonyítás terhét a vétlen fél, a vevő vállaira helyezné. Elfogadhatónak tartjuk a csehszlovák Vb 50/1963. sz. ítéletében kifejezésre jutó felfogást. Eszerint a szállítási határidő meghoszabbítása az értesítés késedelmes elküldése, vagy el nem küldése esetén nem jön figyelembe. (Lásd: a) pontban.) De lege ferenda minden esetre indokoltnak látszik a kérdés megoldása akár egy — a fenti tartalmú — szakasznak az ÁSZF-be iktatásával, akár a tényállásnak a 87. §-ba való beépítésével.

A 87. §-ban szankcionált tényállást a 43. § határozza meg. A § szóhangzata alapján kétségbevonható, hogy az áru *feladásával* kapcsolatos értesítési kötelezettség fennáll-e? A 43. § (1) bek. ugyanis diszpozitív. Ezzel szemben a (2) bek. az értesítés bizonyos minimális tartalmát állapítja meg kogens módon. Következésképpen az eladó a (2) bek.-ben meghatározott minimális tartalommal köteles értesítést küldeni, az (1) bek. diszpozitívitása pedig csupán az értesítés elküldésének határidejére és módjára vonatkozik. Ami a 87. § funkcionálását illeti, az értesítés el nem küldése esetén vetődik fel probléma. Egy Vb-ítélet az el nem küldés — mint nem teljesített szolgáltatás miatt — vételár visszafizetésre kötelezte eladót.[6] A 87. § viszont az értesítés késedelmes elküldésére és el nem küldésére *egyaránt* kötbérfizetési kötelezettséget állapít meg, az értesítés el nem küldését — mint

[6] Ismerteti Faragó László: Három ítélet — három országból. II. Jogeset. Külkereskedelem 1962. évi 7—8. sz.

a teljesítés megtagadását végtelen késedelemnek tekinti.

Az ítélettel nem tudunk egyetérteni, nincs helye quasi hibás teljesítésként való felfogásnak, a 87. § egyértelműen késedelmet szabályoz.

3. *A teljesítés megtagadása.* Az ÁSZF ezt a szerződésszegési esetet külön nem szabályozza, ezért egységes Vb-gyakorlat sem tudott kialakulni. Két álláspont áll egymásal szemben; az egyik (szovjet) szerint a teljesítés megtagadását az ÁSZF-en kívül kell szankcionálni, a másik (magyar, német) a kérdést az ÁSZF alapján kívánja megoldani.

A szovjet Vb egy ítélete kimondja, hogy miután az ÁSZF ilyen esetre kötbérszankciót nem tartalmaz, nem a 8%-os kötbér, hanem kártérítés követelésének van helye.

Ezzel szemben a magyar Vb határozata értelmében a teljesítés megtagadása végnélküli késedelemnek tekintendő, így vevő a 8%-os kötbért követelheti eladótól. Az eladó védekezése — mely szerint vevőnek a 85. § szerint csak elállásra és vételárvisszakövetelésre van joga — nem helytálló, ugyanis e § vevőnek csak jogává, de nem kötelességévé teszi az elállást. A vevő továbbra is követelheti a teljesítést a maximális kötbér felszámítása mellett. Másrészt, ha eladó utólag tényleg teljesít, már késedelemről van szó, és a késedelem következményei beállnak. A német Vb egy ítélete szerint „nem szállítás" esetén a teljes berendezés értéke után jár kötbér. Egy másik magyar Vb-ítélet kifejezetten kimondja, hogy a teljesítés megtagadása esetén kártérítési igényt érvényesíteni nem lehet, mivel arra az ÁSZF kötbért állapít meg. A két álláspont közül utóbbihoz csatlakozunk, mivel az véleményünk szerint elméletileg megalapozott, ugyanakkor a gyakorlat igényeit is kielégíti.

4. *A vevő késedelme.* A szocialista polgári jog tudományában általánosan elfogadott álláspont, hogy a vevő is eshet késedelembe.[7] A vevő késedelmének általános fogalmát az ÁSZF-ben nem találjuk meg. Genkin már idézett megállapítása szerint „a vevő köteles az árut a szállítási határidőnek megfelelően átvenni". Konkrétabban fogalmaz a „Magyar polgári jog" egyetemi tankönyv meghatározása, amely ezen felül a késedelem körébe vonja mindazon intézkedések elmulasztását, amelyek az eladó szerződésszerű teljesítéséhez szükségesek.

A vevő késedelmének beálltára, a teljesítési időre — a vevő sajátos jogosulti pozíciójából folyóan — általános szabályt felállítani nem lehet, az az egyes késedelmi eseteknek megfelelően különböző.

A vevő késedelmével kapcsolatban *két* esetcsoport különböztethető meg.[8] Az *első csoport* a vevőnek a termék előállításával, a fuvarozással — általában a szerződésszerű teljesítéssel kapcsolatos kötelezettségeit tartalmazza. Ezt összefoglalóan a vevő közreműködési kötelezettségének neveznénk. A *második* csoport a fizetési késedelem körébe tartozó tényállásokból tevődik össze.

A vevő *közreműködési kötelezettsége* megsértésének két esete van. A 13. § szerint ha a vevő *nem teljesíti* a szerződésben kikötött határidőben valamely olyan kötelezettségét, amely a terméknek eladó által történő előállításához szükséges, vagy ha utólag módosítja az általa közölt adatokat, és eladónak ezekkel kapcsolatban lényeges nehézségei támadnak a termelés vonalán, a vevő késedelme beáll. A késedelemnek kettős jogkövetkezménye van: egyrészt eladó jogosult a szállítási határidőt megfelelően meghosszabbítani — az érvényesség feltétele az erről szóló értesítésnek idejekorán történő elküldése — másrészt vevő tartozik a késedelem folytán eladónak okozott tényleges kiadásokat megtéríteni. (Lásd fentebb: 2. a) pont.)

A közreműködési kötelezettség megsértésének második esetét a 39. § (2) bek. tartalmazza. Eszerint vevő köteles eladóval közölni a feladásra vonatkozó adatokat. A közlés határidejét a felek a szerződésben állapítják meg, ilyen megállapodás hiányában a vevő a közlést a szállítási határidő előtt 30 nappal köteles megtenni. A *szállítási diszpozíció* késedelmét az egyes áruszállítási módokra a 40. § (vasúti) és a 41.; 42. §§-ok (vízi) konkretizálják. A vevő késedelmének ez esetben két következménye van. Egyrészt vevő továbbra is köteles a szerződésszerű magatartásra, eladó pedig értelemszerűen nem esik késedelembe a szállítási határidő leteltével. A vevő késedelme azonban ipso facto nem mentesíti eladót, csak azzal a további feltétellel, ha bizonyítja, hogy az áru a szállítási határnapon készen állt (Vb 86/1963.). Indokolatlan lenne ugyanis az eladó késedelmét figyelmen kívül hagyni pusztán azért, mert vevő fenti kötelezettségének nem tett eleget. A vevő késedelmének második jogkövetkezménye, hogy eladó jogosult az áru leraktározásával teljesíteni [40. § (3) bek.]. A 40. § (4) bek.-ét nem lehet úgy értelmezni, hogy eladó — aki nem élt ezzel a lehetőséggel — késedelembe esett. Minden esetre ez a bek. jogi jelentőséget ad a leraktározás tényének, kimondva, hogy „a raktári bizonyítvány keltét ... az áruszállítás napjának kell tekinteni".

A vevő késedelmének második esetcsoportja a *fizetési késedelemmel* kapcsolatos.

Itt ismét *két* esetet különböztetünk meg. Beáll a vevő késedelme akkor, ha „elismeri, vagy választottbíróság megállapítja, hogy ... követelésére alaptalanul térítették vissza ... a kifizetett összeget". A késedelem jogkövetkezménye, hogy a vevő köteles a szóban forgó összeget visszafizetni, és az összeg után napi 0,1% késedelmi kamatot fizetni. Az ÁSZF ugyan „bíróságról" beszél, nem vitás azonban, hogy

[7] Világhy Miklós — Eőrsi Gyula: Magyar polgári jog. Egyetemi tankönyv. Közgazd. Könyvkiadó, Budapest, 1964. I. köt. 393—394. old.

[8] Világhy: im. 150. old.

jelen esetben „jogalap nélkül használt idegen pénz használati díjának" megtérítéséről van szó.[9]

A vevő fizetési késedelmének második esete, amikor „a szállítás különleges feltételeire tekintettel előírt akkreditívet vevő a szerződés által megállapított határidőben nem nyitja meg." (67. §) A jogkövetkezmény: kötbérfizetés, ami azonban nem fosztja meg eladót attól a jogától, hogy az akkreditív megnyitását pót-határidő biztosításával követelje. A póthatáridő eredménytelen eltelte esetén eladó elállásra jogosult, végül joga van az áru elszállítását visszatartani.

[9] Világhy — Eörsi: im. 412. old.

*

A késedelem szabályozásának és a választottbírósági gyakorlatnak áttekintése úgy véljük, módot adott az ÁSZF múltbeli és várható jövőbeli funkcionálásának felvázolására is. A problémák egy része olyan, amelyeknél az egységes választottbírói értelmezés kialakulása elégségesnek tűnik. Másutt viszont a szabályozás elégtelensége egységes választottbírói gyakorlat kialakulását nem teszi lehetővé, így ez esetekben csak a tartalmi módosítás szintjén kereshetjük a megoldást.

Vörös Imre

SZEMLE

A Nemzetközi Jogi Bizottság XX. ülésszaka

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Nemzetközi Jogi Bizottsága XX. ülésszakát — jelenlegi összetételében a másodikat — 1968. május 27-től augusztus 2-ig tartotta Genfben. A bizottság az idén az argentin José Maria Ruda-t választotta elnökké (a tavalyi elnök, Waldock helyébe), első és második alelnök a finn Castrén és a szovjet Usakov lett (a múlt évben Ruda és Ustor), rapporteur az afgán Tabibi (tavaly El-Erian).

Az idei ülésszakot általánosságban az jellemezte, hogy a bizottság többféle irányban kezdő munkát végzett, befejezett művet az idén nem tud felmutatni. Ez nem rendkívüli jelenség. Egy-egy kodifikációs mű befejezésére évekre van szükség és a bizottság az elmúlt két év alatt két kész tervezetet is bocsátott az ENSZ Közgyűlés rendelkezésére. Kiemelkedő jelentőségű az 1966-ban befejezett tervezet a nemzetközi szerződések jogáról. Ennek alapján munkálkodik a közgyűlés 2166 (XXI) számú, 1966. december 5-én hozott határozatával Bécsben összehívott, 1968 tavaszán megkezdett és 1969 áprilisában folytatódó konferencia azzal a céllal, hogy új nemzetközi szerződést hozzon létre. A különleges missziókra vonatkozó 1967-ben befejezett tervezet felől az 1967. december 1-én hozott 2273(XXII) sz. közgyűlési határozat rendelkezik. Ennek értelmében nem külön konferencia, hanem maga a közgyűlés fogja megtárgyalni a tervezetet ugyancsak nemzetközi szerződés létrehozása céljával. A megtárgyalást a közgyűlés az 1968. őszi, huszonharmadik ülésszakán meg is kezdte.

A Bizottság idei ülésszakán végzett munkáról az alábbiak adnak — vázlatos — képet.

Államok és nemzetközi szervezetek kapcsolatai

Ez az a tárgykör, amelyben a Bizottság munkálatai az idén a leginkább előrehaladtak. Külön előadója Abdullah El-Erian (EAK). A közgyűlés már 1958-ban, a 1289/XIII. számú határozatával felhívta a bizottságot arra, hogy a diplomáciai és a konzuli kapcsolatok jogának kodifikálása után tanulmányozza az államok és a nemzetközi szervezetek közötti kapcsolatok kérdését. Az állandó misszíókon alapuló diplomáciai kapcsolatok tárgyában létrejött az 1961. évi bécsi szerződés, a különleges misszíókra vonatkozó tervezet a közgyűlés előtt fekszik, a konzuli kapcsolatokra nézve az 1963. évi bécsi szerződés rendelkezik — ezt a három tagú rendszert egészítené ki az államok és a nemzetközi szervezetek kapcsolatát rendező kodifikáció. Amint a rendszer három meglevő darabja is nagyrészt a kapcsolatok állami szerveinek, a misszióknak és tagjaiknak jogállásával, kiváltságaikkal és mentességeikkel foglalkozik, úgy a negyedik darab elkészítése során is ezek a vonatkozások kerülnek elsősorban előtérbe. A bizottság — a külön előadó javaslatának megfelelően — az arányok megőrzése végett célszerűnek látta, hogy e negyedik tárgykörből elkülönítse azoknak a személyeknek a jogállásával foglalkozó részt, akik az államokat képviselik a nemzetközi szervezeteknél. A bizottság tehát egyelőre ezzel a résszel foglalkozik és későbbre marad a nemzetközi szervezetek és tisztviselőik jogállásának kodifikálása. Az ideiglenesen „Államok képviselői nemzetközi szervezeteknél" című tervezet előreláthatólag a következő fejezetekre oszlik majd: I. Általános rendelkezések, II. Állandó képviseletek nemzetközi szervezeteknél, III. Delegációk nemzetközi szervezetek testületeiben és nemzetközi szervezetek által összehívott konferenciákon, IV. Nem-tagállamok állandó és alkalmi megfigyelői nemzetközi szervezeteknél.

A Bizottság az idén az anyag I. fejezetével és a II. fejezet első részével végzett. Az elkészült, kommentárokkal ellátott cikkeket — statutumának megfelelően — a kormányok elé terjeszti megjegyzések tétele végett.

Az anyag tárgyalása során el kellett dönteni azt a kérdést, hogy mely nemzetközi szervezetekkel, a nemzetközi szervezetek mely kategóriájával való kapcsolatokra terjedjen ki a kodifikáció. Az nyil-

ványaló, hogy nemzetközi szervezeten e vonatkozásban az ún. kormányközi nemzetközi szervezeteket kell érteni, de problematikus volt, hogy a tervezet vonatkozzék-e minden nemzetközi szervezettel való kapcsolatra vagy korlátozódjék-e azoknak bizonyos csoportjára. A bizottság tagjai nem voltak egységesek e kérdésben, részben pártolták, részben ellenezték a külön előadónak azt a javaslatát, hogy a tervezet csak az ún. egyetemes illetve egyetemességre törekvő nemzetközi szervezetekkel való kapcsolatokra vonatkozzék. A külön előadó szerint ugyanis az ún. regionális nemzetközi szervezetek olyan sajátosságokkal rendelkeznek, amelyek indokolttá teszik az e szervezetekkel való kapcsolat külön tárgyalását. Ez az álláspont végül többséget kapott és a tervezet ennek megfelelően csak az „egyetemes jellegű" nemzetközi szervezetekhez küldött állami képviselőkre vonatkozik.

A tervezet nem azzal a szándékkal készül, hogy egyszeriben helyébe lépjen annak a sok és sokféle jogi rendelkezésnek (pl. székhelyegyezménynek), amely az egyes nemzetközi szervezetekre nézve fennáll. Ezért a szöveg 4. cikke úgy rendelkezik, hogy a tervezet alapján létesítendő szerződés nem érinti az egyes szervezetek vonatkozásában fennálló szabályokat.

A tervezet kodifikálja azt az újabban kialakult gyakorlatot, hogy az államok állandó képviseletet létesíthetnek a nemzetközi szervezetek mellett. A tervezethez fűzött kommentár hangsúlyozza, hogy állandó képviseletek létesítése nem kötelező, hacsak azt valamilyen külön szabály (mint pl. az ENSZ alapokmánya 28. cikke a Biztonsági Tanács tagjai számára) elő nem írja.

Az állandó képviselet funkciói a tervezet szerint — egyebek között — a következők: *a)* képviseli a küldő államot a szervezetben, *b)* fenntartja a szükséges kapcsolatot a küldő állam és a szervezet között, *c)* tárgyalásokat folytat a szervezettel, *d)* figyelemmel kíséri a szervezet működését és arról jelentést tesz a küldő állam kormányának, *e)* előmozdítja a szervezet céljai és elvei megvalósításához szükséges nemzetközi együttműködést. Az állandó képviselet tehát nemcsak a küldő állam és a szervezet közötti kapcsolat célját szolgálja, hanem eszköze a nemzetközi szervezetek és különösen az ENSZ körül kialakult ún. multilaterális diplomáciának.

Az állandó képviselet vezetőjét a tervezet a fennálló gyakorlatnak megfelelően „állandó képviselő"-nek nevezi, „helyettes állandó képviselő"-ről azonban csak a kommentár tesz említést. Az állandó képviselő megbízólevelének az államfőtől, a Kormány fejétől vagy a külügyminisztertől kell származnia, más illetékes minisztertől csak abban az esetben, ha az megfelel az illető szervezet gyakorlatának (pl. az egészségügyi minisztertől az Egészségügyi Világszervezet esetében).

A tervezet vélelmet állít fel arra nézve, hogy az állandó képviselő képviselheti a küldő államot a szervezetnek minden olyan testületében, amelyre nézve különleges képviseleti szabályok nincsenek. (Ilyenek vannak a Biztonsági Tanácsban, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetben stb.) A küldő állam természetesen kifejezésre juttathatja a megbízólevélben, hogy az állandó képviselőt mely szervekben jogosítja fel képviseletére.

Az állandó képviselő jogosult a küldő állam nevében eljárni az illető szervezettel való szerződéskötés tárgyában, a szerződés szövegét el is fogadhatja, de az aláíráshoz külön meghatalmazásra van szüksége, hacsak a szerződő felek attól kifejezetten vagy hallgatólag el nem tekintettek. Az utóbbi eset forog fenn pl. a jegyzékváltás útján vagy egyéb egyszerűsített alakban létesített megállapodások esetében.

Az állandó képviseletre vonatkozó általános rendelkezéseken felül a külön előadó tervezete javaslatot tartalmaz a képviselet és tagjai kiváltságai és mentességei, valamint a delegációk (ad hoc képviseletek) jogi helyzete tekintetében, továbbá a nemzetközi szervezetben tagsággal nem rendelkező államok megfigyelői státusban levő állandó és ad hoc képviseleteinek a helyzetéről. Ezeknek a kérdéseknek a megtárgyalása a Bizottság jövő évi napirendjére kerül.

Államok és kormányok jogutódlása

Ezt a tárgyat a Bizottság már 1949-ben felvetette a kodifikációra kiválasztott tárgyak jegyzékébe, de annak akkor nem adott prioritást. A közgyűlés 1961. december 18-án kelt 1686(XVI) számú határozatában hívta fel a Bizottságot, hogy vegye fel a tárgyat az elsőséggel kezelt napirendjére. A kérdéssel 1962-ben és 1963-ban egy albizottság foglalkozott a lengyel Manfred Lachs (jelenleg a Nemzetközi Bíróság tagja) elnöklete alatt, aki utóbb a tárgynak külön előadója lett. Ezt a tisztséget tőle a Bizottság 1967. évi 19. ülésszakán a nemzetközi szerződések körében való jogutódlás tekintetében az angol Waldock, egyéb vonatkozásokban Bedjaoui (algériai igazságügyminiszter) vette át. Az államutódlás legújabbkori gyakorlatára vonatkozóan az ENSZ titkárság jogi hivatala, közelebbről a kodifikációs osztály (vezetője: Anatolij Movcsan, Szovjetunió) jelentékeny anyaggyűjtést végzett.

A bizottság tárgyalásának alapjául a külön előadók egy-egy jelentése szolgált. Bedjaoui jelentése előkészítő jellegű, cikkekbe foglalt tervezetet még nem tartalmaz, Waldock jelentése is az általános kérdések taglalása mellett csupán négy bevezető cikkre szorítkozik.

Ilyen körülmények között csak általános vitára kerülhetett sor, amely egyes vonatkozásokban eredményezett bizonyos egyetértést a munka további menetére nézve, de egyúttal rávilágított a tárgy kodifikálásának nagy nehézségeire.

Egyetértettek a bizottság tagjai abban — ezt már az 1962-63-ban működő albizottság is kimondta —, hogy a tárgy tanulmányozását az államok jogutódlására kell koncentrálni és a kormányok utódlásával csak annyiban kell foglalkozni, amennyiben arra az államutódlás tanulmányozásához szükség van.

Egyetértés volt abban is, hogy a külön előadók az eddigi gyakorlatnak megfelelően kommentárokkal ellátott cikkek alakjában prezentálják a munkájukat, de a cikkek végleges sorsáról, nevezetesen arról, hogy utóbb szerződésbe foglalják-e őket, a bizottság még korainak tartotta a döntést. Habár a nemzetközi jog kodifikálására a legalkalmasabb és leghatékonyabb forma a nemzetközi szerződés, egyes szkeptikus tagok az állami jogutódlás szabályainak kodifikálásával kapcsolatban aggályokat hangoztattak. A függetlenségüket nemrég elnyert új államok vonatkozásában a jogutódlási kérdések nagyrészt rendezve vannak:milyen szerepe lehetne ebben a helyzetben egy új kodifikációs szerződésnek? Ha létre is jönne a jogutódlási szabályokat rendező kodifikációs szerződés, az nyilván nem kötelezheti a ma még nem létező, csak a jövőben keletkező új utódállamokat. Ilyenképpen a szerződés nem rendezheti azokat a szituációkat, amelyek rendezésére tulajdonképpen hivatva lenne. Nem teszi-e ez kétségessé a szerződés létjogosultságát?

Egyetértés volt abban is, hogy az államutódlás fogalmának — a teória szempontjából esetleg kívánatos — általános meghatározása nem föltétlenül szükséges a munka gyakorlati folytatásához. Felmerült, hogy a magánjogból átvett utódlás, szukcesszió szó nem alkalmas a nemzetközi jogi fogalom kifejezésére (különösen az angol és a francia nyelvben, ahol öröklést is jelent), de az általános felfogás szerint ezen a tradíción változtatni nem célszerű. Waldock jelentésében úgy közelítette meg az államutódlás meghatározását, hogy az nem más, mint változás valamely területre nézve a szerződések kötésére vonatkozó kompetenciában. Egyesek amellett voltak, hogy célszerűbb lenne a szuverenitás változásáról szólni, de végleges elhatározás nem született.

Az általános vita arra mindenesetre következtetést engedett, hogy a kodifikáció folyamán, számos olyan kérdés fog felmerülni, amelyre nem lesz könnyű a Bizottság kebelében egyhangú feleletet adni. Hogyan osztályozzuk a jogutódlás eseteit? Milyen különleges szabályok irányadók a gyarmatok felszabadulására (dekolonizáció)? Milyen szerepe és hatálya van a gyarmatok tényleges felszabadulása előtt az anyaországgal kötött ún. devoluciós szerződéseknek? A közvagyon és a közadósságok sorsa. Az ún. szerzett jogok kérdése. Meddig terjedőleg lehet a vagyoni jogokat az emberi jogok védelme címén védelemben részesíteni? Javasoljon-e a bizottság különleges eljárást az utódlással kapcsolatban felmerülő viták eldöntésére? stb.

A legnagyobb kedvezmény záradéka

A Bizottság röviden foglalkozott ezzel a tárggyal alulírott, mint külön előadó munkairata alapján. Az irat célja az volt, hogy tájékoztatást adjon a záradékkal kapcsolatos problémákról, ismertesse az előadó tervét a további munkálatokról, és ezzel kapcsolatban útmutatást kérjen a bizottságtól. A bizottság általánosságban kedvezően fogadta az előadó elgondolásait és állást foglalt az általa feltett kérdésekre vonatkozóan. Így pl. azt kívánja, hogy a záradék tanulmányozása ne szorítkozzék a nemzetközi kereskedelemben és jelesül a kereskedelmi szerződésekben játszott szerepére, hanem terjedjen ki alkalmazásának lehetőleg minden területére (pl. konzuli és letelepedési szerződésekre stb.). Elfogadta azt a javaslatot, hogy a külön előadó az ENSZ titkárság útján konzultáljon mindazokkal a nemzetközi szervezetekkel, amelyek a záradékra vonatkozó jogszabályok kodifikálásában érdekeltek (pl. UNCTAD, GATT, stb.).

A nemzetközi jog kodifikációjának utolsó szakasza

A Bizottság olasz tagja, Roberto Ago terjesztett érdekes jelentést elő e tárgyra vonatkozólag. Ebben a következőket fejti ki: Az ENSZ a nemzetközi jog kodifikációja terén nagy sikereket ért el. A nemzetközi jogi bizottság tervezetei alapján a nemzetközi jog egy-egy részletét kodifikáló szerződések egész sora jött létre. A kodifikáció utolsó szakasza azonban nem nyújt vigasztaló képet: az államok nem mutatnak különös szorgalmat a szerződések ratifikálásában. A diplomáciai kapcsolatokra vonatkozó 1961. évi bécsi szerződést ugyan 71 állam erősítette meg eddig, de a konzuli kapcsolatokról szóló 1963. évi bécsi szerződést csak 31 állam. Az 1958. évi tengerjogi szerződések közül a nyílt tengerre vonatkozót 40, a parti vizekről és a csatlakozó övezetről szólót 33, a szárazföldi talpazatról szólót 37, a halászatról és a nyílt tenger élővilágának megóvásáról szólót 25 állam erősítette meg. (Ezek a számok akkor is alacsonyak, ha egyes államok részéről a ratifikáció azért maradt el, mert az illető szerződés tárgyában nem, vagy csak kevéssé vannak érdekelve. Ez a helyzet pl. Magyarországra nézve a szárazföldi talpazatról, valamint a tengeri halászatról szóló szerződések tekintetében). Ez a helyzet tulajdonképpen meghiúsítja a kodifikáció célját: ha a szerződéses rendezés csak szűk területen érvényesül, akkor ezen a területen kívül a jogi helyzet továbbra is bizonytalan, tisztázatlan marad.

Ago ennek a helyzetnek az okát nem abban látja, hogy az államok idegenkednének a kodifikációs szerződésektől, különösen nem akkor — és így van az esetek zömében — ha képviselőjük a kodifikációs konferencián a szerződés szövegét megszavazta. Szerinte az ok az államapparátusok nehézkességében keresendő és ezért az orvoslást is az adminisztrációk mozgósításának irányában képzeli el. Utal egyes szakosított nemzetközi szervezetek rendszerére (különösen a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetére, de részben az UNESCO és az Egészségügyi Világszervezet alapokmányaira is), amelyben az államok kötelezettséget vállaltak arra, hogy megadott határidőn belül terjesszék szerződéseiket az alkotmányos szerveik elé és számoljanak be a nemzetközi szervezetnek az eljárás eredményéről. Radikális lépés volna a jelentés szerint az ENSZ alapokmányának hasonló irányú módosítása, de megfelelő közgyűlési határozat vagy a kodifikációs konferenciák ad hoc jellegű határozatai is célravezetők lehetnének.

A jelentés tárgyában folytatott vita során a bizottság tagjai elis-

merték a felvetett probléma fennállását és megoldásának szükségességét. E sorok írója arra mutatott rá, hogy Ago jelentése tulajdonképpen azt a kérdést veti fel, hogy van-e az államoknak kötelessége a nemzetközi jog kodifikálására és fokozatos fejlesztésére és ha igen, meddig terjed az? Az a jelenség, hogy az államok jóformán kivétel nélkül eleget tesznek a kodifikációs konferenciákra szóló meghívásoknak, következtetést enged egy bizonyos communis opinio létére. A kötelesség fennállására illetve ilyen irányú nemzetközi jogi szabály kialakulásának szükségességére azonban deduktív módon is következtetni lehet. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének az a bizottsága, amely most már évek óta foglalkozik a nemzetközi jognak az államok közötti baráti kapcsolatokra és az alapokmány szerinti együttműködésükre vonatkozó alapelvekkel, munkájával ugyan még nem végzett, de az államok együttműködésének alapelve tekintetében egyetértésre jutott (A) 6799). Nyilvánvaló, hogy az együttműködésnek szükségszerű velejárója az együttműködés szabályainak megállapítása és ez mi más, mint a nemzetközi jog kodifikációja és a nemzetközi viszonyok állandó változásának megfelelő fokozatos fejlesztése.

Ago jelentése a kodifikációs folyamat fennálló hiányosságairól egyébként szükségszerűen ráfordítja a figyelmet az ENSZ keretében folyó kodifikációs munka egy másik hiányosságára, arra nevezetesen, hogy abból egyes államok, egyes szocialista államok rendszeresen ki vannak zárva.

A bizottság abból a meggondolásból, hogy a jelentésben felvetett probléma jobbára politikai jellegű, afelől nem hozott határozatot és ezzel a kérdést a hatodik bizottság illetve a közgyűlés mérlegelésének engedte át. Nem kétséges, hogy e fórumokon a kérdés vitája során a szocialista államok képviselői újból sürgetni fogják, hogy a nemzetközi jog kodifikálásának folyamatában végre megszűnjék az egyes szocialista államokkal szemben gyakorolt diszkrimináció.

Ustor Endre

A nemzetközi kereskedelem jogának egységesítése. Az UNCITRAL első ülése*

V.

A munkaterv megállapítása

1. Általános kérdések

A Bizottság munkaterve megállapításának megkönnyítésére a Titkárság részletes elemzést készített[41] azokról a javaslatokról, amiket az országok és szervezetek, a Főtitkár felkérésére, a munkaterv tárgyában tettek. E javaslatok egyrészt általános jellegű észrevételeket tartalmaztak a Bizottság feladataival, a munkatervi témák kiválasztásának általános elveivel és a követendő munkamódszerekkel kapcsolatban, másrészt konkrét javaslatokat arra, hogy a Bizottság mely jogterületek egységesítését és összhangba hozását tűzze napirendjére.

Az elemzés élesen mutatja, hogy az egyes országok és szervezetek majd minden kérdésben egymástól mennyire eltérő álláspontokat képviseltek. Csak példaképpen érdemes megemlíteni oly ellentétes álláspontokat, mint egyrészt az Egyesült Államokét, mely szerint a Bizottság inkább a nemzetközi kereskedelem jogának egész területét vizsgálja felül, minthogy erejét meghatározott területekre koncentrálja és másrészt Olaszországét, amely viszont azt látta tanácsosnak, hogy a Bizottság néhány jól kiválasztott témával foglalkozzék csak, mert erejének szélesebb területre való szétforgácsolása az eredményes munkát veszélyeztetné. Hasonló ellentét volt abban a kérdésben is, hogy a Bizottság foglalkozzék-e új jogi szabályok szövegezésével vagy sem. Jugoszlávia szerint az új szövegek készítésére különös figyelmet kell fordítani, míg Hollandia és az Egyesült Államok szerint minden szövegezési feladatot a megfelelő nemzetközi szervezetekre kell bízni. Különösen eltértek az egyes álláspontok a munkatervi témák kiválasztásával kapcsolatban. A vélemények különbözőségét talán jól érzékelteti annak megemlítése, hogy a Főtitkár által készített elemzésben tíz oldalt foglal el a javasolt különféle témák felsorolása, annak ellenére, hogy az elemzés egyes témákat összevontan tartalmaz. Huszonhét különböző témát javasoltak elsőbbséggel kezelni. Ez a szóba jöhető jogterület nagy részét felöleli.

Az ülésszak vitái folyamán az ellentétek csökkentek. Ehhez nyilvánvalóan hozzájárult a résztvevők kisebb száma is, de a döntő ok az volt, hogy az általános vita során néhány alapelv többé-kevésbé kikristályosodott. Ezek közül a következőket indokolt felsorolni:

a) A Bizottságnak *gyakorlati célok elérésére* kell törekednie. Amint azt Magyarország képviselője felszólalásában hangsúlyozta, a Közgyűlés határozatából is világos, hogy a Bizottságnak szigorúan gyakorlati jellegű feladatai vannak. Ezért a gyakorlati élet által felvetett kérdéseket kell jogi oldalukról megközelíteni és megoldani.[42] Olaszország képviselője szerint is a munka célja gyakorlati eredmények elérése és nem elméletieskedés, amely utóbbi gyakran az írott jog szembeötlő különbségeit hangsúlyozza és ugyanakkor elkendőzi a gyakorlati jog terén mutatkozó hasonlóságokat.[43] *A. G. Guest* (Anglia) ugyanezt a gondolatot aként fejezte ki, hogy a Bizottság csak olyan jogterületet válasszon ki, amelynek egységesítésére, illetve összhangba hozatalára a nemzetközi kereskedelem megkönnyítése céljából igazolt szükséglet áll fenn és egyben reális lehetőség mutatkozik pozitív eredmény elérésére.[44]

b) A munkaterv megállapításánál a jogegységesítés terén *eddig elért eredmények*ből kell kindulni. Ghana ezt az elvet úgy fogalmazta meg, hogy azzal kell kezdeni, amiben az érdekelt szervezetek eddig a legtöbbet tettek.[45] Olaszország szerint is olyan témákat kell választani, amelyekkel valamely meglevő szervezet már foglalkozott.[46] India és Spanyolország képviselői azt javasolták, hogy a munkát a nemzetközi egyezményeknek és megállapodásoknak azok szélesebb körű alkalmazása szempont-

* L. szerzőnek a Jogtudományi Közlöny 1968. évi 11—12. sz.-ban megjelent hasonló című közleményét. — Szerk.

41 A/CN. 9/4. add. 1.
42 Az 1968. január 30.-i felszólalás szövege. Rövidítve tartalmazza: A/CN. 9/SR. 2.
43 A/CN. 9/SR. 8.
44 A/CN. 9/SR. 3.
45 A/CN. 9/SR. 8.
46 A/CN. 9/SR. 4.

jából történő felülvizsgálatával kell kezdeni.

c) Különbséget kell tenni *azonnali és későbbi programm* között. Ezt a gondolatot már a munkatervvel kapcsolatos írásbeli észrevételében számos ország felvetette. A Bizottság munkamódszerének és szervezetének kérdésével foglalkozó előkészítő anyag is érinti ezt az elvet,[47] megemlítve, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság is ezt a munkaterv-megállapítási módszert alkalmazta 1949. évi első ülésén, midőn 14 témát választott esetleges kodifikációs céllal és ezek közül jelölte ki azt a hármat, amellyel azonnal foglalkozni kezdett.[48]

2. A munkatervi pontok kiválasztása

A Bizottság február 12-i ülésén K. Krishna *Rao* (India) az afrikai és ázsiai országok[49] nevében munkaokmányt[50] terjesztett elő. Az ebben foglalt javaslat I. része tartalmazza az egyes országok által a vita során felvetett összes napirendi javaslat felsorolását azzal, hogy ezeket a Bizottság úgy tekinti, mint amelyek mindegyike későbbi munkaterv tárgyát fogja képezni, II. része pedig a nemzetközi adásvétel és a kereskedelmi választottbíráskodás azonnali munkatervi pontokként történő megállapítását javasolja.

A javaslatot általánosságban minden állam támogatta, részleteiben azonban több észrevétel merült fel. A legnagyobb vitát az a fentebb idézett mondat váltotta ki, amely szerint a Bizottság az összes javasolt témát olyként tekinti, mint ami későbbi munkaterv tárgyát fogja képezni. A Szovjetunió ugyanis — mint azt a fenti III. fejezetben már említettem — javasolta „a nemzetközi kereskedelmet érintő megkülönböztetés kiküszöbölése" tárgyú napirendi pontnak a munkatervbe való felvételét. Ezt a szocialista országok és több fejlődő ország kifejezetten támogatta, a nyugati országok azonban a III. fejezetben ismertetett indokokkal határozottan ellenezték. A vita eredményeként a mondatot közös egyetértéssel úgy változtatták meg, hogy nem a Bizottság, hanem a „delegációk nagy száma" tekinti a javasolt összes témát olyannak, mint ami későbbi munkaterv tárgyát fogja képezni. E megállapodással tehát a Bizottság a vita eldöntését lényegében elhalasztotta arra az időre, amikor a delegációk bármelyike újból felveti a diszkrimináció megszüntetésére vonatkozó témának a napirendre tűzését.

A vita másik eredménye, hogy a munkatervbe azonnal felveendő témákat a Bizottság kiegészítette a „nemzetközi fizetések" témájával. A munkatervbe tehát három jogterület került véglegesen felvételre: *a)* ingók nemzetközi adás-vétele; *b)* nemzetközi fizetések; *c)* nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodás.

Annak megállapítására, hogy e témakörök keretén belül a Bizottság konkrétan mely szűkebb jogterületekkel foglalkozzék és hogy az így kiválasztott területek egységesítését, illetve összhangba hozatalát milyen módon mozdítsa elő, a Bizottság tisztségviselőiből (elnök, alelnök, rapportőr) és a Titkárság tagjaiból munkacsoportot alakított, melynek feladatává tette, hogy az említett kérdésekről végleges javaslatot terjesszen elő.

A munkacsoport több ülés után, amelyen hozzászólási joggal az országok képviselői is részt vettek, február 19-én előterjesztette javaslatát,[51] amit a Bizottság február 22-i 19. ülésén, kisebb módosításokkal elfogadott.[52]

Az okmány bevezető részében felsorolja az elfogadott három munkatervi pontot, leszögezi a Bizottság határozatát, hogy minden munkarendi témával kapcsolatban az annak legjobban megfelelő munkamódszert kell megállapítani és hangsúlyozza, hogy a Bizottságnak munkája során együtt kell működnie a megfelelő szervezetekkel és el kell kerülnie, hogy mások által már elvégzett munkát megismételjen. Ezt követően az okmány külön-külön foglalkozik az egyes munkarendi pontokkal. Mindegyiknél felsorolja a szóban forgó jogtestület keretébe tartozó azokat a szűkebb kérdéscsoportokat, amelyekkel való foglalkozást a Bizottság tagjai a vita során javasolták és a szóban forgó munkarendi pont tárgyában létrejött legfontosabb nemzetközi egyezményeket, egyezménytervezeteket és elfogadott szokványgyűjteményeket. Minden fejezet tartalmazza végül azokat az altémákat, amelyekkel való foglalkozást a Bizottság elhatározta, megjelölve azt a módszert is, amelynek segítségével az adott jogterületen a jog egységesítését, illetve összhangba hozatalát elő kívánja mozdítani.

3. Ingók nemzetközi adás-vétele

Az ingók nemzetközi adás-vétele témakörrel kapcsolatban a Bizottság úgy döntött, hogy e jogterületnek, mint egésznek a vizsgálata, a terület nagysága és szétágazó volta miatt, nem lehetséges. Ezért úgy határozott, hogy a következő, e jogterülethez tartozó altémákkal fog foglalkozni: *a)* az 1964. évi Hágai Egyezmények; *b)* az alkalmazandó jogra vonatkozó 1955. évi Hágai Egyezmény; *c)* jogvesztő határidők és elévülés; *d)* általános adás-vételi feltételek, típusszerződések, Incoterms és egyéb kereskedelmi feltételek.

ad a) Az 1964. évi Hágai Egyezmények[53] tervezetét, mint ismeretes, a Magánjog Egységesítésére Alakult Nemzetközi Intézet, (Róma) (UNIDROIT) készítette és azokat az 1964. évben Hágában tartott diplomáciai konferencia fogadta el. Az Egyezmények mellékletét képező Egységes Törvényeket ez ideig kizárólag Anglia ratifikálta,[54] oly fenntartással, hogy az Egységes Törvények csak azokra a nemzetközi adásvételi szerződésekre irányadók, amelyekre e Törvények alkalmazását a felek kifejezetten kikötik. Miután az Egyezmények hatályba lépéséhez az szükséges, hogy azokat öt ország ratifikálja, az Egyezmények ez ideig még nincsenek hatályban.

A vita során egyértelmű volt az álláspont, hogy meg kell kísérelni az Egyezmények több állam által történő elfogadását előmozdítani, szükség esetén a szövegek bizonyos

47 A/CN. 9/6., 11. cikk.
48 Yearbook of the International, Law Commission 1949, 53. és 58—59. old.
49 Congo, Egyesült Arab Köztársaság, India, Irán, Japán, Kenya, Nigéria, Szíria, Tanzánia, Thaiföld, Tunizia.
50 A/CN. 9/L. 1.
51 A/CN. 9./L. 3. és Corr. 1.
52 A/CN. 9/9.
53 Ingók nemzetközi adásvételét szabályozó Egységes Törvényre vonatkozó Egyezmény és Nemzetközi ingó adás-vételi szerződés megkötését szabályozó Egységes Törvényre vonatkozó Egyezmény.
54 Uniform Laws on International Sales Act, 1967.

módosítása útján. Az esetleges módosítás szükségességével már a Hágai diplomáciai konferencia is számolt, midőn a konferenciáról felvett zárójegyzőkönyvhöz csatolt *II. számú Ajánlás* (2) bekezdésében ajánlotta, hogy „abban az esetben, ha az Ingók Nemzetközi adásvételét szabályozó Egységes Törvényre vonatkozó Egyezmény 1968. május 1. napjával nem lépne hatályba, a Magánjog Egységesítésére Alakult Nemzetközi Intézet létesítsen az érdekelt államok kormányainak képviselőiből egy bizottságot, amely megvizsgálja, hogy milyen további lépéseket kellene tenni az ingók nemzetközi adásvételére vonatkozó jog egységesítésének előmozdítására." Az ajánlásban foglalt határidő közelsége és emiatt a módosítás szükségességének valószínűsége ellenére több felszólaló, köztük legnagyobb súllyal az UNIDROIT főtitkára, hangsúlyozta, hogy helytelen lenne, ha a Bizottság bármilyen formában említést tenne arról, hogy esetleg módosítások válhatnak szükségessé, mert ez hátrányosan befolyásolhatná azoknak a kormányoknak az elhatározását, amelyek most foglalkoznak az Egyezmények ratifikálásának vizsgálatával.

Mindezek figyelembevétele mellett a Bizottság úgy döntött, hogy

A) felkéri a Főtitkárt, intézzen kérdést az ENSZ és az ENSZ szakosított Intézetei tagállamaihoz, szándékoznak-e csatlakozni az Egyezményekhez, vagy sem és mi az erre vonatkozó álláspontjuk indoka;

B) a Bizottság tagállamait fel kell kérni, hogy az A) pontban foglaltakra adandó válasz mellett, lehetőleg készítsenek egy részletes tanulmányt is a kérdésről, figyelemmel a Bizottság feladatára;

C) a válaszokat és a tanulmányokat a Főtitkár juttassa el a Bizottság tagállamaihoz, az UNIDROIT-hoz és egyéb érdekelt szervezetekhez;

D) a Főtitkár, az UNIDROIT-tal együttműködve, készítsen elemzést a válaszokról és tanulmányokról, és azt is juttassa el a C) alatt említettekhez;

E) mindezeket és a kapott észrevételeket a Bizottság a további lépések megtétele céljából a következő ülésszak során fogja tanulmányozni.

A határozattal kapcsolatban egy kérdés igényel rövid említést: az UNIDROIT-tal való kapcsolat kérdése. A hágai Diplomáciai Konferencia által hozott, fentebb már említett ajánlás az UNIDROIT feladatává tette, hogy az Egyezmények elfogadásának előmozdítására szükséges további lépéseket tanulmányozza. Ezt a feladatot az UNCITRAL most lényegében átvette. Az ülésszakon kialakult és az UNIDROIT főtitkára által is elfogadott vélemény szerint azonban az UNCITRAL bekapcsolódása előmozdítja a cél elérését, egyrészt az ENSZ sokkal nagyobb nemzetközi tekintélye, másrészt pedig azáltal, hogy míg az UNIDROIT csak saját tagállamainak véleményére támaszkodhat,[55] az UNCITRAL az ENSZ és az ENSZ szakosított intézetei összes tagállamának álláspontját kikérheti. Ennek ellenére a határozat kimondja, hogy a fenti D) pontban említett elemzés elkészítésekor a Főtitkárnak figyelembe kell vennie az UNIDROIT minden lépését, amit az utóbbi a hágai diplomáciai konferencia korábban ismertetett II. sz. ajánlása alapján esetleg tenni fog.

ad b) A Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia által készített „Az ingók nemzetközi adásvételére alkalmazandó jogról szóló 1955. évi hágai Egyezmény"-t ez ideig hét ország ratifikálta,[56] az Egyezmény e hét ország között hatályban van. Az Egyezmény tárgya a vételre vonatkozó kollíziós szabályok egységesítése.

A Bizottság úgy döntött, hogy ezen Egyezménnyel kapcsolatban hasonló eljárást kell követni, mint amit az 1964. évi hágai Egyezmények vonatkozásában elhatározott. A Főtitkár ezen Egyezmény tárgyában is kérdést fog intézni az ENSZ és a szakosított intézetek tagállamaihoz, hogy szándékoznak-e csatlakozni az Egyezményhez, vagy sem és mi az álláspontjuk indoka. A beérkezett válaszokra a Főtitkár a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferenciától észrevételeket kér és mind ezeket, mind a válaszokat az UNCITRAL második ülésszaka elé terjeszti a további lépések meghatározása céljából.

ad c) E munkatervi pont angol nyelvű eredeti szövegének[57] többékevésbé pontos fordítása: „záros határidők és időkorlátozások (elévülés) az ingók nemzetközi adásvétele területén". A meghatározás ilyen formában történt megszövegezése annak a vitának a következménye, amely az eredetileg javasolt „elévülés" kifejezés jogi tartalma fölött az európai és az angolszász jogrendszerek képviselői között kialakult. A vita, kellő előkészítés hiányában, természetesen nem volt alkalmas, hogy a két jogrendszernek e jogi fogalomkörrel kapcsolatos ellentéteit érdemileg közös nevezőre hozza, ezért a Bizottság olyan megfogalmazást keresett, amely mindazt felöleli, ami a jogrendszerek bármelyike szerint az időkorlátozások fogalomköre alá vonható. E mellett a Bizottság általános érvénnyel kimondotta, hogy mindenkor, ha valamely jogi fogalomnak bármely nyelven vagy jogrendszerben szélesebb értelme van, mint más nyelven vagy jogrendszerben, a Bizottság ellenkező határozata hiányában a jogi fogalmat a szélesebb értelemben kell venni.[58]

Érdemileg a Bizottság e témával kapcsolatban úgy döntött, hogy a Főtitkár, megfelelő konzultációk után és figyelembe véve a fennálló jogrendszereket, kérje fel a Bizottság néhány érdekelt tagállamát arra, hogy készítsenek e tárgykörben tanulmányt. Az ülésszak során több állam jelezte ilyen tanulmány elkészítésére irányuló készségét, így feltételezhető, hogy a legközelebbi ülésszak e témakörrel is érdemileg foglalkozhat.

ad d) E témakör keretén belül a Bizottság külön foglalkozott egyrészt az általános feltételekkel és a típusszerződésekkel, másrészt az Incoterms-szel és egyéb kereskedelmi feltételekkel.

Az *általános feltételek és típusszerződések* vonatkozásában a Bi-

55 Az UNIDROIT-nak 43 tagja van, ezek közül 24 európai, 11 dél-amerikai, 5 ázsiai, 2 afrikai és 1 észak-amerikai.

56 Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Norvégia, Olaszország és Svédország.

57 Time-limits and limitations (prescription) in the field of international sale of godds.

58 A Bizottság első ülésszakáról szóló jelentés 51. cikke. General Assembly. Official records: Twenty-third session. Supplement No. 16 (A/7216).

zottság az Európai Gazdasági Bizottság által készített általános feltételeket és típusszerződéseket tartotta elsősorban szem előtt[59] és úgy határozott, hogy a Főtitkár az Európai Gazdasági Bizottsággal, az egyéb regionális bizottságokkal és más érdekelt szervezetekkel együttműködve készítsen jelentést a második ülésszak részére, a fennálló általános feltételek és típusszerződések szélesebb körű használatának lehetőségéről.

Nem határozott a Bizottság arról, hogy mely szervezetek által készített általános feltételeket és típusszerződéseket kell a Főtitkárnak vizsgálata körébe vonnia. Így a Főtitkárnak kell majd meghúznia a határvonalat a jelentésbe bevont és a jelentésben figyelmen kívül hagyott szövegek között. Kétségtelen, hogy a KGST 1958. évi Általános Feltételeinek esetleges szélesebb körű alkalmazásának lehetőségével a jelentésnek foglalkoznia kell annak ellenére, hogy e Feltételek kötelező jellegük folytán közelebb állnak az egységes törvényekhez, mint az általános feltételekhez. Vitatható azonban, hogy a nemzetközi kereskedelemben széles körűen használt, de nem nemzetközi, hanem nemzeti szervek vagy szervezetek által kibocsátott általános feltételek és típusszerződések is a jelentés tárgyát képezzék-e. Így elsősorban a nagy nyugati árutőzsdék és egyéb nemzeti szervezetek által kibocsátott típusszerződések kérdése merülhet fel,[60] mert ezeket a szóban forgó termékek nemzetközi adásvételénél széleskörűen és nem csak az adott tőzsdén létrejött ügyletek megkötésénél használják. Ugyancsak fel fog merülni a KGST által elfogadott típusszerződések[61] vizsgálatának kérdése is.

Az „*Incoterms* 1953" elnevezésű szokványgyűjteményt (a gyűjtemény meghatározása szerint: kereskedelmi feltételeket értelmező nemzetközi szabályok) a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara bocsájtotta ki először 1936-ban, majd módosított formájában 1953-ban. 1967. áprilisában a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara az Incoterms 1953-ban nem szereplő, további két kereskedelmi feltétel magyarázatát[62] tette közzé.

A Bizottság úgy döntött, hogy felhívja a Nemzetközi Kereskedelmi Kamarát, készítsen egy jelentést, amelyben ismerteti elképzeléseit arról, hogy miként lehetne az Incoterms és a nemzetközi kereskedelemben használt egyéb feltételek szélesebb körű használatát előmozdítani. A jelentésnek azokat a megfontolásokat és körülményeket is tartalmaznia kell, amelyek hátráltatják e feltételek szélesebb körű elterjedését.

A Nemzetközi Kereskedelmi Kamarának jelentésében — ha azt alkalmassá akarja tenni a kereskedelmi feltételek egységes értelmezésének előmozdítására — részletes összehasonlító tanulmányt kell közölnie az egyes kereskedelmi feltételek különböző országokban való eltérő magyarázatáról.

4. *Nemzetközi fizetések*

A nemzetközi fizetések joga, melynek mint a nemzetközi kereskedelem jogához tartozó jogterületnek az 1968. évi munkatervbe való felvételét a Bizottság elhatározta, ugyancsak olyan jogterület, amelynek részletes meghatározása ez ideig nem történt meg. Érdekesen, a Bizottság a meghatározás kérdésével e jogterület kapcsán külön nem is foglalkozott, hanem kizárólag annak eldöntésével, hogy e munkatervi pont keretén belül, a nemzetközi fizetések jogához tartozó mely szűkebb kérdéscsoportok képezzék a legközelebbi munkafeladatokat. A kiválasztott altémák a következők: *a)* forgatható értékpapírok; *b)* kereskedelmi bankhitel-ügyletek; *c)* garanciák és biztosítékok.

Nem kimondottan, de a felszólalásokból kivehetően e kérdéscsoportok napirendre tűzésével a Bizottság azt célozta, hogy a nemzetközi kereskedelmi ügyletek fizetési oldalára vonatkozó jogszabályok egységesítését és összhangba hozatalát mozdítsa elő. A Bizottság tehát a felsorolt három témakörnek csak azzal a területével kíván foglalkozni, amely a nemzetközi kereskedelmi ügyletekkel kapcsolatos nemzetközi fizetéseket érinti. Így pl. a vita során fel sem merült, hogy a forgatható értékpapírokra vonatkozó jog egységesítésével és összhangba hozatalával való foglalkozás során a Bizottság a váltó és csekk mellett egyéb forgatható értékpapírra vonatkozó jogot is vizsgálata körébe vonjon. A közvetlen foglalkozásra kiválasztott témákat ezért ebből a szemszögből kell nézni.

ad a) Az UNIDROIT az 50-es évek elején foglalkozott a váltóra és csekkre vonatkozó jogszabályok egységesítésével. Az e tárgyban akkor készített tanulmány elemzi az 1930. és 1931. évi Genfi Nemzetközi Egyezmények rendszere és az angolszász államokban érvényesülő rendszer eltéréseit, az egységesítés lehetősége szempontjából. Az eltérések elvi jellege miatt az UNIDROIT elnöksége akkor a kérdés további tárgyalását levette az Intézet napirendjéről. Mintegy két évvel ezelőtt a kérdés újból felmerült és ez alkalommal Giorgio *Bernini* professzor (a Bizottságban az olasz delegáció vezetője) kapott megbízást kiegészítő tanulmány készítésére. A tanulmányt az UNIDROIT most napirendjére tűzte.

Ez az előzmény késztette arra a Bizottságot, hogy elhatározza, felkéri az UNIDROIT-t, nyilatkozzék, hajlandó-e tanulmányt készíteni azokról az intézkedésekről, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy a különböző országokat érintő ügyletek vonatkozásában a forgatható értékpapírokra vonatkozó jog egységesítését, illetve összhangba hozatalát előmozdítsák. E határozatot megelőző vita során többen hangsúlyozták, hogy a fennálló jogrendszerek eltéréseire és arra való figyelemmel, hogy a váltót és csekket a legtöbb országban belföldi viszonylatban és széles körben alkalmazzák, a belső jog megváltoztatása nehézségbe ütközhetik. Ezért szükségesnek látták azt meg-

[59] Az Európai Gazdasági Bizottság ez ideig kb. 30 különféle általános feltételt és típusszerződést készített. Ezek közül több ugyanazon árucsoportokra vonatkozik. Felsorolásukat 1. A/6396, I. mell. B. 1. pontja és A/CN. 9/5, 14. pontja.

[60] A Főtitkár A/6396 jelű jelentésének 67. pontja említ néhány angliai szervezetet, amely által kibocsátott általános feltételeket és típusszerződéseket széles körben használják. Ezek: Timber Trade Federation of the United Kingdom, London Corn Trade Association, Incorporated oil Seed Association.

[61] Közzétéve a 2/1959. (KK. É. 2.) KKM sz. utasítás mellékleteként. Külkereskedelem Hatályos Jogszabályai, 1966, 313—319. old.

[62] „Ab határ... (az átadás helyének megjelölése a határon)" és „Leszállítva... (a rendeltetés helyének megjelölése az importáló országban)".

vizsgálni, hogy miként lehetne a jogegységesítést a belső jog érintetlen hagyása mellett csak a nemzetközi ügyletek vonatkozásában előmozdítani.

A vita eredményeként a Bizottság szükségesnek látta arra is felkérni az UNIDROIT-t, hogy abban az esetben, ha a tanulmány elkészítését elvállalja, a tanulmányban térjen ki

— annak vizsgálatára, hogy van-e lehetőség a váltóra és csekkre vonatkozó 1930. és 1931. évi Genfi Egyezmények szélesebb körű elfogadásának előmozdítására,

— arra, hogy milyen mód volna alkalmas a *Common Law* és a *Genfi* Egyezmények szerinti forgatható értékpapírok kölcsönös elismerésére és védelmére.

— a nemzetközi fizetésekkel kapcsolatos új típusú forgatható értékpapír létesítésének lehetőségére.

Az UNIDROIT jelentését és a Bizottság tagállamainak esetleges javaslatait a Bizottság a második ülésszakon fogja megvizsgálni és akkor fog dönteni arról, hogy e jogterületen a jog egységesítését, illetve összhangba hozatalát az említett módszerek melyike útján mozdítsa elő.

ad b) A kereskedelmi bankhitel ügyletek területével kapcsolatban a Bizottság eléggé szűkszavúan olyként döntött, hogy „a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara e tárgykörrel és azzal rokon más tárgykörökkel kapcsolatos érdeklődésére és végzett munkájára tekintettel" felkéri a Főtitkárt, „tudakolja meg, hogy a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara hajlandó volna-e a tárgykörre vonatkozó tanulmányt készíteni." A határozat szerint a Főtitkár más érdekelt szervekkel is folytasson konzultációt.

A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara „érdeklődése és végzett munkája" a Kamara által készített és közzétett két szabályzatra utal elsősorban. Ezek: „Az Okmányos Meghitelezésre vonatkozó Egységes Szokások és Gyakorlat"[62] és „A Beszedési Megbízásra vonatkozó Egységes Szabályok."[63] A legtöbb ország bankja elfogadta e két szabályzatot, az első helyen említett szabályzatot ma már világszerte elfogadottnak lehet tekinteni. Ugyancsak jelentős az akkreditívnyitásra vonatkozó típusformagyűjtemény.[64] Ez okmányok széles körű alkalmazása jó példa arra, hogy a nemzetközi kereskedelem jogának egységesítését nemcsak nemzetközi egyezmények és egységes törvények létesítése útján, az államok között létrejött megállapodás alapján lehet előmozdítani, de kötelező jelleggel nem bíró általános feltételek és típusszerződések alkotása útján is, ha ezek kielégítik a nemzetközi kereskedelem szükségleteit és a kereskedelemben részt vevő polgári jogi személyek kötelező jelleg hiányában is széles körben elfogadják azokat.

ad c) E témának a munkatervbe való felvételét az angol kiküldött javasolta. „A garanciák kérdése" — mondotta — „hosszúlejáratú hitelek esetén merül fel, ha nagyobb beruházások finanszírozását kérik és a fizetések biztosítékául váltó vagy akkreditív nem használható. A hitelező ilyen esetben egy harmadik fél kezességéhez vagy jótállásához ragaszkodik. Ez igen jelentős kérdés, mert a fejlődés a hitelen nyugszik, ami viszont a felajánlott biztosítéktól függ. Ezért a Bizottságnak, figyelembe véve a hajózálogjogra és jelzálogjogra vonatkozó Brüsszeli Egyezmény (1926.) rendelkezéseit, tanulmányoznia kell a biztosítékok problémáját a kereskedelmi kapcsolatokkal összefüggésben".[65]

A Bizottság megállapítása szerint e jogterületre vonatkozó jog egységesítésével illetve összhangba hozatalával ez ideig egyetlen szervezet sem foglalkozott. Felkérte ezért a Főtitkárt, hogy végezzen előzetes vizsgálatot e kérdésben azzal a céllal, hogy megfelelő időben tanulmányt terjeszthessen a Bizottság elé. A vizsgálat első feladata kétségtelenül annak megállapítása lesz, akadályozza-e a nemzetközi kereskedelem fejlődését vagy zavartalan folytatását a garanciára és biztosítékokra vonatkozó nemzeti jogok különbözősége és ha igen, úgy melyek azok az eltérések, amelyek kiküszöbölése az e területen fennálló akadályok megszüntetésére vezetne. Csak ezt követően tudja majd a Főtitkár megállapítani, hogy a Bizottság által igényelt tanulmány közelebbről mely kérdésekkel foglalkozzék és hogy a tanulmányt a Titkárság el tudja-e készíteni, vagy annak elkészítésére a jogterülettel kellően ismerős valamely szervezetet vagy szakértőt kell felkérni.

5. *Nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodás*

A nemzetközi választottbíráskodásra vonatkozó jog egységesítésével az utóbbi évtizedben a legkülönbözőbb szervezetek széles körben foglalkoztak. Ennek kétségtelen oka, hogy a nemzetközi kereskedelemben egyre kevesebb vitát terjesztenek a rendes bíróság elé, mely előtti eljárás majd minden országban évekig tart, hanem a döntést inkább a gyorsabb és a kereskedelmi szokásokat a rendes bíróságnál jobban figyelembe vevő választottbíróságra bízzák.

Az 1923. és 1927. évi Genfi Választottbírósági Egyezmények megkötését követő hosszabb szünet után az első Egyezmény, amely ezen a jogterületen létrejött, a Külföldi Választottbírósági Határozatok Elismeréséről és Végrehajtásáról szóló New Yorkban 1958. június 10-én kelt Egyezmény volt.[66] Az Egyezményt létrehozó konferencia egyben határozatot is hozott,[67] amelyben azt a kívánságát fejezte ki, hogy az Egyesült Nemzetek tegyen megfelelő lépéseket a választottbírói eljárás hatásosságának növelésére. E határozat, illetve az ennek alapján a Szociális és Gazdasági Tanács által hozott határozat[68] rendelkezéseivel összhangban az Európai és az Ázsiai és Távolkeleti Gazdasági Bizottságok foglalkoztak a választottbíráskodás kérdésével. Az Európai Gazdasági Bizottság munkájának eredményeképen 1961-ben létrejött az „Európai Egyezmény a Nemzetközi Kereskedelmi Választottbíráskodás-

63 Uniform Customs and Practice for Documentery Credits. A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara 222. sz. kiadványa (1963).

64 Uniform Rules for the Collection of Commercial Papers. Uaz/254. sz. kiadványa.

65 Standard Forms for the Opening of Documentary Credits. Uaz 159. sz. kiadványa.

66 A/CN. 9/SR. 8.

67 1962. évi 25. sz. törvényerejű rendelet.

68 United Nations publication, Sales No.: 58. V. 6.

ról"[69] és 1966. januárjában kibocsájtásra került a „Választottbíráskodási Szabályzat". Az Ázsiai és Távol-keleti Gazdasági Bizottság két szabályzatot készített és tett közzé 1966-ban: a Nemzetközi kereskedelmi Választottbíráskodásra vonatkozó Szabályzat-ot és a Békéltetési Eljárási Szabályzat-ot. Választottbíráskodási szabályzatot készített az Európai Tanács és az Amerikaközi Jogi Bizottság, az Amerikai Államok Szervezetének jogi testülete is. Külön egyezmény jött létre az államok és más államok természetes személyei közötti beruházási viták eldöntésére. Ezenkívül több más, kisebb jelentőségű egyezménytervezet is készült. A választottbíráskodás területe így egyike azoknak, amelyeken az utóbbi évek jogegységesítési törekvései során a legtöbb eredményes kezdeményezés született.

A Bizottság a nemzetközi választottbíráskodás területén két határozatot hozott. A Külföldi Választottbírósági Határozatok Elismeréséről és Végrehajtásáról szóló 1958. évi Egyezmény kapcsán úgy döntött, hogy felhívja a tagállamok figyelmét az Egyezmény létére és javasolja a csatlakozás megfontolását. A választottbírósági anyagi és eljárási szabályok vonatkozásában pedig felkérte a Főtitkárt, hogy az érdekelt szervekkel és szervezetekkel együttműködve készítsen a második ülésszakra előzetes tanulmányt azokról a lehetséges lépésekről, amelyek a jog egységesítését, illetve összhangba hozatalát e jogterületen előmozdíthatják, különös figyelemmel arra, hogy igen kívánatos volna a használatban levő különböző szövegek közötti különbségek kiküszöbölésére.

VI.

A nemzetközi kereskedelem joga ismeretének és fejlesztésének előmozdítása

A Bizottság feladatainak megállapítása során majd minden ország képviselője hangsúlyozta, hogy a meghatározott területek jogának egységesítése, illetve összhangba hozatala mellett a Bizottságnak általános jellegű feladatai is vannak. A felszólalók egyetértettek abban, hogy a Bizottságnak a következő általános jellegű feladatokat kell végeznie: *1.* a nemzetközi kereskedelem jogára vonatkozó nyilvántartás készítése és terjesztése; *2.* oktatás és segítségnyújtás a nemzetközi kereskedelem jogának területén.

1. Nyilvántartás

Már a munkatervre vonatkozó írásbeli észrevételek jelentős része, majd az ülés során a felszólalók majd mindegyike hangsúlyozta annak szükségességét, hogy a Titkárság fektessen fel egy nyilvántartást a nemzetközi kereskedelem joga területén eddig elért eredményekről, a folyamatban levő munkákról, az egységesítés előmozdításához szükséges joganyagról és gyűjtse is össze ezeket. Az alapot ehhez a javaslathoz a Bizottságot létrehozó közgyűlési határozat II. 8. pontjának korábban is már idézett e) alpontja adta, amely szerint a jogegységesítés előmozdításának egyik módja lehet az, hogy a Bizottság összegyűjti és terjeszti a nemzetközi kereskedelem jogának területéhez tartozó, az eseti jogot is felölelő nemzeti jogalkotásra és a modern jogfejlődésre vonatkozó információt. Az ezzel kapcsolatos írásbeli javaslatok olyan, maximalistának nevezhető, javaslatokat is tartalmaztak, hogy a Bizottság állítson fel egy központi könyvtárat, amely kívánságra bármely ország jogának vonatkozó kivonatát megküldi az erre igényt tartó egyetemeknek, tudományos központoknak és jogi szerveknek,[71] vagy egy másik javaslat, amely szerint a Bizottság által az új jogszabályokról adandó információ mindenkor tartalmazza a megküldött joganyag elemzését és összehasonlítást a régi és új jogszabályok között.

Többen javasolták, hogy a Bizottság a nemzetközi kereskedelem jogának információs, vagy dokumentációs központja legyen, amelyik nyilvántartja a jog e területén működő nemzetközi szervezeteket, ezek tevékenységét, gyűjti és ismerteti a már elkészült és az előkészületben levő nemzetközi egyezményeket és tervezeteket. E tevékenység hasznosságát pl. Anglia képviselője azzal indokolta, hogy az erre vonatkozó információ ráirányítja a kormányok figyelmét a jog egységesítésének és összhangba hozatalának szükségességére, könnyű hivatkozási alapot szolgáltat az eddig elért eredmények tekintetében és ezzel megkönnyíti a nemzeti szervezetek munkáját; megakadályozza felesleges kutatómunka végzését és azonos célok kitűzését; megkönnyíti az érdekelt szervek részére annak megállapítását, hogy mely területen van szükség jogegységesítésre; végül segítené minden ország jogászát abban, hogy a nemzetközi kereskedelem jogának fejlesztését állandó nemzetközi tevékenységnek tekintsék és ezért abból állandó elveket szűrjenek le.[73]

A dokumentációs központ létesítésének gondolatát az ülésszak során is Anglia képviselője szorgalmazta a legjobban. A 16. ülésen formális írásbeli javaslatot is terjesztett elő,[74] amit a Bizottság kisebb módosításokkal a jelentésbe ajánlásként való felvétel céljából fogadott el.[75] Végleges határozatot a Bizottság e kérdésben nem tudott hozni, mert a dokumentumok gyűjtése, de különösen azok több nyelvre való lefordítása és az összegyűjtött anyag közzététele olyan komoly pénzügyi terhet jelent, amit csak a Közgyűlés vállalhat. A nyilvántartás felfektetése és az összegyűjtött anyag kiadása ezek szerint attól függ, hogy az 1968. év végén összeülő közgyűlés a szükséges összeget megszavazza-e.

Az elfogadott ajánlás szerint két nyilvántartást kell felfektetni: az egyik a szervezetek, a másik a szövegek nyilvántartása lenne.

A *szervezetek nyilvántartása* azokat az ENSZ szerveket, kormányközi és az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsában tanácskozási joggal rendelkező egyéb nemzetközi szervezeteket ölelné fel, amelyek a nyilvántartás által érintett, a következő bekezdésben felsorolt jogi területeken a nemzetközi kereskedelem jogának egységesítése, illetve összehangolása érdekében tevékenykednek. A nyilvántartás a szervezetek felsorolása

69 708 (XXVII).

70 1964. évi 8. sz. törvényerejű rendelet.
71 A/CN. 9/4 51. o.
72 Ibid. 53. o.

73 A/CN. 9/SR. 3.
74 A/CN. 9./L. 5.
75 General Assembly Official records: Twenty-third session, Supplement N. 16 (A/7216), 60. cikk.

mellett az egyes szervezetek által a szóban forgó területen végzett és folyamatba tett munkák összefoglalását is tartalmazná.

A *szövegek nyilvántartása* az ingók adásvételére vonatkozó jog, a kereskedelmi típus-feltételek, a választottbíráskodási jog, a forgatható értékpapírok, valamint az okmányos meghitelezés és a beszedési megbízás tárgyában létrejött nemzetközi megállapodások, minta- és egységes törvények, nemkülönben írásbeli formában létrejött többoldalú jellegű szokványok és szokások teljes szövegét, továbbá az írásbeli formában közzétett hasonló tárgyú és jellegű tervezetek rövid ismertetését tartalmazná. A Bizottság álláspontja szerint mindezeket angol, francia, spanyol és orosz nyelven kell közzétenni és a közzétett anyagnak tartalmaznia kell az aláírások, ratifikálások, csatlakozások felsorolását, az egyezmények hatálybalépésének napját, a fenntartásokat stb. is.

Ugyanennek az ajánlásnak a keretében a Bizottság a nyilvántartandó szövegekre vonatkozóan megjelent könyveket, tanulmányokat és szövegmagyarázatokat feltüntető bibliográfia kiadását is szükségesnek találta. Felkérte ezért a Főtitkárt, tudakozódjék, hogy az ENSZ tagállamainak területén működő egy vagy több egyetem, kutató- vagy hasonló intézet hajlandó volna-e ezt a feladatot elvégezni.

2. Oktatás és segítségnyújtás

Az amerikai államok javaslatára[76] a Bizottság határozatot hozott a nemzetközi kereskedelem joga területén történő oktatásról és segítségnyújtásról. A határozat, hivatkozva a nemzetközi joggal kapcsolatban hozott hasonló tárgyú közgyűlési határozatra,[77] a Bizottság azon álláspontjának ad kifejezést, hogy a Bizottságnak szoros kapcsolatot kell létesítenie és együtt kell működnie mindazokkal a szervekkel és szervezetekkel, amelyek a nemzetközi kereskedelem joga területén történő segítségnyújtással és kutatással foglalkoznak, vagy ilyen irányú feladataik vannak. Felkérte ezért a Bizottság a Főtitkárt, hogy terjesszen ilyen kapcsolatok létesítésének lehetőségéről jelentést a második ülésszak elé.

„Ez a történet vége, vagy inkább az ENSZ egy új programjának a kezdete" írja *Ustor Endre* a Bizottság megalakítását ismertető, korábban már hivatkozott tanulmányának befejező részében. Ez az új program, amit akkor a Bizottságot létrehozó közgyűlési határozat csak elvekben, általánosságban határozott meg, most, az első ülésszak befejeztével, testet öltött. A munkaprogram, amit a Bizottság megállapított, nem szerény: a nemzetközi kereskedelem jogának számos területét öleli fel, köztük nem egy olyant, amelyeken az egységesítési törekvéseknek semmilyen, vagy csak igen csekély eredménye volt. De a kiválasztott területek mindegyike olyan, amelyen a nemzeti jogok eltérősége nap mint nap az üzletemberek és jogászok tíz- és százezreinek okoz gondot, nehézséget, amely területeken ezért az eltérő jogok egységesítése vagy legalább összhangba hozatala nagyban hozzájárulna a nemzetközi kereskedelem megkönnyítéséhez.

A Bizottság előtt álló út nem könnyű. A jogrendszerek eltéréseiből adódó gondolkozásbeli különbségek akkor is nehézzé teszik egy közös nyelv, egy minden országot kielégítő egységes szabály megalkotását, ha elfogadásra talál az az álláspont, hogy a nemzetközi kereskedelem jogát nem nemzeti, hanem nemzetközi szinten kell megállapítani, függetlenül az országokon belüli ügyletekre vonatkozó nemzeti jogoktól. A nemzetközi kereskedelem gyakorlata mind jobban követeli ennek a közös nyelvnek a megtalálását, a jogok eltéréseiből adódó nehézségek megszüntetését. A legközelebbi évek meg fogják mutatni, hogy a Bizottság meg tudja-e oldani ezt a feladatát, élni tud-e a feladatokból adódó lehetőségekkel. A várakozást, ami ezt a munkát megelőzi, legjobban az a mondat tükrözi vissza, amivel az ENSZ főtitkárhelyettes-jogtanácsosa az első ülésszakot megnyitotta: „Én ezt úgy tekintem, mint az Egyesült Nemzetek egy történelmi jellegű eseményét".

Katona Péter

76 A/CN. 9/L. 4.

77 A Közgyűlés XX. ülésszakán 2099 (XX) szám alatt az Egyesült Nemzeteknek a nemzetközi jog tanítása, tanulmányozása, terjesztése és fokozottabb megbecsülése terén nyújtandó segítség-programról hozott határozatával Tanácsadó Bizottságot állított fel a program végrehajtására. Az időközi eredményekkel és a további feladatokkal mind a XXI, mind a XXII. közgyűlés foglalkozott. Az előbbi 2204 (XXI), az utóbbi 2313 (XXII) szám alatt hozott e tárgyban határozatot.

JOGIRODALOM

Névai László—Szilbereky Jenő:

Polgári eljárásjog

Az új polgári eljárásjogi egyetemi tankönyv megjelenése nemcsak az egyetemi oktatás és a jogásznevelés szempontjából jelentős, hanem a jogirodalomnak olyan eseménye, amely a jogtudomány elméleti művelőinek és a jogalkalmazás gyakorlati szakembereinek figyelmére is méltán tarthat számot. Külön értékelést kíván az a körülmény, hogy a tankönyv kiadását rövid idővel, mintegy háromnegyed évvel megelőzően jelent meg „A polgári perrendtartás magyarázata" címmel eljárásjogi irodalmunknak reprezentatív alkotásaként a régóta várt kommentár. Ez a mű elsősorban a gyakorlati jogalkalmazás szükségleteit és jogos igényeit szem előtt tartva, korszerűen és magas színvonalon dolgozta fel a jogtudománynak és a bírósági gyakorlatnak a polgári peres eljárás terén elért gazdag eredményeit. Ezért az egyetemi tanulmányaikat folytató és vizsgára készülő diákokon kívül az elméleti és a gyakorlati jogászok is fokozott érdeklődéssel fogadták a tankönyv megjelenését, azt kutatva, hogy a kommentár után, illetve amellett a tankönyv tud-e a szá-

mukra is újat, többet nyújtani. E kérdés különösen indokolt azért, mert a tankönyv szerzői azonosak a kommentár szerkesztőivel, akik egyúttal a kommentár igen jelentős részének megírását is végezték.

Az elmélet művelői és a gyakorlati szakemberek érdeklődésének szubjektív motívumai és szempontjai egy tankönyv értékelésénél — természetesen — nem elsődlegesen fontosak. Mivel azonban a Jogtudományi Közlöny olvasóinak túlnyomó többsége mégis nem egyetemi hallgatókból, hanem az elméleti és gyakorlati jogéletben dolgozókból áll, talán megbocsátható a recenzornak, ha különös figyelmet fordít a lap olvasóit elsősorban érdeklő szempontokra, természetesen soha nem tévesztvén szem elől a tankönyv fő feladatát sem.

Egyet kell ezért érteni a szerzőkkel, amikor az előszóban kifejtik: „A tankönyv elsődlegesen a jogi felsőoktatás céljait szolgálja; arra törekszik, hogy betöltse a korszerű ismeretközlés és a szocialista jogásznevelés feladatát. Ésszerű egyensúlyt kíván megvalósítani a szocialista polgári eljárás elméleti alapjainak és jogalkalmazási tapasztalatainak bemutatásában. Mindez megszabta az anyagfeldolgozás módszerét, az alapvetően irányadó didaktikai szempontok mellett és azokon belül — a szocialista jogászképzés céljának megfelelően — a tudományos és gyakorlati követelmények figyelembevételét. Ez utóbbi egyben talán fokozza a könyv használhatóságát a gyakorlatban dolgozó jogászok számára is." (5. old.)

Éppen a tankönyvnek ezt az elsődleges, didaktikai feladatát szem előtt tartva, ugyancsak helyeselni kell a szerzőknek az előszóban a a módszer, a tankönyv szerkezeti felépítése és tartalmi keretei tekintetében kifejtett álláspontját is. Ugyanis „az egyetemi hallgatók jogászi látókörének szélesítése, elemző készségük fejlesztése céljából" valóban hasznos az összehasonlító módszer viszonylag nagyobb mértékben történő alkalmazása. E téren helyes az a célkitűzés is, hogy főként a szocialista országok jogalkotási tapasztalataira és e körben is elsősorban az utóbbi évek új szocialista polgári perrendtartásaira kell figyelemmel lenni, de esetenként indokolt lehet más országok eljárásjogi megoldásainak vizsgálata és bíráló elemzése is. Didaktikai szempontból szinte szükségszerű, hogy „a tankönyv szerkezetileg lényegében követi a polgári eljárásjog egyetemi programjának rendszerét", de ahol ez az ismeretközlés eredményessége érdekében indokoltnak mutatkozik, helyes lehet a rendszerezésben való eltérés is. A tartalom kereteit illetően az előszó is kiemeli, hogy: „a könyv feldolgozza a peres, nemperes és bíróságon kívüli polgári eljárások teljes hatályos joganyagát, ideértve a választott bíráskodás és a gazdasági döntőbíráskodás kérdéseit is." (5—6. old.)

Ha helyesek a szerzőknek ezek az elgondolásai, célkitűzései, aminthogy véleményem szerint azok, akkor azt kell megvizsgálni, hogy művük megírásánál mennyire sikerült megvalósítaniok helyes elgondolásaikat a mű szerkezeti felépítése, tartalmi kereteinek meghatározása és e keretek tartalommal megtöltése, az anyag feldolgozásának módszerei tekintetében, s hogy ehhez képest a tankönyv mennyire alkalmas oktatási főfeladatát teljesíteni, s emellett tudományos, valamint gyakorlati céljait is eredményesen szolgálni.

A könyv ismertetésénél és értékelésénél alapvetően abból indultam ki, hogy a szerzők által maguk elé tűzött célok magas mércéjéhez indokolt mérni művüket. E vizsgálódásnál azonban azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ezt a tankönyvet — a már említett és lényegesen más célt szolgáló kommentáron kívül — megelőzte az 1959-ben kiadott, ugyancsak részletes korábbi egyetemi tankönyv, majd az ezt követő időközi jogalkotások és gyakorlati jogfejlődés eredményeit is figyelembe véve, a polgári eljárásjog egész anyagát alapvetően újból feldolgozó, 1965-ben megjelent egyetemi jegyzet is. Ezt az egyetemi jegyzetet is az új tankönyv szerzői írtak, míg a korábbi tankönyv egyik szerkesztője és több igen lényeges fejezetének megírója is Névai László volt, Szilbereky Jenő pedig egyik lektoraként működött közre. A tananyag korábbi feldolgozásai, valamint oktatása során szerzett tapasztalatok, valamint a korábbi művek lektori és egyéb bírálata során tett észrevételek hasznosítása kétségtelenül jelentős segítséget nyújthatott az új tankönyv jól átgondolt, zárt, egységes szerkezetének kialakítá sához, a tananyagnak az ismeretközlés eredményességét kiválóan elősegítő, könnyen áttekinthető tagolásához és a mű világos, egyszerű stílusának kiforrásához. De a tananyag korábbi feldolgozásai abból a szempontból is jelentősek, hogy az azok eredményeként létrejött művekhez is indokolt hozzámérni a legújabb feldolgozás során alkotott tankönyvet, mert az értékelésnél az sem közömbös, hogy vajon az új eléri-e, vagy meghaladja-e, s ha igen, milyen mértékben és miben haladja túl a régit.

A tankönyv szerkezeti felépítésének tömör és találó jellemzéséül, de egyúttal tartalmának ismertetéseként is a legcélszerűbb idézni magából a könyvből:

„E tankönyv a polgári eljárásjog anyagát Általános és Különös részre tagolja. Az Általános rész az elméleti alapkérdéseket, a történeti fejlődést és lényegileg az eljárás egészét érintő szabályokat világítja meg. A Különös rész végigvezet az általános szabályozás szerinti polgári peres eljárás menetén megindulásától befejezéséig, és bemutatja az ettől eltérően szabályozott polgári peres eljárások különféle fajait, valamint a nem peres eljárásokat, végül pedig tantervi okokból — a polgári eljárásjog egyetemi programjához képest — néhány polgári vonatkozású nem bírósági eljárást."

Kissé részletesebben a következő az anyag felépítése: „Az Általános részben mindenekelőtt az alapfogalmak (polgári eljárás, polgári eljárásjog, feladatok, jogrendszerbeli elhelyezkedés) nyernek kifejtést (I. fejezet); ezt követi a polgári eljárásjog forrásainak és rendszerének ismertetése (II. fejezet), majd polgári eljárásjogunk fejlődésének bemutatása (III. fejezet). A tankönyv IV. fejezete feltárja a magyar polgári eljárás alapelveit. Ezután kerül ismertetésre a bírósági joghatóság, hatáskör és illetékesség (V. fejezet), majd a felekre és más perbeli személyekre (VI. fejezet), az ügyész eljárási szerepére (VII. fejezet), valamint a képviseletre (VIII. fe-

jezet) vonatkozó szabályozás. Az eljárási cselekmény (IX. fejezet) és a perköltség (X. fejezet) kérdéseinek kifejtésével végződik az Általános rész." (22. old.)

„A Különös rész elején a keresetre és a keresetlevélre (XI. fejezet), majd pedig a tárgyalás előkészítésére (XII. fejezet) vonatkozó szabályok ismertetése foglal helyet. Ezt követi a tárgyalás és a bizonyítás szabályainak bemutatása (XIII—XIV. fejezetek), majd a bírósági határozatok ismertetése (XV. fejezet). A perorvoslatokkal a XVI. fejezet, a törvényességi óvással pedig a XVII. fejezet foglalkozik. Ezután kerül sorra a különleges peres eljárásokra (XVIII. fejezet), a felülvizsgálati peres eljárásokra (XIX. fejezet), a nemperes eljárásokra (XX. fejezet) és a bírósági végrehajtásra (XXI. fejezet) vonatkozó szabályozás. A XXII—XXIII. fejezetek a polgári eljárásjog tananyagához kapcsolódva ismertetik a választott bíráskodás és a gazdasági döntőbíráskodás kérdéseit." (22 old.)

A tankönyv szerkezetét és tartalmi kereteit egybevetve az 1965. évi jegyzettel, megállapítható, hogy az Általános rész tagolásában és tartalmának megszabásában nincs eltérés. A Különös rész tagolásában sor került a tartalmi kereteket lényegében nem érintő néhány rendszerezési változtatásra, melynek eredményeként e részben a fejezetek száma kettővel (tizenötről tizenháromra) csökkent. Nevezetesen a jegyzetben külön fejezet szólt a keresetről és külön fejezet a keresetlevélről, a tankönyv mindkét témakört egy fejezetben tárgyalja. A tankönyv „különleges peres eljárások" cím alatt egy fejezetben dolgozza fel a személyi állapottal kapcsolatos pereket, valamint az államigazgatási pereket és a szocialista szervezetek egymás közti pereit, a jegyzetben az említett peres eljárásokat két külön fejezet ismertette. A jegyzet a munkaügyi vitákban való bírósági eljárást a „különleges peres eljárások"-ról szóló fejezet keretében, míg a társadalmi bíráskodást önálló fejezetben tárgyalta, a tankönyv e két témakört „felülvizsgálati peres eljárások" közös megjelölést használva főcímként, egy fejezetben foglalta össze. E szerkezeti változtatások elvileg jobban megalapozottá és áttekinthetőbbé tették a tárgyalt joganyag tagolását.

Sokkal szembetűnőbb eltérés, de ez igen lényeges tartalmi többlet is a tankönyv javára, hogy — eltérően a jegyzettől — a tankönyv végén nagyon jól szerkesztett részletes jogszabálymutató, a jogalkalmazási gyakorlat mutatója és tárgymutató van. E mutatók jelentős mértékben megkönnyítik és meggyorsítják a könyv gazdag és bonyolult anyagában való eligazodást. Ez a tanulásnál is nagy segítség, de a gyakorlati jogászok számára is különösen hasznos.

Az új tankönyv szerkezeti felépítése a korábbi (1959. évi) tankönyv tagolásától számottevőbb mértékben eltér, mint a jegyzettől, de tartalmi kereteik nagyben-egészében megegyeznek. Nyilvánvalóan a lényeget nem érintő eltérés, hogy a régebbi tankönyv nem oszlott Általános részre és Különös részre, vagy hogy egy fejezet — az I. fejezet — tartalmazta a régebbi tankönyvben azt, amit most két fejezet — az I. és II. fejezet — tárgyal. Viszont már lényegesebb szerkezeti eltérés volt a perorvoslatok tárgyalásánál: a régebbi tankönyv külön fejezetet szentelt a perorvoslatok általános jellemzésének, majd külön-külön fejezetben foglalkozott a fellebbezéssel, a perújítással és a perorvoslatként tárgyalt törvényességi óvással. Ezzel szemben az új tankönyv a perorvoslatokról szóló fejezetben — tehát egy fejezeten belül — a perorvoslatok általános jellemzésén kívül ismerteti a fellebbezésre és a perújításra vonatkozó jogi szabályozást is, viszont a törvényességi óvást, mivel azt nem tekinti perorvoslatnak, külön fejezetben tárgyalja. (A törvényességi óvás perorvoslati jellegének kérdésére az alábbiakban visszatérek.) A régebbi tankönyv is el volt látva részletes, jól szerkesztett mutatókkal.

A tankönyv tartalmi kereteit a régebbi tankönyv tartalmával egybe vetve nem kerülheti el a figyelmet, hogy a régebbi tankönyv az I. fejezetében külön-külön §-ban foglalkozott a szocialista polgári eljárásjog tudományával és a burzsoá polgári eljárástudomány jellemzésével. Az új tankönyv e témák megtárgyalására nem tér ki. Ez annál is inkább sajnálatos, mert időközben több szocialista ország is új eljárásjogi szabályokat —így a Szovjetunió, a Lengyel Népköztársaság, a Csehszlovák Szocialista köztársaság új polgári eljárásjogi kódexet, a Német Demokratikus Köztársaság és Jugoszlávia pedig számottevő módosításokat megvalósító novellákat — alkotott, jelentősen fejlődtek, változtak a bírósági gyakorlat irányvonalai is, részben ezeknek is a termékenyítő hatására külföldön is, de különösen hazánkban is az eljárásjog irodalma jelentős elméleti művekkel gazdagodott. Ezek ismertetését és általános értékelését nem volt indokolt mellőzni. Igaz ugyan, hogy minden fejezet végén ajánlott irodalomként a szerzők felhívják az egyetemi hallgatók, illetve az olvasók figyelmét a tárgyalt téma szempontjából érdekes, jelentős művekre. A szerzők nevének és a mű címének megjelölése azonban korántsem pótolhatja a fejlődés irányvonalát is feltáró, elemző és értékelő ismertetést. A tankönyv 85—87. oldalán foglalkozik a polgári eljárásjogunk további fejlődése során megvalósítandó feladatokkal. Csak helyeselni lehet a fejlődés perspektíváinak megmutatását. De ezzel kapcsolatban is rá kell mutatni, hogy a kodifikáció, a gyakorlat és jogtudomány terén elért eredmények összehasonlító módszerrel való átfogó bemutatása és általánosító jellegű értékelése nélkül nem eléggé konkrétan megalapozott és így nem is elég meggyőző a perspektivikus feladatok felvázolása.

A tankönyv megállapítása szerint, a polgári eljárásjog tananyagának már ismertetett tagolása „nagyjában összhangban van magának" a Pp-nek a szerkezetével, s „attól csupán annyiban tér el, hogy — a dolog természete folytán — elméleti és történeti, valamint a Pp szabályozási körén kívül eső tételes eljárásjogi kérdésekkel is foglalkozik. Az Általános rész szerepét a Pp-ben az „Általános rendelkezések" című első rész tölti be, mely az általánosan irányadó elveket és — a Pp Általános indokolásának szavaival — „az eljárásjog ún. statikus szabályait tartalmazza". Ezután következnek a Pp-ben a peres ügy mozgásának szabályai." (22. old.)

Ennél találóbban és tömörebben aligha lehetne jellemezni a tankönyv szerkezeti felépítésének a Pp szerkezetéhez való viszonyát. Ez a „nagyjából" meglevő „összhang" azonban számos eltérés mellett áll fenn.

Így, amint már szó volt róla, a tankönyv két részre tagolódik, viszont a Pp öt részre. A Pp első része és a tankönyv Általános része túlnyomó részt azonos tételesjogi anyagot dolgoz fel, bár a tankönyv Általános része I—III. fejezetében olyan témákkal is foglalkozik, amelyekről a törvény érthetően nem szól, mert azok jogi szabályozást nem kívánnak, viszont tudományos igényű feldolgozás elméleti megalapozásához és az eredményes ismeretközlés érdekében didaktikai szempontból nélkülözhetetlenül szükségesek. A tankönyv Különös része mindazt magába foglalja, amit a Pp második, harmadik, negyedik és ötödik része szabályoz, de mindezen felül számos olyan eljárásjogi témát is feldolgoz, amelyek nem a Pp-ben vannak szabályozva. Így az államigazgatási perekre és a szocialista szervezetek egymás közti pereire vonatkozó különleges szabályokat, a „felülvizsgálati peres eljárások" címmel külön fejezetben tárgyalt társadalmi bíráskodást és munkaügyi peres eljárást, a nem peres eljárásokat, a bírósági végrehajtást, a választottbíráskodást és a gazdasági döntőbíráskodást.

A tankönyv V. fejezete egybe foglalja a Pp II. és III. fejezetét, sőt a joghatóságról is itt, e fejezetben szól; viszont — a törvénytől eltérően — külön fejezetet szentel az ügyész polgári perbeli szerepének, illetve az erre vonatkozó szétszórt eljárásjogi szabályok összefüggő ismertetésének; az eljárási cselekmény fogalmából kiindulva — címül is ezt használva — tárgyalja a Pp VII. fejezetében foglaltakat; a fejezetek törvényi sorrendjét felcserélve, de logikusan, ezt követően foglalkozik a perköltséggel; a tankönyv — a téma fontosságának megfelelően — külön fejezetben dolgozza fel a tárgyalás előkészítésével kapcsolatos jogszabályanyagot.

Az ismertetett jogszabályanyag összefüggéseinek világosabbá tétele érdekében a szerzők nemcsak egyes törvényi fejezetek egybevonásában, nemcsak egyes fejezetek sorrendjének vagy címének megváltoztatásában, sőt nem is csupán egy-két összetartozó témakör külön fejezetbe kiemelt összefoglaló feldolgozásában megmutatkozó szerkezeti változtatásokat hajtottak végre az anyag csoportosításánál. Hasonló didaktikai szempontok indokolják pl. azt is, hogy a tankönyv a tárgyalásról szóló fejezetben foglalkozik az eljárás szüneteléséval együtt az eljárás félbeszakadásával is, holott az utóbbi jogintézményt a Pp 111—112. §-a az „egyéb általános szabályok"-ról szóló VII. fejezetében szabályozza. Az intézmények rendeltetésének hasonlóságában felismerhető összefüggés teszi értnetővé, hogy a tankönyv az ideiglenes intézkedést a bírósági határozatokról szóló fejezetben az előzetes végrehajthatósággal együtt tárgyalja, holott a Pp a tárgyalásról szóló fejezetben rendelkezik az ideiglenes intézkedésről. Ugyancsak hasonló összefüggés indokolja, hogy bár a törvény a tárgyalásról szóló fejezetben szabályozza a keresetváltoztatást és a viszontkeresetet, a tankönyv a keresetről és a keresetlevélről szóló fejezetében foglalkozik e témákkal is. A könnyebb áttekintést és az összefüggések jobb megértését szolgáló szerkezeti változtatásként értékelhető az is, hogy a tankönyv a bírósági határozatokról szóló fejezetében tárgyalja a perbeli egyezséget, holott a Pp a tárgyalási fejezetében szabályozza, s hogy a törvényben a különleges eljárásokról szóló negyedik részben önálló fejezetben szabályozott fizetési meghagyásos eljárást a tankönyv a nemperes eljárásokról szóló fejezete keretében, annak egyik §-aként ismerteti.

A tankönyv szerkezeti felépítésének és anyagcsoportosításának a Pp szerkezetével történt egybevetése túlnyomórészt választ ad arra a kérdésre is, hogy a tankönyv tagolása mennyiben hasonlít a Kommentár szerkezetéhez, és mennyiben tér el attól. A Kommentár szerkezete ugyanis, minthogy anyaga a Pp egyes §-aihoz fűzött magyarázatokból, az azok alkalmazására vonatkozó gyakorlat ismertetéséből tevődik össze, szükségszerűen a törvény szerkezetéhez kötött, attól el nem térhet. Amennyiben tehát a tankönyv tagolása különbözik a Pp szerkezetétől, annyiban eltér a Kommentárétól is. A Pp jogszabályanyagát ismertető részeiben egyébként mindkét mű szerkezeti felépítése hasonló. A feldolgozott jogterület tartalmi keretei sem esnek azonban egybe: a Kommentár ugyanis — a fizetési meghagyásos eljárástól eltekintve — a többi nemperes eljárással és a bírósági végrehajtással nem foglalkozik, úgyszintén a gazdasági döntőbíráskodáskodással sem. Vagyis a tankönyv a polgári eljárásjog egész területét átfogja, míg a Kommentár — „A polgári perrendtartás magyarázata" címének megfelelően — lényegében a Pp-ben szabályozott eljárások és ezeken kívül még néhány egyéb jogszabályban szabályozott különleges peres eljárás feldolgozását tartalmazza. Tehát lényegesen szélesebb tartalmi keretei miatt is hasznos a tankönyv gyakorlati jogászok számára is: a Kommentár mellett, mintegy annak kiegészítéseként is a tankönyv számos, a Kommentárban nem tárgyalt polgári eljárásjogi kérdésben ad eligazítást. Még fontosabb előnye a tankönyvnek, amiben többet nyújt a kommentárnál, a gyakorlati szakembereknek is, hogy mélyebb és következetesen egységes szemléletű elméleti megalapozottságával, valamint a lényeges összefüggéseket világosan feltáró rendszerezésével igen hatékonyan elősegíti a polgári eljárásjogi intézmények, jogszabályi rendelkezések minél teljesebb tartalmának helyes megismerését.

Bár a szerkezeti felépítés vizsgálatánál nyomban szembetűnik, de nem kizárólag, sőt nem is elsősorban szerkezeti, tagolási vagy anyagcsoportosítási kérdés, hogy a tankönyv a törvényességi óvás intézményét nem a perorvoslatokról szóló fejezetben, hanem külön önálló fejezetben tárgyalja. A szerkezeti különválasztásnak oka és alapja ugyanis az, hogy a tankönyv álláspontja szerint, noha a 394. oldalon zárójelben megemlíti, hogy a jogerős bírói határozatokkal szemben használható perorvoslatok csoportjába szokták sorolni a törvényességi óvást is, az mégsem „tekinthető tulajdonképpen perorvoslatnak, hanem eljárásjogunk sajátos orvoslati eszköze". Ezt az ál-

láspontot a tankönyv a 424—429. oldalain részletesen kifejti és különböző érvekkel indokolja.

Ezeknek az érveknek ismertetése, elemzése és értékelése meghaladja egy recenzió megengedhető kereteit, ezért ezt kénytelen vagyok mellőzni. Ezzel kapcsolatban azonban hangsúlyozom, hogy a vitába bocsátkozás mellőzése ez alkalommal nem jelent egyetértést.

Nem mulaszthatom el azonban annak kiemelését, hogy bár a szerzőknek szóban forgó fejtegetése tiszteletre méltó tudományos álláspont, amelyet — a korábbi tankönyv álláspontjától eltérve — már az 1965. évi egyetemi jegyzetben kifejtettek, de az a szocialista eljárástudományban nem általánosan elfogadott. Még lényegesebbnek tartom azonban annak hangsúlyozását, hogy ez az álláspont eltér a Pp szabályozásában, rendszerében félreérthetetlen világossággal kifejezésre jutó felfogástól, s más szocialista országok jogalkotásában sem érvényesült eddig. A Pp felfogása kitűnik abból, hogy a „Perorvoslatok" címet viselő „Harmadik rész"-ében a XII. fejezetben a fellebbezést, XIII. fejezetként a perújítást és XIV. fejezetként a törvényességi óvást szabályozza, tehát a törvény álláspontja szerint a törvényességi óvás is egyértelműen perorvoslat. A mi törvényünknek ez az álláspontja egyáltalán nem egyedülálló a szocialista országok eljárásjogi törvényhozásában, hiszen még a legutóbbi évtizedben alkotott, tehát éppen a legújabb, legmodernebb szocialista polgári eljárásjogi kódexek szabályozása is ugyanezt a felfogást tükrözi.

Nevezetesen a Szovjetunió és a Szövetségi Köztársaságok Polgári Eljárása Alapjairól elfogadott 1961 december 8-i törvény a IV. részében, amelynek címe „Eljárás a fellebbezési és felügyeleti bíróságokon", a 44—48. cikkben az ítélet és végzés elleni fellebbezést, majd 49—52. cikkében „A jogerőre emelkedett ítélet, végzés és határozat felülvizsgálása bírósági felügyeleti eljárásban" cím alatt a törvényességi óvást, végül 53. cikkében „A jogerőre emelkedett ítélet, végzés és határozat felülvizsgálása újonnan feltárult körülmények folytán" cím alatt a perújítást szabályozza. Az Alapok felfogásának megfelelően az OSZFSZK 1964. június 11-i Polgári Eljárásjogi Törvénykönyve III. részében a „Fellebbviteli eljárást", míg a IV. részében „Jogerős ítéletek, végzések és határozatok felülvizsgálata" főcímmel a 36. fejezetben „Eljárás a felügyeleti bíróság előtt" cím alatt a törvényességi óvást, míg a 37. fejezetben „Jogerős ítéletek, végzések és határozatok felülvizsgálata új körülmények alapján" cím alatt a perújítást szabályozza Az említett két törvény egybevetése alapján a szovjet jog álláspontja abban ismerhető fel, hogy a fellebbvitelt, a törvényességi óvást és a perújítást egyaránt jogorvoslati jellegű intézményeknek tekinti, amelyek között rendszerezési szempontból aszerint helyes különbséget tenni, hogy a jogorvoslat még nem jogerős, vagy már jogerős határozat ellen irányul. E felfogás tehát azon a hagyományos megkülönböztetésen alapul, hogy a perorvoslatok rendes (fellebbviteli) és rendkívüli perorvoslatokra osztha-tók.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság 1963. december 4-i Polgári Bírósági Rendtartás törvényének negyedik része a „Perorvoslatok" főcím alatt négy fejezetre tagolódik. Ezek sorrendje és címe: 1. Fellebbezés; 2. Perújítás; 3. Perorvoslat a törvényesség érdekében; 4. Egyéb szervek határozatainak felülvizsgálata. A törvényhozó álláspontja a törvényességi óvás jellege, jogi természete tekintetében nemcsak a szerkezeti tagolásban és a rendelkezések közös cím alatt elhelyezésében, hanem a jogintézmény elnevezésében is félreérthetetlenül kifejezésre jut.

Hasonló elvi alapon áll az 1957. január 23-án kihirdetett, majd 1961-ben módosított jugoszláv polgári eljárásjogi kódex is. Ez huszonnegyedik fejezetében „rendes perorvoslatok" címmel szabályozza: 1. az ítélet elleni fellebbezést; 2. a végzés elleni fellebbezést; 3. a felülvizsgálatot (a másodfokú bíróság ítélete ellen használható további fellebbviteli perorvoslatot). A törvény huszonötödik fejezete viszont „rendkívüli perorvoslatok" címmel: 1. a perújítást és 2. „perorvoslat a törvényesség érdekében" elnevezéssel a törvényességi óvást szabályozza. Ez a szabályozás már azért is figyelemre méltó, mert kétfokú fellebbvitel megengedése mellett teszi lehetővé kizárólag ügyészi kezdeményezésre a „perorvoslatot a törvényesség érdekében". E szabályozásnál tehát szóba sem kerülhet, hogy a törvényességi óvás a másodfokú határozat elleni további fellebbviteli perorvoslat pótlását célozza, hiszen e perorvoslat az ügyészi törvényességi felügyelet sajátos eszköze a törvényesség érvényre juttatása céljából. Mégis a törvény elismeri perorvoslati jellegét.

Az 1964. november 17-i lengyel polgári eljárási törvény a perorvoslat kifejezést sem címként, sem egyébként nem használja ugyan, de a peres eljárásról szóló címének keretében egymást követően külön-külön alcím tartalmazza a fellebbezés, a perújítás és a törvényességi óvás szabályait. A szabályozás ilyen rendszeréből, ha a törvényességi óvás perorvoslat jellegének elismerésére nem is lehet következtetni, de annak tagadására sem.

A másik rendkívüli perorvoslattal, a perújítással kapcsolatban is indokoltnak mutatkozik egy észrevétel. A tankönyv 395. oldalán, az apróbetűs részben azt a szembeállítást tartalmazza, hogy míg a polgári jogrendszerekben kétféle esetcsoport szerepel perújítási okként, egyfelől a semmisségi okoknak nevezett alaki szabálytalanságok, másfelől a perben elbírálásra nem került tények és bizonyítékok csoportja, addig a szocialista jogok a semmisségi okokat perújítási okként azért nem ismerik el, mert alaki szabálytalanság csak annyiban lehet perorvoslat alapja, amennyiben az ügy érdemi eldöntésére kihatott. „Így az alaki perújítási okra nincs szükség, mert elegendő az alaki szabálytalanság által eredményezett érdemi okra hivatkozni a perújítás alapjaként. A szocialista felfogás ezekből a gyakorlati szempontokból kiindulva nem veszi át a semmisségi okok rendszerét. A perújítás alapja tehát nálunk is csupán azoknak az el nem bírált ténybeli körülményeknek a csoportja, amelyek az ügy érdemében kedvezőbb döntést eredményezhettek volna, ha a perben elbírálásukra sor kerül."

Ez a megállapítás a magyar Pp-re vonatkozóan helytálló, mert

amint ez a perújítási fejezethez fűzött miniszteri indokolásból kitűnik, valóban ez a felfogás vezette a magyar kodifikátorokat. Hasonló felfogás érvényesült a szovjet jogban is. De nem mondható el ugyanez az előbb említett többi új szocialista eljárásjogi kódexről. A csehszlovák polgári bírósági rendtartás 228. §-a (1) bekezdésének c) és d) pontja kizárólag meghatározott súlyos eljárási (alaki) szabálytalanságok miatt is perújítást enged. A lengyel kódex 401. cikke az 1) és 2) pontjában felsorolt hasonló természetű súlyos eljárási szabálysértések esetében, kizárólag ezen az alapon is „érvénytelenség miatt", perújítást tesz lehetővé. A jugoszláv polgári perrendtartás 381. §-ának 1—9. pontjában felsorolt perújítási okok közül az 1., 2. és 3. pontban foglalt ugyancsak — a lengyel és csehszlovák szabályozáshoz hasonló — eljárási szabálytalanság. Ilyen körülmények között általában elfogadott, szocialista álláspontról e kérdésben sem lehet beszélni.

A tankönyv 252—253. oldalán foglalkozik a megállapítási keresettel, s itt is (részben pozitív, részben negatív) megállapítási pernek minősíti a származás megállapítása iránti kereseteket, megjegyezvén mégis, hogy „van olyan felfogás, mely mind a pozitív, mind a negatív irányú származási kereseteket jogalakítási kereseteknek tekinti." A 442. oldalon, a b) pontban pedig már egyértelműen egyszerű megállapító ítéletnek minősíti az apaság megállapítását, mint valamely jogviszony, jog, tény fennállását, illetve fenn nem állását megállapító bírósági határozatot. Itt a tankönyv már nem is utal más felfogás létezésére, vagy csak lehetőségére sem.

Már pedig azt, hogy van, méghozzá igen nyomós érvekkel alátámasztott más felfogás is, éppen a Kommentár is bizonyítja. Ennek 913. oldalán olvasható: „A személyállapotra vonatkozó perben hozott ítélet eltér a vagyonjogi perekben hozott ítéletektől abban, hogy nem kötelezi a feleket bizonyos magatartásokra, hanem maga az ítélet hozza létre a személyi állapot megváltoztatását (jogalakító ítélet). Az ítélet bontja fel a házasságot, mondja ki annak érvénytelenségét. Jogalakító ítélet jön létre az apasági és származás megállapítása iránti egyéb perekben hozott helytadó ítéletek esetében is, jóllehet itt a Pp a „megállapítás" kifejezést használja. Az ítélet ebben az esetben is jogot alakít, mert azt a családi kapcsolatot — családi jogállást —, amely korábban (az ítéletet megelőzően) fennállott, megváltoztatja, és újat hoz létre." Egyébként a régebbi, 1959. évi egyetemi tankönyv álláspontja (394. old.) is a Kommentáréval egyezett. Véleményem szerint is ez az álláspont a helytálló, mert ha a mindenkivel szemben hatályos jogerős ítélet a családi jogállás megváltoztatását eredményezi, vitathatatlan az ilyen ítélet jogalakító hatása. Ha azonban a negatív megállapítási keresetnek helytadó ítélet nem vezet a családi jogállás változására, az ilyen helytadó ítélet természetesen nem konstitutív hatályú.

A tankönyv 320. oldalán a Pp. 6. §-a nyomán helyesen foglalkozik az eljárási jogunkban érvényesülő szabad bizonyítási rendszerrel, s ennek az említett § (2) bekezdésében megjelölt korlátaival. Nem lehet viszont egyetérteni azzal, hogy a bizonyítás szabadsága tekintetében kivételnek lennének tekintendők azok a jogszabályi rendelkezések, „amelyek szerint bizonyos jogügyletek érvényességéhez okirat, esetleg közokirat szükséges, s így csak ezzel bizonyíthatók". A jogszabályban megszabott alakiság hiánya ugyanis a Ptk 217. §-ának (1) bekezdése értelmében a szerződés semmisségére vezethet, de a semmis szerződés létrejötte okirat hiányában is bizonyítható, ahhoz adott esetben a feleknek fontos érdekük fűződhet, hiszen a semmis szerződéseknek is lehetnek igen lényeges joghatásai (Ptk 237. §). Másfelől, ha az előírt alakban létrejött ügyletről készült okirat utóbb megsemmisül, elvész, ez nem érinti a szerződés érvényességét és az ügylet érvényes létrejötte okirat hiányában is, más bizonyítási eszközökkel is bizonyítható. A bizonyítás szabadságat korlátozó kivételként viszont — a Pp 6. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezéseken kívül — a Pp 9. §-ának (1) bekezdésében és az 1958. évi 40. sz. tvr. 24. §-ában foglalt szabályt feltétlenül indokolt lett volna megemlíteni, mert e rendelkezések a bizonyítás módja, illetve a bizonyítási eszközök felhasználhatósága tekintetében — bizonyos vonatkozásokban — valóban megkötik a bíróságok kezét, s nem is meggyőző indokoltsággal.

A felvetett, elvi, elméleti szempontból is jelentős néhány kérdésen kívül egyéb részleteket illetően is lehetne tenni észrevételeket. De úgy vélem, hogy a részletekbe menő bírálat nem feladatom. A könyv tartalmáról, szerkezetéről, feldolgozásának módszereiről és színvonaláról — talán — sikerült átfogó képet adni. Ennek alapján a mű értékelését abban foglalhatom össze, hogy a tankönyv az egyetemi oktatásban ráháruló feladatot, a főfeladatát bizonyára kiválóan, igen eredményesen fogja teljesíteni. Abban is biztos vagyok, hogy a polgári eljárásjog elméleti művelőinek állandóan forgatott kézikönyve, a problémák megoldásához legmegbízhatóbb tanácsadóként igénybe vehető segítője lesz. Végül azt is remélem, hogy e könyvismertetést elolvasó gyakorlati jogászok közül is sokan kedvet kapnak e tankönyv elolvasására, vagy legalább is arra, hogy egyik-másik gyakorlati problémájukban vele „konzultáljanak". Ha ezt megteszik, abban már biztos vagyok, hogy azontúl e könyvre gyakorlati munkájukban is rendszeresen támaszkodnak.

Szigligeti Viktor

*Sárándi Imre: Visszaélés a joggal**

Néhány éve készült kandidátusi értekezés — ez a kiadvány első jellemzője. Az ilyen kéziratok sorsa nehézkes, míg a bírálógépezeten keresztül eljutnak a sajtó alá rendezésig és a megjelenésig. Így felmerülhet a kérdés, több év távlatában nem vesztett-e a mű időszerűségéből? A mondanivaló eredeti, a cím megválasztásánál szerzőre talán Jhering hatott a Der Zweck im Recht, Der Kampf ums Recht — és hasonló szófűzésekkel. A feldolgozás módja eleven, kritikája bátor, így kis idő elteltével annál nagyobb élvezettel forgatja az olvasó.

*Bp. Akad. Kiadó 1965.

Ilyen jellegű monográfiát hazai jogi irodalmunk eddig valóban nem ismert. Kiindulópontként helyes gondolat volt a Ptk 5. §-nak alapulvétele, mely a visszaélés kérdésében a magyar szoc. polgári jog tételes normáját tartalmazza. Mivel a munka nem csupán gyakorlati kézikönyv, hanem tudományos kutatómunkával töltött évek eddigi eredményének összefoglalója, ezért az egész anyagnak több mint a felét a múltból vett fejtegetések és összehasonlító értékelések teszik ki. Szerzőt azonban nem elvont történeti kutatások érdeklik, a legrégibb jogforrásokat nem is elemzi, hanem egyenesen a Digestáknak Ulpianus nevéhez fűződő híres „Honeste vivere..." tételéből indul ki. Megpróbálkozik — nem sikertelenül — azzal a kemény feladattal, hogy a rabszolgatársadalom polgári jogáról lefejtse a korabeli mázat, annak érvényesülését a maga valóságában mutassa be és felhívja a figyelmet a mögötte húzódó jogvédte érdekre. A mégoly hangzatosan megszövegezett, évszázadokon át melengetett gondolatokkal való elvetemült hivalkodás példája, ahogy annak idején hírhedt buchenwaldi haláltábor parancsnoksága az Ulpianus-meghatározás — sum cuique megfelelőjét — Jedem das Seine — a táborkapura vésette, ahol az intő figyelmeztetésül ma is látható. Ezen a kapun belül a joggal való visszaélés majd egy évtizeden keresztül minden emberi elképzelést és gazságot felülmúló mértékben tombolt.

A szocialista polgári jogban nem olyan régen a prágai Károly Egyetem professzora, Viktor Knapp tette fel élesen azt a kérdést, hogy a római elnyomó, primitív rabszolgatársadalom polgári jogi jogintézményeit miként lehet a modern szocialista jogokban tartalommal kitölteni és azokat felhasználni? Mivel a szocialista országokban a kodifikált, vagy ténylegesen alkalmazott (Románia, Jugoszlávia) polgári jog kontinentális eredetű és gyökerei a római jogba nyúlnak vissza, a gondolat felvetése a joggal való visszaélés vonatkozásában is rendkívül helytálló.

A tulajdonost elvileg megillető teljes korlátlanság mellett érvényesültek az első megszorítások, melyekre alkalmas védelmi eszköz volt az utilis actio, később az actio doli, akkor, ha a joggyakorlás kizárólag károkozásra irányult (42. old.). Az ilyen actiókra és reparációra általában csak kivételesen került sor, a jogintézményt a korabeli viszonyokra ekként nem lehet jellemzőnek mondani.

Persze, arra is kell itt gondolni, hogy a Digesták anyaga nemcsak az élő hatályos jog, hanem a jogtudósok, remekírók műveinek átadása az utókor számára abban a mértékben, ahogy a szerkesztő bizottság ezt jónak látta. Az Ulpianus-féle tételre ez ugyanúgy áll, mint a továbbiakban sűrűn idézett „Qui suo jure utitur..." megállapításra.

A középkori fejlődésből szerző a talio és a hasonló jogintézmények elemzésével nem foglalkozik, azonban behatóan vizsgálja a germán „Neidbau" szerepét és jelentőségét. Szerzőnek ezt az elhatározását megértjük, ha egybevetjük a mű későbbi fejezeteinek tartalmával. Érdeklődését főként az ingatlannal, épülettel kapcsolatos kérdések kötik le és jó 3 ívet szentel a lakáshasználattal és bérlettel összefüggő viták elemzésének. A kötelmi jogi vonatkozásokat csak érintőleg tárgyalja, pedig ennek a kérdésnek a szerződési jogban nagy fontossága volt a múltban és szerepe az új gazdálkodási módszerek bevezetése után még megnőtt. A korai kodifikációs kísérletek eredményeinek elemző bemutatása (Porosz és Szász ptk.) után sor kerül a nagy polgári törvénykönyvek Code Civil, OPTK, Schw. ZGB.) vizsgálatára abból a szempontból, miként nyújtanak védelmet a abusus ellen.

A BGB 226. §-hoz fűződik a polgári jogilag tiltott magatartás, a chicane analizálása a német jogban, ahol nem lehet megfeledkezni arról, hogy a jogellenességben a chicane az abusus-nál lényegesen több, itt a tettes, vagy elkövető nem gyakorol valami „alanyi" jogot, mellyel ennek során a másik kárára visszaél, hanem kárt okoz, ami polgári jogilag tiltott kárkötelem alapja és egyéb pl. büntető következményekkel is járhat. A Hager-féle példát (79. old.) ezért el kell választani a 226. § típus esetétől, mert a munka főtémájából kiágazást jelent. Némi hiányérzetünk van a továbbiakban azért, mert a német fejlődés elemzésénél a mű foglalkozik ugyan a Weimari Alkotmány szabályozásával (85. old.), azonban nem tér ki a NSZK Verfassungsgesetzének a közérdeket még tovább előtérbe állító rendelkezésére. A gazdasági életben a joggal való visszaélés számos változata vetődik fel.

A gyakorlati jogász számára ma ezek a vonatkozások mód felett jelentősek, szerző az általános keretek felvázolásával hasznos szolgálatot tesz ahhoz, hogy az 1967. évi GB határozatok soron levő végrehajtása alkalmával a szabad kibontakozást gátló — visszaélésszerű helyzetek — célszerű megítélés és a kívánatos új szabályozás hatálya alá essenek.

A germán jogrendszerek kodifikált szabályai mellett a romanista országok idevágó jurisprudenceának bemutatása is igen érdekes, itt azonban a kép a Common Law elemzésével lehetne teljes. Valójában az angolszász jogrendszerek legfőbb szempontjainak figyelembevétele kiegészítené a felsorolást különös tekintettel arra a szerepre, melyet az equity módszere és érvényesülése a fejlődés további menetére gyakorolt. Az angol, illetve amerikai jogfejlődés idevonatkozó tárgykörének a későbbiek során való feldolgozása kívánatos volna.

A történeti részben a magyar fejlődés képének megvilágítása úgyszintén nem a Hármaskönyvig visszanyúló jogtörténeti fejtegetésből áll, hanem lényegében a 19. sz. második felének jogi életéről olvasunk, megismerjük Wenzel G. és Zlinszky I. táblabírói jogát, az Ágoston P. által megfogalmazott ún. szociális jogot, majd Kuncz Ö. és Balás P. E. tollából a versenyjogi visszaéléseket. Hozzávéve ehhez a MTJ-ét és a Curia 1944 előtti gyakorlatát a tőke nyomasztó fölényének érvényesülését, látjuk a tőkés gazdálkodáson belüli ellentmondásokból adódó érdekösszeütközéseket és végül azt a módot, ahogy felső bíróságaink hatályos munkásvédelmi rendelkezések hiányában a dolgozó kisemberek alapvető jogait, pl. a felmondással és végkielégítéssel kapcsolatos igényeket sem tudták kielégítően rendezni. A formális jogegyenlőség fenntartására irányuló törekvés a viszony-

lag fejlettebb polgári demokratikus szabályok irányában való közeledés szándékát tükrözi (l. csehszlovák, vagy osztrák köztársaság), vagy pedig egyes ítélkező tanácsok eseti döntése maradt. A dolgozók jogfosztottságának tényén ez alapvetően nem változtatott.

Folytatódik még a fejlődés menetének bemutatása a szocialista jog egyes szakaszainak felvázolásával a Szovjetunió országaiban. A hadikommunizmus, a NEP korszak, majd a háborús megrázkódtatás eseményeinek felsorolása után rátér szerző a személyi kultusz éveinek, mint ugyancsak lezárt időszak mozzanataira. Ezúttal olvashatunk először részletesen azokról a káros kihatásokról, amit ez a kor a polgári jog fejlődésére és a polgári jogi jogintézmények alakulására gyakorolt. Talán csak a tervek fetisizálása terén kell a mondottakat kiegészíteni. A gazdasági élet problémáinak mesterkélt leszűkítése a tervteljesítésre, a jogi szakirodalom és sokáig a gyakorlat (KDB) (154. old.) tudatos tartózkodása attól, hogy visszásságok láttán bármit kezdeményezzen, az önállóbb gazdálkodás irányelveinek kialakítása érdekében tevőleg fellépjen 1953, vagy 1957 után nálunk már nemcsupán a személyi kultusz káros hatásának rovására írható. Mutatja ezt, hogy a Ptk. megszövegezése idején a törvénykönyv e téren nem kezdeményezett, csak gépiesen átvett a tervszerződést illető sok olyan szabályt, mely akkor már hosszú ideje célszerűtlennek bizonyult. A személyi kultusz távolabbi kihatása az elkényelmesedés, a való élet követelményeinek felismerése elől való elzárkózás és az igazgatási módszerek előtérbe helyezése volt.

Szerző kéziratának lezárása idején vált ismertté a Szovjetunióban a Liberman-féle terv és jellemző módon az új irányzat a közgazdászok meglátása révén kezdett terjedni és nyert továbbiakban jogi szabályozást, melynek menete azonban sem külföldön, sem nálunk nincs még lezárva. Amit szerző „személyi kultuszos pozitivizmus"-nak nevez a jogtudományban, az a gazdasági életben a látszólagos „tervteljesítések" (158. old.) mellett szédítő méretű lemaradások, kötbérek, a vevő által meghiúsított ügyletek, elfekvő készletek és a végén alkalmi kiárusítások (börze) révén tetemes népgazdasági károk forrásává vált. Az egyéni és társadalmi érdek elszakadt, a vezetőket a látszateredményeken keresztül saját ténykedésük igazolása és a meg sem érdemelt, de busás jutalom (prémium) megszerzésének gondolata foglalkoztatta sokszor kizárólag.

A kemény szavak után természetesen arra irányul a figyelem, hogyan járjunk a „helyes úton" (165. old.) és az igazgatási módszerek elvetése mellett milyen új alanyi jogfogalom képezhető? Szerző — mint egyebütt — igyekszik mindjárt definíciót adni, ha a szöveg nem is végleges, tartalmát mindenképpen helyesléssel kell fogadni. (169. old.) Ha a dolgok mélyére nézünk, a közérdek és magánérdek dialektikus egysége nem téveszthető szem elől, a társadalmi erőkön múlik mindenkor, hogy a kérdéses jogszabálynak, a Ptk. 4. §-ának, mikor, milyen tartalmat adnak.

A mai tételes hazai jogi szabályozás és gyakorlat elemzésénél szerző figyelmét a lakásbérleti jog területén tapasztalható visszaélésekre irányítja főként. Az élet kétségkívül e téren százával veti fel naponta a már ismert, vagy „soha nem hallott" eseteket és a gyakorlati jogász tudja, hogy munkaidejének jelentős része sok területen az idevágó panaszok, helytelen hatósági és bírósági intézkedések előadásából és meghallgatásából áll; még sem mondható, hogy a joggal való visszaélés ne volna ismert a polgári jog egyéb területein. A gazdálkodó közületeket érintő, e téren még ki nem forrott szabályokat most mellőzve az állampolgárok egymás közötti kapcsolatából rengeteg eset hozható fel. Csak a jellegzetesebbet említve a közös tulajdon használatával, szerzésével, megosztásával kapcsolatban, a családjogi (szülő-, illetve gyermek-) tartási kötelezettségeknél, a szomszédjogban, az ingatlan telekkönyvi átírása során, az utóbbi években a társasház tulajdon létesítése és fenntartása kapcsán stb. A szorosan vett lakásjog területén sem egyedül a személyi tulajdonos vonakodása a bérlő cseréjéhez való hozzájárulásnál valósít meg joggal való visszaélést. Ennek előtérbe kerülése szerzőnél azzal az érdeklődésével függ össze, melyet a Ptk-nak az elmaradt nyilatkozat bírói ítélettel való pótlását kimondó szabálya iránt tanúsít. Bármennyire nagy jelentőségű ez a jogintézmény, hazai viszonylatban még sem vehető merőben újnak.

A korábbi magyar bírói gyakorlat pl. a telekkönyvi bekebelezési engedély elmaradása kapcsán ezt ugyancsak ismerte és kitér rá a Mtj 919. §-a.

A lakáscsere, noha jelentős eszköz az egyént és közösséget nyomó gondokon való enyhítéshez, mégsem olyan gyakori esemény a bérlő életében, mint pl. a közös helyiségek rendeltetésellenes használata, a kiutaló határozatban foglaltak ellenére a másik fél kijátszása, jogainak csorbítása, napjainak megkeserítése. A mű értékét nagyban növelné a „Harmadik Rész" vizsgálati körének ilyen kiszélesítése a bírói és államigazgatási gyakorlat alapulvételével. Szerző utal arra csábító a kísérlet, hogy erről a területről áttolódjék szociológiai síkra és vizsgálódásait a kiváltó okok sorravételével folytassa. Ez az indokolás feltétlenül helytálló, nem lehet azonban a jogi jelenségek bemutatásánál szemet hunyni az előidéző okok előtt. A lakásjog vonatkozásában az albérlők helyzetéről a felmerült visszaélések mélyreható megvilágításával a közelmúltban olvashattunk egy fiatal jogász-szociológus tollából döbbenetes ismertetést (1). A beszámoló szerzője a leírtak nagyrészét saját bőrén tapasztalta. Az albérlet intézménye nyilván egyik melegágya a joggal való visszaélésnek, szerző több helyen foglalkozik ezzel a lakhatási formával, melynek ma már csak kivételként (idegenforgalmi hivatalok útján, tartós kiküldetés, bel és külföldi átmenő idegenforgalom stb.) volna szabad léteznie. Az úgyszintén súlyos társbérleti életviszonyok és ebből eredő visszaélések bemuta-

[1] Czakó Csaba: Albérlők. Kortárs, 68/1. Vö. még a legújabb sajtótudósítással, mely 3 konkrét eseten keresztül mutatja be a fennálló visszaéléseket és a 3/1960. (I. 10.) Korm. sz. rend. 7. §-ban megszabott albérleti díjhatárok kirívó túllépését „Albérlet, ágybérlet — szükséges rossz." NÉPSZABADSÁG, 1968. júl. 20. 11. old.

tása hasonlóképpen hozzátartozik az anyaghoz, mint a nagyvárosi életforma nyomasztó gondja.

A személyi tulajdonban levő lakóházakkal kapcsolatban nem hagyhatók figyelmen kívül bizonyos kritikai mozzanatok. Az 1952: 4. tvr. egyes rendelkezéseinek gépies végrehajtása — a személyi kultuszos pozitivizmus hatásaként túlzott mérvű államosítással — az állampolgárokat hozta gyakran méltatlan helyzetbe, de városban és falun egyaránt nagy terheket rótt a közületekre (házkezelőség), és a lakástermelés terén meghiúsított minden egyéni kezdeményezést. 1954-től az akkori VKGM gyakorlata kezdte enyhíteni a helyzetet azzal, hogy egyéni kérelmek elbírálása alapján orvosolták a kirívó sérelmeket és jónéhány családi lakóháznál helyreállították az eredeti telekkönyvi állapotot.

Tovább ment a jogalkotó a 35/1956. MT. sz. rendeletben a személyi tulajdonban levő tanácsi rendelkezésű és a személyi tulajdont képező szabadrendelkezésű lakóépület jogi kategóriájának megfogalmazásával. Ezen kívül 1957-ben kezdetét vette a szervezett mentesítési akció a házállamosítás alól. Ismét tömegesen „bérbeadóvá" váltak olyan személyek is, akik korábbi családi lakóházuk birtoklásából valamikor kiestek — részben a személyi kultusz éveinek törvénysértő lakáskiutalásai folytán. A jogalkotó felfigyelt ezekre a jelenségekre, a bérleti jogviszony megszűntének esetére a tulajdonos számára előjogokat biztosított, hogy lehetővé tegye az illető, vagy családtagjai beköltözését. A helyzet összes következményeit nem lehetett azonnal levonni. A felmondási jogot 1959-től átmenetileg korlátozni kellett, azonban a 28/1963 (X. 12.) Korm. sz. rendelet megnyitotta az utat a tulajdonos felmondásához és így a családi házak tulajdonosai igényükkel nem az állami lakáskeretet terhelik és nem fogják túl hosszú ideig az idejét múlt „háziúr" szerepét játszani.

A folyamat és ennek alakulása a fejlődés menetében előre mutat és jelentős lépés a háborús és azt követő évek „lakásökökségének" felszámolásához. Nem lehet ezeket a szempontokat mellőzni annak bemutatásánál, milyen visszaélésszerű helyzetek adódhatnak a tulajdonos vonakodásából a bérlő tervezett lakáscseréjéhez szükséges hozzájárulás megtagadásával. Ezt a hozzájárulást a házkezelőségek lakásainál is megkívánják, ott azonban a nyilatkozat megadása erősen formális, a szerző részéről felvetett szempontokat (az új bérlő bérfizetői készsége, képessége, várható garázda magatartása, vagyonrongálásai) nem szokták mérlegelni. A személyi tulajdonban álló lakóház tulajdonosa pedig a díszkert gondozásánál jobban érdekelt abban, hogy ő maga, vagy közeli hozzátartozója beköltözhessék a családi lakóházba. Ez a szándék elvileg nem kifogásolható és megfér a lakáspolitikai jogelvekkel. Az újonnan megnyílt felmondási lehetőség óta pedig rendszeres az a jelenség is, hogy be nem költözhető családi házat, vagy öröklakást vesznek jutányos áron, majd az új tulajdonos a lakókkal tárgyalást kezd a felajánlott cserelakás elfogadására, hogy az épületbe, illetve lakásba maga vagy családtagjai költözhessenek be.

A felsorolt esetek azt mutatják, hogy az elmúlt 12 év folyamán lakásjogunk és az ehhez tartozó dologi jogok gyakorlása terén jelentős változás történt, ami természetes figyelembe véve, hogy kormányzatunk mennyi eszközzel támogatja az uj családi lakóház építkezést, a társasháztulajdon illetőség és szövetkezeti lakástulajdon szerzését. Kommunális feladatokat részben még házkezelőségek és tanácsi szervek látják el, ugyanakkor azonban a lakóházakkal kapcsolatban jelentős teendőket átadnak magánosoknak, az épületek régi, vagy új tulajdonosainak, a tulajdonközösségeknek, vagy szövetkezeti képviselőknek.

Van a lakásokkal kapcsolatban a joggal való visszaélésnek egy sajátos területe, nevezetesen a házasfelek közös lakásának sorsa az életközösség megszakadása és a házasság felbontása után. A Legfelsőbb Bíróság a bentmaradó házastárs által fizetendő egyenérték meghatározásával évekkel ezelőtt kimondta a lakáshasználathoz fűződő jog forgalmi értékét. Nem szabad ez előtt a tény előtt sem szemet hunyni. Ennek ellenére az elköltözés elodázása, az új házas- vagy élettársnak a volt közös lakásba való beköltöztetése a közös kiskorú gyermekek jelenlétében a legáldatlanabb állapotokat képes teremteni és a sérelmet szenvedő fél (pl. a volt feleség) szinte sehol sem találhat meghallgatást. (330. old.)

Teljesen egyet kell érteni szerzővel abban, hogy a sajátos lakásjogi szabályok nem állhatnak ellentétben a polgári jog általános elveivel (287. old.) és a bérlet egyetemes szabályaiból kell a lakásbérlet speciális rendelkezéseit levezetni. A könyvben idézett 13. év előtti Eörsi—Benkő-féle vita (284. old.) az egységes nemzeti jogról és a speciális szabályokról ma már epizódszerűen hangzik, lakásjogunk fent érintett fejlődésének bemutatása nyilvánvalóvá teszi, hogy a különleges szabályok beleilleszkednek az általános rend kereteibe olyan célok érdekében, melyek a fejlődést előbbre viszik.

Szerző fejtegetéseit színessé és jól áttekinthetővé teszi az, hogy a Ptk. 5. §-ának érvényesülésével kapcsolatban elég nagy joggyakorlati anyagot dolgoz fel és megállapításait konkrét ítéletekkel támasztja alá, (306. és köv. old.) megismerjük ebből az ítélő bíróság szempontjait a tulajdonosi érdek elismerésénél, valamint a jogos magánigények figyelembevételénél.

Az Akadémiai Kiadó szerkesztőihez intézett kérdés, miért nem nézik át nagyobb gonddal a szöveget sajtó- és tördelési hibák szempontjából? A 23 íves kiadványban nem volna szabad ennyi melléütésnek előfordulnia. A könyv magvas mondanivalója indokolttá teheti felfrissített újabb kiadvány sajtó alá bocsátását és akkor külsőségekre (francia nyelvű tartalmi összefoglaló) is nagyobb figyelmet kell fordítani.

Karlócai János

Új könyvek:

A büntető törvénykönyv kommentárja. 1—2. köt. Szerk. *Halász* Sándor.

Bp. Közgazd- és Jogi Kiadó, 1968. 1—962; 967—1826. p.

A Magyar Népköztársaság büntető törvénykönyvéről szóló 1961.

évi V. törvény most kiadott, impozáns terjedelmű kommentárja elsősorban a gyakorlati jogászok segítségére kíván lenni azzal, hogy a tudományos kutatások eredményeinek felhasználásával és a bírói gyakorlat széles körű feldolgozásával magyarázza a törvénykönyv büntetőjogi szabályait. A most közzétett mű egyik legfontosabb eszköze annak, hogy a büntetőjogi törvényesség a gyakorlati jogalkalmazói munkában megvalósuljon. A szerkesztés szempontjai közül ki kell emelni elsősorban azt, hogy a jogalkalmazás tájékoztatása céljából szerzők igen széles körben felhasználják és magyarázzák a törvényjavaslat miniszteri indokolását, valamint az irodalomban kifejtett álláspontokat is. A kommentár egyik további — igen helyes és a jogalkalmazási gyakorlat továbbfejlesztésével kapcsolatosan is jelentős — szerkesztési szempontja az volt, hogy mivel a büntetőtörvénykönyv a régebben hatályos jogszabályokból átvette mindazt, ami a Btk. megalkotása idején érvényesült szocialista gazdasági, társadalmi és politikai viszonyainknak megfelelt, a kommentár elkészítésénél nemcsak a törvény hatálybalépését követően hozott bírói döntéseket, hanem azt a hatalmas bírói gyakorlatot is fel kellett dolgozni, amely megelőzően keletkezett ugyan, de továbbra is töretlenül érvényben maradottnak tekinthető. Ez az igény megsokszorozta a szerzők és a szerkesztő munkáját, az igény teljesítése viszont nagyban növeli a munka értékét és időtállóságát. Ennek a szerkesztési szempontnak egyik szükségszerű következménye az is, hogy a gyakorlati jogi munka további alakulásának irányítása mellett a kommentár a büntetőjog elméleti dolgozóinak is standard munkája lesz. A mű a függelékben közli azokat a jogszabályi rendelkezéseket, amelyek a Btk. egyes fejezeteiben közölt bűntettek szabálysértési alakzatait határozzák meg, valamint azokat az új jogszabályokat is, amelyek a munka kéziratának lezárása — 1967. június — után jelentek meg és a büntető törvényi tányállások tartalmát illetően meghatározásokat vagy más természetű eligazítást adnak. A munkát igen részletes jogszabálymutató és tárgymutató, valamint a Legf. Bír. állásfoglalásainak mutatója egészíti ki. Mindez kétségtelenné teszi, hogy a munka szerkesztője és az egyes fejezetek szerzői: Kádár Miklós, Békés Imre, Hámori Éva, Rácz György, Györgyi Kálmán, Sömjén György, Vágó Tibor, Ruff Győző, Pintér Jenő, Bodgál Zoltán, Fonyó Antal, Molnár László, Horváth Tibor, Tokaji Géza, Neményi Béla, Patkós Lajos és Szalay József igen fontos feladatot teljesítettek a büntetőjoggal foglalkozók legfontosabb munkaeszközének létrehozásával, s a munka megjelenése a szó valódi értelmében „esemény" az utóbbi időben talán egy kissé vontatottabb ütemben jelentkező jogi irodalmunk területén.

Gödöny József: Bizonyítás a nyomozásban.

Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1968. 410 p.

[Bibliogr. 393—398.]

A monográfia első részében az eljárás nyomozási szakaszában végzett bizonyítás elméleti kérdéseit vizsgálja. A nyomozást az eljárás előkészítő szakaszának tekinti, s ebből a szempontból vizsgálja meg a bizonyítás tárgyát és keretét a nyomozásban, majd állást foglal a bizonyítékok fogalmának, azok osztályozásának kérdéseiben, végül a bizonyítás módjának (taktikájának) elméleti kérdéseit elemzi. A második rész az egyes bizonyítékforrásokat (tanúvallomás, szakértői vélemény, tárgyi bizonyíték, gyanúsított és terhelt vallomása) tárgyalja. A munkát részletes tárgy- és névmutató, továbbá orosz és német nyelvű tartalomjegyzék egészíti ki.

Jogtörténeti tanulmányok. 2. [köt.] A dualizmus korának állam- és jogtörténeti kérdései. Szerk. *Csizmadia* Andor. Társszerk. *Pecze* Ferenc.

Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1968. 333 p.

Az osztrák—magyar dualizmus létrehozásának 100. évfordulója alkalmából a második jogtörténeti tanulmánykötet a dualizmus állam- és jogfejlődése köréből az alábbi tanulmányokat tartalmazza: *Péteri* Zoltán: A szocialista államformatan és a dualizmus államának kérdései; *Grzybowski,* Konstanty: A dualizmus történeti fejlődése, politikai elmélete és funkciói; *Urfus,* Valentin: Az úgynevezett cseh történeti államjog programja a XIX. század hatvanas éveiben; *Pecze* Ferenc: A trializmus eszméjének visszhangja a magyar parlamentben a hetvenes évek elején; *Kuntschke,* Horst: A dualizmus összehasonlítása a németországi államtörténeti fejlődéssel; *Lentze,* Hans: A dualizmus rendi alapjaihoz; *Sobolewska,* Barbara: Megjegyzések az osztrák—magyar dualizmus nemzeti problémájához; *Buzás* József: A magyar közjog néhány problémája a Nagy Októberi Szocialista Forradalom idején; *Kovács* Kálmán: Közjogi harcok a Csemegi-kódex parlamenti vitáiban (1877—1878); *Csizmadia* Andor: A „közigazgatási bizottság" a polgári állam szervezetében; *Sik* Ferenc: A vármegyei önkormányzat szerepe a dualizmus idején; *Bianchi,* Leonard: A polgári szabadságjogok Magyarországon a dualizmus időszakában; *Melichar,* Erwin: Az 1867. évi decemberi alkotmányban biztosított szabadságjogok és a bírósági gyakorlat Ausztriában; *Sarlós* Béla: A sajtószabadság és eljárási biztosítékainak fő vonásai; *Maly,* Karel: Megjegyzések a sajtószabadság érvényesüléséről a dualizmus korában; *Kneucker,* Raoul: Az egyesülési és gyülekezési szabadság és a bírósági gyakorlat Ausztriában; *Nagy* [László]né Szegvári Katalin: Adalékok az 1905. évi választójogi törvénytervezet történetéhez; *Schönvald* Pál: Adalékok a monarchia bomlásához. (Osztrák—magyar kormányellentétek a területi sérthetetlenség büntetőjogi védelmének kérdésében); *Vargyai* Gyula: A Monarchia által megszállt területek katonai közigazgatása az első világháborúban; *Sarlós* Márton: A feudális parazitizmus a kiegyezés utáni jogszabályainkban és a magyar jogtörténetírásban; *Tóth* Árpád: A háborús jog néhány tulajdonkorlátozó rendelkezése a dualizmus idején; *Sápi* Vilmos: A mezőgazdasági cselédség magánjogi helyzete a dualizmus korában; *Bíró* János: A római jog hatásának jelei a dualizmus kötelmi jogában. Az egyes tanulmányokat idegen nyelvű összefoglalók egészítik ki.

Nagy László: A kollektív szerződés a gyakorlatban.

Bp. Táncsics Kiadó, 1968. 272 p.

A szerző célja, hogy a gazdasági vezetők, munkaügyi szakemberek, szakszervezeti tisztviselők számára segítséget nyújtson a kollektív szerződések elkészítéséhez. Az eddigi kollektív szerződések tapasztalatain, a kialakult módszerek ismertetésén túl összefoglalja a szerződések jellegére, helyére, tartalmára vonatkozó legfontosabb kérdéseket és a munka törvénykönyve rendszerében bemutatja, hogy az egyes központi szabályokkal kapcsolatban a kollektív szerződésnek milyen szerepe van. A kötetet részletes tárgy- és jogszabálymutató egészíti ki.

Отто Лендваи:

Система гарантий Международного Агентства по Атомной Энергии

Краткий обзор исторической обстановки, приведшей к созданию системы, предназначенной для контроля мирного применения атомной энергии, и основных особенностей этой системы; в частности, ее связи с Договором о нераспространении ядерного оружия. Предметом контроля является использование расщепляющихся материалов не для военных целей. Статья описывает обстоятельства и юридические предпосылки, которыми обуславливается вступление в силу и прекращение действия гарантий МАГАТЭ, а также связанные с этим процедуры и технику контроля: систему обязательного учета и отчетности, обработку отчетных данных в МАГАТЭ и их проверку путем инспекций на местах. В заключение дается краткий очерк факторов, определяющих действенность системы гарантий.

Тамаш Андраш:

Определение правосознания, практические стороны

Коренящийся в общественном производстве духовный процесс, сознание, является придатком бытия, в то же время он относительно самостоятелен. Из различных форм сознания, имеющих место внутри сложного комплекса сознания, правосознание отличаем от политического и морального сознания тем, что это отграничение относительно и оно может быть оценено лишь совместно. На основе знания права можно обрисовать модель правовой культуры индивида, что означает больше, чем знание позитивного права. Правосознание индивида это отражение объективной правовой действительности — которое он способен ухватить своей правовой культурой — и единство отношения к нему. Правосознание носит классовый характер, оно отражает и суждение о ценностях, может быть рассмотрено как носитель ценности. В силу внутренних и внешних причин постоянно меняется, его состояние познаваемо.

Иван Мезнерич:

Гарантии кредита

Вопрос обеспечения правовыми средствами банковского кредита приобретает все большее значение в новой системе управления народным хозяйством. Автор исследует вопрос, каким образом целесообразно могут быть использованы формы обеспечения кредита, сложившиеся частично еще в условиях капитализма, учитывая и положения Гражданского Кодекса. Этот вопрос заслуживает еще большего внимания потому, что соответственно руководящим принципам нового хозяйственного механизма кредитные связи между банком и предприятиями необходимо создавать в первую очередь на договорной основе (кредитный договор, договор займа, договор контокоррента. Одним из элементов этой договорной системы является договор залога, служащий обеспечению кредита. Особое внимание уделяет автор книге Эрнё Дьердя: «Гарантии кредита», опубликованной еще раньше, в которой находим много, полезных и в нынешних условиях мыслей относительно обеспечения банковского кредита.

Янош Хидаш:

Нынешнее положение оговорки золотого стандарта

Падение в цене фунта стерлингов и ощущаемая на капиталистическом рынке лихорадка по покупке золота обратили внимание на установление условий постоянства стоимости. Оговорка золотого стандарта дает возможность для денег в случае изменения их стоимости по отношению к золоту изменять сумму задолженности. Венгерский ГК признает силу такой оговорки с условием, что она ограничивается на случай законной девальвации. Признающее строго номиналистический принцип право ФРГ запрещает становление в зависимость от золота долги в марках лишь германских должников, и не исключает оговорку о золоте на случай изменения валюты зарубежного должника или зарубежной валюты, а также на случай изменения стандарта валюты. Англичане номинализм ставят в зависимость от воли сторон, и поэтому дают свободу для отступления от этого, в том числе и отхода от оговорки о золоте, поскольку этим они вряд ли пользуются. В США в 30-е годы Joint Resolution запрещает золотую оговорку, но лишь в отношении выплачиваемых в США долгов в долларах. Канада такую оговорку считает противоречащей публичному порядку. Во Франции при международных расчетах допускают золотую оговорку, более того, в таких случаях как-раз запрет оговорки считается противоречащим публичному порядку, а в отношении внутригосударственных плат эта оговорка запрещается.

И. Вёрёш:

Регулирование просрочки в общих условиях поставки СЭВ-а 1968 года и арбитражная практика

Статья анализирует Общие Условия Поставки СЭВ-а 1968 года и сопоставляет их со сложившейся на основе Общих Условий Поставки СЭВ-а 1968 года арбитражной практикой. Просрочка может наступить как со стороны покупателя, так и со стороны продавца.

В связи со сроками поставки необходимо выяснить понятие частичного нарушения договора, а также разницу между договорами обыкновенными и договорами со строго установленными сроками. Просрочка по её видам бывает объективная и субъективная. Правовые последствия исследуются при типичном случае просрочки, при просрочке в поставке товаров, которые: требование покупателя об исполнении, отказ от договора или неустойка. Специальными случаями просрочки продавца являются: непредоставление в срок технической документации, нарушение обязанности по уведомлению. Отказ от исполнения считается неограниченной во времени просрочкой. Просрочка покупателя имеет две группы случаев: нарушение обязанности сотрудничать при производстве продукции и просрочка в оплате.

Ottó Lendvai:

Le système de garantie de l'Agence Internationale de l'Énergie Atomique

Le fond historique et les particularités fondamentales du système créé pour procéder au contrôle de l'application pacifique de l'énergie nucléaire; le rapport dudit système avec le traité de non-prolifération des armes nucléaires se trouvent exposés dans l'étude. L'objet du contrôle est l'utilisation non-militaire des matières fissiles nucléaires L'artule traite

des conditions réelles et juridiques de l'entrée en vigueur et de la suppression du contrôle, ainsi que des procédés de garantie employés au cours du contrôle, et des méthodes techniques; des registres et des rapports obligatoires, de leur élaboration et du contrôle effectué au moyen des examens des lieux. Pour conclure, un aperçu est donné au sujet des facteurs déterminant l'efficacité du système de garantie.

András Tamás:

La définition de la conscience juridique, aspects pratiques

Le processus spirituel compris dans la production sociale, la conscience est la fonction de l'être et en même temps il a une indépendance relative. Parmi les diverses formes de la conscience retrouvées à l'intérieur complexe multiple de la conscience on délimite la conscience juridique des consciences morale et politique en procédant à sa délimitation relative et conjointe. La connaissance juridique nous permet de tracer le modèle de la culture juridique de l'individu, ce qui compte plus que la connaissance de droit positif. La consience juridique de l'individu n'est autre que le reflet de la réalité objective — qu'il peut saisir grâce à sa culture juridique — l'unité de son rapport à celle-ci. La conscience juridique est de caractère juridique, qui escprime un jugement de valeur et qui peut être considérée comme chargée de porter la valeur. Son changement perpétuel est dû à des causes externes et internes, mais celles-ci ne nous empêchent pas de la reconnaître.

Iván Meznerics:

Les garanties du crédit

Le problème relatif à la garantie par des moyens juridiques du crédit bancaire revêt une importance de plus en plus significative dans le nouveau système de la direction économique. L'auteur soumet à l'examen la question de savoir de quelle façon puissent être pratiquement utilisées les formes de la grantie des crédits créées dans les conditions en partie capitalistes dans le système de crédit eu égard aux dispositions y relatives du Code civil. Ce problème en mérite plus d'attention parce que d'après les directives du nouveau mécanisme les rapports de crédit entre les banques et les entreprises se feront sur *la base de contrat* (contrat de crédit, contrat de prêts, contrat sur les comptes en banque). L'un des éléments de ce système de contrats est le *contrat de gage* au service de la garantie des crédits. Une attention particulière est consacrée par l'auteur au livre *d'Ernő György*, doyen du droit de crédit, publié déjà longstemps («Les garanties du crédit»), où l'on trouve beaucoup de pensées utilisables dans les conditions actuelles au sujet de la garantie des crédits bancaires.

János Hidas:

La réalisation des clauses valeur-or à nos jours

La dévaluation de la livre sterling et l'achat enfiévré de l'or sur le marché capitaliste attirèrent l'attention sur les stipulations relatives à la stabilité. La clause concernant la valeur d'or permet la modification du montant de la dette si la valeur de l'argent subit un changement par rapport à l'or. Le Code civil hongrois admet la valeur de ces stipulations pourvu qu'elles se bornent à la dévaluation légale. Le droit de la RFA tout en adoptant de façon rigoureuse le principe nominalistique n'interdit que l'achat de la dette du débiteur allemand en marques en subordination du prix de l'or, mais il n'exclut pas la clause sur l'or même s'il n'y a pas de changement dans le débiteur ou dans la devise étrangère, ni dans le taux officiel. Les Anglais font provenir le nominalisme de la volonté des parties et c'est la cause pour laquelle ils donnent les mains libres à s'en détourner et c'est ainsi qu'ils permettent de recourir à la clause sur l'or bien qu'ils ne s'en servent guère. La Joint Resolution de 1933 interdit la clause sur l'or aux États-Unis, mais seulement à l'égard des dettes de dollars payables aux États-Unis. Une telle stipulation est considérée par le Canada comme celle qui porte atteinte à l'ordre public. En ce qui concerne la France, la clause sur l'or est admise en cas des paiements effectués à l'étranger, mais, au contraire, on est d'avis que l'interdiction de la clause porte atteinte à l'ordre public; cependant, cette stipulation est interdite si les paiements s'effectuent dans le pays.

Imre Vörös:

La réglementation de retard dans les Conditions Générales des livraisons de 1968 du Comecon et la pratique d'arbitrage

En procédant à l'analyse des Conditions Générales des livraisons de 1968 du Comecon, l'article les confronte à la pratique d'arbitrage née sur la base des Conditions. Le retard peut survenir tant de la parte de l'acheteur que de la part du vendeur.

C'est en rapport avec le délai des livraisons que s'impose la tâche d'éclaircir la notion de la rupture partielle du contrat, ainsi que la différence entre les paiements ordinaires et ceux à délai fix. D'après les sortes du retard le contrat est objectif ou subjectiv. Les conséquences juridiques sont soumises à l'examen si le retard est typique, c'est-à-dire la livraison de la marchandise subit un retard. Telles conséquences sont: la prétention de l'acheteur concernant la prestation du service, le désistement ou la pénalité. Les cas spéciaux de retard du vendeur sont le retard dans la documentation technique, la violation de l'obligation relative à l'avis. Le refus de l'accomplissement se considère comme un retard infini. Le retard de la part de l'acheteur compte deux groupes de cas: la violation des obligations de participation relatives à la fabrication des produits et le retard dans le paiement.

Otto Lendvai:

Das Garantiesystem der Internationalen Atomenergie-Organisation

Der geschichtliche Hintergrund und die grundlegenden Besonderheiten des zur Kontrolle der friedlichen Anwendlungen der Kernenergie geschaffenen Systems, im besonderen im Zusammenhang mit dem Atomsperrvertrag. Den Gegenstand der Kontrolle bildet die nicht-militärische Verwendung der Kernspaltstoffe. Der Artikel behandelt die Umstände, die das Inkrafttreten bzw. Erlöschen der Kontrollmassnahmen bedingen, und deren rechtliche Voraussetzungen, sowie die mit der Kontrolle zusammenhängenden Verfahren und die angewandten Methoden: vorgeschriebene Evidenzhaltung und Einsendung von Berichten, deren Bearbeitung und Überprüfung durch Lokalaugenschein. Schliesslich wird eine Übersicht über Faktoren geboten, die die Wirksamkeit des Garantiesystems bestimmen.

András Tamás:

Die Bestimmung des Rechtsbewusstseins, praktische Beziehungen

Es ist ein in die gesellschaftliche Produktion eingewurzelter geistiger Prozess; das Bewusstsein ist die Funktion des Daseins und zugleich verhältnismässig selbständig. Von den innerhalb des verwickelten Komplexes eingebetteten, verschiedenen Formen des Bewusstseins, wird das Rechtsbewusstsein von dem moralisch und politischen Bewusstsein dadurch abgegrenzt, dass die Abgrenzung relativ und gemeinsam bewertet sei. Aus der Rechtskenntnis kann das Modell der juristischen Kultur des Einzelnen aufgezeichnet werden, was mehr als die Kenntnis des positiven Rechts bedeutet. Das Rechtsbewusstsein des Einzelnen

ist die Widerspiegelung der objektiven Wahrheit mit juristischen Beziehungen — welches er mit seiner juristischen Kulturiertheit zu ergreifen im Stande ist, und zugleich eine Enheit des Rückzuges zu diesem. Das Rechtsbewusstsein trägt Klassencharekter, druckt einen Werturteil aus, und ist auch als Wertträger zu betrachten. Durch innere und äussere Gründe ist es im ständigen Wächsel, sein Zustand ist erkennbar.

Iván Meznerics:

Die Sicherungen des Kredits

Der Frage der Sicherung des Bankkredites durch juristische Mittel fällt im neuen System der Wirtschaftsleitung eine erhöhte Bedeutung zu. Der Verfasser untersucht die Frage, wie können die noch unter teils kapitalistischen Verhältnissen entstandenen Formen der Sicherung von Bankkrediten auch im sozialistischen Kreditsystem zweckmässig und die bezüglichen Bestimmungen des Zivilgesetzbuches beachtend, angewendet werden. Diese Frage verdient umsomehr Beachtung, denn laut der Richtlinien des neuen Wirtschaftsmechanismus müssen die Kreditbeziehungen zwischen den Banken und Betrieben in erster Linie auf vertraglicher Grundlage (Kreditvertrag, Darlehensvertrag, Bankkontovertrag) geschaffen werden. Ein Element dieses Vertragssytems bildet der Pfandvertrag, welcher zur Sicherung des Kredites dient. Der Verfasser widmet dem schon länger publizierten Buche des Nestors des ungarischen Kreditrechts Ernő György („Die Sicherungen des Kredits") besondere Aufmerksamkeit, in dem zahlreiche auch unter den heutigen Verhältnissen anwendbare Gedanken über die Sicherung des Bankkredites zu finden sind.

János Hidas:

Der heutige Stand der Geltung der Wertbeständigkeitsklauseln

Die Abwertung des Pfunds und das auf den kapitalistischen Märkten erfolgte Goldkauffieber hat die Aufmerksamkeit auf die Wertbeständigkeitsklausel gelenk. Die Goldwertklausel sichert die Möglichkeit zur Änderung der Summe der Schuld nach der Wertänderung zwischen Geld und Gold. Im ungarischen Zivilgesetzbuch ist die Gültigkeit einer solchen Klausel anerkannt, wenn dies sich auf den Fall der gesetzlichen Devalvation beschränkt. Das auf streng nominalistischen Prinzipien beruhende Recht der DBR verbietet auch nur die Mark-Schuld des Schuldners von dem Goldpreis abhängig zu machen, aber schliesst weder bei ausländischen Schuldnern oder Valuten, noch im Falle der Änderung des amtlichen Geldfusses die Goldwertsklausel aus. Die Engländer behaupten, der Nominalismus ist aus dem Willen der Partner abzuleiten und deshalb sichern sie freie Hand zur Abkehr von dieser und so auch zur Goldwertklausel, woraus aber kaum Gebrauch gemacht wird. In der USA ist die Goldwertklausel in Joint Resolution vom J. 1933, aber nur in der Beziehung der in der USA zu entrichtenden Dollar-Schulden, verboten. Kanada betrachtet eine solche, die der öffentlichen Ordnung verstösst. In Frankreich ist die Goldwertklausel bei internationalen Zahlungen erlaubt, ja sogar wird der Verbot einer solchen Klausel als der öffentlichen Ordnung zuwiderlaufend betrachtet; bei inländischen Zahlungen ist sie hier auch verboten.

Imre Vörös:

Die Regelung des Verzugs in den Allgemeinen Lieferbedingungen vom J. 1968 des RGW und die Praxis der Schiedsgerichtsbarkeit

Der Aufsatz analysiert die ALB vom J. 1968 der RGW und vergleicht sie mit der Praxis der Schiedsgerichtsbarkeit, die sich auf Grund der ALB vom J. 1958 entwickelt hatte. Ein Verzug kann sowohl seitens des Käufers als auch des Verkäufers entstehen.

Im Zusammenhang mit dem Liefertermin muss der Begriff der teilweisen Vertragsverletzung, ferner der Unterschied zwischen den ordentlichen Verträgen und den Verträgen mit Fixterminen bereinigt werden. Der Verzug kann nach seinen Arten objektiv und subjektiv sein. Die Rechtsfolgen werden bei den typischen Fällen des Verzugs, den Verzügen bei Warenlieferungen untersucht; welche aus dem Anspruch des Käufers auf Leistung, Rücktritt oder Vertragsstrafe besteht. Die Fälle der speziellen Verzüge des Verkäufers sind: der Verzug der technischen Dokumentation, die Verletzung der Benachrichtigungspflicht. Die Verweigerung der Erfüllung ist als endloser Verzug aufzufassen. Der Verzug des Käufers ist in zwei Gruppen zu teilen: die Verletzung der Mitwirkungsverpflichtung zur Herstellung eines Produkts und der Zahlungsverzug.

Otto Lendvai:

The Safeguards System of the International Atomic Energy Agency

The paper describes the historical background and basic features of the system created with the purpose to safeguard the peaceful applications of nuclear energy and its connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. The subject of safeguards is the non-military use of fissile material. Description is given of circumstances leading to initiation and termination of safeguards, of the corresponding legal requirements and of the safeguards procedures and techniques applied by the IAEA: the system of records and reports, processing of the reports and their subsequent verification by inspection. Finally the paper outlines factors determining the efficiency of the system.

András Tamás:

The Definition of Legal Consciousness, Practical Aspects

Being a mental process rooted in social production, consciousness is determined by existence but it also has a relative independence. Among the forms of consciousness comprised by the complicated set-up of consciousness legal consciousness is delimited from the moral and political one with the proviso that such a delimitation is relative and may be assessed by being taken in conjunction with other forms. The pattern of the individuals' legal culture my be gathered from the knowledge of law which means more than being merely acquainted with positive law. The individual's legal consciousness the unity constituted by reflecting legally relevant objective reality — which he is capable of comprehending by relying on his legal culture and the relationship therewith. Legal consciousness is of a class character, gives expression to an assessment of values and may be considered as a bearer of values. It is subject to constant changes occasioned by external and internal reasons; its state is open to cognizance.

Iván Meznerics:

The Safeguards of Credit

The author sets out from the fact that securing bank credit by legal means and the problems connected therewith have been increasing in importance under the new system of economic direction. The author goes on to analyze the question in what manner could the forms of credit insurance which had been introduced, in part under capitalism, be made use of in a suitable way in the socialist system of credit taking into account also the relevant provisions of the Civil Code. The more attention should be paid to this question because according to the guiding principles of the new economic direction credit relationships between banks and enterprises must be based on *contracts* (credit contract, loan contract, bank account contract). One of the elements of this contractual system is the *security contract* serv-

ing the purposes of credit insurance. A particular attention is paid by the author to the work by *Ernő György* the outstanding scholar of the law of credit published some time ago. („The Insurance of Credit") in which many ideas are found in respect of bank credit insurance which may be usefully resorted to also under the present conditions.

János Hidas:

The Present State of the Effectiveness of the gold clause

Attention has come to be attracted, in consequence of the devaluation of the pound and the gold-buying fever on the capitalist market to stipulations in respect of the stability of value. The gold clause provides an opportunity to alter the amount of the outstanding debt in the contingency when the currency value in question has changed in terms of gold. Such a stipulation is allowed under the Hungarian Civil Code provided that it is confined to cases when devaluation is the result of statutory provisions. Under the strictly nominalistic law of the German Federal Republic it is only making dependent the debt in Mark of a German debtor on the price of gold but gold clause is not precluded in the instances changes occur either in the person of a foreign debtor, foreign currency or the official money rate. In Great Britain nomanalism is derived from the will of the parties and therefore the parties are free to adopt stipulations different from it which possibility includes also the stipulation of the gold clause, an opportunity, however, which is hardly resorted to. In the US gold clause is precluded under the 1933 Joint Resolution but it applies only to Dollar debts payable in the US. The stipulation of gold clause is considered in Canada to be infringing public policy. Gold clause is made possible in France in respect of international settlements, even more, in such instances the preclusion of the gold clause is regarded as running counter to public policy. The stipulation of gold clause is however precluded in respect of payments in France.

Imre Vörös:

The Regulation of Delay in the of the Council of Mutual Economic Assistance and the Practice of Arbitration Tribunals

The author analyses the 1968 General Conditions of Delivery of the Council of Mutual Economic Assistance and makes a comparison with judical practice as evolved on the ground of the 1958 General Conditions of Delivery. It is held that default may ensue on the part both of the buyer and the seller.

In connection with the time of delivery, it is suggested, the notion of the partial breach of contract as well as the difference between ordinary contracts on the one hand and those of a term of preclusion. A differentiation should be made between objective and subjective default. The paper deals with the relating legal consequences is connection with the typical contingency of default which are listed as follows: the buyer's claim to have the service realized, waiving, or liquidated damages. Special cases of default on the part of the seller: default in providing technical documentary material, infringement of the obligation to furnish information as required. It is held by the author that a rejection of performance may be considered as an infinite default. There are two groups comprised in a default on the part of the buyer: infringement of obligations relating to contributory activity connected with the process of production and default in payment.

E lapszám (XXIV. új évfolyam 1.) szerzői: *Dr. Lendvai Ottó*, az Országos Atomenergia Bizottság koordinátora. — *Dr. Tamás András* kerületi bírósági bíró. — *Dr. Meznerics Iván*, a Magyar Nemzeti Bank igazgatója. — *Dr. Hidas János*, a Magyar Nemzeti Bank osztályvezetője. — *Dr. Vörös Imre* vállalati jogi előadó. — *Dr. Ustor Endre* főkonzul. — *Dr. Katona Péter*, az ENSZ jogi osztályának munkatársa. — *Dr. Szigligeti Viktor* igazságügyminisztériumi osztályvezető. — *Dr. Karlócai János* jogtanácsos

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120-243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete
68.1347 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXIV. új évfolyam 2—3. szám Budapest, 1969. február—március

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Államjogi változások a „Magyar Népköztársaság" idején 1918-19-ben

I.

Az I. világháborúban elszenvedett teljes katonai vereség, a monarchia népeinek nemzeti törekvései, függetlenségi, felszabadulási mozgalmai, a háborútól annyit szenvedett, nélkülöző néptömegek megmozdulásai — történelmi szükségszerűségként — az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásához vezettek. A félévszázados dualista államrendszer romjain az új, független államok egész sora jött létre, közöttük az önálló magyar állam is.

Nem tekinthetjük feladatunknak, hogy a felbomló Habsburg birodalom többi népeinek, nemzeteinek sorsát, államjogi helyzetük alakulását nyomon kísérjük. Csupán arra szorítkozunk, hogy annak a nagy útnak főbb állomásait felvázoljuk, amelyet Magyarország néhány hónap leforgása alatt államjogi vonatkozásban megtett, s amelynek során a feudális-kapitalista vezető réteg októberi kísérletétől: a kiegyezési törvényekben lefektetett dualista kapcsolatoknak a personalunióval való felcserélésétől a polgári demokratikus forradalom győzelme nyomán létrejött „Népköztársaságon" át, az első szocialista magyar állam, a Tanácsköztársaság kikiáltásáig eljutott.

Károlynak, mint osztrák császárnak 1918. október 16-án kibocsátott manifesztuma Ausztria szövetségi állammá alakulásáról,[1] Wekerle magyar miniszterelnök követelésére, kimondotta, hogy Ausztria föderatív átalakulása „a magyar szent korona országainak" integritását semmiképpen nem érinti.[2]

A magyar uralkodó osztályoknak még fogalmuk sem volt arról, hogy „a junkerek és a plutokrácia osztályuralma" éppen úgy tarthatatlan, mint a magyarság szupremáciája.[3] A császári manifesztum kibocsátásának napján, az október 16-ára összehívott magyar országgyűlés képviselőházában Wekerle bejelentette, hogy Ausztria föderalizálása következtében Magyarország a perszonális unió alapjára helyezkedik.[4] Ezzel — a kiegyezési törvények fokozatos felszámolása útján végrehajtani kívánt — „változással" a konzervatív-reakciós rendszer lényegében változatlan fenntartását, átmentését kívánták elérni. „A nádori méltóság betöltéséről és a nádor jogköréről" szóló törvényjavaslat szintén a dinasztia és a magyar uralkodó osztályok érdekeit kívánta szolgálni, Habsburg József főherceg nádorrá választásával.[5]

A hatalmas kormánypárti többséggel szemben álló, kis létszámú ellenzék, főként Károlyi Mihály és pártja a köztársaság követeléséig ekkor még nem jutott el. „Magyarország függetlenné válását Ausztriától úgy képzelte el, hogy a két országot továbbra is egybefűzi az uralkodó személyének közössége."[6] A Wekerle—Tisza-féle elgondolást és Károlyiék álláspontját azonban tartalmilag áthidalhatatlan szakadék választotta el. Károlyi október 16-án a képviselőházban beterjesztett 12 pontos felirati javaslatában a magyar állam teljes függetlensége és az azonnali béketárgyalások mellett az ország mélyreható demokratizálását, a földnélküli tömegek földhöz juttatását, a nemzetiségi kérdés rendezését stb.

[1] Népszava, 1918. okt. 18-i sz. A manifesztum német nyelven az osztrák hivatalos lap, a Wiener Zeitung okt. 17-i különszámában jelent meg, majd a magyar lapok is közölték.

[2] Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914—18. Összeállította *Iványi Emma*. Bp. 1960. 516. o.

[3] O. Jászi: Magyariens Schuld Ungarns Sühne. München, 1923. 4. o.

[4] Képviselőházi Napló XLI.—274. o.

[5] Vö. *Juhász Nagy Sándor:* A magyar októberi forradalom története. Bp. 1945. 200. o. — A nádori törvényjavaslatra l. *Schönwald Pál:* Az 1918/19-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései, 16—17. o. (kézirat).

[6] *Károlyi Mihály:* Válogatott írásai, Bp. 1964. I. k. XIII. o. Molnár Erik előszava.

követelte.[7] A képviselőházi többség elvetette Károlyi javaslatait.

II.

a) A katasztrófális hadihelyzet, s a tömegek forradalmi hangulatának felizzása folytán rohamosan éleződött a régi rendszer belső válsága. Október 23-án a Wekerle-kormány lemondott. Végre október 25-én a munkásság, a radikálizálódó értelmiség és kispolgárság részéről jövő bátorítás és nyomás hatására, az érintett népek közül szinte utolsóként (október 21-én már az osztrák-németek nemzeti tanácsa is létrejött), Magyarországon is megalakult[8] a *Nemzeti Tanács,* Károlyi Mihály elnökletével, az Egyetem utcai Károlyi-palotában. Siettette a Nemzeti Tanács színre lépését Wilson október 23-i jegyzéke is, amelyben leszögezte, hogy a háborúért felelős régi rezsim képviselőivel nem hajlandó a békéről tárgyalni, tőlük csak a megadást fogadja el.[9]

A Nemzeti Tanács megalakulása az addig egymással csak laza együttműködésben levő ellenzéki pártok: a függetlenségi és negyvennyolcas Károlyi-párt, a magyarországi szociáldemokrata párt és a Jászi vezette országos radikális polgári párt zártkörű, bizalmas értekezletén történt meg. Ugyanezen a napon, bár a Nemzeti Tanácstól függetlenül, de annak programjához csatlakozva, jött létre a 12 tagból álló illegális Katonatanács is, Csernyák Imre repülő százados vezetésével, hamarosan pedig Pogány József lett a Katonatanács elnöke. A Nemzeti Tanácsban részt vevő tagok személyéről csak később döntöttek, s a 20 tagú intézőbizottság névsorát október 29-én hozták nyilvánosságra.[10]

A Nemzeti Tanács október 26-án „Magyarország népéhez" *proklamációt*[11] adott ki, amelyet Jászi Oszkár és Kunfi Zsigmond fogalmazott meg. E kiáltvány, amely jórészt Károlyi fentemlített felirati javaslatát fejlesztette tovább, 12 pontban sorolja fel a szövetkezett demokratikus erők követeléseit, vázolja politikai programját. Követeli az ország teljes függetlenségének kimondását, a háború azonnali befejezését, külön békét, a németekkel való szövetség felbontását. Belpolitikai vonatkozásban az ország demokratikus átalakítása érdekében eltávolítandó a régi parlament és a kormányrendszer, azonnal fel kell oszlatni a képviselőházat és mielőbb új választásokat tartani az általános, egyenlő és titkos, a nőkre is kiterjedő választójog alapján. A követelések között szerepel az egyesülési, gyülekezési és sajtószabadság megvalósítása, a cenzúra eltörlése; általános amnesztia a politikai elítéltek részére; a nép földhöz juttatása, széles körű szociálpolitikai reformok, a dolgozók, a hazatérő katonák sorsának jelentős javítása. Meg kell akadályozni, illetve közcélokra igénybe kell venni a túltengő tőkefelhalmozást, — hirdeti a Nemzeti Tanács kiáltványa. A proklamáció a nemzetiségi kérdést a wilsoni elvek alapján óhajtja megoldani; az ország nem magyar ajkú népeinek önrendelkezési jogot kell adni s ily módon biztosabb alapokra helyezni az állam területi integritását. Ugyanakkor elismeri az újonnan létrejött ukrán, lengyel, cseh, délszláv és osztrák—német nemzeti államokat. *Nem érinti a kiáltvány az állam- és a kormányforma kérdését,* a Nemzeti Tanácsot létrehozó pártok ugyanis ekkor még nem jutottak el a köztársaság feltétlen igenléséig.

A Nemzeti Tanács programja kifejezte a háborúellenes erők óriási többségének akaratát, a követelések általánosságban történő megfogalmazása pedig lehetővé tette, hogy „a forradalmi tömegek többet értsenek belőle, mint amennyire a kiáltvány szerzői gondoltak."[12] Tehát a Nemzeti Tanács magalakulása meggyorsította a demokratikus erők tömörülését és aktivizálódását.

A régi renddel szemben álló, békét, gyökeres forradalmi rendszerváltozást követelő tömegek a Nemzeti Tanácsot saját *új hatalmi szervüknek,* annak elnökét, Károlyi Mihályt pedig az ország új vezetőjének tekintették, s október 27-én az Országház téren óriási tömeggyűlésen csatlakoztak a Nemzeti Tanács programjához. De Károlyiék nem szándékozták forradalmi úton kezükbe ragadni a hatalmat, hanem „legálisan", a király kezéből kívántak megbízást kapni a kormányzat átvételére. A király megbízottja, József főherceg azonban, a levitézlett rendszer megmentésének utolsó kísérleteként, október 29-én Hadik Jánost nevezte ki a „koncentrációs" kormány elnökévé, aki már meg sem tudta alakítani kabinetjét.

Az általános bomlás ugyanis az erőszakszervekre is gyorsan átterjedt. Október 30-án a munkásokon, polgárokon kívül katonák, tisztek, matrózok, a rendőrség alakulatai, vasutasok, postások, stb. is csatlakoztak az Astória Szállóban ülésező Nemzeti Tanácshoz és felesküdtek rá. Károlyiék azonban még mindig nem léptek a cselekvés útjára. A növekvő forrongás, a ki-

[7] Képviselőházi Napló, XLI. 283. o. — Okt. 18-án Károlyi törvényjavaslatot nyújtott be a független Magyarország megteremtésére, önálló hadügyi, pénzügyi, külügyi hatáskörrel. Képviselőházi Napló, 343. o.

[8] Valójában már okt. 23-án éjjel kimondották a Nemzeti Tanács (a továbbiakban: NT) megalakulását a demokratikus pártok megbízottai, de ezt akkor nem hozták nyilvánosságra. *Hajdu Tibor:* Az őszirózsás forradalom. Bp. 1963. 84. o.

[9] *Hajdu Tibor:* Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp. 1968. 37. o.

[10] A Károlyi-párt és az SZDP 6—6, a polgári radikális párt 4, a feminista mozgalom 2—2 taggal volt képviselve. — Az NT és a katonatanács megalakulására és összetételére l. *Juhász Nagy* i. m. 193, 194. és 202. o. és *Harrer Ferenc:* Egy magyar polgár élete, I. k. Bp. 1968. 327—330. o., továbbá *Sztanykovszky Tibor:* A katonatanácsról. Nagy idők tanúi emlékeznek c. kötet. Bp., 1958. 82—91. o.

[11] A proklamáció szövegét l. MMTVD. V. köt. 266—268. o.

[12] *Farkas Dezső:* A két forradalom Bihar megyei történetéhez (1917—1919) Bp. 1965. 28. o.

XXIV. új évfolyam 2—3. szám Budapest, 1969. február—március hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KOVÁCS KÁLMÁN:
Államjogi változások a „Magyar Népköztársaság" idején 1918/19-ben 69

PÖLÖSKEI FERENC:
A belpolitikai rendszer jogi újraszabályozása Magyarországon az első világháború előtti években 79

SÁRKÖZY TAMÁS:
A vállalatirányítás elvi kérdéseiről 89

BOYTHA GYÖRGY:
A szerzői jog iparjogvédelmi és versenyjogi határterületei 102

KOPAL, VLADIMIR:
A világűr meghatározásának kérdése 114

Szemle:

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ:
Új munkaügyi eljárási szabályok a Német Demokratikus Köztársaságban 122

SZABÓ TIBOR:
A perújítás egyes vitás kérdései a polgári eljárásban 124

Jogirodalom:

Karinszkij, Sz. Sz.: A munkatermelékenység növelését célzó anyagi és erkölcsi ösztönzők (KERTAI GÁBOR) 127

Nagel, Heinrich: Die Grundzüge des Beweisrechts im europäischen Zivilprozess (SZÁSZY ISTVÁN) 130

Dahl, Robert A.: Ki kormányoz? Demokrácia és hatalom egy amerikai városban (MARKOS GYÖRGY) 131

— —: Új könyvek 135

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Калман Ковач:* Государственноправовые изменения во время »Венгерской Народной Республики« (1918—1919). — *Фэрэнц Пёлёшкеи:* Правовое регулирование внутриполитической системы в Венгрии в годы, предшествующие первой мировой войне. — *Тамаш Шаркёзи:* О принципиальных вопросах руководства предприятиями. — *Дьёрдь Бойта:* Смежные области авторского права по вопросам промышленного права и конкурса. — *Владимир Копал:* Вопрос определения космоса. — *Обзор: Ласло Трочани:* Новые правила трудового процесса в Германской Демократической Республике. — *Тибор Сабо:* Некоторые спорные вопросы возобновления процесса в гражданском процессе. — *Юридическая литература: Каринский С. С.:* Материальные и моральные стимулы повышения производительности труда. *(Габор Кэртаи).* — Nagel, Heinrich: Die Grundzüge des Beweisrechts im europäischen Zivilprocess *(Иштван Саси).* — *Роберт А. Дал:* Кто правит? Демократия и власть в одном американском городе *(Дьёрдь Маркош).*

SOMMAIRE: *Kálmán Kovács:* Changements intervenus en droit constitutionnel à l'époque de la « République Populaire Hongroise » de 1918/19. — *Ferenc Pölöskei:* La nouvelle réglementation juridique du système de la politique intérieure en Hongrie dans les années précédant la première guerre mondiale. — *Tamás Sárközy:* Des questions de principe de la gestion des entreprises. — *György Boytha:* Les territoires limitrophes de la protection du droit industriel et du droit de concurrence du droit d'auteur. — *Kopal, Vladimir:* Le problème de la définition de l'espace. — *Revue: László Trócsányi:* Nouvelles règles de procédure en matière de litiges de travail dans la République Démocratique Allemande. — *Tibor Szabó:* Certaines questions contestées de la procédure de révision dans la procédure civile. — *Littérature: Karinskij, S. S:* Stimulateurs matériels et moraux visant la productivité du travail *(Gábor Kertai).* — *Nagel, Hainrich:* Die Grundzüge des Beweisrechts im europäischen Zivilprozess *(István Szászy).* — *Dahl, Robert:* Que est-ce qui est au gouvernement? Démocratie et pouvoir dans une ville américaine *(György Markos).*

INHALT: *Kálmán Kovács:* Staatsrechtliche Änderungen zur Zeit der „Ungarischen Volksrepublik" 1918-19. — *Ferenc Pölöskei:* Die rechtliche Neuregelung der innenpolitischen Ordnung in Ungarn in den Jahren vor dem ersten Weltkrieg. — *Tamás Sárközy:* Über die prinzipiellen Fragen der Leitung der Betriebe. — *György Boytha:* Die gewerbe- und wettbewerbsrechtlichen Grenzgebiete des Urheberrechts. — *Kopal, Vladimir:* Die Frage der Bestimmung des Weltraumes. — *Rundschau: László Trócsányi:* Neue verfahrensrechtliche Bestimmungen auf dem Gebiet des Arbeitsrechts in der Deutschen Demokratischen Republik. — *Tibor Szabó:* Einige strittigen Fragen der Wiederaufnahme in Zivilverfahren. *Rechtsliteratur — Karinszkij, S. S.:* Materielle und moralische Impulse zur Hebung der Arbeitsproduktivität *(Gábor Kertai).* — *Nagel, Heinrich:* Die Grundzüge des Beweisrechts im europäischen Zivilprozess *(István Szászy).* — *Dahl, Robert:* Wer regiert? Demokratie und Macht in einer amerikanischer Stadt *(György Markos).*

TABLE OF CONTENTS: *Kálmán Kovács:* Constitutional Law Changes in the "Hungarian People's Republic" in 1918 and 1919. *Ferenc Pölöskei:* Remoulding of the Legal Regulation of the Domestic Political System in Hungary in the Years Prior to the First World War. *Tamás Sárközy:* Questions of Principle in Enterprise Management. *György Boytha:* The Borderland netween the Protection of Industrial Property and the Law of Competition. *Vladimir Kopal:* The Problem of Defining Space. *Review: László Trócsányi:* New Labour Law Procedure Rules in the German Democratic Republic. *Tibor Szabó:* Some Disputed Questions of Re-Opening Cases in Civil Procedure. *Literature of Law:* S. S. Karinskij: Financial and Moral Incentives Fostering Increase in Labour Productivity *(Gábor Kertai). Heinrich Nagel:* Die Grundzüge des Beweisrechts in europäischen Zivilprozess (István Szászy). *Robert Dahl:* Who is Governing? Democracy and Power is a US. Town (György Markos).

bontakozó fegyveres felkelés során az október 31-ére virradó éjjel a katonák, zömükben mundérba öltöztetett parasztok, munkások, radikális értelmiségiek, függetlenségi érzelmű polgárok forradalma vér nélkül, ellenállásba nem ütközve győzött a Nemzeti Tanács nevében, de annak passzivitása mellett, mondhatni akarata ellenére. „Mi nem akartuk még átvenni a hatalmat, mi szervezni akartuk erőinket. De eközben már az egész forradalom kifejlődött... A nép maga csinálta meg a forradalmat, a nép vette kezébe a hatalmat és adta át a Nemzeti Tanácsnak" — írja Károlyi Mihály.[13] A polgári demokratikus forradalom győzelme nyomán a *Nemzeti Tanács lett a hatalom tényleges birtokosa,* noha még jogilag a király és a régi parlament a helyén maradt. A munkástanács[14] is a Nemzeti Tanács mellett foglalt állást s felesküdött rá a katonaság, munkásság, a radikális polgárság, a rendőrség stb., de a régi rendszer megrettent hívei is, élükön József főherceggel, az OMGE uraival, a főpapsággal és a nagyburzsoáziával, igyekeztek személyüket és vagyonukat a Nemzeti Tanács oltalma alá helyezni, megígérve a lojális támogatást.

b) A Nemzeti Tanács egy ideig a forradalom győzelme után is ragaszkodott a „legalitáshoz" s Károlyi október 31-én reggel József főherceg kezéből vette át az események folytán kényszerhelyzetbe került király megbízását kormányalakításra. A Károlyi-kormány,[15] amelybe egyetlen hazai nemzetiség képviselőit se vonták be, még aznap letette az esküt József főherceg előtt, majd proklamációt bocsátott ki,[16] ebben kinyilvánítja, hogy „a nép forradalma győzött", magát „az első magyar népkormány"-nak nevezi, s megvalósítandó kormányprogramként lényegileg megismétli a Nemzeti Tanács október 26-i kiáltványában foglalt követeléseket.

Az országszerte kirobbanó tömegfelháborodás következtében a kormány november 1-én kérte és megkapta a királytól esküje alóli felmentését, és a Nemzeti Tanács ülésén annak új elnöke, Hock János kezébe tett esküt, miután az ülésen ismertetett nyilatkozata szerint a kormány *az államforma tekintetében a döntést a legfeljebb hat héten belül összeülő alkotmányozó gyűlésre bízta,* amelynek tagjait az általános, egyenlő, titkos, a nőkre is kiterjedő választójog alapján fogják megválasztani.[17] A köztársaság proklamálására tehát még mindig nem került sor.

Minthogy a kormány, három pártonkívüli szakember kivételével, a Nemzeti Tanács tagjaiból alakult, *a Tanácsot újraszervezték,* s abba az eredeti három párt mellett rövidesen egy sor más, a régi rendszerrel többé-kevésbé szemben álló pártot[18] is bevontak, ezzel polgári—kispolgári irányban szélesítették ki az új hatalom tömegbázisát. Károlyi helyett Hock János függetlenségi párti országgyűlési képviselő, katolikus plébános lett a Nemzeti Tanács elnöke, aki kevésbé progresszív elveket vallott, mint Károlyi és a következő hónapok során sem tudott lépést tartani Károlyi politikai nézeteinek fejlődésével.

A Nemzeti Tanács és a kormány egymás között megállapodásban szabályozta a két szerv viszonyát.[19] Eszerint „... *a kormány a Nemzeti Tanács végrehajtó és kormányzó szerve gyanánt szerepel.*" A végrehajtó hatalom gyakorlásával kapcsolatos és a kormányzati intézkedést igénylő ügyekben nem a Nemzeti Tanácshoz, hanem a kormányhoz, az illetékes minisztériumokhoz kell fordulni. „*A Nemzeti Tanács* működését továbbra is fenn fogja tartani, mint a *kormány ellenőrző szerve.*" Ezzel a Nemzeti Tanács *a tényleges hatalmat a kormányra ruházta* és csak a közelebbről meg nem határozott ellenőrző hatáskört tartotta fenn magának. A november 16-ig naponta ülésező Nemzeti Tanács gyakorolta is ezt az ellenőrző jogkört a kormány tevékenysége felett, meghallgatta a miniszterelnök, illetve a kormány egyes tagjainak beszámolóit, ezekre vonatkozóan állást foglalt, hozzájárulást, felhatalmazást adott a kormánynak, például a belgrádi fegyverszüneti egyezmény aláírásához, bizonyos jogszabályok megalkotására hívta fel a kormányt stb.[20] — *A Nemzeti Tanács igyekezett kiépíteni a saját szerveit.* Ezek között a legjelentősebb szerepet *az NT irodája* játszotta, amelynek kezdetben Landler Jenő volt a vezetője.[21] Az iroda vezette az NT adminisztrációját, tartotta a kapcsolatot a vidéki nemzeti tanácsokkal, intézte a levelezést, a panaszügyeket, szervezte az NT üléseit. — *Az NT Szaktanácsai,* amelyekbe a tudomány és a gyakorlat kiváló szakembereit vonták be, lényegében az országgyűlési bizottságokhoz hasonlóan működtek és segítették az NT, valamint a kormány munkáját. Nyolc Szaktanács alakult,[22] az Igazságügyi Szaktanács ügyvezetője Szladits Károly professzor lett. Az NT „erkölcsi pártfogása alatt" mű-

[13] *Károlyi Mihály:* Egy egész világ ellen. München, 1923. 487. o.

[14] A budapesti nagyüzemek okt. 30-án választották meg küldötteiket a megalakuló munkástanácsba. A Budapesti Munkástanács, mint a munkástanácsok központi szerve, nov. 2-án tartotta alakuló ülését. MMTVD. V. köt. 280—281. és 313. o.

[15] A kormány tagjainak kinevezése a Budapesti Közlöny nov. 1-i számában jelent meg.

[16] Népszava, 1918. nov. 1-i sz.

[17] OL—MT jkv., 1918. nov. 1. (1. pont.)

[18] A Bizony Ákos-féle párt, a keresztény szocialisták, a Vázsonyi-féle demokrata párt, Nagyatádi kisgazdapártja és a Nagy György vezette köztársasági párt 1—1 taggal került be az NT-be. L. *Juhász—Nagy* i. m. 245. o.

[19] A megállapodást a sajtó nov. 2-án közölte.

[20] *Schönwald* i. m. 230—235. o.

[21] *Hajdu Tibor:* Az őszirózsás forradalom, Bp. 1963. 113. o.

[22] Agrár-reform, igazságügyi, közgazdasági, közigazgatási reform, közlekedéspolitikai, közoktatási, népegészségügyi, pénzügyi, szociálpolitikai szakbizottság.

ködött az Országos Propaganda Bizottság.[23] A nemzeti tanácsok vidéki hálózata a megyékben, városokban stb. országszerte kiépült.

III.

a) *Az állam- és kormányforma kérdésében,* mint említettük, a forradalom győzelme után *nem történt döntés.* Azonban egyrészt az itthon egyre fokozódó tömegnyomás hatására, másrészt a német köztársaság november 9-i és az osztrák köztársaság november 13-i kikiáltására, valamint IV. Károly ismeretes eckartsaui nyilatkozatára tekintettel nem lehetett — az alkotmányozó gyűlés összehívására várva — tovább halasztani az állásfoglalást. Valójában már a Nemzeti Nanács november 11-i ülésén megszületett a határozat a köztársaság sürgős proklamálására. Ennek megvalósítása érdekében ünnepélyes felhívást intéztek az ország valamennyi nemzeti tanácsához.[24]

A társadalom különböző osztályainak és rétegeinek kiküldötteiből november 16-ára *összehívták a Nagy Nemzeti Tanácsot,* a polgári forradalom államának legfőbb hatalmi szervét, *amely* — ideiglenes megoldásként — *a nemzetgyűlés szerepét volt hivatva ellátni.* A vidéki nemzeti tanácsok, a politikai pártok, a munkásszervezetek, társadalmi és gazdasági egyesületek, érdekképviseletek (újságíró egyesület, Diáktanács, GYOSZ, Kereskedelmi és Iparkamara, Magyar Gazdaszövetség stb., a Rendőr-, a Katonatanács, a Magyarországi Németek Nemzeti Tanácsa, a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy stb.) jelölték ki megbízottaikat[25] s ezeknek a száma jóval túlhaladta az eredetileg elgondolt ötszázas létszámot. A korabeli sajtótudósítások 1000—1200-ra teszik a Nagy Nemzeti Tanács ülésén megjelentek számát, akik az ipari és földmunkásoktól és a kisgazdáktól a nagytőkésekig, a diákoktól a katonákig, a Kegyes Tanítórendtől a szabadkőművesekig, a lakosság szinte minden rétegét képviselték az új rendszer — nem választás, hanem delegálás útján létrejött — legfőbb államhatalmi szervében. A kommunista párt ebben az időszakban még nem alakult meg, így a munkásosztály igazi forradalmi szervezete a Nagy Nemzeti Tanácsban nem juthatott képviselethez. A Parlament kupola-csarnokában tartott ülésre meghívták a régi képviselőház és a főrendiház volt tagjait is,[26] ezek viszonylag csekély számban jelentek meg.

Magyarország Nemzeti Tanácsa (Nagy Nemzeti Tanács), az ország „forradalmi törvényes szerve"[27] Hock János elnökletével ült össze. Az elnök deklarálta Magyarország önállóságát és függetlenségét, majd indítványozta az államforma megváltoztatását és a köztársaság proklamálását. Az ülés ezután az NT Intézőbizottsága és a kormány által beterjesztett öt cikkből álló Néphatározati Javaslatot cikkenként vette tárgyalás alá és egyhangúlag, közfelkiáltással fogadta el. A Nagy Nemzeti Tanács, amelyet az elnök és valamennyi felszólaló „Nemzetgyűlés"-ként aposztrofált, a Néphatározat forradalmi módon történt meghozatalával nagyjelentőségű új típusú, törvényi rangú jogszabályt alkotott.

A Néphatározat[28] — szakítva nemcsak a Habsburgok négyévszázados uralmával, hanem magával a királyság intézményével is— mindenekelőtt kimondja, hogy *Magyarország minden más országtól független és önálló népköztársaság.* (I. cikk.) Az új alkotmány megállapítását a sürgősen egybehívandó alkotmányozó nemzetgyűlésre bízza, s egyben deklarálja a régi, kétkamarás országgyűlés megszűnését. (II. cikk.) A továbbiakban a Néphatározat úgy rendelkezik, hogy — a majdani alkotmányozó gyűlés döntéséig — *az állami főhatalmat a Károlyi Mihály elnöklete alatt álló népkormány gyakorolja,* a Magyar Nemzeti Tanács intézőbizottságának (vagyis a szűkebb értelemben vett Nemzeti Tanácsnak) „támogatásával." (III. cikk.) — Felhatalmazza és egyben utasítja a népkormányt, hogy sürgősen alkosson *néptörvényeket* a nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról, a sajtószabadságról, a nép esküdtbíráskodásáról, az egyesülés és gyülekezés szabadságáról, továbbá a földmíves nép földhöz juttatásáról (IV. cikk.).

A Néphatározat azonban *nem rendelkezett az államfő személyének kérdésében,* noha a tüntető tömegek országszerte követelték Károlyi Mihály köztársasági elnökké való megválasztását. Ő azonban ekkor még nem volt hajlandó elfogadni az államfői tisztet. De a Néphatározat *nem rendezte világosan magának a Nemzeti Tanácsnak államjogi helyzetét,* hatáskörét sem.

Minthogy a Néphatározat lényegében teljhatalommal ruházta fel a kormányt, amikor törvényalkotásra is feljogosította, *a Népkormány lett a polgári demokratikus állam legfontosabb szerve.*[29] A társadalom széles rétegeit képviselő *Nagy Nemzeti Tanácsot többé nem is hívták össze,* az intézőbizottság, későbbi nevén *a Nemzeti Tanács végrehajtó bizottsága pedig egyre veszí-*

[23] Az NT Irodájára, Szaktanácsaira és az Orsz. Prop. Bizottságra vonatkozó fennmaradt levéltári anyagot (OL. — A Nemzeti Tanács iratait, a Párttörténeti Intézet Archívumának idevonatkozó anyagát stb.) részletesen feldolgozta *Schönwald* i. m. 250—269. o. A Nemzeti Tanács szervei c. fejezet. Schönwald sajtó alatt levő munkája egyébként az első átfogó jellegű jogtörténeti feldolgozását adja a tárgyalt korszak problémáinak.

[24] Népszava, 1918. nov. 13-i sz.

[25] OL. — A Nemzeti Tanács iratai. A. III.

[26] Nov. 16-án. a NNT ülését megelőzően a képviselőház egyhangú határozattal kimondta feloszlását, a főrendiház pedig „tanácskozásait berekesztettnek" nyilvánította. Képviselőházi Napló XLI. 375. o., ill. A Főrendiház Naplója, Bp. 1919. V. k. 235. old.

[27] Hoch János megállapítása az NNT ülésén. Képviselőházi Napló, XLI. 458. o.

[28] Magyar Törvénytár 1918. 201. o.

[29] Az állam többi szerveire l. *Csizmadia Andor:* „A Magyar Népköztársaság" belső mechanizmusa 1918/19-ben. Jogtud. Közlöny, 1968. 11—12. sz.

tett jelentőségéből, s mint államhatalmi szerv tulajdonképpen csak akkor jutott ismét szerephez, amikor — mint látni fogjuk — az államfői kérdés ideiglenes megoldása ügyében kellett határozatot hoznia.

b) A Néphatározatban kapott felhatalmazás alapján *a népkormány megkezdte a törvényalkotó munkát,* amelynek során részben a Néphatározatban megjelölt feladatok jogszabályi rendezését végezte el, így megalkotta az 1918. évi I. néptörvényt, amely történelmünk során elsőként valósította meg az általános, titkos, egyenlő, közvetlen és a nőkre is kiterjedő választójogot mind a nemzetgyűlési, mind a törvényhatósági és a községi választások vonatkozásában.[30] A sajtó szabadságáról (1918. II. ntv.), a nép esküdtbíráskodásáról (1918. III. ntv.), az egyesülés és gyülekezés szabadságáról (1919: III. ntv.), továbbá a földreformról (1919: XVIII. ntv.) szóló néptörvények meghozatalát — mint említettük — szintén a néphatározat írta elő. Ezeken kívül több más, közöttük államjogi szempontból is jelentős néptörvényt alkotott a Károlyi kormány, többek között a munkaügyi és népjóléti minisztérium (1918: IV. ntv.), valamint az önálló magyar külügyi igazgatás megszervezéséről (1918: V. ntv.) rendelkező törvényeket. Ezek elemzése túlhaladná tanulmányunk kereteit. Itt említjük azonban meg, hogy a néptörvényeket a Károlyi-kormány idején, tehát 1919. január 11-ig a miniszterelnök és a kormány minden tagja aláírta. Ettől az időponttól kezdve pedig az említetteken kívül Károlyinak, mint köztársasági elnöknek a néptörvények aláírásában kifejezésre jutó jóváhagyása is érvényességi kelléke volt a törvényeknek, egészen a polgári demokratikus rendszer bukásáig.

Végül meg kívánjuk jegyezni, hogy *a Károlyi kormány,* amelyben erős túlsúlyban voltak a polgári elemek (mindössze két szociáldemokrata miniszter vett részt a kormányban), az államigazgatás legfőbb irányítása mellett, valamint a törvény- és más jogszabályalkotási hatáskörön túl, mint az állami főhatalom birtokosa, *államfői jogkörben is eljárt.* Így például az addig a király hatáskörébe tartozó kinevezéseket a kormány eszközölte, a kabinet összetételében végbemenő gyakori személyi változások alkalmával a minisztereket Károlyi, mint a kormány elnöke mentette fel, illetve nevezte ki, s az új miniszterek a hivatali esküt a Minisztertanács előtt tették le.[31] A minisztertanács gyakorolta továbbá az államfőt megillető kegyelmezési jogot éppúgy, mint a követküldési és fogadási jogkört is, stb.

[30] A választások végrehajtásáról az 1919. évi 25. és 26. sz. néptörvények rendelkeznek. A választásokat 1919. ápr. 13-ra tűzték ki, így azok lebonyolítására nem került sor.

[31] OL — MT jkv. 1918. nov. 26-i ülés, 4. p.

IV.

A népköztársaság kikiáltását követő két hónap folyamán egyre nehezebb, válságosabb helyzetbe került a koalíciós Károlyi-kormány, de maga az új, polgári demokratikus állam is.

Külpolitikai téren a kormány elszigetelődött, az antant-barát politikához fűződő illúziók szertefoszlottak. A győztes nagyhatalmakkal nem sikerült a kapcsolatokat normalizálni, még kevésbé támogatásukat megnyerni. Az antant, illetve a vele szövetséges szomszédállamok csapatai az országnak mind nagyobb területére terjesztették ki a katonai megszállást.

A különböző nemzetiségekkel való tárgyalások sem vezettek, nem is vezethettek eredményre. A területi integritás eszméje az adott körülmények között már minden reális alapot nélkülözött. — A gazdasági helyzet egyre romlott, a szén- és nyersanyaghiány miatt akadozott a termelés, növekedett a munkanélküliség, késett a beígért földreform, fokozódott a tömegek nyomorúsága és elégedetlensége. Mind nagyobb tömegbefolyásra tett szert a Kommunisták Magyarországi Pártja, amely a forradalom továbbviteléért, a szocialista köztársaság kivívásáért, a szocialista állami, gazdasági és társadalmi rendszer megvalósításáért küzdött. A súlyosbodó kül- és belpolitikai helyzetben meggyorsult a politikai erők polarizálódása, nemcsak a Nemzeti Tanács pártjainak egymásközti vonatkozásában, hanem magukon az egyes pártokon belül is.

Január 8-án, a szociáldemokrata pártvezetőség határozatának megfelelően, miniszterei lemondtak, példájukat követték a többi párt miniszterei is.[32]

A kormányválságból, amely a koalíció teljes felbomlásával fenyegetett, a köztársasági elnöki tisztség betöltése útján igyekeztek államjogi vonatkozásban megtalálni a kivezető utat. Nem volt ugyanis olyan szerv, amely a Károlyi-kormányt felmenthette és az új kormányelnököt és minisztereit kinevezhette volna; az államfő nemléte egyébként a rendszer nemzetközi tekintélyének is ártott.

A mélyülő kormányválság megoldása viszont rendkívül sürgőssé vált; a rég halogatott nemzetgyűlési választások megtartására most már nem volt idő. Az NT végrehajtó bizottságában felvetődött a nemzetgyűlést helyettesítő Nagy Nemzeti Tanács újabb összehívásának gondolata is,[33] de erre nem került sor, hanem végül is szűk körben — a társadalom széles rétegeinek bevonása nélkül — maga *a Nemzeti Tanács végrehajtó bizottsága* sajátos módon oldotta meg a problémát. A végrehajtó bizottság január 11-i ülése,[34] amelyen a kormány tagjai

[32] *Juhász—Nagy* i. m. 410. és 412. o.

[33] P. I. Arch., a NT. v. b. jan. 8. ülésének jkv-e.

[34] OL.—NT. iratai, D. 1.

is részt vettek, *Határozatot*[35] hozott az államfő kérdésében. A határozat talán erőltetett, de a jogalkotó eredeti szándékával összhangban álló jogértelmezéssel utólag úgy magyarázza a november 16-i Néphatározat III. cikkét, hogy tulajdonképpen Károlyit „Magyarország Nemzeti Tanácsa e cikkben *ideiglenes államfői hatáskörrel* ruházta fel." Ezen az alapon a végrehajtó bizottság felhívta Károlyi Mihályt, hogy „ne mint miniszterelnök, hanem mint *a köztársaság ideiglenes elnöke* oldja meg" a politikai válságot, az általa szükségesnek tartott tényezők bevonásával. A határozat szerint az ideiglenes köztársasági elnök által kinevezett kormány *néptörvényeket csak Károlyi Mihály hozzájárulása mellett hozhat.*[36] Károlyi továbbra is elláthatja a külpolitika irányítását és vezetését, részt vehet a minisztertanács ülésein és ott elnököllhet is. Egyebekben *a köztársasági elnök jogkörét a határozat nem szabályozta.*

Ez a határozat mindenesetre kivezető utat jelentett a közjogi zsákutcából, lehetővé tette a kormányválság megoldását s a koalíció további fenntartását.

Károlyinak, mint államfőnek első ténykedése volt, hogy elfogadva a kormány lemondását, felkérte a lemondott minisztereket az ügyek további vitelére az új kormány kinevezéséig, s megbízta az igazságügyminisztert, Berinkey Dénest a miniszterelnöki teendők ideiglenes ellátásával.[37] Maga Károlyi kilépett pártjából, hogy mint államfő pártokon felül állhasson.

Többnapos tárgyalás után sikerült a koalíciós pártokkal a kormány összetételére nézve megegyeznie és január 18-án Berinkeyt kinevezte miniszterelnökké,[38] aki magának tartotta meg a külügyi és a nemzetiségügyi miniszteri tárcákat is (Jászi nem vállalt szerepet az új kormányban); majd sor került a miniszterek kinevezésére.[39] Végső összetételben a Berinkey-kormány a miniszterelnökkel együtt 14 miniszterből állott,[40] közülük hat függetlenségi párti, az addigi kettő helyett négy szociáldemokrata, egy radikális és egy kisgazdapárti (addig a kisgazdapárt nem vett részt a koalícióban), a kormány tagja lett továbbá a ruszkakrajnai miniszter, majd a német miniszter is. — Ez a még mindig túlnyomóan polgári összetételű kabinet vezette az ügyeket a népköztársaság fennállásának hátra levő ideje alatt.

Ebben az időszakban a köztársasági elnök és a kormány együttes aktusaként több jelentős néptörvény született, ezek nagyrészt államjogi-államigazgatási problémákat is szabályoznak vagy érintenek, gyakran még akkor is, ha elsődlegesen a büntetőjog, vagy a magánjog egyes területére vonatkozóan tartalmaznak rendelkezéseket. — *Az ekkor alkotott néptörvények sorából kiemelkednek:* az 1919: V. ntv., amely a kultusztárcát kettéválasztja, *külön vallásügyi és külön közoktatásügyi minisztériumot* állít fel; az az 1919: X. ntv. *népgazdasági minisztériumot* hoz létre a földreformmal kapcsolatos új birtokok birtokba adása, felszerelése, a birtokosoknak szövetkezeti alapon való szervezése, tagosítási és hasonló ügyek intézése céljából; *a helyi igazgatás polgári demokratikus átszervezését* kívánják megvalósítani a főváros, illetve a városok közigazgatási szervezetének ideiglenes módosításáról (1919: VII. és VIII. ntv.), valamint a törvényhatósági, illetőleg a községi néptanácsokról (1919: XVI. és XVII. ntv.) szóló néptörvények; az 1919: XXV., illetve XXVI. ntv. pedig *az alkotmányozó nemzetgyűlési és a helyi választásokról* rendelkezik. Az ellenforradalmi szervezkedések ellen, de ugyanakkor méginkább a forradalom taovábbfejlesztéséért küzdő kommunista mozgalom letörése érdekében alkotják meg *a népköztársasági államforma védelméről* szóló 1919: XI. néptörvényt. Jogtörténeti szempontból igen érdekes és fontos jogszabály *a háborúval kapcsolatban felelős személyek elleni eljárás előkészítéséről* szóló 1919: XXIII. néptörvény,[41] amely kimondotta, hogy még a nemzetgyűlés összeülése előtt meg kell tenni a felelősségrevonás céljából szükséges intézkedéseket azokkal szemben, akik ellen nyomatékos gyanú merül fel, hogy mint magyar vagy közös miniszterek, illetve felelős állású közhivatalnokok a világháború előidézésében, vagy annak vétkesen könnyelmű továbbfolytatásában akár szándékos, akár gondatlan cselekményük, vagy mulasztásuk által részesek voltak. — A földtulajdonjogot érinti messzemenően a már említett 1919: XVIII. ntv. a földmívelő nép földhöz juttatásáról, amely a nagybirtokrendszer felszámolását is feladatául tűzte ki.

A fentemlített néptörvények taglalásába való belebocsátkozást e helyütt nem tekinthetjük feladatunknak.

V.

A továbbiakban csupán azokról a jogszabályokról kívánunk még áttekintést adni, amelyek *a nemzetiségi kérdés rendezésére, az or-*

[35] Budapesti Közlöny, rendkívüli kiadás, 1919. jan. 13.

[36] Az első törvény, amelyet a köztársasági elnök és a kormány együttesen írt alá, az 1919: V. ntv volt, a vallásügy és a közoktatásügy kettéválasztásáról. Budapesti Közlöny, 1919. jan. 23. sz.

[37] Budapesti Közlöny, 1919. jan. 13. sz.

[38] A kormányelnök, illetve a miniszterek kinevezése, valamint a felmentések a Budapesti Közlöny január 21. és 23. számában jelentek meg.

[39] Az államfőt megillető kinevezési jogkört Károlyi csak a miniszterek és a politikai államtitkárok vonatkozásában tartotta fenn magának, a III.—VI. fizetési osztályú állásokat a minisztertanács töltötte be. OL. MT. jkv. 1919. jan. 27. ülés.

[40] A kormány összetételére l. *Juhász Nagy* i. m. 416—419. o. és *Hajdu Tibor:* Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom, Bp. 1968. 268—272. o.

[41] E törvényre vonatkozóan, amely hazánkban az első jogszabály a háborús bűnösök felelősségre vonásáról, l. *Búzás József:* A klérus állásfoglalása a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonásában. Jogtör-

ságnak föderatív népköztársasággá való átszervezésére irányultak. — Elöljáróban azonban a magyar polgári demokratikus rezsim nemzetiségi programját kell röviden felvázolnunk.

Az antant 1918. október 18-án elismerte mind a csehszlovák, mind a délszláv népek jogosultságát „nemzeti" államok alakítására,[42] a cseh nemzetgyűlés a következő napon kimondotta a csehek és a szlovákok önálló államba való egyesülését.[43]

Andrássy Gyula gróf, a Monarchia utolsó külügyminisztere, az antanthoz intézett békeajánlatában október 27-én elismerte a cseh-szlovák államot.[44] Október 28-án Prágában a Nemzeti Tanács vette át a hatalmat, cseh-szlovák ideiglenes alkotmányt adott ki.[45] Túrócszentmártonban viszont október 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács mondta ki a csehekkel való egyesülést, a wilsoni elvekre hivatkozva.[46]

Zágrábban a szábor október 29-én szakított a magyar királysággal és a megalakítandó jugoszláv államhoz való csatlakozás mellett döntött. A régi Magyarország többi nemzetiségei között is megerősödtek az elszakadásra irányuló mozgalmak.

A Károlyi-kormány azonban Magyarország területi integritásának elvéről, Horvát-Szlavon országot kivéve, nem mondott le, naiv módon bízva a wilsoni ígéretekben, valamint abban, hogy az új kormányzat antant-barát politikája a győzteseknél méltánylásra talál. Minthogy a „nemzeti"[47] államok létrehozása és Magyarország területi integritásának megszüntetése a győztesek ismert céljai közé tartozott s ugyanez volt a szándéka a nemzetiségi lakosság nagy többségének is, a polgári demokratikus kormány részéről az lett volna az észszerű állásfoglalás, ha elismeri a nemzetiségek jogát az elszakadásra és így bocsátkozik alkuba a csehszlovák, a román stb. burzsoáziával, etnográfiailag reális országhatárok elérése végett. „A magyar álláspont példátlan abszurditása, — hogy egy legyőzött ország részére követeljen olyan területeket is, amelyeknek lakossága többségében a győztesekhez kíván tartozni —, csak arra volt jó, hogy mint képtelenséget, egyszerűen figyelmen kívül hagyják."[48] — Ma mindezt valóban nem nehéz belátnunk. Akkor azonban a magyar közvélemény óriási többsége, beleértve a kormány, sőt a szociáldemokrata pártvezetőség zömét is, a nacionalizmus eszméitől elvakítva, nem volt képes a realitás talajára helyezkedni, ragaszkodott az integritás irreális elvéhez és az attól való eltérést árulásnak tekintette.

Károlyiék a nemzetiségek elszakadási törekvéseinek ellensúlyozására — szintén a nemzetek önrendelkezési joga wilsoni meghirdetésére hivatkozva, amelyet minden érdekelt a saját szája íze szerint értelmezhetett — a nemzetiségeknek eléggé korlátozott mértékű önkormányzatot, területi autonómiát kívántak adni, s így az országot olyan föderatív köztársasággá szervezték volna át, amelyben biztosítva van a magyarság szupremáciája. — Kétségtelen, hogy ez az elgondolás a dualizmus-kori helyzethez képest nagy lépést jelentett volna előre, az adott körülmények között azonban már eleve kudarcra volt ítélve. A nemzetiségek vezetői, a győztes hatalmakkal együtt, mint elkésett és túlhaladott álláspontot utasították el; ugyanakkor az „ezeréves Magyarország" szűk látókörű hívei még ezt az elképzelést is „túlzottnak" tartották és szembefordultak vele.

A Károlyi-kormány Jászi Oszkár minisztert, a polgári radikális párt vezető politikusát bízta meg „a Magyarországon élő nemzetek önrendelkezési jogának" előkészítésével. Jászi a nemzetiségi kérdés szakértőjének számított, aki még a forradalom előtt megjelent könyvében,[49] figyelembe véve Kossuth dunai konföderációs elgondolásait is, kidolgozta a Dunai Egyesült Államok tervét. Eszerint Magyarország és négy szomszédos állam: Ausztria, Csehország, Lengyelország és a délszláv Illyria egyesült volna — akkor még Habsburg jogar alatt — egy szövetségi állammá. A terv felvázolta az öt állam közös ügyeinek és közös szerveinek rendszerét; a legfőbb közös szerv a szövetségi birodalmi gyűlés lett volna, az egyesült öt nemzet nyelvének egyenjogúságával. A birodalmi gyűlés a demokratikus népképviselet alapján jönne létre.

Ami a magyarországi nemzeteket — nemzetiségeket illeti, azok Jászi szerint megmaradnának a magyar állam keretei között, s ezen belül kapnának autonómiát. Szemei előtt Svájc példája lebegett, ahol „. . . a tagállamok lakói állandó érintkezésben vannak ugyanazon fajú és nyelvű, nagy nemzeti államot alkotó testvéreikkel."

Jászi nem említi könyvében Marxnak és Leninnek a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos nézeteit, sem a fiatal szovjet állam példájára nem utal, ahol a gyakorlatban megkezdődött a nemzetek önrendelkezési jogának megvalósítása a Lenin által már 1915-ben kifejtett elvek[50]

téneti Tanulmányok I. (szerk.: Csizmadia Andor), Bp. 1966. 188—190. o. Vö. még *Kovács Kálmán:* A magyarországi népbíróságok történetének egyes kérdései. Ugyanott, 149. o.

[42] Wilson beszédei és üzenetei a háborúról, békéről és a népek szövetségéről. Összeállította: *Bródy Béla és Magyar Lajos,* Bp. 1919. 101. o.

[43] *Juhász Nagy* i. m. 207. o.

[44] *Juhász Nagy* i. m. 207. o.

[45] Nemzetiségi Minisztérium, 1919.—VII. 62. és 68. o.

[46] *Martin Vietor:* A Szlovák Tanácsköztársaság (kézirat) 1954. I. k.

[47] Valójában nem „nemzeti", hanem soknemzetiségű államok jöttek létre, amelyeket a szakirodalom gyakran mint „utódállamokat" említ.

[48] *Hajdu Tibor:* Az 1918-as magyarországi demokratikus forradalom, Bp. 1968. 118. o.

[49] *Jászi Oszkár:* Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok, Bp. 1918.

[50] Lenin Művei 22. k. Bp. 1951. A szocialista forradalom és a nemzetek önrendelkezési joga, 148. és köv. o.; továbbá: Az önrendelkezésről folyó vita eredményei, 334—377. o.

alapján. Lenin elismerte a népek elszakadási jogát is, s azt az önrendelkezési jog alaptételének tekintette, olyan kérdésnek, amelyben a döntés a különválni akaró nemzet joga. — Ezek a lenini elvek nem voltak összeegyeztethetők a területi integritás eszméjével, amelyet Jásziék is vallottak.

A Monarchia felbomlását követő helyzetben teljesen nyilvánvaló volt, hogy a Dunai Egyesült Államokra vonatkozó terv megvalósíthatatlan. A „Keleti-Svájc" eszméje azonban, amely szerint Magyarország, mint semleges állam, határain belül önrendelkezési jogot, területi autonómiát ad az itt élő nemzeteknek és velük együtt szövetségi államot alkot, — mint arra már utaltunk — a magyar polgári demokratikus rendszer nemzetiségi programjává vált.

E program valóra váltása érdekében sorozatos tárgyalásokat folytatott a kormány, főként Jászi, a nemzetiségek egyes magyarbarát vezetőivel, akiknek egy része, különösen eleinte, mutatott is némi hajlandóságot a kérdés ilyen módon való megoldása iránt.

A tárgyalások menetére, fordulataira, kudarcaira stb. itt nem térhetünk ki, csupán a fent vázolt nemzetiségi program megvalósítására irányuló törekvések jogszabályi vetületét, *a polgári demokratikus állam három, a nemzetiségi autonómterületekről szóló törvényét* kívánjuk taglalni. Ezek *az autonóm területek az egyébként soha meg nem valósult magyarországi föderatív népköztársaság részeit képezték volna.*

1. Elsőnek — még a Károlyi-kormány idején — a mai Kárpát-Ukrajna keleti részén, Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék területén élő ukránok, akkori elnevezés szerint *ruszinok vagy ruthének részére hozott létre autonóm jogterületet,* Ruszka-Krajna néven, az 1918. évi X. néptörvény, „a ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról."[51] A többi ruszinlakta területek közjogi rendezését a törvény az általános békekötésig függőben hagyta.

Az említett néptörvény értelmében a Ruszka-Krajna területén élő ruszin nemzetet önrendelkezési jog illeti meg, autonóm ügyeit, amelyeket a törvény elég szűk keretek közé szorít, saját szervei útján maga intézi, mind a törvényhozás, mind a kormányzás és igazgatás vonatkozásában. *Autonóm ügyek:* a belügyi igazgatás, az igazságszolgáltatás, a közoktatási, közművelődési és vallási ügyek, valamint a nyelvhasználatra vonatkozó intézkedések.

A Magyar Népköztársasággal *közös ügyek:* a külügy, hadügy, pénzügy, állampolgárság, magánjogi és büntetőjogi törvényhozás, a gazdasági, a közlekedési, továbbá a szociálpolitikát érintő ügyek. — A közös ügyekben közös szervek járnak el.

Ruszka-Krajna törvényhozó szerve autonóm ügyekben *a ruszin nemzetgyűlés,* amelynek tagjai — az 1918. évi I. néptörvénnyel egyezően — általános, titkos, egyenlő és közvetlen választójog alapján kerülnek megválasztásra. — A közös ügyek vonatkozásában *a magyarországi közös országgyűlés*[52] a törvényhozó testület; ebbe a ruszin nemzet számarányához mérten küld képviselőket. A közös országgyűlésbe küldendő ruszin képviselőkről külön törvényben kívántak rendelkezni.

A ruszin autonóm tartomány élén a *kormányzó* áll, Munkács székhellyel. A kormányzóság fölött a Budapesten székelő *ruszkakrajnai miniszter* gyakorol főfelügyeletet és ellenőrzést. Ő képviseli a magyarországi népkormányban a ruszin nemzetet és felelős mind a ruszin nemzetgyűlésnek, mind a közös országgyűlésnek.

A Ruszka-Krajna területén élő, *nem ruszin nyelvű* népesség számára a néptörvény helyhatósági és kulturális autonómiát biztosít.

A törvényi szabályozás kiterjed bizonyos *gazdasági és pénzügyi kérdések* rendezésére is, amennyiben az állami javakat: a földeket, bányákat, erdőségeket a ruszin nemzet törvényes képviseletének birtokába adja át, továbbá a magyarországi népkormány pénzügyminiszterének feladatává teszi, hogy az egész törvény végrehajtásához szükséges pénzügyi fedezetről gondoskodjék és — a ruszkakrajnai miniszterrel egyetértésben — a költségvetési előirányzatot állapítsa meg mindaddig, amíg erre nézve állami, illetve autonóm költségvetési törvény nem rendelkezik.

Ruszkakrajnai miniszterré a Ruszin Nemzeti Tanács javaslata alapján a kárpát-ukrán származású dr. Szabó Oresztet, Ung megye volt főispánját nevezték ki,[53] a ruszin kormányzó pedig Stefán Ágoston rahói ügyvéd lett.

A ruszin önkormányzat kiépítése igen vontatottan haladt. A magyar nacionalista reakció azzal támadta Jászit és a néptörvényt, hogy a ruszinok többet kaptak, mint amit óhajtottak.[54] Mégis történt — ha megkésve is — bizonyos előrelépés: a 928/1919. sz. M. E. rendelettel,[55] melyet a Magyar Népköztársaság kormánya a ruszkakrajnai miniszterrel egyetértőleg adott ki, új nemzetiségi szervet, a ruszin nemzetgyűlés tervbe vett megalakulásáig működő *Ruszin Kormánytanácsot* hoztak létre, Munkács székhellyel. A Kormánytanács feladata egyrészt az autonóm kormányzati szervek működésének ellenőrzése volt, másrészt pedig az, hogy a ruszin

[51] A december 21-én kelt törvényt dec. 25-én hirdették ki.

[52] A közös országgyűlés szervezetére, működésére stb. vonatkozóan sem ez a törvény, sem a későbbi jogszabályok nem tartalmaznak rendelkezéseket. A részletes szabályozást az alkotmányozó nemzetgyűlés, illetve az alkotmánytörvény lett volna hivatva elvégezni. Az alkotmány előkészítésével a kormány nov. 20-án az igazságügyminisztert bízta meg. — OL. MT. jkv. nov. 20-i ülés, 6. pont.

[53] Budapesti Közlöny, 1918. dec. 31. sz.

[54] Pester Lloyd, 1919. jan. 2., idézi *Schönwald* i. m.

[55] Budapesti Közlöny, 1919. febr. 11. sz. A rendelet február 5-én kelt.

autonómia körébe vágó javaslatait a ruszkakrajnai miniszterrel közölje.

A Kormánytanácsba a rendeletben felsorolt 18 ruszinlakta járás, valamint 3 város (Máramarossziget, Munkács, Ungvár) és 2 nagyközség (Huszt, Nagyszőllős) ruszin lakossága 2—2 tagot választ, általános, titkos szavazással. A megválasztott kiküldötteket a Kormánytanács megalakítása végett a ruszkakrajnai miniszter hívja össze. A Kormánytanács, amelynek a ruszkakrajnai miniszter és helyettese, az államtitkár, valamint a kormányzó hivatalból tagja, maga választja elnökét és maga állapítja meg ügyrendjét. A Kormánytanács megalakulásával egyidejűleg megszűnik a ruszin néptanácsok működése. (Ezeknek a szerveknek ugyanis sok olyan tagja volt, akik nem a magyarokkal való együttműködésnek voltak a hívei.)

A Ruszin Kormánytanácsot március 4-én megválasztották Stefán Ágostonék híveiből,[56] s a Kormánytanács a rendeletben megállapított határidőre, március 12-én meg is alakult; a ruszin minisztérium székhelyét pedig, a törvény eredeti rendelkezésétől eltérően, Munkácsra helyezték.[57] A magyar kormány szűkkeblűsége miatt közötte és a kormánytanács között az ellentétek kiéleződtek. Néhány nap múlva azonban bekövetkezett a Népköztársaság bukása.

2. *A hazai németek önrendelkezési jogának gyakorlásáról* az 1919. évi VI. néptörvény intézkedik.[58] A szabályozáshoz a példát a ruszin autonómiára vonatkozó jogszabály képezte, bizonyos, az eltérő körülményekből fakadó különbségekkel.[59]

A néptörvény kimondja, hogy a Magyarországon lakó németajkú magyar állampolgárok egységes nemzetet alkotnak, amely úgy törvényhozási, mint kormányzati tekintetben önkormányzati joggal rendelkezik. Az autonóm és a közös ügyek körét a törvény a ruszkakrajnaihoz hasonlóan szabályozza. *Törvényhozó szervek:* autonóm ügyekben *a német nemzetgyűlés,* közös ügyekben pedig *a magyarországi közös országgyűlés.* A német nemzetgyűlés megalakulásáig azonban — mintegy azt helyettesítendő — átmenetileg létre kell hozni *az Országos Német Kormánytanácsot,* amely a Magyarországi Német Nemzeti Tanácsnak és a Hazai Németek Néptanácsának[60] 4—4, valamint az egyes németlakta vidékeknek 2—2 küldöttjéből áll. A Kormánytanács ellenőrzi a Budapesten székelő német minisztert (a Ruszin Kormánytanácsot, mint láttuk, ilyen jogkör nem illette meg) és közli vele az autonómiára vonatkozó javaslatait. A miniszter és az államtitkár, ellentétben a ruszín szabályozással, hivatalból nem tagjai a Kormánytanácsnak.

Kormányzati szervekül a törvény a német minisztériumot és a kormányzóságokat jelöli meg. Kimondja, hogy a németlakta vidékeken, amennyiben azok összefüggő területek, „az ott lakó más ajkú nemzetekkel egyetértőleg" autonóm jogterületeket, *kormányzóságokat*[61] kell alakítani. A kormányzóságokról részletesebben rendelkezik, mint az 1918. évi X. néptörvény. A német kormányzóságok, amelyek *járásokra* oszlanak, maguk választják ki székhelyüket. Élükön szakelőadókból alakított *kormányzói tanács* áll s ennek elnöke a *kormányzó.* — Mindenik kormányzóságnak külön *testületi szerve* van, a — bizonyos tekintetben a megyei törvényhatósági bizottsághoz hasonlítható — *kormányzósági közgyűlés,* amely választás útján jön létre és a törvény keretein belül maga szabályozza önkormányzatát.

A kormányzóságok, mint kormányzati szervek felett a felügyeletet és az ellenőrzést a *német miniszter*[62] (a magyarországi népkormány tagja), illetve helyettese, az államtitkár gyakorolja, Budapest székhellyel.

A német autonóm területek határait a törvény nem állapította meg, s nem tartalmaz rendelkezést az állami javaknak a magyarországi német nemzet birtokába történő átadásáról sem.

A törvény mind a magyar, mind a német nacionalista körök elégedetlenségét és éles ellenállását váltotta ki. Minden oldalról megindultak a támadások a törvény, illetve annak egyes rendelkezései vagy hiányosságai ellen, követelték az alighogy megszületett jogszabály módosítását, sőt hatályon kívül helyezését is. A németek között, különösen Nyugat-Magyarországon erősödött az elszakadási törekvés, mert nem bíztak benne, hogy ilyen körülmények között az autonómia válóra válhat.[63] A kormánynak az integritás alapján álló törekvése a hazai németekkel való megegyezésre a két, ellentétes célzatú nacionalizmus malomkövei között őrlődött.

3. A nemzetiségi kérdés jogi szabályozására, a föderatív állam kiépítésére a polgári demokratikus rendszer harmadik és egyben utolsó kísérlete a Slovenská Krajina (Tótország) önkormányzatáról szóló 1919. évi XXX. néptörvény[64] volt, amely *a szlovák nép autonómiáját* lett volna hivatva biztosítani. A szlovák autonóm jogterület „Magyarország felvidékéből, mint külön elhatárolt területből" alakult volna, a békeértekezlet után megállapítandó pontos határokkal.

Az autonóm jogterület belső igazgatása, igazságszolgáltatása, közoktatása körében a szlo-

[56] *Hajdu Tibor* i. m. 168. o.

[57] OL. MT. jkv. 1919. márc. 8. ülés.

[58] Kihird. az Országos Törvénytárban, január 29-én.

[59] A néuet néptörvény vitáját l. OL. MT. jkv. 1919. január 27-i ülés.

[60] Ezzel a két német tanáccsal állapodott meg a magyar kormány a német autonómiára vonatkozóan.

[61] Kormányzóság alakítására csak Burgenland vonatkozásában történt kezdeményezés.

[62] Német miniszterré dr. Junker János ítélőtáblai bírót, német kormányzóvá pedig a soproni Zsombor Géza újságírót, az addigi kormánybiztost nevezték ki.

[63] A német törvény elleni támadásokra l. *Schönwald* i. m.

[64] Budapesti Közlöny, 1919. március 12. sz.

vák népet *önkormányzati jog* illeti meg, mind törvényhozási (saját nemzetgyűlés), mind kormányzati tekintetben (kormányzóságok.) A Magyar Népköztársasággal közös ügyekben közös szervek járnak el, hasonlóan az előbb tárgyalt nemzetiségi néptörvények idevonatkozó rendelkezéseihez. — A ruszin és a német önkormányzati szervek tárgyalásánál találkoztunk a Kormánytanács intézményével, amelyet átmenetileg, a nemzetgyűlés megalakulásáig létesítettek. Ilyen szervet a szlovák autonómiára vonatkozó jogszabály nem ismer.

A törvény szerint Slovenská Krajinában *három kormányzóság* létesül: a keleti, közép és nyugati. (Ily módon kívánták a szlovák népet megosztani.) *A kormányzókat* az első alkalommal a magyar köztársasági elnök nevezi ki a slovenská krajinai miniszter előterjesztésére és ellenjegyzésével. A későbbiekre nézve a kormányzói állások betöltésének módját az autonóm nemzetgyűlés határozza meg. Autonóm ügyekben a *legfőbb kormányzati szerv* a kormányzóságok felett a felügyeletet és ellenőrzést gyakorló *slovenská krajinai miniszter,* aki a nemzetgyűlésnek és a közös országgyűlésnek egyaránt felelős. A szlovák miniszter Budapesten működött volna, de kinevezésére a Magyar Népköztársaság rövidesen bekövetkezett megszűnése miatt már nem került sor.

A törvény a Slovenská Krajinában kisebbségben élő nemzetek kulturális szabad fejlődését, saját nyelvük használatát minden téren, így a közös ügyekben is biztosítani kívánja. — Az autonómia területén kívül lakó szlovákok tekintetében azonban a néptörvény nem rendelkezik.

A szlovák autonóm jogterületről szóló néptörvény, talán még fokozottabb mértékben, mint az előző két nemzetiségi törvény, hézagos, nem eléggé átgondolt. Szinte érződik rajta, hogy megvalósítását maga a kormány is irreálisnak tartja, ezért inkább csak azt a szándékát kívánja jelezni a békekonferencia számára ezzel a törvénnyel, hogy a szlovák népnek és a többi népeknek is hajlandó bizonyos mérvű önkormányzatot, területi autonómiát biztosítani *a létrehozandó magyarországi államszövetség keretein belül,* annak szerves részeként. A szlovákok elszakadása, a csehek és a szlovákok egy államban történő egyesítése azonban már a forradalom előtt elhatározott dolog volt, amin változtatni nem lehetett.

Valójában gyakorlatilag semmi lehetőség nem mutatkozott a néptörvénynek még átmeneti jellegű végrehajtására sem. Az ún. Nyugat-Szlovákiai Ideiglenes Kormány már 1918. november 4-én megkezdte működését a Nemzeti Bizottság elnökségének teljhatalma alapján."[65] Majd pedig a prágai kormány a december 11-i dekrétummal kinevezte „Szlovákia igazgatásának teljhatalmú miniszterét" és annak tizenkét kormányelőadóját. A miniszter, dr. Šrobar, előadóival együtt, azaz — mint általában nevezték — a szlovák kormány december 12-én működésbe lépett, egyelőre Zsolna székhellyel.[66] Šrobar a megyék élére új főispánokat nevezett ki. A cseh orientációt elutasító és Magyarországgal bizonyos együttműködésre kész szlovákok egy csoportja viszont a december 11-én, Kassán tartott gyűlésén kikiáltotta a keleti „Tót Népköztársaságot", kormányt is alakítottak.[67] A magyar népkormányhoz memorandumot intéztek, s ebben hat pontba foglalva közölték eléggé mérsékelt követeléseiket. Eleinte úgy tűnt, hogy Károlyiék a követelések jórészét elfogadják, de végül is nem tudták elszánni magukat az egyébként csak papíron létező „önálló" szlovák köztársaság elismerésére sem, tiltakoztak „az ezeréves magyar állam feldarabolása ellen."[68]

Egyébként már november 8-tól kezdve cseh katonai egységek jelentek meg az akkori Magyarország északi részein. A csehszlovák nacionalista kormány jelentős magyarlakta területeket is birtokba kívánt venni. 1919. január hó folyamán az antant csapatok (a csehszlovák csapatokat az antant hadsereg részének ismerték el) — a magyar kormány tiltakozása ellenére — megszállták Szlovákiát egészen a demarkációs vonalig.[69] Ezzel de facto megszűnt a lehetősége is annak, hogy a magyar kormány bármiféle szlovák autonóm jogterület szervezeti kereteit kiépíthesse.

* * *

A magyar polgári demokratikus forradalom államának vezetői az ország területi integritásának illuziójától mindvégig nem voltak képesek elszakadni. Ennek indokaként azt hangsúlyozták, — s ez a nemzetiségi néptörvényekből is kitűnik —, hogy az intergritás eszméjét, mint jogalapot a béketárgyalásokig fenn kell tartani. E jogi megfontolásnak azonban egyrészt már akkor sem volt realitása, másrészt ellent is mondott annak a ténynek, hogy még a Monarchia külügyminisztere, Andrássy a fegyverszünet előtt elismerte Csehszlovákiát és Jugoszláviát s ezt Károlyiék is elfogadták a fegyverszünet elismerése folytán. Sőt a Nemzeti Tanács október 26-i proklamációja, mint arra rámutattunk, maga is kinyilvánítja az újonnan létrejött nemzeti

[65] *M. Vietor* i. m. 21. o.

[66] *M. Vietor* i. m. 42. és 47. o.

[67] *Juhász Nagy* i. m. 371. o.

[68] *Schönwald* i. m. 188. o.

[69] Az 1918. dec. 24-én a magyar kormánynak Vyx alezredes által átnyújtott jegyzék a demarkációs vonalat, „a csehszlovák állam által követelt határokat, mint a szlovák terület történelmi határait" az alábbiak szerint állapította meg: a Duna az Ipoly torkolatáig, az Ipoly Rimaszombatig, maga a város Szlovákiához tartozik, Rimaszombattól egyenes vonal az Ung torkolatáig, az Ung folyó egészen az Uzsoki szorosig. A békekonferencián fogják a végleges határokat megállapítani. A magyar katonaságot vissza kell vonni a fenti vonaltól délre. — A jegyzéket teljes szövegében közli a Felső-Magyarország 1918. december 25-i száma.

államok, köztük a délszláv állam elismerését. A konzekvenciát azonban nem vonták le, nem fogadták el az etnográfiai egység gondolatát, amit pedig Kunfi a minisztertanácsban felvetett.[70] Az okokat elsősorban nem jogi, hanem politikai síkon kell keresnünk. Így többek között, mint arra Galántai József rámutat,[71] az integritás eszméjéhez való ragaszkodás segítségével remélték a forradalmi fejlődés során egyre szűkülő polgári bázisukat, a polgári erők valamiféle egységét megtartani.

A nemzetiségi probléma megoldására irányuló kísérletek végül is minden téren zátonyra futottak. Az adott helyzetben az imperializmussal szemben a magyar nép, a nemzetiségek és a szomszéd népek közötti megegyezés polgári keretek között nem is valósulhatott volna meg.[72] A kivezető utat a nemzeti kérdés rendezése tekintetében is a lenini program[73] jelölte ki a Duna-medence népei számára: kiszabadulva a nemzeti burzsoázia vezetése alól, a munkások és parasztok vegyék a maguk kezébe a hatalmat saját országaikban; a népek egymással összefogva, egyesült erővel győzzék le tőkéseiket és földbirtokosaikat; s egyezkedés helyett forduljanak szembe mindenfajta imperializmussal, — szoros szövetségben az orosz proletáriátussal, minden ország munkásaival. De akkor még az érintett népek többségénél az előfeltételek nem érlelődtek meg. Magyarországon azonban a polgári demokratikus Károlyi-rendszer, „éppen forradalmi létrejötte, s a tömegek forradalomban való részvétele következtében a forradalom továbbfejlődésének lehetőségét is magába foglalta."[74] A munkásosztály forradalmi pártjának szívós, kemény politikai harccal sikerült e lehetőséget valósággá változtatnia: március 21-én megteremtette a proletárdiktatúra államát, a Tanácsköztársaságot. — Bár 1919 februárjábanmárciusában a kormányzat megpróbálta egy ideig erőszakkal is útját állni annak, hogy a polgári demokratikus forradalom proletár szocialista forradalomba nőjön át, de a végső lépést, a polgárháborút, az imperialistákra támaszkodó fehérterrort nem vállalták. Történelmi érdeme Károlyi Mihálynak, hogy nem volt hajlandó — mint később maga írja — Horthy Miklós dicstelen szerepét eljátszani. — Lemondott és átadta a hatalmat „Magyarország népei proletáriátusának."[75]

Kovács Kálmán

[70] OL. MT. jkv. 1918. dec. 18-i ülés.

[71] *Galántai József:* Az 1918-as októberi forradalom. (Előadás az ELTE Bölcsészettudományi Kara ünnepi tudományos ülésszakán, 1968. november 5.)

[72] Vö. *Mód Aladár:* „Forradalom a válaszúton." Kortárs, 1968. december. 1858. old.

[73] Lenin Magyarországról. Bp. 1954. 41—46. o. Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság, a Népbiztosok Tanácsa és a Moszkvai Szovjet felhívása az Osztrák—Magyar Állam dolgozó népéhez.

[74] *Mód Aladár* i. m. 1857. o.

[75] Nyomtatott plakát. — P. I. Arch. Plakátgyűjtemény, IV. 1/1756. — MMTVD V. köt. 685. o. A proklamációt Károlyi nem írta alá, de nem is cáfolta meg. L. *Károlyi Mihályné:* Együtt a forradalomban: Bp., 1967. 306—307. o.

A belpolitikai rendszer jogi újraszabályozása Magyarországon az első világháború előtti években

A magyarországi modern burzsoá államrendszer jogi megalkotására az 1867-es kiegyezés megkötése utáni években került sor. A 48-as forradalom és szabadságharc bukása, a 60-as évek úri egyezkedése rányomta bélyegét e megkésett burzsoá állammodell jellegére. A feudális eredetű nagybirtok-rendszer konzerválása, a polgári forradalom felülről való lezárása, a soknemzetiségű Monarchia keretei között eleve retrográd irányba tolta a gazdasági, társadalmi, politikai élet jogi szabályozását. Különösen szembetűnő ez a jelenség a nemzetiségi kérdés nacionalista rendezésének, az egyesülési és gyülekezési jog antidemokratikus kezelésének eseteiben. A kiegyezés előkészítői, végrehajtói azonban a belpolitikai rendszer kialakításánál — főként a parlamentarizmus, az ipartörvények, a közigazgatás, a polgári és büntetőjog, a sajtó területein — figyelembe vették még a nyugati, polgári jogalkotás egyes liberális eredményeit is.

A kialakított belpolitikai rendszer ezt a kettősséget tükrözte. Mindenekelőtt híven kívánta szolgálni a magyar uralkodóosztályok népellenes, nacionalista uralmát, fellelhetők azonban benne még liberális vonások is. Amikor azután az imperializmus korában kiderült, hogy ez a kormányzati rendszer egyre kevésbé alkalmas uralmuk fenntartására, nem annak említett liberális elemeit szaporítják, hanem retrográd jellegét erősítik.

Az 1910-es években Lukács László és Tisza István kormánya a dualizmus rendszerének elmélyülő társadalmi és nemzeti válsága, a balkáni háborús tűzfészek kialakulása időszakában felülvizsgálta a kiegyezés után kialakult belpolitikai kormányzati rendszert. Tisza István és a Nemzeti Munkapárt 1912 után ebben látta hatalma tartós megszilárdításának útját. Revízió alá vonta a kiegyezés után elfogadott számos, a

gazdasági, társadalmi, politikai életet szabályozó törvényt, kormányzati rendelkezést.

A közös hadügyi vezetés sürgetésére Tisza István házelnök, a kormányzó Nemzeti Munkapárt tényleges vezetője 1912. június 4-én elfogadtatta a véderőjavaslatot, amely nagymértékben emelte a hadi kiadásokat, s az újonc-létszámot. Az obstruáló és ellenszegülő ellenzéki parlamenti képviselőket ugyanezen a napon az érvényben levő parlamenti szabályok megsértésével fegyveres erővel vezettette ki a Parlamentből.

A Nemzeti Munkapárt a júniusi parlamenti csíny után mindenekelőtt a dualizmust fenyegető belső veszélyeken kívánt úrrá lenni. Sikere csodaeszközét — nem ismerve a társadalmi haladás mozgatóerőit — elsősorban a minisztertanácsi ülések, s a törvényhozó parlamenti gépezet működtetésében látta. Tisza szűkebb köre régebben felismerte már, hogy a dualizmus növekvő ellentmondásait a hagyományos parlamenti gyakorlattal, a kormánypárt és ellenzék vitáival nem tudja feloldani. Ezért helyébe az erős egypárturalmi rendszert állította. Nem is gondolt azonban arra, hogy a parlamenti élet megrekedése csupán jelezte a dualizmus gazdasági, társadalmi, politikai válságának elmélyülését. A tüneti kezelés emiatt maga is siettette a betegség további elhatalmasodását.

Tisza házelnök a június 4-e utáni napokon is kivezettette a rendőrséggel az ellenzéki képviselőket, a munkapárti mentelmi bizottság pedig általában 15 napra kizárta őket a parlamentből. A kormány eljárásánál az 1848: IV. tc. 10 és 14. §-aira hivatkozott. E paragrafusok kimondották; aki az országgyűlés rendjét megzavarja az elnök a nemzetőrség segítségével eltávolíthatja az ülésteremből. A Nemzeti Munkapárt szerint az eltávolítás módja az elnök joga, s mivel nincs nemzeti őrség a karhatalom más eszköze, a rendőrség is alkalmazható. Az ellenzék viszont az 1848-as képviselőházi törvények ilyenféle értelmezését vitatta, s azt állította, hogy az elnök kivezettetési joga csupán a hallgatóságra vonatkozik, a képviselőkre nem érvényes. Az elnök ezért törvénytelenségeket követett el.[1] A munkapárt a vitát eljárásának alkotmányos látszata miatt a parlament elé vitte. Mivel az „idézett törvényszakaszok említett értelmezésének jogosságát — mondta többek között az igazságügyminiszteri indoklás — ellenzéki részről kétségbe vonják, kívánatos magától a törvényhozástól ún. authentica interpretatiot kérni, mely megállapítja, hogy a szóban forgó elnöki rendelkezés az 1849. IV. t. c. 10. és 14. §-ából következik. Ez az értelmezés az authentica interpretatio természeténél fogva nemcsak a jövőre szólna, hanem a már most fennálló törvény valódi értelmezésének törvényhozási megállapításánál a múltra is kihatna."[2] A Minisztertanács 1912. június 6-án előkészítette az 1848: IV. tc. értelmezéséről és kiegészítéséről szóló törvényjavaslatot, amelyet később a kitiltott ellenzék miatt csonkának nevezett képviselőház is elfogadott.

1912. október 31-én pedig három perces ülés keretében az elnöki jogkör nagymértékű kiterjesztéséről, a parlamenti őrség felállításáról hoztak törvényt. Tisza ezzel a parlamenti elnöki szerepkörből politikai, hatalmi funkciót csinált. Az elnöki jogkör kiterjesztésével, s a parlamenti őrség felállításával egyszersmindenkorra lezárult a magyarországi parlamentarizmus történetében az obstrukció időszaka, amely több mint egy évtizeden át a parlamenti ellenzék kormányellenességének legfőbb fegyverét képezte. Az obstrukció kétségtelenül megnehezítette ezalatt a hatalmon levő párt törvényalkotását, különösen a háborús felkészülést gátolta. 1912 májusáig azonban szinte kizárólagosan az uralkodóosztályok közötti ellentétek körére szűkült, nélkülözte ezért a szélesebb társadalmi befolyást. Nyugtalanította ugyan a kormányokat, az egyes vezető politikusok pozícióját is megingatta, hatalmukat azonban nem fenyegette. A kormány törvényjavaslataival szemben jelentkező ellenzéki obstrukció Tisza házelnökké választása után találkozott először a parlamenten kívüli polgári ellenzék harcával és a munkásmozgalommal. Az obstrukció végleges letörése ezért 1912 őszén nem csupán a parlamenti ellenzéki pártok hagyományos fegyverét semmisítette meg, hanem a munkásosztály kormány elleni politikai harcának kereteit is szűkítette. A kialakuló új helyzet, mind a parlamenti képviselettel rendelkező ellenzék, mind a munkásosztály számára új feladatok, s új harci eszközök kialakítását írta volna elő. Annál is inkább, mert a Nemzeti Munkapárt az obstrukció kiiktatásával nem fejezte be a belpolitikai élet eddigi formáinak, szabályainak revízióját, ellenkezőleg csupán teljes átrendezésének feltételeit kívánta megteremteni.

Tisza a Nemzeti Munkapárt megalakításától 1912 májusáig Házelnökségéig, a régóta szükségesnek tartott véderőfejlesztés elfogadtatása mellett a munkapárt 1905-ös választási vereségének, s a megyei ellenállás megismétlődésének kívánt gátat vetni. Ezért támadt az obstruáló ellenzékre, ezért szorgalmazta a választójog s a közigazgatás reformját. Az 1910-es években azonban az uralkodó osztályok politikusai közül elsőként ismerte fel a dualista rendszer bukásának reális fenyegető veszélyeit. E felismerésből fakadt konok makacssága, ezért szinte űzte, hajtotta a Nemzeti Munkapárt vezetőségét az egész belpolitikai rendszer átalakítására. Ezért vállalta a házelnökséget, majd később a miniszterelnökséget is, s ezért küldözgette lankadatlan buzgalommal memorandumait az uralkodónak és a

[1] Országos Levéltár (továbbiakban OL. I. M. Eln. biz. K. 578. 1909—1912. 84. sz.

[2] Uo.

Monarchia közös külügyminiszterének Berchtoldnak. Félt a trónváltozástól, s még Ferenc József idejében, vele egyetértésben akarta megszilárdítani a Monarchia kül- és belpolitikai helyzetét. Ez a meggondolás siettette céljai megvalósításában. Az 1912 őszi balkánháború eseményei a munkásmozgalom erősödő új hullámai, az antimilitarista és köztársasági szervezkedések, a Monarchia külügyi politikájának erősödő bírálata s a nemzetiségek, különösen a délszlávok önállósodási törekvései, az uralkodó osztályok előtt is felvillantotta a dualizmust fenyegető veszélyeket. E körülmények Tiszát egyszeriben a látnoki bölcsesség apostolává avatták az uralkodó osztályok szemében. A kortársak nem tévedtek, amikor 1912 őszétől azt mondták; Tisza pártelnök, házelnök és kormányelnök is egyszemélyben. A korszak gazdag forrásanyaga bizonyítja: Tisza maga is mindezt tudta. Hozzájárulása nélkül nem neveztek ki minisztert, államtitkárt, főispánt, sőt az egyes minisztériumi osztályfőnökök sorsa is tőle függött.[3] Az országgyűlés elé kerülő törvényjavaslatokat pedig az egykorúak véleménye szerint jobban ismerte, mint maguk a szakminiszterek.

A munkapárti kormány 1912. november 30-án beterjesztette a csonka parlamentbe a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről, s a hadi szolgáltatásokról szóló törvényjavaslatokat. A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó törvényjavaslat szövegezését még a koalíciós kormány kezdte. Wekerle már 1906-ban általánosságban hozzájárult ahhoz, hogy a magyar kormány is az Ausztriában elkészített „Orientierungsbehelf"-hez hasonló háborús törvényt alkosson.[4] A koalíciós belügyminiszter Andrássy Gyula sem emelt kifogásokat egy ilyen törvénnyel szemben. 1906. október 2-án azonban tájékoztatást kért az ausztriai kivételes intézkedések tervezetének mibenlétéről.[5] A koalíciós kormány miután megismerkedett a javaslattal, húzta-halasztotta annak kidolgozását és tárgyalását. Az adatok egész sora bizonyítja, hogy Andrássyék nem a polgári szabadságjogok jelentős korlátozását kifogásolták e tervezetben, hanem annak Magyarországra sérelmes közjogi rendelkezései ellen tiltakoztak.[6] Helytelenítették a közigazgatási hivatalokat összefogó közös hivatali szerv az ún. Kriegsüberwachungsamtok felállításának tervét. A koalíciós kormány emiatt nem fogadta tehát el az osztrák Tájékoztatót, az annexiós válság miatt azonban maga is szükségesnek és halaszthatatlannak tartotta háború esetére a kivételes intézkedések megalkotását. 1909 március végére ezért elfogadta és legfelsőbb jóváhagyásra Bécsbe küldte a háború esetére alkalmazható kivételes intézkedésekről szóló törvényjavaslatot, amely a fegyveres erő egy részének mozgósítása után felhatalmazta volna a minisztertanácsot, hogy a fegyver, lőszer és más robbanó anyagok tartására, a személyi és sajtószabadságra, a levél és távirdai titokra, a posta és távbeszélőszolgálatra, gyülekezési jogra, az egyletek működésére vonatkozóan korlátozó rendszabályokat alkalmazhasson. Lehetőséget kívánt adni arra is, hogy egy vagy több törvényhatóságra kiterjedő hatáskörrel intézkedéseinek jobb és gyorsabb végrehajtására kormánybiztosokat küldhessen.[7] Az 1909-es törvényjavaslathoz azonban az uralkodó — a közös hadügyminiszter véleménye alapján — nem járult hozzá. Ferenc József 1909. április 3-án azzal küldte azt vissza a magyar kormányhoz, hogy ez idő szerint nem nyújtandó be a képviselőházba, mert nem mindenben felel meg a hadviselés követelményeinek. Felszólította ugyanakkor a miniszterelnököt, Wekerlét, „hogy egy, a jövőben esetleg szükségessé váló megfelelő törvényjavaslatnak mielőbbi elkészítése végett" a közös hadügyminiszterrel folytasson tárgyalásokat.[8] Az annexiós válság elmúlása és a koalíciós kormány időközben bekövetkező válsága, majd bukása miatt azonban nem került sor e tárgyalások megkezdésére. A közös hadügyminiszter Aufenberg 1912 tavaszától sürgette újólag a kivételes intézkedések előkészítését.[9] Megalkotását most már — eltekintve egyes nézeteltérésektől — a Monarchia valamennyi faktora szükségesnek tartotta. Ferenc József a Lukács-kormányt 1912. november 19-én felhatalmazta arra, hogy a háború esetére szóló kivételes intézkedésekre vonatkozó törvényjavaslatot az országgyűlés elé terjesztheti. Az 1912. december 9-én elfogadott törvény jogot adott a kormánynak ahhoz, hogy már a háború fenyegető veszélyeinek időszakában is alkalmazhatja a rendkívüli eszközöket. E törvény 9. §-a alapján a kormány megtilthatja új egyesületek alakítását s betilthatja a különböző jellegű gyűléseket is. Előírta, hogy a kiadók még a megjelenés előtt kötelesek az ügyészséghez és rendőrhatóságokhoz benyújtani a sajtótermékeket. A hadiszolgáltatásokról szóló törvény célja pedig a gazdasági élet militarizálása volt. A törvény szerint

[3] Balogh Jenő akkori kultuszminisztériumi államtitkártól többször számonkérte pl. egyes minisztériumi előadók neki nem tetsző nyilatkozatai. (Református egyház Központi Levéltára). Továbbiakban REKL. Balogh Jenő iratai 2. csomó.

[4] O. L. I. M. K. 578. Eln. biz. 1912—13. 96. sz.

[5] Uo.

[6] Vö. Szabó Árpád: Az 1906. évi osztrák kivételes intézkedések magyarországi bevezetésének problémái a koalíciós kormány idején. Jogtörténeti tanulmányok. 1966. 84. lap. Szabó Árpád részletesen és elmélyülten elemzi e cikkében a koalíciós kormány álláspontját a kivételes intézkedésekkel kapcsolatban. Az Orientierungsbehelf azonban állításaival ellentétben megtalálható az Országos Levéltárban. (O. L. I. M. K. 578. Eln. biz. 1912—1913. 96. lsz.

[7] O. L. PM. Eln. biz. Res. ir. 1909. 6. cs. 18. sz. (Filmtár 5316 doboz.) A javaslat a kormánybiztosok hatáskörét is rögzítette.

[8] O. L. PM. Eln. Res. ir. 1912. 4. cs. 33. sz. (Filmtár 5317 d.)

[9] Uo.

háború esetén a katonailag fontos üzemeket katonai felügyelet alá helyezik.

A kivételes hatalomról, s a hadi szolgáltatásokról megalkotott törvény mellett sor került egyéb háborús intézkedésekre is. A véderőről és a honvédségről szóló 1912: XXX. és XXXI. tc.-ek végrehajtásáról rendelkező utasítás növelte a sorozóbizottságokban a katonai képviselők hatáskörét. Amíg a sorozóbizottság polgári elnöke korábban dönthetett a kedvezmények megadásáról, az utasítás értelmében szavazata egyenlő értékűvé vált a katonai képviselők szavazatával. Előírták azt is, hogy a járási orvosok körzetükben nem lehettek a sorozóbizottság tagjai.[10]

Ferenc József 1912. november végén legfőbb hadúrként a külpolitikai viszonyokra hivatkozva az 1888. évi XVIII. tc., illetőleg az 1912. évi XXXI. tc. 8. és 43. §-ai alapján a tartalékosok és a póttartalékosok egy részének behívása, ill. visszatartása útján elrendelte a hadsereg létszámának felemelését. A belügyminiszter pedig 1912. november 28-i 1252 sz. a főkapitányhoz, a főispánokhoz és a fiumei kormányzóhoz küldött körrendeletében megtiltotta a katonai intézkedésekkel szemben tervezett gyűlések, tüntetések engedélyezését.[11]

1912 őszén tovább bővítették a csendőrség katonai, belügyi szerepkörét. A csendőrséget az 1881: III. tc. alapján csupán a falusi közbiztonsági szolgálat ellátása céljából szervezték. A 8 § szerint személyi és fegyelmi téren a honvédelmi miniszter, a közigazgatási és rendőri szolgálati viszony tekintetében a belügyminiszter fennhatósága alá rendelték. Felemás jogi helyzete a későbbiek során tovább bonyolódott. A hadügyminiszter Magyarországon a közös hadsereg mellett nem a városi közigazgatási bizottság alá rendelt városi rendőrségre, hanem a katonailag szervezett, s a belügyminiszter felügyeleti jogkörébe tartozó csendőrségre támaszkodott. 1912-ben bevonták a hírszerző szolgálatba. Az 1912-es megerősödő munkásmozgalmakkal szemben edig egyre gyakrabban igénybe vették. A hét csendőrkerületi parancsnokság — kolozsvári, budapesti, kassai, pozsonyi, székesfehérvári, szegedi, debreceni — különösen az 1912 őszi és 1913 tavaszi választójogi és háborúellenes tömegmozgalmak letörésére küldte egységeit a városokba, elsősorban Budapestre. A csonka parlament 1912. december 16-án szentesítette is ezt az eljárást, amikor kimondotta; a csendőrség beosztható rendőri szolgálatra a városokban is. 1913. február 28-án a Minisztertanács elhatározta — rendfokozatonként 100 koronával — a csendőrség fizetésemelését.[12]

A Balkán-háború idején, 1912 decemberére elkészült a kormány választójogi tervezete. A választójogi kérdés egy évtizede a belpolitikai érdeklődés homlokterében állt már, hiszen a századforduló után a szociáldemokra párt mellett az ellenzéki pártok programjaiban is egyre jelentősebb szerepet kapott. A szabadelvű párt 1905-ös választási veresége után — amint már említettük — Tisza is az 1874-es választójogi törvény revíziójának szükségességét vallotta. A párt többsége olyan választójogi törvényt tervezett, amely lehetetlenné teszi az ellenzék választási győzelmét, ezért — természetesen az adott viszonyoknak megfelelően —, inkább korlátozni igyekezett az 1874-es törvény egyes amúgyis gyér, liberális rendelkezéseit, pótolni kívánta a törvény hézagait, amelyeket az ellenzék a maga javára időnként korábban felhasználhatott. Tisza, a választójogi reform kapcsán nemcsak a magyarországi demográfiai, kulturális, szociális és nemzetiségi viszonyokat tanulmányozta, cikkeket írt az osztrák képviselőházról, különösképpen az általános választójognak az osztrák pártviszonyokra gyakorolt hatása foglalkoztatta. Az osztrák példa követését a magyar uralkodóosztályok szempontjából végzetes bűnnek tekintette.[13] A magyarországi törvényalkotásban korábban jelentős osztrák, belga, francia hatás a választójogi törvénytervezet 1912-es előkészítésének időszakában nemcsak háttérbe szorult, hanem a magyar vezető körök számára veszdelmes, követésre alkalmatlan mintává változott. A speciálisan magyar jelleg kidomborításáról beszéltek. Ez azonban egyértelmű volt a nyugati polgári demokratikus vívmányok megtagadásával csakúgy, mint a hazai demokratikus célkitűzések elvetésével. „Mi nem indulunk idegen államok után — mondotta Lukács 1913 újévi beszédében —, mi a saját viszonyainkat vesszük figyelembe és nem megyünk jelszavak után, amelyeknek nincs értelmük, vagy pedig hátrányos értelmük van."[14] A kormány 1912. december 19-én elfogadta a javaslatot.

A kormány közben olyan új, az adott törvényekkel, rendeletekkel, joggyakorlattal és jogszokásokkal ellentétes rendelkezések kidolgozásához kezdett, amelyek a meglevő polgári szabadságjogok további korlátozását célozták. Különösen a munkásosztály sztrájkharcának kívánt gátat vetni. A szociáldemokrata párt ugyanis tiltakozásul a választójogi törvénytervezetre, kilátásba helyzete az általános politikai tömegsztrájkot. Balogh Jenő igazságügyminiszter 1913 februárjában kidolgozta az egyes közveszélyes bűncselekményekről és a közrend, valamint a közbiztonság fenntartására szükséges kivételes hatalomról szóló törvénytervezeteket. „A társadalmunkat fenyegető politikai tömegsztrájk — mondotta a minisztertanácsi előterjesztés bevezetője — véleményem szerint kötelességévé teszi a kormánynak, hogy megfontolás tárgyává tegye, vajon nem fenyegeti-e társadalmunk bé-

[10] O. L. ME. K. 149. Res. ir. 1912. 45. cs. 149. sz.
[11] O. L. K. 149. B. M. Res. ir. 1912. 46. cs. 342. sz.
[12] O. L. B. M. K. 149. Res. ir. 1912. 47. cs. 481. sz.
[13] R. E. K. L. Tisza ir. 17. cs.
[14] Pesti Hírlap, 1913. január 2.

kéjét az élet és vagyonbiztonságot oly veszedelem, amellyel szemben a közrend és a közbiztonság fenntartására a rendes törvényes és kormányzati eszközök nem lesznek elegendők. Megfontolás tárgyává kellene tenni véleményem szerint, hogy nem kellene-e magát a politikai tömegsztrájkot bűncselekménynek nyilvánítani és nem lenne-e szükség arra, hogy büntetőtörvénykönyvünket bizonyos irányba kiegészítsük."[15] Mivel az 1878-as büntetőtörvénykönyv, s az azt kiegészítő, módosító büntető novella nem ismerte a sztrájktilalmat, az igazságügyminiszter javasolta a kormánynak, hogy a BTK negyedik fejezetében szabályozott lázadással kellene egy szempont alá venni a sztrájkot. „A politikai tömegsztrájk még sokkal veszélyesebb cselekmények elkövetésére vezethet — mondotta az igazságügyminiszteri indoklás —, mint azok a cselekmények, amelyekről a BTK hivatkozott fejezete rendelkezik. Elsősorban természetesen a politikai tömegsztrájk szervezői, a felbujtók és a vezetők volnának szigorú büntetés alá veendők, de az abban résztvevőket is büntetni kellene, de reájuk enyhébb büntetés volna megállapítandó. Egyebekben pedig a BTK-nak különösen azok a részei szorulnak kiegészítésre, amelyek a magánosok elleni erőszakra, az ingó és az ingatlan vagyon rongálására vonatkoznak."[16] Ezt a célt szolgálta volna a kormány terveiben az egyes közveszélyes bűncselekményekről szóló törvény, amelyben részletesen szabályozták volna a sztrájkban résztvevők — köztük a vezetők — kiszabható büntetését. Ez a törvényjavaslat az igazságügyminiszter tervei szerint a BTK kiegészítését tartalmazó büntető novella formájában kerülhetne a parlament elé. A minisztertanács 1913. február 28-án elfogadta az igazságügyminiszteri indoklást, s az elkészített törvényjavaslatot.[17]

Az igazságügyminiszter által javasolt másik törvény pedig felhatalmazta volna a kormányt, hogy a kivételes hatalomról megalkotott 1912: XLIII. tc.-et ne csak háború, vagy a háború közeledése idején, hanem négy hónapi időtartamra nagyobbmérvű sztrájkmozgalom esetében is alkalmazhassa. Ezért kérte a közrend és a közbiztonság fenntartására szükséges kivételes hatalomról szóló törvényjavaslat elfogadását, amely hatályon kívül helyezné a törvényhatósági és községi szabályrendeleteket, lehetőséget adna az egyesülési jog és sajtó teljes rendőri ellenőrzésére, a rendkívüli bíráskodásra, stb. „Egyúttal a törvényjavaslatban egyes ily körülmények között különösen veszélyesnek látszó bűncselekmények büntetési tételei, hasonlóan, mint a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló törvényben történt, felemeltetnének."[18] A minisztertanács 1912. február 28-án elfogadta ezt a javaslatot is. A kontinensen ekkortájt páratlan törvénytervezetek azonban végülis nem kerültek a munkapárti parlament elé. Az úri ellenzék a munkásosztály sztrájkjogának törvényi megvonását, s a kivételes hatalom önkényes, tetszés szerinti bevezetését egyértelműen visszautasította. Felismerte, hogy ezek a törvényjavaslatok korlátozzák valamennyi ellenzéki párt politikájának lehetőségeit is. A munkásmozgalommal nem akartak leszámolni, inkább olyan együttműködésre törekedtek vele, amely erősítené ellenzéki pozícióikat. A munkapártból kilépettek is megállásra intették a kormányt. Sándor Pál Tiszához küldött nyílt levelében a cári terrorra válaszoló oroszországi munkásosztály forradalmasodását idézte.[19] Az említett törvényjavaslatok visszavonását segítette a szociáldemokrata párt és a polgári ellenzék közös választójogi harca, amelyet a sztrájktörvény, a kivételes hatalom életbeléptetése sem tudott volna egycsapásra felszámolni, inkább új, a magyarországi politikai életben eddig járatlan utakra kényszeríthette volna. A munkapárti vezetőség ezért inkább az alkut, mint a terrort választotta. Erre a szociáldemokrata párti vezetőség is hajlott. Amikor az ország munkásosztálya felkészült az 1913. március 4-ével kezdődő „tartós, kíméletlen harcra", a pártvezetőség lefújta a sztrájkot. A kormány elérte célját. Az alkut azonban nem állta. Március 4-e előtt visszavonta ugyan a minisztertanács 1913. február 28-án elfogadott javaslatait, nyomban megbízta azonban az igazságügyminisztert az ún. békéltető bíróságról és a munkabeszüntetéssel kapcsolatos visszaélésekről szóló törvény elkészítésével. E törvények mindenek előtt a sztrájkok kiszélesítésének kívántak gátat szabni. Nem mondták ugyan ki a sztrájk-tilalmat, de bűncselekménynek minősítették a sztrájkok szervezését, meghatározták a szervezők büntetési tételeit. A törvényjavaslat Sztrájkvétségek c. fejezete írta: „Vétséget követ el és egy hónapig terjedhető fogházzal és 500 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő, aki oly célból, hogy valamely munkabeszüntetéssel kapcsolatban másnak magatartását befolyásolja... Aki erőszakkal vagy fenyegetéssel, vagy becsületsértő kifejezésekkel jogtalanul a munka beszüntetésére kényszerít, vagy meggától, 15 naptól, 6 hónapig terjedhető fogház, és 2 ezer koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő."[20] Külön fejezet részletezi a munkásszervezetek felelősségét. A 4. fejezet kimondja, hogy amennyiben a sztrájkot valamely szervezet határozta el, egyetemlegesen felelős a károkért és pénzbüntetést köteles fizetni. Sőt, a hatóságok azonnal felfüggeszthetik, majd feloszlathatják azt a szervezetet, amely politikai sztrájkot szervez, vagy a közérdekű üzemek normális működését sztrájkszervezéssel veszélyez-

[15] O. L. K. 578. I. M. Eln. biz. ir. 1913. 108. sz.
[16] O. L. K. 578. I. M. Eln. biz. ir. 1913. 108. sz.
[17] O. L. M. T. jkv. 1912. február 29.
[18] Uo.
[19] Pesti Napló, 1913. február 5.
[20] O. L. I. M. Eln. biz. ir. 1913. március 15. 110. sz.

teti vagy nagyértékű vagyontárgyak szétrombolását sugallja.[21]

A kormány azonban nemcsak új törvényekkel készült az 1912. május 23-ához hasonló méretű politikai tömegsztrájk meghiúsítására. A belügyminiszter felszólította a főispánokat, hogy a fegyveres erőért közvetlenül a katonai helyőrséghez forduljanak.[22] Megszavaztatta reakciós választójogi tervezetét is.

A választójogi javaslat parlamenti elfogadása után került sor a választókerületek beosztására, a szavazókörök megállapítására, s a választójogi törvény részleteinek miniszteri rendezésére. E részletek azonban, ahogy ezt a felburjánzó panaszözön bizonyítja, nagyonis lényegesek voltak. A legtöbb elkeseredést a vallás- és közoktatásügyi miniszternek az iskolai végzettség megállapítására vonatkozó 1184/1914. eln. számú rendelete fakasztotta. Az 1913. évi 14. tc. 49. és 51. §-ai szerint ugyanis a választójogosultsághoz szükséges elemi iskolai végzettség megállapításának módját ugyanúgy rendeletileg kell szabályozni, mint az írni-olvasni tudás megállapítását. A kultuszminiszteri rendelet előírta, hogy a népiskolai végzettség csak a rendszeres és egykorú előmeneteli napló alapján állítható ki. Ezek a naplók azonban jórészt hiányoztak. Az említett rendelet ezért állandó bizottság szervezését mondta ki, amely szabályszerű vizsgával állapítja meg a választójogra egyébként jogosultak írni és olvasni tudását. Az állandó bizottságokat járási székhelyeken, a rendezett tanácsi városokban és Budapest kerületeiben az I. fokú közigazgatási bizottság kebelében szervezték. Elnöke a főszolgabíró, polgármester, ill. Budapesten a kerületi előljáró. Tagjai, a közigazgatási tisztviselők. Az állandó bizottság három tagú albizottsága a rendelet szerint vizsgáztatná a jelentkezőket. A döntést azonban az állandó bizottság a maga hatáskörében tartotta. A belügyminiszterrel egyetértésben hozott kultuszminiszteri rendelet meghatározta a vizsga anyagát és nyelvét is. Ötsoros magyar nyelvű nyomtatott szövegű olvasást és tollbamondást írt elő az ún. választójogi vizsgára jelentkezettektől.[23] Ebből is kitűnik, hogy a Tisza-kormány az 1913-as reakciós választójogot méginkább antidemokratikus irányban változtatta meg. Ezt a jelenséget figyelhettük meg a szavazókörzetek kijelölésénél, a választói névjegyzékek összeállításánál, s a választókerületi beosztásnál is. „A székhelyek összeállításánál — írta a miniszterelnök a főispánoknak — lehetőleg kerülnünk kell olyan községeknek székhelyül való megjelölését, amelyekben terrorisztikus jelenségek szoktak mutatkozni, úgy, hogy békésebb közönség nem szívesen menne beléjük: s a körök beosztásánál is lehetőleg kerülni kell azt, hogy ilyen erőszakoskodó lakossággal bíró községek választóinak át kelljen vonulniok."[24]

A választókerületek beosztását tartalmazó törvényjavaslat a választókerületek számát az eddigi 413 helyett 435-ben állapította meg. Az egyes megyéken belül konkrét beosztást, vagyis annak megállapítását, hogy az egyes kerületekhez mely községek, illetve városrészek tartoznak, az eddigiektől eltérően, nem a megyékre, hanem a belügyminiszterre bízta, a törvényhatósági bizottság csak a szavazóköröket határozhatta meg. A kerületek székhelyeit is a törvény állapította meg. Az új választókerületi beosztás nem hagyhatta figyelmen kívül azt a több évtizedes gazdasági, társadalmi fejlődést, amely 1874, a korábbi kerületi beosztástól kezdve az országban bekövetkezett. Az elhúzódó statisztikai számítgatások azonban nem az adott társadalmi struktúrára épültek, az uralkodó osztályok hatalmának, s ezen belül a Nemzeti Munkapárt monopolhelyzetének további megszilárdítására irányultak. Nem térhettek ugyan ki a városi, elsősorban a budapesti kerületek számának szaporítása elől, ügyeltek ugyanakkor arra, hogy ez az elkerülhetetlen szükségszerűség ne kedvezzen az ellenzéknek.[25] Ezért változatlanul megtartották a vidéki, főleg a munkapárti kerületek létszámát, sőt a rendezett tanácsú városok korábban önálló kerületeit most megyei jellegűekké változtatták, s ezáltal a szavazás itt továbbra is nyílt maradt. A szavazás így csupán 66 városi kerületben vált titkossá.[26]

A választókerületi beosztás, a szavazókörök kijelölése, s a választói névjegyzékek összeállítása után meg is indult a választási hadjárat, amelyet azonban a világháború kitörése megszakított.

A régóta tervezett közigazgatási reformtörvény elfogadtatását is a világháború akadályozta meg. A kormány beterjesztette ugyan javaslatát a parlamentbe, de a sarajevói merénylet után részletes tárgyalására már nem jutott idő. A közigazgatás bürokratikus, centralisztikus átalakítása azonban korábban kezdődött, leginkább a faluk irányításának újjászervezésében haladt legmesszebbre. A Nemzeti Munkapárti kormányok 1910-es választási győzelmük után a kormánytól, s a járási főszolgabírótól leginkább függő szakképzett jegyzők helyi hatalmának fokozására törekedtek. Nemcsak anyagi juttatásaikat, mellékjövedelmeiket növelték, az

[21] Jelentős részben a munkásmozgalom megfékezését szolgálta a dologházak felállításáról, s a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvény elfogadtatása. (1913: VII., 1913: XXI. tc.). A munkapárt uralmát kívánta ugyanakkor megszilárdítani a hatóságok büntetőjogi védelméről, s a becsület védelméről megalkotott törvényt. (1914: XL. tc. és az 1914: XLI. tc.) Kádár Miklós—Kálmán György: A büntetőjog' általános tanai. Bp. 1966. 67—68. lap.

[22] Pestmegyei Állami Levéltár főispáni biz. ir. 1913. 7. sz.

[23] Uo. 22. sz. 1914.

[24] Székesfehérvári ÁL. Főisp. biz. ir. 1914. 20. sz.

[25] Budapest az új kerületi beosztás értelmében az eddigi 9 helyett 22 választókerületet kapott, de csupán a választók számát tekintve is 31 illette volna.

[26] Az 1874-es választókerületi beosztás értelmében ugyanakkor 81 volt a városi kerületek száma.

adott közigazgatási törvényekkel szemben, a választott bíró jogkörének csorbításával a falusi közigazgatás kizárólagos vezetőjének tekintették.[27] Elvárták tőlük, hogy a faluban a kormány megbízható képviselőiként következetesen hajtsák végre népellenes politikájukat. A községi közigazgatás reformját, a megyei tisztviselők állami kinevezését ellenző megyei törvényhatósági bizottságok is támogatták. Szükségesnek tartották a járási önkormányzati szerv létesítését is. A községi költségvetés és zárszámadás felülvizsgálata, valamint a képviselőtestület határozatainak jóváhagyása ugyanis közvetlenül a megyei közigazgatási bizottság jogkörébe tartozott idáig. Nem mutatkozott nézetkülönbség az uralkodóosztályok hatalmon levő és ellenzéki csoportjai között a városi közigazgatás újjáalakításában sem. A városi szervezet nehézkessége, a városok vezetésében tapasztalható konzervatívizmus, a városi vagyon laza kezelése valóban sok panaszra adott okot.

Az uralkodó osztályok egyes csoportjainak a közigazgatási reformmal kapcsolatos vitái kizárólag a vármegyei közigazgatással összefüggő kérdésekre korlátozódtak. Autonómia vagy központosítás, a tisztviselők választása vagy kinevezése, a reformkortól kezdve a belpolitika fontos kérdése volt. A válaszadás a magyarországi bonyolult nemzeti, társadalmi s a változó politikai hatalmi viszonyok miatt sohasem volt egyszerű. Eötvös centralizmusa a reformkor, valamint a forradalom és szabadságharc idején a haladás sodrát erősítette, ugyanakkor a kiegyezéssel szembeforduló megyei ellenzéki mozgalom sok szála, pl. Mocsáry munkássága szintén a társadalmi haladás áramában jelentkezett. A centralizáció, a feudális eredetű megyei autonómia felszámolása, a tisztviselők központi, minisztériális kinevezése és munkásságuk ellenőrzése önmagában véve, — különválasztva a központi hatalom jellegétől —, kétségtelenül a polgári korszak vívmányai és feltételei közé tartozik. Így volt ez az 1910-es években is. Hiszen a kiegyezést követő közigazgatási reformok, főleg a főispán központi kinevezésével korlátozták ugyan a megyék korábbi széles hatáskörű autonómiáját, nem számolták fel teljes egészében mégsem a megyerendszer alapjait. A kormány, amikor 1910-ben bejelentette a közigazgatás halaszthatatlan reformját, nem a polgári korszak követelményeiből indult ki, inkább reakciós osztályuralmának, a finánctőkések és nagybirtokosok hatalmának megszilárdítására törekedett. Ugyanakkor a megyerendszer adott formájának hangos védelmezői, az úri nagybirtokos ellenzék — elsősorban Andrássy és Apponyi — sem a demokrácia védelmében bírálta a kormány centralizációs terveit. Az elavult megyei szervezetben kereste konzervatív ellenzékiségének támpontjait. Az uralkodó osztályok közötti, megyerendszer körüli vita kívül is maradt a demokratikus és szocialista ellenzék politikájának hatósugarán. A kormány centralizációs törekvései az 1910-es években csakúgy elszakadtak a 19. századi központosítási irányzat haladó örökségétől, mint ahogyan az úri ellenzék sem kapcsolódott a kiegyezés utáni demokratikus megyei mozgalmak hagyományaihoz. A két vitatkozó úri irányzat a demokrácia veszélyeinek növekedése láttán 1912-től kezdve közeledett is egymáshoz. Ez a közeledés az uralkodóosztályok összefogásának megerősödésén alapult. Az 1914. májusára elkészített közigazgatási törvényjavaslat megyére vonatkozó reformtervei ezért a két vitázó álláspont összebékítését rögzítik, a finánctőkés nagybirtokos blokk, s az ellenzéki nagybirtokosok kompromisszumát mutatják. A törvényjavaslat előírta a megyei tisztviselők kinevezését, fenntartotta ugyanakkor a megyei autonómia számos elemét. Sőt azáltal, hogy a községekre vonatkozó korábbi gazdasági, adminisztratív ügykörét a járásokra ruházta, növelni szándékozott politikai szerepét. Előírta, a járási bizottságok megalakítását, amely a főszolgabíró elnöklete alatt tisztviselő tagokból, továbbá a megye törvényhatósági bizottságának közgyűlése által választott bizottsági tagokból, „vagy olyan más egyénekből fog állani, akik a járáshoz erkölcsi vagy anyagi érdekszálakkal fűződnek."[28] A javaslat 43. §-a a kinevezési rendszer érvénybeléptetésével párhuzamosan a vármegyei törvényhatósági bizottság ellenőrzési jogát kiterjesztette a megye egész közigazgatási apparátusára. Lehetővé tette számára, az államilag kinevezett tisztviselők elleni fegyelmi vizsgálat folyamatba tételét is. Megmaradt felirati és panaszjoga és nem módosította a törvényjavaslat a főispán hatáskörét, s a vármegyei közigazgatás vezetőjének az alispánnak jogkörét sem. A kormány így korábbi álláspontjából 1914 nyarán csak a tisztviselők kinevezéséhez ragaszkodott.

A Lukács és Tisza kormány a belpolitikai rendszer átalakításában azonban már 1914-ig megszigorította a sajtóra vonatkozó korábbi rendelkezéseket az ellenzéki sajtótermékek terjesztését, átalakította az esküdtszék hatáskörét, tovább korlátozta az egyesülési és gyülekezési jogot.

A csonka parlament, s a kormány a Nemzeti Munkapárt engedelmes eszközeként szinte olvasatlanul és értetlenül szavazta meg e téren az eléje terjesztett javaslatokat. A munkapárti hurrá-hangulatban egyre kevesebb gondolat maradt, végleg tovatűnt a korábban még fel-felbukkanó ellenvélemény, s a munkapárti mameluk-sereg Tisza élő bálványalakján csüngve, a vezér jeladására együtt fogott a polgári demokrácia megmaradt liberális vívmányainak megsemmisítéséhez.

A nyugati polgári államok jogalkotása alap-

[27] OL. MT. jkv. 1913. november 28. 42. sz.

[28] A járási önkormányzat hiányával, s a megteremtésére irányuló törekvésekkel foglalkozik: Takács Imre: A járási tanácsok feladatai. Bp. 1963. 30—31. l.

ján 1843-ra előkészített büntető eljárási kodifikációs munkálatokból az 1848—49-es forradalom idején csupán a sajtóra vonatkozó javaslatokat alkalmazták. A 48-as forradalom sajtótörvénye eltörölte a cenzúrát, s kimondotta: gondolatait sajtó útján mindenki szabadon terjesztheti. A sajtóvétségek ügyében esküdtbírósági eljárást vezetett be és előírta, hogy az esküdtszéki eljárásnak az előző, az 1844. évi országgyűlés alsótáblája által elfogadott törvényerőre azonban nem emelkedett büntetőeljárási javaslat elvein kell alapulnia.[29] Deák Ferenc igazságügyminiszter ki is adta az esküdtszéki eljárást szabályozó rendeletét, amely bevezette a vádesküdtszéki intézményt, minden törvényhatóságban esküdtszéket állított fel és előírta a közvádló, a vizsgálóbíró, az esküdtek és az ítélő bírók választását. A kiegyezés megkötése után az abszolutizmus idején félretett 48-as sajtótörvényt újból törvényerőre emelték. A sajtóesküdtszéki eljárást azonban módosították. Horváth Boldizsár igazságügyminiszter 1867. május 17-i 307. eln. számú rendelete ugyanis esküdtszékeket csupán a királyi ítélőtábla és a kerületi táblák székhelyein szervezett, s ezeknek szakbíróit nem választották, hanem a táblák delegálták.[30] A 48-as rendelet a bűnösség megállapításához kétharmados, a 67-es ugyanakkor már 7 esküdt szavazatát is elegendőnek tartotta. A kiegyezést követő Andrássy-kormány tehát a sajtóeljárás terén, bár korlátozta a 48-as jogalkotások liberális vonásait, — egészében nem vetette el a reformkori politikai, eszmei mozgalmak e lényeges eredményeit. Sőt a Szabadelvű Pártban az 1890-es években jelentkező liberális hullám, amely természetesen nem jellemezte a Szabadelvű Párt egész politikáját és törvényalkotását — kiszélesítette az esküdtszékek hatáskörét.

Az 1896-ban elfogadott bűnvádi perrendtartás magában foglalta az esküdtbírósági eljárást is. Az 1897: XXXIII. tc. minden büntető hatáskörű törvényszéknél kötelezővé tette az esküdtbíróságok szervezését, az igazságügyminiszter számára azonban lehetővé tette azt, hogy több egymással határos törvényszéket egy esküdtbírósági kerületté alakítson.[31] A törvény szerint az esküdtbíróság rendjében a 12 tagú laikus választott esküdt ítélt a bűnösség ügyében, s e döntés alapján a három szakbíróból álló tanács az 1878-as BTK alapján szabta ki a büntetést.[32] Az 1897. 33. tc. alapján szervezett esküdtbíróságok a századfordulón kezdték meg működésüket, s egyszeriben a magyar uralkodóosztályok támadásának középpontjába kerültek. Követelték az esküdtképesség korlátozását, a kúria felügyeleti jogkörének kiterjesztését, kifogásolták az esküdtszékek felmentő ítéleteit, különösen a nemzetiségi és sajtóügyek terén. A dualizmus rendszerének politikai megmerevítését, a polgári szabadságjogok korlátozását célul kitűző Nemzeti Munkapárt közvetlen feladatai közé sorolta már a sajtóra vonatkozó 1867-es jogszabályok és az 1897-es esküdtbírósági intézmény módosítását. Egyre több a kormány szociális és nemzetiségi politikáját támadó, főleg külföldi laptól vonták meg a postai szállítás jogát, ami a kitiltással volt egyértelmű. 1912 nyarától kezdve e jogmegvonás a minisztertanácsi ülések állandó napirendjévé vált. A Lukács-kormány 1912. szeptember elején bevezette az előzetes cenzúrát, megszigorította a lapok engedélyezését, módot adott valamennyi ellenzéki sajtótermék utcai árusításának eltiltására.[33]

Rövidesen napirendre tűzték az esküdtszéki intézmény reformját is. Az 1913. XXXIV. tc. már korlátozta az esküdtbíróságok hatáskörét azáltal, hogy a királyság államformája elleni bűncselekményeket elvonta tőle. Az 1914: XIII. tc. továbbment ezen az úton. Módosította az esküdtbíróság előtti eljárást, növelte a kúria hatáskörét. Az esküdtszéki reform — bár formailag továbbra is fenntartotta e bírói intézményt — új működési szabályzattal új alapokra fektette azt, s ezzel lényegétől fosztotta meg. Az esküdteket ugyanis a hivatásos bíró elnöklete alá helyezte. Módot adott arra is, hogy a törvényszék új esküdtek részvételével megismételtethesse az esküdtszéki döntéseket. Változtatott a döntések jellegén is. Amíg az esküdtek csupán a vádlott bűnösségéről szavaztak, igennel vagy nemmel, az új eljárás értelmében szakszerű jogászi feladványt is végezniük kellett. A tény és jogkérdések feletti szavazás a büntetőtörvénykönyv ismeretét követelte meg, s nem nélkülözhette a büntető eljárási gyakorlatot sem. A törvény így az esküdteket ide-oda rángatható bábcsoporttá süllyesztette.

1913. november 11-én kezdődött a parlamentben az új sajtótörvény javaslat parlamenti vitája. Készítői igyekeztek a sajtóeljárási jogszabályt a kormány liberális alkotásaként feltüntetni. A 44 szakaszból álló törvény azonban a sajtót kiszolgáltatta a kormányhivataloknak. A terjesztést szigorú feltételekhez kötötte s engedélyezését a helyi közigazgatási bizottság első tisztviselőjére ruházta. Lehetőséget adott az egyes lapok utcai elárusításának betiltására is. A szerkesztőknek a korábbi gyakorlattal szemben nemcsak az ún. köteles példányokat kellett

[29] Sarlós Béla: Sajtószabadság és eljárási biztosítékainak fő vonásai. Kézirat. Továbbá: Király Tibor: A védelem és a védő a büntetőügyekben. Bp. 1962. 113—118. l.

[30] Dr. Fayer László: A magyar büntető perrendtartás vezérfonala. Bp. 1899. 50. l.

[31] Csizmadia Andor: Az esküdtbíróság Magyarországon a dualizmus korában. Jogtörténeti Tanulmányok I. Bp. 1966. 133. l.

[32] Uo. 134. l.

[33] Pesti Napló, 1912. szeptember 3. E rendelet előírta, hogy a kiadó minden lap példányszámot az utcai árusítás megkezdése előtt a törvényhatóság első tisztviselőjének köteles bemutatni. A hazai lapok engedélyezését az illetékes törvényhatóságra ruházta, a külföldi sajtótermékek engedélyezését azonban a belügyminiszter hatáskörébe utalta. Az engedélyezés időtartamát a hírlapoknál és folyóiratoknál 3 hónapban, más sajtótermékeknél egy évben állapította meg.

bemutatniok, hanem az elárusításra szánt minden egyes lappéldányt előre meg kellett küldeniök a fővárosi, megyei közigazgatási bizottságnak, vagy a községi képviselőtestületnek. E szervek döntötték el: nincs-e a lappéldányokban olyasmi, ami a közrendet veszélyezteti, s terjeszthető-e. Az előzetes cenzúrát kiterjesztették az agitációban, különösen a munkásmozgalom fejlődése szempontjából jelentős falragaszokra is. A felelősségi szakasz pedig a kortársak jellemzése szerint valóságos inkvizitórius rendszer meghonosítását célozta. E szerint ugyanis nemcsak az egyes kifogásolt cikkek szerzői felelősek azok tartalmáért, hanem mindenki, aki utasítással, adatokkal, felvilágosítással a szerzőt ellátta.[34] A Nemzeti Munkapárt azonban nem elégedett meg az 1896—97-ben kodifikált büntetőeljárási rendszer említett megváltoztatásával, az esküdtszék hatáskörének lényeges szűkítésével, az új sajtótörvény elfogadtatásával, tervbe vette az anyagi büntetőjog, az 1878-as BTK liberális vonásainak felszámolását is. A Minisztertanács 1913. március 10-én erre a célra bizottságot küldött ki. A büntető törvényhozás modern szükségleteire hivatkozva az uralkodóosztályok érdekeit jobban szolgáló, hatékonyabb büntetőjogi eszközök bevezetését tervezték. A 19. század 70-es éveiben „a bűncselekményt, mint társadalmi jelenséget egyéni és társadalmi szempontból vették beható vizsgálat alá, — mondotta a minisztertanácson Balogh Jenő — vizsgálódásuk középpontjába nem a bűncselekményt mint jogi fogalmat tették, — ahogy az azelőtt évszázadokon át történt —, hanem a bűntettest magát és keresve a bűnre vivő távolabbi okokat, törekedtek azok ellensúlyozására. A gyakorlati alkalmazásban szerzett tapasztalatok is büntető törvénykönyveink átvizsgálását és javítását indokoltnak tüntetik fel."[35] Az 1878-as BTK átdolgozására azonban kevésnek bizonyult a világháború kitöréséig hátralevő egy esztendő. 1914. júliusában amúgyis életbe léptették a kivételes hatalomról szóló 1912-ben elfogadott törvényt, amely mind az igazságszolgáltatásban, mind a közigazgatásban felszámolt minden liberális jogszabályt és jogszokást.

A Nemzeti Munkapárti kormányok azonban nemcsak a törvények új magyarázatával, hézagaik pótlásával, s új törvények előkészítésével szüntették meg lépésről lépésre a liberalizmus még meglevő vonásait, rendeleteik, a közigazgatási szervek, valamint a fegyveres erők egész tevékenysége is ebbe az irányba hatott. Különösen szembetűnő ez az egyesülési és gyülekezési jog kezelésénél, amelyeket a felszabadulásig, nem szabályozott a törvényhozó hatalom.[36] Már a gyülekezési jogra vonatkozó legfontosabb dualizmus-kori belügyminiszteri rendeletek puszta megjelentetési évei is szembetűnőek. Tanulmányozásuk szintén arról győz meg bennünket, hogy eleve az adott társadalmi-politikai mozgalom letörését szolgálták, tehát eleve jogkorlátozó és nem szabályozó funkciót töltöttek be. 1868-ban elsősorban az országossá váló demokrataköri mozgalom betiltását tartalmazták. 1895 és 1898-ban a munkás és agrárszocialista mozgalmak elfojtásának egyik fontos jogi alapját képezték. 1913-ban a dualizmust fenyegető munkás — és nemzetiségi, valamint polgári ellenzéki — ezen belül az erősödő köztársasági mozgalom letörését célozták. Ezért különösen a rendeletek megsértőivel szemben alkalmazandó szankciókat részletezték.[37] Az 1913/7430. sz. a gyülekezési jog gyakorlásáról szóló belügyminiszteri rendelet megállapította, a nyilvános gyűlések megtartásának feltételeit, s a rendőrhatóságoknak a gyűlések bejelentése és ellenőrzése körül követendő eljárását. A rendelet kötelezte az ülések szervezőit, hogy 24 órával korábban jelentsék be azokat. Mivel az engedély megadásának nem voltak törvényes feltételei, a fellebbezés lehetősége is kizárt volt. A hatóságok képviselői ugyanakkor a rendőrség, vagy karhatalom segítségével még a tudomásul vett vagyis engedélyezett gyűlést is feloszlathatták. A rendeletterv címében először a polgári szabadságjogok védelme is szerepelt. Balogh Jenő azonban helytelenítette e megfogalmazást. „Ugyanis a körrendeletnek ilyen megjelölése — írta az igazságügyminiszter — tekintettel tartalmára, felesleges és amellett nézetem szerint nem is mutatkozik indokoltnak ilyen túlságosan hangzatos kifejezéseket használni."[38]

A választójogi gyűlések valamelyest védettséget élveztek. Az 1874: XXXIII. tc. 104. §-a eltekintett az engedélyezéstől vagy tudomásul vételtől, s csupán ezek bejelentését írta elő. A Tisza-kormány azonban a közeledő választások miatt nem mulasztotta el a választójogi gyűlések fokozottabb ellenőrzésének megszigorítását. A választójog védelméről szóló 1913: XXIII. tc. fő célja a munkapárti választójogi gyűlések és a kormánypárt képviselőjelöltjeinek megóvása volt az ellenzéki tüntetésekkel szemben. E törvény rendelkezéseit a belügyminiszter 1913. október 4-i rendelete kiterjesztette a törvényhatósági tagok, városi és községi elöljárók, tisztviselők választására is. E rendelet a rendőrséget felhatalmazta az ellenzékiek azonnali előzetes letartóztatására.[39]

1914. június 24-ére újabb, az egyesülési jogra vonatkozó rendeletterv készült el. A háború kitörése, a kivételes hatalomról szóló törvény életbe léptetése miatt azonban ez már idő-

[34] REKL. Balogh Jenő ir. 2. cs.
[35] O. L. M. T. jkv. 1913. március 10. 28. sz.
[36] Bianchi Leonard—Pecze Ferenc: A gyülekezési és az egyesülési jog szabályozása a dualizmus korában, különös tekintettel a munkás- és a nemzetiségi mozgalmakra. Jogtudományi Közlöny 1963. 3. sz. 143. l.

[37] Belügyminszteri rendelet megtiltotta külföldiek számára a gyűléseken való részvételt, azok engedélyezését a helyi törvényhatósági bizottságokra ruházta.
[38] OL. I. M. Eln. biz. ir. 1913—1914. 120. sz.
[39] Pesti Napló 1913. október 5.

szerűtlenné vált, s 1914. augusztus 26-án irattárba került.[40]

Magyarországon a gyülekezési jog mind a jogalkotásban, mind a gyakorlatban különösen sok szállal kötődött az egyesülési joghoz. A demokratikus fejlődés irányába haladó államok jobbára különbséget tettek e két jogintézmény között, ezzel is erősítették a szabadságjogok garanciáit. Az 1910-es évek magyarországi kormánypolitikájában azonban mindinkább összeolvadt e két jogintézmény. A progresszív erők egyesületeinek korlátozását csakúgy feladatuknak tekintették, mint tömeggyűléseik visszaszorítását. Az 1875. évi 1508. számú belügyminiszteri körrendelet az egyesületeket kategóriákba csoportosította s ezekhez igazodó differenciált szabályokat alkotott. Megkülönböztetett politikai, humanisztikus, nyerészkedési, közművelődési, gazdászati, nemzetiségi, munkásegyesületeket stb. A munkás-egyesületek számára megtiltotta ún. fiókegyletek alakítását. Az 1906. évi 122 000 számú belügyminiszteri rendelet a munkásmozgalom társadalmi, mindenekelőtt a parasztságra tett befolyását kívánta csökkenteni. Előírta, hogy az egyes egyesületekben csak azonos szakmák dolgozói vehetnek részt. Az 1908. évi 101 213. sz. belügyminiszteri rendelet pedig megtiltotta a tanoncok részvételét a munkásegyesületekben.[41]

Az 1910-es években a megyei törvényhatósági bizottságok mégis a gyülekezési jog további megszorítását követelték. Szeged szabad királyi város az 1912 évről küldött jelentésében ezt azzal indokolta, hogy „a szocializmus jelszava alatt és abból kifolyólag a különböző sztrájkok terjedését leginkább a fővárosban levő szakegyletek részéről ún. bizalmi férfiak bújtogatásai mozdítják elő."[42] A Lukács-kormány 1913 elején kötelezte az egyesületeket, hogy gyűléseiket, amelyeket nem saját helyiségeikben tartanak, kötelesek előzőleg bejelenteni a rendőrségnek.[43] Az 1914. évi 5479. M. E. rendelet pedig megtiltotta egyesületek alapítását a nemzetiségi vidékeken. A meglevők működését ugyanakkor rendőrhatósági felügyelet alá vetette.[44] 1913-tól kezdve a munkás-paraszt és nemzetiségi mozgalmak mellett a köztársasági eszme terjedése is gondot okozott a kormánynak. A köztársasági pártot betiltották és ezzel párhuzamosan törvényt hoztak a király megsértéséről, és a királyság intézményének védelméről. A belügyminiszter ugyanakkor felszólította a főispánokat, hogy a köztársasági eszme terjedését akár nyílt, akár titkos szervezkedés formájában történik is az, minden áron akadályozzák meg.[45]

A helyi törvényhatóságok az egyesületi és gyülekezési jog szűkítésében továbbmentek a jogszabályi rendezésen. Sorra betiltották mind a Monarchia külpolitikája ellen irányuló, mind a demokratikus választójogi gyűléseket. A munkásszervezetek, s a nemzetiségek sérelmezték a helyi hatóságok önkényeskedését.

A nemzeti munkapárti kormányok az első világháború előestéjén hozzáfogtak a nemzetiségi kérdés új rendezéséhez is. Tisza a nacionalizmustól elvakított magyar uralkodóosztályokkal szemben felismerte, hogy pusztán a terrorral nem számolhatja fel a dualizmus közjogi és társadalmi rendszerével szembeforduló nemzetiségi irányzatokat. Inkább olajat önt a tűzre, s tovább erősíti azokat, s előbb-utóbb anyaországaik politikájához sodorja őket. Ezért tartotta fontosnak számukra az engedményeket is. Tisza általános antidemokratikus belpolitikája és nemzetiségi politikája között azonban nem lehettek lényeges különbségek, hiszen ismertetett belpolitikai rendszabályai a nemzetiségi vidékekre is kiterjedtek. Sőt, amint a nemzetiségi vezetők és sajtójuk panaszaiból minduntalan kitűnt, itt jelentkeztek ezek a legbrutálisabban. Az indítóokok is azonosak voltak. A horvátországi viszonyok konszolidálásával, a román Nemzeti Párt vezetőivel folytatott egyezkedéseivel ugyanazt a célt kívánta elérni: a 67-es rendszer megszilárdítását, az uralkodóosztályok hatalmának biztosítását a dualizmust bomlasztó erőkkel szemben.

A Lukács és Tisza kormányok jogszabályi rendezése és tervei nemcsak a dualista belpolitikai rendszer megmerevítését jelentette, hanem — természetesen a későbbiekben új vonásokkal is gyarapodva — részben megalapozta a későbbi ellenforradalmi korszak jogalkotását is. Mindez azonban kívül esik már e tanulmány keretein.

Pölöskei Ferenc

[40] O. L. B. M. Res. ir. 1914. 21 071. sz.
[41] Bianchi—Pecze i. m. 149. l.
[42] O. L. M. E. 1914. 1006. cs. 3746. sz.
[43] Pesti Napló 1913. február 11.
[44] Bianchi—Pecze: i. m. 148. l.
[45] Pesti Állami Levéltár Főisp. biz. ir. 1913. 15. sz.

A vállalatirányítás elvi kérdéseiről

1. Hazánkban jelenleg már funkcionál a központi gazdaságpolitikai irányítás és a vállalati gazdálkodás új típusú kapcsolata, az állami vállalatok jogi helyzetét rendező alapjogszabályon kívül már érvényesülnek a vállalati vagyoni önállóságot biztosító részletrendelkezések is. Az indirekt vállalatirányítási modell elvi alapjai azonban korántsem kimunkáltak — az elméleti tisztátlanság következtében viszont a gazdaságirányítás gyakorlatában meglehetősen nagy a bizonytalanság, ellentétes tendenciák mutatkoznak a gazdaságirányítás egyes alapvető megjelenési formáival, módszereivel kapcsolatban is.[1]

A központi gazdaságirányítás szükségképpen rendelkezik olyan elvi alapokkal, amelyek egyaránt érvényesek a szocialista tervgazdálkodás direkt és indirekt formájára. Az állami vállalatok gazdasági irányítása új jogi struktúrájának kialakítását — az absztrahálható gyakorlati tapasztalatok egyelőre csekély számán túlmenően — megnehezíti az a körülmény, hogy több ilyen általános vonatkozás a direkt gazdálkodási modell adottságaira nézve sem nyert feldolgozást.

Még jóval a gazdaságirányítás reformja előtt számos szerző felvetette az irányító szerv és a vállalat közötti viszony elméleti kidolgozatlanságát.[2] A közvetlen vállalatirányítás azonban csak egy része a vállalatirányítás struktúrájának, másrészt a kidolgozatlanság ezen relációnál jóval mélyebbre, államigazgatási jogon, sőt az egész jogrendszeren kívüli területekre terjed ki.

Mindenekelőtt Sztalin művei nyomán a politikai gazdaságtan tárgyát a termelési viszonyokra és ezeknek is meglehetősen szűkített értelmére csökkentették le, és így a szocialista tervgazdálkodás gazdaságpolitikai, gazdaságirányítási alapkérdései sem nyertek tudományos megalapozást. Homály borult például arra az alapvető kérdésre, hogy a gazdaságirányításnak mi a rendszertani helye, mi az összefüggése a tulajdonviszonyokkal stb. A közgazdasági megoldás hiányában viszont csak szimplifikált választ lehetett adni a gazdaságirányítás felépítményi szerepére, jogrendszerrel való kapcsolatára. Az utóbbi években azonban — nem utolsósorban a gazdasági reform előmunkálatai hatására[3] — megdőlt az a stabilnak hitt közgazdasági alap, amelyre a jogtudomány az állam gazdasági szervező funkciójával kapcsolatos intézményeit építette, ugyanakkor viszont a „modern", a szocialista gazdasági folyamatokat konkrét valóságukban tükröző, tartalmilag elemző közgazdasági törekvések még nem nyertek kellő visszhangot a jogirodalomban.

Másrészt az állami tulajdonjog komplex jogi tartalma is alig nyert kimunkálást. „Az állami szocialista tulajdonjog sajátos jogi problematikája köréből csupán a vállalati operatív igazgatási jog az, amely kimerítő tanulmányozásra került, de az állami szocialista tulajdonjog ehhez képest alapvetőbb más vonatkozásai nem" — írja Eörsi Gyula 1959-ben, míg Világhy Miklós ugyanakkor megállapította, hogy nem tisztázódott az állami tulajdonjog és a gazdasági igazgatás „merőben új" viszonya.[4] Más szóval csupán állítottuk mintegy kinyilatkozásképpen az állam közhatalmi és tulajdonosi minőségének egységét, de nem nyertek tartalmi és differenciált meghatározást e két oldal egymással kölcsönhatásban való fejlődésének konkrét megjelenési formái.

Az előző átfogó hiányosságok az államigazgatási jog gazdaságirányítási elméletében kulmináltak. Bár Magyarországon is a szerzők sokasága figyelmeztetett arra, hogy a gazdasági igazgatás nem szorítható a hagyományos közhatalmi igazgatás „Prokrustes ágyába",[5] a gazdasági irányítás speciális dogmatikájának kialakítására nem került sor, holott a gyakorlati tapasztalatok is mutatták a „hatóság contra ügyfél" szemlélet elégtelenségét a gazdasági élet területén.

Az államigazgatási jogi elméleti többlet elmaradás több szubjektív tényezőre is visszavezethető. Arra, hogy a közgazdasági vulgarizmusok hatására a gazdasági igazgatást közvetlenül a termelési viszonyokhoz kapcsolták, arra, hogy a gazdálkodás irányítási folyamatainak tartalmi vizsgálata az amerikai üzemgazdaságtani irányzat feleleventésének tűnhetett volna, vagy talán arra, hogy a jog elhalásának túlhajtása mellett a gazdaságirányításnak a politikai igazgatástól eltérő speciális vonatkozásaira éppen a legszigorúbban és adminisztratív eszközökkel is elvetett Pasukanisz-Sztucska-féle első gazda-

[1] Ebben az értelemben beszél Eörsi Gyula a gazdasági irányításra vonatkozó gazdaságpolitikai elképzelések bizonyos határozatlanságáról. Gazdaságirányítási reform és az állam és jogtudományok. Magyar Tudomány. 1967. 3. 150. old.

[2] Pl. Bratusz—Alekszejev: A népgazdaság irányítása jogi kérdéseinek kidolgozásáról. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1964. 3. és Weltner Andor: A szocialista gazdálkodó szervezet struktúrája. MTA. Társadalmi Történeti Tudományok Osztálya Közleményei XIII. kötet, 1—2. 1965.

[3] L. Friss István: A szocialista gazdaság törvényei és irányítása. Közgazdasági Szemle 1967. 6., illetve Társadalmi Szemle 1968. 2.

[4] L. Eörsi Gyula: Szocialista polgári jogunk továbbfejlődésének egyes problémái. Jogtudományi Közlöny 1959. 5. 200. old., és Világhy Miklós: A tulajdonjog formái és a szocialista jogrendszer tagozódása. Jogtudományi Közlöny. 1959. 5.

[5] A kifejezés Szamel Lajostól. Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp., 1963. 25. old.

sági jogi elmélet utal.[6] Tévedés lenne azonban az elméleti kidolgozatlanságot főként ideológiai tényezőkre visszavezetni, — az alapvető ok objektív körülményben, a direkt gazdasági irányítás felépítésében, működési módjában keresendő.

2. A közgazdaságtudományban még vitás, hogy a tervgazdálkodás egyes modelljeinek milyen összetevői vannak.[7] A jogi feldolgozásnak nem vitásan az a csoportosítás felel meg a legjobban, amely a döntési jogok megoszlását s a központi döntések vállalati gazdálkodás síkjára való átvitelének módját (transzmisszió) tartja a fő megkülönböztető ismérvnek.[8]

A direkt gazdálkodási rendszerre W. Brus szavaival élve a döntések egysíkúsága jellemző, a vállalati gazdálkodás konkrét kérdéseinek zöme is központi szintre kerül — a gazdasági döntési jogkör és a gazdálkodáshoz szükséges eszközök feletti rendelkezés a gazdaságirányítási szervek kezében koncentrálódik, a népgazdasági terv a gazdálkodás részletfolyamataira is kiterjed, mélységében is szinte teljes körű. A transzmisszió alapvető eszköze így a címzett tervutasítás, a tervlebontás következtében a vállalati tevékenységet a kötelező tervmutatók teljesítése alapján értékelik, a gazdasági életben csak leszűkített, merev áru és pénz mechanizmusok funkcionálnak.

Ilyen körülmények között a vállalatok „teljes mértékben alá vannak vetve az irányító szervnek, mint az állam — az állami vagyon tulajdonosa — magasabb fokú képviselőjének".[9] Az irányító szervek tervkötelezettek voltak, irányításuk lényege, hogy a vállalatok s ezáltal ők is a tervfeladatukat teljesítsék. Igen kiterjedt, felduzzasztott, többlépcsős vállalatirányítási apparátusok alakulnak ki, amelyek szükségképp egyrészt vállalataik érdekképviseleti szervei is, másrészt a perspektivikus és koncepciózus gazdasági vezetés helyett ún. tűzoltó módszerekkel dolgoznak. A vállalatirányítás átfonta a vállalati működés minden területét, némi túlzással a vállalatot az irányító szerv kihelyezett egységének lehetett tekinteni. Az irányítás és a gazdálkodás összeolvadása folytán háttérbe szorult a vállalati különérdek, anyagi érdekeltség, kockázatvállalás, elmosódott a gazdasági intézkedésekért való felelősség. Valóban, amíg szinte minden vállalati cselekvés mögött központi impulzus húzódik meg, amíg a vállalati árukapcsolatok létét és tartalmát közhatalmi úton határozzák meg, és az árucsere alapvetően tervrészletező, tervteljesítésre ösztönző és ellenőrző funkciót tölt be, addig aligha lehet gazdasági realitással beszélni elkülönült vállalati gazdálkodásról.[10] Az irányító szerv a vállalati gazdálkodás tekintetében akár normatív, akár konkrét beavatkozással mindent megtehetett, függetlenül a beavatkozás vállalatot érintő anyagi következményétől.

Látható, hogy a direkt gazdálkodási rendszer tényleges vonásai hogyan ösztönöztek a gazdaságirányítás „közhatalmivá tételére", gazdasági, tulajdonosi elemeinek elmosására. A direkt gazdasági irányítás gyakorlatának és az elméleti kidolgozatlanságnak dialektikus kölcsönhatása teszi érthetővé egyben azt a jelenséget is, hogy a gazdaságirányítás reformja a vállalatirányítás elmaradottságát, elméleti elhanyagoltságát elemi erővel hozta napvilágra.

A döntési jogkörök újra elosztása következtében mindazok a vállalati eszközökre vonatkozó rendelkezési jogok, amelyek kifejezetten a gazdaságirányító szervek részére nincsenek fenntartva, a vállalatokat illetik. A transzmisszióban is a közvetett gazdasági szabályozás pénzügyi és piaci eszközei játsszák a főszerepet, a vállalatok egymás közötti kapcsolatai pedig a szocialista áru- és pénzviszonyok automatizmusaira épülnek. Az állami vállalatok nemcsak formailag, de tartalmilag, gazdaságilag is elkülönülnek az államapparátus igazgatási részétől, az állami vállalatok a szocialista árutermelő viszonyok aktív tényezőjeként jövedelmük maximalizálására irányuló gazdálkodást folytatnak. Megteremtődnek a gazdasági garanciái annak, hogy létrejöjjön az önálló vállalati működés „sine qua non"-ja a vagyoni függetlenség, a vállalat vagyonkezelőből „vagyongyarapítóvá" váljék, kialakuljon „vagyonjogi és ügyintéző" önállósága.

Államigazgatási szempontból a szabályzott piaci gazdálkodás kialakulása mindenekelőtt azzal jár, hogy megszűnik a jogi normák inflációja, integrálódási törekvések mutatkoznak, a gazdaságirányítás relációiban a stabilitás és a törvényesség követelményeinek hatékonyabb érvényesítése fokozott jelentőséget kap. Az állami vállalatok működését szabályozó rendelkezések vagy a vállalat tervezési, fejlesztési, kereskedelmi, pénzügyi stb. jogainak (bár nem taxatív) felsorolása révén, vagy az irányító szerv beavatkozási lehetőségének körülhatárolása útján (negatív meghatározás) kodifikálják a vállalat jogait és kötelezettségeit.[11] Az irányí-

[6] „A gazdasági jog a proletár állam politikájának sajátos formája a szocialista termelés és kereskedelem szervezése terén."

[7] Pl. Szabó Kálmán három ilyen összetevőt különböztet meg, nevezetesen a népgazdasági tervezést, a szabályozás rendszerét és a gazdaságirányítási szervezet rendszerét. A szocializmus politikai gazdaságtana. Kossuth Könyvkiadó 1967, 259. old.

[8] L. Hasonlóan Ficzere Lajos: Az állami vállalat jogállása az egyes szocialista országokban. MTA. Állam- és Jogtudományi Intézete Bp., 1967. 8. old.

[9] L. Csanádi György: Az állami vállalatok jogi helyzete az új mechanizmusban. Közgazdasági Szemle, 1966. 1407. old.

[10] Hasonlóan Földes Károly: Vállalati önállóság és szocialista tulajdon. Közgazdasági Szemle. 1966. 1176. old. Ebből a jelenségből következett az, hogy a polgári jog képviselői az államigazgatási jogászok uralkodó álláspontjával szemben az állami vállalatot is mind végig államigazgatási szervnek tekintették.

[11] Pozitív meghatározást tartalmaz pl. A Szovjet Szocialista Termelő Vállalat Működési Szabályzata

tó szerv és a vállalat kapcsolata így a korábbi gazdasági rutinkapcsolatokból valóságos jogviszonnyá alakul át és ezáltal létrejön a Kálmán György által hangsúlyozott sajátos ellentmondás, nevezetesen, hogy a polgári jog hatókörének az államigazgatási joghoz viszonyított relatív növekedése ellenére az államigazgatási jog szerepköre is bővül a gazdaságirányítás reformjával, hiszen a korábbi puszta szervezéstechnikai kapcsolatok jogi relációkká alakulnak át.[12]

Másrészt ugyanakkor, amikor a vállalatirányítási jogszabályok integrálódnak, jellegükben mélyreható differenciálódás következik be — az állami politikai igazgatás erőteljesebben elkülönül az állam gazdasági szervező funkciójának kifejtésétől, élesebben elválasztódnak a vállalatirányítás adminisztratív és gazdasági elemei,[13] mód nyílik egy sajátos arculattal kialakított, sajátos jellegű vállalatirányítási konstrukció létrehozására.

3. A vállalatirányítási rendszerrel szemben az indirekt mechanizmusban támasztott fő követelmény — mint ahogy ezt az NDK 1968. április 6-i Alkotmánya 9. cikke 3. bekezdése alaptörvényi erővel is rögzíti — a központi gazdaságpolitikai irányítás és a gazdaságilag elkülönült árutermelő vállalati gazdálkodás arányos és harmonikus egybekapcsolása. A gazdasági törvényszerűségek szempontjából nézve ezt a követelményt, a szocializmus gazdasági alaptörvénye két oldalát képező két pólustörvénynek, a felhalmozás és az életszínvonal-emelkedés törvényének van két hordozó törvénye, vertikálisan az „X törvény", mint a gazdasági élet központi tudományos szervezésének törvényszerűsége és az értéktörvény, mint a gazdasági kapcsolatok horizontális egybefonódásának törvénye.[14] A gazdasági oldalon túlmenően azonban — az irányítás viszonylagos önállóságából következően — a vállalatirányítási konstrukciónak meg kell felelnie azoknak a politikai és szakmai feltételeknek is, amelyek a társadalmi fejlődés jelenlegi fázisában az irányítási rendszerrel szemben jelentkeznek. Ezeket a követelményeket elvi modellben Hegedüs András foglalta össze.[15] A modell lényege — úgy kell biztosítani a központi irányítás egyre növekvő és teljes körű hatékonyságát („optimalizálás"), hogy egyesítjük azt a gazdasági-termelési demokrácia eddiginél erőteljesebb és közvetlenebb módszereivel („humanizálás, társadalmi kontroll"). A vállalatirányítás jellegének, elvi alapjainak, struktúrájának vázolásánál ezen gazdasági és irányítási elméleti követelményeket kell konkretizálni.

A szabályzott piaci gazdálkodás vállalatirányítási struktúrájára nézve a szocialista országokban eddig két határozottabban kivehető irányvonal különböztethető meg. Az egyik a jugoszláv társadalmi önigazgatási konstrukció. Ez elvileg nem tesz különbséget a különböző tulajdonformák között, az állam a gazdaság valamennyi szektora irányában csupán közigazgatási szerepkört lát el, tulajdonosi funkció és gazdaságpolitikai irányítás elvileg nincsen — az állam a vállalati működés felett törvényességi felügyeletet gyakorol.[16] A második — az előzőnél jóval összetettebb — irányvonal részben a gazdasági jogi elméletet különböző mértékben és módon elfogadó országokban, tehát az NDK-ban, a Szovjetunióban és Csehszlovákiában, részben azonban a gazdasági jogi elmélettől függetlenül (pl. Bulgáriában) jelentkező elméleti és tételes jogi tendenciákban nyilvánul meg. Ezen tendenciák közös lényege a vállalati önálló elszámolás vertikális kiterjesztése az irányítás relációira és így a gazdasági és a jogi, a szervezeti és a vagyoni, az államigazgatási jogi és a polgári jogi vonatkozások összeolvasztása.[17] Bár a jelenlegi magyar szabályozás aligha tekinthető véglegesnek, mégis próbáljunk a hazánkban megvalósuló vállalatirányítás szervezete, fő tevékenységi körei és módszere alapján következtetéseket levonni vállalatirányításunk fő kontúrjaira nézve.

A gazdaságirányítási reform új gazdaságpolitikájának elsődleges konkrétizálását az egész népgazdaságra természetszerűen kiterjedően a Kormány (a Gazdasági Bizottság) végezte, meghatározva az általános szabályzó, ösztönző, befolyásoló rendszert. A kormányzati szintű irányítási tevékenység végrehajtását ugyancsak teljes népgazdasági keresztmetszetben a funkcionális minisztériumok (országos hatáskörű szervek) mint például az Országos Tervhivatal, Pénzügyminisztérium, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság stb. látják el. Az állami vállalatok hierarchikus, közvetlen irányítása az ún. alapító szervek, tehát a gazdasági ágazati minisztériumok és a tanácsok feladata. A vállalat-

(1965. október 4.) vagy az NDK Minisztertanácsának 1967. február 9-i rendelete a népi tulajdonban levő termelő vállalat feladatairól, jogairól és kötelességeiről. A magyar vállalati jogszabály az ellenkező, a negatív megoldást választotta.

[12] L. Kálmán György: A népgazdaság központi irányításának jogi eszközei. Jogi kérdések az új gazdaságirányítás köréből. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp,. 1967. 97. old.

[13] L. Sárándi Imre: Az új gazdasági mechanizmus és a jog. Jogtudományi Közlöny. 1968. 2.

[14] L. Kovács Géza: Gazdaságpolitikai célok és a mechanizmus Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968. 67. old.

[15] L. Hegedüs András: Optimalizálás és humanizálás (Valóság. 1965. 3.), Gazdasági irányítás és társadalmi függőség (Közgazdasági Szemle, 1966. 7—8.), Realitás és szükségszerűség (Kortárs, 1967. 7.) és A társadalmi fejlődés alternatíváiról (Kortárs, 1968. 6.) című cikkeit.

[16] A vállalatokról szóló 1965. évi jugoszláv alaptörvény 283. szakasza.

[17] Tételes jogi megnyilvánulások például az NDK már hivatkozott vállalati jogszabálya, valamint a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Kormányának 1966. december 12-i rendelete a népgazdaság tervszerű irányításáról. Irodalmi megnyilvánulások például Heuer—Pflicke: A gazdasági jog és a gazdasági jogtudomány feladatai az új gazdasági rendszer további alakításában. Magyar Jog. 1967. 9. vagy Laptyev: A gazdasági reform jogi problémái a Szovjetunióban. Magyar Jog. 1967. 8.

irányítás ezen formáját a 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet vállalatfelügyeletnek nevezi. A vállalati gazdálkodó formában működő irányító szervek általában kiesnek, az igen kis számban megmaradt trösztök lényegében maguk minősülnek vállalatnak, mert az ún. trösztvállalatok vagyoni önállósága nem éri el a vállalati mértéket — az újonnan alakuló egyesülések pedig az elnevezés egykori irányító szervre emlékeztető jellege ellenére sem a vállalatirányítás, hanem a vállalati társulások eszközei.

A vállalatirányítás ezen formái a korábbi gazdasági mechanizmusban is fennálltak, csupán ténykedésük minősége változott. Irányítási rendszerünkben — annak ellenére, hogy őse az ún. szakfelügyelet intézményében megtalálható — sajátos új formaként jelentkezik az ágazati irányítás kategóriája. A gazdasági ágazati minisztériumok ezentúl már nemcsak és nem elsősorban a nekik hierarchikus alárendeltségben levő vállalatok működéséért felelnek, hanem az adott (ágazati) gazdasági tevékenység teljes népgazdasági funkcionálásáért, fejlődéséért, függetlenül az ágazat terén tevékenykedő gazdálkodó alanyok gazdasági szektorbeli, tulajdonformabeli különbségére. Az ágazati gazdasági irányítást a 2027/1967. (V. 28.) Korm. sz. határozat vezette be, meghatározva a gazdasági ágazatokat, az ágazati miniszter gazdasági és hatósági irányítási feladatait.

A vállalatirányítás tartalmát illetően — az indirekt irányítási alapeszmének megfelelően — központosítottuk részben az elkülönült vállalati vagyonok keletkezésére, létére, módosulására és megszüntetésére vonatkozó, részben a vállalati eszközök felhasználásának általános irányait, illetve kereteit meghatározó jogosítványokat. A fentiek alapján a vállalatirányítás fő tevékenységi körei az alábbiak szerint vázolhatók: — a vállalati termelő-gazdálkodó-fejlesztő tevékenység befolyásolását célzó közvetett szabályozó-ösztönző rendszer kialakítása és érvényesítése; — a vállalati működés kereteit meghatározó gazdasági engedély-tilalom rendszer kialakítása, egyes termelő-gazdasági tevékenységek direkt szabályozása; — vállalatszervezés (ideértve a vállalatalapítást, a tevékenységi kör meghatározását, az induló vagyon biztosítását, a vállalati szervezet és vagyon átszervezés útján való részleges módosítását, a vállalatok megszüntetését átszervezéssel, vagy felszámolással, valamint a vállalati társulásokkal kapcsolatos irányító tevékenységet); — a vállalati vezetők kiválasztása, kinevezése, felmentése, munkájuk értékelése, anyagi ösztönzésük, valamint képzésük, továbbképzésük biztosítása; — az egyes vállalatok gazdálkodásának konkrét elemzése, értékelése, ösztönzése; — a vállalati működés ellenőrzése; — információáramlás biztosítása a vállalatok és a központi gazdasági irányítás különböző megjelenési formái között.[18]

A vállalatirányítás módszerét tekintve kiemelkedő jelentőséget kapott a jogszabályalkotás és ezen belül is a magas szintű jogszabályalkotás. A normatömegben a reformmal megváltozott az arány a közvetett közgazdasági szabályzó rendszer jogi formába ültető jogszabályok javára a tartalmi szempontból elsődlegesen jogszabálynak minősülő normákkal szemben. A vállalatokkal való közvetlen kapcsolatban az elvi irányítási módszer dominál — irányelvek, elvi állásfoglalások, ajánlások kibocsátása, felvilágosító-, propagandatevékenység, tanácsadás, segítségnyújtás, irányító szervi koordinálóegyeztető tevékenység.[19] Rendelkezésre áll azonban továbbra is a „vállalatfelügyeleti" szerv részére az operatív beavatkozás kivételes lehetősége, elsősorban a normatív és a konkrét utasítás formájában, mindkettő azonban, de különösen az utóbbi, meglehetősen szoros jogszabályi előfeltételekkel körülbástyázva. (11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 24. §-a.)

Az ismertetett jellemvonásokból különösebb elemzés nélkül is kivehető a magyar indirekt irányítási konstrukció ismertetett külföldi szocialista modellektől eltérő jellege.

A magyar modell jellegzetessége, hogy formailag „államigazgatási" jellegű, a vállalati önálló elszámolást nem terjeszti ki az irányítás viszonyaira és a vállalati módon gazdálkodó középirányító szervek általános háttérbe szorításával az államigazgatási szervek és a vállalatok között közvetlenül hoz létre kapcsolatot. Tartalmilag viszont a magyar irányítási rendszer korántsem pusztán közhatalmi jellegű, korántsem merül ki törvényességi felügyeletben, hanem erőteljesen érvényesíti az állam tulajdonosi szerepét, gazdaságpolitikai irányító funkcióját, kifejezésre juttatva, hogy a gazdasági és az államigazgatási jogi eszközök együttes, illetve egységes megjelenése nemcsak a gazdasági-jogi elmélet elképzelései útján lehetséges.

Célunk a sajátos magyar indirekt vállalatirányítás alapvető elvi vonásainak elemzése. Ezen elemzés előtt röviden ismertetni szeretnénk a gazdaságirányítás alapvonásaival kapcsolatos főbb irodalmi állásfoglalásokat.

4. A vállalatirányítás tartalmának differenciáltabb kifejtését első ízben — kifejezetten nem tudományos jelleggel — az Igazságügyminisztérium Munkaközössége kísérelte meg 1967 elején a jogászaktíva értekezlet részére készített téziseiben. A tézisekben foglaltak rendkívül elterjedtek, a vállalatok, de a gazdaságirányítás gyakorlatában is. Az ezen anyagban foglaltak szerint, az állam a gazdasági élet tekintetében

[18] Sárándi Imre már hivatkozott munkájában a gazdasági igazgatás egészére nézve a fő irányítási feladatköröket némileg eltérően az alábbiak szerint határozta meg: a gazdasági környezet meghatározása, a gazdaságpolitika kidolgozása, a gazdasági ösztönzők meghatározása, gazdasági ellenőrzés, rendészeti-engedélyező szabályok megalkotása, a gazdasági vitás kérdések elbírálása és végül a vállalatszervezés.

[19] L. pl. az utóbbit Havas Péter: A piac megszervezése. Közgazdasági Szemle. 1966. 7—8.

gyakorolt funkciói körében különbséget kell tenni hatósági (közhatalmi), gazdaságpolitikai irányító és tulajdonosi jogkörök (jogosítványok) között. A hatósági (közhatalmi) jogosítvány lényege, hogy a feladat megvalósításának eszköze a tilalom, illetve engedélyrendszer, továbbá, hogy a felállított követelmények valamennyi gazdasági szektorral szemben érvényesíthetők. A gazdaságpolitikai irányító jogosítvány a negatív jellegű hatósági jogkörrel szemben pozitív irányú, célja a gazdasági tevékenység meghatározott irányba terelése, eszközei pedig elsődlegesen a gazdasági előnyök, illetve hátrányok kilátásba helyezésével való befolyásolás. A tulajdonosi jogosítvány alapja az állam tulajdonosi mivolta, ezért ez a jogosítvány csak az állami gazdasági szektorban és csak a vállalatfelügyeleti szerv által érvényesül, célja pedig a vállalatok önálló szervezett működésének biztosítása.

A hivatkozott tézisek tudományos megalapozását Világhy Miklós végezte el a „Jog és a gazdaságpolitika" című cikkében.[20] Világhy Miklós szerint a direkt gazdálkodási modellben az állami tulajdonjogot egybeolvasztották, voltaképp alárendelték az állami közhatalomnak, és így a tulajdonjog gyakorlása is közhatalmi úton és eszközökkel történik. Az új mechanizmusban a szocialista állam az egyaránt kezében tartott közhatalmat és tulajdonjogot elvileg szétválasztja. Hangsúlyozza azonban, hogy az állam közhatalmi tevékenységét a gazdasági élet terén sem lehet az államigazgatási tevékenységre leszűkíteni, ide tartozik a végrehajtó-rendelkező tevékenységen kívül a jogszabály alkotás, valamint a tágabb értelemben vett bíráskodás is. Úgyszintén véleménye szerint az állami tulajdonjogot nem lehet azonosítani a tulajdonjog igazgatásával, tehát a vállalatok részére a tulajdonjog gyakorlásához (a vállalat működéséhez) szükséges feltételek biztosításával. Az állami gazdasági tevékenység jogcíme a fentiek figyelembevételével lehet alapjában közhatalmi, illetve alapjában tulajdonosi. Az állami tevékenység hatásának minősége szerint viszont direkt irányítást célzó, másfelől a gazdasági folyamatok indirekt befolyásolására, terelésére irányuló eszközök között lehet különböztetni. (Közvetlen-közvetett eszköz.) A gazdasági gyakorlatban a jogcímében, illetve eszközben különböztetett formák egymással kombinálva jelentkeznek. Világhy Miklós az államigazgatási szervek és a vállalatok viszonyára vetítve a végkövetkeztetést úgy vonja le, hogy a tulajdonosi mozzanatot nem tartalmazó, közhatalmi természetű igazgatási jogköröket a gazdaságirányítás reformja nem érinti, a vállalatok felett közvetlen felügyeletet gyakorló minisztériumok és tanácsok jogkörét viszont korlátozni kell a tulajdonjog igazgatására és az indirekt befolyásolásra irányuló jogkörök gyakorlását szervezetileg is el kell választani a tulajdonjog igazgatásától.

[20] Valóság. 1968. 5.

Ficzere Lajos szerint a gazdasági viszonyok jogi szabályozása lényegében egyidejűleg fejezi ki az állam közhatalmi és tulajdonosi mivoltát, amely viszont nem zárja ki azt, hogy a gazdasági igazgatás különböző területein az állam közhatalmi, illetve tulajdonosi minősége eltérő mértékben és jelleggel jelentkezzék. A vállalatirányítás konstrukcióját illetően mindenekelőtt a hierarchikus és a nem hierarchikus irányítást különbözteti meg. Az általa ágazatinak nevezett hierarchikus irányításban elsősorban az állam tulajdonosi jellege domborodik ki és így a vállalat és az irányító szerv viszonyai — bár a közhatalmi jogosítványok sincsenek teljesen kizárva — gazdasági tartalmú igazgatási-szervezési viszonyoknak foghatók fel. A gazdasági tartalom azonban nem feltétlenül a gazdasági önelszámolás kiterjesztésén valósul meg, és az igazgatási tevékenység lényege azoknak a feltételeknek a biztosítása a vállalat részére, amelyek „az adott ágazat fejlődése szempontjából a népgazdasági érdekek oldaláról is a legoptimálisabb eredmény elérését segítik elő." A nem hierarchikus irányítás körébe a funkcionális szervek, valamint a „felügyelet és az ellenőrzés ún. külső szervei" tartoznak. A nem hierarchikus irányítás viszonyaiban az „igazgatási-közhatalmi jellegű jogosítványok" dominálnak, így az hatósági igazgatásként jellemezhető. A hierarchikus és nem hierarchikus igazgatáson kívül más minőségű igazgatásként jelöli meg a kormányzati igazgatást, amely átfogja a népgazdaság egészét és amelyben az állam közhatalmi és tulajdonosi minőségének legkövetkezetesebben érvényesülő szintézisével találkozunk.[21]

Sárándi Imre szerint az állam vállalata vagyonára vonatkozó tulajdonosi jogai sajátosan megoszlanak az irányító-alapító szervek és a vállalatok között.[22] Az irányítási jogok az össznépi jelleget, a vállalati jogok a gazdálkodási önállóságot domborítják ki. Az irányító-alapító szervek tulajdonosi jogai „rendes" tulajdonosi jogokra (vállalatalapítás, tevékenységikör-meghatározás, átszervezés, megszüntetés, vállalati vezetők kinevezése, felmentése, munkájuk értékelése, a vállalati tevékenység átfogó ellenőrzése és értékelése), „rendkívüli" tulajdonosi jogokra (szanálás), és az utasítási jogra oszthatók.[23]

Az ismertetett elméleti felfogásokból megállapíthatóan a vállalatirányításnak az alábbi elvi alapkérdései különböztethetők meg: — a vállalatirányítás komplexitása, gazdasági és államigazgatási jellege; — a vállalatirányítás állami tulajdonjoggal való összefüggése; — a vállalatirányítás helye a gazdaságirányítás rendszerében; — a vállalatirányítás megjelenési formái és eszközei.

[21] Ficzere Lajos: i. m.

[22] L. Sárándi Imre: Az új gazdasági mechanizmus néhány jogi problémája. Állam és Igazgatás. 1967. 8.

[23] Sárándi Imre bár ezt kifejezetten nem fejti ki, az utasítási jogot láthatóan a vállalati tulajdonosi jogokba való közhatalmi jellegű beleszólásként fogja fel.

5. Általánosan elismert, hogy a gazdaságirányítás, illetve ezen belül a vállalatirányítás jellegét jogi oldalról is csak a külső és belső komplexitás módszereivel lehet feltárni.[24] A gazdaságirányítás komplexitásának lényege a gazdaságirányítás gazdasági, államigazgatási és jogi összetevőinek egymáshoz való viszonya. Ezt a relációt viszont nem lehet anélkül elemezni, hogy ne határoznánk meg a gazdaságirányítás helyét a társadalmi-gazdasági alakulatban.

Az alapvető tévedés nézetünk szerint abban rejlik, hogy a jogot általában közvetlenül kapcsoljuk a gazdasági-termelési viszonyokhoz; mint Plechanov mondotta: „A tulajdonjog a termelési viszonyok legközvetlenebb jogi kifejezője."[25] Ez a közvetlen kapcsolás indokolja a gazdaságirányítás eddigi egyoldalú szemléletmódjait: a tervutasításos rendszerben kizárólag államigazgatási tevékenységnek tekintették, a gazdaságirányítás reformjával viszont tért hódít egy ellenkező véglet is, nevezetesen a gazdaságirányítás teljes mértékű beolvasztása a gazdasági tevékenységbe — „az állami vállalatok irányítása a termelési-tulajdonviszonyok konkrét megjelenési formája."[26] Mindezek a felfogások elfeledkeznek a gazdasági rendszer felületi összetevőjéről, a gazdasági-termelési viszonyok és a felépítmény közé ékelődő gazdálkodási formáról (mechanizmusról). A gazdaságirányítás komplexitásának végső gyökere a gazdálkodási forma vegyes (alap-felépítményi) jellege, a gazdálkodás formái szükségszerűen át vannak szőve ideológiai, politikai, jogi összetevőkkel.[27]

A gazdálkodási forma keresztmetszetben felöleli a gazdasági intézményeket és a közöttük, illetve keretükben végbemenő gazdasági tevékenységet, (tervezés-szervezés, pénzforgalmi-hitelrendszer, az anyagi érdekeltség megjelenései, stb.), hosszmetszetben viszont a központi gazdaságirányításra és a gazdálkodó szervi (vállalatszerű, szövetkezeti, stb.) működésre osztható. A központi irányítás eszközei pedig a népgazdasági tervezés és a központi szabályozás különböző módszerei. A közvetett szabályozás abban különbözik a közvetlen gazdasági szabályozástól, hogy „játékszabályt" állít fel, nem egy-egy vállalat testére szabott mérték, hanem elvileg valamennyi érintett vállalatra egyaránt és egyformán vonatkozik, továbbá az áru és pénz kategóriák tipikus reagálásokat kiváltó automatizmusain alapszik. Fentieket összevetve a vállalatirányítás korábban ismertetett fő tevékenységi köreivel megállapítható, hogy az egyes tevékenységi irányok közvetlen (pl. vállalatszervezés, vállalati vezetők kinevezése, felmentése, stb.), vagy közvetett (pl. befolyásolás ösztönzés stb.) gazdasági szabályzásoknak minősíthetők, azzal, hogy vannak olyan tevékenységek is (gazdasági elemzés, információ, ellenőrzés), amelyek a közvetlen, vagy közvetett szabályozás alapjául szolgálnak, de önállóan nem minősülnek szabályozó eszköznek.

A központi tervezés, szabályozás tartalmilag általában tagadhatatlanul közgazdasági tevékenység, amely az irányító jellegnél fogva szükségképpen szervezésitechnikai elemekkel gazdagodik. Mivel azonban a gazdaságirányító tevékenység alanya az állam, a szervezéstechnikai tevékenység államigazgatássá válik és ezáltal jogi szabályozásban részesül, továbbá az állam az irányítás során a jog jellegzetes eszközeit is igénybe veszi. A gazdaságirányítás „államilag szervezett, módszeres gazdasági irányító tevékenység", a gazdaságirányításban a gazdasági, a szervezéstechnikai és a jogi elemek egymással összefonódva, számos áttétellel és átmeneti formát képezve jelentkeznek. A tipikus tehát az, hogy az egyes gazdaságirányítási tevékenységi formákban (gondoljunk például a vállalatszervezésre) a gazdasági, a szervezéstechnikai és jogi összetevők együttesen, sőt egybeékelődve jelentkeznek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy adott esetben ne lehessen tisztán gazdasági, vagy tisztán jogi formáról beszélni, továbbá, hogy meghatározott gazdaságirányítási tevékenységi körökben a gazdasági, vagy a jogi elemek ne kerülhessenek abszolút túlsúlyra. Nem jelenti továbbá a komplexitás azt sem, hogy minden közgazdasági gazdaságirányítási kategória átvihető a jogra is és a contrario.

Kérdéses, hogy a gazdálkodási forma tulajdonforma szerinti tagolódása milyen változást idéz elő a gazdaságirányítás komplexitásában. Más szóval a nem állami szektorra vonatkozó gazdaságirányításban a közhatalmi elem a gazdasági elemek nagyfokú növekedése ellenére kétségtelenül jelentkezik az indirekt mechanizmusban is, legfeljebb az vitatható, hogy melyik a domináns. Az állami vállalatok irányítása tekintetében azonban felvetődik, hogy az állam tulajdonosi minősége nem semmisíti meg a vállalatirányítás relációiban a közhatalmi, az államigazgatási jogi jelleget. Mind a közgazdasági, mind a jogi irodalomban több képviselője van annak a „tőkés-manageri" viszonyt felhasználó felfogásnak, hogy az állam és a „vállalata" között kizárólag gazdasági kapcsolat van, az állami vállalat nem tagja az államszervezetnek, az állam a „részvényes", ő bocsátja a vállalat rendelkezésére az elkülönült vagyont, amelyet a vállalat, mint az állam „vállalkozása" bizonyos irányításnak alávetetten, de nagyfokú önállósággal hasznosít.

Milyen kapcsolatban van az állam vállalatirányító tevékenysége az állami tulajdonjoggal, hogyan konkrétizálható jogilag a szocialista ál-

[24] L. Erdei Ferenc nyilatkozatát az MSZMP KB Ideológiai irányelveivel kapcsolatban. Közgazdasági Szemle. 1965. 6.

[25] L. Plechanov: A materializmus történeti felfogásáról. Szikra. Bp., 1948. 20. old.

[26] L. Berényi—Martonyi—Szamel—Szathmáry: Magyar Államigazgatási Jog. Általános rész. Tankönyvkiadó. Bp., 1966. 272. old. valamint Laptyev már hivatkozott művében.

[27] L. Szabó Kálmán. A szocialista termelés alapvonásai. Kossuth Könyvkiadó. 1964. 86. old.

lami tulajdonra az a marxi megállapítás, hogy „az irányítás és az igazgatás a tulajdonos funkciója?"[28]

6. Az állami tulajdon tartalmát a direkt mechanizmusban közgazdaságilag lényegében elintézték azzal a sommás megállapítással, hogy az állam a vállalati vagyon tulajdonosa, a vállalat pedig az eszközöket „használja", „kezeli", stb. Ennek a képletnek jogi vetülete a vállalati „operatív igazgatási jog", amelynek lényege, hogy a vállalat eszközeit csak kezeli, a tulajdonos „egységesen és oszthatatlanul" az állam, az állami tulajdon tárgyainak hasznosítása pedig a vállalat részére elsősorban nem is jog, hanem kötelesség.[29] A gazdaságirányítás, illetve a vállalatirányítás tulajdoni mozzanatainak hangsúlyozása ilyen körülmények között szükségtelen volt.

Nem szorul külön indoklásra, hogy míg az ismertetett tudományos teljességgel ki nem dolgozott felfogás megfelel a gazdasági realitásoknak a direkt gazdálkodásban, úgy gyengeségei a gazdaságirányítás reformjával azonnal kitűntek. A vállalatirányítás tulajdoni jellegét úgy tudjuk feltárni, ha tartalmát összevetjük a közgazdasági értelemben vett (továbbiakban „közgazdasági") és a jogi tulajdonfogalommal.

A jogirodalom általában nem tesz említést arról, hogy nemcsak a tulajdonjog intézményének van alanyi és tárgyi vetülete, hanem a közgazdasági tulajdonnak is. A közgazdasági tulajdon tárgyilag az elsajátításban, alanyilag pedig a rendelkezésben (nem polgári jogi, hanem gazdasági értelemben vett rendelkezésben) fejeződik ki. A meghaladott közgazdasági felfogás a tulajdonviszonyokat csak tulajdonforma szinten, csak minőségileg, a termelési viszonyok statikus elemeként fogta fel, így fejlődésének, mennyiségi oldalának, gazdasági fukcionálásának, működési formáinak tárgyalása elmaradt. Az újabb elméletek rámutatnak arra, hogy a tulajdonviszonyok teljes körűen és teljes mértékben azonosak a gazdasági-termelési viszonyokkal, csupán más aspektusból, elsajátítási aspektusból fejezik ki ugyanazt a jelenséget. Az azonosságból egyrészt az következik, hogy a tulajdonviszony, egyezően a gazdasági-termelési viszonyokkal, a társadalmi-gazdasági reláció mellett (kizáró jelleg, amely elsősorban a tulajdonformában fejeződik ki) rendelkezik technikai-gazdasági oldallal is, amely a tulajdon tárgyiasult, mennyiségi, munkamegosztási és kooperációs jellemzőit tükrözi. Másrészt viszont a gazdálkodási forma ezáltal a tulajdonviszonyoknak is felületi összetevője, így tehát annak hosszmetszetű és keresztmetszetű tényezői, a gazdasági irányítás és a vállalati árutermelés — amennyiben bennük elsajátítási, illetve rendelkezési momentumok rejlenek — szükségképpen tulajdoni jellegűek.[30]

Aligha tagadható, hogy az állam a vállalatok irányítása során elsajátító-rendelkező tevékenységet fejt ki. A vállalati eszközöket a vállalat alapításakor központilag biztosítják, ezeket a vállalat megszüntetésekor, de részleges átszervezéssel is el lehet vonni. A vállalati gazdasági tevékenységet bizonyos céljelleggel (tevékenységi kör) körülhatárolják, a vállalati gazdálkodás garanciális szabályok között folyik, a vállalati cselekvéseket ösztönzik-befolyásolják, kivételesen a vállalat részére konkrét gazdasági utasítást lehet adni. A vállalat magasabb állású vezetőit központilag kinevezik, a vállalati gazdálkodást rendszeresen ellenőrzik, a vállalatnál keletkező társadalmi tiszta jövedelem, a gazdasági eredmény jelentős részét a vállalattól elvonják. Ez az elsajátítás-rendelkezés tulajdonosi jellegű, szemben azokkal a sokszor ugyancsak elsajátítást-rendelkezést kifejező állami ténykedésektől, amikor az állam az állami szektoron kívül, mint a közhatalom birtokosa adót szed, hatóságilag kötelez stb.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a vállalatirányítás során (és kizárólag csak ennek keretében) közvetlenül összállami tulajdonosi elsajátítás-rendelkezés érvényesül, amelynek alanyai, az állam nevében, az államtól csak munkamegosztási-szervezési jelleggel elkülönült gazdaságpolitikai irányító szervek. A vállalatirányítás — az abban megnyilvánuló közvetett, illetve közvetlen gazdasági szabályozás — tulajdoni jellegű.[31] A vállalatirányításban megnyilvánuló közgazdasági tulajdonosi jogosítványokat a gazdasági szabályozóknál ismertetett vonásoknak megfelelően, közvetett tulajdonosi jogosítványokra (áttételesen jelent rendelkezést), közvetlen tulajdonosi jogosítványokra és végül önállótlan (a rendelkezést-elsajátítást elősegítő) tulajdonosi jogosítványokra lehet bontani.

Az állami vállalat elkülönített vagyona tekintetében az államnak, mint egésznek tulajdonosként való megjelölése azonban nem fejezi ki a vállalat sajátos társadalmi-gazdasági helyzetét, viszonylagos, nemcsak munkamegosztási, hanem gazdasági elkülönülését, azt, hogy a vállalaton belül nem közvetlenül össztársadalmi, hanem lokális munka folyik. Az indirekt gazdálkodásban a vállalat nem egyszerű végrehajtója a központi tervakaratnak, hanem gazdasági tevé-

[28] Az állami tulajdonjog problémájának teljeskörű feldolgozására és az államjogi tulajdon új intézményének részletes megindokolására ehelyütt természetszerűen nem vállalkozhattunk és csak olyan mértékben érintettük a tulajdonjogi kérdést, amennyi a vállalatirányítás tulajdoni jellegének minősítéséhez szükséges.

[29] A „vállalati működést kifejtő kollektíva nem tulajdonosi, hanem egy nem saját vagyont kezelő szervezet" Eörsi Gyula: A tulajdonosok és kollektívák jogágazatai... MTA Társadalmi Történeti Tudományok Osztálya közleményei XIII. kötet, 1—2, 1963. 91. old.

[30] L. A közgazdasági felfogás részletes kifejtését Szabó Kálmán: i. m. továbbá Oscar Lange: A politikai gazdaságtan I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp., 1965.

[31] Az állam tulajdonosi szerepét a politikai vezetés is a vállalatirányításban látja. L. Nyers Rezső: Az új gazdasági mechanizmus várható társadalmi és politikai kihatásai. Társadalmi Szemle, 1968. 3. 14. old.

kenysége belső és külső formáinak, termelési, forgalmazási és fejlesztési céljainak megválasztásában önállóan jár el és nyereségességének eredményét jelentős mértékben maga élvezi. A vállalat tehát a közvetlenül összállami elsajátítástól relatíve elkülönült elsajátítást végez és ennek megfelelően önálló rendelkezési jogosultsággal is bír.

A vállalati eszközökre vonatkozó elsajátítási és rendelkezési jogosultságok (tehát a közgazdasági tulajdon) megoszlanak az összállami szint (képviselői a központi gazdaságpolitikai irányító szervek) és az állam szervezeten belül gazdaságilag relatíve elkülönült vállalatok között.

Az „X" törvény tulajdoni vetületét már láttuk, vizsgáljuk meg most ebből a szempontból a másik hordozó törvényt is. A vállalatok egymás közötti árucseréjében megítélésünk szerint a tulajdonosi jogosítványokat kizárólag a vállalatok gyakorolják. Mindegyik állami vállalat csak saját eszközeivel rendelkezhet, végezhet elsajátítást, egymás közötti viszonylatban az elkülönülés teljes, kizáró oldala totálisan érvényesül. A vállalatok árucseréjében a tulajdoni elkülönülés a lényeges és közömbössé válik, hogy mindkét piaci partner egy és ugyanazon állammechanizmus szervezeti egysége. A vállalatok közhatalmi kényszer nélkül csak a gazdasági szükségszerűségnek alávetve alakítják ki árukapcsolataikat s ezen kapcsolatok gazdasági eredménye közvetlenül kizárólag őket illeti. A kizárólagos vállalati tulajdon elismerése az árucserében megfelel a gazdasági elkülönülés, az érdek- és áruviszonyok tulajdoni jellegére vonatkozó (és az előfeltevésekkel szemben nemcsak a magántulajdonra érvényes), marxi megállapításoknak.

Ez a közgazdasági tulajdoni konstrukció azonban nem vihető át egy az egyben a jog területére. Gyakorlatilag pedig erről van szó Sárándi Imrénél, amikor mint láttuk az irányítóalapító szervek rendes, illetve rendkívüli tulajdonosi jogairól beszél. Így kerülnek egy csoportba az olyan kizárólagosan közgazdasági jellegű tevékenységek, mint a gazdasági értékelés a tipikusan jogi formát is igénylő jogosítványokkal, nem is érintve azt a kérdést, hogy hogyan egyeztethetők össze ezek a „tulajdonjogok", a tulajdonjog jelenlegi jogintézményével.

A tulajdonjog, mint jogintézmény nem minden közgazdasági tulajdonviszony szabályozását jelenti, sőt a tulajdonviszonyok jogi szabályozásának zöme sem fér be a tulajdonjog fogalmi körébe. A szocialista jog ugyanis (a kapitalistával megegyezően) a tulajdonjogot ez ideig kizárólagosan áru tulajdonjogként és kizárólagosan polgári jogi intézményként építette ki.[32]

A tulajdon polgári jogi intézménye a javak élvezetére vonatkozó alapvető és elsődleges jogosultság, jellegénél fogva elvileg kizár mindenfajta osztódást és elrelativizálódást, statikus, mindenki mást kizáró, védelmi, negatív jellegű, csak alanyi jogként, nem pedig kötelezettségként jelentkezik (abszolút szerkezet), pozitív részjogosítványai a birtoklás, használat, rendelkezés kategóriáiban nyilvánulnak meg. A bérlő, a haszonélvező, a haszon-kölcsönbevevő közgazdaságilag mind tulajdonos, mert elsajátít, mert rendelkezik (nem zárva ki a „jogi" tulajdonos egyidejű közgazdasági tulajdonát sem! — mert a magas fejlettségű termelőerők szükségképpen a közgazdasági tulajdon elrelativizálódásával járnak), de jogilag nem minősül tulajdonosnak.

Először a gazdálkodási forma horizontális összetevőjét vizsgálva megállapítható, hogy az indirekt gazdálkodásban a vállalati árucserében megnyilvánuló tulajdoni mozzanatokra a polgári jogi tulajdonjogi intézmény teljes mértékben alkalmazható, mégpedig azzal az eredménnyel, hogy a tulajdonjog alanya a vállalat. A jog itt teljesen megegyezik a közgazdasági struktúrával, a korábbi „tervszerződések"-ből eltűnik a közhatalmi jelleg és így a szerződés egyik oldalán sem jelenhet meg a közhatalmi minőségétől megszabadulhatatlan állam. A vállalati árucsere-viszonyokban megnyilvánuló vállalati tulajdonjogban realizálódik a tulajdonjog kizárólagos alanyi jogi jellege, abszolút szerkezete és teljeskörű polgári jogi szabályozása.

Egészen más a helyzet azonban a gazdaságirányítás vonatkozásában. Miben áll ugyanis az állam tulajdonjoga a vállalatok tekintetében. Eörsi Gyula így ír erről: „... az állami tulajdonjog jellegadó jogosítványa — legalábbis a tulajdonos, az állam szintjén — nem a birtoklás, a használat és a rendelkezés, hanem az állami szervek létrehozása, működési körük meghatározása, ... tevékenységük felsőfokú irányítása és ellenőrzése."[33] Könnyen beazonosítható: az állami tulajdonjog (összállami szinten) tartalmilag megegyezik a vállalatirányítás korábban ismertetett tevékenységi köreivel, a vállalatirányításban realizálódó közvetett és közvetlen közgazdasági tulajdonosi mozzanatok jogi vetületével. Aligha vitatható viszont, hogy ez a tulajdonjogi tartalom nem azonos és nem is illeszthető be a jogrendszerünkben eddig kizárólagossággal ismert árutulajdonjogi intézménybe. De vertikális relációban a vállalatnál megnyilvánuló elsajátítási-rendelkezési jogok sem egyeztethetők össze az árutulajdonjogi intézménnyel. Ebben a viszonylatban — szemben az árucserével — a vállalat rendelkezési jogai nemcsak alanyi jogok, de hasznosítási kötelezettségek is, a kizáró jelleg az összállami szinttel szemben teljes mértékben nem érvényesülhet.

[32] A tulajdonjog tartalmának, illetve védelmének komplex jogi szabályozása, valamint a tulajdonformák alkotmányos rendezése sem változtat ezen. L. Hasonlóan Szabó Imre: A szocialista jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp., 1963. 420 old.

[33] L. Eörsi Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái. Akadémiai Könyvkiadó. Bp., 1965. 112 old.

A jogirodalomban a gazdálkodás rendjének megváltozásával erőteljes törekvések jelentkeznek az állam-centrikus tulajdonjog feloldására, arra, hogy az állami vállalatot — az állam valamilyen „fő tulajdonának" deklarálása mellett — valahogyan és meghatározott mértékben tulajdonjoghoz „juttassák." Megítélésünk szerint ezek a felfogások azért tévesek, mert elmulasztják az irányítási oldal gazdasági analízisét és így nem adhatnak kielégítő magyarázatot a vállalatirányítás tulajdonjogi mozzanataira. Ilyen például a vállalatot egyszerűen kvázi tulajdonosnak minősítő felfogás, amelyre szellemesen jegyzi meg hivatkozott munkájában Földes Károly, hogy semmit sem mond, mert ha a vállalat kvázi tulajdonos, úgy az állam „kvázi nem tulajdonos." Számos szerző az „állam a vállalat, a vállalat pedig az elkülönült vagyon tulajdonosa" nézetet vallja és a vállalatnak, mint a tulajdonjog tárgyának feltüntetésével szembeni érthető dogmatikai ellenállást a jogalany „jogtárgyba való átcsapási" lehetőségeinek szellemes, de véleményünk szerint erőltetett megemlítésével kívánja eloszlatni.[34]

Mások, mint például Világhy Miklós a tulajdonjog elrelativizálását választja megoldásul, mondván, hogy az állami vállalatot a tulajdonosi és a nem tulajdonosi minőség egysége jellemzi, az állam felé a vállalat vagyonkezelő, árucsere viszonyaiban, gazdasági partnerjei irányában pedig tulajdonos.[35] Végül Sárándi Imre, mint már ismertettük, a tulajdonjogot az egyes jogosítványok különböző minőségére tekintet nélkül megosztja a vállalatirányítás és a vállalatok között. Nézetünk szerint az ilyen jellegű megosztásokat, illetve kettősségeket a polgári jogi tulajdonfogalom „nem bírja el".

Kérdéses, hogy nem nyújt-e megoldást az állami tulajdonjog olyan felfogása, hogy annak alapvetően dinamikus formája az állami vállalatok kvázi árutulajdonjogában nyilvánul meg, alapvetően potenciális, statikus alakja viszont összállami szinten jeletkezik, azzal, hogy az állami tulajdonjognak központi szinten is van egy dinamikus összetevője, mégpedig az államigazgatási szervek által végzett tulajdonosi igazgatás.

Nézetünk szerint ez az újabb „tulajdonosi igazgatási koncepció" mindenekelőtt gazdaságilag téves, mivel korábbi megnyilvánulási formáitól eltérően a tulajdonosi igazgatást csupán a vállalatok működéséhez szükséges szervezeti feltételek biztosítására korlátozza és elkülöníti ettől a gazdasági befolyásolást, holott ez a két tevékenységi kör egymástól elválaszthatatlan. Megítélésünk szerint azonban ez a felfogás jogilag sem vezethet kielégítő eredményre.

A tulajdonosi igazgatás fogalma (mint polgári jogi kategória) részben, mint a tulajdonjog negyedik részjogosítványa, részben mint a birtoklás használatot és rendelkezést átfogó fő tulajdonosi jogosítvány merült fel.[36] Az állam vállalatirányítási tevékenysége azonban semmilyen birtoklási, használati elemet nem ölel fel és az árutulajdonjogi rendelkezési jogosultsággal való azonosítása is „dogmatikai formalizmus". Világhy Miklós álláspontjával szemben úgy véljük, nem vulgarizmus a közvetett gazdasági szabályzással is telített ezen „igazgatást" az összállami tulajdonjoggal azonosítani, mivel ezen kívül nincs más tartalma az összállami tulajdonjognak. A statikus-dinamikus tulajdonjog és a tulajdonosi igazgatás elismerése a gazdasági jogi elméletben foglaltakhoz hasonlóan az egész állami tulajdonjogot (a vállalati gazdálkodást is) elszakítaná a polgári jogi tulajdonjog általános és más tulajdonformáknál megnyilvánuló fogalmától.

A központi gazdaságirányítás relációjában megnyilvánuló tulajdoni mozzanatok a polgári jogi árutulajdonjog intézményével nem tükrözhetők. „Az állami szocialista tulajdonjoggal a tulajdonjog olyan fajtája jött létre, amelynek a tulajdonjog más fajtáival való azonossága csekély fokú — írja Eörsi Gyula.[37] Ne álljunk azonban meg ennek a megállapításánál, hanem jogágazatilag minősítsük a vállalatirányításban rejlő közgazdasági tulajdoni jelenségeket. A minősítés eredményeként a jogi tulajdon fogalom differenciálódik és megjelenik a vállalatirányításban realizálódó, összállami és a vállalati szint között osztott államjogi tulajdon.[38]

7. Az állami tulajdonforma tekintetében az államjogi tulajdon létrehívásának lehetősége abból adódik, hogy a tulajdonforma lényegében megegyezik a tulajdon alanyával, ez az alany pedig minőségileg eltér a többi tulajdonostól, a szuverenitás hordozója, a közhatalom birtokosa

[34] Ezekre a felfogásokra L. pl. Buczkowsky korporációs jogi személy elméletét (A szocialista vállalat jogi formája. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1966. 3.), vagy az NDK irodalmából pl. Langer—Streich: Zur Rechtsfähigkeit der staatlichen Wirtschaftsorganisationen im neuen Ökonomischen System. Staat und Recht. 1966. 1. — Langer—Pflicke—Streich: Volkseigentumsrecht und Stellung der Betriebe. Staat und Recht. 1967. 3., Hochbaum—Oberländer: Die Rechtsstellung des WEB. Vertragssystem. 1966. 9. A jogalany jogtárgyba való átcsapását L. Beck Salamon Az állam és vállalata. Jogtudományi Közlöny, 1968. 5.

[35] L. Világhy Miklós: Az állam és vállalata. Jogtudományi Közlöny. 1967. 10—11.

[36] A magyar irodalomban Világhy Miklós a tulajdonosi igazgatás átfogó tulajdonjogi jogosítványnak fogta fel (A népgazdaság és az állami és jogtudományok. Állam és jogtudomány, 1964. 1.), Seres Imre viszont a tulajdonjog negyedik részjogosítványának tekinti. (A tulajdonosi igazgatási jog a termelőszövetkezetben. Állam és Igazgatás, 1967. 2.) Hangsúlyozni kell azonban, hogy a polgári jogi irodalomban is sokoldalú ellenvetések merültek fel ezzel a fogalommal kapcsolatban. Ezek ismertetését és a vonatkozó szovjet irodalom összefoglalását L. Bratusz: A szovjet polgári jog tárgya és rendszere. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp., 1964. 120—146. old.

[37] L. Eörsi Gyula: A szocialista polgárjog alapproblémái. 112. old.

[38] Az államjogi tulajdon intézményének jelentős lengyel irodalma van, pl. J. Gwiazdomorski: A szocialista tulajdon egységének elve és az állami vállalat jogi személyisége a Lengyel Népköztársaságban. Panstwo i Pravo. 1967. 4—5. old.

az állam, aki ezen vonásától gazdasági funkcionálása során sem szabadulhat. A közhatalmi és a tulajdonosi minőség egybeesésének elsődleges jogi következménye, hogy a tulajdonformában egyébként is minősítetten jelentkező társadalmi-politikai jelleg meghatványozódik, ez pedig az állami tulajdonforma teljes körű, tartalmilag is államjogi jelentkezésére vezet. Az államjogi tulajdonjogok sem összállami, sem vállalati szinten nem polgári jogi, nem árutulajdoni jellegűek, a vállalatirányítás nem kaphat polgári jogi szabályozást, az államjogi tulajdonjogok nem fejezhetők ki a birtoklás, a használat, a rendelkezés kategóriáival, továbbá általában nemcsak jogok, hanem egyben kötelezettségek is (a vállalat szanálásának elrendelése a jogszabályi feltételek beállta esetén nemcsak jog, de kötelesség is — ugyanez áll például a vállalat tervezési stb. jogaira is).

Az államjogi tulajdonjogok a gazdálkodási forma vertikális összetételét fejezik ki és így szükségképpen megoszlanak az összállami és a vállalati szint között. A közvetlenül összállami elsajátítást-rendelkezést jogilag tükröző államjogi tulajdonjogok a központi gazdaságpolitikai irányító szervek által, az ő révükön végzett vállalatirányítási tevékenység teljes keresztmetszetében, a közvetett, illetve közvetlen közgazdasági tulajdonosi jogosítványok jogi tükrözésével valósulnak meg. Ezek az összállami államjogi tulajdonjogok biztosítják a központi irányítást, a népgazdaság tervszerű arányos fejlődését. Az állami vállalat azonban nem egyszerű tárgya a vállalatirányításnak, a benne megtestesülő lokális munkának, relatíve elkülönült elsajátításnak, a vállalati vagyon konkrét funkcionálására való rendelkezési jogosultságnak megfelelően a vállalatnak államjogi tulajdonjogai is vannak. A vállalat a központi gazdasági irányítás felé nemcsak kötelezettségekkel, de jogokkal is rendelkezik, mind a tervezés, mind az állóeszköz, illetve műszaki fejlesztés, mind a pénzügy, munkaügy, stb. terén vagyoni önállóságát biztosító jogokkal lett felruházva. A vállalati államjogi tulajdonjogok azonban minőségileg eltérnek a vállalat — árucseréjében érvényesülő — polgári jogi tulajdonjogaitól.

A központi gazdaságpolitikai irányító szervek által végzett vállalatirányítás nem más, mint az összállami közgazdasági és államjogi tulajdonjogok gyakorlása. A vállalatirányítás ismertetett erőteljes közgazdasági tartalmának megfelelően az államjogi tulajdonjogok is jelentős mértékben gazdasági vonásokkal telítettek. A vállalatirányító tevékenységben elsődleges a gazdasági, a közgazdasági tulajdonosi elem, de nem vonható ki ebből a tulajdonos személyéből következő közhatalmi vonás sem, amely a közgazdasági tulajdoni jogosítványok jelentős részét (de nem valamennyit!) államjogi tulajdonjoggá is átalakítja. A vállalatok gazdaságpolitikai irányítása nem választható el a tulajdoni jellegtől, ebből a tulajdoni jellegből viszont nem lehet nullifikálni a közhatalmi vonást. A közhatalmi irányítást nem lehet a hatósági jogkörrel azonosítani, mint például Moré András teszi, a közhatalmi minőség a vállalatirányításban, mint tulajdonosi irányításban is benne van.[39] Más szóval épp, hogy nem arra van szükség, hogy az állam közhatalmi és tulajdonosi minőségét egymástól „elvileg elválasszuk", hanem arra, hogy újfajta módon egyesítsük. Az egyesítés eszköze az összállami államjogi tulajdonosi jogosítvány, amely magába foglalja a közhatalmi jelleget, a gazdasági befolyásolást és a vállalati működés szervezeti feltételeinek biztosítását egyaránt. Az államjogi tulajdon egyben azt is lehetővé teszi, hogy új alapokon tisztázzuk az állami vállalat helyzetét az állami szervezetben — anélkül, hogy államigazgatási szervvé minősítenénk, de anélkül is, hogy kivesszük az államorganizmusból és az állam és a vállalat között tulajdonosi-manageri viszonyt hozunk létre.

A szocialista állammechanizmus az állam gazdasági szervező funkciójának kifejtésében két alapvető szervezeti-képviseleti formára tagolódik, a központi gazdaságpolitikai irányító szervekre és a vállalati gazdálkodó szervekre. Az állam és a vállalat szembeállítása a tulajdonosi jogosítványok terén nagyfokú leegyszerűsítés, hiszen a vállalat az absztrakt államfogalom egyik megjelenési alakja a társadalmi életben, a szocialista állam a korábbi államalakulatoktól eltérően nem kizárólagosan közhatalmi jellegű. A központi gazdaságpolitikai irányító szervek az államtól, amelynek szervezeti megjelenítői, még viszonylagosan sem különülnek el gazdaságilag, elkülönültségük kizárólagosan munkamegosztási jellegű és ezáltal alkalmasak a közvetlenül összállami elsajátítás és rendelkezés közgazdasági, illetve jogi kifejezésére. Az állami vállalatok viszont viszonylagos társadalmi-gazdasági önállósággal különülnek el az állam egészétől, valamint a központi gazdaságpolitikai irányító szervektől és a többi vállalattól. A vállalatok, bár az államszervezet részei, alapvetően nem közhatalmi, hanem gazdálkodó jellegűek. A vállalat tulajdonosi jogosítványai nemcsak összállami elsajátítást és rendelkezést közvetítenek, hanem viszonylagosan önálló vállalati elsajátítást és rendelkezést is. Az államorganizmus egésze és a vállalat relációjában az egész és a rész dialektikájának azon sajátos esetével találkozhatunk, hogy a rész minősége (a gazdálkodó jelleg) alap-

[39] Moré András mindenekelőtt elválasztja a gazdaságpolitikai irányítást a tulajdonosi jogok gyakorlásától (213—214. old.), másrészt az ún. vállalatfelügyeletből kiveszi a gazdaságpolitikai irányítást és azt kizárólag az ágazati jogkörhöz, a közhatalmi vonatkozásokat pedig kizárólag a hatósági jogkörhöz kapcsolja (215—216. old.) — így beszél aztán „ágazati", „felügyeleti" és „hatósági" jogosítványokról (220. old.). A gazdasági ágazati minisztériumok jogállása, legfontosabb feladataik jellegének alakulása a gazdaságirányítás új rendszerében. Jogi kérdések az új gazdaságirányítás köréből. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp., 1967.

vetően elüt az egész közhatalmi minőségétől.[40] A vállalat gazdálkodó jellege teljes mértékben érvényesül az árucsere viszonyokban, a vállalatirányítás relációiban azonban a vállalatnak is, mint résznek, bizonyos „állami" jelleggel is telítődnie kell. Ezek a vonások kapnak a vállalatnak, mint alapvetően gazdálkodó szervnek ismertetett államjogi tulajdonjogaiban kifejezést, amely jogok tükrözik az állami vállalat önálló elsajátító és összállami elsajátítást közvetítő, ellentmondásos egységét.

Végezetül megjegyezzük, hogy ezen új differenciált tulajdonjogi konstrukciónak nem a gazdaságirányítás reformja az alapja. Az államjogi tulajdon létrehívásának lehetősége már a szocialista államosítással és az állam gazdasági szervező funkciójának kialakulásával létrejön, a direkt mechanizmusban azonban az összállami rendelkezési jogok abszolút túlsúlyban voltak és a vállalatok árukapcsolataiban is központi államigazgatási impulzusok húzódtak meg — ez viszont megkönnyítette a tulajdonjogi egyesítést. A gazdaságirányítás reformjának jelentősége ebből a szempontból abban áll, hogy az irányítás és a gazdálkodás elvi elválasztásával szükségszerűvé teszi azt, hogy a jog az eltérő elsajátítási tevékenységeket eltérő jogágazati módszerekkel, differenciált tulajdonjogi formában tükrözze.

8. A vállalatirányítás tehát államigazgatás, olyan speciális államigazgatás, amely a gazdálkodási forma komplexitásában a gazdasági-termelési viszonyokhoz áll közelebb, a gazdasági elemek dominálnak és az államjogi tulajdonjogokban megtestesülő közhatalmi jelleg relatíve kisebb súlyú. A vállalatirányítást ezért a vállalatok gazdaságpolitikai irányításának is lehet nevezni, amely elnevezés kifejezi az elsődleges gazdasági jelleget, a „politikai" kitétel pedig — anélkül, hogy a gazdaságpolitikai irányítást a gazdaságpolitikával azonosítanánk — utal arra, hogy az indirekt mechanizmusban az irányítás fejlesztő, átfogó, perspektivikus jellegű. A gazdaságpolitikai irányítás tehát nem egy irányítási jogosítvány, még kevésbé azonos a közvetett közgazdasági szabályzókkal, hanem a vállalatirányítás általános jellemzője, annak minden szintjén és formájában — tipikus eszközén, a közvetett közgazdasági módszereken kívül magában foglalja direkt szabályzókat és az államjogi tulajdonjogokat is.

Az állami gazdasági irányítást strukturálisan kétfajta módon lehet osztályozni. Az első a tulajdonforma szerinti osztályozás, amely alapján vállalatirányítás és az állami tulajdon körén kívüli gazdasági igazgatás között lehet különböztetni. Ez utóbbi területet hatósági igazgatásként szokásos jellemezni, amely minősítés nézetünk szerint helytelen. Tény, hogy ez az igazgatás közelebb áll a politikai igazgatáshoz, mint a vállalatirányítás — a tulajdonosi minőség hiányában az államigazgatási jogi eszközök hagyományos formái jobban érvényesülnek ebben a vonatkozásban. A nem „tulajdonosi" gazdasági irányításban ugyanis a direkt gazdasági eszközöknek szükségképp jogi formát, mégpedig az államhatalmi igazgatás egyik tipikus alakzatát, a hatósági jogkör formáját kell ölteniük. Mindezek ellenére az indirekt mechanizmusban az állami szektoron kívüli gazdálkodás irányítása is elsősorban „gazdaságpolitikai" irányítás, a közvetett gazdasági eszközökkel való befolyásolás a hatósági engedély-tilalom rendszerrel legalább egyenlő, ha nem nagyobb szerepet kap, így véleményünk szerint a hatósági igazgatás elnevezés félrevezető.[41]

A gazdasági irányítást fő megjelenési formái szerint kormányzati, funkcionális, ágazati és „vállalatfelügyeleti" irányításra lehet osztani. Az egyes formák megkülönböztetésének létjogosultsága véleményünk szerint különösebb indoklásra nem szorul, az ágazati és a vállalatfelügyeleti irányítással külön foglalkozni fogunk, a kormányzati igazgatás tartalmát Ficzere Lajos hivatkozott munkájában részletesen kifejti, a funkcionális irányító szervek pedig a kormányzati igazgatás aktusait konkretizálják teljes népgazdasági keresztmetszetben. A vállalatfelügyeleti irányítással szemben a másik három irányítási alakzat keresztezi a gazdaságirányítás tulajdonforma szerinti osztályozását: mind vállalatirányítást, mind ezen kívüli gazdasági igazgatást egyaránt végeznek a kormányzati, a funkcionális és az ágazati irányítás szervei, részben egymástól elkülönítetten, általában azonban egy és ugyanazon aktus, illetve forma keretében.

A kormányzati, funkcionális és ágazati gazdaságirányító szervek kihagyása a vállalatirányításból nem helyes, mivel az állami vállalatok gazdálkodásának általános kereteit, működési irányait, az ösztönző-befolyásoló rendszert alapjaiban ezek a szervek határozzák meg, aktusaik egy része csak az állami vállalatokra vonatkozik, másrészt az állami vállalatoknak a gazdasági életben betöltött szerepéből kifolyóan a tulajdonformára tekintet nélkül kiadott közgazdasági, illetve jogi szabályzások is alapvetően az állami vállalatokra figyelemmel rendezik az ennél általánosabb vonatkozásokat is. A kormányzati funkcionális és ágazati irányítás azonban nemcsak és főleg nem kifejezetten vállalatirányítási jellegű, szabályozási szempontjai általában a vállalatirányításnál szélesebb körűek és eltérő minőségűek, a vállalatokkal közvetlen kapcsolatot tipikus esetben nem létesítenek, a tevékenységükben esetlegesen megnyilvánuló

[40] L. V. G. Afanaszjev: A totalitás problémája a filozófiában és a biológiában. Moszkva, 1964. 59—92. old.

[41] Ezt a területet a vállalatirányítással szemben gazdasági igazgatásnak nevezzük. Bár az irányítás és az igazgatás tartalmilag azonos, az igazgatás kifejezés jobban érvényesíti az államigazgatási jelleget, míg az irányítás az elsődleges gazdasági minőségre utal.

tulajdonosi jogosítványok pedig főszabályként közvetett jellegűek.[42]

A vállalatirányítás jellegzetes formája a „vállalatfelügyelet". A vállalatfelügyelet nem korlátozható a vállalatok működése szervezeti feltételeinek biztosítására, lényege a vállalatok közvetlen, konkrét gazdaságpolitikai irányítása (a közvetlen, konkrét irányítás indirekt gazdaságirányítási értelmében). A vállalatfelügyelet alapfeladata az általános és az ágazati gazdasági szabályozók lebontása a vállalatok meghatározott körére és egyben a befolyásolás kifejezett érvényesítése. Másrészt azonban a vállalatfelügyeleti szerv áll közvetlen hierarchikus kapcsolatban a vállalatokkal és így a közvetlen közgazdasági tulajdonosi jogosítványok és az ezeknek megfelelő államjogi tulajdonjogok túlnyomó többségét a gazdaságirányítás részéről ő érvényesíti a vállalatokkal szemben, az operatív beavatkozás kivételes lehetőségével a funkcionális és az ágazati szervekkel ellentétben kizárólag a vállalatfelügyeleti szerv rendelkezik. A közvetlenül összállami és a relatíve elkülönülő vállalati elsajátítás a vállalatfelügyelet relációjában válik el a legélesebben, a jogi biztosítékok, a szocialista törvényesség érvényesítése ebben a viszonylatban kapja a legnagyobb jelentőséget a vállalatirányításban. Az elmondottak alapján felállíthatjuk a magyar indirekt mechanizmus vállalatirányítására jellemző képletet: minden olyan államjogi tulajdonjog, amely a központi gazdaságirányítás részére jogszabályilag nincs fenntartva, a vállalatokat illeti, továbbá ugyanilyen vélelem áll fenn arra nézve is, hogy minden olyan összállami tulajdonosi jogosítványt, amelyet az irányítás más formái részére el nem vontak, kizárólag a vállalatfelügyeleti szerv gyakorolja. (Kormányzati irányításra ez a vélelem alkotmányos okokból nem érvényesülhet.)

9. Mind ez ideig a vállalatirányításról mint gazdasági-szervezéstechnikai fogalomról beszéltünk. Ha azonban a vállalatirányítás államigazgatás, úgy lehetőleg a vállalatirányítás egyes jogi formát is öltő alakzatainak összhangban kell lennie az államigazgatás-tudomány vonatkozó — gazdasági-szervezéstechnikai fogalmakkal nem teljesen egyező — kategóriáival.[43] Ezen kérdés felvetése annál jogosabb, mivel a vállalatirányítási struktúrában bekövetkezett változásokkal kapcsolatosan mind az elméletben, mind a gyakorlatban még tisztázatlanabbá váltak az irányítás és a felügyelet egyes fogalmai, egymással keveredve használják azokat.[44] A tisztázást továbbá megköveteli az is, hogy a vállalatirányítás kategóriái kevésbé „jogiak" mint a hagyományos igazgatásban, a gazdasági-műszaki szakemberek tömegei dolgoznak ezekkel a kategóriákkal, tehát a vállalatirányítás fogalmainak különösen egyszerűeknek, világosaknak, egymástól jól elhatárolhatóknak kell lenniük.[45]

Az igazgatás tartalmát Fayol előrelátásban (tervezés), szervezésben, parancsolásban (döntés), koordinálásban és ellenőrzésben határozta meg. Ez a megállapítás — ha részletezhető is olyan elemekkel, mint az információszerzés, nyilvántartás stb. — ma is helyes és egyben rámutat arra, hogy a szervezés, a döntési jogkörtől elválaszthatatlan vezetés és az ellenőrzés nem az igazgatástól elkülönülő fogalom, hanem annak egyik tartalmi eleme. Nem különbözik az igazgatástól tartalmilag semmiben az irányítás sem, hanem az igazgatás azon megnyilvánulásának jelzésére használatos, amikor az igazgatás nem szerven belüli, hanem az egyik szerv által egy másik önálló szerv felé irányul.

A szervezéstudományok nem ismernek felügyeletet, csak irányítást. A jog azonban a szervezéstudományi irányítás fogalmát differenciálja és két alakzatát hozza létre, a jogi értelemben vett irányítást és a felügyeletet. Az irányítás jogi fogalma tartalmi és formai ismérvek alapján választható el a felügyelettől — formailag hierarchikus alárendeltséget tételez fel, tartalmilag pedig elvileg teljes körű, az elvi útmutatáson, a közvetett befolyásoláson, az ellenőrzésen át a konkrét ügyekbe való beavatkozásig, az utasításadásig mindenre kiterjed. A felügyeletnél ezzel szemben nincsen hierachikus viszony (a „hierarchikus" felügyelet, a „főfelügyelet" nem felügyelet, hanem legfeljebb többlépcsős irányítás), tartalmilag pedig a felügyeleti szervet nem illeti meg az operatív beavatkozás, az utasítás lehetősége és a speciális felügyelet egyes formáitól eltekintve ellenőrzési jogosultságai sem teljesek, hanem csak meghatározott körre terjednek ki.

A fentieket a vállalatirányítás egyes formáira alkalmazva, mindenekelőtt megállapítható, hogy az ún. vállalatfelügyelet államigazgatási szempontból nem felügyeleti tevékenységet jelez, hanem alapvetően elvi módszerű irányítást. A 11/1967. (V.13.) Korm sz. rendelet feltehetően a hierarchikus vállalatirányítás elsődleges elvi

[42] Ez a főszabály, de például a kormány is gyakorol közvetlen közgazdasági tulajdonjogot, amikor a beruházás rendjéről szóló 38/1967. (X. 12.) Korm. számú rendelet 12. §. 1 bekezdés alapján a szerződéskötésre kijelöli az egyes vállalatokat, kizárólag vállalatirányító funkcionális aktus például a vállalatok felügyelő bizottságairól szóló 25/1967. (XII. 15.) PM. számú rendelet.

[43] Olyan álláspontok is vannak, hogy a vállalatirányításra az irányítás-felügyelet államigazgatás-tudományi fogalmai nem érvényesítendők. Pl. Csanádi György: i. m.

[44] Jogszabályi példa a fogalmak keverésére például a 2033/1967. (VI. 27.) Korm. számú határozat, amely az építésügyi és városfejlesztési miniszter feladatainak felsorolásánál „tulajdonosi" (felügyeleti jogok gyakorlása) címszó alatt kimondja, hogy az építésügyi és városfejlesztési miniszter a „közvetlen irányítása alá tartozó vállalatok vonatkozásában gyakorolja az állam tulajdonosi jogait és ezzel kapcsolatos igazgatási, irányítási feladatokat lát el..., valamint ellenőrzést gyakorol."

[45] Az irányítás-felügyelet fogalmainak tisztázását alapvetően Szamel Lajos hivatkozott munkája alapján kíséreljük meg.

jellegét kívánta a korábbi elsődlegesen operatív irányítással szemben a felügyelet kifejezéssel — nézetünk szerint dogmatikailag tévesen — honorálni. De megállapítható az is, hogy a funkcionális és ágazati irányítás gazdaságilag kétségkívül vállalatirányításnak minősülő formái jogilag nem minősíthetők irányításnak, hanem az esetleges jogi eszközök csak felügyeleti jellegűek lehetnek.[46]

10. Az egész gazdaságirányítási konstrukció szempontjából jelentős az ágazati irányítás és a „vállalatfelügyelet" kapcsolata. A probléma alapja az, hogy e két tevékenységnek rendszerint ugyanaz az alanya: a gazdasági ágazati minisztériumok ellátják a velük hierarchikus függőségben levő vállalatok konkrét gazdaságpolitikai irányítását, másrészt ágazatuk területén gazdasági szektorkülönbségre tekintet nélkül teljes népgazdasági keresztmetszetben ágazati gazdaságpolitikai irányítást végeznek. Az ágazati irányítás és a „vállalatfelügyelet" kapcsolatának megítélésénél véleményünk szerint kettős hiba tapasztalható, hogy a direkt irányítási konstrukció ellentétes végleteként a vállalatok konkrét gazdaságpolitikai irányítását beleolvasztják az ágazati irányításba,[47] vagy a kettőt egymástól független, párhuzamos tevékenységként kezelik, holott a gazdaságirányítás két egyenrangú, de ugyanakkor egymást keresztező, egymással kölcsönhatásban levő, szoros koordinálást követelő megnyilvánulási formájáról van szó. Terjedelmileg részben fedik egymást, mivel az ágazati irányítás nemcsak a hierarchikusan alárendelt vállalatokra (belső ágazat), hanem az ágazati tevékenységet végző bármilyen szervezetre vonatkozik (külső ágazat), ezzel egyidejűleg a hierarchikus gazdaságpolitikai irányítás rendszerint nemcsak az ágazathoz tartozó, hanem az adott ágazati jelleggel nem bíró vállalatokra is kiterjed. Tartalmilag pedig a két irányítási forma szemléletmódja gyökeresen eltérő: az ágazati irányítás lényege az ágazati sajátosságok minél teljesebb érvényesítése a népgazdasági szabályozó-ösztönző rendszerben, a „vállalatfelügyeleté" pedig az ágazati, de nemcsak az ágazati, hanem az egész népgazdasági szabályozó rendszer konkretizálása és kifejezet érvényesítése a vállalatok irányában.[48]

Sárközy Tamás

[46] Az irányítás és a felügyelet azonosságának helytelenségéről L. Nagy László: A szövetkezetek állami felügyelete. Állam és Igazgatás, 1968. 7.

[47] L. ezt a felfogást Moré András: i. m. 226—227: old. A vállalatok tevékenységének megítélése, illetve a vállalati vezetőkkel kapcsolatos gazdaságirányítási feladatok nem tartoznak az ágazati feladatkörbe.

[48] A cikk megírása után jelent meg Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére való áttérés jogáról szóló könyve, (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1968.), amelyben részletesen kitér az állami tulajdonjog problémájára. Eörsi Gyula művében kifejtett, egységes állami tulajdonjogi és vállalati kezelői (vállalati gazdálkodási) jogi koncepció csupán látszólag áll teljes ellentétben jelen cikkben foglaltakkal, valójában a két felfogás tartalmilag igen közel van egymáshoz.

A két álláspont azonos abban, hogy elismeri a közgazdasági (nem jogi) és a jogi tulajdoni minősítés különbségét, azt, hogy közgazdaságilag nemcsak az állam, hanem a vállalat is tulajdonos. Jelen cikk is azt vallja, hogy az állami tulajdon társadalmi-gazdasági helyzetében a gazdaságirányítás reformjával bekövetkezett lényeges változások ellenére a folytonosság az uralkodó — az alapvető elemek nem módosultak, sőt azt is kifejti, hogy az államjogi tulajdonjog-polgári jogi tulajdonjog differenciálásnak nem a gazdaságirányítás reformja az alapja, ezen felfogás a direkt gazdaságirányítás mellett is megáll. Ugyanakkor Eörsi Gyula sem vitatja a tulajdonjog fogalmának átalakítási lehetőségét. (184. old.)

Mindkét nézet tagadja az osztott tulajdonjog polgári jogi koncepcióját, valamint állítja, hogy az állam és az állami vállalat közötti tulajdonjogi viszonynak gyökerében másnak kell lennie, mint a tőkés — tőkés vállalkozás kapcsolatnak. De éppen azért, mert az állam — állami vállalat viszony céljaiban és funkcióiban sokkal alapvetőbb és állandóbb, mint a részvényes és a részvénytársaság közötti kapcsolat, kap ez a reláció államjogi vetületet. Azok a tulajdonjogok, amelyeket Eörsi állami tulajdonjogként említ (vállalatszervezés, vállalati vezetőkkel kapcsolatos tevékenységek, vállalati ellenőrzés, utasítási jog — 168. old.) nem polgári jogi tulajdonjogok, hanem a vállalatirányítás speciális államigazgatásának tartalmi kellékei. Nem arról van tehát szó, hogy az állam közhatalmi jellegét gazdasági célszerűségből (183. old.) felhasználva sajátít el, „legkevésbé tulajdonosi módon" (171. old.) adóbeszedéssel, hanem arról, hogy az államjogi tulajdonjogból kifolyólag az elsajátítás gazdasági mozzanata nem polgári jogi, hanem államigazgatási-pénzügyi jogi jogosítványként jelentkezik.

Az állam és az állami vállalat osztott államjogi tulajdonjogának és a vállalat kizárólagos polgári jogi tulajdonjogának elismerése jól kifejezi, hogy a vállalat döntési jogosultságai az államtól függnek, elsajátítása származékos, az össz-állami tulajdonosi jogosítványok pedig a központi gazdaságirányítás feltétlen szükségszerűségével függenek össze — ilyenformán pedig ez az osztott tulajdonjogi koncepció épphogy nem tolja háttérbe az állam politikai és társadalmi szerepét a vállalattal szemben, épphogy nem apologizálja a fennálló társadalmi-gazdasági realitásokat, hanem ellenkezőleg.

A szerzői jog iparjogvédelmi és versenyjogi határterületei*

A szellemi alkotások jogának két nagy birodalma, a szerzői jog és az iparjogvédelem határain számos olyan tényállással találkozunk, amelynek elemei túlmutatnak a két nagy szakterületen és sajátos rendezést kívánnak. Másról van itt szó, mint a szerzői jog rokonjogi tényállásainak esetében, ahol lényegében a szerzői jogra épülő, részben abból származtatható jogok öltenek önálló alakot. Határesetekről fogunk beszélni, melyek egyaránt megközelíthetők a szerzői jog és az iparjogvédelmi szabályok, illetőleg a versenyjog felől, s amelyek ezért az elméletben és a gyakorlatban egyaránt fejtörést okozhatnak.

I.

1. Jelentős minősítési problémákat vet fel a szerzői jog és az iparjogvédelem mezsgyéjén az ipari ízlésminták oltalmának intézménye.

Az iparcikkek külső alakjának mintázása és formálása (az úgynevezett ízlésminta[1]) az áru kelendőségének fokozását s más, hasonló termékektől való megkülönböztetését szolgálja. Ipari-kereskedelmi funkciója az árucikk megfelelő piaci egyediesítése készítője vonatkozásában és ezáltal célzott kereslet előidézése a forgalom növelése érdekében. Ezért általában jogszabály biztosítja kizárólagos használatát megfelelő, a piacon történő bevezetéshez szükségesnek tartott időszakra, pontosan körülírt feltételek és szankciók mellett.[2]

Rendeltetéséből kifolyólag ugyanakkor az ízlésmintának meg kell felelnie a vásárlók jóízlésének, kellemes benyomást kell tennie színés formaérzékükre. Ez szükségképpen azt eredményezi, hogy — még ha jogszabály külön nem is követelné meg — megalkotásuk esztétikai eszközökkel történik és maga után vonja a szerzői jogvédelem iránti igény felmerülésének lehetőségét is.[3]

A szerzői jogi oltalom azonban lényegesen bővebb — mind időtartamát, mind tartalmát tekintve —, mint az iparjogvédelmi mintaoltalom. Milyen szempontok határozzák meg, hogy adott esetben melyik védelem szabályait kell alkalmazni, kizárja-e egymást a kétféle védelem, vagy pedig alkalmazható kumuláltan is, azonos vagy különböző jogosultak javára?

A probléma élő. A lajstromozásra bejelentett ízlésminták száma fokozatosan emelkedik, választékuk gazdagodik.[4] Az új gazdasági mechanizmus a piaci verseny megfelelő formái-

---

* A szerzői jog és az iparjogvédelem történeti és ún. rokonjogi összefüggéseivel szerző „A szerzői jog és az iparjogvédelem összefüggései" című a JK 1968. évi 12. számában megjelent cikkében foglalkozik.

[1] Geschmacksmuster; industrial designs, ornamental designs (design patterns); dessins et modèles industriels.

[2] Magyarországon a Ptk. 84. §-a és az 1960. évi 11. sz. tvr. (Ptké) mellékletének 2. pontja alapján ma is hatályban van a 107 709/1907. dec. 31-i keresk. min. rendelet az ipari minták jogi oltalmáról és azok lajstromozásáról. Ennek értelmében „minta alatt valamely *iparcikk külső alakjára vonatkozó* és ezen iparcikken alkalmazható alakításnak illetve ábrázolásnak példánya értendő." A minta lehet síkfelületű és három dimenziós. (2. §) Aki *új mintát* készít vagy a maga számára mással *készíttett,* egyedül és kizárólag van jogosítva arra, hogy az illető minta szerint vagy azzal ellátva, valamely iparcikket iparszerűleg forgalmazzon (3. §) a minta letételének napjától számított legfeljebb 3 évig. (Nem tekinthető ízlésmintának az úgynevezett *használati minta,* amely az iparcikk konstrukciós eleme, nem csupán külső formai kiképzése.) A kizárólagos jog megszerzése a találmányi hivatalnál vezetett lajstromba való bevezetéssel történik, amire csak a forgalombahozatal előtt van mód (7. §). A lajstromozás helyes felfogás szerint konstitutív hatályú, szemben *Elster* nézetével, aki szerint a védelemre való jog már a minta megalkotásával keletkezik és a csupán deklaratív hatályú bejegyzéssel teljes hatályúvá erősödik. (Volle Wirkung). Elster összetéveszti a bejegyzésre irányuló jogot, ami valóban a minta alkotásával keletkezik, magával a mintaoltalmi joggal, amit viszont csupán a lajstromozás konstituál. (V. ö. Urheber- und Erfinder, Warenzeichen- und Wettbewerbsrecht, 2. kiadás, 1928. 263. old.) A lajstromozáskor letétbe helyezendők a minta példányai vagy az azokról készült rajzok, fényképek, esetleg egyébként készült hű másolatok (9. §). Nagyméretű modellek esetében csupán a fénykép tekinthető alkalmas letéti tárgynak. A minta zárt borítékban is letehető (10. §) ilyenkor egy év múlva kerül felbontásra (17. §). A lajstromozási kérelem előterjesztésekor nem vizsgálják a minta újdonságát; mint már említettük, a lajstromozásnak nincs záró hatása, a védelmet az utánzás körülménye zárja ki. Ha a minta később utánzásnak bizonyul, a bejegyzés semmisnek tekintendő (4. §). Az utánzás tiltott voltát nem szünteti meg, ha a bitorló a mintát csupán méreteiben vagy a színek tekintetében változtatja meg (31. §). Bitorlásnak minősül a minta más iparcikken való alkalmazása is (30. §). Ha a mintát egy éven belül nem hozzák forgalomba, az oltalom megszűnik (29. §). A minta kizárólagos használati joga másra is átruházható (3. §).

Külföldi jogokban az ízlésminták oltalmi ideje általában hosszabb. Az 1876. évi német törvény szerint (NDK-ban is hatályban) 15 évre meghosszabbítható. Svájcban is 15 év (1900. évi törvény). Anglia: az 1949. évi Registered Designs Act szerint minimum 5 év, meghosszabbítható 15 évre. Franciaországban az első 5 éves periódus újabb 20, majd 25 évvel 50 évre terjeszthető ki. (1909. évi júl. 15-i törv.) A Szovjetunióban és Jugoszláviában 10 év az oltalmi idő. Az 1925. évi Hágai Egyezmény szerint a nemzetközi letéten alapuló védelem az 1954. évi szöveg szerint titkos letétnél 5 év, mely nyilvános letétnél 10 évvel meghosszabbítható. Az 1960. évi revideált szöveg 10 évre korlátozta a maximális oltalmat, külön jegyzőkönyv aláírásához kötve a 15 éves tartamot.

[3] Az 1921. évi szerzői jogról szóló LIV tc. 66. szakaszában az iparművészet alkotásaira is kiterjeszti a IV. fejezet képzőművészeti alkotások védelmére irányuló rendelkezéseit. Az ipari minta bizonyos esetekben kimerítheti az iparművészeti alkotás fogalmát is.

[4] A budapesti Országos Találmányi Hivatalnál 1965-ben 310 ízlésmintát jelentettek be, az összes élő minták száma 793 volt. 1966-ban 351 új bejelentés érkezett, az összes élő minták száma 843-ra nőtt. A lajstromozott minták választéka gazdag. Különböző játékformák, bútorminták, gumiabroncsminták mellett cipősarkak, szemüvegkeretek, kalapformák, világító testek,

nak kialakítása révén előreláthatólag fokozni fogja az ipari minták és a mintaoltalom jelentőségét. A vállalati érdek mellett várható a minták alkotóinak szerzői igények érvényesítésére irányuló fokozódó törekvése is. Az ítélkezés számára ebben az összefüggésben gyakorlati fontosságúvá válhat a mintaoltalom és a szerzői jogi védelem viszonyának kellő tisztázása.

Mindenekelőtt eldöntendő, hogy milyen esetben vonható egyáltalán ipari ízlésminta a szerzői jogi törvény hatálya alá; azután vizsgálandó, hogy az egyszerre két jogszabály szempontjából is minősíthető alkotás védelmére miként alkalmazhatók a konkurráló szabályok.

Szerzői jogi védelmet csak művészeti alkotás vonatkozásában lehet igényelni; a művészeti műfaj közömbös, valamint az is, hogy képzőművészeti vagy iparművészeti alkotásról van-e szó. A mindennapi gyakorlat ismeretében könnyű megállapítani, hogy a művészet köztudatban kialakult és ösztönösen alkalmazott fogalmát csupán az ipari minták elenyésző kis hányadára alkalmazhatjuk. Egyes konkrét esetekben mégsem olyan egyszerű a jogi és anyagi következményekkel járó minősítés megalapozott végrehajtása. Mi tesz valamit objektíven művészeti alkotássá, hol a határ, amelyen túl az ízléses ipari minta egyben a művészet követelményeinek is eleget tesz?

Kohler még aszerint különböztetett, hogy az alkotás *képszerű-e* vagy csupán ornamentikus, díszítő jellegű. Utóbbi esetben csak mintavédelmet látott indokoltnak.[5] Hasonlóan közelítette meg a művészet lényegét *Belinszkij* is „A művészet eszménye" című művében: „a művészet az igazság közvetlen szemlélete, vagyis képekben való gondolkodás."[6] A képszerűség azonban egyrészt nem lehet művészi kritérium, mert felöleli az egyszerű „leképezés" eseteit is.[7] Képek előfordulnak igénytelen ipari minták elemeiként is; a műalkotás fogalmát ki nem merítő fényképek a különböző nemzeti szerzői jogokban általában időben és tartalomban lényegesen szűkebb körű védelmet élveznek mint a művészeti alkotások. Másrészt az ornamentikával való szembeállítás a képszerűséget a figurális kifejezés területére látszik korlátozni, ami az absztrakt művészet felől nézve is eligazodási nehézséget jelent.

Az irodalomban és ítélkezésben a képzőművészetekkel szemben felmerült a *használati cél* elhatároló szempontja is. Némely újabb szerző szintén magáévá tette ezt a gondolatot.[8] E felfogás negatív módon kétségtelenül elhatárolja a művészeti alkotás lényegét minden más formázástól: a művészi valóságábrázolás folyamatát ugyanis nem korlátozhatják funkcionális-célszerűségi kötöttségek, aminők pedig az ipari mintáknál minden esetben fennforognak és szükségképpen eleve meghatározzák az alkotó fantázia irányát és érvényesülési körét. Zavaró azonban a használati cél minősítési szempontja ott, ahol elsődlegesen a művészi alkotás határozza meg a használati tárgy milyenségét, amely ilyenkor végső lényegét tekintve a művészi kifejezés dologi eszközévé válik, mint a népművészet és az iparművészet eseteiben (gondoljunk gobelinekre, a porcelánszobrászat körébe tartozó edényekre, az ötvösművészet alkotásaira stb.) vagy olyankor, amikor a műalkotást valamely használati tárgyon alkalmazzák és a műalkotás az ipari minta díszítő elemévé válik.[9] A művészi alkotás dologi hordozójának használati jellege tehát nem zárja ki feltétlenül annak művészi értékét. A nemzeti és nemzetközi jogfejlődés ezt egyaránt alátámasztja az iparművészeti alkotások védelmének intézményesítésével.[10]

---

gépburkolatok stb. találhatók. A nagyméretű minták fényképei sorában többek között 3 tonnás bakdaru, szállítókocsi, telefonfülke, cserélhető traktorfülke, hordozható autógarázs, hétvégi faház modellje szerepelnek. Emelkedik a külföldi bejelentések száma is. Magyarország a Párizsi Unió Lisszabonban 1958. évi október hó 31-én elfogadott és nálunk az 1967. évi 7. tvr.-vel hatályba léptetett szövege alapján védi a külföldiek nálunk bejelentett mintáit. A Hágában 1925. november 6-án az ipari minták és modellek nemzetközi letétjére vonatkozóan létesített egyezményhez még nem csatlakoztunk. Bővebben: *Batta* János: Az ipari termékek nemzetközi formavédelme. (A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi problémái. Szerk. *Simon* Gyula, 1963. 221. old. és köv.)

[5] *Kohler*, Musterrecht, 1909. 42. old. és köv.

[6] *Belinskij*, összegyűjtött művei, II. kötet, Moszkva, 1948, 67. old. (*Lukács* György nyomán idézve, „A különösség", 1957. 186. old.)

[7] *Lukács* György szerint „a kép" terminus gyengesége abban van, hogy elmosódik a határ egyediség és különösség között, mert mindkettőt egyaránt képnek lehet felfogni" (i. m. 187. old.). A képszerűség a merőben gondolati (tudományos) visszatükrözéssel szemben határolja el a művészetet.

[8] Így például *Runge*, Kurt: Urheber- und Verlagsrecht, 1948—1953, 289. old. és köv.

[9] Jellegzetes állásfoglalás e téren az Egyesült Államok jogfejlődésében a *Mazer* v. *Stein* ügyben hozott ítélet (347 U. S. 201/1954). Felperesnek szerzői joga nyílt táncost ábrázoló szobrán. Ezt a szobrot azután beépítette egy lámpa állványzatba. Alperes ezt utánozta és felperes szerzői jogi igényével szemben arra hivatkozott, hogy a szobrocska használati célra készült. A U. S. Supreme Court felperes javára kimondta, hogy ha valamely tárgy önmagában művészeti alkotás, az a tény, hogy használati értéke is van, nem zárja ki szerzői jogi védelmét. Vö. bővebben Arnold B. *Silverman:* Copyrights and Design Patents. ASCAP Copyright Law Symposium Nr. 12, New York—London 1963. 152—201 old. és Matthew *Nimetz:* Design Protection, ASCAP Copyright Law Symposium Nr. 15, New York—London 1967. Hasonlóan Wilhelm *Nordemann*, aki azonban az ízlésminták és a művészeti alkotások között alkotásjellegük foka szerint azon az alapon kíván különböztetni, hogy a tárgyra használati értéke vagy egyéni formálása jellemzőbb-e? (Abgrenzung des Geschmacksmusterschutzes vom Urheberschutz, UFITA, Band 50/C, 1967.) Ez a szemlélet azonban a műalkotás fennforgását nem magából a műből, hanem praktikus használati értékéhez való viszonyítással kísérli megállapítani és ezért csupán relatív értékű: egyazon műalkotás szerzői jogi védelme attól függhet, minő használati értékű eszközzel összefüggésben alkották.

[10] A Berni Unio brüsszeli szövege a védett művek felsorolásába kifejezetten is felvette az alkalmazott művészet alkotásait.

A viták elkerülése végett *Riezler* azt javasolta, hogy minden ipari minta legyen egyben szerzői jogilag is védett.[11] Ez a prakticista álláspont természetesen nem juthatott érvényre: elmossa a műalkotás és az ízlésminták közti különbséget és megsemmisíti az ipari minták korlátozott védelméből eredő iparfejlődési előnyöket.

Ítélkezés és tudomány számára ezek után az ipari minta és az iparművészeti alkotás *esztétikai szintje* közötti különbségtevés látszott az egyetlen járható útnak. *Ulmer* a nyugatnémet bírói gyakorlatot elemezve rámutat arra, hogy az ítélkezés zsinórmértéke, vajon a minta esztétikai tartalma, illetőleg többlete eléri-e azt a mértéket, amelynél az életben uralkodó felfogás szerint már művészetről beszélhetünk. A bírói gyakorlat a közfelfogást eleinte meglehetősen igénytelenül értelmezte és például ízléses evőeszköz-formákat is iparművészeti alkotásként fogadott el; újabban magasabbra állította a mércét és nem nyújt szerzői jogi oltalmat például csupán divatos formákra. Ulmer is látja, hogy a közízlésre való hivatkozás igen támadható és megalapozatlan támpont, ehelyett inkább *művészi alkotói szint* megkívánását javasolja.[12] Ezzel sem jutunk azonban túl a mennyiségi fokozati különbség megvonásának indokolhatatlan és szükségképpen csak szubjektíven keresztülvihető követelményén. Lényegében ott vagyunk, ahol annak idején *Elster*, aki szintén csak az esztétikai tartalom eltérő foka szerint kívánt különböztetni.[13] Fokozati szemlélet alapján sohasem születhetnek megnyugtató döntések: a képzőművészek, a nagyközönség és az ipari formatervező álláspontja igen eltérő lehet annak elbírálásánál, hogy például valamely gépkocsi karosszéria iparművészeti alkotásnak tekinthető-e vagy pedig kellemes benyomást keltő ízléses forma csupán.

A művészetet a nem művészi formálástól azonban nem csupán mennyiségi különbségek határolják el. A művészi alkotás, mint a valóság tükrözésének sajátos módja, minőségileg különbözik a valóság tárgyainak ízléses kialakításától. Valamely alkotás jogi szempontból történő minősítésénél ugyanazokból a felismerésekből kell kiindulnunk, amelyekre az esztétika tudománya általános szinten jutott. A tudományos megállapításokat nem helyettesíthetjük külön jogtechnikai szempontokkal, a műalkotás általános fogalma mellett nem szerkeszthetünk külön jogi „mű"-kategóriákat. Amíg az ízlésminta és a műalkotás elhatárolásánál nem helyezkedünk a tudományos esztétika alapjaira, addig ítélkezésünk és joggyakorlatunk esetleges lesz, a szerzői jog és a mintaoltalom sajátos jogpolitikai célkitűzéseinek megvalósítása bizonytalanná válik, aminek a szocialista törvényesség érdekében is elejét kell vennünk.

A jogtudomány és az ítélkezés bizonytalansága ezen a téren szorosan összefügg azzal, hogy a műalkotásra vonatkozó tudományos elmélet elmaradt a művészi gyakorlat mögött. Csupán a valóság visszatükrözésének dialektikus elemzése révén sikerült a művészet esztétikai lényegét minősítési szempontból is használható módon feltárni.[14] Kíséreljük meg a megoldást ezen az alapon megtalálni.

2. A művészi alkotás alapvető sajátossága, hogy a valóságot meghatározott módon tükrözi. Amíg a tudományos megismerés folyamata az egyedi jelenségek felől a minél teljesebb általánosítás irányába halad, majd az általános kategóriák felől ismét az egyediséghez jut (indukció és dedukció), a művészi visszatükrözésben a megismerés és ábrázolás az egyediség és az általánosság kategóriái között, a *különösség* szintjén történik. Amíg az elméleti megismerésben a különösség csupán közvetítő kategória, az egyedi jelenség és a teljes általánosítás között, akármelyik irányban mozog is éppen a tudományos gondolkodás, addig a művészetben maga a különösség a visszatükrözés sajátos szférája. A művészet mind az általánost, mind az egyedit különös formában tükrözi. Megszünteti az észlelt jelenség egyediségét, azt magasabb, általánosabb szintre emelve őrzi meg, a különös területén formázza, anélkül azonban, hogy azt a merőben gondolati általánosságban oldaná fel. Ellenkezőleg: a művészi tükrözés a gondolati absztrakció, az általános képszerű tükrözésére is alkalmas, ugyancsak a különösség szintjén. A művészeten tehát a megismerés mozgásiránya mindig a különösség felé tart, akár az egyediség, akár az általános a művészi tükrözés tárgya.[15]

A művészeti tükrözés megfelelő művészi formában történik, ennek a formának művészi kritériumairól azonban csak akkor lehet beszélni, ha a „tartalom feldolgozása az esztétikai visszatükrözés elveinek megfelelően történt."[16] A valóban művészi forma, éppen azért, mert a valóságot adott pillanatban a különösség szintjén tudta ábrázolni, időtálló marad, mert történetileg igaz akkor is, ha az, amit tükröz és a technika, ahogyan tükröz, egyaránt túlhaladottá válik.[17]

---

[11] *Riezler:* Deutsches Urheber- und Erfinderrecht, 1909, 459 old.

[12] *Ulmer,* i. m. 131 old.: „Künstlerische Gestaltungshöhe." vö. még 411. old. és köv.

[13] „Geschmackmusterschutzt kommt vom Kunstschutz... und unterscheidet sich von ihm nicht stark, wohl aber graduell." (*Elster,* Alexander: Urheber- und Erfinder, Warenzeichen- und Wettbewerbsrecht, 2. kiadás, 1928. 253 old.)

[14] Alapvetőek ezen a téren *Lukács* György kutatásai. Vö. különösen: „A különösség" (Budapest 1957.) és „Az esztétikum sajátossága" II. kötet. (Budapest, 1965, továbbiakban: Az esztétikum)

[15] *Lukács* György: A különösség, V. fejezet. A különös, mint az esztétika központi kategóriája. 128. old. és köv.

[16] *Lukács György:* A különösség, 223. old.

[17] *Lukács* György „esztétikai életbenmaradásról" beszél, ami alatt a műalkotás művészi hatását érti. (A különösség, 193. old.)

A különös szintjén való tükrözés az *esztétikum* lényegi sajátsága; ezért esztétikai jellegről szólni valójában csak a művészet kapcsán helyes. Amely alkotás a művészi visszatükrözés követelményeinek nem tesz eleget, de forma- és színérzékünkre mégis kellemes benyomást tesz, *Lukács* György szerint „a kellemesség szintjén levő álesztétikai képződmények" csoportjába tartozik. Ezek a képződmények is „mozgásba hozzák a visszatükröződés és a kifejezés esztétikai eszközeit..., de a befogadó szubjektumot mindezzel a bőséggel mégis a mindennapi élet közvetlenségében tartják fogva... a visszatükröződés képe... a mindennapok emberi szintjén reked meg és itt — nem pedig elsődlegesen formális kritériumok következtében — határolódik el egyértelmű élességgel az esztétikum a kellemességtől."[18]

Ha mármost az elmondottakat az ipari minták minősítésére alkalmazzuk, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy azok elsődleges célja nem a valóság valamely jelenségének a különös szintjén való tükrözése, hanem éppen ellenkezőleg, valamely ipari termék fokozott egyediesítése. Az ízléses gépkocsi karosszéria célja nem a gépkocsiban adott valóságnak a különösség szintjére absztrahált tükrözése, hanem minden más gépkocsi típussal szembeni fokozott elhatárolása, a figyelemnek a forma- és színérzékre kellemesen ható módon a konkrét egyedi típusra irányítása.[19] (Az egyedi forma többszörözése, szériagyártása természetesen mitsem változtat a minta, illetőleg a cikktípus egyediségén, ahogy más összefüggésben valamely művészi alkotás sokszorosítása sem befolyásolja annak egyedi voltát.) Az ipari minták nem tükrözik még csak a magukba foglalt ipari terméket sem, hanem annak alkotórészét képezik, az iparcikk tervezésének és gyártásának kiteljesítését jelentik. (Karosszéria nélkül nem kész a gépkocsi, kagyló nélkül nincs telefon; az ízlésminta is a gyártmány része, ha nem is olyan technikai szerkezeti elemként, mint az úgynevezett használati minták.) A *széria-egyediesítés* tendenciája és a forma *alkotórész jellege* kizárják, hogy az ipari mintát önmagában iparművészeti alkotásnak tekintsük. Az ipari minták ennek megfelelően szükségképpen rövid életűeknek is bizonyulnak: addig hatnak a közízlésre, amíg a konkrét gyártmánnyal együtt maguk is el nem avulnak. Senkinek sem jutna eszébe, a közlekedési múzeumban műalkotást keresni évekkel korábbi gépkocsik alakjában, holott annak idején formatervezőjük magasfokú ízlésbeli igényességgel alkotta azokat és esetleg szívesen jogot formált volna az iparművészeti alkotások alapján járó szerzői jogi védelemre, ami még halála után is évtizedekig megillette volna örököseit.

Az ipari minták tehát lényegüknél fogva a *kellemesség* kategóriájába sorolandók és védelmük szabályként az ízlésminta oltalomra korlátozandó. Műalkotássá csak akkor válhat ipari minta, ha az árut újszerűen egyediesítő, szerkezeti elemeit összefogó és a közönség ízlésére kellemes hatást gyakorló funkcióján *túlmenően* nyújt valamit a valóság művészi tükrözéséből is, ami biztosítani fogja esztétikai életbenmaradását a gyártmány elavulását követően is.[20]

3. Megkíséreltünk *minőségi* különbséget tenni ipari modell és iparművészeti alkotás között. Csak ilyen alapon vonható valamely forma az ipari mintaoltalom vagy a művészeti alkotások védelmének szabályai alá. Ha az ipari modell egyúttal — egészében vagy meghatározott elemeiben — műalkotásnak is minősül, úgy párhuzamos védelemről is szó lehet. Az ipari minta tulajdonosa az ipari mintaoltalom időbeli és tartalmi keretei között igényelhet védelmet és kizárólagos jogosultságát az egész modell tekintetében gyakorolhatja. Ilyenkor a modell szerzője annak ipari hasznosítása tekintetében jogszabálynál fogva a megrendelőre ruházza szerzői joga hasznosításának jogát is és csak a mintaoltalom körén túlmenő felhasználással szemben léphet fel szerzői jogcímen. A mintaoltalom megszűntekor az iparművészeti alkotás mindennemű hasznosításának joga az alkotó művészt illeti.

---

[18] *Lukács* György: Az esztétikum... 533 old. („A kellemesség problémaköre, 484. old. és köv.)

[19] *Lukács* György megjegyzi, hogy „vannak persze esetek, amelyekben az egyesnek elszigetelt jegyek által való megismerése lehetséges és elégséges. Ilyen esetben azonban többnyire inkább felismerésről van szó (az azonosítás értelmében), mintsem megismerésről." (A különösség, 89. old.) „A művész... túlmegy a jelenségnek közvetlenül adott egyediségén." (uo. 182. old.)

[20] Aggályosnak tartom ezért a Legfelsőbb Bíróság Pf. IV. 20 448/1966/17 sz. (A Bírósági Határozatok 1967. évi 4. számában 5252 sz. a. ismertetett) ítéletét, amelyben szerzői jogi védelmet biztosított egy traktor formatervezőjének, a traktor formájának játékgyártás céljaira történő egyszerűsítő adaptálása kapcsán. Az ítélet a traktor formatervét iparművészeti alkotásnak minősítette és szerzői jogbitorlást állapított meg. A traktor *formaterve* önmagában a szerzői jogi törvény 67. §-a értelmében *mint terv,* valóban védelemben részesíthető a jogosulatlan kivitelezővel vagy másolóval szemben, a szóban forgó esetben azonban az eredeti formaterv védelmének kérdése fel sem merült.

Az utánképzés a kész ipari modell, a szériában gyártott traktor alapján történt. A traktor formája viszont jellegzetes példája *a forma és színérzékre kellemesen ható gyártmányegyediesítésnek,* amely ha mégoly újszerűen sikerül is, a műalkotás szintjét, mint karosszéria, nem ütheti meg és alapvető tagolásában, formaelemeiben kényszerűen kötődik a technikai követelményekhez és a megelőző traktorformák nyomdokaihoz. Az újabb traktortípusok szükségképpen rövidesen kiszorítják a piacról és önálló esztétikai életbenmaradásáról nem lehet szó. Nem kaphatja tehát ugyanazt a védelmet, mint teszem azt valamelyik szobor-alkotás. A szóban forgó tényállás mellett legfeljebb a traktorgyár igényelhetett volna három éven belül mintaoltalmat, feltéve, hogy a formát kellő időben lajstromoztatta és forgalomba hozta. Tisztességtelen versenyről sem lehet szó, mert a játéktraktorok gyártásával sem termék-összetéveszthetőség, sem a traktorgyár goodwilljének egyéb formában történő rontása vagy kiaknázása nem merül fel.

Az ipari minta- és modelloltalom kész termékekre vonatkozik, az iparcikk példányai, illetőleg annak fényképei helyezendők a védelem igénylésekor letétbe. A *modellek terve* önmagában a jogosulatlan kivitelezés és másolás ellen de lege lata akkor is a szerzői jog tervekre irányadó védelme alatt áll még, ha csupán ipari minta vagy modell megalkotására vonatkozik.

A szerzői jogi és iparjogi védelem párhuzamos lehetőségének koncepciója helyesebbnek bizonyul az angol jogban kiépült alternatív védelemnél, amelyik eleve kizárta minden olyan ipari minta vagy modell szerzői jogi védelmét, amely az 1949. évi „Registered Designs Act" oltalma alá került, mert megfelelően lajstromozták vagy árucikken alkalmazva, illetőleg több mint ötven példányban többszörözve forgalomba hozták. Az 1968. évi okt. 25-i legújabb idevágó törvény az angol jogban is lehetővé teszi, hogy iparművészeti alkotások kapcsán az ipari minta oltalom 15 éves tartamán belül a szerzői jogi törvény alapján is igényelhető legyen párhuzamos védelem. Ma is kizárja a halmozott védelem lehetőségét Japán, Ausztrália, Canada, India, Pakisztán, Izrael, Olaszország és Norvégia joga.[21] A párhuzamos védelem lehetősége feltétlenül helyesebb a holland, török, görög és luxemburgi rendszernél is, amely csak a szerzői jog alapján védi az ipari mintákat és modelleket.

A védelmi rendszerek különbözősége indokolttá tette, hogy a Berni Unió brüsszeli szövege kitérjen az ipari mintaoltalom nemzetközi védelmére: a 2. cikkely (5) bekezdése a tagállamokra bízza, hogy az alkalmazott művészet alkotásait, továbbá az ipari mintákat és modelleket érintő jogszabályaik alkalmazási körét, valamint az említett tárgyak védelmének előfeltételeit meghatározzák. Az egyezmény előírja azonban, hogy olyan alkotásokra nézve, amelyeket származási országukban kizárólag ipari minta, illetőleg modell gyanánt védenek, a többi országban is csak ipari minta-, illetőleg modell-védelem igényelhető.

A szerzői jog és az iparjogvédelem egészséges fejlődése egyaránt azt igényli, hogy a szerzői jogi oltalmat ne terjesszük túl az irodalom és a művészet alkotásainak körén. Ez egyrészt a szerzői jog felhígulását, a védelem hatékonyságának veszélyeztetését, a vitás határesetek számának növekedését jelentené, másrészt feleslegesen gátolná az ipari fejlődés érdekeinek érvényesülését és a kívánatos piaci mechanizmus kialakulását is, mert fékezné az indokolt verseny kibontakozását, nem ösztönözve újabb, fejlettebb ipari modellek alkotására.

[21] *Bappert* (Walter)—*Wagner* (Egon): Internationales Urheberrecht (Kommentar) 1956. 59. old. Vö. továbbá: Yves *Saint Gal* Budapesten 1968. okt. 24-én az Iparjogvédelmi Egyesületben tartott előadásával.

II.

4. A rohamosan gyorsuló műszaki fejlődés a legutóbbi évek során új minősítési problémát vetett fel, amelynek jelentősége az elektronikus számítógépek használatának terjedésével arányosan növekszik: Milyen alapon védhetők alkotóik javára a computerekbe táplált, meghatározott feladatok gépi megoldására készített sajátos programok?

Mint ismeretes, a digitalis számítógépek megfelelő programozással úgyszólván minden szabatosan felvetett tudományos probléma megválaszolására alkalmasak. A legnagyobbak közülük a fejlesztés mai fokán egy billió adatot képesek befogadni és feldolgozni.[22] Az üzembe helyezett computerek száma is rohamosan nő, ugyanakkor egyszerűsödik a kezelésük.

Felhasználásuk módjai témánk szempontjából három fő csoportba sorolhatók: *1.* Ismeretanyag tárolása információk adása céljából. *2.* A gépbe kódolt törvényszerűségek alapján mintegy alkotó munka végzése (szintetizátorok segítségével megszólaló elektronikus zene, rajzok, fordítások, különböző műfajú szövegek készítése). S végül: *3.* Betáplált adatok formájában felvetett problémák folyamatos megoldása, ezzel kapcsolatban hibás adatok visszamenő helyesbítése, felhasznált közbülső adatok törlése (felejtés), újabb tapasztalatok hasznosítása a tárolt anyagra nézve, s végső soron a tanulás és önprogramozás követelményeinek megvalósítása.

Az első két esetcsoport sajátos szerzői jogi kérdéseket vet fel: A computerekben való rögzítés további többszörözés vagy részleges felhasználás céljaira a mechanikai átvitel sajátos esetét jelenti. A gépi költészet, fordítás, zene és figurális alkotás pedig a szerzőség problémáját, a szellemi alkotásoktól való elhatárolás és a törvényszerűségeket programozó személynek a gépi végtermékhez, a statisztikus valószínűségek alapján létrejött „aleatorikus" zenéhez vagy rajzokhoz, a különféle szövegekhez való viszonyának kérdését veti fel.[23] E szerzői jogi problémákkal a jelen írás keretei között

[22] Egyes becslések szerint a föld összes könyvtárában felhalmozott rögzített ismeretanyag rövidesen néhány óriáscomputerben tárolható.

[23] Néhány legújabb közlemény e tárgykörből: *Ringer,* (Barbara, A.) Speicherung und Wiedergabe urheberrechtlich geschützter Werke durch Datenverarbeitungsanlagen. (Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht (GRUR) Internationaler Teil, 1968, Heft 1, 18—20. old.) *Zurkowsky,* (Paul, G.) Post-Gutenberg Copyright Concepts (USA Congressional Record 1968. Vol. 114. No. 102, 6—7. old. „Multimedia Publishing Era" megjelölést használ a többszörözés új műszaki lehetőségeire tekintettel.) *Greenbaum* (Arthur, J.): Copyright and the Computer. (Előbbi közlönyben, 8—9. old.) *Möhring,* (Philipp): Können technische, insbesondere Computer-Erzeugnisse Werke der Literatur, Musik und Malerei sein? (Archiv für Urheber- Film- Funk- und Theaterrecht (UFITA) 1967. Band 50/C, 835—843. old.) *Hirsch Ballin* (E. D.): Zufallsmusik. (UFITA 1967. Band 50/C 843—853. old.)

nem kívánunk foglalkozni. Ki kell azonban térnünk arra, hogy adható-e szerzői jogi vagy iparjogvédelmi, esetleg mindkétféle védelem az olyan egyéni, eredeti programok alkotóinak, amelyek alapján a computer gépezete a felvetett problémákra megoldást nyújthat?

A gépbe táplált adatokkal és utasításokkal kiépíthető a legösszetettebb természeti és társadalmi szerkezetek, egyes üzemegységek vagy komplex gazdasági mechanizmusok mellett akár az emberi agyvelő fiktív modellje is, amelynek alapján a gép törvényszerűségeket tár fel, azokat felhasználva hipotéziseket ellenőriz és megoldásokat ad. Tegyük fel, hogy a feladat meghatározott egysejtű lény legkedvezőbb élet- és szaporodási feltételeinek a megállapítása. A gépben meg kell alkotni az egysejtűnek és környezetének funkcionális modelljét, vagyis a computerbe kell táplálni több száz vagy több ezer adat formájában a vonatkozó anatomiai, biologiai, fiziologiai, kémiai stb. ismereteinket, a környezettel való kölcsönhatás törvényszerűségeit, majd utasítást kell adnunk az életfolyamatok fiktív megindítására és regisztrálására, elvárva az eközben adódó eredmények jelzését: Különféle tápés méreganyagok fiktív adagolására az egysejtű fiktív modellje különbözőképpen fog reagálni. „Eletbentartása" az egyébként esetleg keresztülvihetetlen, vagy mindenesetre aránytalanul hosszabb ideig tartó laboratóriumi kísérleteket pótolhatja és hasznosítható felfedezésekhez vezethet.

A feladat végrehajtásához megfelelően átgondolt, minél több lehetőségre kiterjedő, folyamatos működést lehetővé tevő programot kell a gépbe táplálni. Ennek megalkotása a feladat elemzésével, az összes lehetséges szempontok figyelembevételével kezdődik, majd a megoldás módszerének kidolgozásával folytatódik. A program folyamata ezután részletesen rögzítendő. Ezt a „forgatókönyvet" rendszerint hivatásos programozók a computer számára emészthető elemi műveletekre bontják és számjegyekből, vagy betűjegyekből is álló „utasításokba" kódolják.[24] Ezeket végül különböző módszerekkel — a kezdeti lyukkártyák helyett ma már egyre inkább mágneses eljárás segítségével — a computerbe táplálják, amely az utasításokat megfelelően végrehajtja és a kapott eredményeket közli, nem egy esetben már gépírás, esetleg szintetizált beszéd formájában is.

A program kódolása nyilvánvalóan nem tekinthető eredeti szellemi alkotómunkának.[25] Az érdemi program elkészítése azonban olyan esetekben, amikor nem túlnyomóan meglevő programelemek sematikus felhasználásáról van szó s a program elvileg többféle módon is elkészíthető, kétségtelenül egyéni és újszerű szellemi alkotásnak tekintendő. Milyen alapon védhető hát elkészítői javára?

5. A computer-programok írásban kidolgozott, gépi felhasználás céljára készült tudományos elgondolások, meghatározott problémák meglevő műszaki berendezések segítségével történő megoldására.

Amennyiben a programok tartalma egyéni és újszerű, többszörözhető megjelenési formájuk a tudományos írásművekhez rokonítja azokat. Az ilyen programok ezen az alapon *szerzői alkotásnak tekintendők.*[26]

Nem változtat ezen az a körülmény, hogy a programok végső, kódolt formájukban közvetlenül nem olvashatók szövegszerűen, s egyszerre akár többféle kódolásban is formát kaphatnak. A szerzői jog fejlődése egyértelműen túljutott a klasszikus formavédelmi koncepción, az azonosítható művet tartalom és forma egységében nézi. Nemzetközileg elismert szabály, hogy a fordításban megjelenő mű az eredetivel egy tekintet alá esik, megfelelő jelöléssel publikálhatók a koreográfiai alkotások is. A legújabb kodifikációk pedig már egyáltalán nem tekintik lényegi kelléknek a rögzítettséget, védelmet nyújtva szóbeli előadások, vagy sok esetben egyáltalán nem rögzített táncművészeti alkotások jogosulatlan felhasználása ellen is.

Nem zárhatja ki a szerzői jogi védelmet az sem, hogy a programokat meghatározott felhasználási módra tekintettel fogalmazzák s ezáltal stílusuk elüt a hagyományos publikációk kifejtő, magyarázó stílusától. Adatokat utasítási rendszerbe foglaló felépítésük nyilvánvalóan több egyszerű vázlatnál vagy használati utasításnál, a maguk nemében befejezett alkotómunkát testesítenek meg. Gondoljunk a filmforgatókönyvekre, melyek védelmét szintén nem zárja ki, hogy a megfilmesítés követelményeihez igazodóan készültek, további alkotómunka megelőző fázisaként.

---

[24] A legismertebb „computer-nyelvek" közül az IBM FORTRAN rendszerét említem (Formula Translating System), vagy az Európában elterjedt ALGOL (algoritmusos) rendszert. A többféle feladathoz is felhasználható programtöredékek, az úgynevezett *szubrutinok* (pl. szögfüggvényszámításra, stb.) kódolt képletei ma már közkincsként használt elemei a programozásnak.

[25] A programnak a kódolást megelőző, elemi műveletekre bontása már kevésbé mechanikus munka. A nagy felkészültséget kívánó szellemi munka azonban önmagában nem indokol szerzői jogi védelmet: ez csak új mű megalkotásánál igényelhető. A teljesítményvédelem gondolatköréből kiindulva a lengyel A. B. *Empacher* a „programszámítók jogának" kiépítését javasolja, mintegy rokonjogi alapon, a szerzői jog és az iparjogvédelem között. („De la nécessité de la création du droit de calculateurs", Varsó, 1966. lengyelül, PRETO kiadásában, kézirat gyanánt.) M. B. *Nawrocki* nyomán idézve („Machines Électroniques et Création Intellectuel", a CISAC 1968. évi XXVI. Kongresszusán tartott előadása kéziratából.) Bonyolult kalkulációk azonban a tervezőmunka más területein is szükségesek s nem igényelnek a munkaszerződésben, illetőleg a munkajogban szabályozott feltételeken túlmenő védelmet. A fejlődés mai fokán indokolatlannak tűnik a programozó kalkulátor teljesítményét nevesített alanyi jog formájában is védeni.

[26] Hasonlóan *Ulmer,* Eugen: Der Urheberschutz wissenschaftlicher Werke unter besonderer Berücksichtigung der Programme elektronischer Rechenanlagen. (Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophische-Historische Klasse. Sitzungberichte 1967/1, München) és *Möhring,* Philipp: Die Schutzfähigkeit von Programmen für Datenverarbeitungsmaschinen (GRUR 1967, Heft 6, 267—278. old.). A washingtoni *Copyright Office* 1964-ben regisztrálta az első programokat szerzői alkotásként; (Announcement of the Copyright Office, The Library of Congress, Washington. SML-47 (5—64, 150). Franciául lásd Le Droit d'Auteur, 1964. 213. old.

A programok esetében azonban bonyolítja a kérdést, hogy rendeltetésüket műszaki berendezések működésének meghatározása útján töltik be s végső értelmük nem önmagukban adott, mint általában a tudományos írásműveké.

Troller a szerzői jog és a szabadalmi jog között aszerint különböztet, hogy a találmányok esetében adott védelem nem magára a szellemi koncepcióra irányul, hanem annak gyakorlati felhasználásával szemben nyújt oltalmat, míg a szerzői jog alá eső műveknél a jog azok szellemi alkotásként való engedély nélküli megjelenítését tiltja és a bennük kifejtett ismeretek gyakorlati hasznosítását engedi. Ezen az alapon Troller az iparjogvédelem körébe utalja a programokat, melyek célja és jellemzője a computer szabályozása; ebből ered rendeltetésszerű hasznuk. Ha a programozott szabályok természeti erők alkalmazására irányulnak, *Troller szerint a program találmánynak minősül;* merőben kezelési utasítások tekintetében nem védhető.[27] *Huber* abban az esetben látja a programot szabadalmaztathatónak, ha segítségével műszaki problémát lehet megoldani.[28]

Ezzel szemben *Möhring* kiemeli, hogy amíg az alkotás tárgya merőben szellemi jellegű, addig műszaki felhasználása sem alapozhat meg szabadalmi igényt. A programozásnál a szellemi alkotás nem irányul sem a computer szerkezetére, sem működésének műszaki módozataira. A program betáplálása nem a gép műszaki továbbfejlesztését, hanem rendeltetésszerű használatát jelenti.[29]

Hogyan áll a kérdés hazai tételes jogunk tükrében? Találmánynak kell tekintenünk valamely feladat új, haladást jelentő és a gyakorlatban hasznosítható műszaki megoldását. A találmány akkor szabadalmazható, ha iparilag értékesíthető.[30]

Jogunk szerint tehát a találmányi jelleghez nem a megoldandó feladatnak, hanem magának a megoldásnak kell műszaki jellegűnek lennie. Ez a követelmény a programok esetében nem teljesül. Továbbmenően: a gyakorlati hasznosíthatóság követelményét jogunkban közvetlenül kell felfogni,[31] a programok viszont csak közvetve, a computerek meglevő műszaki konstrukciója révén vezethetnek hasznosítható megoldásokhoz. Ez is a programok találmányi jellege ellen szól.

Azt hiszem azonban, mégsem mondható ki általános érvénnyel, hogy semminő program sem szabadalmaztatható. Vannak ugyanis esetek, amikor valamely sajátos feladat megoldására speciális computer készül s hozzá speciális program, azzal a rendeltetéssel, hogy ne csak megoldásokat szolgáltassanak, hanem azokat azonnal alkalmazzák is a gyakorlatban, például valamely űrrakéta vezérlőszerkezete keretében. Ilyenkor a program a computer rendeltetésszerű szerkezeti elemének fogható fel, amely a sajátos feladat megoldására a computer részeként közvetlenül hasznosítható: folyamatosan végrehajtja a rakéta automatikus vezérlését. Az ilyen program nézetem szerint szabadalmaztatható lehet.[32]

A kérdés megnyugtató megoldásához a computertechnika rohamos fejlődése következtében rövidesen több hasznosítható támpontra számíthatunk.

III.

6. Mivel a szellemi alkotások az esetek túlnyomó többségében ipari-kereskedelmi felhasználás útján válnak a nagyközönség számára hozzáférhetővé, a fejlődés során a szerzői művek értékesítése kapcsán is szükségessé vált a gazdasági verseny sodrában igényelhető védelem értékelése és lehető rendezése.

A verseny közgazdasági-piaci jelenség és elsődlegesen nem jogi kategória. Jogintézményi formákat csupán a verseny szabályozása eredményezett: egyrészt a versenylehetőségek védelmében (monopóliumok elleni jogszabályok), másrészt a verseny káros kinövéseinek korlátozása kapcsán (a tisztességtelen versenyt általában és egyes különös formáiban is tiltó jogszabályok). A versenyjog mindkét említett ága végeredményben a keresletet képviselő közönség és a piaci verseny sodrába kerülő vállalkozó érdekeit védi, zömmel a vállalkozás jellegétől független, az iparűzés tartalmát tekintve tehát nem specifikus védelmi szabályokkal. Ezek a védelmi formák egyrészt arra alkalmasak, hogy kiegészítsenek specifikus védelmi szabályokat (tulajdonjogi, kötelmi jogi szabályokat, büntetőjogi különös tényállásokat. stb.), másrészt arra is, hogy a nem specifikus védelem gyakorlatában újabb specifikus védelmi kategóriákhoz vezes-

[27] *Troller,* Alois: Urheberrecht und Ontologie. (UFITA 1967, Band 50/B, 417—418. old.)

[28] Patentrechtliche Probleme auf dem Gebiet der elektronischen Datenverarbeitung. (Mitteilungen der deutschen Patentanwälte. 1965, 21. old. és köv.) Érdemes megjegyezni, hogy a programok védelmét először az Amerikai Egyesült Államokban is szabadalmi vonalon kísérelték meg elérni, egyelőre eredménytelenül. Az iparjogvédelem körébe utalás gyakorlati jelentősége abban rejlene, hogy megkerülhető lenne a programok szerzői jogi védelmének még elég bizonytalan tételes jogi alapjaival járó kockázat, másrészt szabadalmi alapokon a Szovjetunió is bekapcsolódna a nemzetközi programvédelembe, míg szerzői jogi vonalon erre egyelőre nincs mód, mivel a Szovjetunió nem tagja többoldalú nemzetközi szerzői jogi uniónak.

[29] *Möhring,* Philipp: Die Schutzfähigkeit... 272. old.

[30] 29/1959. (V. 10.) Korm. sz. rend. 25. § (1) bek. és 1949. évi 8. sz. tvr. 2. §.

A Szovjetunió Minisztertanácsának 1959. IV. 24-i rendelete 3. §-a szerint valamely műszaki feladat pozitív hatással járó lényegesen új megoldása tekintendő találmánynak. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a program önmagában még nem old meg feladatot: csupán előírja, mi módon kísérelhető meg valamely probléma computer útján történő megoldása.

[31] Vö: *Világhy,* Miklós—*Eörsi,* Gyula: Magyar Polgári Jog, Budapest, 1962. II. kötet, 302—303. old.

[32] Hasonlóan *Nawrocki,* i. m.

senek. (Lényegében ilyen, versenyjogilag motiváltan kialakult specifikus intézmények a szerzői jog rokonterületeiként szabályozott ipari teljesítmény-védelmi esetek is.)

Amióta versenyjogi szabályok léteznek, az elméletet és a bírói gyakorlatot egyaránt foglalkoztatja a kérdés: mennyiben egészíthetik ki a szellemi alkotások és ezen belül a szerzői jog specifikus védelmét a versenyjog rendelkezései? *Elster* századunk húszas éveiben egyenesen versenyjogi alapon kívánta egységes rendszerbe foglalni a szellemi alkotások egész körét, a szerzői jog és az iparjogvédelmi jogosultságok végső lényegét egyaránt verseny-funkciójukban keresve. A szerzői, feltalálói, árujelzői és versenyjogot összefoglalóan „iparjogvédelem" (gewerblicher Rechtsschutz) cím alatt tárgyalta. Az alanyi szerzői jog teljessé válását is a verseny momentumában látta: a személyiségi jogi alapok szerinte a verseny eleme révén teljesednek vagyoni érdekűvé.[33]

Elster tana a kapitalista versenyelmélet hatása alatt született és a tárgyalt jogintézmények közgazdasági elemekkel való formális ötvözését, a gazdasági alap és felépítmény tényezőinek összekeverését jelenti. Ezért következtetései is támadhatók és nem segítik elő egyik érintett szakjogág megfelelő fejlesztését sem.

A szellemi alkotásokon keletkező alanyi jog tartalmának a versenyjog nem lehet sajátos összetevője; már csak azért sem, mert *alanyi versenyjog nincs.* A verseny, mint arra már rámutattunk, közgazdasági lehetőség, amelynek kihasználását a jog csupán a névhez, jó hírnévhez fűződő és más személyiségi jogok és azokhoz fűződő vagyoni érdekek védelmében *tiltó* szabályokkal rendezi, illetőleg ezeken belül *engedi.* A személyiségi és vagyoni érdekű jogosítványok közé utóbbihoz átvezető versenyjogi elemet képzelni fogalmi ellentmondás. Az ipari verseny, mint láttuk, történetileg jelentősen hozzájárult a kizárólagos szerzői jog kialakulásához; a gazdasági alap jogkeletkeztető funkciója azonban nem válhat önmaga is jogi tartalommá, valaminő „versenyre irányuló akarat" formájában.

Az elmondottaknak megfelelően hibás Elster ama megállapítása is, hogy a verseny célzata teszi a szellemi alkotáson fennálló jogot vagyoni érdekűvé. Az oksági viszony éppen fordított: a szellemi alkotás piaci használhatósága idézheti elő a kiaknázását illető versenyt. A *kizárólagos* vagyoni jogosultság azonos mű vonatkozásában éppen a verseny kiküszöbölését eredményezi. *A verseny az árutermelés korának meghatározott piaci mechanizmusa, amely a keresleti és kínálati viszonyok befolyásolásán keresztül kihat ugyan az értékviszonyokra, a termelt anyagi és szellemi javak használati és csere értékének azonban nem eredő forrása.*

A versenyjogi szemlélet ezenkívül be is szűkíti az egyes sajátos szellemi alkotásnemekre vonatkozó jogok helyes tartalmi kiépülésének lehetőségeit, mert a védendő érdekek körét a piaci értékesítési folyamat egy meghatározott formájához, a versenyformához köti. Holott a szerzői jog lényegéhez tartozik például a mű megváltoztathatatlanságához fűződő erkölcsi-szellemi érdek védelme, a nyilvánosságra hozatal felőli döntés joga, vagyis éppen a versenytől való elzárkózás joga is. A versenyjogi szemlélet figyelmen kívül hagyja az alkotás személyes folyamatából adódó érdekek védelmét. Nem veszi észre továbbá, hogy már a legelsődlegesebb személyiségi jogok is vagyoni érdekű jogosultságokkal fonódnak össze, mint például a nyilvánosságra hozatal felőli döntés joga. A szerzői jog személyiségi és vagyoni érdekű egysége ellene szegül Elster ama elképzelésének is, amely szerint a vagyoni érdekű jogosítványok csupán a verseny következtében adódó többletet jelentenek az eredetileg „semleges" szerzői jogosultság tartalmában. Az alanyi szerzői jognak nincs valamiféle steril létszaka, amelyet csupán a verseny emelne teljes értékűvé.

S végül nem alkalmas a verseny koncepciója a szellemi alkotások jogának más jogterületektől való elhatárolására sem. Elster tételeit — verseny mint védelmi indok és versenycélzat, versenyzés mint vagyoni érdekűvé alakító tartalmi momentum — az árutermelés bármely szektorára ki lehetne terjeszteni és azonos okfejtéssel alkalmazni például a dologi tulajdonjog kapcsán. A versenyjog intézményei, mint arra rámutattunk, zömükben nem specifikusak.

7. Milyen kapcsolatok állnak tehát fenn a specifikus szerzői jogi védelem és a nem specifikus versenyjogi szabályok között?

Közelítsük meg a kérdést előbb a verseny korlátozásának tilalma felől. A gazdasági verseny az árutermelés és a piaci mechanizmus velejárója. Szocialista körülmények között a termelőeszközök társadalmi tulajdona és a központi terv következtében a verseny törvényszerűségei és hatásai is mások, mint kapitalista termelési viszonyok között; a sajátos formának megfelelő versenykorlátozások azonban nem gátolhatják a termelőerők fejlődése érdekében adott körülmények között indokolt verseny egészséges kibontakozását.[34] Nem érdektelen

[33] *Elster,* i. m.: „Annak a veszélye, hogy jelentős teljesítményeket mások tetszésük szerint kiaknázhatnak, az ellenérték csábításának hiányában bénítaná a szellemi alkotó munkát. A szellemi-ipari alkotások védelme tehát védelem a versenyben." (23. old.) „Az ipari jogvédelem nem öncélú... értelmét csupán az ellenpólus, a verseny révén kapja... Csak a teljesítmény *versenyrendeltetése vezeti át a vagyoni értékek jogába,* amelyek egyben... az eredeti személyiségi jog későbbi kiegészítései." (24. old.) „Az alkotás jellegében a prioritás értékeleme rejlik, amely kizárólagosságot igényel az ipari versenyszerű többszörözéshez". (25—26. old.) „A piacra kerülés érdekében az *akarati elemnek versenyre kell irányulnia... így kerül az addig semleges alkotásra a verseny gyűrűje."* (23—24. old.) Fordítás és kiemelések tőlem.

[34] Vö. *Meznerics* Iván: A gazdasági verseny jogi szabályozása. Jogtudományi Közlöny, 1967. 471. old. és köv.

ezért megvizsgálni, milyen összefüggések állnak fenn a gazdasági monopóliumok korlátozásának a gazdasági mechanizmusból folyó követelményei és bizonyos szerzői jogosultságok monopol helyzetben levő intézmények útján történő értékesítése között?

A nyilvános zenei előadások, a rádió és a televízió adásai, ezeknek az adásoknak vevőkészülékek útján újabb közönség elé tárása, stb. sokrétűségükben lehetetlenné tették az egyes szerzők számára nem színpadi zeneműveiken fennálló jogaik közvetlen értékesítését és a jogfelhasználások széles körű ellenőrzését. Ugyanakkor a jóhiszemű jogfelhasználótól sem várható el, hogy akár egyetlen műsor keretében is előadott művek minden szerzőjét külön megkeresse az előadás jogosítása érdekében. Ezért szükségszerűen létrejöttek azok a szervezetek, amelyekre az egyes szerzők ráruházták nem színpadi műveik előadásának hasznosítási jogait (eleinte csak a zeneművek és azok szövegei vonatkozásában, ma már néhány államban irodalmi művek tekintetében is) és ezek a szervezetek a szerzők helyett jogosítják az egyes felhasználók előadásait, illetőleg sugárzásait, a jogdíjakat megfelelő átalánymegállapodások keretében biztosítva és a szerzők között szabályzataikban rögzített módon, kezelési költség levonása mellett felosztva.[35] Ezek a társaságok idővel a dolog természeténél fogva monopolhelyzetbe kerülnek: szerzők és felhasználók egyaránt csak rajtuk keresztül hasznosíthatják az előadási jogokat. Külföldi szervezetekkel kötött viszonossági szerződések révén működési területükön gyakorlatilag a világ szerzői jogi termésére kiterjedő monopóliumot gyakorolnak. A verseny kizárása a jogértékesítésnek ezen a területén azt jelenti, hogy a jogdíjtételek mérvét nem befolyásolja a kereslet-kínálat során kialakuló piaci értékítélet, hanem azt a jogvédő társaságok és a felhasználók alternatív lehetőség nélküli megállapodásai szabják meg, továbbá, hogy az egyes szerzőknek sem marad választási lehetőségük, kit bízzanak meg jogaik kezelésével. Ezért az ilyen szerzői jogot értékesítő társaságoknak a működése sajátos jogszabályi rendezést és ellenőrzést kíván. A rendezés során biztosítani kell, hogy a jogértékesítő intézmény működését a területén élő valamennyi szerző alapszabályszerűen igénybe vehesse, továbbá, hogy a felhasználók számára megfelelő feltételek mellett diszkrimináció nélkül hozzáférhető legyen a jogvédő szerv által képviselt szerzők minden alkotásának előadási joga.[36]

A monopolhelyzetű jogértékesítő társaságok, illetve intézmények ellenőrzése és felügyelete minőségileg más jellegű kapitalista és szocialista termelési viszonyok között. Ebben az összefüggésben is érvényes Wilcsek Jenő megállapítása: „... a tőkés társadalomban monopóliumok birtokolják a hatalmat, a szocialista társadalomban a népi hatalom birtokolja az esetleg monopolisztikus helyzetben levő gazdasági szervezeteket".[37] A felhasználói kereslet és a szerzői kínálat viszonyában a szocialista központi szerzői jogi intézmények feladata a szerzői érdekeknek a szerzői alkotás társadalmi rendeltetésének megfelelő, minél szélesebb körű felhasználásának előmozdításával való szolgálata és a szerzők jogdíj bevételének a társadalmi felhasználás ösztönzésével párhuzamos, hézagmentes ellenőrzés és behajtás megszervezésével történő növelése. A szerzői jogi társaságok monopolhelyzete nem vezethet a szerzői alkotó tevékenység csökkenéséhez, a lehetőségek alatt maradó jogdíjszint és behajtás nyomában járó érdektelenné válás révén, de nem gátolhatja a társadalmi méretű felhasználás kibontakozását sem, egyoldalúan diktált, indokolatlanul magas jogdíjak követelésével. Az ennek nyomán visszahúzódó felhasználói igény éppúgy árt a szerzőknek is, mint közönségüknek.[38]

8. Az egészséges piaci viszonyoknak a monopóliumok lehető káros hatásával szembeni védelme mellett nem érdektelen a szerzői jog szempontjából a versenyjog másik ágazata, a tisztességtelen verseny megakadályozását célzó jogi szabályozás sem. A tisztességtelen versenyről szóló jogszabályok lényegében a verseny kialakult általános játékszabályait szankcionálják és némely vonatkozásban kifejezetten is kitérnek szerzői jogi alkotások piaci felhasználásának kérdéseire. A tisztességtelen versenyről szóló szabályok feladatának helyes értelmezéséből következően ezt egyrészt a szerzői alkotásokat élvezni kívánó közönség érdekében teszik, amennyiben védik az egyes termékek összeté-

[35] Az első ilyen társaság a francia SACEM (Sociéte des Auteurs, Compositeurs et Editeurs de la Musique), az egyik legfiatalabb idevágó szervezet a müncheni WORT, amely irodalmi művek eladási jogainak központi értékesítésével foglalkozik. Hazánkban a Szerzői Jogvédő Hivatal (ARTISJUS) védi és értékesíti a zenei előadási jogokat és a mechanikai rögzítési jogokat. Ma már több mint 30 állam rendelkezik hasonló szervezetekkel. Nagyrészük viszonossági szerződések révén egymás szerzőit is képviseli.

[36] A magyar Szerzői Jogvédő Hivatal működését ez idő szerint a 106/1952. (XII. 31.) M. T. sz. rend. szabályozza. A felügyeletet a Művelődésügyi Miniszter gyakorolja.

[37] *Wilcsek* Jenő: A gazdasági verseny helye és szerepe az új gazdasági mechanizmusban. (Közgazdasági Szemle, 1967. 7—8. sz.)

[38] Az NSZK-ban a teljesítményvédelmi jogokat értékesítő monopolhelyzetű társaság a „Gesellschaft zur Verwertung von Leistungsschutzrechten mbH." (GVL) 1966-ban a korábbi díjtételeket egyoldalúan mintegy tízszeresükre emelte. Erre fel a nyugatnémet rádiótársaságok beszüntették a védett hanglemezek sugárzását, hogy az azokban rögzített teljesítmény után ne kelljen fizetniük és vagy házi zenekarokkal, vagy külföldi, teljesítményvédelmet nem élvező lemezekkel pótolták a hiányt. A monopoltársaság túlzott igénye tehát hosszabb időn át éppen az általa képviselt előadókat, illetőleg lemezgyárakat érintette érzékenyen; végül kiegyezésre kényszerült túlzott követelésének mintegy ötödét kitevő jogdíjszinten.

veszthetőségével és tartalmukat illető hamis képzetekkel szemben. Másrészt azonban a piacon fellépő ipari-kereskedelmi hasznosítók védelmét is szolgálják, akiknek saját teljesítményük értékesítéséhez fűződő érdekeit oltalmazzák, mások által gyakorolt tisztességtelen és a teljesítmény piaci értékesítését gátló cselekményekkel szemben. A szerzői jogtól való elhatárolásuk alapvető szempontja tehát, hogy elsődlegesen nem a szerzőt védik alkotói minőségében, kizárólagos szerzői jogai bitorlásával vagy másfajta megsértésével szemben, hanem alapvetően a mű mindenkori hasznosítóját és közönségét, piaci kapcsolataikban.

A szerző tehát közvetlen érdekvédelmet a tisztességtelen versennyel foglalkozó jogszabályokból helyes felfogás szerint csak annyiban származtathat magának, amennyiben saját műve hasznosítójaként, mint „piaci versenyvállalat" lép fel. Mivel a szerző csak a legritkább esetben tekinthető egyben „versenyvállalatnak" is, a tisztességtelen versenytörvény speciális érdekeket védő szabályai az esetek túlnyomó többségében a szerzői jogot hasznosító és a szerzőtől különböző ipari-kereskedelmi személyt fogják oltalmazni és a szerző javára *semmiképpen sem értelmezhetők a specifikusan szerzői jogi védelmet bővítő, kiterjesztő, annak törvényi korlátait feloldó módon.*

Ez a megszorítás egyébként a piaci hasznosítókra nézve is áll, abban a körben, ahol jogosultságaik a szerzői jogon alapulnak. Ha például a szerzői jogi törvény értelmében valamely mű szabad felhasználás tárgyának tekintendő (akár mert a védelem ideje lejárt, akár mert a törvény meghatározott körben szabad felhasználást enged), a versenyvállalat sem igényelhet tisztességtelen versenyre hivatkozással védelmet. Így például egy kiadó sem hivatkozhat arra, hogy a szerzői alkotást az ő kiadásában ismerte meg a nagyközönség, ha a mű szerzői jogi védelmének lejártával ebből a befektetésből a mű újabb kiadásával mások is hasznot kívánnak húzni; nem lehet tisztességtelen verseny címén tiltakozni egyszerű híranyagok szabad átvétele ellen sem és egyetlen kiadó sem gátolhatja meg, hogy a szerzői jogi törvényben biztosított szabad idézés határain belül más kiadó is hasznosítsa a művet.[39] Az egyes alkotásokra vonatkozó specifikus védelem megszűntével tisztességtelen versenyre hivatkozással csak újabb, a versenyjog szempontjából sajátos tényállási elemek alapján igényelhető jogi védelem, melyekről a szakjogok sem tiltó, sem engedő értelemben nem rendelkeznek. (Így például, amikor az ipari mintaoltalom lejártával az egyébként szabaddá vált ipari mintát más vállalat úgy hasznosítja, hogy a vásárlók azt hihetik, az eredeti forgalomba hozó gyártmányáról van szó.)[40]

Sajátosan vetődnek fel a határkérdések a *címvédelem* körében. A tisztességtelen versenyről szóló jogszabályok, így a magyar 1923: V. tc. ma is hatályban levő 12. §-a is, kifejezetten rendelkeznek a címvédelemről.[41] A versenyjogi szabályozás indítéka a művek címének kettős jellege: a cím egyrészt a szerzői *alkotás része,* meghatározott esetekben önmagában is szerzői alkotásnak tekintendő; másrészt a mű *azonosításának* eszköze, a más hasonló műfajú alkotásokkal szembeni elhatárolást, a mű egyediesítését lehetővé tevő jelölés. Utóbbi funkciója kölcsönöz a címvédelemnek versenyjogi relevanciát.

A *szerzői jogi címvédelem* egyrészt a cím és a mű kapcsolatának, a mű sértetlen egységéhez fűződő érdeknek a védelmére terjed ki: tilos a mű címét a szerző hozzájárulása nélkül megváltoztatni, azt a mű többszörözése során mindig fel kell tüntetni. A szerző a mű lefordítása esetén is igényt tarthat az eredeti cím feltüntetésére is.

Kiterjed továbbá a szerzői jogi címvédelem a cím más mű címéül való átvételének tilalmára is. Helyes felfogás szerint azonban csak olyankor tiltható azonos cím használata, amikor a cím önmagában is új, eredeti és gondolati tartalmánál fogva is önálló alkotásnak minősíthető. Ez aránylag ritkán fordul elő: a legértékesebb alkotások címei is legtöbbször egyszerű szókapcsolatok, melyek kizárólag az alkotás felől nézve nyernek értéket és önmagukban szerzői jogilag éppúgy nem védhetők, mint egyes szókapcsolatok átvétele a mű szövegéből.[42]

---

[39] A tisztességtelen verseny elleni védelem szabályai legfeljebb az idézés terjedelmének és esetleges sajátos módjának megengedhetősége szempontjából jöhetnek szóba, *értelmező* szabályokként, ahol a szerzői jogi törvény nyitottnak bizonyul. Ez a funkciójuk különösen ott bontakozott ki, ahol az idézés jogát tételes szerzői jogi szabály egyáltalán nem rendezi, mint például az Egyesült Államokban. Az idézési jog *Common Law* intézménye ezért ott az ugyancsak Common Law jellegű tisztességtelen verseny, az *unfair competition* szabályainak a contrario értelmezésével alakult ki, a *fair use* doktrina formájában, melynek egyik lényeges kívánalom-eleme, hogy az idéző művének jellege és célja által egyébként indokolt terjedelmű átvétel az eredeti mű számára a piacon ne teremtsen konkurrenciát. (*Toksvig* v. *Bruce Pub. CO.* 181 F. 2d. 664 667, 1950; bővebben lásd Martin *Leach* és Cross *Feldman:* Copyright and unfair competition, Copyright Law Symposium Nr. 10 New York 1959.).

[40] Vö. 1923: V. tc. (tisztességtelen versenyről szóló törvény) 9. §.

[41] A magyar törvény azt a szabályt, hogy „árut nem szabad olyan ... elnevezéssel forgalomba hozni, ... amelyről a forgalomban már egy másik versenyvállalatot szoktak felismerni", (9. §) kiterjeszti a *könyvek, könyv alakú füzetek, folyóiratok és időszaki lapok címére, illetőleg nevére,* nemkülönben az ily sajtótermékek címlapjának, valamint árjegyzékeknél, katalógusoknál és falragaszoknál ezek jellegzetes külső kiállítására, úgyszintén a hirdetések ábráira és szövegére, ugyancsak *a színművek, zeneművek és mozgófényképészeti művek címeire, illetőleg elnevezésére is.* (12. szakasz.)

[42] Az új — eredeti, sajátos tartalmat tükröző kifejezés vagy szókapcsolat szerzősége egyébként akkor is elismerést igényel, ha nem címről van szó. A jog területén maradva, utalok például Grosschmid számos képszerűen találó kifejezésére, amelyet az irodalomban évtizedek után is általában nevének említésével használnak.

A *versenyjogi címvédelem* a piaci összetéveszthetőségből eredő károkkal szemben versenyvállalati minőségében védi a mű hasznosítóját. Ez a fajta védelem ennek megfelelően olyan címekre is kiterjed, amelyek nem tekinthetők szerzői alkotásnak, vagy amelyek nem meghatározott szerzői alkotást jelölnek. Napilapok, folyóiratok, kiadóvállalatok sorozatainak címei nem egyedi szellemi alkotást, hanem kiadói ipari produktumot azonosítanak (Ennek megfelelően helyes felfogás szerint szóvédjegy, esetleg kombinált szó- és ábravédjegy formájában is bejegyeztethetők.[43]) Hasonlóképpen sajátos funkciójában ragadja meg a címet a versenyjogi védelem szerzői alkotások esetében is: nem a mű címeként, hanem mint az ipari-kereskedelmi, felhasználói tevékenység produktumának (könyv, színpadi előadás stb.) megkülönböztető jelölését védi.

Némely szerzői jogi törvény elmossa a határt a sajátosan szerzői jogi és a versenyjogi címvédelem között, illetőleg versenyjogi védelmet kodifikál lényegében rokonjogvédelmi kategóriaként. Így például az 1921. évi LIV törvényünk „szerzői jogi" címvédelme lényegében csupán annyiban különbözik a versenyjogi védelemtől, hogy megtévesztési *célzatot* is kíván az összetéveszthető forgalmazás 1923: V. tc. szerinti feltétlen tilalmával szemben. A célzat megkívánása azonban önmagában még nem emeli a védelmet a versenyjog köréből szerzői jogi medrekbe. Mindkét fajtájú tényállást rögzíti az 1957. évi francia törvény 5. cikke. Első bekezdésében leszögezi, hogy valamely szellemi alkotás címe, amennyiben eredeti jellege van, olyan oltalomban részesül, mint maga a mű. (Szerzői jogi védelem.) A második bekezdésben viszont arról rendelkezik, hogy senki sincs feljogosítva arra, hogy ugyanolyan jellegű művet valamely címmel olyan feltételek között jelöljön, hogy ezáltal más mű vonatkozásában megtévesztést idézzen elő, még akkor sem, ha a mű, amelynek címéről szó van, már nem áll oltalom alatt. (Versenyjogi védelem.)

A francia törvény versenyjogi tényállása egyben arra is rávilágít, mikor lehet egyáltalán versenyjogi védelmet igényelni a szerzői jogi védelem lejárta után is. Amíg, mint arra már rámutattunk, a szabaddá vált mű más által való forgalmazásával szemben versenyjogilag sem lehet fellépni,[44] addig az eredeti kiadó tiltakozhat az ellen, hogy a működése révén ismertté vált és még a piacon levő kiadvány címét újabb kiadó *más* mű vonatkozásában összetéveszthetően alkalmazza.

A szerzői jogi és a versenyvállalati érdekek között élesen kell különböztetnünk, függetlenül attól, hogy milyen cím alatt kerülnek kodifikálásra. Helyes felfogás szerint a nemzetközi szerzői jogi egyezmények alapján akkor is csak a szerzői jogi címvédelem igényelhető, ha a versenyjogi védelmet szerzői jogi törvényben kodifikálták;[45] tartalmilag a versenyjogi címvédelem nemzetközi biztosítása a versenyjogi viszonosság rendezésének, illetőleg a versenyjogi kollíziós normák rendelkezéseinek a függvénye.

A szerző címvédelmi igényei felől összegezve a kérdést: helyes felfogás szerint szerzői jogi alapon csak új, eredeti és önálló gondolati tartalmat kifejező címek átvétele tiltható meg, a védelmi időn belül. Összetéveszthetőség esetében versenyjogi alapon a szerző csak akkor léphet fel, ha művét a piacon maga hasznosítja, versenyvállalatként, és őt illeti a felhasználói tevékenység termékének megkülönböztetéséhez fűződő jog is. Egyébként csupán kiadójától követelheti meg, hogy a szerzői vagyoni érdekű jogosítványok minél eredményesebb értékesítése céljából lépjen fel más vállalatok tisztességtelen versenycselekményeivel szemben; személyiségi jogait sértő tényállásoknál természetesen a szerző közvetlenül is igényelheti személyiségi sérelmének orvoslását.

A címhasználat egyébként adott esetben lehet egyszerre szerzői jogilag jogszerű (például, ha a szerző hozzájárult a cím tv-adaptáció keretében való felhasználásához) és versenyjogilag jogszerűtlen (a tv-adaptáció adott címen való sugárzása sértheti a korábban ugyancsak a szerző hozzájárulásával azonos címen készült film forgalmazásához fűződő érdekeket). Ilyenkor a versenyjogi igény honorálandó: a szerző nem gyakorolhatja jogát úgy, hogy azzal más jogvédte érdekét sértse.

IV.

9. A tisztességtelen versennyel szemben nyújtott védelem sem foghatja tehát át a szellemi alkotások jogi védelmének specifikus formái között maradt hézagokat. A szellemi tevékenység számos egyéni terméke marad védtelenül, mert nem vonható sem a szerzői jog, sem az iparjogvédelem kategóriái alá. Nem védett az új, sokféleképpen kiaknázható ötlet: ahhoz, hogy szerzői jogi alkotás legyen, valamiképpen ki kell bontakoztatni, meghatározott formába önteni. Ahhoz, hogy szabadalmaztatható találmány legyen, iparilag értékesíthető műszaki formában kell megszerkeszteni. Nem védett szá-

[43] *Kuncz* Ödön a folyóirat címét az üzletjelző kategóriájába sorolta. (Magyar kereskedelmi — és váltójog 1932. 51. old.) A folyóiratcím azonban elsődlegesen nem valamely céget, hanem meghatározott terméket jelöl és ebből kifolyólag utal csupán a forgalmazóra.

[44] Klasszikus példa a „Brehms Tierleben" cím használatának ügye. A Bibliographisches Institut, a mű eredeti kiadója folyamatosan átdolgozott kiadásokat jelentetett meg változatlan cím alatt. A mű szabaddá válásakor a Reclam cég kiadta az eredeti verziót, ugyancsak az eredeti cím alatt. Mivel a mű szerzői jogi védelme megszűnt, annak szabad újranyomásával szemben a Bibliographisches Institut nem érvényesíthette tisztességtelen versenyre alapozott keresetét és a kétféle kiadás azonos címen kerülhetett piacra.

[45] Vö. *Bappert—Wagner,* i. m. 53. old.

mos szellemes módszer, amely eszköze lehet új szerzői művek és találmányok megalkotásának; gondoljunk a nyelvtanítási módszerekre, a programozás jelrendszereire, a gyorsírás jeleire vagy a koreográfiák rögzítésére kitalált jelölési módra: rendeltetésük éppen korlátlanul széles körű alkalmazásukban áll, újabb és újabb védett szellemi alkotások formázása, rögzítése érdekében, miközben alkotójuk alkalmazásuk kapcsán semmiféle kizárólagosságon alapuló védelmet sem igényelhet.[46]

A szellemi erőfeszítéseknek jogilag nem védett területei érezhetően a meglevő védelmi körök lehető bővítése, kiterjesztő alkalmazása irányában ösztökélnek. A feltalálói jog terén gondoljunk a relatív újdonság jogi védelmének megalapozására, a szocialista újítói jog fejlődésére, a kivitelezhető adminisztratív újítások védelmének és díjazásának lehetővé tételére, a know how védelmére irányuló törekvésekre.

A szerzői jog terén tételes jogilag is nyomon követhető a merev, rögzített külső formákhoz tapadó védelmi koncepció feloldása a tartalom és forma egységes felfogása és a műalkotás bármilyen azonosítható módon való közlése alapján történő védelme irányában.[47] A film, televízió és a hangrögzítés ma már egyaránt lehetővé teszi a mozdulatművészet rögzítését[48] és zenei improvizációk védelmét. Az ilyen irányú fejlődés pozitív elemei mellett azonban nő a kísértés a szerzői jog felhígítására, a szerzői jogi védelemnek a védett mű irodalmi és művészi jellegétől független jogtechnikai koncepciójának kialakítására is. Ez természetesen nem lehet követendő jogpolitikai cél.

A továbbiakban csupán a szerzői jogi védelem és az iparjogvédelem talán legsajátosabb határterületének, a tudományos felfedezések adekvát jogi védelem nélkül maradt körének problémáira kívánok kitérni. A Curie házaspár 1898-ban felfedezi a rádiumot; felfedezésük számos iparilag hasznosítható találmány alapja lesz, egész iparágak épülnek az atomhasadás jelenségére és a feltalálók serege szabadalmaztatja a jól jövedelmező találmányok sorát, tudományos szakírók értékesítik a felfedezéssel foglalkozó műveiken fennálló szerzői jogokat. Csak a láncolatot megindító felfedezőknek és jogutódaiknak nincs jogcímük az anyagi eredményekben való részesedésre. Kivételes esetekben Nobel-díj jutalmazza a felfedezést.

A francia szellemi tulajdon elméleti alapjaira építve, az első világháború után a Népszövetség szellemi együttműködési bizottsága megbízta *Ruffini* turini jogtudóst, hogy dolgozzon ki javaslatot a „propriété scientifique" védelmére. A javaslatai alapján egybehívott szakértői bizottság 1927-ben ki is dolgozta az úgynevezett „Párizsi tervezetet". Ez ugyan nem kizárólagos jogot, de megfelelő részesedést kívánt biztosítani a tudományos felfedezés ipari felhasználásának anyagi eredményeiben. Gyakorlatilag kivitelezhető program azonban nem születhetett: az ipari termékek gyártásánál általában számos tudományos felfedezést hasznosítanak, az egyes felfedezések korábbiakon alapulnak, néha párhuzamosan születnek; továbbfejlesztésük országhatárokra tekintet nélkül, a legszélesebb körű nemzetközi gondolatcsere jegyében történik. Hogyan lehetne megállapítani, kit illet részesedés, és hogyan lehetne ennek szervezett elosztását nemzetközileg biztosítani?[49]

Az UNESCO 1952-ben újra napirendre tűzte a „Droit de savants" kérdését. Ezúttal inkább a tudományos prioritás erkölcsi érdekeinek biztosítása került előtérbe. Az anyagi elismerésre vonatkozó elképzelések erre építenek: az iparban megfelelő alapokat kellene képezni és ezekből részesíteni a feltalálókat, eredményeik meghatározott iparcikkekben való felhasználásának mérvét nem nyomozva. *Heymann* javaslata szerint a díjazást független testület bevonásával végeznék. A szellemi alkotások védelmére létesült nemzetközi egyezmények revíziójával foglalkozó 1967. évi stockholmi diplomáciai konferencia a „szellemi tulajdon" oltalmára létesítendő nemzetközi szervezet feladatává tette a felfedező tudósok védelmének előmozdítását is.

A javaslatok és visszhangjuk azt mutatják, hogy a tudományos felfedezések társadalmi értékelésének kérdése nem annyira intézményesített alanyi jogosultságok kiépítése felé, hanem inkább a tudósok anyagi elismerésének szervezett társadalmi alapjai irányában fejlődik. Ez az irányzat helyesnek tűnik: a szellemi alkotások felhasználását csak meghatározott, ez idő szerint nagyjából a történetileg kialakult szakjogok körében indokolt kizárólagos jogosultságok formájában szabályozni. Az alkotó tevékenység számos egyéb formájának jogi körülbástyázása a fejlődés törvényszerűségeivel ellenkező és már ezért is keresztülvihetetlen törekvés. A gondolatok szabad közlése és kölcsönösen termékenyítő forgalma a társadalmi lét alapvető követelménye és minden felépítmény fejlődési feltétele. Innen nézve is elénk tolul a figyelmeztetés: a szellemi alkotások jogának határterületein kellő óvatossággal kell a jogi védelem intézményesítésekor eljárnunk.

Különösen áll ez a tudományos gondolkodás elsődleges eredményeire, amelyek még nem skatulyázódtak egyetlen objektivizált szellemi

[46] Ld. *Vida* Sándor: A szellemi alkotások és a jogi senki földje. Magyar jog, 1960. 312—316. old.

[47] Bővebben *Boytha* Gy. Some Problems... 298—299. old.

[48] *Nizsalovsky* Endre: Az előadóművész jogállása, Állam és Jogtudomány, 1963. VI. kötet, 1. sz.

[49] Ruffini javaslatát hamarosan bírálták. Így Ernst *Heymann*, (Deutsche Juristenzeitung, 1924. 762. old. és köv.) és hazai irodalmunkban *György* Ernő A „tudományos munka jogi védelme" (Jogtudományi Közlöny, 1925. 130—131. old.) György Ernő rámutatott arra, hogy Ruffini javaslata sem tenné lehetővé a tudományos felfedezésekre vonatkozó alanyi jog kiépítését (Gedanken sind zollfrei), ehelyett méltányossági és szociális kívánalmak kielégítéséről van szó.

alkotás formái közé sem és ezért szabadon kell hatniuk a megismerés nemzedékről nemzedékre és gondolkodótól gondolkodóig ható termékenyítő áramlásában. A merő gondolatok és pusztán gondolati eredmények prioritásának elismerése sem jogi kérdés elsősorban, hanem inkább etikai probléma és ezenfelül a gondolatok rendszerében való eligazodás követelménye, amelyet minden gondolkodónak saját mestersége iránti megbecsülésből is tiszteletben kell tartania, különben partraveti a többi gondolkodó tisztességes eszmecseréjének sodra.

S talán nem lesz hiábavaló, ha egy alapjában véve a szellemi alkotások jogi védelmét fejleszteni kívánó tanulmány befejezéseként Goethe szavait is idézem, melyeket a gondolati prioritás és az eredeti források kutatásával kapcsolatban mondott Eckermannak: „... éppúgy számonkérhetnénk egy jól táplált embertől az ökröket, birkákat és disznókat, melyeket elfogyasztott és amelyek erőt adtak neki. Bár magunkkal hozunk képességeket, fejlődésünket mégis egy nagy világ ezernyi hatásának köszönjük, amiből azt teszünk magunkévá, amit tudunk és ami megfelel nekünk... A színelméletem sem éppen új. Plató, Leonardo da Vinci és más kiváló személyek külön-külön már megtalálták és elmondták előttem ugyanazt; de hogy én szintén megtaláltam, hogy újból elmondtam, és azon voltam, hogy... az igazat ismét hozzáférhetővé tegyem, ez az én érdemem."[50]

Boytha György

[50] Goethes Gespräche mit Eckermann. Insel, Leipzig. 2. kiadás, 1908. 2. kötet, 71—72. old. (Fordítás tőlem.)

A világűr meghatározásának kérdése

Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése 1966. december 19. napján egyhangúan elfogadott 2222. (XXI.) sz. határozatával egyezmény kötését javasolta azokra az elvekre vonatkozóan, amelyek az államok tevékenységét illetően a világűr, — a hold és más égitestek — kutatásánál és felhasználásánál irányadók és egyidejűleg a Világűr Békés Felhasználása Bizottságának meghagyta, hogy a már megkezdett munkák folytatásán kívül[1] végezzen tanulmányokat a világűr meghatározásáról, továbbá a világűr és más égitestek kihasználásával összefüggő kérdésekről, ideértve az űrbeli kapcsolatok különböző aspektusait. Ezzel a világűr tudományos és jogi problémáival foglalkozó nemzetközi szervezet napirendjére olyan kérdés is került, amely az űrkutatás fejlődését kezdettől fogva nyomon követi, amellyel azonban ez a szerv érdemlegesen mindezideig nem foglalkozott.[2]

Az ENSZ Bizottság 1967. április 17. napján ezt a pontot francia javaslatra napirendre tűzte. A francia küldött a kérdés tárgyalásának szükségességét azzal indokolta, hogy az államoknak tisztában kell lenniök a területük feletti térségben fennálló szuverenitásuk határaival, továbbá, hogy a világűr-kutatás bizonytalanságából eredő esetleges akadályoztatásnak elejét kell venni.[3] Amint ismeretes, az ENSZ Bizottság már 1962. évi első ülésében a konkrét javaslatok megtárgyalására két albizottságot állított fel: a tudományos-technikai és a jogi albizottságot. A jogi albizottság e problémáról 6. ülésszakán folytatott tárgyalásokat, amelyre Genfben 1967. június 19—július 14. között (80—83. ülés) került sor, pozitív eredmény azonban nem született. A vita során megmutatkozott a probléma bonyolultsága, konkrét megítélésének nem kellő előkészítése, de a megoldás szükségessége tekintetében is kételyek támadtak. Csupán abban állapodtak meg, hogy megkeresést intéznek a tudományos-technikai albizottsághoz, amelyben felkérik, dolgozza ki azokat a tudományos kritériumokat, amelyek a jogi albizottság számára a világűr meghatározásának tanulmányozásánál hasznosak lehetnek, és hogy „nyilvánítson véleményt azoknak a tudományos és műszaki ismérveknek a kiválasztásáról, amelyeket a jogi albizottság magáévá tehet és tudományos és műszaki alapokon mindegyik előnyeit és hátrá-

[1] Két szerződés befejezéséről van szó, egyfelől az űrhajósok és űrhajók részére és azok visszatérésénél nyújtandó segítségről, másfelől objektumoknak a kozmikus térbe történő felbocsátásával okozott károkért való felelősségről, amelyek 1962 óta a Bizottság tárgyalásainak napirendjén szerepelnek. Az előkészítés alatt álló szerződések közül az elsővel kapcsolatos munkák befejeződtek és az 1967. december 19. napján kelt 2345. (XII.) sz. határozattal egyezményt fogadtak el az űrhajósok mentéséről, kiadásáról és a világűrbe felbocsátott tárgyak visszaadásáról. Ugyanebben a határozatban a Közgyűlés meghagyta, hogy minél előbb tető alá kell hozni a felelősségről szóló egyezményt is, éspedig legkésőbb a XXII. ülésszak kezdetéig.

[2] A mostani ENSZ Bizottság elődje, a világűr békés felhasználásával foglalkozó ún. Ad hoc Bizottság, ezt a problémát 1959-ben a szocialista és egyes semleges államok részvétele nélkül tartott ülésében érintette, az űrkutatás jogi kérdéseinek sürgősségük szerint történő osztályozása mellett, nem sorolta azonban a világűr határainak problémáját az elsődleges feladatok kategóriájába. (Vö. 1959. július 14-i U. N. Doc. A/4141. sz. 93—94. old.)

[3] Vö. U. N. Doc. A/AC. 105/CRP. 1. (IX).

nyait feltárhassa olyan meghatározás lehetőségére tekintettel, amely a jövőben hosszabb időre érvényben maradhatna".[4]

A tudományos-technikai albizottság a megkereséssel New Yorkban, 1967 szeptemberében tartott ülésszakán foglalkozott. Munkájának eredménye azonban egyelőre szintén negatív, mert arra a következtetésre jutott, hogy ez idő szerint nincsenek olyan tudományos kritériumok, amelyekre a világűr pontos és tartós meghatározása támaszkodhatnék. Az albizottság azonban elismerte, hogy a világűr meghatározásának, bármilyen alapon ajánlanák is azt, számottevő következményei lennének a világűrkutatás szempontjából, és ezért helyes, ha a tudományos és műszaki albizottság ezt a kérdést jövő ülésein továbbra is tanulmányozza; a tagállamokat felhívták, hogy ebből a célból további jelentős anyagokat terjesszenek elő.[5]

A felvetett kérdés nem mai keletű. Már abban az időben felmerült, amikor az űrhajózás megvalósítása még csak küszöbön állt. Az irodalomban e kérdés a közelmúltban elhunyt *John Cobb Cooper* professzor nevéhez fűződik, aki már 1951-ben utalt egy olyan egyezmény szükségességére, amely „az alant fekvő államok területének felső térbeli határát megvonná". Cooper úgy vélte, hogy „az államnak egyaránt joga és kötelessége, hogy védelmezze magát és hogy e védelmet nem lehet kizárólag úgy értelmezni, hogy joga van ellenőrizni területének részeként a felette levő azokat a körzeteket, amelyekből — amennyiben azokat más államok használják — a lent elterülő állam polgárai vagyoni kárt és veszteséget szenvedhetnének".

Cooper tehát arra a következtetésre jutott, hogy az államterület felső határa valahol a légtér felső határa és a föld vonzóerejének határa között terül el. De maga is e szélsőséges álláspont ellen nyilatkozott és azt javasolta, bár nem végső megoldásként, hogy „az egyes államok területei az adott időben felfelé olyan messze terjednek, amilyen messze a nemzetközi közösség államainak tudományos fejlődése az adott állam számára a felette levő világűr ellenőrzését megengedi".[6] Ez a kritérium azonban csakhamar ingatagnak bizonyult és egyoldalúan az olyan hatalmak érdekei számára mutatkozott kielégítőnek, amelyek műszakilag a legfejlettebbek, vagy ezek közül legalábbis azok számára, amelyekről feltehető volt abban az időben, hogy a világűr meghódítását kezdeményezik.

Az elmúlt évek folyamán Cooper professzor e problémának számos tanulmányt szentelt, amelyekben hangsúlyozta e kérdés minél előbb történő megoldásának szükségességét, de konkrét javaslatait nemegyszer helyesbítette.[7] Nézetét kialakult formájában úgy fejezte ki, hogy egyezmény kötését javasolta, amely„ az államok teljes és kizárólagos szuverenitását erősíti meg addig a magasságig, ameddig hagyományos típusú repülőgépekkel repülést lehet végrehajtani; majd meg lehet állapodni a szuverenitás kiterjesztésében addig a magasságig, amelyben mesterséges hold a földkörüli pályájára irányítható, amellett ez az egyezmény megengedné a békés célokat szolgáló űrtárgyak áthaladását e kiterjesztett területen, a világűrbe való felbocsátásuk és visszatérésük pályaszakaszán." Konkrétan a szerző 20—25 mérföldet (30—40 km-t) határozott meg a teljes és kizárólagos szuverenitás határaként és 70—75 mérföldet (110—120 km-t) a kiterjesztett szuverenitás határaként. Az e határon túli térséget olyan kozmikus térségnek kellene tekinteni, amely az ENSZ által ajánlott elvek szerint szabad és nem esik állami foglalás (national expropriation) alá. Alternatív megoldásként Cooper professzor egyetlen vonalat vett fontolóra, amely elhatárolná az állami légteret a szabad kozmikus térségtől — korlátozott átrepülési joggal a kozmikus járművek számára — 50 mérföld (80 km) magasságban. A légtér felső határát azonban minden esetben egységesen kellene megállapítani, éspedig mind a nyílttenger, mind az államterületek felett.[8] Látható tehát, hogy a kérdés eldöntésénél motívumként a területi állam védelmének és biztonságának szükséglete játszott szerepet és a probléma magjának az állami szuverenitás felső határának kérdését tekintették. Emellett Cooper professzor tekintettel volt a repülés és űrrepülés fejlődésének realitására, úgy ahogyan az az ő korában kialakult.

„Az emberiség kozmikus korszaka" most eltelt első évtizedében ez a kérdés más szerzők figyelmét is magára vonta, akik különböző ismérvekre támaszkodva következtetéseik egész skáláját alakították ki, kezdve a hagyományos repülés hatóköre által megszabott határtól a szuverenitás bármilyen korlátozásának elutasításáig, amely elméletileg „usque ad infinitum" érvényesíthető, gyakorlatilag „bármilyen magasságig, ahol még a technikai lehetőségek adott állapota szerint valamiféle emberi vagy emberek által irányított tevékenység egyáltalában

[4] Vö. az 1967. július 14-i U. N. Doc. A/AC. 105/37. 8. old. A jogi albizottság határozatának francia és olasz tervezetét ugyanitt a III. sz. mellékletként vették fel.

[5] Vö. 1967. szeptember 6-i U. N. Doc. A/AC. 105/39. sz. 7. old.

[6] Vö. John Cobb Cooper: High Altitude Flight and National Sovereignity. International Law Quarterly, London, 1951. július. 411. old. (Megjelent a Legal Problems of Space Exploration. A Symposium c. kiadványban. Washington, 1961. 1. old.)

[7] Vö. pl. The Problem of a Definition on the Air Space Proceedings of the First Colloqium on the Law of Outer Space. The Hague, 1968. 38. old.; International Control of Outer Space-Some Preliminary Problems. Proceedings of the Third Colloquium on the Law of Outer Space. Stockholm, 1960. 21. és köv. old.

[8] The Upper Airspace Boundary Question, Proceedings of the Sixth Colloquium on the Law of Outer Space. Paris, 1963. Ezt a megoldást prof. Cooper ajánlotta, ugyancsak egyik legutóbbi munkájában, amely halála után jelent meg. Backgrounds of International Public Air Law. Yearbook of Air and Space Law 1965. Montreal, 1967. 26. old.

végezhető".[9] Az idő e javaslatokat annyira átrostálta, hogy csak némelyikükkel foglalkozunk.

A ma is számottevő nézetek közé tartozik mindenekelőtt az az állásfoglalás, amely az államoknak a területük felett levő légtérre kiterjedő teljes és kizárólagos szuverenitásából indul ki és amely a chicagói és párizsi egyezményben jut kifejezésre. Ezt már az e kérdésben az International Law Association-ban folytatott vita kezdeti szakaszában *Goedhuis* professzor jelentése megfogalmazta. A szóban forgó értelmezés szerint az említett elv szó szerinti értelme megfelel annak a célnak, amelyet az államok elérni szándékoznak, vagyis elismeri mindegyikük számára azt a jogot, hogy a területük feletti egész légtérben tevékenységet folytathassanak. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy „amennyiben a szuverenitás fogalma továbbra is a nemzetközi jog fő elve marad, az államok megítélése szerint érdekeiknek jobban megfelel, ha továbbra is az a vélelem érvényes, hogy ebbe az általános fogalomba beletartozik az egész atmoszféra, mint bármely más elmélet elfogadása. ‚A légtér' kifejezést éppen ezért ‚az atmoszférikus térség' szinonimájának kellene tekinteni."[10]

E következtetésnek azonban az űrhajózás fejlődésére tekintettel csak akkor lehetne létjogosultsága, amennyiben azt nem a fizika szempontjából állapítottuk meg, hanem az űrrepülések szükségletei és feltételei szempontjából. Annak folytán, hogy az új tudományos felismerések világánál az atmoszféra legfelső rétegei — exosféra — folyamatosan alakulnak át és hogy a légkör részecskéi úgy látszik 20 ezer km magasságig is terjednek, a kérdés másként jelentkezik, nevezetesen, hogy az atmoszféra „határa" elhelyezhető-e és hova. Emellett figyelembe kell venni azt is, hogy a jelenlegi űrtevékenység nem csupán az exoszférába hatol, amely kb. 375 km magasságig terjed, hanem az ionoszférába is, amely kb. 40—375 km között van.

Az erre a kérdésre való feleletet az ILA legutóbbi jelentése fogalmazta meg, amely különösen a légijog McNair-féle rendszere új kiadásában kifejezésre jutó álláspontra támaszkodik.[11] Az ILA Űrjogi Bizottsága által az egyesület 1966. évi Helsinki-i konferenciája elé terjesztett jelentésben foglalt határozattervezetben az a megállapítás található, hogy „az államok gyakorlata annak a nézetnek felel meg, hogy a légtér feletti szuverenitás nem terjed bármely műhold legalsó perigeum-áig, amelyet eddig föld körüli pályájára bocsátottak". Ez az álláspont elismeri, hogy eddig nincs általános egyetértés olyan tételes nemzetközi jogi szabály tekintetében, amely az államtól azt kívánná, hogy a szuverenitásra vonatkozó igényét az eddig föld körüli pályára bocsátott kozmikus test legalsóbb perigeuma alatti magasságban korlátozza; a világban éppen erősödik a meggyőződés valamennyi állam olyan irányú közös érdekét illetően, hogy felségjogaikat ne érvényesítsék olyan magasságban, ahol műholdak föld körüli pályájukra bocsáthatók, és hogy az államok eljárása az utóbbi években igazolja azt a növekvő kilátást, hogy ez a magatartás továbbra is meg fog maradni. Hangsúlyozzák azonban, hogy ez az álláspont nem azt akarja jelenteni, hogy az államok nem védekezhetnek az orbitális (műholdpálya) magasság feletti olyan kozmikus tevékenységgel szemben, amely biztonságuk szempontjából fenyegetést jelentene. Emellett a légtér feletti szuverenitás fogalmának a jelentősége megmarad nemzetközi viszonylatban és az államterület felszíne feletti térség tekintetében az *egységes* jogi rendezés gondolatát elutasítják. Ennek az elvnek az elfogadása végeredményképpen hozzájárulhat annak a veszélynek az elhárításához, hogy az államok területük légterének határait *egyoldalúan* állapítják meg.[12]

Hasonló álláspontot foglalt el nem régiben Zadorozsnüj szovjet szerző is, aki a következő feltételezésekből indult ki: a teljes és kizárólagos szuverenitás elve, amely a légügyi egyezményekben kifejezésre jut, csak a légtérre gondol, és nem vonatkozik a kozmikus térre. A föld atmoszferikus burkát a légtér alkotja és a föld műholdjainak repüléseit a világűrben végzett kozmikus repüléseknek kell tekinteni. Ebből Zadorozsnüj azt vezeti le, hogy ez idő szerint nemzetközi szokásnak tekinthető, hogy a légtérre vonatkozó szuverenitás határai azon pálya perigeumának szintjére helyeződnek, ahol a műholdak nem ütköznek a levegő ellenállásába, amely további repülésüket megakadályozná: „. . . ez az olyan esetekben, amikor a levegő a műhold pályáját oly mértékben akadályozza, hogy a műholdat arra kényszeríti, hogy leszálljon, vagy az atmoszféra sűrűbb rétegeibe hatol-

[9] Vö. M. Milde: Az államterület feletti térség jogi jellege. Časopis pro mezinárodni právo. Praha, 1958. 4. sz. 335. old. Lásd a Revue de droit contemporain, Bruxelles, 1958. évi 1. sz. 5—22. old. E különböző nézetek és ismérvek áttekintését és kritikai elemzését megtaláljuk egész sor szerzőnél, így Kovalev, F. N., Cseprov, I. I.: Az űrjog felé vezető út. Moszkva, 1962. I. fejezet; McDougal, M., Lasswell, H., Vlasic, I.: Law and Public Order in Space. New Haven, London, 1964. 324. old.. Gál Gyula: Világűrjog. Budapest, 1964. III. fejezet. Mateesco-Matte Nicolas: De la mer territoriale a l'air „territorial". Párizs, 1965. második rész, III. fejezet. Fasan Ernst: Weltraumrecht. Mainz, 1965. stb.

[10] Vö. The International Law Association. Report of the Forty Eighth Conference held at New York. 1958. 326. és 330. old. Hasonló koncepcióból indult ki a csehszlovák irodalomban Žourek, J. docens, aki arra a következtetésre jutott, hogy „most a kormányon múlik, hogy elhatározzák, hol állapítsák meg a légtérben szuverenitásuk határát", olyan lehetőség mellett, hogy 500 km-ig lehet haladni és azzal az alternatívával, hogy a belföldi szabályokban a kérdést egyoldalúan lehet szabályozni, amennyiben a kérdést megállapodással nem rendezik. (Vö. Milyen a világűr jogi rendje? Časopis pro mezinárodni právo, 1959. 1. sz. 41. old.)

[11] Vö. Lord McNair: The Law of the Air. 3. kiadás, London, 1964. 17—18. old.

[12] International Law Association. Helsinki Conference (1966), Space Law Committee Report, 14—16. old.

jon, olyan légtérrel állunk szemben, amelyre az államok szuverenitása érvényesül. E térség határain túl, még ha ott a műholdak keringésük során a levegő ellenállásába ütköznek is, de nem olyanba, amely azokat visszatérésre kényszerítené, kozmikus térséggel van dolgunk, amelyre az állami szuverenitás nem vonatkozik."[13]

Másik figyelemre méltó szempontot hangsúlyoz az aerodinamika egyik kiváló képviselője, a Nemzetközi Asztronautikai Akadémia első elnöke, dr. Kármán Tódor,[14] amelyet munkatársa, A. G. Haley fejlesztett tovább.[15] E szerző értelmezése szerint Kármán elmélete az „aerodinamikai felhajtóerővel kapcsolatos folyamatos repülés két határát állapította meg, a »hőhatárt«, amely meghatározza a sebesség maximumát, és a magassági határt, amelyet a felhajtóerő és a Kepler-féle erő viszonya határoz meg. E kétféle határ között megy végbe a folyamatos repülés, amely akkor ér véget, amikor másodpercenkénti 25 000 láb (7 km/mp) megközelítő sebességnél és 275 000 láb 83 km megközelítő magasságnál túlsúlyba kerül a Kepler-féle erő és az aerodinamikai felhajtóerő megszűnik. Ez az a kritikus elválasztó vonal, amely az űrrepülés elméleti határát megszabja és amelyet Kármán-vonalnak neveznek." Ehhez hozzá kell fűzni, hogy Halley ezt a vonalat csupán alapnak, nem pedig a probléma apodiktikus megoldásának tekintette és felhívta a figyelmet arra, hogy a hűtési technika tökéletesítésével és a hővel szemben ellenállóbb anyagok felhasználásával az módosulhat. Ezek a változások azonban a Kármán-féle vonal pontosabbá tételét jelentenék, minthogy ennek léte bizonyos, és „végül is bárhol húzódjék, az olyan hely lesz, ahol a légtér véget ér".[16]Amint tehát látható, ez az elmélet a légtér és a világűr határának kérdését nem úgy állapítja meg, hogy az ott van, ahol az atmoszféra léte megállapítható, hanem ahol az aerodinamikai felhajtóerőre támaszkodó folyamatos repülés legvégső lehetősége az atmoszférában fennáll.

További szempont, amelynek hirdetői közé A. Meyer tartozik, abból a meggyőződésből indul ki, „hogy nem lehet pontos földrajzi, illetve topográfiai határt vonni a levegő által telített tér és a légüres kozmikus tér között, minthogy a levegő egyre ritkábbá válik". Ez a szempont azonban egyidejűleg tagadja annak lehetőségét, hogy ezt a határt technikai eszközökkel lehessen megállapítani, mint amilyen például a repülő gépezet (repülőgép vagy űrobjektum) műszaki jellege, minthogy a műszaki fejlődés egyre változik. Ezért azt ajánlja, hogy ezt a határt csupán számszerűleg állapítsák meg, miközben elismeri, hogy minden végleges megoldást politikai, gazdasági, tudományos és katonai tényezők fognak befolyásolni.[17]

Jóllehet e nézet hívei úgy vélik, „hogy amennyiben a határ kérdését meg kívánják oldani, úgy ez inkább önkényes módon kiválasztott, nem pedig tudományos és műszaki kritériumok alapján meghatározott magasság alapján történik", a többség elismeri, hogy ennek a határnak összhangban kell állnia a műszaki adottságokkal, mégha nem is azokból vezetik le közvetlenül. „Bizonyos megállapítható vonalnak" kell itt lennie, „olyannak, amely a világűr tevékenység jelenlegi fejlődési szintjén fenntartható".[18]

Az ilyen „önkényes" (arbitrarius) megoldások példájaként, amelyek szerzői indokolásukban mégis csak műszaki tényezőkkel operálnak, említhető a londoni David Davies emlékére létesített Nemzetközi Tudományos Intézet által készített kódex-tervezet a világűr kutatása és hasznosítása szabályairól.[19] Ez a munkálat a „légteret" úgy határozza meg, hogy az „a föld tengerszinti magassága és a 80 ezer méter magasság közötti térség", míg a „kozmikus tér" a „légtéren kívüli térség". Az e meghatározásokkal kapcsolatos megjegyzésekben azonban a javasolt magasságot természeti és műszaki szempontokkal indokolják. Egyebek között a következőkre utalnak:

„Ez idő szerint a perigeum alsó határa 100 mf. magasságban húzódik, minthogy alatta a műhold élettartama túlságosan rövid ahhoz, hogy hasznos lehetne és lehetséges, hogy a 70 mf. körüli magasság lesz a földkörüli hatékony pálya határa, mert alatta túl nagy lenne a súrlódás. A hatékonyság fogalmát itt az űrszerkezet tudományos kihasználásának értelmében kell felfogni. Továbbá abból az általánosan elismert elvből indulunk ki, hogy minden államnak szuverenitása van a területe feletti légtérben és emlékeztetnek arra, hogy 25 mf. feltehetően a ha-

[13] Vö. Zarodozsnüj, G. P.: Az űrjog tudományának alapvető kérdései. A kozmosz és a nemzetközi jog. Moszkva, 1962. különösen annak 45—46. oldalai.

[14] Ld. kaliforniai egyetemen 1957 tavaszán tartott előadást „Aerodynamic Heating. The Temperature Barrier in Aeronautics".

[15] Először a Barcelonában, 1957 októberében tartott VIII. nemzetközi astronautikai kongresszuson előterjesztett referátumban „Space Law. The Development of Jurisdictional Concepts".

[16] Vö. Haley Andrew G.: Space Law and Government. New York, 1963. 98—99. old. „A Kepler-féle erőn" itt a szerző természetesen a centrifugális erőt érti.

[17] Vö. Meyer Alex prof. fellépésével a szuverenitásról és a világűr jogi rendjéről az ILA 1958 szeptemberében tartott 48. konferenciáján. Report, 262. old. Ugyanezen az állásponton megmaradt a szerző később is: vö. pl. Some Remarks on the Scientific Legal Liaison Committee in Madrid, October 13. 1966.: The Limits of National Sovereignty.

[18] Vö. John A. Johnson a NASA fő tanácsadójáaak a IV. űrjogi kollokviumon e kérdés kapcsán tett megjegyzésével. A szerző a nemzeti és nemzetközi érdekek szempontjából vizsgálni javasolta a szuverenitás bizonyos magasságban, pl. 11, 25, 50, 75 és 100 mf-ön elhelyezkedő felső határáról szóló nemzetközi megállapodás lehetséges következményeit. Proceedings of the Fifth Colloquium on the Law of Outer Space. Washington, 1961. 359. old.

[19] Közzétéve C. Wilfred Jenks könyvében: Space Law. London, 1965. X. melléklet. 419. old.

tékony aerodinamikai felhajtóerő szélső határa. Mindazonáltal három — a szuverenitást 25 mf. fölé kiterjesztő meghatározás mellett szóló — szempontra utalnak: arra a tényre, hogy a légtér csak 50—55 mf. elérésénél kezdi elveszíteni összefüggő közeg jellegét; a tárgyak földről történő hatékony ellenőrzésének feltehető távolságára; arra a logikus álláspontra, hogy a légtér és a kozmikus tér közötti határt az orbitális magasságban vagy ahhoz közel keresik. Az említett szempontok közül az első már számol „azoknak a készülékeknek a fejlődésével, amelyek e határhoz közelebb fekvő magasságokban fognak működni, mint amelyben ez ma lehetséges".

*

A probléma ún. térmegoldásával szemben, amelynek eszköze választóvonal megállapítása a nemzeti szuverenitás körébe tartozó tér és a többi tér között, hamar hallatszottak ellenzéki hangok, amelyek tagadták ennek a szükségességét és a tevékenység kategóriájából indultak ki. E koncepció eredete Mcdougal és Lipson amerikai szerzőknek tulajdonítható, akik már 1958-ban megjelent cikkükben felhívták a figyelmet arra,[20] hogy „azoknak a növekvő nehézségeknek a felismerésével, melyeket a megállapított vonalak vagy vélt horizontális felületek és a politikát befolyásoló vagy azokra hatni kívánó tényezők után örököltek, a határok problémája sajátmagától átfordul a tevékenység problémájává, a kölcsönösség és az esetleges retorzió megfelelő modelljévé".

Ez a koncepció is, talán még jobban, mint a térkoncepció, kezdettől fogva hangsúlyozta az államok biztonságának motívumát. Szerzői megjegyezték, hogy „viszonylag nem lényeges, hogy az ember által kibocsátott tárgy az érintett állam területe »felett« fog-e tartózkodni abban a pillanatban, amikor károkozó tevékenységére sor kerül, vagy abban a pillanatban, amikor a károkozó cselekményre a földi elektronikus vezérlés vagy más állomás a parancsot kiadja avgy abban a pillanatban, amikor a védelmi akció bekövetkezik." Ezekből és további megfontolásokból arra a következtetésre jut, hogy „a csatlakozó övezet ellenpárját a tengeri jogból kellene meríteni és a kozmikus térben ugyanúgy kellene kifejezni, ahogyan e jellegzetességhez a tengeri jogban jutunk, inkább tevékenységi típusok és azok megfelelő időbeli intervallumainak kifejezései, mint helyzetek kifejezései révén".

Ezt a „funkcionálisnak" nevezett koncepciót csakhamar különböző országok egész sor képviselője magáévá tette. Nyugat-Európában szószólóivá különösen Quadri[21] és Chaumont professzorok váltak; utóbbi úgy vélte, hogy „e módszer szerint az űrjog csupán jogág, amely a kozmikus tevékenységre vonatkozik", és hogy „valamely tevékenység akkor kozmikus, illetve akkor lesz az, ha valahol és valamikor lejátszódik. Szükség van arra, hogy pontosan tudják, mi is az ilyen tevékenység". Chaumont szerint könyszebb a kozmikus tevékenység minősítése, mint a térbeli körzetek megállapítása. Bizonyos tevékenységi fajtákat vitathatatlanul kozmikusoknak kell tekinteni, így pl. a műholdak és a kozmikus testek kutatásához szükséges objektumok körforgását. Nehézségeket lát viszont az olyan tevékenységeknél, amelyeket határtevékenységeknek nevez, vagyis ott, ahol óvakodik az ilyen tevékenységet kozmikusnak tekinteni (amint amilyenek a rakéta-repülőgépek, vagy rádió-közvetítések). A szerző e probléma megoldási módját az államok közötti egyezményekben látja, amelyekhez állítólag sokkal könnyebb eljutni, mint az olyan megoldáshoz, amely földrajzi módszerek elfogadását igényli és amelyek az űrtevékenységgel foglalkozó államok között ideiglenesen lennének megvalósíthatók. A legfontosabb elemként, amellyel számolni kell, a szerző a szóban forgó tevékenység célját jelölte meg: „ezt a célt az államoknak kell meghatározniok a világűrkutatás céljaival összefüggésben. Jelenleg ezek a célok ugyan merőben tudományosak és ezért a légiközlekedés és katonai repülések céljai könnyen felismerhetők. Mindazonáltal a világűr katonai kihasználásának lehetőségei az űrtevékenység minősítését annak céljai szerint ennél inkább szükségessé teszik. Világos ugyanis, hogy nem lehet ugyanazon jogi szabályozás alá vonni a világűrben végzett békés és hadi tevékenységet. Különböző szabályozásokra van szükség, amelyek eltérő minősítésekre fognak támaszkodni."[22]

A funkcionális elmélet alkotó visszhangra talált a szocialista államok egyes szerzőinél is. A „világűr tevékenység" fogalmából indul ki űrjogi fejtegetései során Gál Gyula is. Azt olyan emberi tevékenységként határozza meg, „amelynek célja mindenfajta tárgynak a föld- és napkörüli pályára juttatása, ezeknek a tárgyaknak ilyen pályán való mozgása, más bolygón való leszállása és tartózkodása és a föld felszínére való visszatérése".[23]

A problémának ebből a szempontból igen elgondolkoztató elemzését adta J. Sztucki lengyel szerző.[24] Szerinte a szuverenitás elve bármilyen magasságban csak a repülés vonatkozásában érvényesül, amelynek köre azonban nem jelentheti az állami szuverenitás olyan felső te-

[20] Vö. Myres S. McDougal and Leon Lipson: Perspectives for a Law of Outer Space. The American Journal of International Law. 1958 július. 407 old.

[21] Quadri Rolando: Droit international Cosmique. Recueil des Cours. 98. köt. 1959. III. 509 old.

[22] Vö. Charles Chaumont: Les perspectives que doit adopter le droit de l'espace. Revue de droit contemporain 1960. évi 2. sz. 5. old.

[23] Vö. Gál Gyula: Világűrjog. 354. old.

[24] Vö. Jerzy Sztucki: A világűr jogának problémái. Warszawa, 1965. A szerző a „funkcionális" megközelítés érvényesítését már a „A biztonság és a világűr" című cikkében felvetette. Sprawy Miedzynarodnowe, 1959. 7—8. sz. 78. old. 1959. évi 9. sz. 26. old.

rületi határát, amelyet az űrhajózás fejlődése sem érinthetne. A nemzetközi jogban eddig semmiféle pontos elválasztó vonalat nem találtak a repülés és űrhajózás, mint a szabályozás eltérő tárgyai között. Sztucki azonban kozmikusnak csak az olyan repüléseket tartja, amelyeknél minimális orbitális sebességet értek el és a repülő tárgy centrifugális ereje egyenlő a föld vonzóerejével, vagy azt felülmúlja. Nem sorolhatók tehát az űrtevékenység körébe a ballisztikus rakéták, valamint a rakétameghajtású repülők repülései, tekintet nélkül röppályájuk magasságára. A világűr szabadsága elvének értelmét a szerző abban látja, hogy az államok nem hivatkozhatnak területi szuverenitásukból folyó jogaikra a területük feletti űrrepülésekkel szemben. De hivatkozhatnak az államok elismert jogait sértő cselekményeikkel szemben, éspedig tekintet nélkül arra, hogy a repülés a kárt szenvedett állam felett milyen magasságban történt e jogok megsértésének idején.

Mateesco-Matte kanadai professzor is arra a következtetésre jutott, hogy az államok szuverenitása határának megállapítását nem lehet semmiféle pontos ismérvvel alátámasztani és ha ez lehetséges is lenne, az államok abban nem tudnának megállapodni.[25] Nézete szerint „a levegőnek semmiféle területi jellege nem lehet, sem az atmoszférát, sem annak imaginárius határát illetően, amelyet abból a célból szándékoznak vonni, hogy azt a világűrtől elválasszák." Mégha Mateesco lehetségesnek is tartja Cooper professzor javaslatának elfogadását, aki szerint ideiglenes megoldásként három övezetet kell létrehozni, amely szerinte számol különböző szabályokkal a repülőszerkezetek (repülőgépek vagy rakéták) funkciója szerint, még ha mindkét fajta gép ugyanazon közegben fejt is ki hatást, amely nem más, mint a coelum. A szóban forgó objektumnak kozmikus célt kell szem előtt tartania avégből, hogy a területi államok nemzeti joghatóságába ne ütközzenek, ami azt jelenti, pályája legalább egyik szakaszának nem szabad a föld felületén áthaladnia, emellett békés, tudományos vagy emberbaráti célokat kell szolgálnia. E kozmikus objektumokkal szemben, amelyekre az űrjog vonatkozik, Mateesco szerint az eddigi légi jognak „csak a földi vagy állami célokat követő repülésekre kellene vonatkoznia, amelyek részben vagy egészben a levegőben játszódnak le". A szerző azonban úgy véli, hogy a légi jognak kellene érvényesülnie az olyan vegyes szerkezetek vonatkozásában is, amelyek mind a levegőben, mind a világűrben haladhatnak, ha földi célokat szolgálnak, mint személyek, áruk, posta fuvarozása, hírközlés, időjárásjelentés stb., mégpedig akkor is, ha időlegesen a világűrben haladnak is. Hasonlóképpen nem tartoznak a légi jog körébe az olyan rakéták, amelyek ideiglenesen az atmoszférában haladnak, hogy kozmikus céljaikat elérjék. A szerző azonban reméli, hogy idők folyamán egyetlen légi és világűr-navigációs jog és így az egységes „légi-világűrjog" (droit aérospatial) rendszere alakul ki.

*

El kell ismerni, hogy az űrrepülés első évtizede egyelőre a világűr meghatározása nélkül telt el. A ballisztikus rakéták kipróbálása, és a föld körüli pályán, a holdra vagy más bolygókra történő repülések gyakorlatilag az idegen államok szuverenitásának megsértése nélkül mentek végbe. Ugyanez a helyzet egyfelől az atmoszféra felső rétegeiben történő repüléseknél, az olyan gépek kipróbálásánál, amelyek rendeltetése a repülők által rendszerint használt réteg fölé történő hatolása volt, másfelől a kutatórakéták felbocsátásánál. Ezt részben a kozmikus hatalmak területének hatalmas kiterjedése tette lehetővé, másfelől a nyílttenger kihasználása különösen a kozmikus objektumoknak a földre való visszatérésénél, miután feladatuknak eleget tettek. Az ELDO-ba (Európai Hordozórakétafejlesztési Szervezet) tömörült nyugat-európai államok gyakorlata, amelyek egyezményt kötöttek Ausztráliával területének rakéták felbocsátására történő igénybevételéről, más államok műholdjainak amerikai rakétakilövő-állomásokról történő felbocsátása, és ugyanígy a szocialista államok kibontakozó együttműködése a világűr békés kutatásánál és felhasználásánál szovjet rakéták és kilövő berendezések segítségével, emellett azt mutatja, hogy világűrtevékenységben részt vehetnek olyan országok is, amelyeknek saját területe nem teszi lehetővé az űrtárgyak felbocsátását vagy visszatérését anélkül, hogy a szomszédos államok területe feletti átrepülés nehéz kérdése vagy további akadályok felmerülnének.

A probléma rendezése nélkül jártak el egyelőre a világűrre vonatkozó jogi normák megalkotásánál is. Az űrjogot alkotó elveket vagy szabályokat tartalmazó eddigi dokumentumok rendszerint úgy vannak megszövegezve vagy akképpen értelmezhetők, hogy az államoknak a világűr kutatásával és felhasználásával kapcsolatos tevékenységét szabályozzák, éspedig vagy általánosságban, vagy annak bizonyos kategóriáit. Ez vonatkozik elsősorban az űrjog eddigi fejlődésének két fő dokumentumára, az ENSZ Közgyűlésének Deklarációjára (az 1963. december 13-i 1962/XVIII. sz. határozat tartalmazza), és jelenleg a világűr, ideértve a Hold és más égitestek kutatásánál és felhasználásánál az államok tevékenysége tekintetében irányadó elvekről szóló szerződésre. Így például e szerződés III. cikkében foglalt elv szerint a szerződő államok kötelezik magukat arra, hogy a világűr kutatásánál és felhasználásánál a nemzetközi jog szabályai szerint fognak eljárni, ideértve az ENSZ Alapokmányát a nemzetközi béke és biztonság megőrzése, és a nemzetközi együttműködés és megértés elősegítése érdekében. Jogosan vélelmezhető, hogy a kozmikus tevékeny-

[25] Vö. Mateesco Matte Nicalos, i. m. 222. old.

ség valamennyi szakaszában ezeket a célokat kell szem előtt tartani, vagyis nem csupán a világűr tulajdonképpeni kutatásánál és felhasználásánál kell ezek szerint eljárni, hanem az előkészületek és a földre történő visszatérés és a légtéren keresztül történő haladás időszakában is.

Más normák ugyan a világűr fogalmával operálnak, ezek alkalmazása azonban e fogalom pontos meghatározását igényli, minthogy ugyanúgy annak várt határa alá eső térségre is vonatkoznak. Így pl. az 1963. augusztus 5-i moszkvai szerződés az atomkísérletek eltiltásáról, kifejezetten tiltja azoknak a világűrben, az atmoszférában, víz alatt, a területi vizeken vagy a nyílt tengeren való végzését, tehát mindenütt, kivéve a föld alatt.

A kozmikus térség meghatározását, legalábbis ami annak „alsó határát" illeti, magától értetődően nem teszik szükségessé a szerződés azon rendelkezései sem, amelyek csak az égitestekre, nem pedig magára a kozmikus térségre vonatkoznak, így pl. a Hold és más égitestek kizárólag békés felhasználásának és demilitarizálásának a IV. cikk második bekezdésében foglalt elve.

Végül a jogszabályok olyan különleges eseteihez, amelyek a világűr általános meghatározását nem igénylik, tartozik a IV. cikk első bekezdésének első részében foglalt rendelkezés, amelyet az ENSZ Közgyűlés 1963. október 17-i 1884/XVIII. számú határozatából vettek át, és amely megtiltja atomfegyverek vagy más tömegpusztító fegyvereket hordó tárgyak föld körüli pályára való juttatását, minthogy itt a „föld körüli pálya" specifikus megjelölés került alkalmazásra a „világűr" helyett. Ugyanezen rendelkezés további része azonban már elsőbbséget ad a „világűr" általános fogalmának, amikor ott az említett fegyverek minden egyéb elhelyezését tilalmazza.

Egyes esetekben azonban a világűr-tevékenységet érintő normák értelmezésénél annak világos ismerete nélkül, hogy mi is a világűr és az hol kezdődik, nem lehetünk meg. Ez a helyzet mindjárt a Szerződés II. cikkében foglalt elvnél, a világűr, ideértve a Hold és más égitestek valamennyi állam által történő kutatása és felhasználása szabadságának elvénél, valamint a világűr foglalásának a Szerződés II. cikkében foglalt kizárásánál. Mindkét elv, amelynek tárgya maga a világűr, a világűrjog fejlődésének küszöbén jelentkezett, amikor is azokat az ENSZ Közgyűlése 1961. december 20. napján kelt (1721. XVI.) sz. határozatával kinyilatkoztatta. Hasonlóképpen e fogalom világos meghatározását igénylik a szerződésbe foglalt egyes további elvek, amelyek megszegésével megfelelő jogkövetkezmények járnak, amennyiben az ilyen megszegést megalapító cselekményre éppen a világűrben kerülne sor. Így pl. a Szerződés VI. cikke szerint a szerződő felek megerősítik, hogy a világűrben végzett tevékenységért nemzetközi jogilag felelősek. A IX. cikk szerint a felek kötelesek nemzetközi tanácskozást folytatni a világűrben végzendő cselekmény vagy kísérlet megkezdése előtt, ha jogosan tartani kell attól, hogy ez az előkészítés alatt álló cselekményük vagy kísérletük a többi szerződő fél tevékenységét a kozmikus tér békés kutatásánál vagy felhasználásánál fenyegetné. A Szerződés szövege e pontokat illetően emellett teljesen egyértelmű és a világűrben kifejtett mindennemű tevékenységet magában foglalja, akár a világűr megismerésére, akár a kozmikus térbe vagy égitestre történő repülésekre irányul is az, avagy „földi" célokat tart szem előtt, mint amilyen meghatározott műholdak rendszerének irányítása, vagy a föld egyik helyéről a másikra történő szállítás. Elképzelhetők olyan esetek, hogy a nemzetközi jog a VI. cikk értelmében történő megsértésére, illetve a kötelességnek a IX. cikk szerinti meg nem tartására nem lehet majd hivatkozni, ha a szóban forgó cselekményre a világűr határán kívüli térben kerül sor, függetlenül attól, hogy az a területi állam nemzeti joghatóságának körébe esik-e vagy sem. Emellett ez a tevékenység olyan normák megsértését is megállapíthatja, amelyek az űrjog körébe nem is tartoznak.

A világűr fogalma gyakran a világűrtevékenységre vonatkozó elvek és normák értelmezésénél és alkalmazásánál csak látszólag irreleváns. Így pl. a Szerződés V. cikke szerint a felek kötelesek mindennemű segítséget megadni az űrrepülőknek balesetnél, végszükségben vagy kényszerleszállásnál, mégha ez a kötelezettség más szerződő állam területén vagy a nyílt tengeren való megmentésükre vonatkozik is. Mindazonáltal a világűr fogalma elengedhetetlenül szükséges az űrrepülő fogalmának meghatározásához akkor is, ha a balesetet szenvedett objektum, amelynek az volt a rendeltetése, hogy a világűrben teljesítsen meghatározott feladatot, azt el sem érte.

Az említett példákból nyilvánvaló, hogy az ún. funkcionális koncepció alapját képező kozmikus tevékenység meghatározásánál is nehezen lehetünk meg a világűr fogalmának meghatározása nélkül. A merőben empirikus eljárás alternatívája, amelynek útján az államok közötti egyetértést kellene megállapítani, hogy valamely tevékenységet kozmikusnak tekintenek-e és hogy melyik legyen az, legalábbis igen nehéz lenne, egyebek között azért is, mert a választ az esetek többségében ilyen tevékenység jogosságának szempontja bonyolítaná. Aligha várható el, hogy az államok olyan szerződést fognak kötni, amely a világűrtevékenység egyes (megengedett) fajtáit sorolja fel.

Nem vitatható azonban a funkcionális koncepció érdeme és megalapozottsága. Ahogyan a világűr meghatározásának fontosságát elismerő Zsukov szovjet szerző erre utalt is, a funkcionális elmélet a figyelmet az államok kozmikus tevékenysége egyes fajtái jogi szabályozásának szükségességére hívta fel tekintet nélkül a lég-

tér és a kozmikus tér határaira.[26] Emellett a funkcionális eljárás nem ruházza fel a jogosság szankciójával a világűrben kifejtett mindennemű tevékenységet csupán azért, mert az meghatározott térbeli határ mögött játszódik le, ahogyan ezt a kérdést a térbeli demilitáció egyes hívei értelmezték. Nem remélhető azonban, hogy a funkcionális eljárás a világűrjog normáinak alkotásánál talán önmagában véve is képes lesz minden olyan kozmikus tevékenység elé leküzdhetetlen akadályt gördíteni, amelynek jellege a békés egymás mellett élés és a világűr valamennyi állam által történő békés kutatása és felhasználása szükségleteinek szempontjából legalábbis vitatható.

Mégha tehát az űrjog elveinek és normáinak alkotásánál és alkalmazásánál elvileg a funkcionális koncepcióból indulunk is ki, ez nem jelenti azt, hogy ne lehetne világosan látni, mit kell az űrrepülés céljai szempontjából világűrnek tekinteni, és az hol kezdődik, mindazokkal a következményekkel együtt, amelyeket a hatályos jogszabályok ahhoz fűznek. Úgy vélem, hogy a „funkcionális" és „térbeli" koncepció közötti különbséget szükségtelenül antagonizálták, jóllehet a valóságban ugyanannak a problémának két aspektusáról van csak szó. Ellenkezőleg, úgy vélem, hogy az elvi funkcionális eljárás egyidejűleg nem zárja ki a tér szempontjának érvényesítését, különösképpen ott nem, ahol a funkcionális eljárás egyedül nem teszi lehetővé a problémák megnyugtató megoldását és így mindkét eljárás megfelelő kapcsolatba hozása lehetséges és szükséges is.

Ami a szóban forgó kérdésre ádandó konkrét választ illeti, úgy vélem, hogy az eddigiek során maximális egyezőségre sikerült jutni a legalacsonyabb perigeum ismérvére nézve, amelyen a kozmikus objektumok föld körüli pályájukon tartósan fenntarthatják magukat. Ezt a kritériumot legtermészetesebbnek lehet tekinteni az űrrepülések eddigi és várható gyakorlatára tekintettel, és az felel meg leginkább szükségleteinek. Ha a világűr határait feljebb kellene helyezni, ez azt jelentené, hogy a mai űrhajózás lényeges részét ki kellene rekeszteni, valamint azt a tevékenységet is, amely az űrjog elveinek és normáinak kihatásából gyakorlati eredményekre (meteorológiai, távközlési, navigációs, stb. műholdak) vezetett. A legalacsonyabb perigeum, mint a világűr határának kritériuma annak atomfegyvermentessé tétele szempontjából is fontos: emellett szól az atomfegyverek és más tömegpusztító fegyverek földkörüli pályára való bocsátásának tilalmáról szóló konkrét norma, amely tulajdonképpen a világűr alsó határának ilyen magyarázatát előfeltételezi.

Az eddigi gyakorlat szerint ez a határ 95—100 mf. (150—160 km) körül mozog. Nézetem azonban az, hogy az űrrepülések technikájának további tökéletesedésével arra lehet számítani, hogy 70—75 mf. (110—120 km) lesz a legalsó perigeum stabil határa. Ebben az esetben azonban már nem lenne szó szokásos műholdról, amelynek repülésénél a centrifugális és a centripetális erő egyensúlyban van, hanem ún. mellékbolygókról, vagyis olyan objektumokról, amelyek pályájukon a rakétamotor állandó húzását igénylik, hogy az aerodinamikai ellenállást leküzdjék.[27] Itt felmerül a kérdés, hogy a kozmikus tér alsó határa alapjaként a mellékbolygók, vagy csak a szokásos műholdak legalsó stabil perigeumát kell-e figyelembe venni. E kérdés megválaszolására egyelőre nincs elég támpontunk, különösen a gyakorlati tapasztalatok hiányára figyelemmel. Amennyiben azonban a mellékbolygók a világűr békés kutatásának és gyakorlati felhasználásának eszközévé válnak, nincs oka annak, hogy miért ne lehetne reájuk is a világűrjog elveit és normáit alkalmazni.

A szuverenitás problémája szempontjából a világűr alsó határának megállapítása nem jelentené azt, hogy e vonalon túl a területi államok szuverenitása ilyen vagy olyan mértékben ne érvényesülhetne, hanem csupán azt, hogy ott nem érvényesül szuverenitásuk *teljesen* és *kizárólagosan*. Emellett egyidejűleg nem kell megoldani azt a kérdést, hogy az az elv, amelyből az eddigi légi jog kiindult, az e határ alatt fekvő egész térbeli rétegre vonatkozik-e, vagy annak csak olyan részére, ahol elég sűrű az atmoszféra az aerodinamikai felhajtóerő érvényesüléséhez. A három övezet Cooper-féle koncepciója a probléma egyik lehetséges megoldását jelentené, amely mellett az ún. aerospace repülőgépek várható fejlődése is szól, amelyeket egyfelől aerodinamikai horderővel, másfelől a raketa-meghajtásra támaszkodó repülés különböző szakaszaiban alkalmaznak.[28] Az olyan övezet fe-

[26] Vö. Zsukov, G. P.: Az űrrepülések és a szuverenitás felső határának problémája. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo 1967. 2. sz. 61. old. Lásd továbbá ugyanettől a szerzőtől „Az űrjog" (Koszmicseszkoje pravo") című monográfiát. Moszkva, 1966. 271. old.

[27] Vö. Dictionary of Technical Terns for Aerospace Use, NASA, Sp-7, 1. kiadás, Washington, 1965. 243. old.

[28] Ahogyan dr. G. V. Groves, a londoni University College fizikai tanszékéről a Nemzetközi Astronautikai Akadémia Tudományos-Jogi Vegyes Bizottságának ülésében a Belgrádban 1967 szeptemberében tartott XVIII. nemzetközi astronautikai kongresszus folyamán említette, már elkészültek az aerospace transporter különböző típusainak műszaki tervei, amelyek valamennyien a hypersonikus sebességeknél aerodynamikai horderőre támaszkodnak. Azok, amelyek viszonylag kis horderőt vennének igénybe (a horderő és ellenállás viszonya = 0,5), a mostani visszatérésre alkalmas (személyzettel ellátott) fülkék egyszerű adaptációját jelentenék és kb. 400 km-es repülési képességük lenne, úgyhogy az előkészített helyen, de nem közvetlenül a röppálya alatt megtudnának állni. Az olyan gépezet, amely nagyobb horderőt fejtene ki (horderő és ellenállás viszonya = 2), repülőgéphez lenne hasonló, a horderőt azonban megfelelő módon kialakított törzsből kapná szárnyak helyett, a föld körüli pálya egy negyedéig hatoló felfelé ívelő pályával, és kb. 3500 km-es repülési sebességgel. De ezekben az esetekben is, az üzemanyag lehetőségeire figyelemmel (vegyi hajtó anyagok igénybevételénél) 20—75 mf. körzetben nem fognak a repülők tartósan horizontálisan

lett való békés átrepüléshez való jog általános elismerése, amelyben ma a repülés végbemegy, egészen a világűr alsó határáig legalábbis a közeljövőben kevéssé látszik valószínűnek.

Amennyiben nem látjuk lehetségesnek a kozmikus tér kezdetének magasabban történő megállapítását a műholdak legalsó stabil perigeumánál, alternatív megoldásként olyan vonal jöhet figyelembe, amely alacsonyabban haladna, feltéve, hogy abban az államok szerződésileg vagy a nemzetközileg elismert gyakorlatban megállapodnának. Az ilyen megoldás önkényes jellegének azonban megvannak a maga hátrányai, mégha ez az önkényesség látszólagos is, mivel mindig a lehetséges űrrepülés alsó határa, valamint az aerodinamikai horderőre támaszkodó repülés felső elméleti vagy gyakorlati határa szempontjából döntő kritériumokra lesznek tekintettel. E két kritérium közül azonban az űrrepülés szempontjából az első a fontosabb, míg a másodiknak inkább a teljes és kizárólagos szuverenitás kihatásának meghatározásánál lehet jelentősége, amennyiben általánosságban elismerést nyerne, hogy a világűr kezdetéig nem kell hatolnia. Ugyancsak nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni a biztonsági szempontokat sem, jóllehet azokat nem lehet biztosítani a szuverenitás határainak egyszerű megállapításával, mégha ez önmagában véve nagyobb magasságban is lenne megvonva.

A kozmikus térség meghatározásának problémájával számos további sajátos kérdés kapcsolatos, amelyeket előbb vagy utóbb ugyancsak meg kell vitatni: ilyen pl. az a kérdés, kell-e a Holdnál és a többi elérhető égitestnél hasonló területi térséget kialakítani, ahol ugyancsak az égitestek sajátos jogi rendje érvényesülne, és amelynek az 1967. január 27-i szerződés szerint különböznie kellene a világűrtől, mindenekelőtt annak teljes demilitarizálása folytán.

Aligha remélhető, hogy mindezekre a kérdésekre a közeljövőben világos és jogilag kötelező választ lehetne adni.

Kopal, Vladimir

repülni, hanem az emelkedés és visszatérés kis szögekben fog történni, továbbá alkalmasak lesznek az egyik vagy másik oldalon történő manőverezésre. (Idézve a szerző kéziratából.)

SZEMLE

Új munkaügyi eljárási szabályok a Német Demokratikus Köztársaságban

A Német Demokratikus Köztársaságban a társadalmi bíráskodás 1964 óta kétféle formában történik, az üzemi társadalmi döntőbizottságok és a területi társadalmi döntőbizottságok részéről. Korábban csak üzemi társadalmi döntőbizottságok működtek. E kétféle szerv közül munkaügyekben csak az üzemi társadalmi döntőbizottságok járnak el.

A társadalmi bíráskodásnak e kétféle formáját az 1968. június 11-i törvény egységes keretbe foglalta (GDDR. 1. 1968. 11. sz.). E törvény ugyanis úgy rendelkezik, hogy az üzemi társadalmi döntőbizottságok és a területi társadalmi döntőbizottságok a jogszabályok által reájuk ruházott igazságszolgáltatás feladatait társadalmi bíróságokként látják el (2. §). Mindazonáltal nem válnak az igazságügyi apparátus elsőfokú szerveivé, aminek folytán a járásbíróságok az igazságügyi apparátus elsőfokú láncszemei maradnak továbbra is.

Az említett jogszabály a Munka Törvénykönyvében is bizonyos módosításokat hajtott végre. E szerint üzemi társadalmi döntőbizottságokat népi tulajdonban levő vállalatoknál, állami érdekeltségű vállalatoknál és magánvállalatoknál, továbbá egészségügyi, kulturális és népművelési intézményeknél, állami szerveknél és intézményeknél, valamint társadalmi szervezeteknél kell alakítani. Feladataikat társadalmi bíróságokként látják el. Az igazságszolgáltatás gyakorlása során függetlenek és csak az alkotmány, a törvények és más jogszabályok alapján járhatnak el. Irányításukért a szakszervezetek felelősek (143. §). Az eltérés szervezeti-jogi helyzetük új megfogalmazásán kívül a korábbi szabályozással szemben elsősorban az, hogy magánmunkáltatóknál korábban üzemi társadalmi döntőbizottságok nem működtek, megmaradt viszont az a konstrukció, hogy fennállásuk az üzemi szakszervezeti bizottság létéhez kötött. Üzemi szakszervezeti bizottság pedig rendszerint olyan vállalatoknál létesül, ahol a szakszervezeti tagok száma 20-nál több, függetlenül attól, hogy a vállalat társadalmi tulajdonban vagy magántulajdonban áll-e. Ha tehát a vállalatnál üzemi társadalmi döntőbizottság szakszervezeti bizottság hiánya miatt nem létesül (tehát kisebb vállalatokról van szó), a dolgozóknak munkaügyi vitáikkal továbbra is közvetlenül a járásbírósághoz kell fordulniok.

Az említett törvény kibocsátását követően jelent meg az Államtanács 1963. október 4-i törvényerejű rendelete az üzemi társadalmi döntőbizottságok megválasztásáról és tevékenységéről (üzemi döntőbizottsági rendtartás). Ez a törvényerejű rendelet (Gesetzblatt I. 1968. évi 16. sz.) közvetlenül a társadalmi bíróságokról szóló törvényre (23. §) épül, és annak végrehajtásának tekintendő az üzemi társadalmi bíráskodás vonatkozásában. Egyébként a törvényerejű rendelet az üzemi munkaügyi döntőbizottságok választásáról és munkamódszereiről szóló 1963. március 30-i irányelveket (Gesetzblatt II. 1963. évi 36. sz.) hatályon kívül helyezte.

Ha most az új üzemi döntőbizottsági rendtartást a maga egészében kívánjuk jellemezni, elsősorban arra kell utalnunk, hogy az üzemi társadalmi döntőbizottságok már eddig sem csupán munkaügyi vitákban jártak el, hanem hatáskörük bizonyos büntető- és polgári ügyekre is kiterjedt. Eljártak továbbá egyes társadalombiztosítási

vitákban is. Hatáskörük most annyiban módosult, hogy társadalombiztosítási hatáskörük elesik és ezekben a vitákban közvetlenül a szakszervezetek által megalakított járási társadalombiztosítási panaszbizottságok járnak el (eddig az üzemi társadalmi döntőbizottság ilyen panaszok esetében közbenső fórum volt). Új a korábbi állapothoz képest, hogy az ún. munkásparaszt felügyelet szervei (lényegében a mi népi ellenőrzési szerveinknek felelnek meg) a munkafegyelem megszegése és anyagi felelősség fennforgása esetében ún. nevelő eljárást kezdeményezhetnek az üzemi társadalmi döntőbizottság előtt, amely eljárást korábban kisebb súlyú fegyelemsértés esetében csak a vállalat igazgatója kezdeményezhetett a fegyelmi eljárás helyett, amennyiben nevelő intézkedés alkalmazását látta szükségesnek (Munka Törvénykönyve 109. § (3) bek). Most ez a jog a munkásparaszt felügyelet szerveit is megilleti. Meg kell még említeni általánosságban, hogy a felek jogutódai most sem válhatnak az üzemi társadalmi döntőbizottsági eljárás résztvevőivé, hanem az elhunyt dolgozó örökösei részéről vagy azok ellen támasztott munkajogi igényeket csak a bíróság előtt lehet érvényesíteni.

Ami az egyes részletkérdéseket illeti, a módosítások eléggé nagy számúak, azonban elvi vonatkozásuk alig van. Mindenekelőtt feltűnik az üzemi társadalmi döntőbizottságok hatáskörének új megfogalmazása. Eddig e bizottságok hatáskörét általános klauzula határozta meg, most a jogszabály még fel is sorolja azokat a vitákat, amelyekben az üzemi társadalmi bizottságoknak „különösen" dönteniök kell (24. § 2. bek.), lényegében azonban a korábbi állapothoz képest változás nem történt. A munkaügyi döntőbizottsági tagok maximális számát az új jogszabály 12-ről 15-re emelte fel (2. §), ezenkívül kimondta, hogy az olyan vállalatoknál, amelyeknél a dolgozók létszáma száznál kevesebb, számuk hatra csökkenthető (máskülönben ugyanis legalább nyolc tagot kell választani). Megmaradt viszont az a rendelkezés, hogy az eljáró bizottságnak legalább négy tagból kell állnia (11. §) és így előfordulhat, hogy nem tud szótöbbségi határozat létrejönni (vö. 18. §-sal). Erre az esetre is vonatkozik véleményünk szerint a tvr. 30. §-ának 3. bekezdése, amely szerint abban az esetben, ha az üzemi társadalmi döntőbizottság határozni nem tud, az igények közvetlenül az illetékes járásbíróságnál érvényesíthetők.

Az eddig jogszabály szerint azok a döntőbizottsági tagok, akik választóik bizalmára méltatlannak bizonyultak, a szakszervezeti bizottság javaslatára a dolgozók által visszahívhatók voltak. Ez a rendelkezés az új jogszabályba az említett formában nem került bele, hanem a visszahívás kérdését általánosabb megfogalmazásban rendezték. Nevezetesen az üzemi társadalmi döntőbizottságoknak azokat a tagjait, akik munkahelyváltoztatás, oktatáson való részvétel, betegség vagy egyéb okokból nincsenek abban a helyzetben, hogy tisztségüket elláthassák, a dolgozók gyűlése funkciójuk alól felmentheti. Az „egyéb okok" alá kell vonni nyilvánvalóan azt az esetet is, amikor a dolgozók bizalma a döntőbizottsági tagban megrendűlt.

Az új jogszabály rendezte a döntőbizottsági tagok kizárásának kérdését is. E szerint a döntőbizottsági tagként nem vehet részt az eljárásban az a személy, aki panaszosként vagy ellenfélként érdekelt, továbbá annak házastársa és közeli hozzátartozói. A kizárási indítványról az üzemi társadalmi döntőbizottság végérvényesen határoz (12. §).

Ami magát az üzemi társadalmi döntőbizottság előtti eljárást illeti, feltűnik, hogy az új jogszabály a határidők bizonyos fokú meghosszabbításának irányában haladt, nyilvánvalóan abból a megfontolásból kiindulva, hogy a korábbi határidők rövideknek bizonyultak.[1] Így míg a korábbi jogszabály szerint a panasz tárgyában a bizottságnak az előterjesztéstől számított 14 napon belül kellett tárgyalást tartania, most ez a határidő a tvr. 7. §. 3. bek. értelmében 3 hétre hosszabbodott meg.[2] A bizottság elnökének a régi jogszabály szerint gondoskodnia kellett arról, hogy legkésőbb a tárgyalás megtartása előtt 2 nappal a tárgyalás helyét, idejét és tárgyát nyilvánosan közzé tegyék, hogy azon az érdeklődők megjelenhessenek. Az új jogszabály szerint ez a határidő 5 nap (tvr. 8. §). Nem volt a korábbi jogszabályban rendelkezés arra nézve, menynyi minimális időnek kell lennie az idézés kézhezvétele és a tárgyalás határnapja között. A tvr. 8. §-a szerint ez az idő ugyancsak 5 nap.[3]

A korábbi jogszabályi rendezés megkívánta a felek feltétlen részvételét a tárgyaláson, és ha valamelyikük nem volt jelen, tárgyalás nem is volt tartható. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy az ellenérdekű fél a döntőbizottsági tárgyalást távollétével meghiúsíthatta. Utóbbi esetben a panaszosnak közvetlenül a járásbírósághoz kellett fordulnia. Az új szabályozás rugalmasabb, mert amennyiben az ellenérdekű fél kétszer indoklatlanul nem jelenik meg, a bizottság távollétében is dönthet, ha a tényállás tisztázott és a panaszos határozat hozatalát kéri (Tvr. 30. 2. bek.). Egyébként a panaszos igényével ilyenkor is a járásbírósághoz fordulhat. A képviselet kérdésében is az új szabályozás a korábbihoz képest kevésbé kötött. Míg ugyanis korábban a jogszabály a dolgozók képviseletét nem tette lehetővé, hanem a tárgyaláson való személyes megjelenéshez ragaszkodott és legfeljebb a gyakorlat lazított a jogszabály merevségén olyan esetben, amikor a vita összes körülményei tisztázottak voltak és a dolgozók személyes megjelenése aránytalan nehézségbe ütközött volna, vagy egyéb elháríthatatlan ok akadályozta a dolgozót abban, hogy személyesen megjelenjék a tárgyaláson, most az új jogszabály kivételes esetre, így hosszabb betegség vagy huzamosabb ideig tartó távollét esetére lehetővé tette, hogy a panaszost vagy az ellenérdekű felet más személy képviselje (27. §).

Nincs változás abban a tekintetben, hogy a tárgyalás a nyilvánosság aktív részvétele mellett folyik, vagyis minden jelen levő felszólalhat és az ügyre vonatkozó állás-

[1] Ez az észrevétel egyébként a mi munkaügyi döntőbizottságaink eljárását illetően is felmerült legutóbb a döntőbizottsági elnökök 1968. október 29-én tartott II. országos tanácskozásán.

[2] Nálunk ez a határidő mindösszesze 8 nap (Mt. V. 109. § 1. bek.).

[3] Nálunk ez a határidő 48 óra [9/1967. (X. 8.) Mü. M. számú rendelet 21. § 2. bek.].

pontját közölheti (tvr. 14. §). Sőt a bizottság tanácskozása is nyilvánosan megy végbe, a bizottság határozathozatal végett továbbra sem vonulhat vissza (tvr. 18. §).

A törvényerejű rendelet a felek egyezségének kérdésében lényegében az első — 1953. évi — üzemi döntőbizottsági rendtartás megoldásához kapcsolódott. Ez a jogszabály ugyanis úgy rendelkezett, hogy a döntőbizottság határozatát a felek egyezségére alapíthatja, amennyiben az a szocialista törvényességnek megfelelő (21. § 3. bek. 1. mondat). Az 1963. évi döntőbizottsági rendtartás ebben a vonatkozásban nem rendelkezett, feltehetően abból a megfontolásból kiindulva, hogy az eljárás ilyenkor sem a felek egyezségével ér véget, hanem a döntőbizottságnak minden esetben határozatot kell hoznia és az egyezségre legfeljebb figyelemmel lehet, de attól el is tekinthet, ha az egyezség a tényleges vagy jogi helyzetre nincs figyelemmel. Mindazonáltal a döntőbizottságok a gyakorlatban a felek egyezségére e jogszabály hatályossága idején is figyelemmel voltak, de egyezségek kötését általában nem szorgalmazták. A mostani szabályozás szerint abban az esetben, ha a felek a tárgyalás folyamán egyezségre jutottak, a bizottság az egyezséget határozatilag megerősíti, amennyiben az a szocialista jog elveinek megfelel. Ha az egyezség jóváhagyását megtagadja, az igényről döntenie kell (tvr. 27. §).

A tvr. lehetőséget ad arra, hogy a döntőbizottság a felmerült tényleges költségeknek egyik vagy másik fél által való megtérítéséről határozatot hozzon anélkül, hogy idevonatkozóan részletesebb szabályokat állapítana meg. Csupán annyit mond, hogy amennyiben a munkaügyi vita résztvevői egyezséget kötnek, egyezségük a költségek megtérítésére is kiterjeszkedhet (tvr. 20. §. 3. bek.). Egyébként a munkaügyi eljárás illetékmentességét már a Munka Törvénykönyvének 156. §-a is biztosította.

A jogorvoslati eljárás tekintetében a korábbi állapothoz képest nem történt változás, minthogy munkaügyi vitákban másodfokon továbbra is a járásbíróságok ítélkeznek az 1961. június 29. napján kelt munkaügyi bírósági rendtartás szabályai szerint (tvr. 59. §). A fellebbezési határidő az előző szabályozással egyezően 2 hét (58. §). A fellebbezésnek halasztó hatálya van.[4] Két hét továbbá az a maximális idő is, amelyre a döntőbizottság határozatának az üzemben való kifüggesztését elrendelheti, amennyiben ezt a határozat általános jelentőségére vagy a nevelő hatás fokozása céljából szükségesnek tartja (21. § 2. bek.). A korábbi jogszabály ilyen határidőt nem állapított meg, csak a kifüggesztésre biztosított lehetőséget.

A törvényerejű rendelet részletes szabályokat tartalmaz a döntőbizottsági eljárás nevelő hatásának minél szélesebb körben való biztosításáról, továbbá a döntőbizottságok irányításáról és támogatásáról. Külön rendelkezései vannak továbbá az elbírálása alá tartozó vétségek, szabálysértések, a tankötelezettség megszegése, egyszerűbb polgári ügyek és egyéb jogviták tárgyalására nézve.

A törvényerejű rendelet 1968. október 15-én lépett hatályba.

Trócsányi László

[4] Ezt a jogszabály ugyan kifejezetten nem mondja ki, azonban következik a munkaügyi eljárásnak abból a konstrukciójából, hogy az üzemi társadalmi döntőbizottság határozata fellebbezés esetében nem emelkedik jogerőre. Ha nem adnak be jogorvoslatot, a 14 napos fellebbezési határidő lejártával válik az üzemi társadalmi döntőbizottság határozata jogerőssé. **Kellner, H., Kaiser, F., Schulz:** Tätigkeit der Gerichte in Arbeitsrechtssachen. Berlin, 1966, 132—133. old.)

A perújítás egyes vitás kérdései a polgári eljárásban*

A szerzők tanulmányukban azokra a főbb elméleti és gyakorlati vitás kérdésekre irányították a figyelmet, amelyeket a belföldi jogi irodalom és joggyakorlat a perújítás körében felvetett, kiegészítve azokat az európai szocialista államok egy-egy figyelemre méltó megoldásának ismertetésével. A tanulmány értékét emeli, hogy a szerzők — de lege ferenda okokból is — nem mulasztották el a vitába elfoglalt és igen figyelemre méltó álláspontjuk kifejtését. A tanulmányban ismertetett vitás kérdések között vannak olyanok, amelyekről — úgy vélem — a szerzők elsősorban a teljességre való törekvés okából tettek említést, amelyeket azonban a joggyakorlat már megoldottnak tekint, más részük azonban valóban *in statu nascendi*, a kialakulás állapotában van: a szerzők által elfogadásra ajánlott megoldások csak további megvitatás után — amikor már teljességgel megállták az érvek és az ellenérvek próbáját — számíthatnak a jogtudomány elméleti és gyakorlati művelőinek osztatlan egyetértésére.

E rövid hozzászólásban a még megoldatlannak tekinthető egyes vitás kérdésekben a szerzők által elfoglalt álláspontjával elsősorban nem vitatkozni, hanem — a végső megoldást illetően általunk is helyesnek vélt — álláspontjukhoz néhány szerény gondolatot *hozzáfűzni*, illetve egy-két szemponttal a téma további *megvitatását elősegíteni* szeretném.

1. A Legfelsőbb Bíróságnak a tanulmányban hivatkozott Pf. III. 21.111/1965/24. számú határozatával kapcsolatban kialakult vitát az bonyolítja, hogy az alapperben elvégzett, majd a perújítási eljárás során megismételt[1] Gm. (Gamma globulin) vizsgálat eredményéről nehéz azt mondani, hogy olyan bizonyíték, amelyet az alapperben nem bíráltak el, noha arról a bíróság az alapperbeli határozat indokolásában azt állapította meg, hogy nem alkalmas az apaság kizárására.

Nézetem szerint ugyanis akkor is elbírálja a bíróság a bizonyítékot, amikor az ezen a címen érvényesített tudományos vizsgálati módszer eredményéről — éppen a tudomány akkori álláspontjára tekintettel — azt állapítja meg, hogy nem alkalmas valamely tétel bizonyítására; olyan tételére, amelynek a felmerült tényekkel való kapcsolatát csak olyan személy (személyek) ismerheti, aki vala-

* Hozzászólás Schelnitz György—Zalka Károly: „A perújítás egyes időszerű kérdései a polgári eljárásban" c. tanulmányában felvetett néhány kérdéshez. (Jogtudományi Közlöny 1967. 12. szám.)

[1] Nézetem szerint, amennyiben az alapperben nem folytatták le a Gm. vizsgálatot, a probléma nem ilyen élesen jelentkezik, mert ekkor az alapeljárásban meglevő tényen alapuló, de el nem bírált bizonyítékról van szó, amelyre inkább lehet perújítást alapítani. A konkrét esetben is arról volt szó, hogy a Gm. vizsgálat eredménye már az alapeljárásban ismert volt, a bíróság azonban akkor még az Egészségügyi Tudományos Tanács újabb állásfoglalására nem lehetett tekintettel, mert azt megelőzően döntött az alapperben.

mely szakmában kellő jártassággal, szakértelemmel bír.[2] Ezek szerint arról van szó, hogy a Gm. vizsgálat eredményére alapított perújítási kérelemben valójában az alapeljárásban már elbírált bizonyítékra hivatkoznak, azt állítva, hogy — a tudományos ismeretek fejlődése folytán[3] — mostmár *más megítélés alá esik*, ezért alkalmas arra, hogy segítségével a bíróság megfelelő észleléseket szerezhessen a múlt tényéről[4], arról; a gyermek nem származhatik attól a személytől, akit jogszerint eddig apjának tekintettek.

Ilyen esetben tehát nem arról van szó, hogy egy korábban bizonyítéknak nem tekinthető, tehát ez okból el sem bírált tudományos eredmény utóbb bizonyíték rangjára emelkedett, hanem — felfogásom szerint — arról, hogy egy elbírált bizonyíték bizonyító ereje — egy tudományos módszer eredményének a tudomány fejlődése folytán lehetővé vált újraértékelésével — minőségileg úgy megváltozott, hogy emiatt új, de az alapperbeli tényekkel szoros összefüggésben álló bizonyítéknak fogható fel.

Nézetem szerint tehát *egy tudományos bizonyítási módszernek, mint az anyagi világban végbemenő valamely jelenség, történés objektív megismerése eszközének a bizonyító ereje maga sem konstans, hanem változó,* tehát a hozzá fűződő értékelés olyan lényeges minőségi változáson mehet keresztül, hogy már *nem tekinthető azonosnak korábbi önmagával.* Ezért, mint olyan új bizonyítékra, amely ugyan az ítélethozatal után keletkezett, azonban az ítélet hozatalát megelőzően már létezett tényekkel oly szoros kapcsolatban van, hogy a felek számára kedvezőbb határozatot eredményezhet[5], reá eredményes perújítási kérelmet lehet alapítani.

A természettudományok napjainkban bekövetkezett gyors fejlődésével a társadalomtudományoknak is számolniuk kell és meg kell találniuk azokat a megoldásokat, amelyek mellett az igazság érvényesítése elől minden akadály elhárul. Ez azonban felvetheti a Pp. 260. § (1) bekezdés a) pontjának olyan *finomabb megfogalmazását,* hogy az ilyen és ehhez hasonló esetek miatt ne kelljen a jogalkalmazóknak a jogszabály bizonyos fokú merevségét értelmezéssel áthidalniuk.

2. A szerzőknek abban a kérdésben elfoglalt álláspontját, hogy a perújítási eljárásban a felek köthetnek-e egyezséget — azért is, mert ennek a kérdésnek a megválaszolását már megkíséreltem[6] — természetesen igen nagy figyelemmel olvastam. Abból azt vettem ki, hogy általában egyet értenek az általam kifejtett álláspontlal, éspedig mindkét kérdésben: egyrészt abban, hogy a perújítási eljárásban helye van egyezségnek, másrészt abban, hogy ilyenkor a bíróság hatálytalanítja az alapperben hozott határozatot, és ezt megteheti az egyezséget jóváhagyó végzésben.

Ezzel szemben a nemrég megjelent és utalásomban már említett nagy jelentőségű perjogi kommentárban[7] azt olvashatjuk, hogy az egyezséget jóváhagyó végzésben a perújítással megtámadott ítéletet *nem kell* hatályon kívül helyezni, mert az egyezség folytán a perújítás *tárgytalanná válik* (a kiemelések tőlem) és az alapperbeli ítéletben rendezett jogviszony az egyezség tartalmának megfelelően módosul.

Nem volna ildomos az egyszer már kifejtett véleményt ismételgetni, mégis kiegészítésül annyit: Érthető ellenérzést válthat ki az, hogy az elsőfokú bíróság saját, sőt a fellebbezési bíróság ítéletét is hatálytalaníthatja, anélkül, hogy elbírálná a perújítási kérelmet. Az is tovább bonyolíthatja a helyzetet, ha pl. a felek részben tartják magukat az alapperbeli határozathoz és csak a vitás ügyük egy részét rendezik egyezséggel[8].

Úgy véljük azonban, hogy nem a jogerőhatás féltéséből — aminek a perújítási eljárásban amúgyis kevés a létjogosultsága — fakadt a Novák István kifejtésében olvasható kommentárbeli álláspont, illetve Hámori Vilmosnak az egyezségkötés lehetőségének a perújítási eljárásban való megengedettségét tagadó álláspontja.[9] Arra gondolunk, hogy a II. Ppn. ama konstrukciója, hogy a megtámadott ítélet mindaddig hatályban marad, amíg a perújítási eredményeként nem döntenek a hatályáról, determinálja az alapperbeli határozat hatályon kívül helyezését, illetve a felek egyezségkötésének megengedett voltát tagadó álláspontokat. Elismerve ennek az aggálynak a létjogosultságát, de lege ferenda felvethető, hogy amennyiben a bíróság külön határozattal megengedi a perújítás érdemi tárgyalását, úgy jogosult legyen az alapperbeli határozat hatályon kívül helyezése is.[10] A perújítás eredményétől függően azután ismét meghozhatná az alapperbeli döntést (ez jelentené az alapperbeli határozat hatályban tartását), illetve új határozatot hozna, avagy a felek egyezségkötésére tekintettel döntene annak jóváhagyásáról. Ilyen megoldás mellett eloszlanának azok az aggályok, amelyek még az egyezségkötésnek a perújítási eljárásban való megengedett volta ellen felhozhatók.

Visszatérve a kommentárbeli álláspontra, annak megfogalmazásából az a benyomásunk is támadt, hogy a szerző inkább szükségtelennek, mintsem megengedhetetlennek tartja az alapperbeli határozat hatálytalanítását; szükségtelennek azért, mert az alapperbeli ítélettel rendezett jogviszony az egyezség tartalmának megfelelően módosult. Mindenesetre bővebb kifejtés hiányában nem ismerhetjük pontosan, a kétségkívül igen figyelemre méltó álláspontok teljes indokát. Talán más megvilágítást kap ez a probléma, ha a jogerős fizetési meghagyáshoz fűződő, amúgyis *igen labilis* jogerőhatásra figyelemmel vizsgáljuk meg azt. Az e körben végzett vizsgálódásunk azért is hasznos lehet, mert — mint látni fogjuk — a szerzők azon felvetése mellett, hogy — több szocialista állam perrendtartásában található megoldáshoz hasonlóan — a mu-

[2] Farkas József: „Bizonyítás a polgári perben" Bp. 1956. 198. old.
[3] Ezt demonstrálta a 304/1965. (I. K. 2.) IM. III/2. sz. közlemény.
[4] Farkas: i. m. 200 old.
[5] Szilbereky Jenő—Névai László: „A polgári perrendtartás magyarázata". Bp. 1967. 864. old.

[6] Szabó Tibor: „Egyezségkötés a perújítási eljárásban" Magyar Jog. 1965. 374—376. old.
[7] Szilbereky—Névai: i. m. 890. old.
[8] Nézetem szerint ezt a problémát a perújítási kérelem részbeni visszavonásának a lehetősége oldja meg, tehát ilyenkor az alapperbeli ítéletet csak az egyezséggel érintett részben kell hatálytalanítani, míg a nem érintett rész hatályban marad. (Pp. 168. §.)

[9] Félegyházi Gyula: „Vitaülés a rendelkezési elvről a szocialista polgári perben". Magyar Jog. 1966. 281. old.
[10] Ilyen jellegű megoldást tartalmaz a bolgár Pp. 234. §-a és a szovjet—orosz Pp. 237. §-a.

lasztó fél számára ne biztosítsuk a perújítás lehetőségét, *itt még nyomósabb érvek szólnak.*

Az ellentmondással meg nem támadott, tehát jogerős fizetési meghagyás ellen gyakorlatilag *úgyszólván rendes perorvoslati utat* jelent a perújítás. Ekkor ugyanis elbírált tényről, bizonyítékról nem beszélhetünk. Ezért indokoltabbnak látszik a csehszlovák Pp-nak az a megoldása, hogy az általánosnál szűkebb körben engedi meg a fizetési meghagyás elleni perújítást, bár kétségtelenül szűkebbre is szabta a fizetési meghagyással érvényesíthető igények körét, mint a mi perrendtartásunk.[11]

A hatályos eljárásjogunk szabályozásával szemben minden esetre — a szerzőkkel egyetértésben — de lege ferenda felvethető, hogy különösen a fizetési meghagyás elleni perújítás előfeltételévé kellene tenni, hogy az adós csak akkor élhessen perújítással, ha *olyan okra hivatkozik, amely miatt önhibáján kívül nem élt ellentmondással.* A jelenlegi szabályozás mellett ugyanis a Pp. 322. §-ának (1) bekezdése elveszíti jelentőségét, mert aki elkéste az ellentmondásra nyitvaálló határidőt, gyakorlatilag az perújítással élhet, mert úgyszólván bármilyen tényre vagy bizonyítékra hivatkozik — feltéve, hogy a számára kedvezőbb döntést eredményezhet — kérelme eredményes lesz. Ennek a szabálynak a bevezetése úgy hisszük még akkor is indokolt volna, ha általánosságban nem fogadnánk el azt a koncepciót, hogy a perújítási lehetőségét egyáltalán nem kell biztosítani a mulasztó fél számára. Kétségkívül különböztetni lehet a között, hogy a fél saját hibájából nem használta fel az alapperben rendelkezésére álló tényeket, bizonyítékokat és határozatokat, vagy pedig egy határidőt saját hibájából elmulasztott. Az előbbi szubjektíve jobban menthető, mert mögötte a jogban való járatlanság mellett számtalan, a fél eljárását mentő körülmény állhat.

Mármost — visszatérve az eredeti problémára —, ha a fizetési meghagyás elleni perújítási eljárásban, amely gyakorlatilag a per első tárgyalását jelenti, a felek egyezséget kötnek, úgy gondoljuk *nem sok érv szólhat amellett, hogy a fizetési meghagyás mégis hatályban maradjon.*[12] Az általunk ismert az a néhány eset, amikor a perújítási eljárásban a felek egyezséget kötöttek, túlnyomórészt fizetési meghagyás elleni perújítási eljárásban fordult elő.

Márpedig nézetem szerint *indokolatlan volna úgy különböztetni,* hogy jogerős ítélet, bíróság által jóváhagyott egyezség, illetőleg ellentmondás hiján jogerőre emelkedett fizetési meghagyás ellen vették-e igénybe a perújítás eszközét, s az ennek folyamányaként megtartott perújítási tárgyaláson kötötték-e meg az egyezséget.

Azzal az ellenvetéssel sem tudok egyetérteni, hogy a perújítás során kötött egyezség miatt a perújítási kérelemről való döntés tárgytalanná válik, ezért a perújítással megtámadott ítéletet nem kell hatályon kívül helyezni. A rendes perorvoslati eljárás folyamán kötött egyezség esetén is tárgytalanná válik a fellebbezés; a feleslegessé váló — bár kétségkívül nem jogerős — határozatot mégis hatálytalanítani kell.

Véleményem szerint tehát a jelenleg hatályos jogunk is lehetővé teszi, hogy a felek — noha rendelkezési joguk a perújítási eljárásban kétségkívül szűkebbre van szorítva — a perújítási eljárásban egyezséget köthessenek. A polgári perrendtartás módosítása során ezt kifejezésre kellene juttatni s egyben *rendelkezni kellene a bíróság eljárása felől, mit tegyen a tárgytalanná váló alapperbeli határozattal és milyen formában.* Ha pedig ezzel ellentétes álláspont kerülne elfogadásra, úgy a Pp. XIII. fejezetében kifejezetten ki kellene zárni a perújítási eljárásból az egyezségkötés lehetőségét.

A fizetési meghagyásos eljárás szabályainak a felülvizsgálata során pedig a jogerős fizetési meghagyás elleni perújítás feltételeit meg kellene szorítani, abból a célból, hogy a perújító adós *viselni legyen kénytelen a bírói figyelmeztetés ellenére bekövetkezett mulasztása következményeit.*

3. Egyetértek a szerzőkkel abban a kérdésben is, hogy egy-két speciális esetben eljárási jogszabálysértés esetén is fel kellene jogosítani a feleket arra, hogy perújítási kérelmet terjesszenek elő.

Alappal látja Beck Salamon[13] — Grosschmid kifejezését használva — a törvény önmeghasonlását abban, hogy a fél a per bármely szakában tehet kizárási bejelentést, a perújítási eljárásban — jóllehet a perújítás is a per egyik „szaka" — ez a kifogás már nem érvényesíthető.

A magam részéről arra az esetre találom megengedhetőnek a perújítást, ha a perben valamely okból elfogult bíró vett részt, illetve a bíróság szabálytalanul volt megalakítva és ezért az eljárást nem lehetett volna lefolytatni. Kétségtelen, hogy az ezzel okozott sérelem törvényességi óvással is orvosolható. Ez azonban nem feltétlen nyújt kellő védelmet a jogaiban jelentősen sértett félnek — ami egyébként nem is elsődleges célja a törvényességi óvás intézményének —, mert az óvás emelése az arra jogosultak diszkrecionális joga. Különféle szempontok mérlegelése — többek között a törvénysértéssel okozott sérelemnek egy általános mércéhez képest mutatkozó jelentéktelenebb volta, amely azonban nem feltétlen elfogadható a fél számára — oda vezethet, hogy a törvényességi óvás emelése nem következik be, tehát a sérelem orvosolatlanul marad. Mindamellett a törvényességi óvást a felekre is kiterjedő hatállyal csak az eljárás alapjául szolgáló ügyben hozott határozat jogerőre emelkedésétől számított egy éven belül terjeszthetik elő [Pp. 273. § (1) bek.], ezzel szemben a perújítás legszélső objektív határideje öt év [Pp. 261. § (3) bek.].

Amiatt, hogy a bíróság „eljárásával megfosztotta a felet az előtte való tárgyalás lehetőségétől"[14] már nem tartanám indokoltnak a perújítás megengedését; ugyanis nehezen állapítható meg az ilyen

[11] L. Révai Tibor: „A polgári eljárás új szabályozásának sajátosságai a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1964. 484. old.

[12] Ehhez hasonlóan különösen erőtlennek látszanak azok az érvek, amelyek a bíróság által jóváhagyott egyezség elleni perújítás esetén, a perújítási eljárásban megkötött újabb egyezségre tekintettel az alapperben kötött egyezség hatályban maradása mellett hozhatók fel.

[13] Bacsó—Beck—Móra—Névai: Magyar polgári eljárásjog, Bp. 1959. 104. old.

[14] Csehszlovák Pp. 228. § (1) bek. c) pont.

kérelem megalapozott volta, sok alaptalan kérelemre lehet számítani.

A magam részéről arra az esetre, ha az ítélet nem keresettel érvényesített jog tárgyában döntött vagy túlterjeszkedett a kereseti kérelmen, az a mellett szóló érveket erősebbeknek tartom, hogy az ilyen döntés kívül esik az anyagi jogerő tárgyi keretein. Ebből fakadóan megfontolás tárgyát képezhetné ilyen esetre a határozat kijavításának a megengedése. Ez a kérdés azonban valóban behatóbb elemzést igényel.

Ezzel a néhány szerény szempontt szerettem volna a szerzők által felvetett némely kérdés további megvitatásához hozzájárulni.

Szabó Tibor

JOGIRODALOM

Sz. Sz. Karinszkij: A munkatermelékenység növelését célzó anyagi és erkölcsi ösztönzők

Az ösztönzés kérdéseivel foglalkozó közgazdasági és jogi szakirodalom a szocialista államok mindegyikében jelentősen gazdagodott az utóbbi években. E jelenség szükségszerű velejárója a mélyreható gazdasági változásoknak és az ezeknek megfelelő új jogi szabályozásnak. Alapvető fontosságúvá vált a munkaösztönzők ellentmondásainak beható vizsgálata, az érdekösszhang-elmélet továbbfejlesztése, iletőleg minden ezzel kapcsolatos kérdés tudományos igényű vita folytán történő, új — a gazdasági-társadalmi haladás kívánalmainak megfelelő — megvilágítása.

Minden bizonnyal igen tanulságos lenne a szocialista szakirodalom ilyen témájú publikációinak egybevetése. Természetesen az eltérő nemzeti sajátosságok figyelembevételével, és szem előtt tartva, hogy az ösztönzés aktuális kérdéskomplexuma az elosztás problematikájának része, amely szintén nem választható külön a gazdasági mechanizmus egymással szorosan összefüggő elemeinek komplex vizsgálatától.

Az anyagi-erkölcsi ösztönzés szakirodalmának bibliográfiája is szolgálhat azonban két fontos tanulsággal:

1. A közgazdaságtudomány megközelítésének sokaságához képest aránylag csekély terjedelmű a munkajogi szabályozás kérdéseivel foglalkozó szakirodalom. (Ennek főképpen az az oka, hogy a jogi szabályozás újabban alkalmazott eszközei hatásának értékelésére még nem érett meg az idő.)

2. Az anyagi és erkölcsi ösztönzés kombinálásának időszerű és távlati problémáival jelentőségükhöz mérten kevéssé foglalkoznak.

Az idevágó szocialista szakirodalmat jellemző egyoldalúság felszámolásában jelentős szerepet játszott a szovjet Szergej Szergejevics Karinszkij 1966-ban Moszkvában megjelent „A munkatermelékenység növelését célzó anyagi és erkölcsi ösztönzők" című monográfiája, amelynek már előszavában jelzi, hogy a szükséges gazdasági megközelítésen túl a jogelmélet és — elsősorban — a munkajog oldaláról történő megközelítést is felhasználja.

Mint 1961-ben, illetve 1963-ban publikált monográfiái is jelzik, Karinszkij behatóan foglalkozik a díjazás és ösztönzés munkajogi szabályozásának kérdéseivel. Legátfogóbban — amint a fejezetek címei is jelzik — ezen újabb munkájában taglalja az ösztönzés problematikáját: *1.* A munkajog szerepe a munkaösztönzők mind hatékonyabb felhasználására irányuló körülmények megteremtésében. *2.* A munkások és alkalmazottak nagyobb munkatermelékenységét célzó anyagi ösztönzésének jogi formái. *3.* A munkások és alkalmazottak nagyobb munkatermelékenységét célzó erkölcsi ösztönzésének jogi formái. *4.* A munkások és alkalmazottak anyagi és erkölcsi ösztönzését szolgáló szabályozás további tökéletesítése.

A szerző a munkaügyi kérdések iránt érdeklődők számára készítette munkáját, kiknek igényeit szem előtt tartván, elsősorban az ismeretterjesztés feladatának kívánt eleget tenni. Könyve ugyanakkor tudományos értéket tekintve is igen figyelemre méltó.

A mintegy bevezetésnek szánt első fejezet a munkaösztönzők fogalmának meghatározását, jelentőségének körvonalazását; az ösztönzés jogi eszközeinek ismertetését, továbbá azoknak a munkajogi szabályoknak jellemzését tartalmazza, melyek a munkatermelékenység emelését szolgálják.

Már a fogalmak tisztázásánál rámutat, hogy az anyagi és erkölcsi ösztönzés aktuális kérdéseit lehetetlen elszigetelten vizsgálni. Érzékletesen szemlélteti a szocialista elosztás gyakorlatában meglevő néhány hiányosságot, hangsúlyozza, hogy az elosztás tökéletesítése — főképpen az ösztönzés hatásainak hatékonyabb felhasználása révén — lényegi fontosságú feladat, melynek megoldása — többek között — hatalmas jelentőségű a tudatformálás szempontjából.

A munkajog normáinak rendszerén belül azonos ismérveik alapján elhatárolja az ún. ösztönző normákat. Ösztönző normáknak minősíti a bérrendszerre vonatkozó, a különböző kedvezményeket előíró, továbbá a nyilvános elismerés lehetőségeit megteremtő normákat. Csoportosításának elvi alapjául — mint írja — az ösztönzés előnyeinek jelentősége szolgál.

Különválasztja a díjazással kapcsolatos és a munkában kitűnt dolgozók részére előnyöket biztosító jogi rendezést, ugyanakkor jelzi, hogy mindkettő azonos célt szolgál: a munka menyiségének, minőségének, a dolgozó munka közben tanusított magatartásának valós értékelését. Az ún. ösztönző normák sokirányú alkalmazása a Szovjetunióban lényeges feladat, hiszen a termelés növekedése szükségessé tette az érdekeltségi rendszer tökéletesítését, a dolgozók jövedelmének a munka szerinti elosztás szocialista törvényének megfelelően történő hatékonyabb differenciálását.

Karinszkij megvizsgálja az ún. ösztönző norma jellegét, tartalmát és alkalmazását. A jeleget tekintve, kiemeli, hogy e normák előírásai teljesen megfelelnek a szovjet dolgozók fejlett jogtudatának és a fejlődő kommunista erkölcs követelményeinek. A tartalom lénye-

gét abban látja, hogy a normák meghatározzák (1) az ösztönzés fajtáját, (2) mértékét, (3) a dolgozóknak azt a körét, amelyre az ösztönzés bizonyos fajtája meghatározott mértékben kiterjed. Az alkalmazás során gyakorta felmerülő kérdésre: felfogható-e a vállalati adminisztráció ösztönző tevékenysége, mint kötelezettség teljesítése —, egyértelműen igenlő választ ad. Hangsúlyozza, hogy a fenti normák (akár kogensek, akár diszpozitívek) a munkajogviszony mindkét alanya számára biztosíthatnak alanyi jogokat, róhatnak kötelezettségeket. Nem foglalkozik ellenben azzal a kérdéssel, hogy eme kötelezettségek megszegéséhez milyen jogkövetkezmények fűződnek.

Mielőtt rátérne a bérrendszer és a szűkebb értelemben vett anyagi ösztönzés taglalására, megvilágítja az anyagi érdekeltség és az anyagi ösztönzés fontosabb összefüggéseit. Okfejtése a következő:

Munka szerinti elosztás esetén az egyéni törekvések általában az egész társadalom érdekét is szolgálják. Lehetővé válik tehát, hogy a termelés fejlődésének egyik fő hajtóerejét, az anyagi érdekeltséget mint társadalmi törekvést a társadalom szolgálatába állítsák. Erre eszköz az anyagi ösztönzés. A munkabér a szocialista államban csak akkor tölti be rendeltetését, ha alapjában véve megfelel a végzett munka mennyiségének, illetve minőségének. Következésképpen az egyenlősítésre hajló közfelfogás és gyakorlat ellen fel kell venni a harcot. Az „azonos munkáért azonos bért" elv társadalmi méretekben azonban nem érvényesülhet maradéktalanul, hiszen az egyéni jövedelem a gazdálkodó szerv kollektívájának sikerétől is függ. Ez viszont az anyagi érdekeltséggel nem ellentétes jelenség, hanem az egyéni és kollektív érdekek összhangjának megteremtésére irányuló tendencia megnyilvánulása.

A Szovjetunió bérpolitikáját elemezve ismerteti a munkások, valamint az alkalmazottak alapbérbesorolási (tarifa) rendszerét. A „-tól -ig" rendszer jelentőségét abban látja, hogy mint központi szabályozás lehetővé teszi, hogy a szakképzett munkás értékesebb munkájáért eleve több bért kapjon, mint a szakképzetlen, kevésbé bonyolult munkát végző. Ezt nélkülözhetetlen biztosítéknak tartja ara nézve is, hogy a dolgozó azonos színvonalú munkája ne részesülhessen durván eltérő díjazásban.

A dolgozók közötti jövedelemdifferenciálás kialakításában a jelenleginél nagyobb szerepet tulajdonítana az iskolai, ill. szakmai képesítésnek. — Mindezzel egyet lehet érteni, azonban a munkakör betöltésének színvonala és a képesítés egybeesésének hallgatólagos vélelmezése még a szovjet viszonyok között is a helyzet bizonyos leegyszerűsítését jelenti, hiszen az egybeesés nem feltétlenül valósul meg. A képesítés túlzott, a munkakör betöltésének színvonalát nem kellőképpen értékelő figyelembevétele sok esetben éppenséggel az ösztönzés gátjává válhat.

A továbbiakban a normák alkalmazása és az ösztönzés összefüggéseit tárgyalva kiemeli, hogy behatóbban kellene megvizsgálni azokat a tényezőket, amelyek közrejátszhatnak a normák nemteljesítésében. Kifogásolja, hogy a népgazdaság egyes területein elégtelenül serkentenek a normák túlteljesítésére, holott a gazdaságirányítás fő célkitűzése, hogy a dolgozókat kiemelkedő teljesítményre ösztönözze.

Tényként ismeri el az időbérrendszer — legalábbis az alkalmazottak körében — domináló jellegét. Ennek elsőrendű okát abban látja, hogy a tisztviselők és a műszakiak munkája — jellegét tekintve — sokféle funkciója következtében nem ad lehetőséget a pontos értékelésre és norma megállapításra. Mindebből — mint írja — az következik, hogy a tisztviselők és műszakiak jelentős részének körében az időbér-rendszer a legmegfelelőbb megoldás, jóllehet az ösztönzés tiszta időbér-rendszer alkalmazása esetén megnehezül, mert a bérek tömörülnek és a szóródás éppen ezért csekély. A prémiumos időbérről és a többi (a teljesítményt jobban figyelembe vevő) bérformáról — érdekes módon — nem tesz említést.

Érzékletesen szemlélteti a kollektív díjazási formák térhódítását. „Szemmel látható" — írja — „hogy a kollektív díjazás alkalmazása révén nő a munka termelékenysége; érthető tehát, ha bevezetésének hatalmas ösztönző szerepet tulajdonítunk."

Felsorolja, majd csoportosítja a különféle bérpótlékokat, amelyeket — mint írja — esetlegesen előforduló jellegük következtében nem lehet a bértételnél vagy a teljesítménykövetelménynél számításba venni. Kiemeli a nagyobb felelősséggel járó, a magasabb vagy többféle képesítést igénylő munkakörök betöltőinek járó pótlékok jelentőségét. Elismeri, hogy az esetek többségében igazgatói mérlegelésnek kell eldöntenie, indokolt-e vagy sem a pótlék juttatása.

Kitér arra az eshetőségre is, amikor a pótlékon túl a valós értékelés érdekében más, speciális kiegészítő díjazás válik indokolttá (pl. ha a dolgozó a maga munkájának hiánytalan elvégzése mellett munkaerőket tanít be.)

Vázlatszerűen ismerteti a munkateljesítés nélkül járó munkabér és a munkabérhez való jog biztosítékai vonatkozásában kialakult gyakorlatot. Ezt követően a munkajog egy másik — az ösztönzés szempontjából kiváltképp jelentős — fejezetére: a jutalmazás fogalmának és fajainak elemzésére tér át. A jutalmazás intézménye kifejezetten a termelő munkában kitűnt, munkakörét példásan ellátó dolgozó elismerését és ennek révén ösztönzését szolgálja. A jutalmazásnál szembetűnően érvényesül mind az anyagi, mind az erkölcsi ösztönzés, miért is a jutalmazás az ösztönzés egyik leghatékonyabb munkajogi eszköze. Különösen az erkölcsi oldal domborodik ki élesen, mert a kapott összegek nagysága, folyósításuk rendszertelen, esetenkénti jellege kizárja annak lehetőségét, hogy a jutalomban részesített dolgozó reáljövedelme ugrásszerűen megnövekedjék. A jutalmazás erkölcsi és anyagi serkentő hatásának következtében azonban kétségtelenül nő a munkatermelékenység, megszilárdul a munkafegyelem, miért is népgazdasági szinten nő a nemzeti jövedelem és vele arányban a fogyasztási alap terjedelme is.

A szerző megpróbálja a jutalmazást a munkabér-rendszerekhez kapcsolódó díjazásoktól különböző ismérvek alapján elhatárolni: *1.* A

jutalmat nem a munkakötelezettségek teljesítéséért adják, bár a jutalmazásra alapul szolgáló tevékenység a munkakötelezettségek teljesítésével mindig összefügg. 2. A kifizetésekre — a jogi rendezés értelmében — különböző alapokból (alvagyonokból) kerül sor. 3. Jutalmazásra alanyi jog általában nem formálható. 4. A jutalmazás rendszerét a bérezés rendszerével ellentétben a munkajog nem rendezi egészében, azaz a jelenlegi rendezés ma már elégtelennek bizonyul.

Az elválasztó ismérvek — a harmadik kivételével — nagyon viszonylagosak. Egy általa határesetnek tekintett jutalmazási forma elemzésekor kitűnik: Karinszkij, bár elismeri az első elválasztó ismérv különösen kétes értékét, voltaképpen ragaszkodik hozzá, és a határvonalat mereven általa húzza meg. Példaképpen az új technika bevezetésében való *közreműködésért* járó jutalomról szóló 1964. évi 15. sz. kormányrendeletre hivatkozik. Ezt a jutalmazási formát határesetnek tekinti, mert .....a teljesített munka gazdasági hatásfokától az eredmény népgazdasági értékelésétől függ." Joggal vethető fel a kérdés: nem mondható-e ez el ilyen vagy olyan mértékben az egyéb jutalmazási formákról is.

Az egyéni és a kollektív jutalmazást elhatárolván hangsúlyozza a kollektív teljesítményen alapuló jutalmazás gazdasági és tudatformáló jelentőségét. Végezetül leszögezi, hogy a jutalmazás rendszerének átfogó jogi rendezése mindinkább halaszthatatlanná válik.

A munkavégzés eredményességéhez kapcsolódó anyagi előnyök körében végezetül a társadalombiztosítás és a lakásépítési kedvezmények ösztönző hatását vizsgálja. A nemzeti jövedelem eme részének szétosztása nem a munkavégzés arányában történik, azonban a végzett munka eredményessége világosan kimutatható mértékben hat arra. Különösen szembetűnő ez a nyugdíjnál és a társadalombiztosítás más szolgáltatásainál (betegség esetén járó szolgáltatások, stb.) Közvetett módon ösztönöznek a jobb munkára és a szolgálati idő vonatkozásában is a munkahelyhez való hűségre a lakásépítési kedvezmények és más jóléti, ill. kulturális szolgáltatások. (kedvezményes étkeztetés, üdültetés, stb.)

A harmadik fejezetben kifejezetten az erkölcsi ösztönzés kérdéseivel foglalkozik. Nagy jelentőséget tulajdonít a munka erkölcsi mozgató rugóinak: az alkotás örömének, az erkölcsi elismerésnek, az öntudatnak. Hangsúlyozza: fokozottan kell élni a kitüntetések és megtisztelő címek adományozásával azoknál, akiket ez ténylegesen megillet. A címek és kitüntetések az azokban részesült dolgozók eredményeit és kiemelkedő szaktudását jelzik.

Karinszkij szemléletesen bizonyítja, hogy a kétféle ösztönzés összekapcsolódása szükségszerű folyamat, már azért is, mert azonos célt szolgálnak. Foglalkozik a párt irányító - kezdeményező - tudatformáló szerepével. Történeti viszszatekintést nyújt a munkaösztönzők fejlődésére, melynek során rámutat, hogy a kétféle ösztönzés a szocialista építés minden szakaszában jól kiegészítette egymást. Dokumentálja, hogy megpróbálták mindenkor a legmesszebbmenően figyelembe venni a szovjet dolgozók jogérzetét és moralitását, melyek a szocializmus építésében elért sikerekkel egyenes arányban fejlődtek.

A kommunista munkáért folyó mozgalom minden eddigi társadalmi törekvésnél fejlettebb, mert sok munkavégzéssel nem kapcsolatos társadalmi viszonyra is kiterjed. Magában foglalja a brigád-, élmunkás- és újítómozgalmakat, valamint olyan intézkedéseket is, mint pl. az üzemi rendészet és a raktárkezelői státus megszüntetése. A kommunista munkáért folyó társadalmi mozgalom az erkölcsi ösztönzéssel igen szorosan összefonódik. (Pl. a szocialista munkaversenyben kitűnt brigádok jutalmazása).

A munkajog fejlődése következtében a jogi normák szinte teljesen megegyeznek a társadalmi tudattal, amely magába foglalja a jogérzetet és a társadalmi moralitást egyaránt. Kifejti, hogy az ösztönzés egyes területeit nem lenne indokolt jogi szabályozásnak alávetni; aláhúzza a szakszervezet sokágú szerepének jelentőségét.

Az önkéntes szocialista munkaversennyel kapcsolatban kiemeli, hogy itt valósul meg a legszembetűnőbben a kétféle ösztönzés kombinálása. A szerző széles látókörét példázza ez a megállapítása is: „Az ösztönzés önmagában nem dönti el a kommunista tudatra nevelés sikerességét. Az ösztönzés csupán eszközeink egyike..."

Végezetül állást foglal egy a Szovjetunióban széleskörű vitát kiváltott kérdésben. N. G. Alekszandrov koncepciójával ellentétben az ösztönzést tágabban értelmezi, vagyis nem ért egyet azzal az egyébként igen elterjedt nézettel, mely szerint az ösztönzés a munkafegyelem szilárdításának egyik eszközeként definiálható csupán.

Az erkölcsi serkentőket taglaló fejezet hiányosságának tűnik, hogy az egyenlősítésre hajló köztudat egyre fokozodó kártékonyságát nem hozza vonatkozásba az erkölcsi ösztönzéssel. Holott éppen az erkölcsi ösztönzésnek kéne kiküszöbölnie ezt a tudati torzulást a végett, hogy a fokozott jövedelemdifferenciálást célul tűző anyagi ösztönzést zavartalanul lehessen fejleszteni.

A szerző munkája befejezéseként (a negyedik, utolsó fejezetben) összefoglalja javaslatait, amelyek nagyobb részben adekvát tükröződései a rendszeres, egységes jogi szabályozás általános igényének. („Mindinkább szükségessé válik egy egységes normatív aktus kiadása, amely rendezné... a munkások és alkalmazottak jutalmazását...")

A bérezési rendszer tágabb értelemben vett jogi szabályozására többek között a tarifarendszer átdolgozását, a vállalati önállóság növelését és a műszakiak bérének bizonyos szinten történő garantálását javasolja. A szorosabb értelemben vett szabályozást tekintve elengedhetetlenül szükségesnek tartja a nehéz körülmények között, a szokásostól eltérő időbeosztásban dolgozók, a nem teljes munkanapot munkában töltők és a kiskorúak díjazásának megfelelő rendezését. Az éjszakai és nappali munka bérezése közötti eltérést jelentéktelenül csekélynek tartván, azzal a javaslattal él, hogy az éjszakai munkáért az átlagbéren felül annak további együtöd, maximum egynegyed részét fizessék ki pót-

lékként az éjszakai műszakban dolgozóknak.

Az erkölcsi ösztönzés továbbfejlesztése végett kedvezőbbnek tartaná újabb kitüntető címek (pl. érdemes mérnök) adományozását és az azokkal járó gazdasági-szociális-kulturális kedvezmények sokoldalú bővítését.

*

Karinszkij monográfiájában részletesen tárgyalja az ösztönzéssel kapcsolatos gazdasági és jogi vonatkozású kérdéseket. Ismerteti, elemzi azokat, és figyelemre méltó javaslatokat tesz megoldásukra. „A munkatermelékenység növelését célzó anyagi és erkölcsi ösztönzők" igen tanulságos, a szovjet viszonyokról sokoldalú ismereteket nyújtó, gondolatokat ébresztő monográfia.

Kertai Gábor

Heinrich Nagel: Die Grundzüge des Beweisrechts im europäischen Zivilprozess

Amint a nemzetközi polgári eljárásjog önálló jogági jellege, úgy a nemzetközi polgári eljárásjog tudományának önállósága még ma sincs általában elismerve. A jogi írók nagy része a nemzetközi polgári eljárásjogot ma is részben a nemzetközi magánjog, részben a belső polgári eljárásjog keretében tárgyalja. Önálló rendszeres munka a nemzetközi polgári eljárásjogról, amely a nemzetközi eljárásjog egész anyagát rendszeresen feldolgozná és szerves egészként öszefoglalná, eddig a világirodalomban kevés van. Olyan mű pedig, amely mint a tőkés nemzetközi magánjogban Rabel „The Conflict of Laws. A Comparative Study 1945—1959" című műve, a nemzetközi magánjogot, a nemzetközi polgári eljárásjogot összehasonlító alapon, a modern összehasonlító jogtudomány követelményeinek megfelelően, az összes főbb nemzetközi polgári eljárásjogi rendszerek tekintetbevételével feldolgozná, nincs. Mindegyik nemzetközi polgári eljárásjogi munka alkalmazza ugyan kisebb vagy nagyobb mértékben az összehasonlító módszert is, az összes nemzetközi polgári eljárásjogi jogrendszercsoport főbb alapelveinek ismertetését azonban egyik sem öleli fel. Végül egyik sem dolgozta még fel megfelelően a nemzetközi polgári eljárásjog általános részét és a szocialista országok nemzetközi polgári eljárásjogát sem.

Ezeket a hiányokat kívánta pótolni a nemzetközi polgári eljárásjog egész rendszerének feldolgozásával az alulírott szerzőnek „Nemzetközi polgári eljárásjog" cím alatt 1963-ban magyar nyelven és „International Civil Procedure. A Comparative Study" cím alatt 1967-ben angol nyelven megjelent könyve, és ezeket a hiányokat kívánja pótolni a bizonyítási jog területén Heinrich Nagelnek ez az alapvető jelentőségű, kiváló új könyve is.

A nemzetközi polgári eljárásjog területén az eddig megjelent legfontosabb munkák: a német nyelvű irodalomban Gustav Walker (1897), J. Meili (1906), Meili Mameluk (1911), Lehmann és Krauss (1930) (a Leske Loewenfeld: Rechtsverfolgung im internationalen Verkehr sorozatában), M. Schoch (1934), Erwin Riezler (1949), Max Guldener (1951, 1959), H. Niederländer (1955), Schnorr von Carolsfeld (1956, Dölle (1962) és A. Bulow és H. Arnold (1960) munkái; az olasz irodalomban Prospero Fedozzi (1905), Carlo Ghirardini (1914), Gaetano Morelli (1938, 1954, 1961) művei; a régi orosz és a szovjet irodalomban T. M. Jablocskova (1909), D. D. Kejlin (1950—1961) és L. A. Lunc (1966) könyvei; a magyar irodalomban Magyary Géza (1902, 1907); a csehszlovák irodalomban V. Steiner és F. Štajgr könyve; az angol-amerikai irodalomban Beale (1935), Castel (1960), Cavers (1965), Currie (1963), A. A. Ehrenzweig (1962, 1965, 1965, 1967), Leflar (1963) könyvei; és Magnus Tabellái (1931). Ezekhez csatlakozik most Nagel új könyve, amelyet a nemzetközi eljárásjog területén nemcsak alapvető jelentőségűnek, hanem egyik legkiválóbb műnek tartok, amelynek — erről meg vagyok győződve — olyan jelentősége lesz a nemzetközi polgári eljárásjog tudományának fejlődése szempontjából, mint a nagy Storynak vagy Savignynak volt a nemzetközi magánjog tudományának fejlődése szempontjából.

Nagel könyve négy fejezetből áll. Az első fejezet (25—138 l.) a bizonyítási jog alapelveit, a második (139—236 l.) a bizonyítási jogtörténet fejlődését, a harmadik (237—402 l.) az egyes bizonyító eszközöket, a negyedik (403—479 l.) a bizonyítási jog nemzetközi vonatkozásait tárgyalja. Ezt kiegészíti a végkövetkeztetéseket tartalmazó fejezet (480—483 l.) és egy részletes irodalmi jegyzék (484 l.). A nemzetközi jogászt a legjobban ebben az értékes munkában a negyedik fejezetben foglalt fejtegetések érdeklik, mert itt tárgyalja azt a kérdést, hogy miképpen kell meghatározni a bizonyítási jog területén az alkalmazandó jogot (407—429 l.), hogy milyen hatásai vannak a külföldi eljárási szabályoknak a bizonyítási jogra (430—444 l.), hogy mi a nemzetközi jogsegély szerepe a bizonyítási jogban (445—463 l.), hogy az egymástól eltérő bizonyítási jognak milyen befolyása van a külföldi bírói határozatok elismerésére és végrehajtására (464—479 l.).

A szerző az összehasonlítójogi módszert kitűnően alkalmazza. Ennek kapcsán behatóan tanulmányozza a német, francia, spanyol, olasz, angol, svéd és szovjet jogot, melyek szerinte az összes európai országokban hatályban levő bizonyítási jogok keresztmetszetét alkotják. Igen érdekesek azok a fejtegetései, amelyek részletesen elemzik az angol jog, a francia napóleoni kódex, a német (1879), spanyol (1881), osztrák (1895), olasz (1942), svéd (1948) és szovjet (1964) kódexek, valamint különösen az 1933 októberi német novella és az 1958. december 22-i francia dekrétum rendelkezéseit.

Különösen érdekesek a szerzőnek azok a fejtegetései, amelyek során kimutatja, hogy milyen nagy jelentősége volt a bizonyítási jog fejlődésének szempontjából a „nemo testis auditur in re sua" elv elejtésének és a fél személyes meghallgatása bizonyító eszközként való elismerésének; hogy bizonyos vonatkozásokban szükséges lenne a bizonyítási jog régi alapelveinek módosítása; hogy milyen problémák merülnek fel a nemzetközi jogsegély szabályozá-

sával kapcsolatban; hogy milyen nehézségekkel jár a külföldi tanúk vallomásainak bizonyíték gyanánt való figyelembevétele. Különösen helyesnek tartom, amit a szerző a jövő egységes európai bizonyítási jogának kialakulásáról, az angolszász és a kontinentális bizonyítási jogok között fennálló szakadék áthidalásáról, és arról ír, hogy bizonyos kivételektől eltekintve az európai bizonyítási jogokban, csak kevés lényeges különbség van.

Nagel nagyszabású kiváló művével kapcsolatban csupán három megjegyzést szeretnék még tenni.

Először sajnálatosnak találom, hogy a szocialista országok jogrendszerei közül csak a szovjet jogot tette behatóbb tanulmányozás tárgyává, a népi demokráciák jogrendszereit nem. Másodszor érdekesnek tartottam volna, ha a fejlődő afro-ázsiai országok jogrendszereiről és a muzulmán jogról is adott volna bizonyos tájékoztatást. Harmadszor szeretném megjegyezni, hogy nem tudom mindenben osztani a szerzőnek az alkalmazandó jog meghatározásáról vallott felfogását a bizonyítási jog területén. Nézetem szerint a lex fori alkalmazásának a szerző itt túlságos széles teret biztosít. Elismerem, hogy a szerző felfogása megfelel ma úgy az angolszász, mint a kontinentális eljárásjogi irodalomban uralkodó álláspontnak, ezen a ponton azonban nem tudom követni az uralkodó felfogást, mert szerintem a lex fori alkalmazását sokkal jobban kellene korlátozni a lex causae javára. Szerintem a bizonyítási teher, a prima facie bizonyíték, a vélelmek, a bizonyítási eszközök megengedettsége és bizonyító ereje kérdésében, amennyiben közrendi szempontok a lex fori alkalmazását szükségessé nem teszik, általában a lex causae tekintendő irányadónak. Ha megkeresés alapján a bizonyítást külföldi bíróság vagy hatóság folytatja le, melynek nincs módjában elbírálni az ügy érdemét, a megkeresett bíróságnak a bizonyítási eszközök megengedettségét és bizonyító erejét a megkereső bíróság joga szerint kell elbírálnia. Ezenkívül bizonyos vonatkozásokban figyelembe kell vennie a lex loci actust is.

Kivételt képeznek az okiratok, amelyeknek megengedettségét és bizonyító erejét a legtöbb jogrendszer szerint a lex loci actus processualisra történt utalástól és a perbeli meghatalmazásra vonatkozó különös rendelkezésektől eltekintve, a közokiratoknál diplomáciai vagy konzuli hitelesítéstől feltételezetten a lex fori szerint kell elbírálni. Helyesebb volna itt fakultatíve alkalmazni a lex causaet és a lex loci actus processualist. A lex causae szerint kell elbírálni, hogy a jogügylet érvényes létrejöveteléhez mikor van szükség okiratra, és hogy hivatalos könyvekbe (telekkönyvbe, cégjegyzékbe) bevezetésnek milyen anyagi jogi hatásai vannak, a lex loci actus processualis szerint pedig, hogy a külföldi okirat köz- vagy magánokiratnak tekintendő-e, és hogy megvannak-e az alaki kellékei. A kereskedelmi könyvek vezetésének szabályszerűségét a lex loci actus processualis szerint, a könyvekkel való bizonyítás megengedettségét és bizonyító erejét pedig — mint általában a magánokiratoknál — fakultatíve a lex causae és a lex loci actus processualis szerint kell elbírálni. A lex causae és a lex situs documenti fakultatíve irányadó az okirat kiadására és bemutatására fennálló kötelezettség tekintetében, ha ez a kötelezettség eljárási szabályon alapszik. Ha anyagi jogi szabályon, kizárólag a lex causae irányadó.

A tanúk tanúskodási képességét, a kizárási és megtagadási okokat, a közrendi klauzula korlátai között, kumulatíve a lex causae és a lex loci actus processualis szerint kell elbírálni.

Ugyanez áll az esküre is.

A szemle megengedettségét és bizonyító erejét a lex causae szerint kell elbírálni.

A beismerés és elismerés megengedettsége és bizonyító ereje tekintetében a lex fori irányadó. Ha a bizonyítást külföldi megkeresett bíróság folytatja le, a megkereső bíróságnak a bizonyítás lefolytatásának formáját a lex loci actus processualis szerint kell elbírálnia, kivéve, ha a bizonyítási eljárás megfelel a megkereső bíróság lex forijának, amikor is ez alkalmazandó.

A lex fori szerint kell elbírálni az előzetes bizonyítás, a bizonyítékok biztosítása megengedettségének feltételeit és lefolytatásának módját. Az előzetes bizonyítás eredményeit tartalmazó jegyzőkönyv közokirat, amelynek bizonyító erejét a közokiratok bizonyító ereje tekintetében irányadó jog szerint kell elbírálni.

Szászy István

*Robert A. Dahl: Ki kormányoz? Demokrácia és hatalom egy amerikai városban**

Robert A. Dahl[1] a Yale egyetem professzora először 1961-ben jelentette meg munkáját, amelyben empirikus, szociológiai módszerekkel végzett kutatásainak eredményeit öszegezte. A munka 1965-ig további öt kiadást ért meg, a Yale University Press gondozásában. A gazdag tapasztalati anyag — amelyet népes kutatógárda gyűjtött 1957—1959-ig — elemzése során a szerző az *amerikai helyi igazgatás* és a társadalom kapcsolatának problémáira igyekszik választ adni. A „demokrácia" és a „hatalom" érvényesülésének vizsgálata céljából elsősorban azokat a társadalmi tényezőket elemzi, amelyek a vezetésre hatást gyakorolhatnak.

A szerző elismeri, hogy az amerikai szisztéma olyan politikai rendszert alakított ki, amelyben azok a pozíciók, amelyek lehetőséget biztosítanak a vezetésben való részvételre, illetve befolyás gyakorlására, *egyenlőtlenül* vannak felosztva. Problémafelvetése bizonyos bátorságot tételez fel; tulajdonképpen a legális rendszer tartalmi, *reális* vizsgálatának elvégzését ígéri azoknak a társadalmi erőknek tárgyilagos értékelésével, amelyek végső soron meghatározzák a *formális* hatalmi struktúrát.

* Who Governs? Democracy and Power in an American City by Robert A. Dahl. Sixth priting. 1965. 355 p.

[1] Robert Alan Dahl 1915. december 17-én született Invoodban (USA, Iowa állam). Először a washingtoni egyetemen végezte tanulmányait, majd 1940-ben a new haveni Yale egyetemen szerzett filozófiai doktori címet. Több tudományos intézet és társaság tagja. 1945-ben tagja volt a Németországban működő Group Control Councilnak is. Főbb munkái: Congress and Foreign Policy 1950; Politics, Ecomonics and Welfare (C. E. Lindblommal közös munkája) 1953; A Preface to Democratic Theory, 1956;

I.

Munkájának kétségtelenül pozitívuma a rendkívül érdekes összefüggések feltárására alkalmas *metodológia*, az egzakt megállapítások és következtetések tételére alkalmas szociológiai biztonság, amellyel a szerző a hatalmas tapasztalati anyagot rendszerezi.

A téma feldolgozásának célja viszont befolyásolta a kategorizálás kereteinek kialakítását. Ezeknek megvonása — ha nem is önkényes ugyan — mégsem a legpregnánsabb és legátfogóbb törvényszerűségek feltárását eredményezi.

Megállapítja, hogy a tömeg, és a vezetők egyaránt részesei a hatalomnak, tehát a hatalmi struktúra *plurális*. Részletesen vizsgálja az egyenlőség és egyenlőtlenség problematikáját és igyekszik választ adni arra a kérdésre, hogy mely tényezők alakítanak ki egy ún. *„oligarchikus"* és melyek egy ún. *„plurális"* rendszert. Néhány kérdésfeltevéssel hozzájárul a probléma árnyaltabb értékeléséhez. Véleménye szerint: 1. Meg kell vizsgálni az *aktuális* politikai döntések hozatalának folyamatát; 2. szociológiai vizsgálatokkal kell kimutatni, hogy a nép melyik rétege rendelkezik *nagyobb befolyással* a döntések meghozatalára; 3. elemzésre szorul, hogy a választópolgárok *összessége*, a *vezetők*, vagy pedig bizonyos *csoportok* rendelkeznek-e nagyobb befolyással; 4. vizsgálandó, hogy a vezetők *összeegyeztetik-e* politikájukat az uralkodó körök érdekeivel, vagy a különböző forrásokból származó befolyások *megosztására* törekszenek, vagy *érdekösszeütközéseket* kívánnak létrehozni az eltérő érdekű erők között, végül nem közvetítenek-e alkut, *kompromisszumot* már meglévő ellentétek között; 5. van-e a vezetésnek egy meghatározott *mintája, modellje;* 6. a politikai hatalomban való részvétel fő eszközének tartott szavazati jog értékelésével kíván a szerző választ adni arra a kérdésre, hogy a vezetők a szavazók *többségének* érdekeit, vagy a legnagyobb *gazdasággal* és *hatalommal* rendelkező polgárok érdekeit tartják-e szemmel tevékenységük során; 7. nem érdektelen annak a vizsgálata sem, hogy a polgárok különböző rétegei milyen terjedelemben veszik igénybe a rendelkezésükre álló ún. *„politikai segédforrásokat"* (ezek alatt olyan *pozíciókat* és *befolyásoló eszközöket* ért a szerző, amelyek segítségével az egyes polgár, illetve bizonyos csoportok a *döntések meghozatalának*, a politika alakításának részesei lehetnek), s ezen belül van-e jelentősége annak a különbségnek, amely a különböző súlyú befolyások érvényesülésében és eredményében jelentkezik; 8. van-e magának a befolyásnak egy *állandóan* kialakult formája, tartós-e ez, vagy pedig *változásnak* van kitéve; 9. kérdéses, hogy napjaink demokráciája az USA-ban mennyivel *erősebb* vagy mennyire *más* demokrácia, mint a múlt század szabadversenyes kapitalizmusa idején; 10. végül a szerző szükségesnek tartja annak vizsgálatát, hogy mi a forrása a *változásnak* és az *állandóságnak* a politikai rendszerben. Ennek tükrében értékelni kívánja a *demokráciáról* és *egyenlőségről* vallott hagyományos nézeteket. (Kérdéses, hogy a politikai rendszer megnyilvánulásai azonosíthatók-e az átlagos polgár elvárásaival, demokratikus nézeteivel?)

Ha választ kívánunk adni arra a kérdésre, hogy Dahl professzor könyvében a vizsgálat nyújtotta anyagra épülő, abból következő megállapítások, vagy pedig magának az anyagnak a *feldolgozási módozata* jelent-e nagyobb értéket és nyújt több hasznosítható tapasztalatot — nem becsülve le egy-egy részletkérdés egzakt boncolgatásának, megoldásának jelentőségét — a *feldolgozás módszerének elsőbbsége* mellett kell szavaznunk.

Ezt a megállapítást különösen alátámasztja, hogy a szerző alkalmazta szociológiai módszerek a társadalom objektív mozgástörvényein alapuló kategorizálás felhasználásával reális keresztmetszetét adhatnák az amerikai *„local government"*-nek, *a társadalmi erők* mozgásának és e két tényező *kölcsönhatásának*. Bár a munkáról véleményt nyilvánító amerikai szerzők dogmatika nélküli, bátor munkának tartják Dahl professzor könyvét — amely kifejti a helyi hatalmi struktúra dinamikus, plurális teóriáját, segít megismerni a politikát stb. — a munka mégis polgári alapszemléletű. Módszereivel a valóságot megközelítő pontossággal tárja fel a vizsgált területen érvényesülő *mikro-törvényszerűségeket*, anélkül, hogy megkísérelné feltárni a társadalmi fejlődés *átfogó törvényszerűségeit*.

II.

A könyv egy, a probléma természetét és az elvégzendő feladatot kitűző *bevezető fejezetre* és az ezt követő *hat főrészre* tagozódik. Az alapkérdés a *demokrácia* és *hatalom* problematikája — a *társadalmi egyenlőség* és *egyenlőtlenség* kérdése.

1. Az első főrészben a szerző felvázolta történeti áttekintés ennek a célnak alárendelten tárja elénk a város fejlődésének különböző szakaszaiban érvényesülő viszonyokat; mintegy az *oligarchiától* a *plurális* hatalmi szisztéma kialakulásáig. A szerző négy fő szakaszt különböztet meg attól függően, hogy milyen társadalmi erők tartották kezükben a vezetést: a) 1784 és 1842 között New Haven alapítócsaládjainak, az ún. *„patriciusoknak"* soraiból került ki a város vezetősége. b) 1842-től 1900-ig — amikor az ipar fejlődése elválasztotta a gazdagságot a társadalmi poziciótól — az üzleti világ gazdaságilag sikeres *„self made man"*-jei vették át a hangadó szerepet. c) Az 1900-as évektől kezdődően — különösen a bevándorlók tömeges beözönlése következtében — a választásokon eldőlő „nagyobb népszerűséget" inkább a különböző okokra visszavezethető *érdekek befolyásolta* szavazatok fölénye határozta meg. d) Az 1950-es évektől kezdődően pedig még élesebben és körvonalozottabban kísérhető figyelemmel a különböző *etnikai és vallási* csoportokhoz, valamint *foglalkozási ágakhoz* tartozók pártállásának alakulása, amely befolyásolja a város vezetőségének megválasztását és működését.

A lakosság etnikai, vallási összetételét — amely sok konfliktus kiváltója volt — a vállalkozók, alkalmazottak, képzettséggel rendelkezők és képzetlenek *arányát*, illetve ennek változásait a szerző a közélet egyes változásaival — különösen a harmadik és negyedik fejlődési szakaszban — *korrelatív kapcsolatba igyekezett hozni*. Az

általa használt *„középosztály" megjelölés az életforma meghatározása,* s alkalmas a gazdasági-társadalmi rend kialakította határok elmosására. (Ez több, mint terminológiai kérdés. Az USA-ban az osztályerők értékelésénél a speciális viszonyokat is figyelembe kell venni.)

A szerző mind a négy fejlődési szakaszban megvizsgálja a gazdasági és társadalmi élet vezetőinek *befolyását a közéletre.* Megállapítja, hogy a két utóbbi szakaszban mindinkább felváltja a korábbi közvetlen befolyást a közvetett.

Ugyanakkor a pénzügyi érdekeltségek és a hozandó döntések összefüggése a nagy összeköttetésekkel rendelkező üzleti köröket — amelyek a kommunikáció eszközeivel is rendelkeznek — érzékennyé teszi a döntések tartalma iránt. Kimutatható, hogy a *valódi, reális döntések hozói* időnként különböznek a *formális, hivatalos* döntéshozóktól.

Az első főrész mintegy tanulságul összefoglalt értékeléseként megállapítja, hogy a különböző okokra viszavezethető egyenlőtlenség a korábbi éles kontrasztok helyett kiegyensúlyozottabbá vált. Az ipari társadalom létrejöttével *felbomlott az oligarchikus rendszer* és az egyenlőtlenség képletei módosultak. A befolyás közvetett módozatairól adott értékelése utóbbi megállapításának súlyából némileg elvesz, mivel alátámasztja, hogy lényegében a *korábbi nyiltabb irányítást váltják fel személytelenítettebb eszközökkel.*

2. A második főrészben a szerző tovább taglalja a befolyás megoszlását. Elsősorban az általa elfogadott alaptétel, az ún. *„plurális demokrácia"* talaján lehetséges és valóban gyakorolt befolyás *mértékét* és *megoszlását* elemezni. Adatai alátámasztják azt a tényt, hogy a polgárok aránylag *kis rétege* foglalkozik politikai gondolatokkal és vitákkal. (Kategorizálásához a *„politika" tágabb* értelmezését veszi alapul.[2] Foglalkozik az ún. *„politizáló rétegekkel".* Azonban ezeket nem tekinthetjük homogén, osztályérdekek által meghatározható rétegeknek, mivel a politizáló rétegekhez egészen ellentétes érdekű társadalmi osztályokat és rétegeket sorol. A szerző néhány politikai *„alapigazságot"* is elemez. Megemlíti a politikai szövetségek felépítésének, a politikai stratégia kérdéseinek problémáit s ez utóbbit etnikai és vallási relációk szerint is részletezi. Felosztási módja az osztályozás másodlagos szempontjainak előtérbe helyezésével alkalmas a kényelmetlen osztálykategóriák kiküszöbölésére.

A különböző szintű vezetők praktikus vezetési módszereivel és az általános politikai kérdésekkel is a *befolyás érvényesülésének* szempontjából foglalkozik. Figyelmet szentel annak a kérdésnek is, hogy az ún. „plurális demokráciában" hogyan *ellenőrizheti* a nép a politikai vezetőket a választási eljárás idején, valamint munkájuk során. A hivatalok elnyerése érdekében a választásokon győzni kell. Ez a tényező a vezetők magatartását hivatali működésük alatt is befolyásolja. Azonban a plurális rendszer egyik fontos forrása, a *közvetett befolyás* szintén alakítja a vezetők állásfoglalását. Így elkerülhetetlenek bizonyos összeütközések a *nyiltan hangoztatott elképzelések,* a vezetés rejtett *politikai törekvései,* valamint a *befolyást gyakorló erők* között.

A választások eredményét befolyásolja, hogy a „demokratikus procedura" kelléktárában talán legfontosabb a jelöltek személyének *előzetes* meghatározása. A pártok demokratikus elmélete szerint a nép ellenőrizheti a jelölések rendjét. Azonban a pártok bejegyzett hívei csak kisebbségét teszik ki a pártot követő tömegeknek, s még ezeknek is csak tört része vesz részt a pártértekezleteken. Tehát a közvetett befolyás a jelölésnél még *könnyebben* érvényesülhet és integrálhatja az elképzeléseket.[3]

A városi igazgatás lényeges részterületét, a város *fejlesztésével* kapcsolatos tevékenység ellátását is tárgyalja a szerző. A vezetői munka e téren karakterisztikusan meghatározza magának a vezetésnek az arculatát. A felsorakoztatott adatok azért is tanulságosak, mert a helyi igazgatás szervezetének, felépítésének bemutatása mellett a szerző az USA városainak egyesített adataival is összehasonlítja a New Havenre jellemző adatokat.[4] Így bizonyos összehasonlítási, értékelési alapot is nyújt, valamint az e téren sikeres és sikertelen vezetők arányának és a sikertelenség okainak részletezésével az amerikai „city management" kulisszáiba is bepillantást enged.

Az e területen érvényesülő társadalmi befolyás legfontosabb eszköze a szervezett érdekek érvényesítése.

A *„polgárok akcióbizottságának"* hatásköre nemcsak az adminisztráció megszabta kereteken belül érvényesül, hanem — mivel a bizottság tagjai az ipar és a bankok ellenőrzésére kellő erővel rendelkeznek — lényeges döntések meghozatalára, vagy ennek megátolására is kiterjed. A szerző egyes polgármesterek sajátos *munkamódszerének* tulajdonítja a konkrét megoldásokat és a bizottság túlzott súlyát is ilyen okokkal magyarázza. Véleményünk szerint azonban a *szervezett érdekeket* érvényesítő, a befolyás nemcsak közvetlen, de közvetett módozatait is felhasználó bizottság mögött valószínűleg „pressure group"-ok is állnak.

Dahl professzor a *választópolgárok oldaláról* is részletezi a *szervezett érdekek* érvényesülését. A választók valamely csoportja ugyanis *intézményesen szervezett* érdekcsoportokhoz tartozhat. Ezeket az érdekcsoportokat a társadalom különböző elemei karakterizálják és a társadalmi-gazdasági struktúra határozza meg jellegüket, működésüket, céljaikat. (Pl: a bankok, az ipar, a szakszervezetek, a négerközösségek stb. és ilyen maga a Yale egyetem is.) A felsorolt tényezők valóságos súlyát munkája további részében is értékeli.

Bemutatja a *köznevelés* kérdéseivel kapcsolatos problémákat, a városi igazgatás szervezetét, a

[2] Vö. „ politika az államhatalom megszerzésére irányuló, felépítésében, vezetésében, az államhatalom gyakorlásának módjában megnyilatkozó, vagy mindezeket befolyásoló tudatos tevékenység." Kulcsár Kálmán: A szervezet mint társadalmi alakulat Budapest, 1966. 11. 1. Ezzel szemben a politika fogalmát a társadalomra vonatkozó hatalmi viszonyok egészére kiterjeszti G. Burdeau (Methode de la Science Politique, Paris, 1959. 66. 1.)

[3] A pártok tevékenységének elemzése rendkívül érdekes abból a szempontból, hogy a két nagy párt látható tevékenysége mögött milyen — a szerző által elismert — törekvések nyilvánulnak meg. A munkának ez a része bepillantást nyújt magának az amerikai kétpárt-rendszernek a kulisszáiba is.

[4] Vö.: szerző ismertetett munkájából: Appendixes, Comparison of New Haven with other urban areas, 329. p.

köz- és magániskolák arányát és viszonyát, valamint foglalkozik az egyház helyzetével is. Befolyásuk különböző formáit és megoszlását a vezetők, az iskolai adminisztráció, az oktatók és szülők érdekeinek szempontjából is tárgyalja.

A *választások, a város fejlesztésével kapcsolatos tevékenység és a köznevelés* területén érvényesülő közvetlen és közvetett befolyás arányának bemutatásával a szerző szinte képletesíti a *hivatali hatalom* és a *társadalmi befolyás* alakulását.

3. A harmadik részben a befolyás *módszerével* és *mintáival* foglalkozik. Kategorizálja az alsóbb szintű vezetőket etnikai csoportok, foglalkozás és jövedelem, valamint társadalmi rétegek szerinti megoszlásuk alapján. Értékeli, hogy az említett három fő terület ügyeinek eldöntésére milyen mértékig gyakorolnak befolyást.

A vezetők munkájának vizsgálata a fő területeken kifejtett vezetői tevékenység érvényesítésének, súlyának tárgyalása mellett azért is érdekes, mivel az egymást váltó polgármesterek alkalmazta módszerek különbözősége alkalmas általánosítások megtételére. Ezek ún. „a posteriori" elméleti sémák, mivel szerző minden egyes *elméleti konstrukciója* tényekre vezethető vissza, egy-egy polgármester nevével fémjelzett adminisztráció sajátos vonásaként. Tárgyalja a *gazdasági vezetők rejtett, közvetett befolyásán alapuló* konstrukciót, az egyes igazgatási részterületek vezetőinek mintegy *koalíciójára* épülő adminisztrációt, a nagyobb önállóságot biztosító, egyes határkérdésekben koordinatív tevékenységet feltételező ún. *„vezetők szövetségét"*, majd a viszonylagos önállóság érdekében a *befolyás hatókörének megszerzésére*, biztosítására törekvő, ezt alaptételül választó igazgatási szisztémát. (Utóbbi kérdés részletesebben H. Kaufman és W. Sayre: „Governing New York City" (N. Y. 1960) c. munkájában van kifejtve.) A módszerek elemzése, különböző oldalaik bemutatása után a szerző a lényegesebbnek ítélt kérdéseket részletesebben taglalja. Megállapítja, hogy a polgármester (a mayor) nem rendelkezik azonos súlyú befolyással valamennyi részterületen az ügyek eldöntésére. Az egyes területek jellege szerint kisebb-nagyobb mértékben részben a *végrehajtás feje*, részben a *„tárgyaló felek főnöke"*.

4. A negyedik részben a szerző az ún. „plurális demokrácia" értelmezésére vállalkozik. Osztályozza és rangsorolja azokat a *politikai eszközöket* és *forrásokat*, amelyek valamilyen befolyás gyakorlására lehetőséget adnak. Fő célja a források *megosztásának* vizsgálata. Bemutatja az ún. „politizáló ember" típusát, különösen a jellegzetesen városi embert. Megállapítja, hogy a meglehetősen változatos formákban, széles körben fellelhető egyenlőtlenség azzal a következménnyel jár, hogy a befolyás érvényesítésére szolgáló *potenciális eszközök is eltérőek*. Arra a következtetésre jut, hogy: a) a hivatalos befolyás forrásainak különféle fajtái *különböző* csoportokhoz tartozó polgárok számára érhetők el; b) néhány kivétellel ezek egyenlőtlenül oszlanak meg; c) az egyes polgár számára aránylag legkönnyebben elérhető eszközök gyakran *meggátolják* egyéb lehetőségek kihasználását; d) jónéhány befolyásoló tényező mintegy *uralkodik* a többi felett és ez az *elsődleges kulcs* a fontos döntések hozatalához; e) bizonyos kivétellel egy-egy befolyásoló segédforrás csak *egy* adott területen, *speciális* döntések hozatalára használható fel.

Dahl professzor a bejegyzett szavazók csoportosítását társadalmi állás, foglalkozás, etnikai és vallási csoportok szerint is elvégzi. Érdekes összefüggéseket tár fel a *politikai tudatosság* foka és a *társadalmi helyzet* között. Megállapította pl. azt is, hogy a pusztán társadalmi rang alapján megkülönböztetett személyek fokozatosan visszaszorulnak a politikai küzdőtérről.

A szerző fejtegeti a *készpénz*, a *hitel*, a *gazdagság* elosztásának egyenlőtlenségét, valamint ennek következményeit. A pénz közvetett hatása, a pénz kölcsönös vonatkozásaiban rejlő lehetőségek és befolyás mértéke, formái közötti összefügések mellett a pénz *közvetlenül* is jelentős szerepet játszik a politikai befolyások sorában. Mint jelentős tényezővel kell számolni a pénzügyi *presszió* nyilt eszközeivel, a *korrupcióval* és politikai *hozzájárulásként* fizetett összegek hatásával.

Foglalkozik a különböző területeken érvényesülő *kontrollal* is, mint a politikai befolyás eszközével. A közhivatalok és általában az állások feletti kontroll vizsgálata során a munkás- és egyéb érdekvédelmi szervezetek befolyásának *kereteit* és *lehetőségeit* taglalja és kitér az információk forrásai feletti ellenőrzésre is. Az *informáltság foka* is jellemzője a lakosság politikai tudatosságának és részben aktivitásának, nem érdektelen tehát az információs források szerinti csoportosítás elvégzése sem. A szerző megállapítása szerint az információs források viszonylagos sokasága *korlátozó* tényezőként vehető számításba amellett, hogy bizonyos *politikai apathia* is kimutatható.

5. Az ötödik részben a szerző rátér az *aktuális, tényleges* és a *potenciális* befolyás vizsgálata nyomán összegezett tapasztalati anyag ismertetésére. A politikai eszközök nagy részének hathatós felhasználását *potenciálisan biztosítottnak tartja*. Állítása szerint ennek ellenére megtalálható az ún. *„politika nélküli polgárság"*. (Ezt bizonyítja a bejegyzett szavazók és a megjelent szavazók száma közötti különbség, a különböző alkalmakkor mozgósított tömeg megjelenési aránya stb. Arra nem terjed ki a szerző figyelme, hogy a politikai közömbösség kialakulásában milyen mértékben részes a két nagy pártnak a döntő politikai célkitűzésekben *nagyjából azonos* vonalvezetése. (Az utóbbi évek és napjaink eseményei — a vietnami háború, a négerkérdés és egyes szociális problémák megoldásának iránya — állásfoglalásra késztetik a „nem politizáló tömeget", amely maga után vonja a szerző bemutatta okok és arányok változását is.)

6. Végül Dahl professzor foglalkozik a *stabilitás* és *mobilitás* előidéző okaival is a felvázolt rendszer keretein belül. A különböző befolyások egyenlőtlen megosztása egyaránt oka a stabilitásnak és a változásnak, csak *más-más tényezők* erősítik az egymással kapcsolatban álló statikus és dinamikus oldalt. Az ún. „ideális demok-

ráciáról" szóló nézetek (I. W. Prothre és C. M. Grigg sorolja fel ezeket Fundamental Principles of Democracy c. munkájában) mint pl.... „a demokrácia a kormányzat legjobb formája..." „a közhivatalnokokat többségi szavazattal kell választani"... „Minden polgárnak egyenlő esélyekkel kell befolyást gyakorolnia a kormányzati politikára"... „a kisebbség szabadon bírálhassa a többségi döntéseket..." stb. azt bizonyítják, hogy a polgárok az *állandóságot* egy ideális demokrácia *kulcsaként* veszik számításba, ideértve az alapvető jogoknak, kötelességeknek, valamint azoknak az eljárási formáknak a biztosítását, amelyek a demokrácia és egy antidemokratikus rendszer megkülönböztetési alapját adják.

Tocqueville még azt a konklúziót szűrte le, hogy az USA népe a demokráciát a *fizikai, társadalmi* és *gazdasági* feltételek biztosítása, a *jog* és a *szokások garantálása* útján érheti el. Jelenleg szerző szerint már egy helyesen működő demokratikus rendszer sokkal *több kritériumával kell számolni — figyelembe véve a demokrácia megvalósítására szolgáló eszközök sokaságát, megoszlását, a lehetőségek és tényleges kihasználásuk eltérő terjedelmét.*

Az a véleménye, hogy bár némileg idealisztikusak, a demokratikus eszmék, a hit és bizalom hagyományai a politikai eszmék amerikai tárában még mindig fontos posztot foglalnak el és ennek megfelelően a politikai szisztémákról alkotott elképzelésekre is hatnak.

A jelszavak véleményünk szerint arra alkalmasak, hogy szentesítsék a tényleges hatalomgyakorlást és annak letéteményesei törekvéseit. A *valódi érdekek* érvényesítése így visszavezethető egy kétségtelenül demokratikusnak tűnő tetszetős formulára. A hatalmat gyakorló erők így látszólag eleget tesznek a „nagyobb szám törekvéseinek" és a vezetés politikai arculatát is kellően kozmetikázni tudják.

III.

Dahl professzor könyvét nem nevezték alaptalanul az amerikai politikai tudomány jelentős munkájának. Az *empirikus módszerek* alkalmazása rendkívül nagy mozgási teret biztosít az elmélet művelői számára a politikai szociológiai kutatásokban. A társadalmi mozgások és összefüggések tapasztalati felmérésének *reális* lehetősége az elméleti hipotézisek talajáról a *valóság* talajára irányítja a társadalomtudomány e jelentős ágát. A szerző munkája legnagyobb érdeméül az általa alkalmazott *metodológiát* — állításainak, igazolásainak empirikus anyagon nyugvó bizonyítását tekinthetjük. A téma felvázolása után azokat a fő kérdéscsoportokat rögzítette, amelyeknek vizsgálata során több oldalról meg tudta közelíteni a város vezetésére befolyást, hatást gyakorló erőket és tényezőket. A meghatározott vezetési képletek kialakulásának okait, a társadalmi struktúrán belül érvényesülő mozgások és a vezetés *kölcsönhatását* olyan kapcsolópontok, hatástényezők megvilágításával és összefüggések feltárásával elemezte, amelyeknek korrelációját korábban csak feltételezték, de egzaktul nem tisztázták.

Állíthatjuk, hogy bonyolult, hatásaiban nehezen lemérhető társadalmi jelenségek és folyamatok rögzítésével, egy mind gyakorlati, mind elméleti probléma sokoldalú bemutatásával — ha igényeljük is a mű marxista szemmel elvégzendő kritizálásának jogát — Dahl professzor *metodológiájával* figyelemre méltó példát állított komplex módszerrel és célokért folytatott szociológiai kutatások számára.

Markos György

Új könyvek:

Lázár Miklós: A közhangulat káros befolyásolásával elkövetett bűntettek.
Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1968. 307 p.

A munka összehasonlítójogi módszerrel: nem csupán a jogi normák összehasonlításával dolgozta fel anyagát, hanem a jogszabályok mögött álló társadalmi viszonyokat és ezek keretében a jogi normák érvényesítését is vizsgálta. A könyv újszerű címe azokat a bűncselekményeket jelzi, amelyek a társadalom közfelfogását, általános hangulatát törekednek a társadalom és az állam érdekével ellentétes irányba terelni, befolyásolni. Az öt részre tagozódó munka így az izgatást, a közösség megsértését, a szocialista tevékenység miatti bántalmazást, a törvény vagy hatósági rendelkezés elleni izgatást, végül a rémhírterjesztést tárgyalja, részletesen vizsgálva az egyes csoportokba tartozó bűncselekmények elemeit: a védett jogtárgyat, a bűntett tárgyi és alanyi oldalait, valamint adott esetekben a büntetéskiszabást, halmazati kérdéseket stb. is. A munkában feldolgozott kérdéskörökről orosz és francia nyelvű részletes tartalomjegyzék tájékoztatja a külföldi olvasót.

Bacsó Jenő: Az örökbefogadás.
Bp. Közgazd- és Jogi Kiadó, 1968. 483. p.

A szerző az örökbefogadás jogintézményének társadalmi helyzetét és szerepét vizsgálja művének bevezető részében, majd létrejöttét, hatályosulását, felszámolását, családi jogi és öröklési jogi hatásait ismerteti. Foglalkozik az örökbefogadás anyakönyvi bejegyzésének és egyéb jogi következményeinek problémáival, s végül felvázolja a jogintézmény további kibontakozásának feltételeit és módjait.

A gazdasági döntőbizottságokra vonatkozó és a gazdasági döntőbizottsági eljárásra vonatkozó szabályok. Lezárva: 1967. dec. 31.
Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1968. 86. p.

A Kiadó Kis jogszabálygyűjtemények sorozatának új kötete a gazdasági döntőbizottságokról és a döntőbizottsági eljárásról szóló 15/1962. (V. 6.) és 45/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendeletek egységes szerkezetbe foglalt szövegét tartalmazza. Összeállította és jegyzetekkel ellátta *Ujlaki* László.

A munka törvénykönyve. Összeáll. *Miholics* Tivadar—*Kovács* István.
Bp. Közgazd- és Jogi Kiadó, 1968. 535. p.

Ugyancsak a Kis jogszabálygyűjtemények sorozatban jelent meg az 1967. évi II. törvény és a végrehajtásáról szóló 34/1967. (X. 8.) Korm. sz. rendelet, továbbá a legfontosabb kiegészítő jogszabályok egységes szerkezetbe foglalt szövege, magyarázó jegyzetekkel. Részletes tartalom-, tárgy- és számmutató fokozza az anyagnak részletes alcímek és címek szerint csoportszámos rendszerbe foglalása mellett a kötet használhatóságát.

Калман Ковач:

Государственноправовые изменения во время «Венгерской Народной Республики» (1918—1919)

Статья занимается распадом дуалистической государственной системы, возникновением Венгерского Национального Совета, а затем характером и программой правительства Каройи, образованного 31 октября 1918 года в результате буржуазно-демократической революции. После этого статья анализирует основной закон «революции осенних роз», Народное решение, изданное исполняющим обязанности Национального Собрания Великим Национальным Советом 16 ноября, которое провозглашало самостоятельную, независимую венгерскую «Народную Республику», и на правительство возлагало осуществление верховной государственной власти, наделяло его правомочием по изданию законов; в дальнейшем рассматривает значение занятия поста главы государства 11 января 1919 года, совместную правотворческую деятельность Михая Каройи, как президента республики, и правительства Бэринкэи. Наконец, автор показывает попытки системы Каройи по созданию федеративного государства: законы, регулирующие территориальную автономию русинов (народов Закарпатской Украины), немцев и словаков, которыми правительство национальный вопрос желало разрешить на основе принципа территориального единства.

Ф. Пёлёшкеи:

Правовое регулирование внутриполитической системы в Венгрии в годы, предшествующие первой мировой войне

Углубление общественного и национального кризиса дуалистической системы, приобретение постоянного характера военной напряженности в 1910-х годах понудили венгерские господствующие классы к новому урегулированию внутриполитической системы 1867 года. Путь к укреплению своего господства над народом и национальностями видели в окостенении внутреннеполитической системы. Под руководством Иштван Тиса приступили к ликвидации существующего либерализма. Были упрощены, между прочим, прежние правила парламента, создали новый избирательный закон, закон о печати. Было приняло новое предложение о вооруженных силах и проект закона об исключительной власти. Было ограничено право на объединение и право собраний, и компетенции суда присяжных. Было запланировано перестроить публичное управление, лишение рабочего класса права на стачки, подготовка нового уголовного кодекса. После того, как вспыхнула первая мировая война был введен в действие закон об исключительной власти, который раз навсегда прекратил остаток прав буржуазных свобод.

Тамаш Шаркёзи:

О принципиальных вопросах руководства предприятиями

Связь между собственностью и управлением хозяйством в государственном секторе. Отношение собственности и права собственности.

Реализуемое в руководстве предприятиями общегосударственное владение-распоряжение гражданско-правовое понятие собственности не может отразить. В управлении предприятиями проявляются государственно-правовые права собственности, которые распределяются между центральными органами хозяйственного управления, представляющими общегосударственное владение и релативно отделенными предприятиями. Понятие, предмет и содержание государственноправовой собственности. Государственное предприятие как часть государственной организации и как хозяйственный орган. Вопросы гражданско-правовой собственности имущества предприятий. Место управления предприятиями в центральном управлении народным хозяйством; понятие «надзора за предприятиями» и его правовая оценка.

Дьёрдь Бойта:

Смежные области авторского права по вопросам промышленного права и конкурса

В круг правовой охраны произведений умственного труда возникает много таких проблем, разрешение которых односмысленно невозможно ни в нормах по авторскому праву, ни в своеобразных правилах по охране промышленного права.

Такой смежной областью является вопрос квалификации *образцов*. Образец объединяет в себе определенный тип производимой продукции, определенный приятно действующими на чувство формы и цвета средствами, и результатом творческой деятельности можно считать лишь тогда, если помимо этой рыночной функции отражает что-то характерное для действительности периода времени, что эстетически сохранит в жизни и после того, как этот тип продукции устарел. Вторым актуальным вопросом является *защита программ электронно-вычислительных машин*. Индивидуальные и обладающие новизной программы на основе авторского права подлежат охране как научные работы. Но в определенных случаях на них могут выдаваться патенты. Следующим практическим вопросом является отграничение охраны права на соревнование промышленно-торговых субъектов по использованию авторского произведения от защиты, которой пользуется автор по авторскому праву. Там, где авторское право выраженно ограничивает охрану автора, там это не может быть расширено средствами права на соревнование. Наконец, разрешения ждет более официальное признание, чем это есть, научной изобретательской работы, не подлежащей защите в форме субъектной правомочности.

Kálmán Kovács:

Changements intervenus en droit constitutionnel à l'époque de la «République Populaire Hongroise» de 1918/19.

L'étude s'occupe de la dissolution du système d'Etat du dualisme, de la formation du Conseil National Hongrois, puis du caractère et du programme du gouvernement Károlyi établi au 31 octobre 1918 à la suite de la victoire de la révolution bourgeoise démocratique. — L'auteur analyse ensuité la «Déclaration du peuple», loi fondamentale de la révolution dite «d'asters», publiée le 16 novembre par le Haut Conseil National remplaçant L'Assemblée nationale; cette déclaration proclame la «République populaire" autonome et indépendante et délègue au gouvernement l'exercice du pouvoir suprême de l'Etat ainsi que le pouvoir législatif. En ce qui suit il traite l'importance de la nomination du chef d'Etat intervenu le 11 janvier 1919, l'activité conjointe de Mihály Károlyi, président de la République et du gouvernement Berinkey, déployée dans le domaine de la législation. L'auteur esquisse enfin les efforts du régime Károlyi visant l'établissement d'un système d'Etat fédératif, notamment les lois portant réglementation de l'autonomie territoriale des ruthènes (ukrainiens transcarpathiques), des allemands et des slovaques, lois par lesquelles le gouvernement a voulu résoudre les problèmes des minorités nationales sur la base de l'intégrité territoriale du pays.

Ferenc Pölöskei:

La nouvelle réglementation juridique du système de la politique intérieure en Hongrie dans les années précédant la première guerre mondiale

L'approfondissement de la crise sociale et nationale du dualisme, la permanence de la tension de guerre dans les années de 1910 amenèrent les classes dirigeantes de Hongrie à la nouvelle réglementa-

tion du système de la politique intérieure établi en 1867. Elles virent le chemin de la stabilisation de leur domination sur le peuple et les nationalités dans l'enraidissement du système de la politique intérieure, et sous la conduite d'István Tisza elles se mirent à liquider le libéralisme existant dans le pays. Les règles précédentes du parlament furent abolies, une nouvelle loi électorale, une nouvelle loi sur la presse furent, entre autres, proclamées. Les classes dirigeantes réussirent à faire adopter la nouvelle motion sur les forces armées et le projet de loi sur les pouvoirs exceptionnels. Les droits à l'association et à la réunion, ainsi que le pouvoir des Cours d'assise furent limités. Elles envisagèrent la transformation de l'administration, le retrait du droit de grève de la classe ouvrière, l'élaboration d'un nouveau code pénal. Lors du déclenchement de la première guerre mondiale elles firent entrer en vigueur la loi sur les pouvoirs exceptionneis, qui abolit d'un coup même le reste des libertés civiques.

Tamás Sárközy:

Des questions de principe de la gestion des entreprises

L'étude expose les particularités de la complexité de la gestion des entreprises. Le rapport entre la propriété et la gestion de l'économie dans le secteur étatique en constitue une partie considérable. Le rapport de la propriété et du droit de propriété est également largement développée par l'auteur.

La notion de la propriété employée dans le droit civil ne réussit pas à exprimer la disposition concernant le pouvoir exercé par l'État dans la gestion des entreprises. L'étude traite de la notion juridique de la propriété. Les droits de propriété se présentent du point de vue du droit public dans la gestion des entreprises. Ceux-ci se répartissent entre les organes centraux chargés de la gestion économique représentant le pouvoir exercé par l'État et les entreprises relativement séparées. La notion, l'objet et le contenu de la propriété trouvent leur éclaircissement dans l'étude. L'entreprise nationale constitue une partie de l'organisation d'État et elle est, en effet, une organisation de l'économie. Le propriétaire des biens de l'entreprise du point de vue du droit civil est l'entreprise nationale.

Aux questions de principe appartiennent le lieu de la gestion des entreprises dans la gestion centrale de l'économie, la notion et la qualification juridique de «la surveillance des entreprises».

György Boytha:

Les terrirotires limitrophes de la protection du droit industriel et du droit de concours du droit d'auteur

Dans le domaine de la protection juridique des produits intellectuels il y a beaucoup de problèmes dont la solution ne découle pas sans équivoques des règles spéciales du droit d'auteur ni de celles de la protection de l'industrie.

Un tel territoire frontalier est le problème relatif à la qualification des *modàles de goût*. Grâce à ses moyens influant de façon agréable sur l'organe de forme et sur celui de couleur ils individualisent des types de marque diterminé et ils se qualifient produit artistique en tant qu'ils reflètent en plus de sa fonction de marché quelsque chose de la réalité de son époque ce qui se maintiendra du point de vue esthétique dans la vie même après la désuétude du produit fabriqué. L'autre problème actuel est celui de la protection des *programmes des calculateurs électroniques*. Les auteurs des programmes individuels et de ceux de nouveau type sont considérés sur la base du droit comme auteurs des ouvrages scientifiques. Cependant, dans certains cas ceux-ci peuvent obtenir des brevets. Un autre problème pratique est celui qui consiste dans la délimitation de la *protection du droit de concours* accordée aux utilisateurs d'industrie et de commerce de l'ouvrage d'auteur de la protection juridique de l'auteur appartenant au créateur. Le domaine ou le droit d'auteur limite de façon explicite la protection de l'auteur ne peut pas être élargi même par les moyens employés dans le droit de concours. Enfin il est à résoudre la reconnaissance institutionnelle de *l'activite de la découverte* scientifique, qui ne reçoit aucune protection même sous la forme du pouvoir subjecti.

Kovács, K.:

Staatsrechtliche Änderungen zur Zeit der „Ungarischen Volksrepublik" 1918—19.

Die Abhandlung beschäftigt sich mit der Auflösung des dualistischen Staatssystems, der Konstitutionierung des Ungarischen Nationalrats sodann — nach dem Sieg der bongeois-demokratischen Revolution — mit dem Charakter und Programm der am 31. Okt. 1918. gebildeten Károlyi-Regierung.

Danach analysiert die Abhandlung den am 16. Nov. gefassten Volksentscheid, das Grundgesetz der ungarischen (bürgerlichen) Oktoberrevolution, welches vom Grossen Ungarischen Nationalrat, der die Nationalversammlung vertrat, erlassen wurde. Das proklamierte die selbständige und unabhängige ungarische „Volksrepublik", übertrug die Ausübung der oberste Staats- und Gesetzgebungsgewalt auf die Regierung. Der Aufsatz Behandelt dann die Bedeutung der am 11. Jan. 1919. erfolgte Besetzung des Portens des Staatsoberhauptes und die gemeinsame gesetzgeberische Tätigkeit des Staatsoberhauptes Mihály Károlyi und der Regierung Berinkey. Abschliessen führt der Verfasser die Versuche über den Ausbau eines föderativen Staates des Károlyi-Systems vor; behandelt die territoriale Autonomie der Karpathoukrainer, Deutschen und Slowaken regelnde Gesetze, mit denen die Regierung die Nationalitätenfrage auf Grund der territorialen Integrität des Landes zu lösen beabsichtigte.

Pölöskei Ferenc:

Die rechtliche Neuregelung der innenpolitischen Ordnung in Ungarn in den Jahren vor dem ersten Weltkrieg

Die Vertiefung der gesellschaftlichen und nationalen Krise des dualistischen Systems, die Stabilisierung der Kriegsspannungen in den Jahren 1910 hatten die ungarischen herrschenden Klassen zur Neuregelung der innenpolitischen Ordnung vom J. 1867 gezwungen. Sie sahen den Weg, der sie zur Herrschaft über das Volk und die Nationalitäten führte, in der Versteifung der innenpolitischen Ordnung. Unter der Führung von István Tisza begannen sie deshalb den bestehenden Liberalismus zu liquidieren. Unter anderen wurden die früheren Bestimmungen über das Parlament aufgehoben, ein neues Wahlgesetz, Pressegesetz erlassen. Es wurden ferner die neuen Gesetzentwürfe über die Wehrpflicht und den Ausnahmezustand angenommen. Beschränkt wurde das Vereinigungs- und Versammlungrecht und die Kompetenz des Schwurgerichts. Geplant war die Umgestaltung der Verwaltung, der Entzug des Streikrechts der Arbeiter und die Fertigstellung eines neuen Strafgesetzbuches. Mit dem Ausbruch des ersten Weltkriegs hatte man dann das Gesetz über den Ausnahmezustand in Kraft gesetzt, welches auf einem Schlag auch die Überreste der bürgerlichen Freiheitsrechte aufhob.

Tamás Sárközy:

Über die prinzipiellen Fragen der Leitung der Betriebe

Die Beziehungen des Eigentums und der Wirtschaftsleitung im staatlichen Sektor; das Verhältnis zwischen Eigentum und Eigentumsrecht; werden einleitend besprochen.

Die sich in der Leitung der Betriebe realisierende gesamtstaatliche Aneignungsbestimmung kann vom zivilrechtlichen Eigentumsbegriff nicht ausgedrückt werden. Die Differenzierung des rechtlichen Eigentumsbegriffs. Bei der Leitung des Betriebs melden sich staatsrechtliche Eigentumsrechte, die sich zwischen den zentralen wirtschaftsleitenden Organe, welche die gesamtstaatliche Aneignung vertreten und die sich beiden relativ separierten Betrieben aufteilen. Der Begriff, das Objekt und der Inhalt des staatsrechtlichen Eigentums. Der Staatsbetrieb als Teil der Staatsorganisation und als wirtschaftendes Organ. Die Fragen des zivilrechtlichen Eigentums des Betriebsvermögens. Die Stellung der Betriebsleitung in der zentralen Wirtschaftsleitung.

Boytha, György:

Die gewerbe- und wettbewerbsrechtlichen Grenzgebiete des Urheberrechts

Auf dem Gebiet des rechtlichen Schutzes der Geistesschöpfungen tauchen zahlreiche Probleme auf, deren Lösungen eindeutig sich weder aus dem Urheberrecht noch aus dem speziellen Regeln des gewerblichen Rechtsschutz ergeben.

Ein solches Grenzgebiet stellt die Frage der Qualifizierung der gewerblichen *Geschmaksmuster* dar. Das Geschmaksmuster auf den Form- und Farbsinn individualisiert die angenehm wirkende Erzeugnistypen, die als künstlerische Schaffungen nur dann gelten können, wenn sie über diesen Marktfunktionnen hinaus auch etwas aus der Realität ihrer Zeit widerspiegeln, was sie estetisch auch nach dem Veraltern des fabrizierten Musters erhalten wird. Eine andere zeitgemässe Frage ist der Schutz der *Programme der elektronischen Rechenmaschienen.* Die individuelle und neuartige Programme können auf Grund des Urheberrechts als wissenschaftliche Schriftwerke geschützt werden. In gewissen Fällen können sie auch patentiert werden. Eine weitere praktische Frage stellt die den Weiterverwendern des Werks des Schöpfers in der Industrie und in Handel gewährender *konkurrenzrechtlicher Schutz* dar, der von der dem Schöpfer zustehenden urheberrechtlichen Schutz abgegrenzt werden muss. Wo das Urheberrecht den Schutz des Autors ausdrücklich begrenzt, dort kann dies mit wettbewerbsrechtlichen Mitteln auch nicht erweitert werden. Schliesslich sollte auch die institutionellere Anerkennung der wissenschaftlichen *Entdeckungsarbeit* besser gelöst werden als bisher, die in Form der subjektiven Berechtigung nicht schützbar ist.

Kálmán Kovács:

Constitutional Law Changes in the "Hungarian People's Republic" in 1918 and 1919.

The paper deals with the disintegration of the dualist state system, the establishment of the Hungarian National Council, then following upon the victory of the bourgeois-democratic revolution with the character and program of the Károlyi-government formed on October 31, 1918. In the next part the People's Resolution adopted on November 16 by the Great National Council which replaced the National Assembly is analyzed; this Resolution was the basic law of the „Michalmas daisy revolution" in which the independent Hungarian „People's Republic" was proclaimed and which vested the government with the exercise of state sovereignty and legislative authority. Then the author comes to appraise the significance of the election of the President on January 11, 1919 and the legislative activity discharged jointly by Mihály Károlyi, the President and the Berinkey-government. In the concluding part the author outlines the attempts undertaken by the Károlyi-regime to establish a federal state: the statutes governing the territorial autonomy of the Karpatho-Ukranian and Slovak peoples by which the the government wanted to solve the nationality question on the ground of the territorial integrity of the country.

Ferenc Pölöskei:

Remoulding of the Legal Regulation of the Domestic Political System in Hungary in the Years Prior to the First World War

The Hungarian ruling classes were compelled by the increasing seriousness of the social and national crisis of the dualistic system and the constant war tension to introduce a renewed regulation round 1910 of the domestic political system. These classes thought to secure the consolidation of their domination over the people and nationalities for a long period in making strenkinglhening their domestic political system. Under the leadership of István Tisza they set out to do away with the liberalism as it then existed. The standing orders of Parliament adopted earlier were repealed, new electoral law and press law was enacted. They forced through the adoption of the defence bill and the bill on the state of emergency. The right of association and assembly was restricted and the same was meted out to the juries'authority. Administrative reform, the abrogation of the workers'right to strike and the preparation of a new criminal code was also planned. After the outbreak of the First World War the Act on the state of emergency was made operative by which the remnants of civil liberties were instantly done away with.

Tamás Sárközy:

Questions of Principle in Enterprise Management

First the relationship between property and economic management in the statewned branch of economy is analysed in the paper. Then the author goes on to discuss the relationship between property and the right of ownership.

The concept of property as laid down in civil law is incapable of giving expression to the acquiring of proceeds and disposing measures taken by the state which are realized in enterprise management. In this context the process of differentiation of the legal concept of property is examined. In enterprise management constitutional law rights of ownership are discernible which are shared by the central organs of economic management which represent the acquisition of proceeds by the state and the enterprises operating in a relatively separate way from the former. Then the concept, subject and content of the constitutional law property is elucidated. The status of state enterprises as constituents of the state organization and as economic organs is the next subject under discussion. Theen the questions of the law relating to the enterprises, assets are examined.

The place of enterprise management in the central direction of economy is also analyzed. Finally the concept and legal classification of the "supervision over enterprises" is examined.

György Boytha:

The Borderland between the Protection of Industrial Property and the Law of Competition

It is held by the author that numerous problems are encountered in the field of the legal protection of intellectual property the solution of which does not unequivocally follow either from the specific rules of copyright or from those of industrial property protection.

Such a bordering problem arises in connection with the qualification of taste samples. A taste sample renders specific types of products single pieces by means which pleasantly affect the sense of form and colour and cannot be qualified an artistic creation unless these reflect something from contemporary reality over and above its role on the market which will secure its aesthetical survival also after the model product will have become obsolete. Another topical problem is connected with the *protection of the programs of electronic computer* Individual and novel programs may be accorded protection on legal grounds as scientific writings. In specific instances these may be patented, it is suggested by the author. Another practical problem is to draw the line of delimitation between the protection to be *accorded under the law of competition* to those who make use of the author's product in commerce and industry and the copyright pertaining to the author. Whenever the protection of the author is explicitly limited by copyright it cannot be extended through the means of the law of competition either. It is finally suggested in the paper that *scientific exploratory activity* which cannot be protected in the form of a subjective right should be recognized by more institutions than has been the case hitherto.

E lapszám (XXIV. új évfolyam 2 – 3.) szerzői: *Dr. Kovács Kálmán* egyetemi tanár. — *Dr. Pölöskei Ferenc* egyetemi docens. — *Dr. Sárközy Tamás* az Építésügyi és Községfejlesztési Minisztérium jogtanácsosa. — *Dr. Boytha György*, a Szerzői Jogvédő Hivatal főosztályvezetőhelyettese. — *Dr. Kopal, Vladimír*, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa (Prága). — *Dr. Trócsányi László*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Szabó Tibor* Legfőbb Ügyészségi főosztályügyész. — *Kertai Gábor* egyetemi demonstrátor. — *Dr. Szászy István*, az MTA lev. tagja. — *Dr. Markos György* egyetemi tanársegéd (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120-243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete
68.1540 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXIV. új évfolyam 2—3. szám Budapest, 1969. február—március

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Államjogi változások a „Magyar Népköztársaság" idején 1918-19-ben

I.

Az I. világháborúban elszenvedett teljes katonai vereség, a monarchia népeinek nemzeti törekvései, függetlenségi, felszabadulási mozgalmai, a háborútól annyit szenvedett, nélkülöző néptömegek megmozdulásai — történelmi szükségszerűségként — az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlásához vezettek. A félévszázados dualista államrendszer romjain az új, független államok egész sora jött létre, közöttük az önálló magyar állam is.

Nem tekinthetjük feladatunknak, hogy a felbomló Habsburg birodalom többi népeinek, nemzeteinek sorsát, államjogi helyzetük alakulását nyomon kísérjük. Csupán arra szorítkozunk, hogy annak a nagy útnak főbb állomásait felvázoljuk, amelyet Magyarország néhány hónap leforgása alatt államjogi vonatkozásban megtett, s amelynek során a feudális-kapitalista vezető réteg októberi kísérletétől: a kiegyezési törvényekben lefektetett dualista kapcsolatoknak a personalunióval való felcserélésétől a polgári demokratikus forradalom győzelme nyomán létrejött „Népköztársaságon" át, az első szocialista magyar állam, a Tanácsköztársaság kikiáltásáig eljutott.

Károlynak, mint osztrák császárnak 1918. október 16-án kibocsátott manifesztuma Ausztria szövetségi állammá alakulásáról,[1] Wekerle magyar miniszterelnök követelésére, kimondotta, hogy Ausztria föderatív átalakulása „a magyar szent korona országainak" integritását semmiképpen nem érinti.[2]

A magyar uralkodó osztályoknak még fogalmuk sem volt arról, hogy „a junkerek és a plutokrácia osztályuralma" éppen úgy tarthatatlan, mint a magyarság szupremáciája.[3] A császári manifesztum kibocsátásának napján, az október 16-ára összehívott magyar országgyűlés képviselőházában Wekerle bejelentette, hogy Ausztria föderalizálása következtében Magyarország a perszonális unió alapjára helyezkedik.[4] Ezzel — a kiegyezési törvények fokozatos felszámolása útján végrehajtani kívánt — „változással" a konzervatív-reakciós rendszer lényegében változatlan fenntartását, átmentését kívánták elérni. „A nádori méltóság betöltéséről és a nádor jogköréről" szóló törvényjavaslat szintén a dinasztia és a magyar uralkodó osztályok érdekeit kívánta szolgálni, Habsburg József főherceg nádorrá választásával.[5]

A hatalmas kormánypárti többséggel szemben álló, kis létszámú ellenzék, főként Károlyi Mihály és pártja a köztársaság követeléséig ekkor még nem jutott el. „Magyarország függetlenné válását Ausztriától úgy képzelte el, hogy a két országot továbbra is egybefűzi az uralkodó személyének közössége."[6] A Wekerle—Tisza-féle elgondolást és Károlyiék álláspontját azonban tartalmilag áthidalhatatlan szakadék választotta el. Károlyi október 16-án a képviselőházban beterjesztett 12 pontos felirati javaslatában a magyar állam teljes függetlensége és az azonnali béketárgyalások mellett az ország mélyreható demokratizálását, a földnélküli tömegek földhöz juttatását, a nemzetiségi kérdés rendezését stb.

[1] Népszava, 1918. okt. 18-i sz. A manifesztum német nyelven az osztrák hivatalos lap, a Wiener Zeitung okt. 17-i különszámában jelent meg, majd a magyar lapok is közölték.

[2] Magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914—18. Összeállította *Iványi Emma.* Bp. 1960. 516. o.

[3] O. Jászi: Magyariens Schuld Ungarns Sühne. München, 1923. 4. o.

[4] Képviselőházi Napló XLI.—274. o.

[5] Vö. *Juhász Nagy Sándor:* A magyar októberi forradalom története. Bp. 1945. 200. o. — A nádori törvényjavaslatra l. *Schönwald Pál:* Az 1918/19-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései, 16—17. o. (kézirat).

[6] *Károlyi Mihály:* Válogatott írásai, Bp. 1964. I. k. XIII. o. Molnár Erik előszava.

követelte.[7] A képviselőházi többség elvetette Károlyi javaslatait.

II.

a) A katasztrófális hadihelyzet, s a tömegek forradalmi hangulatának felizzása folytán rohamosan éleződött a régi rendszer belső válsága. Október 23-án a Wekerle-kormány lemondott. Végre október 25-én a munkásság, a radikálizálódó értelmiség és kispolgárság részéről jövő bátorítás és nyomás hatására, az érintett népek közül szinte utolsóként (október 21-én már az osztrák-németek nemzeti tanácsa is létrejött), Magyarországon is megalakult[8] a *Nemzeti Tanács,* Károlyi Mihály elnökletével, az Egyetem utcai Károlyi-palotában. Siettette a Nemzeti Tanács színre lépését Wilson október 23-i jegyzéke is, amelyben leszögezte, hogy a háborúért felelős régi rezsim képviselőivel nem hajlandó a békéről tárgyalni, tőlük csak a megadást fogadja el.[9]

A Nemzeti Tanács megalakulása az addig egymással csak laza együttműködésben levő ellenzéki pártok: a függetlenségi és negyvennyolcas Károlyi-párt, a magyarországi szociáldemokrata párt és a Jászi vezette országos radikális polgári párt zártkörű, bizalmas értekezletén történt meg. Ugyanezen a napon, bár a Nemzeti Tanácstól függetlenül, de annak programjához csatlakozva, jött létre a 12 tagból álló illegális Katonatanács is, Csernyák Imre repülő százados vezetésével, hamarosan pedig Pogány József lett a Katonatanács elnöke. A Nemzeti Tanácsban részt vevő tagok személyéről csak később döntöttek, s a 20 tagú intézőbizottság névsorát október 29-én hozták nyilvánosságra.[10]

A Nemzeti Tanács október 26-án „Magyarország népéhez" *proklamációt*[11] adott ki, amelyet Jászi Oszkár és Kunfi Zsigmond fogalmazott meg. E kiáltvány, amely jórészt Károlyi fentemlített felirati javaslatát fejlesztette tovább, 12 pontban sorolja fel a szövetkezett demokratikus erők követeléseit, vázolja politikai programját. Követeli az ország teljes függetlenségének kimondását, a háború azonnali befejezését, külön békét, a németekkel való szövetség felbontását. Belpolitikai vonatkozásban az ország demokratikus átalakítása érdekében eltávolítandó a régi parlament és a kormányrendszer, azonnal fel kell oszlatni a képviselőházat és mielőbb új választásokat tartani az általános, egyenlő és titkos, a nőkre is kiterjedő választójog alapján. A követelések között szerepel az egyesülési, gyülekezési és sajtószabadság megvalósítása, a cenzúra eltörlése; általános amnesztia a politikai elítéltek részére; a nép földhöz juttatása, széles körű szociálpolitikai reformok, a dolgozók, a hazatérő katonák sorsának jelentős javítása. Meg kell akadályozni, illetve közcélokra igénybe kell venni a túltengő tőkefelhalmozást, — hirdeti a Nemzeti Tanács kiáltványa. A proklamáció a nemzetiségi kérdést a wilsoni elvek alapján óhajtja megoldani; az ország nem magyar ajkú népeinek önrendelkezési jogot kell adni s ily módon biztosabb alapokra helyezni az állam területi integritását. Ugyanakkor elismeri az újonnan létrejött ukrán, lengyel, cseh, délszláv és osztrák—német nemzeti államokat. *Nem érinti a kiáltvány az állam- és a kormányforma kérdését,* a Nemzeti Tanácsot létrehozó pártok ugyanis ekkor még nem jutottak el a köztársaság feltétlen igenléséig.

A Nemzeti Tanács programja kifejezte a háborúellenes erők óriási többségének akaratát, a követelések általánosságban történő megfogalmazása pedig lehetővé tette, hogy „a forradalmi tömegek többet értsenek belőle, mint amennyire a kiáltvány szerzői gondoltak."[12] Tehát a Nemzeti Tanács magalakulása meggyorsította a demokratikus erők tömörülését és aktivizálódását.

A régi renddel szemben álló, békét, gyökeres forradalmi rendszerváltozást követelő tömegek a Nemzeti Tanácsot saját *új hatalmi szervüknek,* annak elnökét, Károlyi Mihályt pedig az ország új vezetőjének tekintették, s október 27-én az Országház téren óriási tömeggyűlésen csatlakoztak a Nemzeti Tanács programjához. De Károlyiék nem szándékozták forradalmi úton kezükbe ragadni a hatalmat, hanem „legálisan", a király kezéből kívántak megbízást kapni a kormányzat átvételére. A király megbízottja, József főherceg azonban, a levitézlett rendszer megmentésének utolsó kísérleteként, október 29-én Hadik Jánost nevezte ki a „koncentrációs" kormány elnökévé, aki már meg sem tudta alakítani kabinetjét.

Az általános bomlás ugyanis az erőszakszervekre is gyorsan átterjedt. Október 30-án a munkásokon, polgárokon kívül katonák, tisztek, matrózok, a rendőrség alakulatai, vasutasok, postások, stb. is csatlakoztak az Astória Szállóban ülésező Nemzeti Tanácshoz és felesküdtek rá. Károlyiék azonban még mindig nem léptek a cselekvés útjára. A növekvő forrongás, a ki-

[7] Képviselőházi Napló, XLI. 283. o. — Okt. 18-án Károlyi törvényjavaslatot nyújtott be a független Magyarország megteremtésére, önálló hadügyi, pénzügyi, külügyi hatáskörrel. Képviselőházi Napló, 343. o.

[8] Valójában már okt. 23-án éjjel kimondották a Nemzeti Tanács (a továbbiakban: NT) megalakulását a demokratikus pártok megbízottai, de ezt akkor nem hozták nyilvánosságra. *Hajdu Tibor:* Az őszirózsás forradalom. Bp. 1963. 84. o.

[9] *Hajdu Tibor:* Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp. 1968. 37. o.

[10] A Károlyi-párt és az SZDP 6—6, a polgári radikális párt 4, a feminista mozgalom 2—2 taggal volt képviselve. — Az NT és a katonatanács megalakulására és összetételére l. *Juhász Nagy* i. m. 193, 194. és 202. o. és *Harrer Ferenc:* Egy magyar polgár élete, I. k. Bp. 1968. 327—330. o., továbbá *Sztanykovszky Tibor:* A katonatanácsról. Nagy idők tanúi emlékeznek c. kötet. Bp., 1958. 82—91. o.

[11] A proklamáció szövegét l. MMTVD. V. köt. 266—268. o.

[12] *Farkas Dezső:* A két forradalom Bihar megyei történetéhez (1917—1919) Bp. 1965. 28. o.

XXIV. új évfolyam 4. szám Budapest, 1969. április

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM

KÁDÁR MIKLÓS:
Szabad Magyarország 141

BÉNYI JÓZSEF:
Többoldalú nemzetközi szerződések — fenntartások 143

PIKLER KORNÉL:
A polgári parlamenti házszabályok fejlődése 152

ZOLTÁN ÖDÖN:
A szerződés megtámadása a szolgáltatások feltűnő aránytalansága címén 162

CZIBOLYA LÁSZLÓ:
A 2/1964. Mü. M. sz. rendeleten alapuló kártérítési felelősség néhány elvi és gyakorlati kérdése 171

NOVÁK ISTVÁN:
Az anyagi ösztönzés a munkavégzési kötelezettség szolgálatában 176

VIDA ISTVÁN:
A bírósági végrehajtás szabályozása a magyar jogban 1919-ig 181

Szemle:

PÓLAY ELEMÉR:
A római jog oktatása a szocialista államokban 187

BENÁRD AURÉL:
Hozzászólás a szocialista gazdálkodás szerződési rendszerének kérdéséhez 193

SZŰCS ISTVÁN:
Tudományos vita a „Magyar államigazgatási jog. Általános rész" c. egyetemi tankönyvről 195

Jogirodalom:

Bihari Ottó: Összehasonlító államjog (ÁDÁM ANTAL) 200

Meznerics Iván: Banking businnes in socialist economy (GYÖRGY ERNŐ) 202

— —: Új könyvek 206

СОДЕРЖАНИЕ: *Миклош Кадар:* Свободная Венгрия. — *Йожеф Беньи:* Многосторонние международные договоры-оговорки. — *Корнел Пиклер:* Развитие буржуазных парламентских регламентов. — *Эден Золтан:* Отказ от договора под предлогом очевидной несоразмерности услуг. — *Ласло Цибоя:* Некоторые принципиальные и практические вопросы ответственности по возмещению вреда, основывающейся на постановлении Министерства труда № 2/1964. — *Иштван Новак:* Материальное стимулирование на службе трудовой обязанности. — *Иштван Вида:* Регулирование судебного исполнения в венгерском праве. — *Обзор: Элэмер Полаи:* Преподавание римского права в социалистических государствах. — *Аурел Бенард:* Выступление по вопросу договорной системы социалистического хозяйства. — *Иштван Сюч:* Научная дискуссия об учебнике для университетов «Венгерское административное право. Общая часть». — *Юридическая литература:* Отто Бихари: Сравнительное государственное право *(Антал Адам)*. — Иван Мэзнерич: Banking business in socialist economy *(Эрне Дьердь)*. — —: Новые книги.

INHALT: *Miklós Kádár:* Freies Ungarn, — *József Bényi:* Mehrseitige internationale Verträge — Vorbehalte. — *Kornél Pikler:* Die Entwicklung der Geschäftsordnungen bürgerlicher Parlamente. — *Ödön Zoltán:* Die Anfechtung des Vertrags auf Grund auffallender Missverhältnisse der Leistungen. — *László Czibolya:* Einige prinzipielle und praktische Fragen der Verantwortlichkeit für Schadenersatz nach der Verordnung Nr. 2/1964. Mü. M. — *István Novák:* Der materielle Anreiz im Dienste der Verpflichtung zur Arbeitsverrichtung. — *István Vida:* Die Regelung der gerichtlichen Zwangsvollstreckung im ungarischen Recht. — *Rundschau: Elemér Pólay:* Der Unterricht des römischen Rechts in den sozialistischen Staaten. — *Aurél Benárd:* Ein Beitrag zur Frage des Vertragssystems der sozialistischen Wirtschaftsführung. — *István Szűcs:* Wissenschaftliche Diskussion über das Universitätslehrbuch „Ungarisches Staatsverwaltungsrecht. Allgemeiner Teil". — *Rechtsliteratur: Ottó Bihari:* Vergleichendes Staatsrecht *(Antal Ádám)*. — Iván Meznerics: Banking business in socialist economy *(Ernő György)*. — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Miklós Kádár:* La Hongrie libre. — *József Bényi:* Réserves aux traités internationaux multilatéraux. — *Kornél Pikler:* Le développement des règlements intérieurs des parlements bourgeois. — *Ödön Zoltán:* L'attaque du contrat sous titre de la disproportion sensible des prestations. — *László Czibolya:* Quelques problèmes de principe et pratiques relatifs à la responsabilité civile basée sur le décret No 2/1964. Mü. M. — *István Novák:* La stimulation matérielle au service de l'obligation d'accomplir un travail. — *István Vida:* La réglementation de l'exécution judiciaire dans le droit hongrois. — *Revue: Elemér Pólay:* L'enseignement du droit romain dans les Etats socialistes. — *Aurél Benárd:* Contribution au problème du système des contrats de l'économie socialiste. — *István Szűcs:* Discussion scientifique sur le traité „Droit administratif hongrois. Partie générale". — *Littérature:* Ottó Bihari: Droit constitutionnel comparé *(Antal Ádám)*. — Iván Meznerics: Banking business in socialist economy *(Ernő György)*. — —: Nouveaux livres.

CONTENTS: *Miklós Kádár:* Free Hungary. — *József Bényi:* Multilateral international Treaties — Reservation. — *Kornél Pikler:* The Evolution of Standing Orders in Bourgeois Parliaments. — *Ödön Zoltán:* Contesting Contracts on the Ground of a Conspicuous Disproportion of Performances. — *László Czibolya:* Several Problems of Principle and Practice of Liability for Damages as Laid Down in Decree N° 2 of 1964, Labour Ministry. — *István Novák:* Financial Incentives Serving the Performance of Work. — *István Vida:* The Regulation of Judicial Distraint in Hungarian Law up to 1919. — *Review: Elemér Pólay:* The Teaching of Roman Law in Socialist States. — *Aurél Benárd:* Reflections on the Contract System of Socialist Economy. — *István Szűcs:* Discussion on the University Text-book "Hungarian State Administrative Law. General Part." — *Legal literature:* Ottó Bihari: Comparative Constitutional Law *(Antal Ádám)*. — Iván Meznerics: Banking Business in Socialist Economy *(Ernő György)*. — —: Books recently published.

XXIV. új évfolyam 4. szám Budapest, 1969. április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Szabad Magyarország

Ünnepi alkalommal emlékezünk a 24 év előtti tavaszra, 1945. április 4-ére, amikor mindnyájan 24 esztendővel fiatalabbak voltunk és amikor e hazában is szerte a fiatalság, a reménység, az újjászületés rügyet fakasztó levegője, a megtisztulás öröme áradt.

Az ember emlékeit elszürkítik a múló évek, az új történések. Jó tehát idézni életünk nagy fordulópontjait.

Kiemelkedő jelentőségű április 4-e, mert e dátum történelmi sorsforduló, népünk legnagyobb nemzeti ünnepe. (Nehéz újat mondani és éppen olyan nehéz jelentőségéhez méltóan róla megemlékezni.)

Az évek múlásával a megemlékezések, a szeretet, a hála mind bensőségesebbé teszi számunkra felszabadulásunk napjának ünnepét. Az élmény-emlékek különfélék; van akiben mély nyomot hagyott néhány kemény nap vagy hét alkotta tömény történelem, míg sokak számára csak a szabadság kellemes átélése jutott.

A szabadulás hatása sokkal-sokkal több volt, mint az egyéni élmények összege. Sokszorosan több, nagyobb történt, mint a német náci csizmák és magyar lakájaik eltűnése. Április 4-e hosszú korszak végét jelentette és egyben a magyar nép élete forradalmi kibontakozásának fordulatszerű kezdetét, a szocializmus hajnalát, az egyesnek és a társadalomnak igazi felszabadulását. Ezzel vált valóra mindaz, amiről a magyar nemzet legjobbjai addig csak álmodtak, amiért harcoltak, az életüket áldozták.

Alig néhány napja ünnepelte az ország a Tanácsköztársaság megalakulásának 50. évfordulóját. Kevesen élnek azok közül, akik annakidején részt vevői, tudatos szemlélői voltak az eredményeknek. Az élők személyes megemlékezései; az ünnepségeken történt mély és sokoldalú történelmi elemzés; a Tanácsköztársaság kultúrális, művészeti alkotásainak a bemutatása feleleventette, személyi közelségbe hozta 1945. április 4-ének politikai elődjét, 1919. dicső 133 napjának a történetét.

Együtt említve, egyúttal külön is választva felszabadulásunk napjának emlékét és történelmi jelentőségét 1919-től, szembeötlő, hogy alig negyedszázadnyi idő, — egykoron, majdan történelmileg csak egy pillanat — mai életünkben: egész történelmi korszak.

Annak a generációnak, amely felnőttként, avagy tudatos korú fiatalként cselekvő részese, vagy legalább tanúja volt a felszabadulást megelőző pusztító háború és fasiszta elnyomás borzalmainak, majd a felszabadulás örömteli napjainak és az azt követő időszak lázas, lelkes társadalmi és gazdasági építő munkájának, —

1945. április 4-e nem egyszerűen sorsforduló, annál sokkal-sokkal több: maga a lét, a személyes, megrázó és felemelő élménynek erejével ható, éltető valóság: a jelen.

Az átélt társadalmi fejlődés azoknak a túlnyomó többségében is a nemzeti ünnep magaslatára emelte 1945 április 4-ének emlékét, akik akkor, eleinte félve, bizonytalanul, aggályokkal szemlélték népünk, hazánk jövőjét. Azóta tapasztalattá vált, hogy az időmúlás történelemformáló erejének van — és tömegméretben is van — visszamenően is tudatformáló, a személyes emlékeket is formáló hatása.

Felnőtt közben, illetőleg felnövőben van egy új nemzedék; tagjai a felszabadulás óta születtek, vagy kisgyermek korukban érték meg azt. Számukra felszabadulásunk emléke nem a jelen személyes emléke, hanem pusztán történelmi emlék éppen úgy, mint az idősebbek számára 1919. Talán csak annyival több, amennyit saját élményeikből az idősek — gyermekeiknek — át tudtak adni és ezzel számukra felszabadulásunk ünnepét minél jobban a jelen közelségébe tudták hozni. Ugyanolyan ennek a tudatformáló hatása, amilyen az előbbi nemzedék számára 1919 emlékének a közvetett hatása.

Az új, felnövekvő generációnak természetes, magától érthető mindaz, amit ma a társadalom néki nyújt: a tanulás, a magasfokú képzettség, a műveltség korlátlan lehetőségei, a létbiztonság, a szemük láttára kibontakozó szocialista jövő. És ez így van rendjén! — Hiszen ebben testesül meg egész munkánk, társadalmi rendünk egyik legfőbb célja. Rendjén van és magától értetődő az a fiatal nemzedékben élő és — továbbfejlődésünk egyik fontos hatóerejét alkotó — egészséges türelmetlenség, amelylyel szeretnék fejlődésünket még töretlenebbnek, még gyorsabbnak látni. Magától értetődő ez azért is, mert az ő számukra a múlttal való összehasonlításnak is elsősorban csak a történelmi lehetősége létezik és nem fűzi, — mert nem is fűzheti — őket a múlthoz személyes emlék, személyes élmény.

Vajon kivel nem esett meg, hogy amikor egyébként jogosan elégedetlen és türelmetlen fejlődésünk üteme egyik-másik gátló tényezője miatt, elfeledkezett arról, hogy kialakulásában — saját tevékenysége és emlékei alapján — történelmileg értékelje azt, ahová eljutottunk, noha csak így válhat megbecsültté az, amit elértünk és valóban megalapozottá az a türelmetlenség, reálissá minden olyan elgondolás, eszköz és módszer, ami a gyorsabb társadalmi-gazdasági fejlődést előmozdíthatja.

Az emlékezés annak a belátására vezet, hogy felszabadulásunk ünnepe egyenes folytatása és betetőzése annak a harcnak, amelyet népünk évszázadokon át a nemzeti függetlenségért és az igazságosabb társadalmi rendért folytatott.

Ennek az évszázados küzdelemnek legdicsőbb állomásai: Rákóczi szabadságharca, az 1848—49-es szabadságharc, az őszirózsás forradalom, majd az 1919-es Tanácsköztársaság.

1945 április 4-e élő bizonyítéka a Lenin-i előrelátásnak, annak, hogy a Tanácsköztársaság elbukhatott a minden oldalról rázúduló imperialista hadak támadása és a velük összefogó és uralmát féltő hazai volt uralkodó osztály árulása következtében, de nem volt olyan hatalom, amely tartósan útját állhatta volna a társadalom feltörő új erőinek, a demokratikus, majd a szocialista átalakításért vívott igazságos harcnak.

Amikor hazánk felszabadulását, az azóta — és annak nyomán — bekövetkezett fejlődést a múlt szabadságharcai egyenes folytatásának tekintjük, akkor a magyar kommunistákat, a pártot történelmileg Rákóczi, Kossuth szabadságunkért harcolt történelmi nagyjaink örököseiként kell értékelnünk, akik magasra emelték 1919-ben a társadalmi haladásért vívott harc vörös zászlaját, szervezték és vezették e harcot a Tanácsköztársaság bukása után minden üldöztetés, szenvedés, a legjobbak elvesztése ellenére a fasiszta elnyomás éveiben. Ez volt az a harc, amely győzelemhez vezetett és ez a harc kemény volt.

Korábbi szabadság-küzdelmeink bukása csakúgy, mint felszabadulásunk 1945-ben és szocialista fejlődésünk azóta, nem választhatók el a nemzetközi politika mindenkori porondján végbement és végbe menő eseményektől.

Ahogyan el kellett buknia Rákóczi szabadságharcának, az 1848—49-es szabadságharcnak a túlerővel szemben, és ahogyan magára hagyatva el kellett buknia 133 nap után a Tanácsköztársaságnak, (mert a szovjet hatalom akkor még maga is saját létéért küzdött, tehát nem segíthetett) úgy egy pillanatra sem feledkezhetünk meg arról, hogy felszabadulásunkat a világ első és akkor még egyetlen szocialista hatalmának a fasizmussal szemben hősiesen helytálló csapatai, a szovjet hadak véráldozata eredményezte. Így fonódott össze nemzeti fejlődésünk a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal és a Szovjetuniónak a második világháborúban aratott — és számunkra is a felszabadulást hozó — győzelmével.

A történelem tanulsága, a felszabadulásunk óta megtett út tanulsága egyaránt bizonyítja, hogy a nemzeti függetlenség és a proletár internacionalizmus nem egymásnak ellentmondó, hanem egymást erősítő, egymást feltételező tényezői fejlődésünknek, szocialista társadalmunk építésének.

Nehéz út volt ez a több mint két évtized és nem is volt mindig egyenes. Nem kerültek el bennünket a megrázkódtatások. — Törvénytelenségek, merev szűklátókörűség, a néptől való elszakadás — az egyik oldalon — árulás és a vele szövetkezett megalkuvás — a másik oldalon — ellenforradalmi lázadást okozott, amely — ha rövid ideig tartóan is — de felidézte a felszabadulás előtti évek árnyait. Ezen is úrrá lettünk nagy áldozatok árán és felszabadítóink újbóli segítségével.

Közben világszerte zajlottak az események. A nemzetközi robbanás veszélye fenyegetett többször is. A háború és béke esélyei nem engedték, hogy csak saját ügyeinkkel törődjünk. Állást kellett foglalnunk, ki kellett állanunk mint a világ népei egyikének. Állást foglaltunk a XX. században először tartósan úgy, mint 1848-ban, hogy az ország hivatalos szava ugyanaz volt, mint minden becsületes honfitársunké: — a békét kívánjuk az egész emberiségnek, elítéljük az új háború előkészítőit. Így váltunk részévé a világbéke táborának. Joggal vagyunk büszkék, hogy a társadalmi haladás élvonalában járunk, hogy az emberiség közös nagy céljaiért folyó küzdelemben a mi erőnk is tényező.

A tudomány emberei a társadalmi munkamegosztásban szellemi tevékenységgel, irányítással, a kulturális javak gyarapításával, közvetítésével, a tudomány feltárta törvényszerűségek tudatos alkalmazását igénylő — minden másnál bonyolultabb — munkával vesznek részt.

Népi államunkhoz híven és a tudomány

iránt alázattal kell munkánkat folytatni. Ez ma nem is különösen könyű.

John David Bernal azt mondotta, hogy: „nagy zavar keletkezett a tudomány értékelésében, olyan hangok hallatszanak, hogy el kell fojtani a tudományt, vagy legalábbis meg kell akadályozni a tudományos felfedezések alkalmazását."

Majd így folytatta: „merjem-e felvetni, hogy a tudományos köröket leszámítva, az emberi boldogság summája nem csökkenne szükségképpen abban az esetben, ha tíz évre bezárnánk minden fizikai és kémiai laboratóriumot, és a tudósokban működő türelmes és lelemény es energiát arra fordítanánk, hogy újra feleleveníts ék annak az elfelejtett művészetét, hogyan férhetnek meg egymással jól az emberek."

Mi azt tartjuk, hogy az igazi tudományt nem kell elfojtani. A termelés új módszereit a tudomány hozta létre. A tudomány dolgozta ki a szocializmus elméletét, amely képes volt a világ arculatát megváltoztatni. Az új világ az igazi tudomány szülötte, a tudomány tehát nem szűnhet meg szülői kötelességét teljesíteni. Az igazi tudomány az emberi jólét, a békés fejlődés lehetőségének a kiapadhatatlan forrása.

Szolgálja tehát a tudomány gazdaságunk fejlődését, állami és társadalmi életünk további szocialista demokratizálását, a baráti országokkal való gazdasági együttműködés új, fejlettebb alapokra helyezését, azokat az erőfeszítéseket, amelyeket — mindenekelőtt a Szovjetunióval együtt — a szocialista táboron belül jelentkező ellentétek és ellentmondások mielőbbi leküzdése érdekében kifejtünk.

Ragyogjon tovább felszabadulásunk emlékezete a kortársak és az utódok gondolatában és adjon lelkesedést, erőt munkánkhoz, szabadságunk megóvásához és békés életünkhöz!

Kádár Miklós

Többoldalú nemzetközi szerződések — fenntartások[1]

A nemzetközi jog ősi forrásai — a szokásjog és a szerződés — évezredes múltra tekintenek vissza.

Montesquieu már két évszázaddal ezelőtt azt írta, hogy minden nép ismerte a nemzetközi jogot. Külön kiemelte, hogy az irokéz indiánok is. Tisztában voltak ugyanis a háború és béke szabályaival, hasonlóképp betartották a követküldések és fogadások kapcsán kialakult előírásokat. Csak éppen — a nemzetközi jog nem nagy dicsőségére — egyszerűen megették hadifoglyaikat. Montesquieu ezt azzal magyarázza, hogy az irokézek által vallott nemzetközi jog „nem épült helyes elvekre."[2]

E bizarr példa bizonyító ereje természetesen kétes. A népek történelmének tudományos feltárása azonban valóban mutatja, hogy az emberi közösségek mindig szokásokat vettek figyelembe egymással való érintkezésükben. A közösségi kapcsolatok terjedésével a szokások fokozatosan szabályokká kövesedtek, vallási mítosz szőtte át őket, ceremóniák külsőségei övezték azokat, s egyre nagyobb kötelező erővel jelentkeztek. Az ókori Keleten alakultak ki a legrégibb államok, ezek már kapcsolataik tartalmát és formáját írásos szerződésekbe foglalták. A nemzetközi jog dokumentatív története e szerződésekkel kezdődik.

A hellén világot már a szerződések sokasága kapcsolta össze. Amit később a rómaiak ius gentiumnak neveztek, magában foglalta mindig szerződések kötésének jogát, a ius tractatuum intézményét is. A történelem már feltárt lapjai tanúsítják, milyen nagy számban jöttek létre nemzetközi szerződések. Vannak olyanok, amelyeket ismerünk, mások elfeledve fekszenek az elmúlt idők pora alatt; vannak olyanok, amelyek nyomán a háború tüze lobogott fel, mások egy békés korszak hírnökei voltak; hol kapcsolatokat rendeztek e szerződések, hol pedig éppen felbontottak.

Korunkban a nemzetközi szerződés szinte mindennapos, a nemzetközi jog legfőbb forrása.[3] A szerződések formája és tartalma az idők folyamán nagy változásokon ment át. A legutóbbi időkig — a XIX. századot megelőzően — az államközi kapcsolatokat a kétoldalú szerződések hálózata jellemezte. Számos példát találunk arra, hogy több állam minden partnerével ugyanarról azonos, vagy alig eltérő szövegű szerződést írt alá. A századforduló természetesen nem merev vízválasztó, hiszen Ausztria, Oroszország, Poroszország, Anglia és Hollandia 1815-ben egyetlen év folyamán három esetben is — március 25-én, április 25-én és május 31-én — kötött egymással szerződést, mindhárom alka-

---

[1] A Hágai Nemzetközi Jogi Akadémia tanulmányi és kutató tanfolyamán a szerző által tartott előadás felhasználásával.

[2] Montesquieu: Esprit des lois, I. könyv, 3. fejezet.

[3] G. I. Tunkin: Droit international public, 1965, 92. old. és Völkerrecht, Akademie der Wissenschaften der UdSSR, 1960, 255. old.

lommal sorozatos bilaterális egyezmények formájában.[4]

Kétoldalú szerződések nyomán — ezt a résztvevők száma, a szerződések szűk területi hatálya érthetővé teszi — nem alakultak ki általánosan elfogadott elvek a nemzetközi szerződések kötéséről és végrehajtásáról.[5] A nemzetközi szerződések ebben az időben még túlságosan tapadtak az aláírók személyéhez és felfogásához. Grotius különbözteti meg elsőként e szerződéseket a magánjogi ügyletektől. A XVII. század küszöbén Gentili adott annak a véleményének kifejezést — és ez is újdonság volt — hogy a szerződés nem veszti érvényét az aláíró halálával, az utódokat szintén kötelezi.

A nemzetközi szerződések joga — hasonlóan a nemzetközi jog más szféráihoz — szokásjogi alapon fejlődött. A bizonytalanság, a változó szokások, egymásnak ellentmondó vélemények azonban zavarták az államközi kapcsolatokat.

A kapcsolatok élénkülése a XIX. században — amelyet egy francia nemzetközi jogász a „szerződéskötési mánia" időszakának nevezett — szétfeszítette a bilaterális szerződések szűk kereteit, a szélesedő államközi viszonyok megfelelőbb jogi megoldást követeltek. E szükség hívta életre a többoldalú nemzetközi szerződéseket. Előnyei nyilvánvalóak. Egy nemzetközi okmányban egységbe lehet foglalni az államok kisebb-nagyobb csoportját vagy az egész emberiség érdekeit érintő kérdéseket. Ezt érdekes számadatokkal lehet bizonyítani. Például a diplomáciai kapcsolatokról szóló 1961. évi bécsi szerződésnek 82 részese van (1969. január 7-i állapot). Kiszámítható — a hágai Nemzetközi Jogi Intézet által kidolgozott matematikai képlet $\frac{x : (x-1)}{2}$ segít ebben — hogy ezt a célt csak 3321 kétoldalú szerződés kötésével lehetett volna elérni.

A többoldalú nemzetközi szerződések megalkotásakor — a bilaterális szerződések világából visszamaradt szellemi örökségképp — kezdetben az egyhangúság elve érvényesült. Ez az egyhangúság a szerződés abszolút integritásának jogelvére támaszkodott, nem tűrt eltérést a szerződés leglényegtelenebb szabályában sem. Az elmélet által hirdetett „mindent vagy semmit" felfogás az idők haladtával ellentétbe került az államok gyakorlatával, a praktikusság követelményei erősebbek voltak az elméleti tételeknél.

A nemzetközi szerződések joga épp ezért egyre több vitás elemmel terhes gyakorlattá vált. Joggal lehetett azt állítani, hogy e területen — eltekintve a pacta sunt servanda elvétől, amelynek cogens jellegét senki sem vitatta — „szinte minden pontban kis egyetértés és sok eltérés található".[6]

A multilaterális szerződések jelentősége, gyakorisága, tartalma és a résztvevők nagy száma már évtizedek óta egységes szabályok kialakítását sürgette. Anyaszerződést, amely a szerződések szerződéseként megadja ezeket a szabályokat. A mérleg serpenyőjére egyre súlyosabban nehezedett az egyetemlegesség jelentősége, az egész emberiséget szolgáló érdek.

A nemzetközi szervezetek létrejötte után többször felmerült, hogy a nemzetközi jog szabályait írásba kell foglalni. Indoklásképp már a Nemzetek Szövetsége „az államok biztonságára és a népek jólétére" hivatkozott, amelyet a bizonytalan jogállapot tényleg mindig veszélyeztet. A rendezésre váró első témák egyikéül kezdetben is a nemzetközi szerződések jogát jelölték meg.

A kodifikált nemzetközi jog — a közeli évek lehetnek erre tanúk — kedvező hatással van az államközi kapcsolatok fejlődésére. Ha e kapcsolatok megjelenési formája — a nemzetközi szerződés — létrejöttekor és végrehajtásakor még zavartalanabb és szükségtelen vitáktól mentes lehet, akkor a fejlődés tovább gyorsulhat. Következésképp teljesen érthető az a nagy fontosság, amelyet a kodifikációnak tulajdonítanak.

Nem túlzás azt mondani: az egész nemzetközi jog fejlődésének fontos állomásához érkezett azzal, hogy több évtizedes előkészület után az Egyesült Nemzetek Közgyűlése összehívta Bécsbe a nemzetközi szerződések jogáról tárgyaló diplomáciai konferenciát. Ez sorrendben a hatodik kodifikációs konferencia, amely azt a feladatot kapta, hogy a nemzetközi jog egy adott területén érvényesülő szokásjogot írásba foglalja, arról nemzetközi szerződést alkosson, consensust érjen el a korábban és ma is sok vitát kiváltó kérdésekben.

A tárgyalás alapjául szolgáló szövegtervezetet az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága — a Nemzetek Szövetségének ez irányú tevékenységét is felhasználva — dolgozta ki. A téma ún. külön előadói között a nemzetközi jog művelőinek olyan tekintélyei foglaltak helyet, mint Brierly, Lauterpacht, Fitzmaurice és Waldock. A bizottság 1949-ben kezdte el és 1966-ban fejezte be munkáját. Ez idő alatt 229 ülésen foglalkozott ezzel a joganyaggal. A nemzetközi jog vezető egyéniségei közül többen a Bizottság opus magnumának nevezték a 75 cikkből álló tervezetet.

Az ENSZ Közgyűlés határozata értelmében az anyaggal a konferencia két ülésszakban foglalkozik. 1968 tavaszán az első ülésszak során a konferencia első olvasásban elfogadott egy szerződés szöveget. Ezt 1969 tavaszán az összeülő második ülésszak ismét megvizsgálja. Ha mun-

[4] E. G. Lagemans: Recueil des traités et conventions, I. köt. 14., 70. és 78. old.

[5] Haraszti György: A nemzetközi szerződések értelmezésének alapvető kérdései, 1965, 5. old.

[6] Sir H. Lauterpacht: Codification and Development of International Law, American Journal of IL, 49. köt. 17. old.

káját siker és egyetértés koronázza, akkor aláírásra kerül a szerződések szerződése és 1815, 1961 és 1963 után újból Bécs nevét jegyzik fel a nemzetközi jog történetének jelentős eseményét megörökítő lapjaira.[7]

E „félidő" a konferencia két ülésszaka között megfelelő alkalmat kínál tehát a szerződéstervezet szövegének megvizsgálásához. E sorok szerzője a hatalmas kérdéskomplexum csupán egyik részletével, a többoldalú nemzetközi szerződésekhez tehető fenntartásokkal kíván foglalkozni a bécsi tervezet cikkeinek tükrében. Számos nemzetközi jogi szerző e kérdést a szerződés-tervezet legellentmondásosabb részének tartja,[8] így értékelésük annál indokoltabb.

A fenntartás a nemzetközi jog fiatal intézményei közé tartozik. E kérdéssel kapcsolatban az elmélet és gyakorlat csak egy vonatkozásban egybehangzó: abban, hogy a fenntartások intézménye a legbonyolultabbak és legvitatottabbak közé tartozik.

Ma már jelentős irodalma van, pedig a nemzetközi jogi irodalom figyelme csak az első világháborút követő békeszerződések nyomán irányult rá és a húszas években jelennek meg az első jelentősebb tanulmányok a fenntartásokról. A szocialista jogirodalomban csak a második világháború után látnak először napvilágot vélemények a nemzetközi jog új intézményéről. A Hágai Nemzetközi Jogi Akadémia (Béke Palota) Könyvtára 1968-ban már 113 olyan művet ajánl, amely kizárólag e témáról mond tudományos véleményt. A nemzetközi szerződésekhez fűzhető fenntartásokról 1961-ben Magyarországon is — Bokorné dr. Szegő Hanna tollából — kiváló monográfia jelent meg.

A kétoldalú szerződések világában a do ut des törvénye uralkodik. Feltétel itt is adódhat — hiszen minden fenntartás feltétel, de nem minden feltétel jelent fenntartást — azonban nemzetközi jogi értelemben vett fenntartás megítélésem szerint bilaterális egyezmény kapcsán nem merülhet fel. A megerősítés késleltetése vagy elmaradása esetén egyszerűen a consensus nehézségeiről, a szinallagmatizmus elvének felbomlásáról van szó. (Az irodalom e tekintetben nem egységes, számos könyv külön fejezetet szentel ennek a témának.)

A consensus megteremtése könnyebb két fél között és más utat is igényel mint a többoldalú szerződések esetében, amikor a tárgyaló államok létszáma sokszor eleve kizárja, hogy a szöveg megírásakor minden ország kívánságát és érdekét figyelembe tudják venni. Az államok száma, társadalmi és gazdasági berendezkedésük eltérő volta, jogi intézményeik különbözősége folytán — mégha az alapvető szándékban egyetértés is áll fenn — mindenki számára elfogadható szerződéses rendelkezéseket nagyon nehéz találni. Ennek következtében alakult ki a többségi elv, amikor is a tárgyalás alatt álló multilaterális szerződés szövegét — az állami akaratnyilvánításnak a nemzetközi szervezetek létrejötte óta meghonosodott eljárását követve — szavazások segítségével kodifikálják. Ebből a helyzetből természetszerűen következik, hogy a leszavazott kisebbség, valamint a tárgyalástól távollevő országok mindig keresték a többség akarata elleni védekezés jogi formáit.

A XIX. század második felében jelentkezik először a nemzetközi szerződéshez fűzött fenntartás. Életéért azóta hívei és ellenfelei között harc folyik elméleti téren és az államok gyakorlatában egyaránt. Nem szívesen látott gyermekként született, hiszen kezdetben „tökéletlen szerződéseknek" nevezték az olyan nemzetközi okmányokat, amelyek fenntartásokat foglaltak magukba. Megírták, hogy már I. Ferenc francia király és Szolimán török szultán között 1535-ben létrejött szerződés is tartalmazott fenntartásra vonatkozó klauzulát.[9] Ez azonban inkább csak jogtörténeti érdekesség, minthogy a fenntartások csak a XIX. század második felében válnak jogtechnikai fogalommá.

Nemcsak a többségi határozat elleni védekezés eszköze azonban a fenntartás, hanem az egyetlen jogi megoldás ahhoz, hogy az egész emberiség érdekét szolgáló általános nemzetközi egyezmények jöjjenek létre. Elősegíti — ami sokszor egyértelműen közös érdek — hogy a létrejövő szerződés hatálya az államok minél szélesebb körére terjedjen ki. A fenntartás teszi lehetővé, hogy másodrangú jelentőségű szerződéses rendelkezések által okozott nehézségek ne zárjanak el egyetlen államot sem attól, hogy egy szerződés részese legyen.

A fenntartások egész története egy további indok lehet az intézmény hatékony és pozitív szerepének bizonyításához. Mindmáig tanúsítja azt, hogy ha államok között vita folyt is a fenntartások miatt, az szinte mindig az intézmény elismerésével vagy tagadásával függött össze, maga a fenntartás működésében — tehát joghatását tekintve — vitát alig okozott. A fenntartások intézményét épp ezért történelmi visszapillantás nélkül érteni és értékelni nem lehet.

A Nemzetek Szövetségének létrehozása előtt fenntartást általában csak a szerződés aláírásakor lehetett tenni — az rendszerint a tárgyalások során már elhangzott nyilatkozat megismétlése volt — és minden esetben csak valamennyi szerződő fél jóváhagyása után vált érvényessé. A letéteményes államok gyakorlata ehhez a felfogáshoz igazodott. Már a fenntartások elterje-

[7] Az 1815. évi konkresszus határozatot hozott a külképviseleti gyakorlatról és a diplomáciai rangsorolásról; 1961-ben a diplomáciai kapcsolatokról szóló szerződést, 1963-ban pedig a konzuli kapcsolatokra vonatkozó szerződést fogadta el az ENSZ által összehívott konferencia.

[8] Pl. Y. Ogawa: Codification of the Rules on Reservations by the ILC, The Journal of international Law and Diplomacy, 1967, LXVI. fejezet.

[9] J. Bentz: La validité des réserves aux traités internationaux multilatéraux, 1954, 3. old.

désének korai időszakában is lehetett azonban példát találni arra, hogy ez a szabály nem volt abszolút jellegű; a szerződés aláírása után, a megerősítéskor szintén elfogadtak fenntartásokat. Erre az első esetet az 1890-ben Brüsszelben a rabszolgaság ellen kötött egyezmény kapcsán jegyezték fel, amelyet Franciaország fenntartással ratifikált. Arra is van precedens, hogy az egyhangúság szabályát nem tartották be és a letéteményes a szerződő államok egyetértését utólag sem szerezte be a fenntartás érvényességéhez. Ennek kapcsán is az első feljegyzett esetet idézzük; a dunai hajózásról 1883-ban Londonban aláírt egyezményhez bejelentett fenntartások esetében a letéteményes nem követte az általános gyakorlatot, nem kérte a felek hozzájárulását.[10] A kivételek ellenére is az uralkodó felfogást lényegében nem vitatták. E szerint a többoldalú szerződésekhez fenntartás tétele csak annyiban engedhető meg, míg az a szerződés összes részesének érdekével találkozik.

Az 1882. évi londoni cukor-egyezmény és az 1910. évi brüsszeli tengeri összeütközési egyezmény között legalább 22 többoldalú szerződés jött létre, 86 esetben fenntartásokkal lettek az államok ezek részesei. 1890 és 1926 között 15 olyan egyezmény van, amelyhez 24 állam részéről fenntartást tettek. 1920 és 1929 között pedig 5 olyan multilaterális szerződés jött létre, amely fenntartásokkal lépett hatályba.[11]

A nemzetközi jogi irodalom kiemeli az 1899. és 1907. évi hágai békekonferenciákat, amelyek a fenntartások tekintetében „aratást" hoztak. Az első konferencián a fenntartásokról kialakított és sub silentio elfogadott eljárás — az, hogy lehet fenntartást tenni, de a szerződő partnerekkel ezt a tárgyalás során tudatni kell — a második konferencián hivatalos formát kapott és a konferencia eljárási szabályzata a fenntartásokról már ennek megfelelően rendelkezett. Az 1907-ben aláírt 14 egyezmény egyike sem egységes rezsim már, van olyan, amelynek 15 cikkéhez tettek az államok fenntartást, 45 állam vett részt a konferencián és belőlük 28-an tettek összesen 65 fenntartást. E két konferencia tovább erősítette azonban a szabályt, hogy a fenntartás csak akkor megengedett, ha aláíráskor, vagy előtte bejelentették és minden aláíró elfogadta azt.

Ez a rendszer addig működött jól, amíg kevés szerződés volt, amíg egy szerződés jelentős esemény volt a nemzetközi életben, amíg a részes államok részt vettek a szerződés megfogalmazásában. A szerződések szaporodása folytán már az első világháború után a részes államok új kategóriája alakul ki, olyanoké, amelyek a már hatályban levő szerződésekhez utólag csatlakoztak, azok szövegének megvitatásában nem vettek részt, az adott egyezményt nem írták alá. A csatlakozás tulajdonképp tehát az aláírás és megerősítés összevont állami aktusa, amely a szerződés hatályba lépését követően történik meg.

A változó körülmények és több vitás eset nyomán a Nemzetek Szövetsége rendezni akarta a fenntartások érvényét, joghatályát és egységesíteni a letéteményesek ezzel kapcsolatos gyakorlatát.

1927. június 17-én e törekvés kapcsán a Nemzetek Szövetségének Tanácsa elfogadta egy szakértő bizottság jelentését a nemzetközi szerződéshez tett fenntartásokról. A jelentés állást foglalt az abszolút integritás elvén nyugvó egyhangúság követelménye mellett. Ez vonatkozott inter alia a csatlakozó államokra is. A Nemzetek Szövetségének álláspontja természetesen újból megerősítette más letéteményesek hasonló gyakorlatának jogalapját. Az elvek szerződésbe foglalása sikertelen maradt.

Magyarország szintén fenntartással csatlakozott az 1926. évi rabszolgasági egyezményhez. A Nemzetek Szövetsége főtitkárának 1930. augusztus 11-i jelentéséből kitűnően az akkori magyar kormány — nyilván igazodva az egységes felfogáshoz és a Nemzetek Szövetsége által folytatott letéteményesi gyakorlathoz — maga jelentette be: csatlakozását csak akkor tekinti joghatályosnak, ha a közölt fenntartást az aláíró 11 állam elfogadja.[12]

A második világháború után a fenntartások jogi rendszerének merev eresztékei még jobban ropogtak annak terhe alatt, hogy a nemzetközi szerződések az államok közötti kapcsolatok rendezésének fő eszközei lettek, számban ugrásszerűen növekedtek és tartalomban rendkívül szélesedtek. Pedig már a bécsi konferencia (1815) és 1925 közötti időben létrejött nemzetközi szerződések számát egy szerző 16 ezerre egy másik ugyanerre az időszakra vonatkozóan 10 ezerre becsüli.[13] Maga a helyzet indokolta tehát a szerződéskötési gaykorlatban a nagyobb rugalmasságot. A konkrét esetek kapcsán keletkezett viták bizonyítják: nem ez történt, a helyzetnek még tovább kellett romlani ahhoz, hogy javuljon.

Javulást ígért, hogy a két világháború között Latin-Amerikában mindezzel szögesen ellentétes gyakorlat honosodott meg. Ez a fenntartást elméletileg a szerződési jog pozitív tényezőjének fogta fel és a létrejött regionális egyezményekben alkalmazta is.

A pánamerikai szisztémát tulajdonképp a Pánamerikai Unió Tanácsa 1932-ben foglalta rendszerbe. E szabályok értelmében az államok szabadon tehetnek fenntartásokat és külön-külön nyilatkoznak a fenntartások elfogadásáról.

[10] M. Lachs: A többoldalú nemzetközi szerződések, 1962, 132. és 141. old.

[11] M. Owen: Reservations to Multilateral Treaties, Yale Law Journal, 38. köt.

[12] E. Hambro: The Case Law of the International Court, III. köt. 39. old.

[13] A. Nussbaum: A Concise History of the Law of Nations, 1954, illetve Witt C. Poole: The Conduct of Foreign Relations under Modern Democratic Conditions, 1924, 29. old.

Fontos azonban felhívni a figyelmet arra, hogy a rendszer jogelvei már jóval előbb megjelentek Latin-Amerikában. Egy évvel a Nemzetek Szövetségének fent említett 1927. évi merev állásfoglalása után Havanna két fontos esemény színhelye. Mindkét alkalommal a nemzetközi szerződésekhez tett fenntartásokról is tárgyaltak, s mindkétszer ellenkező következtetésekre jutottak, mint a Nemzetek Szövetsége. 1928-ban a hatodik amerikai nemzetközi konferencián elfogadott szöveg kimondja, hogy „egy állam fenntartás esetén a szerződés részesévé lehet még akkor is, ha egy vagy több állam e fenntartást nem fogadja el". A nemzetközi szerződésekről szóló egyezmény 7. cikke pedig leszögezte, hogy valamely szerződéshez fűzött fenntartások „a nemzeti szuverenitásban gyökerező aktusok, s mint ilyenek olyan jog gyakorlását jelentik, amely nem sérti a nemzetközi jog vagy a nemzetközi jóhiszeműség szabályát."

A pánamerikai rendszert később tovább tökéletesítették, ebben a munkában sokat végzett el a Limában összehívott 1938. évi nyolcadik amerikai nemzetközi konferencia.

A kidolgozott, elfogadott és modern elvek ellenére a latin-amerikai gyakorlatot mégsem lehet következetesnek tekinteni. A szerződéses gyakorlat felmutat olyan szerződéseket is — például a megnemtámadásról és megbékélésről Rio de Janeiróban, 1933-ban aláírt szerződést — amelyek mindenek ellenére tiltották a fenntartásokat.

A pánamerikai rendszer próbája is valójában a gyakorlat, amely nem okozott jelentősebb vitát a latin-amerikai államok szerződéses kapcsolatában. Pedig pl. a döntőbíráskodásról aláírt washingtoni egyezmény csak 6 ország között lép érvénybe eredeti formájában, 13 ország fenntartások mellett lett az egyezmény tagja. 1948-at megelőzően — az Inter-American Juridical Yearbook szerint — 86 szerződésből 37-hez fűztek fenntartásokat. Szélsőségek is akadnak — így a híres Bustamente Kódexhez nem kevesebb, mint 70 fenntartást tettek — amelyek nyilván kihatottak a szerződések hatékonyságára.

A második világháborút követően az ENSZ főtitkára letéteményesi minőségben a Nemzetek Szövetsége felfogását osztotta és annak gyakorlatát folytatta. A kérdés épp ezért — újabb vitás esetek következtében — az Egyesült Nemzetek figyelmének középpontjába került. 1950. március 31-én kezdődött Ecuador külügyminiszterének egymondatos levelével. Bejelentette: országa nem fogadja el néhány szocialista állam fenntartását a népirtásról (genocid) szóló egyezményhez. Közlését a latin-amerikai elvek és gyakorlat alapján tette, az a Pánamerikai Unió Tanácsának 1932. évi határozatán alapult, amelyről azt feltételezte, hogy az ENSZ egyezményekre is érvényes. A pánamerikai szisztémát az ENSZ akkor még nem ismerte el, a népszövetségi elv alkalmazása viszont kizárta volna az egyezményből a fenntartást tevő államokat. A fenntartások erősítették az egyezmény hatékonyságát, e mellett az egyezmény jellegéből fakadó univerzális érdek is a kizárás ellen szólt, így a főtitkár eltért korábbi állásfoglalásától, az ügyet döntés végett a közgyűlés elé terjesztette.

A közgyűlési vitában a szocialista államok azzal érveltek, hogy a nemzetközi szerződéshez fűzött fenntartás a szuverenitás elidegeníthetetlen gyakorlása, következésképp a fenntartást tevő állam egyezményes tagságát kétségbe vonni nem lehet.[14] A latin országok — egy szerző jellemzése szerint „igaz regionális hazafisággal"[15] a pánamerikai szisztéma elfogadását ajánlották. E két tábor lényegében ugyanazt a jogi álláspontot képviselte.

A közgyűlés többsége mindazonáltal az egyhangúság elvének fenntartása mellett foglalt állást. Felkérte azonban a Nemzetközi Bíróságot, hogy adjon tanácsadó véleményt de lege lata, a Nemzetközi Jogi Bizottságot pedig, hogy de lege ferenda tanulmányozza a fenntartások problémáját.

A Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye, bár hangsúlyozottan csak a genocid egyezményre korlátozódott, új szellemben vizsgálta a kérdést, a Nemzetközi Jogi Bizottság pedig egy korábbi döntéséhez híven továbbra is az egyhangúság követelményét helyezte mindenek elé. A Nemzetközi Bíróság megerősítette: minden államnak joga van fenntartást tenni. Az a döntő kritérium, hogy a fenntartás összhangban legyen a szerződés tárgyával és céljával (kompatibilitás). A tanácsadó vélemény szakít az abszolút integritás teóriájával, a fenntartás joghatásáról kimondja, hogy a szerződő felekre tartozik: elfogadják-e a másik ország részéről bejelentett fenntartást.

1952-ben a közgyűlés — döntő fordulatot adva a fenntartások történetének — eltért az előző évtizedek beidegzett doktrinájától, elfogadta a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményében foglalt érveket, elhatárolta magát a Nemzetközi Jogi Bizottság álláspontjától. Ajánlotta az államoknak: többoldalú szerződések kidolgozásakor a fenntartásokra nézve teremtsenek világos helyzetet. Felhívta a főtitkárt, hogy letéteményesi gyakorlatát hozza összhangba a Bíróság tanácsadó véleményével, a fenntartások tekintetében a jövőben csak „postás" szerepet töltsön be, a joghatás megállapítását bízza az államokra.

1959-től kezdve — újabb közgyűlési határozat nyomán — ez a gyakorlat kiterjedt minden egyezményre, tekintet nélkül arra, hogy 1952 előtt vagy után született.

A nemzetközi szerződéses gyakorlat tükrözte a tisztázatlan helyzetet és tarka képet muta-

[14] S. Borisov: A többoldalú szerződések részeseinek szuverén joga fenntartást tenni, Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1952, 4. sz. és G. I. Tunkin: A nemzetközi jog elméletének kérdései, 1963, 82. old.

[15] W. W. Cox: Reservations to multipartite conventions, 1952, 28. old.

tott. Létrejött olyan egyezmény ebben az időszakban, amely az abszolút integritás alapján megtiltotta fenntartások tételét (pl. a külföldi repülőgép által harmadik félnek a felszínen okozott kárról Rómában, 1952. október 7-én kelt egyezmény), mások a fenntartást különleges eljáráshoz vagy egyes cikkekhez kötötték (pl. az idegenforgalom vámkönnyítés tárgyában New Yorkban, 1954. június 4-én létrejött egyezmény, valamint a New Yorkban, 1961. március 30-án aláírt egységes kábítószer egyezmény), ismét más egyezmény pedig teljes szabadságot adott a fenntartásoknak (pl. a férjezett nők állampolgárságáról New Yorkban, 1957. február 20-án született egyezmény).

Nagy változáson ment át időközben a Nemzetközi Jogi Bizottság állásfoglalása. 1951-ben még visszautasította a kompatibilitás választóvizét, túlságosan szubjektív elemnek minősítette azt, amely úgymond növelheti a jogbizonytalanságot. Végül is in extenso 1962-ben — az államok által folytatott gyakorlat kényszerítő hatása alatt — elfogadta a Bíróság álláspontját, mint általánosan érvényes jogelvet. A Bizottság külön előadóinak jelentései e fejlődést nem gyorsították. Brierly és Fitzmaurice mereven az egyhangúság szabályát védelmezték. Lauterpacht szintén e szabályt tartotta „existing law"-nak, de nem maradt érzéketlen a realitások iránt és de lege ferenda több javaslatot tett. Fitzmauriceszal nyilvános vitát folytatott és azzal érvelt, hogy a szerződéses jogban is — ahogy ő megfogalmazta — „egy fél cipó jobb mint semmiféle kenyér".[16] A gyakorlat befolyása az elméleti tételekre Waldock jelentésében felismerhető. Talán ez magyarázza, hogy szerződés tervezete alapjaiban változatlan maradt a Nemzetközi Jogi Bizottság vitája után is és a bécsi konferencia elé került. A konferencia ún. általános bizottsága elfogadta bizonyos módosításokkal ezt az egyezmény tervezetet, amely végső jóváhagyásra vár a konferencia 1969. évi teljes ülésén.

Mi a fenntartás jogi tartalma, érvénye, joghatása és hatálya, milyen eljárást kell fenntartás esetén követni? A szerződés tervezet szövege e kérdésekre a következő válaszokat adja:

„2. cikk

1. d) A »fenntartás« kifejezésen egyoldalú nyilatkozatot kell érteni — bármilyen legyen is szövege vagy megjelölése — amelyet egy állam szerződés aláírásakor, megerősítésekor, elfogadásakor vagy jóváhagyásakor, illetve a szerződéshez való csatlakozáskor tesz, s ez a szerződés végrehajtása során saját viszonylatában egyes rendelkezések kizárását vagy azok joghatásának módosítását jelenti."

„16. cikk

Az állam amikor aláír, megerősít, elfogad, jóváhagy szerződést, vagy csatlakozik ahhoz, fenntartást tehet, kivéve *(a)* ha a szerződés tiltja a fenntartást; *(b)* ha a szerződés csak meghatározott fenntartásokat enged meg, s ezek nem foglalják magukban a kérdéses fenntartást; *(c)* az *(a)* és *(b)* pontban említett eseteken kívül akkor, ha a fenntartás nincs összhangban a szerződés tárgyával és céljával.

„17. cikk

1. A szerződés által kifejezetten megengedett fenntartás esetén nincs szükség arra, hogy a másik szerződő állam azt utólag elfogadja, kivéve ha a szerződés így rendelkezik.
2. Amikor a tárgyaló államok kis számából, valamint a szerződés tárgyából és céljából az tűnik ki, hogy a szerződés egészének minden szerződő fél közötti végrehajtása lényeges feltétel a szerződésben való részességben, a fenntartáshoz minden fél elfogadása szükséges.
3. Ha a szerződés egy nemzetközi szervezet alapokmánya, és kivéve ha az másképp rendelkezik, a fenntartáshoz a szervezet illetékes testületének elfogadása szükséges, de ilyen elfogadás nem foszt meg egyetlen szerződő államot sem attól, hogy visszautasítsa a fenntartást.
4. Az előző pontokban említett eseteken kívül és kivéve ha a szerződés másképp rendelkezik: *(a)* ha a fenntartást egy másik szerződő fél elfogadja, a fenntartást tevő állam a szerződés tagja lesz, az elfogadó állam viszonylatában, ha és amikor a szerződés hatályba van ezen államok részére; *(b)* ha a fenntartást egy másik szerződő állam visszautasítja, a szerződés nem lép hatályba a fenntartást visszautasító és tevő állam között, kivéve a visszautasító állam ellenkező szándékának kifejezése esetén; *(c)* ha az állam fenntartással egy szerződés részese lesz, a fenntartás akkor lép hatályba, ha azt legalább egy másik szerződő állam elfogadta.
5. A 2. és 4. pontban foglaltak tekintetében, és kivéve ha a szerződés másképp rendelkezik, a fenntartást az államok részéről elfogadottnak kell tekinteni, ha az értesítést követő 12 hónapon belül vagy amikor a szerződés részese lett — amelyik a későbbi időpont — azt nem utasította vissza.

18. cikk

1. A fenntartást, a fenntartás kifejezett elfogadását, és a fenntartás visszautasítását írásban kell elkészíteni és értesíteni róla a szerződő államokat, valamint más olyan államokat, amelyek jogosultak arra, hogy a szerződés tagjai legyenek.
2. Ha a fenntartást a szöveg elfogadása alkalmából vagy olyan szerződés aláírásakor tették, amely megerősítésre, elfogadásra vagy jóváhagyásra vár, a fenntartást a fenntartást tevő államnak meg kell ismételni, amikor az állam a szerződés részese lesz. Ilyen esetben úgy kell tekinteni, hogy a fenntartást a fenntartás megismétlésének időpontjában tették.
3. A fenntartás kifejezett elfogadását vagy visszautasítását — ha azokat a fenntartás megismétlése előtt közölték — nem szükséges megismételni.

19. cikk

1. A másik állammal szemben a 16., 17. és 18. cikkben megállapított fenntartás:
(a) módosítja a fenntartás által megállapított mértékben a fenntartást tevő államnak a másik állammal fennálló viszonyában a szerződés azon rendelkezéseit, amelyekre a fenntartás vonatkozik;
(b) módosítja e rendelkezéseket ugyanilyen mértékben a másik félnek a fenntartást tevő állammal szemben fennálló kapcsolatában.
2. A fenntartás nem módosítja a szerződés rendelkezéseit más szerződő felek egymás közötti kapcsolatában.
3. Ha a fenntartást visszautasító állam egyetért azzal, hogy a szerződést maga és a fenntartást tevő állam között hatályban levőnek tekinti, a szerződésnek azon rendelkezései, amelyekre a fenntartás vonatkozik, nem kerülnek alkalmazásra a fenntartás által megállapított mértékben.

[16] Sir H. Lauterpacht: Some possible solutions of the problem of reservations to treaties, Transactions of the Grotius Society, 1954, 104. old.

20. cikk

1. Kivéve, ha a szerződés másképp rendelkezik, a fenntartást bármikor vissza lehet vonni és ehhez a fenntartást elfogadó állam egyetértésére nincs szükség.
2. Kivéve, ha a szerződés másképp rendelkezik, a fenntartás visszavonása csak akkor lesz hatályos, amikor a visszavonásról szóló értesítést a másik szerződő állam megkapta."[17]

A fenntartásról a nemzetközi jogirodalomban sokféle definíció született. Feltűnik azonban, hogy a most kidolgozott szövegen kívül hivatalos állásfoglalásra korábban nem volt példa. Sem a Nemzetek Szövetsége, sem az Egyesült Nemzetek Szervezete, sem a Nemzetközi Bíróság nem adott meghatározást e fogalomról (kivéve Zoricic jugoszláv bírót, aki az Ambatielos ügyben benyújtott külön véleményében körülírja a fenntartást).[18] A definíciók sokasága — mivel közöttük azonos alig akad — valószínűleg inkább taszította, mint csábította a nemzetközi szerveket, hogy szintén próbálkozzanak annak megfogalmazásával: mit kell fenntartás alatt érteni. A másik ok abban kereshető, hogy a fenntartások kérdésében az elmélet és a gyakorlat külön úton járt, s az ütköző elvek közötti harc eldőltéig hiábavalónak tűnhetett minden kísérlet. E definíció megszületése tehát elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt jelentős.

Az irodalom eddig ugyanis túlságosan kiemelte a fenntartások korlátozó jellegét. E szerint az intézmény a szerződéses kötelezettségek elhárítására, kizárására irányul. Joghatása azonban — egészében vizsgálva — épp fordított, hiszen sokszor egyedül a fenntartás teszi lehetővé az állam számára új nemzetközi kötelezettségek vállalását. Maga a fenntartás valóban kizárhat egyes szerződéses rendelkezéseket vagy azoknak módosító értelmet adhat, e körülmény mégsem feltétlenül a szerződés meggyengülését eredményezi. Példákat lehet felhozni arra, így pl. a döntő vitát megindító genocid egyezményt, hogy éppen a fenntartások erősítették a szerződés által elérni kívánt célt és az erre szolgáló jogi eszközöket. A szerződés eredményes működése fontos szempont. Ez azonban még akkor sincs veszélyben, ha több fenntartás a szerződés azonos rendelkezésére vonatkozik. A részes államok túlnyomó részének kellene fenntartással élni, hogy az a szerződésből adódó jogot és kötelezettségek egészére jelentős negatív hatással legyen. A gyakorlat egyébként azt bizonyítja, hogy a fenntartások jórészt másodrendű szabályokra vonatkoznak és összhangban vannak a szerződés tárgyával és céljával.

Az abszolút integritás elvét valló szerzők a fenntartást „szükségtelen rossznak" tekintették. Mirimonde, Accioly, Miller, Hudson, Strupp, Rousseau, Delbez, Genet, Podesta, Costa, Cavaré, Scelle, Khadjenouri, Starke — hogy csupán néhányat idézzünk — a fenntartást olyan állami akaratnyilvánításnak minősíti, amelynek célja, hogy szűkítse a kötelezettségek körét az illető állam számára. Joghatása következésképp előnytelen a szerződés tárgyára és céljára. A harwardi egyetem is készített szerződéstervezetet 1935-ben a nemzetközi szerződések jogáról, ennek 13. cikke hasonló elvi felfogásból indul ki. Anzilotti definíciója abban különbözik, hogy szerinte a fenntartás „a szerződés egészének elfogadása mellett történik."

A fenntartások fogalmát negatív szemszögből elemző nemzetközi jogi tekintélyek nézetei kétségtelen nyomokat hagytak a bécsi tervezet fent idézett szövegén is, jóllehet az egészében megváltozott, modern jogfelfogást tükröz. A konferencián több állam tett kísérletet arra, hogy a szöveg jobban kiemelje a fenntartások előnytelen vonásait, ezáltal elriasztó hatást gyakoroljon.

A téma teoretikusai túlnyomórészt elvetették a fenntartásokkal kapcsolatban kialakult nemzetközi gyakorlatot, azt „a szerződés fogalmával ellentétes"-nek minősítették.[19] Egyesek szerint a fenntartás „aláássa a szerződések kötelező erejét",[20] mások úgy vélték nem más mint „szétesés, anarchia és érvénytelenség."[21] Megbélyegezték, hogy „a fenntartás számos kényelmetlenséget, komoly zavarokat okoz, sőt nem egyszer valósággal megsemmisítő hatása van."[22] Attól is féltek, hogy „a fenntartások megtörik az álláspontok egységét... gyakran felborítják az egyezmények belső egyensúlyát."[23] Felhívások hangzottak el, hogy „a fenntartások használatát el kell ítélni, mert bizonyos államok számára privilégiumokat teremt",[24] továbbá „eljött a fenntartások gyakorlatának visszaélése elleni energikus fellépés órája."[25]

E vélemények — nagyrészük a két világháború között látott napvilágot — a gyakorlat nyomása alatt lassan visszaszorultak, precedensek híján az érvek erejüket vesztették. A Nemzetközi Jogi Bizottság pedig leszögezte, hogy „a fenntartások hátrányos következményei a szerződés integritására könnyen eltúlozhatók."

A nézetek tisztulásának útját a szocialista jogtudomány is megjárta. A második világháború után még hatott az abszolút integritás tana és a fenntartások érvényéről eltérő vélemények hagyták el a nyomdákat. Az ENSZ vitáiban azonban a szocialista országok képviselői már

[17] A szerző nemhivatalos saját fordítása.

[18] I.C.J. Reports, 1952, 72. old.

[19] P. Fauchille: Traité de droit international public, 1926, 312. old.

[20] P. de Mirimonde: Les réserves dans les traités et l'accord de Washington, 1927, 195. old.

[21] R. Genet: Traité de diplomatie et de droit diplomatique, III. köt. 462. old.

[22] O. Hoijer: Les traités internationaux, 1928. 65. old.

[03] M. Huber: Gemeinschafts- und Sonderrecht unter Staaten, 1925, 423. old.

[24] L. Delbez: Manuel de droit international public 1959, 206. old.

[25] G. Guerrero: La codification du droit international, 1930, 29. old.

következetesen a fenntartások szabadsága mellett szálltak síkra. A behatóbb elméleti kutató munka hasonlóan egységes felfogásra jutott;[26] Tunkin, Gubin, Durdenyevszkij, Boriszov, Filippov és mások egybehangzóan a nemzeti szuverenitás gyakorlását ismerik fel a fenntartások intézményében. A lengyel Lachs, a csehszlovák Pechota és Bokorné dr. Szegő Hanna — csupán néhány nevet említve — ugyanilyen állásfoglalást képvisel.

Ezen alapul a bécsi szövegtervezet is. Minden egyoldalú nyilatkozatot fenntartásnak minősít, ha az befolyásolja az adott szerződés joghatását. Mindez állásfoglalást jelent abban a vitában is, hogy fenntartás-e az értelmező nyilatkozat. Verdross képviselte az irodalomban azt a nézetet, hogy az értelmező fenntartást nem lehet érvényesnek elfogadni.[27] Szerinte konfúziót idézne elő, ha a részes államok egy fogalmon különböző dolgokat értenének.

Az a szabály azonban, hogy minden szerződést tárgyával és céljával egybevetve kell értelmezni a fenntartásokra is vonatkozik. A definícióból következően minden olyan értelmező nyilatkozat, amely a szerződést vagy egyes rendelkezéseit magyarázza, a fenntartás fogalma alá esik, minthogy ezáltal az általános rezsimtől eltérő véleményről van szó, s ez nyilvánvalóan kihat a szerződés végrehajtására. A magyar küldöttség a konferencia első ülésszakán módosító indítványt tett, hogy a szerződés szövege e vonatkozásban félreérthetetlen legyen.

A szuverenitásból kiindulva hangsúlyozza a definíció, hogy a fenntartás egyoldalú nyilatkozat. Ez lényeges körülmény, bár a fenntartás joghatálya csak akkor áll be, ha azt elfogadták. Nemzetközi szerződés ugyanis csak a felek szabad akaratelhatározása nyomán születhet.

A 16. cikk mögött évtizedek vitája áll. Kimondja, a fenntartás gyakorlása az állami szuverenitás általánosan elfogadott nemzetközi jogelvéből folyik. Azt, amit a szocialista országok és a pánamerikai szisztéma hívei az ENSZ különböző szerveiben mindig is vallottak. Nyugat-Európában — kicsit annak befolyása alatt, hogy az Egyesült Államok felfogása e tekintetben gyors és gyökeres változáson ment át — a legutóbbi időben kezdik elfogadni a szuverenitás kiinduló pontját.[28] A konzervatív állásfoglalások megrendülését elősegítette az is, hogy ENSZ-en kívül jelentős letéteményesek — például az Európa Tanács — képtelenek voltak az abszolút integritás merev szabályait a kor követelményeihez igazítani. Egyre nehezebb tehát azt állítani, hogy az országoknak nincs joguk a szerződés tárgyával és céljával egybeeső fenntartással élni, nem védelmezhetik saját jogi berendezkedésüket.[29] Ehhez pedig nyilván nincs szükség más államok hozzájárulására. A bécsi konferencia első ülésszakán az államok túlnyomó része ezt a koncepciót hangoztatta.

Nem bizonyult alaposnak az az elv, hogy a fenntartások megbontják a szerződések egyensúlyát és kétoldalú szerződésekre parcellázzák az egészet. A kötelezettség-vállalás mindig természetesen a szerződés egészére vonatkozik, az esetleges fenntartás pedig csak ezt kiegészítő nyilatkozat. A multilaterális szerződések funkcionálása — ha csupán az eredményes működés szemszögéből nézzük azt — fenntartások mellett vagy azok nélkül nem mutat különbséget, jóllehet a joghatályban természetesen eltérés van.

Fenntartást tenni csak akkor lehet, ha az állam aktust gyakorol a szerződés vonatkozásában. Tehát aláír, megerősít, elfogad, jóváhagy egy szerződést vagy csatlakozik ahhoz. Egyértelmű, hogy ez a jog a felsorolt aktusokhoz fűzött, más időpontban fenntartást bejelenteni nem lehet.

Szükségtelenül szűkíti az államok szerződéskötési szabadságát, ezért fölöslegesnek tűnik a 16. cikk (a) és (b) bekezdése. E szabályok felvétele félreérthető, eltérő értelmezés lehetőségét viszi a szerződésbe.

A (c) bekezdés kapcsán különböző felfogások jelentkeztek. Alig volt visszhangja az Egyesült Államok javaslatának, amely bővíteni kívánta a Nemzetközi Bíróság kritériumát azzal, hogy a fenntartásoknak nemcsak a szerződés tárgyával és céljával kell összhangban lenniük, hanem a szerződés természetével is. Az elutasítás indoka lényegében az, hogy e fogalom többértelmű, s egy bizonytalan elemmel toldaná meg a Nemzetközi Bíróság már elfogadott meghatározását. Nagyobb vitát okozott, de szintén kevés támogatást kapott egy ceyloni indítvány, amely szerint a fenntartás akkor és olyan mértékben megengedett, ahogy a vonatkozó szerződés előírja. Ha viszont a szerződés bármilyen okból e tekintetben „néma", a ceyloni javaslat szükségtelen vitákra vezetne. Például a parti tengerről és a csatlakozó övezetről szóló 1958. április 29-i genfi egyezményben nincs klazula a fenntartásokról, s ez teljesen ellentétes magyarázatokat kapott. Egyesek ebben a fenntartások tételére vonatkozó teljes szabadságot látnak, mások ugyanebből a tényből az abszolút tilalomra következtetnek. Mindezek folytán ez a javaslat is elbukott.

A konzervatív felfogást valló országok valamiféle külső mechanizmus megteremtését szor-

[26] Völkerrecht, Akademie der Wissenschaften der UdSSR, 1960, 279. old. és D. B. Levin: Völkerrecht, 1967, 100. old.

[27] A. Verdross: Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie, III. köt. 785. old. és Waldock is első jelentésében azt írja, hogy „a magyarázó nyilatkozat vagy a szándékra, illetőleg értelemre vonatkozó nyilatkozat" nem fenntartás (UN Doc A/CN. 4/144, 107. old.).

[28] Nem általános, mert pl. M. Sorensen 1968-ban megjelent művében („Manuel of public international law") továbbra is az egyhangúság szabályát hírdeti.

[29] V. F. Gubin szerint a fenntartás révén is az állam politikáját hajtja végre (Union Soviétique et réserves aux records multilatéraux, S. Y. I. L., 1959, 1. old.).

galmazták azzal a feladattal, hogy eldöntse a fenntartásokról: összhangban állnak-e a szerződés céljával és tárgyával. Elhangzott az a javaslat is, hogy az államok szavazzanak a fenntartásokról, ennek eredménye döntse el ezt a kérdést. A szocialista országok ellenezték e javaslatokat — ehhez megkapták a konferencián jelenlevő országok többségének egyetértését — és az első ülésszak ennek megfelelő határozatot hozott.

A 17. cikk értelmében a szerződés nem lép hatályba a fenntartást tevő és ellenző állam között, kivéve, ha az utóbbi ellenkező értelmű bejelentést tesz.

Ehhez csak annyit: az ENSZ-főtitkár a többoldalú szerződésekkel kapcsolatos letéteményei funkciójáról nemrég tájékoztatást adott. E dokumentum[30] 165 nemzetközi okmányt sorol fel több száz fenntartás kíséretében. Szembetűnő, hogy viszonylag milyen kevés esetben közölték az államok, hogy a bejelentett fenntartást visszautasítják. A visszautasítások is mindig csupán a fenntartásban megjelölt cikkre korlátozódnak, nem utalnak az egyezmény hatályára, sok esetben kétely merül fel, hogy a fenntartást visszautasító állam szándéka valóban a szerződéses kapcsolatok teljes megszüntetésére irányult-e. A bécsi szöveg ebből a feltevésből indul ki, „a többen a kevesebb benne van" elv fordítottját alkalmazza. Így az egyezmény-tervezet — amelynek pedig alapvető és meghirdetett célja, hogy elősegítse a szerződéses kapcsolatok terjedését — e rendelkezésével éppen az ellenkező irányban hat.

A fenntartások visszautasításában az államokat sokszor tagadhatatlan politikai megfontolások vezetik. Belgium pl. visszautasította a szocialista államoknak a genocid egyezményhez fűzött fenntartásait. Ez azonban kifejezetten a szocialista országok fenntartásaira vonatkozott, holott más államok (Argentína, India, Venezuela stb.) hasonló értelmű fenntartásokat tettek.

A 17. cikk 2. pontjában foglaltak szintén az egyhangúság régi szabályának nyomait viselik magukon, bár adott körülmények között — így az ún. erga omnes jellegű szerződéseknél — megindokoltnak látszanak.

A 17. cikk 5. pontja a régi római jogi elven alapul („azt, aki hallgat, úgy tekintik, mintha hozzájárult volna, ha kell és tud beszélni"). 12 hónapot nyújt az államoknak ahhoz, hogy eldöntsék: írásban vagy sub silentio elfogadják-e illetőleg írásban visszautasítják a fenntartást. A fenntartás elfogadása esetén a szerződés a két fél között a fenntartással módosított formában lép hatályba.

A bécsi egyezménytervezet 4. cikke kimondja, hogy a nemzetközi szervezetek keretében létrejött egyezményekre a szervezetek szabályai vonatkoznak. Ennek folytán tévesnek kell tartani a 17. cikk 3. pontjában foglaltak felvételét, hiszen, ha a fenntartással kapcsolatban vita támad, arra az előbb említett szabályok irányadók. E két szabály ugyanis egymás mellé téve nemcsak disszonáns, hanem új kérdéseket vet fel. Melyik testület az „illetékes"? A főigazgató, főtitkár, stb. egyedül kisajátíthatja ezt a jogot? A szervezetek felépítése oly sok változatot mutat, alapokmányaik sokféleképpen értelmezhetők, nincs aki megválaszolja vita esetén a kérdéseket.

A 18. cikk — amely az eljárást kodifikálja — azokat a fentartásokat ismeri el érvényesnek, amelyeket az államok annak az állami aktusnak megtörténtekor jelentenek be, amelynek folytán a szerződés részesei lesznek. Így pl. megerősítésre váró szerződések aláírásakor tett fenntartásokat azonban a szöveg értelmében a szerződés ratifikálásakor meg kell ismételni. Mindez nincs összhangban a 16. cikk által adott taxativ felsorolással, amely az ad referendum és a teljes jogú aláírás között nem tesz különbséget. Ugyanakkor megválaszolatlanul hagyja azt a kérdést, hogy miért nem kell hasonlóképp megismételni a korábban bejelentett visszautasításokat. A szöveg értelmében a visszautasításnak az egész szerződés érvényére kiható jelentősége van. Nehezen indokolható tehát, hogy a szerződés miért kívánja meg egyes részekhez fűzött fenntartás megismétlését a hatálybalépéskor, ugyanakkor miért tekint el attól, hogy a szerződés egészének érvényére kiható visszautasítás megismétlésével a felek között vitathatatlan jogi helyzet teremtődjék.

A fenntartások meghatározott aktusokhoz kötése elkerülhetővé teszi korábbi nemkívánatos precedenseket, amikor is a részes államok a szerződés hatálybalépése után évekkel az egyezmény ratifikálása után, pl. 8 évvel — mint ezt az Egyesült Államok, Spanyolország és Panama tette az 1912. évi nemzetközi egészségügyi egyezmény esetében — vagy 15 évvel később — mint ezt az Egyesült Államok a rabszolgaság megtiltásáról szóló 1919. évi brüsszeli egyezmény vonatkozásában tette — fenntartásokat jelentsenek be.

A 19. cikk értelmében — amely a reciprocitás elvére épül —, a fenntartást elfogadó állam szerződéses kötelezettségei a fenntartást tevő állam viszonylatában redukálódnak a fenntartás által meghatározott mértékben. Más szerződő felek egymás közti inter se szerződéses viszonyát a fenntartás nem érinti. Ebből következően két állam lehet ugyanannak a szerződésnek tagja, anélkül, hogy egymással jogviszonyban lennének. A 20. cikk tekintetében az a kifogás merülhet fel, hogy csupán a fenntartások visszavonásáról intézkedik. Nem mondja ki, hogy értelemszerűen hasonlóképp visszavonhatók a visszautasítások is, amelyek a szövegtervezet 17. cikk 4. (b) pontjában foglaltak alapján a szerződéses kapcsolatok visszaállását, illetve a 19. cikk 3. pontja nyomán a szerződéses viszony módosulását eredményezhetik. Érdemes megemlíteni, hogy a fenntartások visszavonása tekintetében

[30] ST/LEG/SER. D/1.

sem képviselt az elmélet azonos állásfoglalást. Egyes szerzők (pl. Khadjenouri, Mirimonde, Hoijer) úgy vélik, hogy erre csak a többi szerződő fél egyetértésével kerülhet sor, mások (pl. Podesta Costa, Accioly, Basdevant) a visszavonást egyoldalú aktusnak tekintik, amelyhez mások hozzájárulása felesleges.

A tervezetnek a fenntartásokra vonatkozó hat cikkéből négyet a konferencia első ülésszaka formálisan elfogadott. A definíció és a 17. cikk tekintetében más fogalmak tisztázásáig a döntést a második ülésszakra halasztotta. E cikkekben foglaltakkal azonban az ülésszak „ideiglenesen" egyetértett.

Összefoglalva tehát: az egyezménytervezet és a konferencia első ülésszakának határozatai a többoldalú nemzetközi szerződésekhez tehető fenntartásokról megerősítették azt a nemzetközi jogfelfogást, amelyet az ENSZ-ben a szocialista államok hirdettek meg és másokkal együtt képviseltek. 104 állam képviselőinek gyülekezete fogadta el e szabályokat. Szélesebb értelemben a konferencia első ülésszaka tulajdonképp megfogalmazta a mai nemzetközi jog e kérdésére vonatkozó állásfoglalását, általános szabályt alkotott, amely várhatóan ez évben a nemzetközi szerződések jogáról szóló fontos szerződés része lesz.

Bényi József

A polgári parlamenti házszabályok fejlődése

1. A nyugati parlamentek megváltozott politikai szerepe és a parlamenti munkával szemben támasztott sokrétűen megnövekedett követelmények mindinkább felhívják a figyelmet a parlamenti házszabályok jelentőségére, minthogy ezek a letéteményesei a parlamenti életben jelentkező újabb fejlődési tendenciáknak. A parlament rovására növekvő kormánybefolyásolás az állami élet irányításában és a mind több szakértelmet kívánó gazdasági és szociális jellegű probléma alláhúzta az állami apparátus befolyásának jelentőségét is. Sokan úgy vélik, hogy az államigazgatás a parlament és a kormány *mellett* hovatovább önálló életet él. A vezető polgári államokban mindinkább térthódító sajátos tervgazdálkodás egyre nagyobb szerepet játszik. Az apparátus kezében a terv lassan a törvény fölébe kerekedik és a törvény központi helyzete megszűnőben van. Világos, hogy ez nem lehet hatás nélkül a parlament tevékenységére. A korábban konstruált hatásköri szétválasztásokat elmossa a kényszerű tervgazdálkodás és megváltoztatja a költségvetési törvény és a hozzá kapcsolódó többi törvény domináns szerepét.[1] A parlament tehát új irányban, az államigazgatással szemben is meg kell, hogy védelmezze törvényszerző és ellenőrző hatáskörét.

Az új feladat és az új helyzet ugyanakkor új munkastílust is követel, olyat, amely egyfelől biztosítja a parlamenti munkához szükséges információkat és szakértelmet, másfelől pedig praktikus eljárásmód kialakításával lehetővé teszi az idővel való helyes gazdálkodást és a szükséges gyorsaságot. A nyugati jogi irodalomban olyan sokat emlegetett „racionalizált parlamentarizmus" alatt ma már egyaránt értik a közhatalom funkcionálásának és kölcsönhatásának pontos szabályozását, valamint a parlament idejének korszerű felhasználását biztosító technikai eljárást.[2] Mindezeknek pedig elsősorban a házszabályok a foglalatai.

A parlamentarizmus fejlődésének első szakaszában a házszabályalkotás elsősorban a munkát racionalizáló technikai eszköz volt. De a korábban inkább csak technikai szabályoknak tekintett házszabályok hamar kinőttek a politikai jelentőséget nélkülöző formális eljárásjogi rendelkezésekből. A hatalomért folytatott harcában a parlament házszabályi rendelkezések útján is küzd jogai megvédéséért és kiterjesztéséért. Nem véletlen, hogy az 1848. évi francia alkotmányt ismertetve, már Marx megmutatta, miként használta fel a parlament a házszabályok részletekben való szabályozására nyert felhatalmazását az alkotmányt módosító anyagi jogi szabályok becsempészésére.[3] A parlament és a kormány között folyó hatalmi harcot a házszabályok változásai mindenütt híven visszatükrözik. Ahol a parlamentarizmus korábban vert gyökeret, a házszabály jelentősége is korábban jelentkezett. Bentham Jeremiás a parlament működéséről írt ismert művének múltszázadbeli kommentátora rosszalólag írja a munkához írt előszavában, hogy a brit alkotmányt magasztaló írók egyike sem szól a házszabályról, holott ez volt — mondja — a nemzeti szabadság fenntar-

---

[1] Különösen élesen fejtegeti: K. Eischenberger baseli prof. (Die Problematik der parlamenten Kontrolle im Verwaltungsstaat, Schweizerische Juristen-Zeitung, 1965. 18—19. füzet.)

[2] Lásd például: M. Düreger: Institutions politiques et droit constitutionel, Párizs, 1962.

[3] Idézi: D. A. Kovacsev: Az alkotmány és a házszabály viszonya a szocialista parlamentekben. Tudományos Füzetek, 1966. 6. szám.

tására és kiterjesztésére a leghatékonyabb befolyással.[4]

2. A parlament szervezetét, funkcióit és eljárási szabályait meghatározó normákat a jogtudomány a „parlamenti jog" gyűjtő fogalmaként tartja számon. A parlamenti jog gerincét a házszabályok alkotják.

A parlamenti jogot országonként és történeti periódusként többféle jogforrás hozza létre. Alkotórészeit kevésbé tartalmuk, mint inkább létrejöttük módja és az alkotmányos jogszabályok hierarchiájában elfoglalt helyzetük különbözteti meg egymástól. A parlamenti jogot alkotó jogszabályok alapvetően két csoportba oszthatók. Az első csoportba tartoznak azok a jogi szabályok, amelyeket a parlament más alkotmányos szerv (például az államfő) közreműködésével, vagyis korlátozott parlamenti jogkörben alkot. A másik csoport jellemzője, hogy az odatartozó szabályokat — törvényi felhatalmazás alapján, vagy anélkül — a parlament önrendelkezési jogkörében alkotta. Az előbbiek körébe tartozik az alkotmány és parlamenti jogot tartalmazó más törvény. Az utóbbi csoportba a házszabályok, a parlamenti jogot tartalmazó egyszeri házhatározatok, valamint a parlamenti szokásjog és precedens jog.

A polgári államok törvényalkotására jellemző, hogy a törvényalkotásban a parlament nem kizárólagosan vesz részt. Áll ez az alkotmányra is. Az alkotmányban és a közönséges törvényben jelentkező parlamenti jognak tehát a parlament nem egyedüli gazdája. Az Ötödik Köztársaság alkotmánya előtt egyes francia alkotmányjogászok vitatták ugyan, hogy az alkotmány korlátozhatja-e a parlament házszabályalkotási szuverenitását. De e nézet a klasszikus parlamentarizmus létrehozta abból a valóságos helyzetből indul ki, hogy amennyiben a parlament az alkotmánnyal ellentétes határozatot hoz, nincs más alkotmányos szerv, amelyik azt felülbírálja vagy módosítsa. Elméletileg tarthatatlan azonban ez az álláspont ebben az alkotmányos helyzetben is. Mert például abból, hogy az angol parlament külön felhatalmazás nélkül, kizárólag a saját elhatározásából alkotja házszabályát, még nem következik, hogy ezek a házszabályok az alkotmányi rangú írott, vagy nem írott szabályokkal szembekerülhetnek.

Az alkotmányban foglalt parlamenti jog tehát mindenképen korlátozza a parlament házszabályalkotói jogkörét. E szabályoknak az alkotmánytörvénybe való iktatása éppen azt célozza, hogy ezáltal a parlament kötve legyen a végrehajtóhatalom javára. Korántsem formális kérdés, hogy az alkotmány milyen mértékben tartalmaz parlamenti jogot. Mindezt el lehet mondani a közönséges törvényekre is. Közülük elsősorban a választójogi törvényeket érdemes megemlíteni, mint amelyek a parlament összetételére tartalmaznak fontos rendelkezéseket. Idesorolnak a parlamenti bíróságokra, a képviselői összeférhetetlenségre és az immunitásra vonatkozó törvények is. Ezek sem kizárólagos parlamenti elhatározás útján jönnek létre és a plénum önrendelkezési jogkörében nem térhet el tőlük.

A parlamenti jog második csoportjában a parlament kizárólagos, vagyis autonom hatáskörében alkotott szabályok találhatók. Az autonom parlamenti jog minden országban a parlamentarizmus kialakulásával egyidejű. Németországban például á weimari alkotmányhoz fűződik létrejötte. A korábbi államformával szemben ez az alkotmány teremtette meg a házszabályok önálló alkotását is magábafoglaló parlamenti önrendelkezési jogot.[5]

Az autonom jogkörben alkotott szabályok közül a házszabályok játszák a legnagyobb szerepet, minthogy ezek foglalják egybe a parlament működésének szabályait. A szorosabb értelemben vett házszabályok mellett a parlament a működésével kapcsolatos különleges eljárási szabályokat is adhat ki, amelyek rendszerint a házszabályok függelékét alkotják. A nyugatnémet parlamenti jogban ilyen például az Európai Közösséget érintő ügyekben való parlamenti eljárás rendje. A parlament külön felhatalmazása alapján egyes parlamenti szervek, mint a ház elnöke, elnöksége, vagy egyes irodái is hoznak létre egy-egy részkérdésben eljárási szabályokat. Mindezek az írott szabályok részei az autonom parlamenti jognak.

Ahol kétkamarás rendszer van, a két ház, többnyire csak részkérdésben különböző, különkülön házszabályt alkot. A két ház együttes aktusai eljárási rendjét általában közös házszabályi rendelkezés foglalja egybe. Előfordul azonban olyan megoldás is, mint az osztrák alkotmányban, ahol is a két ház együttes ülésén a Nationalrat házszabályát kell alkalmazni.

Az autonom parlamenti jogban jelentős szerepet játszik a szokásjog és a precedens jog. Az angol, az észak-amerikai, a kanadai és a többi angolszász parlamenti jogban a szokás- és a precedensjog uralkodónak tekinthető. A kontinentális parlamenti jogban az írott jog uralkodik ugyan, de a szokásjog is jelentős szerepet játszik.

Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a szokásjognak a törvényességet zavaró negatív szerepe mellett pozitívnek mondható tulajdonsága is van, minthogy a végrehajtóhatalom korlátozó törekvéseivel szemben a parlament ezen az úton könnyebben tudja kiépíteni szuverenitásának biztosítékait. A parlamentarizmussal szemben állók éppen azért törekednek házszabályi tartalmú rendelkezéseket minél nagyobb

[4] Bentham Jeremias: Taktika, vagy a politikai gyülekezetek tanácskozási rendjének theoriája, Buda, 1843.

[5] A német fejlődést ismerteti Klaus Fr. Arndt: Parlamentarische Geschäftsordnungsautonomie und autonomisches Parlamentsrecht, Berlin, 1966.

számban beiktatni az alkotmány szakaszaiba, hogy ezzel elejét vegyék a parlamenti jogosítványok szokásjogi úton való kiszélesítésének.

Utaltam már arra, hogy a kezdetben majdnem kizárólag eljárásjogi szabályokat tartalmazó házszabályoknak az újabb fejlődés a mind több anyagi rendelkezés bevitelével politikai jelentőséget adott. A házszabályokban ma már jelentős alkotmányos garanciát látnak, hogy az abban szabályozott ügyekben más szervektől független és azok közvetlen ráhatásától mentes önállóságot élvez a parlament. A házszabályban valósul meg elsősorban a parlament ellenőrzési jogának hatékonyságát biztosító új intézmények megteremtése, valamint a parlamenti plénum és szervei hatáskörének anyagi és eljárási szabályokkal való kiszélesítése. A parlamenti technika fejlesztésével megindokolt házszabálymódosítás mögött nem ritkán a plénum csendes, de szívós harca húzódik meg az alkotmány, vagy más törvény által megszorított hatáskör visszaszerzésére.

A házszabályok két fő típusa az angol és a francia. A kettő közötti átmenetet az észak-amerikai képviseli. Az angol típusú házszabályokra a szokásjog és a precedensjog uralma mellett az jellemző, hogy az egyes, egyébként írásban megjelenő parlamenti határozatok is kodifikálatlanok. A francia típust ezzel szemben a messzemenő kodifikáltság jellemzi. A legfontosabb rendelkezéseket lehetőleg az alkotmány tartalmazza (belga, olasz, holland, stb.). Az új francia parlamenti jog ezen belül is további altípusnak mondható, minthogy az anyagi jogszabályok teljes kodifikálására törekszik.[6]

3. Erősen vitatott a nyugati jogi irodalomban a házszabályok jogi természete. A sokszor hazai tételes jogon nyugvó egyes nézeteket a következőkben lehet összefoglalni: *a)* a házszabály az alkotmányt kiegészítő jogi norma és ebből következőleg a hierarchiában az alkotmánytörvénnyel egyenlő sorban helyezkedik el. (A svéd alkotmány 85. §-a egyenesen kimondja, hogy a házszabályt alaptörvénynek kell tekinteni); *b)* a házszabály az alkotmánynál egy fokkal alacsonyabban álló közönséges, vagy speciális törvény. (Az osztrák alkotmány rendelkezése példa erre. Finnországban az anyagi rendelkezéseket organikus törvény, az eljárási szabályokat statutum tartalmazza.); *c)* a házszabály a törvénynél alacsonyabb rangú, általános érvényű jogszabály. Ebbe a kategóriába tartozik a G. Jelinek által képviselt álláspont, amely szerint a házszabály közzétételt nem igénylő, az államigazgatási rendeletekhez hasonló jogi rendelkezés; *d)* a házszabály nem tekinthető általános érvényű jogi normának, hanem pusztán belső parlamenti rendelkezésnek. Felemás természetű a nyugatnémet Arndt nézete, aki azt mondja, hogy bár a házszabályoknak nincs jogi jellege, mégis a címzettekkel szemben jogilag érvényesíthetők; *e)* a házszabályok minden normatív jelleget nélkülöző konvencionális szabályok.

Az uralkodó elmélet Montesquieu óta azt vallja, hogy a házszabály a parlamentnek, mint autonómiával felruházott testületnek a statutuma, amely „belső", azaz parlamenten belüli jogi érvénnyel rendelkezik. Ellenkező törvényi megoldás hiányában a házszabályt a jogszabályok hierarchiájában a közönséges törvény elé helyezik. A nyugatnémet szövetségi alkotmánybíróság egyik ítéletében ezt határozottan le is szögezte. Ehhez hozzá kell még fűzni, hogy házszabály alatt ez esetben nemcsak a kodifikált statutum értendő, hanem a parlamentnek egyéb ilyen tárgyú általános, vagy egyes esetekre hozott határozata is. A parlamenti autonómia alkotmányos garanciájának lényege ugyanis, hogy a parlament szabadon döntsön az autonómia keretei között még a tekintetben is, hogy milyen rendelkezéseket vesz fel a kodifikált szabályzatba.

A házszabályok helyének megjelölése a jogszabályhierarchiában elsőrendű politikai kérdés, mert közvetlen összefüggésben áll a parlamenti autonómia keretével. Ha a házszabály egyenrangú a törvénnyel, sőt magával az alkotmánnyal is, akkor a parlament döntéseit semmiféle más jogszabály nem korlátozza. Ellenkező esetben a parlament önrendelkezései és ezen belül házszabályalkotási joga nem lépheti túl a magasabbnak jelölt jogszabályokban megadott határokat.

A házszabályok jogi természetét illetően fontos kérdés, hogy az külön törvényi felhatalmazás, vagy enélkül jött-e létre. Az elmélet e tekintetben szigorú különbséget tesz. Nawiasky kétségbe vonja, hogy a parlament külön törvényi felhatalmazás nélkül egyáltalában jogosult-e bármiféle tartalmú határozat meghozatalára. Az uralkodó álláspont, bár ennyire nem negatív, feltétlenül alkotmányellenesnek ítéli a törvényi felhatalmazás nélkül hozott normatív tartalmú határozatokat. Eszerint, ha a parlament a házszabályba iktatott rendelkezéssel kísérli meg kiszélesíteni ellenőrzési jogát a kormánnyal szemben, ennek nincs alkotmányjogi ereje és legfeljebb politikailag releváns álláspontnak tekinthető.[7] Ez az álláspont tulajdonképpen a parlamentarizmus klasszikus elvének formális alapon való tagadását jelenti. Túlmenve azon az alkotmányos alapelven, hogy alacsonyabb rendű jogszabály nem módosíthat magasabban állót, — a parlamenti jogkör mind erősebb szűkítése érdekében — a parlamentnek azt a jogát vitatja, hogy a végrehajtóhatalommal közösen alkotott törvénybe foglalt külön felhatalmazás nélkül, akár az alkotmány keretein belül is, alkothassa

[6] A típusok kialakulását illetően K. Haagen: Die Rechtsnatur der parlamentarischen Geschäftsordnung, Berlin, 1929.

[7] Lásd például Klaus A. Sellmann: Der schlichte Parlamentsbeschluss, Berlin, 1965.

meg házszabályát. E törekvésnek tipikus példája az új francia házszabály, amely az alkotmánytanács beiktatásával a parlament törvénykezési jogkörét, főleg pénzügyi kérdesekben, még az alkotmány előírásainál is szűkebb körben szabja meg. A francia alkotmány 61. §-a szerint a plénum által alkotott házszabályt hatálybalépése előtt be kell mutatni az alkotmánytanácsnak. Ha az alkotmánytanács véleménye szerint a tervezet ellenkezik az alkotmánnyal, nem lehet belőle házszabály. Ez a megoldás a parlament önrendelkezési jogának felszámolását jelenti, a parlamentet az alkotmánytanácson keresztül alárendeltségi viszonyba hozza a kormánnyal. Visszatérést ahhoz a parlamentarizmus előtti helyzethez, amidőn a parlament minden tevékenysége a monarchikus hatalom jóváhagyását kívánta meg.[8]

A parlament házszabályalkotási autonómiája általános fokmérője a parlament és a végrehajtóhatalom alkotmányjogi viszonyának. A korlátlan házszabályalkotási jogtól a kormány közvetlen közreműködésével alkotott statutumig sok közbeeső fokozat van. A parlament házszabályalkotási jogköréből, illetőleg annak korlátaiból teljes bizonyossággal lehet következtetni a parlament helyzetére az alkotmányos szervek rendszerében.

4. A parlamenti autonómia további jelentős problémája, hogy a parlament mennyiben térhet el az általa alkotott házszabályoktól. Az eltérésnek több variánsa van. A legszélesebb, amidőn a plénum minden tartalmi, vagy formai korlátozás nélkül, egyszerű határozattal eltérhet a házszabály valamely előírásától, vagyis konkrét ügyben az érintett rendelkezés módosítása nélkül hoz a plénum eltérő határozatot. Erre példa az angolszász parlamentek gyakorlata, a kontinensen pedig a hollandé, ahol is a plénumot elvileg — a tiszta parlamentarizmusnak megfelelően — a házszabály nem köti. Némi megszorítást mutat a nyugatnémet Bundestag házszabályának 127. §-a, amely szerint az abban foglalt rendelkezéstől konkrét ügyben csak 2/3-os többséggel lehet eltérni.

Előfordul, hogy a szabály csak a visszatérő esetekben kívánja meg a minősített többséget, az egyszeri ügyekben pedig megelégszik az egyszerű szótöbbséggel. Nem tesz az ügyek közt különbséget a nyugatnémet Bundesrat házszabálya, amelynek 31. §-a kimondja, hogy Bundesrat csak egyhangú határozattal térhet el a házszabálytól. Található azután olyan szigorú rendelkezés is, hogy a plénum formális módosítás nélkül egyes ügyekben sem térhet el a házszabály előírásaitól. A másik végletet a házelnök korlátlan házszabályértelmezési joga jelenti, amely gyakorlatilag lehetővé teszi az írott jogtól való eltérést.

A házszabályalkotási jog védelme és a házszabályoktól való eltérés lehetőségének mértéke között szoros az összefüggés. A háttérben mindkét esetben a parlament és a végrehajtóhatalom hatalmi egyensúlyának kérdése rejtőzik. A korábbi parlamentáris kormányzati formát megszüntető jelenlegi francia alkotmány 41. §-a szerint például a kormány a képviselőház elnökénél kezdeményezheti annak kimondását, hogy a benyújtott javaslat, vagy módosító indítvány házszabályellenes. Az elnök a képviselőház irodájával történt tárgyalás után ezen a címen a javaslatot, vagy indítványt saját hatáskörében visszautasíthatja. Ha pedig a parlament elnöke nem teszi magáévá a kormány álláspontját, az az alkotmánytanácshoz fordulhat. Minthogy pedig az alkotmánytanács, mint ismeretes, a végrehajtóhatalom szerve, gyakorlatilag a kormány ellenőrzi a házszabály alkalmazását.

Az egyes nyugati jogrendszerek eltérően szabályozzák a házszabály autentikus értelmezésének a jogát. Több házszabály kimondja, hogy csak a plénumnak van értelmezési joga. A nyugatnémet Bundestag házszabálya külön eljárást ír elő a házszabály alapvető értelmezésére. A plénum a házszabálybizottság véleménye alapján dönt csak értelmezési kérdésekben. A plénum részére van általában fenntartva az ún. általános értelmezési jogkör. A konkrét esetekre vonatkozóan viszont, ha kétség merül fel, általában az elnököt illeti ez a jog. Az alkotmányosság szempontjából vitatható és vitatják is a házelnöki értelmezési jogkört. Az elnöki döntés ugyanis gyakran alkotmányos szokásjog kialakulásának a szülője, nem ritkán törvényrontó szokásjogé. Ezzel szemben a célszerűség mégis megkívánja, hogy a ház elnöke felhatalmazást kapjon legalább a kisebb jelentőségű rendelkezések értelmezésére. Komoly érdek fűződik az eljárás gyorsaságához, ahhoz, hogy a döntést ne lehessen csupán formális értelmezési vitával halogatni. Ezért írott jogszabály hiányában is a gyakorlat majd mindenütt ebbe az irányba halad.

II.

5. A házszabályok egyik legfontosabb és legjobban vitatott problémája, hogy mi legyen és egyáltalában mi lehet a házszabályalkotás tárgya. Az alkotmányszövegekből erre nem igen lehet választ kapni. Vagy egészen általános rendelkezést tartalmaznak, vagy mindössze néhány részletkérdésben szabják meg a házszabály tartalmát. Az 1953. évi dán alkotmány 48. §-a például úgy rendelkezik, hogy a Folketing maga állapítja meg az ügymenetnek és a rend fenntartásának szabályait. A részletes alkotmányi rendelkezésekre az olasz alkotmány 72. §-a nyújt példát, amely a házszabályt jelöli meg a sürgősnek deklarált törvényjavaslatok rövidített eljárásának szabályozására. A svéd alkotmány kifejezetten a házszabályra bízza a parlament

[8] Részletesen kifejti E. Blamont: Le parlement dans la Constitution de 1958, Paris, 1960. és D. Ruzié: Le nouveau règlement de l'Assemblée Nationale, Revue du droit public, 1959. 5. szám.

összehívásának módját, valamint a királyi jogkör kialakítását a parlament feloszlatására. A felhívott példák azt mutatják, amidőn az alkotmány csak egyes rendelkezések felvételét írja elő a házszabályban, anélkül, hogy általánosságban is meghatározná a házszabály kötelező tartalmát.

A házszabályok tartalmát egymástól nem mindig pontosan elhatárolható három csoportba lehet osztani: *a)* anyagi jogi rendelkezések, *b)* eljárási szabályok, *c)* technikai és információs felkészültséget biztosító rendelkezések.

A három kategóriából az anyagi jogi rendelkezések normatív tartalmúak, az eljárásiak részben azok és a harmadik kategóriába tartozók általában nem normatív jellegűek. Az első kategóriába tartozó házszabályi rendelkezések címjegyzéke hosszú és igen összetett. Közöttük a legtöbb figyelmet érdemelnek azok, amelyek vagy egy már korábban kialakított alkotmányjogi intézményt fejlesztenek tovább, vagy pedig valamilyen új intézménynek a csíráit hozzák létre. Tanulmányomban ezekkel a házszabályi rendelkezésekkel kívánok foglalkozni.

A) A ház elnökének kiemelkedő parlamenti szerepét nem annyira az alkotmányok, mint inkább a házszabályok tükrözik vissza. A parlament hatalmi helyzetének változásait általában nyomon követi a házelnöki feladatkör szűkülése, vagy bővülése, vagyis ehhez igazodik az elnöki jogkör is. Ebben a vonatkozásban kisebb jelentőségű, hogy a házszabályok az egyes funkciók gyakorlásával közvetlenül az elnököt, vagy az irányítása alatt álló parlamenti szerveket bízza meg. Áll ez a plénum és az elnök, valamint a parlament egyes tagjainak az elnökhöz való viszonyára is.

A parlament elnöke hármas funkciót gyakorol. Megtestesíti és képviseli a parlamentet más állami, vagy nem állami szervvel szemben. „Bírája" a parlament tagjainak parlamenti magatartásukat illetően. Gazdája a parlamenti adminisztrációnak. E hármas feladatkörben bennfoglaltatik és az elnök helyzetének megvilágításához ezt szükséges kiemelni, hogy gestiói nem képviselői gestiók, annak ellenére sem, hogy ő maga is képviselő. Jellemző erre a belga házszabálynak az elnök vitában való részvételét korlátozó rendelkezése. A ház elnöke a vitákhoz csak a célból szólhat hozzá, hogy megvilágítsa a szóban forgó kérdés állását, valamint, hogy megakadályozza a tárgytól való eltérését. Ha mégis mint képviselő kívánna a vitában résztvenni, el kell hagynia elnöki székét és azt csak a vitatott kérdés tárgyalásának befejezése után foglalhatja vissza.

A parlament elnökét önálló alkotmányjogi szervnek tekintik, kifejezésre juttatva, hogy a saját személyében lát el alkotmányjogi funkciókat. Az írott jogszabályszövegek ezt az alkotmányos helyzetet jól megvilágítják. A finn házszabályok 55. szakasza például alkotmányvédelemmel bízza meg, feladatává téve, hogy őrködjék azon, nehogy a plénum alkotmányellenes javaslatokról tanácskozzék. Ilyen esetben kötelessége az ülést berekeszteni. A plénum és az elnök közötti alkotmányossági vitát a 80. szakasz az alkotmánybíróság döntése alá rendeli felterjeszteni.

Az elnöki feladatkör jelentőségét hangsúlyozza ki az, az elsősorban nyugatnémet alkotmányjogászok által képviselt nézet, hogy az elnöki jogkör gyakorlása független a parlamenttől és bár nem vitatható, hogy az elnök a parlament tagja, jogkörének gyakorlásában még sincs alávetve a plénumnak. Döntő érvnek azt tekintik, hogy az elnök házszabályban megengedett rendelkezéseit a plénum nem változtathatja meg. Sok házszabályi rendelkezés is alátámasztja egyébként ezt a felfogást. A nyugatnémet házszabály 34. szakasza szerint a házszabály tárgyában előterjesztett javaslat megvitatásához az elnök saját belátása szerint, vagyis mérlegelési jogkörében, adja meg a szót és ily módon ura lesz a saját hatásköréről és tevékenységéről folytatott vitának. De ilyen tendenciájú rendelkezéseket találunk a holland, az osztrák és más házszabályokban is.

Nem követte az elnök szerepkörének kontinentális fejlődését a hagyományosan konzervatív angol jogfejlődés. Az angol speaker szerepe a kontinensi házelnökhöz képest viszonylag passzív és az elnök inkább magas méltóság, mint a parlament munkájának önálló hatáskörrel megbízott gazdája. Ennek a helyzetnek nem mond ellent a speaker széles körű házszabályértelmezési jogköre sem, mert az elnöki hatalom tartalmilag elsősorban belső rendfenntartó.

A parlamenti és a házelnöki jogkör összefüggéséről előbb elmondott tézisek egyébként látszólag ellentmondásban vannak a jelenlegi francia alkotmányos helyzettel. A francia képviselőház elnökének feladatkörét az alkotmány és a házszabály tekintélyesen megnövelte, holott a parlament súlya a végrehajtóhatalom javára jelentősen csökkent. Az új és kibővített elnöki feladatkörök azonban egyrészt a kormány szempontjából indiferensek, másrészt a végrehajtóhatalom érdekei ebben a vonatkozásban is körülbástyázottak. Az elnök az alkotmány és a házszabály rendelkezésein belül nagy hatáskörrel irányítja a parlamenti vitákat, de a végrehajtóhatalomnak messzemenő beleszólási joga van a vita tárgyának és a napirendnek megállapításában, valamint a kormánnyal szemben hozható parlamenti állásfoglalások és határozatok meghozatalában.

A megnövekedett és sokasodott feladatok kívánta új parlamenti technika alkalmazásának szükségessége is mindinkább előtérbe hozza az elnök jelentőségét. Amellett, hogy elsőrendű feladata a kormánnyal és más állami szervekkel szemben érvényesíteni a parlamenti hatalmat, nem kevésbé kötelessége öntevékenyen biztosítani a parlament működéséhez elengedhetetlen technikát és korszerű munkamódszert.

Mindez arra mutat, hogy a parlament tekintélyének megerősítése szorosan kapcsolódik a házelnöki jogkör kiszélesítéséhez. Ennek érdekében egyre messzebbmenő intézkedések is történnek. Érdekes kísérletnek tekinthető e tekintetben a ghanai alkotmány, amely kimondja, hogy a házelnök nem képviselő, sőt fel van mentve az adminisztráció irányítása alól is, hogy tisztjét mint független alkotmányos tényező láthassa el. Az elnöki hatalom vázolt fejlődése politikailag és alkotmányjogilag önmagában véve egyaránt szolgálhat haladó és reakciós irányzatot. E szempontból tehát nem tekinthető feltétlenül pozitív jelenségnek. Alig vitatható azonban, hogy a „racionális" parlamenti tevékenység biztosítása szempontjából a modern parlament számára feltétlenül szükséges feladat- és jogkörének fejlesztése. A házszabályalkotás feladata ennek mind pontosabb kimunkálása.

B) Az elnöké mellett állandóan növekszik a parlamenti bizottságok jelentősége is. Egy korábbi tanulmányomban igyekeztem bemutatni a parlamenti bizottságok egyre növekvő szerepét a parlamenti ellenőrzésben.[9] A bizottságok azonban nemcsak a parlament ellenőrzési jogkörének gyakorlásában, hanem törvényszerzői, sőt törvényalkotói tevékenységében is mind nagyobb szerepet játszanak.

Amíg az angolszász államokban a bizottságok működése elsősorban technikai jellegű, a kontinensi bizottságok tevékenységében a politikai jelleg domborodik ki jobban. Az alkotmányjogászok nagyrésze a parlament munkája megjavításának kulcsát a bizottságok működésének fejlesztésében látja. Gyakran hangoztatott kívánság, hogy a plénum csak a legjelentősebb ügyek megtárgyalására üljön össze, többé-kevésbé ünnepélyes keretek között vitassa meg a fontosabb elvi kérdéseket, de a törvényszerzésnek és a végrehajtóhatalom ellenőrzésének feladata gyakorlatilag a bizottságokat illesse meg.

A nyugati parlamenti bizottságok tevékenységének fő irányai: a parlament munkájának előkészítése és szervezése, a parlament részére szükséges felvilágosítások (információk) megszerzése és végül a plénumi döntéseket előkészítő szakértői vélemények kidolgozása. Az elnök mellett tehát a bizottságok fogják össze és irányítják a parlamenti munkát és gondoskodnak fejlesztéséről. Nem egyedülálló a belga képviselőház házszabályának 87. szakasza, amely a parlamenti munkamenet vizsgálatára és megfelelő javaslatok kidolgozására állandó bizottság létrehozását írja elő. Más házszabályok is szinte egyöntetűen utalják bizottsági hatáskörbe a plénum munkájának megszervezését. Amiből is következik, hogy a házelnök és a bizottságok között bizonyos munkamegosztás van a plénumi munka megszervezését illetően. A bizottságok szerzik meg a plénum számára szükséges információkat, fogadtatják el a szakértői véleményeket és végül öntik végleges formába a határozati javaslatokat. A tendencia mindenesetre az, hogy a bizottságokat felruházzák a plénum jogainak kisebb-nagyobb részével és ilyen módon teszik a plénumot alkalmassá közvetlen feladatai ellátására. A házszabálymódosítások jelentős része az utóbbi időben ennek folytán a bizottsági munka megszervezésére irányuló törekvést mutatja.

A bizottsági hatáskör növekedése ugyanakkor fokozza a veszélyt, hogy a bizottságok hovatovább eltulajdonítják a parlamenti előjogok legnagyobb részét. Az aggály nem új keletű és már a két világháború közötti időszakban is sokat emlegetett téma volt. Egyaránt vonatkozik ez a törvényszerzési és az ellenőrzési hatáskörre. Hogy a bizottságok milyen mértékben szoríthatják háttérbe a plénumot, jó példa az olasz házszabálynak alkotmányon alapuló rendelkezése, amely lehetővé teszi, hogy a kevésbé fontos törvényeket a plénum helyett bizottságok alkossák meg. Ha előírt számú képviselő nem ragaszkodik a javaslatnak a plénumban való megtárgyalásához, a törvény végleges szövege a bizottságban születik meg. Megállapítható, hogy a bizottságok munkájában általában e tendencia nyilvánul meg. A bizottságok nemcsak a technikai, hanem a politikai jellegű kérdések eldöntésére is törekednek. Ezzel azután a plénum munkája alól kiszorítják a levegőt, mert a miniszterek és szakértők jelenlétében bizottságban megtárgyalt politikai kérdés vitája érdektelenné teszi a plénumi vitát. A bizottságokban a parlamenti frakciókon keresztül a pártok nyilvánítják véleményüket és nyilvánvaló, hogy a vita ennek folytán már a bizottságban eldőlt, a plénumtól nem várható újabb állásfoglalás.

A parlamentarizmus elvével azonban kétségkívül nincs összhangban, hogy a parlament jogait a plénum helyett a bizottságok gyakorolják. A plénum hatáskörének megőrzése és a bizottságok munkájának szükséges fejlesztése közötti egyensúlyt az egyes házszabályok a bizottsági hatáskör minél aprólékosabb szabályozásával igyekeznek biztosítani. Ezenfelül olyan házszabályi rendelkezésekkel, amelyek expressis verbis kimondják, hogy a bizottságok csak és kizárólag az alkotmány és a házszabály által hozzájuk utalt ügyekkel foglalkozhatnak. Tevékenységük kereteit tehát kifejezett plénumi hozzájárulás nélkül nem fejleszthetik.

C) A parlamenti élet fontos tényezői a frakciók, vagy parlamenti csoportok, mint a politikai pártok parlamenti szervei. Jelentőségük a klasszikus képviseleti parlamentarizmustól elfordult ún. „pártdemokrácia", vagy „tömegdemokrácia" kialakulásához kapcsolódik. A pártok vezetőhelyre kerültek az állami életben, különösképen a parlamenti döntések kialakításában. Ez a helyzet a klasszikus képviseleti parlamentarizmustól eltávolodott parlamentek egyik jel-

[9] A parlamenti ellenőrzés formáiról, Jogtudományi Közlöny 1968. 1. szám.

legzetessége. Az alkotmányos élet azonban erről nehezen vesz tudomást és a parlamenti jog e tekintetben jelentősen elmarad a politikai realitástól. A régi polgári alkotmányok nemigen veszik figyelembe a politikai pártokat és az újabb alkotmányok is, mint az olasz, francia és nyugatnémet, csak mintegy mellékesen emlékeznek meg róluk. Az első világháború után elterjedt nézet volt, hogy a pártoknak nincs helyük az alkotmányos szervek között, minthogy az alkotmányos életen kívül eső jelenséget testesítenek meg. E nézet magyarázata, hogy a parlamentarizmus az alkotmányos monarchiából nőven ki, sokáig az államfőt tekintették az állam megtestesítőjének és mellette a pártok legfeljebb az uralkodó megtűrt partnerei lehettek.

Az újabb alkotmányos fejlődés mutat csak törekvést, hogy a pártokat a politikai és a szociológia területéről államjogi intézmény rangjára emelje. Az NSZK-ban jutottak talán e téren leginkább előre, elsősorban a szövetségi alkotmánybíróság gyakorlata révén. Maga az alkotmány elég szűkszavúan beszél a politikai pártokról. Az alkotmánybíróság azonban több ítéletében leszögezte a politikai pártok alkotmányos jelentőségét és megállapította helyüket az alkotmányos rendszerben. Sok alkotmány viszont, mint a belga, vagy a svéd, meg sem említi a pártok létezését. E körülmény sem változtat azon, hogy a pártok alkotmányjogi jelentőségét ezekben az országokban sem vitatják.

A pártok az alkotmányszövegbe iktatásuk révén a reprezentatív demokráciának formailag is szerves részeivé váltak. Mindez azonban még nem jelenti azt, hogy a pártok önálló alkotmányos intézményeknek volnának tekinthetők, minthogy akaratuk nem jelentkezik közvetlen állami akaratként.

A pártok alkotmányos szerepe mindinkább megköveteli, hogy politikai frakcióik tevékenységét a házszabályok részletesen körülírják. Az alkotmányok túlnyomó többségükben hallgatnak a politikai frakciókról és ezek működési szabályai a házszabályok keretei közé szorulnak.

A politikai csoportok vagy frakciók a képviselők parlamenti szervei az azonos politikai tendenciának összefogására. Céljuk, hogy a képviselők egymás közötti kapcsolatait politikai és törvénykezési szempontból összefogják. Meg kell azonban jegyezni, hogy a frakció nem minden esetben azonos az egyes pártok politikai képviseletével, minthogy az alkotmányos rendelkezések lehetővé teszik párton kívüli képviselőkből álló frakciók létrejöttét is.

A parlamenti frakciók kezdetben spontán jöttek létre és például a francia parlamenti jog létrejöttüket 1910-ben ismerte el először. A század eleje óta azonban mindinkább a frakciók alkotják a parlament idegrendszerét. Kezdetben inkább a kulisszák mögött, később azonban a nyílt szinen is. A parlamenti csoportok többékevésbé hű tükörképei a politikai pártoknak és akaratuk parlamenti reprezentánsai. A politikai döntésekért való felelősséget nem a párt mint olyan, hanem parlamenti frakciója viseli. Függetlenül attól, hogy az egyes házszabályok milyen mértékben vesznek róluk tudomást, mindenütt elválaszthatatlan részei a modern parlamenti életnek. Jellemző, hogy a régebbi parlamentaris rendszerek nagyobb része (Belgium, Finnország, Hollandia, stb.) még most sem ismeri el frakciók létét. A gyakorlatban azonban tevékenységük jelentősége mindenütt növekvőben van. Úgyszólván valamennyi fontos kérdéssel foglalkoznak: a bizottság és a plénum vitája előtt tanulmányozzák a benyújtott javaslatokat, a témával foglalkozó bizottsági tag és a plénumi előadó személyére javaslattal élnek, sőt az NSZK-ban például a csoport által kijelölt szónok bizonyos előjogokkal is rendelkezik. Helyzetükre jellemző, hogy több parlamentben, (mint például a nyugatnémet és a francia) házszabály írja elő, hogy a parlament által fizetett asszisztensstábot kell rendelkezésükre bocsátani azzal a feladattal, hogy az számukra tanácsot adjon szakmai és ügyrendi kérdésekben, valamint tartsa a sajtóval való kapcsolatokat.

A frakciókról rendelkező egyes házszabályok jelentős kérdésekben térnek el egymástól. A nyugatnémet Bundestagban a frakciók ugyanazon párthoz tartozó tagokból állnak. Bundestag-határozat állapítja meg, hogy létrejöttükhöz hány tag szükséges. Különböző pártokhoz tartozó képviselők csak külön jóváhagyással hozhatnak létre frakciót. A frakciók jelentőségét aláhúzza a házszabálynak az a rendelkezése, hogy a ház tisztikarát és a bizottságok elnökségét az egyes frakciók figyelembevételével kell megállapítani. A nyugatnémet házszabály ismer egyébként a frakcióknál kisebb jelentőségű csoportot is. Ennek részére azonban nem biztosít a frakcióhoz hasonló előnyöket. A jelenlegi francia házszabály megszabja az egyes frakciók minimális létszámát. Harminc főnél kevesebb taggal rendelkező frakció létrejöttét nem teszi lehetővé. Ugyanakkor a házszabály tiltja a helyi érdekeket képviselő frakciók létrehozását, mint ahogy tilos nem hivatalos frakciókat (csoportosulásokat) szervezni, vagy ilyenhez tartozni. A frakciók jelentőségét a francia parlamentben jelzi, hogy megalakulásukat és az ezzel kapcsolatos politikai nyilatkozatokat, valamint összetételüket a hivatalos lapban közzéteszik.

Alkotmányos rendelkezések hiányában általában tisztázatlannak tekinthető a nyugati parlamenti frakciók jogi helyzete, főleg a tekintetben, hogy mennyiben tekinthetők alkotmányjogi szerveknek.[10] De rendezetlenek olyan fontos kérdések is, mint például hogyan lehet a frakciókból kilépni, illetőleg belépni, nem képviselő pártfunkcionárius részt vehet-e a frakció ülésén szavazati joggal és nagyon vitatott a

[10] E problémákat fejtegeti részleteiben Hans-Jürgen Moecke: Die Rechtsnatur der parlamentarischen Fraktionen, Neue Juristische Wochenschrift, 1965. 7. és 13. füzet.

frakciónak alkotmányjogi viszonya az általa képviselt párthoz. Vitatott az is, hogy a frakció parlamenti szervnek tekinthető-e, vagy pedig a képviselők szabad egyesülésének, tehát a parlament által külön meghatározott jogokat gyakorol-e, vagy pedig csak tagjainak eredeti és egyéni jogkörét. Mindinkább elfogadottnak tekinthető és tulajdonképpen alig is vitatható az a nézet — különösen ahol részletes házszabályrendelkezések vannak, — hogy a frakció alkotmányjogi természetű csoportosulás. Amíg ugyanis a pártok az állami életnek mintegy az előterében működnek, a frakciók az alkotmányos jogszabályok alapján az alkotmányos rend állandó és integrált részét alkotják.

A fejlődés arra tendál, hogy az egyre nagyobb szerepet játszó frakciók helyzetét a házszabályok valódi jelentőségüknek megfelelően szabályozzák és pótolják az írott jogszabálynak a gyakorlattól való elmaradását. Míg tehát a politikai pártok növekvő szerepét nem igen követi alkotmányjogi elismerés, a frakcióról szóló rendelkezések a parlamenti jogban egyre nagyobb helyet foglalnak el, habár egyelőre sokszor csak mint szokásjogi szabályok.

D) A házelnöknek, a bizottságoknak és a frakcióknak hatáskörére vonatkozó szabályok a mai parlamenti jog leginkább fejlődésben levő részei az anyagi természetű rendelkezések közül. Rajtuk kívül a plénum napirendjének megállapítására, valamint az interpelláció intézményére vonatkozó anyagi és eljárásjogi természetű házszabályi rendelkezésekkel kívánok foglalkozni, minthogy ezek ugyancsak jelentős változáson mennek keresztül.

A napirend megállapítás kezdetben csupán technikai eszköz volt a parlamenti munka észszerű menetének biztosítására. Később vált politikai fegyverré a parlament és a végrehajtóhatalom közötti harcban. A végrehajtóhatalom igyekezett a napirend megállapításra mind nagyobb befolyást gyakorolni, hogy ennek révén irányítani tudja a parlament munkáját. A napirend megállapításának kettős jelentősége lett. A megállapítás rendje befolyást gyakorol a parlamenti munka hatékonyságára, mert a napirend közvetlenül érinti a parlament racionális működését. Másrészt a napirendmegállapítás szabályai fontos szerepet játszanak a hatalmiágak együttműködésében, mert révükön a parlament és a kormány kölcsönös befolyást gyakorol a másik tevékenységére.[11]

A kontinensi alkotmányok és házszabályok kezdetben kevés rendelkezést tartalmaztak a napirendet illetően. Alapelvnek tekintették, hogy elsősorban a parlamentre tartozó kérdésről van szó. A ház elnökének javaslatára a plénum általában minden korlátozás nélkül állapította meg a napirendjét. Ezzel szemben az angol gyakorlatot az a törekvés jellemezte, hogy a kormány diszponáljon a parlament ideje felett.

A fejlődés során a kontinensi parlamenti jogok jelentős részben az angol gyakorlat felé látszanak haladni. Legmesszebbre e tekintetben az új francia alkotmány és házszabály ment el. Franciaországban a parlament szűk keretek között diszponál napirendje felett. A kormány elnöke az ülésszak megnyitásakor ismerteti azokat a fontosabb ügyeket, amelyeket parlamenti vitára kíván bocsátani. Ezenfelül a kormány a két ház elnökének meghatározott időnként benyújtja azoknak a törvényjavaslatoknak és egyéb ügyeknek a listáját, amelyeket az alkotmány 48. §-a szerint a kormány elsőbbségi joggal tárgyaltathat meg. Prioritási joga lévén, a kormány gyakorlatilag meg tudja akadályozni minden javaslat, vagy indítvány megtárgyalását, amelyet nem tart kívánatosnak.

A francia parlamenti jog tehát egyértelműen juttatja kifejezésre a kormánynak a napirend megállapításon keresztül gyakorolt befolyását a parlament életére. A többi kontinensi írott jogban e tendenciának ugyan lényegesen kevesebb nyoma található, de a szokásjogot alkotó parlamenti gyakorlat észrevehetően halad ez irányba. Még ott is, mint például az NSZK-ban, ahol az írott jog kifejezetten a házelnök hatáskörébe utalja a napirend megállapításának jogát.

A napirend megállapítási jogkör politikai jelentősége nem csekély és ez mindinkább kifejezésre jut a házszabályokban is. A házszabályok egyre többet és részletekbemenően foglalkoznak ezzel a kérdéssel.

E) Az interpelláció nálunk használt fogalma alatt a nyugati parlamenti jog — bár nem mindig azonos terminológiát használva — voltaképen két egymástól mindinkább elkülönülő intézményt ért: *a)* a régi értelemben vett, elsősorban politikai természetű interpellációt; *b)* a csak másodlagosan politikai jellegű, nem általános érdekű egyszerű kérdésfeltévest.

A kettőre vonatkozó anyagi és eljárási szabályokat az újabb házszabályok igyekeznek mindinkább elhatárolni. A gyakorlat azt mutatja, hogy az interpellációban fontosnak tartott politikai kérdéseket kívánnak felvetni és abban valamelyik politikai frakció álláspontját kívánják kifejezésre juttatni. Ezzel szemben az egyszerű kérdésfeltevés mögött általában csak egyénileg, nem pártja nevében fellépő képviselő áll. A házszabályok nemigen tartalmaznak világos utalást a két kategória közötti tartalmi különbségre. A rendezés a szokásjogra maradt. Talán a nyugatnémet házszabályt lehet kivételként megemlíteni, amelyik szerint az egyszerű kérdésfeltevés, vagyis a második kategória, felvilágosításkérés jellegű. Ez is adós marad azonban az első kategóriába tartozó interpelláció tartalmának közelebbi meghatározásával.

Az első kategóriába tartozó interpellációhoz a házszabályok feltétlenül megkövetelik az

[11] Történeti fejlődést vázolja J. M. Cotteret: L'ordre du jour des Assemlées parlementaires, Revue du droit public, 1968. 4. szám.

írásbeliséget, sőt esetleg előírják a benyújtó képviselők minimális létszámát is. (Az NSZK-ban például legalább 30 képviselő az előírás.) Ezenfelül erősen kötött a válaszadás rendje is. A kötöttség főleg azt célozza, hogy az interpellálóknak módjuk legyen a válaszadás visszautasításával szemben plénumi vitát provokálni az interpelláció tárgyában. A finn házszabály szerint, ha a kormány az első kategóriába tartozó interpelláció tekintetében tagadja meg a válaszadást, az ügyet indítványtételre az alkotmánybizottsághoz, vagy más illetékes parlamenti bizottsághoz kell áttenni.

A második kategóriába tartozó kérdésfeltevéseknél már nincs előírva az írásbeliség. Más a helyzet ennél a plénum vitáját illetően is. Bár a házszabályok általában nem zárják ki az egyszerű kérdésfeltevésekre adott kormányválasz plénumbeli vitáját, a házszabályokból kitűnik az a szándék, hogy ezekben az ügyekben csak kivételesen kerüljön sor vitára a plénumban.

Nagy általánosságban megállapítható, hogy az első kategóriába tartozó interpellációk száma viszonylag nem nagy, viszont az egyszerű kérdésfelvetések időnként és helyenként olyan számban jelentkeznek, hogy felborítják a normális munkarendet. Elburjánzásuk akadályozza törvényjavaslatok és elsőrendű politikai kérdések plénumbeli megvitatását. Ezért a házszabályok eltérő rendelkezéseket tartalmaznak a kétféle kategóriájú interpelláció benyújtásának és megválaszolásának rendjére. Az osztrák házszabály minden képviselő részére havonta négy kérdésfeltevést engedélyez azzal az előírással kiegészítve, hogy minden parlamenti ülésnek legalább egyórás „Fragestunde"-val kell kezdődnie. Más házszabályok a kérdések feltevésére és a válaszadásra határidőket szabnak meg. A francia házszabály minden héten egy komplett ülést, a nyugatnémet pedig egy hónapban legalább egy órát irányoz elő e célra. Mindezen rendelkezéseknek kettős célja van. Racionálisan gazdálkodni az idővel, ugyanakkor biztosítani a kérdésfeltevések lehetőségét.

F) Az interpellációs és a kérdésfelvetési jog szorosan összefügg a parlamenti kisebbségvédelemmel, azzal, hogy a többséggel szemben a kisebbségnek is módja legyen véleményét és szavát hallatni, nem utolsósorban a kormány tevékenységét illetően. Az új házszabályokban érezhető a törekvés, hogy mind a plénumban, mind a bizottsági munkában a kisebbség számára bizonyos mozgási lehetőséget biztosítanak. A svájci parlament ügyrendi bizottsága néhány évvel ezelőtt több javaslatot dolgozott ki a parlament ellenőrzési jogkörének kiépítésére. E javaslatok egyik törekvése volt, hogy az interpellációs jogot úgy szabályozza, hogy a kisebbség is elérhesse az általa felvetett kérdéseknek plénumban, vagy legalább bizottságban való megvitatását.

A fejlettebb házszabályok általában foglalkoznak a kisebbségvédelemmel. Néhány alkotmányjogász úgy véli — szándékosan kiélezve a kérdést —, hogy a kisebbségvédelem a házszabályok legfőbb feladata kell, hogy legyen.

A parlamenti jogban kisebbségi jog alatt a többségi párttal, vagy pártokkal politikailag szembenálló, kisebbséget alkotó párt, vagy pártok, illetőleg az ezeknek megfelelő parlamenti frakciók védelmét értik. A kisebbség fogalma azonban nemcsak a kormánnyal szemben rutinszerűen állástfoglaló ellenzéki frakciókat foglalja magába, hanem kiterjed az egyes parlamenti döntéseknél ad hoc-szerűen létrejövő többség-kisebbség tagjaira is. Visszatérő probléma, hogy a többséggel szembenálló minden egyes, akár egyénileg jelentkező eltérő véleményt figyelembe kell-e venni, vagypedig a kisebbségi jog védelmét minősített kisebbséghez helyes-e kötni. A minősített kisebbség előírása ugyan korlátozott védelmet ad csak, viszont technikai biztosítékot nyújt a parlamenti munkát obstruálni kívánó egyéni kísérletezésekkel szemben. A megoldás általában a minősített kisebbségvédelem, minthogy a korlátozás nélküli védelem a tapasztalatok szerint több kárral mint haszonnal jár és alkalmas a parlamenti munka lejáratására.

A kisebbségi jog jelentősége inkább a kormány ellenőrzésében, kevésbé a törvényalkotásnál mutatkozik. A végrehajtó hatalom ellenőrzéséhez fűződő parlamenti vitákban viszonylag ritkább a politikai szempontból fontos határozathozatal. Ezekben a vitákban a kisebbség reálisan többnyire arra törekszik, hogy hangot adjon a kormány vagy az apparátus gestiói bírálatának. A kisebbségi jog védelme ez esetben viszont jobban biztosítható a bizottságokban, vagy más parlamenti szervekben, mint a plénum munkájában. Megalapozottnak tekinthető az a vélemény, hogy a védelmet főleg a parlamenti vizsgáló bizottság munkájában szükséges biztosítani.

III.

6. A parlamenti munka mennyiségi és minőségi változása kidomborította a parlament jól informált voltának jelentőségét. Ma már nem fogadható el a korábbi helyzet, nevezetesen, hogy a képviselők, mint törvényalkotók és a végrehajtóhatalom ellenőrzői, a munkájukhoz szükséges ismereteket kizárólag politikai felkészültségükből merítsék. A hatalmi ágak szétválasztásának elve inkább mellette szól mint ellene mond annak, hogy a döntésekhez szükséges információkkal a parlament tagjainak olyan mértékben kell rendelkezniök, mint a végrehajtóhatalom képviselőinek.[12]

A parlamenti munkához megkívánt információkat politikaiakra és technikaikra, az utóbbiakat tudományosokra (szakértőikre) és ténybeliekre lehet bontani. Ezek közül a hangsúly jelenleg az egyre kevésbé nélkülözhető, nem könnyen megszerezhető tudományos (szakértői)

információkon van. A tudomány fejlődése megköveteli, hogy a parlament jól konstruált és racionálisan megszerzett információk birtokában tanácskozzék. Másszóval, a parlamentnek feltétlenül jobb, de nem szükségszerűen több információra van szüksége. A házszabálynak kell gondoskodnia arról, hogy a képviselők részére a szükséges információk rendelkezésre álljanak és a képviselők el is tudjanak igazodni azok között, ne fulladjanak az információk tömkellegébe.

A házszabályok nagyrésze ösztökél a kormánytól, az igazgatási apparátustól és nem utolsósorban a tudományos és technikai szakértőktől való információk beszerzésére. Ezek a nagyobbrészt technikai jellegű előírások hivatottak a parlamenti munka számára a megfelelő kormányzási színvonalat biztosítani. Az információt szolgáltató jól tagolt és mozaikszerűen egybekapcsolt apparátus elsősorban a bizottsági munkát szolgálja, minthogy a parlamenti munka súlya a plénumtól a bizottságokra tevődik át. A kapott információkat a plénum számára a bizottságok dolgozzák fel. A belga házszabály az állandó bizottságokra bízza, hogy egy-egy javaslat tárgyában a képviselőház részére megfelelő felvilágosításokkal szolgáljanak. Ugyanígy a francia házszabály a kormány politikájának ellenőrzéséhez szükséges információk megszerzését az állandó bizottságok feladatává teszi.

Politikusak és alkotmányjogászok egyaránt vallják, hogy a parlament tekintélye és jövője biztosításának kulcskérdése a szükséges információs rendszer kiépítése. A tudomány és technika rohamos növekedése ezt ugyan mind nehezebbé teszi, de nélküle mégis lehetetlen megalapozott döntést hozni. A kormányok mindenütt kiépítették hatalmas információs apparátusukat. Ahol a parlament nem rendelkezik legalább megközelítően egyenrangú ilyen apparátussal, a kormánnyal szemben elkerülhetetlenül inferioris helyzetbe kerül.

7. A parlamenti önkormányzati jog kifejlődésével, valamint az információs rendszer kiépítésével egyidejűleg ugrásszerűen nőtt a parlamenti önigazgatás jelentősége. A parlamenti jog — és mivel pontos előírásokat követelő szervezeti kérdésekről van szó — elsősorban az írott jog, mind több rendelkezést tartalmaz a parlament belső szervezetéről.

A parlamenti önrendelkezési jogból következik, hogy a parlament adminisztrációját illetően önkormányzattal rendelkezik. A francia házszabály ezt annyira szigorúan veszi, hogy 15. §-ában kimondja, miszerint a nemzetgyűlés belső igazgatásában külső személy csak felkérés alapján vehet részt. A lényeg, hogy a parlamenti igazgatás teljes mértékben ki legyen véve a végrehajtóhatalom hatásköréből. Ez nincs ellentétben azzal, hogy a parlamenti igazgatást a legtöbb államban az egységes állami igazgatás részének tekintik. Az egység olyan kérdésekben nyilvánul meg többnyire, mint az alkalmazottak felvételi és fizetési rendszere, a költségvetési rendszer, stb.

A parlament igazgatását elvileg két részre lehet bontani: *a)* a parlament tagjaiból létrehozott választott szervek, valamint a parlament tisztségviselői; *b)* a kinevezett tisztviselőkből és segédszemélyzetből álló tulajdonképpeni adminisztráció.

Az igazgatás említett mindkét részének, tehát az egész parlamenti igazgatásnak feje a parlament elnöke. Az elnököt munkájában, országonként változóan, többféle választott szerv támogatja. Az NSZK-ban például a parlament igazgatását az elnök, az elnökből és alelnökökből álló iroda, valamint a képviselőház ún. belső bizottsága látja el. Az utóbbi a parlament elnökéből és alelnökeiből, valamint a politikai csoportok és a titkárságok egy-egy küldöttjéből áll. Franciaországban az elnök munkáját az irodák támogatják, amelyeknek tagjait a képviselők közül sorsolják. Belgiumban a széles feladatkörrel megbízott képviselőházi iroda tevékenységét külön házszabály rendezi. Svájcban néhány évvel ezelőtt nyert szabályozást a parlamenti titkárság jogköre.[13]

Az egyes parlamentek mind nagyobb technikai apparátust foglalkoztatnak. Néhány európai parlamentnek tisztviselői gárdája sokszáz főből áll. Nagyon figyelemreméltó a tudományos munkatársak igénybevételének ugrásszerű emelkedése. Európai viszonylatban talán a legmodernebb az amerikai példát követő Bundestag igazgatása.[14]

IV.

8. Nem tekintettem feladatomnak a parlamenti jog, vagy akárcsak a házszabályok teljes problematikájának megtárgyalását. A parlamenti jog leginkább mozgásba lendült részeit, nemkülönben a mozgás irányát kíséreltem meg bemutatni. Mozgást és nem fejlődést említek. A

[12] Az információk jelentőségéről lásd a Bulletin Interparlamentaire 1966, 1. füzetében megjelent tanulmányokat és A. Legres: Les functions d'un Parlement moderne, Revue politique et parlamentaire, 1967. 779. sz.

[13] Egyes parlamentek adminisztrációját illetően: J. Creutzig: Parlamentarische Verwaltungskontrolle und Gesetzgebungshilfsdienste in der Bundesrepublik, Schweizerische Juristen Zeitung, 1966. 11. füzet; Richard Bäumlin: Die Kontrolle des Parlaments über Regierung und Verwaltung, Basel, 1966.

[14] Nyugat-Németországban az elnök és egy igazgató által irányított parlamenti igazgatás három osztályból áll. Az első osztály *általános igazgatási osztály* (munkaügy, költségvetés, stb.), a második osztály az ülések technikai szolgálatát ellátó ún. *parlamenti szolgálat osztálya.* A 24 tudományos munkatárssal dolgozó osztály munkatársai vezetik a különféle bizottságok üléseinek jegyzőkönyvét, szakszerűségi szempontból nyomonkövetik az egyes eljárásokat és átveszik, valamint regisztrálják a parlamenthez benyújtott petíciókat. A legnagyobb fejlődésen a harmadik, az ún. *tudományos osztály* ment keresztül, amely a következő csoportokból áll:

házszabályok politikai tartalmát illetően ugyanis nem egyértelmű a mozgás iránya. Ez egyébként természetes, hiszen a házszabály csak eszköz a progresszív, vagy retrográd politikai célok elősegítésére. Fejlődésről kell azonban beszélni, ha a parlamenti technika változásait nézzük. Ennek a fejlődésnek a jelentősége a parlament munkájában éppen súlyánál fogva csak nehezen mérhető fel.

Talán sikerült a figyelmet arra is felhívni, hogy a polgári államok alkotmányos életét a házszabályok ismerete nélkül nem lehet behatóan tanulmányozni. Korábban az idegen országbeli részére ez csaknem megoldhatatlan feladatot jelentett, minthogy a parlamenti jogon belül a szokásjog uralkodott és az írott jog, ha volt is, viszonylag kevés felvilágosítást nyújtott. Az írott parlamenti jog jelentkezése a házszabályalkotás révén ma már nagyobb lehetőséget biztosít erre. Kétségtelen azonban, hogy a házszabályalkotást nem annyira az alkotmányosságra való törekvés, mint inkább a technikai szabályozás követelte pontosság hozta előtérbe. Bizonyosnak látszik, hogy a parlamentarizmus körüli harc, az alkotmányosság védelme és a parlamenti munka jobb megszervezésének egyre égetőbb követelménye tovább fogja növelni a házszabályok jelentőségét.

Pikler Kornél

---

a) jogi dokumentáció (parlamenti jog, államjog, államigazgatási jog, pénzügyi és adójog, polgári és büntetőjog, nemzetközi jog);
b) szakdokumentáció (politika, kultúra, tudomány, közgazdaság, védő statisztika);
c) parlamenti könyvtár (a 400 000 kötetes könyvtár politikai, jogi, közgazdasági, újkori anyagokkal rendelkezik és csak a képviselők rendelkezésére áll);
d) az archívum (a Bundestag határozataival és nyomtatványaival, valamint különleges kép-, hanggyűjteményekkel és választási propaganda anyagokkal);
e) a törvényanyagokat gyűjtő és dolgozó csoport (a Bundestag által hozott jogszabályokat ismertető nyomtatványok, bizottsági anyagok és egyéb közlemények);
f) a sajtóosztály (kiválogatja és gyűjteménybe foglalja a Bundestag munkájával kapcsolatos bel- és külföldi sajtóanyagot);
g) fotócsoport. (A képviselők számára kópiákat és mikrofilmeket dolgoz ki.)

A szerződés megtámadása a szolgáltatások feltűnő aránytalansága címén

A szerződésnek a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között mutatkozó feltűnően nagy értékkülönbségre alapított megtámadásával kapcsolatban különféle vitás kérdések merültek fel a bírósági gyakorlatban, mégpedig olyan kérdések, amelyek egyike-másika tekintetében a jogirodalomban is eltérő nézetek kerültek kifejtésre. A téma tehát nagyon is gyakorlati, ugyanakkor azonban elvi, elméleti kérdéseket is bőven felvet, s éppen ez a kettős jelleg teszi különösen vonzóvá.

A Ptk. 201. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés, valamint az ehhez kapcsolódó egyéb szabályok alkalmazásával kapcsolatos problémák jelentős csoportjának felmérése és a különféle álláspontok mellett felsorakoztatott érvek számbavétele talán a jövőbeni kodifikációs munka szempontjából sem lesz minden haszon nélkül való. Segítheti ugyanis a figyelem ráirányítását arra, hogy a Ptk. elkövetkező módosítása során érdemes lesz az említett rendelkezéseket alaposan szemügyre venni, az alkalmazásuk során felmerült vitás kérdésekkel foglalkozni kell, s ahol ez szükséges, ott megfelelő — pontosan eligazító — szabályozással „tiszta vizet kell önteni a pohárba". A jelenleg hatályos rendelkezések ugyanis — a tapasztalatok szerint — olyan értelmezési zavaroknak is forrásai, amelyek könnyen felszámolhatók volnának. Ez idő szerint — úgy tűnik — több vitás kérdés megoldásának terhe hárul a gyakorlatra és a jogtudományra, mint amennyi kívánatos volna.

1. A Ptk-ban — mint ismeretes — a szerződések általános szabályai között helyezkedik el a *szerződések tipikusan visszterhes jellegét* szem előtt tartó az a rendelkezés, amely szerint a szerződéssel kikötött szolgáltatásért — ha a szerződésből vagy a körülményekből kifejezetten más nem következik — *ellenszolgáltatás jár* [Ptk. 201. § (1) bek.]. Ez összhangban van azzal, hogy a szerződésekben általában az áruviszonyok vagy az áruviszonyok formájában jelentkező vagyoni viszonyok nyilvánulnak meg.

A visszterhesség elvét kifejezésre juttató szabályokból fakadnak a Ptk-nak a *szolgáltatások egyenértékűségét védő* rendelkezései. Ezekkel kapcsolatban talán nem lesz szükségtelen egy kis történelmi visszapillantás.

A Ptk. szerinti szabályozás nem kis mértékben eltér a korábbi szabályozástól. Az *1932. évi VI. tv.* különböztetett a hiteluzsora és a reáluzsora, illetőleg ettől függően az uzsorás szerződés és a kizsákmányoló szerződés között. A Legfelsőbb Bíróságnak az 1950-ből származó 9. sz. elvi megállapítása ezt a kettősséget

— a kizsákmányoló szerződés mint különálló jogi fogalom elvetésével — megszüntette azzal az indokolással, hogy a szocializmus építése megköveteli az ember kizsákmányolásának minden formája elleni hathatós küzdelmet. Az említett elvi megállapítás továbbá a szerződés uzsorássá minősítésének valamennyi szubjektív ismérvét elejtette, s csak az objektív ismérveket tartotta fenn. Kimondta, hogy uzsorásnak minősül a magánfelek között létrejött minden olyan szerződés, amelyben valaki maga vagy harmadik személy javára ingyenes vagy feltűnően aránytalan előnyt köt ki, illetőleg amely szerződésből ilyen előnyt szerez, feltéve, hogy a másik felet nem vezette ajándékozási szándék.

A *Ptk.* ezen a megoldáson változtatott: az említett *egységesítést megszüntette,* s különböztet az aszinallagmatikus szerződések között. A formailag egybevágó eseteket ugyanis — amint ezt a Ptk. indokolása mondja — a szabályozás szempontjából nem lehet együtt kezelni. Az, aki a másik fél helyzetének kihasználásával szerez magának jogtalan vagyoni előnyt, nem eshet azonos elbírálás alá azzal, aki a másik fél helyzetének kihasználása nélkül jut ilyen előnyhöz (pl. azért, mert a másik fél a dolgától mindenképpen szabadulni akar, s ezért azt olcsón adja el). A szóban levő eseteket ezért *két csoportba* kell osztani: az egyikbe azok az esetek tartoznak, amelyekben csak a *szolgáltatás és az ellenszolgáltatás egyensúlyát* kell biztosítani, a másikba pedig azok, amelyekben *ezen túlmenően* még *represszív jellegű szankciót* is kell alkalmazni abból következően, hogy ezekben az esetekben a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás egyensúlyának megbomlásához — tényállási többletként — az egyik fél oldalán még felróható magatartás is járul. E kétfajta szerződést tehát nem lehet közös nevezőre hozni, a prevenció szempontjai más jogkövetkezményeket indokolnak az egyiknél, mint a másiknál. Az uzsorás szerződést ezért meg kell különböztetni azoktól a szerződésektől, amelyeknél a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő aránytalansága nem vezethető vissza az egyik fél helyzetének kihasználására, tehát felróható magatartásra.

Ilyen megfontolásokon alapulnak a Ptk-nak a 201. § (2) bekezdésében és a 202. §-ában foglalt rendelkezései. Bennünket most az előbbiek érdekelnek, tehát azok a rendelkezések, amelyek az *aszinallagmatikus, de nem uzsorás* szerződések jogkövetkezményeit állapítják meg.

A Ptk. 201. §-ának (2) bekezdése — mint ismeretes — úgy rendelkezik, hogy ha a *szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között* anélkül, hogy az egyik felet az ajándékozás szándéka vezetné, a szerződés megkötésének időpontjában *feltűnően nagy az értékkülönbség,* a sérelmet szenvedő fél a szerződést *megtámadhatja;* a *bíróság* az aránytalanságot a szerződés *megfelelő módosításával megszüntetheti,* és a szerződést *hatályában fenntarthatja.*

Látszólag egyszerű, világos rendelkezés ez, s mégis milyen sok problémával találják magukat szemben a bíróságok az alkalmazása során.[1]

2. Az első kérdés, amely az említett rendelkezéssel kapcsolatban felmerül az, hogy a Ptk. 201. §-ának (2) bekezdése *mikor kerülhet egyáltalán alkalmazásra,* mégpedig figyelemmel most már az új gazdasági mechanizmus viszonyaira is. Természetesen akkor, ha a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között *feltűnően nagy az értékkülönbség és nincs ajándékozási szándék.* De mikor állapítható meg az értékkülönbség feltűnő nagysága? Erre a kérdésre már nem is olyan könnyű válaszolni.

Nézzük meg egy kicsit közelebbről, hogy a megoldásnál milyen *általános elvi szempontokat* kell figyelembe venni, amely szempontok természetesen *jogpolitikai* szempontok is. Bizonyára figyelemmel kell lenni arra, hogy α) a szóban levő rendelkezés alkalmazásával kapcsolatos gyakorlat semmiképpen nem vezethet a *szerződésekbe vetett bizalom* gyengülésére; β) a szerződés megtámadásának a törvényben biztosított lehetősége nem válhat az utólag megbánt *szerződéstől való szabadulás,* illetőleg *egyéb rosszhiszemű törekvések* eszközévé, ugyanakkor viszont γ) a szerződések nem lehetnek *jogtalan vagyoni előnyszerzés forrásai,* tehát meg kell valósulniuk azoknak a *jogpolitikai céloknak,* amelyek a törvényhozót az említett szabály megalkotásánál vezérelték.

Ha ezekre az általános elvi szempontokra figyelemmel vesszük vizsgálat alá az elmúlt évek *országos ítélkezési gyakorlatát,* azt hiszem, kellő alappal lehet tenni két megállapítást:

az egyik az, hogy a jogalkalmazási gyakorlat a Ptk. 201. §-a (2) bekezdésének alkalmazási körét és alkalmazási szempontjait illetően teljesen *még nem szilárdult meg,* illetőleg *nem halad stabil vágányon,*

a másik pedig az, hogy a jogalkalmazási gyakorlat a múltban a *szükségesnél, illetőleg az indokoltnál szélesebb körben* adott helyt a Ptk. 201. §-ának (2) bekezdésére alapított igényeknek.

Egyrészt az eddigi tapasztalatokra, másrészt pedig az új gazdasági mechanizmus viszonyaira is figyelemmel joggal támasztható az az igény, hogy a jogalkalmazás során valóban érvényesüljenek az előbb kiemelt általános szempontok. Ennek érdekében pedig igen megfontoltan kell eljárni az említett rendelkezés alkalmazása terén.

A *Legfelsőbb Bíróság* az egyik legújabb határozatában rámutatott arra, hogy a feltűnően nagy értékkülönbség *objektív feltétel.* A szerződő felek részéről megnyilvánuló szubjektív szempontoknak nem lehet jelentőséget tulajdo-

[1] A Ptk. 201. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés elvi alapjait *Benedek—Világhy* fejtette ki egy konkrét jogesettel kapcsolatban („A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban" — Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 149—157. old.)

nítani és az előszereteti értéknek értékbefolyásoló szerepe nincs. Ebben a vonatkozásban elsősorban a dolgok forgalmi értéke az irányadó, ha azonban valamely dolognak nincs forgalmi értéke, mert valamely oknál fogva rendszeres forgalomba nem kerül (pl. ritkaság, különlegesség, művészi tulajdonság), más értékmérő módszerekkel is meg lehet határozni az értéket. Ez utóbbi esetben is azonban csak a dologban benne rejlő vagy a dologhoz kapcsolódó objektív tulajdonságok vehetők figyelembe (P. törv. III. 20. 495/1968.)

Ez a határozat minden helytálló érvelése mellett is — úgy tűnik — mintha túlságosan leegyszerűsítené a kérdést. Igaz az, hogy a megtámadás alapja a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között mutatkozó feltűnően nagy értékkülönbség objektív ténye. Annak megállapításánál azonban, hogy a szerződés megkötésekor az *értékkülönbség* valóban *feltűnően nagy* volt-e, mégpedig olyan, hogy indokolt ahhoz az érvénytelenség jogkövetkezményét fűzni, a bíróság nem függetlenítheti magát az eset összes körülményeitől, döntését számos körülmény befolyásolhatja, mint ahogyan valójában ez a helyzet az egyes szolgáltatások értékelésénél is.

A Ptk. 201. §-ának (2) bekezdésére alapított megtámadás esetében mintegy *komplex vizsgálódásra,* számos tényező számbavételére van szükség: *a)* A megtámadási jogot az értékkülönbség feltűnő nagysága alapozza meg. Vizsgálni kell tehát a *szolgáltatás és az ellenszolgáltatás arányát:* az értékkülönbségnek *feltűnően* nagynak kell lennie, tehát az értékkülönbség jelentős volta egymagában nem alap a megtámadásra. *b)* Jelentősége lehet annak, hogy a szerződő felek *milyen célt* kívántak elérni a szerződéssel, illetőleg a szerződés a felek *milyen érdekét* szolgálta. *c)* Vizsgálni kell a *piaci viszonyokat,* a *kereslet és a kínálat nagyságát,* különösen pedig azt, hogy a megtámadott szerződés alapján szolgáltatott dologhoz hasonló dolgok ára *stabil-e,* vagy pedig ingadozó. *d)* Az *értékelés nehézségei,* az e téren jelentkező *bizonytalansági elemek* is latba eshetnek annak elbírálásánál, hogy az értékkülönbség feltűnően nagy-e. Így pl. a rendelkezésre álló *szakvélemények jelentős eltérései* is annak megállapítására indíthatják a bíróságot, hogy a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között nem volt *feltűnően* nagy értékkülönbség. *e)* Adott esetben befolyásolhatják a döntést a szerződés létrejöttének, valamint a szerződés folytán előállott helyzetnek az *esetleges sajátosságai.*

Problematikus lehet, hogy a megtámadás alaposságának vizsgálatánál csak a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás értékaránya jön-e figyelembe, vagy pedig az *értékkülönbség abszolút nagysága is.* Abban nyilván mindenki egyetért, hogy ha valaki 10 000 Ft értékű dolgot 20 000 Ft-ért ad el, a vevő a szerződést sikerrel megtámadhatja. Kérdés azonban, hogy fennforog-e a megtámadási jog 10 Ft értékű dolognak 20 Ft-ért való eladása esetén. Az értékbeli eltérés aránya mindkét esetben száz százalék, csakhogy ez a száz százalékos eltérés az előbbi esetben 10 000 Ft, tehát igen jelentős összeg, az utóbbi esetben viszont csak 10 Ft, tehát igen csekély összeg. Van olyan álláspont, amely szerint az utóbbi esetben nincs megtámadási jog, mert azt az értékkülönbség csekélysége már eleve elenyészteti. Más álláspont szerint viszont — s inkább ehhez csatlakoznék én is — elvileg ilyenkor sem lehet kizárni a megtámadást, mert ez szembefordulást jelentene a törvény rendelkezésével és céljával.

A jogtalan jövedelemszerzés ellen a kisebb jelentőségű szerződések körében is küzdeni kell, különösen ha az ilyen kisebb jelentőségű szerződések tömegessége a végső eredményt illetően nem is jelentéktelen jogtalan jövedelmek szerzésére vezethet. Az természetesen más kérdés, hogy az említett problémának nincs nagy gyakorlati jelentősége, továbbá hogy adott esetben a szolgáltatás jellege nem teszi indokolttá a feltűnően nagy értékkülönbség megállapítását.

Kérdéses lehet az is, vajon a feltűnő aránytalanság vizsgálatánál jelentősége lehet-e a szerződéskötés után bekövetkezett *értékváltozásnak,* különös figyelemmel arra, hogy a Ptk. 201. §-ának (2) bekezdése a megtámadási jogot arra az esetre adja meg, ha a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között a *„szerződés megkötésének időpontjában"* áll fenn feltűnően nagy értékkülönbség. Ha pl. valaki eladja a 60 000 Ft értékű házát 100 000 Ft-ért, s a vevő a szerződést megtámadja, e megtámadás alaposnak tekinthető-e akkor, ha a ház értéke időközben 100 000 Ft-ra emelkedett, vagy legalábbis a feltűnő aránytalanság megállapítását kizáró mértékben növekedett meg. Vagy ha pl. valaki a 100 000 Ft értékű házát 60 000 Ft-ért adja el, s az eladó a szerződést megtámadja, e megtámadás alaposnak tekinthető-e akkor, ha a ház értéke időközben 60 000 Ft-ra, illetőleg a feltűnő aránytalanság megállapítását kizáró mértékben csökkent. A szerződéskötést követően beálló értékváltozás forrása lehet a viszonyok általános változása, de lehet hatósági rendelkezés is.

Megítélésem szerint nem lehet eltekinteni a törvénynek attól a határozott rendelkezésétől, hogy a *szerződés megkötésének időpontjában* meglevő feltűnően nagy értékkülönbség megalapozza a megtámadási jogot. Ha tehát az említett időpontban valóban feltűnően nagy volt az értékkülönbség a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között, a megtámadás jogkövetkezményeit alkalmazni kell. Ez következik abból is, hogy a *szerződés* megtámadásáról van szó, mégpedig a szerződés megkötésekor fennálló helyzet alapján, s a megtámadás hatása is a szerződéskötés időpontjára koncentrálódik. A szóban levő esetekben azonban különös gonddal kell vizsgálni, hogy éppen az árak ingadozása nem ad-e alapot a feltűnő aránytalanság megállapításának mel-

lőzésére. Adott esetben a sajátos tényállás e téren is rugalmas megoldást tehet célszerűvé.

Általában az állapítható meg, hogy a Ptk. 201. §-a (2) bekezdésének alkalmazásánál komplex vizsgálódásra, valamennyi releváns tényező számbavételére, s ezeknek egymással összefüggésben való értékelésére, valamennyi tényállási elem józan mérlegelésére van szükség.

3. A bírósági gyakorlat még nem jegecesedett ki teljesen abban a kérdésben sem, hogy sikeres megtámadás esetén *miként kell rendeznie a bíróságnak a felek jogviszonyát:*

az érvénytelenség általános jogkövetkezményeit kell-e a bíróságnak megállapítania, tehát a Ptk. 237. §-a értelmében a *szerződést megelőző helyzetet* kell-e visszaállítania, vagy pedig

az aránytalanságot a *szerződés megfelelő módosításával* meg kell-e szüntetnie, s a szerződést hatályában fenntartania.

A tapasztalatok szerint a *bíróságok* az esetek zömében az utóbbi megoldást választják, tehát a szerződést a megtámadó félre előnyösen módosított tartalommal — s a megtámadó fél kérelmének megfelelően — hatályában fenntartják. Ez alól szinte alig van kivétel. Ezt a gyakorlatot egyoldalúnak, eltorzultnak vélem, olyannak, amely arra csábít, hogy a szerződő fél a feltűnő aránytalanságra hivatkozással bírósági segédlettel érje el azt, amit a partnerével való tárgyalások útján a szerződés tartalmának kialakításánál nem tudott elérni.

Megítélésem szerint nem hagyható figyelmen kívül, hogy a Ptk. 201. §-ának (2) bekezdése *megtámadási jogot* biztosít, a megtámadás következménye pedig általában az, hogy a szerződés a megtámadás következtében megkötésének időpontjától kezdődő hatállyal *érvénytelenné válik* [Ptk. 235. § (1) bek.], tehát vissza kell állítani a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet (Ptk. 237. §). A törvény azonban számol azzal, hogy adott esetben az eredeti állapot visszaállítása méltánytalanul hátrányos helyzetet idézne elő, esetleg már nem is lehetséges a jogviszony felszámolása. Ezért az életszerű döntések elősegítése érdekében biztosítja a *bíróságnak* a szerződésmódosítás jogát. Semmiképpen sem válhat azonban a szerződésmódosítás a megtámadás általános és elsődleges jogkövetkezményévé, tehát nem lehet a megtámadás a szerződésmódosítás kikényszerítésének közvetett eszközévé. Ez kitűnik az említett törvényi rendelkezés konstrukciójából, de a Ptk-nak a 201. §-hoz fűzött indokolásából is, amely hangsúlyozza, hogy „a módosításra csak kivételesen kerülhet sor", továbbá, hogy „amikor ésszerűen lehetséges, a bíróságnak az eredeti állapot helyreállításának kimondására kell törekednie".

Igen körültekintő és megfontolt vizsgálódásra van tehát szükség annak eldöntéséhez, hogy a konkrét tényállás mellett a felek közötti jogviszony rendezésének helytálló módja-e a szerződés módosítása. A döntésnél *jelentősége van* különösen annak, hogy *a)* a szerződés milyen mértékben ment már foganatba; *b)* a szerződés teljesítését követően mi lett a szolgáltatások sorsa, s általában a szerződés folytán milyen változások következtek be a felek helyzetében; *c)* milyen eredményre vezetne a szerződéskötést megelőző helyzet visszaállítása, illetőleg a szerződés módosítása mindkét fél oldalán; *d)* gazdaságilag nem célszerűtlen-e az in integrum restitució; *e)* a felek a szerződés megkötésekor tudatában voltak-e a szolgáltatások értéke közötti aránytalanságnak; *f)* milyen magatartást tanúsítottak a felek a szerződéskötésnél (jóhiszeműség, rosszhiszeműség); *g)* a jogkövetkezmények alkalmazását illetően mi a kérelme annak a félnek, akinek a terhére történnék a szerződés módosítása (ha a megtámadó fél ellenfele maga is a szerződés módosítását kívánja, ez nyilván megkönnyíti a bíróság helyzetét).

Ha nem szólnak nyomós indokok a szerződés módosítása mellett, a bíróságnak a sikeres megtámadáshoz fűződő tipikus jogkövetkezmény beállását kell megállapítania, vagyis vissza kell állítania a szerződéskötést megelőző helyzetet.

Mindezekből következően tehát a szerződésnek a sikeres megtámadás folytán bekövetkező érvénytelensége esetében — megítélésem szerint — valójában nem úgy kell feltenni a kérdést, hogy a szerződéskötést megelőző állapotot kell-e helyreállítani vagy pedig módosítani kell-e a szerződést, hanem úgy, hogy az adott esetben indokolt-e az in integrum restitució — mint az érvénytelenséghez fűződő általános jogkövetkezmény — helyett a szerződésmódosítás eszközét igénybe venni. Az természetesen más dolog, hogy az ilyen kérdésfeltevéssel induló vizsgálódás a gyakorlatban milyen eredményre vezet. Esete válogatja: lehet, hogy az ügyek egész sorában (az előbb felsorolt szempontok gondos figyelembevétele mellett) a konkrét tényállásra tekintettel a szerződés módosított tartalommal való hatályban tartása mutatkozik indokoltnak, de lehet, hogy nem.

Nem értek tehát teljesen egyet *Weissnek* a klasszikus érvénytelenségi szankció (az in integrum restitució) „elsődlegességét" és a bírósági szerződésmódosítás kivételességét tagadó, s ennek folytán a Ptk. 201. §-ának (2) bekezdéséhez fűzött indokolásból kitűnő törvényhozói álláspontot helytelenítő véleményével.[2] Az in integrum restitució ugyanis — úgy vélem — mégiscsak „elsődleges" (pontosabban talán *általános*) jogkövetkezménye a szerződés érvénytelenségének, s az *akarati viszonyt jelentő szerződés tartalmának bírósági beavatkozással való megváltoztatása* — a dolog természetéből, jellegéből folyóan is — csak „kivételes" lehet, természetesen azt értve ezen, hogy a szerződés bírósági módosítására csak akkor kerülhet sor, *ha az eset*

[2] *Weiss Emília:* „In integrum restitutio vagy szerződésmódosítás a Ptk. 201. és 202. §-aiba ütköző ügyleteknél" — Magyar Jog, 1966. évi 5. sz.

összes körülményeinek igen gondos mérlegelése mellett ez mutatkozik a legésszerűbb és legcélszerűbb megoldásnak. Az ilyen szemléletű vizsgálódás, a konkrét jogvita eldöntéséhez való ilyen beállítottságú „hozzáállás" vezethet a legkielégítőbb eredményre a szerződésnek a Ptk. említett rendelkezésére alapított megtámadása esetében.

Helytállóan állapítja meg *Weiss*, hogy az esetek meghatározott körében (pl. az eredeti állapot helyreállításának népgazdasági érdekbe ütközése, gazdasági célszerűtlensége vagy lehetetlensége esetén) a bírósági szerződésmódosítás elsődlegessége vitathatatlan (amikor tehát a már említett szempontok figyelembevételével ez a legmegfelelőbb megoldás). Valóban, egyes esetcsoportokban a tényállások közös sajátosságai ugyanazt a megoldást helyezik előtérbe. Ugyancsak helyeselni lehet azt a megállapítást is, hogy a bíróságnak a felek akaratát vagy feltehető akaratát figyelembe kell vennie, s hogy más-más súllyal esik latba a felek szerződési akarata az objektív aránytalanságot tükröző és az uzsorás szerződések esetében.

A felek akaratát mint egyik tényezőt a jogkövetkezmények megállapításánál számbajövő egyéb tényezőkkel együtt, ezekkel összefüggésben kell vizsgálni minden esetben. Továbbá nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a felek érdeke és akarata rendszerint nem azonos. Az egyik — a szerződést megtámadó — fél többet akar kapni vagy kevesebbet akar szolgáltatni, mint amiben megállapodott, a másik fél pedig általában a megkötött szerződéshez ragaszkodik, s a megtámadás alaptalanságát állítja. Ezért a „felek" — tehát mindkét fél — akaratának figyelembevétele gyakran nem kecsegtet kellő eredménnyel a megfelelő szankció kiválasztását illetően. Minthogy szerződésről van szó, amelynek tartalmát a felek — természetesen a törvényes keretek között — mégiscsak általában maguk határozzák meg, s mert legtöbbször a bírósági szerződésmódosítás végeredményben nem kívánt tartalmú szerződésnek az egyik félre akarata ellenére való rákényszerítését jelenti, különös súllyal esik latba a jogkövetkezmények alkalmazását illetően annak a félnek az akarata, akinek a terhére történik a szerződés módosítása.

E vonatkozásban ugyanis nem tévesztheto szem elől, hogy nem uzsorás szerződésről van szó, tehát nem olyan — más helyzetét kihasználó — félről, aki nem tarthat igényt az akarata méltánylására, s akivel mint rosszhiszemű személlyel szemben represszív szankció alkalmazása indokolt, hanem „feddhetetlen" személyről, akinek jóhiszeműségéhez nem férhet kétség, legalábbis akinek a rosszhiszeműségét nem bizonyították. Pusztán azért, mert valamilyen okból — esetleg éppen a másik fél által történt befolyásolás következtében — „jó vásárt" csinált, aligha indokolt rákényszeríteni egy általa nem akart tartalmú szerződést. Az ő akaratát kell ezért inkább — természetesen ezt is az egyéb tényezőkkel összefüggésben — számításba venni, ha nem állapíthatók meg olyan körülmények, amelyek a szerződés módosítását teszik mindenképpen indokolttá. A magatartás korrektsége esetében tehát a szerződéskötést megelőző állapot visszaállítása is megfelelő szankciója a szóban levő aszinallagmatikus szerződés kötésének. Más a helyzet természetesen akkor, ha a szerződést megtámadó fél partnere is inkább a szerződés módosítását kívánja. A döntést ilyenkor megkönnyíti a felek e tekintetben egyező akarata.

Ha a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő aránytalanságán túlmenően az is megállapítható, hogy a szerződéssel „jól járt" fél mégsem „feddhetetlen", mert a szerződő partnere helyzetének kihasználásával kötötte ki a feltűnően aránytalan előnyt, vagy pedig a szerződéssel kapcsolatos magatartása folytán a szerződés egyébként is nyilvánvalóan a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütközik, a bíróságnak — az előbbi esetben a Ptk. 202. §-ának (1) bekezdése, az utóbbi esetben pedig a Ptk. 200. §-ának (2) bekezdése alapján — a szerződés semmisségét kell megállapítania, s a megfelelő jogkövetkezményeket alkalmaznia. Ez tehát kellő biztosítéka a jogilag és erkölcsileg nem korrekt magatartások szankcionálásának.

Ha viszont nem ilyen esetről van szó, annak a félnek, aki szerződést kötött s az ebben meghatározott szolgáltatást vállalta, majd utóbb a szerződést mégis megtámadja, számolnia kell azzal, hogy fellépése folytán a bíróság a szerződéskötést megelőző helyzetet fogja visszaállítani, *hacsak nem állapíthatók meg olyan körülmények, amelyekre figyelemmel a szerződésnek módosított tartalommal való hatályban tartása mutatkozik indokoltnak.*

4. Izgalmas kérdései a jogalkalmazási gyakorlatnak, nemkülönben a jogtudománynak is a szolgáltatások feltűnő aránytalanságára alapított megtámadás *határidejének számításával* kapcsolatos problémák, amelyeket illetően a jogirodalomban különböző nézetek kerültek kifejtésre.

A *Ptk.* szabályai szerint a megtámadást egy éven belül írásban kell a másik féllel közölni, majd a közlés eredménytelensége esetében haladéktalanul a bíróság előtt érvényesíteni [236. § (1) bek.]. A felek szolgáltatásainak feltűnő aránytalansága esetében a megtámadási határidő megkezdődik a sérelmet szenvedő fél teljesítésekor, illetőleg ha ő a teljesítéskor kényszerhelyzetben volt, ennek megszűntekor [236. § (2) bek. c) pont]. A megtámadási határidőre az elévülés nyugvásának és megszakadásának szabályai megfelelően irányadók; a megtámadásra jogosult a szerződésből eredő követeléssel szemben kifogás útján a megtámadási jogát akkor is érvényesítheti, ha a megtámadási határidő már eltelt [236. § (3) bek.]. A megtámadás joga megszűnik, ha a megtámadásra jogosult a megtá-

madási határidő megnyílta után teljesít, a szerződést írásban megerősíti, vagy a megtámadásról egyébként írásban lemond [236. § (4) bek.].

Ezeknek a rendelkezéseknek az alkalmazásával kapcsolatban több *vitás kérdés* merült fel a gyakorlatban.

a) Abban a kérdésben, hogy *részletekben történő teljesítés* esetén a megtámadási *határidő* mikor kezdődik, s hogy az újabb részteljesítés folytán megszűnik-e a megtámadási jog, az álláspontok nagymértékben eltérnek:

aa) Van olyan álláspont, amely szerint a megtámadási határidő a teljesítés befejezésekor (az utolsó részlet megfizetésekor) kezdődik. Ennek az álláspontnak a hívei azzal érvelnek, hogy a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás feltűnő aránytalanságán — tehát joghatásbeli fogyatékosságon, nem pedig akarati hibán — alapuló megtámadási ok a felek tudatától függetlenül annál az objektív ténynél fogva áll fenn, hogy a kölcsönös szolgáltatások egyensúlya feltűnően nagy mértékben megbomlott. A Ptk. 236. §-a (2) bekezdésének *c)* pontja értelmében a megtámadási határidő a sérelmet szenvedő fél teljesítésekor, illetőleg kényszerhelyzet fennforgása esetén ennek megszűntekor kezdődik. A Ptk. 277. §-ának (1) bekezdése pedig akként rendelkezik, hogy a szerződéseket tartalmuk szerint, a megszabott helyen és időben, a megállapított mennyiség, minőség és választék szerint kell teljesíteni. Részletekben történő teljesítés esetén tehát a szolgáltatást csak a teljesítésre irányuló utolsó cselekmény bekövetkeztével (az utolsó részlet megfizetésével) lehet teljesítettnek tekinteni.[3]

ab) Más álláspont szerint a megtámadási határidő addig nem kezd el folyni, amíg a sérelmet szenvedő fél olyan szolgáltatást teljesít, amelyet a szerződés hatályban tartása és az aránytalanság megszüntetése esetében is szolgáltatnia kell. Ennek az álláspontnak a hívei azzal érvelnek, hogy mindaddig, amíg mindenképpen — a sérelmet szenvedő fél álláspontja szerint is — teljesítendő szolgáltatás történik, a megtámadási határidő nem nyílhat meg, ellenben megnyílik akkor, ha az érvényes szerződés szerinti szolgáltatás teljesítése megtörtént. Ha pl. valaki eladja a házát havi 5000 Ft-os részletekben fizetendő 100 000 Ft vételárért, holott a ház csak 60 000 Ft-ot ér, a megtámadási határidő a 60 000 Ft utolsó részletének megfizetésével kezd el folyni, mert 60 000 Ft-ot a vevőnek mindenképpen — az aránytalanság megszüntetése esetében is — fizetnie kell.

Míg tehát az előbbi álláspont szerint az eredeti szerződésben meghatározott szolgáltatás teljesítésével kezdődik a megtámadási határidő, addig a most ismertetett álláspont a sikeres megtámadás folytán *módosított* szerződésben meghatározott szolgáltatás teljesítésének időpontját tekinti a megtámadási határidő kezdetének. Egyezik tehát e két nézet abban, hogy lényegében mindegyik a teljesítés befejezésétől kívánja számítani a megtámadási határidőt. Eltérnek viszont abban a kérdésben, hogy mikor fejeződik be a megtámadási határidő kezdete szempontjából lényeges teljesítés.

ac) Ismét egy másik álláspont szerint a megtámadási határidő folyása az első részteljesítéssel megkezdődik, s újabb részteljesítés a megtámadási jogot nem szünteti meg, ha ez a teljesítés belefér abba a keretbe, amelyben a vevő fizetési kötelezettsége az aránytalanságnak a szerződés módosításával való megszüntetése esetében is fennáll. Az előbbi példában tehát a megtámadási határidő az első vételár-részlet megfizetésével megnyílik, vagyis ettől számított egy évig támadhatja meg a vevő a szerződést (hacsak az elévülés valamely okból nem nyugszik vagy nem szakad meg), s a megtámadási jog nem szűnik meg a megtámadási határidő folyása alatt történt újabb teljesítésekkel, ha ezek a vevő által a szerződés módosítása esetében is mindenképpen fizetendő 60 000 Ft-ot nem haladják meg.

Míg tehát az előbbi álláspont a sikeres megtámadás folytán módosított szerződés szerinti teljes szolgáltatásnak a megtámadási határidő kezdete szempontjából tulajdonít jelentőséget, addig a most ismertetett álláspont a megtámadási jog megszűnése szempontjából.

ad) Van továbbá olyan álláspont, amely szerint a megtámadási határidő már az első részteljesítéssel elkezd folyni, újabb részlet teljesítése pedig a megtámadási jogot megszünteti. A már említett példában tehát a megtámadási határidő kezdete az első részlet megfizetésének időpontja, s a megtámadási jog megszűnik a második részlet megfizetésével.

A két utóbbi álláspont egyezik tehát abban, hogy mindegyik az első részlet teljesítésének időpontját tekinti a megtámadási határidő kezdetének. Míg azonban az egyik szerint csak a módosított szerződésben meghatározott szolgáltatáson felüli teljesítés szünteti meg a megtámadási jogot, addig a másik szerint már az első részteljesítést követő legközelebbi részteljesítés.

ae) Végül van olyan álláspont, amely szerint a megtámadási határidő az első részteljesítéssel elkezd folyni, s újabb részteljesítés a megtámadási jogot nem szünteti meg.

Ezek tehát azok a nézetek, amelyek a megtámadási határidővel kapcsolatban felmerültek. Ezek közül az *ab)* és *ac)* pontban ismertetett megoldásokat, amelyek szerint a megtámadási határidő kezdete, illetőleg a megtámadási jog megszűnése szempontjából a megtámadás sikere esetén módosított szerződésben meghatározott szolgáltatást kell figyelembe venni, gyakorlatilag és elméletileg egyaránt járhatatlan útnak tartom.

[3] Ezt az álláspontot fejtette ki *Benedek—Világhy* a „Határesetek a polgári jogban" című cikksorozat 8/II. pontjában (Magyar Jog, 1966. évi 6. sz.).

A megtámadási határidő számításának módját ugyanis általános jelleggel, s úgy kell meghatározni, hogy e tekintetben az érdekeltek ne legyenek bizonytalanságban. Semmiképpen sem lehet a számítás mechanizmusának olyan tényezője, amelynek léte bizonytalan. Márpedig — amint ez már korábban kifejtésre került — a szóban levő esetben a szerződés megtámadásáról van szó, a megtámadásnak pedig az általános jogkövetkezménye a szerződés érvénytelenné válása, s ezzel kapcsolatban az in integrum restitució. A bíróság azonban a szerződés módosításával az aránytalanságot megszüntetheti s a szerződést hatályában fenntarthatja. A módosítás tehát a törvény által a bíróság számára biztosított lehetőség, amely lehetőséggel a bíróság — az adott tényállástól függően — él vagy nem él. Nyilvánvaló tehát, hogy a megtámadási határidő számításának semmilyen szempontból sem lehet tényezője a megtámadó fél szolgáltatásának olyan mértéke, amelynek meghatározására csak a sikeres megtámadás eredményeként, tehát utólag s csak esetlegesen kerül sor, nevezetesen akkor, ha a bíróság az adott esetben éppen a szerződés módosítása útján látja a felek jogviszonyát a legmegfelelőbben rendezhetőnek. Ilyen későbbi esetlegességnek az „árnyékát" nem lehet előre vetíteni, s ettől függővé tenni a megtámadási határidő számítását. Szerződés megtámadása esetén a bíróságnak elsősorban abban a kérdésben kell döntenie, hogy a megtámadás kellő időben történt-e, s csak ezt követően kerülhet sor a kellő időben történt megtámadás jogkövetkezményeivel kapcsolatos vizsgálódásokra.

A megtámadási határidő számítása természetesen nem függhet attól sem, hogy maga a megtámadó fél a szerződésben vállalt szolgáltatásának milyen mértékű leszállítását látná helyesnek. A szóban levő jogszabályértelmezések egyébként már csak azért sem mutatkoznak járható útnak, mert nem adnak megoldást arra az esetre, ha a megtámadó fél maga sem kívánja a szerződésnek módosított tartalommal való hatályban tartását, illetőleg ha a bíróság a megtámadás folytán a szerződéskötést megelőző helyzetet állítja vissza.

Már nehezebb a választás a három másik [az *aa), ad)* és *ae)* pontban ismertetett] megoldás közül. Mindegyik megoldás mellett hozhatók fel ugyanis komoly érvek. Ezeket szemügyre véve úgy vélem, hogy a mérlegelésnél súlyosabb érvek dobhatók az *ad)* és *ae)* pontban ismertetett — a megtámadási határidő szempontjából a teljesítés megkezdésének döntő jelentőséget tulajdonító — megoldás serpenyőjébe, mint az *aa)* pontban ismertetett megoldásába, mégpedig különös figyelemmel az életszerűség követelményeire is.

A Ptk. 236. §-ának (2), (3) és (4) bekezdésében foglalt rendelkezésekből következtethetően a törvényhozó a megtámadási ok jellegéhez igazodóan kívánta meghatározni a megtámadási határidő kezdetét. Ezért rendelkezik a Ptk. 236. §-a (2) bekezdésének *c)* pontja úgy, hogy a felek szolgáltatásainak feltűnő aránytalansága esetén a megtámadási határidő a sérelmet szenvedő fél *teljesítésekor* kezdődik. A teljesítést illetően pedig — éppen a megtámadás szempontjából — nem az utolsó részteljesítésnek, hanem az *elsőnek* van jelentősége. Minden olyan szempont, amely a megtámadási jog érvényesítése, így a megtámadási határidő kezdete vonatkozásában is figyelembe jön, a szerződésben vállalt kötelezettség teljesítésének megkezdéséhez, a szerződő fél részéről a teljesítés elhatározásának részteljesítés útján való kifejezésre juttatásához kapcsolódik. A teljesítéshez a törvény rendelkezése szerint fűződő — előbb említett — hatásnak az első részteljesítés a hordozója.

Az az álláspont, amely szerint a megtámadási határidő az utolsó részlet teljesítésével, tehát a teljesítés befejezésével veszi kezdetét, a törvényhozó szándékával aligha összeegyeztethető, életszerűtlen és a megtámadó fél partnerére nézve méltánytalan eredményre vezet.[4] Arra ugyanis, hogy ha pl. az eladó abban a kedvezményben részesíti a vevőt, hogy a vételárat tíz év alatt részletekben fizetheti meg, akkor ezzel — a saját érdekei és biztonsága ellenére — megnyitja a lehetőségét annak is, hogy a vevő az utolsó részletnek a tizedik évben valóban bekövetkező teljesítése után még egy évig megtámadhassa a szerződést azon az alapon, hogy a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között a *szerződés megkötésének időpontjában* (tehát tizenegy évvel korábban) nagy volt az értékkülönbség, mégpedig *feltűnően* nagy volt. A vevőnek adott *kedvezmény* tehát — a szóban levő álláspont szerint — automatikusan azzal tetéződik, hogy a törvényben meghatározott egy éves megtámadási idő felugrik tizenegy évre, vagy más esetekben — hosszabb részletfizetés engedélyezése esetén — még hosszabb időre is (pl. az OTP-vel kötött adásvételi szerződéseknél). Sőt, a vevő a megtámadás határidejét még hosszabbra is nyújthatja azzal, hogy a részletfizetési kötelezettségének hanyagul, késedelmesen tesz eleget (a szerződésszegése tehát a megtámadás terén hasznot hoz a konyhára).

Az említett megoldás elfogadása a szolgáltatások jogosultjait arra késztetné, hogy óvakodjanak a kötelezett számára megadni a részletekben való teljesítés kedvezményét, mert ezzel a szerződés megtámadásának lehetőségét egyben meg is hosszabbítják. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a szolgáltatások feltűnő aránytalanságára alapított megtámadás leggyakrabban olyan szerződésekkel kapcsolatban fordul elő, amelyek alapján az egyik fél egyszerre nyújtja a saját szolgáltatását (pl. az eladott vagy

[4] Ez a véleménye *Lászlónak* és *Szentiványinak* is („Megtámadási határidő részletvételnél a szolgáltatás és ellenszolgáltatás feltűnő aránytalansága esetén" — Magyar Jog, 1968. évi 2. sz.).

elkészített vagyontárgyat), s csak a másik fél szolgáltatása történik részletekben.

A kifejtetteken kívül a forgalom biztonságához, a szerződés véglegessé válása tekintetében fennálló bizonytalanság mielőbbi megszüntetéséhez fűződő érdekek is amellett szólnak, hogy részletekben történő teljesítés engedélyezése esetében az egy éves megtámadási határidő már az első részlet teljesítésével megkezdődjék.

Mindezekből következően nem értek egyet *Lászlónak* és *Szentiványinak* azzal az álláspontjával, amely szerint „a megtámadási határidő kezdetének megállapítása szempontjából a dolog átvételében jelentkező teljesítést kell döntőnek tekinteni."[5] A szóban levő esetben a megtámadás alapja a *szolgáltatás és az ellenszolgáltatás* feltűnő aránytalansága, a megtámadás határideje pedig — a törvény rendelkezése szerint — a *teljesítéssel* kezdődik. Nyilvánvaló, hogy „teljesítés"-en a kapott szolgáltatásért nyújtott ellenszolgáltatást kell érteni, nem pedig a másik fél szolgáltatásának átvételét.

További kérdés, hogy *újabb részlet teljesítése* — függetlenül attól, hogy a szerződés módosítása esetében a megtámadó félnek mit kellene szolgáltatnia — megszünteti-e a megtámadási jogot.

Az *ad)* pontban ismertetett álláspont szerint erre a kérdésre igennel kell felelni, mert a megtámadási határidő az első részteljesítéssel már megnyílt, s a következő részteljesítés is teljesítés. A Ptk. 236. §-a (2) bekezdésének *c)* pontja úgy rendelkezik, hogy a megtámadási határidő — a felek szolgáltatásainak feltűnő aránytalansága esetében — a sérelmet szenvedő fél teljesítésével kezdődik meg. Ugyanakkor viszont a 236. § (4) bekezdése azt mondja ki, hogy a megtámadás joga a megtámadási határidő megnyílta utáni teljesítéssel megszűnik. Ebből az következnék, hogy az utóbbi szabály — mivel éppen a teljesítés nyitja meg a megtámadási határidőt — a felek szolgáltatásainak feltűnő aránytalanságára alapított megtámadásra nem vonatkozik. Ez — az említett álláspont szerint — így is van akkor, ha a sérelmet szenvedő fél egyszerre teljesítette a vállalt egész szolgáltatást. A teljesítés részekre bontása azonban sajátos helyzetet teremt, amelyre tekintettel — minden furcsasága ellenére is — járható útnak tűnik az említett megoldás: az első részteljesítéssel, tehát a teljesítés megkezdésével (minthogy a megtámadási határidő kezdete szempontjából ennek van döntő jelentősége) megnyílik a megtámadási határidő, a következő részteljesítéssel viszont (minthogy a megtámadási jog megszűnése szempontjából a mennyiségtől függetlenül maga a teljesítés ténye a jelentős) a megtámadási jog megszűnik.

Ennél azonban dogmatikailag tisztább az a megoldás, amely szerint a megtámadási határidő az első részteljesítéssel megkezdődik, s újabb részteljesítés a megtámadási jogot nem szünteti meg, hanem a megtámadási jog egy év elteltével szűnik meg (hacsak az elévülés valamilyen okból nem nyugszik vagy nem szakad meg). Ennek a megoldásnak az az indoka, hogy ha az első részteljesítést tekintjük a megtámadási határidő folyását megindító *teljesítésnek*, akkor a későbbi részteljesítéseknek nem lehet a megtámadási jog megszűnésére vezető joghatást sem tulajdonítani. Tehát áll az a tétel, hogy a Ptk. 236. §-a (4) bekezdésének az a szabálya, amely szerint a megtámadási jog a megtámadási határidő megnyílta utáni teljesítéssel megszűnik, a Ptk. 201. §-ának (2) bekezdésére alapított megtámadás esetében nem alkalmazható.

Ha ugyanis helytálló az az álláspont, hogy részteljesítés esetében a teljesítésnek a törvényben meghatározott hatása a megtámadási határidő szempontjából az első részteljesítésre (a teljesítés megkezdésére) koncentrálódik, akkor következetlennek tűnik azt mondani, hogy a megtámadási jog megszűnése szempontjából azért mégiscsak van hatása a későbbi részteljesítésnek is. A teljesítésnek a megtámadási határidő szempontjából való ilyen megosztása, ellentétes hatású részekre bontása nem áll összhangban azzal a törvényhozói elképzeléssel, amely a teljesítést csak a megtámadási határidő folyását megindító hatással kívánta — a Ptk. 201. §-ának (2) bekezdésére alapított megtámadás esetében — felruházni.

b) Nem egységesek az álláspontok abban a kérdésben sem, hogy ha a megtámadási határidő részletekben történő teljesítés esetén már az első részlet teljesítésével megkezdődik, a határidő eltelte csak a teljesített *részszolgáltatás erejéig szünteti-e meg* a megtámadás jogát, vagy pedig az egész szolgáltatásra vonatkozóan.

Megítélésem szerint a megtámadás nem lokalizálódik a részteljesítésre, illetőleg a szerződésnek a részteljesítés által érintett részére, hanem arról van szó, hogy a sérelmet szenvedett fél a törvényben meghatározott határidőben a *szerződést* támadja meg, tehát nem a szerződés egy részét, hanem az egész szerződést [Ptk. 201. § (2) bek.], s e megtámadás folytán a *szerződés* válik érvénytelenné a megkötésének időpontjától kezdődő hatállyal [Ptk. 235. § (1) bek.]. Sikeres megtámadás esetén tehát a szerződés érvénytelenségéhez fűződő jogkövetkezményeket kell alkalmazni, illetőleg a bíróság — ha ennek a feltételei megvannak — módosíthatja a szerződést. A megtámadás és az érvénytelenség — minthogy nem részleges érvénytelenségről van szó — egységes, ebből a szempontból a szerződést nem lehet felparcellázni. A teljesítésnek csak a *megtámadási határidő* szempontjából van jelentősége, de a megtámadás hatását nem szorítja a részteljesítés keretei közé.

c) Abban a kérdésben, hogy a megtámadási határidő szempontjából van-e jelentősége a *megtámadási okról* (a szolgáltatások feltűnő arány-

[5] *László—Szentiványi:* i. m. 2. pont.

talanságáról) *való tudomásszerzésnek,* ugyancsak eltérnek a vélemények.

Azt a kérdést, hogy *mi alapozza meg* a megtámadási jogot, külön kell választani a megtámadás *határidejének* kérdésétől. Abból, hogy a megtámadási jogot a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között a szerződéskötéskor fennálló feltűnően nagy értékkülönbség objektív ténye alapozza meg, egyáltalán nem következik az, hogy a *megtámadási jog gyakorlása* szempontjából nem lehet jelentősége annak a körülménynek, hogy a sérelmet szenvedett fél egyáltalán mikor szerzett tudomást a feltűnően nagy értékkülönbség fennállásáról.

Nem hagyható ugyanis figyelmen kívül, hogy a megtámadási határidőre az elévülés nyugvásának és megszakadásának szabályai megfelelően irányadók [Ptk. 236. § (3) bek.]. Amíg a sérelmet szenvedő fél nem tud arról, hogy feltűnően nagy értékkülönbség van a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között, menthető okból késlekedik a megtámadással. Ilyenkor pedig az elévülési idő nyugvását kell megállapítani, mint ahogyan a kártérítési felelősségnél is az elévülési idő elkezd ugyan folyni a károsodás bekövetkezésével, azonban a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 804/11. sz. állásfoglalása szerint az elévülés nyugvását előidéző körülménynek kell tekinteni azt, ha a károsult a károsodásról csak később szerez tudomást. Az említett körülmény (a kár bekövetkezéséről nem tudás) ugyanis — amint a kollégiumi állásfoglalás indokolása mondja — „kétségkívül menthető okból akadályozza a károsultat kártérítési követelésének érvényesítésében". A megtámadási jog és a kártérítési követelés érvényesítése eltérő jellegű ugyan, a szóban levő kérdést illetően azonban az a döntő, hogy mindkét esetben az igényérvényesítés határideje tekintetében az elévülés szabályait kell alkalmazni.

Mindezekre figyelemmel — úgy vélem — a megtámadási okról való tudomásszerzésnek jelentősége van a megtámadási határidő szempontjából. Ezt a megoldást támogatja az is, hogy a sérelmet szenvedő fél esetleg — a törvényben meghatározott valamelyik feltétel hiányában — nem tudja a szerződést egyéb címen (a Ptk. 210. §-a alapján) megtámadni és semmisségre sem hivatkozhat. Ilyenkor nem volna indokolt a szolgáltatások feltűnő aránytalanságára alapított megtámadás lehetőségétől megfosztani.

d) Felmerült a gyakorlatban az a kérdés is, vajon a megtámadási jog érvényesíthető-e *kifogás útján* akkor, ha a megtámadás joga a megtámadási határidő megnyílta utáni teljesítés, a szerződés írásban történt megerősítése vagy a megtámadásról egyébként írásban történt lemondás folytán megszűnt.

A Ptk. 236. §-ának (3) bekezdésében foglalt azt a rendelkezést, amely szerint a megtámadásra jogosult a szerződésből eredő követeléssel szemben kifogás útján a megtámadási jogát akkor is érvényesítheti, ha a megtámadási idő már eltelt, helyesen értelmezi *Benedek* és *Világhy* akként, hogy kifogás útján csak akkor lehet érvényesíteni a megtámadási jogot, ha ez a megtámadási határidő eltelte következtében szűnt meg.[6] A megtámadási jognak más okból való megszűnése esetében tehát nincs helye kifogás útján történő érvényesítésnek.

Ez következik az említett rendelkezés szövegéből, valamint abból is, hogy ez a rendelkezés közvetlenül követi az ugyanabban a mondatban levő azt a rendelkezést, amely szerint a megtámadási határidőre az elévülés nyugvásának és megszakadásának szabályai megfelelően irányadók.

Ez a szerkezeti felépítés ugyanis arra a törvényhozói elgondolásra vet fényt, amely szerint a megtámadási jognak kifogás útján való érvényesíthetősége a megtámadási határidő eltelte esetére biztosított kivételes megtámadási lehetőség. Nyilvánvalóan nem kívánta megengedni a törvény a megtámadási jognak kifogás útján való érvényesítését olyan esetben, amikor a sérelmet szenvedő fél a megtámadási joga tudatában a szerződéshez való ragaszkodását a szerződést megerősítő vagy a megtámadási jogáról lemondó nyilatkozattal, illetőleg magatartással kifejezésre juttatta, amikor tehát a megtámadási jog nem időmúlás folytán enyészett el, hanem a sérelmet szenvedő fél akaratnyilatkozata folytán szűnt meg. Ha azonban az ilyen akaratnyilatkozat érvényét veszti (pl. egyéb címen történő megtámadás folytán), a szolgáltatások feltűnő aránytalanságára alapított megtámadási jog kifogás útján való érvényesítésének nincs akadálya.

Zoltán Ödön

[6] *Benedek—Vilaghy* im. 8/IV. pont.

A 2/1964. Mü. M. sz. rendeleten alapuló kártérítési felelősség néhány elvi és gyakorlati kérdése

Az 1964. évi április hó 6. napján megjelent és életbeléptetett 2/1964. Mü. M. sz. r. az 1968 január 1-én hatályonkívül helyezett Munkatörvénykönyv 123/A. § szabályozása előtt eddig a munkajogban eléggé ismeretlen jogelvet honosított meg: bevezette az üzemi balesetekből, foglalkozási betegségekből eredő kártérítési igények érvényesítése, illetve elbírálása tekintetében a Polgári Törvénykönyvben is eléggé korlátozott mértékben használatos felelősségi formációt, az objektív felelősséget. E sorok írójának az említett jogszabály megjelenése után kissé aggályosnak tűnt a rendelet gyakorlati alkalmazhatósága, hiszen köztudott, hogy ilyen felelősségi rendszerben a kárfizetési kötelezettség megállapításához nem szükséges vétkes, szabályellenes magatartás, hanem elégséges a bekövetkezett üzemi baleset, vagy foglalkozási betegség mint objektív ténykörülmény bizonyítása és az ezzel összefüggő munkavégzés puszta konstatálása.

Sok vállalati jogász a munkaügyi döntőbizottságok, különböző fokon eljáró bíróságok előtt kifejezésre juttatta e felelősségi rendszer visszásságait az akkor meglevő formájában.

A munkáltató, illetve a vállalati kollektíva jól felfogott anyagi érdekének szemelőtt tartásával nem tartottuk indokoltnak a kárfelelősségi rendszer ily széleskörben való alkalmazhatóságát túl azon, hogy egy-egy károsult szempontjából igen méltányos és szociális intézkedésként kell számontartani. A munkáltató vonatkozásában azért tartottuk kissé eltúlzottnak e felelősség gyakorlati alkalmazását, mert konkrét esetekben a kártérítési felelősség alól való kimentés lehetősége szinte kizárt volt a 4/1967. Mü. M. sz. rendelet megjelenéséig. A munkáltató ugyanis csak az esetben mentesülhetett a kárfelelősség alól, amennyiben bizonyítani tudta, hogy a bekövetkezett üzemi baleset, vagy foglalkozási betegség kizárólag a sérült dolgozó elháríthatatlan magatartására vezethető vissza és ez a magatartás a vállalat működési körén kívül elháríthatatlan volt.

Kissé vulgáris példával élve, szinte csak az öngyilkosságot megkísérlő nem léphetett fel sikerrel a kártérítési igényével — feltéve, hogy ez esetben is a munkáltató bizonyítani tudta ebbeli szándékát. A kérdés másik anyagi oldala, hogy az ilyen üzemi baleset vagy foglalkozási megbetegedésből eredő kárigényekre kifizetett összegek a vállalati nyereség terhére, mint improduktív kiadások számolandók el. Ha ezt a tényt az adott termelőegység — többi meg nem sérült, vagy betegedett — dolgozóinak szemszögéből vizsgáljuk, bizonyos, kellően meg nem magyarázható problémával találjuk magunkat szembe, bár jóllehet az új gazdaságirányítási rendszerben alapelv az, hogy a kollektíva, mint gazdasági közösség viselje egyformán a kedvezményeket és a kedvezőtlen események anyagi következményeit is.

Viszont a bekövetkezett balesetek legtöbbjében, a foglalkozási betegségek szinte mindegyikében a dolgozó társak vétlenek, így nem érzem kellő ténybeli magyarázatát annak — a fent írtakon kívül — hogy mégis miért ők viseljék az ilyen balesetek, vagy foglalkozási megbetegedések anyagi következményeit?

A dolgozótársak kapcsolatai — közvetve, vagy közvetlenül — csak igen ritkán mutatható ki, így lényegében, amikor a jogszabály alapján anyagilag ők is kárát látták munkatársuk balesetének, bizonyos fokú kollektív felelősség érvényesül, amely talán nem is felelősségi, hanem inkább kárelosztási formák között nyilvánul meg.

Az időközben megjelent 4/1967. Mü. M. sz. r. (a továbbiakban a 2/1964. Mü. sz. r.-el egységesen: R.) bizonyos mértékben korlátozni próbálta, illetve szűkítette ezt a kiterjesztett felelősségi rendszer alkalmazását, amikor a foglalkozási betegségekért fennálló felelősséget kivette az objektív megítélés alól az esetre, ha a munkáltató bizonyítani képes, hogy a bekövetkezett eredmény működési körén belül is elháríthatatlan volt.

A fentiektől függetlenül legyen szabad az alábbi rövid kitérőt is elmondanom. Véleményem szerint nagyon szociális intézkedés lenne, ha az üzemi balesetből, vagy foglalkozási betegségből eredő kártérítések kifizetéséről a Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja gondoskodna, és amennyiben erre jogalap lenne a 67/1958. Korm. sz. r. 94. §-ának megfelelően megtérítési igénnyel lépne fel az illetékes munkáltatóval szemben. Ezt a kifizetést a táppénz és az átlagkereset közötti összegben képzelem el, tehát a dolgozó ilyen formában is olyan helyzetbe kerülne anyagilag, mintha a baleset, vagy foglalkozási betegség meg sem történt volna. Így lényegében elérnénk az ún. biztosítási megoldást, amikor a dolgozót balesetéből, illetve foglalkozási betegségéből eredően teljes kártalanításban részesítsük.

Persze tudom, hogy ilyen elgondolás mellett letérnénk az objektív felelősségi rendszer alkalmazásáról teljes mértékben, ami a jelenlegi R. alapelvét ma is képezi. Erről a letérésről, vagy eltolódásról azonban kissé bővebben e rövid bevezetőm után az alábbiakban esik szó.

II.

Az R. egyes részszabályozásai közül e cikk szűkreszabott keretei között csupán az alábbi kérdéscsoportokat fogom érinteni, illetve ezekre

keresek választ: *1.* A 4/1967. Mü. M. sz. r. megjelenése jelent-e letérést az objektív felelősségi rendszer alkalmazhatóságáról? *2.* Mi az elhárithatatlanság, mint a felelősség alóli mentesülés egyetlen eszköze? *3.* Végeredményben van-e az üzemi balesetből, vagy foglalkozási megbetegedésből származtatott kártérítési ügyekben elévülés? Ha igen, figyelembevétele hogyan történik és mely jogszabály alapján? *4.* Mit tekinthetünk járadéknak és milyen összetevői lehetségesek? *ad. 1.* Mint már fentebb említettem a 2/1964. Mü. M. sz. r. alapvető elvi szabálya az objektív felelősségi rendszer csaknem kizárólagos alkalmazása volt. E szerint „a vállalat a dolgozója életének, egészségének, vagy testi épségének megsértésével kapcsolatban előállott kárért az Mt. 123/Á. §-a alapján felel, ha a munkaviszony keretében, a munkaviszonyból folyó kötelezettségének teljesítése során kifejtett tevékenységével összefüggésben keletkezett. A vállalatot a felelősség vétkességre tekintet nélkül terheli (objektív felelősség). (Lásd a 897. sz. Legfelsőbb Bírósági állásfoglalás 1/a. pont, a BH. 1966. 8. szám 341. oldal.) Ezzel szemben a 928. sz. Legfelsőbb Bírósági állásfoglalás a 4/1967. Mű. sz. r. megjelenése következtében ez alól a merev szabály alól kiveszi a foglalkozási megbetegedésekből eredő kártérítési ügyeket.

Ezen két Legfelsőbb Bírósági állásfoglalás összevetése bennem azt a gondolatot kelti, hogy igen, letértünk az objektív felelősségi rendszerről, mert azáltal, hogy az R. 1. § (1) bek. értelmében, ha még bizonyítási teherként is, de a kártérítési felelősségét a munkáltató kizárhatja azt jelenti, hogy immáron nemcsak a vállalat létezésére és tevékenységi körére van alapozva a felelőssége, hanem mindezeken felül ha csak foglalkozási betegségek tekintetében is — a felelősség megállapításához ennél többre, legalábbis valamely óvórendszabály megszegésére van szükség, azaz valamely kötelezettség elmulasztására.

Tudom persze, hogy a kérdést úgy is fel lehet fogni, hogy maradtunk változatlanul az objektív felelősségnél, s a változás csak annyi, hogy az eddigi igen szűkre szabott elhárithatósági keret némileg bővült azzal, hogy a működési körön belüli elhárithatatlanság esetén is mentesül a munkáltató a kártérítési felelősség alól. Álláspontom szerint azonban mégis helyesnek azt az állásfoglalást kell elfogadni, hogy az objektív tárgyi felelősség nem érvényesül már töretlenül, annak kizárólagos elvi síkjáról letértünk.

A Polgári Törvénykönyvben szabályozott ún. tárgyi felelősségi elv az ugyanis, hogy „felelősség a bekövetkezett eredményért", még ha azért a felelősség alapja, tehát vétkesség nem is terhel közvetlenül senkit.

Ennek a felelősségi rendszernek elvi alapja az, hogy a szabályozási körébe vont esetekben objektíve lehetséges a károkozás elkerülése és ezért az anyagi felelősség alkalmazásával el akarja érni a célt, hogy a károkozó hozza működésbe a szükséges erőket, változtassa meg úgy a körülményeket, hogy a jövőben a károk kiküszöbölhetők, vagy legalábbis csökkenthetők legyenek. Ez az elvi alap meghatározza egyben a felelősség határait is. Mert a felelősség nyilvánvalóan csak addig terjedhet, amíg valójában az objektív lehetősége fennáll a károkozás megakadályozásának — amennyiben ez a lehetőség nem áll fenn, az anyagi felelősség befolyásoló funkcióját nem képes kifejteni. Amennyiben pedig nincs lehetőség a károkozás megakadályozására, illetve elhárítására, a károkozót hiába vonjuk felelősségre, a jövőben sem fog tudni másként cselekedni.

Ezen okfejtésemet látom igazolni a 4/1967. Mű. M. sz. r. azon kitételével, miszerint a foglalkozási betegségeknél nem elégséges csupán magában a bekövetkezett eredmény bizonyítása — ami az objektív felelősséghez elég lenne — hanem ezen túlmenően az is kell, hogy a munkáltató részéről valami mulasztás, munkavégzésre vonatkozó szabályszegés is legyen. A működési körön belüli elhárithatatlanság, amely egyébként nem azonos a vis maiorral az R. 1. § (1) bek. alapján kizárja az objektív felelősségi elv alkalmazhatóságát.

ad. 2. Az elhárithatatlanság kérdése nézetem szerint elsősorban nem is jogi kérdés, hanem műszaki és orvosi probléma. Jogi szempontból vizsgálva az elhárithatatlanságot a veszélyes üzemek Ptk.-által szabályozott működési köréből kell kiindulni, amely szabályozásnál mint tudjuk a tárgyi felelősség alapja az a jogelv, hogy bár nem tiltott cselekvőséget végeznek, de a veszélyes üzem ezen cselekvőségének okszerű káros következményei lehetnek, amely következményekért ezeknek az üzemeknek objektíve felelniük kell.

Valamely esemény azért lehet elhárithatatlan, mert vagy egyáltalán nincs mód bekövetkezésének megakadályozására, vagy bár van erre mód, de az adott esetben a körülményekre figyelemmel — ez nem vehető igénybe. Az elhárithatatlanság eldöntéséhez két körülményt kell vizsgálni. Az egyik: volt-e megfelelő eszköz, mód, a másik: volt-e elegendő idő az elhárításra.

Annak vizsgálatánál, hogy volt-e megfelelő eszköz, mód a kártokozó tevékenység elhárítására, nem az egy adott vállalat tényleges szervezettségéből, technikai berendezéséből kell kiindulni, hanem abból, hogy a technika, az üzemszervezés stb. mai állása mellett az adott iparágban milyen lehetőségek vannak.

Annak elbírálásánál, hogy időbelileg lehetséges volt-e az elhárítás szintén nem az adott vállalat helyzetéből, hanem ismételten abból kell kiindulni, hogy egyáltalában a lehetséges technikai, szervezési szint mellett a rendelkezésre álló idő elegendő volt-e a károkozó tevékenység megakadályozására.

A fentiek összevetése alapján bennem olyan meggyőződés alakul ki, hogy egyes foglalkozási betegségeknél az elháríthatatlanság azt jelenti, hogy a betegség ezen keresztül az anyagi károsodás bekövetkezése nem zárható ki, mert a betegség bekövetkezése az óvórendszabályok pontos betartása mellett is bekövetkezik.

Elháríthatatlan pl. a szilikózis, mint foglalkozási betegség ott, ahol rendszeresen bizonyos kovasav tartalmú anyagban folytatnak bányaművelést, jóllehet az adott bányaüzem az ÁBBESZ és a 2443/1959. OBF. rendeletben előírtakat maradéktalanul betartotta, tehát a részére kötelezően előírt óvórendszabályok betartása terén semminemű mulasztás nem terheli. Jelenleg ugyanis, amint erre a speciálisan kijelölt Egészségügyi Tudományos Tanács Igazságügyi Bizottság konkrét ügy kapcsán rámutatott a szilikózis megbetegedés orvosilag a tudomány mai állása mellett nem gyógyítható, a benne való megbetegedés ki nem zárható, a biztonsági szabályok betartásával a betegség lefolyása lassítható, a megbetegedések száma mérsékelhető, de magában a betegség meg nem előzhető.

Okszerűen merül fel a kérdés arra való tekintettel, hogy pl. a szilikózis megbetegedés nem zárható ki, mennyiben zárja ki az elháríthatatlanságot az a körülmény, ha az adott üzemet az óvórendszabályok betartása terén mulasztás terheli. Ezt a kérdést csakis azon az alapon dönthetjük el, hogy az elháríthatatlanságra tehát a munkáltató teljes vétlenségére csak akkor lehet hivatkozni, ha a lehetőségek határain belül, mindent megtettek annak érdekében, hogy a betegség — tehát a dolgozó anyagi károsodása ne következzen be. Ha ezt a kérdést nem így fognánk fel, meg vagyok róla győződve, hogy a jogi szabályozás szelleme és ezen keresztül a gyakorlati jogalkalmazás antiszociális lenne.

Mint tudjuk, a foglalkozási betegség azért keletkezik, mert egyes szakmákban, munkakörökben a munkakörülmények, vagy a felhasznált anyagok egészségi változásokra, megbetegedésekre vezethetnek és a technika, illetve az orvostudomány jelenlegi fejlettsége mellett ez a lehetőség még nem szüntethető meg teljes mértékben. Nyilvánvaló tehát, hogy aki ilyen munkakörben akar elhelyezkedni, annak számolnia kell azzal, hogy az adott foglalkozási betegség előbb, vagy utóbb kisebb, vagy nagyobb mértékben felléphet nála. A foglalkozási betegség tehát nézetem szerint objektív körülmények meg nem szüntethető következménye.

Az elháríthatatlanság kérdéséhez kapcsolódik annak eldöntése is, hogy adott esetben valamely foglalkozási betegség elháríthatatlan-e, vagy sem mely hatóság, vagy szerv dönti el?

Az R. 1. § (2) bek. értelmében ez a szerv az Egészségügyi Minisztérium által kijelölt egészségügyi szerv, és ennek a szervnek a megkeresése kötelező az eljárás bármely szakaszában, ha az elháríthatatlansággal kapcsolatos vita merül fel.

Az Egészségügyi Minisztérium közlése szerint az ilyen szakvéleményt adó szervek a megyei Közegészségügyi és Járványügyi Állomások lesznek, átmenetileg azonban ad szakvéleményt az általam már említett Egészségügyi Tudományos Tanács Igazságügyi Bizottsága is.

Nézetem szerint nem eléggé szerencsés, hogy a KÖJÁL-ok fogják megadni az elháríthatatlanság kérdésében a szakvéleményt, hiszen az egy adott üzemre ez a közegészségügyi szerv nem tud olyan sok konkrét adatot, amelynek birtokában egy ilyen fontos kérdésben szakvéleményt tudna adni. Az ilyen szakvélemény elkészítéséhez ugyanis igen sok műszaki adat, porméréseki mutatók, porvédelemmel kapcsolatos berendezések ismerete szükséges, ugyanígy szükségessé válik tanulmányozni az adott bányaüzem ellenőrzési bejegyzéseinek alakulását, nem különben orvosi szempontból is közvetlenül ismerni kell az illetékes munkahelyet. Ezeknek hiányában ugyanis csak elvi alapon lehet beszélni a foglalkozási betegségekről, de annak elháríthatatlanságáról megnyugtató szakvéleményt nem lehet elkészíteni.

ad. 3. Az R. 8. § (2) bek. illetve a Legfelsőbb Bíróság 924. sz. Polgári Kollégiumi állásfoglalásának megjelenése előtt bíróságaink arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az üzemi balesetből, vagy foglalkozási betegségből származtatott kártérítési ügyekben nincs elévülés, mert ezek állapot-cselekmények, és mint ilyenek a kártérítés érvényesítésére, bármikor az adott állapot fennállása idején jogalapot adhatnak. Mert — mint egyes ítéletek indoklási részében rámutattak — az így keletkezett kár folyamatos és folytatólagos, csak az időben nem érvényesített járadékösszegre vonatkozóan áll fenn a Munkatörvénykönyv szerinti 3 éves érvényesítési korlátozás, amennyiben a jogosult késedelmét ki nem menti.

Ezen túlmenően a Legfelsőbb Bíróság 3995. sz. eseti döntése szerint az ilyen kárigényeket korhatár nélkül, tehát nemcsak nyugdíjig, hanem a jogosult élete végéig meg kell ítélni a bíróságnak.

Az újólag megjelent 924. sz. Legfelsőbb Bírósági Polgári Kollégiumi állásfoglalás szerint: „a baleseti járadékkövetelés esetén az elévülési idő a járadékkövetelés egészére, tehát a jövőben lejáró részletekre vonatkozóan is egységesen akkor kezdődik, amikor a baleset folytán bekövetkezett munkaképességcsökkenés, illetve munkaképtelenség első ízben vezetett kereset kiesésben (jövedelem kiesésben) megmutatkozó károsodásra. (Lásd: Legfelsőbb Bíróság 924. sz. PK. állásfoglalása. BH. 1967. 8. szám 341. oldal.)

Kimondja még ez az elvi állásfoglalás azt is, hogy az elévülési időn belül a Ptk. 280 § (3) bekezdésében meghatározott érvényesítési korlátok állanak fenn. Tehát a járadékot csu-

pán az igénybejelentéstől visszamenőlegesen hat hónapra lehet érvényesíteni.

Végeredményben tehát megállapíthatjuk, hogy az elévülést, mint jogi kategóriát most már az ilyen természetű ügyekben is lehet alkalmazni nemcsak mint terminus technikust, hanem a gyakorlati jogalkalmazásban is. Kérdés csupán még az, hogy ezt az állásfoglalást a foglalkozási betegségekből eredő kártérítési ügyekben lehet-e alkalmazni, tehát van-e itt is elévülés, vagy csak az üzemi baleseteknél lehet figyelembe venni ezt a Legfelsőbb Bírósági iránymutatást?

Továbbá ha igen, akkor a Ptk. 326. § (1) bek. vagy az Mt. 5. § (1) bek. illetve 64. § (1) bek. szerinti 3 éves jogérvényesítési határidő lép előtérbe?

Meglátásom szerint a 924. sz. Legfelsőbb Bírósági PK. állásfoglalást a foglalkozási betegségből eredő kártérítési igények eldöntésénél is lehet alkalmazni, itt is áll tehát az, hogy az elévülés akkor kezdődik, amikor a foglalkozási betegség következtében az első kereset kiesés jelentkezik. Az elévülési szabályok közül pedig azt kell alkalmazni, mely jogszabály — tehát a Legfelsőbb Bíróság 905. sz. PK. állásfoglalás megszabta 67/1958. Korm. sz. r. 93. § vagy Mt. 62. §-a alapján döntötték el a konkrét jogvitát. Amennyiben tehát a 67/1958. Korm. sz. r.-et alkalmazták, úgy a Ptk. 326. § (1) bek. jöhet számításba, ha az Mt. 62. § alapján ítélkeztek, az Mt. 5. § (1) bek., illetve 64. § (1) bek. alkalmazása az indokolt.

Az utóbbival kapcsolatosan jegyzem meg, hogy voltak egyes bíróságok, ahol ítéletileg leszögezték, hogy a magyar munkajog nem ismer elévülést, tehát itt nincs jogérvényesítési késedelem, a régi Mt. V. 236. § (1) bekezdésében és az új Mt. 5. §-ában megjelölt 3 éves határidő csupán az igény visszamenőleges érvényesítési korlátozását jelzi.

Ez az álláspont szerintem nemcsak törvénysértő és a szocialista jog alapelveivel ellenkezik, de merőben méltánytalan is lenne a munkajogviszony kötelezetti oldalán álló fél számára, legyen az adott esetben a munkáltató, de akár munkavállaló is. Nem vitás ugyanis, hogy hosszabb ideig, sőt bizonyos mértékben a végletekig nem lehet a munkajogviszony alanyainak egymást igényérvényesítési lehetőségükkel bizonytalanságban tartani, illetve az egyiket a másiknak ilyen módon kiszolgáltatni. „A károsultat semmi hátrány nem éri annak folytán, hogy a baleseti járadék iránti követelésének az elévülés ideje az egész igényre vonatkozóan már akkor elkezdődik, amikor a baleseti eredetű munkaképesség-csökkenése, illetőleg munkaképtelensége kereset kiesésre (jövedelemkiesésre) vezet. Az ezzel ellentétes megoldás a kárért felelős személyt hozná a jogalap tekintetében való védekezését (a felelősség alól egészben, vagy részben mentesítő körülmények bizonyítását) illetően méltánytalanul nehéz helyzetbe." (Lásd: 924. sz. Legfelsőbb Bírósági Polgári Kollégiumi állásfoglalás. BH. 1967. 8. szám. 342. oldalon.)

ad. 4. Eléggé sokat vitatott kérdés volt, de még ma sincs egyértelműen eldöntve, hogy voltaképpen mit is tekinthetünk járadéknak a foglalkozási betegségek vonatkozásában.

A probléma magva a kérdés körül gyűrűződik, hogy járadéknak csak a rokkantnyugdíj és az alapbér közötti különbözetet, vagy pedig az átlagkereset és a táppénz közötti differenciát lehet számítani. Ezt a kérdést szerintem ismételten csak a Polgári Törvénykönyv segítségül hívásával kísérelhetjük meg eldönteni.

A Ptké. (1960. évi 11. sz. tvr.) 58. § (1) bekezdése szerint: Akinek munkaképessége baleset folytán csökkent, csak akkor követelhet járadékot, ha a baleset utáni keresete a baleset előtti keresetét neki fel nem róható okból nem éri el.

A Ptké. 59. § (4) bekezdése pedig úgy rendelkezik, hogy: „A keresetveszteség (jövedelem kiesés) megállapításánál figyelembe kell venni azt a jövőbeni változást is, amelynek meghatározott időpontban való bekövetkezésével számolni lehet teljes bizonyossággal.

Végül a Ptk. 357. § (2) bekezdésének második mondata kifejezetten szűkíti az előbb idézett törvényhelyeket, amikor kimondja, hogy: „Rendszerint járadékot kell megállapítani akkor, ha a kártérítés a károsultnak, vagy vele szemben tartásra jogosult hozzátartozójának tartását, illetőleg tartásának kiegészítését hivatott szolgálni.

Ezen jogszabályi rendelkezések összevetéséből álláspontom szerint csak is az az ésszerű következtetés vonható le, hogy a táppénz és átlagbér közötti különbözet mint jövedelem kiesés tekinthető járadékkövetelésnek.

A táppénz és átlagkereset közötti különbözet, mint a baleset következtében előállott jövedelem kiesés, a károsultnak és családjának tartását, vagy tartáskiegészítését szolgálja, így tehát az ennek kiesése folytán jelentkező igény járadékigény, amit a dolgozó az adott jogszabályok keretei között érvényesíthet a kötelezettel szemben. Egyébként a Polgári Törvénykönyvhöz fűzött Miniszteri indokolás is külön választja a tényleges károkat (ruházatban bekövetkezett kár, többlet élelmezésben jelentkező plusz kiadások) a jövedelem kiesésben jelentkező károktól. Elvileg a ténylegesen jelentkező károk tekintetében az alapvető jogelv: az in integrum restitició, tehát az eredeti állapot helyreállítása, így e koncepcióból következik, hogy a természetbeni kártérítés az alapvető, míg a többi károsodásoknál — beleértve tehát a baleseti, vagy foglalkozási betegségekből eredő kárigényeket is — a jövedelem kiesést pénzben kell pótolni a kötelezettnek. Általánosságban leszögezhetjük, hogy a jövedelem kiesésben jelentkező kártérítési igények feltétlenül, mint járadékigények bírálhatók el.

Ezen kérdéssel kapcsolatosan egyébként a 4/1967. Mü. M. sz. r. 8. § (2) bekezdése a járadékjellegű szolgáltatásoknál a Ptk. 280. § (3) bekezdésében megjelölt 6 hónapos érvényesítési határidőt rendeli alkalmazni, ami ugyancsak bizonyos mértékben leszűkíti az ilyen járadék jellegű követelések szinte majdnem korlátlan érvényesítési lehetőségét. A gyakorlatban — gondolva itt konkrét peres ügyekre is — sokszor vitatott kérdés volt, hogy a Ptk. 280. § (3) bekezdése, illetve a Legfelsőbb Bíróság 924. sz. PK. állásfoglalásában említett 6 hónapos érvényesítési határidő végeredményben honnan számít. Voltak olyan álláspontok, ahol ezt a 6 hónapot az igény megállapításától vitték vissza fél évre, mások — sokkal helyesebben — az érvényesítés megkezdésétől vélték visszafelé számítani az említett hathónapos terminust.

Meglátásom szerint nem lehet vitás, hogy a hat hónap kezdő időpontja az adott konkrét ügyben az érvényesítésre tett első lépés, s nem pedig visszamenőlegesen az igény megállapítását megelőző félév.

Vitás lehet azonban még az új jogszabály megjelenése után is, hogy az R. 8. § (2) bekezdésében megjelölt kimentési lehetőség meddig terjedhet, illetve mikor lehet azt mondani, hogy az igényérvényesítési késedelem a dolgozó részéről menthető. Ez a kérdés kifejezetten szabályozva nincs, de az eddigi kialakult bírói gyakorlat — beleértve a Legfelsőbb Bíróságot is — autentikus interpretációt e kérdés vonatkozásában nem adott. Megfigyelhető mégis, hogy a bíróságaink e kimentési lehetőségre az igényét érvényesítő dolgozónak nem biztosítanak tág teret, így végeredményben azt kell megállapítani, hogy az értelmezés nem kiterjesztő, ami némileg ismét enyhíti a munkáltató helyzetét az igen szigorú és kiterjesztett felelősségi rendszerben.

Nagyon helyesen a bírói gyakorlat is abból indul ki, hogy megvizsgálja, mit kell kifejteni a jogosultnak ahhoz, hogy igényét jogszerűen érvényesíthesse, tehát mit kell tennie, hogy igényét a megfelelő szervnél bejelenthesse.

Gyakorlati tapasztalat az, hogy ehhez a jogérvényesítéshez eléggé kevés tevőleges magatartás szükséges az illetékes dolgozó részéről, hiszen elégséges a részére kikézbesített — és külön erre a célra rendszeresített — igénybejelentő lapot kitöltve a vállalat vezetőjéhez eljuttatni, vagy korábbi — gondolva itt az 1962. április 6. előtti igényekre, amikor a 2/1964. Mű. M. sz. r. megjelent — igényjogosultak részéről egyszerű szóbeli, vagy írásos bejelentés, amelyben tudtára adták a munkáltatónak igényük voltát és megjelölték az általuk kért kártérítési összeg nagyságrendjét.

Véleményem szerint, ha az igényjogosult bizonyítani tudja, hogy 1962. április 6. napját követően őt igényérvényesítésre a munkáltató részéről nem hívták fel írásban, vagy szóban — kimentési lehetősége igazolva látszik, azonban, aki a felhívás meglétében sem jelenti időben igényének voltát, nagyon kevés reménye lehet ahhoz, hogy igényérvényesítésének mulasztását indokoltan igazolhatja, illetve kimentheti, hiszen eléggé köztudott, hogy az ilyen természetű bejelentéseket még az ágyban fekvő beteg is el tudja látni és végezni, nem beszélve arról, hogy az igényeket baleset esetén a felgyógyulást, a körülményekben bekövetkezett lényeges változás esetén pedig legkésőbb a változást követő 30 napon belül kell bejelenteni.

III.

Tudom az általam most felvetett gondolatok nem megcáfolhatatlanok és azok helyességét esetlegesen vitatni is lehet. Úgy gondolom mégis, hogy felvetéseim mindenképpen alkalmasak a vitára, hogy napjaink jogirodalmában is kimunkálást nyerne e régen — de sohasem kellő alapossággal — felvetett szinte speciálisan egyedi felelősségi rendszer, különös tekintettel a 4/1967. Mű. M. sz. rendeletre, amely jogszabály megjelenése még inkább bonyolította az amúgysem eléggé tisztázott témakört úgy elvi, mint gyakorlati szempontból.

Czibolya László

Az anyagi ösztönzés a munkavégzési kötelezettség szolgálatában

1. A munkavégzési kötelezettség teljesítését befolyásoló társadalmi és gazdasági tényezők között nem utolsó helyet foglalnak el az ún. *anyagi ösztönzők.* Ezek közös jellemzője, hogy a munka teljesítményi intenzitását arról az oldalról kívánják előmozdítani, ahol a dolgozó személyes anyagi érdekeltsége húzódik meg. A több, a magasabb munkabér, a prémiumrendszer különféle változatai, a selejt okozásból fakadó anyagi hátrányok és a különféle közvetett juttatásokban való részesedés a legsokoldalúbban és a legváltozatosabb eredményekkel segíthetik elő, hogy a dolgozó — pusztán saját érdekét tekintve — minél körültekintőbben és alaposabban tegyen eleget munkavégzési kötelezettségének. Nem kétséges, hogy az anyagi ösztönzőknek közös jellemvonása a személyes érdek előtérbe állítása, az a szándék és gondolat, amely az egyéni érdekre alapít s ennek felhasználásával kíván magasabbrendű közösségi érdekeket előmozdítani.

Az anyagi ösztönzőknek ilyen tartalmú felhasználása az alapvetően helyes és elvileg sem kifogásolható gondolat mellett tartalmaz nem elhanyagolható mennyiségű *káros hatásokat is,* amelyek gyakorlati síkon megengedhetetlen túlzásokhoz, ferdülésekhez vezetnek. Itt lép fel mindenekelőtt a dolgozóknak „bérmunkás"-típusa.[1] Ez az a dolgozó, akit egyedül a számára kifizetendő munkabér és egyéb juttatások mértéke érdekel és aki a fizetési jegyzék vagy a boríték tartalmán túl nem hajlandó, de nem is tud tekinteni. Az nem lehet kétséges, hogy ebből a dolgozó-típusból a legkülönfélébb üzemeink és vállalataink még jelentős mennyiséget tudnak felmutatni s az sem lehet vitás, hogy az ún. anyagi ösztönzők éppen ennek a nem kívánatos típusnak a táborát alkalmasak jelentős mértékben növelni.

De mutatkoznak további veszélyforrások az anyagi ösztönzők oldaláról más vonatkozásokban is.

Vállalataink és üzemeink életében megfigyelhető olyan tendencia, amely ezeknek az anyagi ösztönzőknek a túlhajtásával, olykor már-már fetisizálásával minden egyéb tényezőt félretesz és a vállalat vagy üzem termelési eredményeinek fokozására „egyedül üdvözítő módszer"-ként éppen az anyagi ösztönzőket tekinti. Ez a gondolat és módszer alapvetően és elvileg nem rossz ugyan, azonban hatásaiban — főként az itt fellépő túlhajtásokkal — súlyos ferdüléseket, hibákat okozhat. Alapvetően gátolja és olykor teljesen meg is szünteti azoknak az egészségesebb folyamatoknak a természetes alakulását, amelyek a „humanizált" dolgozó-típus kialakításához vezethetnek.

„A dolgozót érdekeltté kell tenni a termelésben" alapvetően helyes elvét elfogadó párt- és kormányhatározatok, valamint az ezekhez kapcsolódó jogszabályok kétségkívül helyesen mutatnak rá az anyagi ösztönzésben rejlő értékes lehetőségek kihasználásának szükségességére. Ámde ezeket a határozatokat és jogszabályokat számos üzemünknél és vállalatunknál mint kizárólagos eszközt alkalmazzák és ily módon meggátolják érvényesülésükben azokat a más irányú és más tartalmú eszközöket, amelyek pedig legalább olyan mértékben alkalmasak a munkavégzési kötelezettség teljesítésének fejlesztésére, mint az anyagi ösztönzők s hatásukat tekintve viszont sokkal értékesebbek, mert az embernek nem azt az alapvetően primitív tulajdonságát ragadják meg, hogy kizárólag az egyéni anyagi érdeket tartsa szem előtt, hanem ennél magasabb rendű emberi adottságokat és képességeket próbálnak a munkavégzési kötelezettség teljesítésének szolgálatába állítani.

Akkor tehát, midőn a továbbiakban — egészen röviden — az anyagi ösztönzők egyes jelentősebb típusával kívánunk foglalkozni, nem hallgathatjuk el azt a meggyőződésünket, hogy ezek az anyagi eszközök *csak kellő mértékben adagolva, főként pedig más tényezőkkel együttesen lehetnek alkalmasak arra,* hogy a munkavégzési kötelezettség területén valóban azokat a jó és hasznos hatásokat válthassák ki, amelyek bennük kétségkívül megtalálhatók.

2. A dolgozót anyagilag ösztönző eszközök között kétségkívül első helyen áll a *munkabér.* Ennek mértéke, alacsony vagy magas volta már eleve ad bizonyos indíttatást a munkavégzési kötelezettség mikénti teljesítésére. A munkabér ilyen eszköz-voltát azonban korántsem a bértételek alacsony vagy magas volta teszi fontossá, hanem sokkal inkább az, vajon a konkrét munkabérnek milyen a vásárló ereje, mit jelent a munkabér mint *reálbér* a dolgozó számára.

A munkabérnek mint elemi anyagi ösztönzőnek súlyát aláhúzottan befolyásolhatja magának az adott időben és adott körülmények között érvényesülő *munkabérrendszernek* a tartalma. Minél inkább tud a munkabér és a munkabér-rendszer a szocialista társadalom alapvető elveihez alkalmazkodni, és minél inkább képes ezeknek az elveknek a szolgálatába állani, annál alkalmasabb arra, hogy a munkavégzési kötelezettség vonalán is jelentős és értékes eredményeket válthasson ki. A „jól fizetett" dolgozó, aki abban a tudatban végzi munkáját, hogy annak ellenértékét a számára kifizetett munka-

[1] A munkával kapcsolatos elvárásokat illetően a modern szociológia a dolgozókat három magatartás-típusra osztályozza. Ismeri a bérmunkás, a szubbotnyik és a humanizált típust. „A bérmunkás típusnál a keresetre, a szubbotnyik típusnál a társadalmi hasznosságra, a humanizált típusnál magára a munkafolyamatra irányuló elvárások lépnek előtérbe." *Hegedüs András—Márkus Mária:* Ember — munka — közösség. Bp., 1966. 39. old.

bérben általában arányosan megkapja, alapvetően egészséges és eredményes módon képes munkavégzési kötelezettségének eleget tenni. Minél több kifogás érheti viszont a munkabért a dolgozó oldaláról, annál kevésbé mozdítja elő a munkavégzési kötelezettség gyakorlati megvalósulását, sőt ha ezek a kifogások messzemenően megalapozottak — pl. indokolatlan bérfeszültség mutatkozik akár az üzemen belül, akár más, előnyösebben minősített üzem viszonylatában —, a nyújtott munkabér nem vonz, hanem taszít s a dolgozót a munkavégzési kötelezettség elhanyagolására, végső soron előnytelenül bérezett munkahelyének elhagyására sarkalja.

Bármilyen legyen is a munkabér és bármilyen hatásokat is váltson ki a dolgozókból, arról nem szabad megfeledkeznünk, hogy a szocialista társadalmi rendszerben a munka ellenértékét nem egyedül a munkabér reprezentálja, hanem azok az egyéb juttatások is, amelyek lényegében a munkabér szerves, ez utóbbit kiegészítő részei. Ez azért fontos, mert bár a munkabér kétségkívül elemi tényezője a munkás és munkaadó közötti munkaviszony gazdasági alapjainak, mégis az anyagi ösztönzők sorából a munkabért sem lehet kiszakítottan szemlélni, csupán az egyéb ösztönzőkkel együttesen. Ily módon viszont a munkabér értékelése is egészen más lehet, s előnyös vagy előnytelen jellegét a valóságnak megfelelően az határozza meg, vajon a többi anyagi tényező együttesében és ezek kiegészítésével a valóságban mit jelent a dolgozó számára.

Azt, hogy ezek a megállapítások mennyire helytállóak, és hogy a munkabér mennyire nem értékelhető mint önálló anyagi ösztönző, gyakorlati példával is illusztrálhatjuk. Köztudomású, hogy a szocialista gazdasági rendszerben a munkabér mellett igen nagy jelentősége van — többek között — a prémiumnak is. Annak előrebocsátásával, hogy a prémiummal még külön is foglalkozni kívánunk, érdemes felfigyelni arra, hogy a munkabér és prémium közötti kapcsolat mennyire szoros, és ha e kettő helyes összhangja megbomlik, ebből sajátos ferdülések, változások következnek. A Szovjetunióban 1965. évben jelentős bérintézkedéseket hajtottak végre s ezek az intézkedések pozitív eredményekre vezettek. „Ennek ellenére — ahogy arra a SZKP KB szeptemberi plénumán valamint az Össz-szövetségi Szakszervezeti Tanács VII. plénumán rámutattak — a munkabérre vonatkozó rendelkezések végrehajtásával csökkent a prémium jelentősége, ami jelentősen gyengítette az anyagi ösztönzés szerepét."[2] Ezek a tapasztalati tények az említett szoros kapcsolatra egészen világosan utalnak. Szovjetunióban megvalósított, most említett bérrendezés — az idézett megállapításból következtethetőleg — nyilvánvalóan olyan volt, hogy a meglevő munkabéreket jelentős mértékben növelte. A munkabérek területén mutatkozó ez az előnyös változás ugyanakkor csökkentette a dolgozóknak a prémiumok iránt eddig mutatott érdeklődését. Ennek következtében a prémium elvesztette azt az ösztönző hatását, amelyet — az eddigi alacsonyabb munkabérek mellett — a dolgozók munkavégzési kötelezettségének teljesítésére gyakorolt. A két anyagi ösztönző közötti összefüggések tehát egészen világosak.

Ebből az összefüggésből értelemszerűen következik, hogy a munkabér magasabb összegű megállapítása csak addig a mértékig mutatkozik helyesnek, amíg ez nem vált ki negatív jellegű hatásokat a többi anyagi ösztönző területén. Különösen a prémium az a tényező, amely a munkabérben alkalmazott változásra igen érzékenyen reagál. Ha e kérdést végletekbe kivetítve — talán így is mondhatnánk: ad absurdum fejlesztve — szemléljük, elvileg elképzelhető olyan helyzet is, hogy a munkabér területén alkalmazott jelentős változás teljesen semlegesíti a prémiumnak mint anyagi ösztönzőnek a szerepét. Elképzelhető, hogy egy igen jelentős munkabéremelés, amely egyben a reálbérek növekedését is legalább azonos mértékben magával hozza, a dolgozókból teljes érdektelenséget válthat ki a prémium iránt. Van ugyanis bizonyos telítettségi foka a munkabérskálának is, amelyet ha a konkrét munkabér elér, az ilyen munkabérrel ellátott dolgozó valamennyi szükségletét az egyéni igényeinek megfelelő optimális módon és mértékben ki tudja elégíteni. Ha ez bekövetkezik, a dolgozó teljesen közömbössé válik minden további anyagi ösztönzővel szemben és így egyáltalában nem vagy csak egészen minimális mértékben fogja érdekelni, vajon a prémium vonalán milyen előnyökkel számolhatna. Gyakorlatilag tehát ilyen esetben a prémium mindenféle ösztönző szerepe nullára zsugorodnék.

Természetesen — ugyancsak elvileg — elképzelhető ennek ellenkezője is, az tehát, amikor a munkabér annyira alacsony, hogy a dolgozó csak úgy képes a megélhetéséhez vagy a jobb megélhetéséhez szükséges anyagi javakat előteremteni, ha a széles skálájú prémiumfeltételek közül minél többet és minél eredményesebben teljesít. Ilyen megoldásnál a prémium anyagi ösztönző szerepe rendkívül magas lehet s egészen szokatlan arányokat is ölthet. Ezt a most említett változatot azonban már elvileg sem lehet a végletekig — tehát ad absurdum — fejleszteni. Annak ugyanis, hogy a dolgozó semmiféle munkabért vagy csak egészen jelentéktelen összegű munkabért kapjon és ugyanakkor a prémiumrendszer egészségtelenül nagyra növekedve serkentse a dolgozót a munkavégzési kötelezettség teljesítésére, a szocialista munkajogban elvi akadálya van. A dolgozónak ugyanis munkabér, elsősorban és mindenekfelett munkabér jár s a prémium a munkabérnek ezt a sajátosan fontos és alapvetően jellemző szerepét nem veheti át. A prémium a szocialista

[2] *D. V. Svejcer:* Az anyagi ösztönzés és a munkajog. — Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1966. 589. old.

munkabérrendszerben csak melléktényező, csak egyik fontos munkaösztönző lehet és sohasem válhatik a munkabér esélyes versenytársává.

3. Már az eddigiek is világosan utalnak arra, hogy a *prémiumnak* a szocialista gazdaságban és a munkajogban is sajátosan fontos szerepe van s az anyagi ösztönző eszközök közül messze kiemelkedik. A prémium valóban alkalmas arra, hogy a munka teljesítését mind mennyiségi, mind minőségi vonalon előrelendítse, a munkavégzési kötelezettséget a dolgozókban maximálisra fokozza. Ehhez — természetesen — az is alapvetően szükséges, hogy a premizálás, az üzemben vagy a vállalatnál érvényes prémiumrendszer úgy legyen megállapítva, hogy az említett ösztönző hatások teljes mértékben kibontakozhassanak.

A prémiumnak mint anyagi ösztönzőnek azonban lehetnek és vannak is olyan árnyoldalai és olyan egészségtelen mellékhajtásai, amelyek komoly megfontolásra késztetnek és amelyek arra utalnak, hogy ennek az anyagi ösztönzőnek az alkalmazásával sem lehet korlátlanul és hátrányos következmények nélkül bánni.

Anélkül, hogy ennek a kérdésnek — témánk keretei által meg nem engedett — tüzetesebb elemzésébe bocsátkoznánk, néhány jellegzetes körülményt mégis szükségesnek látszik kiemelnünk.

Itt van mindenekelőtt az a — gazdaságilag természetesen indokolt és szükségképpeni — ellentmondás, amely a népgazdaság területén abban jelentkezik, hogy premizálásra a népgazdaság nem minden ágában, sőt azonos népgazdasági ágon belül sem minden üzemben vagy vállalatnál, intézménynél kerülhet sor. Jelentős azoknak a munkaadóknak a száma, ahol a prémiumrendszert egyáltalában nem ismerik, mert erre vagy az ott folyó munka természeténél fogva nem kerülhet sor — így pl. a közhivatalokban, számos intézménynél stb. — vagy pedig nincs olyan jogszabály, amely ezt ott megengedné, esetleg előírná. Magából ebből a tényből olyan jellegzetes feszültség támadhat és támad is a népgazdaság egyes területei között, de még ugyanazon népgazdasági ágon belül is, amely egyenesen káros hatásokat szül. A dolgozók ugyanis nem tudják belátni — sokszor ez még csak nem is várható el tőlük —, hogy mi az oka annak, hogy egyes vállalatoknál gazdag prémiumrendszer van kifejlesztve, viszont más vállalatok, üzemek ezt az anyagi ösztönzőt nem ismerik. Az itt mutatkozó különbségeket látva — amelyek csak élesednek, ha ugyanazon népgazdasági ágon belül mutatkoznak —, a dolgozók igyekeznek mindent elkövetni, hogy olyan vállalatoknál helyezkedjenek el, ahol a prémium intézményesített. Megindul és folyamatosan fennáll tehát egy egészségtelen, — a dolgozó szempontjából azonban kétségkívül indokolt —, fluktuáció, iparágak és üzemek közötti eltolódás. Ez nemcsak azzal jár, hogy egyes vállalatok elnéptelenednek, mások — a premizáltak — viszont a felvételt keresők állandó ostromának kitett állapotba kerülnek, hanem azzal is, hogy a nem-premizált vállalatok munkateljesítménye és eredményessége jóval alatta marad a másik csoportba sorozható munkaadókénak. Mindez a munkavégzési kötelezettség teljesítésének jelentős állandó sérelmével, hiányosságaival jár együtt: a dolgozó az előnytelen jövedelmi lehetőségeket biztosító munkahelyen és munkakörben csak ímmel-ámmal dolgozik és állandóan kifelé kacsingat, abba az irányba, ahol a prémium-lehetőségekkel felruházott munkaadók találhatók. Aligha szorul bizonyításra, hogy ez a jellegzetes negatív hatás mind egyéni, mind társadalmi síkon egyaránt káros eredményeket produkál.

A prémium ugyanakkor önmagában is, csak egy adott vállalatnál, üzemnél stb. is alkalmas lehet káros hatások kiváltására.

Nem beszélve arról, hogy ugyanannak a vállalatnak is vannak premizált és nem-premizált munkakörei és ennek folytán a már említett káros hatások ugyanannak a vállalatnak egyes munkaterületei között már eleve megmutatkoznak, maga a prémium, mint intézmény és mint ösztönző tényező is hordoz magában veszélyforrásokat.

Ha tétel az a szocialista népgazdaságban és munkajogban — mint ahogyan valóban tétel is —, hogy minden dolgozónak lelkiismeretesen, fegyelmezetten és gondosan kell munkáját végeznie és ha elv az — mint ahogyan valóban elv —, hogy a dolgozó köteles a munkakörébe tartozó munkát képességei teljes kifejtésével, az elvárható szakértelemmel végezni, akkor önként felvetődik a kérdés: vajon helyes-e, szükséges-e és egészséges-e egyáltalában a dolgozót még külön prémiumrendszerrel a munkavégzési kötelezettség teljesítésére serkenteni. Ha a dolgozó köteles — mint ahogyan valóban köteles — a munkáját teljes szellemi és fizikai odaadással végezni, lehet-e még tőle ezen a téren többet várni és lehet-e ezt a teljességet még külön prémiumfeltételekkel fokozni? Egészen élesen fogalmazva: nincs-e vajon valami rejtett feltételezés a prémiumrendszer mögött olyan tartalommal, hogy az elveken túlmenőleg a dolgozó mégsem adja teljes képességét és erejét a munkába és ezért nem ártalmas, sőt hasznos őt más eszközökkel, jelesül: a prémiummal a tőle valóban elvárható maximális teljesítményre ösztönözni? Ha ez így van, úgy a prémium, a premizálás mintha nem lenne egészen kifogástalan intézmény és mintha önmagában is arra szolgálna, hogy a nem tisztességesen, nem teljes odaadással végzett munka kiegészítésére hivatott ösztönző szerepét játssza.

De feltételezve, hogy a prémium ilyen ferdülések kiváltására önmagában nem alkalmas, mégis igen könnyen azzá válhatik a gyakorlati alkalmazás, a gyakorlati megvalósítás területén. Csak egyetlen példát erre!

Általános elv, hogy a prémium bizonyos

feltételekhez fűzött ösztönző s prémiumot csak akkor lehet bárki részére is megállapítani, ha ezek a feltételek általában bekövetkeztek, vagy egy-egy dolgozónál egyénileg kimutathatók. Viszont éppen a prémiumfeltételek megállapításánál — akár szándéktalanul, akár szándékosan — olyan hibák csúszhatnak be, amelyek alapvetően megrendíthetik a prémium anyagi ösztönző erejét, illetve ennek az erőnek becsületes és tisztességes tartalmát. Megtörténhetik, hogy a prémium feltételeit az erre illetékes személy már eleve hibásan, tehát úgy állapítja meg, hogy azok teljesítése lényegében nem más, mint a munkavégzési kötelezettség egyszerű végrehajtása. De az sem ritka, hogy a prémium feltételeinek megállapítása már eleve azzal a szándékkal történt, hogy azok meghatározott, előre kijelölt személyek részéről teljesíthetőkké váljanak. Ez a „testhez szabott" prémiumfeltétel voltaképpen már előre eldönti, ki lesz az, aki a prémiumot kapni fogja. Ilyen és ehhez hasonló megoldások, amelyek nem kétségesen súlyos visszaélések a prémiummal, egyáltalában nem mozdítják elő a munkavégzési kötelezettség teljesítését, mert puszta formalitásnál nem egyebek, lévén egyedüli hivatásuk az, hogy tetszetős formába öltöztetve bizonyos személyek őket csak formailag megillető többletjuttatásban részesedhessenek.

A legegészségtelenebb és az előadottaknál is legnagyobb veszélyeket rejtő káros hatása a prémiumnak végül az, hogy hamis adatszolgáltatásra és egyes jogos igények eltüntetésére is felhasználható. Köztudomású, hogy a vállalati, üzemi prémiumfeltételek állandóan visszatérő, szinte sarkalatos része az, amely a prémium kifizetését bizonyos vállalati, üzemi gazdasági eredmény eléréséhez, meghatározott összegű nyereség kimutatásához fűzi. Az is jellegzetesen visszatérő és szintén sarkalatos prémiumfeltétel, hogy az üzem, a vállalat balesetmentesen dolgozzék. Ha tehát a vállalat valóságos gazdálkodása a feltételként megszabott szintet mégsem éri el, vagy a vállalatnál mégiscsak történik egy-két baleset és ennek nyomán a prémiumfeltételek egyike-másika nem valósul meg, mindez sok esetben arra csábít, hogy a nem lebecsülendő összegű prémium megszerzéséhez tisztességtelen, nem egy esetben bűncselekményt is megvalósító magatartáshoz folyamodjanak azok, akik a feltételeket mindezek ellenére igazolni és a jelentős prémiumösszeget mégiscsak felvenni szeretnék. Hamis adatok feltüntetésével, könyvek tételeinek megváltoztatásával tehát kimutatják, hogy a vállalat, az üzem igenis elérte a prémiumfeltételekben megjelölt nyereségi szintet, vagy ugyanakkor még a nyomát is eltüntetik azoknak a baleseteknek, amelyek pedig a prémium-időszak alatt mégiscsak előfordultak a vállalatnál. Ez utóbbi pedig csaknem minden esetben egyes, éppen a belesetet elszenvedett dolgozók számára jelent méltánytalan, törvénybe ütköző olyan sérelmet, amelynek káros következményeit esetleg egész életükön át viselni kénytelenek. A prémiumnak ilyen, vagy ehhez hasonló alkalmazása pedig mindent szolgálhat, csak egyedül a munkavégzési kötelezettség jobb teljesítésére nem ösztönöz.

Abban a vonatkozásban, hogy a prémium körül más országokban is mutatkoztak aggasztó jelenségek, a Szovjetunió gyakorlati tapasztalatai és az ezzel kapcsolatos párt- és kormányintézkedések szolgáltathatnak néhány figyelemre méltó adatot. Amint ez az SZKP KB 1965. évi szeptemberi plénumának megállapításaiból kiderül, „a munkások és az alkalmazottak korábbi premizálási rendszerének alapvető hibája az volt, hogy nem kellő mértékben tették érdekeltté a dolgozókat a vállalat munkájának egésze szempontjából döntő fontosságú olyan mutatók megjavításában, mint a nyereség fokozása, a jövedelmezőség, a kész termék minőségének megjavítása."[3] Az itt csupán általánosságban jelzett hibák megszüntetése érdekében az SZKP KB olyan határozatot hozott, amely szerint olyan prémiumrendszert kell kialakítani, amelynek célja, „hogy a vállalat minden dolgozóját érdekeltté tegye a termelés, illetőleg a nyereség növekedésében, valamint a termelés jövedelmezőségének fokozásában."[4] Ha ezt a prémiumrendszert ki lehet alakítani — kellő közgazdasági és jogi hozzáértéssel pedig feltétlenül ki lehet —, úgy a prémium valóban megfelelhet az egyébként elvileg helyesen hozzáfűzött reményeknek.

4. A munkavégzési kötelezettség anyagi ösztönzői között említést érdemel a *nyereségrészesedés* intézménye. Ennek elvi magja annak a ténynek felismerésében és gyakorlati vetületében rejlik, hogy a fokozott, a jobb és az eredményesebb munkát a vállalati nyereségben való részesedés fokozott és szélesebb ívelésű módozatai párhuzamosan kísérjék: minél eredményesebben tesz eleget a dolgozó a munkavégzési kötelezettségének, annál bővebben áramlik hozzá a vállalat által az ő munkája révén is elért nagyobb nyereségnek nagyobb része. A nyereségrészesedésnek ezt a nyers alapgondolatát a legkülönfélébb finomítással, a legváltozatosabb formákban és módokon lehet gyakorlatilag alkalmazni.

Anélkül, hogy e módozatok még csak megközelítő vizsgálatába is bocsátkoznánk, figyelmet érdemel a nyereségrészesedés mint anyagi ösztönző rendkívül sok előnyös oldala. Ezek az előnyök — különösen a számos buktatót és árnyoldalt feltüntető — prémiummal szembe állítva jelentkeznek plasztikus élességgel. A nyereségrészesedés a vállalat, az üzem munkájának eredményességével közvetlenül és szervesen összefügg. Kézenfekvő tehát, hogy ha a dolgozó nagyobb hatásfokkal, teljesítményét felfokozva végzi munkáját, ebből — az összes

[3] Ua. id. h.
[4] Ua. 590. old.

egyéb tényezők kedvező voltát szükségképpen feltételezve —, csak a nyereségrészesedés nagyobb mértéke következhetik. Ez viszont alapvetően és primér jelleggel a munka intenzitásának fokozására, nagyobb teljesítmények produkálására vezeti a dolgozót. Ugyanakkor hiányoznak a nyereségrészesedésnél azok a negatív vonások, amelyek a prémium és premizálás, mint anyagi ösztönző helyes és egészséges voltát — mint láttuk —, meglehetősen kérdésessé tehetik. A nyereségrészesedés mint a munkavégzési kötelezettség egyik anyagi ösztönzőjének szabályozásánál szinte teljesen kiküszöbölhetők azok a káros hatások, amelyek a prémiumnál viszont mint veszélyforrások felléphetnek. Erre egyébként az SZKP KB már idézett határozata kifejezetten utal is.

Mindebből — úgy véljük — értelemszerűen következik, hogy a munkavégzési kötelezettség anyagi ösztönzőinek jövőbeni szabályozásánál a prémiummal szemben sokkal inkább a nyereségrészesedésre kell figyelmet fordítanunk és ez utóbbit erőteljesen fejlesztve, az előbbit pedig egyre inkább elsorvasztva kell megtalálnunk az anyagi ösztönzés új vagy új tartalommal telített módozatait.

5. A munkavégzési kötelezettség teljesítésének anyagi ösztönzőit vizsgálva, érintenünk kell munkajogunknak azokat a rendelkezéseit, amelyek *tiltják a selejtes termék előállítását* és ehhez bizonyos jogkövetkezményeket fűznek. A munkavégzési kötelezettséget előmozdító ez a szabályozás negatív parancsot sugároz ugyan, azonban pozitív magatartásra ösztönöz.

A dolgozó munkáját selejtmentesen köteles ellátni. Ha tehát a munka terméke mégis selejtes lesz, az ilyen termékért munkabér egyáltalában nem, a részlegesen selejtes termékért pedig csökkentett mértékű munkabér jár.[5] Ahhoz azonban, hogy a selejttel kapcsolatos hátrányos következmények a dolgozóval szemben alkalmazhatók legyenek, a vállalat köteles biztosítani az összes olyan műszaki és szervezeti előfeltételeket, amelyek a termékek selejtmentes előállításához szükségesek. Ha ezek a feltételek nincsenek adva, a dolgozó felelőssége nem állapítható meg.

A selejtes termékkel kapcsolatos jogi szabályozás a selejttől való tartózkodás negatív jellegű, de pozitív tartalmú parancsaival — amennyiben ezeket a szabályokat komolyan veszik és betartják —, hatékony eszköz lehet a munkavégzési kötelezettség teljesítésének eredményes megvalósításánál. Itt a jó munkavégzés elmaradásából eredő anyagi hátrányok bizonyos fenyegetettséget jelentenek a dolgozóval szemben és e vonatkozásban közel állanak a dolgozók anyagi felelősségét szabályozó rendelkezésekhez. Voltaképpen a selejtes termék előállítása egyik sajátos fajtája a dolgozó részéről bekövetkezhető károkozásnak. Lényeges különbség e két intézmény között az, hogy amíg a munkajogi kártérítés elvileg általában korlátozott, addig a selejtes termék előállításánál ilyen korlátok csak annyiban vannak, amennyiben a munkaadó a selejtes terméket részben vagy egészben használni tudja.

Annak ellenére, hogy a selejtes termék gyártásának tilalmával kapcsolatos anyagi ösztönzés kézenfekvő, mégis az üzemek és vállalatok jelentékeny része ezzel a munkát elősegítő lehetőséggel vagy egyáltalában nem vagy csak elenyésző csekély mértékben él. Ez a jelenség azonban nemcsak nálunk, hanem más szocialista országokban, így a Szovjetunióban is megfigyelhető. Utóbbinál „a selejt által okozott kár fejében történő levonások a legtöbb vállalatnál nem haladják meg a vállalaton belüli selejt értékének 5—10%-át."[6] Mindez arra utal, hogy ezen a téren a vállalati gazdálkodás síkján még van jócskán tennivaló. Ennek a kellően ki nem használt gazdasági ösztönzőnek a súlya és szerepe tekintélyes módon meg fog növekedni akkor, midőn a vállalatok és üzemek — az új gazdaságirányítás rendszerében — elsősorban saját kezükben fogják tartani gazdasági eredményességük vagy balsikereik lehetőségét és amikor éppen ezért minden egyes forintra szükség lévén, fontossá válik majd a munkavégzési kötelezettség megjavítását szolgáló selejtmentes tevékenység minél szélesebb körű megvalósítása is.

6. A munkavégzési kötelezettség teljesítését előmozdítani hivatott anyagi ösztönzők között utoljára, de nem utolsó sorban kell említenünk a különböző *társadalmi alapokból való juttatás* intézményét. Nem kétséges, hogy ezek a juttatások csak áttételesen, tehát nem közvetlenül képesek ösztönző hatásaikat kifejteni, ugyanakkor azonban ez a képességük csak akkor jelentkezik, ha felhasználásuk és alkalmazásuk kellő körültekintéssel történik.

Köztudomású, hogy a dolgozó munkabére nemcsak az ilyen címen ténylegesen kifizetett forintösszegekre szorítkozik, hanem magába ölel sok más olyan juttatást is, amelyek az erre a célra képzett társadalmi alapok felhasználásával jutnak a dolgozókhoz. Ezeket a társadalmi alapokból eredő juttatásokat kétféle módon lehet a dolgozók rendelkezésére bocsátani. Egyik megoldás az, midőn minden egyébtől függetlenül, csak bizonyos *általános feltételek fennállásához ragaszkodva,* azonban lényegében mindenkire nézve egyenlő módon és egyenlő mértékkel részesednek a dolgozók a szóban forgó juttatásokban. A másik módszer viszont az, amely — bizonyos szükségszerű kivételektől eltekintve — *semmiféle egyenlősdit nem ismer,* hanem ahhoz képest ad vagy nem ad, juttat többet vagy kevesebbet az említett alapokból, amilyen mértékben és módon a dolgozó a reá is háruló munkából kivette a részét. Talán mondanunk sem kell,

[5] Mt. 47. § (1) bekezdése.

[6] *Svejcer* id. cikke 502. old.

hogy e két módszer közül kétségkívül ez utóbbi a jobb és egészségesebb, mert ez ad helyes ösztönzést arra, hogy a dolgozó a munkavégzési kötelezettségének megfelelő módon eleget tegyen. Ebből következik, hogy merőben helytelen és téves minden olyan elgondolás, amely pl. a nyugdíjösszegek vonatkozásában valamiféle egyenlősdit kívánna megvalósítani és bevezetni. Ilyen vagy ehhez közelálló, akár csak egyes részeit is megvalósító nyugdíjrendszer eleve fékező erővel hatna minden dolgozóra, minthogy senkinek sem állana érdekében, hogy munkáját minél jobb eredménnyel végezze, hiszen ennek következményei a tényleges munkától való megválás után amúgy sem jelentkeznének a dolgozó javára. A helyes megoldás viszont az, hogy aki többet szolgáltat be munkájával a társadalmi alapokba, többet is kapjon belőlük. Anyagi ösztönző erő csak ettől az utóbbi megoldástól várható.

Novák István

A bírósági végrehajtás szabályozása a magyar jogban 1919-ig

I.

1. A bírósági végrehajtás hazai előzményeit azokban a jogintézményekben kell keresnünk, amelyek a jogvitákat eldöntő szervek határozatainak érvényre juttatására irányultak. A mai értelemben vett bírósági végrehajtás[1] kialakulásának kezdeteit csak a XIX. század első felében fedezhetjük fel. Ezt megelőzően, a feudális magyar társadalom viszonyai között is feladata volt azonban az államnak, hogy gondoskodjék a jogviták eldöntéséről, és e döntéseknek érvényt szerezzen.

A jogtörténeti kutatások[2] rávilágítanak arra, hogy a jogok érvényesítése, a bírói döntések realizálása — mint más feudális jogrendszerekben — Magyarországon is kezdetben a jogosult feladata volt. A jogosultak, akik jelentősebb ügyekben általában az uralkodó osztály tagjai közül kerültek ki, fizikai erővel, a rendelkezésükre álló fegyveresekkel stb. maguk szereztek érvényt az ítéletben megállapított jogaiknak, annál is inkább, mert elég sokáig fennmaradt a jogok önhatalmú érvényesítésének lehetősége.[3] A fejlődés arra vezetett, hogy a végrehajtásról a bírói hatalmat gyakorló helyi — ritkábban országos — tisztségviselő gondoskodott az uralkodó osztály tagjainak közreműködésével, illetőleg — végső soron — ugyancsak a rendelkezése alatt álló fegyveresekkel.

A végrehajtásban is jelentős szerepe volt a bíró segédeként közreműködő poroszlónak (pristaldus, akinek neve Hajnik szerint a szláv „prisztav"-ból ered). A poroszlók állandó vagy ideiglenes jelleggel végezték — egyebek között — a végrehajtással összefüggő feladatokat is. Eljárásuk nemritkán ellenállást váltott ki, ezért pl. *Kálmán* I. törvénykönyve (amely 1100 körül keletkezett) „a bírói ítélet foganatosításáról" szóló 28. fejezetében kimondja: „Ha valaki a bíró poroszlóját az ítélet miatt megveri, az ilyenhez a megye ispánja küldjön (megbízottakat), és amit (a bíró) ítélt, azt teljes egészében vegyék el tőle erővel."[4] A bírósági szervezet rendkívüli széttagoltsága, a központi államhatalom időnkénti gyengesége folytán ui. a végrehajtás gyakran nehézségbe ütközött. Ezért pl. az *Aranybullának* „a bírói ítélet érvényben tartásáról" szóló 28. cikke külön kimondja, hogy „ha valakit bírói úton elítéltek, a hatalmasok közül senki se merje őt megvédeni".[5] A poroszlónak adott szóbeli utasítást a fejlődés során felváltotta a hiteles helyekhez (káptalanhoz vagy konventhez) intézett parancslevél, s a poroszlók a XIV. század elején eltűntek. Tevékenységüket a vidéken (a megyékben) nagyrészt a szolgabírák végezték, illetőleg a külön bírói paranccsal kiküldöttek, akik nemcsak a me-

---

[1] Bírósági végrehajtásnak tekintjük azt a sajátos polgári eljárást, amelynek során a bírósági szervek — rendszerint vagyoni jellegű szankciók realizálásával — arra kényszerítik az adóst (a kötelezettet), hogy eleget tegyen vagyoni, illetőleg meghatározott magatartásra irányuló kötelezettségének.

[2] Ld. *Hajnik Imre:* A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt (Bp. 1899.), különösen 400—406. old. — *Vinkler János:* A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig, I—II. k. (Pécs, 1921. és 1927.), különösen II. k. 668—677. old. — Magyar állam- és jogtörténet, Szerk.: *Kovács Kálmán* (Bp. 1962.), különösen a törvénykezés szerveiről és az eljárási jogokról szóló részek. — *Bónis György—Degré Alajos—Varga Andor:* A magyar bírósági szervezet és perjog története (Bp. 1961.), különösen 42—44., 119—120., 148., 168—170. old.

[3] „... a jogsérelmeknek magán- vagy vérbosszú útján orvoslását még Szent László törvényei is megengedik" (*Hajnik* i. m. 3. old.). A szóban levő rendelkezés az *I. László* III. dekrétumának tartott törvény 27. cikkében található a következő szövegezésben: „Si qui domi pugnaverint et ad iudicem non venerint, nil quaerat iudex." Vagyis: „Azok ügyében, akik otthon megvívnak és a bíróhoz nem mennek, semmit se keressen a bíró"; vö. *Beér János—Csizmadia Andor:* Történelmünk a jogalkotás tükrében, Sarkalatos honi törvényeinkből 1001—1949. (Bp. 1966.) 66. old. — Az önhatalomra ld. még *Hajnik* i. m. 21. old.

[4] *Beér—Csizmadia* i. m. 78. old.

[5] *Beér—Csizmadia* i. m. 92. old., *Hajnik* i. m. 6. és 158. old.

gye nemesei közül kerülhettek ki, hanem esetleg a királyi udvarnál a bíró mellett működő jegyzők is lehettek („királyi ember").[6]

A végrehajtás azonban — amelynek az ítélet meghozatalát általában egy éven belül kellett követnie — a további fejlődés során is számos kérdést vetett fel, és ezekkel nemegyszer a törvényhozásnak kellett foglalkoznia. E törvények közül említésre méltó az 1435. évi II. törvénykönyvbe foglalt igazságszolgáltatási dekrétum, amelyben *Zsigmond* a jogszolgáltatás megjavítását tűzte ki célul. Ez a 4. cikkében szól arról, „miképpen helyezzék vissza az ispánok (és szolgabírák) az elfoglalt birtokokba azokat, akiket ettől megfosztottak". A visszahelyezésre csak azt követően kerülhetett sor, miután az említettek előbb bírói székükön a teljes valóságot kiderítették.[7] A káptalanok és konventek, amelyek az Aranybullát megújító 1231. évi törvény 21. cikke alapján egyre jelentősebb szerepet töltöttek be nemcsak a peres eljárásban, hanem a végrehajtásban is, gyakran szintén hiányosan látták el az e téren rájuk háruló feladatokat. *Mátyás* 1486-ban kiadott Decretum Maius-a a 10. cikkében rendelkezik arról, „milyeneknek kell lenniök a káptalanok és konventek bizonyságainak? és ezek hűséges végrehajtásáról és jelentéstételéről, valamint a vétkezők büntetéséről".[8]

Különösen szembetűnő az uralkodó osztály által alkalmazott erőszak — amelynek a feudális körülmények között a végrehajtásban nagy jelentősége volt — *II. Ulászló* 1514-ben hozott VII. dekrétumában, amely a Dózsa György vezette, csaknem országos méretű parasztháborút követően került kibocsátásra. Ennek 7. cikke szól a parasztok által a nemeseknek okozott kár megtérítésének kikényszerítéséről. Ezt az ispán vagy az alispán és a szolgabírák a nemesek közönségével kényszerítik ki, ha pedig ez az erő nem elegendő, kérésükre a király kényszerítheti ki a saját és más körülfekvő vármegyék és főurak csapataival az elégtétel adását. A parosztok ilyenkor „a királyi felségnek is ugyanannyit tartoznak fizetni (ha van miből), menynyit a sértett és megkárosított nemesnek, mindazonáltal legelőször a sértett nemes kapjon elégtételt".[9]

Tartalmaz a végrehajtásra vonatkozó rendelkezéseket a *Hármaskönyv* is. E rendelkezések közül a II. Rész 55. címében (a főbenjáró ítéletről és végrehajtása soráról), a II. Rész 68. címében (arról az esetről, amelyben valakit a kisebb ítéletnél fogva is letartóztatni lehet), a II. Rész 86. címében (miképpen kell azokat a bírságokat behajtani, amelyek a per folyása alatt össze szoktak gyűlni?), valamint a III. Rész 28. címében (miképpen kell a kárt és adókat azokon a parasztokon felvenni, akiknek ingóságuk és örökségük nincsen?) foglaltakat említjük meg.[10]

A végrehajtás eredményességét kívánta elősegíteni a *Rákóczi*-szabadságharc idején, 1707-ben tartott ónodi országgyűlésen hozott törvények 17. cikke is, amely „a törvényes egzekucióknak háborgatóiról, egzekvált (végrehajtott) jószágoknak visszafoglalóiról és azoknak büntetéséről" szól.[11]

E vázlatosan felsorolt jogszabályokból[12] és a joggyakorlatra vonatkozó különféle dokumentumokból megállapítható, hogy a magyar jog fejlődésében is az a tendencia érvényesült, amely a személyi kényszertől a vagyoni kényszer felé mutat. *Hajnik* megkülönbözteti egyrészt a végrehajtás egyes speciális eseteit (iktatás, határjárás, visszahelyezés, osztály stb.), másrészt általánosságban a „vétségi és adóssági perek" során hozott határozatok végrehajtását. Ez utóbbiakkal kapcsolatban megállapítja, hogy „ezekre nézve a végrehajtás úgy a személyre, mint a vagyonra vonatkozhatott".[13] A szolgálatra való *személyes* letartóztatást, amely a fizetésképtelent érte, a pernyertes fél maga végezhette. Később ezt — a felek egyezkedése érdekében — felváltotta az adós bírói letartóztatása (amely kezdetben 3, később 15 napig terjedhetett). Ha egyezség nem jött létre, hitelezője hatalmába adták az adóst, aki az adósság (bírság) kiegyenlítéséig „mint hitelezőjének szolga háznépéhez tartozó (tanquam unus ex familia) tett szolgálatokat".[14]

Emellett egyre inkább tért hódított a vagyoni jellegű szankció realizálására irányuló ún. *vagyoni* végrehajtás, amelynek során előbb az ingóságokat, majd az ingatlant vonták végrehajtása alá. A jogosult — és a bíró — természetben kapta meg a vagyontárgyakat az őt megillető pénzkövetelés fejében (ezért is volt kü-

[6] Vö. *Hajnik* i. m. 159—166. old.

[7] Vö. *Beér—Csizmadia* i. m. 132. old.

[8] E rendelkezés kibocsátására azért került sor, mert „a végrehajtásra nem kanonokokat, hanem oltárigazgatókat vagy káplánokat és gyakran iskolásokat meg koldulókat is küldenek, akik igen könnyen megvesztegethetők, (1) azért, hogy e bajnak méltó gondoskodással elejét vegyük, határoztuk: hogy minden káptalani és konventi helyen a kanonokok és szerzetesek a végrehajtásban megtartandó igazságosságra az egyházfő vagy helyettese kezébe esküt tartoznak tenni, és hogy ezután a káptalanból egyedül csak kanonokot, a konventből pedig csakis papi hivatalt viselő szerzetest és senki mást nem szabad a végrehajtásokra küldeni. — (2) Ezeket pedig sorrendben kell kiküldeni, (3) És valahányszor valamely végrehajtásról, amelyet teljesítettek, visszatérnek, eskü alatt tartoznak jelentést tenni." (*Beér—Csizmadia* i. m. 139—140. old.)

[9] Magyar Törvénytár, 1000—1526. évi törvénycikkek, Milleniumi emlékkiadás (Bp. 1899.) 711. old.

[10] Magyar Törvénytár, Werbőczy István Hármaskönyve (Bp. 1897.) 323., 339., 371. és 413. old.

[11] *Beér—Csizmadia* i. m. 224. old.

[12] A végrehajtásra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazó törvények részletes felsorolását adja a Magyar Törvénytár tárgymutatója (Bp. 1905.) a 450—453. oldalon.

[13] *Hajnik* i. m. 402. old.

[14] *Hajnik* i. m. 402. old., Hármaskönyv II. Rész 68. cím.

lönös jelentősége a becsérték megállapításának). Az ingóságok véglegesen átszálltak, az ingatlanokat azonban bizonyos személyek visszaválthatták.

A végrehajtási eljárást a XVIII. század elejétől kezdve — az 1723. és 1729. évi országgyűlés rendelkezései szerint — már általában a bírósági kiküldöttek foganatosították.[15] Az eljárásra a helyszínen, hétköznap került sor. A jogszabály szigorú rendelkezésekkel védte a végrehajtást foganatosító személyeket a bántalmazástól. A végrehajtás során sajátos jogorvoslatnak volt helye: az ún. elűzésnek (repulsio) és ellenállásnak (oppositio), amelyek részben a jelenlegi végrehajtás megszüntetési per, igényper és panasz célját szolgálták.[16]

2. A feudális magyar állam utolsó időszakában kibontakozó reformtörekvések során megindult az a folyamat is, amely később a burzsoá bírósági végrehajtás intézményének kiépítéséhez vezetett.[17] E törekvéseket elősegítette, hogy a polgári eljárás egyre inkább elkülönült más jogágaktól (így a büntető eljárástól és a polgári anyagi jogtól), ami a megfelelő jogtudományi ágak önálló művelésére is serkentőleg hatott. Mindez azt tükrözte vissza, hogy a feudalizmus körülményei között kezdtek kialakulni a kapitalista termelési viszonyok elemei.

A feudális korszakban hozott jogszabályoktól eltér, és már a kapitalista jogszabályok rendelkezéseinek előfutáraként tekinthető az *1836. évi XV. törvény,* amely „a pénzbeli elmarasztalást magukban foglaló bírói ítéletek végrehajtása módjáról" szól. E 21 §-ból álló törvény már mutatja azt a törekvést, hogy az akkori feudális termelési viszonyoknak a gazdasági fejlődést fékező korlátait áttörje, a sok tekintetben naturális jellegű gazdálkodásról rálépjen az áru- és pénzviszonyokat, a piacot jobban kihasználó gazdálkodás útjára. E törvény az 1. §-ában az addigi becsértékben való átadás helyett a pénzbeli kielégítést teszi kötelezővé.[18] A végrehajtás foganatosítását a „végrehajtó Bíró" feladataként jelöli meg,[19] nagy szerepet juttat azonban az ún. becsüsöknek is (különösen az ingatlanokkal kapcsolatban). Az ingatlan becslését öt becsüsre bízza, „kiknek egyikét a végrehajtó, kettőt a felperes, és ugyanannyit az elmarasztalt Fél választand". E törvénnyel válik általánossá az ún. vagyoni végrehajtás. A korábbi értelemben vett — a Hármaskönyvben is említett — „adós-fogság ugyanis, amelynek elégséges vagyon hiányában volt helye, végleg megszűnik: bár, amint Kitonich tanítja, a XVII. század elején is a legritkább esetben fordult elő".[20]

Hasonlóképpen az egyre inkább kibontakozó kapitalista termelési viszonyok elemeit tükrözi az *1840. évi XV. törvénybe foglalt „Váltó-törvénykönyv"* is. Ez a II. rész 11. fejezetében (144—193. §) szól „a határozatok végrehajtásáról". E törvényt jogtudományunk magas színvonalú kodifikációs alkotásként tartja számon,[21] s ez a megállapítás a végrehajtás benne található szabályozásával kapcsolatban is helytálló. A kereken 50 §-ból álló 11. fejezet a végrehajtás számos jogintézményét már olyan módon szabályozza, amint azt a későbbi jogszabályok is rendezik. A törvénykönyv különbséget tesz biztosítási és kielégítési végrehajtás között, s a végrehajtási eljárás egyes szakaszaiként a bírói összeírást (foglalást), a zár alá vételt, és az árverést jelöli meg. Szabályozza az igénypert, sőt a külföldi váltó-törvényszékek határozatának belföldön történő és „az itteni váltó-törvényszékek ítéletének külföldön leendő végrehajtását" is. Az ítélőszék a végrehajtás teljesítését az „egyik törvényszéki törvénytudó tagra", „bírói személyre" bízza. E rendelkezések létrejöttének körülményeit, a feudális viszonyokat tükrözi azonban pl. az a rendelkezés, amely szerint „bírói összeírás és zár alá soha sem vétethetnek: „... d) A nemesnél, kardja;... f) Nemzetségi arcképek, de nem foglalásaik" (vagyis a képkeret). Ugyanakkor viszont már a kapitalista termelési viszonyok elemeivel függ össze a 154. § e) pontja, amely szerint „mesterembernek s napszámosoknak legszükségesebb eszközei és szerszámai" mentesek. Egyébként a mentesség szabályozása annyiban is körültekintő, hogy figyelemmel van a férj, illetőleg a feleség ellen külön vezetett

[15] *Frank Ignác:* A közigazság törvénye Magyarhonban (Bp. 1846.) c. művének 277. oldalán erről így ír: „V. Szakasz. Ítélet végrehajtásárul, perújításrul, és bírói parancsolatokrul. 454. §. Ítélet végrehajtásárul. I. Hiában volna törvényszéket tartani, ha az ítélet végrehajtása nem következne a) E végre tehát a királyi vagy báni Táblánál szokás az előterjesztő Ítélőmestert vagy Táblabírót kiküldeni b) a kerületi Táblátul váltva valamelyik táblabíró küldetik c) vármegye székétül az Alispány Szolgabíróval Esküdttel, többször csak az utóbbak d) megyei bírótul a társa e) városi vagy szabad kerületi tanácstul egy tanácsbéli, hites cancellistával; úr székétül tisztviselő."

[16] *Hajnik* i. m. 428—432. old. és *Vinkler* i. m. II. k. 677—695. old.; Magyar állam- és jogtörténet, Szerk.: *Kovács Kálmán* (Bp. 1962.) 130. old.

[17] Ld. *Névai László:* A burzsoá magyar bírósági és ügyészségi szervezet fejlődésének fő vonásai (JK 1958., 11—12.) 452—468. old. Az itt feltárt alapvető törvényszerűségek a bírósági végrehajtás fejlődésének lényegét is jellemzik. — Ld. még *Bacsó Ferenc—Beck Salamon—Móra Mihály—Névai László:* Magyar polgári eljárásjog (Bp. 1959.) 51—54. old., valamint *Névai László—Szilbereky Jenő:* Polgári eljárásjog (Bp. 1968.) 64—65. old.

[18] Az 1. § így szól: „Minden pénzbeli bírói marasztaltatások jövendőre oly módon fognak végrehajtatni, hogy a nyertes Fél nem a marasztaltnak vagyona becsüár szerinti általadása útján, hanem készpénzben elégíttessék ki; mivégre az alább következő móddal és renddel a marasztalt Félnek vagyonából, amennyi az egész marasztaltatás kielégítésére szükséges leend, árverés útján eladandó lészen". Az 1836: XV. tv-t ld. Magyar Törvénytár, 1836—1868. évi törvénycikkek (Bp. 1896.) 56—57. old.

[19] Felsorolásukat ld. — Frank Ignác alapján — a [15] alatti jegyzetben.

[20] *Vinkler* i. m. 675. old.

[21] Vö. *Bacsó—Beck—Móra—Névai* i. m. 51. old.

végrehajtásra, harmadik személyek igényeire stb.[22]

II.

1. A bírósági végrehajtást közvetve érintő néhány jogszabályt[23] követően igen jelentős fordulat következett be *az 1848-as polgári átalakulás* folytán. A polgári forradalom és szabadságharc eredményeként, majd az ezt követő abszolutizmus idején kialakult a burzsoá magyar állam, egyre inkább kibontakoztak a kapitalista társadalmi-gazdasági viszonyok. „A XIX. században kifejlődött a középkorból származó „központosított államhatalom, mindenütt jelenlevő szerveivel — az állandó hadsereggel, a rendőrséggel, a bürokráciával, a papsággal és a bírói karral". A tőke és a munka közötti osztályellentét fejlődésével „az államhatalom mindinkább a munkásosztály elnyomására szervezett közhatalomnak, az osztályuralom gépezetének a jellegét öltötte magára. Minden forradalom után, amely az osztályharc haladó fázisát jelzi, egyre élesebben domborodott ki az államhatalom merőben elnyomó jellege". Az 1848—49-es forradalom után az államhatalom „a tőke nemzeti fegyverévé" válik „a munka ellen" — írja *Lenin* az Állam és forradalom-ban, idézve A polgárháború Franciaországban c. művet, amelyben Marx a Párizsi Kommün tapasztalatait elemezte.[24] Ezek a megállapítások a múlt század második felének magyarországi viszonyait is jellemzik.

Az Országbírói Értekezlet által 1861-ben javaslatba hozott *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* I. Polgári magánjog, b) Alaki rész XI. fejezete (a 111—144. §) szól „A végrehajtásról". Ez lényegében fenntartotta az 1836 : XV. tv, illetőleg az 1840 : XV. tv fent említett rendelkezéseit, s általában csak olyan kiegészítő szabályokat állapított meg, amelyek arra irányultak, hogy a szóban levő rendelkezéseket összhangba hozzák az újonnan kiépített telekkönyvi rendszerrel. Emellett azonban részletesen szabályozott néhány más kérdést is (a végrehajtási költségekkel, a jogorvoslatokkal kapcsolatban stb.).[25]

A burzsoá magyar jogban a bírósági végrehajtást azonban első ízben átfogóan az *1868. évi LIV. számú törvénybe foglalt Polgári törvénykezési rendtartás* szabályozta. Ez a terjedelmes — 594 §-ból álló — kódex magán viseli létrejöttének, a kiegyezés korának körülményeit. A kiegyezés — mint ismeretes — nemcsak a király és a magyar uralkodó osztály közötti kompromisszumként jött létre. Szerepet játszott a kiegyezésben a magyar nagybirtoknak és az uralkodó osztrák nagyburzsoáziának a mezőgazdasági termények szabad kivitelére, illetve az ipari termékek szabad behozatalára vonatkozó érdekazonossága is, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy a magyar nagybirtokosok uralmát biztosítva hosszú időre fennmaradjon a feudális földmegosztás Magyarországon. A kiegyezés továbbá a hazai kapitalizmus fejlődésében mutatkozó elmaradást is tükrözte, valamint azt a kompromisszumot, amely a magyar uralkodó osztályok: a még mindig elég erős földbirtokos osztály és a még kellően meg nem erősödött tőkés osztály között jött létre. Mindezeknek a kompromisszumoknak a célja a dolgozó osztályok kizsákmányolása, a nemzetiségek elnyomása volt. Ennek jegyében állította vissza e törvény a régi igazságszolgáltatási szervek működését. Ugyanakkor nem maradhatott nyom nélkül az a két évtized sem, amely az 1848-as átalakulás óta eltelt, a kódex tehát több polgári demokratikus vívmányt is tartalmaz.[26]

A végrehajtásról a Polgári törvénykezési rendtartás Nyolcadik címe (345—474. §-a) szól. E cím négy fejezetben (I. Általános határozatok, II. Végrehajtás az ingóságokra, III. Végrehajtás az ingatlanokra, IV. Tulajdoni és elsőbbségi igények) átfogóan szabályozza a bírósági végrehajtás kérdéseit, mégpedig olyanokat is, amelyekről a korábbi jogszabályok egyáltalában nem szóltak, vagy csak általánosságban rendelkeztek. Így pl. egyebek között a végrehajtási jog elévülését (három éves határidőt szabva), a fizetések lefoglalását (megállapítva a mentes hányadot is), az ingatlanvégrehajtás egyes sajátos eseteit stb. Az új *eljárási szabályok* kialakítása mellett azonban a bírósági végrehajtást foganatosító szervek (személyek) körében még nem hozott változást. A rendtartás 352. §-a szerint ui. „a végrehajtásnál bírói kiküldöttkép: *a)* rendezett tanáccsal nem bíró városokban és községekben általában maga a bíró vagy jegyzőkönyvvezető, *b)* szolgabírói eljárásokban az illető szolgabíró vagy esküdt, *c)* városi törvényszékek székhelyein a városi törvényszéki személyzet valamelyik tagja, *d)* a törvényszékek területén pedig ugyanez vagy az a), b) alatt is említettek járhatnak el".[27]

---

[22] E törvény nyelvezetének sajátossága, hogy egyes szakkifejezések mellett maga a jogszabályszöveg zárójelben feltünteti a megfelelő német kifejezést is; pl. „bírói összeírás (Beschreibung)". Ugyanígy azonban egyes francia és latin jogi szakkifejezéseket is feltüntet zárójelben.

[23] Ld. „az adóssági követelések elsőbbség végetti betáblázásáról" szóló 1840: XXI. tv., „a csődületről (Concurs)" szóló 1840: XXII. tv., „az 1840: 15. törvénycikkben foglalt váltó-törvénykönyv némely szakaszainak világosításáról s illetőleg módosításáról" szóló 1844: VI. tv. (amelynek 15—23. §-a tartalmaz a végrehajtásra vonatkozó rendelkezést), „az 1840: 22-ik törvénycikk némely szakaszainak bővítéséről s illetőleg módosításáról" szóló 1844: VII. tv.

[24] *Lenin:* Állam és forradalom, Összes művei, 33. k. (Bp. 1965.), 37. old.

[25] Említésre méltó az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok VII. részének 13. cikke, amely a „bányai vagyon bírói zár alá vételéről", valamint 14. cikke, amely „a bányászati tárgyra kiterjedő végrehajtásról" szól.

[26] Vö. *Névai* i. m. 458. old.

[27] Magyar Törvénytár, 1836—1868. évi törvénycikkek. (Bp. 1896.), 549—550. old.

A bírósági végrehajtásnak mint önálló jogintézménynek fejlődése szempontjából jelentős volt az 1869. évi IV. törvény is, amellyel megtörtént a bíróságok elválasztása a közigazgatási szervektől. Ezt követően az *1871 : LI. törvény* csakhamar létrehozta az önálló bírósági végrehajtói *szervezetet*. Ezzel mind eljárási, mind szervezeti téren kialakult a burzsoá jog bírósági végrehajtása.

2. Alig jelent meg azonban az 1868. évi Polgári törvénykezési rendtartás, csakhamar ismét napirendre került a bírósági végrehajtás reformja. Ezt nemcsak a bíráskodásnak a közigazgatástól való szervezeti különválása tette szükségessé, hanem elsősorban a gazdasági élet gyors fejlődése, amelynek az említett különválás is csak egyik következménye volt. Ismeretes, hogy a kelet-európai népek a múlt század harmadik harmadában rohamos fejlődésnek indultak. Magyarország is pótolta bizonyos mértékig azt a hátrányt, amely annak folytán állt elő, hogy gazdaságilag igen sokáig mintegy Ausztria gyarmata volt. A kapitalizmus gyors hazai fejlődése azonban felszínre hozta a tőkés társadalmi rendszer ellentmondásait is, amit pl. mutatott az 1873-as nagy bécsi tőzsdei összeomlással kirobbant túltermelési válság is. „A válság következtében vállalatok mentek tönkre, visszaesett a termelés, munkanélküliség keletkezett, fokozódott a munkásosztály nyomora".[28] Ebben a folyamatban nemcsak a polgári pereknek, hanem a végrehajtási eljárásoknak is egyre növekvő szerep jutott. Ezért nem lehet véletlennek tekinteni, hogy — korábbi részleges javaslatok után — 1874-ben újabb átfogó törvénytervezet készült a törvénykezési rendtartásról. E tervezet, amely tulajdonképpen az 1868 : LIV. törvény átdolgozása volt, s ennek megfelelően egységes kódexben tartalmazta mind a peres, mind a végrehajtási eljárást, nem került az országgyűlés plénuma elé. 1878. áprilisára készült el az újabb törvényjavaslat, amely már külön kódexben szabályozta a bírósági végrehajtást. Egységesített viszont abban a tekintetben, hogy az ún. „váltóvégrehajtási eljárást" is szabályozási körébe vonta. Ezt követően, 1879-ben ismét egységes, a végrehajtási eljárás szabályozását is magában foglaló polgári törvénykezési rendtartás készült, amelyet később újból kettéválasztottak; ennek az indokaként azt jelölve meg, hogy a peres eljárás csak kisebb módosításra szorul, míg a végrehajtási eljárást gyökeresen újjá kell alakítani. Kétségtelen azonban, hogy a különválasztásnál az osztrák jogi minta is hatott. Így jött létre végülis „a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868 : LIV. törvénycikk módosítása tárgyában hozott" 1881. évi LIX. törvény, és külön *„a végrehajtási eljárásról" szóló 1881. évi LX. törvény* (röviden: a régi Vht), amely 1882. január 1-én lépett hatályba.[29]

E kódex létrejöttének körülményeire bizonyos mértékig következtethetünk magának a törvénynek *a miniszteri indokolásából* is. Ez az általános indokok között hangsúlyozza: milyen jelentős a végrehajtás, amely „a forgalmi hitel megszilárdításának nevezetes emeltyűjét képezi, amire kivált tőke-szegény országban kiváló súly fektetendő". Rámutat az eljárás egyszerűsítésének, gyorsításának követelményére, s számos polgári demokratikus elvet is kiemel, ennyiben tehát haladó törekvéseket is tükröz (igényper, jogorvoslatok). Ezzel kapcsolatban jellemző, hogy a törvényből végülis kimaradt az eskű alatti vagyonfelfedés intézménye, amely az 1878-as önálló végrehajtási törvényjavaslatban még szerepelt mint új jogintézmény. Már ez a korábbi javaslat is mellőzte azonban az ún. „személyes végrehajtást" mint amely a „méltatlan zaklatásoknak tág tért nyújt".[30] Ez a korábbi törvényjavaslat „az általános hitel biztosítása szempontjából" még szükségesnek tartotta olyan kényszerítő eszközök alkalmazását is, mint a fogság, amelyre az eskü alatti vagyonfelfedés megtagadása, az eskü letétele alóli vonakodás esetében került volna sor. Az 1881: LX. tv a személyi kényszernek ezt a módját is mellőzte.

A régi Vht előkészítése során felmerült a kérdés: nem kellene-e a végrehajtási eljárást a nemrég létesített bírósági végrehajtói szervezetre bízni. Ezt azonban a törvény indokolása „viszonyainkat és a rendelkezésre álló közegek szakképzettségét figyelembevéve" nem tartotta megvalósíthatónak.[31] Ezért továbbra is a „bíró-

[28] A magyarországi munkásmozgalom 1848—1917-ig (az MSZMP KB Párttörténeti Intézete által készített tananyag) (Bp. Kossuth, 1957—1958.), 16. old.

[29] Az egyes tervezetekkel részletesebben foglalkozik *Imling Konrád:* A végrehajtási törvény (1881: LX. törvénycikk) magyarázata. 5. kiad. (Bp. 1907.) Bevezetés 13—17. old.

[30] 571. számú iromány, Törvényjavaslat a végrehajtási eljárásról (Bp. 1878. április 30.), Indokolás 75. old. (A később előterjesztett tervezeteknél is ezt az indokolást vették alapul.)

[31] Az indokolás azért nem kívánja a végrehajtási eljárást az „önállóan működő végrehajtói közegekre bízni", mert „egy ily gyökeres reform, mely nálunk egészen ismeretlen, az adott körülmények között csak a bonyodalmakat fogta volna nevelni, éspedig minden valószínűség szerint anélkül, hogy ezáltal a bírósági teendők kevesbedtek volna, mert éppen az eljárás ismeretlensége és a közegek nem teljes megbízhatósága azt fogta volna eredményezni, hogy a bírósági intézkedés nagyon gyakran vétetett volna igénybe" (571. sz. iromány, Általános indokolás, 74. old.). Az indokolás e mértéktartó fogalmazásából is kitűnik, hogy a bírósági végrehajtói apparátussal szemben komoly kifogások merültek fel. Ezekről *Emmer Kornél* így ír: „Mióta az 1871: LI. t. cz. a törvényszéki végrehajtók intézményét nálunk behozta, azóta nem volt vége a panaszoknak, amelyek az intézményben nyugvó törvényhozási ideának, sajnos, nagyon is „emberi" hordozói és megtestesítői ellen fölhangzottak... az intézmény jogosan-e vagy jogtalanul valósággal országos csapás számba ment a jogkereső közönség szemében... Renyheség, tudatlanság, a zugirászathoz való hajlandóság, a költségek felsrófolása, ezek azok a főrubrikák, amelyek alá a végrehajtók ellen az

sági kiküldöttről" rendelkezik a jogszabály, bár ez a kiküldött leggyakrabban a végrehajtó volt, akinek jogkörét — a korábbi helyzethez képest — valamelyest mégis tágította az új törvény.

A régi Vht összesen 260 §-ban foglalta össze a bírósági végrehajtás szabályait az alábbi címek szerint: *I.* Általános határozatok, *II.* Végrehajtás készpénzbeli követelés behajtására (Végrehajtás ingóságokra, Végrehajtás ingatlanokra, Végrehajtás ingatlanok haszonélvezetére), *III.* A végrehajtás egyéb nemei, *IV.* Biztosítási intézkedések (Biztosítási végrehajtás, Zárlat). A kódex a Zárhatározatokkal fejeződik be.

A régi Vht — amint azt előkészítői maguk hangoztatták — „az esetek különféleségeinek szem előtt tartásával szerkesztett kimerítő szabályokat állít fel". A kazuisztikus kodifikációs módszert alkalmazta tehát, ennek szerény előnyeivel, főleg pedig jelentős hátrányaival. *Imling Konrád,* a régi Vht kommentátora elismeri, hogy lényegében „helyes a törvény iránya és nagyobbára célszerűek annak rendelkezései", s hogy a törvényi kényszer minél egyszerűbb és gyorsabb alkalmazása terén „az adott viszonyok megszabta határokig ment... Ha a tapasztalat mindamellett, főleg az eljárás gyorsasága tekintetében a törvénytől várt kedvező eredmény mellett nem tanúskodik", ennek okát nagyrészt a jogalkalmazásban keresi. Maga Imling is hosszan sorolja azonban a Vht kodifikációs hiányosságait, amelyek egyébként nem előnyére különböztetik meg ezt a törvényt az 1911. évi I. törvénybe foglalt régi Pp-től. Rámutat arra, hogy az egyes rendelkezések nem a megfelelő címekben vannak elhelyezve, hogy a kódex „nem annyira elvek felállítását, mint inkább feltett eshetőségekre szóló szabályoknak összeállítását foglalja magában... a törvény íly szerkezete mellett „pedig" majdnem lehetetlen volt a gyakorlati életben előforduló számos esetet el nem nézni, szabályzatlanul nem hagyni". Azt írja továbbá e kódexről, hogy „szembeötlő abban a szerkesztésnek felületessége, a szabatosság hiánya, a szabályoknak nem kellő helyen felemlítése, az ismétlések, a hézagok, az ellenmondások nagy száma, ... az ellentmondások nagy része az igazságügyi bizottság azon felületes eljárásában bírja alapját, mely szerint a törvényjavaslat némely szakaszaiban változtatást tett anélkül, hogy az összefüggő szakaszok megfelelő módosítására figyelmét kiterjesztette volna".[32]

3. Mindezek ellenére vagy talán éppen mindezeknél fogva a régi Vht hosszú évtizedeken keresztül, egészen a felszabadulásig szolgálta azt a célt, hogy elősegítse a feudálkapitalista magyar uralkodó osztályok érdekeit a dolgozó osztályokkal szemben. Létrejötte óta azonban a kapitalizmus Magyarországon is monopolkapitalizmussá vált, majd a fasizmusba torkollott. Ez nem maradhatott hatás nélkül a bírósági végrehajtásnak a régi Vht-ban kodifikált szabályozására sem.

A múlt század utolsó évtizedében Magyarországon gazdasági fellendülés ment végbe. A kartellek, részvénytársaságok száma megnőtt, megkezdődött a banktőke koncentrációja, valamint a bankmonopóliumok és az ipari tőke összenövésének folyamata. A munkások és parasztok élet- és munkakörülményei igen rosszak voltak, szakképzetlen munkaerőben nagy volt a kínálat, így a tőkéseknek és földbirtokosoknak módjuk volt arra, hogy termelési költségeiket a dolgozó osztályok rovására szorítsák le. Mindez az osztályharc éleződését eredményezte. Az 1900—1903-as világgazdasági válság a munkásmozgalom és az agrárszocialista mozgalom fellendülésére vezetett. A gazdasági helyzet hatására éleződtek az ellentétek az osztrák és magyar uralkodó osztályok között, valamint a magyar uralkodó osztályon belül. Ezek a körülmények tükröződtek e korszak jogalkotásában is. Ez egyrészt arra irányult, hogy a kizsákmányolás rendjét a dolgozó osztályok kíméletlen elnyomásával fenntartsa (1907-ben megjelent az ún. „derestörvény", amely az 1898-as „rabszolgatörvénynek" a mezőgazdasági munkásokra vonatkozó szigorú rendelkezéseit a mezőgazdasági cselédekre is kiterjesztette, lehetővé téve a munka közvetlen kikényszerítését). Másrészt létrejött *a régi Vht novellájaként az 1908 : XLI. törvény (Vhn).* Ennek általános indokolásából kitűnik, hogy a Vht ellen évek óta számos panasz merült fel, s ezek „gazdasági körökben is élénk visszhangra találtak. Nem ok nélkül hozzák fel, hogy a végrehajtási eljárás hibái a gazdasági életet kártékonyan befolyásolják azáltal, hogy az adós helyzetét rendkívül megnehezítik, sőt sok esetben vagyoni existenciáját is szükségtelenül tönkreteszik".[33] Hogy azonban itt elsősorban nem a munkásságról és agrárproletariátusról van szó, azt elárulja az indokolás, amely elsősorban az ingatlanvégrehajtásokkal kapcsolatos módosításokat emeli ki. A 31 §-ból álló törvény egyébként a mentes ingóságok körét is újból szabályozta, és mindent egybevetve a kistulajdonosokat kívánta a súlyos gazdasági helyzet körülményei között bizonyos védelemben részesíteni.

A Vht-t módosította továbbá az *1912. évi LIV. törvény,* amely a polgári perrendtartás életbeléptetéséről szól (Ppé), s kisebb mértékben az 1912. évi VII. törvény is (az igazságügyi szervezeti novella). E jogszabályok rendelkezéseinek fő feladata — különösen ami a Ppé-t illeti — az volt, hogy megteremtsék az összhangot az 1911: I. törvénybe foglalt polgári perrendtartás és a régi Vht között.

---

igazságügyi ministeriumhoz és a fegyelmi hatóságokhoz beérkező panaszok registrálhatók, amelyekkel azonban még súlyosabbak is társultak." (*Emmer Kornél:* Beszédei és dolgozatai. 1911. II. k. 396—397. old. Az idézett cikk megjelent 1875. szept. 25-én.)

[32] *Imling* i. m. 19—20. old.

[33] Magyar Törvénytár 1908. évi törvénycikkek (Bp. 1909.), 942. old.

Alig két év múlva azonban kitört a világháború, s a háborús körülmények között a bírósági végrehajtás szabályozása terén is történtek bizonyos módosítások (elsősorban a hadbavonultakra és hozzátartozóikra tekintettel). E korszaknak a bírósági végrehajtást is érintő utolsó törvényeként „a közszolgálati alkalmazottak és nyugdíjasok hivatali járandóságait terhelő tartozások rendezéséről és hitelszükségleteinek kielégítéséről" szóló 1918 : XXII. törvény említhető meg.[34]

*

Ez a vázlatos áttekintés elsősorban a jogalkotás tükrében kísérte figyelemmel azt a fejlődést, amelyen a bírósági végrehajtás 1919-ig Magyarországon keresztülment. Ez a fejlődés azt mutatja, hogy az uralkodó osztályok e téren is megteremtették a mindenkori érdekeiknek megfelelő jogi eszközt. A kizsákmányolás viszonyai között a bírósági végrehajtás során alkalmazott kényszer hatását azonban csak a jogalkalmazás, a joggyakorlat mutatja meg világosan. Az áttekintett hosszú időszak végén, a XX. század elején kialakult helyzetről az egykorú kiadványként megjelent magyar jogi lexikon így ír: „Ama több százezerre menő kielégítési végrehajtás és annak folyományául ama sok tízezerre menő árverés, mely az államban évről-évre folytonosan folyamatban van, hatásában napról-napra sok ezer polgár vagyoni viszonyait, a marasztalt, kötelezett fél akarata ellenére, mondhatni erővel változtatja meg, forgatja fel, szünteti meg, és ez alapon évenként sok-sok ezer élet vagyoni existenciája semmisül meg, amely változás okvetlenül kihatással van magának az államnak magán-, közgazdasági, vagyoni és közvetve pénzügyi viszonyaira is."[35] E jogi lexikon — jellegénél fogva— tartózkodóan fogalmaz. A feltáruló kép így is lesújtó. A maga valóságában tűnik azonban elénk az imperializmus korszakába lépett társadalom körülményei között a bírósági végrehajtás során is alkalmazott kényszer hatása, ha a helyzetet nem a kizsákmányoló, hanem a kizsákmányolt osztályok szemszögéből vizsgáljuk. Csak ha a kivándorlók százezreit tekintjük,[36] a munkásosztály és az agrárproletariátus ez évtizedekben egyre inkább kibontakozó harcát nézzük, akkor látjuk meg valójában annak a kényszernek igazi jelentőségét, amely gyakran a bírósági végrehajtás során jutott érvényre.

Vida István

[34] Kihirdetésének napja: 1918. október 29.

[35] Magyar jogi lexikon, Szerk.: *Márkus László*, VI. k. (Bp. 1907.), 997. old.

[36] Csak 1907-ben pl. több mint 200 000 kivándorló volt. Közismertek József Attila „Hazám" c. ódájának az Amerikába kitántorgó másfél millió emberünkről szóló sorai.

SZEMLE

A római jog oktatása a szocialista államokban

A római jog szerepe a szocialista államok jogi oktatásában meglehetősen sajátos.[1] E sajátosság alapja főképpen az, hogy a római jog az ókor legfejlettebb árutermelő társadalmának *a magántulajdonon* felépülő világjoga volt, márpedig a szocialista jogrendszerek, jóllehet az árutermelést szintén szabályozzák, a legfontosabb *termelési eszközök társadalmi tulajdonán* épülnek fel, s ezért úgy tűnik, hogy a római jognak a szocialista jogászképzésben semmiféle praktikus szerepe nincs. Ilyen módon a szocialista államok újabb és újabb jogi oktatási reformtervezeteinek vitája során újból és újból felmerül e studium szükségességének kérdése.

A vélemények, amelyek ilyenkor összecsapnak, meglehetősen sokrétűek, de végeredményben két pólus között mozognak.

Van olyan szélsőséges nézet, mely szerint a római jog nem más, mint a szocialista országok jogi oktatási rendjében általában fellelhető ún. egyetemes állam- és jogtörténet egyik — bár kétségtelenül jelentős — fejezete. Ennek a nézetnek — amely jelen pillanatban Csehszlovákiában[2] jelentkezik, s a jogi oktatásban is tükröződik — alapvető hibája, hogy nem veszi figyelembe, hogy a római jog a világ, de döntően Európa jogfejlődésében nem azt a szerepet játszotta, mint pl. a görög, a babyloni, a héber, az egyiptomi jog, hanem évszázadokra előre meghatározta az európai kontinentális jogfejlődés irányát. *Engels*nek[3] az a megállapítása, hogy „a római birodalom adta alap nélkül... nem lett volna modern Európa sem" talán éppen elsősorban a római „birodalmi jogra" áll, amelyet közönségesen római jognak nevezünk.

A másik, ezzel szemben álló nézet szerint a római jog ugyan keletkezésének idejénél fogva kétségkívül *történelmi jellegű* studium, azonban olyan történelmi jellegű studium, amelynek a szocialista jogász számára elméleti és gyakorlati jelentősége egyaránt van. Ha ez nem így volna, semmi értelme sem volna annak, hogy e tárgy önállóan megmaradjon az

[1] A római jog oktatására vonatkozó *legújabb adatokat* a szerző a bulgáriai viszonyokra nézve *M. Andrejev* szófiai professzortól, a csehszlovákiai viszonyokat illetően. *M. Bartošek* kandidátustól, a romániai viszonyokra vonatkozóan *V. Hanga* kolozsvári professzortól, a lengyel jogi oktatás tekintetében *K. Kolanczyk* poznani professzortól, a Német Demokratikus Köztársaságban folyó jogi oktatás tekintetében pedig *R. Lieberwirth* hallei professzortól kapta, akiknek ezúton mond értékes tájékoztatásukért hálás köszönetet.

[2] Lásd 1. jegyz.

[3] *Engels, F.*: Hogyan „forradalmasítja" Eugen Dühring úr a tudományt, Budapest, 1948. 171. old.

egyetemi *jogi oktatás* tantervében.[4]

A két ellentétes pólust képező nézet lényegében azoknak a viták-nak a tükröződése, amelyek a szovjet jogtudományban e tudományág oktatásának szerepéről és jelentőségéről folytak.

Novickij,[5] a kitűnő szovjet jogi romanista és civilista 1948-ban tankönyvében még kifejezetten hangsúlyozta, hogy a római jog a gyakorlatban működő szovjet jogász számára teljesen jelentőség nélküli, s e studiumnak csak történeti értéke van. Nem egészen egy évtized múlva azonban Novickij[6] már megváltoztatta álláspontját, s a római jog oktatásának jelentőségét a gyakorlati jogász számára is elismerte. E véleményváltoztatásra valószínűleg elsősorban *Szerebrovszkij*[7] szovjet polgári jogásznak az előbb említett tankönyvről írt recenziója indította, amelyben az utóbbi Novickij egyoldalú álláspontját erős kritika tárgyává tette. A leningrádi jogi kar már jó néhány évvel ezelőtt szintén hasonló álláspontot foglalt el. E szerint a kapitalista és szocialista államok békés egymásmellett élése szükségessé teszi a nyugati államok magánjogi rendszereinek ismeretét a szocialista jogász számára. E magánjogi rendszerek „anyajoga" a római jog. Így a római jog ismerete a szocialista jogász számára nemcsak történeti, de elméleti és gyakorlati szempontból is egyaránt fontos.[8] Ez a szemlélet az utóbbi időben a Szovjetunióban egyre inkább megerősödött és van olyan nézet is, hogy a római jog oktatását a polgári jog studiumának befejezése után biztosítsák, hogy bevezetésként szolgáljon a tőkés államok magánjogának tanulmányozásához.[9] Íme az út, amely a római jogot tisztán történeti jelentőségű studiumnak minősítő véleménytől kiindulva végül az élő jogok tanulmányozásához szükséges bevezetésnek nyilvánítja.

Ha most már a szocialista államokban a római jog oktatását vizsgálni akarjuk, tisztáznunk kell elsősorban azt, hogy miben látják az egyes szocialista államokban a római jog oktatásának indokát, mi a célja e studium előadásának; hogyan helyezkedik el a római jog oktatása a szocialista államok jogi oktatásának rendjében; mi képezi a római jog studiumának tananyagát ez országokban, s mi a módszere és rendszere e tananyagnak; milyen tankönyvirodalom áll a római jogot tanuló hallgatók rendelkezésére, s végül milyen gyakorlatokat, szemináriumokat tartanak, milyen speciálkollégiumokat és milyen segédtudományokat oktatnak a szocialista jogi felsőoktatás keretében, amelyek alkalmasak a római jog tanulmányozásának elmélyítésére.

I.

1. Azok a körülmények, amelyekkel a római jog oktatását az egyes szocialista jogászok indokolják, meglehetősen sokrétűek:

a) abban valamennyien megegyeznek, hogy a római jog oktatásának indoka az, hogy a római jog kiemelkedő történeti érték, amely speciális, a többi ókori magánjogi rendszert igen messze meghaladó szerepet játszott elsősorban az európai jogfejlődésben, s amelynek tanulmányozása nélkül az európai jogfejlődés, s a polgári társadalmak magánjogának felépítése nem érthető meg;

b) ugyancsak egyetértenek ma már a szocialista jogtudomány képviselői abban, hogy a római jog oktatásának igen fontos didaktikai és elméleti szerepe van a szocialista jogászképzésben, mert a precíz jogi fogalomalkotás, a római jogtudósok jogászi technikája, a polgári jog világszerte alkalmazott terminológiája a római jog tanulmányozása útján sajátítható el legeredményesebb módon:

c) ugyancsak meglehetősen általános az a nézet, hogy a polgári társadalmak ma élő magánjogának ismeretéhez a római jog, mint azok ún. anyajoga adja meg a kulcsot,

d) de jelentkezik olyan nézet is, hogy a római jogtudomány által kitermelt egyes jogi formák konstrukciójának megismerése a szocialista polgári jog elsajátításához is hatékony segédeszközt biztosít.

A fentiekből kitűnőleg tehát a római jog oktatását történeti, didaktikai és elméleti, valamint gyakorlati szempontok indokolják. Az eltérés az egyes szocialista államok jogtudományi oktatáspolitikai nézetei tekintetében csupán abban rejlik, hogy egyik, vagy másik szempont erőteljesebben jut kifejezésre, vagy éppen mellőztetik.

A Szovjetunióban a II. világháború után vezették be a római jog oktatását, míg a népi demokráciákban éppen ez időpont után kerültek revízió alá azok a nézetek, amelyek a római jog oktatását ezen államokban az új társadalmi rendszer kialakításának megkezdése előtt indokolták.

A negyvenes évek végén több helyen felmerült az a nézet, — annak ellenére, hogy a Szovjetunióban az 1917. évi Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta eltelt 28 év óta először éppen ekkor kezdték a római jogot oktatni —, hogy a római jog oktatását fel kell számolni. Ezt az elgondolást legélesebben a csehszlovák *Tureček*[10] fogalmazta meg 1948-ban oly formában, hogy „a hallgatókat nem szabad ezzel az individuális rabszolgajoggal megterhelni". Ez a felfogás már akkor is túlhajtottnak látszott, annál is inkább, mert szakemberek között köztudomású, hogy az a stúdium, amelyet a világ minden részén „római jog" néven oktatnak, legfeljebb 5%-ában „rabszolgajog". A rabszolgák jogi helyzetével ui. csak a római személyi jog foglalkozik, s ennek a jelentősége sem különösen nagy a jogi oktatásban. A római vagyonjog, amelynek oktatása adta minden időben a studium igazi értelmét, a szabadok közti árucserejog, amely a rabszolgával csak mint az árucsere egyik tárgyával foglalkozik, s — mint a marxizmus klasszikusai több ízben kifejezésre juttatják — a legfejlettebb

[4] *Marton, G.:* A római magánjog elemeinek tankönyve, Institutiók. Budapest, 1957. 3. old.

[5] *Novickij, I. B.—Peretjerszkij, I. S.:* Rimszkoje csasztnoje pravo, Moszkva, 1948. 3. old.

[6] *Novickij:* Osznovi rimszkovo grazsdanszkovo prava. Moszkva, 1956. 11. l. (Új, változatlan kiadás, 1960.)

[7] *Szerebrovszkij,* Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo. 1948. 11. sz. 79. és k. old.

[8] Pólay, E.: Das römische Recht in den sozialistischen Ländern. Labeo. 13 (1967) 3. 362. old.

[9] *Taraszov,* M. A.: Teoreticseszkoj podgotovke buduscsik jurisztov — sztrogoju poszledovatelnoszt. Vesztnik Vüszsej Skolü. 1963. 7. 27—29. old. id. *Varga Cs.:* A felsőfokú jogi oktatás főbb mai rendszerei. Budapest, 1967. 26. és 29. old.

[10] *Pap T.:* A jogi oktatás Csehszlovákiában. Jogt. Közlöny (1949) 89. old. Itt idézi a szerző Tureček dolgozatát.

ókori árutermelő társadalom világjoga volt, de semmiesetre sem „rabszolgajog". Nem szabad ui. összetéveszteni a rabszolgajog fogalmát egy rabszolgatartó társadalomban, az ottani termelési viszonyok felépítményeként kialakított árucserejoggal. E nézet káros következménye azonban kétségkívül abban jelentkezett, hogy a római jog a csehszlovák jogi oktatásban megszűnt önálló studium lenni.

2. A szocialista államok jogtudomány-politikai szemlélete a római jog oktatásának indokai tekintetében — habár ez hivatalosan általában nincs teljes precizitással megfogalmazva — a tankönyvvekből és az illetékes szakemberek egyéb megnyilvánulásaiból[11] kitűnőleg négy csoportra osztható:

a) az egyik kategóriát alkotja az a felfogás, amely szerint a római jog oktatásának célja *kizárólag történeti.* Ezt a nézetet, amely *Csehszlovákiában* érvényesül, dokumentálja az a körülmény, hogy itt a római jog nem külön studium, hanem az „állam- és jog világtörténetének", mint studiumnak egyik részét képezi. A legújabban beszerzett információk[12] azonban arra látszanak utalni, hogy ez a felfogás hovatovább lazulni fog, s a római jog mint didaktikai és elméleti érték is talán méltóbb helyet nyer a jogi oktatásban;

b) a második csoportba azok a nézetek tartoznak, amelyek szerint a római jog oktatásának célja *nem kizárólag történeti, hanem didaktikai, elméleti és részben gyakorlati* is, éspedig olyan értelemben, hogy *bevezetést jelent a burzsoá magánjogok tanulmányozásához.* E felfogást képviselik a *szovjet, bulgár, jugoszláv* tankönyvek és a *Német Demokratikus Köztársaság* szakemberei.

Novickij szovjet romanista és civilista római jogi tankönyvében kifejezésre juttatja a római jog oktatásának történeti jelentőségén kívül, hogy a „római jog... meghatározásainak pontosságával, általában jogi technikájának jó nívójával... segíthet a szovjet jogásznak abban, hogy jártasságot szerezzen a jogi kategóriák pontos elhatárolásában és megfogalmazásában".[13] „A jogi nyelvben meggyökeresedett számos szakkifejezés és fogalom (pl. restitutio, simulatio, universalis jogutódlás, öröklési transmissio stb.) a legjobban csak úgy sajátítható el, ha annál a forrásnál tanulmányozzuk őket, ahol keletkeztek."[14] Végül megállapítja, hogy „a burzsoá jogot nem lehet kellő mélységgel tanulmányozni anélkül, hogy ne ismernénk a római jogot".[15] Ez utóbbi felfogás látszik erősödni a szovjet jogi oktatási politikában a leningrádi kar fentebb említett állásfoglalásában, s általában abban a tendenciában, hogy a római jogot a polgári jog studiumának kiegészítőjeként elsősorban mint a burzsoá magánjogok „anyajogát" tanítsák az egyetemen. *Andrejev* bolgár professzor a római jog oktatásának célját tömören az alábbiakban foglalja össze: „a mai bolgár szocialista jog számára a római magánjog nem jogelvek és jogszabályok forrása. Mégis a bolgár jogásznak ismernie kell ezt az anyagot, egyrészt figyelemmel arra a jelentős befolyásra, amellyel ez az anyag a történelem során bírt, másrészt azon tény folytán, hogy ez a joganyag a burzsoá jogrendszereknek alapja és megértésüknek kulcsa; a leginkább azonban azért kell foglalkoznunk ezzel a joganyaggal, mert az magas fokú fejlettsége folytán pótolhatatlan eszköz az ifjú jogászok nevelése terén."[16] A jugoszláv *Horvat* professzor a római jog történeti jelentőségének kiemelésén kívül rámutat arra, hogy „a római jog alapjain alakultak ki valamennyi civilizált nép jogtudományának jogi fogalmai és az alapvető jogintézmények osztályozása és kategóriákba sorolása, s mindez kihatott azon népek joganyagára is, ahol nem került sor a római jog átvételére. Így a római jogtudomány valamennyi polgári jogtudomány alapjául szolgált és a római jog terminológiája valamennyi kulturnép jogászának nemzetközi terminológiája lett. A római jognak ez a gyakorlati és tudományos jelentősége hozzájárul a nemzetközi magánjog megértéséhez... de éppenúgy szükséges a komparatív jog tanulmányozásához is."[17] Majd rámutat arra, hogy „a római jogászok a jogeseteket a gyakorlati életből merítették... vitáik, érveik és ellenérveik elemzése ilyen, vagy olyan konkrét eset megoldásaképpen a jogi gondolkodás számára kitűnő iskolának bizonyult... a jogászi gondolkodás pontossága és közérthetősége, a logikus és következetes megnyilatkozások, melyeket a hozott határozatok életereje még csak fokozott, a római jogászok kiváló elméleti tudásáról tesznek tanúságot... Ezért a római jog tanulmányozása feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a kezdő hallgató megismerkedjék a magánjog alapvető osztályozásával, terminológiájával és technikájával, továbbá a jogászi gondolkodás és a jogi dialektika módszereivel."[18] *Lieberwirth* hallei professzortól szerzett információ szerint a Német Demokratikus Köztársaságban a római jog oktatásának kettős célja van: „az nemcsak jogtörténeti bevezetés a hazai és külföldi polgári joghoz, hanem a jogászi gondolkodáshoz is";[19]

c) a harmadik kategóriához a *Lengyelországban* és *Magyarországon* érvényesülő nézetek tartoznak. Ezek szerint a római jog oktatásának nemcsak történeti, továbbá didaktikai és elméleti jelentősége van, de gyakorlati jelentősége is kétirányú, amennyiben nemcsak arra szolgál, hogy bevezetés legyen a burzsoá államok magánjogának tanulmányozásához, hanem arra is, hogy *a szocialista jogrendszerekben bár módosult tartalommal jelentkező, de ma is élő árucserejogi formák megértését a történeti szemlélet erősítésével segítse. Osuchowski* krakkói egyetemi tanár *Maskin* szovjet ókortörténész, egy recenziója alapján rámutat arra, hogy a római jog tanulmányozása azért is fontos a szocialista jogász számára, mert a szocialista jog is tartalmaz olyan jogi formákat, amelyek a római

[11] Ld. 1. jegyz.
[12] Ld. 1. jz. (*Bartošek* tájékoztatója alapján.)

[13] *Novickij,* i. m. 12. old.
[14] *Novickij,* i. m. 12. old.
[15] *Novickij,* i. m. 12. old.
[16] *Andrejev M.:* Rimszko csasztno pravo. Sofia. 1962. 3. old.

[17] *Horvat, M.:* Rimszko pravo. Zagreb. 1958. 2. old.
[18] *Horvat* i. m. 2—3. old. Ez utóbbi megállapítása tekintetében utal a szerző Peretjerszkij szovjet szerzőnek a Vseobscsája isztorija goszudarsztva i prava (Moszkva, 1945.) c. tankönyvében, „Drevnej Rim" cím alatt kifejtett nézetére.
[19] Ld. 1. jz.

jogban alakultak ki (pl. novatio).[20] Egyébként Lengyelországban, ahol nézetünk szerint a római jog tudományos művelése a szocialista államok közül a legmagasabb fokon van, mindig éppen a civilisták voltak azok, akik a római jog kötelező oktatása mellett a legerélyesebben síkraszálltak.[21]

Világhy Miklós e vonatkozásban a következőket mondja: „A szocialista jogrendszer is átveszi, a magántulajdonosi tendenciáktól megtisztítja, magasabb színvonalon továbbfejleszti azokat a jogi formákat, amelyeket — pl. az árutermelés szabályozása érdekében — a korábbi társadalmi formák jogrendszerei fejlesztettek ki."[22] Érti ezt elsősorban a római jogra, s erre a megállapításra is utalással emeli ki a jelenleg Magyarországon használatban levő egységes római jogi jegyzet a római jog oktatásának fent már részletezett céljain kívül a következőket: „Árutermelés szocialista viszonyaink között is van és az ennek szabályozása érdekében kialakult jogi formák ma is léteznek nálunk. Lényeges azonban az a különbség, hogy a szocialista jogrendszerünk társadalmi tulajdonon alapuló árutermelést szabályoz. Ezért alapvetően különbözik a magántulajdont szolgáló árutermeléstől, gazdasági alapja pedig a római magánjogot meghatározó alaptól. Minthogy azonban jogunk árutermelést szabályoz, felhasználja az árutermelés jogi formáit is."[23] Majd röviden összefoglalva rámutat arra, hogy Magyarországon „a római magánjog oktatásának célja az árutermelés jogi formáinak történeti kritikai megismerése és ezáltal *bevezetés a vagyoni viszonyokat szabályozó polgári jognak az oktatásába*";[24]

d) a romániai római jogi oktatás — amely minden más szocialista állam jogi oktatási rendjénél nagyobb súlyt biztosít a római jog studiumának — indokai között a lengyel és magyar római jogi oktatással kapcsolatban felhozott indokokon kívül még egy speciális indok szerepel, éspedig az, hogy a római jogot, a maga bizánci változatában Romániában több feudális román kodifikáció recipiálta, s ilyen módon e studium oktatásának célja nemcsak általános történeti, didaktikai és elméleti, nemcsak a burzsoá magánjogok megismerésének kulcsát adja, s a román polgári jog oktatását is eredményesebbé teszi, de *a román jogtörténethez is bevezetésül* szolgál.[25]

Összefoglalólag megállapítható az említett európai szocialista államok római jogi oktatásában az a tendencia, amely *a római jog célját az egyoldalúlag történeti képzésben látó elképzelésektől mindinkább eltávolodik, s egyre inkább arra hajlik, hogy a római jog ez államok jogi oktatási rendjében történeti jellegű elméleti tantárgy legyen, amely bizonyos mértékben propedeutikául szolgál a polgári jog oktatásához.*

Ez a szemlélet pedig rendkívül örvendetes, mert a római jogot egyoldalú történeti stúdiumként kezelő nézet ezt a kultúrtörténeti értéket jelentő és a jogászképzésben a szocialista társadalomban is nélkülözhetetlen tudományágat az egyetemes jogtörténet egyik fejezetévé süllyeszti le, nem biztosítván ezzel annak nagyobb súlyt, bármelyik ókori jogrendszernél. Le kell végre számolni azzal a téves nézettel, hogy a római jog ún. történeti tárgy. Ha valóban az volna csupán, oktatását régen meg kellett volna szüntetni, mint ahogy nem oktatjuk a görög, vagy babyloni jogot sem külön tantárgyként. *Nem történeti, hanem történeti jellegű elméleti tárgyról van itt szó,* amelynek oktatása nélkül az a jogászi műveltség, melynek megadása a szocialista egyetemnek hivatása, semmi körülmények között nem lehet teljes. A római jog oktatása mellőzhető jogi szakiskolákban, de nem az egyetemeken, amelyek nemcsak arra hivatottak, hogy a hatályos jog elsajátításához szükséges alapismereteket és az élő jog tételes szabályait sajátíttassák el a hallgatókkal, hanem olyan jogászi műveltséggel ruházzák fel őket, amely képessé teszi a szocialista jogászokat az egyes tételes jogszabályok változása esetén is az újabb joganyag szakavatott alkalmazására.

II.

1. Kérdés, hogyan helyezkedik el a római jog stúdiuma az egyes szocialista államok jogi oktatásának rendszerében.

E vonatkozásban ez államok jogi oktatása három csoportba sorolható: *a)* az első csoportba azok az államok tartoznak, ahol a római jog *kétféléves kötelező* tantárgy. Ide tartoznak *Lengyelország,* ahol is e stúdium a II. és III. félévben 2 elméleti és 1 gyakorlati órában nyer előadást, a III. félév lehallgatása után pedig záróvizsga teendő belőle.[26] *Romániában* szintén a II. és III. félévben kerül a római jog előadásra, éspedig az egyik félévben 2 óra elméleti előadás és 2 óra gyakorlati foglalkozás (esetleg 3 óra előadás 1 óra gyakorlat), a II. félévben pedig 2 óra elmélet és 1 óra gyakorlati foglalkozás keretében, szintén kötelező záróvizsgával.[27] Ez országban van a római jog az összes szocialista államok közül órakeret tekintetében a legjobban dotálva. *Magyarországon* az I. és II. félévben adjuk elő a római jogot heti 2 óra elméleti órában, amelyhez a általában 1 gyakorlati óra is kapcsolódik. *Jugoszláviában* szintén az I. év két félévében kerül e tudományág előadására, éspedig a belgrádi egyetemen „A római jog alapjai", míg a zágrábi egyetemen „Római magánjog" címen. A belgrádi egyetem oktatási rendjét a legtöbb jugoszláviai jogi kar követi.[28] *b)* A második csoportba azon államok oktatási rendje tartozik, ahol a római jog *egyféléves kötelező* tantárgy. Ide sorolható elsősorban a *Szovjetunió,* ahol az 1964. évi jogi oktatási reformtól kezdve e tárgy az I. félévben kerül heti 2 órában előadásra.[29] Mint már emlí-

[20] *Osuchowski, W.:* Zarys rzymskiego prawa prywatnego. Warszawa. 1962. 19—20. old.

[21] Ld. 1. jegyz. *Kolanczyk* professzor információja.

[22] *Világhy M.:* Recenzió Marton Géza római jogi tankönyvéről. Jogtud. Közlöny, 1957. 218. old.

[23] *Brósz R.—Pólay E.—Móra M.:* A római magánjog elemei. I. k. Budapest, 1967. (szerk. Móra) 9. old.

[24] *Brósz—Pólay—Móra:* i. m. I. k. 9. old.

[25] *Hanga, V.—Iacota M.:* Drept privat roman. Bucuresti, 1964. 8—9. old. és ld. 1. jegyz.

[26] Ld. 1. jegyz.

[27] *Varga* i. m. 68—69. old. és id. 1. jegyz.

[28] *Varga* i. m. 43. és k. old. és 50. old.

[29] A római jog oktatása órakeret tekintetében a Szovjetunióban bizonyos visszaesést mutat, tekintettel arra, hogy 1945 után egy éven át heti 4 órában,

tettük, felmerült az az elgondolás, hogy a római jog a polgári jog lehallgatása után kerüljön előadásra. Tekintettel azonban a római jog alapozó didaktikai és elméleti értékű tárgy voltára, ennek az elgondolásnak keresztülvitele alig valószínű. *Bulgáriában* az 1966/67. tanévben a II. félévben heti 1, a III. félévben heti 2 órában került a római jog előadásra, az 1967/68. tanévtől kezdődően azonban a tanrend úgy módosult, hogy a III. félévben heti 3 órában kerül előadásra, s emellett fakultatív jellegű gyakorlatot is tartanak belőle;[30] *c)* a harmadik kategóriába tartozik az *NDK*, ahol is a római jog *egyféléves fakultatív* stúdiumot jelent. A Berlini Humboldt Egyetemen a VII. félévben heti 2 órában adják elő e tárgyat, míg a Halle-Wittenbergi Martin Luther Egyetemen az I. félévben heti 1 órában.[31] *d)* Végül *Csehszlovákiában* a római jog — mint említettük — *nem képez önálló diszciplinát*, s az egyetemes állam- és jogtörténet keretében kerül előadásra, a közjog 4, a magánjog 20 órában.

2. Itt kell említést tennünk a római jog oktatásának kérdéséről azokban a szocialista államokban, amelyekről eddig még nem szólottunk. Az *Albán Népköztársaság*ban a jogi oktatás 1957-ben indult meg a tiranai jogi karon. Arról nem vagyunk tájékozva, hogy itt a római jogot oktatnák. Ami az ázsiai szocialista államokat illeti, ezek közül egyedül a *Kínai Népköztársaságban* folyik római jogi oktatás, éspedig a pekingi egyetem jogi karán, az V. évfolyamon. A *Mongol Népköztársaságban* és a *Vietnami Demokratikus Köztársaságban* ez országok egyetlen egyetemén (Ulan-Bator, ill. Hanoi) nincs jogi kar. A *Koreai Népi Demokratikus Köztársaságban* a phönjani egyetemen van ugyan jogi kar, de római jogot nem oktatnak. A *Kubai Köztársaságban* a

1961-től egy éven át heti 2 órában adták elő azt, ez azonban nem a tárgy háttérbe szorításával van kapcsolatban, hanem azzal, hogy a szocialista országokban új, nem jogi tárgyak beiktatása következtében szükségesnek mutatkozott a jogi tárgyak órakeretének bizonyos mérvű szűkítése. (Ld. *Varga* i. m. 18. 21. 24. 27. és 29. old.)

[30] *Varga* i. m. 31—32. old. és ld. 1. jegyz.

[31] *Varga* i. m. 63. old. és ld. 1. jegyz.

római jog oktatása a kétféléves jogtörténet keretébe illeszkedik bele.[32]

III.

1. További kérdés, hogy a szocialista országokban mi a „római jog" elnevezésű stúdium anyaga és mi az oktatás módszere.

A tananyag általában a római jogtörténetből (közjogot is beleértve) római magánjogból (súllyal a vagyonjogból) és perjogból áll. Ki kell emelni, hogy míg Lengyelországban, Romániában, Magyarországon a római jogtörténet a római jog stúdium keretében nyer előadást, a Szovjetunióban és Bulgáriában a tágabb értelemben vett római jog ez a fejezete az egyetemes állam és jogtörténet ókori, ill. kis részben középkori részébe került be, s az említett stúdium tárgya csupán a római magánjog a perjoggal. Ez persze nem jelenti azt, hogy az előbbi három országban oktatott ún. egyetemes állam- és jogtörténetben egyik fejezetként ne szerepelne az ókori részben a római jogtörténet, de e diszciplina keretében éppen az átfedések elkerülése céljából nem helyeznek súlyt e fejezetre, hiszen ez a római jog keretében úgyis alapos tárgyalást nyer.

2. A római jog tárgyalásának módszere valamennyi említett országban távolodik a *pandektisztikus oktatási módszertől és a történeti módszerrel való oktatásra törekszik.* Ez azonban távolról sem kíván egyoldalúságot jelenteni a történetiség tekintetében. A szocialista jogászképzés szempontjából ui. nemcsak a római jogrendszer fejlődésének menete fontos, hanem a rómaiak jogtechnikája és joglogikája. A pandektisztika maradványainak elvetésére való törekvés nem jelenti egyúttal az intézmények különböző történeti fejlődési fokon való dogmatikus elemzésének elvetését is, s mindezt a didaktika szabályainak következetes szem előtt tartásával kell elvégeznünk. Ha e három szempont nincsen kellően összehangolva, problematikussá válik az eredményes oktatás. Jó példa erre a Novickij és Peretjerszkij által szerkesztett 1945-ben, ill. 1948-ban Moszkvában kiadott „Római magánjog" (Rimszkoje csasztnoje pravo) c. tankönyv, amely bár általában törekedett a történeti rétegződés bemutatására, s emellett a római kötelmeket a klasszikus jogászok kazuisztikájának tükrében tárgyalta, elhanyagolta a didaktika követelményeinek szem előtt tartását, s így bár bizonyos vonatkozásban igen jó kézikönyv vált belőle, oktatásra kevéssé volt alkalmas, úgyhogy 1956-ban Novickij mindhárom szempontot szem előtt tartó új tankönyvét vezették be a szovjet egyetemeken.[33]

A marxista jogfelfogás alapján állva a római jog intézményeit csak *történeti-dogmatikus* szemléletben lehet tárgyalni. A történeti és dogmatikus szempont nem zárják ki egymást, sőt az előbbi feltételezi az utóbbit és viszont.[34]

Bizonyos vitakérdést jelent a szocialista romanisztikában a római jog *tankönyvrendszere.* A pandektista tankönyvrendszer a szocialista jogtudományban talaját vesztette, mert sem nem római, sem nem szocialista.[35] Ilyen módon természetes az a törekvés, hogy a római jogot — és ez felel meg a történeti tárgyalási módszernek — római tankönyvrendszerben tárgyaljuk. Gaius és Justinianus Institutionak rendszere e tekintetben példaképül szolgálnak. Ennek ellenére az anyagot a pandektarendszerben (általános rész, személyi-dologi-, családi-, öröklési jog) adják elő, vagy legalább is bizonyos vonatkozásokban ezt követve: a bulgár Andrejev (Rimszko csasztno pravo. Sofia, 1962.), a lengyel Taubenschlag (Rzymskie prawo prywatne, Warszawa, 1955.) és Osuchowski (Zarys rzymskiego prawa prywatnego, Warszawa, 1962.), nemkülönben a magyar Marton (A római magánjog elemeinek tankönyve, Budapest, 1957.) tankönyvei. Ezzel szemben az institutio-

[32] *Varga* i. m. 72—76. old.

[33] *Novickij* i. m.

[34] *Móra M.:* A történeti és jogászi szemlélet a római jogban. Jogtud. Közlöny, (1963) 139. old. — németül is az Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (1963) 103. old.

[35] A szocialista polgári jog rendszere nem ismeri a „dologi jogot", hanem a tulajdonjogot, s az abból önállósult részjogosítványokat, s a családjogot a polgári jogtól elkülönülő jogágazatnak tekinti.

rendszert követik a szovjet Novickij és Peretjerszkij (Rimszkoje csasztnoje pravo. Moszkva, 1948.) a román Hanga és Iacota (Drept privat roman. Bucuresti, 1964.) továbbá a magyar Brósz, Pólay és Móra (A római magánjog elemei. Budapest, 1967—68. I—II. k.) tankönyvei, persze azzal a korrekcióval, hogy didaktikai szempontoktól vezettetve a perjogot mindjárt a bevezető rész után tárgyalják.[36]

Ugyancsak sok vitát vált ki a római jog történeti fejlődésének periodizációja. Itt két szélsőséges felfogásról lehet szó: vagy a gazdasági alap, vagy a jogi felépítmény változásai szerint való korbeosztásról. Az előbbi a patriarchális rabszolgaság és az árutermelő rabszolgaság virágzó és hanyatló szakasza szerint, az utóbbi többnyire a civiljog és praetori jog párhuzamos fejlődése és a kettő összeolvadása szerint kíván periodizálni. Leghelyesebbnek látszik a periodizációnál a gazdasági alap és jogi felépítmény jelenségeinek dialektikus egységét alapul venni és a patriarchális rabszolgatartó társadalom paraszti városállamának, a virágzó árutermelő rabszolgatartó társadalom római világbirodalmának és a bomló rabszolgatartó társadalom hanyatló római birodalmának korszakáról szólani. Ezt kísérli meg a magyar tankönyv.[37]

Ez persze távolról sem jelenti azt, hogy emellett a jogtudomány fejlődésének periodizációjánál ne alkalmaznák az egyes tankönyvek a „régi-, préklasszikus-, klasszikus-, posztklasszikus és jusztiánuszi jogfejlődés" terminológiát.[38]

IV.

1. A szocialista felsőoktatás különös gondot fordít arra, hogy a hallgatók, így a joghallgatók is megfelelő, korszerű tankönyvekkel el legyenek látva. A tankönyvírással való megbízás központilag, állami úton történik, az arra általában leghivatottabb szakemberek bevonásával.

Ami a tankönyvek használatának kötelezőségét illeti (ez persze nem jelenti azt, hogy a professzor ne követelhetné a vizsgán azt az anyagot, ami a tankönyvben nem szerepel, de előadásában igen) e szempontból a szocialista országokat két csoportra lehet osztani: *a)* a *Szovjetunióban* és *Magyarországon* egységes tankönyv van rendszeresítve a legtöbb jogi tárgyból így a római jogból is. Ez a Szovjetunióban *Novickij:* Osznovi rimszkovo grazsdanszkovo pravo (Moszkva, 1956. Vált. utánnyom. 1960.), Magyarországon 1967-ig *Marton:* A római magánjog elemeinek tankönyve (Budapest, 1957.), jelenleg pedig *Brósz—Pólay—Móra:* A római magánjog elemei I—II. (Budapest, 1967/68.) c. jegyzete; *b)* a többi országokban a hallgatók szabadon választhatnak a különböző szerzők által írt tankönyvek között. Lengyelországban Taubenschlag és Osuchowski professzorok már említett tankönyvei (az előbbi tankönyvét H. Kupiszewski 1967-ben felújította és kiegészítette és az most fog megjelenni; az utóbbi tankönyvének második kiadása 1966-ban, míg a harmadik változatlan kiadás 1967-ben jelent meg) a legelterjedtebbek.[39] Romániában C. St. Tomulescu: Manual de drept privat roman (Bucuresti, 1956.) és Hanga és Iacota: Drept privat roman (Bucuresti, 1964.) c. tankönyvei állanak a hallgatóság rendelkezésére. Jugoszláviában M. Horvat: Rimsko prawo (Zagreb, 1958.) és D. Stojčevič: Rimsko prawo (1955.) c. tankönyvei a legjelentősebbek. Bulgáriában csupán egyetlen tankönyv áll a hallgatóság rendelkezésére, Andrejev: Rimszko csasztno pravo (Sofia, 1962. új kiad. 1966.), ami azonban természetes, hiszen csak egyetlen római jogi tanszék van az egész országban egyetlen professzorral. Az NDK-ban a római jogtörténetet illetően a hallgatóknak W. Kunkel müncheni professzor „Römische Rechtsgeschichte" (Weimar, 1964.), a római jog dogmatikáját illetően pedig a lengyel A. Wilinski professzor „Das Römische Recht" (Leipzig, 1966.) c. rövid tankönyvét ajánlják.[40] Ami Csehszlovákiát illeti, Prágában Tureček római jogi tankönyvét használták a legutóbbi időkig, amely része volt „Az állam- és jog világtörténete" c. kollegium hallgatói részére írott tankönyvnek. Pozsonyban M. Vietor jogtörténész professzor kollégiumi füzetei voltak a római jogból való felkészülés alapjai.[41]

V.

1. Végül szólnunk kell a római jogi gyakorlati foglalkozásokról, speciális kollégiumokról, valamint arról, hogy milyen segédtudományokat oktatnak a szocialista egyetemeken azon célból, hogy a hallgatók a római jog tudományában minél jobban elmélyüljenek.

A gyakorlati foglalkozásokat általában forrásbemutatás, források olvasása és exegetizálása, esetleg jogesetek megoldása, ill. egyes rövidebb tanulmányok referálása tölti ki. A megoldandó jogeseteket oly módon kell a leggondosabban kiválasztani, hogy azok a római jogászok logikájával, precíz jogászi formulázásával gyakoroljanak hatást a kezdő jogászra. A római jogi szemináriumokon kisebb dolgozatok kerülnek bemutatásra és megvitatásra, s ha azok megütik a megfelelő mértéket, mód van esetleg a dolgozatok publikálására is.[42]

2. Speciális kollégiumok tartására szintén adva van a mód a szocialista országok jogi oktatásának tanrendjében. Így Romániában az utolsó tanévben heti 2 órás kötelező speciális kollégium van előírva a hallgatók részére, melynek tárgya monografikus jellegű római jogi előadás is lehet. Ugyanez a lehetőség Lengyelországban is fennáll, s jelenleg a krakói egyetemen Osuchowski professzor tart előadásokat speciálkollégiumi keretben a római büntetőjogból. E sorok írója a szegedi jogi karon a hatvanas évek elején „A római jogrendszer tagozódása" címmel tartott speciálkollégiumot.

---

[36] E tankönyvnek tematikája általában az, hogy a jogtörténeti bevezetés után a jog fogalmáról és jogforrásokról szólva, ezt követően először a perjogot, majd a személyek jogát (családjoggal) tárgyalják, ezután pedig a vagyonjogot (de rebus), tulajdon, öröklés, kötelmek sorrendjében.

[37] *Brósz—Pólay—Móra* i. m.

[38] *Pólay* i. m. Labeo. 13. (1967) 3. 366—367. old.

[39] Ezenkívül a hallgatóság rendelkezésére állanak Wilinski, Falenciak professzorok, valamint a varsói munkaközösség által (Gintowt, Warkallo stb.) az ötvenes években írt és kiadott kollégiumi füzetek.

[40] Ld. 1. jegyz.

[41] Ld. 1. jegyz.

[42] Így pl. *Kolanczyk* poznani professzor vezetésével dolgozó szemináriumban az iniuriáról készült dolgozat közlésre került a Czasopismo Prawno-Hystoriczne 1967. évfolyamában.

3. Ami a segédtudományok oktatását illeti, információink szerint a varsói egyetemen jogi payrológiai előadásokat tartanak, a romániai egyetemeken pedig emellett jogi epigráfiát is adnak elő. Fontos segédeszköz a római jog tanulmányozásához a jogi karokon a *latin nyelv* oktatása is. A Szovjetunióban a latin nyelv az I. féléven,[43] Jugoszláviában,[44] Lengyelországban[45] Magyarországon az I. tanévben kötelező (nálunk a továbbiakban fakultatív), Bulgáriában[46] az I. félévben fakultatíve felvehető tantárgy.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a szocialista államokban annak ellenére, hogy ha a római jog jelentősége némileg kisebb is mint a kontinens kapitalista államaiban, a jogi oktatásnak nem elhanyagolható tényezője.

Pólay Elemér

[43] *Varga* i. m. 24. old.
[44] *Varga* i. m. 43. old.
[45] *Varga* i. m. 52. old.
[46] *Varga* i. m. 31. old.

Hozzászólás a szocialista gazdálkodás szerződési rendszerének kérdéséhez

Görgey Mihálynak „Szocialista gazdálkodásunk szerződési rendszerének alakulása" c. tanulmánya (Jogtudományi Közlöny 1968. szept. hó) renkívül időszerű és fontos kérdéssel foglalkozik, amelynek helyes megválaszolása a Ptk előttünk álló reformjának egyik kulcsa. Ehhez a témakörhöz kíván az alábbi hozzászólás néhány gondolatot hozzáfűzni.

1. *Van-e „szerződéses rendszer"?*

A tanulmány színvonala, az általa nyújtott széles körű áttekintés igényli, hogy a Görgey Mihály által *az egyik lehetséges aspektusból* vizsgált fő kérdéseket megkíséreljük más szemszögből is megvilágítani. Ez pedig a tanulmány alapvető kiindulótételéhez tesz kérdőjelet: ahhoz ui., hogy 1968. január 1. után beszélhetünk-e továbbra is szerződéses rendszerről, úgy amint azt Görgey Mihály értelmezi?

Az nem szorul bizonyításra, hogy az ismertetett szerződéses rendszer *volt.* Ennek fő osztályozási elve a tervlebontásos rendszernek való alávetettség volt, ez adta meg a „rendszernek" sajátos jellegét, a polgári jogi — autonómiát feltételező — és az igazgatási — alávetettségből kiinduló — vonások összeötvződését. Idézzük csak fel a korábbi szerződéses rendszernek a tanulmányban részletesen tárgyalt fő intézményeit: a felek *kötelesek* voltak szerződni, éspedig *meghatározott szerződéstípusban,* túlnyomórészt *meghatározott* szerződéses *feltételekkel,* kötelesek voltak a szerződésszegés esetére *kötbért* kikötni és a szerződésszegés szankcióit *kötelesek* voltak *érvényesíteni.* Ez a világosan körülhatárolt rendszer azonban a tervlebontás eltörlésével egyértelműen megszűnt. Kérdés, van-e helyette új „rendszer"?

Hogy pontosabbá tegyük a kérdést: nem a szerződéses rendszerről általában szólunk, hanem a rendszerről, amint azt Görgey Mihály értelmezi, tehát a termékforgalomhoz szorosan kapcsolódó néhány szerződéstípusból (szállítási szerződés — raktári vétel — bizomány — vállalkozás) álló rendszerről. Egyfelől ugyanis világosnak tűnik, hogy minden árutermelő társadalom a termeléshez elengedhetetlenül szükséges cserét jogi formákban bonyolítja le, s ennek során kialakítja a szerződéseknek egymáshoz kapcsolódó „rendszerét". Ez voltaképpen organikusan alakuló, működő rendszer, ebből a jogi szabályozásra, s különösen annak rendszertani felépítésére közvetlen következtetéseket aligha vonhatunk.

Más oldalról viszont minden polgári jogban, legalábbis minden kodifikált polgári jogban, szükségképpen létezik valamiféle rendszer, ami a szabályozásnak — s ezen keresztül a jogalkalmazásnak — alapvető módját meghatározza. Ennek elvi sémája: A konkrét szerződések végtelen változatosságából elvonatkoztatással kialakítjuk a „szerződés" absztrakcióját, erről elmondjuk mindazt a jegyet és következményt, ami az ilyen elvont szerződésre elmondható. Ebből áll össze a kötelmi jog általános része. Ezt követően az absztrakció alacsonyabb szintjén alakítunk ki a szerződésekből bizonyos szerződéstípusokat, s azok jegyeit és a hozzájuk fűződő következményeket soroljuk fel. Ez nem más, mint a kötelmi jog különös része, amelynek rendszerint — és a legtermészetesebben — osztályozó elve a szolgáltatás fajtája (dare, facere és ezek al-változatai). (Szükségtelen említeni, hogy a történeti fejlődésben az absztrakció éppen fordítva, alulról felfelé alakult ki —, éppen ezért „elvi" az említett séma.)

Mivel Görgey Mihály tanulmánya végső következtetésében a jogi szabályozás megoldására, a kodifikációs szintézisre tett javaslatot, indokolt, hogy vizsgálatunk arra irányuljon: az utolsó helyen említett, kodifikációs szempontból értelmezett létező rendszer mellett — vagy azon belül — indokolt-e, helytálló-e egy olyan rendszer kialakítása, amelyet Görgey Mihály álláspontja szerint két jellegzetesség határol el:

— a szerződéskötő alanyok köre (szocialista szervezetek)

— és az, hogy a szerződéstípusok közvetlenül kapcsolódnak a szoros értelemben vett termékforgalomhoz (szállítási szerződés, raktári vétel, bizomány, vállalkozás), — míg a távolabbról kapcsolódó szerződéseket a tanulmány a rendszerből eleve kirekesztette.

2. *A szocialista szervezetek szerződéseinek sajátos vonásai*

Félretéve most a rendszer gondolatát, vessünk egy pillantást a szocialista szervezetek gazdasági tevékenységét lebonyolító szerződésekre. Mindenki előtt, aki csak ezekkel a szerződéses kapcsolatokkal foglalkozik, világos, hogy ezek — egybevetve az állampolgárok között létrejövő, vagy az állampolgárok fogyasztási szükségletét biztosító szerződésekkel — számos sajátos vonást mutatnak. Inkább megvilágításul, mint felsorolásra törekedve, említsünk meg néhány ilyen sajátos vonást: A kapcsolatok jellemzően nem esetlegesek, hanem *tartósak,* akár úgy, hogy az adott szerződés teljesítése hosszabb előkészületet igényel, akár úgy, hogy a kialakult termelési kapcsolatok rendszeresen, ismétlődően azonos szerződésekben

jelentkeznek. Jellemző e kapcsolatokra a *tömegesség* mindkét értelemben: egyrészt úgy, hogy a szolgáltatás tárgya rendszerint nagytömegű-nagyértékű jószág —, részben úgy, hogy egy-egy gazdasági szervezet életében meghatározott szerződéstípusok tömegesen fordulnak elő. Sajátos vonás a kapcsolatok *bonyolultsága:* gondoljunk csak az anyagszállítók, alvállalkozók, tervezők, altervezők, beruházók és kivitelezők nehezen áttekinthető szövevényes láncolatára. Ezek a kapcsolatok — s ez a vonás a gazdasági reform megvalósulásával mind jellemzőbbé válik — *szabályozott piacon* jönnek létre és bonyolódnak le, amivel bizonyos időleges jegyek (pl. szerződéskötési kötelezettség) és más tartós jegyek (pl. monopolszerződések tilalma) járnak. — De megemlíthetjük azt a külsődleges vonást is, hogy ezekben a kapcsolatokban a jellegzetes szerződéskötési, nyilatkozati forma az *írásbeliség.*

Ezek a sajátosságok két alapvető okra vezethetők vissza:

a) arra, hogy országunkban *fejlett,* társadalmi munkamegosztáson alapuló, erősen specializált és ugyanakkor koncentrált *árutermelés* folyik, ami feltételezi a jogi személyként szervezett árutermelőket és ezeknek bonyolult és nagy tömegű cserekapcsolatait,

b) és arra, hogy ez a termelés a társadalmi tulajdon bázisán folyik, ami lehetővé teszi *a piac tudatos szabályozását.*

Ezek a feltételek és az ezekből folyó következtetések azonban — és itt térünk vissza a Görgey Mihály tanulmányában javasolt szerződési rendszer koncepciójára — nem egyik vagy másik szerződéstípust jellemzik, *nem a szerződések meghatározott körére* érvényesülnek, hanem minden olyan jogi kapcsolatra, ami az árutermelés, a kooperáció és az elosztás megszervezésében előfordul*hat.*

Ha vizsgálat alá veszünk néhány olyan tételt, amelyet a koncepció általánosításra javasol, ezek talán igazolják azt a véleményünket, hogy mindaz, ami általánosítva a szállítási szerződési — raktári beszerzési — bizományi — vállalkozási körre megállapítható, *érvényes e körön kívül* is a szocialista szervezetek gazdasági kapcsolatait megvalósító szerződések széles körében.

Vegyük pl. a *szerződési szabadság* elvét: ez voltaképpen a polgári jog hagyományos szabálya. Kötelmi típuskényszer nincsen, a közérdek védelmét szolgáló jogszabályok korlátai között a felek maguk választják a nekik legmegfelelőbb szerződéstípust, az egyes típusok elemeit vegyíthetik, a szerződéses feltételeket maguk állapítják meg. Ki se kellett volna ezt a szabályt mondani, ha nem előzte volna meg a jelenlegi szabályozást egy olyan szerződéses rendszer, amelyben éppen ennek ellenkezője volt a szabály. De akárhogyan is, a szabály engedő, rugalmas formája fogalmilag kizárja, hogy ezt a szabályt csak a Görgey Mihály által javasolt zártabb körben tekinthessük érvényesnek. Nem vonatkoznék ez a szabály a műszaki fejlesztéssel kapcsolatos megbízási típusú szerződésekre? Vagy az áruforgalmat elősegítő társasági vagy ügynöki szerződésekre?

Más, általánosított szabályként javasolja a tanulmány a *monopolszerződések tilalmát,* illetve korlátozását. Ez a szabálycsoport jellegzetesen közömbös a szerződéstípussal szemben: nem azt vizsgálja, hogy milyen szerződési formában jött létre a piac tényleges korlátozása, hanem eleve érvénytelennek tekint bármilyen megállapodást, ami a nem kívánt eredményre, mesterséges monopóliumok vagy oligopóliumok létrejöttére, a piac beszűkülésére vezet.

A *fokozott együttműködési kötelezettségre,* a *fokozott felelősségre* vonatkozó szabályok nyilvánvalóan meghaladják a javaslatba hozott szűkebb kört —, úgy gondolom, még a gazdasági kapcsolatok határainál sem állnak meg. Ilyen általánosított formában azonban nem egyebek jogpolitikai követelményeknél, amelyek eligazítást adnak a jogalkalmazónak abban a tekintetben, hogy a konkrét szerződéstípus által kialakított felelősségi stb. szabályokat hogyan alkalmazza —, de semmiképpen sem pótolják az adott szerződéstípusban a felelősségre, a helytállásra, együttműködésre vonatkozó, a szerződéstípus testére szabott rendelkezéseket.

A *szabályozott piac* követelményét elősegítő szabályok közül időzzünk egy kissé részletesebben egy igen jellegzetes rendelkezésnél: annál, amelyik a tartósan fennálló kapcsolatok egyoldalú megszakítását tilalmazza. E szabályról meghozatalakor, 1967 végén, az volt az általános nézet, hogy hatóköre igen korlátozott, feladata csak az, hogy átsegítse a gazdasági életet a reform indulásának küszöbén. Úgy tűnik, hogy a szabály alkalmazásának azóta szerzett tapasztalatai erre a feltételezésre rácáfoltak, s a magam részéről úgy tekintem ezt a szabályt, hogy az érett, kifejlett formájában a szabályozott piac működésének egyik fontos biztosítéka lesz. A szabály igen sikerülten ötvözi a szabályozott piac két elemét: az árutermelői elkülönültséget és a más termelőkkel való összekapcsoltságot. A szabály tartalmát talán azzal a jogi „metafórával" fejezhetnénk ki, hogy nemcsak egy konkrét szerződést lehet felmondani, hanem egy szerződések láncolatából álló tényleges gazdasági helyzetet is. Egy ilyen szabály megfelelő alkalmazása nagyban növelheti a piac biztonságába vetett hitet és elejét veheti annak, hogy a tényleges monopolhelyzetével visszaélő fél váratlanul kész helyzet elé állítsa hosszú időn át vele együtt működő partnerét. (Azt nem tartom a szabály lényeges részének, hogy a szankció szükségképpen a szerződésre való kötelezés, tehát a vállalati akarat kényszerrel történő pótlása legyen. Ehelyett jól elképzelhető az ily módon jogellenessé minősített magatartás kártérítési szankcionálása is.) Ha mármost ezzel a szabálylyal szemben állítjuk fel vizsgálódásunk kérdését: szorítható-e ennek alkalmazása a koncepcióban vázolt viszonylag szűk körre — a válasz ismét negatív. Nem a kapcsolat jogi formája az, amelyik meghatározza a szabály alkalmazhatóságát, hanem a bármilyen formába öltöztetett tényleges kapcsolat.

3. *Egy másik variáns*

Görgey Mihály tanulmánya igen rokonszenves és követésre méltó szerénységgel az általa javasolt megoldási módot az egyik lehet-

séges variánsként jelölte meg. Ha a most kifejtetteknek sikerült igazolniuk azt, hogy a tanulmányban tárgyalt kérdések, és különösen a szintézis távlata más elvi alapokon is megközelíthető, ez alapul szolgálhat arra, hogy néhány szóval egy másik, ugyancsak lehetséges változatot is körvonalazzunk.

Megoldásunk *leglényegesebb eltérése* Görgey Mihály nézeteitől az, hogy az egyes szerződésfajokra vonatkozó absztrakció és a szerződésre vonatkozó legáltalánosabb absztrakció között *mellőzi a „gazdasági szerződést", mint közbevetett absztrakciót.* Abból indul ki, hogy a szocialista gazdasági szervezetek szerződéseit jellemző követelményeknek e szervezetek *valamennyi szerződéses kapcsolatában kifejezésre kell jutnunk.* Ehhez képest azok vagy felemelhetők az általánosításnak olyan szintjére, hogy a kötelmi jog általános részében helyezhetők el (pl. a nyilatkozattétel, a szerződéskötés speciális módjai, a szerződési szabadság, a monopoltilalom stb.), — vagy olyan, az egyes szerződéstípusokhoz tapadó megoldást követelnek (szavatosság, megvizsgálási kötelezettség), amelyek célszerűen csak az egyes szerződéstípusokra vonatkozó rendelkezések között helyezhetők el.

Egyetértek tehát a tanulmánynak azzal a fő mondanivalójával, hogy szerződési jogunk jelenlegi széttagolt, történelmileg kialakult állapota *szintézist követel,* csak a szintézis felé vezető út másik módját látom alkalmasabbnak. A feladat jelentős és — szerencsére — az idő nem sürget. Úgy gondolom, ez a szép feladat megérné, hogy a tanulmányban elénk tárt, valamint a hozzászólásomban felvázolt két változat (s könnyen lehetséges, hogy még egy vagy két további változat is) jóval részletesebben kidolgoztassék. Ahogy a beruházások elhatározásánál az új gazdasági mechanizmusban *nem egyetlen megoldást* hagyunk jóvá vagy vetünk el, nem tekinteném a munkaerő fecsérlésének, ha ebben a kodifikációs kérdésben is két vagy esetleg *több változat kerülne mérlegre.* Meggyőződésem, hogy a részletesebb kidolgozás az eddig mégiscsak spekulatíve megközelített kérdésre világos és egyértelmű választ fog adni. Így talán —, hogy a gazdasági reform gondolatait megkíséreljük a kodifikáció területén is hasznosítani —. a legjobban közelíthetnénk meg a társadalmi optimumot, és: győzzön a jobb!

Benárd Aurél

Tudományos vita a „Magyar Államigazgatási Jog. Általános Rész" c. egyetemi tankönyvről

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága Weltner Andor professzor elnökletével 1968. június 21-én tudományos vitát rendezett jogi felsőoktatásunk egyik, a legutóbbi években megjelent tankönyvéről. A tudományos vitán részt vettek a három kar állam- és jogelméleti, államjogi, valamint államigazgatási jogi és pénzügyi jogi tanszékeinek oktatói, s ezen kívül számos gyakorlati szakember. A hathatósabb siker érdekében a rendező szerv gondos előkészítő munkát végzett; az előzetesen felkért bírálók — Antalffy György egyetemi tanár, Kovács Tibor, a Minisztertanács Tanácsszervek Osztályának helyettes vezetője, Nagy Tibor egyetemi docens és Takács Imre egyetemi tanár — által készített írásos anyagokat, továbbá néhány korábbi — a tankönyvet megelőző — lektori véleményt a meghívottak rendelkezésére bocsátotta. Mielőtt a vita érdemére, az ott elhangzott értékelő hozzászólások témánkénti csoportosításban történő ismertetésére rátérnénk — szükséges néhány általános megjegyzést tennünk.

I.

Nem túlzás azt állítani, hogy szocialista típusú felsőoktatásunkban, a szocialista jogászképzésben, közelebbről a magyar államigazgatási jog oktatásában — sőt tudományos művelésében is — *széles körű társadalmi igényt elégített ki,* s mérföldkövet jelent *az első államigazgatási jogi tankönyvnek 1966-ban történt kiadása.* Nagy várakozás előzte meg ezt a tankönyvet, s mindjárt tegyük hozzá: ez a várakozás nagymértékben kielégítést is nyert.

Az elmúlt másfél-két évtized során az államigazgatási jog egyetemi oktatásában mindinkább érezhetővé vált egy színvonalas egyetemi tankönyv hiánya, illetőleg e hiánynak az oktatás színvonalára hátrányos kihatása. Átfogónak mondható egyetemi tankönyv e tárgyból legutóbb a felszabadulás előtt jelent meg: a Magyary Zoltán által frott „Magyar közigazgatás". Természetesen ennek használhatósága — közismert tények és okok folytán — évről évre csökkent, s ma már inkább csak tudomány-történeti szempontból bír jelentőséggel.

A felszabadulást követően — a gyorsan változó viszonyoknak megfelelően — az államigazgatást tárgyaló jegyzeteknek egész sora jelent meg; előbb az egyes karok külön-külön adták ki ezeket, majd az ötvenes évek elejétől egységes jegyzetek is készültek. A legutolsó ilyen egységes jegyzet — már az egyetemi oktatás és a tananyag korszerűsítésének jegyében — 1963-ban került kiadásra. Bár e tankönyvet pótló jegyzetek tartalmi színvonala egyre emelkedett — mégsem tekinthettük ezeket a tankönyvvel egyenértékű műveknek. Az előző jegyzetek is több vitán és megbeszélésen kerültek értékelésre; közben elkészült — ugyancsak alapos előkészítő munkálatok és viták eredményeképpen — az államigazgatási jog c. kollégium programja, tudományos viták során kialakultak az államigazgatástudományának, tárgyának körvonalai, s mindezzel a legutolsó akadály is elhárult a tankönyv megírásához vezető úton. Ilyen előzmények után írták meg és adták közre — a sorozatos viták gazdag tapasztalatainak messzemenő felhasználásával — *a szerzők: Berényi Sándor—Martonyi János—Szamel Lajos egyetemi tanárok, valamint Szatmári Lajos egyetemi docens* a „Magyar Államigazgatási Jog" Általános Rész c. tankönyvet (továbbiakban: Tankönyv), pótolva e művel egy olyan jelentős lemaradást is, amely a többi európai szocialista országhoz képest is jelentkezett tárgyunkat illetően.

A Tankönyv megjelenése óta számos fórumon — sajtó hasáb-

jain, nyilvános vitákon — kaptak megérdemelt elismerést annak szerzői. *Ismertek a munka erényei,* de ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy ez az első — lényegében kísérleti jellegű — tankönyv eredményei mellett nem mentes néhány fogyatékosságtól sem. Ez természetes is, és az ilyen értékelés semmit nem von le a szerzők érdemeiből. Hiányosságok forrása maga az a körülmény is, hogy íróinak nem volt ezt megelőzően saját tankönyvírási tapasztalatuk — legalábbis ebben a tárgykörben nem. S ez a tényező nem lebecsülendő.

Szükségszerű igényként jelentkezett tehát a Tankönyv megjelenését követően — oktatási és tudományos szempontból egyaránt — annak *mélyreható elemzése,* eredményeinek és esetleges hiányosságainak felfedése, *a leszűrt tapasztalatoknak az oktatásban már most, s egy esetleges új tankönyv megírásánál majdani hasznosítása.* Igaz Toldi Ferenc előzetes lektori véleményében foglalt az a megállapítás, hogy „egy tankönyv sem anyagában, sem feldolgozási módjában sohasem befejezett". Különösen így van ez az összes jogágak között legváltozékonyabb államigazgatási jog területén. „Az egyetemi tankönyv-kiadásban fejlett szocialista országok — Szovjetunió, Jugoszlávia — példája azt mutatja, hogy az államigazgatási jog általános részének anyagából két-három évenként új tankönyv jelenik meg. Ez a jelenség arra mutat, hogy az államigazgatási jog egyetemi tankönyvével szemben nem szabad egyfelől a hosszú időre szóló időállóság igényével fellépni, másfelől pedig arra, hogy a tankönyvírás terén sem becsülendő le a saját tankönyvírási tapasztalat". Ezért kell minden jószándékú értékelést és bírálatot örömmel fogadni, sőt különböző fórumokon lehetőséget biztosítani azok kinyilvánítására. A Tankönyv megjelenését követően szakfolyóiratok hasábjain találkozunk néhány ilyen értékeléssel[1], s ezt a célt szolgálta — nagyon eredményesen — az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága által rendezett vita, amelynek anyagát a következőkben kíséreljük meg közreadni.

II.

A Tankönyv *legfőbb erényét* abban kell látnunk, hogy *az államigazgatás matériáját több oldalról közelíti meg.* Az államigazgatásról és intézményeiről kerek, viszonylag teljes képet kíván adni; „szerzők külön is hangsúlyozzák: az anyag feldolgozása során abból indultak ki, hogy az államigazgatás intézményei merőben jogi vizsgálatok révén nem világíthatók meg, s ezért a magyar államigazgatásnak mind jogi, mind szervezési nézőpontból való bemutatására törekedtek". „A Tankönyv egészén végigvonul az az alapvető elvi álláspont, hogy az államigazgatási tevékenység is igazgatási tevékenység, de az egyéb igazgatási formákhoz képest megkülönböztető sajátosságokkal rendelkezik. A Tankönyv ennek az egységnek és ugyanakkor különbségnek a figyelembevételével íródott, azzal a szembetűnő célzattal, hogy az államigazgatás mint működés álljon előtérben. Pontosabban megfogalmazva a Tankönyv rendszere, szerkezetének kialakítása során a szerzők következetesen érvényesítették az alapfogalmak — szervezet — működés hármas tagolást, illetőleg ezek egybevetését"...[2]

A vita résztvevői — hasonlóan korábbi megnyilatkozásokhoz — szerzőknek ezt a törekvéseit úgy értékelték, hogy a Tankönyv általában *szerencsésen hozza egységbe a szervezési és jogi szemléletet,* amely a szocialista államigazgatástudomány legdöntőbb jellegzetessége. Ugyanakkor arra is rámutattak — többek között Antalffy György már idézett cikkében, valamint Toldi Ferenc előzetes lektori véleményében (ezt azért tartjuk helyesnek itt megemlíteni, mert a kézirathoz képest a Tankönyvben lényeges változtatás e tekintetben nincs) — amidőn szerzők a vonatkozó problémák megközelítésében és feldolgozásában keresik a szintézist, *néha arányokat tévesztenek.* Így Toldi Ferenc szerint az igazgatás fogalmának szervezéselméleti felvázolása túl bőre sikerült és indokolatlanul részletező. Csak az államigazgatás és intézményei jobb megértetése érdekében lehet indokolt, és csak a feltétlenül szükséges mértékben a rokon, vagy a tárgyhoz viszonyítva segédtudomány tárgyát képező ismeretek felhasználása.

Másként vetette fel az arányok kérdését Szentpéteri István; az a véleménye, hogy — elismerve a Tankönyv számos jelentős erényét — az még mindig túlzottan normativista; kétségtelenül tükröződik benne a túlzott jogi szemlélettől való elszakadási tendencia, s újszerű a szervezeti-szervezési elemek bevitele annak anyagába — véleménye szerint azonban egy esetleges új tankönyvben tovább kell a szervezéstani ismeretanyagok arányát növelni, esetleg a jogi oldal rovására. Érdemes ezen is elgondolkodni, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az alapfogalmakat tárgyaló 108, s a működést bemutató 300 oldalnyi terjedelemmel szemben a szervezeti tanítások mindössze 160 oldalt tesznek ki. Ámbár az sem vitatható — Berényi Sándor és Szatmári Lajos szerzőknek e kérdéshez fűzött reflexiója is ebben csúcsosodott ki — *tárgyunk elsősorban mégis az államigazgatási jog,* s nem az államigazgatás szervezése. Nem véletlenül viseli a Tankönyv a „Magyar Államigazgatási Jog" elnevezést.

Nagymértékben *növeli* a Tankönyv *értékét annak magas fokú vitakészsége.* Takács Imre megfogalmazása szerint olyan munka, amely a kellő ismeretanyag elsajátíttatása mellett tudományos gondolkodásra ösztönöz. Szerzők az anyagot számos területen új problémákkal és megoldásokkal gazdagítják, amelyeknek értéke még akkor is nagy, ha némely esetben az adott megoldás helyessége vitatható. (Toldi Ferenc megállapítása.) Kifogásolható azonban, hogy a Tankönyvben ez a vitakészség és a problémák exponálása a feldolgozás módjában gyakran a tankönyvszerűség rovására

[1] Antalffy György: „Berényi—Martonyi—Szamel—Szatmári: Magyar államigazgatási jog." Állam és Igazgatás, 1968. 5. sz.; Samu Mihály: Az államtudomány szakágazatai, alkotmányjog és államigazgatási eljárásjog. Állam és Igazgatás, 1967. 12. sz.; Varga József: „Berényi—Martonyi—Szamel—Szatmári: Magyar Államigazgatási Jog. Általános Rész." Magyar Jog, 1967. 1. sz.

[2] Lásd: Antalffy György: im. 415. old. (Állam és Igazgatás, 1967. 12. sz.)

megy; jó néhány fejezete tanulmányszerű, monografikus jellegű. Ez pedig károsan hat a helyes arányok kialakítására is, de tanulhatóságát is jelentősen megnehezíti.

A Tankönyv általában *helyesen közelít azokhoz az elvi kérdésekhez* is, amelyek a szocialista irodalomban nem eléggé tisztázottak, még vitatottak, vagy éppen megoldatlanok. Elvi jelentőségű a szerzőknek az az álláspontja, amely szerint *az államjog és az államigazgatási jog tudományának egy tudományágként való felfogása helytelen.* Ebből az egyértelmű állásfoglalásból azonban — túllépve az olyan szélsőséges nézeteken, amelyek az államigazgatási jog létét is tagadják — nem következik az, mintha az államjog és az államigazgatási jog tudományának egymáshoz való viszonya problémamentes lenne.[3] A vita több résztvevője felvetett ezzel kapcsolatos kérdéseket. Takács Imre pl. az államhatalmi és az államigazgatási tevékenység ma is követett merev elméleti szétválasztásának tarthatatlanságáról beszélt, s ezzel összefüggésben érintette a két jogág elhatárolásának néhány alapvető problémáját; s ennek kapcsán a tudományos kibontakozás olyan tendenciáit sejttette, amely az államigazgatás-tudomány tárgykörének bővüléséhez vezethet, az államjog tudománya pedig mindinkább az alkotmányjog tudományos művelésére összpontosul. Hasonlóképpen nyilatkozott erről a kérdésről Szatmári Lajos és Schmidt Péter is — hangsúlyozva most is, hogy a két jogág tudományának elhatárolása nem mennyiségi kérdés. Ádám Antal nézete szerint revízióra szorul az államhatalmi szervek államigazgatási jogalanyiságának kérdésében még ma is általánosan tartott az a felfogás, hogy államhatalmi szerv államigazgatási jogviszony alanya egyáltalán nem lehet; ez a tétel ilyen megfogalmazásában merev, és a gyakorlati élet sem igazolja mindenkor.

Tulajdonképpen ehhez a problémakörhöz — államhatalmi tevékenység — államigazgatási tevékenység, *az államigazgatás, mint speciális állami tevékenység* — kapcsolódik jelentős részében Antalffy György Állam és Igazgatásban megjelent tanulmánya. Figyelemreméltó kísérletet tesz és nagyon értékes adalékokat szolgáltat *az államigazgatási tevékenység és az államigazgatási szerv fogalmának meghatározásához.* Vizsgálódásainak témáját — az államigazgatás és az államigazgatási szerv — tárgyi oldaláról közelíti meg. Az államigazgatási tevékenységnek a Tankönyv által is megfogalmazott alapvető mibenlétét — hogy az nem más, mint az államhatalmi szerveknek alárendelt szervek végrehajtó és rendelkező tevékenysége — elismeri. Ugyanakkor a szervező tevékenységnek, mint fogalmi elemnek a kiiktatását tartaná helyesnek, mert — mint írja — „általános értelemben szervezéssel foglalkoznak ugyanis az összes állami szervek, valamennyi eljárásuk során". „Amikor tehát az államigazgatás fő jellemző vonásairól beszélünk, a hangsúlyt nem a szervezésre, hanem a *szervezés tárgyára* helyezzük, ami az adott esetben, az állami feladatok közvetlen gyakorlati megvalósítását jelenti"[4]. A leglényegesebb elemnek — szemben a szervező tevékenységgel — az államigazgatási szervek *saját kezdeményező* szerepét tartja. Figyelemreméltó — de úgy véljük vitára alkalmat nyújtó megállapítás; ugyanis a saját kezdeményezésről ugyanaz elmondható — sőt államhatalmi szervek esetében még inkább —, hogy az valamennyi állami szervnek — kivéve a bíróságokat — sajátja. A továbbiakban helyesen állapítja meg, hogy az „államigazgatási tevékenység nincs valamiféle fallal elválasztva az állam tevékenységének egyéb fajtáitól"[5]. Az államigazgatási szerv fogalmát is funkcionális értelmezésben — természetesen figyelembe véve a strukturális természetű problémákat is — elemzi, s úgy tűnik, hogy felfogása közelít az olyan kompromisszumra irányuló kísérletek felé, amelyek szerint az államigazgatási teendők jellegét nem az eljáró szerv jellege, hanem magának a cselekvésnek az a jellege határozza meg, amely az állami feladatok közvetlen, gyakorlati megvalósításának szervezéséből áll. „Ez azonban nem jelenti azt, hogy az államigazgatási teendőket végző összes szervek ezáltal államigazgatási szervekké válnak" — állapítja meg a Tankönyvvel egyezően Antalffy professzor.

III.

A továbbiakban néhány olyan tartalmi, illetőleg módszerbeli kérdésre térünk ki, amelyeknek felvételét, vagy alkalmazását a vitában részt vevő egyes személyek hiányolták a Tankönyvet illetően.

Többen felvetették, hogy a Tankönyv anyagának feldolgozásában hiányzik a *történelmi szemlélet* következetes végigvitele. Kiss István szerint pl. külön fejezetet érdemelt volna a közigazgatás — s ezen belül a magyar közigazgatás — történeti kialakulása. Fonyó Gyula a legjelentősebb közigazgatási és államigazgatási intézmények történeti fejlődésének alaposabb kidolgozását látná indokoltnak. E felvetésekkel kapcsolatban a Tankönyv szerzői egységesen — és helyesen — ellentétes álláspontra helyezkedtek, rámutatva arra, hogy a közigazgatás történeti kialakulásának és fejlődésének bemutatása nem a mi tárgyunk, hanem az állam- és jogtörténet feladata, másrészt még a legfontosabb közigazgatási intézmények intézménytörténeti feldolgozása is lehetetlen egy ilyen tankönyvben;

[3] Samu Mihály: „Az államtudomány szakágazatai, alkotmányjog és államigazgatási eljárásjog" c. tanulmányában (Állam és Igazgatás, 1967. évf. 12. sz.) ugyan nem megy el ilyen messzire, csak az államigazgatási anyagi jog létét vonja kétségbe. Cikke — amelynek megírására a „Magyar Államigazgatási Jog" c. Tankönyv inspirálta — jó néhány olyan problémát vet fel, amelyek alapjaiban érintik a szóban forgó munkát. E felvetések azonban egyrészt olyanok, amelyek hazai viszonylatban jóval később merültek fel — s nem is széles körben — mintsem hogy szerzők számolhattak volna velük a Tankönyv megírása során (gondolunk itt a tanulmány első részében elemzett tudományrendszertani kérdésekre is), másrészt e problémák köre nemcsak az államigazgatástudomány művelőit, hanem az állam- és jogtudományok számos más ágazatának tudományos képviselőjét érintik; továbbá az exponált hipotézisek korántsem tisztázottak, nagyon is újszerűek, s ennélnfogva közülük nem egy meglehetősen vitatható, s bizonyára hosszabb idő szükséges az egymáshoz közelítő álláspontok kialakítására. A tankönyv-vita résztvevői — azon túl, hogy egyes megállapításait elfogadhatatlannak vélték — nem is vették a tanulmányt részletes elemzés alá. Az abban foglalt — az állam- és jogtudományok egészét érintő s számos alapvetőnek mondható tétel, uralkodónak tartott nézet revízióját felvető érdekes cikk bizonyára sok és szenvedélyes vita alapjául szolgál még.

[4] Antalffy: im. 418. old.

[5] Uo.

különben is korábbi egységes jegyzetek írása során már kipróbálták ezt a módszert — és akkor sem vált be, — emlékeztetett korábbi jegyzetek kritikáira Martonyi professzor. Szerzők szerint a Tankönyvben csak aránylag szerény helye lehet az ún. összehasonlító módszer alkalmazásának is, amelynek mellőzését Nagy Tibor kifogásolta. Szintén Nagy Tibor vetette fel, hogy szerinte a Tankönyvben helye lenne az államvagyon igazgatásának, valamint a nemzetközi közigazgatási jog témái önálló fejezetkénti tárgyalásának. Szamel Lajos az első témát illetően helyesen jegyezte meg, hogy az semmiképpen sem tartozik az államigazgatási jog matériájába, az utóbbit illetően pedig: vitatható, hogy van-e egyáltalán nemzetközi közigazgatási jog, mint olyan. Mindkét kérdést, mint nem az államigazgatási jog matériájába tartozót ítélte meg Toldi Ferenc is.

Ádám Antalnak az *államigazgatási szerződésekre* vonatkozó megjegyzése — hogy tudniillik azoknak az államigazgatásban betöltött szerepére és jelentőségére tekintettel helye lenne a Tankönyvben — megfontolásra érdemes. Hasonlóan értékelendő — úgy vélem — az államigazgatási szervek belső (egymás közötti) eljárásának alaposabb, részletesebb kidolgozására tett észrevétele is.

Volt olyan nézet, amely helytelenítette a Tankönyvnek helyenkénti *kézikönyv jellegét,* amit — egyetértve másokkal — önmagában véve nem lehet negatív jellemzőként felróni. Főleg gyakorlati szakemberek kívánalma viszont az, hogy egy újabb tankönyv megírásánál fokozottabban kell arra törekedni, hogy a tankönyvet még alkalmasabbá — tehát kézikönyvszerűbbé — tegyék a gyakorlati szakemberek számára. Úgy gondolom azonban, hogy egy egyetemi tankönyvnek elsősorban a tankönyvszerűség lényeges jegyeivel kell elsősorban rendelkeznie, s csak másodsorban — ha az nem megy az előbbi rovására — készülhet gyakorlati szakemberek eligazítását is szolgáló kézikönyv jellegűnek. Hasonlóképpen nyilatkozott erről a kérdésről többek között Mónus Lajos is.

Ugyancsak ellentétes vélemények alakultak ki — némiképpen az előzőekhez kapcsolódóan — abban a kérdésben, hogy mennyiben helyes vagy helytelen jogintézményeknek pusztán a *tételes jog ismertetésén keresztül való bemutatása.* A többség — szerzőkkel egyetértésben úgy foglalt állást, hogy — különösen tárgyunkban, figyelemmel annak sajátosságaira (a joganyag nagy tömege, változékonysága stb.) — semmi esetre sem elégedhetünk meg a tételes jog leírásával és magyarázásával; a tankönyvvel szemben támasztandó alapvető követelmény az, hogy az elvi, elméleti alapokat fejtse ki, s az ún. *konstans elemek bemutatására törekedjék oly módon,* hogy nemcsak a jelen helyzetet mutatja be, hanem perspektívát is nyújt az egyes intézmények fejlődését illetően. Ezzel növeljük a Tankönyv időbeli stabilitását, amely követelmény — talán nem túlzunk — szemben valamennyi állam- és jogtudományi ágazattal az államigazgatási jog tekintetében a legnehezebben megvalósítható, mindazonáltal mégis jogos igény. Azokban az anyagrészekben, ahol mégis a szóban levő feldolgozási módszer érvényesült inkább, a Tankönyv — a pozitív jog változásai folyamán — máris aktualitását vesztette — állapította meg joggal néhány bíráló.

IV.

Befejezésül néhány szerkezeti, szerkesztési, és szorosabban vett didaktikai és technikai problémára térünk ki, olyan kérdésekre, amelyek a vita során is szóba kerültek.

A tankönyv *három főrészre tagozódik,* nevezetesen: I. Alapfogalmak. II. Az államigazgatás szervezete és szervezeti elvei. III. Az államigazgatás működése. *A rendszerezésnek ezt a formáját némelyek túlhaladottnak, elavultnak tartják.*

Toldi Ferenc nézete szerint az államigazgatási jog általános része *valójában négy részre tagolandó;* a szervezeti és a működési rész közé önálló részként kívánkozik az államigazgatás személyzetét tárgyaló anyag. Ezt a felfogását azzal indokolja, hogy a személyzeti anyag önálló résszé történő fejlesztése nemcsak a probléma jelentőségét növelné, hanem az anyag tartalmi gazdagításához is keretül szolgálna. Az a körülmény, hogy az államigazgatási szolgálati jogviszony némely kérdését a munkajog is tárgyalja — nem szolgálhat alapul jelentőségének csökkentéséhez. Ha egy újabb tankönyv megírásánál szerzők mégsem akceptálnák ezt a javaslatot — akkor is mindenképpen indokoltnak tartaná, hogy az államigazgatás személyzetére vonatkozó anyagot a működési részből a szervezeti részbe dolgozzák át. Ilyen módon a személyzeti kérdés közelebb kerülne a szervezethez, ahhoz a képződményhez, amit emberek — az államigazgatásban dolgozó személyek — alkotnak. Úgy véljük érdemes ezen is elgondolkodni.

A hármas tagolás következetes végigvitelére irányuló törekvésekből adódnak bizonyos olyan szerkezetbeli tökéletlenségek, amelyek elvi, elméleti jelentőségűek is. Pontosabban fogalmazva — arról van szó, hogy a *szervezet* teljesen *elszakad a működéstől.* A szervezeti részben statikusan rajzolódnak fel az intézmények, azok dinamikus tárgyalására csak sokkal később, a működési részben kerül sor. Különösen szembetűnő ez a Minisztertanács és a végrehajtó bizottságok esetében, de némiképpen hasonló a helyzet a vállalatok és intézetek tekintetében is. Szervezet és működés ilyen merev szétválasztása — a Tankönyv alapján szerzett több mint kétéves oktatási tapasztalatok tanúsága szerint is — didaktikailag helytelen, s elvileg is kifogásolható. Egyet kell érteni Toldi Ferencnek e kérdést illető véleményével, „hogy a szerv funkciója — feladata és hatásköre — jogállása, típusa, belső szervezete, valamint működésének legfontosabb szabályai zárt rendszert alkotnak és az idetartozó problémákat együtt célszerű tárgyalni. Az együttes tárgyalást a szervezeti és működési elvek egysége is indokolja". Bizonyos mértékig ezzel függ össze a Tankönyv anyagában fellelhető *néhány feltűnő ismétlődés.* Az előbbi példákon kívül ez a helyzet a normatív utasítások esetében is; bőven és alig eltérő módon tárgyalja az alapfogalmak keretében

az államigazgatási jog forrásairól szóló fejezetet, majd csaknem négyszáz oldallal utóbb a működési részben az államigazgatás vezetésének (irányításának) jogi eszközeiről írott fejezet. Sőt mindkét fejezet egészére nézve is számos ismétlődés jellemző. Hasonló átfedésekkel találkozunk a Tankönyv 30—31., 147—152. és 248—265. oldalain, ahol a társadalmi szerveknek az államigazgatásban betöltött szerepéről, a társadalmasításról írnak a szerzők.

Más — didaktikai szempontból is nagyon jelentős — rendszerezésbeli problémát vetett fel Madarász Tibor. Előfordul, hogy valamely intézmény, fogalom részletes kifejtésére jóval később kerül sor, mint ahogy az szükséges lenne. Például az aktus-tant — a hármas tagoláshoz való merev alkalmazkodás folytán — a harmadik (működési) főrészben helyezték el, noha a fogalomra sokkal előbb és gyakran elkerülhetetlenül utalni kell. Így az aktus-tant mindenképpen helyes lett volna az első (alapfogalmak) főrészébe illeszteni

Ismét mások az egyes *anyagrészeken belüli aránytalanságokra* hívták fel a figyelmet. Így pl. Nagy Tibor docens az ügyvitelről írt fejezetet találja túl terjengősnek, — ezzel a vonatkozó rész szerzője, Martonyi János nem értett egyet, — s rámutatott néhány — az anyagon belüli — átfedésre. Ugyanakkor hiányolta, hogy „az államigazgatási jog rendszere" c. fejezet nem ad még vázlatos áttekintést sem a különös részről, annak tagozódásáról. Ez utóbbi megjegyzéssel egyetértett Toldi Ferenc is — azzal azonban, hogy az általános részben kerülni kell a különös részi témák elemzését; itt annak csak struktúráját kell jelezni. Fonyó Gyula ezzel szemben a különös rész ún. általános tételeinek rendszerbe foglalt ismertetését hiányolta.[6] Takács Imre a Tankönyv belső aránytalanságai kapcsán szintén egyes részek terjengős kidolgozásával szemben pl. az államigazgatás törvényességi garanciáinak részletesebb kidolgozását igényelte. Kiss István az ágazati és funkcionális rendszer mélyrehatóbb elemzését látná szívesebben más — pl. a társadalmi szervek szerepéről, a társadalmasításról szóló, szerinte túlméretezett anyagrészek helyett. Ádám Antal az elvi irányítás jogi eszközeinek részletesebb kidolgozását, valamint az államigazgatási szervek és más állami szervek közötti eljárás szabályainak kiterjedtebb és alaposabb elemzését tartotta volna szükségesnek a Tankönyvben.

Madarász Tibor és Szentpéteri István az egyes *anyagrészeken belüli túltagolás* tényére hoztak fel néhány esetet. Legszemléltetőbb példa erre mind az ágazati és mind a funkcionális tevékenységnek feladat, szervezet és rendszer szerinti szétbontása. Ez így mindenképpen erőltetett, túltagolt.

Az ismétlődések többnyire magukban hordozzák a *fogalmak eltérő használatának* veszélyét, vagy a terminusz-technikuszok bizonytalan használatának lehetőségét. Szintén Madarász Tibor utalt egykét ilyen helyre. Gondolom: ennek illusztrálására nagyon jó a „társadalmi szervezet" kifejezésnek egységes használata — amikor pedig értelme egészen más. „Az igazgatás alanya és tárgya egyaránt társadalmi szervezet" — áll a Tankönyvben. Vajon a szó köznapi értelmében vett társadalmi szervezetről pl. politikai tömegszervezetről van itt szó? Korántsem, hanem annak legtágabb értelmezéséről — mint meghatározott célt szolgáló emberi közösségről. Tehát a fogalmak pontosabb elhatárolása érdekében — bár nem vagyunk hívei az idegen szavak túlzott használatának — mégis helyesebb lenne a „társadalmi organizmus" kifejezést használni az igazgatási alany és tárgy relációjában. Noha szótanilag ugyanazt jelenti, de az ilyen módon való megkülönböztetésre számos más példát lehet felhozni, hogy mást ne említsünk: az államigazgatási szerv „cselekvése" és „aktusa" kifejezések esetében.

Igazságtalan lenne azonban minden olyan bírálat, — akár az aránytalanságokról akár pedig az átfedésekről és ismétlődésekről, vagy a fogalmak eltérő használatáról van szó —, amely nem venné figyelembe, hogy ezen hibák előfordulásának van egy (lehet, hogy több) nagyon alapos objektív oka: ez pedig a társszerzőség, mégpedig *négyes társszerzőség*. Társadalomtudományokat illetően az egyes tudományágak irodalmi művelésében a kollektív-kollaborációs tevékenységnek korlátai vannak. Egy-egy nagyobb terjedelmű, a kérdéses tudományág szinte egész területét átfogó és rendszerező, az elvi, elméleti tételek sokaságát érintő és elemző és mindemellett megfelelő tudományos színvonalat elérni kívánó műre — nem vitásan ilyen munkáról van szó — óhatatlanul rányomja több vonatkozásban is az egyenetlenség bélyegét az a tény, hogy az egyes — de egymással számos ponton érintkező vagy éppen egybekapcsolódó — anyagrészeket más-más személy írta. Légyen bár világnézeti alapjuk azonos, törekvéseik konkludáljanak azonos célok felé — eltérő szubjektumuk és ebből következőleg a gondolkodásmódban, az analizálásban és ítéletalkotásban, valamint a kifejezésmódban meglevő különbözőségekből szükségszerűen következnek nemcsak fogalmazás-, kifejezés-, aránytartás- és rendszerezésbeli egyenetlenségek, hanem — különösen a tudomány által kellőképpen és megnyugtatóan nem tisztázott — számos elvi kérdésben — lényeges véleménybeli eltérések is. Ilyen kérdések pedig az államigazgatás tudományában is bőségesen vannak, és szerzők dicséretére váljék — s ez jórészt a szerkesztő érdeme — az e buktatók rejtette veszélyeket elhárították. Ennek azonban — mint ahogy Szamel professzor, a Tankönyv szerkesztője kifejezte — ára volt: szinte mindegyik szerzőtársnak valamely kérdésben engednie kellett saját álláspontjából, vagy lemondania általa fontosnak vélt, de mások által vitatott tételeinek a Tankönyvben történő közreadásáról. Ezzel az áldozatvállalással minden közös irodalmi mű megalkotása során számolni kell; egy Tankönyv pedig még kevésbé lehet az eltérő álláspontok gyűjteménye. Hogy ez a lemondás bizonyos esetekben a tudományos színvonal rovására mehet? Kétségtelenül így

[6] A különös rész oktatásával összefüggésben is hangzott el még jó néhány vélemény. Ezekre azonban azért nem térünk ki részletesen, mert a fokozatosan bevezetésre kerülő új tanterv alapján — legalábbis az eddig ismert tervezetek szerint — az alapképzésben főleg az általános rész képezi az oktatás tárgyát, míg a különös rész egyes ágazatai és fő témái az ún. ágazati képzésben nyernek tantervi elhelyezést — külön-külön tárgyakként (pl. szociális és kulturális igazgatás; rendészeti igazgatás stb.).

van. Éppen ezért nem véletlenül tette szóvá a vita nem egy résztvevője — így pl. Ádám Antal, Schmidt Péter stb. —, érdemes volna fontolóra venni: nem érkezett-e el az ideje tárgyunkat tekintve is az *„egy szerző — saját tankönyv"* rendszer megvalósításának. Hasonló értelemben érintették e problémát a szerzők is válaszadásaik alkalmával.

Többen kiemelték, hogy a Tankönyv *jegyzetapparátusa* gazdag, színvonalas. Széles irodalmi áttekintést ad, és tartalmazza — természetesen a megírás idejét véve alapul — a legfrissebb irodalmi forrásokat. Némi egyenetlenség azonban ebben a tekintetben is tapasztalható; egyes fejezeteknél a kívánatosnál több, más fejezeteknél pedig szegényesebb a jegyzetanyag.

Általában jónak ítélték a Tankönyv *tipografálását,* néhányan azonban utaltak a továbbfejlesztés lehetőségeire.

Főleg gyakorlati szakemberek hiányolták a Tankönyv végéről a különböző *mutatókat,* így elsősorban a részletes tárgymutatót, névmutatót, sőt a vonatkozó jogszabályok nagy menyiségére figyelemmel a jogszabálymutatót. Úgy vélem, a jövőre nézve ezek is megszívlelendő javaslatok.

* * *

A vita anyagának ebből az ismertetéséből talán úgy tűnhet, hogy a Tankönyvnek több a fogyatékossága, mint az erénye. Erről szó sincs. Folyóiratok hasábjain — és e vita alkalmával is — számos elismerést kaptak a mű alkotói, s mi sem fukarkodtunk a Tankönyv értékeit — amelyek sokkal nagyobb súllyal esnek a latba — méltató hozzászólások ismertetésével. A vita jellegét meghatározta annak célja: elsősorban abból a szempontból értékelni a Tankönyvet: hogyan lehet még jobbá, színvonalasabbá tenni egy később megírandó új államigazgatási jogi tankönyvet. Ez a tudományos vita — ha néhány megállapítása vitatható is — kitűnően szolgálta ezt a célt.

Szücs István

JOGIRODALOM

Bihari Ottó:

Összehasonlító államjog (Tankönyvkiadó, Budapest, 1967. 381 old.)

1. Az azonos és eltérő társadalmi rendszerű országok állami és jogi intézményei iránti kölcsönös érdeklődés erősödésével magyarázható, hogy az elmúlt évtizedben hazánkban is számos tanulmány és több monográfia[1] jelent meg, amely egy vagy több külállam bizonyos jogi intézményeinek feldolgozására vállalkozik. A további hasonló célzatú és tárgyú munkásság szempontjából is rendkívül szerencsés, hogy emellett jogtudományunk több művelője elmélyült marxista igényességgel behatóan elemezte és értékelte az „összehasonlító jogtudomány" kialakulásának körülményeit, fejlődésének főbb szakaszait, valamint a jogösszehasonlító módszer rendeltetését és marxista követelményeit.[2] E munkákban leszűrt alapvető következtetések alkotó hasznosítása vonul végig Bihari Ottó tanszékvezető egyetemi tanárnak „Összehasonlító államjog" című munkáján. Művének bevezetőjében a szerző leszögezi azt az álláspontját, hogy „az összehasonlításnak csak az azonos funkciókat teljesítő államok szervezetei közt van értelme és alapja". Nyilván erre a tételre is tekintettel dolgozza fel egymástól elkülönítetten az állami szervezet felépítésének burzsoá elméleteit és gyakorlati formáit, illetőleg a szocialista államjogi elméleteket és intézményeket.

Helytelen lenne Bihari Ottó munkájának átfogó jellemzésére és összegező értékelésére vállalkozó recenzióban hosszasan időzni a jogösszehasonlítás problémaköréné. A szerző idézett megállapításához mégis néhány megjegyzést fűzök. Amennyire kétségbevonhatatlan az állami intézmények társadalmi-gazdasági meghatározottsága és amennyire — megítélésem szerint is — tudományos és didaktikai szempontból egyaránt meszszemenően helyeselhető az a megoldás, hogy a vizsgált tankönyv szerzője elkülönítetten dolgozza fel és mutatja be az állami szervezet felépítésével kapcsolatos burzsoá elméleteket, a fontosabb kapitalista országok állami szervezetét és a felszabadult, volt gyarmati országok kormányzati rendszereit az állami szervezet felépítéséről szóló szocialista nézetektől és az egyes szocialista országok állami szervezetétől, annyira vitathatónak, illetőleg kiegészítendőnek tartom Bihari professzornak azt a kategorikus megállapítását, hogy „a polgári és a szocialista államszervezet összehasonlítása eleve céltalan", hogy „az összehasonlításnak csak az azonos funkciókat teljesítő államok szervezetei közt van értelme és alapja". (9—10. old.)

Úgy vélem, hogy a társadalmi-gazdasági háttérben és az osztálytartalomban meglevő objektív különbözőségek egyértelmű elismerése és meghatározott kutatási követelmények betartása mellett bizonyos esetekben nem felesleges,

[1] L. Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Akadémiai Kiadó, Budapest 1962. 442 old.
Bihari Ottó: Az államhatalmi-képviseleti szervek elmélete. Akadémiai Kiadó, Budapest 1963. 332 old.
Pikler Kornél: A burzsoá alkotmánybíráskodás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1965. 286 old.

[2] Lásd különösen Szabó Imre: Az összehasonlító jogtudomány. Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletről. Akadémiai Kiadó, Budapest 1963. 39—88. old.
Eörsi Gyula: Jogösszehasonlítás és békés együttélés. Állam- és Jogtudomány 1964. 380—393. old.
Szabó Imre: Ellentmondások a különböző társadalmi rendszerek joga között. Állam- és Jogtudomány 1963. 155—167. old.
Bihari Ottó: im. 10—15. old.
A jogösszehasonlítás problémáival foglalkozó ismertebb külföldi szocialista irodalom jegyzékét lásd a A. H. Mahnenko: A jogösszehasonlító módszer alkalmazása a külföldi szocialista országok államjogának kutatásában és oktatásában a Szovjetunióban c. tanulmányban. JK. 1966. 425—431. old.

sőt egyenesen hasznos egyes rokon tárgyú burzsoá és szocialista államjogi elméletek (pl. az államhatalmi ágak megosztásának burzsoá elmélete és az államhatalom egységének szocialista felfogása stb.) és bizonyos burzsoá és szocialista államszervezeti megoldások (pl. meghatározott kapitalista ország és valamely szocialista állam központi állami szervei szervezeti felépítésének, egymáshoz fűződő viszonyának és működési rendjének) összehasonlítása, hiszen ennek révén a *bonyolult társadalmi, történeti, ideológiai és politikai összefüggések gondos feltárására alapozva kimutathatjuk és igazolhatjuk valamely szocialista elméleti felfogás igazabb és haladóbb voltát, illetőleg az öszehasonlított szocialista szervezeti megoldás racionálisabb, demokratikusabb jellegét és magasabbrendűségét.* Az sem kizárt természetesen, hogy valamely rokon jellegű burzsoá és szocialista szervezeti vagy működésrendi konstrukció sokoldalú, reális összehasonlító elemzése felszínre hozza a vizsgált burzsoá államszervezetnek vagy állami eljárásnak olyan előnyös összetevőit, amelyek elismerésre érdemesek, esetleg megfelelő adaptálással szocialista viszonyok között is hasznosíthatók. Találónak tartom ebben a vonatkozásban és magam is aláhúzom Eörsi Gyulának alábbi megállapítását. „A különböző társadalmi rendszerek közötti jogösszehasonlítást lehetővé és szükségessé teszi a termelőerők nagyarányú fejlődése által létrehívott világgazdaság és a szocialista államoknak ebben betöltött nagy szerepe; az az érdeklődés, amely a szocializmus sikerei folytán felkelt a nyugati világban; azok a hasonló jogi megoldások, amelyek részint történelmi tradíciók, részint a nemzetközi kapcsolatok jogközelítő hatásának tulajdonítható, és — végül, de nem utolsósorban — a békés együttélés posztulátuma. A nehézségek tehát csak akadályozzák, de nem teszik lehetetlenné a jogösszehasonlítást különböző társadalmi rendszerek jogai között sem."[3] A különböző társadalmi rendszerű államjogi intézmények marxista igényű, színvonalas és eredményes összehasonlításának is egyik fontos feltétele azonban, hogy az összehasonlítás tárgyául olyan *nagyságrendű intézményeket* válasszunk, amelyek összevetése révén félreérthetetlenül kimutathatók az állam- és jogtípus különbségéből származó konzekvenciák.[4]

2. Rátérve immár elsődleges feladataimra, a recenzeált mű jellemző vonásaiból az alábbiakat emelem ki.

a) Az „Összehasonlító államjog" c. munka a *Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem* „nemzetközi ismeretek" szakának hallgatói számára készült tankönyv. Bihari Ottó tankönyvének egyik különlegessége abban rejlik, hogy hazánkban ez az *első marxista szemléletű munka,* amelynek szerzője a valóságos belső összefüggésekre épített rendszerezésben, egyetlen mű keretei között törekszik átfogó képet festeni és tudományos igényű értékelést nyújtani a történetileg egymást váltó, illetőleg jelenleg ható főbb burzsoá államszervezési elméletekről, ezek gazdasági és osztálygyökereiről, politikai rendeltetéséről és tényleges megvalósulási módozatairól, hét jelentős burzsoá ország (Anglia, Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország, Brazília és Spanyolország) alkotmányos rendszerének jellegzetes intézményeiről, a felszabadult, volt gyarmati országok kormányzati rendszerének alapvető vonásairól és problémáiról, a felszabadult országok közül az Egyesült Arab Köztársaság, India, Algéria és Guinea eddigi alkotmányos fejlődéséről és államrendszerének legfontosabb öszetevőiről, valamint az államszervezet felépítésére vonatkozó alapvető szocialista elméletekről, ezek érvényesüléséről, továbbá Magyarország kivételével a jelenleg létező szocialista országok mindegyikének alkotmányos rendszeréről. E széles horizontú feldolgozás értékét csak növeli az a körülmény, hogy Bihari professzor tankönyvét nem előzte meg olyan monográfia vagy kézikönyv sem, amely ennyire kiterjedt tematikával rendelkezne.

b) Feltűnő jellemzője a vizsgált tankönyvnek a felhasznált, rendszerezett és értékelt tény- és ismeretanyag *lenyűgöző gazdagsága.* A társadalomtörténeti háttér pontos ismerete, az alapvető burzsoá és szocialista államszervezeti elméletek eredeti forrásainak tanulmányozása, a burzsoá és a szocialista államszervezetekre vonatkozó óriási jogszabályanyagban való impozáns tájékozottság teszi lehetővé a szerzőnek, hogy a burzsoá és a szocialista állami szervezet fejlődésének különböző korszakaiban érvényesülő fejlődési tendenciákat, e tendenciák változatait színes illusztratív anyaggal alátámasztva, meggyőzően érzékeltesse. A tankönyv egészét, de különösen az államszervezet burzsoá elméletei alakulásáról és megvalósulási alakzatairól szóló fejezeteit olvasva nem lehet kétséges előttünk, hogy e gazdag, még a hasonló kérdésekkel foglalkozók számára is gyakran ismeretlen elemeket, izgalmas kuriózumokat tartalmazó tényanyag felsorakoztatása a külföldi szakirodalomnak hosszú idő óta folytatott, rendszeres feldolgozásából táplálkozhat. Nagy hátránnyal sújtotta éppen ezért a szerző, illetőleg a kiadó a tankönyvben szereplő témák iránt érdeklődőket azzal, hogy mellőzte a felhasznált folyóirati és monografikus irodalom megjelölését. Ha el is fogadhatjuk azt az érvet, hogy nem tanácsos egyetemi tankönyvet hivatkozásokból álló lábjegyzetekkel terhelni, az sem tagadható, hogy igen nagy mértékben fokozná a mű informativitását és rendkívül hasznos segítséget nyújtana a tankönyv tárgyköre iránt behatóbban érdeklődők számára a vonatkozó fontosabb szakirodalom bibliográfiájának közlése az egyes fejezetek után vagy a kötet végén. E megállapítás elfogadhatóságát csak növeli az a körülmény, hogy bár az „Összehasonlító államjog" a Tankönyvkiadó kiadásában tankönyvként jelent meg, vázolt egyedülállósága következtében az egyetemi tankönyvekénél általában szélesebb olvasóközönségre számot tartó *kézikönyvnek* is minősül.

c) Kidomborodó vonása a tankönyvnek a mindvégig alkalmazott következetes *tárgyilagosság* és a

[3] L. Eörsi Gyula im. 387. old.

[4] Vö. Eörsi Gyula: A polgári jogi jogösszehasonlítás módszertanához. JK. 1966. 6—12. old.

bonyolult összefüggések mélyreható feltárásából és a megfogalmazás szabatos, világos stílusából fakadó *közérthetőség*. A szigorú objektivitás jegyében távol állt a szerzőtől a feltárt törvényszerűségek, a bizonyított fejlődési tendenciák, az ismertetett szervezeti és eljárási megoldások bármiféle szimplifikálása. A valóságos történeti helyzetek, a különböző osztály- és csoportérdekek szövevényes összefüggéseiben keresi és mutatja be a szóban forgó nézeteket és intézményeket kiváltó, meghatározó vagy befolyásoló tényezőket, a vizsgált jelenségek retrográd és haladó elemeit. A feldolgozott hatalmas ismeretanyag áttekinthetőségét különösen segíti a koncepciózus átfogó rendszerezés és a logikus belső tagolás. Ez utóbbi vonatkozásában legfeljebb csak azt jegyezhetem meg, hogy a mű újabb kiadása esetén még további tipográfiai megoldásokat lehetne igénybe venni a tanulhatóság könnyítése érdekében.

d) Bihari professzor által alkalmazott rendszerezés a feldolgozás mélysége és eredményessége, valamint a jogösszehasonlítás módszereinek mikénti alkalmazása szempontjából annyira jelentős, hogy érdemes e kérdést külön is érinteni. Hazánkban is már többször felmerült, de különösen a Szovjetunióban váltott ki igen élénk vitát az a probléma, hogy melyik a leginkább célravezető rendszer és módszer a burzsoá országok államjogának és a szocialista országok államjogi intézményeinek kutatásában és oktatásában. Amint ez A. H. Mahnenkónak a szemben álló nézeteket ismertető, „A jogösszehasonlító módszer alkalmazása a külföldi szocialista országok államjogának kutatásában és oktatásában a Szovjetunióban" c. tanulmányából kitűnik az egyik — főleg korábban alkalmazott — rendszerezés szerint az ilyen tárgyú tankönyvek két nagy részből, mégpedig általános részből és különös részből állottak. Szocialista országokra vonatkozó tankönyv esetében az általános rész tartalmazta a szocialista országok államjogának általános elveit, a különös rész pedig *országonkénti bontásban* az egyes külföldi szocialista államok alkotmányos rendszerét.

Nem csekély ellenállás mellett az 1965-ben lezajlott programviták során — elsősorban azzal az indokolással, hogy ez a feldolgozási rendszer felesleges ismétlésekkel jár — az *intézményenkénti* feldolgozás rendszerével váltották fel „A külföldi szocialista országok államjoga" c. tantárgy korábban alkalmazott tagolását. Intézményenkénti feldolgozásban tartalmazza anyagát a V. Je. Csirkin szerkesztésében 1968-ban megjelent „A burzsoá országok és a gyarmati függőségből felszabadult országok államjoga" c. tankönyv is.[5] Anélkül, hogy a kétfajta rendszerezés előnyeinek és hátrányainak értékelésébe bocsátkoznék, a gyakorlati tapasztalatok alapján megállapíthatom, hogy igen nagy nehézségbe ütközik *az államjogi intézmények szerinti* tankönyvi feldolgozás is, mivel a vizsgált intézményeket az egyes országok eltérő alkotmányos rendszeréből kiszakítva kénytelen bemutatni.

Úgy tűnik, Bihari professzornak tankönyvében sikerült a kétfajta rendszerezés *előnyeit* kiaknáznia azáltal, hogy az azonos társadalmi rendszerű államok alkotmányos helyzetének egyenkénti vizsgálatát megelőző fejezetekben foglalja össze és értékeli az adott társadalmi rendszerű államok államszervezetére vonatkozó jelentősebb elméleteket, főbb fejlődési tendenciákat, az ezt követő fejezet pedig országonként tárja elénk a vizsgálat alá vont államok alkotmányos rendszerének sajátosságait. Mentesül ezáltal a tankönyv a felesleges ismétlésektől és valamely államjogi intézménynek az egyes országok sajátos alkotmányos rendszeréből való kiemelésével járó hátrányoktól egyaránt. Megjegyzendő azonban, hogy — amint ez a tankönyv tematikájának ismertetéséből is már kitűnt — az „Összehasonlító államjog" c. mű egyik államcsoport vonatkozásában sem terjed ki valamennyi országra, sőt valamennyi államjogi intézmény bemutatására sem, hanem elsősorban az *államszervezettel* kapcsolatos problematika feldolgozását tartalmazza.

3. A tankönyv jellemzése és értékelése után néhány szót kell szólnom e mű jövőjéről. Ennek két problémáját is felvethetjük. A társadalomtudományok fejlődése és az újabb jogalkotás egyetlen ország alkotmányos rendszerét feldolgozó tankönyv szerzőjét is időnként átdolgozásra, kiegészítésre és újabb kiadásra készteti. Fokozottan vonatkozik e megállapítás a több országra kiterjedő összehasonlító művekre. Úgy gondolom azonban, hogy *Bihari* professzort nem csupán ezek az okok indíthatják tankönyvének témakörében további gyűjtő és feldolgozó munkára. Nagyon természetes, hogy azokat az alapvető és újszerű elméleti, elvi következtetéseket, amelyeket a szerző az egyes államcsoportok tekintetében összegyűjtött, de a tankönyv jellege és terjedelmi korlátai folytán csak részben bemutatott tény- és irodalmi anyag alapján szűrt le, az időközben bekövetkezett változás és fejlődés eredményeit felhasználva, részletesebb és dokumentáltabb kifejtést tartalmazó önálló monográfiákban hasznosítsa. Az a tény, hogy Bihari Ottó 1968. őszén nyomdába adta „A szocialista államszervezet alkotmányos modelljei" c. 25 ív terjedelmű újabb munkájának kéziratát, feltételezni engedi, hogy önálló monográfiákat ír a másik két államcsoport alkotmányos rendszeréről is. Azt követően pedig alig maradhat el az önálló monográfiák tankönyvi szintézise.

Ádám Antal

[5] Figyelmet érdemel, hogy a tankönyv elkülönítetten mutatja be a burzsoá és gyarmati függőségből felszabadult kapitalista úton fejlődő országok államjogi intézményeit a nem kapitalista úton haladó felszabadult országok államjogi intézményeitől.

*Meznerics Iván: Banking business in socialist economy**

Meznerics Ivánnak a szocialista gazdálkodásban kialakult bankügyleteket tárgyaló, angol nyelven megjelent munkája több vonatkozásban is figyelemre méltó módon juttatja kifejezésre a jog felépítmény jellegét s világít rá azokra az alapvető gazdasági vonatkozásokra, amelyek egyes jo-

* Akadémiai Kiadó, Budapest — A. W. Sijthoff—Leyden közös kiadásában. 1968.

gi problémák tekintetében a komoly érdeklődést szélesebb körben kiváltják. A szocialista országok hitelszervezete, az ennek körében lebonyolításra kerülő ügyletek jogi konstrukciója tekintetében, nemzetközi vonatkozásban most kifejezésre jutó érdeklődésnek ily megnyilvánulását láthatjuk abban, hogy röviddel az itt tárgyalt, a nemzetközi tájékoztatás céljára kiválóan alkalmas munka megjelenését követően, olvashatunk közléseket tőkés és szocialista országokban megjelent vagy a közeljövőben megjelenés előtt álló, hasonló témakörrel foglalkozó munkák kiadásáról. Az érdeklődésnek ez a megnyilvánulása azt a szerző által is hangsúlyozott szempontot juttatja kifejezésre, hogy a nemzetközi kereskedelmi forgalom körében, az azzal öszefüggő fizetési és hitelügyleteket érintően, a bankoknak oly nagy szerepük van, hogy az itt kialakult jogintézmények, azok elvi alapjai és gyakorlati alkalmazásuk rendszere, a nemzetközi kapcsolatok alakulása szempontjából komoly figyelmet érdemel.

Az e témakörrel foglalkozó jogirodalmi művek iránt mutatkozó érdeklődés a nemzetközi kereskedelem fokozódó bővülése, a tőkés és szocialista országok között egyre nagyobb számban és változatosabb formában létrejövő ügyletek számának növekedése folytán, a gazdasági élet reális szükségleteiben nyeri megalapozását. Ez a szempont domborítja ki Meznerics Iván e nagy fontosságú tárgykört mélyreható alapossággal feldolgozó munkájának időszerűségét s egyben annak a nemzetközi tájékoztatás szempontjából is kifejezésre jutó hasznosságát.

A könyvnek angol nyelven, elsődlegesen nemzetközi felhasználásra történt megjelentetése sem teszi mellőzhetővé annak megállapítását, hogy az érem másik oldala, a megfelelő belföldi tájékoztatás, a hitelügyletek jelentőségének e körben kifejezésre jutó felismerése s az ez irányú helyes jogi szemlélet kialakítása, hazai vonatkozásban is komoly követelményként jelentkezik. Az ez irányú megfelelő előrelépés szükségességére utal László Andornak, a Magyar Nemzeti Bank elnökének a könyv előszavában foglalt az a megállapítása, hogy a gazdaság e fontos területén a jogi szemlélet a közelmúlt években sajnálatos elhanyagoltságot szenvedett s az ez irányú hiányok pótlása komoly mértékben hozzájárulhat a gazdasági hatékonyság fokozásához. E munkának korábbi magyar nyelvű kiadásában is kihangsúlyozást nyert annak az a fontos rendeltetése, hogy a vállalatok, szövetkezetek pénzgazdálkodásának irányításában közreműködő szakembereknek a jogi oldalról történő közrehatásban, a jogszabályok és jogintézmények mikénti alkalmazása tekintetében megfelelő tájékoztatást nyújtson. Ez a teljes indokoltsággal hangsúlyozott szempont azonban szükségképpen annak a kérdésnek a felvetésére vezet, vajon a fentebb említett, 1963-ban megjelent, az akkori jogi helyzetet megfelelően tükröző munka[1] a jelen adottságok között is elegendő-e még az e jogterületen egyre fontosabbnak mutatkozó tájékoztatás megadására.

Ha e kérdés megválaszolása szempontjából az öt évvel ezelőtt magyar nyelven megjelent munkát a most közreadott angol nyelvű kiadással vetjük össze, úgy megállapítható, hogy az időközben végbement, az új gazdasági mechanizmus jegyében kialakított változásokat, az újabb joganyagot és a perspektivikus fejlődést tükröző, a szerző újabb könyvében a gyakorlati felhasználás szempontjából is igen értékes anyagot szolgáltató fejtegetések az időközben kialakult fejlődési tendenciáknak megfelelően, messze túlnőnek az öt év előtti magyar kiadvány keretein, s ez angol nyelven megjelent könyv új anyagának magyar nyelven való megjelentetését tennék kívánatossá.

Szerző könyvének jellegzetes és értékes vonása, hogy a nemzetközi és hazai joganyag mind az elméleti szemlélet, mind a gyakorlati felhasználás szempontjából került alapos feldolgozásra. A nemzetközi anyagnak ez a széles körű, a jogi szabályozás szokásos keretein túlmenően, különböző egyezményekben, a tőkés, valamint a szocialista országok gyakorlatában, jogi szabályozásában kialakult megoldása, megfelelő kimunkálást igényelne. A joganyag feldolgozásával kapcsolatosan igen értékesnek tekinthető a tárgyalásnak az a rendszere, amely több vonatkozásban, így elsősorban a nemzetközi kapcsolatokat érintő anyag tekintetében, rámutat a hazai szabályozás körében fennálló hiányosságokra és a megfelelő megoldás kialakításának szükségességére.

Az ez irányú szempontok kialakítására szerző az anyag tudományos színvonalú feldolgozása körébe vonta nemcsak a hazai és egyéb szocialista országokban kialakult jogi megoldásokat, hanem a tőkés országok szabályozási anyagát és az ott kialakult gyakorlatot is. Ezt egyébként, szükségessé teszi a tőkés és szocialista országok közötti ügyleti kapcsolatok megvilágítása is.

1. A munka első része a bankügyletek általános szempontjaival, azok körének kialakulásával foglalkozik, s hasznos bibliográfiai tájékoztatást nyújt e témakör külföldi és hazai jogirodalmi műveiről. A bankügyletek forrásainak ismertetése során szerző rámutat arra, hogy a különböző kereskedelmi és polgári jogi törvényekben foglalt általános jellegű szabályozásokon kívül, a bankügyleteket közelebbről érintő rendelkezésekkel csak egészen szűk körben találkozunk, úgy, hogy ennek pótlásaként a kereskedelmi szokások, ezek hiányában a polgári jog általános elvei nyernek alkalmazást. A szocialista országokban ez anyag szabályozása elsősorban és főképp az államigazgatási jog körében alakult ki. Az irányítás újabb rendszerében azonban e vonatkozásban is egyre fokozottabb mértékben lép előtérbe a polgári jogi jellegű szabályok alkalmazása. Jogalkotásunk körében a Polgári Törvénykönyvnek részben a bank- és hitelviszonyokról szóló külön fejezete, részben a kötelmi jog különböző fejezeteinek egyes bankügyleti formát érintő rendelkezései, tartalmazzák az e vonatkozásban figyelembe jövő anyagot. Bár e szabályozási kör is elég hiányos és számos fontosabb és gyakrabban alkalmazásra

[1] Bankügyletek a szocialista gazdálkodásban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1963.

kerülő ügyletformára nem terjeszkedik ki, a nemzetközi kapcsolatok alakulása szempontjából, mint erre szerző helyesen utal, megfelelő figyelmet érdemel az a körülmény, hogy az érvényben levő szabályozás a belföldi jellegű hitel és fizetési kapcsolatok körét öleli fel. Viszont a külföldi, főképp a tőkés országokkal lebonyolódó forgalom körében a szocialista gazdaság adottságain épülő szabályozás, az itt kialakuló bankügyleti jogviszonyok rendezésére alkalmasnak nem bizonyulhat. Ily szabályozás hiányában számos esetben sor kerülhet az alkalmazandó jog kérdésének oly szerződési rendezésére, amely a hazai érdekek szempontjából hátrányosnak mutatkozik. Erre a szempontra való tekintettel is figyelmet érdemel szerzőnek a csehszlovák jogalkotás körében a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok jogviszonyairól szóló 1963. évi törvényre való utalása. E törvény XX. fejezete 32. §-ban szabályozza a bankügyletekkel kapcsolatos szerződéstípusokat. Ez a belföldinél részletesebb szabályozás, éppen a nemzetközi kapcsolatok figyelembevételével, számos oly szerződéstípusra is kiterjeszkedik (így a hitellevél, utazási csekk, értékletéti szerződés stb. kérdéseire), amelyeknek szabályozásával a belső vonatkozásokra kiterjedő szocialista jogszabályozások körében egyébként nem találkozunk. A szabályozásnak ez a mennyiségi és minőségi eltéréseket feltüntető, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jellegével összhangban álló kialakítása inkább nyújt lehetőséget arra is, hogy a külföldi bankügyletek körében a felek a szocialista ország nemzetközi kereskedelmi jogviszonyait szabályozó törvényt jelöljék meg alkalmazandó jogként a közöttük létrejövő szerződésben.

A tőkés országok jogrendszerében, a rendszerint fogyatékos törvényi szabályozás mellett a bankügyletek jogának legfőbb forrásai az Általános üzleti feltételekben kifejezésre jutó kereskedelmi-pénzintézeti szokások. Szerző közelebbről foglalkozik ez Általános üzleti feltételek jogi természetének megítélésében jelentkező eltérő felfogásokkal. Az egyik álláspont szerint ez üzleti feltételek alkalmazása a szerződési jog szabályai szerint bírálandó el s így annak hatályosulása a felek megfelelő hozzájárulását, megállapodásuk körébe vonását igényli. A másik legális, normatív elmélet szerint ez üzleti feltételek sajátos jogszabályszerű jellegűek s így azok a felek akaratától függetlenül is alkalmazásra kerülnek. A külföldi jogirodalomban és bírói gyakorlatban szélesebb körben érvényesülő szerződéses felfogás hajlik afelé, hogy a bankkapcsolatok körében ez üzleti feltételekhez történő hallgatólagos hozzájárulás vélelmezhető, különösen a felek között fennálló tartósabb kapcsolatok esetén. Szerző kiterjeszkedik e problémakörnek a szocialista országok körében kifejezésre jutó vonatkozásaira is, annak figyelembevételével, hogy a bankügyletek körében államigazgatási jellegű szabályok is érvényesülnek. Ezek megfelelően elhatárolandók a szerződési jog körébe eső polgári jogi jellegű vonatkozásoktól. A fejlődésnek az a tendenciája, amely a bankügyletek körében, az államigazgatási szabályozás körének szűkítésével, a polgári jogi kapcsolatok fokozott érvényesülésében jut kifejezésre a pénzintézetek és a belföldi felek kapcsolatában is, elsősorban a nemzetközi forgalomban lebonyolításra kerülő bankügyletek tekintetében, felfogásunk szerint, kívánatossá tenné e kérdésnek közelebbi rendezését, a joghelyzet egyértelmű tisztázását. Az alkalmazásra kerülő bank üzletszabályzatok ugyan közzétételre kerülnek, de kívánatos lenne ezeknek, valamint a változásoknak, a forgalomban részt vevő felekkel való rendszeresített közlését intézményesíteni.

2. A könyv második része a szocialista bankoknak a tőkés országokkal lebonyolításra kerülő ügyletekre, vonatkozó jogszabályokkal s a kialakult gyakorlattal foglalkozik. Indokoltan mutat rá a szerző arra, hogy a bankok szerepe itt a nemzetközi kereskedelmet érintően, mily jelentős súllyal érvényesül. Ezzel szemben egészen szűk körű a tőkés országok jogában a bankügyleteket érintő szabályozás. Az ügyletek jogi megalapozásáról elmondható, hogy ez túlnyomóan a pénzintézetek önalkotta jogában, bizonyos ügyletek tekintetében nemzetközi szerződésekben nyert kialakítást. Az akkreditív és a beszedési megbízás tekintetében létrejött, a bankérdekszempontokat megfelelően szem előtt tartó Règles és Règlementhez a Magyar Nemzeti Bank és a Külkereskedelmi Bank 1963-ban jelentette be csatlakozását.

A hitelszerződésekkel kapcsolatosan szerző megvilágítja a bel- és külföldi vonatkozásban fennálló eltéréseket. Amíg a PTK a hitelkölcsön kettős kategóriájának elejtésével csak a kölcsönügyleteket szabályozza, a külföldi partnerekkel lebonyolításra kerülő hitelügyletek körében e két kategória közötti elhatárolás megfelelő figyelmet érdemel, tekintettel arra, hogy a legtöbb tőkés ország kötelmi joga a hitelszerződés szabályozásával külön foglalkozik. Minthogy az importszállítások jelentős része bankhitel igénybevételével kerül lebonyolításra, szerző közelebbről foglalkozik a különböző hitelezési jogi formákkal s különös figyelmet fordít azokra a megoldásokra, amelyek a jövőbeli szolgáltatások igénybevételével kapcsolatosak.

A hitelbiztosítékokról szóló fejezet, amely egyebek között a zálogjog, váltó, biztosítás és valorizáció problémakörével is foglalkozik, a magyar jog szabályozási anyagán túlmenően, ismerteti a különböző tőkés országok: az angol, francia, német, olasz jogok egymástól több vonatkozásban eltérő szabályozási rendszerét is. Tíz fejezetben, a nemzetközi forgalomban kialakult megoldások alapulvételével, tárgyalja szerző a fizetések lebonyolításával kapcsolatos ügyleteket, ezek sorában az inkasszó, az akkreditív, a hitellevél, a külföldi átutalás joganyagát. A nemzetközi bankkapcsolatok tekintetében különösebb figyelmet érdemelnek a külkereskedelemmel kapcsolatos bankügyletekre vonatkozó, az itt alkalmazást nyerő speciális joganyagot tárgyaló, a reexport, switch, adresszációs, tranzakciós ügyleteket érintő fejtegetések. A nemzetközi joganyag vázolásánál szerző a különböző jogszabályokban, nemzet-

közi egyezményekben, a kialakult szokások anyagán túlmenően, a tőkés országok bírói gyakorlatának elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt komoly figyelmet érdemlő ismertetésére is kiterjeszkedik.

3. A könyv harmadik része a szocialista országok belső gazdálkodásában kialakult bankügyletekkel foglalkozik. A szocialista bankszervezetről nyújtott tájékoztatás önmagában véve is fontos anyagot szolgáltat az e rendszeren kívüli külföldi olvasó részére, s egyben hozzájárul a szocialista bankügyletek jellegzetes vonásainak megismeréséhez is. Szerző közelebbről foglalkozik az állami tulajdonban levő, részvénytársasági formában működő Magyar Nemzeti Bank jogi helyzetének kialakulásával és annak a pénzforgalmi-, hitel- és devizamonopólium körébe eső tevékenységével. A magyar hitelszervezetről megfelelő tájékoztatást nyújt a magyar bankrendszer körébe tartozó különböző bankok jellegének és sajátos feladatkörének ismertetése.

A bankügyletek perspektivikus megvilágítása szempontjából is figyelmet érdemlőek azok a fejtegetések, amelyek egyfelől az államigazgatási pénzügyi szabályok által megszabott keretben, másfelől a polgári jog által szabályozott bankhitel formájában lebonyolódó ügyletekre vonatkoznak. Szerző rámutat a PTK életrehívásának e vonatkozásban is kifejezésre jutó jelentőségére s az újabb gazdasági és jogfejlődés irányvonalának figyelembevételével arra a megállapításra jut, hogy a bankügyletek tekintetében a polgári jogi jellegű jogi megoldások, ügyletformák körének további bővülése várható. Ez anyag szélesebb alapokon nyugvó megvilágítása érdekében szerző a különböző szocialista országok bankügyleteket szabályozó rendelkezéseinek ismertetésére is kiterjeszkedik.

Részletesebben, négy fejezetre tagoltan, tárgyalja szerző a szocialista gazdaság belső hitelügyleteit, különböző ügylet-típusait, az ezeket érintő biztosítéki formákat. A társadalmi tulajdonban álló gazdálkodó szervek pénzügyi viszonyainak alakulása szempontjából az újabb fejlődés lényeges vonásaként domborítja ki a bankok és a hitel szerepének megnövekedését. Az államigazgatási irányítás közvetlen befolyásának csökkenésével a pénzügyi gazdálkodás terén, elsősorban a hitel vonalán is fokozott mértékben érvényesül a vállalati önállóság és az ügyletkötéseket érintő cselekvési szabadság.

Az új mechanizmus jegyében megfelelően elhatárolódnak a társadalmi tulajdonban levő gazdálkodó szervek különböző hiteltípusai, azok rendeltetése, felhasználása és időtartama szempontjából. Az e részben érvényesülő eltérő megoldásokat szerző áttekinthető rendszerezéssel foglalja össze. A kép teljességéhez hozzájárul a lakosság részére nyújtott kölcsönök jellegének és különböző formáinak megvilágítása.

Ugyanezen részben több fejezetben tárgyalja szerző a bankok betétgyűjtési és őrzési tevékenységét, valamint a bankjegykibocsájtás tekintetében fennálló, a szocialista gazdaság szempontjait tükröző szabályozás rendszerét.

A fizetési és elszámolási bankműveletek részletes, több fejezetre kiterjedő ismertetési anyagából különösebb figyelmet érdemelnek azok a fejtegetések, melyek rámutatnak arra, hogy a vállalatok fizetési forgalmában korábban alkalmazásra kerülő automatikus jellegű beszedési megbízás helyett az új mechanizmus jegyében hatályba lépő átutalási forma alkalmazása komoly előrelépést jelent a vételügyleti lebonyolítások terén is, mert a vevő számára biztosítja azt a lehetőséget, hogy a vételárat csak abban az esetben egyenlíti ki, ha az eladó szállítási kötelezettségének megfelelően eleget tett.

4. A könyv negyedik része egy további fejezetben tárgyalja a KGST-államok közötti áruforgalommal kapcsolatos fizetések kérdését. Szerző itt rámutat arra, hogy a KGST-államok közti forgalomban sokkal kisebb a bankügyletek nagyrészének szerepe, mint a tőkés országokkal lebonyolodó forgalomban, ahol a különböző hitelkonstrukciók, az esetileg alkalmazást nyerő fizetési módozatok a bankügyletek szélesebb körű változatainak igénybevételét teszik szükségessé.

A KGST-államok közötti áruszállítások általános feltételei ez országok között egyezményileg nyertek megállapítást és a meghatározott kivételektől eltekintve, a külkereskedelmi ügyletek tekintetében kötelező alkalmazást nyernek. A tőkés országok körében kialakított, jogi hatályosulásuk szempontjából egyébként a ÁSZF-hez hasonlóan egyébként sem érvényesülő szállítási feltételek a fizetési rend megállapításával nem foglalkoznak. Ezzel szemben az ÁSZF külön fejezete e kérdés szabályozására is kiterjeszkedik. Lényeges vonása e szabályozásnak, hogy a KGST-államok közötti áruszállításokkal kapcsolatos fizetési forgalom az államok bankjain keresztül bonyolódik le. Nemzetközi vonatkozásban, egymással való jogviszonyba csak a bankok kerülnek. Ehhez fűződik a belföldi kapcsolat az egyes országok bankjai, valamint az eladó és a vevő vállalatok között. Az így lebonyolításra kerülő pénzügyi műveletek tekintetében az államigazgatási jellegű jogi szabályozás túlsúlya érvényesül. Szerző közelebbről ismerteti a KGST-országok közötti fizetések lebonyolításának módját, az alkalmazásra kerülő azonnali fizetési rendszert, ennek jogi jellegzetességeit, valamint a szűkebb körben alkalmazást nyerő egyéb bankügyleteket. Közelebbről foglalkozik szerző a KGST-országok közötti multilateriális elszámolási rendszer lebonyolítására hivatott Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank alakulásának, feladatkörének, tőkefelépítésének és a transferábilis rubelben alkalmazott elszámolások rendszerének ismertetésével, valamint a Bank által történő hitelnyújtások módozataival. Nemzetközi vonatkozásban is figyelmet érdemlő az az 1966-ban hatályba lépett új határozat, amely meghatározott keretben az alaptőke egy részének aranyban és konvertábilis valutában történő befizetéséről rendelkezik és ezzel kapcsolatosan felhatalmazta a Bankot konvertábilis valutában történő rövid tartalmú hitelnyújtásokra.

Figyelmet érdemlőek szerzőnek azok a fejtegetései, amelyekben

arra mutat rá, hogy a Bank útján lebonyolódó, azonnali inkasszós fizetés, az ennek keretében történő fizetési lehívás nem áll összhangban egyes országok belső fizetési rendszerével, amely újabban, a gazdasági reformok jegyében alakult ki. Így a hazai szabályozási rendszerünkben 1968-ban hatályba lépett átutalási rendszer, valamint az import ügyletek lebonyolításával kapcsolatos fizetési módozatokra vonatkozó rendelkezések a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank keretében alkalmazott fizetési rendszertől eltérőek. Ennek a bel- és külföldi fizetési rendszerben mutatkozó eltérésnek lehető kiküszöbölését, különböző irányú hátrányos kihatások elkerülése érdekében, szerző oly kívánalomnak jelöli meg, amely az ÁSZF reformja keretében a fizetési rendszer megfelelő módosítását tenné kívánatossá. Bár az időközben kialakított és 1969-ben hatályba is lépett módosított ÁSZF-nek a fizetési rendszerre vonatkozó fejezetében ily reformra egyelőre nem került sor, úgy véljük, hogy a szerző által felhozott, több szocialista országot is érintő okoknál fogva, e kérdés — a fizetési és pénzügyi rendszer átfogóbb reformja keretében — még további előkészítő tárgyalások anyagát fogja képezni.

Fentiek összefoglalásaként kétségtelenül megállapítható, hogy Meznerics Iván könyve a nemzetközi jogirodalomnak magyar részről történt értékes gyarapítása, amely e jelentős problémakört érintően a szocialista banküglyletekről elméleti és gyakorlati vonatkozásban, széles körű tájékoztatást nyújt s egyben megvilágítja az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatos fejlődés e téren jelentkező irányvonalát is.

György Ernő

Új könyvek:

Szabó Imre: Az emberi jogok. Bp. Akad. Kiadó, 1968. 120 p. (Korunk tudománya)

A munka az Emberi Jogok Egyetemes nyilatkozata elfogadásának (1948) huszadik évfordulója alkalmából a nem jogász olvasóknak ad bevezető tájékoztatást az emberi jogokról. Az emberi jogok lényegéről és kialakulásuk történetéről, végül az alkotmányokban rögzített jogokról adott összefoglalás után a munka az emberi jogok nemzetközi rendszerezésének történetét és eredményeit tekinti át, majd összefoglalja az emberi jogok helyzetét és továbbfejlesztésük perspektíváit Magyarországon. A befejező részben az emberi kötelességek és az állampolgári kötelességek közötti összefüggéseket elemzi s ennek kapcsán külön fejezetben foglalkozik a szocialista állam polgárának kötelességeivel.

A Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem állam- és jogtudományi karának Actái. 10 köt. Bp. Tankönyvkiadó, 1968. 365 p.

A Kar tudományos-módszertani bizottsága szerkesztésében megjelent kötet az alábbi tanulmányokat tartalmazza: *Horváth* Pál: Dualizmuskori jogtörténetírásunk főbb irányai; *Kovacsics* József: Az igazgatási statisztika mutatószámai. Az igazgatási munka modellezése gráfok segítségével; *Világhy* Miklós: Gazdasági reform és polgári jog; *Asztalos* László: A magyar burzsoá magánjogtudomány fejlődése a kiegyezéstől a világháborúig; *Nándori* Pál: A Lord Rothermere-akció; *Békés* Imre: A büntetőjogi dogmatikáról; *Diósdi* György: A jogösszehasonlító módszer alkalmazásának hasznáról és veszélyeiről az ősi római jog kutatásában; *Kratochwill* Ferenc: Vádemelés és vád alá helyezés; *Lévai* Imre: A községi végrehajtó bizottsági elnöki tisztség társadalmi munkában való ellátásának néhány kérdése; *Németh János:* A perújítás intézményének fejlődése a magyar polgári perjogban 1526-tól a XIX. század derekáig; *Sik* Ferenc: A polgári szociálpolitika egyes kérdései; *Varga* Gyula: Az elutasító ítélet természete; *Wesselly Antal:* A tanácsok költségvetési joga az új gazdasági mechanizmusban; *Hársfalvi* Rezső: A zártkert; *Pápai* Jánosné *Bakos* Jolán: A találmány-áru sajátosságai; *Valki* László: Társulás a Közös Piachoz; *Vékás* Lajos: A mezőgazdasági termékek szerződéses felvásárlása fejlődésének néhány alapvető elméleti tanulsága: *Máthé* Gábor: A jogegyenlőség és törvény előtti egyenlőség kérdései a reformkorban. Az egyes tanulmányokról orosz és német nyelvű összefoglalók készültek.

Orvosi rendtartás. Az egészségügyi minisztérium hivatalos összeállítása. [Bp.] Medicina Kiadó, 1968. 300 p.

Az orvosi rendtartásról szóló 1959. évi 8. számú törvényerejű rendeletet és végrehajtására vonatkozó jogszabályokat tartalmazó összeállítás harmadik kiadása.

Tsz-tagok kézikönyve. 1000 kérdés, 1000 felelet. Összeáll. *Almási* István, Földeák Béla stb. [Bp.] Kossuth Kiadó, 1968. 407 p.

A kézikönyv célja, hogy megismertesse a termelőszövetkezetek tagjaival az új tsz-törvény és az új földtörvény termelőszövetkezeti vonatkozásait, a tsz-tagok szociális ellátásának és nyugdíjazásának új vonásait, valamint az új gazdaságirányítási rendszer alapfogalmait.

A vasúti dolgozókra vonatkozó munkaügyi jogszabályok gyűjteménye. 1—2. köt. Bp. Táncsics Kiadó, 1968. XXXII, 628, 631—1190 p.

A Vasutasok Szakszervezete és a KPM Vasúti Főosztálya munkatársaiból alakult munkaközösség összeállításában készült kötetek rendszerezve, a bedolgozott módosításokkal és megfelelő magyarázatokkal ellátva az 1968. április 30-án hatályos munkaügyi jogszabályokat tartalmazzák. A függelékben közlik az 1968. évi MÁV Kollektív Szerződést, a Vasúti Újítási Szabályzatot, valamint a továbbtanuló dolgozókra vonatkozó rendelkezéseket. Jogszabálymutató és betűsoros tárgymutató egészíti ki a köteteket.

Laczkó István: A magyar munkás- és társadalombiztosítás története. Bp. Táncsics Kiadó, 1968. 186 p. [Bibliogr. 183—184.]

A történeti szempontú feldolgozás a bányatársládák és munkássegélyegyletek kialakulásától az 1950. évi 36. sz. tvr-ig ismerteti és elemzi a magyar munkás- és társadalombiztosítás szabályait és jogszabályait, intézkedéseit és szolgáltatásait.

Йожеф Беньи:

Многосторонние международные договоры-оговорки

Право международных договоров стало практикой, все более обременяющейся спорными элементами. Как раз поэтому международное право достигло важной вехи в своем развитии тем, что в Вене была созвана ООН дипломатическая конференция, занимающаяся правом международных договоров. Конференция дважды — вестной 1968 года и затем весной 1969 года — заниматься вопросом кодификации осуществляющегося в этой области обычного права, создания договора о договорах. Используя срок между этими двумя сессиями, автор оценивает одну из сложных, вызывающих раньше и сейчас много споров, часть проекта текста: институт оговорок, сделанных к многосторонним международным договорам. Статья связанные с этим статьи венского проекта договора исследует в свете истории оговорок.

Корнел Пиклер:

Развитие буржуазных парламентских регламентов

Борьбу западных парламентов с правительством и правительственным аппаратом за власть верно отражают парламентские регламенты, обобщающие парламентское право. В то время как в начальный период парламентаризма парламентский регламент был в первую очередь техническим средством, делающим работу парламента рациональной, в более поздний период развития и в нынешний период помимо процессуальных предписаний, имеющих технический характер, все больше содержатся в нем материально-правовые положения, имеющие политическую природу. Важным средством парламентской автономии является организация деятельности отдельных парламентских органов (глава парламента, комиссии парламента, парламентская группа), а также дальнейшее развитие компетенции по определению повестки дня и интерпеляции, далее, правомочий меньшинства.

Все более ясным становилось то, что недостаточно компетенции, определенной в законодательном акте, а необходимо, чтобы парламент мог воспользоваться ею против испольнительной власти. А для этого необходима соответствующая политическая и техническая, а внутри последней научная и фактическая информация. Парламентские регламенты все больше институтов развивают в интересах того, чтобы в распоряжении представителей имелась соответственным образом обработанная необходимая информация.

Итак, парламентские регламенты в развитии конституционного права играют роль первооткрывателей и имеют все большее значение.

Ёдён Золтан:

Оспаривание договора на основе очевидной несоразмерности услуг

В связи с оспариванием договоров, основанным на большой разнице в цене услуг и встречных услуг (абзац 2 ст. 201 ГК) возникает много проблем. Так, например, наблюдается неуверенность по тому основному вопросу, когда можно вообще установить такое различие в цене услуг, которое может быть основой успешного оспаривания договора, и в этом отношении какие точки зрения необходимо принимать во внимание. Расходятся точки зрения и по вопросу, что в случае успешного оспаривания суд — вместо восстановления прежнего положения — когда может изменить договор с прекращением этой несоразмерности. В статье автор ищет ответ на эти и другие спорные вопросы (например, начало срока по оспариванию в случае исполнения договора по частям).

Л. Цибоя:

Некоторые принципиальные и практические вопросы ответственности по возмещению вреда, основывающейся на Постановлении Министра труда № 2/1964 года

Новая система ответственности, предусматриваемая Постановлением Министра Труда № 2/1964 года: наниматель ответственен независимо от его вины (объективно) по требованиям по возмещению вреда, вытекающего из несчастных случаев на производстве и профессионального заболевания. Но Постановление Министра Труда № 4/1967 года ответственность по возмещению вреда, вытекающего из профессионального заболевания, исключает из объективной оценки.

Чем объясняется сохранение этих форм ответственности? Можно себе представить и иные методы возмещения вреда работнику (путем, скажем, расширения услуг по общественному страхованию). Неотвратимость является единым средством освобождения от ответственности. Существует ли давность по этим делам, если да, то учитывая это, как это происходит и на основании какого законодательного акта? Понятие ренты и ее составные части. Суд во всяком каждом случае должен взвешивать возможности оправдания предъявляющего требование работника.

Иштван Новак:

Материальное стимулирование на службе обязанности по выполнению труда

При выполнении обязанности по выполнению труда значительную роль играют материальные стимулы. Среди них *заработная плата* как фактор, принимаемый в первую очередь во внимание, совместно с другими факторами способна оказывать полезное влияние. *Премия*, безусловно, имеет выгодные черты, но в то же время она может иметь и неблагоприятные последствия. Таким образом в этой области различные разрешения, применяемые на отдельных предприятиях, а также внутри предприятий могут вызвать вредную напряженность между работниками, а также и то, что при установлении премиальных условий осуществлялись недопустимые стремления. Гораздо надежнее из материальных стимулов *участие в прибылях*, которое — по сравнению с премией — показывает, можно сказать, лишь позитивные черты. Поэтому кажется целесообразным в будущем обеспечить этому фактору преимущества. *При производстве брака* помимо удерживающего действия затрагивающих работника невыгод вознаграждение из *общественных фондов* может иметь ценные результаты лишь тогда, если это приспосабливается к выполнению обязанности по выполнению труда работником.

И. Вида:

Регулирование судебного исполнения в венгерском праве до 1919 года

Автор рассматривает изданные начиная с XI столетия до 1919 года, т. е. до создания Венгерской Советской Республики, такие законы, которые регулируют исполнение решений решающих правовые споры органов, т. е. судебное исполнение. В феодальном венгерском праве развитие показывает тенденцию от самовольного осуществления прав к государственному принуждению, внутри этого от личного принуждения к имущественному. В первой половине 19 века в условиях развертывающегося капитализма возникают первые законы, регулирующие отдельные институты понятого в нынешнем смысле судебного исполнения. Вслед за буржуазной революцией 1848 года, за освободительной борьбой, а затем вслед за компромиссом 1867 года было осуществлено первое всеохватывающее регулирование судебного исполнения, были созданы институты исполнения. В силу противоречий венгерского капитализма судебное исполнение вскоре было урегулировано новым, отделенным от гражданского судопроизводства кодексом (Закон LX/1881). Он отражает и буржуазные демократические принципы, по существу же и в период империализма был эффективным средством в руках господствующего класса, служащим эксплуатации.

József Bényi:

Réserves aux traités internationaux multilatéraux

Le droit des traités internationaux est devenu une pratique de plus en plus chargée d'éléments controversés. Par conséquent la conférence diplomatique convoquée par l' O.N.U. à Vienne pour discuter le droit des traités internatio-

naux peut être considérée comme une étape importante du développement du droit international. La conférence s'occupe en deux phases — aux printemps de 1968 et de 1969 — de la codification du droit coutumier régissant ce domaine; elle a donc pour but de créer pour ainsi dire le traité des traités internationaux. L'auteur profite de l'intervalle entre les deux sessions pour apprécier un détail compliqué du projet du texte provoquant antérieurement, mais même à nos jours encore, beaucoup de débats; c'est notamment l'institution des réserves aux traités internationaux multilatéraux. L'étude analyse les articles y afférents du projet du traité de Vienne à la lumière de l'histoire des réserves en question.

Kornél Pikler:

Le développement des réglements intérieurs des parlements bourgeois

La lutte pour le pouvoir des parlements occidentaux contre le gouvernement et l'appareil administratif de leurs pays est fidèlement reflétée dans les réglements intérieurs des parlaments englobant le droit parlamentaire, tandis qu'à l'époque initiale du parlamentarisme ces réglements étaient en premier lieu un moyen technique pour rationaliser l'activité du parlement; dans la phase ultérieure de l'évolution et actuellement encore les règles procédurales de nature technique ont été complétées par des dispositions de fond de nature politique. L'extension de l'activité des différents organes parlementaires (président du parlement, commissions, groupes parlemantaires) ainsi que le développement progressif des compétences relatives à la fixation de l'ordre du jour, aux interpellations ainsi qu'aux droit des minorités sont des moyens importants de l'autonomie parlamentaire.

Il est devenu cependant de plus en plus évident que la compétence assurée par une norme juridique en soi même n'est pas suffisant; il est nécessaire aussi que le parlement soit capable d'en faire usage vis-à-vis du pouvoir exécutif. Pour y arriver on a besoin d'informations politiques et techniques et, dans la sphère de ces dernières, des informations scientifiques et des informations concernant des faits concrets. Les statuts des parlements donnent naissance à des institutions dans un nombre toujours croissant pour que les informations nécessaires aux députés soient convenablement élaborées et mises à leur disposition.

Les règlements intérieurs des parlements jouent donc dans l'évolution du droit constitutionnel un rôle d'avant-garde et deviennent de plus en plus significatifs.

Ödön Zoltán:

Action en nullité du contrat à titre de disproportion visible des prestations

Beaucoup de problèmes surgissent en connexion avec l'action en nullité du contrat basée sur la différence visiblement énorme de la valeur entre les prestations et les contreparties [Al. (2) art. 207 Code civil]. Ainsi, p. e., une incertitude se présente dans un problème fondamental concernant le temps de l'établissement de la différence de valeur entre les prestations et la contre-partie qui pourrait constituer une action efficace en nullité et quels sont les points de vue qui puissent être mis en considération sous ce rapport. Quand le tribunal est-il en mesure de modifier le contrat en supprimant la disproportion des prestations — au lieu de rétablir le premier état —, c'est également une question où les positions se révèlent différentes. L'auteur essaie de répondre dans son étude aux dites et à d'autres questions en discussion (p. e. lors de l'accomplissement partiel du commencement du délai prévu pour l'action en nullité).

László Czibolya:

Quelques questions de principe et de pratique concernant la responsabilité dans le domaine des dommages-intérêts basés sur arrêté No 2/1964 du Ministère de la Culture

En corformité avec la nouveau système prévu dans l'arrêté No 2/1964 du Ministère de la Culture on est responsable sans égard à sa culpabilité si les dommages-intérêts sont dus aux accident de travail, aux maladies de profession. Cependant l'arrêté No 4/1967 du Ministère de la Culture apparu depuis ce temps-là enleva au jugement objectif la responsabilité des dommages-intérêts dus aux maladies professionnelles.

Dans quelle mesure le maintien de cette formule de responsabilité est-il motivé? En fait, une autre solution peut être imaginée à l'égard des dommages-intérêts des travailleurs (p. e. celle de l'extension des prestations des asssurances sociales). L'inéluctabilité se présente comme le seul moyen de l'irresponsabilité. Ces actions de dommages-intérêts entraînent-ils la prescription? Comment et sur la base de quelle norme se fait leur prescription dans le cas affirmatif? Quelle est la notion et quels sont les composants de la rente? Le tribunal est tenu en tout cas d'apprécier les possibilités d'excuses des travailleurs formulant leur prétention.

István Novák:

La stimulation matérielle au service de l'obligation de travail

Les stimulants matériels jouent un rôle considérable lors de l'accomplissement de l'obligation de travail. En ce qui concerne ces stimulants les effets utiles sont suscités ensemble avec les autres facteurs par *le salaire* que l'on peut prendre en considération en premier lieu. Les conséquences défavorables de *la prime* peuvent aussi survenir malgré ses traits sans doute avantageux. Ainsi les différentes solutions qui se présentent à l'intérieur des diverses entreprises, voire au sein des entreprises identiques sont susceptibles de provoquer des tensions préjudiciables entre les travailleurs et de permettre la réalisation des efforts inadmissibles lors de l'établissement des conditions de prime. *La part aux bénéfices* qui ne montre — à l'opposé de la prime — que des traits positifs constitue un stimulant matériel beaucoup plus exact. C'est le motif pour lequel il semble opportun de donner dans l'avenir la priorité à ce fait. Les primes offertes des *fonds sociaux* n'apportent des résultats de valeur que si elles s'adaptent à l'accomplissemnt de l'obligation de travail des travailleurs malgré les effets rétentionnaires des désavantages frappant les travailleurs, désavantages dus à la *fabrication des produits de rebut.*

István Vida:

La réglementation de l'exécution judiciaire dans le droit hongrois jusqu'en 1919

L'auteur s'occupe des lois adoptées du XIe siècle à 1919, la naissance de la République Hongroise des Conseils, lois règlant la réalisation des décisions des organes chargés de trancher des litiges, l'exécution judiciaire. A partir de la réalisation arbitraire des droits la tendance de l'évolution du droit féodal hongrois indique le chemin de la contrainte étatique, au sein de laquelle elle part de la contrainte personnelle et indique le chemin de la contrainte patrimoniale. Les premières lois règlant les diverses institutions de l'exécution judiciaire prises au sens de nos jours naquirent dans la première moité du XXe siècle dans les conditions du capitalisme en train de l'épanouissement. A la suite de la révolution bourgeoise de 1848 et de la guerre d'indépendance, puis à la suite du compromis de 1867 eut lieu la première réglementation synthétique de l'exécution judiciaire et l'organisation de l'institution de l'exécution judiciaire. Les contradictions du capitalisme hongrois eurent pour conséquence qu'un nouveau code séparé du code de la

procédure civile règla peu après l'exécution judiciaire (loi No LX—1881). Ce code reflète même des principes démocratiques bourgeois, mais il devint en son essence un moyen efficace dans les mains de la classe dirigeante au service de l'exploitation à l'époque de l'impérialisme aussi.

József Bényi:

Mehrseitige internationale Verträge-Vorbehalte

Das Recht der internationalen Verträge wurde zu einer Praxis, die mit immer mehr strittigen Elementen belastet ist. Darum kann man feststellen, dass die Entwicklung des Völkerrechts dadurch zu einem wichtigen Wendepunkt gekommen ist, dass die UNO eine diplomatische Konferenz, die über das Recht der internationalen Verträge verhanden soll, nach Wien einberufen hatte. Die Konferenz befasst sich in zwei Abschnitten — im Frühjahr 1968 und 1969 — mit der Kodifikation des auf diesem Gebiet geltenden Gewohnheitsrechts und den „Verträgen der Verträge" unter Dach und Fach zu bringen. Die zwischen den zwei Sitzungsperioden der Konferenz bestehende „Halbzeit" benützt der Verfasser dazu, eine Bewertung über ein sehr verwickeltes, heute und früher auch schon viele Diskussionen auslösendes Problem des Vertragsentwurfes: über die Institution der Vorbehalte bei mehrseitigen internationale Verträgen einen Überblick zu geben. Die Artikel des wiener Vertragsentwurfes, die sich auf diese Frage beziehen, werden in der geschichtlichen Widerspiegelung der Vorbehalte untersucht.

Kornél Pikler:

Die Entwicklung der Geschäftsordnungen bürgerlicher Parlamente

Der Machtkampf westlicher Parlamente mit den Regierungen und dem Verwaltungsapparat spiegelt sich in den Geschäftsordnungen, die das parlamentarische Recht zusammenfassen, wahrleitsgetreu zurück. Bis in der Anfangsperiode des Parlamentarismus war die Geschäftsordnung in ersten Linie ein technisches Mittel zur Rationalisierung der parlamentarischen Arbeit gewesen, solangen kommen in dem späteren und heutigen Abschnitt der Entwicklung zu den Verfahrensordnungen technischen Charakters immer mehr materialrechtliche Bestimmungen politischen Charakters hinzu. Wichtige Mitteln der parlamentarischen Demokratie stellen, der Ausbau der Tätigkeit der einzelnen parlamentarischen Organe (Präsident, Kommissionen, parlamentarische Gruppen) sowie die Weiterentwicklung bestimmter Befugnisse, wie Festsetzung der Tagesordnung, die Befugnisse der Interpellation und der Minderheiten, dar.

Es wurde ferner immer klarer, dass die durch Rechtsnormen gesicherte Befugnisse nicht immer ausreichen; es ist dazu notwendig, dass davon das Parlament der durchführenden Macht gegenüber auch Gebrauch nimmt. Dazu sind aber entsprechende politische und technische, innerhalb des letzteren wissenschaftliche und tatentsprechende Informationen notwendig. Die Geschäftsordnungen entwickeln dazu immer mehr Institutionen, dass den Abgeordneten die nötigen Informationen in entsprechender Bearbeitung zur Verfügung stehen. Die Geschäftsordnungen spielen also in der Entwicklung des Verfassungsrecht sozusagen eine bahnbrechende Rolle und erlangen eine immer grössere Bedeutung.

Ödön Zoltán:

Die Anfechtung des Vertrags auf Grund auffallender Missverhältnisse der Leistungen

Im Zusammenhang mit der Anfechtung des Vertrags auf dem Grund, dass zwischen der Leistung und Gegenleistung ein auffallend grosses Missverhältnis besteht [BGB. §. 201. Abs. (2)] tauchen zahlreiche Probleme auf. So zum Beispiel; es ist eine Unsicherheit in der grundsätzlichen Frage zu vernehmen, wann kann überhaupt ein solches Missverhältnis zwischen Leistung und Gegenleistung festgestellt werden, welches als erfolgreiche Anfechtungsgrundlage dienen könne und welche Gesichtspunkte bei diesem zu berücksichtigen wären. Die Standpunkte sind auch in der Frage abweichend, ob im Falle einer erfolgreichen Anfechtung, wann das Gericht den Vertrag — statt die ursprüngliche Lage zurückzustellen — durch eine Behebung des Missverhältnisses abändert. Der Verfasser sucht auf diese und auch noch auf anderen strittigen Fragen (z. B. der Beginn des Anfechtungstermins bei Ratenleistungen) eine Antwort zu geben.

László Czibolya:

Einige prinzipiellen und praktischen Fragen der Verantwortlichkeit für Schadenersatz nach der Verordnung Nr. 2/1964. Mü.M.

Die Verordnung schuff ein neues System der Verantwortlichkeit: bei Schadenersatzansprüchen aus Betriebsunfällen und Berufskrankheiten ist der Arbeitgeber auch ohne Verschulden (objektiv) verantwortlich. Die inzwischen veröffentlichte Verordnung Nr. 4/1967. Mü. M. hat die Verantwortlichkeit für Schäden aus Berufskrankheiten von der objektiven Beurteilung herausgenommen.

Inwieweit ist die Aufrechterhaltung dieser Verantwortlichkeitsform begründet? Man könnte nämlich auch eine andere Lösung für das Ersetzen des Schadens der Werktätigen (z. B. durch die Ausdehnung der Leistungen der Sozialversicherung) vorstellen. Die Unabwendbarkeit als einzige Möglichkeit für die Befreiung von der Verantwortlichkeit. Gibt es in solchen Angelegenheiten wie Schadenersatz eine Verjährung? Wenn ja, wie wird das berücksichtigt und auf Grund welcher Rechtsnorm? Der Begriff der Rente und ihre Komponenten. Die Entschuldigungsmöglichkeiten eines Werktätigen, der einen solchen Anspruch geltendmacht, muss das Gericht im jeden Fall erwägen.

István Novák:

Der materielle Anreiz im Dienste der Verpflichtung zur Arbeitsverrichtung.

Bei der Erfüllung der Verpflichtung zur Arbeitsverrichtung spielen die Mitteln des materiellen Anreizes eine bedeutende Rolle. Unter diesen kann der *Arbeitslohn*, der in erster Linie zu beachten ist, nur mit anderen Faktoren gemeinsam nützliche Wirkungen auslösen. Bei den unzweifelhaft vorteilhaften Effekten des *Prämiums*, können dabei auch ungünstige Folgen auftreten. Die in den einzelnen Betrieben und sogar innerhalb eines Betriebes ausgeübten verschiedenen Lösungen sind dazu geeignet unter den Werktätigen schädliche Kaderspannungen auszulösen und auch dazu, dass bei der Festsetzung der Prämienbedingungen unerlaubte Bestrebungen geltendgemacht werden. Ein bedeutend verlässlicher materieller Anreiz ist *die Gewinnbeteiligung* welche — im Gegensatz zur Prämie — sozusagen nur positive Züge aufweist. Deshalb wäre es vorteilhaft in der Zukunft diesen Faktor zu begünstigen. Neben der auf die Werktätigen ausgeübten zurückhaltenden Wirkung *der Herstellung von Ausschussware* können die Zuteilungen aus den *gesellschaftlichen Fonds* nur dann zu guten Erfolge führen, wenn sich die Erfüllung der Verpflichtung der Arbeitsverrichtung anpasst.

István Vida:

Die Regelung der gerichtlichen Zwangsvollstreckung im ungarischen Recht bis 1919.

Der Verfasser beschäftigt sich vom XI. Jahrhundert bis 1919, bis zur Entstehung der Ungarischen Räterepublik, mit den Gesetzen, die sich mit der Regelung der gerichtlichen Zwangsvollstreckung befassen. Im feudalen ungarischen Recht weist die Tendenz der Entwicklung von der eigenmächtigen Geltendmachung des staatlichen Zwangs und innerhalb diesere von dem persönlichen Zwang, in Richtung des

materiellen Zwanges. In der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts, unter den Verhältnissen des sich entfaltenden Kapitalismus sind die ersten Gesetze entstanden, welche die einzelnen Institutionen der gerichtlichen Zwangsvollstreckung im heutigen Sinne geregelt hatten. Nach der bürgerlichen Revolution und dem Freiheitskampf vom J. 1848 und dann den Ausgleich vom J. 1867 folgend, geschah die erste umfassende Regelung der gerichtlichen Zwangsvollstreckung und die Organisierung der Institution der Gerichtsvollstrecker. Infolge der Widersprüche des ungarischen Kapitalismus wurde die gerichtliche Zwangsvollstreckung bald in einem neuen, von der Zivilprozessordnung getrennten Kodex (Ges. LX/1881) geregelt. Darin sind auch bürgerlich demokratische Prinzipien enthalten, aber dem Wesen nach wurde der Kodex in der Etappe des Kapitalismus ein wirksames Mittel in den Händen der herrschenden Klasse, das der Ausbeutung diente.

József **Bényi:**

Multilateral International Treaties-Reservations

The law of international treaties has come to be a practice laden with an increasing amount of disputed elements. That is why it means an important stage in the development of international law that a diplomatic conference has been called in Vienna under the auspices of the UN to discuss the law of international treaties. The conference has been and will be dealing with codifying the customary law observed in this field, to draw up the treaty on international treaties, in two sessions, in the spring of 1968 and 1969. The author, making use of the „half-time" between the two sessions of the conference makes an assessment of an institution included in the draft treaty, a complicated one which was and still is a much debated issue, namely the reservations to multiliteral treaties. The author examines the relevant draft articles of the treaty in the light of the history of the reservations to multilateral treaties.

Kornél Pikler:

The Evolution of Standing Orders in Bourgeois Parliaments.

The struggle for power waged by Western Parliaments against the governments and administrative machinery is truly reflected in the standing orders which comprise Parliamentary authority. While in the initial period of Parliamentary government standing orders were but technical means destined to make the work of Parliament rational in the first place, in later stages of development and in our days procedural rules of a technical nature were complemented with a growing number of substantive law rules of a political nature. The establishment of the activities of Parliamentary organs (President, Committees, Parliamentary parties) as well as the expansion of the right to define the agenda, order, of parliamentary proceed ings, questions and the rights of the minority are important means in exercising Parliamentary autonomy.

It has also become increasingly clear that the authority defined in statutes does not suffice in itself; it is indispensable that Parliament could avail itself of it against the executive branch of the government. This necessity, in turn, requires adequate political, technical and in connection with the latter scientific and factual information. Standing orders contain a growing number of provisions and institutions destined to provide nembers of Parliament with the necessary information properly elaborated.

Standing orders have thus a more or less vanguard role to play in the development of constitutional law and their import has been increasing.

Ödön Zoltán:

Contesting Contracts on the Ground of a Conspicuous Disproportion of Performances

Numerous problems arise in connection with contesting contracts on the ground of an alleged disproportion of values between performance and counterperformance. (Civil Code, Section 201., para 2.) Among these is one, as it is suggested by the author, namely that a certain uncertainty prevails as regards the basic question: when can such a disproportion between performance and counter-performance be ascertained which may serve as a ground for a successful contesting and what aspects should be taken into consideration at this juncture.

It is pointed out by the author that there are different views encountered as to when are Courts empowered-in case the contract has been successfully contested -instead of restoring the state of affairs as it had been before, to alter the contract by eliminating the stipulations containing the disproportion. The author attempts to give answers to these and other questions (like beginning of the time-limit fixed for contesting the contract when a performance in instalments has been stipulated).

László Czibolya:

Several Problems of Principle and Practice of Liability for Damages as Laid Down in Decree No 2 of 1964, Labour Ministry

The paper gives the outlines of the novel system of liability as defined in Decree No 2 of 1964, Labour Ministry: it is provided in this Decree that when claims for damages are raised in connection with industrial accidents, professional diseases, the employer shall be held liable without fault (objective liability). Decree No 4 of 1967, published subsequently exempted liability for damages without fault in cases of professional disease.

The author asks the question: to what an extent is the retention of this form of liability justified? Namely the compensation of workers might be also conceived of by resorting to another solution (like by extending the scope of national insurance services). Unavoidable circumstances as the sole ground for exemption from liability are also analysed. The question is also asked: does prescription prevail in such cases of liability for damages and if so, how should it be considered and on the ground of which legal rule? The concept of disability pension and its components are also dealt with. Courts are bound to assess in every case — it is held — circumstances which may be susceptible of exculpating the worker filing the suit for damages.

István Novák:

Financial Incentives in the Discharging of the Obligation to Work

It is clear that financial incentives have a major role to play in complying with the obligation to work. Among these incentives *wages* as factors to be first considered can exert a useful effect only in conjunction with other constituents. It should also be kept in mind that bonuses while operating in the right direction may have also adverse effects. Different solutions as regards enterprises and moreover within one and the same enterprise may be susceptible of creating detrimental tensions and of facilitating the assertion of inadmissible endeavours in laying down conditions for granting bonuses. Among the incentives *the sharing of proceeds* can be relied upon to a much larger extent which-in contrast to the bonuses-displays practically only positive aspects. It appears therefore that a useful purpose would be served if this incentive would be preferred in the future. In addition to the detrimental consequences which affect workers from *turning out faulty products* allocations from *social funds* cannot bring about

valuable results unless adjusted to the discharging of the obligation to work.

István Vida:

The Regulation of Judicial Distraint in Hungarian Law up to 1919

Statutes are dealt with in the paper extending from the XIth century to 1919, the establishment of the Hungarian Republic of Councils, which regulated the enforcement of judicial decisions adjudging legal disputes, i. e. judical distraint. In the feudal Hungarian law the trend of development showed in the direction advancing from the personal, arbitrary enforcement of rights towards compulsion by the government and from personal cumpulsion towards the pecuniary one. In the first half of the XIXth century, under the circumstances of the then evolving capitalism the first statutes regulating some institutions of judicial distraint, as it is understood in our days had been enacted. Subsequent upon the bourgeois revolution and war of independence of 1948—49 and the compromise of 1967 judicial distraint was first regulated in a comprehensive way, the offices of bailiffs were organized. Due to the contradictions of capitalism in Hungary this regulation of judical distraint was soon replaced by a Code distinct from the Civil Producere Act (Code: Act No LX of 1881). This statute reflects some bourgeois democratic principles too but when its essence is considered it will be seen that it proved also in the age of imperialism an efficient means of serving the exploiting order in the hands of the ruling class.

E lapszám (XXIV.) új évfolyam 4, szerzői: *Dr. Kádár Miklós* egyetemi tanár, — *Dr. Bényi József*, a Külügyminisztérium főosztályvezető-helyettese, — *Dr. Pikler Kornél*, a Kulturális Kapcsolatok Intézetének főosztályvezetője, — *Dr. Zoltán Ödön* Legfelsőbb Bírósági bíró, — *Dr. Czibolya László* vállalati jogtanácsos (Gyöngyös), — *Dr. Novák István* megyei bírósági bíró (Miskolc), — *Dr. Vida István* igazságügy-minisztériumi főelőadó, — *Dr. Pólay Elemér* egyetemi tanár (Szeged), — *Dr. Benárd Aurél* igazságügy-minisztériumi osztályvezető-helyettes, — *Dr. Szűcs István* egyetemi adjunktus (Szeged), — *Dr. Ádám Antal* egyetemi tanár (Pécs), — *Dr. György Ernő* vállalati jogtanácsos.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest V., Szemere u. 10. — Telefon: 120-243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete
68.1834 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára : 8,— Ft

INDEX : 25.422

XXIV. új évfolyam 5. szám Budapest, 1969. május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SZABÓ IMRE:
Jogtudományunk nemzeti és nemzetközi jellegéről 213

REGŐCZY SÁNDOR:
A szocialista kereskedelmi társaság mint új együttműködési forma szocialista szervezetek között 216

VÖRÖS IMRE:
A hibás teljesítés szabályozása a KGST 1968. évi Általános Szállítási Feltételeiben és a választott bírósági gyakorlat 221

BÍRÓ SÁNDOR — MARCZELL JENŐ:
A törvényen alapuló zártfaj jogi és gazdasági kérdései a gazdaságirányítás új rendszerében 230

KILÉNYI GÉZA:
Az elévülés az államigazgatási jogban 239

GÁSPÁRDY LÁSZLÓ:
A jogellenes munkaszerződések 250

Szemle:

RÉVAI TIBOR:
Az összehasonlító módszer alkalmazása a polgári eljárásjog és tudománya területén 257

LOVÁSZ JÁNOS:
A Magyar Jogász Szövetség vitaülése a jogi dokumentáció gépesítésének kérdéseiről ... 260

Jogirodalom:

TREMMEL FLÓRIÁN:
Szovjet monográfia a bizonyítás elméletéről 266

Új könyvek 266

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Имре Сабо:* О национальном и международном характере нашей правовой науки. — *Шандор Рэгёци:* Социалистическое торговое общество как форма сотрудничества между социалистическими организациями. — *Имре Вёрёш:* Ненадлежащее исполнение в Общих Условиях Поставок СЭВ-а 1968 года и третейская практика. — *Шандор Биро—Енё Марцэлл:* Правовые и экономические вопросы исполнения определенными родовыми признаками вещами своего производства, основывающегося на законе, в новой системе хозяйственного управления. — *Геза Киленьи:* Давность в административном праве. — *Ласло Гашпарди:* Противоправные трудовые договоры. — *Обзор: Тибор Реваи:* Применение методов сравнения в гражданском процессе и в науке гражданского процесса. — *Янош Ловас:* Дискуссия в Ассоциации Венгерских Юристов по вопросам механизации юридической документации. — *Юридическая литература: Флориан Трэммел:* Советская монография по теории доказывания. — — —: Новые книги.

SOMMAIRE: *Imre Szabó:* Réflexions sur le caractère national et international de notre science juridique. — *Sándor Regőczy:* La société commerciale socialiste comme une nouvelle forme de coopération entre les organisations socialistes. — *Imre Vörös*: L'exécution défectueuse dans les conditions générales de livraison du COMECON et la jurisprudence arbitrale. — *Sándor Biró — Jenő Marczell*: Problèmes juridiques dans le nouveau système de la direction de l'économie relatifs á l'instution légale des prestations de choses déterminées en espèce et produites par le débiteur. — *Géza Kilényi*: Prescription dans le droit administratif. — *László Gáspárdy*: Le contrat de travail illicite. — *Revue*: *Tibor Révai:* L'emploi de la méthode comparative dans le domaine de la procédure civile et de sa science. — *János Lovász*: Séance de l'Association des Juristes Hongrois au sujet de la mécanisation de la documentation juridique. — *Littérature*: *Flórián Tremmel*: Une monographie soviétique sur la théorie de l'administration de la preuve. — —: Nouveaux livres.

INHALT: *Imre Szabó*: Über den nationalen und internationalen Charakter unserer Rechtswissenschaft. — *Sándor Regőczy*: Das sozialistische Handelsunternehmen als neue Form der Zusammenarbeit zwischen sozialistischen Organisationen. — *Imre Vörös*: Die mangelhafte Leistung nach den Allgemeinen Lieferbedingung des RGW und die Praxis der Schiedsgerichtsbatkeit. — *Sándor Biró — Jenő Marczell*: Die rechtlichen und wirtschaftlichen Fragen der auf dem Gesetz beruhenden spezifizierten Gattungsschuld. — *Géza Kilényi*: Die Verjährung im Staatsverwaltungsrecht. — *László Gáspárdy*: Rechtswidrige Arbeitsverträge. — *Rundschau*: *Tibor Révai*: Die Anwendung der vergleichenden Methode auf dem Gebiet des Zivilverfahrensrechts und seiner Wissenschaft. — *János Lovász*: Eine Aussprache im Ungarischen Juristenverband über die Fragen der Mechanisierung der juristischen Dokumentation. — *Rechtsliteratur*: *Flórián Tremmel*: Eine sowjetische Monographie über die Theorie der Beweisführung. — — —: Neue Bücher.

CONTENTS: *Imre Szabó*: On the National and International Character of Hungarian Jurisprudence. — *Sándor Regőczy*: Socialist Trading Companier as the New Pattern of Cooperation Between Socialist Organizations. — *Imre Vörös*: Faulty Performance under the General Conditions of Delivery of the Council of Mutual Economic Assistance of 1968 and the Practice of Arbitration Tribunals. — *Sándor Biró — Jenő Marczell*: Legal and Economic Questions of Specified Obligations based on Statutes in the New System of Economic Management. — *Géza Kilényi*: Prescription in State Administrative Law. — *László Gáspárdy*: Unlawful Labour Contracts. — *Review*: *Tibor Révai*: The Application of the Comparative Method in Civil Procedure Law and its Science. — *János Lovász*: Debate in the Hungarian Lawyers' Association on the Mechanization of Documentation. — *Legal Literature*: *Flórián Tremmel*: A Soviet Monograph on the Theory of Evidence. — — —: Books Recently Published.

XXIV. új évfolyam 5. szám Budapest, 1969. május

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Jogtudományunk nemzeti és nemzetközi jellegéről*

1.

A társadalomtudományok nemzeti vagy nemzetközi jellegének kérdését két szemszögből lehet vizsgálni. Egyrészről feltehető a kérdés, hogy vajon tárgyuk leszűkül-e sajátosan a nemzeti jelenségek vizsgálatára, vagy pedig a jelenségek szélesebb, a nemzeti kereteket meghaladó körének tanulmányozásából állapítanak-e meg törvényszerűségeket a jelenségek általános mozgására? Nyilvánvalóan ez a nemzeti vagy nemzetközi jelleg megítélése szempontjából ez az elsődleges kérdés. A másik oldalon ahhoz képest is lehet szólni a társadalomtudományok nemzeti vagy nemzetközi jellegéről, hogy milyen valamely tudománynak és képviselőinek egész magatartása más „külföldi" tudományok és azok művelői iránt: egy többé-kevésbé leszűkített nemzeti és ennyiben nyilván elfogult szemlélet, vagy pedig egy szélesen kitárt nemzetközi érdeklődés jellemzi-e az adott tudomány művelőit? Ezt az utóbbi kérdést közelebbről itt nem vizsgáljuk; két megjegyzést azonban mégis fűzünk hozzá. Napjaink adott nemzetközi viszonyai közepette ugyanis egyfajta nemzetközi beállítottság szükségszerűen elterjed a társadalomtudományok művelői között is és ezt a békés egymás mellett élés elvének érvényesülése a maga részéről szintén elősegíti. Ugyanakkor azonban, a világ ez egységén belül létező megosztottság társadalmi szembenállást is teremt, amely különösen éppen a társadalomtudományoknál ideológiai harchoz vezet. Ennek a harcnak és vitának eszmei alapja számunkra természetesen nem valamiféle „nemzeti" álláspont, hanem a szocialista álláspontot képviselők nemzetközi szolidaritása.

Térjünk vissza a társadalomtudományok nemzeti és nemzetközi jellegének tárgyukból és a tárgy felfogásából adódó megkülönböztetéséhez. Ehhez a jogtudományok tekintetében az a tény adja meg a kiindulópontot, hogy az egyik oldalon a hatályos jog, a jogrendszer — eltekintve most a nemzetközi jog bontakozó rendszerétől és jellegének problémájától — mindenütt szükségszerűen nemzeti, azaz egy-egy államra érvényes; a másik oldalon azonban a nemzeti jogrendszerrel vagy az egyes ágaival foglalkozó tudomány nem okvetlenül az. A szocialista jogtudománnyal kapcsolatos és mindjárt bevezetőben, első lépésként megállapítható igény, hogy miközben tárgyában bizonyos mértékig nemzeti, egyben a tárgyát illetően nemzetközinek is kell lennie. Ennek a tételnek a részletesebb kifejtését kíséreljük meg a továbbiakban.

Már az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy a „nemzeti" és a „nemzetközi" megjelölés a vizsgált szempontból nem egészen pontos, — ezek nem egészen azt fejezik ki, amiről itt szó van; tárgyunk szempontjából ezek viszonylagos fogalmak, amelyek egymással való ellentétükben nyerik el valóságos tartalmukat. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a jogtudományoknál tárgyi vonatkozásban a „nemzeti" és a „nemzetközi" megjelölés tényleg az általánosság különböző szintjét vagy fokát jelöli, ahhoz képest, hogy az adott jogtudomány a tárgyául választott jognál, illetve jogágnál kisebb vagy nagyobb mértékben megáll-e az országhatároknál, illetőleg a hazai jog mellett a külföldi jogot szélesebb vagy szűkebb körben dolgozza-e fel a hazai joggal együtt?

2.

Az előzők során kifejtett értelemben vett „nemzeti" és „nemzetközi" jelleg kettőssége vagy egyenesen ellentéte a modern jogtudományokban a XIX. század során mutatkozott meg és a fejlődés során mind tudatosabbá vált. Az a terület, amelyen felmerült, mindenekfelett az

* Hozzászólás a Magyar Tudományos Akadémia 1968. december 16-án a társadalomtudományok nemzeti és nemzetközi jellegének kérdéséről tartott összes ülésén.

érvényes, a hatályos, a pozitív joggal foglalkozó ágazati tudományok területe volt. A megkülönböztetés lehetőségét és esedékessé válását közvetlenül kiváltó ok abban állt, hogy az általános jellegű római jog helyén, annak alapján ugyan, de mégis önálló jelleggel nemzeti jogrendszerek jöttek létre; megteremtődtek és markáns alakot öltöttek az egyes államok önálló, a kontinensen rendszerint kodifikált jogrendszerei; a római jog recepciójának nemzeti jogokká való átalakulásában jelentkező folyamata nagyban-egészben befejeződött.

Ezzel párhuzamosan az általános és nagyrészt természetjogi jellegű jogtudományok helyén, vagy mellett nemcsak helyt kaptak, de ki is bontakoztak a pozitív jog nemzeti tudományai, azaz az egyes államok jogának adott ágát tárgyul választó tudományok is, a pozitív magánjog, a büntetőjog, a perjogok egymástól ha nem is mindig elzárkózó, de legalábbis függetlenülő tudományai. Még az az általános jogtudomány is, amely a jogelmélet helyét a múlt század vége táján betöltötte, annyira az adott állam tételes jogaira támaszkodott, hogy az egyes pozitív jogágakból absztrahált általános jogi fogalmak kidolgozásában látta a maga feladatát, ezt tartották valójában az általános jogtannak, vagy a tételes jog bölcseletének.

3.

A pozitív jogrendszereknek ilyen elkülönülő kialakulása, vagyis a tételes jogok önállósulása elméletileg a jogi pozitivizmus kibontakozásával járt együtt; miközben a tételes jogok tudományai csak vagy elsősorban a nemzeti jogokra szűkültek le, ezzel együtt egyben pozitivistává lett a jogtudományokról, illetve azok feladatairól vallott egész felfogás is. A jogi pozitivizmusnak megfelelően a jogtudományok, de különösen a tételes jog tudományai kiindulópontnak, számukra eleve adottnak fogadták el a nemzeti, a pozitív jogot s lényegileg csak vagy elsősorban annak magyarázatára, alkalmazásának feltételeire, a reá épülő jogalkalmazási gyakorlat elemzésére korlátozták a feladatukat; más szóval, megálltak a pozitív jog határainál, s ezáltal szűken nemzetivé lettek; úgyszólván csak fogalom-rendszerükben őriztek meg valamit egy általánosabb (de egyben némileg spekulatív) szemléletből, amely a természetjogra vagy az észjogra mutatott vissza. Ahogyan egy osztrák jogász (Julius Ofner) a jogtudománynak erről az irányáról gúnyosan megjegyezte, ez tulajdonképpen nem tett mást, csak latinul megmagyarázta azt, amit a jogalkotók anyanyelvükön törvénybe foglaltak.

Ennek a szó szűk és elferdült értelmében vett „nemzeti" jogtudománynak negatív vonása többek között az volt, hogy belső logikájánál fogva határozottan távol tartotta magát más nemzeti, pozitív jogi rendszerek tanulmányozásától. Éppen ezért is, mintegy ennek az iránynak ellentéteként, egy újfajta jogtudományi szemléletnek kellett jelentkeznie, s ez meg is jelent. Az új szemlélet valójában nem egyenesen a „nemzeti" jogtudomány korlátozódásának, a jogi pozitivizmusnak a tagadásából indult ki, ha érvelésében erre épített is ugyan; végülis társadalmi okok voltak azok, amelyek a XIX. század közepetájt vagy inkább a második felében a magánjog, a büntetőjog stb. tudományának olyan változataihoz vezetett, amelyek ismét egy „nemzetközibb" szemlélet felé mutattak. A nemzeti államok kialakulását követő tőkés fejlődés a nemzetközi kereskedelemhez, majd a tőkeexporthoz és ezzel kapcsolatban a jogrendszerek bizonyos „exportjához" vezetett; ez más országok jogi helyzetének és jogrendszerének megismerését tette szükségessé. Ezen az alapon az új irány feltételesen értelmezett nemzetközisége abban jelentkezett, hogy a különböző nemzeti jogrendszerek megismerésével együtt azok összehasonlítását tűzte ki feladatául. A „nemzeti" jogtudomány ilyenképpen az „összehasonlító" jogtudománnyal került szembe; az előbbi mintegy alárendelődött az utóbbinak, amely szélesebb távlatokat nyitott.

Az összehasonlító jogtudomány jelentőségét ebből a szempontból sem lehet tagadni; meg kell azonban jegyezni, hogy nem jelentett a szó igazi értelmében „nemzetközi" jogtudományt, mert nem jelentette a „nemzeti" jogtudománynak azt is magában foglaló meghaladását, hanem csak egyszerű tagadása, polarizált ellentéte volt a „nemzeti" iránynak. Az idézőjelbe tett „nemzeti" és „nemzetközi" ilyen elhatároltsága, sőt szembenállása jellemzi bizonyos mértékig ma is Nyugaton a tételes jog tudományait, amennyiben azokat vagy az adott állam pozitív jogára leszűkítetten, vagy összehasonlító alapon művelik, miközben helyenkint az összehasonlítást egyáltalán nem akarják módszerként bevonni a jogtudomány sáncai közé, vagy ott megtűrni.

Hozzá kell ehhez tenni itt is, hogy a „nemzeti" és a „nemzetközi" jogtudomány ilyen tárgy szerinti megkülönböztetése nem fedi egyben a művelőik általános szemléletét vagy beállítottságát; megtörténhetik, hogy a „nemzeti" jogtudomány képviselője nemzetközileg megértőbb, mint az összehasonlító jogtudományé; általában azonban egyezés állapítható meg a tárgyi meghatározottság és a szubjektív beállítottság között.

4.

A kétféle irány ilyesfajta kettősségének, vagy egyenesen szembenállásának a szocialista jogtudományokban legfeljebb csak a múltból maradt nyomait lehet megtalálni. A különbség mértéke a „nemzeti" és a „nemzetközi" jelleg között nemcsak csökken, hanem egyben erőteljesen utat tör magának az a felismerés is, hogy a szocialista jogfelfogásban ilyen vagy ehhez ha-

sonló kettősségnek elvileg egyáltalán nincsen helye. A folyamat, amely a szocialista jogtudományokban zajlik, részben úgy mutatkozik, mint az előzőkben említett „nemzeti" jogtudomány és a „nemzetközi", azaz összehasonlító jogtudomány egymáshoz való közeledése, illetőleg egymásba való átmenete; a folyamat lényege azonban a marxista jogi koncepció fokozatos érvényre jutása, a jogtudományoknak a marxizmus elméleti alapjaira való helyezkedése, s a jelzett közeledés ennek egyik, mindinkább feloldódó eleme.

Mindennek megfelelően a szocialista jogtudományok nem tekintik vizsgálódásaik valóságos kiindulópontjának a pozitív jogot, hanem azt magát más társadalmi jelenségek következményeként és egyben befolyásolójaként fogják fel, így igyekeznek azt megérteni és a gyakorlati tevékenység számára alappá tenni; a pozitív joghoz kapcsolódó, ezt megelőző és követő társadalmi jelenségek, a széles értelemben vett társadalmi gyakorlat tanulmányozása előfeltétele a pozitív jog megértésének is, egyben pedig része a jogtudományi szemléletnek. Ennélfogva a szocialista jogtudományok vizsgálódásaikban szükségszerűen túlmennek a szorosan vett pozitív jog határain. Ennyiben a jogtudományok tárgyát és kereteit illető hagyományos felfogást a maga egészében meghaladják, miközben túljutnak egyben a „nemzeti" jog szűk korlátain is, vagyis a pozitív jognak általános kiindulópontul vételén és a lényegében egyetlen pozitív jogi rendszerre való tárgyi korlátozódáson.

Ha a jogtudományok nem a pozitív jogot tekintik az elsődleges tényezőnek, hanem a jogot más, általános társadalmi jelenségekkel egységben vizsgálják, aminek során végülis az uralkodó termelési viszonyokat tekintik a pozitív jogrendszert meghatározó alapvető tényezőnek, úgy a jogtudományoknak szükségszerűen az általánosság magasabb, a pozitív jog felett álló szintjére kell emelkedniök. A termelési viszonyok valamely azonos jellegű rendszerére ugyanis egyidejűleg több pozitív jogi rendszer is épül, amelyeknek lényegi egysége és ehhez képest másodlagos különbözősége egyaránt a jogtudományi vizsgálódás tárgya; ebben az összefüggésben nyilvánvaló, hogy a jogtudományoknak több „nemzeti" jogrendszerrel vagy jogintézménnyel bizonyos szinten okvetlenül együtt kell foglalkozniok. Ebből következik az is, hogy az egyes jogrendszerek vagy jogintézmények a jog és a szocialista jog általánosságához képest különös társadalmi-jogi jelenségek, amelyeket általánosságukban és különösségükben együtt kell megragadni.

Kitűnt ilyenképpen, hogy a nemzeti jogok mélyebb megértéséhez olyan jogtudományokra van szükség, amelyek a társadalmi viszonyok valóságos mozgásának megfelelően ragadják meg a jognak, a jog típusainak, konkrét rendszereinek, ágainak és intézményeinek a lényegét. Ez valójában a marxizmus—leninizmus tanításain alapuló marxista—leninista jogtudományok rendszerének az alapvető tárgya és feladata. A szocialista jogtudományok ebben az összefüggésben és ilyen módon megalapozottan vizsgálják azután összességében vagy ágaiban az adott szocialista országok jogrendszereit vagy nemzeti jogintézményeit. Ha például a magyar szocialista polgári jogi tudomány a magyar polgári törvénykönyvvel, tehát az érvényes magyar joggal foglalkozik is, úgy nyilvánvaló, hogy ezt csak elsősorban vagy a központba állítottan teszi, de egy általános és általánosított, elméleti igényű szocialista polgári jogi tudomány alapján. Ez az általános és általánosított elvi álláspont természetesen leginkább a marxista—leninista állam- és jogelméletben tűnik elő, illetőleg fejeződik ki.

5.

Mindent összegezve: a szocialista jogtudomány tárgyára nézve nemzetközinek nevezhető annyiban, amennyiben felülemelkedik a „nemzeti" jogon, vagyis tárgyát az adott állam jogánál szélesebben határozza meg, de ugyanakkor mégis egyben „nemzeti", mert közvetlenül és részletekbe menően mégis csak a hazai jogot tanulmányozza, — ezt azonban éppen az említett értelmű „nemzetközi", azaz valójában elméleti alapon teszi, — noha érthetően az általánosságon túl, ennek segítségével a jogélet mindennapi gyakorlatáig jut el. Ez jelzi, hogy a döntő elem a jogtudomány jellegét illetően végül mégiscsak ez a szélesen megalapozottság, vagyis az általánosan érvényes ágazati vagy az egész jogra kiterjedő elmélet, mert a jogtudomány ebbe ágyazottan vizsgálja az egyes országok viszonylagos érvényű jogrendszereit: ezek a szocialista jog általánosságához képest időben is korlátozott másodlagosságok, bár olyan különös rendszerek, amelyekben az általános szükségszerűen megjelenik.

Ha a hagyományos kettős fogalomhoz térünk vissza, úgy a szocialista jogtudományokat inkább „nemzetközieknek", semmint „nemzetieknek" lehet nevezni. „Inkább" — mondjuk, mert ahogyan a nemzetközi, általános-elméleti oldal megtermékenyíti a „nemzetit", úgy a nemzeti oldal, egy-egy pozitív jogi rendszer tapasztalatai is megtermékenyítően hatnak vissza magára az általánosított elméletre, annak tételeire is. Ebben az értelemben, a tárgy szempontjából beszélhetünk itt a marxista—leninista jogtudományok nemzetközi jellegéről; nemzetköziségük másik, a különböző jogtudományi rendszerek és művelőik egymáshoz való viszonyát illető oldaláról már szólottunk.

Végezetül a „nemzeti" és „nemzetközi" elem érvényesülése szempontjából a szocialista jogtudományok egyes ágai s ezek keretében a pozitív jogrendszerekkel foglalkozó tudományok között valamiféle növekvő vagy csökkenő sort is fel lehet rajzolni. Mennél jobban dominál ugyanis az egyes jogtudományi ágakban az elvi-

általános, mennél inkább fordulnak a felé, ami a szocialista pozitív jogrendszereknek közös elméleti alapja és ami azokban mint általános megnyilvánul, annál inkább nevezhetők — bizonyos fenntartással ugyan, hiszen végülis mindegyiküknek ilyennek kell lennie — elméleti irányú jogtudományoknak; mennél inkább fordítják viszont figyelmüket egy-egy állam konkrét pozitív joga felé, annál kevésbé jellemezheti őket a szigorúan elméleti érdeklődés, annál kisebb magaslatra jutnak az általánosítás terén, annál inkább válnak alkalmazott jogtudományokká. Ez persze — ismételjük — csak viszonylagos különbségtétel, amelynél sem az „elméleti", sem az „alkalmazott" tudományként való jellemzésnek nincsen rosszaló értelme, s csak azt jelzi, hogy a szocialista jogtudományokon belül állandó a mozgás a „nemzetközinek" nevezhető, mert a nemzeti jogrendszerek fölött álló általánosságtól és elméleti vonatkozástól a „nemzetiként" megjelölhető gyakorlati oldal felé és viszont. Ez a különbségtétel, ez az átmenet és összefüggés a nemzetközi és a nemzeti elem ellentétének és egységének egyfajta megnyilvánulásaként fogható fel a szocialista jogtudományokban.

Szabó Imre

A szocialista kereskedelmi társaság mint új együttműködési forma szocialista szervezetek között

Cikkem kiindulópontja az a változás, amellyel gazdaságirányításunk reformja a gazdasági szervezés mechanizmusát módosította. Ennek lényege az, hogy míg a korábbi szakaszban államunk kizárólag közvetlenül és centrálisan irányító szervei útján gyakorolta gazdaságszervező funkcióját, most rugalmasabb, a körülményekhez jobban alkalmazkodó gestio érdekében:

a) Lehetővé tette — saját központi kezdeményező jogát esetenként, jóváhagyását pedig feltétlenül fenntartva — azt, hogy a vállalatok meghatározott népgazdasági cél érdekében társuljanak; ennek keretében szervezeteket, sőt jogi személyeket hozzanak létre.

b) A szállítási szerződések kogens rendszerét fakultatív elemekkel bővítette és elsősorban a külkereskedelem szférájában olyan ügylettípusok alkalmazását tette lehetővé, — sőt főszabállyá, — melyek a termeléstől a külföldi értékesítésig terjedő egész folyamat és érdekláncolat szerves egészbe foglalására alkalmasak.

A 11/1967. Korm. sz. rendeletben determinált egyesülésnek nevezett polgári jogi társaság, az ugyanezen rendelet értelmében alapítható kereskedelmi társaság, valamint a 32/1967. Korm. sz. rendeletben meghatározott társulás és az ott szabályozott külkereskedelmi célú bizományi és ügynöki ügylettípusok képezik ennek a célkitűzésnek kodifikációs vetületét.

Ez cikkem kiinduló pontja. Azokat a kereskedelmi társaságokat kívánja vizsgálni (rt, kft), melyeket a tételes-jogi rendezés értelmében állami vállalatok és egyéb szocialista gazdálkodó szervezetek alapíthatnak s szóhangzata is ezen társaságokra utal. A következő kérdésekre kíván feleletet adni: *a)* van-e reális igény arra, hogy állami vállalatok, gazdálkodó szervezetek szocialista együttműködés céljából rt.-t, kft.-t alapítsanak, s ha igen, mely gazdasági cél szolgálatában; *b)* melyek azok a fő elméleti és gyakorlati szempontok, melyek a szocialista rt. és kft. jogi szabályozásánál hangsúlyosak; *c)* a tételesjogi rendelkezések célszerűen biztosítanak-e minden reális igényt abban az esetben, ha állami vállalatok együttműködésük érdekében jogi személyeket kívánnak alapítani; alkalmas forma-e a rt. és kft. minden esetben.

Elöljáróban még néhány bevezető megjegyzés az együttműködés új formáihoz általában: *a)* az alkuszi tevékenységre nincs hatályos jogszabályunk; *b)* az rt. és kft. szabályozása elavult, ez újra szabályozandó és beillesztendő polgári jogunk rendszerébe; *c)* annak ellenére, hogy polgári jogunk különös része nem lép fel a kimerítő taxatio igényével, de lege ferende hosszú távra figyelemmel kellene kísérni, hogy a kialakult tapasztalatok nem fogják-e indokolni egyes ügylettípusok kodifikálását (gondolok itt például a bizomány különleges típusaira).

Fent elmondottakból — mielőtt tulajdonképpeni témámra térnék — az alábbi következtetéseket kívánom levonni:

Ezen új együttműködési formák legáltalánosabb jogi ismérvei a következők: *a)* csak meghatározott tárgyú állami vállalatok szerepelhetnek benne jogalanyként; *b)* céljuk koordináció, meghatározott közös gazdasági érdekeik megvalósítása, a szocialista társadalom céljait szolgáló tevékenység előmozdítása érdekében; *c)* bár előfordulhat az együttműködés eseti formája is, a gazdaságpolitikai célkitűzés szempontjából mégis a tartós állandó együttműködés, társulás formája a jellemző; *d)* kezdeményezésük és tartalmuk olyan mértékben fakultatív, amilyen keretek között a gazdaságszervező állam az önálló

gestióhoz fűződő érdek és a közérdek célszerű egyeztetésével azt célszerűnek ítéli, ideértve a legfontosabb típusoknál a jóváhagyás fenntartását, vagy a jogviszony kötelező létrehozását, tehát a felek konszenzusának pótlását is.

Lényegét tekintve tehát meghatározott jogalanyok (állami vállalatok, gazdálkodó szervek) közérdek által motivált és ebben a keretben fakultatív közös gazdasági céljukat előmozdító rendszerint hosszúlejáratú társulásról vagy tartós jogviszonyáról van szó gazdasági szervező feladatok végrehajtása és gazdasági funkciók önálló bonyolítása érdekében abban a keretben, melyben az állam ezt a feladatot rájuk ruházza.

Az állami vállalatok közötti új együttműködési formák általában történő összefoglalása után kívánok rátérni az együttműködés azon kétségtelenül legkomplikáltabb formájára, mely de lege ferenda a legtöbb kérdést veti fel, nevezetesen arra az esetre, mikor állami vállalatok, vagy egyéb gazdálkodó szervezetek a 11/1967. Korm. sz. rendeletben biztosított lehetőséggel élve az ott meghatározott formában önálló jogi személyiséggel rendelkező kereskedelmi társaságot létesítenek.

I.

Önként adódik az első kérdés, mégpedig az, hogy célszerű-e egyáltalában ilyen kereskedelmi társaságok létesítése és mik ennek a célszerűségnek a határai. Az esetek többségében úgy látszik a polgári jogi társaság formájában létrejött egyesülés lesz az együttműködés fő típusa, melyet külkereskedelmi vonatkozásban a társulás elemeit is magába foglaló nyereségben való részesedéssel kötött bizományi szerződéstípus variál. Annak megállapítása mellett, hogy a jogszabályalkotó a kereskedelmi társaság alapítását nem tekinti fő és jellemző együttműködési formának, meg kell állapítani, hogy az egyéb együttműködési formák tartalmazhatnak olyan elemeket is, melyek azok célszerű alkalmazási területét szűkítik.

Így:

1. Az egyesülés kétségkívül a legegyszerűbb és legcélszerűbb együttműködési forma, de: *a)* A polgári jogi társaság jellegét tekintve általában az egyszerűbb életviszonyok szabályozását szolgálta, s bár a társasági szerződés megfelelő tartalma nemcsak alkalmassá teheti a legkomplikáltabb összefüggések szabályozására, hanem jogfejlesztő szerepe is lehet, mégsem lett volna helyes egyedül ezt a formát kialakítani. *b)* Egyes esetekben megfontolandóvá teszi alkalmazását a *jogi személyiség hiánya.* Kereskedelmi célú egyesüléseknél többalanyú ügyletek létrehozása nem célszerű, sőt pl. a külkereskedelmi célú társulásnál nem is lehetséges, mert a külkereskedelmi joggal nem rendelkező külkereskedelmi egyesülésben résztvevő termelő vállalat nem lehet alanya a külföldi ügyletnek. Ugyanaz áll a belföldi anyagbeszerzést szervező egyesülésnél, ahol különösen az egyedileg meghatározott szolgáltatás (pl. gépi berendezés) feltétlenül, de egyéb szolgáltatások is általában az egyesülés *valamely tagjának* teljesítendők s nem válnak közös tulajdonná. A *társulás célja* ilyen esetben rendszerint nem kereskedelmi tevékenység folytatása, hanem ilyen tevékenység célszerű és gazdaságos előfeltételeinek *biztosításában való együttműködés.* Igaz az, hogy az egyesülés vezetője mint valamely tag megbízottja belföldön köthet a tag nevében ügyletet, ez azonban egyrészt nem változtat azon, hogy az egyesülés nem jogi személy, másrészt nem is jelenti a legcélszerűbb megoldását rendszeres kereskedelmi tevékenységnek.

2. A tartós bizományi jogviszony lényegileg nem társulási, hanem ettől eltérő determinált kötelmi forma. Előnye külkereskedelmi ügyleteknél, hogy fokozza a termelő vállalat érdekeltségét és felelősségét, tartalmazhat, főleg hosszúlejárati keretmegállapodás esetében, különösen akkor, ha pl. a nyereségrészesedéssel egybekötött formájáról van szó, olyan elemeket, melyek a társasági szerződés szféráját érintik vagy felléphet, mint vegyes ügylettípus. Az ilyen szerződéseknek azonban mégsem az a tipikus célja, hogy a szerződő felek között széles körű együttműködést létesítsen.

3. Mindkét előbb említett formával szemben a kereskedelmi társaság kétségtelen előnye lehet, ahol ez indokolt, az önálló jogi személyiség, a korlátolt felelősség, a társaságban részt vevők szeparáltsága a társaság ügyleteitől és az anonymitás.

Más kérdés az, hogy az életviszonyok mikor igénylik ezt a szervezési formát és, hogy a szocialista kereskedelmi társaságot milyen fejlettebb, minőségileg új jogi szabályozás uralma alá kell helyezni.

A 11/1967. Korm. sz. rendelet 7. §-ának rendelkezése szerint állami vállalatok vagy egyéb gazdálkodó szervezetek kereskedelmi társaság formájában közös vállalatot alapíthatnak az ágazati miniszter véleménye és a pénzügyminiszter hozzájárulása alapján. Vizsgálódásaimnál abból indulok ki, hogy az ilyen kereskedelmi társaságokban elsősorban és tipikusan állami vállalatok vesznek majd részt mint érdekeltek. Megfontolásaim — megítélésem szerint — alkalmazhatók abban az esetben is, ha a résztvevők egyéb szocialista szervezetek.

Véleményem szerint az ilyen társaság alapítása az alábbi együttes feltételek mellett indokolt: *a)* A gazdasági cél természete, vagy komplex volta jogi személyiséggel rendelkező vállalati formát igényel és a résztvevők részvényesi vagy üzletrésztulajdonosi minőségükben az irányítást célszerűbben vagy intézményesen gyakorolhatják; *b)* a cél megvalósításához jelentősebb intézményesen kötött elkülönített vagyonra van szükség; *c)* a korlátolt felelősség és anonymitás jogos előnyeit kívánják a felek élvezni.

Mindez természetesen attól feltételezetten, hogy az állam nem kíván közvetlenül állami vállalatot alapítani, s így az alapítás a vállalati együttműködés kezdeményezési körébe tartozik.

Gyakorlatilag a kereskedelmi társasági formát elsősorban a külkereskedelem és a külföldi gestiók körében látom alkalmazhatónak. Így például több hasonló profilú külkereskedelmi joggal rendelkező vállalat célszerűen szervezheti közösen külföldi piacait, alakíthat ki közös üzletkört s folytathat külkereskedelmi tevékenységet, ha kereskedelmi társaság formájában közös külkereskedelmi vállalatot alapít. Alakulhat kereskedelmi társaság szabadalmak külföldön történő bejegyzésére, külföldi érdekeltségek alapítására, s lehet célszerű formája pl. több vállalat közös érdekű beszerzési, szolgáltatási tevékenységének.

II.

Annak felismerése után, hogy az rt. és kft. szervezeti formájának felhasználása adott feltételek mellett célszerűen gazdagítja új gazdaságirányítási rendünket, az állami vállalatok együttműködési lehetőségeit, vizsgálat tárgyává kell tenni, hogy a rendelkezésre álló hatályos tételes jogi rendezés alkalmas-e ezen cél megvalósítására. Erre a kérdésre — úgy hiszem vita nélkül — „nem"-el kell felelnünk.

A részvénytársaságra vonatkozóan ma is a KT 1875. évi szabályozás van hatályban. A kft.-t az 1930. évi V. törvény szabályozza. Ezek a törvények más társadalmi viszonyok közt keletkeztek, s ma már úgy célkitűzéseik, mint tételes rendelkezéseik tekintetében elavultak. A továbbiakban részleteiben is ki fogok térni néhány általam kiemelendőnek vélt tételes rendelkezésre, ehelyütt csak azokat az elvi szempontokat emelem ki, melyeket alapvetőnek tartok. Kiindulási pontom az, hogy a kereskedelmi társaság a mi viszonyaink között szocialista állami vállalatok együttműködésének közérdekű előmozdítása céljából szervezett jogi személy és ezért a jogi szabályozásnak ezt a körülményt kell figyelembe vennie, sőt a kereskedelmi társaság szervezete és irányításának módja is csak annyiban különbözhet az állami vállalattól, amennyiben az együttműködésből folyó célszerűség ezt indokolja.

Részletesebben a fenti elvből a következőket vélem levonhatónak:

1. Megfontolandónak tartom magát az elnevezést, a „kereskedelmi társaság" megjelölést. Ez az elnevezés alapvetően arra utalt, hogy a társaság „kereskedő", tehát ügyletei „kereskedelmi ügyletek" s szabályozása a kereskedelmi jog körébe tartozik. Megítélésem szerint ez az elnevezés meghaladott.

Ahelyett, hogy részt kérnék a névadók feladatából, inkább néhány összefüggésre mutatnék rá. A polgári jogi társaságnál a *társaság* a hangsúlyos, az az állami vállalat meghatározásánál a *vállalat.* A társasági formában működő vállalatnál ismét a vállalati jelleg domborodik ki s annak létrejöttének módjára és eltérő formájára utal a *társaság* megjelölés. A polgári jogra való utalás nem disztingtio, mert mindhárom szervezeti forma a polgári jog uralma alatt áll. Az elnevezésben tehát annak kell kifejezésre jutni, hogy „társasági formában működő vállalat"-ról van szó.

2. Megváltoznak azok az ismérvek, melyek az rt. és kft. heterogenitásában a részvények korlátlan forgalomképességében s az üzletrészek átruházhatóságában (annak feltételében) nyertek a korábbi szabályozás során kifejezést. Nevezetesen: *a)* A társasági formában működő vállalat új gazdaságirányítási rendszerünk helyes intenciói szerint kivételes együttműködési forma, melynek alkalmazását meghatározott olyan, általában a szokványostól eltérő életviszonyok indokolhatják, ahol ez a forma célszerű előnyöket nyújt. A társasági célt tehát ez a zárt alkalmazási igény határozza meg s annak kiterjesztése csak a létrehívó motívumok változása esetén indokolt. *b)* A társaság részvényeit, illetve üzletrészeit csak állami vállalat vagy egyéb szocialista gazdálkodó szerv jegyezheti, fizetheti be, szerezheti meg. Az alapismérv tehát: *a* részvények, üzletrészek csak társadalmi tulajdonban lehetnek. Ezen túlmenően rt-t vagy kft-t csak olyan vállalatok alapíthatnak, részvényeket, illetve üzletrészeket csak olyan állami vállalatok szerezhetnek meg, melyeknél a vállalat tárgyában kifejezett *gazdasági érdek* és a társaságban való részvételre feljogosító *hatósági felhatalmazás* együttes feltétele fennforog. Tehát még állami vállalatok is csak közvetlen közös tevékenységük előmozdítása céljából vállalhatnak érdekeltséget a társaságban. Ezt fejezi ki egyébként a 11/1967. Korm. sz. rendelet 7. §-a is.

A részvényben vagy üzletrészben megtestesített rendelkezési jog tehát szocialista állami tulajdon feletti rendelkezési jogot jelent, társadalmi célkitűzés megvalósítása érdekében. Külön kérdés az, hogy lehet-e például a részvénynek a névértékétől különböző értéke is. A forgalmi érték kategóriájának kizárása mellett nem látom elképzelhetetlennek a *tényleges érték* kategóriájának elfogadását. A piac szabályai részvényeinkre nem hathatnak. A társaság tiszta vagyonának és az azonos névértékű részvények számának hányadosa viszont azt fejezi ki, hogy egy részvénynek mi a tényleges értéke. Bármi legyen is átruházás során a térítés módja, a tényleges érték fogalma magában foglalja az átruházó jó vagy helytelen gazdálkodásának eredményeit s ösztönző, ha ennek kihatásai az átruházó előnyét vagy terhét képezik.

3. Megfontolást kell fűznöm a *korlátolt felelősség* fogalmához. Ezzel kapcsolatban két kérdés vetődik fel: *a)* A társaság csak vagyona erejéig felel. Ez az elv — mely egyébként megfelel az állami vállalatra vonatkozó tételes szabálynak is — alapismérve kell, hogy maradjon akár

a rt.-nak, akár a kft.-nek. *b)* Más kérdés az, hogy a részvény, vagy üzletrész érdekeltséggel rendelkező állami vállalatok felelőssége hogyan alakuljon az új rendezés során. A tőkés kereskedelmi társaságoknál a vállalkozási kedv fokozását szolgálta a korlátolt felelősség. A mi viszonyaink között azonban nem a kockázatvállalás önként vállalt mértékének akaratautonómiájáról van szó, hanem arról, hogy az alapító állami vállalatok rendelkezése alatt álló állami tulajdon mely részét célszerű az alapítandó társaságban lekötni.

Más szempontból folytatva az összehasonlítást: a KT felfogása szerint a részvénytársaság irányító testülete az igazgatóság, melynek tagjai a közgyűlésnek mint a részvényesek gyülekezetének felelnek, de elvileg nem tekinthetők az *egyes* részvényesek megbízottainak. A mi viszonyaink között alakuló társaságoknál — bármilyen legyen is az irányítás formája — *elvileg* is kétségtelen, hogy a társaság irányítása az érdekelt (részvényes, üzletrésszel rendelkező) vállalatok feladata, és a tényleges irányítást ezen érdekelt vállalatok megbízottai látják el.

Ezekből a megfontolásokból a felelősség módosult fogalmát látom levonhatónak.

Következtetésem az, hogy az igazgatósági tag klasszikus felelősségét kellene az érdekeltséggel bíró vállalat felelősségével helyettesíteni. Sokkal nehezebb természetesen ennek az elvnek a gyakorlati határait megvonni. Ez azonban megfelelő elvi szabályozás után véleményem szerint a konkrét esetekben kialakuló potenciális gyakorlatra bízható. Az eljáró természetes személyek felelőssége az előbbi felelősség regressz oldalaként fogható fel, s terjedelmét illetően azonos a munkajogi felelősséggel.

Megfontolandónak tartam ezenkívül, hogy az alapító vállalatok bizonyos olyan kiemelt esetekben, ahol ezt jelentős közérdek indokolja (pl. munkabérek) külön feleljenek. A felelősség fentrészletezett problematikája különbözik az állam vállalatai tekintetében jelentkező felelősségtől, melyet a PTK, a miniszteri indokolás szerint, nem direkt módon, hanem közvetve szabályoz, mert a jelen esetben a fedezetet nem az állam, hanem az érdekelt állami vállalatok terhére kell előírni és ez jogszabályi rendelkezést igényel. Analóg viszont annyiban, hogy a felelősség a társasággal és nem harmadik személyekkel szemben áll fenn.

4. Modernizálni kell a társaságok irányításának a korábbi szabályozásokban foglalt elveit. Ebben a vonatkozásban a KT elavultsága még a modernebb kapitalista szabályozásokhoz viszonyítva is szembeszökő. Szemlélete a klasszikus kapitalizmus alapítási metodikájából indul ki. A vállalkozó kis részvényesek tömege a közgyűlésen igazgatóságot és felügyelőbizottságot választ. Az igazgatóság a társaság kollektív irányító szerve s a felügyelőbizottság kollektív ellenőrző szerv. Az irányításnak ez a felfogása már a monopolkapitalizmus kezdetén fikcióvá vált, a részvényes csoportok megegyezése alapján kialakult az alkalmazotti viszonyban levő, rendszerint a majorizáló csoport tényleges hatalmától függő alkalmazott vezető hierarchia. Társasági jogunk erről nem vett tudomást, a vezérigazgató jogállását pl. nem szabályozta és ha a társaság ezen tényleges vezetőjét nem választották volna be az igazgatóságba, úgy formális jogi hatásköre elméletileg kisebb lett volna a cégvezetőnél. Modernebb tőkés jogok, így az 1937. évi német , az 1965. évi osztrák és az 1965. évi NSZK részvénytársasági törvény igyekezett a részvénytársaság szerveit a tényleges helyzethez közelíteni. Az ezen törvények értelmében a közgyűlés által választott felügyelőbizottság (Aufsichtsrat) ellenőrzi a társaság tevékenységét, bizonyos ügyleteket jóváhagyásától tehet függővé, ő hívja össze a közgyűlést, de tagjainak nincs cégjegyzési jogosultsága s nem lehetnek a társaság ügyvezetőségének tagjai. A felügyelőbizottság választja az ún. „ügyvezetőség"-et („Vorstand"), mely a társaság törvényes képviselője.

Ezek a törvények tehát a mi fogalmainknak megfelelő igazgatóság (mely egyébként a mi KT-hez hasonló jogkörrel működött az 1937 előtti német és osztrák részvénytársasági törvények rendelkezései szerint is) hatáskörét ketté osztották. Az ellenőrzési jogot meghatározott elvi irányító jogkörrel egészítették ki, s ezt a jogkört az ügyvezetőség megválasztásának jogával együtt a felügyelőbizottságra bízták. Az igazgatóságnak a korábbi jogszabály által meghatározott képveseleti és vezető tevékenységét egyesítették a gyakorlatban ott is kialakult vezető alkalmazott hatáskörével s ezáltal a Vorstandot a társaság tényleges vezetőjévé tették.

A kft-törvények a társaság szerveinek kialakítása tekintetében is modernebbek. Tény az, hogy maga a kft általában kisebb vállalkozások társasági formája s az üzletrésztulajdonosok közreműködése is rendszerint közvetlenebb. Ennek megfelelően a formák rugalmasak, az ügyvezető jogköre determináltabb.

A fenti ismertetés távolról sem lép fel a model igényével az rt. és a kft-re vonatkozóan szükséges új szabályozás tekintetében. Lényeges mindössze az a felismerés, hogy még a tőkés jogfejlődés is az irányítás és ellenőrzés és a konkrét vezetés szétválasztásának irányában halad, a társaság képviseletét és vezetését a társaság szervezetében ténylegesen dolgozó alkalmazottakra kívánja bízni és ennek a jogi lehetőségét teremti meg a fenti különválasztás.

A mi viszonyaink között — véleményem szerint — az alábbi elvi igények lépnek fel:

a) a társaság működési szabályainak meghatározása (alapszabály, képviselet), irányítása, feladatainak keretszabályozása az érdekeltségvállalók jogköre. Ezt a jogot az érdekeltek oly módon gyakorolják, hogy a társaság céljának teljesítésében *determináló* szerepet vállaló érdekelt kezében legyen a döntés. A determináló

szerep általában azé, akinek a társaságában lekötött vagyonbetétje magasabb. Ez az elv tehát a szavazat-többség alapján történő döntést indokolja. Mivel azonban az érdekeltségek aránya nem kizárólagos és egyetlen tükörképe a fentebb megjelölt determináló szerepnek, nem zárnám ki a több szavazatú részvények kibocsátásának lehetőségét sem. Egyes döntések tekintetében az alapszabályban előírható minősített többség védheti a kisebbség érdekeit jelentős kérdésekben. Egyes érdekek — pl. jelentős állami hitel — biztosítása érdekében a részvények szavazati joga, azok birtokával együtt időlegesen a belföldi érdekeltekre (pl. hitelezőkre) is átruházható lenne. Kft esetében az irányítás módját és esetleges korlátait a társasági szerződés hivatott rendezni.

b) A társaság konkrét vezetése az irányítás fentérintett rugalmas módszerével szemben nem térhet el lényegesen az állami vállalatok vezetési módjától, tehát az érdekeltséggel rendelkezők irányító testületének felelős vezetőt kell választania, aki a társaságot hasonló jogkörrel vezeti, mint amely vállalati igazgatóinkat megilleti. A kollektív vezetés, tehát az érdekeknek a vállalat ügyvezetésén belüli polarizálása, mindenképpen elkerülhető lenne. Külön kérdés, mely túlnő ezen cikk keretein, a mérleg, valamint elszámolás rendjének összhangba hozatala az állami vállalatra irányadó számviteli szabályokkal.

Hogy a törvény által meghatározandó társasági szervek mechanizmusát illetően mi kívánkozik törvénybe, mi olyan végrehajtási utasításba, mely az alapítás engedélyezésének feltételeit tartalmazza s mit hagyjunk az alapszabályra, — mindez részletkérdés.

A törvény, nézetem szerint olyan esetben, mikor jelentős közérdek, a jogbiztonság vagy a dolgok természete nem ír elő részletes szabályozást, helyesen keretszabályozás. Az érdekeltek szabályozási joga az alapszabályban, vagy a társasági szerződésben célszerűen tartalmazzon tág fakultatív lehetőségeket. A felügyeleti szervek hozzájárulása elsősorban gazdasági érdekek és feltételek mérlegelésének eredője, de — szükség esetén és csak a szükséges mértékig — fogalmilag függővé tehetik a hozzájárulást bizonyos, a szervezet mechanizmusára vonatkozó feltételeknek az alapszabályokba történő felvételétől is.

A tételes jogi szabályozás részleteire vonatkozó állásfoglalás meghaladná jelen cikk célját és kereteit. Erre vonatkozóan csak néhány gondolat kiemelésére szorítkozom:

1. A rendezésnek alkalmasnak kell lennie arra, hogy megfeleljen három, jellegében különböző alapítási kategóriának:

nevezetesen: *a)* A 11/1967. Korm. sz. rendelet 6. §-a szerint: „miniszter állami vállalatot kereskedelmi társaság formájában is alapíthat." *b)* Ugyanezen rendelet 7. §-a teszi lehetővé állami vállalatok, egyéb szocialista gazdálkodó szervezetek számára közös vállalat alapítását kereskedelmi társaság formájában. *c)* A KGST keretében létesülhetnek vegyes érdekeltségű kereskedelmi társaságok.

2. Az alapítási tervezettel vagy kft. társasági szerződéstervezettel szemben azzal az igénnyel kell fellépni, hogy azok tartalmára vonatkozó előírás legyen figyelemmel az alapításhoz való hozzájárulás elbírálása szempontjából szükséges adatigényekre.

3. Felügyelőbizottság létesítését úgy rt.-nél, mint a kft.-nél kötelezővé tenném. Eltérőnek látom ezzel szemben az állami vállalatok által alapított rt. vagy kft. ellenőrzési feladatainak jellegét. Itt elsősorban azt kell lemérni, célszerű, gazdaságos, helyes és eredményes-e a közös vállalat formájában történő együttműködés. Ezért a felügyelőbizottsági tevékenységet kisszámú szakértőtestület vagy erre a célra alkalmas közintézmény láthatná el eredményesen.

4. Az rt. igazgatóságát fakultatív intézménnyé tenném. Megfontolásom a következő: *a)* Mint kifejtettem, az rt. elvi irányítását a közgyűlés látja el. Az esetek többségében nem látom célszerűnek azt a kettősséget, hogy a résztvevők képviselőinek formális összejövetelét közgyűlésnek, formátlan összejövetelét igazgatóságnak nevezzük. A részvények tőkés fogalmak szerinti átruházhatóságának hiánya a közgyűlés összehívását és a legitimációt egyszerűbbé teszi. A kettősség fenntartása tehát formális lenne. A törvényes képviselet joga ilyen megoldás esetén a fentebb kifejtett indoklással az igazgatóra szállna át. *b)* Nem zárnám ki — főleg a KGST keretében létrehozható vegyes vállalatok igényeit tekintve — azt a *lehetőséget,* hogy a közgyűlés igazgatóságot válasszon. Ez az igazgatóság azonban nem a társaság képviseleti testülete lenne, hanem közgyűlési felhatalmazás alapján gyakorolná a közgyűlés egyes jogait. Az át nem ruházható jogokat a törvény határozná meg.

5. A kft. felügyelőbizottságának jogkörét fentiek szerinti felügyeletre korlátoznám. A döntési jog gyakorlása ugyanis a taggyűlésen még egyszerűbb, mint a rt. közgyűlésén.

6. A mérleg és eredményszámla közzétételére vonatkozó kötelezettség meghaladott. A felszámolás, felosztás szabályainak meghatározását az általános kereteken belül gazdasági megfontolások fogják motiválni.

III.

Az előzőekben a tételesjogi rendezés célkitűzéseiből indultam ki. E szerint amennyiben állami vállalatok közös gazdasági tevékenységet ellátó szervezetet kívánnak létrehozni, két jogi formát választhatnak: *a)* Polgári jogi társasági szerződést kötnek s egyesülés formájában, *b)* kereskedelmi társaságot alapíthatnak részvénytársasági vagy korlátolt felelősségű társasági formában.

A polgári jogi társaság nem jogi személy, a részvénytársaság és a korlátolt felelősségű társaság új szabályozást nyer ugyan, de az új tartalom mellett is mindkettőnél a korlátolt felelősség marad a jellemző. Potenciálisan sem fog tehát jogunk olyan társasági formával rendelkezni, mely a jogi személyiséget és a korlátlan felelősséget egyesítené. Kérdés, van-e reális igény ilyen társasági forma tekintetében. Véleményem szerint igen. Már az rt.-vel és kft.-vel kapcsolatban szóltam erről, hogy véleményem szerint viszonyaink között a korlátolt felelősség fogalma módosul. Megítélésem szerint — miután új gazdaságirányításunk helyesnek fogadta el azt az elvet, hogy állami vállalatok adott jóváhagyott célra közös gazdasági szervezetet vagy vállalatot hozzanak létre — potenciálisan fennáll az a közérdekű igény is, hogy egy ilyen gazdasági szervezet *jogi személyiséggel bírjon,* de az alapítás és működtetés kockázatát és a felelősséget *ne korlátozzuk.* Megkísérlem ezt a tételt illusztrálni.

a) A felelősség korlátozásának történelmi háttere — mint erre már utaltam — a vállalkozási kedv fokozása volt. Ez viszonyaink közt nem hat. Alapját a jogalanyok tulajdon viszonyainak heterogenitása képezte, s a magántulajdon érdekellentétei motiválták. Ha a mi minőségileg különböző társadalmi viszonyaink között állami vállalatok kizárólag abból a célból alapítanak közös vállalatot, hogy az más állami vállalatokkal folytasson gazdasági tevékenységet, akkor a homogén állami tulajdonon belül céltalan, sőt káros a felelősségnek a társasági vagyonra való korlátozása.

b) Ugyanez a helyzet, amikor az állampolgárok vagy azok szervezeteinek érdekeit sértheti a felelősség korlátozása.

De lege ferenda ez annyit jelent, hogy szükséges egy olyan társasági forma létrehozása is, amely jogi személyiséggel rendelkezik, de felelőssége nem korlátozódik a társasági vagyonra.

Az állami vállalatok által létrehozandó közös szervezetek kialakításának változatait tehát a következőkben látom:

Polgári jogi társaság, jogi személyiséggel rendelkező korlátlan felelősségű társaság és megfelelő új szabályozást nyert korlátolt felelősséggel működő társaságok. Az utóbbi kategóriában a részvénytársaság az, amelynek alapítása viszonyainknak megfelelő egyszerűbb tételes jogi szabályozás után gyakoribbnak és általában célszerűbbnek látszik. A nemzetközi forgalomban ez a megszokottabb, tekintélyesebbnek hat a kft.-nél. Hogy a kft.-t mint formát érdemes-e fenntartani, attól függ, hogy a kodifikáció tud-e olyan, a mi viszonyaink közt is lényeges előnyt biztosítani a rt.-vel szemben, ennek a formának, amely a fenntartást érdemessé teszi. Véleményem szerint aligha. Ha pedig a korlátlan felelősségű társaság kodifikálása aktuálissá válik a fent elmondottak szerint, akkor még kérdésesebb a kft. fenntartásának szükségessége.

Regőczy Sándor

A hibás teljesítés szabályozása a KGST 1968. évi Általános Szállítási Feltételeiben és a választott bírósági gyakorlat

1. A hibás teljesítésről általában

A szerződésszerű teljesítés lényeges eleme — a határidőben való szállítás mellett — a megfelelő mennyiségben és minőségben való teljesítés. A hibás teljesítés általános jogtudományi fogalmának megfelelően az ÁSZF is különbséget tesz mennyiségileg hiányos és minőségileg hibás teljesítés között. A mennyiségi hiányról a 71. § (1) bek. b) pontja szól. A minőségileg hibás szolgáltatás vagy kellék, vagy jogi hibában szenved. A kellékhibával a 71. § (1) bek. a) pontja és a 28. § foglalkozik. A jogilag hibás szolgáltatásról az ÁSZF nem rendelkezik.

A teljesítés hibás volta általában fennáll, ha a szolgáltatás nem felel meg a *törvényben,* vagy a szerződésben *kikötött* feltételeknek. Bár az ÁSZF nem tesz kifejezetten különbséget törvényi és kikötött kellékek között, több utalásból világos, hogy egyformán védelemben részesíti mindkét kellékfajtát. A 28. §, a 71. § (1) bek. és a 15. § első fordulata a szerződéses kikötésekről beszél, míg ugyanezen § második fordulata az eladó országában szokásos átlagos minőségről — a kereskedelmi-ipari szokások mellett — nyilvánvalóan az ott érvényes törvényi rendelkezésekre utal.

A részhibás teljesítésre — csakúgy, mint késedelem esetén — a 14. § szabályait kell alkalmazni. Eszerint a szállítás teljesítése napjának azt napot kell tekinteni, amelyen a gép vagy berendezés azon utolsó részének szállítása történt, amely nélkül nem lehet az adott gépet, vagy berendezést üzembe helyezni. Az *üzembe helyezhetőség,* használhatóság az a differentia specifica, amelynek alapján valamely

szolgáltatás oszthatónak, illetve oszthatatlannak tekintendő. Osztható szolgáltatás esetén a szerződésszegés és annak jogkövetkezményei csak a hibás részre, oszthatatlan szolgáltatás esetén az egészre állnak be.[1]

Tekintve, hogy a mennyiségi hiány kevesebb problémát okoz, könnyebben megállapítható, mint a minőségi hiba, a rávonatkozó szabályozás egyszerűbb és problémamentesebb. Ezért indokoltnak látszik a két tényállás különválasztása. A logikai és egyben időrendi sorrendnek megfelelően a kellékhibás szolgáltatáson belül először a helytállási kötelezettség beálltának feltételeivel és tartalmával, a kifogásolás (reklamáció) intézményével, majd a támasztható igényekkel, végül a IX. és XIII. fejezetben szabályozott jogintézmények elhatárolási problémáival foglalkozunk. A minőségi hibával kapcsolatban röviden érintjük a jogilag hibás szolgáltatást is, végül a mennyiségi hiányra vonatkozó szabályozást ismertetjük.

2. *A kellékhibás szolgáltatás*

a) A helytállási kötelezettség tartalma

A helytállási kötelezettséget a 71. § (2) bek. és a 28., illetőleg 34. §§-ok egybehangzóan vétkességi alapra helyezik. A 71. § (2) bek. kimondja, hogy az áru minőségének megváltoztatásáért, annak megrongálásáért, megromlásáért és hiányáért azt követően is eladó viseli a felelősséget, hogy a tulajdonjog és kockázat átszállt a vevőre, ha az áru minőségében beállott változás stb. az eladó vétkességéből következett be. A 28. § szintén minőségért, az áru tulajdonságaiért való felelősségről beszél, a 34. § pedig mentesíti eladót a jótállási kötelezettség alól, „ha a megállapított hibák nem az ő hibájából keletkeztek..." Mindazonáltal a vétkességnek túl nagy jelentősége nincs, mert a jogkövetkezmények objektív alapon állanak be. Mielőtt a minőségi hibát vizsgálat alá vennénk, tisztázni kell, hogy milyen minőségű árut köteles eladó szállítani, vagyis melyek azok a minőségi követelmények, amelyek megsértése helytállási kötelezettséget von maga után.

b) Az áru minősége

Az áru minőségén a 28. § szerint „különösen" a gyártáshoz felhasznált anyagok minőségét, a megfelelő konstrukciót, valamint az árunak a szerződésben meghatározott tulajdonságait, (paraméterek, teljesítőképesség, szilárdság, fogyasztás stb) kell érteni. A 71. § (1) bek. a) pontja a minőség fogalma alá vonja az áru hiánymentességét (komplettségét) és a megfelelő választékot is.

Az ilyenformán meghatározott minőséget elsősorban maguk a felek állapítják meg; minőségi jellemzés, műszaki feltételekre — vagy a szám és kelet feltüntetésével — szabványra, vagy mintára való utalás révén. (15. § első fordulat). Ha a szerződés ilyen értelmű rendelkezést nem tartalmaz, akkor eladó az országában az adott fajtájú áru szállításánál szokásos átlagos minőségű és a szerződésben megjelölt rendeltetésnek megfelelő árut köteles szállítani. (15. § második fordult). A Vb-gyakorlat a szakasz alkalmazása szempontjából problémamentesnek mondható. Nagy fontosságot tulajdonítanak annak, hogy a felek minőségre vonatkozó kikötése pontos és egyértelmű legyen. A csehszlovák Vb 131/1963. sz. ítéletében rámutatott a szabvány számmal és kelettel való meghatározásának jelentőségére. A kelet hiánya miatt a 11./ 15. § diszpozitív rendelkezését alkalmazta (átlagos minőségű áru) annál is inkább, mert a megjelölt szabvány még a szerződés megkötése előtt megváltozott. Abban a kérdésben, hogy az eladó országában szokásos átlagos minőségű-e, a már kifejtettek értelmében az ott hatályos törvényi rendelkezések, illetőleg az ipari és kereskedelmi szokások irányadók.

Hibás az áru akkor, ha a fenti követelmények valamelyikének nem felel meg.

c) A helytállási kötelezettség beállta

Tisztázást igényel, hogy mikor áll be és meddig tart a helytállási kötelezettség. A 72. § (1) bek. a) pontja az általános helytállási időszakot 6 hónapban állapítja meg, amely a szállítás napjával kezdődik.

Jótállás esetén a helytállási kötelezettség kétfelé ágazik. Az ÁSZF részben kötelezővé teszi a jótállást, pontosan meghatározva annak időtartamát. Bizonyos cikkekre a jótállási idő 9 hónap. Sorozatban gyártott, valamint nagygépek és berendezések esetén a 29. § (1) bek. b) és c) pontja egy szubjektív és egy objektív határidőt szab meg. A helytállási idő 12 hónap az üzembe helyezés napjától számítva (szubjektív határidő), legfeljebb azonban a szállítás napjától számított 15, illetőleg 24 hónap (objektív határidő). A szubjektív, illetve objektív határidő jelentősége akkor mutatkozik meg, ha valamelyik fél hibájából késik az üzembe helyezés. Ha ugyanis az üzembe helyezés az eladó hibájából késik, a szállítás napjától számított jótállást időt oly idővel kell meghosszabbítani, mint amennyit a gép vagy berendezés üzembe helyezése az eladó hibájából késett. Ha ellenben az üzembe helyezés a vevő hibájából késik, ez az objektív határidőre semmilyen kihatással nincs, a felelősség az objektív határidő eltelte után már nem terheli eladót, függetlenül attól, hogy az üzembe helyezés meg sem történt. E kötelező jótállás mellett — amelynek „kötelező" jellegére még visszatérünk — a 29. § (2) és (3) bekezdése a felek megállapodására bízza a jótállás létesítését és a határidő megállapítását.

Részletesebben: *Vörös Imre:* A késedelem szabályozása a KGST 1968. évi Általános Szállítási Feltételeiben és a választottbirósági gyakorlat. JK. 1969. 1. sz.

[1a] A 11. a régi, a 15. az új ÁSZF szerinti §-számot jelenti.

d) A reklamációs határidők

A helytállási időszakot meg kell különböztetni a kifogás előterjesztésére megszabott időtartamtól. Az ÁSZF ugyanis „reklamáció" elnevezése alatt voltaképpen *két* intézményt szabályoz. *Egyrészt* a szoros értelemben vett kifogásolást, azaz a hiba bejelentésének módozatait és határidejét, *másrészt* a helytállási kötelezettséget. Az elhatárolás azért lényeges, mert a hibabejelentési és a helytállási határidők a 72. § (1) bek. a) pontjában egybeesnek, a c) pontban viszont elválnak. A 72. § (1) bek. a) pontja szerint az áru minőségével kapcsolatban a szállítás napjától számított 6 hónap alatt lehet reklamációt bejelenteni. Ez azt jelenti, hogy egyrészt eladó 6 hónapig tartozik felelősséggel, másrészt vevő 6 hónapon belül kifogásolhat. A c) pont szerint a reklamációt olyan árukkal kapcsolatban, amelyekre nézve jótállást vállaltak, legkésőbb a jótállási idő eltelte után 30 nappal lehet bejelenteni, feltéve azonban, hogy a hiányosságot a jótállási időn belül állapították meg. A rendelkezésből világos, hogy eladó csak a jótállási időn belül tartozik felelősséggel, de a kifogásolás a jótállási idő letelte utáni 30 napig lehetséges. Bár e distinctionak a gyakorlatban jelentősége nincs, az elméleti tisztánlátás érdekében szüségesnek látszik a két intézményt külön választani. A 72. § (1) bek. a) pontjában szabályozott kifogásolási és helytállási határidő egybeesése a két intézmény szoros összefüggése folytán elméletileg is indokolt, hiszen a kifogásolás éppen a helytállási kötelezettség kiváltását célozza. A jótállás a tartós használat közben kibukkanó hibákra van tekintettel, a hosszabb helytállási időszak miatt gyakorlati-gazdasági okokból indokolt a kifogásolási időt a helytállási időszakhoz képest meghosszabbítani.

A reklamációs *határidő kezdőpontját* a 72. § (1) bek. a szállítás napjában jelöli meg. Erre az álláspontra helyezkedik a 29. § (1) bek. is az objektív határidők tekintetében. A 29. § (1) bek. b) és c) pontja azonban a szubjektív határidők megállapításával érint egy problémát, amely az ÁSZF-ben nem nyer megoldást. Ez a probléma az áru megvizsgálásával kapcsolatos. A vevő ugyanis szubjektíve csak az áru üzembehelyezésével kerül abba a helyzetbe, hogy megvizsgálja azt, esetleges hiányait, hibáit felderítse és kifogásait megtehesse. Az áru leszállítása nem jelenti azt, hogy az áru egyszersmind meg is vizsgálható, így a helytállási időszak folyásának megkezdése súlyos méltánytalanságok forrása lenne. A csehszlovák Vb egy határozatában — felismerve a szabályozásból adódó nehézségeket — kimondotta, hogy ha az áru megvizsgálása *hosszabb időt* vesz igénybe, a 48./72. §-ban írt határidő kezdetét attól a naptól kell számítani, amikor az áru vizsgálatának teoretikus lehetősége megkezdődik. (G. Z. 30/56.) A megvizsgálás határidejére vonatkozó rendezés hiánya azzal jár, hogy vevő nincs ösztönözve a hibák mielőbbi feltárására, tulajdonképpen a helytállási határidő utolsó napján is érvényesíthet igényeket olyan hiba miatt, amelyet már az első napon felfedezett, vagy felfedezhetett volna. Az ebből adódó problémákra később visszatérünk.

A reklamációs határidőre vonatkozó rendelkezés *kogens*, vagy diszpozitív jellege az irodalomban vitát váltott ki, a Vb-gyakorlatban pedig ellentétes döntésekhez vezetett. Az általánosnak mondható vélemény szerint illuzórikussá tenné a 72. §-t, ha a felek rövidebb határidőben állapodhatnának meg.[2] Egy szovjet Vb-ítélet is figyelmen kívül hagyta a felek ez irányú megállapodását, miután az eltérést sem az áru természete, sem a szállítás különlegessége nem indokolta. A 72. § tehát kogens jellegűnek tekintendő.

A 72. § (3) bek. kimondja, hogy a reklamáció említett határidőn belül történő bejelentésének elmulasztása megfosztja a vevőt attól a jogától, hogy választottbírósághoz forduljon. A 72. §-ban foglalt határidők tehát *jogvesztőek*. A csehszlovák Vb álláspontja szerint is praeclusivak a reklamációs határidők. (GZ. 46/58.) Ezzel ellentétes álláspontot fejt ki György —Katona—Újlaki; szerintük elévülésről van szó.[3] Nézetüket nem tartjuk elfogadhatónak, ugyanis sem a határidők félbeszakadásának, sem nyugvásának nincs helye, következésképpen elévülés ről nem beszélhetünk.

A reklamációs határidőkkel függ össze, de már a nyilatkozat tartalmának vizsgálata felé mutat a reklamáció *kiegészítésének* problémája. Jičinský szerint[4] a határidőn belül tett nyilatkozat utólagos kiegészítésének a határidő letelte után is helye van. György—Katona—Újlaki bírálja ezt az álláspontot, rámutatva arra, hogy ily módon lehetőség nyílna a reklamációs nyilatkozatban foglalt tényállás oly elemekkel való kiterjesztésére, amelyek a reklamáció megtételekor esetleg fenn sem forogtak. Nézetünk szerint is kiegészítésnek a határidőn belül lehet csak helye.

e) A reklamációs nyilatkozat tartalma

Az előző bekezdésben írottaktól lényegileg különbözik és kifejezetten a reklamáció tartalmát érinti a nyilatkozat utólagos *konkretizálása*. Másképp fogalmazva: a reklamációs nyilatkozatnak csak általánosságban kell foglalkoznia a vevő kifogásaival — amit a határidőn túl is konkretizálni lehet — vagy az ÁSZF részletes, megindokolt nyilatkozatot kíván. A 74. § szerint

[2] W. Gronau: Probleme der Mängelrüge nach § 48. AB/RGW 1958. Recht im Aussenhandel. 1963. évi 11. sz. 7. old.

[3] György—Katona—Ujlaki: Külkereskedelmi vonatkozású tervszerződések. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest 1963. 388. old.

[4] Jičinský: Einige Erfahrungen der tschechoslowakischen Aussenhandelsarbitrage bei der Anwendung der AB/RGW 1958. Recht im Aussenhandel. 1960. évi 6. sz. 4. old.

a reklamáció minimális tartalma: az áru megnevezése, azon adatok megnevezése, amelyek alapján megállapítható, hogy konkrétan melyik áruval kapcsolatos a reklamáció, a szerződés száma, a reklamált áru mennyisége, a reklamáció lényege és a vevő követelései. A szakasz — 1958. évi ÁSZF 50. §-a — értelmezése a Vb-gyakorlatban igen tarka képet mutat. Az NDK választottbírósági gyakorlata szerint, ha a fél az 50./74. §-ban felsorolt valamennyi kelléket tartalmazó közlést a 48./72. §-ban írt határidőn túl teszi meg, elveszti jogát arra, hogy választottbírósághoz forduljon. Az SG 203/36/62. sz. NDK határozat azonban belátja, hogy a 74. § nem a 72. §-ra vonatkozik. A 74. § célja, hogy olyan adatok álljanak eladó rendelkezésére, amelyek a szerződésben kikötött határidőn, ennek hiányában a reklamáció beérkezésétől számított 60 ill. 90 napon belül történő megvizsgálást és válaszadást lehetővé teszik. Ezért túlzott igényekkel nem lehet fellépni a reklamációs nyilatkozattal szemben, különösen akkor, ha az indokok már egyébként ismeretesek eladó előtt, vagy azokat maga is felderítheti. Mindezek elismerésével a további konzekvenciákat is le kell vonni, de a német gyakorlat nem következetes. A csehszlovák Vb egy ítélete lényegében helyesen értelmezi a 74. §-t kimondván, hogy az igénybejelentéstől annak kell kitűnni, mit és miért reklamáltak. Megengedi tehát a több részletben történő reklamációt akár a határidőn túl is. Mivel azonban az utólagos reklamációt újabb hibák tekintetében is elfogadja, ez már kiegészítésnek minősül, így a csehszlovák álláspontot nem tartjuk egészen helyesnek. A lengyel és a magyar álláspont szerint a 74. § rendelkezései nem a 72. §-ra vonatkoznak, hanem a 76. §-ra. A válaszadási határidő ugyanis csak akkor kezd folyni, amikor a 74. §-ban körülírt összes kritériumot közölték; ilyenformán a 74. § be nem tartásának szankciója nem a 72., hanem a 76. §-ban nyer elhelyezést.

Véleményünk szerint az utóbbi álláspont a helyes. A reklamációs nyilatkozatnak nem kell a 74. §-ban felsorolt összes adatra kiterjednie, a 72. §-ban írt határidőn belül elegendő az általánosságban való kifogásolás. Sokszor csak a reklamációs eljárás során kerül vevő abba a helyzetbe, hogy igényének neméről és mértékéről konkrétan döntsön. Ebből következik, hogy ezen általános nyilatkozat — tehát *ugyanazon* tényállás — utólagos konkretizálásának akár a reklamációs határidőn túl is helye lehet. A 74. § alkalmazásával kapcsolatos problémákat a jogalkotás szintjén kellene megoldani, vagy a 74. § rendelkezéseinek egyhítésével, vagy a szakasz diszpozitívvá tételével.

f) A reklamációs nyilatkozat megtételének módja

A nyilatkozat megtételének módjára nézve a 104. § rendelkezik: ajánlott levélben való közlést és az összes igazoló iratok mellékelését kívánva meg. A szovjet Vb egy érdekes döntésben kimondta: nem minden esetben szükséges a feltételek betartása, szerinte a 104. § — régi ÁSZF 70. §-a — magatartási szabály, amelynek megszegése nem jár a reklamációs jog elvesztésével. Adott esetben megelégedett a hibákról felvett közös jegyzőkönyv eladó képviselőjének való átadásával. A jegyzőkönyv átnyújtása elfogadható a bizonyítékok szempontjából, viszont az ajánlott levél vagy távirat elküldésének jogi jelentőséget ad a 104. § (4) bek.-e.

Eszerint a reklamáció bejelentésének napjaként a bejelentő országa postahivatalának az ajánlott levél vagy a távirat felvételét igazoló bélyegzője keltét kell tekinteni.

A reklamáció bejelentése napjának pedig a 76. § szempontjából van jelentősége; az eladó köteles legkésőbb a szerződésben meghatározott ill. a reklamáció beérkezésétől számított 60 vagy 90 nap alatt azt megvizsgálni és érdemi, vagy a megvizsgálás menetét tartalmazó *választ adni.*

A Vb-gyakorlat szerint a hiba elismerésének minősül, ha a) az eladó vevő számára utasításokat és leírásokat küld az áru miként való kijavítására; b) eladó válaszlevelében felhatalmazza vevőt a fennálló hibák kijavítására; c) az eladó válaszlevelében felhatalmazza vevőt a jövőben előforduló hibák kijavítására. (Csehszlovák Vb 135/1963; 152/1963.) Az eladó válaszadási kötelezettségének szankciója az, hogy vevő előtt megnyílik a választottbírói út és az illetéket az ügy kimenetelére tekintet nélkül eladó viseli.

g) Az igények érvényesítése, elévülés

A 76. § (2) bek. szerint vevő *akkor* jogosult a választottbírósághoz fordulni, ha eladó a vevő reklamációjára annak vételétől számított szerződésszerű ill. 60 vagy 90 napon belül semmilyen választ nem ad. Nyilvánvalóan megnyílik a bírósági út elutasító válasz esetén is.

A keresetelévülést az ÁSZF 92—103. §§-ai szabályozzák. Ez — az 1958. évi ÁSZF-hez képest — új fejezet kétféle elévülési időt tartalmaz: egy általánost és egy különöst (93. §). Az általános elévülési idő 2 év, míg a reklamációs és kötbérigényekkel kapcsolatos keresetek elévülési ideje 1 év. Jóllehet e tekintetben vb-gyakorlat még nem áll rendelkezésre, az 1 éves határidő rövidnek tűnik, különös tekintettel arra, hogy a perek nagy része reklamációs, illetve kötbérigényeken alapul.

A határidő számítása általános elévülési idő estén a követelési jog keletkezésének időpontjától történik. (94. §) A különleges elévülési idő más-más kezdőponttól számítandó reklamáció és kötbérigény esetén. A reklamációs igények elévülésének kezdőpontja a 76. §-ban írt válaszadási határidővel függ össze: az elévülés a válasz megérkezését követő napon kezdődik, illetve — ha addig válasz nem érkezik — a válaszadási határidő leteltekor. A kötbérigények el-

évülése a vevő igénybejelentésére adott érdemi választ követő napon kezdődik, ha pedig a 89. § szerinti 30 napon belül válasz nem érkezett, úgy az igénybejelentést követő harmincegyedik napon.

Az elévülés nyugvására az elévülési idő alatt keletkezett vagy tovább ható ellenállhatatlan erő által okozott akadályozó körülmény ad alapot. A megszakadás esetei: keresetindítás, írásbeli tartozáselismerés.

Az ASZF a továbbiakban kimondja, hogy az elévült követelés nem követelhető vissza, az elévülést a bíróság csak a kötelezett kérelmére veszi figyelembe, az elévült követelések a felek ilyen értelmű megegyezése alapján beszámíthatók. Általános elvként mondja ki a 100. §, hogy az alapkövetelés a járulékos követelésekkel együtt évül el.

Az elévülésre vonatkozó fejezetet a 102. § a maga egészében kogenssé teszi.

h) A kellékhibás teljesítés alapján támasztható igények

A vevő a 75. § alapján a feltárt hibák *kiküszöbölését* (kijavítását, vagy az áru kicserélését) illetőleg *árengedményt* jogosult követelni. Jótállás esetén igényei ugyanezek (31. §).

Az igényekkel kapcsolatos *választási jog* tekintetében a 75. §, jótállás esetére pedig a 31. § rendelkeznek, úgyszólván egybehangzóan. A 31. § (1) bekezdés és a 75. § (2) bekezdés szerint a vevő jogosult vagy a felfedezett hibák kiküszöbölését vagy árengedményt követelni. A további rendelkezésekből azonban kiderül, hogy vevő választása eladót csak a hibák kiküszöbölésére irányuló igény esetén köti. Ha vevő árengedményt kér, eladó még mindig saját belátása szerint vagy kiküszöböli a hibákat, vagy árengedményt ad (31. § (3) bek.) Árengedmény adására csak jótállás esetén és csak akkor szorithatja vevő eladót, ha az eladó a hibát a megegyezés szerinti határidőn belül, ennek hiányában a műszakilag indokolt időn belül nem küszöböli ki. Ez esetben vevőnek *joga* az árengedmény követelése. (31. § (4) bek.) Megjegyzendő, hogy bár a 75. § a fenti azon esetről, amikor vevő árengedményt követel, nem rendelkezik valószínű, hogy a 31. § (3) és (4) bek. mutatis mutandis ilyen esetben is alkalmazni fogják a választottbíróságok.

Az a kérdés, hogy a kijavítás vagy kicserélés felől eladó dönt, másként jelentkezik az eladó és másként a vevő oldaláról.

A vevő szempontjából kétségtelenül hátrányos, hogy eladó többszöri kijavítás után újból kijavítást választ, annak ellenére, hogy a hibák ismételt jelentkezéséből a konzekvenciát az áru kicserélésére le kellene vonni. (Utalni szeretnék a magyar belkereskedelmi rendelkezésekre, ahol bizonyos számú javítás után vevőnek kicserélésre nyílik igénye.) Eladó szempontjából viszont kétségtelenül kiszolgáltatottságot jelentene, ha vevőt a választási jog korlátozás nélkül — jelentéktelen hiba, vagy kisszámú javítás esetén is — megilletné. Az ellentétes érdekeket méltányosan kielégítené, ha ez utóbbi vonatkozásban is vevő kapná meg a választási jogot, az igények sorrendjének lerögzítésével korlátozva. Az igények sorrendjére alább visszatérünk.

A kijavítással, kicseréléssel kapcsolatban az ASZF helyes szabályozást ad. A hibák kijavítása általában eladót terheli, mégis a 81. §, valamint a 33. § első fordulata jogot ad vevőnek a hibák kijavítására az esetben, ha eladó nem küszöbölte ki késedelem nélkül a bejelentett hibákat. Mind a 81., mind a 33. § a hibák kiküszöböléséről beszél, tág értelemben tehát a — nyilván fedezeti vétel útján eszközölt — kicserélést is ideérti. Erről azonban csak a 110. § alapján lehet szó, vagyis ha eladó joga a fedezeti vételt ismeri. Ezért véleményünk szerint a vevőnek kijavításra van joga, de a mögöttes jog alapján kicserélés is elképzelhető. A 33. § második fordulata egyébként „halasztást nem tűrő kisebb hiányosságok", valamint olyan hiányok esetén, „amelyek kiküszöböléséhez az eladó jelenlétére nincs szükség", minden külön feltétel nélkül jogot ad vevőnek a kijavítására. A rendes, tényleges költségek természetszerűleg eladót terhelik. A 33. § szerint vevő a hibák kiküszöbölésére jogosult anélkül, hogy emiatt a jótállás alapján őt megillető bármely jogtól elesne. Bár a jótállás alá nem eső árukkal kapcsolatban a fenti kitétel hiányzik, nyilvánvaló, hogy ez az elv a 81. § esetén is érvényesül. A jótállás alapján vevőt megillető jog mindenekelőtt a 75. § (4) bek.-ben szabályozott kötbér. A vevő az áru kijavítása esetén ugyanúgy követelheti a kötbért, mintha a kijavítást eladó végezte volna.

A Vb-gyakorlat — méltányossági okokból — többször áttöri azt az elvet, hogy a vevő csak eladó késlekedése alapján szerez jogot kijavításra. Elfogadja, hogy vevő az egyszerűség kedvéért maga javítja ki a hibákat, ennek megfelelően megítéli a késedelmi kötbért is. Adott esetben valóban indokolt lehet a fenti feltétel figyelmen kívül hagyása, de véleményünk szerint gondos — az eset összes körülményeit figyelembe vevő — megfontolást kíván.

Az áru *kicserélését* — mint említettük — választási joga alapján eladó eszközli. Ezzel kapcsolatban vevő oldalán az a kötelezettség áll A 32. ill. 79. §§ szerint a kicserélt hibás árut vevő eladó ezirányú kívánságának megérkezését követő 6 hónapon belül visszaküldeni tartozik. Ramsaizew rámutat arra a hátrányos helyzetre, amelybe eladó a 32. ill. 79. §§ folytán kerülhet.[5] Hat hónap lejárta előtt ugyanis nincs jogszabály — ASZF — biztosította igénye a kicserélt hibás árukra, a visszaküldés hat hónapon belül bármikor következhet, vevő indokolatlan késedelmeskedése nemcsak szankcionálva, de deklara-

[5] Ramsaizew: Die Aussenhandelsarbitrage in der UdSSR. Berlin 1961. 30. old.

tíve megtiltva sincs. Hat hónapon belül az áruban helyrehozhatatlan károk állhatnak be, eladó az árut nem tudja felhasználni, végül vevőnek semmiféle érdeke nem fűződik az áru visszatartásához. Úgy véljük gazdaságilag is, jogilag is indokolt, hogy vevő a kicserélés után — *„késedelem nélkül"*, de legkésőbb hat hónapon belül köteles legyen visszaküldeni az árut.

Kijavítás, illetve kicserélés esetén a jótállási idő meghosszabbodik annyival, ameddig a berendezést, illetve gépeket a megállapított hiba következtében nem használták (35. §).

Az árcsökkentési igényt a 75. § (2) bek. fogalmazza meg. A gyengébb minőséget rendszerint maga a vevő konstatálja. Ilyenkor szabvánnyal, egyéb előírással összevetve állapítják meg az értékcsökkenést, illetőleg az áru alacsonyabb osztályba sorolását. Más esetekben a minőségi hiba csak a belföldi vevőnél derül ki, így a külkereskedelmi vállalat — rendszerint belföldi döntőbizottsági határozat alapján — árengedményt köteles adni. A választottbírói gyakorlat respektálja az ilyen természetű árengedményt, elismerve annak eladóra való áthárítható ságát. Elutasítja viszont a megalapozatlan árengedmény megtérítésének követelését. Több ítélet hangsúlyozza, hogy az árleszállítási igényt számszerűen indokolni és igazolni kell. Az a körülmény, hogy a vevő a belföldi partnernek esetleg objektív kényszer nélkül árengedményt adott, nem jogosítja fel arra, hogy azt eladóra áthárítsa.

Az árcsökkentési igény mérséklésére akkor kerül sor, ha eladó és vevő általában culpa in contrahendo folytán (ellentmondó, illetve lehetetlen műszaki feltételek kikötése) egyaránt közrehatott a minőségromlásban. Elméletileg nem is mérséklésről, hanem kármegosztásról van szó, gyakorlatilag ilyen esetben az árcsökkentési igényt a bíróság csak abban a hányadában ismeri el, amely hányadban eladó közrehatott.

A vevő igényei között az *elállás* expressis verbis nem szerepel; de bilaterális egyezmény, vagy a szerződés a vevőt erre feljogosíthatja. Az 1958. évi ÁSZF-ből az elállási jog teljességgel hiányzott. Ám a szabályozás hiánya hamar kiütközött. A választottbírói gyakorlat kénytelen volt végső esetben elismerni, illetve ilyen tényállást kreálni. A szovjet Vb 18/62. sz. ítéletében a felek megállapodása — tehát csak formális ismérv — alapján fogadta el.

A csehszlovák Vb GZ. 3/57. sz. döntésében a hiba ki nem küszöbölhető, és az áru rendes használatát kizáró volta miatt ismerte el vevő elállási jogát. A német Vb a hibák kiküszöbölésének lehetetlenségére és arra hivatkozott, hogy az árcsökkentés a vevőt kedvezőtlen helyzetbe hozná (SG. 125/63/61.).

A magyar Vb már az ÁSZF-re hivatkozva próbálta jogszabályilag is megalapozni az elállási jogot. Kimondotta: mivel négy hónapon belül a hibás szállítás helyett hibátlan nem következett, nemszállításról van szó, amely a 61. § alapján — régi ÁSZF! — késedelem címén elállásra ad jogot. A német irodalom a reális teljesítés elvére hivatkozva bírálta az idézett döntést, rámutatva arra, hogy ha vevő négy hónapig „elfekteti" az árut, „megszerezheti" az elállási jogot, már pedig ez nyilván nem állott a törvényalkotók szándékában.[6]

Hamarosan elméleti vita tárgyává vált az elállási jog. A német választottbírói konferencia 1962. májusában úgy foglalt állást, hogy az elállás minden olyan esetben indokolt, amikor a szerződés célját nem lehetett és a jövőben sem lehet elérni. 1965. januárjában a berlini választottbírói konferencián a bolgár delegáció azt az álláspontot képviselte, hogy az elállás megengedhető, ha a hibák kijavítása, vagy a hibás áru kicserélése kellő időben nem végezhető el, és a vevőtől nem követelhető, hogy árcsökkentéssel megelégedjen.[7]

Az új ÁSZF 31. § (8) bek.-e ill. 75. § (7) bek.-e bilaterális egyezmény rendelkezése vagy a felek megegyezése alapján végső soron elismeri az elállási jogot. Eltérő megállapodás hiányában azonban ennek feltétele, hogy választottbíróság megállapítsa: az eladó a hibát kiküszöbölni nem tudja és a vevő az árut, a felajánlott árengedménnyel nem tudja rendeltetésszerűen felhasználni.

A felsorolással lényegében az *igények sorrendjével* kapcsolatban is állást foglaltunk. Az igények sorrendjének tisztázását a reális teljesítés elve töretlen érvényesülése érdekében tartjuk fontosnak. Annak idején a csehszlovák Vb 156/1963. sz. ítéletében elutasította a vevő elállási kérelmét azzal az indoklással, hogy szabályozás híján erre eladót direkte kötelezni nem lehet.[8] Eladónak természetesen jogában áll a hibás árut visszavenni — folytatódik az indokolás — és a vételárat visszafizetni, ezért a Vb alternative a hibák póthatáridőn belüli kiküszöbölésére, illetve — választása szerint — az áru visszavételére és a vételár visszafizetésére kötelezte eladót. A reális teljesítés elvének figyelmen kívül hagyása szembeötlő, a Vb lényegében arra jogosította eladót, hogy pénzzel „meváltsa" a szolgáltatást. Az igények sorrendje tehát okvetlenül tisztázást kíván.

A 75. § (2) bekezdésének rendelkezése szerint egy sorban kerülhet alkalmazásra a hibák kiküszöbölése, és a vételár csökkentése. Elsősorban tehát ezek az igények illetik meg a vevőt.

A fentebb kifejtettek értelmében csak másodsorban és pontosan körülírt tényállás megléte esetén kerülhet sor elállásra. (Tehát nem alternative, hanem ekkor már direkte.)

---

[6] O. Kampa—dr. M. Kemper—L. Rüster: Für eine neue Qualität der rechtlichen Regelung der Aussenhandelslieferverträge. Recht im Aussenhandel 1963. évi 4. sz. 8. old.

[7] Alf—Boris Hünerson: Die Rechte aus der Garantie beim Import. Recht im Aussenhandel 1967. évi 8. sz. 1. old.

[8] Hozza: Külkereskedelmi Jog 1966. évi 12. sz.

A fixhatáridős szerződés esetén természetesen itt is más a helyzet. A 77. § szerint, ha eladó nem tudja a hibát a szállítási határidőn belül kiküszöbölni, a vevő jogosult a szállítási határidő leteltekor azonnal elállni.

A hibás áruk *visszaküldésére* vevőnek eladó hozzájárulása nélkül nincs joga (78. §), illetőleg az áru egyik tételével kapcsolatos reklamáció nem jogosítja fel a további tételek átvételének megtagadására (80. §). Mégis hibás árutételek ismételt szállítása esetén vevő jogosult további árutételek szállításának felfüggesztését követelni, a hibát előidéző körülmények kiküszöböléséig.

3. *A kellékhibás teljesítésért való helytállás elhatárolási problémái*

A kellékhibás teljesítésért való helytállás vizsgálatánál először az ÁSZF által konstruált tényállásokat, a helytállási kötelezettség létrejöttét, terjedelmét, majd tartalmát ismertetjük, azután vázoljuk a helyzetet de lege lata, végül kísérletet teszünk bizonyos következtetések levonására.

Az ÁSZF a 71. § (2) bek.-ben és a 28. §-ban konstruált *tényállásokat* a kellékhibás teljesítésért való helytállás esetére.

A 71. § (2) bek. a helytállási kötelezettség alapesetét szabályozva kimondja, hogy „az áru minőségének megváltoztatásáért, annak megrongálódásáért, megromlásáért és hiányaiért, azt követően is eladó viseli a felelősséget, hogy a tulajdonjog és kockázat átszállt a vevőre, ha az áru minőségében beállott változás, az áru megrongálódása, megromlása, illetve hiánya az eladó vétkességéből következett be." A 28. § szabályozásában a felelősség az áru minőségéért, különösen a gyártáshoz használt anyagok minőségéért, „a gépek és berendezések konstrukciójáért . . ., valamint az árunak a szerződésben meghatározott tulajdonságaiért" áll fenn. A két szakasz más szavakkal, de lényegében egybehangzóan a jó minőségért való felelősséget fogalmazza meg. (V. ö. fentebb: a minőség fogalma).

A helytállási kötelezettség *létrejöttét* tekintve a 71. §-ban szabályozott alapeset és a 28. § szabályozta jótállás között differenciát találunk. A 71. § általános, minden árura kiterjedő ex lege kötelező felelősséget szabályoz, a vevőt az ebből származó jogok minden külön kikötés nélkül megilletik. Jótállás viszont a felek megállapodásának eredménye. Fenn kell tartani ezt a megállapítást annak ellenére, hogy a 28. § bizonyos speciális árufajtákra kötelező jelleggel írja elő a jótállást. György—Katona—Újlaki szerint itt is megállapodás hozza létre a jótállást, amennyiben „a szocialista gazdálkodás rendjében erre jogosított felsőbb államigazgatási szervek általános jelleggel, a (külkereskedelmi) vállalatokra kiható hatállyal, ezek helyett állapodnak meg."[9]

Olyan szerződési elemekről van tehát szó, amelyek külön kikötés nélkül is a szerződés részévé válnak. Ez azonban nem változtat az intézmény megállapodásos jellegén.

A 29. § (2) és (3) bekezdése pedig az adott eset speciális körülményeire tekintettel kifejezetten a felekre bízza a jótállás elvállalását. Az a körülmény, hogy a helytállási kötelezettség törvényből, vagy a felek megállapodásából ered, alkalmasnak tűnik a két intézmény elhatárolására. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy ez az ismérv a jogviszony tárgyára vonatkozik, a felek magatartására irányul, de nem szabja meg, hogy a feleket a jogviszonyból kifolyólag milyen jogok és kötelezettségek illetik, illetve terhelik. Következésképpen ez az ismérv csak formai különbséget jelez, így a két intézmény tartalmi elhatárolására nem alkalmas.

Különbséget észlelhetünk a helytállási kötelezettség *időbeli* terjedelménél is. A 72. § (1) bek. a) pontja a helytállási kötelezettség időtartamát 6 hónapban, a 28. § 9, 12, 15, illetve 24 hónapban állapítja meg, az esetek többi részében pedig a felek saját maguk állapítják meg. Ez az ismérv azonban ismét csak a jogviszony tárgyára vonatkozó formai különbséget jelez, semmi esetre sem alkalmas arra, hogy a 71. és a 28. §§-ok szabályozta helytállási kötelezettség elhatárolását dogmatikailag megalapozza.

A helytállási kötelezettség *tartalmának* vizsgálata már a kérdés lényegibb vonásait érinti. Elöljáróban leszögeztük, hogy a kellékhibás szolgáltatás esetén minőségért, a minőségi hibákért való felelősségről van szó. Kérdés, mikor kell ezen hibáknak fennforogni ahhoz, hogy a helytállási kötelezettség bekövetkezzen. Az általánosan elterjedt nézet szerint szavatosságnál az átadáskor meglevő hibákért, jótállás esetén pedig a jótállási időn belül kiütköző hibákért áll fenn a felelősség.

Ezzel a nézettel szemben Eörsi kifejti, hogy a hibának, vagy legalábbis a hibára vezető körülménynek (a hiba okának) már az átadáskor fenn kell forognia.[10] Ha ugyanis legalább ilyen körülmény nem forog fenn, a hiba vagy a vevő rendeltetésellenes használatának vagy vis maiornak következménye, amelyekért eladó felelőssé nem tehető. Ha a hiba konkrétan nem is forog fenn az átadáskor, csak valamely olyan körülmény, amely a későbbiekben hiba kiütközéséhez vezet, akkor már rejtett hibáról beszélünk. Legalább ennek a körülménynek viszont az átadáskor fenn kell forognia, mert ha nem forgott fenn, akkor a hiba, mint okozat csak valamely, az átadás után ható ok következtében állhat elő. Ezt viszont a naturális ratio szerint már nem az eladó, hanem csak a dolgot használó vevő, il-

[9] György—Katona—Újlaki: i. m. 222—223. old.
[10] Eörsi Gyula: A jótállásról. Döntőbíráskodás. 1961. évi 5—6. sz.

letve valamely, mindkettőjükön kívülálló hatalom (vis maior) behatásának lehet tulajdonítani. Nem lehet tehát operálni átadáskori és „utána keletkezett" hibákkal; mindkét esetben az átadás idején fennálló állapot szerint kell ítélnünk. Ugyanezen állásponton van az NDK irodalmában Stolz is.[11] Az ÁSZF-ben a 71. § konstruálta jogintézményt tekintik szavatosságnak; a (2) bek. utal az átadásra azzal, hogy a tulajdonjog és a kockázat átszállása után is eladó köteles viselni a felelősséget. A 28. § semmiféle célzást nem tesz eziránybban, eltérően nem rendelkezik, nem is rendelkezhet, hiszen az a kifejtettek értelmében logikai képtelenség.

A probléma még világosabb lesz, ha a *mentesülésre* vezető körülményeket vizsgáljuk. A 71. § (2) bekezdése az eladó vétlenségére utal, világosan kifejezve, hogy a kárveszély-átszállás időpontjában fennálló hibáknak, illetve hibaokoknak az eladó tevékenységére kell visszavezethetőknek lenniök. Ugyanígy rendelkezik a 34. § is, hozzátéve az átadás után bekövetkező új helyzetnek megfelelően, hogy az eladó vétlenségét jelzi „különösen", ha a hibák a vevő által történő rendeltetésellenes használat következtében állottak elő.

Látható tehát, hogy az átadás után keletkező hibákért eladó nem felel; azoknak, vagy legalábbis a hibákat kiváltó körülményeknek már az átadáskor fenn kell forogniok. Le kell vonnunk a következtetést; a 71. § és a 28. § szabályozta helytállási kötelezettség egyaránt az *átadáskori* hibákra, illetve hibaokokra vonatkozik, a két intézmény tehát e fontos, most már a jogviszony tartalmára vonatkozó ismérvben nem különbözik egymástól.

A minőségi hibák alapján előterjeszthető *igényekkel* már foglalkoztunk. Rámutattunk arra, hogy végsősoron az igények vonatkozásában sincs eltérés.

A helytállási kötelezettség tartalmát illető harmadik kérdés: az igények *érvényesítése.* Azokban a jogokban, ahol a szavatosságot és a jótállást önálló jogintézményként ismerik el, az elhatározás alapjául a nyílt és rejtett hibák megkülönböztetése szolgál. A megkülönböztetés folytán jelentősége van nyílt hiba esetén a megvizsgálás, rejtett hiba esetén a felfedezés időpontjának, mint amelyektől számított záros határidőn belül lehetséges a hiba bejelentése. E megkülönböztetés jótállás esetén elesik, a hibák megvizsgálást, illetve felfedezést követő gyors bejelentésének elmulasztása nem jár jogvesztéssel. Éppen ezért látja Eörsi a jótállás lényegét a szavatossági szankciók könnyebb kiváltódásában. Az ÁSZF a nyílt és rejtett hiba megkülönböztetését nem ismeri. Nem tartalmaz rendelkezést az áru mielőbbi megvizsgálására sem, a megvizsgálásnak jogi jelentősége nincsen, mint ahogy nincs a hiba felfedezése időpontjának sem. Az irodalom felveti az ebből fakadó nehézségeket, rámutatva arra, hogy — legyen szó akár a 71., akár a 28. §-ban szabályozott helytállási kötelezettségről — vevő a határidő utolsó napján is előterjeszthet olyan hibát, amelyet már az első napokban, horribile dictu az átadáskor reklamálhatott volna! (Jičinský, Kampa—Kemper—Rüster).

Látható, hogy az igények érvényesítése mind a 71. §, mind a 28. § szerint azonos módon történik.

Nem tudunk különbséget kimutatni a pereléssel kapcsolatos *elévülési időszak* tekintetében sem. A XVI. fejezet rendelkezései azonos elévülési időszakot állapítanak meg a reklamációs igényekre, alapuljanak azok akár a 71. §, akár a 28. § rendelkezésein.

De lege lata tehát a következő variációk képzelhetők el:

1. a vevőt ex lege 6 havi helytállási időszak illeti meg. [72. § (1) a) pont];

2. a 29. § (1) bek. szerint a helytállási időszak ugyancsak ex lege 9, 12, 15, illetve 24 hónap;

3. kötelező jótállás híján, de erre vonatkozó megállapodás esetén ismét két eset képzelhető el: *a)* ha a megállapodás szerinti idő hosszabb, mint az alapeset szerinti 6 hónap, a helytállás hosszabb ideig áll fenn; *b)* ha a megállapodás szerinti idő 6 hónap, a 71. és 28. § között formai különbség sincs.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az ÁSZF a minőségi hibáért való felelősség körében *egyetlen* intézményt szabályoz. Nem nevezhetjük a 71. §-ban foglalt jogintézményt szavatosságnak, mivel a 28. §-ban szabályozott jótállás annak csak rendszerint hosszabb időszakra kiterjedő változata, annak mennyiségi kiterjesztése. (Magyar viszonylatban a jótálláshoz áll közel.) Mivel vizsgálatunk során csak formai (törvényből — megállapodásból eredettség) illetőleg mennyiségi (hosszabb-rövidebb helytállási időszak) különbségeket észlelünk, a tartalmi ismérvek ezzel szemben megegyeztek, az ÁSZF-ben szerkezetileg külön elhelyezett két intézmény azonosságát kell megállapítanunk, amit célszerűnek látszik az általános *„hibáért való felelősség"* elnevezéssel illetni.

A hibák gyors bejelentésére, az igények gyors érvényesítésére irányuló igény indokolttá teszi mindenekelőtt a nyílt és rejtett hiba megkülönböztetését, valamint a záros határidőn belüli megvizsgálási kötelezettség bevezetését.

4. A jogilag hibás szolgáltatás

Az eladó nemcsak azért tartozik helytállni, hogy a szolgáltatott áru minőségben, választékban megfelelő legyen, hanem arról is gondoskodnia kell, hogy vevő a szerződésben számára ígért jogot is megszerezze. „Ha a dolog vevője nem kerül olyan helyzetbe, amely lehetővé te-

[11] Kampa—Kemper—Rüster: i. m.

szi részére, hogy az árut harmadik személy jogainak zavarása nélkül használhassa", a szolgáltatás jogi hibában szenved.[12]

A nemzetközi kereskedelemben a jogi hiba legfontosabb tényállása, amikor az áru harmadik szabadalmi — vagy védjegy — jogát sérti. (A tulajdonjog, mint jogi hiány előfordulása nem gyakorlati eset.)

A jogi hibákért eladó az ÁSZF alapján nem felel. A jogilag hibás szolgáltatás tehát a 110. § szerint ítélendő meg. Míg azonban a kellékhiány jogrendtől független, objektív tényként kerül megállapításra, a jogi hiány megítélése meghatározott jogrendhez kapcsolódik. Az ebből fakadó probléma magva az, hogy a vevő számára mit sem jelent, ha eladó joga szerint a szolgáltatás jogilag hibátlan; ha ugyanakkor saját joga, illetőleg azon ország joga szerint, ahol az áru rendeltetési helye van, jogi hibában szenved.

Kučera éppen ezért két irányban keresi a megoldást. Abban a kérdésben, hogy egyáltalán *felelőssé tehető-e* eladó az áru jogi hiányaiért, az áru rendeltetési helyén érvényes jogrend irányadó. Az előterjeszthető *igények* tekintetében viszont az eladó jogát kell alkalmazni; eszerint áll fenn vevő joga kártérítés követelésére, esetleg elállásra.

Tekintettel a jogi hiányok és a kellékhibák merőben eltérő természetére, helyesnek és indokoltnak tartjuk a jogi hiányokért fennálló felelősség szabályozásának mellőzését. E szerződésszegési eset jellegéből folyóan nem alkalmas arra, hogy szabályozását az ÁSZF-ben egyesítsék.

5. *A mennyiségileg hiányos szolgáltatás*

A 71. § (1) bek. b) pontja szerint az eladó felelőssége az áru mennyiségével kapcsolatban is fennáll, hacsak az ügy körülményeiből nem a fuvarozó felelőssége tűnik ki.

A szerződésszegés és annak jogkövetkezményei nem állnak be abban az esetben, ha a szerződés toleranciát enged és a hiány a megállapított határon belül van. Ez persze nem jelenti azt, mintha a vevő nem követelhetné a hiány leszállítását.

A hiányok bejelentése és az igények érvényesítése a kellékhibás szolgáltatásnál ismertetett rendszert követi, a mennyiségi hiány jellegéből folyó eltérésekkel. A reklamációt a szállítás napjától számítva 3 hónapon belül lehet bejelenteni [72. § (1) bek. b) pontja], ennek megfelelően a helytállás időtartama is 3 hónap.

A reklamáció tartalmával kapcsolatban (74. §) kifejtettek a mennyiségi hiányra is vonatkoznak.

A vevő kétféle jogkövetkezmény között választhat: vagy a le nem szállított mennyiség leszállítását, vagy az általa kifizetett összegnek a le nem szállított mennyiségre eső része visszafizetését jogosult követelni.

Mennyiségi hiány esetében az ÁSZF kötbérfizetési kötelezettséget nem ír elő.

Az új, 1968. évi ÁSZF nagy érdeme, hogy az elállási jog részleges elismerésével és az elévülés szabályozásának egységesítésével jelentős lépést tett előre és a jövőben sok bonyolult vitát fog kiküszöbölni. Az új ÁSZF megszületését tehát a módosítási törekvések hasznos és már régóta szükséges eredményeként kell értékelni.

Mindazonáltal nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a fentiekben jelzett problémák nem nyertek megoldást. Ezek kiküszöbölésére tehát továbbra is törekedni kell. Az 1967. évben elhangzott az a javaslat, hogy a felek szerződési szabadságának fokozott biztosítása érdekében az egész ÁSZF-et diszpozitívvá kellene tenni.[13]

Az új ÁSZF megalkotói nem ezt az utat választották, mivel így semmivé lenne az az ÁSZF, amely tőkés viszonylatban is komoly elismerést váltott ki. A javaslat a jövőre nézve abból a szempontból viszont feltétlenül meggondolandó, hogy a kiegészítések, módosítások lehetőleg *diszpozitivan* eszközlendők. Természetesen akkor, ha valamely intézmény *létéről* van szó, kogens rendelkezés szükséges. Ennek megfelelően vezették be most az elévülés intézményét és ennek figyelmen kívül hagyásával az elállási jogot, amely így csak félmegoldást hozott.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy bár az új ÁSZF több nehézséget kiiktatott, mégis a vázolt problémákkal a gyakorlat és az elmélet szakemberei előbb-utóbb szembekerülnek.

Vörös Imre

[12] Z. Kučera: Die Haftung für Rechtsmängel bei Warenlieferungen zwischen Mitgliedsländern der RGW. Recht im Aussenhandel. 1967. évi 1. sz.

[13] Dr. Boross Imre: Néhány gondolat az ÁSZF-ről. Magyar Jog 1967. évi 6. sz. 347. old.

A törvényen alapuló zártfaj jogi és gazdasági kérdései a gazdaságirányítás új rendszerében

I. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a gazdasági rendszerben végbemenő változások idején — akár a társadalmi-gazdasági viszonyokban minden reformgondolat nélkül végbement változásokról, akár előre átgondolt gazdasági reform által indukált változásokról van szó — az egyediség, fajlagosság és zártfajúság hármasából a zártfajúság léte, szükségessége vagy szükségtelensége, kérdésként merül fel.

A tanulmányban éppen az új gazdaságirányítási rendszer következtében vitathatóvá váló zártfajúság kérdését vizsgáljuk. Mivel a zártfajúság — viszonylagos fogalom lévén — az egyediségre és a fajlagosságra való kitérés nélkül nem tárgyalható, röviden e fogalmakról is szólnunk kell.

II. Az egyedi és fajlagos kötelem fogalmának kifejtése nem okoz különösebb problémát. Tankönyvek, különböző tanulmányok lényegében azonos módon ragadják meg e két fogalom tárgyát és ennek következtében azonos módon is határozzák meg az egyedi és fajlagos kötelem megkülönböztető jegyeit.

Az általános felfogás szerint a kötelem egyedinek akkor minősül, ha a szolgáltatandó dolgot a felek a szerződés teljesítése előtt, a szerződésben — konkrétan kijelölték. Tehát a teljesítés megtörténte előtt a kötelezett és a jogosult pontosan tudják, hogy mely *konkrét* dologgal történik majd a teljesítés.

Fajlagos kötelem esetén a szerződés a szolgáltatandó dolgot elvont ismérvekkel, az árufaj mennyiségi és minőségi jellemzőinek meghatározásával jelöli, tehát csak a szerződés teljesítésekor tudjuk meg, hogy a kötelezett melyik — az absztrakt ismertetőjegyeknek megfelelő — dologgal teljesít.

A két kötelmi típus elhatárolásának alapvető jelentősége a teljesítés és annak lehetetlenné válása, a szerződés meghiúsulása körül jelentkezik. Ha a szolgáltatás egyedinek minősül, úgy a dolog teljesítés előtti elpusztulásának következménye, hogy a szerződés meghiúsul, mivel a kötelezett sem nem köteles, sem nem jogosult más dologgal teljesíteni. Természetesen a jogosult sem léphet fel a más dologgal való teljesítés igényével.

A fenti következmények logikusan fakadnak az egyediség és fajlagosság fogalmi jegyeiből. Kérdésként tehetjük azonban fel, hogy e következmények felismerésük óta teljességgel érvényre jutottak-e.

A kérdés megvilágítása érdekében vizsgáljuk meg először a fajlagos kötelem következményeinek elvét és gyakorlati érvényesülésének határait.

A fajlagos kötelem — elvben — sohasem válhat lehetetlenné abból az okból, hogy a teljesítésre szánt dolog a teljesítés előtt elpusztul, hiszen ebben a kötelemben a szolgáltatás nem koncentrálódik egy konkrétan meghatározott dologra. Amíg az elvont ismertetőjegyekkel meghatározott dologból létezik, vagy a dolog létrehozható — elvben bárhol a világon —, addig a szerződés teljesíthető, mint ahogy a római jogból ismert mondás ezt kifejezte, genus perire non censetur.

Nyilvánvaló azonban, hogy a fajlagos kötelem is meghiúsulhat, mielőtt a kötelezett megkísérelné a teljesítés érdekében az elvben megszerezhető, de a gyakorlatban lényegileg megszerezhetetlen dolgot birtokba venni. Joggal mondhatta tehát Grosschmid a genus perire non censetur elvéről, hogy annak igazsága csak forgalmi igazság.

Figyelembe kell venni, hogy alapjában véve kétféle fajlagosság képzelhető el. Egyrészt a tiszta fajlagos kötelem, amelyben a legtisztábban érződik a genus perire non censetur forgalmi igazsága, amely a fajlagosság legszélsőségesebb esete és ami ezzel együtt jár, legritkább esete is. Egy kötelemben a fajlagosság nyilvánvalóan akkor érvényesül a legtisztábban, ha a szolgáltatás megjelölése során pusztán a fajt és a mennyiséget határozzák meg (pl. 50 q búza, 1 db személygépkocsi stb.). A szolgáltatások ilyen meghatározása azonban igen ritka, hiszen a szerződés a jogosult és a kötelezett igényeinek és lehetőségeinek mérlegelése alapján jön létre és ennek a mérlegelésnek az eredménye érezteti hatását a szolgáltatás valamilyen individualizálására. A jogosultnak tiszavidéki, meghatározott követelményeknek megfelelő búzára van szüksége, illetve a kötelezett kereskedelmi vállalat csak meghatározott márkájú importált gépkocsit képes szolgáltatni. Mondhatjuk-e egy szolgáltatásról, amelynek pusztán fajtáját és mennyiségét határozták meg, hogy a szolgáltatás nincs meghatározva? Ez nyilvánvalóan helytelen lenne. Ha a fajtát és a mennyiséget határozzák csak meg, ez fajlagos meghatározásnak minősül, csak másként fajlagos, mint azokban az esetekben, amelyekben még egyéb kikötések szorítják össze a kötelezett teljesítési lehetőségének körét. A fajlagos meghatározás következménye, hogy annak alapján a kötelezett mindaddig nem szabadul kötelezettsége természetbeni teljesítése alól, míg bárhol a világon létezik vagy produkálható a kikötésnek megfelelő dolog. Nyilvánvaló, hogy a szerződés annál hamarabb hiúsulhat meg, minél szűkebbre vonjuk össze azt a kört, amelyből a kötelezett a szolgáltatás tárgyát veheti.

Mindebből következik, — nem helytálló az a tétel, mely szerint a fajlagos kötelem nem hiúsulhat meg. Meghiúsulhat, csak itt kisebb erre az esély, mint az egyedi kötelmek körében.

Mindezt összevetve láthatjuk, hogy a fajlagos kötelem *elve* és *gyakorlata* eltérnek egymástól, ellentétben az egyedi kötelmekkel, hiszen ez utóbbi kötelemtípus elvének és gyakorlatának egysége ma is megváltoztathatatlannak tűnik.

Kézenfekvő, hogy az egyedi kötelmet meghiúsultnak tekintjük, ha a teljesítésre szánt egyeddel a szerződés nem teljesíthető. E következmény annyira magától értetődő, hogy kételyek mindeddig nem is igen merültek fel vele kapcsolatban. Mégis elképzelhetők olyan esetek, amelyekben kétségessé válhat e következmény maradéktalan érvényre juttatása. Így pl. a kiskereskedelmi boltban a *vevő* egyedileg vásárolja a cipőt; *nem köteles* tehát a kiválasztott cipő helyett másikat elfogadni. A bolt szempontjából azonban közömbös, hogy a rendelkezésre álló cipők közül melyik pár cipőt adja; ezért minőségi hiba esetén a vevő követelhet kicserélést, noha egyedileg meghatározott szolgáltatásnál ilyen követeléssel általában nem élhetne.

Az egyedi, fajlagos, zártfajú szolgáltatás: jogi fogalmak, amelyekhez eltérő szabályok fűződnek; és e fogalmak a szabályozás igényei alapján született absztrakciók. A szabályozás különböző érdekek védelmét fejezi ki, így e fogalmak is közvetve ezekre az érdekekre támaszkodnak. A fajlagos meghatározáshoz képest az egyedi vagy a zártfajú meghatározás a szolgáltatás körének olyan szűkítését jelenti, amely elvileg mindkét fél jogaira és kötelezettségeire kihat. Ha a szolgáltatás *egyedi,* úgy a jogosult sem köteles más dolgot elfogadni, de a kötelezett sem köteles más hasonló dologgal teljesíteni. Valóságban azonban *az esetek jelentős részében* világos, hogy az előbb említett szűkítés csak az egyik fél érdekét hivatott védeni, csak az egyik fél kötelezettségét kívánja korlátozni. Következik mindebből, hogy a szűkítésre csak ez a fél hivatkozhat.

Az egyedi és a fajlagos szolgáltatás elméletének következetes gyakorlati alkalmazása a burzsoá joggyakorlatban a szigorú jogdogmatikai alapelvek és a formállogika szabályainak következetes figyelembevétele mellett szükségszerűen megvalósult. E tanulmány bevezetőjében kifejtettek alapján elsősorban azt vizsgáltuk, hogy a klasszikus és a burzsoá jogi felfogás e szabályai milyen mértékben tarthatók szocialista termelési viszonyok között.

Célszerűnek látszik a korábbi jogfelfogás bizonyos vonatkozású módosítása, amennyiben az egyedi szolgáltatáshoz fűződő jogi következményeket nem lenne helyes úgy átvenni, hogy azt megváltozott gazdasági viszonyainkhoz ne idomítsuk.

Annak az elvnek az áttörését, amely szerint az egyedileg meghatározott szolgáltatás helyett mást nem lehet szolgáltatni, ma még nem állíthatjuk határozottan. Az új gazdasági mechanizmus bevezetésével, amikor az egyes gazdálkodószervek közötti szerződéses kapcsolatok új formáinak megvalósításával új lehetőségek vetődnek fel, a kérdés előbb-utóbb jelentkezni fog, és a gyakorlati esetek megoldása a jelenlegi jogi felfogás alapján nem minden esetben látszik célszerűnek. Alapos, mélyreható vizsgálatra van szükség és adott esetben attól sem kell elzárkóznia a jogalkalmazónak, hogy az átvétel megtagadása mögötti érdeket is vizsgálja, mielőtt az egyediséghez fűződő jogi következményt szentenciájában érvényre juttatná.

Mindezek után további kérdésként vetődik fel, hogy vajon, ha az egyedi és a fajlagos szolgáltatások jogi következményeinek levonásában ilyen korrekciókkal kell élnünk, mi történik a zártfajú kötelemmel, amely a klasszikus jogban ismeretlen intézmény volt és kialakulását csak a burzsoá jogfejlődésnek köszönhette. E kérdés tisztázása előtt itt is a zártfaj fogalmából kell kiindulnunk — előrebocsátva, hogy itt lényegesen bonyolultabb problémákkal állunk szemben.

III. *A zártfajú kötelem fogalma*

A zártfajú kötelem csak az egyedi és fajlagos kötelmek viszonyában létezik, e kötelem az egyedi és a fajlagos kötelmek között mintegy középúton helyezkedik el. Magán viseli mind a fajlagosság, mind az egyediség jeleit, emellett igen közeli rokonságot mutat fel az alternatív kötelemmel is. A zártfaj fogalmának megalkotása, minden látszólagosság ellenére is jóval bonyolultabb, mint ahogy ezt részben a jogirodalomban, részben a hatályos törvényszövegben olvashatjuk. *Az általános felfogás alapján* zártfajú szolgáltatásnak tekintik azt a szolgáltatási típust, amelyet fajlagosan határoztak meg, de *a fajlagos meghatározáson belül,* — a fajta, mennyiség és minőség szerint meghatározott *dolgot a kötelezett állítja elő.*

A kérdés a valóságban nem ilyen egyszerű, hiszen a kötelem akkor is lehet zártfajú, ha annak alapján a kötelezett nem maga termelte termék szolgáltatását vállalja.

Álláspontunk szerint a zártfajúság a fajlagos szolgáltatások lehetséges körének további megszorítását jelenti. Ez a megszorítás nem speciális minőségi kikötésekből áll, mivel azokat a fajlagos meghatározás már tartalmazza. A zártfajúság nem feltétlenül a minőség kérdése. Véleményünk szerint zártfajúságról akkor beszélünk, ha a fajlagos szolgáltatás ismérvein túl a szolgáltatandó dolog meghatározásánál: a., *személybeli,* b., *térbeli* és c., *időbeli elemeket is figyelembe veszünk.* Ha az első két elem valamelyike konkrétan meghatározott, úgy a szolgáltatás zártfajúnak tekinthető. A harmadik elem meghatározottsága nem szükségszerű tartozéka a zártfajúságnak, de ha valamelyik előző két elem mellett még időbeli meghatározottság is jelentkezik, úgy kétséget kizárva eldönti a szolgáltatás zártfajúságát.

Mindezeket példán keresztül bemutatva a., 5 hl vörösbor az ön terméséből, b., 5 hl vörösbor a palackozó vállalat szekszárdi, kettes számú pincéjéből, c., 5 hl vörösbor az önök 1954-es évjáratú terméséből, vagy az önök kettes számú szekszárdi pincéjéből (amelyben más évjáratú borok is vannak).

Bár kétségtelen tény, hogy nemcsak akkor tekintjük a dolgot zártfajúnak, amikor a kötelezett azt maga állítja elő, a valóságban nagy jelentősége e kérdésnek van és a továbbiakban erről lesz szó.

A zártfaj kérdése a múlt század végén vetődött fel, bár különösebb figyelemre nem méltatták. A fajlagosság és az egyediség közötti esetleges kategóriára a német jogdogmatika hívta fel a figyelmet, bár *nem gondoltak arra, hogy e közbenső kategóriának a későbbi évek során komoly jelentősége lesz.* A fajlagosság alapelve kimondatlanul is tartalmazta, hogy a jogosult részére, ha csak a szerződésben ki nem kötötte, közömbös, hogy a dolgot a kötelezett honnan veszi, pusztán kívánságának feleljen az meg. Ha azonban a szerződésben már kikötötték, hogy a szolgáltatás honnan származhat, pl. valamelyik készletből, úgy ez esetben már eltérés történt a fajlagosság alapelvétől, azaz a szolgáltatás (és ennek következtében a szerződés) már azzal is meghiúsult, ha a készletből való teljesítés lehetetlenné vált. Az ilyen szerződéses kikötések egyaránt szolgálhatták mind a jogosult, mind a kötelezett érdekeit, mivel a kötelezett lényegesen könnyebben szabadult kötelezettségétől, azaz nem volt kívánható tőle, hogy a dolgot máshonnan szerezze be. A jogosult részére e meghatározás a számára jelentős feltételnek megfelelő dolgot biztosította. Nem lehet vitás azonban, hogy a fajlagosság e megszorítása elsősorban a kötelezett részére volt előnyösebb. Ezt azzal indokoljuk, hogy a kötelezettet ennek alapján az esetleges mástól való beszerzésre már nem lehetett kötelezni és ha vétlen volt a szerződésszegésben, a jogosult nem követelhette tőle a mástól való beszerzés indokolt többletköltségét. Az, hogy a szolgáltatandó dolog valamelyik készletnek meghatározott mennyisége, — a szerződéskötő felek megállapodásán, azaz az *ügyleten alapult.* Ha valamelyik fél e megszorítást nem kötötte ki, bár szerette volna, vessen magára a következményeket illetően. A szolgáltatás ilyen meghatározására a múlt század második felében elsősorban Windscheid[1] hívta fel a figyelmet, elnevezve az ilyen kötelmeket „begrenzte Gattungschuld", illetve „gemischte Gattungschuld"-nak. A magyar jogirodalomban először Grosschmid használta a zártfajú kötelem elnevezést, de ennek ellenére nem látott lényeges különbséget a fajlagos és a zártfajú kötelem között. „Lehet a szolgáltatandó fajdolog felől az is meghatározva, hogy az a dolgoknak valamely egyedileg megjelölt csoportjából vagy egészéből való legyen. E körülmény csupán módosítja anélkül, hogy kizárná a fajkötelemre vonatkozó, eddig tárgyalt jogtételek irányadását."[2]

A faj zártsága tehát eredetileg az *ügyleten alapult,* teljességgel a felek akaratán múlott, hogy felidézik-e vagy nem. Az első világháború alatt és az utána következő években, különösen a gazdasági válságok évei után az ügyleten alapuló zártfaj mellett megjelenik Magyarországon a *törvényen alapuló* zártfaj is. Ennek útját elsősorban a bírói gyakorlat egyengette.

A zártfajú kötelem magyarországi történetének egyik érdekes állomása a Kúria K. 3563/1916. M. X. 347. sz. döntése, amelyben kinyilvánítja azt a véleményét, mely szerint a kisgazdánál vásárolt gabonát — az eladó hivatásánál fogva — saját termésből szállítandónak tekinti. A döntésből világosan kiderül, hogy a Kúria mintegy *vélelmezi* a szerződés összes körülményeiből fakadóan a zártfajúságot, anélkül, hogy ezt így külön is megnevezné. Későbbi ítéleteiben azonban már meg is nevezi a zártfajt. Ugyancsak a Kúria (55.94/1921. MD. XV. 141/83.) sz., — a későbbiek során az irodalomban többször is idézett ítéletében a következőket mondja: „Alperes a szerződésben felsorolt kötélpálya-alkatrészeket és ezek között a 9000 fm hosszúságú hordköteleket kifejezetten, mint a gyárában, használt állapotban készen fekvő anyagokat adta el felperesnek, ezek tehát nem ugyan egyedileg meghatározott, de az ehhez hasonló jogi megítélés alá eső zártfajú áru fogalma alá esnek."[3]

A bírói gyakorlat szükségszerűen éreztette hatását a törvényalkotásban is. Míg az 1901-es törvénytervezet 1127. §-ához fűzött indokolása csak az ún. „vegyes generikus" kötelmekről, azaz olyan kötelemekről beszél, „ahol a szolgáltatás tárgya bizonyos mennyiségű, fajilag is megjelölt dolgokkal van meghatározva, így pl. 10 csikó a mondott ménesből, a T. nem tartotta szükségesnek intézkedni, mivel esetről esetre lesz elbírálandó, vajon a kérdéses jogviszony vagylagos kötelem-e avagy generikus . . .", addig az 1928. évi MTJ. 1137. §-ában már megemlíti a zártfajú kötelmet: „Ha az adós egyedileg meg nem határozott dolog bizonyos mennyiségének szolgáltatására több önálló kötelem alapján akként van kötelezve, hogy a kötelezettséget bizonyos fajú dolgok meghatározott szűkebb köréből, pl. a saját terméséből kell teljesítenie (zártfajú kötelem)" . . . .

Világosan látszik a fejlődés a zártfajú szolgáltatás fogalmának törvényi meghatározása fe-

[1] B. Windscheid: Lehrbuch des Pandektenrechts. Stuttgart. 1879. 21. old.

[2] Grosschmid: Fejezetek kötelmi jogunk köréből, Budapest, 1932. 557. old.

[3] Hivatkoznak-e döntésre: Almási Antal: Vagylagos és fajlagos kötelem. Magyar Magánjog, főszerk.: Szladits Károly. Bp. 1940. 223. old.

Menyhárt Gáspár: Glossza Grosschmid Béni, Fejezetek kötelmi jogunk köréből c. művéhez. 117. old. Bp. 1932.

lé, a két törvénytervezet azonos helyeinek összevetéséből. Az 1901. évi javaslat indokolása a vegyes generikus kötelem fogalmával operálva, tulajdonképpen alternatív kötelmet vegyít össze a fajlagos kötelemmel. Erre azonban olyan példát hoz, amely legalábbis vitatható a vegyes generikus kötelmek általa adott fogalmának illusztrálására. Vegyes generikus kötelemnek azt tekinti, amelyben a szolgáltatás tárgyát bizonyos mennyiségű fajilag is megjelölt dolgokkal határozták meg. A példa azonban ennél többet mond: „10 csikó a mondott ménesből", meghatározza, hogy a szolgáltatás honnan vehető. Rejtve, már itt, e példában is megtalálható a zártfajú kötelem nyoma, de ennek semmi figyelmet sem tulajdonít. Kérdésként vetődik fel, hogy miért nem? Mielőtt azonban a kérdésre válaszolnánk, nézzük meg, hogy a zártfajú kötelem hatályos törvényszövegben hazánkban mikor szerepel először. Az 1930. XXIII. tc. az egyes gabonaneműek értékesítéséről, III. fejezetének (mezőgazdasági terméneyk eladása betakarítása előtt) 35. §-ában a zártfajú kötelemre a következőkben utal: „a gazda, aki termését vagy termésének meghatározott mennyiségét betakarítása előtt előre eladta, nem köteles több és más minőségű terméneyt átadni, mint ami neki termett...".

IV. A zártfajúság elismerésére elsősorban a kötelezetti érdek védelmének fokozott szükségessége serkentette a jogtudományt. A XX. század elején mindinkább tűntek fel olyan jelenségek a társadalmi és gazdasági életben, amelyek addig vagy nem léteztek, vagy ha léteztek is, hatásuk nem volt annyira sem tartós, sem határozott jellegű, hogy különösebben fel kellett volna figyelni rájuk. E jelenségek következményeit a magyar burzsoá jogi irodalom és bírói gyakorlat a gazdasági lehetetlenülés címszó alatt tárgyalta. Az első világháború által okozott beszerzési nehézségek, a megszállások és nem utolsósorban a gazdasági életben bekövetkezett kisebb-nagyobb megingások — a válságok — alakították ki a burzsoá bírói gyakorlatban tisztán nyomon követhető kötelezetti védelmet, többek között a zártfajúság elismerésével. Igen figyelemreméltó e tekintetben Almási érvelése[4], aki a zártfajú szolgáltatás elismerése mellett kiemeli, hogy a világháború előtt csak azt vették figyelembe, hogy az adós a szerződésben kikötött szolgáltatást egyáltalán beszerezheti-e, vagy sem. A gazdasági lehetetlenülés megjelenése a szolgáltatások körét erősen összevonta és ennek következtében meghiúsultnak kellett tekinteni azt a szerződést, amelyben a kikötött szolgáltatás ugyan beszerezhető lett volna, de ez a teljesítési hely államában vagy objektíve lehetetlen volt vagy az adós gazdasági romlását eredményezte volna. A burzsoá jogirodalom a gazdasági lehetetlenülést alkalmi, időszakos jelenségnek tekintette, de ennek ellenére sem zárkózott el a zártfajúság végleges elismerése elől, „külön forráshely, vagy az ügyletkötő felek megállapodása a fajt rendes gazdasági viszonyok mellett is kisebbé korlátolhatja, amikoris a fajlagos kötelem zártfajú kötelemmé szűkül."[5]

A zártfajú kötelem létének elismerését a tőkés társadalom gazdasági viszonyaiban bekövetkezett változás tette szükségessé, hiszen a zártfajúság bevezetése, a bírói gyakorlatban való alkalmazása, valamint törvényi megjelenítése elsősorban az eladó érdekeit szolgálta a vevővel szemben. Az első világháború alatt és az utána következő években már nem a boldog békeidők grosschmidi hangulatú kérdése vetődött fel, nevezetesen: hogy cuba kávé helyett adható-e jávai, hanem az, hogy egyáltalán beszerezhető-e, szolgáltatható-e a termék. A fent vázolt időszak az eladókat érintette keményen, azonban nyilvánvalóan nem egyenlő súllyal terhelte őket a gazdasági helyzetből adódó kényszerűség. Ha a kereskedőtől nem volt elvárható, hogy a terméket beszerezze, még kevésbé volt elvárható a mástól való beszerzés attól, aki nem volt kereskedő, tehát hivatásánál fogva beszerzési tevékenységet nem végzett. Szükségszerűen ki kellett emelni annak az adósnak a helyzetét, — másokkal szemben —, aki a maga termelte termékek szolgáltatására vállalt kötelezettséget. Ez az oka annak, hogy előbb a bírói gyakorlat, majd a törvényhozás is kiemelte a zártfajúságot. Mindezek összevetéséből, ill. ennek eredményéből ezt a tanulságot is le kellett vonni, és következésképpen további lépésként biztosítani a termelő érdekét, annak fokozott védelmét, aki beszerző tevékenységet nem folytatott rendszeresen, mivel tőle elsősorban nem volt elvárható a szolgáltatás tárgyának beszerzése.

A továbbiakban zártfajúságon szinte kizárólag csak azt a szolgáltatást értették, amelyben a kötelezett magatermelte termékek átadására vállalt kötelezettséget.

Kérdésként tehetjük fel, hogy vajon az eladón kívül a vevő érdekeit szolgálhatja-e a zártfajúság. Minden bizonnyal, hiszen a vevőnek sok esetben fűződik ahhoz érdeke, hogy a részére nyújtott szolgáltatás az eladó termékeiből, vagy ismert beszerzési forrásaiból származzon. A vevő érdekét az biztosítja, hogy a szolgáltatás zártfajú. Ennek következtében a jogosult a szerződés tárgyának meghatározása során, a szerződéskötés folyamatában zártfajú meghatározásra fog törekedni. Mi történik akkor, ha a vevő a zártfajt nem köti ki a szerződésben. Mondhatjuk-e azt, hogy ilyenkor e tekintetben közömbös a vevő. Ha ragaszkodna a zártfaj felidézéséhez, azaz ahhoz, hogy az eladó csak meghatározott szűkebb körből teljesíthet, akkor ezt nyilván kikötné a szerződésben is. Ha azt nem teszi, álláspontunk szerint nem lehet különösebb akadálya annak, hogy amennyiben a termelő

[4] Almási Antal: Vagylagos és fajlagos kötelem. Magyar Magánjog. Főszerk. Szladits Károly Bp. 1940. 2. old.

[5] Almási: I. m.

nem tudja a terméket előállítani, úgy azt máshonnan szerezhesse be, feltéve, hogy a termék megfelelő, alkalmas a vevő szerződéssel biztosított érdekeinek kielégítésére.

A zártfajú kötelemben — mint azt a burzsoá bírói gyakorlat és jogszabályi rendezés mutatja — egy negatív felhatalmazás ílleti meg a termelőt. Nevezetesen az, hogy nem köteles a terméket máshonnan beszerezni. E negatív felhatalmazás elemzése előtt azonban utalni kell arra, hogy — mint az fentebb már tisztázást nyert — nemcsak az a szolgáltatás minősül zártfajúnak, amelyet az eladó maga termel, hanem minden olyan szolgáltatás, amelyről a fajlagos meghatározáson túlmenően azt is tudjuk, hogy honnan szerezhető be. Vagyis éles különbséget kell tenni a zártfajúság két változata, a *szűkebb és tágabb értelemben vett zártfajúság* között. Szűkebb értelemben a maga termelte termék, tágabb értelemben minden olyan szolgáltatás, amelyben meghatározott, hogy a kötelezett annak tárgyát honnan veheti, zártfajúnak minősül.

A második változatban a zártfaj minden esetben ügyleti alapú. Jogi következményeit illetően a törvényi és az ügyleti alapú zártfaj között jelentős különbség mutatható ki.

A törvényen alapuló zártfaj esetén az eladó nem köteles beszerezni máshonnan a terméket, tehát a törvény negatív tartalmú felhatalmazást ad részére. Ilyen értelemben alakította ki a burzsoá bírói gyakorlat és jogalkotás a zártfajú szolgáltatás következményeit. E negatív felhatalmazásból *a contrario,* azonban következik, hogy az eladó, ha ezt célszerűnek látja, beszerezheti a terméket mástól is és hatályosan teljesíthet vele. A vevő a terméket visszautasítani csak abban az esetben tudja, ha az eladó szerződésszegést követett el, mivel a mástól való beszerzés *(ha a szerződésben ezt nem kötötték ki)* önmagában véve még nem szerződésszegés. A vevő tehát, ha a mástól való beszerzés ellen biztosítani akarja magát, úgy a szerződésben a zártfajúságot ki kell kötnie, mert a törvényi zártfaj — a negatív tartalmú felhatalmazás következtében — az ilyen vevői érdekre nincs tekintettel.

Összegezve az eddig elmondottakat, a következőket állapíthatjuk meg: *a)* A zártfajú szolgáltatás létének felismerése először a tudományos irodalomban, majd a nehéz gazdasági helyzet következtében a bírói gyakorlatban és ezt követően a törvényhozásban történt meg. *b)* Mind a bírói gyakorlat, mind a törvényhozás középpontjában a zártfajnak az az esete állott, amelyben az eladó maga termelte termékek átadására vállalt kötelezettséget. A törvényen alapuló zártfaj ennek következtében elsősorban az eladó védelmét biztosította a vevővel szemben. *c)* A zártfaj alapulhat magán az ügyleten is, azt elsősorban a vevő érdeke kívánhatja meg, de nem kizárt itt sem az eladó érdekét kifejező zártfajúság. *d)* A burzsoá bírói gyakorlat a zártfajt — maga termelte termék esetén — a törvényi szabályozás megvalósítása előtt vélelmezte. A vélelmezett zártfaj esetköre azonos volt a későbbiek során kialakult törvényen alapuló zártfajjal. *e)* A zártfajú szolgáltatás elismerése a gazdasági helyzetből fakadó szükségszerűség felismerésének eredménye volt, az egymástól elszigetelt kötelezettek védelmének elősegítése érdekében.

V. *Zártfajúság a szocialista polgári jogban*

Eddigi fejtegetéseink a zártfajú szolgáltatásról a tőkés társadalmi-gazdasági viszonyokra jellemző vonások alapulvételével történtek, s mint láttuk, a zártfajú kötelem megjelenése egybeesik a tőkés gazdaság objektíve adott problémáinak megjelenésével. Szocialista társadalmi-gazdasági viszonyaink mellett az eddig elmondottak nyilvánvalóan csak korrekciókkal vehetők figyelembe. Bizonyos jogi fogalmak, mint formák léteznek és jelentőséggel is bírnak minden társadalmi rendszerben, de szükségszerűen más-más tartalommal telítődnek. Ha a tartalom megváltozik, e változás szükségszerűen előbb-utóbb magával hozza a forma változását is. Végbement-e ilyen változás?

A Polgári Törvénykönyv 289. §-a a következőket mondja: „Ha valaki fajta szerint meghatározott maga termelte dolog szolgáltatására kötelezi magát, de azt egészben vagy részben nem képes szolgáltatni, nem köteles a hiányzó dolgot a teljesítés céljára mástól beszerezni. Ez a szabály a szerződésszegésért való felelősségét nem érinti."

Az idézett törvényhelyből kiderül, hogy ma is létezik a törvényen alapuló, valamint ügyleten alapuló zártfaj, de lényeges különbségként jelenik meg az a tény, hogy míg a magyar burzsoá jogban a törvényen alapuló zártfaj csak a mezőgazdasági termékekre vonatkozott, addig a PTK azt már általánossá teszi. Mindebből következik, hogy a szocialista szervezetek közötti termékszállításra kötött szerződések egyben zártfajú szerződések is, de ezen túlmenően minden szerződés zártfajú, ha a kötelezett maga is termeli a szolgáltatás tárgyát. Tagadhatatlan, hogy a PTK megoldása — a lehetséges disztinkció mellőzésével — a zártfajú szolgáltatást nagymértékben favorizálja, hiszen a fenti megoldás következtében áruviszonyaink nagy része a zártfajú kötelem keretei között valósulnak meg. Ennek következtében ma egyetlen gyártó vállalatot, egyetlen termelőt sem lehet arra kötelezni, hogy a terméket mástól szerezze be, vagy minőségi hibás teljesítés estén a kifogásolt terméket cserélje ki, ha kötelezett azt már egyáltalán nem gyártja. Ezzel pedig egy igen hasznos és a kötelezettet jelentősen ösztönző eszközt hagyunk figyelmen kívül. Ha ugyanis a kötelezettet arra szorítjuk, hogy a terméket szerezze be máshonnan, ha azt nem képes előállítani, illetve kicserélni, úgy kénytelen lesz a mástól való beszerzés esetleges többletköltségeit viselni, ami önmagában véve is ösztönző arra, hogy az ilyen

helyzetet a jövőben elkerülje, ugyanakkor a jogosult részére azzal az előnnyel is jár e megoldás, hogy őt ténylegesen is hozzájuttatjuk a szolgáltatáshoz. Attól sem kellene visszariadni, hogy esetleges külföldről való beszerzésre szorítsák a kötelezett vállalatokat.

A fenti gondolatmenet nagymértékben ellenkezik a jelenleg hatályos megoldással és jogszabályi lehetőségekkel. A PTK már említett 289. §-ához fűzött miniszteri indokolás a következőkre hívja fel a figyelmet. „A 289. § a kötelezett által termelt dolog elmulasztásához a lehetetlenülés szankcióit fűzi, de a hiány pótlása céljából annak mástól való beszerzésére nem kötelezi. Ez azt jelenti, hogy a javaslat a maga termelte dolgok szolgáltatását zártfajúnak tekinti és a reális teljesítés elve alól kivételt enged, ha a termelő a maga termelte dologból nem tud teljesíteni. A megoldás mellett szól mindenekelőtt az a szempont, hogy általában nem kívánatos a termelői tevékenységet folytató személyeket beszerzésre kényszeríteni, — az árukapcsolatok számának növelésétől is lehetőleg tartózkodni kell."

A miniszteri indokolást felidézve megállapíthatjuk, hogy a 289. § kivételt enged a természetbeni teljesítés elve alól. Ebből viszont az következik, hogy mivel a PTK az ilyen típusú szerződéseket zártfajúaknak tekinti és továbbá, a szerződések túlnyomó része zártfajú, a reális teljesítés elve alól pl. a szállítási szerződések körében mindig kivétel van engedve.

A korábbi gazdaságirányítási rendszerben a kötelmek zártfajúsága az irányítási rendszerből szükségszerűen következett. Kérdés, hogyan alakulnak jelenleg azok a gazdasági feltételek, amelyek alapján eldönthető, hogy a kötelmek zártfajúságának szabályát a vállalatok közt feltétlenül fenn kell-e tartani vagy sem?

A vállalatok nem kapnak tervszámot, hanem kapacitásukat a piaci igények felmérése után kialakított — több tervvariáns alapján képzett — optimális termékválasztékkal töltik fel. Ilyen körülmények közt a rendszerrel együtt jár, hogy a vállalatoknál adódhatnak olyan szabad kapacitások, amelyek felhasználhatók arra, hogy a vállalat elvégezzen olyan termelési feladatokat, amelyek eredetileg valamely más vállalat szerződéses kötelezettségébe tartoztak.

Ilyen felhasználható, utólag feltölthető kapacitások többféle okból adódhatnak. Lehetséges, hogy a vállalat eredetileg nem tudta kapacitását rendelésállománnyal feltölteni; lehetséges, hogy a vállalat úgy alakította ki piaci stratégiáját, hogy szándékosan hagyott szabad kapacitást rövid határidejű, magas nyereséget biztosító eseti rendelések elfogadására. De még olyankor is, amikor normális kapacitását rendelésállománnyal feltöltötte, érdemes lehet részére elvállalni — a nyereségérdekeltségi rendszer hatására — olyan kötelezettségeket is, amelyeknek teljesítése csak túlóráztatással, harmadik műszak beállításával stb., vagyis többletköltséggel oldhatók meg. Növelik mindezeket a kapacitás-forrásokat az üzemszervezési tartalékok, termelés-átcsoportosítási lehetőségek. (Megjegyezzük, hogy e tanulmányban a kapacitás fogalmát általános értelemben használjuk, konkrét alkalmazási esetben a vállalati átbocsátóképesség kifejezés használata helyes.)

Ilyen feltételek közt azok a *gazdasági* körülmények, melyek a korábbi mechanizmusban a zártfajúságot kényszerűen maguk után vonták, nem állnak fenn.

Az a *jogi akadály*, amit a korábbi mechanizmusban a szigorú profilkötöttség jelentett, az új mechanizmusban elhárult. És itt nemcsak arra kell gondolnunk, hogy a vállalatok profilját igen szélesen állapították meg, s így számos vállalat profilja átfedi egymást — különösen az alapvető technológiákat illetően —, hanem ezen túlmenően a jogszabály nem tekinti a profil tiltott túllépésének, ha a vállalat szabad kapacitását alkalmanként profiljába nem szorosan illő tevékenységre használja fel.

Más kérdés, hogy a gazdasági és a profilkötöttségben rejlő jogi akadály elhárultával indokolt-e a zártfajúság feloldása vagy sem?

A probléma eldöntése *nem felelősségi, hanem kockázati kérdés.* Amennyiben a kötelezett felróható módon szegi meg a szerződést, kártérítési felelőssége magában foglalja a jogosult minden olyan érdekének biztosítását, amelyre különben a fedezeti vétel szolgálna: nincs kétség pl., hogyha a szállító felróható késedelme miatt a megrendelő a szerződéstől eláll, a szállítótól kártérítés címén követelheti annak a többletkiadásnak megtérítését, amennyivel drágábban szerezte be a terméket más vállalattól.

Az esettípus tehát, amit el kell bírálnunk, az, hogy a kötelezett került vétlen szerződésszegésbe, a szerződés emiatt az eredeti felek közt természetben nem mehet teljesedésbe, viszont a termék, szolgáltatás más termelő vállalattól megfelelő időben, de többletköltséggel — például sürgősségi felárral— beszerezhető. Hova tegyük ennek a többletköltségnek kockázatát, a kötelezetthez-e vagy a jogosulthoz?

Nyomós érvek szólnak amellett, hogy ez a kockázat a kötelezettnél van jó helyen. A kötelezettnek számos olyan lehetősége van, ami nem ellenőrizhető olyan fokon, hogy ennek elmulasztására jogi felelősséget alapozhatnánk: szembetalálkozunk a kártérítési felelősség régi problémájával, a bizonyítási szükséghelyzettel. Ezen túlmenően, a kötelezett sokkal jobban tudja kiválasztani, hogy más vállalatok segítségét milyen fokban és módon vegye igénybe, mint a jogosult, aki az adott termelési tevékenységgel hivatásszerűen nem foglalkozik.

VI. A gazdaságirányítás új rendszerében a piac aktív hatása, a változó szükségletek, a műszaki fejlődés rugalmas követésére készteti a vállalatokat. A szocialista piac közvetíti, jelzi a

társadalom igényeit, s egyben rangsorolja, értékeli a vállalatok munkáját. Fokozottan ki kell használni az érdekeltségi viszonyok által teremtett népgazdasági atmoszférát a vállalatok felelősségének, kockázatának fokozására.

A korábbi években sokirányú veszteségforrás származott abból, hogy a termelési feladatokról, a szükséges eszközökről magasabb szinten döntöttek, s a vállalatok csak a végrehajtásért feleltek és nem a döntések hatékonyságáért. Ha következetesen végiggondoljuk, mennyi kibúvót hagyott a szabályozás, igazolható, hogy a szállítók az esetek egy részében, még a teljesítésért sem feleltek.[6]

A vállalat nyereségének alakulását befolyásoló tényezőket különböző szempontok szerint csoportosíthatjuk. E tanulmány szempontjából egy lehetséges csoportosítás kiemelése elegendő.

a) A vállalati nyereség növelhető úgy, hogy a piaci viszonyokat figyelembe véve, a társadalom számára szükséges és hasznos termékek előállítását helyezik előtérbe, vagy például a „nagy forgalom, kis haszonkulcs" elvet alkalmazzák a nyereség tömegének növelése érdekében.

b) Tapasztalhatók fentivel ellentétes esetek is, mivel a mechanizmus gazdasági és jogi eszközei nem képesek a valóságban maradéktalanul érvényesíteni a célkitűzéseket. Nincs kizárva, hogy a vállalatok egy része termékeinek társadalmi hasznosságát meghaladó nyereségre tegyen szert. Nem is szólva az olyan esetekről, amikor különböző címeken, pl. késedelmes, vagy rossz minőségű teljesítéssel gazdaságilag hátrányos helyzetbe hozzák üzletfeleiket, de vétlenségük igazolására kibúvók sora szolgáltat lehetőséget. (Egyébként a vétlenség gazdasági és jogi ismérvei is korszerűsítésre várnak, de erre most nem térünk ki részletesen.)

A vállalatok feletti szférában 1968-ban korszerű gazdasági mechanizmus kezdte meg működését. A vállalat felső vezetésétől és a vállalati szintű igazgatási apparátus tevékenységétől függ elsősorban, hogy mennyire sikerül megalapozottan kialakítani a vállalat üzletpolitikáját, fejlesztési politikáját, pénzügyi politikáját, piacpolitikáját, s ezek összefüggő rendszerét.

Ismeretes, hogy a centralizált tervezési metodika a kapacitások, s a termelési keresztmetszetek központi ismeretéből indult ki. A bázisszemlélet alapján állva, évről évre „feszítette" a tervszámokat. Fel sem tételezte valamely gyártóműnél szabad kapacitások létezését.

A terv prioritása mellett a szerződések funkciója csak az volt, hogy lebonyolították a terv által megszervezett termékforgalmat. Természetes tehát, hogy a szerződés tartalmát a terv szabta meg, s a szerződés viszonylag passzív szerepet töltött be.

A törvényen alapuló zártfajúság jogi dogmájának érvénye és mechanikus alkalmazása a tervlebontásos gazdálkodási rendben is károkat okozott, indokolatlanul előnyös helyzetet teremtett a kötelezettek oldalán, ami tovább fokozta a hiánygazdálkodás miatt egyébként is rossz helyzetben levő jogosultak kiszolgáltatottságát. Következésként sok esetben a vevők, illetve beruházók, pénzüknek csak formális kezelői voltak. Jellegzetesen előnyös körülmények alakultak ki a vétlenség formai kritériumainak igazolásához.

A tervek útján megteremteni kívánt piaci egyensúlyt egyes áruk és szolgáltatások tervlemaradásai, illetve aránytalan tervtúlteljesítései is zavarták. Ezek ugyanis terven felüli eszközöket, anyagokat stb. igényeltek, ami ismét a hiánycikkek körének kiszélesedéséhez és a nem teljesült szállítások további elhúzódásához vezetett.

A törvényen alapuló zártfajúság általánossá tétele a túlzottan centralizált tervezési rendszer pontosságát feltételezte, de nem számolt a vállalatban ilyen körülmények között is meglevő érdekeltséggel, nem mozgósított a rejtett tartalékok feltárására.

Példaként megemlíthető, hogy az 1957 után bevezetett, az előző évi jövedelmezőségi szint %-os túlteljesítéséhez kötött érdekeltségi rendszerben milyen gazdasági ellentmondások jöttek létre a zártfajú kötelem jogi talaján.

Ismeretes, hogy egy öntöde, vagy egy hengerde vállalat „kapacitásának határáig" kijelöléses alapon köteles volt tervébe beállítani a profiljához tartozó rendeléseket. Jellemző viszont, hogy a rendelések beérkezésekor jövedelmezőség szerinti rangsorolást végeztek, s előnyben részesítették az alacsony önköltséggel legyártható nagytételes rendeléseket. A kistételes rendelést az utolsók között, de kénytelenek voltak visszaigazolni, azonban már akkor kiszámították, hogy a nem teljesítés esetén fizetendő kötbér és kártérítés kisebb, mint a nagytételes rendeléseken elérhető eredmény.

A hamis gazdasági közegben, a vállalati felelősség, érdekeltség hiánya miatt, a vétlenség körülményeinek bizonyíthatósága mellett, a valóságos népgazdasági szükségletet és a népgazdaságért való felelősséget a jogi tétel nem tudta kifejezni.

A jogosult és kötelezett között kialakult kölcsönös felelőtlenség, kölcsönös engedékenység a mérlegkorrekciót alkalmazó mechanizmusban természetesen csak *a népgazdaság számára jelentett kockázatot és fokozódó terheket.*

Ezt követően gazdaságilag és jogilag indokolt volt a népgazdaságban általánosan és konkrétan fokozni a vállalatok döntési és gazdálkodási önállóságát. A döntési szintet lejjebb kellett vinni, oda: ahol az adott döntés meghozatalához szükséges információk rendelkezésre állnak, — abba a szférába: ahol a döntéshez fe-

[6] Vita a magyar gazdasági mechanizmus reformjáról. Tanulmánykötet. Közgazdasági és Jogi Kiadó 1966.

lelősséget és anyagi érdekeltséget is lehet kapcsolni. Meg kellett szüntetni a jogosultak és kötelezettek kölcsönös, egymás javára és az állam kockázatára épülő felelőtlenségét, érdekeltség hiányát.

A gazdasági mechanizmus rendszere feltételezi a piaci gazdasági kapcsolatok kiszélesedését, a fogyasztókért folyó versenyt, s a jól értelmezett konkurrenciát. Minden vállalat tudja, hogy minél nagyobb az azonos termékekből előállított mennyiség, annál nagyobb lehet a munkatermelékenység, s annál alacsonyabbak a termékegységre jutó fix költségek. Vagyis a tömegszerűség és a gazdasági hatékonyság között pozitív korrelációs kapcsolat áll fenn. A minél nagyobb rendelésállomány elvállalására ösztönzi a szállítót a nyereség abszolút tömegében való érdekeltség is. Az e témakörhöz tartozó kérdések közül a továbbiakban is elsősorban a vétlen szerződésszegés eseteit vizsgáljuk.

Induljunk ki abból, hogy a jogosult termelni akar és nem pereskedni. Mivel feltétlenül szüksége van a termékre vagy szolgáltatásra, az új mechanizmus szabad kapacitásokat is feltételező piacán egy másik szállítóhoz fordul, aki sürgősségi felárral ugyan, de rövid határidőre vállalja a szállítást.

Így a jogosultat fogja terhelni a többletköltség, a felár, s az esetleges szállítási többletköltség stb. Könnyű volna erre azt válaszolni, hogy a jogosultnak ilyen többletköltségek fedezésére is biztosítunk kockázati alapot.

Ez esetben viszont mintegy felbátorítanánk a vevőket, de a szállítókat is a gondatlan szerződéskötésre. A jelenlegi jogi szabályozás, amely vétlenség esetén a jogosultat hozza hátrányos helzetbe — gazdasági megfontolások alapján —, megérett a módosításra.

Az elképzelt módosítás lényege az, hogy vétlen szerződésszegés esetén a kötelezett viselje a mástól való beszerzés többletköltségét, amelyet jogosultnak a teljesítés elmaradásával okoz. Ezzel a változtatással természetesen nem reméljük azt elérni, hogy a kötelezett sosem fog szerződést szegni.

Itt *az érdekeltségi rendszer gazdasági paramétereinek módosításáról van szó, de ehhez szükséges a jogi eszközök egyidejű változtatása is.* Fokozni kell a kötelezett felelősségét és kockázatát a szerződések gondos előkészítésében és a teljesítés műszaki-gazdasági feltételeinek megalapozásában.

Az esetben, ha a kötelezett vétlenség esetén is felelős a többletköltségekért, nyilvánvaló, hogy a jogosult elállás esetén újabb szállítóhoz fordul, ahol igényeit gyorsabban, pótlólag, de többletköltséggel kielégítik. Olyan helyzet elérése kívánatos tehát, amelyben a *kötelezett abban érdekelt, hogy a megrendelőt megtartva, inkább maga fordítson többletköltséget a rendelés más úton való teljesítésére, mert neki viszonylag nagyobb lehetősége van a költségkímélésre.*

Bizonyítható, hogy a kötelezett jobban ismeri az általa gyártandó terméket, s ha menet közben látja a teljesítés veszélybe kerülését, mindent megtehet a késés behozására. A kötelezett ismeri, milyen helyettesítő anyagok, milyen konstrukciós és technológiai módosítások alkalmazhatók. Vegyen igénybe túlórázást, kölcsönzött gépeket, eszközöket, a hiányzó részt végeztesse el részben bérmunkában, stb. Vagyis biztosítson olyan feltételeket, hogy a szerződés ne hiúsuljon meg.

A zártfajú kötelem esetén bekövetkező vétlen szerződésszegés megítélését motiválja, hogy azt a kötelezett monopolhelyzetben, vagy konkurrencia viszonyai között követte el. A jogosult mindkét esetben védelmet érdemel, s méltánytalan lenne a felmerülő többletköltségek ráhárítása.

Ha a kötelezett nincs monopolhelyzetben, képes másik cégtől többletköltségen beszerezni a kritikus gyártmányt, illetve a legyártásához szükséges alapanyagot. Ha viszont a kötelezett monopolhelyzetben van, a mechanizmus alapelveivel összeegyeztethetetlen lenne, hogy a költségeket jogosultra hárítsa.

Gazdasági, szervezési okok, s a mechanizmus piacának erkölcsi biztonsága amellett szólnak, hogy az érdekeltségi viszonyok differenciálása útján kell fokozni a kötelezett felelősségét. Időközben megszűnt a gyártási profilok szigorú elhatárolása, s azon alapelv is, amely szerint a termelő vállalat nem volt jogosult beszerezni olyan termékeket, amelyek gyártásával maga is foglalkozik. Mindezek lehetővé teszik a továbbfejlesztést olyan irányba, hogy *kötelezett a költségkímélés alapelve szerint maga tegyen haladéktalan lépéseket az áru mástól való beszerzésére,* az elpusztult alapanyag pótlására stb. Kötelezett jobban ismeri a gyártmányt, az előállításnál alkalmazható konvertibilis technológiákat, kapacitásokat. Jobban ismeri a piacot, könnyebben találja meg a helyettesítő terméket, alapanyagot, s el tudja végezni vagy végeztetni a szükséges befejező műveleteket, átalakításokat.

Olyan helyzet, szabályozás kialakítása kívánatos tehát, amelyben kellő súlyú gazdasági szankciók óvják a kötelezetteket a meggondolatlanságtól, ugyanakkor a hatékony érdekeltségi rendszer ösztönöz, bátorít a kezdeményezésre, a *kockázatvállalásra.*

A gazdasági verseny szigorúan tárgyilagos tényező, s azt sem kíméli, aki nem nevezett be a versenybe. A kötelezett viszont benevezett a szerződés aláírásával, olyannyira, hogy egy másik vállalat elől vette el a jogosultat. A kockázatot ott kell fokozni, ahol a felelőtlenség bekövetkezését akarjuk csökkenteni.

A gazdasági mechanizmus reformja határozott lépéseket tesz arra, hogy intézményesen rendezze a felelősség viselését a gazdasági kérdésekben, s arra a szintre helyezi a döntéseket,

ahol képesek azok megalapozására, s ahol vállalni tudják a következményekért az anyagi, erkölcsi felelősséget, ha úgy tetszik a kockázatot is. Ezért az érdekeltségi rendszer és a jogi felelősség egyes intézményei között olyan kapcsolat építendő ki, hogy a jogi eszközök beépüljenek az anyagi érdekeltség szervezetébe.

Ha a kötelezett vétlenség esetén is felelős az okozott többletköltségért, ez az összeg csökkenti a vállalati nyereséget, és az anyagi érdekeltség rendszerén keresztül csökkenti a vezetők és a kollektíva részesedését.

A vállalati politika realizálása közben keletkező ellentmondások feloldásában a jogi eszközök közül a jogi felelősség intézményeinek van fontos szerepe. Az új mechanizmusban a döntések konzekvenciája ott jelentkezik, ahol azokat meghozták. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ez esetben nem jogi felelősségről, hanem kockázat viseléséről van szó. A vállalati gazdálkodás számos kérdésénél a jogi felelősség és a kockázatvállalás viszonyának rendezésénél olyan irányba célszerű előrelépni, hogy a gazdasági döntések következményei elsősorban az anyagi érdekeltségi rendszeren keresztül fejeződjenek ki.

Az eddigi fejtegetések arra utalnak, hogy nem ésszerű valamely vállalat szerződéses kötelezettségét arra szorítani, hogy csak a saját termeléséből szolgáltasson, hanem kötelezettségét ki kellene terjeszteni arra, hogy a szerződésnek eleget tegyen akkor is, ha akár a termelési tevékenység valamely részfolyamatát, vagy akár magát a terméket csak más vállalat útján tudja biztosítani.

A jogosult oldalán pedig ez azzal a következménnyel jár, hogy amennyiben a szolgáltatás késedelme, minőségi hibája miatt jelenlegi jogszabályaink szerint a szerződéstől elállhatna, ehelyett választhassa a mástól való beszerzést a kötelezett költségére, vagyis a „fedezeti vételt" is.

A zártfajú kötelmek vizsgálata végül elvezet bennünket ahhoz a kérdéshez, amely szerint tisztázni kellene, hogy a törvényen alapuló zártfajúság jelenlegi következményei alól mikor látszik célszerűnek a kivétel megengedése. Az eddig elmondottakat összefoglalva, a törvényen alapuló zártfajúságot a következő esetekben kellene mellőzni.

a) A *kötelezetti késedelem* esetén, ha a teljesítés fix határidőre szól, illetve ha a kötelezett a jogosult által adott póthatáridőt is lekési, úgy a megrendelő részére az elállás mellett a mástól való beszerzés kérelmét is lehetővé kellene tenni. Ennek elmaradása esetén a jogosult általi beszerzés többletköltségeinek megtéríttetését kellene követelhetővé tenni.

b) A *hibás teljesítés* körében, minőségi hiba esetén az elállási jog érvényesítése előtt kellene a megrendelő részére a mástól való beszerzés kérelmének jogát megadni, és ha ezt a kötelezett megtagadja, a jogosulti beszerzés többletköltségeit követelhetővé tenni.

A vállalat szerződéses felelősségének ez a szigorítása a fentiek szerint mindenesetre indokoltnak látszik olyankor, amikor a kártérítési felelősség alól egyszerű vétlenség bizonyításával szabadulna. További vizsgálat tárgyát kívánná meg, hogy szabad-e a kötelezett kockázatát kiterjeszteni addig a határig, hogy nem vis-maior jellegű elháríthatatlan külső ok vagy éppen vis maior miatti szerződésszegés esetére is fenntartsuk a szigorítást? Erre e tanulmányban nem térünk ki, hiszen feladatunknak azt tartottuk, hogy a zártfajúság feloldásának és a fedezeti vétel megengedésének indokoltságát felvessük.

Bíró Sándor — Marczell Jenő

Az elévülés az államigazgatási jogban

I.

Az elévülés két legkorábban kialakult — mondhatnánk klasszikus — típusa a polgári és a büntetőjogi elévülés, amelyek tartalma jelentős mértékben különbözik. E különbségek természetesen nem egyszerre, hanem a jogfejlődés során fokozatosan alakultak ki, mint ahogy maga az elévülés is csak a posztklasszikus római jogban vált általánossá. Ugyanígy fokozatosan alakultak ki azok a különbségek is, amelyek az államigazgatási jogi elévülést a polgári és a büntetőjogi elévüléstől elhatárolják, s sui generis elévülési típussá teszik.

A jogirodalomban a vitatott kérdések közé tartozik, hogy az elévülés anyagi jogi vagy eljárásjogi intézmény-e. Hazánkban a Ptk., illetőleg a Btk. az elévülést anyagi jogi kérdésként szabályozza, s ennek megfelelő álláspont jut érvényre a polgári- és büntetőjogi, illetőleg eljárásjogi szakirodalomban is. Ezzel a felfogással az államigazgatási jog elévülés vonatkozásában is egyetértünk, s ezért az elévülést következetesen anyagi jogi intézménynek tekintjük. Ugyanakkor azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk az elévülés intézményének az eljárásjoggal való szoros kapcsolatát, amely abból adódik, hogy az államigazgatási anyagi jogszabályokban meghatározott jogok és kötelezettségek általában az államigazgatási eljárás útján realizálódnak. Fokozza az elévülés és az államigazgatási eljárásjog kapcsolatának sokrétűségét az a körülmény is, hogy az államigazgatási eljárásban nem csupán államigazgatási anyagi jogi, hanem pénzügyi jogi, polgári jogi, családjogi, termelőszövetkezeti jogi, földjogi és munkajogi normák is érvényre jutnak, ezért az eljáró államigazgatási szervnek az államigazgatási elévülési szabályok mellett esetenként az említett jogágak elévülési szabályaira is tekintettel kell lennie.

Mindez arra késztet bennünket, hogy — bár tanulmányunk középpontjában az államigazgatási anyagi jogi elévülés áll — témánk feldolgozása során az elévülés kérdését bizonyos fokig államigazgatási eljárásjogi perspektívából közelítsük meg, vagyis legalább utalásszerűen foglalkozzunk az államigazgatási eljárás során irányadó, de nem az államigazgatási jog anyagába tartozó elévülési határidőkkel is.

A polgári jogban az elévülés azt jelenti, hogy bizonyos idő elteltével a polgári jogi igényt nem lehet állami kényszerrel érvényesíteni. Általában különbséget szoktak tenni a keresetindítási jog elévülése és a végrehajtási jog elévülése között. A büntetőjogban az elévülés egyrészt a büntetőjogi felelősségrevonást, másrészt a jogerősen kiszabott büntetés végrehajtását zárja ki. Az államigazgatási jogban az elévülés azt jelenti, hogy bizonyos idő elteltével *a)* az államigazgatási szerv a jogellenes cselekmény miatt nem alkalmazhat represszív büntető szankciót, illetőleg államigazgatási jellegű reparatív szankciót; *b)* az államnak bizonyos — államigazgatási úton érvényesíthető — anyagi követelései megszűnnek, illetőleg ezek kielégítése érdekében nem lehet hatósági intézkedést tenni; *c)* a jogerős államigazgatási határozatot nem lehet hatósági eszközökkel végrehajtani; végül *d)* az ügyfél egyes — államigazgatási útra tartozó — igényei megszűnnek vagy államigazgatási kényszerrel többé nem érvényesíthetők.

A fentiekből kitűnik, hogy az államigazgatási jogi elévülés hatása összetettebb mind a polgári jogi, mind a büntetőjogi elévülés jogi hatásánál. Ez abból adódik, hogy az államigazgatási ügyek jellege is sokrétűbb, s az államigazgatási szervek által elbírált egyedi ügyek között igényérvényesítésre, valamint felelősségre vonásra irányuló eljárások egyaránt találhatók.

Nincs szükség hosszadalmas vizsgálódásra annak megállapításához, hogy az államigazgatási jogi elévülésnek az a—d) pontban említett hatásai közül egyesek a polgári jogi, mások a büntetőjogi elévüléssel mutatnak rokonvonásokat. A részletesebb elemzés azonban meggyőzően bizonyítja, hogy e hasonlóságok mellett számottevő különbségek — az államigazgatási jogra jellemző sajátosságok — is kimutathatók. Ezért az államigazgatási jogi elévülést nem tekinthetjük egyszerűen vegyes jellegű: részben polgári jogi, részben büntetőjogi elemeket tartalmazó elévülésnek, hanem sui generis elévülési típusnak kell tekintenünk.

Tanulmányunk további részében az ismertetett rendszer alapulvételével vizsgáljuk az államigazgatási jogi elévülés egyes elemeit, illetőleg az államigazgatási eljárás során irányadó államigazgatási és egyéb elévülési szabályokat.

II.

Beccaria szerint: „azok a bizonyítást nyert súlyos bűntettek, amelyek sokáig megmaradnak az emberek emlékezetében, nem érdemelnek elévülést a szökésben levő tettes javára; azonban a homályban maradt kisebb bűncselekmények tekintetében kell, hogy az elévülés megszüntesse az állampolgár sorsának bizonytalanságát annál is inkább, mert az ilyen cselekményeket fedő tartós homály folytán azok nem szolgálhatnak példaként a büntetlenségre, s lehet, hogy a tettes időközben meg is javult." A későbbiek során e gondolatot folytatva kimondja, hogy az elévülési időt a bűncselekmény súlyának megfelelően kell növelni.[1]

[1] Cesare Beccaria: Bűntett és büntetés. Budapest, 1967. 79—80. old.

A Beccaria által ekként megfogalmazott elv a modern jogrendszerekre is érvényes, s érvényesülési körét hiba volna kizárólag a büntetőjogi felelősségrevonás területére korlátozni. A büntetőjog tudományának művelői jelenleg a következőkben jelölik meg a büntetőjogi elévülés jogpolitikai indokait: *a)* A bűntett elkövetése után hosszabb idővel a büntetés már alig érné el célját: nem érvényesülne sem az általános, sem a különös prevenció. *b)* Az elkövető egyéniségében és életviszonyaiban olyan változások következhetnek be, amelyekre figyelemmel a felelősségrevonás már nem lenne igazságos. *c)* A társadalom is napirendre tért a bűntett felett, így a köznyugalom helyreállítása végett sincs már szükség a büntetésre. *d)* A bűnüldöző hatóságokra aránytalanul nagy terhet róna a régi bűntettek bizonyítása, mert a tanúk meghaltak, emlékezetük elhomályosult, az egyéb bizonyítékok megsemmisültek. *e)* Az előbbi pontban említettek miatt aránytalanul megnehezülne a gyanúsított védekezése is.[2]

Ha azt akarjuk megvizsgálni, hogy a fenti jogpolitikai indokok mennyiben állanak fenn az államigazgatási represszív szankciók alkalmazásánál, akkor mindenekelőtt vázlatosan át kell tekintenünk az államigazgatási jogi szankciók rendszerét.[3]

Az államigazgatási szankciókat az általuk kiváltott joghatás szerint három nagy csoportra oszthatjuk és megkülönböztethetjük *a)* a represszív, *b)* a reparatív[4] és *c)* a speciális joghátránnyal járó szankciókat.[5]

Ezek közül feltétlenül az első kategóriát kell az államigazgatási jogi szankciók fő típusának tekinteni, amely az államigazgatási szankciók túlnyomó részét magában foglalja.

Mivel az ismertetett szankciórendszerből tanulmányunk szempontjából elsősorban a represszív szankciók a fontosak, az alábbiakban ezeket vizsgáljuk meg közelebbről. Represszív szankcióról olyan esetben beszélhetünk, ha az érdekelt — jogellenes magatartása miatt — *a)* a konkrét kötelezettség teljesítésével kapcsolatos szankció esetében: a jogszabályban vagy hatósági határozatban előírt eredeti kötelezettség teljesítésén *túlmenő* joghátrányt szenved, vagy *b)* nem valamely konkrét kötelezettség teljesítéséhez fűződő szankció esetében: a jogellenes magatartás előttinél *kedvezőtlenebb* jogi helyzetbe kerül.

A represszív szankciókat többféle szempont szerint csoportosíthatjuk. *A szankció alanyainak* vizsgálata alapján megkülönböztethetjük *a perszonális* és a *nem perszonális* szankciókat. Az előbbieket kizárólag természetes személyek ellen lehet alkalmazni, míg az utóbbiak vagy csak a jogi személyek ügyeiben, vagy pedig — és ez a gyakoribb — természetes és jogi személyek ellen egyaránt alkalmazhatók.

A szankcióalkalmazás előfeltételei szempontjából különbséget teszünk a vétkességi alapon alkalmazásra kerülő *szubjektív* szankciók, valamint az *objektív* szankciók között, amely utóbbiak alkalmazásánál a vétkességnek nincs jelentősége.[6]

A szankciók alkalmazásának *célja* szerint megkülönböztethetjük a *teljesítési* szankciókat a büntető szankcióktól. Az előbbiek valamely egyedi államigazgatási határozatban előírt magatartás kikényszerítésére irányulnak, míg az utóbbiak valamely államigazgatási jogi norma megsértése miatt jelentenek joghátrányt az elkövetők számára. Végül a szankciók *jogi jellege* szempontjából az *eljárási* szankciókat el kell határolnunk az *anyagi jogi* szankcióktól.

---

[2] L. erre nézve Kádár—Kálmán: A büntetőjog általános tanai. Budapest, 1966. 491. old., valamint M. D. Sargorodszkij: A büntetőjogi büntetés. Budapest, 1960. II. kötet 237. old.

[3] Szatmári Lajos helyesen mutat rá, hogy különbséget kell tenni az *államigazgatási jogi szankciók* és *az államigazgatási szervek által alkalmazott szankciók* között. (Berényi—Martonyi—Szamel—Szatmári: Magyar államigazgatási jog. Budapest, 1966. 389. old. A továbbiakban: Tankönyv.) Ő azonban a két kategória közötti különbséget abban látja, hogy az államigazgatási szervek olyan szankciókat is alkalmaznak, amelyek alkalmazására nem kizárólag az államigazgatási szervek, hanem más szervek is jogosultak. (Pl. munkajogi szankciók.) Valójában azonban a különbség ennél sokrétűbb, s az említett eltérésen túlmenően abban is jelentkezik, hogy

a) az államigazgatási jogi szankciók egy része külön hatósági intézkedés nélkül, ex lege hatályosul, tehát nem tekinthető egyben államigazgatási szerv által alkalmazott szankciónak;

b) az államigazgatási szervek hatósági feladataik ellátása során nem kizárólag államigazgatási jogi szankciókat, hanem polgári jogi szankciókat is alkalmaznak (kártérítésre kötelezés);

c) államigazgatási jogi szankciót az államigazgatási szerveken és államigazgatási jogosítványokkal felruházott társadalmi szerveken kívül bizonyos esetben bíróság is alkalmazhat. (Vö. a Be. 227. §-ának (1) bekezdésével.)

Mindezek a különbségek fokozott mértékben szükségessé teszik az említett disztinkciót.

[4] Az államigazgatási szervek által államigazgatási eljárás keretében alkalmazott reparatív szankciók többsége jogi jellegét tekintve nem államigazgatási jogi, hanem polgári jogi szankció. Ilyen pl. a vadkár vagy a bányakár megtérítésére kötelezés, a birtoksértőnek az eredeti állapot helyreállítására kötelezése stb. Ezekkel tanulmányunk későbbi részében még foglalkozunk. Előfordul azonban kifejezetten államigazgatási jogi jellegű reparatív szankció is (pl. az építésügyi hatóság az engedély nélkül lebontott fal helyreállítására kötelezi az építmény tulajdonosát).

[5] E speciális joghátrány lehet a jogszabályban biztosított városmányi jog elvesztése, a rendelkezési jog gyakorlásának kizárása stb. A közületi szervek elhelyezéséről szóló 12/1969. (I. 23.) Korm. sz. rendelet 17. §-ának (2) bekezdése szerint pl. ha valamely közületi szerv megszűnik, de feladatát olyan más közületi szerv veszi át, amely a megszűnt közületi szerv helyiségét továbbra is használni kívánja, a jogutód ezt köteles a feladat átvételétől számított 15 napon belül az illetékes elhelyező hatóságnak bejelenteni és a helyiségre vonatkozó használati jogának elismerését kérni. Az e határidőn belül beadott indokolt kérelmet az elhelyező hatóságnak teljesítenie kell. Ha viszont a közületi szerv a jogszabályban előírt bejelentési kötelezettségének nem, vagy nem az előírt határidő alatt tesz eleget, a helyiséget az elhelyező hatóság más elhelyezési igény kielégítésére használhatja fel.

[6] Tankönyv 391. old.

E vázlatos áttekintés után átmenetileg mellőzzük a teljesítésre irányuló szankciók további elemzését — erre tanulmányunk későbbi részében térünk vissza — s összpontosítsuk figyelmünket a represszív büntető szankciókra. Ezek közül jellegüket tekintve a perszonális büntető szankciók állnak a legközelebb a büntetőjogi büntetéshez. Az utóbbinak két általános célja van: az elkövető és a társadalom nevelése (preventív cél) valamint — súlyosabb bűncselekményeknél — az elkövető elszigetelése és ezáltal a társadalomban károssá válható hatásainak korlátozása (represszív cél).[7]

Ugyanezek az általános céljai az államigazgatási perszonális büntető szankcióknak is, azzal a különbséggel, hogy az említett célok elérésére irányuló eszközök — a társadalom szempontjából kevésbé veszélyes jogellenes cselekményekről lévén szó — természetesen különböznek a büntetőjogi büntetésektől.

Az államigazgatási perszonális büntető szankció tipikus válfaja a szabálysértési bírság, de ebbe a kategóriába kell sorolnunk a szabálysértés miatti elzárást és egyes speciális bírságokat is.[8] Ezek kivétel nélkül szubjektív szankciók, vagyis alkalmazásukra csak vétkesség esetén kerülhet sor.

A nem perszonális jellegű büntető szankciók közé tartozik általában az engedélyek, jogosítványok, kedvezmények megvonása valamely jogellenes magatartás miatt, valamint néhány speciális bírságfajta. A most említett szankciók többsége szintén szubjektív, de akad közöttük objektív is (pl. a szennyvízbírság). A jogi személyek által tanúsított jogellenes magatartás szankcionálására államigazgatási jogszabályaink háromféle megoldást alkalmaznak. Egyes jogszabályok ilyen esetben a jogi személy ellen teszik lehetővé szankció alkalmazását, más rendelkezések a jogi személy felelős vezetőjének perszonális — többnyire szabálysértési — szankcióval sújtására nyújtanak módot, végül ismeretes a perszonális és nem perszonális szankció összekapcsolása is: a jogi személy közvetlen bírságolása mellett a bírság egy részének a munkajog (termelőszövetkezeti jog) szabályai szerint való kötelező áthárítása a vétkes személyre. A jogi személy elleni szankció nyilvánvalóan eltér a szigorúan perszonális jellegű büntetőjogi szankciótól. Általános célját tekintve azonban az ilyen szankció is a prevenció és a represszió szolgálatában áll. A különbség csupán annyi, hogy a most említett szankció speciális preventív hatása nem szorítkozik egy emberre, hanem lényegesen szélesebb körű. A jogi személy ellen alkalmazott represszív szankció ugyanis egy kollektívát sújt joghátránnyal abból a célból, hogy a kollektíva — közvetlenül vagy vezető szervei útján — tegyen hatékony intézkedést a szankció alapjául szolgáló jogellenes magatartás megszüntetése, ismétlődésének megelőzése, illetőleg a jogellenes magatartásban vétkes személyek megfelelő felelősségrevonása érdekében.

Az államigazgatási represszív szankcióknál ugyanúgy megvan a társadalomnak a további jogellenes behatásoktól való megvédésére irányuló célzat, mint a büntetőjogi szankciók esetében. E védekezés mind a büntetőjogi, mind az államigazgatási büntető szankcióknál kétféle módon realizálódik: vagy közvetve, az elkövető tudatának és jövőbeli elhatározásának pénzbüntetéssel (bírsággal), illetőleg egyéb joghátránnyal való befolyásolása útján, vagy közvetlenül az elkövető cselekvési lehetőségeinek olyan korlátozásával, amely kizárja hasonló jogsértések elkövetését. Az államigazgatási büntető szankciók esetében gyakoribb az előbbi — közvetett — megoldás, de jelentős számmal fordul elő a közvetlen cselekménykorlátozás is. Ilyen vonatkozásban nem csupán a szabálysértés miatt kiszabható — és a büntetőjogi szankciókhoz viszonylag legközelebb álló — elzárásra gondolunk, hanem a különféle jogosítványoknak szankcióként történő megvonására is, amelynek az a lényege, hogy aki valamely hatósági engedélyen alapuló tevékenység — iparűzés, magánkereskedelem, vízhasználat stb. — folytatása során ismételten megszegi a tevékenységre előírt szabályokat, attól az államigazgatási szerv az engedélyt (jogosítványt) bevonja, s ily módon kiiktatja a további jogsértések elkövetésének lehetőségét.

Ha mindezek előrebocsátása után azt vizsgáljuk meg, hogy az államigazgatási büntető szankciók esetében fennállnak-e az elévülés érvényesülésének jogpolitikai indokai, akkor e kérdésre egyértelműen igenlő választ kell adnunk. Az államigazgatási büntető szankciók vázlatos áttekintése is meggyőzően bizonyítja, hogy e szankciók vonatkozásában ugyanolyan, de inkább fokozott mértékben kimutathatók az elévülés mellett szóló indokok, mint a büntetőjogi szankciók tekintetében. Elegendő ilyen vonatkozásban pl. arra utalni, hogy a bűntettek számát többszörösen felülmúló szabálysértések esetében gyakorlatilag megoldhatatlan volna az illetékes szervek számára a bizonyítékok hosszú évekig való „konzerválása" abban a reményben, hogy idővel majd csak előkerül a szabálysértés elkövetője. Hasonló megállapítást tehetünk az elévülést alátámasztó többi elvi és gyakorlati megfontolásra nézve is. Mindez — mutatis mutandis — vonatkozik a jogi személyek elleni büntető szankciókra is. Megállapíthatjuk tehát, hogy *az elévülés intézményére az államigazgatási büntető szankciók vonatkozásában feltétle-*

[7] Kádár—Kálmán i. m. 667. és köv. old.

[8] Ilyen pl. az állami gépjármű jogellenes igénybevétele esetén fizetendő viteldíjtérítés, amelynek megfizetésére az Autófelügyelet vezetője kötelezi az állami szerv vétkes dolgozóját. A térítés első esetben a megfelelő közhasználatú jármű viteldíjának kétszereséig, minden további esetben háromszorosáig terjedhet. A viteltérítés tehát azért represszív szankció, mert a kártérítésen felül büntetőbírság jellegű összeget is foglal magában. (8/1957. I. 29.) Korm. sz. rendelet 18. § (1) bek.)

nül szükség van, s az elévülési időt — a Beccaria által kifejtett elvnek megfelelően — *általában a büntetőjogi elévülési időnél rövidebb időtartamban célszerű meghatározni.*

Ha már most az államigazgatási jog körébe tartozó speciális normákat abból a szempontból vesszük elemzés alá, hogy azokban miként szabályozták az elévülést, meglehetősen tarka kép tárul a szemünk elé.

A szabálysértések vonatkozásában az új szabálysértési kódex megnyugtatóan rendezte az elévülés kérdését. A kódex megállapította az általános elévülési határidőt, továbbá szabályozta az állapotcselekmények elévülését és az elévülés félbeszakadását. Egyes speciális szabálysértésekre — így nevezetesen a pénzügyi, vám- és devizaszabálysértésekre, a földméréssel és földnyilvántartással kapcsolatos szabálysértésekre, az építésügyi szabálysértésekre, továbbá a meghatározott szerv feljelentésére üldözendő szabálysértésekre — nézve a kódex az általánostól eltérő elévülési szabályt állapított meg. E szabálysértések esetén ugyanis az elévülés akkor kezdődik, amikor a szabálysértés az illetékes hatóság tudomására jut. Örvendetes módon azonban a kódex a felsorolt szabálysértésekre is megállapított egy abszolút elévülési határidőt, amikor kimondta, hogy „a cselekmény elkövetésétől számított 2 év elteltével azonban az említett szabálysértések miatt sincs helye felelősségre vonásnak." Hasonló abszolút elévülési határidő érvényesül az olyan szabálysértések vonatkozásában, amelyek elévülése valamely eljárási cselekmény miatt félbeszakadt.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a szabálysértési kódex — főként a 2 éves abszolút elévülési határidők bevezetésével — számottevő előrelépést jelent a szabálysértések elévülésének jogi szabályozása terén. Aligha járunk messze az igazságtól, ha ezt az eredményt az átfogó, kódex jellegű szabályozás javára írjuk, amelynek éppen az az egyik nagy előnye a túlságosan széttagolt szabályozással szemben, hogy lehetővé teszi az alapvető elvi kérdések megfelelő színvonalon történő jogi szabályozását.

Kevésbé megnyugtató a helyzet az államigazgatási büntető szankciók egyéb fajtáinál. Az ezekre vonatkozó jogszabályok túlnyomó része az elévülést egyáltalán nem rendezi. Örvendetes kivétel ilyen vonatkozásban — amely remélhetőleg egyben a jogfejlődés tendenciáját is jelenti — a kisiparosok ipargyakorlásáról szóló 1958. évi 9. számú tvr. módosított 12. §-a. E rendelkezés (2) bekezdésének eredeti szövege lehetővé tette az iparjogosítvány megvonását attól a kisiparostól, akit az ipar gyakorlására vonatkozó jogszabályok megsértése miatt szabálysértésért, illetve pénzügyi szabálysértésért két ízben, vagy az alkalmazottakra vonatkozó társadalombiztosítási bejelentési kötelezettség elmulasztása miatt szabálysértésért egy ízben jogerősen megbírságoltak. E rendelkezés minden időbeli korlátozás nélkül módot nyújtott az iparjogosítvány visszavonására és így arra is lehetőség volt, hogy pl. egy 1954-ben elkövetett, valamint egy 1964-ben elkövetett kis jelentőségű pénzügyi szabálysértés alapján vonják vissza az iparjogosítványt. Az ilyen jogi szabályozás mellett a jogosítvány visszavonása állandó Damoklesz kardként függött a szabálysértés miatt megbírságolt kisiparosok felett, arról nem is beszélve, hogy a szabályozásnak ez a módja a hivatali önkény melegágya lehet. Mindezekre figyelemmel az 1964. évi 22. számú tvr. lényegbe vágó módosítást hajtott végre az idézett rendelkezésen. Az új szöveg szerint ugyanis „a KIOSZ meghallgatása után vissza lehet vonni az iparjogosítványt attól a kisiparostól, akit az ipar gyakorlására vonatkozó jogszabályok megsértése miatt szabálysértésért, illetőleg az ipar gyakorlásával összefüggésben elkövetett szabálysértés miatt legalább két ízben jogerősen megbírságoltak, *feltéve, hogy az első bírság jogerőre emelkedésétől számítva 2 év, a második bírság jogerőre emelkedésétől számítva pedig 6 hónapnál hosszabb idő nem telt el.* Úgy véljük, e módosítás jelentőségét szükségtelen bővebben fejtegetnünk. Annál inkább sajnálatos, hogy a magánkereskedés gyakorlására vonatkozó szabályoktól a gépjárművezetői jogosítvány megvonására vonatkozó rendelkezésekig se szeri, se száma azoknak az államigazgatási jogi normáknak, amelyek az elévülés kérdését nem rendezik és így a jogellenes cselekmény miatt időbeli korlátozás nélkül lehetővé teszik államigazgatási büntető szankció alkalmazását.[9]

Hasonló kép tárul elénk, ha — tanulmányunk bevezető részében vázolt célkitűzésünk szerint — *az államigazgatási eljárás útján érvényesülő, de jellegükre nézve nem az államigazgatási jogba tartozó büntető szankciókat* vonjuk be elemzésünk körébe. Így pl. a 67/1958. (XII. 24.) Korm. számú rendelet 90. §-a értelmében 1000,— Ft-ig terjedő összegű rendbírságot köteles fizetni az a munkáltató, aki a nyugdíj-jogszabályokban meghatározott jelentéseket, bejelentéseket, adatszolgáltatásokat, okirati igazolásokat egyáltalán nem vagy nem a megállapított idő alatt teljesíti.[10] E nem perszonális jellegű rendbírságra vonatkozólag a jogszabály nem állapít meg elévülési határidőt, holott más követelések tekintetében alkalmazza az elévülést (pl. 97. §). Ily módon az említett rendbírság

[9] Ezt a helyzetet csupán részben szüntette meg az 1968. évi I. sz. tv. 26. §-a annak kimondásával, hogy a szabálysértési büntetést kiszabó határozat jogerőre emelkedésétől számított két év után mentesül az elkövető az olyan hátrányos jogkövetkezmények alól, amelyeket egyéb jogszabályok fűznek a szabálysértés miatt történő felelősségre vonáshoz.

[10] A jogi szakirodalom a társadalombiztosítási jogot általában a munkajog részének tekinti. (Vö. Weltner Andor: A munkajog fogalma. Jogtudományi Közlöny 1958. évi 5. szám, 175. old.; illetőleg Weltner—Nagy: Magyar munkajog. Egyetemi jegyzet. Budapest, 1966. 6. old.) Ugyanakkor a társadalombiztosítási szervek eljárására az 1957. évi IV. tv. rendelkezései az irányadók.

kiszabására az egyszeri bejelentési kötelezettség elmulasztása után akár 30—40 évvel is sor kerülhet. Nem szükséges részleteznünk, hogy ennyi — sőt jóval rövidebb — idő alatt a jogi személy munkáltató alkalmazottai kicserélődhetnek, szervezete megváltozhat: a természetes személy munkáltató halála folytán helyére örököse lép stb. Aligha lehet bármilyen nevelő, vagy egyéb irányú pozitív hatást várni olyan rendbírságtól, amelyet pl. az örökösre amiatt szabnak ki, mert az örökhagyó 20 évvel korábban — esetleg az örökös megszületése előtt — valamely bejelentési kötelezettséget nem teljesített.

Nem kívánunk a nyugdíjra vonatkozó jogszabályainkban szép számmal található hasonló rendelkezések[11] beható taglalásába bocsátkozni, ehelyett a pénzügyi jog köréből ismertetünk egy hasonlóképpen jellemző példát. Az illetékekről szóló 11/1966. (VI. 29.) PM számú rendelet szerint illetékhiány és bejelentési kötelezettség elmulasztása miatt felemelt illetéket — amely az illetékösszegen kívül büntetőbírság jellegű összeget is magában foglal — a cselekménynek (mulasztásnak) a kiszabó hivatal tudomására jutásától számított 6 hónap alatt lehet kivetni. Mivel a jogszabály abszolút elévülési határidőt nem állapít meg, e rendelkezés mind elvileg, mind gyakorlatilag lehetővé teszi államigazgatási büntető szankció alkalmazását a jogellenes cselekmény elkövetése után 20—30 évvel is, ha a jogellenes magatartás csak ekkor jut a kiszabó hivatal tudomására.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a fenti rendelkezések csupán jellemző példák az államigazgatási-, illetőleg államigazgatási eljárásban érvényesülő büntető szankció elévülésével kapcsolatos jelenlegi jogi szabályozás bemutatására, s az ehhez hasonló rendelkezéseknek a teljesség igényével való felsorolása hosszú oldalakat tenne ki. Véleményünk szerint az effajta „elévülhetetlen" büntető szankciók az államigazgatási jogban a jogfejlődés helyes irányú tendenciája folytán mindinkább anakronisztikussá válnak, s létezésük egy hovatovább meghaladott szemlélet fel-felbukkanásának eredménye. E szemlélet „a represszió mindenek felett" jelszó jegyében figyelmen kívül hagyja mindazokat a nyomós jogpolitikai indokokat, amelyek az elévülés mellett szólnak, s ily módon a büntető szankciót voltaképpen függetleníti annak tulajdonképpeni céljától, a neveléstől. Úgy véljük, a szabálysértési kódex helyesen jelzi azt az irányt, amelyet az államigazgatási büntető szankció elévülésére vonatkozó rendelkezések kialakításánál követni kell.

[11] Ilyen pl. a hivatkozott rendelet 91 .§-a, a 48/1961. (XII. 30.) Korm. sz. rendelet 70. §-a, a 30/1966. (XII. 24.) Korm. sz. rendelet 85. §-ának (1) bekezdése stb.

III.

Röviden foglalkoznunk kell az államigazgatási reparatív szankciókkal, illetőleg ezek elévülésének kérdésével is. Tanulmányunk korábbi részében már utaltunk arra, hogy ezek érvényesülési köre és jelentősége lényegesen kisebb a büntető szankcióknál. Az államigazgatási jogi jellegű reparatív szankciókat általában valamely tényleges helyzet államigazgatási jogi normába ütköző megváltozása esetén alkalmazzák, s a szankció a korábbi állapot visszaállítására irányul. Mivel az utóbbi önmagában véve alig fejt ki kellő nevelő és visszatartó hatást, a jogszabályok a reparatív szankciót általában büntető szankcióval kombinálják. Az ilyen jellegű szabályozás tipikus módja, amikor a jogszabály egyfelől feljogosítja az államigazgatási szervet jogellenesen megváltoztatott tényleges helyzet visszaállításának elrendelésére, másfelől pedig a tényleges helyzet jogellenes megváltoztatását szabálysértéssé nyilvánítja. E két szankció közül a reparatív szankció objektív és nem perszonális szankció, míg a szabálysértési bírság perszonális és szubjektív. Emiatt jogi személyek esetében a kétféle szankció alanyai rendszerint nem azonosak: a helyreállításra a jogi személyt kötelezik, míg a szabálysértési eljárásban a jogi személy vezetőjét vagy felelős dolgozóját vonják felelősségre. A kétféle szankció jellegbeli eltérése kihat az elévülésre is: a szabálysértés bizonyos idő alatt feltétlenül elévül, míg a reparatív szankció nem feltétlenül.

Az utóbbival kapcsolatban — a hasonlóság kedvéért — utalnunk kell a Ptk. 121. §-ára. Ennek (1) bekezdése főszabályként mondja ki, hogy elbirtoklás útján megszerzi a dolog tulajdonjogát, aki a dolgot sajátjaként 10 éven át szakadatlanul birtokolja. A második és harmadik bekezdés két kivételt állapít meg, amikor kimondja, hogy elbirtoklás útján nem szerez tulajdonjogot, aki bűncselekménnyel, illetőleg egyébként erőszakos vagy alattomos úton jutott a dolog birtokába; továbbá-a személyi tulajdon szokásos tárgyai közé tartozó ingó dolgok kivételével — kizárja az elbirtoklást a társadalmi tulajdonban levő, valamint az állam vagy szövetkezet birtokából jogtalanul kikerülő dologra nézve.

Az ismertetett elvek — mutatis mutandis — érvényesülnek az államigazgatási jogban is. Azt a személyt tehát, aki pl. önkényesen elfoglal egy tanácsi rendelkezésű lakást, a lakásügyi hatóság minden időbeli korlátozás nélkül kötelezheti a lakás kiürítésére; s az említett lakás 10 vagy 15 éven át tartó használata sem biztosít igényt az önkényes foglaló számára a lakás kiutalására nézve. Hasonló a helyzet a magánsze-

[12] Más kérdés azután, hogy a jogalkotó tabula rasát kívánt teremteni a régóta közületi célra szolgáló helyiségek tekintetében és bizonyos feltételek mellett kiutalás iránti igényt biztosított az 1953. április 1. napja előtti idő óta közületi célra használt helyiségekre nézve (47/1960. (X. 20.) Korm. sz. rendelet 18. §, illetőleg 4/1969. (I. 23.) ÉVM sz. rendelet 1. § c) pontja.)

mély vagy közület által jogellenesen elfoglalt üzlet-, raktár-, műhely- stb. helyiségek tekintetében.[12] Az említett esetekben előfordulhat, hogy a jogellenes cselekmény szabálysértésként elévült, de a reparatív szankció alkalmazására ettől függetlenül lehetőség van.

Mindezek ellenére nem állíthatjuk, hogy az államigazgatás jellegű reparatív szankciók körében az elévülés egyáltalán nem érvényesül. Vannak ugyanis olyan tényállások, amelyek mellett a jogellenesen létrehozott állapot huzamos ideig tartó fennállása indokolttá teszi a „quieta non movere" elvének érvényre juttatását. Jó példával szolgál erre az 1964. évi III. tv. 38. §-ának (4) bekezdése, amely kimondja, hogy az építésügyi hatóság az építési engedély nélkül, vagy az engedélytől eltérő módon végzett építkezés tudomására jutásától számított *egy éven belül*, legkésőbb azonban az építmény használatba vételétől számított *10 éven belül* rendelheti el az építmény lebontását, illetőleg átalakítását. Ezt a szabályozást a magunk részéről annál is inkább követésre méltónak tartjuk, mert amellett, hogy az ügyfelekre nézve méltányos, a közérdek szempontjából sem jelent hátrányt. Olyan esetben ugyanis, ha valamely építmény állapota az egészséget, az élet- vagy közbiztonságot veszélyezteti, illetőleg a városképet rontja, az építésügyi hatóság a hivatkozott törvény 37. §-ának c) pontja alapján időbeli korlátozás nélkül elrendelheti az építmény lebontását vagy átalakítását, tekintet nélkül arra, hogy az építményt eredetileg az építési engedélynek megfelelően vagy attól eltérően, illetőleg esetleg engedély nélkül építették-e, vagy sem. A két hivatkozott rendelkezés egybevetéséből tehát megállapítható, hogy az elévülés csak a reparatív szankcióként — az építmény állapotától függetlenül — előírt lebontási vagy átalakítási kötelezettséget zárja ki, de nem akadályozza meg a bontás vagy átalakítás elrendelését olyan esetekben, ha erre nem szankcióként, hanem az építmény állapota miatt kerül sor.

A kifejtettekre figyelemmel sajnálatosnak kell tartanunk, hogy az építésügyi törvénynek a reparatív szankció elévülésére vonatkozó rendelkezése szinte unikum a maga nemében, amelyet más jogszabályaink még olyan esetben sem igyekeznek követni, ha hasonló jellegű kérdéseket rendeznek. Ennek alátámasztásaként megemlítjük, hogy pl. az építésügyi törvénnyel egyszerre megalkotott vízügyi törvény az engedély nélkül vagy engedélytől eltérő módon megépített vízilétesítmény lebontásának vagy átalakításának elrendelésére nézve semmiféle elévülési határidőt nem állapított meg, holott a közérdek védelmét a törvény 32. §-ának (1) bekezdésében meghatározott — és az építésügyi törvény hivatkozott 37. § c) pontjához hasonló — vízjogi kötelezési jogkör az elévülés esetén is hatékonyan biztosítaná.

Álláspontunk szerint a jövőben a jogszabályelőkészítés során az államigazgatási reparatív szankciókkal kapcsolatban indokolt volna minden esetben vizsgálni az elévülés létjogosultságának kérdését is, s amennyiben számottevő jogpolitikai érvek szólnak az elévülés bevezetése mellett és a közérdek védelme elévülés esetén is biztosítható, az elévülésre vonatkozó szabályok megalkotását nem akadályozhatja az érdekelt államigazgatási szerveknek az a törekvése, hogy minél szélesebb jogkört és minél kevesebb jogi kötöttséget igényelnek a maguk számára. Az egyéni és a társadalmi érdekek összhangját ugyanis elsődlegesen a jogalkotásban — s így egyebek között az elévülési jogi szabályozásánál — kell érvényre juttatni. Ezzel kapcsolatban hívjuk fel a figyelmet arra is, hogy az ilyen jellegű elévülés bevezetése a közérdek szempontjából is kedvező következményekkel jár, mert az illetékes államigazgatási szerveket ellenőrző tevékenységük hatékonyabbá tételére ösztönzi a jogellenes magatartások idejekorán való feltárása és megszüntetése érdekében.

IV.

Mint erre korábban utaltunk, az elévülésnek nem csupán a szankcióalkalmazás körében, hanem az államigazgatási útra tartozó igények érvényesítésénél is komoly szerepe van. Az említett igények közül először az állam — illetőleg az államigazgatási jogkörben eljáró társadalmi szerv — igényei vonatkozásában vizsgáljuk az elévülés érvényesülését.

A huzamosabb időn át nem érvényesített igények elévülése a polgári jogi elévüléssel mutat rokonvonásokat. A polgári jogi elévülés jogpolitikai indokaiként általában az alábbiakat szokták megjelölni: *a)* Az idő múlásával a jogosultnak az igényhez fűződő érdeke is múlik. *b)* Az igény érvényesítésének hosszú időn át való mellőzése arra mutat, hogy a jogosult nem fektet nagy súlyt az igényérvényesítésre. *c)* Emiatt a kötelezett is kellő alappal következtethet arra, hogy a jogosult nem kíván igénnyel fellépni; a követelést elengedte, s a kötelezett ennek megfelelően rendezkedik be. *d)* Az idő múlásával elenyésznek az alanyi jog fennállásának bizonyítékai is. *e)* A szocialista szervezetek között a pénzügyi fegyelem betartásához és a forgóeszközök forgási sebességének növeléséhez fűződő érdek is az elévülés szükségességét támasztja alá.[13]

A fentiekre figyelemmel az elévülés rendeltetése a jog huzamos nem érvényesítéséből eredő bizonytalan jogi helyzetek megszüntetése és a jogalanyoknak a minél gyorsabb igényérvényesítésre való serkentése azáltal, hogy az állam csak bizonyos ideig biztosít kényszereszközöket a jog érvényre juttatásához. A polgári jog-

[13] Vö. Világhy—Eörsi i. m. 165. és köv. old.; Rudolf Loránt i. m. 9. és köv. old., illetőleg D. M. Genkin—Ja. A. Kunyik (szerk.): Szovetszkoje grazsdanszkoje pravo. Moszkva 1967. 135. és köv. old.

ban általában különbséget kell tenni az elévülés és a záros határidő között. Az utóbbi magát az alanyi jogot szünteti meg, míg az elévült követelés nem szűnik meg, csupán állami kényszerrel nem érvényesíthető. A Ptk. az elévülésre vonatkozólag 5 éves *általános határidőt* állapított meg (324. § (1) bek.); míg bizonyos követelésekre vonatkozólag 3 éves, 1 éves, illetőleg 6 hónapos *speciális elévülési határidőt* írt elő.

Az államigazgatási jogban az állam igényeinek érvényesítésére vonatkozólag nincs általános elévülési határidő, s a különös normák többsége speciális elévülési határidőt sem állapít meg. Kellő alappal állíthatjuk, hogy *az állami igényekkel kapcsolatos elévülés kérdése az államigazgatási jogban egészében véve rendezetlen.* E helyzet annál is inkább visszás, mert nem csekély azoknak az államigazgatási jogi normáknak a száma, amelyek felhatalmazzák az államigazgatási szerveket arra, hogy az ügyfelek terhére nem adójellegű pénzfizetési kötelezettséget, illetőleg nem pénzbeli teljesítésre irányuló kötelezettséget állapítsanak meg. A gyakorlatban számos esetben előfordulhat, hogy az államigazgatási szerv — pl. a tényállás nem kielégítő tisztázása miatt vagy adminisztratív mulasztás folytán — az említett kötelezettségekről nem dönt. Ha a jogszabály kategórikusan írja elő az államigazgatási szerv számára a kötelezettség megállapítását — pl. kisajátítás esetén a lakáspótlás tekintetében — akkor az államigazgatási szerv ez irányú döntésének hiánya törvénysértő mulasztásnak minősül; míg olyan estben, ha a jogszabály az eljáró államigazgatási szerv mérlegelésére bízza a kötelezettség megállapítását, a kötelezés tárgyában való döntés hiánya nem törvénysértés ugyan, de a közérdek szempontjából hátrányos mulasztás lehet. Mindkét esetben fennáll annak a lehetősége, hogy az államigazgatási szerv — akár saját maga észlelte a mulasztást, akár felettes szerve — a későbbiek során határozatot hozzon a kötelezettség megállapítása tárgyában. E döntés egyes esetekben kiegészítő határozat, más esetekben önálló alaphatározat formájában jön létre.

Ugyanakkor azonban komoly jogpolitikai érdekek fűződnek ahhoz, hogy az államigazgatási szerv ne tarthassa hosszú időn át bizonytalanságban az ügyfelet a kötelezettség felől, vagy ami még rosszabb: ne állapíthasson meg kötelezettséget a mit sem sejtő ügyfél terhére hosszú idővel az állam igényének megnyílta után. Ezzel kapcsolatban utalnunk kell a polgári jogi elévülés jogpolitikai indokaira, amelyek a most tárgyalt állami igények tekintetében is maradéktalanul fennállanak. Az elévülés jogintézményének létjogosultsága szempontjából ugyanis nem az a döntő, hogy valamely igény érvényesítése államigazgatási útra vagy polgári peres útra tartozik-e, s az államigazgatási jogviszonyoknál éppen úgy nem lehet hosszú ideig függő jogi helyzetet fenntartani, mint a polgári jogviszonyoknál. Az államigazgatási útra tartozó igények tekintetében fokozza az elévülés jelentőségét, hogy amíg a polgári jogban a kötelezett általában nem csupán tud kötelezettségének fennállásáról, hanem annak mértékét is ismeri (pl. szerződéses kötelezettségek esetében), addig az államigazgatási jogviszonyokból eredő kötelezettségről és ennek mértékéről a kötelezett többnyire csak az államigazgatási szerv határozatából szerez tudomást. Olyan esetben, ha valamely kötelezettség megállapítását a jogszabály az eljáró szerv mérlegelésétől teszi függővé, az államigazgatási szerv hallgatásából vagy a határozat ilyen jellegű rendelkezésének hiányából még a jogban járatos ügyfél is okszerűen juthat arra a következtetésre, hogy vele szemben az államigazgatási szerv nem kíván kötelezettséget megállapítani.

Ugyancsak az államigazgatási igényeknek időben való érvényesítését követeli meg a pénzügyi fegyelem betartásához fűződő érdek. Ha pl. a kisajítási határozatban az államigazgatási szerv elmulasztotta előírni a lakáspótlási kötelezettséget, a kisajátítási cél megvalósítása — pl. valamely beruházás műszaki átadása és a beruházással kapcsolatos elszámolások lebonyolítása — után e kötelezettség pótlólagos előírása pénzügyi szempontból nehéz helyzetbe hozhatja a kisajátítást kérőt; arról nem is beszélve, hogy e kötelezettség esetenként rendkívül megdrágítja a beruházást, ezért a pótlási kötelezettség kellő időben való megállapítása esetén a kisajátítást kérő esetleg el is állt volna a kisajátítástól.

Az államigazgatási jogviszonyból eredő követelések elévülésének szabályozatlansága folytán meglehetősen akadémikus jellegűnek hangzanék az a kérdés, hogy az elévülés megszünteti-e az állam igényét vagy csupán annak kényszerrel való érvényesítését zárja ki. A polgári jogban egyébként megvan a gyakorlati indoka annak, hogy az elévült követelést miért nem lehet megszűntnek tekinteni. A polgári jogi követelés elévülése esetében ugyanis *a)* a kötelezettnek az elévülés utáni teljesítése nem követelhető vissza tartozatlan fizetésként; *b)* a jogosult a követelés biztosítására szolgáló kézi zálogból kielégítheti magát; *c)* helye van az elévült követelés beszámításának is, amennyiben a beszámíthatóság megnyíltakor a követelés még nem évült el.

Az államigazgatási jogviszonyból eredő igények esetében a felsorolt indokok nem állanak fenn. Az elévülés utáni önkéntes teljesítés már csak azért sem képzelhető el, mert ennek előfeltétele volna a kötelezettség teljesítésének módját és mértékét megállapító államigazgatási határozat, amely azonban az adott esetben hiányzik. Ezért az az álláspont látszik helytállónak, hogy az államigazgatási jogviszonyból eredő állami követelést az elévülés — amennyiben de lege ferenda az elévülés jogi szabályozást nyer — teljes egészében megszünteti.

Röviden foglalkoznunk kell azokkal az állami követelésekkel is, amelyek nem államigaz-

gatási jogviszonyból erednek ugyan, de érvényesítésük államigazgatási eljárásban történik. Ezek között — a pénzügyi jog önálló jogágiságát tiszteletben tartva — a pénzügyi jogviszonyból eredő igényeket kell első helyen említenünk, már csak amiatt is, mert a pénzügyi jogi normák az elévülést általában rendezik. Más kérdés azután, hogy az erre vonatkozó tételes szabályok jogágazaton belül sem állnak azonos elvi alapon, s esetenként jogpolitikai szempontból vitatható helyességűek. Még az ilyen szabályozást is feltétlenül többre kell azonban értékelnünk, mint az elévülés teljes szabályozatlanságát.

Az elévülésre vonatkozó pénzügyi jogi szabályok közül a vámügyi jogszabályok ez irányú rendelkezéseit szeretnénk kiemelni, mert ezek valóban korszerűen, az egyéni és a társadalmi érdek összhangjának figyelembevételével szabályozzák a vámkövetelések elévülését. Az 1966. évi 2. számú tvr. 11. §-ának (1) bekezdése szerint a belföldi forgalom számára történt vámkezeléskor nem közölt vám követelési joga a vámkezeléstől számított 6 hónap elteltével, a jogellenesen belföldi forgalomba hozott áru vámjának követelési joga pedig az esedékesség napjától számított 5 év elteltével évül el. Ugyanezen szakasz (4) bekezdése kimondja, hogy a külkereskedelmi áruforgalomban behozott vámáruval kapcsolatban a nem közölt vám követelési joga a vámkezeléstől számított *egy év* elteltével évül el.

Az ismertetett rendelkezéseket azért tekintjük figyelemre méltónak, mert *a)* minden maximalizmustól mentesen az elévülési idők reális mértékű megállapítására törekszenek; *b)* helyesen disztingválnak az államigazgatási szerv hibájából, illetőleg az ügyfél jogellenes cselekménye folytán ki nem szabott vám elévülése tekintetében és az előbbi esetben az államigazgatási szerv hibájának következményeit nem hárítják át hosszú elévülési idő megállapításával az ügyfélre; *c)* még az ügyfél jogellenes cselekménye esetére is általában fix kezdő időpontú[14] elévülési időt állapítanak meg.

Mindezeket a kétségtelenül pozitív jellemvonásokat kevésbé vagy egyáltalán nem lehet kimutatni a többi pénzügyi jogi norma elévülési szabályaiban. Az adó kivetéséhez való jog ugyanis — tekintet nélkül arra, hogy a kivetés az államigazgatási szerv hibájából vagy az ügyfél jogellenes magatartása folytán maradt-e el — annak a naptári évnek az utolsó napjától számított 5 év alatt évül el, amelyben a kivetéshez való jog keletkezett.[15] Álláspontunk szerint az államigazgatási szerv hibájából elmaradt kivetés, illetőleg ugyanezen okból a jogszabályban megállapítottnál alacsonyabb összegben történt kivetés esetében feltétlenül rövidebb elévülési határidő megállapítása volna indokolt. Ha ugyanis az ügyfél a jogszabályban előírt adatszolgáltatási kötelezettségének kellő időben, maradéktalanul és a valóságnak megfelelően eleget tett, s ennek alapján az illetékes hatóság az adót — bár helytelen összegben — kivetette, nem lehet az ügyfelet 5—6 éven át függő jogi helyzetben tartani azáltal, hogy ez idő alatt az államigazgatási szerv bármikor módosíthatja a jogellenesen megállapított adó összegét, s esetleg az eredeti adó két-háromszorosát követeli. Különösen tarthatatlan helyzetet teremt e hosszú elévülési határidő egyes, rendszeres időközökben esedékessé váló köztartozások esetében, amelyek elévülésére az adóügyi elévülési szabályok az irányadók. Így pl. a 3/1960. (VIII. 28.) ÉM—PM számú együttes rendelet 20. §-ának (2) bekezdése értelmében a lakbérpótlék megállapítására irányuló jog az adókra érvényes szabályok szerint a jog keletkezésétől számított 5 év elteltével évül el. Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy amennyiben a bérlő szabályszerűen megteszi ugyan a bevallást, azonban a bérbeadó, vagy jogorvoslat esetén az illetékes pénzügyi hatóság — a jogszabály helytelen értelmezése, illetőleg a szobák alapterületének helytelen felmérése miatt vagy egyéb okból — nem állapít meg lakbérpótlékot vagy a jogszabályban előírtnál alacsonyabb összegű lakbérpótlékot állapít meg, a hiba utólagos feltárása esetén 5 évre visszamenőleg egy összegben lehet követelni az elmaradt lakbérpótlékot. E rendelkezés számos esetben vezetett rendkívül méltánytalan és a dolgozók igazságérzetével ellentétes intézkedésekre, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy a lakbérpótlék összegének helyes megállapítása esetén a bérlőnek módjában állott volna a lakásban lakó személyek számának növelésével, vagy lakáscserével mentesülni a lakbérpótlékfizetési kötelezettség alól.

Még ennél is „radikálisabb" az illetékek elévülésére vonatkozó rendelkezés, amely szerint az elévülés annak a naptári évnek az utolsó napjától számított 5 év elteltével következik be, amelyben a hagyatékot, a jogügyletet vagy az okiratot illeték kiszabása végett bejelentették, illetve bemutatták, vagy *amely évben lelet vagy feljelentés alapján a kiszabásra illetékes hatóság tudomására jutott, hogy az illeték leróvását, vagy a kiszabás céljából elrendelt bejelentést elmulasztották.* E szabály második tétele lehetővé teszi illetékfizetési kötelezettség utólagos megállapítását vagy helyesbítését, esetleg évtizedekkel az illetékkövetelés megnyílta után is. Jogpolitikai szempontból nehezen indokolható ez az elévülési szabály, különösen a hatósági eljárásokban lerótt olyan illetékek tekintetében, amelyek összegét a hatóság nem kifogásolta.

Mindez azt bizonyítja, hogy hatályban levő pénzügyi jogi szabályainknak az elévülésre vonatkozó rendelkezései nem mindig nyugszanak a vámügyi jogszabályokkal kapcsolatban ismertetett, jogpolitikai szempontból feltétlenül helyes elvi alapokon.

Hasonló aggály merül fel egyes, államigaz-

[14] A hivatkozott tvr. 9. §-a értelmében a jogellenesen belföldi forgalomba hozott áru vámja főszabályként a forgalombahozatal napján válik esedékessé.

[15] 57/1957. (IX. 6.) Korm. sz. rendelet 29. § (1) bek. a) pontja.

gatási úton érvényesíthető társadalombiztosítási követelések elévülésével kapcsolatban. Így pl. jogszabályaink értelmében az a nyugdíjas, aki neki felróható okból jogalap nélkül vett fel nyugellátást, azt visszafizetni köteles.[16] A visszafizetésre a nyugdíjast határozattal kell kötelezni. Az ilyen követelés elévülésére a jogszabály semmiféle elévülési határidőt nem állapít meg. Nézetünk szerint a társadalmi tulajdon védelme aligha indokolja e drákói szigort, hiszen a társadalmi tulajdonban való károkozással kapcsolatos polgári és büntetőjogi felelősség tekintetében az elévülés egyaránt érvényre jut, sőt nem ismeretlen fogalom az elévülés a munkajogban sem, hiszen még a nyugdíjügyi szabályok is tartalmaznak — más vonatkozásban — elévülési szabályokat. A nyugdíjügyi jogszabályokon kívül más társadalombiztosítási jogszabályok is állapítanak meg elévülési idő nélküli követeléseket.[17] Nehezen lehetne kideríteni, hogy ezekben az esetekben az elévülési szabályok hiánya csupán jogszabályelőkészítési mulasztás, vagy egy jogpolitikai szempontból nehezen indokolható maximalista álláspont tudatos realizálódása. Akár egyik, akár másik esetről van is szó, mindenképpen helyes volna a jogfejlődés során az elévülés érvényesülését általánossá tenni.

Esetenként vitára ad okot egyes államigazgatási útra tartozó polgári jogi követelések elévülése is. A szabálysértési, valamint a birtokvédelmi eljárásban való kártérítésre kötelezéssel kapcsolatban ez nem jelent gyakorlati problémát, mert a szabálysértés elévülési idejének rövidsége folytán a kártérítési igény elévülése fel sem merül, s a birtokvédelmi eljárásra is általában röviddel a birtoksértő magatartás után kerül sor. Más a helyzet azonban az út megrongálásával összefüggő kártérítési felelősségnél. Az 1962. évi 21. számú tvr. 2. §-ának (2) bekezdése értelmében a közút rongálóját, illetőleg a közutat megrongáló jármű üzemben tartóját az útügyi hatóság az okozott kár megtérítésére kötelezheti. A jogszabály sem a kártérítés anyagi jogi szabályaira, sem a kártérítési követelés elévülésére nézve semmiféle támpontot nem nyújt. Kifejezett rendelkezés hiányában sem tartjuk azonban kétségesnek, hogy államigazgatási útra tartozó polgári jogi kártérítési igényről van szó. A hivatkozott eljárási konstrukció sajátossága abban áll, hogy az útügyi hatóság egyben a megrongált közút kezelője is, vagyis a kártérítési határozatot lényegében a kártérítési kötelmi jogviszony egyik alanya (a károsult) hozza meg hatósági jogkörében. Nézetünk szerint a kártérítésre kötelezés joga a Ptk. 324. §-ának (1) bekezdésében megállapított idő alatt évül el, függetlenül attól, hogy a polgári jogi követelés érvényesítése az adott esetben államigazgatási útra tartozik.

V.

A jogerős határozat végrehajtására irányuló jog elévülése mind a polgári jogban, mind a büntetőjogban ismeretes. Az elévülés jogpolitikai indokai ugyanazok, mint a polgári jogi igény érvényesítésénél, illetőleg a büntetőjogi felelősségrevonásnál; ezekre tehát az ismétlések elkerülése végett nem térünk ki. Mindezen indokok az államigazgatási határozatok végrehajtásával kapcsolatban is kimutathatók. Az államigazgatási jogban azonban — az említett két jogágtól eltérően — a végrehajtási jog elévülésére vonatkozólag nincs általános szabály.

E kérdést — a hatálya alá tartozó ügyekben — a szabálysértési kódex rendezte, amikor kimondotta, hogy nem lehet végrehajtani a büntetést, ha a határozat jogerőre emelkedésétől egy év eltelt. (25. § (1) bek.)

A végrehajtás iránt tett intézkedés az elévülést félbeszakítja; azonban a félbeszakítás napjával az elévülés újból elkezdődik. Feltétlenül helyeselnünk kell, hogy a jogalkotó abszolút elévülési határidőt is állapított meg: ugyanis a határozat jogerőre emelkedésétől számított 2 év elteltével végrehajtásnak akkor sincs helye, ha az elévülés ismételt félbeszakadása folytán az egyéves elévülési határidő még nem telt le. E rendelkezés mögött kétségtelenül az a felismerés húzódik meg, hogy a büntető szankció kiszabása után huzamos idő elteltével a büntetés végrehajtása már nem érné el a kívánt célt, sőt esetenként a büntetés — akár a körülmények, akár az elkövető megváltozása folytán — szükségtelenné is válik. Mindez azonban nem csupán a szabálysértési büntetésekre, hanem a többi államigazgatási szankcióra is vonatkozik. Sajnálatos ezért, hogy az utóbbiakra vonatkozó speciális jogszabályok a végrehajtási jog elévülésének kérdését nem rendezik.

A végrehajtási jog elévülésének problémája természetesen nem szűkíthető le az államigazgatási büntető szankciók alkalmazására, hanem általában valamennyi államigazgatási határozattal kapcsolatban felmerül. Ha ugyanis valamilyen határozatot huzamos időn át nem hajtanak végre, ebből egyrészt arra lehet következtetni, hogy a végrehajtásban érdekelt ügyfél vagy — hivatalból indult eljárásokban — maga az államigazgatási szerv nem helyez súlyt a határozatnak megfelelő tényleges helyzet létrehozására, másrészt a körülmények megváltozása folytán a határozat végrehajtása esetleg kifejezetten káros következményekkel járhat vagy egyenesen lehetetlenné válik.[18] Ezt egyes speciális jogszabályok oly módon próbálják megelőzni, hogy rövid jogvesztő határidőt állapítanak meg

[16] 67/1958. (XII. 24.) Korm. sz. rendelet 90. §; 48/1961. (XII. 30.) Korm. sz. rendelet 70. §, illetőleg 30/1966. (XII. 24.) Korm. sz. rendelet 85. §.

[17] L. erre nézve pl. a 3/1964. (VIII. 9.) HM számú rendelet 33. §-ának (1) bekezdését illetőleg a 19/1964. (VIII. 9.) Korm. sz. rendelet 16. §-ának (4) bekezdését.

[18] Ha pl. a lakásügyi hatóság elrendeli egy rosszhiszemű jogcím nélkül visszamaradt személynek korábbi lakásába történő visszaköltöztetését, e határozatának azonban huzamos ideig nem szerez érvényt, s időközben a korábbi szállásadó vidékre költözik: a jogerős határozatot többé nem lehet végrehajtani.

a végrehajtás iránti kérelem benyújtására.[19] Az ilyen rendelkezés azonban szinte fehér holló számba megy, mert az államigazgatási jog különös részének anyagába tartozó normák döntő többsége sem jogvesztő határidőt nem állapít meg, sem az elévülés kérdését nem rendezi.

Ezzel kapcsolatban jegyezzük meg, hogy a végrehajtási jog elévülése tekintetében az államigazgatási jogban is megvan a létjogosultsága a jogvesztő (záros) határidő és az elévülési idő megkülönböztetésének, amelyek közül az előbbi magát a jogot szünteti meg a határozat ex lege történő hatálytalanításával, míg az utóbbi csupán a határozatnak államigazgatási hatósági intézkedéssel való végrehajtását zárja ki. E disztinkció folytán a végrehajtási jog elévülése után önként történő teljesítést nem lehet tartozatlan fizetés címén visszakövetelni.

Azokban az államigazgatási eljárásokban, amelyekben az eljáró szerv nem államigazgatási anyagi jogi normát, hanem pl. társadalombiztosítási vagy polgári jogi normát alkalmaz, a végrehajtási jog elévülése ugyancsak rendezetlen. Kivételt képeznek e megállapítás alól a pénzügyi jogviszonnyal kapcsolatos államigazgatási eljárások, mert ezek tekintetében a jogszabályok megfelelő rendelkezéseket tartalmaznak a végrehajtási jog elévülésére.[20]

Végül megemlítjük, hogy van néhány olyan államigazgatási határozat, amelyek végrehajtása bírói úton történik.[21] Ezek tekintetében a végrehajtási jog elévülésére nézve az 1955. évi 21. számú tvr. 49. §-a az irányadó.

VI.

Az államigazgatási jogban a függő jogi helyzetek megszüntetése és megelőzése nemcsak akkor indokolt, ha az ilyen helyzet az ügyfélre nézve hátrányos, hanem akkor is, ha éppen az ügyfél késlekedik valamely igényének érvényesítésével és ezáltal bizonytalanságban tartja az illetékes államigazgatási szervet, valamint — az ügyek egy részében — az ellenérdekű ügyfelet. Az államigazgatási jogviszonyból eredő és államigazgatási útra tartozó igények esetében azonban a jogszabályok nem annyira az igény elévülésének jogi rendezésével, hanem inkább az igényérvényesítés határidőhöz kötésével előzik meg a hosszú ideig tartó függő jogi helyzeteket.

Az anyagi jogi szabályok az igények érvényesítésére nézve kétféle határidőt állapítanak meg: *a)* záros (jogvesztő) határidőt, valamint *b)* olyan határidőt, amelynek elmulasztása nem jár jogvesztéssel, hanem egyéb joghátrányt von maga után.

Számos esetben előfordul, hogy a jogszabály egyes — főként tömegesen előforduló — igények érvényesítésére dátumszerűen megjelöli a határidő utolsó napját.[22] Más esetekben a jogszabály valamely jogi tény bekövetkezésekor kezdődő, napokban vagy hónapokban megállapított határidőt ír elő.[23] Az ily módon megállapított határidők elmulasztása esetén többnyire van helye igazolásnak, esetenként azonban a jogszabály az igazolás lehetőségét kizárja. Az igények érvényesítésére megállapított anyagi jogi határidők túlnyomó többsége jogvesztő jellegű. Az államigazgatási jogban csupán kivételesen fordul elő néhány olyan anyagi jogi határidő, amelyek elmulasztása jogvesztés helyett más joghátrányt eredményez.[24]

Megjegyezzük egyébként, hogy az ügyfelek államigazgatási útra tartozó igényeinél — néhány polgári jogi jellegű követelés kivételével — a záros határidő letelte, valamint az elévülés azonos jogkövetkezménnyel jár, mert az igény kizárólag államigazgatási úton érvényesíthető és a beszámítás, valamint az elévült követelés önkéntes teljesítése a dolog természeténél fogva kizárt.

Ezért nincs sok jelentősége annak, hogy amíg az államigazgatási jogviszonyból eredő igényeknél a jogvesztő határidő a tipikus, addig a pénzügyi, illetőleg társadalombiztosítási jogviszonyból eredő, de államigazgatási útra tartozó igényeknél általában az elévülés szab időbeli korlátot az igény érvényesítésének. A gyakorlati különbség csupán annyi, hogy a jogvesztő határidő általában rövid, míg az elévülési idő általában hosszabb időtartam. (Egy-két kivétel mindkét vonatkozásban van.)

Az államigazgatási útra tartozó pénzügyi jogi követelések tekintetében az ügyfélnek a tévesen — a jogszabály szerint járó állami követelést meghaladó összegben — befizetett vám, adó vagy illetékkövetelésére vonatkozó joga esik elévülés alá. A vámügyi jogszabályok itt is alkalmazzák a korábban ismertetett jogszerűségi disztinkciót és a jogellenesen belföldi forgalomba hozott áruval kapcsolatban tévesen magas

---

[19] Így p. a 35/1956. (IX. 30.) MT számú rendelet 80. §-ának (1) bekezdése értelmében a lakásügyekben hozott jogerős határozat végrehajtását — amennyiben a határozat érvényesítését valaki akadályozza — a kézbesítéstől számított 15 npon belül kell kérni, egyébként a határozat érvényét veszti.

[20] L. erre nézve az 1966. évi 2. sz. tvr. 11. § (2) bekezdését, amely 5 éves, valamint az 57/1957. (IX. 6.) Korm. sz. rendelet 29. §-ának (2) bekezdését, amely 5, illetőleg 10 éves elévülési időt állapít meg.

[21] L. erre nézve a 47/1960. (X. 20.) Korm. sz. rendelet 16. §-át illetőleg az 1960. évi 11. sz. tvr. 27. § (1) bekezdését.

[22] Így állapította meg a határidőt pl. a házmentesítési kérelmekre nézve z 1957. évi 24. sz. tvr. 7. §-ának (1) bekezdése; a földmentesítési kérelmekre vonatkozólag a 36/1967. (X. 11.) Korm. sz. rendelet 6. §-ának (1) bekezdése stb.

[23] Ezt tette pl. a 35/1956. (IX. 30.) MT számú rendelet 37. §-a a lakás előzetes igénybevétele esetén a társbérlőválasztás, illetőleg a lakás elcserélésének joga tekintetében; a 36/1967. (X. 11.) Korm. sz. rendelet 6. §-ának (2) bekezdése az 1968. január 1. napja után termelőszövetkezeti tulajdonba kerülő földek mentesítésére irányuló kérelmekre nézve stb.

[24] Ilyen pl. a 39/1959. (IX. 20.) Korm. sz. rendelettel módosított 35/1956. (IX. 30.) MT számú rendelet 47. §-ának (1) bekezdésében, illetőleg a 47/1960. (X. 20.) Korm. sz. rendelet 21. §-ának (3) bekezdésében megállapított határidő.

összegben megállapított vám visszatérítésére vonatkozó igény elévülése tekintetében az általánostól (6 hónap) eltérő elévülési időt állapítanak meg.[25] A tévesen befizetett vagy jogellenesen beszedett adó visszakövetelésére irányuló igény a befizetés napjától számított 5 év alatt évül el.[26] Végül a tévesen befizetett vagy lerótt illeték visszatérítését 5 éven belül, a tévesen megállapított, de be nem fizetett illeték törlését pedig bármikor lehet kérni.[27] Az ügyfél utóbb említett igénye tehát nem évül el. Emellett azonban találunk egy másik alapvető különbséget is az ismertetett elévülési szabályok között: nevezetesen azt, hogy amíg a tévesen befizetett adó vagy illeték visszakövetelésére vonatkozó jog elévülése *a befizetés (lerovás) napján kezdődik,* addig a vám visszatérítésére irányuló igény elévülésének ideje *a vám esedékességének időpontjában* veszi kezdetét. Ez annyit jelent, hogy egyes esetekben a vám követelési jogának és visszakövetelési jogának elévülése azonos időpontban kezdődik és telik le, más esetekben pedig a követelési jog elévülése után mindössze annyi idő szükséges a visszakövetelési jog elévüléséhez, mint amennyi a vámkezelés és a vám közlése között eltelt. E furcsa szabályozás azt eredményezi, hogy amennyiben a vámigazgatási szerv röviddel a vám követelési jogának elévülésére megállapított határidő letelte előtt közli az érdekelttel a jogellenesen belföldi forgalomba hozott áru vámját, a vám befizetésére gyakorlatilag általában olyan időpontban kerül sor, amikor a tévesen nagyobb összegben megállapított vám *visszakövetelésére vonatkozó jog már elévült.* Hasonló visszásságok adódnak abból, hogy a jogerősen megállapított vám beszedési joga *az esedékesség napjától számított 5 év alatt,* míg a tévesen nagyobb összegben megállapított vám visszatérítésére vonatkozó igény főszabályként *az esedékességtől számított 6 hónap alatt* évül el. Ha tehát a vám beszedése késedelmesen történik, a beszedés időpontjában az ügyfél már általában nem kérheti a tévesen megállapított összeg visszatérítését, mert ez irányú követelése régen elévült.

Mindez arra késztet bennünket, hogy amíg tanulmányunk korábbi részében — más vonatkozásban — követendő példának tekintettük a vámügyi jogszabályok elévülési szabályait más pénzügyi jogi normákkal szemben, addig most az adóügyi, valamint az illetékekre vonatkozó jogszabályokban alkalmazott szabályozási mód mellett szálljunk síkra, amely *a tényleges befizetéstől számítja* a tévesen megállapított vagy befizetett összeg visszakövetelésére vonatkozó jog elévülési idejét. Mindenképpen anakronisztikusnak kell ugyanis tekintenünk azt a szabályozást, amely lehetővé teszi olyan esetek előfordulását, hogy a törvénysértően magas összegben megállapított vám befizetésekor az ügyfél — az elévülés korábbi időpontban történt beállta folytán — már ne kérhesse a vám helyesbítését és a neki visszajáró összeg visszafizetését.

Itt említjük meg, hogy van olyan pénzügyi jogi norma is, amely az elévülés helyett záros határidővel kívánja biztosítani, hogy az ügyfelek ne késlekedjenek igényeik érvényesítésével.[28]

Az államigazgatási útra tartozó polgári jogi követelések érvényesítésére nézve a jogszabályok nem állapítanak meg elévülési határidőt.[29] Álláspontunk szerint azonban ezekre az igényekre a Ptk.-ban megállapított elévülési határidők az irányadók, ezért a speciális szabályozás hiánya nem jelent joghézagot.

VII.

Tanulmányunk lezárásaként néhány tézisszerűen megfogalmazott záró következtetésben szeretnénk összegezni megállapításainkat.

1. Az elévülés jogintézményére az államigazgatási jogban is feltétlenül szükség van. *2.* Az elévülés jelenlegi jogi szabályozása egyrészt rendkívül hézagos, másrészt helyessége számos vonatkozásban vitatható. Ez részben a jogi szabályozás széttagoltságának, részben — egyes szakterületeken — bizonyos fajta jogi maximalizmus érvényesülésének az eredménye. *3.* Az államigazgatási jogfejlődés iránya az ügyfél jogi helyzetének hatékony garanciákkal való körülbástyázása és ezen belül az elévülés megfelelő jogi szabályozás irányába mutat. Ezt a folyamatot elősegíti az egyes igazgatási ágak szintjén végbemenő kodifikáció, amelyet olyan nagy jelentőségű jogszabályok jeleznek, mint pl. a vízügyi törvény, az építésügyi törvény, a szabálysértési kódex. *4.* A jövőben a jogszabályelőkészítés során fokozott figyelmet kell szentelni az elévülés kérdésének és e tekintetben a jogágon belül egységes elveket kell érvényre juttatni. Így: *a)* az államigazgatási jogban az elévülési határidőket általában a polgári jogi, illetőleg a büntetőjogi elévülési határidőknél rövidebb időtartamban kell megszabni. *b)* Disztingválni kell a jogszerű magatartáshoz, illetőleg a jogellenes magatartáshoz fűződő elévülés között és e disztinkciót az elévülési idő tartamában kifejezésre kell juttatni. *c)* Általában fix kezdő időpontot kell megállapítani az elévülési idő kezdetére nézve (pl. a jogellenes cselekmény elkövetése). Amennyiben az adott szakterület jellege folytán bizonyos körben feltétlenül szükség van az „úszó" kezdő időpont fenntartására (pl. a cselekménynek az eljáró hatóság tudomására jutása), ezt abszolút elévülési határidővel kell kombinálni. *5.* A kifejtettek értelemszerűen vonatkoznak azokra a jogágakra is, amelyek normái kisebb vagy nagyobb mértékben államigazgatási eljárás útján jutnak érvényre. *Kilényi Géza*

---

[25] 1966. évi 2. sz. tvr. 11. § (3) bek.

[26] 57/1957. (IX. 6.) Korm. sz. rendelet 29. § (4) bek.

[27] 11/1966. (VI. 29.) PM számú rendelet 183. § (1) bek.

[28] Így pl. a házadóról szóló 6/1963. (IV. 5.) Korm. sz. rendelet 26. §-ának (1) bekezdése záros határidőt állapít meg a felújítási házadókedvezményre irányuló kérelem benyújtása tekintetében.

[29] Pl. az 1960. évi III. tv. a bányakárok megtérítésével kapcsolatban. Megjegyezzük azonban, hogy az 1/1962. (II. 9.) Korm. sz. rendelet 50. §-a a vadkár megtérítése iránti igény előterjesztésére záros határidőt állapít meg.

A jogellenes munkaszerződések

1. *A jogellenes munkajogi jognyilatkozatokról általában*

A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogalkotási eredményei sorában kiemelkedő jelentőségűnek nevezhetjük az országgyűlés által 1967 : II. sz. törvényként elfogadott új Munka Törvénykönyvet. A kódex jelentőségét az az elsődlegesen fontos feladata adja meg, amely az új Mt-t a gazdasági reform időszakában létrejövő munkaviszonyok átfogó szabályozására rendeli. A munkajog tudományának további fejlesztése ma már nem a kódex*ért* folyik, hanem a kódex keretei között, annak alapján. Az itt következő fejtegetések azt célozzák, hogy a munkajog hatályos forrásainak tükrében felvázoljuk a jogellenes munkaszerződések okait és következményeit, s tárgyunkat elhelyezzük a jogellenes munkajogi nyilatkozatok, illetőleg általában a jognyilatkozatok rendszerében.

A munkaszerződések — függetlenül jogi megítélésüktől —, rendszertanilag a munkajogi jognyilatkozatok közé tartoznak, mely utóbbiak a jognyilatkozatok általános jogi fogalma alá rendezhetők. Most nem feladatunk, hogy elemezzük és állást foglaljunk a jognyilatkozat fogalmának általános jogi kérdéseiben. A jognyilatkozatok szabályai az egyes jogágazatok között erősen differenciáltak. Ha ez nehezíti is a jognyilatkozatok elméleti integrációját, egyetlen közös fogalmi jegyük vitán felül van: a jogviszonyoknak szándékos emberi magatartás általi alakítása (létrehozása, megváltoztatása, megszüntetése). A jognyilatkozat nézetünk szerint a jogi tények legalapvetőbb típusa.[1] A jognyilatkozat alapvető jogi tény-minősége nemcsak érveit származtatja a munkajogból, hanem vissza is hat erre: a munkajogi jognyilatkozatokat a jogi tények fővonalába állítja.

A jognyilatkozat fogalmát a munkajog hazai irodalmában tudomásunk szerint *Weltner* professzor használta először.[2] Csoportosítása szerint a jognyilatkozatoknak első csoportját a dolgozó jogi státuszát érintő aktusok alkotják elsősorban, vagyis azok, amelyek a munkaszerződés megkötését, módosítását és megszüntetését eredményezik. Ide tartoznak szerinte továbbá a vállalat munkajogi kötelezettségvállalásának esetei és azok az esetek is, ha a vállalat a követeléséről lemond, vagy a követelését mérsékli. A tárgyalt felosztás szerinti második csoportot a kisebb jelentőségű jognyilatkozatok alkotják, mint pl. a munkáltató döntései, utasításai, intézkedései, rendelkezései. Noha kétségtelen, hogy a munkajogi jognyilatkozatok korántsem egyenlő súlyúak, azok tipizálását mégsem ezen az alapon kísérelnők meg, hanem a jognyilatkozatok *jogi funkciója* alapján, amely a jognyilatkozatokat ismerő más jogágakban (főleg a polgári jogban) is szokásos. A munkajogi jognyilatkozatoknak a munkaviszonyt létrehozó, módosító és megszüntető csoportokra való felosztását nemcsak a causa divisionis fentebb említett azonosságát tekintve tarthatjuk helyesnek, hanem azért is, mert nagy átlagban a munkaviszony *létszakai* azok a legfontosabb tényezők, amelyek a jognyilatkozatok szabályozását a leginkább határozzák meg. A jognyilatkozatoknak a munkaviszony létszakai szerint differenciált szabályozása a (jogellenes) munkajogi jognyilatkozatok egyik jogágazati szintű sajátossága. E sajátosság okát abban látjuk, hogy a munkaviszony létrehozása és módosítása körében általában a dolgozó tágan értelmezett *alkalmassága* a szabályozás döntő jogpolitikai motívuma, a munkaviszony megszüntetése szabályai körében pedig a *szociálpolitikai* és a *törvényességi-garanciális* szempontok dominálnak. A jogviszonyban betöltött pozíció is erősen befolyásolja a jognyilatkozatok szabályozását a munkajogban, ezt a szempontot azonban a munkaviszony létszakai körében lehet érvényesíteni, mint az egyes létszakokban szerepet játszó jognyilatkozatok szabályait alakító tényezőt. Mindez megfelelően vonatkoztatható a jogellenes munkajogi jognyilatkozatokra is. Ezek további közös, illetőleg jogágazati szintű sajátosságait az alábbiakban foglalhatjuk össze:

a) A munkajogi jognyilatkozatok jogellenességének okai között — a munkaszerződés megkötését kivéve — *anyagi és eljárásjogi okok* külön-külön vagy vegyesen is szerepelhetnek. (Pl. ha a fegyelmi elbocsátást kimondó határozatban rögzített tényállás nem fegyelmi vétség, ez anyagi jogi oka a jogellenességnek, a bizonyítékok hiánya eljárásjogi.) Az anyagi jogi okok mellett az eljárásjogi jogellenességi okok megléte a munkajog *komplex jellegére* vezethető vissza, vagyis a munkajognak arra a sajátosságára, hogy az mintegy a „kollektíva alkotmányjoga", s mint ilyen, számos processzuális kérdést is szabályoz.

b) Rámutathatunk az *egyoldalú aktusok* jelentékeny súlyára is, amely pl. a polgári joghoz képest erősen specifikus jegye a munkajognak. Az egyoldalú jognyilatkozatnak a kétoldalúakkal vetekedő jelenléte a munkajogi viszonyokban a munkajogviszonyt a munkavégzés területén jellemző alárendeltségi helyzetből következik,

[1] A munkajogon kívüli jogágak által szabályozott jognyilatkozatok kérdéseinek újabb irodalmából lásd: *Kilényi* Géza: Az államigazgatási határozatok semmissé nyilvánításáról. Állam és Igazgatás 1967. 1003—1013. old. — *Lachs,* Manfred: A többoldalú nemzetközi szerződések. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. 139. old. — *Névai* László—*Szilbereky* Jenő: Polgári eljárásjog. Tankönyvkiadó, Budapest 1968. 204—206. old.

[2] *Weltner* Andor: A szocialista munkaszerződés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1965. 326 old. (A továbbiakban: *Weltner:* Munkaszerződés.)

amely a munkaszervezés meglehetősen időálló együttjárója. Az alárendeltségi viszonyból és az ezt tükröző egyoldalú jognyilatkozatból következik, hogy a jogellenes jognyilatkozatok egyik erőteljes típusa a munkajogban a *tilos egyoldalú jognyilatkozat.* (Pl. a terhes nőkre, illetve a szoptatós anyákra vonatkozó tilalmat sértő áthelyezés, túlórakorlátozásba ütköző túlóra-elrendelés, indokolás nélküli fegyelmi elbocsátás stb.).

c) A jogellenes munkajogi jognyilatkozatok jogkövetkezményei körében az *érvénytelenség nem tölt be vezető szerepet.* A munkajogi érvénytelenségnek ezt a viszonylag alárendelt szerepét részben az a helyzet fejezi ki, amely szerint az érvénytelenség hatóköre általában csupán a munkaviszony létrejöttére és a módosítás bizonyos eseteire terjed ki. Az érvénytelenség viszonylag alárendelt szerepét fejezi ki az a rendelkezés, amely az említett körben is másodlagosan engedi csak szerephez jutni az érvénytelenség jogkövetkezményeit, előnyt adva velük szemben a munkaviszonyra vonatkozó szabály jognyilatkozatot kiegészítő hatályának. Az érvénytelenség kirekesztését a munkajogviszony megszüntetése köréből ugyancsak a munkajog komplex, tehát az eljárásjogi jellegű intézményeket is magában foglaló jellegével indokolhatjuk. A munkaviszony megszüntetése körében leginkább tipikus, esetleg jogellenes jognyilatkozat: a felmondás és a fegyelmi elbocsátást kimondó határozat processzuális elemeket is tartalmazó, bár anyagi joghatást kiváltó aktus. Mindkét jognyilatkozathoz az eljárásjogi aktusok közös sajátossága fűződik: az érvényesség vélelme. A vélelmet meghazudtoló jognyilatkozattal szemben eljárásjogi eszközök állnak rendelkezésre. (Az érvénytelenség jogkövetkezményeinek másodlagos szerepével a későbbiek során fogunk foglalkozni.)

d) A jogellenes munkajogi jognyilatkozatok általános jellegű sajátossága az is, hogy nem integrálódtak egyetlen jogintézménnyé, hanem *többféle jogintézmény keretei között* nyertek szabályozást. Így a jogellenes megszüntető nyilatkozat a munkaviszony megszüntetése körében helyezkedik el, a fegyelmi elbocsátást kimondó határozat a fegyelmi jogba tartozik stb. Ez a megállapítás nemcsak a jognyilatkozatok jogellenességének okaira, hanem részben következményeire is vonatkozik. Az érvénytelenség például a munkajogban nemcsak egyedi jogviszonyokban realizálódhat, hanem a kollektív szerződésnek, e „normatív jognyilatkozatnak" is következménye lehet.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a jogellenes munkajogi jognyilatkozat a legalapvetőbb jogi ténynek, a szándékos emberi magatartásnak az a fajtája, amely jogszabályba ütközik s amely a munkaviszony létrehozására, módosítására vagy megszüntetésére irányulhat. Szabályozásuk főbb jellemzői: az eljárásjogi okok jelenléte, az egyoldalú aktusok jelentékeny súlya, az érvénytelenség viszonylag alárendelt szerepe és a dogmatikai kategóriák szétáramlása a különféle jogintézményekbe. Mindez a munkajog alapvető tartalmi-szerkezeti sajátosságaira vezethető vissza: a munkajog komplex jellegére, a munkaviszonyok szervezési-alárendeltségi oldalára és a munkaviszony létszakaihoz fűződő jogpolitikai érdekek különbségeire.

2. *Idegen jogágak szerepe a jogellenes munkaszerződések körében*

Egy viszonylag fiatal jogág mint amilyen a munkajog s egy olyan kevéssé megtárgyalt témakör, mint a jogellenes munkaszerződéseké, talán indokolttá tehetik, hogy az idegen jogágak szerepét változatosan áttekintsük tárgyunk szemszögéből. Elvi általánosságban a jogrendszer többi ágazata — elsősorban a polgári jog — a következő négy funkciót szokta betölteni a munkajogban általában és a jogellenes munkaszerződések körében különösen:

a) Szabályozási minták, fogalomkészlet, bizonyos megoldások szolgáltatása. Ezek egy része arra vezethető vissza, hogy a polgári jog történeti értelemben anyajoga a munkajognak. Más fogalmak, megoldások átvételének nem történeti okai vannak, hanem egyszerűen az, hogy hasonló jellegű életviszonyok, jogi helyzetek szabályozása hasonló megoldást igényel. Ilyen pl. a munkajogban a kötelező és a fakultatív alakiság, a törvényes képviselő közreműködése, az érvénytelenség kategóriája, a joggal való visszaélés tilalma stb.

b) Közös szabályok. A munkajognak a polgári joggal (magánjoggal) közös szabályai tőkés viszonyok között széles területet fognak át, különösen, ha az illető országnak nincs munkajogi kódexe. (Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország stb.) Ezekben az országokban a munkajogi szerződés a magánjogi törvénykönyv hatálya alatt áll, következésképpen a szerződés jogellenessége és a jogellenesség következményei is — rendszerint — a magánjog szabályai szerint alakulnak. Eltérő ettől a helyzet azokban a tőkés államokban, amelyek munkajogi kódexet alkottak. (Elsőként Franciaország 1910-ben.) Ezekben az államokban a jogellenes munkaszerződésre javarészt a munkajogi törvénykönyv szabályait kell alkalmazni, kiegészítve azokat a „szerződések közös jogának" szabályaival.[3] A szocialista államok törvényhozása a munkajogot önálló jogágazatként kodifikálta. *Baru* szerint a polgári jognak a munkajoggal közös normái — munkáltatói jogképesség, természetes személyeknél a munkáltatói cselekvőképesség, a vállalat törvényes képviselete — a fölösleges kettőzések miatt maradtak ki a munkajogi szabályozásból.[4]

---

[3] *Rivero,* Jean—*Savatier, Jean:* Droit du travail. Paris 1960. 341. old.

[4] *Baru, M.:* O szubszigyiarnom primenyenyii norm grazsdanszkovo prava k trudovüm pravootnosenyijam. Szovjetszkaja Jusztyicija 1963. 14. 17. old.

c) Az *analógia* az a további módszer, amelynek segítségével a polgári jog — egyre szűkebb körben — szerephez jut a jogellenes munkaszerződés megítélésében. A polgári jogi analógia szerepének csökkenése mögött okként a munkajogi joghézagok csaknem teljes felszámolása áll, ez pedig a törvényhozási tapasztalatok gazdagodására, a törvényhozási módszerek fejlődésére vezethető vissza. Nem zárható ki azonban az analógikus jogalkalmazás[5] olyan munkajogi jognyilatkozatok jogellenessé nyilvánítása esetén, mint a megtévesztés hatására kötött munkaszerződés, vagy a jogellenes munkaszerződés jogkövetkezményei körében annak a polgári jogi szabálynak az átvétele sem, amely szerint az érvénytelenség (semmisség) megállapításához külön eljárásra nincs szükség és az érvénytelenségre bárki hivatkozhat.

d) Míg a polgári jog modell-jellege és az analógia az idegen jogágak munkajogi szerepét illetően általában kiküszöbölendő tényezők, addig a közös szabályozás és az a jogalkotási módszer, amely idegen jogágakban releváns magatartásokat, cselekményeket *munkajogi relevanciával* ruház fel, a jogellenes munkajogi jognyilatkozatok szabályozása körében is helyénvaló, szükséges módszer. Az idegen jogágakban releváns tényállások tárgykörünkben három irányban jelentkezhetnek.

da) Jogellenes, illetőleg érvénytelen államjogi-államigazgatási aktusban realizálódik annak a munkajogi szabálynak a követelménye, amely kinevezéshez, választáshoz, illetőleg közhatalmi szerv jóváhagyásához fűzi a munkaszerződés jogszerű (érvényes) létrejöttét.[6] Nézetünk szerint e munkajogi kérdésnek az eldöntését nehezíti az államigazgatási jogi premisszák tisztázatlansága. Annyi azonban bizonyos, hogy mindazokban az esetekben, amelyekben a közhatalmi aktushoz az érvényesség vélelme fűződik, a munkaszerződést is érvényesen létrejöttnek kell tekintenünk. Ha azonban semmis államigazgatási aktusról van szó (pl. hatáskör hiányában semmis kinevezés stb.), akkor az aktus érvénytelensége a munkaszerződés érvénytelenségét okozza. Az ilyen érvénytelen munkaszerződés két további problémát vet fel: a jóhiszemű dolgozó védelmének és az érvénytelen munkaszerződés orvoslásának a kérdését. Ezekkel a kérdésekkel a továbbiakban a maguk helyén foglalkozunk.

db) A tizenhat éven aluli fiatalkorú első munkaviszonyba lépéséhez szükséges törvényes képviselői beleegyezés akkor teheti vitássá a munkaszerződés jogszerűségét, illetőleg érvényességét, amikor a törvényes képviselői jognyilatkozat a polgári jog szabályai szerint érvénytelen. Ha a törvényes képviselő jognyilatkozata semmis, ez a fiatalkorú munkaszerződését érvénytelenné teszi. Más a helyzet a megtámadhatóság eseteiben. (Pl. a betöltendő munkakörben megtévesztette a gyermek a szülőjét.) A megtámadható jogügylet ugyanis a bíróság általi érvénytelenítéséig hatályos. Bár tételesjogilag nem zárható ki az a lehetőség, hogy a törvényes képviselő a saját jognyilatkozatát a bíróság előtt megtámadhassa, s ezzel ex tunc érvénytelenítse a fiatalkorú munkaszerződését, egyedül azonban az a megoldás életszerű, hogy a törvényes képviselő megtámadás helyett azonnali hatályú megszüntetési jogát gyakorolja az Mt. 30. § (2) bekezdése alapján.

dc) Idegen jogágban releváns tényállás munkajogi következményeit válthatja ki az az eset, ha valamely munkakör betöltését a büntetőbíróság jogerős ítélete zárja ki, ez a határozat azonban törvénysértő vagy megalapozatlan, illetőleg perújítással támadható. Az érdemi döntés említett fogyatékosságai ellenére jogszerűnek vélelmezendő („res judicata pro veritate habetur"), tehát épp olyan gátja a kérdéses munkakör betöltésének, mint a törvényesen marasztaló ítélet. A sikerre vezetett törvényességi óvás, illetve perújítás azonban azzal a munkajogi következménnyel jár, hogy ex tunc orvosolja a — látszólag — törvényi tilalomba ütköző munkaszerződést.

3. *A munkaszerződés jogellenességének okai*

A munkaszerződés jogellenessége okainak részletes kifejtését többféle indíték alapján mellőztük. A jogellenességi okok rendkívül szerteágazóak, s mint a jogszabályok tényállás és diszpozíció elemei általában, a szankcióknál jobban alávetettek a társadalmi fejlődesnek. A jogellenességi okok tipizálása, melyre tanulmányunk terjedelmi korlátai ösztönöztek, inkább szemléltető jellegű, mint heurisztkus. A jogellenes munkaszerződések okainak alábbi csoportjait ugyanis nem a hozzájuk járuló jogkövetkezmények fajtája alapján alakítottuk ki. Ennek az a magyarázata, hogy a munkaszerződés jogellenessége okinak egyes eseteihez is gyakran más jogkövetkezmény járulhat. (Pl. az orvoslás csaknem mindig helyt is foghat, de el is maradhat.)

A felekhez fűződő okok sorában mindkét fél oldalán szerepelhetnek az akarathiba és a színlelés esetei. A dolgozó oldalán a dolgozói jogalanyiság hiánya, a cselekvőképtelenség s a dolgozói státusz kizárólagosságának megsértése merülhet fel. A vállalat oldalán az álképviselet, illetőleg a vállalatot egyoldalúan kötelező szabályok megsértése (ezek is sokfélék lehetnek) szerepelhetnek okokként. A *munkaszerződés tartalmában jelentkező okok* egyike a kötelező tartalom részleges hiánya; ebbe a típusba tartozik a típuskényszer megsértése (pl. szerződéses al-

[5] *Polenyina,* Sz. V.: Szubszigyiarnoje primenyenyije norm grazsdanszkovo zakonodatyelsztva k otnosenyijam szmezsnüh otraszlej. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1967. 4. 21—29. old. — *Weltner:* Munkaszerződés 513—516. old.

[6] *Zielinski,* Tadeusz: A jogi cselekmények érvénytelensége a munkajog és az államigazgatási jog tükrében. Panstwo i Prawo 1968. 14—30. old.

kalmazás kinevezés helyett), diszkrimináció alkalmazása, a képesítési előírások megsértése, az összeférhetetlenség esetei, a nem, életkor, betegség, testi fogyatékosság, terhesség alapján fennálló alkalmatlansági variációk, a büntetett előélet, sőt — szűk körben — a fegyelmi vagy bírságoló határozattal elmarasztalt munkavállalókra vonatkozó korlátozások megsértése is. (6/1967. Bk M sz. rendelet.) Végül sokféle olyan kikötés szerepelhet a munkaszerződésben, amely azt jogellenessé teszi (pl. mgtsz-alkalmazottnál a háztáji föld maximumának túllépése, kisiparban a teljesítménybérezés, a leltárfelelősséget elutasító boltvezetői munkaszerződés stb.). A munkaszerződés jogellenessége okainak harmadik csoportját a *munkaszerződés alanyaitól és tartalmától viszonylag elkülönült okok* alkotják: az alaki kötöttségek megsértése, a munkakönyv nélküli alkalmazás, az előzetesen kötelező orvosi vizsgálat elmulasztása és a harmadik személy beleegyezésének hiánya.

4. *A jogellenes munkaszerződések jogkövetkezményei*

A munkaszerződés jogellenessége alapvetően kétfajta jogkövetkezményt válthat ki, melyek egymással a főszabály és a kivétel viszonyába állíthatók. A jogellenes munkaszerződés általánosnak, tipikusnak nevezhető jogkövetkezménye az *érvénytelenség,* míg az esetek csekély hányadában a munkaszerződés jogellenessége ellenére is *érvényes* marad. A munkaszerződés jogellenességéhez fűződő érvénytelenség munkajogunk szabályai szerint kétféle, attól függően, hogy a munkaszerződés csupán részlegesen ütközik a munkaviszonyra vonatkozó szabályba, illetőleg, hogy a munkaszerződés megkötése ellentétes-e az irányadó normákkal. Az említett szabályokba csupán egyik-másik elemével ütköző munkaszerződés részlegesen érvénytelen, s az érvénytelen rész helyébe a szabály rendelkezése lép. A jogellenes munkaszerződés részleges érvénytelenségét dogmatikailag törvényi orvoslásként, következményeit tekintve pedig a munkaszerződés módosulásaként foghatjuk fel.

A részleges érvénytelenségnek ez a kettős természete bizonyos értelmezési problémákat vet föl. Mindenek előtt rámutathatunk arra a tényre, hogy a munkaviszonyra vonatkozó szabályok bizonyos hányada nélkülözi azt a konkrétságot, amely a szabálynak a munkaszerződés elemévé történő beillesztéséhez szükséges. Elsősorban a bértételekre gondolunk, vagy arra az esetre, ha a kisiparban foglalkoztatott dolgozó teljesítménybérben állapodik meg a munkáltatóval. Ezekben az esetekben a munkaszerződés részleges érvénytelensége ellenére sincs mód a tilos elemnek a kérdéses normával való behelyettesítésére. Az első példa esetében azért, mert a munkaviszonyra vonatkozó szabály nem egyértelmű, elvontságában is nem konkrét, a második példánál azért, mert a kérdéses szabály tartózkodásra kötelező, tiltó jellegű. Álláspontunk szerint tehát a részleges érvénytelenség szabálya csak akkor alkalmazható, ha tilos munkaszerződési elemre vonatkozó szabály *konkrét és pozitív-parancsoló norma.*

A részleges érvénytelenségnek a jogellenes kikötés általánosan szabályozott esetén kívül a munkajog hatályos kútfőiben vannak további esetei is. Ezeknek az eseteknek az Mt. 22. § (3) bekezdéséhez hasonlóan az a közös sajátosságuk, hogy a jogellenes munkaszerződés részleges érvénytelensége a jogszabály általi orvoslással és a munkaviszony tartalmi módosulásával jár együtt. A munkaszerződés részleges érvénytelenségéhez, orvoslásához és módosulásához vezet: a jogszabályi maximumot túllépő próbaidő-kikötés, ez ugyanis a jogszabályi maximumra redukálódik (Mt. 23. § (2) bek.); a változó munkahelyre vonatkozó szóbeli megállapodás, mert a munkahely állandónak tekintendő (Mt. V. 18. § (1) bekezdés); a 30 napot meghaladó tartalmú határozott időre kötött szóbeli munkaszerződés, ennek elmulasztása esetén a munkaviszony határozatlan időre létesül (Mt. V. 17. § (2) bek.).

Részleges érvénytelenséget okoz a szóbelileg történt megállapodás is a részmunkaidőben való foglalkoztatást illetően (Mt. V. 17. § (3) bek.), ilyen esetben azonban véleményünk szerint a munkaszerződés részleges érvénytelensége nem orvoslódik a jogszabály rendelkezésével, hiszen a munkabérben történt megállapodás nyilván az — érvénytelen — munkaidőkikötéshez igazodik. Az ilyen munkaszerződés tehát a felek orvosló aktusával, a munkaszerződés módosítása útján válhat csupán teljesen érvényessé. Ez bekövetkezhet a részmunkaidőre utaló megállapodás utólagos írásba foglalása útján, vagy a teljes időre járó munkabérben való utólagos megegyezés útján is. A munkaszerződés részleges jogellenességét eredményezi az a szóbeli megállapodás is, amely a bedolgozó és a vállalat között az ún. biztosított foglalkoztatásra nézve jön létre. (16/1967. MüM számú rendelet 20. § (1) bek.) Az említett kikötésre vonatkozó alakszerűségi előírás megsértése sem orvoslódik közvetlenül a jogszabály alapján: a felek utólagos írásbeli megállapodása orvosolhatja a bedolgozói munkaszerződés részleges jogellenességét és érvénytelenségét.

A munkaszerződés jogellenessége teljes érvénytelenséghez vezet az Mt. 22. § (3) bekezdése értelmében, ha megkötése a munkaviszonyra vonatkozó szabályba ütközik. A munkaszerződés megkötésére vonatkozó szabályok közé sorolhatók az alaki kötöttségek némely esetére, a harmadik személy engedélyére, a jogalanyiságra, a képviseletre, a jogerős bírói ítéletre stb. vonatkozó szabályok. A teljes érvénytelenség — melyet a részleges érvénytelenséghez képest ennek rendszerinti automatikus jogszabályi orvoslására tekintettel szűkebb értelműnek, vagy *tulajdonképpeni érvénytelenségnek* is nevezhe-

tünk — a munkajog sajátos konstrukciója: *hatályos* érvénytelenség. Az Mt. V. 20. § (3) bekezdése értelmében ugyanis az érvénytelen munkaszerződés alapján létesített munkaviszonyt a belőle származó jogok és kötelességek szempontjából úgy kell elbírálni, mintha érvényes munkaszerződés alapján állott volna fenn. Az érvénytelen munkaszerződés hatályossága alól csupán az Mt. V. 16. § (2) bekezdése jelent kivételt, vagyis az az eset, ha a dolgozó kérelme ellenére maradt el a munkaszerződés írásbafoglalása. Az alaki kötöttség megszegése folytán érvénytelen munkaszerződéshez ugyanis a dolgozónak az a joga fűződik, hogy a munkába állást megtagadhassa az írásbafoglalásig. A munkavégzési kötelezettség hiányán túlmenően azonban az érvénytelen munkaszerződésnek ebben az esetében is a hatályosság szabálya érvényesül.

A hatályosság felszíne alatt megbúvó jogellenességi hiba a törvényhozói koncepcióban orvosláshoz, ennek hiányában a munkaviszony azonnali hatályú megszüntetéséhez vezet. Az „érvénytelen, de hatályos" konstrukció az Mt-ben kifejezésre jutott célkitűzés alapján sem egészen szerencsés. A tényleges fennállása alatt *parifikált* jogszerű és jogellenes munkaszerződés szabályozási rendszere ugyanis nézetünk szerint[7] nem igényli az érvénytelenség kategóriáját, melyre a „jogviszony keletkezéskori elfojtása" *(Asztalos)*, a végrehajtási tilalom és a restitutiv jogkövetkezmények a jogrendszer szintjén is jellemzőek. A parifikációból nem következett volna okszerűen az orvoslásnak az érvénytelenséghez kapcsolása sem. Az érvénytelen jognyilatkozatok orvoslása ugyanis mindig a kérdéses jognyilatkozat tényállását érinti, vagyis a jogellenességeket reprezentáló elemet. Az orvoslás tehát elsődlegesen a jogellenesség kiküszöbölése, és csupán másodlagosan az érvénytelenségé.

Az érvénytelenségi komplexumnak gyakorlatilag az orvoslás az alapkérdése munkajogunkban. A jogszabályok taxatív felsorolása (érdeksérelem hiánya, rövid idő, illetve az Mt. V. 122. § (1) bekezdésének szabálya a mezőgazdasági termelőszövetkezet tagjának engedély nélküli munkavégzését illetően) viszonylag határozott eligazítást nyújt az orvoslás *tilossága* körében. A felek vagy a közérdek sérelmének tilalma nem annyira az értelmezést, hanem az alkalmazási kört illetően okozhat problémát.

Az érdeksérelem körébe vonható pl. az az eset, ha az érvénytelenül szerződő dolgozót olyan munkakörben alkalmazzák, ahová a vállalatot egyszersmind már felvételi kötelezettség terheli pl. az Mt. 19. § (1) bekezdése alapján, vagy az az eset, ha az érvénytelen munkaszerződést annak módosítása útján kívánják orvosolni, de a vállalat által felajánlott munkakör elvállalása is tilos. Az érdeksérelemnél problematikusabb a „rövid idő" értemezése. A jogszabályi fogalomnak nyilván nem tulajdonítható olyan értelem, amely feltétlenül valamely határozott időtartamot rejtene magában. Általános, tipikus esetekben irányadó időtartam azonban nézetünk szerint meghatározható az érvénytelen munkaszerződés orvoslásának megengedettségénél. Az Mt. V. 16. § (2) bekezdése értelmében a dolgozótól függő alaki kötöttség megsértésének jogkövetkezményeit a munkábalépéstől számított harminc nap eltelte után nem lehet alkalmazni. A (3) bek. szerint a felügyeleti szerv jóváhagyása esetén érvényes munkaszerződés a jóváhagyás hiánya ellenére is orvoslódik, ha a jóváhagyást a dolgozóval a szerződés megkötésétől számított 30 napon belül nem közlik. A törvényhozói akaratra tehát az említett rendelkezések alapján lehet következtetni, amelynek nézetünk szerint az Mt. V. 20. § (1) bekezdésének olyan értelmezése felel meg, hogy az érvénytelen munkaszerződés orvoslására *általában a munkaszerződés megkötésétől számított harminc napon belül kerülhet sor.* Az ennél rövidebb határidő gyakran méltánytalanul rövid lehet (pl. erkölcsi bizonyítvány beszerzése, munkakönyv kiváltása stb.), az ennél hosszabb idő pedig egy bizonytalan helyzetet állandósítana, s elmosná a jogszerű és jogellenes munkaszerződések közötti, következményeiben egyébként sem túlságosan éles határvonalat. A „rövid idő" mint orvoslási feltétel jogi következményeit tekintve nem látszik azonosíthatónak az „érdeksérelem hiányának" feltételével. A rövid időt lex minusquamperfectaként lehet értékelni, míg az érdeksérelmet okozó „orvoslás" hatálytalan. Ha ugyanis az érvénytelen munkaszerződést hosszabb időn keresztül fenntartják, s csak hosszabb idő után orvosolják, a jogszerűvé vált munkaviszony megszüntetésére nincs alapos indok. Az érdeksérelmet okozó „orvoslás" azonban önálló jogellenességi eset. (Pl. a felajánlott másik munkakör elvállalása is tilos.) Az érdeksérelmet okozó „orvosláshoz" a felekre kedvező hatályt nem lehet fűzni.

Az orvoslás tilos, kizárt eseteinek körén kívül merül fel az orvoslási kötelezettség vagy az orvoslási jogosultság problémja. A jogszabály közvetlenül nem rendelkezik erre nézve, s nem ad eligazítást nézetünk szerint az Mt. 2. § (2) bekezdése sem, amely a joggyakorlás és a kötelezettségteljesítés során a felek együttműködését irányozta elő. Ez a rendelkezés ugyanis az általunk felvetett problémát időbelileg-logikailag *követő* helyzetre vonatkozik, esetünkben pedig éppen ennek a helyzetnek a jogi premisszái tisztázatlanok, hogy tj. van-e kötelezettség, vagy csupán jogosultság áll-e fenn. Nem látjuk alkalmazhatónak azt a de lege ferenda kidolgozott elméletet sem, amely főszabályként orvoslási kö-

[7] A jogellenes munkaszerződések szankciós következményeinek kidomborításáért érvelt *Szerző:* Az érvénytelen munkaszerződések kodifikációjának kérdéseihez c. tanulmányában. (JK. 1967. 294—302. old.)

telezettséget állapítana meg.[8] Az érvénytelen munkaszerződés orvoslásának kötelezettséggé vagy jogosultsággá formálása ugyanis nézetünk szerint jogpolitikailag a munkaerőgazdálkodás módszereinek függvénye, dogmatikailag pedig az érvénytelenség szankciós szerepére vonatkozó felfogástól függ. Az extenzív munkaerőpolitika korszakában indokolt lehetett a munkaerőt a jog eszközeivel oly módon is a termelésben megtartani, hogy a jogellenes munkaszerződés orvoslását általában kötelezőnek s ezáltal a munkaviszonyt fenntartandónak tekinthettük. A gazdasági reform viszonyai között azonban intenzív munkaerőpolitika folyik, s a munkavállalók (de a munkáltatók is) a korábbinál kötetlenebbül, szabadabban válogathatják és váltogathatják partnereiket. A munkaszerződési szabadságot tehát helytelen lenne a jogértelmezés eszközeivel szűkíteni. Láthatólag az orvoslási kötelezettség mellett szól a munkaerővándorlás költségkihatása és az a megfontolás, hogy a munkaszerződésnél a felek már kifejezésre juttatták akaratukat az együttműködésre, az orvoslási kötelezettség tehát éppen ezt segíti diadalra. Valójában azonban a felekre lehet bízni annak a kérdésnek az eldöntését, hogy fenntartják-e orvoslás útján a munkaviszonyt, hiszen a munkaszerződés megkötése és orvoslása között változhat a felek álláspontja, s ami a legfontosabb, az érdekeik szerinti cselekvésre kompetensnek tarthatjuk őket. A vállalat mérheti fel azt az előnyt, illetve hátrányt is, amelyet az új dolgozó beállítása számára jelenthet. Ami az orvoslás dogmatikai oldalát illeti, itt nyomatékosan hangsúlyozzuk az érvénytelenség szankciós jellegét: a kötelezettséggel meg nem erősített orvoslás tágabb körben nyújt lehetőséget a jogellenes munkaszerződés hatálytalanítására, mint a főszabályként kötelező orvoslás. Álláspontunk szerint tehát *a törvényi korlátok között általában szabadon választhatnak a felek a jogellenességi ok kiküszöbölése, illetőleg a munkaviszony megszüntetése között.*

Kivételesen azonban az orvoslás *kötelező* lehet, éspedig a következő esetekben: ha a dolgozó kéri a munkaszerződés írásbafoglalását, ha a munkaszerződésben a felek kikötötték, hogy orvosolják a jogellenes elemet (pl. a képesítéshez kötött állás elnyerésekor a képesítéssel nem rendelkező dolgozó a vizsga haladéktalan letételét is vállalja), ha a dolgozót a munkáltató az orvoslásra utasítja, lévén az érvénytelen munkaszerződés is munkáltatói jogokat fakasztó (pl. a munkakönyv utólagos csatolására, orvosi vizsgálaton megjelenésre utasítják a dolgozót), ha a munkáltatót a felettes szerv, a munkaügyi döntőbizottság vagy a munkavédelmi felügyelő utasítja az orvoslásra. (Pl. a felettes szerv a munkaszerződés írásbafoglalására adhat utasítást, hogy a jóváhagyás kérdésében dönthessen; a munkaügyi döntőbizottság a munkakönyv átvételére kötelezheti a vállalatot; a munkavédelmi felügyelő az Mt. V. 84. § (1) bek. b) pontja alapján orvosi vizsgálat elvégzésére kötelezheti a dolgozót az igazgatónak adott utasítással, olyan esetben, ha a dolgozó a jogszabály rendelkezése ellenére a munkaszerződés megkötését megelőzően a vizsgálaton nem jelent meg.)

Az érvénytelen munkaszerződés orvoslása sokféle módon történhet. Ide sorolható a silence de l'administration a jóváhagyás eseteiben, a dolgozó munkavégzése a kérelmére kötelező alakiság elmulasztása esetén, a munkakönyv átadása-átvétele, a munkaszerződés módosítása, továbbá — ha a büntetőbíróság jogerős ítélete akadályozta a munkaszerződés érvényes megkötését —, az ítéletnek perújítás vagy törvényességi óvás eredményeképpen bekövetkező megsemmisítése, illetőleg az elítélt dolgozó büntetőjogi rehabilitációja, ideértve a kegyelmi mentesítést is. Az érvénytelen munkaszerződés orvoslásának további módszere a hiányzó tényállási elem perfektuálása: a törvényes képviselő vagy más harmadik személy beleegyező nyilatkozatának, második állásnál, mellékfoglalkozásnál a főmunkáltató engedélyének megszerzése, továbbá az orvosi vizsgálat utólagos megejtése stb. útján. Az orvoslási módokkal szemben a jogszabályok alapján bizonyos követelmények támaszthatók. Ezek részben a munkaszerződés jogszerűségének eredeti feltételeivel függnek össze (pl. a főmunkáltató utólagos engedélye szóbelileg nem adható meg), részben a jogellenesség orvoslásának tilalmaiból (érdeksérelem, hosszú idő) származtathatók. E követelmények megsértése veti föl a jogellenes „orvoslás" jogkövetkezményeinek a kérdését. Az orvoslás időbeli határait illetően már kifejtettük álláspontunkat. Az „orvoslás" jogellenességének összes többi eseteiben az arra irányuló minden aktust hatálytalannak kell tekintenünk. (Pl. az mgtsz vezetősége hiába járul hozzá utólag a tag munkaviszonyához, azt a hozzájárulás ellenére haladéktalanul meg kell szüntetni.)

Az orvoslás elmaradása, tilossága, illetve hatálytalansága vagy lehetetlensége esetén (pl. a törvényes képviselő előre tiltakozott a munkaszerződés ellen) a munkaviszonyt azonnali hatállyal meg kell szüntetni. (Mt. V. 20. § (1) bek.)

A megszüntetés körében a kötelezettség *alanyának* és a megszüntetés *jogkövetkezményeinek* kérdése igényel választ. Megítélésünk szerint a megszüntetési kötelezettség mindkét felet terheli, vagyis független attól, hogy kinek a magatartására vezethető vissza a munkaszerződés orvosolatlan érvénytelensége. Ez az álláspont alátámasztható a jogszabályok hallgatásával is; nyilván, ha valamelyik félhez kötötte volna a jogalkotó a megszüntetést, ezt kifejezetten rögzítette volna, mint az összes többi ilyen esetben. A jogi szituáció természete is a mindkét fe-

[8] *Weltner:* Az érvénytelenség és orvoslása a munkajogban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1960.

let terhelő megszüntetési kötelezettség elismerését indokolja. Az érvénytelen, de nem orvosolt munkaszerződéssel ugyanis egy objektíve törvénysértő állapot jön létre: a közérdekkel ellentétes ezt a helyzetet mindkét fél megszüntetni tartozik. Majd a felek további viszonylatában lehet releváns, hogy ki a hibás a munkaszerződés orvoslás nélkül maradt érvénytelenségében. A jogszabály (Mt. V. 20. § (2) bek.) csupán arra a variánsra tér ki, amikor az érvénytelenség a vállalat hibájára vezethető vissza, ilyenkor ugyanis a vállalat a dolgozónak köteles átlagkeresetét kifizetni annyi időtartamra, amennyire az általa foganatosított felmondás esetén a dolgozót a munkavégzés alól fel kellene mentenie. Abból a körülményből, hogy a félhavi-egyhavi átlagbér folyósítása a munkáltató általi felmondás eseteiben a munkavégzés alóli felmentés időtartamára a felmondás hátterétől függetlenül kötelező (Mt. 27. § (3) bek. és Mt. V. 30. § (1) bek.), arra a következtetésre juthatunk, hogy a vállalati hiba fogalma *objektív* természetű. Tehát az átlagkereset folyósításának az érvénytelenség vállalat általi *okozása* a feltétele, nem pedig a vállalat felróhatósága. Nincs azonban igénye az átlagkeresetre a dolgozónak, ha nincs vállalati hiba, tehát, ha a dolgozó volt a hibás (pl. megtévesztette a vállalatot), vagy a feleken kívüli okból vált érvénytelenné a munkaszerződés (pl. a felügyeleti szerv nem hagyta jóvá a munkaszerződést). Vitás megoldású lehet a közös hiba esete. (Pl. mindkét fél tudja, hogy a dolgozót a kérdéses munkakör betöltésétől jogszabály tiltja el, s így kötik meg a munkaszerződést.) A jogszabály szövege alapján nincs lehetőség arra a — szerintünk leginkább igazságos — megoldásra, hogy a hibás dolgozó csökkentett összegű átlagkeresetet kapjon, hanem a Ptk. 4. § (3) bekezdésének második fordulata per analogiam látszik alkalmazandónak. Két hibás fél esetén megengedett az egyik fél előnyszerzésre történő hivatkozása. A közösen előidézett érvénytelenség ellenére is keletkezik tehát átlagkereset iránti igény.

Előfordulhat, hogy az érvénytelen munkaszerződés azonnali hatályú megszüntetése a felek egyikének vagy mindkét félnek kárt okoz. (Pl. a dolgozó átmenetileg képtelen elhelyezkedni, illetőleg a kiesett dolgozó pótlása időlegesen nem lehetséges, s emiatt a vállalat termelése károsodik.) Ilyen esetekben az érvénytelenség előidézésében megnyilvánuló *felróhatóság* is relevánssá válik, s a kártérítés, esetleg kármegosztás egyik feltételeként értékelendő.[9]

Végelemzésben megállapítható, hogy *az érvénytelenség a jogellenes, de hatályos munkaszerződés tipikus jogkövetkezménye, amelynek szankció jellege az ilyen munkaszerződés orvoslásának elmaradása esetén nyilvánul meg a munkaviszony megszüntetésében és a felróhatóan eljárt fél felelősségének kiváltásában.*[10]

Kivételesen a jogellenes munkaszerződés nem jár az érvénytelenség jogkövetkezményével, hanem a munkaszerződés jogellenessége ellenére érvényesként létrejöttnek tekintendő. A munkaszerződésre vonatkozó ilyen *leges minus-quamperfectae* négy csoportra oszthatók. Érvényes a munkaszerződés, ha programjellegű normába ütközik (pl. a vonatkozó szabályok szerint a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél a vezetői munkaköröket „elsősorban" a tagokkal kell betölteni, a főmezőgazdász pedig „lehetőleg" egyetemi vagy főiskolai képesítéssel rendelkezzék); ha idegen jogág tilalmába ütközik, de *abban* a jogágban a tilosság nem jár rögtöni érvénytelenséggel (pl. a törvényes képviselő megtévesztés hatása alatt nyilatkozik); ha a vállalatot egyoldalúan kötelező szabályt sért a munkaszerződés, kivéve a dolgozó rosszhiszeműségének esetét (pl. a vállalat az előnynyújtásra vonatkozó kötelezettségét szegte meg vagy túllépte jogalanyiságát, megsértette a munkarendet stb.); végül a *tanulmányi szerződés* érvényes, ha a KISZ-szervezet véleménye nélkül, illetőleg költségvetési szerv esetén a kijelölt kereten kívüli pénzalap terhére kötötték. (Lásd a 6/1968. MM számú rendelet 3. § (1) bekezdését és az 5. § (2) bekezdését.) A tanulmányi szerződésnek ezek a lehetséges fogyatékosságai ugyanis programjellegű norma, illetve egyoldalúan kötelező szabály megsértésén alapulnak.

Gáspárdy László

---

[9] A felróhatóság megállapítása válthatja ki még a szabálysértési, fegyelmi, illetőleg büntetőjogi következményeket.

[10] A teljesség kedvéért említjük meg, hogy a 6/1967. MÉM számú rendelet 34. § (1) bekezdése az összeférhetetlenségi tilalomba ütköző választást, megbízást vagy alkalmazást egyaránt semmisnek nevezi. Az alkalmazás körében nyilvánvaló, hogy ez a jogalkotói elvétés non scriptumnak tekintendő, s a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél az összeférhetetlenségi tilalomba ütköző munkaszerződésre a Munka Törvénykönyvét s ennek az *érvénytelenségre* vonatkozó szabályait kell alkalmazni.

SZEMLE

Az összehasonlító módszer alkalmazása a polgári eljárásjog és tudománya területén*

1. A polgári ügyek jelentőségét sem eltúlozni, sem lekicsinyelni nem lehet. A polgári ügyekben az állampolgárok és szervezeteik vagyoni és nem vagyoni érdekeiről van szó; ezek védelmének biztosítása a résztvevők egyéni érdekszférájába tartozik, de ezen túl is kihatása van. Amikor valakinek polgári ügye keletkezik, olyan viszonyok közé kerül, amelyek egyebek között a rajta kívülálló ítélkező hatalom érvényesülését tükrözik. Az egyéni érdekkör egy magasabb szintű érdekkörrel, leggyakrabban magának az államhatalomnak az igazságszolgáltatási mechanizmusával kerül kapcsolatba. E magasabb érdekkör képviselője, a bíró működésével nemcsak a polgári ügyet tárgyalja és bírálja el, hanem egyben az általa képviselt hatalmat is kifejezésre juttatja az érdekeltek előtt.

A polgári ügyek résztvevőinek *jogvédelme a törvényes, igazságos és minél gyorsabb elbírálást* kívánja, hiszen ez szükséges ahhoz, hogy jogaikkal élni tudjanak. Ugyanez az érdeke a magasabb szintű közösségnek, az államnak is; számára fontos az is, hogy az ügyeket intéző szervek minél gazdaságosabban oldják meg feladataikat. Emellett mind az állampolgárok s szervezeteik, mind a magasabb közösség, az állam közös érdeke, hogy polgári ügyek egyáltalában ne keletkezzenek, hogy az alanyi jogok akadálytalanul érvényesülhessenek.

A polgári jogviták megelőzésére fordított erőfeszítések ellenére elkerülhetetlenek a polgári ügyek a szocializmus országaiban. Ha ezek az ügyek tárgyukat s jellegüket tekintve mások, mint a kapitalista államok bíróságai elé kerülő jogviták, *közös vonásuk*, hogy az érdekeltek *vagyoni és nem vagyoni jogainak érvényesülésére irányulnak.* Bármilyen államtípus, illetőleg jogtípus oldaláról közelítjük meg a polgári ügyeket, a most hangsúlyozott közös vonás felfedezhető bennük.

Ugyanakkor *a polgári ügyek elbírálása különböző országokban — még az azonos típusú államokban is — más-más módon történik.* Még az elbírálásukkal foglalkozó azonos nemű szervek, a bíróságok felépítése is különböző. Az ügyek elbírálásának időtartama is eltérő, a hozott határozatok hatékonysága is más-más az egyes országokban. Szemben a műszaki tudományok óriási fejlődési ütemével, a társadalomtudományok területén látványos megoldásokkal nem találkozunk. A polgári eljárásjog tudományának művelői — a műszaki tudományok területén működő tudósokkal szemben — kevésbé tudnak olyan elméleteket konstruálni, amelyek jogszabályi megoldásával a polgári ügyek elbírálása az eddiginél lényegbevágóan egyszerűbb és gyorsabb formákat nyerhetne. Mégis azt látjuk, hogy az ilyen ügyeket az egyes országokban egyszerűbben, másokban bonyolultabban, egyes országokban lassabban, másutt gyorsabban oldják meg. Egy-egy polgári per a kapitalista országokban évekig elhúzódik, viszont a szocialista országokban már elmarasztaljuk a bíróságot, ha félévnél tovább tartó ügyekkel kell bajlódnia.[1]

E bevezető gondolatokkal kívánom hangsúlyozni, hogy a polgári eljárás szabályozása és tudománya területén *az összehasonlító módszer* alkalmazása nemcsak szükséges, hanem egyenesen *nélkülözhetetlen.*

Amikor valamely jogtudományi ág hazai és külföldi képviselői, a gyakorlat kimagasló képviselőinek bevonásaival, nemzetközi konferencián kicserélik nézeteiket s beszámolnak a saját országukban folyó kutatások, kodifikáció és gyakorlat jelentősebb eredményeiről, a kifejezésre jutó gondolatok gazdagsága mellett különösen szükséges és célszerű az összehasonlító módszer jelentőségének hangsúlyozása. Szükséges ez azért, mert jogtudományt művelni jogösszehasonlítás nélkül nem lehet, sőt szélesíthetjük e megállapításunkat, hogy a jogi kodifikációt fejleszteni sem lehet más országok hasonló viszonyokat szabályozó kodifikációs megoldásainak egybevetése nélkül. Célszerű nemzetközi tudományos konferencián a jogösszehasonlítás problémájával legalábbis vázlatosan foglalkozni azért, mert a jogösszehasonlítás egyik alapvető módszere az adott tudományág különböző országaiban élő művelői közti személyes kapcsolatok kiszélesítése a további együttműködés, a tapasztalatcsere érdekében, s ez nemzetközi tudományos találkozókon bizonyos szervezeti intézkedésekkel is fejleszthető.

Az öszehasonlító módszer a polgári eljárás területén *az azonos vagy egymáshoz közelálló intézmények szervezetére és funkcionálására vonatkozó elvek, elméletek, szabályok, alkalmazási módszerek felkutatását, egybevetését, annak alapján következtetések levonását, általánosítását* jelenti, és esetleg hazai adaptálás céljából megfelelő *javaslatok* kidolgozását eredményezi.

2. Napjainkban a polgári eljárásjog elméletének, kodifikálásának és gyakorlatának egyik központi kérdése a polgári ügyek elbírálásának *egyszerűsítésével, gyorsításával és hatékonyabbá tételével* függ össze. Ezzel az alapvető problémával találkozunk nemcsak a szocialista processzualista tudomány, kodifikáció és gyakorlat területén, hanem ugyanez foglalkoztatja egyebek között a tőkés országokban is a perjogi tudomány művelőit. Az elmélet elsősorban azt hivatott vizsgálni, hogy a polgári ügyek egyszerűbb, gyorsabb s hatékonyabb eldöntésére módot nyújtó normatív rendelkezések mennyiben hatályosulnak a gyakorlatban, s ha valamely perjogi hatályos megoldás akadályozza az egyszerűbb, gyorsabb, hatékonyabb határozathozatalt, ezt célzó javaslatok kidolgozásán kell fáradozni.

Az eljárás egyszerűsítése és gyorsítása központi problémaként bármely országban, gazdasági reformoktól függetlenül, napirendre tűzhető a processzualisták aktuális témájaként, függetlenül az adott állam társadalmi és gazda-

* Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara által szervezett 1968. októberi polgári eljárásjogi nemzetközi tudományos konferencián elhangzott előadás alapján.

[1] Vö. *Szilbereky Jenő:* A polgári eljárás reformjához. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1968. évi 8. szám, 452. old.

sági rendjétől. A különböző rendszerű országokban a most érintett területen más-más eredmények, illetőleg lemaradások tapasztalhatók. A magyar *Pp* 1953. január 1-től van hatályban, több mint másfél évtizedes gyakorlati alkalmazása alatt stabil törvénynek bizonyult, a benne foglalt rendelkezések egyszerű s gyors eljárást biztosítanak, sőt mondhatjuk, hogy az e törvény alapján történő eljárás még gyorsabb s egyszerűbb lehetne, ha intézményei a gyakorlatban jobban érvényesülnének, ha pl. a normáknak megfelelően funkcionálna a tárgyalás előkészítése. A jónak bizonyult törvény mellett mégis célszerű a polgári eljárásjogi kodifikáció fejlesztésén elmélkedünk, ehhez azonban a nagyvilág különböző országainak tapasztalatait feltétlenül hasznos megismernünk.

A tapasztalatcsere kölcsönösen gyarapíthatja tudásunkat. A nyugati államokban működő kollégáink számára bizonyára rendkívül érdekes annak megismerése, hogy a szocialista országokban a munkajogi vitákat az alkalmazottakból alakult bizottságok tárgyalják s döntik el, meghatározott esetekben a bírósághoz való fordulás jogával. A kapitalista magántulajdonban levő üzemek tulajdonosai nyilván nem engedhetik meg azt, hogy a dolgozók által ellenük támasztott igényeket maguk a dolgozók, illetőleg ezek bizottságai bírálják el, hogy az üzemi balesetből eredő kártérítési igény tárgyában az üzemi dolgozók szakszervezeti bizottsága döntsön, ahogyan ez a Szovjetunióban történik.[2]

A jogösszehasonlítás a polgári eljárás területén feltétlenül indokolt, mert bármilyen rendszerű országban szemléljük *az eljárás célját, ez azonos:* az ügyet eldöntő szervnek tisztáznia kell a döntés szempontjából releváns tényeket s ezek joghatásait kell meghatároznia. A polgári eljárásnak vitathatatlanul ez az alapvető célja mindenütt. Ehhez kapcsolódhatnak egyéb célok. A szocialista országok törvényhozása külön célul tűzi ki azt is, hogy a bírósági ügyekben hozott ítéletek neveljék a dolgozókat, azokat is, akik az ügyben nem érdekeltek, de a határozatról tudomást szereznek. A cél az is, hogy megelőzzük hasonló jogviták keletkezését, terjesszük a jogi normák ismeretét és azok megtartását. Az ilyen és egyéb feladatok mellett az azonos főcél mellett a különböző jogrendszerek összehasonlítása hasznos megállapításokat eredményezhet.

3. Állítjuk tehát, hogy az összehasonlító módszer alkalmazása indokolt a tőkés és a szocialista országok polgári eljárásának viszonylatában is. Meg kell találni az összehasonlítás *tárgyát,* amely azonos vagy egymást megközelítő vonásokkal általában felfedezhető. Annak ellenére, hogy a tőkés államokban az ún. laikus elemek részvételével történő ítélkezés az igazságszolgáltatásban lényegileg más jellegű, mint a néprészvétel elve a szocialista igazságszolgáltatásban, jogösszehasonlítást e két intézmény vonatkozásában végezhetünk, mert egymáshoz közelítő vonásokkal találkozunk. Mi a szocialista néprészvételt olyan intézménynek tekintjük, amely valóban a dolgozók közreműködését biztosítja az igazságszolgáltatásban, ugyanakkor — már csak a különböző cenzusokra tekintettel sem — nem mondható ez pl. a burzsoá esküdtbíróságokra vagy az általában jogi képzettség nélküli békebírákra. Ennek ellenére találunk a burzsoá igazságszolgáltatás részlegén összehasonlítás szempontjából számításba jövő, bennünket is érdeklő vonatkozásokat. Ilyen lehet pl. a svájci választott, jogilag nem képzett bíró együttműködése az ugyanakkor jogi képzettséggel rendelkező *Gerichtsschreiber*-rel, vagy az angol ugyancsak laikus békebíró ítélkezése a bírósági *clerk* támogatásával.

Még ha *azonos elnevezésű és funkciójú* intézményeket vetünk egybe, figyelmet érdemlő, méghozzá lényegbe vágó eltéréseket tárhatunk fel. Azonos nevű intézmények átalakulnak, gazdagabb tartalmat nyernek a jogfejlődés során. A felhozható sok példa közül a polgári eljárás területéről csupán egyet említünk: a felek rendelkezési jogát, amely a szocialista eljárásban a bíróság közreműködése mellett reálisabb tartalmat kap, mint a burzsoá perben.[3]

4. Gazdag tapasztalatokat nyújthat a jogtudomány és a kodifikációs munka képviselői látókörét tágíthatja a szocialista országok egymás közti viszonylatában egymás polgári eljárásjogi szabályozásának egybevetése. A Szovjetunió új polgári eljárásjogi kódexéből említem például az illetékességi konfliktusok valóságos kiküszöbölését akkor, amikor nálunk eléggé bonyolult a kb. 50 illetékességi ok rendszere és sűrűn adódnak negatív illetékességi összeütközések, amelyekben sok esetben a Legfelsőbb Bíróságnak kell határoznia. Érdekes a szovjet polgári perjogban a célszerűségi okokból történő áttétel egyszerű megoldása, vagy az új csehszlovák polgári eljárásjogi kódexben a perek megelőzésére irányuló intézkedések rendszere, amelyek sajátos feladatokat rónak a bíróra.[4]

A jogösszehasonlítást *komplex* módon kell alkalmazni, vagyis vizsgálni kell a *jogszabályi* megoldások mellett azok *elméleti* alátámasztását és *gyakorlati* alkalmazását az eredményesség szempontjából. Ha jogvitákat megelőző vagy azokat a bírósági hatáskörből elterelő intézkedésekkel találkozunk, elméleti megalapozásukat is tanulmányoznunk kell, ezenkívül meg kell ismerkednünk gyakorlati alkalmazásuk tapasztalataival és eredményeivel, mert csak így lehet megbízható következtetéseket levonni hatékonyságuk tekintetében.

Ehelyütt szükséges hangsúlyozni, hogy az egybevetés eredményeként nem az egyes megoldások mechanikus egymás mellé helyezését, az egyező, illetőleg eltérő vonások felvázolását kívánjuk elérni. A jogösszehasonlítás eredményeként — ahogyan erre a fenti 1. pontban kifejtett gondolataink megállapításaként rámutattunk, — elméleti jellegű következtetésekre kell törekednünk. Ha pl. a permegelőzéssel kapcsolatos, egyéb szocialista államokban érvényesülő el-

[2] L. *K. Sz. Jugyelszon:* A jogvédelmi funkció fejlődése a Szovjetunióban a polgári jogi viszonyok körében. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1968. évi 12. sz., 757. old.

[3] L. *Névai László—Szilbereky Jenő:* Polgári eljárásjog. Egyetemi tankönyv. Budapest 1968. 109—116. old.

[4] L. *Révai Tibor:* A polgári eljárás új szabályozásának sajátosságai a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1964, 472—485. old.

méleti munkákat, kodifikációs megoldásokat és az ezekhez kapcsolódó gyakorlati eredményeket hasonlítjuk össze, e jogösszehasonlítás eredményeként a polgári eljárásjog területére elvi következtetésként megállapíthatjuk, hogy az egyénnek és a közösségnek a szocialista társadalomban egyaránt érdeke a jogviták megelőzése, hogy a prevenció a konfliktusok e területén is társadalmi, illetőleg állami feladat, egyben következtethetünk ennek bizonyos hatékonysággal érvényesülő módszereire is.

5. Amikor azt hangsúlyozzuk, hogy kodifikációs feladat megoldásához a jogösszehasonlító módszer alkalmazása, más országok jogszabályi megoldásainak, azok elméletének s gyakorlatának a megismerése, az azok alapján levonható elméleti következtetések is szükségesek, azt a tételt is alá kívánjuk húzni, hogy az öszehasonlítás *velejárója lehet az adaptálásra törekvés,* de *nem* feltétlenül *célja* az. A tudomány művelője hivatásánál fogva, s mondhatnánk azt is, hogy a kodifikátor szolgálati kötelességénél fogva él a jogösszehasonlítással anélkül, hogy az ennek során megismert eredmények saját hazájában való átvételére gondolna. Még a szocialista országok egymásközi viszonylatában is kerülni kell az utánzásokra, az egységesítésre való törekvést. Minden országnak a jog területén is, s így a polgári ügyek megoldása területén is megvannak a saját nemzeti sajátosságai. E nemzeti sajátosságokat nem szabad következtetéseink levonásánál figyelmen kívül hagyni. Ugyanakkor azonban végső megállapításainknál ezeket nem kell túlértékelnünk sem, s ha megvan az elméleti alapunk a másutt kétségtelenül előnyös gyakorlati eredményekkel alátámasztott következtetések megtételére a saját nemzeti jog nem szenved csorbát, sőt fejlődni fog, ha nemzetközi, világszinti viszonylatban bizonyos nemzeti sajátosságok elvetésére irányuló javaslatot teszünk.

6. A *nemzetközi kapcsolat,* az azonos szakterület képviselőinek személyes érintkezése a legmegfelelőbb módszer a tapasztalatcsere elmélyítésére s eredményeinek felhasználására. A Budapesten 1968 októberében rendezett polgári eljárásjogi nemzetközi konferencia a szocialista polgári perjogászok viszonylatában a nemzetközi személyes kapcsolatok számára első ízben teremtett lehetőséget, sőt — a rendelkezésünkre álló adatok szerint — ez az ilyen jellegű első tudományos értekezletként értékelhető.[5]

Ez megfelelő alkalom volt arra, hogy a lehetőség keretei között némileg szervezetileg biztosítsuk a nemzetközi tapasztalatcserét szolgáló eszközök és módszerek érvényesülését. Az ezekre vonatkozó gondolataimat szeretném itt — más jogtudományi ágakra is hasznosíthatóan — kifejteni, egykét javaslat felvázolásával.

a) A polgári eljárásjog elméletének művelői és a gyakorlat kiemelkedő képviselői számára biztosítani kellene, hogy időszakonként — 2—3 évenként — más-más ország megfelelő tanszéke vagy tudományos intézete által megrendezendő *tanácskozáson* vehessenek részt. E tanácskozások napirendjére meghatározott szűkebb témaköröket kellene kitűzni. A rendező országnak kellene a főreferátum akár több szerző által való elkészítéséről gondoskodnia, s megfelelő időben a tanácskozáson részt vevők rendelkezésére bocsátania. A napirendre tűzött témakör megvitatása lefolyhat határozathozatal vagy egyhangú állásfoglalás kialakítása nélkül. A nemzetközi tapasztalatcsere, valamely témakör nemzetközi tanácskozáson való megvitatása akkor is gyümölcsöző, ha tisztázódnak a különböző állásfoglalások megfelelő érveikkel. A legaktuálisabb kérdéseket kellene ekként megtárgyalni; csak példálózóan említem meg ilyen témakörként a polgári ügyek fórumkérdését, értve ezalatt a polgári ügyek elbírálására hivatott szervek problematikáját.

b) A különböző országok processzualistái rendszeresen meghatározott tervnek megfelelően *tanulmányozhatnák* egyes témakörökben meghatározott országok elméleti, kodifikációs és gyakorlati eredményeit. Minden kizárólagossági jog nélkül valóban csak példaképpen vetem fel a laikus bírák, vagyis a mi népi ülnökeink szervezete és működése, a tárgyalás elmulasztása, a jogerős ítélet törvényességének felülvizsgálata, a nálunk törvényességi óvásnak nevezett jogi eszköz problematikáját, de lehet ez a polgári eljárás egyszerűsítésének és gyorsításának gyakran felhozott szélesebb témaköre. Az ilyen *témavizsgálatok* eredményeit az azt foganatosító egyetemi tanszékek vagy intézetek beszámolóban rögzítenék s a kölcsönös tájékoztatásban résztvevő tanszékek és intézetek rendelkezésére bocsátanák. A vizsgálatok eredményeként megvitatást igénylő kérdéseket az előző pontban említett tanácskozás napirendjére is lehetne tűzni.

c) A kölcsönös tájékoztatás rendszerességét szolgálná a saját országban folyó kutatás, kodifikáció és gyakorlat eredményeiről való évenkénti vagy a szükséghez képest gyakoribb *beszámoló* a tájékoztatásban részt vevő országok polgári eljárásjogi tanszékei és intézetei számára. Ez adna ismertetést a tudományágunkban megjelent monográfiákról, jelentősebb tanulmányokról, jogszabályokról, bírósági iránymutató határozatokról, s kívánságra meg is lehetne küldeni azokat egymásnak.

d) Az összehasonlító módszer felhasználásával *monografikusan* fel kellene dolgozni a különböző országok hatályos polgári eljárásjogát. Ilyen monográfiát mindenekelőtt az európai szocialista országok eljárásjogáról készíthetnénk, mégpedig az elmélet, a jogi szabályozás és a bírósági gyakorlat megvilágításában, de elképzelhető ilyen monográfia az európai tőkés rendszerű államok polgári eljárásjogi anyagának a kifejtésével is.[6]

Az ilyen monográfiával szemben a magas szintű tudományos jogösszehasonlítás igényét támaszthatjuk. Ha tehát megvalósul az elsőként javasolt jogösszehasonlító monográfia az európai szocialista

[5] A konferencia egyhangúlag hozott határozata magasra értékelte a nemzetközi tanácskozás eredményeit, s tudomásul vette, hogy a Berlini Humboldt Egyetem Jogi Kara 1970-ben hasonló konferenciát szándékszik egybehívni.

[6] A konferencia állást foglalt és szervezeti intézkedéseket tett „Az európai szocialista országok pougári eljárásjoga" c. monográfia kiadása érdekében.

országok polgári eljárásjogáról, az egyes eljárásjogi intézmények elméletének, kodifikálásának és gyakorlatának összehasonlítása eredményeként olyan általánosító jellegű, a szocialista nemzeti polgári eljárásjogok keretein túlmenő, de ugyanakkor azokban is érvényesülő vagy érvényesülést kívánó megállapításokat kell tartalmaznia, amelyekből a polgári eljárásjog *szocialista tudománya* tevődik majd össze.[7]

Révai Tibor

[7] Vö. *Szabó Imre:* Szocialista jogelmélet — népi demokratikus jog. Budapest 1967, 217. old.

A Magyar Jogász Szövetség vitaülése a jogi dokumentáció gépesítésének kérdéseiről

A Magyar Jogász Szövetség Statisztikai Szakosztálya és az ELTE Statisztikai Tanszékének Tudományos Munkaközössége január hó 30-án tartott vitaülésén *Nagy* Lajos, kandidátus, A MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének csoportvezetője a jogi dokumentáció gépesítésének kérdéseiről tartott vitabevezető előadást. A rendkívül bő szakmai ismeretekre és a tárgybeli alapos felkészültségre utaló, a külföldi irodalom és gyakorlat ismertetésére is kiterjedő előadása során Nagy Lajos mindenekelőtt a problémakör néhány alapvető előkérdését — a gépesített dokumentációval szembeni igények, a jogi dokumentáció sajátos szakterületei stb. — vázolta. A vitabevezető előadás fő mondanivalója a jogszabálynyilvántartás gépesítésének kérdéseivel foglalkozott, elemezte a jogszabálynyilvántartás gépesítésétől várható teljesítményeket. Ennek során a jogszabálynyilvántartással kapcsolatban a géptől komoly előrehaladást jelentő adatnyilvántartási feladatokat lehet — az előadás szerint — várni és már folynak kísérletek bizonyos jogalkalmazási feladatok ellátásának gépesítésére is. A jogalkalmazási tevékenység két jellegzetes és a jogi szakterületeken döntő mozzanatát: a tényállás-megállapítását és a mérlegelést — akár bizonyítékok mérlegeléséről, akár pedig, büntető ügyekben a szankció kiszabásának gépesítéséről lenne szó — nem lehet gépesíteni. A következőkben ezután részletesebben vázolta a jogszabálynyilvántartással kapcsolatban adódó problémákat — a teljes szövegek gépbe való táplálását vagy a mutató, ráutaló adatok gépi kezelését —, a gépi feldolgozás követelményeit és a hazai körülmények között megvalósítható ezzel kapcsolatos gyakorlati lehetőségeket. Röviden érintette az előadás a jogi dokumentáció további sajátos szakterületeivel — a bírói és az államigazgatási gyakorlat adatainak standardizálásának, végül a jogi irodalom gépi kezelésével kapcsolatos kérdéseket.

Az előadás felkért korreferensei, *Hajdu* Imre, a Központi Statisztikai Hivatal gépesítési főelőadója, valamint *Csalótzky* György, a Közalkalmazottak Szakszervezete Információs Osztályának vezetője a gyakorlati megoldási lehetőségek részletkérdéseit elemezték.

A további vita során a felvetett kérdésekhez *Vágó* László, a Minisztertanács Tanácszervek Osztályának osztályvezetője, *Pap* Tibor egyetemi tanár, *Bacsó* Jenő igazságügyminisztériumi osztályvezető, *Székely* János, az Országos Kriminalisztikai Intézet tudományos főmunkatársa, *Földi* Tamás az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének könyvtárvezetője, *Schiff* Ervin az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ munkatársa szólottak hozzá.

A vitaülést Kovacsics József tanszékvezető egyetemi tanár a Szakosztály elnöke zárta be, ismételten kiemelve a kérdés időszerűségét és fontosságát, s kifejezte azt a reményét, hogy a vitaülés eredményei hasznosíthatók lesznek a kérdés gyakorlati megvalósítása során.

Lovász János

JOGIRODALOM

Szovjet monográfia a bizonyítás elméletéről

A bizonyítás központi helyet foglal el a büntetőeljárásban. A bizonyítás elméletének és gyakorlatának egymással szoros kölcsönhatásban levő mindenkori színvonala a bűnözés elleni harcnak, s ezen belül a bűncselekmények eredményes felderítésének és elkövetőik törvényes felelősségrevonásának döntő tényezője. Emellett a bizonyításelmélet jelentőségét az a körülmény is nagymértékben fokozza, hogy a bizonyítás és a bizonyítékok mérlegelésének szabadsága alapján álló szocialista jogalkotás számos, a gyakorlatban felmerülő bizonyítási nehézség, probléma megoldását a jogalkalmazóra hárítja, s így a helyes, a valósággal adekvát tényállásmegállapításhoz a bizonyításelméletben kidolgozott objektív törvényszerűségek, elvi összefüggések szolgálnak sok esetben iránymutatásul.

A szocialista büntetőeljárás tudományában kezdettől fogva nagy figyelmet fordítottak a bizonyítással kapcsolatos kérdésekre.[2] A II. világháborút követően a bizonyítás problematikáját további tudományos elemzés tárgyává tették mind a szovjet eljárásjogtudományban,[3] mind pedig más szocialista országokban és ez a tevékenység a legutóbbi években is folytatódott.[4]

[1] Teorija dokazatel'sztv v szovetszkom ugolovnom proceszsze I. kötet Csaszt' obsaja, 1966. 583 p. II. kötet Csaszt' oszobennaja, 1967. 414 p. Izd. „Juridicseszkaja Literatura", N. V. Zsogin szerkesztésében, 16 szerző közreműködésével.

[2] M. Sz. Sztrogovics: Teorija dokazatel'sztva v ugolovnom proceszsze, 1927., Sz. V. Poznüsev: Dokazatal'sztva v ugolovnom proceszsze, 1929.

[3] Két magyarul is megjelent munkára utalunk, A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban, 1952.: M. Sz. Sztrogovics: Az anyagi igazság és a perbeli bizonyítékok a szovjet büntetőeljárásban, 1961., továbbá A. J. Truszov: Osznovü teorii szudebnüh dokazatel'sztv, 1960.: C. M. Kaz: Dokazatel'sztva v szovetszkom ugolovnom proceszsze, 1969.: V. D. Arszen'ev: Voproszü obsej teorii szudebnüh dokazatel'sztv v szovetszkom ugolovnom proceszsze, 1964. és még számos munkára, köztük az ismertetendő mű szerzőitől is.

[4] A lengyel irodalomból M. Cieslak: Zagadnienia dowodowe w procesie karnym, 1966., a német irodalomból Fragen des Beweisrechts in Strafprozess, 1967.: Herrmann, R.: Das Beweisrecht in Ermittlungsverfahren, (Berlin) 1968., cseh nyelven: Problémy dokazování, Stát a právo 13. köt. 1967. stb.

Hazai irodalmunk néhány monográfiája is e témakörhöz kapcsolódik.[5]

Az itt ismertetendő kétkötetes, majdnem 1000 oldalas mű nagyon fontos helyet foglal el a vázolt szocialista monografikus szakirodalomban. Szerzői kollektívája a bizonyítás kérdéseinek minden eddiginél nagyobb méretű, elmélyült és sokoldalú tudományos elemzésére tett eredményes kísérletet. A magunk részéről természetesen nem vállalkozhatunk a munka valamennyi fejezetének részletes ismertetésére. Rendszerének, alapvető gondolatmenetének és eredményeinek bemutatása céljából csak a legfontosabb tételek vázlatos kiemelésére, s ezeken belül az újszerű, a magyar elméleti és gyakorlati perjogászok érdeklődésére számot tartó és a magyar irodalomban csak kevéssé érintett tudományos tételek, eredmények lényegének kifejtésére szorítkozunk. Egyben megkíséreljük felmérni, hogy a szerzői kollektíva mennyiben valósította meg célkitűzését.

Amint a bevezetőben olvashatjuk, a szerzők azt tekintették feladatuknak, hogy a szovjet büntetőeljárásban a bizonyítás valamennyi lényeges kérdését áttekintsék és összefoglalóan feldolgozzák és mindezt komplex módszerrel valósítsák meg, egyrészt a bizonyításelmélettel összefüggő, illetőleg vele határos különböző ismeretágak széles körű hasznosításával, másrészt pedig a szovjet jogalkotás, a nyomozási, ügyészségi- és bírósági gyakorlat, a szovjet és külföldi processzualisták idevonatkozó munkáinak elemzése alapján. A tárgyában és feldolgozási módszerében egyaránt komplex munkájuk végső céljaként a bizonyítással kapcsolatos jogalkotás továbbfejlesztését és a gyakorlati bizonyítási tevékenység segítését jelölték meg.[6]

Bizonyításelmélet és bizonyítási jog

A szerzők helytelenítik a bizonyításelméletnek a bizonyítási joggal, az elméletnek a tárgyával való azonosítását. A bizonyításelmélet és a bizonyítási jog szerintük a büntetőeljárás tudomány és a büntetőeljárási jog viszonyával analóg. Ahogy a bizonyításelmélet szerves része a büntetőeljárás tudományának, ugyanúgy a bizonyítási jog is a büntetőeljárási jognak. Emellett a bizonyításelmélet és a bizonyítási jog közvetlenül is szoros kapcsolatban, összefüggésben vannak. Míg a bizonyítási jog a bizonyítással kapcsolatos jogszabályok összessége, addig a bizonyításelmélet a büntetőeljárási ténymegismerés, bizonyítás törvényszerűségeit, ezen belül a bizonyítási jogszabályok helyes, eredményes alkalmazását vizsgálja. A bizonyításelmélet tárgyát, tartalmát nemcsak a tételes jog és a nyomozói, ügyészi és bírói gyakorlat képezi, hanem ennek az anyagnak a magyarázata, rendszerezése és általánosítása is. Ebben nyilvánul meg a bizonyításelmélet két oldala. Egyrészt a törvényszerűségeket vizsgálva feltárja a bizonyítási jog tartalmát, az egyes bizonyítási eszközök és módok belső kapcsolatát és mechanizmusát, a bizonyítási jog fejlődési tendenciáit s így elősegíti a bűnügyben az igazság elérését szolgáló jogszabályok tökéletesítését, másrészt a bizonyítási gyakorlat, a tapasztalatok általánosításával, rendszerezésével és magyarázatával segítséget nyújt a bizonyítási jogszabályok alkalmazásához, az eredményes gyakorlati bizonyítási tevékenységhez. A bizonyításelmélet a bizonyítási jogalkotás és jogalkalmazás gyakorlatából mint alapból indul ki, s egyben mindkettőnek fejlesztését tökéletesítését szolgálja. Ennek megfelelően nemcsak a bizonyítási jog, hanem a bizonyítási elmélet is általános és különös részre tagolható. Ez az álláspont következetesen érvényesül a mű egész szerkezetében.

A bizonyítási joggal kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy új, a bizonyítással kapcsolatos eljárási cselekmények, taktikai és technikai módszerek igénybevételének mennyiben van helye analogikus jogalkalmazás alapján.[7] Kétségtelen ugyanis, hogy kezdetben ezek az új bizonyítási mozzanatok, módszerek a már meglevő, jogilag szabályozott intézmények keretében nyernek alkalmazást, így pl. a nyomozási kísérlet a szemle, a felismertetés a kihallgatás válfajaként. Később azonban a gyakorlati tapasztalatok felhalmozódásával kialakulnak az előfeltételek, hogy önálló eljárási cselekményeknek tekintsük, s így önálló jogi szabályozásuk legyen. Ugyanez mondható a bizonyítékok új rögzítési módjaival (filmfelvétel, hangfelvétel stb.) kapcsolatban is.

Módszertani alapok

A szerzők álláspontja és gondolatmenete szerint a bizonyítás, a bizonyításelmélet és a bizonyítási jog filozófiai alapja a marxista—leninista ismeretelmélet. A bizonyítás célja a szovjet büntetőeljárásban az igazság megállapítása, amelynek alapja és egyben kritériuma a társadalmi gyakorlat. Tüzetes elemzést igényel a büntetőeljárásban elérhető igazság jellege, ugyanakkor óvakodni kell a filozófiai kategóriáknak a büntetőeljárás területére való mechanikus átvitelétől. A szerzők igen fontosnak tartják a logika szerepét a bizonyítás folyamatában. Ahol a tárgyakat, dolgokat változatlannak, állandónak, a fogalmakat és ítéleteket véglegesen kialakultaknak lehet és (s a döntés szempontjából) kell tekinteni — a büntetőeljárásban rendszerint ilyen jelenségekkel foglalkozunk —, ott a tradicio-

[5] Vö.: Nagy Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben, 1966.: Székely János: Szakértők az igazságszolgáltatásban, 1967.: Gödöny József: Bizonyítás a nyomozásban 1968.

[6] A mű szerkezetileg és tematikailag két részből és 18 fejezetből áll. A bizonyítás általános tanát tárgyaló első kötet (Általános rész) egyes fejezetei a következők: a bizonyítási jog és a bizonyításelmélet (I. fej.) a bizonyítás módszertani alapjai a büntető igazságszolgáltatásban (II), a bizonyítás tárgya és kerete (III.), a bizonyíték és a bizonyítás fogalma a szovjet büntetőeljárásban (IV.), a bizonyítékok értékelése (mérlegelése) (V.), a bizonyítási eljárás jogi szabályozásának alapjai (VI.), a bizonyítás alanyai (VII.), a nyomozó, ügyészi és bírói szervek szerepe a bizonyításban (VIII.), a vádlott, a védő, a sértett, a magánfél részvétele a bizonyításban (IX.) és végül az önálló perbeli státusszal nem rendelkező személyek részvétele a bizonyításban (X.).

Az egyes bizonyítékok elméletét feldolgozó második kötet (Különös rész) 8 fejezetre tagolódik: a bizonyítékok osztályozása (I.), közvetlen és közvetett bizonyítékok (II.), a tanú és a sértett vallomása (III.), vádlott és a gyanúsított vallomása (IV.), a szakértői vélemény (V.), a tárgyi bizonyítékok (VI.), a nyomozási és a bírósági cselekmények jegyzőkönyvei és más iratok (VII.) és végül a burzsoá bizonyítási jog reakciós tendenciáinak bírálata (VIII.).

E kötet végén egy áttekinthető, részletes tárgymutató van.

[7] Vö.: A. I. Vinberg: Kriminalisztikai kérdések az új büntetőeljárási törvényekben. R. Sz. 1961. 12. szám,: Gödöny József: Kriminalisztikai kérdések az új büntetőeljárási tvr.-ben. R. Sz. 1962. 6. sz. stb.

nális formális logika szükséges. A formális logika alaptörvényei — azonosság, ellentmondás, kizárt harmadik és elégséges alap törvénye, következtetési típusai, szabályai stb. nélkülözhetetlenek. Ezért a formális logika szerepének lebecsülése súlyos hiányosságokhoz, hibákhoz vezetne. Ugyanakkor minden bűnügyben szükség van a formális logika és a dialektikus logika együttes alkalmazására.

A dialektikus logika mibenlétére, a büntetőeljárásban betöltött szerepére a szerzők nem térnek ki. A hagyományos formális logikán kívül a modern szimbolikus (matematikai) logika szerepe is egyre fokozódik, különösen a tények közötti objektív viszonyokon alapuló következtetések strukturális vizsgálatánál. E területen azonban még további kutatások szükségesek.

Ugyancsak fontos szerepe van szerzők szerint a pszichológiának, s ezen belül az igazságügyi pszichológiának, amely az eljárásban résztvevők tevékenységének pszichológiai törvényszerűségeit vizsgálja a különböző eljárási cselekmények során. A bűnügy körülményei felderítése és megállapítása mechanizmusának pszichológiai szempontú tanulmányozása kiemelkedő módszertani jelentőségű. A bűnügyben a nyomozó és a bíró gondolati tevékenysége „egyszerű" és „alkotó" feladatokra tagolható. Az előbbieknél ismert feltételek közt ismert eljárás (megoldási mód) alkalmazásával oldják meg a feladatokat. Az „alkotó" feladatoknál ezzel szemben kevés a kiindulási adat (ismeret) és bizonytalan a megoldási mód is. Ilyen esetekben az alkotó képzelet, a már meglevő ismeretek és tapasztalatok mozgósítása játszik nagy szerepet. Az adatoknak, információknak a tudatban való felhalmozása és feldolgozása egyik lényeges oldalát a gondolati modellalkotás fogalmával lehet feltárni. Szerzők a modellalkotás fogalmát azok közé az új ismeretelméleti kategóriák közé sorolják, amelyek még nem nyertek kifejtést a bizonyításelméletben. A bűnügyek vizsgálatánál mind materiális (fizikai), mind ideális (képzeleti) modelleket, statikus és dinamikus modelleket használnak fel. A modellalkotás lényegi célja, hogy a gondolati vagy anyagi modellek felépítése, a folyamatok és jelenségek utánzása révén szerzett ismeretek a vizsgált eredeti tárgy vagy jelenség megítéléséhez alapul szolgáljanak.

A modellalkotás lehetővé teszi a nem lényeges tulajdonságok, vonatkozások elhanyagolását, ugyanakkor a további kutatás irányát megmutatja. A létrejött modell domináns tényezőként szerepel a továbbiak során. Az anyagi modellek közvetlen kapcsolatban vannak az eszmei modellekkel, minthogy az információk szerzésénél a tudatban kölcsönhatásban lépnek fel a képmások és a fogalmak. Az ilyen eszmei — ha úgy tetszik „információs" — modell képezi az alapját az információk további felhalmozásának, rendezésének, feldolgozásának és a további adatgyűjtésnek.

Fontos és további kidolgozást igénylő kérdésnek tekintik a szerzők az intuíció szerepének tisztázását a bizonyításban.[8] Az intuíció jellemző sajátossága az, hogy gyorsan, váratlanul nem elégséges adat, ismeret birtokában is helyes ítélethez, következtetéshez vezet, s emellett szoros kapcsolatban van a képszerű-szemléletes gondolkozással, s így azt a benyomást kelti, hogy az eredmény nem racionális úton jött létre. Valójában az intuíció mögött mindig nagyon sok gyakorlati tapasztalat, ismeret van, amelyek azonban nem tudatosulnak eléggé. Az intuíciónak nagy szerepe van a verziók felállításában, a nyomozás során adódó holtpontokon való átsegítésben, s így lényegesen közrejátszik a bizonyítás folyamatában, közömbös azonban e folyamat végeredménye szempontjából, nem alkalmazható a bizonyítékok értékelési módjaként, illetve a processzuális döntések alapjául.

Ugyancsak további kutatások szükségesek a bizonyítás során alkalmazott speciális megismerési módszerekkel kapcsolatban. Az eddigi kísérletek inkább az általános filozófiai módszereknek e területre való kiterjesztésére törekedtek. Ezzel figyelmen kívül hagyták a dialektikus materializmus egyik alaptételét, hogy a konkrét megismerési módszert végső soron a megismerés tárgya határozza meg. A marxista dialektikus módszer egyetemes jelentőségének elismerése nem zárja ki más, tudományos megismerési módszerek létezését: a dialektikus materializmus az egyetlen egyetemes megismerési módszer, de nem az egyetlen tudományos módszer. Az egyéb megismerési módszerek ehhez képest különös szinten vannak. Ugyanúgy, ahogy a dialektikus materializmus nem helyettesítheti a különös tudományokat, a dialektikus módszer sem pótolhatja a tudományok különös módszereit. A processzuális bizonyítás megismerési módszerei a dialektikus módszerhez képest különösek, de a maguk területén elvben ezeknek is egyetemes jellegük van. Ilyenek a processzuális bizonyítás területén a megfigyelés, a leírás, a mérés, az összehasonlítás és a kísérlet. Ezek a megismerési módszerek processzuális keretek között nyernek alkalmazást, ez azonban nem jelenti azt, hogy egyben „processzuális" megismerési módok lennének. A törvény nem az igazság megismerési módjait szabályozza, hanem ezek alkalmazásának processzuális formáit (pl. nem a megfigyelést, hanem a szemlét). E sajátos módszerek kombináltan is szerepelnek. Elég csak a büntetőeljárásban nagy jelentőségű azonosításra utalnunk. Az azonosítás kérdéseit ez ideig csak a kriminalisztikában dolgozták fel, a bizonyításelméletben alig érintették. Pedig a bizonyításelmélethez is szervesen kapcsolódik az azonosításelmélet több problémája, nevezetesen az azonosság formális és dialektikus felfogása, az egyedi és a csoport vagy (fajta-)meghatározás kölcsönviszonya, az azonosítási ismérvek összességének értékelése stb. Hasonló problémakört jelent a kibernetikai módszereknek azonosítás céljára való felhasználása is. Ezzel kapcsolatban a szerzők azt az álláspontot képviselik, hogy egyes kibernetikai módszerek azonosítás céljára való felhasználási lehetősége nem az elvont viták területére tartozik, hanem a gyakorlat kérdé-

[8] Vö.: J. Ponomarjov: Pszichikum és intuíció, 1968.. Bp. Kossuth Kiadó.

se, hogy milyen eszközöket és lehetőségeket nyújt és nyújthat a gyorsan fejlődő modern tudomány és technika a büntetőeljárásban megismerést végző nyomozó és bíró számára, hogy az ügy körülményeinek objektíve igaz ismeretéhez jussanak el.[9]

A bizonyíték és a bizonyítás fogalma

A szerzők az Alapok 16. cikkelyében[10] levő törvényi meghatározásból indulnak ki, nevezetesen abból, hogy a bizonyítékok olyan ténybeli adatok, amelyeket a törvényben meghatározott források tartalmaznak. A szerzők szerint azért helyes ez a meghatározás (felfogás), mert egyrészt szoros egységbe vonja a bizonyíték külső, processzuális oldalát (törvényes forrás) a belső tartalmi oldalával (ténybeli adat), s így szintézisét adja ez a meghatározás a megismerés két mindenkor kölcsönhatásban levő elemének: az érzékinek és a racionálisnak. A két oldal közül egyiket sem szabad abszolutizálni vagy elhanyagolni. Valójában nincs bizonyíték törvényes forrás és ténybeli adat együttes fennforgása nélkül. Ezért nem lenne helyes merev szétválasztásuk, mégha külön-külön el is ismernénk jelentőségüket.

Másfelől — ugyancsak helyesen —, kiemeli ez a meghatározás a bizonyítékoknak ismeretelméleti oldalát, azt, hogy nem magukkal a tényekkel mint ontológiai jelenségekkel van dolgunk a bizonyítékok felhasználása, a bizonyítás során, hanem csak e tényekre vonatkozó ismeretekkel, adatokkal. Minthogy a bizonyítás lényegében véve közvetett megismerés, ezért és éppen ezért a bizonyítás fogalmának lényegi alapjául a marxista—leninista ismeretelmélet, a visszatükröződési elmélet szolgál, amely folytonos kölcsönhatásuk elismerése mellett következetesen különböztet objektum és szubjektum, a megismerés tárgya és a megismerő alany között. A bizonyítás során a bizonyítás tárgyát alkotó objektív tények, továbbá az egyéb mellékkörülmények a leendő tanúk, sértettek, vádlottak tudatában, illetve nyomok alakjában, a tárgyak állapotában tükröződnek vissza, s azután megfelelő processzuális rendben ezek a megőrzött, illetőleg fennmadt ténybeli adatok jutnak el a nyomozóhoz, a bíróhoz. A ténybeli adat minősége nemcsak a bizonyítás tárgya (a visszatükrözött) objektív sajátosságaitól, hanem a forrásoktól (a visszatükröző), általában a bizonyíték kialakulását befolyásoló objektív és szubjektív tényezőktől is függ.

A bizonyítékoknak ténybeli adatok és ezek forrásai egységeként való felfogását támasztják alá a szerzők szerint a kibernetika, s ezen belül az információelmélet tételei is. Igen érdekesek a szerzőknek ezzel kapcsolatos fejtegetései. Összefoglalásszerűen csak azt emelnénk ki, hogy az információknak önálló szubsztanciává tevése idealizmust, anyagi formájukra való visszavezetésük pedig vulgáris materializmust jelent. A büntetőeljárásban a bizonyítékoknak helyes felfogása a szerzők szerint nem engedi meg magukkal a tényekkel való azonosításukat, sem pedig csak külső processzuális oldaluk (törvényes forrás), vagy belső, tartalmi oldaluk (ténybeli adat) abszolutizálását. A törvényben meghatározott forrásból merített bármely ténybeli adatok, bizonyítékok, amelyek alapján a törvényben meghatározott rendben a bíróság megállapítja a büntetőjogilag releváns tényállást.

A logikában bizonyítékként használatos érvek és a büntetőeljárásban alkalmazott bizonyítékok között lényeges különbség van. A logikai argumentumok, mint kész fogalmak, ítéletek kerülnek felhasználásra elvonatkoztatva ezeknek az ismereteknek forrásaitól és gyakorlati ellenőrzésüktől. Ezzel szemben perbeli bizonyítékként a törvényben meghatározott rendben (törvényes forrásból) szerzett és ellenőrzött ténybeli adatok szerepelnek. A logikában a kiindulási ismeretek igaz volta közömbös, a büntetőeljárásban viszont lényeges, súlyponti kérdés. A logikában az egész bizonyítási folyamat az érvekkel való szellemi műveleteket jelenti, ezzel szemben a büntetőeljárásban a bizonyítás elsősorban a törvényben szabályozott tevékenység, amelynek egyik, külső oldalát a bizonyítékok beszerzésével, rögzítésével, ellenőrzésével kapcsolatos eljárási cselekmények adják, a másik, belső oldalát pedig az a szellemi, gondolati tevékenység, amely az említett eljárási cselekményeket kíséri, s amely különösen a bizonyítékok mérlegelésében, értékelésében és az ismert tényről ismeretlenre való átmenetnél realizálódik.

A perbeli bizonyításnál nem lehet figyelmen kívül hagyni annak demonstratív, kimutató, kifelé igazoló aspektusát. Általában ugyan meg lehet valamit ismerni és birtokában lehet lenni igaz ismeretnek „önmagában", „önmagáértvalóan", nem törődve az ilyen ismeretnek mások részére való átadásával és mások által történő felhasználásával. A perbeli bizonyításban azonban ez kevés, ott mások számára is meggyőzővé kell tenni a tényeket és jogi jelentőséget, következményt kell tulajdonítani nekik. A szerzők helytelenítik azt az álláspontot, amely szerint a perbeli bizonyítás csupán szellemi folyamat,[11] s így lényegében azonos a gondolati, szellemi tevékenységgel (Visinszkij, Csel-cov, Sztarcsenko stb.). De helytelenítik azt a felfogást is, amely élesen szembeállítja a bizonyítás belső és külső oldalát, s amely szerint a gondolati, szellemi folyamat (tevékenység) egyáltalán nem tartozik a bizonyításhoz (Kurülev, Ljubinszkij, Klejman stb.) arra hivatkozva, hogy a perbeli bizonyítást jogi normákkal szabályozzák, a gondolkodást azonban objektív törvényszerűségek határozzák meg, amelyek nem képezhetik jogi szabályozás tárgyát. Ezek az objektív törvényszerűségek valóban nem szabályozhatók jogilag, ugyanakkor azonban a meglevő tételes jog ereje, életképessége (alkalma-

[9] Hazai viszonylatban legújabban az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar polgári eljárásjogi és büntető eljárásjogi tanszék tudományos munkaközössége 1968. november 18-i közös ülésén Kertész Imre tartott „Kibernetikai és eljárásjogi bizonyításelmélet" címmel előadást és főleg az igazságügyi írásszakértői vizsgálat területén konkrét kutatási eredményekre is utalt.

[10] A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának Alapelveiről szóló 1958. évi törvény 16. cikkelye. Ugyanezt tartalmazza a bizonyítékokról az OSZFSZK Be 69. cikkelye.

[11] Földesi Tamás: A marxista filozófia bizonyításelméletének alapjai c. művében filozófiai aspektusban tárgyalja a bizonyítás természetét, mibenlétét. 182. és köv. old.

zásának eredményessége) éppen attól függ, hogy mennyiben felel meg ezeknek a törvényszerűségeknek. A bizonyítási jog nemcsak a bizonyítással kapcsolatos eljárási cselekményeket határozza meg, hanem befolyásolja a bíró, a nyomozó gondolati tevékenységét is (pl. meghatározza a bizonyítás és ezen keresztül a gondolkodás tárgyát, a bizonyítékok értékelési módját stb.). A szerzők álláspontja szerint a perbeli bizonyítás megismerési folyamat, a bizonyítékok összegyűjtésével (felkutatásával és beszerzésével), rögzítésével, ellenőrzésével és értékelésével kapcsolatos gyakorlati és gondolati tevékenység.

A bizonyítékok osztályozása

A szerzők meggyőzően kiemelik, hangsúlyozzák a bizonyítékok osztályozásának jelentőségét a bizonyításelmélet területén. A tudományos osztályozásnak a bizonyítékok keletkezése, kialakulása feltételeiben levő objektív különbségeken és ezzel összefügésben a bizonyítékok öszegyűjtése, rögzítése, ellenőrzése és értékelése területén levő lényeges eltéréseken kell alapulnia. Helyesnek tartják a bizonyításelméletben a bizonyítékoknak a) személyi és tárgyi, b) eredeti és származékos, c) közvetlen és közvetett, d) mentő és terhelő bizonyítékokként való, tehát többféle princípium divisionison alapuló osztályozását, valamint e) a bizonyítékoknak a törvényben adott felosztását is.

A személyi és tárgyi bizonyítékokra való felosztás alapja az, hogy az előbbiek az emberek tudatában, az utóbbiak pedig az anyagi környezetben, illetve folyamatokban végbemenő elváltozásokkal kapcsolatosak. A pszichikai tükröződés jellemzője az írásbeli és szóbeli forma. Az anyagi, az elemi tükröződés formája fényképezés, minta, nyomok stb. Ezeket a törvény egységesen a tárgyi bizonyítékok kategóriájába sorolja, s csak ezen az egységen belül különböztet a bűncselekmény eszközei, a bűncselekmény nyomai,[12] a bűncselekmény tárgyai stb. között. Ezzel szemben a személyi bizonyítékokat a törvény több típusra tagolja, a szóbelieket (vádlott-, sértett-, tanú-) vallomásokra, szakvéleményekre, az írásosakat pedig okiratokra és jegyzőkönyvekre. Más tehát a személyi és tárgyi bizonyítékok további felosztási alapja és annak a törvényben elismert jelentősége.

Az eredeti és származékos bizonyítékok a forrásuk tekintetében különböznek egymástól, az utóbbiaknál közbeeső (premezsutocsnüj) forrás szerepel. A közvetlen és közvetett bizonyítékoknak a ténybeli adat oldalát vesszük figyelembe, nevezetesen azt, hogy közbeeső (mellékes, kisegítő — promezsutocsnüj) tényeken keresztül vagy anélkül szolgálnak alapul a büntetőjogilag releváns tények megállapításához. Ez a felosztás a bizonyíték és a bizonyítás tárgya közötti logikai viszonyon alapul.

A közvetlen és közvetett bizonyítékok

E felosztás nagy jelentőségére utal, hogy a szerzők külön fejezetben dolgozzák fel a közvetett bizonyítékok problematikáját. A szakirodalomban található álláspontok összefoglaló kritikáját adva fejtik ki a szerzők a közvetett és közvetlen bizonyítékok közötti különbségtétel lényegét. A közvetlen bizonyítékok esetében olyan ténybeli adatok vannak, amelyek közvetlenül a bizonyítandó (megállapítandó) tényeket tartalmazzák, így amennyiben hiteleseknek fogadjuk el, evidens módon megállapíthatók a bizonyítandó tények. Ezzel szemben a közvetett bizonyítékul szolgáló ténybeli adatokból nem a büntetőjogilag releváns (bizonyítandó) tényeket, hanem más, közbeeső (mellékes) tényeket lehet csak evidens módon, kategorikusan megállapítani, a bizonyítandó tényekre több-kevesebb valószínűséggel következtetni lehet. A szerzők kimutatják, hogy a közvetett bizonyítékok struktúrája lényegesen eltér a közvetlenekétől, sokkal bonyolultabb. A közvetett bizonyítékok esetében nagy szerepük van az ún. természetes ténybeli vélelmeken alapuló következtetéseknek.

A szerzők elemzik a közvetlen és közvetett bizonyítékok között levő funkcióbeli különbségeket, a konkrét eset körülményei közt megmutatkozó kölcsönhatásukat. Kiemelik, hogy míg a közvetlen bizonyítékoknál a megbízhatóságuk, hitelességük (hiteltérdemlőségük) vizsgálatára terelődik a súlypont, a közvetett bizonyítékoknál ezen felül még a relevanciájuk, ügyretartozóságuk is ugyanilyen súllyal merül fel, s ennek során gyakran több láncszemet magába foglaló problematikus, valószínűségi következtetéseket kell felhasználni. Felvetik az ún. viselkedési bizonyítékok, a több bűncselekménynél fennforgó ún. „hasonló tények", az egyes ügyekben nagy jelentőségű negatív körülmények problematikáját, továbbá a mentő közvetett bizonyíték és az ún. ellenindicium elhatárolásának kérdését.

A szerzők tüzetesen elemzik a közvetett bizonyítékok felhasználásának sajátosságait. Hangsúlyozzák, hogy bírói ítélet alapjául csak a közvetett bizonyítékok rendszere szolgálhat, minthogy a közvetett bizonyíték önmagában nem alkalmas a bizonyítandó tény megállapítására, ilyen jelentőségre csak más bizonyítékokkal való összefüggése folytán tesz szert. Nem tartják szerencsésnek a közvetett bizonyítékok összefüggésének összekapcsolódásának tradicionális megjelölését, nevezetesen a bizonyítékok láncolata kifejezést. Egyrészt gyakran inkább a közvetett bizonyítékok „láncolatainak" kölcsönös kapcsolatban levő rendszeréről van szó. Másrészt a láncolat kifejezés olyan benyomást kelt, hogy egyetlen közvetett bizonyíték, indicium (láncszem) kiesése az összes többi bizonyíték szétéséséhez vezethet.[13] Adott esetben éppen a felesleges, illetőleg tévesen közvetett bizonyítékként szereplő indicium kiesése, a többi (megmaradt) közvetett bizonyíték megerősödéséhez, zárt rendszerré alakulásához vezet. Sokkal helyesebb a közvetett bizonyítékok rendszeréről beszélni, amely akkor lesz zárt, hogyha nemcsak megalapozzák a vád tárgyává tett verziót, hanem az összes, ezzel ellentétes változatokat kizárják, cáfolják.

[12] A hatályos OSZFSZK Be. 83. cikkelye kifejezetten említi a tárgyi bizonyítékok körében a nyomokat is.

[13] A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás stb. 328. és köv. old.

A közvetett bizonyítékok egymás közötti kapcsolata többféle lehet. A szerzők különbséget tesznek párhuzamos, paralel (éppen a bizonyítandó tényen keresztüli), lineáris (térben, időben egymásrakövetkezési) és szubszidiárius (egymást erősítő, gyengítő) kapcsolatok között. (II. köt. 52—53. o.)

A szerzők kifogásolják, hogy az irodalomban gyakran sommásan vizsgálják a bizonyítékok, s ezen belül a tények közötti kapcsolatok (viszonyok) kérdését, nem tagolják különböző típusokra, illetőleg csak egy típusra, az ok-okozati összefüggésre vezetik vissza.[14] Szerintük a közvetett bizonyítékokkal való bizonyításnál a tények közötti kapcsolatoknak (viszonyoknak) elsősorban a következő négy formája szerepel: *a)* a lényeg és jelenség közötti kapcsolat; *b)* a genetikus kapcsolat, (ok-okozati és feltételezettségi kapcsolat, kölcsönhatás és kölcsönös feltételezettség); *c)* a funkcionális kapcsolat; *d)* az egyediesítő vagy terjedelmi kapcsolat (egyneműségi, azonossági viszony) 54—60. o.

Nagyon érdekesek a szerzők idevonatkozó példákkal alátámasztott fejtegetései, amelyekre azonban itt nincs módunk kitérni. Csak arra utalunk hogy a szerzők az okozati összefüggéssel kapcsolatban külön is kiemelik azt, hogy a bírósági gyakorlatban e kapcsolat egyenes irányú (okról okozatra) felhasználásánál sokkal gyakoribb és jelentősebb a fordított irányú, az okozattól az okig haladó alkalmazása, amelynek sajátos velejárója (és nehézsége) az ún. okok pluralitása.

Összegezésképpen a szerzők leszögezik, hogy a közvetett bizonyítékok alkalmazása, felhasználása racionális tevékenység, amelyet tanulmányozni, vizsgálni lehet. Továbbá azt, hogy szoros kapcsolat van a bizonyításelmélet tisztán processzuális aspektusa és a kriminaltaktika között. Végül pedig a büntetőeljárásban a közvetett bizonyítékokkal való bizonyítás struktúrája az egzakt tudományokban kidolgozott bizonyítási metodika néhány alaptételével jellemezhető, bizonyos alapvonásaiban leírható. (Pl. a közvetett bizonyítékok halmozódási rendszerének struktúrája és a matematikai valószínűségszámítás által kidolgozott valószínűségnövekedési (szorzási) tételeken[15] alapuló következtetések közötti analógia különösen a kriminalisztikai szakértői azonosító vizsgálatok esetében.)

A szerzők a fent kiemelteken és vázlatosan bemutatottakon kívül nagyon sok elméleti és gyakorlati szempontból fontos kérdést tárgyalnak. Így többek között a belső meggyőződést, mint a bizonyítékok mérlegelésének (értékelésének) módszerét, illetőleg kritériumát és eredményét, figyelembe véve a jogi aspektuson kívül az ismeretelméleti és pszichológiai vonatkozásait is (361. és köv. o.), az eljárási alapelvek jelentőségét a bizonyításban mélyrehatóan elemzik, s ennek során két ún. „vezető" elvet emelnek ki: a törvényességet és a bűnügy körülményei vizsgálatának sokoldalúságát, teljességét és tárgyilagosságát. (393. és köv. o.) Részletesen elemzik a büntetőeljárásban a bizonyítás alanyainak szerepét, s különösen a bizonyítási kötelezettséget (465. és köv. o.). Ugyanígy a különös rész is részletesen tárgyalja a törvény által felsorolt és szabályozott egyes bizonyítékokat. Ennek körében a hazai szakirodalomhoz képest nagyobb súllyal, behatóbban elemzik a tanúvallomások mellett a sértett vallomását, illetőleg a vádlott vallomása mellett a gyanúsított vallomását, valamint az okiratok mellett az eljárás során keletkezett jegyzőkönyvek[16] jelentőségét, mindezeknek a bizonyítás során megmutatkozó sajátosságait.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a szerzők célkitűzésüket sok tekintetben eredményesen megvalósították: lényegében feldolgozták a bizonyítás összes alapvető kérdését, nem kerülve el az ún. kényes vagy vitatott problémákat sem, következetesen figyelembe vették a bizonyításelmélettel összefüggő ismeretágak (kriminalisztika, pszichológia stb.) eredményeit is,[17] felhasználták és értékesítették a gyakorlati (bírói, ügyészi, nyomozói) tapasztalatokat, maradéktalanul összegezték a bizonyítással kapcsolatos rendkívül gazdag szovjet szakirodalmat, s ennek során elvi alapon álló bírálatban részesítették egyes szovjet processzualisták, s ezek közül különösen A. J. Visinszkij egyes téves nézeteit,[18] számos alapvető jelentőségű fogalom tudományos igényű meghatározását alakították ki stb. Véleményünk szerint e kétkötetes, majdnem ezer oldalas, szinte enciplopédikus gazdagságú munka[19] megismerése, tanulmányozása hasznos a bizonyítással foglalkozó elméleti és gyakorlati szakemberek számára egyaránt.

Ugyanakkor azonban a munka értékét döntően nem befolyásoló, s nagyrészt terjedelmi okokra visszavezethető hiányosságként meg kell jegyeznünk, hogy a burzsoá bizonyítási jog és bizonyításelmélet reakciós tendenciái bírálatának mintegy függelékként, az utolsó és viszonylag rövid fejezetben való összegezése nem látszik elégségesnek, s ennek folytán a burzsoá szakirodalom kritikai feldolgozása sem kielégítő. Ugyancsak kevéssé nyert felhasználást a bizonyítás kérdéskörében publikált nem orosz nyelvű szocialista szakirodalom is. A munka áttanulmányozása arról győzött meg bennünket — és remélhetőleg ezzel az ismertetés alapján az olvasó is egyetért —, hogy a szerzők örvendetesen magas színvonalon, s lényegében eredményesen valósították meg célkitűzésüket. A szocialista büntetőeljárási tudomány értékes eredményekkel, a szocialista szakirodalom pedig igen fontos, maradandó jelentőségű művel gyarapodott.

Tremmel Flórián

[14] Vö.: Mario Bunge: Az okság, 1967. Bp.

[15] Vö.: Budvári Róbert: Orvostudomány a tárgyalóteremben, Bp. 1966. 134—135. o.: Otto Prokop: Zur Berechnung der Wahrscheinlichkeit einer Vaterschaft, Neue Justiz, 1967. 8. sz.

[16] Az OSZFSZK Be. önálló bizonyítékfajtaként szabályozza a büntetőeljárás során keletkezett jegyzőkönyveket (87. cikkely), ugyanúgy a sértett (75. c.) és a gyanúsított vallomását (76. c.) is.

[17] A mű komplex feldolgozási módszerét az oroszul megjelent recenciók is kiemelik. Vö.: Sz. G. P. 1967. 10. sz. és Szovjetszkaja Juszticija, 1967. 20. sz.

[18] Többek között a vádlott vallomásának jelentőségével, a büntetőeljárásban elérhető igazság jellegével, a bizonyítási kötelezettséggel stb. kapcsolatos álláspontját.

[19] A „La Preuve" c. 1963-ban Brüsszelben túlnyomórészt burzsoá szerzők tollából megjelent 4 kötetes tanulmánygyűjtemény jóval nagyobb terjedelme ellenére sem a tematika, sem a feldolgozási módszer komplexitását illetően nem éri el az itt ismertetett mű színvonalát. Elsősorban történeti és jogösszehasonlító szempontú, így az időszerű bizonyításelméleti kérdéseket alig érinti.

ÚJ KÖNYVEK

Beér János: Szocialista államépítés.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1968. 354 p.
[Bibliogr. 337—343.]

Beér János professzornak válogatott tanulmányait tartalmazó kötet anyagát a szerkesztők Beér Jánosnak ma is időszerűnek tartott tanulmányai közül válogatták össze. A szocialista államépítést, mint központi témakört elemző tanulmányokat a kötet szerkesztői a következő kérdések szerint csoportosították: Az alkotmány- és alkotmányfejlődés kérdései, Az Országgyűlés és a tanácsok, Az államigazgatás szervezete és munkamódszerei. A kötethez *Szabó* Imre akadémikus írt bevezetőt, amelyben az elméleti és gyakorlati jogászi munka összefüggéseit vázolja a népi demokratikus állam- és jogélet fejlődése során, s ebbe a keretbe állítja be Beér Jánosnak munkásságát. Vázolja Beér Jánosnak az egyetemi tankönyvek megírásával a jogi oktatásban vitt úttörő szerepét, továbbá a tanácsrendszer jogszabályainak kodifikálásában, a tanácsok szervezési munkájában kifejtett tevékenységét, külön kiemelve azokat az elemeket Beér János munkásságában — a szociológiai szemlélet, a szervezéstudományi kutatások stb. — amelyek a jogtudományunk és a jogi gyakorlatunk továbbfejlődésével kapcsolatban igen jelentős tényezők. A munkát Beér János munkásságáról szóló bibliográfia egészíti ki.

Rácz Lajos—*Szalai* László: A polgári védelmi kötelezettség szabályai. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1968. [1969.] 302 p.

A polgári védelem államigazgatási, üzemi, intézményi stb. vezető szervei és állománya részére készült kézikönyv — amely az állampolgárok számára is igen hasznos — a honvédelemről szóló 1960. évi IV. törvény, ennek egyes rendelkezésit módosító 1964. évi 1. sz. tvr., a polgári védelmi kötelezettség szabályozásáról szóló 6/1964. (II. 21.) Korm. sz. rendelet és az ennek végrehajtása tárgyában kiadott 4/1964. (X. 15.) HM sz. rendelet alapján foglalja össze a kérdést az alábbi tagolásban: a polgári védelmi kötelezettség terjedelme, a polgári védelmi kötelezettség tartalma, a polgári védelmi kötelezettséggel kapcsolatos eljárás, a polgári védelmi kötelezettség teljesítését biztosító rendelkezések, a polgári védelmi kötelezettséget teljesítők érdekvédelme. A fenti jogszabályok szövegét más vonatkozó jogszabályok, ill. szakaszok szövegével együtt szintén tartalmazza a kötet, amelyet tárgymutató és iratmintatár egészít ki.

Cséka Ervin: A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai.

Bp. Közigazgatási és Jogi Kiadó, 1968. 362 p.
[Bibliogr. 315—324.]

A monográfia bevezető fejezete a büntető ténymegállapítás jelentőségét és jogpolitikai tartalmát elemzi abból kiindulva, hogy a szocialista büntető igazságszolgáltatásban a ténymegállapítás jelentőségét — számos fontos jogelméleti és jogpolitikai összefüggés mellett — a ténymegállapítási feladat sajátos kelléke, tartalma adja. A büntető ténymegállapítás ismeretelméleti alapjait vizsgáló fejezetben külön-külön elemzi a büntetőjogi megismerés tárgyával, módszereivel és jellegével összefüggő kérdéseket. A büntető ténymegállapítás és a jogalkalmazás összefüggéseit elemző következő fejezetben a jogalkalmazási folyamatot, ennek kapcsán az érdemi jogalkalmazási aktust és összefüggéseit vizsgálja a ténymegállapítással. A befejező fejezetben a ténymegállapítás alapkérdéseit (releváns tények, a ténymegállapítás büntetőjogi szabályozása, folyamat, jogi tartalma és érvénye) vizsgálja. A monográfia eredményeit orosz és francia nyelvű tartalmi kivonat ismerteti az idegen nyelvű olvasóval.

Az Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica c. sorozat [Szeged, Szegedi ny. 1968.] 15. kötetében az alábbi füzetek jelentek meg:

1. *Martonyi* János: La protection du citoyen dans les procédures administratives. 39 p.
2. *Balázs* József: A bűnügyi statisztika elméletének első felmerülése és kialakulása a statisztikai tudományban. 22 p.
3. *Horváth* Róbert: Magda Pál (1770—1841) a statisztikus és társadalomtudós. 26 p.
4. *Nagy* Károly: A kormány elismerése a mai nemzetközi jogban. 91 p.
5. *Papp* Ignác: A demokrácia elméleti és gyakorlati kérdései a termelőszövetkezetekben. 134 p.
6. *Ruszoly* József: A választási bíráskodás Magyarországon a két nemzetgyűlés idején. 47 p.
7. *Veres* József: A termelőszövetkezeti tagok munkaügyi jellegű jogvitái. 31 p.
8. *Antalffy* György: Le concept de la souveraineté dans la théorie générale de l'Etat et du droit. 27 p.
9. *Szentpéteri* István: The development of intrepretation of bureaucracy. 36 p.
10. *Nagy* László: The employer's liability for damage caused within the scope of employment on the Hungarian labour law. 144 p.

Iparjogvédelmi ismeretek. Szerk. *Krasznay* Mihály. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1968. 429 p.

Az Országos Találmányi Hivatal kiadványa az iparjogvédelmi képzést és továbbképzést hivatott elősegíteni. Tárgyalja az iparjogvédelem fogalmát, történetét, a magyar szabadalmi jogot, az újításokkal és találmányokkal kapcsolatos kormányrendeleteket, a dokumentáció, információ, újdonságkutatás, a védjegy és az ipari minta kérdéseit. Ismertet néhány iparjogvédelmi vonatkozású nemzetközi egyezményt, külföldi jogszabályt s végül a kérdéshez kapcsolódó polgári anyagi és eljárásjogi, valamint büntetőjogi szabályokat. Jogszabálymutató egészíti ki a szakkönyvet.

Az ügyvédekre és az ügyvédi szervezetekre vonatkozó jogszabályok és egyéb rendelkezések. Összeáll. *Fodor* Gyula. Lezárva: 1967. dec. 31. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1968. 382 p.

/*Kis jogszabálygyűjtemények.*/

Az ügyvédi hivatás gyakorlásáról és az ügyvédek szervezetéről szóló 1958. évi 12. sz. tvr. és az ezt módosító 1966. évi 22. sz. tvr. valamint az ezek végrehajtására kiadott 8/1958. (IX. 13.) IM és a 7/1966. (IX. 7.) IM sz. rendelet egységes szerkezetbe foglalt szövege után az összeállítás közli az Országos Ügyvédi Tanács, az ügyvédi kamarák és az ügyvédi munkaközösségek ügyrendjével, az ügyvédjelöltekkel és az ügyvédi-jogtanácsosi vizsgával, az ügyvédi munkadíjjal, az ügyvédek adójával, társadalombiztosítási ellátásával és az ügyvédséget érintő egyéb kérdésekkel foglalkozó jogszabályokat és rendelkezéseket. A melléklet az ügyvédpolitika irányelveit tartalmazza.

Имре Сабо:

О национальном и международном характере нашей правовой науки

В связи с национальным и международным характером общественных наук статья занимается рассмотрением правовых наук. Исходит из того, что этот вопрос в правовой науке встал в связи со сложением позитивных национальных правовых систем, в процессе этого предмет правовых наук действительно съузился на анализирование позитивных правовых систем. Параллельно со становлением правовых наук «национальными» возникла сравнительная правовая наука «международного» характера как противоположность предыдущему направлению. На Западе это положение в правовой науке во многих отношениях существует и сейчас.

Социалистическая правовая наука стремится растворить эту двойственность, поскольку соответственно основным положениям социалистической правовой науки предметом правовых систем и изучение служащих основой этих правовых систем общественных отношений, а также общественного влияния этих правовых систем, по необходимости превышает рамки позитивно-правовых, «национальных» правовых систем и основывающегося исключительно на них взгляда. Социалистическая правовая наука строится на том, что на одной и той же системе производственных отношений может строится несколько правовых систем, значит, правовая система является лишь одним из методов выражения производственных отношений. С этой точки зрения социалистические юридические науки будут «более международными» таким образом, что их предметный круг расшириться, что приводит к совместному изучению различных правовых систем. Рассматривая их сущность, они превращаются в теоретические науки и в этом их характере теории растворяется вытекающий из предмета антагонизм как «национальная» и «международная».

Наконец, автор отмечает, что между правовыми науками более теоретического характера и правовыми исследованиями, стоящими ближе к данной «национальной» правовой системе можно установить определенную очередность; теоретические носят «международный» характер, в то время как последние носят скорее «национальный» характер, т. е. означают прикладную науку.

Шандор Рэгёци:

Социалистическое торговое общество как форма сотрудничества между социалистическими организациями

Реформа управления народным хозяйством делает возможным, чтобы социалистические организации в экономических целях объединялись и могли создавать торговые общества.

Объединение гражданско-правовое общество, целесообразная эластичная форма, но она не располагает юридической личностью. Регулирование 1875 года об Акционерных обществах и 1930 года об Обществах с ограниченной ответственностью устарело и не соответствует современным, в качественном отношении различным требованиям.

Торговое общество может быть создано лишь для определенной цели, заинтересованность в этом могут иметь лишь уполномоченные на это социалистические организации, т. е. изменяется понятие гетерогенности и оборотоспособности. Необходимо вновь определить понятие ограниченной ответственности. В структурном отношении необходимо сделать более современным и функции акционерного руководства, ответственного руководства, а также контроля.

Помимо названных выше двух форм сотрудничества выступает требование de lege ferenda и в отношении создания формы товарищества с неограниченной ответственностью.

Имре Вёрёш:

Ненадлежащее исполнение в общих условиях поставок СЭВ-а 1968 года и третей кая практика

Виды ненадлежащего исполнения: ошибки по качеству и количеству. Институт претензии на случай ненадлежащего исполнения означает, с одной стороны, гарантийный срок, а с другой, претензионный срок; эти две стадии в случае гарантии распадаются. Третейская практика не одинакова в том отношении, указание каких данных необходимо при предъявлении претензии.

В случае претензии по качеству могут быть предъявлены следующие требования: устранение ошибки (путем исправления или замены дефектного товара), понижение в цене, в случае наличия некоторых других условий отказ. Право выбора между требованиями распределяется между продавцом и покупателем. Новые Общие Условия Поставок унифицируют и исковую давность, устанавливая общую и особую исковую давность. Урегулированные в ОУП два института гарантии не могут быть разграничены. Общие Условия Поставок регулируют ошибки по количеству, а устранение правовых ошибок — и правильно — относит к национальному праву, стоящему за продавцом.

Хотя новые Общие Условия Поставок некоторые проблемы разрешили, все же иные вопросы и дальше остаются открытыми.

Шандор Биро—Ене Марцелл:

Правовые и экономические вопросы основанного на законе замкнутого рода в новой системе руководства народным хозяйством

Авторы исследуют последствия, сопутствующие правовому объему понятий индивидуальности, родовости и замкнутого рода вещей, их взаимосвязи с нынешней системой руководства народным хозяйством, их проявления по содержанию и по форме.

Начертается исторический обзор о развитии и осуществлении черт характера замкнутого рода вещей в некоторые критические хозяйственные периоды. Исследуется также система признаков замкнутого рода. С методолической точки зрения повышает значение содержания выводов тот факт, что авторы обосновывают свои заключения параллельно как правовыми, так и экономическими аргументами.

В ввиде подытоживания в статье указано желательное направление изменения, сущность которого заключается в сокращении, или в исключении господства замкнутости родов, всеобще примененной в договорных отношениях между перприятиями.

Геза Киленьи:

Давность в административном праве

Давность в административном праве проявляет некоторые родственные черты с давностью в гражданском и уголовном праве, но несмотря на это давность следует рассматривать как форму sui gënëris. По мнению автора, давность в административном праве означает, что: а) орган государственного управления не может применять за противоправное деяние репрессивные карательные санкции административного характера; б) утрачиваются некоторые — осуществляемые административным путем — материальные требования государства и в интересах удовлетворения их нельзя предпринимать властных мероприятий; в) административное решение, имеющее законную силу, не может быть исполнено властными средствами, наконец, г) прекращаются некоторые — касающиеся административного порядка — требования стороны, или они не могут быть больше осуществимы административным принуждением. Ны-

нешнее регулирование давности в административноправовых нормах — за отсутствием единой принципиальной концепции — во многом отношении спорно.

Ласло Гашпарди:

Противоправные трудовые договоры

Противоправный трудовой договор является, с одной стороны, правовым заявлением, т. е. направленное на создание трудового отношения, взаимное волеизъявление, а с другой стороны, с общественной точки зрения непосредственно определенное поведение. Это поведение может нарушать правила, связанные с субъектом или содержанием трудового договора, или же те нормы, которые непосредственно не связаны с субъектами и содержанием трудового договора. Автор рассматривает последствия противоправного трудового договора на основе нового венгерского Кодекса о Труде. В ряд спорных вопросов толкования права входит разрешение того, когда невозможно заменить ошибочные элементы частично противоправного трудового договора распоряжениями нарушенного трудовоправового норматива. В дальнейшем автор подчеркивает, что, как правило, обжалование противоправного трудового договора. Автор делает попытку и по определению понятия недействительности трудового договора.

Imre Szabó:

Über den nationalen und internationalen Charakter unserer Rechtswissenschaft

Im Zusammenhang mit den nationalen und internationalen Charakter der Gesellschaftswissenschaften unterzieht die Studie die Rechtswissenschaft einer Untersuchung. Der Verfasser geht davon aus, dass die Frage in der Rechtswissenschaft infolge der Entstehung der positiven nationalen Rechtssysteme auftauchte; und dadurch der Gegenstand der Rechtswissenschaften sich tatsächlich für die Analyse der positiven Rechtssysteme einengten. Parallel damit dass die Rechtswissenschaften „national" geworden sind, enstand die vergleichende Rechtswissenschaft internationalen Charakters, als Gegensatz der ersten Richtung. Im Westen herrscht in vielen Beziehungen in den Rechtswissenschaften auch heute noch diese Lage.

Die sozialistische Rechtswissenschaft ist bestrebt diese Doppeltheit aufzulösen. Nachdem ihrer grundlegenden These entsprechend der Gegenstand der Rechtswissenschaften ausser den positiven Rechtssystemen die Untersuchung der ihre Grundlage bildenden gesellschaftlichen Verhältnisse und die gesellschaftlichen Auswirkungen der Rechtssysteme sind, gelangt sie über den positivrechtlichen „nationalen" Rechtssystem und den ausschliesslich auf dieser beruhenden Betrachtungsweise hinaus. Die sozialistische Rechtswissenschaft baut darauf, dass auf ein gleichartiges System der Produktionsverhältnisse sich mehrere Rechtssysteme aufbauen können; das Rechtssystem ist also nur die eine Ausdrucksweise der Produktionsverhältnisse. Die sozialistischen Rechtswissenschaften werden aus diesem Gesichtspunkte dadurch „internationaler", dass sich ihr Gegenstand ausbreitet, was zu dem gemeinsamen Studium der verschiedenen Rechtssysteme führt. Ihrem Wesen nach werden sie zu theoretischen Wissenschaften und durch diesen Theorie-Chrakter lösen sie den objektiven Gegensatz zwischen „Nationalen" und „Internationalen" auf.

Abschliessend bemerkt der Verfasser, dass zwischen den eher theoretischen rechtswissenschaftlichen Untersuchungen und den rechtswissenschaftlichen Untersuchungen, die zum gegebenen „nationalen" Rechtssystem näher stehen, eine bestimmte Reihenfolge feststellbar ist; die theoretischen sind die mit „internationalem" Charakter, die letzteren eher „nationaler", sie bedeuten also die angewandte Wissenschaft.

Sándor Regőczy:

Das sozialistische Handelsunternehmen als neue Form der Zusammenarbeit zwischen sozialistischen Organisationen.

Die Reform der Wirtschaftsleitung ermöglicht die Assoziierung sozialistischer Organisationen zu wirtschaftlichen Zielen und sie können auch Handelsgesellschaften gründen.

Die Vereinigung ist eine zivilrechtliche Gesellschaft, eine zweckentsprechende Form, aber sie hat keine Rechtspersönlichkeit. Die Regelungen über die Aktiengesellschaft vom J. 1875 und über die Gesellschaft mit beschränkter Haftung vom J. 1930. ist veralter und entspricht den heutigen, qualitativ verschiedenen Ansprüchen nicht.

Eine Handelsgesellschaft kann nur mit einer bestimmten Zielsetzung gegründet werden und Beteiligungen können nur dazu berechtigten sozialistische Organisationen erwerben, also es ändern sich die Begriffe der Heterogenität und der Verkehrsfähigkeit. Es muss ferner der Begriff der beschränkten Haftung neu bewertet und die Leitung der Aktionäre, die verantwortliche Führung sowie die Funktionen der Kontrolle organisatorisch modernisiert werden.

Ausser den oben erwähnten zwei Formen der Zusammenarbeit meldet sich der Anspruch de lege ferenda auch zur Schaffung von Gesellschaften mit unbeschränkter Haftung.

Imre Vörös:

Die mangelhafte Leistung nach der Allgemeinen Lieferbedingungen des RGW und die Praxis der Schiedsgerichtsbarkeit.

Die Arten der Mangelhaften Leistung sind: Qualitätsfehler und Mengenverlust. Die Institution der Reklamation wegen Eigenschaftsfehler bedeutet einerseits eine Verterungs- und anderseits eine Reklamationsfrist; die zwei Fristen trennen sich im Falle der Garantie. Die Praxis der Schiedsgerichtsbarkeit ist in der Hinsicht abweichend, welche Angaben in der Reklamationsanzeige anzugeben sind.

Im Falle eines Qualitätsfählers können folgende Ansprüche erhoben werden: die Beseitigung des Fehlers (Ausbesserung des Fehlers oder der Umtausch der fehlerhaften Ware), der Preisnachlass, und beim Bestehen weiterer Bedingungen, das Rücktrittsrecht. Das Recht zur Auswahl der Ansprüche teilt sich zwischen den Käufer und den Verkäufer auf. Die neunen ALB vereinheitlichen auch die Frist der Klageverjährung und stellen eine allgemeine und eine spezielle Verjährungsfrist fest. Die in den ALB gergelten zweierlei Verantwortungsinstitutionen können von einander nicht abgegrenzt werden.

Die ALB regeln den Mengenverlust, dagegen wird die Behebung des rechtlichen Fehlers — richtig — denn nationalen Rechts des verkäufers anvertraut.

Die neue ALB haben zwar einige Probleme gelöst, andere Fragen blieben aber auch weiterhin offen.

Sándor Biró—Jenő Marczell:

Die rechtlichen und wirtschaftlichen Fragen der auf dem Gesetz beruhenden spezifizierten Gattungsschuld

Die Verfasser befassen sich mit den Folgen, die mit den individuel, generisch bestimmten Schulden und mit den beschränkten Gattungsschulden zusammenhängen; untersuchen ihre Beziehungen, zu dem geltenden wirtschaftlichen Leitungssystem, sowie ihre inhaltliche und formelle Erscheinung.

Sie geben einen geschichtlichen Überblick über die Entwicklung und Geltung der spezifizierten Gattungsschuld in den einzelnen kritischen Wirtschaftsperioden; analysieren ferner auch das Merkmalsystem der spezifizierten Gattungsschuld. Aus methodologischen Ge-

sichtspunkte wird der inhaltliche Wert der Feststellungen durch die Tatsache erhöht, dass ihre Folgerungen mit parallel angewendeten rechtlichen und volkswirtschaftlichem Erörterungen begründet sind.

Als Zusammenfassung werden auf die Richtungen der wünschenswerten Änderungen hingewiesen, deren Wesen darin besteht, die Alleinherrschaft der zwischen den Betrieben in den vertraglichen Beziehungen allgemein angewandte spezifizierte Gattungsschuld zu beschränken, beziehungsweise aufzuheben.

Géza Kilényi:

Die Verjährung im Staatsverwaltungsrecht

Die Verjährung im Staatsverwaltungsrecht weist zwar gewisse gemeinsame Züge mit der strafrechtlichen und zivilrechtlichen Verjährung auf, sie muss aber trotzdem als sui generis-Form der Verjährung betrachtet werden. Nach dem Standpunkt des Verfassers bedeutet die Verjährung im Staatsverwaltungsrecht, dass a) das Verwaltungsorgan wegen einer rechtswidrigen Handlung keine repressive Strafsaktion beziehungsweise reparative Sektion staatsverwaltungsrechtliche Charakters anwenden kann; b) bestimmte materielle Forderungen des Staates, — die im Wege der Staatsverwaltung geltend gemacht werden können — erlöschen, beziehungsweise zur Befriedigung dieser keine behördliche Massnahme ergriffen werden können; c) ein rechtskräftiger Beschluss der Staatsverwaltung mit Hilfe von behördlichen Mitteln nicht vollstreckt werden kann; schliesslich d) einzelne Ansprüche der Partei, die auf dem Weg der Staatsverwaltung gehören, erlöschen, oder sie sind durch Zwang der Staatsverwaltung nicht mehr geltend zu machen. Gegen die derzeitigen Regelung der Verjährung in den Rechtsnormen der Staatsverwaltung können — da eine einheitliche grundsätzliche Konzeption fehlt — in vielen Beziehungen Einwendungen erhoben werden.

László Gáspárdy:

Rechtswidrige Arbeitsverträge

Der rechtswidrige Arbeitsvertrag ist einerseits eine Rechtserklärung, also eine gegenseitige Willenserklärung, die auf die Gründung eines Arbeitsrechtsverhältnisses gerichtet ist, und anderseits ein gesellschaftlich ungünstig beurteiltes Verhalten. Ein solches Verhalten kann die Regeln, die sich auf die Subjekte oder den Inhalt des Arbeitsvertrags beziehen, oder auch jene Normen verletzen, die mit den Subjekten beziehungsweise dem Inhalt des Arbeitsvertrags nicht im unmittelbaren Zusammenhang stehen. Der Verfasser untersucht die Folgen des rechtwidrigen Arbeitsvertrags auf Grund des neuen ungarischen Arbeitsgesetzbuches. Unter den strittigen Auslegungsfragen ist auch jene Entscheidung anzutreffen: wann ist es unmöglich, das fehlerhafte Element des teils rechtswidrigen Arbeitsvertrages durch die Bestimmungen der verletzten Arbeitsrechtsnorm zu ersetzen. Desweiteren wird erörtert, dass die Behebungspflicht des rechtswidrigen Arbeitsvertrages nicht die Parteien belastet und macht den Versuch den Begriff der Ungültigkeit des Arbeitsvertrages zu bestimmen.

Imre Szabó:

Réflexions sur le caractère national et international de notre science juridique

En connextié avec le caractère national et international des sciences sociales, l'article soumet à un examen les sciences du droit. Il part de la constatation que dans la science du droit la question s'est posée lors de la formation des systèmes nationaux de droit positif; au cours de ce processus de formation le sujet des sciences du droit s'est en réalité réduit à l'analyse des systèmes de droit positif. Allant de pair avec la transformation des sciences juridiques en des ciences «nationales» est née la science de droit comparé, d'un caractère «international», comme antithèse des premières. Même à nos jours, cette situation règne, sous plusieurs aspects, dans les sciences juridiques des pays occidentaux.

La science socialiste du droit s'efforce d'éliminer certe dualité. Du moment que, confornément à sa thêse fondamentale, le sujet des sciences du droit consiste, au-delà des systèmes du droit positif, dans l'étude des conditions sociales sur lesquelles ils reposent ainsi que des effets sociaux qu'ils produisent, la science socialiste dépasse nécessairement le système de droit positif «national», ensemble avec la manière de voir basée uniquement sur ce dernier. La science socialiste du droit élève sa construction sur le fait, que sur le même système des conditions de production plusieurs systèmes de droit peuvent être édifiés; le système de droit n'est donc qu'une des manières d'expression des conditions de production.

De ce point de vue, les sciences socialistes du droit obtiennent un caractère «international» plus accentué en conséquence de l'élargissement de leur sujet, ce qui conduit à l'étude conjointe de plusieurs systèmes de droit. Quant à leur essence elles deviennent des sciences théoriques et c'est dans ce caractère théorique qu'elles résolvent la contradiction objective du «national» et de «international».

Pour terminer, l'auteur rappelle, qu'entre les sciences juridiques d'un caractère plus théorique et les analyses des disciplines plus rapprochées des systèmes de droit «nationaux» un ordre déterminé de priorité peut être établi; les sciences théoriques ont un caractère «international», tandis que les disciplines mentionnées sont plutôt «nationales», c'est à dire qu'elles signifient une science appliquée.

Sándor Regőczy:

La société commerciale socialiste comme une nouvelle forme de coopération entre les organisations socialistes

La réforme de la direction économique rend possible aux organisations socialistes de s'associer pour des fins économiques; elles sont libres fonder aussi des sociétés commerciales.

L'*association* est une société civile d'une forme opportune et élastique, mais elle n'a pas une personnalité juridique. La réglementation de 1875 relative aux sociétés anonymes et celle de 1930 ayant trait aux sociètés à responsabilité limitée sont périmées et ne satisfont pas aux exigences actuelles, qualitativement différentes.

Une *société commerciale* ne peut se former qu'à un but déterminé; ce sont seulement les organisations socialistes y autorisées qui y peuvent participer; les notions de la hétérogénéité et de la capacité d'être dans le commerce se sont donc changées. La notion de la responsabilité limitée doit être réappréciée. Du point de vue de l'organisation il faut donc moderniser les fonctions de la direction exercée par les actionnaires, de la direction responsable ainsi que du contrôle.

En dehors des deux formes de coopération ci-dessus mentionnées l'exigence se pose de *lege ferenda* de créer aussi une forme de société à responsabilité illimitée.

Imre Vörös:

L'exécution défectueuse dans les conditions générales de livraison du COMECON et la jurisprudence arbitrale

Les deux sortes de l'exécution défectueuse sont les vices de qualité et les manques de quantité. L'institution de la réclamation du chef des vices de la marchandise signifie d'une part un délai de responsabilité et, d'autre part, un délai de réclamation. Au cas de garantie

les deux délais se divergent. Quant aux données à énumérer dans l'avis de réclamation la jurisprudence est différente.

Les droits qu'on peut exercer en cas d'un vice de qualité peuvent viser l'élimination du vice (réparation ou échange de la marchandise défectueuse), la réduction du prix ou, en présence de certaines conditions ultérieures, peuvent comporter le désistement du contrat. La faculté de choisir entre les droits en question est partragé entre le vendeur et l'achteur. Les nouvelles Conditions générales de livraison unifient aussi les règles de la prescription des actions, en prévoyant un délai général et un délai spécial de la prescription. Les deux institutions de responsabilité prévues par les Conditions générales ne peuvent pas être délimitées l'une de l'autre.

Sándor Biró—Jenő Marczell:

Problèmes juridiques dans le nouveau système de la direction de l'économie relatifs à l'institution légale des prestations de choses déterminées en espèce et produites par le débiteur

Les auteurs analysent les conséquences résultant des notions juridiques des prestations de choses déterminées soit individuellement, soit selon genre ainsi que de choses déterminées en espèce et produites par le débiteur; ils examinent les conséquences qui en résultent en connexité avec le système de la direction de l'économie et la manifestation du contenu et de la forme de ces dernières.

Ils présentent un aperçu historique du développement et de la réalisation de l'institution des prestations de choses déterminées en espèce et produites par le débiteur en des époques des difficultés économiques. Les auteurs analysent le système des critères de cette institution également. Du point de vue méthodologique la valeur des constatations est augmentée encore par le fait que les conclusions sont motivées par des explications juridiques et économiques parallèlement appliquées

Pour conclure, les auteurs indiquent la direction d'un changement souhaitable en la matière dont l'essence consiste dans la conception de réduire, c'est-à-dire de faire cesser la position monopolisée de l'institution en question et adoptée jusqu'ici dans les relations contractuelles réciproques des entreprises.

Géza Kilényi:

Prescription dans le droit administratif.

Bien que la presciption dans le domaine du droit administratif montre certains traits analogues à la prescription en droit civil et en droit pénal, elle doit être considérée malgré ce fait comme une forme *sui generis* de la prescription. Selon l'avis de l'auteur la prescription dans le droit administratif signifie: a) qu'un organe de l'administration publique n'est plus libre d'appliquer à cause d'un acte illicite une sanction pénale repressive, ni une sanction de réparation de caractère administratif; b) que certaines créances de l'Etat, qu'il peut faire valoir par voie administrative, s'éteignent, c'est-à-dire que des mesures administratives ne peuvent plus être prises en vue de leur réalisation; c) la décision de l'administration publique ayant force de chose jugée ne peut plus être exécutée par contrainte administrative; enfin d) certains droits des parties appartenant à la procédure administrative cessent ou bien ne peuvent plus être faits valoir par contrainte administrative.

A défaut d'une conception de principe homogène la réglementation de la prescription par les normes du droit administratifs peut être contestée sous plusieurs rapports.

László Gáspárdy:

Le contrat de travail illicite

Le contrat illicite de travail est d'une part un acte juridique, c'est-à-dire la déclaration d'une volonté réciproque dirigée à la création d'une relation de travail et, d'autre part, une attitude défavorablement jugée par la société. Cette attitude est susceptible de violer les règles ayant trait aux sujets ou au contenu du contrat de travail ou bien les normes qui ne sont pas dans une connexité directe avec les sujets ou avec le contenu du contrat. L'auteur examine sur la base du nouveau Code du travail hongrois les conséquences de l'illicéité du contrat de travail. Parmi les problèmes contestés de l'interprétation figure la décision à prendre concernant les cas où il est impossible de remplacer l'élément défectueux du contrat de travail partiellement illicite par les dispositions de la norme violée du droit du travail. Dans la suite l'auteur explique qu'en général les parties ne sont pas chargées de l'obligation de redresser le contrat illicite de travail. Il essaye de définir la notion de la nullité du contrat de travail.

Imre Szabó:

On the National and International Character of Hungarian Jurisprudence

In connection with the national and international character of social sciences legal sciences are examined in the paper. The author takes it as a starting point that the issue arose in jurisprudence with the emergance of positive national legal systems; in this course the subject of jurisprudence became, in fact, restricted to the analysis of positive legal systems. Parallel with the emergence of „national" jurisprudence comparative jurisprudence of an „international" nature as the opposite of the former trends has come into being. In western countries this statement applies to jurisprudence in many respects even in our days.

Efforts are made in socialist jurisprudence to solve the problem of this duality. As in accordance with the basic tenet of socialist jurisprudence the subject of legal sciences is the study, over and above the positive legal systems of the underlying social relationships and the social impact of the legal systems it must of necessity reach beyond the positive, „national" legal systems and concepts based exclusively thereon. Socialist jurisprudence holds that several legal systems may be built upon one type of the systems of production relations; the legal system is thus only one of the manifestations of production relations. Socialist jurisprudence is rendered more „international" from this aspect by the extension of its subject which will lead to the simultaneous study of various legal systems. As regards its substance socialist jurisprudence is transformed into a theoretical science and the objective contradiction between „national" and „international" character is resolved in this theoretical nature of science.

In conclusion it is pointed out by the author that a definite order of sequence may be established between jurisprudence of a more theoretical nature on the one hand and studies more closely connected with a given „national" legal system on the other; legal sciences of a theoretical nature are more „international" while the latter are more „national" and mean applied science.

Sándor Regőczy:

Socialist Trading Companies as the New Pattern of Cooperation Between Socialist Organizations

After economic management had been reformed the association of socialist organizations for economic objectives and the promotion of trading companies has become admissible.

Associations are civil law companies, their form is expedient and appropriately flexible but they are devoid of juridical personality. The legal regulation relating to limited companies and joint stock companies-dating back to 1930 and 1875

respectively-has become obsolete and does not suit present requirements the very character of which is of a different quality.

Trading companies can be promoted but for specific purposes, interest in them cannot be acquired but by socialist organizations empowered to do so which means that the notions of heterogeneity and running in circulation has been modified. The notion of limited liability must be re-appraised. The functions of the direction by shareholders, responsible management and controlling must be brought up-to-date from the organizational aspect.

In addition to the two above patterns of association there is a *de lege ferenda* demand to create the pattern also of companies with unlimited liability.

Imre Vörös:

Faulty Performance under the General Conditions of Delivery of the Council of Mutual Economic Assistance of 1968 and the Practice of Arbitration Tribunals

The kinds of faulty performance are: defect in quality and deficiency in quantity. The institution of lodging legal claim for want of requisites in the commodity means a period of answering responsibility on the one hand and that of raising a protest on the other; the two periods are separate if the goods are warranted. The practice of albitration tribunals is not uniform as to what particulars should be indicated in the notice of claim.

Claims which may be raised in case of a defect in quality are: remedying the deficiency (repairing or replacing the faulty thing), reduction of price, waiving, provided certain additional conditions are extant. The right to choose between the various kinds of claims is divided between the seller and buyer. The limitation of action is regulated in a uniform way under the new General Conditions of Delivery in which also a general and a special period of prescription is defined. The two kinds of answering responsibility as defined in the new General Conditions of Delivery cannot be set apart.

Rules regarding deficiency in quality are laid down in the new General Conditions of Delivery while the elimination of legal shortcomings is left-very appropriately-to the municipal law of the seller.

The author comes to the conclusion that some problems were solved in the new General Conditions of Delivery while others were left open as before.

Sándor Biró and Jenő Marczell:

Legal and Economic Prablems of Non-Repreacable Performance Based on Statutes in the New System of Economic Management

The authors examine the consequences involved by the stipulations on single things, specifications and non-repreacable performance (specifizierte Gattungsschuld), the notion thereof, their interdependence with the system of economic management of the day their appearance in form and content.

A historical survey is given of the emergence and assertion of the non-repreacable performance in various critical periods of economy. The criteria of non-repreacable performance come also under study. The substantive value of the conclusions arrived at is enhanced by the fact that these are supported by legal and economic explanations applied simultaneously.

As a final conclusion the authors indicate the desirable direction of changes the gist of which is the diminishing respectively the non-application of the dominant role of the stipulations of non-repleacable performance in contracts between enterprises hitherto usually resorted to.

Géza Kilényi:

Prescription in State Administrative Law

Although prescription in state administrative law displays several features akin to that institution in civil and criminal law but this notwithstanding this should be regarded as a specific form of prescription. The opinion is held by the author that prescription in state administrative law means the following: a) state administrative organs are barred from applying, for the commission of an unlawful act, crimical sanctions or reparation sanctions of a state administrative law nature; b) certain debts outstanding for the state, otherwise enforceable in state administrative way, shall become extinct or the authorities are precluded from taking action for compulsory performance; c) final state administrative decisions cannot be enforced by authoritative means; lastly d) certain claims of the clients, otherwise coming within state administrative proceedings, will become extinct or cannot be enforced by state administrative authorities in a compulsory way. Objections may be raised to several aspects of the regulation of prescription as laid down in state administrative law norms which lack foundations rooted in concepts relating to matters of principle.

László Gáspárdy:

Unlawful Labour Contracts

An unlawful labour contract is on the one hand a statement at law, in other words a mutual statement of wills aimed at bringing about a labour law relationship, on the other hand it is a conduct appraised as detrimental by society. This conduct may infringe rules relating to the subjects or content of the labour contract or such rules which have no direct bearing on the subjects or content of such contracts. The paper examines the consequences attaching to unlawful labour contracts on the ground of the new Hungarian Labour Code. A conclusion is arrived at by the author in respect of disputed interpretations of law namely when is the replacement of an improper element of a partially unlawful labour contract by the provisions of the labour law normatives thus infringed not admitted. The author then proceeds to expound that the parties are usually not bound to remedy unlawful labour contracts. An attempt is also made to define the notion of invalid labour contracts.

E lapszám (XXIV. új évfolyam 5.) szerzői: *Dr. Szabó Imre* akadémikus, a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója. — *Dr. Regőczy Sándor* a Pénzintézeti Központ jogtanácsosa. — *Dr. Vörös Imre* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. — *Dr. Biró Sándor* a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem adjunktusa. — *Dr Marczell Jenő* a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem adjunktusa. — *Dr. Kilényi Géza* a Legfőbb Ügyészség főosztály-ügyésze. — *Dr. Gáspárdy László* a Legfőbb Ügyészség főosztály-ügyésze. — *Dr. Révai Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Lovász János* az Építésügyi Minisztérium gazdasági szakértője. — *Dr. Tremmel Flórián* egyetemi tanársegéd (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120-243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

69.2003 — Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 8,— Ft

INDEX: 25.422

XXIV. új évfolyam 6. szám Budapest, 1969. június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

PRANDLER ÁRPÁD:
A Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából tartott tudományos ülésszak megnyitója 273

BIHARI OTTÓ:
Alkotmány és államszervezet a Magyar Tanácsköztársaságban 275

KÁDÁR MIKLÓS:
Tanács Magyarország büntetőjogáról 282

NÉVAI LÁSZLÓ:
Az igazságszolgáltatási rendszer átalakítása a Magyar Tanácsköztársaságban 286

PAP TIBOR:
A családi jogviszonyok első szocialista rendezése Magyarországon. A Magyar Tanácsköztársaság családjogi jogalkotása 293

SAMU MIHÁLY:
A Magyar Tanácsköztársaság jogpolitikája és jogalkotása 299

SARLÓS BÉLA:
A nemzetek jogai és a föderatív intézmények a Tanácsköztársaság jogrendszerében 306

SCHÖNWALD PÁL:
A gazdaságirányítás rendszere a Magyar Tanácsköztársaságban 313

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ:
A Magyar Tanácsköztársaság munkaügyi jogalkotása 322

VERES JÓZSEF:
Mezőgazdasági jogi alapkérdések a Magyar Tanácsköztársaságban 327

СОДЕРЖАНИЕ: *Арпад Прандлер:* Открытие научной сессии, посвященной 50-летию Венгерской Советской Республики. — *Отто Бихари:* Конституция и государственная организация в Венгерской Советской Республике. — *Ласло Невai:* Перестройка системы правосудия в Венгерской Советской Республике. — *Тибор Пап:* Первое социалистическое регулирование семейных правоотношений в Венгрии — семейно-правовое правотворчество Венгерской Советской Республики. — *Михай Шаму:* Правовая политика и правотворчество Венгерской Советской Республики. — *Бела Шарлош:* Права наций и институты федерации в правовой системе Венгерской Советской Республике. — *Пал Шёнвальд:* Система хозяйственного управления в Венгерской Советской Республике. — *Ласло Трочани:* Правотворчество Венгерской Советской Республики по трудовому праву. — *Йожеф Вэрэш:* Основные юридические вопросы сельского хозяйства в Венгерской Советской Республике.

SOMMAIRE: *Árpád Prandler:* Discours d'ouverture prononcé á la réunion scientifique tenue á l'occasion du 50ème anniversaire de la République Hongroise des Conseils. — *Ottó Bihari:* Constitution et organisme d'Etat dans la République Hongroise des Conseils. — *László Névai:* La transformation du système de l'administration de la justice dans la République Hongroise des Conseils. — *Tibor Pap:* La législation de la République Hongroise des Conseils sur des rapports de droit de la famille était la premiére réglementation socialiste des relations familiales en Hongrie. — *Mihály Samu:* La politique juridique de la législation de la République Hongroise des Conseils. — *Béla Sarlós:* Les droits des nations et les institutions fédératives dans le systéme de droit de la République Hongroise des Conseils. — *Pál Schönwald:* Le systéme de la direction de l'économie dans la République Hongroise des Conseils. — *László Trócsányi:* La législation sur le travail de la République Hongroise des Conseils. — *József Veres:* Question fondamentale du droit agraire dans la République Hongroise des Conseils.

INHALT: *Árpád Prandler:* Eröffnung der aus dem Anlasse des 50. Jahrestages der Ungarischen Räterepublik veranstalteten wissenschaftlichen Sitzungsperiode. — *Ottó Bihari:* Verfassung und Staatsorganisation in der Ungarischen Räterepublik. — *László Névai:* Die Umgestaltung der Justizorganisation in der Ungarischen Räterepublik. — *Tibor Pap:* Die erste sozialistische Regelung der Familienrechtsverhältnisse in Ungarn [Familienrechtliche Gesetzgebung der Ungarischen Räterepublik]. — *Mihály Samu:* Rechtspolitik und Gesetzgebung der Ungarischen Räterepublik. — *Béla Sarlós:* Die Rechte der Nationen und die föderativen Institutionen im Rechtssystem der Räterepublik. — *Pál Schönwald:* Das Wirtschaftsleitungssystem in der Ungarischen Räterepublik. — *László Trócsányi:* Die arbeitsrechtliche Gesetzgebung der Ungarischen Räterepublik. — *József Veres:* Landwirtschaftrechtliche Grundfragen in der Ungarischen Räterepublik.

CONTENTS: *Árpád Prandler:* Opening Address at the Scientific Session on the 50th Anniversary of the Hungarian Republic of Councils. — *Ottó Bihari:* Constitution and State Organization in the Hungarian Republic of Councils. — *László Névai:* Transformation of the Judicial Organization in the Hungarian Republic of Councils. — *Tibor Pap:* The First Socialist Regulation of the Legal Relationships of the Family; Family Law Legislation in the Hungarian Republic of Councils. — *Mihály Samu:* Legal Policy and Legislation in the Hungarian Republic of Councils. — *Béla Sarlós:* The Rights of Nations and Federal Institutions in the Legal System of the Hungarian Republic of Councils. — *Pál Schönwald:* The System of Economic Management in the Hungarian Republic of Councils. — *László Trócsányi:* Labour Law Legislation in the Hungarian Republic of Councils. — *József Veres:* Basic Questions of Agricultural Law in the Hungarian Republic of Councils.

XXIV. új évfolyam 6. szám Budapest, 1969. június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszak megnyitója*

A Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából jogi életünk tudományos és társadalmi intézményei vállalták, hogy közös erőfeszítéssel országos szintű tudományos ülésszakot rendeznek. A budapesti, a pécsi, a szegedi állam- és jogtudományi kar, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete és a Magyar Jogász Szövetség ily módon kíván megemlékezni a magyar történelem és ezen belül is a magyar jogfejlődés kiemelkedő korszakáról.

Nagy megtiszteltetés a Magyar Jogász Szövetség számára, hogy a rendező társszervek egyetértésével az ünnepi ülésszakot megnyithatjuk. Úgy érzem, hogy a választás két körülmény hatására esett a Magyar Jogász Szövetségre. Mindenekelőtt ez annak a munkának az elismerését jelenti, amelyet a Szövetség fennállásának 20 éve folyamán mindig végzett és továbbra is végezni kíván a jogászság haladó hagyományainak és adott esetben a jogászság és a jogi élet szocialista hagyományainak ápolásában, megismertetésében és megbecsülésében. Ezzel együtt Szövetségünk mindig céljának tekintette, hogy az állam- és jogtudomány művelését összekösse a gyakorlati jogászi munka színvonalának emelésével, a jogtudomány eredményeinek a gyakorlati életben működő jogászok között történő népszerűsítésével. Végül legyen szabad hozzátenni azt, hogy a jelen megbízatás annak a szerény szerepnek az elismerését is jelenti, amelyet a Magyar Jogász Szövetség a tudományos ülésszak kezdeményezésében és megszervezésében játszott.

A Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulójáról ez évben már alkalmunk volt megemlékezni mind országos szinten, mind pedig az egyes intézmények, egyetemek keretében. Értékes tudományos ülésszakra is sor került a Párttörténeti Intézet, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és más szerveink rendezésében.

Az öt rendező szervnek őszinte meggyőződése az, hogy a jelen tudományos ülésszak nem egyszerűen olyan külsődleges ünneplés, amely a hasonló rendezvények számát kívánja növelni, hanem olyan, amely komoly, tudományos igényű feldolgozással a Tanácsköztársaság állam- és jogrendszerének érdemi megismerését és megbecsülését szolgálja.

Nem feladatom, hogy a Tanácsköztársaság állami és jogi fejlődéséről összefüggő értékelést kíséreljek meg adni, hiszen ez mindenekelőtt a korszakkal foglalkozó jogtörténészek, a korszakkal foglalkozó szakjogászok és többek között a mostani tudományos ülésszakunk feladata. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy az 50. évfordulóra több kiváló monográfia született, amelyeknek szerzői közül ketten, Sarlós Béla és Schönwald Pál elvtársak részt vesznek, a többi illusztris előadóval együtt, ülésszakunk munkájában is. Minden bizonnyal előadóink, a saját szakterületükkel kapcsolatos kérdésekben újabb adalékokat szolgáltatnak a Tanácsköztársaság államának és jogának megismeréséhez.

*

Minden szakmai sovinizmus nélkül elmondhatjuk, hogy a Tanácsköztársaság tevékenységének egészében az állam- és jogintézmények kimagaslóan fontos szerepet játszottak.

A szűkebb szakmai kérdésekkel foglalko-

* Elhangzott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Aulájában — az ugyancsak ott előadott következő tanulmányok bevezetőjeként — 1969. április 11-én.

zók előtt ugyanakkor már eddig is ismert volt, de lassan a szélesebb jogászi közvélemény előtt is egyre világosabbá válik, hogy a Tanácsköztársaság jogi intézményeinek, az akkori vezető jogászok tevékenységének megítélésében nagyon sok új tény került napvilágra, amely megváltoztatja addigi képünket erről a korszakról.

Az egyes előadások bizonyára felhívják figyelmünket azokra az értékelésbeli változásokra, amelyek az elmúlt tíz esztendő kutatásai nyomán következtek be. Vitathatatlan, hogy mindez nemcsak a kitartó és szorgalmas kutatói munka eredménye, hanem elsősorban annak a légkörnek köszönhető, amely megszabadította a korábbi hamis koncepciók béklyóitól az ideológiai-tudományos tevékenységet.

Amikor évfordulókat ünneplünk, mindig fenyeget az a veszély, hogy a méltó megemlékezésre való törekvés mellett az aktualizálás és vulgarizálás hibájába esünk. Biztos vagyok abban, hogy az ülésszak tisztelt részvevői és elsősorban valamennyi előadónk tudatosan elkerülni kívánják ezt a veszélyt. Nem lene helyes idealizálnunk a Tanácsköztársaság állami és jogintézményeit, nem lenne helyes mindenben abszolút értékmérőnek elfogadni azt, ami akkor született. Ezt a hibát sok helyen és sok esetben elkövették és elkövetik akkor, amikor hatalmas történelmi változások, forradalmak tapasztalatait, intézményeit kívánják idealizálni és abszolút, végérvényes igazságként elfogadni és elfogadtatni.

A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga nem igényli az idealizálást, mert enélkül is ragyogó példája marad a magyar és nemzetközi munkásmozgalom történetének. A Tanácsköztársaság, mint a XX. század második szocialista állama, a Nagy Október által megindított forradalmi hullám szülöttje volt, de kora összefüggéseiben egyúttal belső politikai és társadalmi törvényei szerint fejlődött. Állam- és jogrendszerére — hitelesen kimutatható módon — nagy hatással volt a szovjet-orosz jogrendszer, ugyanakkor a körülmények különbözősége folytán, sok esetben eltérő és újszerű szocialista jogi megoldásokat talált és alkalmazott.

A Tanácsköztársaság állam- és jogfejlődése magán viseli a kezdeti úttörő vállalkozások jegyeit, erényeit és hiányosságait is. Meglepő azonban, hogy a sok esetben ellentmondó politikai és elméleti áramlatok ellenére, amelyek a polgári demokratikus jogintézmények átvételének propagálásától a jog anarchista és nihilista tagadásáig terjedtek, mennyire imponáló az az építmény, amely az állami és jogi intézmények rendszerét foglalja magában, akár *lex lata,* akár *de lege ferenda* formájában.

Mind nemzetközi, mind pedig nemzeti jelentőségű tehát az, hogy az első szocialista magyar állam, a rendelkezésére álló történelmileg végtelenül rövid 133 nap alatt, tudatosan, nagy gonddal, az intervenció, a belső ellenforradalmak támadásai közepette is kimunkálta saját igényeinek megfelelő jogintézményeit.

*

A megnyitó nem lenne teljes akkor, ha utoljára, de nem utolsósorban nem emlékeznénk meg azokról a jogászokról, illetve jogi munkakörben dolgozó, jogi képzettséggel nem rendelkező forradalmárokról, akik közreműködtek a Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakításában és működésében. Nemcsak az akkori élet vezető jogászaira gondolunk, hanem mindazokra, akik az igazságszolgáltatásban, a tanácsi apparátusban, a kodifikációban, illetve sokszor nem a szűkebb értelemben vett jogi területen, de aktívan kivették részüket a Tanácsköztársaság megerősítésében és védelmében.

Külön öröm számunkra, hogy az ünnepi ülésszak részvevői között köszönthetjük azokat az idősebb barátainkat és tanítómestereinket, akik a Tanácsköztársaság idején kifejtett tevékenységük mellett a proletárdiktatúra igazát védelmezték és ahhoz hűségesek maradtak az elmúlt 50 év során is. Hajtsuk meg fejünket tehát a már eltávozottak előtt és köszöntsük a közöttünk levő azon jogászokat, akik szakmai-jogászi hivatástudattal és odaadással szolgálták a Magyar Tanácsköztársaság ügyét.

Az öt rendező szerv nevében a Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülésszakot ezzel megnyitom.

Prandler Árpád

Alkotmány és államszervezet a Magyar Tanácsköztársaságban

„Magyarország Tanácsköztársasággá alakul. A forradalmi kormányzótanács haladéktalanul megkezdi a nagy alkotások sorozatát a szocializmus, a kommunizmus előkészítésére és megvalósítására... A Magyarországi Szocialista Párt és forradalmi kormányzó tanács felismeri, mennyi nehézséggel és áldozattal kell megküzdenie a magyar munkásságnak, ha elindul ezen a bátor és nagyszerű úton... Rá kell lépnünk, mert csakis így vihetjük győzelemre a szocializmus világot megváltó ügyét" — mondta ki a kor patetikus hangján a „Mindenkihez!" címzett kiáltvány, amelyet 1919. március 21-én a munkásosztály egyesült pártja és az annak megbízása folytán megalakult, legfőbb hatalmi szervvé vált forradalmi kormányzótanács bocsátott ki. Ez a pátosz 1918—1919. Magyarországának reagálása arra, hogy a vesztett háború, nyomor és éhínség ellenére, sőt bizonyos fokig annak következményeképp a világtörténelem nagy csatájának élvonalába került. A magyar proletariátus készült erre a szerepre: Oroszországban a polgárháborúban és Magyarországon a politikai harcokban és sztrájkokban, az illegális és legális küzdelem minden eszközével. Azzal, hogy „Magyarország proletársága..." a maga kezébe vett minden hatalmat", nemcsak szavakban vált patetikussá, hanem tettei maguk is ilyenekké váltak, hiszen nemcsak az a feladat állt előtte, hogy másodikként — Európa szívében elsőként — álljon be a világforradalom megteremtőinek sorába, hanem akkor vállalta magára az országmentő feladatot, amikor azt már sem az ún. történelmi osztályok, sem a burzsoázia nem vállalta és valóban „az összeomlás anarchiájától" kellett megvédeni az országot.

Ez a kiáltvány, amelyik az új, forradalmi hatalom első jelentkezése volt, a proletariátus saját forradalmi jogán létrehozta az új hatalmi szervezetet azzal, hogy a forradalmi kormányzótanácsra bízta — az egyesült párt határozata alapján — a kormányhatalmat és kötelességévé tette a munkás-, paraszt- és katonatanácsok kiépítését. A kiáltvány erre az új, eddig nem vagy alig létezett hatalmi szervezetre ruházta „a törvényhozói, végrehajtói és bíráskodó hatalmat". Különös viszonyok közt jött tehát létre a Tanácsköztársaság állami szervezete; különösen ezt a képet nyerjük, ha összehasonlítjuk a történelmi folyamatot az orosz forradalom hasonló lépéseivel. S ez a differencia, mondhatni rányomta a bélyeget mindarra, ami az államszervezet vonatkozásában a későbbi napokban-hetekben a jogalkotás során, elsősorban az alkotmányozás folyamatában felmerült. Néhány vonásra érdemes már most felfigyelnünk.

Közismert tény az, hogy 1917. november 7-én, amikor a munkás- és katonaküldöttek Összoroszországi Szovjet Kongresszusa és az ahhoz csatlakozó parasztküldöttek a korábbi államhatalom megdöntését konstatáló, a Munkásokhoz, katonákhoz és parasztokhoz címzett kiáltványt elfogadták, nemcsak helyileg, hanem a központban is létrejött a szovjet hatalmi szervezet. Ennek teljességét fejezte ki az összoroszországi kongresszus, amelyik a parasztszovjetek delegátusait is hamarosan magához vonzza. A II. Összoroszországi Szovjet Kongresszus magának a szovjet jellegű, tehát a dolgozók kizárólagos hatalmára felépülő szervezetnek a kialakulását deklarálhatta, egyben mindenfajta kettős hatalom végét. Ezért mondta ki a kiáltvány: „Minden helyi hatalom a munkás-, katona- és parasztküldöttek szovjetjeinek kezébe megy át, amelyek kötelesek biztosítani a valódi forradalmi rendet." A központban éppen az októberi forradalom győzelme folytán minden hatalom a központi szovjet szervek kezébe került, a hatalom megváltozását helyileg kellett biztosítani — bár a szovjetek szinte mindenütt szilárdabb formában vagy kevésbé öntudatosan vállalva a forradalmi célokat, megalakultak. Ezzel szemben Magyarországon — ha egyes területeken, megyékben meg is történt néhány tanács, munkástanács létrehozása — a tanácsi szervezet országos kiépítésére csak 1919. március 21. után kerülhetett sor. Teljesen új hatalmi szervezet volt, s elsősorban azért, mert az „oroszul beszélni" jelszó, ami a későbbi országos gyűlésen is többször elhangzott követelményként, azt mutatta, hogy az új egyesült párt soraiban nem volt másfajta elképzelés a jövő államszervezetéről, mint a szovjetek típusa. Tudjuk, hogy a Párizsi Kommün óta a szociáldemokrácia jobbszárnya addig hallgatta el a kommün-típusú államról szóló marxista tanításokat, mígnem semmiféle más modellt nem tudott nyújtani a tömegeknek, mint a polgárság sokszorosan kompromittált parlamentarizmusát. A forradalmi szituáció sem Oroszországban, sem Magyarországon nem adott teret a parlamentarizmusnak, hiszen annak osztálybázisa és taktikája régen lelepleződött a tömegek előtt. Az egyesült pártban a kommunisták tudatosan vállalták a szovjetek rendszerének hazai alkalmazását — a szociáldemokrata baloldallal együtt; a szociáldemokrácia viszont nem volt képes más modellt ajánlani a proletariátus államának. És ha 1918. július 26-án Lenin a Hamovniki kerületben rendezett gyűlésen azt állapította meg, hogy a szovjet alkotmány volt az első olyan alkotmány, amely államhatalomnak nyilvánította a dolgozók hatalmát,[1] úgy ezt a hatalmi formát éppen manipulálatlansága miatt hasonlóképpen az *egyetlen* útnak tartották a következő forradalmi hullámok idején Magyarországon, Bajoror-

[1] Lenin, Művei 27. köt. Budapest, 1952. 596. p.

ságban és a szociáldemokrata jobboldal árulásáig legalábbis az üzemek dolgozói és a katonák Németország más részein is.

A forradalmi deklaráció „Mindenkihez!" az „orosz nyelven beszélésnek" ezt a szintjét fejezte ki azzal, hogy a kormányhatalmat egy, a párt által megbízott szerv, a kormányzótanács kezébe tette és ezt kötelezte arra, hogy a tanácsszervezet felépítésére a szükséges lépéseket tegye meg. A kormányzótanács az ideiglenes alkotmány előkészítésével és a választásokról szóló jogszabályokkal voltaképpen jogi formában egységesítette mindazokat a törekvéseket, amelyek a tömegek új hatalomért való harcát fejezték ki. A tanácsrendszer kontinuitásáról tehát olyan értelemben, mint Oroszországban, nem beszélhetünk. (Annak ellenére, hogy az orosz szovjetek „nem akarták" fennállásuk teljes folyamatában 1917. februárja és októbere között a hatalom megragadását, hogy a burzsoázia gyengeségüket kihasználta, a szovjetek és azok országos és területi szervei *mindvégig működtek*, és saját tapasztalataikon tanulták meg a kormányzás taktikai és stratégiai feladatait. Ugyanakkor a polgári illúziók miatt és egyéb történelmi okok folytán Magyarországon ez a folyamat március 21. előtt nem indult meg teljes egészében, hanem a proletariátus felfedezett államformája — egyes korábbi kísérletek ellenére — csak a hatalom megragadása után alakulhatott ki s csak ekkor kezdődtek a valóságos kísérletek.)

Másrészt a kiáltványból érződik még a „régi nyelv" is. A montesquieu-i hármas klasszikus formájára utal az, hogy egyáltalán szó esik a törvényhozói, végrehajtói és bíráskodó hatalomról, bár mindháromról azt mondja ki, hogy ezeket a munkás-, paraszt- és katonatanácsok diktatúrája gyakorolja. Nem állítom, hogy magának e kifejezésnek a használata valamiféle hatalommegosztást bizonyítana; a későbbi alkotmányozás ezen a modellen, ennek minden konzekvenciáján túlment. Ahol a tömegek a maguk tapasztalatai alapján már az alkotmányozás (így az ideiglenes alkotmány) előtt kialakították a forradalmi hatalmat, ott a polgári gondolatnak ezt a maradványát egyáltalán nem vették figyelembe, és a minél egységesebb, koncentrált hatalmi szerv kialakításáért folyt a harc. Ezeket a kísérleteket annál kevésbé becsülhetjük le, hiszen ezeken mérhetjük le elsősorban azt, meddig hatolt az orosz modell példája — nemcsak a könyvek és a szó formális értelmében vett ideológia síkján, hanem mindennapos politikai agitáció következtében; de azért is, mert oly közérthető, egyértelmű modell volt ez a dolgozók osztályuralma számára, hogy racionalitása hihetetlen gyorsasággal hatolt be a tömegek tudatába.

Annak azonban, hogy az államszervezet elemei sem alakultak ki — vagy legalábbis országosan nem —, egyik következménye az volt, hogy a forradalmi hatalom alapintézményei nagyrészt „jogi forradalom" során jöttek létre. Hadd hívjam fel a figyelmet arra, hogy az orosz forradalom első heteire jogi vonatkozásban a kiáltványok, határozatok, dekrétumok viszonylag rövid formái voltak jellemzők. Ezek a jogszabályok az adott pillanat forradalmi lázának voltak kifejezői, amelyekben nem a jogi precizitás, a jogszabályi forma volt fontos, hanem a forradalmi szükségszerűséghez kapcsolódó sürgős reagálás, megoldás, válasz a szocialista állam, gazdaság, kultúra, szociális élet építésének elódázhatatlan kérdéseire. A szovjetorosz alkotmány — hosszú viták és előkészítés után — a forradalmat követő nyolcadik hónapban került elfogadásra. Igaz, hogy a szovjet alkotmány léte már magában is megkönnyítette más országban ilyen szerkezetű alaptörvények kialakítását, de nem lehet ma csodálkozás és csodálat nélkül tudomásul vennie kommunista jogásznak azt, hogy alig két héttel a Tanácsköztársaság kikiáltása után, április 3-án a forradalmi kormányzó tanács rendeleteként kihirdették az ideiglenes alkotmányt s ez precíz fogalmazásban 31 szakaszban foglalta össze az állami szervezetre és az ehhez fűződő választójogra vonatkozó rendelkezéseket. Ehhez hozzá kell tennem, hogy a tanácsköztársaság fennállása alatt — március 21-ét követő három hónap múlva — végleges alkotmány is született 69 szakaszban rögzítve az állami szervezetet és a választójogot. Ez az alkotmányozási tevékenység magában is mutatja, mennyire fontos része volt az államépítésnek a jogi munka, a jogszabályokkal történő szervezés. Mindennek rögzítését azért tartom fontosnak, mert két történelmi szituáció eltérő megoldását elég világosan tükrözi.

Így tehát az állami szervezet lényegében alkotmányos jogszabályok alapján alakult ki; mondhatni kevesebb volt ebben a tevékenységben a helyi kezdeményezés mint a központi akarat szerepe — viszonyítva az oroszországi viszonyokhoz. A központi szabályozás már a hatalom megragadásának másnapján elindult — méghozzá nagyon érdekes módon. Azon túl, hogy néhány, a forradalmi rend szempontjából nagyon fontos rendeletet bocsátott ki a kormányzótanács a statáriumról, szesztilalomról és a fegyverviselésről, március 22-én öttagú bizottságot küldött ki a legelső rendű államépítési feladat előkészítésére, ti. a munkás-, katona- és földművestanácsok választójogi szabályainak kidolgozására. Ez a törekvés nemcsak azt tükrözte, hogy a forradalmi kormányzótanács eleget akar tenni a kiáltványban leszögezett kötelezettségének, hanem azt is, hogy belátta: külpolitikailag csak a választás tényével és eredményével lehet legitimálni a proletárhatalmat, azt, hogy az ország népe támogatja az új államot. A legitimálás iránti igényt magyarázza egyrészt a tanácsok kontinuitásának már említett hiánya, másrészt Magyarország akkori kül-

politikai helyzete, az ország védelmének morális igénye.

A választások előkészítésével megbízott bizottságba a kormányzó tanács az igazságügyi népbiztos, Rónai Zoltán javaslatára a következőket küldte ki: Kun Béla, Rónai Zoltán, Ágoston Péter, Szamuely Tibor, Ládai István. Ez a bizottság azonban feladatkörét rendkívül széles értelemben fogta fel, mert nemcsak a választással összefüggő kérdésekben terjesztett elő javaslatot, de előkészítette a forradalmi kormányzótanács XXVI. sz. rendeletének tervezetét, amelyet a kormányzótanács ideiglenes alkotmányként fogadott el. Az ideiglenes alkotmányt a Tanácsköztársaság a hivatalos lapban április 3-án hirdette ki, míg az alsó fokú, tehát városi és falusi választásokat országosan április 7-én tartották meg (itt közvetlen választások folytak, míg a felsőbb fokú tanácsokat néhány nappal később közvetett választással hozták létre). Az az öttagú bizottság, amely mindezt előkészítette, összetételében igen jellegzetes képet mutatott. Kun Béla és Szamuely a kommunista pártból, a másik három a szociáldemokraták közül jött. Azonban éppen nemrég megjelent munkájában mutatta ki Sarlós Béla, hogy Rónai igazságügyi népbiztosi tisztét és minden akkori funkcióját a munkásosztályhoz hűen töltötte be; így a jogszabályalkotás terén is sokat köszönhetett neki a proletárdiktatúra.[2] Maga Ládai is az igazságügyi népbiztos helyetteseként — az első időszakban, lemondásáig — legalábbis szorgalmasan végezte feladatait. A bizottság többsége tehát radikális, a szovjet rendszer alapelveiből kiinduló tevékenységet folytatott; a bizottságban kiváló jogászok is működtek, akik jogilag rendezett állami szervezetet akartak életre hívni.

A rendezettségre való törekvést egy, az ideiglenes alkotmányt időben megelőző, április 1-én közzétett rendelet is mutatja. A forradalmi kormányzótanács ebben a rendeletben egyrészről a tanácsrendszer vidéki kiépítésének forradalmi irányát akarta biztosítani, másrészről viszont az anarchisztikus vonásokat nyesegette, mert az utóbbiak „a forradalmi rendet és fegyelmet veszélyeztetik." A rendelet értelmében a kormányzótanács elhatárolta magát a nem proletár tanácsoktól, az olyanoktól tehát, amelyek nem a forradalmi tömegek választása folytán jöttek létre. Ugyancsak felhívta a figyelmet a jogszabály a kormányzótanáccsal és a belügyi népbiztossággal való együttműködés szükségességére, a felsőbb jogszabályok megtartására, azokkal èllentétes rendeletek kibocsátásának tilalmára. A tanácsokat és direktóriumokat kötelezte arra, vegyék át a karhatalom és a közigazgatás vezetését, gondoskodjanak megfelelő parancsnokok, politikailag megbízható és hozzáértő tisztviselők kinevezéséről, a termelés folytonosságáról, ugyancsak ne tűrjenek egyéni kilengéseket, hatalmaskodásokat. A rendelet (a XXVII. sz. kormányzótanácsi rendelet) legjelentősebb vonásának tartom, hogy: a) hatásköröket szabott meg a vidéki munkás-, katona- és paraszttanácsok részére (figyelembe kell venni, hogy bár április 1-én a Vörös Újságban közzétették, a hivatalos lapban az ideiglenes alkotmánnyal egyidejűleg jelent meg, s az ideiglenes alkotmány a tanácsok vonatkozásában nem tartalmazott hatásköri szabályokat); b) kiemelte a forradalmi törvényesség és az állami szervezet *hierarchiájának* szerepét, ezzel elhatárolva a proletárdiktatúra államát minden anarchista és szélsőségesen föderatív elképzeléstől (bár nálunk ez utóbbinak ideológiai táboráról nem beszélhetünk abban az értelemben, ahogy Szovjet-Oroszországban az eszerek és anarchisták közt az ilyen törekvések maguktól értetődők voltak).

A forradalmi kormányzótanács XXVI. sz. rendeletét, az ideiglenes alkotmányt a Tanácsköztársaság c. hivatalos lapban április 3-án hirdették ki. Az alkotmány három elkülönítheto részből állt; mindhárom az államszervezet felépítésével kapcsolódott össze. Ebbe az alkotmányba a dolgozók jogainak semmiféle katalógusa nem került be, ami annál feltűnőbb, hiszen Oroszországban időbelileg régen túljutottak a jogok első alkotmányi szabályozásán — egyrészt a dolgozó és kizsákmányolt nép jogairól szóló deklarációval 1918. január 25-én és ugyanennek a kis változtatásokkal az 1918. július 10-i alkotmány első részébe való belefoglalásával. Az ideiglenes alkotmány első alapvető szabályozási tárgya az államszervezés oldaláról az egységes államhatalom elvének kimondása volt azáltal, hogy „a munkás-, katona- és földműves-tanácsokban a dolgozó nép hozza a törvényeket, hajtja végre és bíráskodik azok megszegői ellen" (1. §). Ennek következtében az ideiglenes alkotmány a legkevésbé sem foglalkozott külön végrehajtói vagy bírói szervezettel (ami természetesen egyáltalán nem jelentette azt, hogy alkotmányon kívül nem került volna folyamatosan sor az igazgatás és az igazságszolgáltatás szervezetének kialakítására — májusban a Népgazdasági Tanácséra vagy még márciusban a forradalmi törvényszékekére, júliusban a kihágási bíróságokéra).

Ami az államszervezet sémáját illeti, azt az ideiglenes alkotmány — az 1918. évi orosz alkotmányozás végeredményéhez hasonlóan — felülről lefele vázolta fel. Tehát a legfelső fokon „a legfőbb hatalmat" gyakorló országos gyűlést (ennek föderalisztikus jövőbeni felépítését figyelembe véve kiegészítésképpen szó esik a 2. §-ban a különböző nemzeti tanácsokról és intéző bizottságaikról, de nincs szó a Szövetségi Intéző Bizottságról). Az alkotmány kimondta, hogy az országos gyűlés hatáskörébe tartozik „az állami élet összes döntő fontosságú kérdéseinek szabályozása és irányítása", a pro-

[2] Sarlós Béla, A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása, Budapest, 1969. 36—51. p.

letariátus diktatúráját azonban az országos gyűlésnek a helyi munkás-, katona- és földmű-ves-tanácsokkal együtt kell gyakorolnia. Ez utóbbi olyan rendelkezés, amelynek alkotmányi párját az orosz viszonyok közt nem lehetett megtalálni, ami egyben a centralizálás kevésbé kemény formáira utal nálunk. A helyi tanácsok következő fokozatait sorolta fel az ideiglenes alkotmány: falusi, városi tanácsok, Budapesten kerületi tanácsok és Budapest központi tanácsa, járási munkás-, katona- és földművestanácsok, megyei munkás-, katona- és földművestanácsok. Minden fokon intéző bizottságot hoztak létre „az ügyek közvetlen intézésére". Egyéb igazgatási szervekről az alkotmány nem szólt.

A falusi tanácsokba a választók minden száz lakos után egy (összesen 3—50 között), a városi tanácsokba ötszáz lakosonként egy (maximálisan 300) tanácstagot választott. A budapesti kerületi tanácsoknak maximálisan 300, a központi tanácsnak 500 tagja volt. A nem közvetlenül választott tanácsok közül a járási és megyei tanácsokat megkülönböztetésül munkás-, katona- és földműveskü ldöttek tanácsainak nevezte el az alkotmány; volt tehát megkülönböztetés a kétfajta módon létrehozott helyi tanácsok elnevezése között, ez azonban eltért a szovjetek-szovjetkongresszusok közti differenciálástól, aminek orosz hagyományai voltak. A szovjet rendszerből azonban változatlanul bekerült a tanácsköztársaság alkotmányába az indirekt választási rendszer és az a törekvés, hogy a városi proletariátus súlya a képviselet felsőbb szintjein fokozatosan erősödjék. A járási tanácsokban ugyan ellensúlyozták a városok választóinak nagyobb számát azáltal, hogy kimondták: a városi delegátusok száma nem lehet több, mint az összes járási tanácstagok számának fele. Viszont azok a városok, amelyek több járással voltak határosak (ugyanazon megyében), minden határos járás tanácsába küldhettek tagokat. A falusi tanácsok választási megbízottjaik útján választották a járási tanácstagokat (falunként egy választási megbízottat küldtek ki); a városi tanácsok viszont teljes tagságuk közreműködésével választottak. A városok külön képviselethez jutottak a megyei tanácsokban azonfelül, hogy a járási tanácsokban egyszer már képviselethez jutottak. Még erősebb volt a városi proletariátus képviselete az országos gyűlésben, amelyikbe a már amúgy is erős városi befolyású megyei tanácsok és újból a városi tanácsok küldtek tanácstagokat. Így tehát a munkásosztály képviselete olyan módon növekedett a hierarchia magasabb fokain, hogy a városi tanácsok a közvetett képviselet minden fokozatán külön-külön újabb képviseleti (küldöttküldési) jogosítvánnyal rendelkeztek. Ezzel szemben az alkotmány nem említett külön üzemi és területi választókerületeket, különösen pedig nem vette át a szovjetorosz alkotmány egyenlőtlen szavazati jogát.

Tizenkét szakasz szabályozta a választójogot és eljárást. A szovjet alkotmány módjára pozitív és negatív módon határozták meg a választói jogosultságot — egyrészt megadván a dolgozóknak 18. életévük betöltése után az aktív és passzív választójogot, másrészt kizárva ebből a kizsákmányolókat és a politikailag megbízhatatlan elemeket (továbbá az elmebetegeket és gondnokság alatt állókat). A választási eljárás szabályai között rendelkezett az alkotmány 30. §-a a visszahívás jogáról — a választásnak megfelelő módon.

Az ideiglenes alkotmánnyal egy időben rendelkezett a forradalmi kormányzó tanács a választások fokozatos lebonyolításáról és a falusi, városi tanácsok megválasztását 1919. április 7-ig, a járásokét április 10-ig, a megyeiekét április 12-ig, az országos gyűlését pedig április 14-ig rendelte lebonyolítani.

Majdnem három hónap telt el a két alkotmány kibocsátása között. Ezt az időszakot azonban a jogalkotás arra használta fel, hogy a hiányzó extrakonstitucionális szerveket létrehozza és alaposan előkészítse az új, teljesebb alkotmányt. S bár erre az utóbbi feladatra formailag az országos gyűlés június 15-én adott megbízást egy 24 tagú alkotmánybizottságnak, már áprilisban elkészültek — részben Rónai Zoltán tollából és Landler Jenő széljegyzeteivel — az alkotmánytervezet egyes részletei. Ami az elsőként említett tevékenységet illeti, elsősorban a forradalmi kormányzótanács jogalkotó munkájáról kell megemlékeznem. Így fontos volt a kormányzó tanács XCVII. sz. rendelete a Népgazdasági Tanácsról, majd e szerv rendelete a kerületi (gazdasági kerületi) népgazdasági tanácsokról; ezeket „a proletár állam gazdálkodásának egységes vezetése és ellenőrzése érdekében" hozták létre. A tanácsrendszer jelentős és eddig csak kevéssé méltatott szerve volt a május 20-án létrehozott kormányzótanácsi biztosok intézménye a megyék és egyes városok élén — nem kétségesen a rendkívüli állapot követelte feladatok diktatórikus megoldására. A rendelet 2. §-a szerint „a kormányzótanácsi biztosok a helyi tanácsokat és intéző bizottságokat útmutatásokkal látják el és *ellenőrzik.*" E biztosok az egyes népbiztosságok kiküldöttjei, tehát a dekoncentrált szervezet felett is felügyeletet gyakoroltak.

A második alkotmányozás minden vonatkozásban eltért az ideiglenes alkotmány gyors és alapjában csak szervezeti előkészítésétől. Sarlós Béla már említett munkájában az alkotmány következő forrásaira utal: az ideiglenes alkotmány egyes rendelkezései, a belügyi népbiztosság tervezetei, a pártprogram elvi fejezete és államépítési része, a kormányzótanács korábbi rendeletei, végül az 1918. évi szovjet alkotmány.[3] Az alkotmány vizsgálatával kapcsolatban két vonatkozásra kell felhívnom a fi-

[3] Sarlós, I. m. 24. p.

gyelmet: elsősorban a forradalmi kormányzótanács nézeteit kifejező előadói beszédre, amelyet Rónai Zoltán igazságügyi népbiztos tartott az országos gyűlés június 22-i ülésén, valamint a 9. és 10. ülésen elhangzott hozzászólásokra, amelyek az alkotmányjavaslat egyes szakaszait vitatták.

Rónai Zoltán igazságügyi népbiztos előadói beszéde igen jelentős megállapításokat tartalmaz a tanácsrendszer politikai alapjairól. Elsőként azt emelte ki, hogy „a proletárdiktatúra... a dolgozók egyoldalú uralmának a gondolatán alapszik." Ezt azzal egészíti ki, hogy „forradalomban a különböző osztályok között a hatalomnak megosztása lehetetlenség." Mindezeknél az általános megállapításoknál sokkal fontosabb volt az, hogy az addig eltelt időszakot a proletárforradalom átmeneti fázisának tekintette, amelyik nem a proletariátus, hanem a kormányzótanács diktatúrája volt. Ezért „a forradalmi kormányzótanács diktatúráját fel kell váltani a proletariátus diktatúrájának, fel kell váltani a teljes proletárdemokráciának." Ez alatt formailag azt érti, hogy a rendkívüli módon, nem választással létrehozott kormányzótanács hatásköre helyébe kell léptetni egy választott szervét, amely a tanácsok küldötteiből áll. Ezt a szervet a szövetséges központi intéző bizottságban látta, amelyik az országos gyűlés szűkebb szerve s amelyik néhány kivételes jogon (kizárólagos jogkörön) kívül gyakorolja az országos gyűlés jogosítványait. S olyan messzemenő következtetést is levon, hogy „a szövetséges központi intéző bizottsággal lépett csak a magyarországi proletárdiktatúra a proletárdemokrácia állapotába." Ismerjük Szovjet-Oroszország történetéből azt a hatásköri vitát, amelyik az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa közt folyt s azt is, hogy a maximálisan 200 tagú Központi Végrehajtó Bizottság nem tudott mozgékonyságban versenyezni az alig 20 tagú Népbiztosok Tanácsával, még akkor sem, amikor az előbbi külön elnökséget hozott létre.[4] Ugyanilyen következményekről számolhatunk be a Magyarországi Tanácsköztársaság történetének utolsó fázisában, amikor nem volt lehetőség arra, hogy túlságosan nagy létszámú testületeket lehessen mozgásba hozni.

A másik jelentős megállapítása a hatalmak megosztásának régi gondolatára vonatkozott. Rónai kifejezetten utalt az angol szisztémára és Montesquieu-re. Szerinte: „Megszűnik a hatalmak megosztásának... az elve..., gondolata abban a proletáralkotmányban, amely olyan szervnek biztosítja a törvényhozás, végrehajtás, bíráskodás jogát, amely szerv kizárólag egy osztályból, a dolgozók osztályából áll... Ez a lényege annak, hogy minden hatalmat a tanácsok gyakorolnak, szemben azzal a régi elvvel, hogy különválik a törvényhozás, különválik a törvények végrehajtása, ami fontosabb a törvények meghozatalánál, mert a törvények a gyakorlatban alkalmazódnak és nem az a fontos, hogy milyen törvények hozatnak, — a proletárdiktatúrában is kell ezt hangsúlyozni — nem az a fontos, hogy milyen rendeleteket bocsátunk ki, az a fontos, mi megy át ezekből az életbe. A törvényhozó hatalomnál fontosabb a végrehajtó hatalom és mikor a végrehajtó hatalmat is a proletárdemokrácia szervei veszik a kezükbe, ezzel a ténnyel azt jelentik ki, hogy ők tényleg és komolyan egyedül akarják gyakorolni a hatalmat." Rónainak ezek a megállapításai jóval megelőzték korának államtudományi álláspontjait.

A hatalom egységének elvét Rónai azzal egészítette ki, hogy a proletárdiktatúra gyakorlóinak szigorú ellenőrzésére van szükség és ebből a célból hozták létre a központi intéző bizottság elenőrző bizottságát. Ez az elv azért jelentős, mert az államszervezeten belüli vezetői kontrollt, az ellenőrizetlenség elleni harcot, a proletárdemokráciának ezt az egyensúlyi kérdését húzta alá. Ugyanezzel a kérdéssel függ össze a proletariátus és más dolgozó rétegek aktivizálásának követelménye, amely Rónai szavai szerint szükséges ahhoz, hogy „ebből a diktatúrából igazán a tömegek széles részvételén nyugvó proletárdemokrácia alakuljon." Az előterjesztés értelmében a járási és kerületi (volt megyei) tanácsokban kísérli meg az alkotmány megteremteni az ipari és mezőgazdasági proletariátus aktivizálását.

Legalább annyi izgató problémát vetett fel az alkotmányjavaslat országos gyűlési vitája, mint az előadói beszéd — annál inkább, hiszen itt valóságos viták folytak, és gyakran ütköztek régi, beidegzett nézetek az új politikai álláspontokkal. Rónai Zoltán rendkívül konzekvensen tartotta magát az előkészítő bizottság kialakított véleményeihez. E vita során is az bizonyosodott be, hogy az államszervezeti modellek mögött nagyon eltérő gazdasági vagy ideológiai alapok fedezhetők fel, még akkor is, ha a felszínen a differenciák csak jelentékteleneknek tűnnek. (Természetes azonban, hogy nem minden vita volt egyformán jelentős, így csak a legjellemzőbbek közül mutatok be egyet-kettőt.)

Az államszervezet első vita-problémája a legfőbb hatalmat gyakorló országos gyűlés hatásköre körül bomlott ki. Az alkotmányjavaslat ugyanis rögzítette az országos gyűlés általános hatáskörét („minden nagy fontosságú állami ügy"), ugyanakkor 17 pontban felsorolta különleges jogköreit és 3 pontban (az alkotmány megállapítása és megváltoztatása, hadüzenet és békekötés, az ország határainak megállapítása) a kizárólagos hatásköröket, amelyeket a szövetséges központi intéző bizottság sem gyakorolhatott helyette. A két módosító javaslat közül az egyik a különleges jogkörök kibővítését kíván-

[4] Gurvics, G. Sz., Isztorija szovetszkoj Konsztitucii, Moszkva, 1923. 67. p.

ta a közművelődési politika legfőbb irányításának beiktatásával. Ezt mind az előadó népbiztos, mind az országos gyűlés helyeselte és elfogadta. A másik felszólaló azt javasolta, hogy a kizárólagos jogkörök közé vegyék fel a közterhek megállapítását. Szinte kézzel tapintható az, hogyan hatott egy régi-régi parlamenti hagyomány, amely annak idején az adómegszavazás fenntartásával a király sakkbantartását akarta elérni. A társadalmi-gazdasági rend változása azonban ezt a problémát legalábbis a második sorba szorította, s így érthető, hogy a javaslatot nem fogadták el.

Az alkotmányjavaslat a szövetséges központi intéző bizottságban az országos gyűlés mozgékonyabb, mert kisebb létszámú helyettesítő szervét kívánta megalkotni, egyben olyan szervet, amelyik „közvetlenül is részt vesz az állami ügyek intézésében." Az országos gyűlést évenként legalább kétszer kellett összehívni, míg a központi intéző bizottság állandó tevékenységet végzett volna s az országos gyűlés szüneteiben a legfőbb törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalmat gyakorolta volna. Ez a séma, amelyik nagyjából hasonlított a szovjet alkotmány adta legfelsőbb államszervezeti modellhez, nem talált teljes megértésre — kissé a parlamentarisztikus szemléletmód miatt. Az egyik tanácstag azt kívánta, hogy ne a központi intéző bizottság, hanem az országos gyűlés válassza a kormányzótanácsot. Viszont elhangzott olyan javaslat is, hogy a kormányzó tanács necsak fontos ügyekben tett intézkedéseiről értesítse a központi intéző bizottságot, hanem — kissé az 1918. évi szovjet-orosz alkotmány rendelkezéseinek megfelelően — minden intézkedéséről annak kibocsátása előtt tegyen jelentést neki. Mindkét esetben a gyakorlatiasabb megoldást fogadta el az országos gyűlés, és a kormányzó tanács megválasztásának jogát a központi intéző bizottság kezében hagyták, míg a másik kérdésben csak a fontos ügyekben való értesítés kötelezettségét tartották fenn.

Vita folyt a népbiztosok számáról is. A 32. § javaslata voltaképpen a népgazdasági tanácson kívül 6 ágazati népbiztosságot és 2 nemzetiségi népbiztosságot sorolt fel. Az ezzel összefüggő javaslat a népbiztosságok számának szaporítását ajánlotta; a határozat viszont a minél kevesebb népbiztosi funkció mellett foglalt állást, ezzel is bizonyítva azt, hogy nem szabad az apparátust szükségtelenül növelni ezen a szinten sem.

Felmerült az a kifogás is, hogy különböző szervekből mintegy automatikusan kerülnek be az alkotmány értelmében tanácstagok az országos gyűlésbe (így a Népgazdasági Tanács választmányának a Szakszervezeti Tanács által választott maximálisan 40 tagja, a budapesti központi tanács intéző bizottságának tagjai). Ezt privilégiumnak tartották az általános választójoggal szemben. Az országos gyűlés többsége azonban helyesnek tartotta, hogy ilyen módon a szakszervezet és a budapesti tanács külön képviselethez jusson, s ezzel a proletariátus arányszáma tovább nőjön az országos gyűlésben. Mindez újra összeütközést hozott a régi „általános választójogi" és az osztályszemléletű álláspontok között, amiben nem kétségesen az adott pillanatban az utóbbi volt haladóbb s a vita során ez is győzött.

A legnagyobb vihart a helyi tanácsok néhány hatásköri kérdése kavarta. Az alkotmányjavaslat 51., 52. és 53. §-a a helyi önállóság, központi ellenőrzés, felelőtlenség, gyámkodás minden problémáját felvetette. Az 51. § értelmében az általános érvényű helyi szabályrendeleteket meghozataluk után azonnal be kellett mutatni a közvetlen felettes tanácsnak (a kerületi és városi tanácsok esetében a kormányzó tanácsnak). Több felszólalás azt bizonyította, hogy sokan nem érzékelték a járási tanácsok megválasztásának és működésének szükségességét — valószínűleg azért, mert addig a járásokban semmiféle önkormányzati-képviseleti szerv nem létezett. Volt olyan tanácstag is, aki a járások hatáskörének megállapítását követelte (ekkor vetődött fel tehát első ízben a hatáskörök fokozatonkénti elkülönítésének igénye a magyar tanácsrendszerben). Újra mások a szabályrendelet-alkotási autonómiát akarták csökkenteni a falvakban és energiapocsékolásnak tekintették ezt a tevékenységet. Érdekes az érvelés, érdemes ezt a centralizáló gondolatmenetet idézni: „Úgy sem lehet olyan rendeleteket kiadni, amelyek a központi kormányzótanács rendeleteivel ellenkeznek. A kész rendeleteket megkapják a vármegyei központi tanácsok és ezeknek gondoskodniuk kell arról, hogy a rendeletek kimenjenek az utolsó falvakba is. Új szabályrendeleteket ne bízzunk a falvakra, mert ebből csak zavar fog támadni és az összes erők erre fognak pocsékolódni." Végül is a három szakasz majdnem eredeti formájában került elfogadásra, s ennek eredményeképpen fenntartották a falusi tanácsok szabályrendelet-alkotási jogát, tehát bizonyos jogalkotási önállóságot, a járásoknak a korábbihoz viszonyított nagyobb jogkörét és képviseleti szervezetét. Ugyanakkor a tanácsok jogot kaptak arra is, hogy megfigyeljék, beváltak-e a felettes szervek rendeletei a gyakorlatban.

A vita tehát régi autonómista és újabb centralista túlzásokat egyaránt felvetett. A parlamentarizmus bűvölete a munkásmozgalomra is hatott; merev szuverenitási koncepciók tarkították a szovjet rendszerről festett képet. Mindent egybevetve azonban feltűnően élénk, sokszínű és fantáziadús vita alakult ki az országos gyűlésben, amelyik egyik oldalon azt a törekvést tükrözte, hogy a tanácsi rendszer legjavát honosítsa meg hazánkban, másrészt a magyar viszonyokat, fejlődési lehetőségeket tegyék mérlegre és ezeknek alapján döntsenek az államszervezeti modell kialakításában.

Az alkotmányban rögzített államszervezet a

következő részekből állott: a szövetséges tanácsok országos gyűlése, a szövetséges központi intéző bizottság, a kormányzó tanács, annak elnöke, a népbiztosok, a 9 népbiztosság (köztük a Népgazdasági Tanács), a Népgazdasági Tanács elnöksége, választmánya, 9 főosztálya, a kerületi, járási munkás-, katona- és földművestanácsok, a budapesti központi, illetve kerületi tanácsok, a városi tanácsok és a falvak tanácsai, valamint ezek intéző bizottságai, szakbizottságai (tanácstagokból és szakemberekből álltak — kerületekben, városokban és járásokban rendszerint a következő ágazatokban: gazdasági, pénzügyi és üzemi, közúti és közforgalmi, népjóléti, népmozgalmi és közegészségügyi, lakásügyi, közellátási, valamint közművelődési bizottság). Nem szabályozta ez az alkotmány sem a bírósági szervezetet, bár ennek törvényhozási rendezése jóval korábban megtörtént — méghozzá elkülönült apparátussal. Viszont gazdagabb volt a választójogi rendelkezésekről szóló 12 szakasz és új, hatásköri vonatkozásban jelentős volt a költségvetési jog rendezése is.

Június végén tehát részletes alkotmánya volt a Magyarországi Tanácsköztársaságnak. Ezután államjogilag már csak egy alkotmányosan fontos jogszabály jelent meg július 20-án: a szövetséges központi intéző bizottság szervezeti szabályzatáról és ügyrendjéről. Ennek jelentősége különösen akkor tűnik ki, ha Rónai népbiztos megállapításaira gondolunk vissza. A legfőbb hatalmat gyakorló szerv helyettesítő intézményét feljogosította e rendelet bizottságok alakítására az egyes népbiztosságok mellett ellenőrző joggal, de intézkedési jog nélkül (16. §).

Ezután már nem volt mód tovább folytatni az államépítési kísérleteket. A Tanácsköztársaság néhány nappal ezután elbukott. Hátrahagyta hősi harcainak emlékét, tanulságait az utókorra. Néhány ilyen tanulságot kíséreltem meg magam is levonni. A Tanácsköztársaság két alkotmányának korszerűségét az állami szervezet 1919-es kialakításánál az bizonyítja, hogy az osztályharc viszonyainak megfelelő, a munkásosztályra támaszkodó, mozgékony apparátust tudott teremteni — annak ellenére, hogy ennek a szervezetnek kezdetben csak nagyon halvány ismeretei voltak az állami tevékenységről. A munkásosztály legjobbjainak ismeretei az oroszországi forradalmi szervezetről és a nyugat-európai szocialista elképzelésekről nem maradtak gyökértelenek. Könnyen alkalmazták a szovjet rendszer tapasztalatait az iparosítottabb Magyarország viszonyai között. Így vált a magyar munkásosztály 1919-ben a proletariátus diktatúrája modelljének új felfedezőjévé.

Bihari Ottó

Tanács-Magyarország büntetőjogáról

Hosszú időszakon át az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság jogalkotásaival és jogállapotával — szükségképpen — ismeretterjesztő és elemző jogi munkák azért foglalkoztak, hogy tévhiedelmeket, fenntartásokkal telt előítéletet oszlassanak el, és nem, vagy csak kevéssé volt az a cél, hogy az alapvetően új irányt mutató és még az egyes hibás intézmények is a jelen követelményeinek a számára hasznosítható történelmi tanulságokként nyerjenek összegezést.

További célkitűzéseink is fellelhetők azonban eddig is a hazai egyetemek jogi fakultásainak egyes tankönyveiben, jegyzeteiben, majd a MTA Állam- és Jogtudományi Intézete 1959-ben „A Magyar Tanácsköztársaság Jogalkotása" elnevezéssel közreadott könyvében, amelyben a büntetőjogról Szabó András írt, s legutóbb 1969-ben, az idén, Sarlós Béla „A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása" című munkájának egyes részeiben.

A hiány további pótlásához nagyon is csekély hozzájárulásra lehet törekedni ez ülésszak alkalmából, éppen ezért kell a mérsékelt igényességhez folyamodnunk annak az előrebocsátásával, hogy a kimunkáláshoz — a büntetőjog területén — talán némi segítséget nyújtó következő fejtegetések elnézően jóindulatú fogadtatásra találjanak.

*

A büntetőjog, mint egyik eszköze a társadalmi együttélés viszonylagos zavartalansága biztosításának, dramatisztikumánál fogva — egyfelől — és az emberek igazságkívánalmánál fogva — másfelől — mindenkor az érdeklődésnek egyik fókuszában van.

Engels 1888-ban írta, hogy:

„az a nagy alapgondolat, hogy a világot nem mint kész dolgok összességét, hanem mint folyamatok összességét kell felfogni, amelyben a látszólag kész dolgok éppúgy, mint azok gondolatképei fejünkben — a fogalmak — a keletkezés és elmúlás szakadatlan változásán mennek keresztül, amelyben minden *látszólagos* véletlen és minden pillanatnyi visszaesés ellenére haladó fejlődés tör magának utat. Más ezt szavakban elismerni és ismét más a valóságban a vizsgálat minden terén részletesen alkalmazni".[1]

Aligha lehetséges ennek a tételnek az elfogadása nélkül a történelmi tények — témánk viszonylatában —, az 1919-es büntetőjogi intézmények helyes értékelése és azokból általánosítások kialakítása, továbbá a jelen és a jövő számára gyakorlati célú következtetések levonása.

Tanácsmagyarország *némely* — legfontosabb — büntetőjogi intézményei normákban kifejezve a következők voltak:

A Forradalmi Kormányzótanács LXII. sz. rendelete kimondotta, hogy: „a magyar Tanácsköztársaságban a büntető közhatalom gyakorlásának célja az, hogy — egyrészt — a proletariátus diktatúráját minden támadástól megvédelmezze, — másrészt — pedig a dolgozó proletárok jogos egyéni érdekeinek oltalmára szolgáljon." Ebben fogant az igazságügyi népbiztosságnak az az utasítása, amely szerint: „a régebbi szabályokat a bíróságok addig is, míg a proletárállam törvénykönyve el nem készül, alkalmazzák, feltéve, hogy meggyőződésük szerint ezek a szabályok a proletariátus lelkiismeretével és jogi meggyőződésével nem ellenkeznek."

Ilyen módon és tartalommal váltak hatályos joggá a régi büntető törvénykönyvnek az élet- és testi épség, a tulajdon, a közbiztonság és a közegészség elleni bűntetteket meghatározó normái.

Ma már természetesnek tűnik, hogy az 1945-öt követő forradalmi társadalmi átalakulást követően nemcsak az úgynevezett közbűncselekmények meghatározói voltak — méghozzá huzamos időn át — az 1878. évi V. tv. diszpozíciói, hanem — például — az 1921 : III. tv. az ellenforradalmi Horthy-korszak alkalmazásában döbbenetesen ható és gyűlölt rendelkezései bírói ítélkezés alapját képezhették az 1946. VII. tv.-ig azokkal szemben, akik a felszabadulás után ellenforradalmi tetteik miatt kerültek felelősségre vonásra. Ugyanígy az 1950 : 24. tvr. hatálybalépéséig az 1878. évi Btk.-nak a magántulajdont védő rendelkezései a társadalmi tulajdon elleni támadásokkal szemben. Noha — szinte — felesleges rámutatni arra, hogy mindez korántsem igazolása a tárgyi jognak mint abszolútumnak, de a superflua non nocent elvének itt is helyet adva, nem árthat felidézni, hogy az állam nem a rousseau-i társadalmi szerződés terméke, nem olyan egyesülés, amely azáltal jött létre, hogy egyesek bizonyos jogokról mások javára lemondtak, hanem az az intézmény, amely „a tulajdonszerzés egymásután kifejlődő új formáit, tehát a gazdaság mindinkább gyorsuló gyarapítását az általános társadalmi elismerés pecsétjével"[2] hivatott ellátni, tehát aminek a tartalmát és a funkcióját az dönti el, vajon kinek a kezében van a hatalom, másszóval: milyen az osztályszerkezet.

Ez tette lehetővé a régi szövegezésű egyes büntetőjogi rendelkezések *formai* recipiálását.

Századunk második évtizedének utolsó előtti évében az első világháború sötétsége után nem hosszú idejű fellobbanása a világosságnak, a reménynek 133 napig tartott; rövid volt tehát az idő a rendszeresen megtervezettnek a valóra váltásához.

[1] Engels, Ferenc: Ludwig Feuerbach und der Untergang der klassichen deutschen Philosophie. 1878.

[2] L. Engels, Ferenc: Herr Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. (Anti-Dühring.) 1878.

A legsürgetőbben azoknak az intézményeknek a létrehozásáért kellett az erőket mozgósítani, amelyekre az akkor nemcsak első, hanem a világ egyetlen szocialista államának a gyakorlata már rávilágított.

Szabotázs, összeesküvés, diverzió a legyűrt ellenség fő harci eszközei a hatalom visszaszerzése érdekében, továbbá „abban a történelmi korban, amelyben az emberek milliós tömegei mozdultak meg, lehetetlen, hogy ne kerüljenek felszínre ingatag, züllött elemek".[3]

A Tanácsköztársaság anyagi büntetőjogi intézményévé válik az úgynevezett közönséges bűncselekmények egyeseinek a célzat tényelemével történő megkülönböztetése az állam elleni bűntettől. Nemcsak az 1961 : V. tv. 126. §-ában inkupált „merénylet" tekintetében, ami az emberöléstől és a testi sértéstől határolja el az ellenforradalmi célzatú gyilkosságot és testi sértést, hanem általános érvénnyel létezik 1919-ben, hogy bármely közbűncselekmény ellenforradalmi célzattal történő elkövetése esetén más a speciális jogi tárgy. Ennek — természetesen — nem a dogmatikai jelentősége az elsőleges, *hanem a büntetőjog feladatával való szoros összefüggése.* Bűnügyi nyilvántartási kategória, büntetésvégrehajtási mód, tehát az általános és különös megelőzés szempontjából összegezve: kriminalisztikai, kriminológiai és a bűnözés elleni küzdelemnek a hatásossága szempontjából akkora a jelentősége ennek, hogy a legújabb hazai kodifikáció által ilyen irányban tett előrelépés irányában indokolt a jövőben is az utat folytatni. Anélkül, hogy most a propozíció meszszehangzásában való bizodalom képzetét reménnénk aktualizálni, a tíz évvel ezelőtt is kifejtetteket ismételhetjük meg azzal, hogy e megoldás nem szaporítaná a kódex különös részének a kázusait, mert általános minősítő körülmény megfogalmazásával egyetlen törvényszakasz egyetlen mondatában elférne. A történelmi példa egyébként megtalálható a Munkásmozgalmi Intézet levéltárában A/II/13/20. szám alatt őrzött olyan ítéleti kiadmányban, amelyet Szamuelly Tibor ítélőtanácsa írt alá 1919-ben.

Különös figyelmet érdemelnek azok az elvek és intézmények, amelyekkel egyfelől a közhivatali feladatok zavartalan ellátása érdekében a hatóságok fokozott büntetőjogi védelmét, másfelől a Tanácsköztársaság tekintélyét, az állam és polgárai meghitt kapcsolatát oltalmazták.

Büntetőjogi fogalommá vált a tanácsok tagjainak a bántalmazása, megsértése, a hatóság jogszerű intézkedése elleni mindenfajta erőszakos fellépés, továbbá a karhatalom jogosulatlan igénybevétele, amely cselekményeket a Forradalmi Kormányzótanács XLII., XLIV. és LXXIV. sz. rendeletei fogalmaztak meg bűntettként.

A hivatali hatalommal való visszaélés és a korrupció, a hivatali kötelesség púszta megsértése, tárgyilagos intézkedések megtételének a szándékos elmulasztása hivatalos személy részéről, nemcsak forma szerinti hivatali bűntettként kerültek értékelésre, hanem *a bürokrácia elleni fellépés eszközéül is szolgáltak.* A Szövetséges Központi Intézőbizottság I. sz. rendeletének praeambulumában olvasható, hogy: „a kommunizmus erkölcse az egyéni érdekeknek az önfeláldozásáig menő háttérbe szorítását követeli a közélet szolgálatában azoktól, akikre a bizalom a tanácshatalom gyakorlását ruházta. Ez okból a proletárállam büntető hatalmának teljes szigorával sújt le azokra, akik a közhatalommal kicsinyes egyéni érdekből visszaélnek". Nyilvánvalóan félreérthetetlen elvi alapon nyugvó deklaráció ez, hiszen a büntető törvénykönyvnek a csalást poenizáló rendelkezései éppen úgy nem nyújtanak indokot annak a feltételezésére, hogy az emberek — általában — csalnak, mint ahogyan a másik intézmény sem arra, hogy a hivatalos személyek visszaélnek a különös bizalomból reájuk ruházott hatalommal, hanem amazok a csalók fékezésére, ezek pedig a visszaéléstől tartózkodásra szorítják az ingatag, a bizalomra potencionálisan méltatlanokat. Ezek a rendelkezések — szándékos elkövetés esetére — akár a hatóság elleni bűntettek, akár a hivatali bűntettek körében — kizárólag *bírói* eljárásban voltak elbírálhatók, s fegyelmi jogkörbe vonást csak gondatlan megvalósítás miatt tettek lehetővé. A megoldás abból a meggondolásból is fakadhatott, hogy nincsen ok a szocialista állam bírósága elől senkit sem elvonni, aki olyan cselekményt követett el, amelynek tárgyi súlya vagy veszélyességi foka a bűntetti kategóriába sorolását tette indokolttá, illetőleg szükségessé.

Annak ellenére, hogy a forradalmi időben nagy munkateher hárult a bíróságokra, az eljárási szabályok semmiféle kivételt nem engedtek meg abból a szempontból, hogy bűntett miatt a felelősségre vonás bíróság útján történjék, sőt egy időn át a súlyosabb kihágásokat is bírói felelősségre vonás követte. Ennek megszűnte után is változatlanul bírói megítélésre tartoztak azok az ügyek — amelyeknek, ha volt is kihágási alakzatuk —, de bűntetti alakzatuk is létezett.

Ez a felfogás kétségbe vonja azt a kriminológiai értékelést, amely különbséget tesz — éppen a veszélyeztetett érték alapján — bűntett és kihágás, vagy mai mai nyelven szólva: szabálysértés között.

A modern szocialista büntetőjog, mai büntetőjogunk is, már évtizedet is megért kodifikációban kifejezésre jutott elmélet alapján szakított a tőkés rendszer veszélyeztetett értékre alapozott bűntetti rendszerével. A tulajdon elleni bűntettek vonatkozásában az 1961 : V. tv. XVI. Fejezetének elődje megszüntette az 1878. évi Btk. pénztértékben kifejezett határait és — feltehetően — kizárólag eljárásgazdaságossági szempontból szivárgott vissza hatályos jogunkba szabálysértés és bűntett veszélyeztetett értéktől függő megkülönböztetése.

[3] Lenin, V. I.: Művei, 27. kötet. Szikra, Budapest, 1945.

Érdemes mérlegre tenni, vajon a büntetőjogi, a bírósági rosszallás hiányában elbírálásra kerülő tulajdon elleni és egyéb olyan szabálysértések miatti eljárás, amelyeknek bűntetti alakzata is van, mennyiben szolgálhatja a bűnözésnek nem bírói eljárással a háttérbe szorítását és a statisztika használhatóságát. Manapság már az a *kényszerűen* kialakult helyzet, hogy egyes esetekben 15 000 forintnyi veszélyeztetett, sőt károsított érték esetében is kisebb súlyú bűntettet kell megállapítani (így a Legfelsőbb Bíróság XXX. sz. elvi döntése) annak következtében, hogy kellően el legyen határolható a bűntett enyhébben minősített esete az értéktől függő szabálysértéstől.

A csak szabálysértő tolvaj, csaló, sikkasztó nem emeli-e túlzottan magasra a fejét, ha nem szerepel a bűnügyi nyilvántartásban, ha bárhol feltett kérdésre joggal azt válaszolhatja, hogy büntetlen előéletű? A kisebb érték tekintetében e cselekményeket megvalósító csekély kockázattal trenírozik a nagyobb, „érdemesebb" érték erejéig elkövetésre. Szüli ez a megoldás azt az ellentmondást is, hogy olyan szabálysértések egyes esetei miatt — amelyeknek bűntetti alakzatuk is van — elzárás is kiszabható, amivel az elkövetőt (mindegy, hogy milyen elnevezéssel) nem bíróság foszt meg szabadságától.

A magánindítvány, illetőleg a magánvád intézményei, bár elsősorban büntető eljárásjogi jellegűek, mégis mint büntethetőségi előfeltételeknek, büntető *anyagi* jogi hatásuk is ismert.

A Forradalmi Kormányzó tanács LXII. számú rendeletével különbíróságokat állított fel a régi rend alatt indított bűnügyek áavizsgálására annak érdekében, hogy a büntető közhatalom a dolgozók érdekeinek oltalmára szolgáljon, s a letűnt uralmi rend ellentétes célkitűzéseiben fogant eljárások őket ne sújtsák. A rendelet kimondotta, hogy az olyan büntető eljárást, amellyel a megdöntött uralmi rendszer érdekeit kívánják óvni, erkölcsi alap hiányában meg kell szüntetni. E rendelkezés nyomán Budapesten a Büntetőjárásbíróságon 1919. április 24-én 500 magánvádas ügyben a felek jelenlétében ment végbe a felülvizsgálat.

A bíróság vezetője: Hámor Andor, a Forradalmi Törvényszék által kiküldött likvidáló bizottsági tag jelenlétében, a feleknek megmagyarázta a rendelet társadalmi lényegét és nagy nyomatékkal mutatott rá arra, hogy a magánindítványra és magánvádra indult ügyekben az eljárást csak akkor szüntetik meg, ha az arra illetékes panaszosok is úgy kívánják. Hansúlyozta, hogy az emberek becsületét, az emberi méltóságot a kommunista társadalom bírósága *fokozottabban* kívánja oltalmazni, mint bármely más rendszer, ha azonban az indítvány és a vádemelés a régi rendszer viszonyai folytán következett be, akkor helyes a megszüntetéshez való hozzájárulás. (A kifejtendőket nem érinti ugyan, de a történelmi hűség kedvéért megemlítendő, hogy ez ügyek 98%-a megszüntetéssel végződött.)

Nagyon lényeges azonban annak a kiemelése, hogy az emberi méltóság Tanácsmagyarország büntetőjogában a jogtárgyak hierarchikus rendszerében fontos helyre került. Az a tény, hogy hatályos büntetőjogunkban az emberi méltóság elleni bűntettek szankciói viszonylag enyhék, nem mérője a védett jogtárgy értékének. A relatíve enyhe szankció indoka és értelme az, hogy a büntetőjogi büntetéssel fenyegetés — mértékre tekintet nélkül — alkalmas a visszatartásra, mert a durva magatartástól, a becsület megtámadásától való tartózkodásra motiváláshoz az egymást általában megbecsülő emberek szocialista társadalmában nem sok kell. Szükség van azonban arra, hogy éppen a kölcsönös megbecsülést feltételező, nem antagonisztikus szembenállók életkörülményei közepette *kriminális értékelés* alá kerüljenek a magukról és a társadalmilag igen fontos érdekről megfeledkezettek.

(Időnként fel-felbukkan olyan törekvés, amely e fontos jogtárgyak védelmét — nyilván egyszerűsítési, helyesebben indokolatlan *le*egyszerűsítési célból a büntetőbírósági védelem területéről degradálni kívánja.)

Ezzel szorosan összefügg az igazságügyi népbiztosnak a Tanácsok Országos Gyűléséhez 1919. évi június 14-én beterjesztett Kódextervezete 56. §-ának a rendelkezése, amely a *pótmagánvád* alapján benyújtott vádiratról szól és, amely ezt az intézményt konstituálva csak bírói hatáskörben teszi lehetővé az eljárás megszüntetését.

(Az intézmény reciprokja megtalálható hatályos jogunkban, amire szintén nagy szükség van, a minap publikált ún. boszorkányüldözés átmenetileg büntetlenül maradása tanulsága szerint.)

Jól tudjuk, hogy Csemegi Károly közreműködésével készült az a büntető törvénykönyvtervezet, amely az 1878. évi V. törvényként lépett hatályba és azt is, hogy koncepciójában, a bűntetti magatartásokat megfogalmazó tartalmában, trichotomikus rendszerében az 1843-i javaslathoz képest (ideértve a halálbüntetés fenntartását is) retrográd jellegű volt. Csemegi is tudta ezt. Erre nézve biztosnak látszó következtetést lehet levonni a következő eseményből.

Liszt Ferenc, annak idején hallei egyetemi tanár, 1892. április 4-én „A jövő büntetőjoga" címmel Budapesten a jelenlegi Fővárosi Bíróság nagy („Esküdtszéki") tárgyalótermében előadást tartott. (Egyébként 1919. június 24-én Liszt Ferenc akkor bekövetkezett elhalálozása alkalmából a magyar kommün sajtója róla, mint híres jogtanárról és demokrata politikusról emlékezett meg.) Csemegi Károly Liszt Ferenc előadását méltatva akkor kijelentette, hogy „a jövő haladó büntetőjogának kialakításához való hozzájárulásra történő felhívásra igennel felel a Jogászegylet nevében, mert egy pillantás e te-

rem falaira, történelmi bizonyítékát, minden szót túlszárnyaló bizonyítékát szolgáltatja Magyarország szakadatlan haladásának a büntetőjog igazságainak megvalósításában, a helyes felismerés követelményeinek elismerésében és érvényesítésében, amely ország onnan (ekkor Csemegi a középkori tűzpróbát ábrázoló falfestményre mutatott) ide (az 1843. évi, a haladásban Európában akkor élen járt büntető törvénykönyv tervezetét átnyújtó bizottságot ábrázoló fali képre mutatott) eljutott, nem fog elmaradni a valódinak, a helyesnek az elismerésében és áthatott belső bajtársai lesznek a magyar jogászok Liszt Ferenc kezdeményezéseinek".[4]

Csemegi kijelentésének csakúgy, mint a maga idejében haladó 1843. évi kódex tervezetnek értéke kizárólag *történelmi* eszközökkel mérhető.

Tanácsmagyarország büntetőjogának az értékelése azonban *a ma emberének* a tudattartalmával történhetik.

Bár a rendelkezésre állott idő nem tette ezúttal lehetővé azoknak a Magyarországon első szocialista büntetőjogi intézményeknek *hiánytalan* vagy akár bővebb felsorolását, amelyek büntetőjog-tudományunk és büntetőjog-fejlődésünk termékenyítőiül tekinthetők, még kevésbé azt, hogy kellő mélységig hatoló fejtegetésekre kerülhessen itt sor, mégis biztonsággal állítható, hogy a magyar Tanácsköztársaság büntetőjogi intézményei a szocialista állam építésének és szilárdításának felépítményrészei, amelyeknek mélyreható tanulmányozása és ezek eredményeinek felhasználása még korán sincs hazánkban befejezve.

Végezetül annyit: hogy a tudomány embereinek most már mindenképpen indokolt az eddigi túlnyomóan történelmi témákkal foglalkozás, illetőleg a témákkal történelmi szemszögből való foglalkozás helyett a gyakorlatot alakító hatás igényeivel munkálkodniok. Nyugodtan lehet számolni azzal is, hogy az elmélet megoldásait a gyakorlat politikai indokokból vagy azokra hivatkozással egyszer-másszor elveti, de az elmélet helyessége esetén nem szabad a harcot sem elkerülni, sem feladni. Bízunk abban, hogy a helyes elmélet mélyreható igazsága nem teszi lehetővé a gyakorlat szupremáciájának egyszerű kijelentését, hanem magasszínvonalú vitákhoz fog elvezetni, ami mind az elmélet, mind a gyakorlat helyességének a próbájává válván, szocialista hazánk előrejutásához, fejlődéséhez való hozzájárulás eredményével kecsegtet.

Kádár Miklós

[4] Csemegi Károly: Művei, I. kötet. „A jövő büntetőjoga" 417. l. (Franklin társulat, Budapest, 1904.)

Az igazságszolgáltatási rendszer átalakítása a Magyar Tanácsköztársaságban

A magyar tudománynak — a jogtudománynak is — a felszabadulás óta eltelt közel negyedszázad óta most már harmadízben van alkalma a Magyar Tanácsköztársaságról való megemlékezésre jubiláris évforduló keretében. Azt lehetne hinni, hogy ilyen körülmények között a *szokványszerűség* elkerülhetetlenné válik. A valóság mégsem ez. Az 1919-es magyar kommün tanulmányozása — az eddigi tapasztalatok szerint — minden alkalommal feltár előttünk új jelenségeket, ráirányítja figyelmünket eladdig fel nem ismert összefüggésekre, napvilágra hoz mind ez ideig kiaknázatlan értékeket.

Az állandó megújulás magyarázata alapjában véve igen egyszerű. Egyre több adatot tár fel a Magyar Tanácsköztársaságra vonatkozó tudományos kutatás, és közben egyre változnak, fejlődnek saját társadalmi-gazdasági körülményeink is. Más szavakkal: folyamatosan gazdagodik a *megismert anyag,* miközben a szocialista építés előrehaladásából folyó követelmények sokoldalúbbá teszik *kutatási nézőpontjainkat* is.

Mindezeken túlmenően azonban az 1919-es magyar kommünnek a *jellegéből* is folyik egy állandóan ható tényező, amely nem engedi az érdeklődés lelankadását, hanem éppen ellenkezőleg: egyre fokozódó elismerést kelt és csodálatot ébreszt. Ahogy időben távolodunk tőle, annál jobban válik egyre érzékletesebbé számunkra, hogy a Magyar Tanácsköztársaság egy *egész történelmi korszak fejlődését* sűrítette 133 napba. A visszaemlékezés lassított felvétele újból lepergeti előttünk ennek az időszaknak a nagyszerű eseményeit, és jobban felismerhetővé teszi a részleteket.

Mintha a magyar kommün vezéralakjai maguk is tudatában lettek volna ennek a történelmi sűrítettségnek. Rendkívüli elhatározottsággal és lendülettel fogtak neki az új állam megszervezésének és az új jog kialakításának is. Intézkedéseiket általában *célratörő gyorsaság* jellemezte. És ennek a felgyorsított ütemnek az oka nem a bizonytalanság miatti aggodalom, hanem az eredményességre való törekvés volt. Ez párosult azzal a reménnyel, hogy a proletárforradalom rövidesen győzni fog egész Európában.[1] A lelkesítő távlat felszította a forradalmi elszántságot, sőt nemegyszer olyan elhatározásokra vezetett, amelyek mai szemmel már utópisztikusnak tűnnek.

*

Ez a tudományos ülésszak több jogág és jogintézmény területén kívánja elmélyíteni a Magyar Tanácsköztársaság jogalkotó tevékenységére és jogalkalmazására vonatkozó ismereteinket. Az igazságszolgáltatással kapcsolatos joganyag kétségkívül az 1919-es magyar kommün legjelentősebb és legmaradandóbb értékei közé tartozik. Az elmúlt évek publikációinak eredményeként ma már nemcsak az igazságszolgáltatással kapcsolatos tanácsköztársasági *jogszabályok* állnak rendelkezésre, hanem hozzáférhetővé váltak a *jogalkalmazás* adatai, sőt az igazságszolgáltatás továbbfejlesztésével kapcsolatos akkori elgondolásokat tartalmazó egyes *tervezetek*[2] is. Mindezek rendszeres ismertetését éppen ezért a továbbiak során mellőzzük, és a hangsúlyt — a joganyag esetenkénti felhasználása mellett — a tételes rendelkezések alapjául és hátteréül szolgáló *gondolatrendszer,* az *irányadó elvek* és a *fejlődési vonalak* bemutatására helyezzük.

I.

1. A közvetlen történeti ösztönzést a Magyar Tanácsköztársaság az igazságügyi politika terén is a *Nagy Októberi Szocialista Forradalomból* merítette. Ennek a hatásnak a mélysége és méretei, pontosabban az 1919-es magyar kommün vezető jogászainak a kezdeti szovjet jogalkotásra vonatkozó ismeretei mennyisége a magyar jogi irodalomban meglehetősen sokat vitatott kérdések közé tartozik. A Magyar Tanácsköztársaság egyik legkiválóbb jogászának, *Rákos Ferencnek,* személyes tapasztalatokon alapuló, meglehetősen szerény terjedelmű szovjet jogi tájékozottságról beszámoló közlésével[3]

[1] Egyik legutóbbi nyilatkozatában így szól erről Lukács György: „Rendkívüli mértékben el volt terjedve az a hit, hogy mi egy nagy forradalmi hullám elején vagyunk, amely néhány év alatt el fogja árasztani Európát. Olyan illúzióink voltak, hogy rövid idő alatt a kapitalizmus minden maradványát felszámoljuk. A diktatúra számos utópikus intézkedését ez a hangulat határozta meg" (Társadalmi Szemle, 1969. évi 3. szám, 15. old.).

[2] L. egyebek között Rákos Ferenc: Állam és alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban (Budapest, 1953.); Szabó Imre: A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga (Magyar Filozófiai Szemle, 1959. évi 1—2. szám); *uő.:* Forradalom és törvényesség (Állam és Igazgatás, 1969. évi 3. szám); Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei (Budapest, 1961.); *uő:* A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása (Budapest, 1969.); Névai László: A Magyar Tanácsköztársaság polgári eljárási jogalkotása (Jogtudományi Közlöny, 1955. évi 3. szám); *uő:* A Magyar Tanácsköztársaság törvénykezési szervezete (A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga c. tanulmánykötetben, Budapest, 1959.); Bónis György: Adatok a Budapesti Forradalmi Törvényszék történetéhez (Levéltári Közlemények, 1958.).

[3] Rákos Ferenc: A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása (A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1959. évi IX. kötet 3—4. szám, 266. s köv. old.).

szemben néhány újabb adat arról tanúskodik, hogy egyes korai szovjet jogszabályok német fordításban rendelkezésre állottak a Magyar Tanácsköztársaság Igazságügyi Népbiztosságának. Valamelyest szélesebb körű ismeretről azonban feltehetően csupán az 1918. júliusi első szovjet-orosz alkotmány vonatkozásában lehet beszélni; ennek jelentős részét (15—96. §-ait) — de nem a bírósági szervezetet érintő rendelkezéseket — még 1919 márciusában közzétették magyar fordításban a Proletárjogban.

A dolog lényege természetesen nem abban van, hogy milyen terjedelműek voltak a Magyar Tanácsköztársaság kodifikátorainak szovjet *tételes jogi* ismeretei. A kérdés ilyen módon történő felvetésével nagyon messzire nem jutunk. Még akkor sem, ha egyik vagy másik álláspontot okmányszerű adatokkal támasztjuk is alá. A dolog nyitja *tárgyilag* a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az 1919. évi magyar proletárforradalom történelmi körülményeinek egymáshoz való viszonyában, *tudatilag* pedig az 1919-es magyar kommün vezetőinek és a jogalkotásban részt vevő szakembereinek ideológiai felkészültségében rejlik.

Ami az *első nézőpontot* illeti: aligha vitatható, hogy a két forradalom *lényegében* megmutatkozó azonosság — a lényeget nem érintő számos eltérő körülmény ellenére is — lényegüket tekintve egybevágó államszervezési és jogi intézkedéseket tett szükségessé. A proletárforradalom *egyetemes törvényszerűségei* az igazságügyi rendszer átalakítása terén is érvényesültek, az *egyedi sajátosságok* pedig a közös lényeget nem érintő módon jutottak kifejezésre.

Ami a *tudati oldalt* illeti: az 1919. évi magyar kommün irányadó vezetői kétségkívül tisztában voltak a proletariátus diktatúrájából folyó követelményekkel, egyebek között a kialakítandó új proletár igazságszolgáltatás alaptételeivel, amelyek közül a legfontosabbat — az Októberi Dekrétumokra visszapillantva — *Lenin* a következőképpen fogalmazta meg: „A proletárforradalom feltétlen kötelessége... nem az igazságszolgáltatási intézmények reformálása volt..., hanem az, hogy teljesen megsemmisítse azokat, alapjában elsöpörje az egész régi igazságszolgáltatást és gépezetét."[4] A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása meggyőz bennünket arról, hogy akkori elődeink tisztában voltak vele: *nem reformra,* hanem a régi intézmények *forradalmi szétzúzására* és új proletárintézmények *megteremtésére* volt szükség.

2. A magyar kommün jogalkotásának *lényegét* ilyenformán valóban *proletár* jellege szabja meg. Emellett azonban a korszak jogászainak számos megnyilatkozása és a jogszabályok több rendelkezése félreérthetetlenül magán viseli a *polgári jogi ideológia* nyomait.

A forradalmat megelőző évtizedek jogi gondolkodásának egyes irányai észrevehető hatást gyakoroltak: a polgári radikalizmus és a szociáldemokrácia korabeli jogi elméletei és iskolái (mindenekelőtt a *Duguit*-féle szociális funkcióelmélet, a szabadjogi felfogás és *Menger* nézetei).[5] Ennek a körülménynek — főleg a volt Szociáldemokrata Párthoz tartozott jogászok működéséből folyó — *okai* közismertek. Érvényesülésüket bizonyos fokig *előmozdította,* másfelől azonban *fékezte* is az a tény, hogy az 1919-es magyar proletárforradalom közvetlen történelmi előzménye az 1918 októberi polgári demokratikus forradalom volt.

3. Az *őszirózsás forradalom* az igazságügy terén tulajdonképpen nagyon szerény programot tűzött maga elé: *a mérsékelt reformok* programját, amely a liberális demokrácia keretei között mozgott. Alapjában véve igazat adhatunk a kortárs *Vámbéry Rusztemnek,* aki — öt év távlatából visszatekintve a magyar Októberi Forradalomra — megállapította: „Akár a néptörvények, akár a Károlyi-kormány egyéb rendeleteinek jogi tartalmát vizsgáljuk, azokból hiányzik a forradalmi törvényhozások sajátos jellege: a jogfejlődés vonalát megtörő cezúra, a rendelkezések tartalmi szembehelyezkedése a korábbi jogállapottal... A Károlyi-kort aligha érheti jogosan a vád, hogy a magyar jog folytonosságát forradalmi módon megszakította volna".[6]

A Károlyi Mihály vezette népkormány igazságügyi reformintézkedései közül kettőt érdemes külön is kiemelni: az esküdtbíráskodás demokratikusabb szellemű átalakítását és a munkaügyi bíráskodás új szervezetének létrehozását.

Az *esküdtbíráskodás* eredetileg demokratikusnak szánt továbbfejlesztését az 1918. évi III. néptörvény az esküdtbíróság hatáskörének a kibővítésével („a fontosabb ügyekre"), valamint az esküdtképesség körének a jelentős szélesítésével (a korábbi cenzusok eltörlése és csupán a községi választójog feltételül szabása) kívánta megvalósítani. Ilyen irányú, de kevésbé jelentős módosítás volt az 1897. évi XXXIII. törvényben szabályozott esküdtbíráskodáshoz képest az is, hogy a néptörvény a vádjury jogkörével is felruházta az esküdtszéket hazaárulás vádja esetére, amikor is — az 1848. április 29-i igazságügyminiszteri rendelethez hasonlóan — a perbefogás kérdésében is az esküdtek határoztak.

A *munkaügyi bíróságok* megszervezése szintén viszonylag haladó jellegű reform volt. Az 1918. évi IX. néptörvény — egyebek között

[4] V. I. Lenin Művei, 27. kötet, Budapest, 1952, 212. old.

[5] Vö. Halász Pál: A jogi gondolkodás alakulása a Tanácsköztársaságban (Jogtudományi Közlöny, 1959. évi 2—3. szám).

[6] Vámbéry Rusztem: Jog és forradalom. Az „Öt év múltán, a Károlyi-korszak előzményei és céljai" c. kötetben, Budapest, 1923. 66—67. és 79. old.

— megszüntette az ún. házicselédek, gazdasági cselédek, gazdasági munkások stb. munkaügyi jogvitáiban a közigazgatási szervek feudális ítélkezési jogkörét, és mindenfajta munkaügyi jogvita számára megnyitotta az igazságszolgáltatási utat a járásbíróságokon felállított munkaügyi bíróságok előtt.

A Károlyi-korszak igazságügyi reformjai kétségkívül elvégeztek bizonyos *talajlazító munkát* a feudális-tőkés Magyarország igazságügyi rendszerének épülete alatt. A kiemelt két fontosabb reform hatása részben *egyenes*, részben pedig *fordított* módon serkentőleg érvényesült a későbbiek folyamán a Magyar Tanácsköztársaság jogalkotásában.

A *munkaügyi bíráskodás* 1918-ban bekövetkezett meghonosítására rá tudott épülni a Tanácsköztársaság egyik legjelentősebb és időrendben mindenesetre legelső polgári eljárásjogi intézkedése, a munkaügyi perek elbírálását 1919. március 28-án újból megindító rendelkezés,[7] amelyet öt nap múlva már részletesebb szabályok is követtek.[8] Ezek között már ott van az osztálytartalom megváltozását félreérthetetlenül mutató az a rendelkezés, mely szerint a korábbi paritásos ülnök-rendszer (egy-egy munkavállaló és munkaadó ülnök) helyett a munkaügyi bíróságok ezentúl kizárólag két munkavállaló ülnök közreműködésével járnak el.

Fordított előjellel, de végül is kedvező eredménnyel hatónak lehet tekinteni a Károlyi-kormány *esküdtbírósági* reformját. A kormány jobboldali elemei ezt az új formájú esküdtbíróságot már 1918 vége felé, majd 1919 első hónapjaiban még határozottabban a demokrácia eszközéből a reakció eszközévé kívánták átalakítani. Azt tervezték, hogy az egyre jobban előretörő kommunista mozgalom ellen rögtönítélő bíráskodást vezetnek be, és ennek lefolytatását az esküdtszékekre (!) akarták bízni.[9] Ezt követték a Berinkey-kormány 1919 elején kibocsátott ún. rendtörvényei.[10] Az egyik ilyen rendtörvény alapján akarták esküdtbíróság elé állítani a Kommunista Párt 1919. február 21-én letartóztatott vezetőit is. Kun Béla a két munkáspárt egyesülésének plattformjáról a börtönből írott levelében ezt a bíróságot a következő szavakkal jellemzi: „a terézvárosi boltosok, lipótvárosi fűszerkereskedők és józsefvárosi hentesek köréből alakult esküdtszék".[11]

Az esküdtszéki reformnak ez az *önlelepződése* kétségkívül hozzájárult ahhoz, hogy a proletárforradalom még csak kísérletet sem tett esküdtbíróság felállítására, hanem egészen más útra lépett a bírósági rendszer szocialista átalakítása terén.

II.

4. Miképpen oldotta meg az 1919-es magyar kommün a proletárforradalom időrendben és fontosságban egyaránt legelső igazságügyi feladatát, *a régi igazságszolgáltatási apparátus szétzúzását és az újtípusú törvénykezési szervek létrehozását?*

Nyilvánvaló, hogy e kettős feladat *egységes* jellegű, amely alapjában véve *szimultán* módon történő végrehajtást igényel. Ha a forradalom figyelmen kívül hagyja e követelményt és nem gondoskodik azonnal a régiek helyére lépő új igazságügyi intézményekről, vákuum támad, amelyet nemcsak a természet nem tűr meg, hanem a társadalom sem.

Ami e kettős feladat első felét illeti, általánosságban el lehet fogadni a nemjogász történész értékelését: a régi államapparátus széttörését a Magyar Tanácsköztársaság a legtökéletesebben éppen a bíráskodás terén hajtotta végre.[12] Nem volt itt semmiféle „rostálás", válogatás, eleinte még csak kifejezett elbocsátás sem, hanem egészen egyszerűen már a forradalom második napján egyetlen tollvonással — pontosabban: egy egymondatos igazságügyi népbiztosi rendelettel[13] — megszüntették minden bíróság polgári és büntető peres tevékenységét.

E „megszüntetés" formailag — mint ismeretes — akként történt, hogy további rendelkezésig hivatalból elhalasztottnak nyilvánította az Igazságügyi Népbiztosság a március 23-a utáni időre kitűzött összes tárgyalási és határozathirdetési határnapokat. Az intézkedés ilyen formája *erőtlennek* tűnhetik, hiszen nem szól a bíróságok megszüntetéséről, sőt még a halasztást is csak a peres tevékenységre mondja ki. A helyzet valóban az volt, hogy a bíróságok polgári nemperes tevékenysége tovább folyt, és szórványosan foganatosításra kerültek tárgyaláson kívüli cselekmények a büntető eljárásban is. Mindennek ellenére ez a „halasztás" gyakorlatilag egyértelmű volt a régi bíróságok ítélkező tevékenységének teljes megszüntetésével. Ami — az ítélkezés körén kívül esvén — csökevényesen megmaradt, nem volt jelentős.

5. Ezt az eljárásinak látszó, de lényegileg *szervezeti* intézkedést kiegészítette 3 nap múlva egy *személyi* vonatkozású rendelkezés, mely lehetővé tette a korábbi törvénykezési apparátus személyzetének (a bíráknak és az ügyészeknek) a félreállítását.[14]

[7] 6. I. N. számú igazságügyi népbiztossági rendelet a munkaügyi bíróságok működéséről.

[8] XXVIII. számú Forradalmi Kormányzótanácsi rendelet a munkaügyi bíróságok további működéséről.

[9] Vö. a Vörös Ujság 1918. december 11-i „Statárium a bolsevikiek ellen" c. cikkével.

[10] A XI. néptörvény a népköztársasági államforma védelméről, a XX. néptörvény a forradalom vívmányait veszélyeztető egyéneknek rendőri felügyelet alá helyezéséről és őrizet alá vételéről.

[11] Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról, Budapest, 1958. 148. old.

[12] Vö. Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság, Budapest, 1969, 133. old.

[13] Az 1. I. N. számú rendelet 1919. március 22-én. róság polgári és büntető peres tevékenységét.

[14] A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 25-i VIII. számú rendelete.

Ez az intézkedés már nemcsak formailag bizonyult elégtelennek (amennyiben ti. ún. rendelkezési állapotba helyezés útján az ítélőbíráknak és ügyészeknek csupán egyénenkénti felfüggesztésére és eltávolítására nyújtott módot), hanem nem is került következetes végrehajtásra. Csupán a magasabb fokú és a budapesti törvénykezési szervek vezetőit váltották le azonnal;[15] az egész igazságügyi apparátus teljes megtisztítására nem került sor később sem.

Magyarázatot ad erre — egyebek között — az a tény, hogy a *Rónai Zoltán,* majd később az árulóvá vált *Ágoston Péter* vezette Igazságügyi Népbiztosságon jobbára csak egyes irányító munkakörökbe állítottak a forradalomhoz hű jogászokat, míg az osztályok beosztott munkatársaiként javarészt megmaradtak azok a régi szakemberek, akik később a Horthy-rendszer igazságügyminisztériumának és jogi életének lettek fő támaszai.[16] Az igazságügyi apparátusból el nem távolított régi bírák és ügyészek kezét mindenesetre lefogta az 1. I. N. számú rendelet imént említett halasztási intézkedése.

A régi igazságügyi mechanizmus felszámolása ilyenformán lényegileg megtörtént ugyan, de *nem volt maradéktalan* sem szervezeti, még kevésbé személyi vonatkozásban. Az így előállt helyzetnek főleg két körülmény szolgálhat magyarázatául:

a) a korábbi rendszer tehetetlensége és bukása annyira nyilvánvalóvá vált, hogy eleinte a közvélemény nemszocialista része is a munkáshatalomban látta az egyetlen kivezető utat. A bírói-ügyészi kar is azonnal hűséget esküdött a Tanácsköztársaságnak, és az alakoskodás sokáig eredményes maradt;

b) a polgári beállítottságú jobboldali szociáldemokraták hátráltatták a régi törvénykezési apparátus radikális megtisztítását. Nem mozdították ezt elő, sőt nyilván ellenkező hatást váltottak ki az általában jogászellenes célzatú egyes olyan ultraforradalmár (vagy inkább: naívan utópisztikus?) megnyilatkozások sem, amelyek az új organizáció folytán nagy intellektuel-rétegek, köztük a jogászok, feleslegessé válásáról és „termelő foglalkozásokra" való átképzéséről szóltak.[17]

6. A burzsoa igazságügyi hagyaték felszámolásának *harmadik rétegében* helyezkedik el az a munka, amelyet már a korabeli gyakorlat és jogi irodalom is a „likvidálás" szóval illetett, és a korábbi jogszolgáltatási szervezet megszüntetése egyik elemének tekintett.[18]

A régi bíróságok ítélkezésének felülvizsgálásáról van szó, amelyre először a *büntető* ügyekben került sor. Az eljárás a megyénként felállított különtanácsok előtt hivatalból indult meg, és az volt a célja, hogy a Tanácsköztársaság „azokat a proletárokat, akiket a régi rend csupán a kapitalizmus érdekében állított a büntetőbíróságok elé, a büntetéstől megmentse, másrészt pedig azokat, akik a dolgozó proletárok ellen vétkeztek, szigorúan megbüntesse."[19] Az eredmény sok tízezer büntető ügy átvizsgálása és a dolgozók terhére elkövetett sérelmek orvoslása lett.

A továbbiak folyamán lehetőség nyílt az 1. I. N. számú rendelet folytán befejezetlenül maradt *polgári* ügyek felülvizsgálatára is. Ezt az eljárást az ún. sürgősségi tanácsok folytatták le a fél kérelmére.

A régi rend *egyedi ítélkezésének* ez a felülvizsgálata volt hivatva betetőzni a szervezeti és személyi vonatkozásban korábban megindult munkát.

III.

7. A proletárforradalom legfontosabb igazságügyi feladatának második, építő jellegű részéhez, az *új bíróságok megszervezéséhez,* szintén haladéktalanul hozzálátott a Magyar Tanácsköztársaság.

Itt azonban egy pillanatra meg kell állnunk.

A *régi* igazságügyi intézmények felszámolása — legalábbis elvileg — viszonylag egyszerűbb dolog volt; legfeljebb az elhatározott „nem"-nek, a „deleatur"-nak a formája lehetett problematikus (bár — láttuk — a gyakorlati végrehajtás során merültek fel egyéb nehézségek is).

A proletárdiktatúra *új* igazságszolgáltatási mechanizmusának kiépítése azonban ennél elvileg is összehasonlíthatatlanul nehezebb feladat. Itt mindenekelőtt az *alapkoncepció* kidolgozására van szükség. Ennek azonban akkor csupán elvi magja volt tisztázottnak tekinthető, az ti., hogy a proletárdiktatúra igazságszolgáltatásának a legdemokratikusabbnak, *népi jellegűnek* kell lennie, a néphatalmat kell megtestesítenie. A részleteket és módozatokat, a megvalósítást illetően a munkásmozgalom fejlődése során különféle nézetek érvényesültek.

8. A német szociáldemokrácia *gothai programja* 1875-ben még csak általánosságban szól a „népbíráskodás" követelményéről.[20]

---

[15] L. a Vörös Újság 1919. március 29-i közleményét stb.

[16] Érdemes végigolvasni például az Igazságügyi Népbiztosság törvényelőkészítő osztályának névsorát (közzéteszi Sarlós: A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása, 389. old.).

[17] Vö. Varga Jenőnek a Tanácsok Országos Gyűlésén 1919. június 16-án tartott referátumával (A Tanácsok Országos Gyűlésének naplója, Budapest, 1919, 26. old.).

[18] Lásd pl. A jogszolgáltatás régi szervezetének likvidálása (Proletárjog 1919. évi 7. szám, 55—56. old.); Balázs Emil: Szemelvények a likvidáló budapesti büntetőtörvényszék irataiból (uo. 51. old. és 8. szám 58. old.) stb.

[19] Az 1919. április 16-i LXII. számú Forradalmi Kormányzótanácsi rendelet a régi rend alatt megindított bűnügyek átvizsgálásáról.

[20] Vö. Engelsnek Bebelhez intézett 1875. március 18—28-i levelével (Marx—Engels: Válogatott Művek II. kötet, Budapest, 1949, 32—33. old.).

A gothai program korabeli *magyarországi változata* már sokkal részletesebb követeléseket tartalmaz, amelyek azért is nagyon figyelemreméltóak, mert mintegy előrevetített módon csaknem azonos szavakkal ragadják meg a 40 évvel később a Magyar Tanácsköztársaságban felmerült problémát. Érdemes szó szerint megismerkedni a *Külföldi Viktor* gondozásában megjelent kötet szövegrészletével: „Valamint a *népet* megilleti a jog, hogy *törvényeket szabjon* (törvényhozás) és a törvényeket *végrehajtsa* (kormányzás és közigazgatás), úgyszintén megilleti azon jog is, hogy e törvényeket *alkalmazza* (bíráskodás). A bíráskodás jogát épp úgy, mint a törvényhozást, kormányzást és közigazgatást, meg kell vonni a szabadalmazott személyek, rendek és osztályok kezeitől, mely társadalmi elemek a maguk különérdekének feláldozzák a közérdeket és az igazságot."[21]

A Németországi Szociáldemokrata Párt 1891. évi *erfurti programtervezete* nemcsak szűkszavúbb, hanem érdemben is sokkal kevesebbet mondó: csupán „a nép által választott bírák útján való igazságszolgáltatás" követelését hangoztatja.[22]

Nem nyer részletesebb kifejtést e kérdés az *Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt* 1903. évi II. Kongresszusán elfogadott programban sem, amely feladatul tűzi egyebek között a proletárdiktatúra kivívását és követeli „a bírák nép általi választását" a nép egyeduralmának rendszerében.[23]

A *Nagy Októberi Szocialista Forradalom* megvalósította a munkásmozgalomnak azt a követelését, hogy a dolgozók maguk vegyék kezükbe az igazságszolgáltatást.

Az OK/b/P VIII. Kongresszusán 1919. márciusában kidolgozott *új pártprogram* már határozottabban fogalmazta meg a bírák választására vonatkozó követelést, amennyiben kiadta a jelszót, mely szerint „a bírákat a dolgozók soraiból csakis a dolgozóknak kell választaniuk." Az új programban már megjelenik az az elgondolás is, hogy a jövőben „az egész dolgozó lakosság egytől egyig részt vegyen a bírói kötelességek teljesítésében."[24]

9. A magyar kommunista mozgalomban a népi bíráskodás követelménye kifejezésre jut már a Párt megalakítása előtti időszakban is.

Kun Bélának az *1918 májusában* írott „Mit akarnak a kommunisták?" című röpirata — utalással a párizsi kommün és az OSZFSZK példájára — kijelenti, hogy a proletárállamban „közvetlenül a kezében tartja a munkásság és a parasztság a hatalom minden eszközét: a törvényalkotást, a közigazgatást és a bíráskodást." Az 1878. évi magyar pártprogram szavaira emlékeztető e megfogalmazást megelőzi egy másik mondat, amely viszont alig egy év múlva csaknem azonos szöveggel kerül bele a Magyar Tanácsköztársaság Ideiglenes Alkotmányába: „Magának a népnek minden pillanatban visszavonható, kötelező megbízatással ellátott követei hozzák a törvényt, hajtják azt végre s bíráskodnak a törvény megszegői felett."[25]

Még közelebb visz a magyar kommün bíróságszervezési problematikájához az OK/b/P magyar csoportjának egy *1918 nyarán* megjelent füzete, amikor kimondja: „A bíráskodás is a tanácsok feladata. Nem a függetlenség mázával leplezett burzsoá bírák alkalmazzák a vagyonos osztály érdekében hozott törvényeket, hanem a tanácskövetekből alakult forradalmi bíróság ítélkezik a forradalmi rend megszegői fölött."[26]

A Kommunisták Magyarországi Pártja és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt egyesülésének elvi alapjául szolgált 1919. március 11-i részletes *plattform* is felállítja a követelést: „A proletariátus tömegeinek önkormányzata olyképpen, hogy a munkás- és földműves szegények küldötteinek tanácsai nemcsak törvény- és szabályrendelet alkotó, de végrehajtó és bíráskodó szervek is legyenek."[27]

A *„Mindenkihez!"* kezdetű kiáltvány 1919. március 21-én, a proletárforradalom győzelmének a napján, már jelzi, hogy a proletariátus jogalkotási és jogalkalmazási programja a megvalósulás szakaszába lép: „A törvényhozói, végrehajtói és bíráskodó hatalmat a Munkás-, Paraszt és Katonatanácsok diktatúrája gyakorolja."

Kifejezésre juttatja ezt az elvet a Tanácsköztársaság 1919. április 2-i *Ideiglenes Alkotmányának* 1. §-a: „A munkás-, katona- és földművestanácsokban a dolgozó nép hozza a törvényeket, hajtja azokat végre és bíráskodik azok megszegői felett." Az 1919. június 23-i végleges *Alkotmány* 2. §-ának (3) bekezdése csaknem teljesen azonos szövegezésben ismétli meg ezt az elvet.

Időközben, 1919. június 12-én, összeült a *pártkongresszus* (a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának Kongresszusa), amely az elfogadott programban is kimondotta, hogy „a munkásság tanácsai nemcsak törvény- és szabályrendelet alkotó, de végrehajtó és bíráskodó szervek is."[28]

10. Talán nem volt felesleges ez az *eszmetörténeti visszapillantás,* talán hozzájárul ahhoz, hogy jobban megértsük azt a sajátos helyzetet, amely a korábbiakban mondott módon

[21] „A szocialisták politikai, társadalmi és gazdászati programja", Budapest, 1878, 10. old.

[22] Engels: Az erfurti programtervezet bírálata. Budapest, 1954, 55. old.

[23] A Szovjetunió Kommunista Pártja Kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai, I. rész, Budapest, 1954. 43. old.

[24] Uo. 487—488. old.

[25] Lásd Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról, 64—65. old.

[26] Uo. 121. old.

[27] Uo. 142. old.

[28] A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai, 6/b kötet, 50. old.

felszámolt burzsoá bíróságok felváltására létrehozott új tanácsköztársasági ítélkező szervek kapcsán alakult ki. Ez a helyzet ti. olyan *sajátosságokat* mutat, amelyek természetszerűleg igen szorosan függenek össze a vázolt eszmei előzményekkel, azokból részben egyenesen következnek, részben azonban eltérnek tőlük.

A magyar kommunista mozgalom előtt 1918-ban és 1919 első felében kétségkívül az *egységes és közvetlen tanácsi népbíráskodás* képe lebegett, vagyis az az elgondolás, amely szerint az ítélkezést nem az elkülönített módon állami szervként megszervezett bíróságok, hanem a tanácstagok útján maguk a tanácsok gyakorolnák. Tudjuk, hogy ez az elgondolás intézményesen nem valósult meg, de a tanácsok, illetőleg a tanácstagok a szórványosnak tekinthető mértéken túlmenően is végeztek bíráskodást. Ez a helyzet annál is érdekesebb, mivel ilyenféle rendszeres tanácsi bíráskodás az Októberi Forradalmat követő időben a szovjet államban sem fordult elő. Már az első szovjet bírósági dekrétum is elkülönített bíróságokat hozott létre, és az ezt megelőzően helyi kezdeményezésekkel létrehozott forradalmi bíróságok sem voltak teljesen tanácsjellegűek, hanem legfeljebb néhány taggal képviseltette magát bennük az illetékes tanács.

Ismeretes, hogy az új igazságszolgáltatási szervezet kiépítése során a Magyar Tanácsköztársaság mindenekelőtt a *büntető* ítélkezést szervezte meg a forradalmi törvényszékek felállításával, majd hozzáfogott a különféle *polgári* ügyek elbírálási rendszerének (munkaügyi bíróságok, ún. sürgősségi tanácsok stb.) kiépítéséhez is. Mindezek az igazságszolgáltatás terén mutatkozó állami teendők ellátására *elkülönített állami szervekként* felállított intézmények voltak. Ezek tevékenységével párhuzamosan — bár kisebb méretekben — érvényesült a tanácsok közvetlen bíráskodása is.

11. Mi volt az *elvi alapja* az egységes és közvetlen tanácsi bíráskodás gondolatának, a pártprogramokban, egyéb irányadó határozatokban és az alkotmányokban megszövegezett tételeknek? Legalábbis két ilyen elvi alapról kell szólnunk.

Először is: az 1919-es magyar kommün vezetői — híven a marxizmus tanításaihoz — elutasították az államhatalmi ágak elválasztásának burzsoá elméletét és — helyesen — a *proletár-államhatalom egységének* elvét hirdették és valósították meg a Magyar Tanácsköztársaság államrendszerében.

Másodszor: az államhatalom egységére vonatkozó felfogás mellett nyilvánvalóan motiválta a közvetlen tanácsi bíráskodás átmeneti megtűrését a *bürokráciának* a Tanácsköztársaság idején úgyszólván állandóan napirenden volt problémája, éspedig nemcsak a régi bürokráciáé, hanem az újé is, az ti., hogy a proletárdemokráciát is fenyegetheti a bürokratikus elfajulás veszélye. A tanácsok országos gyűlésén igen gyakran szóba került ez a probléma.[29] *Rónai Zoltán*nak az alkotmány-tervezet előterjesztése kapcsán elmondott beszámolójában a bürokrácia veszélye kapcsán megjelenik már az *elidegenedési* probléma is. Kifejtette: „Akkor, amikor itt felmerül az a veszedelem, hogy új bürokrácia alakul, akkor az új bürokrácia veszedelme, a proletárdemokrácia, a proletáralkotmány értelmében azt jelenti, hogy akadnak emberek, akik hatalmat gyakorolnak, de nem a proletariátus hatalmát, hanem a maguk hatalmát gyakorolják. Az új bürokrácia veszedelme voltaképpen — a proletáralkotmány szemüvegén nézve a dolgokat — azt jelenti, hogy a gyakorlott hatalom megint elválik a küldőktől."[30]

12. A Tanácsköztársaság fennállása alatt mind Budapesten, mind pedig vidéken rendszeresen szó szerint alkalmazták a tanácsi bíráskodás elvét és ezáltal végre is hajtották az igazságszolgáltatásnak valaminő akkori *„társadalmasítását"* is. Számos adat van arra nézve, hogy egyes tanácsok nemcsak a jogszabályilag eléjük utalt kihágási bíráskodással foglalkoztak, hanem szabályszerű büntető és polgári ítélkezést is végeztek.

A budapesti III. kerületi munkás- és katonatanács „Igazságügyi osztálya" például elbírált egyes olyan büntető ügyeket, mint pl. a becsületsértés, könnyű- és súlyos testisértés, lopás, izgatás stb., sőt bizonyos polgári ügyeket is, mint pl. nő- és gyermektartási díjak megállapítása, „válóügyek..., mindenféle tartozások megítélése" stb.[31] Maradtak fenn írásos adatok Zala megyéből és egyéb helyekről is a helyi tanácsok bizonyos büntető és polgári ítélkezéséről.[32] A Tanácsköztársaság bukása után készített jelentésében a Baranya megyei alispán számolt be arról, hogy a járási és községi munkástanácsok, úgyszintén a vármegyei direktórium is ítélkeztek magánjogi ügyekben.[33]

A közvetlen tanácsi bíráskodás elburjánzására felfigyelt az Igazságügyi Népbiztosság és közzétetett egy cikket a Proletárjog 1919. július 19-i számában. A „Hogyan gyakorolják átmenetileg a szovjetek a bírói hatalmat?" című cikk utal az Alkotmány 2. §-ának a tanácsok bíráskodási jogköréről szóló tételére, s egyben megmagyarázza: a tanácsok bíráskodása nem azt jelenti, „hogy maguk a helyi tanácsok minden rendszer nélkül hatáskörükbe vonják minden magánjogi és büntetőjogi ügy elintézését", ha-

[29] Lásd egyebek között Varga Jenő és Landler Jenő referátumait és a hozzászólásokat (Napló, 28—29 és 207. old.).

[30] Uo. 233. old.

[31] Lásd PI A. II/13/9. A tanács 1919. május 15-i jelentésében kérte is az Igazságügyi Népbiztosságtól hatáskörének megállapítását, nehogy összeütközésbe kerüljön más hatóságokkal.

[32] Több ilyen esetet sorol fel Sápi Vilmos: A Tanácsköztársaság direktóriumai (Állam és Igazgatás, 1969. évi 3. szám, 216—217. old.).

[33] Idézi Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság, 133. old.

nem csupán azt, hogy „a meghatározott bírói szervezet alapján felállított bíróságokban a helyi tanácsok által választott, a dolgozók közül kikerült és állandóan váltakozó bírák bíráskodnak a törvények megszegői felett, és egyenlítik ki az egyes emberek között felmerült vitákat."[34] Látható ilyenformán a tanácskormánynak az a törekvése, hogy megszüntesse ezt a sajátos *kettős bíráskodást* és — a kihágási bíráskodásnak a tanácsszervezetben történő meghagyása mellett — a büntető és polgári ítélkezést teljesen az igazságszolgáltatás medrébe terelje.

Ennek az elgondolásnak a megvalósítását kétségkívül a legeredményesebben szolgálhatta volna a magyar kommün bírósági szervezetének és eljárási rendszerének *végleges kialakítása.*

13. Ismeretes, hogy az igazságszolgáltatás teljes konszolidálására több *tervezet* is készült. Ezek közül legjelentősebb az Igazságügyi Népbiztosság 1919. június 14-i előterjesztése a Tanácsok Országos Gyűléséhez a *bírói hatalom gyakorlásáról.* Ez a kódex-tervezet öt fejezetben, 75 §-ban tartalmazza a bírósági szervezet, valamint a polgári és büntető eljárás alapvető rendelkezéseit. Ennek továbbfejlesztése egy augusztusi keltezésű kormányzótanácsi rendelet-tervezet a *bírói szervezetről* és egy júliusi keltezésű forradalmi kormányzótanácsi rendelet-tervezet *a polgári perrendtartásról.*[35] A haladó magyar jogi gondolkodás fejlődésének rendkívül értékes dokumentumai ezek a hatályos jogszabállyá nem vált tervezetek. Megvitatásukra és életbeléptetésükre a Magyar Tanácsköztársaság 133 napos fennállása alatt már nem nyílt mód.

IV.

14. Miféle *tanulságokat* nyújt számunkra *ma,* ötven év elteltével, a Magyar Tanácsköztársaság igazságszolgáltatási munkája?

Indokoltnak tűnhetik e kérdésnek olyan megfogalmazása is, hogy szocialista államszervezetünk és jogrendszerünk fejlődésének mai fokán *lehet-e* egyáltalán beszélnünk valaminő *egybevethetőségről,* olyan közös vonásokról a Magyar Tanácsköztársaság és a mai Magyar Népköztársaság egymás közötti viszonyában, amelyek alapján levonhatók lennének ésszerű és hasznosítható tanulságok. Hiszen a magyar nép ma már — a szocializmus alapjainak lerakása után — a fejlett szocialista társadalmat építi. Kialakítottuk és teljessé tettük szocialista jogrendszerünket. Az országon belül osztályellenség szervezett erőként már nem tud fellépni, és így tovább. Megannyi olyan alapvetően lényeges körülmény, amelyeknek a Magyar Tanácsköztársaság annak idején éppen *ellenkezőjével* találta magát szemben.

Úgy gondolom, nem érdemes és nem célravezető erőltetni napjainkban *közvetlen tanulságok* levonását 1919 magyar kommünjének tapasztalataiból. Ezeket a tanulságokat — jólrosszul — megállapítottuk és hasznosítottuk a felszabadulás óta, különösképpen pedig a proletárdiktatúra megteremtése óta eltelt évek során.

15. Ennek ellenére vannak a Magyar Tanácsköztársaság fennállásának, küzdelmeinek, államszervező és jogalkotó munkájának olyan vonásai, amelyek — ha nem is közvetlen tanulság jellegűek — állandó *figyelmeztetésül* szolgálhatnak a szocialista állam és jog folyamatos fejlesztése során.

Ilyen mindenekelőtt az *állami intézmények* számára a *széles népi alap* biztosításának követelménye, és ezzel egyidejűleg a *szakszerűség,* a szakmai színvonal állandó fokozása. Szorosan függ össze ezekkel a *bürokratikus elfajulás* veszedelme elleni szüntelen harc kötelezettsége is.

Figyelmeztet bennünket a Magyar Tanácsköztársaság arra is, hogy egyre fokoznunk kell *jogszabályaink népi jellegét* közérthetőségük tökéletesítése és egyben a dolgozók szocialista jogtudatának fejlesztése útján is. Ítélkező szerveink rendszerét könnyen áttekinthetővé, eljárásukat egyszerűbbé és gyorsabbá kell tenni.

Nem veszít végül erejéből az 1919-es magyar kommünnek az a figyelmeztetése sem, hogy csak *a marxizmus—leninizmus elvein alapuló jogszabályok* képesek megteremteni a szocialista társadalom, gazdaság és állam továbbfejlesztésének, a dolgozó ember védelmének, személyisége szabad kibontakozásának és a törvényességnek a jogi biztosítékait.

Névai László

[34] Proletárjog, 1919. évi 12. szám, 90. old.

[35] Szövegüket közzétette a 16. sz. jegyzetben idézett művében Sarlós Béla.

A családi jogviszonyok első szocialista rendezése Magyarországon A Magyar Tanácsköztársaság családjogi jogalkotása

I.

Az utóbbi másfél évtizedben végzett szorgos jogtörténeti kutatások[1] eredményeinek tükrében ma már világosan tárul élénk az a hatalmas kodifikációs tevékenység, amelyet az első magyar proletárállam törvényhozása fejtett ki a Magyar Tanácsköztársaság szocialista jogrendszerének megteremtése, az életviszonyok szocialista irányú fejlődését előmozdító normarendszer kialakítása érdekében.[2]

E lázas ütemű jogszabályalkotás méreteit tekintve is imponálóak azok az eredmények, amelyeket a Tanácsköztársaság kodifikátora a családi viszonyok rendezése területén elért. Bár a Tanácsköztársaság családjogi jogszabályainak száma viszonylag csekély, mégis igen nagy e jogszabályok jelentősége, s túlzás nélkül állapíthatjuk meg, hogy az első magyar proletárállam törvényhozása a szó valódi értelmében forradalmasította a családi jogot.

A házassági- és családi viszonyok legneuralgikusabb — számos fejlett polgári államban mindmáig meg nem oldott, s Magyarországon csupán a felszabadulást követően rendezett — problémáinak szocialista szellemű szabályozásáról volt szó. Nem kisebb jelentőségű kérdések voltak ezek mint:

1. a házasságon kívül született gyermek jogállásának a gyermek, és kizárólag a gyermek érdekeit szem előtt tartó rendezése;

2. a házasság felbontásával összefüggő igen bonyolult és mind a társadalom, mind a házastársak szempontjából rendkívül nagy horderővel bíró kérdésnek: a házasság felbontásának jogi szabályozása; végül pedig

3. a családi viszonyokhoz, s ezen keresztül a családi joghoz szélesebb értelemben kapcsolódva: a gyermek megfelelő nevelését, gondozását biztosítani hivatott szabályrendszer megalkotása révén a szocialista gyermek- és ifjúságvédelem kialakítása.

[1] A teljesség igénye nélkül l. Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról. (Szerk.: Halász Pál) Budapest, 1955.; A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. (Szerk.: Halász Pál, Kovács István, Peschka Vilmos) Budapest, 1959.; A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. (Szerk.: Sarlós Márton) Budapest, 1959.; Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei. Budapest, 1961.; Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása. Budapest, 1969.

[2] L. Szabó Imre: A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása c. tanulmányát az azonos című kötetben. 17. old., valamint Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása. 17. old.

II.

Véletlennek tekinthető-e, hogy a Magyar Tanácsköztársaság a családi jogviszonyok területét illetően épp e három kérdéskomplexum rendezését tekintette elsődleges és egyben elsőrendű feladatának. Úgy gondolom, hogy véletlenről több okból nem lehet szó.

Ma már tudjuk, hogy az Igazságügyi Népbiztosság igen beható tájékozottsággal rendelkezett a Magyar Tanácsköztársaság állami, politikai s ennek megfelelően jogalkotó tevékenysége szempontjából is iránytmutatónak tekintett Szovjetállam törvényhozását illetően.[3] Az Októberi Forradalomban született szovjethatalom pedig a földbirtokosok és tőkések hatalmának megdöntése után első jogszabályai között jelentette meg a családról és a házasságról szóló dekrétumokat, amelyek hivatottak voltak felváltani a Lenin által „hallatlanul aljas, undorítóan piszkos, állatian durvának" nevezett[4], házassági és családi viszonyokat, ezen belül pedig a házasságon kívül született gyermekeknek a helyzetét szabályozó forradalom előtti törvényeket. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után alig két hónappal, 1917. december 18-án bocsátották ki „a polgári házasságról, a gyermekekről és az anyakönyvek vezetéséről" szóló dekrétumot, amely többek között a házasságon kívül született gyermekeket minden tekintetben egyenjogúakká tette a házasságból született gyermekekkel és módot adott az apaság bírói úton történő megállapítására. Egy nappal később, 1917. december 19-én alkották meg „a házasság felbontásáról" szóló dekrétumot, amely kinyilvánította a házasság felbontásának a szabadságát.

Eltekintve tehát a forradalom előtti orosz jogban messzemenően érvényesülő egyházi befolyás kiküszöbölésétől (amit a dekrétumoknak a polgári házasság és az állami anyakönyvezés bevezetésére, valamint az egyháznak a házasság felbontása iránti ügyek intézéséből való kizárására vonatkozó rendelkezései valósítanak meg), a családi jogot rendező 1917. évi szovjet dekrétumok is a törvénytelen gyermek jogállásával és a házasság felbontásával kapcsolatos kérdések rendezését tekintették feladatuknak. (A Magyar Tanácsköztársaságnak az egyházi befolyás formai kiküszöbölésére nem kellett rendelkeznie, hiszen a kötelező polgári házasságot és az állami anyakönyvezést Magyarországon — a római egyházzal folytatott hosszas és közjogi válságot is előidéző harcok után — a liberálkapi-

[3] L.: Sarlós Béla: i. m. 18., 35., 50—51., 69., 95—97., 168—172. old.

[4] Lenin, Művei 30. köt. 180. old.

talista törvényhozás vezette be a 90-es évek közepén.)

Téves következtetésre jutnánk azonban, ha az eddigi fejtegetések alapján oda konkludálnánk, hogy a Tanácsköztársaság *azért* rendezte a családi jogviszonyok terén a házasságon kívül született gyermek jogállásával és a házasság felbontásával összefüggő kérdéseket, *mert* a szovjetorosz törvényhozás is e problémák megoldására összpontosította e vonatkozásban figyelmét.

A megfelelő szovjet jogszabályok ismerete csak megkönnyíthette a magyar proletártörvényhozó feladatának ellátását, nem is szólva arról, hogy — amint majd a későbbi kifejtés során rámutatunk — a vonatkozó magyar és szovjet szabályozás között nem lényegtelen kérdések tekintetében mutatkoznak eltérések.

Sokkal mélyebben fekvő okok, a társadalmi és ennek megfelelően a családi struktúrában is jelentkező rokonvonások voltak azok, amelyek mindkét törvényhozó: egyrészről a szovjet állam kodifikátora, másrészről a magyar proletárállam törvényhozása számára írták elő parancsolóan, hogy a családi viszonyok szocialista átrendezésének előmozdítása érdekében az említett két kérdés szabályozását tekintsék elsődleges feladatuknak. (Mint ahogyan hasonló okokra, többek között a nemek társadalmon és családon belüli egyenjogúsítása iránti szocialista követelmény megvalósítására, illetve az egyenjogúság törvényi előfeltételeinek megteremtésére, valamint a gyermek helyzetének az emberiesség követelményeivel összhangban álló rendezésére irányuló törekvésre vezethető vissza, hogy a második világháborút követően felszabadult és a szocializmus építésének útjára lépett európai népi demokratikus országok törvényhozása is többek között e kérdések rendezését tekintette sürgős feladatának.)

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 25-én kelt VII. sz. és május 19-én kelt XCIX. számú, valamint április 26-án kelt LXXI. és LXXII. számú rendeletei juttatták kifejezésre a családi jogviszonyok rendezése vonatkozásában a magyar proletárállam törvényhozójának akaratát. Hivatottak egyfelől dokumentálni, hogy a Tanácsköztársaság nem ismer semminemű hátrányos megkülönböztetést a házasságon kívül született gyermek terhére, másfelől, hogy az állam a szilárd és egészséges családi kapcsolat megteremtése érdekében módot kíván adni a társadalom és a házastársak számára érdeküket, értelmüket és tartalmukat vesztett, csak névlegesen fennálló házassági kötelékek képmutatástól mentes felszámolására, végül példázzák, hogy a szocialista társadalom mily nagy jelentőséget tulajdonít az ifjú nemzedék, a gyermek egészséges fejlődésének.

III.

Ami a házasságon kívül született gyermek helyzetét illeti, úgy a Tanácsköztársaságot megelőző polgári magyar jogrend csak hosszú fejlődés eredményeként biztosította számára a jogosultságok bizonyos minimumát. A feudális társadalom törvényhozása kizárta nemcsak apja, hanem anyja rokonságából is, a családi jogi köteléket közvetlen nemzőivel való viszonylatban sem ismerte el. Ennek megfelelően az 1840. évi VIII. tv. a törvénytelen gyermeknek még anyja után sem adott öröklési jogot. A szülőket csak a tartási és nevelési kötelezettség terhelte. Az 1848. évi polgári forradalom után alakítja ki a bíró alkotta jog az anya és természetes gyermeke között a viszonos törvényes öröklési kapcsolatot, ha azonban az anya után törvényes leszármazók is maradtak, úgy az Országbírói Értekezlet által megalkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok értelmében a házasságon kívül született gyermek már elesett az örökléstől. Csak 1906-ban ismeri el a Curia 79. sz. teljes ülési döntvénye a gyermek törvényes öröklési jogát törvényes leszármazó létezése esetében is végrendelet nélkül elhalt anyja hagyatékában, de egészen az első világháborúig uralkodónak mondható bírói gyakorlatunknak az a tétele, hogy a törvénytelen gyermek nem örököl anyja rokonai után. Fordított viszonylatban, a korábban elhalálozott anya rokonait a bíróság már ekkor is részeltette a törvénytelen gyermek hagyatékában. E fejlődés „progresszivitására", az annak „eredményeként" előállott helyzetre rávilágít, hogy Kolozsváry Bálint 1911-ben megjelenő magánjoga a házasságon kívül született gyermek akkori jogállására jellemzőnek tekintette Frank Ignácz 1845-ből származó megállapítását,[5] mely szerint a törvénytelen gyermekek „a vérség javaiban, diszeiben nem részesülnek, nevet, nemességet, címet, örökséget nemzőik után nem nyernek".[6] Csak 1915-ben mondja ki a Kúria azt, hogy ha az anya, aki törvénytelen gyermeket hagyott hátra, előbb hal meg, mint az a rokona, aki után ő maga örökölt volna, törvénytelen gyermekét a képviseleti elv alapján az anya rokonai után törvényes öröklési jog illeti. Ez lényegileg azt jelentette, hogy akkor jutott elismerésre a törvénytelen gyermeknek az anya rokonaival való rokonsága. Sem akkor — sem pedig a felszabadulás előtti magyar jogrendben később — nem jutott elismerésre a rokoni kapcsolat a gyermek és nemző apja között. Apja családjából a magyar jog a gyermeket kizárta.

Ennek a szégyenletes állapotnak vetett véget a Forradalmi Kormányzótanács VII. sz. rendelete, leszögezvén, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság törvénytelen gyermeket nem is-

[5] L.: Kolosváry Bálint: A magyar magánjog tankönyve, Budapest, 1911. II. köt. 547. old.

[6] Frank Ignácz: A közigazság törvény Magyar Honban. Budán, 1845. 90. §.

mer. E rendelet értelmében a házasságon kívül született gyermeket is megilletik mindazok a jogok és kötelezettségek, amelyek a törvényes házasságból született gyermek javára és terhére keletkeznek. A rendelet 1. §-ának a jogokkal kapcsolatos példálózó felsorolása, mint a legfontosabbakat a névhez, a tartáshoz és a családi pótlékhoz való jogokat említi. Míg korábbi jogszabályaink kivételes kegyként és szigorú feltételekhez kötötten engedélyezték a házasságon kívül született gyermek törvényesítését királyi kegyelemmel (és utólagos házasságkötéssel), addig a Forradalmi Kormányzótanács rendelete módot ad a teljes hatályú atyaság hatósági úton külön eljárásban történő megállapítására, illetve arra, hogy egyfelől az atya közhatóság előtt élő szóval elismerje atyaságát, másfelől, hogy az elismerést közokiratban, vagy hitelesített magánokiratban eszközölje. Ennek megfelelően intézkedik a Forradalmi Kormányzótanács VII. sz. rendeletének végrehajtása tárgyában az Igazságügyi Népbiztosság által április 27-én kiadott 9. I. N. sz. rendelet 3. §-a olyan értelemben, hogy az atya nevének bejegyzését a gyermek születési anyakönyvébe kérheti maga a gyermek, a gyermek anyja, vagy atyja. Ez utóbbi vonatkozásban azonban az említett § hasonlóan a VII. sz. rendelet 2. §-ának rendelkezéséhez azzal a fenntartással él, hogy amennyiben nem az anya a kérelmező, úgy őt meg kell hallgatni s a kérelem ellen általa emelt kifogás esetén nem kerülhet sor a bejegyzésre.

Mint látjuk a VII. sz. rendelet az apaságnak „hatósági úton külön eljárásban" történő megállapítását említi [2. § (1) bek.]. A 9. I. N. sz. rendelete ezt oda értelmezi, hogy a házasságon kívül született gyermek atyjának nevét — elismerés hiányában — jogerős bírói ítélet alapján lehet bejegyezni, ha az ítélet megállapította a férfi atyaságát [4. §. (1) bek.]. A rendeletnek ez a tétele azonban ellenérzéseket váltott ki.[7] A budapesti központi munkás- és katonatanács terjedelmes előterjesztésben bírálta a rendeletet, mert nem tette lehetővé a házasságon kívül született gyermek atyja nevének anyakönyvi bejegyzését kizárólag igazgatási határozat alapján. A központi tanács sürgetése folytán jelent meg május 29-én a 13. I. N. sz. rendelet az atyaság megállapítása iránti külön hatósági eljárásról, amely egyrészt kiterjeszti az anyakönyvvezető közbenső intézkedési jogát, másrészt azonban az érdemi döntést továbbra is a bíróság hatáskörébe utalja. E rendelet 8. §-a értelmében az anyakönyvvezető házasságon kívül született gyermek anyakönyvezése alkalmával köteles az anyát megkérdezni, hogy kit tart a gyermek atyjának s amennyiben az anya megnevezi az illető férfit és közli tartózkodási helyét is, úgy köteles a férfit megidézni és tájékozódni nála, elismeri-e a gyermeket. Amennyiben a megidézett férfi nem jelenne meg, vagy az atyaságot nem ismeri el, úgy az anyakönyvvezető köteles az anyát figyelmeztetni arra, hogy az atyaság megállapítását bíróságnál kérheti. Lehetőséget ad a rendelet 9. §-a arra is, hogy az anya által megnevezett atya elhalálozása esetén az anyakönyvvezető az eljárást törvényes gyermekének és házastársának bevonásával folytassa le. A gyermek érdekét szolgáló további intézkedése volt a 13. sz. rendeletnek, hogy az atyaság megállapítása iránti kérelmet a gyermek vagy az anya lakóhelye, vagy tartózkodási helye szerint illetékes bíróságnál engedélyezi előterjeszteni, de azt is lehetővé teszi, hogy a kérelmet az árvaszéknél, vagy a helyi munkás-, katona- és földművestanácsoknál is előterjesszék, kötelezvén egyben az utóbbiakat a kérelem továbbítására az illetékes bírósághoz (3. §). A kérelmet a bíróság a 4. § alapján soronkívül köteles elintézni s mind az atyaként megnevezett személyt, mind a kérelem előterjesztőjét rövid határnapra megidézni. Nem lehet akadálya az eljárás lefolytatásának, hogy a kérelem előterjesztőjén kívül megidézett más személyek elmulasztják a megjelenést és még a kérelem előterjesztőjének elmaradása esetén sem kell az eljárást megszüntetni, ha a kérelmet annak előterjesztésére szintén jogosult valamely jelenlevő fél magáévá tette.

A kiskorú gyermek felőli gondoskodás nyilvánul meg továbbá a rendelet 5. §-ának abban a rendelkezésében, hogy a bíróság az atyaságot megállapító határozatában a gyermek tartása és elhelyezése felől is intézkedni köteles. Nem te-

[7] L.: Sarlós Béla i. m. 172. sköv. old. A „Proletárjog" 1. számában közzétett olvasói levél azt igényli, hogy „minden gyermek kivétel nélkül az anya nevét viselje; a gyermek a természet törvényei szerint közelebb áll az anyjához, mint az apjához. A Forradalmi Kormányzótanács rendelete nem elégíti ki azokat, akiknek apja elhalt, vagy bizonytalan és ha jogilag fennálló házassági kötelékben élő anyának nem a férjétől születik gyermeke, igaztalan a felek valamennyijével szemben is. Rang, cím, öröklés nincs, tehát a név sem fontos". A szerkesztőség válasza szerint „tökéletes megoldás — legalábbis átmenetileg nincs. A követelés nem áll ellentétben a kommunizmus elveivel, de nem is folyik azokból." (8. old.) E kérdéssel, az idegen férfivel együttélő férjes nőtől született gyermek apaságának problémájával foglalkozik Lenkei Sándor: „Egyenlőséget a gyermeknek" című cikke is. Szerinte a kérdés az „ha az ilyen anya, aki már hosszú-hosszú idők óta élt »vadházasságban«, végre is azt óhajtja »vadházastársával« egyetemben, hogy gyermekük az igazi, a valódi, a szerető, a reája dolgozó atya nevét viselje, mit tegyen?" Szerző szerint a gyermekek egyenjogúsításáról rendelkező forradalmi kormányzótanácsi rendelet és az Igazságügyi Népbiztos rendelete az ilyen esetekre nem szólnak. „Csak a régi jog szabályai vehetők elő: 1. törvénytelenítés, vagy 2. örökbefogadás." Javaslata: „Házasságon kívüli tartós együttélésből született oly gyermekre nézve is helye van az apaság bejegyzésének, illetve az ez iránti eljárásnak, kinek születési anyakönyvében atyaként ugyan az anya férje van feltüntetve, ha 1. azt az anya és a vele tartósan együttélő valóságos atya közösen kérik, vagy 2. a gyermek atyaságát az anyával házasságon kívül tartósan együttélő férfi közokiratban, illetve hatóság előtt elismerte, végül, ha 3. ezen utóbbinak atyasága, vagy tartási kötelezettsége jogerős bírói ítélet alapján megállapítást nyert." (Proletárjog, 90. old.)

szi azonban lehetővé a gyermek elhelyezését az atyánál, ha ahhoz az anya nem adja hozzájárulását.

A helyi tanácsok ezzel a rendelettel sem voltak megelégedve. Gyorsabb és igazgatási úton történő eljárást szerettek volna elérni ebben a kérdésben. Erre vezethető vissza, hogy a Belügyi Népbiztosság az Igazságügyi Népbiztossággal egyetértve július 27-én külön elvi jelentőségű határozatot tett közzé a házasságon kívül született gyermekek anyakönyvi bejegyzéséről, amelyben nyomatékos utalás történik arra, miszerint a Forradalmi Kormányzótanács VII. sz. rendeletének az a kijelentése, hogy a Tanácsköztársaság nem ismer törvénytelen gyermeket, csak azt jelenti, hogy a törvényes és törvénytelen gyermek jogi helyzete között nincs többé különbség, de nem jelenti azt, hogy most már minden születési esetnél, a születési anyakönyvezések alkalmával nyomban be kell jegyezni valakit a gyermek atyjául.

Érdekes ebben az összefüggésben megvizsgálni, hogyan rendezte a kérdést a szovjet jog. Az 1917. december 18-i dekrétum még csak úgy rendelkezett, hogy amennyiben a házasságon kívül született gyermek atyja az anyakönyvi szerveknél nem tett bejelentést atyaságára nézve, úgy az anya, a gyermek gyámja vagy végül maga a gyermek bíróság előtt bizonyíthatta a férfi apaságát. Az 1918. október 22-i kódex már tovább ment. Egyrészt nemcsak a szülők és a gyermek között létesített rokonsági kapcsolatot, hanem ugyanúgy, mint a Forradalmi Kormányzótanács VII. sz. rendelete, a gyermek és a szülők összes rokonai között is. Másrészt feljogosította az anyát, hogy megnevezze gyermeke atyját, aki két héten belül bíróság előtt támadhatta meg a bejelentés helyességét. Ennek elmulasztása az apaság elismerésével volt egyenértékű. Az OSZFSZK 1926. évi kódexe változtat ezen a konstrukción. Az anya által apaként megnevezett férfi egy hónapon belül tiltakozhatott az anyakönyvi szervnél a bejelentés ellen s ilyenkor az anyakönyvi szervnek — tájékoztatva erről az anyát — figyelmeztetnie kellett őt az apasági per megindításának lehetőségére. A férfi ugyanakkor a bejelentéstől számított egy éven belül fordulhatott bírósághoz annak megállapítása érdekében, hogy az anya helytelen bejelentést tett.[8]

Ha mármost egybevetjük a Tanácsköztársaság vonatkozó szabályozását a szovjet jog egymást követően alkalmazott megoldásaival, úgy azt látjuk, hogy ahhoz érdemben legközelebb az 1917. decemberi dekrétum, illetve az 1926. évi kódex megoldása állott, míg az 1918. évi kódex — az anyakönyvi szervek széles körű jogainak, illetve az anya által megjelölt atya szűkebben megszabott és szigorúbb feltételekhez kötött tiltakozási lehetőségének törvénybeiktatásával — olyan irányban különbözött a Tanácsköztársaság tételes jogától, amilyen irányba azt tulajdonképpen a tanácsok módosítani kívánták volna.

A Tanácsköztársaság törvényhozása azonban nemcsak a jövőre nézve kívánta a házasságból és a házasságon kívül született gyermek jogi helyzetét azonosítani. Rendelkezései visszaható hatályúak voltak annyiban, hogy olyan személy atyaként való bejegyzésére is lehetőséget adott, aki ellen a bíróság a gyermek javára azért állapított meg korábban — egyetlen engedményként — tartási kötelezettséget, mert az anyával nemileg érintkezett. Az exceptio plurium concubentium hatása azonban az atyaság bejegyzése tekintetében annyiban érvényesült, hogy nem kerülhetett sor a kötelezett férfi atyaságának bejegyzésére, ha a tartási kötelezettség megállapítása többekkel szemben történt.[9]

A Magyar Tanácsköztársaságnak a házasságon kívül született gyermek jogállását rendező ismertetett szabályai messzemenően biztosították a társadalom elesettjei, a törvénytelen gyermekek hátrányára mutatkozó korábbi megkülönböztetések kiküszöbölését. Nem mulaszthatjuk el azonban, hogy ebben az összefüggésben még egy monumentra utaljunk. Lenin figyelmeztetett — a nőmunkásmozgalom feladatairól szólva — arra, hogy „a törvények... egymagukban nem elegendőek és mi semmi szín alatt sem elégszünk meg azzal, hogy csupán dekrétumokat hozzunk."[10] Mintegy ezt a lenini figyelmeztetést megszívlelve fordul a Fővárosi Árvaszék a napilapokban felhívással azokhoz, akik a VII. sz. rendelet értelmében törvényesíthetik házasságon kívül született gyermeküket, hangsúlyozván, hogy „aki cselekedni akar, jöjjön az árvaszékhez. Az eljárás egy fillérbe sem kerül, sőt az árvaszék hivatalból szerzi be az összes szükséges iratokat is. Minden házasságon kívül született gyermek törvényesíthető."[11] S még nyomatékosabban: „okvetlenül jelentkezzenek, mert máskülönben a házasságon kívül

[8] L.: Genkin—Novickij—Rabinovics: A szovjet polgári jog története. 1917—1947. Moszkva, 1949. 397., 408—409. és 442—443. old. (Az 1918. évi kódex értelmében egyébként a férjezett nő is tehetett gyermeke apjának kilétére vonatkozó bejelentést, ha gyermek nem férjétől származott. I. m. 409. old. Feltűnő a hasonlóság az 1918. évi kódex most vázolt megoldása és az előző jegyzetben említett Lenkei Sándor cikkében foglalt javaslat között.)

[9] Kétségtelen, — állapítja meg S. E.: „A gyermek egyenjogúsítása" című, a Proletárjog 7. számában közzétett cikkében —, hogy az ilyen gyermekkel igazságtalanság történik, mert nem az ő hibája, hogy az anya többtől követelt tartást. Sőt, ez legtöbbször az anyának sem róható fel hibául, mert az egy alperessel szemben megítélt tartás nagyon ritka esetben volt akkora, hogy abból a gyermeket eltarthatta volna. Ebben az esetben azonban mégsem lehetett megengedni az atyaság bejegyzését, mert itt még vélelemszerűen (feltevéssel) sem lehet eldönteni, hogy ki az atya. Szerencsére a többszörös marasztalás csak a legritkább esetekben fordult elő és így elenyészően csekély azoknak a száma, akiket ez a szabály érint.

[10] Lenin, Művei, 30. köt. 27. old.

[11] Népszava, 1919. május 9-i sz.

született gyermek jogairól szóló rendelet papíron marad."[12]

A Proletárjog egyik cikkének értékelése szerint a Forradalmi Kormányzótanács a proletárdiktatúra kikiáltásának ötödik napján megalkotott VII. sz. rendeletével a speciális elnyomásban szenvedők, a törvénytelenek óriási tömegét szabadította fel és százezrekről törölte le a szégyenbélyeget, amit a kapitalista rend hazug erkölcse a homlokukra sütött.[13]

IV.

A Forradalmi Kormányzótanács a házasságon kívül született gyermek jogállásának rendezése mellett egy másik rendkívül jelentős törvényhozási aktusával a házasság felbontásának kérdéskörét szabályozta.[14] Ebben, a régi házassági törvény bontásra vonatkozó hypokrita szabályozásával szemben határozottan rátér a csupán formálisan létező házasságok felszámolása lehetővé tételének útjára s ezzel szabaddá tette az utat a tőkés társadalomban különböző kényszerítő tényezők hatása alatt, gyakran nem a házasulók szabad, őszinte vonzalma alapján létrejött házasságok felszámolására, a háborús évek alatt szétzilálódott családi kapcsolatoknak a kötelék felbontása útján való rendezésére. A proletártörvényhozót e szabályozásának megalkotása során nem a családi kötelék, a házasság iránti ellenséges beállítottsága vezette, amivel a burzsoázia gyakran vádolta a kommunistákat. Amint ugyanis a Vörös Újság egyik cikkében kifejti „a kommunizmus, a Tanácsköztársaság nem akarja és nem fogja megváltoztatni a házasságnak és a családi életnek eddigi rendjét, nem akarja és nem fogja behozni a nőközösséget. [15]

A forradalmi Kormányzótanács XCIX. sz. rendelete sok tekintetben hasonlít a házasság felbontásáról szóló 1917. évi szovjet dekrétumhoz. Közös vonásuk, hogy megkülönböztetnek a házasságnak egyoldalú kérelem és közös megegyezés alapján történő felbontása között. Közös vonásuk, hogy mindkét házastárs egyező, bontásra irányuló kérelme esetén nem kívánják a bírótól, hogy vizsgálja a felek indítékait. Az ilyen bejelentés alapján — mondja a rendelet — a bíróság a házasságot tárgyalás nélkül, végzéssel felbontja." De közös bennük részben az is, hogy amennyiben mindkét házastárs kéri a bontást, úgy kérelmüket nemcsak a bíróságnál, hanem az anyakönyvvezetőnél is előadhatják. Míg azonban a szovjet dekrétum ez esetre az anyakönyvvezetőt kötelezi a házasság megszűnésének tudomásulvételére és e tény „bejegyzésére", addig a Forradalmi Kormányzótanács rendelete csupán a bíróságot hatalmazza fel arra, hogy a házasságot felbontsa.

Ha csak a házastársak egyikének szándéka irányult a kötelék megszüntetésére, úgy a jogszabály mindkét házastárs megidézését rendeli s a bíróság tárgyalás alapján hozott ítéletében mondja ki határozatát. E rendelkezésből is kitűnik, hogy a proletártörvényhozó a válás szabadságának törvényi rögzítésével, az egyoldalú bontás lehetővé tételével nem kívánt a gátlás nélküli szabadosságnak utat nyitni. Amint a Vörös Újságnak a rendelet jelentőségét méltató vezércikke rámutat, a bíróság a bontásra irányuló kereset elbírálása során mérlegeli az összes körülményeket, meg kell különböztetnie a komoly válási szándékot a tiszta szeszélytől. A rendelet e tekintetben lényegesen különbözik a vonatkozó szovjet dekrétumtól, amely még az egyoldalú bontási kérelem esetén sem tette a bíró számára lehetővé a bontási szándék motívumainak kutatását, de nem adott módot a bontásra irányuló kérelem elutasítására sem.

A Forradalmi Kormányzótanács rendelete általános zsinórmértékül szabja meg a bíróság számára, hogy ítéletével akkor bontja fel a házasságot, „ha a házasfelek egyéniségének és életviszonyainak gondos figyelembevételével oly körülményt állapít meg, amely miatt az életközösség további folytatását a házasfélnek nem lehet többé kötelességévé tenni."

A bontásra irányuló egyoldalú kérelem alapján csak egyetlen olyan kivételt ismer a rendelet, amidőn a másik fél megidézése nélkül is lefolytatható a tárgyalás és meghozható a házasság felbontását kimondó ítélet. Ezt azonban két előfeltétel meglétéhez köti. E rendelkezés ugyanis csak akkor alkalmazható, ha 1) a bontást kérő fél házastársa külföldön, vagy megszállt területen tartózkodik, tehát objektív akadálya van a megidézésnek és 2) ha a házasfelek között az életközösség már legalább 3 éve megszakadt. A formai előfeltétel: az életközösség legalább 3 éve történt megszakadása azonban önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a bíróság ennek bizonyítottsága esetén felbontsa a köteléket, hiszen ez csak a tárgyalás felvételének útjából hárítja el az egyébként meglevő akadályt. A kettős előfeltétel megléte esetén is csupán akkor bontja fel a bíróság a házasságot, „ha a kérelmező fél a bontás jogalapját kimutatja". A jogszabály tehát ez esetre nyomatékosan fi-

[12] Népszava, 1919. április 10-i sz.

[13] Proletárjog, 7. sz. 54. old.

[14] Erről l. részletesebben Pap T.: A házasság felbontásának problematikája a Magyar Tanácsköztársaságban. Jogtudományi Közlöny, 1959. 2—3. sz. 61—68. old.

[15] Vörös Újság, 1919. április 19-i sz. A Tanácsköztársaság törvényhozása és gyakorlata több vonatkozásban egyszerűsítette a házasságkötési eljárást. Az anyakönyvi hivatalokban előzetesen aláírt blanketták álltak a házasulók rendelkezésére. A vörös katonák diszpenzáció és okmányok bemutatása nélkül köthettek házasságot. A proletár párok pedig lakás- és bútorjuttatásban részesültek. (L.: Népszava, 1919. május 21-i sz. 10. old.) A kihirdetés alóli felmentés megadására 1919. április 4-től az állami anyakönyvi hivatalok voltak illetékesek. (L.: Vörös Újság, 1919. április 4-i sz. 5. old.) A házasságkötési kedvet mutatja, hogy a márciusi forradalmat követő 2 hónapon belül 10 000 házasságot kötöttek. (L.: Népszava, 1919. május 21. sz. 10. old.)

gyelmezteti a bíróságot mérlegelési kötelezettségének gondos elvégzésére.

A Tanácsköztársaság törvényhozója nem tévesztette szem elől a bontás kérdésének rendezése során a gyermek és a rászoruló házastárs érdekeit sem. A házastárs és a gyermek tartása, illetve a gyermek elhelyezése kérdésében ugyanis megegyezés hiányában a bíróságnak döntenie kell. A gyermek tartására vonatkozó rendelkezés tükrében is megmutatkozik a férfi és a nő egyenjogúságának tiszteletben tartása: a közös gyermekek tartásáról a házasfelek egyaránt, jövedelmük arányában kötelesek gondoskodni.

V.

A Magyar Tanácsköztársaság családjogának két intézményéről adott — az előadás kereteire és a hallgatóság iránti kötelező udvariasságra tekintettel — szükségszerűen vázlatos áttekintés után felvethető, és megítélésem szerint felvetendő az a kérdés: a tanácsköztársaság jogával csak a forradalmi hagyományok iránti obligát kegyelet szemszögéből, jogtörténeti aspektusban foglalkozzunk-e, avagy annak megismerése a mai szocialista magyar tételes jog számára is nyújthat hasznos tapasztalatokat. Úgy vélem, hogy a feltett kérdésre csak igenlően lehet válaszolni.

A Tanácsköztársaság jogalkotásának beható megismerése a magyar népi demokrácia törvényhozása számára is hasznos tapasztalatokkal szolgálhat. E tételt szabadjon két példán illusztrálni.

Az Igazságügyi Népbiztosság 13. sz. rendelete széles körű felhatalmazást biztosított az anyakönyvvezető számára, hogy a házasságon kívül született gyermek anyakönyvezése során törekedjen elérni, hogy az anya által apaként megnevezett férfi atyaságát elismerje és így apasági per nélkül is bejegyzésre kerülhessen a gyermek atyja. (8. §).

Ilyen intézkedést az 1950-es évek magyar családjogi törvényhozása nem ismert, csak 1963-ban intézményesítettünk jogunkban hasonló intenciójú konkrét rendelkezést.[16] Ez aligha indokolható elvi meggondolásokkal, hiszen olyan intézményről van szó, amely a gyermek érdekeit hivatott szolgálni s mint ilyen, a szocialista humánum gondolatát testesíti meg. Annál kevésbé lehettek a kérdéses megoldás korábbi mellőzésének elvi okai, mivel az apaság teljes hatályú elismerésének intézményét a Csjt is ismerte, sőt arról már az 1946. évi XXIX. sz. tv. is rendelkezett. Az 1963. évi jogszabálynak az Igazságügyi Népbizottság 13. sz. rendeletével lényegében egybehangzó szabálya,[17] tehát csak teljessé tette e vonatkozásban a házasságon kívül született gyermek jogállásának rendezésére irányuló kodifikátori törekvéseket.[18]

A másik példát a házasság felbontásának gondolatköréből veszem. Láttuk, hogy a Forradalmi Kormányzótanács XCIX. sz. rendelete a házasság felbontásához előfeltételként megkívánt jogalap megállapításának mikéntjéről szóló, a bíró számára zsinórmértéket adó tételeiben kötelezően írta elő a jogalkalmazó számára a házastársak szubjektív és objektív körülményeinek megvizsgálását. E tételek — megítélésem szerint — instruktívabbak voltak az eljáró bíró számára családjogi törvényünk 18. §-ának megfelelő lakonikus rendelkezéseinél. A Tanácsköztársaság törvényhozója ugyanis már eleve bizonyos — részben a házasfelekben rejlő, részben rajtuk kívül álló, hatásukat a konkrét házasság vonatkozásában kifejtő — körülmények vizsgálatára irányította a bíróság figyelmét, annak a „helyzetnek" a mérlegelésére, amelybe az általa elbírálandó házasság jutott. A Forradalmi Kormányzótanács rendeletének szövege nem idézte a bíró emlékezetébe a régi Ht bontó „okait", nemcsak szellemében szakított a korábbi megoldással, de terminológiájában is tudatosan távol tartotta magát a bevett elnevezéstől.

A Csjt. 18. §-ának szövegezéséből adódó nehézségek mindannyiunk előtt ismertek. A Legfelsőbb Bíróságnak később, 3-as számú irányelvében kellett behatóan foglalkoznia a problémával és rámutatnia, hogy a bontás szükségességének vizsgálata során nem a felekben rejlő

[16] 6/1963. (TK. 82.) KE. számú utasítás az anyakönyvek vezetéséről és a házasságkötési eljárásról 44. §.

[17] Érdemi különbség a két jogszabály között csak annyiban mutatkozik, hogy míg a 13. I. M. sz. rendelet 8. §-a értelmében az anyakönyvvezető csak a gyermek elismerése tekintetében volt hivatott a megidézett férfit megkérdezni és válaszát jegyzőkönyvbe foglalni, addig az anyakönyvi utasítás 44. §-a szerint elsősorban arra kell motiválnia az anya által apaként megjelölt férfit, hogy az anyával kössön házasságot, s csak ha ez nem lehetséges kerül említésre a gyermek teljes hatályú nyilatkozattal történő elismerése. Szélesebb körű a 44. § rendelkezése annyiban is, hogy nemcsak a megszületett, de a születendő gyermek apaságának anyakönyvvezető általi tisztázására nézve is tartalmaz előírásokat. (A 1.004/1953. II. 8. sz. minisztertanácsi határozat e kérdésről még csak abban a túlzottan általános formában rendelkezett, hogy a lakóhely szerint illetékes tanács végrehajtó bizottsága a társadalmi szervek közreműködésével nyújtson megfelelő segítséget, hogy a házasságon kívül született, vagy születendő gyermek apja a gyermek anyjával kössön házasságot, vagy ennek lehetetlensége esetén a gyermeket ismerje el magáénak. IV. cím. 1. pont. A belügyminiszter 9/1952. BM. számú utasítása az anyakönyvek vezetéséről és a házasságkötési eljárásról ilyen, vagy ehhez hasonló rendelkezést nem tartalmazott.)

[18] A házasságon kívül született gyermek jogállásának a Tanácsköztársaság törvényhozása általi rendezésével kapcsolatos, a felszabadulást követő kodifikációban jelentkező visszásságra utal Nizsalovszky Endre „A Tanácsköztársaság idejére elismert gyermek jogállása" c. cikkében, amelyben rámutat, hogy sem az 1946. évi XXIX. sz. tv., sem az 1953. január 1-én hatályba lépett Csjt. nem vetett a jogszabályok szövegében is kifejezésre jutó módon számot azzal, hogy a házasságon kívül született gyermeknek van egy olyan csoportja, amely egyszer már — nevezetesen a Tanácsköztársaság idején — a házasságból született gyermek teljes jogállásába lépett (l.: Magyar Jog, 1968. 10. sz. 620 sköv. old.).

okok, hanem az ezen legkülönbözőbb, szubjektív és objektív mozzanatok eredőjeként előállott *helyzet* az, amire a bíróságnak bontóítélete meghozatalánál figyelemmel kell lennie.[19]

A Csjt. 18. §-át és a Forradalmi Kormányzótanács rendeletének vonatkozó tételeit tehát a Csjt. hatálybalépte után 10 évvel megalkotott 3. sz. legfelsőbb bírósági irányelv — mint közbenső láncszem — kapcsolja egybe.

*

Előadásomban csak részben törekedtem arra, hogy bemutassam a Tanácsköztársaság tárgyalt intézményeit. Törekvésem legalább ilyen intenzitással irányult arra, hogy élő kapcsolatot teremtsek a mai magyar szocialista jog és az 50 év előtti magyar proletárállam szocialista törvényhozási törekvései között. Ha ez utóbbi célkitűzéseimet is sikerült — hacsak részben is — realizálni, akkor úgy érzem, eleget tettem a jubiláris ülésszak keretében elhangzott előadással szemben támasztható követelményeknek.

Pap Tibor

[19] A 3. számú irányelv 2. pontja szerint „a Csjt 18. §-a nem tartalmaz abszolút, tehát olyan egyedi bontóokot, amelynek fennállása esetén a bíróságnak a házasságot a körülmények további mérlegelése nélkül fel kellene bontania. Valamely magatartást, vagy valamely körülményt önmagában véve nem lehet szükségképpen a házasság felbontására alapul szolgáló komoly és alapos oknak tekinteni, mert különböző egymással összefüggő körülmények és ezeknek a házastársakban kiváltott hatásai azok, amelyek végeredményben olyan *helyzetre* (kiemelés általam *P. T.*) vezetnek, hogy az értéktelen házasság nemcsak a felek szempontjából, hanem társadalmilag is tarthatatlanná válik... a bontóperekben azt kell elsősorban vizsgálni, hogy ez a helyzet bekövetkezett-e."

A Magyar Tanácsköztársaság jogpolitikája és jogalkotása

A magyar történelem jelentős fordulata volt az 1918-as polgári demokratikus forradalom. E forradalommal indult meg az a társadalmi folyamat, amely történelmünk újabb mérföldkövéhez, a Tanácsköztársaság megteremtéséhez vezetett.

A nemzetközi helyzet alakulása és a munkásosztály további forradalmasodása megakadályozta a polgári demokratikus viszonyok konszolidálódását. A nemzetközi és a belső fejlődés elősegítette a polgári demokratikus forradalom szakaszából a szocialista forradalomba való átmenetet. A forradalmi helyzet következménye az lett, hogy a munkásosztály kezébe ragadta a hatalmat és kikiáltotta a proletárdiktatúrát.

„Magyarország proletársága a mai napon a maga kezébe vesz minden hatalmat." Így kezdődik a Magyarországi Szocialista Párt és a Forradalmi Kormányzótanács „Mindenkihez" című kiáltványa. E kiáltvány a magyar nép és a világ népeinek tudomására hozta, hogy Magyarországon 1919. március 21-én a világforradalom újabb állomásához érkezett; az oroszországi proletárforradalom után győzött a magyar proletárság is, a magyar proletariátus is kezébe vette a hatalmat, hogy fölszámolja a tőkés kizsákmányoló rendszert és fölépítse a szocialista társadalmat.

A proletárdiktatúra kikiáltása új forradalmi hatalom megteremtését jelentette, új szocialista államszervezet és jogrendszer kiépítését vonta maga után.

I.

A szocialista államszervezet előfeltételei már a polgári demokratikus forradalom folyamatában megjelentek: több helyen létrejöttek tanácsok. A proletárdiktatúra kikiáltása után a tanácsok váltak az államszervezet alapintézményeivé. Az új államhatalom leglényegesebb vonása az volt, hogy a régi államhatalmat szétzúzta a régi uralkodó osztály minden erőszakszervével együtt.

A tanácshatalom a magyar nép történetében először valósította meg a népszuverenitást. Ez első szocialista államban a nép egységes hatalomgyakorlásának követelményei nyilvánultak meg. A Forradalmi Kormányzótanács rövidesen elrendelte a választások megtartását a népakarat kifejezése céljából. Majd a Tanácsok Országos Gyűlése által elfogadott alkotmány a népszuverenitás, a proletárdemokrácia érvényesítése végett építette ki a népképviselet és a néphatalom közvetlen gyakorlásának szerveit, a tanácsokat.

A szocialista államszervezet kiépítésének legfőbb feladatává vált a *fegyveres testületek* létesítése, a Magyar Tanácsköztársaság a nemzetközi reakció támadása miatt arra kényszerült, hogy elsősorban ezek erősítésére fordítsa a figyelmét. A Mindenkihez c. kiáltvány is leszögezte: „Hatalmas proletárhadsereget szervez, amellyel a munkásság és parasztság diktatúráját érvényre juttatja a magyar kapitalistákkal és nagybirtokosokkal szemben csakúgy mint a

román bojárokkal és a cseh burzsoákkal szemben", mert háborút kell viselni „proletártestvéreink szabadságáért és a magunk életéért." A Vörös Hadsereg sikerei még a túlerővel szemben folytatott harcban is megmutatkoztak, mert a proletariátus szervezett egységei lelkesen csatlakoztak a forradalom vívmányainak és a nemzeti lét védelmének a szolgálatára létesített hadsereghez. A Vörös Hadsereg szervezettsége, belső fegyelme magas színvonalú volt, amit még a reakció is kénytelen volt elismerni. Stromfeld Aurél kiváló hadvezérként győztes csatákra vezette a proletárhadsereget, mígnem az antant hatalmak politikai machinációi és a belső megegyezésre törekvő erők dezorganizálták e jól szervezett és átütőerejű hadsereget.

A proletárállam katonai küzdelmét az imperializmus és az intervenció ellen mindvégig a *proletárnemzetköziség* jellemezte. A Magyar Tanácsköztársaság a nemzetközi proletárszolidaritás jegyében fogant, a világforradalom részének tekintette harcát és küzdelmét a belső meg a külső reakció ellen. Létrejöttekor meghirdette a proletárnemzetköziség alapján a fegyveres szövetséget Szovjetoroszország proletárjaival. Ennek ellenére sokan rágalmazták a Tanácsköztársaság nemzeti létet és világforradalmi érdekeket védelmező harcát — nacionalista háborúnak. Ennek a rágalomnak egyes államok szocialista történészei is helyt adtak. A történelmi tények azt mutatják, hogy ténylegesen olyanok is küzdöttek a proletár Vörös Hadseregben, akik nem voltak kommunisták, vagy szocialisták, de a magyar nemzeti létet veszélyben látva úgy értékelték, hogy egyedül a proletárdiktatúra, a proletariátus képes Magyarországot megvédeni az antant imperializmus ellen — Szovjetoroszországgal szövetségben.

A proletárdiktatúra *nemzeti egységet* teremtett a társadalmi haladás, a forradalom és a nemzeti lét védelme végett. A nemzeti egység megteremtése a proletárdiktatúra jelentékeny eredménye volt, mert beláttatta a szocializmustól idegenkedőkkel is, hogy egyedül a proletariátus képes történelmileg súlyos helyzetben a nemzeti létet megvédeni és a társadalmi bajokat megoldani. A proletariátus mögé sorakozott föl a parasztság és kispolgárság, azonban a kezdeti lelkes egységet nem aknázták ki megfelelően s a politikai vezetés határozatlansága a belső ellentétek felszínre kerülését elősegítette. Mindezek ellenére a proletárdiktatúra széles tömegek által támogatott tevékenysége — történelmi tény. Erre tekintettel különösen szembetűnik az ellenforradalmi reakció aljassága, amikor nemcsak a szocialista forradalom, hanem a magyar nép ellenségeivel szövetkezett kicsinyes hatalmi érdekeinek védelmére, a nemzet pusztulásával, az alapvető nemzeti érdekekkel sem törődve.

A proletárdiktatúra tevékenységét kialakulása után rövidesen lekötötte a háború, a szocialista forradalom és a nemzeti lét védelme. Emellett az új társadalom kiépítésére is intézkedéseket hozott. A belső fejlődés a háború pusztításának romjain, háborús viszonyok közepette, antant blokád körülményei között és rossz közellátási viszonyok mellett zajlott. — Ilyen viszonyok között is jelentékeny eredmények születnek az államéletben.

A szocialista államépítés bonyolult munkáját a forradalom napi szükségleteinek, a magyar valóság követelményeinek, s a szovjetorosz tapasztalatoknak megfelelően végezték.

Az új államszervezet legfőbb szervezeti sajátossága abban mutatkozott meg, hogy megszűnt a burzsoá államra jellemző tagozódás s kinyilvánították: a törvényhozó, a végrehajtó és bírói hatalom nem egymástól független, hanem *egységes proletárhatalom* érvényesül és a tanácsok keretében folyik minden állami tevékenység. A Mindenkihez c. kiáltvány szögezte le először, hogy a tanácsok diktatúrája gyakorolja a törvényhozó, a végrehajtó és a bíráskodó hatalmat. Az ideiglenes alkotmány 1. §-a pedig kimondta: „a munkás-, katona- és földművestanácsokban a dolgozó nép hozza a törvényeket, hajtja végre azokat és bíráskodik azok megszegői felett."

A szocialista állam kialakításának, *a népszuverenitás* érvényesítésének legfőbb elvét abban látták, hogy megszüntetik az államszervezet kiváltságos helyzetét és elkülönültségét, biztosítják a nép számára a hatalom közvetlen gyakorlását (beleértve a törvényhozást, a közigazgatást és a bíráskodást is), a népakarat közvetlen kifejezését és egységes érvényesítését. A proletárforradalom e demokratikus államépítési törekvéseit a burzsoá tudomány ellenségesen fogadta és rágalmazásokkal illette, különösen a burzsoá jogállam koncepciója alapján vetette el.[1]

A forradalmi tevékenység maga után vonta új államszervezeti formák kialakítását és régi szerveknek új feladatokhoz való átalakítását. Az új államszervezet kiépítésével kapcsolatban mindvégig előtérben állt a jogi szabályozás: jogszabályokkal határozták meg az egyes állami szervek feladatkörét, működési módszereit.

A régi államszervezetet a Tanácsköztársaság nem fegyveres fölkelés folyamatában zúzta szét, hanem *békés átmenet* útján jött létre a forradalmi hatalom. A polgárság képtelen volt a háború után kialakult belső és nemzetközi problémákat megoldani és átadta a hatalmat a proletariátusnak. Erre tekintettel az új államépítés elsődleges törekvése volt a bürokratizmus felszámolása. Ennek érdekében a tanácsok a ré-

[1] Jellemző erre a nézőpontra Wlassics Gyula állásfoglalása: „De a legkirívóbb ellentéte a jogállamnak az egyéni szabadságot, a magántulajdont, az egyenlőséget lábbal tipró osztályuralomra épített bolsevizmus. Ez a rendszer gúnyt űz az államhatalmi megoszlás elvéből. Ennek helyébe teszik a demagóg zsarnokság legrettenetesebb koncepcióját: a törvényhozó végrehajtó és bírói hatalom összeolvasztását." Wlasics Gyula: Jogállam. Jogállam 1926. 1. sz. 11. old.

gi bürokrácia maradványai és a *bürokratizmus* újabb megnyilvánulásai ellen is küzdöttek. A bürokratizmus elleni küzdelem legfőbb eszközét és módszerét abban látták, hogy a lakosság legszélesebb tömegei közvetlenül részt vesznek az állami tevékenységben. A *lakosság részvétele* az állami ügyek intézésében a proletárdiktatúra azon vonását fejezte ki, hogy ez a hatalom nem kisebbség diktatúrája, hanem a proletariátus demokráciája. Ezzel kapcsolatban emelte ki Rónai Zoltán igazságügyi népbiztos az alkotmányról szóló előadásában, hogy „a proletárdemokrácia igazi megvalósulásának a valóságos biztosítéka a proletariátus aktivitása."[2]

A tanácshatalmat gyakran vádolják azzal, hogy nem zúzta szét radikálisan a régi szervezetet, hogy a Vörös Hadseregben, a Vörös Őrségben és a tanácsi szervekben meghagyták a régi tiszteket és tisztviselőket. Ez az állítás nem egyezik a történelmi valósággal, mert a Tanácsköztársaság vezetői szem előtt tartották Lenin tanítását: „A politikai bizalmatlanság a burzsoá apparátus képviselőivel szemben jogos és szükséges. De lemondani arrról, hogy fel ne használjuk őket az igazgatás és építés munkájában, a legnagyobb ostobaság.[3]

A Tanácsköztársaság népbiztosai — és elsősorban a kommunista népbiztosok — kezdettől fogva arra törekedtek, hogy a régi tisztek és tisztviselők ne foglaljanak el politikailag fontos helyeken vezető beosztást, emellett azonban *a régi szakemberek* munkájára volt szükség. Ezt a helyzetet értékelve mutat rá Hajdu Tibor arra, hogy „felhasználni a régi tisztviselőket, vagy rájuk bízni a vezetést nem ugyanaz. Helyesen jártak el a tanácsok, amikor megtartották a nehezen nélkülözhető közigazgatási szakembereket."[4] A kormányzótanács egyébként a régi tisztviselők átnevelésével is foglalkozott; a Belügyi Népbiztosság külön rendeletet (12/B. N. sz. rendelet) hozott a közigazgatási tisztviselők szocialista képzéséről; egyébként a Belügyi Népbiztosság politikai nyomozó osztályán mindenki új alkalmazott volt.[5] Emellett gondot fordítottak a régi hivatásos katonatisztek ellenőrzésére és tervezték forradalmár katonatisztek kiképzését is.

Az új államszervezet — annak ellenére, hogy bizonyos szervekben a régi alkalmazottak továbbra is dolgoztak — pozitív irányú fejlődést mutatott. Az előrehaladás megmutatkozott abban, hogy a tanácsi szervek sikeresen oldották meg az adott időszak legfőbb feladatait, eredményes tevékenységet végeztek a közellátás megszervezése, a gazdasági szervezés, a kulturális nevelés és a szociális ellátás területén.

A tanácshatalom szervei a forradalom külső és belső küzdelmei között fejlődtek, erősödtek. Ebben a fejlődésben természetesen pozitív és negatív jelenségekkel, különböző akadályozó tényezőkkel találkozunk. Ezek a belső ellentétek a kialakulás nehézségeiként értékelhetők, az új szervezeti formák bevezetésével kapcsolatos botladozásokként jelentkeztek. Lenin is rámutat arra, hogy az „... új és eddig ismeretlen formák kiépítésénél bizonyos időre van szükség, hogy felvázoljuk a szervezés általános tervét, amely ezután a munka folyamán bontakozik ki."

Az új államszervezeti formák meghonosításával kapcsolatos nehézségek, az állami tevékenységben jelentkező ellentmondások, a régi alkalmazottak átnevelése, a bürokratizmus gátló szerepe, valamint a régi állami alkalmazottak aggályoskodása, egyet nem értése, vagy szembenállása bizonyos központi intézkedéseket illetően, sokakban azt a látszatot keltette, hogy a proletárállam életképtelen volt. Valójában ezek a kezdeti kialakulás nehézségei voltak; a fejlődés átgondolása alapján meggyőződéssel juthatunk arra a következtetésre, hogy az állam belső ellentétei a későbbi fejlődéssel kiküszöbölhetők lettek volna.

II.

A munkásosztály és a munkásosztály élcsapata a forradalom vívmányainak a védelmére a forradalom továbbfejlesztésére elsősorban az állami szerveket használta föl. Emellett kezdettől fogva előtérben álltak a jogi intézkedések, a jogi megoldások, a *forradalmi jog intézményei.* Mivel a Tanácsköztársaság rövid idejű fennállása nem tette lehetővé kikristályosodott, gyakorlatban ellenőrzött jogintézmények érvényesítését, ezért főképpen a jogpolitikából, a jogpolitikai törekvésekből és a jogalkotás eredményeiből vonhatunk le közvetlenül következtetéseket a Tanácsköztársaság jogára vonatkozóan.

A Magyar Tanácsköztársaság nemzetközi jelentőségű eredményei közé tartozik az új szocialista jogrendszer kialakítása. A Tanácsköztársaság legfőbb gazdasági, politikai, kulturális, szociális vívmányai és eredményei jogi formában rögzítődtek, s a kormányzati tevékenység jelentékeny részét képezte a jogalkotó munka.

A Magyar Tanácsköztársaság rövid idejű fennállása alatt az új jogrendszer kiépítése terén jelentékeny eredményeket értek el. Ez elsősorban abból fakadt, hogy a magyar társadalom jogi kulturáltsága elég magas szinten állt, emellett hozzájárult az, hogy a demokratikus jogászok, a haladó célokat követő jogászok a Tanácsköztársaságban látták bevezethetőnek és megvalósíthatónak azokat az intézményeket, amelyeket az úri Magyarország vezetői és politikusai megakadályoztak. A Tanácsköztársaság jogalkotásának vezetői a demokratikus törekvéseket is kielégítették s a kommunista és szocialista jogászok mellé igyekeztek a szocialista céloknak megnyerni a haladó polgári demokra-

[2] Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója, Bp. 1919. 234. old.

[3] Lenin, Művei. 28. 1952. 405. old.

[4] Hajdu Tibor: A Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben. Bp. 1958. 183. old.

[5] Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása. Bp. 1969. 291. old.

tikus jogászokat is. S a Tanácsköztársaság vezetői között a szocialista és kommunista jogászok vonzották a progresszív jogászokat.[6]

A Tanácsköztársaság vezetőiben — úgy tűnik — nem merült föl kétely a szocialista jog szükségességét illetően, csupán az úri Magyarországot kiszolgáló jogászokkal szemben mutatkozott meg a gyűlölet és az a hangulat, közvélemény, hogy e jogászokra a proletárdiktatúrának nincsen szüksége. — Egészében elmondható, hogy a jog, a jogalkotás, a jogalkalmazás, és a jogászság szerepét elméletileg nem tisztázták. Azonban a gyakorlati-jogpolitikai intézkedések arra mutatnak, hogy a jogot és a jogászi foglalkozást a szocializmus szükséges részének tekintették, s kezdtek kialakulni a jogpolitikai koncepció körvonalai.

A Tanácsköztársaság jogpolitikája tartalmazta azokat a célokat és elképzeléseket, amelyek jogi eszközök útján a szocialista fejlődést védelmezték és elősegítették. A jogpolitika teljes kidolgozottságának hiánya ellenére is megmutatkozott határozott irányvonal a régi és az új jog viszonyával, a jogalkotással és a jogalkalmazással kapcsolatban.

A proletárdiktatúra a régi jog jelentékeny részét kiiktatta és a jogalkotó tevékenység előrehaladásával az új jog alkalmazását írta elő. Amíg azonban a jogalkotás teljesen kiépítette volna az új jogrendszert, addig a jogpolitikát, a jogpolitikai elveket tekintették a jogalkalmazás meghatározójának. Rónai Zoltán igazságügyi népbiztos a Proletárjogban arra a kérdésre, hogy mi legyen az alkalmazandó jog, azt a választ adta, hogy „a szocialista jogpolitika elveiből kiindulva a bírónak kell meghatároznia."[7] Megállapította még azt is, hogy a régi jogdogmatikával szemben előtérbe nyomult „a jogi szabályok céljának, szerepének, a gazdaság és a jog, az egész társadalom és a jog összefüggésének ösmeretén nyugvó jogpolitika."[8]

Ezen elméleti állásfoglalás kifejezte azt, hogy az újonnan kialakult jogban a döntési alap egyelőre a jogpolitika, a proletárság jogi meggyőződése, jogtudata. A Tanácsköztársaság vezetői azonban kezdettől fogva arra törekedtek, hogy írott jogszabályokban rögzítsék a jogpolitikai célokat. Ám a Tanácsok Országos Gyűlésének létrejöttéig csupán rendeletek mutatták meg, hogy milyen jogpolitikát kíván a Forradalmi Kormányzótanács követni.[9]

A jogalkotó tevékenység kettős célt tartalmazott: az egyik az volt, hogy az új jogrendszert építsék ki, a másik pedig az, hogy a jogi dokumentumokkal propagandacélokat is valósítsanak meg, ezen keresztül is el akarták érni a dolgozók mozgósítását a szocialista fejlődés eredményeinek továbbfejlesztése végett. A szocialista jog e sajátosságait Lenin is nagy nyomatékkal hangsúlyozta.[10]

A jogfejlődés legjelentékenyebb vívmánya volt az ideiglenes alkotmány és a Tanácsok Országos Gyűlése által elfogadott alkotmány. Az alkotmány rögzítette a dolgozók alapvető jogait; biztosította a gyülekezési szabadságot, a sajtójogot, a munkához való jogot, a lelkiismereti szabadságot, megszüntette a faji és a nemzeti különbségeket, s előírta az anyanyelv használatának biztosítását; ezek mellett meghatározta az államszervezet fölépítésének és működésének fő követelményeit.

Az alkotmányban és a jogalkotás egyéb termékeiben különösen szembeötlő a lakosság legszélesebb tömegeinek megnyerése és mozgósítása a rendeletekben lefektetett feladatok végrehajtására. Elsősorban az alkotmánynak volt meg az a sajátossága, hogy mozgósító szerepet töltsön be, a proletariátust aktivizálja. Rónai Zoltán is kiemelte: „azt akarjuk, hogy alkotmányunk propagandisztikus irat is legyen."

A jog tömegmozgósító szerepe már a proletárdiktatúra kikiáltásának másnapjától jelentkezett. Ez különösen megnyilvánult az új jogszabályok publicitásában: nemcsak a hivatalos közlönyök ismertették az új jogszabályokat, hanem a napilapok is. Egyes rendeletek például csak napilapban jelentek meg; ez azonban a jogalkotás rendjének kialakítása után már nem fordult elő. (Ezenkívül a jog demokratizmusa megnyilvánult abban is, hogy a jogszabályokat közérthető nyelven fogalmazták meg, s ebben különösen az igazságügyi népbiztosság szerzett érdemeket, amely ezzel akarta terjeszteni a „népies szocialista és gyakorlati jogi műveltséget."

A legszélesebb tömegek mozgósítása nemcsak úgy történt — jogi eszközökkel —, hogy a kizsákmányoltak legfőbb céljait és érdekeit a rendeletek tartalmazták, s az állami tevékenységben való részvételüket szorgalmazták, hanem a nemzeti ellenségeskedés kirekesztésével is. A jogpolitika lényeges eleme volt a nemzetiségi jogok biztosítása, jogi rögzítése. Az alkotmány és egyéb rendeletek kifejezték azt a törekvést, hogy a nemzeti viszálykodás lehetőségét kiküszöböljék. Az alkotmány leszögezi, hogy „a Tanácsköztársaság szabad népek szabad

[6] Halász Pál állapította meg, hogy egyes személyiségek vonzották a progresszív jogászokat „egy Landleré, egy Lengyelé, egy Lászlóé s még Rónai és Ágoston tevékenysége is". Halász Pál: A jogi gondolkodás alakulása a Tanácsköztársaságban. Jogtudományi Közlöny. 1959. 58. old.

[7] Rónai Zoltán: A jogtudomány a szocialista társadalomban. Proletárjog. 1919. 6. szám. 41. old.

[8] Uo.

[9] A Forradalmi Kormányzótanács LXII. sz. rendelete leszögezte: „A Magyarországi Tanácsköztársaságban a büntető közhatalom gyakorlásának célja az, hogy egyrészt a proletariátus diktatúráját minden támadástól megvédelmezze, másrészt pedig a dolgozó proletárok jogos egyéni érdekeinek oltalmára szolgáljon."

[10] L. Szabó Imre: A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. Bp. 1959. 21—22. old.

szövetsége." (3. §) „nem ismer faji vagy nemzeti különbséget." (14. §) „A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaságban élő minden nemzet szabadon használhatja nyelvét, ápolhatja és fejlesztheti nemzeti műveltségét." (84. §) A helyi igazgatást mindenütt annak a nemzetnek a dolgozói vezetik, amely nemzethez tartozó dolgozók az illető helyi körben többségben vannak.. Ez a helyi igazgatás nyelvében is kifejezésre jut. (15. §) — Ezek a dokumentumok ténylegesen bizonyítják a Tanácsköztársaság állama a kizsákmányolt és elnyomott dolgozók demokratikus jogainak biztosítása végett az alkotmányban a közvetlen demokrácia több formáját rögzítette s fő célja az volt, hogy a lakosság közvetlenül vegyen részt nemcsak általában a közügyek intézésében, hanem a gazdasági, építő és politikai-szervező tevékenységben is.

A Tanácsköztársaság jogalkotó tevékenysége a korábbi demokratikus és *szocialista jogi törekvések* megvalósítására, realizálására irányult. A társadalmi és politikai eredmények jogi rögzítése és védelme mellett a jogalkotó tevékenység maga is értékes eredményeket hozott, az új szocialista jogi kultúrát jelentékenyen továbbfejlesztette. Ez azt jelentette, hogy új jogintézményeket honosítottak meg s a jogfejlődés modern megoldásait az új jogrendszerbe beiktatták.

A jogalkotásban a szocialista célok kielégítése példamutatóan modern és *demokratikus módszer*rel történt. A jogintézmények körültekintő és tudományos kialakításának igényét fejezte ki a jogalkotó szervek azon törekvése, hogy a rendeletek hatását figyelemmel kísérjék és utasították az alsó szerveket, adjanak jelentést arról, hogy a rendeletek beváltak-e (Alkotmány, 52. §); ez a rendelkezés azt szolgálta, hogy a későbbiekben tökéletes, a gyakorlatban kipróbált, ellenőrzött jogrendszert építsenek ki. Ebből az elképzelésből fakadt az is, hogy a forradalmi törvényszékek kötelesek voltak határozataikból egy példányt az igazságügyi népbiztossághoz eljuttatni, mert ezek a jövő proletár jogának kialakítását befolyásolták volna.

Ebből látható, hogy a Tanácsköztársaságban a *jogalkotás és a jogalkalmazás mereven nem különült el egymástól,* az egységes jogászi tevékenység, az egymásra ható jogalkotás és jogalkalmazás gyakorlata kezdett kialakulni. Így a jogalkalmazás területén is jelentkezett a jogképződés, a jog szabályainak kialakulása, ill. kikristályosodása.

A szocialista jogfejlődés demokratizmusát szolgálta az, hogy megszüntették a régi igazságszolgáltatási rendszert és megkezdték *a bíráskodás új elvi alapon* való kialakítását, létrehozták a forradalmi törvényszékeket és a jogszolgáltató tevékenységbe a laikus elemeket is bevonták. A Tanácsköztársaság jogfejlődése szakított azzal a gyakorlattal, hogy a jogszolgáltató tevékenységet csupán hivatásos szakemberek végzik. Nem kötötték képesítéshez sem a bírói, sem az ügyészi, sem a védői hivatást. A forradalmi törvényszékek munkája nagyon eredményesnek mondható, gyorsan és hatékonyan működtek, mert a munkásság jogtudatának figyelembevételével hozták döntéseiket.

A forradalmi törvényszékek nem alkalmazták háborús viszonyok közepette sem a legszigorúbb kényszert, egészében véve kevés halálos ítéletet hoztak. Szirmai István a Proletárjogban számolt be a budapesti forradalmi törvényszék munkájáról. Megállapította, hogy a budapesti forradalmi törvényszék csaknem három hónap alatt (1919. márc. 26.—jún. 10.) 21 halálos ítéletet hozott, de ezek legnagyobb részét kegyelemből életfogytiglani fegyházra változtatták; 4 elítélten hajtották végre a halálos ítéletet, két ellenforradalmáron, egy gyilkoson és egy sokszorosan büntetett fosztogatón.[11]

A szocialista jogfejlődésre általánosan jellemző volt a *humanizmus.* Az igazságszolgáltatás koncepciójának sajátosságai közül kiemelhetjük azt, hogy az ítélkezésnél a társadalmi körülményeket maximálisan szem előtt tartották, a múlt rendszer emberi viszonyokat eltorzító adottságaira tekintettel voltak, a személyek egészségügyi bajait és nevelési fogyatékosságait figyelembe vették, a megtévedt gyermekeket nem üldözték, hanem segítették. Ehhez a sajátossághoz kapcsolódik a Tanácsköztársaság átgondolt szociális törvényhozása a fiatalok nevelésével, a gyermekvédelemmel, a munkaképtelenek, rokkantak és az idősek védelmével kapcsolatban; — minden beteg részére biztosították az ingyenes kórházi ápolást és gyógykezelést.

A Tanácsköztársaság humanizmusa főképpen a szociális és kulturális viszonyok terén hozott intézkedésekben mutatkozott meg. Emellett azonban a jogi gondolkodásban, a jogpolitikában, az új jogrendszer kiépítésében, az új jogintézmények bevezetésében is megmutatkozott a humanizmus. A jogi gondolkodásban már korábban is ellentétbe került a humanizmus és a jogi dogmatika, s a Tanácsköztársaságban a humanizmus került a jogdogmatikai megoldások fölé.[12]

Az igazságszolgáltatási tevékenységet áthatotta az a fölfogás, hogy a régi rendszerből származó torzulásokat, társadalomellenes megnyilvánulásokat, cselekvéseket neveléssel, munkára szoktatással, a körülmények megváltoztatásával, a bűnözés elleni küzdelem új intézkedéseivel lehet kiküszöbölni. Ennek keretébe tartozik az, hogy a Tanácsköztársaság jogi eszközökkel is jelentékeny küzdelmet folytatott az alkoholizmus és a prostitúció ellen. Ezzel kapcsolatban föltétlenül ki kell emelni

[11] Szirmai István: Adatok a budapesti forradalmi törvényszék munkájáról. Proletárjog. 1919. 11. sz.

[12] „A századelő nagy progresszív eszmei hagyatéka, a humanista gondolkodás felülkerekedése a jogi dogmatizmuson új... magasabb fokon jelentkezik." Halász Pál: i. m. 60. old.

azt, hogy a bűnözés okainak föltárását és az okok kiküszöbölését tartották a jogpolitika és a joggyakorlat lényeges elemének.

A társadalmi körülményekből kiinduló jogszolgáltatás — a jogszociologia és a szabadjogi irányzat hatását tükrözte. Azonban a társadalmi viszonyokat figyelembe vevő jogalkalmazást nem fokozhatjuk le a szabadjogi hatás kimutatásával, mert ez a tendencia szocialista jogpolitikai elképzelésekből fakadt. Az erre vonatkozó jogpolitikai cél arra utal, hogy nem akartak a társadalmi viszonyok fejlettségi szintjétől elszakadó jogszabályrendszert kiépíteni, a jogalkotást az adott fejlődéshez akarták kapcsolni; el akarták kerülni azt, hogy bizonyos eszményeket és követelményeket jogszabályba foglaljanak a társadalmi valósággal való egybevetés nélkül. Ebből érthető meg az is, hogy nem olyan formális törvényességet akartak megvalósítani, mint amilyent a polgárság hirdetett. Mindenesetre a jogpolitika lényeges sajátossága volt a szocialista törvényesség biztosítása.[13]

A Tanácsköztársaság jogpolitikájának egyik része volt az államszervezet rendezett működésének biztosítása, a tanácshatalom funkcionáriusainak törvényes tevékenysége. Ennek több vonatkozása is megmutatkozott a rendeletekben. Az egyik törekvés az volt, hogy az önhatalmú intézkedőket bírói úton vonják felelősségre,[14] a másik lényeges igény a közélet tisztaságának biztosítása. Az állami szervek tevékenységének törvényességével kapcsolatban több rendszabályt hoztak; ezek között szerepel a Szövetséges Központi Intéző Bizottság I. sz. rendelete. E rendelet 1. §-a kimondja „a kommunizmus erkölcse az egyéni érdeknek az önfeláldozásig menő háttérbe szorítását követeli a proletár közérdek szolgálatában mindazoktól, akikre a munkásság bizalma a tanácshatalom gyakorlását bízta." A proletár állam „lesújt mindazokra, akik a közhatalommal kicsinyes egyéni érdekből visszaélnek."

A jogalkotásban tükröződő politikai célok mellett többféle jogpolitikai elképzelés került nyilvánosságra, jórészük doktriner, szabadjogi, romantikus, vagy radikális marxizmusból eredőnek fölfogott nézet és törekvés volt. Többségi véleményként látszik leszűrhetőnek az, hogy a bűnözést társadalmi betegségnek tekintették, a büntetések, a megtorlás alkalmazását átmeneti intézkedésnek fogták föl. Különösen előtérbe került az a meggyőződés, hogy az igazságszolgáltatásban is nagy szerepet (elsődleges helyet) kell biztosítani a pedagógiának.[15] Elsősorban a gyermekvédelem területén igényelték a pedagógiai eszközök alkalmazását. A bűnözők társadalomba való visszavezetését lényeges feladatnak tekintették: „meg kell szervezni a fegyházakból szabadultak azonnali kötelező elhelyezését megfelelő munkakörben."[16] Elég általánosnak mondható az a fölfogás, amely a megtorlást kirekesztendőnek tartja, s úgy vélték: neveléssel elérhető az, hogy a büntető kódex helyét közigazgatási szabályok foglalják el, büntető törvényszékek helyett pedig kriminológiai intézetek működjenek. „Produktív munkára nevelő kerti és ipari telepek és gyógyintézetek a fegyházkolosszusok helyett. A megjavítás és a megelőzés okos és emberi elvei a megtorlási elv barbár öröksége helyett."[17] — Érdekes elképzelés volt a népirodák létesítése, amely azt a célt szolgálta volna, hogy a dolgozók munkaidejüket ne fecséreljék el hatóságoknál való kilincseléssel és helyettük jogi szakmunkások (vagyis ügyvédek) lássák el a dolgozók képviseletét, beadványok készítését — természetesen állami fizetésért.[18]

Ezek a jogpolitikai elképzelések, törekvések egyrésze a proletárforradalom romantikus fölfogásból, jórészük pedig a forradalmi szocialista jog új sajátosságainak kereséséből fakadtak. Jogtudományunk adóssága, hogy ezeket az elképzeléseket nem elemeztük, nem vizsgáltuk elmélyülten esetleges fölhasználásukat. Találhatunk közöttük olyanokat is, amelyeket meggondolatlanul hagytunk a feledés homályában, nem ártana, ha ezeket újból végiggondolnánk.

A Magyar Tanácsköztársaság jogpolitikája és jogalkotása a szocialista jogtudomány számára sok tanulságot nyújt, kifejezi elsősorban azt a nagy horderejű kísérletet, amit a forradalmi jog kialakítása terén végeztek; tükrözi ezen túl azt is, hogy a forradalmi jog kiépítése során milyen erőfeszítéseket tettek a régi jogtól való elszakadás végett és a minőségileg új jogrendszer megteremtése céljából.

III.

A Magyar Tanácsköztársaság állami élete, jogpolitikája és jogalkotása a magyar történelmi fejlődés szerves része. Ezt a szerves részt igyekezett az ellenforradalmi rezsim kioperálni. Győzött a második magyar szocialista forradalom, mégsincs megnyugtatóan a Tanácsköztársaság társadalmi, állami és jogi tapasztalata földolgozva. Pedig a Tanácsköztársaság az egye-

[13] Szabó Imre: Forradalom és törvényesség. Állam és Igazgatás. 1969. 3. sz.

[14] Forradalmi Kormányzótanács XLII. sz. rendelete kimondja: „A proletárdiktatúra nem egyes emberek vagy csoportok diktatúráját jelenti, hanem azt, hogy az egész proletariátus a maga egészében kényszeríti rá akaratát a kizsákmányoló osztályokra."

[15] A nevelés eredményeként „a büntető kódex helyét elfoglalják a termelést és társadalmi együttélést irányító közigazgatási szabályok". Östereicher Andor: A bűnözés és büntetés fogalmához. Proletárjog. 1919. 9—10. sz. 73. old.

[16] Kádár Imre: Aktuális kriminálpolitikai reformok. Proletárjog. 1919. 11. sz. 78. old.

[17] Kádár Imre: uo.

[18] Vágó János: A népiroda. Proletárjog. 1919. 7. sz. 50. old.

temes szocialista fejlődés és a magyar történelem szempontjából is adott használható tanulságokat.

Egyetemes érvényű tapasztalatnak lehet azt minősíteni, hogy a szocialista jogalkotásban ki kell fejezni a dolgozókat elsősorban érdeklő problémákat, mint a nemzetiségi jogok, mint a földkérdés rendezése, a hadsereg fegyelmének biztosítása stb.

Mindezek mellett *a magyar nemzeti fejlődés szempontjából* is levonható néhány következtetés az állam- és jogfejlődéssel kapcsolatban. Ma is probléma még a Tanácsköztársaságban tapasztalt bürokratizmus, továbbá a lakosság aktivitásának és politikai érdeklődésének fokozása, vagy az államszervezés új elveinek érvényesítése, mint a közvetlen és képviseleti demokrácia, a területi és termelési elv összekapcsolása, vagy a visszahívási jog érvényesítése.

A jogalkotás területén különösen megfontolandó és *újra átgondolandó tapasztalat* a jogszabályok egyszerű, közérthető szövegezése, a nevelést szorgalmazó jogintézmények nagy szerepe, a demokratikus jogképzési, jogalkotási formák meghonosítása és továbbfejlesztése, ezek között különösen a jogalkotás termékeinek ellenőrzése a gyakorlatban. S ki kell még emelni azt a pozitív eredményt, amit a Tanácsköztársaság jogászai kifejtettek a bűnözés okainak föltárásával kapcsolatban.

A Tanácsköztársaság állam- és jogfejlődésének a tapasztalatai azt igénylik, hogy szükségesek további kutatások és vizsgálatok. Az általánosan elterjedt és elfogadott következtetések az állam és jogfejlődés tapasztalatainak fölhasználása tekintetében sok esetben — politikai szempontok miatt egyoldalúak. Nem kell bővebben foglalkoznunk a Horthy-korszak ideológiájának rágalmaival, mert ezek a szocialista állam- és jogfejlődés pozitív eredményeit teljes egészében tagadták: az anarchia és a terror megnyilvánulásaként fogták föl. Sajnálatosabb azonban az, hogy a munkásmozgalmon belül is sokféle nézőpont érvényesült. A kommunista mozgalmon belül az állam- és jogfejlődés megítélése a dogmatizmus és a személyi kultusz eluralkodása következtében teljesen egyoldalúvá vált. Jellemző, hogy Sztálin a sztahanovisták első értekezletén a Magyar Tanácsköztársaságot nem említette a győztes szocialista hatalmak között, csupán a párizsi kommünt és a szovjet államot ismerte el győztes szocialista államként.[19] Ez nyilvánvaló hamisítás, sőt a Lenin által adott történelmi értékelés megtagadása is. Ezen alapult az a magyar munkásmozgalomban is kialakult nézet, amely a személyi kultusz áldozatául esett magyar kommunista vezetőket megrágalmazta, történelmi szerepüket elhallgatta és meghamisította. Erre tekintettel még sok a tennivaló a Tanácsköztársaság vezetőinek tényleges történelmi szerepének tisztázásával kapcsolatban. A Tanácsköztársaság vezetőinek tevékenységét, állam- és jogépítő szerepét illetően szakítani kell azzal a szektás és egysíkúan vulgarizált történelmi szemlélettel, amely szerint a Tanácsköztársaság idején minden helyes kezdeményezés a kommunistáktól indult ki, de a jobboldali szociáldemokraták e helyes törekvések végrehajtását elszabotálták. Az objektív fejlődés elméleti megfogalmazása igényli, hogy szakítsunk a leegyszerűsítő történelmi szemlélettel és a Tanácsköztársaság állam- és jogfejlődését, valamint a jogalkotás irányítóinak szerepét ne a Tanácsköztársaság előtt és után tanúsított magatartásuk alapján állapítsuk meg és értékeljük.

A sematikus szemlélet az állam- és jogtudományban is jelentkezik. Ez különböző következetlenségeket eredményez és ellentmondó következtetésekre vezet. Talán az egyik legjellemzőbb példája ennek az, hogy a Magyar Tanácsköztársaság alkotmányát, jogalkotó tevékenységét pozitív eredménynek könyveljük el, viszont az alkotmány előkészítőjét és előadóját, a kormányzat jogalkotó tevékenységének egyik irányítóját negatív módon értékeljük szociáldemokrata múltja és a Tanácsköztársaság bukása után kifejtett nézetei miatt. Rónai Zoltán igazságügyi népbiztos volt a Tanácsköztársaság fennállásának csaknem egész ideje alatt, s nagyon jelentékeny szerepet töltött be az új jogrendszer kiépítésében.[20] Igaz, hogy elméletileg szabadjogi hatásokat és doktriner nézeteket találhatunk állásfoglalásaiban, egészében azonban a jogi nihilista fölfogással szemben pozitív szerepet játszott. Rónai Zoltán törekvései és állásfoglalásai — különösen az alkotmánnyal kapcsolatosan — kifejezik azt, hogy a Tanácsköztársaság további fejlesztéséért, állam- és jogfejlődésének megszilárdításáért küzdött. Ennek kiemelése és újraértékelése azonban nem feledtetheti velünk azt, hogy a Tanácsköztársaság államépítői és jogalkotó tevékenységében Kun Béla, Landler Jenő, Rákos Ferenc, László Jenő elévülhetetlen érdemeket szerzett. Az ő szerepük elismerésében egyetértés mutatkozik, viszont szükségesnek látszik további kutatással az első magyar szocialista állam- és jogrendszer minden egyes megalkotójának történelmi szerepét — erényeikkel és hibáikkal együtt — most már torzító szempontoktól függetlenül tisztázni.[21]

[19] Sztálin: A leninizmus kérdései. Bp. 1950. 591. old.

[20] Sarlós Béla: a következőképpen jellemzi Rónai Zoltánt: „Kétségkívül a legfontosabb szereplője volt a Tanácsköztársaság jogéletének, ő végezte személy szerint a legnagyobb munkát a proletárdiktatúra alkotmányának kialakításában... következetes antifasiszta, a Horthy-rendszer engesztelhetetlen gyűlölője és leleplezője volt... Belgiumnak a német fasiszta csapatok általi megszállásakor öngyilkos lett." Sarlós Béla: I. m. 45. old.

[21] Itt jegyzem meg, hogy a Horthy-terror bírái által halálra ítélt Ágoston Péter népbiztost sem lehet egyértelműen árulónak nevezni, mint korábban megbélyegezték. Ágoston Péter értékelésének felülvizsgálatát jelzi egyébként Rév Erika, A népbiztosok pere c. monográfiájában.

A Magyar Tanácsköztársaság állam- és jogfejlődésével kapcsolatban az 50. évforduló a tudományos kutatások területén is előrelépést eredményez.[22] Ezt az előrelépést azonban további kutatásokkal kell elmélyíteni, mert csakis ily módon lehet a világtörténelmi jelentőségű Magyar Tanácsköztársaságról nemcsak megemlékezni, hanem történelmi tapasztalatait föl is használni.

A Tanácsköztársaság jogi eredményeinek hasznosítása azonban nemcsak a jogtudomány számára követelmény, hanem a joggyakorlat számára is. A tanácshatalom joggyakorlata az adott viszonyok legmodernebb megoldásait igyekezett érvényesíteni, radikálisan hozzájárult az új jogrendszer kialakításához, a laikus bírák és szakbírák összehangolt tevékenységéhez. S ha a joggyakorlatot vizsgáljuk, akkor különösen büszkén gondolunk vissza azokra a forradalmár jogászokra és igazságszolgáltató tevékenységet végző proletárokra, akik a forradalmi jog eszközeivel küzdöttek a szocialista társadalom építéséért és megszilárdulásáért; hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar jogfejlődésben és általában a szocialista jogfejlődésben olyan jogi eredményekhez, amelyekkel nemcsak a szocialista jogászság, hanem az egész magyar nép is dicsekedhet. — A magyar jogászság e vérrel áztatott eredményei azonban nem merülhetnek a feledés homályába, nem maradhatnak csupán a visszaemlékezés adatai; ha méltóak akarunk lenni e nagy elődökhöz, akkor napi szakmai munkánkba, magatartásunkba kell bevésni példamutató törekvéseiket és harcukat, és napjaink jogpolitikájában is figyelembe kell venni a Tanácsköztársaság ki nem érlelt, de ma is átgondolandó és hasznosítható jogi törekvéseit és elképzeléseit.

Samu Mihály

[22] A Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulójával kapcsolatban megjelent tanulmányok tudományosan elmélyültebb eredményeket tükröznek, mint a korábbiak és új nézőpont kialakulásának körvonalai tűnnek szembe. Az új megközelítést és a valóságos helyzet objektív értékelését legmarkánsabban Sarlós Béla új könyve képviseli. (L. 5. jegyzet.)

A nemzetek jogai és a föderatív intézmények a Tanácsköztársaság jogrendszerében

Kevés olyan fejezete van a Tanácsköztársaság jogrendszerének, amely 50 esztendő alatt annyi kritikával és félreértéssel találkozott, és oly kevés elismerésben részesült, mint a nemzetek jogaira vonatkozó jogszabályok. Nem könnyű dolog tehát e rendelkezéseket igazi jelentőségükben, előítéletektől mentesen, ugyanakkor az aktualizálás lehetőségét kikapcsolva méltatni. Különösen nehéz dolog ezt a fél évszázados évforduló alkalmából rendezett tudományos ülésszak egyetlen előadásában elvégezni. Ilyen előadást két veszély fenyeget: vagy általánosságban mozog, vagy elvész a részletekben. E nehézségeket akként igyekszem áthidalni, hogy a nemzetek jogaival kapcsolatos rendelkezéseket az 50 év előtti forradalmi kor körülményeihez viszonyítva törekszem bemutatni.

A tételes jogi rendelkezések ismertetések, részletesen nem sorolom fel azokat. Lássuk azonban a különböző jogszabályok fejlődési folyamatát. Már április 3-án megjelent a Tanácsköztársaság ideiglenes alkotmánya, a Kormányzótanács XXVI. számú rendelete, amely nemzeti autonómiákat biztosít és kinyilvánítja, hogy a Tanácsköztársaság föderalisztikus alapon áll. Az április 7-én publikált XLI. számú kormányzótanácsi rendelet a hatóságok előtti szabad nyelvhasználatot biztosítja, az országban használatos nyelvek teljes egyenjogúságát deklarálja. Ezt követi a német és a ruszin tanácsok választásáról április 29-én kihirdetett LXXVII. számú kormányzótanácsi rendelet, amely a nemzeti autonómiák megvalósításának nagyon fontos gyakorlati lépése, egyben lényeges elvi deklarációt tartalmaz: a Magyarországi Tanácsköztársaság a különböző nyelvet beszélő, egyenjogi népek proletariátusának szövetségén alapszik, és megszünteti a nem magyar anyanyelvűek nemzetiségi elnyomását. E jogszabályokat egy nagyon fontos politikai deklaráció követi: az egyesült párt kongresszusán elfogadott pártprogram. E programnak a nemzetiségekkel kapcsolatos fejezete ma már feledésbe merült, pedig a legvilágosabban fejezi az ki a nemzetek jogaival kapcsolatos politikai álláspontot. Ezért ezt a következőkben idézem:

„Arra kell törekedni, hogy a nemzeti előítéletek, amelyeket a különböző nyelvű proletariátus között mesterségesen tenyésztettek, megszűnjenek. Ezt azonban nemcsak a nemzetköziség és összetartozandóság szükségességének hangoztatásával érhetjük el, hanem azzal is, ha minden tekintetben még a látszatát is elkerüljük a nemzeti elnyomás politikájának. Minden nemzeti és kulturális ügyben a különböző nemzetekhez tartozó proletárságot teljes önkor-

mányzat illeti meg. A proletárállam vagyonából arányos rész fordítandó minden nemzet kulturális feladatainak teljesítésére.

Mivel a magyar proletariátus nemzetileg nem volt elnyomva, mint az ország többi nemzetéhez tartozó proletárja, ennélfogva ezekkel különösen tapintatosan kell bánni, nehogy nemzeti érzékenységüket megbántsa. Egyébként mint a föderatív köztársaság hívei, az egymással szövetséges tanácsköztársaságok rendszerére törekszünk."[1]

Ha jól megfigyeljük, a föderáció, mint az állam felépítésének egyik alaptétele, a nemzetek jogaival foglalkozó minden eddig ismertetett jogszabályban, de a pártprogramban is nagy szerephez jut. E jogszabályoknak és a pártprogramnak kiváló kodifikációs módszerekkel történt egybefoglalása, szinte megkoronázása: az alkotmány.

A Tanácsköztársaság 40. évfordulóján megjelent tanulmányában Kovács István teljesen helyesen emelte ki, hogy a június 23-án elfogadott alkotmányban „a nemzeti kérdés megoldására irányuló rendelkezéseknek négy jogszabálycsoportból álló rendszerét különböztethetjük meg,"[2] hogy e rendelkezések nem korlátozó vagy megszorító jellegűek, ahogy korábban tévesen felfogták, hanem ellenkezőleg e jogszabálycsoportok fokozatosan kibővítik egymást. Az első csoport a nemzeti egyenjogúságot állapítja meg, megtilt minden hátrányos nemzeti vagy faji megkülönböztetést, teljesen szabad nyelvhasználatot biztosít (14. §). A második jogszabálycsoport (alkotmány 84., 85., 89. §) a tanácsapparátusban valósítja meg a teljes nemzeti egyenjogúságot, lehetővé teszi az országos nemzeti tanácsok választását is. A harmadik és negyedik csoport már föderatív jellegű megoldásokat foglal magában: biztosítja az egyes összefüggő területen élő nemzetek részére az önálló kerületek és az önálló nemzeti kerületek létrehozásának jogát. E több megyére kiterjedő nemzeti kerületekkel azok központi tanácsszervei útján *érintkezik* a Tanácsköztársaság, e kerületek tanácsai önállóan intézik beligazgatásukat, igazságszolgáltatásukat, közoktatásukat és közművelődésüket. A német és ruszin többségű összefüggő kerületeket maga az alkotmány ismerte el nemzeti kerületeknek. Az alkotmány 88. §-a kinyilvánította; „nem állja útját annak, hogy a fölszabaduló területeknek népességük és gazdasági erejük folytán erre képes nemzetei a Tanácsköztársasággal szövetséges külön tanácsköztársaságokat alkossanak." Végül külön garanciát jelentett, hogy az alkotmánynak a nemzetek jogaira vonatkozó intézkedései csak az érdekelt nemzetek országos tanácsainak hozzájárulásaival változtathatók meg. (Alkotmány 89. §).

Lássuk most már, milyen kritikai megjegyzések hangzottak el a jogszabályi rendelkezések ellen. A bírálatok két csoportba oszthatók: *1.* a nemzeti jogokat tartalmazó intézkedések ellentmondásosak és félremagyarázhatók, így alkalmasak voltak arra, hogy a szomszédos országok nem magyar lakosságában gyanakvást keltsenek; *2.* a Tanácsköztársaság a nemzet fogalmát, így a nemzeti jogokat is egy-egy nemzet proletariátusára szűkítette le.

Vizsgáljuk meg alaposabban e kifogásokat, amelyek közül az első lényegében azt kifogásolja, hogy a föderatív megoldás nem abszolút világos az alkotmány szakaszaiban. Hogyan jöttek hát létre az alkotmánynak ezek a rendelkezései? A Tanácsok Országos Gyűlés elé terjesztett alkotmánytervezet a föderatív intézmények tekintetében lényegesen különbözik az elfogadott alkotmánytól. A tervezetben valóban nem kapott kellő hangsúlyt a Magyarországi Tanácsköztársaság föderatív jellege, a „szövetséges" megjelölés teljesen hiányzott mind a Tanácsköztársaság, mind a legfőbb államhatalmi, illetve államigazgatási szervek: a Tanácsok Országos Gyűlésének és a Központi Intéző Bizottság elnevezésénél. A tervezetben egyik sem „szövetséges" még, a nemzeti kultúrák fejlesztésének céljából még szó sincs *országos* nemzeti tanácsok alakításáról, hiányzott az a rendelkezés, hogy a német és a ruszin népbiztost eme országos nemzeti tanácsok választják, sokkal határozatlanabb és szűkebb körű volt a nemzeti kerületek jogkörének megállapítása. Ezzel szemben a tervezet 94. §-a jóval többet mond, mind az elfogadott alkotmány megfelelő szakasza. A tervezetnek ez a része a következőképpen szólt:

„A Magyar Tanácsköztársaság nem állja útját annak, hogy a felszabaduló területeknek népességük és gazdasági erejük folytán arra képes nemzetei a Magyarországi Tanácsköztársasággal szövetséges külön tanácsköztársaságokat alkossanak.

A Magyarországi Tanácsköztársaságok Szövetségének alkotmányát a szövetkezett tanácsköztársaságok közös egyetértéssel határozzák meg."

Ennek a szakasznak a második bekezdését a Tanácsok Országos Gyűlése által június 15-én megválasztott alkotmánybizottság elhagyta. Lássuk most már: mi ennek az elhagyott bekezdésnek a jelentősége, miért maradt az ki a végleges szövegből, és hogyan függ össze az alkotmánynak azzal az átdolgozásával, amely a Tanácsköztársaság szövetséges jellegét következetesen kidomborította, és a föderatív szervek hatáskörét tágabban határozta meg. Nem elméleti meggondolásokban kell keresnünk a magyarázatot, hanem a bekövetkezett külpolitikai eseményekben. A Tanácsköztársaság egész politikai helyzetét jelentősen érintette — tegyük hozzá, nagyon hátrányosan befolyásolta — a párizsi

[1] A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai (a továbbiakban: MMTVD) 6/b. köt. 51. old.

[2] A Magyar Tanácsköztársaság Jogalkotása Bp. 1959. 44. old.

békekonferencia elnökének, Clemenceaunak az a június 13-i jegyzéke, amely egyrészről a leghatározottabban követelte az északi hadjárat során elfoglalt területek azonnali kiürítését, egyben megjelölte az ország északi és keleti politikai határait; másrészről kilátásba helyezte, hogy a román imperialista királyi csapatok az északi visszavonulás ellenében ugyancsak visszavonulnak a Tiszától keletre a megállapított politikai határokig. Az alkotmány-tervezet e jegyzék elküldése előtt készült el. A Kormányzótanács 1919. június 15-én elfogadta ezt a jegyzéket, elfogadta azt az Országos Gyűlés is — az alkotmány-bizottság pedig június 17-én kezdte meg érdemi munkáját. Ha pedig a Tanácsköztársaság kénytelen volt elfogadni ezt a jegyzéket, tudomásul venni a politikai határokat — akkor nem hagyhatták az alkotmány szövegében azt a rendelkezést, amely szerint a felszabaduló területeken létrejövő önálló tanácsköztársaságok a Magyar Tanácsköztársasággal olyan szorosabb föderációt alkotnak, amely közös alkotmánnyal rendelkezik. Közös alkotmánnyal — ebből következően közös államhatalmi és államigazgatási szervekkel, hiszen a közös alkotmánynak, a csúcsalkotmánynak csak akkor van értelme, csak akkor van arra szükség, ha ilyen szerveket hoz létre az érdekelt tanácsköztársaságok közös egyetértésével. Ez a megoldás nyílt szembehelyezkedést jelentett volna a párizsi békekonferencia elnökségének állásfoglalásával; a Tanácsköztársaság az adott külpolitikai helyzetben, az antant katonai túlereje mellett nem tehette ezt meg. Ha azonban a közös csúcsalkotmány tervét, annak az alkotmányba való felvételét el kellett ejteni, akkor az alkotmány-bizottság és az Országos Gyűlés a legnagyobb gondot fordította arra, hogy a Tanácsköztársaság föderatív jellege olyan félreérthetetlen súlyt, jelentőséget és kiváló szövegezést nyerjen, amely megfelelő kerete, helyes mintája lehet a proletárdiktatúra külpolitikai céljai elérése esetén létrejövő tágabb szocialista államszövetségnek.

A Tanácsok Országos Gyűlése Kun Béla külügyi expozéja után, elfogadva az említett jegyzéket, magáévá tette az ugyancsak Kun Béla által előterjesztett határozati javaslatot, amelynek a föderációval kapcsolatos része a következőképpen szólott:

„A proletariátus ... meg akarja valósítani a dolgozók testvéri szövetségét, a tanácsok föderatív köztársaságának *kereteit,* addig is, amíg a nemzetközi proletárforradalom az egységes nemzetközi proletár tanácsköztársaságot lehetővé teszi."

E határozati javaslat elfogadásával a Tanácsok Országos Gyűlésének nem lehetett több feladata, mint hogy az alkotmányban a föderáció kereteit alkossa meg, olyat, amely tökéletesen kielégíti az adott időben a proletárdiktatúra hatalma alatt élő nemzetek minden igényét, ugyanakkor alkalmas arra is, hogy a létrehozni remélt tágabb államszövetségnek is például szolgáljon. Ebből az aspektusból nézve három területi kör számára készültek az alkotmánynak a föderatív intézményekről szóló rendelkezései. Azoknak a népeknek részére, amelyek a Clemenceau-jegyzékben megjelölt államterület —, továbbá a régi államterület határai között éltek, végül — és nemzetközi szempontból ez a legfontosabb — egy sokkal nagyobb kör: lényegében egész Közép-Európában, a Duna menti államokban elhelyezkedő nemzetek részére. A Kormányzótanács internacionalista politikája messze túltekintett a régi Magyarország határain, „a kommunisták és a baloldali és centrista szociáldemokraták nem egy önmagában álló, tőkésországok körében elszigetelt szocialista állam megalakítására szövetkeztek, hanem szocialista országokkal körülvett, azokkal államszövetségben egyesült Tanácsmagyarország megteremtésére."[3] Az alkotmány azonban állami aktus, *egy ország alaptörvénye,* rendelkezései nem terjedhetnek túl az adott ország területén. Nagyon nehéz helyzetben volt tehát a proletárdiktatúra, mert internacionalista politikai célkitűzéseit úgy kellett jogszabály formájába öntenie, hogy ne kerüljön szembe a nemzetközi joggal, ne terjessze ki állami kompetenciáját az államhatárokon túl. S ezt a nehéz problémát az alkotmány ragyogóan oldotta meg. Hiszen az alkotmány 84—87. szakaszai elsősorban a Clemenceau-jegyzékben megjelölt államterületen belüli föderáció intézményeit hozták létre, a 88. § a régi államterületre vonatkozó integritásról történt lemondást tartalmazta, de ezt egybekapcsolta azzal a kívánsággal, hogy a felszabaduló területen létrejövő új államok tanácsköztársaságok és a Magyar Tanácsköztársaság szövetségesei legyenek. Ez a megoldás azért kiváló, mert a békekonferencia ebbe a szövegbe semmiképp sem köthetett bele, hiszen az antanthatalmak — saját munkásosztályukra tekintettel — nem léptek és nem léphettek fel azzal az igénnyel, hogy beleszóljanak az új államok társadalmi rendszerébe, formálisan soha nem kifogásolták, hogy Magyarországon tanácshatalom jött létre, ha ez volt is a köztük és a proletárdiktatúra közötti ellentét lényege. Az alkotmány viszont teljes joggal szólhatott felszabaduló területekről, hiszen a román imperialista csapatok ekkor a Tisza vonalánál állottak és a Clemenceau-jegyzék értelmében jelentős területeket kellett volna kiüríteniök. Közelebbi földrajzi meghatározást nem használt az alkotmány szövege, mert ezzel óhatatlanul szembehelyezkedett volna a békekonferencia elnökségének határozatával. A Tanácsok Országos Gyűlésén lezajlott vitából azonban kitűnik, hogy az ország egész területének felszabadulásával állott kapcsolatban ez a meghatározás.

Az alkotmány tervezetének az a bekezdése, amely a Magyarországi Tanácsköztársaságok

[3] Kővágó László: Államszövetségi Tervek a Tanácsköztársaság Idején. Történelmi Szemle 1966. évi 3—4. szám. 321. old.

Szövetségének közös alkotmányáról szólott, és amelyet a végleges szövegből ki kellett hagyni, ugyancsak a régi államterülettel állott kapcsolatban, de ugyanakkor tovább is kívánt mutatni azon és a remélt széles körű államszövetség számára is szólott. De ugyanennek a szélesebb körű és szorosabb föderációnak szolgáltak egyben mintául az alkotmány 84—87. és 89. szakaszai is, amelyek a legkisebb területi körön belül élő nemzetek jogait, autonómiáját olyan módon határozták meg, amelyek az adott történelmi körülmények között a legkönnyebben vehetők át a szélesebb körű föderáció csúcsalkotmányába, természetesen az államszövetség egyes tagállamaira vonatkoztatva, hiszen maximális jogokat biztosítottak volna számukra is. Ezért is módosították az eredeti tervezetet, ezért lett — többek között — az eredetileg csupán központinak nevezett intézőbizottság Szövetséges Központi Intézőbizottság, s ezért emelték fel tagjainak számát az eredetileg tervezett 120-ról 150-re, emiatt mondotta ki az alkotmány 19. §-a, hogy e szövetséges bizottságban az országban lakó minden nemzetnek lakossága számarányában legyen megfelelő képviselete. A nemzetek jogai széles körű meghatározásánál és rendkívül magas színvonalú szövegezésénél nem feledkeztek el az alkotmány alapelveiről: arról, hogy a 3. § szerint a Tanácsköztársaság a világháborút előidéző imperializmus helyett a dolgozók nemzetközi tanácsköztársaságát akarja. Ennek a várt és remélt nemzetközi tanácsköztársaságnak is például szolgált volna az alkotmánynak a nemzetek jogairól szóló része.

Talán túlzásnak tűnik az a megállapítás, amely a nemzetközi példaadás jelentőségét emelte ki; ezért rámutatok a pártprogramnak arra a célkitűzésére, amely szerint: „A nemzetközi forradalomnak a példa propagandájával való kiváltása a pártnak legfőbb feladata."[4] Ha most már a nemzetek jogaira és a föderatív intézményekre vonatkozó rendelkezéseket ebből a szempontból, tehát nemcsak a magyar proletárdiktatúra alkotmánya, hanem internacionalista szempontból vizsgáljuk, akkor meg kell állapítanunk, hogy az alkotmánynak ez a része valóban zseniális. Zseniális politikai tartalmában, a jogok fenntartás nélküli, a lehető legszélesebb körű megadásával, zseniális politikai és joig szempontból egyaránt, mert a nemzetek jogait úgy megállapítani és megszövegezni, hogy azok egyaránt alkalmasak legyenek a szűkebb államhatárok között élő népek, és a széles körűre tervezett föderáció tagjaira egyaránt, hogy azok a nemzetközi munkásmozgalom részére például szolgáljanak — óriási dolog.

Talán felébred a kétség, vajon nem túloztam-e el a jogi megoldások tisztaságának a jelentőségét, valóban olyan nagy figyelmet fordítottak arra a proletárdiktatúra idején, hogy az alkotmány összhangban álljon a nemzetközi joggal, s ezért történt-e az alkotmány tervezete többször kiemelt bekezdésének elhagyása? Úgy gondolom, ezt a kétséget könnyen eloszlathatom, ha Balfour angol külügyminiszterre, a párizsi békekonferencia angol delegációjának vezetőjére, az ún. „négy nagy" egyikére hivatkozom. A békekonferencia 1919. július 25-i értekezletén, a Magyar Tanácsköztársasággal szemben alkalmazandó lépések megvitatása közben — a jegyzőkönyv szerint — Balfour a következő kérdést tette fel: „Szeretné tudni, hogy a nemzetközi törvény szempontjából Magyarország most milyen helyzetben van, tekintettel a fegyverszüneti szerződésre." Mr. Balfour meg is magyarázta jogi érdeklődésének valódi okát a következőképpen: „A mi országainkban mindenütt vannak olyan nézetű szekciók, amelyek anélkül, hogy valóban bolsevikok lennének, bizonyos fokig szimpatizálnak a bolsevik programmal. A közönség e részei a leghatározottabban szembeszállnának a bolsevikok elleni katonai akcióval."[5] Az antanthatalmaknak tehát — munkástömegeikre tekintettel — nagy gondot kellett fordítaniok a jogi megoldások korrektségének látszatára; a Tanácsköztársaság vezetőinek szükségszerűen arra kellett törekedniök, hogy jogi melléfogásokkal, helytelen szövegezéssel ne szolgáltassanak ürügyet az antant katonai fellépésére. A Magyar Tanácsköztársaság vezetői között nemcsak példamutató forradalmárokat, hanem egyben kiváló diplomatákat és jogászokat is találunk. A Tanácsköztársaság összes jogszabályait nagy gondossággal és szakmai tudással készítették el. Az alkotmány létrehozásában azonban nemcsak politikai vezetők és jogászok vettek részt, hanem — amint a Tanácsok Országos Gyűlésének vitája igazolja — a Gyűlésre megválasztott küldöttek, a dolgozó nép képviselői is nagymértékben részt vettek az alkotmány szövegezésének munkájában. Így és csak így születhetett ilyen kiváló alaptörvény, a nemzetek jogainak ilyen magasrendű deklarálása és biztosítása.

Az elmúlt 50 év alatt, de még a legutóbbi időben is gyakran találkozhattunk azzal a másik kritikai megjegyzéssel, hogy a magyar proletárdiktatúra a nemzet fogalmát az egyes nemzetek proletariátusára szűkítette le, egyedül a proletariátusnak adta meg a nemzeti jogokat. Ennek a felfogásnak látszólag van alapja. A német és a ruszin tanácsok megválasztásáról szóló kormányzótanácsi rendelet 1. §-a szerint a Magyarországi Tanácsköztársaság egyenjogú népek *proletariátusának szövetségén* alapszik. Kun Bélának nem egy megnyilatkozásában találkozhatunk olyan megfogalmazással, amely a különböző nemzetek dolgozóinak föderációjáról szól, de az alkotmány tervezetének vitájában az előadó igazságügyi népbiztos szerint is a Tanácsköztársaság „a szabad nemzetek szabad dolgozóinak szövetségét fogadja el alapelvéül." Ez

[4] MMTVD 6/b. köt. 51. old.

[5] MMTVD 6/b. köt. 529—30. old.

a látszat azonban nem támasztja alá a kritikai megjegyzéseket. A proletárdiktatúra nagyon gondosan differenciált a nemzeti jogok között. A nyelvi és kulturális szabadságot, tehát a korlátlan nemzetiségi nyelvhasználatot, az önálló nemzeti kultúrához való jogot az adott nemzet minden egyes tagjának — osztályhelyzetre tekintet nélkül — megadta. Minden egyes jogszabálya, kivétel nélkül megadta. A rendelkezési jogból, a tanácsszervezetben közreműködés, az egyes nemzetek autonóm szervezeteiben való részvételből, a föderáció gyakorlati megvalósításával kapcsolatos politikai jogokból zárta ki a Tanácsköztársaság az egyes nemzetek volt kizsákmányoló osztályának tagjait. Kizárta ugyanúgy, amint kizárta a magyar burzsoázia, a magyar kizsákmányoló osztályok minden egyes tagját a választójogból, s így a helyi tanácsokban való közreműködés, a proletárhatalom állami szervezetében való bármilyen tevékenység jogából. A Magyar Tanácsköztársaság nem adhatott több jogot a más nyelven beszélő nemzetek kizsákmányoló osztályai számára sem, mint amennyit a magyar burzsoázia és földbirtokososztály tagjainak biztosított. Ez természetes dolog, nem szorul magyarázatra. A Tanácsköztársaság proletárdiktatúra volt, s amint az alkotmány nyomatékosan hangoztatta: „A kizsákmányolóknak semmiféle tanácsban helyet nem ad." De lerögzítette az alkotmány 1. §-a azt is, hogy a proletariátus diktatúrája csupán eszköz mindennemű kizsákmányolás és mindenfajta osztályuralom megszüntetésére és előkészítése annak a társadalmi rendnek, amely nem ismer osztályokat és amelyben megszűnik az osztályuralom legfőbb eszköze, az állam hatalma is. A Tanácsköztársaság a világforradalmat képviselte Közép-Európában, történelmi hivatásának vallotta, hogy a világforradalom segítségével el akarja érni a dolgozók világának békéjét, a világ proletárjainak egyesülését, a dolgozók nemzetközi tanácsköztársaságát. Ebben a küzdelemben, amely a nemzetközi osztályharc élvonalában állott, hogyan adhatott volna a nemzeti autonómiával, a föderációval kapcsolatban rendelkezési jogokat az egyes nemzetek burzsoáziájának? Nyilvánvalóan: sehogy. De ezt a „jogfosztást" csupán viszonylag rövidnek tekintett átmeneti időre akarták fenntartani. Figyelemmel kell lennünk még egy lényeges körülményre. A Tanácsköztársaság jogszabályai a választójogból, s így a nemzeti rendelkezési jogból is az állampolgároknak csak egészen szűk kategóriáját zárta ki, jogi nyelven szólva nem értelmezte kiterjesztően a kizsákmányolók fogalmát. Hiszen e kategóriában választójoga csupán azoknak nem volt, akik nyereség szerzése céljából bérmunkásokat alkalmaztak, akik munka nélküli jövedelemből éltek, valamint a kereskedőknek. A Kormányzótanács LV. számú rendelete viszont nemcsak a fizikai dolgozókat tekintette munkásoknak, hanem a dolgozók összes kategóriáját, hisz e jogszabály utolsó mondata politikai szempontból nagyon fontos elvet rögzített: „Aki munkabért kap, munkás." De nemcsak ennek a rendeletnek volt ez az álláspontja, hanem a Tanácsok Országos Gyűlésének is. Az alkotmány benyújtását követő előadói beszéd gúny tárgyává tette azokat, akik lebecsülték a parasztság és az értelmiség (az 1919-i szóhasználat szerint a „szellemi proletariátus") politikai szerepének és aktivitásának jelentőségét. Azokat az „egyedülmaradottakat", akik csupán az ipari proletariátusra építve akarnák a szocialista társadalmat megvalósítani, a küldöttek egyöntetű helyeslése mellett olyanoknak tekintette az előadói beszéd, mint akik „legfeljebb a szellemi szegények tanácsát alakíthatják meg." A proletárdiktatúra tehát nem volt szűkmarkú a nemzeti jogok használói körének meghatározásában, nem akarta egyedül az ipari munkásságra, a szó szoros értelmében vett proletariátusra korlátozni a rendelkezési jogosultságok gyakorlásának körét. Figyeljék meg az alkotmány szóhasználatát, sem a nemzeti, sem az egyéb állampolgári jogoknál soha nem a proletariátusról, hanem mindenütt és mindenkor következetesen a „dolgozókról" beszél.

De, ha mindez így van, ahogy az előbbiekben ismertettem, mi az oka annak, hogy az alkotmánynak a nemzetek jogait és a föderatív intézményeket magában foglaló fejezete nem nyerte el a megfelelő értékelést és elismerést? Bizonyos szubjektív tényezők mellett — amelyek már hosszabb ideje nem játszanak szerepet a kellő méltatás megadásánál — abban találhatjuk a magyarázatot, hogy az alkotmány terminológiája, különösen a föderatív intézményeket rögzítő definíciói nem a mai, a mi korunkban megszokott meghatározásokat használja. Egyetlen szakaszban sem fordul elő például az autonómia szó, nem beszélnek az ismertetett jogszabályhelyek önálló törvényhozásról és kormányzásról. De nem kellett erről beszélniök, mert *a tanácsrendszer következményeként* mindezeket a fogalmakat természetszerűen és félreérthetetlenül magukban foglalják az említett rendelkezések. A Tanácsköztársaság egész alkotmányát, egész jogrendszerét, s nem csupán a nemzetek jogait szabályozó részét, áthatja az autonómia, az önkormányzat, az önigazgatás elve. Ezeken az elveken épült fel az alkotmány úgy, ahogy azt a pártprogram előírta a következőképpen: „Minden jog a dolgozóké. Számukra az osztályon belül a legteljesebb demokrácia és *önkormányzat biztosítandó." Valamennyi tanácsnak széles körű önkormányzati joghatósága volt.* Ezért hivatkozott arra az alkotmány expressis verbis, hogy *a nemzeti jogok biztosítása „a tanácsrendszer egyenes következménye."* A Tanácsok Országos Gyűlésén az egyik küldött pleonazmusnak tartotta ezt a stílusfordulatot, az előadó igazságügyi népbiztos azonban ragaszkodott ehhez a szöveghez a következő indokolással: „Súlyt helyezünk arra, hogy lássák be az ország területén élő összes

nemzetek, hogy mindazok a jogok, amelyeket itt külön kifejezünk, már a tanácsrendszer következményeként illetik az egyes nemzeteket. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy ezek az elvek egyenesen a tanácsrendszer következményei." Nagyon fontos dologról van itt szó. Arról, hogy a proletárdiktatúra lényegéből, az állam felépítésének szocialista módszeréből egyenesen, töretlenül és csorbítatlanul következnek a más nyelven beszélő nemzetek jogai, és a föderatív intézmények, amelyek meghatározásánál a legtudatosabban szakítottak a régi, a burzsoá jogban használatos terminológiával. Amint új elnevezést kellett adni a régi igazgatás területi egységeinek, hogy ezzel kifejezzék: a tanácsigazgatás teljesen új, bürokráciamentes, a dolgozók önkormányzatán alapuló állami ténykedést jelent, amelynek semmi köze a régi vármegyei közigazgatáshoz[6] — ugyanúgy új terminológiát alkalmaztak az önálló nemzeti területek megjelölésére. „Nemzeti kerületeknek" nevezte azokat az alkotmány, pontosan igazodva az alaptörvény általános szóhasználatához, de ezek a nemzeti kerületek olyanok voltak, amelyek központi tanácsszervekkel rendelkeztek, amelyeknek a beligazgatás, igazságszolgáltatás, a közoktatás és közművelődés minden kérdésében törvényhozói jogkörük volt, olyan autonóm, lényegében föderatív területek, amelyekkel a Tanácsköztársaság nem rendelkezik, hanem — a nemzeti kerületek központi tanácsszervei útján — csupán érintkezik. Adhatott volna az alkotmány más elnevezést is e területeknek, nevezhette volna *autonóm* területeknek, kormányzóságoknak is — ha a Károlyi-korszak jogalkotása, az 1918: X., az 1919: VI. és XXX. számú néptörvények nem használták volna már ezeket a definíciókat a ruszin, a német és a szlovák autonóm területek jogállásának szabályozásánál. A Károlyi-korszaknak ezek a néptörvényei mutatósabb terminológiával éltek: ruszin, német, szlovák nemzetgyűlésről, minisztériumról, kormányzóságról, kormánytanácsról beszéltek —, de kevesebb jogot adtak az egyes nemzeteknek, mint a Tanácsköztársaság alkotmánya, jóval kisebb mértékben állottak föderatív alapon, mint a proletárdiktatúra jogszabályai. Az 1919: VI. sz. néptörvény például a német autonóm terület határait nem állapította meg, a Kormányzótanács CXXIX. számú rendelete pontosan megállapította az önálló német nemzeti kerület területét; a néptörvények az igazságszolgáltatást nem adták át teljes egészében az autonómiák jogkörébe, a proletárdiktatúra alkotmánya igen; s ami a különbségeket a legjobban jelzi: az 1919: XXX. sz. néptörvény a szlovák nép számára autonómiát kívánt biztosítani, a Tanácsköztársaság teljes mértékben elismerte a Szlovák Tanácsköztársaságot, annak önálló államiságát, a szlovák nép önrendelkezési jogát. A Szlovák Kormányzótanácsnak 1919. június 18-án a prágai külügyminisztériumhoz küldött üzenete kiemelte: „Minket a cseh proletariátussal az elvtársi és testvéri szolidaritás érzése kapcsol össze és szétválaszthatatlan állami szövetségben kívánunk élni vele."[7] A Szlovák Tanácsköztársaság a magyar proletárdiktatúra politikai és katonai támogatásával, segítségével jött létre, de a magyar proletariátus a legkisebb mértékben sem kívánta csorbítani a Szlovák Tanácsköztársaság önrendelkezési jogát. „Mi korántsem akarjuk, hogy ti is csatlakozzatok hozzánk, a magyar proletariátus köztársaságához. Legyen nektek is önálló szlovák köztársaságtok, ahol a ti fiaitoké lesz a döntő szó és nem juthatnak szóhoz többé azok, akik eddig kizsákmányoltak benneteket" — olvashatjuk egyik 1919-i szlovák nyelvű, „Magyar proletárok" aláírású plakáton.[8]

Ilyen, valóban lenini internacionalista szellemben jöttek létre a magyar proletárdiktatúrának mindazon jogszabályai, amelyek a nemzetek jogait és a föderatív intézményeket szabályozták. Ha a Tanácsköztársaság alkotmányát megérteni, nem pedig félreérteni akarjuk —, csak erre a következtetésre juthatunk.

Még két dologra hívnám fel röviden a figyelmet. Az első: hogyan kívánták érvényre juttatni a gyakorlatban a nemzetek részére biztosított jogokat; végül: milyen kapcsolatban állanak az alkotmány említett rendelkezései a magyar forradalmi múlt hagyományaival.

Az első kérdésre csak az lehet a válasz: teljes mértékben érvényesíteni kívánták a gyakorlatban a jogszabályok rendelkezéseit. Két példát hozok fel erre. A Tanácsok Országos Gyűlésén az egyik küldött kérte, hogy ha később a vend nép kívánságokat terjeszt elő, a Tanácskongresszus honorálja azokat. Az igazságügyi népbiztos válaszának a lényege a következő volt: „Itt egyetlen nemzetnek sem kell a Tanácsok Országos Gyűlése elé kívánságokat terjeszteni. Mindegyik saját maga határozza meg, hogy nemzeti műveltségét mily módon akarja fejleszteni. *Itt mi nem gyámkodunk más nyelvű nemzetek felett.* Mi elismerjük a dolgozók teljes önrendelkezési jogát. Ha a vendek magyarul akarnak tanítani iskoláikban, magyarul fognak, ha vendül akarnak, vendül fognak. Mi e kérdésbe egyáltalán nem avatkozunk. A nemzeti műveltség minden egyes nemzetnek saját joga." Ehhez csak annyi kommentárt fűzök, hogy a Tanácskongresszus, a gyorsírói feljegyzés tanúsága szerint „élénk helyesléssel és tapssal" fogadta ezt a választ.

A másik példa: 1919. június 24-én a Kormányzótanács újjáválasztásakor a Szövetséges Központi Intéző Bizottság ülésén a jelölőbizottság javaslatot tett a német és a ruszin népbiz-

[6] „A vármegyének még a nevére sem akarunk emlékezni" — mondotta az igazságügyi népbiztos az alkotmány-tervezet vitája közben.

[7] MMTVD 6/b. köt. 279. old.

[8] A Magyar Tanácsköztársaság plakátjai a Széchényi Könyvtárban. Bp. 1959. 165. old. 519. sz. a.

tosok személyére is. A választás megejtése előtt az igazságügyi népbiztos felszólalt ez ellen, rámutatott, hogy az alkotmány szerint e két népbiztost nem a Szövetséges Központi Intézőbizottság, hanem az érdekelt nemzetek országos tanácsa választhatja csak meg. A Szövetséges Központi Intéző Bizottság minden vita nélkül, azonnal elfogadta ezt az álláspontot, a két népbiztos megválasztását mellőzte, csupán ideiglenes megbízást adott, amíg a német, illetve a ruszin nemzeti kerület abba a helyzetbe jut, hogy megválaszthassa népbiztosait. Ez az állásfoglalás világosan mutatja, milyen komoly jelentősége volt annak, hogy a két nemzeti tanács, nem pedig a központi államhatalmi szerv választja e két népbiztost, s mennyire a föderáció jegyében állott ez a rendelkezés. A Szövetséges Központi Intézőbizottság ugyanis a Kormányzótanács megbízatását bármikor visszavonhatta, a német és a ruszin népbiztosét azonban nem, hiszen nem ő választja azokat. Könnyen előállhatott volna tehát olyan helyzet, hogy a Kormányzótanács lemond, vagy visszahívják, de a két nemzetiségi népbiztos a helyén marad, tovább vezeti a két önálló nemzeti kerület ügyeit, hiszen az ő megbízatásukról kizárólag saját nemzetük országos tanácsa dönthet. Nem lehet kétséges, hogy a Magyar Tanácsköztársaság nem centralizált, hanem föderatív jellegű állam volt.

Végül vizsgáljuk meg röviden — hiszen az idő és a terjedelem bővebb vizsgálódásra nem ad lehetőséget — van-e valami kapcsolat a Tanácsköztársaság alkotmányának a nemzeti jogokat biztosító rendelkezései és a magyar forradalmi múlt haladó hagyományai között. Nagyon jelentős a kapcsolat. Tegyük egymás mellé az alkotmány és Kossuth 1851-i alkotmányterve, és 1862-ben nyilvánosságra került Duna konföderációs tervének szövegét — és feltűnő hasonlóságokat tapasztalunk. A nemzetek minden korlátozástól mentes szabad nyelvhasználata mindegyik munkálatban úgyszólván teljesen azonos módon nyert szabályozást, a nemzeti kultúra fejlesztésére Kossuth országos nemzetiségi testületeket („nemzetiségi egyetemet", vagy „nemzeti egyletet") ajánlott valamennyi Duna menti nemzet részére ugyanúgy a területi igazgatástól független szervként, amint azt a Tanácsköztársaság alkotmányának 84. §-a megvalósította. És Kossuth a tervezett föderáció tagállamainak autonóm jogkörét majdnem pontosan olyan körben kívánta megvalósítani, mint ahogy hazánk első szocialista alkotmányának 86. §-a az önálló nemzeti kerületek önkormányzati jogkörét a valóságban megvonta. Még a két szövegben is találhatunk stiláris hasonlóságot és azonosságot, nem véletlenül, hanem az államszervezési módszerek nagyfokú hasonlósága folytán. A Kossuth-i alkotmányterv a választási elv következetes keresztülvitelét a következő indokolással kíséri: „Íme a valódi népfelség, a nép hozza a törvényt, a nép hajtja végre." S most hadd idézzem a proletárdiktatúra 2. §-nak egy részét. A tanácsokban „a dolgozó nép hozza a törvényeket, hajtja végre és bíráskodik azok megszegői felett."

Természetesen nem állítom és nem állíthatom, hogy a Tanácsköztársaság alkotmányának e rendelkezései Kossuth-alkotmány, illetve Duna-konföderációs tervének megvalósítását jelentették volna. Magasabb osztályszinten, a szocialista alapelveknek megfelelően valósította meg a proletárdiktatúra azokat az elgondolásokat, amelyeket Kossuth 1862-ben, az akkori magyar politikai vezető réteg felfogásával élesen szembenállva, a Duna menti népek békéjének biztosítása érdekében, az abszolutizmus elleni harc jegyében hirdetett. A történelmi összefüggések szempontjából azonban igen nagy fontosságot kell tulajdonítanunk az említett elvi hasonlóságoknak. A proletárdiktatúra alkotmánya, a nemzetek jogainak deklarálása és biztosítása a proletárinternacionalizmus jegyében született, de ugyanakkor összhangban állott Kossuth említett terveivel is. Hadd jegyzem meg, hogy a nemzeti jogok szabályozása nem az egyedüli jogterület, amellyel a Tanácsköztársaság jogrendszere a magyar forradalmi múlttal kapcsolatban áll. A jogrendszer nagyrészében fennáll ez a kapcsolat.

Ha befejezésként összegezni kívánjuk a nemzetek jogai és a föderatív intézmények 1919-i megoldásának jelentőségét, akkor a következő konkluzióra kell jutnunk:

A nemzeti jogokat deklaráló első szocialista alkotmányunk marxista-leninista szellemű, a proletár-internacionalizmus gondolata hatja át, ugyanakkor nemzeti és forradalmi múltunk legszebb, leghaladóbb elveit eleveníti fel. A nemzetek jogait, a szocialista népek föderatív együttélését *ebben a térségben* a Tanácsköztársaság jogszabályainál aligha lehet jobban, teljesebben szabályozni és biztosítani. Ezért — bármennyire eltérő is a történelmi helyzet az 1919-itől — a Tanácsköztársaságnak ezek a jogszabályai a szocialista államok számára mindig tanulságul és például szolgálnak.

Sarlós Béla

A gazdaságirányítás rendszere a Magyar Tanácsköztársaságban

„A világ szeme rajtunk!... Elvtársak!... Ezeréves rabszolgaság után most a dolgozó nép csinál történelmet..." hirdette fél évszázad előtt a sorsdöntő márciusi napokban egy röpirat.[1] Valóban a magyar proletariátus elsőnek követve a szovjet példát különösen Közép-Európa munkásosztályának reményei és burzsoáziájának súlyos aggodalmai között, az érdeklődés előterében kezdett hozzá nagy alkotásainak sorozatához, a munkások és parasztok államának felépítéséhez.

Ha egyáltalán rangsorolni lehet, a Tanácsköztársaság nagy alkotásai között is kiemelkedik a proletárdiktatúrának az a tevékenysége, amellyel a dolgozó tömegek kizsákmányolásának megszüntetésére, az anarchisztikus kapitalista árutermelésből a legegyenesebb úton a szervezett szocialista gazdálkodásra való áttérésre törekedett.

Ennek a munkának gazdaságirányítási-szervezeti problémáiról, elsősorban az iparirányítást illetően, szeretnék most itt képet adni, hangsúlyozva azt, hogy e szerteágazó, bonyolult kérdések a rendelkezésemre álló keretek között csak vázlatosan, a teljesség igénye nélkül vethetők fel.

A Tanácsköztársaság politikájának teljesebb megértéséhez és helyes értékeléséhez — e témával kapcsolatban is — mindenekelőtt vissza kell tekinteni a polgári demokratikus forradalom korszakára, mert bármennyire is törekedett a proletárdiktatúra az állami mechanizmus gyors és energikus átalakítására, mégis bizonyos mértékben kötve volt az előző időszak gazdasági helyzetéhez, intézményeihez és részben az azokat mozgató emberekhez is.

A világháborús vereség, majd a Monarchia felbomlása folytán az ország rendkívül súlyos, válságos gazdasági helyzetbe került. Különösen kevés volt az energiaellátáshoz nélkülözhetetlen szén, de egyébként is számos területen mutatkozott súlyos nyersanyaghiány. A polgári koalíciós kormány a háború idején bevezetett kötött gazdálkodás lebontására törekedett, a szabad kereskedelem híve volt. Ugyanakkor, hogy tompítsa a Kommunista Párt (továbbiakban: KMP) agitációjának hatását, maga is felvetette az ipari üzemek szocializálásának gondolatát.[2] Ezt az elhatározást befolyásolta a földbirtokreform is.

A földművelő nép földhöz juttatásáról szóló 1919 : XVIII. néptörvény kisajátítási jogot biztosított az államnak minden 500, illetve 200 holdnál nagyobb magánbirtokra. A földtulajdonviszonyokban bekövetkezett változás szükségszerűen igényelte a nagyipar helyzetének megfelelő rendezését is. Egyébként a parasztok több helyütt nem várták be a földreform végrehajtásának tekervényes útját, hanem elkergették a tulajdonost és jelentékeny földterületet vettek *szövetkezeti kezelésbe.*[3]

Hasonló jelenségek következtek be az iparban is, ahol a munkások nem érték be az üzemi tanácsaiknak adott jogszabályi lehetőségekkel, beleszólást követeltek a termelés irányításába, több helyen elűzték a magántulajdonost és maguk vették kézbe az üzemek, gyárak vezetését. A polgári kormány engedményei tehát nem elégítették ki a dolgozókat. A kormánynak súlyos problémát jelentett az is, hogy nem volt képes biztosítani a dolgozók foglalkoztatottságát, aminek ellensúlyozására bevezette a munkanélküli segélyezést. Ugyanakkor hatósági kényszerrel kívánta a mezőgazdasági munkát adott esetben elláttatni, mert a földnélküli parasztok a földosztást várva és az alacsony bérek miatt is nem szegődtek el mezőgazdasági munkára.

A munkanélküli segélyezés igen nagy terheket rótt az államra. Az a körülmény pedig, hogy a kapitalisták az inflációs jelenségek mellett éhbért sem fizettek, reakciót váltott ki, általánosságban lazított a korábban szoros termelési fegyelmen. A Tanácsköztársaság a hatalom átvételekor tehát ilyen közállapotokat és közvetlen katasztrófával fenyegető rendkívül súlyos gazdasági viszonyokat örökölt. Sőt még sokkal rosszabb helyzetben kezdett hozzá gazdaságátalakító munkájához, mint az előző polgári kormány, mert ennek lehetősége nyílt a külkereskedelemre. Ausztria felé pl. március 21-ig szabad volt az út, és a két ország között jelentős áruforgalom bonyolódott le. Igaz, hogy a Tanácsköztársaságnak már április 3-án sikerült kompenzációs alapon hasonló árucsereforgalmi megállapodást kötni Ausztriával, amely magában foglalta az egymás országa területén keresztül történő áruszállítási jogot is. Ausztria azonban az antantnak a Tanácsköztársaság ellen irányuló blokádintézkedéseit nem merte megszegni, az említett megállapodás, amelyeket időnként ugyan megújítottak, tulajdonképpen papíron maradt. Az a jelentéktelen árucsere, ami mégis folyt, csempészutakra kényszerült. A Külkereskedelmi Hivatal a változott helyzet következtében már mint állami monopólium svájci, majd dán és svéd cégekkel eredményekkel kecsegtető tárgyalásokat folytatott, de ezek elhúzódtak, realizálásukra már nem volt idő.[4] Súlyosbította a helyzetet az is, hogy mint ismere-

[1] A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai. Budapest, 1959. 58. old.

[2] Országos Levéltár. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1919. március 11-i ülés.

[3] A földbirtokreformra és a polgári demokratikus forradalom viszonyaira l. Schönwald Pál: Az 1918/1919-es polgári demokratikus forradalom állam és jogtörténeti kérdései. Budapest, 1969.

[4] Országos Levéltár: A Külügyi Népbiztosság iratai. K. 61. 2. cs. — A/1. 22 295/1919.

tes a Tanácsköztársaság kénytelen volt külső és belső ellenséggel szemben erőforrásait nagymértékben igénybe vevő harcot folytatni.

A Tanácsköztársaság gazdaságpolitikáját és gazdaságirányítási rendszerének kialakítását tehát nagymértékben befolyásolta az a körülmény is, hogy a termeléshez és a megélhetéshez szükséges életfontosságú anyagok, termékek nem vagy csak rendkívül korlátolt mennyiségben álltak rendelkezésre és ilyeneket nem is lehetett szerezni vagy pótolni semmiféle szervezés vagy szervezettség útján.[5]

A marxizmus elméletének megalapítói meghatározták a proletárdiktatúrának gazdasági téren fennálló alapvető feladatait, ami elsősorban a kizsákmányolás megszüntetését, a kapitalisták termelő eszközeinek köztulajdonba vételét jelentette. Ez megfelelő szervezet létrehozását igényelte, amely irányítja az államosításokat, megindítja a szocializált létesítményekben a termelést és biztosítja a szocialista elveknek megfelelő termékelosztást.

A Tanácsköztársaság gazdaságpolitikájában előtérben állottak a szervezési feladatok, a szervezetek kiépítésének nagy jelentőséget tulajdonítottak. Az apparátus fejlődésének, de az időbeliség sorrendjének megfelelően is a szocialista gazdálkodásra való áttérés két egymástól jól elhatárolható szakaszban folyt. A hatalomrajutástól a Népgazdasági Tanács létrehozásáig tartó szakasz főfeladatait az államosítások, az új alapokon a termelés megindítása, illetőleg az irányító apparátus kiépítése jelentették. A második szakaszra a gazdaságirányítás fokozott központosítása, a tervszerű gazdálkodásra törekvés, a szervezeti rendszer továbbfejlesztése a jellemző, amely a Népgazdasági Tanács 1919. május 20-i felállításával vette kezdetét és tartott augusztus 1-ig.

I.

1. A szocialista gazdálkodásra és gazdaságirányításra való áttérés első szakaszában a jog szabályozó szerepe állt az előtérben. Az államosítást elrendelő jogszabályok meghatározták, hogy kik lesznek a szocialista gazdaság alanyai, elhatárolták különböző területeken a társadalmi tulajdon és a magántulajdon körét. Meghatározták a szervezeti rendszer elemeit képező állami és társadalmi szerveket, az irányítás központi és helyi szerveit és azokat a formákat, amelyben a termelés és előállított termékek mikénti elosztása folyik.

Az államosítást elrendelő jogszabályok azonos elvi kiindulópontot tükröznek: meg kell fosztani a kapitalistákat a kizsákmányolás és gazdasági hatalmuk eszközeitől, de egyébként jelentős különbözőségeket is megállapítottak.

Az ipar, bányák és közlekedés területén a *20 fő munkáslétszámot* meghaladó üzemeket vették társadalmi tulajdonba. *A pénzügyi* népbiztosok arra kaptak felhatalmazást, hogy meghatározzák, mely pénzintézetek, bankok kerülnek *állami ellenőrzés alá. A földek* tekintetében minden közép- és nagybirtok került tartozékaival, mezőgazdasági és ipari üzemeivel minden megváltás nélkül köztulajdonba. Ez a 100 holdon felüli földbirtokok társadalmi tulajdonba vételét jelentette, amelyet szövetkezeti kezelésbe történő kötelezettséggel kapcsoltak össze. *A kereskedelem* államosításánál ismét az alkalmazotti létszám volt az irányadó, amelyet 10 főben jelöltek meg.[6] Az államosítások alapformái tehát nem voltak azonosak.

A munkások lelkesedéssel fogadták az államosításokat. Sőt az előírt körön túli szocializálások is történtek, mert több kisebb üzem dolgozói nem akartak hátrányosabb helyzetbe kerülni a szocializált üzemekbe dolgozó társaiknál.[7] Valósággal szocializálási hullám vette kezdetét, még a táncoktatók is köztulajdonba akarták vetetni magukat. A túlzott államosítási törekvésekkel szemben Varga Jenő, a Tanácsköztársaság egyik gazdasági vezetője a következőket fejtette ki: „Többtermelés csak a nagyüzemek legracionálisabb berendezése révén lehetséges, úgy az iparban, mint a mezőgazdaságban. Ezért a nagyüzemek helyes megszervezése a legfontosabb, addig a kisiparban minden gyökeres újítást mellőzendőnek tartok. A proletárdiktatúrának nem lesz ártalmára, ha a kismesterek egyelőre tovább javítgatják a proletárok ruháját, cipőjét és megélnek ebből... A dolgozó proletárok keresetéből szocializálni csak komoly termelő üzemeket kell."[8] A kisipart tehát eredetileg nem kívánták államosítani, de igyekeztek a lakosság mindennapi szükségletein olyképpen enyhíteni, hogy egyes szolgáltatások, mint pl. villany- és vízvezeték-szerelés, bútorjavítás területén önkéntes jelentkezési alapon létrehoztak közös munkahelyeket, kisiparosok részére. Ilyen tömörülésre ösztönözték is a kisiparosokat.[9]

Viszont a Tanácsköztársaság kétségtelenül kereskedelemellenes volt, ezt a tevékenységet felesleges közbeékelődésnek tekintették termelő és fogyasztó közé, tartva attól, hogy az amúgy is kevés anyag és termék spekulációs célokat szolgálna. Ennek megakadályozása érdekében az eredetileg köztulajdonba nem vett kis üzletek megszüntetését, illetve állami kezelésbe vételét is elrendelték. Az üzletek teljes leltári értékét a tulajdonos javára szocializált pénzintézetnél folyószámlán helyezték el.

[5] A Tanácsköztársaság súlyos gazdasági viszonyaira nézve, l. Lengyel Gyula: A magyar hadikommunizmus. Válogatott írásai. Budapest, 1965. 186. old.

[6] Az államosításra vonatkozó jogszabályok megtalálhatók a Tanácsköztársasági Törvénytárban. Budapest, 1919.

[7] Varga Jenő beszámolójában hangzott el a Tanácsok Országos Gyűlésén. Napló, 32. s köv. old.

[8] Varga Jenő átírata a Cukrászati ipartestülethez. Fővárosi Levéltár, Budapesti ipartestületek 447/1919.

[9] A Magyar Munkásmozgalom Válogatott Dokumentumai. 6/A. kötet 86. old.

Másrészt a Tanácsköztársaság a kisárutermelésnek nagy lehetőséget biztosított a mezőgazdaságban. Az 1910. évi népszámlálás statisztikai adatai szerint Magyarországon a földek kb. 42%-a 100 holdon aluli birtok volt. Habár a későbbiekben ezen a területen is törekedtek az önkéntes szövetkezetesítésre, illetve azt várták, hogy az e kategóriába tartozó földtulajdonosok a szövetkezeti gazdálkodás útjára lépnek majd, a jogszabályi elrendelés időpontjában az említettek magángazdálkodásának nem volt akadálya.

Az ipar államosítással kapcsolatban Kelen József a szociális termelés népbiztosa azt a véleményét fejtette ki, hogy a magyar ipari termelés nagy része 20-nál kevesebb munkást foglalkoztató kisüzemekben folyt.[10] Bár ennek a lényeges körülménynek a tisztázására a kutatók figyelme nem terjedt ki, az kétségtelen, figyelembe véve iparunknak a századforduló utáni első évtizedeiben ismert alacsony technikai színvonalát és elmaradottságát, hogy a 20 fős létszám alapulvétele nem jelentett általános iparállamosítást.

Az államosításokkal kapcsolatban gyakran elhangzó az a negatív álláspont, amely kifogásolja a túl radikális, széles körű és azonnali köztulajdonba vételt az államosítási jogszabályok elemzése és a tényleges helyzet összevetése után korrekcióra szorul, mert ezekből legalábbis a túl széles kör nem állapítható meg. Emellett azt is figyelembe kell venni, hogy a polgári demokratikus forradalom továbbvitelét éppen az államosítások jelentették.

2. A szocializálás elrendelése után annak végrehajtásához megfelelő irányításra és szervezetre is szükség volt.[11] Március 21-ét követően a polgári kormány helyébe lépő Forradalmi Kormányzótanács mint központi államhatalmi szerv döntött gazdasági kérdésekben. A gazdasági ügyekkel foglalkozó miniszteri tárcákat átvevő népbiztosok tárcájuk körében látták el gazdaságirányító feladataikat.

A Kormányzótanács mellett működött egy szűkebb gazdasági bizottság is, amely a tanács üléseire készítette elő a gazdasági vonatkozású ügyeket. Ez a bizottság május 20-ig, a Népgazdasági Tanács megalakulásáig bizonyos jogszabályba nem foglalt szervezeti önállóságot tartott meg. Ezek voltak tehát a gazdaságirányítás legfőbb országos és központi szervei.

A népbiztosságok közül különösen a Szocializálási, illetve későbbi nevén a Szociális Termelési, a Pénzügyi, a Földművelésügyi és a Közellátási népbiztosságok intéztek gazdasági ügyeket. Az említett szervek jogalkotó tényezők is voltak. A Forradalmi Kormányzótanács hozta a nagyobb jelentőségű, az ország egész lakosságára kiható fontosabb jogszabályokat, amelyek megfeleltek a polgári jogforrási rendszer törvényeinek. A népbiztosok pedig, mint alacsonyabb jogforrások a Kormányzótanács felhatalmazása alapján vagy önállóan hoztak a magasabb rendű jogforrások tartalmával ellentétben nem álló rendeleteket.

A népbiztosságok rendszerint a volt minisztériumok keretei között kezdték meg működésüket. Irányításuk jellege és munkamódszereik lényegében egymáshoz hasonlóak voltak. Érvényesült az ágazati irányítási elv, amennyiben osztályokat létesítettek, amelyek szakmák szerinti csoportosításban egy-egy nagyobb iparágat fogtak át. Az osztályok tovább tagolódtak csoportokra. Bár a vezető pozíciókba az egyesült munkáspártok igyekeztek saját megbízható embereiket elhelyezni, a régi államapparátus ügyintézői szép számmal maradtak meg és működtek tovább az új rendszerben is.

A szocializálás országos végrehajtásához és a központi irányító szervek határozatainak foganatbavételéhez szükség volt a népgazdaság *vidéki területi szerveinek a megalakítására is.* A Forradalmi Kormányzótanács LXIX. sz. rendelete előírta a vidéki, helyi Ipari Termelési Tanácsok és azok intézőbizottságai, továbbá a Kerületi Ipari Termelési Tanácsok és intézőbizottságainak felállítását. Az Ipari Termelési Tanács feladatául a rendeletek végrehajtásának biztosítását, a közvagyon védelmét, a termelés folytonosságáról való gondoskodást jelölték meg. Az országot a jogszabály értelmében, Budapest kivételével, 27 kerületre osztották, amelynek mindegyikében egy várost jelöltek ki, ahol Kerületi Ipari Termelési Tanácsokat kellett szervezni. Feladataik közé tartozott a szocializálás végrehajtása mellett a felsőbb szervek tájékoztatása a kerület gazdasági viszonyairól, helyzetéről és javaslattétel. A Termelési Tanácsok hatásköréből kivették az olyan nagyüzemeket, amelyek termelésének irányítása országos áttekintést kívánt. E tanácsok a dolgozók széles körű rétegeinek demokratikus módon kijelölt vagy választott képviselőiből alakultak.

Az országos központi és a területi helyi gazdasági szervek mellett fontos szerepet töltöttek be a különböző néven működő *országos hatáskörű alárendelt szervek,* a Központok, Hivatalok, Bizottságok, Anyaggazdálkodó szervek. A Bizottságok (pl. Sóelosztó Bizottság), a Központok (pl. Országos Tejtermék Központ stb.) rendszerint élelmiszerek begyűjtésével és elosztásával foglalkoztak. Míg a különböző Hivatalok az ipari üzemek, vállalatok termékeivel való gazdálkodás céljaira létesültek. (Pl. Vashivatal, Műszaki Anyaghivatal stb.) Az említett szerveket létrehozó jogszabályok az ugyanazon feladatokat ellátó Központok, Hivatalok munkájára, feladataira nézve nem mindenben azonos rendelkezéseket tartalmaztak, ami azzal is összefüggésben állt, hogy rendszerint nem új szervezeteket hívtak életre, hanem átvették a hadiközpontokat, amelyeket átalakítva állítottak az új cé-

[10] Vörös Újság 1919. május 8.

[11] „A Tanácsköztársaság gazdaságpolitikájában előtérben állottak a technikai szervezeti feladatok" Lengyel Gyula. id. mű. 188. old.

lok szolgálatába. Egyes Hivatalok szervezetét és feladatkörét újszerűen határozták meg, az államosítások közvetlen végrehajtását és a termelésirányítást is reájuk bízták. Merőben újtípusú szerv volt pl. a Szociális Termelés népbiztosának felügyelete alatt álló Ruházati Hivatal, amelyet 17 háborús központ, részvénytársaság és egyéb gazdasági szerv felszámolásával létesítettek.[12] E Hivatal irányította mindennemű bőr- és textiláruk termelését, a termeléshez szükséges nyeresanyagok beszerzését és a készáruk elosztását. Emellett végezte az ide tartozó üzemek szocializálásának végrehajtását. A Ruházati Hivatal működését a Ruházati Tanács irányította, amelynek tagjait az érdekelt szakszervezetek ajánlása után a Szociális Termelés népbiztosa nevezett ki. Ugyancsak az államosítás végrehajtásával és az ipar termelésének irányításával bízták meg pl. a Cukorgyárak Központi Hivatalát, amely rendelkezett a Tanácsköztársaság cukorgyáraival, intézte mindennemű beszerzéseiket, irányította és ellenőrizte üzemeiket.[13] A hivatal a Szociális Termelés népbiztosa cukorosztályának vezetése alatt állt.

Az anyaghivatalok rendszeresen tartoztak igénybejelentési és termelési jelentéseket készíteni a felettes népbiztosságnak. E hivatalok segítségével lényegében azt kívánták elérni, hogy az üzemek anyagigénylése a népbiztosság megfelelő szakosztályain keresztül az Anyaghivatalhoz fusson be és az igénybejelentések indokoltságának és bizonyos megállapított sürgősségi sorrendnek megfelelően a központi Anyaghivatalból kerüljön kiutalásra.

Az anyagelosztás irányelveit az Anyagelosztó Tanács állapította meg, amely a gazdasági népbiztosságok és a hadügyi népbiztos, továbbá az illetékes szakszervezetek küldötteiből alakult. Élén a Szociális Termelés népbiztosságának az általános termelési politikát irányító népbiztosa állt.[14]

Az anyagelosztó szervezet a termelés folyamatossága szempontjából kiemelkedően fontos helyet foglalt el, mert nem volt közömbös, hogy az amúgy is kevés nyersanyagból, melyik iparág igényeit elégítik ki, hol és milyen mértékben redukálnak. Az elképzelés tehát az volt, hogy egy anyagforrás legyen, a népbiztosság illetékes ipari szakosztálya, amely a Központi Anyaghivatallal szoros együttműködésben a későbbiek során egységes igénybejelentési és nyilvántartó kartotékrendszert dolgoz ki. Az anyagok, különösen a szén megszerzéséért igen nagy harc folyt az egyes vállalatok, üzemek között.

A fentebb említett különböző típusú, de hasonló feladatokat ellátó szervek létrehozása mutatja, hogy a Tanácsköztársaság gazdasági vezetői keresték a megfelelő szervezeti formákat, fokozatosan törekedtek a polgári rendszer gazdasági szerveinek átalakítására és újak létrehozására.

A gazdasági ügyeket intéző népbiztosságok, szovjet példa nyomán, felléptek azzal az igénnyel is, hogy információkat kapjanak, tudomást szerezzenek mivel rendelkeznek, milyen készleteket vonhatnak a gazdálkodás körébe. Ezt a célt szolgálták az általános leltározásról szóló rendeletek, amelyek kiterjedtek valamennyi üzemre függetlenül attól, hogy köz- vagy magántulajdonban álltak-e.

Azt a törekvést, hogy állandóan ismerjék a köztulajdonba vett üzemek státusát, szolgálta az iparvállalatok könyvvezetési kötelezettségének az elrendelése. A jogszabály hatálya alá eső vállalatok tartoztak továbbá a heti anyagfelhasználásról és anyagérkezésről, az elkészült termékek készleteinek növekedéséről, csökkenéséről, a munkáslétszámról, a kifizetett munkabérekről, a következő két hétre szóló anyagszükségletről, a gyártási előirányzatról bejelentést tenni. Hozzákezdtek a szocializált üzemek műszaki helyzetének a felméréséhez is.

3. Az államosítások jogi elrendelése, az irányító központi, országos alárendelt és helyi szervek felállítása mellett a köztulajdonba vétel tényleges megtörténte attól függött, hogy azokban az egységekben, üzemekben, gyárakban, ahol a termelés folyt, miként valósul meg a társadalmi vezetés és a munkásellenőrzés. Az iparállamosítást elrendelő alaprendelet[15] a már említett 20 fő munkáslétszám mellett még két nélkülözhetetlen feltételét jelölte meg a szocializált vállalatnak: 1. a köztulajdonba átvett üzemeket a szociális termelés népbiztossága által kinevezett termelési biztosok vezetik, 2. az üzemekben a létszámtól függően a munkások 3—7 tagú ellenőrző munkástanácsot választanak. A rendeletből kitűnt, hogy a termelési biztos, „mint a proletárság összességének a képviselője" az üzem egyszemélyi felelős vezetője. Ha az ellenőrző munkástanács és a termelési biztos között valamely kérdésben nézeteltérés merül fel, kötelesek — amíg a felettes szerv a Szociális Termelés népbiztossága másként nem rendelkezik — a termelési biztos utasításait követni.

Másrészt a titkos szavazással, demokratikus módon megválasztott ellenőrző munkástanács feladatát a proletár munkafegyelem megteremtésében, a társadalmi tulajdon védelmében határozták meg.

Az Fkt. IX. számú rendelete tehát jogunkban először határozta meg az *állami vállalat* fogalmát és vállalatvezetőjének, illetőleg a mun-

[12] A Szociális Termelés Népbiztosságának rendeletei 50. és 53. Sz. N. Tanácsköztársasági Törvénytár 1919. II. füzet 219. és 224. old.

[13] 47. Sz. N. ugyanott 215. old.

[14] Későbbi időpontban azt tervezték, hogy az Anyaghivatalok nemcsak szétosztják, hanem számlázzák is az anyagokat, hasonlóan „a kapitalista kartellek központi eladási irodáihoz". A Szociális Termelés 1919. évi 11. számában közölt beszámoló a Népgazdasági Tanács VII. 14-i üléséről.

[15] A Forradalmi Kormányzótanács (továbbiakban: (Fkt) IX. számú rendelete. Tanácsköztársasági Törvénytár id. mű 18. old.

kásigazgatásnak és munkásellenőrzésnek feladatkörét.

Az alaprendeletben lefektetett modell elveinek megfelelően történt — ha más elnevezéssel is — az államosított kereskedelem, nagybirtok és az állami ellenőrzés alá kerülő bankok közvetlen vezetése, a kinevezett termelési biztosok és a munkások által.

A gyakorlat csakhamar azt mutatta, hogy a termelési biztosok és az ellenőrző munkástanácsok nem mindig fogták fel helyesen feladataikat. A termelési biztosok olyan ügyek intézését is maguknak tartották fenn, amelyek speciális szaktudást igényeltek. A bevezetésben már utaltam arra, hogy a polgári demokratikus forradalom időszakában milyen körülmények között következett be a munkafegyelem általános lazulása. Az új helyzetben az ellenőrző munkástanácsok nem mindig a munkafegyelem helyreállítását és megszilárdítását tekintették központi feladatuknak. Ehelyett a munkások érdekvédelmére fektettek súlyt, vagy a termelési biztos tevékenységét ellenőrizték. Példaként említem meg a Salgótarjáni Acélgyár munkástanácsának elhatározását, amely szerint 3 tagú direktóriumot választottak azzal a feladattal, hogy a termelési biztos mellett minden beérkező és kimenő levelet átolvassanak és ellenjegyezzenek, a pénztár minden ki és befizetését ellenőrizzék.[16]

Ha a munkásigazgatás említett szervei feladataikat tévesen fogták fel abból súrlódások keletkeztek, ami hátrányosan befolyásolta a termelés folyamatosságát és intenzitását.

A Tanácsköztársaság gazdasági vezetői Varga Jenő, Lengyel Gyula, Hevesi Gyula és mások, ahol erre csak alkalom kínálkozott igyekeztek rámutatni arra, hogy a termelési biztos az összproletariátus érdekeit képviseli, funkciója politikai természetű, nem irányíthatják szűk üzemi szempontok. Varga Jenő a munkásigazgatásról szóló brosúrájában még tovább is ment.[17] Elemezve a volt tőkés igazgatás módszereit arra a következtetésre jutott, hogy a technikai, a gazdasági igazgatás és a munkafolyamat vezetésének hármas feladata közül a nem technikai képzettségű proletár termelési biztos számára lehetetlen az üzem technikai irányításának megkísérlése. A kereskedelmi, gazdasági vezetés feladatát a központi állami anyagellátó szervek veszik át. Tehát a termelési biztos igazi hatásköre a munkafegyelem megteremtésére korlátozódik. Az ellenőrző munkástanács sem utánozhatja a kapitalista igazgatóságot látszatellenőrzésekkel. Óvakodni kell attól, hogy munkásigazgatás címén a gyárakban új bürokrácia keletkezzék.

Az új viszonyok között történő termelésnek számos más nehézség között az említettel is meg kellett küzdenie, hiszen a vállalatvezetést, a munkásigazgatást tanulni és elsajátítani kellett, kezdeti nehézségeket ezen a téren teljesen nem is lehetett volna kiküszöbölni. Egyébként rövidesen megindították a termelési biztos és üzemvezető képzést szolgáló tanfolyamokat.

E problémához közel állt a Tanácsköztársaságban a szakember kérdés, összefüggésben azzal is, hogy mi történjék a régi, nem szocialista értelmiséggel. Ebből a szempontból különösen figyelemre méltó a Forradalmi Kormányzótanács XXXIV. számú rendelete, amely helyükön maradásra kötelezte a szocializált és a szocializálandó üzemek régi vezetőit, igazgatóit és egyéb tisztviselői karát, továbbá arra, hogy minden erejükkel, tudásukkal az üzemet tovább szolgálják. Sőt a Forradalmi Kormányzótanács XXXI. számú rendelete értelmében államosított kereskedelmi üzeleteket az illetékes népbiztos által kinevezett üzleti biztosok *a volt tulajdonosok bevonásával vezetik.* A Tanácsköztársaság több más jogszabályban és a gyakorlatban is teret biztosított a szakembereknek, akiket a legmagasabb szintű gazdaságirányítási szervekbe is bevontak. A termelési tanácsokba, a népbiztosságok szakosztályainál stb. igénybe vették a szakembereket.

Az említett intézkedéseket már a Tanácsköztársaság alatt, de utána is élesen bírálták. Lenin elengedhetetlennek tartotta a burzsoá értelmiség bevonását a szocializmus építésébe még akkor is, ha mint mondotta: „ismerjük titkos, a rendszer bukásához fűződő reményeiket".[18]

Már elöljáróban utaltam arra, hogy a Tanácsköztársaság is csak a rendelkezésre álló emberekkel dolgozhatott. Lényegesen több időre lett volna szükség az ellenséges elemek eltávolításához, akik a különböző apparátusokban, hivatalokban megmaradva és tevékenykedve valóban súlyos károkat okoztak a proletárdiktatúrának.

A termelés folyamatossága és produktivitása sok más problémát is felvetett. Így pl. április közepén eltörölték az akkordbérrendszert, és helyébe órabérrendszert vezettek be, ami sok helyütt súlyos következményekkel járt, lazult a munkafegyelem, csökkent a termelés intenzitása. A vezetésben bekövetkezett alapvető változások a nagymértékű anyaghiány, a hadiesemények folytán keletkező szakemberek hiánya, az új munkafeltételek kialakítása, a súlyos megélhetési körülmények szükségszerűen jelentősen befolyásolták a termelés eredményességét. A Tanácsok Országos Gyűlésén vezetők és küldöt-

[16] Szociális Termelés 1919. évf. 9. szám.

[17] Varga Jenő: Munkásigazgatás. Budapest, 1919. Itt említem meg Varga Jenőnek e korszakra vonatkozó jelentős művét; E. Varga: Die wirtschaftspolitischen Probleme der proletarischen Diktatur. Wien. 1921. Továbbá Hevesi Gyula: Szociális Termelés című kitűnő munkáját. Budapest, 1959.

[18] Lenin: A szocialista gazdálkodásról: A marxizmus—leninizmus klasszikusainak kiskönyvtára. 8. Budapest, 1966. 48. old.

tek élesen vetették fel a termelés kétségtelen súlyos helyzetét.[19] A Horthy-korszak történelemhamisítói a munkásigazgatás csődjével magyarázták a termelés csökkenését. Nincs ugyan semmi szükség a termelési nehézségek, hibák leplezésére. Viszont hiba lenne a fentebb felsorolt objektív körülményeket egyszerűen figyelmen kívül hagyni. Másrészt arra is rá kell mutatni, hogy a termelés megingása átmeneti jelenségnek tekinthető. Az idő előrehaladásával nem csupán a Tanácsköztársaság vezetői, hanem a politikai felvilágosító munka erősödésével a munkásság széles rétegei is egyre inkább kezdték tudomásul venni, hogy a többtermelés és az életszínvonal emelkedése között szoros összefüggés van. A tanulság mai viszonyainkra nézve is egészen kézenfekvő.

A munkások termelési tanácskozásairól fennmaradt jegyzőkönyvek sokszor drámai képet festenek azokról a súlyos életkörülményekről, amelyek között fél évszázad előtt kényszerültek a dolgozók termelni. Csak egyetlen adat idevonatkozóan. A Budapesti Egyesített Városi Vasutak Termelési Bizottságának Központi Ellenőrző és Munkástanácsa 1919. június 19-én megtartott ülésén a termelési bizottság elnöke beszámolót tartott a termelés helyzetéről. Elmondotta, hogy a termelés lényegesen lecsökkent. Felkérte a jelen levő tanácstagokat, hogy terjesszék a dolgozók között és értessék meg velük, hogy a proletáriátus érdeke megköveteli mindenkitől a legnagyobb munkateljesítményt akkor is ha rongyos, akkor is ha éhes. „Ha nem dolgozunk megfeszített erővel, úgy dicstelenül fogunk elbukni."

A felszólalók között a munkástanács egyik tagja, aki szintén a többtermelés szükségességéről beszélt, jelentette, hogy módját ejtette annak, miként lehet ezt elérni. Az általa vezetett telepen dolgozó 150 munkást felszólította, hogy a jó kommunisták példamutatás végett jelentkezzenek. A jelentkező 25 munkást rábírta, hogy a legnagyobb szorgalommal dolgozzanak, akikből egy szociális blokkot alakított a termelés rendjének megteremtése végett. Amióta ez a blokk működik, több kocsi került javítottan a kocsiszínből mint amennyi ez évben eddig összesen. A csoport azóta 80 tagra emelkedett. Ezt a módot ajánlja alkalmazni az összes munkahelyeken.[20] Gondolom a szocialista brigádmozgalom hazai előfutárait lehet ebben a kezdeményezésben felismerni.[21]

A számos nehézség ellenére az államosításoknak nem csupán jogi elrendelése történt meg, hanem a jogszabály hatálya alá eső vállalatoknál fokozatosan a munkások vették át a tényleges hatalmat és a munkásigazgatás keretében megvalósították a társadalmi vezetést és a munkásellenőrzést.

A munkásigazgatásra és az iparvállalatok termelésére is általában elmondható, hogy nagyobb eredményességükhöz, megszilárdulásukhoz lényegesen több időre lett volna szükség, mint ami a Tanácsköztársaság rendelkezésére állott. A súlyos termelési és munkafegyelmi problémák valójában természetszerűleg együtt jártak a hirtelen változással, mert „amikor a kényszermunkát felváltja a saját magunk javára végzett munka, nem mehet végbe súrlódások, nehézségek, összeütközések nélkül...". „Az új munkafegyelem terén gyors sikerekre nem tartunk igényt, nem számítunk, tudjuk, hogy a feladat teljesítése egész történelmi korszakot vesz igénybe."[22]

II.

1. A szocialista gazdálkodás megteremtésének első szakaszában létrehozott intézmények továbbfejlesztésének és átszervezésének szükségessége több okból is felvetődött a Tanácsköztársaság vezetői előtt. Elsősorban a termelésben mutatkozó problémák igényeltek gyors orvoslást. Nyilvánvalóvá vált, hogy fokozni és gazdaságossá kell tenni a termelést.

A jogszabályok azt hangoztatták, hogy a gazdaságirányítás ideiglenes szervezetét hozzák létre abban a feltevésben, hogy a Tanácsok Országos Gyűlése fog az állandó szervezetek meghatározásáról és kiépítéséről gondoskodni. A Tanácskongresszus összehívása azonban az intervenciós beavatkozás és a katonai műveletek miatt késlekedett, ezért is szükségesnek mutatkozott az ideiglenes állapot megváltoztatása, ami mellett még politikai okok is szóltak. Főként az, hogy a szakszervezetek a társadalmi rendszerben bekövetkezett változásokkal nem tartottak lépést. Tevékenységük iránya olyan volt, mintha még mindig a kapitalistákkal, a tőkés vállalkozókkal állnának harcban a munkások részére nagyobb bért és kisebb munkaidőt követelve, nem pedig a proletár állammal, amely nem a dolgozók kizsákmányolására törekszik. Kívánatosnak látszott ezért a gazdaságirányításban a szakszervezetek nagyobb mérvű bekapcsolása, hogy az állampolgári jogok és kötelezettségek viszonylatában az utóbbiak fontosságának a hangsúlyozásában és tudatosításában az állami szervek segítségére legyenek.

Végül az irányítás hatékonyságát remélték a gazdasági ügyeket intéző különböző népbiztosságok tevékenységének szorosabb összehangolásától. Varga Jenő a Népgazdasági Tanács fel-

[19] A Tanácsok Országos Gyűlésén annak Naplójából kitűnően a gazdasági helyzetről teljes őszinteséggel igen kritikusan beszéltek a vezetők és a hozzászólók is. Idevonatkozóan l. még Pecze Ferenc: A Tanácsok Országos Gyűlésének munkájáról. Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogairól c. kötetben. Budapest, 1955.

[20] Fővárosi Levéltár. Budapesti Egyesített Városi Vasutak iratai.

[21] Egyéb kezdeményezések is történtek a munkásság körében, pl. foglalkoztak a munkaverseny megszervezésével, stb. Ennek körülményeire, továbbá más munkasikerek részleteire itt most nem térhetek ki.

[22] Lenin, id. mű. 108. old.

állítását az utóbbi két okkal indokolta, hangsúlyozva annak jelentőségét is, hogy az új szervezeti rendszerben a gazdasági döntéseket illetően a szakszervezetek is osztozni fognak a felelősségben.[23] Feltételezhető, hogy ezalatt a szakszervezeteknek a termelés alakulása iránti felelősségét kell érteni.

Ilyen előzmények után állították fel a Forradalmi Kormányzótanács XCVII. számú rendeletével 1919. május 20-án a Népgazdasági Tanácsot. Ide olvadt be a Szociális Termelés, a Földművelésügyi, a Közellátási, a Közlekedésügyi és a Pénzügyi Népbiztosság.

A jogszabály az új szerv feladatait a proletár állam gazdálkodásának egységes vezetésében és ellenőrzésében jelölte meg. Az egységes vezetés elve lényegében a gazdaságirányítás erőteljesebb központosításának szándékát foglalta magába, azt, hogy a termelés és a javak elosztása egységes központi irányítás és elvek szerint történjék. Az ellenőrzés pedig a termelést és elosztást végző szervek műszaki-gazdasági ellenőrzését jelentette.

A Forradalmi Kormányzótanács a Népgazdasági Tanácsot ruházta fel minden gazdasági vonatkozású kérdés jogszabályi rendezésére és köteles volt egyben azok végrehajtásáról gondoskodni. Az elvi jelentőségű rendeletek kibocsátásához a Kormányzótanácsnak is hozzá kellett járulnia.

A Népgazdasági Tanácsnak két fő szerve volt, az elnökség és a választmány. Az elnökség tagjai a Népgazdasági Tanács főosztályait vezető népbiztosok. A Népgazdasági Tanács elnökét és elnökhelyettesét a Forradalmi Kormányzótanács nevezi ki az elnökség tagjaiból, megállapítva azt is, hogy melyik népbiztos milyen gazdasági ágat, főosztályt fog vezetni. A Népgazdasági Tanács intézkedéseit elnökségi ülésben határozza el. Itt állapítják meg azokat az ügycsoportokat is, amelyek tekintetében az egyes népbiztosok saját hatáskörükben intézkedhetnek. A főosztályok vezetői havonta egyszer a hatáskörükbe tartozó gazdasági ügyek állásáról tartoznak az elnökségnek beszámolni, amelyet a választmány elé kellett terjeszteni tárgyalás és megvitatás céljából.

A Népgazdasági Tanács a népbiztosságok összevonásával, széles körű jogszabályalkotói felhatalmazásával a Tanácsköztársaság gazdasági csúcsszerve lett, amely 9 főosztályban kezdte meg működését: I. A termelés általános irányítása, II. Földművelésügy, III. Az ipar műszaki irányítása és üzemvezetés, IV. Pénzügy, V. Közellátás, VI. Közlekedés, VII. Gazdasági szervezés és ellenőrzés, VIII. Termelés, IX. Munkaügy.

Az egyes főosztályok továbbtagozódtak, osztályokat (szakosztályokat) és ügycsoportokat létesítettek, sok esetben a népbiztosságok addigi beosztása szerint: megmaradt az ágazati irányítási elv is, de a főosztályok rendszerében a korábbi szervezethez képest különösen a termelés általános irányításával foglalkozó I. és a gazdasági szervezést és ellenőrzést végző VII. főosztály tevékenységi körének meghatározása hozott jelentős változást.

Az I. főosztály fő feladatát a termelés gazdaságpolitikai irányítása képezte, ennek következtében, minden, a termelést érintő elvi kérdésbe beleszólási joga volt. Ezenkívül megállapította, hogy mit, milyen sorrendben, mennyiségben és minőségben kell termelni. Az anyagkészletek felhasználását összhangba kellett hoznia a dolgozók alapvető szükségleteinek kielégítésével.

A VII. főosztály a gazdaságosság általános ellenőrzésének feladatát kapta. Emellett foglalkozott az árpolitikával, a munkabérek arányosításának és egységesítésének igen fontos kérdésével és a munkaerőgazdálkodással is. Gondoskodnia kellett arról, hogy sehol ne történjék pazarlás, a termelés minden ágában a lehető legkisebb áldozattal és költséggel bonyolódjék le. Mindegyik cikket olyan üzem gyártson, amely a leggazdaságosabb előállításra képes. E főosztály feladatát képezte többek között annak a megvizsgálása is, hogy ha egynemű cikkeket termelő különböző üzemek költségeiben eltérés mutatkozik, milyen intézkedést kell tenni az aránytalanság megszüntetésére. Az üzemeknek gazdaságosság szempontjából történő általános ellenőrzését kiterjesztették a munkabér megállapítására is. Irányelvnek azt tekintették, hogy a munkabér tisztes megélhetést nyújtson a munkásoknak, mert a kommunista gazdálkodás egyetlen célja az ember, a munkás, nem az áru értéke, felhalmozása. Ugyanezen célból kell törekedni a többtermelésre is. A két főosztály tevékenysége tehát tulajdonképpen a céltudatos termelést, a tervgazdálkodás bizonyos mértékű bevezetését jelentette és különösen ebből a szempontból értékelhető a gazdaságirányítás fejlődésének jelentős állomásaként.

Tovább fejlesztették az információszerzés rendszerét is, amelyben nagy szerepet szántak a gazdasági statisztikának; több főosztály keretében külön önálló statisztikai csoport vagy alosztály működött.[24]

Az elnökség, illetve a főosztályok mellett a Népgazdasági Tanács másik nagy fontosságú szerve a választmány volt, amelyet a Szakszervezeti Tanács, a kerületi ipari termelési tanácsok és a szakszervezetek küldötteiből kellett

[23] Varga Jenő beszámolója a Népgazdasági Tanács első üléséről a választmány előtt. Szociális Termelés, 1919. évf. 4. szám.

[24] A Tanácsköztársaságban fejlett volt a statisztikai szemlélet. Pl. a Budapesti Katona és Munkástanács még azt is elrendelte, hogy a Statisztikai Hivatal figyelje meg a lakosság életviszonyait, azokról készítsen felvételeket, dolgozza fel és eredményét gyakori időszaki kiadványokban bocsássa nyilvánosságra. Budapesti Katona és Munkástanács Hivatalos Közlönye. 1919. évf. 15. szám.

megalakítani, a létszámuk kezdetben 50 volt.[25] Az elnökség a választmányt tartozik minden fontosabb kérdésben meghallgatni. Viszont a választmány maga is kezdeményezhet, javaslatokat tehet az elnökségnek. A választmánynak mintegy gazdasági parlament szerepét szánták, amely bírál, javaslatot tesz és gyakorlati tapasztalatainak átadásával befolyást gyakorol a Népgazdasági Tanács rendeletalkotásaira is.

A Népgazdasági Tanács választmánya hetenként ülésezett, amikor is elsősorban a termelést akadályozó problémákat vitatták meg. Sikerült több igen fontos kérdésben megállapodni. Így pl. elhatározták, hogy korlátozni kell a munkanélküli segélyeket, amelyek igen nagy terhet róttak az államra. Megállapodtak abban is, hogy ismét be kell vezetni a teljesítménybér fizetési rendszert, illetve ott ahol a termelés nagyfokú csökkenése tapasztalható, a minimális teljesítményeket is meg kell állapítani. A jó munkát, az átlagosnál nagyobb munkateljesítményt díjazni kell. Érdekes elvi állásfoglalások születtek munkaügyi kérdésekben. Kimondták pl., hogy dolgozhat valaki két munkahelyen, de csak egy fizetést vehet fel stb.[26]

A választmányi üléseken elfogadott határozatok rendszerint utóbb jogszabályi megfogalmazásra is kerültek. A fontos kérdésekben való megegyezés politikai szempontból is nagy jelentőségű volt, mert a szakszervezeteknek saját kiküldötteik határozatai mellett ki kellett állniuk, mindez tehát kedvező hatást gyakorolhatott a termelésre, a gazdasági élet egészére.

2. A Népgazdasági Tanács jelentős és figyelemreméltó jogszabályalkotói tevékenységet fejtett ki. Rövid működése alatt 109 rendeletet hozott és árrendeletei útján is szabályozta a gazdasági életet. Ezek sorában a gazdaságirányítás szempontjából különösen nagy jelentőségű a szakmai üzemközpontosítás bevezetésének elrendelése, amelynek általános elveit a Népgazdasági Tanács 44. NT. számú rendelete fektette le.[27] Eszerint a Népgazdasági Tanács a köztulajdonba vett üzemeket szakmánként üzemközpontokba egyesíti. A szakmai üzemközpont intézi az alá tartozó üzemek gazdasági, pénzügyi vezetését és könyvvitelét. A rendelet kimondta, minden köztulajdonba vett üzem kötelező magánjogi felszámolását, illetve felszámoltatását, amely magában foglalta a cég régi elnevezésének a megváltoztatását is. Az üzemközpontosítás gyakorlati módjáról, az ilyen központ szervezeti felépítéséről pedig képet kaphatunk a Népgazdasági Tanács 83. NT. számú rendeletéből, amely a malmok egyesítését, malomüzemi szakmai központok létrehozását rendelte el.[28] Eszerint a központ intézi a köztulajdonba vett malmok üzemi, műszaki, gazdasági, pénzügyi vezetését, könyvvitelét és képviseli hatósági személyekkel és harmadik személyekkel szemben. A központ a Népgazdasági Tanács felügyelete és ellenőrzése alatt áll. Ügyeit a központi ügyvezetőség intézi. Ez a vezetőség a kinevezett elnökből, alelnökből, a Népgazdasági Tanács illetékes főosztálya kiküldöttjéből, továbbá 9 olyan személyből áll, akik a szakszervezet, a tisztviselők és a munkások képviselői.

A Népgazdasági Tanács vezetői az üzemközpontosításhoz nagy reményeket fűztek, az ipari többtermeléshez vezető út fontos állomásának tekintették. „Kezdjük átépíteni a kapitalista termelést céltudatos termeléssé" — mondotta Varga Jenő.

A cégek magánjogi felszámolásának segítségével úgy vélték, meg lehet szüntetni a sok kárt okozó üzemi sovinizmust. A másik következmény a cég nevében történő változás politikai-pszichológiai szempontból értékelhető, mert amíg a cégtábla, illetve a cég elnevezése a magántulajdonosra utal, olybá tűnik az emberek előtt, mintha a Tanácsköztársaság csak ideiglenes állapot lenne.

Ha figyelembe vesszük, hogy korábban már a Szociális Termelés népbiztossága is létrehozott hasonló központi üzemvezetőséget pl. az Egyesített Kőszénbányák vezetésére, az energiagazdálkodás kihasználására, a Víz- és Gázművek központi ügyvezetésére stb., amelyeknek egységes elve a szigorú központosítás volt, de a részletekben több eltérést mutatnak, akkor megállapíthatjuk, hogy a gazdaságirányítás az állami iparvállalatok terén változatos szervezeti formák között bontakozott ki, (amelyet alkalomadtán érdemes további jogi elemzés alá venni).

A Népgazdasági Tanács felállításával igyekeztek a gazdaságirányítás addigi tapasztalatait felhasználni és a hibákat kiküszöbölni. Ebben nagy segítségükre volt a Tanácsok Országos Gyűlése, ahol Varga Jenő és Lengyel Gyula a gazdasági helyzet előadói teljes nyíltsággal tárták fel a problémákat, másrészt a kiküldöttek is rámutattak a gyakorlatban észleltekre. A hibák kiküszöbölése érdekében pl. fokozottabban törekedtek a munkafegyelem megszilárdítására, újabb, szigorú fegyelmi szabályokat állapítottak meg. A munkásigazgatás eredményességének fokozására, a Népgazdasági Tanács elrendelhette a nem megfelelően működő üzemi ellenőrző munkástanácsok egészének vagy egyes tagjainak újraválasztását. A szakszervezeteket is kötelezték, hogy ellenőrizzék a munkateljesítmények alakulását. Megszüntettek üzemeket, ha azok nem gazdaságosan termeltek. Egységesebb típusú szerveket hoztak létre, a különböző hivatalok azonos elv szerint működtek.

3. A Népgazdasági Tanács új típusú vidéki szervezeteket kívánt létrehozni. E célból a kerületi Népgazdasági Tanács és a Kerületi Gaz-

[25] Az Alkotmány a választmány tagjainak számát 80 főben maximálta.

[26] A fenti adatokat a Szociális Termelés c. lap számai őrizték meg, ahol folyamatosan beszámoltak a Népgazdasági Tanács üléseiről.

[27] L. Törvénytár, id. mű V. füzet. 124. old.

[28] Tanácsköztársaság Hivatalos Lap 1919. VII. 13-i szám.

dasági Hivatalok megalakítását írták elő.[29] A Kerületi Népgazdasági Tanács az ország már említett kerületi beosztásainak megfelelően vidéken töltötte volna be lényegében ugyanazokat a feladatokat, mint a Központi Népgazdasági Tanács. Ki kell azonban emelni, hogy hatásköre a termelés irányítását és az anyagellátást illetően nem csupán a szocializált, hanem a magántulajdonban levő ipari üzemekre is kiterjedt.

Különösen figyelemre méltó, az is, hogy a Kerületi Népgazdasági Tanács alá tartozó ügyekben a jogszabály kizárta a megyei tanácsok és intéző bizottságaik intézkedési jogát. Ennek az volt a célja, hogy a helyi direktóriumok, amelyek gazdasági és közellátási funkciót is elláttak és a Kerületi Népgazdasági Tanács közötti esetleges ellentéteknek elejét vegyék. Ezt célozta az is, hogy a Kerületi Népgazdasági Tanács operatív szerve a Gazdasági Hivatal, szükség esetén karhatalmat is vehetett igénybe. Nem egyszer előfordult ugyanis, hogy a helyi tanácsi szervek lokális érdekeiket figyelembe véve, a végsőkig ragaszkodtak a területükön levő anyagokhoz, árukhoz, amikor is a belügyi népbiztos segítségét kellett igénybe venni.

A Tanácsköztársaság Alkotmánya kisebb változtatásokkal jóváhagyta a Népgazdasági Tanács szervezetét. Az Fkt. CXXX. számú rendeletével azonban az Alkotmányra hivatkozással hatályon kívül helyezte a Kerületi Népgazdasági Tanácsok felállításáról szóló jogszabályt, azok helyébe a Kerületi Gazdasági Hivatalokat állította. E szervek a már említett országos kerületi beosztásban a Népgazdasági Tanács főosztályaihoz igazodva e főosztályok végrehajtó szerveiként lényegesen kisebb hatáskörrel, mint a Kerületi Népgazdasági Tanácsok, lettek volna hivatva vidéken ellátni a gazdálkodással kapcsolatos feladatokat. A Gazdasági Hivatalok tényleges felállítására már nem volt idő.

4. A gazdaságirányítás szervezete az államosítások elsődleges célja tekintetében jelentős eredményeket hozott. Az államosítás hatálya alá eső ipari vállalatok, jelentős része ténylegesen köztulajdonba került.[30] A pénzintézetek területén jóformán teljesen megvalósult az állami ellenőrzés. Csupán a földbirtokrendezés üteme volt lassúbb.

Kétségtelen, hogy hibák is jelentkeztek a szervezésben. Találhatunk túlzó vonásokat a központosításban. Túl sok volt a különböző bizottság és tanács és ezzel együtt járt a bürokrácia növekedése is. Viszont a Tanácsköztársaság vezetőiben megvolt az a képesség, hogy rendkívül gyorsan reagáltak a hibákra, ha ennek szükségességéről győződtek meg. A gazdaságirányító szervek formáiban történt viszonylag gyakori változtatás is ezért következett be, hasonlóan a szovjet fejlődéshez.[31] A bürokrácia növekedésével kapcsolatban nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy ennek túlzásai ellen még ma is szüntelenül küzdenünk kell.

A Tanácsköztársaság mérhetetlen terhei mellett csak bámulni lehet az alkotó intuíció sokoldalú megnyilvánulását. Rendkívüli nehézségeik közepette is a napi gondoktól elvonatkoztatva már a Szociális Termelés népbiztosságában, majd a Népgazdasági Tanácsban hozzákezdtek a jövő építéséhez, mai kifejezéssel élve, a távlati tervezéshez. Foglalkoztak pl. a termelés tudományos irányításával, az ország államosításának terveivel, a szabványosítás problémáival, a magyarországi ipartelepítéssel. Talajjavító program kidolgozásához kezdtek. Balatonfejlesztési bizottságot hoztak létre. Hozzákezdtek a különböző iparágak perspektíváinak felméréséhez stb., stb.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, a rendelkezésre álló rövid idő alatt a gazdaságirányítás szervezése terén a Magyar Tanácsköztársaság kimagasló eredményeket ért el, amelyek a kizsákmányolás megszüntetését célzó mélyreható gazdasági változásokkal jártak.

A gazdaságirányítás rendszerében többségükben érvényesültek a demokratikus centralizmus elvei. A tervgazdálkodás és a távlati tervezés bevezetése pedig biztató perspektívákat ígért.

A szervezetek tökéletesítésére, a hibák kiküszöbölésére, a nagy tervek végrehajtására már nem kerülhetett sor.

Hevesi Gyula népbiztos a Tanácsok Országos Gyűlésén joggal mondhatta, hogy a hibákat a teljesítményekhez kell viszonyítani, márpedig „a sok baj ellenére nem volt még a világtörténelemben olyan politikai-hatalmi rendszerváltozás, amely ilyen rövid idő alatt az alkotó munkának olyan mennyiségét és mélyreható minőségét tudta volna produkálni, mint amit a magyar proletáriátus a maga szervezetével produkált az új szociális termelési rend megalkotása terén”.[32]

Schönwald Pál

[29] E szervezetek létrehozásával a Kormányzótanács Rákosi Mátyást és Hamburger Jenőt bízta meg. Szociális Termelés 9. szám.

[30] „Kikapcsoltunk az országban 20—30.000 eddig a termelést szervező tőkést” mondotta Varga Jenő. Tanácsok Országos Gyűlése. Napló. Budapest, 1919. 28. old.

[31] Lenin a gazdasági szervezetek formáinak gyakori változásait természetesnek találta, mert a proletáriátus most tanulja az államigazgatást. Lenin, id. mű 99. old.

[32] Hevesi Gyula népbiztos felszólalása a Tanácsok Országos Gyűlésén 1919. június 18-án.

A Magyar Tanácsköztársaság munkaügyi jogalkotása

A Tanácsköztársaság a munkajog területén is gyökeresen új utakra lépett. Munkajogi jogszabályalkotásában megtaláljuk mai munkajogunk előképeit és ha ezek a képek még mozaikszerűen jelentkeznek is, minthogy összefüggő egésszé a Tanácsköztársaság néhány hónapos fennállása alatt nem is formálódhattak ki, mégis világosan a szocialista munkajog egy-egy előretolt állomását jelzik. A Tanácsköztársaság munkajogi jogszabályai azonban még így is a munkajog csaknem valamennyi fő kérdését érintik.

1. Amikor most sorra vesszük a munkajogi jogalkotás egyes állomásait, elsősorban arra a bonyolult társadalmi és gazdasági helyzetre kell utalni, amellyel a Tanácsköztársaság megalakulása után szemben találta magát. Az elvesztett első világháború leromlott termelési apparátust hagyott maga után, amelynek újjáépítéséhez munkaerőre lett volna szükség, ugyanakkor az intervenciós hadsereg fellépése a Tanácsköztársaság ellen minél több katona állítását követelte, ami munkaerőt vont el a termeléstől és végeredményképen ellentétes irányban hatott. Másfelől a leromlott gazdasági helyzet következménye munkanélküliség volt, amely ellen a termelés fejlesztésével lehetett volna sikerrel szembeszállni, ha a Tanácsköztársaság figyelmét teljes egészében termelési kérdésekre tudta volna összpontosítani. Erre azonban lehetőség nem volt és így a munkanélküliség tényével mint átmeneti jelenséggel reálisan számolni kellett. Ez azután azzal a következménnyel járt, hogy a munkaerőhiány és a munkanélküliség ellen egy időben kellett küzdeni, ami a jogszabályokban is tükröződik.[1]

A munkaerőhiányon a Tanácsköztársaság az adott lehetőségekhez képest több rendelkezés kibocsátásával kívánt úrrá lenni. Így a Forradalmi Kormányzótanács IX. számú rendelete kifejezésre juttatta a Tanácsköztársaságnak azt az elhatározását, hogy a termelést ne csak megszervezze, hanem fokozza is, aminek érdekében hozott is konkrét intékedéseket.[2] Elrendelte továbbá az általános munkakötelezettséget abból a megfontolásból kiindulva, hogy a társadalom által termelt javakban csak az részesedhet, aki képességei szerint részt vállal a társadalom munkájában. Ugyanakkor azonban a munkához való jogot is deklarálta és ez lényegében előremutató volt, mert jelezte a Tanácsköztársaságnak azt az elhatározását, hogy gondoskodni kíván a szükséges feltételek megteremtéséről ahhoz, hogy minden munkaképes ember számára a képességeinek megfelelő munkalehetőség rendelkezésére álljon.[3] Addig is azonban, amíg ez bekövetkezik, gondoskodni kellett a munkanélküliekről, ami a munkanélküli segély intézményének alkalmazásával történt.[4] Munkanélküli segélyben természetesen csak az önhibájukon kívül munkanélkülivé vált dolgozók részesülhettek, illetve akik igazolták, hogy önhibájukon kívül nem vonultak be.

2. A munkához való jog, illetve az általános munkakötelezettség leszögezésével egyidejűleg a Tanácsköztársaság lehetőséget teremtett a dolgozók részvételére a vállalatok igazgatásában. Abból a felismerésből indult ki, hogy a dolgozóknak a munkához való viszonya nagymértékben attól függ, mennyiben sikerül őket aktivizálni. Ezért amikor a kisipar kereteit meghaladó üzemeket köztulajdonba vették, gondoskodás történt a *vállalatvezetés és a dolgozók együttműködésének megvalósításáról, éspedig az ún. ellenőrző munkástanácsok* formájában.[5] Feladatuk volt a munkafegyelem megteremtésének elősegítése, a dolgozó nép tulajdonának védelme és a termelő munka ellenőrzése. Egyes vállalatoknál a dolgozók munkaviszonyának megszüntetéséhez az ellenőrző munkástanács meghallgatására volt szükség.[6] Hatásköre volt a vállalati dolgozók fizetésmegállapításánál, illetve fizetési osztályokba sorolásánál is együttes döntési jog formájában, úgyszintén a kebelében alakított fegyelmi bizottság útján a fegyelmi ügyek intézésében. Az ellenőrző munkástanácsot azonban önálló döntési jog nem illette meg, hanem amennyiben közte

[1] Erre az ellentmondásos helyzetre utalt Weltner Andor: „A Magyar Tanácsköztársaság Munkajoga" című tanulmányában, lásd A Magyar Tanácsköztársaság Állama és Joga, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959. 247. és köv. p. L. továbbá: Rákos Ferenc: Munka és munkajog a Magyar Tanácsköztársaságban. Jogtudományi Közlöny, 1951. 2—3. sz. 72. és köv. p. Tóth Imre: A Magyar Tanácsköztársaság munkajogi jogalkotása. Tanulmányok az Állam és Jog köréből. Budapest, 1953. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, 213. és köv. p.

[2] Ezt tükrözi többek között a Népgazdasági Tanács 52. és 53. sz. rendelete a találmányokról, illetőleg gyártási titkokról. L. idevonatkozóan Eörsi Gyula: Polgári jog. A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 252. és köv. p.

[3] Forradalmi Kormányzótanács XI. számú rendelet.

[4] A Népgazdasági Tanács 27. sz. és 30. sz. rendeletei.

[5] Az ellenőrző munkástanácsok szerepe mutatis mutandis hasonló volt a nálunk 1945—1946-ban működött üzemi bizottságok szerepéhez (vö. 55.000/1945. (VI. 5.) Ip. sz. rend.) azzal az eltéréssel, hogy a Tanácsköztársaság idején a kisipar kereteit meghaladó üzemeket mindjárt államosították és így feladatuk a dolog természete szerint már nem a magántulajdonban levő üzem ellenőrzése volt, hanem részvétel a köztulajdonba vett üzem életében. (Vö. Farkas József: Munkajogunk fejlődése a felszabadulástól a Munka Törvénykönyvéig. Budapest, 1952. 15. p.)

[6] A Forradalmi Kormányzótanács CVIII. sz. rendelete a kereskedősegédek és tisztviselők szolgálati viszonyainak szabályozásáról.

[7] Forradalmi Kormányzótanács XXXI. sz. rendelete.

és a vállalatvezetés között nézeteltérés támadt, panasszal fordulhatott a Szociális Termelési Népbiztossághoz, amely a jogszabály szerint köteles volt a panaszt sürgősen felülvizsgálni, és haladéktalanul döntenie kellett. Az ellenőrző munkástanács tagjainak száma az üzem dolgozóinak létszámához igazodott. Ha a munkások száma a százat nem haladta meg, az ellenőrző munkástanács három, ha a százat meghaladta, öt, ha az ötszázat meghaladta, legfeljebb hét tagból állott. Választó és választható volt az üzemben dolgozó minden 18 évnél idősebb munkás és munkásnő. A tisztviselő is munkásnak minősült.[7] Megemlítendő még ezzel kapcsolatban, hogy ellenőrző munkástanácsokat nemcsak az ipari szektorban, hanem a kereskedelem körében is választani kellett, mégpedig a köztulajdonba vett üzleteknél, lényegében véve az ipari üzemeknél működő munkástanácsokat megillető jogkörrel, úgyszintén egyéb intézményeknél, pl. mozgóképszínházaknál is.[8]

3. A munkához való jog, illetve a munkakötelezettség gyakorlati megvalósításának elősegítését azután a Tanácsköztársaság *a munkaviszonyra vonatkozó különböző rendelkezésekkel* kívánta szolgálni. Az ebbe a körbe tartozó szabályok túlnyomóan részletszabályozások, átfogó rendelkezésekkel csak kivételesen találkozunk.

A fontosabb részletszabályozások közül elsősorban a Népgazdasági Tanácsnak az a rendelkezése érdemel figyelmet, amely kimondotta, hogy az olyan munkásoknak, akik nem közhivataloknál állnak munkaviszonyban, és a volt magánalkalmazottaknak, további intézkedésig csak a Népgazdasági Tanács határozata alapján szabad felmondani.[9] Ez a rendelkezés a dolgozók hatékonyabb biztonságát szolgálta egy olyan időszakban, amikor az egész gazdasági élet átszervezés alatt állott, a vállalatok igazgatása új formát öltött, tehát szükségképpen nagyobb változásokkal kellett számolni. Ebben az időszakban a dolgozók munkaviszonyának esetleges indokolatlan megszüntetésével szemben az említett rendelet fokozott biztosítékot kívánt nyújtani.

Szűkebb körben érvényesült egy másik rendelkezés, amelynek előzménye még a Károlyi kormány idejére vezethető vissza. A Károlyi kormány ugyanis külön szabályozta a kereskedősegédek, valamint az ipari és kereskedelmi vállalatok tisztviselőinek munkaviszonyát, így többek között az említett dolgozók munkaviszonya megszüntetésének egyes kérdéseit is.[10] Amikor a kisipar körét meghaladó üzemeket köztulajdonba vették, szükségesnek mutatkozott a felmondási idő újbóli szabályozása, éspedig az üzemek, gyárak, közlekedési, kereskedelmi, műszaki és egyéb önálló vállalatok munkásai (tisztviselői) bérének újabb rendezéséről szóló jogszabály rendelkezéseire figyelemmel.[11] Ehhez képest a Forradalmi Kormányzótanács a felmondási időket az említett bérezési jogszabályban megállapított fizetési osztályoknak megfelelően a dolgozó szakképzettségétől és beosztásától függően 1—3 hónapig terjedő időben állapította meg,[12] aminek során az a szempont szolgált irányadóul, hogy a nagyobb szakképzettség, illetve a vezetésre való alkalmasság olyan tényező, amely hosszabb felmondási időt tesz szükségessé. Kimondotta továbbá a rendelet, hogy amennyiben az alkalmazott a felmondási idő alatt új állást vállalna, elveszti ahhoz a munkabérhez való igényét, amely neki korábbi munkáltatójától az új állás elfoglalását követő időre járna. Ezzel a jogszabály az indokolatlan kettős ellátásoknak kívánta elejét venni. Ugyanilyen elvi alapon mondotta ki a jogszabály, hogy nem jár munkanélküli segély és táppénz az alkalmazottaknak arra az időre, melyre korábbi munkáltatójuktól a felmondási időre járó munkabért felvették.

A munkaviszonyt illetően átfogó szabályozással csak kivételesen és viszonylag szűk körben találkozunk. E téren a Forradalmi Kormányzótanácsnak arról a rendeletéről kell említést tenni, amely a háztartási alkalmazottak munkaviszonyát szabályozta, mai szempontból is haladó formában.[13] Így kimondotta a rendelet, hogy aki 16. életévét még nem töltötte be, állandó jellegű munkával munkaviszonyban nem foglalkoztatható. A háztartás fejének a háztartási munkát úgy kell irányítania, hogy az az alkamazott egészségét, életét és erkölcsét ne veszélyeztesse. Megállapítja a háztartási alkalmazott munka- és pihenőidejét, szabadságát, a felmondás körülményeit, a háztartási alkalmazott érdekeinek messzemenő szem előtt tartásával.

Tervbe vette a Tanácsköztársaság a közszolgálati alkalmazottak munkaviszonyának rendezését is. Idevonatkozóan azonban még részletszabályozásokra sem került sor, jóllehet egyes kérdések, így pl. a szolgálatból felmondás útján történő távozás kérdésének rendezését napirendre tűzték.[14]

4. A Tanácsköztársaság a *bérezésre* vonatkozó rendelkezéseiben a fizikai és szellemi munka, valamint a férfi és női munka díjazása

[8] Forradalmi Kormányzótanács XLVIII. sz. rendelete.

[9] Népgazdasági Tanács 69. sz. rendelete az alkalmazottak elbocsátásáról.

[10] 4591/1918. M. E. sz. rendelet.

[11] Forradalmi Kormányzótanács CVI. sz. rende-

[12] Forradalmi Kormányzótanács CVIII. sz. rendelete a kereskedősegédek és tisztviselők szolgálati viszonyainak szabályozásáról.

[13] Forradalmi Kormányzótanács CXXVIII. sz. rendelete.

[14] A közalkalmazottak munkabérének rendezéséről szóló CXX. sz. rendelet végrehajtásaképpen kibocsátott 99. N. T. sz. rendeletben utalás történt arra, hogy a szolgálatból felmondás útján való távozás kérdését a Népgazdasági Tanács külön rendelettel fogja szabályozni (24. §).

közötti mély szakadék megszüntetésére törekedett.[15] Így a Forradalmi Kormányzótanács rendeletében[16] kimondotta, hogy mindenki, aki munkája után él, munkás, és akképen rendelkezett, hogy a jövőben csak a szakképzettség kisebb vagy nagyobb foka, a vezetésre való alkalmasság és a munkában eltöltött évek száma lehetnek azok a tényezők, melyek a munkabér nagyságát befolyásolják. Ezen elvek megvalósításának első lépéseként a szóban levő rendelet az üzemek, gyárak, pénzintézetek, biztosító intézetek, kereskedelmi vállalatok, stb. olyan alkalmazottait, akik eddig tisztviselői minőségben voltak alkalmazva, három fizetési osztályba sorolta aszerint, hogy milyen a szakképzettségük és annak mérlegelésével, hogy mennyiben tekinthetők vezető állást betöltő szakembereknek, figyelembe véve eddigi szolgálati idejüket. Később ez a kategorizálás elégtelennek mutatkozott, és így az ennek a rendeletnek a helyébe lépő új jogszabály[17] az említett alkalmazottakat már öt fizetési osztályba sorolta. A kereskedelmi vállalatok nem tisztviselői minőségben alkalmazott dolgozóinak munkabérét a Népgazdasági Tanács rendelete[18] oly módon szabályozta, hogy a rendelet hatálya alá tartozó dolgozókat munkájuk fontossága szerint két bérosztályba sorolta. A fizikai dolgozók tekintetében pedig külön rendelet[19] volt irányadó, amely az ipari munkásokat szintén kategorizálta, mégpedig szakképzettségüknek, illetve szakmai jártasságuknak megfelelően. Külön szabályozás volt érvényben a mezőgazdasági munkások bérére vonatkozóan. A Népgazdasági Tanács idevonatkozó rendelete[20] a mezőgazdasági munkabéreket az ipari munkások bérével hozta összhangba.

A Tanácsköztársaság a közalkalmazottak munkabérét is szabályozta,[21] a közalkalmazottak részére öt munkabérosztályt állapítván meg. Az egyes fizetési osztályokba az egyes dolgozói kategóriákat a szóban forgó rendelet végrehajtási utasítása sorolta be.[22] Külön szabályozás volt a pedagógusok tekintetében, akiknek illetményeit a Forradalmi Kormányzótanács a „jobban díjazott szakmunka bérének" megfelelően állapította meg,[23] ezzel is nyomatékot kívánván adni a pedagógusok munkája társadalmi jelentőségének.

Az ipari munkások, a szegődményes gazdasági munkások, a mezőgazdasági földmunkások és a mezőgazdasági üzemekben dolgozó ipari munkások tekintetében az időbérrendszert vezették be, aminek oka legfőképpen az az ellenszenv volt, amelyet a fizikai dolgozók a teljesítménybérezéssel szemben tápláltak, miután különösen a háború alatt sokszor 10—11 órán keresztül is e bérezési forma mellett voltak kénytelenek dolgozni, amely erejüket teljesen kimerítette.[24] A munka termelékenységének és emelésének érdekét szem előtt tartva azonban mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy a teljesítménybér alkalmazása elkerülhetetlen és így a Népgazdasági Tanács első választmányi ülésében javasolta is, hogy a Népgazdasági Tanács utasítsa a termelési biztosokat és az üzemi munkástanácsokat, szabják meg a megfelelő minimális munkateljesítményt.[25] A tervezett intézkedés a jobb és több munka magasabb díjazását is lehetővé tette, arra való tekintettel pedig, hogy a munkaidőt is szabályozták és így a jogszabály a dolgozók munkaideje önkényes meghosszabbításának korlátot szabott, a teljesítménybérre való áttérés a dolgozók szempontjából sem lett volna sérelmes.[26]

A *munkaidő* szabályozása egyébként a munkásság régi követelései közé tartozott. A munkaidőt korábban ugyanis elenyésző kivételektől eltekintve jogszabály nem rendezte, hanem a kérdés szabályozása a munkaszerződés feladata volt. E kérdésben a munkaadók és a munkavállalók állandó harcban álltak egymással, az ellentétek, ha a bérezés kérdéseit figyelmen kívül hagyjuk, e területen ütköztek ki talán a legjobban. A munkaidőre vonatkozó rendelkezéseket egyébként az egyes bérszabályokban találjuk meg, ami világosan mutatja az összefüggést a munkásság két régi követelése között. Így a Forradalmi Kormányzótanácsnak az ipari munkások munkabérének ideiglenes megállapításáról szóló rendelete kimondja, hogy az ipari munkásság rendes munkaideje napi 8, illetve heti 48 óra. Ennél hosszabb munkaidőt csak rendkívüli esetekben volt szabad teljesíteni. A vállalatok addig tisztviselői minőségben alkalmazott dolgozóinak munkaideje tekintetében lényegileg az ipari munkásokra érvényben levő rendelkezések voltak irányadók. Tartalmilag hasonló rendelkezés állott fenn a kereskedelmi alkalmazottak tekintetében is, úgyszintén szabályozták a mezőgazdasági munkások

[15] L. Tóth Imre i. m. 218. p.

[16] LXXXIII. sz. rendelet az üzemek, gyárak, közlekedési és egyéb vállalatok alkalmazottainak munkabéréről.

[17] Forradalmi Kormányzótanács CVI. rendelete.

[18] 81. N. T. a segédmunkások munkabérének megállapításáról.

[19] Forradalmi Kormányzótanács LXIV. sz. rendelete az ipari munkások munkabérének ideiglenes megállapításáról.

[20] 47. sz. rendelet.

[21] Forradalmi Kormányzótanács CXX. sz. rendelete.

[22] Népgazdasági Tanács 99. sz. rendelete a közalkalmazott munkások munkabéréről.

[23] XCI. sz. rendelet a tanítóalkalmazottak munkabéréről.

[24] L. részletesebben Weltner A. i. m. 254—255. p.

[25] Rákos Ferenc i. m. 75. p.

[26] A bérekre vonatkozó rendelkezések közül meg kell még emlékezni azokról a rendeletekről, amelyek a katonai szolgálatra bevonultakról, illetve azok családtagjairól gondoskodtak. Ezeknek megfelelően minden katona családja hadisegélyt, minden katona pedig munkabérmegtérítést kapott. Ez a rendelkezés a közszolgálati alkalmazottakra is vonatkozott. L. Forradalmi Kormányzótanács CIV. és CVII. sz. rendeleteit.

munkaidejét, megállapítván a munkaközi szüneteket. Nyolc óra volt a közalkalmazottak munkaideje is, a túlórában teljesített munkát nálunk is díjazni kellett.[27]

5. A *munkavédelem* terén a korábbi kormányzatok a munkásosztály mindinkább elodázhatatlanná vált követeléseinek hatására tettek ugyan különböző részintézkedéseket, amelyek a dolgozók munkavédelmét voltak hivatottak elősegíteni, a munkavédelmi intézmények egységes rendszere mégsem alakult ki.[27/a] A Tanácsköztársaság a munkavédelem megjavítását és fejlesztését a Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság, valamint a Szociális Termelés Népbiztosságának hatáskörébe utalta. Az utóbbi külön munkavédelmi szakosztályt állított fel, amelynek feladata volt a részletes tervek elkészítése és gondoskodás a szükséges berendezések létesítéséről. Külön szakosztály foglalkozott a balesetelhárítás kérdésének megoldásával. Az erőgéppel vagy motorikus berendezéssel dolgozó üzemeket pontos adatszolgáltatásra kötelezték. Ezeket az adatokat a dolgozók egészségvédelmének megjavításánál kívánták felhasználni.[27/b]

6. Széles területet fogott át a Tanácsköztársaság *társadalombiztosítási jogszabályalkotása is. Elsősorban a munkások betegségi és baleseti biztosításának* kiépítéséről szóló rendelet volt alapvető jelentőségű, mert első ízben valósította meg a dolgozók számára — ideértve a mezőgazdasági munkásokat is — az általános társadalombiztosítást.[28] A betegségi és baleseti biztosítás mind személyi, mind tárgyi tekintetben igen széles körű volt, kiterjedt minden munkaviszonyban álló dolgozóra.[29] A kórházi ápolás és gyógykezelés ingyenes volt. A betegségi szolgáltatásokra való igényjogosultság időbeli terjedelme a betegség kezdetétől számított egy évig terjedhetett. Baleseti sérülteknek a táppénz addig járt, amíg gyógykezelésre szorultak, ha azonban munkáltatójuktól betegségük tartama alatt bizonyos időn át a nekik járó illetményeket megkapták, erre az időre táppénzre nem voltak jogosultak.[30]

A Tanácsköztársaság gondoskodott a dolgozó nőkről is, amennyiben a biztosított nő a terhesség utolsó négy hetében átlagos munkabérének teljes összegét kapta terhességi segély gyanánt. A gyermekágyi segély is az átlagos napibér teljes összege volt, ezenkívül szoptatási segélyben is részesült. Ezek igen jelentős rendelkezések voltak, minthogy a korábban érvényben volt jogszabályok a terhességi segélyt egyáltalában nem ismerték, a gyermekágyi segély mértéke pedig igen alacsony volt.[31]

Külön figyelmet szenteltek az öregek ellátása ügyének. A Népjóléti és Közegészségügyi Népbiztosság rendelete szerint amíg az aggok ellátásának ügye végleges elintézést nem nyer, segélyezni kell a hősi halált halt katonák támogatásra szoruló szüleit és nagyszüleit.[32] Ez a rendelkezés első lépés volt egy általános öregségi nyugdíj megállapítása felé. A közalkalmazottak tekintetében a dolgozók öregségi nyugdíjának és az elhalt dolgozók hátramaradottai ellátásának általánosságban történt szabályozásáig az eddig érvényben volt szabályok maradtak hatályban.[33] Az öregségi nyugdíjak átfogó rendezésére azonban már nem kerülhetett sor.[34]

7. A dolgozók *szakmai képzése* tekintetében említésre méltó a Tanácsköztársaságnak az az intézkedése, amely a tanulóképzést ingyenessé tette. A Közoktatásügyi Népbiztosság rendeletileg[35] kimondotta, hogy a tanoncoktól senki tandíjat nem követelhet. Védelmüket szolgálta az az intézkedés is, hogy a tanoncok házimunkára nem voltak felhasználhatók. A baleseti biztosítás a tanoncokra is kiterjedt.[36]

8. Nagy jelentőséget tulajdonított a Tanácsköztársaság a *munkafegyelem biztosításának.* A Népgazdasági Tanács idevonatkozó rendeletének bevezetése megállapítja, hogy a szociális termelés előnyei csak akkor érvényesülhetnek, ha a munkások öntudatos munkafegyelmet tanúsítanak. Minthogy pedig a munkafegyelem megsértése a dolgozók érdekeit súlyo-

---

[27] L. idevonatkozóan a Forradalmi Kormányzótanács LXIV., CVI. és CXX. sz. rendeleteit, továbbá a Népgazdasági Tanács 47., 81. és 99. számú rendeleteit.

[27/a] A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének 1908. év november és december havában az új ipartörvénytervezet munkásvédelmi részeire vonatkozó tanácskozások folyamán Chyzer Béla előadó egyebek között a következőket mondotta: „Az országban fejlődésnek indult ipar, növekvő munkaadó- és munkásszám az idők folyamán éreztetni kezdé, hogy ipartörvényeink munkásvédelmi vonatkozású rendelkezései a szükségletnek és a korigényeknek többé meg nem felelnek s egyre élénkebben nyilvánult az érdekeltek részéről s különösen a munkások soraiból azon óhaj, hogy a munkásvédelmi kérdések teljes összességükben új törvény alakjában foglaltassanak össze." Lásd: Az ipartörvény újjáalkotása. A Törvényes munkásvédelem Magyarországi Egyesületének kiadványai. 9. szám, Budapest, 1909. 46. p.

[27/b] Tóth Imre i. m. 224—225. p.

[28] Forradalmi Kormányzótanács XXI. sz. rendelete a munkások betegségi és baleseti biztosításának kiépítéséről.

[29] Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság 3. sz. rendelete a betegség és balesetbiztosításról szóló rendelet végrehajtásáról.

[30] Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság 3. sz. rendeletének 9. §-a.

[31] 4790/1917. M. E. sz. rendelet 12. §-a. L. továbbá a Forradalmi Kormányzótanács XXI. sz. rendeletének 5. §-át, illetve a Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság 3. sz. rendeletének 14. §-át.

[32] A Népjóléti és Közegészségügyi Népbiztosság 60. sz. rendelete a hősi halált halt katonák hozzátartozóinak támogatásáról.

[33] Népgazdasági Tanács 99. N. T. sz. rendeletének 29. §-a.

[34] A Tanácsköztársaság szociálpolitikai intézkedéseiről bővebben l. Petrák Katalin: Az első magyar munkáshatalom szociálpolitikája. 1919. Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1969. 235. p.

[35] Közoktatásügyi Népbiztosság 16. sz. rendelete a tanoncokról.

[36] Forradalmi Kormányzótanács XXI. sz. rendeletének 9. §-a.

san veszélyezteti, a fegyelmezetlen munkásokkal szemben fegyelmi büntetések alkalmazásának van helye. A szóban forgó rendelet a munkafegyelem megsértésének legkirívóbb eseteit példálódzva sorolja fel. Így fegyelmi vétség volt, ha a munkás az üzemnek, vagy munkástársainak szándékosan kárt okoz, ha az alkalmazottak testi épségének és egészségének a védelmét szolgáló szabályokat ismételt figyelmeztetés után is megszegi, vagy ha a szolgálati kötelességeinek a teljesítésében hanyagságot tanúsít, vagy egyébként az üzem folytatását szándékos magatartásával tetemes mértékben nehezíti.[37]

Érdeklődésre tarthat számot a fegyelmi büntetések skálája, amely a következőképpen épült fel: nyilvános szóbeli feddés, írásbeli megrovás és annak kifüggesztése az üzem hirdetőtábláján vagy helyiségében, áthelyezés más munkahelyre, a munkabérnek az egyéni tényleges teljesítményhez való arányosítása, rögtöni elbocsátás, a szocializált üzemben való alkalmazástól bizonyos időtartamra szóló eltiltás, indítvány a szakszervezetből való kizárásra. Azonnali hatályú elbocsátásnak volt helye akkor is, ha a dolgozót nyereségvágyból eredő vagy a Tanácsköztársaság ellen elkövetett bűncselekmény miatt jogerősen elítéltek, vagy ha más olyan fontos ok forgott fenn, amely az azonnali elbocsátást a munkafegyelem fenntartása érdekében indokolttá tette. A fegyelmi büntetések kiszabása felől, valamint az utóbb említett azonnali elbocsátás tárgyában a termelési biztos, ilyennek hiányában pedig a volt tulajdonos az ellenőrző munkástanács kebelében alakított háromtagú állandó fegyelmi bizottsággal, illetőleg, ha ellenőrző munkástanács nem működött, a szakszervezeti megbízottal egyetértőleg határozott. A határozat ellen a közléstől számított 8 nap alatt panasznak volt helye a munkaügyi bíróság munkafegyelmi osztályához.

A közszolgálati alkalmazottak fegyelmi felelősségéről külön jogszabálytervezet készült, amely a Népgazdasági Tanács fent ismertetett rendeletétől eltérő módon a közalkalmazottakra specializáltan kívánta a munkajogot továbbfejleszteni. Ennek kibocsátására azonban már nem került sor.[38]

9. Végül a *munkaügyi viták elintézésével* kapcsolatos szabályokkal kívánok röviden foglalkozni. Az ún. magánjogi szolgálati szerződésből eredő munkaügyi viták elintézésére még a Károlyi-kormány idején törvényt hoztak, amely szerint az ilyen viták elintézése a munkaügyi bíróságok feladata volt.[39]

E törvény szerint a munkaügyi bíróságok a munkaadók és a munkavállalók részéről kiküldött egy-egy ülnök közreműködése mellett jártak el. A Tanácsköztársaság idején a bíróságok szervezete megváltozott, amennyiben a Forradalmi Kormányzótanács rendelete értelmében[40] a bíróságok kizárólag két munkavállaló ülnöknek a közreműködésével határoztak. A munkaügyi bíróság hivatalból volt köteles felderíteni a tényállást a szerződés létrejötte, a követelés fennállása és összege tekintetében, amely szabályt beismerés, elismerés, egyesség és mulasztás esetében is alkalmazni kellett. Ezenkívül az eljárás meggyorsítása érdekében fizetési meghagyás kibocsátásának és külön perfelvételnek helye nem volt, hanem az érdemleges tárgyalást a legsürgősebben, de legkésőbb 15 nap alatt meg kellett tartani.[41] A közszolgálati alkalmazottak munkaviszonyából eredő viták elintézése nem tartozott a munkaügyi bíróságok hatáskörébe.[42]

Előadásom befejezéseképpen még csupán egy kérdést szeretnék felvetni, nevezetesen, hogy mindezek a szabályok önálló munkajogi szabályoknak tekinthetők-e jogági értelemben is. Van olyan álláspont, hogy itt tulajdonképpen a már teljesen önállóvá vált munkajog szabályaival állunk szemben.[43] Más felfogás szerint a munkajog mint önálló jogágazat kialakulása csak kezdetét vette.[44] A kérdés eldöntése nézetünk szerint attól függ, hogy a szocialista munkajogi alapelvek a Tanácsköztársaság munkaügyi jogszabályalkotását mennyire járták át, a fejlődés mennyire haladt előre a munkaviszony önálló, más jogágazatok kereteibe már bele nem illő intézménnyé történő átalakulásának irányába. Megállapíthatjuk, hogy a Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt ez olyan mértékben történt meg, hogy a *munkajog mint jogág alapjainak lefektetéséről joggal beszélhetünk.* Arra természetesen nem volt mód, hogy e jogág kiépítése is megtörténjék, ami azonban e téren létrejött, egyértelműen a szocialista munkajog vonásait tükrözi. Amikor most a Tanácsköztársaság munkajogi jogalkotásáról megemlékezünk, úgy érzem, hogy e jogalkotásnak ezt a tudományos szempontból nem elhanyagolható elméleti vetületét sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Trócsányi László

[37] 90. N. T. a munkafegyelemről.

[38] Erről l. Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969, 349—350. p.

[39] 1918 : IX. néptörvény.

[40] XXVIII. sz. rendelet a munkaügyi bíróságokról.

[41] L. még idevonatkozóan az igazságügyi népbiztos 6. I. N. sz. rendeletét.

[42] A munkaügyi bíróságok szervezeti kérdéseit részletesebben l. Sarlós Béla i. m. 267. és köv. p.

[43] Sarlós i. m. 204. p.

[44] Weltner i. m. 266. p.

Mezőgazdasági jogi alapkérdések a Magyar Tanácsköztársaságban

Talán anakronisztikusnak tűnik a Magyar Tanácsköztársaság mezőgazdasági jogi alapkérdéseiről beszélni akkor, amikor legfeljebb mezőgazdasági jogi vonatkozású jogalkotásról tehetnénk említést. Az előadás címének megválasztása mégis szándékos volt, s csak azt kívántuk vele hangsúlyozni, hogy a Tanácsköztársaság mezőgazdaságának egyes alapkérdéseit a jogi szabályozás oldaláról szeretnénk — az előadás természetéből adódóan — vázlatosan bemutatni. A jogilag szabályozott alapkérdések közül is csak kettőt emelnénk ki, nevezetesen:

— a földtulajdoni és földhasználati viszonyok alakulását, különös tekintettel a Tanácsköztársaság földbirtokpolitikájára;
— a tanácsköztársasági mezőgazdasági termelőszövetkezetek megalakulásának és működésének jogi vonatkozásait.

1. A Magyar Tanácsköztársaság időszakában kialakuló földtulajdoni és földhasználati viszonyok vizsgálatának a proletárforradalom egyik legalapvetőbb kérdéséből: a parasztkérdésből kell kiindulnunk. Bár vizsgálódásunk a Tanácsköztársaság földbirtokpolitikájára közvetlenül nem irányul, mégis szükségesnek tartjuk azokat az elméleti tételeket érinteni, amelyek alapját képezték az egyesek által jóhiszeműen, de téves elvi alapokon folytatott, mások által éppen a téves alapokat kihasználó, a helyes útkeresést tervszerűen gátló földbirtokpolitikai megoldásoknak.

a) A felszínen levő és gyors megoldást sürgető földkérdés számtalan politikust és gazdasági szakembert késztetett állásfoglalásra az Októberi Szocialista Forradalom győzelmét követő európai forradalmi fellendülés időszakában. A Galilei kör és a Régi Galileisták Szabad Szervezetének Memorandumaként, de lényegében Pikler J. Gyula javaslatát magábanfoglaló és a járadékbirtokrendszer helyességét hangsúlyozó egyik legkidolgozottabb nézettel szemben Dániel Arnold, Rácz Gyula, Buza Barna a földosztás mellett szálltak síkra, hangsúlyozva a birtokmaximum megállapításának fontosságát, valamint az azon felüli rész kisbirtok formájában történő felosztásának helyességét.[1]

Ezeket az elméleti állásfoglalásokat tovább színezték az egyes pártok érdekeit kifejező tendenciák. Pl. a kisgazdapárt a feudális maradványok megszüntetését elsősorban a birtokos parasztság érdekében követelte.[2]

Már a polgári forradalom napjaiban észlelhetővé vált a szociáldemokrata pártban jelentkező áramlatok harca. Ez a harc igen élesen tükröződött a földbirtokreform megvalósításában, illetőleg végrehajtásában. A szociáldemokrata párt jobbszárnya és a polgári pártok a földbirtokreform bürokratikus lebonyolítására törekedtek. Ezzel szemben a baloldal az erőteljes, esetenként erőszakos birtokfoglalást propagálta, amelyet — és ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni — a nincstelen parasztság örömmel fogadott. A földbirtok-foglalás alapján létrejövő első „szociáldemokrata" szövetkezetek létezésüket a földéhségnek köszönhették, ugyanakkor sem a termelőszövetkezeteket létrehozóknak, sem az újonnan létesülő szövetkezetek tagságának nem volt szilárd elképzelése a gazdálkodásra vonatkozóan.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának a Munkástanács 1918. december hó 13-i ülésén előterjesztett határozati javaslata sem a földosztás mellett szállt síkra, ellentmondásossága ellenére mégis a leghaladottabb volt. A javaslat szerint: a földkérdés egyedül helyes megoldása a nagy- és középbirtok forradalmi úton való minden nyílt, burkolt vagy ideiglenes megváltás nélküli elfoglalása, és azoknak minden ingó, ingatlan vagyontárgyaival együtt — mindenféle nemzetgyűlési határozat bevárása nélkül — a dolgozó nép összességének tulajdonába helyezése. A földkérdésnek megváltás útján történő megoldása a proletariátus érdekeivel ellentétes. A földműves szegénységnek lehetőséget kell biztosítani a választásra, miután a földosztás káros hatása ellenére is nagy tömeget befolyásol, és a földműves szegénység döntse el, hogy társas termelés alapjára fektetett nagyüzemet, vagy az egyéni munkán alapuló kisüzemet választja.

Megoldandó problémaként jelentkezett a proletárság és a szegényparasztság kapcsolatának kiépítése is. A proletárhatalom sorsdöntő kérdése volt a munkás-paraszt szövetség, s annak eredményes megvalósításán múlott a forra-

[1] Dániel Arnold a Földművelésügyi Minisztériumban 1918. november 27-én tartott előadásában olyan javaslatot terjesztett elő, amelynek lényege a következő: „Mondja ki az állam, hogy senkinek sem lehet 300 holdnál nagyobb birtoka. Minden ennél nagyobb magánbirtokból a 300 holdon felüli részt le kell foglalni és ebből a művelhető részt ki kell osztani a népnek kisbirtokok alakjában — vagyis független, teljesjogú magántulajdon alakjában." (Földértékadó vagy földosztás. Dániel Arnold előadmánya.) Pikler J. Gyula — többek között — „Magyar Földreform!! című munkájában fejtette ki a járadékbirtok fogalmát és jelentőségét. (Pikler J. Gyula: Magyar Földreform. Budapest 1919. Galilei-Kör kiadása.)

[2] Részleteiben l. Mészáros Károly: Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság parasztpolitikája. 45—52. o. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966. 201. old.

dalmi vívmányok megtartása.[3] Az agrárproletárság, a szegényparasztság helytállásának, a középparasztság megnyugtatásának viszont nélkülözhetetlen feltételeként szerepelt a földbirtoknak a föld megmunkálói kezébe való juttatása. A téves megoldás ezen a területen sorsdöntő volt.

A polgári demokratikus igényt kielégítő, a földhöz való jogot formailag elismerő javaslatok győzelme alapján, hosszú alkudozások és viták után született meg a „Földművelő Nép földhözjuttatásáról" szóló 1919. évi XVIII. tc. (néptörvény), amely szerint 500 holdnyi földbirtok maradhatott a család használatában, illetőleg a családtag tulajdonában.[4] A XVIII-as néptörvény kollektív földhasználat biztosítása érdekében termelőszövetkezetek alakítását is lehetővé tette. Azok a személyek ugyanis, akik családi kisbirtok-, vagy családi kis szőlőbirtok-juttatásban részesültek — törvényi rendelkezés szerint —a földterületek közös birtoklása és használata érdekében termelőszövetkezetekbe tömörülhettek. A néptörvény a termelőszövetkezetek alakításához szükséges legkisebb létszámot is meghatározta, kimondva, hogy a szövetkezet alakításához legalább 20 tag szükséges. Továbbá, egy község vagy felosztási csoport területén több termelőszövetkezet is alakulhatott, sőt a szövetkezet — igénylésre — a családi kisbirtokra jogosult tagok földterületeit osztatlan birtokként is megkaphatta. A szociáldemokrata párt a földmagántulajdoni rendszert lényegében konzerváló törvény termelőszövetkezetek alakítására vonatkozó rendelkezéseit is a földreform zökkenésmentes lebonyolítása érdekében kívánta felhasználni, de kellően nem értékelte azt a körülményt, amely szerint a termelőszövetkezetek kifejlődése és megszilárdulása a polgári társadalomban be sem következhet.[5] Éppen ezért helyesen állapította meg a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadásában megjelent ismeretterjesztő füzet névtelen szerzője, hogy teljesen elhibázott és céltalan kísérletek voltak azok, amelyek a kollektív termelés előnyeit a polgári társadalom keretében akarták elérhetővé tenni. A kapitalista üzem „munkás-ellenőrzés" alá helyezése, az „üzemek szocializálása", amellyel néhány nagy üzemet vagy termelési ágat kivesznek magánkézből és államosítanak „nyomorúságos félreformok, amelyek semmivel sem hozzák közelebb a társadalmi kérdést a megoldáshoz".[6]

1919. április 3-án életbelépett a Forradalmi Kormányzótanács földbirtok-szocializálásáról szóló XXXVIII. számú rendelete. A Tanácsköztársaság 1919. április hó 4-i (19.) számában megjelenő rendelet szerint: „Magyarország földje a dolgozók társadalmáé. Aki nem dolgozik, annak tulajdonában föld nem maradhat." Minden közép- és nagybirtok minden tartozékával, élő és holt felszerelésével, valamint mezőgazdasági ipari üzemeivel együtt minden megváltás nélkül a proletárállam tulajdonába megy át.

A kis- és törpebirtok a hozzátartozó házzal és melléképületekkel továbbra is magántulajdonban maradt. A köztulajdonba átvett földbirtokok viszont szövetkezeti kezelésre a földet művelő mezőgazdasági proletárságnak adatták át. A Forradalmi Kormányzótanács rendelete alapján meginduló földbirtok — szocializálási tevékenység már a proletárdiktatúra által biztosított kizsákmányolásmentes szabad légkörben kezdődhetett meg. A földosztás — vélt magasabb politikai és gazdasági célkitűzések megvalósítása érdekében — országosan nem következett be, s így vált a Tanácsköztársaság fennállásának második szakaszában a mezőgazdasági termelőszövetkezet a földkérdés közvetlen megoldási formájává, amely a termelőszövetkezetek elsődleges funkcióinak kibontakozását a kezdeti sikerek után megakadályozta.[7]

---

[3] A munkás-paraszt szövetség kiépítése sorsdöntő kérdésének ilyen felvetése feltétlenül helyes, de a megoldás már erőltetett. Ezt legjobban Pogány József szavai támasztják alá: „A városi proletárság kisebbségben van az országban. Többséggé csak úgy tehetjük, ha mellénk áll a föld munkássága. Ennek egyetlen módja pedig az, ha a földbirtok a föld munkásainak a kezébe jut, de nem úgy, hogy törpebirtokokat teremtünk, hogy mesterségesen kisgazdákat tenyésztünk, hogy tudatosan a magántulajdon konok fanatikusainak a számát szaporítjuk százezrekkel." (Pogány József: Forradalom vagy Ellenforradalom. A budapesti Katonatanács február 7-i ülésén elmondott beszéd. Budapest 1919. Népszava könyvkereskedés kiadása. 26. old.)

[4] A földreform-rendelet megjelenésének késleltetésére jellemző, hogy Buza Barna földművelésügyi miniszter már 1918. december hó 9-én a minisztertanács elé terjesztette a birtokreform-tervezetet.

[5] Az ingadozó koalíciós kormány működése alatt a Népszava 1919. február 25-i számában megjelenő cikk írója a kál-kápolnai földosztási manőverrel kapcsolatban sürgős feladatnak tartotta, hogy a szociáldemokrata párt „hasson oda, miszerint a birtokreform-törvényben megjelölt másik út — egész nagy uradalmaknak közös birtokbavétele és közös művelése az igénylőkből alakított termelőszövetkezetek útján — az országban minél nagyobb mértékben érvényesüljön, hogy az országot a szocialista szellemű termelőszövetkezetek hálózata borítsa be." A Népszava 1919. március 4-i száma közli a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak a földosztás kérdésében elfoglalt álláspontját: „Azt kell tehát kívánnunk, hogy a földreform országszerte a szövetkezeti alapra helyezett nagyüzemű termelés útján menjen végbe. Minél nagyobb területen lehet a szövetkezeti nagyüzemet — az érdekelt földművelő nép belátásán alapuló, önkéntes hozzájárulásával és közreműködésével — megvalósítani, annál kisebb rázkódtatással és veszéllyel fog végbemenni és annál áldásosabb eredményű lesz a földreform."

[6] Miért marad meg a kisbirtok a magántulajdonban? Budapest 1919. A Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása 15. old.

[7] A termelőszövetkezetnek a földkérdés közvetlen megoldási formájává tételére utal a Vörös Újság 1919. április 19-i számában megjelent cikk írója is, amikor hangoztatja: a termelőszövetkezetek célja, hogy a föld azok kezében legyen, akik azt megművelik, és hogy az intenzív művelés biztosítva legyen a nagyüzem révén. Mert csak a nagyüzem biztosítja a legintenzívebb termelést gépek segítségével, befektetések eszközlésével. A termelőszövetkezetek másik célja, hogy a városok ellátása biztosíttassék. Rövidebben: az első cél — a termelőeszköznek a földművelő nép kezébe adásán kívül — az intenzív termelés folyamatosságának biztosítása, a második cél: a városok terményekkel való tökéletes ellátása.

A szociáldemokrata párt balszárnyának álláspontját elfogadó, a földosztás gondolatát elvető, alapjában nem egységes állásfoglalást tükröző nézet uralkodóvá válása következtében a Tanácsdiktatúra harmadik hónapjában is, amikor a hibásan megoldott földreform már a vidéken éreztette hatását, a földművelési népbiztosság beszámolója erőteljesen hangoztatta, hogy „mi itt a földbirtokreformot kommunisztikus szempontból sokkal mélyrehatóbban, sokkal előrelátóbban és sokkal céltudatosabban valósítottuk meg, mint ahogy sikerült megvalósítaniok az orosz elvtársainknak".[8] Az idézett állásfoglalás tartalmilag fedi Buharin akkori gondolatait, aki szerint a földbirtok felosztásának útja nem vezethet jóra. Helyes út csakis a föld társadalmi, néptulajdonba vétele, az összes dolgozó együttes tulajdonává nyilvánítása. Ezen túlmenően hangsúlyozta: olyan berendezkedésre kell törekedni, hogy a parasztság ne csak közösen bírja a földet, hanem azt közösen is művelje meg.[9] Az alapvetően téves szemlélet eredményeképpen először a kormánynak a parasztság követeléseivel való szembenállása figyelhető meg, másodszor az eredeti állásfoglalás némi korrekciója észlelhető. A Tanácskongresszus negyedik ülésén a parasztság eltávolodásának sajátosan erjedő mozgását tapasztalták. Az eltávolodás okai voltak:

— a korábban agrárproletár termelőszövetkezeti tagok egyrésze nem látott lényeges különbséget a termelőszövetkezet és a régi uradalom között;

— a földet nem érezte magáénak, kézzelfoghatóan nem tudta lemérni a forradalom által nyújtott vívmányokat;

— a magas aratási szerződések következtében a munkaerő a termelőszövetkezetekből a felszívó hatást gyakorló 20—100 holdas gazdaságokba áramlott, rontva a termelőszövetkezetek munkaerő-ellátottságát, szítva a szövetkezés elleni hangulatot.

A földosztás gondolatát, főleg a baloldali szociáldemkorata vezetők nem tudták magukévá tenni. A Tanácsköztársaság bukása után is, az egyébként tisztán látó Varga Jenő, a Tanácsköztársaság Országos Népgazdasági Tanácsának népbiztosa a városellátás elsődleges szerepét kiemelve hangsúlyozta: „egy esetleges földosztó politikával talán több új hívet szereztünk volna a diktatúrának a mezőgazdasági lakosság körében, ellenben a városi proletariátus a földosztás folytán beálló élelmiszerhiány miatt még kevésbé tartott volna ki a diktatúra mellett, mint így tette".[10]

A Kommunista Internacionálé II. kongresszusán Varga Jenő könyve alapján Lenin bírálta a baloldali túlzókat, s megállapította, hogy a nagybirtokok kisajátítása után az összes földterületet — a parasztság földéhségének kielégítése nélkül — közvetlen termelőszövetkezeti kezelésbe adni: „vaskalapos álláspont".[11] A félfeudális latifundiumok korszerűtlen gazdálkodásának átállításához szükséges anyagi fedezet hiánya is indokolttá tette volna az ilyen területek földéhség megszüntetése érdekében történő kiosztását. Ezzel szemben a korszerűen felszerelt modern nagybirtokok szövetkezeti megművelése a proletárdiktatúra kezdeti időszakában is olyan megoldás volt, amellyel a mezőgazdasági agrárproletárság forradalmasítása, a társadalmi és egyéni érdekek összehangolása harmonikus úton következhetett volna be.[12]

b) A földbirtok szocializálását deklaráló forradalmi kormányzótanácsi rendelet leszögezte, hogy minden közép- és nagybirtok az állam tulajdonába megy át, s miután a termelőszövetkezetek a szocializált nagybirtokokon keletkeztek, az állami tulajdonban levő földön termelőszövetkezeti földhasználat valósult meg.

A törpe- és kisbirtokosokból adódó termelőszövetkezeti tagok földhasználatának módja jogszabályi úton nem került rendezésre. A részleges és teljes jogú tag közötti megkülönböztetésből következik, hogy a földtulajdonnal rendelkező törpe- és kisbirtokosok voltak azok a termelőszövetkezeti tagok, akiknél a közös munkában való részvételi kötelezettség bizonyos számú munkanapra terjedt azért, hogy a többi napon a magántulajdonukban és használatukban levő pár holdnyi földterületet megműveljék. Ezek a földparcellák nem kerültek a termelőszövetkezetek társadalmasított használatába, s így a magántulajdont képező pár holdas gazdaságok közvetlen szükségletkielégítést biztosító alapként családi kezelésben maradtak.

A termelőszövetkezeti földhasználat törpe- és kisbirtokosi földekre való kiterjesztése azért sem volt azonnali megoldásra váró feladat, mert a családi tengeri föld és veteményes föld nagy-

[8] Tanácsok Országos Gyűlése 4. ülés jkv. 3. old.

[9] Nikoláj Bucharin: A kommunisták (Bolsevikiek) programmja. (Fordította: Rudnyánszky Endre. Budapest, 1919. 44. old.)

[10] Varga Jenő: A földkérdés a magyar proletárforradalomban. Az O. K. P. Magyar Agit. Oszt. Központi Irodájának kiadása. 1920. 6 old.

[11] Lenin Magyarországról. (Szemelvények Lenin műveiből.) Budapest 1954. Szikra. 127. old.

[12] A parasztkérdésben elfoglalt dokriner álláspont következtében — mint ahogy Münnich Ferenc Kun Bélának: „A Magyar Tanácsköztársaságról" című válogatott beszédei és írásai előszavában kiemelte: „... a Tanácskormány a föld forradalmi felosztása helyett a nagybirtokon azonnal állami gazdaságokat és termelőszövetkezeteket akart létesíteni, nem számolva sem a magyar földnélküli parasztság föld iránti vágyával, sem azzal, hogy egyébként is kicsi és a háború alatt erősen megrongálódott magyar ipar a termelőszövetkezeteket nem tudja ellátni szükséges munkagépekkel." Erre a következtetésre jut Nemes Dezső is, amikor kifejti, hogy a termelőszövetkezetekbe való önkéntes tömörülés időszerűtlen kérdés volt nemcsak a birtokos parasztok körében, hanem a nincstelen parasztok nagyobb részénél is, bár helyenként jelentős hangulat volt a nagybirtok elaprózása ellen. Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Budapest, 1958. Kossuth, 24. old.

Nemes Dezső: A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége. Századok, 1959. 1. sz. 13. old.

sága is elérte, sőt meghaladta a másfél holdat.[13] Érdekes, hogy a fejlődésben mindinkább állami gazdasági forma felé tendáló tanácsköztársasági szövetkezetek a mai háztáji gazdaságnak minősülő, a családi szükségletet kiszolgáló területegység létezését igényelték. Ezt a fejlődés során is fenntartani kívánták és hangsúlyozták, hogy minden tanyán, minden majorban villannyal, vízvezetékkel ellátott házi kerttel körülvett munkáslakásokat kell építeni.[14]

A szocializált közép- és nagybirtokokra vonatkozó társadalmasított földhasználat jogszabályi rendezésén túl tisztázatlan maradt a termelőeszközök tulajdona és társadalmasított használata közötti kapcsolat. A közép- és nagybirtokok tartozékainak, élő és holt felszerelésének, mezőgazdasági ipari üzemeinek állami tulajdonba vétele és a termelőszövetkezetek használatba adása sok olyan szabályozandó kérdést hozott felszínre, melynek megoldása a termelőszövetkezetek működése érdekében lényeges és fontos lett volna. A közép- és nagybirtokok szocializálása következtében jelentkező elvi ellentétek azonban a gyors és eredményes intézkedéseket megakadályozták. Így nem tisztázódott, vajon a termelőszövetkezetek tulajdonába kerülhettek volna-e a nagyüzemi gazdálkodáshoz nélkülözhetetlen termelőeszközök, a szövetkezeti tagok tulajdonában milyen kisebb termelőeszközök, haszonállatok maradhattak stb.

A mezőgazdaság területén jelentkező és napról napra súlyosabbá váló folyamatot felismerők hiába sürgették a Forradalmi Kormányzótanács XXXVIII. sz. rendeletében is hangsúlyozott igényt, nevezetesen a szövetkezetek működésével kapcsolatos rendelet kiadását, a helyes és hatásos szabályozás megalkotása mégsem történt meg. A kormányzótanácsi rendelet április hó 4-én jelent meg, de a június hó 1-én összeülő Országos Földmíves Szövetkezeti Kongresszuson is egyik központi kérdés volt a termelőszövetkezetek ügyrendje. A külső és belső ellenforradalmi erők támadása megakadályozta a termelőszövetkezetek számára annyira fontos, az állam és a termelőszövetkezet, valamint a termelőszövetkezet és tagjai kapcsolatát szabályozó rendelet megjelenését.

2. A Tanácsköztársaság fennállásának harmadik hónapjában, 1919. június hó 17-én, a Tanácsok Országos Gyűlése negyedik ülésszakán Hamburger Jenő földművelésügyi népbiztos a mezőgazdasági üzemek szocializálásáról tartott előadmányában kiemelkedő eredményként hangsúlyozta, hogy a Tanácsköztársaság rendelkezésére álló, tehát a meg nem szállott területeken körülbelül hét és fél millió földterület került állami tulaljonba, és a már állami tulajdont képező közép-, valamint nagygazdaságokban a gazdálkodás egyetlen és helyes formája: a szövetkezeti gazdálkodás valósult meg.

A mezőgazdasági termelésre alakuló szövetkezetek létrehozásának szükségességét, a magasabbrendű gazdálkodási forma kialakításának indokait — amint azt már említettük — a haladó gondolkodású szakemberek és publicisták a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt is hangoztatták. Így Móricz Zsigmond a Pesti Hírlap hasábjain 1919 kora tavaszán közölte impresszióit a szövetkezetekről. Kívánatosnak tartotta létrehozásukat ott, ahol az uradalmak mérete és gazdasági helyzete indokolta. Nézete szerint a szövetkezeti gazdálkodás a jövő gazdálkodás rendszere.[15]

a) Somogy és Fejér megyében a földbirtok megoszlás a nincstelen agrárproletár réteg súlya eredményeképp a Tanácsköztársaság születése előtt, februárban és márciusban alakultak termelőszövetkezetek. A termelőszövetkezetek létrehozásának gondolata azokon a helyeken volt életképes, ahol a parasztság öntevékeny földfoglalást hajtott végre, s egyben szívós ellenállást tanúsított a visszatérni szándékozó földbirtokosokkal szemben.[16]

A somogyi szövetkezetek példája nyomán az ország minden részében megindult a szervező munka az újabb termelőszövetkezetek létrehozására. A legelőrehaladottabb szervezés azokban a megyékben mutatkozott, ahol a hitbizományi és egyéb nagybirtokok megléte következtében a legalkalmasabb talajra talált a szövetkezés gondolatának propagálása.[17] A vidék erőteljes megmozdulása Budapestre és környékére is hatással volt. E szövetkezetek gazdasági célkitűzései elsősorban a főváros élelmezési helyzetének meg-

[13] T. O. Gy. 4. ülése jkv. 8. old.

[14] Népszava 1919. április 25-i száma.

[15] A földtörvény kiskáté című kiadványban (Néplap kiadása, Bp. 1919. év március) Móricz Zsigmond kifejti, hogy a szövetkezeti gazdálkodás előnyei azonosak az uradalomével. „Az uradalmak előnyben vannak a kisgazdálkodással szemben, mert jobban igénybe vehetik a gépeket; egy darabban szánthatják a földeket szántógéppel, egy darabban kapálhatják lókapával s egyben arathatják aratógépekkel. Azonkívül a magukteremelte anyagot fel is dolgozhatják, malmot állítanak a saját búzájuk őrlésére, szeszgyárat a maguk krumplijának feldolgozására, sertést hizlalhatnak szakszerűen s az eladásnál nincsenek kiszolgáltatva a közvetítő kereskedőknek."

[16] T. O. Gy. 4. ülése jkv. 6. old.

[17] A Kaposvári Munkástanács 1919. február hó 25-i ülésén határozatot hozott a Mezőgazdasági Ipar RT. bérletében levő 44 000 holdas birtok termelési szövetkezet céljára történő kisajátításáról. (Az első mezőgazdasági szövetkezetet Somogy megyében állítják fel. Somogyi Hírlap 1919. febr. 27-i sz.) Áprilisban Vas megyében. (A vasmegyei termelőszövetkezetek munkája. Vörös Újság 1919. április 16-i sz.), Zemplén megyében (Zemplén megyei nagybirtokok szocializálása. Vörös Újság 1919. április 20-i sz.), Csongrád megyében (A Csongrádi termelőszövetkezetek. Vörös Újság 1919. április 23-i sz.), Fejér, Veszprém, Zala, Vas, Moson, Tolna, Szabolcs, Heves, Bereg megyékben (A magyar földmíves proletárság igazi megváltása a termelőszövetkezet. Népszava 1919. április 25-i sz.), Fejér megyében (A Fejér megyei termelőszövetkezetek működése. Népszava 1919. április 29-i sz.) nagy területeken alakulnak mezőgazdasági termelőszövetkezetek.

javítására irányultak.[18] Amíg április hó végén közel 3 millió holdon folyt szövetkezeti gazdálkodás, június hó első felében már — a Tanácsok Országos Gyűlése 3. és 4. ülésén elhangzott beszámoló adatai szerint — a Tanácsköztársaság rendelkezésére álló földterület több mint 50%-án — bár nagyrészt formailag — szövetkezeti gazdaságok alakultak.

Már említettük, hogy a kezdeti ösztönös szövetkezeti mozgalom, amely 1919. kora tavaszán életre kapott, nem volt egyéb, mint a földéhség egyik megjelenési formája. Ez nem jelenti azt, mintha a szövetkezés gondolata idegen lett volna a nincstelen agrárproletárok és a szegényparasztság körében. Hiszen ők voltak azok, akik közvetlenül szemlélhették, de nem élvezhették a nagyüzem előnyeit. Ez a követlen tapasztalat képezte a legnagyobb ösztönző erőt a szövetkezés gondolatának gyakorlati megvalósítására. A szövetkezés első időszakában úgy vélték, hogy a szocializált nagyüzem a közös tulajdonukat képezi, s az állam iránti kötelezettség teljesítése, valamint a szükséges beruházásokhoz elegendő alap biztosítása után fennmaradó termelvények felosztása felett — a belső viszonyokat rendező szabályzat útmutatása alapján — szabadon rendelkezhetnek. Vagyis a szocializált közép- és nagybirtokok agrárproletárjai számára nem fogalmazták meg világosan a termelőszövetkezetek célkitűzéseit. A gazdasági célkitűzések a háborút követő rendkívül nehéz gazdasági helyzetből adódó városellátás biztosítására, a mezőgazdasági termelés színvonalának megtartására irányultak, s nem szolgálták elsősorban a mezőgazdaság szocialista átszervezésének helyes menetét. A földkérdést és városellátást közvetlen megoldó gazdasági forma a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapvető funkcióinak elsorvadásához, a szövetkezeti forma elhalványodásához és az állami gazdaságra jellemző gazdasági funkciók kiszélesedéséhez vezetett.

b) A további megoldandó kérdés volt a tanácsköztársasági termelőszövetkezetek belső szervezeti felépítésének és külső irányításának szabályozása. Az első megoldás szerint a termelőszövetkezetet a tagok közgyűlése, illetőleg a közgyűlés által választott 5—10 tagú intézőtanács (direktórium) vezette, a gazdasági szakember, az intéző még tagsági joggal fel nem ruházott külső szakmai tanácsadóként működhetett.[19] A szövetkezeti demokrácia, az egyes termelőszövetkezetek jól értelmezett autonómiája gondolatának megvalósításáért a szövetkezetek igazi jelentőségét felismerők küzdöttek. Elvként mondották ki, hogy a több ezer hold földön gazdálkodó termelőszövetkezetek tagjai az üzem menetére határozott befolyást gyakorolhatnak. Ezzel szemben a központi szervezés és irányítás gondolatának szélesedése következtében a szaktanácsadók vezetőkké váltak és végül, mint ahogy a „Somogyi Földmíves Szövetkezetek" c. kiadvány szerzője megállapította: az intéző a termelőszövetkezetet teljes, alkotmányos jogkörrel vezette. A vezetésben bekövetkezett lényeges változás a tagok szakkérdésekben történő közvetlen beleszólási jogának csorbítását eredményezte. Befolyásukat a munkás ellenőrző tanácson és a bizalmi férfi rendszeren keresztül csak közvetve érvényesíthették.[20]

Az agrárproletárság földfoglalása során létrejött mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagsága idegenkedett a külső irányítás gondolatától. A szövetkezeti gazdaságok termelőszövetkezeti jellegének megszűnését eredményező külső szervezeti felépítési rendszer a Tanácsköztársaság második hónapjában a Somogy megyei példa alapján bontakozott ki országos méretekben. A Somogy, majd Fejér megyei szervezeti felépítési rendszert az országos központ kiépítésének tárgyalása során egységesítették és elfogadták.

Somogy megyében a szövetkezeti gazdaságok elkülönített birtoktesteket képeztek. Több birtoktestet a főintéző fogta össze. Az így összefogott terület kb. 5—6000 holdat tett ki. A főintézőségek a járási gazdasági felügyelőnek, a járási felügyelők a megyei központnak voltak alárendelve.

Fejér megyében a szervezeti felépítés tekintetében némi eltérés mutatkozott. Ugyanis a megyei főmegbízott alá több (összevont) járási főintéző tartozott. A járási főintézők az intézőkön keresztül gyakorolták a termelőszövetkezetek feletti felügyeleti jogkört.

A Tanácsok Országos Gyűlése június hó 17-i ülésén Hamburger földművelésügyi népbiztos a következőképp vázolta a termelőszövetkezetek organizációját: „A szövetkezetek legalacsonyabb foka az úgynevezett helyi szövetkezet. E felett áll a főintézőség vagy felügyelőség, amely egyesít néhány ilyen szövetkezeti gazdaságot. A főintézőségeket egyesíti a körzeti felügyelőség, s a körzeti felügyelőség felett ellenőrző és irányító hatást gyakorol maga a vármegyei központ vagy vármegyei főintézőség. Ezeket a vármegyei vagy kerületi központokat pedig Budapesten az Országos Központ egyesíti magába."

A Tanácsköztársaság által szocializált gazdaságok Országos Központját oly módon kívánták létrehozni, hogy annak apparátusu kizárólag a szocializált nagyüzemek központi vezeté-

[18] Termelőszövetkezetek Budapest környékén. Népszava 1919. május 8-i sz. Kertészeti termelőszövetkezetek Budapest környékén. Népszava 1919. május 14. sz.

[19] Vörös Újság 1919. április 19-i sz. Mészáros Károly: i. m. 117. old.

[20] A szövetkezetek vezetésében felszínre kerülő és mindinkább erősödő folyamatot a Tanácsok Országos Gyűlésén is észrevételezték. Urbán Lajos felszólalásában élesen fogalmazta meg az 1919. évi júniusi állapotokat a termelőszövetkezetek vonatkozásában, amikor megállapította: „.... a szövetkezeti téren nem csináltunk mást, mint csupán azt, hogy formailag átváltoztattuk olyan formán, hogy levettük a cégtáblát a magántulajdont és feltettük, hogy szocializált birtok." T. O. Gy. 4. ülése jkv. 22. old.

sével foglalkozzék. Ugyanakkor a Földművelésügyi Népbiztosság, mint a Népgazdasági Tanács egyik egysége megmaradt volna tisztán kormányzati, elvi irányító szervnek. Az elvi és gazdasági irányítás kettéválasztása kívánalmának a lényege az volt, hogy helyes az egész ország mezőgazdaságát érintő kérdésekben döntő, s a kisebb jelentőségű gazdasági ügyekben határozó szerv különválasztása.

c) A tagsági viszony keletkezése, megszűnése, tartalma sem belső, sem külső szabályozás útján részletes rendezésre nem került. A termelőszövetkezeti tagság zöme a nagybirtokokon az agrárproletárokból biztosítva volt. A törpe- és kisbirtokosok tagsági viszonyának tényleges, de szórványos jelentkezését a gyakorlat bizonyította. Az agrárproletárság és a törpe- és kisbirtokosok termelőszövetkezetben való együttes jelenléte eredményezte a tagság két csoportját. Az első csoportba azok a tagok tartoztak, akik munkaerejüket egész gazdasági évben a szövetkezeti gazdaságban kívánták kifejteni. A másik csoportba tartozók munkavégzési kötelezettsége gazdasági évenként százhúsz napra terjedt.[21]

A tagsági viszony keletkezése feltételektől nem függhetett, s csak az a személy lehetett tag, aki a szövetkezeti gazdaságban munkát végzett. A szövetkezés első időszakában a termelőszövetkezetek kizsákmányoló elemeket tagként nem vettek fel. A központi szervezés során mindinkább kívánalommá, majd gyakorlattá vált az elméletileg szakképzett régi gazdasági vezetők külső, később a termelőszövetkezeteknek — mint gazdasági egységeknek — belső, szervezeti irányításával való megbízása. A szövetkezetek nagyrészénél gazdatisztek, sőt a szakképzettség biztosítása érdekében az uradalmak volt tulajdonosai vették át a szakmai vezetést. Így a termelőszövetkezetek kezdeti belső egységét a külső gazdasági vezetés bontotta meg.

A tagsági viszony tartalmát, a tagok jogait és kötelezettségeit ugyan belső szabályzat nem rendezte, de javaslatokkal találkozhatunk. A munka alapján történő jövedelemelosztás módjára vonatkozó javaslatok a legkonkrétabbak. Az egyik elképzelés szerint a termelőszövetkezeti tag a végzett munkája után rendszeresen megkapja a munkabérét pénzben vagy élelmiszerben. A terményfelesleget a termelőszövetkezet a városi munkásság részére beszállítja, a kapott ellenértéket a gazdasági év végén részesedés formájában, a munka arányában ismét felosztja.[22] A másik elképzelés szerint a szövetkezeti tagokat évközben szükségleti cikkekkel és élelmiszerekkel kell ellátni, a gazdasági év végén pedig a szövetkezet tiszta jövedelmét — az előlegek levonásával — a munka arányában kell szétosztani.[23] A helyes elosztási elv gyakorlati megvalósítását célzó javaslatok jelentőségét vizsgálva — alkalmasságukat nem elemezve — éppen a helyes útkeresést célkitűző voltukat tekintve figyelemreméltóak.

A szövetkezeti tagoknak pl. a munkaszervezet kialakítására, szövetkezeti alap képzésére, sőt a kötelezettségszegés szankcionálására is voltak elképzeléseik. A részleges, egy-egy területre irányuló javaslatok helyeseknek és időtállóknak bizonyultak.

d) A földreform alapvetően helytelen szabályozása és megoldása, a szocializált földterületek közvetlen nagyüzemesítése nem színtelenítheti el a Tanácsköztársaság mezőgazdasági termelőszövetkezeteinek jelentőségét. A proletárforradalom szakaszában létrejövő termelőszövetkezetek szervezésénél ugyan a Tanácskormány a mezőgazdasági termelés folyamatosságának igényét fölébe helyezte annak a reális hatalmi szempontnak, amely azt követelte, hogy a nagybirtokok felosztásával a szegényparasztság érdekei kielégítődjenek és a földhöz juttatott nagy paraszttömeg ezáltal „csontjáig érdekelve legyen a Tanácshatalom minden áron való fenntartásában";[24] ha a termelőszövetkezetekbe tömörült agrárproletárok, törpe- és kisbirtokosok egyrészének tudata nem is fogta át a kollektív gazdálkodás jelentőségét, a Tanácsköztársaság első termelőszövetkezetei előremutatók voltak. Megmutatták, hogy a parasztságot a szövetkezeteken keresztül lehet fokozatosan bevonni a társadalom szocialista építésébe.

Veres József

[21] Több újságcikk, így a Vörös Újság 1919. április 19-i számában megjelenő „eddig két és félmillió holdon alakultak termelőszövetkezetek" c. cikk írója a somogyi termelőszövetkezetek szervezeti felépítésével foglalkozva megállapítja, hogy a tagok — a gazdasági évben végzett munka alapján — teljes jogú és nem teljes jogúakra oszlanak. Az utóbbiak munka végzési kötelezettsége gazdasági évenként legalább 120 napra terjedt ki. Ugyanezt a csoportosítást alkalmazza „A Somogyi Földmíves Szövetkezetek" c. kiadvány is.

A két kategórián túl — ha figyelembe vesszük az akkor kifejtett nézeteket — harmadik csoport is elképzelhető volt, amelybe tartozók csak a gazdasági év bizonyos szakaszában végeztek termelő munkát. A termelőszövetkezeti tagság hármas csoportja a földreform törvény 5. szakasza rendelkezésének különböző értelmezése alapján keletkezett. A törvényi rendelkezés ugyanis csak megfelelő számú munkanapot jelzett. A munkanapok mennyiségét a jogszabály pontosan nem határozta meg. Pl. Hortobágy László által kifejtett nézet szerint elvileg nem lehet semmi akadálya annak, hogy a termelőszövetkezeti tag akár csak egy munkanappal is járuljon a termelő munkához. Szociális Termelés 1919. június 25-i sz. 33. old.

[22] E javaslatot részletesen Hortobágy László a Szociális Termelés c. lap 1919. június hó 2-i számában fejtette ki. Hangsúlyozza, hogy az általa javasolt elosztási elvvel a nagyobb létszámú családok ellátása is biztosított, mivel évközben a szükségletük arányában részesülnek a termelt termelvényekből, legfeljebb a gazdasági év végén — a nagyobb felhasználás következtében — a tiszta jövedelemből kevesebbet kapnak.

[23] A Vörös Újság 1919. április hó 19-i számában megjelenő cikk a termelőszövetkezetek szervezeti felépítésével foglalkozik, de jövedelemelosztási kérdésekre is kitér.

[24] Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Budapest, 1958. Kossuth Kiadó, 459 old.

E lapszám (XXIV. új évfolyam 6.) szerzői: *Dr. Prandler Árpád* a Magyar Jogász Szövetség főtitkára. — *Dr. Bihari Ottó* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Kádár Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Névai László* egyetemi tanár. — *Dr. Pap Tibor* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Samu Mihály* egyetemi docens. — *Dr. Sarlós Béla* az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Schönwald Pál* az Igazságügyminisztérium csoportvezetője. — *Dr. Trócsányi László* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Veres József* egyetemi adjunktus (Szeged).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest V., Szemere u. 10. — Telefon: 120-243. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

69.2210 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 8,— Ft

INDEX: 25.422

XXIV. új évfolyam 7—8. szám Budapest, 1969. július—augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM

VERESS BULCSU:
A gazdaságirányítás új rendszere és az előszerződések ... 333

PRUGBERGER TAMÁS:
A mezőgazdasági termelőszövetkezeti vezetői felelősség néhány időszerű elvi és gyakorlati kérdése ... 342

SZÉLL ANDRÁS—SZÁSZ TAMÁS:
A beruházási piac szabályozása ... 352

PALÁSTI SÁNDOR:
Elektronikus módszerek alkalmazása a jog területén ... 362

CSÉKA ERVIN:
A megismerési és bizonyítási problematika új vonásai a büntető ügyekben ... 366

KRATOCHWILL FERENC:
A tárgyalás bírói előkészítésének feladata és elhelyezkedése a magyar büntető eljárásban 376

TIMÁR LÁSZLÓ:
Joghézagok és értelmezési kérdések a bányakártalanítási eljárásban ... 384

DEÁK LÁSZLÓ:
A munkaügyi vitákkal kapcsolatos ügyészi felügyelet elvi kérdései ... 394

Szemle:

BODNÁR LÁSZLÓ:
Vita Buza László: A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban című könyvéről ... 399

NOVÁK ISTVÁN:
Polgári eljárásjogi nemzetközi tudományos konferencia ... 403

SZÉKELY JÁNOS:
A szakértői intézmény kialakulása és fejlődése ... 407

DIÓSDI GYÖRGY:
Az új római jogi jegyzet vitája az Eötvös Loránd Tudományegyetemen ... 409

VARGYAI GYULA:
Neopozitivizmus a mai nyugatnémet állam- és jogtörténetírásban (Néhány észrevétel Hermann Conrad szintéziséről) ... 412

Jogirodalom:

Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról (HORECZKY KÁROLY) ... 416

Lázár Miklós: A közhangulat káros befolyásolásával elkövetett bűntettek (BODGÁL ZOLTÁN) ... 420

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Булчу Вэрэши:* Новая система управления хозяйством и преддоговоры. — *Тамаш Пругбергер:* Некоторые актуальные принципиальные и практические вопросы ответственности руководителей сельскохозяйственных производственных кооперативов. — *Андраш Селл:* — *Тамаш Сас:* Урегулирование рынка по капиталовложениям. — *Шандор Палашти:* Применение электронных методов в области права. — *Эрвин Чека:* Новые черты проблематики познания и доказывания по уголовным делам. — *Фэрэнц Кратохвилл:* Задача подготовки дела к судебному разбирательству и её место в венгерском уголовном процессе. — *Ласло Тимар:* Правовой пробел и вопросы толкования в процессах по возмещению вреда, причиненного на шахте. — *Ласло Деак:* Принципиальные вопросы прокурорского надзора, связанного с разрешением трудовых споров. — *Обзор: Ласло Боднар:* Дискуссия по книге Ласло Буза: «Основные вопросы международного права в международном праве нового духа». — *Иштван Новак:* Международная научная конференция по гражданскому процессуальному праву. — *Янош Секей:* Сложение и развитие института экспертизы. — *Дьёрдь Диошди:* Обсуждение нового конспекта по римскому праву в Университете им. Этвэша Лоранда. — *Дюла Вардьаи:* Несколько замечаний о синтезе Конрада Германна. — *Юридическая литература:* Дюла Эрши: О праве перехода к новой системе управления народным хозяйством. (*Карой Хорецки*). — Миклош Лазар: Преступления, совершенные путем оказания вредного влияния на общественное мнение. (*Золтан Бодгал*).

INHALT: *Bulcsu Veress:* Das neue System der Wirtschaftsleitungs und die Vorverträge. — *Tamás Prugberger:* Einige aktuelle prinzipielle und praktische Fragen der Verantwortung der Leiter in den LPG. — *András Széll – Tamás Szász:* Die Regelung des Investitionsmarktes. — *Sándor Palásti:* Die Anwendung elektronischer Methoden auf dem Gebiet des Rechts. — *Ervin Cséka:* Die neue Züge der der Problematik von Erkenntnis und Beweisführung in Strofsachen. — *Ferenc Kratochwill:* Die Aufgabe und die Stellung der richterlichen Vorbereitung der Verhandlung im ungarischen Strafverfahren. — *László Timár:* Rechtslücken und Auslegungsfragen im Bergentschädigungsverfahren. — *László Deák:* Prinzipielle Fragen der Aufsicht der Staatsanwaltschaft in Arbeitsstreitigkeiten. — *Rundschau: László Bodnár:* Die Diskussion über das Buch: Die Hauptfragen des Völkerrechts im neuzügigen internationalen Recht von László Buza. — *István Novák:* Internationale wissenschaftliche Konferenz über die Fragen des Zivilverfahrensrechts. — *János Székely:* Die Ausgestaltung und Entwicklung der Institution des Sachverständigen. — *György Diósdi:* Diskussion über das neue Lehrheft des römischen Rechts an der Loránd Eötvös Universität. — *Gyula Vargyai:* Einige Bemerkungen über die Synthese von Hermann Conrad — *Rechtsliteratur: Gyula Eörsi:* Über das Recht des Übergangs zum neuen System der Wirtschaftsleitung *(Károly Horeczky).* — *Miklós Lázár:* Die durch die schädliche Beeinflussung der öffentlichen Stimmung begangenen Verbrechen *(Zoltán Bodgál).*

SOMMAIRE: *Bulcsu Veress:* Le nouveau système de la direction de l'économie et les contrats préliminaires. — *Tamás Prugberger:* Quelques questions actuelles de principe et de la pratique concernant la responsabilité des dirigeants des coopératives de production-agricoles. — *András Széll – Tamás Szász:* La réglementation du marché des investissement. — *Sándor Palásti:* Application des méthodes électroniques dans le domaine du droit. — *Ervin Cséka:* Les nouveaux aspects du problème de la connaissance et de la preuve des faits dans les affaires pénales. — *Ferenc Kratochwill:* La préparation de l'audience par le juge et sa place dans la procédure pénale hongroise. — *László Timár:* Lacunes juridiques et questions d'interprétation dans la procédure de dédommagement des mines. — *László Deák:* Quelques questions de principe relatives a la surveillance exercée par les procureurs d'Etat sur les litiges de travail. — *Revue: László Bodnár:* Discussion sur le livre de László Buza portant le titre Questions principales du droit international dans le droit international d'esprit nouveau. — *István Novák:* Conférence scientifique internationale de la procédure civile. — *János Székely:* Formation et développement de l'institution d'expert. — *György Diósdi:* Discussion au sujet des nouveaux cours de droit romain à l'Université des Sciences juridiques „Loránd Eötvös". — *Gyula Vargyai:* Quelques remarques sur la synthèse de Conrad Hermann. — *Littérature de droit:* Gyula Eörsi: Au sujet du droit du passage au nouveau système de la direction de l'économie. *(Károly Horeczky).* — Miklós Lázár: Crimes commis sur la base d'influer défavorablement sur l'opinion publique *(Zoltán Bodgál).*

CONTENTS: *Bulcsu Veress:* The new system of Economie Management and the Preliminary Contracts. — *Tamás Prugberger:* Some Topical Problems of Principle and Practice Connected with Cooperative Farms Executives' Responsability. — *András Széll – Tamás Szász:* The Regulation of the Investment Market. — *Sándor Palásti:* The Application of Electronic Methode in the Field of Law. — *Ervin Cséka:* The new Aspects of Perception and Evidence in Criminal Cases. — *Ferenc Kratochwill:* The Judicial Preparation of Hearings, its objective and place in the Hungarian Criminal Procedure. — *László Timár:* Gaps in Law and Issues of Interpretation in the Mining Compensation Procedure. — *László Deák:* Matters of Principle, Relating to the Procurators' Supervision Over Labour Disputes. — *Review: László Bodnár:* Discussion on the Work by László Buza: The Principal Questions of International Law in the International Law of New Spirit. — *István Novák:* International Scientific Conference on the Law of Civil Procedure. — *János Székely:* The Evolving and Development of the Institution of Experts. — *György Diósdi:* Discussion on the New Lecture Notes of Roman Law in the Eötvös Loránd University. — *Gyula Vargyai:* Some Reflections on Hermann Conrad's Synthesis. — *Legal literature: Gyula Eörsi:* On the Law of the Change over to the New System of Economic Management *(Károly Horeczky).* — Miklós Lázár: Crimes Committed through the Detrimental Influencing of Public Feeling *(Zoltán Bodgál).*

XXIV. új évfolyam 7—8. szám Budapest, 1969. július-augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A gazdaságirányítás új rendszere és az előszerződések

I.

A gazdaságirányítás módszereinek megreformálása nemcsak a közgazdaságtudomány, hanem a gazdasági életet szabályozó jogtudomány területén is jelentős pezsgést eredményezett. Új jogintézmények állnak széles körű viták középpontjában, új és új életre keltett jogi fogalmak várnak még tisztázásra, arra, hogy ezeket a szocialista gazdaság testére szabjuk. Fentiek alátámasztásra elegendő csak az egyesülés, a közös vállalat jogintézményére, vagy pl. a tisztességtelen verseny fogalmára utalnunk. Ez a rövid tanulmány egy hosszú ideig háttérbe szorult, szinte eltűnt, de napjainkban mindinkább új életre kelt jogintézménnyel, az ún. előszerződéssel foglalkozik, sorra véve annak különböző, újonnan megjelent formáit.

Mint köztudomású, a végrehajtás alatt álló gazdasági reform egyik legfontosabb változása a népgazdasági tervezés módszerei érvényesülésének, illetve a piaci törvények felhasználásának arányában áll be. A népgazdasági terv ugyan továbbra is gerince marad gazdálkodásunknak, azonban jelentős területekről visszavonul, és teret ad a piaci törvények hatásának. Ez a hatás természetesen nem lehet korlátlan és anarchisztikus, hanem irányítottan kell működnie. Arról van szó tehát, hogy a gazdasági alanyok — korlátozott állami irányítás mellett — maguk fognak saját érdekükben úgy igyekezni, hogy gazdasági aktusaik előrelátóak, célszerűek, a többi alanyokéval összehangoltak legyenek. E törekvéshez jelentős segítséget kell kapnunk a polgári jogi szabályozástól. E szabályozásnak olyan gazdasági szerződésfajtákat kell előtérbe hoznia, amelyek képesek valamely tekintetben „előrelátni", azaz lehetővé tenni a hosszabb távú, gazdaságilag biztonságos kooperációt. Ennek megfelelően valamennyi, ezekben az években gazdasági reformot végrehajtó szocialista országban előtérbe kerültek azok a szerződések, melyek hosszabb távra szervezik a felek viszonyát.[1]

E jelenségeket legalábbis két csoportra kell osztani. Az első lényege az, hogy a már ismert és alkalmazott szerződéseket „alakítják át" a jogszabályok, illetve a felek olyanformán, hogy azokat hosszabb időszakra — akár több évre — kötik meg, esetleg keretszerződésként, ahol a keretet később a felek gazdasági tevékenysége folyamán felmerülő újabb tényezők megismerése során töltik ki. Ide tartoznak a különféle lépcsőzetesen megkötött szerződések, ahol a felek több fázisban alakítják ki szerződési konszenzusukat.[2] E módszer inkább a termékforgalom területén dominál, hiszen a beruházások területén eddig is, és nyilván ezután is, a létesítmények nagysága és kivitelezésének ideje szabja meg egy-egy szerződés időbeli tagozódását. Nyilvánvaló, hogy a tömegtermékek forgalma az a terület, ahol a felek szabadabban dönthetnek szerződéses kapcsolatuk időbeli ütemezése felől.[3]

A második csoport leglényegesebb részét egyebek között tulajdonképpeni tárgyunk, az

[1] Az egyes szocialista országok megoldásainak első ismertetésére ld. György Ernő: Új szerződési formák a tervszerződések területén. A tervszerződések kérdései c. kötetben. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965. 117—169. old.

[2] Ld. György Ernő i. m. 142—146. old.

[3] Nem mond ellent e fejtegetésnek az a körülmény, hogy a keretszerződés polgári jogunkban a beruházások területén vált ismertté, a több évre áthúzódó nagyberuházások keretszerződés-éves kivitelezési szerződés rendszere révén. E rendszert ugyanis nem elsősorban a hiányzó kooperáció szükségessége hívta életre, hanem a tervmetodika merevsége enyhítésének igénye.

előszerződések alkotják.[4] Itt minőségileg más megoldásokkal találkozunk. Nem csupán a gazdasági szerződés új módon való megkötéséről van szó, hanem mind a termékforgalom, mind a beruházások, illetve a hitelviszonyok területén az egyes gazdasági szerződésekhez kapcsolódó *új, nevesített szerződésfajták* megjelenéséről.

A fenti csoportosítás igen viszonylagos és korántsem jelent merev határokat. Ennek fő oka az, hogy a felek a szerződési formátlanság következtében az egyes megoldási módozatokat variálhatják, és így pl. egy fokozatos szerződéskötés útján realizált előszerződésnél nemegyszer igen nehéz megállapítani azt a pontot, amikor az hatályosult, így elenyészett és átadta helyét a realizáló szerződésnek. A merev kategorizálás hiánya aligha okoz problémát a gyakorlatban, viszont amennyiben sikerülne e szerződésfajták fogalmát jogdogmatikailag megfelelően kidolgozni, tudatosabban használhatnánk fel azokat gazdasági céljainkra. Az előszerződésekkel kapcsolatban segítségünkre van az a körülmény, hogy több nevesített fajtája nyert jogszabályi formát jogunkban a közelmúltban, és így az előszerződés általános fogalmának kidolgozásánál nagyban támaszkodhatunk e szabályokra.

II.

1. Az előszerződés a kapitalizmus monopolista időszakában lépett előtérbe. A mai viszonyok közepette hosszabb távú szervező munkára van szükség az üzleti kapcsolatokban. A hatalmas tőkés cégek már nem engedhetnek meg maguknak olyan „hazárdjátékot", mint tehette azt egy kisebb volumenű cég, hanem igyekeztek termékeiknek jó előre piacot találni, megrendeléseik számára pedig előállítót, illetve vállalkozót. A burzsoá gyakorlatban tehát a nagyipar technikai eszközeként funkcionáltak az előszerződés különféle alakzatai. Szocialista polgári jogunkban hosszú ideig nem volt szükség e szerződésfajtára. Polgári Törvénykönyvünk általános részében nem említi, és különös részében sem szabályozza egy nevesített alakzatát sem. E szerződésre ugyanis a szocialista gazdálkodás megelőző korszakában, a tervutasításos rendszerben nem volt szükség. Állampolgárok között igen ritka és így szabályozatlanságával nem okozott hiányt.

2. Szladits Károly Magyar magánjog c. művében a következőképpen határozta meg az előszerződés fogalmát: „... az előszerződés (pactum de contrahendo) ... amikor ti. valaki mással szemben szerződéssel kötelezettséget vállal arra, hogy bizonyos előfeltételek beálltával vele, vagy harmadik személlyel meghatározott tartalmú kötelemalapító szerződést fog megkötni".[5]

E meghatározás jó kiinduló pont számunkra. Mivel azonban megmarad a jog szférájában, mi viszont az előszerződést az új gazdaságirányítással kapcsolatban vizsgáljuk, a számunkra fontos vonások megragadásához be kell majd kapcsolnunk gazdasági szempontokat is.

Az előszerződésben vállalt szolgáltatás tehát valamely szerződésnek a megkötése. Ez a szerződés, melyet realizáló szerződésnek nevezhetnénk, mint később látni fogjuk, alapvetően meghatározza a neki megfelelő előszerződés szabályozását. Az előszerződések tanának egyik legérdekesebb kérdése a szerződéskötés mint szolgáltatás természetének meghatározása. Nyilván nem dare szolgáltatás, de hogy facere vagy praestare-e, az nehezebben dönthető el. A probléma formálisnak tűnik, de különös érdekességet nyer, ha bekapcsoljuk egyrészt azt a kérdést, hogy az előszerződésen belül egyik vagy mindkét fél kötelezi-e magát szerződéskötésre, másrészt a szolgáltatás-ellenszolgáltatás kérdését. E kérdéskör vizsgálatára e cikk IV. részében még visszatérünk.

Az előszerződés általános fogalmának további kifejtése során meg kell vizsgálnunk, hogy mely jelenségek alkotják az előszerződések fogalmi tartományának határait. Az egyik véglet nyilván az, amikor valaki kötelezi magát, hogy valamikor a jövőben a másik féllel köt egy bármiféle, közelebbről meg nem határozott szerződést. Ez nyilvánvalóan értelmetlen dolog, és ilyen célszerűen cselekvő alanyok között nem fordulhat elő. Az előszerződésnek tehát nyilván meg kell jelölnie azt a szerződést, amelynek megalapítását célozza, vagy egyébként kell körülírnia azt, illetve azt a szolgáltatást, minél pontosabban, melyet majdan e szerződés közvetít és természetszerűen egy bizonyos feltételt vagy időhatárt, melynek leteltével a szerződéskötés aktuálissá válik. Minél pontosabbak, minél konkrétabbak az egyes szerződési feltételek meghatározásai, annál inkább átcsúszunk az előszerződés fogalmi határait jelző másik végletbe, amikor ti. a megalapozni kívánt szerződés már oly mértékben meg van határozva, hogy tulajdonképpen létre is jött, legfeljebb feltételhez kötött, vagy valamelyik fél egyoldalú aktusa léptetheti életbe. Itt tehát már nem is előszerződés, hanem egyenesen a realizáló szerződés jött létre. Ez a körülmény fontos lesz számunkra majd ha a IV. részben a realizáló szerződés jellegét tárgyaljuk.

3. Hogy az előszerződés lényegét megragadjuk, a szerződés tárgyából kell kiindulnunk, illetve vissza kell térnünk a szerződéskötési folyamat egy korábbi fázisához és a szerződéssel elérni kívánt gazdasági célt kell szemügyre vennünk. Az a fő szabály, hogy a szerződéseknek

[4] A különféle kutatási és fejlesztési szerződésekkel — bár több szempontból ide sorolhatók — nem foglalkozunk részletesen, mivel itt a hosszabb időtartam nem csupán a hosszabb kooperáció igényéből ered, hanem inkább a kutatási és műszaki fejlesztési feladatoknak a termelési és szolgáltatási feladatoktól való mérőben eltérő voltából.

[5] Szladits Károly: Magyar magánjog. III. köt. Kötelmi jog. Általános rész. Bp., Grill, 1941. 40. old.

rendszerint valamilyen gazdasági céljuk van, a gazdasági élet területén a dolog természeténél fogva kizárólagosan érvényesül. A gazdasági cél keletkezik, alakul és érett egzakt formájában szerződés tárgyaként rögződik.[6] A gazdasági elképzelés, cél, e kristályosodási folyamatának egy bizonyos fázisában léphet előtérbe az előszerződés. Akkor nevezetesen, amikor a szerződés tárgya még nem állapítható meg pontosan hely, idő, mennyiség, minőség, ütemezés, választék stb. szerint (vagy néha esetleg az is bizonytalan még, hogy a szerződéses szolgáltatásra egyáltalán szükség lesz-e), de a majdani jogosult meg tudja már jelölni, hogy ki tudja majd az ő gazdasági igényét elégíteni és milyen módon. Pontosabban: a majdani kötelezettnek milyen fajta szolgáltatásra kell készen állnia, milyen fajta kapacitást kell fenntartania, hogy a kötendő szerződésbeli jogosult igényeinek meg tudjon majd felelni. Makláry Tivadar a szállítási szerződések területére vonatkoztatva ezt a következőképpen fogalmazta meg: „A jövőben várható szükséglet kielégítése, a perspektivikus tervek teljesítése gyakran csak úgy biztosítható, ha a termelői kapacitást a megrendelő vállalat már olyan időben leköti, amikor a szükségletek előtte még pontosan nem ismertek, és így szállítási szerződést kötni még nem tud. A piac ismerete alapján azonban biztosan számít arra, hogy a lekötött kapacitással gyártásra kerülő termékekre fenn fog állani kielégítendő szükséglet. A kapacitás lekötése nélkül ez esetleg kielégítetlen maradna, mert mire a szükséglet úgy konkretizálódik, hogy annak alapján szállítási szerződést lehet kötni, előfordulhat, hogy a szállító vállalatnak már nem lesz szabad kapacitása.[7] Az előszerződés tehát kapacitásszerződés a legtágabb értelemben. Nemcsak a konkrét, nevesített kapacitásszerződéseket értjük itt ezen, hanem mindenfajta szolgáltató, termelő vagy feldolgozó, raktározó vagy szállító stb. kapacitás fenntartását, illetve valamely dolog, anyag, termék vagy pénz rendelkezésre tartását. Az előszerződés meghatározását fentiek figyelembevételével úgy egészíthetjük ki, hogy „előszerződésben a kötelezett arra vállalkozik, hogy a jogosulttal bizonyos feltételek beállta esetén meghatározott tartalmú szerződést köt, és e szerződés megkötéséig, illetve megkötésének meghiúsulásáig biztosítja azokat a feltételeket, melyek részéről a majdani szerződés teljesítéséhez szükségesek". Az előszerződés tehát a gazdasági életben való alkalmazása esetén átveszi a hosszabb távú tervek szervező feladatának nagy részét, e feladatot rugalmasabban, a piac és a felek igényeihez alkalmazkodva látja el, előkészíti és megalapozza a felek szerződéseit, és tulajdonképpen pozitívan hat vissza a tervekre, azok alapjául szolgál.

Az előszerződéseknek más szerződésektől való elhatárolásához a legfontosabb szempont az, hogy az előszerződésből közvetlenül áru- és pénzcsere nem származik. Viszonya a cikk bevezető része szerint az első csoportba sorolt hosszú távú szerződésekhez különböző lehet. Némely szerződéseket előkészíthet, megalapozhat, mások viszont, különösen a vegyes tartalmú szerződések, magukba foglalhatnak előszerződési elemeket is. Pl. egy fokozatosan, több lépcsőben megkötött vállalkozási szerződés első lépcsője lehet egy, a vállalkozó építői kapacitását lekötő előszerződés, majd egy, az egész létesítmény kivitelezését magába foglaló több éves lefutású keretszerződést köthetnek a felek, míg az egyes építmények kivitelezését a keretszerződésen alapuló egyes kivitelezési szerződések alapján végezheti a vállalkozó. A variációk kimeríthetetlenek, egyenkint tanulmányozva az egyes szocialista megoldásokat, igen sokféle alakban tűnhetnek fel az előszerződések. Lényeges előszerződés tartalma van pl. a csehszlovák „szállításokat előkészítő szerződésnek", vagy a Bulgáriában bevezetett „perspektivikus szerződéseknek".[8]

4. Ami az egyes előszerződésfajták rendszerezésének szempontjait illeti, első rátekintésre is magától értetődő, hogy azokat a realizáló szerződések szerint kell osztályoznunk. Oly szoros ugyanis a kapcsolat a realizáló szerződés és előszerződés között, hogy e differencia specifikával semmilyen másik nem versenyezhet. A felületes látszat szerint valamennyi szerződésnek elképzelhető megfelelő előszerződése, azonban gyakorlatilag legalább három csoportot kell itt megkülönböztetnünk. Vannak szerződések, melyeknél értelmetlen volna előszerződést kötni. Ilyenek az ingyenes szerződések és ilyen pl. a biztosítás, ahol a biztosító kapacitása szinte végtelen, szükségtelen azt előre lekötni. Más szerződéseknél már inkább elképzelhető előszerződési alak, de gyakorlati jelentőségük ezeknek csekély. Ilyenek például a használati kötelmek, melyek többnyire egyszeriek és volumenük viszonylagosan kicsi. Az előszerződések igazi érvényesülési területe a modern gazdasági élet nagy volumenű tömegszerződései, az adásvételi típusú, a vállalkozási, a fuvarozási (szállítmányozási) szerződések, valamint a hitelviszonyok köre. Az új gazdaságirányítás jogszabályalkotása által hazánkban bevezetett három nevesített előszerződés is e körbe tartozik. Ezek a 10/1966

[6] Bár e felfogás a szocialista polgári jogban általánosnak mondható, félreértések elkerülése végett leszögezzük, hogy a szerződés tárgyán nem valamilyen dolgot, hanem emberi magatartást értünk, tehát pl. valamely dolog bizonyos helyen, időben és módon való szolgáltatását. Legfeljebb a szerződés közvetett tárgyaként jelölhetjük meg azt, amire ez a közvetlen tárgy, az emberi magatartás irányul, ami lehet dolog is, vagy pl. előszerződés esetén tulajdonképpen a megalapozni kívánt szerződés az előszerződés közvetett tárgya.

[7] Makláry Tivadar: Speciális szerződésfajták és a szállítási alapfeltételek az új szerződési rendszerben. Döntőbíráskodás, 1966. 6. sz. 201. old.

[8] E megoldások tanulmányozásához ld. György Ernő idézett cikkét, valamint Harmathy Attila: Szállítási szerződések — tömegtermékek forgalma. Jogtudományi Közlöny, 1967. 8. sz. 492—496. old.

(II. 14) (Korm. sz. r.) (a továbbiakban Rs..) 60—62. §ban szabályozott, és a szállítási szerződések előszerződését képező kapacitáslekötési szerződés a 44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. r. (a továbbiakban Rv.) 43. §-ában szabályozott kapacitásfoglalási szerződés, mely a vállalatok vállalkozási szerződéseinek előszerződése, valamint a 37/1967. (X. 12) Korm. sz. r. (a továbbiakban Bankrendelet) 7. §-ával létrehozott hitelszerződés, mely — természetesen csak a bank és a szocialista gazdálkodó szervek közötti viszonylatban — a különféle bankszerződések előszerződése lehet, túlnyomórészt kölcsönszerződésé, de esetleg más, hitelelemet tartalmazó bankszerződésen alapuló egyes kivitelezési szerződések nevesített szerződésfajtát:

III.

1. A fent említett két kapacitásszerződés nem előzmények nélkül jelent meg polgári jogunkban. Mint ismeretes a Beruházási Kódex, pontosabban a 45/1961. (XII. 9.) Korm. sz. r. vezette be az első nevesített kapacitásszerződést ezen a néven. A rokonság azonban ez, és a két, utóbb létrehozott kapacitásszerződés között csak névleges, vagy legalábbis igen távoli. A Beruházási Kódex kapacitásszerződését ugyanis nem lehet előszerződésnek tekinteni. A felek ugyan megállapodtak benne, hogy majd építési szerződést kötnek, de e megállapodás tulajdonképpen felesleges volt, mert kötelezettségük a szerződés megkötésére — már a kapacitásszerződésre is — a népgazdasági tervből folyt. A szerződés célja tehát nem a kivitelező biztosítása volt — hiszen az mindenképpen adva volt —, hanem a felek kooperációjának megszervezése.[9] Pontosabb lett volna azt kooperációs szerződésnek nevezni. Volt némi keretszerződés jellege is, ami abból következett, hogy a korábban rendszeresített építési keretszerződést váltotta fel, s így annak feladatait is igyekezett átvenni. E mellett Eörsi—Világhy polgári jogi tankönyve arra is rámutatott, hogy e szerződés tulajdonképpen átmenetet alkot a polgári jogi és államigazgatásjogi tevékenység között.[10] Mindezt együttvéve igen heterogén szerződésfajta volt ez, sokféle jelleggel, melyek közül azonban az előszerződés jellegzetességei jórészt hiányoztak. A kapacitáslekötési szerződés és a kapacitásfoglalási szerződés gazdasági életünk ez új hajtásai, az előszerződés minden jellegzetességét magukon hordják. A két szerződés jogszabályi fogalmazása formailag eltérő, lényegileg azonban csaknem megegyező. A kapacitásfoglalási szerződés szabálya inkább a majdani szerződéskötésre való kötelezettségvállalást [Rv. 43. § (1) bek.], a kapacitáslekötési szerződés inkább a kapacitás fenntartását hangsúlyozza. (Rs. 60. §). Egyik szerződés megkötésére sem kötelezhetők a felek. Eltérnek a szabályok abban, hogy a kapacitáslekötési szerződés érvényességi kelléke az írásba foglalás, míg a kapacitásfoglalási szerződés szabályai ezt nem követelik meg. Lényegileg azonos módon alakultak a szerződésszegés szabályai. Szerződésszegés folytán mindkét szerződés megszűnik. Ezt a kapacitáslekötési szerződés szabályai ki is mondják, a kapacitásfoglalási szerződés szabályai nem mondják ki világosan, de a következményeket azonosan rendezik, tehát a vállalkozási szerződés megkötését sem lehet kikényszeríteni kapacitásfoglalási szerződés alapján, és azt a döntőbizottság csak a felek közös kérelmére hozhatja létre. Eltérés abban van, hogy a szerződésszegés objektív szankciójának a kapacitáslekötési díjnak (és e díjat a továbbiakban mindkét szerződésre nézve így nevezzük, tekintve, hogy azt a kapacitásfoglalási szerződés szabályai nem nevezik meg), diszpozitív kulcsa a kapacitáslekötési szerződésnél a szerződéssel érintett érték 5 %-a, a kapacitásfoglalási szerződésnél pedig 3 %-a. A Döntőbíráskodás-ban megjelent cikkében Győrky Ödön eltérést lát abban is, hogy ez utóbbi szerződésnél a díjat csak az a fél köteles megfizetni — és itt idézi a rendelet szövegét — „akinek hibájából, vagy érdekkörében felmerült ok miatt a vállalkozási szerződés megkötése meghiúsult".[11]

E tekintetben azonban véleményünk szerint a két eltérő megfogalmazás teljesen azonos tartalmat takar, legfeljebb az idézett rendelkezés bőbeszédűbb. Az Rs. 62. § (1) bek. szerint „aki a kapacitáslekötési szerződésben foglalt kötelezettségeit megszegi, magatartásának felróhatóságára tekintet nélkül a másik félnek kapacitáslekötési díjat fizet". Ez pontosan azt jelenti, hogy a vétkes szerződésszegő fizet, továbbá a vétlen is, ha a szerződésszegés oka az ő érdekkörében merült fel. Kétoldalú vétlenség esetén nyilván akkor kerül sor csak a szankció kiszabására, ha megállapítható, melyik fél érdekkörében merült fel a szerződéskötés meghiúsulásának oka. Ha egyikében sem, mert pl. az objektív lehetetlenülés mindkét fél érdekkörén kívül állt be, nyilván nincs értelme felvetni a szankciókiszabás kérdését. Téved egyébként Györky akkor is, amikor idézett cikkében egy helyen a kapacitáslekötési díjat ellenszolgáltatásnak nevezi. Ez nem ellenszolgáltatás, hanem a szerződésszegés objektív szankciója. A másik fél kötelezettségvállalása képezi az ellenszolgáltatását az egyikének és megfordítva. Mindkét szerződés szabályai szerint a szerződésszegő fél a másik félnek a kapacitáslekötési díjon felüli kárát is köteles megtéríteni. A kártérítés azonban már szubjektív, a felróhatóságtól függő szankció, viszont értelemszerűen a teljes pozitív interesszére kiterjed. A kapacitáslekötési díj

[9] Ld. Révai Gyula—Vaszilievits-Sömjén László: Az építési szerződés. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963. 20. old.

[10] Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. II. köt. Bp., Tankönyvkiadó, 1962. 68. old.

[11] Györky Ödön: A különös szerződésfajták egyes kérdései. Döntőbíráskodás, 1968. 2. sz. 52—53. old.

természetének tárgyalására a cikk IV. részében még visszatérünk, előbb azonban a szerződésszegés néhány problémáját vizsgáljuk meg. Csoportosítsuk a problémákat a szerződésszegés lehetséges objektív és szubjektív esetei köré. Ezek: *a)* a felek minden jószándékuk ellenére sem tudnak megegyezni a kötendő szerződés egy vagy több feltételében; *b)* valamelyik fél rosszhiszeműen teljesíthetetlen feltételeket támaszt azt a látszatot kívánva kelteni, mintha az *a)* pont alatti eset forogna fenn, azért, hogy kötelezettsége alól következmények nélkül szabaduljon; *c)* valamelyik fél a szerződéskötést meg tagadja, vagy *d)* felróható magatartásával meghiúsítja; *e)* objektív lehetetlenülés valamelyik fél érdekkörében; *f)* objektív lehetetlenülés mindkét fél érdekkörén kívül.

ad a) Ez eset elkerülésére kívánatos mindenekelőtt — mint azt Györky Ödön is megállapítja idézett cikkében — a lekötendő kapacitást a lehető legpontosabban körülírni. Sok félreértés tisztázódhat így és esetleg meg lehet előzni a kapacitásszerződés tévedésből való megkötését. A felek helyesen teszik, ha mindazokat a feltételeket belefoglalják már a kapacitásszerződésbe is, amelyek ugyan csak a megalapozandó szerződés feltételei lennének, de a felek már ekkor meg tudnak egyezni benne. Minél szélesebben ki kell tehát terjeszteni konszenzusukat, minél közelebb kell hozniuk az előszerződést a realizáló szerződéshez, hogy kevesebb lehetőség legyen a nézeteltérésre. Emellett igen hasznos, ha a felek kikötik a kapacitásszerződésben, hogy vita esetén közös megegyezéssel az Rs. 17. §-a alapján döntőbizottsághoz fordulnak. Ha valamelyik fél ezt megtagadja, megszegi a kapacitásszerződést és így a szerződésszegés következményei sújtják. Ehhez a ponthoz meg kell említeni, hogy a Központi Döntőbizottság a kapacitáslekötési szerződéssel kapcsolatban már állást foglalt. Az állásfoglalás rendelkező részének *c)* pontja szerint „Ha a felek a kapacitáslekötési szerződés alapján a szállítási szerződést meg kívánták kötni, de az nem jött létre, mert egyes feltételekben megállapodni nem tudtak, nincs helye megállapítási kereset indításának az iránt, hogy melyik fél szegte meg a kapacitáslekötési szerződést és a következmények melyiküket terhelik."[12] A KDB állásfoglalásának indoka az, hogy a felek az említett esetben kapacitáslekötési díj, illetve kártérítés iránt is perelhetnek, tehát nincsenek meg a megállapítási kereset indításának feltételei. Ha mindez nem segít és a döntőbizottság is azt lesz kénytelen megállapítani, hogy a felek teljesen jóhiszeműen és véletlenül nem tudnak megegyezni, akkor tulajdonképpen az *f)* pont alatti helyzet áll elő és a szerződés következmények nélkül megszünik.

ad b) Ez az eset a joggal való visszaélés körébe tartozik. A joggal való visszaélés, mint ismeretes, a polgári jog valamely jogot alapító szabályának és a Ptk. 2., illetve 4. §-ának, azaz a jogot engedő rendelkezés szószerinti értelmének és a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményének a konfliktusa. Ezt a konfliktust a törvény 5. §-a úgy oldja fel, hogy csak a rendeltetésszerű joggyakorlást részesíti védelemben, tehát a jogot engedő rendelkezések szó szerinti értelmét annyiban megszorítja, hogy e jogokat csak rendeltetésüknek megfelelően engedi gyakorolni. A *b)* pont alatti eset tipikus joggal való visszaélés, mert a kötelezett azt a jogát, hogy a kötendő szerződés nyitvaálló feltételeinek tárgyában szabadon egyezkedhet, arra kívánja felhasználni, hogy kibújjon a kapacitásszerződésben önként vállalt kötelezettség teljesítése alól. Hogy ez a veszély mennyire reális, arra újabban Soós László hívta fel a figyelmet.[13] Jelzi egyben, hogy ez a jelenség elsősorban a megrendelők részéről a szállítókat fenyegeti. Azt írja továbbá: „Kezd ezért elterjedni az a nézet, hogy a szállító számára csak akkor van értelme kapacitáslekötési szerződés kötésének, ha a szállító és a megrendelő egyben abban is megállapodnak, hogy a kötendő szállítási szerződések tekintetében alávetik magukat a gazdasági döntőbizottság hatáskörének és a szállító valamilyen anyagi előnyt kap a megrendelőtől". Az előző pontnál már jeleztük, helyesnek tartjuk, ha a felek a kapacitásszerződésben kikötik, hogy a létrehozandó szerződés megkötése körüli esetleges vitájukat közös megegyezéssel a döntőbizottság elé viszik. Ez azonban nem azt fogja eredményezni, hogy e kikötés megléte esetén a döntőbizottság létrehozhatja a szerződést. Viszont a szerződéskötési vitát eldönti, a vitás feltételt megállapítja, s ha valamelyik fél e feltétellel nem vállalja a szerződéskötést, azt a felet a kapacitásszerződés megszegésének következményeivel lehet sújtani. Tulajdonképpen a *b)* pont alatt tárgyalt esetben annak sem lenne jogszabályi akadálya, hogy ilyen alávetés hiányában a jóhiszemű fél olyan címen pereljen, hogy a vele szemben álló fél megszegte a kapacitásszerződést, mégpedig joggal való visszaélés útján. Ez a megoldás elméletileg hibátlan, ismervén azonban a döntőbizottsági gyakorlat idegenkedését a Ptk. általános szabályainak konkrét esetekben való alkalmazása tekintetében, nagy jövőt aligha jósolhatunk neki. Ami a Soós cikkből idézett részben említett anyagi előnyt illeti, ha arra a megrendelő hajlandó és a megállapodás egyébként sem ütközik jogszabályba, a kikötésnek nincs akadálya. Fel kell azonban hívni a figyelmet, hogy a feleknek van még egy kézenfekvő módjuk a kapacitásszerződések megerősítésére, mégpedig a kapacitáslekötési díj kulcsának felemelésében, melyet mindkét szerződés szabályai lehetővé tesznek. A *b), c)* és *d)* pontok alatti fejtegetések egyébként teljes összhangban vannak a KDB

[12] A KDB 1229. sz. állásfoglalása a XXXIII. országos értekezleten. Döntőbíráskodás, 1967. 9. sz. 348—349. old.

[13] Soós László: A könnyűipar szerződései az új gazdasági mechanizmus kezdeti szakaszában. Döntőbíráskodás, 1968. 9. sz. 326. old.

hivatkozott állásfoglalásának az alábbi, idevágó részeivel: „*a)* A döntőbizottság egymagában kapacitáslekötési szerződés alapján annak megszegése esetében a konkrét szállítási szerződést nem hozhatja létre. *b)* A döntőbizottságot a kapacitáslekötési szerződésben kikötött, a konkrét szállítási szerződésre vonatkozó feltételek általában nem kötik. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban elsősorban a 62. § (4) bekezdésére kell utalni, amely szerint a szerződésszegéssel (vagyis a konkrét szállítási szerződés megkötésének megtagadásával) a kapacitáslekötési szerződés megszűnik. Ilyen megszűnés esetében tehát már nincsenek is olyan szerződési feltételek, amelyek a döntőbizottságot köthetnék. Lehetséges azonban, hogy a felek egyike sem tagadja meg kifejezetten a szállítási szerződés megkötését, de közöttük bizonyos szerződési feltételek tekintetében vita támad és végül is abban állapodnak meg, hogy ezt a vitát a 17. § alapján a döntőbizottság elé viszik. Ilyen esetben természetesen nincs akadálya annak, hogy a döntőbizottság azokat a feltételeket, amelyekben a felek a kapacitáslekötési szerződésben megállapodtak, figyelembe vegye."

ad c)—ad d) Ha valamelyik fél megtagadja a kapacitásszerződés teljesítését, vagy felróhatóan meghiúsítja azt, a szerződés, mint szerződésszegés esetén mindig, megszűnik. Nincs mód tehát a teljesítés kikényszerítésére, csak a szankciók alkalmazására kerül sor. Ez a szabály a clausula rebus sic stantibus elvének egy sajátos, korlátozott tükröződése. E jogelv az előszerződések körében különös jelentőséggel bír, s ezért azt a későbbiekben külön tárgyaljuk.

A *c)* és *d)* pont alatt említett esetekben a jogkövetkezmény tehát az, hogy a szerződésszegés objektív és szubjektív szankciója is alkalmazásra kerül egyrészt az objektív kapacitáslekötési díj, másrészt az ezt meghaladó kár esetén kártérítési felelősség az általános szabályok szerint.

ad e) Fentiekben tulajdonképpen már ezt az esetet is érintettük. Mivel a szerződéskötés meghiúsulásának oka az egyik fél érdekkörében merült fel (Rv.), vagy másképp fogalmazva, a kapacitásszerződésben foglalt kötelességét az egyik fél — bár vétlenül — megszegte (Rs.), helye van a kapacitáslekötési díj kiszabásának. Kártérítésre azonban felróhatóság híján nem kerülhet sor.

ad f) Ha a szerződéskötés senkinek fel nem róható, egyben mindkét fél érdekkörén kívüli okból hiúsul meg, úgy a szankciók alkalmazásának nincs értelme. A szerződés megszűnik és mindkét fél saját kárát viseli.

2. Az előszerződés harmadik megjelenési formája az új gazdasági mechanizmus jogalkotásában, mint említettük, az új bankrendelet 7. §-ával létesített hitelszerződés. E szerződést a szocialista szervezetek viszonylatában működő bankkölcsön-szerződéssel együtt — melynek az előszerződése a hitelszerződés — behatóan ismertette már jogirodalmunkban Meznerics Iván néhány cikke.[14] Így a szerződést szűkebben ismertetjük, mint tennénk azt egyébként.

„A hitelszerződés hitelkeretre vonatkozó olyan szerződés, amelynek alapján a Pénzintézet — rendelkezésretartási jutalék ellenében — arra vállal kötelezettséget, hogy a jogosult rendelkezésre tartott összeg erejéig, a hitelszerződésben megjelölt időn belül, az ott meghatározott feltételek megléte esetén kölcsönöket folyósít, vagy egyéb hitelműveleteket végez. Hitelszerződés érvényességéhez a szerződés írásba foglalása szükséges." [Bankrendelet 7. § (2.) bek.] Megállapíthatjuk, hogy e szerződés az előszerződések korábban ismertetett definíciója valamennyi feltételének megfelel. Amiben viszont az ismertetett kapacitásszerződésektől élesen eltér, az az a körülmény, hogy hitelszerződés alapján csak a hitelnyújtó kötelezi magát — meghatározott feltételek melletti — szerződéskötésre, míg a másik fél szabadon dönthet, hogy a hitellehetőséggel a rögzített határidőn belül él-e vagy sem. Itt megint csak a clausula rébus sic stantibus jelentkezésével állunk szemben, mely ezúttal a hiteligénylő számára csaknem korlátlanul nyitva áll. Az ő részéről az ellenszolgáltatás díj fizetéséből áll. Ez a rendelkezéstartási jutalék, melyet a kikötött hitelkeret után mindenképpen fizetnie kell akár vesz kölcsönt igénybe, akár nem. E jutalék a kamatfizetési kötelezettségre természetesen nincs kihatással.

A clausula rebus sic stantibus érvényesülésének oka ehelyütt kettős, egyrészt mert az előszerződések körében, másfelől mert a hitelezésen alapuló (tehát lényeges bizalmi elemet hordozó) szerződések körében is jelentős szerepe van, már pedig a hitelszerződés mindkét körbe beletartozik.

Érdemes megfigyelni, hogy a hitelszerződés szabályai mennyivel egyszerűbbek, vitathatatlanabbak, mint a két kapacitásszerződésé, hiszen pl. a szerződésszegésnél sem volt szükség olyan viszonylag bonyolultabb megoldásra, mint a kapacitáslekötési díj + kártérítés szankciópárja. Ennek oka az, hogy míg a kapacitásszerződéseknek mindkét alanya ezer meg ezer szocialista szervezet lehet, addig a hitelszerződés hitelező alanya csaknem pontosan adva van, a központosított magyar bankrendszer egyik tagja. Mint Meznerics találóan írja, „Ilyen szerződést mint hitelt nyújtó, csak az köthet, aki hitelnyújtásra feltétlenül képes és a másik fél ebben feltétlenül megbízhatik".[15] A bankok tehát nyilván erős hatással voltak e szerződés szabályai kialakítására és biztosítani tudják, hogy a hitelkeret igénybe nem vételének esetei ne okozzanak zavart a bank gazdálkodásában, illetve, hogy

[14] Meznerics Iván: A bankhitel és a vállalati elszámolások jogi szabályozása. Pénzügyi Szemle, 1967. 9. sz. 714—731. old., A vállalati hitelkapcsolatok és elszámolások szabályozása a gazdaságirányítás új rendszerében. Döntőbíráskodás, 1968. 1. sz. 10—22. old.

[15] Meznerics Iván i. m. 723. old.

ilyen esetekben negatív interesszéjüket a rendelkezésretartási jutalék fedezze.

Összefoglalva tehát, a hitelszerződés szabályai annyiban térnek el más előszerződések szabályaitól, amennyiben a hitelezés mozzanatára épülő szerződések specialitásait hordozzák magukon. Egyszerűek, kevesebb jogvitára adnak alkalmat és a clausula rebus sic stantibus érvényesülésének viszonylag nagyobb teret engednek.

A hitelszerződésről alkotott véleményünk néhány kérdésben eltér Meznerics Ivánnak említett cikkeiben kifejtett nézeteitől. Ő nem tartja a hitelszerződést előszerződésnek. Bekapcsolja a kérdés eldöntésébe a reálszerződés — konszenzuálszerződés ellentétét, és azt írja: „a reálszerződés hívei a hitelnyitási szerződésben (hitelszerződés) a kölcsönszerződésre irányuló előszerződést látnak".[16] Véleményünk szerint e kérdésben a reálszerződés-konszenzuálszerződés szempontjának bekapcsolására nincs szükség. Ha létezik előszerződés egyáltalán egy jogrendszerben, az ab ovo csak konszenzuálszerződés lehet, reálszerződésként egyszerűen nincs értelme, hiszen egy ilyen reál-előszerződés létrejötte csak akkor következne be — gondoljuk csak végig a folyamatot —, amikor már a realizáló szerződés meg van kötve, s ha az is reálszerződés, mikor már abban teljesítés is történt. Ez tehát nyilvánvaló paradoxon lenne. Teljesen mindegy viszont az előszerződés szempontjából, hogy a realizáló szerződés reál- vagy konszenzuálszerződés-e, mert ettől csak az előszerződés teljesítésének és így megszűnésének beállta függ, de e körülmény annak előszerződés jellegét a legcsekélyebb mértékben sem érinti. Véleményünk e kérdésben tehát az, hogy az előszerződés csak konszenzuálszerződés lehet, viszont megalapozhat mind reál, mind konszenzuálszerződést. Azt pedig, hogy egy adott szerződés melyik kategóriába tartozik, a pozitív jog dönti el és nem a reá vonatkozó nézetek.

Meznerics azzal is érvel mindkét cikkében a hitelszerződés előszerződés volta ellen, hogy a „hitelszerződésben biztosított keret felhasználása nem szükségszerűen történik kölcsönfelvétellel, hanem az igénybevételnek más módja is lehet, mint pl. a váltóleszámítás vagy váltóelfogadás, vagy garanciavállalás a hitelkeret erejéig".[17] Ez az érv azonban csak azt bizonyítja, hogy a hitelszerződés nemcsak a kölcsön, hanem más bankszerződések előszerződése is lehet. A bank „hitelkapacitást" tart fenn, mely kapacitást az igénylő fél több módon is kihasználhat.

IV.

1. Miután megvizsgáltuk az előszerződés fogalmát általában, illetve a jogunkban jelenleg ismert három nevesített fajtáját, szükségesnek mutatkozik az áttekintésük során felmerült legfontosabb elvi problémákat sorra venni. Nem vállalkozhatunk széles körű általánosításra, egyrészt mert mindössze három modell áll rendelkezésünkre, másrészt mert számbajöhető joggyakorlati anyag e három szerződés területéről sincs még. A szerződések konkrét szabályaiból merített gondolatok tehát ezek, de fenti okokból mégsem transzformálhatók egyelőre egy sajátos „általános részbe", így külön tárgyalásuk indokolt.

2. Az első, már jelzett problémakör a *szolgáltatások és ellenszolgáltatások mibenléte és természete.* Itt először is két alapcsoportot kell megkülönböztetnünk. Az egyik az az eset, amikor a célzott szerződés megkötésére mindkét fél kötelezettséget vállal. Kötelezettségeik tehát egymás ellenszolgáltatását adják. Az egyik fél biztosítja a másik fél igényét kielégítő termelő stb. kapacitást, míg a másik azt biztosítja, hogy ez a kapacitás nem fog kihasználatlanul állni. Ilyenkor a képlet viszonylag egyszerű. Lehet azonban, hogy csak az egyik fél vállal kötelezettséget, ti. hogy kapacitást tart fenn, míg a másik nem kötelezi magát, hogy ezt ki is fogja használni. E helyzetnek — meg kell jegyezni, hogy következtetéseink e helyütt kissé spekulatívak — több oka lehet. Alapulhat a felek közti üzleti kapcsolat minőségén, tartós, megbízható, jó üzleti viszonyon, alapulhat azon, hogy a lekötött kapacitásra igen alacsony a kereslet és a kötelezett így remél valamely jó üzleti kapcsolatot teremteni. De lehet pl. az is az oka, hogy a lekötött kapacitás éppen igen kurrens mozgékony valami, amelyet a jogosult passzivitása esetén is gyorsan és biztosan tud a kötelezett értékesíteni. Mindezek mellett igen valószínű minden idetartozó esetben, hogy a jogosult valamiféle díj fizetésével is köteles — legalábbis részben — kompenzálni a kötelezett egyoldalú kötelességvállalásából folyó bizonytalan helyzetét.

A fentiek tükrében megállapíthatjuk, hogy a kapacitásszerződésekben a felek egymást kiegészítő kötelességvállalásai alkotják egymás ellenszolgáltatását. E szolgáltatások a klasszikus (dare, facere, praestare) besorolás szerint nyilván facere szolgáltatásoknak tekinthetők. Nem ilyen egyszerű a helyzet a hitelszerződés esetén. Itt csak a hitelező kötelezi magát bizonyos feltételek melletti szerződéskötésre, a másik fél nem. Véleményem szerint a hitelszerződés kötelezettjének szolgáltatása praestare természetű, mert nem arra kötelezi magát, hogy szerződést köt, hanem hogy *készen áll* arra, hogy szerződést kössön, ha a jogosult ezt igényli. Ez álláspontunk helyességét az is alátámasztja, hogy az ellenszolgáltatás, mint a praestare jellegű szolgáltatásoké általában — gondoljunk csak a biztosításra vagy a bankkezességre — díj fizetéséből áll. Ez a rendelkezésretartási jutalék, mellyel a hitelszerződés jogosultja akár vesz igénybe kölcsönt, akár nem, honorálja a bank készenlét-

[16] Meznerics Iván i. m. 722. old.
[17] Meznerics Iván i. m. 725 old., illetve 18. old.

ben állását, azaz praestare szolgáltatását. Élesen meg kell különböztetni ezért a rendelkezésretartási jutalékot a kapacitáslekötési díjtól. E díj neve is félrevezető egyébként, de mint jeleztük, a jogirodalomban is előfordult, hogy ellenszolgáltatásnak nevezték. A kapacitáslekötési díj már csak azért sem lehet ellenszolgáltatás, mert csak szerződésszegés esetén fizetendő, nyilvánvaló tehát szankció jellege. Vannak a kötbérrel rokon vonásai, elsősorban az, hogy átalány kártérítésként funkcionál, élesen megkülönbözteti azonban a kötbértől objektív jellege. Szankció tehát, de nem felelősségi, hanem egy sajátos objektív szankció. A szerződésszegést elkövető felet igyekszik fokozott meggondolásra késztetni, a szerződésszegés által sújtott felet mentesíti a kisebb — szerződéskötéssel kapcsolatos — károk sokszor nagy nehézségbe ütköző bizonyítása alól. Objektív ez a szankció, mert meggondolásra kívánja késztetni a feleket, mivel egy megalapozatlanul megkötött kapacitásszerződés népgazdasági szinten milliós károkra vezethet. Objektív azért is, mert hátrányainak ott kell jelentkeznie, ahol a szerződésszegéshez vezető anomália akár felróhatóságtól függetlenül is felmerült, jelezvén a baj okát.

3. Hogy mi tette szükségessé e szankció ilyen formájában történő bevezetését, az egy másik problémakörhöz, a *clausula rebus sic stantibus* elvének érvényesüléséhez vezet át. E jogelvnek az előszerződések körében való fokozottabb érvényesülése némi bizonytalanságot kelt a felek helyzetében és véleményünk szerint ezt hivatott lehetőség szerint kompenzálni a szerződésszegés e szokásosnál szigorúbb szankciója.

„A pandecta jogirodalmában erősen elterjedt nézet volt, hogy a körülmények lényeges megváltozása folytán minden jogügylettől a hallgatólagosan belemagyarázott clausula rebus sic stantibus alapján el lehetett állni. Kétségtelen, hogy ez a szabály ebben az általános fogalmazásban tételesjog erejével nem bír, vagyis nincs oly jogszabály, amely megkötött szerződések felbontását azon az alapon engedné meg, hogy a szerződéskötés és a teljesítés között a körülmények lényegesen megváltoztak".

„A viszonyok változása elállási jogot biztosíthat az előszerződésre vonatkozóan, nevezetesen az előszerződéstől elállhat az egyik fél akkor is, ha a viszonyok előre nem látható időközi változása következtében a szerződések célja meghiúsult, vagy a félnek a szerződésbe vetett bizalma megokoltan megrendült."[18]

A Szladits-féle Magyar Magánjog is hangsúlyozza már tehát, hogy a clausula rebus sic stantibus általános jogelvként nem érvényesülhet, csupán korlátozott körben. Szocialista polgári jogunk azonban még ennél is jóval szűkebb körre szorította korlátait. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy mint jogelv, ma már szűkebb körben sem érvényesülhet, még annyira sem mint a fenti idézet második bekezdésében, legfeljebb a jogszabályok egyes konkrét rendelkezéseiben lelhetjük fel nyomait. Az előszerződések területe az egyik olyan terület, ahol e jogelv maradványai még érvényesülhetnek. Két érdek küzd itt egymással. Egyrészt népgazdasági szinten igen káros és nem kívánatos, hogy termelőkapacitás kihasználatlanul maradjon, illetve, hogy a megrendelő ne jusson a lekötött kapacitáshoz. Ezen a szinten közömbös, hogy a felek milyen szankciók fizetésével kompenzálják ezt egymásnak. Másfelől viszont még nagyobb kár lenne a megrendelőt olyan kapacitás kihasználására kényszeríteni, melyre már nincs gazdaságilag indokolt szükséglete. Ha pedig a termelő használta kapacitását más termék előállítására, e folyamatot megfordítani lehetetlen lenne. Az ésszerű gazdálkodás enged tehát teret a clausula rebus sic stantibus behatolásának és ugyanaz szorítja szűk körre azt. Gyakorlatilag ez úgy jelentkezik a jogi szabályozásban, hogy a kapacitásszerződések teljesítése nem kényszeríthető ki, a szerződésszegéssel azok megszünnek. Ezt a bizonytalanságot a jogszabály kettős szankcióval igyekszik ellensúlyozni. Egyrészt az objektív kapacitáslekötési díjjal, amely tehát a vétlen szerződésszegőt is sújtja és így a feleket arra inti, hogy kapacitásszerződést csak megalapozottan, nagy körültekintéssel kössenek, másrészt az ezt meghaladó kár tekintetében a kártérítés felelősségi szankciójával.

Egy másik olyan terület a szocialista polgári jogban, ahol a clausula rebus sic stantibus maradványai fellelhetők, a hitelviszonyok köre. Ez a tény egyrészt a hitelezési szerződések lényeges bizalmi elemén alapszik, másrészt a pénz-áru mozgékonyságán, tartósságán, könnyen értékesíthető voltán. Már említettük, hogy a hitelszerződés mind az előszerződések, mind a hitelviszonyok körébe beletartozik és így kettős oka van, hogy a clausula rebus sic stantibus itt teret kapjon. Ez a következőkben jelentkezik:

A hiteligénylő nyilván azért köt szerződést, mert úgy véli, hogy majd kölcsönökre lesz szüksége. Ha azonban körülményei megváltoztak, vagy akár egyszerűen meggondolta magát, nem köteles kölcsönszerződést kötni, s szankció sem sújtja ezért, csupán azt kell megfizetnie a rendelkezésre tartási jutalék formájában, hogy a bank készen állt neki kölcsönt nyújtani, tehát a bank praestare szolgáltatását. Ez a szabály egyébként megfelel a kölcsönszerződés Ptk-beli és az új bankrendeletbeli szabályozásnak, mivel a kölcsönszerződés alapján sem köteles az adós az összeget átvenni. Véleményem itt eltér Meznerics Ivánétól, aki egyik idézett cikkében ellenkező véleményen van és ezt azzal támasztja alá, hogy „konszenzuális kölcsönszerződésnél viszont az adóst, ha a kölcsönt nem veszi igénybe, kártérítési kötelezettség terheli".[19] A kérdésben

[18] Szladits Károly i. m. 574. old.

[19] Meznerics Iván i. m. 723. old.

szerintem a Ptk. 522. §, illetve a bankrendelet 7. § (3) bekezdése az irányadó. Egyik sem teszi az adós kötelességévé a kölcsönösszeg elfogadását, csupán az elfogadott kölcsönösszeg visszafizetését szerződés szerint (Ptk.), illetve kamattal (Bankrendelet). A Ptk. 523. § (2) bekezdése ki is mondja, hogy az átvételt meg lehet tagadni és itt található a kártérítés szankciója is, amely azonban csak a negatív interesszére terjed ki, s ezért rendszerint nyilván igen csekély összeg. Represszív szankciónak ez alig nevezhető, inkább valamiféle megtérítés, vagy díj, amely analóg a rendelkezéstartási jutalékkal. Ha a kölcsönösszeg át nem vétele szerződésszegésnek minősülne, a kártérítés nyilván a teljes kárra kiterjedne.

Ami a hitelező oldalát illeti, a clausula rebus sic stantibus ott is érvényesül. A kölcsönszerződésre nézve ezt a Ptk. 523. § (1) bek. tartalmazza világosan. Ami a hitelszerződést illeti, oda ez a szabály a hitelezőt tekintve nem sugárzott át olyan nyilvánvalóan, azonban burkoltan mégis megtalálható. Gondoljunk a hitelszerződés szabályának, a bankrendelet 7. § (2) bek. arra a fordulatára, hogy „az ott (mármint a hitelszerződésben V. B.) meghatározott feltételek megléte esetén". A bank tehát a hitelszerződésben különféle feltételeket támaszthat, így biztosíthatja be magát pl. az adós fizetőképességének romlása ellen, s csak feltételeinek megléte esetén köteles a hitelszerződést teljesíteni. Kétséges viszont, hogy a bank rendelkezik-e olyan, szinte „abszolút" előrelátással, hogy valóban minden esetre gondolva tudja magát körülbástyázni a hitelszerződés feltételeivel. Kérdéses pl, hogy mi történik, ha időközben a hitelpolitikai irányelvek megváltoznak. Ha ennek jogszabályi konzekvenciája is van, természetesen nincs probléma. Ha azonban nincs, a banknak véleményem szerint teljesítenie kell a már megkötött hitelszerződéseket, vagy vállalnia kell a szerződésszegés következményeit. A kérdés persze főként azon dől el, hogy a hitelszerződésekre létrehozott blanketta milyen feltételeket tart fenn a bank számára a kölcsön megtagadására. A hitelpolitikai irányelvek ilyen irányú hatását támasztja alá Meznerics is, amikor azt írja, hogy „A szerződési feltételek kialakítása során érvényesíti a bank a reá kötelező hitelpolitikai irányelveknek az adott gazdálkodó szervre konkretizált előírásait, valósítja meg az operatív hitelezési gyakorlatban a szelektív hitelpolitikát".[20]

4. Mindenesetre tény, hogy a bank bizonyos feltételek mellett megtagadhatja a szerződéskötést. Ez vezet át a következő problémánkhoz, *a realizáló szerződés jellegéhez.* A kétoldalú kötelezést tartalmazó szerződések esetén ez egyszerű kérdés, és a kapacitásszerződések megszegésének tárgyalásakor érintettük is. Az egyoldalú kötelezést tartalmazó előszerződésnél, így a hitelszerződésnél azonban más a helyzet. Mivel itt csak a hitelező kötelezte magát szerződéskötésre, látszatra úgy tűnik, hogy a hiteligénylő mintegy egyoldalú hatalmasságot (quasi opciót) nyert a szerződés létrehozására és tetszése szerint egyoldalú jogügylettel („lehívással, reálaktussal") realizálhatja azt. Ez azonban csak a látszat. Már kifejtettük e cikk II. részében az előszerződések gazdasági indokoltságát: a felek azért kötnek előszerződést, mert nem tudnak végleges szerződést kötni. Ahhoz tehát, hogy gazdasági céljukat elérjék, a feltételeket az előszerződéssel biztosítják, de magához a célhoz meg kell kötniök a realizáló szerződést. Természetesen van számtalan olyan jogviszony, melyben egy adós a hitelező megkérdezése nélkül „hívhat le" kölcsönösszegeket a hitelező terhére (nyilván bizonyos keretig). Ez azonban sohasem egy *hitelszerződés realizálása* kölcsönszerződés által, hanem pl. egy részletesen megkötött *kölcsönszerződés realizálása* lehet az adós reálaktusaival. Ismét Meznericset kell idéznünk, aki miután látszólag hajlik a „lehívás" — álláspont felé (s az új bankkölcsönt reálszerződésként fogja fel, mint arra még visszatérünk), mégis igen szemléletesen tisztázza a kérdést, azt írva a kölcsönszerződés létrejöttéről, hogy: „ennek a létrejövése tehát az esetek többségében nem is jelentkezik új ‚komplett' szerződésként (hiszen a felek közti viszonyban számos kérdés már rendezve van, részben éppen a hitelszerződésben, részben a banki üzletszabályzatban), de a bank a tényleges folyósítás előtt vizsgálja a hitelszerződésben kikötött feltételek fennállását, s azok megléte esetén megállapodik a vállalattal a kölcsön lényeges feltételeiben: a lejárat időpontjában, a fedezetek megjelölésében, a kamat konkrét mértékében stb.".[21] Itt világít rá Meznerics, hogy miben rejlenek esetünkben a szerződéskötés motívumai. A lényeg az, hogy a kölcsönszerződéshez a bank hozzájárulása szükséges, hogy a bank vizsgálhatja a kölcsönnyújtás feltételeinek meglétét, és adott esetben megtagadhatja a kölcsön nyújtását. Máskor viszont, ha mindent rendben talál, az adós „lehívása" ellen nem emel kifogást és így hallgatólag is köthet szerződést, azonban — és ez a lényeg — ilyenkor is szerződést köt. Hogy egyoldalúan kötelezte magát a hitelszerződésben ez csak azt jelenti, hogy hitelkeret hiányára hivatkozva nem mondhat nem-et, más okból azonban mondhat. Így tehát az adós „lehívása", kölcsönigénylése a bank tagadó válaszába is ütközhet, viszont igenlőleg, vagy hallgatólag is kaphat szabad utat.

5. És végül még röviden a reál-konszenzuál kérdésről. Meznerics Iván felfogása szerint az új bankkölcsön „a reálkontraktus megoldáshoz áll közelebb: a bank a hitelszerződés alapján és keretében az adós igénylése („lehívása") alapján meghatározott pénzösszegeket bocsát az

[20] Meznerics Iván i. m. 170. old.

[21] Meznerics Iván i. m. 180. old.

adós rendelkezésére, tehát a kölcsönviszony a gyakorlatban a kölcsön folyósításával jön létre".[22]

Véleményünk szerint a kérdésben a Ptk. 207. § (1) bek. a döntő, mely így szól: „A szerződés a felek akaratának kölcsönös és egybehangzó kifejezésével jön létre". Ez más szavakkal azt jelenti, hogy: a magyar polgári jogban minden szerződés konszenzuálszerződés, ami a nyilatkozattétel szabályait figyelembe véve — nem zárja ki azt, hogy pl. maga a teljesítés mint ráutaló magatartás minősüljön elfogadó nyilatkozatnak. Ez a pozitív jog kérdése, eldöntése teljes mértékben a jogszabályon múlik. Ha nem így lenne, sem a hitelszerződésben, sem a kölcsönszerződésben való megegyezés alapján sem lehetne teljesítést követelni, mert a szerződés csak akkor jönne létre, s így nyerne kötelező erőt, ha már valamilyen teljesítés is történt. A normálisan lebonyolódó szerződéses kapcsolat folyamata tehát véleményem szerint úgy fest, hogy a felek megegyezésével létrejön a hitelszerződés, e szerződés akkor realizálódik és így enyészik el, amikor a felek a kölcsönszerződés feltételeiben megegyeznek és ezáltal létrejön a kölcsönszerződés. A kölcsönszerződés ezután a kölcsönösszeg folyósításával, majd kamatos visszafizetésével realizálódik.

E cikk az új előszerződések első összehasonlító áttekintése kívánt lenni a rendszerezés kísérletének és a gyakorlati anyag hiányának minden hibájával. Remélhetőleg az elkövetkező évek gazdag és eredményességéről tanúskodó anyagot fognak tudományos nyersanyagként e három szerződésfajta gyakorlatából nyújtani.

Veress Bulcsu

[22] Meznerics Iván i. m. 170. old.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti vezetői felelősség néhány időszerű elvi és gyakorlati kérdése*

1. A gazdasági irányítás reformjának kihatása a gazdasági vezetők felelősségének alakulására

A vállalatszerű gazdálkodásnak a tervutasításos gazdasági irányítás felszámolásával kialakult önállósága újszerűen, a döntési jogkör szélesedése jegyében határozza meg az állami és a szövetkezeti gazdálkodó szervek vezetőinek a jogállását, de ennek függvényeként növeli felelősségüket is. Az önálló döntési jogkör ugyanis kockázatvállalással és a döntésekért fennálló felelősség viselésével jár, szemben a kötött irányításnak bizonyos fokig a tsz-ekre is kiterjesztett korábbi rendszerével,[1] mely lehetővé tette az alsószintű vezetés részéről a felelősség elhárítását külső irányítottságú tényezőkre hivatkozás által. Az új gazdaságirányítási rendszere jellemző önálló gazdaságvitel, valamint az állami és a szövetkezeti mivolttól elvonatkoztatott kereskedelmi partneregyenlőség a tsz vezetést is sok tekintetben az állami szektoréhoz hasonló helyezetbe hozta.[2]

A tsz-ekben azonban a vezetői felelősség mégis abban különbözik az állami szektornál jelentkező hasonló felelősségtől, hogy míg állami vállalat esetén az össznépi tulajdonosi érdekeltség miatt a felsőszintű vezetőket a jövőben is az állam nevezi ki saját szervei útján,[3] addig a tsz-ben a vezetés e felső szintje magától a gazdálkodó kollektívától kapja a megbízást. Éppen ezért a hasonlóságok és a párhuzamba állítás gyakori szükségességének kihangsúlyozása mellett aláhúzandó a tsz-vezetői felelősség speciális jellege is. Ez a szövetkezeti mivolton felül a mezőgazdasági termelés és a falu társadalmi életének sajátos vonásaiból is adódik, ami bizonyosfokú megkülönböztetést kíván meg az egyéb szövetkezeti típusok irányában is.[4]

Mindennek folyamányaként a gazdaságirányítás új mechanizmusa által behatárolva a vázolt azonossági és különbségi tényezők az alábbi kérdéseket vetik fel:

Először: hogy viszonyul egymáshoz a veze-

* Az Agrártudományi Egyetem Mezőgazdasági Jogi tanszéke mellett működő Tudományos Munkaközösség ülésén elhangzott előadás alapján (*Szerk.*).

[1] Vö.: Molnár Imre: Vállalatszerű gazdálkodás és demokratikus vezetés a termelőszövetkezetekben. (Tsz jogtanácsos továbbképző tanfolyam II. előadás.) Bp., 1968. MJSZ és TOT kiadv. 7. old.

[2] Welthner A.: A szocialista munkaszerződés. Bp., 1965. 330. old.

[3] A. Wenediktov: kettős kollektíva elméletéből folyóan. Állami Szocialista tulajdon. Moszkva, 1948. Kivonatos magyar ismertetése Világhy M-nál: Polgári jog (egyet. jegyz.) Bp., 1954. I. köt. 180. old.

[4] Vö.: Hegedűs I.: A szövetkezeti gazdálkodó szervezet struktúrája. Jogt. Közl. XXII. (1967) évf. 7. sz., továbbá Bak J.: A szövetkezetek üzemi és társadalmi jellegének általános kérdései. Jogt. Közl. XXI. (1966) évf. 10. sz.

tő felelőssége és kockázatvállalási tevékenysége általában és speciálisan a tsz-ekber

Másodszor: Mennyire befolyásolja a kockázatvállalást az össztársadalom és az adott gazdasági egység érdeke az állami és a szövetkezeti szektorban.

Harmadszor: mennyiben felelős a vezető a jövőbeli események számbavételéért a kockázatvállalás során, különösen a mezőgazdaságban, és végül

Negyedszer: miként alakul a felelősség jellege, valamint szankcionális jogi tartalma a kockázatvállalásra hivatott és a nem ilyen jellegű vezetők vonatkozásában.

Ezek a kérdések — melyek a régi gazdasági irányítási rendszerben fel sem merültek — egy sor átértékelést és pontosítást igényelnek a vezetőkre vonatkozó felelősség tanában. Ezért Eörsi Gyulával messzemenően egyetértve hangsúlyoznunk kell a tudományos kutatás e területen fennálló jelentőségét.[4/1] Ez késztet bennünket arra, hogy kísérletet tegyünk az előbb felsorolt kérdéskörben a jelentkező problémák megválaszolására. Mindez azonban szükségessé teszi a tsz-vezetői feladatkörök bizonyosfokú behatárolását annak érdekében, hogy azok nem, vagy nem megfelelő teljesítéséből következtetéseket lehessen levonni a vezetői felelősséget megalapozó jogellenes magatartásokra és a joghátrányok helyes irányú alkalmazására.

2. A TSZ. vezetői felelősség tartalma a feladatok és a beosztás vetületében

Rátérve ezekután konkrétan a tsz-i vezetői felelősség mibenlétének és összetevő jegyeinek tárgyalására, először is a tsz kódex VIII. fejezetében szabályozott általános tagsági kötelezettségekből kell kiindulnunk, mely szerint minden tag és alkalmazott (utóbbiak az 1967. évi I. tv. alapján) a vállalatszerű gazdálkodás által megkövetelt munkanormák szerint a kapott munkairányításra figyelemmel rendszeres jelleggel tartozik a közös termelő munkában és a tsz szervezeti életében részt venni, valamint a tsz vagyonát munkavégzés során és azon kívül is megvédeni.

E kötelezettségek bármelyikének a megszegése elegendő arra, hogy a tag fegyelmi, vagy anyagi felelősségét megalapozza. Elegendő amiatt, mert megsértésük közvetve, vagy közvetlenül olyan kárhoz, vagy egyéb — munkásszervezésben jelentkező — hátrányos helyzethez vezethet, aminek következtében nem tudja a tsz a szerződéseit előírásszerűen teljesíteni. Ez pedig a tsz külső, polgárjogi kapcsolatait érintő felelősségét idézheti elő.

A most kifejtett jogilag is releváns tagsági munka és felelősségi normákra épülnek fel a vezetőkre vonatkozó hasonló kötelezettségek is. Azonosság annyiban áll fenn, hogy a vezetők — különösen alsóbb szinteken — beosztottak is egyben, felsőszinten pedig függőségi viszony végsősoron a közgyűlés irányában áll fenn. A különbség pedig alsóbb vezetői szinten abban a többletben jelentkezik, ami a vezető részéről a munkanormáknak a beosztottakkal való magatartásából adódik. A felsőbb vezetési szinteken ezen túlmenően munkaköri feladattá válik a gazdaságban folyó munka irányítása mellett a gazdálkodás, a termelés, az értékesítés, valamint a fejlesztés irányvonalának megtervezése, ami szükségszerűen kockázatok vállalásával jár. Kockázatvállalással jár, mivel annak megtervezése, hogy milyen gazdasági tevékenységi irányvonal követésétől remélhető a kollektíva legoptimálisabb jövedelme, számos jövőbeli esemény figyelembevételét igényli. A jövőbeli események valamennyiét előrelátni, vagy kikövetkeztetni eleve lehetetlen. Úgyszintén nem lehet biztosítani azt, hogy a megtervezett gazdasági folyamat végső eredményét kialakító részeredmények mindegyike pozitívan alakuljon. Mindezt figyelembe kell venni a gazdálkodás irányvonalának kialakításában közreműködni hivatott vezetőt terhelő felelősség megítélése során. Olyan követelménnyel nem lehet ezért fellépni vele szemben, hogy mindent előre lásson, és minden részeredmény sikerüljön. A vezetőnek kötelessége viszont, hogy az értékelhető körülmények valamennyiét a lehető legnagyobb körültekintéssel vegye figyelembe és mérlegelje döntése meghozatala során, és csak ezután — szükség esetén munkatársai meghallgatásával — döntsön a kockázat vállalása, a gazdálkodás irányvonalának kialakítása, valamit végrehajtásának megszervezése kérdésében.

A munkairányítás körébe tartozó e felelős vezetői feladatok a tsz. munkaszervezeti felépítésének megfelelően az alsó vezetés szintjén a vezetett egység profiljába tartozó manuális termelő, javító, vagyonkezelői vagy adminisztratív munka konkrét megszervezésében a fenti elveknek megfelelő tartalommal történő munkavégzés biztosításában és az erre irányuló ellenőrzésben jelentkeznek. A vezetői felelősségnek e lépcsőfokán áll a nem önálló brigád, vagy munkacsapat vezetőjének a feladatköre és felelőssége, amit ha a beosztott mezőgazdász lát el, akkor is eszerint alakul. A vezetői elbírálás erre a legalsó szintű munkaköri beosztásra vonatkozóan a Tsz tv. végrehajtásáról szóló 35/1967. Korm. rendelet (továbbiakban a Korm. rendelet) 35. §-ából következik, mely az üzemi vezetők között az üzemegység vezető és üzemágvezető mellett az egyéb szervezeti egységvezetőket is megemlíti.

Az üzemi vezetői és a szervezeti vezetői felelősség magasabbszintű fokát a tsz. közvetlen szervezeti egységeinek vezetőiként az üzemág, üzemegység, valamint a közvetlen szervezeti egységű brigádvezetők testesítik meg, kik a tsz

[4/1] Eörsi Gy.: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. Közg. és Jogi Kiadó Bp., 1968.

átfogó szakmai és szervezeti termelőegységeinek működését lényegében az alsóbb szintű vezetőkre vonatkozóan az előbb kifejtettek szerint kötelesek megszervezni, csak nagyobb volumenben. Ezen a szinten már a szervezeti egység munkája közvetlenül kihat a tsz gazdasági eredményeire. Ezért mivel a közvetlen szervezeti egységek részterveiből tevődik össze a tsz. termelési és pénzügyi terve, igen helyes jogalkotói lépés volt a korábbi joggal szemben az üzemi vezetés e szintjét bizonyos fegyelmi felelősségrevonási jogkörrel felruházni, ami a kisebb zavaró jelenségeknek csírájában való elszigetelését teszik lehetővé. Mindez pedig a vezetői felelősségnek az előbb tárgyalt vezetői szinthez viszonyított jóval nagyobb fajsúlyát tükrözi, aminek a felelősség felvetésénél és a felelősségi szankciók alkalmazási súlyánál van nyomatékos jelentősége.

A tsz-i gazdasági tevékenység egészét átfogó szakmai felelős vezetés legfőbb szintjét a főmezőgazdászi és főkönyvelői munkakör képezi. Közülük a főmezőgazdász a gazdasági termelő és értékesítő tevékenységének agronómiai-szakmai és operatív megszervezésére hivatott, míg a főkönyvelő jogilag behatárolt kötelessége a tsz gazdálkodásával kapcsolatos adminisztratív — pénzügyi rend biztosítása és az ezzel összefüggő munka irányítása, megszervezése, gazdaságossági hatásainak, továbbá a gazdálkodás pénzügyi hatásainak elemzése, észrevételezése.

A két reszorttevékenységnek egymáshoz való viszonyát ennélfogva a gazdálkodás egészére kihatóan a ténymozgás és annak tükröződése kell, hogy jellemezze. Ez részben saját hatáskörük vonalán a szövetkezeti tulajdonért, a tsz gazdasági eredményeiért és vagyoni helyzetéért fennálló kölcsönös vezetői felelősség kiemelése szempontjából jelentős. Ezen túlmenően pedig amiatt is, mivel a gazdaság legfelsőbb szintű operatív vezetését ellátó elnöknek a gazdálkodás irányvonalának kialakításával és a kockázatvállalással kapcsolatos döntését a főmezőgazdásznak és a főkönyvelőnek kell megfelelő elemzésekkel alátámasztani. Ezért mindkettőjük felelőssége, és felelősségük megítélése a felső szintbe tartozó vezetőké szerint alakul. Ez a felelősség azonban az előbbiekből adódóan kettős jellegű. Mindkét vonal a saját szakterületén, és a saját hatáskörén belül a szakágazat munkájának eredményéért mint szervező irányító felel. Felelős ebben a körben az elnöktől és a vezetőségtől kapott utasítások végrehajtásáért is. Ugyanakkor felelős azért is, hogy a nálánál magasabb szinten álló mindkét vonalat átfogó vezetés megalapozott elemzés mellett kapjon tanácsokat a döntésekhez. Ezzel kapcsolatban mind a főagronómusnak, mind pedig a főkönyvelőnek jogában áll, sőt kötelessége is a szakmai szempontból helytelen döntéseket — ha kell az ellenőrző bizottság és a közgyűlés felé — észrevételezni, hatályban maradásuk esetén azonban köteles lejobb szakmai tudása szerint az utasítást végrehajtani. Ebben az esetben annak kihatásáért nem felel. Ebből adódóan *mind a főagronómus, mindpedig a főkönyvelő a kockázatok vállalásáért közrehatásuk alapján az elnök és a vezetőség mögött felel, kivéve ha a kockázatvállalás terén önálló döntési jogkörrel ruházták fel.* Az ezzel kapcsolatos felelősség pedig teljesen az elnöki kockázatvállalási felelősség szerint alakul.

Itt kívánunk foglalkozni néhány gondolatban *a jogtanácsos* felelősségével is. A jogtanácsost a tsz tv. 28. §-ának (2) bekezdése közvetlenül az elnök alá rendelt üzemi vezetőként említi meg a főagronómussal és a főkönyvelővel egyszinten, hangsúlyozva ezzel a tsz belső igazgatásában a törvényesség betartásának a jelentőségét, amit a jogtanácsos az elnök és a testületi szervek felé tett észrevételeivel, tanácsaival és javaslataival elősegíteni köteles. Minthogy a jogtanácsos tevékenysége a belső igazgatás terén tanácsadói, észrevételezői jellegű, felelőssége csak eddig terjed. Helyes észrevételtétel esetén az egyszemélyi és testületi vezető szervek diszkrécionális jogkörébe tartozó határozathozatalért nem felel, így a később tárgyalásra kerülő vezetőség bizottsága által hozott határozatért sem. Megemlítést kíván azonban, hogy újabban egyes nagyobb tsz-eknél a jogtanácsost bízzák meg — mint üzemi vezetőt — a belső igazgatás vitelével.[5] Minthogy e tevékenység kifejezetten elnöki feladat átruházását jelenti, a jogtanácsosi tevékenység és felelősség ebben az esetben a főagronómusi és főkönyvelői legátfogóbb vezetői tevékenység és felelősség szerint harmadik ilyen szféraként alakul megítélésünk alapján. Szólva még a jogtanácsos konkrét jogi ügyintézéséről, jogi képviseleti munkájáról, bár effektíve nem, azonban jelentőségénél fogva (amit iratok, beadványok saját szignálási jogosultsága is alátámaszt), valamint az előbb tárgyalt tevékenységhez való szoros kapcsolódás miatt szintén vezetői tevékenységnek tartjuk. Ennélfogva megítélésünk szerint fegyelmi és anyagi felelősségének e téren is a vezetőkre érvényes szabályok alapján kell alakulnia.

Áttérve a tsz-elnöki tisztségére, az üzemi vezetés vonatkozásában az elnök feladata koordinálni, összefogni és összekapcsolva legfelsőbb szintről konkrétan irányítani az előbb tárgyalt két átfogó szakvonalat. Ezen a téren az elnök befelé a tsz-kollektíva irányában fennálló egyszemélyi vezetői felelőssége gazdasági, vagyonvédelmi és erkölcs-politikai síkon a legáltaláno-

[5] Az egyik budapesti MTSZ-nél 3 jogászból álló igazgatási-jogi csoport működik, melynek vezetője a tsz igazgatási elnökhelyettese is egyben. A beosztott jogászok — minthogy jogtanácsosok és nem jogügyi előadók — a további szövegkifejtésben felhozott indokoknál fogva álláspontunk szerint üzemi vezetők, a vezető jogtanácsos viszont elnökhelyettesi rangja miatt ennél több. — *P. T.*

sabban és a leghatványozottabb mértékben áll fenn, az utóbbi pedig mint vezetőségi tagé, már kifelé, a társadalom irányában is. Ennélfogva a tsz elnöke egyfelöl mint személyileg felelős vezetője a gazdaságnak, a kockázatvállalással egybekötve felelősséggel tartozik a gazdálkodás legmagasabb szintű operatív irányításáért és a gazdasági tevékenység kimenetelének eredményességéért. Másfelől pedig a termelőszövetkezeti mozgalomnak a szocializmus építésében betöltött társadalmi rendeltetésénél fogva — mint e társadalmi szervnek az elnöke — felelősséggel tartozik azért is, hogy a szövetkezet szűkebb értelemben a tagok, tágabb értelemben működési területének lakossága felé betöltse gazdasági célján felül jogszabályilag meghatározott politikai, kulturális és szociális (munkalehetőség biztosítás stb.) szerepét is.

Minderre a tételesjogi szabályozás alapján utal az elnöknek a tagság felé közvetett (vezetőségen keresztül) és közvetlen (közgyűlés előtti) módon fennálló beszámolási kötelezettsége. Felelősségének komolyságát kidomborítja annak kódexi szinten történt kimondása, hogy az elnök az általa vezetett gazdaságot minden részére kiterjedő leltár szerint köteles megbizatása megszűnésével utódjának átadni.[6] Ez a rendelkezés egyúttal arra is mutat, hogy az elnök a Tsz tv. 86. §-ába felvett vagyonkezelői szabályok szerint felel azokért az ismeretlen eredetű hiányokért, amelyek a gazdaság vagyonában az átadásnál vagyonkezelői felelősségi körbe át nem háríthatók. A más vagyonkezelői felelősségi körbe tartozó megtéríttetni elmulasztott hiányokért pedig a tv. 85. §-a alapján a más vezetőkre is érvényes kártérítési szabályok szerint tartozik felelősséggel. A tsz-elnöki felelősség ennélfogva az anyagi felelősség tekintetében *általános vezetői és vagyonkezelői felelősségből tevődik össze.* A kettő közül a hiányfelelősség a konkrétabb. Az elnököt terhelő általános vagyoni felelősség hasonlóan a fegyelmi felelősséghez már sokkal elvontabban jelentkezik, és általában nem terjedhet ki az egyes konkrét ténykedéseinek szankcionálására a gazdasági irányítás reformjának újszerű; a helyénvaló és a nem helyénvaló intézkedések hosszabb távon történő összevetésének követelménye miatt. Következik ez abból, hogy az ilyen vezetői tevékenységben már inkább a vállalkozás, mint a munkaviszony utasításos végrehajtási elemei a dominánsak.[7] Az elnököt nem szabad azonban megítélésünk szerint mentesíteni az eseti fegyelmi és az anyagi felelősségrevonás alól akkor, ha az általános erkölcsi felfogásokba ütköző olyan magatartást tanúsít, amelyből a tsz-re háramló erkölcsi vagy anyagi hátrány nem a kockázatvállalással összefüggő üzemi irányítói tevékenységével függ össze (pl. sikkasztás, vagy más irányú súlyos visszaélés).

Itt vár választ az a kérdés is, hogy a felelősségvállalás terén milyen viszonyban áll az elnök a vezetőséggel. A gyakorlati gazdasági tevékenység vitele terén a vezetőség részéről fennálló felelősség az elnökhöz viszonyítva elvontan és mögöttesként jelentkezik, mivel a vezetőség csak elvi síkon irányítja a gazdálkodás menetét, a végrehajtást beszámolási kötelezettség terhével az elnökre hagyva. Az elnök azonban nemcsak egyszerű végrehajtó szerve a vezetőségnek, hanem tisztségénél fogva annak irányító tagja. Ennélfogva a tagság irányában fennálló felelőssége mellett az elnöknek feladatát képezi a vezetőség megfelelő befolyásolása a kollektív vezetői feladatok minél színvonalasabb megvalósítása érdekében. Ha viszont a vezetőség ennek ellenére másként határoz, akkor az elnök az ezzel összefüggésben álló saját irányítói tevékenységéért fennálló egyszemélyi felelőssége alól a főagronómushoz és a főkönyvelőhöz hasonlóan a reájuk vonatkozóan tárgyalt ilyen szituációban fennálló elvek szerint mentesül. Ebben az esetben az elnök is csak a vezetőség valamennyi tagjára vonatkozóan a Tsz Korm. rendelet 131. §-ában megállapított együttes és részarányos felelősség szabályai szerint felel. Ez az együttes felelősség azonban az anyagi felelősség terén a polgári jogi általános együttes felelősségétől eltérően a speciális tsz-i felelősség szabályai szerint alakul, amire a Korm. rendelet fenti szakasza konkrétan is utal.

Ennek értelmében először is mentesíteni kell a testületnek azt a tagját a fegyelmi és az anyagi felelősség alól, aki a határozathozatalban, illetve az intézkedés megtételében nem vett részt, vagy részvétel esetén a határozat ellen szavazott, illetőleg az intézkedés ellen tiltakozott. Ennek kapcsán azonban problémaként vetődik fel, hogy mi legyen a helyzet *tartózkodás esetén,* annál is inkább, mert erről külön jogszabályi rendelkezés nincsen. Ez a kérdés a speciális tsz-i általános anyagi felelősség szabályaival összefüggésben dönthető el, ahol a vétkességi fok szerinti elbírálás dominál. Ennek megfelelően nézetünk szerint először a tartózkodás motívumának megállapítására kell kísérletet tenni a rendelkezésre álló objektív és szubjektív körülményekre fényt derítő bizonyítási eszközök alapján. Ha a vezetőségi tagot a kérdéses ügyben fennálló tájékozatlansága passzivitásra késztet, és tőle tájékozottság előre várható nem volt, akkor a felelősség alóli mentesítését felróhatóság hiányában indokoltnak látjuk. Ellenkező esetben a felelősségrevonás mind a fegyelmi, mind az anyagi felelősség síkján megalapozott. Ebben az esetben azonban a vonatkozó szankciók alkalmazása és a kártérítésre kötelezés összegszerű megállapítása a kollektíva felelősségre vont tagjai tekintetében megkívánja a tevékenységhez igazodó arányosítást. Ennek

[6] Vö.: A Tsz R. 41. §-ával, valamint a Tsz Vhr. 38—40. §-aival.

[7] Eörsi Gy.: A gazdaságirányítás reformjával kapcsolatos felelősségi kérdések. Jogi kérdések az új gazdaságirányítás köréből c. tanulmánykötet (szerk.: Szilbereky J.) Bp., 1967. 50—53. old.

figyelembevétele megkívánja az egyes felelős tagokra eső károsszegen belül is az egyéniesítő elbírálást a kártérítésre kötelezés törvényi keretei között. Mindez vonatkozik szerintünk a vezetőséghez hasonló testületi jelleg következtében az ellenőrző bizottságnál és az egyéb testületi felelős tisztségviselő szervnél működő testületi tagok felelősségének elbírálására is.

Tekintettel arra, hogy társadalmi rendünk szocialita jellegét tükröző alkotmányunk szerint bármely hazánkban működő jogi személy csak az össztársadalmi érdekekkel összhangban működhet, a jogi személyek, így a tsz-ek ügyintéző és képviselő szervei erkölcs-politikai felelősséggel tartoznak az állam irányában.

A tsz elnöki és vezetőségi felelősség erkölcspolitikai téren a legtöbb esetben egybeesve jelentkezik. Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy az elnök személyes felelőssége a testületi felelősség védőbástyája mögé húzódik, hanem annyit jelent, hogy elsődlegesen a vezetőség mint kollektíva felel, és csak második fázisként kerül az erkölcs-politikai felelősség egyszemélyi továbbontásra, illetve áthárításra a vezetőség elnökére, vagy ama tagjára, aki a vezetőség erkölcs-politikai felelősségének a konkrét esetben előidézője volt. Az MTSZ vezetőjének erkölcspolitikai felelőssége kifelé, a tsz-i kereteken túlmenően az össztársadalom irányában ugyanis a vállalati formától eltérően a korábban kifejtetteknél fogva csak közvetve áll fenn, ami kitűnik a Tsz kódexnek az állami felügyelettel kapcsolatosan a XIII. fejezetében foglalt rendelkezéseiből is. E rendelkezések szerint ugyanis az állami felügyeleti szerv, a társadalmi kötelezettségeit törvénysértéssel megszegő MTSZ-t szankcionálja közvetlenül a tv. 124. §-ában felsorolt szankciókkal. Közülük még a vezetőségi tevékenység hatósági felfüggesztése sem jelenti a vezetőség közvetlen felelősségrevonását, csupán közvetlen intézkedést. A közvetlen felelősségrevonás mikénti gyakorlása már a tsz belső ügyét képezi, amire a felügyeleti szerv csak javaslatot tehet.

Ha megnézzük a XIII. fejezet körében alkalmazható többi szankciót, közülük a pénzbírság alkalmazása és a külön engedély visszavonása olyan, amely a tsz-t vagyonilag is közvetlenül sújtja, illetve sújthatja. Az ebből eredő hátrányok egyszemélyi felelősséggé alakítása pedig már a tsz belső hatáskörébe tartozik. Az anyagi kártérítés vonatkozásában erre kifejtett jogszabályi rendelkezést a kormányrendelet 163. § (3) bek.-e tartalmaz, mely szerint *a törvényesítésért felelős személy a kifizetett bírságot az anyagi felelősség szabályai alapján köteles megtéríteni.* Ez pedig az intézkedések természeténél fogva többnyire a tv. 85. §-ába foglalt fokozott vezetői felelősség szabályai szerint alakul. Mindebből kitűnik az is, hogy a tsz közvetlen erkölcs-politikai felelőssége elsősorban a jogszabálysértő intézkedésekért, a törvényellenes működésért és tagsági jogok megsértéséért áll fenn. Az ország áruszükségletének ellátása terén a tsz közvetlen erkölcs-politikai felelőssége a korábbi centrális szemlélettel ellentétben ma már nem vethető fel, legfeljebb a szerződésszegésekből adódó polgári jogi felelőssége, a vezetők egyszemélyi felelőssége pedig befelé a tagság irányában, általában a kockázatvállalásra vonatkozóan kifejtett szabályok szerint.

Minthogy a tsz és a tsz-vezetés erkölcs-politikai jellegű jogi felelőssége csak a jogszabálysértő határozat és intézkedés terén áll fenn, ebben a kérdéskomplexumban igen jelentős helyet foglal el a belső igazgatás, a belső jogalkalmazás, mely a fegyelmi és anyagi felelősségrevonást és a tagsági vitás kérdések tsz-en belüli elbírálását öleli nagyrészt fel. E téren a megnyugtató és igazságos döntéshozatalnak jog-, és tsz politikai szempontból különleges jelentősége van egyfelől a tsz vagyonvédelmet biztosító reparatív és generál, valamint speciál-preventív, másfelől a munkaerkölcs szilárdítást biztosító általános és egyéni nevelést megvalósító szempontok miatt. E jogalkalmazási — jogpolitikai célkitűzések megvalósulása terén igen lényeges az eljárás gyors lefolytatása[8] mellett az is, hogy a fegyelmi és az anyagi felelősség szankciói az elkövetett vétkes magatartás objektív súlyával és az elkövető személyi — vétkességi fokával arányban állva igazságosan kerüljenek alkalmazásra.

A mikrókollektív érdekeltségnek általában, és a vezetés anyagi érdekeltségének a gazdasági mechanizmus struktúrájából adódó növekedése az állami vállalatokhoz hasonlóan a tszekben is a belső jogalkalmazási szubjektivizmus erősödésének a veszélyét vonhatja könnyen magával. Ezért igen helyes jogalkotói megoldás az új Tsz tv-ben az, hogy a belső jogalkalmazás vitelére a tsz egyéb szerveitől bizonyos fokig elkülönített szervezetben konstruálta meg a vezetőség bizottságát, mely szerv ennélfogva a belső jogalkalmazásban elérhető tárgyilagosság optimális biztosítékává válhat.

A vezetőség bizottságához hasonló belső jogalkalmazási szervezettel a szocialista jogrendszerekben az NDK munkajogán belül találkozhatunk. Az NDK vállalatainál az alkalmazotti és munkaadói jogvitákat elsőfokon eldöntő vállalatokon belül szervezett vitabizottságok (Konflichtkomission) a vállalati igazgató, vagy a dolgozó petíciós jellegű megkeresése alapján jár el az ügyben, és az egyik oldalon álló dolgozót, valamint a másik oldalon levő vállalatot a bírósági eljáráshoz hasonló módon félként kezelve, bizonyos fokig a vállalat egyéb szerveitől elkülönítve a pártatlanság előnyével működve hoz határozatot. Arra, hogy a tsz-jogunkban a vezetőség bizottsága is hasonló jellegű szerv, utal a 35/1965. Korm. sz. rendelet 137. § (2) bekezdése, mely szerint „a vezetőség bizottsága a ha-

[8] Beccaria: A bűnökről és a büntetésekről. Zágráb. 1834. 76. old.

táskörébe tartozó fegyelmi ügyben és tagsági vitában a tag, a tsz elnöke, helyettese, vagy üzemi vezetője kezdeményezésére folytatja le az eljárást".[9]

A vezetőség bizottságának e szervezeti jellegénél, valamint annálfogva, hogy a Korm. rendelet 137. § (1) bekezdése alapján a vezetőség tagjait és elnökét a saját kebeléből választja meg, speciálisan jelentkezik a felelőssége az általa végzett belső jogalkalmazás terén a vezetőségnek, szervezői-irányítói felelősségéhez viszonyítva. Ennélfogva eltérő a vezetőségi bizottság tagjának és elnökének e tisztség betöltésével járó felelőssége a vezetőségi tagsággal járó általános felelősségétől.

A vezetőség bizottságának jogalkalmazásától megkívánt pártatlanság és elfogulatlanság iránti igény ellene szól annak, hogy a bizottság és tagjai e téren fennálló felelősségét a vezetőség felelősségével együtt kezeljük, még az általános és a különös viszonyában állítás mellett is. Nézetünk szerint a bizottságnak éppen a tsz vagy tagjai megkeresésére funkcionáló különállósága miatt teljesen eltérő a felelősségi iránya és struktúrája a vezetőségtől, sőt teljesen eltérő az üzemi vezetőknek a hatáskörükbe adott belső jogalkalmazási tevékenységével kapcsolatos felelősségétől.

Az üzemi vezető ugyanis még akkor is, amikor belső jogalkalmazóként felelősségrevonást végez, vagy tagsági vitában döntést hoz, olyan vezető, aki az irányítása alatt álló egység vagy szakágazat fennakadás nélküli munkájáért felelős a már kifejtettek szerint. Ezért az üzemi vezető kezében a felelősségrevonás és az egyes vitás kérdések eldöntésének a joga elsősorban a vezetői felelősséget megalapozó irányítói feladatainak megvalósítását célzó olyan eszköz, amely az említett célkitűzés érdekében elsősorban gyors beavatkozást biztosít. Ez persze nem azt jelenti, hogy az üzemi vezető a belső jogalkalmazói tevékenysége körében mentes lehet az objektivitástól és szubjektíve gyakorolhatja e téren jogait. Az üzemi vezetőnek ezen a területen fennálló felelőssége azonban az üzemi vezetői tevékenységével kapcsolatos felelősségétől nem választható el. Annak mintegy szerves tartozéka annálfogva, hogy az üzemi vezető felelős többek között a munka megkövetelése mellett a hozzá beosztott emberekkel való tárgyilagos és humánus bánásmódért is, a munkavégzéssel összefüggve kialakult tagsági és alkalmazotti viszonyok minden részére kiterjedően.

Gyakorlatilag ez annyit jelent, hogy ebből a szemszögből nézve nem lenne megalapozott az üzemi vezetőt felelősségre vonni az üzemi vezetői belső jogalkalmazás körében egy-egy helytelen, vagy törvényellenes döntés miatt, annál is inkább, mert jogorvoslatra a vezetőség bizottsága előtt a Tsz tv. 49. § (2) bekezdése alapján lehetősége van. Az üzemi vezető felelősségét ezért e téren csak globálisan, a hozzá beosztott emberekkel való helytelen bánásmód esetén helyes felvetni, amikor többnyire a több-be bennfoglaltatik a kevesebb viszonynál fogva más vezetői hiányosságok miatti felelőssége is fennforog.

Más a helyzet a vezetőség bizottságának, tagjainak, valamint elnökének kollektív és személyi felelősségénél, mivel a vezetőség bizottsága mint ilyen közvetlen gazdaságirányítói feladatokat nem lát el. Feladata kizárólag a belső jogalkalmazás, annak keretében az anyagi és eljárásjogi rendelkezések betartása, valamint a tsz-i szervek határozatainak a végrehajtása [Vö: 7/1967. MÉM sz. rend. 223 § (1) bekezdésével és a 225 § (1) bekezdésével]. A vezetőség bizottságának eme utóbbi, lényegében eljárási cselekményekkel kapcsolatos ügyintézői és határidőhöz kötött intézkedési kötelezettsége azonban másként jelentkezik, mint az anyagi jogalkalmazás terén fennálló kötelezettsége. Minthogy eljárás és végrehajtás nélkül nincsen anyagi jogalkalmazás, ezért a vezetőség bizottsága eljárásviteli mulasztással kötelezettségét sérti meg, amiből erkölcsi vagy anyagi hátrány érheti a tagot vagy a tsz-t. Az első esetben a közvetlen felelősség a tsz-re hárul, a tag javára a Tsz tv. 89—91. §§-ai alapján történő esetleges bírósági kártérítésre és perköltségviselésre kötelezés, vagy államigazgatási bírság kiszabás következtében. A mulasztásból a tsz-t érő ez a kár a termelőszövetkezeti jog alapján a vezetőség közbeiktatódó felelőssége nélkül is (ha a bizottsághoz áttette az ügyet) közvetlenül áthárítható a vezetőség bizottságára, illetve azon belül a mulasztó tagjára a tsz-i fegyelem és anyagi felelősség szabályai szerint.

Visszatérve ismét a vezetőség bizottság általi anyagi jogalkalmazás mikéntjére, vagyis határozatainak érdemi részére, e téren a konkrét tsz-i jogi felelősség felvetését a tevékenységhez fűződő pártatlanság iránti igénnyel összeegyeztethetetlennek tartjuk. A vezetőség bizottsága e körben hatósági jelleggel működik, ennélfogva tehát a vezetőség bizottságának tevékenysége lényegesen több ebben a minőségben, mint a gazdasági szervezeti irányítás. Ennélfogva szerintünk a bizottság tagjainak közvetlen személyi felelőssége akkor válhat relevánssá, ha a helytelen jogalkalmazás tekintetében szándékos közreműködés terheli. Ebből kifolyólag ha a törvényellenes határozat következtében erkölcsi vagy anyagi hátrány származott akár a tsz-re, akár pedig a másik oldalon álló tagra nézve, az ezt szándékosan előidéző bizottsági tag tsz-i jogi felelőssége — szerintünk — a Ptk. 349. § (1) bekezdésben és a Btk. 144. §-ba foglalt magatartási formák tükrében e szakaszok figyelem-

[9] Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a tsz-kódex XI. fejezete nem nyújt módot arra, hogy a tsz is jogorvoslattal élhessen a vezetőség bizottságának határozatával szemben. Itt tehát a vezetőség bizottságának említett jellege és az ebből származó előny csorbát szenved. Megfontolás tárgyát képezi ezért, de lege ferenda a tsz gazdasági és szervezeti vezetés jogorvoslati jogának biztosítása.

bevételével állhat meg, kizárva az enélkül fennálló felelősséget. Ennélfogva legfeljebb arról lehet szó, ha a vezetőség bizottságának valamelyik tagja alkalmatlan az ezzel járó feladatok ellátására, a vezetőség felmenti e tisztségének ellátása alól. Mivel pedig ehhez az aktushoz semmilyen fegyelmi, vagy erkölcsi színezetű joghatás nem fűződik, a visszahívott bizottsági tagnak vezetőségi tagsága álláspontunk szerint továbbra is fennmarad.

A vezetői felelősség eddigi taglalásának sorrendjében még az *ellenőrző bizottság, annak tagjai és elnöke* felelősségével kell foglalkoznunk. E felelősségi kört ugyanis vezetői felelősségként kezeli a Tsz kódex, ami kitűnik abból, hogy nem a bizottságok, hanem a tsz-vezető szervei között tárgyalja. E bizottság feladata a tsz egész tevékenységének, termelékenységének, a közös vagyon védelmének és ezzel összefüggésben a tsz szervezeti és gazdasági vezetésének a tagság megbízásából történő ellenőrzése. Felelősséggel ezért e téren csakis a bizottságot elnökével együtt megválasztó közgyűlésnek tartozik, ami vonatkozik ennélfogva az ellenőrző bizottság elnökére is.

Bármennyire is jelentős mindezeknél fogva az ellenőrző bizottság tevékenysége, feladatának ellátásáért fennálló felelősségének megítélésénél azonban figyelembe kell venni azt, hogy az ellenőrző tevékenységre a bizottság elnöke és tagjai jelenleg még általában nincsenek függetlenítve, hanem e téren fennálló feladatukat rendes munkájuk mellett látják el, és csak az ellenőrzés idejére mentesülnek a munkavégzés alól. Ezért szerintünk az ellenőrzés elmulasztásáért, az ellenőrzési tevékenység esetleges hiányosságaiért, az üzemi és szervezeti vezetők hasonló mulasztásaival szemben elsősorban erkölcsileg, nem pedig anyagilag és fegyelmileg felelősek. Emiatt az ellenőrző bizottság elnöke és tagjai felelősségének realizálódását elsősorban e megbízatásukból való egyéni, vagy kollektív visszahívásában látjuk. A kifejezett fegyelmi és anyagi felelősség felvetését csak szándékos mulasztás, vagy összejátszás esetén, valamint olyan esetben tartjuk indokoltnak, amikor fiktív ellenőrzést a munkavégzési kötelezettség alóli felmentésre és átlagkereset jóváírására kíván felhasználni e tisztséget betöltő tsz-tag.

3. *A tsz. vezetői felelősség szankcionalizálása*

A vezetői felelősség tartalmának és megoszlásának eddigi vizsgálata után rátérhetünk a tsz-vezetői felelősséget realizáló szankciórendszerre. Minhogy felelős vezetői beosztást tsz-ben nemcsak tag, hanem alkalmazott is betölthet a termelőszövetkezeti jog felelősségi szabályai mellett gyakran kell tekintettel lenni a munkajog hasonló szabályaira is. A fegyelmi és anyagi felelősségrevonás célkitűzései beosztotti és vezetőségi tevékenységi körben egyaránt a nevelésen és a reparáción keresztül megvalósítandó generál és speciál prevenció. Eme azonosság mellett azonban ki kell domborítanunk a vezetői felelősségi mércének az általános tagsági felelősségi mércét meghaladó magasabb fokát, aminek szigorúbb elbírálásában, a fegyelmi és az anyagi felelősség szankcióinak az általános tagságinál súlyosabb joghátránnyal járó alkalmazásában kell kifejeződnie jogalappal bíró felelősség esetén. Ezt a magasabb felelősségi szintet megalapozva látjuk azon vezetői feladatok által, amelyről a korábbiakban szó esett. Ezek a vezetői feladatok pedig a munkatevékenység megbízási vonású bizalmi természetéből adódnak. A vezetői munkakörnek ez a megbízásos bizalmi jellege, részben kockázatvállalással összefüggő elképzelés és döntésalkotás (önálló elgondolásra feljogosítás), részben kockázatvállalásból eredő döntés végrehajtásának kivitelezésére adott megbízásból folyik. Éppen ezért e megbízás nem teljesítése nem más, mint kiemelt bizalommal való visszaélés, amely ennélfogva felelősséget növelő tényező. A legmagasabb a felelősség megnövekedése a kockázatvállalásra vonatkozó bizalommal való visszaélés esetén, amely nemcsak szándékos, hanem gondatlan formában is elképzelhető. A bizalommal való visszaélést kell megállapítani ugyanis a sorozatosan történő olyan döntéseknél, amikor a kudarcok ellenére is felületesen, szűklátókörűen, akarnokoskodva, munkatársai véleményének kikérése nélkül ítél meg helyzeteket a vezető, vállal vaktában bizonytalan kimenetelű szerződéseket, és vág bele minden ésszerű indok nélkül ilyen jellegű tevékenységbe. Úgyszintén így kell megítélnünk minden olyan vezetői tevékenységet, amely munkafeladatok rossz elosztásában, az emberek nem megfelelő kiválasztásában ölt testet. E körülményeknél fogva tehát a vezetői felelősségnél a vétkesség a vezetőkre vonatkozó fokozott elvárhatóság szerint alakul, amelyben elsősorban az anyagi felelősség megítélése terén helyet kaphatnak olyan kategóriák, mint a culpa in contrahendo, eligendo, instruendo, et inspiciendo.[10]

A tsz-vezetőségébe és vezető szerveibe a tagság és részben a társadalom által helyezett fokozott bizalom és a munkakör társadalmi jelen-

[10] Az általános polgári jogi kárfelelősségnél releváns vétkességnek a culpa in contrahendoval, valamint a culpa in eligendo, inspiciendo et instruendo-val jelölt formái bár kifejezetten polgári jogi kategóriák, amelyek dogmatikai és jogalkalmazási problémáit a tudomány legújabb megvilágításában részletesen Eörsi Gyula dolgozta fel két alapvető munkában, (Elhatárolási problémák az anyagi felelősség körében. Bp., 1962, A polgári jogi kárfelelősség kézikönyve. Bp., 1966.) azonban éppen e két munkának idevonatkozó fejtegetései alapján úgy véljük, hogy Grosszschmid szavaival élve a tsz jog és a munkajog „önfényűségénél" fogva ha nem is tiszta formájukban, azonban analógiaképpen hasonló kategóriák alkalmazhatók, sőt nélkülük a kockázatvállalással összeszőtt vezetői anyagi felelősség magyarázata hiányossá válna.

tősége által megalapozott e most tárgyalt felfokozott felelősségi és súlyosabb elbírálási követelmény tételesjogi tükröződése az anyagi felelősség szabályainál közvetlenül, a fegyelmi felelősség szabályainál pedig közvetve jelentkezik. Éppen ezért a tételesjogi sorrendet megfordítva először az anyagi-kártérítési szankcionálással helyes foglalkoznunk.

Az általános tagsági és alkalmazotti kártérítésnél a súlyosabb elbírálás következményét a tsz jogban a vezetőkre nézve a Tsz tv. 85. §-a tartalmazza, melyszerint „a vezetői munkakört betöltő tag, továbbá a vezetőség, valamint az ellenőrző bizottság tagja e minőségben a tsznek okozott kárért..." gondatlanság esetén saját munka szerinti részesedése előző évi átlagának két hónapra eső összege erejéig felel, az egyéb tagok gondatlan károkozásaira érvényes és a 80. §-ban meghatározott egyhónapra eső kereset 50 %-ával szemben. A gondatlan bűncselekménnyel és a szándékosan okozott kár esetében a vezető anyagi-kártérítési felelőssége a 85. § (3) bekezdésébe foglaltaknál fogva az általános tagsági kártérítés szabályai szerint alakul. Ennek megfelelően az előbbi esetben az előző évi átlagos részesedés 3 havi átlagáig terjedhet a kártérítés mértéke, míg szándékos károkozás esetén teljes kártérítésig.

Párhuzamba állítva ezzel a munka törvényének a vezetőkre érvényes kártérítési szankciórendszerét, a két megoldás között a konstrukcionális hasonlatosság nagyfokú. Ugyanis mind a tsz-i jog, mind pedig a munkajog a károkozó magatartások azonos vétkességi típusaira nézve teszi lehetővé a teljes terjedelmű anyagi felelőségrevonást, vagy korlátozza azt. A vezetői feladatok nem megfelelő ellátásával összefüggő anyagi felelősség alapesete mindkét kódexben korlátolt felelősség. Csak amíg az alkalmazotti viszonyban álló vezető a Mt. V. 95. § (1) bekezdés b) pontja alapján másfél havi átlagkeresetével felel, addig a tsz-tagsági viszonyban álló vezetőinél az ez irányú felelősség az előző évi átlagkereset két hónapi összege erejéig terjedhet.

A két jogágbeli szabályozás e különbözősége ellentéteket szülhet a tsz-ekben, az üzemi vezetői tisztséget betöltő tagok és alkalmazottak között. A feszültséget pedig a munkakörből adódó egyforma felelősség ellenére a kivülálló alkalmazott javára fennálló alacsonyabb felső határú kártérítési szankció okozza. Ennek áthidalása a jelenlegi tételesjogi keretek között csak úgy lenne lehetséges, ha a tagsági viszonyban álló vezetők kárfelelőssége sem terjedne túl a gyakorlatban a másfélhavi átlagkereseten. Ez viszont szövetkezetpolitikai szempontból nem volna kívánatos a tsz-ekben az állami szektorhoz képest még mindig lazább munkafegyelem és vezetői felelősség erősítésének akadályozása miatt. Megnyugtató megoldást e vonatkozásban ezért csak de lege ferenda tudnánk elképzelni oly módon, ha a munkatörvény zárófejezete felhatalmazást adna a mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszereknek az alkalmazotti minőségű tsz-i üzemi vezetők korlátolt anyagi felelősségi mércéjének másfél hónapról 2 hónapra történő felemelésére. Ezt a megoldást alátámasztaná a jogegységesítésnek az elmélet által indokoltan hangsúlyozott igénye is.[11]

Visszakanyarodva a tsz-i vezetők kárfelelősségének a vezető alkalmazotti, illetve tagsági viszonyától elvonatkoztatott terjedelmére, szándékos károkozás esetén a vezetői és az általános kártérítés mértékének a kár teljes összegéig terjedhető azonosságát (mindkét jogágban egységes) magától érthetődőnek és preventív-jogpolitikai szempontból helyesnek látjuk. Indokolt viszont, ha vezetővel szemben történő kártérítési felelősség felvetése során tsz-tagnál a tsz R. 120. §-ában, alkalmazottnál pedig az Mt. 61. §-ában megjelölt méltányossági tényezők szigorúbban kerülnek alkalmazásra a vezetőket általában terhelő magasabb szintű felelősségi és egyéb elvárási követelmények miatt. Ha a jogalkalmazás ebben a szellemben folyik, szándékos károkozás esetében jogszabályi differenciálásra nincs szükség, viszont a gondtalan károkozásnál ennek mind a tsz kódexben, mind pedig az Mt.-ben fennálló hiányát kifogásolnunk kell, mivel a vezetőnek az egyszerű reszortmunkáshoz viszonyítva magasabb szintű követelményként a munka összefüggéseit kell látnia. Itt ugyanis már korlátolt felelősségről van szó, amelyet a jelenlegi egyszintű megoldástól eltérően [Vö.: Tv. 80. § (3) bek.-el és Mt. V. 95. § (1)-bek. c.) ponttal] két szintben lett volna helyes szabályozni, mégpedig magasabb, esetleg hat havi átlagkeresetig terjedhető normaszintre hozva a vezető által gondatlan bűncselekménnyel előidézett kárfelelősséget. Ezt indokolttá tette volna még az a körülmény is, hogy a vezető nincs olyan konkrét kapcsolatban a kifáradást és ezáltal a kárveszélyt növelő egyhangú manuális munkával, mint a reszortmunkás, ahol e tény a kárfelelősség korlátozását valóban nagyobb mértékben indokolja. Bár e kérdés teljes megoldása lex ferenda jellegű jogszabálykorrekciót igényel, egyelőre azonban közbülső megoldásként a következetes differenciálás megvalósítását e téren a gyakorlattól várjuk.

Áttérve a tsz-vezetők fegyelmi vétségeinek szankcionálási problémáira, a felső- és alsó szintű vezetés közötti megkülönböztetés szükségessége itt is fennáll. Ugyanis a felső szintű vezetésben az irányításnak a kockázatvállalással járó előtérbeállítása az egyes tényelemekért fennálló fegyelmi felelősségnek általában történő korábban tárgyalt mellőzése háttérbe szorítja a felsőszintű vezetőkkel szembeni fegyelmi büntetési rendszer szokványos alkalmazását. Felsőszintű vezetővel szemben ugyanis a kockázatvállalással jelentkező irányítási feladatai-

[11] Vö.: Karlócai J.: A jogegyesítési törekvésekről. Jogt. Közl. XXIII. (1968) évf. 4. sz. 4. pont utolsó bek. 198. old.

nál fogva alkalmatlanság esetében a leváltás, ha pedig feladatainak ellátására való alkalmatlanságát vétkesen könnyelmű kockázatvállalások, rosszhiszemű irányítás vagy egyéb visszaélések súlyosbítják, fegyelmi büntetésként a tsz. tv. 75. § (1) bek. d.) pontjában szereplő tisztségből való elmozdítás lép előtérbe. Mivel pedig a felsőszinten álló vezetőnek alkalmat, illetve türelmi időt kell biztosítani ahhoz, hogy bizonyítani tudjon, eme helyzetével való vétkes visszaélése súlyosbító tényező, ami gyakran megalapozhatja a legsúlyosabb fegyelmi büntetés, a kizárás alkalmazását is.

A legátfogóbb szakmai és pénzügyi irányítást végző üzemi vezetők esetében — mivel azok gyakran még alkalmazottak — a kizárás helyett elbocsátásra kerül sor az Mt. 55. § (1) f.) pontja alapján. Különösebb problémát ez nem vet fel, csupán látszat problémaként azt, hogy hasonló fegyelmi vétségért ugyanolyan vezetői beosztásban levő taggal szemben többnyire tisztségéből való elmozdításra kerül csak sor, tagsági viszonyától azonban nem fosztják meg. Nézetünk szerint ebben az alkalmazottak hátrányára nem látunk méltánytalanságot fennforogni, mivel a termelőszövetkezetnek mint társadalmi szervnek tagjaival szemben társadalmi kötelezettségként jelentkezik többek között az is, hogy a saját körébe tartozó tagot a lehetőségek szerint ne taszítsa soraiból ki, ne fossza meg résztulajdonosi érdekeltségétől, ne szakítsa ki többnyire a faluhoz kapcsolódó társadalmi gyökeréből, hanem a legmesszebbmenőkig igyekezzen megnevelésére kísérletet tenni. Ezért tsztag vezetővel szemben a beosztásával kapcsolatosan elkövetett fegyelmi vétségének szankcionalizálásánál általában elegendőnek látszik erkölcsi rosszallással egybekötve a bizalomnak a tisztségből való elmozdítással történő megvonása még akkor is, ha hasonló beosztású alkalmazottal szemben a munkaviszony fegyelmi büntetés útján való megszüntetése indokolt.

A vezetői ranglétrának alacsonyabb fokain álló vezetők esetében a felülről eredő utasítások végrehajtásának mikéntjéhez, tehát általában meghatározott ténycselekményekhez tapadó fegyelmi felelősségfelvetés a fegyelmi szankcionalizálást is a beosztott tagokkal szembeni hasonló elbíráláshoz közelíti. A vezetői fegyelmi felelősségrevonásnak eme alacsonyabb fokain már alkalmazásra kerülnek az eddigi tapasztalatok szerint is a fegyelmi büntetéseknek a Tsz. tv. 75. §-ban és az Mt. 55. §-ában felsorolt enyhébb válfajai is. Ezzel kapcsolatosan mindenekelőtt a tsz-jogi és a munkajogi fegyelmi büntetési rendszer összehasonlítása alapján problémaképpen arra kell utalnunk, hogy a két fegyelmi büntetési rendszer nem áll egymással teljesen összhangban. Nézetünk szerint azonban ez komoly problémát nem okoz, ha az alkalmazottként vezető beosztásban dolgozókkal szemben csekélyebb súlyú fegyelmi vétség esetében az Mt. 55. § (1) bek. alapján csak megrovást szabnak ki, mellőzve a szigorú megrovás alkalmazását, amely taggal szemben nem alkalmazható. Ugyanis a Tsz. tv. 75. § (1) bek.-ében leírt fegyelmi büntetési rendszer a megrovás súlyosabb formáját nem ismeri. Miként pedig az az előzőekből is kitűnik, ugyanúgy nem jelent különösebb problémát az sem, hogy az Mt. fegyelmi büntetési rendszerében ismeretlen „a vezetőnek tisztségből való elmozdítása", mivel ezt a hiányt áthidalja az alkalmazotti vezetőkre vonatkozóan az Mt. 55. § (1) bek. e) pontjában foglalt áthelyezés.

Kollízió jelentkezik a Tsz tv. és az Mt. között még abban a vonatkozásban is, hogy míg a Tsz. R. 120. §-ában foglaltakból adódóan a Tv. 75. §-ában felsorolt büntetési nemek közül a tsz-tagra csak egy, mégpedig az összes körülményeknek legmegfelelőbb szabható ki, addig az alkalmazottra az Mt. 55. § (2) bek. alapján az (1) bek.-ben felsorolt büntetések közül a két legenyhébb és a legsúlyosabb kivételével a többi együttesen is kiszabható. Ez kétségtelenül hátrányosabb helyzetbe hozza a taggal szemben az alkalmazottat, ami esetenként diszkriminációs jellegű megítéléshez vezethet, viszont a távlati társadalmi cél éppen az, hogy az alkalmazottak — különösen ha üzemi vezetők is egyben — tagokká válva érezzenek a tsz-el együtt.[12]

Néhány gondolatban végezetül a vezetőkkel szembeni kártérítésnél és a fegyelmi felelősségrevonásnál jelentkező jogpolitikai elvekkel szükséges foglalkozni. A jogalkalmazás általános jogpolitikai elvei a jogellenes magatartások minél hatékonyabb általános és egyedi megelőzést, valamint a belőlük származott hátrány felszámolását, a kár reparálódását hivatottak szolgálni. Büntetőjogi síkon mindhárom célkitűzést egyszerre a polgári jogi igényt is eldöntő büntetőítélet képes biztosítani. A belső jogalkalmazás síkján a generál és speciál preventív célkitűzéseket biztosítani hivatott fegyelmi felelősségrevonáson felül a reparatív célkitűzéseket az anyagi felelősségrevonás szolgálja, bár ez utóbbi intézmény is tartalmaz bizonyos generál és speciál preventív elemeket. Ezért, ha erre a jogalap megvan, akkor mindkét felelősségrevonás együttes, és egyidőben való alkalmazása biztosítja a leghatványozottabban a már tárgyalt hármas célkitűzést. Ez az általános tsz belső jogalkalmazáson felül a vezetői felelősségrevonásra is vonatkozik. Ezt azért tartjuk lényegesnek hangsúlyozni, mivel a felsőszintű vezetőkkel szembeni felelősségfelvetés során legtöbbször csak egyszerű leváltásra kerül sor a fegyelmi és az anyagi szankció háttérbe helyezésével. Így eljárni a vezetővel szemben — miként erre már utaltunk —, csak fegyelmi vétséget el nem érő alkalmatlanság esetében helyes. Az anyagi

[12] Hegedűs István: A munka törvénykönyve rendelkezéseinek alkalmazása a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. A termelőszövetkezetek Országos Tanácsának kiadványa. (Tsz jogtanácsosok továbbképzési anyaga) Bp., 1968 9—10. old.

felelősség szabályai szerint fennálló hiányt, vagy vétkes károkozást azonban még ilyen esetben is szankcionalizálni indokolt, felsőbbszintű vezető esetében azonban messzemenően figyelembe véve a kockázatvállalási tevékenységnek már elemzett szerencse-jellegét és a végeredményben lehetővé váló értékelhetőséget.

Felmerülhet ezzel kapcsolatosan az a kérdés, hogy a vezetői beosztás nagyságával arányosan növekvő felelősség folytán növekszik az előidézhető kár is, amely a vezetői tevékenység végeredménykénti értékelése során személyi vagyonból szinte kifizethetetlenül tetemessé válhat. Ez a körülmény és a körülménynek mechanikus jogalkalmazási figyelembevétele kétségtelenül fékjévé válna az önálló kezdeményezésnek. Ha azonban a tevékenység egészét, a részletkárok és hibák mellett a hasznot hozó ténykedéseket is a jogalkalmazás mintegy egymást kompenzálva értékeli, akkor a vezetővel szembeni anyagi felelősségrevonás is tárgyilagossá válik. Arra pedig, hogy a jogellenes magatartásokkal szembeni általános és különös megelőzés legfőbb eszközét képező jogalkalmazási nevelés a reperatív jellegű anyagi felelősségrevonásban is érvényesüljön, biztosíték a vétkesség enyhébb formáira a vezetőkre nézve szigorúbb, de mégis csak korlátolt jelleggel előírt felelősség már tárgyalt konstrukciója. A vétkesség súlyosabb válfajaira pedig még nagy kártétel esetében is a felelősségtudat általános és egyéni ébrentartása végett jogpolitikailag indokolt a vezető teljes helytállási kötelezettségének a felvetése.

A most elmondottak vonatkoznak a vezetőt érintő fegyelmi szankcionalizálásra is. A vezető a tsz-ben is, minél nagyobb beosztást tölt be, annál nagyobb mozgásszabadsággal rendelkezik és annál ritkább a számonkérés. Ezért ha viszszaélést követ el, általában beosztásának nagyságával arányban állva növekszik annak súlya is. Ugyanakkor a vezető által elkövetett vétséget ugyancsak a beosztás nagyságára való tekintettel súlyosabban ítéli meg a tagság is. Ezért van az, hogy a kárfelelősség felvetéséhez hasonlóan a vezetői beosztás nagyságához mérten egyre ritkábban kerül sor vezetővel szemben fegyelmi felelősségrevonásra, de ha sor kerül rá, akkor általában a legsúlyosabb fegyelmi büntetési nemek alkalmazásával kell számolnia. Ez a tendencia pedig az új gazdasági irányítási rendszernek a mikrokollektív érdekeltséget növelő konstrukciója folytán a tsz-ekben is — igen helyesen — egyre egyértelműbbé és erősebbé válik, alulról, a tagság köréből kiindulva.

4. *A vezetői felelősségrevonás kihatása a tagságra*

Azok után, hogy megkíséreltük tanulmányunkban elemezni a tsz-vezetők fegyelmi és anyagi felelősségének néhány időszerű, elsősorban anyagi jogi vonatkozású kérdését, végső gondolatként rá kell mutatnunk arra is, hogy a vezetői felelősségnek az általános tagsági felelősséghez viszonyított szigorúbb voltát a tagság egésze felé irányuló generál preventív szempontok is igényelik, mivel a vezetők gyarlóságai a rossz példa hatása folytán könnyen a munkamorál általános lazulását idézhetik a tsz-ben elő.

Emellett a gyakorlatból ismert, hogy ha erre a lehetőségek adva vannak, a tagság a vezetés hibáit, a vezetők emberi gyarlóságait vezetői-irányítói munkájukkal kapcsolatos kifogásait elemi erővel zúdítja kritikaként a közgyűlés felé.[13] A tagság hangulatát sem szabad ezért az általános megnyugtatás érdekében figyelmen kívül hagyni a joghátránymegállapítás során. A tagság generál preventív célzatú általános megnyugtatása viszont nem válhat a bosszú, a felháborodás által fűtött indokolatlan indulatok kielégítésének eszközévé.[14] Ugyanis csak az elfogultságtól mentes, igazságos felelősségrevonással lehet elérni azt, hogy az általános és a különös megelőzés ne a retorzió, és a félelem, hanem a meggyőzés és a nevelés útján érvényesüljön, hogy ezáltal hozzá tudjon járulni a maga eszközeivel a tsz szak- és szervezeti vezetés jelenleg még sok helyen alacsony színvonalának emeléséhez. Éppen ezért abban, hogy a tsz-vezetőkkel szembeni felelősség önigazgatásos felvetése még a legmagasabb szintű beosztásokban se sikkadjon el, továbbá, hogy a felelősségrevonásra valóban az itt kifejtettek szerint kerüljön sor, nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk az ellenőrző bizottság kezdeményező, észrevételező szerepének. Az ezzel kapcsolatos problémák kifejtése azonban már egy külön tanulmány tárgyát képezik.

Prugberger Tamás

---

[13] Gyakorlati tapasztalataink a celldömölki járás MTSZ-einek 1962—1967 évben végzett jogi képviselete során.

[14] M. D. Sargorodszkij: A büntetőjogi büntetés. Bp., Közg. és Jogi Kiadó. 1960. 119, 136 és 182. old.

A beruházási piac szabályozása*

Az új beruházási mechanizmus a központi tervezés előnyeit fenn kívánja tartani, de arra is törekszik, hogy egyesítse azokat a szabályozott piactól várható kedvező hatásokkal. Az árú- és értékviszonyoknak nagyobb szerephez juttatásakor fontos jogi követelményként jelentkezett, hogy a beruházás és termelés között a polgári jogviszonyok szabályozásában még a legutóbbi időkig is fennállott különbség elhalványuljon.

A régi Beruházási Kódex még úgy foglalta össze a beruházásokra vonatkozó joganyagot, hogy nemcsak államigazgatási és pénzügyi jogi szabályokat, hanem a kötelmi jog különös részébe illő szerződési szabályokat is tartalmazott, nevezetesen az építési és a tervezési szerződés szabályait.[1]

A kodifikációnak ez a módszere azt a látszatot keltette, mintha lennének sajátos beruházási szerződések, azaz olyanok, amelyek csak a beruházások céljait szolgálhatják és csak ezek volnának szoros összefüggésben a beruházás pénzügyi és államigazgatási szabályaival. Tudjuk, hogy ez sohasem volt így. A desorientációt most már kizárja az a körülmény, hogy a szocialista vállalatok vállalkozási szerződéseinek szabályai a szállítási szerződésekhez hasonló módon[2] nyertek szabályozást a Ptk. XXXV. fejezetének keretében. A vállalkozási szerződések családjába besorolt az építési és a tervezési szerződés is, amelyek bármennyire fontosak is a beruházások szempontjából, a beruházások körén kívül is széles körben alkalmazhatók. Ugyanakkor megnyílt a lehetőség arra, hogy a beruházások előkészítése és megvalósítása körében „a beruházások piacán" — a szerződések valamennyi ismert és meg nem tiltott fajtája választhatóvá vált, ideértve a szerződésfajták vegyes és atipikus alakzatait is.

Megvalósult tehát a beruházás és termelés valójában szétválaszthatatlan szférái között az áruviszonyok egységessége.

A reform bevezetése óta kezd a beruházási javak piaca kialakulni annak folyományaként, hogy a beruházások új rendje a beruházások jelentős részét a vállalatok döntési hatáskörébe utalta, egyben a beruházásokból származó gazdasági előnyök mellett a költségeknek viselését is a beruházó vállalatokra rótta. A vegyes forrásból finanszírozott állami beruházásoknál is bekapcsolódtak hatékony vállalati érdekeltségi hatások a beruházó oldalán. A változás azonban nem szorítkozott a piacon a megrendelői pozícióban elhelyezkedő beruházóra, hanem kiterjedt a vele szerződő vállalkozókra, szállítókra, megbízottakra és az azokkal közreműködőkre is, tehát a vállalatszerűen gazdálkodók teljes körére.

Az állam által megszabott korlátok között, folyamatosan központilag befolyásolt piaci hatások újszerűek a gazdálkodó alanyok számára. Az új játékszabály: a piacon felkínált árukat és szolgáltatásokat a kereslet szempontjai szerint mérlegre állítják és értékelik. Az értékítélet „rendelkező része" kétféleképpen szólhat: a) a piac a felkínált árut és szolgáltatást megfelelőnek találja és jól megfizeti (pozitív döntés), vagy *b)* megszerzésre alkalmatlannak találja és elveti, nem fizet érte (negatív döntés).

Ez a szabály a beruházási döntéseket is a gazdasági verseny eszközeivé teszi. Maguk a beruházási kezdeményezések is lehetnek kedvező, vagy kedvezőtlen piaci értékítélet tárgyai, mely utóbbi esetben a beruházási kereslet kielégítést nem vagy csak később talál.

A gyakorlat persze a két véglet között számos kompromisszumot produkálhat.

A jogászi érdeklődés központjában a beruházási piacon is a szerződések megkötésével és teljesítésével kapcsolatos problémák állnak. Elsősorban azoknak a vállalati magatartásoknak a vizsgálata okoz mindnyájunknak legnagyobb gondot, amelyet a népgazdaság tervszerű irányításával ellentétesnek érzünk, bár tisztában vagyunk, hogy a tervfegyelem és a pénzügyi fegyelem fogalmait tudatunkban át kell értékelni. A közelebbi elemzés kimutatja azt is, hogy az okfolyamat felgöngyölítése a szerződés intézményén túl, annak gazdasági alapjában horgonyzó csoport- és egyéni érdekeltségi rendszerhez vezet.

Bizonyos összefüggéseknek a gyakorlat oldaláról történő megvilágításával szeretnénk ehhez a studiumhoz hozzájárulni. Ennek érdekében a beruházási piac legfontosabbnak látszó következő szabályozó eszközeit fogjuk megjegyzésekkel ellátni anélkül, hogy a teljességre törekednénk: *1.* Jövedelemszabályozás *2.* Részesedési alap *3.* Vállalatfejlesztési és tartalékalap *4.* Árrendszer *5.* Hitelrendszer *6.* Szerződéskötési kötelezettség *7.* Kivitelezési jogosultság kiterjesztése. *8.* Pénzkötelmek teljesítése (elszámolás) *9.* Beruházási járulék, kötelező pénzügyi fedezetigazolás importletét *10.* Állami eszközök felhasználásának ellenőrzése.

A szabályozó rendszer joganyagának terjedelmes volta mellett a jobb áttekintés érdekében egyszerűsítéshez folyamodunk. A vizsgálat tárgyát — a szövetkezetek gazdasági szabályozóit ez alkalommal mellőzve — az állami vállalatok beruházási tevékenységére szorítjuk.

1. Az állam a vállalatszerűen gazdálkodó szerveket elhatározásukban, cselekvésükben a

* A népgazdaság jogi kérdéseivel foglalkozó munkaközösség 1968. november 25-i ülésén elhangzott előadás alapján *(Szerk.)*.

[1] 45/1961. (XII. 9.) Korm. sz. rend. 20—32. §§.

[2] 44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rend.

leghatékonyabban talán a jövedelemszabályozás új rendszere útján tudja befolyásolni. Ez a megállapítás egyaránt vonatkozik a beruházási piac keresleti és kínálati oldalára. Jövedelemszabályozás alatt — legáltalánosabb értelemben — a fizetendő különféle adókat, közterheket és — rendszerint az állami költségvetésből — nyújtott különféle árkiegészítéseket, visszatérítéseket, támogatást (juttatásokat) és más kedvezményeket foglalhatjuk össze.

A jövedelemszabályozás anyaga a pénzügyi jog ágazatába tartozik. Kapcsolódása, összefonódottsága azonban a szerződések világával szinte vitathatatlan. Úgy érezzük, hogy ez a „lépcsőfok" nem hagyható ki az újszerű szerződési problémák megközelítésénél.

A gazdasági reform az állami vállalat érdekeltségének legáltalánosabb szabályát a 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 15. §-ában az állami vállalat vagyoni önállóságának jogi garanciájaként következőképpen határozta meg: „A vállalatnak nyereségéből elsősorban az állam iránti kötelezettségeit kell teljesítenie. Az adó befizetése után fennmaradó nyereség részben a vállalat vagyonát gyarapítja (fejlesztési alap, tartalékalap), részben a dolgozók keresetének és jövedelmének növelésére és kiegészítésére, illetve szociális kulturális célokra használható fel (részesedési alap)".

A vállalat által fizetendő adókat két csoportba sorolhatjuk aszerint, hogy az adó tárgya a vállalat működése során felhasznált élő vagy a holt munka.

A bérek után kell fizetni a 8% illetményadót és 17% társadalombiztosítási járulékot (összesen 25%-ot); mindezt a nyereség kiszámítása előtt, majd az adózatlan nyereség két részre bontásánál keletkezett ún. R/résznyereség adóját, amelynek kulcsai 1968—1969—1970. évekre ismeretesek és adósávonként progresszíven 20%-tól 70%-ig terjednek. Ide kell még számítani a kommunális adót is, amely a munkabér 1-től 2%-áig terjed. Érdekessége ennek az adófajtának, hogy a vállalatok ezt vállalatfejlesztési alapjukból tartoznak fizetni és ezen adó a tanácsi fejlesztési alap helyi bevételét képezi.

A vállalat a termelésbe lekötött és saját forrásból finanszírozott álló-, forgó- és devizaeszközök után 5% eszközlekötési járulékot tartozik fizetni. A vállalat eszközei után fizetendő adónak tekintendő az értékcsökkenési leírásnak 40%-os vissza nem tartható részére vonatkozó fizetési kötelezettség is. Újszerű adófajta az állami telkek után fizetendő telekhasználati díj, amelyet a kezelő vállalat az eszközlekötési járulékhoz hasonló módon tartozik elszámolni a település jellegétől és az állami telkek területi hovatartozásától függően. Új telek megszerzéséért a telekhasználati díj húszszorosának megfelelő — egyszeri igénybevételi díjat a vállalat fejlesztési alapjából fizeti a nem tanácsi egyedi nagyberuházások esetében a PM Bevételi Főigazgatóságának, egyéb esetekben pedig a tanácsi fejlesztési alap javára. Végül, de nem végső sorban itt kell megemlíteni az adózatlan nyereség két részre bontásánál nyert F) rész után lineárisan általában 60%-os mértékben fizetendő nyereségadót.

Az építés-szerelési adó 1969. I. 1 után ható szabályozó eszköz, amely hivatott a piaci egyensúlyi helyzet irányában befolyást gyakorolni.

A forgalmi adót, a vállalati adók felsorolásából szándékosan hagytuk ki, mert a beruházási piacon az áruforgalom a termelői árakon és nem a fogyasztói árakon bonyolódik és az új konstrukciójú forgalmi adó kizárólag a fogyasztói forgalomhoz tapad.

A jövedelemszabályozásnak az adózáson kívül, amely a vállalatoknál akkumulálódó társadalmi tiszta jövedelem elvonásának legfontosabb eszköze, van egy másik oldala is. Ez pedig az állami támogatásoknak különféle formája.

Ezek között a legfontosabb a költségvetési forrásoknak a vállalat rendelkezésére bocsátása beruházási célra, beruházási kereslet létrehozására, amely történhet visszafizetési kötelezettség nélkül (költségvetési juttatás) vagy visszafizetési kötelezettséggel (állami kölcsön). Ezekben a támogatásokban rendszerint a beruházó részesül, de kivételesen a támogató kedvezményezettje lehet a termelőeszközt előállító, vagy forgalomba hozó vállalat is (pl. a mezőgazdaságban termelés céljára felhasznált gépek ártámogatása). A vállalati formában működő beruházó beruházási kedvének és lehetőségeinek befolyásolására szolgál közvetve az exportra termeléssel kapcsolatos állami visszatérítés rendszere is.

Itt kell megemlítenünk a tanácsok fejlesztési alapjából, az iparfejlesztési-, a vízügyi-, az idegenforgalmi alapból és más hasonló forrásokból a vállalatoknak meghatározott beruházás céljára nyújtott juttatásokat, mert ezek a juttatások is a beruházási piacon a keresleti oldalt erősítik.

A vállalati adók és állami támogatások nemcsak a bérrel és a különféle vagyontárgyakkal való takarékos gazdálkodásra, az állami döntésű célok megvalósítása irányában befolyásolják a vállalatot, hanem minden szerződéskötés előtt lehetővé teszik a nyereségalakulásra gyakorolható hatásnak számbavételét, kalkulációját, sőt kihatnak a szerződések teljesítésére is. Ebből a szempontból a nyereségadónak kiemelkedő jelentősége van, hiszen a nyereségadó megfizetése után történik a vállalati alapoknak feltöltése.

A jövedelemszabályozásnak vázolt rendszere a vállalatok és dolgozóik anyagi érdekeltségét a nyereség alakulásához kapcsolja. Az új jövedelemszabályozás a szabályozott piacon a gazdasági versenyhez a vállalatok között egyenlő pénzügyi feltételeket teremt (ennek az eddig még meg nem említett további pénzügyi eszköze a termelési adó). Ugyanakkor a differenciálódás lehetősége biztosítva van; jól működő vál-

lalat jobb jövedelmet biztosíthat dolgozóinak és gyorsabban fejlődhet és ez a népgazdasági érdeket is szolgálja.

A nyereségnek egy részét oly módon kell az állami költségvetésbe adó címén befizetni, hogy egyidejűleg megfelelően ösztönző vállalati érdekeltségi alapok képződjenek. A gazdasági befolyásolás igen fontos eszközei a vállalat saját pénzügyi alapja, amelyek közül először a részesedési alapot vesszük vizsgálat tárgyává.

2. A vállalatok dolgozóit elsősorban a béremelés lehetősége, a nyereségrészesedés, a prémium, az újítási díj mozgósítja arra, hogy erőfeszítéseikkel tegyenek meg minden tőlük telhetőt a vállalati feladatok eredményes teljesítésére. Természetesen az egyéni jövedelem teljes összegéhez is fűződnek erős ösztönző hatások és nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy veszteséges gazdálkodás esetére a béreket csak a III. kategóriába soroltak részére kell csökkentés nélkül kifizetni.

Mégis különösen ösztönző hatású a dolgozók egyéni jövedelmén belül éppen azoknak a jövedelemrészeknek van, amelyeknek forrása a részesedési alap. Az pedig, hogy nyereséges-e a vállalat és képződik-e részesedési alap, illetve mennyi, minden vállalati dolgozónak (az egész csoportnak) közvetlen érdeke, bár a dolgozók között a gazdálkodási eredményre gyakorolható hatásuk szempontjából a szabályozó rendszer különbséget tesz.

Az I. részesedési kategóriába tartoznak a magasabb vezető állású dolgozók, a fontosabb egységek vezetői és a kiemelkedő műszaki-gazdasági feladatot önállóan ellátó dolgozók, akiknél pénzbeni részesedésre az éves bér 80%-a vehető figyelembe, de veszteséges gazdálkodás esetén őket esetleg csak évi bérük 75%-a illeti meg.

A II. kategóriába tartoznak az I. kategóriába nem sorolt vezetők, a műszaki és gazdasági ügyintézők és a termelést közvetlenül irányító dolgozók, akiknél a pénzbeni részesedésre a csoport maximum 50%-a vehető figyelembe, garantált a bérük 85%-a.

A III. csoportba tartoznak az I. és II. kategóriába nem sorolt dolgozók, akiknél a csoport maximum 15% és 100% garantált bért élveznek.

A beruházási piacon a beruházó, amennyiben az állami vállalat, dolgozói anyagi ösztönzéséhez (egyéni érdekeltté tételéhez) a nyereségből képzett részesedési alapból kap fedezetet. Ugyanez a helyzet a vele szerződő vállalkozóknál is. A beruházási piacon egymással kapcsolatba került felek között azonban mégis van egy nem elhanyagolható különbség. A beruházói oldalon a beruházási tevékenységhez kapcsolódó nyereségképződés és részesedési alapnövekedés csak az új állóeszköz üzembehelyezése után veheti kezdetét, míg a beruházóval szerződő vállalkozóknál — ugyanazon beruházással kapcsolatban — már hamarabb megindul a részesedési alap feltöltése.

A vállalati gazdálkodásban van egy kritikus pont, amelynél a vállalat a nyereséges voltából veszteségessé válik, vagy fordítva. Ebben a stádiumban különösen fontossá válhat az egyéni érdekeltség szempontjából a szerződésszegési vagy egyéb jogvita eldőlte, de ugyanígy minél távolabb kerül a gazdálkodás eredményessége a kritikus választóvonaltól, a jogvita iránti közömbösség nő. (Az utóbbinak magyarázatát adja talán az is, hogy a bérköltség 13%-át elérő vagy meghaladó R/nyereségrészesedésnél a nyereség kulcsa 70%).

Ez ad például magyarázatot arra is, hogy az elmult évben a gazdálkodó szervezetek közötti jogviták száma viszonylagos csökkenést mutatott.

3. A vállalatfejlesztési alap intézménye szoros összefüggésben van a nyereségképzés és adózás rendszerével, de ezen kívül jogi eszköze a vállalati érdekeltség másik dinamikusan ható tényezőjének az értékcsökkenési leírásnak is.

Az értékcsökkenési leírás (szaknyelven: amortizáció) a vállalat működő állóeszközállományának, ingatlanának, gépi berendezésének stb. értékét meghatározó tényezők kötelező számbavételét, és az értékükben beálló csökkenés, avulás, kopás folyamatos elszámolását jelenti. A leírt összegeket két részre kell bontani: általában 40%-ot adó címén az államnak kell befizetni, 60% pedig visszatartható és a vállalatfejlesztési alapba helyezhető. Az értékcsökkenési leírás az egyszeri újratermelés feltételeit van hivatva biztosítani. Az értékcsökkenés kiszámítása a reform időszakában alaposan megváltozott. A vállalatoknak még 1966. évben rendkívüli leltározást, selejtezést és számviteli rendezést kellett végrehajtaniok. Már 1966. évben ismeretessé váltak az 1968. január 1-től érvénybelépő új amortizációs normák, amelyek az 1967. december 31-én érvényüket vesztett értékcsökkenési leírási kulcsok helyébe léptek.

Az értékcsökkenési leírás összegének tényleges alakulása az állóeszközök fizikai és erkölcsi elavulásának gyorsaságához igazodik és a pótlási időtől függ. A leírások addig tartanak, amíg az állóeszköz nettó értéke a nullát eléri. A gyakorlatban találkozhatunk nullára leírt állóeszközök tényleges üzemeltetésével. Mindezekből világos, hogy a bruttó állóeszközállomány növekedése vagy csökkenése jelentősen befolyásolhatja a leírási kötelezettség mértékét és ezen keresztül a vállalatfejlesztési alap bevételeit.

A vállalatfejlesztési alap bevétele lehet még állami hozzájárulás, vagy a tanácsi vállalatoknál a tanácsi fejlesztési alapból juttatott összeg. Külön jogszabály szintén állapíthat meg bevételt a vállalatfejlesztési alap javára, pl. közös beruházáshoz hozzájáruló tagvállalat befizetése, iparfejlesztési és kitelepítési vagy vízügyi alapból juttatott összeg, felesleges vagyontárgyak értékesítéséből, vagy bontásból befolyó

összegek befizetése, kiselejtezett vagyontárgy maradványértékének elszámolása, korábbi vállalati saját beruházási alap maradványának átvezetése stb.

A vállalatfejlesztési alap nagysága pénzügyi lehetőséget (egyben hitelképességet) ad a vállalatnak fejlesztési tervei megvalósításához. A fejlesztés kétirányú lehet: az állóeszközök állományának növelése (beruházás) és a forgóeszközök állományának növelése (forgóalap feltöltés).

A vállalat szuverén elhatározásától függ, hogy hogyan jár el. Természetesen a gazdasági feltételek adott körülmények között ezt a választást determinálhatják.

A beruházási piac szempontjából a vállalati beruházásra fordítható fejlesztési alap fizetőképes keresletet jelent. Az ideális piaci helyzet mellett a fizetőképes keresletnek kissé alatta kellene lenni a kínálatnak, a kapacitásnak. A beruházási piacon még a múlt örökségeként jelenleg feszültségek, egyensúlyi nehézségek vannak, bár nem egységesen jellemezhető az építőipar, a gépipar és a tervező vállalatok szolgáltatására támasztott fizetőképes kereslet és kínálat viszonya.

A vállalatfejlesztési alap fogalma ugyanúgy, mint a részesedési alapé, összekapcsolódik a tartalékalap kérdésével. A vállalatok a biztonságos gazdálkodás elősegítése érdekében tartalékalapot kötelesek képezni. A tartalékalap forrása az eredményből részesedési, valamint a vállalatfejlesztési alapból visszatartható összeg (F-nyereségrésznek nyereségadóval csökkentett összege és az R-nyereségrésznek nyereségadóval csökkentett összege, amelyből évenként 10—10%-ot kell tartalékalapba helyezni).

Az a vállalat, amelyik éves mérlegében veszteséget mutat ki, a tartalékalapot köteles veszteségének rendezésére fordítani. A veszteségnek kiegyenlítése után a tartalékalap vállalatfejlesztési alap kiegészítésére és a részesedési alap kiegészítésére fordítható, amennyiben a vállalatfejlesztési alap nem nyújt fedezetet, az esedékes hitel és állami kölcsön törlesztésekre és egyéb kötelezettségekre, valamint ha a nyereségből képződő részesedési alap nem éri el az előző év alapösszegét.

A tartalékalapból igénybevett összeget az igénybevételt követő legfeljebb három éven belül egyenlő részletekben kell a tartalékalapba visszahelyezni.

A tartalékalapot rendeltetésszerű felhasználásig a vállalatok forgóeszközök finanszírozására használhatják el, vagy tartós betétként elhelyezik a számlavezető banknál.

4. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése után megváltozott az építés-szerelési munkák árának és az építés-tervezési munkák díjazásának szabályozása.[3] Lényegében az építés-szerelési munkák ára két csoportba sorolható, egyrészt a maximált, másrészt a megegyezéses árak csoportjába. Az árszabályozási rendelkezések az építés-szerelési munkák vonatkozásában 4 kategóriát ismernek: a maximált, a tájékoztató, az építményelőirányzati és az átalányár kategóriáját. Ezek közül az árkategóriák közül tájékoztató áron az építés-szerelési munkákat elszámolni nem szabad.

Az új szabályozás koncepciója szerint az építés-szerelési munkák árát a feleknek a legtöbb esetben megegyezéssel kell kialakítaniuk, ez felel meg leginkább annak a célkitűzésnek, hogy a beruházási piacon kialakult értékítéleteknek megfelelő árakon kerüljenek a munkák elvégzésre. A jelenlegi szabályozás azonban még a megegyezéssel történő árkialakítás tekintetében bizonyos korlátokat állít fel.

Fontos rendelkezése az új szabályozásnak, hogy az alvállalkozói részmunkára ugyanazt az árformát kell alkalmazni, amelyet a generálkivitelező megrendelőjével kialakított.

Az új árszabályozási rendelkezésekkel kapcsolatban több jogalkalmazási probléma mutatkozott, noha ebben az évben még inkább olyan viták kerültek elbírálásra, melyekre a régi — időközben hatályon kívül helyezett — árszabályozási rendelkezések hatályosultak.

Többek között felmerült az a probléma, hogy ha az építőipari vállalat az építési szerződés megkötésekor nem állapodott meg a megrendelővel abban, hogy az el nem hárítható körülmények miatt költségtöbbletet kíván felszámítani, jogosult-e utólag a pótlék felszámítására. Ebben a tárgyban az árhatósággal közösen kialakított állásfoglalás szerint úgy kellett a véleményt kialakítani, hogy megállapodás hiányában a kivitelező ezeket a költségeket nem jogosult felszámítani, nincs kizárva azonban a szerződés módosítása. Ha a kivitelező indokolatlanul magasan számította a költségeket és erre a megrendelő utólag rájön, a Ptk. 210. §-a alapján a megállapodás megtámadható.

Felmerült a felvonulási költségek százalékos kulcsának megállapításával kapcsolatban az a kérdés, hogy a százalékos költségek vetítési alapja csak az építési szerződés tárgyát képező építmény, vagy az ideiglenes melléklétesítményeket is figyelembe kell venni a vetítési alap számításánál. Az árhatósággal közösen kialakított állásfoglalás szerint a jogszabályban szereplő „építmény" kifejezés magában foglalja a melléklétesítményeket is, tehát vetítési alapként azok értékét is figyelembe kell venni.

További jelentős jogalkalmazási problémát jelentett az átmenet időszakában, hogy mi történjék abban az esetben, ha az építőipari munkák átárazására a kivitelező szerződésszegése miatt került sor.

Megengedhetetlen, hogy az egyik fél szerződésszegése miatt a másik fél hátrányosabb

[3] 44/1967. (ÁT. 1968. 1.) ÉVM—ÁH. sz. utasítás. 46/1967. (ÁT. 1968. 1.) ÉVM—ÁH. sz. utasítás.

helyzetbe kerüljön. Ezért a KGD vonatkozó[4] elvi határozatát kellett értelemszerűen alkalmazni. Eszerint ha a kivitelezőnek felróható szerződésszegés miatt kerül sor az átárazásra, a megrendelő jogosult kártérítésként követelni a kivitelezőtől a régi ár és az új ár közötti különbözetet. Az árkülönbözet erejéig érvényesített kárigény összegébe azonban a megrendelőt ugyanezen a címen megillető kötbért be kell tudni.

Egységes állásfoglalás alakult ki abban a vonatkozásban, hogy külön jogszabályi rendelkezés hiányában nem állapítható meg az építés-szerelési munkák költségvetésének átárazási kötelezettsége akkor, ha az átadás-átvétel 1967. december 31. előtt megtörtént, de az átadás-átvétel jegyzőkönyvében „mennyiségi hiányok" szerepelnek, melyeknek pótlására csak 1968. I. 1. után kerül sor. Akkor sem kerülhet sor a költségvetés átárazására, ha az átadás-átvételi eljárás során megállapított „mennyiségi hiányok" értéke magas és az építés-szerelési munkák késedelme a kivitelezőnek nem róható fel. Az 1967. december 31-én, folyamatban levő hiánypótlási munkák átárazása tehát — jogszabályi rendelkezés hiányában — nem kötelező, ezért az érintett költségvetési rész elszámolására csak a régi áron van lehetőség.

Véleményünk szerint feltétlenül szükséges, hogy az építőipari árszint kedvező alakulása érdekében intézkedések történjenek, ezek az intézkedések azonban az új gazdaságirányítási rendszer koncepcióinak megfelelően nem az árak maximálásában fognak feltehetően jelentkezni, hanem a gazdasági szabályozók és ösztönzők megfelelő alkalmazásában, gondolunk itt elsősorban az építőipari vállalatoknak az önköltség csökkentésében fennálló érdekeltségének fokozására.

5. A beruházási hitel (állóeszközhitel) a vállalatok maguk irányította fejlesztésének fontos eszköze. A hitelezés jogintézményéről a közelmúltban igen tartalmas előadás hangzott el[5] és ezért nem akarjuk azt ismételni. A beruházási bankhitelek és az ún. állami kölcsön, az előadásban nem említett néhány kérdésével szeretnénk foglalkozni.

A jogszabályon alapuló hitelmonopólium és hitelezési feladatoknak a pénzintézetek közötti megosztása a gyakorlatban megfosztja a hitelt igénybe venni kívánó bankügyfelet attól, hogy a partnerválasztás jogával éljen és a kijelölt helyett másik pénzintézethez forduljon. A hitelezésre jogosult pénzintézet (állami vállalatok állóeszközkölcsöneinél ez a Magyar Beruházási Bank) mindaddig, amíg a hiteligények e rendelkezésre álló hitelezési lehetőségeket meghaladják (s ez a helyzet nemcsak 1968. évben áll fenn, hanem ezzel még a közeljövőben is számolni kell), — a keresletet teljesen kielégíteni nem tudja. Ezzel a pénzintézet közgazdaságilag valójában elosztási funkciót lát el, de ennek eszközei nem államigazgatási vagy pénzügyi jogi, hanem polgári jogi jellegűek. Ennek a megállapításnak helytállóságáról könnyen meggyőződhetünk, ha a Kormány hitelpolitikai határozatát és hitelnyújtás üzleti szokásait (eljárási szabályait) tanulmányozzuk.

A Kormány a pénzügyi egyensúly biztonságát szolgáló szelektív hitelpolitika folytatását írta elő.

A beruházási hitelnek elsősorban a hatékony, jövedelmező, gyorsan megtérülő, valamint a konvertibilis deviza helyzetét javító, továbbá a kiemelt területeken az ipartelepítést, a lakossági szolgáltatások bővítését eredményező beruházásokat kell elősegítenie. A hitellehetőségeken belül elsősorban a folyamatban levő beruházások vállalatfejlesztési alapokból nem finanszírozható részével összefüggő hiteligényeket kell kielégítenie. Nem nyújtható hitel olyan beruházásokra, amelyek indokolatlanul, vagy a lehetőségeket meghaladó mértékben konvertibilis devizát igényelnek, továbbá azoknak a kapacitásoknak a létrehozására, amelyek csak konvertibilis devizáért beszerezhető nyersanyaggal üzemeltethetők, vagy növelik az állami visszatérítési igényt.

A hitelpolitikai irányelvek részletes feltételeket állapítanak a közép- és hosszúlejáratú hitelekre. (A causa dividendi a 3 év hitellejárat.) Ezeknek a feltételeknek a megtartása a Magyar Beruházási Bankra kötelező és a hitelezési feltételek a Kormány által kívánt irányban befolyásolják a Magyar Beruházási Bank és ügyfelei között létrejövő hitel (kölcsön) szerződéseket.

A hitelpolitikai irányelv értékelhető normatív aktusként, amelynél a Magyar Beruházási Bank alárendelt szervként minősül. Elképzelhető azonban olyan felfogás is, amely szerint a hitelpolitikai irányelvek az államnak tulajdonosi jogállásban meghozott döntései. Ebben az esetben a Magyar Beruházási Bank a pénzügyminiszter által átruházott jogkörben a Magyar Államot mint polgári jogi jogalanyt képviseli a polgári jogviszonyban. Igaz, hogy a hitelezési bankügyletekben a Magyar Állam közvetlenül nem vesz részt, hanem csak a bank közvetítésével, a hitelezett összegek azonban az állami költségvetésből származnak és nem a bank valamiféle saját hitelfedezeti alapjából, vagy más szóval „alaptőkéjéből".

Ami viszont a bank és a kölcsönadósok közötti jogi kapcsolatot illeti, ennek a polgári jogi jellege határozottan felismerhető. Az igaz, hogy a bank elosztási funkciót lát el a kormány intenciói és direktívái szerint, de ennek módszere szintén polgári jogi. A bank a meghirdetett hitelfeltételek mellett „versenyezteti" a hiteligénylőket és a legkedvezőbb követelményeknek

[4] KGD. 177. sorsz. elvi határozata (ld. a Központi Döntőbizottság elvi határozatai és iránymutatásai, 366. old.).

[5] Meznerics Iván: „A hitelezés és a vállalati elszámolások jogi rendje az új gazdasági mechanizmusban" című 1968. október 14-én tartott előadása.

eleget tevők részére biztosítja a hitelt. A bank hitelbírálati döntése nem tekinthető pénzügyi igazgatási aktusnak, mert az ügyfélre nem kötelező, hiszen a vállalat a „megszavazott" hitel elfogadását megtagadhatja.

Maga a versenyeztetés szintén olyan módszer, amely a fölé-alárendeltségtől távol esik és burkában szintén polgári jogi ügyletnek, a díjkitűzésnek az elemeit hordja magában. Hozzátehetjük, hogy a hitelversenyeztetés feltételeit nem is a bank, hanem a Kormány hirdeti meg és a bank valójában megbízottjaként jár el a hitelszelektálás végrehajtásánál.

A hitelezésről eddig mondottak a vállalati beruházásokra vonatkoznak, amelyeknél a beruházási döntés a vállalat kezében van. A vállalati kezdeményezés alkotó kibontakozásáról van szó, amelynek a révén feltárulnak a leggyümölcsözőbb és leghatékonyabb invesztíciók lehetőségei, megvalósulhat a fejlesztés legkedvezőbb változatának gyors megragadása. A fejlesztési hiteleknél teljes vállalati önállóság érvényesül, mert a vállalat akaratelhatározásától függ a bank szerződéstervezetének elfogadása, a kölcsönösszegek felvétele vagy az ügylettől történő elállás. A beruházási hitelek a vállalat fejlesztési alapjába később képződő pénzeszközök megelőlegezését szolgálják. Az állóeszközhitelezés gyakran forgóeszközhitelezéssel párosul. Fejlesztési hitelnek az állóeszközhitelt és az ezzel kapcsolatos forgóeszközbővítésre szolgáló hitelt együttesen nevezzük.

A központi elhatározású állami beruházásoknál a hitel sajátos formája az ún. állami kölcsön. Az állami kölcsön jogi szempontból kényszerkölcsön, mert a kölcsönszerződés lényeges elemeit (kölcsönösszeg, törlesztési hányad, törlesztési idő, kamat, felhasználható konvertibilis deviza stb.) államigazgatási aktus (a beruházási javaslat jóváhagyása a Kormány részéről és a beruházási program jóváhagyása a felügyeleti szerv részéről) határozza meg. A visszafizetés kezdő időpontját és ütemezését tartalmazó szerződéses kikötés is valójában PM rendeletben kötelezően előírt számítások eredménye. A bank és ügyfele csak konkretizálják az állami döntést és a jogszabály végrehajtását. Ez a szerződés némileg a régi mechanizmus „tervszerződéseire" emlékeztet.

6. Az új jogszabályok rendkívüli rendszabályként fenntartották a szállítót terhelő szerződéskötési kötelezettséget. A termékforgalomra vonatkozó jogszabályi rendelkezések megállapítják, hogy a Kormány által jóváhagyott egyedi nagyberuházások célját szolgáló termékeknek szolgáltatására fennáll a szerződéskötési kötelezettség.

Jogalkalmazási problémaként mutatkozott, hogy mi történjék abban az esetben, ha a terméket a generálkivitelező vagy az alvállalkozó rendeli meg, vonatkozik-e rájuk a korább ismertetett szabályozás, vagy az csak a megrendelőre vonatkoztatható. A felmerült kérdésben kialakított állásfoglalás szerint a vállalkozási szerződésektől különválasztott szállítási szerződések láncolatában a kivitelező vállalat nem közreműködőként, hanem saját jogán fellépő megrendelőként jelentkezik, ezért a szerződéskötési kötelezettség javára is fennáll, de csak akkor, ha őt magát egyúttal — külön jogszabály alapján — szintén ilyen kötelezettség terheli.

Ezt a szállítót terhelő kötelezettséget olyan kormányintézkedésnek kellett tekinteni, melynek alapján a szállító megkísérelheti többi szerződéseinek módosítását, illetve sorolását a szállítási szerződések vonatkozó rendelkezése szerint.[6]

Az egyedi nagyberuházások megvalósítása körében problémát okoz mind az építőipari, mind a technológiai szerelések vonatkozásában az, hogy a kijelölés hiányában az alvállalkozókra akkor sem vonatkozik a szerződéskötési kötelezettség, ha a generálkivitelezőt és a fővállalkozót szerződéskötési kötelezettség terheli. Ez annál is inkább probléma, mert az egyedi nagyberuházások jóváhagyása ritkán tartalmazza az alvállalkozók kijelölését. Ebben a tárgykörben jogszabályi rendezés nélkül a kérdést megoldani nem lehet. Mielőbb szükséges lenne ennek a kérdésnek a megnyugtató rendezése.

Miután a szerződéskötési kötelezettség a gazdálkodó szervekre különleges terhet ró, — hiszen nem önkéntesen kötik meg ezeket a szerződéseket, hanem kötelesek annak a megkötésére —, a jogszabályi rendelkezések a szerződéskötési kötelezettség alá tartozó munkák ára és elszámolása tekintetében különleges rendelkezéseket tartalmaznak.

Figyelembe vették ezek a jogszabályi rendelkezések azt is, hogy az egyedi nagyberuházások munkái, melyek szerződéskötési kötelezettség alá esnek, állami eszközökből megvalósuló munkák és ezeket az állami eszközöket fokozott védelem illeti.

Rendelkezik a jogszabály tehát arról, hogy ezeknél a munkáknál tervező által készített költségvetésre van szükség és ezeket a munkákat maximált áras kategóriában levő munkának kell tekinteni.

Miután ezekkel a munkákkal kapcsolatban árvita esetén az árhatóságok döntenek, a jogszabály rendelkezése szerint[7] az árak függő volta ebben a körben sem a szerződés létrejöttét, sem a munka megkezdését nem akadályozza. Vitatható, hogy helyes-e ilyen rendelkezést árszabályozással foglalkozó jogszabályban rendezni, hiszen a felvetett kérdés a felek polgári jogi kapcsolatait rendezi. Ez a körülmény is mutatja, hogy a beruházásokkal kapcsolatos joganyagban nem lehet minden esetben különválasztani az államigazgatási, pénzügyi és polgári jogi szabá-

[6] 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet 26. §-a.

[7] 44/1967. (ÁT. 1968. 1.) EVM—ÁH. sz. utasítás 29. § (5) bekezdés.

lyokat, hiszen azok sok esetben együttesen hatnak.

Az árszabályozó rendelkezések lehetővé teszik azt is, hogy ha a felek célszerűbb megoldást alkalmaznak, az ármaximáló rendelkezéseket — ellentétben az általános szabályokkal — figyelmen kívül hagyhatják.

A szerződéskötési kötelezettség alá tartozó munkákkal kapcsolatban már számtalan kisebb-nagyobb probléma mutatkozott. Többek között vitássá vált, milyen haszonkulcsot kell abban az esetben alkalmazni, ha a kérdéses munkára vonatkozó építési szerződés megkötésekor a beruházást a Kormány nem tekintette egyedi nagyberuházásnak, a munkák megvalósítása során azonban olyan döntés született, hogy a munka egyedi nagyberuházás részének tekinthető, ezáltal szerződéskötési kötelezettség alá tartozik és így többek között az építés-szerelési munka haszonkulcsa is változik.

A felvetett problémával kapcsolatban kétségtelen, hogy ha a munka utólag a szerződéskötési kötelezettség körébe kerül, annak megfelelő haszonkulcsot jogosult a kivitelező felszámítani. Viszont ha a szerződés megkötésekor ezzel egyik fél sem volt tisztában, vagyis a szerződést nem úgy kötötték, mint állami eszközökből megvalósuló egyedi nagyberuházás szerződéskötésre kötelezett munkáját, akkor a szerződés kétoldalú módosítására van szükség annak érdekében, hogy ne csak az építőipari vállalat kerüljön előnyösebb helyzetbe a szerződéskötési kötelezettség kapcsán, hanem megrendelője is maga diktálhassa az ezzel kapcsolatos feltételeket.

7. A beruházási piac dinamikus egyensúlyt tételez fel a jelentkező fizetőképes beruházási igény és a termelőeszközt gyártó ipar kapacitása között. A korábbi években kialakult beruházási helyzet folyományaként a beruházási piac feszültségeket tükröz. Ez a feszültség az építési igény és az építőipari kapacitás között egyelőre még a reform bevezetése után sem szűnt meg.

A feszültség csökkentése érdekében az állam részére két fő befolyásolási irány kínálkozik: *1.* a beruházási tevékenység csökkentése és *2.* az építőipari kapacitás növelése.

Az első cél megközelíthető azzal, hogy a legkevésbé halaszthatókra korlátozzák állami elhatározásból induló új nagyberuházások számát, az állami beruházások finanszírozásába fokozottabban bevonják a vállalatfejlesztési alapokat és a hitelpolitika szelektivitása tovább növekszik. A második cél szolgálatában áll az építőipar és építőanyagipar beruházási kedvének fokozása a már ismert jogi eszközökkel és állami beruházások kezdeményezése az építőipar és az építőanyagipar technikai színvonalának és termelési bázisának növelésére. Másodsorban jön számításba a rejtett építőipari kapacitások beengedése a beruházási piacra. Ezt korábban az építőipari kivitelezési jogosultság szigorú megkötöttségei tartották a beruházási piactól távol. Az új szabályozás az építőipari vállalkozást főtevékenységként végző országos vagy területi illetékességgel működő építőipari szervezetek (minisztériumi, tanácsi vállalatok, építőipari szövetkezetek) mellett lehetővé tette, hogy megfelelő szakmai felkészültség alapján az építőipari részlegek saját szervezetük építkezésein kívül megrendelőik részére is építkezhessenek, ha vállalkozási jogosultságukat az építőipari részleggel rendelkező szervezet tevékenységi körébe melléktevékenységként felvették.

A beruházási piacon meglevő és a korábbi időkből örökölt vállalkozói fölény ellensúlyozására építőipari kapacitás importálása, — ha nem is elképzelhetetlen, de jelenleg gyakorlatilag számításba nem vehető. Éppen ezért az építőipari részlegek indítása a gazdasági versenyben, nem alábecsülhető újdonság. Különösen akkor látjuk ezt így, ha a településektől és közlekedési útvonalaktól távoleső építkezésekre, vagy általában az olyan kisebb volumenű építkezésekre gondolunk, amelyek a nagyvállalat formában működő építőipari szervezet részére nem tekinthetők jövedelmezőknek.

Attól természetesen még távol vagyunk, hogy a beruházási piacon az építőipari szervezetek és részlegek között igazi verseny bontakozzék ki, versenytárgyalásokat írhassanak ki, de a vállalkozói fölény állandóságáról és egyöntetűségéről már nem beszélhetünk.

8. A korábbi jogszabályi rendelkezésektől eltérően lényegesen megváltozott a pénzforgalom rendje. A kötelező inkasszórendszer helyett a felek szerződéskötéskor vagy külön megállapodás során állapodhatnak meg abban, hogy átutalási vagy inkasszórendszerben óhajtják-e a fizetéseket teljesíteni.

Az új jogszabályi rendelkezések lehetővé teszik, hogy a felek hosszabb, 30 napos fizetési határidőben állapodjanak meg, ha ezt indokolja pl. a termék vagy szolgáltatás átvizsgálásához szükséges idő, a vonatkozó számlák felülvizsgálása stb.

Az általános szabály szerint az ellenszolgáltatás a teljesítéskor esedékes. Ha tehát a gazdálkodó szervek nem állapodnak meg külön fizetési határidőben, a vonatkozó elvi határozat[8] szerint az ellenszolgáltatás a teljesítéskor esedékes.

Ha azonban a felek a jogszabályban megengedett külön fizetési határidőben állapodtak meg, a szolgáltatásért kikötött ellenszolgáltatás ennek lejártakor válik esedékessé.

Fizetési késedelem esetén a jogosult az esedékességtől, illetőleg a külön megállapított fizetési határidő lejártától követelheti a kamatot. A jogosult azonban késedelme idejére a Ptk. 303. § (2) bekezdés c) pontja alapján kamatot nem követelhet.

Mindebből következik, hogy fizetési határ-

[8] A KGD 541. sorsz. elvi határozata (ld. a Központi Döntőbizottság elvi határozatai és iránymutatása, 687. old.).

idő külön megállapodás hiányában automatikusan nem 30 nap.

Foglalkozni kellett azzal a kérdéssel is, hogy jogszabályi engedély hiányában jogosultak-e a gazdálkodó szervek az ellenszolgáltatás tekintetében olyan megállapodást létrehozni, mely szerint a fizetési határidő a 30 napot meghaladja. Miután a kialakított álláspont szerint az áruhitelezés is a hitelezés fogalmi körébe esik, és a jogszabály rendelkezése felsorolja azokat a kivételes eseteket — külkereskedelem, mezőgazdasági termékértékesítés —, ahol az áruhitelezés a gazdaságpolitikai intencióknak megfelelően indokolt, a vállalatok vállalkozási szerződései körében a 30 napot meghaladó fizetési határidőben történő megállapodás semmis.

A törvényes kamat alkalmazásával kapcsolatban egyébként nem okozott jogi problémát az, ha a kivitelező vállalatoknak a késedelmes fizetés következtében ezt a kamatot meghaladó kára keletkezik, mert a kamatot meghaladó kár megtérítésére a jogi lehetőség fennáll.

A kamattal kapcsolatban felmerült az a további probléma is, hogy mi történjék abban az esetben, ha a jogosult az ellenszolgáltatás iránti követelésének érvényesítését peresítés útján nem szorgalmazza. Az állásfoglalás szerint ez a körülmény nem vonja maga után a késedelmi kamat elvesztését, kivéve, ha a gazdálkodó szerv a szerződésszerű fizetést akadályozó magatartásával olyan helyzetbe kerül (pl. számlázás elmulasztása), mely maga után vonhatja a késedelmi kamat iránti igény elvesztését.

Mint már az árrendelkezésekkel kapcsolatban is említettük, az elszámolási vitákra is az jellemző, hogy az átmeneti időszak sok nehézséget okozott, figyelembe véve, hogy egyes ügyekre hatályosultak a régi jogszabály rendelkezései, ugyanakkor már az elszámolásra vonatkozó új jogszabályok rendelkezései is hatályosulnak. Az volna ilyenkor célszerű, ha valamennyi ügy elbírálása már az új jogszabály rendelkezéseinek megfelelően történne, hiszen ezek az új jogszabályok a gazdaságirányítás új rendszerének megfelelően a régi direktív módszerektől eltérően az elszámolás kérdéseit a felek szerződéses szabadságának elvén alapulva szabályozzák. Ennek a célszerű rendelkezésnek a bevezetése azonban nem lehetséges, nem méltányos és igazságos. A tavalyi munkák végzésével kapcsolatos számlaviták eldöntésénél figyelembe kell venni, hogy a régi gazdaságirányítási rendszerben a vállalatok nem saját eszközeikből valósították meg a beruházásokat, hanem állami vissza nem térülő pénzeszközökből. Az állami költségvetésből fedezett beruházások elszámolásait pedig az új gazdaságirányítási rendszerben is eltérő módon kell elbírálni.

Az új elszámolási rendszer tapasztalatait még felmérni nem lehet, hiszen az elmúlt időszakban a régi munkák elszámolására került sor. Megállapítható azonban, hogy van több olyan probléma, mely általános, minden időszakra érvényes. Ezek a korábbi gyakorlatban hosszú időn át felmerültek, ami azt jelenti, hogy a gazdálkodó szervek a vonatkozó helyes gyakorlatot nem ismerték meg, vagy ha megismerték, nem alkalmazták azt megfelelően.

Ilyen ismételten előforduló eset, amikor az építőipari vállalatok el nem végzett munka ellenértékét kísérlik meg elszámolni, vagy amikor saját vontatottan és gazdaságtalanul végzett munkáik ellenértékét kísérlik meg a megrendelőre áthárítani. Ismételten előfordult, hogy az építőipari vállalatok a szükségesnél nagyobb gépet vagy a szükségesnél több gépet összpontosítottak a munkahelyre és ennek a felesleges költségnek az áthárítását kezdeményezték. A műszaki szükségességből felmerülő többletmunka elszámolása érdekében sem az építési naplóban nem kezdeményeznek bejegyzést, sem az építési szerződést nem módosítják.

Ismételten felmerült annak a szükségessége, hogy az elszámolási jogszabályokban nem szabályozott kérdések tekintetében a mögöttes magasabbrendű jogszabály segítségével kerüljenek a problémák megoldásra. Így pl. a felek nyilatkozatainak értelmezésével kapcsolatban a Ptk. 208. § (1) bekezdése alapján kellett állást foglalni, nevezetesen, hogy az egybehangzó nyilatkozatokat a felek akarata és az eset összes körülményeire tekintettel kell értelmezni.

Az elévülés tekintetében is szükség volt a magasabb mögöttes jogszabály alkalmazására, mert ha a jogosult akadályozva volt követelésének érvényesítésében, a Ptk. 326. § (3) bekezdés alapján az akadály megszüntetésétől számított 3 hónapon belül érvényesíthető volt a követelés akkor is, ha az elévülési idő már egyébként eltelt, vagy abból 3 hónapnál kevesebb volt hátra.

9. A beruházási piac eddig áttekintett szabályozó eszközei (vállalati alapok, árrendszer, hitelrendszer, elszámolási szabályok stb.) a fogyasztási piacon nem kevésbé fontos reguláló szerepet töltenek be. Vannak azonban olyan jogi piacszabályozó eszközök, amelyek speciálisan beruházási jellegűek. Ezek közül hármat szeretnénk összefoglalóan áttekinteni: a beruházási járulékot, a beruházási jellegű építés-szerelési munkák pénzügyi fedezetének igazolását és az importletétet.

A beruházási járulékot az állami vállalat köteles fizetni olyan beruházás után, amelynek finanszírozása egészben vagy részben költségvetési juttatásból, állami kölcsönből történik. A beruházási járulékot csak az igénybevett költségvetési források után a teljesített folyósítások alapulvételével kell kiszámítani. A beruházási járulék pénzügyi szempontból az ösztönzésnek egyik módszere. Egészséges ellentétet eredményez a minél előbb számlázni kívánó vállalkozók, szállítók, megbízottak és a minél kisebb befejezetlen beruházási állományra törekvő beruházó között. Ha a beruházás megvalósítása késik, a beruházási járulékot végső soron —

mint minden más többletköltséget — az üzemeltető vállalatnak fejlesztési alapjából kell megfizetnie.

Az 500 000 Ft-ot meghaladó beruházási jellegű építési, szerelési munkáknál a vállalkozó köteles a szerződés megkötése előtt a beruházótól igazolást kérni a pénzügyi fedezet biztosítására vonatkozóan, a beruházó pedig köteles a pénzintézet erre vonatkozó igazolását szolgáltatni. A fedezetigazolás intézményét a szállítási és a vállalkozási szerződések szabályaiból ismerjük. Ebben az esetben azonban nem a felek szerződéses kikötéséről, a vállalkozó pénzügyi biztonságérzetéről van szó, hanem jogszabályi előírásról, amelyre a Kormány adott felhatalmazást a beruházási piac egyensúlyának elősegítése érdekében.

A beruházási jellegű építés-szerelési munkák kötelező fedezetigazolása két fő célt szolgál: *a)* vállalatfejlesztési alap lekötését, ezzel a beruházási kereslet visszafogását, *b)* a fedezetlen építkezések megakadályozását.

A vállalatok fejlesztési alapjából vagy annak megelőlegezésére nyújtott hitelből közvetlenül fedezett konvertibilis (vagy annak minősülő) devizát igénylő állóeszköz beszerzése 1968. január 1. után importletét elhelyezését követően hajtható végre.

Középlejáratú beruházási hitel engedélyezésének feltételeként is előírhatja a Magyar Beruházási Bank importletét elhelyezését, ha a hitelt a kérelmező konvertibilis devizát igénylő állóeszköz beszerzésére fel kívánja használni. Az importletét ezen óvadéki jellege mellett azt a sajátos vonást mutatja, hogy az importletétnek nem rendeltetése, hogy a letevővel szemben támasztható meghatározott követelés kielégítésére szolgáljon. Az importletét gazdasági hivatása, hogy a beruházókat gazdasági eszközökkel meggondolásra késztesse, nem kellően megalapozott, importvásárlásoktól meghatározott viszonylatokban visszatartsa.

10. A régi gazdaságirányítási rendben a bankellenőrzés általános szabályait kormányrendelet szabályozta,[9] ezt a korábbi jogszabályt a pénzforgalomról és hitelről szóló kormányrendelet hatályon kívül helyezte. A Beruházási Kódex is részletes szabályokat tartalmazott a bankok ellenőrző tevékenységéről. Elsősorban azt állapította meg, hogy ha az ellenőrzés során a bank azt észlelte, hogy a beruházás megvalósítására szolgáló költségvetési juttatást rendeltetésellenesen használták fel, intézkedett annak a „vállalat eredménye terhére történő megtérítéséről". Ezenkívül a szerződő felekre, a beruházóra, a tervezőre, kivitelezőre és a szállítóra bírságot is szabhatott ki.

A bankellenőrzés kiterjedt a költségvetési árakra, a műszaki megoldásokra, és a számlákra egyaránt.

A bank előzetes ellenőrzése során ellenszámlát készített és a gazdálkodó szervek észrevételeinek kézhezvétele után 45 nappal (rövidebb elévülési határidőn belül) a döntőbizottsághoz fordulhatott.

Az utólagos számlaellenőrzés esetében az építési-szerelési munkák teljes befejezését követő elszámolással kapcsolatban a bank a vonatkozó beszedési megbízás érvényesítésének napjától számított 6 hónapon belül nyújthatta be keresetét.

Az építmények elszámolásával kapcsolatos módosított jogszabályi rendelkezés[10] fenntartotta a bankok utólagos elszámolással kapcsolatos azt a jogát, hogy kifogásaikat az egyes építmények befejezését követő elszámolással kapcsolatos beszedési megbízás kiegyenlítésének napjától számított 6 hónapon belül tehetik meg.

Az új gazdaságirányítási rend bevezetése után a bankokra vonatkozó ellenőrzési jogokat nem a bankokról és a pénzforgalomról, hanem a beruházások rendjéről szóló jogszabály tartalmazta. Eszerint a jogszabályi rendelkezés szerint, ha a beruházás költségeit részben vagy egészben állami eszközök felhasználásával fedezik, a bank jogosult ellenőrizni a rendelkezésre bocsátott pénzeszközöknek az állami döntésnek megfelelő felhasználását egyrészt a megvalósítás alatt, másrészt az üzembehelyezés után a beruházónál.

Nyilvánvaló, hogy a gazdaságirányítás új rendszerére való áttérés után az állam változatlanul ellenőrizni kívánja a gazdálkodó szervek tevékenységét a beruházások megvalósítása során abban az esetben, ha ezek a gazdálkodó szervek nem saját pénzeszközeikből valósítják meg a beruházást, hanem állami eszközökből. A tapasztalatok a korábbi években azt mutatták, hogy a bankok ellenőrző tevékenysége szükséges és indokolt volt, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a beruházásra fordított teljes költségvetési ráfordítás kb. két-három százaléka tekintetében jogosulatlan felvét miatt eljárást kellett kezdeményezniük.

Annál is inkább indokolt és szükséges a bankok ellenőrző tevékenysége és a jogtalanul felvett összegek visszahívása, mert sajnálatos tapasztalat, hogy a beruházó vállalatok az állam által reájuk bízott összegekkel nem úgy gazdálkodnak, mintha a sajátjuk lenne, sőt ezeket a meghatározott célra fordítandó pénzeszközöket attól eltérő célra, pl. saját üzemeltetési költségeik fedezésére használják fel.

Mindezek figyelembevételével a beruházások rendjéről szóló kormányrendelet feljogosította a bankokat ár- és számlaellenőrzésre, ami azt jelenti, hogy a költségvetéseket, dokumentációkat és számlákat a bank jogosult ellenőrizni és a beruházó vállalat köteles az adatokat,

[9] 6/1961. (III. 7.) Korm. sz. rendelet.

[10] 1/1966. (I. 8.) OT—PM—ÉM. sz. együttes rendelet.

okiratokat rendelkezésre bocsátani, a szükséges felvilágosításokat megadni.

A kormányrendelet rendelkezése szerint a banknak lehetősége van arra, hogy a Pénzügyminisztériumhoz javaslatot tegyen a jogosulatlanul kifizetett összegnek a beruházó saját pénzügyi forrásából történő megtérítésére. Ezt a javaslatot a gazdálkodó szerv felügyeleti szerveivel is közli.

Jogosulatlanul felszámított összeg kifizetését a bank megtagadhatja, utólagos megállapítás esetén pedig visszafizetés iránt a döntőbizottság előtt keresetet indíthat.

Felvetődött ezzel kapcsolatban az a kérdés, hogy a bank milyen határidőn belül jogosult a keresetét benyújtani. Ilyen esetekben a bank keresetének tárgya a vállalkozó által jogosulatlanul felvett ellenérték visszakövetelése. Az ellenszolgáltatással kapcsolatos igény pedig nyilvánvalóan polgári jogi jellegű pénzkövetelés. A bank ezekben az esetekben a szerződési kapcsolat egyik alanya és mintegy a megrendelő jogkörében eljárva követeli a jogosulatlanul felvett ellenérték visszafizetését. Ezért nyilvánvaló, hogy az ilyen igényt csak polgári jogi jogcímen gyakorolhatja.

Fentiekből következik, hogy a bank által benyújtott keresetek érvényesíthetőségének határideje a szocialista gazdálkodó szervek közötti pénzkövetelésekre megállapított 1 éves elévülési határidővel egyezik.

Meg kell itt jegyezni azt, hogy a beruházások rendjének végrehajtásáról szóló jogszabály lehetővé teszi, hogy a bankok a beruházók megbízása alapján végezzenek ellenőrzési tevékenységet, ebben az esetben azonban természetesen nincs lehetőségük arra, hogy olyan jogokat élvezzenek, mint amikor az állami költségvetés védelmét látják el, ez utóbbi esetben elbírálásuk egyezik a többi gazdálkodó szervre vonatkozó szabállyal.

*

Fejtegetéseink címében szerepel a beruházási piac megjelölés, amelyet abból a célból alkalmaztunk, hogy körülhatároljuk azoknak a jogi kérdéseknek a körét, amelyeknek vitára bocsátását kezdeményeztük. Még a látszatát is kerülni kívántuk annak, hogy a tárgyi összefüggésük alapján összenyalábolt jogszabálytömeget egységnek tekintsük és valamiféle „piacjog" szószólói legyünk. A beruházásokkal kapcsolatban megkötendő szerződések általános és különös szabályai kölcsönös összefüggésben állnak a kifejtett résztémákkal. Ez az összefüggés esetleg csak közvetett, mert egyes témák mint a vállalati jövedelemszabályozás, a beruházás elszámolásának szabályai, a melléktevékenységi kivitelezési jogosultság, közvetlenül az állami vállalat szabályaihoz kapcsolódnak.

A vita hasznosnak ezen a területen azért mutatkozik, mert a gazdasági befolyásolás jogi eszközei szabályainak rendszere teljesen új, amelyhez a gyakorlati jogi tapasztalatok csak a legutóbbi idők óta kezdenek összegyűlni.

A tapasztalatok vizsgálata nagyon fontosnak látszik, de óvatosságot is igényel. Az új gazdasági szabályozók működésének hatása nem jelentkezik minden vonatkozásban azonnal és egyforma hatásokkal. Bizonyos „bemelegítési idő" szükséges, amely még nem telt el, mint pl. azt a hitelkamatok hatásánál észleljük. A korábbi mechanizmus idején elhatározott és folyamatban levő beruházásokat először be kell fejezni. Az átmenet előttünk álló éveiben még sok hasonló régi tényező fogja hatását éreztetni.

Tartózkodnunk kell attól is, hogy az átmenet nehézségeiből elhamarkodottan a gazdasági befolyásolás szabályozóinak hatástalanságára következtessünk. A gazdasági ösztönzők stabilitásához fontos érdek fűződik, de ez nem lehet akadálya annak, hogy a beruházási piacszabályozás módján, mértékén — amennyiben megfelelő tapasztalatok állnak rendelkezésre — módosítás történjék.

Tapasztalatok szerzésére való felkészülésben jelölhető meg cikkünk célja is. Ehhez megpróbáltunk néhány gondolatébresztő felvetéssel hozzájárulni.

Széll András — Szász Tamás

Elektronikus módszerek alkalmazása a jog területén

Századunkban a technika fejlődésének olyan vívmányaival találkozunk, amelyek az egyes tudományok fejlődésére gigantikus hatást gyakoroltak. Ez a fejlődés több területen páratlan sikereket ért el, és olyan kimagasló eredményeket hozott létre, mint pl. az űrhajózás és az atomenergia atomerőművekben történő hasznosítása.

A technikai fejlődés hatása azonban nem érvényesül egyformán minden tudományágban. Vannak tudományok, amelyek gyorsabban reagálnak a technikai újdonságokra, igyekeznek azok eredményeit magukévá tenni és megvalósítani. Mások csak hosszabb idő eltelte után jutnak el annak elhatározására, hogy a technikai újdonságokat bevezessék és alkalmazzák saját területükön. A műszaki és részben a természettudományok sokkal gyorsabban veszik át a technika eredményeit, míg a jogi és társadalomtudományoknak hosszabb időre van szükségük ahhoz, hogy a technikai újdonságoknak alkalmazása ezeken a területeken megvalósuljon. Az újszerű technikai megoldások előnyös tulajdonságaiknál fogva azonban odahatnak, hogy előbbutóbb mindazon területeken alkalmazásra kerülnek, ahol alkalmazásuk előnyösnek mutatkozik.

Az elektronikus számítógépek alkalmazása már hosszú idő óta polgárjogot nyert a gazdasági élet, műszaki tudományok és az űrkutatás területén, és ezek nélkül ma már eredményes kutatómunkát nehéz lenne elképzelni. Ugyanez a helyzet az elektronikus adatfeldolgozó gépek tekintetében is, ezek alkalmazása is főleg az előbb említett területeken valósult meg, azonban ezen túlmenően a társadalomtudományok és a politika területén is alkalmazásra került. Ebből a szempontból elégséges megemlíteni a Holt-tengeri tekercsek elektronikus úton való feldolgozását, vagy a választási eredmények elektronikus úton való összeszámolását és rögzítését.

Jelenleg az elektronikus módszereknek a jogtudomány és a gyakorlati jogalkalmazás területén történő bevezetésének problémáját kívánjuk megvizsgálni. A jogtudomány nem tartozik azok közé a tudományok közé, melyek a technikai újdonságok bevezetése szempontjából közvetlenül és gyorsan reagálónak tekinthető. Az olyan fontos és ma már nélkülözhetetlen technikai vívmányoknak az igazságszolgáltatás területén való alkalmazása, mint az írógép és a telefon is csak hosszabb idő eltelte után talált elfogadásra. A fejlődés útját azonban nem lehetett meggátolni és az igazságügyi apparátusban dolgozó jogászok is magukévá tették bevezetésüket, miután azok előnyéről maguk is meggyőződtek.

Az alapos kutatómunkához a jogtudomány területén, vagy a gyakorlati jogalkalmazásban egy-egy komplikált probléma megoldásához a kutatóknak vagy gyakorlati jogászoknak hatalmas joganyagot és jogirodalmat kell áttanulmányozniok ahhoz, hogy a felmerült problémát apró részletekbe menően feldolgozzák és a kívánt eredményt elérjék. Az ehhez szükséges anyag tárolására jogi könyvtárakra, vagy dokumentációs központokra van szükség. Az anyag felkutatása, kikeresése és rendszerezése már magában véve is hosszú időt vesz igénybe és a kutatómunka jelentős részét jelenti, jelentős energiát von el a probléma érdemi megoldása elől. Itt merül fel az elektronikus módszerek alkalmazásának kérdése, amely a kutatói tevékenységet rendkívül megkönnyítené és az arra fordítandó időt rendkívüli mértékben megrövidítené. Arra a kérdésre, amelyre a választ csak hosszú hónapok megfeszített kutatómunkája után lehet megadni, az elektronikus gépek segítségével szakszerű kérdezés esetén másodperceken belül a válasz megkapható.

Az elektronikus módszerek főleg az anyag feldolgozásából, rendszerezéséből, kérdezésből és válaszadásból állnak. Egyes szerzők azonban úgy vélik, hogy a fejlődés során az elektronikus módszerek annyira finomulnak és tökéletesednek, hogy elképzelhető olyan megoldás is, hogy az elektronikus gép érdemi választ, a kérdező számára megbízható jogi véleményt, esetleg ítéletet adhat. Az utóbbi álláspontot, főleg az ítélkezés területén történő alkalmazását, nem tartjuk elfogadhatónak, mert a jogalkalmazás munkája rendkívül komplex kérdés, és sok olyan szempontnak a gondos mérlegelésén alapul, amelyet gép nem képes megvalósítani, az emberi élettapasztalatot nem tudja pótolni, a jogászi mérlegelés feladatát nem képes betölteni.

Az elektronikus módszereknek a jog területén való alkalmazása tekintetében jelentős lépések történtek az Egyesült Államokban, és ebből a szempontból a pennsylvániai Pittsburgi Egyetem kutatógárdája jár az élen. Ezenkívül főleg még Franciaországban történtek komoly kísérletek, illetve születtek bizonyos eredmények ezen a téren. Az Egyesült Államokbeli és részint a francia tapasztalatokból kiindulva kívánjuk röviden ismertetni azokat a módszereket, amelyek az e területen való kutatás nyomán ez ideig kialakultak, és alkalmazásra kerültek.

A jelenleg létező elektronikus módszerek az alkalmazott metodika figyelembevételével a következő csoportokba sorolhatók: *kartográfikus, fotográfikus* és az előző kettő kombinációját jelentő *mechanográfikus* módszerek.

A *kartográfikus eljárások* perforált kártyákat alkalmaznak és a rögzítendő anyag kártyákra történő átírásának elvére épülnek fel. Az anyagnak az átírása az erre a célra specializált kártyákra történik perforálással. A kártyák perforálása előtt előzetesen kialakítanak egy kódrendszert, amely osztályozza és kulcsszavakkal látja el a feldolgozandó anyagot. Az osztályozás osztályozótáblák segítségével történik. Erre a

célra vagy tízes osztályozórendszert alkalmaznak vagy speciális jogi osztályozást alakítanak ki.

A kartográfikus rendszeren belül ismeretesek kézi és gépi eljárások. A gépi eljárások között megkülönböztetünk mechanikus, mechanografikus és elektronikus eljárásokat.

A kézi eljárások a legegyszerűbbek. Ehhez az eljáráshoz perforált kártyákra, rovátkáló csipeszre, orsóra és egy rendező (kartoték) dobozra van szükség. A kártyák peremein egy sorban vagy két párhuzamos sorban perforációk találhatók. Ezeket a perforációkat számokkal, betűkkel vagy jelekkel látják el, melyek jelentőségre azáltal tesznek szert, hogy a kezelő rögzíti értékeiket. A rögzítés a peremek berovátkolásával, vagyis az egyes perforációk bevágásával történik. A bevágásokat kézi csipesszel végzik el. Abból a célból, hogy az adott jelölésre válaszoló kártyákat kiválasszák, a választóorsót bedugják a keresett jelölésnek megfelelő perforációk vágatába, ezzel az egyes rovátkolt kártyák felszabadulnak és az elemzett pozícióra helyezkednek, a nem rovátkolt kártyák a kézbentartott választóorsón függve maradnak.

A gépi eljárások közül a mechanikus eljárások az előbbinél jobban kidolgozottak. Ugyancsak perforált kártyák kialakításából állnak. A működés alapelvei ugyanazok, mint a kézi eljárásnál. Az okmány beprogramozása a tartalmát reprezentáló kulcsszavak alapján történik. Ezek a kulcsszavak perforáció-kombinációval kerülnek rögzítésre. A válogatószerkezet mechanikusan kiemeli a kártyákat, éspedig óránként a kártyák tízezreit.

A mechanografikus eljárásoknál három alapvető gépre van szükség, éspedig perforáló, válogató és rovatbeállító gépre. Az utóbbi a kiválogatott kártyaanyagot dolgozza fel, és az eredményt papírra rögzíti. A bonyolultabb munkák elvégzése céljából ehhez a berendezéshez más gépeket is hozzákapcsolnak, így másoló-, osztályozó-, számoló- és ellenőrző gépet.

A perforált kártyák és a mikrofilmeket felhasználó eljárások közötti átmenetet képez az ablakos kártyarendszer. Ez a mechanografikus kártya az eredeti okmány egy mikrofilmre rögzített másolatát tartalmazza, melyet vagy egy mechanografikus gépben tartanak vagy egy klasszikus betűrendi kartotékdobozban osztályoznak. Ez az eljárás az előzőeknél jóval költségesebb. A mikrofilmes eljárásnál kb. tízszerte drágább.

Az elektronikus eljárások hatalmasabb, automatizáltabb és gyorsabb gépek, adatfeldolgozógépek felhasználásán alapulnak. Ezek az eljárások elektromos inpulzusokat alkalmaznak az előzetesen miniatürizált anyagnak a berendezés belsejébe való közvetítésére.

Az elektronikus eljárások közé sorolhatók *a fotografikus* eljárások is. A fotografikus eljárások azért tarthatnak különleges érdeklődésre számot, mert lehetővé teszik az eredeti okmány pontos reprodukálását, mikrofilmre rögzítését.

A fotografikus módszerből alakult ki a „Miracode" eljárás, amellyel kevesebb, mint 15 mp-en belül visszakereshető egy mikrofilmezett dokumentáció, éspedig 900 000-ből egy oldal. A „Miracode" Microfilm Information Retrieval Access Code rövidítése és a mikrofilmre kodifikált anyag visszakeresésének a módszere. A felhasználandó dokumentációt filmre rögzítik, minden okmány egy kódszámmal lesz ellátva. A rögzítés egy „Recordak Miracode" jelzésű felvevőgéppel történik. A többszámjegyű kodifikált nyelvezet kialakítása képezi az indexrendszert. Minden önálló kutatási egység filmtárból, olvasó-nagyítógépből és emlékezőgépből áll.

Ennek az új eljárásnak az elve a sakktáblaszerű fehér és fekete téglalapokból álló mikrofilm és jelzőrendszerre épül, amely fotoelektrikus cellák alkalmazásával olvasható és két számjegyből álló számrendszer alapján értelmezhető. Ez az automatikus vizsgálati rendszer felhasználható az esetben, amikor az okmányokat tárgyuk vagy az osztályozási szám alapján kell jellemezni.

A kezelőnek több filmtár áll rendelkezésére. Mindazon okmányokat, melyek az adott kérdésre válaszolnak vetítővászonra vetíthetik vagy papírra nyomtathatják. Az okmányok közül csak azokat lokalizálják és válogatják ki, amelyek megfelelnek az adott jellemzőknek. A kezelő meggyőződhet arról is, hogy az összes számításba jöhető okmányokat megjelölték-e, illetve kiválasztották-e. Az eljárásnak az indexeléstől a visszakeresésig történő gyors lefolyása a jogi anyagok automatikus vizsgálata körében rendkívüli érdeklődésre tesz szert.

A következőkben röviden vázoljuk a „Miracode" eljárás egyes főbb mozzanatait:

Az okmányok indexelése

Az előkészítés magában foglalja az okmányok indexelését, azoknak filmre való rögzítését és filmtekercseknek egy készülékben az ún. keresőkészülékben való megőrzését és kezelését.

Az indexelés az anyagkereső automatikus rendszer lényeges feladatát képezi. A kezelőnek mindenekelőtt a jogi szótárt kell tanulmányoznia. Az ő indexmegválasztása lesz az alapja azoknak a kritériumoknak, amelyek szerint végül is kiválasztásra kerülnek az okmányok. Kétféle indexelési módszer alkalmazható, éspedig egymástól függetlenül és elkülönítve az alapdokumentálás elvégzésére, vagy pedig egyidejűleg és egymással kombinálva, hogy a magasabb követelményeknek is meg tudjon felelni.

Az első módszer a klasszikus betűrendi katalógusra támaszkodik, amelyet számrendszerré alakít át. Az indexelés az okmány hivatkozási számával történik, pl. könyvtári jelzőszámmal vagy dokumentációs számmal. Ez a legegyszerűbb és egyben legkezdetlegesebb eljárás.

A második módszer az okmányokban szereplő tárgyak természete szerinti indexelést veszi alapul. Ez a leírók vagy az analitikus tábla rendszere, amely tökéletesebb és finomabb, mint az előző.

A két rendszernek a kombinációja is lehetséges és egy harmadik rendszert alkot, amely magában foglalja a két első anyagfeldolgozási módozatait.

Az első módszernél egyszerűen beírják a lapra az elgondolt hivatkozási számot. Erre a célra elég egy figyelmes és gondos kezelőszemély.

A második módszernél először is okmányanalízist kell elvégezni, (könyvcikk, jegyzőkönyv, stb.) amely szakképzett specialistákat igényel. A specialistának rendelkeznie kell egy kodifikációs táblával, amely minden érdeklődésre számottartó tárgy részére megad egy számot, amelyet leírónak neveznek. A „Miracode" eljárásban minden leíró részére egy három számjegyből álló szám áll rendelkezésre, azaz olyan hivatkozási rendszer, amely 0-tól 1000-ig terjed. Pl. egy cikkről készítendő leírás, melynek a címe: „Apaság megtagadásának ténye, betegség következtében előállott sterilitás miatt", hogy ha a „törvényes leszármazásnak a hivatkozási száma 365", „az apaság megtagadása tárgyának 127" és az „együttélés fizikai lehetetlensége tárgyának 562", a következőképpen alakul:

1.—365—2.127—3.—562.

Az okmányokat és a kodifikációs lapot vagy lapokat ezután átadják a kezelő részére, hogy azokat mikrofilmre rögzítse.

Ennek az eljárásnak az érdekessége abban jelentkezik, ahogyan a nyers jogi okmányokat bevezeti a gép emlékezetébe. Nincs szó arról, hogy ez betűrendes szuperkatalógust vagy új jogi enciklopédiát hozna létre, hanem az alapvető jogi okmányokat betárolja, így az ítéletek másodpéldányát, a határozatok kommentárját, vagy a törvény szövegét, továbbá tudományos tételeket, kézikönyveket, gyakorlati műveket és törvénygyűjteményeket. A kulcsszót tartalmazó kártya itt egy kodifikált leírószámmal van helyettesítve. Összefoglalva, az eljárás értékét a kodifikált hivatkozási rendszer gazdagsága és rugalmassága adja meg. Ennek az utóbbinak a létrehozatala a legfinomabb munkát igényli.

Filmre való rögzítés

Ehhez a művelethez szükség van egy felvevőgépre. A mikrofilmre veendő okmányokat az expozíciós táblára helyezik egy fényerős körben elhatárolt területen. A kód rögzítésére 9 egy számból álló szelektor (kiválogató) áll rendelkezésre.

A kezelő rögzíti a kiválogatókat a kodifikációs lapon található számjegyekre. A kiválasztás pontosságát ellenőrizheti úgy, hogy összehasonlítja a tényszámot, amely a készüléken megjelenik, azzal a számjeggyel, amely a kodifikációs lapon található. A műveletek folyamán segíti őt ebben a munkában a biztonsági fény- és hangberendezések egész sorozata. Amikor egy filmtekercset befejeznek, az előállítható és esetleg reprodukálható annyi példányban, amennyi szükséges. A filmeket plasztik anyagból készült kazettákban, úgynevezett „magazinokban" tárolják, amelyeket a tárgy vagy a tárgycsoportok címkéjével látnak el.

Keresőkészülék

Az eljárásnak a középpontjában a keresőegység áll. El van látva 490 kazettás irattári ügykezelővel, amely a kezelő rendelkezésére áll, ezek közül mindegyik átlagban 2000 képet tartalmaz. A keresőegység különböző fentebb vázolt elemekből tevődik össze, ezeket különféle módon lehet csoportosítani a szükségnek megfelelően. Középen egy olvasó-nagyító rendkívül gyorsan feldolgozza a mikrofilmet és lesifrírozza a kodifikált jelzéseket. Fő jellemzői a következők: gyors hozzájutás a keresett képhez, a papíron való rögzítés lehetősége, rendkívüli rugalmasság a film kodifikációs értelmezése tekintetében. Az okmányhoz való átlag hozzájutási idő 8 mp attól számítva, hogy a kezelő megnyomja a gombot és elrendeli a keresést, továbbá a kívánt képnek a vetítővásznon való megjelenését.

Keresési művelet

A keresés eltérően alakul aszerint, hogy a kezelő ismeri-e a konzultálandó okmány pontos hivatkozását, vagy pedig bizonyos kritériumoknak megfelelő okmányokat keres. Az első esetben egyszerű kutatásról beszélünk, a másodikban letapogatással történő kutatásról van szó.

Miután a kezelő felkészült a keresésre, megnyomja a billentyűkön azokat a gombokat, amelyek a keresett okmány számának megfelelnek, az olvasó-nagyítóba behelyezi azt a kazettát, amelynek tartalma megfelel az illető okmány kategóriájának és elrendeli a keresést. 30 m mikrofilm 10 mp-en belül feldolgozható. A készülék lokalizálja és automatikusan levetíti a vetítővásznon az első okmány első oldalát, amely saját kódjában magával hozza a billentyűkre átvitt számjegyek valamelyikét. Az elolvasás után és az érdeklődésre számottartó képeknek papírra való rögzítése után a kezelő ismét elrendeli a keresést. A következő képeket, amelyek ugyanazt a kódszámot viselik, sorjában megjelöli és a vetítővászonra vetíti.

Az okmányoknak azon kategóriájánál, amelyek 5 mintegy 10 000 képet tartalmazó kazettának a feldolgozását igénylik, a keresés időtartama legkevesebb két és fél percet tehet ki. Ez az időtartam 10 mp-re szállítható le, ha a keresés csupán egy kazettára vonatkozik.

Lehetőség van arra is, hogy a kezelő meggyőződjék a készülék jó működéséről és elrendelje automatikusan a papírra való rögzítést különböző módozatok szerint (az összes oldalaknak a lenyomása, az összes első oldalaknak a lenyomása, stb.)

Letapogatással történő keresés

Az eljárás fő előnye az, hogy olyan tárgyak keresését is lehetővé teszi, amelyek nincsenek egy meghatározott rendszer szerint osztályozva. Ha például egy adott kategória okmányait akarják felkutatni, melynek egyik okmánya a következők szerint van kodifikálva: M ... 365, C ... 150, J ... 031, P ... 130, A ... 081, (a betű a tárgyat, a szám a leírót jelenti.)

Amikor a kezelő a kérdést megfogalmazza, nincs tudatában annak, hogy a leírók milyen rendszer szerint vannak rögzítve és így a következők szerint fogalmazhatja meg kérdését: (1) J, (2) C, (3) P, (4) M. Az olvasó automatikusan kiválogatja azokat az okmányokat, amelyek tartalmazzák a négy leírót, bármely sorrendben lettek is ezek rögzítve. Előfordulhat, hogy a kezelő a keresett okmányt pontosan meghatározza, és így valamely okmány nem kerül kiválasztásra a kérdésre adott válaszként. Kezelő ezt az okmányt visszahelyezteti és a leírók közül törölteti, ily módon a különöstől halad az általános felé. Ez a módszer alkalmazható azoknál a kérdéseknél, ahol az okmányt tárgya szerint jelölik meg.

A mikrofilmes eljárás úgy a kodifikálás, mind a keresés terén lehetővé teszi a szóban forgó anyagnak különböző kritériumok szerinti feldolgozását. Lehetséges például egy okmányt a feldolgozandó tárgyak kódleíró számaival, vagy pedig csak egyszerűen egy önkényesen kigondolt hivatkozási számmal indexelni. Az előbb említett két kodifikáló rendszer esetleg egyidejűleg is alkalmazható ugyanazon okmány tekintetében, ugyanazon a filmtekercsen.

Az elektromos módszereknek a jog területén való alkalmazásával kapcsolatos rövid ismertetés célja az volt, hogy az egyes módszerek fejlődését, azok előnyeit s alkalmazási lehetőségeiket az egyszerűtől kiindulva a bonyolultabb s legfejlettebb „Miracode" eljárásig vázlatosan ismertesse. Az elektromos módszereknek a jog területén való felhasználása azonban korántsem lezárt kérdés és azokban az államokban, ahol az alkalmazás kérdése pozitívan dőlt el, e módszerek gyakorlati felhasználása többnyire még csak kezdeti stádiumban van.

Az elektromos módszerek alkalmazásának kérdése azonban már több országban komoly érdeklődést keltett és az elméleti és gyakorlati jogászok közt viták indultak meg a vonatkozásban, hogy e költségigényes módszerek bevezetése meghozza-e azt az eredményt, amit tudományos kutatók és gyakorlati jogászok várnak tőle. A Liège-i Egyetem „Commission Droit et Vie des Affaires" társaságának XX. szemináriumán, amelyen e cikk írója is részt vett, Stanislas de Moffarts d'Houchenee professzor tartott előadást e témáról, ismertetve az eddig elért eredményeket és e módszerek perspektivikus fejlődését. Az ezt követő vitában a belga küldöttek az elektronikus módszerek alkalmazásának szükségessége mellett, míg mások, így az olasz Franceschelli professzor ellene foglalt állást, hangsúlyozva, hogy a tudományos kutatók és a gyakorlati jogászok az elektronikus gépek alkalmazása nélkül is sikerrel meg tudják oldani feladatukat. Ez Olaszország esetében valóban így is van, mert az egyes jogágazatok kodifikáltsági foka elég magasnak mondható, más a helyzet azonban például az USA-ban, ahol az egyes jogágazatok igen szerteágazók, az egyes államok viszonylatában számottevő és lényeges eltérést mutatnak vagy például Belgiumban, ahol a joganyag kodifikálása csak elenyésző mértékben valósult meg.

Felmerül a kérdés, hogy hazai viszonylatban az elektronikus módszerek bevezetésének kérdésével hasznos-e, szükséges-e komolyan foglalkoznunk. Véleményünk szerint az elektronikus módszerek kiaknázásában rejlő előnyökről a magyar jogásztársadalom sem mondhat le. E tekintetben elég utalnunk az olyan hatalmas jogi szabályozást tartalmazó joganyagra, mint például a társadalombiztosítási jogszabályok összességére vagy akár a pénzügyi és államigazgatási jogra, amelyek szintén igen széles területet ölelnek fel. Ezeken a területeken feltétlenül előnyösnek ígérkezik e módszerek felhasználása.

Emellett figyelembe kell venni azt, hogy a magasabb fokú elektronikus módszerek alkalmazásához szükséges gépek beszerzése csak egyszeri bár jelentős költségbefektetést igényel, ez azonban bőven kárpótolja alkalmazóit, mert az érdemi munka elvégzéséhez szükséges előkészítő, adatgyűjtő, valamint anyagrendszerező munkát rendkívüli mértékben megkönnyíti.

Az elektronikus módszer megvalósításához az ehhez szükséges gépek beszerzésén kívül feltétlenül szükség van jól képzett műszaki specialistákra, akik a gépeket szakszerűen kezelni tudják és a szükséges karbantartást is elvégzik, másrészt jó felkészültségű jogászokra, akik az anyagot összegyűjtik, kiválogatják, beprogramozzák, a kérdéseket felteszik és a kapott válaszokat kiértékelik.

Az előbbiekből okszerűen következik, hogy az elektronikus módszerek alkalmazása csak központilag valósítható meg. Véleményünk szerint hazai viszonylatban elektronikus feldolgozó központ lehetne például a Jogtudományi Intézet vagy esetleg az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara. Az a költségbefektetés, amely e módszer alkalmazásához elengedhetetlenül szükséges, a beruházónak hosszabb távon megtérülne oly módon, hogy a jogi vagy természetes személyek az elektronikus központtól kért és kapott informá-

ciókért a megoldandó probléma komplikáltságától függően különböző nagyságú díjakat fizetnének.

A válaszok közvetítése (okmányok továbbítása és reprodukálása) elképzelhető fototelegráfikus úton hasonlóan a képtávírói rendszerhez, vagy elektromos hullámú adókon keresztül földi relé, esetleg a távoli jövőben mesterséges holdak segítségével.

Az elektronikus módszerek ma még legtöbb alkalmazó országban csak fejlődésük kezdetén állnak, azonban egyre több lesz azoknak az országoknak a száma, amelyek csatlakoznak az e téren úttörő kezdeményezésekhez, hogy saját maguk is alkalmazzák országukon belül a technikának ezt az egyik legújabb rendkívül érdekes vívmányát, amely az emberi munka, konkréten a jogkeresők munkájának jelentős megkönnyítését teszi lehetővé. Úgy véljük, hogy ez elől a magyar jogászság sem zárkózhat el, s fel kell készülnie arra, hogy e problémával behatóan foglalkozzék és szorgalmazza, hogy az illetékesek hozzájáruljanak e módszerek mielőbbi bevezetéséhez.

Palásti Sándor

Forrásmunkák:

Charley del Marmol: Le traitement électronique de la documentation juridique.
Jean-Paul Buffelan: Prospective de l'information dans les sciences juridiques.

A megismerési és bizonyítási problematika új vonásai a büntető ügyekben*

I. A büntető igazságszolgáltatás alapkérdése: miben áll az „igazság", amit a büntető ügyekben „szolgáltatnak"? Egyes irodalmi nézetek[1] csakis a való tények feltárásával kapcsolatos — ténymegállapítási — tevékenység vonatkozásában ismerik el az igazság-fogalom jogosultságát. E szerint a bűncselekmények tényeit illető megállapításoknak fedniök kell a valóságos történést, azaz objektíve igaznak kell lenniök. De az objektíve igaz ténymegállapítások jogi következményeinek levonásánál, így a minősítésnél és különösen a büntetéskiszabásnál már az „igazságosság" értékmérője alkalmazandó. Az utóbbiakban ugyanis a büntető ügy helyes vagy helytelen érdemi elbírálása fejeződik ki s nem az, hogy bizonyos tények valók-e vagy sem.

Más felfogások szerint viszont az igazság fogalma szükségképpen implikálja az igazságosság követelményét is, mert az igazság akaratunktól független jogi, politikai és erkölcsi tényező s mint ilyen, nemcsak tény-megállapítást, hanem tény-értékelést is kifejez.[2] Ez utóbbi, az igazság fogalmába az igazságosságot is belefoglaló álláspont a mellett alátámasztható magával a hivatalos szóhasználattal. Ez ugyanis csak egy fogalmat, igazságszolgáltatást ismer; márpedig az igazságszolgáltatásnak a gyakorlatban kétség kívül feladata az igazságosság megvalósítása is.

Az elméletben egyértelmű megoldást eddig még nem nyert ez a fogalmi probléma a gyakorlatban meglehetősen tisztázottnak tekinthető; éspedig lényegében az első helyen vázolt koncepció jegyében. Alig vitatható, hogy más dolog a büntető ügyben a bűncselekménnyel kapcsolatos való tények helyes megállapítása és ismét más dolog a megállapított tényekből a jogi konzekvenciák — helyes vagy helytelen — levonása. Az a hiteles ténymegállapítás pl., hogy a terhelt meghatározott helyen, időben és körülmények között a sértettnek 8 napon túl gyó-

* A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Tudományos Bizottságának 1968. december 11-i ülésén tartott előadás alapján.

[1] Így: *Barna Péter* (Barna Péter—Király Tibor—Szabó Lászlóné: Magyar büntető eljárási jog. Egységes jegyzet. I—II. Budapest, 1966. I. köt. 212., 214., II. köt. 218., 228. old.); *Király Tibor* (id. jegyzet II. köt. 139—140. old.); ugyanígy a szovjet irodalomban legújabban: *D. Sz Karev* (A szovjet büntető eljárásjog néhány vitás kérdése. Jogtudományi Közlöny, 1968. évi 10. sz. 506. old.); jogelméleti részről hasonlóan: *Szabó Imre* [Antalffy György—Szabó Imre (szerk.): Állam- és jogelmélet. Egységes jegyzet. I—III. Budapest, 1965. III. köt. 162. old.].

[2] V. ö. *Kocsis Mihály:* A büntetőbíró küzdelme az igazságért. Doktori értekezés tézisei. Pécs, 1968. 29—30. old. és köv. old. is. Az „igazság" fogalmába az „igazságosság" követelményét is beleérti legújabban a szovjet irodalomban *V. J. Dorohov* (Zsogin, N. V. és szerzőtársai: A bizonyítás elmélete a szovjet büntető eljárásban. Általános rész. Moszkva, 1966. 83—94. old., idézi: D. Sz. Karev az 1. sz. jegyzetben hivatkozott tanulmányában, 506. old.). A hazai irodalomban *Szabó Lászlóné* fejtegetései is többnyire ilyen felfogásra engednek következtetni (1. Barna—Király—Szabóné: id. jegyzet I. köt. 15—16. old.; továbbá: Szabóné Nagy Teréz: A büntető eljárási rendszer alapjai. Budapest, 1966. 52—54. old.), de nála olykor elkülönítetten is szerepel „az objektív igazság megállapítása" és „az igazságos döntés meghozatala". (Barna—Király—Szabóné: id. jegyzet I. köt. 153. old.).

gyuló sérüléseket okozott, lehetséges, hogy hibás értékelést kap akkor, ha a terheltet e magatartása miatt 2 évi szabadságvesztéssel sújtják, holott az igazságos büntetés 1 évi szabadságvesztés lett volna (vagy megfordítva). Az igaz módon feltárt tények tehát esetleg igazságtalan jogi elbírálást nyerhetnek. Mindamellett az utóbbi esetben is olykor a „nem igazság" kifejezéssel élnek a fogalmilag szabatosabb „nem igazságos" szóhasználat helyett.

A fő kérdés azonban az, hogy a tények objektíve igaz megállapításához, majd igazságos büntetőjogi értékeléséhez milyen úton-módon lehet eljutni a büntető ügyekben, azaz: milyen közvetlen szakmai feladat teljesítése szükséges e követelmények gyakorlati megvalósításához. E kérdésre adandó válasz lényegében a büntető jogalkalmazás jellegét érinti, minthogy a büntető ügyekben az igazságszolgáltatás feladatait a vonatkozó anyagi és eljárási büntető jogszabályok alkalmazásával kell teljesíteni.

Egyes álláspontok szerint a büntető jogalkalmazás alapvetően — ha nem: kizárólag — *megismerő tevékenység;* egyrészt a konkrét büntető jogeset tényeinek, másrészt a rájuk vonatkozó absztrakt büntető jogszabály rendelkezéseinek a megismerése. A megismerés e tág fogalmában tehát benne van egyrészt a tények megállapítása, másrészt azok büntetőjogi értékelése.[3] Az, hogy a bűncselekménnyel kapcsolatos releváns tények feltárása és bizonyítása alapjaiban megismerő tevékenység, általánosan elfogadott tétel az elméletben és a gyakorlatban egyaránt. Az a nézet azonban, amely a büntető jogalkalmazás ún. szorosan vett jogi értékelő és különösen szankciót érvényesítő funkciójában (büntetéskiszabás) sem lát egyebet megismerésnél, már ellenvetéseket válthat ki.

Legtágabb felfogásban ugyan a jogalkalmazás említett résztevékenységeinek (a jogszabályok értelmezésének, az adott esetre való kiválasztásuknak, formai és tartalmi elemzésüknek) is kétségtelenül vannak — bizonyos általános értelemben vett — megismerő elemei[4]. De azt már nem lehet állítani, hogy pusztán „megismerő" munkával meg lehet oldani pl. a büntetéskiszabás bonyolult feladatát a maga teljességében. Különösen így van ez a relative határozott büntetési tételekkel dolgozó büntetőjogokban, mint amilyen a miénk is. Vajon kizárólag megismerési kérdés-e pl. annak eldöntése, hogy adott esetben a törvényben előírt 2—8 évig vagy 5—15 évig terjedő kereteken belül pontosan milyen tartalmú szabadságvesztés felel meg a konkrét bűntett tárgyi és személyi vonatkozásainak, a büntetés céljának stb. Belátható, hogy a büntetéskiszabás összetett tartalmú műveletében — a kétségkívül meglevő jogmegismerési elemek mellett — túlnyomóak az *értékelő* (akarati-alkotó) mozzanatok. Ez utóbbiak szerepét egyebekben sem volna helyes teljesen figyelmen kívül hagyni *általában* a jogalkalmazásban. Az akarati-alkotó (de természetesen nem jogalkotó) tényezők elismerése nem jelent sem többet, sem kevesebbet, mint a szocialista jogtudat megfelelő szerephez juttatását az objektív valóság szövevényes tényeinek helyes értékelésében.[5]

Ennélfogva a büntetéskiszabást semmi másnak, mint valamiféle megismerő funkciónak tekinteni: a megismerő tevékenység mérhetetlen fogalmi kiterjesztését jelentené. Szabatosabban itt legfeljebb „felismerés"-ről lehetne beszélni, arról, hogy — a büntetési nemek és keretek között, az eset összes tárgyi és személyi körülményeinek mérlegre tétele mellett — éppen a konkréten kiszabott büntetés az az egyetlen lehetséges büntetés, amely az adott esetre törvényes, igazságos. A megismerés ilyen sajátlanná kiszélesített értelmét azonban már helyesebb egyenesen intuiciónak nevezni. Az pedig külön kérdés, hogy az intuiciónak — illetve az intuitív elemeknek — milyen szerepe lehet a büntető jogalkalmazásban általában és a ténymegállapításban különösen.

A büntető ügyekben a megismerő tevékenység „hatósugarát" ezért valamiképpen el kell határolni a felmerülő egyéb (a jogértelmezési és az ezzel összefüggő különféle értékelő, elsősorban a büntetéskiszabással kapcsolatos) funkcióktól. Ilyen elméleti megközelítés alapján mindenekelőtt a bűncselekmény *tényeinek* feltárásában s ezen kívül azok jogi *minősítésében* lehet és kell a megismerő (a minősítésnél ismét inkább: a „felismerő") jelleget látni. Az a megállapítás, hogy valamely konkrét múltbeli történés, amely a büntető ügyben releváns, bekövetkezett-e a valóságban vagy sem, fogalmilag kétségtelenül megismerő tevékenység, illetve annak eredménye. A hatóság ez esetben nem teremti, hanem csupán feltárja a tőle függetlenül létező való helyzetet, kifejezi a tények valóságáról vagy valótlanságáról szerzett tudomását. Lényegében ez a helyzet a jogi minősítéssel kapcsolatban is. Az ugyanis, hogy egy felderített konkrét emberi magatartás kitölti-e valamely törvényi tényállás elemeit vagy sem (van-e megkívánt fokú és jellegű társadalomra veszélyessége), ugyancsak megismerés (felismerés), illetve kinyilvánításának kérdése („deklarálás"). De már a *büntetéskiszabásban,* amint az előbbiekből is kitűnt, nemcsak megismerési elemek vannak jelen — noha a vonatkozó büntető jogszabálynak és szankció-elemének kiválasztásában kétségtelenül ilyenek is —, hanem alkotó-akarati mozzanatok. Ez utóbbiakban a hatóság a megismert tények törvényen alapuló jogi-jogpolitikai értékelését végzi el s a szocialista

[3] Pl. *Kocsis Mihály* id. értek. téz. 5., 37. old.

[4] V. ö. *Szabó Imre:* A jogszabályok értelmezése. Budapest, 1960. 59., 97. old.

[5] V. ö. *Anaskin, G. Z.:* A jogtudat és a közvélemény szerepe a büntetés kiszabásánál. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1967. évi 1. sz.

jogtudat alapján *dönt* az értékelésnél felmerülő alternatívák között.[6]

Nincs ok tehát arra, hogy a büntető jogalkalmazás fogalmán belül elejtsük a ténymegállapítási és a jogszabályértelmezési alfogalmak megkülönböztetését. Annál is kevésbé, mert a szocialista jogelmélet mindenfajta jogalkalmazást illetően hangsúlyozza a tényállást megállapító és a jogszabályt értelmező funkciók fogalmi különbözőségét (nem szemben állítását).[7] A büntető ügyekben a megismerési feladat nehézségeivel mégis számolni kell. Egyrészt amiatt, mert a jogértelmezés is tartalmaz megismerő vonásokat, másrészt, mivel a tény- és jogkérdések határai elmosódottak. Például még ma sem alakult ki egyértelmű álláspont, különösen a gyakorlatban, arra nézve, hogy a szándék megállapítása tisztán ténymegállapítási vagy tisztán jogi értékelő feladat-e, avagy vegyes jellegű tevékenység.[8] Mindezek ellenére a tény- és jogkérdések megoldásának közvetlen feladatait a büntető ügyekben fogalmilag is indokolt külön tartani, éspedig a bizonyos fokig mégis csak eltérő szakmai teendők helyesebb elméleti megvilágítása és sikeresebb gyakorlati végzése érdekében. Ekként a tények és a jogszabály nem állíthatók ugyan szembe egymással a kanti sein és sollen kibékíthetetlen ellentmondásosságával,[9] de nyilvánvaló, hogy ez a fogalompár a jogalkalmazás gyakorlatában felmerülő szakmai feladatok alapvetően kettős síkját jelzi, éppen a valóság dialektikájának megfelelően, a konkrét és az absztrakt dialektikus egységének jegyében.

II. Amennyire kétséges, hogy a büntető jogalkalmazásban a jogértelmező és benne a szankciót érvényesítő tevékenységnek pusztán megismerési jellege volna, annyira vitathatatlan, hogy valamely konkrét *bűncselekmény tényeinek feltárása* lényegében: megismerő tevékenység.[10] A büntető ügyekben a ténymegismerés napjainkban számos új problémát vet fel. Ez magától értődő is — noha talán kevéssé tudatosított —, ha számot vetünk azzal, hogy általában a valóság, a társadalom és a természet jelenségeinek a megismerése mennyire más feladatokat jelent és módszereket igényel ma, mint pl. 50 vagy 100 évvel ezelőtt. Gondoljunk a történeti, szociológiai, demográfiai, statisztikai, közgazdaságtudományi stb. tudományos és gyakorlati tényfelderítés folyton differenciálódó módszereire, eljárásaira, sőt elveire, elméleteire.

Nyilvánvaló, hogy a büntető ügyekben felmerülő megismerés (tényfelderítés és bizonyítás) körében sem ugyanazok a szakmai feladatok mint évtizedekkel ezelőtt; azaz, hogy a hatóságok a személyi és tárgyi bizonyítékok segítségével a múltban történt emberi magatartás lényeges tényeit felderítsék és rögzítsék. Igaz, hogy a feladat alapvető tartalma ma is ez. Ámde ha nem vesszük számításba a részkérdésekben mutatkozó számos új követelményt, a büntető ügyekben ugyanúgy elmaradunk a ténymegismerő tevékenység korszerű igényeitől, mint ahogyan a valóságfeltárás bármely más területén így járna a kutató-tudományos vagy gyakorlati munka, ha ma már túlhaladott elvek és módszerek alkalmazásával próbálná megoldani feladatait.

A büntető ügyekben a megismerési probléma új vonásait korántsem csak a szakmai színvonal állandó emelése iránti kívánalmak kielégítésének szempontjai jelzik, bár messzemenően ezek is. Sőt nem is csupán a megismerési módszerek alkalmazási technikájában bekövetkezett általános fejlődés, jóllehet feltétlenül ez is. (A kriminalisztikai-tudományos eljárások szélesedése, egyebek között azzal összefüggésben, hogy a jelenkori bűnözés néha különösen leplezett és intellektualizálódó megjelenési formákat mutat). A megismerési probléma új helyzete a bűnügyekben elsősorban abból adódik, hogy állandóan változik *a társadalmi talaj*, amelyben a bűnözés létrejön és ez a körülmény mint ok, már csak előidézi az okozatot, azaz a valóságmegismerés fejlettebb módszerei kimunkálásának szükségszerűségét. Így az elmúlt évtizedekben jelentős átalakuláson ment keresztül a büntető eljárásbeli megismerés tárgya, pontosabban tárgyköre. Vagyis a társadalomban előforduló azok az emberi magatartások, amelyek a mindenkori anyagi jogszabályok szerint bűncselekménynek minősülnek. Ez a változás nyilvánvalóan a szocialista társadalmi viszonyok között is folyamatos jelenség. A szocialista fejlődés

[6] Ugyanígy (a ténymegállapítást és a jogi minősítést *deklaratív*, a büntetéskiszabást pedig *konstitutív* jellegűnek tartva): *Király Tibor* (Barna—Király—Szabóné: id. jegyzet II. köt. 139—140. old.). Hangsúlyozza: „A bűntett mint a múltbeli valóság egy darabja létezett, mielőtt a bíróság megállapította volna. A bűntett miatt kijáró büntetés azonban a bírói ítélettel keletkezett." (uo. 140. old.).

[7] V. ö. *Szabó Imre:* A szocialista jog. Budapest, 1963. 307. old.

[8] A régebbi bírói gyakorlat a szándék eldöntését tisztán jogkérdésnek tekintette; az újabb bírói gyakorlat szerint (BJD 2197. sz.) a szándékra utaló külső tények felderítése bizonyítási feladat (vagyis ténykérdés), míg a cselekmény szándékosságára azokból vont következtetések a jogkérdés körébe esnek. Vö. ugyanígy: *Jászai Dezső* (szerk.): A büntető eljárás kommentárja. I—II. Budapest, 1967. 1199. old. (szerző: *Molnár László*). Lényegében bizonyítási — ténybeli következtetések alkalmazásával megoldandó — feladatnak tartja a szándék, mint tudati tény megállapítását: *Nagy Lajos* (Fellebbezés a büntetőperben. Budapest, 1960. 217. s köv. old.); *Wiener Imre* (Az elkövető tudatára vonatkozó megállapítások felülbírálata a másodfokú eljárásban. Magyar Jog, 1964. évi 9. sz.); *Turi István* szerint a szándékot bizonyítani kell és nem következtetések útján megállapítani. (Az eshetőleges szándékkal elkövetett élet elleni bűncselekmények. Jogtudományi Közlöny, 1968. évi 10. sz.).

[9] L. erre legújabban, átfogó jelleggel: *Peschka Vilmos:* A Sein és a Sollen problémája a modern jogelméletben. Állam- és Jogtudomány. 1968. évi 3. sz.

[10] Ugyanígy: *Nagy Lajos:* Tanúbizonyítás a büntetőperben. Budapest, 1966. 19. old.; *Grahn, W.:* Ismeretelméleti problémák a büntető eljárásban. Staat und Recht, 1963. évi 12. sz.

korábbi, illetve újabb szakaszaiban bizonyos fokig eltérő magatartások jelentkeznek veszélyeseknek a társadalomra. Ebből folyóan más és más arculatát láthatjuk a bűnözésnek, a társadalmi lét egyenlőre még reális tényének.

Mindezeknél fogva van bizonyos paradoxon abban, hogy amíg a *modern büntető törvénykönyvek,* mellőzve egyes régebbi törvényi tényállásokat, rendre pönalizálnak olyan magatartásokat, amelyek azelőtt kívül estek a büntetőjogi érdeklődés hatókörén, addig a *büntető eljárás szabályai* az új absztrakt tényállások konkrét megvalósulásának felderítéséhez nagyjából ma is a régi eljárásjogi eszközöket és módszereket nyújtják. Pedig logikusnak kell tekinteni, hogy ha az anyagi büntetőjogszabályokban felvett elvont bűntetti tényelemek új tartalmi típusokkal bővülnek, előbb-utóbb új feladatokkal kerül szembe a megismerés is a büntető eljárásban. A megismerési probléma új vonásai még az olyan klasszikusnak számító bűntetti csoportok vonatkozásaiban is megmutatkoznak, mint a személy vagy a vagyon elleni bűncselekmények. Ezek körében is a lényeges tények felderítéséhez számos új tudományos és gyakorlati, technikai és taktikai eljárást dolgoznak ki és alkalmaznak a ténymegismerés egykori eszközeihez és mondhatni egész „stílusához" képest. De a ténymegismerés új oldalai még inkább kimutathatók olyan bűntetti csoportoknál, amelyekben kifejezetten az anyagi jogszabályozás sajátosan új jellege hívja életre, törvényszerűen, a régitől sokban eltérő, modern ténymegismerési módszereket, sőt gyakran elveket is.

Így különösen két sajátos bűntett-kategóriában, a népgazdaság elleni, valamint a veszélyeztetési bűncselekmények körében tapasztalható nemcsak — az életviszonyok fejlődése folytán — állandó problémákkal küzdő jogszabályértelmezésnek, hanem a ténymegismerésnek szükségszerűen új helyzete is. Pl. a Btk 224. § (1) bekezdésének alkalmazásánál (a gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegése) nemcsak az a jogértelmezési probléma merül fel, hogy *általában* mi minősül „számottevő gazdasági hátrány"-nak, avagy e törvényszakasz (3) bekezdésében írt „népgazdaság érdekei súlyos sérelmé"-nek, hanem az is, hogy a társadalmi valóság síkján milyen *konkrét* magatartások alkalmasak ezeknek a jogi fogalmaknak a kitöltésére; azaz milyen tényeket kell az anyagi büntető norma érvényesítésének feltételeként — előzetesen — megismerni, továbbá, hogy ehhez milyen felderítési, bizonyítási eszközök a célravezetők. Avagy: a Btk. 225.§ (1) bekezdésében (pazarló gazdálkodás), meghatározott „jelentős pénz-, anyag-, energia- vagy munkaerőpazarlással járó gazdasági tevékenység kifejtése" fogalmának megvilágítása igen elmélyült jogértelmezést igényel, de nem kisebb gyakorlati feladat e fogalom konkrét megvalósulását jelző emberi magatartás kiderítése, relevanciájának felismerése és ismét annak a kérdésnek az eldöntése, hogy mindennek érdekében milyen megismerési módszereket helyénvaló, illetve törvényileg lehetséges alkalmazni.

De folytatható lenne a sor a jelenleg hatályos Btk.-nak a népgazdaság- elleni bűntetteket szabályozó más diszpozicióval is abból a szempontból, hogy az elvont (törvényi) tényállások mennyire bonyolult, ugyanakkor differenciált ténymegismerést igényelnek. Igaz ugyan, hogy a *gazdasági bűncselekmények* a régebbi jogban sem voltak ismeretlenek, de nem szorul indoklásra, hogy a hatályos Btk.-nkban szabályozott ezek a társadalmi viszonyok — éppen össztársadalmi-jogpolitikai alapjuk tekintetében — milyen gyökeresen eltérnek a kapitalista, sőt bizonyos fokig még a szocialista fejlődés korábbi szakaszaiban pönalizált társadalmi viszonyoktól is, éspedig külsőleges, ténymegnyilvánulásaikban elsősorban. S ha e bűntetti tényállások a társadalmi és gazdasági alap további fejlődésének megfelelően a közeli vagy távolabbi jövő kodifikációjában egészben vagy részben módosulnak is, a változások várhatóan kevésbé érintik éppen sajátos absztrakt tény-tartalmukat, sőt azt esetleg még összetettebbé, árnyaltabbá alakíthatják. Mindezekből szükségszerűen következnek, illetve még jóideig megmaradnak a sajátos ténymegismerési szakmai teendők.[11]

A példaként felhozható másik kategória, a *veszélyeztetési bűntettek* egyik-másik alakzata is ismeretes volt ugyan már a régebbi jogokban, de ismét nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a veszély büntetőjogi fogalomköre milyen jelentős tartalmi és aspektusbeli változáson ment keresztül az elmúlt évtizedekben. Nem túlzás azt állítani, hogy napjainkban a veszélyeztető bűncselekmények világszerte a büntetőpolitika, a kodifikáció és a jogalkalmazás érdeklődésének középpontjában állanak. Ez az új szemlélet még a büntetőjog olyan klasszikus intézményeinek új fogalmi megközelítését is felveti, mint a kísérlet, hangsúlyozva, hogy a kísérlet a veszélyeztető bűntettek sajátos típusa.[12] De továbbmenően: olyan absztrakt törvényi tényállási elemek, mint pl. a közveszély (Btk. 190.§), közvetlen veszély (Btk. 258.§), vagy az elvárható segítség (Btk. 259. §) és ezek kapcso-

[11] Vö. legújabban, a népgazdaság elleni bűntettek fogalomkörének eljárásjogi (bizonyítási) vonatkozásaira is hasznosíthatóan: *Halász Sándor* (szerk.): A büntető törvénykönyv kommentárja. I—II. Budapest, 1968. 967., s köv. old. (Szerzők: *Fonyó Antal* és *Molnár László)* L. még ugyancsak eljárásjogi (bizonyítási) összefüggésekkel is: *Bagi Dénes:* A gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegésének büntetése az új gazdasági mechanizmus funkcionálása során. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1967. évi 7. sz.; *Solt Pál—Schagrin Tamás:* A pazarló gazdálkodás és az új gazdálkodás mechanizmusa. U. o. 1967. évi 5. sz.; *Orlovicz, F.:* A gazdasági kockázat és a büntetőjog. U. o. 1968. évi 8. sz.; *Perlov, I.:* A gazdasági ügyek bírósági tárgyalása. Szovjetszkaja Juszticija, 1967. évi 1. sz.

[12] Vö. *Pintér Jenő:* A veszély fogalma és jelentősége a büntetőjogban. Budapest, 1965. 122., s köv old.

lódó problémái, közelebbről a keretjogszabályban, illetve az azt kitöltő egyéb jogi normában felvett magatartásnak, továbbá bűnösségi formájának önálló, illetve kölcsönösségi problematikája, azután e bűntetteknél az eredmény fogalmának kérdése stb.: mind arra figyelmeztetnek, hogy a gyakorlatot korántsem csak a szorosan vett jogalkalmazási-jogértelmezési kérdések eseti megoldásai foglalkoztatják nap mint nap. Hanem az is, hogy a veszélyeztetést megvalósító emberi magatartások (cselekmények, mulasztások) ezernyi konkrét megjelenési változatát kell feltárnia (megismernie és bizonyítania) éppen annak érdekében, hogy azokra a vonatkozó büntető jogszabályt a törvényességnek és a jogpolitikai célkitűzésnek is megfelelően alkalmazhassa.[13]

Következtetésül levonható, hogy a megismerési probléma új vonásai a büntető ügyekben elsődlegesen az anyagi büntetőjogi normák tartalmának átalakulásából fakadnak. Abból, hogy a modern társadalom — és számunkra a szocializmus — érdekei a társadalmi viszonyok más oldalú és differenciáltabb jogi, köztük büntetőjogi védelmét helyezik előtérbe. A büntetőjog érdeklődési körébe kerülnek ekként olyan emberi magatartások is, amelyek — legalábbis egyes típusaikban — korábban irrelevánsak voltak. De a ténymegismerési tárgykör tartalmi változásán kívül új helyzetet teremtenek a megismerési módszerek állandó fejlesztésére irányuló tudományos és gyakorlati igények is. Az új felderítési és bizonyítási módszerek új forrásaira, gazdagítási lehetőségeire találunk az olyan tudományos eredményekben, amelyek a kriminalisztikai, kriminológiai, pszichológiai, szociológiai, közgazdaságtudományi, műszaki tudományos stb. kutatások szakadatlan előrehaladása nyomán jelentkeznek és a büntető eljárás gyakorlati céljaira is értékesíthetők.

III. A megismerés és bizonyítás új feladataival találkozunk a büntető ügyekben bizonyos sajátos tartalmú *minősítő körülmények* (pl. üzletszerűség), egyes *új intézmények* (pl. kényszergyógykezelés), a *bűncselekmény okai* (Be. 13.§) stb. ténybeli vonatkozásainál. Magának a *tényállás*nak a rögzítése alapvetően minden bűnügyben a hagyományos feladat teljesítését jelenti ugyan (a bűntett elvont törvényi tényállási elemeinek megfelelő konkrét tények hiteles feltárását és bizonyítását), mégis e „kitaposott" területen is sűrűn merülnek fel a régi feladat újszerű megoldásának követelményei. Ugyanis sok bűntetti tényállás, amint az előbbiekből kitűnt, a társadalmi fejlődéssel tartalmában és jellegében módosult. A tényállással (s általa a bűnösséggel és minősítéssel), érintkező felderítés ekként komplex szakmai tevékenységet igényel, különös tekintettel a különböző szakkérdésekre (pl. orvosszakértők alkalmazása a kényszergyógykezelés kérdésében, pszichológiai szakértők stb.).

A büntető jogalkalmazás más területein azonban még élesebben megmutatkoznak a megismerési probléma új vonásai. Így elsősorban a valaha kizárólag jogi-értékelő funkcióként kezelt *büntetéskiszabás* körében. A jogalkalmazó, mint láttuk — a büntetőjog céljai s így a törvényesség szempontjából elsőrendűen fontos — ezt a feladatát nem képes teljesíteni *pusztán* jogi megfontolások, logikai következtetések vagy bármiféle — „befelé forduló" — értékelő munka útján; hanem csakis akkor, ha az adott büntető ügyben előzetesen megismerte és megállapította a törvényes büntetés kiszabásának alapjául szolgáló összes ténykörülményeket.

Nem veszíthet jelentőségéből természetesen a büntetéskiszabásnak ismét a „hagyományos" oldala: az enyhítő és súlyosító körülmények, az elkövetett cselekmény tárgyi súlyának, objektív, és szubjektív társadalomra veszélyességének, ezek ténybeli alapjainak feltárása abból a célból, hogy azok megfelelő jogi-jogpolitikai értékelést nyerhessenek. De némely bűnösségi körülmény, illetve megítélése részben változik a szocialista társadalmi viszonyok között (pl. az ellenőrzés elmulasztása, az ittasság) és ez is már a kapcsolódó tényfelderítés állandó tökéletesítésére figyelmeztet, lévén ez a feladat mindig összetett jellegű. Méginkább nyilvánvalók azonban a tényfeltárás új vonásai a büntetéskiszabás alapjainak — immár önállósult — abban a kérdéskomplexumban, amelynek elemeit ezek a fogalmak fejezik ki: a *tudati állapot* (szándék, cél motívum, indulat stb.), azután az egyéniség, ezzel összefüggésben a *személyiség*, jellem, társadalmi megítélés, előélet, családhoz és munkához való viszony, életmód; egyszóval: a tágan értelmezett pszichikum, a személy és a személyiség sokoldalú tartalma. Ennek a kérdéskörnek a következő büntetőjogi aspektusai lehetségesek: jogalkotói nézőpont; jogpolitikai-jogalkalmazói feladatok; közvetlen ténymegismerési oldal.

Ezúttal csak az utóbbi szempontból vizsgálódva, látható, hogy ez a problémakör a büntető ügyekben végbemenő *ténymegismerési tevékenység tárgykörének* (tartalmának, felosztásának) kérdésével kapcsolatos. A szakmai feladat sajátossága abban áll, hogy az elkövető egyéniségének olyan vonásait kell megismerni, amelyek külsőlegesen nem közelíthetők meg, mert alapvetően tudati jellegűek; másrészt azonban létükre vagy nemlétükre az elkövető külső ténykedéseiből több-kevesebb pontosságú következ-

[13] A veszélyeztetési bűncselekmények szinte teljes (fogalmi, jogdogmatikai, kodifikációs) problematikájának áttekintését az eljárásjogi (bizonyítási) összefüggésekre is levonható következtetési lehetőségekkel l.: *Viski László:* A veszélyeztetés, mint materiális bűncselekmény. Állam- és Jogtudomány, 1968. évi 1. sz. Vö. még: *Schwander, V.:* A veszélyeztetési bűncselekmények. Revue Internationale de Droit Pénal. 1966. évi 1—2. sz. 355—359. old. (A Nemzetközi Büntetőjogi Társaság 1969. évben Rómában tartandó X. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszusán megvitatásra kerülő téma kérdéscsoportja).

tetések vonhatók.[14] Az az igény, hogy — az irodalomban többnyire már „tudati tények"-nek nevezett — pszichikai folyamatoknak a büntető ügyekben jelentőséget kell tulajdonítani, nem új ugyan, mivel már a klasszikus büntetőjogi szemlélet relevánsaknak ismerte fel ezeket, elsősorban a bűnösség és a minősítés, de bizonyos mértékben a büntetés megállapításánál is (szándék intenzitása, indulat, aljas indok stb.). A büntető jogalkalmazással szemben támasztott egyéniesítés, valamint a megalapozott ténymegállapítás követelményének együttes érvényesítése azonban direkt és új módon veti fel a tudati tények és általában a személyiség feltárásának feladatát a szocialista büntető eljárásban, elsősorban éppen a büntetéskiszabás összefüggéseiben.[15] Ennek néhány realizálási szempontja a következőkben összegezhető:

a) A büntetéskiszabás céljaira történő egyéniség-megismeréshez kapcsolódó ténybeli anyag gyűjtését *közvetlenül* az említett célkitűzés szolgálatába kell állítani, *tudatosan mint ilyen* szakmai részfeladatot teljesíteni. A modern szocialista büntető eljárásjogok a tényfeltárás és bizonyítás körében olyan rendelkezéseket tartalmaznak a hatóságok számára (pl. elkövetési okok, személyi és tárgyi társadalomra veszélyességi körülmények, enyhítő-súlyosító körülmények stb. feltárása), amelyek kifejezetten a büntetéskiszabás törvényességét vannak hivatva elősegíteni. Nem lehet ezért megelégedni azzal, hogy a büntetéskiszabáshoz szükséges sokrétű ténybeli anyag csak mintegy „mellékesen" gyűljön össze annak eredményeként, hogy hasonló adatokat a bűnösség és a minősítés alapját adó tényállás céljaira amúgy is be kell szerezni (szándék, erős felindulás, haszonszerzési cél stb.). A tudati tények és általában a személyiség felderítése *önálló* feladat a büntető ügyekben, éspedig kifejezetten a büntetéskiszabásra kivetített összefüggéseiben is. Ezt a felismerést hazai bírói gyakorlatunk évek óta tükrözi[16] és a büntetéskiszabással kapcsolatos jogpolitikai és társadalmi igények kielégítését ma már magasabbrendű értelmezési aktusok is szolgálják (pl. a Legfelsőbb Bíróság 6. sz. irányelve a büntető ügyekben ismételten felelősségre vontak megítéléséről).[17]

b) A büntetéskiszabás céljait segítő ténymegismerés követelményének alapja a szocialista büntetőjogi szemléletben keresendő. Ez utóbbi az embert állítja a társadalmi, s így a jogi megítélés középpontjába, bűnügyekben elsősorban természetesen társadalomra veszélyes magatartását, s annak külső megnyilvánulásait, de ezekkel szerves kapcsolatban a magatartás pszichikai előzményeit, illetve kísérőit is. Az idevonatkozó feladat sikeres teljesítése érdekében a jogalkalmazó nem mellőzheti a személyiség-feltárás *általános ismeretelméleti* és *pszichológiai elvei, módszerei* fejlődésének figyelemmel kísérését, továbbá a *kriminológiai* és *szociológiai kutatások* eredményeinek megfelelő hasznosítását. Mindezeknek a megismerési és értékelési aspektusoknak egyidejű figyelembevétele biztosíthatja csupán azt, hogy az elkövető egyéniségét megvilágító tényeknek feltárása teljes és alapos lesz, nélkülözi az egyoldalúságot vagy az ötletszerűséget. A hitelesen megállapított tények így megbízható támpontot adnak azok helyes jogi-jogpolitikai értékeléséhez, a törvényes büntetés vagy intézkedés alkalmazásához.

c) A személyiség-feltárásnak a jogalkotásban és a jogi-jogpolitikai szemléletben gyökerező új vonásai ekként egyrészt *1.* felölelik a személyiség-megismerés *terjedelmének* és *mélységének* kérdéseit (megismerési kör); másrészt *2.* aktuálissá teszik az említett célra történő megismerés eljárási *eszközeinek* és *módszereinek* problémáját, az ezzel kapcsolatos tudományos és gyakorlati eredmények hasznosításának lehetőségeit a büntető ügyekben.

ad 1. A személyiség-kutatás *terjedelmét* illetően az egyik lehetséges alternatíva a részletekig menő vizsgálódás. Ez az egyéniség rejtett oldalainak keresését és esetleg a magánéletben való búvárkodást is feladatának tekinti. A másik alternatíva szerint az eljárásbeli érdeklődés ebben a körben csak a legfőbb megállapításokra terjedhet ki. E végletek között a büntető eljárási gyakorlat perspektívában eldöntendő kérdései közé tartozik, hogy az egyes ügyekben mit és mennyit kell megismerni az elkövető egyéniségére vonatkozó ténysokaságból? Helyes úton jár-e a gyakorlat akkor, ha esetleg csak az elkövetéskori tudatállapotot kutatja, avagy ha ezen jóval túlmenően, az elkövető egész életútjának kiderítésére törekszik? Hol vannak az ésszerű határai az egyéniségfeltárásnak a büntető ügyekben?

Jelenleg a szóban forgó kérdésben a tudományos irodalomban általában *maximálisak* a követelmények, míg a gyakorlatban olykor a *minimális* igények kielégítése is elmarad. A személyiségfeltárás terjedelme és mélysége a törvényes büntetőjogi felelősségrevonás össze-

[14] L. *Nagy Lajos:* Fellebbezés stb. 219. old.; *Wiener Imre:* Az elkövető tudatára vonatkozó megállapítások stb. 389. old.

[15] Néhány év előtti alapvető monográfia: *Szaharov, A. B.:* A bűnöző személyiségéről és a bűnözés okairól. Moszkva, 1961. L. továbbá: *Korsik, M. G.—Larin, A. N.—Sztyepicsev, Sz. Sz.:* Az elkövető személyiségét jellemző adatok bizonyító ereje. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo. 1966. évi 6. sz.; *Manajev, Ju.:* A büntetés egyéniesítése az elkövető személyiségét jellemző adatok figyelembevétele alapján. Szocialisztiszeszkaja Zakonnoszt. 1967. évi 9. sz. Az elkövetés indítékaira: *Feix, G.:* A motívumok kiderítésének módszerei a büntető eljárásban. Neue Justiz. 1967. évi 24. sz.; *Volkov, B.:* A bűncselekmény indítékának megállapítása — a helyes jogalkalmazás és büntetéskiszabás szükségszerű feltétele. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1966. évi 3. sz. Vö. még: *Czubalski, M.:* A személy pszichikai állapotának vizsgálata a büntető eljárásban. Nowe Prawo. 1967. évi 2. sz.

[16] BJD 1610., 2198., 2377., 2382., 3276. sz.

[17] BJD 2768. sz., különösen az irányelv III. pontja.

függéseiben: alapvetően jogalkotási-jogpolitikai, illetve büntető anyagi jogi probléma ugyan (a büntetéskiszabás elvei a büntetés céljainak szolgálatában), de annyiban messzemenően eljárásjogi kihatású is, hogy az eljárás eszközein és lehetőségein múlik a gyakorlati megvalósítás sikere.

Ami az utóbbi kérdést illeti, el kell ismerni, hogy *az eljárási eszközök korlátozottak,* időbelileg és érdemi alkalmasság szempontjából is meghatározottak; csak bizonyos közvetlen célokra és keretek között alkalmazhatók. Az elkövető egyéniségével, elkövetéskori tudati állapotával, elkövetési és azon kívüli indítékaival, továbbá a személyiségét jellemző egyéb körülményekkel kapcsolatos tényekről nagyon sokat és megbízhatót megismerni a büntető eljárás sajátos keretei között alig lehetséges, de bizonyos határokon túl, nem is szükséges. Legalábbis kérdéses, hogy a büntető eljárás használható-e tudományos kutatások végzésére bármilyen tekintetben is, így az elkövető egyénisége vonatkozásában? A mértéktelen vizsgálódások a bűntett mint társadalmi jelenség tárgyi vonatkozásaitól való eltávolodáshoz és esetleg az elkövető személyével történő felesleges és öncélú foglalkozáshoz vezethetnek. Márpedig a tettes-büntetőjognak bármiféle csökevényes megnyilvánulása is idegen a szocialista büntetőjogtól és nemcsak az anyagi, hanem az eljárási jog érdeklődésétől is.

Ezért elvi okokból, de a büntető eljárás most kiemelt sajátos szempontjaira tekintettel sem volna helyes a *bűntett tárgyi súlyától és társadalmi jelentőségétől elvonatkoztatott,* azt meghaladó terjedelmű és mélységű személyiségfeltárás végzése a konkrét bűnügyekben. Igaz ugyan, hogy a joggyakorlatban ilyenfajta veszély egyelőre nem tapasztalható, sőt inkább a minimális követelmények teljesítésének biztosítása az időszerű feladat. Mégsem látszik indokolatlannak e téren az elméleti-elvi megfontolásokból fakadó mértéktartásra felhívni a figyelmet; illetve olyan elméleti-tudományos megalapozás kidolgozásának kívánalmát hangoztatni, amely biztos támpontot ad, perspektívában is, az eljárási gyakorlat számára az egyéniségfeltárás egyébként igen fontos szakmai feladatának teljesítésére, e munka tartalmi oldalára éppúgy, mint ésszerű határaira nézve.

Mindenesetre a ténymegállapítás körét a terheltnek az elkövetéskor fennállott és az elkövetéssel összefüggő korábbi tudati állapotára, továbbá személyiségének a büntetés vagy intézkedés alkalmazásánál jelentőséggel bíró alkotó elemeire minden konkrét ügyben ki kell terjeszteni, anélkül, hogy az ilyen vizsgálódás túlmenne az ügy jelentősége és helyes büntetőjogi elbírálásának szempontja által megvont határokon. Ebből a célból általában azokat a tényeket kell feltárni és rögzíteni az ügyet érdemben eldöntő határozatban, amelyek *adekvát értékű magyarázatát* adják az elkövetett bűntettnek és annak, hogy az közvetlenül visszavezethető-e, s ha igen, mennyiben az elkövető egész egyéniségére, életvitelére.

Az elkövető és a bűntett közötti pszichikai kapcsolat megismerése nemcsak a bűnösség és a minősítés elbírálásához szükséges, hanem az alkalmazandó büntetés vagy intézkedés megválasztásához is. Az idevágó tényanyag mutatja az elkövető szubjektív „alapállását" — a konkrét bűncselekmény tárgyi elemeinek közvetítésével — a büntetőjogilag védett, de a bűncselekmény által megsértett és ezáltal a kapcsolódó többi társadalmi viszonyhoz, s végső fokon a szocialista társadalmi rendhez. Ebben a körben jelezheti azt is, hogy alkalmi bűnelkövetésről, vagy a társadalmi rend elleni súlyosabb támadásról, esetleg a szokásos bűnözés eseti megnyilvánulásáról van-e szó. Az utóbbiak individuális és társadalmi gyökerei ugyanis — egyebek között — feltárulhatnak éppen az elkövető egyéniségével és életvitelével kapcsolatban megállapított konkrét tények megismerésével.

De még az olyan fontos tudati tény kutatása tekintetében is, mint pl. a bűncselekmény indítéka, helyénvaló a jogalkalmazó részéről a *mértéktartás.* Jóllehet a büntetéskiszabáshoz általában, sőt olykor a törvényes minősítéshez is mellőzhetetlen a motívum részletes felderítése, vannak esetek, amikor az ilyen irányú vizsgálódás — bizonyos határon túl — már felesleges, céltalan. Például az ittas állapotban elkövetett bűncselekmények miatt indított ügyekben tapasztalható néha túlzottan aprólékos motívumfelderítés olyankor is, amikor eleve, de legalábbis „menet közben" látszik, hogy a beszerzendő tényadatok összességükben véve is alkalmatlanok annak megvilágítására, hogy az ittas terhelt milyen indítékból hajtotta végre a bűncselekményt. Ilyen esetekben azután a motiváció utáni intenzív érdeklődés, a kapcsolatos bizonyítási anyag felduzzasztása ellenére is csekély következtetési lehetőség adódik a személyi társadalomra veszélyesség azon keresztül való lemérésére. Rendszerint azt kell megállapítani, hogy az ittas terheltnek a konkrét bűncselekmény elkövetésére semmiféle ésszerű oka, indítéka nem volt, mert éppen ittas állapota miatt teljesen motiválatlanul cselekedett, mint igen sokszor az ittas emberek általában.[18] Igaz, hogy még ilyen esetekben is létezhetnek az ittas személy magatartása mögött meghúzódó — rejtett, mondhatni „tudat alatti" — alapmotívumok, ezeknek a kutatása és boncolgatása azonban már nem lehet feladata a konkrét emberi magatartás releváns tényeinek elbírálására hivatott hatóságnak.

ad 2. A büntetéskiszabás céljait szolgáló személyiségmegismerés terjedelmi kérdéseinél is bonyolultabb e tevékenység *módszereinek* a

[18] A bírói gyakorlat egyébként, elsősorban az élet elleni bűncselekmények körében, az alkoholos állapotban való, gátlástalan elkövetést általában súlyosító körülménynek tekinti (Legfelsőbb Bíróság 4. sz. irányelve II. 3. pont, BJD 2912. sz.)

problémája. Itt is igen magasfokúak az elméleti-tudományos és irodalmi igények; ti. hogy minden lehetséges — hagyományos vagy új — megismerési módszer és bizonyítási eszköz felhasználásával törekedni kell arra, hogy a hatóság az elkövetéskor fennállott tudati állapotról és általában az elkövető egész egyéniségéről megbízható tudomást szerezzen. Kétségtelen, hogy a „hagyományos" bizonyítékok (Be. 61. §) útján kell elsősorban biztosítani a szükséges tényeket közvetlenül a büntetéskiszabás céljaira, de nyilvánvaló az említett adatforrások felhasználhatóságának viszonylagos volta is.

A terheltről kialakítandó „tudati és személyiségi kép" rögzítésénél mindenekelőtt (külső) tényeket kell felderíteni és bizonyítani. Ezekből majd következtetések vonhatók a láthatatlan (belső) tudati tényekre és a terhelt személyiségének tartalmára. De a tudati állapotra és a személyiségre következtetést engedő tények az egyes ügyekben rendszerint csekély számúak és nem is mindig megbízhatók. Így pl. a tanúk, amikor a terheltnek az elkövetés alatt, közvetlenül azt megelőzően vagy utána tanúsított viselkedése, vagy általában életvitele, munkához való viszonya stb. iránt kapnak a hatóságtól kérdéseket, sokszor csak elenyésző arányban számolnak be konkrét (hely, idő és körülmények szerint elhatárolt) tényekről, hanem többnyire véleményüket adják elő. Noha ezeknek az egyéni „vélemények"-nek is lehet valamelyes értéke a terhelt személyiségére nézve egyéb forrásokból merített adatok egybevetett megítélésénél, s így a törvényes büntetés megállapításánál is, mégis az effajta „bizonytalan" bizonyítékok általában csak nagy fenntartásokkal fogadhatók el olyan tényanyagként, amelyre hatósági döntést lehet alapítani. A büntető ténymegállapításnak bizonyos *konkrétságát* és *egzaktságát* sohasem szabad elveszítenie semmiféle vonatkozásban, így közvetlenül a büntetéskiszabás ténybeli alapjait illetően sem. A büntető eljárásbeli, különösen a bírói jogalkalmazást nemcsak a bűnösség és a minősítés, hanem a büntetés tekintetében is csak hitelesen feltárt és bizonyított konkrét tényekre lehet alapozni és nem ingatag adatforrásokból származó „értékelésekre".

Éppen ezért a büntetéskiszabást közvetlenül szolgáló tények felderítésére és bizonyítására sem valamilyen „különleges" bizonyítási eszközök alkalmazandók a büntető ügyekben. Ugyanakkor elsősorban a *kriminálpszichológiai* tudományos és gyakorlati módszereket *az eddiginél szélesebb körben* kell bebocsátani az eljárás, ezen belül a bizonyítás, s ennek is olyan területére, amely az elkövető tudati állapotára és személyiségére vonatkozó tényállással kapcsolatos. A bizonyítás és a bizonyítékok értékelésének szabadságán (Be. 6. §) alapuló büntető eljárási rendszerünkben elvileg minden ténykörülmény igazolására mindenféle bizonyítási eszköz, mód és bizonyíték felhasználható, ami az adott ügyben éppen célravezetőnek mutatkozik. Ehhez képest a büntetéskiszabás céljaira olyan — okirati vagy tanúvallomásokban foglalt — jellemzéseket, véleményeket is értékesíthet a hatóság, amelyek fényt vetnek a terhelt egyéniségére, életvitelére, avagy esetleg az elkövetéskor fennállott tudatállapotára (szándék, indíték, indulat stb.) vonható következtetések kialakításánál adnak segítséget. De az semmi esetre sem volna helyes, hogy ebben a körben a konkrét tények bizonyítását többé-kevésbé megbízható vagy pedig éppen teljesen megbízhatatlan véleménynyilvánítások, „kiértékelések" *helyettesítsék általában*, akár tanúvallomásokból, akár okirati vagy más bizonyítékforrásokból származzanak is azok. Az ilyen helyzet a bizonyítási tevékenység szubjektív elemekkel való megengedhetetlen feltöltését jelentené és adott esetekben inkább kárára mint hasznára válnék az eljárásbeli tényfelderítés eredményességének. Amellett az ügyek hibás elbírálásához, törvénysértő büntetésekhez is vezethetne, mert nélkülözné a hatóság idevágó jogi értékeléséhez feltétlenül szükséges objektív tényanyagot.

Az utóbbi, valamint a bevezetőben foglalt fejtegetések egybevetéséből leszűrhető: helytelen volna a büntető eljárásban a megismerési és bizonyítási tevékenységnek kizárólagosságot tulajdonítani olyan területeken (minősítés, büntetéskiszabás), amelyekben — az előfeltételeket itt is biztosító tényfelderítés mellett — alapvetően a jogi és egyéb értékelő funkcióra hárul a döntő, de legalábbis a végső szó kimondása. De ugyanúgy elhibázott az a felfogás, amely a jogi-jogpolitikai értékelés és különösen a büntetéskiszabás összefüggéseiben lebecsüli a ténybeli megalapozás fontosságát. A büntetőjogi szankció alkalmazása körében is megvan a maga jelentősége a tényeknek, illetve idetartozó relevanciájuk felismerésének, sőt ezek időbelileg és logikailag előbbrevalók. Ehhez képest a bizonyításnak fontos szerepe van nemcsak a bűnösség és a minősítés, hanem a büntetéskiszabás területén is. Az utóbbiban a bizonyítási feladatok annyival bonyolultabbak, hogy részben közvetett megismerési módszerek alkalmazását teszik szükségessé.

IV. Ami a bizonyítási problematika *jelenlegi* helyzetét és várható *jövőbeni* alakulását illeti, bizonyos meghatározott tényfelderítési eszközök és formák előtérbe kerülésével kell számolni. A bűncselekményekre vonatkozó tényállás gyakran komplex jellege, illetve speciális vonatkozásai általában a *szakértők*[19] foglalkoztatásának fokozását indokolják. Ugyanúgy kívánatos a *tárgyi bizonyítékok*,[20] illetve a velük kapcsolatos

[19] L. e problémakör átfogó hazai feldolgozására, bőséges szakirodalommal: *Székely János:* Szakértők az igazságszolgáltatásban. Budapest, 1967.

[20] A tárgyi bizonyítékokra 1. legújabban: *Gödöny József:* Bizonyítás a nyomozásban. Bp., 1968. 317., s köv. old. Vö. még: *Katona Géza:* A nyomok azonosítási vizsgálata a büntető eljárásban. Bp., 1965. 14., s köv. old.; *Vargha László* (szerk.): Kriminalisztika. Egységes jegyzet. Bp., 1966. (V—XIII. fejezet.)

ténymegismerési lehetőségek jobb kihasználása, vagyis a kriminalisztikai eszközök és eljárások intenzívebb gyakorlati hasznosítása. De a *tanúvallomásoknak,*[21] e klasszikus bizonyítékforrásoknak a büntető eljárás céljaira való értékesítése is új lehetőségeket mutat, elsősorban a kriminálpszichológia már említett tudományos elveinek és módszereinek hatékonyabb alkalmazása útján. A büntetőeljárásbeli bizonyításnak ugyanis láthatóan új távlatai, de mindenesetre újszerű tudományos és gyakorlati módszerei vannak kibontakozóban. A tudomány és a szakirodalom részéről, a társadalmi és jogpolitikai oldalról történő figyelemfelhívások nem maradhatnak hatás nélkül a gyakorlatra, ideértve nemcsak a *jogalkalmazást,* hanem az annak „anyagát" és feltételeit biztosító korszerű *büntetőeljárási jogalkotást* is. A kérdés gyakorlati szempontja ma már abban a problémafelvetésben is jelentkezik, hogy vajon a büntető ügyekben a bizonyítás bonyolult és rendszerint menynyiségben is jelentős szakmai munkáját nem lehetne-e „racionalizálni", egyes eljárási szakaszokban egyszerűsíteni? Mindezt annak érdekében, hogy a bűnösséggel, illetve a személyiséggel kapcsolatos tényállásra irányuló bizonyítás egyrészt alaposabb, koncentráltabb legyen, másrészt elkerülhetővé váljék a felesleges bizonyítás, az abban közreműködők indokolatlan igénybevétele.

Ez a bizonyítási problematika már jóval szélesebb aspektusokat érint, éspedig az egész büntető eljárás lefolytatásának, *tartalmi-szerkezeti* felépítésének kérdéseit. Mindenesetre az eljárásban a bizonyítás igényli a legnagyobb időbeli és érdemi „munkabefektetést" a hatóságok és az eljárásban részt vevők részéről. Ezért nem lehet megelégedni azzal a helyzettel, hogy a korszerű tudományos és gyakorlati ténymegismerési eszközök „egyszerűen" rendelkezésre állanak, hanem a bizonyításra vonatkozó eljárásjogi szabályozásban kívánatos ezek alkalmazásának bizonyos minimális eseteire és módjaira *törvényi ajánlásokat,* sőt esetleg kötelező *előírásokat* adni. (Alapvető kriminál-taktikai, -technikai, -pszichológiai bizonyítási módszerek és eljárások.) Néhány ilyen a jelenlegi Be.-nkben is szerepel, pl.: nyomozás teljesítése (110. §), szembesítés (118. §, 134. § (2) bek.), szakértői vizsgálat tűrésének kötelezettsége (137. §), nyomozási kísérlet (143. §), de ezek körét célszerű volna bővíteni (pl. felismertetés, helyszínelés, bizonyos esetekben pszichológiai szakértő kötelező alkalmazása stb.).[22] Ugyanakkor tágítani lehetne azokat a jelenlegi jogszabályi kereteket (módosított Be. 110/A, 113/A., 169., 192., 196/A., 211. §§), amelyeken belül az *egyszerűbb* megítélésű ügyekben csak a *legszükségesebb* bizonyításfelvételre kerül sor. Az egyszerűbb ügyekben, amelyek az eljárások nem csekély hányadát teszik ki, a „túlbizonyítás" egyrészt hátrányosan befolyásolja az igazságszolgáltatás időszerűségének alakulását, másrészt a hatóságok feleslegesen nagy munkaterhelését okozza és elvonja energiájukat a ténylegesen jelentős bizonyítást igénylő, nagyobb súlyú, bonyolultabb tényállású ügyektől.[23]

V. A büntető eljárásban a bizonyítás problémái iránt nemzetközi méretekben növekedett az érdeklődés az utóbbi időben. A *szocialista országokban* a bizonyítás új, s mindinkább tudományos alapokra való helyezésének lehetőségei elsősorban a fellendült szakirodalmat foglalkoztatják, de a jogalkotásnak és a jogalkalmazásnak is egyre élénkül a figyelme a büntető eljárás e fontos funkciója iránt. *Más országokban,* így újabban a Nemzetközi Büntetőjogi Társaságban észlelhető irányzatok ugyanakkor meglehetősen sajátos utakon keresik a megoldást a büntető bizonyítás problémáira.[24] A büntető eljárás szerkezetét is érintő, egyes elképzelések szerint célszerű az eljárást (közelebbről a bírósági szakaszt, illetve a tárgyalást) *két fázisra osztani* a bizonyítási anyag beszerzése tekintetében. Az első fázis csupán a *bűnösség* elbírálásához szükséges bizonyítás felvételét foglalná magában; a másik fázis pedig — amennyiben a bűnösség kérdése pozitív irányban eldöntést nyert — azt a bizonyítást, amely a terhelt *személyiségének* feltárásához szükséges, s mint ilyen, a büntetés vagy egyéb intézkedés helyes megválasztásának ténybeli feltételeit teremti meg. Az alapvető megokolása ennek a bizonyításfelosztási és ebből folyóan eljárás-tagolási koncepciónak az, hogy egyes bűnügyekben nem kerül sor a bűnösség megállapítására, s így ilyenkor elesik a terhelt személyiségével kapcsolatos, vagyis a bün-

[21] Két jelentős hazai monográfia, széles kriminálpszichológiai megalapozással: *Kertész Imre:* A kihallgatási taktika lélektani alapjai. Budapest, 1965.; *Nagy Lajos:* Tanúbizonyítás a büntetőperben. Budapest, 1966.

[22] Vö. az utóbbira: *Ekmekcsi, A.:* A bírósági lélektani szakértői vizsgálat. Szovjetszkaja Juszticija. 1968. évi 6. sz.; *Frejerov, O.:* A bírósági lélektani szakértői vizsgálat feladatai. Szocialiszticseszkaja Zakonnoszt. 1968. évi 1. sz.

[23] *Király Tibor* rámutat: „Közismert, hogy ami a nyomozási iratokat tényleg túlterheli, az a terjengős vallomás, tényállás-felvétel." (A terheltté nyilvánítás jövője. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle. 1968. évi 11. sz. 655. old.)

[24] L. a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság 1969. évben Rómában tartandó X. Nemzetközi Büntetőjogi Kongresszusán „A büntető eljárás két szakasza" címmel megvitatásra kerülő téma kérdéscsoportját *M. Ancel* és *P. Cornil* tollából a Revue Internationale de Droit Pénal 1966. évi 1—2. számának 359—360. oldalain. (A kérdéseket az 1968. augusztus 29—30. napjain Stockholmban tartott nemzetközi előkészítő kollokvium megvitatta; erről *Farkas Sándor* magyar kiküldött előadást tartott 1968. november 26-án a Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezete Büntetőjogi Szakosztályának és a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság Magyar Nemzeti Csoportjának közös rendezésében.) Vö. továbbá: *Ancel, M.:* A büntető eljárás cezurája. A „problèmes contemporains de procedure pénale" c. kötetben. (Louis Hugueney-emlékkönyv). Paris, 1964. 205—224. old.; *Cieslak, M.:* A büntető eljárás két fázisára osztásának a koncepciója. Panstwo i Prawo. 1968. évi 3. sz.

tetéskiszabást megalapozó bizonyítás szüksége. Amellett ezzel a megoldással elkerülhető, hogy a bűnössé nem nyilvánított személy magánéletébe indokolatlanul beavatkozzanak személyiségfeltárás címén.

Nem lehet tagadni, hogy a bizonyítási tevékenység differenciálását célzó törekvéseknek vannak reális gyakorlati alapjai. Az is igaz, hogy egyes ügyekben a túlméretezett bizonyításfelvétel, ha talán nem is tipikusan, éppen a terhelt személye és személyisége vonatkozásában fordul elő. Ez a körülmény, főleg ha a terhelt bűnösségét nem állapítják meg, jelenthet alaptalan zaklatást, a magánéletbe való felesleges beavatkozást. Mégis kérdéses, hogy a bizonyítási funkció korszerűsítésére kidolgozott, említett radikális megoldás, részleges értékei mellett, nem veszélyezteti-e a büntető eljárás fontosabb célkitűzéseit? Vajon indokolt-e az eljárás (tárgyalás) egységének megbontása és a bizonyítási bifurkáció — akár kötelező, akár fakultatív jelleggel — olyan társadalmi jelenség (a bűntett) megismerésében, amelyben magában is szerves — fogalmi — *egységet* alkot a cselekmény és annak elkövetője (és nem kétségesen személyisége is). A két fázis a bizonyításban a büntetésnek vagy egyéb intézkedésnek a cselekmény tárgyi jellegétől való — akarva-akaratlan — elkülönített értékeléséhez vezethetne. Amellett a személyiséggel kapcsolatos tények tisztázása élesen nem is választható el a személy, illetve az elkövetéskor fennállott tudati állapota felderítésének kérdésétől. Márpedig az utóbbi a bűnösség, s olykor a minősítés megállapításának is előfeltétele. (Pl. a szándék általában, vagy az elkövetési motívumok, indulati állapot stb.)

Ugyanakkor az említett koncepciónak elvi fogyatékossága, hogy a büntető eljárásoknak viszonylag kis százalékára, a *kivétel*nek számító megszüntetésekre és felmentő ítéletekre épít. Ekként a jelentősen kisebb arányszám szemszögéből kezeli a túlnyomó többséget alkotó, vagyis elítéléssel járó büntető eljárások eseteit, holott azoknak gyökeresen más, nagyon is egységes bizonyítási konstrukció felel meg. Igaz ugyan, hogy a törvényesség (az állampolgárok alaptalan zaklatásának elkerülése) szempontjából a felmentéssel vagy megszüntetéssel végződő büntető eljárások sem elhanyagolhatók, mégis vitatható, helyes-e a büntető igazságszolgáltatás e negatív eredményű aktusai által befolyásoltatni *általában* a bizonyítás lefolytatásának módját, olyan jelentős mértékben, hogy az magának a tárgyalási szaknak kettéválasztásával járhatna? A törvényesség elvi alapján álló jogpolitika és joggyakorlat állandóan az alaptalan büntető eljárások csökkentésére, sőt perspektívában azok megszüntetésére törekszik. E célkitűzés következetes szolgálata mellett nincs indok — a még előforduló, büntetőjogi felelősségrevonást különböző okokból nem eredményező eljárások bizonyos szempontjainak honorálása címén — *elvileg minden büntető ügyben* törvényi lehetőséget teremteni a tárgyalási szak mesterséges kettéosztására. Ez ugyanis az esetek döntő többségében, a bűnösséggel, illetve a személyiséggel kapcsolatos bizonyítás szerves elkülönítése folytán, mindenképpen a bűnügy helyes érdemi elbírálását, de legalábbis a bűntettet megvalósító emberi magatartás egységes ténybeli-jogi értékelését veszélyeztetné.

Az a veszély, hogy a büntetőjogi felelősségrevonással nem végződő eljárásokban is sor kerülhet a személyiséggel kapcsolatos és esetleg valóban felesleges bizonyításra, részben csökken akkor, ha az ilyen ügyekben — legtöbbször már az eljárás során felismerhető körülmények figyelembevételével — a tényeket és köztük a személyiségre tartozókat szorosan csak a relevánsakra korlátozottan deríti fel a hatóság. A felesleges bizonyítékok beszerzése, esetleg a felmentett személy magánéletének indokolatlan kutatása ugyan még így sem zárható ki teljesen, de e kedvezőtlen lehetőség realizálódásának veszélye nem nagyobb annál, mint ami általában a büntető eljárások megindításával kapcsolatos — hasonló, de általános jellegű — kockázatban rejlik. A büntető eljárásba terheltként alap nélkül bevont állampolgárt nem feltétlenül a személyiségére vonatkozó bizonyítás beszerzésével éri a legérzékenyebb hátrány — különösen, ha a magánéletébe tapintatlanul nem avatkoznak be, ami megfelelő hatósági tevékenységgel biztosítható is —, hanem magának az alaptalan büntető eljárásnak a *tényével*. Az eljárás ugyanis a törvényes ok nélkül gyanúsított személyével mindenképpen vonatkozásba kerül, éspedig a cselekmény tárgyi körülményeinek tisztázásakor, amit a személytől elszakítottan végezni nem is lehet.

A büntetőcselekményhez, illetve a terhelt személyiségéhez kapcsolódó bizonyítás kettéválasztásának koncepciója azonban korántsem csak bizonyítási, sőt nem is csak eljárásjogi, hanem — elsődlegesen — *büntető anyagi jogi és kriminológiai-jogpolitikai* megfontolásokon nyugszik. Egyes nézetek szerint ugyanis a büntetéskiszabás céljait szolgáló bizonyítás elhalasztása a bűnösséggel kapcsolatos bizonyításfelvétel utáni (meghatározott, de esetleg bizonytalan) időre: annál fogva is célszerű, mert a személyiségfeltárás eredményeként kiderülhet, hogy a büntetés vagy intézkedés kérdésében a döntést „más szervre vagy bizottságra" lesz indokolt bízni.[25] Látható ebből, hogy a vázolt bizonyítás-technikai, illetve eljárás-ökonómiai konstrukció mögött meghatározott kriminológiai-kriminálpolitikai felfogás húzódik meg. Ennek egyes nyugati irányzatai hajlanak afelé, hogy a büntető igazságszolgáltatás bizonyos résztevékenységeit szakértők, szaktestületek kezébe adják át. Különösen a büntetés vagy intézkedés megválasztá-

[25] L. az előző jegyzetben említett nemzetközi előkészítő kollokviumon elfogadott és a Magyar Nemzeti Csoport 2. sz. Tájékoztatója útján közölt tézisek 10. pontját.

sát és végrehajtását, mert — állítólag, legalábbis az esetek jelentős részében — e kérdésekben való döntés nem elsősorban jogi (igazságügyi), hanem társadalompolitikai és orvos-pszichológiai értékelést igényel.[26]

Az ismertetett koncepció összefüggései kétségtelenül túlmennek nemcsak a bizonyítási, hanem a büntető eljárási problematika hatókörén is. Annyit mindenesetre jeleznek, hogy itt irányító szerepük az anyagi jogi és ehhez kapcsolódó jogpolitikai, társadalompolitikai megfontolásoknak van. Az egyébként bizonyos önállósággal bíró eljárásjogi vagy éppen bizonyításmódszerbeli megoldások csupán eszközszerepet töltenek be az említett alapvető célok szolgálatában.

A fejlődést a büntető eljárás struktúrájának és ezen belül a bizonyítás mechanizmusának differenciálása vonalán elméleti tételek, köztük prognosztikus elképzelések kidolgozásával is helyes elősegíteni. Fontos azonban, hogy az elméleti-tudományos konstrukciók a valóságos társadalmi és jogi helyzet igényeiből induljanak ki. A szocialista büntetőjog alkalmazásának gyakorlati tapasztalatai, a bűnözés visszaszorítása terén elért eredményei, ha jelentős mai és jövőbeli feladatokkal kell is számolni, egyáltalán nem indokolnak olyanféle változtatásokat a bizonyítási tevékenység módozataiban, amelyek a bírói, közelebbről a tárgyalási szak „két fázisának" kialakításával járnának. Sőt a fejlődés, a legújabb kriminológiai és kriminálpszichológiai kutatások eredményeinek fényében, éppen az ellenkező tendenciát, az elkövető és a cselekménye közötti szoros és sokoldalú összefüggés kihangsúlyozását mutatja. Ezért elvileg helytelen a bűncselekménynek az elkövetőtől való olyan mesterséges elszakítása, amely a rájuk vonatkozó bizonyítás tárgyi, illetve személyiségi oldalának szerves elkülönítésében jutna kifejezésre.

Még kevésbé látszik járható útnak a büntetőbíráskodásnak szakértői kézbe való részbeni átadása, akár a büntetéskiszabást szolgáló tényanyaggyűjtést, akár az abban való döntés jogát, illetve mindkettőt érintse is az. A bűntett-fogalomnak bármilyen differenciált szemlélete sem vezethet odáig, hogy a bűncselekmény érdemi elbírálását (büntetés, intézkedés alkalmazása) letérítse a *társadalmi-jogi* értékelés síkjáról és — ha csak részlegesen is — *a természettudományos* megítélés szférájába tolja át. Ilyen elképzelések ellen elvi és törvényességi meggondolások szólnak, de az a gyakorlati felismerés is, hogy a bűncselekménynek mint jellegzetesen társadalmi jelenségnek a felderítése, bizonyítása és értékelése egységesen társadalmi (jogi) feladat s mint ilyen, csakis a büntető igazságszolgáltatás keretei között teljesíthető eredményesen. Várhatóan ez marad a helyzet a társadalmi fejlődés későbbi perspektíváiban és akkor is, ha e bonyolult szakmai tevékenység sikeresebb végzéséhez mind fokozottabban kell igénybe venni más valóságmegismerési szakterületek, köztük az orvosi, pszichológiai, szociológiai és egyéb tudományok segítségét és közreműködését.

Cséka Ervin

[26] *M. Ancel—P. Cornil* id. publikációja 360. old. Itt emlékeztetni lehet — mintegy „fordított analógiával" — a burzsoá büntető igazságszolgáltatás klasszikus intézményére, az esküdtbíráskodásra, ahol általában éppen azzal az — ellenkező előjelű — indokolással utalták a ténykérdést (és ezzel kapcsolatban a bűnösség kérdését) az esküdtek, illetve a büntetéskiszabást a szakbírák döntési jogkörébe, hogy az előbbi alapjaiban nem, viszont az utóbbi kifejezetten jogi megítélést igénylő tevékenység.

A tárgyalás bírói előkészítésének feladata és elhelyezkedése a magyar büntető eljárásban

I.

A modern büntető eljárási rendszerek két, egymástól jól elkülöníthető szakaszra oszthatók fel: előkészítő eljárásra (nyomozás, vizsgálat) és bírósági eljárásra (elsőfokú és perorvoslati eljárás). A két eljárási szakasz mind formai, mind tartalmi ismérvek alapján jól elkülöníthető egymástól, és mindkettő önálló életet is élhet. Az előkészítő eljárásban az ügyek mintegy 50%-a (50—60 000 ügy) befejeződik anélkül, hogy bírósági eljárásra kerülne sor; a bíróság elé kerülő ügyek kb. 60%-ában (60—70 000 ügy) anélkül indul meg a bírósági eljárás, hogy megelőzte volna azt a nyomozás (magánvádas ügyek).

A két eljárási szakasz létezésére mégsem ez a viszonylagos önállóság a jellemző. A társadalomra nagyobb veszélyt jelentő — közvádas — cselekmények súlya, bonyolultsága és felderítetlensége igényli az előkészítő eljárást, s mivel a bűnösség megállapítása és a büntetés kiszabása kizárólag bírói feladat, az ügyek elintézésének tipikus rendje az, hogy végighaladnak mindkét

eljárási szakaszon. Ez az évi 50—60 000 szál összefűzi, egymáshoz kapcsolja e két szakaszt, egyik a másik szükségszerű feltételévé, illetve következményévé válik.

A két eljárási folyamat egymáshoz való viszonya és kapcsolata számos elméleti és gyakorlati kérdést vet fel. Kiemelkedő jelentősége van közülük azoknak, amelyek az átmenet szakaszára vonatkoznak. E kérdésekre adott válaszok nemcsak azért jelentősek, mert például a feladatkörök elhatárolása a felesleges átfedések kiküszöböléséhez vezethet és ezzel meggyorsíthatja az eljárás menetét, hanem azért is, mert a két önálló szakasz közé beékelődő átmeneti eljárás olyan lehetőségeket rejt magában, amelyek felhasználása az eljárás törvényességének biztosítékául is szolgálhat.

Bár számos olyan kérdés tehető fel, amely ez eljárási szakasz tartalmát érinti, leglényegesebb a nyomozás és a tárgyalás közé beékelődő folyamat elhatárolásának vizsgálata és annak eldöntése, hogy ez a közbenső eljárás önálló szakasza-e a büntető eljárásnak. E témakör kiválasztását indokolja, hogy egyrészt minden további vizsgálódás területét ezzel meg lehet határozni, másrészt, hogy ezúton meg lehet fogalmazni a szakasz általános célját és az abban közreműködő hatóságok és magánszemélyek különös feladatait is.

II.

1. Mielőtt kísérletet lehetne tenni a nyomozás és a tárgyalás közé eső eljárási szakasz körülhatárolására és feladatának meghatározására, indokolt előrebocsátani a vizsgálódás kiindulási alapját.

a) Az első és alapvető tétel annak elfogadása, hogy a szocialista típusú büntető eljárás funkciómegosztásra épül fel. Bár kétségtelen, hogy az egyes eljárási funkciók — különösen a bűnüldöző és az ítélkező — között az elhatárolás nem mindig hajtható végre mereven, mégis van egy sajátos bűnüldözési funkció: a vád (vádolás), amely mind tartalmában pontosan körülírható, mind formáját tekintve az eljárás meghatározott alanyának speciális tevékenysége.[1]

b) Ugyancsak kiindulási alapként tekintettem azt az elméletileg megindokolt álláspontot, amely szerint a szocialista büntető eljárásban „a bíróság tevékenységének keretét — pontosabban a bíróság elé elbírálás végett beterjesztett ügy keretét a bűnüldözési funkciót ellátó szerv, illetőleg személy határozza meg", oly módon, hogy a bíróság vádhozkötöttsége megállapítja a bíróság tevékenységének korlátait.[2]

c) Végül — és ez lényegében az előzőekből is következik —, hogy a bírósági eljárás feltétele a vádló vádemelése.[3]

2. Az elméleti tételeket leegyszerűsítve három elemet lehet kiragadni, amely meghatározhatja a további vizsgálódás irányát: *a) a bírósági eljárás feltétele a vád; b) a vádemelés speciális, erre a célra szervezett szerv, az ügyészség feladata*[4]*; c) a vádemelés sajátosságai következtében* (személyhez kötött, a nyomozási cselekményektől tartalmában és formájában is teljesen különböző, a bíróságnak címzett indítvány) *jól elhatárolható a nyomozási cselekményektől.*

Ha e három tételt elfogadjuk, a nyomozás és a tárgyalás közé eső szakaszt rendkívül egyszerű módon meg lehet határozni: A nyomozás a nyomozó hatóságok felderítő, anyaggyűjtő- és rögzítő eljárása, amely az ilyen jellegű tevékenység elvégeztével befejeződik. Ezt követi a bírósági eljárás, amelynek keretében az igazságszolgáltatási szerv dönt a büntetőjogi főkérdésről és ennek megfelelően meghozza érdemi határozatát. E két szakasz közé beékelődik egy speciális jellegű ügyészi eljárás, amely már nem nyomozás, mert az már befejeződött és nem is bírósági eljárás, mert célja éppen annak kezdeményezése.

Ha ennek az elméleti kontsrukciónak megfelelően akarjuk ábrázolni a két alapvető eljárási szakaszt és a közöttük hidat képező ügyészi eljárást (vádemelést), a következő képletet nyerjük:

1. sz. ábra

Nyomozás | —→ | Vádemelés | —→ | Bírósági elj. (tárgyalás)

Ezzel az elméletileg helyesnek látszó és indokolható sémával szemben érdemes felállítani a hatályos magyar büntető eljárási jogszabály rendszerét tükröző képletet:

2. sz. ábra

NYOMOZÁS		BÍRÓSÁGI ELJÁRÁS	
befejező aktusa a vádemelés	—→	Előkészítő eljárás	Tárgyalás

Más képet kapunk, ha egyszerűen a jogszabály szerkezeti rendjét követve, mechanikus módon kíséreljük meg a hatályos rendszer[5] bemutatását:

3. sz. ábra

VII. fejezet		VIII. fejezet		IX. fejezet
A nyomozás befejező aktusa: a vádemelés	—→	A tárgyalás bírósági előkészítése	—→	A tárgyalás

[1] Szabóné, Nagy Teréz: A büntető eljárási rendszer alapjai, Budapest, 1966. 265—275. p.

[2] Szabóné: i. m. 268. p.

[3] Király Tibor: A védelem és a védő a büntető eljárásban, Budapest, 1962, 73. p. — A vádemelés alatt, most és a továbbiakban is, az ügyésznek a vádirat elkészítésével és benyújtásával kapcsolatos tevékenységét értem.

[4] A magánvádas ügyek tárgyalásának bírói előkészítését, figyelemmel annak speciális szabályozására, a továbbiakban figyelmen kívül hagytam.

[5] Az 1962. évi 8. számú törvényerejű rendelet, a továbbiakban: Be.

Ez utóbbi szerkezeti megoldást — bár lehetséges, hogy elméleti megfontolásokat takar — a továbbiakban figyelmen kívül hagytam, mert könnyen elvethető azzal az indokolással, hogy a jogszabályalkotó csak törvényszerkesztési szempontok alapján végezte el az elkülönítést. Bemutatását mégis szükségesnek tartottam, mert bizonyítja, hogy a vádemelést a törvényhozó a nyomozás egyik aktusának tekinti és a bírói előkészítő eljárást elválasztja a tárgyalási szakasztól.

Az 1. sz. és a 2. sz. ábrát összehasonlítva a különbségek szembetűnőek és nemcsak egymáshoz viszonyítva, hanem önmagukban is vitathatóak. Így kérdéses lehet, hogy az 1. sz. ábra valóban az elméletileg megalapozott megoldási formát ábrázolja, és hasonló módon kétségbe vonható a 2. sz. ábra helyessége is. Vitatható, hogy van-e egyáltalában közbenső eljárás, és ha nincs, hogyan követi a nyomozást a bírósági eljárás, mi a vádemelés szerepe a nyomozási szakasz végén, milyen célt szolgál a bíróság előkészítő eljárása a tárgyalás megkezdése előtt.

3. Az 1. sz. ábra az általánosan elfogadott nézeteken nyugszik. Bár az egyes eljárásjogászok eltérő álláspontot foglalnak el a vádelv jelentősége kérdésében és a bíróság vádhozkötöttségét is több módon lehet értelmezni, abban közösek az álláspontok, hogy a vádemelés feltétele a bírósági eljárás megindulásának. Ugyanezen indokok alapján feltételezni kell azt is, hogy a 2. sz. ábrán is helyes a bírósági eljárás elé húzott választóvonal. Ez az elhatárolás is minőségi változást jelent, nemcsak elméletileg, hanem a tételes jog alapján is megvonható.

Körültekintőbb vizsgálódást igényel azonban az a kérdés, hogy *a nyomozás és a vádemelés elválasztható-e egymástól, illetve* hogy *a bírósági eljáráson belül húzható-e további választóvonal, amely elkülöníti az előkészítő eljárást a tárgyalástól.*

4. Ha ez eljárási cselekménytan alapján kíséreljük meg a vádemelés és a nyomozási szakasz elkülönítését, a minőségi különbség határozottan kimutatható. A nyomozás a tényállás kiderítésére irányuló, felderítő célú eljárási cselekményekből áll. Bár a nyomozó hatóság maga is megszüntetheti az eljárást, magasabb szintre az ügyész eljárási cselekménye nélkül nem kerülhet az ügy. Az ügyésznek — mint vádhatóságnak — ez a belépése az eljárásba: perelőfeltétel, és ezt a nyomozó hatóság eljárási cselekménye nem pótolhatja. Így a vádemelés nem a nyomozás befejező aktusa, mint például az elsőfokú bíróság ítélete, amely a bírói eljárás egy szakaszának a befejeződését jelenti, hanem a fellebbezéshez hasonlóan, egy új szakaszba való átmenet kezdő-cselekménye. Azt, hogy a cselekménytan alapján mennyire nem lehet csak a nyomozás befejező aktusaként értékelni a vádemelést, jól bizonyítja, hogy Móra professzor tankönyvében[6] — az eljárási cselekménytan koncepciójának megfelelően — a vádemelést a bírósági eljárással foglalkozó részben, a tárgyalás előkészítése című fejezet első pontjaként tárgyalja.

Még élesebben elhatárolható a vádemelés a nyomozási szakasztól, ha az eljárási jogviszonyok és az ügyfélfogalom elismerése alapján kíséreljük meg az elhatárolást. A nyomozási szakaszra az alá- és fölérendeltségi viszony a jellemző. A jogviszonyban a bűnüldözési hatóság (rendőrség, ügyészség), valamint a védekező funkciót ellátó terhelt és védője az eljárás fő személyei. Ezzel szemben a vádemeléskor a szűkebb értelemben vett nyomozóhatóság (rendőrség) kiesik a jogviszony alanyai közül és az ügyész nyomozóhatóság jellege éppen itt alakul át ügyféli pozícióvá. Ha elfogadjuk a kontradiktórius elv érvényesülését a büntető eljárásban[7], a vádemelésre már nem vonatkoztatható az ügyész és a terhelt között levő alárendeltségi viszony, hanem a bíróság belépésével és az ügyész pozícióváltozásával lehet csak jellemezni ezt az eljárási cselekményt. Ha a vád: alakiságokhoz kötött eljárási cselekmény, amelyet érvényesítve a vádló a bíróságtól meghatározott bűncselekmény miatt, meghatározott személy bűnösségének megállapítását kéri és megbüntetését indítványozza[8], értelemszerűen elhatárolható a nyomozástól és minden nyomozási jogviszonytól, ahol az ügyész nem mint indítványozó fél, hanem mint ügydöntő hatóság szerepel.

5. Mi az oka tehát annak, hogy a vádemelés elméletileg kijelölt helye nem azonos annak valóban elfoglalt helyével, illetve megfelel-e a valóságnak a hatályos magyar megoldást ábrázoló képlet. A választ bizonyos történeti előzmények vázolásával kell kezdeni.

Anélkül is elvégezhető ez a történeti áttekintés, hogy részletesen ismertetni kellene a vád alá helyezési eljárás kialakulását és továbbfejlődését.

A vád alá helyezési eljárás szerepének megfogalmazását és lehetséges rendszereinek kijelölését Mittermayer már száz évvel ezelőtt oly megalapozottan elvégezte, hogy elegendő csak az ő gondolatait feleleveníteni.[9]

Amíg a vádemelés magánszemély feladata volt a büntető eljárásban — írja Mittermayer — addig az alaptalan vádemelés elleni küzdelemnek megvoltak a sajátos eszközei. Amikor azonban a társadalom magára vállalta a bűncselekmények üldözését és ezzel a feladattal állami hivatalnokokat bízott meg, nyomban előtérbe került az olyan biztosítékok szükségessége, amelyek meggátolhatják az esetleg alaptalanul meg-

[6] Móra Mihály (szerk.)—Kocsis Mihály: A magyar büntető eljárási jog, Budapest, 1961. 319—322. p.

[7] Király: i. m. 69. p.

[8] Szabóné: i. m. 30. p.; Móra: i. m. 157. p.

[9] Dr. G. J. A. Mittermayer: Die Gezetzgebung und Rechtsübung über Strafverfahren, Erlangen, 1865. 381—400. p.

indult eljárás bíróság előtt, nyilvános eljárás keretében történő folytatását. Ahogy egyre több hátrányt jelentett az állampolgárnak az ellene megindult bírósági eljárás, úgy fokozódott a küzdelem azért, hogy az alaptalan vádemelésnek mint több akadálya legyen.

Mittermayer megjelölte a vádemelés lehetséges — és akkor már gyakorlatban is kipróbált — módjait: a) a vádemelés a vádat képviselő államügyész feladata; b) a vizsgálóbíró hozzájárulása szükséges a vádemeléshez; c) külön erre a feladatra létrehozott nép- (esküdt) bíróság, vagy d) a magasabb fokú bíróság egy tanácsa dönt a vád alá helyezés kérdésében. Bár ő maga is az a) formát találta a legjobb és legtermészetesebb, elméletileg is megalapozható módszernek, elismerte, hogy a kontinens társadalmi, politikai viszonyai között e módszer nem látszik kielégítőnek[10] és a fejlődés lehetséges irányát a bírói vád alá helyezési eljárásban jelölte meg.

6. A bíróság közreműködésével végrehajtott vád alá helyezési eljárás határait kezdetben még pontosan meg lehetett határozni. Az eljárás kettős jellegű volt, — magában foglalta az ügyészi vádat (vádemelést) és annak bírói jóváhagyását — és így nem tartozott egyik eljárási főszakaszhoz sem. A nyomozási szakasztól élesen el lehetett különíteni, mert a bíróság is részt vett a vád alá helyezési eljárásban, de nem tartozhatott a tulajdonképpeni bírósági eljáráshoz sem, mert annak megindulási feltétele éppen a vád jóváhagyása, a vád alá helyezés volt. Így a kötelező (bírói) vád alá helyezési eljárás valóban olyan „közbenső eljárás" volt, amelyet még jól el lehetett különíteni a két főszakasztól.

7. A közbenső eljárás gyakorlati megvalósítása azonban az első lépést is jelentette az elméletileg helyes konstrukció kettéosztása felé. Bár megmaradt az ügyész fellépésének bizonyos kezdeményező jellege, a vád alá helyező határozatot a bíróság hozta és ez az egész közbenső eljárásnak bírósági jellegét hangsúlyozta. Az olyan eljárási rendszer, amelyben a bíróság dönt arról, hogy az ügyész felléphet-e vádlóként a bíróság előtt, már eleve magában rejti azt a következményt, hogy a vádló kezdeményező szerepe az átmeneti eljárásban háttérbe szorul és a vádló valóban csak a nyomozás befejező aktusaként fordul a bírósághoz, hogy az engedélyezze a további eljárást. Másfelől, a közbenső eljárás bírósági jellege fokozatosan közelebb hozta és beolvasztotta az áthidaló szakaszt a tulajdonképpeni bírósági eljárásba; annak előkészítő részévé vált az elméletileg különálló vád alá helyezési tevékenység.

Amíg például az angol vádzsüri szervezetileg és feladatát tekintve is elkülöníthető a bírósági eljárástól (nem hivatásos bírák a tagjai), és csak a vád bizonyítékait vizsgálja); a francia vádtanács már hivatásos bírákból áll és működésére is inkább a bírói szemlélet a jellemző, mert nemcsak a vád megalapozottságát vizsgálja, hanem összeveti azt a védelem észrevételeivel és indítványaival.

A közbenső eljárás bírói szakaszának viszonylagos önállóságát jelentős mértékben csökkentette a vád alá helyezési eljárás fakultatív rendjének bevezetése. Az 1873. évi osztrák perrendtartás már a vádlott akaratától (kifogásától) tette függővé, hogy a bíróság vádtanácsa felülvizsgálja-e a vádat. Ezzel a változással már kezdett teljesen elmosódni a közbenső eljárás jellege. Mivel mind az egyszerű ügyészi vádemeléssel, mind pedig a bírói vád alá helyezéssel megnyílt az út a bírósági eljárás előtt, nem is lehetett már pontosan meghatározni, hogy az ügyészi vádemelés, vagy pedig a bíróság jóváhagyó aktusa a meghatározója, jellemzője a közbenső eljárásnak.

8. A magyar büntető eljárásban is nyomon követhető ez a folyamat. Mivel az 1896. évi büntető perrendtartás a vád alá helyezés fakultatív rendszerét követte, már eleve nem lehetett a választóvonalat pontosan meghúzni. Különösen az ügyészi vádemelést követő bírósági eljárás mutatott olyan tarka képet, hogy annak rendszerét elvi alapokon nem is nagyon lehetett meghatározni. Így a terhelt kifogása esetén a vád alá helyezés kérdésében a vádtanács döntött, ha a terhelt kifogással nem élt, a bíróság saját hatáskörében is megszüntethette az eljárást,[11] illetve kitűzhette a tárgyalást. Míg az első eset arra utalt, hogy a vád alá helyező hatóság a bíróság, a bíróság önálló megszüntetési joga biztosította azt a lehetőséget is, hogy az ügyészi vád elé a bíróság — a terhelt indítványától függetlenül is — gátat állíthasson.

Ez utóbbi megoldást valójában már nem lehetett közbenső eljárásnak tekinteni, mert hiányzott belőle a vád alá helyezési elem. Nem elkülönített bírói szerv (vádtanács) vizsgálta meg az ügyet, hanem az ítélő tanács utasította vissza a vádat, amelyet a tárgyalásra alkalmatlannak talált.[12] Ily módon a közbenső eljárás bírói szakaszának — a vádtanács vád alá helyezési eljárásának — jelentősége mindinkább kezdte elveszíteni eredeti szerepkörét. Ha az ítélkező tanács köteles a tárgyalás kitűzése előtt ellenőrizni a vádemelést és módjában áll az ügyészi vádemelés jelentősebb hibáit hivatalból orvosolni, ez a „bírósági eljárás" — nyilván nem nevezhetjük másnak a tárgyalás kitűzését megelőző revíziót — a vád bírói ellenőrzésének elvét megtartva, átvehette a közbenső eljárás bírói szakaszának szerepkörét.

9. A vádtanácsi eljárás jelentőségének fokozatos csökkenése, illetve annak behelyettesítése a bíróságnak a tárgyalás kitűzését megelőző ellenőrzési jogával, jól bizonyítható a tételes jogszabályanyag alapján. A „főtárgyalásra való

[10] Mittermayer: i. m. 384—385. p.

[11] 1896. évi XXXIII. törvény 268. §.

[12] 1896. évi XXXIII. törvény 268. és 264. §.

közvetlen idézés" lehetősége,[13] már eleve csökkentette a vádtanács elé kerülő ügyek számát. Az 1921. évi XXIX. számú törvény a leggyakrabban előforduló ügyeket[14] egyesbíró elé utalta, így ezek is kikerültek a vádtanácsi eljárás keretéből. Az 1930. évi XXXIV. számú törvény pedig tovább szűkítette a kört, amikor felsorolta azokat a bűncselekményeket, amelyekkel kapcsolatban kifogással lehetett élni a vádirattal szemben.[15] Ugyanekkor mindkét jogszabály lehetővé tette, hogy akár az ügyben eljáró egyesbíró, akár a tárgyaló tanács — mind a vádlott kérelmére, mind attól függetlenül is — felülvizsgálja a vádat és az eljárást felfüggessze, megszüntesse, illetve a nyomozás vagy vizsgálat kiegészítését rendelje el.[16]

A közbenső eljárás eredeti rendszere tehát fokozatosan felbomlott. A vádtanács feladatát — egyre szélesedő körben — az ügyben eljáró egyesbíró, illetve a tanács vette át. Így a vádtanácsi eljárás átváltozott kivételes, a tárgyaló bíróság (vizsgálóbíró) előzetes ellenőrzése pedig „rendes" eljárássá.

Ezzel egyidejűleg azonban nem fokozódott az ügyészi vádemelés jelentősége. Egyrészt a terhelt kifogása — hacsak szűk körben is — fenntartotta azt a látszatot, hogy a bíróság a vád alá helyező hatóság, másrészt a bíróság tárgyalás előtti ellenőrzése is azt mutatta, hogy a vádemelés nem vezet el egyszerűen a bírósági tárgyaláshoz, hanem még a vádlott kifogása nélkül is közbeiktatódik egy „hivatalból" végzett bírói revízió.

10. A felszabadulást követően a magyar büntető eljárási kodifikációt — többek között — az eljárás gyorsítására és egyszerűsítésére irányuló törekvések jellemezték. Így kézenfekvő megoldás volt az eljárás menetét lassító vádtanácsi rendszer megszüntetése. Az 1946. évi XIV. törvény miniszteri indokolása joggal nevezte a vádtanácsi eljárást „felesleges perszaknak", mert a tárgyalás kitűzését megelőző bírói ellenőrzés önmagában is alkalmasnak látszott az ügyészi vádemelés kirívóbb hibáinak orvoslására. Erre az álláspontra helyezkedett az első szocialista típusú kódex is, az 1951. évi III. törvény. Ebben a tárgyalást kitűző tanácsvezető feladata volt a vád revíziója és ha áttétel, nyomozáskiegészítés vagy az eljárás megszüntetésének lehetősége merült fel, a határozatot az ítélőtanács hozta meg.

Az 1954. évi V. törvény a törvényesség fokozásának jegyében új intézményt vezetett be a magyar büntető eljárási jogban: az előkészítő ülést. Ennek a bírói előkészítő eljárásnak a helyét elég nehezen lehet meghatározni az eljárás rendszerében. Mivel nem volt általánosan kötelező[17] és a tárgyalást kitűző határozata *„a vád elfogadása"* volt,[18] nem tekinthető közbenső eljárásnak, amelynek ismérvei — véleményem szerint — az általánosan kötelező *„vád alá helyező"* határozat. Így inkább szükségképpeni tanácsi revíziónak kell tekinteni, amely nem a vádemelési funkcióhoz kapcsolódik, hanem a bírósági eljáráshoz tartozó, a tárgyalás akadályait elhárító és az alaptalan vádemelés hibáit orvosló bírósági eljárás. Ezt a feltételezést megerősíti a törvény miniszteri indokolása is, amely már nem *közbenső eljárásnak* tekinti az előkészítő ülés *intézményét, hanem „az elsőfokú eljárás jól elkülönülő szakaszának."*

Mivel az előkészítő eljárásnak ez a rendszere a gyakorlati munkában nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket,[19] a jelenleg is hatályos 1962. évi 8. számú törvényerejű rendelet szakított a kötelező tanácsi revízió elvével és ezt a feladatot a tárgyaló tanács elnökére bízta. Előkészítő ülésre csak abban az esetben került sor, ha a jogszabályban taxatíve felsorolt kérdésekben kell dönteni,[20] és ezek fennforgását a tanácselnök megállapította. Az új rendszer vitathatatlanul a bírói eljárás szerves része volt, mert nyoma sincs semmiféle *„vád alá helyező"* vagy a *„vádat elfogadó"* határozatnak — a bíróság egyszerűen *„kitűzi a tárgyalás időpontját"* — és a vádemelés ténye juttatja az ügyet a bírósági szakaszba.

11. A vád alá helyezési eljárás beolvadásával párhuzamosan az ügyész vádemelő tevékenysége is fokozatosan távolodott a közbenső eljárásban elfoglalt helyétől. Ez a folyamat nemcsak abban jelentkezett, hogy például az 1954. évi V. törvény a nyomozó hatóságokra bízta a vádirat elkészítését, vagy hogy a hatályos eljárási jogszabály az ügyészi vádemelést szerkezetileg nem választja szét a nyomozástól.

Az ügyészi szervek tevékenységi körét és feladatát meghatározó 1959. évi 9. számú törvényerejű rendelet az ügyészi munkának négy területét különbözteti meg: általános törvényességi, a nyomozás törvényessége, a bíróságok tevékenységének törvényessége és a büntetésvégrehajtás törvényessége feletti felügyelet. Ebben — az ügyészi munka jellegét és feladatait alap-

[13] 1896. évi XXXIII. törvény 281. §.

[14] Súlyos testi sértés, magánlaksértés, lopás és orgazdaság — öt évig terjedő börtönbüntetés esetén —, sikkasztás, csalás, hatósági közeg elleni erőszak és ezekkel a cselekményekkel kapcsolatos bűnpártolás.

[15] Hamis tanúzás, hamis eskü, hamis vád, szemérem elleni bűntett, gyermekölés, magzatelhajtás, zsarolás, hűtlen kezelés, csalás, okirathamisítás, hivatali vagy ügyvédi bűntett, vagy vétség.

[16] Az 1921. évi XXIX. törvény 10. §-a és az 1930. évi XXXIV. törvény 111. § 5—8. bekezdés.

[17] Előkészítő ülésre abban az esetben került sor, ha a vád tárgyává tett cselekmény két évi börtönnel vagy ennél súlyosabb büntetéssel fenyegetett, vagy ha a terhelt előzetes letartóztatásban volt. (139. §.)

[18] 140. § (3) bek. a) pont.

[19] A büntető eljárás. Az 1962. évi 8. számú törvényerejű rendelet és mellékjogszabályai, (Miniszteri indoklás) Budapest, 1962. 9. p.

[20] Áttétel, pótnyomozás elrendelésének, az eljárás felfüggesztésének, megszüntetésének, a vádtól eltérő minősítés megállapításának lehetősége; tárgyalás mellőzésével pénzbüntetés kiszabásának lehetősége, döntés a kényszerítő cselekmények alkalmazásának kérdésében. (172. §.)

vetően meghatározó jogszabályban — a büntető eljárás területén végzett — véleményem szerint — egyik legjelentősebb, az egész további eljárás keretét meghatározó vádemelő tevékenység a nyomozási felügyelet egyik részeként szerepel. A jogszabály megfogalmazása is arra utal — „a törvényben előírt feltételek esetén... az ügyet vádirattal az illetékes bírósághoz teszi át"[21] —, hogy a vádemelés nem valamilyen „különleges és kiemelkedő" eljárási cselekmény, hanem a felügyeleti hatóság egyik aktusa, amely azonos szinten helyezkedik el a nyomozás megszüntetésével vagy az előzetes letartóztatás meghosszabbításával.

Nem lehet határozottan állást foglalni abban a kérdésben, hogy a jogszabályi megoldások hozták-e közelebb és olvasztották-e be a vádemelési tevékenységet a nyomozásba, vagy valójában a vádemelés veszítette el — éppen a kötelező bírósági revízió és az ügyészi felügyelet fokozatos térnyerése következtében — kiemelkedő szerepét. Az azonban kétségtelen, hogy a vádképviseleti és vádemelési funkció veszített jelentőségéből és az ezt tükröző állapot a szakirodalomban is teret nyert. Így például Névai professzor 1961-ben megjelent tankönyvében[22] az 1951. évi III. törvény (Büntető perrendtartás) hibájául rótta fel az ügyészi vádképviselet feladatának előtérbe helyezését és a helyes megoldásnak a felügyeleti rendszer kiterjesztését tartotta.

12. A történeti vizsgálódás és a megállapítások részletes indokolása lényegesen nagyobb teret igényelt volna. Mindezek ellenére — véleményem szerint — annak bizonyítására alkalmas a történeti fejlődés és a jelenlegi megoldás vázlatos ismertetése, hogy *a hatályos magyar büntető eljárásban nincs úgynevezett „közbenső eljárás", a vádemelés a nyomozási szakasz befejező aktusa, a bíróság előkészítő eljárása pedig a tulajdonképpeni bírósági eljárás része.*

13. Mivel a vád és a vádemelés jelentőségének, a büntető eljárás rendszerében elfoglalt helyének további részletes vizsgálata önálló tanulmányt igényelne, a továbbiakban csak a bírói előkészítő eljárás jellegével és feladataival kívánok foglalkozni. A vád, pontosabban a vádemelés szerepe egyébként is nem annyira attól függ, hogy önálló eljárási szakaszként kezeli-e a jogszabályalkotó, hanem hogy a vádemelésnek milyen további joghatásai vannak. Ha a védelv (vádhozkötöttség), akár csak korlátozottan is érvényesül a tárgyalási szakaszban, ez a vádemelés jelentőségét és feladatát, eljárási helyét önmagában is meghatározza. Ezzel szemben a bírói előkészítő eljárás jelentőségét és feladatát, eljárási helyét nem lehet ilyen elméleti tétel segítségével meghatározni. Ha igaznak fogadjuk el az 1. számú — elméletileg helyes — ábrát (nyomozás — vád — bírósági tárgyalás), akkor éppen a tárgyalást megelőző bírói előkészítő eljárás szerepe és feladata válik vitathatóvá.

III.

1. A hatályos magyar büntető eljárási jogban a bíróság előkészítő eljárása nem tartalmaz vád alá helyezési elemeket. A bíróság nem dönt a terhelt bíróság elé állításáról[23] és nem hoz határozatot a vádirat elfogadásáról[24] sem. Ha nem forognak fenn az előkészítő ülés feltételei,[25] a tanácsvezető kitűzi a tárgyalást és hasonló módon jár el a bíróság az előkészítő ülésen is, ha nem kerül sor áttételre, pótnyomozás elrendelésére, az eljárás felfüggesztésére vagy megszüntetésére.

A jogszabálynak ez a megoldása vitathatóvá teszi, hogy az előkészítő eljárásnak mi a tulajdonképpeni feladata és hogy valójában önálló szakasznak tekinthető-e a bírósági eljáráson belül az előkészítő tevékenység.

2. Az előkészítő eljárás feladatát általános jellegű, az egész büntető eljárásra kiható tételes szabályok alapján lehet legegyszerűbb módon meghatározni. Ezek a rendelkezések átfogó módon — bármely szakaszban is van az ügy — kötelezővé teszik az eljárás megszüntetését,[26] felfüggesztését,[27] az ügy áttételét más hatóságokhoz,[28] az előzetes letartóztatás és más kényszerítő cselekmények fenntartását vagy megszüntetését.[29] Ha megállapítható, hogy ezeknek a rendelkezéseknek a feltételei fennforognak, az eljárás folytatása, illetve a szükséges döntések elmaradása: törvénysértés. Mivel a felsorolt szabályok általános érvényű kötelezettségek, csak külön tilalommal lehetne alkalmazásuktól megfosztani a bíróságot az előkészítő szakaszban. Minden ilyen megoldás azonban ellentétben állna a törvényesség alapvető követelményeivel, mert olyan esetben kényszerítené a bíróságot az eljárás folytatására, amikor annak feltételei nincsenek meg.

Ezen felül célszerűségi okok is ellene szólnak az ilyenfajta szabályozásnak. A tanács elnökének elkerülhetetlen kötelessége az ügy iratainak átvizsgálása, mert enélkül a tárgyalás

[21] 12. § (2) bek. f) alpont.

[22] Névai László: Magyar törvénykezési szervezeti jog, Budapest, 1961. 220. p.

[23] Az OSZSZSZK. Büntető eljárási törvénykönyve. XX. fejezet 227. cikk.

[24] A csehszlovák Büntető eljárási törvény 188. § (1) bek. g) alpont és a 194. §.

[25] Vö.: 20. sz. lábjegyzet.

[26] Büntető eljárást nem lehet indítani, a már megindított büntető eljárást pedig az ügy bármely szakában meg kell szüntetni, illetve felmentő ítélettel kell befejezni: ha a terhelt nem követett el bűntettet; ha a törvény szerint a bűntethetőséget kizáró vagy megszüntető ok áll fenn. Be. 8. §. Hasonló szabály a többszöri eljárás tilalmával kapcsolatban: Be. 9. §.

[27] Be. 130. § és 221. §.

[28] Be. 57. §, 100. § (2) bek., 221. § (1) bek., 224. § a) pont.

[29] Be. 3. § (3) bek.

időtartamát, az idézendő személyek körének szűkítését vagy bővítését, a megoldásra váró jogi kérdések tanulmányozását nem tudná elvégezni. Ha ennek a szűkebb értelemben vett „előkészítésnek" alkalmával történik meg a további eljárást gátló, általános érvényű akadályoknak felismerése, nem is lehet más ésszerű megoldást találni, mint az azonnali közbeavatkozást. Bármilyen kevés is legyen ezeknek az eseteknek a száma (jelenleg a közvádas ügyek vádlottjainak kb. 3%-át érinti, évente kb. 1 500 személyt), az eljárás folytatása felesleges terhet róna az eljáró hatóságokra és a büntető eljárás indokolatlan elhúzódását vonná maga után.

Hasonló módon, ha a bíróság éppen ezekben a kérdésekben — az ügy felderítetlensége következtében — nem tud állást foglalni,[30] indokolatlan őt arra kötelezni, hogy a tárgyalást tűzze ki és majd ott rendelje el a nyomozás kiegészítését vagy napolja el a tárgyalást azért, mert a vád kiegészítése szükséges.

A vádemelés ilyen jellegű revíziója tehát nem valamilyen különleges feladattal közbeiktatott eljárás, hanem a büntető eljárás általános rendelkezéseinek érvényesítése a bírósági eljárás meghatározott szakaszában. A bírói előkészítő eljárás feladatát ezek szerint abban lehet összefoglalni, hogy a bíróság a vádirat benyújtása után megvizsgálja, hogy nincs-e a további eljárásnak valamilyen általános jellegű akadálya, illetve köteles határozni néhány olyan kérdésben, amely éppen az új eljárási szakasz megkezdése következtében bírói döntést igényel (a kényszerítő cselekmények alkalmazása) és köteles meghozni az általános szabályoknak megfelelő határozatot.

3. Az ilyen általános jellegű ellenőrző tevékenység közbeiktatását további számos érvvel lehet megindokolni. A vádemelés ellen nincs helye jogorvoslatnak, tehát az más ellenőrzésnek nincs alávetve. Ezzel szemben, a büntető eljárás szerkezeti felépítésére az jellemző, hogy ha az eljárás folytatódik, akkor minden jelentős hatósági döntés revízió alá kerül. Ha kizárnánk az előzetes bírósági ellenőrzés lehetőségét, ez azt jelentené, hogy az ügy érdemi eldöntésére is feljogosított bíróságot elzárnánk annak vizsgálatától, hogy eljárásának feltételei valóban fennforognak-e, illetve ezt más hatóság ellenőrzés nélküli feladatává tennénk.

Az új eljárási szakasz kezdetére beiktatott revíziós kötelezettség nem csak az első fokú bírósági eljárásban található meg. Hasonló feladatot teljesít a fellebbviteli eljárásban a másodfokú tanács elnökének tevékenysége és a másodfokú bírósági tanácsülés is gyakran csak a megelőző eljárás jelentős és könnyen felismerhető hibáival kapcsolatban jár el. A másodfokú eljárásban fellelhető azonos feladatú intézmény nemcsak azt bizonyítja, hogy az első fokú eljárás bírói előkészítése szervesen beilleszkedik a magyar büntető eljárás hatályos rendszerébe, hanem alkalmas a bírói ellenőrzéssel szemben leggyakrabban felhozott ellenérv gyengítésére is. A vád bírói ellenőrzésének támadói — így különösen M. L. Sifman[31] — azt állítják, hogy a bírói ellenőrzés alapgondolata az, hogy szemben az ügyész vádemelési törekvéseivel, csak a bírói eljárástól lehet objektivitást és pártatlanságot elvárni. A másodfokú bíróság előkészítő jellegű ellenőrzése éppen azt bizonyítja, hogy az ilyen jellegű intézmény nem egy eljárási szakasz vagy szerv iránti bizalmatlanság következménye, hanem az officialitás elvének, a büntető eljárás egyszerűsítésére és meggyorsítására irányuló törekvéseknek általánosan alkalmazható eszköze.

4. Mivel a tárgyalás bírói előkészítésének nincs különleges feladata, ennek alapján nem is lehet elhatárolni a bírósági eljárás többi részétől. A fellelhető különbségek abból adódnak, hogy míg a bírósági eljárás tipikus formája a nyilvános tárgyalás és ezt követően az érdemi döntés meghozatala, addig az előkészítő eljárásban a bíróság más szervezeti formák között jár el és az ügyek zömében érdemi határozat nélkül (a tárgyalás kitűzésével) folytatódik az eljárás.

Ha nincs különleges feladata a bírói előkészítő eljárásnak és elsősorban csak szervezeti, formai különbségek alapján különíthető el a bírósági szakaszon belül, mi indokolja, hogy mégis önálló eljárási szakasznak lehet tekinteni?

Az újabb szocialista eljárási irodalomban I. K. Galperin és V. Z. Lukasevics, valamint E. Husár[32] szentelt nagyobb figyelmet ennek a kérdésnek. Bár valamennyiük álláspontja az, hogy a tárgyalás bírói előkészítése a büntető eljárás önálló szakasza, megállapításaikat teljes egészükben mégsem vonatkoztathatjuk a magyar büntető eljárásra. Ennek oka abban rejlik, hogy mind a szovjet, mind a csehszlovák büntető eljárási jog tételes szabályai egy igen lényeges kérdésben különböznek a magyar szabályozástól. A szovjet büntető eljárásban a bíróság köteles határozatot hozni a terhelt bíróság elé állításáról[33] és a csehszlovák szabályo-

[30] Előkészítő ülésen pótnyomozás csak akkor rendelhető el, ha a nyomozás adatai alapján a bíróság nem tud határozni abban a kérdésben, hogy a terhelt terhére rótt cselekmény bűncselekmény-e, a szükséges bizonyítékok rendelkezésre állanak-e, vagy a vádirat teljesen tartalmazza-e a cselekmény minősítését. 2389. sz. jogeset. Bírósági Határozatok, Budapest, 1959. évi 9. szám.

[31] M. L. Sifman: Predanie szudu v szovetszkom ugolovnom processe, Szovetszkoje goszudarsztvo i pravo. Moszkva, 1958. évi 2. sz. 54—61. p.

[32] E. Husár: Predbezne prejednaie obzaloby v ceskoslovenskom trestnom procese, Bratislava, 1965. 224. p.; I. M. Galperin—V. Z. Lukasevics: Predani szudu v szovetszkom ugolovnom processe, Moszkva, 1965. 150. p.; V. Z. Lukasevics: Garantii prav obvinjaemogo v sztadii predanija szudu, Leningrád, 1966. 146. p.

[33] Vö. 23. sz. lábjegyzet.

zás is kötelezővé teszi a bíróság állásfoglalását a vádirat elfogadásának kérdésében.[34] Ily módon a bírói előkészítő eljárásnak olyan sajátos feladata van, amelynek alapján a tulajdonképpeni bírósági eljárástól (a tárgyalástól) jól elkülöníthető.

Kézenfekvő, hogy ily módon a bíróság előkészítő eljárása önálló szakasznak tekinthető és az általánosan kötelező vád alá helyezési határozat alapján a közbenső eljárás egyik része.[35] Megállapításaik — az eltérő kiindulási alap ellenére is — segítséget jelentenek az elhatárolást célzó vizsgálódáshoz. E. Husár ugyanis felhívja a figyelmet arra, hogy az előkészítő eljárás és a bírósági eljárás (tárgyalás) között az egyik lényeges különbség éppen az eltérő eljárási módban és annak céljában jelentkezik. Amennyiben az előkészítő eljárásnak bármiféle tárgyalási jelleget kölcsönöznénk és a vádirat elfogadását a bűnösség burkolt megállapításának tekintenénk, akkor az egész előkészítő eljárás elveszítené önálló jellegét és átalakulna bírósági tárgyalássá.[36]

Galperin és Lukasevics az elhatárolást az önálló eljárási szakaszok ismérvei alapján végzik el.[37] Ezek a következők: *a)* a szakasz az eljárás szükséges része; *b)* konkrét és közvetlen feladata van; *c)* az eljárási cselekmények és jogviszonyok speciális feltételek között mennek végbe; *d)* a szakasz végén a hatóság határozatot hoz, amely meghatározza az eljárás további menetét.

Valamennyi ismérvet — ha nem is olyan határozott módon, mint azt a szovjet megoldás vád alá helyezési rendszere lehetővé teszi —, a hatályos magyar megoldásban is fel lehet ismerni.

A bírói előkészítés a büntető eljárás szükséges része, mert a tanács elnökének ellenőrző tevékenysége nélkül a tárgyalást nem szabad kitűzni. (Más kérdés az, hogy ez az ellenőrzés mennyiben felel meg az előírt követelményeknek.) Konkrét és közvetlen feladata: a vádemelés és azt megelőző eljárás megalapozottságának vizsgálata abból a szempontból, hogy nem forognak-e fenn az eljárás folytatásának akadályai. Ezt a feladatát a bíróság meghatározott, az általános tevékenységétől eltérő módon végzi és ennek megfelelően a jogviszonyok kialakulására és megszűnésére, átalakulására is speciális szabályok vonatkoznak. A szakasz végén a bíróság határozatot hoz, és bár ez nem olyan határozott tartalmú, mint a szovjet eljárásban,[38] de mégis meghatározza az eljárás további menetét. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az eljárást megszüntető, felfüggesztő végzés, a pótnyomozást elrendelő határozat, de még a tárgyalást kitűző végzés is minőségileg különböző útra tereli az ügyet, meghatározó jellegű döntés.

5. A bírói előkészítő eljárás feladatának meghatározása és önálló eljárási szakaszként való bemutatása nem tekinthető pusztán elméleti kérdésnek. Attól függően, hogy a bíróság tevékenységét közbenső (vád alá helyezési) eljárásnak, vagy a bírósági eljárás egy önálló, de belső szakaszának tekintjük, számos kérdésre eltérő választ lehet adni.

Így például a vád alá helyezési eljárásban különösen indokolt a népi ülnökök részvétele az előzetes bírói revízió a szakbíró szerepét helyezi előtérbe. A vád bírósági elfogadása, jóváhagyása, ha csak formálisan is, de többet jelent a bűncselekmény alapos gyanújának elfogadásánál. Így a „bíróság elé állítás", illetve a „vád elfogadása" hátrányosabb a vádlott szempontjából, mint pusztán annak a megállapítása, hogy az eljárás folytatásának nincs kirívó akadálya.

A rendszerbeli elhelyezés befolyásolja az egész előkészítő eljárás szerkezeti megoldását is. Így például azt, hogy az előkészítő eljárásban a bírói eljárásra jellemző kontradiktórius elemek milyen mértékben érvényesülnek. Ha a bíróság jóváhagyásával válik csak a vádirat hatályossá, a védelemnek nem sok szerep jut az előkészítő szakaszban, ha azonban a vádirat benyújtásával már megkezdődik a bírósági eljárás, megnyílik a lehetőség a védelem fellépésére is.

Kétségtelen, hogy ezek a kérdések részletes tárgyalást igényelnének, és jelentőségük elsősorban a további fejlődés irányának meghatározásában van. A tanulmány célja azonban csak az, hogy kísérletet tegyen a bírói előkészítő eljárás feladatának és rendszerbeli helyének meghatározására. Mégis indokolt jelezni, hogy az ezekre a kérdésekre adandó válasznak számos — még részletes kimunkálást igénylő —, következménye van és lehet a későbbi jogszabályalkotásban.

Kratochwill Ferenc

[34] Vö. 24. sz. lábjegyzet.

[35] Perlov a bíróság elé állítás intézményét közbenső eljárásnak is tartja és nem tekinti kifejezetten bírósági aktusnak. I. D. Perlov: Predanie szudu v szovetszkom ugolovnom processze. Moszkva, 1948. 5—6. p.

[36] Husár: i. m. 11—15. p.

[37] Galperin—Lukasevics: i. m. 14. p.

[38] OSZSZSZK. Büntető eljárási törvénykönyve 230. cikk.

Joghézagok és értelmezési kérdések a bányakártalanítási eljárásban

I. Hatáskör- és eljáráskettőzés általában. Keresetjog

A bírósági hatáskör lehet feltételes, olyan értelemben, hogy fennforgása csak bizonyos megelőző eljárás lefolytatása után állapítható meg. A Pp. ezt az esetet nem a hatáskör hiánya körében szabályozza, de azzal azonos jogkövetkezményt fűz hozzá, amennyiben a keresetlevél elutasítását [Pp. 130. § (1) bek. *c)* pont], illetőleg a per megszüntetését [Pp. 157. § *a)* pont] írja elő akkor, ha a „pert másik hatósági eljárásnak kell megelőznie". Eljárásjogunk szerint az ilyen eset — az előfordult gyakoriságot alapul véve — nem is ritka.[1]

Van amikor a pert kötelezően kell megelőznie egyeztető eljárásnak, döntőbizottsági eljárásnak, államigazgatási eljárásnak, és egyéb önigazgatási jogkörbe tartozó eljárásnak. Egyes ilyen esetek a gyakorlatban: — a termelési és terményértékesítési szerződésből eredő termelőszövetkezeteket érintő jogvitákat rendező perek, amelyeknél a bírói utat kötelezően előzi meg a felvásárlási egyeztető bizottsági eljárás. (1/1962. IM—FM r.)[1/a] — De ilyen a termelőszövetkezeti beruházási jogviszonyt érintő elszámolási vita is, amelyet meg kell előznie egy egyeztető eljárásnak. (4/1961. Korm. r. és a 6/1961. PM r.)[1/b] — Ilyen a vadkártalanítással (1/1962. Korm. sz. r.) — a kisajátítással (1965. évi 15. sz. tvr. és 13/1965. Korm. sz. rendelet), — a villamosenergia-törvényen alapuló kártalanítással (1962. évi IV. törvény és a 40/1962. Korm. sz. r.), — a közérdekű telekátalakítással (1964. évi III. törvény és a 30/1964. Korm. sz. r.), — a honvédelmi célra szükséges szolgáltatásokkal kapcsolatos kártalanítással (8/1965. PM sz. r. és a 18/1964. Korm. sz. r.) — és a bányakártalanítással kapcsolatos peres eljárás is.

Ezeknél nemcsak időben, de jogilag is kötelezően előzi meg egy másik eljárás a bírói út igénybevételét. Tehát gyakorlatilag a hatáskör is, és az eljárás is kettőződik. A bírósági hatáskör feltételessé válik. Időlegesen korlátozódik és csak attól függően meríthető ki, ha az előzetes eljárás lefolytatásra került.

A bírósági hatáskör időleges korlátozásainak esetei közül — a szűkebb tárgykörünkből következően — bennünket jelenleg csak a tulajdonjog korlátozásával kapcsolatos hatáskör- és eljáráskettőzés érdekel. Az összes többitől elvonatkoztatunk. Kérdésünk tehát az, hogy a villamosenergia-törvényen alapuló kártalanítás, a közérdekű telekátalakítás, a honvédelmi igazgatást érintő kártalanítás, a kisajátítás és a bányakártalanítás vonatkozásában, a hatáskör- és eljáráskettőzésnek lényegében mi lehet a dogmatikai indoka?

Alaptörvényünk a — társadalmi és gazdasági rendünkkel összhangban álló — tulajdon intézményét elismeri és védi. Kivételesen — *csak közösségi érdekből* — mégis lehetőség van a személyi- és magántulajdon korlátozására, természetesen az érintett személyek jogainak és törvényes érdekeinek a biztosítása mellett. A tulajdonos (illetőleg egyéb érdekelt) érdekvédelmét szolgálják a különböző garanciális intézkedések, és mint legfontosabb jogvédelmi eszköz: a *kártalanítási igény* elismerése.

Ez utóbbi tényből következően — az érintett jogviszonyok sorában az egyéni szükségletkielégítés jogi kereteinek a biztosítása a polgári jog körébe tartozik. Ugyanakkor a közösségi célt és érdeket szolgáló jogi szabályozás államigazgatási jogviszonyt feltételez. Ezért — megítélésünk szerint — a *jogok és érdekek kereszteződése, a polgári jogi jogviszony és az államigazgatási jogi jogviszony párhuzamossága adja a dogmatikai indokát a hatáskör és eljáráskettőzésnek:* minden olyan jogviszony feloldása során, amelynek tárgya: *kártalanítás.*

A kártérítési felelősség közvetlenül az okozott kár jóvátételére, közvetve pedig a megelőzésre irányul. Lényege tehát a reparáció. Mégpedig a teljes reparáció. A kártérítési jogviszonyok során a károsultat olyan helyzetbe kell hozni, mint amilyen helyzetben volt a károsodás előtt. A kártérítési kötelmekkel szemben azonban, a *kártalanítási jogviszonyok során a teljes reparáció elmarad.* A károsultat csak megközelítően kell abba a helyzetbe hozni, mint amilyen helyzetben volt a károsodás előtt. Ezt pedig az a közösségi érdek indokolja, ami éppen a kártalanítási felelősségnek a jogalapja.

A kisajátításnál, a villamosenergia-törvényen alapuló kártalanításnál, a közérdekű telekhatár-rendezésnél, a honvédelmi igazgatást érintő kártalanításnál és a bányakártalanításnál a külön rendelkezések: *önálló felelősségalapító szabályok.* Mindegyikben az a közös, hogy az általános polgári jogi kárfelelősség egy speciális alakzata, amely az általános szabályokkal szem-

[1] L. *Bajory Pál:* A polgári bíróság hatásköre és illetékessége. Bp. 1963.

[1/a] Az időközben hatályba lépett — a mezőgazdasági termékértékesítésről szóló 54/1967. (XII. 17.) Korm. sz. r. 22. §-a, illetőleg a 11/1967. (XII. 31.) MÉM számú r. ezt az eljárásjogi kötelezettséget feloldotta; *fakultatívvá* tette.

[1/b] A diaszporizált fórumrendszerünk integrációs reformjának szükségességére és annak irányára közvetve utalóan, az időközi jogszabályi rendezés; a pénzforgalomról és bankhitelről szóló 37/1967. (X. 12.) Korm. sz. r. 14. §-a a fejlődésben tovább megy egy lépéssel. Az előző jegyzetpontban érintett eljárásjogi alternativitás helyett, a kötelező előzetes egyeztetést egyszerűen megszüntette.

ben objektív felelősséget állapít meg. Ez a felelősség: *eredményfelelősséget* jelent. Egyetlen előfeltétele a közösség érdekében végzett munkák során okozott kár: a jogellenes eredmény, de nem kívánja meg a magatartás jogellenességét. Vétkesség nélküli felelősséget jelentenek ezek. Nincs szükség a felróhatóság bizonyítására. Sőt kimentésnek sem lehet helye azon a címen, hogy a károkozó megtette mindazt, ami az adott helyzetben általában elvárható volt.

Tehát ez a sajátságos *eredményfelelősség* indokolja a feltételes bírósági hatáskört, az eljáráskettőzést.

Ezen elméleti általánosítás értékét csökkenti az a körülmény, hogy a jogrendünkön belül nem minden „eredményfelelősséget" érintő jogvita rendezésénél választotta a jogszabályalkotó ezt a *hatáskörháramlást* megoldásként. Ugyanis: a postatörvényen alapuló (1964. évi 2. sz. tvr. és a 15/1964. Korm. sz. r.), a muzeális értékek védelmén alapuló (1963. évi 9. sz. tvr. és a 2/1965. MM r.) és a vízügyigazgatási törvényen alapuló (1964. évi IV. tv. és a 32/1964. Korm. sz. r.) kártalanításoknál megegyezés hiányában a bíróság határoz. Mégpedig az igazgatási út mellőzésével. Pedig ezen jogszabályok is közérdekű munkával, jogszerű tevékenységgel okozott károk megtérítését rendezik. Sajátos kártalanítási felelősséget szabályoznak. Csak éppen a következetesség mellőzésével, mert a kártalanítási igény, a polgárjog szabályai szerint, az igazgatási út kimerítése nélkül, a bíróság előtt közvetlenül. érvényesíthető.[2]

Arra visszavezethetően pedig, hogy a közérdek érvényesülését biztosító államigazgatási jelleg mellett, az érintett jogviszonyoknál — ott, ahol ezt jogszabály külön megengedi — tipikusan polgári jogi kártalanítási jogviszony kerül feloldásra, a jogszabály az államigazgatási határozattal szemben: *keresetjogot biztosít.* Ez a keresetjog annyiban sajátságos, hogy nem tisztán jogorvoslati jellegű. Nem csupán az államigazgatás részéről elkövetett jog- és érdeksérelmek ellenében élvezhető törvényességi garancia, hanem igényérvényesítésre is irányul.

II. Az igazgatási út értelmezési kérdései

1. A szakigazgatási hatóság hatáskörének terjedelme. Konstitutív vagy deklaratív ez a jogkör? Egyeztető vagy kártalanítást megállapító hatásköre van-e az államigazgatási hatóságnak?

Az 1960. évi III. tv. (a továbbiakban bányatörvény) és a végrehajtása tárgyában megjelent a 14/1969. (III. 28.) Korm. sz. rendelettel módosított és kiegészített 9/1961. (III. 30.) Korm. sz. r. (a továbbiakban: Vhr) hatálybalépésétől kezdődően — éveken keresztül — 1965 nyaráig (az MTTO 30—2/1965. sz. állásfoglalásának megjelenéséig) *vitás volt* a jogalkalmazói gyakorlatban, de a jogirodalomban is a *bányakártalanítási jogkör államigazgatási terjedelme.* Egymással szembenálló volt a bíróságok és az államigazgatási hatóságok álláspontja abban a kérdésben, hogy a bányakártalanítási eljárást lefolytató igazgatási osztálynak *van-e kártalanítást megállapító hatásköre,* vagy nincs. A bányakártalanításra vonatkozó államigazgatási hatáskör terjedelme nemcsak a két eljáró hatóság összegezett véleménye szerint tér el, hanem eltérő tartalommal jelentkezett az igazgatási úton belül is. Több olyan államigazgatási határozat került a bírósághoz, amely szerint, ha a felek között megegyezés nem jött létre, úgy a tanács a kártalanítás kérdésében nem jogosult dönteni. Volt olyan tanácsi határozat, amely arra az álláspontra helyezkedett, hogy hatáskörébe csak a bekövetkezett kár és a bányászat közötti okozati összefüggés vizsgálata tartozik: tehát a jogalap kérdése, viszont az összegszerűség meghatározása már meghaladja a hatáskörét. Az értelmezési eltérésekre a bányatörvény nem egészen egyértelmű szövegezése szolgáltatott okot.

A Bt. 44. §-ában foglalt rendelkezés szerint a bányakár megállapítása, valamint az ennek fejében járó kártalanítás felől — megegyezés hiányában — a tanács vb igazgatási osztálya — a *kisajátítási jogszabályok megfelelő alkalmazásával* — határoz. A határozattal meg nem elégedő ügyfél a határozat jogerőre emelkedésétől számított 30 napon belül a bírósághoz fordulhat. A Vhr. 76. §-ának (2) bekezdése pedig úgy rendelkezik, hogy a határozattal szemben, ugyancsak a kisajátításra vonatkozó jogszabályok rendelkezéseinek megfelelően, a keresetet az ingatlan fekvése szerint illetékes bíróság előtt kell előterjeszteni.

A felhívott jogszabályhely hatásköri értelmét illetően *két,* egymással szembenálló *álláspont* alakult ki. Az *egyik,* az eljárást lefolytató igazgatási osztályok bányakártalanítási tevékenységének *konstitutív,* a másik pedig *deklaratív* tartalmat tulajdonított.[3]

Az előbbi álláspontot a bíróságok, az utóbbi álláspontot pedig az államigazgatási hatóságok foglalták el. Az értelmezési szembenállás sajnos éveken keresztül eleve azzal járt — miután a bányakárokkal kapcsolatos ügyek élesen vetik fel a közösségi érdek és a jogos egyéni érdek összeegyeztetésének problémáját —, hogy a bírói utat mindig kimerítették. E vonatkozásban az

[2] A népi demokratikus államok jogrendjei sem tisztultan következetesek a vizsgált perjogi intézmény prevideálásánál, mert pl. a cseh és a lengyel bányatörvény a kártalanítást kizárólag államigazgatási hatáskörbe utalja. A Német Demokratikus Köztársaság bányajoga pedig előzetes igazgatási hatáskör nélkül közvetlenül bírói utat nyit meg.

[3] Vö.: Varga József: A Magyar Jog 1964. évi 8-ik számában megjelent: „A bányatörvényből eredő igazgatási feladatok jellegéről" írott tanulmányával.

Az államigazgatási szerv nyilatkozatát inkább abból a szempontból kellene megkülönböztetni, hogy határozat jellege van-e, vagy a kártalanításra kötelezett nyilatkozatát fejezi ki az ügyben. A konstitutív-deklaratív megkülönböztetés nem látszik helyénvalónak Révai Tibor indokolt véleménye szerint.

államigazgatási hatóságok — érthető, tekintélyelvi okokból — magukra nézve „kötelezőnek" tartották az *Igazgatási Szakvizsga Tankönyvének* állásfoglalását.[4]

E szerint az „igazgatási osztályoknak nem elsőrendű feladatuk az okozati összefüggés felderítése, ennek csak abban a vonatkozásban és csak addig van jelentősége, amelyben és ameddig az igazgatási osztály köteles közreműködni az egyezség létrehozásában. Az okozati összefüggést tehát csak addig kell vizsgálni, ameddig ez a kívánt egyezség létrehozását előmozdítja, ha ez nem az egyezség létrehozását mozdítja elő, akkor vizsgálata felesleges és öncélú. Ha a bányavállalat az okozati összefüggés létét határozottan tagadja, akkor ezt az álláspontját tudomásul kell venni és a határozatban, mint a bányavállalat álláspontját, rögzíteni kell. A *bányakártalanítási eljárást* lefolytató igazgatási osztálynak *kártalanítást megállapító hatásköre nincsen:* az igazgatási osztály szerepe és tevékenységének köre hasonló a kisajátítási eljárásban betöltött funkciójához. Ugyanígy a bányaszolgalomért járó kártalanítás megállapítása tárgyában az igazgatási osztálynak *megállapító hatásköre nincsen.*

Szerepe a kártalanítás vonatkozásában csak az egyezség létrehozásának megkísérlésére korlátozódik."

Az államigazgatási gyakorlat jóformán kritika nélkül vette át az Igazgatási Szakvizsga Tankönyvének ezen álláspontját. Mondhatnánk azt is, hogy autentikus interpretációnak tekintette.

A Tankönyv értelmezési pozícióját erősítette Varga József: „A bányatörvényből eredő igazgatási feladatok jellegéről" megjelent vitacikke is.[5]

A cikk egyébként a kérdés elméleti és gyakorlati jelentőségét — igen helyesen — komoly rangúnak tekinti. Értékes a cikk azon megállapítása, hogy az értelmezési problémák jogalkotói akaratnak megfelelő megoldásának elmaradása, különös jelentőségűvé válik akkor, ha az alkalmazási és értelmezési viták a feladatok jellegére, vagy a jogszabályok *hatásköri rendelkezésére vonatkoznak.* A cikk elfoglalt álláspontja azonban megegyezik az Igazgatási Szakvizsga Tankönyvének fentiekben ismertetett állásfoglalásával. (Azt is mondhatnánk, hogy a cikk a Tankönyv álláspontjának apologetikája.) Szakmai elismerést és szakmai tiszteletet igénylő argumentumokkal kívánja bizonyítani, hogy az igazgatási osztálynak a bányakártalanítási eljárás során kártalanítást megállapító, illetőleg *kártalanításra kötelező hatásköre nincs.* Elsősorban *azzal érvel,* hogy a kisajátítási jogszabályok eljárásjogi szabályai az igazgatási osztályoknak kártalanítást megállapító hatáskört nem biztosítanak. A bányakártalanítási eljárás pedig hasonló a kisajátítási kártalanítási eljáráshoz. „Ez a körülmény pedig megvilágítja az e vonatkozású jogalkotói akaratot, amelynek pedig az értelmezést alá kell rendelni." Ellenkező álláspont esetén egymástól eltérő jellegű eljárásra kerülne sor.

A képviselt vélemény indokolása hivatkozik többek között arra is, hogy az államigazgatási viszonyok szabályozását tartalmazó jogfejlődést vizsgálva: nem találunk olyan tendenciát, amely arra mutatna, hogy polgárjogi jellegű igények elbírálása a tanácsi szervek hatáskörébe kerülne. Így az álláspont szerint, a bányatörvényből eredő igazgatási feladatok jellege: nem *konstitutív.* Az igazgatási osztályok, a bányavállalat tevékenysége és a keletkezett kár közötti okozati összefüggés meglétét, vagy ennek hiányát, kötelezően állapítják meg. A kártalanítás módjának a károsult részéről történő vitatása esetén pedig; kötelezően meghatározott intézkedést nem hozhatnak. Ugyanez vonatkozik a bányakártalanításon kívül az ingatlan rendeltetésszerű használatát akadályozó vagy korlátozó bányaszolgalom alapítására, és az ebből származó kártalanítási eljárásra is.

A felhozott érvek közül a kisajátítási jogszabályokra való hivatkozás annyiban erőtlen, hogy a Bt. miniszteri indokolása szerint a bányakártalanítási eljárás is csak *hasonló,* de nem azonos a kisajátítási kártalanítási eljárással, és a miniszteri indokolás kiemeli, hogy a Bt. a bányakárok megtérítése tekintetében *„önálló szabályozást"* tartalmaz. Nem beszélve arról, hogy a Bt. 44. §-ának szóhasználati apparátusát ha egybevetjük a szakaszra vonatkozó miniszteri indokolás szövegével, a kétértelműség nyomban feloldódik.

A Bt. 44. §-a szerint a bányakár *megállapítása* és a kártalanítás felől az *igazgatási osztály határoz.* Ez utóbbi kifejezéshasználat önmagában is a döntési jogkörre utal. A miniszteri indokolás azonban a szóhasználatában következetesen jelöli meg ezt a jogkört akkor, amikor úgy fogalmaz, hogy a „. . . a *kártalanításról az Igazgatási Osztály dönt".* Egyébként is, nehezen lenne indokolható az az eljárásjogi megoldás, hogy az igazgatási osztálynak csak egyeztetési jogköre lenne, kártalanítást megállapító hatáskör nélkül, mert ez gyakorlatilag, mindössze *kétszeres egyeztetést takarna,* a miniszteri indokolás szerint megkívánt gyors, kártalanítási igénykielégítés helyett. Ugyanis a Bt. rendelkezéseiből következően a bányakártalanítási *eljárás konstrukciója háromlépcsős.* A bányakárok megtérítésének *elsődleges* módja a felek *megegyezése. Másodlagos* módja — megegyezés hiányában — az *államigazgatási út* biztosítása. A bírósági eljárásra csak harmadsorban, azesetben kerülhet sor, ha a fél az államigazgatási határozattal nem elégszik meg. Ha csak egyeztetési jogköre van az igazgatási hatóságnak, tartalmát

[4] Az Igazgatási Szakvizsga Tankönyve. Bp. 1963. 550. old.

[5] Magyar Jog 1964. 8. sz.

veszti a kétszeres egyeztetéssel és nem a döntéssel szembeni kereseti jog.

Ezért egymagában abból a körülményből, hogy a Bt. 44. §-a a kisajátítási jogszabályok megfelelő alkalmazására utal, arra következtetni, hogy kártalanítást megállapító hatáskör nélkül az igazgatási hatóság csak egyeztet, nem lehet.

A cikknek azon érvelése, miszerint nem találunk olyan tendenciát, amely arra mutatna, hogy polgári jogi természetű igények elbírálása a tanácsi szervek hatáskörébe kerülne, annyiban támadható, hogy az utóbbi években pont fordított: a hatásköri jogfejlődés iránya. (Hogy eljárásdogmatikailag mennyiben indokolt ez, és hogy ez a tendencia mennyiben egyeztethető össze a Ptk. 7. §-án alapuló bírósági út általánosérvényűségével, ez a kérdés meghaladja témakörünket.[6])

Az azonban megállapítható, hogy szűkülés helyett egyre bővül az igazgatási jogkör, a polgári jogi tartalmú jogviszonyok rendezését illetően. A *birtokvédelem*, a *tartási* és életjáradéki *szerződésekkel* kapcsolatos igazgatási feladatok, a hatósági úton létesíthető telki szolgalom, a helyiséggazdálkodással kapcsolatos kártalanítás, az árvíz és belvízkárok megállapítása, a vadkártalanítás, a villamosenergia-törvényen alapuló kártalanítás, a közérdekű telekátalakítással kapcsolatos kártalanítás, a honvédelmi igazgatási jogkörben okozott károk megtérítése, mindmind olyan területek, amelyek közvetlenül vagy közvetve, polgári jogi jogviszonyrendező igazgatási tevékenységet jelentenek.

Ezért a cikk álláspontjával szemben az a következtetés indokoltabb, hogy az igazgatási hatóságnak a bányakártalanítási eljárásban *kártalanítást megállapító hatásköre van.* Az államigazgatási eljárási gyakorlat azonban az Igazgatási Szakvizsga Tankönyvének és a fenti cikknek az érvelését fogadta el és alkalmazta éveken keresztül még akkor is, amikor a jelentkező értelmezési és jogalkalmazási anomália nyomán a Legfelsőbb Bíróság 865-ös számú polgári kollégiumi állásfoglalása a kérdést eldöntötte.[7]

Arra hivatkoztak egyes igazgatási hatóságok, hogy a kollégiumi állásfoglalás őket nem, csak a bíróságokat köti. (Ezért vált szükségessé a kollégiumi állásfoglalás megjelenése után sajnos csak egy fél év múlva kiadásra kerülő 30—2/1965. számú MTTO tájékoztatás, amely már köti az igazgatási hatóságokat, és amely tájékoztatás magáévá tette a 865-ös számú kollégiumi állásfoglalás azon megállapítását, hogy az államigazgatási hatóságnak a bányakár megállapítása és a kártalanítás felől érdemben kell határoznia.[8])

A Minisztertanács Tanácsszervek Osztályának ezen utóbbi tájékoztatása szerint — *szemben* az ugyancsak az MTTO által kiadott Igazgatási Szakvizsga Tankönyvének értelmezésével és határozott állásfoglalásával —, amely állásfoglalás 4 éven keresztül igen sokat ártott az egységes értelmezést kialakítani nem tudó jogalkalmazói gyakorlatnak: „az igazgatási osztálynak lényeges feladata a bányakártalanítási eljárás során az okozati összefüggés felderítése. Szükség esetén ezt szakértői bizonyítás útján kell tisztáznia. Egyszóval a bányakártalanítási eljárást lefolytató osztálynak *kártalanítást megállapító hatásköre van.*"

Az MTTO tájékoztatója a fenti megállapítás alátámasztására indokolást nem tartalmaz, és utalást sem arra, hogy ezzel az állásfoglalással az Igazgatási Szakvizsga Tankönyvének értelmezése meghaladottá vált. Ezt az utóbbit természetes következménynek kell tekinteni. A tájékoztató nem hivatkozik a 865-ös számú kollégiumi állásfoglalásra sem, de nyilvánvaló, hogy ennek hatására született. A kollégiumi állásfoglalás érvei meggyőzőek:

„A Bt. sajátos módon rendezi a bányakárok megtérítését. A 42. § (4) bekezdése határozottan rendelkezik úgy, hogy a bányakárokat a bányatörvényben foglalt rendelkezések szerint kell megtéríteni. A kártalanítási eljárás tekintetében tehát a Bt.-ben foglalt rendelkezések jönnek *elsősorban* figyelembe. Márpedig a Bt. 44. §-ában foglalt rendelkezésből kétségtelenül megállapíthatóan a törvényhozó azt tette az államigazgatási hatóság feladatává, hogy mind a bányakár megállapítása, mind pedig a kártalanítás tekintetében határozatot hozzon. Az igazgatási eljárás nem szorítkozhat az egyezség létrehozásának a megkísérlésére. A törvénynek az a rendelkezése, hogy az államigazgatási hatóság, az említett kérdésekben a kisajátítási jogszabályok megfelelő alkalmazásával határoz, csak azt jelenti, hogy az igazgatási hatóságnak határozatát a kisajátítási jogszabályok *megfelelő* alkalmazásával kell meghoznia. *Nem értelmezhető* azonban a szóban forgó rendelkezés úgy, hogy az államigazgatási hatóságnak *nem kell határozatot hoznia* a kártalanítás kérdésében. Ez következik a Vhr. 76. § (1) bekezdéséből is. E szerint a bányavállalat által felajánlott kártalanítással meg nem elégedő károsult a kártalanítási eljárás lefolytatása végett igazgatási hatósághoz fordulhat.

A kártalanítási eljárás célja tehát nyilvánvalóan az, hogy ennek során az igazgatási hatóság, a jogszabályoknak megfelelő kártalanítást állapítson meg, a bányavállalat által felajánlott kártalanítással meg nem elégedő károsult javára. Ezt támasztja alá a Vhr. 76. § (1) bekezdése, amely szerint az igazgatási hatóság szükség esetén a bányahatóságot hallgathatja meg szakértőként. Különben is, az igazgatási jogkörben hozott igazgatási határozattal szemben: kereseti joga van a bányavállalatnak is. Ez a jog pedig csak akkor rendelkezik tartalommal, ha a bányavállalat által felajánlott összegtől eltérő, azt meghaladó, tehát egyezségtől eleve eltérő összegben került a kártalanítás megállapításra. Ellenkező álláspont mellett az igazgatási eljárás közbeiktatása lényegében céltalan és szükségtelen is *volna.*"

2. Mikor kell időben és eljárásjogilag kötelezően megelőznie a bírói igényérvényesítést az igazgatási útnak? A bányakár és a bányászati tevékenység folytán okozott egyéb kár hatáskört rendező elhatárolása

A Bt. 42. § (3) bekezdés, a Vhr. 66. § (2) bek. és a Bt. 46. § (1) illetve (2) bek.-ben foglalt törvényhelyek *logikai zártsággal* határozzák meg

[6] Összeegyeztethetetlen ez az igazságszolgáltatás bírósági monopóliumával, mint eljárásjogi alapelvvel is.

[7] Bírósági Határozatok, 1965. 1. sz.

[8] Tanácsok Közlönye, 1965. évi 27. sz.

a bányakár fogalmát úgy, hogy ebbe a körbe tartozik az ingatlanban, épületben, az ingatlan más alkotó részében és tartozékában, lényegében tehát a *külszíni ingatlanban,* valamint a vízelvonásban jelentkező károkozás. Ezek ugyanis azok a tipikus előfordulások, amelyek a bányászkodás folytatásával szükségszerűen felmerülhetnek. *Az ingó vagyontárgyakban* és a *személyekben* okozott károk esetében a polgári jog általános szabályai irányadók, kivéve, ha ezen károk a fenti külszíni ingatlanban keletkezett károkkal kapcsolatban merülnek fel.

A Bt. 42. § (3) bekezdés a fogalmi meghatározáson kívül olyan rendelkezést is tartalmaz, miszerint: a *bányászati tevékenység folytán okozott egyéb károk* megtérítésére, úgyszintén a bányakárokkal kapcsolatos, a törvényben nem szabályozott kérdésekre a *polgári jog általános szabályai az irányadók.*

Nem egységes a jogalkalmazói álláspont a bányakár fogalmi körének meghatározása tekintetében. A jogalkalmazás *jogszabályhézagot vél felfedezni abban, hogy miként határolódik el egymástól* a bányatörvényben meghatározott bányakár, és a bányászati *tevékenység folytán okozott egyéb kár.* Ez egyben *hatásköri probléma* is, eljárásjogi kérdés is, mert pontosan nem állapítható meg, hogy az igazgatási útnak *mikor kell időben és jogilag kötelezően megelőznie a bírói utat.*

Vitás, hogy a bányakár és a bányászati tevékenység folytán okozott egyéb károk köre hogyan határolható el egymástól. Melyik fogalmi csoporthoz tartozik pl. az a kár, amelyet a bánya a dűlőútban, illetőleg az útmenti mezőgazdaságilag hasznosított területekben *felvonulásával, kutatási műveleteivel, bányagépek áthaladásával,* szállítási tevékenységgel, a csapadékvíz természetes lefolyásának megváltoztatásával okoz. Vagy, hogy ha a kár közút használhatatlanná válása folytán, tehát nem az ingatlanban következett be, az elmaradt haszon bányakárként érvényesíthető-e. Vagy a bányászati tevékenységgel oksági kapcsolatban levő biológiai kár melyik fogalmi csoportba tartozik.

Egy másik síkon a kérdés úgy is felvetődik, hogy ha a kár nem szabályszerűen folytatott bányászati tevékenység során keletkezett, ha jogellenes és vétkes magatartás okozta a kár bekövetkezését, a kártalanítás kérdésében a bányatörvény által szabályozott eljárási és anyagijogi rendelkezések nyernek alkalmazást, vagy pedig a polgári jog általános szabályai alkalmazásával kell a kérdést elbírálni.

A kérdés eldöntéséhez legalább legfelsőbb bírósági állásfoglalás lenne szükséges, mert az e körben megjelent 4802-es sz. eseti döntés — amely egyébként a problémát fel sem veti, és csak szoros értelemben vett bányakárok vonatkozásában állapítja meg, hogy az igazgatási út kötelezően előzi meg a bírósági utat — nem elégséges a kérdés feloldásához. Addig is, amíg az állásfoglalás megszületik, a következőket válaszolhatjuk:

A bányatörvény miniszteri indokolásának 4. fejezet 2. pontjában hitelesen értelmezett bányakárfogalom szerint: a Bt. 42. § (3) bek. a Vhr. 66. § (2) bek., a Bt. 46. § (1) és (2) bekezdései — a meghatározás rendszertani értelmezésére, valamint a szakaszokban foglalt felsorolás teljességére és a megjelölt kivételekre visszavezethetően — taxáció.

Erre a kimerítő felsorolásra vonatkozóan rendelkezik úgy a 44. §, hogy az igazgatási osztály a kisajátítási jogszabályok megfelelő alkalmazásával határoz.

Miután a kérdés úgy vetődik fel, hogy olyan bányakártalanítási, illetőleg kártérítési jogviszony rendezése során, amelyek a Bt. 42. § (3) bek. szerint nem minősülnek bányakároknak, és amelyekben a polgári jog általános szabályai az irányadók, az igazgatási hatóság hivatott-e eljárni, vagy pedig a kártalanítás, illetőleg kártérítés kérdésében közvetlenül a bírósághoz lehet fordulni, a válasz kézenfekvő.

A bányakártalanítás igazgatási útja a polgári jog rendszerében kivételes eszköz, mint ahogy az a birtokháborítási eljárásban az igazgatási repozíció vagy a vadkártalanítási eljárás stb. Kivétel ugyanis a Ptk. 7. §-ának ama szabálya alól, hogy a törvényben biztosított jogok érvényesítése — ha a jogszabály másképpen nem rendelkezik — bírósági útra tartozik. Ilyen kivétel éppen a bányatörvény fenti rendelkezése. A kivételt pedig, az általános jogmagyarázati elveknek megfelelően, szorosan kell értelmezni. Nem lehet kiterjeszteni olyan esetekre, amelyekre a kivétel szorosan értelmezve nem vonatkozik.

Ebből következik tehát, de a bányatörvény javaslat miniszteri indokolás 4. fejezet 2. pontjának azon értelmezésére is visszavezethetően, hogy ilyen esetben a *kettős eljárás* a károsult szempontjából sem lenne kívánatos, és az állami szerveket is feleslegesen terhelné, no meg a gyorsasághoz fűződő időszerűségi, jogalkalmazáspolitikai alapelv is azt indokolja, hogy ezen eljárásjogi problémakört érintően, az *államigazgatási útnak hivatalból nem kell megelőznie bírói igény érvényesítését.*

3. A bányakártalanítási eljárás keresetjogának jellege kizárja-e az igazgatási jogorvoslatok kimeríthetőségét vagy sem: Igényérvényesítési határidő vagy elévülés?

Gyakorlati jelentőséggel mért probléma a bányakártalanítási eljárás igazgatási útjával kapcsolatban, hogy az elsőfokú államigazgatási határozattal szemben *igazgatási úton van-e helye jogorvoslatnak,* mert abból, hogy mind a törvény, mind pedig a végrehajtási rendelet *jogerős* igazgatási határozatról beszél, arra lehet következtetni, hogy az elsőfokú határozattal szemben — az Államigazgatási Eljárási Kó-

dex szabályai szerint — jogorvoslatnak van helye. Viszont a kisajátítási jogszabály megfelelő alkalmazása azt jelentené, hogy a kártalanítás kérdésében a tanács határozatával szemben *csakis* a bíróságnál lehet jogorvoslattal, illetőleg keresettel élni.

Noha az államigazgatási jogorvoslati lehetőség kimerítése — a kereseti jog biztosítottsága folytán — csak késlelteti a kártalanítási igény kielégítését, arra az álláspontra kell jutnunk, hogy az elsőfokú határozattal szemben mindkét fél élhet jogorvoslattal. Ez következik abból, hogy a miniszteri indokolás szerint a bányakárok megtérítése tekintetében a törvény önálló szabályozást tartalmaz, és az eljáró igazgatási hatóság eljárásjogi jogosítványai más természetűek, mint a kisajátítás vonalán. Az utóbbi eljárásnál csak egyeztet, a bányakártalanítási eljárásnál pedig döntési jogköre is van. Ez a széles terjedelmű jogkör előfeltételezi az eljárásjogi garanciák és jogorvoslati lehetőségek kimeríthetőségét.[9]

Amennyiben van jogorvoslati lehetőség az első fokú államigazgatási határozattal szemben igazgatási úton, úgy további kérdés, hogy a keresetjog gyakorlásának jogi előfeltétele-e az államigazgatási *jogorvoslati lehetőség kimerítése?*

Miután úgy foglaltunk állást a fentiekben, hogy a fél az államigazgatási határozattal szemben fellebbezéssel élhet, hiszen ez felel meg az államigazgatási eljárás általános szabályainak — még akkor is, ha ilyen álláspont mellett tartalmatlan a bányatörvénynek a kisajátítási eljárási szabályokra való utalása — a kérdés elméleti és gyakorlati síkon is jelentős.

A 865-ös számú polgári kollégiumi állásfoglalás előtt nem tekintette a bírói gyakorlat törvénysértőnek azt az álláspontot, amely szerint a félnek ki kell merítenie az igazgatási eljárásban a fellebbezési lehetőséget a bírói út igénybevétele előtt. Ez az álláspont azonban azt a további problémát vetette fel, hogy mi történjék, ha a fél az igazgatási eljárásban számára nyitva álló *15 napos* fellebbezési határidő *lejárta után,* de a bányatörvényben biztosított *30 napos keresetindítási határidőn belül* fordult a bírósághoz. Ilyen esetben az igazgatási fellebbezési eljárás lefolytatására már nincs lehetőség, hacsak az államigazgatási szerv igazolási kérelemnek nem tekinti a keresetet, ami a konstrukció mesterkéltsége mellett, nagyon bizonytalan is, mert erre az államigazgatási szerv aligha kényszeríthető. Viszont a kereset érdemi elutasítására nyilván nem kerülhet sor, mert a fél a bíróságon jogvesztő határidőt nem mulasztott el. Ezért olyan célszerűségi elveken nyugvó gyakorlat alakult ki, hogy a bíróság egyszerűen nem vizsgálta és nem vizsgálja azt, hogy kimerítette-e a fél az igazgatási eljárásban számára nyitva álló fellebbezési lehetőséget, hanem érdemben tárgyalja a bányakártalanítási ügyet. A bírósági eljárás szempontjából ugyanis közömbös, hogy a bányakártalanítási üggyel, az igazgatási szerv egy vagy két fóruma foglalkozott. Alá lehet támasztani ezt az álláspontot a bányatörvénynek a kisajátítási jogszabályokra való utalásával is. A kisajátítási eljárásban az igazgatási szerv csak egy fokon foglalkozik az üggyel.[10]

Ez az álláspont tárgytalanná teszi a különböztetést: az első fokon és a másodfokon jogerőre emelkedett tanácsi határozatok, a 15 napon túl és a 30 napon belül benyújtott keresetek között, s *azokat a pertechnikai problémákat is,* hogy a bíróság milyen módon utalja vissza az ügyet az igazgatási eljárásra.

A 865-ös számú kollégiumi állásfoglalás kizárólag arra hivatkozással, miszerint nincs olyan rendelkezés, amely előírná, hogy csak másodfokú elbírálás után jogerőssé vált határozattal szemben lehet bírósághoz fordulni: úgy foglalt állást, hogy az *igazgatási jogorvoslati lehetőségek kimerítése nem előfeltétele annak, hogy a* jogerős államigazgatási határozatot sérelmesnek tartó fél a bírósághoz forduljon. Megjegyezhető, hogy a *felvetett kérdés egyértelműen csakis jogszabály útján volna szabályozható,* mert a hatályos rendelkezések mind a két álláspontot indokolhatóvá teszik.

A bányatörvény nem határozza meg a bányakártalanításra vonatkozó kérelem beadásának határidejét. E vonatkozásban a kisajátítási jogszabályok sem tartalmaznak rendelkezést. Az Igazgatási Szakvizsga Tankönyve azt az álláspontot foglalja el, hogy általában a tudomásszerzéstől számított 2—3 hónapon belül érvényesítheti igényét a károsult és a határidő eltelte után a jogról való lemondás vélelmezhető.[11]

Ez az álláspont erősen vitatható. A jogszabály hallgatása nem jár mindig törvényszerűen joghézag-következménnyel. Ez az értelmezés szembenáll azzal az általánosan elfogadott jogelvvel, hogy amennyiben jogszabály igényérvényesítési határidőt kifejezetten nem prevideál, az általános elévülési időn belül van lehetőség az igény *érvényesítésére.*

III. A bírói úttal kapcsolatos értelmezési problémák

4. A kisajátítási jogszabályok eljárásjogi rendelkezéseinek alkalmazhatósága. A bányatörvény kisajátítási jogszabályokra való hivatkozása értelmezhető-e úgy, hogy a bírósági döntés tartalma csupán az összegszerűségre korlátozott?

A jogszabály rendeltetésszerű alkalmazását korlátozó igen súlyos — bár nagyrészt anyagi jogi vonatkozású — joghatásokat kiváltó gya-

[9] Az álláspont ellenkezője is indokolható azzal, hogy a bányakártalanítási eljárás keresetjoga nem tisztán jogorvoslati, hanem tartalmában inkább igényérvényesítési lehetőség.

[10] Az más kérdés, hogy a kisajátítási eljárásjog igényérvényesítési és jogorvoslati konstrukciója az általánossal szemben kivételeket is szabályoz.

[11] Az Igazgatási Szakvizsga Tankönyve. Bp. 1963. 558—559. old.

korlatban felmerült értelmezési kérdés az, hogy a bányakárok megállapításánál milyen jelentőséget kell tulajdonítani a bányatörvény 44. §-ában foglalt rendelkezéseknek, amely szerint a bányakártalanításnál a kisajátításra vonatkozó jogszabályokat megfelelően alkalmazni kell. A bíróságok általában arra az álláspontra helyezkednek, hogy a bányakártalanítási ügyekben csak akkor és annyiban kell a kisajátításra vonatkozó szabályokat alkalmazni, amikor és amennyiben a törvény ezt kifejezetten előírja. Van azonban olyan álláspont is, hogy olyan kérdéseket, amelyeket a bányatörvény nem szabályoz, a kisajátításra vonatkozó rendelkezések szerint kell elbírálni.[12]

A bányatörvény ugyanis meghatározza a bányakár fogalmát. Utal egyes esetekben a polgári jog általános szabályaira, és kivételesen utal a kisajátítási kártalanításra vonatkozó jogszabályok rendelkezéseire. Ezek a körülmények pedig azt az álláspontot indokolják, amely szerint a kisajátítási jogszabály kártalanításra megállapított *anyagi jogi rendelkezései* általában a bányakártalanítási eljárásban *nem alkalmazhatók.* A kisajátítási jogszabályok *anyagi jogi rendelkezései,* ideértve a kisajátítással kapcsolatos kártalanításról szóló rendelkezéseket is, *csak annyiban és csak akkor alkalmazhatók,* ha erre a bányatörvény kifejezetten és határozottan utal. Ez a következtetés *megfordítva eljárásjogi vonatkozású.* Egyébként az álláspont megegyezik a Nehézipari Minisztérium 5045/1963. számú közleményében foglaltakkal.[13]

Jellemző az értelmezési szembenállásokra, hogy ezen általánosan elfogadott értelmezés ellenére, noha a 13/1965. Korm. sz. rendelet 72. és 73. §-a alapján a *cserelakás megfelelőségének elbírálása kérdésében bírósági hatáskör nincs,* s noha ez a jogszabályhely kifejezetten eljárásjogi tartalmú — tehát az előbbi értelmezés mellett a bányakártalanítási eljárásban is alkalmazni kellene —, a bírói gyakorlatban az az általánosan elfogadott álláspont alakult ki, hogy a bányakártalanítás során a felajánlott cserelakás megfelelő volta vitatható a bíróság előtt, míg kisajátítás esetén nem.

A kisajátítási jogszabályok „megfelelő" alkalmazására történő utalását a bányatörvény 44. §-ának a bírói gyakorlat egy időben úgy is értelmezte, hogy *a kisajátítási kártalanításhoz hasonlóan a bíróságnak nincs hatásköre a bányakártalanítás jogalapjának* a megállapítására. A bíróság az államigazgatási határozatot csak a kártalanítás összegszerűsége tekintetében bírálhatja felül. A kérdés úgy is felmerült, hogy ha a tanács a kártalanítási kérelmet elutasítja, mert álláspontja szerint a bányaművelés és a kár között okozati összefüggés nincs, a bíróság jogosult-e a károsult javára kártalanítást megállapítani, illetve ilyen esetben van-e helye bírói útnak?

Az egyik megyei bíróság kollégiuma szerint:[14] „a kérdés elbírálásánál abból kell kiindulni, hogy az igazgatási hatóság eljárt-e és hozott-e határozatot? Ha ez megtörtént, úgy az igazgatási hatóság bármilyen döntést tartalmazó határozata után a fél a bírósághoz fordulhat, és ebben az esetben a bíróságnak joga van a jogalapot és az összegszerűséget egyaránt vizsgálni, és határozatát az államigazgatási hatóság határozatára való tekintet nélkül meghozni. Intézkedni kell azonban a döntésével ellentétes államigazgatási határozat hatálytalanításáról." Mindez következik abból, hogy a Bt. 44. §-a, valamint a Vhr. 76. §-a *nem anyagi jogi, hanem eljárásjogi norma.*

Megítélésünk szerint a kérdést eldönti az a körülmény, hogy az igazgatási hatóságnak kártalanítást megállapító jogköre van, és az utóbbi vonatkozásban a kisajátítási jogszabályok korlátozó rendelkezései nem érvényesülhetnek.

5. *A bányakártalanítás és kisajátítás eljárásjogi alternatívája*

A kisajátítási jogszabályok bányakártalanítási eljáráson belüli alkalmazási körére vonatkozó — már hivatkozott — állásfoglalás ellenére: még mindig sok problémát okoz a bíróságok eljárásában a *bányakárokra és a kisajátításra vonatkozó jogszabályi rendelkezések korrelációja.*[15]

Kérdés, hogy milyen esetekben lehet helye kisajátításnak, és milyen esetekben kerülhet sor a bányakárok megállapítására. Előfordult a gyakorlatban az az eset, hogy a bánya az alábányászás folytán megrongálódott épület kisajátítását kezdeményezte, és erre tekintettel kérte a bányakártalanítási per felfüggesztését. Az igényérvényesítő álláspontja szerint a már bekövetkezett kár az *esetleges jövőbeni* kisajátítással

[12] Pl. a Legfelsőbb Bíróság törvényesség érdekében hozott Pf. III. 20.939/1965/195. számú, *1965. november 16-án kelt* eseti állásfoglalása szerint a kisajátítási jogszabályok anyagi jogi rendelkezéseit is alkalmazni kell. Ez az álláspont vitatható.

[13] Igazságügyi Közlöny 1964. 2. sz.

[14] A Miskolci Megyei Bíróság Polgári Kollégiumának 1963. június 28-i ülésén készült jegyzőkönyv 23. old.

[15] Az utaló szabályozás, mint kodifikációs kérdés általánosságban is számos jogalkalmazói problémával terhes. Van álláspont, amely szerint a bányatörvény már megszövegezésekor sem volt szinkronban a Ptk.-val. Még kevésbé a kisajátítási joggal. Ez a disszonancia hatványozottabban jelentkezett most az új kisajátítási jog hatálybalépésével. Ezt a diszharmóniát igazolja, hogy az új kisajátítási törvény megjelenésével — csak példálódzva — a XIX. sz. Polgári Elvi Döntést értelemszerűen kell meghaladottnak tekinteni, ugyanakkor a „használati érték" szempontjából a bányakártalanítási területen ez az elvi döntés még ma is alkalmazható. Ezen véleménnyel szembeni álláspont szerint, az új kisajátítási jogszabályok mellett is teljes terjedelmében hatályos a bányatörvény, még akkor is, ha a bányatörvényben használt egyes fogalmak, és jogintézmények a kisajátítási jogszabályokból kikerültek.

nem hozható kapcsolatba: felfüggesztésének tehát nem lehet helye.

Egy másik álláspont szerint pedig nincs akadálya a kisajátításnak, sőt az a kívánatos, ha valamely területen olyan mértékű bányakárokkal kell számolni, hogy annak egyébkénti rendeltetésszerű használata lehetetlenné válik. De nem jogszerű az a vélemény, hogy a már bányakárt szenvedett ingatlan a bányakártalanítás helyett kerüljön kisajátításra. Ebben az esetben ugyanis a bányatörvény szerinti bányakártalanításnak, és nem kisajátításnak van helye. A kétirányú és tartalmú eljárás alternativitásának lehetősége — miután az anyagi jogi rendelkezések folytán a két eljárás összeg szerinti eredménye szükségképpen eltérő — súlyos egyéni és társadalmi érdekeket is sértő visszaéléseknek lehet a jogi előfeltétele. A kérdés a gyakorlatban úgy merül fel, hogy a bányavállalat választhat-e a két típusú eljárásjog között? Mind a választás lehetősége, mind pedig a választás lehetőségének a kizártsága érvekkel indokolható.

6. A bírósági végrehajtás szabályai az igazgatási határozat realizálására alkalmazhatók-e, vagy sem?

A kisajátítási kártalanítási szabályokra történő hivatkozás eredményezett olyan álláspontot a gyakorlatban, hogy a bányakárral kapcsolatos igazgatási határozatot, az esetleges keresetre tekintet nélkül végre kell hajtani, mert a per tárgya nem a teljes kártalanítás, hanem csak a károsult többletkártalanítás iránti igénye. (Jelenlegi hatályos jogszabályok nem igen adnak lehetőséget ilyen értelmezésre.)

Pl. Az Igazgatási Szakvizsga Tankönyve — persze abból az álláspontból kiindulva, hogy az igazgatási osztályoknak kártalanítást megállapító hatáskörük nincs — úgy foglalt állást, hogy a „felajánlott vagy egyezségileg megállapított kártalanítási összeg kifizetésének *szorgalmazására,* illetve kikényszerítésére az *államigazgatási szerveknek jogköre nincs, csak a bíróságnak.* Az igazgatási osztály tehát, a bányavállalatot nem kötelezheti a kártalanítási összeg kifizetésére, vagy a csereingatlan birtokbaadására. Ez a jog, *erre irányuló külön perben* a bíróságot illeti meg."[16]

Ezzel szemben álló eredményre utalóan foglalt állást az MTTO 30—2/1965. számú tájékoztatójában, mely szerint:

„Az igazgatási osztály az 1957. évi IV. tv. alapján a *végrehajtási eljárásban* a bányavállalatot — *kérelemre* — kötelezheti a kártalanítási összeg kifizetésére, vagy a csereingatlan birtokbaadására, miután a bányakárokkal kapcsolatos hatósági feladatok intézése során az 1957. évi IV. tv. rendelkezései az irányadóak."[17]

Ezen utóbbi, az MTTO korábbi véleményével szemben álló, állásfoglalás is annyiban bírálható, hogy eszerint *két irányban is* folyhat végrehajtás akkor, ha a felek valamelyike kereseti jogát is kimeríti. Egyrészt igazgatási úton, másrészt pedig bírói úton. Ezért a fenti állásfoglalásokkal szemben a következő látszik indokoltnak:

A kisajátítási jogszabályok eljárásjogi — és így ezen belül végrehajtásra vonatkozó — rendelkezései minden további nélkül alkalmazhatóak. A 13/1965. (VII. 24.) Korm. sz. rendelet 66. §-a szerint, ha a kisajátítást kérő az egyezségben megállapított, illetőleg egyezség hiányában a felajánlott kártalanítási összeget a 30 napos határidő alatt nem fizeti meg, a *közjegyző* a jogerős államigazgatási határozatot *végrehajtási záradékkal* látja el. És mert a bíróság által megállapításra kerülő kártalanítás végrehajtására természetszerűen csak a bírósági végrehajtás szabályai jöhetnek számításba, így kézenfekvő az a következtetés, hogy az igazgatási határozatba foglalt kártalanítási összeg is — egységesen — a bírósági végrehajtás szabályai szerint kerüljön végrehajtásra.[18]

7. Járás- vagy megyei bírósági hatáskörbe tartozik a bányakártalanítás, ha a pertárgy értéke a 300 000 Ft-ot meghaladja? Aktoratus a bányakártalanítási perben

Ugyancsak a kisajátítási eljárásra való hivatkozás szülte azt a problémát, hogy a járásbírósági vagy megyei bírósági hatáskörbe tartozik a bányakártalanítási ügy, ha a pertárgy értéke meghaladja a 300 000 Ft-ot. Ugyanez a kérdés felmerül akkor is, ha olyan kártérítési perről van szó, amelynek nem a Bt. szerinti bányakár a tárgya, és így esetleg az igazgatási eljárást nem kell igénybe venni.

A Vhr. 76. § (2) bekezdése szerint a keresetet — a kisajátításra vonatkozó jogszabályok rendelkezéseinek megfelelően — az ingatlan fekvése szerint illetékes *bíróság* (és nem járásbíróság) előtt kell előterjeszteni.

A 13/1965. (VII. 24.) Korm. számú rendelet 62. § (2) bek. alapján az ingatlan fekvése szerint illetékes *járás*bírósághoz lehet fordulni.

Egyik jogszabályhely sem tartalmaz olyan rendelkezést, *hogy értékhatárra tekintet nélkül.* Ennek ellenére a bíróságok — eseti eltérésektől eltekintve, amely eltérésekre is számos példa

[16] Az Igazgatási Szakvizsga Tankönyve, Bp. 1963. 553. old.

[17] Tanácsok Közlönye, 1965. 27. sz.

[18] Ezen megoldással szembenálló vélemény szerint a közjegyzői záradékolási lehetőség biztosítása a bányatörvény vonalán anomáliákra vezethetne. Visszaélésekhez nyújthatna jogsegélyt. A bányakártalanítás ne legyen kisajátítási eljárás. Ugyanis a záradékolás megengedhetőségénél újból vitássá lehetne tenni a jogalap kérdését. Ez pedig jogbizonytalanságot eredményezhet. A Vht. 42. § *a)* pontja a kisajátításnál élő norma. Legalább a bányatörvénynél ne legyen az. „A trójai faló" szisztéma, a „hátsó bejárat" biztosítása a jogban, mindig bizonyos értékű és mértékű bizonytalansági relációval jár.

akad — járásbírósági hatáskört állapítanak meg akkor is, ha a pertárgy értéke a 300 000 Ft-ot meghaladja.

A Bt. végrehajtásáról szóló 9/1961. (III. 30.) Korm. sz. rendelet 76. §-ának (2) bekezdése értelmében — mondja újabban a Legfelsőbb Bíróság 5055-ös számú eseti állásfoglalása — a jogerős államigazgatási határozattal meg nem elégedő ügyfél — a kisajátítási jogszabályok rendelkezéseinek megfelelően — a keresetet az ingatlan fekvése szerint illetékes bíróság előtt indíthatja meg.

Az idézett jogszabályi rendelkezés szóhasználata csak illetékesség szempontjából ad eligazítást az ügyben eljárásra jogosult bíróság vonatkozásában. Azonban a szóhasználattól eltekintve a rendelkezések értelemszerű tartalma hatásköri kérdést is szabályoz annak folytán, hogy a kereset benyújtására nézve a kisajátítási jogszabályokra utal. Az 1961. évi 14. sz. tvr. 1. § (2) bekezdése szerint pedig a kisajátítási kártalanítás tárgyában indított perek értékre való tekintet nélkül a járásbíróság hatáskörébe tartoznak.

Első olvasásra az állásfoglalás igen meggyőzőnek látszik. Ha azonban a Pp. 22. §-ának és a novelláris módosításának a *szerkezetét* is figyelembe vesszük, a bizonytalanodásra okot találhatunk. Ugyanis a 22. § (1) bekezdése taxációban határolja körül az értékhatárra tekintet nélkül a járásbíróság hatáskörébe tartozó pereket. Ezért a novelláris módosításnak is ezen bekezdést kellett volna bővítenie a kisajátítási kártalanításra irányuló perekkel. Azonban nem ezt tette. A második bekezdést szövegezte újra, amelyre viszont nem biztos, hogy vonatkozik az értékkorlátlanság.

Az eljárásjogi okozatosság egyértelmű következetességét kétségkívül az jelentette volna, ha az idézett Ppn., a kisajátítási és a bányakártalanítási pereket, a kimerítő felsorolásba iktatja be. Tehát a Pp. 22. § (1) bekezdésébe, amely megoldásra okot szolgáltatott volna az a körülmény is, hogy a járásbírósági hatáskört szabályozó Pp. novella időben követte, s nem megelőzte a bányatörvény megjelenését.

Ezért a kérdést értelmezéssel, véleményünk szerint megoldani nem lehet. Jogszabályhézagról van szó, ebből következően egyértelmű rendezést csak jogszabályi *rendelkezés* adhat.

Amint látjuk a bányatörvény kisajátítási jogszabályokra való általános hivatkozása a jogszabály céljával egyező célzattal történő értelmezését és alkalmazását nem egyszer korlátozza. Nem csupán szövegkritikai szempontból, de érdemi joghatások kiváltása miatt sem tarthatjuk elég szerencsésnek az általános utalást.

A bányatörvény a bírói út igénybevétele vonatkozásában nem határozza meg a *legitimációt*. Nem szabályozza a kereset megindítására jogosult személyek körét. Az államigazgatási eljárási kódex pontos ügyfélfogalmat prevideál. Ezt a Pp. nem teszi. A polgári eljárásjog materiális félfogalma nemcsak a processzuális félfogalomtól szűkebb, de volumenben kevesebb személyt érint, mint az államigazgatási eljárási kódex.

Ezért kérdéses lehet, hogy a peres eljárás során az aktoratus vonatkozásában a polgári eljárásjog, vagy pedig az államigazgatási eljárási törvény szabja meg a keresetindításra jogosult személyek körét.

Értelmezési eszközként jöhet számításba a kisajátítási jog meghatározása, miután ezeket megfelelően a bányakártalanítási eljárás során alkalmazni kell.

A korábbi kisajátítási jogszabályok a kártalanítási jogosultság kérdésében a tulajdonost állították előtérbe. Az új szabályozás szerint kártalanításra jogosult mindaz, akinek az ingatlanra vonatkozó jogát a kisajátítás érinti, tehát a tulajdonos mellett a földhasználó, haszonélvező, bérlő, haszonbérlő és a telekkönyvből kitűnő egyéb jogosultak. Ugyanezek a személyek ügyfelek is a kisajátítási államigazgatási eljárásban.[19]

A kártalanításra jogosultak köre tehát teljes szélességben megállapítást nyert.

Miután az *általános eljárásjog* megoldásaihoz viszonyítva a bányatörvény és a kisajátítási eljárási normák a *különös* viszonyában vannak: az utóbbiak megelőzik az általános rendelkezéseket.

8. A bányakártalanítási nem peres eljárásokra alkalmazhatók-e a kisajátítási eljárási szabályok, vagy sem? (Letét, sorrendi tárgyalás és végrehajtás)

A bányakártalanítási peres eljárások három csoportra oszthatók: a kártalanítás tárgyában kötött egyezség megtámadása iránt indított, egyezség hiányában a felajánlott, illetőleg államigazgatási úton megállapított kártalanítást meghaladó pénzbeni kártalanítás megállapítására irányuló és az egyéb perek.

Ez utóbbiak: a jogok átszállásával és átvitelével, a bérlet, haszonbérlet megszüntetésével, bérmérsékléssel, egyéb ellenérték mérséklésével kapcsolatos per[20], kishaszonbérlet megszüntetésével kapcsolatos kártalanításra irányuló per[21], az előmunkálatokkal okozott kár megtérítésére irányuló per[22], a lakás és más helyiség bérlője — használója — részére térítheto összeggel kapcsolatos vita eldöntésére irányuló per.[23]

E perek nagyrészét a szoros értelemben vett kártalanítási per megindítására irányadó határidő alatt kell folyamatba tenni, és egyesítésük

[19] Vö.: a 13/1965. Korm. sz. rendelet 8. § (1) bekezdésével.

[20] A 13/1965. (VII. 24.) Korm. sz. rendelet 38. § (3) bek.

[21] A 13/1965. (VII. 24.) Korm. sz. rendelet 53. § (3) bek.

[22] A 13/1965. (VII. 24.) Korm. sz. rendelet 80. § (4) bek.

[23] 1/1965. PM—IM r. 41. §.

a kártalanítási perrel célszerű. Közös vonása e pereknek, hogy közvetve vagy közvetlenül a kártalanítással függenek össze.

Minthogy alkalmazzuk a kisajátítás eljárásjogi jogszabályanyagát a bányakártalanítási peres eljárásokra, ugyanúgy alkalmazhatjuk — azonos jogelvi meggondolásokból — a peren kívüli eljárásokra is.

A bányakártalanítással összefüggő nem peres eljárások: a kártalanítási összeg bírósági letétbe helyezésével kapcsolatos eljárás, a sorrendi tárgyalás és a végrehajtás.

a) Az 1/1965. PM—IM sz. rendelet 36. §-a kimerítően határozza meg a *bírósági letétbe helyezés* előfeltételeit. Ez a jogszabály már számol a letétre vonatkozóan most készülő új szabályozással is. A letét elfogadására, kezelésére, visszautalására és kiutalására az általános rendelkezéseket kell alkalmazni a bányakártalanítás jogintézménye által megkívánt eltérésekkel.

b) Sorrendi tárgyalás tartásának szükségessége akkor merül fel, ha a kártalanítás összegét az ingatlant terhelő követelések meghaladják. Az eljárásra egyébként a bírósági végrehajtási eljárásra vonatkozó jogszabályoknak a végrehajtás során befolyt összeg felosztását szabályozó rendelkezéseit kell alkalmazni.

A felosztási tervet a bíróság készíti el.[24]

Ez a megoldás több vonatkozásban is új a korábbi rendezéshez viszonyítottan. Az eddigi jog szerint akkor volt helye sorrendi tárgyalás tartásának, ha a kártalanítást érintő ingatlan tekintetében jelzálogjog, kikötmény vagy más teher állott fenn. A kártalanítási összeg felosztása tárgyában pedig a telekkönyvi hatóság határozott. Az új rendezés szerint szükség van a passzív mérlegre, amire korábban nem volt szükség, és nem a telekkönyvi hatóság, hanem a bíróság határoz, természetesen peren kívüli eljárásban, ülnökök közreműködése nélkül.

c) Az egyezségben, illetőleg államigazgatási úton megállapított kártalanítási összeget, ha a bányavállalat az előírt határidő alatt nem fizeti meg, a kártalanításra jogosult kérelmére a *közjegyző* az összeget feltüntető határozatot *végrehajtási záradékkal látja el.* A továbbiakban a *bírósági végrehajtásra* vonatkozó szabályok szerint kell eljárni.

A záradékolási lehetőség honosítása biztosítja, hogy a kártalanításra jogosult mielőbb hozzájusson az őt megillető összeghez anélkül, hogy — mint eddig — külön pert kellene indítania az államigazgatási eljárás során megállapításra került összeg végrehajtása iránt a bányavállalattal szemben.[25]

Összegezetten, miután a bányatörvény nem szabályozza a nem peres eljárásokat, és miután ezeket a kisajátítási jogszabály rendezi, abból a meggondolásból következően, hogy ez utóbbi jogszabályok eljárásjogi természetű rendelkezései a bányakártalanítási eljárás során alkalmazhatók, olyan következtetést vonhatunk le, hogy a *bányakártalanítási nem peres eljárásokra vonatkoznak a kisajátítás eljárásjogának szabályai.*

IV. A bányakártalanítási eljárás továbbfejlesztésének iránya

A bányakártalanítási eljárás *továbbfejlesztésének irányát* az *egyszerűsítés* szükségességében jelölhetnénk meg.

Jelenleg a szűkebb és tágabb értelmű — pontosan el sem határolható — bányakárfogalom, és az ehhez kapcsolódó *feltételes hatáskör,* illetőleg a *kétfedelű eljárás* több jogalkalmazási nehézséget okoz, mint amennyi előnnyel jár. Ez az összetettség nemegyszer háttérbe szorítja a bányakártalanítási *eredményfelelősség* elvi tartalmát.

Emellett nem feltétlenül járul hozzá az egyes felmerülő kérdések megoldásához, mert a sajátos szabályozás részletessége csak szaporítja azokat a határeseteket, átmeneti helyzeteket, amelyek megoldására a törvényben nincs egyértelmű válasz.

Jogintézményeink társadalmi rendeltetésének felismerhetősége: törvényességi garancia. Tisztultság, egyszerűség, közérthetőség, és olyan tulajdonság kell, hogy jellemezze jogszabályainkat, amely az egymással szembenálló értelmezéseket kizárja.

A joghézag, a gyakorlat szélsőséges felületeit érintve, jogalkalmazói szubjektivizmust, és jogi voluntarizmust eredményezhet. Esetleg nem létező, túlhangsúlyozott ellentmondásokat, akart és nem akart, rejtett és nyílt túlértelmezéseket, magyarázati szuperlativuszokat, határnélküliségeket szülhet. Persze csak a konkrét jogviszony társadalmi tartalmától elvonatkoztatott szemléletből mondhatnánk, hogy a bányatörvény hézagai a törvény egyedüli pozitív elemei, azonban mert a jogszabályürestér veszélyes felületeket érinthet, indokolt — kizárólag joggyakorlati szempontokból — a témával való foglalkozás. Ezért — megítélésünk szerint — a fejlődés iránya az, hogy a bányakárokért való „sui generis" felelősség különállása, az általános polgárjogi eredményfelelősségbe olvad, és az eljárás a Ptk. 7. §-án alapulóan bírósági hatáskörbe kerül.

*

A felvetett jogszabályi relációk lényeges jogalkalmazói konzekvenciákkal járnak. Miután a bányakártalanításokkal kapcsolatos perek élesen vetik fel a közösségi érdek és a jogos egyéni érdek összeegyeztetésének a problémáját: a jelentkező egyértelműtlenségek általánosított feloldását jogelméleti és joggyakorlati szempontok egyaránt magyarázzák.

Timár László

[24] 13/1965. (VII. 24.) Korm. sz. rendelet 65. § (3) bek.

[25] 13/1965. (VII. 24.) Korm. sz. rendelet 66. §.

A munkaügyi vitákkal kapcsolatos ügyészi felügyelet elvi kérdései

A szocialista országok ügyészségeihez hasonlóan, a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze az ügyészi apparátus, mint egyedüli speciális és funkcionális feladattal megbízott szerv útján gondoskodik arról, hogy a minisztériumok, az alájuk rendelt hatóságok, hivatalok, intézmények és egyéb szervek, az államhatalom helyi szervei, valamint az állampolgárok a törvényeket megtartsák. (Alkotmány 42. §.) A magas szintű tételes jogi rendelkezésből következik, hogy az ügyészi felügyelet kiterjed a dolgozók és a vállalatok érdekei szempontjából sokszor alapvető jelentőségű munkaügyi intézkedésekre és munkaügyi vitákra is. Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni, hogy a törvényesség betartásának kötelezettsége minden szervre egyformán vonatkozik és erre a kérdésre egyértelmű választ ad az Alkotmány 71. § (2) bekezdésének kogens rendelkezése. Az ügyészi felügyelet lényegében annak figyelemmel kísérésére irányul, hogy az egyes szervek — így a munkaügyek intézésére jogosult és kötelezett szervek is — miként tesznek eleget a jogszabályok végrehajtásával kapcsolatos feladataiknak.

A gazdasági mechanizmus reformjának bevezetésével egyidejűleg hatályba lépett új Munka Törvénykönyve a nagyobb vállalati önállóság mellett objektív szükségszerűség jellegével bővítette az ügyészi tvr-ben meghatározott ügyészi jogokat és az óvás, felszólalás, figyelmeztetés mellett az ügyfelet megillető jogokat is biztosította az ügyész részére. A tételes jogi szabályozás értelmében az ügyész ugyanis a munkaügyi vitát eldöntő szervek előtt panaszt, fellebbezést, illetve felülvizsgálati kérelmet előterjeszthet, új eljárást kezdeményezhet vagy az eljárás bármely szakaszában felléphet.

Az ügyész eljárása során a szocializmust építő államnak a törvényesség biztosításához fűződő igényét érvényesíti, a munkajogi szabályok törvényes végrehajtása tekintetében gyakorol felügyeletet, de nem a vállalat, a dolgozó vagy az ügyészi intézkedést kezdeményező szakszervezet érdekében, képviseletében jár el. Az ügyészi fellépések érdekképviseleti szempontból történő kategorizálása ezért elvileg téves annál is inkább, mert a törvénysértést megállapító ügyészt a tételes jogi rendelkezések által megvont kereteken belül intézkedési kötelezettség terheli, s ez független a jogsérelem alanyától. Az ügyészi intézkedés módja azonban eltérő lehet a törvénysértő határozat jogerőre emelkedésének időbeli távolságától függően. Erre figyelemmel általában nem kerül sor óvás benyújtására, ha a munkaügyi vitában keletkezett határozat jogerőre emelkedése után egy év eltelt és ezért az óvásnak a felekre kiható hatálya nem lenne. Kivételesen azonban az egyéves határidőn túl is indokolt lehet óvás benyújtása, például ha az elbocsátás fegyelmi büntetés érdemben törvénysértő volt és a dolgozó társadalmi megítélése, munkavállalása szempontjából a fegyelmi határozat hatályon kívül helyezésének erkölcsi szempontból jelentősége van. Az egy évnél régebbi törvénysértő gyakorlat, vagy mulasztásban megnyilvánuló törvénysértés megállapítása esetén azonban az ügyész felszólalással élhet, mivel a felszólalás tekintetében időbeli korlátozás nincs. Az ügyészi vizsgálatoknál általában az egy éven túli törvénysértő gyakorlat mellett rendszerint egy éven belüli törvénysértések is felszínre kerülnek, ezért a felszólalás jogának határozott időhöz kötése nem lenne célszerű.

Az ügyészi felügyeleti ágak közötti belső elhatárolás kérdése, hogy a munkaügyi viták egyes típusaiban az ügyészi felügyeletre az ügyészi tvr. milyen tételes jogi rendelkezései irányadók, illetve mely törvényes felhatalmazás alapján kiadott legfőbb ügyészi utasítások szerint kell eljárni.

A munkaügyi viták intézésének hatásköri szabályai a szocialista országokban meglehetősen eltérnek egymástól. A munkaügyi döntőbizottság — bírósági konstrukció érvényesül Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban. A csehszlovákiai megoldás szerint, ha a felek között 30 napon belül nem jön létre egyezség, vagy a munkaügyi döntőbizottság nem hoz határozatot, a munkaügyi vita eldöntése a járásbíróság hatáskörébe tartozik. A járásbíróság ítélete ellen rendes jogorvoslatnak van helye a kerületi bírósághoz. Az NDK-ban a munkaügyi döntőbizottság érdemi döntése a járásbírósági eljárás processzuális előfeltétele. A bírósági eljárás kétfokú.

A munkaügyi viták eldöntésének második típusába sorolható a munkaügyi döntőbizottság, — szakszervezeti szerv —, bíróság modell. A szakszervezeti szerv első fokon jár el, ha a munkaügyi döntőbizottság egyhangú határozatot hozni nem tudott. Pl. Szovjetunióban és Bulgáriában. Jogorvoslati fórumként jár el a szakszervezet, ha a munkaügyi döntőbizottság határozatot hozott és azt megfellebbezték. Ez a szabály a vállalat jogának korlátozásával a Szovjetunióban, megkötöttség nélkül Bulgáriában, Lengyelországban és Romániában. A szakszervezeti bizottság határozata ellen a bírói út biztosítva van azzal az eltéréssel, hogy Bulgáriában és Romániában a munkaügyi viták járásbíróság szinten befejeződnek, a Szovjetunióban és Lengyelországban a polgári eljárásjog szabályai szerint a járásbírósági határozat ellen további jogorvoslatnak van helye.

Végül a harmadik fórumrendszer a sajátos

magyar megoldást jelenti. Eszerint kötelező a munkaügyi döntőbizottsági érdemi állásfoglalás, másodfokon a területi munkaügyi döntőbizottság jár el, kivétel a bonyolultabb jogkérdéseket felvető négy ügykategória: *a)* a kereskedelmi és leltári dolgozók leltárhiányával; *b)* a dolgozók életének, egészségének vagy testi épségének megsértése miatt felmerült kárral; *c)* a dolgozó által bűncselekménnyel okozott kár megtérítésével és *d)* a vállalattal munkaviszonyban álló dolgozónak feladatterv, pályázat, szerződés alapján, vagy újítási díj címén járó anyagi elismeréssel kapcsolatban felmerült jogvita. A járásbíróság ítélete ellen rendes jogorvoslatnak helye nincs.

A vezető állású dolgozók munkaügyi vitái tekintetében, továbbá a fegyelmi, kártérítési ügyekben és néhány más ügykategóriában az egyes szocialista országok jogalkotása további differenciálódást mutat.[1] A sokféle variáció azt igazolja, hogy a munkaügyi viták intézésének magyar fórumrendszere eléggé áttekinthető és a sajátságos megoldás ellenére biztosítja a munkaügyi viták gyors és törvényes eldöntését. A jelenleg hatályos munkajogi szabályozásunk a munkaügyi viták intézésének valamennyi fóruma előtt előírja a garanciális eljárásjogi alapelvek érvényesítését. Ezek: a szakszervezet közreműködési jogának biztosítása, a felek egyenjogúsága, a rendelkezési elv, a közvetlenség, szóbeliség, nyilvánosság és az eljárás gyors lefolytatása.

A munkaügyi viták fórumrendszerének de lege ferenda történő esetleges módosítása nem az ügyészi felügyelet elvi oldalát, hanem csak szervezeti jellegű átcsoportosítását érintheti. Lengyelországban pl. a Lengyel Népköztársaság Legfőbb Ügyészségének munkajogi osztálya összevontan irányítja az ügyészi felügyelet általános felügyeleti és polgári jogi szakterületeit és ezzel kívánják biztosítani a munkaügyi döntőbizottsági, szakszervezeti és bírósági hatáskörbe tartozó ügyekben az egységes törvényességnek megfelelő gyakorlat érvényesülését.

A lengyel szervezeti megoldás komplex jellegére figyelemmel, helyesnek látszik felvázolni az általános felügyeleti és a polgári jogi hatáskörben eljáró ügyész jogaiban mutatkozó eltéréseket, mivel ezzel a kérdéssel — ilyen megvilágításban — a jogi irodalom keveset foglalkozott.

a) Az általános felügyeleti jogkörben eljáró ügyészt az óvás joga megilleti lényegében minden korlátozás nélkül. A jogerős határozat meghozatala után egy év elteltével azonban az óvás nem hat ki a felekre. Az óvás irányulhat a vállalati intézkedés, a vállalati, területi munkaügyi döntőbizottsági határozat, a szolgálati felettes döntése ellen, kivéve, ha az ügyben a Minisztertanács járt el. Nincs akadálya annak sem, hogy az ügyész a nem jogerős határozatot támadja meg óvással. Erre azonban nincs szükség, mert az ügyészi szakági utasítás szerint általában a jogorvoslat során eljáró szervekre kell bízni a törvénysértések orvoslását, továbbá a Munka Törvénykönyve az ügyész számára is biztosította a rendes és rendkívüli jogorvoslat bejelentését, a tárgyaláson való részvételt stb., s így az óvás benyújtása rendszerint időelőtti volna.

b) Az általános felügyeletet ellátó ügyész a vállalatoknál, munkaügyi vitákat eldöntő szerveknél nemcsak az egyedi panasz alapján, hanem hivatalból is vizsgálatot tarthat. A vizsgálat során felszínre kerülnek a felek által bármilyen okból nem kifogásolt törvénysértések is. A vizsgálat alapján az ügyésznek meg kell tennie a törvénysértések orvoslása érdekében szükséges intézkedéseket és ezek egy része kifejezetten a jövőbeli törvénysértések megelőzésére irányul. A felszólalás, mint ügyészi intézkedés a törvénysértő joggyakorlat megszüntetésére vagy a mulasztásban megnyilvánuló törvénysértésre hívja fel a vállalatot, s különösen nagy a jelentősége akkor, ha a vizsgált vállalatnál az ügyész nagyobb számú és súlyosabb törvénysértéseket állapított meg. Ilyen esetben az ügyész utóvizsgálatot tarthat és ennek keretében ellenőrzi, hogy a vállalat a törvénysértő joggyakorlatát felszámolta-e. Ha az ügyész megállapítja, hogy a törvénysértések megismétlődtek, a vizsgálata arra irányul, hogy ezért a vállalat vezetői közül kit terhel vétkes kötelezettségszegés, s a felelős személy ellen megfelelő (büntető, fegyelmi, kártérítési) eljárás lefolytatását indítványozza. Az ügyészi tvr. 25. §-a értelmében az ügyészi kezdeményezésnek eleget kell tenni, vagyis a fegyelmi, kártérítési, szabálysértési eljárás lefolytatása kötelező.

c) Az általános felügyeleti szakág ügyésze vizsgálata kapcsán megállapíthatja, hogy jelentős károkozás történt vagy valamelyik dolgozó a munkaviszonyával kapcsolatos kötelezettségeit vétkesen megszegte. A vállalat azonban a fegyelmezéssel, kártérítésre kötelezéssel kapcsolatos önállóságára hivatkozva, a megfelelő eljárást nem indította meg. Az ügyész ilyen esetben az elévülési határidők figyelembevételével az ügyészi tvr-ben biztosított jogán a fegyelmi, illetőleg a kártérítési eljárás lefolytatását kezdeményezheti. Az ügyész ilyen esetben annak a szocialista társadalmi igénynek tesz eleget, amely nem teszi megengedhetővé minden felelősségrevonás nélkül a munkafegyelem súlyos megsértését vagy a társadalmi tulajdon jelentősebb mérvű megkárosítását. A törvénysértő határozat ellen — az előbbieken túlmenően — panasszal élhet és ezzel a felek akarata ellenére is munkaügyi vita jöhet létre.

d) A területi munkaügyi döntőbizottság jogerős határozata ellen benyújtott óvást — egyet nem értés esetén — a Munkaügyi Minisztérium és a SZOT együttesen bírálja el. E szervek ha-

[1] L.: részletesebben Trocsányi László: A munkaügyi jogorvoslati eljárás alapkérdései. Állam és Jogtudomány 1967. 1. szám 97—110. old.

tásköre a munkaügyi vitákban kivételesnek tekintendő, csak ügyészi óvás kapcsán és akkor is csak a területi munkaügyi döntőbizottság egyet nem értése esetén járhatnak el. Mivel a bírói hatáskörbe nem tartozó munkaügyi viták végső fóruma a területi munkaügyi döntőbizottság, a Munkaügyi Minisztérium és a SZOT, mint felettes szerv vagy elutasítja az óvást vagy az óvással támadott területi munkaügyi döntőbizottsági határozatot hatályon kívül helyezi és az új határozat hozatala tekintetében kötelező erejű érdemi utasítást ad. Az ügyészi tvr. alapján azonban lehetőség van arra is, hogy a legfőbb ügyész a Munkaügyi Minisztérium és a SZOT óvással kapcsolatos állásfoglalását óvással támadja meg, s ebben az esetben — egyet nem értés esetén — a Minisztertanácshoz kerülő egyedi ügyben a Minisztertanács illetékes elnökhelyettese dönt.

e) Az egyébként bírói hatáskörbe tartozó munkaügyi viták esetén, ha az ügyész azt állapítja meg, hogy a vállalati munkaügyi döntőbizottság határozata jogerőre emelkedett, a törvénysértő határozatot óvással támadja meg. Az óvást egyet nem értés esetén — a hatásköri szabályokkal szemben — nem a járásbíróság, hanem a területi munkaügyi döntőbizottság bírálja el. Az általános felügyeleti szakág ügyésze tehát óvásával lényegében kivételes hatáskört kreálhat, mivel az ügyészi tvr. értelmében az óvást a felettes szerv bírálja el. A járásbíróság ugyanis a hatáskörébe tartozó ügyekben jogorvoslati fórum és a tételes jogi rendelkezések értelmezése alapján a vállalati (közös) munkaügyi döntőbizottság felettes szerve a területi munkaügyi döntőbizottság.

A polgári jogi ügyészi felügyelet fő vonásai a következők:

a) A járásbírósági hatáskörbe tartozó perkategóriákban felülvizsgálati eljárás kezdeményezése, legfelsőbb bírósági hatáskörbe vonás indítványozása és a törvénysértő járásbírósági ítélet ellen a Legfelsőbb Bíróságnál törvényességi óvás benyújtása.

b) A polgári felügyeleti ügyész munkamódszerei közül figyelmet érdemel a panaszok elbírálása, vagyis az ügyészi tevékenységnek a perbeli felek részéről történő kezdeményezése, valamint a bírósági iratvizsgálat alapján a törvénysértések hivatalból való feltárása, ami törvényességi óvások benyújtására vezethet.

A két szakág tevékenységében közös vonás, hogy mind az általános felügyeleti, mind a polgári jogi szakág részéről benyújtott óvás, illetőleg törvényességi óvás törvénysértés címén támadhatja csak a kifogás tárgyát képező határozatot. A jogi vagy ténybeli megalapozatlanság lényegében a törvénysértés egyik esete és így mindkét szakág működési területén óvás benyújtására adhat alapot. Egyező szabály továbbá mindkét szakágban, hogy az óvással támadott jogerős határozatot csak az óvás keretei között lehet megváltoztatni, ha az óvást elbíráló szerv az ügyész által nem kifogásolt törvénysértést észlel, csak akkor változtathatja meg a határozat e részét, ha az ügyész az óvást erre a kérdésre is kiterjeszti. Lényegében ez a szabály irányadó az óvás módosítására és a részleges visszavonására is.

Ha az ügyész az óvást annak érdemi elbírálása előtt visszavonja, a jogerős határozat érintetlenül hatályban marad.

Végső konklúzióként arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az ügyészi ágak eltérő tevékenysége nem áll egymással ellentétben, hanem egymást kölcsönösen kiegészíti. A felügyeleti ágak együttműködése, a tapasztalatok kicserélése hatékonyan szolgálja az egységes törvényesség biztosítására irányuló törekvéseket. A tételes jogi szabályozás struktúrája tehát legfeljebb az egyes felügyeleti ágak tevékenységének mennyiségét, működési területének körét érintheti, de funkcióik gyakorlása a munkaügyi törvényesség érvényesülésének egyik fontos feltétele.

Érdekes elvi problémát vet fel az a kérdés, hogy a munkaügyi döntőbizottsági határozat ellen benyújtott eredményes ügyészi óvás után a felek jogorvoslati joga feléled-e? Pl. üzemi baleseti kártérítési ügyben az ügyész megállapítja, hogy a vállalati munkaügyi döntőbizottság határozata törvénysértő, mert üzemi eredetűnek nem minősíthető balesetet annak nyilvánított vagy fordítva. Az ügyészi óvással a vállalati munkaügyi döntőbizottság egyetértett. Az óvással támadott határozat jogerőre emelkedése óta azonban több hónap eltelt és így a felek a törvénysértő határozat kapcsán az Mt. 64. § (3) bekezdésében meghatározott 15 napos határidőt elmmulasztották, s felülvizsgálati kérelemmel nem élhettek volna. Véleményem szerint a munkaügyi vitában az ügyészi óvás nyomán új határozat keletkezett, mely sérelmes lehet a felekre. Ezért az új határozatban fel kell hívni a feleket a jogorvoslat lehetőségére. Ezt az álláspontot támasztja alá az Mt. V. 108. § (4) bekezdésének az a kogens rendelkezése, mely szerint az ügyészi óvás elbírálására a munkaügyi vitákra vonatkozó eljárási és anyagi jogi szabályokat kell alkalmazni.

Tisztázást igénylő kérdés a joggyakorlatban, hogy az ügyésznek az ügyfeleket is megillető joga milyen terjedelmű, s e jogokkal mikor éljen?

Először a munkaügyi vitákban eljáró ügyész helyzetét kell behatóbban elemezni. Összehasonlításként a nyomozásfelügyeleti szakág tevékenységét célszerű figyelembe venni. Az ügyész ugyanis csak ezen a szakterületen jár el „operatív" hatáskörben, midőn a nyomozás megszüntetés, megtagadás intézményei útján érdemben befejezi a büntető ügyet. A többi ügyészi tevékenység (vádemelés, vádképviselet, törvényességi óvás, perújítás kezdeményezése, felszólalás, figyelmeztetés, orvoslásra irányuló egyéb intézkedés stb.) kötelező érdemi elbírá-

lást igénylő indítványt jelent, s ezek közös vonása a törvényesség biztosításához fűződő érdekek érvényesítése. A különböző jogszabályokban meghatározott és eltérő jellegű elbírálási kényszerből következik, hogy az ügyész nem praeiudikál, nem veszi, de nem is veheti át a döntésre hivatott szervek jogkörét és felelősségét.

Ez a megállapítás irányadó a munkaügyi vitákban eljáró ügyész tevékenységére is. A panasz, fellebbezés, felülvizsgálati kérelem, új eljárás kezdeményezése, tárgyalási részvétel stb. lényege, hogy az ügyész lehetőséget kapjon arra, hogy a törvényesség érdekében fellépjen, ha a törvényességnek megfelelő határozat hozatala kétséges, az eljárás vagy annak mellőzése súlyos törvénysértést jelent, illetőleg a törvénysértés reális veszélye fennáll.

A további kérdés, hogy melyek legyenek azok az ügyek, amelyekben az ügyészi fellépés indokolt és a törvényességhez fűződő társadalmi érdekek szempontjából szükséges is lehet? Véleményem szerint elsősorban a munkajogunk szocialista alapelveit kell kiinduló pontnak tekinteni. Ezek: az egyéni és társadalmi érdek összhangjának biztosítása, a jogok társadalmi rendeltetésének megfelelő gyakorlása, a joggal való visszaélés megakadályozása, a vállalat és a dolgozó együtműködési kötelezettségének súlyos megsértése. A jogalkalmazásban előforduló konkrét esetek említése természetesen csak példaszerű lehet. Az ügyészi fellépésre így sor kerülhet, ha a terhes nő munkaviszonyát jogellenesen megszüntetik, munkajogviszony létesítését ilyen okból megtagadják, a közérdekű bejelentő munkajogviszonyát megszüntetik, vagy munkajogviszonya körében joghátránnyal sújtják, a büntető, államigazgatási, polgári peres vagy munkajogi eljárás kapcsán utólag bebizonyosodik, hogy a dolgozó ügyében hamis tanúzást követtek el, amely a munkaügyi vita érdemi elbírálását befolyásolta, a dolgozó súlyos betegsége, vagy a jogszabályokban való járatlansága miatt jogait kellően érvényesíteni nem képes, a társadalmi tulajdon jelentősebb megkárosítása esetén a kártérítési felelősség mértékének jogszabálysértő megállapítása stb.

Az ügyész a munkaügyekben felléphet a már említett panasz, vagy vizsgálati megállapítás alapján, de erre sor kerülhet más felügyeleti ág jelzésére is, ha a munkajogi törvénysértés reparációjának szükségességét ott észlelik.

Más kérdés, hogy az ügyésznek a munkaügyi vitákban a törvénysértő módon, de jóhiszeműen szerzett jogokat figyelembe kell-e vennie? A munkajog területén a jóhiszeműen szerzett jogok köre szűkebbnek látszik, mint az államigazgatás különböző szféráiban. Az összehasonlítás azonban nem látszik feleslegesnek, mert a joggyakorlat is produkál néha érdemi elbírálásra váró ügyet. Az államigazgatási jogban a határozat nem semmisíthető meg és nem változtatható meg, ha az az állampolgárok által gyakorolt és jóhiszeműen szerzett jogokat sértene, pl. valaki részére a lakásügyi hatóság az igényjogosultságát meghaladó méretű lakást utal ki és az állampolgár részéről az adatok közlésénél stb. megtévesztés nem történt. A kiutalást tartalmazó egyedi államigazgatási aktus hatályban marad és végérvényessé válik, következésképpen a jövőre nézve is biztosítja az állampolgárnak a lakás használatához való jogát. A munkajogban és így az ügyészi gyakorlatban is csak a jóhiszeműen szerzett jogok visszamenőleges hatályú elismerésére van lehetőség. (Pl. a munkaviszonyban töltött időhöz képest több pótszabadság megállapítása, munkaruha, formaruha, veszélyességi pótlék stb. biztosítása az arra nem jogosult dolgozó részére.) Véleményem szerint a munkajogban sem lehet beszélni jóhiszeműségről, ha a dolgozó vétkes magatartása miatt jutott valamely kedvezményhez. A jóhiszeműen szerzett jog azonban a jövőre nézve nem ismerhető el, s a törvénysértés megállapításától kezdve a törvényességnek megfelelő mértékben kell a kérdéses jogot biztosítani.

A munkaügyben rendkívül fontos az egységes törvényességnek megfelelő gyakorlat kialakítása. Az ügyészi feladat azonban ezen a területen is elsődlegesen a kezdeményezés, az elvi problémák feltárása. A döntés végső soron — a hatásköri szabályoktól függően — a Legfelsőbb Bíróság, illetőleg a Munkaügyi Minisztérium és a SZOT joga és kötelezettsége. E gyakorlat indoka is az, hogy az ügyész törvényességi felügyeletet lát el, de nem veszi át más szervek feladatait. Ettől eltérő a helyzet az ügyészi belső tevékenységet érintő kérdésekben, mivel az iránymutatások és állásfoglalások csak az ügyészi törvényességi felügyelet módját, gyakorlatát szabályozzák. Az ügyészi indítványra vagy attól függetlenül kiadott felső szintű és a törvényességnek megfelelő állásfoglalásokat természetesen az ügyészi apparátusnak is ismernie kell és az ügyészi joggyakorlat kialakításánál figyelembe kell venni. Ez az egységes munkaügyi törvényesség biztosításának fontos módszere.

A gazdasági mechanizmus reformjának bevezetése után előtérbe került az üzemi demokrácia mind közvetlen, mind pedig közvetett formában történő erősítése, ami végső fokon szorosabb kapcsolatot teremt a társadalmi tulajdonban levő üzem és dolgozói között. A közvetlen demokrácia különböző módon való érvényesülése mellett (pl. termelési tanácskozás, a kollektív szerződés tervezetének megvitatása stb.), igen széles körű jogi feladatokat kaptak a dolgozók által választott, a dolgozók érdekeit képviselő vállalati szakszervezeti tanácsok, illetve szakszervezeti bizottságok.

A szakszervezet vállalati szerve a dolgozók nevében kollektív szerződést köt, egyetértése szükséges a vállalati munkavédelmi, újítási, lakásépítési, valamint a szervezeti és működési szabályzat megállapításához.

A kollektív szerződések tekintetében fennálló tételes jogi korlátozás minden vállalati szabályzatra vonatkozik. Ez azt jelenti, hogy jogszabállyal ellentétes rendelkezést nem tartalmazhatnak.

A vállalati belső normák között nyilván a legjelentősebb a kollektív szerződés, amely a törvényes felhatalmazás keretei között az adott vállalati kollektívára olyan jogokat és kötelezettségeket állapít meg, amelyek a jogviták eldöntésénél irányadók. A kollektív szerződés végrehajtásához szükség esetén az állam is segítséget ad. Pl. a kollektív szerződés alapján meghozott jogerős munkaügyi döntőbizottsági határozat alapján bírósági végrehajtást lehet kérni. A jogi normák körében tehát a vállalati belső szabályozást törvényes felhatalmazás esetén jogszabály jellegűnek kell tekinteni.

Az ügyészi jogalkalmazásban (pl. óvás esetén) már felmerült az a kérdés, hogy milyen gyakorlatot kell követni, ha a munkaügyi vita törvényességének elbírálása során az ügyész azt állapítja meg, hogy a kollektív szerződés valamely rendelkezése törvénysértő. Találkoztunk azzal a nézettel, hogy a munkaügyi vitát elbíráló szerv a kollektív szerződés törvénysértő rendelkezését figyelmen kívül hagyhatja és helyette — a törvényes kereteken belül — a kollektív szerződés kifogásolt szabályát helyettesítő határozatot hoz.

Ez az álláspont nem fogadható el. A Munka Törvénykönyve kategorikusan meghatározza, hogy milyen eljárást kell követni a kollektív szerződés módosítása esetén. Ha a munkaügyi vitát eldöntő szerv a kollektív szerződés valamely rendelkezését pótló szabály alapján hoz határozatot, átveszi a vállalat és a vállalati szakszervezeti szerv törvényes jogkörét és lényegében jogalkotási tevékenységet fejt ki.[2] Felvetődhet azonban az a kérdés, hogy mi lesz a munkaügyi vita eldöntésével, meg lehet-e várni a kollektív szerződés kívánt módosítását? Álláspontom szerint nem kifogásolható, ha a munkaügyi vitában eljáró szerv a munkaügyi eljárást felfüggeszti és egyidejűleg a vállalatnál a kollektív szerződés törvénysértő rendelkezése miatt bejelentéssel él. A kollektív szerződés megfelelő módosítása ugyanis a munkaügyi vita (esetleg óvás) elbírálása kapcsán olyan lényeges előkérdés, amelynek elbírálása előtt az ügyben érdemi határozatot hozni nem lehet.

Az eljárás felfüggesztése az eddigi tapasztalatok szerint azért célszerű, mert egyet nem értés esetén a vállalatok a felterjesztésre megállapított határidőt többször nem tartják be, sőt a felügyeleti szerv és az illetékes felsőbb szakszervezet döntése is elhúzódik. Az ügyészség az indokolatlan késedelem esetén felszólalással, jelzéssel élhet, vagy az illetékes felettes ügyészi szerv ilyen célú intézkedésére előterjesztést tehet.

A munkaügyi vizsgálat vagy panaszintézés kapcsán a kollektív szerződésben észlelt törvénysértés orvoslását az Mt. V. 6. § (2) bekezdésében írt eljárás útján, bejelentéssel, kezdeményezni kell. Az utóbbi megoldás választása azért célszerű, mert a bejelentés esetén az óváshoz képest rövidebb döntési határidőket állapít meg a jogszabály.

Az egyéb vállalati szabályzatok tekintetében is előfordulhat esetleg olyan törvénysértő rendelkezés, amely a munkaügyi panasz elbírálása során stb. kerül felszínre. A bejelentési lehetőség azonban csak a kollektív szerződés módosításával kapcsolatos eljárásra vonatkozik, más vállalati szabályzatok ellen a szokásos ügyészi intézkedéseket kell megtenni. (Pl. óvás, felszólalás, azonnali egyetértés esetén elégséges lehet a jelzés is.)

A dolgozók érdekvédelmének hatékonyabb biztosítása céljából a Munka Törvénykönyve lehetővé tette, hogy a vállalati szakszervezeti szerv kifogást emelhessen, ha megítélése szerint a gazdasági vezető intézkedése sérti a munkaviszonnyal kapcsolatos jogszabályokat, vagy eltér a szakszervezeti szervvel kötött megállapodástól. A vállalati szakszervezeti szervek kifogást emelhetnek a munkaviszony körében a szocialista erkölccsel össze nem egyeztethető vezetői döntésekkel szemben is.

Ha a gazdasági vezető a kifogással nem ért egyet, a Munka Törvénykönyve és a végrehajtási rendelete alapján a vitás kérdést döntés céljából az illetékes szervekhez kell felterjesztenie.

Más a helyzet a gyáregység és a telephely szakszervezeti szerve által az adott gazdasági egység vezetőjének döntése ellen benyújtott kifogások esetén. A jogszabály ugyanis csak a vállalati szinten történt döntés esetén írja elő a vállalaton kívüli felettes szervek eljárását. Ebből következik az a jogszabályi értelmezés, miszerint a vállalaton belüli egységek körében felmerült kifogást — egyet nem értés esetén — az egység vezetője előbb az igazgatóhoz (vezérigazgatóhoz) köteles felterjeszteni, s előbb a vállalat igazgatója (vezérigazgatója) a vállalati szintű szakszervezeti szervvel (szakszervezeti tanács vagy szakszervezeti bizottság) dönt a kifogás tárgyában.[3]

Más a helyzet az úgynevezett kollektív jogviták esetén. Az Mt. V. 8 § (2) bekezdése szerint ugyanis, ha a kifogásolt intézkedés a vállalat egész kollektíváját, illetve a dolgozók csoportját érinti, a vitás kérdés elbírálása vállalati szinten nem lehetséges, s a kifogást a vállalat felügyeleti szerve és a szakszervezet felettes szerve bírálja el. Az ügyészi gyakorlatban már előfordult

[2] Lényegében hasonló álláspontot képvisel Weltner Andor: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia című könyvében. L. 264—266. old.

[3] A részletesebb szabályozásra l. 2/1959. (II. 12.) Mü. M. számú rendelet 2. §-át.

kollektív jogvita (MÁV több azonos feladatot ellátó üzemének dolgozói által előterjesztett túlórapótlékra való igény), azonban furcsa módon egyes dolgozók munkaügyi vitájaként jelentkezett, mint a TMDB határozatok ellen irányuló óvási kérelem. Ez a tapasztalat arra hívja fel a figyelmet, hogy még az iparági szakszervezetek is bizonytalanok a kifogásolási jog gyakorlásának lehetősége tekintetében, pedig számos egyedi jogvita megelőzhető lenne a jogosnak látszó igényeknek a kifogásolási jog intézménye útján történő kielégítésével, illetve a gyakorlat egységesítését biztosító minisztériumi szintű döntéssel. Ilyen esetekben indokolt, hogy az ügyészség jelzés formájában értesítse a megfelelő szintű szakszervezeti szervet annak eldöntése végett, hogy a törvényben biztosított kifogási jogával kíván-e élni. Ha ez nem vezetne eredményre, megfelelő ügyészi intézkedésre kerülhet sor. Pl. felszólalás benyújtása a felettes szervhez a törvénysértő gyakorlat kiküszöbölése végett.

Az ügyészi gyakorlat szempontjából külön figyelmet érdemel az egyedi esetekkel kapcsolatos kifogás emelése. E tekintetben a nézetek nagyon eltérőek. Először is tisztázni kell, hogy az úgynevezett egyedi esetekkel kapcsolatos kifogás emelésére sor kerülhet jogszabálysértés esetén, de ettől függetlenül is, a szocialista humanitással össze nem egyeztethető bánásmód miatt, méltányossági, mérlegelési kérdésekben is.

Az egyedi esetre vonatkozó kifogást — ha vállalaton belüli szakszervezeti szerv él e joggal a gazdasági egység vezetőjének döntése ellen — előbb szintén vállalaton belül kell elbírálni. Ilyen esetben jogorvoslati eljáráson kívül megváltoztathatja az igazgató pl. az üzemegység vezetőjének döntésést.

Ha a vállalat igazgatója a kifogással nem értett egyet vagy a kifogás már eredetileg is az igazgatói döntés ellen irányult, az egyedi esetet a területi munkaügyi döntőbizottság bírálja el.

A jogszabály szerint a területi munkaügyi döntőbizottság az egyedi esetre vonatkozó kifogást a munkaügyi viták eldöntésére előírt eljárásban dönti el. A tételes jogi rendelkezés tehát csak az eljárás szabályait állapítja meg, de a szakszervezeti kifogás kapcsán munkaügyi vita nem keletkezik. A Munka Törvénykönyve II. részében egyébként is a szakszervezetek jogai között sorolja fel a kifogásolási jogot, e körbe vonja a szocialita erkölcsi normákat sértő bánásmódot is és a kifogás eldöntését vállalaton kívüli szervre, a területi munkaügyi döntőbizottságra bízza. A területi munkaügyi döntőbizottság eljárása és érdemi döntése csak arra irányul, hogy a kifogás alapos-e, vagy sem, annak helytad vagy elutasítja. Pl. megállapíthatja, hogy a korábban üzemi balesetet szenvedett idős dolgozó túlóráztatása méltánytalan vállalati intézkedés volt és a kifogást elfogadja.

Kérdés, hogy az egyedi esetet sérelmező szakszervezeti kifogás kapcsán a területi munkaügyi döntőbizottság határozata ellen lehet-e ügyészi intézkedést tenni?

A válasz nyilván csak az lehet, hogy a törvénysértő területi munkaügyi döntőbizottsági határozat ellen van helye ügyészi fellépésnek, az erkölcsi, méltányossági, mérlegelési kérdésekben történt állásfoglalás az ügyészi törvényességi felügyelet körén kívül esik.

Deák László

SZEMLE

Vita Buza László: A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban című könyvéről

A Magyar Jogász Szövetség Nemzetközi Jogi Szakosztályának és a József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtumányi Kara Tudományos Bizottságának a szervezésében került sor 1968. december 6-án *Buza László* akadémikus: *A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban* című, az Akadémiai Kiadó gondozásában 1967-ben megjelent könyvének vitájára.

A vitaülést — amelyen a nemzetközi jog hazai elméleti és gyakorlati szakemberei, Rudolf Arzinger a lipcsei egyetem Jogi Fakultásának nemzetközi jogi professzora, a szegedi Jogi Kar oktatói és hallgatói is részt vettek — Kovács István egyetemi tanár, a Kar Tudományos Bizottságának elnöke nyitotta meg.

A könyv jelentőségét illusztrálva Haraszti György egyetemi tanár, a budapesti kar Nemzetközi Jogi Tanszékének vezetője, Szladits Károly egy ismert véleményét idézte: „A kis terjedelmű művek mindig nagy lépéssel viszik előre a tudományt."

Valóban régi hézagot tölt be Buza László könyve *a nemzetközi jog alaptételeinek összefoglalásával.*

A vitát Nagy Károly a szegedi kar tanszékvezetője, Bokorné Szegő Hanna az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, valamint Herczegh Géza a pécsi kar tanszékvezetője által tartott referátumok vezették be.

Nagy Károly tanszékvezető egyetemi docens mint a szocialista nemzetközi jog szempontjából talán legfontosabb kérdésekkel foglalkozó művet üdvözölte referátumában a vita tárgyát képező monográfiát. A szerzőt idézve megállapította, hogy „a II. világháború után az ENSZ megalakulásával a

nemzetközi jog mélyreható változáson ment át: új szellemű nemzetközi jog alakult ki...", de ugyanakkor léteznek a régi, az ún. klasszikus nemzetközi jognak a normái is, így a nemzetközi jog egyes intézményei között bizonyos összeütközések, ellentmondások keletkeznek és éppen ezért a mai kor nemzetközi jogászának az a feladata, hogy megvizsgálja a nemzetközi jog régi intézményeit, hogy azok mennyiben vannak összhangban a mai nemzetközi jog új normáival, mennyiben változott meg fogalmuk és szerepük.

1. A nemzetközi szankció jellegével kapcsolatban a referens teljesen egyetért a szerző azon megállapításával, miszerint az új szellemű nemzetközi jog eltiltja az erőszak alkalmazását, illetve az erőszakkal való fenyegetést, míg a régi nemzetközi jog *kifejezetten* az erőszak elvén építi fel a szankció fogalmát. Az is kétségtelen, hogy az ENSZ Alapokmányának megjelenése óta lényegesen csökkent a kényszer szerepe a nemzetközi jog biztosítása szempontjából, de ennek ellenére sem lehet a fegyveres erőszak tilalmából egyértelműen levonni azt a következtetést, amelyre a szerző jutott, nevezetesen azt, hogy az új szellemű nemzetközi jogban a szankciónak egyáltalán nincs megtorló jellege. A mai nemzetközi jog is ismer ugyanis olyan eszközöket, amelyek — bár nem jelentik fegyveres erő alkalmazását — valamely jogsértő magatartás megtorlására irányulnak. Ilyen a *retorzió* és a *represszália,* amelyeket bizonyos határig ma is jogszerűen lehet alkalmazni.

Ezeknek az eszközöknek ugyanis — amellett, hogy az államok közötti viták elintézésére irányulnak — végsősoron az a céljuk, hogy a jogsértő államot a jogsértő magatartás abbahagyására bírják, azaz a szankció eszközeként is szerepelnek.

2. A nemzetközi jog és belső jog egymáshoz való viszonyával foglalkozva Nagy Károly megállapította, hogy ebben a kérdésben nincs egységes vélemény a szocialista nemzetközi jogirodalomban sem, sőt a nemzetközi jog hazai képviselői között is megtaláljuk mind a „monista", mind pedig a „dualista" teoria képviselőit. Ezzel kapcsolatosan a szerző arra az álláspontra helyezkedik, hogy a nemzetközi jog nem az egységes jogrendszernek egyik ága, hanem önálló jogrendszer, és nem létezik egy olyan egységes jogrendszer, amelynek a nemzetközi jog és a belső jog egyaránt része lenne. Kétségtelen, hogy a nemzetközi jog nem egyszerűen a jog egyik ága, — mondotta Nagy Károly kandidátus — de ha tagadjuk egy olyan egységes jogrend létét is, amelynek a nemzetközi jog és a belső jog egyaránt részét képezi, akkor ezzel tagadjuk egy egységes jogfogalom létezését is, ami szükségszerűen azzal jár, hogy más *jogfogalomról* beszélünk a nemzetközi jog és másról a belső jog vonatkozásában. Ez viszont — logikai alaptörvény szerint — vagy a nemzetközi jog, vagy a belső jog *jogiságának tagadását* jelenti.

A referens véleménye szerint is a dualista álláspont helyes azzal a megszorítással, hogy van egy egységes jogrend és létezik egy egységes jogfogalom, amely utóbbi mind a nemzetközi — mind pedig a belső jogra egyaránt vonatkozik.

3. Az államterület megszerzésével kapcsolatban tett a továbbiakban néhány észrevételt a referens.

Egyetértett a szerzővel abban, hogy az erőszak alkalmazásának a tilalma miatt ma az állami határok csak az érdekelt államok közös megegyezésével változtathatók meg.

Elvileg ebbe a körbe tartozna mint jogszerű területszerzési mód az ún. *cessio,* amelynél — bár közös akaratmegegyezésen alapuló területátengedés — semmiféle ellenszolgáltatás kikötése nem szükséges. Ez viszont nehezen képzelhető el a kényszer valamilyen formája nélkül. Ennek a területszerzési módnak a jogszerűségét tehát erősen kétségbe kell vonni — mutatott rá Nagy Károly — s még az adás-vétel formájába burkolt területszerzés is megfelelőbbnek látszik, mert ennél legalább ellenszolgáltatás van kikötve.

Ha mégis valóban önkéntes területátengedésről van szó, akkor ez — a népeket és nemzeteket megillető önrendelkezési jog alapján — csakis népszavazás útján lehet teljesen jogszerű.

Egyetértett a szerzőnek azzal a megállapításával, hogy a határok megvonásánál a közösségi elvnek megfelelően a nemzetközi helyzetet is figyelembe kell venni. A referens rámutatott arra, hogy a közérdek megköveteli, hogy az agressziót elkövető állammal szemben bizonyos kényszerintézkedéseket tegyenek, melynek célja újabb támadás megelőzése. Ennek pedig egyik eszköze éppen bizonyos új határvonalak kijelölése lehet. Ilyen esetben jogszerű az erőszakos területcsatolás is, mely mintegy büntetés az agresszorral szemben.

4. A nemzetközi ellenőrzés kérdésével kapcsolatban a szerző igen eredményesen bizonyítja ezen intézmény fontosságát, s ezzel csak egyetérteni lehet.

Ma ugyan ez még megoldatlan kérdés — s mint a referens rámutatott — csupán a nemzetközi közvélemény az a tényező, amely némiképpen szerepet játszik e funkció betöltésében, s igen nehéz még azt is elérni, hogy általánosan érvényesüljön az államok közötti baráti és jószomszédi viszony. Végül osztotta szerzőnek azt a véleményét, hogy az említett viszony kialakítása lehet az első lépés a nemzetközi ellenőrzés megteremtése felé.

Bokorné Szegő Hanna az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa köszönetét fejezte ki Buza László akadémikusnak, hogy munkájával ráirányította a figyelmet az új szellemű nemzetközi jog fő problémáinak vizsgálatára, utalt arra, hogy a régi jogintézmények is állandó fejlődésen, változáson mennek keresztül.

Ilyen változó jogintézmény a nemzetközi jogalanyiság kérdése, amellyel kapcsolatban még néhány évvel ezelőtt is az volt az uralkodó nézet hazánkban, hogy a nemzetközi jog alanyai kizárólag államok lehetnek. Ma viszont általánosan elfogadott nemzetközi szervezetek jogalanyisága, s egyre inkább általánossá válik — kivételes esetekként — a természetes személyek nemzetközi jogalanyiságának elfogadása is.

Ma sem tisztázott probléma viszont az ún. „nasciturus államok" jogalanyiságának kérdése — mondotta a referens. Ezt a problémát

a népek és nemzetek önrendelkezési jogának jogszabállyá válása veti föl, így ez alapon talán még helyesebb lenne az „önrendelkezési jog alanyainak" jogalanyiságáról beszélni, hiszen lehet, hogy nem önálló állam létrehozására irányul az önrendelkezési jog gyakorlása, hanem egy állammal való egyesülésre. Ennélfogva az önrendelkezési jognak nem a születőben levő állam az alanya, hanem valamely közösség, egy nép vagy egy nemzet.

Ezek jogalanyiságát elismeri R. Arzinger professzor is,[1] illetve a szerző is utal munkájában arra, hogy már az önrendelkezési jog létezése előtt is ismeretes volt bizonyos csoportok jogalanyaként való elismerése (pl. hadviselő félként való elismerés).

Az önrendelkezési jogát gyakorló közösség jogalanyisága — a referens véleménye szerint — az önállósági igény bejelentésének pillanatától kezdődik mégpedig függetlenül attól, hogy ezen igény bejelentése egyben fegyveres harc kezdetét is jelenti, vagy ilyen harcra nem kerül sor.

Az államok elismerésével kapcsolatban Bokorné Szegő Hanna kandidátus a szerzővel ellentétes véleményét fejtette ki.

Nézete — és az uralkodó nézet — szerint nem fogadhatjuk el a *konstitutív* teóriát, miszerint az új államot csak az elismerés teszi jogalannyá.

Ennek bizonyítására olyan példákat sorolt fel, amelyek az *el nem ismertség* állapotában is kötelezettségként vagy jogosultságként léteznek az illető állam relációjában.

Így pl. az univerzális nemzetközi jogi normák kötelezőek az el nem ismert államra is. Ennek megfelelően: — ez az állam is fenségjogot gyakorol a területén élő idegen állampolgárok fölött; — a Biztonsági Tanács az Alapokmányban meghatározott esetekben felléphet ellene is; — nemzetközi jogsértés az el nem ismert állam területének megsértése is.

Az állam elismerésével kapcsolatos speciális probléma az ENSZ-*be való felvétel és az elismerés viszonya.*

A szerző e kérdés kapcsán arra az álláspontra helyezkedik, hogy az ENSZ-be való felvétel — azon államok részéről, amelyek az elismerést korábban nem adták meg — az elismerés hatályával bír, s mivel az ENSZ-en belül az új tagállam azon államokkal is szükségszerűen kapcsolatba kerül, amelyek a felvételnél *„nem"*-mel szavaztak, így az elismerés ezek tekintetében is bekövetkezik.

A referens véleménye szerint ez az álláspont nem fogadható el, hiszen semmiképpen sem azonos a szervezeten belüli kapcsolat az államok közötti rendes kapcsolatokkal, illetve a *felvétel* kollektív aktusa az *elismerés* egyedi aktusával.

Herczegh Géza tanszékvezető egyetemi docens (Pécs) elismerő szavakkal méltatta a szerző tudományos munkája összefoglalásaként megjelent művet, amely egyben a nemzetközi jog továbbfejlődése szempontjából is jelentős problémákat vet fel.

Ilyen problémák a nemzetközi jog alapfogalmaival kapcsolatosan is felmerülnek, hiszen a szerző által *„új szellemű"*-nek nevezett nemzetközi jogban valóban változáson ment át a nemzetközi jog intézményeinek döntő többsége.

A referens — ezen alapfogalmak közül — *a nemzetközi jog definíciójával* kapcsolatos álláspontját fejtette ki részletesen, különös tekintettel a szankció szerepére.

Buza László akadémikus a nemzetközi jogi normák egyik fő sajátosságának azt tartja, hogy a nemzetközi jog teljesen kifejlődött jog normái között nagy számban találhatók az általa *„programjellegű"*-nek nevezett normák.

A referens viszont abban látja a nemzetközi jogi normák jellegével kapcsolatos alapvető problémát, hogy az Alapokmány készítői nem mérték föl kellően a két világrendszer együttéléséből fakadó nehézségeket.

Ez az együttélés veti fel annak a kérdésnek a megválaszolását is, hogy beszélhetünk-e a nemzeközi jogban a politikai körülménytől elvonatkoztatott *tisztán jogi szemléletről?*

Herczegh Géza — a szerzővel ellentétesen — arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kettőt nem lehet elválasztani egymástól, hiszen minden tételes jog egyben a történelmi fejlődés adott állomása a régi és az új között.

Az „új szellemű nemzetközi jog" elnevezés — a referens véleménye szerint is — nagyon találó, nem maga a nemzetközi jog új, hanem annak szellemét tették újjá az Alapokmányban rögzített változások.

Nagyon jól szemlélteti ezt a változást a háborúra vonatkozó nemzetközi jogi normák fejlődése, átalakulása, amely átalakulás szükségszerűen együtt járt a nemzetközi jog definíciójának változásával is. Ahogyan a referens rámutatott, kezdetben a háború a szankció és a „peres eljárás" szerepét is betöltötte.

A háborúindítás korlátozása, majd pedig — az Alapokmány megszületésétől kezdve — általános megtiltása után ma már nem létezik olyan nemzetközi jogsértés, amely arányban állana a háborúval (kivéve természetesen az agresszió elleni jogos önvédelem esetét B. L.).

A háború általános tilalma azonban — mondta a referens Nagy Károly véleményével megegyezően — nem zár ki minden erőszakot, hiszen a szankció lényegét éppen az a hátrányos következmény képezi, amely alkalmas a nemzetközi jogsértéstől való visszatartásra, illetve annak megszüntetésére.

Ennek alkalmazására vagy a Biztonsági Tanács, vagy pedig az érintett államok jogosultak, de a szankció alkalmazása sohasem lehet ellentétben az Alapokmánnyal és mindig arányban kell állnia a jogsértéssel.

Buza László akadémikus véleménye szerint a retorzió és a represszália az Alapokmánnyal ellentétes intézkedés.

A referens viszont azt a nézetét fejtette ki, hogy ezek alkalmazása nem áll ellentétben a viszályok elintézésének kötelezettségével.

Ezek következtében a nemzetközi jog definíciójának nem azt kell tartalmaznia, hogy a nemzetközi jog békés és háborús kapcsolatokat is szabályoz, hanem azt, hogy nemzetközi jogsértés esetén a sértett alany egyéni, vagy kollektív úton kifejtett szankciót alkalmazhat.

[1] L. R. Arzinger: Das Selbstbestimmungsrecht im allgemeinen Völkerrecht der Gegenwart. Berlin. 1966. 271—272. old.

Herczeg István ügyvéd (Bp.) meleg szavakkal üdvözölte a szerzőt, aki munkájával még ma is új gondolatokat ébreszt a nemzetközi jog művelői körében.

Először a nemzetközi jogi szankció problematikájához fűzött észrevételt, és arra a megállapításra jutott, hogy túlságosan optimista a szerző azon álláspontja, miszerint az új szellemű nemzetközi jog szankciója magasabb szinten áll, mint a belső jogé. Kétségtelen, hogy az új szellemű nemzetközi jog eltiltja az erőszakot, vagy az azzal való fenyegetést, de a nemzetközi jog szankcióra is vonatkozik a koordináció és a szubordináció együttes megléte.

Korábbi álláspontját megerősítve itt is kifejtette a hozzászóló, hogy — véleménye szerint — a nemzetközi jog betartását a *nemzetközi közösség feltételezett potenciális ereje,* illetve *az egyes államok közössége* — ez nem azonos az ENSZ-szel — biztosítja.

Újabb problémaként vetette fel a nemzetközi jogi normák *hierarchiájának* kérdését.

Ezzel kapcsolatos véleménye szerint el kell ismerni a nemzetközi jogban is a *jus cogens* létezését, amelyek — bár univerzális normák — nem zárhatók ki sem partikuláris, sem bilaterális szabállyal.

A jogalanyiság kérdésében Herczeg István is azt a véleményt fogadta el, amely szerint nemcsak államok lehetnek a nemzetközi jog alanyai.

A jogalanyiságot el kell határolni attól a kérdéstől — mondotta —, hogy kik jogosultak normaalkotásra?

Utóbbi jogosultsággal csak az államok rendelkeznek, de ezen normák alapján mások is (szervezetek, sőt egyének is) lehetnek a nemzetközi jog alanyai.

Tallós József minisztériumi osztályvezető (Bp.) szintén a jus cogens kérdésében fejtette ki véleményét. Szerinte sem helytálló a nemzetközi jogban a jus cogens tagadása. Nehéz lenne taxative felsorolni — mondotta —, hogy mely normák tartoznak ebbe a kategóriába, de kétségtelen, hogy a nemzetközi jog cogens jellegű normáit *funkciójuk* alapján állapíthatjuk meg. Ezek a normák ugyanis az egész nemzetközi közösség érdekében állnak, ezt az érdeket szolgálják.

Ilyenek pl. — az emberiességet védő nemzetközi szerződések (pl. rabszolgaság tilalma, hadifoglyokkal való bánásmód stb.); — viszályok békés elintézése; — nyilt tengerek szabadsága stb.

Haraszti György tanszékvezető egyetemi tanár (Bp.) hozzászólásában valamennyi — a vita tárgyát képező — kérdésben kifejtette álláspontját.

Egy érdekes ellentmondásra világított rá a mű hangulatával kapcsolatosan.

Nagyon helyesen nevezi Buza László akadémikus az Alapokmány által meghatározott nemzetközi jogot „új szellemű"-nek, ugyanakkor egy pesszimista alapszemlélet hatja át a szerző művét.

A szerző pl. a két társadalmi rendszer harcát a nemzetközi jog síkján mint a *régi* és az *„új szellemű"* nemzetközi jog harcát mutatja be.

Nem lenne helyes ezt így felfogni, mondotta Haraszti professzor, mint ahogyan túlzott pesszimizmusra vall a szerző azon kitétele is, miszerint az esetek nagy részében nincsen olyan nemzetközi jog, amelyet a nemzetközi bíróság egységesen alkalmazna.

Ugyanezt mondhatjuk el — a „pacta sunt servanda" elvéről is, amely, ha nem is kivétel nélkül, de az esetek többségében érvényesül az államok közötti kapcsolatokban.

A nemzetközi jog és a belső jog viszonyának kérdésében örömmel üdvözölte a szerző dualista felfogását, s mint mondotta, ez az első olyan munka hazánkban, amely egyértelműen és eredményesen foglalt állást a dualista teória mellett. (Ma már egyébként szinte egyértelműen elfogadott hazánkban a dualista elmélet. (B. L.) Ehhez kapcsolódik a nemzetközi jog differenciálódásának kérdése, amely a nemzetközi jog fejlődésével be is kell hogy következzen, csupán a belső joghoz képest lassúbb fejlődés miatt nem került még erre sor.

Az önrendelkezési jogát gyakorló közösség jogalanyiságának kérdésében Bokorné Szegő Hanna álláspontjához csatlakozott, hiszen, mint mondotta Haraszti professzor, ellenkező esetben az önrendelkezési jog megfoghatatlanná válna.

De különbséget kell tenni véleménye szerint azon népek és nemzetek jogalanyisága javára, amelyek már megindították a harcot függetlenségük elnyeréséért.

A jus cogens kérdéséről szólva azokhoz csatlakozott, akik elismerik annak létezését.

Ebben a szellemben foglalt állást a nemzetközi szerződések jogának kodifikálására ez év tavaszán összeült bécsi konferencia is.[2]

Az államok elismerésével kapcsolatban Haraszti professzor is a deklaratív elmélet mellett foglalt állást, s nem tartja elfogadhatónak azt a nézetet sem, mely szerint az ENSZ-be való felvétel az elismerés hatályával bír.

Szalóky László jogtanácsos (Bp.) mint a nemzetközi jog elismert tudósát üdvözölte Buza László akadémikust, s a jogtudósok véleményét a nemzetközi jogalkotás szempontjából jelentős „forrásként" elismerve méltatta Buza László: A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban című munkáját.

Rudolf Arzinger professzor (Lipcse) elmondotta, hogy hazájában is gyakran napirenden levő vitába kapcsolódhatott be a szegedi vitaülésen — így különös örömére szolgál —, hogy megismerheti e kérdésekkel kapcsolatban a magyar nemzetközi jogászok véleményét is. Hozzászólásában foglalkozott a legtöbbet érintett kérdésekkel, s nézetei megegyeznek a vita során kialakult többségi véleményekkel. Így pl. a nemzetközi jogi jus cogens elismerése mellett foglalt állást, szerinte is a dualista felfogás a helyes, az önrendelkezési jog kapcsán pedig azt a nézetét fejtette ki, hogy hiba lenne, ha csupán a nasciturus államok jogalanyiságát ismernénk el, azaz nem feltétel a jogalanyisághoz még ennek a stádiumnak az elérése sem. Ellenkező esetben ugyanis lényegesen megcsonkítanák az önrendelkezési jog tartalmát, e jog jelentőségét.

[2] Az az álláspont alakult ki, hogy az ilyen jellegű normákkal szemben érvényesen nem jöhet létre szerződés.

Az állam elismerésének deklaratív, illetve konstitutív jellegéről szólva Arzinger professzor rámutatott arra, hogy milyen abszurd következményekkel járna a konstitutív teória elfogadása.

Az NDK-t közvetlenül is érinti a nemzetközi jog eme intézménye, hiszen ha elfogadnánk azt, hogy az állam csak az elismeréssel szerzi meg nemzetközi jogalanyiságát (konstitutív elmélet), akkor mindazok az államok, amelyek az NDK-t nem ismerik el, minden további nélkül bármit tehetnének az NDK-val szemben anélkül, hogy ez jogsértésnek minősülne.

A vita befejezése után *Buza László* köszönetet mondott a felszólalásokért, s mintegy epilógusként egy érdekes körülményre mutatott rá, amely munkáját, annak szemléletmódját meghatározta.

„Tisztán jogi (politika nélküli) szempontok játszottak szerepet a könyv megírásánál" — mondotta Buza László akadémikus. Kétségtelen, hogy a nemzetközi jogra nézve is fennáll, hogy tényleges hatalomnak kell állni mögötte. A nemzetközi jog mögött álló „közhatalom" ténylegessége viszont hiányzik!

Ezt a megállapítást a Biztonsági Tanács egy sor végre nem hajtott határozata támasztja alá, így roppant nehéz a nemzetközi jogot a politika tükrében szemlélni, hiszen a nemzetközi jog stabilitásához nem kapcsolódik egy politikai stabilitás. A legfontosabb politikai feladat ezért — fejezte be a szerző zárszavát — annak a legfőbb társadalmi hatalomnak a meghatározása, amely képes betölteni nemes feladatát.

Bodnár László

Polgári eljárásjogi nemzetközi tudományos konferencia

I.

Az európai országok polgári eljárásjogának elméleti és gyakorlati művelői 1968. október 23—25 között ezúttal első ízben ültek össze Budapesten, a Tudományegyetem épületének aulájában tudományos konferenciára. A konferenciát, amelyre — a magyar eljárásjogászokon kívül — Ausztria, Belgium, Bulgária, Franciaország, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság, Olaszország, Románia és a Szovjetunió küldték el képviselőiket, *Sárándi Imre* egyetemi tanár, a konferenciát rendező ELTE Állam- és Jogtudományi karának dékánja nyitotta meg s méltatta a konferencia összehívásának jelentőségét.

Korom Mihály igazságügyminiszter a konferencia tagjait üdvözlő beszédében mindenekelőtt kiemelte, hogy ilyen jellegű tudományos konferencia szocialista országban első alkalommal kerül megrendezésre. Ennek a kezdeményezésnek helyes voltát aláhúzza az a körülmény, hogy habár a konferencián különböző társadalmi berendezkedésű és különböző jogrendszerű államok vesznek is részt és ehhez képest jogszabályaik, így a polgári eljárásjog szabályai is eltérnek egymástól, mégis az egyes megoldások bemutatása és a felmerülő problémák közös megvitatása nemcsak az adott országra nézve előnyös, hanem hozzájárul más ország eljárásjogi ismereteinek bővítéséhez és az új ismeretek hasznosításához. Ezért a konferencia jelentősége abban áll, hogy lehetővé teszi a nemzetközi tapasztalatcserét, hasznos ismereteket nyújt a polgári eljárásjog továbbfejlesztéséhez, hozzájárul a tudományos együttműködés erősbödéséhez mind a szocialista országok szakemberei egymás közötti viszonylatában, mind pedig ez utóbbiak és egyes tőkés országok egyetemeinek képviselői között; ezáltal erősíti a nemzetközi kapcsolatokat és a különböző társadalmi rendszerű országok közötti békés együttműködést.

Az igazságügyminiszter a továbbiakban utalt arra, hogy hazánkban kiépült a szocialista jogrendszer, jogszabályaink jók, a gyakorlatban beváltak és országunkban szilárd szocialista törvényesség uralkodik. A gazdasági-társadalmi élet gyors fejlődése természetesen folyamatosan megkívánja a hatályos jogszabályokban foglalt rendelkezések felülvizsgálatát. Különösen szükséges ez napjainkban, amikor is a különböző problémák a gazdaságirányítás új rendjében újszerűen, más-más tartalommal merülnek fel. Bár jogszabályaink alapvető elveikben, alapkoncepcióikban helyesek, mégis e jogszabályok keretein belül szabályainkat tovább kell fejleszteni, a gazdasági-társadalmi rend változásainak megfelelően módosítani, illetőleg kiegészíteni. Ezek a megállapítások értelemszerűen vonatkoznak a polgári eljárásjog szabályaira is. A konferencia első fő témája — a polgári eljárásjog és tudománya időszerű kérdései — ezekkel a problémákkal foglalkozik és ezért nagymértékben hozzájárulhat azoknak a kodifikációs törekvéseknek a megoldásához, amelyek célja a polgári eljárásjog szabályainak módosítása az új gazdaságirányítási rendszer viszonyai között. A konferencia másik fő témája — a polgári eljárásjog oktatásának időszerű kérdései — kapcsolódik ehhez, mert a jogászok a gazdaságirányítás új rendjének változott körülményeivel kiváltott igényeknek csak úgy tudnak eleget tenni, ha az egyetemi oktatás színvonala is lépést tart a gazdasági és társadalmi fejlődés gyors ütemével.

Névai László tanszékvezető egyetemi tanár „A polgári eljárásjog szerepe és jelentősége az igazságszolgáltatásban és a jogászképzésben" c. megnyitó előadásában abból indult ki, hogy az európai szocialista országok több évtizedes jogalkotási és jogtudományi tapasztalatai lehetővé teszik bizonyos általános tanulságok levonását a polgári eljárás jogi szabályozására nézve. Ugyanakkor az eltérő társadalmi rendszerű országok szakembereinek tudományos együttműködése előnyöket ígér a polgári eljárásjog területén is, mert a kölcsönösen felmerülő kérdések jobb megoldását az ilyen párbeszéd feltétlenül előmozdíthatja. Mindehhez hozzá kell számítani azt a tényt is, hogy a legutóbbi évek során valamennyi európai szocialista ország jelentős gazdasági reformintézkedéseket léptetett életbe, amelyek az egyes országokon belül, de nemzetközi viszonylatokban is a polgári jogviták elbírálási rendszerének szerkezetére és tartalmára érezhető hatást gyakoroltak.

Az igazságszolgáltatás — ezen belül a polgári eljárásjog — tár-

sadalmi jelentőségét az szabja meg, hogy a polgári per az állampolgárok, a társadalmi és gazdasági szervezetek vitás jogai védelmének legfőbb eszköze. Ehhez képest az idevágó jogszabályok tökéletesítése, az adott társadalmi-gazdasági körülményekhez igazítása különösen fontos feladat. Mindebből következik, hogy a polgári eljárásjognak a jogi felsőoktatásban elfoglalt szerepe és jelentősége számottevően fokozódott. E tudományág elméleti és gyakorlati kapcsolatai egyfelől a tökéletesebb, az életviszonyokhoz alkalmazkodóbb jogszabályok létrehozásában, másfelől abban a tényezőben válnak különösen értékessé, ha az egyetemi polgári eljárásjogi képzés aktív-intenzív oktatási formákban jelentkezik. E formák kutatása s az egyes államok ily irányú tapasztalatainak rendszeres és szervezett kicserélése sok hasznos eredménnyel járhat.

II.

1. A konferencia első, „A polgári eljárásjog és tudománya időszerű kérdései" c. fő témájának bevezető előadását *Szilbereky Jenő* igazságügyminiszterhelyettes, c. egyetemi tanár tartotta. „A magyar polgári perrendtartás reformjának fő kérdései" vizsgálatával és elemzésével foglalkozó előadás abból indult ki, hogy a gazdaságirányítás új rendszerére való áttérés szükségképpen erős mozgásba hozta a magyar jogéletet. Már kezdetben kitűnt, hogy az élet a jogi rendezést igénylő kérdések egész tömegét vetette fel. Ennek kapcsán felmerültek az alapul szolgáló jogviszonyból keletkező vitás jogi ügyek rendezésének szervezeti és eljárási kérdései is. Ugyanakkor a gazdaságirányítás új rendjének bevezetése mellett a társadalmi-gazdasági fejlődés más tényezői, így: a szocialista demokratizmus továbbfejlesztése, az ügyintézés egyszerűsítése és gyorsítása stb. egyaránt aláhúzták azokat az igényeket, amelyek az eljárási szabályok felülvizsgálatát látták szükségesnek.

A tizenöt éves Polgári Perrendtartást mind az elmélet, mind a gyakorlat kiemelkedő szocialista jogalkotásként értékeli. Ez a kódex időállónak bizonyult és a maga eszközeivel megfelelően állt jogfejlődésünk szolgálatában. Mindemellett a társadalmi-gazdasági változások eredményeként egyre több oldalról merültek fel bíráló megjegyzések, amelyek tökéletesen egyetértettek abban, hogy bár a Pp szabályai általánosságban megfelelőek, meg kell vizsgálni az egyszerűbb eljárási formák kialakításának lehetőségét, a polgári és büntető eljárás lehető azonos megoldásainak felkutatását és a bonyolulttá vált fórumrendszer áttekinthetőbbé tételét.

A széles körű irodalmi vizsgálódások eredményeként az eljárási reform főbb irányai egyrészt szervezeti vonatkozásban, másrészt működési területeken bontakoztak ki. Szervezeti téren az ülnökrendszer, társas- és egyesbíráskodás egymáshoz való viszonyában jelentkeztek bizonyos tennivalók, míg működési vonatkozásban az eljárás egyszerűsítése és gyorsítása, a hatáskör, a tárgyalás előkészítésének továbbfejlesztése, a tanácsvezető jogkörének bővítése, a mulasztás szankciói, a fellebbezés és bizonyos ügycsoportok egyszerűbb intézése, a fizetési meghagyásos eljárás továbbfejlesztése, a más szervek eljárását követő bírósági eljárás és a költségmentesség megfelelőbb szabályozása jelölik azokat a területeket, ahol a jogalkotásnak figyelemre méltó feladatai észlelhetők. Sok további vita s az ennek rendjén kialakuló nézetek egyeztetése vezethet csak el a helyes megoldásokhoz.

2. A bevezető előadást követő igen gazdag anyagot felölelő, széles ívelésű vita — néhány részletkérdéstől eltekintve — lényegében négy nagyobb téma kristályosodási pontja köré csoportosult.

A *polgári eljárásjog tárgya,* mint egyik nagy témakör, a vitában *Jugyelszon K. SZ.* egyetemi tanár (Szaratov), korreferátumával került első ízben a konferencia érdeklődésének reflektorfényébe. A korreferátum abból indult ki, hogy a hagyományos álláspont szerint a polgári eljárási jog csak a bírósági szervek tevékenységét szabályozza. A hatvanas évek elején azonban felmerült az a gondolat, amely szerint a polgári eljárásjog tárgya mindazoknak a viszonyoknak a szabályozása, amelyek a jogvédelmi tevékenységet megvalósító valamennyi állami szerv és társadalmi szervezet tevékenysége folyamán jönnek létre. Ez a tágabb értelmezés összhangban van a polgári jogok védelmének tágabb, az élet követelményeihez jobban igazodó felfogásával.

Ezzel ellentétes nézetet fejtett ki *M. A. Gurvics* professzor (Moszkva), aki szerint a szovjet jogászok többsége a döntőbíróságot államigazgatási szervnek tekinti, amelynek a tevékenységében a processzuális formát csupán azért alkalmazzák, mert technikailag célszerű, ugyanakkor azonban egyezményes útja a jogvita helyes eldöntésének, s nem köti a vitás jogviszonyok területén rendelkező szervet. Ellentétben az igazságszolgáltatás bírói formájával, itt hiányzik több olyan alapelv, amely a bírósági peres eljárás szempontjából meghatározó, például a társasbíróság elve, egyes esetekben a nyilvánosság elve, a népi ülnökök részvétele, az ítélet jogereje stb. Még ha el is fogadjuk — mondotta —, hogy a távlatokat tekintve az iparirányítás megvalósítás alatt álló reformjának hatására és azon belül a vállalati kollektíva tagjai egyéni érdekeltségének megnövekedése következtében az állami szervezetek egymás közötti jogvitáinak elbírálási rendje mindinkább közelebb kerül a bírósági eljáráshoz, ez esetben is mindaddig, amíg azzal teljes mértékben nem azonosul, a bírósági eljárási szabályokat és a döntőbírósági eljárási szabályokat szigorúan meg kell különböztetni annak érdekében, hogy ezt a különbséget kellő időben, jól és helyesen le lehessen küzdeni, és nem szabad ezt a különbséget helytelen magyarázat útján elködösíteni.

Ugyanezeknek az alapgondolatoknak figyelembevételével taglalta *F. K. Winkler* egyetemi docens (Halle), az NDK társadalmi bíróságairól szóló törvényének jelentőségét és utalt azokra a kapcsolatokra, amelyek az állami és társadalmi bíróságok között fennállanak és amelyek egyben e két bíróság helyzetét és feladatait azonos jelleggel tükrözik a külön-külön megalkotott, de egységes elvi alapokra helyezett jogszabályokban.

Lényegében ennek az elvi meg-

fogalmazásnak a döntőbíráskodásra kivetített sajátosságaival foglalkozott *Ujlaki László* vezető döntőbíró (Budapest), a gazdasági döntőbíráskodás időszerű kérdéseinek magyarországi szabályozását feltáró felszólalásában. Rámutatott a gazdasági irányítás és a döntőbíráskodás kölcsönhatásaira, a közös és eltérő vonások perrendi sajátosságaira, az itt jelentkező új perkategóriákra és azokra az időszerű követelményekre, amelyek ez idő szerint a döntőbíráskodással szemben mint alapvető igények észlelhetők. Ugyanennek a témakörnek a szovjet jogban fellépő változatait elemezte *Kallisztratova R. F.* tudományos főmunkatárs (Moszkva), aki a döntőbíráskodás társadalmi hátterét, gazdasági szerepnövekedését is felvázolta.

Csecsina N. A. egyetemi tanár (Leningrád) szerint a polgári eljárásjog sajátosságát éppen a szabályozásuk tárgya határozza meg, valamint azok a viszonyok, amelyek a perben és a bírósági tevékenység folyamán kialakulnak. Ezek a viszonyok az állam céltudatos tevékenységének eredményei és csakis az állam közbenjöttével keletkezhetnek.

3. Az első fő téma legszélesebb körben megvitatott anyaga a *polgári eljárás egyszerűsítése és gyorsítása* volt. Az itt jelentkező belés külföldi nézetek és állásfoglalások vagy az összes e téren számba jöhető jövőbeni tennivalókat felsorakoztatták, vagy pedig egy-egy részletkérdést ragadtak ki a sokirányú reformtörekvések közül.

E. Wengerek egyetemi tanár (Poznan) a lengyel elméleti és gyakorlati jogászokra háruló feladatokat vázolta, midőn utalt arra, hogy a jogászi vizsgálódások a perelőfeltételek, az ügyész és a társadalmi szervezetek polgári eljárásbeli szerepe, a népi tulajdon eljárásjogi védelme, a felek perbeli helyzetének változása, az eljárás semmissége, a védelem, a perorvoslati eljárások, a nemzetközi polgári eljárás, a választottbíróságok és a nemperes eljárások körül bontakoztak ki és folynak jelenleg is.

A lengyel polgári eljárásjog időszerű kérdéseivel foglalkozott *Jodlowski J.* egyetemi tanár (Varsó) korreferátuma.

Általános problémakört taglalt *M. Sawczuk* egyetemi docens (Lublin), midőn a polgári eljárás egyszerűsítésének és gyorsításának egyik alapvető tételeként jelölte meg, hogy a szocialista társadalom érdekei szempontjából a legelőnyösebb az a tendencia, amely arra irányul, hogy valamennyi polgári jogvitát bíróságok bíráljanak el s ha ettől mégis el kell térni, mindenesetre biztosítani kell valamennyi jogvita bírósági ellenőrzését.

Az egyszerűsítés és gyorsítás lehetőségeit vizsgálta *Németh János*, egyetemi adjunktus (Budapest) a fizetési meghagyásos eljárás továbbfejlesztésével kapcsolatosan. Kiemelte, hogy ezt a gyakorlatban nagyon használhatónak bizonyult jogintézményt tovább kell finomítani. Erre a célra alkalmasnak látszik a jelenlegi értékhatár felemelése, az illetékességnek a perrel azonos tartalmú szabályozása, valamint annak biztosítása, hogy a fizetési meghagyást csupán egy részében is támadni lehessen. Hasonlóképpen az egyszerűsítés szemszögéből elemezte a különleges peres eljárási szabályokat *Bacsó Jenő* igazságügyminisztériumi osztályvezető (Budapest) is, aki főként azt hangsúlyozta, hogy miután a polgári eljárás általános szabályai a vagyonjogi jellegű vitákat tartják szem előtt, indokolatlan, hogy egyes, olykor önkényesen kiválasztott vagyonjogi vitákra eltérő eljárási szabályok legyenek érvényesek. Arra kell törekedni, hogy a többféle különleges eljárás egységesítve egy-két alaptípusú eljárásba összevonva jelentkezzék. Azonos témakörben mozogva *Zs. Sztalev* egyetemi tanár (Szófia) a különleges eljárások rendszeréről tartott korreferátumot.

Timár László járásbírósági elnökhelyettes (Miskolc) a bírósági szervezeti kérdésekkel összefüggésben a néprészvétel és a szakszerűség kölcsönhatásait vizsgálta. Megállapításai szerint a szakszerűséget kell a jövőben továbbfejleszteni. Ennek módja egyfelől az egyesbíráskodás bevezetése bizonyos ügykategóriákban, másfelől pedig az öttagú tanács működtetése, amely két szakbíróból és három ülnökből állana.

Az eljárásjogi elvek köréből a rendelkezési és a tárgyalási elv szocialista eljárásjogi sajátosságaival foglalkozott *Hámori Vilmos* kerületi bírósági elnökhelyettes (Budapest). Jogösszehasonlító megállapításának végső eredményeként arra utalt, hogy a szocialista rendelkezési és tárgyalási elv a felek és a bíróság szoros együttműködését kívánja meg az igazság felderítése és a törvényességnek megfelelő ítélet biztosítása érdekében.

Az egy-egy jogintézményt a szükségesnek látszó jövőbeni szabályozás vonatkozásában taglaló korreferátumok között *Schelnitz György* igazságügyminisztériumi főelőadó (Budapest), a jogi személyek perbeli képviseletének néhány új vonásáról beszélt. Megállapításai szerint a gazdaságirányítás új rendszerében a gazdálkodó szervezetek és jogtanácsosaik funkciói is megváltoztak. E változások nemcsak a gazdálkodó szervezeteken belül léptek fel, hanem kifelé is erőteljesen jelentkeztek. Mindebből következőleg alapvetően indokoltak azok a törekvések, amelyek a jövőbeni kodifikációtól az itt is nélkülözhetetlen egységesítést igényelik.

A fellebbezési eljárás koncentrációjának néhány időszerű kérdését tárta a konferencia elé *F. Niethammer* ny. egyetemi tanár (Kleinmachnow (NDK). Véleménye szerint a fellebbviteli és az ún. semmisségi elv egyaránt szélsőségekre vezető harcában ésszerű kompromisszumra kell törekedni, amely szerint a hiányos elsőfokú bírósági eljárás az ítélet megsemmisítését és visszautalását eredményezze, míg részleges hiányosságok csupán arra vezessenek, hogy a bizonyítás kiegészítése után a másodfokú bíróság maga hozhatja meg az érdemi döntést.

A költség- és illetékmentesség jövőbeni szabályozásának időszerű feladataival foglalkozott *Novák István* megyei bírósági tanácsvezető (Miskolc), korreferátuma. Fejlődéstörténeti megállapításokat követően megjelölte azokat a területeket, amelyeken — éppen a gazdaságirányítás új rendjének megfelelően — a költség- és illetékmentességet célszerűnek mutatkozik átcsoportosítani, illetve változott tartalommal szabályozni.

A törvényességi garanciák érvényesülésének lehetőségeit két felszólalás is elemezte. *Lévai Tibor* főosztályvezető ügyész (Budapest), áttekintő képet nyújtott az idevágó ügyészségi tapasztalatokról s fejtegetéseit abban foglalta össze, hogy az ügyészi munkastílus további finomításával törekedni kell az új gazdaságirányítási rendszerrel összhangban álló tendenciák hathatós perbeli támogatására. *Vida István* igazságügyminisztériumi főelőadó (Budapest), a közvetlen végrehajtás törvényességi garanciáinak továbbépítéseként egyfelől szükségesnek látta a jelenlegi formák közötti indokolatlan különbségek megszüntetését, másfelől a jogorvoslati lehetőségek szélesbítését is.

4. Az első főtéma megbeszélésének rendjén — habár jóval szűkebb körben — sor került a *bíróság jogképző szerepének* betekintésére is. Itt főleg *H. Kellner* egyetemi tanár (Berlin), fejtegetései keltettek figyelmet. Eszerint az igazságszolgáltatás szocialista viszonyok között nem szorítkozhatik egyedi döntések megoldására. Arra kell törekedni, hogy a bíróság alkotó igazságszolgáltatás útján — a törvényeknek alárendelten ugyan — a jogot továbbfejlessze. Ki kell fejleszteni e téren olyan változatokat, amelyek az egyes szabálynak a tartalmát a teljes jogrend mozgásának figyelembevételével állapítják meg anélkül, hogy a bíróság a törvényhozó funkcióját átvenné.

5. A kereseti jog problematikájával összefüggésben *R. Perrot* egyetemi tanár (Párizs), a szakszervezetek, egyesülések és szakmai érdekképviseletek kereseti jogának franciaországi érvényesülésével és új törekvéseivel foglalkozott. Behatóan elemezte a megjelölt érdekvédelmi csoportosulások eljárásjogi szerepét s a francia joggyakorlat sajátosságainak eredményeként leszögezte, hogy az itt jelentkező problémák túllépik az eljárásjog határait és átcsapnak a jogfilozófia területére is, mert lényegében arra kell választ adni, vajon a csoportot képviselő jogi személy jogosult-e azt a közösséget megvédeni, amelyet megtestesít, vagy pedig ellenkezőleg a jogi személy nem más, mint az egyes tagok érdekeinek összege. E tekintetben az eljárásjog jól megvilágítja a hagyományos ellentéteket a jogi személy alapjaira vonatkozóan.

A kereseti jog speciális körülményeit tárta a konferencia elé *G. Porumb* egyetemi tanár (Kolozsvár), midőn behatóan taglalta a román jogrendnek azt az intézményét, amely a törvénysértő államigazgatási aktusok által jogaikban sértett személyek számára kereseti jogot biztosít. Ezzel a román polgári eljárásjog az állampolgári jogok teljes gyakorlásának új, különösen hatékony jogi biztosítékát teremti meg.

H. Püschel egyetemi tanár (Berlin) azokat a lehetőségeket fejtegette, amelyek mellett a kereseti jog tana a szocialista társadalmi viszonyok keretein belül továbbfejleszthető.

6. A polgári eljárásjog és tudománya időszerű kérdései sorában jelentős helyet foglal el a *jogösszehasonlító* módszer alkalmazásának vizsgálata. *Révai Tibor* egyetemi tanár (Budapest), e kérdést elemző korreferátumában rámutatott arra, hogy az összehasonlító módszer nemcsak a szocialista országok eljárásjogának rendelkezéseit vetheti egybe, hanem arra is alkalmas lehet, hogy ilyen összehasonlítások szocialista és tőkés államok jogának viszonylatában is hasznos eredményekkel szolgálják a nemzetközi együttműködés céljait. Mindennemű egybevetésnél kerülni kell az uniformizálásra irányuló törekvést, ugyanakkor az összehasonlítás olyan helyes adaptációkra is vezethet, amelyek figyelemmel vannak az egyes államok jogának nemzeti sajátosságaira is. Módszerként a nemzetközi tanácskozások, egymás jogának kölcsönös tanulmányozása, a jogfejlődés eredményeinek rendszeres közlése és az európai szocialista országok polgári eljárásjogáról készítendő monográfia jöhetnek elsősorban figyelembe.

III.

1. A konferencia második, *„A polgári eljárásjog oktatásának időszerű kérdései"* c. fő témája bevezető előadását *Révai Tibor* egyetemi tanár (Budapest), tartotta. Mindenekelőtt kiemelte, hogy ha valahol, úgy éppen a polgári eljárásjog oktatásánál van annak különös jelentősége, hogy az oktatás a *gyakorlat* számára készítse fel a joghallgatókat. Ugyanakkor arra is törekedni kell, hogy az oktatás az erre alkalmas hallgatókban az *elméleti* munkára való készségét is fejlessze. A hatalmas tételes anyag kezelése csak a helyes arányok megválasztásával, az elmélet és gyakorlat egységében mutatkozhat célravezetőnek.

Az oktatás *tárgya* nem lehet azonos a polgári eljárásjog általánosan elfogadott fogalmi körével, hanem ide kell vonni a bíróságon kívüli szervek által lefolytatott eljárásokat is anélkül azonban, hogy e kettő helyes aránya az előbbi rovására eltolódnék.

Az oktatás *eszközei* között a tankönyvet (jegyzetet), a hatályos jogszabályokat, példák és iratminták gyűjteményét s végül a szemléltető eszközöket kell megemlíteni.

A *módszereket* illetően a hallgatók érdeklődésének a felkeltése s ennek útján aktivitásuk növelése lehet az alapvető és döntő szempont. Különösen fontosnak látszik e téren speciális kollégiumok szervezése, amelyeken a hallgatók jövőbeni hivatására való felkészülés érdekében polgári eljárásjogi szakágazati tárgyak oktatása történnék.

2. A második fő téma ezt követő megbeszélésének egyik fókuszában az *egyetemi oktatás tökéletesítésének módszere* állott. A tananyag elsajátításának egyik rendkívül jellegzetes és döntő sajátosságára *Király Tibor* egyetemi tanár (Budapest) mutatott rá, midőn hangsúlyozta, hogy a jogi oktatás minden terén messzemenően számolni kell az ún. „időtényező"-vel, amely arra utal, hogy a jogásznak nemcsak hallgató korában, nem csupán a diploma megszerzésekor, hanem egész működése alatt állandóan és folyamatosan újra és újra tanulnia kell az állandóan változó joganyagot. Ennek eredményeként a jogi oktatásnak elsődleges célja kell hogy legyen a probléma-megoldó jogi gondolkodás kifejlesztése.

A joghallgatók egyetemi, *diplomát megelőző* képzésének módsze-

reit vizsgálva kitűnt, hogy ezek a módszerek a különböző államokban sok azonos vonást tüntetnek fel, ugyanakkor azonban jellegzetes eltérések is megfigyelhetők. *Gurvics M. A.* egyetemi tanár (Moszkva) utalt arra, hogy a polgári eljárásjogból tartott általános előadásokat fakultatív speciálkollégiumok egészítik ki. Ez utóbbiak — más tényezők mellett — arra is alkalmasak, hogy az egyes különleges eljárások elvi és gyakorlati eltéréseit kellő mértékben szemléltessék. Az oktatási módszerek részleteiről *Dobrovolszkij A. A.* egyetemi tanár (Moszkva), számolt be. *R. Perrot* egyetemi tanár (Párizs), kiemelte, hogy a francia jogászképzésnél a jogi karoknak nem az a hivatása, hogy kizárólag szakiskolák legyenek, hanem az, hogy a hallgatót előkészítsék a későbbi gyakorlatra, illetve a további szakmai oktatásra. Ennek egyik sajátos eszköze a jogi karokon létesített eljárásjogi intézetek működése, amelyek főleg az igazságügyi pályákra készülő hallgatóknak nyújtanak különleges segítséget. *H. Püschel* egyetemi tanár (Berlin), az NDK-ban folyó eljárásjogi oktatás jellemzőit vázolta fel. Az előadásokon kívül jól bevált oktatási forma a képzett bírák vezetésével folyó hosszabb gyakorlat a tanulmányi idő alatt, a szemináriumi munka, valamint a hallgatók közreműködése a társadalmi bíróságok munkájában. *H. W. Fasching* egyetemi tanár (Bécs), mint egyik sajátos módszert említette az elméleti ismeretek elsajátítását követő azokat a gyakorlati foglalkozásokat, amelyek hetenként rendszeresen perek lefolytatására irányulnak, valamint a vizsgákat megelőző repetitóriumok intézményes alkalmazását.

A *diploma megszerzését követő* eljárásjogi képzés sajátos megoldása jelentkezett *A. Fettweis* egyetemi tanár (Liege), felszólalásában, aki elmondta, hogy e képzés során a hallgatók nemcsak a hazai jogból kapnak jelentős mértékű kiegészítő oktatást, hanem jogösszehasonlítással és európai eljárásjoggal is foglalkoznak.

3. Az *igazságügyi szervek munkájának didaktikai megismertetése*, mint a második fő téma körül kialakult vita második kristályosodási pontja úgyszólván valamennyi felszólaló előadásában jelentkezett. Különösen kitért erre *M. Mühlmann* egyetemi docens (Lipcse), aki hangsúlyozta, hogy ennek a tevékenységnek a tárgyalás vezetése, a végzések és ítéletek megfogalmazása mellett ki kell terjednie az állampolgárokkal való kapcsolatra, a népi ülnökökkel létesített együttműködésre és a társadalmi törvénykezési szervek munkájával való rendszeres és közvetlen megismerkedésre is. Azonos gondolatokat vetett fel *E. Wengerek* egyetemi tanár (Poznan), aki az igazságügyi szervek munkájának megismertetésénél bizonyos technikai berendezések (mint pl. magnetofon) szélesebb körű alkalmazásától is jó eredményeket vár.

IV.

A változatos, rendkívül gazdag konferenciai anyagot *Névai László* tanszékvezető egyetemi tanár (Budapest) foglalta össze, midőn a konferenciát berekesztő záróbeszédében értékelte e nemzetközi megbeszélés eredményeit. Rámutatott arra, hogy a konferencia mérlege pozitív, mert egyfelől valóra vált az a legelső várakozásunk, hogy nemzetközi áttekintést szerezhettünk az európai országok polgári perrendtartásairól, másfelől jelentős előhaladást tehettünk a jogi összehasonlító módszerek tökéletesítése terén és végül a találkozó továbbfejlesztette a már eddig is meglevő és gyümölcsöző szakmai és kollégiális kapcsolatokat.

A konferencia *Sztálev Zs.* egyetemi tanár (Szófia), javaslata nyomán egyhangúlag egyetértett *Horsh Kellner*nek, a Berlini Humboldt Egyetem Jogi Kara dékánjának ama javaslatával, hogy a második nemzetközi polgári eljárásjogi konferenciát 1970-ben Berlinben tartják meg. A konferencia határozata szerint egyben „Az európai szocialista országok polgári eljárásjoga" c. mű elkészítésére munkabizottság alakul, amelynek szervezésére *Névai László* tanszékvezető egyetemi tanár és *Révai Tibor* egyetemi tanár kaptak megbízást. A művet Moszkvában fogják kiadni.

Novák István

A szakértői intézmény kialakulása és fejlődése[1]

A szakértői bizonyítást már az antik görög és római igazságszolgáltatás ismerte.

A rendelkezésemre álló szűk keretek között nem vállalkozhatom többre, mint hogy mozaik-szerű képet adjak választott tárgyamról. Kezdjük a görög papíruszokkal, melyek az időszámításunk előtt kb. 300 évvel kezdődő évezred görög—egyiptomi jogába nyújtanak bepillantást.

Már időszámításunk kezdete előtt sor került itt — bűncselekmények vizsgálata során — arra, hogy a vizsgáló hatóság szakismeretekkel rendelkező segítők támogatását vette igénybe. Tudunk olyan esetről, ahol a bűntettel okozott kár mértékének a megállapítása volt a szakértő feladata, és időszámításunk 3. századában — a római uralom idején — már általánossá vált orvosok szakértői közreműködése a testi sértés és emberölés miatt indult ügyekben. Az ilyen orvost — a sértett fél kérelme alapján — a tartományfő (strategos) rendelte ki, aki az eljárásban vizsgálóbírószerű szerepet játszott. A kor eljárásjogi szemléletének megfelelően e kirendelés nem hivatalból történt, hanem a felsőbb hatóság utasítására (ha a feljelentést a királynál vagy a praefectus Aegypti-nél közvetlenül tették), vagy pedig a fél indítványa alapján. Az illető megvizsgálta a sérültet vagy halottat és erről írásbeli jelentést nyújtott be, melyet a nyomozást végző hivatalnok is aláírt. Az ilyen orvosszakértői munkát rendszerint a hivatalos kerületi orvosokra bízták, akiknek a szakképzettségét az állam ellenőrizte. Csak a kerületi orvos akadályoztatása esetén vettek más orvost igénybe, aki ekkor esküt tett és munkáját a községi vezetőség 2 tagja jelenlétében végezte. Hirtelen halál esetében mindig sor került az orvosszakértői vizsgálatra (bűntett gyanúja hiányában is); ennek megtörténtéig a holttestet eltemetni,

[1] Előadásként elhangzott a Magyar Igazságügyi Orvosok Társasága budapesti nagygyűlésén, 1968. okt. 31-én.

sőt helyzetét megváltoztatni sem volt szabad.[2]

A görög példát a rómaiak is követték. Róma jogászai állítólag Pythagorastól vették át e tételt: Peritis in unaquaqua arte standum est. Itt egyébként a polgári peres eljárásokban találjuk a szakértői bizonyítás első nyomait. A Corpus Iuris Civilis a peritus vagy expertus szavakat még nem használja (ezek csak a középkor pandektajogában jelennek meg); amikor szakértői tevékenységről ír, különféle megnevezéseket alkalmaz,[3] melyek között az arbiter a leggyakoribb. E megnevezés annyiban is indokolt volt, mert bizonyos ügyekben az érdemi döntést is a szakértőre bízta a bíró, mint ahogyan (nincs új a nap alatt!) hazai jogunkban 1963-ban — növénytermesztési szerződésekből eredő bizonyos viták eldöntéséhez — hasonló jogot adott szakértőknek egy miniszteri rendelet (2/1963. (II. 27.) Élm. M. — F. M. sz.).

Visszatérve az antik Rómába: Ha házasság felbontása kapcsán vitássá vált, hogy a nő terhes-e, a bíró elrendelhette szakértői megszemlélését (inspectio ventris), ugyanígy, ha özvegy nőnek kellett bizonyítania, hogy elhalt férjétől terhes. Az előbbi esetben három szülésznő (obstetrix) végezte a vizsgálatot, akik tanúesküt tettek. Figyelemre méltó, hogy a Digesták szövege velük szemben azt a követelményt állítja fel, hogy „probatae artis et fidei" legyenek. A probata artis a szakmai kompetencia, a probata fidei pedig az igazmondási kötelezettség és elfogulatlanság, ma is döntő fontosságúnak tartott, követelményeit úgy fejezi ki, hogy csodálattal adózhatunk érte a latin nyelv klasszikus tömörségének.

Sor kerülhetett orvosszakértő igénybevételére a katonai szolgálatra alkalmatlanság kérdésében, műszaki szakértők alkalmazására a lakásbérleti díj összegének meghatározásához valamint ingatlanok határvonalának a megállapításához (mechanici aut architecti, illetőleg mensores). Szerepeltek írásszakértők is, akik összehasonlító írásvizsgálatot (collatio aut comparatio litterarum) végeztek, nemkülönben a perben vitás érték megállapítására hivatott tárgyszakértők, becsüsök (taxatores). Előfordul a Corpus Iurisban az orvosi műhiba problémája is, mint a vétkességnek a hiányos szaktudásban (imperitia) megnyilvánuló formája: Inst. 4, 3 (De lege Aquilia) 6—7. §.

Az eddigiek szerint a szakértői bizonyítás alkalmazása terén az antik Europa megelőzte a Távolkeletet, nevezetesen Kínát, melyet *I. F. Krülov* az igazságügyi szakértői vizsgálat szülőföldjének nevez.[4] Az általa közölt adatok szerint ott a Tang dinasztia idején (618—907) már ujjlenyomatok alapján személyazonosítást végeztek és a Szung dinasztia korában (960—1279) ezt büntető eljárásokban is alkalmazták. Bár e szerző a fentiekben általam említett görög és római példákról nem szól (utóbbiak a Corpus Iuris Civilis-ből, tehát időszámításunk 6. századából valók), a részéről felhozott egyetlen római példa is sokkal korábbi a kínaiaknál: az öszeesküvők által megölt Julius Caesar holttestének és sebeinek megvizsgáltatásáról van szó Antistius orvos által.

A kánonjogban is korán megjelent a szakértői bizonyítás. III. Ince pápa 1209-ben konkrét emberölési ügyben úgy rendelkezett, hogy orvosok mondjanak véleményt, vajon egy bizonyos személy által adott első csapás okozta-e a sértett halálát.[5] Ez idő tájt jelennek meg olyan egyházjogi dekrétumok is, melyek szülésznők közreműködéséről szólnak a szüzességre vonatkozó bizonyíték szerzése érdekében.

1507-ben a Constitutio Criminalis Bambergensis 173. cikkelye használta első ízben a szakértő elnevezést, melyet azután az 1532. évi Carolina is átvett, kimondva, hogy olyan bűnügyekben, amelyekben a halál okát illetően kétség támad, a bíró szakértők közbenjöttével végezze a szemlét (147, 149. §§.)[6]

Franciaországban az inkvizitórius eljárást kodifikáló 1670. évi ordonnance criminelle IV. és V. címe megemlékezett a bizonyításban közreműködő szakértőkről is. Megjelenik itt az eljárásban a terhelt kérelmére kirendelhető ellenőrző szakértő, pl a második orvos is.

Ausztriában I. József 1707. évi Neue Peinliche Halsgerichtsordnung-ja (Josephina) előírta, hogy a tárgyi bizonyítékok szemléjébe — amennyiben a bíró a szükséges szakismerettel nem rendelkezik — szakértőket kell bevonni. Szándékos emberölési ügyben a szakértői tisztet esküdt seborvosok vagy felcserek látták el, akik halottszemlét vagy boncolást és megfelelő esetben kihantolást is végeztek. Leletükben le kellett írniuk a sebek elhelyezkedését és méreteit és véleményt kellett nyilvánítaniuk arról, hogy azok feltétlenül halálosak voltak-e. A véleményt meg kellett indokolni. Részletes rendelkezéseket tartalmaz a Josephina a lövési sérülések, szúró- és ütőfegyverrel okozott sebek, mérgezések, gyermekölések stb. vizsgálatáról is.

Közelebbi ismertetést érdemelnének az 1786. évi Theresiana szakértőkkel kapcsolatos rendelkezései is, de erre itt mód nincs. Annyit mindenesetre megemlítek, hogy itt jelenik meg először — az Ausztriában ma is létező „Fakultätsgutachten" alakjában — a felülvéleményezés szabályozása (26. cikk, 10. §.).

Hazai jogunkban a szakértői bizonyítás első emlékei Nagy Lajos és Mátyás uralkodása idejéből valók. A 19. század első negyedében *Kövy Sándor* úgy jellemzi a gyakorlatot, hogy emberölési, testi sértési, gyermekölési ügyekben, állatszavatossági perekben orvosok, bábák, illetőleg állatorvosok nyilatkozatai bizonyítékul szolgálnak; vállalkozási, főként építési szerződések, kereskedelmi árucikkek forgalma, mezőgazdaság, erdészet szintén olyan területek, amelyekről szakértőket vesznek igénybe. Alig 20 évvel később *Frank Ignác* már általánosítva mondja a bíró kötelességének, hogy „ami saját körén, a törvénytudományokon kívül esik, ... ha efféle kérdések előjönnek, *műértők* segítsé-

[2] *M. San Nicolo:* Strafrechtliches aus den griechischen Papyri, p. 125—129. (Archiv f. Kriminalanthropologie, 46. Bd. — Leipzig, 1912. F. C. W. Vogel.)

[3] Pl. „ad questionem facti respondent iuratores, ad questionem iuris respondent iudices."

[4] Szudebnaja ekszpertiza v ugolovnom proceszsze, p. 4. (Leningrad, 1963. Izd. Leningr. Universziteta.)

[5] *G. Straszszman:* Ucsebnik szudebnoj medicinü. p. 11. (... 1901.).

[6] *W. Hepner:* Richter und Sachverständiger (Hamburg, 1966.) p. 27.

gével éljen".[7] 1896. évi bűnvádi perrendtartásunk is korlátozás nélkül teszi lehetővé szakértő alkalmazását az ismeretek bármely területéről, mert — mint az indokolás mondja — „szakértővé mindennemű ismeret, empiricus tapasztalat és ügyesség képesíthet."[8]

A formális bizonyítási rendszer uralma idején a szakértők az ún. vegyes bírósági szemlében juthattak szerephez: támogatták az inkvizítort az indiciumok észlelésében. Még a szabad bizonyítási rendszer idején keletkezett kódexek is a bírósági szemlével kapcsolatosan foglalkoztak a szakértőkkel (így a mi Bp-nk is). Ténylegesen már régóta az volt a helyzet, hogy — szemben a törvénnyel, mely ezt csak kivételként tette lehetővé — a szakértői vizsgálat rendszerint nem hatósági szemle keretében, hanem a hatóság távollétében folyt le. Ezért a modern európai jogban, így a Be. és a többi szocialista eljárási kódexek rendszerében, a szakértői vizsgálat sui generis bizonyítási móddá önállósult (amely természetszerűleg a hatóság ellenőrzése és irányítása alatt áll).

Az intézmény fejlődésében a szakvéleményező intézetek létrehozása jelentette a további nagy lépést. Az ad hoc kirendelt, eseti szakértőktől — a szakértői tevékenységet rendszeresen, de mellékfoglalkozásként űző, kijelölt szakértőkön keresztül — az állandó szakértők munkába állítása felé vezet a fejlődés útja; ez utóbbiak korszerűen felszerelt szakvéleményező intézetekben működnek.

Legrégibb ilyen intézetünk a Felletár Emil által alapított „országos vegyészeti műterem" bázisán létrejött Országos Bírósági Vegyészeti Intézet.

E vázlatos ismertetés keretében nem foglalkozhattam az angolszász jogterületen kialakult helyzettel, mely a kontinentálistól nagy mértékben eltér.[9]

Székely János

[7] A' közigazság törvénye Magyarhonban. (Buda, 1846) Második rész, I. darab, p. 190.

[8] Indokolás a bűnvádi perrendtartásról szóló törvényjavaslathoz. p. 420. (Budapest, 1895. Országgyűlési képviselőházi iromány 870. sz.)

[9] Lásd erről: Szakértők az igazságszolgáltatásban; p. 14—19. és 23. stb. (Budapest, 1967. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.)

Az új római jogi jegyzet vitája az Eötvös Loránd Tudományegyetemen

Az Állam- és Jogtudományi Kar dékáni tanácsterme 1968. november 25-én ismét jegyzetvita színhelye volt. A kari Tudományos Bizottság ezúttal az új római jogi jegyzet[1] megvitatására hívta össze a római jog és a rokon tudományágak szakembereit, sőt helyes kezdeményezésképpen a diákság, a „fogyasztóközönség" képviseletében a nappali és az esti tagozat egy-egy hallgatóját is meghívta az ülésre, felkérvén őket a vitában való részvételre.

Az egy esztendős oktatási tapasztalatok birtokában lezajlott tartalmas és eredményes vita anyaga az írásban előre elkészített — és a helyszínen csak részben elmondott — felszólalásokkal együtt mintegy hetven gépelt oldalt tesz ki. Így megbocsátható, sőt elkerülhetetlen, hogy beszámolómban a leglényegesebb, a tananyag egészét érintő vélemények ismertetésére szorítkozzam, és általában mellőzzem az egyes részletkérdésekre vonatkozó megjegyzéseket, amelyek egyébként sem tarthatnak igényt a Jogtudományi Közlöny olvasóinak az érdeklődésére. A jegyzet szerzőire — akik *Móra Mihály* professzor tragikusan hirtelen halála folytán immár ketten maradtak — hárul az a feladat, hogy az itt nem ismertetett kisebb súlyú, de korántsem csekélyebb értékű észrevételeket az elkészítendő tankönyv megírása során hasznosítsák.

*

A *Weltner Andor* professzor elnökletével lezajlott vitáról akkor nyújthatjuk a leghűségesebb képet, ha mintegy riportszerűen, az elhangzott felszólalások sorrendjében haladva követjük végig a meglehetősen hosszúra elnyúlt, de mindvégig érdekes és érdemi vitát.

Elsőként *Nizsalovszky Endre* akadémikus szólalt fel.[2] Megállapította, hogy a jegyzet általában könnyen érthető, érdeklődést ébresztő formában, történeti fejlődésükben mutatja be a római magánjog intézményeit. Szerencsés megoldásnak nevezte azt, hogy a szerzők mindenütt magyar fordítással ellátott forrásidézetekkel illusztrálták az anyagot. Azt a gondolatot is fölvetette, hogy talán érdemes lenne melléklet formájában, magyar fordítás kíséretében azokat a forrásszövegeket is a hallgatók rendelkezésére bocsátani, amelyekre a jegyzet csupán utal. Kritikai megjegyzései közül a legfontosabbak a jegyzet szerkezeti felépítésére vonatkoztak. Minthogy a jegyzet eltérvén a mai polgári jogi tankönyvek rendszerétől Iustinianus institúciónak és az osztrák polgári törvénykönyvnek a megoldását követi, véleménye szerint következetlenségről tanúskodik az, hogy a perjog vázlata nem függelékként szerepel, hanem a rendszer élére került. Hiányosságként említette meg a jogviszonytan teljes mellőzését, és helytelenítette azt, hogy a szerzők a zálogjogot nem a tulajdonjog önállósult részjogosítványai, hanem a kötelmek biztosítékai között helyezték el. Kifogásolta továbbá azt, hogy a jegyzet a jelzálogot egyértelműen mint a legtökéletesebb zálogformát magasztalja. Rámutatott arra, hogy elsősorban a telekkönyvi rendszer hiánya miatt, a római jogban a jelzálog mindvégig meglehetősen tökéletlenül szabályozott intézmény maradt. Befejezésül kiemelte, hogy a jegyzetet, apróbb hiányosságai ellenére, nagyszerűen sikerült egyetemi tananyagnak tartja.

Ezután *Benedek Ferenc* tanszékvezető docens ismertette észrevételeit. Bevezetőben megállapította, hogy a jegyzet szerzői mind tartalmi, mind didaktikai szempontból jól, esetenként kiválóan oldották meg feladatukat, sikerrel birkóztak meg azzal a nehézséggel, hogy munkájukat akaratlanul is

[1] *Brósz Róbert — Móra Mihály — Pólay Elemér:* A római magánjog elemei. Egységes jegyzet. I. kötet (szerkesztette: *Móra Mihály)* Tankönyvkiadó, Budapest, 1967, 276 p. II. kötet (szerkesztette: *Brósz Róbert)* Tankönyvkiadó, Budapest, 1968, 216 p.

[2] A Tudományos Bizottság felszólalásra felkérte *Nizsalovszky Endre* akadémikust, *Benedek Ferenc* tanszékvezető docenst, *Diósdi György* docenst és *Sándor István*, valamint *Hamza Gábor* joghallgatókat. A vita során először a felkért hozzászólók fejtették ki véleményüket, a többi résztvevő ezt követően mondta el észrevételeit. Az ülés jegyzőkönyvét *Kállay István* aspiráns vezette.

mindenki Marton Géza magasszínvonalú tankönyvéhez hasonlítja. A jegyzet szerkezeti felépítéséhez, az egyes anyagrészek arányaihoz, Nizsalovszky akadémikushoz hasonlóan, ő is fűzött kritikai észrevételeket. Abból indulva ki, hogy a szocialista jogászképzés szempontjából a római jog legfontosabb része a vagyonjog, kifogásolta azt, hogy az igen hosszúra méretezett történelmi rész, és a túlzottan részletező perjogi fejezet szükségtelenül megkurtítja a vagyonjog ismertetésének szentelhető terjedelmet. A perjogból véleménye szerint a római magánjog oktatása számára az actiorendszer elmagyarázása a lényeges, míg a pusztán pertechnikai jellegű szabályok mellőzhetőek lennének. A személy- és családjogon belül is nagyobb súllyal és bővebb terjedelemben kellene tárgyalni a vagyonjogi elemeket és intézményeket (pl. a hozományt vagy a gyámi vagyonkezelést), akár a tisztán személyi jogi jellegű fejtegetések rovására. Fájlalta az öröklési jogi matéria túlzott tömörítését. Az öröklési jog részletesebb ismertetése mellett nemcsak az szól, hogy a Digesta fragmentumainak mintegy egyharmada taglal öröklési jogi kérdéseket, hanem az a körülmény is, hogy az öröklési jog tanulmányozása a jogászi gondolkodásmódra nevelésnek egyik igen hasznos eszköze. Szkeptikusan nyilatkozott a lábjegyzetben megadott forrásmegjelölések és irodalmi hivatkozások hasznosságáról. Célszerűbb lenne ezeket mellőzni, és helyettük az elkészítendő tankönyv végén rendszerezett bibliográfiai útmutatót elhelyezni a tárgy iránt alaposabban érdeklődő hallgatók tájékoztatására. Hiányosságként említette azt, hogy a szerzők többnyire szűkmarkúan bántak a példákkal, holott a kezdő joghallgató az elvont tételeket példák nélkül nehezen tudja megérteni. Az anyag egyes részeihez fűzött észrevételei közül itt is említést érdemel az a megjegyzése, hogy a jegyzet eltúlozza a római szerződési típuskényszer jelentőségét. Véleménye szerint a római jogban jobbára csak elméletileg létezett típuskényszer, hiszen a stipulatio segítségével bármely megállapodást perelhetővé lehetett tenni, így gyakorlatilag a római jogban is megvalósult a szerződési típusszabadság.

A következő felszólaló *Diósdi György* docens, egybevetette a jegyzetet az eddig használt Marton-tankönyvvel, és a külföldön forgalomban levő római jogi tananyagokkal. Megállapította, hogy a jegyzet mindkét összehasonlítást kiállja, sőt forrásszerűség tekintetében nemzetközi síkon is kimagasló helyre tarthat igényt. A jegyzet legfőbb erényeként a pandektisztikus fogalmak kiküszöbölését, és a történelmi tárgyalásmódra való törekvést emelte ki. Míg az előbbi törekvés szinte százszázalékosan megvalósult, sőt esetenként ellenkező előjelű túlzást, afféle purizmust is eredményezett (így pl. véleménye szerint nem indokolt a „cselekvőképesség" kifejezés mellőzése), addig a történeti fejlődés bemutatása nem mindig kielégítő. Különösen a római jogi intézmények továbbélésének tárgyalását tartotta — egyes jól sikerült megoldások ellenére — soványnak és következetlennek. Azt javasolta, hogy a megírandó tankönyvben valamennyi anyagrészt egy, a továbbélést öszefoglaló fejezet zárjon le. Az előző felszólalókhoz hasonlóan ő is sokallta a történelmi rész terjedelmét, de véleménye szerint a birtoktan és a tulajdon egyes részletszabályainak az ismertetése is túlságosan részletező. Ezeknek a részeknek a megrövidítésével felszabaduló terjedelmet nézete szerint a továbbélés ismertetésére, valamint a kötelmi és az öröklési jog bőségesebb tárgyalására lehetne fordítani. Több szerkesztési kérdéssel is foglalkozott. A tanulás szempontjából zavarónak és az anyag terjedelme miatt fölöslegesnek vélte a megtanulandó és az olvasmányi részek megkülönböztetését. Benedek Ferenccel szemben helyeselte azt, hogy a szerzők lábjegyzetben utalnak a forrásokra és a legfontosabb irodalmi munkákra. Javasolta viszont, hogy a szerzők a tankönyv megírása során nagyobb gonddal válogassák ki a megjelölendő irodalmat, mert a jegyzetben egyaránt találkozni fontos művek mellőzésével, és csekély jelentőségű munkákra történő utalásokkal. Befejezésként kiemelte a jegyzet néhány részét, így a jusztiniánuszi kodifikációnak az uralkodó nézettől eltérő pozitív értékelését, valamint az önálló forráskutatáson alapuló eredeti dologosztályozásokat, amelyek a szerzők értékes tudományos eredményeiről tanúskodnak.

Sándor István az esti tagozat hallgatója megállapította, hogy a jegyzet rendkívül jól tanulható, világos stílusban megírt tananyag. Úgy találta azonban, hogy az olvasmányi részek megkülönböztetése a tanulás során zavarólag hatott, mert ezek nélkül több esetben az összefüggések nem érthetőek. Felhívta továbbá a figyelmet néhány viszonylag kevéssé áttekinthető és tanulható részre (pl. a „ius" fogalmának nehezen érthető magyarázatára, a továbbélés forrásairól szóló fejezetre).

Hamza Gábor nappali tagozatú hallgató a jegyzet tanulhatóságáról kollégájához hasonlóan vélekedett. Megemlített néhány átfedést, szerkesztési pontatlanságot, kevésbé érthető fejtegetést (pl. megértési nehézségeket támasztott a „litis contestatio" hatásainak az ismertetése). Hiányolta azt, hogy a jegyzet nem említi a „regula Catoniana"-t, holott a következő évben tanulandó polgári jogi tankönyv ismertként hivatkozik erre a szabályra.

Míg az eddigi felszólalók az ülés vita jellegéből kiindulva a jegyzet erényeinek elismerése mellett főképpen kritikai észrevételeiket mondották el, *Világhy Miklós* professzor, a jegyzet lektora, a pozitívumokat öszegezte. Utalt a tananyagkorszerűsítés nehéz, vajúdással teli időszakára, amikor egyes kívülállók téves vélekedésével szemben a római jog önálló oktatását is védelmezni kellett. Nehéz körülmények között születtek meg a tananyag korszerűsítésének céljai, amelyek között a pandektisztika maradványainak a kiküszöbölése és a történelmi szemlélet következetes megvalósítása szerepeltek az első helyen. A jegyzet szerzői rendkívül értékes munkát végeztek, és kisebb hiányosságok ellenére megvalósították ezeket a célokat. Ezután néhány kérdésben a korábbi felszólalókkal szállt vitába. Nem értett egyet Nizsalovszky akadémikussal a perjog elhe-

lyezésének a kérdésében. Véleménye szerint helyes volt a perjogi alapismereteket a magánjog módszeres kifejtése elé helyezni, de — amint ezt Benedek Ferenc kifejtette — elegendő lenne az actiorendszerbe bevezetni a hallgatókat, nincsen szükség a per technikai szabályainak a részletezésére. Benedek Ferenc egyik megállapításával is vitába szállt. Szerinte nem hanyagolható el az a különbség, hogy a rómaiaknál az atipikus megegyezések perelhetővé tételéhez, szemben a mai joggal stipulatiós formára volt szükség. Egyetértett ugyan Diósdi docenssel abban, hogy a továbbélést a jegyzet nem tárgyalja következetesen, de utalt azokra a nehézségekre, amelyek a monográfikus feldolgozás hiányából adódnak. Befejezésül megállapította, hogy az új jegyzet komoly előrehaladást jelent, és alapjául szolgálhat egy olyan tankönyvnek, amely nemzetközi szempontból is egyedülállóan mutatja be az egyszerű árutermelés formáinak átalakulását kapitalista árutermelési formákká.

Ezután *Visky Károly* döntőbizottsági tanácsvezető bíró fejtette ki véleményét. Megállapította, hogy a jegyzet jól sikerült, szép munka, amely sikerrel hozza összhangba a követelményeket a szűkreszabott órakerettel. Pozitívumként emelte ki a forrás- és irodalmi utalásokat, de kifogásolta több nagy jelentőségű mű mellőzését. Nem értett egyet azzal, hogy a jegyzet Diocletianus császár ármaximáló rendeletét tulajdonjogi korlátnak tekinti, holott az a véleménye szerint valójában a szerződési szabadságon ütött csorbát.

Ürögdi György a történettudományok kandidátusa, szakmája szempontjából tett észrevételeket. Néhány kisebb pontatlanságra, vitatható értékelésre hívta fel a szerzők figyelmét. Véleménye szerint különösen a birodalom hanyatlásának az okait nem fejti ki a jegyzet megfelelően. Röviden kitért a római testületek két kérdésére: a császári kincstár és az adóbérlők társaságának magánjogi jellegére is.

Beck Salamon professzor az ülésen nem ismertette írásba foglalt megjegyzéseit, csupán két általános kérdésről beszélt. Sajnálkozással szólt a hallgatók egyre gyérebb latin tudásáról, ami megnehezíti a római jog oktatását és felhívta a figyelmet a római jogi tankönyvírás egyik fontos sajátosságára. Míg a tételes tárgyak tankönyveinek a gyakorló jogászok igényeire is tekintettel kell lenniök, addig a római jogi tankönyv szerzője figyelmét a didaktikai szempontokra összpontosíthatja.

A következő felszólaló *Csillag Pál* kandidátus, a vita többi résztvevőjéhez hasonlóan, elismerően szólt a jegyzetről. Több részletkérdéshez fűzött észrevételt, és különösen a római jog középkori továbbélésének okait elemezte részletesen, hiányolván, hogy a jegyzet nem foglalkozik kellően ezekkel a tényezőkkel.

Ezután *Bíró János* jogtanácsos mondta el megjegyzéseit. Helyeslően emelte ki azt, hogy a jegyzet a lehetőségekhez képest híven követi Gaius institúcióinak rendszerét, és ezzel is elősegíti a pandektisztikus szemléletmód kiküszöbölését.

Végül *Horváth Pál* professzor szólalt fel. Hangoztatta, hogy semmiképpen sem lenne helyes a római jog anyagát az egyetemes jogtörténetbe beleolvasztani, és utalt arra, hogy az ellenkező nézet már az ötvenes években meghaladott volt. A római jog tantárgyának az a feladata, hogy bevezetést nyújtson a civilisztikába, míg az egyetemes állam- és jogtörténet általában foglalkozik az intézmények fejlődésével. Véleménye szerint nem lenne helyes a jegyzet történeti részét megkurtítani. Jelenlegi terjedelmében kellene az elkészítendő tankönyvben is tárgyalni, akár azon az áron, hogy egy része — helykímélés céljából — petit szedésbe kerülne. Erre azért is szükség van, mert az egyetemes jogtörténet oktatásában a hangsúly mindinkább az újabb korokra helyeződik át.

A szerzők: *Brósz Róbert* és *Pólay Elemér* professzorok csak röviden reflektáltak az elhangzottakra. Megköszönték a segítő szándékú kritikát, a számos érdemi jellegű észrevételt. A vitakérdésekben az előrehaladott időre tekintettel nem foglaltak állást, kijelentvén, hogy a megjegyzéseket a tankönyv megírása alkalmával fogják megfelelően hasznosítani.

Weltner Andor professzor elnöki zárószavában megállapította, hogy a vita eredményes és hasznos volt. A vita résztvevői kivétel nélkül pozitívan értékelték a jegyzetet, és ez az elhunyt Móra Mihály professzornak a tananyag korszerűsítése érdekében kifejtett fáradozásait is igazolja. Végezetül rámutatott arra az eléggé ismert, de mégsem kellően tudatosodott igazságra, hogy a tankönyvírás sokkal nagyobb, nehezebb és felelősségteljesebb feladat, mint egy monográfia elkészítése, ahol a szerzőnek nem kell a számtalan didaktikai nehézséggel megküzdenie.

*

A jegyzetvita eredményeinek összegezéseképpen mindenekelőtt az állapítható meg, hogy valamennyi résztvevő *értékes munkának* tartotta az új római jogi jegyzetet, amely a magas színvonalú Marton-tankönyvhöz képest is haladást jelent, és *megnyugtató alapul szolgálhat egy nemzetközi szempontból is kimagasló tankönyv számára.*

A számos vitatott kérdés közül csak néhányat emelek ki.

Sok vita folyt a szerkezeti felépítés, az anyagrészek arányai körül. Egy kivétellel valamennyi felszólaló javasolta a történeti rész megrövidítését, és egyetértés alakult ki a vagyonjogi részek terjedelmének növelése, valamint a perjog valamelyes megkurtítása tekintetében is. Ezzel szemben megoszlottak a vélemények a perjog elhelyezésének kérdésében, bár a többség helyeselte a jegyzetben megvalósított megoldást.

A szövegben szereplő forrásidézeteket mindenki a tananyag erényei közé sorolta, de nézeteltérés mutatkozott az irodalmi hivatkozások kérdésében, jóllehet a felszólalók többsége szükségesnek tartotta a bibliográfiai tájékoztatást. Végül úgy tűnik, hogy az olvasmányi jellegű részek megkülönböztetését a résztvevők egyöntetűen feleslegesnek ítélték, és nem csekély súllyal esik a latba az, hogy mindkét felszólaló hallgató is ezen a véleményen volt.

Még nem volt rá eset, hogy hasonló vita valamennyi kérdést megoldott volna. Ez itt sem következett be. A már említetteken kívül azonban a vita további két pozitívuma érdemel említést. Örvendetes volt, hogy az ülés valóban vita jellegű volt. Az egyes felszólalók nemcsak a maguk előre átgondolt, többnyire írásban is rögzített véleményüket ismertették, hanem egymással is vitába szállván, módot adtak az elhangzott nézetek összecsapására. Szerencsés ötletnek bizonyult az is, hogy a Tudományos Bizottság azokat is megszólaltatta, akik számára az egyetemi jegyzetek készülnek. A két hallgató komoly, átgondolt felszólalása megerősítette a jegyzet didaktikai erényeiről kialakult pozitív értékelést és több apróbb hiányosság kiküszöböléséhez is hozzájárult.

Minden reményünk meglehet arra, hogy rövidesen újabb, az eddigieket is felülmúló tankönyvvel fog gazdagodni a magyar római jogi irodalom.

Diósdi György

Neopozitivizmus a mai nyugatnémet állam- és jogtörténetírásban

(Néhány észrevétel Hermann Conrad szintéziséről[1])

Hermann Conrad nagy összefoglaló művének ugyan még csak két kötete jelent meg, a harmadik — amely a 19. sz. anyagának tárgyalását ígéri[2] — még nyilván évekig várat magára. Ennek ellenére úgy véljük, hogyha a legvégső szót most még nem, de véleményünket művéről már megfogalmazhatjuk a két megjelent kötet alapján is. Érdekes, hogy a magyar jogtörténetírás — amelyet pedig a múltban igen sok szál fűzött a német jogtörténettudományhoz, s amely igen sokszor kapott a szó legszélesebb értelmében negatív inspirációt attól — az elmúlt években alig fordított figyelmet napjaink nyugatnémet jogtörténetírására.[3]

A nagy szintézisek mindig kifejezik az illető jogterület művelőinek összefoglalt véleményét, sőt lehetőséget kínálnak vagy az egész jogtörténetírás értékelésére, vagy legalábbis valamely tendenciájának kitapintására. S ha éppen a bonni egyetem professzoráról van szó — úgy gondoljuk — indokoltnak látszik szintéziséről Magyarországon is véleményt mondani. Egy napjaink nyugatnémet jogtörténeti összefoglalása természetesen több szempontból lehet számunkra érdekes — módszertanilag, esetleges magyar vonatkozásai, joghistoriográfiai érdeklődésünk miatt is —, de többről is lehet szó: lemérni a polgári és marxista jogtörténetírás adekvát viszonyát.[4]

Hermann Conrad műve alapvetően pozitivista alkotás. Mérhetetlen tényközlése, apparátusának sokoldalúsága azonban nem reked meg a jog múltjának elemzéstelen leírásánál, összefüggés-felismerései a mű értékét nem csupán növelik, de megadják a lehetőséget véleményalkotásunkhoz is. Persze az alapvető pozitivista jelleg mellett találunk szép számmal olyan leírásokat is, amelyek kétségkívül a német „Geistesgeschichte" számtalanszor ismételt, s most már dogmává merevült megállapításaira mennek vissza, vagy egyszerűen átveszik azokat.[5]

A szintézis magyar vonatkozásai teljesen érdektelenek számunkra, az államtörténetet kísérő politikatörténet lecsapódásai csupán, s nem is mindig pontosak.[6]

Közvetlen aktualizálást csupán az első kötet előszava tartalmaz, de ezt talán neutralizálja a második kötet mottója.[7]

A szintézis első kötete a bronzkortól igyekszik megragadni a német jog történetét, s ez tárgyalja a középkori jogfejlődést is. A „Frühzeit" problematikájának leírási módja bizonyítja az előszóban hangoztatott igények megvalósítását: „...a jogtörténet már nem csupán a jogintézmények története, hanem összhangba kerül az egész történelmi és kulturális fejlődéssel".[8] E premissza valóra váltása Hermann Conradnál nagymértékben megnöveli a tárgyalt matériát, s valóban új elemeket teremt az állam és jogfejlődés szélesebb alapokon történő tárgyalásához — a gazdaság, társadalom, vallás és kultúrtörténet eredményeinek hasznosítása — s ez különösen a legkorábbi időszakban jelentkezik megnyugtatóan. Megérzi a katonai demokrácia tényét, azonban ennek tényleges társadalomtörténeti mozgatóira nem világít rá.[9] Érdekesen ragadja meg — Tacitus híradása nyomán — a vallás kialakulásával egybeeső jogi kérdéseket.[10] Viszont a germán államkeletkezési kérdéscsoport okozati problematikája nem nyer megválaszolást, sőt a nemzetségi társadalom viszonyainak „államosítása" azonnal sokkal később keletkezett misztifikációk visszavetítéséhez juttatja a szerzőt.[11] Zeus homlokából pattan ki a társadalmi tagozódás képlete is: Adbel, Frei és Unfreiről beszél. Azt ugyan helyesen állapítja meg, hogy a nép legnagyobb része szabadokból állt, az arisztokrácia előretörését azonban antedatálja, illetve magáról a folyamatról nem szól, csupán végeredményt közöl.[12] A törzsi arisztokrácia keletkezéséről szóló fejtegetése lényegében nem mond semmit.[13] A szabad és nem szabad rétegek kialakulási folyamatainál is rendkívüli módon leegyszerűsít a szerző.[14] Ezek a társadalomtörténeti tisztázatlanságok természetesen meghatározzák a korai államalakulatok lényegéről szóló nézeteit is. Ismételten visszavetítés tárgya a létrejövő állam királyának vi-

[1] Herman Conrad: Deutsche Rechtsgeschichte I. Karlsruhe. 1954. II. 1966.

[2] i. m. II. IX. old.

[3] Vö. Kovács Endre eléggé empirikus megállapításait a mai nyugat-német történetírásról: A mai polgári történetírás. Gondolat. 1962. 137—146. old.

[4] Természetesen nem vállalkozhatunk e helyen a könyv részletekbe menő elemzésére és bírálatára, néhány főbb problémakör érintésére vállalkozunk csupán.

[5] i. m. I. 74., 100., 114., 115., 236., 264., 265., 267—269., 271., 446., 452., II. 341., 375. old.

[6] i. m. I. 85., 237., 238—239., 241., 262., 328., 356., 362., II. 5., 12., 38., 231., 240., 263., 322. old.

[7] I., VIII., II. V. old. Allgemeines börgerliches Gesetzbuch vom 1. November 1768. 1. Haupstück: von den Gesetzen.

[8] i. m. I., VII. old.

[9] i. m. I. 10., 19. old.

[10] i. m. I. 15. old.

[11] i. m. I. 24. old.

[12] i. m. I. 25. old.

[13] „Az arisztokrácia keletkezése elvész a történelem előtti fejlődés homályában. Az egyes nemzetségek kiemelkedése arisztokratikus sajátosságokkal rendelkező nemzetségekké, a nemzetségtagok kiemelkedő tulajdonságain és tettein nyugodott..." i. m. I. 26. old.

[14] i. m. I. 27. old.

szonya a szabadok tömegeihez, s ami a visszavetítés optikáját méginkább negatívvá teszi, az, hogy a magánjogi természetű „közjogosított" feudális államideológia bizonyos részjogosítványai kerülnek a tényleges viszonyok helyébe.[15] Ugyancsak a korai társadalomtörténeti kérdések tisztázatlansága eredményezi a szokás és szokásjog különbségeinek elmosódását.[16] A korai bírósági szervezetről, az eljárásról, a családjogról adott nézetei viszont már sokkal plasztikusabban, klasszikusabban illeszkednek bele a nemzetségi, törzsi viszonyokba.[17] De ugyanez már nem mondható el a das Familiengut címet viselő fejezetről. E kérdésről szólva nem kapunk választ a nemzetségi tulajdon és birtok továbbfejlődéséről, s a szerző lényegében az ortodox polgári jogtörténetírás ama régi megállapítását veszi át, amely az ingó és ingatlan megkülönböztetésének hangoztatásával adott el nem fogadható választ e kérdésre. A Sondereigentum keletkezésének okát csupán a tartós használatban jelöli meg.[18] Ugyanez a helyzet a Márkon belüli birtoklási kérdéseket illetően is.[19] Büntetőjogi fejtegetései kapcsán is elmosódnak az átmenet kontúrjai, mert a büntetés elméleti lényegét állami viszonyok között is azonosítja a nemzetségi társadalomban ábrázolt helyzettel.[20] A különböző germán államalakulások leírása elsősorban politikatörténeti jellegű.[21] A frank birodalom keletkezésénél tűnik viszont először szembe, hogy helyesen látja és értékeli általában a királyi hatalom és az ezzel szembenálló erők küzdelmét, s ennek különösen közigazgatástörténeti vonatkozásait, a centralizáció, decentralizáció küzdelemsorozatát.[22] Ennek értékéből viszont levon az, hogy kizárólag politikatörténetileg világítja meg a Volkskönigtum átalakulását. Érdekes az az említése, amely a frank monarchiában erősen emlékeztet a salisbury gyűlés körvonalaira, bár az alattvalói eskü tényleges államjogi hatásaira nem kapunk feleletet.[23] A frank monarchiáról írva, érzékelhetően oldja fel a Bann különböző tartalmi vonatkozásait, végső soron azonban csupán alanyváltozással oldja meg a születő korafeudális állam megkülönböztetését a Volkskönigtumtól.[24] Ugyancsak rejtve maradnak a népgyűlések átalakulásának, illetve megszünésének és megszüntetésének okozati viszonyai is.[25] A feudális állam kialakulásáról írt részek elsősorban közigazgatástörténetileg érdekesek, s eléggé racionálisan közelítik meg a vazallitás problémáját is, amely sok vonatkozásban jelent szakítást a német polgári jogtörténetírás korábbi megállapításaival.[26] Talán ez a racionalisztikum segíti abban, hogy világosan látja a korafeudális viszonyok alakító erejének hatását a hadügyre.[27] Feltétlenül antedatálásnak érezzük a rendek keletkezéséről írt sorait, bár a nemzetségi arisztokrácia vereségének és egy újabb típusú uralkodó réteg kiemelkedésének folyamatát helyesen világítja meg a korafeudális frank államban.[28] Herman Conrad a földesúri és az immunitási bíráskodásról szólva jut el először a jobbágyviszony kérdéséhez. Ennek lényegét gazdasági és dologi jogi értelemben keresi, s a jobbágyságnak csupán egy csoportjánál fedezi fel a személyi függés jegyeit.[29] Az eljárásjog történetének előadásában rámutat ugyan a változássorozat lényegére, s ennek részletfelbontása során igen plasztikusan is jellemez, azonban a processzus átalakulásának okait csupán az állam és a kereszténység erősen befolyásoló jellegében látja.[30] Viszont részleteiben is, egészében is helyesen világítja meg az államhatalom növekvő szerepének és a büntetőjog fejlődésének összefüggését.[31] Rendkívül érdekesnek és újszerűnek tűnik a szerző magyarázata, amely a testcsonkító büntetések kortársi indoklásából von le következtetéseket.[32] Az egyes korszakokat megelőző eseménytörténeti fejtegetéseket nem érezzük eléggé kielégítőnek; ezek lényegében az egyes uralkodók néhány politikatörténeti cselekvésére korlátozódnak.[33] Meglehetős rövidséggel tárgyalja a földesúr-jobbágy viszony problematikáját a feudalizmus kiteljesedésének korában is. Csupán a szolgáltatások felsorolására vállalkozik, de még itt is a földesúri adószedő szervezet működése kap külön hangsúlyozást. S míg egyáltalán nem kerül szóba a jobbágytelek tulajdonjogi kérdése, a szerző világosan látja a 15—16. sz.-tól Elbától keletre kibontakozó fejlődés vonalát.[34] Persze idekapcsolódik a porosz utas agrárfejlődés sajátosságainak is inkább megsejtése, mintsem tényleges tisztázása.[35] Az Ostforschung klasszikus értelmű politikai dogmatikájának hatása jelentkezik a Drang nach Osten kérdéseinek jogi taglalásánál, amely egy bizonyos kolonizáció történetének keretei között kap teret.[36]

A középkori Reich alkotmányelméletének tárgyalásánál igen érdekesen fejti ki, hogy a különböző teológiai jellegű és igényű megnyilvánulások milyen mélységben hatottak az államfilozófiára.[37] Az örökös monarchia választási monarchiává alakulásáról csupán lexikális ismertetést kapunk.[38] Az államfői hatalom korlátozott jellegét, a ius resistendi-t nem a rendiség létéből, hatásából és politikai tevékenységéből vezeti le, hanem a központi székhely hiányából, a feudális közjog frazeológiájából, amely utóbbinál elsősorban Fritz Kern szellemtörténeti fejtegetései hatásának nyomai is érződnek.[39] Bár később az államfő állandó székhelyének hiánya és a naturálgazdaság közötti összefüggést érzékelhetővé teszi.[40] Kiemelkedően jól megírt fejezetnek érezzük a helyi igazgatást megvilágító sorokat, a szerző helyesen látja a törzsi széttagoltságon történő olyan jellegű túllépést, amely a helyi igazgatás territorialitásába a Gau feudalizálódása révén torkollik bele.[41] A

[15] i. m. I. 30., 35. old.
[16] i. m. I. 41. old.
[17] i. m. I. 42—59. old.
[18] i. m. I. 59—62. old.
[19] i. m. I. 119. old.
[20] i. m. I. 67. old.
[21] i. m. I. 73—94. old.
[22] vö. pl.: i. m. 97. old.
[23] i. m. I. 129—130. old.
[24] i. m. I. 133. old.
[25] i. m. I. 142—143. old.
[26] i. m. I. 147—151. old.
[27] i. m. I. 151—153. old.
[28] i. m. I. 156—157., 394. old.
[29] i. m. I. 193. old.
[30] i. m. I. 197. old.
[31] i. m. I. 229. old.
[32] i. m. I. 232. old.
[33] vö. pl.: i. m. I. 236—263. old.
[34] i. m. I. 280., II. 218. old.
[35] i. m. 221. old.
[36] i. m. I. 285. old.
[37] i. m. I. 305. old.
[38] i. m. I. 306—314. old.
[39] i. m. I. 314—319. old. vö.: Fritz Kern: Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter. Leipzig, 1914.
[40] i. m. 332. old.
[41] i. m. I. 347—353. old.

hűbéri alkotmány vonatkozásában a szerző olyan kérdést vet fel, amelyet végső soron megválaszolatlanul hagy: a hűbéri jog miért vezetett — szemben Angliával és Franciaországgal — német jogterületeken a központi hatalom meggyengítéséhez. Választ ugyan ad, azonban az egyáltalán nem kielégítő: német területeken abban látja a hűbéri viszonyok lényegét, hogy az nem a hűbérúr hatalmán és a hűbéres kötelezettségén nyugodott, hanem kölcsönös „hűségi viszonyt" teremtett, amely a kapcsolatot elsősorban személyes jellegűvé tette, amelyet kiegészített egy dologi jogi viszony.[42] Igen értékesek a mű azon fejtegetései, ahol a Reich pénzügyi igazgatása nyer tárgyalást. A gazdaságtörténetírás eredményeiből történő kiindulás lehetővé teszi annak maradéktalan tisztázását, hogy az adóügy a pénzgazdálkodás fejlődése révén került előtérbe, azonban német jogterületeken nem tudott számottevő eredményt elérni, mert hiányoztak a Reich központi pénzügyi szervei.[43] A jelenség további következményeit is világosan látja. Hermann Conrad könyvének egyik legjobban kidolgozott, mérlegelt és tisztázott problémaköre a partikuláris német állam és jogfejlődéshez kapcsolódik. Világosan bontja ki a későbbi fejlődést megelőző szálakat: „... a tartományúri hatalom kialakulásával a német alkotmánytörténet döntő fordulatot tett a partikularizmus irányába". Helyesen ítéli meg a központi hatalom provizorikus megerősödését, majd az e folyamattal egyre inkább szembefordulók túlsúlya kialakulásának összetevőit.[44] A pozitivista állam és jogtörténetírás keretei között optimálisan látja a német fejlődés leglényegesebb vonásait. Felismeri, hogy a központi hatalmat csak egyrészről korlátozták a rendi képviselet elsősorban politikai jellegű játékszabályai, a döntőbb a központi hatalom korlátozásokon túlmenő semlegesítésében az volt, hogy a partikularizmus abszolut módon szervezett bástyái vonták kétségbe a Reich tényleges létezését. A westfaliai békéhez köti a szerző annak a fejlődésnek a lezárását, amely az állami hatalom megkettőzéséhez vezetett. „A császári központi hatalom mellé felsorakoztak a birodalmi rendek, akik nemcsak korlátozták a császár hatalmát, de maguk is saját állami felségjogokkal rendelkeztek..." — írja Conrad.[45] A westfaliai békében a rendi szabadság elismerését látja, amelynek legélesebb vonásaként azt jelöli meg, hogy a tartományurak maguk között, de külföldi államokkal is köthettek szövetséget. E szövetségkötés korlátai verbális értékűek voltak csupán.[46] A diszmembráció erőinek előretörését érzékelteti a szerző egy majdnem liberum veto intézmény leírásával, s azzal, hogy a vámjogok ugyan rezerváltak voltak az államfő számára, azonban ezek gyakorlása szükségessé tette a választófejedelmek hozzájárulását. Ehhez járult még az, hogy az államfőnek a választási kapitulációkban ígéretet kellett tennie, hogy új vámokat nem alkot, a régieket nem emeli, viszont tűrni fogja azokat a rendelkezéseket, amelyek a rendek részéről nyúlnak bele a vámok kérdésébe.[47] Hasonlóan alakult a regalék kérdése is.[48] A szerző a német fejlődés eme sajátosságát a birodalom bírósági szervezetének fejlődésénél is ábrázolja,[49] különösen kiemelve azt, hogy az 1495-ben felállított birodalmi kamarai bíróság összetétele, ítélkezési gyakorlata priméren jelenítette meg e sajátosságot.[50] A tartományi abszolutizmus kialakulását elsősorban politikatörténetileg elemzi, azonban így is megfelelő képet kapunk arról, hogy tartományi keretek között hogyan és milyen formában ment végbe a rendi sajátosságok leküzdése. A tartományi abszolutizmus ideológiai alapvetését talán legtisztábban a porosz Landrecht fogalmazta meg, ha frazírozása a felvilágosodás néhány kifejezését magába is foglalta.[51] A tartományi abszolutizmus közigazgatási sajátosságainál is hangsúlyozást kap az, hogy milyen formában történt a dualitás leküzdése.[52]

Conrad részletesen foglalkozik a városok kérdésével. Nyilván az előszóban ígért szélesebb igényű vizsgálódás jelentkezik akkor, amikor a városok keletkezéséről szólva különbséget tesz a város településtörténeti és jogi fogalma között. A városok társadalomtörténeti kérdései felett ismét elsiklik, s a városok intézménytörténeti problémái is önmagukból nyernek magyarázatot, ezt legfeljebb politikatörténeti fejtegetések enyhítik. Újszerűnek tűnnek azok a gondolatok, amelyek a gilde prevárosi sajátosságait vázolják, az újszerűség értékét azonban erősen csökkenti a vizsgálódás szellemtörténeti hálója.[53]

Nem sok hasznosíthatót tartalmaz a középkori jog elméletének ismertetése. A feudális jog kortársi filozófikuma több ízben is misztifikációt nyer, a recepció egész problematikája is a korábbi kutatások reminiszcencia nélküli ismétlése csupán. A jogtudomány története erősen pozitivista jellegű, a jogtudósok munkásságának személyes jellegű ismertetésére korlátozódik.[54] A bírósági szervezetnek kissé statikus ábrázolása ismételten adatközlés csupán.[55] Az eljárásjog tárgyalásánál újra antidatáltnak érezzük a polgári és büntető eljárás szétválasztásának a 13—14. sz.-ra történő helyezését.[56] A büntetőjog történetének elemzésénél alapvető hibának érezzük annak kijelentését, hogy az csak a 12. sz.-ig mutat rendi sajátosságokat olyan értelemben, hogy a szabad és nem szabad számára más és más büntetést helyezett kilátásba. E téves nézet abban gyökerezik, hogy Conrad egyértelműen szól a parasztság rendi jellegéről.[57]

Az eseményeket 1806-ig tárgyaló anyag történeti bevezetője politikatörténeti pozitivizmus. Érdekes, hogy mindössze egy mondatra terjedő közölnivalója van a szerzőnek a nagy német parasztháborúról. Azt viszont helyesen állapítja meg, hogy a Reich a forradalmi mozgalmakkal szemben

[42] i. m. I. 353—354. old.
[43] i. m. I. 364—365. old.
[44] i. m. I. 427—439. old.
[45] i. m. II. 33. old.
[46] i. m. II. 118. old.
[47] i. m. II. 134. od.
[48] i. m. II. 136. old.
[49] i. m. II. 158. old.
[50] i. m. II. 158., 161. old.
[51] i. m. II. 234. old. vö.: Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten von 1794. II. 13. l.
[52] i. m. II. 252—268. old.
[53] i. m. I. 440—468. old.
[54] i. m. I. 468—495. old.
[55] i. m. I. 495—505. old.
[56] i. m. I. 505. old.
[57] i. m. 580—581. old.

teljesen tehetetlen volt és a mozgalom leverése a tartományi fejedelemségek feladata lett.[58] Figyelmet érdemelnek azok a sorok, amelyek a reformáció és ellenreformáció keretei között végbemenő politikai harcokat ismertetik inkább, mint elemzik. Rendkívül találónak érezzük az 1526-os Speyer-i Reichstagabschied jellemzését: „Dies bedeutete die Auslieferung der Reformation an den Partikularismus".[59] Megjegyezni kívánjuk azonban, hogy Conrád a vallásháborúk okozati mélységeinek még a feltárási igényéig sem jut el.[60] II. Józsefről, II. Lipótról és I. Ferencről szóló jellemzései az osztrák történetírás eredményeit reprodukálják csupán.[61]

A wormsi Reichstagtól a birodalom bukásáig terjedő időszakra vonatkozó közjogtörténeti közléseknél ismét teret kap a duális természetű rendi monarchia hatalmi viszonyainak leírása. Feltétlen érdeme Conrad művének, hogy — sokszor ugyan egyszerűen a politikatörténet eszközeivel és eredményeivel — mobillá teszi a dogmatikai anyagot. Így újból hangsúlyozást nyer, hogy V. Károly és II. Ferdinánd sikeresnek mondható kísérletei után a rendi törekvések kerültek ismét előtérbe, majd arattak olyan értelemben győzelmet, hogy „...a császár kormányzati teendőiben meszszemenőkig függött a rendektől".[62] Conrad ismételten tárgyalja az államfői hatalom tételesen és ténylegesen korlátozott hatáskörének sajátosságait, így szól arról, hogy az államfőnek joga volt a birodalmat külső államokkal szemben képviselni. Azonban a birodalmi rendek jóváhagyása nélkül idegen államokkal nem köthetett sem szerződést, sem szövetséget, háborút nem üzenhetett.[63] A rendi törekvések hatalmi eredményeinek beépülése a Reich központi szerveibe egyre nagyobb méreteket öltött. „A birodalmi kormány és a birodalom helyi igazgatásának szervei a 15. sz. rendi reformmozgalmainak eredményei voltak" — hangsúlyozza Conrad.[64] Rendkívül nyomasztó képet rajzol a rendileg impresszionált központi közigazgatásról.[65] Érdekesek megjegyzései, amelyek az osztrák kancellária birodalmi jellegű funkcionáltatását világítják meg.[66] Rendkívül elemző igénnyel nyúl a szerző a Reich jogalapját államfilozófiai nézőpontból megvilágító művekhez. Helyesen fedi fel ezek politikai tendenciáit, s végső értékelésében eljut ahhoz a kritériumhoz, hogy e művek kortársilag jelentettek-e valamit, mennyiben volt lemérhető hatásuk.[67] A jogtörténetírás rádiuszának kiszélesítése segíti világra annak a kérdésnek vizsgálatát, hogy a Reich az újkori fejlődésben mily mértékben nyúlt bele a gazdasági viszonyokba — s megállapítja, hogy a Reich ilyen jellegű intézkedései a szabadkereskedelem és forgalom biztosítására próbáltak meg vállalkozni. A kérdés politikatörténeti rugói azonban nem nyernek megvilágítást.[68] Említést érdemel a szerzőnek az a közlése, amely a cuius regio, eius religio elv összekapcsolódására hívja fel a figyelmet a jobbágyság költözési szabadságával.[69] Ugyancsak plasztikusnak tartjuk a szerző fejtegetéseit a birodalmi városokról, a Reich beavatkozási lehetőségeiről, a városok képviseleti jogáról a törvényhozásban, a városok és a hozzájuk tartozó területek lakosainak viszonyáról. A városok belső társadalmi kérdéscsoportja azonban csupán közjogi vonatkozásokban jelentkezik, s a városok belső reformjai is elsősorban a Reich pozitív vagy negatív értelemben vett belenyúlásaival kapcsolatban nyernek méltatást.[70] A rendi berendezkedés elméleti kérdéseiről szólva megkísérli a rend fogalmának tisztázását, s itt egészen közel került az osztály marxista fogalmához. A kérdés tisztázatlansága persze következetlenségeket eredményez.[71] A rendi értelemben vett polgárság és nemesség érintkezési lehetőségeinek különösen örökjogi megállapításai érdekesek a szerzőnél.[72] Nagyon lényegetlátóan ír az egyes államokban jelentkező jobbágyvédő törvényhozásról.[73]

Felszínesnek tűnt viszont a felvilágosult abszolutizmus ábrázolása. Conrád itt azt a képet adja, amelyet a felvilágosult abszolutizmus önmagáról festett. S ez nyilván még például az osztrák polgári történetírás eredményeit is figyelembe véve — kevés.[74]

Az egyes német államokról adott fejtegetései nem mennek túl az állampolitikatörténeten. Poroszországot illetően például a militarizáció folyamata csupán hivataltörténeti szinten kap említést. Ausztriát illetően külön hiányoljuk a magyar vonatkozású közjogi kérdések teljes mellőzését.[75] A római jog németországi recepcióját túlságosan szubjektivizálja, miközben a középkori német jognak a történeti, jogi iskolától meghatározott és helytelenül értelmezett fogalmát használja.[76] Feltétlenül polemizálva kell megemlékezni Conrad szintézisének ama fejezetéről, amelyben a természetjognak és a felvilágosodásnak a jogtudományra gyakorolt hatását kutatja. A szerző itt teljesen nivellálja a francia és német jogterületeken lezajlott folyamatokat, amelyeknek fő célkitűzését a különböző kodifikációkban látja. Az egyes kodifikációk létrejötténél ugyan elsősorban genezist ad, s foglalkozik a francia jog német területeken történt befogadásával is — válaszai azonban nem tudják a kérdést még megragadni sem.[77] A büntetőjog és eljárás újabbkori történeténél a pozitivista szemlélet a maga teljességében jelentkezik.[78] A felvilágosodás büntetőjogi kérdéseit — talán éppen az aufklárista tendenciák már említett tárgyalási módjának következtében — ismét leegyszerűsíti.[79]

Hermann Conrad nagy összefoglaló munkája sokban folytatja a német szintézisek tradícióit. Eichhorn, Brunner, von Schwerin, Fehr, Giese, Planitz, Rehme

[58] i. m. II. 11. old.
[59] i. m. II. 11. old. A Reichstag arról intézkedett, hogy vallási kérdésekben a döntés a birodalmi rendeket illeti.
[60] vö. pl.: i. m. II. 25. old.
[61] i. m. II. 51. old.
[62] i. m. II. 67. old.
[63] i. m. II. 67. old.
[64] i. m. II. 74. old.
[65] i. m. II. 77. old.
[66] i. m. II. 79—80. old.
[67] i. m. 115—116. old.
[68] i. m. II. 146—157. old.
[69] i. m. II. 174. old.
[70] i. m. II. 193—202. old.
[71] i. m. II. 206., 344. old.
[72] i. m. II. 216—. old.
[73] i. m. II. 218., 221—222. old.
[74] i. m. II. 235., 241. old.
[75] i. m. II. 302—338. old.
[76] i. m. II. 340—341. old.
[77] i. m. II. 374—405. old.
[78] i. m. II. 406—435. old.
[79] i. m. II. 435. old.

összefoglalásai után Conrad sok vonatkozásban a járt utat választotta. Ahol erről letért — az legtöbbször helyes volt. Végső értékelésben azonban — a sok szívesen kimunkált részletfelismerés finomsága s a német állam és jogfejlődés legdöntőbb láncszemének megragadása ellenére is szintézise lehet a mai polgári jogtörténet-kutatás kiemelkedő alkotása, az állam és jog fejlődésének legdöntőbb kérdéseit legfeljebb pozitivizmusa sejteti meg vele, de a sejtett kérdések megválaszolása vagy elmarad, vagy a válasz nem kielégítő. Persze nem kérjük számon Conradtól azt, amire nem is vállalkozhatott volna. Értékelhetjük művében a komplex-jellegre való törekvést, amely azonban csupán új — a jogtörténetírás szempontjából a segédtudományokból adódó eredmények felhasználását teszi lehetővé — még mindig anélkül, hogy a mi nézeteink szerinti legdöntőbb kérdésekre is megadná a nem uniformizált, s minden politikai értelemben vett dogmáktól mentes választ.[80]

Vargyai Gyula

[80] A nyugati irodalomban megjelent bírálatokból vö.: Hans Lentze írását: Deutsche Literatur Zeitung für Kritik der internationalen Wissenschaft. 1967. december. 1114—1116. old. Lentze a korai jogtörténet tárgyalását Conradnál egyértelműen konzervatívnak minősíti. Vö. még: Adalbert Erler recencióját: Historische Zeitschrift. 1955. 317—320. old. uo. 1964. 758. old. E két utóbbi megnyilvánulást nem tekinthetjük érdemben történt hozzászólásnak.

JOGIRODALOM

Eörsi Gyula:

A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról

„Bis dat, qui cito dat" — mondja a régi latin közmondás. Következésképpen Eörsi Gyula új könyvének[1] tartalmi erényeit értékelve külön elismeréssel adózunk a munka aktualitásának. A szerző egy le nem zárult átmeneti időszak jogi problémáit elemzi, felmérve és értékelve a megtett utat és kitekint a jövő sokszor csak sejtett fejleményeire. Az átmeneti időszak jogfejlődése jogrendszerünk egész sor alapintézményét érintette, és jogi folyóirataink hasábjain jó ideje folyik a vita akörül, hogy a bekövetkezett változások az egyes intézményeket és elveket teljesen elavulttá tették és lényegében a jogtörténetnek adták át, illetve erről nincs szó, a változások csak az egyes specifikumokat érintik anélkül, hogy ezzel megszűnne a szóban forgó intézmények, elvek létjogosultsága is. Az átállás időszaka egyenesen felhív a vitára, polémiára, a változások analizálására. Erre pedig legmegfelelőbb műfajnak a rövid lélegzetű tanulmány, esetleg a több területet is összefogó tanulmánykötet[2] bizonyult. Nem kedvez viszont ez az időszak az összefoglaló jellegű szintetizáló műveknek, a szerzők által elérni vágyott aere perennius alkotásoknak. Eörsi Gyula könyvének műfaja sajátos, ugyanis formájában monografikus, tartalmában azonban az összes lényegi változásokra vonatkozó reflexiók sorozata. A szerző közel két évtizedes ritka termékenységű írói pályafutása során a szocialista polgári jog — időnkint ezen túlmenően a szocialista jog — egészére kiterjedő egyéni — éppen ezért sok gondolatot és vitát is kiváltó — logikailag és tudományosan zárt rendszert épített fel. Ebbe a szilárd keretbe építi be új művében kifejtett gondolatait is, így a mű, noha mindent érintő jellegű, mégis egységes koncepciójú. Célja egyrészt az — remélhetőleg ez nem önkényes belemagyarázás a szerző szándékaiba —, hogy a vitatott kérdések megoldási variánsait feltárja összefoglalva a vita során kialakult felfogásokat és a tényleges jogalkotási eredményeket, másrészt ezek vonatkozásában kifejti önálló álláspontját. Mindkét célkitűzés maradéktalanul megvalósul és így méltán vált ki a mű érdeklődést és elismerést a jog tudományos és gyakorlati művelői körében még akkor is, ha a szerző megállapításaival nem mindenben értenek egyet. Elősegíti a mű sikerét a szerzőre jellemző világos, szellemes stílus, amely ezúttal is felkínál a közhasználat számára jó néhány találó, ízes jelzőt, terminus technikust.

A könyv három részre tagolódik a következő címekkel: I. A gazdaságirányítás új rendszerére való áttérés jogalkotási módszere és eddigi eredményei. (Megbontás egyelőre szintézis nélkül.) II. Hogyan tovább (az új szintézis felé). III. Néhány alapintézmény (régi és új elemek értékelése). Az alcímekből is kitűnik, hogy a szerző az első két részben az átmeneti időszak jogszabályalkotási problémáit elemzi feltérképezve, hogy mennyiben bomlott meg jogunk régi rendszere, mennyiben zilálta azt szét a rövid idő alatt szükségessé vált jogszabálydömping. Ennek ellenpólusaként a szerző kifejti elképzeléseit a kiteljesedett új mechanizmusban létrejövő szintézisről, amikor a megbomlott egységes rendszer ismét helyreáll. Sokféle gyanakvással és fenntartással fogadta az elméleti és gyakorlati jogászok komoly része a tömeges jogszabályalkotást, amely egyes területeken átfogó új kódexeket, más — így a polgári jog területén is —, a régi rendszert alapvetően érintő jogszabályok egész sorát produkálta. Arra nézve, hogy az új jogszabályok miképpen illeszthetők be jogrendszerünkbe két végletes álláspont alakult ki. Az különösen a szaktárcák részéről már a múltban is megnyilvánuló törekvés, amely teljes felhatalmazást kíván a kódexektől — így a Ptktól is — való eltérésre a kormány és esetleg a tárcák jogalkotása számára, szemben találta magát azzal a felfogással, amely a jogrendszer és ezen belül az egyes jogágak egységes szabályozásának biztosítása érdekében a kódexek — így a Ptk. — szintjén kívánta a felmerült problémákat megoldani. A szerző mindkét felfogást elemzi és elveti. Az előbbit azért, mert az adekvát és gyors jogszabályalkotás jelszava alatt lényegében szétbomlasztaná az egész jogrend-

[1] Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968.

[2] Jogi kérdések az új gazdaságirányítás köréből (szerk. Szilbereky Jenő). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. A gazdasági mechanizmus jogi kérdései a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben (szerk. Nagy László). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967.

szert és a jogot mint viszonylagosan önálló felépítményi jelenséget, a termelési viszonyokból közvetlenül derivált normák halmazatának színvonalára szállítaná le. A másik felfogást azért marasztalja el, mert nem vet számot az új gazdasági mechanizmusra áttérés időszakából fakadó igényekkel és megvalósítása esetén vagy gátolná a fejlődéshez igazodó rugalmas és gyors jogalkotást, vagy pedig a kódexek állandó módosítására vezetne, amely az alaptörvények iránti bizalmat megingatná és az egyes jogági berendezkedés stabilitását veszélyeztetné. A szerző egyetért a Jogi Elvi Bizottság által kidolgozott és a Gazdasági Bizottság részéről elfogadást nyert irányelvvel, amely szükségesnek tartja az új kódexekkel történő gyökeres rendezést azokon a területeken, ahol a feltételek a már korábban megindult fejlődés kulminálásaként beértek, azokon a területeken pedig, ahol ezek a feltételek még nem valósultak meg, felhatalmazás alapján a kormányszintű — és ennél nem alacsonyabb — jogalkotásra bízza a fejlődés által indokolt gyors, hatékony jogszabályalkotást. Ez a megoldás a szerző szerint optimálisnak mutatkozik a polgári jog területén is, mert a szorosan megfogalmazott felhatalmazás a Ptk. keretein belül tartja a jogszabályalkotást, ugyanakkor biztosítja a gyors és hatékony reagálást az állandóan változó körülményekhez képest. A felbontás folyamata a polgári jog területén ilyen elvi alapon ment végbe és ilymódon valósult meg a többi jogágazatban is. A szerző ezért a felbontás folyamatának gyakorlati megvalósításával általában elégedett és a polgári jog területén is — ahol ezt a kérdést speciálisan is vizsgálja — megfelelőnek tartja. Kifogásolja azonban — mert ez a megoldás nincs összhangban a helyesen kidolgozott elvi alapokkal — azt, hogy a Ptk. novella felhatalmazást ad a Ptk XXXV., a tervszerződésekről szóló fejezetétől való teljes eltérésre és ez a felhatalmazás mindenfajta jogszabálynak szól. Ennél is súlyosabb hibának tartja azt a felhatalmazást, amely a külkereskedelmi speciális szempontok eltúlzásával a Ptk-nak az egyes szerződésekre vonatkozó szabályaitól ad eltérési lehetőséget a kormány számára, a külkereskedelmi vállalatok belföldi szerződéseinek szabályozására. Ettől a két jelenségtől eltekintve a jogrendszer és így a polgári jog felbontásának elvi és gyakorlati módszerét a szerző helyesli és részletes indokolás alapján korszerűnek és körültekintőnek tartja.

A jogalkotás elvi alapjainak tisztázása után a könyv az átmeneti időszak jogalkotásának eredményeit értékeli, a létrejött jogszabályok tartalmi és dogmatikai minőségét. A két szempontot — noha elismerjük, hogy egymással szoros összefüggésben vannak — azért választjuk külön, mert az átmeneti korszak jogalkotását ért bírálatok gyakran nem differenciálnak aközött, hogy a létrehozott jogszabály tartalmilag helytelen, mert az alapul fekvő gazdasági viszonyok helytelen értékelésén alapul, illetve abból helytelen következtetéseket vont le, vagy a megfogalmazása felületes, az egymás után megszületett jogszabályok között néha hiányzik a dogmatikai összhang. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert dogmatikai szempontokból a rövid idő alatt megalkotott nagy mennyiségű, a jog széles területeit érintő jogszabályok gyakran hagynak kívánnivalót maguk után, de ezt általában megértéssel — ha nem is beletörődéssel — kell fogadnunk. El kell ismernünk azt, hogy a jogalkotásunkat ért megpróbáltatás hasonlítható a felszabadulás utáni közvetlen évek jogalkotási feladataihoz, így a létrejött szabályoktól nem várhatunk olyan dogmatikai csiszoltságot, mint a „békés" időknek a küllemre is tekintettel levő jogszabályszerkesztésétől. A szerző is feltehetően ezen az állásponton van, mert az átmeneti időszak jogalkotásának áttekintő ismertetésénél bölcs önmérséklettel eltekint ezektől a szépséghibáktól és az értékelt normákat abból az alapvető szempontból vizsgálja, hogy mennyiben alkalmasak azok az átmeneti időszak gazdaságpolitikai célkitűzéseinek realizálására. Az átmeneti időszakban a jogalkotás nem egy területen szükségképpen megelőzte a jogszabályalkotással megvalósítandó gazdaságpolitikai elképzelések pontos meghatározását, részletekbe menő kidolgozását. A jogalkotás értékelésénél tehát figyelembe kell venni azt, hogy az utólagos módosítás gyakorta a gazdasági célkitűzések korrekciójának következménye, illetőleg olyan gazdasági tényezők indokolják, amelyek az átmeneti időszak gazdasági fejlődésével kerültek felszínre. A szerző rámutat azonban arra is, hogy a jogszabályalkotásban jelentkező hibák gyakran tudhatók be a régi elmerevedett sablonokhoz ragaszkodó szemléletnek is. Az előrelátás objektív lehetősége és a szemléletmód nem teljes korszerűsége kihatással voltak az áttérés időszakának „előőrsére" a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet megalkotására is. A könyv különös figyelmet szentel ennek a rendeletnek mint az átmeneti időszak első nagy jelentőségű jogszabályalkotásának, amelynek tartalmából, az ennek alapján kialakult gyakorlatból jól érzékeltethetők az átmeneti időszakban jelentkező ellentmondások. A szerző a rendelet célját abban látja, hogy a korábbi időszaknak a szállítóra orientált adminisztratív rendszerét a szükségletre orientált kereskedelmi rendszerré alakítsa át. Ma már elmondható, hogy ez nem teljesen sikerült és egy, a szükségletre orientált adminisztratív rendszer jött létre. Ennek azonban alapos objektív természetű okai is vannak és ezek közül talán a legfontosabb az, hogy termelési berendezkedésünket a hiánygazdálkodás jellemzi még ma is. A könyv felsorolja a rendelet erősen kifogásolható megoldásait, amelyeket éppen a kedvezőtlen tapasztalat alapján a módosító 46/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelet és a vállalatok vállalkozási szerződését szabályozó 44/1967. (XI. 15.) Korm. sz. rendelet részben kiszűrt. A szállítási szerződéseket szabályozó alaprendelet érdeme és jelentősége a hiányosságok ellenére is vitán felüli és lényegében megkönnyítette az azt követő általános jogi rendezést. A rendezés jogilag releváns alapjait feltárva a könyv abból az általános célkitűzésből indul ki, hogy a túlnyomórészt adminisztratív, tervlebontásos rendszert a szocialista tervgazdálkodás által szabályozott piaci modell váltja fel. Ehhez a

szerző szerint a következő legfontosabb feladatokat kellett megoldani: *a)* Az állami irányító szerveket alkalmassá kell tenni a közvetett gazdasági szabályozók, normatív jellegű jogi aktusok általános hatályú direktívák révén való irányítására. *b)* A vállalatok és szövetkezetek gazdasági és jogi berendezkedését alkalmassá kell tenni a szabályozott piacon való funkcionálásra, a piaci viszonyokhoz való megfelelő alkalmazkodásra. *c)* Meg kell teremteni az olyan gazdasági regulátorokat, mint a hitelpolitika, az árpolitika, az adópolitika, a bérpolitika stb. Ezeknek a feladatoknak a megvalósítása a jog eszközeivel nagyban függ attól, hogy mennyiben tudjuk differenciálni az állam gazdasági funkcióit a gazdálkodó szektor irányába. A szerző elemzi egy új funkció — az általános gazdaságpolitikai funkció — létjogosultságát a hagyományos tulajdonosi és közhatalmi funkció mellett. Álláspontja szerint lehet vitatni, hogy a közgazdászok által megfogalmazott „általános gazdaságpolitikai" elnevezés helyességét és elhatárolhatóságát, de nem vitatható, hogy felvetése és felismerése szükséges a tulajdonosi jogosultság terén beálló változások tisztázásához. A szerző ezután áttekinthetően ismerteti az átmeneti korszak jogalkotásának eredményeit a következő területeken: tervezés — központi irányítás, az állami vállalatok és egyesülései, szövetkezet, gazdasági verseny — szerződések — döntőbíráskodás, beruházás, műszaki fejlesztés, pénz- és hitelgazdálkodás. A műnek ez a része röviden summázó jellegű. Nagyon hasznos azonban a gyakorlati jogászok számára is, mert kiemeli a vizsgált legfontosabb jogszabályok fő jellemvonásait és összeveti a megelőző jogi berendezkedés hasonló területeit rendező szabályaival. Világos és érthető áttekintést ad, elősegíti egy átfogó kép kialakítását az átmeneti időszak jogi berendezkedéséről, amire a hatalmas új jogszabályanyaggal viaskodó jogász-szakember — már az idő hiánya miatt is — csak nagy nehézséggel képes.

A könyv második része az átmeneti időszakot majdan lezáró kodifikáció — tehát a jelenlegi megbomlott jogredszer egységét helyreállító szintézis — megvalósítási módjait latolgatja. Felvetődik a kérdés, hogy a népgazdaságot szabályozó joganyag külön jogágba kerüljön-e és ennek keretében nyerjen kodifikálást, vagy megmaradjon a jelenlegi jogági tagolódás és a jövőbeni kodifikáció is ezt tükrözze vissza. A kérdés megválaszolása nem lehetséges anélkül, hogy ne foglaljunk állást a gazdasági jogi felfogás körül kialakult vitában. A szerző következetesen eddigi álláspontjához, ezúttal is elutasítja a gazdasági jog önálló jogágként való elismerését. A gazdasági jog körül kialakult ellentétes felfogások érveléseinek összefoglalása után azt a kérdést vizsgálja, hogy az új gazdasági mechanizmus reformja mennyiben indokolja a gazdasági jogias megoldást. Rámutat arra, hogy a gazdasági jogi koncepció hívei a gazdasági reformokat kísérő jogalkotási hullám idején mindig igazolva látják felfogásuk helyességét és ez két alapvető okra vezethető vissza. Egyrészt a népgazdaság viszonyait szabályozó joganyag robbanásszerűen megújhodik és továbbfejlődik a magánosok viszonyait rendező normákhoz képest, másrészt a régi kódexek kereteiből messze kilépő új jogszabályi anyagot pragmatikus szempontból egy új jogágban és ennek megfelelően külön kódexben kívánják rendezni, nem utolsósorban a könnyebben kezelhetőség szempontjából. A modern gazdasági jogi felfogás elsősorban a gyakorlati jogász praktikus igényeit tűzi zászlajára, amikor ezeket a nem elhanyagolható kívánalmakat akarja kielégíteni, a megvalósításban azonban túllő a célon. Olyan jogalkotást kívánnak, amely a népgazdaság egy-egy területét átfogó egységes szerkezetű jogszabályokat teremt, nem pedig a kódexekhez csak laza és általános felhatalmazásokkal kapcsolódó szétszórt fragmentális jogszabálytömeget, és olyan jogi tudományos tevékenységet és irodalmat, amely nagyobb figyelmet fordít a népgazdaság jogi berendezkedésére. A megoldást viszont abban látják, hogy a jogot közvetlenül a gazdaságra kell építeni az egyes jogintézmények jogágazati sajátosságaira tekintet nélkül. A szerző a Laptyev-féle[3] gazdasági jogi tanulmánykötetben található modellen bizonyítja be, hogy a gazdasági jog először önkényesen meghatározza a „gazdaság" körét, majd ebbe a keretbe belehelyezi a különböző jogágakból összeválogatott heterogén intézményhalmazt. Ezek az intézmények azután — elszakítva az őket létrehozó éltető és fejlesztő jogágtól — elvesztik hatékonyságukat és sajátosságaikat, a jogrendszernek a gazdasági jogon kívüli része pedig romokban hever, mert a legkorszerűbb, legdinamikusabb intézményektől fosztották meg. A gazdasági jog látszólagos egységét nemjogi elemek biztosítják, a jogrendszer tagozódásának alapjává közvetlenül a gazdaságot teszik, figyelmen kívül hagyva a jog, mint felépítményi jelenség viszonylagos önállóságát. A szerző a komplexhatás elméletét helyezi szembe a gazdasági jogi megoldással, rámutatva arra, hogy gazdaságpolitikai célkitűzések gyakorlati megvalósulását, éppen a különböző jogágba tartozó, sajátos hatásmechanizmussal rendelkező intézmények harmonikus komplex együtthatása biztosítja. A gazdasági jogi felfogás látványos, látszólagos korszerűsége mögött lényegében a régi gazdasági mechanizmus berendezésére szabott kereskedelmi jogias szemlélet húzódik. A népgazdaság területének vagyoni — elsősorban tulajdon- és csereviszonyait — az államigazgatási elemek túlsúlya jellemezte a polgári jogiakkal szemben ebben az időszakban és a tervgazdálkodás intézményei a polgári jogtól valóban idegeneknek tűntek. Ez tápot adott annak a szemléletnek, amely a népgazdaság vagyoni viszonyait, egy, a polgári jogtól elkülönített új jogágban a kereskedelmi jognak megfelelő gazdasági jogba akarta szabályozni. Az új gazdálkodási rendszer, amely a fizetőképes kereslet kielégítésére és nem pedig tervszámok, naturális mutatók teljesítésére épít, nagyfokú önállóságot adott a gazdálkodó szervezeteknek és a polgári jogi megoldásokat hozta túlsúlyba a tulajdon és a csere szférájában az államigazgatási eszközökhöz képest. Ezzel a polgári jogtól koráb-

[3] Laptyev szerk.: Gazdasági jog, Moszkva, 1967.

ban idegennek tűnő — de akkor is polgári jogba sorolt — intézmények visszanyerték valóságos polgári jogi arculatukat. Ez pedig azt jelenti, hogy a reform éppen a polgári jogi egységes szabályozás és nem pedig a gazdasági jogias megoldás mellett szól. Amellett, hogy a gazdasági jogi felfogást elvetjük, még sem tagadhatjuk azt, hogy a már vázolt gyakorlati követelmények — amelyek a modern gazdasági jogi felfogást táplálják látszólag — reális talajból fakadnak. Éppen abban áll a gazdasági jog modern koncepciójának hatásossága, hogy a gyakorlat igényeit kívánja érvényesíteni úgy a jogalkotás, mint pedig a tudományos művelés és a jogi oktatás szintjén. Ezek megvalósíthatóak azonban a gazdasági jogi felfogás elfogadása nélkül is. Kívánatos és helyes az, hogy a népgazdaság valamely szféráját az alapkódextől különálló — de a jogágba beletartozó — alapjogszabályokkal rendezzék, amint erre már több példa is volt. Pl. a telekkönyvi rendelet kívül áll a Ptk-n, mégsem vitathatja senki, hogy szabályai a polgári jogba tartoznak. Indokolt az is, hogy a jogirodalom, a jog tudományos művelése és a jogi oktatás jobban tartsa szem előtt a népgazdaság jogi berendezkedésének komplex vizsgálatát.

A szerző ezután azt a kérdést vizsgálja, hogy a polgári törvénykönyv rendszerébe mennyiben építhető be a népgazdaság viszonyait szabályozó új joganyag. Három alternatívát vázol fel: *a)* különálló gazdasági jogi kódex, *b)* egy kereskedelmi törvény, amelynek mögöttes területe a Ptk. lenne, *c)* a népgazdaság viszonyainak beépítése a Ptk-ba. A szerző a kereskedelmi törvény létjogosultságának vizsgálata során elemzi azokat a társadalmi gazdasági körülményeket, melyek a burzsoá jog fejlődése során létrehozták a kereskedelmi jogot és a kereskedelmi jog jelenlegi jelentőségét a modern kapitalista állam jogi berendezkedésében. A vizsgálat eredményeként arra a megállapításra jut, hogy azokban az országokban is, ahol létrejött egy önálló kereskedelmi jog, ma már erősen közeledik a magánjoghoz és a fejlődés az egységes magánjog kialakulásának irányába hat. Minthogy a gazdasági jogi kódex koncepciója lényegében ugyanabból a forrásból táplálkozik, mint a kereskedelmi jogé, és figyelemmel a reform polgári jogias jellegére, az összehasonlító jogtörténeti elemzésekből fakadó következtetésekre, a szerző mindkét megoldást elveti és a Ptk. keretében megvalósítandó egységes szabályozást tartja a legmegfelelőbbnek. Noha a népgazdaság jogintézményei — az államigazgatási elemek nagy részétől megszabadulván — közeledtek a magánosok viszonyaiban alkalmazott megoldásokhoz (pl. vállalkozási szerződés), a népgazdaság és a magánszemélyek vagyoni viszonyainak egységes rendezése számottevő nehézséggel jár. A Ptk. a szerződéses viszonyok szabályozásánál a magánszemélyek kapcsolatait tartotta szem előtt és a tervszerződések beépítése a Ptk. rendszerébe csak formálisan történhetett meg. Ha egységes szabályozást akarunk megvalósítani, a magánszemélyek viszonyaira szabott modellt a szerződések területén át kell alakítani a népgazdaság viszonyait szem előtt tartó modellre oly módon, hogy a magánszemélyek viszonyai az egységes szabályozáson belül kivételként jelentkezzenek. Ez úgy lehetséges, hogy a tervszerződések elkülönülését az anyaszerződésektől (adásvétel és vállalkozás), amelyekből történetileg kiváltak, a Ptk. szintjén fel kell számolni, és a népgazdaságra épített egységes szerződésfajtákat kell létrehozni, beépítve a magánosok esetleges eltérő viszonyait figyelembe vevő kivételes szabályokat. Ez a szabályozás lebontást nyerne a rendeleti szintű jogalkotásban, amely rugalmasan reagálna a változásokra. A Ptk-ba így viszonylag stabil rendelkezések kerülnének, ugyanakkor az alacsonyabb szintű jogforrások megfelelően alkalmazkodnának a körülmények változásaihoz. A könyv szemléltető ábrázolásban két variánst is kidolgoz a szerződési rendszer struktúrájára. Az egységes anyagi jogi szabályozás mellett, a szerző latolgatja az egységes eljárási, bírósági rendszer megteremtésének lehetőségeit is. A döntőbizottságok beépülnének a rendes bíróságok szervezetébe esetleg külön kollégiumokként és megszűnne a külön gazdasági bíróságok rendszere. Az egységes fórumrendszer és a jelenlegi megoldás mellett egyaránt szólnak érvek és a szerző ezeket mérlegelve inkább az egységesítési felfogást fogadja el.

A mű második része a legegységesebb és a legsikerültebb álláspontunk szerint. A szerző érvelése a gazdasági jogi felfogás bírálata során demonstratív és meggyőző, ugyanakkor a legmesszebbmenőkig a realitásokra épül. A tények józan értékelésén alapuló fantáziagazdagság, gondolati bátorság a jellemzője, amely kifogástalan logikai szerkezetbe illeszkedik.

A könyv harmadik része az egyes alapintézményekkel kapcsolatos vitákhoz kapcsolódik és lényegében hosszabb-rövidebb reflexiókból áll. A recenzió terjedelmi korlátai nem engedik meg, hogy ezek mindegyikére kitérjünk és ezért abból az állam és a vállalat viszonyát elemző részt szeretnénk részletesebben ismertetni. Az új gazdasági mechanizmus reformjának egyik sarkalatos — és egyben az egész reformot tükröző — pontja az állam és az állami vállalatok egymáshoz való helyzetének új szabályozása. A problémát leegyszerűsítve a hagyományos álláspont lényege az volt, hogy a vállalat gazdasági struktúráját az önálló gazdasági elszámolás jellemezte és erre épült a vállalat jogi helyzetét kifejező operatív igazgatás. Az állam és a vállalat viszonyának társadalmi oldalát a Venediktov-féle kettős kollektíva elmélet fogalmazta meg, amely általánosságban elfogadott volt. Az állami vállalat gazdálkodási struktúrájának új szabályozása, amely a vállalat jogainak nagyméretű kiterjesztését jelentette, széles körű vizsgálódásra indította a jog művelőit. Vajon jellemzi-e a vállalat jogi helyzetét az operatív igazgatás, amely az önálló elszámolás tükröződése? A kérdés körül kialakult vitákból a következő álláspontok szűrhetők le: *a)* A vállalat adózással teljesíti kötelezettségeit az állam irányában és nem tartozik elszámolással, tulajdonosi jogokat gyakorol, az állam tulajdonosi minősége mellett. (Osztott tulajdonelmélet.) *b)* A vállalat van az állam tulajdonában, de a vállalat mint jogi sze-

mély tulajdonos. c) Közvetítő megoldás, amely elveti az osztott tulajdont, az államot tartja tulajdonosnak, de a vállalat is tulajdonos harmadik személyek irányában. Eörsi Gyula a vállalat gazdasági pozicióját vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a vállalat ma is elszámolással tartozik, csak az elszámolás formája változott meg, amelyet az önálló gazdálkodás terminusa fejezné ki leghívebben. Ebből fakad az, hogy a vállalat nem tulajdonosa a rábízott dolgoknak, bár az állam tulajdonosi jogosultságát képviseli, amikor harmadik személyekkel lép kapcsolatba. A régi operatív igazgatási jog ma sem változott át az állam és a vállalat közötti viszonyban tulajdonosi pozícióvá. Mivel azonban a vállalat igazgatási egységként való felfogása lényegében elavult, a vállalat jogkörét esetleg a vállalati gazdálkodás joga kifejezés adja vissza legjobban. Ennek megfelelően az állami vállalat és az állam kapcsolatát, mint társadalmi viszonyt ma is a kettős kollektívaelmélet fejezi ki legjobban, bár a vállalati kiskollektíva jogosultságai növekedtek. Tehát az állam és a vállalat kapcsolatának új rendezése — bár ez nagy horderejű — az állam tulajdonosi funkciójának változatlansága következtében nem érinti az állam és vállalatára vonatkozó hagyományos gazdasági, jogi és társadalmi jellegzetességet. A könyv ezután a jogi személyek (célhozkötöttség — relatív jogképesség, társulás), a szerződés (kereskedői szemlélet, szerződési elvek stb.) és a szankciórendszer területén bekövetkező változásokkal kapcsolatban ismerteti a szerző állásfoglalását.

A könyv harmadik része az érintett témák sokrétűsége következtében gondolatébresztő állásfoglalások sorozata. Olyan kérdések ezek, amelyek a fejlődés jelenlegi fokán és a tapasztalatok rendelkezésre álló szintjén még csak körvonalazódnak és a jövő megoldásait csak sejtetik.

A mű jellegéről a bevezetőben szólottunk, tartalmi erényeit az egyes részek vizsgálatánál kiemeltük. Befejezésként annak a reménynek és meggyőződésnek adunk kifejezést, hogy Eörsi Gyula munkája további termékeny vitára serkent és hozzájárul a helyes szemlélet kialakításához.

Horeczky Károly

*Lázár Miklós: A közhangulat káros befolyásolásával elkövetett bűntettek**

A mű a hazai szocialista büntetőjogi irodalom egyik nagy adósságát törleszti, ugyanis a felszabadulás utáni büntetőjogi irodalmunkban a szerző által a közhangulat káros befolyásolására alkalmas bűntetteknek nevezett tényállások monografikus feldolgozására ez ideig nem került sor. E bűntettek társadalomra veszélyességét — az összbűnözésben elfoglalt helyét figyelembe véve a téma aktualitását, elméleti és gyakorlati jelentőségét külön hangsúlyozni szükségtelen. A monográfia szerzője mind elméleti, mind gyakorlati szempontból fontos feladatot oldott meg. A téma jelentőségét és a feldolgozás színvonalát figyelembe véve, műve alkalmas arra, hogy az e tekintetben jelentkező igényeket kielégítse.

A munka a különös részbeli témának megfelelően jogdogmatikai jellegű, de mentes minden erőltetett, spekulatív szemlélettől, a büntetőjogi problémák kifejtése során a formáljogi megoldásokat, a meddő és öncélú fogalomelemzést mellőzi a szerző. A témához tartozó jogintézmények tárgyalása során figyelembe veszi azokat a társadalmi viszonyokat, amelyekből a vizsgált jogszabályok kialakultak, s amelyek szabályozására irányulnak. A témához tartozó kérdések feldolgozása során a megfelelő büntetéspolitikai elveket következetesen alkalmazza, s számára ezek mércéül szolgálnak a büntetőjogi problémák megoldásához. Nagy figyelmet szentel a jog hatályosulásának, a joggyakorlatnak is, nem tér ki a bírói gyakorlat kritikai elemzése elől sem. Az ilyen jellegű tudományos munka a vitás kérdésekben állásfoglalásra ösztönöz, ezzel mind a jogalkotást, mind a gyakorlatot előreviheti. A munka általános jellemzése kapcsán érintenünk kell a téma feldolgozásának módszerét is. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy a különös rész bármely kérdésének tárgyalása során figyelmen kívül hagyjuk az általános részhez tartozó problémákat. E kérdések feldolgozása többféleképpen történhetik. A szerző — a legcélszerűbb megoldást választva — az általános részbeli problémákat az egyes tényállások elemzése kapcsán tárgyalja. Ez a feldolgozási módszer a mű áttekinthetőségét, a logikai kapcsolatok tisztaságát biztosítja. A munka általános jellemzőjeként, erényeként megemlíthető még a dogmatika tekintetében a teljes biztonság, az idevágó hazai és külföldi irodalmi anyag fölényes biztonsággal történő feldolgozása, a tárgyalt téma kapcsán a marxizmus—leninizmus tételeinek alkotó alkalmazása, amelynek folytán a munka méltán számíthat a büntetőjog iránt tudományos igénnyel is érdeklődők elismerésére és esetenként vitára késztető ellenvéleményére is.

A mű öt részre, a részeken belül fejezetekre tagozódik.

Az első rész az izgatás bűntettének elméleti és gyakorlati vonatkozásait tárgyalja. Elöljáróban az izgatás bűntettének előkérdéseit dolgozza fel a szerző, áttekintést nyújt a burzsoá államok és a szocialista államok idevágó szabályozásáról, jól hasznosítva az összehasonlító jogi módszert, amikor figyelembe veszi azokat az eltérő történeti és társadalmi viszonyokat is, melyek az egyes jogszabályok kialakítására hatottak. A hazai jogfejlődésről adott rövid történeti áttekintés azt a célt szolgálja, hogy bemutassa az eltérő társadalmi és gazdasági alapokon keletkezett jogi szabályozások közti különbséget és segitséget nyújtson a hatályos jogintézmények történeti alapjának megismeréséhez. Áttekintést nyújt a tárgyalt bűntettekkel kapcsolatos bűnözés alakulásáról is, ami — az adatok gazdagsága következtében — lehetőséget ad arra, hogy bűnüldöző szerveink és a tudomány művelői megalapozott következtetéseket vonjanak le a hatékonyabb büntetőpolitika kidolgozására. A közölt adatokból

* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968.)

kitűnik, hogy a felszabadulás utáni első évtized viszonyai nem kedveztek az ilyen irányú bűnözés visszaszorításának, s így érthető, hogy a bűnözési mutatók jó ideig az 1938-as színvonal fölött mozogtak.

A továbbiakban a szerző az izgatás különös jogi tárgyának fogalmi körét határozza meg, ennek lényegét az állampolgároknak a szocialista állami és társadalmi rendszerhez, annak alapvető intézményeihez és alapelveihez fűződő érzületi, tudati és meggyőződésbeli viszonyában határozza meg.

Az izgatás a szocialista rendszer és a lakosság között fennálló helyes politikai viszonyt ingatja meg, illetve veszélyezteti. Hangsúlyozza, hogy az izgatás és az összeesküvés közötti szoros kapcsolat nem jelenti a jogtárgyak teljes azonosságát. Az izgatás jogi tárgya kapcsán fölhívja a figyelmet a differenciálás szükségességére, mert egyébként nem lehet azt elhatárolni a Btk. 118. §-ában meghatározott előkészületi magatartásoktól. E tekintetben lényeges elhatárolási szempontnak tartja azt a tényt, hogy az izgatás nem az államrend léte ellen, nem egy konkrét ellenforradalmi bűntett elkövetésére irányuló magatartás, általános hangulatkeltő jellege alapján különbözik az állam léte ellen irányuló bűntettektől.

Az izgatás tárgyi oldalát jellemző ismérvek közül az elkövetési magatartás elemzése során határozottan szembeszáll a burzsoá irodalomban és bírói gyakorlatban kialakult azzal a felfogással, amely az izgatás fogalmát az érzelmek felkeltésére irányuló magatartásra szűkíti le. Felfogása szerint a gyűlölet keltésére alkalmas cselekmény a Btk. 127. §-a alkalmazásának szempontjából egyaránt megvalósítható értelmi vagy érzelmi ráhatás útján. Az érvek megfelelő csoportosítása is járhat olyan eredménnyel, amely a címzettekben a gyűlölet érzését kelti fel.

Az izgatás tárgyi oldalát jellemző ismérvek tárgyalása körében kiemelkedő jelentőségűek azok a fejtegetések, melyek a veszélyeztető bűntettek jellegéről, azok csoportosításáról szólnak. A büntetőjogi irodalomban ez ideig eléggé tisztázatlan és sok vitára alapot adó kérdésnek a megoldásához új szempontokkal járul hozzá. Álláspontja eltér a hazai irodalomban e kérdésben kialakított felfogásoktól. Lényegét abban látjuk, hogy a büntetőjogi irodalomban kialakult hagyományos csoportosítástól eltérően veszélyeztető bűntetteknek szerinte csak azok a bűntettek tekinthetők, melyek törvényi tényállásában a veszélyhelyzet tényállási elemként nyert meghatározást. A veszélyhelyzet mint sajátos tényállási eredmény a szerző felfogása szerint jogi normatív fogalom, amely a jogtárgy tényleges sérelmére vonatkozó eredményfogalommal ellentétes. Felfogása szerint nem sorolhatók a veszélyeztető bűntettek körébe a tiszta tevékenységi bűntettek, amelyek törvényi tényállásában a veszélyhelyzetre semmiféle utalás nincs. Éppen ezért ezeket nem helyes veszélyeztető bűntetteknek nevezni, mivel tisztán formális bűntettek, s így a veszély fennforgását sem szükséges külön megállapítani, s ezeknél a veszélyhelyzet létrejötte közömbös. Ebbe a kategóriába sorolja például a Btk. 195. §-ában meghatározott robbantószer, lőfegyver, engedély nélküli tartását, készítését, valamint a Btk. 220. §. *a)* alpontjában meghatározott közokiratthamisítást, valamint a Btk. 202. §-ában meghatározott határjelhamisítást. Ezeknél a bűntetteknél a veszélyhelyzet a törvényben megfogalmazott parancs vagy tilalom megszegésével beállottnak, adottnak tekintendő, bár a veszélyhelyzetre a tényállásban semmiféle utalás sincs.

A veszélyeztető bűntettek tényállása tartalmazza a veszélyhelyzetet, s a szerző felfogása szerint ezt az elemet jogi szempontból a bűncselekmény eredményének kell tekinteni. Az eredménybűntetteknél materiális eredményről van szó, a veszélyhelyzet azonban olyan sajátos tényállási eredmény, amely alapvetően különbözik a materiális eredménytől, a jogtárgynak a külvilágban bekövetkezett károsodásától. A veszélyeztető bűntettek csoportosítása során a szerző kísérletet tesz a veszélyeztető bűntett és a kísérlet általános fogalmának az elhatárolására. Elveti azt a felfogást, mely e két fogalom közé egyenlőségjelet tesz, véleménye szerint ezek egymástól különböző jogi kategóriák, a büntetőjogtudomány a befejezettség, a kísérlet, illetve a veszélyeztető bűntettek külön fogalmait azért alakította ki és határolta el egymástól, mert a jogfejlődés reális igényei támasztották ezt a követelményt. A veszélyeztető bűntettnek a kísérlettel egy sorba helyezése a szerző szerint azt a veszélyt rejti magában, hogy szem elől téveszthetjük azt a lényeges különbséget, mely a szándék tartalmában mutatkozik meg annyiban, hogy a kísérlet megállapításához az adott jogtárgy tényleges sérelmére irányuló tettesi szándék szükséges, míg a veszélyeztető bűntett a szándék szűkebb — a jogtárgy materiális sérelmére nem irányuló — terjedelme mellett is megvalósul. Az elhatárolás ilyen szubjektív kritériumát illetően a szerző felfogása elvileg elfogadható, gyakorlatilag azonban *nem nyújt szilárd alapot* az elhatároláshoz, mert a veszélyhelyzet objektív jellegét illetően a két bűntetti kategória között lényeges különbség nincs, külső képét illetően mindkét cselekménytípus azonos, objektív alapon nem határolhatók el egymástól.

A veszélyeztető bűntettek újszerű csoportosításának megfelelően foglal állást a szerző a veszélynek a Btk-ban előforduló változatait illetően is. Kiindulópontja, hogy a veszélyhelyzet törvényi szabályozása a mélyebben fekvő tényezők, nevezetesen a veszélyeztető bűntett alapjául szolgáló társadalmi viszony figyelembevételével történik. Ennek alapján állapítja meg a törvényhozó, hogy milyen legyen ez a veszélyhelyzet, amely szükséges, illetve elegendő a vonatkozó veszélyeztető bűntett megvalósításához. A továbbiakban a konkrét és az absztrakt veszély fogalmi jegyeit vizsgálja és veti össze. Megállapítja, hogy a veszélyhelyzet mindkét változata tekintetében közös fogalmi jegy a veszély objektív volta. Konkrét veszélyhelyzetről azonban csak akkor lehet szó, ha az elkövető cselekménye valamely esetnél szereplő meghatározott személyek vagy javak vonatkozásában is megteremti a törvény által megkívánt sérelemmel való fenyegetettség helyzetét. Az absz-

rakt veszély is objektív fogalom, amely a külvilágban valamely változás előidézését jelenti, itt azonban távoli veszélyeztetésről van szó, mert a veszély a jogtárgy tekintetében csak általánosságban forog fenn. Az absztrakt veszélyhelyzetet megállapító tényállási konstrukció közel áll a formális bűntett konstrukciójához. Az absztrakt és konkrét veszély fogalmát illető megállapításai megfelelnek, illetve hasznos kiegészítői az uralkodó felfogásnak. A veszély fajainak körét illetően azonban a szerző az említett két veszélykategórián kívül kialakít egy ez ideig ismeretlen közbenső veszélyfogalmat is. Az általa reális veszélynek nevezett kategória, amely a közvetlen vagy konkrét veszély fogalmához közelálló, de azzal nem azonosítható veszélytípus. Ilyen reális veszélynek tekintendő — a szerző felfogása szerint — az olyan veszélyhelyzet, amikor — például huzamosabb ideig tartó mulasztások esetén — nem közvetlen módon, hanem csak együttes hatásukban és várható végkifejlődésükben veszélyeztetik a sértett életét vagy egészségét. Ilyenkor a veszély — szerinte — a mulasztások nyomán valóságban fennáll, az reális veszély, de nem tekinthető az élet közvetlen kioltását, az egészség közvetlen megsértését eredményező helyzetnek olyan értelemben, mint pl. a foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűntettnél. Ilyen reális veszélyhelyzet jön létre — a szerző szerint — pl. az ifjúság elleni bűntettnél vagy a gondozási kötelezettség elmulasztása bűntettnél, amikor az elkövető a sértett rendes táplálását, gondozását huzamosan elhanyagolja. A felfogását a szerző a Btk. 260. §. szabályozásának alapjául szolgáló életviszonyok természetének figyelembevételével indokolja ahol — véleménye szerint — a büntetőjogi védelem nem köthető a közvetlen veszély bekövetkeztéhez, hanem a bűntett megvalósulásához a szerző által említett reális veszélyhelyzet is elegendő. Az absztrakt és a konkrét vagy közvetlen veszély közé a reális, a valóságos veszély fogalmának új közbenső kategóriakénti beiktatása — véleményünk szerint — praktikus szempontból *nem helyeselhető*, mert a három veszélykategória elhatárolás objektív alapon aligha lehetséges, a szerző által a gondozási kötelezettség elmulasztására felhozott példa is inkább törvényhozói tollhiba illusztrálására szolgál, de nem elegendő indok arra, hogy ennek alapján új veszélykategória kialakításának a szükségességét megalapozza. Úgy gondoljuk, a Btk. 260. §-át illetően legfeljebb arról lehetne szó, hogy a törvényi tényállásban a „veszélyezteti" mellől a közvetlen jelző elmaradt, tekintve azonban, hogy élet vagy testi épség elleni bűntettről van szó, a bűntett az említett jogi tárgyak közvetlen veszélyeztetése nélkül el sem képzelhető. Az ilyen „új" veszélykategória kialakítása megbízható objektív ismérvek híján csak a jogalkalmazás munkáját nehezítené meg, s arra vezethetne, hogy indokolatlanul kibővítené azoknak a tényállásoknak az alkalmazási körét, ahol a törvényalkotó veszélyhelyzetet kívánt meg.

A veszélyeztető bűntettek csoportosításáról, azok jellegéről, a veszély fogalmáról és fajairól szóló fejtegetések olyan előkérdések e munkában, amelyek elméleti alapul szolgálnak az izgatás mint veszélyeztető bűntett lényeges jegyeinek kidolgozásához, valamint az izgatás kísérlete megállapításának a lehetőségére vonatkozó szerzői felfogás kialakításához. Az izgatás mint veszélyeztető bűntett jellegét, alapvető ismérveit illetően a szerző álláspontja jól megalapozott. Ide vágó fejtegetéseinek lényegét úgy öszegezhetjük, hogy az izgatás megállapításához szükséges absztrakt veszély nem határ nélküli fogalom, ezt két lényeges körülmény határolja körül: az elkövetési tevékenység fogalmi tartalma és a mások előtti elkövetés, mint törvényi tényállási elem. Jelentősnek és az izgatás lényegét illetően nagyon jól hasznosíthatónak tartjuk az elkövetési tevékenység fogalmi elemeire vonatkozó megállapításait. Az izgatás lényegét illetően a szerző kifejti, hogy: az izgatás elkövetési cselekménye gondolat —, illetve érzelemátviteli tevékenység, az elkövetőitől a címzettek felé, gondolatoknak, illetve érzelmeknek apercipiálására általában képes személyekkel szemben, ennek közvetítésére, általában alkalmas módon való közlése. Álláspontja szerint a Btk. 127. §-ának a szövegében a gyűlöletkeltésre alkalmas kitétel nem egyszerűen az elkövetési tevékenység valamilyen módja, vonása, hanem ez a kifejezés a védett jogtárgy elleni gyűlölet felkeltésének a lehetőségére, azaz ilyen veszélyhelyzet mint sajátos tényállási eredmény előidézésére utal.

Praktikus szempontból hasznosak az izgatás elkövetési módozatairól szóló fejtegetések. Csupán azt hiányolhatjuk, hogy e körben a bírói gyakorlatban nem eléggé tisztázott elkövetési módozat — a külföldi rádió hallgatásával elkövetett izgatás minősítésének problémáit nem tárgyalja, holott e tekintetben a bírói gyakorlatban egymásnak ellentmondó álláspontokkal is találkozunk, amint ezt a Legfelsőbb Bíróságnak a Bírósági Határozatokban 5756 szám alatt közzétett határozata is tanúsítja.

Az izgatás tényállási elemeként említett mások előtti elkövetés értelmezését illetően különösen fontosnak tartjuk a szerzőnek azt a megállapítását, hogy a külön-külön egy személy előtt elkövetett izgatási cselekmények csak abban az esetben valósítják meg a Btk. 127. §-ában meghatározott bűntett tényállását, ha azok egymással, a folytatólagosság megállapításához szükséges kapcsolatban vannak.

A monográfia egyik leglényegesebb, s a tárgyalt témán túlmenően is kiemelkedő jelentőségű kérdésének tekintjük az izgatás kísérletére vonatkozó fejtegetéseket s az izgatás kísérletének megállapításához szükséges feltételek kimunkálásával foglalkozó részét e munkának. A szerző az uralkodó felfogással összhangban nem zárja ki az izgatás kísérletének elvi lehetőségét. Gyakorlatilag azonban ezt csupán az írásban elkövetett izgatás esetében tartja megállapíthatónak. Kiindulási alapja az, hogy a kísérlet lehetőségének a kérdését a tényállás szerinti befejezettséghez viszonyítva kell vizsgálni. A veszélyeztető bűntettek esetében ezért a kísérletnek gyakran nem marad vagy alig marad tere, ez azonban nem érintheti a kísérlet lehetőségére vonatkozó elvi álláspont helyességét. Véleménye szerint abból, hogy a kísérlet

normatív fogalom, következik, hogy azoknál a bűntetteknél, amelyeknél a cselekmény valóságos (a jogtárgy sérelméhez viszonyított) tartalma csupán kísérlet, előkészület — tehát veszélyeztetés —, nem helytálló az az álláspont, amely a kísérlet lehetőségét fogalmilag zárja ki azon az alapon, hogy kísérletnek a kísérletéről, illetve veszélynek a veszélyéről nem lehet szó. A törvényi meghatározások a befejezett bűntett fogalmának felelnek meg, melyhez azonban hozzátartozik az is, hogy a kísérlet legalább is elvileg lehetséges.

Gyakorlatilag a kísérlet megállapításának a lehetőségét a szerző a következő körülmények fennforgásában látja:

1. Vizsgálandó, hogy a törvényi tényállásban meghatározott elkövetési tevékenység részekre oszlása a gyakorlatban előfordulhat-e (megvalósulhat-e a nem teljes kísérlet alakzata) vagy pedig

2. az ún. befejezett kísérlet esetét tartva szem előtt a kísérlet megállapíthatósága azon alapulhat, vajon az elkövetési tevékenységnek a tettes részéről való teljes kifejtése minden esetben a veszélyhelyzetnek az előidézését jelenti-e avagy előfordulhat az is, hogy bár az elkövető a maga részéről mindent megtesz e sajátos eredmény előidézéséért, de az valamilyen körülmény folytán mégsem jön létre.

Az előbbiek figyelembevétele alapján az izgatás kísérletének a lehetőségét illetően — elsősorban az írásban elkövetett izgatás eseteit szem előtt tartva — álláspontja az, hogy az izgató tartalom megismerése e bűntett befejezettségéhez nem szükséges, elegendő a megismerésnek a közvetlen lehetősége is. Ez a követlen lehetőség akkor áll elő, amikor az iromány mások rendelkezése alá kerül úgy, hogy annak tartalmát megismerhetik. Az ilyen helyzet kialakítására irányuló cselekmények értékelhetők kísérletként. A szerző felfogása szerint az írásban elkövetett izgatásnál a gyűlöletkeltés veszélyének az előidézése elhatárolódik a veszélyhelyzet előidézésére irányuló, de azt még létre nem hozó elkövetési tevékenységtől. Álláspontjának lényegét talán úgy összegezhetjük, hogy amennyiben a tettes az izgató tartalmú levél elküldésére a maga részéről mindent megtett, ám a gyűlöletkeltés veszélyhelyzete, mint sajátos tényállási elem a levél meg nem érkezése folytán mégsem következett be, befejezett kísérletről van szó. Befejezetlen kísérlet lehet szerinte a falragasz kifüggesztésének a megkezdése, vagyis amikor az elkövető az izgatás elkövetési tevékenységének a végrehajtását megkezdi, de azt nem fejezi be.

A szerzőnek a veszélyeztető bűntett kísérletéről elviekben, valamint az írásban elkövetett izgatás kísérletének megállapíthatóságát illetően kifejtett gondolataival egyetértünk, azok összhangban vannak a vonatkozó bírói gyakorlattal is, az írásban elkövetett izgatás kísérletének megállapítása kapcsán csupán az alanyi oldalon szükséges feltételek részletes kimunkálásának az elmaradását hiányoljuk, a gyakorlatban ugyanis több olyan bírói döntéssel is találkozhatunk, amikor a levél tartalmából kivehetően is nyilvánvaló volt, hogy az elkövető szándéka nem irányult a másokkal való közlésre, és így a bűntett tárgyi oldalának egyik elemét nem fogta át tudata.

Elvi és gyakorlati szempontból egyaránt a legfontosabbnak tartjuk a munkának a verbális izgatás kísérletét tárgyaló részét. A szerző itt szemben áll a Legfelsőbb Bíróság 401. sz. Büntető Kollégiumi állásfoglalásával, mert a verbális izgatás kísérletét nem tartja megállapíthatónak, felfogását mind dogmatikai, mind büntetéspolitikai érvekkel kellően megalapozta. Álláspontjának lényege, hogy a szóban elkövetett izgatás kísérlete, sem az általános büntetőjogi elvek alapján, sem a törvény szó szerinti szövegének alapján nem állapítható meg. A külön-külön egy-egy személy előtt elkövetett izgatás esetében is a két izgató kijelentés nem áll egymással az ok és okozat, vagy az eszköz és cél szoros összefüggésében. Az izgatás tárgyalt esetében a kísérlet megállapításához az egységes akaratelhatározáson felül olyan materiális külső cselekményre is szükség van, amely legalább két személy felé jelenti a veszélyhelyzet létesítésének az elkezdését. Élőszóval azonban izgató kijelentést, mint az izgatás bűntettét nem lehet elkezdeni és be nem fejezni. Az egy személy előtt tett izgató cselekmény nem büntethető, mert a kísérlet címén való büntetendőségéhez szükséges még egy másik személy felé a veszélyhelyzet létesítésének az elkezdése. A tettesség és részesség kérdéskörében az izgatásra való felbujtásról szóló érdekes és újszerű gondolatokat tartjuk kiemelkedőnek. A szerző az izgatás kapcsán a felbujtási tevékenység nélkülözhetetlen feltételének tekinti, hogy az elkövető szándéka ne csupán a saját izgató kijelentésének a megtételére irányuljon, hanem kiterjedjen a felbujtott által elkövetendő konkrét izgatási bűntettre is. Hangsúlyozza, hogy a felbujtó semmi esetre sem felelhet tettesi minőségben azért az izgatásért, amit a tettes az ő felbujtásának a hatására elkövet. Helytállónak tartjuk ennek kapcsán a szerzőnek a 401. sz. kollégiumi állásfoglaláshoz fűzött kritikai megjegyzéseit. Kifejti, hogy más személyen keresztül (a közvetett tettességet kivéve) nem lehet tettesi tevékenységet végre hajtani. Véleménye szerint éppen ezért nem lehet semmiképpen tettesi magatartást megállapítani a kollégiumi állásfoglalásban példaként említett abban az esetben, amikor az elkövető az izgató kijelentést azzal a szándékkal teszi egy személy előtt, hogy azt másnak is tovább adja. Felbujtás megállapítására is csak abban az esetben kerülhet sor, ha a járulékosság feltételeinek megfelelően a felbujtás eredményes volt, és legalább két személy felé történt. Az egyetlen személy előtt tett izgató kijelentés semmiképpen sem büntetendő. Felbujtói minőségben ilyen esetben az elkövető csak abban az esetben vonható felelősségre, amennyiben a felbujtott személy elkövette (megkísérelte) az izgatás bűntettét, amelyre őt a felbujtó rábírta.

Az izgatás bűntettének alanyi oldalát tárgyaló részben a szerző kitér a szándékos bűnösség tartalmára vonatkozó Schuld- és Vorsatzteória elnevezéssel jelölt, egymással szemben álló szándéktanok ismertetésére is. A szerző nem foglal állást a Schuld-theorie mellett kifejezetten, de úgy tűnik, hogy szerinte a Btk. gyakorlati megoldása a 24. §. (2) bekezdésben írt korrektúrával azt fogadta el. Az a

felfogása, mely szerint a Btk. a Schuld-teóriát fogadta el, nem eléggé megalapozott, s e felfogásának az izgatás vonatkozásában is jelentősége van, amikor a szándékos bűnösség megállapítása kapcsán kifejti, hogy e tekintetben nincs jelentősége annak a körülménynek, hogy az elkövető saját világnézete, politikai felfogása vagy egyéb szubjektív ok folytán cselekményét nem tartja rosszallást érdemlőnek, elvetendőnek, a társadalomra veszélyesnek. Annak ellenére, hogy az eshetőleges szándékkal elkövetett izgatás megállapításához a következményekkel való egyetértést is megköveteli a szerző, ez a megállapítása eléggé veszélyes következményekre vezethet, mert elvileg lehetővé teszi az izgatás luxuriózus elkövetési változatainak szándékos alakzat címén történő értékelését olyan esetben, amikor az elkövető kijelentésének politikai jelentőségét nem ismerte fel. A társadalomra veszélyességben való tévedés megállapítását így e körben szinte kizárttá teszi.

Saját álláspontunk e tekintetben eltér a szerzőétől s ezt e recenzió szűkre szabott terjedelmére tekintettel csak jelezni tudjuk, mindenesetre megjegyezzük, hogy a Schuld- és a Vorsatz-teóriát illető felfogás nem csupán elvi jelentőségű, ennek mint láttuk az izgatás bűntette kapcsán is kiemelkedő jelentősége van a szándék tartalmi elemeinek a vizsgálatánál. A szocialista büntetőjogi irodalomban egyre általánosabb az a nézet, hogy a szándékos bűnösséghez meg kell kívánni a társadalomra veszélyes következmények e jellegének a tudatát is. A társadalomra veszélyesség tényleges tudata és a tudat puszta lehetősége nem azonos. Az egyik esetben az elkövető tudatában megjelenik a közösségi motívum, tudatosodik benne az, hogy mit vár tőle a társadalom, de ő mégis szembe helyezkedik ezzel az elvárással, legyőzi magában a közösségi motívumot s cselekvésével szembeszáll a társadalommal. A másik esetben a motivációs harcra nem is kerül sor, mert a közösségi motívum a személyben fel sem vetődik, az elkövető azért felelős, mert nem ismerte fel a társadalom érdekét s nem tanúsított kellő gondosságot abban, hogy megismerje miként kell viselkednie a társadalmi elvárásnak megfelelően. A szerzőnek azzal a megállapításával szemben, hogy a Btk. a Schuld-teóriát fogadja el, szemben állni látszik a Btk-nak a társadalomra veszélyességben való tévedésre vonatkozó rendelkezése, melyből kiderül, hogy amennyiben az elkövető a cselekmény társadalomra veszélyességében tévedett, csak gondatlanságért felelhet.

A szerző kritikai megjegyzéseket tesz a bírói gyakorlatban szocialista fejlődésünk korábbi időszakában az izgatás kapcsán megnyilvánult objektivizálási tendenciát illetően, megállapítván, hogy a bűnösség megállapítása során az ún. harcos jogértelmezés rossz szolgálatot tett a szocialista törvényesség ügyének. Ennek kapcsán kiemeli, hogy az izgatás megállapításához nem elegendő az elkövetőnek a kijelentésre vonatkozó akaratlagossága, hanem ehhez szükséges legalább a veszélyhelyzet létrejöttébe való belenyugvás is. Az izgatás megállapításához azonban ellenforradalmi célzat nem szükséges.

Az izgatás és más bűntettek elhatárolását illetően a szerzőnek az összesküvés és a többek által közösen elkövetett izgatás bűntettének az elhatárolására vonatkozó gondolatait tartjuk kiemelendőnek. A lényeges választóvonalat a két bűntett között a szerző az alanyi oldalon látja fennforogni, leszögezi, hogy a két bűntettben közreműködő személyek cselekményének alanyi oldalán minőségi és terjedelembeli különbség mutatható ki. A többek által elkövetett izgatás elkövetőinek szándéka ugyanis nem terjedhet ki az olyan csoportban való közreműködésre, amely az államrend stb. megdöntését, aláásását, meggyengítését veszi célba. Az izgatás bűntetténél a szándék tartalma csak a gyűlöletkeltés veszélyhelyzetére, azaz ilyen hangulat keltésének a lehetőségére korlátozódik, s ez vonatkozik a többek által közösen elkövetett izgatásra is.

A továbbiakban a szerző az izgatáshoz kapcsolódó cselekmények, a közösség megsértése, a tettleges bántalmazással elkövetett izgatás, a törvény iránti engedetlenségre izgatás, valamint a rémhírterjesztés tényállásait elemzi. E bűntettek jelentősége az izgatással való szoros kapcsolatuk folytán kiemelkedő, hely hiánya miatt, s mert e körben a szerző legtöbb megállapításával egyetértünk, csupán néhány kérdés kiemelésére szorítkozunk.

Az izgatás és a közösség megsértése elhatárolását illetően a szerző a bírói gyakorlattal és a büntetéspolitikai elvekkel összhangban több olyan hasznos, praktikusan is értékesíthető észrevételt tesz, melyek jelentősége nem vitatható. A két bűntett elhatárolását illetően leglényegesebb mozzanatoknak az alanyi oldalon az indítékot, a tárgyi oldalon pedig az elkövetés módjának kiemelt változatát tekintik. E körben kiemelkedően fontosnak tartjuk megemlíteni a szerzőnek azt a felfogását, mely szerint a csupán eshetőleges szándékkal elkövetett és nem ismétlődő jellegű, izgató tartalmú kijelentéseket a Btk. 217. §-ának körébe utalja. Egyetértünk azzal a véleményével is, hogy általában a kifejezetten ellenséges célból vagy az egyenes szándékkal elkövetett cselekmény esetében alkalmazandó az izgatás tényállása.

A tettleges bántalmazással elkövetett izgatás kapcsán kiemelést igényel a szerzőnek a bűntett jogi tárgyáról vallott felfogása, mely szerint ez a cselekmény tulajdonképpen nem az izgatásnak, hanem a merénylet bűntettének privilegizált esete. E bűntett jogi tárgya ennek megfelelően nem a népi demokratikus államrend politikai alapja, hanem a szocialista tevékenységet kifejtő személyeknek biztonsága és becsülete abban a körben, amelyre a büntetőjogi védelem kiterjed. Felfogásának megfelelően e bűntett izgatásként való megjelölését is hibásnak tartja, véleménye szerint a törvény itt nem kívánt meg olyan érzelem- vagy gondolatátvitelt, tehát hangulatkeltést, mint az izgatásnál, hanem önmagában már a bántalmazási tevékenységet büntetni rendeli, ezért ez az ún. tiszta tevékenységi bűntettek kategóriájába tartozik.

A bűntettnek izgatásként elnevezését azért helyteleníti, mert a tényálláshoz nem tartozó fogalomra, illetőleg tevékenységre utal. A más bűntettektől történő elhatárolás tekintetében az ellenséges

politikai motívumnak kiemelkedő jelentőséget tulajdonít, a minősítés szempontjából azonban közömbösnek tekinti azt a tényt, hogy a bántalmazás mások jelenlétében történt-e vagy sem, azt is, hogy a észlelők az ellenséges politikai motívumra a bántalmazás körülményeire következtethettek-e. A szerzőnek ez a felfogása a tényállás alkalmazási körének a határait indokolatlanul kiterjesztené, s ezért büntetéspolitikailag sem helyeselhető.

A törvény vagy hatósági rendelkezés elleni izgatás bűntettét tárgyaló rész ismertetése során a bűntett jogi tárgyára vonatkozó fejtegetéseket emeljük ki, melynek keretében dogmatikai és büntetéspolitikai érvekkel jól alátámasztott álláspontot alakít ki, a tényállás ésszerű keretek között történő alkalmazása érdekében. A bűntett jogi tárgyának a törvény vagy hatósági rendelkezés tekintélyét tartja, de szembeszáll azzal a felfogással, amely szerint e bűncselekmény megállapítható lenne bármely, a törvénnyel vagy hatósági rendelkezéssel ellentétes egyedi magatartás elkövetésére irányuló felhívás, illetve izgatás esetében is. Egyetértünk a szerzőnek azzal az álláspontjával, mely szerint valamely egyedi bűntett elkövetésére való izgatás, illetve felhívás, mint eredménytelen felbujtás általában nem tekinthető bűncselekménynek. A törvény vagy hatósági rendelkezés tekintélye elleni támadásról s e bűntett megvalósulásáról csak olyan további körülmények megállapítása esetében lehet szó, amikor a cselekmény az egyedi eseten túlmenően a jogszabály vagy hatósági rendelkezésben foglalt parancs vagy tilalom elleni engedetlenség hangulatának felkeltésére általában alkalmas.

E törvényi tényállás elemzése kapcsán kiemelkedő jelentőségű a szerzőnek a hatóság fogalmáról adott meghatározása. E fogalmat a szerző a büntetőjogi szempontoknak és igényeknek megfelelően, de más jogágak idevágó rendelkezéseire is figyelemmel alakította ki. A szerző fogalomalkotási módszere is eredeti, mert a hagyományos felfogással szemben a hatóság fogalmát nem egyedül az impérium, a közhatalmi jelleg alapján, hanem egyéb ismérvek figyelembevételével is bővíti, s a hatósági tevékenység lényegét a hivatalos személy fogalmi jegyeivel egybevetve törekszik kialakítani. A szerző meghatározásával kapcsolatban csupán az vethető fel, hogy túlzottan statikus, nincs tekintettel a társadalmi viszonyok fejlődésére, különösen az új gazdasági mechanizmus igényeire, amely egy relatív hatóságfogalom kialakítását teszi szükségessé, hiszen valamely állami szerv hatósági jellege sok esetben csak tevékenységének bizonyos vonatkozásaiban állapítható meg, míg az operatív gazdálkodó vagy tulajdonosi tevékenység nem sorolható a hatósági jogkörben végzett tevékenység fogalmi körébe.

A munka általános értékelését az ismertetés bevezetőjében már elvégeztük, ezért befejezésül csak azt a véleményünket ismételjük meg, hogy a mű gazdagította a szocialista büntetőjog tudományát.

Bodgál Zoltán

Булчу Вэрэшш:

Новая система управления народным хозяйством и предварительные договоры

Вследствие оттеснения на задний план хозяйственно-организаторской роли народнохозяйственных планов значительную часть этой задачи должны взять на себя хозяйственные договоры. Это обстоятельство сыграло значительную роль при перестройке системы наших хозяйственных договоров. Самая важная роль в перспективной организации хозяйственной жизни ложится на появившиеся в нашем праве конструкции типа предварительных договоров. До сих пор существовало три вида этих предварительных договоров: договор по обеспечению мощностью (в кругу договоров поставки), договор по уступке мощности (в кругу договоров подряда) и договор кредита. После определения общих рамок понятия предварительных договоров статья анализирует эти три вида предварительных договоров, рассматривая их спорные вопросы в первую очередь с той точки зрения, какие специфические черты делают эти договоры предварительными договорами и какие теоретические и практические выводы вытекают из этого их качества. В последней части статьи особо рассматривает некоторые принципиальные вопросы, возникающие при рассмотрении отдельных видов предварительных договоров.

Тамаш Пругбергер:

Некоторые актуальные принципиальные и практические вопросы ответственности руководителей сельскохозяйственных производственных кооперативов

Реформа хозяйственного управления значительно повышает и заинтересованность мелких коллективов производственных кооперативов. Учитывая то, что в производственном кооперативе руководители отвечают перед членами кооператива, наблюдается тенденция значительного повышения ответственности руководителей за деятельность кооператива. В то же время параллельно с этим значительно изменится и содержание ответственности в качественном отношении. Если же подробно анализировать ресорт известных уже задач руководителей кооперативов, то можем обнаружить, что и в производственных кооперативах иерархия руководства может быть разделена на две части, а именно, на руководителей, занимающих высшие должности, располагающих компетенцией по вынесению самостоятельных решений (председатель, главный агроном, главный бухгалтер) и руководителей, занимающие более низкую должность (руководители бригад). Ответственность первых за фактические действия наступает редко, возможно, лишь в перспективе, в то время как ответственность последних наоборот. К этому должны приспосабливаться и при конкретном применении материальных и дисциплинарных санкций.

Андраш Селл:—Тамаш Сас

Урегулирование рынка по капиталовложениям

В период перехода к новой системе хозяйственного управления капиталовложения попали в центр внимания. Особенно большое значение имеет исследование вопросов, связанных с капиталовложениями, потому что в настоящее время еще не удалось обеспечить равновесие рынка по капиталовложениям. В интересах обеспечения равновесия этого рынка необходимо использовать различные экономические стимулы и правовые средства. Авторы в свете практических опытов финансовых учреждений и хозяйственных арбитражей комплексно анализируют различные факторы, связанные с урегулированием рынка по капиталовложениям: регулирование

доходов, систему цен и кредитов, обязанность по заключению договоров, вопросы, связанные с расширением правомочий по осуществлению капиталовложений, а также проблемы, относящиеся к осуществлению финансовых сделок.

Эрвин Чека:

Новые черты проблематики познания и доказывания по уголовным делам

Познание и доказание фактических обстоятельств по уголовным делам имеют большое значение не только с точки зрения виновности и квалификации, но и с точки зрения назначения наказания. Правильное наказание может быть назначено лишь при совместном знании фактических обстоятельств и личным. обстоятельств совершившего. В наши дни новые и сложные задачи доказывания возникают как раз в области назначения наказания и служащего основой этого раскрытия личности совершившего. В случае последнего оценка результатов психологических исследований является необходимой, в то же время возможность использования в этой области процессуальных средств довольно относительна. Раскрытие фактов сознания и вообще личности необходимо провести так, чтобы это сделало возможным оценивать преступление как адекватное совершившему. Но с разделением стадии судебного разбирательства судебного процесса, с одной стороны, на доказывание виновности, а с другой стороны, на проведение доказывания, связанного с личностью, как это некоторые считают правильным, согласиться нельзя. Ибо в понятии преступления действие и совершивший его, т. е. личность совершившего, составляют органическое единство. Поэтому эти две фазы в доказывании привели бы к отвлеченному от объективного характера преступления назначению наказания.

Фэрэнц Кратохвилл:

Задача подготовки дела к судебному разбирательству и её место в венгерском уголовном процессе

Венгерский уголовный процесс может быть подразделен на две, отделяемые друг от друга стадии: подготовительный процесс (процесс по расследованию) и судебное производство (судебное разбирательство на первой инстанции и процесс по пересмотру дел). Автор в своей статье исследует, каким образом дело из подготовительной стадии переходит в стадию судебного развирательства, т. е. существует ли в венгерском уголовном процессе т. н. «промежуточный процесс». Приходит к выводу о том, что понятый в традиционном смысле «промежуточный процесс» в венгерском уголовном процессе не обнаруживаем, обвинительное заключение прокурора является заключительным актом стадии расследования, а судебный подготовительный процесс является по существу частью судебного производства. Подробно анализирует подготовительную деятельность суда и приходит к выводу, что суд не орган по обвинению, а его деятельность ограничивается исследованием деятельности по обвинению и предшествующего этому процесса, а также исправлением возможных ошибок.

Ласло Деак:

Принципиальные вопросы прокурорского надзора, связанного с разрешением трудовых споров

Деятельность прокуратуры по осуществлению надзора за законностью в связи с трудовыми спорами направлена на установление того, каким образом органы, управомоченные и призванные к разрешению трудовых споров, осуществляют задачи, связанные с исполнением законодательных актов. Значение прокурорского надзора признало и новое трудово-правовое регулирование, связанное с введением реформы хозяйственного механизма, ибо для прокурора обеспечены по существу права сторон. Комплексность прокурорского надзора за законностью обеспечивают согласованные и дополняющие друг друга деятельность прокуратуры по общему надзору и деятельность в области гражданского права. Статья сопоставляет методы прокурорского надзора в области трудовых дел с принципиальными проблемами прокурорского надзора, осуществляемого в иных областях. Глубоко анализирует правовые институты, служащие развитию заводской демократии и в рамках этого рассматривает специфические черты правомочий профсоюзов и прокурорского надзора.

Bulcsú Veress:

Das neue System der Wirtschaftsleitung und die Vorverträge

Da die wirtschaftsorganisatorische Rolle der Volkswirtschaftspläne zurückgestellt wurde, muss ein bedeutender Teil dieser Aufgabe von den Wirtschaftsverträgen übernommen werden. Dieser Umstand wirkte bei der Umgestaltung des Systems der Wirtschaftsverträge im bedeutenden Masse mit. Die wichtigste Rolle fiel bei der langfristigen Organisation der wirtschaftlichen Tätigkeit der in unserem Recht erschienenen vorvertragsartigen Konstruktion zu. Drei Formen entstanden: der Kapazitätssicherungsvertrag bei den Lieferverträgen, der Kapazitätssicherungsvertrag bei den Werkverträgen der sozialistischen Organisationen und der Kreditvertrag. Nach der allgemeinen begrifflichen Merkmalen des Vorvertrages behandelt die Abhandlung diese drei genannten Vertragstypen bzw. ihre strittigen Problemen hauptsächlich aus diesem Gesichtspunkte, welche Spezifik die Verträge zu Vorverträge haben und welche sind die theoretischen und praktischen Konsequenzen diser Qualität. Im abschliessenden Teil der Abhandlung sind einige prinzipielle Fragen, die bei der Untersuchung der einzelnen Arten der Vorverträge auftauchten, besprochen.

Tamás Prugberger:

Einige aktuellen prizipiellen und praktischen Fragen der Verantwortung der Leiter in den LPG

Die Reform der Wirtschaftsleitung hatte auch die Interessiertheit der LPG als Kleinkollektiv bedeutend erhöhlt. Mit Bezug darauf, dass in den LPG die Leitung in erster Linie gegenüber der Mitgliedschaft verantwortlich ist, kann man die Tendenz einer bedeutenden Erhöhung der Leiterverantwortlichkeit für die Tätigkeit der Genossenschaft vermerken. Parallel damit verändert sich aber der Inhalt der Verantwortlichkeit auch qualitativ im bedeutenden Masse. Die bekannten Resortaufgaben des Leiters in den LPG untersuchend kann man feststellen, dass auch in den LPG die leitende Hierarchie in zwei Gruppen zu teilen ist, uzw. auf einen höheren Leitungsstab (Vorsitzende, Chefagronom, Hauptbuchhalter) mit selbständigen Entscheidungsbefugnissen, und einen niedrigeren Leitungsstab (z. B. die Brigadeführer usw.). Die Verantwortlichkeit der ersteren für Tathandlungen entsteht selten, eventuell nur in der Perspektive, dagegen der letzteren immer. Das muss man bei konkreter Anwendung von materiellen und disziplinaren Sanktionen unbedingt berücksichtigen.

András Széll—Tamás Szász:

Die Regelung des Investitionsmarktes

Der Übergang auf das neue Wirtschaftsleitungssystems stellte die Investitionen im Mittelpunkt des Interesses. Eine besonders grosse Bedeutung fällt der Untersuchung der Fragen, die mit den Investitionen zusammenhängen schon deshalb zu, denn es gelang bis heute noch nicht das Gleichgewicht des Investitionsmarktes zu sichern. Im Interesse der Sicherung des Gleichgewichts auf den Markt müssen verschiedene ökonomische impulse und rechtliche Mitteln in An-

spruch genommen werden. Die Verfasser analysieren im Spiegel den praktischen Erfahrungen der Geldinstitute und der Vertragsgerichte mit komplexen Methoden die mit der Regelung des Investitionsmarktes zusammenhängenden verschiedenen Faktoren: die Regelung des Einkommens, das Preis- und Kreditsystem, die Vertragspflicht, die Fragen der Erweiterung der Durchführungsberechtigung, die Probleme der Erfüllung der Geldverbindlichkeiten.

Ervin Cséka:

Die neuen Züge der Problematik von Erkenntnis und Beweisführung in Strafsachen

Der Erkenntnis und dem Beweis der Tatsachen in Strafsachen kommt nicht aus dem Gesichtspunkte der Schuld und der Qualifizierung, sondern auch aus der Strafzumessung eine grosse Bedeutung zu. Eine angemessene Strafe kann nämlich nur bei der gemeinsamen Kenntnis der objektiven *und subjektiven* Umstände der Handlung und der persönlichen Umstände des Täters auferlegt werden. In unseren Tagen melden sich neue und verwickelte Aufgaben bei der Beweisführung und besonders auf dem Gebiet der Strafzumessung und der Persönlichkeitserforschung, die ihre Grundlage bildet. Bei der Letzteren ist die Anwendung der Ergebnisse der psychologischen Forschungen nicht wegzudenken, zugleich ist aber hier die Verwertung von Verfahrensmitteln ziemlich relativ. Die Erforschung der Bewusstheit und im allgemeinen die der Persönlichkeit muss in dem Masse durchgeführt werden, welche die adäquate Erklärung der Straftat mit der Persönlichkeit des Täters ermöglicht. Die Aufteilung des Gerichtsverfahrens einerseits auf die Beweisaufnahme hinsichtlich der Schuld und anderseits auf die der Persönlichkeit, die von einigen neue Ansichten bejaht wird, ist unannehmbar. Im Begriff der Straftat bildet nämlich die Handlung und der Täter bzw. seine Persönlichkeit eine organische Einheit. Deshalb könnten zwei Phasen der Beweisführung zu einer abstrakten Zumessung der Strafe führen, die den objektiven Charakter der Handlung unbeachtet lassen würden.

Ferenc Kratochwill:

Die Aufgabe und Stellung der richterlichen Vorbereitung der Verhandlung im ungarischen Strafverfahren

Das ungarische Strafverfahren kann in zwei von einander gut abgrenzbaren Abschnitte geteilt werden: das Vorbereitungsverfahren (Ermittlung) und das Gerichtsverfahren (erster Instans und Rechtsmittelverfahren). Der Verfasser untersucht in seiner Abhandlung, wie geht die Sache von der Vorbereitungsphase in die Gerichtsphase über bzw. ob es im ungarischen Strafverfahren ein sog. Zwischenverfahren gibt. Seine Folgerungen gehen dahin, dass, das „Zwischenverfahren" im traditionellem Sinne in dem ungarischen Strafverfahren nicht erkennbar ist. Die Anklageerhebung des Staatsanwalts ist der Abschluss der Ermittlungsphase, das Vorbereitungsverfahren des Gerichts bildet dagegen den Teil des eigentlichen Gerichtsverfahrens. Nach der eingehenden Analyse der Vorbereitungstätigkeit des Gerichts gelangt der Verfasser zu der Folgerung, dass das Gericht keine Behörde ist, das jemanden unter Angklage stellt; seine Tätigkeit ist nur auf die Untersuchung der Gesetzlichkeit der Anklageerhebung und des Vorverfahrens sowie auf die Korrigierung der Mängel beschränkt.

László Deák:

Prinzipielle Fragen der Aufsicht der Staatsanwaltschaft in Arbeitsstreitigkeiten

Die Gesetzlichkeitsaufsichtstätigkeit der Staatsanwaltschaft ist bei Arbeitsstreitigkeiten darauf gerichtet festzustellen, wie die zur Erledigung der Arbeitsstreitigkeiten berechtigten und verpflichteten Organe ihren mit der Durchführung der Rechtsnormen verbundenen Aufgaben, entsprechen. Die Bedeutung der Aufsicht der Staatsanwaltschaft wurde auch von der neuen arbeitsrechtlichen Regelungen, die mit der Einführung des neuen Wirtschaftmechanismus zusammenhägen, anerkannt, denn sie hatte im wesentlichen dem Staatsanwalt die Rechte der Parteien zugesichert. Die Komplexität der Gesetzlichkeitsaufsicht der Staatsanwaltschaft wird durch die abgestimmte und die einander ergänzende Tätigkeit der Fachrichtung der allgemeinen Aufsicht und der zivilrechtlichen Fachrichtung gesichert.

Die Abhandlung vergleicht die speziellen Methoden der Aufsicht der Staatsanwaltschaft in Arbeitsstreitigkeiten mit den prinzipiellen Problemen der Aufsicht anderer Rechtsgebiete. Behandelt eingehender die Rechtsinstitutionen die der Entwicklung der Betriebsdemokratie dienen und in diesem Rahmen gibt sie eine Analyse über die speziellen Züge der gewerkschaftlichen Befugnisse und der Aufsicht der Staatsanwaltschaft.

Bulcsú Veress:

Le noveau système de la direction de l'économie et les contrats préliminaires

En conséquence du recul du rôle joué par la planification dans le domaine de l'organisation de l'activité économique, une partie importante des tâches de la planification a dû être assumée par les contrats économiques. A la transformation de notre système des contrats économiques cette circonstance a contribué d'une façon remarquable. Quant à l'organisation à longue échéance de l'activité économique, le rôle le plus important revient aux solutions semblables aux contrats préliminaires, récemment apparues dans notre législation. Jusqu'ici trois formes institutionnalisées de ces contrats ont vu le jour: les deux formes de la réservation de la capacité de production et le contrat d'octroi d'un crédit. Après une analyse de la notion du contrat préliminaire l'auteur fait connaître les trois contrats institutionnalisés en question, et ceci du point de vue de leurs traits particuliers qui les qualifient de contrats préliminaires ainsi que des conséquences théoriques et pratiques résultant de cette qualité. Dans sa partie finale l'étude s'occupe de certaines questions de principe qui se présentent lors de l'examen des différentes espèces des contats préliminaires.

Tamás Prugberger:

Quelques questions actuelles de principe et de la pratique concernant la responsabilité des dirigeants des coopératives de production agricoles

La réforme de la direction de l'économie augmente sensiblement l'ntéressement des collectifs des coopératives de production agricoles. Eu égard au fait que la direction des coopératives est responsable en premier lieu devant les membres, on peut constater un accroissement considérable de la responsabilité qui incombe aux dirigeants pour le bon fonctionnement de la coopérative. Allant de pair avec cet accroissement, aussi le contenu de la responsabilité est qualitativement changé. En soumettant, en effet, les tâches particulières de la direction des coopératives à un examen détaillé, on peut constater que, aussi dans les coopératives en question, la hiérarchie des dirigeants peut être partagée en deux, notamment en un équipe de dirigeants revêtu du droit de prende des décisions indépendantes (président, ingénieur, agronome en chef, chef-comptable) et un équipe subalterne (chefs de

brigade). Pour des actes concrets la responsabilité du premier groupe n'entre guère en ligne compte, sinon à long terme, tandis que celle des derniers y entre sans doute. Lors de l'application concrète des sanctions matérielles et disciplinaires on doit en tenir dûment compte.

András Széll—Tamás Szász:

La règlementation du marché des investissements

Dans la période du passage à un nouveau système de la direction de l'économie les investissements ont acquis un intérêt particulier. L'analyse des problèmes concernant les investissements présente, en effet, une grande importance à cause du fait que jusqu'ici on n'a pas réussi de créer de l'équilibre sur le marché des investissements. Pour assurer cet équilibre il faut recourir à divers stimulants économiques et à différents moyens offerts par le droit. A la lumière des expériences pratiques des institutions financières et des commissions d'arbitrage économique les auteurs analysent d'une façon complexe les différents facteurs entrant en ligne de compte concernant la règlementation du marché des investissements, à savoir la règlementation des revenus, le système des prix et du crédit, l'obligation de conclure des contrats, les questions résultant de l'élargissement du droit d'exportation et les problèmes ayant trait à l'exécution des obligations pécuniaires.

Ervin Cséka:

Les nouveaux aspects du problème de la connaissance et de la preuve des faits dans les affaires pénales

Dans les affaires pénales la connaissance et la preuve des faits présente une grande importance non seulement du point de vue de l'établissement de la culpabilité et de la qualification de l'infraction, mais aussi concernant la fixation de la peine. En effet, la peine peut être fixée correctement seulement en connaissance exacte à la fois des circonstances objectives de la perpétration de l'acte et des circonstances personnelles de l'auteur. A nos jours des tâches nouvelles et compliquées de la preuve font leur apparition précisément dans la sphère de la fixation de la peine, notamment dans celle de l'analyse de la personnalité qui lui doit servir de base. Dans ce domaine il est indispensable de profiter des résultats des recherches de psychologie, tandis que l'utilité des moyens procéduraux est plutôt relative. La découverte des faits de la conscience et l'analyse de la personnalité doivent être accomplies de la sorte que la perpétration de l'acte puisse trouver une explication adéquate dans la personnalité de l'auteur. Toutefois, il est quère possible d'approuver certaines nouvelles idées suggérant la division de la procédure, dans la phase de l'audience, selon qu'il s'agit de la preuve ayant trait à la culpabilité d'une part et à la personnalité d'autre part. Dans la notion de l'infraction, en effet, l'acte et l'auteur (notamment la personnalité de celui-ci) forment une unité indivisible. A cause de ce fait, la division de la preuve en deux phases pourrait aboutir à une fixation de la peine sans tenir compte du caractère objectif de l'acte.

Ferenc Kratochwill:

La préparation de l'audience par le juge et sa place dans la procédure pénale hongroise

La procédure pénale hongroise se divise en deux étapes qu'on peut facilement distinguer l'une de l'autre. Ces deux étapes sont: la procédure préliminaire (enquête) et la procédure judiciaire (procédures en première instance et en instance d'appel). Dans son étude l'auteur examine les modalités selon lesquelles l'affaire passe de l'étape préliminaire dans l'étape judiciaire, notamment la question de savoir si dans la procédure pénale hongroise une „procédure intermédiaire" existe ou non. Il arrive à la conclusion que dans la procédure pénale hongroise on ne peut reconnaître aucune „procédure intermédiaire" au sens traditionnel, puisque la mise en accusation par le procureur est l'acte final de l'étape de l'enquête, tandis que la procédure préparatoire du tribunal fait partie de la procédure juridictionnelle proprement dite. L'auteur examine avec tous les détails l'activité préparatoire de tribunal; il arrive à la conclusion que le tribunal n'est pas une autorité qualifiée pour former l'accusation; sa fonction est seulement le contrôle de la légalité de la mise en accusation et de la procédure qui l'a précédé ainsi que le redressement des erreurs commises.

László Deák:

Quelques questions de principe relatives à la surveillance exercée par les procureurs d'Etat sur les litiges de travail

Quant aux litiges de travail, l'activité déployée par les procureurs d'Etat en matière de la surveillance de la légalité vise la constatation de la façon dont les organes qualifiés et obligés de trancher les litiges de travail s'aquittent de leurs tâches relatives à l'exécution des règles de droit entrant en ligne de compte. L'importance de la surveillance exercée par les procureurs a été reconnue aussi par les nouvelles normes du droit du travail, adoptées en connexion avec la réforme du mécanisme économique, et ceci notamment par le fait d'avoir donné aux procureurs au fond les droits accordés aux parties en cause. Le caractère complexe de la surveillance exercée par les procureurs en matière de légalité est garanti par l'activité coordonné des secteurs de la surveillance générale et de celle du droit civil. L'étude met en parallèle les méthodes spécifiques employées dans l'exercice de la surveillance concernant les litiges de travail avec les problèmes de principe de la surveillance relative à d'autres branches du droit. Elle s'occupe de plus près des institutions juridiques au service du développement de la démocratie des usines et notamment des traits particuliers des droits des syndicats et de la surveillance exercé par les procureurs.

Bulcsu Veress:

The New System of Economic Management and the Preliminary Contracts

After the role of national economic plans as organizing instruments of national economy has become eclipsed a major part of the duties coming within this scope must of necessity come within the orbit of economic contracts. This fact has considerably contributed to altering the system of economic contracts. The most important role in respect of the long-term organization of economic activity is to be played by the patterns in Hungarian law which are reminiscent of preliminary contracts. Three kinds of these contracts which can be specified, have been emerging: contracts stipulating productive capacity, those stipulating the securing of productive capacity and credit contracts. After the limits of the general notion of preliminary contract are analysed the author goes on to describe the three types of contract as mentioned above then treats the disputed points of the problem particularly from the aspect what specific features render contracts preliminary contracts and what theoretical and practical consequences are involved by this type. In the closing part of the paper several problems of principle encountered in the analysis of the various types of preliminary contracts are discussed after due prominince has been given to these.

Tamás Prugberger:

Some Topical Problems of Principle and Practice Connected with Cooperative Farms Executives' Responsibility

The reform introduced in economic management considerably affects the collective interests of the cooperative farms as well. Considering the fact that executives in cooperative farms are responsible in the first place to the membership a trend of considerable extension of the cooperative farm executives' responsibility for the activity of these may be discerned. In keeping with this trend the substance of the responsibility has been undergoing major qualitative changes as well. When the fields of duty incumbent upon cooperative farm executives are analyzed in detail it will be found that the executive body in cooperative farms may be divided into two groups namely one to which belong persons empowered to pass decisions independently (president, chief agronomist, chief accountant) and another one (leaders of working teams) occupying posts at a lower level. The former are but seldom held responsibile for acts of a factual nature, at most in the long run, while the latter persons are held responsible. These considerations should be the yardsticks when financial and disciplinary sanctions are applied in given cases.

ndrás Széll—Tamás Szász:

The Regulation of the Investment Market

In the period of transition to the new system of economic management the problem of investments have come into the center of interest. An analysis of the issues bearing on investments is of a considerable importance because the balance of the investment market could not so far be secured. In order to achieve a balance on the market the resorting to various economic incentives and legal means is required. The authors analyse in a variegated way the factors connected with the regulation of the investment market as reflected in banking transactions and the practice of economic arbitration committees namely: the regulation of incomes, the system of prices and credits, the obligation to enter into contracts, issues connected with the right of finishing projects, problems bearing on the performance of money obligations.

Ervin Cséka:

The New Aspects of Perception and Evidence in Criminal Cases

Fact-finding and evidence have a major significance not only in respect of guilt and the classification of the criminal act but also as regards the infliction of penalty. An appropriate penalty cannot be meted out unless the objective aspects of the crime and the personal circumstances of the accused are considered in conjunction. In our days new and complicated tasks have been emerging in the field of the infliction of penalties and the revealing of personality which serves as a basis for the former. It is indispensable in the latter field that the results of psychologic'al researches be made use of while on the other hand the utilization of procedural means is rather relative. The revealing of the mind and personality as a whole should be effected to the extent that an explanation of the crime which is adequate with the perpetrator's personality is rendered feasible. However, a division of the hearing in court in the course of judicial proceedings into a stage concerned with the guilt and another stage dealing with evidence on personality which has been advocated lately cannot be accepted. The notion of crime namely is constituted in an organic way of the act and the perpetrator, respectively his personality. Therefore a division into two stages would result in respect of the evidence that the act were established detached from its objective nature.

Ferenc Kratochwill:

The Judicial Preparation of Hearings, its objective and place in the Hungarian Criminal Procedure

Hungarian criminal procedure may be divided into two stages which are well discernible: preparatory proceedings (investigation) and proceedings in court (proceedings in first instance and appeal proceedings). The author examines in the paper the ways through which a case is transferred from the preparatory stage to proceedings in court, more exactly whether does in the Hungarian criminal procedure exist what is termed an „intermediate proceeding". The author comes to the conclusion that „intermediate proceeding" construed in the traditional sense does not exist in the Hungarian criminal procedure; the stage of investigation is concluded by the the indictment and the preparatory proceeding in court constitutes a phase of the proceedings in court proper. A detailed analysis is provided of the preparatory activity of courts and the conclusion is arrived at that courts are not authorities charged with indicting persons, their activities are confined to examining the legal foundations of the indictment and the preceding procedure and to remedying eventual shortcomings.

László Deák:

Matters of Principle Relating to the Procurators' Supervision Over Labour Disputes

Supervision by procurators' offices over the observance of legality is directed, as regards labour disputes, at ascertaining how the organs empowered and bound to decide in labour disputes are discharging their duties in respect of the enforcement of the relating statutes. The import of the supervision by procurators' offices has been recognized in the labour legislation adopted together with the introduction of the reform in economic management for procurators have been accorded, in the main, the rights of parties. The complex nature of the supervision by the procurators over the observance of legality is safeguarded by the concerted and mutually complementary activity of the general supervisory and civil law branches in the procurators' suervisory work. The specific methods applied in the course of supervision relating to labour disputes are compared in the paper with the problems of principle connected with the supervisory activity extending to other fields. A profound analysis is given of the legal institutions destined to serve the expansion of industrial democracy particularly of the specific features of trade union rights and supervision by the procurators.

Ára: 16,— Ft INDEX: 25.422

E lapszám (XXIV. új évfolyam 7—8.) szerzői: *dr. Veress Bulcsu* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. — *Dr. Prugberger Tamás* jogtanácsos (Sárvár). — *Dr. Széll András* a Magyar Beruházási Bank jogügyi osztályának vezetője. — *Dr. Szász Tamás* a Központi Gazdasági Döntőbizottság döntőbírája. — *Dr. Palásti Sándor* jogtanácsos. — *Dr. Cséka Ervin* Legfelsőbb Bírósági bíró. — *Dr. Kratochwill Ferenc* docens. — *Dr. Timár László* járásbírósági elnökhelyettes (Miskolc). — *Dr. Deák László* a Legfőbb Ügyészség osztályvezető ügyésze. — *Dr. Bodnár László* adjunktus (Szeged). — *Dr. Novák István* megyei bírósági tanácsvezető bíró (Miskolc). — *Dr. Székely János* az Országos Kriminalisztikai Intézet tudományos főmunkatársa. — *Dr. Diósdi György* docens. — *Dr. Vargyai Gyula* docens (Pécs). — *Dr. Horeczky Károly* adjunktus. — *Dr. Bodgál Zoltán* adjunktus.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

69.2631 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXIV. új évfolyam 9. szám Budapest, 1969. szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A szocialista alkotmányosság néhány gyakorlati problémája

1. Az új alkotmány kidolgozásának és a jogrendszer továbbfejlesztésének programja

A magyar társadalom osztályszerkezetében, gazdasági és politikai viszonyainkban a felszabadulás után, különösen pedig 1948/49. óta végbement lényeges változások elemzése alapján jelentős következtetést vont le az MSZMP IX. kongresszusa alkotmányos életünk továbbfejlesztésére vonatkozóan. A kongresszusi határozat megállapította: „Népköztársaságunk alkotmányát 1949-ben fogadták el. Azóta befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását és megkezdtük a szocializmus teljes felépítését. A végbement változásokat időszerű az alkotmányban is megfogalmazni".[1] „Most olyan alkotmány kidolgozására van szükség, amely a szocialista Magyarország teljes felépítésének — a gazdaságot, társadalmat, tudományt, kultúrát, emberi tudatot átfogó — nagy munkájához adja meg a legfontosabb államjogi biztosítékokat" állapítja meg Kállai Gyula, az országgyűlés elnöke.[2]

Az új alkotmány alapkoncepcióinak kidolgozása és a kiterjedt előkészítő munka elvégzése előtt célszerű széleskörű vizsgálatok alapján feltárni, elemezni és összegezni, hogy milyen mértékben váltak valóra a kétévtizedes magyar alkotmány rendelkezései, mennyiben tükrözi alaptörvényünk napjainkban az alkotmányos valóságot, milyen mértékben lépte túl az általános társadalmi fejlődés és annak nyomán jogalkotásunk, valamint a társadalmi és állami gyakorlat az alkotmány tételes rendelkezéseit, melyek azok a jelentősebb alkotmányos problémák, amelyek már viszonylag hosszabb idő óta várnak elmélyült tisztázásra és a továbbfejlődés igényeit szolgáló megoldásra.

A fent jelzett és a hasonló célzatú vizsgálódások indokoltságát kormányzati szintű állami célkitűzés rangjára emelte a *Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány* 2004/1969. (II. 23.) számú, *„a jogszabályok, valamint az ügyintézés egyszerűsítéséről és továbbfejlesztéséről"* c. határozata. E kormányhatározat lerögzíti, hogy „az elmúlt évek során jelentős eredményeket értünk el az egységes szocialista jogrendszer fejlesztésében. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése, társadalmi fejlődésünk jelenlegi és távlati követelményei szükségessé teszik a jogrendszer további kritikai elemzését és a szükséges módosítások elvégzését". Az egységes, áttekinthető jogrendszer kialakítása érdekében a határozat távlati jogalkotási program kidolgozását írja elő. E program keretében „új, korszerű szabályozással kell felváltani a társadalmi fejlődés következtében alapvetően túlhaladottá vált jogszabályokat, megfelelő szabályozást kell kialakítani azokon a területeken, amelyek jogi rendezést igényelnek, de jelenleg szabályozatlanok, illetőleg amelyeken a szabályozás fontos kérdésekre nem terjed ki, vagy a szükségesnél alacsonyabb szinten (pl. az állampolgárokat közvetlenül érintő kérdésekben, rendelet helyett utasításban) történt". Ez a határozat is lerögzíti, hogy „fokozottan törekedni kell arra, hogy a társadalmi viszonyok szélesebb köreit rendező és az állampolgárok alapvető jogait, valamint kötelezettségeit közvetlenül érintő rendelkezések törvényben nyerjenek szabályozást". A kormányhatározat nagyon lényeges eligazító tétele értelmében *„jogrendszerünk átfogó továbbfejlesztésének teljes megvalósítása távlati feladat.* Számos kérdés újbóli jogi szabályozása *az állam-*

[1] L. A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. Kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. 459. old.

[2] L. *Kállai Gyula: Szocialista demokrácia, szocialista állam.* Népszabadság 1968. évi december 24. sz.

jogi kérdések rendezésétől függ". (Kiemelés tőlem: Á. A.)

Az államjogi kérdések megoldásához átfogó elvi útmutatást nyújt az *MSZMP Központi Bizottsága és a Magyar Forradalmi Munkás—Paraszt Kormány* 1969. március 5—6-i együttes ülésén elfogadott *állásfoglalás,* amely többek között leszögezi, hogy az államélet és a szocialista demokrácia továbbfejlesztése érdekében „szükséges társadalmunk és államszervezetünk néhány alkotmányos kérdésének elemzése, a jogrend és a törvényesség további erősítése, választási rendszerünk fejlesztése. Növelni kell a tanácsok társadalmi, politikai szerepét, önkormányzati jellegét, hatáskörét és felelősségét a helyi feladatok megoldásában". A Központi Bizottság és a Minisztertanács véleménye szerint „az államélet, a szocialista demokrácia fejlesztése során figyelembe kell venni a tapasztalatokat, az eredményeket és a fogyatékosságokat, fel kell használni a tudományos kutatás következtetéseit és a nemzetközi tapasztalatokat".[3]

Az idézett megállapításokra is figyelemmel már vizsgálódásaim elején hangsúlyozom, hogy bizonyos alkotmányos problémák megoldatlanságát, meghatározott államjogi intézmények szabályozásának hiányát vagy nem megfelelő voltát jelző és e hiányok pótlásának szükségességét felvető megjegyzéseim nem hirtelen elvégzendő rendezést sürgetnek, hanem elsősorban azt célozzák, hogy *az új alkotmány alapjául szolgáló államjogi koncepciók kidolgozásakor és ezek valóraváltása során e tanulmányban érintett problémák is megnyugtató megoldást nyerjenek.*

2. *Közjogi viszonyaink szabályozottságának mértéke*

Közjogi viszonyaink szabályozottságának áttekintése arról győz meg bennünket, hogy e terület számos fontos intézményére vonatkozó, jelentőségben és tartalomban is kiemelkedő jogi normák[4] megalkotása mellett, viszonyítva az egyéb jogterületek, különösen a polgári jogi, a munkajogi, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi, a büntetőjogi és az eljárásjogi kodifikációhoz, *a közjogi jogalkotás szembetűnő lemaradással küszködik hazánkban.* Szolgáljanak e megállapítás alátámasztására az alábbi példák.

a) Alkotmányunk 24. §-a lerögzíti, hogy „a Magyar Népköztársaság minisztériumainak felsorolását külön törvény tartalmazza". Igaz, hogy ezt a rendelkezést az alkotmánymódosító 1957. évi II. tv. iktatta az alkotmányba, *a minisztériumokat felsoroló törvény az azóta eltelt 12 év alatt sem született meg.* Mint ismeretes, a minisztériumokat eredetileg az alkotmány 24. §-a sorolta fel. Az államéletnek a különböző objektív és szubjektív tényezőktől befolyásolt változó szükségeletei az 1950-es évek első felében gyakran idéztek elő új minisztériumok létesítését, meglevők összevonását, szétválasztását vagy megszüntetését. A minisztériumok állományának változása minden esetben felvetette az alkotmánymódosítás feladatát. A szocialista alkotmányosság követelményét szem elől téveszt-ve — néhány esettől eltekintve — olyan gyakorlat alakult ki, amelyben az Elnöki Tanács törvényerejű rendelettel rendelte el valamely minisztérium létesítését, átszervezését vagy megszüntetését, az országgyűlés pedig legközelebbi ülésén törvényt alkotott az alkotmány 24. §-ának a valóságban már végbement változásokhoz igazodó módosításáról. Csak helyeselni lehet, hogy az ilyen alkotmánysértő eljárásnak és az alkotmány gyakori módosításának elkerülése érdekében az 1957. évi II. tv. törölte az alkotmány 24. §-ából a minisztériumok jegyzékét és helyébe iktatta a minisztériumok külön törvényi felsorolását előíró, már idézett rendelkezést. A minisztériumokat felsoroló külön törvény megalkotása olyan időszakban, amikor a minisztériumok állománya már kiépült, nem minősíthető elsődleges fontosságú, érdemi törvényalkotó munkának. Ennek ellenére praktikus szempontból sem lenne felesleges, a szocialista államiság önbecsülését fémjelző *szocialista alkotmányosság pedig elkerülhetetlenül megköveteli, hogy az alkotmánynak a minisztériumok külső struktúráját rögzítő törvényi szabályozását igénylő rendelkezése sem maradjon végrehajtatlanul.*

A minisztériumok törvényi felsorolását megkövetelő alkotmányi rendelkezés szoros összefüggésben áll az alkotmány 10. § (3) bekezdésének f) pontjában található azzal a megállapítással, amely szerint minisztériumok létesítése és megszüntetése, valamint a minisztériumok *feladatkörének meghatározása és megváltoztatása az országgyűlés hatáskörébe* tartozik. Ezért csak a gazdaságirányítási reform bevezetését szolgáló *átmeneti* megoldásnak tekinthetjük a Kormánynak azt az eljárását, amelyben 2000-nél magasabb számú, tehát még a Magyar Közlönyben sem publikált kormányhatározatokban[5] szabta meg— egyébként az új követelményeknek megfelelő színvonalas tartalommal — az egyes miniszterek és minisztéri-

[3] L. Népszabadság 1969. évi március 8. sz.

[4] Gondolunk különösen az első és második tanácstörvényre (1950. évi I. tv., 1954. évi X. tv.) és a hozzájuk kapcsolódó jogszabályokra, a bírósági szervezeti törvényre (1954. évi II. tv.), az egyesületi tvr-re (1955. évi 18. sz. tvr.), az országgyűlés ügyrendjére (1956. évi 2. sz. Ogy. hat.), az államigazgatási eljárási törvényre (1957. évi IV. tv.), az állampolgársági törvényre (1957. évi V. tv.), az ügyészségi tvr-re (1959. évi 9. sz. tvr.), a honvédelmi törvényre (1960. évi IV. tv.), az oktatási törvényre (1961. évi III. tv.), a korábbi és a hatályos választójogi törvényekre (1954. évi IX. tv., 1958. évi III. tv., 1966. évi III. tv., 1967. évi 35. sz. tvr.) stb.

[5] L. pl. a 2019/1967 (IV. 27.) Korm sz., a 2026/1967 (V. 28.) Korm. sz., a 2028/1967 (VI. 11.) Korm. sz., a 2033/1967 (VI. 27.) Korm sz., a 2065/1967 (XII. 1.) Korm. sz. stb. határozatokat.

XXIV. új évfolyam 9. szám Budapest, 1969. szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

ÁDÁM ANTAL:

A szocialista alkotmányosság néhány gyakorlati problémája 429

RIEGE, GERHARD:

A Német Demokratikus Köztársaság 1968. április 4-i Alkotmánya 437

HARMATHY ATTILA:

Változások a gazdasági döntőbizottságok gyakorlatában (A szerződések összefüggéséről) ... 442

A MAGYAR NEMZETKÖZI MAGÁNJOGI KODIFIKÁCIÓ A SIÓFOKI JOGÁSZKONGRESSZUS NAPIRENDJÉN

MÁDL FERENC: Elméleti megfontolások gyakorlati célra nemzetközi magánjogi norma alkotásához 451

ASZTALOS LÁSZLÓ: A rugalmasság felfogása és az egyes konkrét intézmények szabályozása a nemzetközi magánjogban 463

BÁNRÉVY GÁBOR: A hazai kollíziós-jogi szabályozás egyes nemzetközi összefüggései 466

KRESKAY FERENC: A nemzetközi magánjog fogalma — a tervezet néhány problémája 469

Hozzászólások Mádl Ferenc referátumához és a korreferátumokhoz 471

Mádl Ferenc válasza 473

Szemle:

GUTH PÉTER — BUDVÁRI RÓBERT:

A bióstatisztikai apaságvalószínűsítés lehetőségei származási perekben 477

FICZERÉNÉ SIRKO ALEXANDRA:

Az új szovjet családjogi törvény 478

Jogirodalom:

Meznerics Iván: Pénzügyi jog a szocialista gazdálkodás új rendszerében (UJLAKI LÁSZLÓ) 482

VALKI LÁSZLÓ: Monográfia az államok és kormányok nemzetközi jogi elismeréséről 486

СОДЕРЖАНИЕ: *Антал Адам:* Несколько практических проблем социалистической конституционности. — *Герхард Риеге:* Конституция Германской Демократической Республики от 4 апреля 1968 года. — *Аттила Хармати:* Изменения в практике хозяйственных арбитражей (О взаимосвязи договоров). — *Вопросы кодификации венгерского международного частного права на повестке дня Конгресса Юристов в Шиофоке.* — *Фэрэнц Мадл:* Теоретические соображения с практической целью по подготовке международной частно-правовой нормы. — *Ласло Асталош:* Концепция гибкости и регулирование отдельных конкретных институтов в международном частном праве. — *Габор Банреви:* О некоторых международных взаимосвязях коллизионно-правового регулирования. — *Фэрэнц Крэшкаи:* Понятие международного частного права — некоторые проблемы проекта. — Выступления по реферату Фэрэнца Мадла и корфератам. — Ответ Фэрэнца Мадла. — *Обзор: Петэр Гут—Роберт Будвари:* Возможности установления правдоподобности отцовства путем применения биостатистики в процессах о происхождении ребенка. — *Фицерене, Александра Ширко:* Новый советский закон о семье. — *Юридическая литература:* Иван Мэзнерич: Финансовое право в новой системе социалистического хозяйствования *(Ласло Уйлаки).* — *Ласло Валки:* Монография о международно-правовом признании государств и правительств.

INHALT: *Antal Ádám:* Einige praktische Probleme der sozialistischen Verfassungsmässigkeit. — *Gerhard Riege:* Die Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik vom 6. IV. 1968. — *Attila Harmathy:* Änderungen in der Praxis der Wirtschaftlichen Vertragsgerichte. (Über den Zusammenhang der Verträge). — *Die Kodifikation des ungarischen internationalen Privatrechts an der Tagesordnung des Juristenkongresses in Siófok. Ferenc Mádl:* Theoretische Überlegungen mit praktischen Zielsetzungen zur Schaffung der international privatrechtlichen Normen. — *László Asztalos:* Die Auffasung über die Elastizität und die Regelung der einzelnen konkreten Institutionen im internationalen Privatrecht. — *Gábor Bánrévy:* Einzelne internationale Beziehungen der ungarischen kollisionsrechtlichen Regelungen. — *Ferenc Kreskay:* Der Begriff des internationalen Privatrechts — einige Probleme des Entwurfs. — — —: Diskussionsbeiträge zum Referat Ferenc Mádls und zu den Korreferaten. — — —: Die Antwort von Ferenc Mádl. — *Rundschau: Péter Guth — Róbert Budvári:* Die Möglichkeiten der biostatistischen Glaubhaftmachung der Vaterschaft in Abstammungsprozessen. — *Frau Ficzere, Alexandra Sirko:* Das neue sowjetische Familienrechtsgesetz. — *Rechtsliteratur: Iván Meznerics:* Das Finanzrecht im neuen System der sozialistischen Wirtschaftsführung *(László Ujlaki)* — *László* Valki: Eine Monographie über die völkerrechtliche Anerkennung von Staaten und Regierungen.

SOMMAIRE: *Antal Ádám:* Quelques problèmes pratiques de la constitutionnalité socialiste. — *Gerhard Riege:* La Constitution du 4 avril 1968 de la République Démocratique Allemande. — *Attila Harmathy:* Changements dans la jurisprudence des commissions d'arbitrage économiques (Connexions entre contrats). — La codification du droit international privé hongrois à l'ordre du jour du Congrès des juristes hongrois de Siófok. *Ferenc Mádl:* Réflexions théoriques dans un but pratique pour créer des normes de droit international privé. *László Asztalos:* La conception de l'élasticité et la réglementation de certaines institutions concrètes dans le droit international privé. — *Gábor Bánrévy:* Certains rapports internationaux des règles hongroises sur les conflits de lois. — *Ferenc Kreskay:* La notion du droit international privé — quelques problèmes du projet. Contributions au rapport de Ferenc Mádl et aux autres communications. — La réponse de Ferenc Mádl. *Revue: Péter Guth — Róbert Budvári:* Les possibilités biostatistiques de la constatation de la paternité vraisemblable dans les procès de filiation. — Mme *Alexandra Ficzere-Sirko:* La nouvelle loi de famille soviétique. *Littérature:* Iván Meznerics: Le droit financier dans le nouveau système de l'économie socialiste. *(László Ujlaki)* — *László Valki:* Une monographie sur la reconnaissance en droit international des Etats et des gouvernements.

CONTENTS: *Antal Ádám:* Some Practical Problems of Socialist Constitutionality. — *Riege, Gerhad:* The April 4, 1968. Constitution of the German Democratic Republic. — *Attila Harmathy:* Changes in the Practice of Economic Arbitration Committees. (On Interrelated Contracts). — Discussion of the Lawyers' Congress in Siófok on the Codification of Hungarian Private International Law. — *Ferenc Mádl:* Theoreitical Considerations for a Practical Purpose for Framing Private International Conflict Rules. — *László Asztalos:* The Concept of Flexibility and the Regulation of Some Legal Institutions in Private International Law. — *Gábor Bánrévy:* Some International Correlations of the Hungarian Conflict Law Regulation. — *Ferenc Kreskay:* The Concept of Private International Law. Reflections on the Report by Ferenc Mádl and the Supplementary Reports. — Reply by Ferenc Mádl. — *Review: Péter Guth — Róbert Budvári:* The Possibilities of the Biostatistical Assumption of Paternity in Descent Actions. — *Alexandra Ficzere-Sirko:* The New Soviet Statute of Family Law. — *Legal literature:* Iván Meznerics: Financial Law in the New System of Socialist Economic Management *(László Ujlaki).* — *László Valki:* Monograph on the Recognition of States and Governments under International Law.

umok rendeltetését, feladatkörét és hatáskörét. Nem lehet kétséges, hogy bizonyos idő eltelte után, az időközben szerzett tapasztalatok hasznosításával, a minisztériumok szervezetét és feladatkörét szabályozó kormányhatározatokat — követve az alkotmány idézett előírását és a 2004/1969. (II. 23.) sz. kormányhatározat célkitűzéseit — a minisztériumokra vonatkozó *törvényeknek* kell felváltaniuk.

Az alkotmány 27. § (2) bekezdésének értelmében „a Minisztertanács elnöke (helyettese) és tagjai intézkedéseikért és magatartásukért egyénileg is felelősek. A felelősségrevonás módját külön törvény szabályozza". Ismeretes, hogy *ilyen tartalmú törvényünk nincsen.* Rögtön hozzátehetjük, hogy a Minisztertanács tagjai felelősségrevonását szabályozó törvény — az alkotmány hivatkozott rendelkezése ellenére — nyilvánvalóan azért nem született meg, mert az állampolgárok törvény előtti egyenjogúságának szocialista elvébe ütközne a kormány tagjai jogi felelősségrevonásának a többi polgárétól eltérő különleges rendszere. A kormány tagjainak politikai felelősségét és a politikai felelősség érvényesítésének módozatait pedig az alkotmány és egyéb jogszabályok — különösen az országgyűlés ügyrendje — pontosan meghatározzák. A problémát tehát ez esetben abban jelölhetjük meg, hogy miért maradt el két évtizeden keresztül olyan *alkotmánymódosító* törvény elfogadása, amelynek az lett volna a rendeltetése, hogy *törölje* alkotmányunknak a szocialista alkotmányos elvekkel szembenálló hivatkozott rendelkezését.

Teljesen más indoklással, de ugyancsak törlésük, illetőleg módosításuk elmaradását kifogásolhatjuk a *járási és megyei szintű bíróságok hivatásos bíráinak választását* előíró alkotmányi rendelkezéseknek. (39. § (5) bek.) Joggal feltételezhető, hogy a Minisztertanács mind ez ideig azért nem élt az 1954. évi II. tv. 66. § (3) bekezdésében biztosított jogával, — amely arra hatalmazza fel, hogy a bírósági szervezeti törvénynek a járási és a megyei szintű bíróságok hivatásos bírái választására vonatkozó rendelkezéseit hatályba léptesse — mert *hazánkban ennek feltételei még nem értek meg,* szocialista társadalmi és állami rendünk jelenlegi körülményei között és a továbbfejlesztés szempontjából sem tűnik célszerűnek a vonatkozó alkotmányi és törvényi rendelkezések végrehajtása. E következtetés helytállósága esetén azonban *a szocialista alkotmányosság követelményeit jobban szolgálta volna a jelenleg időszerűtlen alkotmányi rendelkezés megváltoztatása, mint az alkotmány egyik hatályos tételének fiktívvé tétele.*

b) „Az országgyűlés és az országgyűlési képviselők munkájáról" szóló 1956. évi 1. sz. Ogy. határozat az országgyűlés jogi, igazgatási és igazságügyi állandó bizottságának feladatává tette, hogy „a megfelelő állami szervek bevonásával dolgozzon ki javaslatot az országgyűlés, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, valamint a Minisztertanács működésének összehangolásához, a működési területek megfelelő elhatárolásához szükséges állami rendelkezésekre, s azokat 1957. április 1-ig terjessze az országgyűlés elé". Megbízta az említett országgyűlési határozat a jogi, igazgatási és igazságügyi bizottságokat azzal is, hogy „a többi állandó bizottság megfelelő bekapcsolásával a következő ülésszakig dolgozza ki és terjessze az országgyűlés elé a képviselők jogaira és kötelességeire vonatkozó részletes szabályokat, amelyek egyben meghatározzák a megyékben létrehozandó képviselői csoportok feladatait, szervezetét és működését". Az 1956. évi ellenforradalmi események megakadályozták e célkitűzések teljesítését. Az országgyűlés az 1957. május 11-i ülésén pedig akként határozott, hogy az 1956. évi 1. sz. Ogy. határozatban megjelölt javaslatok későbbi időpontban kerüljenek az országgyűlés elé".[6] Mint ismeretes, e jogszabályok megalkotása még *nem* következett be. Pedig mind a határozatban megjelölt legfelsőbb állami szerveink tevékenységének és együttműködésének tökéletesítése, mind az országgyűlési képviselők és a megyei képviselői csoportok jogi helyzetének meghatározása és eredményes munkálkodása érdekében nagy szükség lenne e területek magasszintű jogszabályi rendezésére. Sem tartalmi, sem formai szempontból nem helyeselhető pl., hogy az államélet nagyfontosságú ügyeiben az egyéb állami szervekre is kötelező döntést hozó, a Minisztertanács szerveként működő Gazdasági Bizottság létrejötte, szervezete, hatásköre, működési rendje a Minisztertanács nem publikált határozatán nyugszik. Nehéz lenne megmagyarázni, hogy miért kénytelenek a legfelsőbb államhatalmi szerv területi bizottságaiként a valóságban is jelentős szerepet betöltő megyei képviselői csoportok több mint egy évtizede jogszabályi rendezés hiányában kifejteni működésüket. Az országgyűlési képviselőket az országgyűlésen belül megillető legfontosabb jogosultságokat és kötelezettségeket (pl. kezdeményezési jog, interpellációs jog stb.) az országgyűlés ügyrendje tartalmazza. Ezért különösen az országyűlésen kívül gyakorolható képviselői jogosultságok, kötelezettségek és tevékenységi formák *törvényi* szabályozása hiányzik.

A legfelsőbb szintű központi állami szervek működésének kilátásba helyezett szabályozásával összefüggésben említem meg, hogy a Népköztársaság Elnöki Tanácsának belső működési rendjét meghatározó ügyrend 1949. augusztus 29-én született. Az Elnöki Tanács tevékenységét érintő, időközben napvilágot látott nagyszámú jogszabály és a kialakult gyakorlat következtében a NET ügyrendje hosszabb idő óta *számos vonatkozásban túlhaladottá vált.* A végbement jelentős változásokat kifejezésre

[6] L. Országgyűlési Értesítő 1957. évf. 1810. old.

juttató *ügyrendi módosítás vagy új ügyrend megalkotása azonban mind ez ideig elmaradt.*

Közismert, hogy az *egyesület-alapítás* folyamatában konstitutív elem az illetékes szervek által végzett nyilvántartásbavétel. A Ptknak az egyesületekre vonatkozó rendelkezéseihez kapcsolódó miniszteri indoklás utal arra, hogy bizonyos esetekben — elsősorban az ún. helyi egyesületeknél, amelyek több irányú tevékenységet fejtenek ki, — problematikus lehet a nyilvántartásbavételre hivatott szerv meghatározása. A miniszteri indokolás ezért kilátásba helyezte, hogy ezt a kérdést a Ptk. végrehajtásáról szóló jogszabály rendezi. Ennek ellenére az 1960. évi 11. sz. tvr. a nyilvántartásbavétellel kapcsolatos teendőket egyáltalán nem szabályozza. Ha ez a szabályozás a Ptk. végrehajtási rendeletében azért maradt el, mert az egyesületek nyilvántartási rendjének szabályozása nem polgári jogi, hanem elsősorban államigazgatási jogi jellegű jogalkotási feladat, a mulasztást csak helyeselni lehet. Az egyesületek, különösen a helyi egyesületek bővülő szerepére és növekvő számára figyelemmel azonban a jelzett probléma jogszabályi rendezése továbbra is kívánatos.

c) Az alkotmány 20. § (1) bek. f) és g) pontja értelmében a Népköztársaság Elnöki Tanácsa „a Magyar Népköztársaság nevében nemzetközi szerződéseket köt, megerősíti a nemzetközi szerződéseket". A nemzetközi szerződések kötésének és ratifikációjának gyakorlatában a felek törekszenek arra, hogy azonos szintű állami szervek működjenek közre a szerződések létrehozásában és megerősítésében. A nemzetközi szerződések között ennek következtében az államfők vagy a jelentősebb külügyi jogokat gyakorló legfelsőbb hatalmi szervek által kötött, illetőleg ratifikált szerződések mellett megtalálhatók a kormányok vagy más központi állami szervek által kötött nemzetközi szerződések és a megerősítésre nem szoruló egyezmények is. Alkotmányunk ugyan — eltérően több szocialista alkotmánytól — nem rendelkezik a kormány nemzetközi szerződési jogosultságáról, a Magyar Népköztársaság kormánya az alkotmány életbelépése óta rendszeresen gyakorolja ezt a jogot. A kormányok közötti nemzetközi szerződések szükségét a viszonosságra épülő nemzetközi gyakorlat kétségtelenül tanúsítja. E körülmények figyelembevétele alapján a szocialista alkotmányosság követelménye kétségtelenné teszi azt a feladatot, hogy feltárjuk *az Elnöki Tanács által kötendő és a kormány által köthető nemzetközi szerződések* ismérveit és e vizsgálódások eredményeit *alkotmányjogi szabályokban* rögzítsük. E feladat elvégzése során általános körülírással célszerű lenne meghatározni a ratifikálandó nemzetközi szerződések körét is. E nagyfontosságú szabályozással egyidejűleg rögzíteni kellene a nemzetközi szerződések felmondásának rendjét, továbbá a több oldalú nyílt nemzetközi szerződésekhez való utólagos csatlakozás és az ilyen szerződések egyes rendelkezéseivel szembeni fenntartással élés jogának, valamint az aktív és passzív követségi jog összetevői közé tartozó több jogosultságnak hatásköri hovatartozását is.[7]

Alkotmányunk *menedékjogot* biztosít azoknak a nem magyar állampolgároknak, akiket a haladás érdekében kifejtett tevékenységükért más országokban üldöznek. (58. § (2) bek.) Jogalkotásunkra vár azonban még annak eldöntése, hogy melyik állami szerv hatáskörébe tartozzék a menedékjog megadása.

3. A törvényi szabályozás követelményének megvalósulása

Alkotmányos életünkben — különösen az utóbbi másfél évtizedben — ismételten megújult az a törekvés, hogy a jogszabályi rendezésre váró fontosabb társadalmi viszonyokat *törvényi* formában szabályozzuk. Az érdemi országgyűlési munka bővülésének eredményeként a törvények és a törvényerejű rendeletek arányában az utóbbi időben észrevehető változás következett be a törvények javára. A magyar államjogtudomány művelői több ízben vizsgálták a törvényhozási tárgyak és ezen belül a kizárólagos törvényhozási tárgyak problémáit és több figyelmet érdemlő következtetést is leszűrtek.[8] Közjogi jogalkotásunk viszonylag hosszabb időre visszatekintő vizsgálata mégis arról tanúskodik, hogy napjainkban is sok megoldásra váró, illetőleg korrekciós feladat hárul a jogszabályokat előkészítő és a jogalkotó szervekre ahhoz, hogy az e téren elkövetett mulasztásokat és fogyatékosságokat megszüntethessük. E megállapítás alátámasztására az alábbi példákra hivatkozom.

Az 1956. évi 1. sz. Ogy. határozat kötelezően kimondja, hogy „feltétlenül szükséges a törvényhozó tevékenység kiszélesítése olyan értelemben, hogy az állampolgárok alapvető jogait és lényeges kötelességeit érintő jogszabályok törvények formájában kerüljenek megalkotásra". Az alkotmány 55. §-ában biztosított sajtószabadság érvényesítésének feltételeit és módozatait ennek ellenére nem törvény, nemis törvényerejű rendelet, hanem „a sajtóval kapcsolatos egyes kérdésekről" szóló 26/1959. (V. 1.)

---

[7] V. ö. *Ádám Antal:* A Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 197—234. old.

[8] V. ö. *Bihari Ottó:* Az államhatalmi-képviseleti szervek elmélete. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 198—206. old.
Kovács István: Demokrácia és jogalkotás. Állam és Igazgatás 1966. évi 1. sz. 18—24. old.
I. M. Kuznyecov: Az államhatalom legfelsőbb szerveinek törvényalkotó és végrehajtó tevékenysége. Jogirodalmi Kiadó. Moszkva, 1965. 118. old. (oroszul)
Ádám Antal: Az Elnöki Tanács hatáskörének fejlődése. Állam és Igazgatás 1967. évi 4. sz. 315—316. old.

Korm. sz. rendelet szabályozza. A kegyelem iránti kérelmezési jog tartalmát és gyakorlásának feltételeit jelenleg is a polgárok számára hozzáférhetetlen *normativ utasítások* szabják meg.[9] Az állampolgársági ügyekben érdekelt polgárokat közvetlenül érintő rendelkezéseket tartalmaz a 8/1957. (TK 81.) BM sz. utasítás is.

Érdemes megemlíteni, hogy amikor „az államigazgatási szervek feladatairól az országgyűlési képviselők munkájának támogatásában" c. 1087/1956. (IX. 4.) sz. MT határozat megszabja az államigazgatási szerveknek az országgyűlési képviselők irányában végzendő feladatait, közvetve a képviselők számára is jelentős jogosultságokat statuál. Gondoljunk pl. a képviselőket megillető tájékoztatási jogosultságra, bizonyos kiadványokkal (Magyar Közlöny, Tanácsok Közlönye stb.) való ellátásra vonatkozó jogukra, arra a képviselői jogosultságra, hogy az államigazgatási szervek vezetői a hivatalukban jelentkező képviselőket soronkívül és személyesen fogadják stb. Méltán kifogásolható viszont, hogy a legfelsőbb államhatalmi szerv tagjainak e fontos jogosultságait államigazgatási szervtől származó jogi norma, nem pedig törvény határozza meg.

Különösen szembetűnő valamely jelentős szabályozási tárgy alacsonyabb szintű jogforrással történő rendezése, ha ez az alkotmány kifejezetten törvényi szabályozást előíró rendelkezése ellenére következett be. Az alkotmány 20. § (1) bekezdés i) pontja értelmében pl. az Elnöki Tanács nevezi ki „a törvény által megfogalmazott fontosabb megbízatású állami alkalmazottakat, valamint a fegyveres erők magasabb rangú tisztjeit". Az alkotmányos gyakorlatban e tisztségeket többnyire mégsem törvény, nem is törvényerejű rendelet, hanem ezeknél is alacsonyabb szintű jogforrások határozták, illetőleg határozzák meg.[10] Az alkotmány 20. § (1) bek. j) pontja szerint az Elnöki Tanács „adományozza az országgyűlés által alapított rendjeleket és címeket". A NET által jelenleg adományozható kitüntetések túlnyomó többségét mégsem az országgyűlés, hanem az Elnöki Tanács alapította.[11] Bár az Elnöki Tanácsot az alkotmány 20. § (4) bekezdése alapján általános helyettesítő jogkör illeti meg akkor, „ha az országgyűlés nem ülésezik", mégis szembetűnő az egyértelmű alkotmányi rendelkezések követésének mellőzése ezekben az esetekben.

[9] L. A 6/1963. Legf. Ü. sz. utasítást, a 109/1964 (IK 10.) IM—BM—HM—MM sz. utasítást, továbbá a 7/1966. Legf. Ü. sz. utasítást.

[10] L. 107/1950. (VI. 4.) MT sz. rendelet, az 1953. évi 17. sz. NET határozatot, valamint az 1963. évi 25. sz. NET határozatot.

[11] L. Az 1959. évi 6. sz. tvr-t, az 1963. évi 35. sz. tvr-t, az 1964. évi 24. sz. tvr-t, az 1966. évi 29. sz. tvr-t, az 1969. évi 5. sz. tvr-t.

4. *Az alkotmány normaanyaga és az egyéb jogszabályok alkotmányos jelentőségű rendelkezései*

Alkotmányunk rendelkezéseinek túlnyomó többsége az eltelt 20 év alatt megvalósult. Ez a megvolósulási folyamat egyben több területen ahhoz vezetett, hogy eltérés tapasztalható az alkotmány normaanyaga és az alkotmányos valóság között. A társadalom osztályszerkezetében végbement ismert változások eredményeként, a kizsákmányoló osztályok és a kizsákmányolás megszűnésének, valamint a szocializmus alapjai lerakásának következtében váltak túlhaladottá pl. a tőkés elemek fokozatos kiszorítására (4. § (2) bek.), a kizsákmányolás felszámolására (3. §), bizonyos alapjogokat csupán a dolgozók számára biztosító alkotmányi rendelkezések.

a) A társadalmi fejlődés révén túlhaladott alkotmányi tételeknél jóval nagyobb azoknak az eseteknek a száma, amelyekben valamely intézmény alkotmányjogi szabályozásának tartalma és a jelenlegi valóság közötti bizonyos mértékű eltérés az által következett be, hogy az adott intézményre vonatkozó későbbi alacsonyabb szintű jogszabályi rendelkezés lényeges új elemekkel egészítette ki az illető intézményt anélkül, hogy ez a kiegészítés alkotmánymódosítással járt volna. A felhozható példák közül a következőket említem. Az 1959. évi IV. tv. (Ptk.) az alkotmány által ismert tulajdoni formákhoz (szocialista állami tulajdon, szocialista szövetkezeti tulajdon, munkával szerzett tulajdon, magántulajdon) képest új tulajdonformaként intézményesítette hazánkban a *személyi tulajdont.* (92—93. §) Mint ismeretes, a Ptk-nak a személyi tulajdonra vonatkozó eredeti rendelkezéseit — figyelemmel a földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. tv. 21. §-ára — módosította és kiegészítette az 1967. évi 39. sz. tvr. 7. §-a. A Ptk. hatályos 92. §-a új elemként rögzíti, hogy a telek is lehet személyi tulajdon tárgya, továbbá azt is kinyilvánítja, hogy az állampolgároknak a jogszabály által meghatározott területen levő és külön jogszabályban megszabott nagyságot és mennyiséget meg nem haladó mezőgazdasági ingatlana és az ilyen ingatlanokhoz tartozó vagyontárgyak is személyi tulajdonban állanak. Lényeges eltérést mutatnak az állami tulajdonra vonatkozó alkotmányi szabályozáshoz viszonyítva a Ptk-nak az állami tulajdon lehetséges tárgykörét (89. §.) és kizárólagos tárgyait (168. §), valamint az állami tulajdon forgalomképtelen tárgyait[12] meghatározó rendelkezései is.

Az alkotmány értelmében „a Népköztársaság Elnöki Tanácsa által alkotott jogszabályok törvényerejű rendeletek". (20. § (5) bek.) A jogszabályok kihirdetéséről és hatálybalépéséről

[12] L. a Ptk-nak az 1967. évi 39. sz. tvr. 8. §-a által módosított 169. §-át.

szóló 1954. évi 26. sz. tvr. az Elnöki Tanács által kibocsátott törvényerejű rendeleteken kívül jogszabályoknak ismerte el a NET *normatív határozatait* is. Az alkotmány 31. § (3) bekezdése a tanácsok által kibocsátható jogszabályok egyedüli formájaként a „helyi rendelet-"et jelöli meg. A tanácstörvény (1954. évi X. tv.) 8. §-a ezzel szemben a tanácsi rendeletalkotáson túlmenően lehetővé teszi tanácsi normatív határozatok kibocsátását is. Az alkotmány „A választások alapelvei" c. fejezetében nem rendelkezik az egyéni választókerületi rendszerről. Az országgyűlési képviselők és a tanácstagok választásáról szóló 1966. évi III. tv. „A választás alapelvei" c I. fejezetében azonban kinyilvánítja: „Az országgyűlési képviselőket és a tanácstagokat választókerületenként választják. Minden országgyűlési választókerület egy országgyűlési képviselőt, minden tanácsi választókerület pedig egy tanácstagot választ". (1. § (2) bek.)

Anélkül, hogy erre kifejezetten utalna, több alkotmányi rendelkezést kiegészítő előírást tartalmaz az országyűlés ügyrendje. (1956. évi 2. sz. Ogy. hat.) Az országgyűlési képviselők az alkotmány értelmében (27. § (3) bek.) csak a Minisztertanácshoz, annak elnökéhez és tagjaihoz nyújthatnak be interpellációt. Az országgyűlés ügyrendje ezzel szemben lehetővé teszi, hogy a képviselők a fentieken kívül az Elnöki Tanácshoz, a legfőbb ügyészhez, valamint az államtitkárokhoz is interpellálhassanak.[13] Az alkotmány szerint az Elnöki Tanácsnak az országgyűlést a választást követő egy hónapon belül,[14] a képviselők legalább egyharmadának írásbeli kérelmére vagy saját határozata alapján kell összehívnia. (12. § (2) bek., 18. § (5) bek.) Az országgyűlés ügyrendje további kötelező összehívási esetként kinyilvánítja, hogy „az országgyűlés maga is meghatározhatja a következő ülésszak időpontját". (19. § (4) bek.) Az alkotmány 18. § (4) bekezdése szerint az országgyűlés *feloszlatásától* számított három hónapon belül kell új országgyűlést választani. Az alkotmányból az nem tűnik ki, hogy *a négyéves megbízatás lejárta után* mikor kell megválasztani az új országgyűlést. Erre a kérdésre az Elnöki Tanács ügyrendje ad feleletet amikor 15. § (1) bekezdésében kimondja, hogy *„ha az országgyűlés megbízatásának tartama lejárt,* vagy az országgyűlés e tartam lejárta előtt kimondja a feloszlatását, a NET *a megbízatás tartamának lejártától,* illetőleg a felosztás kimondásától számított háram hónapon belül új országgyűlési választást tűz ki". (Kiemelés tlőem: Á. A.)

Több szocialista — pl. a szovjet, a csehszlovák, a mongol, a román — alkotmánytól eltérően a magyar alkotmány nem rendelkezik *az állami költségvetés végrehajtásáról* szóló kormánybeszámoló előterjesztésének és országgyűlési értékelésének feladatáról. Alkotmánykiegészítő rendelkezést tartalmazott ezért az 1953. évi 26. sz. tvr. 4. §-a, amikor kinyilvánította, hogy „a költségvetés benyújtásával egyidejűleg kell előterjeszteni az előző évi költségvetés végrehajtásáról szóló évi jelentést is".[15] E rendelkezést hatálytalanította az 1956. évi 2. sz. tvr. 1. §-a, és helyette kimondta, hogy a költségvetés végrehajtásáról szóló évi jelentést a következő év végéig kell *az országgyűlés* elé terjeszteni. Mindkét rendelkezésről megállapíthatjuk, hogy helyes irányban bővítették az országgyűlés szerepét. Elméleti és tételes alkotmányjogi szempontból egyaránt kifogásolható viszont, hogy ezt a kiegészítést nem alkotmánymódosító törvény foglalta magában, hanem a NET tvr. formájában létesített jogosultságot és feladatot a neki fölérendelt országgyűlés számára. Abban pedig a szocialista törvényesség sérelmét kell már konstatálnunk, hogy az 1956. évi 2. sz. tvr. tartalmilag helyeselhető rendelkezése ellenére az állami költségvetés végrehajtásáról szóló jelentés elfogadásáról jónéhány esetben — így a legutóbbi időszakban sem — nem az országgyűlés döntött, hanem helyette néhány mondatos határozat vagy tvr. kibocsátása révén a NET járt el.[16]

b) Bizonyos alkotmányi rendelkezéseket kiegészítő, illetőleg bővítő alsóbbszintű jogszabályok mellett találunk példát az alkotmány néhány rendelkezését *csorbító vagy szűkítő* alacsonyabb fokozatú szabályozásra is. Az alkotmány az Elnöki Tanácsra mint testületre ruházza az egyéni kegyelmezési jog gyakorlását. (20. § (1) bek. k) pont) A NET 1949. augusztus 29-én elfogadott és az országgyűlés 1949. december 5-i ülésén bemutatott, de a Magyar Közlönyben kihirdetésre *nem* került ügyrendje ezzel szemben a kegyelmezési jog gyakorlását az Elnöki Tanács nevében a NET *elnökségére* bízta. (5. § (2) bek. c) pont) Szerencsére a gyakorlat már hosszabb idő óta nem követi az ügyrendnek ezt az alkotmányellenes rendelkezését.

Az alkotmány 14. § (2) bekezdése törvénykezdeményezési jogot biztosít az Elnöki Tanács, a Minisztertanács és bármely országgyűlési képviselő számára. Az országgyűlés ügyrendje bizonyos mértékben *korlátozza* a képviselők alkotmány biztosította törvénykezdeményezési jogát. Az ügyrend vonatkozó rendelkezése értelmében ugyanis az országgyűlés a NET és a Miniszter-

[13] Az államtitkárokhoz intézhető interpellálást „az országgyűlés ügyrendje egyes szakaszainak módosításáról" szóló 9/1967—1971. sz. Ogy. határozat 9. pontja teszi lehetővé.

[14] Az Elnöki Tanács csak 1953-ban nem tett eleget e kötelezettségének, amikoris az 1953. május 17-én megválasztott országgyűlést egy hónap eltelte után az 1953. június 26-án megjelent 1953. évi 8. sz. határozatával 1953. július 3-ra hívta össze alakuló ülésre.

[15] E rendelkezés alapján hagyta jóvá az országgyűlés az 1954. évi IV. sz. költségvetési törvényben az 1953. évi költségvetés végrehajtásáról szóló, az 1955. évi I. sz. költségvetési törvényben pedig az 1954. évi költségvetés végrehajtásáról szóló jelentést.

[16] L. pl. az 1958. évi 1—24. sz. NET határozatot, valamint az 1963. évi 12., az 1964. évi 16., az 1965. évi 13., az 1966. évi 14. és az 1967. évi 20. tvr-eket.

tanács javaslatait köteles napirendre tűzni és tárgyalni, valamely képviselő által előterjesztet javaslat tekintetében azonban csupán az a követelmény, hogy az országgyűlés elnöke köteles azt az országgyűlésnek bejelenteni és indítványt tenni a javaslat napirendre tűzésére vagy napirendre tűzésének megtagadására. Az országgyűlés az előterjesztő esetleges felszólalása után az elnöki javaslatról vita nélkül határoz.

c) Önálló tanulmány kereteit is kitöltené azoknak a különböző jogágazatokhoz tartozó jogi normáknak a felvázolása és értékelése, amelyek olyan jelentős viszonyokra vonatkozó alapvető rendelkezéseket tartalmaznak, amelyek — jóllehet hatályos alkotmányunk e kérdéseket egyáltalán nem szabályozza — az eljövendő, *kiterjedtebb tárgykörű alkotmányozás esetén feltétlenül figyelembe veendők.* Gondoljunk pl. az 1960. évi IV. tv-nek „az állam biztonságát súlyosan fenyegető veszély idejének" megállapítására vonatkozó NET jogosultságról szóló rendelkezésére, az 1967. évi II. tv-nek a szakszervezetek és az állami szervek viszonyára vonatkozó újszerű szabályaira, az 1957. évi IV. tv-nek „a közérdekű bejelentés és javaslattétel" elnevezésű általános állampolgári jogosultságot létesítő előírására stb.

5. *Az alkotmánytól eltérő alkotmányos gyakorlat*

Alkotmányos rendszerünk továbbfejlesztése előtt hasznosnak igérkezik azoknak az eljárásoknak összegyűjtése és értékelése is, amelyek az alkotmány rendelkezéseit túllépve, azokat továbbfejlesztve vagy esetleg bizonyos alkotmányi tételek ellenére alakultak ki. Alkotmányos gyakorlatunk ugyanis számos példát produkál mindkétfajta közhatalmi eljárásra. A *pozitív* irányú alkotmányos gyakorlat példáiként említhetjük a következőket.

a) Az alkotmány és az országgyűlés ügyrendje értelmében az újonan megválasztott országgyűlésnek alakuló ülésén az országgyűlés tisztségviselőit, a Népköztársaság Elnöki Tanácsát és az országgyűlés állandó bizottságait kell megválasztania. Sem az alkotmány, sem az országgyűlés ügyrendje nem rendelkezik arról, hogy az új országgyűlésnek *új kormányt* kell választania, vagy hogy döntenie kell a kormány összetételéről. Mindemellett több országgyűlési ciklus kezdetén érvényesült már az a gyakorlat, mely szerint az országgyűlés alakuló ülésén, illetőleg első ülésszakán döntést hozott a kormány összetételének megerősítéséről, illetőleg módosításáról.[17] Ezt a gyakorlatot csak helyeselhetjük, ha figyelembe vesszük, hogy a Minisztertanács az országgyűlés legfelsőbb végrehajtórendelkező szerve, amelynek az éppen működő országgyűlés megbízásából kell végeznie feladatait. E nagyfontosságú kérdés egyértelmű rendezése új alkotmányunkból természetesen *nem* hiányozhat.[18]

Alkotmányos rendezés hiányában alakult ki Magyarországon az *új államok* és a nem alkotmányos úton létrejött *új kormányok* elismerésének az az eljárási rendje, mely szerint az Elnöki Tanács foglalja határozatba és nyilvánítja ki az új állam elismerését, a nem alkotmányosan létrejött új kormány elismeréséről pedig rendszerint a kormány dönt. Előfordult azonban már, hogy az említett módon létrejött új kormány elismerését is a NET nyilvánította ki.[19] Nem szükséges bővebben indokolnunk, hogy *e nagyfontosságú jogosultságok hatásköri hovatartozása és gyakorlásának* módozatai is magasszintű jogi szabályozást igényelnek.

b) A *negatív* irányú, tehát nem a hiányzó alkotmányi szabályozást pótoló, hanem a tényleges alkotmányi rendelkezéssel szemben álló alkotmányos gyakorlat példájaként említhetjük meg a *közkegyelmezés* eddig alkalmazott módját. Az alkotmány 10. § (3) bekezdésének h) pontja értelmében az országgyűlés hatáskörébe tartozik a közkegyelem gyakorlásának joga. 1949. óta az országgyűlés egyetlen esetben sem élt e jogával. Valamennyi közkegyelmi rendelkezést az Elnöki Tanács bocsátotta ki. Közkegyelem gyakorlására ugyancsak helyettesítő jog illeti meg az Elnöki Tanácsot, amikor az országgyűlés nem ülésezik. Alig vonható kétségbe azonban, hogy megfelelő előkészítés esetén semmiféle akadálya nem lett volna annak, hogy az illetékes szervek az alkotmány előírásainak meg-

[17] Kár, hogy éppen a legutóbbi két országgyűlési ciklus alakuló ülésein az e tárgyban hozott országgyűlési határozatok érdemlegességét jelentékenyen *csökkentették* az Elnöki Tanács alábbi eljárásai. Miután a NET az 5/1963. sz. határozatával 1963. március 21-re összehívta az 1963. február 24-én megválasztott országgyűlés alakuló ülését, az alakuló ülés *előtt* néhány nappal a 6/1963. sz. határozatával három minisztert felmentett tisztsége alól és helyükbe három új minisztert választott. A 7/1963. sz. határozatával a Legfelsőbb Bíróság elnöki pozíciójában rendelt el személyi változást, a 8/1963. sz. határozatával pedig a legfőbb ügyészt választotta meg a NET. Így az új országgyűlés első ülésére már csupán az a feladat hárult, hogy a pár nappal előbb átalakított kormányt, valamint a Legfelsőbb Bíróságnak ugyancsak néhány nappal előbb a NET által megválasztott elnökét, illetőleg a NET által megválasztott új legfőbb ügyészt tisztségükben megerősítse. Az 1967. március 19-én megválasztott országgyűlést az Elnöki Tanács 9/1967. sz. határozatával április 14-re hívta össze alakuló ülésre. Az összehívó határozat kibocsátása után, de még az alakuló ülés előtt a NET a 10/1967. sz. határozatában a kormányt — annak kérelmére — felmentette és egyben megbízta azzal, hogy az új komány megválasztásáig a kormányzati ügyeket az addigi összetételben tovább intézze. Az országgyűlésre ezáltal már *nem* a kormány átalakításának vagy a régi kormány felmentésének és azzal együtt új kormány választásának feladata hárult, hanem ezektől függetlenül döntött az új kormány megválasztásáról.

[18] V. ö. *Ádám Antal:* A legfelsőbb népképviseleti szerv fejlődésének főbb vonásai az európai szocialista országokban. Állam és Igazgatás 1968. évi 6. sz.

[19] L. pl. a 7/1962. sz. NET határozatot.

felelően az országgyűlés elé terjesszék a közkegyelmi rendelkezések tervezeteit.

Az egyéni kegyelmezési jog kizárólagos alanya — az alkotmány 20. § (1) bekezdés k) pontja értelmében — a Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Ennek ellenére — amint ez a 109 /1964. (IK 10.) IM—BM—HM—MM sz. együttes utasítás 133. § (4) bekezdéséből is kitűnik — az Igazságügyminisztérium bizonyos, — egyébként a jogszabályi követelményeknek megfelelő — kegyelem iránti kérelmek NET elé terjesztését mellőzi és elutasító záradékkal a kérelmezőnek visszaküldi. Mivel az alkotmány az egyéni kegyelmezési jogot kizárólag a NET-re ruházta, mindaddig amíg ezt a kérdést alkotmányos szintű jogszabály másként nem rendezi, az Igazságügyminisztériumnak ez a gyakorlata alkotmányellenes.

Az alkotmány 39. § (3) bekezdése kötelező erővel kinyilvánítja, hogy „a legfelsőbb Bíróság elnökét és bíráit az országgyűlés választja". Az alkotmány e §-ának (5) bekezdése *csak* a megyei bíróságok és járásbíróságok bíráinak választását bízza külön törvényi rendezésre. A *tényleges gyakorlatban ennek ellenére a Legfelsőbb Bíróságnak csupán elnöke és népi ülnökei nyerik megbízatásukat az országgyűléstől.* Az idézett alkotmányi rendelkezés hatályosulását *szűkítő gyakorlat* kifogásolhatóságát ugyan enyhíti, az alkotmányossági problémát ellenben fokozza az a körülmény, hogy bizonyos idő óta alacsonyabb szintű alkotmányellenes jogszabályok legalizálják a kialakult gyakorlatot. A jogi rendezés főbb tételei röviden az alábbiakban összegezhetők.

„Az egyes kinevezési jogkörök gyakorlásáról" szóló 25/1963. sz. NET határozat többek között előírja, hogy „az 1954. évi II. törvény 40. §-a életbelépéséig a Legfelsőbb Bíróság elnökhelyetteseit és bíráit" az Elnöki Tanács nevezi ki. Ez a rendelkezés — megítélésem szerint — *téves* törvényértelmezés alapján kerülhetett az említett NET határozatba. A „Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről" szóló 1954. évi II. tv. (Bsz.) 40. §-a ugyanis a következőként hangzik: „Az alkotmány 39. §-ának megfelelően a Legfelsőbb Bíróság elnökét, elnökhelyetteseit, hivatásos bíráit és népi ülnökeit az országgyűlés választja öt évre". Az 1954. évi II. tv. — amint ez a törvény 66. §-ának rendelkezéseiből egyértelműen kitűnik — a különbíróságokra vonatkozó rendelkezések, valamint a járásbíróságok (városi, városi-kerületi bíróságok) és a megyei bíróságok (budapesti fővárosi bíróság) elnökeinek és tagjainak választására vonatkozó rendelkezések kivételével *1954. február 1-én lépett hatályba.* Csak a járási és a megyei szintű bíróságok vonatkozásában rögzíti a Bsz. 66. § (3) bekezdése, hogy ezek elnökeinek és tagjainak választására vonatkozó rendelkezések hatálybalépésének idejét és végrehajtásának szabályait a Minisztertanács állapítja meg. Ebben az értelmezésben rendelkezik „az 1954. évi II. tv. hatálybalépésével kapcsolatos kérdésekről szóló 5/1954. (IK 3.) IM sz. utasítás 4. pontja is a következők szerint: „A bírák választására, beszámolási kötelezettségére és visszahívására vonatkozó rendelkezések (9. §, 15. §, 19. §, 24—25. §, 27. §) — *a legfelsőbb Bíróság tagjainak választására vonatkozó rendelkezések (40. §) kivételével* — külön jogszabály által meghatározott időben lépnek hatályba (66. § (3) bek.)". (Kiemelés tőlem: Á. A.) Nem kétséges tehát, hogy az alkotmánynak és a bírósági szervezeti törvénynek a Legfelsőbb Bíróság elnökhelyetteseinek és hivatásos bíráinak választására vonatkozó rendelkezései is hatályban levő normák, amelyek *nem életbeléptetésére, hanem hosszú idő óta megvalósításra várnak.*[20]

Tanulmányom terjedelmi korlátai miatt nem folytathatom alkotmányos életünk további gyakorlati problémáinak vizsgálatát. A bemutatott példák és az elvégzett csoportosítás a már esetenként leszűrt következtetéseken túlmenően lehetővé teszik további két általános konklúzió levonását. Megállapíthatjuk először is, hogy alkotmányos viszonyaink kardinális problémáinak — mint pl. az alkotmány szerkezete, szabályozási tárgyai,[21] a politikai mechanizmus alapelvei, az állampolgári alapjogok és alapkötelezettségek terjedelme és biztosítékai, az államszervezet struktúrája és működési elvei stb. — a fejlődés új igényeihez igazodó feldolgozása és rendezése előtt, illetőleg ezekkel párhuzamosan célszerű továbbra is gyűjteni és elemezni az alkotmányos élet eddigi pozitív és negatív tapasztalatait. A felhozott fogyatékosságok, a megoldásra váró problémák — úgy vélem — nyomatékosan alátámasztják azt a jövőre szóló általános tanulságot is, hogy továbbfejlesztendő alkotmányos rendszerünk nem nélkülözheti az állami életben szükségképpen felmerülő alkotmányos problémákra haladéktalanul reagáló *szocialista alkotmányossági felügyelet* hatékony érvényesülését biztosító *szervezeti, hatásköri és eljárási* feltételek kiépítését.[22]

Ádám Antal

---

[20] A Legfelsőbb Bíróság népi ülnökeit a bíróságok népi ülnökeinek választásáról szóló 1960. évi 6. sz. tvr. 3. §. (3) bek. és 29. § (3) bek. alapján rendszeresen az országgyűlés választja.

[21] V. ö. *Ádám Antal:* A legújabb szocialista alkotmányok szerkezetéről és szabályozási tárgyköréről. Állam és Igazgatás 1969. évi 2. sz.

[22] V. ö. *Bihari Ottó:* Alkotmányosság és törvényesség. Jogtudományi Közlöny 1960. évi 10. sz. *Kovács István:* A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 369—403. old. *V. A. Rjanzsin:* Az alkotmány mint a szovjet állam különleges jogi aktusa. Megjelent a „Szovjet állam és jog időszerű problémái a kommunizmus építésének időszakában" (Leningrádi Egyetemi Kiadó, Leningrád, 1967.) c. kötet 188—216. oldalain (oroszul).

A Német Demokratikus Köztársaság 1968. április 4-i Alkotmánya

A Német Demokratikus Köztársaság államalkotó népe 1968. április 4-én szocialista Alkotmányt[1] fogadott el. A népszavazáson a 12,208.986 szavazásra jogosult polgár közül 11,536.803, azaz 94,49%, az alkotmány mellett szavazott. Máig soha sem törvényesítettek ilyen meggyőző módon német alkotmányt. A népszavazás lezárt egy folyamatot, amelynek során a Német Demokratikus Köztársaság lakossága önmagának adott Alkotmányt. Az Alkotmány kidolgozása és elfogadása a szocialista demokrácia fejlett fokát tanúsítja.

Németország Szocialista Egységpártjának VII. Kongresszusán a társadalmi fejlődés államának elemzésével és a szocialista államhatalom új feladataival kapcsolatban merült fel az alkotmány kérdése. 1967. december 1-én Walter Ulbricht az Államtanács elnöke a Népi Kamara ülésén mérlegelte a Német Demokratikus Köztársaság 1949. október 7-én kelt első Alkotmányának történelmi szerepét és társadalomformáló erejét és egyben megindokolta egy új szocialista alkotmány szükségességét. A Népi Kamara Walter Ulbricht elnökletével alkotmányelőkészítő bizottságot állított fel, amelynek minden dolgozó osztály és réteg és ezek politikai szerveinek reprezentatív képviselői tagjai voltak. Ők azt a megbízatást kapták, hogy dolgozzák ki az új Alkotmány tervezetét és terjesszék azt elő. A Népi Kamara ülése széleskörű vitát váltott ki a nép körében. Így 1968. január hó végéig kiértékeltük társadalmi és állami fejlődésünk állását. Ez az alkotmánytervezet kidolgozása szempontjából szerfölött fontos volt, mert ez a vita közvetítette azt a tényleges alkotmányt, amelyre az új jogi alkotmánynak épülnie kellett.

1968. I. 31-én tehát az alkotmányelőkészítő bizottság egy szövegtervezetet terjesztett a Népi Kamara elé és azt elnöke indokolta meg. Február és március hónapokat az általános népi megvitatás előkészületei jellemezték. A bizottság egy nagyon produktív tanácskozáson megvitatta a javasolt alkotmányszöveget a Német Demokratikus Köztársaság bel- és külpolitikai alapkérdéseinek kiértékelésével, valamint a társadalmi élet minden területén jelentkező távlati feladatokkal összefüggően. A Népi Kamarához benyújtott, a népi megvitatásról szóló jelentésében az alkotmányelőkészítő bizottság azután megállapíthatta, hogy a tervezetet több mint 300.000 rendezvényen megtárgyalták, ezeken több mint 11 millió polgár vett részt, és összesen 12.454 javaslatot tettek. A bizottság 118 változtatást végzett az alkotmánytervezet szövegén, ezek a preambulumot és 55 szakaszt érintettek.

1968. március 26-án a Népi Kamara jóváhagyta a tervezet átdolgozott szövegét és ezzel lezárta a lakosság által történő demokratikus megvitatást. Egyidejűleg a Népi Kamara törvényt fogadott el a Német Demokratikus Köztársaság alkotmányára vonatkozó népszavazásról, valamint felhívta a lakosságot, hogy ezen „igen"-nel szavazzon. A nép által kidolgozott és elfogadott Alkotmányt azután az Államtanács elnöke 1968. április 8-án hirdette ki.

Az új szocialista Alkotmány mindenekelőtt a Német Demokratikus Köztársaság fejlődéséből fakadt. Megítélése szempontjából főleg két tényezőnek van döntő jelentősége, éspedig itt a Német Demokratikus Köztársaságban a társadalmi és állami rendszer fejlettségi fokáról és a marxista—leninista társadalomtervezésről van szó.

Az 1949. október 7-i Alkotmány, amelyet a német imperializmussal és militarizmussal folytatott osztályellentét eszközeként fogalmaztak meg, és amelynek alapját az antifasiszta—demokratikus forradalom feladatai és a szocializmus alapjának felépítéséhez vezető út képezte, teljes egészében megvalósult. Azonban hosszabb idő óta nem tudta már teljesen átfogni sem továbbfejleszteni a segítségével teremtett társadalmi realitásokat. A társadalmi élet minőségileg új tényállásai érvényesültek. Győztek a szocialista termelési viszonyok, és ezen az alapon a szocializmus gazdasági törvényei. Ennek fontos előfeltétele azok az 1961. augusztus 13-án hozott határbiztosító intézkedések voltak, amelyek segítségével lehetővé vált, hogy a szocialista építés művét megvédjük az ellenséges zavarótevékenység sokoldalú módszere ellen, amelyeket a nyitott határ elősegített és a Német Demokratikus Köztársaságnak felmérhetetlen kárt okozott.

A szocialista termelési viszonyok győzelmével kapcsolatos új osztálytagozódás, hála a párt és államhatalom céltudatos politikai-ideológiai vezetésének, új társadalmi kapcsolatokhoz és egy fejlődő szocialista emberi közösség kialakulásához vezetett. Az 1949. évi Alkotmánynak még figyelembe kellett vennie a fennálló kizsákmányolási viszonyokat, de ezek ma már meghaladottak. 120 esztendővel a „Kommunista Kiáltvány" megjelenése után benne a Marx és Engels által adott tudományos társadalmi prognózis német területen valósággá vált. A szocialista társadalmi viszonyok tudatos formálása területén is sok új felismerésre és tapasztalatra támaszkodhat az Alkotmány. Ezek főleg a

[1] Magyar fordítása megjelent az „Állam és Igazgatás" 1968. 6. számában 545—560. p.

népgazdasági tervezés és irányítás új gazdasági rendszere sikeres bevezetésének kipróbálásához fűződnek. Az ezzel kapcsolatos eredményeket azután lépésről lépésre át lehetett vinni a társadalom és az állam irányításának más területeire is, hogy a szocialista termelési viszonyok alapján mindenütt érvényesüljenek a szocialista kapcsolatok, a gondolkozási és magatartási mód, és a szocializmus diadalra jusson.

Azért, hogy az Alkotmány az objektív törvényszerűségek szellemében a lehető legnagyobb mértékben konstruktív hatást fejthessen ki, szilárd elméleti alapokkal kellett rendelkeznie társadalmunk jövőbeli útjára vonatkozóan. Csak ha tükrözni képes a fejlett szocialista társadalom modelljét, áradhat belőle az a stimuláló és szervező erő, amely minden társadalmi erő cselekvésének célját és irányát megszabja.

Ez az elméleti alap azzal a marxista—leninista társadalmi prognózissal adottnak tekinthető, amelyet a NSZEP. VII. pártkongresszusa megtárgyalt és jóváhagyott. Különös jelentőséget nyer ebben a vonatkozásban Köztársaságunk és a más szocialista államok tapasztalatából levezetett azon felismerés, hogy a szocializmus egy viszonylag önálló társadalmi funkciót képez, amely a saját társadalmi bázisa és saját objektív törvényszerűségei alapján fejlődik. Ez a felismerés fontos új elméleti és gyakorlati kérdésfeltevéshez vezet, amelyet nem lehet összefogni a szocializmusról szóló ama tétele alatt, hogy ez a kapitalista és a kommunista társadalmi rendszer közötti átmeneti szakasz. Ez vonatkozik pl. a szocialista társadalmi és államrend rendszer jellegére. Így a fő vezetési feladat jelenleg abból áll, hogy kialakítsuk a szocializmus társadalmi rendszerét. Az Alkotmány ennek megoldása szempontjából döntő jelentőségű, mert az mint a szocializmus társadalmi összrendszerének államjogi rendjeként nyert megfogalmazást. Ennek megfelelően tartalmazza azokat az alapvető előrejelzésként meghatározott célkitűzések, amelyek így minden részrendszerre nézve jelentőséggel bírnak. Itt utalni kell különösen az I. fejezet (9, 17, 18. cikkeiben) foglalt szabályozásra. Ezenkívül tartalmazza az Alkotmány az egész rendszer működésére, valamint az összes társadalmi részterületek szerves együttműködésére vonatkozó alapelveket. És nem utolsó sorban rögzíti azokat a tényezőket, amelyek e rendszer szilárdsága és biztonsága szempontjából döntőek.

Az új Alkotmány az alábbiak szerint tagozódik. A preambulum vezeti be. Ebben a Német Demokratikus Köztársaság és polgárai hitet tesznek az egész német nemzet békés és szocialista fejlődése mellett, amely jelenleg a külföldi és német imperialista erők bűne folytán ketté van osztva. Ezenkívül hangsúlyozza a Német Demokratikus Köztársaság társadalmi fejlődési folyamatának folyamatosságát. Öt része fejezetekre oszlik és 108 cikket tartalmaz. Az első fejezet tárgyalja a szocialista társadalmi és állami rend alapjait. A második, a polgárok és közösségek a szocialista társadalomban címet viseli. A következő, harmadik fejezet az állami vezetés felépítésével és rendszerével foglalkozik. Ehhez csatlakozik a szocialista igazságszolgáltatásról és törvényességről szóló fejezet. Az utolsó, egy cikkből álló fejezet, az Alkotmány módosítására vonatkozó szabályokat tartalmazza.

Ez az 1968. IV. 6-i Alaptörvény egy állami és társadalmi alkotmány jellegét testesíti meg. Így tartalmában túllépi az állami alkotmányok szokásos keretét. Ez azért lehetséges, mivel a szocialista termelési viszonyok győzelme alapján a megfelelő új, az antagonizmustól mentes, osztályszerkezet, az egész társadalmat megszervezte a szocialista államban. A szocialista államhatalom ezzel többé nem a társadalom csupán egy, ha mindjárt túlnyomó részének politikai szervezete. A társadalmi fejlődés elért fokán nincsenek többé különbségek a szocialista állam és a szocialista társadalom alapjai között. Ehhez járul még az a körülmény, hogy a szocialista állam összhatása arra irányul, hogy a szocialista társadalom törvényszerűségeit érvényre juttassa. Ezzel egybehangzóan a szocialista állam arra összpontosítja magát a jelenlegi szakaszban, hogy a termelőerők fejlődését irányítsa és a szocialista közösségi munkát előmozdítsa, mint a proletárdiktatúra hatalmi szerve, biztosítsa a szocialista vívmányok megbízható védelmét és minden polgárnak megadja azt a lehetőséget, hogy a társadalmi felelősséget egyre jobban felismerje, állampolgári jogait és szabadságát teljes mértékben kihasználja és erőit a szocialista közösségben, mind annak, mind pedig a saját hasznára tudatosan bevesse.[2]

A vázolt problematika ahhoz az alkotmányjogi konzekvenciához vezetett, hogy nemcsak a politikai-állami rendszer, hanem a szocialista társadalom további részrendszerei is az alkotmányos szabályozás tárgyaivá váltak Ez vonatkozik pl. a gazdasági rendszerre, a népművelés, a tudomány és technika, a sport és a kultúra területeire. Hogy mennyire igyekszik a szocialista államhatalom mindezeken a területeken a szocializmus ismérveit teljes egészében érvényre juttatni és a részrendszereket harmonikus egésszé egységesíteni, az meggyőzően levezethető a központi állami szervek vezető tevékenységéből. Így a legutóbbi időben a Népi Kamara és az Államtanács foglalkozott pl. a vállalatok tervezési rendszerének, mérlegkészítési, valamint saját felelősségű alapvető kérdéseivel (GDDR. I. 261. p.), a népműveléssel, beleértve a továbbképzést (GDDR. I. 262. p.), a felsőoktatási reformmal, a sporttal (GDDR. I. 279. p.) és a kultúrával (GDDR. I. 311. p.) és megfelelő határozatokat

[2] V. ö. W. Ulbricht: Die weitere Gestaltung des entwickelten gesellschaftlichen Systems des Socialismus (A szocializmus fejlett társadalmi rendszerének további alakítása) Neus Deutschland, 1968. X. 25.-i számában.

hoztak e területek további fejlesztésére vonatkozóan.

Az összrendszer törvényszerű fejlődésére vonatkozó hangsúlyozott irányvétellel függ össze az a tény, hogy az Alkotmány a szocialista államhatalom további kiépítéséből és erősítéséből indul ki, mivel csak ezáltal lehet a szocialista társadalom tervszerűen indokolt fejlesztését a tudományos-műszaki forradalom feltételei között megvalósítani.

A marxista—leninista államtannak abból a felismeréséből kiindulva, hogy ez a politikai hatalom magva, a Német Demokratikus Köztársaság Alkotmányának 1. cikke ezt a következőképpen jellemzi: „A Német Demokratikus Köztársaság a német nép szocialista állama. Azoknak a dolgozóknak politikai szervezete városban és falun, akik a munkásosztály és annak marxista—leninista pártja vezetésével a szocializmust megvalósítják." Ez meghatározza és világosan kidomborítja a Német Demokratikus Köztársaság államának politikai jellegét, hogy az osztályok közötti antagonizmus leküzdése nem jelenti az állam osztályjellegének megszüntetését. A szocialista termelési viszonyok győzelme után is szükséges, hogy a munkásosztály és marxista—leninista pártjának vezető szerepét ne csak hangsúlyozzuk, hanem a társadalmi előrehaladás érdekében erősítsük. Az államban társadalmunk *minden* osztálya és rétege szervezve van. A munkásosztály vezető szerepének hangsúlyozása egyben kiemeli a meglevő és egymással szövetséges dolgozó osztályok és rétegek között a reálisan fennálló differenciáltságot. Éppen államunk osztályjellegének ez a jellemzése különös mértékben érthetővé teszi, milyen nagy történelmi előnyben van a Német Demokratikus Köztársaság az állammonopolista nyugatnémet Szövetségi Köztársasággal, a német nép második államával szemben. A népszuverenitás elve, amely az 1. cikkben kapott megfogalmazást, átvonul az egész Alkotmányon. Az első fejezet nemcsak a politikai, gazdasági és más alapelveket rögzíti, hanem meghatározza azt is, hogy mely alapvető irányokban valósítandók azok meg. Ezt központilag a 2. cikk mondja ki, amely arról szól, hogy az ember áll a szocialista társadalom és állama minden törekvésének középpontjában. Az imperialista profithajhászás minden dolgok mértékének szocialista antitézise. Az Alkotmány, mint a Német Demokratikus Köztársaság történelmi eredménye megállapíthatja, hogy a militarizmus, a nácizmus radikális kiirtásával megteremtette német földön a béke biztos otthonát. Ezért alkotmányos elvvé emelheti a Szovjetunióval és a többi szocialista állammal a mindenoldalú együttműködést és barátságot a szocialista nemzetköziség alapján, valamint minden nép támogatását a szabadság és függetlenség elérése iránti törekvésében (6. cikk).

Alkotmányos tétel az, hogy az európai kollektív biztonsági rendszer, a világ szilárd békerendszere melletti kiállás és a Német Demokratikus Köztársaság nemzeti politikájának kötelező vezérfonala között szétválaszthatatlan összefüggés áll fenn. A német fasizmus szétzúzása után a munkásosztály és szövetségeseinek az volt a törekvése, hogy a történetileg szükséges osztályviták a német imperializmussal és militarizmussal egy egységes nemzeti állam keretében menjenek végbe azért, hogy egész Németországban a nép önrendelkezési joga megvalósulhasson. Az imperialista szétszakítási politika azonban a nyugatnémet Szövetségi Köztársaság megalapításával egy állami korlátot épített fel az egész Németországban végbemenő antifasiszta demokratikus forradalmi átalakulás ellen. A nemzeti kérdésekben való haladást azon lehet lemérni, hogy mennyire erősítik a népi erők pozicióját; de azok nem adódnak a nemzet állami létének külső formájából. Ezért nem tűzték ki célul a Német Demokratikus Köztársaság és annak polgárai, hogy mindenáron véghezvigyék a két német állam egyesítését. Inkább arra törekszenek, mint azt az Alkotmány 8. cikke mondja, hogy „felszámolják Németország kettészakítottságát, amelyet az imperializmus a német népre kényszerített és előmozdítsák a két német állam fokozatos közeledését egészen a demokrácia és a szocializmus alapján végbemenő egyesülésig." Hogy ez mikor fog megtörténni, az elsősorban magától a nyugatnémet munkásosztály és szövetségeseinek erejétől és szervezettségétől függ. Az európai biztonság elleni veszélyek okai nem abban rejlenek, hogy két német állam létezik, hanem hogy a Szövetségi Köztársaság állammonopolista uralkodó körei agresszív és revansista politikát folytatnak. Egy olyan állami egység tehát, amely ezen erők hatalmi területét szélesítené, ezért elvileg is és az európai biztonság érdekében is, elfogadhatatlan. A. 8. cikk következetesen visszautasítja a nyugatnémetSzövetségi Köztársaságnak a nemzetközi jogellenes és agresszív kizárólagos képviseleti joggal való visszaélését. A Német Demokratikus Köztársaság nemzeti politikájaként követeli a normális kapcsolatok megteremtését és ápolását, valamint a két német állam közötti együttműködést az egyenjogúság alapján.

A nép politikai hatalmának feltételei között a termelőeszközök szocialista tulajdona döntő bázist képez. Az Alkotmány 9. cikkében a népgazdaság alapelvként lerögzíti és fejlődéséből levonja a következtetést: „A szocialista tulajdon bevált." Ez a megítélés nem gépiességet jelent, hanem a népgazdaság tudományosan indokolt tervezésének és irányításának szemszögéből érthető meg. Ezért tartalmazza a 9. cikk 3. bekezdése azt az eszmeileg lényeges kijelentést: „A Német Demokratikus Köztársaságban a népgazdaság, valamint az összes többi társadalmi területek tervezésének és irányításának elve érvényesül. A Német Demokratikus Köztársaság népgazdasága, szocialista tervgazdaság."

Ezzel pedig mind az állami és gazdasági gyakorlat, mind az elemélet számára egyaránt jelentőségteljes elv, alkotmányos alapelvvé vált. Tartalmazza a szocialista államhatalom gyengítésére irányuló elméletekkel való szembefordulást, mint amilyen az önigazgatás vagy a szocialista piacgazdálkodás. Éppen a tudományos-műszaki forradalom követelményei kívánják azt, hogy a vállalatok ne kizárólag maguk számára működjenek, hanem hogy kooperálva és szocialista közösségi munkával sok más partnerrel együtt küzdjenek a legamagasabb teljesítményekkért. Ehhez nélkülözhetetlenek az olyan normaelőírások, amelyek össznépgazdasági prognózisokból és távlati tervekből vezethetők le. Az élet bizonyítja, hogy különösen a döntő gazdasági szerkezetet meghatározó termelési területeken lehetetlen a kiszélesített újratermelési folyamatot egy iparág avagy egyetlen vállalat potenciájával véghezvinni. Ehhez a különböző társadalmi részrendszerek egymással összehangolt működésére van szükség, pl. a népművelésnek a főiskolai oktatásüggyel, hogy jól előkészített és hosszú időre vezető káderekет kapjunk, valamint, hogy az elengedhetetlen tudományos előrefutást mindenekelőtt a megfelelően végzett alap- és felderítő kutatások révén biztosítsuk, de ugyanez a helyzet a közlekedés-, az egészségügy, stb. területén is. Hasonlóképpen szükségesek a rendszeri szabályozások, hogy az objektíven meglevő komplexitást egyáltalában vezetésszerűen megragadjuk és teljesíteni tudjuk. Ezekből és más tényezőkből kényszerítőleg következik az egységes központi állami tervezés és irányítás követelménye, amelynek természetesen párosulnia kell az szocialista árutermelő és a helyi állami szerv egyéni felelősségével (v. ö. az Alkotmány 9. cikk 3. bekezdésével). Ezt az egyéni felelősséget nem az autonóm nagyságrend, hanem a központi állami vezetés valósítja meg.

Az Alkotmány *második* része a „polgárok és közösségek a szocialista társadalomban" címet viseli. Az I. fejezet vezető szempontjának következetes folytatásaként, ez a fejezet az embert társadalmi viszonyainak tudatos alakítójaként kezeli. Ebből kivehető a polgár államjogi helyzetének magva is, amely elsősorban a politikai hatalom jellegéből következik. Az összes alapjogok és alapvető kötelességek ezért az állam és a polgár egységéből indulnak ki. Ebből magyarázható az is, hogy első célkitűzése az, hogy a polgárokat képessé tegye arra, hogy a társadalomban a népszuverenitás együttes hordozóiként aktívan cselekedjenek. Ennyiben a 21. cikk a polgárok alapjogairól és alapvető kötelességeiről szóló fejezet magvát alkotja. Ebben arról van szó, hogy minden polgár joga, „hogy a szocialista közösség és a szocialista állam politikai, gazdasági, szociális és kulturális életét átfogóan együtt alakítsa." Eszerint egy átfogó, az összes társadalmi szférákat érintő közreműködési jogról van szó. Ugyanebben a cikkben az együttműködési és az együttes intézkedési jogot mint minden polgár elsőrendű erkölcsi kötelességét jellemzi. Ebből a rendelkezésből is jelentőssé válik az a nagy távolság, amely a Német Demokratikus Köztársaság és a nyugatnémet Szövetségi Köztársaság állami és társadalmi rendje között van, amely a polgárokat alapjában véve csak 4 évenként, a választások alkalmával tünteti fel politikailag nagykorú személyenként, egyébként pedig azon fáradozik, hogy őket a közügyekre való befolyástól távoltartsa.

A polgári alkotmányok az alapjogokat többnyire fenntartott jogokként fogalmazták meg és ezen okból különféle érdekszférákat határoltak el egymástól. Ezzel ellentétben a Német Demokratikus Köztársaság Alkotmánya a társadalmi valósággal egybehangolva a szocialista közösségben a polgár integrációjának szempontjából és a polgárok kooperatív együttműködéséből indul ki. Tehát sem állami és egyéni szférák elhatárolását nem akceptálhatja, sem a polgárokat izolált egyedekként nem foghatja fel.

A szocialista polgár szabadsága valóban a szocialista *társadalomban* valósul meg; mint ahogy ez a II. fejezet címéből kitűnik; de ez nem az *államtól* és *társadalomtól* való függetlenségből áll. Az alapvető jogok és kötelességek terjedelmes katalógusa nem fogható fel egyes jogok és kötelességek összegezéseként, hanem ez a kizsákmányolás bilincseitől megszabadított, a szocialista hatalmat gyakorló személyiség kerek megfogalmazása. Ebből a szempontból kell az alapjogoknak az alapvető kötelességekhez való alkotmányos viszonyt szemlélni. Az állampolgári jogosítványok növekedése, a polgár nagyobb társadalmi felelősségéhez vezet és e felelősségtudata ismét átfogóbb jogokba torkollik. A jog és kötelesség közti burzsoá ellentétet ezzel az Alkotmány áthidalta, mert az alapjogok és alapvető kötelességek gyakorlása önmagában szintén hozzájárul a szocialista államnak, mint a polgárok politikai szervének, erősítéséhez.

A polgárok átfogó jogai és szabadságai, hála a szocialista állami és társadalmi rend alapelveinek, biztosítottak. Az alapjogok és alapvető kötelességek katalógusát a 19. cikkben az a megállapítás vezeti be, hogy a Német Demokratikus Köztársaság biztosítja minden polgárának jogai gyakorlását és a társadalmi fejlődés irányításában való közreműködést, valamint szavatolja a szocialista törvényességet és jogbiztonságot.

A Német Demokratikus Köztársaság alkotmányjogának új mozzanata abban rejlik, hogy a polgárok államjogi helyzete mellett a polgárok közösségeinek a helyzetét is lerögzíti. Itt főleg a szocialista vállalatokról, a városokról és községekről, valamint a községi kötelékekről van szó. Ezeket az egységeket nem a tulajdoni objektumok, illetve a politikai-területi tagozódás, hanem a szocialista demokrácia szem-

pontjából fogja össze. Ezek a polgárok közösségi munkájának lényeges formái és ezzel sajátosan szocialista kollektívák, alapvető jogokkal és kötelességekkel, amelyek funkcióikat a társadalmi rendszerben látják el. Így a mindenkori alkotmányi szabályozás megállapításokat tartalmaz saját felelősséggel végzett tevékenységük kereteiről, irányairól és anyagi alapjairól. Lényeges a 41. cikk rendelkezése is, amely szerint a szocialista közösségek az Alkotmány védelme alatt állnak és jogaikba való beavatkozás csak a törvények alapján történhet.

A német alkotmányjogban először történt meg a szakszervezetek és jogaiknak szabályozása (44. és köv. cikk). Ezzel már nem került előtérbe többé az egyesülési szabadság tradicionális szempontja, hanem itt a szakszervezetnek mint az államban, a gazdasági életben és a társadalomban a munkásosztály legátfogóbb osztályszervezeteinek együttműködési és együttes intézkedési jogáról van szó. Ennek felel meg — nem utolsó sorban — az az új alkotmányjogi rendelkezés, hogy a Szabad Német Szakszervezeti Szövetség önálló törvénykezdeményezési joggal rendelkezi (65. cikk). A szövetkezeti parasztok osztályának alapvető szervezeti formája, a mezőgazdasági termelőszövetkezet is, jogállására és funkciójára való tekintettel alkotmányos lerögzítést nyert (46. cikk). A szocialista államhatalom arra veszi az irányt, hogy a termelőszövetkezeteknek segítsen a modern szocialista nagyüzemi termelés fejlesztésében. A termelőszövetkezetek nemcsak úgy szerepelnek, mint a parasztok önkéntes egyesülési formái termelési célokra, hanem olyan társulásokként, amelyekben a parasztok munka- és életfeltételeiket saját felelősségükkel alakítják és amelyek révén a társadalmi fejlődés állami tervezésében és irányításában is résztvesznek.

A *harmadik főfejezet* az állami vezetés felépítése és rendszere kérdéseinek van szentelve. Itt mindazok a rendszerre vonatkozó szabályozások megtörténtek, amelyek biztosítják a nép teljes szuverenitásának megvalósítását az állami hatalom gyakorlásában. Ez a demokratikus centralizmus alapján történik (47. cikk). A hatalmak megoszlására vonatkozó elképzeléseknek vagy egyéb pluralisztikus koncepcióknak az állami felépítésünkben nincs helye.

A III. fejezet célja elsősorban nem az, hogy az állami szervek rendszerét megállapítsa, hanem sokkal inkább az, hogy meghatározza azt, hogy az állami akaratképzés és akaratmegvalósítás egész rendszerében hogyan fejlődik a szocialista demokrácia. A 48. és köv. cikkek alapjában véve az 5. cikk konkretizálását jelentik. Ezek megállapítják, hogy a polgárok politikai hatalmukat a népképviseletek útján gyakorolják, amelyek részükről az államhatalmi szervek rendszerének alapját képezik. Éppen a nyugatnémet kivételes állapotra vonatkozó törvényhozásra és gyakorlatra való tekintettel kapott a 48. cikknek az a megállapítása különös súlyt, mely szerint a Népi Kamara az egyetlen alkotmányozó és törvényhozó szerv, amelynek jogait senki sem gyakorolhatja. Annak, hogy ezt az alkotmányos normát éppen a 48. cikk tartalmazza, alkotmányjogi szemlélet mellett különleges íze van, mivel a Weimari Alkotmány 48. cikke volt az, amely a birodalmi elnöknek diktátori teljhatalmat adott, amely megengedte neki azt is, hogy a parlamentáris rendszert hatályon kívül helyezze. Ennek segítségével készítették elő annakidején a fasiszta hatalomátvételt.

A 49. cikk szerint a legfelső népképviselet határozza meg végérvényesen és kötelezően a Német Demokratikus Köztársaság fejlesztési céljait. Ez körvonalazza lényegében a Népi Kamara feladatait, hogy távlati szempontból a szocialista előrehaladás fő irányait meghatározza és így a polgárok, a közösségek és az állami szervek magatartásának és cselekvésének főszabályait rögzíti le. A Népi Kamara feladatának megfogalmazása az állami vezetés felépítésének és rendszerének egy fontos elvét teszi világossá. Ez abban áll, hogy a szükséges döntéseket azon a szinten kell meghozni, amelyen érdemben a legjobb előfeltételek állnak rendelkezésre. Az Alkotmány egyébként abból indul ki, hogy a népképviseletek többé nem végeznek gazdasági igazgatási tevékenységet.

Az Alkotmány *negyedik fejezete* (86 és köv. cikkek) komplex módon tárgyalja a szocialista törvényesség és igazságszolgáltatás kérdéseit. Ebben a nagy részben vannak elhelyezve a bíróság és az ügyészség problémái. E fejezet vezető gondolata az, hogy a szocialista jogrendet — a 107. cikk szerint „az Alkotmány közvetlenül hatályosuló jog" — az állami és társadalmi aktívák rendszere valósítja meg és biztosítja. Itt is arról a kérdésről van szó, hogy hogyan fejeződik ki az igazságszolgáltatás, az állami és társadalmi ellenőrzés, stb. útján a nép szuverenitása.

A IV. fejezet a polgárok alapjogainak és alapkötelességeinek garantálására egy sajátos formát tartalmaz. Az egész társadalom, az állam és polgárai elé feladatként tűzi ki a bűntettek és más jogsértések leküzdését és megelőzését (90. cikk). A társadalmi fejlődés elért foka már megengedi, hogy elkezdődjék ennek megoldása.

A Német Demokratikus Köztársaság jellegével és politikájával összhangban áll, hogy az Alkotmány a béke, az emberiség elleni bűncselekmények és a háborús bűnösök megbüntetéséről szóló nemzetközi jogi normákat közvetlenül hatályosuló jogként ismerje el és az ország ezzel kapcsolatos eddigi magatartását kifejezetten megerősítse, így e bűncselekmények elévülhetetlenségének elve mellett foglaljon állást (91. cikk). Ez a kijelentés teljes jelentősége akkor válik érthetővé, ha meggondoljuk azt, hogy a nyugatnémet állam, amely a Potsdami Egyezmény és az anti-Hitler-koalíció és más nemzetközi jogi okmányainak megszegésével oda

fejlődött, hogy ezzel a kérdéssel szemben alapvetően más álláspontot képvisel.

Az Alkotmánnyal továbbfejlődött a polgárok beadványi és panaszemelési joga is. A politikai hatalomnak a népképviseletekben való koncentrálódása abból is kitűnik, hogy ezeknek joguk van a más állami szervek határozatai elleni panaszeljárásban dönteni. Így a Minisztertanács, a Legfelső Bíróság és a Legfőbb Ügyészség irányítással kapcsolatos döntései elleni panaszok az Államtanácsnak, mint a Népi Kamara szerve, hatáskörébe tartoznak, a helyi állami szervek határozatai elleni panaszok ügyében pedig a népképviselet panaszbizottsága útján illetékes. Közben néhány népképviseletnél megalakultak ezek a panaszbizottságok, amelyek tapasztalatai belátható időn belül általános jogi szabályozás alapját fogják képezni (v. ö. 105. cikk).

1968 áprilisa óta a társadalmi és állami gyakorlat igazolja, hogy az Alkotmány az életben nagy alkotó szerepet játszik. Végrehajtására már fontos törvényhozási aktusokat, többek között az igazságszolgáltatás területén, ki is bocsátottak. A jogtudomány az új Alkotmánnyal sok új feladatot kapot, amelyek elméleti kidolgozására a közeli időben sor kerül.

Riege Gerhard

Változások a gazdasági döntőbizottságok gyakorlatában*

A szerződések összefüggéséről

A gazdaságirányítás új rendszerére való áttérés a jogszabályok nagyon széles körének megváltozásával járt együtt. Az új szabályok előkészítésének tevékeny részese volt a Központi Gazdasági Döntőbizottság is, amely már régóta igyekezett az új követelményeknek megfelelő gyakorlatot kialakítani, a döntőbizottsági gyakorlat megváltozására azonban természetesen csak az új jogszabályok hatálybalépése után kerülhetett sor. Az eddig megtett lépések közül kiemelkedő jelentőségűek a KGD elnökének azok az utasításai, amelyek a korábbi elvi határozatok jelentős részének alkalmazását szüntették meg.[1] A kialakult új gyakorlat elemzése nagyon fontos, de ugyanakkor rendkívül nagy feladat. Nem vállalkozhatunk arra, hogy a döntőbizottsági gyakorlat teljes egészével, minden problémakörével foglalkozzunk, hanem csak néhány kérdés vizsgálatára szorítkozunk. Ebben a cikkben három témát tárgyalunk: először a szerződéskötés időpontját, majd a szerződéstípust, végül pedig a szerződések tartalmánál az egymáshoz kapcsolódó szerződések összhangját. Az ezeknél a kérdéseknél tett megállapításokra támaszkodik a közeljövőben megjelenő másik cikkünk, amely ugyancsak a döntőbizottsági gyakorlattal foglalkozik és szerződésszegések területére tartozó problémákat emel ki.

Az anyag tárgyalása során csak a legszükségesebb mértékben foglalkozunk a döntőbizottsági gyakorlat olyan módosulásával, amely a jogszabályok új szövegéhez való alkalmazkodás következményeként jelentkezik; nem térünk ki továbbá a jogalkalmazásban az átmeneti helyzetben felvetődött kérdésekre. Azt tekintjük célunknak, hogy bemutassuk, mennyiben történt változás a témánkkal kapcsolatos döntőbizottsági gyakorlatban (nem egyes érdekes határozatokat kívánunk ismertetni vagy másokkal vitatkozni, hanem általános ítélkezési elveket szeretnénk vázolni) és felvessünk néhány olyan kérdést, amelyről — nézetünk szerint — érdemes elgondolkodni a jogalkalmazás jövőbeni alakításánál.

A cikk megállapításai elsősorban a KGD elvi határozataira és a Döntőbíráskodás című folyóiratban közzétett határozatokra alapulnak. Támaszkodunk továbbá azokra a tapasztalatokra, amelyeket az 1968 évben és 1969 első negyedévében hozott kb. 2000 KGD-határozat valamint korábban az 1962 és 1963 évben hozott kb. 2700 KDB határozat átolvasása alapján szereztünk[2] — ezúton is köszönetet mondunk a Központi Gazdasági Döntőbizottság vezetőségének, hogy ezeknek az anyagoknak a megismerését számunkra lehetővé tette.

1. *A szerződéskötés időpontja*

A gazdaságirányítás régi rendszerében a szerződések a tervek végrehajtásának eszközei voltak. Ezzel állt összefüggésben az a megoldás,

---

* Ez a cikk egy készülő nagyobb tanulmány része.

[1] A KGD elnökének 260/1966 (Döntőbíráskodás, 1966. 7. sz.), 280/1967 (Döntőbíráskodás, 1967. 6. sz.),290/1967 (Döntőbíráskodás, 1967. 8. sz.), 300/1968 (Döntőbíráskodás, 1968. 8. sz.) számú utasításai.

[2] Az 1962—1963. évben hozott határozatokkal kapcsolatban ld. az Állam- és Jogtudomány, 1964. 3. számában A közreműködőért való felelősség döntőbizottsági gyakorlatáról címmel megjelent cikkünket.

amely szerint a szerződéseket a tervidőszakok tartamára kellett kötni s a szerződések megkötésének időpontját a jogszabályok, az alapfeltételek meghatározták. Ehhez a jogszabályi rendezéshez igazodott az akkori döntőbizottsági gyakorlat is.

A felmerülő problémák elintézési módjára és ennek indokaira igen jellemző képet nyújtott az 559. sorszámú elvi határozat. Ennek az elvi határozatnak a kiindulási pontját olyan tényállás képezte, amelyben a szállító a hozzáküldött megrendelésre igazolást csak az ő szállítójának válasza alapján kívánt adni. Az elvi határozat szerint a szerződés megkötésének ilyen késleltetésére nem lehetett módot adni. Az indokolás rámutatott arra, hogy a szállítási szerződések megkötésére vonatkozó szabályok a szerződéseknek az egész népgazdaságban egyidejűleg történő létrehozását akarták megvalósítani. Az egymáshoz kapcsolódó szerződések egyeztetése szükségtelen, a feleknek szerződéseik megkötését más felek nyilatkozataitól függővé tenni nem lehet, mert az egyeztetést a terv tartalmazza, azaz a különböző szerződések egyidejű megkötésének alapja a tervutasítás. Ez természetesen feltételezte azt, hogy a tervutasítás részletbemenően meghatározza a vállalatok feladatait, hiszen enélkül a vállalatok tárgyalásai, egyeztető tevékenysége elengedhetetlen lett volna.

Egy másik elvi határozat indokolásában ennek a gazdasági háttérnek megjelölését meg is találhatjuk: a 219 sorszámú elvi határozat rámutatott arra, hogy a népgazdasági terv maradéktalanul átfogja a népgazdaság területének egészét, az újratermelés teljes folyamatát, a vállalati terv pedig felöleli a vállalat egész gazdasági tevékenységét és nem lehet olyan termelési folyamatról, ügyletről beszélni, amelynek legalább közvetetten ne lenne meg a tervalapja.[3]

A gyakorlatban azonban nemcsak olyan eset merült fel, amikor a szállító közreműködőjének válasza után akarta volna igazolni a megrendelést, hanem ellenkező pozicióból is hasonló igények léptek fel; a megrendelő külkereskedelmi vállalat csak azután akart szerződést kötni a szállító belföldi vállalattal, miután a külföldi piaci igényekkel megismerkedett. Ilyen esetre tekintettel mondta ki a 225. sorszámú elvi határozat azt, hogy a külkereskedelmi vállalat a tervutasítás alapján köteles a szerződést megkötni, nem lehet a szerződéskötéssel a piackutatás lefolytatásáig várakozni.

Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatták, hogy központból nem lehet az újratermelés folyamatának minden részfeladatát meghatározni, a folyamat minden láncszemének egyeztetését megvalósítani. Így szükség lett volna az összefüggő szerződéseknek a vállalatok részéről történő összhangbahozatalára. Ilyen jellegű törekvéseket lehetett észlelni a szállítási alapfeltételekben meghatározott megrendelési határidőkkel kapcsolatban, de ez a törekvés csak részleges sikerrel járt. Csak egyes területeken tudták a megrendelési határidők összhangját kialakítani, a termékkapcsolatok egész rendszerében azonban nem, e kapcsolatok rendszerének nagyobb részénél az volt jellemző, hogy a vállalatok nem más vállalatok megrendeléseire támaszkodva rendeltek, hanem többnyire tapasztalati adatok alapján, azaz inkább a szerződések különválasztása jelentkezett, az összefüggésük pedig kevésbé.[4]

Fokozott mértékben jelentkezik a szerződések összehangolásának szükségessége a több vállalat bonyolult együttműködését igénylő vállalkozási szerződéseknél. Ezeknek a szerződéseknek a megkötésére külön szabályok vonatkoztak, nem érvényesült az egyidejű létrehozatal elve. Ennek ellenére az építési szerződéseknél a generálkivitelezői és az alvállalkozói szerződések megkötésének időpontja, sorrendje tekintetében problémák jelentkeztek. Az elvi határozatok erre a területre nem tartalmaztak olyan világos állásfoglalást, mint a szállítási szerződéseknél. Közvetett utalást találhatunk azonban a 637. sorszámú elvi határozat indokolásában, amely szerint a generálkivitelező rendszerint az építtetővel köt előbb szerződést és azután az alvállalkozókkal. Így az utóbbi szerződéseket kellett volna a korábban létrejött szerződésekhez igazítani; mivel azonban ez nehézségeket okozott, ezért az Építésügyi Minisztérium Építőipari Főigazgatósága olyan utasítást adott a vállalatoknak, hogy a generálkivitelező a tervdokumentáció kézhezvételétől számított 8 nap alatt kezdeményezze az alvállalkozóknál a szerződések megkötését, ezekre a szerződésekre támaszkodva kösse meg a szerződést a megrendelővel.[5]

A gazdaságirányítás új rendszerére való áttéréssel nagy változás következett be. A vállalatok tervutasításokat nem kapnak, a szerződéseket nem a tervjóváhagyás után kell megkötni. Ezzel megszűnt a szerződések egyidejű létrehozásának gyakorlata a szerződéskötések időpontját jogszabályok, alapfeltételek nem határozzák meg. Ennek megfelelően a döntőbizottsági gyakorlatban is lényeges változás történt. A változás egyik megnyilvánulásaként azt lehetne megemlíteni, hogy a *szerződéskötés időpontjának kérdése eltűnt a szerződési viták köréből* (vagy egyáltalán nem hajlandó valamelyik fél szerződést kötni, vagy a teljesítés ideje képezi a vita tárgyát, de mindkét esetben közömbös az, hogy

[3] Teljesen azonos indoklást tartalmaz a 606. sorszámú elvi határozat is.

[4] Ld. erről részletesen az Állam- és Jogtudomány 1966. 3. számában: A szállítási szerződések rendszeréről. Összefüggés a szállítási szerződések között címmel megjelent cikkünket.

[5] Mészöly Pál—Szász Tamás: Az építési beruházások megvalósításához szükséges közreműködéses biztosítása. Döntőbíráskodás, 1966. 138—139. old.

a szerződést mikor kössék meg. Megjegyezzük, hogy az említett elvi határozatok ma már nincsenek is hatályban.) A szerződések megkötésének időpontjára ma is *befolyást tud azonban gyakorolni a döntőbizottság a szerződésszegések elbírálásán keresztül.*

A befolyásolásnak ez a módszere korábban sem volt ismeretlen. Példaként a 647. sorszámú elvi határozatra hivatkozhatunk. Ez az elvi határozat kimondja ugyanis, hogy a késztermékre vonatkozó szállítási szerződésnek az alapanyag biztosítását szolgáló szerződést megelőző megkötése önmagában még nem jelent szerződéskötési gondatlanságot. A szállító csak akkor felelős ilyen esetben, ha tudnia kellett volna, hogy az alapanyagot a késztermék előállításához szükséges időben nem kaphatja meg. Ez az elvi határozat a gyakorlatban most is él, alkalmazását mutatja például az a határozat, amely azért állapítja meg a felelősséget, mert az alperes raktárában anyag nem volt, azt beszerezni sem tudta, ennek ellenére a szerződésben vállalta az anyag szolgáltatását közbenső intézkedésként. Ugyanez tükröződik egy másik határozatban, amely szerint az alperes azért felelős, mert anélkül vállalt teljesítési időt a felperessel szemben, hogy meggyőződött volna arról, megkapja-e a szükséges időpontra a szállítandó termékhez szükséges alkatrészeket.[6]

Emellett a szállító gondatlan magatartásának, mulasztásának egyszerűbb esetei mellett új jelenségek feltűnését is felfedezni véljük. Olyan tényállásokra gondolunk itt, amelyeknél már nem egyszerű mulasztás, hanem bizonyos fokig *gazdasági előnyök és hátrányok mérlegelése* vezet el végső fokon a szerződésszegéshez. Valójában még nem ide tartozik az a (korai még 1967-ben közzétett) határozat, amely a szállító felelősségét olyan tényállás mellett állapította meg, amikor a szállító először alapanyagra kötött szerződést közreműködőjével, majd a felperessel a késztermékre, a késztermék szállítását azonban korábbi időpontra vállalta mint az alapanyag szállítási ideje volt. A döntőbizottsági határozat indokolásában azt állapította meg, hogy bár az anyag korábbi megérkezésére a lehetőség fennállt, de erre nézve a közreműködőt kötelezettség nem terhelte s így az alaperes teljesítése bizonytalan volt, alperes nem úgy járt el a szerződés megkötésénél, ahogy az elvárható lett volna.[7] Eddig még nem lehet semmi újat megfigyelni a határozatban. Részben más természetűnek látszik viszont az indokolásnak az a fejtegetése, amely szerint „ha ezt a határidőt mégis vállalta, akkor ezt a saját kockázatára tette s a szerződésszegés esetében jóhiszeműen olyan ténnyel, amelynek a szerződéskötéskor szándékosan vagy gondatlanul jelentőséget nem tulajdonított, vagy amelynek hatását helytelenül mérte fel, nem védekezhetik". Itt már nyoma van annak, hogy a vétkesség megállapításának megszokott módja mellett a kockázat viselése is megjelenik (lehet, hogy a szállítónak még akkor is előnyös volt a szerződés megkötése, ha a késedelem miatt vele szemben követelést támasztottak). A szerződésszegéssel járó esetleges hátrányok tudatos vállalásának világosabb esetét láthatjuk egy másik jogvitában, amelyben a megrendelő vállalta a technológiai szerelést végző vállalkozóval szemben a villanyszerelési munka elvégeztetését azért, hogy a szerelés ne az alvállalkozó által állítólag vállalt későbbi időpontra fejeződjék be, hanem annál lényegesen korábban s vállalta a vállalkozó részéről az alvállalkozónak esetleg fizetendő meghiúsulási kötbér megtérítését is.[8]

Ugyancsak a kockázatvállalást találhatjuk meg a meghatározott típusú székek gyártásához szükséges fémalkatrészekre szóló szerződés esetében is. Itt az alkatrészeket abban a reményben rendelték meg, hogy az előállítandó székeket külföldön értékesíteni lehet ugyanúgy, mint ahogy korábban is el tudták adni az ilyen típusú székeket. Az alkatrészek szállítójával történt szerződéskötést követően azonban a székeket értékesítő külkereskedelmi vállalat közölte, a székeket előállító vállalattal (az alkatrészek megrendelőjével) azt, hogy a külföldi piacokon értékesítési nehézségek támadtak és ezért a gyártást célszerű leállítani. A megrendelő az alkatrészek egyrészét erre az időpontra már átvette, az el nem készült darabokra pedig a szerződés meghiúsult,, de a megrendelő köteles volt kötbért fizetni.[9]

A legutóbb említett tényálláshoz hasonló eset egyébként sűrűn előfordul. A szerződéskötési kötelezettség szűk körre szorulásával az jár együtt, hogy a vállalatoknak maguknak kell mérlegelniök, milyen termékeket tudnak értékesíteni és remélt értékesítésük biztosításához anyagot kell szerződéssel lekötniük a késztermékre vonatkozó szerződés megkötése előtt. A KGD az egyik fellebbezési ügyben (amely meghiúsulási kötbér tárgyában azért folyt, mert a megrendelő az alapanyagok szállítására vonatkozó szerződéstől a késztermék értékesítési problémái miatt elállt) kifejtette azt, hogy a szerződések megkötését az igények gondos felmérésének kell megelőznie, s ennek nem megfelelő elvégzése, a piaci igények nem elégséges ismerete mellett szerződéskötési gondatlanságot lehet megállapítani.[10] Hasonló álláspontot tükröz egy másik fellebbezési ügyben hozott határozat is (bár ez nem a szerződéskötés időpontjával kapcsolatban tartalmazott döntést), amely azt hangsúlyozta, hogy az anyagbeszerzési megkötöttsé-

[6] KGD I.—40. 527/1968, I.—41. 695/1968. sz. határozatok.

[7] Döntőbíráskodás, 1967. 1232. sorszám

[8] KGD I. 40. 451/1968. sz. határozat.

[9] KGD 48.015/1968. sz. határozat.

[10] KGD I. 45. 776/1968. sz. határozat. Megjegyzendő, hogy ezeknél az eseteknél vitatható a culpa in contrahendo. L. ezzel kapcsolatban Eörsi Gyula: A reális teljesítés elve a gazdaságirányítás új rendszerében. Jogtudományi Közlöny 1968. 7—8. sz. 346—348. old.

gek megszüntetésével a termelővállalatok új helyzetbe jutottak, most már maguknak kell megszervezniök anyagbeszerzésüket, ez a feladat pedig egész tevékenységük egyik alapvetően fontos részét kell hogy képezze. Ilyen körülmények között a vállalatoknak a termeléshez szükséges anyagok biztosítását szolgáló tevékenységét szigorúan kell elbírálni, a *legmeszszebbmenő elvárhatósági követelményeket kell támasztani.*[11] (Az adott esetben a vállalat felelősségét azzal indokolta a döntőbizottság, hogy a nyersanyagot csak egyetlen forrásból, kapitalista országból kívánta importálni, nem számolt a szocialista országokkal szemben folytatott gazdaságpolitikával és az ennek következtében esetleg fellépő akadályokkal, helyettesítő anyagokról nem gondoskodott.)

Az elmondottak alapján azt mondhatjuk tehát, hogy a szerződéskötés időpontjának kérdésében a dötőbizottság utólag, szerződésszegéses elbírálása alapján dönt s itt egyre inkább számolni kell a szerződéskötési gondatlanság megszokott eseteitől eltérő gazdasági mérlegelés, kockázatvállalás tényállásával; a döntések meghozatalánál a piac beható ismeretének, az igények és a beszerzési lehetőségek változásaival való előreszámolásnak rendkívül magas követelményei érvényesülnek, és elgondolkoztató, mennyiben lehet itt még felróhatóság vizsgálatáról beszélni. Az elmondottak egyúttal azt is jelentik, hogy amíg korábban a szerződéskötés időpontja tekintetében a szerződések különválasztása érvényesült (az összhangot a terv teremtette meg), addig jelenleg a szerződésszegési szakaszban ugyan, de a szerződések összehangolásának követelményét támasztják a vállalatokkal szemben.

Kérdéses lehet az, hogy milyen következményekkel járhat a jelzett ítélkezési gyakorlat. A vállalatok felelősségének kérdése ebben a körben kétféleképpen merülhet fel: *a)* a vállalat a nyersanyagra vonatkozóan anélkül köt szerződést, hogy a késztermékre szerződött volna s ezért később megszegi a nyersanyagot szolgáltató féllel szemben fennálló kötelezettségét; *b)* a késztermék szállítására szerződik anélkül, hogy a termeléséhez szükséges anyagok tekintetében szerződése fennállana s emiatt a késztermék megrendelőjével szemben követ el szerződésszegést.

Az esetek többségében előnyösebb lehet az első esetet választani, mert így valószínűleg kisebb lesz a kötbéralap, vagy ha nem akar kötbért fizetni, átveszi az anyagot raktárra és más megrendelőnek a nyersanyag birtokában rövidebb teljesítési határidőt ígérhet. Úgy tűnik számunkra, hogy egyet kell értenünk azzal a döntőbizottsági gyakorlattal, amely mellett ez a megoldási lehetőség a vonzóbb a vállalatok számára. A népgazdaság szempontjából ugyanis kedvezőbbnek látszik, ha alapanyagok tekintetében hiúsul meg a szerződés, illetve alapanyagkészletek keletkeznek, mintha ugyanez késztermékkel történne meg.

A most elmondottak csak a tömegtermékek, az átlagos igényeknek megfelelő anyagok és alkatrészek beszerzésére vonatkozhatnak. A különleges igényeknek eleget tevő és az egyedi gyártású termékek, alkatrészek, anyagok esetében nem lehet a késztermékekre vonatkozó szerződés megkötése előtt a közreműködővel megállapodni. Az ezzel kapcsolatos kérdések jelentkezésével az átnézett döntőbizottsági határozatokban nem találkoztunk. Számunkra a célszerű megoldásnak az látszik, hogy vagy később jőjjön létre a közreműködővel a szerződés, vagy a megrendelővel a szerződéskötés folyamata hosszabb ideig tartson s ez lehetővé tegye a közreműködővel időközben történő tárgyalást és megállapodást. Míg az előbbi forma a termelési együttműködést kevésbé igénylő, inkább csak speciális követelményekkel járó termékeknél lehet megfelelő, az utóbbi viszont szükségesnek látszik a vállalatok bonyolult együttműködésével megvalósuló tevékenységeknél. Ez utóbbi megoldás elfogadására következtethetünk pl. az építési szerződés és a technológiai szerelések vállalkozási alapfeltételeinek az ajánlati kötöttség időtartamáról szóló rendelkezéseiből.[12] Megjegyezzük, hogy — bár ennek ma már jogszabályi akadálya nincs — nem tartanánk szerencsés megoldásnak azt, ha a vállalatok először a megrendelővel állapodnának meg, úgy azonban, hogy e szerződésük hatályát vagy teljesítését közreműködőik szerződésétől, teljesítésétől tennék függővé.

2. *Szerződéstípus*

A régi gazdaságirányítási rendszerben a vállalatok a szerződéstípust nem választhatták meg szabadon, erős formai kötöttségek érvényesültek. A termékcserére, a beruházások megvalósításának tevékenységi formáira a kötelezően alkalmazandó szerződéstípusokat jogszabályok határozták meg. Így a döntőbizottsági gyakorlatban a szerződéstípus megválasztásával kapcsolatban viszonylag kevés probléma merült fel, ezek is határesetként jelentkeztek. Az ilyen esetekben hozott döntések közül elsőként az 556. sorszámú elvi határozatot kell kiemelni. Ez az elvi határozat a kiskereskedelmi vállalattól történő beszerzést vizsgálva rámutatott arra, hogy a szállítási szerződések a tervek útján megalapozott és megszervezett forgalom lebonyolításának formáját képezik. Ezek a szerződések hozzájárulnak a vállalatok közötti tervszerű kapcsolatok megszervezéséhez és ezzel a szereppel együttjár a felek bizonyos fokú adminisztrációs kötelezettsége is. Mindezekre tekintettel az elvi

[11] KGD I.—48. 674/1968. sz. határozat.

[12] 5/1968 (IV. 6.) ÉVM. sz. rendelet 3. § (3) bekezdése, 1/1968 (IV. 22) KGM—NIM—KPM. sz. együttes rendelet 4. § (2) bekezdése

határozat értelmében a vállalatoknak kiskereskedelmi vállalatoktól való beszerzéseire nem alkalmazandó a szállítási szerződések típusa.[13]

Az előzőekben elsőként említett érvre emlékeztet a 217. sorszámú elvi határozat, amely nagyberuházás megvalósításán működő két beruházási vállalatnak a kooperációt rendező megállapodásával foglalkozott. Az elvi határozat szerint a beruházási vállalatoknak a feladatkörébe a termékek, illetve más gazdasági érdekű szolgáltatások átadása, átvétele tartozik, az említett szerződések azonban nem. A szerződésszegéseket kötbérrel szankcionáló tervszerződések ennek következtében a beruházási vállalatok között nem jöhetnek létre. Vagyis — bár ezt a határozat így nem fogalmazta meg — azt lehet mondani, hogy a tervekben megjelölt termelési tevékenységre vonatkozhatnak csak a tervszerződések.

Ezt a következtetést más oldalról támasztja alá egyrészt a 15., másrészt a 219. sorszámú elvi határozat. Az előbbi a tervszerződések alkalmazását tartja indokoltnak az egyébként kisértékű javítási munkákra is, hivatkozva arra, hogy a kötbér a szerződési érték kicsisége ellenére is fontos szerepet tölthet be a megrendelő számára esetleg fontos teljesítés kikényszerítésében. Az említett második elvi határozat pedig a vállalat profiljába nem tartozó javítási tevékenység vállalására alkalmazta a tervszerződések szabályait. Az indokolás szerint a terv a vállalat teljes termelőtevékenységét átfogja. kiterjed ha közvetetten is a profilba nem tartozó vállalt munkákra is; ha pedig a munkavégzés alapja a terv, akkor ennél is érvényesülnie kell a tervfeladatok teljesítését biztosító kötbérszankciónak.

A tervszerződések tehát a terveket követve átfogták a vállalatoknál megvalósuló termelőtevékenység egészét. Ez pedig azt jelentette, hogy a termelőtevékenységet érintő szerződési szabályok nagyjából azonosak voltak a népgazdaság egész területén, a termékeknek az alapanyag létrehozatalától a késztermékneк a kereskedelemhez való kerüléséig a szocialista szektoron belül végzett mozgására azonos szabályokat alkalmaztak. (Például egy konkrét esetben hozott döntőbizottsági határozat szállítási szerződésnek minősítette azt az adásvétel megjelöléssel kötött megállapodást, amelynél az eladó nem volt tervkötelezett, de gazdasági működése a népgazdasági terv megvalósítását szolgálta. Az alaphatározat ellen benyújtott felülvizsgálati kérelem folytán hozott határozat az alaphatározatot helybenhagyta, és kihangsúlyozta azt, hogy a szállítási szerződések láncolatának a termelés és az értékesítés egész folyamatán keresztül hiánytalannak kell lennie.)[14]

Az előzőekben olyan elvi határozatokat említettünk, amelyek elsődlegesen a tervszerződéseknek a tervhez való kapcsolatát szem előtt tartva tagadták egyes megállapodások tervszerződési jellegét. Előfordult azonban olyan eset is, amelyben a döntőbizottság egyéb okok alapján állapította meg más szerződéstípus fennforgását. A 210. sorszámú elvi határozat a beruházó és a beruházási vállalat között létrejövő megbízási szerződést (a vonatkozó jogszabályok értelmezése alapján) nem tervszerződésnek tekintette. A határozat indokolása nem is tért ki egyébként arra, hogy miért nem lehet szó tervszerződésről; természetesnek látszik az, hogy megbízási szerződés nem tartozik a tervszerződés típusába. (Megjegyezzük, hogy ezt a dötését a KDB 1951-ben hozta s így még nem a Ptk-nak a tervszerződések körét megvonó szabálya játszott szerepet az állásfoglalásban.) Feltehető, hogy a határozat kialakításánál az a felfogás érvényesült, amely szerint a szállítási és a vállalkozási szerződések képezik a tervszerződéseket. Ugyanez az elgondolás jelentkezett a már említett 217. sorszámú elvi határozatnál is, amely a beruházási vállalatok között a munkavégzés összehangolását célzó megállapodásoktól tagadta meg a tervszerződési jelleget.

A szerződéstípus kérdésével kapcsolatban tehát a következőket kell megállapítani: a szocialista szervezetek termelőtevékenysége területén a termékek mozgását a tervek határozták meg és teremtették meg a vállalatok tevékenységének összhangját, erre a leglényegesebb kérdésekben már kialakított összhangra épültek fel a szerződések. A szerződésekre vonatkozó szabályoknak nem annyira arra kellett tehát tekintettel leniük, hogy a szerződések olyan rendszerét alakítsák ki, amely alkalmas a vállalatok tevékenységének összehangolására, hanem inkább arra, hogy az egyébként összehangolt kapcsolatok további szervezését, ellenőrzését, a rendellenességek kiküszöbölését biztosítsák. Azt lehet tehát mondani, hogy a tervszerződések legfontosabb szabályai a szerződéseknek a tervek alapján való létrehozásáról és a szerződésszegések esetén alkalmazandó szankciókról szóltak. Ezeknek a rendelkezéseknek az egysége érvényesült a vállalatok termelő tevékenységének nagyjából egész területén.

A vállalatok tevékenységének egységes elbírálása szempontjából a nehézségek azokon a területeken jelentkeztek, amelyeken a tervezés szervező hatása egyáltalán nem, vagy csak korlátozott mértékben érvényesülhetett. Ilyen nehézségek adódtak ott, ahol a vállalatok a külföldi piaccal, a belföldi magánfogyasztókkal kerültek kapcsolatba és ahol a mezőgazdasági termelőszövetkezetektől kellett feldolgozandó terményeket beszerezni. Itt már nem a tervszerződések körébe tartozó szerződéseket kötöttek. (Annak egyébként, hogy a tsz-ek nem kötöttek szállítási szerződéseket egyéb okai is voltak.)

[13] A raktári vétel esetére azonos álláspontot foglalt el a 21. sorszámú elvi határozat.

[14] KDB 17.191/1962. sz. határozat, Döntőbíráskodás, 1962. 2. sz. 443. sorszámú határozat.

Itt voltak az egységes szabályok alkalmazásának törési vonalai.

Ezektől a törésektől eltekintve sem volt azonban valójában teljes az egységes szabályok érvényesülése. Ezzel kapcsolatban két problémakör jelölhető meg. Az egyik (a kisebb jelentőségű) a különböző szállítási alapfeltételek egymástól bizonyos fokig eltérő szabályaiból eredő problémák köre; a másik (a fontosabb) pedig a szállítási szerződések és a beruházások megvalósítását szolgáló szerződések egymástól különböző szabályozásából származó problémák köre volt. Még a nagyobb eltéréseket mutató második esetben is lényeges azonos vonásokkal, fontos hasonlóságokkal lehetett azonban számolni. Így azonos volt a szállítási és vállalkozási szerződések szabályozásában a tervhez való kapcsolaton kívül az, hogy a szerződés alapján a vállalati tevékenység önálló produktumaként kellett a szolgáltatást nyújtani, a teljesítésre a vállalat egy-egy időszak alatt végzett munkájának eredményeként került sor. Itt jegyezzük meg, hogy az eddigiekben csak a vállalatok termelőtevékenységét említettük ugyan, de a szállítási szerződések ennél szélesebb kört fogtak át: a készletező (kereskedelmi) vállalatoktól történő beszerzés is ide tartozott, ha nem azonnal a szerződéskötést követő teljesítésről volt szó. Lényeges hasonlóságokat lehetett megfigyelni a szállítási és a vállalkozási szerződések szankciórendszerében is.

A *gazdaságirányítás rendszerének reformja* ezen a területen is lényeges változást idézett elő. A szerződéstípus kérdését elsődlegesen most is a jogszabályok határozzák meg, de a bekövetkezett változások erősen éreztetik hatásukat a döntőbizottsági gyakorlatban is. A változás egyik legfontosabb megnyilvánulása az, hogy a tervutasítások rendszerének megszüntetése következtében teljesen új módon merül fel a terv és a szerződések kapcsolata. *A terv előzetesen nem teremt összhangot a vállalatok tevékenysége között, a szerződéseknek nincsen előre megtervezet alapja;* a vonatkozó szabályoknak nem feladata általában a szerződések létrehozásának szervezése. (Természetesen fennmarad ez a szervező szerep ott, ahol a termékforgalom szabadságát korlátozó rendelkezések érvényesülnek.) Így kérdésessé vált az is, hogy meddig lehet fenntartani a tervszerződés különálló típusát. A változás egy másik lényeges vonása az, hogy az *alkalmazandó szerződéstípus vonalán a megkötöttség megszűnt:* a felek azt a szerződéstípust választhatják, amelyet legmegfelelőbbnek tartanak. Az említett elvi határozatok többsége ma már nincs hatályban. Az újabb döntőbizottsági gyakorlatból ezzel a kérdéssel kapcsolatban egyedül az az állásfoglalás látszik említésre méltónak, amely kimondja, hogy a felek csak a gazdasági kapcsolat természetének megfelelő szerződéstípust választhatnak.[15]

Az említett jelenségeknek nagyon lényeges következményei vannak a vállalatok szerződéseire. Ezek a következmények a döntőbizottsági gyakorlatban közvetlenül nem észlelhetők ugyan, hiszen a döntőbizottságnak a szerződéskötési szakaszban a beavatkozási lehetősége erősen csökkent. Közvetetten azonban megfigyelhetők ezek a következmények, számolni kell velük. A következmények között elsősorban azt kell megemlíteni, hogy a vállalatok a gazdasági lehetőségeknek és szükségleteknek megfelelő időpontban kötnek szerződéseket, *az egymással gazdaságilag összefüggő szerződéseikben a feltételek összhangját maguknak kell kialakítaniok.* Másik lényeges következmény az, hogy *a szerződések láncolata nem ugyanannak a szerződéstípusnak a felhasználásával alakul,* a láncolat egyes tagjai egyaránt lehetnek pl. szállítási, adásvételi, bizományi szerződések. Ez pedig azt jelenti, hogy a láncolatot képező szerződések összehangolásánál *a szerződéstípusok eltérésével járó különbségekre is tekintettel kell lenni.* A többféle szerződéstípus alkalmazásának lehetősége megbontotta a vállalati tevékenység egységes elbírálást, az egységes felelősségi rendszert a termékek mozgásának egész útján. A különböző szerződéstípusok a felek gazdasági kapcsolatainak eltérő szerkezetét tételezik fel, s így a szerződések megkötését követően fellépő gazdasági események (igények módosulása, árak változása stb.) is különböző módon jelentkeznek a szerződésekben (itt most csak a szállítási szerződések, a bizományi és társasági szerződések példájára utalunk). A felek helyzete a szerződéstípus megváltozása folytán a korábbi állapothoz viszonyítva a legnagyobb mértékben ott módosult, ahol külkereskedelmi vállalat az egyik szerződő fél: itt a szállítási szerződéseket általában más típus (bizomány, társaság) váltotta fel. Kisebb jelentőségű módosulások a szerződések rendszerében egyéb területeken is bekövetkeztek. Ez pedig azt jelenti, hogy *a külföldi piac és a belföldi magánfogyasztói piac változásai nem egy-egy törésvonal mentén jelentkeznek ma már, hanem behatolnak a korábbi tervszerződések birodalmába.* Kérdéses az, hogy ez a behatolás milyen mélységig történik. Számolni kell azzal, hogy a vállalatok — gazdasági adottságok következtében — sokszor nem tudják kiküszöbölni a szerződéstípusok eltérésének hatását, nem tudják biztosítani a szerződések összhangját, a továbbgyűrűzést. Az is lehetséges viszont, hogy ezt nem is kívánják; a különböző szerződéstípusok alkalmazásából eredő gazdasági előnyök érdekében hajlandók bizonyos kockázatot is vállalni.

Ezzel a témakörrel kapcsolatban két megjegyzést kell még tenni. Az egyik megjegyzés az alapfeltételek új szabályaira vonatkozik: az alapfeltételek a Ptk-ban meghatározott felelősséget és a kártérítés mértékét korlátozhatják.[16]

[15] Döntőbíráskodás, 1968. 1. sz. 1248. sorszám.

[16] 1967. évi 39. tvr. 14. §.

Bár az alapfeltételek eddig még csak kevéssé éltek ezzel a felhatalmazással, mégis *megnyílt az eltérések lehetősége, a szerződések láncolatának egyes tagjaira különböző felelősségi szabályokat alkalmaznak.* Azon a területen is növekszik tehát az eltérések jelentősége, ahol eddig csekély súlyú volt. A másik megjegyzés a mezőgazdasági termékértékesítési szerződések új szabályozására vonatkozik.[17] Az új szabályozás közelebb hozta a termékértékesítésről szóló rendelkezéseket a szállítási szerződésekről szóló szabályokhoz, a korábbi álláspontho viszonyítva ezen a területen tehát csökkent a fennálló eltérés jelentősége.[18]

3. *Szerződési feltételek — a szerződések összhangja*

A) Az eddig elmondottakból az állapítható meg, hogy *a gazdaságirányítás régi rendszerében* a központi utasítások és az egységes szabályozás útján kivánták elsősorban megteremteni a vállalatok tevékenységének, szerződéseinek az összhangját s a vállalatokra inkább végrehajtó mint önálló szervező feladat hárult ezen a téren is. Az egymással szorosan összefüggő szerződések feltételeinek megfelelő kialakítása azonban nagyon sok nehézséggel járt, sok problémát vetett fel a döntőbizottsági gyakorlatban. Voltak olyan esetek, amelyekben a döntőbizottságok az egyes szerződések önállóságát, különállóságát hangsúlyozták, más esetekben vizsont figyelembe vették a szerződések összefüggését.

a) Az egész problémakör alapvető jelentőségű kérdése az volt, hogy mennyiben fogja át a megrendelő és a szállító illetve a megrendelő és a vállalkozó szerződése a szolgáltatásnak azt a részét, amely nem a kötelezett tevékenységének eredményeként jött létre. A szállítási szerződések területén a kérdés jellegzetes megoldását az 594. sorszámú elvi határozat tartalmazza. E szerint a szállító teljesítési kötelezettsége nemcsak a saját maga által előállított termékekre terjed ki, hanem a termék más vállalattól beszerzendő alkatrészeire is; az alkatrészeket nem a megrendelőnek kell beszereznie, és a szállító részére szolgáltatnia. Abban az esetben, ha a feldolgozandó anyagot mégis a megrendelő adja, akkor az 593. sorszámú elvi határozat szerint vagy két szállítási szerződés jön létre (egyikben a megrendelő adja az anyagot, a másikban a szállító a készterméket), vagy vállalkozási (bérmunka) szerződés. Úgy tűnik azonban, hogy ezzel az utóbbi elvi határozattal ellentétes volt a kötbéralap meghatározásáról szóló 334. sorszámú elvi határozat, amelynek értelmében a bérmunka szerződésnél nem a vállalkozói díj összege, hanem a feldolgozott termék teljes értéke alapján kell kötbért fizetni. Az indokolás utalt arra, hogy a megrendelő érdeke a termék teljes értékéhez fűződik s mint ahogy a vállalkozó teljes érték után lenne köteles fizetni akkor is, ha az anyagot harmadik személytől szerezte volna be, itt sem hivatkozhat a megrendelő szolgáltatására; a vállalkozó az egész termékért felelős.

A beruházások megvalósítását szolgáló szerződéseknél az említett elgondolással azonos természetű „generálelv" érvényesült; ennek jellemző megnyilvánulása volt a 258. sorszámú elvi határozat. Az elvi határozat semmisnek tekintette azt a megállapodást, amelyben az építtető vállalta a generálkivitelezővel szemben az alvállalkozói szerződések összehangolását. A határozat indokolása kimondta, hogy a generálkivitelező felelős az építkezés összes munkáiért akár maga, akár alvállalkozói végezték az egyes részletmunkákat.

A tervszerződések egész területén megfigyelhető volt tehát egy olyan gyakorlat, amely a szállító, vállalkozó kötelezettségének meghatározásánál figyelmen kívül hagyta azt, hogy a szolgáltatás nemcsak a kötelezett tevékenységének az eredménye. Ennek az irányzatnak az alapját az a gondolat képezte, amelyet a 637. sorszámú elvi határozat indokolása fejezett ki: az önálló jogi személyiség és az önálló elszámolás elvének sérelmét jelentené az, ha a gazdaságilag összekapcsolódó szerződések sorsa jogilag összekapcsolódnék, ha a generálkivitelező nem tartozna önálló felelősséggel az alvállalkozó szerződésétől függetlenül. (A 325. sorszámú elvi határozathoz fűzött jegyzet is azt emelte ki, hogy a fővállalkozó gazdasági egységet képező munkaeredményeknek a szolgáltatására vállal kötelezettséget, de hangsúlyozza másrészről a vállalkozó és alvállalkozó munkájának szétválását.[19]) E szerint tehát a szerződések láncolatában minden vállalat megrendelőjével szemben önállóan (a láncolat egyéb tagjaitól függetlenül) lép fel szolgáltatásával.

A szerződések önállóságának tükröződése széles körben megfigyelhető. Itt csak néhány példát említünk. A KDB kimondta, hogy a külkereskedelmi vállalat és a belföldi megrendelők között kötött szerződésnek nem képezi részét a külkereskedelmi vállalat és a külföldi eladó szerződése (9. sorszámú elvi határozat); érvénytelen az a kikötés, amely szerint a külkereskedelmi vállalat a szállítást csak ugyanazon kötelezettségek mellett vállalja, mint a külföldi eladó (127. sorszámú elvi határozat); a kivitelezőnek a tervezővel az építtető hozzájárulása nélkül kötött megállapodása nem hat ki sem a ter-

[17] 1967. évi 39. tvr. 15. §, 54/1967 (XII. 17.) Korm. sz. rendelet.

[18] Andó Ferenc az 54/1967 (XII. 17.) Korm sz. rendeletet „10-es típusú jogszabály"-nak nevezte. (Andó Ferenc: Az új szerződési rendszer és a Polgári Törvénykönyv novellája. Döntőbíráskodás, 1968. 3. sz. 84. old.) Ld. továbbá Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968. 67—68, 144—145. old.

[19] Görgey Mihály—Havasi Győző: A Központi Döntőbizottság elvi határozatai és iránymutatásai (1948—1962). Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1964. 249. old.

vezési, sem az építési szerződésre (592. sorszámú elvi határozat); nagyüzemi berendezésekért jótállást kell vállalni abban az esetben is, ha a helyszíni szerelést nem a berendezést gyártó vállalat végzi (253. sorszámú elvi határozat), a jótállási kötelezettség arra az alkatrészre is kiterjed, amelyet a szállító más vállalattól jótállás nélkül kapott (415. sorszámú elvi határozat).

b) A szerződések önállóságának, különállásának elvét azonban nem minden esetben alkalmazták. Különösen a külkereskedelmi vállalatok belföldi és külföldi szerződéseinél találhatunk példákat az összefüggések elismerésére (itt nem bocsátkozunk a kérdés részletes tárgyalásába, csak néhány jellemző példát említünk). Így a KDB kimondta azt, hogy a külkereskedelmi vállalat meghatározott feltételek fennforgása esetén toleranciával szállíthat a belföldi megrendelőnek olyan árukat, amelyeket a világpiacon csak tolerancia kikötésével adnak el (597. sorszámú elvi határozat); a külkereskedelmi vállalat nem köteles belföldi partnerével szemben szigorúbb feltételeket vállalni, mint amilyeneket külföldön a legnagyobb gondosság mellett el lehet érni, különösen nem lehet terhelni a külkereskedelmi vállalatot súlyosabb feltételű jótállással, mint amilyet a külföldi eladó vállalt (127. sorszámú elvi határozat és az ahhoz fűzött jegyzet[20]); export esetén viszont a gépek szállítóinak szerződéseit kell lehetőleg úgy összhangba hozni, hogy olyan jótállási feltételeket tartalmazzanak, amelyek a külföldön történő értékesítéshez szükségesek, illetve amelyeket az államközi szerződés megállapít (126., 603. és 604. sorszámú elvi határozat); export esetén a belföldi szállító kötelezettsége nem lehet súlyosabb annál a mértéknél, amelyet a külkereskedelmi vállalat és a külföldi vevő közötti szerződésre irányadó jogszabály megállapít (328., 388. sorszámú elvi határozat).

A külkereskedelmi vállalatok szerződésein kívül más esetekben az elvi határozatokban nem találtunk olyan eseteket, amelyekben a döntőbizottság a szerződés feltételeinek meghatározásánál a szerződések összefüggéséből indult volna ki, eseti döntésekben azonban megfigyelhető volt ilyen jelenség — ezek közül a készletező vállalatok szerződéseit emeljük ki.[21] A szerződések összefüggéseinek kérdésével kapcsolatban két kiegészítő megjegyzést látunk még indokoltnak. Először is arra kívánunk utalni, hogy ha a szerződéskötés idején a szerződések feltételeit nem sikerült összehangolni, széles körben fennállt a lehetőség a szerződésmódosítására. A felek bármely feltétel módosítását kérhették a döntőbizottságtól, a döntőbizottság a népgazdaság érdekében a szerződést módosíthatta (137. sorszámú elvi határozat és az ahhoz fűzött jegyzet)[22]; olyan szerződéses feltétel módosítását is kérni lehetett, amelyre vonatkozólag szerződési vita kezdeményezését elmulasztották (621. sorszámú elvi határozat). Másodszor emlékeztetni kívánunk arra, hogy a döntőbizottságok nemcsak közvetlenül a szerződéskötés során gyakoroltak befolyást a szerződések tartalmára, és teremtettek összhangot a szerződések között, hanem közvetetten is. Nyilvánvalóan a szerződések összehangolására ösztönözte a vállalatokat az a döntőbizottsági gyakorlat, amely a szerződésszegések elbírálásánál a vállalatok felelősségét állapította meg, ha összhang megteremtésének elmulasztása idézte elő a szerződésszegést. Több olyan elvi határozat is kimondta a szállító késedelemért való felelősségét amelynél a kiindulópontot az szolgáltatta, hogy a közreműködő teljesítésének időpontját a szállító nem hozta összhangba a saját maga által a megrendelővel szemben vállalt teljesítési idővel és a késedelmet ez a körülmény idézte elő (343., 344., 246. sorszámú elvi határozat).

B) A gazdasági reform a problémakört alapvető módon befolyásolta: megszűnt a szerződések gazdasági összefüggésének központból történő kialakítása, nem egységes szabályozás vonatkozik a vállalatok szerződéseire. A döntőbizottsági gyakorlatban pedig ezen a téren az a körülmény idézett elő változást, hogy a szerződéskötési kötelezettség csak szűk körben érvényesül — ennek következtében a *döntőbizottság a szerződéskötési szakaszban a szerződések különállása vagy összehangolása vonalán csak korlátozott körben tud befolyást gyakorolni.* Ennek megfelelően a gyakorlatban csak nagyon szórványosan merült fel olyan eset, amely ebbe a témakörbe tartozik. Így egyelőre inkább csak feltételezéseket lehet elmondani, nem beszélhetünk kialakult irányzatról. Az mindenesetre tény, hogy az előzőekben említett elvi határozatok nagy részéről kimondták a KGD elnökének hivatkozott utasításai, hogy alkalmazásukra nem kerülhet sor; nem érvényesül kötelező erővel a „generálelv" sem. Továbbra is alkalmazandó azonban a szerződéskötési kötelezettség eseteiben az 594. valamint általában az 592., 637. sorszámú elvi határozat, amelyet a szerződések önállóságának, különállásának elvét kifejező határozatként említettünk. Ennek az elvnek a továbbélését az az 1968 végén a Döntőbíráskodásban közzétett határozat is mutatja, amely kimondta, hogy több vállalatnak egy-egy bonyolult szolgáltatás megvalósítását célzó összehangolt tevékenysége nem jelenti az egyes szerződések jogi önállóságának megszüntetését és ennek alapján úgy döntött, hogy az egész szerződési láncolatban nem kell azonos szerződéstípust alkalmazni (a felek között a szerződéstípus képezte vita tárgyát).[23]

[20] Görgey Mihály—Havasi Győző i. m. 96. old.

[21] Harmathy Attila: A közreműködőért való felelősség döntőbizottsági gyakorlatáról... 397., valamint 403—406. old.

[22] Görgey Mihály—Havasi Győző i. m. 162. old.

[23] Döntőbíráskodás, 1968. 11. sz. 1348. sorszámú határozat.

Korábban a döntőbizottsági gyakorlatban a külkereskedelmi vállalatok szerződéseinél merült fel a legerősebben az az igény, hogy a Döntőbizottság a szerződéskötés szakaszában vegye figyelembe a szerződések összefüggését. A bizományi szerződés bevezetése ezen a területen intézményesen biztosítja ma már a megoldást. Az új gyakorlatban valószínűleg a teljesítési idő körül folyó vitákban lesz szükség arra, hogy a Döntőbizottság a kapcsolódó szerződéseket is figyelembe vegye és ennek alapján döntsön. Megjegyezzük azonban, hogy ezzel kapcsolatban általános jellegű állásfoglalást még nem találtunk.

A vállalatok szerződéseik megkötésénél nem támaszkodnak tehát a központi utasításokra, a döntőbizottságok is csak szűk körben avatkoznak be a szerződések létrehozásába és a feltételek meghatározásába. Erősen leszűkült a döntőbizottság szerződésmódosítási lehetősége is; csak a szerződéskötési kötelezettség eseteiben áll fenn a régihez hasonló keretek között. Ez azt jelenti, hogy *a szerződéskötést követően általában nem lehet elérni a szerződések összhangjának utólagos kialakítását.* Erre a jogszabálymódosítások következtében kialakult helyzetre kifejezetten utalt is egy eseti határozat, a mely a felhasználó — termelőeszköz kereskedelmi vállalat — külkereskedelmi vállalat szerződési láncolatában foglalkozott az ütemezés tekintetében vagylagosan előterjesztett szerződésmódosítási kérelemmel.[24] A szerzdőésmódosítás kérdésénél említést kell tenni a KGD elnökségi tanácsának arról az állásfoglalásáról, amely szerint a Ptk. 241. §-a alapján a Döntőbizottság is módosíthatja a szerződéseket, mégpedig szerződéskötési kötelezettség és alávetés hiányára tekintet nélkül.[25] Nézetünk szerint erre az állásfoglalásra hivatkozással sem lehet a korábban megkötött szerződést a később létrejött szerződésnek megfelelően módosítani; az összhangot így megteremteni; az ezzel ellentétes megoldás nem felelne meg sem a Ptk. 241. §-nak, sem a szerződésmódosításra vonatkozó döntőbizottsági hatáskört korlátozó jogszabályok céljának.

Hatásköri problémaként jelentkezett egy lakásszövetkezetnek műszaki vita eldöntése végett a tervező, a beruházó és a kivitelező ellen benyújtott keresete, de a szerződéskötések összefüggésének is érdekes esetét képezi. A műszaki vita tekintetében fennálló hatáskörről a KGD az építési szerződésekre vonatkozó szabályok alapján döntött, annak ellenére, hogy a beruházó és a kivitelező között állt fenn építési szerződés nem pedig a szövetkezet és a beruházó között. A határozat indokolásában a vonatkozó jogszabályok és KDB elvi határozatok értelmezése alapján azt fejtette ki, hogy a megbízási szerződés értelmében lakóházat kell felépíttetni, az építkezés lebonyolításának szerződési szabályait az építési szerződés szabályai határozzák meg, ezek a szabályok a megbízási jogviszonyra is kihatnak annyiban, amennyiben az építkezéssel kapcsolatban a megbízó részvétele, nyilatkozata, feltétlenül szükséges.[26]

A korábbi gyakorlathoz hasonlóan a *jövőben is befolyást gyakorol a döntőbizottság a szerződések összhangjának megteremtésére a szerződésszegési ügyekben hozott határozataival* is, sőt mivel a szerződéskötés és — módosítás területén hatásköre szűkült, a hangsúly éppen erre a területre tevődik át. A szerződésszegés kérdéseire külön visszatérünk, itt most csak két olyan határozatot említünk meg, amely szorosan kapcsolódott a szerződési feltételek összhangjának témájához. Az egyik esetben külkereskedelmi vállalat belföldi megrendelőjével szemben havi ütemezést vállalat, ezzel szemben a külföldi eladóval kötött szerződésben ütemezés nem szerepelt. Ennek következtében a külkereskedelmi vállalat nem tudott az ütemezésnek megfelelően teljesíteni. A döntőbizottság a külkereskedelmi vállalat felelősségét nem állapította meg, mert az adott viszonylatban általában nem lehett azt elérni, hogy a külföldi fél ütemezést vállaljon.[27] A másik esetben a felperes az alperestől kapott vetőmagvakat azonnal átadta a tsz-eknek, a tsz-ek a vetőmagot nem megfelelő minősége miatt bíróság előtt felléptek a jelen per felperesével szemben, a bíróság a kereseteknek helyt adott. A döntőbizottság a felperes kérésére kötelezte az alperest, a felperes által kifiztett összegek megtérítésére, és nem foglalkozott az alperesnek azzal a védekezésével, amely szerint a felperesnek a tsz-ekkel, illetve az alperessel kötött szerződései nem álltak összhangban: a mintavétel szabályai valamint a szabályoktól eltérően történt mintavétel következményei nem voltak azonosak. A védekezés szerint a felperest jogosan marasztalták a tsz-ekkel szemben fennáló szerződések alapján, de a tsz-ek részéről végzett mintavételek nem feleltek meg a felperes és alperes szerződése előírásainak. A döntőbizottság erre az érvelésre tekintet nélkül azon az alapon marasztalta az alperest, hogy az alperes jogfenntartás nélkül kicserélte a kifogásolt magokat, és ezzel a követelés jogalapját elismerte.[28]

Az említett két határozat valamint a hatásköri kérdéssel kapcsolatos határozat közös vonása az, hogy olyan szerződési láncolatban teremt összhangot, illetve nem fűz anyagi következményeket az egymáshoz kapcsolódó szerződések feltételeinek eltéréséhez, amely láncolatba közvetítő szerv ékelődik be. A három esetet nem lehet azonosítani, említésükkel azt sem akarjuk mondani, hogy általánosan érvényesül egy olyan irányzat, amely közvetítő vállalat bekapcsolása esetén a szerződési feltételek össz-

[24] KGD 44.589/1968. sz. határozat.
[25] Döntőbíráskodás, 1968. 6. sz. 1288. sorszámú határozat.
[26] KGD I.—41.237/1968. sz. határozat.
[27] KGD 35.683/1968. sz. határozat.
[28] KGD II.—48.359/1968. sz. határozat.

hangját teremti meg. E határozatokra utalással csak arra kívántuk felhívni a figyelmet, hogy a *szerződéskötések összhangjának kérdésénél* (akár szerződéskötéssel, akár szerződésszegéssel kapcsolatban merül fel) *az egyik általános jellegű részprobléma a közvetítő tevékenységet folytató vállalatok szerepének megítélése.* Ez a részprobléma önmagában is sokrétű; más gazdaságpolitikai szempontok vetődnek fel a külkereskedelmi vállalatoknál, mint a termelőeszköz kereskedelmi vállalatoknál, a válaszadásnál arra is tekintettel kell lenni, hogy hol kell a szerződéskötésre kötelezett vállalatnak olyan vállalatokkal megállapodnia, amelyeket ilyen kötelezettség nem terhel, az árrendszer mennyiben teszi lehetővé a továbbgördítés helyett magasabb árért a kockázatvállalást stb. Mindezeknek a tényezőknek a vizsgálatába nem mehetünk bele. Így csupán feltételezésként mondjuk azt, hogy célszerű lenne a szerződési feltételek síkján éppen ezeknél a vállalatoknál nem a teljes összhangot keresni, hiszen e vállalatok nem pusztán továbbító szerepet töltenek be, önálló kereskedelempolitikájukkal együtt jár az egyébként kapcsolódó szerződéseknek a szétválasztása. Magunk részéről a szerződési feltételek összehangolásának szükségességét főleg a több vállalat bonyolult együttműködését megkövetelő szolgáltatásoknál valamint speciális igények kielégítését szolgáló, az anyagok, alkatrészek tekintetében is különleges követelményeket támasztó termékek szállításánál látjuk fennforogni. Természetesen az sem közömbös kérdés, hogy az összhangot kinek a terhére kell megteremteni (pl. egy nagyberendezés megrendelője vegye tudomásul azt, hogy valamilyen alkatrész tekintetében meghatározott feltételek érvényesülnek, vagy az alkatrész szállítója számoljon azzal, hogy nagyberendezéshez adja át termékét).

Amint említettük, azt tekintettük feladatunknak, hogy a gazdasági döntőbizottságok gyakorlatában kialakult elveket, ítélkezési tendenciákat vázoljuk és ezekkel kapcsolatos problémákat vessünk fel. Az anyag tárgyalása, azt reméljük, emellett azt is tükrözi, hogy milyen nehéz feladat hárul a jogalkalmazóra akkor, amikor a gazdaságirányítás rendszerében, a gazdálkodási módszerekben, az alkalmazandó joganyag nagy részében rövid idő leforgása alatt lényeges változás következik be.

Harmathy Attila

A magyar nemzetközi magánjogi kodifikáció a siófoki jogászkongresszus napirendjén*

Mádl Ferenc: Elméleti megfontolások gyakorlati célra nemzetközi magánjogi norma alkotásához**

I. Általános elméleti-módszertani észrevételek a nemzetközi magánjog kodifikációjához. 1. A kiindulás: a nemzetközi magánjogot is kodifikálni kell. 2. A referátum célja és tárgya: gyakorlati célú elvi-elméleti elvárások körvonalazása. 3. A kodifikációnál általános elveknél tovább kell menni. 4. Nemzetközi magánjogi szemléletünk fogyatékosságai: nem vagyunk elég közel a valósághoz. 5. A baj nem a nemzetközi magánjog fogalmának értelmezésénél van. 6. A probléma: reáltudományi szemlélet és elmélet kell! 7. Miben állna a reáltudományi elmélet, ill. szemlélet a nemzetközi magánjogi norma alkotásánál? 9. Lehetséges-e átfogó reáltudományi elmélet a nemzetközi magánjogban? 10. A reáltudományi szemlélet mindenképpen lehetséges: reáltudományi szemlélet versus axiomatikus közelítés a kodifikációnál: flexibilis normák kellenek. *II. Észrevételek egyes intézmények szabályozásához.* 11. Reáltudományi követelmények konkrét jogi intézményekre vetítve. 12. Jogválasztás. 13. Renvoi. 14. Viszonosság. 15. Jogi személyek. 16. Felelősség-kártérítés.

I. Általános elméleti-módszertani észrevételek a nemzetközi magánjog kodifikációjához

1. Amikor E. Hillary-t, a Mont Everest megmászóját egyszer megkérdezték, mondaná el milyen morális vagy életfilozófiai megfonto-

---

* A Kongresszus Nemzetközi Magánjogi Szekciójának előadását és korreferátumait teljes terjedelemben, a hozzászólásokat és az előadó válaszát rövidebb összegezésben közöljük. Az ülésen a vitát vezette és zárszót *Réczei László* egyetemi tanár mondott.

** Referátum a Magyar Jogász Szövetség Jubileumi VII. Kongresszusán (Siófok, 1969) a Nemzetközi Magánjogi Szakosztály ülésen „Az új nemzetközi magánjogi törvénytervezet" c. napirendi témában.

lásokból indult ki, amikor elhatározta, hogy vállalja a nagy erőfeszítést és áldozatokat, egyszóval, hogy miért mászta meg a Mont Everestet, a jelenlevők nagy megrőkönyödésére egyszerűen azt válaszolta: mert ott volt („Because it was there"). A nemzetközi magánjogi törvény megalkotásának indokolásánál valami hasonlóval érem be itt én is. Miért kell Magyarországnak nemzetközi magánjogi törvény? Mert nincs neki. Bár kézenfekvőnek tűnhetne, hogy egy ilyen referatum elején komolyabb és kimerítőbb válaszokra törekedjünk, azokat adottnak, ill. ismertnek veszem.

Ma is vannak olyan nézetek — a kapitalista országokban a *common law* területén —, máskor is voltak, hogy a nemzetközi magánjog nemcsak nem önálló jogágazat, nincs saját értékrendje, de nem is kell kódexszerűen önállóan szabályozni, vagy legfeljebb olyan flexibilis általánosságok szintjén, ami már parttalan tételek rögzítését jelentené, ami már nem is törvényhozás, legfeljebb üres váltó, amit úgyis a gyakorlat tölt ki. Rá kell bízni a bíróságra, hogy az anyagi jogi viták kolliziós premisszáit az anyagi jogi rendezés szerinti jogpolitikai szemléletben oldja meg.

A szocialista jogszemlélet a kodifikáció, a kodifikált jog elvén áll, amint a tények mutatják, a *nemzetközi magánjog területén is,* amit a magyar jogfejlődés vonatkozásában a Tervezet kíván valóra váltani.

2. A magyar nemzetközi magánjog kodifikációja a közelmúltban indult meg újból; még egy-két évet nyilván tartani fog, míg ezt a kísérletet talán siker koronázza és törvény lesz belőle. Nem késő tehát *elmondani bizonyos olyan általános elvi-elméleti elvárásokat, amelyek helyességét talán éppen a gyakorlat bizonyítja.* Ez a referátum e cél jegyében áll.

3. Kiindulnék abból, amiből azt hiszem a kodifikációnak is ki kell indulnia, hogy ti. a nemzetközi magánjog céljaként a szocialista jogszemlélet a következőket vallja: a nemzetközi magánjog szolgálja a kérdéses jogviszonyok egységes és törvényes rendezését, szolgálja a nemzetközi gazdasági és kulturális, ezen keresztül általában a nemzetközi kapcsolatok fejlődését, Kelet-Nyugat relációban a békés egymás mellett élés elvét és gyakorlatát, feleljen meg nemzetközi gazdasági érdekeinknek, adjon világos és logikus jogi rendezést, amelyre elmondhatni, hogy a jog nem csapja arcul önmagát.

Csakhogy ezek az elvek mind a kodifikációnál, mind a gyakorlat elvi szintű támogatásánál még nagyon általánosak. A nemzetközi magánjognak is az a végső célja, hogy helyes anyagi jogi rendezésekhez vezessen. Ezért *e tételek mellett el kell jutnia az anyagi jogi problematikához, ill. az azt meghatározó társadalmi, gazdasági, jogpolitikai, elméleti megfontolásokhoz és tényezőkhöz, az anyagi jogi rendezésnél alapul fekvő tényleges anyagi folyamatokhoz és minden fontosabb meghatározó determinánshoz.* Kolliziós jogi problémáinkra csak így adható helyes válasz. Ez azt is jelenti, hogy a kolliziós jogi válasznak annyi féle helyzettípusnak kell megfelelnie, ahány a kolliziós jog által érintett-szabályozott anyagi jogi helyzet, ill. jogviszony van.

4. A szocialista nemzetközi magánjogi elmélet — és e tekintetben, ha általános döntéseket hoz, az elmélet sorsát osztja a bírói döntés, de a kodifikáció is — olyan *elmélet, koncepciói többnyire olyan elméleti tételek, amelyek csak részben felelnek meg az ilyen értelemben vett követelményeknek.*

Mit értenék ezen részletesebben? A következőket:

a) Az 50-es években a nemzetközi magánjogi gondolkozást erősen uralta a nem minden tekintetben helyesnek bizonyult politikai doktrinér szellem. Nem mindig és nem következetesen tudta a tényleges valóság feltételeit és igényeit feltárni, nem mindig azokból indult ki. Egy példát említek. A jogválasztásról ma azt tartjuk, hogy a világpiacon tevékenykedő vállalatok mozgási szabadságához tartozó kategória. Korábban a jogválasztás általános ellenzése kapcsán olyan érveket munkáltak ki, hogy a jogválasztás megengedése esetén a nagy tőkés monopóliumok a saját jogukat kényszerítik rá a szocialista vállalatokra és ezáltal kiszolgáltatott helyzetbe hozzák őket. Ezzel szemben tudvalevő, hogy *1.* miután külkereskedelmi vállalataink egy-egy ágazat monopol kereskedelmi szervei, többnyire nagyobbak és erősebbek tőkés partnereiknél; *2.* a jogban mint gazdasági hatalmi pozíció megteremtőjében hinni a jog illuzórikus fetisizálása, bár a *meglevő* pozíció kihasználására egyik alkalmas eszköz. *3.* a hazai jog alkalmazása csak esetenként jelent jobb kereskedelmi pozíciót, és ez sok más tényező mellett legfeljebb egyike azoknak, amely miatt egyes vállalatok a jogválasztást különösen helyeslik; a jogválasztás címén választható hazai jog hátrányos is lehet, ezért elég gyakori egy a felek jogához képest harmadik jogrendszer választása; *4.* a kereskedelmi ügylet akkor is lehet szükséges, sőt előnyös, ha az áruval a mi jogunkhoz képest számunkra előnytelenebb jogi normákat is „vásároltunk", amelyek úgyis csak vita esetén jönnének számításba; *5.* a mondottak miatt jogalkotásunk — rejtett helyeken, pl. a képviseleti szerződésekről szóló 21/1963. KKM. sz. utasításban — legalizálta is a vállalatok e téren jelentkező kívánságait. A felek jogválasztási szabadságának ellenzése igazában onnan eredt, hogy ez a nézet volt korábban a Szovjetunióban uralkodó és Lunc első „Nemzetközi magánjogának" fordításával — egyéb mechanikus átvétel mellett — ez a nézet is átszármazott a korabeli jogi gondolkodásba. A mechanikus átvétel lényege abban állt, hogy figyelmen kívül maradt a következő körülmény. A Szovjetunió részéről a külkereskedelmi szerződéseket a követségek, ill. konzulátusok keretében működő külkereskedel-

mi képviseletek kötötték. Ezek az államnak mint szuverénnek voltak a szervei. Őket, azaz az államot idegen joghatóságnak alávetni nem lehetett és ma sem lehetne, hiszen az állam immunitása erre is kiterjed, ha csak esetenként nem mond le róla (amire egyébként szintén volt példa). Innen a jogválasztás, az idegen jognak való alávetés ellenzése a Szovjetunióban. Csakhogy Magyarországon a külkereskedelmi szerződéseket nem az állam kötötte, hanem a vállalatok. Ez a különbség azonban a jogválasztás magyarországi ellenzésénél elsikkadt.

b) A nemzetközi magánjog inkább könyvtudomány volt, kevéssé épített a gyakorlat — bírói döntések, szerződéses gyakorlat — elemzésére. Átnézve az elmúlt tíz év nemzetközi magánjogi irodalom publikált termését (kb. 4220 oldal tudomány), magyar bírói állásfoglalásra 1968-ig bezárólag összesen 10 esetben történt utalás. A kérdéses időszakban — a „Külkereskedelem" c. folyóirat jogeset-közléseit nem számítva, a folyóiraton kívül — felmérésem szerint 99 tanulmány (könyv és cikk) jelent meg. A jogesetet is közlő 10 tanulmányban összesen 54 jogesetre történik utalás; ebből 20 eset egy tanulmányban szerepel, a többi 98 tanulmányra tehát már csak 34 jut. Az 54-ből is 29 ÁSzF-döntés, tehát nem kolliziós jogi, a fennmaradó 25-ből kb. 80% 1945 előtti, jórészt a 20-as évekből való bírói ítélet. Pedig a magyar nemzetközi magánjog szokásjogi életet él, ami tudvalevő azt jelenti, hogy tételei csak joggyakorlatból deriválhatók. Ha nem is túl nagy a hazai gyakorlat, a bírósági ügyek száma most végzett utólagos felmérés szerint mégis számottevő. Csak a Budapesti Központi Kerületi Bíróságon évenkint közel 300-ra rúg a családjogi, több százra a vagyonjogi ügyek száma, nem is beszélve arról a sok száz hagyatéki eljárásról, amely külföldi fél révén nemzetközi magánjogi ügynek is minősül. A Külkereskedelmi Kamara mellett szervezett választott bíróságnak is több tucat ítélete volt az elmúlt években. Azt lehetne mondani, hogy az a pár utalás mégis csak egy-egy gyökér a földben. Maga az is tény, hogy főleg Réczei László, Szászy István és Világhy Miklós „Nemzetközi magánjoga" és sok más tanulmány gyakorlatra való erős orientáltsága mellett mégis hoz néhány klasszikus külföldi bírói döntést, különösen örvendetes, hogy Zsemberi István „Néhány nemzetközi magánjogi kérdés a bíróság gyakorlatából" c. cikkében (Magyar Jog, 1969. évi 2. szám, 77. és kk. old.) a tárgykörben gyakorlati döntések feldolgozásával nyújt érdekes elemzést. Mindez nem változtat azon a tényen, hogy az elmúlt években az irodalom kevéssé táplálkozott a gyakorlatból. A kritika természetesen rám is áll, aki megírtam „Külkereskedelmi monopólium — nemzetközi magánjog" c. könyvemet szintén anélkül, hogy akár egyetlen bírói ítéletre hivatkoznék. Átnézni ugyan átnéztem sok mindent (törvényeket, nemzetközi szerződéseket, külkereskedelmi szerződéseket, bírói ítéleteket), de csak hogy valamennyire érzékeljem mondanivalóm reális közegét. Valahogy egyszerűen szokatlan volt, hogy a jogot jobban szociológikusan, azaz úgy nézzük, ahogy az döntések útján realizálódik. Jogtudományunk a kelleténél jobban csak törvénytudomány volt, kevéssé volt a szó szoros értelmében vett forenzikus, azaz a bírói fórumokon zajló folyamatok tudománya. Igaz, miután a polgári jog kodifikált joggá vált, kevésbé is volt erre szükség, mint volt rá korábban, vagy van ma is a bíróalkotta joggal rendelkező országokban. Ennyire távol azonban mégsem kerülhetne tőle. Egyebek között azon a címen sem, és ez a mi elvünk is, hogy a jogtudománynak szoros kapcsolatban kell lennie a gyakorlattal, amire a civilisztikánkban egyre több jó példa van. A nemzetközi magánjogi irodalomban azonban van az a még fontosabb jogcím, hogy nem is lehetett volna csak törvénytudomány, hiszen nem is volt törvény, csak bírói döntések és mégis az előbbi értelemben vett törvénytudomány volt.

c) És ez mindjárt átvezet a gondolatmenet következő eleméhez, hogy ti. ez a nemzetközi magánjogi irodalomra fokozottan állt, holott szokásjogi jellege miatt a legkevésbé állhatott volna rá. Mintha a nemzetközi magánjogban egy kicsit mindig is, most meg különösen az absztrakt elméleti tételek axiomatikus jellegű kiépítése, a kolliziós jogtól strukturálisan nem túl távol levő kibernetikai mutatványok kerültek volna előtérbe. Példaként megint csak a jogválasztásra, ill. a renvoira utalok.

A jogválasztást mint a felek akarati autonómiájának kolliziós megnyilatkozását most is többen ellenzik ilyen érvek alapján. *1.* Az akarati autonómia a liberálkapitalizmus jogfilozófiai megjelenése a nemzetközi magánjogban. A szocialista jogelmélet elhatárolja magát a liberálkapitalizmus jogi gondolkozásától. Autonómia tehát nem nekünk való dolog. *2.* A kodifikáció célja, hogy a normák címzettjeihez egyértelmű parancsot irányítson. Az autonómia pedig azt jelenti, hogy ha rám, törvényhozóra hallgattok, csináljatok, amit akartok. Ez logikátlan és ellentmondásos törvényhozói eljárás. A jogválasztás tehát nem nekünk való dolog. *3.* A jogválasztás útján a felek ügylete vákuumba kerülne. A jogalkotónak nem lehet célja jogi vákuum teremtése, ellenkezőleg, azt betölteni akarja. A jogválasztás tehát nem lehet jó dolog. Meganynyi axióma azok logikai úton történő ellentmondásmentes sorbakapcsolása és ennek alapján az autonómia helytelenítése. Ezen közben nemcsak az sikkad el, hogy a valóság gazdasági, forgalmi okokból miért kívánhatja mégis az autonómiát, hanem az említett érveknek az ellenérvei is. Az ti., hogy a jog végül is nem matematika és logika, hanem valós gazdasági-társadalmi és forgalmi viszonyok tükrözője, jogpolitikai megfontolások megjelenítője. Az ti., hogy az autonómia útján nem keletkezik semmiféle vákuum, mert a törvény valamilyen konkrét jogrendszer

alkalmazását rendeli el, csak azt nem nevezi meg. Az ti., hogy valamely jogi tétel már a liberálkapitalizmus korában is élt, vagy akkor jött létre, nem kötelezi a szocialista jogtudományt arra, hogy azt elvesse. Ha ez így volna, akkor jogunk sok normáját kellene hajónkból kidobni.

Hasonló a helyzet a *renvoival* is. Az ellenzők itt is felvetik egyebek között az előbbi 2. érvet. Az nem lehet kodifikációs megoldás, hogy a jogalkotó kiáll és azt mondja: Íme a parancsaim, de ha rám akartok hallgatni, nézzétek előbb meg X ország törvényét, az majd megmondja, hogy Y ország törvényei szerint mit kell csinálni. Megint csak axiomatikus gondolkodás: tételnek tételhez való viszonyítása logikus következtetés a zárótétel helyességének igazolása végett. Mit mond a valóság? Ez ebben a szemléletben legalábbis másodrangú kérdés.

Nem állítom, hogy a fentiekben vázoltak egész nemzetközi magánjogi irodalmunk egyetlen vagy akár csak döntő sajátosságai, hogy ne volnának szép számmal kivételek. A vita kedvéért kicsit sarkítottam megjegyzéseimet. A lényeg: A valóságot jobban tükröző, a gyakorlatot jobban szolgáló elméletre van szükség. Enélkül a nemzetközi magánjog ellentmondásos vagy problematikus helyzetbe kerül. Csak egy körülményre utalok. A gyakorlat igényeinek nyomására jött létre és erősödött meg az anyagi jogi szemlélet, amely ma ott tart, hogy — elégedetlen lévén a kolliziós jog ilyen, hol olyan okból elégtelen „szolgáltatásaival" — a nemzetközi magánjogba egyszeribe beviszi azt az anyagi jogi matériát, amely külföldi elemet feltételező jogviszonyokat rendez és ezáltal a hagyományos értelemben vett nemzetközi magánjogot egyre szűkebb térre szorítja. Ezt persze fel lehet fogni praktikus elnevezési és anyagkezelési kérdésnek, avagy a jövő előrevetítésének olyan értelemben, hogy a nemzetközi magánjog fogalma maradjon csak meg akkor is, amikorra eredeti tartalma már szinte kihalt.

5. A kolliziós jog oldaláról nézve *a baj azonban nem az, hogy bevittük-e eddig a nemzetközi magánjog fogalmába az anyagi jogot vagy sem.* Ebbe a vitába itt elmélyedni messze vezetne. Annyi mindenképp bizonyos, hogy a kolliziós jog az egészen — a nemzetközi magánjog e szélesebb fogalmán — belül viszonylag elkülönülő szabályösszesség. A kettő ui. más-más sík. A kolliziós jog egész struktúrája alapvető jogi — sui generis jogi — sajátosság címén különbözik a nemzetközi viszonyokra rendelt anyagi jogi normáktól, mégpedig azon a címen, hogy csak utaló szabályokat tartalmaz, hogy ezért a társadalmi-tartalmát csak nagyon áttételesen határozza meg a belső társadalmi-gazdasági képlet, nagy szerepet ebben a változó módon belépő külföldi jogok és azok társadalmi tartalma visz, hogy a kolliziós jog egészére érvényes általános része, általános normatana van, hogy sohasem hatályosul egyszerre nemzetközi anyagi jogi normával, egymást inkább kizárják olyképp, hogy az anyagi jogi rendezés a kolliziós jog fokozatos elhalására vezet.

A világosság kedvéért tehát annyit: miként kodifikációnk is ilyen megjelölés alatt folyik, nemzetközi magánjogon e tanulmányban kolliziós jogot értek.

6. A baj az, hogy a hagyományos értelemben vett nemzetközi magánjogba nem visszük eléggé bele, nem a nemzetközi anyagi jogot, hanem azt az anyagi jogot, amelynek válaszait a kolliziós jogi döntéssel keressük és elérjük. Nem megyünk eléggé közel a valósághoz. *Nincs a nemzetközi magánjog egész anyagát átfogó verifikált, a különböző reáliákon igazolt nemzetközi magánjogi elmélet.*

Bizonnyal senki sem gondolja, hogy nekem a zsebemben, vagy akár csak a referátumomban van ilyen elmélet. Nem, a bölcsek köve nincs nálam letétbe helyezve. Kérdés, van-e létezhet-e egyáltalán ilyen elmélet? Egyelőre nem mernék erre a kérdésre válaszolni. Ami azonban szükséges, az az, hogy megpróbáljunk egy ilyen a gyakorlat tényein verifikált elmélethez, vagy talán helyesebben, elméleti szemlélethez közelíteni.

7. Az első, amit tennünk kell, egyszer szembe nézni azzal, hogy *miben is állhat az elmélet, a helyes elméleti szemlélet a nemzetközi magánjogban.*

Helyes elmélet tételezése, fogalmi követelményeinek tisztázása, gyakorta előfeltétele a valóság helyes és hasznos megközelítésének, a tudomány és a gyakorlat fejlesztésének. A természettudományok fejlődése újra meg újra arra tanít bennünket — írja Niels Bohr „Atomfizika és emberi megismerés" c. könyvében (Gondolat, Budapest, 1964. 47. old.) —, hogy a haladás csírája a tudományban sokszor éppen az elmélet, a definíciók helyes megválasztásában rejlik. Azt hiszem, ez a megállapítás a társadalomtudományokra is áll. Meg kell tehát kísérelni tisztázni, hogy a mai feltételek mellett mik lehetnek egy helyes elmélet követelményei és abból milyen következtetések adódnak. Ezt a következő gondolatmenetben kísérlem meg körvonalazni: mi lehet egy reáltudományi elmélet kiinduló bázisa (7. pont); hogyan eljutni annak teljességéhez (8. pont); lehetséges-e kiteljesedett reáltudományi elmélet a nemzetközi magánjogban (9. pont); ami mindenkép lehetséges és ebből következik (10. pont).

Közbevetőleg még hangsúlyoznám, hogy amikor referátumomban elméletről vagy elméleti szemléletről van szó, akkor ez vonatkozik mind a szakíróra, mind a kodifikátor jogszabályalkotó munkájára, mind pedig — törvény hiányában az elvi jelentőségű egyedi döntést kimunkáló bíróra.

a) Kezdeném azzal, hogy mi nem lehetne helyes elmélet, ill. elméleti szemlélet a nemzetközi magánjogban. Már a fentiekben is szó volt az ún. axiómatikus jogi gondolkozásról, ezért

ezzel kezdem. Azzal ti., hogy a nemzetközi magánjogban — általában a tételes jogokra vonatkozó diszciplinákban — *kevés haszonnal járna valamiféle axiomatikus elmélet és szemlélet.* Mit tesz ui. az axiomatikus szemlélet? Alapfogalmakból, általános vagy helyesnek feltételezett tételekből indul ki, ezekből logikai szigorral lép tovább. Az „igaz" kritériuma nem a valósághoz való viszonyítás, hanem a logikai zártság. A számtani alapműveletek „helyessége" pl. logikai úton is belátható. Ahhoz, hogy elhigyjük 3×2=6, nem kell előbb száz kísérletet végeznünk 3×2 almával, hogy belássuk, hogy a végén mindig 6 almánk van. Az ilyen axiomatikus szemléletből elmélet úgy lesz, hogy bizonyos alaptételekből dedukció útján logikailag hibátlanul levezetett tételek összessége, ezek valamiféle hierarchikus rendje áll elő. Ilyen elmélete van — jogosan — a matematikának, a logikának, a közgazdaságtudomány egyes ágazatainak, amelyekben a matematikának döntő szerep jut és ilyen elméleti elemek vannak és tengenek szerintem túl — itt azonban már nem jogosan — a különböző lexek címén és más formulákban a nemzetközi magánjogban is. A tételeknek, különböző axiómáknak és a logikának persze nagy szerepe van a jogban. A végső ponton azonban, ahol azt kell eldönteni, hogy mi „igaz", melyik megoldás „helyes", itt kritériumként társadalmi, gazdasági, erkölcsi vagy egyéb értékítélettől mentes logikai törvények és formulák már nem jöhetnek számításba.

b) A nemzetközi magánjogban csak a valóságon mint kritériumon verifikált elméletnek vagy elméleti szemléletnek van értelmes funkciója. Mindenekelőtt azért, mert a jogtudomány reáltudomány, amelyben a „helyes", az „igaz" ismérve az, hogy a valóságnak, a komplex társadalmi-gazdasági, anyagi vagy forgalmi viszonyok igényeinek megfelel. Ez akkor is áll, ha közbevethetjük, hogy valamely részjelenség „igaza" tekintetében a „helyességet" igazoló valóság valamilyen meghatározott jogi tétel, pl. az, hogy a szocialista gazdaságban a termelőeszközök döntő többsége társadalmi tulajdonban van, vagy hogy az állami gazdálkodó szervezetek nem azonosak az állammal, vagy az általánosan elfogadott olyan jogi tételek, amelyek az emberi haladás jogi közkincsének számítanak, mint pl. a nullum crimen sine lege elve.

Még fizikában is, amely pedig matematikailag formulázható, a tapasztalat verifikációs szerepe a döntő. Einstein, aki sok fizikai-matematikai formulával operált, és sok intuitív zsenialitással is írta fel híres tételét $E=m\,c^2$, akkor, amikor az tapasztalatilag még nem is volt megfigyelhető, ill. kísérleti úton reprodukálható, sokszor hangsúlyozta a tapasztalatok döntő igazoló szerepét. A fizika logikai rendszer. Erről a logikai rendszerről azt írja, hogy az nem desztillálható induktív következtetésekkel közvetlenül a tapasztalatból. A fizika mint logikai rendszer igaz volta mégis kizárólag arra épül, hogy levezetett tételeit valós tapasztalatok igazolják (Einstein: Ideas and Opinions. Crown edition, New York 1960. 322. old.)

Fokozottan így van ez a jogtudományban. Elmélet itt csak olyan lehet, amely a társadalmi-gazdasági, forgalmi, anyagi és egyéb idekapcsolódó viszonyokat és azok fejlődését mint valóságot tükröző feltevésekből, a reáliákból és a tapasztalati folyamatokból levont tételek összességéből áll, és az ezek közötti összefüggések, valamint a tapasztalati folyamatokban testet öltő törvényszerűségek rendszeres leírását nyújtja.

Mit jelent ez közelebbről? Hozzávetőlegesen a következőket. *1.* Fel kell tárni a lehetséges jogi konfliktus-típusokat. Itt nincs is általában hiba. *2.* Ezek körében el kell menni az anyagi jogi jogviszonyokhoz. *3.* Meg kell vizsgálni az ennek alapjául szolgáló tényleges gazdasági, társadalmi vagy más viszonyt, az abban lejátszódó tényleges anyagi folyamatot. Azt, hogy pl. jogellenesen okozott kárért való felelősség körében milyen a károkozás és kártalanítás fizetés útján beálló vagyoni eltolódás, milyen más vagyoni feltételek (pl. biztosítás) milyen egyedi következménnyel járnak a károsultra és a károkozóra. Azt, hogy a károkozó egyéni anyagi erejével áll-e helyt, vagy nagy termelési kapacitás folytán nagy anyagi erő is van mögötte, miért is termelvényeinek károkozásaiért a különböző, a sajátjánál magasabb szintű jogi normák anyagi konzekvenciáit logikusan és könnyen is viselheti. Azt, hogy az egyénre vonatkoztatott felelősségre vonás a kártérítés körében milyen tényleges prevenciós hatásfokkal jár. *4.* Meg kell vizsgálni, hogy az anyagi jogi normarendszerek a jogviszony milyen rendezését nyújtják *5.* Meg kell vizsgálni, hogy milyen cselekvési, azaz szabályozási alternatívák, más szóval kolliziós normák lehetségesek. *6.* Meg kell vizsgálni, hogy ezek alkalmazása milyen következményekkel jár. *7.* Körül kell írni, hogy az adott feltételek mellett a kolliziós norma alkotásánál variánsokként milyen szempontok (külföldi példák, egyszerűségre vagy differenciáltságra törekvő jogszabályszerkesztési módszer stb.) számításba vétele lehetséges.

Eddig a valóság, a verifikálható megállapítások világa. Nevezzük ezt A-szférának. Ezután jön a döntés: a nemzetközi magánjogi tétel kimondása. Nevezzük ezt B-szférának. Itt ui. már belépnek nem vagy nehezen verifikálható szempontok, jogpolitikai tételek és megfontolások, ezek logikai kapcsolódása, mindazok az elemek, amelyek a döntésben azon túl szerepelnek, hogy a tétel kimondója ismeri az A-szféra verifikált megállapításait. A döntés kritériumai csak részben az A-szféra döntési indikációi, bár a két szféra összefügg egymással és A a B-re aktív hatással van. A B-folyamatban azonban számos változó és szubjektív, a szó nem szükségkép negatív értelmében vett voluntarisztikus, önmagában természetesen szintén valós elem játszik

szerepet. Pl. az ország gazdasági érdekeinek megítélése a szerződések körében, bizonyos általánosan helyesnek vélt szervezési elvek a jogi személyeknél, társadalmilag elfogadott igazságérzet megfogalmazása a biztosítás mellett az egyéni és általános prevenció nagyobb vagy kisebb fokú érvényesíteni akarása a felelősségi jogban, a külföldön letelepedett állampolgárokat lehetőleg magyar jog uralma alatt is tartani akarni a státusügyekben stb.

Az A és B szféra viszonylagos különállásából legalábbis három követelmény folyik. Az egyik, hogy nemzetközi magánjogi tétel alkotásánál — akár elméleti szakember teszi ezt, akár jogalkotó, akár bíró — mindig tudni kell, hogy melyik szférában mozgunk. A másik, hogy az A szféra körében törekedni kell jól verifikált megállapításokkal tisztázni a helyzetet. A harmadik, hogy a B-folyamatban, azaz a döntésnél lehetőleg minél döntőbb szerepük legyen az A szféra egészéből folyó optimális megoldási variációknak.

Ezt — a mondottak egységes képletét — nevezném a nemzetközi magánjogban mint reáltudományban elméletileg indokolt és gyakorlatilag értelmes, azaz hasznos elméleti kiinduló bázisának.

8. Egy reáltudományi elmélet — a valóság igényeire vonatkoztatott elméleti szemlélet — természetesen *a teljesség különböző fokán* lehet. Ezt a fokot az határozza meg, hogy *a)* milyen fokon tudta az A-szféra elemeit verifikálni, *b)* hol tart az egyes tételek pontos formalizálásában, tételszerű kifejezésében, ill. *c)* hogy van-e már az így képződő elméletnek átfogó — a tételek bizonyos koherens differenciáltságára, hierarchiájára (általános és specifikus szintű törvényszerűségekre) épülő — rendszere.

Kérdés, hogy *ebben a képletben hol tart a nemzetközi magánjog elmélete* vagy tudománya. Erre valamennyire is megbízható választ csak úgy lehet adni, ha a vázolt szempontok érvényesülése szempontjából áttekinteném legalább a főbb elméleti koncepciókat, megállapításokat. Erre itt nem vállalkozom. Már csak azért sem, mert szembe kerülnék a kifejtett elméleti elvárásokkal, hogy ti. a megállapításokat verifikálni kell. Mintegy csak hipotézisszerűen annyit megkockáztatok, hogy tudomásom szerint a fenti képletnek, az abban adott paramétereknek megfelelő elmélet nincs, már csak azért sem, mert a vázolt elvárások szerinti elmélet kidolgozásának tudatos igénye ilyen „formalizált" formában tudomásom szerint nem merült fel. Az eddigi koncepciók, elméleti-elvi közelítések sok eleme vagy nemzetközi magánjogi kodifikációnk sok tekintetben nyilván belefekszik ebbe az elvárásrendszerbe. A különböző kapcsoló elvek mint egyes megoldások jól formalizált tételei is jórészt beleeshetnek ebbe a képletbe, amint hogy ebbe az utcába esik, hogy sok döntés vagy tétel kapcsán a feltételekként szolgáló gazdasági-forgalmi viszonyokat mint valóságot jól feltárták. Egész elmélet azonban, amely a fenti igények jegyében fogant, amelyben mindig tudatosan elváltak volna az A és a B szféra egyes elemei, amelyben ennek folytán az azokban adott követelmények az egyes tételek kialakításánál kellően figyelembe lettek volna véve, és amely az előbb említett érettebb strukturalizáltság szintjére is eljutottak volna, azt hiszem nincs.

9. A kérdés az, hogy *lehetséges-e egyáltalán ilyen strukturalizált elmélet a nemzetközi magánjogban.* A kérdés azért is érdekes, mert ha ilyen nem lehetséges, akkor — amint az az eddigiekből folyik — egyáltalán nem lehetséges értelmes, tehát a gyakorlat szempontjából is hasznos átfogó elmélet a nemzetközi magánjogban. Nos, miután ilyen kísérlet végigvitelére még nem került sor, a kérdésre egyelőre nem lehet válaszolni.

Az a feltételes sejtésem, hogy a vázoltaknak megfelelő *átfogó* elmélet alig lehetséges, legalábbis a kiforrottság magasabb fokán nem. Annak a három kritériumnak, amely az érett átfogó elmélet ismérvének számít, a nemzetközi magánjogban csak közelítő jelleggel lehet megfelelni.

Már az A-szféra verifikációs folyamatában kezdődnek a nehézségek. Gondoljunk csak viszsza, hogy mi mindent lehet és kellene ott verifikálni. Egyebek között az egyes anyagi jogi jogviszonyok alapjául szolgáló tényleges anyagi folyamatokat (az adott jelenség olyan makro és mikrostrukturális elemeit, amilyeneket pl. a felelősségpéldán említettem), ezek objektív természetét. Ez még csak lehetséges, nincs elvi akadálya. De ide tartozik annak verifikálása is, hogy hányféle anyagi jogi rendezés van és az konkréten miben áll, hiszen ettől is függ a B-szférába tartozó döntés afelől, hogy milyen jog alkalmazását írja elő a normaalkotó. Elvileg még ez is lehetséges, bár gyakorlatilag óriási vállalkozás. Ami azonban elvileg is csak megközelítően lehetséges az A-szférában is, az annak verifikálása, hogy az ajánlott kolliziós norma milyen következményekkel jár. Elvileg nehéz ez azért, mert ha ismerem is az anyagi jogi rendszereket, az azok alapjául szolgáló tényleges gazdasági és egyéb anyagi folyamatokat, a kolliziós jogi szabályozási alternativákat, egyet szinte lehetetlen kalkulálni. Azt nevezetesen, hogy a konkrét jogvitában miféle anyagi jogi rendszerek kerülnek majd a képbe, azok pontosan hogyan kapcsolódnak és a B-szférából is táplálkozó általános jellegű kolliziós norma milyen konkrét következményeket vált ki. Az verifikálható, hogy mindegyik érintett anyagi jogi rendszerből mi folyik. De már az, hogy ezek és az általános kolliziós jogi norma összekapcsolódása útján ad hoc adódó döntési helyzetben mi a tényleges következmény, előre általános igénynyel a nemzetközi magánjogban megmondani aligha lehetséges. Nemcsak azért, mert nem lehet minden várható jogrendszerütközést asze-

rint előre látni, hogy milyen jogrendszerek vesznek részt a konkrét lehetséges ütközésekben, az ütközési variánsokban, és ezért a vita rendezésének tényleges következményét sem lehet általános kolliziós normával előre meghatározni. De azért sem, mert a B-szférából adódó megfontolások szerint — pl. a kívánatosnak vélt jogpolitikai szempontok szerint — lehet merevebb kolliziós norma vagy flexibilisebb norma az a jogalkotói parancs, amely az ütközésben résztvevő anyagi jogrendszerek mellett valamilyen konkrét megoldásra vezet. Hogy ez minden konkrét esetben mi lesz, még komputer útján is nehezen volna megállapítható. Egyszerűen azért, mert egy állandó ismeretlen van az egyenletben: az, hogy az esetlegesen keletkező ütközések folytán a jogrendszerütközési variánsok előre nem látható és előre meg nem határozható sokfélék lehetnek. Ez van tehát verifikációs folyamatban mint az esetleges általános elmélet ismérveinek egyikében.

A másik ismérvben — a tételek formalizálásában — is vannak nehézségek. Sok tétel van persze és még több lehet talán megközelíthető verifikációs eljárásban megállapítható. Kérdés azonban, hogy ezek a tételek — a különböző kapcsolóelvek például, vagy a nemzetközi magánjog egyéb általános normái, amilyen a közrendi szabály, a renvoi, a minősítés stb. — hogy viszonyulnak az egyre differenciáltabb valósághoz, az A-szférához. Az ilyen normák szükségképp merevek, a valóság viszont állandóan változik, miután bizonyos idő múltán a valóság már nem lesz helyességük ismérve, önálló életet élnek, a valóságtól részben elidegenednek és ezáltal részben értéküket vesztik, egyebek között az elmélet számára is. Sőt dezorientálóak is lehetnek.

A harmadik ismérv a különböző szintű, jól formalizált tételek hierarchikus és strukturalizált rendje. Kézenfekvő, hogy ennek fejlettsége is kérdéses lehet, ha már a két alapismérv — azaz az átfogó elmélet elemei — tekintetében kérdéses volt a helyzet.

10. Ha egyelőre nincs és kétséges is egy reáltudományi átfogó elmélet a nemzetközi magánjogban, következik-e ebből, hogy fel kell adni a reáltudományi koncepciót és szemléletet is? Ha nem tudunk átfogó reáltudományi elméletet kiépíteni, vagy ha nem tudjuk az említett követelményeket a nemzetközi magánjog minden zugában érvényesíteni, ebből természetesen még *nem következik, hogy nem kell és nem lehetne az említett elméleti szemléletben kolliziós jogi normáink kiépítésére törekedni.*

Ez nemcsak praktikus megfontolások alapján kézenfekvő, hanem a vázolt elméleti képletből is folyik. A reáltudományi elmélet ui. lehet közelítő vagy részben hipotetikus jellegű is. Egy elmélet egyrészről sohasem egyszerre pattan ki valakinek az agyából, mint Pallas Athene Zeus fejéből, hanem fejlődés útján jön létre, teljesedik, ill. teljesedhetik ki. Másrészt az elmélet, a ki nem fejlődött elmélet is ad már szemléletet, amely közvetlenül is hasznosítható. Hipotetikus vagy közelítő jellegű elmélet esetében azonban mindig tisztában kell lenni ennek ebbeli jellegével és nem szabad hinni, hogy már is teljes elméletünk van. Tudatosan számon kell tartani, hogy egyes elemei egyelőre nem verifikáltak, hogy az egyes megállapítások ismereteink mellett nem bizonyíthatók, de nem is cáfolhatók, vagy hogy bízunk egyes állítások későbbi bizonyítható voltában, avagy hogy a formalizált tétel bizonytalan feltevésekre épül stb.

Az eddig mondottakból *két következtetés adódik.* Az *egyik,* hogy ilyen korrekciókkal tehát, úgy hiszem, igenis van „verifikált" alapja reáltudományi elméleti szemléletnek és annak is, hogy — ahol lehet — verifikált tételekre törekedjünk és szakítsunk az axiomatikus szemlélettel.

A *másik,* hogy miután a kolliziós normák egy jó része tekintetében nem lehet minden vonatkozásban verifikált és minden eshetőségre olyan általános normát adni, amely egyrészt mindig egyértelmű, másrészt mindig az optimumot eredményezi abból, ami az A és B szféra tételeinek kombinációjából adódnék, a kodifikációs normaalkotásnál flexibilis normák megállapítására kell törekedni. A kodifikáció — általánosítva: az egyes kolliziós problémákra adott elméleti vagy normatív válasz — akkor jár tehát helyes úton, ha a differenciálódást, a reáliákhoz igazodó válaszadást lehetővé teszi abban a szférában is, ahol a reáliák már a különös és az egyedi szintjén jelentkeznek és ehhez képest a lehetséges sokféleség egyik előre normative meg nem határozható variánsát jelentik. Ez azt jelenti, hogy a jogalkotónak a kodifikáció síkján az egyes intézményeknél a főbb normatív keretekre, az intézmény normatív behatárolására kell törekednie. A bíró itt talán egy lépéssel nagyobb „kitöltő" szerepet kap, mint pl. a Ptk szabályai körében. Ez ellenben a mondottak folytán természetes. Építeni lehet rá, hogy optimálisan fogja érvényesíteni jogpolitikai elveinket abban a viszonylag nagyobb méretben is, amelyet számára a korszerűen fogalmazott kolliziós jogi normák adnak. Ha eddig mindent rábíztunk, nem kellene most tartani attól, hogy semmire sem lesz jó, csak egyértelmű, előre mindent megmondó szabályok formális alkalmazására. Bizonnyal egyre fokozottan lesz jó arra is, hogy — a törvény értelmezésénél vagy kiegészítő szokásjogi norma alkotásánál — a konkrétumok világában egyre közelebb jusson a vázolt reáltudományi követelmények szerinti optimális döntéshez.

II. Észrevételek egyes intézmények szabályozásához

12. A továbbiakban — *mintegy a kifejtett elméleti szemlélet demonstrálásaképp is — legyen most már szó néhány konkrét jogintéz-*

mény mikénti szabályozásáról. Annak hangsúlyozásával mindazonáltal, hogy ebben a keretben többre, mint közelítő jellegű elméleti értékű megállapításokra aligha vállalkozhatom; hagyatkozom tehát részben arra, hogy a megállapítások teljesen csak nagyobb munkával lesznek verifikálhatók, de elvben verifikálhatók, amiből annyi mindenképp következik, hogy helyesebbek, mint az axiomatikus közelítésben tehető megállapítások és tételek. Ilyen jelleggel szó lesz a jogválasztásról, a renvoiról, a viszonosságról, a jogi személyekről és a kártérítési felelősségről.

12. A jogválasztásról röviden szólnék, miután fentebb lényegileg már elmondtam az axiomatikus szemlélet szempontjait, kritikáját, és azt, hogy milyen reális tényeket hagyott ki ez a szemlélet, amikor az autonómia ellenzését indokolta.

Ha már most az A és B szféra összefüggésben röviden összegezni akarnánk, miért helyes az a tétel, miszerint a felek a szerződések világában megválaszthatják, hogy vita esetén milyen jog alkalmaztassék szerződéseikre, akkor a következőket lehetne mondani.

Az A-szféra verifikálható főbb elemei. A jogválasztás a külföldi jogokban általánosan érvényesülő nemzetközi magánjogi norma. A jogválasztás utat tört a magyar gyakorlatban is (szerződések, képviseleti szerződésekről 21/1963 KKM. sz. utasítás). Jogválasztás útján külföldi anyagi kötelmi jognak tesszük ki magunkat. Az anyagi kötelmi jogban — a forgalmi viszonyok igénye folytán — általában diszpozitív jellegű a magyar is, miért is külső kötelmi jog alkalmazása a civilisztika e szegmentumának elvétől nem idegen. A kereskedelem mobilitásában, a gazdasági versenyben általánossá vált, hogy a felek szabadon alakítják szerződéses feltételeiket és nincsennek valamely belső szerződési normarendszerhez kötve. A fejlett kereskedelemmel rendelkező országok kötelmi joga általában nem tartalmaz közrendi szintű ellentétes normákat. Nem lehet előre megállapítani, hogy valamely kolliziós jogi parancs (pl. az eladó joga) mindenkor csak nekünk kedvez-e. Az egyes ágazatokban kialakult bizonyos szokványok vagy általános szállítási feltételek alapul vétele (tőzsdei szokások a gabonavételnél, az EGB típusszerződései stb.), ami a belső nemzeti normák mellőzésére vezet. Az a fél, amely a jogválasztástól jó pozícióját félti, elállhat jogválasztástól, kellő gazdasági potenciál esetén ez lehetséges; gyenge gazdasági pozíciónak saját joggal való kiegyenlítésére törekedni, egyáltalán ebben hinni, úgyis illuzió és a jog fetisizálását jelenti. Szocialista országokban is általában nem az állam a szerződések alanya, az állam immunitása tehát nem akadálya a jogválasztásnak. Szocialista és kapitalista országok vállalatai közötti kapcsolatban szokásossá vált valamilyen politikailag semleges állam (pl. Svájc, Ausztria) jogának kikötése.

A B-szféra: Helyes jogpolitikai megfontolásnak tekinthető, hogy külkereskedő vállalatainkat felszabadítsuk tevékenységük esetleges akadályai alól; ha kell szabadon egyezkedjenek jogválasztás ügyében is. Ha az ügylet népgazdaságunk számára gazdaságilag előnyös, a mienkénél esetleg előnytelenebb szerződési normák nem indikálhatják az ügylet mellőzését.

A helyzet — azt hiszem — világos. Más kérdés, hogy milyen határokat szabjunk az autonómia érvényesülésének, milyen formában kell a jogválasztásnak érvényesülnie, meddig lehet vele élni és a választott jogot — változása esetén — mely fázisa szerinti állapotában kell alkalmazni. Ennek vizsgálata itt messze vinne. Mint másutt kifejtettem, e kérdésekben is az ésszerű flexibilitás követése indokolt.

Mint látható, argumentációm az autonómia-ügyben az Állam- és Jogtudományi Intézet által kiadott tervezet apologetikájának is tekinthető. De hát nem temetni jöttem a nemzetközi magánjogi kodifikációt; főképpen azért nem, mert a tervezet előkészítésénél és bizottsági vitájában is az anatómia kérdésében a végül is elfogadott állásfoglalás mellett voltam.

13. De nem is csak dicsérni jöttünk a tervezetet. Kritizálni is. Ezt teszem a *renvoi* esetében. A publikált tervezet nem engedné meg a renvoit. Az ellenzés alapja — mint a szöveghez fűzött megjegyzés kifejezetten ki is mondja — az elvi-logikai egység szempontja. Azért ne engedjük a vissza- és a továbbutalást más jogrendszerekre, mert *a)* vég nélküli labdázást tesz lehetővé, *b)* micsoda jogalkotói eljárás az, hogy ad szabályt és mégsem, mert egy másik ország nemzetközi magánjogára bízza annak eldöntését, hogy végül is milyen jog szerint kell a jogvitát eldönteni. Az eddig elmondottak alapján világos, hogy ez nem reáltudományi, hanem axiomatikus közelítés.

Reáltudományi szemléletben a gyakorlat szempontjai a döntőek. Anélkül, hogy részletezném az A-szféra egyes elemeit (hogy ti. a renvoit legalábbis korlátozott mértékben általában elismerik, átvette a szocialista országok gyakorlata is, nekünk is van renvois egyezményünk, a renvoi által több jogrendszer közül lehet választani és ezért jobb döntési optimumot biztosítani stb.) anélkül, hogy behatóan elemezném a B-szférában képződő döntési szempontokat (hogy ti. a hazai jog alkalmazásának lehetővé tétele, ill. általában nagyobb mozgási lehetőség jobb és igazságosabb döntésekre vezethet), mindezek részletezése nélkül is nyilvánvaló, hogy a reáltudományi szemlélet a renvoi elismerése mellett szól. Ebből azonban nem következik, hogy vég nélküli labdázgatást kellene megengedni. Hol legyen a határ? Mi legyen az egy jogrendszeren belüli pluralizmus esetén? Megvizsgálandó kérdések.

14. Ismét apologetikus jellegűek megjegyzéseim a *viszonosságot* illetően, amelyről itt a szellemi alkotások védelme körében szólnék.

Van olyan nézet, volt és lehet most is olyan ellenvetés, hogy a szellemi alkotások védelmét jelentő normák extraterritoriális hatályúak, azok létüket, egyáltalán a szerzői jog létét is belső törvényhozásnak köszönheti, amely a határon elvben egyszerűen elhal. Ha tehát nincs egyezmény, akkor a nem Magyarországon először nyilvánosságra hozott művet illetően számunkra egyszerűen nincs semmiféle szerzői jog. Egy könyv nem olyan mint az ember, akinek emberi személyiségét minden jog elismeri és védi, legfeljebb eltérő módon és hatásfokkal. A könyvhöz ilyen személyiségi szféra nem tartozik. A viszonosság nem lehet mérvadó, mert azokban a relációkban, amelyekben egyezmény nem köt, a viszonosság nem is tud megindulni, hiszen az első eset mindenképp viszonosság nélkül indulna, miután pedig addig nem volt viszonosság, az első esetben a kérdéses munka nem is védhető, miután pedig nem védtem, nem is tettem lehetővé viszonossági gyakorlat kialakulását. A nem létező viszonosság címén minden új eset első lesz, mert egyikhez képest sincs még viszonosság.

Nem kell külön mondanom, hogy a fenti nézetnek elvileg és logikai zártság szempontjából igaza van. De azt sem kell külön hangsúlyozni, hogy ez is tipikusan exiomatikus szemléletet jelez.

Nézzük a dolgot megint a reáliák világánál. Mi van az A-szférában? Megint csak a lényegesebb összefüggésekre utalok.

Elég erős az a nézet is, amely szerint a szellemi alkotások joga jórészt személyiségi jogi természetű, azaz, hogy a szerző védelme az emberi személyiség védelme körébe esik és ez a védelem az univerzalitás igényével jár. A szerző tehát emberi személyiség jogosultságai címén mindenütt kapjon védelmet, belső jogok csak a védelem mértéke és módja — a *quo modo* és nem az *an* szempontjából — jöjjenek számításba.

Verifikálható ténynek tűnik, hogy azok a kiadók, amelyek olyan szerző munkáját akarják kiadni, akinek országával sem egyezményi, sem viszonossági gyakorlatuk nincs, a kiadás címén — az anyagilag nehezen megragadható erkölcsi és presztizs előnyökön túl — számottevő anyagi haszonra is tesznek szert. A nem védett szerző alkotása címén tehát anyagi előnyhöz jutnak, míg a szerzőnek még csak erkölcsi védelem sem jut. Ez a szellemi alkotások körében nem az alkotásoknak az emberiség javára való szaporítását, ennek jogi igenlését jelenti, hanem nyereségre orientált pén-áruviszonyok minden áron való szolgálatát tükrözi csak éppen az ember értékeinek más által történő korlátlan pénzzé váltása formájában.

Belső törvényekben és nemzetközi egyezményekben kifejezésre jut az az általános meggyőződés, hogy a szerzőt nem kisajátítani, hanem erkölcsileg és anyagilag elismerni kell.

Úgy tűnik verifikálható volna az a feltevés is, hogy Magyarország részesedése a világ szellemi exportjában lélekszámához képest relatíve messze a számtani részarányos felett van. Ezáltal feltehetően magyar érdek a szerzők viszonossági gyakorlat útján való védelmének hangsúlyozása.

Ami pedig a B-szféra döntési megfontolásait illeti, azok nem lehetnek függetlenek az A-szférában mondottaktól. Inkább kiegészíthetők azzal, hogy éppen a szocialista jogszemlélet címén inkább növelni kell a szerzők, a társadalmi, technikai, kulturális és tudományos fejlődést előmozdító alkotók megbecsülését, nem pedig csökkenteni.

Mindez amellett szól, hogy ne csak egyszerűen a viszonossági gyakorlatot ismerjük el, hanem a viszonosság védelmezése útján egyáltalán adjunk realitást a viszonossági gyakorlatnak, különösen az olyan esetekben, amelyek tekintetében megelőző esetek hiányában nem lehetne viszonossági gyakorlatról beszélni. Azt hiszem helyesléssel kell fogadni, hogy a kodifikációs bizottság a publikált tervezetben erre az álláspontra helyezkedett. Ez nincs ellentétben erre az újszerzői jogi törvénnyel sem, amely kimondja, hogy „olyan műre, amely először külföldön került nyilvánosságra, a törvény védelme csak akkor terjed ki, ha a szerző magyar állampolgár, vagy ha a szerzőt nemzetközi egyezmény, illetőleg *viszonosság alapján a védelem megilleti.* (1969. évi III. törvény 2. §). Hiszen ez a szakasz a viszonosság vélelmezését nem tiltja és viszonosság keletkezése e szakasz mellett sem történhet másként a már mondottaknál.

15. A *Jogi személyek* nemzetközi magánjogi szabályozását illetően többféle koncepció van a tételes jogokban és az irodalomban egyaránt.

Van olyan felfogás, hogy a jogi személyek személyes jogának a bejegyzés helyét kell tekinteni és — ez a lényeg — eszerint kell a felmerülő problémákat megoldani. A székhely joga csak kisegítő jelleggel jönne számításba (ha pl. az alapszabály nem határozza meg a székhely jogát és a székhely országában nincs bejegyzési kötelezettség). Ez a szemlélet abból indul ki, hogy a jogi személy jogi személyiségi kérdéseit csak annak az országnak a paraméterei szerint lehet megítélni, amelynek paraméterei, azaz törvényei szerint létrejött. Hiszen létet a jogi személynek a bejegyzés ténye, ill. ezáltal annak deklarálása adott, hogy a társulás vagy egyéb jogi személyi forma jogi kritériumait rögzítik. Indokolatlan volna később egy más rendszer kritériumait támasztani. *Egy* jogrendszer alkalmazása egyszerűbb jogi helyzetet is teremt, mintha a jogi személyek más-más kérdéseire más-más jogrendszerek volnának irányadók.

Van olyan felfogás, hogy a mérvadó jog a székhely joga legyen, miközben eltérnek a vélemények atekintetben, hogy a székhely jogá-

nak mi minősül: az alapszabály szerinti székhely, vagy a tényleges székhely, az az ország, amelyben a kérdéses jogi egység mint ilyen tevékenységét kifejti. Ez a nézet abból indul ki, hogy a bejegyzés helye végül is csak formális jogi aktus helyének kérdése és a jogi személy tényeleges működéséhez esetleg semmi köze nincs. Utalnak ezzel összefüggésben az adójogi és egyéb megfontolásokból preferált bejegyzési helyekre (Svájc, Monaco stb.). A jogi személyt arra a jogrendszerre vonatkoztatva kell megítélni, amelynek országában valóságos gazdasági-társadalmi és jogi életét éli. Ez pedig a székhely országának joga.

Végül vannak olyan nézetek, amelyek a két felfogást valamilyen formában kombinálják.

Nem bocsátkoznék most annak vizsgálatába, hogy melyik nézet mennyiben axiomatikus és mennyiben több annál. Kritika helyett utalnék azokra a főbb tényezőkre, amelyek folytán nem valamilyen vagy-vagyos hanem differenciált szabályozás látszik indokoltnak.

Nézzük előbb az A-szférát. Itt is mellőzném annak vázolását, hogy a tételes jogban — a szocialista országokban is, így Magyarország konzuli egyezményeiben és jogsegélyezményeiben is — az elképzelhető szabályozások minden főbb variációja előfordul. Fordítsuk figyelmünket magának a jogi személynek, a jogi személyek működésének reáliáira, más szóval a társasági tevékenység jogi struktúrájára, azokra az anyagi jogi szabályokra, amelyek a jogi személy jogát (nevezzük most társasági jognak) kiadják.

Adva vanak előbb azok a normák, amelyek a jogi személy *létére* (meghatározott formává rendeződött belső szervezettségére, struktúrájára) vonatkoznak, így az alapszabály alakjára és tartalmára vonatkozó előírások, az utóbbiban a tárgykör, a jogképesség köre, a társulók hozzájárulási kötelezettsége, az induló vagyon meghatározása és annak módja (pl. milyen részvényekbe való felosztása), a társulók joga, a választott szervek és azok jogköre stb. kérdésekre vonatkozó szabályok. Miután a fejlett társulások körében általános a bejegyzés, sőt annak konstitutiv hatálya is majdnem általános, a bejegyzés országának joga az indulás, a jogi személy létének biztos fogódzója. Miután a jogi személy létét kell előbb feltételezni ahhoz, hogy a jogi személy további szabályai alkalmaztassanak rá, indokolt oda visszamenni, ahol a lét keletkezett, a lét létté vált. Miután a kérdéses már élő jelenséget afelől akarom megítélni, hogy él-e, rendelkezik-e a lét törvényes kritériumaival, egyik legkézenfekvőbb megoldás a kérdéses jelenséget annak az országnak a joga szerint megítélni, amely jogi létet adott neki, amelyről a kérdéses jelenség azt állítja, hogy a létét tőle, már mint a bejegyzés országától kapta. Ha ez a jogi személy tényleges székhellyel eddig nállam működött, méghozzá a bejegyzés országának létesítő törvényei szerinti belső struktúrával, létét most saját törvényeim szerint kérdésessé tenni csak valamiféle hirtelen keletkezett *ordre publique*-kal tudnám.

A jogi személy jogához a társasági jognak azonban még számos szegmentuma tartozik. A legfontosabbak.

Eltérhetnek, sőt lényegesen eltérhetnek a tényleges tevékenység jogának normái a bejegyzés helyének normáitól a jogi személy kifelé irányuló *tevékenységét* illetően. Itt már nem a létről, az azt közvetítő belső struktúrális kérdésekről van szó, hanem arról, hogy a vállalat a maga gazdasági, szociális és jogi kihatású tevékenységével helyet kér és kap egy a bejegyzéshez képest idegen országban. Minden országban vannak bizonyos kogens normák, amelyek a gazdasági élet és a gazdálkodó egységek szabályozására, az alkalmazottak jogi poziciójának meghatározására vonatkozóan történeti folyamatban jöttek létre, hozzávetőlegesen koherens rendszert alkotnak, amelyek érvényesülése nélkül az adott gazdasági képlet, az adott nemzetgazdaság funkcionálása nem képzelhető el. Így nem képzelhető az sem, hogy tetszés szerinti gazdasági egységek ehhez képest rendezetlenül eltérő, sőt ellentmondásban levő singuláris normarendszerben éljenek, balra hajtsanak, amikor mindenki más jobbra hajt.

Ezért az ilyen, a létesülés jogi burka (és esetenkint a mögötte állók) szerint idegen gazdálkodó egységek tevékenységének megítélését illetően a tényleges tevékenység országának normatívái nemcsak versengenek a bejegyzés országának idevonatkozó ellentétes vagy eltérő normáival, hanem a tapasztalat szerint azokat semlegesítik is, a belső normák érvényesülése a tendencia. Ez a tendencia a szóban forgó helyzetekből immanensen következik; folyik a tényleges tevékenység országa jogrendszerének a szuverenitással is összefüggő önfenntartási igényéből.

A jogi személyek tevékenységére vonatkozó milyen társasági jogi szabálycsoportok tartozhatnak ide? Kérdésekkel válaszolok.

Saját normáinak súlyos konzekvenciákra is vezethető sérelme nélkül megengedheti-e egy ország a következőket?

Megengedheti-e, hogy az alapszabályváltozást — tehát a vállalat struktúrájának változását —, valamint a mérlegbeszámolót illető nyilvánossági követelményekből számottevően engedjen és külföldi vállalatoknak e tekintetben — a vállalat bejegyzési országtól függő — különböző tartalmú privilégiumokat tegyen lehetővé? Világos, hogy itt nem egyszerűen csak privilégiumokról általában volna szó; nem is csak arról, hogy az adott állam mennyire teszi magáévá azt az újabb keletű nemzetközi magánjogi elméleti nézetet, miszerint a külállam jogát a nemzetközi magánjogban a másik szuverén iránti tiszteletből kell alkalmazni (ez az ún. *neo-comity* elv, ami azonban nem új, mert *Savigny*-nál már *freundliche Zulassung* címen ismert). Ez azt je-

lentené, hogy az adott állam lemondana a belső gazdasági és forgalmi rend fenntartásának követelményéről. Ezt komoly veszély nélkül egyetlen állam sem teheti. Az egységes forgalmi rend fenntartásában nemcsak az adott állam érdekelt, hanem az adott állam területén működő minden gazdasági egység is; bonitásának, jóhírének gazdasági versenyképességének és növekedésének érdekében érdekelt benne maga az érintett külföldi bejegyzésű cég is.

Megengedheti-e — megint csak a most mondottak miatt — a tényleges tevékenység országa, hogy a társaság választott szervei (általában a management) a harmadik személyekkel való kapcsolatban túllépjék azoknak a jogosultságoknak a körét, amelyeket az adott ország társasági joga a managamentnek megenged? Ha megengedné, akkor ezeknek a vállalatoknak a tekintetében a managament belevihetné a vállalatot olyan messzemenő vállalkozásokba, amilyenekhez minden belső vállalat tekintetében az alapítók hozzájárulása szükséges. De az is kérdéses, hogy nem kell-e védenie az adott államnak a bejegyzés szerinti management korlátozásokat is az ún. *ultra vires* akciókkal szemben. Ha ezt nem tennék az államok, akkor a management minden olyan bejegyzés országon túli országban, amelynek liberálisabb *ultra vires* elvei vannak, kijátszhatná az alapítók szándékát és az alapszabály rendelkezéseit, jogilag is az alapítók és a tulajdonosok fölé kerülne.

Megengedheti-e a tényleges tevékenység országa, hogy a hitelezők védelmében és a belső gazdasági és forgalmi követelmények érdekében ne számoljon fel egy vállalatot, ha azt a belső normák szerint csőd-eljárás alá kellene vonni? Elég általános gyakorlat, hogy az országok — az alapszabály, ill. a bejegyzés országának a felszámolásra vonatkozó normáira tekintet nélkül — csőd-eljárás alá vonják az ilyen vállalatokat.

A kapitalista országok egyikében-másikában a társasági jogba beépültek olyan rendelkezések, amelyek az alkalmazottaknak bizonyos beleszólási jogot, részvényvásárlási preferenciákat és egyéb jogosítványokat adnak (ez az ún. *Mitbestimmungsrecht* kategóriája). A Közös Piac európa-vállalati statutumának folyamatban levő előkészítésénél most ez az egyik probléma: a tagállamokban e téren eltérő a helyzet, hogyan lehet az európai nagyvállalati statumban valami egységes megoldást nyújtani. Ahol nincs ilyen nemzetközi statutum, ott az adott ország a területén működő társaságokra nyilván saját koncepcióját érvényesíti.

A probléma — mutatis mutandis — a KGST-országok szempontjából is valós problémaként jelentkezik. Nemcsak azért, mert az integrációs folyamatban feltehetően erősödni fog a *vállalati szintű* integrálódás. Már létező közös intézményeinknél is! Most jött létre moszkvai székhellyel egy nemzetközi központ, amely a műszaki információk körében vállalati jelleggel is fog működni és alapszabálya szerint a székhely országán kívül is hozhat létre részlegeket. Hiába tűnhet jogágazati szempontból nem társasági jogi kérdésnek az alkalmazottak munkajogi és találmányi pozíciójának jogi problematikája, a valóságban ez a vállalati struktúra részeként jelentkezik és a vállalati struktúra részeként is került rendezésre: az alapszabály és a hozzá csatlakozó jogi okmányok e kérdésekre nézve *lex specialet* hoztak létre. Így is maradnak nyitott kérdések és erősen hat az a tendencia, hogy a szóban forgó jogviszonyokra a tényleges tevékenység országának jogát kell alkalmazni.

Engedhet-e egy ország részvényforgalmi követelményei alól új nyilvános részvények kibocsátása esetén? Felborítaná a tőkepiac rendjét, ha nem a kibocsátás országának törvényeit alkalmaznák. A dolog egyre érdekesebb lesz számunkra, miután egyre nő külföldi vegyes vállalataink száma.

Hasonlóan érintve lehetünk a jövedelemfelhasználás olyan kérdéseiben, mint pl. az ún. közérdekű juttatások, alapítvány létrehozása stb. Lehet, hogy a bejegyzés és az anyavállalat országában védve vagyunk a management, vagy a partner részvényesek esetleges ilyen akcióival szemben, de a leányvállalat országában már nem biztos. Újabban erősödik az a tendencia, amely ezen a téren is növeli a vállalat ill. a management jogkörét.

Mindezekhez képest adódik még egy lényeges szempont. Az ti., hogy a tényleges tevékenység helye jogi értelemben más lehet, mint faktuálisan. Tényleges tevékenységen egy vállalat vállalatszerű működésének lokalizálása kapcsán tulajdonképpen tényleges székhelyet (ún. *actual seat)* értenek. Az *actual seat* főbb ismérvei a nemzetközi magánjogi gyakorlatban a management székhelye, a könyvelés, az üzleti és adminisztratív okmányok archiválásának, az üzletfelekkel való tárgyalás stb. állandó helye. Nyilvánvaló, hogy az említett tényleges tevékenységeknek nem mindegyike realizálódik az *actual seat* országában (pl. részvénykibocsátás, ultra vires szerződések, a tényleges székhelyen kívüli részlegek alkalmazottainak jogosítványai), ezért ezekre nézve a tényleges székhelyhez képest egy másik ország joga igényel érvényesülést.

Az elmondottakból — általában verifikálható körülményekből (A-szféra) — nyilvánvalóan következik, hogy a döntési szférában, a B-szférában, ezúttal a jogi személyekre vonatkozó nemzetközi magánjogi norma alkotásánál a jogalkotó helyesen csak a differenciált szabályozást alkalmazhatja. Ezzel teszi lehetővé, hogy a törvény a valóság igényeinek korszerűen megfelelő gyakorlat kialakulására vezessen.

16. A *felelősség és a kártérítés* világában szinte dogmaivá erősödött *a lex loci delicti commisi* elve. Rabel átfogó összehasonlító és elméleti szemléletének összegezéseképpen azt mondja „Összehasonlító nemzetközi magánjog"-ának II.

kötetében, hogy „a kártérítési jogban ma is a lex loci delicti commissi az általánosan elfogadott elv, úgy ahogyan azt a kanonisták és később statutisták kimunkálták" (Rabel: *Conflicts of Laws.* Michigan Press, Ann Arbor, 1958—1964. II. köt. 235. old.). Vagy másutt: „a lex loci előnyei oly erősnek bizonyultak, hogy rajtuk keresztül ez az elv majdnem univerzális elismerésre jutott" (Rabel: *Conflicts,* II. köt. 253—254. old.). Ez az állítólagos ősi és klasszikus nézet a szocialista országok nemzetközi magánjogában is általános nézetté vált. Bár van olyan nézet is, hogy a *lex loci delicti commissi*-n tulajdonképpen a kár bekövetkezésének országát is lehet érteni. Magát az elvet azonban nem vitatták.

Pedig lehet vitatni. Ha közelebbről megnézzük, azokat a viszonyokat, amelyek rendezésére a felelősségi jog mondjuk 100 évvel ezelőtt volt hívatva és azokat, amelyekre ma kell választ adnia, akkor látni kell, hogy két külön világról van szó, hogy a *lex loci delicti commissi* elve alól a valóság elfejlődött, az elv a valósághoz képest elidegenedett axiómává vált.

Ott kell kezdeni, hogy ez az elv egyáltalán nem valami ősi és mindenkor élt elv volt. Rabel is tesz olyan megállapítást, hogy a lex loci elve a felelősségi jog körében nyilván a büntetőjogias szemléletből fakad; minden deliktuális cselekményt annak az országnak a joga szerint kell megítélni, amelynek területén a cselekményt elkövették; mert hogy valami minek minősül jogilag, azt csak az adott területen érvényes jog szerint lehet megítélni. Ez viszont, már mint a közrendi szemlélet — ellent mond a nemzetközi magánjog szellemének (Rabel: *Conflicts,* II. köt. 254. old.). Modern viszonyok között ui., amikor a polgári jogi felelősség nemcsak leválik a korábban magánbüntetésként felfogott deliktumról, hanem döntően kártalanítási intézménnyé alakul, a büntetőjogi eredetű, a deliktuális magatartásra orientáló egységes lex loci delicti commissi tarthatatlanná válik. A lex loci ésszerű elvként csak az ún. admonitory (figyelmeztető) szankciók körében maradhat meg, amelyeknél a vétkes magatartás értékelése és személyes represszióval való fenyegetés a fő szempont. Az ún. kompenzációs „szankciók", amelyek nem vétkességre épülnek és amelyeknél a személyes represszió-elemet a biztosítási mechanizmus még tovább tompítja (veszélyes üzemért, árukból és szolgáltatásokból folyó károkért való felelősség, ill. ezeknek általános vagy kötelező felelősségbiztosítással való együttes megjelenése), nem épülhetnek egységes lex loci delicti commissi-re. Itt már más döntő, és a károkozó emberi magatartásból jórészt teljesen független tényezők lépnek előtérbe. Pl. a biztosítás, ill. a felelősség biztosíthatósága, a kártérítés felső határának limitálása, a felelősség családtaggal vagy szívességi utassal szemben különös tekintettel a felelősségbiztosításra, a fórum szerint jogellenesség mint conditio sine qua non és így tovább. Ezeknek a kérdéseknek az elbírálásában a fórumok sohasem követték általános és kizárólagos elleggel a lex loci delicti comissi elvét. Saját tételesjogi vagy gyakorlati jogpolitikai elveik szerint alkalmaztak ilyen vagy olyan jogot, azt, amely értékrendjükbe illett. Smith kimutatja — és Ehrenzweig épít rá (*Private International Law.* Leyden, Sijthoff, 1967. 71. old.) —, hogy sem Bartolus, sem Savigny, sem Wächter számára a lex loci actus távolról sem volt a kártérítési jog egyértelműen megoldott kérdése. Bartolus-nál a kártérítési felelősséget mint quasi-büntetőjogi kérdést kolliziós jogi kérdésfeltevés nélkül oldották meg a fórum joga szerint; tehát még az sem áll, hogy — miként sokan mondják — a büntetőjogi szemlélet folytán ebben a körben is mindenkor a lex loci delicti lett volna az uralkodó, ha igaz is, hogy a nem kompenzációs szankciók terén ez volt, ill. lett ennek az elvnek az éltetője (Smith: *Torts and the Conflict of Laws.* Modern Law Review, 1957. 450—452. old.). Ha abból indulunk ki, hogy az egységes és önálló, a büntetőjogi elemektől megtisztult polgári jogi felelősség intézménye végleg csak a nagy kapitalista kódexekkel (tehát a XIX. században) alakult ki, akkor az is nyilvánvaló, hogy korábban az általános kolliziós szabály sem létezhetett a polgári jogi felelősségre vonatkozóan. Ez kétszer kettő négy. A lex loci delicti mint általános tan, távolról sem kizárólagos érvényesüléssel, a lex loci contractus példájára csak a modern korban épülhetett be az átfogó elvekre törekvő jogi gondolkozás épületébe.

A lényeg azonban nem a történeti folytonosság létében vagy hiányában van. A lényeg abban a már említett körülményben van, hogy az érdek és a hangsúly a hibás, a bűnös magatartás és a megfelelő represszió keresése helyett a magánjogban áttevődött a kárelosztás, a kompenzáció optimumának keresésére.

A lényeg abban van, hogy a károk ma a gépi termelés és a fogyasztás általános internacionalizálódása folyamatában, nagy cégek világméretű tevékenysége körében lépnek fel. Az autóján egyénileg utazó turistával is képletesen együtt utazik egy nagy biztosító társaság. Az elszigetelt egyénre vonatkoztatott felelősség az elszigetelt egyén vétkesen okozott deliktumának modelljére épült. Ez a modell ma már nem fejezi ki a valóságot. Mind a szerződéses, mind a szerződésen kívüli károkozás körében a tömeges és a tipikus az, hogy az egyén szemben áll gazdaságilag hatalmas és világméretekben operáló cégekkel; ha nem ez az eset — pl. gépkocsik útján történő károkozásnál —, akkor ezt a gazdasági szituációt a biztosító társaságok teszik az előzőhöz hasonlóvá. A probléma pedig az, hogy nem egyenlő jogi normák folytán az egyén mást kaphat kártalanításként az egyik országban és mást egy másikban. Az egyén abban volna érdekelt, hogy valamiféle kummulált optimumot kapjon, a károkozó vagy kártalanító anyagi hatalmasság pedig az ellenkezőben. Az

a tény, hogy a *lex loci delicti commussi* folytán a károsult anyagilag az esetek többségében — a károkozás helyének teljesen esetleges voltától függően — az optimumnál kevesebbet kap, azt mutatja, hogy a *lex loci delicti* elve a gazdasági hatalmasságok érdekét szolgáló elv, ami abból a történeti inerciából származik, amely ebben az elvben van, hogy ti. a *lex loci delicti* egyének kártérítési viszonyainak rendezési elve, holott ma már más kártérítési viszonyokkal van dolgunk.

Vegyünk egy konkrét esetet. Egy károsult attól véletlenül függően, hogy X és nem 2 kilométerrel odébb Y országban szenvedett balesetet, nem tarthat igényt Y ország szerinti magasabb kártalanításra, vagy — mert pl. szívességi utas volt — egyáltalán nem tarthat igényt kártalanításra, holott a károkozó Y országban székelő biztosítónál volt biztosítva, a károsult Y országban lakik stb.

Mi áll itt szemben mivel? A társadalmi értelemben biztosítás alá vont — mert a kötelező felelősség-biztosítás útján kártalanítani garantált — anyagilag többnyire törékeny egzisztenciájú ember a vak véletlennel és a tőkeerős nagy biztosító vállalattal. Csak azért, mert a hagyományos tétel szerint a véletlentől meghatározott elkövetés helye szerinti jogot kell alkalmazni. Ez annak feltételezését jelentené, hogy a jogalkotó a vak véletlen és az általa védett biztosító intézmény kasszájának zárját, nem pedig a kárvallott érdekeit védené, holott a kötelező biztosítás alfája és omegája nem annyira a károkozó helyzetének reparálása, a biztosító profiljának maximalizálása, hanem sokkal inkább a károsult harmadik személynek kártalanításának intézményes biztosítása. Ez a feltételezés azonban nyilvánvalóan alaptalan és ésszerűtlen. Csak azért lehetséges, mert a lex loci delicti commissinek ezt a változatát a jogalkotó nem gondolta át, a dolgok végiggondolásában a folyamatnak erre az állomására még nem jutott el. Két dolog miatt nem jutott el idáig. Először, mert ilyen bizarr ütközések a nemzetközi forgalom növekedése folytán nemrégóta sokasodnak. A jövőben azonban egyre inkább sokasodni fognak. Másodszor, mert a felelősség és a biztosítás komplex modern gépezete, annak országonként eltérő rendje is csak fokozatosan érezteti jó és ellentmondásos hatásait. Ezzel azonban a jövőre nézve már nem lehet felmentést adni. A computernek végig kell most már járnia az összes variációt. Az egyes állomások: *1.* A felelősséget ne a véletlen töltse meg tartalommal; a kártalanításhoz fűződő társadalmi és egyéni érdek realizálását ne a véletlen határozza meg. *2.* E követelményeket anyagilag a társadalom a biztosítás intézménye útján garantálja. *3.* A biztosítási szerződés általában szól a biztosított fél felelősségének biztosítására, nem pedig valamely speciális földrajzi egységek véletlenszerű kirekesztésével. *4.* Sem a biztosított, sem a károsult nem tudja magát a véletlen hatálya alól kivonni. Ők egyszerűen nem tudják szabályozni, hogy hol lesznek baleset alanyai. A véletlennel szemben ők nem tudnak védekezni. A károsultra mindez fokozottan áll. *5.* A biztosító tud a véletlennel szemben védekezni, mert számára minden baleset egyaránt véletlen és szükségszerű; ő a balesetek és anyagi következmények statisztikai tömegéből indul ki, ezek alapján állapítja meg a biztosítási díjat. *6.* A biztosítót ezért már elvileg sem védheti semmi véletlen. *7.* Társadalmi rendeltetését illetően meg különösen nem támaszthat ilyen igényt.

Ha a példánkat a szerződéses felelősség világába tesszük át, akkor a biztosító helyébe, az árúit világméretekben terjesztő cég lép, amely akár árainak megállapításánál, akár kárbiztosítás útján előre kalkulálhatja termékeinek károkozó konzekvenciáit. Annak is előre tudatában lehet, hogy a különböző jogrendszerek normái folytán ki lehet téve annál komolyabb kártalanítási kötelezettségnek, mint amilyen a gyártás országainak joga szerint várna rá. A vevő szempontjából azonban ne az a véletlen döntse el a kártalanítás mértékét, hogy konzervből származó sült virslijét — ami mérgezését okozta — nem Prágában, hanem Budapesten fogyasztotta el, vagy az, hogy gyógyszere az NSZK-ból és nem Svájcból származott.

Eddig a megintcsak verifikálható tények és körülmények (A-szféra). Bármily nehéz is a döntés B-szférájában jól formalizált olyan normát találni, ami egyrészt nemcsak teljesen üres váltó, másrészt azonban a modern kor deliktuális és kártalanítási viszonyainak igényeihez idomul, törekedni mégis erre kell. Reáltudományi szemléletben csak ez az út ajánlható; a *lex loci delicti commissi* elvhez való axiomatikus kötődés a gazdasági forgalmi viszonyok vázolt változatainak aligha indokolható tagadását jelentené.

Asztalos László: A rugalmasság felfogása és az egyes konkrét intézmények szabályozása a nemzetközi magánjogban*

Magyarország nemzetközi magánjogi törvényének tervezetével kapcsolatban kifejtett általános elvi megállapításokat csak helyeselni tudom. Így különösen figyelemre méltónak tartom annak hangsúlyozását, hogy a tervezet széles körben használja fel a gyakorlatból általánosítható tételeket, s semmiképpen ne legyen axiomatikus megállapítások halmaza. A gyakorlatra támaszkodó törvény azonban korántsem jelentheti azt, hogy olyan kerettörvényt alkossunk, amely lényegében a pragmatizmus törvényesítését jelentené. Éppen ezért általánosságban csak egyet tudok érteni az előadónak azzal a megállapításával, hogy a törvény megfogalmazásánál „flexibilis" szabályokra van szükség. S éppen ez — talán kellően kifejezésre nem ke-

* Korreferátum Mádl Ferenc referátumához.

rülő megállapítás — indít arra, hogy a bizonytalan, parttalan „flexibilitás" különböző jelentését legalább néhány szóval megkíséreljem értelmezni.

1. A referátum által figyelembe vett *jogszabályi rugalmasság* maga is *többértelmű.* A szabályozás rugalmassága — a referátumnak a jogi személyre vonatkozó fejtegetései is ezt igazolják — vonatkozhat arra is, hogy többszintes, főszabály, kivétel, alkivétel stb. megfogalmazást alkalmazunk, s ily módon nem a bírói jogválasztás lehetőségét biztosítjuk, hanem a több variációs lehetőség figyelembevételével törekszünk megnyugtató megoldásra. Egy olyan „igazságos" megoldás, amely minden lehetséges esetre eredményes lenne, már csak azért sem képzelhető el, mert a magyar nemzetközi magánjogi törvény szocialista jogunk része. Ennek következtében osztályjog, s osztályigazságot szolgál.

Önmagában azonban a rugalmas szabályozásra törekvés — amint az a referátumból kitűnik — elsősorban a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat tartotta szem előtt. Ezekben a vagyonjogi jogviszonyokban, még szűkebben értelmezve a nemzetközi magánjog kötelmi jogi szerződéseinek a körében valóban lehet és kell is arra törekedni, hogy a szabályozás rugalmas legyen. Ebben a vonatkozásban a „flexibilitás" azt fejezi ki, hogy az adott szerződésre, illetve annak egyes elemeire nézve lehetőséget kell teremteni — az ugyancsak többszintes — de mindenképpen a szerződés jellegzetességéhez fűződő kolliziós szabályozásra. Nézetem szerint azonban ez a „flexibilitás" még ezen a területen sem sodorhat bennünket a szabadjog vagy a pragmatizmus irányába, mert szilárd és egyértelmű törvény hiányában nehezen lehet biztosítani a törvényességet. Éppen a nemzetközi magánjog kötelmi szerződéseinél biztosított jogválasztási jog adja meg a legfontosabb alapot a rugalmas elbírálásra. Ennek hiányában azonban határozottan és egyértelműen kell szabályoznunk — ismételten hangsúlyozom — többszintes módszerrel a kötelmi szerződésre irányadó jogot.

A hivatkozott „flexibilitás" természetesen nem jelentkezhet ugyanilyen jelleggel a nemzetközi magánjog más területein, így pl. a családi jog, az öröklési jog vagy éppen a tulajdonjog területén. Annyit azonban már most el kell fogadnunk — s e vonatkozásban a Tervezet szabályaival összhangban —, hogy egyes, eddig meglehetősen mereven fogalmazott jogtételeket mellőzni kell. A „flexibilitás" ugyanis kifejezheti azt is, hogy bizonyos, a magyar nemzetközi magánjog hagyományaiból fenntartott szabályok felülvizsgálata útján egyes feltétlen érvényesülést kimondó jogtételünket rugalmasabbá kell tennünk. Ide tartozik többek között a kizárólagos joghatóság egynémely tételének feloldása. A Tervezet 72. § (2) bekezdése pl. a külföldön lakó magyar állampolgár házasságának külföldi bíróság előtti felbonthatóságát teszi lehetővé.

A *joghatósági szabályok,* s így elsősorban a kizárólagos joghatóság kérdése azonban további részletezést igényel. (Mellesleg megjegyzem, hogy a joghatóságnak az illetékességhez kötése — pl. a Tervezet 80. § e) pontjában — pontatlan. Nézetem szerint — s ez következik a Pp. 130. § (1) bek-ből — először kell a joghatóság, s csak ezután a hatáskör és az illetékesség kérdését eldönteni. Így a Ppé. 15. § a) pontja kizárólagos joghatóságot állapít meg, ugyanakkor a Pp. 277. § (2) bek. vagylagos illetékességet tesz lehetővé. Vannak ugyanis olyan ügyek, amelyben a magyar bíróság vagy más hatóság joghatósága feltétlenül kizárólagos, s vannak olyanok, amelyekben ugyan a magyar bíróság vagy más hatóság joghatósága kizárólagos, de nem feltétlen, mert éppen a nemzetközi magánjogi törvényben kell a kivételeket megállapítani. Ilyenként merülhet fel a magyar állam és a magyarországi ingatlanra vonatkozó eljárásban fenntartott kizárólagos joghatóság, ha ezt az elvet egy külföldi állam is ugyanilyen terjedelemben vallja. Ha ugyanis a külföldi állam az ingatlanra vonatkozó kizárólagos joghatóságot kívánja érvényesíteni, ez összeütközik a magyar államra vonatkozó kizárólagos joghatósággal olyan esetekben, ha a magyar állam tulajdonában álló külföldi ingatlanra vonatkozó eljárásban a joghatóságot el kell bírálni. A két kizárólagos joghatóság gyakorlatilag az eljárás kizárására vezet. Éppen ezért — szerény véleményem szerint — ilyen esetekben azt kell eldönteni, hogy melyik kizárólagos joghatóság az erősebb. Nézetem szerint a területiség elvéből következően a magyarországi ingatlanra vonatkozó kizárólagos magyar joghatóság kivételt nem tűr, viszont el kell ismerni azt, hogy a külföldi bíróság vagy más hatóság eljárhat a magyar állam, magyar államhatalmi vagy államigazgatási szerv, továbbá külföldön diplomáciai képviselőként eljáró, vagy egyébként személyes mentességet élvező magyar állampolgár ellen indított olyan ügyben, amely a külföldi állam területén fekvő ingatlanra vonatkozó dologi jogra irányul. (A diplomáciai képviselőre nézve 1. az 1965. évi 22. sz. tvr. 31. cikkét.)

A merev szabályok enyhítése azonban nemcsak joghatósági vonatkozásban szükséges, hanem megmaradva az előbbi példánál — anélkül, hogy az állam funkcionális immunitását fogadnám el, ésszerűnek tartanám, ha a magyar államra vonatkozóan a magyar jog alkalmazásának mellőzése a kifejezett hozzájáruláson (lemondáson) túlmenően akkor is lehetővé tétetnék, ha a Magyar Népköztársaság tulajdonában álló vagy megszerezni kívánt külföldi ingatlanokra vonatkozó jogviszonyokra irányadó anyagi jogot kívánjuk megállapítani.

2. Amennyire egyetértettem a referátumnak azzal a megállapításával, hogy mellőzzük az axiomatikus megállapításokat az új törvényből, annyira — éppen ennek folytán — nem tudom a referátumnak a *renvoi*-ra vonatkozó megálla-

pításait helyeselni. Igaz, hogy a Tervezet — elutasítva a renvoi-t — magát az egész kérdést vitatottként tünteti fel, de a renvoi teljes elutasítása, illetve az egyszeri vagy akár a kétszeri vissza- és továbbutalás elfogadása ugyanilyen axiomatikus tétel, amely az elbírálásra kerülő jogviszonyoktól függetlenül kerül elfogadásra. Nézetem szerint — szemben Mádl Ferenc nézetével — a reáltudományi szemlélet nem szól a renvoi elismerés mellett, mert ez a reáltudományinak nevezett szemlélet egyáltalán nem tesz különbséget sem a jogviszonyok szerint, sem a vissza-, illetőleg a továbbutalás között. Kétségtelen, hogy reáltudományi alapon épp olyan jól meg lehet indokolni, illetőleg alkalmazni lehet a renvoi tagadását is, hiszen a kolliziós szabály anyagi jogi rendelkezést keres az utalás útján, s nem további utalást.

Véleményem szerint tehát alapállásban — s e vonatkozásban egyetértek a Tervezettel — a renvoi elutasításából kell kiindulni. Ez a tétel sem lehet azonban axiomatikus, tehát vizsgálni kell azokat a viszonyokat, amelyekben kivételek állapíthatók meg. Így mindenekelőtt — s valószínűleg Mádl Ferenc renvoi-t elfogadó nézete is erre támaszkodik — a bíróság vagy más hatóság szívesebben alkalmazza a saját jogát, mint a külföldi jogot, tehát a visszautalást el kell fogadni. A továbbutalást azonban általában nem. A kivétel itt tulajdonképpen abból a sajátos helyzetből adódik, hogy egyes államokban, ha valóban az irányadó jogot keressük, akkor figyelembe kell venni a területközi magánjogot is. Így akár a Szovjetunió, akár USA jogának alkalmazásával kapcsolatban figyelembe kell venni — ha a belső jog eltérő rendelkezéseket tartalmaz —, hogy ha a külföldi állam területén több, egymástól tartalmilag eltérő jog van hatályban, az alkalmazandó jogot az ott irányadó jogszabályok alapján kell meghatározni.

Van azonban olyan eset is, amikor a renvoit elfogadó nézet a jogszabályválasztással kerül ellentétbe. Ha elfogadjuk — s nézetem szerint helyesen fogadjuk el —, hogy a kötelmi jogviszonyt megalapozó szerződésekre annak az államnak a jogát kell alklamazni, amelyet a felek a szerződésükben kikötöttek, vagy amelyben egyébként kétséget kizáró módon megállapodtak (jogszabályválasztás), akkor a felek — s a gyakorlat is ezt igazolja — a kikötött jog alatt tárgyi jogot értenek, s nem a választott jog kolliziós szabályait is. Ilyen esetben tehát még a visszautalást sem lehet elfogadni, mert ha egyszer lehetővé tesszük a felek jogválasztását, akkor a szerződő felek akaratával kerülünk szembe — piedesztálra emelt axiomatikus tételek hirdetésével. A vissza- és továbbutalás ilyen jellegű, többszintes, közvetítő megfogalmazása valóban rugalmas, „flexibilis" lesz.

3. Végül legyen szabad néhány észrevételt tennem a referátum utolsó, a felelősség-kártérítés kérdésével foglalkozó részéhez. Bár e kérdésben Mádl Ferenc kétségtelen helyzeti előnyben van, mégis bizonyos kétkedéssel fogadom Rabelnek azt az idézett megállapítását, hogy a lex loci delicti comissi nyilván büntetőjogias szemléletből fakad. Úgy gondolom — bár kétségtelen, hogy ez a tétel nem ősi — (de hiszen a nemzetközi magánjog maga sem tekint vissza olyan messzi múltra, mint az alkotórészeit képező, de külföldi elemet nem tartalmazó jogágakban szabályozott jogviszonyok), hogy az elkövetési hely jogának alkalmazása korántsem büntetőjogias szemléletre vezethető vissza, hiszen az elv kialakulásának az idején még olyan határozott büntetőjogi illetőleg polgári jogi megkülönböztetésről egyáltalán nem beszélhetünk, mint az a belső jogból a nemzetközi magánjogba történő átvétel idején is már megvolt. A kialakulás idejét Schnitzer a lex loci actussal egyidőre teszi,[1] ennek előfordulásait pedig már a glosszátoroknál, megfogalmazását pedig éppen Bartolusnál találjuk meg.[2] E vonatkozásban is talán helyes Savigny tétele, hogy az elkövetési hely joga a lex foriból alakult ki[3] (ti. a nemzetközi magánjogban, hiszen a belső jogban már régebben ismert volt), s ez pedig elsősorban mint joghatósági kérdés merült fel.

Véleményem szerint azonban nehezen volna elképzelhető — akár elvetjük, akár elfogadjuk a lex loci delicti commissi-t — egy olyan megoldás, amely a merev elfogadás, illetőleg elutasítás folytán ne vezetne az annyira kárhoztatott axiomatikus tételekhez, s ennek folytán helytelen megoldáshoz. Már csak azért is, mert az egyébként helyesen felvetett biztosítói pozíció ezzel semmiképpen nem küszöbölhető ki. Kivéve természetesen azt, ha a biztosító társaságok kötnek egymással ilyen ügyekre vonatkozó szerződést. Igaz, hogy az elkövetési hely véletlenszerű, de a szükségszerűség a véletleneken keresztül érvényesül, s ennek folytán egy olyan megoldást a magyar bíró nehezen tudna alkalmazni, hogy bárhol is következik be a szerződésen kívüli károkozás, arra a számbajöhető jogok közül — a magyart is figyelembe véve — a károsultra legalkalmasabbat tudja alkalmazni. Egy ilyen jogszabály szentesítené a teljesen bizonytalanná váló szokásjogot, s nagymértékben kiszolgálná a pragmatizmust.

Egyébként is kérdés, hogy mit tekintünk elkövetési helynek. Kétségtelenül annak minősül a károsító tevékenység vagy mulasztás létrejöttének helye, de ilyenként kellene elfogadni — ha a károsultra kedvezőbb — annak az államnak a jogát, ahol a kár bekövetkezett. Bár kétségtelenül előnyösebb volna egy olyan megoldás, amely a károsultra tekintettel figyelembe tudja venni a biztosítást, ez — annak következtében, hogy a károkozó és a károsult közötti jogviszonyban jogalanyként (félként), a biztosító

[1] A. Schnitzer: Handbuch des IPR. I. B. 2. Basel 1944, 125—126. old.

[2] Diósdi, J. K. XXI. új évf. (1966) 190—191. old.

[3] F. C. Savigny: System des heutigen Römischen Rechts. VIII. B. Berlin 1849, 279. old.

rendszerint nem szerepel (pl. Ptk. 560. § (2) bek.), — igen megnehezíti az ilyen jellegű és célú jogszabály megfogalmazását.

A felelősségi kártérítés azonban még abból a szempontból is jelentős, hogy vajon a kártérítés szerződésszegésből vagy szerződésen kívül okozott kárért jár-e? Nézetem szerint e vonatkozásban van éppen nagy jelentősége a minősítés kérdésének. Részemről — s azt hiszem minden gyakorló jogász erre az álláspontra helyezkedik — a kiindulás csak a lex fori szerinti minősítés lehet.[4] A magyar bíró csak a saját, tehát a magyar jogon gondolkodó fejével tudja a primér minősítést eldönteni. Egyébként pedig a lex causae szerinti minősítés — még a több jog uralma alatt létrejött jogviszonyoknál is — egy olyan feltételezésből indul ki, hogy meghatározott állami, jogi berendezkedéstől és szabályozástól függetlenül létezhetnek jogviszonyok. A lex causae szerinti minősítés, mint alapállás, lényegében természetjogi szemléletet tételez fel, ez pedig szocialista jogunk számára elképzelhetetlen. Egyébként sem biztos kiindulási pont az egy vagy több jogviszony létrejövetelének helye.[5] Különösen nem akkor, ha az egyes államok pl. az elbirtoklás megítélésében az elbirtoklás kezdete vagy befejezése szerinti állam jogát tartják alkalmazandónak. Ilyen körülmények között a kiindulás — éppen a gyakorlat szempontjából — a lex fori szerinti minősítés lehet. (Természetesen helyeselve azt, amikor a nemzetközi szerződés maga végzi el a minősítést,[6] s ily módon általában nem kerülhet sor a lex fori szerinti minősítésre.) Ez azonban egymagában nem elég. A külföldi jog alkalmazásának mellőzésére nem szolgálhat alapul egymagában az, hogy a magyar jog a kérdéses jogintézményt nem ismeri vagy eltérő tartalommal ismeri. Ebből csak az az eset érdekes, amikor valóban olyan intézményről van szó, amely a magyar jogban nem ismeretes (pl. trustee). Ilyenkor másodlagosan természetes, hogy a bíró a minősítést — nem ugyan a lex causae szerint — hanem a jogviszonyt alapító magatartás alapján bírálja el. (Itt persze tovább lehetne menni abban a kérdésben is, hogy mennyiben érinti a primér minősítést ez utóbbi esetben az esetleges érvénytelenség).

Visszatérve azonban a felelősségi kártérítés minősítési kérdéséhez, ahhoz t. i., hogy szerződésen kívüli vagy szerződésszegéssel okozott károk megtérítésének a kérdéséről van-e szó, határozottan különbséget kell tenni az alapul fekvő, elbírálásra váró jogviszony és az alkalmazandó jogkövetkezmény között. Így egymagában az a körülmény, hogy a szerződésszegés során okozott személyi sérülést — adott esetben veszélyes üzem okozta balesetből fakadóan — a magyar gyakorlat a személy védelmére tekintettel a Ptk. 345. § alapján bírálja el,[7] nem változtatja a kártérítést szerződésen kívülivé. Ebben az esetben is lehet — kivéve, ha az ultra vires alapjára helyezkedünk — maga a baleset szerződésszegés,[8] amelynek kártérítési szabályai a Ptk. 318. §-on keresztül eljuttatnak az alkalmazandó 345. §-hoz.

Lényegében tehát magam is csak helyeselni tudom az új magyar nemzetközi magánjogi törvény olyan megszövegezését, amely a többszintes megoldást alkalmazva, egyes vonatkozásokban a több-variációs lehetőséget figyelembe véve, a lehetőség szerint a várható eredből visszakövetkeztetve kíván megnyugtató, szocialista szabályozást adni.

[4] Világhy, Bevezetés a nemzetközi magánjogba, Budapest, 1966, 49—52.old.

[5] Réczei: Nemzetközi magánjog. 3. kiad. Budapest 1961, 74—75. old.

[6] Réczei i. m. 71—72. old.

[7] Benedek—Világhy, M. J. XIV. évf. (1967) 534. old.

[8] Zsembery, M. J. XVI. évf. (1969) 82. old. — Azzal a megállapítással azonban már nem értek egyet, hogy az adott szerződésszegési esetben a Ptk. hibás teljesítési szabályai nem állanak a személysérülésekre. Itt valószínűleg a visszterhes dologszolgáltatásra koncentrálság fékezi le a szerzőt, hiszen a 308. § a nem dolog szolgáltatást is idevonja. [V. ö. még 506. § (3) bek. XXXIV. fej., 1968. évi IV. tv. 4., 11. §.stb.]

Bánrévy Gábor:

A hazai kolliziós-jogi szabályozás egyes nemzetközi összefüggései*

Mádl Ferenc referátuma a nemzetközi magánjogi — vagy, hogy precízebben fejezzem ki magam: a kolliziósjogi — kodifikációval szemben tudományelméleti szempontból támasztható követelmények olyan zárt, önmagában is imponáló logikával felépített rendszerét tárta elénk, amelyet — egy rövid felszólalás keretében — „kiegészíteni" teljesen illuzórikus kísérlet lenne. Úgy érzem azonban, hogy az előadásában elénk tárt követelményrendszer feltétlenül alkalmas arra, hogy annak segítségével most már a konkrét kodifikációs törekvések eddigi eredményeit figyelembe véve, a hazai kolliziós törvény-tervezetét a nemzetközi szinten létrehozott, élő egyezmények normarendszerébe belehelyezve, megkíséreljem néhány, a külkereskedelmi tevékenységet alapvetően érintő kolliziósjogi problémának a felvetését.

Elöljáróban arra a — ma már az anyagi jogi egyesítés legodaadóbb hívei által is elismerni kényszerült — tényre, ha úgy tetszik: gyakorlati tapasztalatokon alapuló tényre szeretnék rámutatni, hogy ti. a legjobban sikerült, a legkimerítőbb gondossággal összeállított anyagi jogegységesítés sem nélkülözheti a kolliziós szabályokat, mihelyst az egységes anyagi jog „élő-

* Korreferátum Mádl Ferenc előadásához.

vé" válik, vagyis belekerül a különböző országok különféle jogalkalmazó személyeinek, szervezeteinek, bíróságainak a vérkeringésébe.

Aligha kell erre jobb példát keresnünk, mint az 1958. évi ÁSzF-nek az alkalmazandó jog meghatározásáról rendelkező 74. §-a, amely a különböző tagországok választottbíróságainak ítélkezési gyakorlatában egymástól lényegesen eltérő, sokszor egymással ellentétes tartalmat nyert.

Anélkül, hogy a közvetlen, anyagi jogegységesítés abszolút preferenciáját a legkisebb mértékben is tagadnám, feltétlenül úgy érzem, hogy nem szabad semmiképpen sem elhanyagolnunk a kolliziós szabályozás fejlesztését, közelebbről: a kolliziós szabályok egységesítésének a kérdését sem. Ez az a kérdés, amivel felszólalásomban foglalkozni kívánok.

Ha a külkereskedelmi áruforgalmat — önkényesen és elméletileg hibásan, gyakorlatilag pedig tévesen, mégis az egyszerűség okából — a nemzetközi adásvétellel azonosítjuk, a készülő kolliziós jogszabály tervezetét egyrészt a KGST tagországok közötti áruforgalmat szabályozó ÁSzF, másrészt a nemzetközi adásvételre alkalmazandó jogról szóló 1955. évi. Hágai Kolliziós Egyezmény kolliziós jogszabályaival szükséges összevetnünk.

Közbevetőleg szeretném itt megjegyezni, hogy merőben formális szempontból nézve, a készülő kolliziós jogszabály olyan zárt egységnek is tekinthető, amely kizárólag egyetlen ponton kapcsolódik a nemzetközi szinten már létező, azonos célú normarendszerekkel: ott ugyanis, ahol a Tervezet 2. §-a kimondja, hogy „a törvény rendelkezéseit nem lehet alkalmazni, amennyiben Magyarország által vállalt két - vagy többoldalú kötelezettség folytán *külön szabályok* vannak hatályban."

Ebből következően pedig azt is lehetne mondani, hogy: mindegy, mit írunk a saját törvényünkbe, ha az meglevő és ránk nézve kötelező szabályokba ütközik, legfeljebb nem fogjuk alkalmazni!

Nyilvánvaló azonban, hogy egy ilyen szemlélet eleve zsákutcába vezetné a készülő kolliziós jogszabályunkat, hiszen alapvető jogpolitikai kívánalom minden jogszabállyal szemben, hogy ne kivételként — „jobb híján" —, hanem a jogalkotó intenciójának megfelelő minden esetben alkalmazásra kerüljön. Ehhez viszont mindenekelőtt ezeket a „külön szabályok"-at, legalábbis a — megítélésem szerint — két legfontosabb normarendszer már meglevő, tehát adott kolliziós szabályait kell megvizsgálnunk.

1. Külkereskedelmi áruforgalmunk közel 70%-át a KGST tagországokkal bonyolítjuk, így — a jelenleg hatályos — 1968. évi ÁSzF szabályrendszere döntő jelentőségű. Kolliziós szabályként általában az ÁSzF 110. §-át szokták említeni, amely általános érvénnyel utal minden, az ÁSzF-ben vagy a szerződésben nem, vagy nem kimerítően szabályozott kérdés eldöntésére vonatkozóan az eladó országa polgári jogának általános rendelkezéseire. (A rend kedvéért említeném csak meg, hogy ezenkívül még több § is tartalmaz kolliziós szabályt, így pl. a 15. § az eladó országában szokásos átlag minőségre, a 68. § az eladó országának anyagi jogára stb. utal.)

Az ÁSzF kolliziósjogi szabályozási rendszeréhez még két tényező tartozik. Az egyik: az ÁSzF általános *kógenciájának* a kérdése, amely kizárja annak lehetőségét, hogy a felek jogszabályt „választhassanak", hanem számukra eleve adott jog az eladó országának a joga. A másik tényező: hogy ez az adott kolliziós norma csak a feleknek az „áruszállítással kapcsolatos viszonyaira", vagyis — lényegében — a *kötelmi* jellegű viszonyokra irányadó. Ezeknek a viszonyoknak a köre pedig, véleményem szerint azonos az ÁSzF által szabályozott viszonyok körével. Ami tehát kívül esik az ÁSzF szabályozási körén (pl. a szerződő felek külkereskedelmi ügyletek kötésére való jogosultsága), arra nézve adott esetben máshol kell keresni a megfelelő kolliziós szabályt.

Összehasonlítva most már az ÁSzF kolliziós-jogi szabályozását a magyar Tervezettel, ennek 40. § (1) bekezdése tartalmazza lényegében az ÁSzF 110. §-ának megfelelő szabályt. A 40. § (2) — (4) bekezdései azonban az eladó országának a joga, mint főszabály alól olyan kivételeket jelentenek, amelyek az ÁSzF 110. §-ával szemben nem kerülhetnek alkalmazásra. ra.

2. Lényegesen bonyolultabb vizsgálatot igényel a Tervezetnek a Hágai Kolliziós Egyezmény szabályaival való összevetése.

a) Alapelvként az Egyezmény 2. cikke is — egyezően a Tervezet 35. § (1) bekezdésével — a felek jogszabályválasztási szabadságát mondja ki. Ugyanúgy a Tervezet idézett §-ának (2) bekezdése is az Egyezménnyel összhangban írja elő, hogy a jogválasztásnak egyértelműnek kell lennie. A Tervezet egyben azonban túl is megy az Egyezményen, amikor — helyes gyakorlati megfontolások alapján — a jogválasztás bizonyítását nemcsak magából a szerződésből, hanem „egyéb" módon is lehetővé teszi.

Nem terjed ki a választott jog hatálya a szerződés nem-kötelmi (dologi) jogi hatásaira és a felek jog- és cselekvőképességére. Az Egyezmény ezenkívül a szerződés *alaki* érvényességének kérdését is kirekeszti a szabályozása köréből. A Tervezet 24. §-a szerint, az alaki követelményekre nézve az a jog irányadó, amelyet a szerződésre egyébként a törvény erejénél fogva alkalmazni kell. Jogválasztás esetén tehát a választott jog, egyéb esetekben a Tervezet „különös részének" megfelelő szakasza szerint alkalmazandó jog, a lex obligationis lesz a szerződés alaki érvényességére, formájára nézve is irányadó.

Csupán érdekességként nem árt megemlíteni, hogy a legújabb szocialista nemzetközi ma-

gánjogi kodifikációk közül a lengyel (1965. évi 290. sz. törvény, 25. cikk) Kódex csak olyan jog választását engedi meg, amely „a kötelemmel kapcsolatban áll"; viszont a csehszlovák (1963. évi 97. sz. törvény, 9. §) Kódex a jogválasztást nem korlátozza, a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok polgári törvényhozásának Alapelvei 102. §-a pedig az alkalmazandó jog meghatározására nézve csupán olyan diszpozitív szabályt tartalmaz, amelyet csak akkor kell alkalmazni, „ha a szerződésben más kikötve nincs".

b) Jogválasztás hiányában általános szabályként mind a Tervezet, mind pedig az Egyezmény a „nemzetközi adásvételre" az *eladó* országának a jogát rendeli alkalmazni. Nincs azonban meg az összhang azon rendelkezések között, amelyek szerint meg kell határozni az „eladó" országának a fogalmát.

A Tervezet 40. § (1) bekezdése szerint az alkalmazandó jog annak az országnak a joga, amelyben a *szerződés létrejöttekor* az eladó lakhelye, ill. székhelye van. Ugyanakkor az Egyezmény 3. cikke itt arra az országra utal, ahol az eladó a *megrendelés kéhezvételé*nek időpontjában lakik. Ezen utóbbi rendezés egyszerűbbnek és egyben egyértelműnek is tűnik, hiszen a „megrendelés kézhezvétele" egyszerű *ténykérdés,* ami bármikor bizonyítható. A Tervezetben e helyett szereplő „a szerződés létrejötte" viszont maga is *jogkérdés,* amit különböző jogrendszerek különbözőképpen oldanak is meg. (Elég itt a BGB 130. §-ára vagy a Ptk. 213. §-ára utalni, amelyek szerint a szerződés akkor és ott jön létre, amikor az elfogadás az ajánlattevőhöz *megérkezik;* míg például a svájci OR. 10. §-a, vagy az angol „mail-box theory" szerint a szerződés ott és akkor jön létre, ahol és amikor az elfogadó nyilatkozatot *feladták.)* A „szerződés létrejötte" kérdését tehát adott esetben *minősíteni* kell, s ez újabb kollizió lehetőségét veti fel.

c) A nemzetközi adásvételre általában alkalmazandó eladó-joga mellett, illetve helyett, mind az Egyezmény, mind a Tervezet több kivételt állapít meg. Ezek között — lényegében azonos tartalommal — szerepel a *tőzsdei,* vásári vagy árverési vétel (amelyre a tőzsde, az aukció stb. helyének a joga irányadó), valamint a szolgáltatás *megvizsgálás*ának, a kifogásolások határidejének stb. a kérdése (amelyet az átvétel helyének joga szerint kell elbírálni).

Ez utóbbi „kivétel"-lel kapcsolatban érdemes rámutatni arra, hogy míg az ÁSzF szerint bonyolódó külkereskedelmi szerződések alapján teljesített szolgáltatás megvizsgálására, az esetleges kifogások megtételének módjára és idejére mindig az eladó joga lesz az irányadó, addig az egyéb relációkban majdan alkalmazásra kerülő Tervezet, illetve Egyezmény itt az átvétel helyének jogára utal.

d) Sajátos — és szerény nézetem szerint nem is túl szerencsés — kivételt alkotnak az eladó-jogának alkalmazása alól azok a szabályok, amelyek bizonyos esetekben a *vevő* jogát rendelik alkalmazni.

A Tervezet 40. § (2) bekezdése ide utalja azokat az eseteket, amikor a szerződést az eladónak a vevő országában működő fiókja vagy állandó képviselete köti meg a vevővel. Az Egyezmény 3. cikke pedig akkor rendeli a vevő jogát alkalmazni, ha az eladó, annak képviselője, ügynöke vagy kereskedelmi utazója a vevő országában veszi kézhez a rendelést.

Meg kell mondanom, hogy mindkét — de főleg az Egyezményben szereplő — szabállyal szemben komoly aggályaim vannak. A tőkés — tehát az Egyezmény alkalmazása szempontjából szóba jöhető — országokkal folytatott külkereskedelmünk, elsősorban exportunk jelentős hányada bonyolódik az adott országokban működő állandó képviseleteken, ügynökökön, kereskedelmi utazókon keresztül. S mivel a külkereskedelmi vállalataink által rendszeresen használt kötlevelek általában nem tartalmaznak utalást az alkalmazandó jogra (vagyis szándékosan nem „provokálják" a jogválasztás kérdését), viszont sok esetben kikötik a magyar bíróságok, választottbíróságok kizárólagos hatáskörét és illetékességét — a gyakorlati eredmény az lesz, hogy ilyen esetekben a magyar bíróságoknak a vevő országának jogát kell alkalmazni.

Egyetértek Mádl Ferenc-cel abban, hogy a hazai jog alkalmazásának „tűzön-vízen keresztül" való erőltetése sok esetben nemhogy nem előnyös, hanem kifejezetten hátrányos is lehet, éppen ezért meg kell adni a lehetőséget — és ezt jól szolgálja is a Tervezetnek a jogválasztás korlátlan szabadságát biztosító rendelkezése —, hogy a külkereskedelmi vállalataink ezt is, sok egyéb gazdasági-kalkulatív tényező mellett, üzleti szempontból is mérlegelhessék. Az ügyletre irányadó jog ismeretében azonban a nem-választás (tehát a jogválasztással járó látványos döntés kikerülése) *maga is választás:* az alkalmazandó kolliziós jogszabály szerint „kiszámítható" jog hallgatólagos elfogadása.

Akkor azonban, ha a Tervezet maga is elfogadja egyik alapelveként (36. §) „a kötelemre jellemző szolgáltatás (Karakterische Leistung) kötelezettjének lakhelye" szerinti jog alkalmazásának preferálását, úgy érzem, sem a — nagy számok törvényénél fogva mégiscsak az ismert hazai jog kiterjedtebb körű alkalmazását igénylő — népgazdasági érdekeket, sem pedig a jogszabály belső, zárt logikája által felállított követelmény-rendszert nem szolgáljuk helyesen, ha ilyen széles körben nyitunk kaput az adásvételre nem jellemző szolgáltatást megtestesítő vevők — számunkra idegen — joga alkalmazásának.

e) Úgy érzem, az eddigi összehasonlító — és a teljesség igényével semmiképpen fel nem lépő — elemzések ahhoz elégségesek, hogy konklúzióként felvethessem annak szükségét, hogy a Hágai Kolliziós Egyezményhez való csatlakozásunk kérdését napirenden kell tartani. Az

1968-as magyar Tervezet vonatkozó szabályainak nagy többsége összhangban van az Egyezménnyel, ahol pedig a legkomolyabb eltérést látom, nevezetesen az általam utolsóként fejtegetett vevő-joga alkalmazási körének meghatározásánál, a Tervezet lényegesen szűkebb körre szorítkozik, mint az Egyezmény. Ennek az ellentmondásnak a lehető legszerencsésebb feloldása — a kodifikáció előkészítésével együttjáró sok egyéb munka mellett — a végleges törvényjavaslat elkészítőinek egyik nem könnyű feladata lesz.

Kreskay Ferenc: A nemzetközi magánjog fogalma – a tervezet néhány problémája*

Őszintén megvallom, akkor ismertem fel, hogy mennyire hálátlan szerepre vállalkoztam, mikor kézhez kaptam Mádl Ferenc előadásának szövegét: az előadás annyi ötletet tartalmaz, hogy a korreferenst vagy a terjengősség, vagy a felületesség veszélye fenyegeti. Mindenesetre a rövidséget illetően előre ígéretet tudok tenni, ezért csak két kérdést kívánok érinteni: 1. a nemzetközi magánjog fogalma, 2. a tervezet néhány problémája.

1. Tökéletesen igaza van Mádl Ferencnek, amikor a nemzetközi magánjog célját abban jelöli meg, hogy szolgálja a kérdéses jogviszonyok egységes és törvényes rendezését, szolgálja a nemzetközi gazdasági és kulturális, ezen keresztül az általános nemzetközi kapcsolatok, a nemzetközi kereskedelem fejlődését, s ezáltal is segítse gazdasági érdekeink érvényesülését. Egyetértek továbbá — mert ezzel egyet kell érteni és csak is egyet lehet érteni —, hogy a valóságot jobban tükröző, a gyakorlatot jobban szolgáló elméletekre van szükség, mert enélkül a nemzetközi magánjog ellentmondásos helyzetbe kerül.

A valóságot jobban tükröző, a gyakorlatot jobban szolgáló elméletnek azonban a kodifikáció során tisztáznia kell a szabályozandó jogterülettel összefüggő összes lényeges elméleti és gyakorlati kérdést, mert enélkül továbbra is csak hipotézisek gyűjteménye, vagy — Mádl Ferenc szavaival — könyvtudomány marad. S ha az előadásban felvetett kérdéseket bizonyos fokig más aspektusból közelítjük meg, feltétlen felbukkan a tisztázatlan kérdések sorában a nemzetközi magánjog tárgyának, fogalmának, jogrendszeren belüli helyének a kérdése is, mert e kérdések tisztázása a kodifikáció eredményességének egyben előfeltétele is. Szükségtelennek tartom azonban hangsúlyozni, hogy a kérdés megoldására nekem sincs kész receptem, csak néhány gondolatot szeretnék ezzel kapcsolatban felvetni.

Az anyagi jog bevitelét a nemzetközi magánjog fogalmába gyakran a gyakorlat által felvetett szükséglettel indokolják, anélkül, hogy a gyakorlat szükségleteit részletesen elemeznék. Véleményem szerint, ha a gyakorlat szükségletei alatt egyben az oktatási gyakorlat szükségleteit is értjük, akkor ez az igaz és helyes felismerés, de a joggyakorlatnak sokkal kevésbbé van szüksége az anyagi jog bevitelére, mint az oktatásnak. Pontosabban: a joggyakorlat számára közömbös kérdés, hogy amikor egyes vételi, fuvarozási, fizetési ügyletekre közvetlenül jogrendező szabályt kell alkalmaznia, azt a tudomány a nemzetközi magánjogba tartozónak tekinti-e vagy sem; viszont konkrét gyakorlati szükséglet vezetett ahhoz a helyes felismeréshez, hogy a hagyományos nemzetközi magánjogi koncepció mellett a jogi oktatás szegényes és hiányos, mert jelentős, gyakorlatilag fontos területek oktatását elhanyagolták csupán azon az alapon, hogy azok a hagyományos koncepció mellett nem voltak a polgári jogba, de a nemzetközi magánjogba sem sorolhatók.

Ugyanakkor a kolliziós jog annak következtében, hogy csak utaló szabályokat tartalmaz, alapvetően különbözik a közvetlen jogrendező szabályoktól, és struktúráját illetően egymástól teljesen idegen a kettő. A kolliziós jogban az adott állam társadalmi-gazdasági szerkezete csak közvetett módon érvényesül, míg a nemzetközi viszonyok rendezésére hivatott anyagi szabályok nemcsak a jogviszonyt rendezik közvetlenül, hanem rajtuk keresztül közvetlenül érvényesül az adott állam társadalmi-gazdasági szerkezetének befolyása is. Másként fogalmazva; az eladó országának joga, mint kapcsoló elv elfogadható lehet mind a magyar, mind a lengyel jog szempontjából, de nincs garanciánk arra, hogy ugyanazon körülmények fennforgása esetén mind a lengyel, mind a magyar bíró vétkesnek vagy vétlennek fogja tekinteni a szerződésszegőt, holott mindketten ugyanazt a közvetlen érvényesülő szabályt alkalmazzák.

Igaz, hogy a kolliziós jog és a közvetlen érvényesülő anyagi jog egymást kizárják, de csak statikusan és a pillanat hatása alatt. Dinamikájában vizsgálva a kolliziós jogot és a közvetlenül érvényesülő anyagi jogot, azok nem zárják ki egymást, hanem egymást táplálják. Véleményem szerint ugyanis illúzió lenne azt hinni, hogy a nemzetközi elemet tartalmazó jogviszonyok anyagi jogi rendezése beláthatóidőn belül kitudja küszöbölni a kolliziós jog szükségességét. Ennek okai sokfélék, melyek közül kettőt szeretnék hangsúlyozni.: *1.* A legtökéletesebb körültekintéssel és előrelátással — akár komputer segítségével szerkesztett — jogszabályon is keletkeznek hézagok. *2.* A közvetlen társadalmi-gazdasági ráhatás következtében ezek a „nemzetközi" anyagi jogszabályok idővel dezintegrálódnak, a nemzetközi jogok részeivé válnak. Ennek igazolására egyetlen példát szeretnék említeni: a lassan ötvenéves jubileumához kö-

* Mádl Ferenc referátumához elhangzott korreferátum.

zeledő Brüsszeli Egyezmény a hajóelismervények egyes szabályairól ma már sokkal inkább tekinthető az egyes befogadó államok nemzeti joga, mint szülőanyja, a Hágai Szabályok részének.

Ugyanakkor úgy hiszem, a közvetlen jogrendező szabályok jelentőségét sem szabad lebecsülni, és a reális valósággal lenne ellentétes, ha e szabályok szerepét valamilyen axióma kedvéért megpróbálnánk csökkenteni. Hibás álláspont lenne az egyoldalú kollizionista és az egyoldalú internacionalista álláspont is, hiszen ha tagadnánk a közvetlen jogrendező szabályok jelentőségét, a nemzetközi élet olyan való tényei előtt kellene elsiklanunk, mint a napjainkban egyre erőteljesebben kibontakozó jogegységesítő törekvés a nemzetközi kereskedelem terén. Meggyőződésem szerint ugyanis a nemzetközi kereskedelemnek napjainkban tapasztalható és a korábbiakban soha nem látott fejlődése parancsolólag veti fel a nemzetközi kereskedelem jogának megteremtését. A „nemzetközi kereskedem joga" kifejezés alatt most nem akarok terminológiai vitát provokálni, nem kívánok ennek a tárgyára vonatkozóan kimerítő megoldással próbálkozni, hiszen ezek messze esnek mai összejövetelünk tárgykörétől, csak utalni szeretnék arra, hogy eddigi rendszerezésünk következtében megfeledkezünk olyan fontos kérdésekről, mint a nemzetközi gazdasági szervezetek, a KGST, a tőkés integráció jogi problematikája, holott akár jogász, — legyen szabad elsősorban saját portámon seperni — akár közgazdász szakembereink számára ezek ismerete ma már elengedhetetlen követelményként jelentkezik.

Azért tartottam szükségesnek a kérdést ebből az aspektusból megközelíteni, mert véleményem szerint: *1.* szükség van a nemzetközi magánjogi kódexre, *2.* a nemzetközi magánjogot helyesebb a hagyományos értelemben felfogott kolliziós jognak tekinteni.

Ugyanakkor a kolliziós jog kodifikálása felveti a nemzetközi magánjog helyének tisztázását is a jogrendszeren belül. A labdarúgás analógiájára ezen a téren is beszélhetünk a nemzetközi magánjog dicsőséges bizonytalanságáról. Vannak, akik a nemzetközi magánjogot a polgári jog; vannak, akik a nemzetközi jog részének tekintik; ezzel szemben mások célszerűségi alapon összegyűjtött jogszabályok összességének. Mindjárt előljáróban szeretném megemlíteni, hogy mindhárom felfogás mellett komoly érvek szólnak, és ezen érvek figyelmen kívül hagyása komoly hiba lenne. Véleményem szerint a nagyobb hiba azonban inkább ott van, hogy amikor egyik vagy másik álláspontot elfogadjuk vagy elutasítjuk, álláspontunkat igyekszünk úgy feltüntetni, mintha a nemzetközi magánjog egyik vagy másik helyre való besorolása objektív törvényszerűségnek engedelmeskedve történnék, holott véleményem szerint nem így van, mindig gyakorlati, célszerűségi szempontok elfogadása eredményezi az álláspontok kialakítását.

Úgy hiszem, az előadás eléggé meggyőző volt, hogy mindjárt a korreferens is próbát tegyen a valóság fokozotabb vizsgálata tekintetében és a valóságból kiindulva igyekezzen ezekre a kérdésekre magyarázatot találni. elfogadhatónak tartom, hogy a nemzetközi magánjog a nemzetközi jog része, s ekkor eleget teszünk annak, hogy a nemzetközi viszonyok kerülnek közel egymáshoz. Elfogadhatónak tartom azt is, hogy célszerűségi alapon összegyűjtött jogszabályok tartoznak a nemzetközi magánjogba, s akkor kiküszöböljük az ellentmondást, amit a nemzetközi családi és munkaviszonyok kolliziós szabályai okoznak.

Egy gyakorlati probléma azonban mindkét esetben bajt okoz: ha a nemzetközi jog részének tekintjük, a nemzetközi jog általános elveihez kell nyúlnunk, hogy a nemzetközi magánjog hézagait betömjük. Ha célszerűségi alapon összegyűjtött szabályoknak tekintjük sehova nem nyúlhatunk segítségért; mert hisz pl. a munkajogi jogviszonyok problémáinak megoldása érdekében nem nyúlhatunk a polgári jog általános elveihez, mert a munkajog önálló jogágnak minősül.

Következésképp — véleményem szerint — helyes volt a Tervezet szerkesztőinek az a kiindulási alapja, hogy a nemzetközi magánjog a polgári jog része, odanyúl vissza megoldási módszerekért, s abból táplálkozik. Ellenkező esetben ugyanis gyakorlatilag nagyon ellentmondásos eredményeket kapnánk. Példaként talán egyetlen esetet: két belföldi állampolgár közt létrejött váltójogi jogviszony esetén nyúlhatok analógiáért a polgári joghoz, de nem nyúlhatok ha a jogviszony nemzetközi, holott egyébként mindkét esetben ugyanaz a szabály érvényesülhet.

2. Az eddig elmondottak azt a benyomást kelthetik, mintha a Tervezet mindenáron történő védelmezése lenne a célom. Szeretném leszögezni, hogy a Tervezet — véleményem szerint — annak ellenére, hogy alapelveiben sikerültnek tekinthető, számos vitatható megoldást is tartalmaz. Ezek közül a vitás és vitatható kérdések közül szeretném megemlíteni, hogy véleményem szerint a szerződésekre irányadó jog meghatározása tekintetében a Tervezet szegényesnek tűnik, mert a jogszabályválasztó jog deklarálása után, arra az esetre, ha a felek nem rendelkeztek az irányadó jog tekintetében, néhány kivételtől eltekintve, a kötelezett székhelyének (lakhelyének) jogát tekinti irányadónak. Úgy gondolom azonban, hogy a valóság alaposabb és körültekintőbb felmérése esetén a megoldások gazdagabb változata válna szükségessé. Ebből a szempontból csak a fuvarozási szerződés kérdését szeretném kiragadni.

A Tervezet 45. §-a a fuvarozási szerződésre is a kötelezett székhelyének jogát tekinti alkalmazandónak. A fuvarozási szerződések terén

szerencsésebb lenne az egyes fuvarozási ágak szerint árnyalt megoldásokat keresni, mert eltérő gazdasági tények és érdekek jöhetnek figyelembe az irányadó jog meghatározásánál. Ugyanakkor — véleményem szerint — a nemzetközi vételi joggal ellentétben a nemzetközi fuvarozásban eltérő fejlődési tendencia figyelhető meg. Mivel a vételi jogban kezd uralkodóvá válni — vagy uralkodóvá váltnak tekinthető — a kötelezett székhelyének joga, a nemzetközi árufuvarozásban — bár elismerem, hogy álláspontommal ellentétes bírói ítéletek bőven idézhetők — objektívebb ismérvek honosodnak meg. Nehezen tudom ugyanis belátni, hogy miért alkalmazzunk egy Rijekában feladott magyar exportküldeményre svájci jogot, pusztán csak azért, mert a MASPED-nak véletlenül svájci hajótér állt az adott időpontban rendelkezésére.

Az objektív ismérvek előretörését látom például a nemzetközi gépkocsifuvarozási egyezmény (CMR) azon rendelkezésében, hogy az egyezményt kell alkalmazni a szerződésben szereplő személyek székhelyétől függetlenül, ha a feladási hely vagy a rendeltetési hely állama részes az egyezményben. A nemzetközi fuvarozás esetében ugyanis sokkal kedvezőbb kapcsolópont a feladási hely, vagy a rendeltetési hely, mint a fuvarozó székhelye.

3. *Végezetül* szeretném megjegyezni, hogy a Tervezet véleményem szerint nem ad — nem is adhat — egyedül üdvözítő módszereket. Kísérletként kell felfognunk a kodifikációhoz, melyet a vita csak javíthat, s jogszabály alkotásunk helyzetét figyelembe véve úgy gondolom, még idő fog eltelni, míg a szükséges viták, s ezek nyomán esedékes javítások foganatosítása után a Tervezetből törvény válhat.

Hozzászólások Mádl Ferenc referátumához és a korreferátumokhoz

Szalóky László a jogi személyek jogának problémája kapcsán a KGST-országok közös vállalatainak, ill. általában a KGST-országok tekintetében jelentkező integrációs folyamat jogi kérdéseiről szólt. Hangsúlyozta, hogy a jogtudomány is jelentős segítséget nyújthat és kell is nyújtania a szocialista országok gazdasági együttműködése jogi formáinak tökéletesítésében: a külkereskedelmi forgalom, a specializáció és kooperáció, a tudományos-technikai eredmények cseréje területén. Ugyanez vonatkozik a szocialista országok nemzetközi gazdasági szervezeti jogi kérdéseinek feldolgozására is.

A szocialista országok már eddig is több nemzetközi gazdasági szervezetet alapítottak. Ilyenek pl. a Dubnai Egyesített Atomkutató Intézet, a Vasutak Együttműködési Szervezete, a Haldex Lengyel—Magyar Részvénytársaság, a Közös Tehervagon Park, az Egyesített Energiarendszerek Központi Teherelosztója, a Nemzetközi Gazdasági Bank, a Csapágyipari Együttműködési Szervezet, az Intermetall Vaskohászati Együttműködési Szervezet, az Agromas Magyar Bolgár Társaság, és az Intranszmas Magyar—Bolgár Társaság.

E szervek tevékenysége a népgazdaság meghatározott területein egyre inkább érezteti hatását, másrészt megalakításuk és működésük nemcsak közgazdasági, külkereskedelmi, hanem egész sor új nemzetközi magánjogi, valamint polgári jogi problémát is felvet. Ezért alapításuk módjának, szervezetük és működésük szabályainak megismerése érdeklődésre tarthat számot. E szervezetek működésével kapcsolatos tapasztalatok összegyűjtése és tudományos feldolgozása fontos feladat.

Megfelel a valóságnak, hogy a jelenleg már működő nemzetközi szocialista gazdasági szervezetek *jellegét már az alapító szervek szintje*, az alapításuk módja *meghatározta*. A Haldex Lengyel—Magyar Részvénytársaság kivételével valamennyi szervezetet a *kormányok alapították*. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, az Intermetal Vaskohászati Együttműködési Szervezet és a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank alapító okmányait a legfőbb államhatalmi szervek ratifikálták (1960. évi 16. tvr; 1966. évi 23. tvr; 1968. évi 2. tvr).

Tehát az államok, mint szuverének, közhatalomként vettek részt e szervek alapításában és vesznek ma is részt tevékenységük irányításában. Legtöbbjük nem is vállalati formában gazdálkodik, hanem *költségvetés* alapján a tagállamok egyenlő arányú, vagy meghatározott arányú befizetéseiből.

Ez szükségszerűen következett a népgazdasági irányítás régi rendszeréből, amikor is nemcsak a népgazdaság egyes ágai, de még a kisebb termelőüzemek is a minisztériumok szoros adminisztratív irányítása alá tartoztak. Így e szervezetek alapítói is a *minisztériumok* voltak és e szervezeteket is a *saját képükre gyúrták*. Ez meghatározza tevékenységük tartalmát és formáját is. Ezért e szervezetek egy részének tevékenysége jelentős részére az jellemző, hogy nem vállalatként, operatíven léphetnek fel, hanem magas szintű államigazgatási szerveken keresztül, minisztériumokon keresztül juttathatják el koordinációs javaslataikat. Tevékenységük elősegítésére hiányoznak a közvetlen anyagi ösztönzők, nincsen megfelelő forgó vagyonuk: hitel, kompenzáció, beruházás vagy rekonstrukció elősegítésére, a specializáció és kooperáció megvalósítására.

Más a helyzet a Haldex Lengyel—Magyar Részvénytársaságnál, amely közös lengyel—magyar termelőüzem, valamint az Intranszmas Magyar—Bolgár Társaság, amely közös tervezőintézetnek tekinthető. Saját vagyonnal rendelkeznek és az önelszámolás rendszerében gazdálkodnak.

A szocialista nemzetközi gazdasági szervezetek jog- és cselekvőképessége meghatározásának szempontjából fontos annak megállapítása, hogy milyen jogszabályok alapján folytatják tevékenységüket és a felmerülő kollíziós kérdéseket miként oldják meg.

A szocialista államok valamennyi nemzetközi gazdasági szerve-

zete elsősorban az alapító okmányaik (nemzetközi egyezmény és az azt kiegészítő alapszabály) szerint működnek. Ezenkívül minden szervezetben kidolgoztak belső szabályokat (eljárási szabályzatokat, munkaügyi, pénzügyi, ügyrendi szabályzatokat), amelyeket alkalmaznak is e szervezetek. Természetesen arra nincs mód, és nincs is szükség, hogy e szervezetekben részletes kódexeket dolgozzanak ki minden belső viszony szabályozására. Ha alapító okmányaikban, alapszabályukban és belső szabályzataikban joghézag található, akkor célszerűen a *székhely jogához* kell nyúlni. Ez egyébként az Intermetall és a Csapágyipari Együttműködési szervezet vonatkozásában következik az 1966. szeptember 9-én Varsóban a nemzetközi ágazati gazdasági együttműködési szervezetek jogállásáról és kiváltságairól elfogadott nemzetközi egyezmény rendelkezéseiből is, amelyek a II. cikkben kimondják, hogy „a szervezet jogi személy a fogadó ország jogszabályai szerint..."

Az Intranszmas és az Agromas Magyar—Bolgár Társaság alapító okmányai kollíziós szabályt is tartalmaznak. Nevezetesen: „A társaság jogi személy. Tevékenységét annak az országnak a törvényeivel összhangban fejti ki, ahol a Társaság, illetve annak kirendeltsége működik." A szervezetek ugyan rendelkeznek saját alapszabállyal és így belső viszonyaik jelentős részét az alapszabály és egyéb belső szabályzataik alapján intézik.

Figyelemmel azonban arra, hogy belső szabályzataik még nem kellően kidolgozottak, számos esetben történik utalás hol a magyar, hol a bolgár jogra. Amiből aztán az következik, hogy egy közös szervezetnél felmerülő problémák két, részleteiben egymástól különböző jogrendszer alapján nyernek megoldást. Így például, különböző munkajogi szabályokat alkalmaznak a budapesti és a szófiai alkalmazottakra, más a bizonylati rendszer stb. Ez is jelzi, hogy ezen a területen még sok megoldandó probléma van, különösen annak feltevésével, hogy a jövőben a közös intézmények száma nyilván még növekedni fog.

Varga Győző felszólalásában arra mutatott rá, hogy még a családjogi viszonylatokban is az élethez, a nemzetközi migráció realitásához jobban igazodó — ha tetszik, ilyen értelemben flexibilisebb — normákra van szükség. Az állampolgárságot mint kapcsoló elvet abszolutizálni aligha esik egybe a védeni kívánt érdekek minden elemével.

Illés József — Bánrévy Gábor korreferátumával összhangban — annak fontosságát hangsúlyozta, hogy a magyar nemzetközi magánjogi kodifikáció során a hatályos nemzetközi magánjogi egyezményekkel harmonizáló kollíziós normák alkotására kell törekedni.

Karlócai János: A főreferátum bevezetője a Himalájában eltűnt angol Mallory híres mondására utalt, valóban azért kell szembeszállni a nehézségekkel „mert ott vannak". A Mt. Everest — Csomolungma megmászására ez ugyanúgy vonatkozik, mint a kollíziós szabályok szövevényében kodifikált anyag kialakítására, a nemzetközi magánjog tételeinek törvénybe foglalására.

Örömmel kell üdvözölni az 1968. évi magyar Tervezetet, mert lényeges előrelépést jelent a magyar nemzetközi magánjog fejlődésében. Mádl Ferenc „Új szakasz a magyar nemzetközi magánjogban" (Állam- és Jogtudomány 1968/2.) c. értekezésében nemrég kitűnően összefoglalta ennek a tudományágnak hazai kialakulását a felszabadulás előtti és utáni időkben. A korábbi, 1947. évi magyar Tervezet a társadalmi és gazdasági életviszonyok azóta végbement jelentős mérvű átalakulása miatt nem válhatott törvénnyé, a magyar nemzetközi magánjog tudományának további érlelődésére csekély volt a hatása.

Az elmúlt két évtizedben jelentős változás ment végbe ezen a téren a szocialista országokban. Csehszlovákiában az 1948. évi nemzetközi magánjogi törvény, bár még nem a szocialista jog talaján fakadt, másfél évtizedig volt hivatva az igényeket kielégíteni és a bontakozó, társadalmi irányítás alá került külkereskedelmi gyakorlat sokáig ezekre a szabályokra támaszkodott. Lengyelország még a polgári köztársaság első éveiben megalkotta a nemzetközi és területközi magánjogról szóló törvényét, ennek léte 1966-ig terjedt; csaknem 4 évtizeden át merített belőle az elmélet és a gyakorlat. Mindkét baráti országban néhány évvel ezelőtt a nemzetközi magánjogot újra kodifikálták. A törvényesség megerősödése és a sürgetően jelentkező újabb igények kielégítése vezetett a Szovjetunió Polgári Törvényhozása Alapelveinek megalkotásához, amelyek a fontosabb nemzetközi magánjogi szabályokat is tartalmazzák.

Mindezek az események megerősítenek annak a kérdésnek a megválaszolásában, vajon elérkezett-e nálunk is az ideje a nemzetközi magánjog kodifikálásának? Erre csak egyértelműen igennel lehet válaszolni. Más kérdés, milyen legyen ez a kodifikáció, megfelel-e a mostani Tervezet az elképzeléseknek és a való élet szükségleteinek? Erre már nem ilyen könnyű felelni.

Mádl Ferenc a Tervezet elkészültével meginduló folyamatot a „magyar nemzetközi magánjog új szakaszának" nevezi. Helyes és kívánatos, hogy a Tervezettel új szakasz induljon meg ebben a tudományágban. Azonban ez egyszersmind azt is jelenti, csak az elején vagyunk ennek az időszaknak, a teljes kibontakozáshoz további erjedésre, a nézetek tisztázására, a tapasztalatok leszűrésére lesz szükség. Kreskai Ferenc korreferátumában a nemzetközi magánjogban uralkodó „dicsőséges bizonytalanságról" beszélt gondolván a sok nyitott kérdésre, rendezetlen problémára. A mostani kongresszus az első — de bízvást reméljük nem utolsó — alkalom arra, hogy a Tervezetről a nyilvánosság előtt beszélhetünk, vitatkozhatunk.

A Tervezet tételes szabályozásából három kérdést szeretnék közelebbről megvilágítani.

1. A *jogszabályválasztás* megengedettsége és mértéke a szocialista nemzetközi magánjogban hosszú évek óta áll az érdeklődés előtérben. Az 1948. évi csehszlovák törvény többrendbeli megszorítása után az 1963. évi törvény a teljesen szabad jogválasztás álláspontjára helyezkedett. A lengyel törvényhozó is feladta az 1926. évi

törvényből folyó megszorításokat, bár nem ment el annyira, mint a csehszlovák jogszabály és továbbra is azt követeli meg, legyen valaminő kapcsolat az ügylet és a választott jogrend között.

A Tervezet 35—36 §§ teljesen kötetlenné teszi a jogválasztást. Választ kell azonban még adni olyan kérdésekre, hogy a szerződéskötéskor, vagy később is élhetnek a felek ezzel a jogukkal, alakszerűséghez van-e a választás kötve, mire alkalmazható, csak az anyagi jogra, vagy a kollíziós szabályra is, lehetséges-e a jogválasztás kapcsán tovább- ill. visszautalás, a jogrendszer egészét, vagy csak kiragadott szabályokat ölel-e fel? Állást kell foglalni a teljes szerződéses szabadsággal, a „self regulatory" systemmel kapcsolatosan is.

2. A Tervezet 12. §-a foglalkozik az egyik legtöbb port felvert kérdéssel, a tovább- és visszautalás, röviden *renvoi* szabályozásával. A §-hoz zárójelben fűzött megjegyzés is mutatja, hogy még nincs egyetértés ebben a vonatkozásban. Az előbb idézett külföldi joganyagot figyelembe véve a renvoinak modern jogtechnikai intézményként való fenntartása, illetve nálunk törvénybe iktatása okvetlenül indokolt. E mellett szólnak a hatályos nemzetközi egyezmények (Hága 1902, Genf 1930—31), a külföldi — ideértve a baráti országokat — állandó gyakorlat, de saját jól felfogott érdekünk is.

A visszautalás előnye kézenfekvő minden olyan esetben, amelyben a felhívott külföldi jog a hazai jogra utal vissza és így az a helyzet adódik, hogy az ügyletre végülis magyar jogot lehet alkalmazni. A továbbutalás ellenzőinek érvei is gyengülnek, ha meggondoljuk, van mód a kinövések lenyesésére. A lengyel nemzetközi magánjogi irodalomra és gyakorlatra kívánok hivatkozni. A továbbutalást csak a hazai jogként figyelembe veendő anyagi jogszabályra vonatkoztatják, a kollíziós normára történő továbbutalást nem fogadják el, tehát a „Weiterverweisung — odeslanie dalsze" egyszeri érvényét ismerik el csupán. A vég nélküli utalgatás, az ún. *logikai teniszjáték* ezzel teljesen elkerülhető.

Az utaló szabályok kizárása — ahogy arról a Tervezet 12. §-a most rendelkezik — nem látszik szerencsésnek és a magyar nemzetközi magánjog elszigetelődéséhez vezethet. A renvoi-ellenes külföldi jogalkotásokból felhozott példák (1940 görög Ptk., 1942 olasz Codice Civile, 1942 brazil — 1948 egyiptomi — 1949 szíriai Ptk. stb.) nem meggyőzőek és eddig kevés visszhangra találtak a szocialista nemzetközi magánjogban. A szakírók (Bystricky, Ludwiczak, Przybylowski) azt a nézetet képviselik, hogy „az egészséges nemzetközi együttműködés", illetve a jogviszony „észszerű elrendezése" megkívánja a renvoi elismerését és alkalmazását.

3. A felelősségi szabályok köréből az *elkövetés helyének* jogával kapcsolatos problémára szeretném felhívni a figyelmet. A Tervezet szerint (50. §), a károkozás helyén hatályos jogot kell alkalmazni. Törést szenved ez az elv, ha az eredmény bekövetkezte helyén fennálló jog a károsultra kedvezőbb.

Ezt a kérdést másképp kellene megközelíteni, talán úgy, ahogy Mádl Ferenc referátuma kifejtette. Valóban, a *lex loci delicti commissi* elve nem tarthat többé igényt kizárólagos érvényesülésre, amint a mai nemzetközi magánjog egyre visszaszorítja a statutum-iskola sémáinak egyeduralmát. Régebben valóban minden esetre az elkövetés helyének jogát hívták fel, ma gyakran utalnak a kár beállta helyének jogára, főként az amerikai jogban. Némelykor még továbbmennek és azt vallják, ha a felelősség vétkességen alapszik, az elkövetés helyének jogát kell alkalmazni, ha viszont kockázatviselésen, úgy a kár beálta helyének joga érvényesül.

A szovjet jog megkívánja, hogy a külföldön elkövetett cselekmény a szovjet jog szempontjából is jogellenes legyen és a kártérítés elvi alapját a szovjet jog ismerje el. (Ide tartozik az ún. nem anyagi, v. erkölcsi kárért való felelősség kérdése). Nem alkalmazzák az elkövetés helyének jogát, hanem csakis szovjet jogot, ha a szovjet állampolgár a szovjet államnak, vagy más természetes, illetve jogi személynek okoz külföldön kárt.

A szolgálati vagy magánutazás során történő külföldi tartózkodás semmiképpen sem létesít olyan kapcsolatot és nem ad a jogesetnek olyan társadalmi vagy gazdasági hátteret, mely indokolná az elkövetés helye jogának alkalmazását, pl. a gépkocsibalesettel kapcsolatos és megrokkanás folytán felmerülő kártérítési igényre. A Tervezet 50. § (1) bek. 2. mondatának kissé utilitarisztikus rendelkezése helyett meg kell fontolni a reális igényeknek megfelelő hátteret; a londoni Trafalgar square-n történő gázolás esetén a magyar bíró aligha fogja a magyar állampolgár gépkocsivezetőt sérült honfitársa javára az angolszász jog szerinti és a hazai gyakorlat többszörösét kitevő összegű kártérítésben elmarasztalni.

Mádl Ferenc válasza

1. Bevezetőleg egy megjegyzés *a kondifikáció helyzetéről*, illetve arról, hogy ismételten hivatkozás történt a kondifikációt első lépésben előkészítő Tervezetre, amelyet az Állam- és Jogtudományi Intézet keretében létrehozott kondifikációs bizottság hozott létre és az Állam- és Jogtudományi Intézet adott ki. Kreskai Ferenc erre vonatkozó megjegyzésével egyezően kívánatosnak tartom hangsúlyozni, hogy a magyar nemzetközi magánjog kodifikálásának munkálatait, az eddigieket is, folyamatként kell felfogni, amelynek az említett Tervezet csak egy — bár fontos — része. A Tervezet elkészülte óta azonban már további lépésekre is sor került; különböző intézmények és személyek véleményezték, kiegészítették, módosításokat javasoltak stb. A jelen vita is egyik állomása ennek a folyamatnak. Mint ennek a vitának a célja is jelzi (az nevezetesen, hogy kritikai észrevételeinkkel, határozott és bátor javaslataink-kal segítsük egy jobb végleges tervezet, végülis egy lehetségesen optimális értékű törvény létrehozását), minden érdekelt és érdeklődő elméleti és gyakorlati szakember jogának, sőt feladtának tekintheti a Tervezettel, általában a felmerülő kodifikációs véleményekkel való vitatkozást, kiegészítő vagy

módosító javaslatok előterjesztését, publikálását.

2. Válaszomban nem térek ki a koreferensek és hozzászólások minden olyan észrevételére, értékes megjegyzésére, amelyekkel referátumomat kiegészítették. Ezekkel, azt gondolom általában *egyet lehet érteni;* értékük, hogy meszszemenően hozzájárulnak a kodifikáció, illetve általában is a nemzetközi magánjog egyes problémáinak korszerű megoldásához. Közülük csak néhányat említek.

a) Kreskay Ferenc a jogági rendszerezésre vonatkozó kiegészítő megjegyzéseivel problémánkat belehelyezte a nemzetközi munkamegosztás joga egészének nagyobb koordinátájába. Tette ezt azzal a jogos igénnyel, hogy racionális követelmények és szempontok figyelembevételével kell jól meghatározott célok és feladatok szerint rendberaknunk-rendszereznünk diszciplinánk — a nemzetközi forgalom civilisztikai komplexumának — portáját. Nyilvánvaló, hogy ebben a kolliziós jogsajátos és viszonylag elkülönülő egység. De az is nyilvánvaló, mondja helyesen, hogy bár a kolliziós jog és az anyagi jog statikus állapotban egymást kizárják, dinamikusan szemlélve viszonyukat azonban ez már nem áll, mert az anyagi jog adja meg a kolliziós jog tulajdonképpeni alakító tartalmát. Ez annyira így van, hogy minden jó kolliziós norma egyik sajátja, hogy optimálisan felel meg az adott anyagi jogi intézmény természetének. A de lege ferenda pozícióból, amikor új norma létrehozásáról van szó, kolliziós jog esetén — miként magam is erősen hangsúlyoztam — a normát a szóban forgó anyagi jogi intézményekre, azok szabályozási variánsaira is vonatkoztatva kell alakítani. A már létrehozott és ennek folytán kötelező kolliziós normák alkalmazása körében azonban az alkalmazandó anyagi jogi normáknak a kolliziós jogi norma alakítására már kisebb szerepük van és ez a kisebb szerepük legfeljebb a rugalmas kolliziós jogi keretszabály optimális kitöltése körében jelentkezhet. Ami azonban különösen lényeges elhatároló ismérv, ami ennél jobban szól a killiziós jog viszonylagos önállósága mellett az nem az a körülmény, hogy a kolliziós jog statikusan vagy dinamikusan általában kizárja-e az anyagi jogot vagy fordítva, hanem az a tény, hogy a kolliziós jogi normák a *nemzetközi jogviszonyt közvetlen jogrendezés útján megoldó anyagi jogi* normákkal zárják ki egymást. Ha valamire egységes jogi normák jöttek létre, amilyenek a különböző idetartozó nemzetközi egyezmények, akkor ezek a normák az általuk szabályozott kérdésekben kolliziós jogi normák alkalmazásának, szóhoz jutásának lehetőségeit kizárják. Miután az *ilyen* nemzetközi hatályú közvetlenül jogrendező anyagi jogi normák és a kolliziós jogi normák egy rendszerbe való sorolása a nemzetközi magánjogászok egy részének rendszer-alternatívája, ebben a vonatkozásban vethető fel az említett kizárás folytán az a körülmény, az az érv, hogy a kolliziós jog normakomplexuma viszonylag elkülönül és belsőleg — más említett tényezők miatt is — zárt egységet alkot.

b) Asztalos László jól érzékeltette, hogy olyan minősítési szabály, és a Tervezet ilyent ajánl, amely elsődlegesen nem a fórum jogából indul ki azzal, hogy járulékosan más tételes jogi rendszerek kategóriáit is el lehet ismerni (ha valamely jogintézmény, jogi kategória a magyar jogban ismeretlen), hanem mindjárt az alkalmazandó joghoz fordul minősítésért, az ilyen minősítési szabály vagy kihagy egy lényeges állomást, filius ante patrem helyzetet teremt, hiszen még keresem — éppen a minősítés utján — az alkalmazandó jogot, nem tudok tehát még hozzáfordulni, vagy valamiféle metajurisztikus nézetrendszerhez fordul, amelyben — mondjuk a civilisztikai kategóriák elvonatkoztatott ideákból álló tárházában — minderre volna válasz. Ha volna is ilyen mindenre kiterjedő tárház, ez tételes jogilag senkit sem kötne és egyes kategóriáin oly sok végnélküli vita lehetséges, hogy ezen az úton a gyakorlat számára megnyugtató eredményekre nem lehet juni.

c) Bánrévy Gábor felvetette, hogy a belső nemzetközi magánjogi kodifikációval párhuzamosan érdemes megfontolni a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konvencióhoz való esetleges csatlakozásunk kérdését, különösen azonban azt, hogy a magyar törvény megoldásai a lehetséges mértékben szinkronban legyenek mind az említett Konvencióval, mind pedig az ÁSZF kolliziós szabályaival. Bizonyos, hogy a kodifikáció során mindkét problémát meg kell vizsgálnunk. Erre a kodifikáció eddigi menetében még kevéssé voltunk figyelemmel. Különösen áll ez arra, hogy nem érdemes-e, nem kívánatos-e — ha igen, milyen esetleges fenntartásokkal — csatlakozni a Hágai Konvencióhoz. Számomra úgy tűnik, miként ez olvasható is már a hazai nemzetközi magánjogi szakirodalmi állásfoglalásban, a csatlakozás megfontolásához megértek a feltételek

Helyeselni lehet Bánrévy Gábornak azt a feltevését is, hogy a lex loci contractus elvének alkalmazása mellett a törvény tartalmazzon egy olyan anyagi jogi normát, amely megállapítja: a szerződést megkötöttnek kell tekinteni, ha az ajánlattevő a másik fél elfogadó nyilatkozatáról értesül. Enélkül ugyanis a lex loci contractus egy feleslegesen bizonytalan anyagi jogi kérdéstől mint jogkérdéstől, annak előzetes elbírálásától teszi függővé azt, hogy a szerződéses viszonyra végülis milyen anyagi jogi normarendszer lesz irányadó. Már pedig a kolliziós jogi kapcsolóelvek általában fix ténykérdésekre vetítve érvényesülnek.

Az is megfontolandó, hogy az eladó ügynöki hálózata útján a vevők országában megkötött szerződéseket azon a címen, hogy a szerződést a vevő országában jelenlevők között kötötték, hiánytalanul az adott külországok anyagi joga alá rendeljük-e. Lehet, hogy az a körülmény, miszerint nem szocialista relációjú szerződéseink többségét így kötjük, a megfelelő kolloziós jogi szabályozásnál nem lesz figyelmen kívül hagyható.

d) Szalóky László jól érzékeltette (ha ez nem is tartozott közvetlenül a hazai kolliziós jog kodifikációjának kérdéséhez), hogy a szocialista országok gazdasági kapcsolatának fejlődése — különösen ha a közvetlen vállalati együttműködést is favorizáló gaz-

dasági integrációs folyamat erősödését, a gazdasági integráció jogi institucionalizálásának igényeit is feltételezzük — mennyi nagyhorderejű jogi kérdés megoldását igényli tőlünk.

e) Karlócai János számomra a legkorszerűbben közelítette meg a renvoi kérdést. Állásfoglalásának lényege, hogy a valósághoz, a racionális társadalmi-gazdasági és jogi igényekhez való jobb alkalmazkodás kedvéért a visszautalás mellett az egyszerű továbbutalást is célszerű elismerni. *Asztalos László* megjegyzésére, miszerint a renvoi elismerése és tagadása egyaránt axiomatikus közelítést jelent, mert a megoldást első lépésben nem anyagi jogi, hanem kolliziós jogi irányba viszi, illetőleg mert jogválasztás esetén a renvoi alapján a feleknek egy nem akart jogrendszert kellene elfogadniok, a következőket lehet mondani. Először is a visszautalást Asztalos László is elismeri, és ez is renvoi. Az a körülmény pedig, miszerint a renvoi útján az általam optimálisnak vázolt, illetőleg feltételezett anyagi jogi megoldást esetenként úgy találjuk meg, hogy a keresés jogi technikájában-folyamatában két ország kolliziós normáját is megkonzultálhatjuk, mert ez az említett optimális megoldás ára, éppen hogy az általam körvonalazott reáltudományi szemlélet javára esik és legkevésbé tekinthető axiomatikus megoldásnak. Ez áll, mutatis mutandis, az Asztalos Lászlónak az akarati autonómiával kapcsolatos érvére is. A reáltudományi szemléletből olyasmi nem következhet, hogy a renvoi-t jogválasztás esetén a szerződő felekre lehetne vagy kellene erőltetni. Ez két egészen külön dolog. Azt hiszem, hogy kétszer kettő négy módjára természetes, ha nem ez következnék reforátumomból, akkor most pontosítok, renvoi-nak jogválasztás esetén csak akkor lehet helye — ennek is csak a formai teljesség szempontjából nézve, valóságban aligha kerül rá sor — ha a szerződő felek ezt is kifejezetten kikötötték.

3. Vitatkozó észrevételeim a) egyike *Asztalos László* vitatkozó észrevételére vonatkozik, miszerint a *nemzetközi magánjogi normák flexibilitását* illető fejtegetéseim azért volnának kérdésesek, mert „egy olyan igazságos megoldás, amely minden lehetséges esetre eredményes lenne, már csak azért sem képzelhető el, mert a magyar nemzetközi magánjogi törvény szocialista jogunk része, ennek következtében osztályjog és osztályigazságot szolgál." Ez a megállapítás nem kapcsolódik közvetlenül és argumentatív módon elméleti fejtegetéseim érveihez, ezért elméleti megállapításaimra vonatkoztatva nem is tudok vele vitatkozni. (Gondolatmenetemből egyébként nyilvánvalóan következik, hogy nemzetközi magánjogi normát szocialista jogunk fejlesztésének folyamatában csak azoknak a gazdasági-társadalmi, politikai, jogi és egyéb reális viszonyoknak figyelembevételével lehet alkotni, amelyekre a kolliziós jogi normákat mint szervező szabályozó eszközöket vonatkoztatni kívánjuk.) Itt csak a következőket jegyezném meg. Nálam általában nem „igazságos" megoldásról vagy jogról van szó, hanem arról, hogy a reáltudományban, amilyen a nemzetközi magánjog tudománya is, mik a tudományelméleti értelembe vett „igaz"-ság, azaz az egyes következtetések helyességének kritériumai. Ezek között megfelelő összefüggésben természetesen szerepelnek a termelési viszonyok megfelelő vonzatai is. Ha az általam támasztott elméleti elvárások flexibilis normák alkotását indikálják, ebből az semmiképp sem következik, hogy az így alkotott normák összessége nem lenne szocialista jogunk része, azok igazsága szembenállna az osztályjog követelményeivel. Az osztályjog mint minőségi meghatározás általában valamely jogrendszer egészére, annak nagyobb ágazataira vonatkozik. Egyedi és konkrét jogi normák esetén az osztályjelleg akkor jelentkezik közvetlenül, ha az adott egyedi norma közvetlenül osztályviszonyokat, termelési viszonyokat szabályoz, illetve tárgyaz. Ez a kolliziós jogi egyedi normák egy jó részére aligha áll. Kreskay Ferenc is hangsúlyozta korreferátumában: a kolliziós jogi normák egyik sajátossága, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyokat csak közvetve tükrözik. Arról nem beszélve, hogy szocialista kolliziós jogi normák útján, a még elég merev megfogalmazású normák útján is, kapitalista anyagi szabályok alkalmazását is akarjuk és előírjuk. Messze vezetne itt ennek a problémának elméleti szintű és sokrétű taglalása. Csak egy példára utalok. Nem hiszem, hogy Ptk-nk tekintetében kérdésessé lehetne tenni a szocialista vagy osztályjog jelleget azon a címen, hogy sok, nagyon sok keretszabálya van, amiért — és ezt a kodifikációnál tudatosan akart cél volt — a hézagpótló és értelmező, más szóval a Ptk-t a valóság dinamikájához alkalmazó publikált felső bírósági döntések terjedelme messze meghaladja a Ptk. terjedelmét. Arról nem beszélve, hogy jelenleg egyszerűen a flexibilitás totalitása uralkodik a nemzetközi magánjog általános szövetében mindenütt, ahol részszabályozásra, egyedi tételes norma megalkotására nem került sor. Ehhez képest a szocialista törvényesség megszilárdítását jelenti minden új törvényben kifejezett norma, legátfogóbban az általános kodifikáció különösen olyan, amely az egyes rendelkezéseket illetően hozzávetőlegesen megfelel azoknak a normaalkotási szempontoknak, amelyeket referátumomban kifejtettem.

Egyébiránt nem hiszem, hogy lényeges eltérés volna álláspontunk között. Asztalos László a többszintes („főszabály, kivétel, alkivétel stb.") normaalkotási megoldást javasolja, ami a forma oldaláról nézve alighanem azonos azzal, amit magam is mondtam. Abban viszont bizonyosan igaza van Asztalos Lászlónak, hogy másként jelentkezik a rugalmasság iránti igény a gazdaság forgalmi viszonyai körében és ismét másként a státus ügyekben és az öröklési jogban; az utóbbiak ugyanis egyértelműbb kolliziós jogi rendelkezést igényelnek.

b) azt gondolom nincs lényeges különbség abban, amit Asztalos László és referátumom a *felelősség és a kártérítés* kérdésében mondanak. Az eltérések részben a pozíciók talán nem egyértelmű megfogalmazásból származnak.

A magam állásfoglalásának világossá tétele végett hangsúlyoznám: amikor arra a következtetésre jutok, hogy a hagyományos lex

loci delicti commissi a szerződéses kártérítési világban épp olyan problematikus lehet, mint a szerződésen kívüli kártérítés körében, nem egyszerűen azt gondoltam mondani, hogy a szerződéses felelősséghez kapcsolódó kártérítési problematika is szerződésen kívüli kártérítési problematikává válik, azért mert egyes jogok szerint, pl. a magyar jog szerint is, a szerződésből folyó károkért való felelősségre a deliktuális felelősség szabályait kell alkalmazni. A lényeg ott van, hogy a felelősségi-kártalanítási konzekvenciák azonosak (vagy lehetnek azonosak), mégpedig olyan nemzetközi méretű modern termelési és forgalmi viszonyok mellett, amelyekhez képest a felelősségi jogok standardjai sok országban korszerűtlenek a szónak abban az értelmében, ahogy azt referátumomban kifejtettem. Azt sem gondoltam mondani, hogy — mondandómat és tételemet a szerződéses felelősségre ezáltal is kiterjesztendő — a személysérülésre vezető szerződésszegés a veszélyes üzemre vonatkozó szabályok bekapcsolódása révén megszűnik-e szerződéses kártérítési viszony lenni, vagy sem. Egészen egyszerűen a legtipikusabban szerződéses viszonyokra gondoltam, olyan szerződéses viszonyokra, amelyeket megelőz az a tény, hogy az adott terméket gyártó és forgalmazó vállalat világméretekben „teríti" áruit, amelyek károkat is okoznak (élelmiszer-, gyógyszer- és vegyi készítmények különösképp), és a mondottak folytán (ld. referátumom 16. pontját) a lex loci delicti commissi a maga esetlegességével és többnyire az opitmumnál kisebb anyagi jogi következményeivel — ma már teljesen korszerűtlenül — ezeket a világcégeket védi az egyéb, az individuális fogyasztóval szemben.

Ami pedig a lex loci delicti commissi büntetőjogias eredetét illeti, referátumom után Asztalos László állítását nem kívánom egy másik állítással vitatni. Számomra nem csak egyszerűen valószínű, hanem referátumom megfelelő helyén hivatkozott források, továbbá „A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében" c. munkám legalábbis részemről helyesnek feltételezett tételei alapján egyszerűen tény, hogy a polgári jogi felelősségnek az a múlt század folyamán általánosult képlete, amely a felelősségi-kártalanítási viszonyban mindkét oldalon individuális embereket feltételez, olyan felelősségi jogi struktúrából nőtt ki, amelyben a büntetőjogi és magánjogi elemek kezdetben egyáltalán nem, és egészen a XIX. sz.-ig is csak részben, vagy csak alig különültek el. Ebből már kézenfekvően adódik, hogy ha a lex loci delicti commissi korábban általános kolliziós jogi kapcsoló elv volt, az csak ennek a bünető jogias delliktuális felelősségnek kolliziós kapcsoló elve lehetett. A bünetetőjogias delliktuális felelősség méhburkából létrejött általános polgári jogi felelősség röviddel emancipálódása után túlhaladottá vált. Egy olyan képletben ugyanis, amelyben a felelősségi-kártalanítási viszonyban a tipikus az, hogy az egyik oldalon a károsult egyén, a másik oldalon pedig a kereskedelmi céllal működő nagy vállalatok állnak egy ilyen struktúrában az *egyén v. egyén* modellre épülő felelősségi rendszer szükségszerűen korszerűtlenné vált; legalábbis ez áll a lex loci delictis commissi elvére, amely erre a modellre orientál, holott ezen a legtöbb fejlett anyagi jogi felelősségi rendszer már túl van. Abban a tömeges esettípusban is, amelyben az ember mint károkozó individuálisan jelentkezik, ti. az autóval történő károkozások eseteiben, ugyancsak megjelenik a nagy vagyon-tömeget képviselő biztosító vállalat, ami az egyén felelősségét eltársadalmasítja, konzumálja, a felelősség biztosítás útján átalakítja, vagy — bármiként is fogalmazunk — az egyéni felelősség klasszikus modelljét feloldja.

Az, hogy a véletlen bár véletlen, de szükségszerű is, mert a szükségszerű véletleneken keresztül érvényesül, nem jelent igazoló és eligazító választ a klasszikus felelősségi modell javára. Ha az a tétel, hogy a szükségszerűség a véletleneken keresztül érvényesül, ami önmagában természetesen helyes, ebben az összefüggésben jelent egyáltalán valamit, akkor csak azt jelentheti, hogy a károsultak véletlenje a biztosító szükségszerűsége; azt tehát, hogy azzal a biztosító mint természetes ténnnyel kalkulálhat és kalkulál is; ezért hozták létre. Igazán nem lehet indoka, hogy ő, mármint a biztosító védekezzék azokkal a következményekkel szemben, amelyek a szükségszerű káresemények lehetséges felelősségi-kártalanítási vonzatai. A károsult viszont nem azért van, nem azért „hozták létre", hogy a véletlen minden negatív konzekvenciája — aminek elviselése más, mármint a biztosító szükségszerű és természetes dolga — az ő lelkén száradjon, azaz az ő nem megfelelő kártalanítását eredményezze.

c) *Karlócai János* szerint a kodifikáció során a felek akarati autonómiája körében, a jogválasztás szabályozásánál rendelkezni kellene az ún. önszabályzó szerződésről (selfregulatory contract) is. Úgy gondolom azonban, hogy ez a törvény keretei között nem oldható meg, de erre nem is kell törekedni. A kötelmi jog körében általánosan elismert diszpozitivitás, továbbá a jogválasztás megengedése mellett a szerződő felektől azt a lehetőséget elvitatni, hogy az akarati autonómia szélső korlátai között akár kódexnyi méretű szerződést kössenek és abban a kötelmi jogi megállapodások bármilyen hosszú sorát felvegyék, nem lehet. Ebből aztán olyan következtetés is folyik miszerint nemzetközi magánjogi törvényben azt szabályozni, hogy a szerződő felek milyen részletességgel szabályozzák, ill. szabályozhatják szerződésüket és annak jogkövetelményeit, épp olyan szükségtelen, mint nagy kapu esetén még kis kaput is nyitni azért, hogy az apró állat is beljebb tudjon kerülni. Az más kérdés, hogy a szó teljes értelmében vett önszabályzó szerződés, mely tehát minden lehetséges problémára önmaga ad honorálható jogi megoldásokat, szinte elképzelhetetlen és a gyakorlatban alig fordul elő. Az önszabályzó szerződésnek a szerződéses gyakorlatban abban az értelemben természetesen nagy szerepe van, hogy sok relációban a szerződő felek elég részletes szállítási feltételekkel, avagy részletes egyedi szerződéssel operálnak. Ezért az ilyen korlátozott értelemben vett selfregulatory contracttal foglal-

kozni fontos dolog. A nemzetközi magánjogi kodifikáció külön törvényi megfogalmazására azonban nézetem szerint nincs szükség.

A biostatisztikai apaságvalószínűsítés lehetőségei származási perekben

A vitás származás eseteiben újabb és újabb öröklődő vér- és szérumcsoporttulajdonságok rutinszerű vizsgálatának alkalmazásával a hamisan perbevont férfiak apaságának gyakorlati kizárásgyakoriságát növelni lehet. Ez a növekedés azonban bizonyos határokon túl a nagyszámban előforduló „fedések" miatt (azaz, ha ugyanazon férfi apasága egyszerre több vércsoportrendszer szerint is kizárható) nem fokozható.

A hamisan perbevont férfiak apaságának kizárására irányuló vizsgálatok mellett hazánkban és külföldön egyaránt erőfeszítések történnek a ki nem zárható férfiak s közöttük a tényleges apák apaságának pozitív bizonyítása vagy valószínűsítése érdekében. Ilyen eredményeket szolgáltathat az antropológiai, örökléstani vizsgálatok mellett a *vércsoportvizsgálat adatai* alapján történő *biostatisztikai valószínűségszámítás.*

Ennek elvi alapját és matematikai formuláját E. Essen-Möller[1] dolgozta ki az 1930-as évek végén. A módszer azonban sokáig maradt ismeretlen a vércsoportvizsgálatokat végző szakértők előtt és csak a 40-es évek végén hívta fel rá Clauberg[2] a figyelmet.

Hummel[3] az 1961-ben megjelent „Die medizinische Vaterschaftsbegutachtung" című munkájában igen részletesen dolgozta ki és alkalmazta az eddig felfedezett vér- és szérumcsoportokra vonatkozóan ezt az eljárást és más szerzők véleményével egybehangzóan megállapította, hogy az Essen-Möller módszer a legobjektívebb biostatisztikus módszer a pozitív apaságbizonyítás céljaira.

Az Essen-Möller formula alapja az Y/X hányados, mely azt fejezi ki, hogy mennyivel gyakoribb az apaként vélelmezett férfinél egy bizonyos, a gyermekben megfigyelt örökletes jelleg (vércsoporttulajdonság) vagy jellegek kombinációja akkor, ha az illető férfi valóban apja a gyermeknek, mint egy, a népességnél tetszésszerint kiragadott személynél. Más szóval: az Y/X érték két relatív gyakorisághányadosa, amelyből Y = egy bizonyos meghatározott (vércsoport) jelleget hordozó férfiak általános gyakorisága a népességben; X = a meghatározott örökletes jelleget hordozó férfiak gyakorisága az apák között. Az Y/X viszony tehát azt fejezi ki, hogy egy bizonyos öröklődő jelleg előfordulási valószínűsége mennyivel nagyobb akkor, ha a férfi valóban apja is a perben szereplő gyermeknek.

Az Y/X értékek meghatározásához, ezzel az apasági valószínűségszámítás gyakorlati kiviteléhez az egyes öröklődő vércsoport- és szérumtulajdonságok hazai géngyakoriságának kiszámítása és a számításoknak megfelelő anya-gyerek, illetve anya-gyerek-vélelmezett apa kombinációk (dublettek és tercettek) valószínűségének matematikai statisztikai analízise eredményeinek táblázatokba foglalása szükséges. Ezen adatok csak elektronikus számológépekkel határozhatók meg. A hazai géngyakoriságok számolóautomatákba történő programozása most van folyamatban, ezért a magyarországitól alig eltérő géngyakoriság alapján készített külföldi valószínűségszámítási táblázatokból a megfelelő képletek segítségével saját anyagunkon 1966 óta folyamatosan, illetve 1963 júniusáig visszamenőleg ellenőriztük az Essen—Möller eljárás használhatóságát, az apasági vércsoportvizsgálatok eredményeiből számított apaságvalószínűsítésben. A valószínűségszámítás az ABO (alcsoportok is), MN, Rh és Hp rendszerre vonatkozóan történt.

A rendelkezésünkre álló táblázatokban az anya-gyerek-vélelmezett apa kombinációk Y/X értékei tízes logaritmusban vannak kifejezve. Az apaság valószínűségének kiszámítása a következőképpen történik:

az egyes rendszerekre vonatkozó log Y/X + 10 értékek összegéből 10 · (n — 1) levonandó (n = a számított vércsoportrendszerek száma). Ezt követően a log Y/X numerusa határozandó meg és ezt a következő képletbe kell helyettesíteni:

$$V\ (\%) = \frac{1}{1 + \frac{Y}{X}} \cdot 100,$$

ahol V az apaság valószínűsége %-ban kifejezve.

Az eljárás gyakorlati alkalmazását a következő példán szemlélhetjük. Az apasági perben elvégzett vércsoportvizsgálat a következő (nem kizáró) eredményt adta:

Anya B—M—Hp 2—1—rr
Gyerek A_2—MN—Hp 1—1—R'r
Vél. apa A_1—N—Hp 1—1—R'r

Az egyes személyek vércsoportkombinációira a táblázatokban a következő log. Y/X + 10 értékek szerepelnek:

ABO = 10,2045
MN = 9,6594
Hp = 9,5977
Rh = 8,3670

Összesen: 37,8286

Az összegből 10 · (n—1) értéket le kell vonni:

37,8286—10 · (4—1) = 7,8286

A log · 7,8286 érték numerusát a megfelelő képletbe helyettesítve az apaság valószínűsége példánkban V = 99,3%, „felettébb valószínű".

Intézetünkben a vitás származási perek kapcsán 1963 júniusától 1968 augusztusáig 758 ügyben végeztünk vércsoportvizsgálatot. A perbevont férfiak száma 819 volt, közülük 245-öt, azaz *29,9%-ot zártunk ki* vér- és szérumcsoportvizsgálatok alapján. A ki nem zárt 574 férfi közül 98-nál, azaz a *ki nem zárt férfiak 17,1%-ánál az apaságot valószínűsíteni lehetett* az Essen—Möller féle valószínűségszámítással. Ebből nagyon valószínű

[1] Essen—Möller; E.: Die Beweiskraft der Ähnlichkeit im Vaterschaftsnachweis; theoretische Grundlagen. Mitt. Anthrop. Ges. (Wien) 68. 9. (1938).
Essen—Mölner, E. und Quensel, C. E.: Zur Theorie des Vaterschaftsnachweises auf Grund von Ähnlichkeitsbefunden. Dt. Z. gerichtl. Med. 31. 70. (1939).

[2] Clauberg, K. W.: Zur Ergänzung des forensichen Blutgruppenbeweises durch das erbiologische Gutachten. Dt. med. Rundschau. 1241. (1949).

[3] Hummel, K.: Die medizinische Vaterschaftsbegutachtung mit biostatistischem Beweis. Gustav Fischer Verlag. Stuttgart, 1961.

3,8% volt. Egy férfi esetében az apaság valószínűsége 6%-nak (!) adódott, azaz apasága valószínűtlennek (kizártnak) bizonyult. Anyagunkban a valószínűsítés százaléka jelentősen alacsonyabb a Jogtudományi Közlöny 1968. évi 5. számában 266. oldalon Rex—Kiss Bélától idézett adatoknál (35%), de ha ezekhez az apaság 80—89%-os valószínűséget mutató 125 férfi adatait is hozzáadnánk a ki nem zárt férfiak 40,6%-ánál lehetne az apaságot *valószínűsíteni* biostatisztikai módszerekkel. Számos szerző szerint ugyanis a 80-tól 89 %-ig terjedő valószínűség igazságügyi orvostani szempontból már felhasználható.

TÁBLÁZAT

az 1963. VI. — 1968. VIII.-ig vizsgált 758 ügyben szereplő 819 férfi apaságára vonatkozóan

	az összes férfiak
Apaságot vércsoportvizsgálattal ki lehetett zárni	29,9% (245)
Apaságot vércsoportvizsgálattal kizárni nem lehetett	70,1% (547)

A nem kizárt férfiak *apasága:*		nem kizárt férfiak %-ában	
Gyakorlatilag biztos	(V = 99,8%)	0 %	0 %
Felettébb valószínű	(V = 99,0—99,8%)	0 %	0 %
Nagyon valószínű	(V = 95 —99 %)	3,8% (22)	2,7%
Valószínű	(V = 90 —95 %)	13,3% (76)	9,3%
Valószínűbb, mint eldöntetlen	(V = 80 —89 %)	23,5% (125)	15,3%
Eldöntetlen	(V = 10 —80 %)	60,2% (350)	42,7%
Valószínűtlen	(V = 5 —10 %)	0,2% (1)	0,1%
Nagyon valószínűtlen	(V = 1 — 5 %)	0 %	0 %
Felettébb valószínűtlen	(V = 0,2— 1 %)	0 %	0 %
Gyakorlatilag kizárt	(V = 0,2%)	0 %	0 %

Megjegyzés: a zárójelekben a férfiak száma szerepel.

Közleményünkben Magyarországon első ízben részletezett biostatisztikai eredmények azt mutatják, hogy kellő számú vér- és szérumtulajdonság meghatározása esetén a perbevont, nem kizárt férfiak legalább egyharmadánál egyszerű számítások alapján a *bonyolult és szubjektívebb jellegű antropológiai* vizsgálatokkal egyenértékű, objektív matematikai alapokon nyugvó következtetések vonhatók le, olyan következtetések, melyek a bíróságok ítélkezési feladatait a vitás származási perekben nagymértékben megkönnyíthetik.

A fenti időszakban elvégzett ügyek vizsgálata során az azokban szereplő 819 perbevont férfinak így csupán 42,7%-ánál maradt gyakorlatilag az apaságra vonatkozó kérdés megválaszolatlanul.

Guth Péter—Budvári Róbert

Az új szovjet családjogi törvény

Össznépi megvitatás után a Szovjetunió Legfelső Tanácsa 1968. június 27-én elfogadta „A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló törvényhozásának Alapjait (továbbiakban: Alapok), amely 1968. október 1-től lépett hatályba.[1] A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1968. szeptember 20-i, az Alapok életbeléptetéséről szóló törvényerejű rendelete 1. cikkének értelmében a szövetségi köztársaságok korábbi családjogi törvénykönyvei, valamint egyéb, a házasságról és családról szóló jogszabályok annyiban alkalmazandók, amennyiben az Alapok rendelkezéseivel nem állnak ellentétben.[2]

Az új törvény elfogadásának szükségességét a társadalmi életben végbement változások folytán tűzték napirendre. Több mint 40 év telt el az 1926. évi, az OSZSZSZK házasságról és családról szóló törvénykönyvének elfogadása óta. Korábban ugyanis a családjogi viszonyok szabályozása a Szovjetunióban köztársasági szinten történt.[3] Így minden szövetségi köztársaság külön családjogi törvénykönyvvel rendelkezett. Bár az 1944. évi július 8-i tvr. egységesen szabályozta összövetségi szinten a szovjet családjog egyes kérdéseit, mégis a családjog bizonyos kérdései sok vonatkozásban eltérően kerültek szabályozásra a különböző szövetségi köztársaságok törvénykönyveiben. Az új, átfogó rendezés indokoltságát egyébként az elmúlt évek során egyes szövetségi köztársaságokban elfogadott, már az új megoldások felé mutató módosító jogszabályok is alátámasztják. Így pl. az OSZSZSZK Legfelső Tanácsa Elnökségének az 1968. febr. 12-én elfogadott, a családjogi kódex egyes cikkeit módosító törvényerejű rendeletében néhány olyan megoldással is találkozhatunk, amelyeket az Alapokba is felvettek.[4]

Az Alapoknak, mint egységes szövetségi jogszabálynak elfogadása új szakaszt jelent a szovjet családjog fejlődésében és tökéletesítésében, egyaránt alapul szolgál a szövetségi köztársaságok családjogi törvénykönyveinek kidolgozásánál, másrészt lehetőséget nyit a köztársaságok sajátos viszonyainak az új családjogi törvénykönyvekben való kifejezéséhez is.

Az öt részből és 36 cikkből álló jogszabály a házassági-családi jogviszonyok alapelveinek szabályozásán túl egyértelmű szabályozást tartalmaz azokra a viszonyokra nézve, amelyek jelentőségüknél fogva egységes rendezést igényelnek, és amely hozzájárul a szövetségi köztársaságok törvénykönyveiben a házassági-családjogi viszonyok további megerősítéséhez. A következőkben megkíséreljük bemutatni az Alapoknak azokat a fontosabb rendelkezéseit, amelyek a korábbi szabályozáshoz képest új vonásokat mutatnak és egyben

[1] Vedomoszti Verhovnogo Szoveta SZSZSZR 1968. 27. sz. 241. tétel.

[2] Vedomoszti Verhovnogo Szoveta RSZFSZR. 1968. 39. sz. 353. tétel.

[3] G. M. Sverdlov: A házasságról és családról szóló szovjet törvényhozás. Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 95. p; a szovjet családjog fejlődésére vonatkozóan ld. V. A. Rjaszencev: Családjog. Moszkva, Jur. Lit. 1967. 35—46. p.

[4] Vedomoszti Verhovnogo Szoveta RSZFSZR. 1968. 252. tétel; A. Pergament: Új megoldások a családjogi törvényhozásban. Szovetszkaja Juszticija, 1968. 8. sz. 12—14. p.

újszerű megoldásokat követnek.

A szövetségi köztársaságok családjogi kódexeitől eltérően az Alapok 1. fejezete általános rendelkezéseket tartalmaz. Ezen belül meghatározza a szovjet családjogi törvényhozás alapelveit, feladatait, a házassági-családjogi viszonyok fejlődésének irányait, valamint a kommunista erkölcs követelményeit ezen a területen. Az Alapok 2. cikke határozza meg a családjogi törvényhozás szabályozási körét. Ez utóbbi kapcsán az Alapok abból inrdulnak ki, hogy a szovjet családjogi törvények a kommunista erkölcs alapjain nyugszanak és a család megszilárdítását kell szolgálniok.

A gyermeknevelés kérdései, különösen a munkára való nevelés, az anya és a gyermek érdekeinek védelme, a nők és a férfiak egyenjogúságának biztosítása, a felelősségérzet nevelése és a káros szokások levetkőzése, valamint minden állampolgár egyenjogúsága az Alapokban központi helyet foglal el. A házassági és családjogi viszonyok szabályozása (6. cikk) az állam kizárólagos hatáskörébe tartozik. A fenti elvi rendelkezések behatóbb kifejtése a következő részben történik.

A házasság a család alapja, ezért érthető, hogy a házasság megszilárdítása a szovjet állam egyik legfontosabb feladata. Ezért a házasság megkötésével és megszűnésével kapcsolatos kérdések szabályozása szükséges és lényeges. A házassággal kapcsolatos kérdések köre széles: idetartoznak pl. a házasság megkötésének feltételei, a házastársak közötti személyi és vagyoni viszonyok, a házastársi jogok és kötelezettségek, s végül a házasság megszüntetésének és házasság megkötésére vonatkozó érvénytelenségnek a kérdései. A házaság megkötésére vonatkozóan az Alapok nem tartalmaznak eltérő rendelkezést, kivéve azt, hogy az Alapok nagy hangsúlyt helyeznek a házasságkötés ünnepélyes formájára. A törvény kiemeli, hogy „a házastársak számára jogokat és kötelezettségeket csak az anyakönyvi hivatal előtt kötött házasság keletkeztet" (9. cikk III. része). A házasulók a házasság megkötésének szándékára irányuló nyilatkozatot az anyakönyvi hivatal előtt teszik meg és a házasság megkötése a nyilatkozattételt követő 30 nap múlva történik. Ugyanakkor a törvény lehetővé teszi a szövetségi köztársaságok családjogi törvényhozásának az egy hónapi várakozási idő meghosszabbítását (3—6 hónapig), illetve csökkentését. Az 1 hónapos várakozási idő csökkentése célszerű pl. akkor, ha a házasulók közül egyik súlyos beteg, hosszú időre külföldre utazik és más nyomós indokok esetében. A várakozási idő meghosszabbítására abban az esetben kerülhet sor, ha például az adott szövetségi köztársaság sajátosságainál fogva ez célszerűnek mutatkozik.[5] Az említett várakozási idő bevezetése bizonyos mértékig elősegíti a könnyelmű, elsietett házasság létrejöttének megakadályozását. A házasság megkötéséhez szükséges korhatárt a törvény általánosan 18 évben jelöli meg, mind a férfiak, mind a nők vonatkozásában. Egyes esetekben a szövetségi köztársaságok törvénykönyvei lehetővé tehetik a korhatár csökkentését, de legfeljebb 2 évvel.

A házastársak vagyoni viszonyaira vonatkozóan az Alapok 12. cikke fenntartja és továbbfejleszti a házastársak közötti vagyoni viszonyok fontos elvét — a házasság fennállása alatt szerzett vagyon közösségét.[6] Az Alapok azt a rendelkezést tartalmazzák, hogy a házastársak egyenlő jogokat élveznek a vagyonuk vonatkozásában abban az esetben is, ha az egyik a háztartást vezeti, gyermekek nevelésével foglalkozik, vagy más indokolt ok miatt nem rendelkezik önálló keresettel. (12. cikk, 2. része).

Korábban az egyes szövetségi köztársaságok családjogi törvényhozása az utóbbi kérdésben nem volt egységes. Így pl. az OSZSZSZK 1926. évi Családjogi Törvénykönyve a kérdést illetően nem tartalmazott rendelkezéseket; más szövetségi köztársaságok törvénykönyveiben viszont (pl. az Ukrán SZSZK 1926. Csjtk-ben) ilyen irányú rendelkezésekkel találkoztunk. Az eltérő szabályozás ellenére, hangsúlyozni kell azonban, hogy a bírói gyakorlat megfelelő rendelkezések hiányában is elismerte a házastársak vagyonközösségét abban az esetben is, ha az egyik házastárs önálló keresettel nem rendelkezett. Kétségtelen, hogy ez a gyakorlat egyik indokát képezte annak, hogy a vonatkozó kérdést az Alapok egységesen szabályozzák.

Lényegében hasonló volt a helyzet a házastársi közös vagyon megosztását illetően. Az Alapok az utóbbi kérdést is egységesen rendezik. Eszerint a házastársak közös tulajdonát képező vagyon megosztásánál az az elv érvényesül, amely szerint a házastársakat egyenlő vagyonrész illeti meg. Azonban egyes indokolt esetekben (pl. ha ezt a fiatalkorú gyermek érdekei, illetve egyik házastárs méltánylandó érdekei indokolják) a bíróság ettől az általános szabálytól eltérhet. (12. cikk, 3. rész.)

Az Alapok külön szabályt tartalmaznak a házastársak kölcsönös anyagi támogatását illetően (13. cikk). A házastársak kölcsönös anyagi támogatási kötelességét az Alapok általánossá teszik, továbbfejlesztik a korábbi törvényhozást abban a vonatkozásban, hogy a feleséget megilleti az a jog hogy terhessége tartama alatt és gyermeke születését követő egy éven belül férjétől adott esetben anyagi támogatást követeljen. A *házastársi tartás*[7] intézményének szabályozása a többi családjogi intézményekhez hasonlóan a szovjet jogfejlődés során jelentős változásokon ment keresztül. Ezek a változások vonatkoznak a tartási kötelezettség jogalapjára, valamint arra a kérdésre, hogy meddig jogosultak a házastársak az eltartásra a házasság felbontása után. A nemek egyenjogúságának elvéből kiindulva, a szovjet törvényhozás egyaránt elismeri mindkét házastárs, tehát mind a feleség, mind a férj tartáshoz való jogát. A házastársi eltartási kötelezettséget a házasság fel-

[5] V. Tadevoszjan: A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló törvényhozásának alapjai és a szövetséges köztársaságok családjogi törvényei. Szovjetszkaja Juszticija, 1968. 17. sz. 5—7. p.

[6] V. A. Rjaszencev; Családjog. Moszkva, 1967. Jur. Lit. 86—107. p.; K. A. Grave: A házastársak vagyoni jogviszonyai. Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 16. p.; O. Sz. Ioffe: Szovjet polgári jog. III. rész. Izd. LGU. 222—233. p.

[7] A házastársi tartás intézményéről részletesebben ld. Pap Tibor: A házastársi tartási intézménye a szocialista jogban. Separatum a „Jubileumi tanulmányok" című tanulmánykötetből. Pécs, 1967.

bontása után a szövetségi köztársaságok családjogi törvénykönyvei nem egységesen szabályozták. Több eltérés mutatkozott az egyes kódexek között a tartási igény jogalapja, a tartási kötelezettség tartalmának, valamint a megszüntetését eredményező körülmények törvényi szabályozása tekintetében.

Az egyes szövetségi köztársaságok (Ukrán, Moldova, Azerbajdzsán) törvénykönyvei a tartás iránti jogot a házasság felbontása után időbelileg egyáltalán nem korlátozták. Ugyanakkor a szövetségi köztársaságok másik csoportjának kódexei (Üzbég, Tadzsik, Grúz) az eltartásra való jogosultságot a házasság felbontása után három évre korlátozták. Az Orosz, Belorusz, Turkmén, Kirgiz szövetségi köztársaságok kódexei szerint az eltartásra való jog a házasság felbontásától számított egy évig illeti meg a jogosultat. Amint láttuk, az eltartáshoz való jog kérdése nem volt egységesen szabályozva a szövetségi köztársaságok korábbi családjogi törvénykönyveiben. Nem tekinthető helyesnek, hogy az eltartáshoz való jog rövid időre volt korlátozva, ami gyakran az idős, házasságban hosszú időt töltött házastárs érdekeinek sérelméhez vezetett.

Az Alapok 13. cikke a házastársi eltartási kötelezettséget általánosan kötelezővé teszi, azonban minden időbeli korlátozás nélkül. „Házastársak kötelesek anyagilag támogatni egymást. Az ilyen támogatás megtagadása esetén a rászoruló munkaképtelen házastársnak, valamint a feleségnek a terhesség tartama alatt és a gyermeke megszületésétől számított egy éven belül joga van tartási igényt támasztani a másik házastárssal szemben. Ez a joga fennáll a házasság felbontása után is." Az Alapok tehát a tartási kötelezettségről szólnak a házasság fennállása, valamint megszűnése után. Az Alapok 13. cikkének második része a következő rendelkezést tartalmazza: „Elvált rászoruló házastársat eltartáshoz való jog illeti meg akkor is, ha a házasság megszűnése után egy éven belül munkaképtelenné vált." Ha a házastársak hosszú időt éltek házassági kötelékben, a bíróságnak joga van kötelezni a volt házastársat a másik házastárs eltartására akkor is, ha a rászorult házastárs a házasság felbontása után 5 éven belül elérte a nyugdíjkorhatárt. Mint láttuk, az Alapok a tartáshoz való jogot időbelileg nem korlátozzák. Jogalapjait illetően pedig figyelemmel van a munkaképtelenség bekövetkezésének idejére, valamint arra, hogy a házastársak mennyi időt töltöttek együtt. Azonban méltányossági alapon meghatározott esetekben sor kerülhet az eltartási kötelezettség alól való felmentésre is. Ennek megfelelően az Alapok 13. cikke III. része kimondja, hogy bizonyos esetekben a házastársat fel lehet menteni a tartási kötelezettség alól, vagy a kötelezettséget időbelileg korlátozni lehet. Ez a felmentés, illetve az időbeli korlátozás feltételeinek szabályozása a szövetségi köztársaságok családjogi törvénykönyveiben történik.

A házasság megszűnése vonatkozásában az Alapok a korábbi családjogi törvényhozáshoz hasonlóan kimondják, hogy a házasság a házastársak életében akkor szűnik meg, ha egy vagy mindkét házastárs kéri a bontást és a bírósági határozat a válást kimondja. Tehát a házasság felbontása általában bírósági úton történik. Az anya és a gyermek érdekét szolgálja az Alapok 14. cikkének az az új rendelkezése, amely szerint a férj nem kérheti a feleség beleegyezése nélkül a házasság felbontását, ha felesége terhes vagy a házasságból született gyermek egy éves korát még nem töltötte be. Az új törvény módot ad a házasság felbontására az anyakönyvi hivatal előtt is. Ez a rendelkezés azokra az esetekre vonatkozik, ha a házasság felbontását mindkét házastárs kéri, és a házasságból gyermek nem született. Ilyen esetben a házasság felbontását kimondó határozatot az anyakönyvi hivatal a kérelem benyújtásától számítva három hónap elteltével köteles hozni. Ez a három hónapos idő arra szolgál, hogy a házasság felbontását kérő házastársak még egyszer gondolják végig, komoly-e, végleges-e a szándék a házasság felbontására. Az említett eseten kívül az anyakönyvi hivatal előtt történik továbbra is azoknak a házasságoknak a felbontása, amikor: *a)* a házastársat holttá vagy ismeretlen helyen tartózkodóvá nyilvánították, *b)* ha a házastársat elmebetegség vagy gyengeelméjűség folytán cselekvőképtelenné nyilvánították, *c)* ha a házastársat 3 évet meghaladó szabadságvesztésre ítélték. Az Alapok 14. cikkének visszaható ereje van abban a vonatkozásban, hogy a férj nem kérheti a házasság felbontását a felesége terhessége alatt, valamint, ha a házasságból született gyermek az egy évet nem töltötte be. Az 1968. évi szeptember 20-i, az Alapok életbe léptetéséről szóló törvényerejű rendelet 5. cikke értelmében azokban az ügyekben, amelyekben 1968. október 1-ig bírósági döntés nem született, a feleség kérelmére a bíróság az eljárást megszüntetheti, ha fennállanak a fentebb említett feltételek.

Az *érvénytelen házasságról* szólva, az új törvény hangsúlyozza, hogy a házasság érvénytelenné nyilvánítása nincs kihatással az ilyen házasságból született gyermekekre. Tehát az ilyen házasságból született gyermekeket úgy kell tekinteni, mint az érvényes házasságból származókat. A házasság érvénytelenségének egyéb jogkövetkezményeit részletesebben a szövetségi köztársaságok családjogi törvénykönyvei határozzák meg (15. cikk).

Az új össz-szövetségi családjogi törvénynek vitathatatlan érdeme a szülők és a gyermekek közötti jogviszony keletkezési alapjainak kiszélesítése. A korábbi családjogi törvényhozás szerint a gyermekeknek a házassági kötelékben álló szülőktől való származásáról a házassági okmány tanúskodik. A szülők és a gyermekek közötti jogok és kötelezettségek a gyermeknek az adott szülőktől való származás tényén alapulnak. Az Alapok elfogadásáig hatályban levő szovjet családjogi törvénykönyvek nem ismerték a gyermek apaságának bírósági megállapítását. Ugyanakkor az apaság bírósági megállapítása mégsem ismeretlen intézmény a szovjet családjogi törvényhozás történetében. Az 1944. évi július 8-i törvényerejű rendelet elfogadásáig az 1926. évi OSZSZSZK családjogi törvénykönyve a nem házasságból született gyermek apaságának megállapítását lehetővé tette. Ez azt jelentette,

hogy az anya a bírósághoz fordulhatott gyermeke apaságának megállapítása céljából. Az említett törvényerejű rendelet a tényleges együttélés és a valódi házasság között különbséget téve azonban ismét csak az anyakönyvbe bejegyzett házasságkötéshez fűzte a házasság jogi következményeit, megengedve a rendelet megjelenése előtt létrejött tényleges házassági viszonyoknak utólagos anyakönyvi bejegyzését is. Ezzel egyidejűleg megszűnt a nem házasságból született gyermek esetében az anya által megjelölt apa anyakönyvi bejegyzése. Egyidejűleg elrendeli az apaság bírósági megállapításának tilalmát. Ennek az intézkedésnek az volt a célja, hogy megvédje a törvényesen elismert családok szilárdságát az apasági keresetekkel szemben. A nem házasságból született gyermekekről az állam gondoskodott az anyának nyújtott támogatás útján. Bár a jogok és kötelezettségek terén a házasságból és nem házasságból származó gyermekek között a szovjet jog nem tett semmiféle megkülönböztetést, mégis a nem házasságban született gyermekek hátrányosabb helyzetben voltak, mint a házasságból születettek. A nem házasságból született gyermek anyja családi nevét viselte, az apja nevének bejegyzésére fenntartott rovat üresen maradt. Ezáltal már a gyermek anyakönyvezésekor kitűnt, hogy a gyermek nem házasságból származik. Emellett a szülők és a gyermek közötti viszonyok a nem házasságból született gyermek esetén csak az anya és a gyermek között keletkeztek. Az anya nem követelhetett a gyermek apjától gyermektartást, és a gyermek és apa között jogviszony nem is jött létre. Megállapítható tehát, hogy a nem házasságból született gyermekek mind erkölcsi, mind anyagi vonatkozásban bizonyos mértékig hátrányos helyzetbe kerültek. Az új össz-szövetségi törvény (16. cikk) külön rendelkezik az apaság bírói megállapításáról. A jogszabály szerint, ha a szülők nem élnek törvényes házasságban, közös nyilatkozat hiányában a gyermek apasága bírói úton állapítható meg (16. cikk, III. rész.) Az apaság bírói megállapítására vonatkozó rendelkezéseket csak az 1968. október 1-e után született gyermekek apaságának megállapítására lehet alkalmazni. A jogszabály kimondja, hogy a nem házasságból született gyermek apasága a szülők közös nyilatkozata alapján, vagy ennek hiányában bírósági határozattal állapítható meg. A bíróság az eljárás során figyelembe veszi a gyermek anyja és alperesnek a gyermek születését megelőző együttélését és közös háztartás vezetését, vagy a gyermek közös nevelésének, illetve eltartásának tényét, vagy azokat a bizonyítékokat, amelyek kétséget kizáróan bizonyítják az alperes által apaságának elismerését. (16. cikk, IV. rész.) Az 1968. június 27-i, az Alapok megerősítéséről szóló törvénynek 3. cikke szerint „a gyermeket eltartó elhalálozása esetén, aki elismerte, hogy a gyermek az övé, ennek a személynek az apasága bírói úton is elismerhető".

Az 1968. évi szeptember 20-i Alapok életbeléptetéséről szóló törvényerejű rendelet szerint abban az esetben, ha a gyermek apasága a szülők közös nyilatkozata vagy apa elismerése alapján nyer megállapítást, az 1968. október 1-ig született gyermek és apja, valamint rokonai közötti jogokat és kötelezettségeket úgy kell tekinteni, mintha azok a születés pillanatától jöttek volna létre. Azokat a gyermekeket, akiknek apasága megállapítást nyert, ugyanazok a jogok és kötelességek illetik meg, mint a házasságból születetteket. A nagykorúvá vált gyermekek apaságának megállapítására csak a gyermek beleegyezésével kerülhet sor. Abban az esetben viszont, ha a gyermek apaságát megállapítani nem lehet, a gyermek az anya családi nevét viseli, az apa nevét pedig az anyakönyvbe az anya bemondása alapján jegyzik be.

A szovjet családi jog egyik alkotmányos elve a szülők és a gyermekek érdekeinek biztosítása és védelme. A szülők szülői jogaikat kizárólag a gyermek érdekében gyakorolhatják (Alapok, 18. cikk). Mindkét szülő egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik a gyermek vonatkozásában. Ugyanaz a helyzet abban az esetben is, ha a szülők házasságát felbontották. A gyermek elhelyezésével és nevelésével kapcsolatos esetleges viták eldöntését a szövetségi köztársaságok családjogi törvénykönyvei szabályozzák (18.) cikk, VII. rész). A szülőkre rendkívül felelősségteljes feladat hárul a gyermeknek a társadalom hasznos tagjává való nevelésében. Ezért, ha a szülők kibújnak a szülői felügyelet gyakorlásának kötelessége alól, szülői jogaikkal visszaélnek, rosszul bánnak a gyermekkel és ennek következtében káros hatást gyakorolnak, valamint, ha a szülők krónikus alkoholisták, vagy kábítószerrel élnek, az Alapok 19. cikke értelmében a bíróság megfoszthatja őket a szülői jogok gyakorlásától. A szülői felügyelet megszüntetése, valamint visszaállításának kérdése a bíróság hatáskörébe tartozik. Ezekben az ügyekben a törvény szerint különösen fontos szerep jut a gyámsági szerveknek. Azt a gyermeket, akivel szemben a szülői felügyelet gyakorlásától szülőit megfosztották, gyámhatósági felügyelet alá helyezik. A gyámhatósági szervek nem kötelesek megengedni a szülői felügyelet gyakorlásától megfosztott szülőknek, hogy gyermeküket meglátogathassák. A szövetségi köztársaságok családjogi kódexei állapítják meg azoknak a személyi és vagyoni jogoknak a körét, amelyet a szülők a szülői felügyelettől való megfosztás esetén elveszítenek.[8]

Mint már jeleztük, a szülőkre az a feladat hárul, hogy a gyermeküket haladó társadalmi szellemben, fejlődésüket előmozdító környezetben neveljék. A gyermekeket nevelni, gondozni kell. Az Alapok rendelkeznek a gyermekeknek a rászoruló, munkaképtelen szülők iránti eltartási kötelezettségéről is. „Nagykorú gyermek köteles eltartani munkaképtelen rászoruló szüleit, gondoskodni róluk". (20. cikk, 1. rész.) Ilyen jellegű rendelkezést tartalmazott a korábbi családjogi törvényhozás is. Új vonásként jelentkezik viszont az a rendelkezés, amely szerint a gyermek mentesül a szülők eltartási kötelezettsége alól, ha a bíróság megállapítja, hogy a szülők nem teljesítették szülői kötelességüket gyermekük

[8] J. A. Poszsze: Új megoldások a házasságról és családról szóló törvényhozásban. Pravovedenije, 1968. 6. sz. 31—38. p.

iránt. (20. cikk, II. rész.) Itt tulajdonképpen a szülőknek az eltartásra való érdemtelenségéről van szó. Tehát az a szülő, aki a gyermekkel szembeni kötelességeit nem teljesítette, nem számíthat a gyermek támogatására sem. Ebben a körben szólnunk kell a gyermektartásról azokban az esetekben, amikor a szülők elváltak, és a gyermek az egyik szülőnél van elhelyezve. Általános szabály, hogy a szülői felügyelet gyakorlásától való megfosztás nem mentesít az eltartási kötelezettség alól (19. cikk, VII. rész.). Ha a szülők különváltan élnek, az Alapok 22. cikke a gyermektartás mértékét állapítja meg. Ez a korábbi szabályozáshoz hasonló rendelkezés, de a 22. cikk egyben rendelkezik az eltartási díj mértékének csökkentése lehetőségeiről is. A gyermektartási díj összegét a bíróság lecsökkentheti, ha megállapítja, hogy a tartás fizetésére kötelezett személynek más gyermekei vannak és a teljes gyermektartási összeg levonása hátrányosabb helyzetbe hozná a többi gyermeket, mint azt, akinek javára a tartást fizetni köteles. A tartásdíj mértékének csökkentésére akkor is sor kerülhet, ha a tartásdíj fizetésére kötelezett rokkant, valamint, ha eltartandó gyermekének önálló keresete van. Az 1968. szept. 20-i törvényerejű rendelet 7. cikke szerint a gyermektartási díj csökkentésére vonatkozó rendelkezések alkalmazhatók azokban az esetekben is, ha az eltartásról rendelkező bírói határozatot 1968. október 1-ig hozták.

A szülőknek a gyermekkel szembeni felelősség fokozásáról, valamint a gyermekek érdekeinek messzemenő védelméről tanúskodnak az Alapoknak az örökbefogadásról szóló rendelkezései is (24, 25. cikk). Így, az Alapok egyértelműen és világosan meghatározzák az örökbefogadó és örökbefogadott közötti jogviszonyok természetét. Az örökbefogadott az örökbefogadás folytán mind az örökbefogadóval, mind annak rokonaival szemben az örökbefogadó vérszerinti gyermekeinek jogállásába lép. Az örökbefogadott tehát teljesen az örökbefogadó családjába kerül. Egyidejűleg az örökbefogadott gyermek elveszti minden kapcsolatát vérszerinti szüleivel és azok rokonaival (25. cikk, 2. rész). Az Alapok csak a fiatalkorúak örökbefogadását teszik lehetővé, a fiatalkorú érdekeit tartva szem előtt. Az örökbefogadáshoz általában szükség van a szülők hozzájárulására, feltéve, hogy a szülői jogok gyakorlásától nincsenek megfosztva —, ha a gyermek 10. életévét betöltötte, az örökbefogadáshoz az ő hozzájárulása is szükséges. Szülői beleegyezés nélküli örökbefogadásra kivételesen akkor kerülhet sor, ha a szülők több mint egy éve nem élnek együtt gyermekükkel és a gyámhatóságok felhívása ellenére sem teljesítették eltartási kötelességüket, gyermekükről egyáltalán nem gondoskodtak. Ha az örökbefogadó személynek házastársa van, akkor az örökbefogadáshoz a másik házastárs hozzájárulására is szükség van.

A korábbi családjogi törvényhozásban ismert örökbefogadás megszüntetése mellett, az Alapok bevezetik az örökbefogadás érvénytelensége elismerésének intézményét. Az örökbefogadás érvénytelen, ha az örökbefogadás a fent említett feltételek hiányában történt, továbbá, ha az örökbefogadó nem lehet gyám vagy gondnok, valamint, ha az örökbefogadás az örökbefogadó jogtalan cselekményének, illetve hatósági szervek tévedésének eredménye.[9] Az örökbefogadás visszavonásának alapjait, valamint jogkövetkezményeit a szövetségi köztársaságok törvénykönyvei állapítják meg. Ilyenek lehetnek pl. az örökbefogadó betegsége, kötelességeinek nem teljesítése, az örökbefogadó ilyen irányú kérelme stb. Az örökbefogadott gyermek az örökbefogadó nevét viseli, a születési anyakönyvbe szülőként vagy enélkül való bevezetésével. Az örökbefogadás érvénytelenné nyilvánítása, valamint felbontása a bíróság hatáskörébe tartozik. Külön említést tesznek az Alapok az örökbefogadással kapcsolatos titoktartásról, amely az Alapok 24. cikkének utolsó (VII.) részében került rögzítésre.

Az Alapok szabályozzák a gyámhatóság és gondnokság elveit és feladatait (26. cikk), ugyanakkor az ezzel kapcsolatos jogviszonyok rendezése a szövetségi köztársaságok hatáskörébe tartozik. Az anyakönyvi bejegyzésekre vonatkozóan az Alapok meghatározzák az anyakönyvi hivatal által bejegyzendő események körét, valamint az anyakönyvi bejegyzések kijavításával, változtatásával, megsemmisítésével kapcsolatos kérdéseket. A további ezzel kapcsolatos részletes kérdések szabályozását a köztársasági törvénykönyvek állapítják meg.

Az Alapok utolsó, V. része a külföldi állampolgárok és hontalan személyek vonatkozásában tartalmaz rendelkezéseket. Külön rendelkezik a külföldi államok törvényeinek, valamint nemzetközi szerződéseknek és egyezményeknek alkalmazásáról a Szovjetunió területén.

Ficzeréné
Sirko Alexandra

[9] Uo. 37. p.

JOGIRODALOM

Meznerics Iván: Pénzügyi jog a szocialista gazdálkodás új rendszerében*

1. Nem tudom, hogy kellék-e formabontó korunkban egy nem szépirodalmi mű „műfajának" meghatározása. Első látásra igennel kellene e kérdésre felelni, hiszen a mű rendeltetése, célja szabja meg a téma kereteit, a feldolgozás módját, a tárgyalás mélységét stb. Ezt tekintve nehéz helyzetben van a recenzens, mert Meznerics Iván kitűnő könyvét „profilozni" igen nehéz. Jogtudományi könyvkiadásunk jelenlegi korszakában nehéz helyzetben van a jóakaratú, lelkiismeretes szerző, aki azt akarja adni az olvasóközönségnek, amire szükség van, nem akar engedni a tudományos színvonalból, de szolgálni akarja a kiadóvállalat dícséretre méltó rentabilitási törekvéseit. E megfontolások összeegyeztetése probléma elé állítja a szerzőt a cím tekintetében (legyen aktuális, vonzó s mindenképpen szerepeljen benne az utalás az új gazdasági mechanizmusra), egyszerre elégítse ki a tudomány és a gyakorlat igényeit (legyen elemző, elégítse ki az ál-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969., 509 oldal.

talános képzettségű gyakorlati olvasót, de azért legyen tankönyv is), mennyi legyen a mű oldalszáma (mert ez papír- és árkérdés) stb.

Meznerics Iván tudományos fokozatú kitűnő egyetemi oktató és pályája egész során a gyakorlat eminens embere. Ilyen adottságok mellett sikerült is áthidalnia a műfaj problémáját, amennyiben művének műfaja tulajdonképpen nincsen, de amit leír, érdekes, fontos, előre viszi a tudományt, bírál, vitatkozik és lehetőséget nyújt a vitákra, ugyanakkor nemesen szolgálja a tudomány és a gyakorlat egységét, mert kitűnő rendszere, élvezetes stílusa, a szinte ritmikus szerkezet révén nagy segítséget nyújt a mindennapok során pénzügyi kérdésekkel foglalkozó gyakorlati dolgozóknak. Itt mindjárt tovább is kell menni és meg kell állapítani, hogy a fentiekben tréfásnak szánt megjegyzés — kapcsolatba hozatal az új gazdasági mechanizmussal — nála nem kívülről rátett hangzatos cégér, hanem fejtegetéseinek kiinduló alapja, a tárgyalás módjának és tartalmának megszabója, a lex lata kritikája és a lex ferenda inspirációja. Egész könyvén átvonul az a szerkesztésmód, hogy az egyes intézmények tárgyalása elején — történeti és összehasonlító módszerekkel — kifejti, indokolja, magyarázza, szinte észrevétlenül tanítja az illető intézmény lényegét, rendeltetését, létjogosultságát, s utána adja az ezek után már szinte magától értetődőnek tűnő tételes, pozitív szabályokat. Ha nem kellene tartanom attól, hogy frivolsággal vádolnak, mégis merészkednék valamiféle műfaji meghatározásra és azt mondanám, hogy Meznerics Iván korunk pénzügyi jogának regényét írta meg. Ez kifejezésre juttatná művének érdekességét, aktualitását, élvezetes olvashatóságát s ugyanakkor a művet megillető komolyságot is, mert hiszen nem csak filléres regények vannak, hanem Dosztojevszkij, Gorkij és Thomas Mann is írt regényeket.

Hasznos vonása a műnek, hogy sohasem utal másnemű ismeretekre, idegen fogalmakra, hanem önmagában teljes fogalmakat ad.

Meznerics Iván műve nem tankönyv, nem tudományos monográfia, nem kézikönyv, hanem valamennyi együttvéve, természetesen azonban az egy-egy műfaj nem következetes követéséből eredő hiányokkal. Azt mondhatnánk, hogy a szerző ebbe a félezer oldalas könyvbe mindent beleírt, ami a magyar pénzügyi jog eddig fel nem épített épületének építőköve.

Nem akarom a könyvet leíró módon ismertetni, mert azt óhajtanám, hogy aki csak tudja, olvassa el ezt a könyvet és fordítsa hasznára. Ezért csak néhány problémakört szeretnék kiragadni és megbeszélni.

2. Az első és legsúlyosabb tudományos kérdés a pénzügyi jog jogágazati jellegének meghatározása. Ez annál is nehezebb feladat, mert kísértenek még mindig az agyakban a régi értelemben vett pénzügyi jog, a pénzügytan és pénzügyi politika fogalmi elemei és keretei. A leghasznosabb volna ezekről elfeledkezni, s ez adja meg éppen Meznerics munkásságának úttörő jellegét, mert ti. a szocialista gazdálkodás talaján sarjadt új jogtudományi intézményről van szó, mely főleg nevében, kis részében pedig bizonyos tartalmi rokonságánál fogva van az előbb említett diszciplinákkal több-kevesebb kapcsolatban. Természetes kiindulás a pénzügyi jog fogalmának konkretizálása. A 21. oldalon megadott meghatározással teljes mértékig egyet lehet érteni. Ez a meghatározás Meznericsnél nem absztrakció, mert e fogalmat korunkra, a szocialista gazdálkodás korára konkretizálja s ez rögtön magyarázatot ad arra, hogy miért kell elvágni a múlt rokonintézményeihez fűződő szálat, s miért kell kialakítani a szocialista pénzügyi jog fogalmát. A mű egész alaphangját érezzük kicsengeni Meznerics ama szavaiból, hogy az eddigi államigazgatási és egyben fiskális jelleget és szemléletet az alapvetően szélesebb gazdasági, *népgazdasági jelleg és szemlélet* váltotta fel. Ez arról tanúskodik, hogy úrrá lett az új gazdasági mechanizmus bevezetésével az a szemlélet, hogy a mindig is emlegetett árúviszony csonka és steril, ha nem juttatják kellő szerephez az árúviszony mellett a pénzviszonyt. Sokáig uralkodott gazdaságvezetésünkben és vállalataink gyakorlatában az a nézet, hogy a pénzoldal csak arra való, hogy a gazdasági viszonyokat számlák formájában ábrázolni tudjuk, illetve, hogy a pénz csak egy átmeneti szükségszerűség, az árunak valamiféle külső burka. Nem véletlen, hogy mennyi próbálkozással kellett keresni a vállalatok és a dolgozók maximálisan hatásos ösztönzésének módszereit, illetve, hogy korábban nem annyira a pozitív ösztönzés, hanem a kötbérek, birságok, stb. formájában megnyilvánuló negatív ösztönzés játszotta a főszerepet. Helyesen számol az új mechanizmus azzal a ténnyel, hogy a társadalom anyagi és kulturális juttatásai javakban (áruk és szolgáltatások) fejeződnek ki, de az emberek mégis elsődlegesen pénzben gondolkodnak, ezért kell végső soron a vállalatoknak is realizáltságban, jövedelmezőségben, nyereségben gondolkodniok. Ezt a pénzszemléletet segít helyére tenni művével Meznerics Iván anélkül, hogy azért jelentőségét meghaladó mítikus magasságokba emelné a pénzt, illetve a pénzügyeket. A javak piacának megnyitása máris érezteti üdvös hatását, de ez fokozható, ha az árupiacot helyesen szolgálja a fő szempontjaiban az állam által meghatározott elvek szerint működő pénzpiac. Ismételni kívánjuk, hogy nem árúktól elszakított pénzpiacra, szóval spekulációra, különbözeti nyereségekre számító, hanem szocialista pénzpiacra van szükségünk. Ennek helyes intézményei kezdenek kibontakozni — ennek tudatosítását jelentősen szolgálja a mű — az olyan koncepciók formájában, mint a szelektív hitelpolitika, a vállalati erőből történő beruházás, az alapok rendszere stb.

Ilyen problémákkal kellett megküzdenie a szerzőnek, amikor helyet keresett a jogrendszerben a pénzügyi jognak. Ennek során kettős módszerrel dolgozott: a pénzügyek élő organizmusát elemezve, mintegy belülről keresett választ, más részről az egyéb jogágaktól való elhatárolással kívülről próbált a definíció felé közeledni. Durván és kissé pontatlanul fogalmazva a pénzügyi jognak két pillére van: az egyik a hagyományos, a közszolgáltatások joga, a másik az új, a vállalati gazdálkodás pénzügyi oldalának

joga. E kettő szerves összeolvasztását, a szocialista államban egységes elvi gyökereik feltárását jogtudományban *először a szerző végezte el.* Nem csak arról van szó — mint régebben —, hogy a pénzügyi szolgáltatásokkal az állam működése biztosítandó, tehát *államérdekű* jogviszonyok összességéről van szó, hanem a *vállalatok,* mint az állam gazdálkodási feladatait önállóan megvalósító szervezetek *érdekeltsége* egyenrangúan domborodik ki az egységes pénzügyi jog keretein belül. Ahogy Nyers Rezső elvtárs Előszavában helyesen emelte ki, a könyv valóban helyesebb cselekvésre készteti az olvasót azzal, hogy a pénzügyi szakembereket szintetizáló gondolkodásra vezeti.

Utaltunk már arra, hogy a pénzügyi jog viszonyaink között kiteljesedett kategóriája jellegzetesen szocialista jogágazati kategória, amennyiben kifejezője és egyben ösztönzője a szocialista gazdasági viszonyoknak. Régente könnyű volt az egyes jogágazatok heterogén elválasztása, mert a közjog és a magánjog poláris természetűek voltak. A szocializmusban ezt a polaritást komplexitás váltotta fel és talán a pénzügyi jog a legkomplexebb jogágunk. Egymás mellett kapnak helyet benne az államigazgatási, polgári jogi, nemzetközi jogi és eljárásjogi elemek, de mégsem mesterséges keverékről van szó, mert homogén vegyületté ötvözi az a körülmény, hogy *pénzügyi jellegű* társadalmi viszonyok szabályozása a tárgya. A Nyers elvtárs által említett eligazító, tájékoztató, önálló gondolkodásra serkentő tényezővel kerülnénk szembe, ha pénzügyi szemléletünk leszűkített volna, nélkülözné azt az univerzalitást, a pénzügyi kapcsolatok minden létező formájának tekintetbevételét, amely nélkül manapság lehetetlen helyes vezetői döntéshez jutni. Nem lehet ma már csak adóban, csak nyereségben, csak devizában, stb. gondolkodni, mert a gazdasági *kapillaritás* megszakíttatlanul érvényesül, s ennek szem elől tévesztése egyoldalúságra, átfogóképtelenségre vezet.

Talán e fejtegetésekkel kicsit tovább mentünk, mint a szerző, s bár ő is hangsúlyozza a pénzügyi jog gazdasági jellegét, nyilvánvalóan soraim az univerzális gazdasági jog mumusa felidézésének minősíthetők.

A pénzügyi jognak az egyéb jogágaktól való elhatárolásánál szívesen vettem volna még egy-két utalást. Így például szívesen vettem volna a megemlékezést a pénzügyi aktusok bíróság előtti megtámadásáról, az ezzel kapcsolatos eljárásjogi szabályokról, a Magyar Nemzeti Bankot megillető különleges illetékességről s a bankok végrehajtási kedvezményeiről, nemkülönben a költségvetési szervek polgárijogi jogi személyiségéről.

3. Inkább kérdezően, mint bírálóan vetném fel azt a kérdést, hogy vajon nem pénzügyi jogba kívánkoznának-e a vállalatalakítás pénzügyi oldalainak, jelesül az eszközjuttatásnak és az eszközátcsoportosításnak a kérdései. (Erről röviden és halványan esik csak szó a 167. oldalon.) Mik azok a szálak, amelyek az államot, mint tulajdonost az alapításnál a vállalathoz fűzik? Nézetem szerint itt is pénzügyi jogviszonyról van szó az állam és az alapítandó vállalat között. Nézzük meg, hogy zajlik le gyakorlatilag egy új (tehát nem átszervezett) vállalat alapítása. Költségvetési finanszírozással, tehát pénzeszközök utalványozásával beruházás formájában létrehozzák a termelés alapját: az épületeket és a termelőberendezéseket. Ezek kikerülnek az állami költségvetésből és vállalati aktívákká, mérlegtételekké lesznek. Ez azonban még mindig nem elég, mert a termeléshez alap-, segédanyagok és számos más jószág kell, amelyek fedezetét a tulajdonos állam átutalja a Magyar Nemzeti Bankhoz a vállalat nevére nyitott számlára. Mindez kétségtelenül állami pénzbeli juttatás, sajátságos pénzügyi „kötelmi" jogviszony, amely alapos elemzést igényel. Ez a jogviszony nem ér véget az alapítás tényével, hanem latensen továbbfolytatódik és élővé válhat az eszközök elvétele formájában az államot, mint tulajdonost ugyancsak megillető vállalatmegszüntetés jogának gyakorlásával.

Ennek a kérdésnek a tárgyalását nézetem szerint nemcsak a teljességre törekvés kívánja, hanem az, hogy az állam és vállalata közötti pénzügyi kapcsolatok helyes szabályozása próbaköve a vállalati önállóságnak (hiszen önállóságról csak vagyoni önállóság esetén lehet szó). Helyes, ha véget ér az állam pénzügyi alimentáló szerepe az induló vagyon juttatásával, vagy az államnak továbbra is juttatásra készen kell állnia vállalata mögött? Egyoldalú kötelessége-e csak az államnak, hogy pénzügyi eszközöket bocsásson induláskor vállalata rendelkezésére, avagy van-e bizonyos határok között jogosultsága a vállalatnak arra, hogy juttatási igénnyel lépjen fel az állammal szemben?

Ismétlem, nagy fontosságot tulajdonítok e kérdéskomplexum kidolgozásának. Az alapot a tulajdonjogi kérdés képezi: azt az álláspontot kell továbbra is képviselni, hogy az állam tulajdonosa az osztatlan szocialista tulajdoni alapnak és a vállalatot csak kezelési jogosultság illeti meg, vagy pedig el lehet-e jutni elméletileg ahhoz a nézethez, hogy a vállalatok tulajdonosai (s nem csupán kezelői) a reájuk bízott vagyonnak és a vállalati viszonyok összessége teszi ki a szocialista tulajdoni alapot (amelybe egyébként más vagyontárgyak is tartoznak)? Úgy veszem észre, hogy a szerző eme utóbbi álláspont felé tesz néhány óvatos lépést (199. old.), amikor elfogadásra ajánlja az „állami vállalati tulajdon" fogalmát.

A tulajdonjogi kérdés eldöntése után lehet annak alapján a helyes pénzügyi kötelmi viszonyt létrehozni a vagyoni juttatásra nézve az állam és vállalata között. A viszony kötelmivé minősítésére azért lehet súlyt helyezni, mert a jogoknak és kötelezettségeknek kölcsönöseknek, habár nem feltétlenül terjedelmileg egymást fedőknek kell lenniök. Feltétlenül a vállalati önállóság növelése és így a gazdálkodás eredményesebbé tételére fejtene ki hatást, ha a vállalatnak is volnának bizonyos juttatási igényei az állammal szemben. Elismerem, hogy e célra elsősorban a hitel intézménye szolgál, de nem zárnék ki bizonyos tulajdoni, követelési igényeket sem. Erre már ez idő szerint is vannak bizonyos kezdeményezések, például a szerződéses kapcsolatokban a felügyeleti szervek

részéről történő beavatkozásból előálló szerződésszegések pénzügyi következményeinek rendezéséről szóló 144/1966 (P. K. 23.) P. M. sz. utasítás, illetve a mezőgazdasági termékek értékesítéséről szóló szerződést szabályozó 54/1967 (XII. 17.) Korm. sz. rendelet 13. § (2) bekezdése.

4. A szocialista útra lépés első pillanatától fogva komoly problémát okozott, hogy milyen úton hasznosítsa az állam központi célokra a vállalatok hozamát, röviden az egy vagy két csatorna kérdése. Ezen a téren az új gazdasági mechanizmus bevezetése során lényegbe vágó változás történt, amennyiben a nyereség, mint ilyen elvonásának intézménye megszűnt, és a nyereség elvonása most már különféle intézményi célú, de lényegében adójellegű intézmények útján történik. (Kérdésesnek tartom egyébként, hogy tartalmilag és elméletileg adó-e az eszközlekötési járulék és az amortizáció központi hányada.) Nem szabad csupán szervezeti jellegű kérdésnek felfogni a nyereségelvonás módszereit, mert helyes módszerek ösztönzően, helytelen módszerek pedig visszafogóan hatnak ki a vállalati gazdálkodás eredményességére.

Korai volna most még csalhatatlan ítéletet mondani, hogy az új rendszer bevált-e, szerzőnk e téren nem is bocsátkozik kritikai fejtegetésekbe, de a mind nagyobb tökéletességre törekvés érdekében talán nem helytelen egy-két elgondolás felvetése.

Mint hangsúlyoztuk, a vállalati önállóság mindaddig papírintézmény, amig a vállalat a lehetőségek határain belül nem maximális ura pénzügyi hatású elhatározásainak. Feltétlenül bölcs intézmény a vállalati erőből való beruházás, a különböző alapok képzése, mert ezek valóban módot adnak hosszabb távú, az üzleti lehetőségekét helyesen kihasználó, hajlékony gesztióknak. Hogy a vállalat mennyit tarthat meg a pénzügyi eszközökből saját rendelkezésére s milyen terjedelemben kell hozzájárulnia az állam finanszírozásához, ez a mindenkori gazdaságpolitika egyik legfontosabb kérdése. Elvileg igen helyeseknek tarthatók azok az erősen differenciált adófajták, amelyek révén a vállalatok teljesíteni tudják pénzügyi kötelezettségeiket az állammal szemben. Kitűnő központi gondolat az eszközfelhasználáshoz fűzött nyereségmegszabás, az adófajták mindegyike különleges cél érdekében segít terelni a vállalatok gazdálkodását helyes irányba, mégis azonban bizonyos „túladóztatás" gondolata merülhet fel.

Sokféle adónem felfokozott számviteli és könyvviteli terhet ró a vállalatokra és majdnem hasonló mértékben leterheli az állami pénzügyi apparátust az adókezelés és az adóellenőrzés vonalán. Magyarul és egyszerűen: bizonyos adóbürokrácia veszélyét látjuk felmerülni. Félő, hogy a sok adó miatt a vállalatoknál és az államnál jelentkező személyzeti és dologi többlet tényleg arányban áll-e az adók differenciálásához fűzött érdekkel. Ez komoly vizsgálatot igényel annak szempontjából, hogy vajon ezek az erők nem volnának-e a termelés és az elosztás apparátusában eredményesebben felhasználhatók.

Kevesebb adónem magasabb kulcsokkal, avagy hitel- és árpolitikai intézkedések: ezek egyikével vagy többjével talán a felduzzasztott adószisztéma a népgazdaság javára csökkenthető lenne.

5. A mű legsikeresebb részének a vállalati pénzügyi jogot tárgyaló IV. fejezetet tartom, hiszen ennek a beötvözése a hagyományos pénzügyi jogba a legnagyobb s a szerző által példásan megoldott nehézség.

Egyetlen szerkezeti észrevételem, hogy a hitel- és fizetési rendszert nem a bankok ismertetése kapcsán a VI. fejezetben, hanem a vállalati pénzügyi jogot magába foglaló IV. fejezetben kellett volna tárgyalni, mert hitel- és pénzfizetési rendszerünknek nem az a tartalmi jellegzetessége, hogy az idevágó műveletek bonyolítói a bankok, hanem az, hogy a vállalatok működésének pénzügyi feltételei. Ezért a hitelrendszerre vonatkozó megjegyzéseimet idevonnám. A hitelkapcsolatok helyes ábrázolásával, a hitelintézmények, főleg ezek szerződési alakzatai, helyes felvázolásával valóban segítséget kapnak azok a gyakorlati szakemberek, akiknek feladata a hitelekkel való foglalkozás. Nemcsak hazánkban, de annak határain túl is új megoldás fűződik a szerző nevéhez a hitelszerződésnek a kölcsönszerződéstől való elhatárolásával, a hitelszerződés minden igényt kielégítő meghatározásával.

Érthetővé válik az elénk tárt kép folytán, hogy mennyire nincs ellentétben a szelektív hitelpolitika a vállalati önállósággal. Valóban a hitellel az állam bankjának nagy hatalmassága van a vállalati gesztiók befolyásolására, ámde minden rendszerben és mindenkor a hitel nyújtója szabta meg, hogy ad-e hitelt, illetve mennyit és milyen feltételekkel, milyen betekintést kíván a hitel céljába és milyen ellenőrzési jogot kiván kapni a hitel felhasználásánál. A hitelt mindenkor szigorúan „cenzúrázták". (Régente a bankokban ún. cenzúrabizottságok működtek.)

Más lapra tartozik, hogy a hitelrendszer, a pénzforgalom és a pénzügyi ellenőrzés megkötöttségei összhangban vannak-e a vállalati tevékenység egyéb területein élvezett nagyobb függetlenséggel. A termékforgalom területén például jelentősen leépültek a direktív módszerek, alig-alig vannak már forgalmi kényszerpályák, ehhez képest a hitel- és pénzforgalom területén nincs meg arányosan a megfelelő függetlenség, még elég sok a sorompó. Mint már rámutattunk, a piac csak akkor igazi piac még a szocializmusban is, ha a javak és a pénz forgalma zavartalanul áramolhat egymásba. A javak forgalma modern viszonyok között nem nélkülözheti a hitelt, kérdéses azonban, hogy monopolizált hitellehetőségek, azaz az állami banktól származó pénzhitelek pótolják-e a kereskedelmi hitelt. Túlmegy egy pénzügyi jogi mű recenziójának keretein annak elbírálása, hogy célszerű-e teret engedni gazdasági károsodások nélkül a kereskedelmi hitelezésnek, de feltétlenül felülvizsgálat alá kell vonni azt a tételt, hogy 30 napon túl vállalatok között nem történhet fizetési moratórium. Ez annál is inkább vizsgálatot igényel, mert valójában meg nem engedetten mégis van egy bizonyos pénzhitelforgalom a vállalatok között. Ez úgy valósul meg, hogy az árúmozgást nem követi nyomban a

pénzmozgás, a vállalati adminisztráció zegzugai között hetekig vesztegelnek a ki nem küldött számlák, holott azok kísérhetnék az árút, gyenge a megrendelők fizetési morálja, emiatt elhúzódnak a fizetések s mindemellett a vállalatok egymással szemben évente jelentős pénzköveteléseket hagynak elévülni. Lehet azt is mondani, hogy ez utóbbi belefér a vállalatok cselekvési szabadságába, de akkor bizonyos keretek között miért nem lehet megengedni az állami hitelapparátus mozgatása nélkül rövid számlahiteleket, számlaleszámítolásokat? Lényegében a meg nem engedett hitelezés körébe vág az is, hogy nem él eléggé határozottan a vállalatok tudatában a kamat gazdasági szerepe. Kétségtelenül van bizonyos javulás e téren, de még mindig sok jogosult nem érvényesíti a késedelmes fizetés esetére előírt kamattételeket adósával szemben. Ez nemcsak a vállalat önálló elszámolásának sérelme, hanem az egyéb, fent említett behajtási liberalizmussal együtt állami hitelek igénybevételére vezethet.

Legyen szabad vitába szállnom a szerzővel a kamatról vallott felfogása tekintetében (309, 318 oldalak). Művéből az csendül ki, hogy a kamat jellegzetesen helyes gazdálkodásra ösztönző, mintegy szankcionálisjellegű járulék. Nézetem szerint az ösztönzést jobban szolgálná egy olyan koncepció, amely tudatosítaná az érdekeltek előtt, hogy a kamat ellenérték jellegű követelés, éspedig az elvont pénz használatáért fizetett ellenérték is. Ha polgári jogi szabály a szocialista szervezetek körében a visszterhesség, úgy nincs helye ingyenességnek pénzeszközök használatánál sem.

6. Végezetül egy-két részletkérdéssel szeretnék foglalkozni.

Az olvasó a VI. fejezetben plasztikus képet kap a magyar bankrendszerről mind szervezetileg, mind pedig tevékenységükre nézve. Kevésbé érzem kidomborítottnak, hogy az egyes bankok valóban *rendszert* képeznek, hiszen tevékenységük egymástól mind alanyi, mind tárgyi szempontból eléggé elkülönített. Tisztában kell lenni azzal, hogy a szocializmus viszonyai között más a bankok szerepe, mint a kapitalizmus idején volt, mégis azonban kívánatos volna — különösen a Magyar Nemzeti Bank szerepének egyre polgári jogibbá válása kapcsán —, ha a bankok is részvevőivé válnának a piacnak és nemcsak hatósági jellegű, monopol funkciókat végeznének, több-kevesebb polgári jogi elemmel. Ehhez az volna szükséges, hogy a bankok maguk is „vállalkozók" legyenek, vagyis aktív és passzív üzletágaik egymásrahatásából bontakozzék ki a piacszabályozó tevékenységük. Ennek vannak már örvendetes jelei, éspedig abban, hogy a Nemzeti Bank bizonyos feltételek mellett betéti kamatot is térít a számlatulajdonosoknak. Ez a téma megint csak a pénzpiac problémájához vezet, mert hiszen ahhoz, hogy pénzpiac legyen, nem elég a vállalatok — ma még nem teljesen felismert — készsége, hanem mindenekelőtt szükséges az, hogy a bankok mozgékony, rugalmas, mondhatni az üzleti kockázatban részt vevő partnerek legyenek. Minthogy szerzőnk nem áll meg e művével a pénzügyi jog művelésében, felhívom figyelmét e kérdés tanulmányozására.

A Magyar Nemzeti Bank mellérendelt szerepe kapcsán megemlítendőnek tartom azt a vonást, hogy amíg a Bank korábban bankári teendői tekintetében nem állott ügyfeleivel szemben felelősségben, ez ma már megváltozott, mert — például — a számlavezetés vagy a hitelfolyósítás körében elkövetett ügyviteli és egyéb mulasztásai szankciós következményekkel járnak.

Elhaló kategória, de még feléledhet az államkölcsön. Ennek megemlítése célszerű lett volna.

Új, bár még nem túlságosan gyakorlati intézménye pénzügyi jogunknak a gazdasági bírság. A hamar elfogyó mű szükségessé váló új kiadása során célszerű volna ennek az intézménynek az elemzése, mert ez idő szerint még feltáratlan — többek között — a gazdasági bírság jogi természete.

A külföldi, elsősorban baráti államokkal létesített közös vállalatok és vállalkozások sok pénzügyi problémával terhesek. Nézetem szerint ez a problematika szintén a pénzügyi jog keretében kell, hogy helyet találjon.

*

Összefoglalásképpen meg kell állapítanunk, hogy Meznerics Iván munkája feldolgozása során hű maradt a könyv címéhez. Valóban a szocialista gazdálkodás új rendszerében mutatja be a közönségnek a pénzügyi jogot, de úgy, hogy történeti perspektívába helyezi mind a múlt, mind a jövő szempontjából. Eörsi Gyula „A gazdaságirányítás új rendszerére való áttérés jogáról" című könyve mellett az első jelentős lépés a szocialista gazdálkodás leglényegesebb intézményeinek dinamikus bemutatására. A mű azonban ennél több. Ha csak a pénzügyi jog rendszerét vázolta volna fel Meznerics Iván, ezzel is nagy szolgálatot tett volna jogtudományunknak. Ő azonban nemcsak sémát alkotott, hanem élő tartalmakat adott. A tudományos rendszerezés fontos tudománytani szempontból, de akkor, amikor gazdálkodásunk legpregnánsabb kérdéseire vonatkozik ez a rendszerezés, instruktívvá, ösztönzővé, gondolatokat adóvá változik s egyaránt gazdagítja a jogtudományt és a gyakorlatot. Ahogy az állam politikája a költségvetés megvitatása során domborodik ki, részesül bírálatban és nyer irányt, azonképpen a pénzügyek szabályozása, ellenőrzése determinálja a vállalat egész gazdálkodását. Nyeresége ezért a könyv általános gazdaságpolitikánknak is.

Ezután csak annyit kell megemlíteni, hogy sajnálatosan hiányzik az eligazodást megkönyítő tárgymutató, s ezt csak némileg pótolja az igen bontott tartalomjegyzék. Egyébként a könyv kiállítása igen kulturált s ezért lapozása önmagában véve is élvezetes.

Újlaki László

Monográfia az államok és kormányok nemzetközi jogi elismeréséről

A szegedi „Acta" 1967-es és 1968-as évfolyamaiban jelent meg két kötetben *Nagy Károly* egyetemi docens átfogó monográfiája az álla-

mok és a kormányok elismeréséről[1] Egy-egy hasonló jellegű, egy kérdéskomplexumot teljes egészében feldolgozó tudományos munkánál gyakran hangzik el az a sztereotíp megállapítás, hogy az hézagpótló szerepet tölt be az adott tudományág magyar irodalmában. Kétszeresen igaz ez a megállapítás a nemzetközi jog vonatkozásában, hiszen e jogág olyan csekély számú művelővel rendelkezik, hogy még a legfontosabb problémakörök sem kerülhettek valamennyien összefoglaló módon feldolgozásra. Ez volt a helyzet az elismerés kérdésével is.

A nemzetközi politikai élet számos alkalommal veti fel az államok és kormányok elismerésével kapcsolatos azon jogi problémákat, amelyek megválaszolása mind elméleti, mind gyakorlati szempontból feltétlenül szükséges. A második világháború után — mint a szerző előszavában hangsúlyozza — a nemzetközi jogban a társadalmi és politikai viszonyok módosulása következtében jelentős változások következtek be, amelyek nem hagyták érintetlenül az elismerés intézményét sem. A szerző itt mindenekelőtt a gyarmati rendszer felbomlására gondol, amely nagyszámú új állam létrejöttét és elismerését eredményezte. A nemzetközi jog alapelveinek átalakulása továbbá, illetve az a tény, hogy a nemzetek önrendelkezési joga bekerült a nemzetközi jog tételes szabályai közé, egy sor változást hozott magával az új államok, a kormányok, a hadviselő felek, illetve a szabadságukért harcoló népek és nemzetek elismerése tekintetében. Az említett változásokat azonban a polgári irodalomban nem vették megfelelően figyelembe, a szocialista irodalom pedig csupán általánosságban foglalkozott e jogintézménnyel. Csak a legutóbbi években látott napvilágot az első nagyobb munka az elismerés témakörében a szovjet *Feldman* professzor tollából. Az elmondottakra tekintettel már önmagában a monográfia témája is feltétlenül figyelmet érdemel, a mű olvasója azonban arról is meggyőződhet, hogy az a magyar nemzetközi jogi irodalom egyik legmagasabb színvonalú elméleti munkája.

Nagy Károly monográfiája első részének első fejezete a *nemzetközi jogi elismerés általános kérdéseivel* foglalkozik. Mindenekelőtt megállapítja, hogy az elismerés egyoldalú aktus, egy olyan nyilatkozat, amelynek „tartalma valamely tény létezésének és az abból folyó jogkövetkezmény vállalásának megállapítása". E nyilatkozathoz joghatások fűződnek, tehát jogok és kötelezettségek keletkezését, változását, vagy megszüntetését eredményezi. Ami az elismerés tárgyát illeti, az rendkívül sokféle tényt, illetve intézményt foglalhat magában. Általában tárgya az elismerésnek az állam, a kormány, a nemzet, a felkelők, a hadviselő felek, de előfordult a történelem folyamán, hogy az államok jogellenes tényeket, ill. helyzeteket is elismertek. Így például erőszakos területszerzéseket, amelyeket a mai nemzetközi jog szabályai tiltanak. A szerző szerint az ilyen területszerzések elismerése is jogellenes aktus, s az elismerés egyáltalán nem legalizálja a jogtalan alapcselekményt. Egy aktuális kérdéssel kapcsolatban ugyanakkor megállapítja, hogy nem minden erőszakos területszerzés elismerése szükségképpen jogellenes. Azok a területátcsatolások pl., amelyeket a győztes nagyhatalmak Németországgal szemben hajtottak végre, jogszerűek és ezért jogosan elismerhetők, mivel Németország agresszív háborút folytatott, amelyért felelősséggel tartozott. A felelősség fennálltának következményeként pedig szankcióval lehet súlytani a vétkes hatalmat.

A következő fejezet az *állam elismerésének fogalmát* taglalja. Első lépésként összeveti a szerző az elismerés intézményét a jogalanyiság intézményével. A jogalanyiság — írja — egyes nemzetközi jogászok állításával ellentétben csupán azt jelenti, hogy bizonyos intézmények jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeznek vagy rendelkezhetnek. Eszerint már azok is alanyai a nemzetközi jognak, amelyeknek lehetőségük van jogok és kötelezettségek szerzésére, ill. vállalására, azaz jogképesek. Ilyenformán az elismerés nem függ össze közvetlenül a jogalanyiság fogalmával. Egy államalakulat már megszületése pillanatától rendelkezik azzal a képességgel, hogy jogalany legyen, következésképpen más államok által való elismerésére nincs szüksége.

Ezekután a szerző az ún. konstitutív és deklaratív elméleteket teszi vizsgálat tárgyává. Kimutatja, hogy szoros összefüggés van az elismerés jogintézményének kialakulása és a nemzetközi jogközösség történelmi fejlődése között. A jogközösség tagállamai politikai érdekeiknek megfelelően ismertek el egy kívülálló államot a közösség tagjaként, ill. tagadták meg az elismerést attól. Az elismerés esetében tehát „konstituálták" az érintett állam jogalanyiságát. Ma azonban, amikor minden állam tagja a nemzetközi jogközösségnek, a konstitutív elmélet hatályát és értelmét vesztette, ezért nem fogadható el.

A fentin kívül további érveket is felhoz a konstitutív elmélettel szemben. Nem magyarázható meg pl. ez elmélet alapján az, hogy amennyiben az elismerés hozza létre a jogviszonyt a két állam között, akkor a történelem első állama honnan szerezte jogalanyiságát? Az elismerés továbbá jognyilatkozat, tehát csak jogalannyal szemben tehető meg, az el nem ismert állam viszont még nem jogalany. Értelmetlenné válik a konstitutív elmélet akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy egy jogközösségben bizonyos államokat egyesek elismernek, mások nem. Vagyis egyes államokkal szemben az érintett állam jogilag létezik, másokkal szemben azonban nem. Ez az elmélet végsősoron kétségbe vonja az államok szuverenitását is. Az az állam, amelyet nem ismernek el, jogilag nem létezik. Az ellene elkövetett akció — pl. támadó háború — nem lenne jogsértés, így a megtámadott állam szuverenitását a nemzetközi jog nem védené.

A szerző álláspontja szerint azonban a deklaratív elmélet sem felel meg teljesen a nemzetközi

[1] **Nagy Károly:** Az állam elismerése a mai nemzetközi jogban. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica. Tomus XIV., Fasc. 6. Szeged, 1967. — **Nagy Károly:** A kormány elismerése a mai nemzetközi jogban. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Juridica et Politica. Tomus XV. Fasc. 4. Szeged, 1968.

jog követelményeinek. A helyzet ugyanis az, hogy az állam elismerésének is vannak bizonyos joghatásai, azaz nem csupán egyszerű politikai nyilatkozatról van szó. A joghatásokról szólva részletesen tárgyalja az ezzel kapcsolatban kialakult nézeteket (így többek között a Buza—Hajdu-féle tankönyv álláspontját) s azoktól eltérő felfogást fejt ki.

Az elismerés jogkövetkezményének tekintik egyes szakírók pl. a diplomáciai kapcsolatok felvételét. A valóságban azonban erről nincs szó, — az elismerés nem vonja maga után automatikusan a diplomáciai kapcsolatok felvételét, mivel ehhez külön kétoldalú megegyezés szükséges, míg maga az elismerés egyoldalú aktus. Ugyanez a helyzet a nemzetközi szerződések megkötésével is. Sőt, szerződést köthet két olyan állam is, amelyek nem ismerték el egymást. A nemzetközi konferenciákon való részvétel lehetősége sem jogkövetkezménye az elismerésnek, hiszen gyakran vesznek részt ilyen tanácskozásokon olyan államok, amelyeket egy vagy több résztvevő még nem ismert el. Jogkövetkezménynek lehet tekinteni ugyanakkor az érintett állam által kibocsátott törvények és egyéb jogszabályok elismerését. Hasonlóképpen beállanak az elismerés joghatásai az elismert fél polgárai állampolgárságának elismerése vonatkozásában. Nagy Károly álláspontja szerint azokban az esetekben, ahol az elismerés nem jár automatikus jogkövetkezményekkel, hanem csak a lehetőség beálltáról van szó, a cselekvőképesség fogalmát alkalmazhatjuk. Így „az állam elismerésének legfontosabb jogkövetkezménye az, hogy ezáltal lesz teljes az új állam cselekvőképessége az elismerő állammal szemben, így lehetősége nyílik arra, hogy nemzetközi jogot alkosson, és más alanyi jogait érvényesítse". (45. old.)

A fentiek alapján a szerző a következőképpen határozza meg az állam elismerésének fogalmát: „ezalatt az elismerő államnak olyan kifejezett, vagy hallgatólagos akaratnyilvánítását kell érteni, mely meghatározza az elismerő és az elismert állam közötti kapcsolat terjedelmét azáltal, hogy lehetőséget nyújt a kétoldalú nemzetközi jogalkotásra, valamint az érintett államok bizonyos, egymással szembeni jogainak érvényesítésére". (45. old.)

A harmadik fejezet a *de jure és de facto elismerés közti különbséget*, az állam elismerésének *terjedelmét* elemzi. Bemutatva a de facto elismerés intézményének kialakulását, a szerző megállapítja, hogy itt tulajdonképpen egy történelmileg létrejött, jogilag pontatlan ellentétpárról van szó. A de facto elismerés is jogi elismerés, éppúgy, mint a de jure. Másrészt nem jelöl olyasmit, hogy az elismerő fél nem tekinti az államot jogszerűen keletkezettnek, hiszen a de jure elismerés sem foglal állást e tekintetben. Nem lehet azt sem mondani, hogy a de facto elismerés visszavonható, a de jure pedig nem. Ugyanígy az is helytelen, hogy az előbbit feltételesnek tekintjük, az utóbbit feltétel nélkülinek. A különbség valójában az elismerés terjedelmében van, a de facto elismerés csak korlátozott politikai kapcsolatok felvételével jár együtt. Jellemző példaként említi erre a szerző a Szovjetunió fokozatos elismerésének történetét.

A negyedik fejezet az *államok elismerésének módjait és formáit* tárgyalja, ezek között különös figyelmet szentel a nemzetközi szervezetekbe való felvétel problémájának. Gyakran merül fel a kérdés, hogy az ENSZ-be való felvétel jelenti-e az állam elismerését a szervezet tagjai által? A szerző megállapítja, hogy az Alapokmány nem tartalmaz olyan rendelkezést, amely szerint csak elismert államokat lehet felvenni a tagok sorába, illetőleg, amely az előzetes elismerést a felvétel előfeltételének tekintené. Volt is precedens az ENSZ gyakorlatában arra, hogy több tagállam által el nem ismert országokat vettek fel a szervezetbe. Ez a tény azonban még nem jelentheti azt, hogy azokra az államokra, amelyek valamilyen okból az elismerést megtagadták, most a felvételt megszavazó államok többségi állásfoglalása az elismerés tekintetében is kötelező. Hiszen ez esetben az ENSZ nemzetekfeletti szervezetté válna, amelyben a többségi döntés az érintett államot beleegyezése nélkül is kötné. Más kérdés az, hogy a felvétel kétségtelenül jelent valamilyen elismerést, mivel az Alapokmány 4. cikke szerint az ENSZ tagjai csak államok lehetnek, amelyek az Alapokmányból folyó kötelezettségeket vállalják, azok teljesítésére képesek és hajlandók. Ezt az elismerést azonban Nagy Károly szerint nem a tagállamok külön-külön, hanem a szervezet, mint egész adja meg, továbbá kizárólag a szervezeten belüli érintkezésre vonatkozik. Ennek az érintkezésnek a feltételeit és tartalmát a szervezet céljai és az Alapokmányban foglaltak határozzák meg.

A szerző hasonló részletességgel szól az állam elismerésének módjait tárgyalva, a nemzetközi szerződés megkötésének problémájáról. Egy kétoldalú szerződés megkötése általában hallgatólagos elismerést jelent, ha a szerződés hatályba lépett. Más a helyzet a többoldalú szerződéseknél. Ellenkező nyilatkozat hiányában ugyan az együttes aláírás is hallgatólagos elismerésként értékelhető, de ha a szerződés aláírásának lehetőségét valamennyi állam számára megnyitják, akkor az utóbb aláírásra járuló állam nem hivatkozhat arra, hogy az előző aláírók őt elismerték.

Ami a diplomáciai kapcsolatok felvételét illeti, az csak akkor jelent elismerést, ha állandó jellegű kapcsolatok létrehozásáról van szó. Ilyen esetben az elismerés létrejön, ha az állam kifejezi az erre irányuló szándékát. Az állandó konzuli kapcsolatok felvétele ugyanakkor általában nem jelent elismerést. Kivételképpen azonban előfordulhat, hogy más erre utaló magatartásokkal együtt a konzuli kapcsolatok fenntartása mégis elismerésnek minősül (pl. az EAK részéről az NDK vonatkozásában).

Az ötödik fejezet tárgya *az állam idő előtti elismerése és beavatkozás kérdése.* Idő előtti elismeréséről akkor van szó, amikor az államra meghatározott előfeltételek még nem állnak fenn, tehát az elismerés tárgya, maga az állam még nem létezik. Milyen nemzetközi jogi előfeltételeknek kell fennforogniuk ahhoz, hogy az állam elismerése megtörténhessen?

A szerző nézete szerint elsősorban az államiság szükséges kritériumait kell a létrejött új alakulatnak felmutatnia. Ezeket a kritériumokat azonban az általános nemzetközi jog nem határozhatja meg. Mivel azonban az állam létezése ténykérdés, ennek fennállását az egyes államoknak kell megállapítaniuk. Más feltételeket az elismerés vonatkozásában nem lehet támasztani.

A fentiekkel összefüggésben még egy további kérdés merül fel: létezik-e az elismerési kötelezettség a mai nemzetközi jogban? A szerző válasza nemleges. Jelenleg ugyanis nincs a nemzetközi jogban olyan szabály, amely meghatározná, hogy milyen feltételek alapján lehetne ilyen kötelezettséget megállapítani, továbbá nincs egy olyan szerv sem, amely vita esetén vizsgálhatná az elismerés alapjául szolgáló feltételeket. Ez a tétel egyébként megfordítva azt is jelenti, hogy az újonnan létrejött államnak alanyi joga nincs arra, hogy más államok elismerjék.

Az elmondottakból azt a következtetést lehet levonni, hogy „az idő előtti elismerés alatt nem a jog által meghatározott elismerési feltételek előtt megadott, hanem egyszerűen olyan elismerést kell érteni, mely nemlétező elismerési tárgyra vonatkozik. Az állam idő előtti elismerése tehát olyan időpontban adott elismerés, amikor az elismert állam ténylegesen még nem jött létre". (91—92. old.) A kérdés most már az, hogy beavatkozást jelent-e ez a magatartás azon állam belügyeibe, amelyet az idő előtti elismerés érdekeiben és jogaiban sért. Ilyen állam lehet pl. az, amelytől az érintett terület elszakadni készül. A szerző álláspontja szerint ebben az esetben intervencióról valóban lehet beszélni. Annak ugyan fogalmi eleme a kényszer, e fogalmat azonban tágan kell értelmezni, mert olyan cselekmény is megvalósíthat kényszert, amely mögött nem áll erőszak, fenyegetés, vagy megfélemlítés, „de amely az állam belső vagy külső illetékességének a körét érinti, arra behatással van és a vonatkozó állam akarata ellenére jött létre". (94. old.) Ezért, ha például egy állam egy olyan országrészt ismer el független államként, amely elszakadni készül az anyaországtól, ez beavatkozást jelent az utóbbiak belügyeibe. Nem képes ugyanis elhárítani bizonyos alapvető jogait érintő, akarata ellenére létrejött hatásokat. (Pl. nem tudja államosítani az elszakadni készülő országrész polgárainak az elismerő állam területén levő vagyonát, mivel az illető állam már nem tekinti a vagyon tulajdonosait az anyaország állampolgárainak.) Nem tartozik ugyanakkor az intervenció esetei közé az olyan idő előtti elismerés, amelynek során az államok nemzeti felszabadító mozgalmat ismernek el. Míg ugyanis a polgárháború az állam belső joghatóságába tartozó ügy, addig a nemzetek, népek önrendelkezési jogát a nemzetközi jog biztosítja, tehát kiveszi e jog érvényesítéséért folytatott küzdelmet a tiszta „belügyek" kategóriája alól.

A monográfia második részében a szerző a *kormányok elismerésének* problémakörét dolgozza fel. Elsőként itt is a fogalmat, a kormányok elismerésének fogalmát határozza meg. Szerinte a kormányon nem csupán a legfelsőbb igazgatási testületet, hanem államhatalmi szerveit, törvényhozását és jogszolgáltatását is érteni kell. A kormányt elismerő állam tehát a fenti intézményeket is elismeri. Nem lehet szó ugyanakkor az ilyen elismerésnél az egész állami és társadalmi rend helyeléséről, csupán annak tudomásulvételéről. Ehhez képest a kormány elismerése alatt „az elismerő állam olyan nyilatkozatát, vagy ráutaló magatartását kell érteni, amely az új kormányt az állam (esetleg új) társadalmi rendszerével, állami szervezetével és jogrendjével együtt — annak eredetétől függetlenül — jogszerűnek és az állam képviseletére feljogosítottnak tekinti az elismerő állammal kapcsolatban és meghatározza a két állam közti kapcsolat terjedelmét azáltal, hogy lehetőséget teremt az elismert kormány államának arra, hogy az az elismerő állammal szembeni bizonyos jogait érvényesítse". (31. old.)

Mint a definícióból is kiderül, az elismerő fél nem mondhat bírálatot arról, hogy a kérdéses kormány jogszerűen, vagy jogszerűtlenül jutott-e hatalomra. Minden államnak szuverén joga az, hogy meghatározza belső berendezkedését, a kormányalakítás módját, erről külső állam nem nyilvánithat véleményt. A kormány lehet ugyan jogos, vagy jogszerűtlen, de csak a belső jog szempontjából. A nemzetközi jog a kormányalakítást csak annyiban szabályozza, hogy azt a népek, nemzetek önrendelkezési joga alapján az állam polgáraira bízza. A gyakorlatban azonban a kormány elismerésére éppen akkor kerül sor, amikor az új kormány a társadalmi vagy politikai rendszer megváltozásával, alkotmányellenesen jutott hatalomra. A kormány elismerésének ürügyével tehát az elismerő fél értékeli az államon belül lezajlott — adott esetben forradalmi — változást, s bírálatot mond róla. Ez a szerző nézete szerint ellentmond a szuverén egyenlőség elvének, valamint az önrendelkezési jognak. Megállapítja, hogy a szocialista országok — köztük Magyarország — általában mellőzik is az új kormányok elismerését, bármilyen módon jutottak is azok hatalomra, s kapcsolataikat továbbra is fenntartják az érintett állammal. A szerző véleménye az, hogy a kormány elismerésének a problémája a jövőben szűk területre szorul össze, mivel csak abban az esetben válik kérdésessé, ha azonos területen két — egymással konkurrál — kormány igényli magának az elismerést.

A kormány elismerése fogalmának elemzésénél Nagy Károly összeveti az állam és a kormány elismerését. A kettő közötti különbség lényegét az elismerés tárgyában látja. Az állam elismerése elsősorban ténykérdésre, míg a kormány elismerése elsősorban jogkérdésre vonatkozik. Ezzel kapcsolatban a szerző bírálat tárgyává teszi azt — a szocialista irodalomban széles körben elterjedt, a Buza—Hajdu-féle tankönyv által is vallott — nézetet, amely szerint a társadalmi forradalmak eredményeként nem csupán új kormányok alakulnak, hanem új államok is, következésképp az államnak, mint a nemzetközi jog új alanyának elismerésére van valójában szükség. Ez az álláspont szerinte azért helytelen, mert a Szovjetunió és a kelet-európai országok esetében ugyanazon népek, nagyjából ugyan-

azon a területen létrehozott új állami-társadalmi szervezetéről van szó, amelynek megalkotása nemzetközi jogi szempontból az állam belügyének minősül. Az állam, mint a nemzetközi jog alanya tehát változatlanul fennmarad, annak újbóli elismerésére nincs szükség. Az ellenkező álláspont elfogadása ahhoz a képtelenséghez vezetne, hogy az 1948-as Magyarország — új államként — jogszerűen felmondhatná a Horthy-Magyarország háborús felelősségéből fakadó jóvátételi kötelezettségeit, vagy pl. Kínát — 1949 után ugyancsak új államként — fel kellene venni az ENSZ-be, mivel az ENSZ-tagságot örökölni az elődd-államtól nem lehet, sőt Tajvan képviselője eszerint jogosan foglalja el Kína helyét a Biztonsági Tanácsban, mivel az ő társadalmi rendszerének megváltozása nem következett be.

E fejezeten belül a szerző még vázolja a kormányok elismerésének joghatásait. A joghatások között felsorolja az állam cselekvőképességében bekövetkezett változást, ami a cselekvőképesség kiterjesztésében áll. Az állam mentesül továbbá idegen államok joghatósága alól, automatikusan hatályba lépnek az esetlegesen felfüggesztett szerződések, valamint az új kormányzat jogi aktusai is.

A második fejezet a *kormány elismerésének előfeltételeivel*, az *elismerési kötelezettséggel*, valamint az *elismerés időpontjával* foglalkozik. Az előfeltételek sorában elsőként a kormány ténylegessége szerepel, tehát az a követelmény, hagy az ország területének legalább nagyobb részén a független főhatalmat a kezében tartsa. Ezzel kapcsolatban a szerző részletesen elemzi a menekült kormány elismerésének a problémáját, megállapítván, hogy a belső erők által kiszorított kormány elismerése jogellenes aktusnak minősül, beavatkozásnak egy állam belügyeibe. Hasonló a helyzet az emigráns kormány elismerésével kapcsolatban is. Az emigráns kormány tevékenységének megtűrése, vagy éppen támogatása, segítségnyújtást jelent az államhatalmat megdönteni szándékozó erők számára, ezért szintén beavatkozásnak minősül. Természetesen más a helyzet akkor, ha nemzeti felszabadító mozgalom külföldön megalakult kormányáról van szó. Ilyen esetben a vonatkozó állam a nemzeti önrendelkezési jog gyakorlati érvényesítéséhez nyújt segítséget, tehát nem jár el jogellenesen. Az egy országban egymással konkurráló kormányok közül minden állam szabad belátása szerint, politikai érdekeinek megfelelően dönthet. A szerző érinti még e kérdéscsoportban az ellenállási szervezetek elismerését, hangsúlyozva, hogy itt tulajdonképpen nem a kormányok elismeréséről van szó, hanem a születőben levő (nasciturus) kormány elismeréséről, mert az ilyen szervezetekből az ország felszabadítása után rendszerint kormányok alakulnak.

Nem tekinti a szerző a kormány elismerési feltételének a kormány eredetének törvényességét, hivatkozva az első fejezetben foglaltakra. Ugyanígy nem szabható feltételnek a nemzetközi kötelezettségek — azaz az előző kormány által vállalt kötelezettségek — teljesítése sem, kivéve a nemzetközi jog cogens szabályainak betartását. A kormányok ugyan nem negligálhatják minden további nélkül az elődkormány szerződéseit, de ezekkel kapcsolatban a clausula rebus sic stantibus alkalmazása jöhet számításba.

A harmadik fejezet témája a *kormány elismerésének terjedelme*, valamint az *elismerés fajai és módjai*. A szerző az elismerés terjedelmében látja a különbséget — éppúgy, mint az állam elismerésével kapcsolatban — a de jure és a de facto elismerés között. Az elismerés módjai között kiemeli a nemzetközi szervezetben való képviselet problémáját. Leszögezi, hogy addig, amíg egy tagállam képviseletére csak egy kormány tart igényt, addig nem lehet kétségbe vonni annak képviseleti jogát. Ilyenkor tehát még olyan jellegű elismerésről sincs szó, mint az államok esetében. Más a helyzet akkor, ha két vagy több kormány lép fel képviseleti igénnyel. Ebben az esetben az ENSZ-nek mégis választania kell közöttük.

A monográfiát *összefoglalóan értékelve* megállapíthatjuk, hogy a szerző — az elmondottakból is kitűnően — az államok és kormányok elismerésének valamennyi fontos problémáját nagy részletességgel, igen magas tudományos színvonalon dolgozta fel, s — nézetünk szerint — a felmerült kérdésekre rendkívül meggyőző érveléssel adott választ. A szerző munkáját bőséges anyag- és irodalomismeret jellemzi. Széles körű nyelvtudására támaszkodva áttekintette a hazai tanulmányok mellet a szovjet, angol-amerikai, német, francia, olasz és spanyol irodalom e tárgyban megjelent műveit, s egyes határterületeken mozgva elmélyült tájékozottságról tett tanúbizonyságot a belső jog egyéb ágaiban is. Monográfiájának egyik legértékesebb vonása az a tiszta, világos okfejtés, gördülékeny stílus, amely igen gondosan megszerkesztett keretben munkáját mintaszerűvé teszi. Műve jelentős a szocialista nemzetközi jogtudomány fejlődése szempontjából, mivel megfelelő marxista választ ad a felmerült elméleti kérdésekre — szakítva egyes elavult nézetekkel —, emellett helyesen foglal állást az elismeréssel összefüggő számos vitatott aktuális politikai-nemzetközi jogi kérdésben is.

A monográfia fent vázolt erényeit és jelentőségét figyelembe véve — nézetünk szerint — feltétlenül szükséges lenne könyvalakban megjelentetni. A szegedi jogi kari „Acta" ugyan számos magyarországi könyvtárba eljut, az üzleti könyvforgalomban azonban nem kerül terjesztésre. A mű témája viszont jogászi közérdeklődésre tarthat számot, különösen a külügyi területen dolgozók körében. Annál is inkább, mert Nagy Károly munkája — mint a bevezetőben említettük — ez aktuális és fontos témakör egyetlen magyar nyelvű monografikus feldolgozása.

Valki László

Антал Адам:

Несколько практических проблем социалистической конституционности

Конституционные отношения Венгерской Народной Республики автор исследует под следующими подзаголовками: 1. Программа по разработке новой конституции и дальнейшему развитию правовой системы. 2. Мера регулирования публично-правовых отношений. 3. Осуществление требования регулирования законом. 4. Нормативный материал конституции и имеющие конституционное значение распоряжения иных законодательных актов. 5. Отличающаяся от конституции конституционная практика. Учитывая стоящую на повестке дня реформу конституции, автор делает ряд выводов на основе анализа конституционной практики и законодательных актов, развивающих дальше 20-летнюю конституцию и противоречащих ей.

Аттила Хармати:

Изменения в практике хозяйственных арбитражей О взаимосвязях договоров

Статья на основе принципиальных решений Центрального Хозяйственного Арбитража, опубликованных в «Арбитраже» решений, а также на основе приблизительно 4700 решений рассматривает вопрос о том, что в результате реформы системы управления народным хозяйством каковы важнейшие изменения произошли в принципах деятельности по вынесению решений по вопросам, связанным со временем заключения договоров, с типами договоров, с согласованием содержания взаимосвязанных друг с другом договоров. Из сделанных выводов необходимо указать на следующие: а) вопрос о сроке заключения договора исчез из круга споров о договорах и поэтому в этой области арбитраж воздействует лишь путем рассмотрения нарушений договоров, б) договоры предприятий возникают не использованием одного и того же типа договоров; в результате этого не существует оценки деятельности предприятий с одинаковых точек зрения в цепи договоров, в) в случае несогласования по содержанию взаимосвязанных договоров арбитраж ограничивается, как правило, лишь назначением санкций, предусмотренных на случай нарушения договоров.

Вопросы кодификации венгерского между народного частного права на повестке дня конгресса юристов в Шиофоке

В Венгрии встал вопрос о необходимости разработки в ближащем будущем закона о международном частном праве. Первый проект планируемого закона был подготовлен в Институте государства и права Венгерской Академии Наук. Одной из важнейших стадий проводившихся до сих пор кодификационных работ было то, что обсуждение принципиальных вопросов этой кодификации было вынесено на повестку дня состоявшегося в 1969 году в Шиофоке конгресса юристов. По этой теме Фэрэнц Мадл сделал реферат под заглавием: «Теоретические соображения с практической целю по подготовке международной частноправовой нормы», в котором была изложена новая концепция по вопросу о том, каким требованиям должно соответствовать социалистическое правотворчество при создании современных коллизионных норм. Сущность этого заключается в том, что необходимо стремиться к гибким нормам, делающим возможной осуществление дифференциальной правовой практики. Свою концепцию показал на таких институтах, как renvoi, квалификация (characterisation, qualificatinn), взаимность, избрание права (волевая автономия сторон), юридические лица, ответственность по возмещению вреда. Корреференты *(Ласло Асталош, Габор Ванреви, Фэрэнц Крэшкаи)* и выступающие, оценивая эту концепцию, занимались и такими важными вопросами, как связь коллизионного права с иными правовыми областями международного гражданского оборота, отношение венгерской кодификации коллизионного права к Гаагской Международной Конвенции по частному праву, одновременно с гибкостью необходимость стабильности в наследственном праве, в делах о статусе, взаимосвязи между правом юридических лиц и социалистической экономической интеграции, renvoi, ответственность и возмещение вреда и т. д. Конгресс, публикуемая здесь дискуссия, бесспорно, даст значительный толчок, с одной стороны, для кодификации, а с другой стороны, к дальнейшему развитию располагающей уже и в настоящее время богатыми традициями науки венгерского международного частного права.

Antal Ádám:

Einige praktischen Probleme der sozialistischen Verfassungsmässigkeit

Unter folgenden Titeln untersucht der Verfasser die konstitutionellen Verhältnisse der Ungarischen Volksrepublik: 1. das Programm der Ausarbeitung einer neuen Verfassung und die Weiterentwicklung des Rechtssystems; 2 der Ausmass der Geregeltheit der ungarischen öffentlich-rechlichen Verhältnisse; 3. die Verwirklichung der Forderung der gesetzlichen Regelung; 4. das Normenmaterial der Verfassung und die Bestimmungen sonstiger Rechtsnormen von konstitutioneller Bedeutung; 5. die von der Verfassung abweichende konstitutionelle Praxis. Mit Bezug auf die Aktualität einer Verfassungsreform zieht der Verfasser die Schlussfolgerungen aus der weiterentwickelnden und gegensätzlichen Gesetzgebung in der Beziehung der zwei Jahrzent alten Verfassung.

Attila Harmathy:

Änderungen in der Praxis der Vertragsgerichte. Über den Zusammenhang der Verträge

Die Abhandlung bespricht auf Grund der prinzipiellen Entscheidungen des Zentralen Wirtschaftlichen Vertragsgerichts, die in der Vertragsgerichtsbarkeit veröffentlichten Entscheidungen sowie die 4700 Entscheidungen jene Frage, welche Änderungen sich nach der Reform des Wirtschaftsleitungssystems in der Spruchpraxis bei den Terminen des Vertragsschlusses, den Vertragstypen und den Vertragstypen und der inhaltlichen Harmonie der Verträge vollzogen. Von den Feststellungen kann man die Folgenden hervorheben: a) die Frage des Vertragsabschlusstermins ist von den Vertragsstreitigkeiten verschwunden und darum kann das Vertragsgericht auf diesem Gebiet nur durch Entscheidungen einer Vertragsverletzung Einfluss ausüben; b) die Verträge der Betriebe werden nicht nach demselben Vertragstyp abgeschlossen und infolgedessen hat die Beurteilung der Betriebstätigkeit nach den gleichen Gesichtspunkten aufgehört; c) wenn die Schaffung einer inhaltlichen Harmonie bei den zusammenhängenden Verträgen versäumt wird, beschränkt sich das Vertragsgericht im allgemeinen nur auf die Festsetzung von Sanktionen für Vertragsverletzungen.

Die Kodifikation des ungarischen internationalen Privatrechts an der Tagesordnung des Juristenkongresses in Siófok

Es wurde beschlossen, dass in der nächsten Zukunft in Ungarn die Schaffung eines Gesetzes über das internationalen Privatrecht notwendig ist. Der erste Entwurf eines solchen Gesetzes wurde im Institut für Staats- und Rechtswissenschaften der UAW fertiggestellt. Ein bedeutender Schritt

auf diesem Wege war, dass die Beratung der prinzipiellen Fragen der Kodifikation, an die Tagesordnung des Juristenkongressen vom 1969 in Siófok gesetzt wurde. Zu diesem Thema hielt *Ferenc Mádl* unter dem Titel „Theoretische Überlegungen mit praktischen Zielsetzungen zur Schaffung einer internationalen privatrechtlichen Norm" ein Referat. Darin legte er eine neue Konzeption darüber dar, welchen Forderungen die sozialistische Gesetzgebung bei der Aufstellung moderner Kollisionsnormen entsprechen muss. Das Wesentliche dieses Problems ist, dass man flexibile Normen anstreben soll, um eine differenzierte Rechtspraxis zu ermöglichen. Er demonstrierte seine Konzeption an solchen Institutionen, wie das Renvoi, die Qualifikation (characterisation, qualification), die Gegenseitigkeit, die Wahl des Rechts, (die Willensautonomie der Parteien), die juristische Personen, die Verantwortlichkeit, der Schadenersatz. — Die Korreferenten *(László Asztalos, Gábor Bánrévy, Ferenc Kreskay)* und die Diskussionsredner sind nach der Würdigung der Konzeption des Vortragenden auf so wichtigen Fragen eingegangen, wie das Kollisionsrecht und die Beziehungen der übrigen Rechtsgebiete des internationalen zivilistischen Verkehrs, das Verhältnis zwischen der ungarischen kollisionsrechtlichen Kodifikation und der Haager Internationalen Privatrechtskonvention, neben der Flexibilität die Notwendigkeit der Stabilitä im Erbrecht und in Statusangeleigenheiten, die Zusammenhänge des Rechts der juristischen Personen und der sozialistischen Wirtschaftsintegration, der Renvoi, die Verantwortlichkeit und die Entschädigung usw. — Die hier veröffentlichte Diskussion des Kongresses wird sicher einen guten Impuls teils zur Kodifikation, teils zur Weiterentwicklung der ungarischen internationalen Privatrechtswissenschaft, die über reiche Traditionen verfügt, geben.

Antal Ádám:

Quelques problèmes pratiques de la constitutionnalité socialiste

L'auteur examine la situation constitutionnelle de la République Populaire Hongroise sous ses aspects suivants: 1° le programme de l'élaboration de la nouvelle constitution et le développement successif du système de droit; 2° l'étendue de la réglementation de nos rapports de droit public; 3° la réalisation des exigences d'une réglementation législative; 4° la matière des normes constitutionnelles et les dispositions d'ordre constitutionnel d'autres règles de droit; 5° la pratique contraire à la constitution. En vue de l'actualité de la réforme constitutionnelle l'auteur formule des conclusions sur la base de la législation et la pratique constitutionnelles, soit favorables au développement de la constitution d'il y a vingt ans, soit contraires à ce dernier.

Attila Harmathy:

Changements dans la jurisprudence des Commissions d'arbitrage économiques. Connexions entre contrats

Sur la base des arrêts de principe de la Commission centrale d'arbitrage économique ainsi que sur la base d'environ 4700 décisions l'article examine les changements intervenus dans les principes régissant la jurisprudence ayant trait aux questions de la date de la conclusion du contrat, aux différents types de contrat et à la concordance du contenu des contrats connexes. Concernant les constatations de l'article il convient de souligner les suivantes: a) la question de la date de la conclusion du contrat est disparue des différends, à cause de quoi les commissions d'arbitrage exercent leur influence en la matière seulement en décidant de la rupture du contrat; b) les contrats des entreprises ne se forment pas en faisant usage toujours du même genre de contrat; en conséquence, dans l'enchaînement des contrats a pris fin l'appréciation de l'activité des entreprises selon des critères identiques; c) au cas où on omet d'assurer la concordance du contenu des contrats connexes, la commission d'arbitrage se limite en général à appliquer les sanctions prévues pour la rupture du contrat.

La codification du droit international privé hongrois à l'ordre du jour du Congrès des juristes hongrois de Siófok

En Hongrie il a été décidé qu'il est nécessaire de créer prochainement une loi sur le droit international privé. L'avant-projet d'une telle loi a été préparé par les soins de l'Institut des Sciences juridiques et politiques de l'Académie des Sciences de Hongrie. C'était une étape importante des travaux préparatoires de cette codification que la discussion des questions de principe de la codification a été mise à l'ordre du jour du Congrès de 1969 des juristes hongrois. La discussion a été ouverte par le rapport de *Ferenc Mádl* portant le titre „Considérations théoriques à des fins pratiques en vue de la création de normes de droit international privé". Le rapport a exposé une nouvelle conception concernant les exigences dont la législation socialiste doit tenir compte lors de la création de normes de collision modernes. L'essence de cette conception consiste dans la mise en relief de la nécessité de tendre à créer des normes souples, susceptibles de servir de base à une jurisprudence différenciée. Elle a été démontrée par des exemples, comme ceux du renvoi, de la qualification, de l'autonomie de la volonté des parties, des personnes morales et de la responsabilité civile. Les co-rapporteurs *László Asztalos, Gábor Bánrévy, Ferenc Kreskay* et les interventions aux débats, en appréciant la conception du rapporteur, se sont occupés de questions importantes, comme celles des relations entre droit international privé et les autres terrains du droit civil se présentant sur le plan international, de la relation de la codification hongroise des conflits de loi à la Convention de la Haye sur le droit international privé, de la nécessité d'une stabilité — en dehors d'une souplesse dans les affaires des successions et du statut personnel, des connexités entre le droit des personnes morales et l'intégration économique socialiste, du renvoi, de la responsabilité civile, de la réparation etc. Les discussions du Congrès ne manqueront pas de donner une contribution utile aux travaux de codification et aussi au développement ultérieur de la science hongroise du droit privé, qui peut se vanter de traditions remarquables.

Antal Ádám:

Some Practical Problems of Socialist Constitutionality

Constitutional relationships in Hungary are examined by the author under the following headings: 1. the programme of the elaboration of the new constitution and the continued development of the legal system, 2. the extent of the regulation of public law relationships in Hungary, the implementation of the requirement of regulation by Acts, 3. the norms of the Constitution and provisions of other statutes of constitutional significance, 4. constitutional practice differing from the Constitution. Taking into consideration the constitutional reform which is a task soon to be solved several conclusions are drawn by the author on the ground of analyzing legislation developing the provisions of the two decades old constutions not conforming with the latter and constitutional practice.

Attila Harmathy:

Changes in the Practice of Economic Arbitration Committees. On Interrelated Contracts

The major changes occurred in respect of principles of adjudication of disputes affecting the time of entering into, the types of contracts and the substantive harmony of interrelated contracts are analysed in the paper on the ground of the decisions of principle, of the Central Economic Arbitration Committee, decisions published in the journal „Arbitration" and about 4700 decisions of the same tribunal. The following of his conclusions should be pointed out: a) the time of entering into contracts has disappeared from the scope of disputes on contracts consequently the tribunal's practice affects this field only through adjudicating breaches of contracts; b) contracts between enterprises are entered into not by making use of an identical type of contract therefore the adjudging of enterprises' activity in the chain of contracts based on identical considerations has come to an end; c) in case of a failure to bring about harmony of content in respect of interrelated contracts the Arbitration Committee does not, as a rule, go beyond inflicting sanctions for breaches of contract.

Discussion at the Lawyers' Congress in Siófok on the Codification of Hungarian Private International Law

It has been decided in Hungary that the enactment of a statute on private international law would be necessary in the near future. The first draft of the statute has been completed in the Institute for Legal and Administrative Sciences of the Hungarian Academy of Sciences. It has been an important stage in the codification activities that a discussion on matters of principle connected with that codification had been placed on the agenda of the 1969 lawyers' congress held at Siófok. The discussion was introduced by an opening report of *Ferenc Mádl* on „Theoretical considerations for practical purposes to creating private international law conflict rules", in which a novel conception was expounded as to what requirements should be taken into account by socialist legislators when up-to-date conflict rules are laid down. The gist of his point was that efforts should be made to lay down flexible norms susceptible of giving rise to a differentiated judicial practice. His conception was illustrated by legal institutions such as the *renvoi*, characterisation, reciprocity, choice of law, (the autonomy of will of the parties), juristic persons, liability, damages. *László Asztalos, Gábor Bánrévy, Ferenc Kreskay* in their supplementary reports and the contributors to the discussion when appraising the rapporteur's conception pointed out important questions such as the relationship between the law of conflict rules and other legal spheres of international civil law contacts, the relationship of the Hungarian codification of conflict rules law and the Hague Convention on Private International Law, the need, in addition to flexibility, of stability in the law of succession and matters relating to family status, the law of juristic persons, the interrelationships of socialist economic integration, the *renvoi*, liability and compensation, etc. The congress, no doubt, will lend a considerable impetus to the work of codification on the one hand and the further evolution of the science of Hungarian private international law which has been rich in traditions on the other.

E lapszám (XXIV. új évfolyam 9.) szerzői: *Dr. Ádám Antal* egyetemi tanár (Pécs). — *Riegè, Gerhard* egyetemi tanár (Jena). — *Dr. Harmathy Attila* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Mádl Ferenc* ELTE Állam- és Jogtudományi Kar mb. előadó. — *Dr. Asztalos László* egyetemi tanár. — *Dr. Bánrévy Gábor* a Külkereskedelmi Minisztérium jogi osztályának h. vezetője. — *Dr. Kreskay Ferenc* egyetemi docens, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Kereskedelmi Kar dékánja. — *Dr. Guth Péter* egyetemi tanársegéd (Pécs). — *Dr. Budvári Róbert* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Ficzeréné Silkó Alexandra* a MTA Állam és Jogtudományi Intézetének tudományos dokumentátora. — *Dr. Ujlaki László* a KGDB vezető döntőbírája. — *Dr. Valki László* egyetemi adjunktus.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

69.2685 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 8,— Ft

INDEX: 25.422

XXIV. új évfolyam 10. szám Budapest, 1969. október hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A kodifikáció elvi kérdései a siófoki jogászkongresszus napirendjén

A kodifikáció időszerű általános kérdései*

I.

Százötven évvel ezelőtt Savigny még éles gúnnyal szólt a kodifikációról, közelebbről a kodifikáció termékeiről: a törvénykönyvekről, amelyekkel alkotóik az „abszolút tökéletességhez" kívántak eljutni, s azoknak kizárólagos jogforrásként való felfogásával a biztonságot, illetőleg egyenesen a legfőbb jogbiztonságot akarták elérni. Ha elvileg meg is engedte, hogy — mint mondta — a népek ifjúkora és hanyatlása közötti időszakban elképzelhető a törvénykönyvek alkotása, az ilyen kodifikációs tevékenységet szerinte nem lehet másképen felfogni, mint felkészülést a nehezebb időkre, mintegy a télre, a hanyatlás időszakára szóló készletek gyűjtését.[1] Ismeretes, hogy Savigny a törvénykönyvvel a szokásjogot állította szembe, s annak rendkívüli jelentőségét, mindenek felettiségét hangsúlyozta. Napjainkban ez a Savigny-féle felfogás már általánosan megdőltnek tekinthető; ma még a precedens-jog hazájában is elismerik, hogy a törvényhozás — s ezen belül nyilván a törvénykönyvek alkotása is — az érett jogrendszerek jellegzetes vonása; a törvény — olvashatjuk Allen-nél — a szokásjognál magasabb jogforrási forma, sőt egyenesen végső stádiumnak tekinthető a jogalkotó megoldások között.[2]

A szocialista jogelmélet a jogforráselméletnek e százötven éves fejlődésébe kapcsolódik bele. Ha nem is vallja, hogy a törvénykönyv az *egyetlen*, a *kizárólagos* jogforrás, maga szintén azt a tételt állítja, hogy a kodifikáció képviseli a legfejlettebb jogalkotási módot, a kódexek pedig a legfejlettebb jogforrási formát. A törvénykönyv a jogtételek rendszerezésének, logikai rendbe való foglalásának azt a legjobb lehetőségét nyújtja, amely mellett a jog egy-egy ágának alapvető jogi normái — Engels szavaival szólva — nem csapják magukat benső ellentmondásokkal arcul.[3]

Röviden szólva, ez az egyik fő oka annak, hogy a szocialista jogrendszerek mindegyike általában a kodifikált jog, a lehetőségekhez képest a kódexek, a törvénykönyvek alkotásának elvi alapjaira helyezkedett, s a legtöbb jogágban elérhetőnek tartja a jogi normák logikai rendszerének ezt a legmagasabb fokát. A szocialista jogelmélet és a szocialista állami gyakorlat szerint a jogi magatartási szabályok egységes, átfogó kódexbe foglalása a *szocialista törvényességnek* is egyik fontos biztosítéka. Ez a másik fő indok, amely a kodifikáció mellett szól.

---

* Szabó Imre akadémikus itt közölt előadása — csakúgy, mint Antalffy György professzor ezt követő hozzászólása és Vas Tibor professzor zárszava — a Magyar Jogász Szövetség Siófoki Kongresszusa Állam- és Jogelméleti Szekciójának 1969. V. 11-i ülésén hangzott el *(Szerk.)*.

[1] *F. C. Savigny:* Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, 1814. III. kiad. Heidelberg 1840., 5, 17, 20, 26. old.

[2] Lásd *C. K. Allen:* Law in the making, Oxford University Press, 1961., 410. old.

[3] Engels 1890. október 27-i levele Schmidthez, *Marx-Engels:* Válogatott Művek, Bp. 1949., II. köt. 491. old.

A szocialista rendszerek általában még ott is áttértek a kodifikált jogra, ahol korábban a szokásjog uralkodott. Ezt végső fokon az a gyökeres társadalmi változás idézte elő, amely a szocialista forradalom győzelmével ezekben az országokban lezajlott. A múlt jogával gyökeresen szakítani kellett, mielőbb létre kellett hozni az előremutató, az új társadalmat szolgáló és keletkezésükben is új jogi normák szilárd rendszerét. Ezt a feladatot a legtöbb szocialista országban már elvégezte a kezdeti kodifikálás, az úgynevezett *„első kodifikáció"*; legalább is ma már mindenütt küszöbön áll ennek az első szakasznak a befejezése.

Ma már egyenesen azt lehet mondani, hogy a népi demokratikus országok legtöbbjében az utóbbi években, a Szovjetunióban pedig nyilván már régebben határozottan meghaladták az új típusú jogra való áttérésnek, az első kodifikációnak ezt a szakaszát, s ma már a második, vagy a harmadik, ha ugyan nem még további kodifikációs időszak küszöbéhez jutottak. Nevezzük ezt a szakaszt vagy ezeket a szakaszokat a *„második kodifikáció"* időszakának még akkor is, ha ez tényleg már a harmadik vagy akár a negyedik kodifikáció; másodiknak nevezhető annyiban, hogy mindegyik feladatai egyaránt eltérnek az elsőtől, miközben közös vonások is jellemzik őket.

Ma már a mi népi demokráciánk is — általánosságban tekintve — az előző értelemben vett „második kodifikáció" időszakában van. Ennek a szakasznak a fő jellemzője az, hogy jogának *a szocialista társadalmi viszonyok továbbfejlődését* kell kifejeznie, miközben egyben magának is közre kell hatnia e viszonyok továbbfejlesztésében. Népi demokratikus jogunknak már nem csak a szocialista forradalom vívmányait kell a jogi normák rendszerében kifejeznie és védenie, hanem elsősorban a szocialista társadalom továbbfejlődése során esedékes társadalmi átalakulásokat, reformokat kell szolgálnia. Ilyen szerepet játszik ma jogrendszerünk az új gazdaságirányítási rendszer megvalósításában, valamint a szocialista demokrácia továbbfejlesztésében.

A népi demokratikus jogrendszer e vonása negatíve úgy fejezhető ki, hogy most már nem egy burzsoá jogrendszert közvetlenül felváltó, újtípusú jogrendszer *létrehozásáról* van szó, nem egy merőben új jogi kiindulási pontról; ma a szocialista jog már létező normarendszerét, illetőleg e rendszer egyes részeit *ugyanannak a jogtípusnak a keretében* kell tovább vinni. Ha az első esetben a radikális változást sürgették a forradalmi körülmények, amelyek alapjaiban új kodifikációt követeltek, most viszont kérdéses, hogy felmerülnek-e hasonló igények, s vajon ugyanúgy merülnek-e fel a fejlődésnek abban a szakaszában, amelyet a második kodifikáció időszakának neveztünk?

Kiindulási pontunkhoz még annyi toldást fűzünk, hogy a szocialista jog nem csak jellegére és fő formájára nézve kodifikált jog, hanem olyan jogrendszer, amely a lehetőségekhez képest mindig a kodifikált állapot elérésére törekszik. E tekintetben a kodifikáltság egyaránt jelent terjedelmes, szinte egy egész jogágat átölelő kódexeket, és kódex-szerűen, vagyis elvi következetességgel és megfelelő rendszerben szerkesztett törvényeket, úgynevezett kis kódexeket, így például az államigazgatás egy-egy ágát szabályozó törvényt. A szocialista társadalomnak változatlan marad az az igénye, hogy a legfejlettebb formában fejezze ki és foglalja egybe a kötelező magatartási szabályokat. A szocialista állam nem iktathatja ki a társadalom jogi vezetésének fegyvertárából azt az eszközt, a jogi normáknak azt a fajtáját, amely a szocialista törvényesség biztosítására, az állampolgárok törvény előtti egyenlőségének megvalósítására és a jogalkalmazás egységességének érvényesítésére a leginkább alkalmasnak bizonyult.

II.

A szocialista országok eddig, még az úgynevezett második kodifikáció során is előszeretettel nyúltak *a teljes újraszabályozás* eszközéhez, vagy rendszerint egészükben új kódexeket alkottak. Ennek a megoldási módnak előnye, hogy mindig egységesen és új alakban áll rendelkezésre a törvénykönyv, s így fölöslegessé válik a visszanyúlás korábbi jogforrásokhoz, azok egybevetése az új szabályozással; a joganyag mindig szinte „naprakész", a normák rendszerbe foglaltak.

Ugyanakkor ennek az eljárásnak egyik következménye, hogy a szocialista kódexek *sokkal gyakrabban cserélődnek,* mint a burzsoá kódexek: a szocialista törvénykönyvek átlagos érvényességi időtartama eddig nem volt több 15—20 évnél. Felmerül a kérdés, hogy elég idő áll-e így rendelkezésre a szokásossá válás folyamatának kibontakozásához, akár a jogalkalmazók között is? Átmehet-e megfelelően ennyi idő alatt a kódex a gyakorlatba, illetőleg elég mélyen átitathatja-e azt?

Figyelembe kell venni, hogy a valóságban a második kodifikáció nem jelentett — és szükségszerűen nem is jelenthet — teljes újrakodifikálást; a jogalkotó új elemeket és részeket iktat be a kódexbe, egyes fejezeteket átalakít, miközben rendszerint megőrzi az eredeti kódex fő vonásait, alapjait, így a törvénykönyv általános részeinek legtöbb elemét. Az újrakodifikálás igazán *nem annyira újrakodifikálás,* mint amilyen méretűnek alakílag látszik. Mégis, az ilyen egészében való újraszerkesztés arra viszi a jogalkotót, pontosabban a törvénykönyv előkészítőjét, hogy egyes szavakat, vagy kisebb részrendelkezéseket is könnyen módosítson, ha már egyszer hozzányúl a régi kódexhez; az újrakodifikálás *általános kódex-felülvizsgálatra* és kódexátalakításra csábít. Ennek kézenfekvő hát-

XXIV. új évfolyam 10. szám Budapest, 1969. október

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

A KODIFIKÁCIÓ ELVI KÉRDÉSEI A SIÓFOKI JOGÁSZKONGRESSZUS NAPIRENDJÉN

SZABÓ IMRE:
A kodifikáció időszerű általános kérdései ... 493

ANTALFFY GYÖRGY:
A jogalkotás és a jogalkalmazás állam- és jogelméleti vonatkozásairól 499

VAS TIBOR:
Zárszó 503

*

HORVÁTH PÁL:
A regionális jogfejlődés összehasonlító vizsgálatának előtérbe kerülése a jogtörténet területén 505

LÁZÁR MIKLÓS:
A hivatalos személy fogalmának érvényesülése a gazdaságirányítás új rendszerének viszonyai között 516

Szemle:

HORGOSI GYÖRGY:
Gondolatok a büntető eljárás reformjához ... 524

JACSÓ JÁNOS:
A szabálysértés elbírálásáról a katonai eljárásban 531

FODOR JÓZSEF:
Az új román büntetőtörvénykönyv alapintézményei 535

Jogirodalom:

— —: Új könyvek 543

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: Принципиальные вопросы кодификации на повестке дня съезда юристов в г. Шиофок. — *Имре Сабо:* Актуальные общие вопросы кодификации. — *Дердь Анталфби:* Вопросы правотворчества и применения права в свете теории государства и права. — *Тибор Ваш:* Заключительное слово. — *Пал Хорват:* Выдвижение на передний план сравнительного исследования правового развития в области истории права. — *Миклош Лазар:* Осуществление понятия должностного лица в условиях новой системы хозяйственного управления. — *Обзор: Дердь Хоргоши:* К реформе уголовного процесса. — *Янош Ячо:* Рассмотрение дел о нарушениях в военном уголовном процессе. — *Йожеф Фодор:* Основные институты нового румынского уголовного кодекса. — *Правовая литература:* — —: Новые книги.

INHALT: — —: Die prinzipiellen Fragen der Kodifikation an der Tagesordnung des Juristenkongresses in Siófok. — *Imre Szabó:* Die aktuellen allgemeinen Fragen der Kodifikation. — *György Antalffy:* Über die staats- und rechtstheoretischen Beziehungen der Rechtssetzung und der Rechtsanwendung. — *Tibor Vas:* Schlusswort. — *Pál Horváth:* Die vergleichende Untersuchung der Rechtsentwicklung rückt auf dem Gebiet der Rechtsgeschichte in den Vordergrund. — *Miklós Lázár:* Die Geltung des Begriffs einer Amtsperson unter den Bedingungen des neuen Systems der Wirtschaftsleitung. — *Rundschau: György Horgosi:* Gedanken zum Reform des Strafverfahrens — *János Jacsó:* Über die Beurteilung der Übertretungen im Militärverfahren. — *József Fodor:* Die Grundinstitutionen des neuen rumänischen Strafgesetzbuches. — *Rechtsliteratur:* — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: Questions de principe de la codification sur l'ordre du jour du Congrès des juristes à Siófok. — *Imre Szabó:* Questions actuelles d'ordre général de la codification. — *György Antalffy:* La création et l'application du droit et leurs aspects intéressant la théorie de l'Etat et du droit. — *Tibor Vas:* Discours de clôture. — *Pál Horváth:* L'avancement au premier plan de l'étude comparative de l'évolution juridique dans le domaine de l'histoire du droit. — *Miklós Lázár:* La mise en oeuvre de la notion de la personne chargée d'une fonction publique dans les conditions du nouveau système de la direction de l'économie. — *Revue: György Horgosi:* Refléxions sur la réforme de la procédure pénale. — *János Jacsó:* L'appréciation des contraventions dans la procédure militaire. — *József Fodor:* Les institutions fondamentales du nouveau Code pénal roumain. — *Littérature:* — —: Nouveaux livres.

CONTENTS: Promblems of principle of codification on the agenda of the Lawyers' Congress at Siófok. *Imre Szabó:* Actual General Problems of Codification. — *György Antalffy:* On the State and Law Theory Aspects of Law-Making and Law Application. — *Tibor Vas:* Closing address. — *Pál Horváth:* The Comparative Study of Regional Legal Evolution in the Foreground in the History of Law. — *Miklós Lázár:* The Assertion of the Notion of Official Person under the Conditions of the New Economic Management. — *Reiew: György Horgosi:* Reflections on the reform of criminal procedure. — *János Jacsó:* On adjudging petty offeuces in military procedure. — *József Fodor:* The basie institutions of the new Rumanian Criminal Code. — *Legal literature:* — —: New books.

ránya, hogy az ilyenfajta módosítás oka szinte eltűnik, a homályba vész; különösen nem tudni, miért kellett egy-egy szót, egy fordulatot megváltoztatni, — tényleg szükség volt-e rá vagy sem?

Az újrakodifikálás, minden érdemi haszna mellett, főképpen azzal a veszéllyel jár, hogy gyengíti a bizalmat *a szocialista jog stabilitásában,* vagy legalább is nem erősíti a jogi szabályozás tartósságát illető meggyőződést. Ez egy szempontból menthető, hiszen társadalmi viszonyaink gyors fejlődése nyomatékosan igényli a törvénykönyvek módosítását. Az is közrehat az újrakodifikációra való törekvésben, hogy el akarjuk kerülni a bírói jogalkalmazás praeter legem-, vagy contra legem-gyakorlatát és ezzel egyfajta szokásjog keletkezését.

Napjaink gyakorlata újabb tapasztalattal gazdagítja a szocialista kodifikáció kérdéskörét. Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése azt mutatja, hogy egy ideiglenesnek tekinthető, de nem törvénykönyvi szintű, hanem *kormányrendeleti szabályozás megelőzheti* és tényleg meg is előzi a tartósabb igényű törvényi vagy törvénykönyvi rendezést. A második kodifikációt, illetőleg azt a kodifikációt, amelyet így neveztünk, ezek szerint egyes jogterületeken — ilyen mindenesetre a polgári jog, a munkajog, valamint egyes részeiben az államigazgatási jog is — megelőzheti a rendeleti előkészítés, ami valójában nem más, mint egyfajta *normatív kísérlet.*

Egyébként már a népi demokratikus fejlődés szocialista szakaszára való áttérés menetében, azaz az első kodifikációt megelőzően is lehetett nálunk hasonló jelenséggel találkozni; ez a hasonlóság azonban csak külsődleges volt, mert az akkori első rendeleti szabályozásnak más volt a magyarázata. Annakidején *a rendeleti ideiglenesség* fő okát abban lehetett megtalálni, hogy a politikai erőviszonyok még nem engedték meg az egyértelműen szocialista kodifikációt; ezért a rendeleti szabályozás nem a későbbi kodifikáció kísérlete, hanem a társadalmi viszonyoknak megfelelő adekvát jogfejlődési szakasz volt. Az első szocialista szabályozásnak csak az első szocialista kodifikációt tekinthetjük.

III.

Napjaink problémáinak elemzésénél a tapasztalataink alapján abból indulunk ki, hogy a „második kodifikáció" tartalmilag nem jelent szükségszerűen egészében új kodifikációt, s ennélfogva technikailag sem kell okvetlenül egészen újnak lennie. Az elvi alapjaiban, általános részében, továbbá egyes intézményeiben változatlanul maradó kódex esetleg kiegészíthető, illetőleg módosítható külön kiegészítő és módosító törvény, úgynevezett *novella* útján is. Azt az előnyt, amelyet a szerkezet egységessége jelent, biztosítani lehet teljes újrakodifikálás nélkül, más módon is, szervesen beleillesztve a módosított részeket magába a kódex-szövegbe, *inkorporálva* az új rendelkezéseket a régi törvénybe vagy törvénykönyvbe. E tekintetben úgy tűnik, hogy nem éltünk eléggé — s érthető okokból eddig alig élhettünk nagyobb mértékben — a kódexek kiegészítésének és módosításának olyan módszereivel, amelyek viszonylag sértetlenül tartják a kódexeknek okvetlenül nem változtatandó részeit, — holott ennek előnye adott körülmények között nem lebecsülhető.

Azt lehetne minderre mondani, hogy itt lényegében csak *kodifikációs technikáról* van szó. Ez bizonyos értelemben igaz; ebben az esetben azonban a kodifikációs technika megválasztása *érdemi állásfoglalást* is takar. Társadalmi fejlődésünkben egyre nagyobb jelentősége van annak a kérdésnek, hogy mi az állampolgárok tudati viszonya a joghoz? Van olyan polgári álláspont, amely szerint itt számottevő különbség van *az emberek közötti viszonyt* rendező szokásjog, illetőleg *az emberek és az állam közötti viszonyt* szabályozó törvényi jog között. Az alkotott jog — eszerint — az állam közvetítésével teremt vagy szabályoz emberek közötti viszonyt. Ez az utóbbi tétel igaz, de ugyanez áll a szokásjogra is, minthogy az állam közbenjötte az emberek közötti viszonyok szabályozásánál ott is elengedhetetlen, legfeljebb a szokásjognál nem mutatkozik meg annyira. A különbség társadalmi magva az alkotott jog és a szokásjog között nem itt van; a kérdés nem ez, hanem a szokásossá váló követés feltételeinek és ütemének a kérdése. Annak érdekében, hogy az alkotott, *a kodifikált jogot is „szokásjoggá" tegyük,* azaz bevigyük a köztudatba, követését megszokottá tegyük, arra is törekednünk kell, hogy az alapvető jogintézmények tartósan kiépüljenek és a társadalmi gyakorlatban tényleg érvényesüljenek. Ehhez az igényhez kell hozzáidomítani kodifikációs technikánkat is.

Egyik-másik joganyagunkat illetően a jogászi felfogásban nagyrészt *elmosódott az elvi határ* a kódexbe foglalandó rendelkezések és a kódexen szükségszerűen kívül maradó tételek között; gyakorlatilag az történik, hogy vagy a kódexeket bővítjük oda nem tartozó rendelkezésekkel, vagy megfosztjuk azokat olyan tételektől, amelyek pedig okvetlenül beletartoznának. Az előbbi eset *túlzottan kazuisztikus kódexhez,* az utóbbi viszont keretszerű *törvénykönyvhöz* vezet.

Ami a kazuisztikát illeti, egy-egy joganyag nem csak törvényi vagy törvénykönyvi szabályozásában lehet kazuisztikus, hanem a maga egészében: a törvények és végrehajtási rendeletek összességében is. Itt talán figyelembe kellene venni, hogy az olyan kódex, amelyhez nem csak egyetlen életbeléptetési és az átmeneti rendelkezéseket tartalmazó törvény (vagy legfeljebb törvényerejű rendelet), hanem *a végrehajtási szabályok egész sora* csatlakozik, valójában

már nem egészen kódex, nem egy-egy jogág vagy jogviszonyfajta fő jogszabálya, hanem csak egyike — bár eleje — egy egész jogszabály-sornak, amelynek tényezői a jogforrási szint csökkenésével szinte számtani haladvány alakjában növekszenek. Nem bírálni kívánjuk, csak példaképpen utalunk e tekintetben a termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi III. számú törvényre, amely 142 szakaszból áll; a végrehajtását szolgáló minisztertanácsi rendelet szakaszainak száma 182, a miniszteri végrehajtási rendeleté 262. Ha a két végrehajtási rendelet szakaszainak számát összeadjuk, úgy összesen 444 szakaszt kapunk, a törvény 142 szakaszával szemben: a végrehajtási rendelkezések tehát a törvényi rendelkezések háromszorosát teszik ki. Még az olyan, igazán „csak" kódex-szel rendezendő kérdés, mint a családjog is megkapta annakidején a maga 122 törvényi szakaszához a 71 szakaszból álló törvényerejű rendeletét, — igaz, hogy a személyi jog egyes kérdéseinek rendezésére vonatkozó szakaszokkal együtt. Hasonló helyzetben kevés a biztosíték arra, hogy *nem a véletlen dönti-e el,* mi kerül a kodexbe és mi a végrehajtási jogszabályba?

Ebből az következik, hogy egyrészről célszerű lenne általában elméleti igénnyel, másrészről azonban minden egyes kódexnél konkrét módon annak meghatározása, hogy a mi a kódex, illetve mi *az adott tárgyú kódex szükségszerű tartalma?* Az általános és a különös okvetlen tartalom meghatározása szintén egyik tényezője lehet annak, hogy közelebb jussunk annak a kérdésnek a megválaszolásához: mi is egy-egy szocialista kódex tartós, szinte azt mondanánk, *állandó,* de inkább állandóbbnak tekinthető tartalma? A kódexek esetleges novelláinak ezekhez a stabilabb elemekhez kellene járulniok, mint azok kiegészítései, mozgékonyabb részei, miközben megfelelő szerkesztési technika segítségével mindig meg kellene őrizni egyben *a kódexek elvi és szerkezeti egységét* is.

IV.

Látható, hogy a jogszabályszerkesztési technika ilyenképpen nem elhanyagolható, bár a lényegnek mindenképpen alárendelt szerepet játszik a kodifikációnál, s így annál is, amelyet második kodifikációnak nevezünk. E tekintetben azonban nem csak a kódexek kiegészítésének és módosításának úgynevezett inkorporációs módszeréről van szó, hanem a *kódex-szerű jogszabályrendezés* más módjairól is, amelyeket *quasi-kodifikációnak* vagy *pszeudo-kodifikációnak* nevezünk. A folyamatos jogszabályrendezés hasznosságára legutóbb a jogszabályok, valamint az ügyintézés egyszerűsítéséről és továbbfejlesztéséről szóló 2004/1969. (II. 23.) számú kormányhatározat is felhívta a figyelmet.

Kétségtelen, hogy egyfajta jogszabály-rendezési módot elég gyakran alkalmazunk ma is jogrendszerünkben; ezt a módot mi *hierarchikus koordinációnak* neveztük. Ez az egyszerre kibocsátott, egymásra vonatkoztatott különböző szintű, alap- és végrehajtási jogszabályok, a törvénykönyvek vagy törvények és a rendeletek egybeszerkesztésében, azok egyes szakaszainak egymás alá rendelésében és együttes közzétételükben áll. Szinte rendszeresen élünk ezzel a módszerrel; legutóbb a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium 6/1967. (X. 24.) számú rendeletével, együtt, ahogy mondani szoktuk: egységes szerkezetben bocsátotta ki a már említett termelőszövetkezeti törvényt, továbbá a végrehajtási kormány- és miniszteri rendeleteket.

Ennek a formának, azaz *az egységes szerkezetbe foglalásnak* megvan a maga gyakorlati előnye, ez azonban elsősorban a jogalkalmazók javára érvényesül; a jogkereső közönségnek, a lakosságnak ez a mód nem nyújt elég áttekintést; a szabályok sokasága, olykor egyenesen halmaza rendszerint megzavarja őket. Ugyanakkor ez a hierarchikus koordináció még a jogalkalmazók, a jogászok számára sem ad egészében helyes képet a vonatkozó joganyagról, mert éppen a hierarchikus elem az, amely elmosódik benne: szinte mellékessé válik a jogforrási különbség, a törvény magasabbrangúsága és a végrehajtási rendeletek alárendeltsége, annak ellenére, hogy az összeállítások mindig feltűntetik, melyik jogszabályból vett rendelkezésről van szó.

A jogszabályrendezésnek azonban elvileg nem a hierarchikus koordináció a jellegzetes formája. *A jogszabályrendezés* tulajdonképpeni szerepe éppen akkor tűnik elő, ha különböző időkben, de ugyanabban a körben alkotott jogszabályok sora az idő múlásával már áttekinthetetlenné, illetőleg azoknak egymáshoz való viszonya vitatottá válik. Ilyen esetekben rendszerint azonos szintű jogszabályokról, közelebbről *törvényekről* van szó, amelyeket a rendezés során úgy szerkesztenek egybe és foglalnak kódex-szerű egységbe, hogy egyidejűleg kiküszöbölik a rész-jogszabályok közötti ellentmondásokat, miközben egyébként is felülvizsgálják az egész anyagot. A jogszabályrendezésnek ezt a formáját, amelyet *revíziónak* neveznek, az arra feljogosított szerv megfelelő felhatalmazás alapján végezheti; ilyen szerv lehet az országgyűlés, a kormány, egy minisztérium stb. Ez a rendezés nyilvánvalóan különbözik a sokféle nem-hivatalos vagy félhivatalos jellegű összeállításoktól. Emlékszünk még a BHÖ-re, amelynek szerkesztése részben kompilációt, részben azonban revíziót is jelentett. Az összeállítást, mint hivatalos anyagot az igazságügyminisztérium tette közzé, hozzá azonban nyilvánosságra hozott felhatalmazást nem kapott; ezt minden bizonnyal a rendkívüli körülmények, hogy úgy mondjuk: az első jogszabályrendezés igényei indokolták és egyben mentették. Úgy véljük viszont, hogy napjainkban ilyen megoldás választása esetében a *megfelelő szintű* és nyilvánosságra hozott *felhatalmazás* elengedhetetlen lenne.

Van-e *objektív lehetősége* napjainkban az ilyen jogszabályrendezésnek — van-e olyan jogterület, amelyhez nagyobb számú összefüggő törvényi anyag tartoznék? Határozott választ erre egyelőre aligha lehet adni. Bizonyos értelemben ennek a rendezési lehetőségnek a felelevenítése önmagában is jelzi, hogy *nincsen akadálya* a törvényalkotás olyan megélénkítésének, amely mellett egy-egy társadalmi viszony valamely részkérdésének szabályozására közbenső, rész-törvények bocsáthatók ki, s ezek adott időpontban megfelelő jogszabályrendezési eljárással *egybeszerkeszthetők.*

Itt elméletileg az a kérdés is felmerül, hogy vajon egy esetleges jogszabályrendezésbe bevonhatók-e a *különböző szintű jogszabályok:* törvények és törvényerejű rendeletek, esetleg akár kormányrendeletek is. Ez csak látszólag pozitív jogi kérdés; alkotmányainkból egyébként erre még távoli következtetéseket is alig lehet levonni.

A két, végletesen adódható megoldás egyike a jogszabályok fajai közötti megkülönböztetésnek az egybeszerkesztésnél való teljes mellőzésében állana. Ez valójában a ma leggyakrabban használt módszerhez vinne közel: ahhoz, amelyet hierarchikus koordinációnak nevezünk; ennek során mintegy egy kalapba tennők az alap- és a végrehajtási jogszabályokat, ezeket *egymás mellé* szerkesztenők. Ezt azonban nem lehet eléggé elvi alapon álló megoldásnak tekinteni. A másik oldalon viszont a szintek *megmerevedésének* a veszélyével kell szembenézni.

Az állásfoglalás természetesen jelentős mértékben függ a jogszabályrendezésre szóló *felhatalmazás* jogforrási szintjétől is. A jogszabályszerkesztés revíziós módszerénél alkalmazandó alapelv mindenesetre az, hogy csak azonos vagy hasonló szintű jogszabályok egybeszerkesztésének áll fenn a lehetősége és a célszerűsége is; így például külön kódex-szerű jogszabályrendezés foglalhatja egybe az azonos tárgyú törvényeket és törvényerejű rendeleteket, külön a végrehajtási szintű kormány- és miniszteri rendeleteket.

Ami *a kormányrendeletek* szintjét és „rangját" illeti, azok olykor, noha formailag vagy akár egyes rendelkezéseikben törvényen alapszanak, bizonyos mértékig alap-jogszabályokká válnak; rendelkezéseik és a kiindulópontul felfogható törvény között a kapcsolat laza is lehet és végrehajtási jellegük esetleg elmosódik. Nézetünk szerint ez esetekben nemigen lehet akadálya annak, hogy az ilyen kormányrendeletek *a jogszabályrendezés törvényi szintjébe* vonódjanak be.

Mindennek kétségtelenül bizonyos elvont jellege van, mert gyakorlatilag ilyen jogszabályrendezésre egyelőre még nem került sor. Ha azonban azokra az előnyökre gondolunk, amelyek például az azonos kérdéskört rendező miniszteri rendeletek esetleges egységbe szerkesztésében rejlenek, de azt is figyelembe veszszük, hogy a felső szintű jogszabályok anyagában is adódik rendezni való, úgy tűnik, hogy a quasi-kodifikációnak nevezett jogszabályrendezés eszméje nem egészen illuzórius, s hogy ebből belátható időn belül *gyakorlatot lehet teremteni.*

V.

Újabban többször hangzott el egyik-másik törvénykönyvünkkel kapcsolatban, hogy az *kerettörvény,* valójában csak keretjogszabály, s nem több annál.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a kerettörvénynek *nincsenek nálunk jó emlékei:* általában a múltban azt a megoldást értették ezen, amikor a törvény olyan benyomást keltett, mintha valamely kérdést törvényi szinten érdemben rendezne, valójában azonban átengedte a megoldást, azaz a szabályozást alacsonyabb rangú jogszabálynak, esetleg egyenesen a jogalkalmazás véletlenének. Ma nyilvánvalóan nincsen ilyen szándékról szó abban az esetben sem, ha olykor kerettörvényre utalnak; általában az nem is igazán kerettörvény, amelyet így jelölnek meg. De magának az elnevezésnek a használata, a kerettörvénynek, mint olyannak szocialista országban való feltételezése szerintünk önmagában véve is kérdéses.

Mit nevezhetünk kerettörvénynek a szó jó és rossz értelmében? Rossz értelemben véve az olyan jogszabály-törvényt, amely magatartási szabályt egyáltalán nem tartalmaz, illetőleg annak *csak látszatát kelti,* de mindjárt későbbi alacsonyabb rangú szabályozásra utal, amelyet ugyan csak részlet-szabályozásnak tekint, valójában azonban ez az igazi szabályozás. A szó jó értelmében kerettörvénynek tekinthető az olyan törvény, amely csak *alapelveket* tartalmaz; az alapelvek azonban, mégha törvényben fejezik is ki őket, ugyanúgy *nem alkalmazhatók önmagukban,* mint a törvény általános részének tételei; noha magatartásokra vonatkozó alapelvekről van szó, az alapelvek csak egy más, mondjuk így: „közvetlen" magatartási normával együttesen érvényesülnek.

Az esetek túlnyomó többségében, amikor nálunk keretszabályozásról, kerettörvényről vagy egy-egy törvénykönyv keretszerű szabályairól szólnak, valójában nem is keretszerűségről van szó. A törvény ugyanis magatartási szabályokból áll, de olyanokból, amelyek *nem keretszerű,* hanem *általános jellegű szabályok,* aránylag széles tényállásokat fognak át, s kevesebb figyelmet fordítanak a kivételes esetekre. Az ilyen szabályok bizonyos mértékig jellemzőek jogrendszerünkre, de elsősorban kódexeink rendelkezéseire állnak: ezek a tényállásokat rendszerint kellő mértékig általánosan állapítják meg, azaz olyan általánossággal, hogy ugyanakkor, amikor azok tipizálnak — egyben az altí-

pusok széles körét is átfogják.[4] Ezt *az általános jelleget* olykor összetévesztik a keretszerűséggel; ez azonban nem helyes. Amikor „kellő" általánosságról szólunk, egyben jelezzük azt is, hogy *a túlzott általánosságnak* is megvan a maga veszélye. A jogszabályoknak kellően általánosaknak kell lenniök ahhoz, hogy a jogalkalmazásnak megfelelően tág kört biztosítsanak, s anélkül, hogy annak új magatartásszabályt kellene alkotnia, az általános norma keretei között valójában azoknak az esetfajtáknak a sokaságát konkrétizálhassa, amelyekre a törvényhely vonatkozik.

Változatlanul kodifikációnk egyik alapvető igényének kell tekintenünk, hogy a kódexekbe foglalt jogszabályok az előbbi értelemben véve általánosak legyenek; a kódexek *ne vesszenek el a kazuisztikában,* s ne legyenek valamely társadalmi viszony aránylag szűk vonatkozására korlátozottak. Az általánosságnak ugyanakkor nem szabad olyanná válnia, hogy közelítsen a keret-szerűséghez, hogy a szabály okvetlenül kisegítő normát igényeljen, amely valójában a főszabály helyébe lép.

Néhány éve végzett egyik közbenső vizsgálatunk azt mutatta, hogy az utóbbi veszélyt jelző gyakorlattal tényleg lehetett a jogalkalmazásban találkozni. A polgári ítélkezésben meglehetősen nagy volt ugyanis az olyan ítéletek száma, amelyek a törvénykönyvet szinte keret-törvénynek tekintették, alig tulajdonítottak neki jelentőséget, illetőleg a kódexbe foglalt normát úgyszólván teljesen figyelmen kívül hagyták és indokolásukat valamely alacsonyabb normára, mégpedig többnyire a normasor végén vagy legalacsonyabb fokán álló szabályra alapozták. Ez a jelenség a jogalkalmazás kevéssé elmélyültségére mutatott, még akkor is, ha a tulajdonképpeni oka nem is az volt, mintha a polgári törvénykönyvet egyszerűen csak keret-törvénynek tekintették volna. Ezek az ítéletek azonban közel kerültek az ilyen felfogáshoz, mert elmulasztották, hogy *az alacsonyabb normát visszavezessék a magasabbra* és e magasabb normával egységbe foglaltan nézzék és alkalmazzák. Feltehető, hogy ebben annakidején közrejátszott a polgári törvénykönyv viszonylag új keletű volta, de minden bizonnyal az a jogi jelenség is, amelyet *túlszabályozásnak* lehet nevezni, s amelynek oka abban állt, hogy egyes országos főhatóságok elsősorban normák útján kívántak szervezni és irányítani, illetőleg okvetlenül normát bocsátottak ki minden problematikus esetnél, de legalább is valaminő normapótló hivatalos állásfoglalást adtak ki.

Az ilyen törekvésekkel szemben a jogalkalmazást, hogy úgy mondjuk, egyenesen *vissza kell vezetni a törvényhez* és az annak végrehajtásánál tényleg szükséges rendelethez. Az egyik oldalon a jogalkalmazásnak elvibbé kell válnia az általános jogszabályhoz — a törvénykönyvhöz — kell közelednie; a másik oldalon célszerű lenne szigorúbb határok közé szorítani az országos főhatóságok elvi állásfoglalásait és a joganyagot fölöslegesen bővítő úgynevezett „jogalkotó" tevékenységét.

VI.

A felvetett kérdések mindenekfelett kodifikációnk, kódexeink kérdései, de bizonyos értelemben *egész törvényhozásunkéi,* minthogy a kódexek és a törvények között nem csak jogforrási szempontból nincs elvi különbség, de társadalmilag is mozgó közöttük a határ.

A levonható tanulságok élén azt a tételt lehet kiemelni, hogy a szocialista társadalmi fejlődés menetében esedékessé válik *a kodifikációnak úgynevezett második szakasza,* amely több szempontból különbözik az első kodifikációtól. A kódexek létrejöttének a folyamata jobban elhúzódhatik, a törvénykönyveket megelőzhetik közbenső jogalkotó aktusok, rendeletek: a teljes újraszabályozás, az újrakodifikáció nem okvetlenül és nem minden esetben szükséges.

Az általunk megállapított tételek második csoportja a kódexek módosításában adódó változatos formák használatának lehetőségére, a quasi-kodifikációra, *a jogszabályrendezésre,* s annak különböző módjaira vonatkozik. Itt a kodifikációs és a jogalkotási technika eszközeinek kiszélesítéséről, és a társadalmi szükségletekhez való hozzáigazításáról volt szó.

A tanulságok harmadik csoportjába *a kódexek és végrehajtási szabályaik* közötti helyes viszony kialakítására vonatkozó követelmény sorolható, a törvénynek törvényként való meghagyása, *a keret-törvények* és keret-törvénykönyvek változatlan *elutasítása* és ugyanakkor a törvénykönyvek általánosságának megőrzése, egyben pedig a jogalkalmazó gyakorlatnak olyan elmélyítése, amely az alkalmazandó norma keresésénél eljut a törvény magasságáig.

Látható, hogy tételeinkben keverednek az időszerűeknek mondható és a tartósabb jellegű következtetések. Nézetünk szerint ennek szükségszerűen így kell lennie: csak a gyorsabban változó és az állandó igényeknek az egységében lehet megragadni azoknak az elveknek a sorát, amelyek a szó mélyebb értelmében vett *társadalmi időszerűséget* képviselik adott esetben a kodifikáció kérdéskörében.

Szabó Imre

[4] „Az összes keret-, irányelv- és alaptörvények »általánosak«" — írja *H. W. Kopp;* „e három terminust szinonímnak vehetjük". *H. W. Kopp:* Inhalt und Form des Gesetzes als ein Problem der Rechtstheorie..., Zürich 1958., II. köt. 404. old.

A jogalkotás és a jogalkalmazás állam- és jogelméleti vonatkozásairól*

I.

Szabó Imre akadémikus „A kodifikáció időszerű általános kérdései" című referátumához hozzászólni megtisztelő feladat annál is inkább, mert referátumának gondolatébresztő voltával, a levonható tanulságok mindegyikével csak egyet tudok érteni.

Éppen ezért a következőkben a magam részéről az állam- és jogelmélet művelőjeként inkább néhány gondolattal szeretném kiegészíteni értékes mondanivalóját a kodifikációval kapcsolatban, *elsősorban a jogalkotásnak a jogtudattal és a jogalkalmazással való összefüggése tekintetében.*

Fejtegetéseimet néhány olyan nehézség felvázolásával kezdem, amelyek — úgy érzem — a jog elméleti tanulmányozásának útjában állanak. Az elméleti jogtudományok — eltérően a tételes jogiaktól — elsősorban szembetalálják magukat azzal a kérdéssel, hogy tulajdonképpen melyek is az alapvető elméleti, jogelméleti problémák, amelyek az eddigieknél alaposabb elméleti kimunkálást igényelnek.

Az egyes jogtudományi ágak művelői úgyszólván egyszerre foglalkoznak jogelméleti, jogdogmatikai, valamint társadalmi-technikai problémákkal is. Úgy véljük azonban, hogy a jogtudományok keretében élesebben kell különbséget tenni olyan jogelméleti problémák között, amelyek a jog társadalmi-gazdasági feltételeinek és hatásainak vizsgálata alapján vezetnek általános érvényű megállapításokhoz, valamint olyan jogdogmatikai problémák között, amelyek nyomán arra adnak feleletet, hogy a jog szabályai alapján milyen magatartások tekinthetők kötelezőeknek, tiltottaknak, jogi szempontból közömböseknek és milyen jogkövetkezményekkel járnak ezek. Arról nem is beszélek, hogy a jog dogmatikus tudománya sem különböztethető meg elég világosan a jogalkotásban való részvétel rejtett és különleges formájától — mindazokkal a következményekkel együtt, amely a dolgok ilyen állásából a jogtudomány elméleti problémáira hárulnak. Hogy csak egyet említsek: nehéz urrá lenni azokon az illuziókon, amelyek a „törvényalkotó"-val kapcsolatos kijelentések pszichológiai jellegéhez kötődnek, vagy azokon, amelyek a jogdogmatikát művelők által megteremtett „törvényalkotó" kifejezés elemzéséből erednek.

Mindezzel nem akarjuk csökkenteni a dogmatika jelentékeny szerepét, s elsősorban nem a jogalkalmazás mindennapi gyakorlatában, mivel a gyakorlat kialakítása túlmegy a szövegeken, behatol a társadalmi folyamatokba, amelyeket ismerni kell.

Az állam- és jogelméletnek ma már vitathatatlan feladata a jogi jelenségek többsíkú vizsgálata, amely feltételezi egyrészt *a kutatási specializációt,* másrészt ugyanakkor elengedhetetlenné teszi éppen az átfogó állam- és jogelméletet, amelynek alkalmasnak kell lennie a jogi kutatások szintézisének létrehozására; ezt egyébként a tudományágak művelői és a gyakorlati szakemberek egyaránt elismerik és várják is szaktudományunktól. Úgy gondolom, hogy ez a diszciplina jó szervezeti keret lehet a különböző, de egymáshoz kapcsolódó kutatási erőfeszítések egyesítéséhez és egybehangolásához. Ilyen területnek kell tekinteni a kodifikáció elvi problémáit is.

Ma már nincs szükség annak bizonyítására, hogy a szocialista államban a kodifikáció társadalmi szerepe mennyire más, mint a kapitalista államban volt. Mégis úgy gondolom, nem árt, ha a kodifikálásnak néhány *előnyére* ez alkalommal is rámutatunk. Milyen előnyökkel kell járnia a kodifikációnak? Nézetünk szerint az első helyen áll *a törvényesség erősítésének a gondolata.* A második helyre tenném a rendelkezések tartalmának a *hozzáférhetőbbé tételét,* ami különösen fontos a törvény általános ismeretének követelménye miatt (ignorantia juris nocet). A jogi kifejezésmódok azonossága a jogrendszerben kodifikáció keretében is csak megkönnyítheti a jog értelmezését és alkalmazását. Negyedik helyen említenék egy bizonyos fajta *törvényhozási gazdaságossági* szempontot, amellyel elkerülhetjük azonos rendelkezések ismétlését különböző normatív aktusokban. Végül pedig azt a *logikai szempontot,* amely által elkerülhetők a különböző ellentmondások. Ha mindezek az adottságok együttesen jelen vannak, érdemes és szükséges kodifikálni, új kódexet létrehozni, olyan értelemben, ahogy a referátum is hangsúlyozza.

II.

Helyesen mutat rá Szabó Imre akadémikus, hogy társadalmi fejlődésünkben egyre nagyobb jelentősége van annak a kérdésnek, hogy mi az *állampolgár tudati viszonya a joghoz.* Ismeretes, hogy a jogtudat a társadalmi tudat egyik formája, amely *nem szűkíthető le az egyéni nézetek egyszerű matematikai összegére.*

Ebből a marxista filozófia által megállapított tételből nézetünk szerint a jogtudományokra nézve egy rendkívül fontos következtetés folyik. Ha a jogtudat a jogi jelenségek társadalmi, kollektív ismerete, ezeknek a jelenségeknek az össznépi osztályigazság álláspontjáról való

* Elhangzott a Magyar Jogász Szövetség Siófoki Kongresszusa Állam- és jogelméleti Szekciójának 1969. V. 11-i ülésén. *(Szerk.)*

értékelése, akkor kétségtelenül *normatív jelleggel* rendelkezik és az emberek tömeges magatartását, viszonyait ha úgy tetszik szabályozza. Történelmileg ezt a tételt a szokásjognak a világ összes népei között és több ezer évre kiható elterjedése is alátámasztja, amely egységes egészként magába foglalta a jogtudat és a jog szabályozó erejét.

A szokásjog mindenekelőtt az osztályok jogtudatában létezett, és minden egyes esetben bírói és államigazgatási aktusok szankcionálták, melyek az uralkodó osztály jogtudatát fejezték ki. A szocialista jogrendszer számára a szokásjog nem szolgál és szinte egyáltalán nem is szolgált jogforrásul.

De véleményünk szerint a szocialista jogtudat vonatkozásában is *beszélhetünk annak normatív és szabályozó erejéről,* amely természetesen lényegesen különbözik a társadalmi viszonyok alapvető és fő szabályozóitól, *a jogi normáktól.* Természetesen, amint hogy nem szabad összekeverni és azonosítani a jogtudatot és magát a jogot, *nem szabad azonosítani a jogtudat és a jog szabályozó erejét sem.*

A jog az emberek magatartását és viszonyát szabályozza attól függetlenül, hogy az egyes konkrét esetben az ember felismeri, vagy nem ismeri fel cselekményeinek jogi következményeit. Ismeretes a mondás, hogy senki sem hivatkozhat a törvény nem tudására. Ez azt jelenti, hogy a jogszabályok megsértője nem mentesül a felelősség alól még akkor sem, ha bebizonyította, hogy nem ismerte a törvényt.

Egészen *más a helyzet a jogtudat normatív erejével kapcsolatban.* Ez tulajdonképpen nem más; mint a jogról és a társadalom tagjainak kötelezettségeiről, a törvényesről és törvénytelenről, a jogosról és jogtalanról stb. alkotott *eszmék, fogalmak, képzetek összessége.* Szabályozhatják-e maguk az emberek jogi gondolatai magatartásukat? Véleményem szerint igen, márcsak azért is, mert *mindenféle gondolat,* tehát nemcsak a jogra vonatkozó gondolat *koordinálja az emberi tevékenységet.* A jogtudat azonban a tudat más formáitól eltérően *külön* normatív szabályozó erővel rendelkezik. Mindenekelőtt a jogtudat a jogszabályok szabályozó erejét, azok általánosan kötelező voltát tükrözi. Minél jobban ismerik az emberek az állam jogi normáit, annál inkább teljesítik és tartják be ezeket a normákat. Következésképpen minél magasabb az állampolgárok jogi kultúrája, annál erőteljesebben fejlett jogtudatuk, annál hatékonyabb a jog normatív ereje.

A jog mint a társadalmi viszonyok szabályozója, *a jogtudaton keresztül, és annak segítségével működik.* Ez nemcsak azáltal érhető el, hogy az emberek tudatosan alkalmazzák magatartásukban a jogszabályokat, hanem azáltal is, hogy a jogtudat jogilag értékeli a magatartást a hatályos törvények „kiegészítéseképpen". Több esetben maga a törvényhozó is irányelvként tekinti a jogtudatot a szocialista jogszabályok értelmezésénél és alkalmazásánál. Bármennyire is részletes legyen a törvény, mindig teret enged a bíróság döntésének és a bírák törvény-értelmezésére, miként a törvényesség, a jogszerűség értékelése is a jogtudaton alapszik.

Természetesen nem akarjuk szembeállítani a törvényt a jogtudattal, az élet tényeire csak a törvényt alkalmazzák. A jogtudatban benne vannak az egyén jogairól és kötelességeiről, magatartásának jogszerűségéről, vagy jogellenességéről, a bűncselekményről és büntetésről alkotott normatív fogalmak, még mielőtt a törvényhozó ezeket törvénybe foglalja. Ezeket a fogalmakat az osztályérdekek határozzák meg. A jogi szabályozásról alkotott elképzelések közül távolról sem mindegyik válik államilag elismert normává, ez a szóbanforgó elképzelések és az őket létrehozó érdekek összhangjának fokától függ. Engelsre hivatkozom, aki azt írta: hogy az egyén szabad akarata holnap korlátozva érzi-e magát azáltal a törvény által, amelyet tegnap létrehozni segített — ez attól függ, hogy ez alatt az idő alatt kialakultak-e új körülmények, megváltoztak-e az egyén érdekei annyira, hogy a tegnap megalkotott törvény ma már nem felel meg ezeknek a megváltozott érdekeknek. Ha ezek az új érdekek az egész uralkodó osztály érdekeit érintik, úgy ez az osztály megváltoztatja a törvényt, ha az új körülmények csak egyes személyeket érintenek, úgy az utóbbiak belső ellenállása természetesen a többség részéről nem vétetik figyelembe.

Mindaddig, amíg a jogtudatnak a jogról és a kötelezettségekről alkotott fogalmai nem válnak törvénnyé, *a jogtudat normatív* szabályozó ereje a potenciában, a lehetőségekben rejlik. Ez azzal magyarázható, hogy egy és ugyanazon osztály különböző tagjainál annak értelmezése, hogy mit kell jognak és kötelességnek érteni, egészen különböző. Ezért a normatív fogalmak különleges, csupán a jogi felépítményre jellemző kifejezési formája szükséges. Ez rendkívül fontos forma, mert lévén a jogtudat objektivizálódásának formája, a társadalmi viszonyok jogi szabályozásának legalább három társadalmi követelményét kell kielégítenie. Először, a jogi jellegű magatartási szabályoknak megfelelően *határozottaknak* kell lenniök, világos és egyértelmű választ kell adniok arra, miből állnak ezek a jogok és kötelezettségek. Másodszor, a jogi normáknak *általánosan kötelezőeknek* kell lenniök, ami állami elismerésükkel, (megállapításukkal) és állami kényszer útján történő érvényesítésükkel érhető el. Harmadszor, a jogi normákat ismerniök kell azoknak, akikhez szólnak, következésképpen *közismerteknek* kell lenniök.

A jogtudatnak a magatartási normákról alkotott fogalmai mindaddig, amíg nem foglalják azokat törvénybe, nem rendelkeznek *sem határozottsággal, sem általános kötelező erővel, de rendelkezhetnek a közismertség tulajdonságával, a köztudatban* széles méretekben elterjedtek lehetnek. Következésképpen: szabályozó

erejük a joghoz viszonyítva lényegesen *szűkebb,* csupán annak lehetőségében létezik mindaddig, amíg ezeket a magatartási normákról alkotott nézeteket az államhatalom nem szankcionálja. Ezért a jogtudatnak mint normatív szabályozó erőnek a meghatározása *az erkölcs normatív erejéhez hasonló,* és lényegében különbözik magának a jognak normatív szabályozó erejétől. Mindennek részletesebb vizsgálata azonban messze elvezetne tárgyunktól egészen a jog pszichológiai vizsgálatáig, amelynek során fel lehetne tárni a hatályos joggal szemben való érzelmi, intuitív beállítottság negatív és pozitív jelenségeit egyaránt. Ehhez azonban bővebb, elsősorban empirikus elemzésre volna szükség, mint ahogy annak kimutatásához is, ami a jogtudat tartalmának külső, pszichén kívüli okát képezi. Csak ennek az elemzésnek az eredményei tennék lehetővé a jogtudat teljes elméletének kiépítését. A jogtudat társadalmi jelenségének vizsgálata szükségessé teszi tehát a társadalomtudományok különböző ágainak bizonyos integrációját is. Az állam- és jogelméletnek gyakran kell foglalkoznia olyan problémákkal, amelyeket más diszciplinák mellőznek, de amelyek megoldásában mégis kiegészítik egymást a különböző társadalomtudományok. Ilyen problémának látjuk a jogtudat problematikáját.

III.

A szocialista jogelmélet eddigi vizsgálódásai — elsősorban éppen Szabó Imre — kimutatták a jogalkalmazással kapcsolatban, hogy az *értelmezés aktusa nem alkot új normát, hogy az nem jogforrás.*

Az értelmezés kisegítő tevékenység, amely a helyes jogszabály nyerésére, a jogszabály tartalmának lehetőleg teljes vagy teljesebb feltárására irányul. Ezt az álláspontot a modern polgári tudományban nem ismerik el. Amikor ugyanis a kapitalista államok hatályos jogrendje nem védi és oltalmazza megfelelően a tőkések érdekeit, olyankor a polgári tudomány megengedi a kapitalista bíróságoknak, hogy megtörjék a polgári törvényességet. A polgári jogtudományban nem egyszer felvetik *a szabad bíráskodás követelményét,* vagyis a bíróságok felmentését a törvénynek való abszolút alárendeltség alól. Így valójában az osztályérdekek védelmezése céljából a bíróságok *a széles körűen felfogott értelmezés és analógia útján megváltoztatják a jogot, s ezzel jogforrássá válnak.*

A polgári tudomány értelmezéssel kapcsolatos nézeteinek vizsgálata során szemünkbe ötlik a nézetek különbözősége, ami keletkezésük idejével magyarázható, s amelyekből bizonyos *tanulságokat* is levonhatunk.

A kapitalista formáció kezdeti fejlődésének időszakában, amikor az új, a burzsoázia számára hasznos pozitív jog megsemmisítette a feudális múlt elemeit, uralkodó az a nézet, hogy a bíróságoknak szigorúan be kell tartaniuk a hatályos jog szabályait. *Montesquieu* megállapítja, hogy *a nép bírái csupán szájak, amelyek kimondják a törvény szavait, lélek nélküli lények, akik nem enyhíthetik a törvényeknek sem erejét, sem szigorát.*

Beccaria, a polgári nézetet képviselő olasz jogtudós, tagadta a bíróságok jogszabály-értelmezésre való jogát. Véleménye szerint a bíróságoknak csak *„pontosan és változatlanul a törvény szavait"* kell alkalmazniuk. Továbbá — tanúsítja Beccaria — *nincs veszélyesebb dolog, mint az az általánosságban vett axióma, hogy a törvény szelleméhez kell alkalmazkodni.* Az értelmezés teljes szabadsága esetén a bíró, Beccaria szavai szerint, *szemfényvesztővé válik, aki a nézők nagy csodálkozására, ugyanabból az üvegből egyszer édes, egyszer keserű itallal kínálja őket.*

A kor e polgári álláspontja annál is inkább érthető, mert a kapitalizmus kezdetén még megvan a feudális apparátus, amely a szabad értelmezés látszata alatt megsérthette volna a burzsoázia érdekeit.

A kapitalista formáció fejlődésével párhuzamosan azután, amikor a burzsoázia már saját állam- és bírósági aparátussal rendelkezett, meg lehetett engedni a bíróságoknak a jogszabályok értelmezését.

A kapitalizmus kifejlődésének idején a jogtudományban az uralkodó irányzat *a pozitivizmus.* Úgy vélt, hogy *a kodifikált jog biztosítja az állandóságot az emberek közötti viszonyokban.* A jogpozitivizmus területén az elmélet tevékenysége az ún. fogalmi jogtudomány (Begriffsjurisprudenz) körére szorítkozik. Gondolati spekuláció útján kidolgoznak olyan jogi fogalmakat, mint például a *dologi jog, a jogi személy, a tulajdon, a bűncselekmény, a bűnösség* stb. Ezeknek a fogalmaknak a pozitivisták *állandó* jelleget tulajdonítottak. Úgy vélték, hogy amíg a pozitív jog normái megváltozhatnak, addig *a kidolgozott fogalmaknak* változatlanoknak kell lenniök. *A fogalmi jogtudomány összefügg az értelmezés problémáival.* A jogi fogalmaknak ugyanis segítséget kellett nyújtaniuk a gyakorlati jogászok számára a törvényhozásban mutatkozó *hézagok* esetére. Ez azt jelentette, hogy ha valamely esetet nem lehetett eldönteni a hatályos törvényhozás alapján, akkor *a kidolgozott fogalomrendszerből* vezették le a szükséges normát. E kor polgári tudománya a jogi fogalmak rendszerében csalhatatlan és biztos forrást látott mindenféle döntéshez.

A helyzet döntő módon megváltozik, amikor a kapitalizmus ellentmondásai kiéleződnek, amikor ez a gazdasági-társadalmi formáció végső stádiumába érkezik. A pozitív jog ekkor nem védi meg a kapitalizmust a válságokkal szemben, s a jogainak tudatában levő proletariátussal szemben. Az imperializmus polgári jogtudománya alapot talál a hatályos jogszabályoknak a

bírósági szervek általi megsértésére, a polgárság védelme céljából.

Egész sereg konstrukció jön létre, amelyeknek kisebb vagy nagyobb körben indokolniuk kell a bíró szabadságát a hatályos jogszabályok alkalmazásában. A szélsőséges irányzatok teljes szabadságot követeltek a bíró számára az ítéletek meghozatalában, tehát teljes mentesítést a törvénynek való engedelmesség alól. Azok az indokok, amelyeket a polgári tudomány ezen a területen felhoz a bíró tevékenységi szabadságának megalapozására, különbözőek, de egyformán elhomályosítják e doktrina alapvető és igazi okait. Az értelmezésből folyó új jogforrás alkotása a kapitalista gazdasági érdekek védelméből következik, amelyek szolgálatában feljogosítják a bíróságokat a saját törvényessége megtörésére.

Az imperializmus korának értelmezési elméletei közé tartozik *Kohler* konstrukciója, amely szerint *a törvény kihirdetésének pillanatától kezdve elszakad a törvényhozótól.* Az értelmezés feladata, Kohler szerint, nem a törvényhozó szándékának kutatása, hanem a törvény értelmének felderítése. Az értelmezőnek azt a célt kell maga elé tűznie, amelyet adott pillanatban a törvénynek szolgálnia kell, függetlenül a törvényhozó intenciójától. Híres *Kohlernek* az a megállapítása, hogy *a törvény sokkal bölcsebb alkotójánál.*

Gény szerint az értelmezésnél figyelembe kell venni azokat a különböző jogi koncepciókat, amelyek a törvényhozót irányították és befolyásolták. Gény azonban lényegében a bíró tevékenységét a törvény szövegéhez köti és csak a törvényben levő hézag esetén engedi meg az eltérést.

Heck ugyancsak a törvényben levő hézag esetében veti fel azt, hogy a bírónak ilyenkor tudatosítania kell magában *az érdekek konfliktusát* és olyan normát kell alkalmaznia, amely más tényállás formájában jelentkező hasonló konfliktust old meg.

Kantorowicz — az úgynevezett *szabadjogi iskola* (Freirechtsschule) megalkotója — viszont azt tartja, hogy a bírónak *el is kell térnie a törvénytől, amikor szabad belátása szerint arra a meggyőződésre jut, hogy adott pillanatban a hatóság a törvénytől eltérő módon oldaná meg a vizsgált esetet.* Tudjuk milyen fontos és jellemző az imperializmus korára Kantorowicznak az a tézise, hogy a bíró bizonyos esetekben köteles eltérni a törvény kifejezett szövegétől.

Természetesen tisztában kell lennünk azzal, hogy a jogalkalmazás kétségtelenül politikai és osztály-jellegű. Nem lehet az adott tényállásnak valamely adott jogszabály alá vonását tisztán logikai műveletként elképzelni. Maga a jogszabály az állami szervekre bízza a döntés kiválasztását bizonyos keretek között.

Vajon azt jelenti-e ez, hogy a törvényhozó, a jogszabály keretei között teljes döntési szabadságot ad a jogot alkalmazó szervnek?

A szocialista rendszerben, ami például az államigazgatási szerveket illeti, nem engedhető meg a semmiféle ellenőrzés alá nem tartozó igazgatási tevékenységként felfogott „szabad belátás" sem korlátlanul, sem a törvény által megjelölt általános fogalmak keretei között. Még ha a törvény meg is adja a döntés kiválasztásának lehetőségét, az ún. diszkrecionális mérlegelést, az ilyen döntést is indokolni kell a célszerűség szempontjaival, a köz- és az állampolgárok érdekeivel. Az államigazgatási szervnek a választott szervek ellenőrzése alá kell tartoznia a törvény által megengedett diszkrecionális jogkörben hozott döntések tekintetében is.

A bírósági döntést is *indokolni kell,* annak ellenére, hogy a bírónak lehetősége van a döntés megválasztására.

A szocialista állam alapvető társadalmi céljait, amelyekhez a jogot alkalmazó szerveknek alkalmazkodniuk kell, az Alkotmányban szükséges az új követelményeknek megfelelően megfogalmazni.

Ezeket a célokat és értékeléseket kell szem előtt tartaniuk a jogot alkalmazó szerveknek.

Amíg a kapitalista országok jogtudománya elhallgatja az értelmezés osztály-jellegét, addig a szocialista államokban kifejezetten előírják azt az alapelvet, hogy a jogi döntéseknél a dolgozó osztály javát és a szocialista építés érdekeit kell szem előtt tartani. Ez azonban nem jelentheti a hatályos rendelkezések megsértését, amelyek felett a törvényesség alapelve őrködik.

Röviden szólva, a szocialista jogértelmezésben nagy szerepet játszanak a következő elemek együttvéve: 1. a jogot alkalmazó jogtudata; 2. a grammatikai és a logikai szabályok; 3. a jogi szabályokban megtalálható bizonyos alapelvek; és végül 4. az aktuális jogpolitikai elvek.

IV.

A *jogpolitikáról* csak annyit, hogy a szocialista jogirodalomban vita van a jogpolitikának önálló diszciplinaként való felvétele tekintetében.

Vannak olyan álláspontok, amelyek szerint a jogpolitika problémái meghaladják a jogdogmatika erőit és éppen ezért a tudományos jogpolitikát általában a jogot, valamint annak okozati hatásait vizsgáló ítéletekkel operálva be tudja bizonyítani, hogy az adott jogszabály megfelelő eszköz-e bizonyos társadalmi cél elérésére és így ezt a jogszabályt kívánatosnak, vagy nem annak értékeli.

Vannak, akik a jogpolitikát külön diszciplinaként való kiemelésre javasolják ugyan, de a jogelmélettel való kapcsolatának fenntartása mellett. Mások a jogpolitikát a jogszociológia gyakorlati alkalmazásának tekintik. Ismét mások a jogpolitikát a jogelmélet gyakorlati alkal-

mazásának fogják fel. Van olyan vélemény, amely a jogpolitikát, mint a jogtudomány egészen önálló ágazatát fogja fel.

A vita még nem dőlt el. Pillanatnyilag úgy tűnik, hogy jelenleg a jogpolitika tulajdonképpen nem más, mint a jogalkotó tevékenység programozása, valamint hatékonyságának elméleti és empirikus vizsgálata. Ma még úgy áll a helyzet, hogy ezeket a feladatokat mind szociológiai, mind más módszerek segítségével kell tudományosan realizálni mind a jogelmélet keretében, mind a többi részdiszciplinára nézve közös problémák megoldása tekintetében. Ehhez azonban több időre, nagyobb átgondoltságra van szükség, s megoldásuk csak a jogtudomány összes ágai képviselőinek együttes erőfeszítéseivel érhető el.

Antalffy György

Zárszó *

Marx tanítása szerint a jog nem lehet magasabbrendű mint az a társadalom, amely létrehozta. Ez a tanítás utal arra, hogy az alap a termelési viszonyok összessége az elsődleges és a jog mint a felépítmény egyik intézménye, másodlagos. De ki kell emelni a jog viszonylagos önállóságát is. Ez azt jelenti, hogy a jog nemcsak regisztrálja, nemcsak tükrözi a gazdasági viszonyokat, hanem aktívan visszahat az alapra és az adott társadalmi forma korlátai között elősegítheti, meggyorsíthatja a társadalom fejlődését.

A jog egyik fontos eszköze a társadalomfejlődés előmozdításának. A tudomány felismeri a társadalom objektív fejlődéstörvényeit és ezek érvényesítését mozdíthatja elő a jogi norma.

Erre való tekintettel a jogalkotást széles körű tudományos munkálatnak kell megelőznie. A jogtudománynak e vizsgálat során támaszkodnia kell a többi társadalomtudomány, a politikai gazdaságtan és más rokontudományok megállapításaira; e vonatkozásban kiemelem a szociológiai vizsgálat jelentőségét is. Különböző szociológiai felmérések eredménye, a kialakult közvélemény megismerése szerepet játszik abban, mit hogyan szabályozzunk jogilag.

E komplex tudományos vizsgálatok értékelésénél véleményem szerint az elektronikus gondolkodó gépek felhasználhatók, megfelelő modelleket lehet kidolgozni, amelyek közül a gép kiválaszthatja az optimális megoldást.

A társadalmi szabályok több fajtáját különböztetjük meg, kétségtelen, hogy állami kényszerrel való szankcionálása következtében ezek között a jogszabály a leghatásosabb. Éppen ezért igen fontos annak eldöntése, hogy melyek legyenek azok a magatartások, melyeknek jogi szabályozását tartjuk szükségesnek, míg másoknál megelégszünk azzal, hogy a magatartást, az erkölcs, a társadalmi együttélési szabályok, a konvenció normái rendezzék. E kérdés eldöntésénél tehát a jogtudomány támaszkodik a fentebb említett tudományok eredményeire és a szociológiai felmérést is értékeli ebből a szempontból.

A jogalkotás problémái közül részletesen kívánok foglalkozni azzal a problémával, hogy a szocialista demokratizmus fejlesztése hogyan függ össze a jogalkotással. E tekintetben az alábbiakat kívánom kiemelni:

1. A szocialista államban a marxista—leninista párt vezető, irányító szerepe a jogalkotás területén is érvényesül, a párt kidolgozza programját, ebben meghatározza az alapvető feladatokat és a feladatok realizálásában jelentős szerepe van a jogi normáknak.

2. A legfontosabb magatartási szabályokat törvény formájában kell megalkotni és az országgyűlésen szélesíteni kell a plenáris vitát is. Jelentős a bizottsági vita is, de ez nem pótolhatja azt, hogy az országgyűlés plenáris ülése is behatóan foglalkozzék a törvénytervezettel. Az országgyűlési vita nyilvánossága fokozza a jogszabály tekintélyét, fejleszti a szocialista jogtudatot, szilárdítja a jogrendet. Nem megnyugtató, ha fontos, alapvető törvényeket az országgyűlés fél nap alatt letárgyal.

3. Fontos a jogforrási formák differenciáltsága és ennek alapján a hierarchia megtartása. Átfogó rendezés csak törvény formájában legyen lehetséges, a tvr formájához csak kivételesen folyamodjunk. Alacsonyabb rendű jogszabály nem helyezhet hatályon kívül magasabb rendűt és nem állhat ellentétben magasabb rendű norma rendelkezéseivel.

4. A jogrendszer ellentmondás-mentességét kell biztosítani és ebben segítségre lehetnek az elektronikus gépek.

5. Csökkenteni kell a jogszabályok mennyiségét. Hiba a túlszabályozás, de hiba a jogi szabályozás hiánya is. A helyes mértéket itt komplex tudományos módszerrel kell megállapítani.

6. Különösen csökkenteni kell a tvr-ek számát. Ehelyett inkább törvényt kell alkotni.

7. Helyesnek tartom azt a tendenciát, amely az országgyűlés ellenőrzési hatáskörét egyre jobban kiszélesíti. Éppen ezért indokoltnak tartanám, ha a jogalkotás törvényessége fe-

* Elhangzott a Magyar Jogász Szövetség Siófoki Kongresszusán. *(Szerk.)*

letti ellenőrzést az országgyűlés ténylegesen gyakorolná. Indokolt lenne, ha nem elégednénk meg azzal, hogy a Népköztársaság Elnöki Tanácsa bejelenti az országgyűlésnek az időközben hozott tvr-eket és ezt az országgyűlés tudomásul veszi, helyesebb lenne, ha az országgyűlés érdemben vitatná meg ezeket a tvr-eket és vita alapján érdemi határozatot hozna.

8. Túlzottnak tartom a Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a kormány által hozott normatív határozatok és a miniszterek által hozott utasítások tömegét. A normatív határozatok a Határozatok Tárában, az utasítások a tárcalapokban jelennek meg. Az előbbi csak szűk körben hozzáférhető, de a tárcalapok nyilvánossága is korlátozott. E rendelkezések érintik az állampolgárokat, tehát nem helyeselhetjük azt, hogy e jogforrási formáknak nincs meg a kellő nyilvánosságuk.

9. A jogalkalmazó szervek éljenek szignalizációs jogukkal, ha úgy találják, hogy a meglevő jogszabályt módosítani kell, vagy valamely társadalmi viszonyt jogilag kell szabályozni.

10. A jogszabályokat megfelelően ki kell hirdetni. Nem elégedhetünk meg azonban a hivatalos lapban való megjelenéssel, hanem a sajtó, a TV, a Rádió stb. segítségével széleskörű propagandát kell kifejteni, hogy a norma címzettjei valóban megismerjék a jogszabályokat.

11. A jogalkotásban fontos szerepe van a szocialista jogtudatnak. Ebből a szempontból jelentős a közvéleménykutatás; a fontosabb jogszabálytervezeteket különböző társadalmi szervekben széles körben meg kell vitatni és a beérkezett észrevételeket fel kell dolgozni. Természetesen nem lehet minden beérkezett javaslatot elfogadni, de nyilvánosan meg kell indokolni, ha olyan javaslatot nem tett magáévá a jogalkotó, melyet a közvélemény szinte egyöntetűen követelt. Ezért nem helyeselhetjük azt a megoldást, hogy bár mindenki a munkaügyi viták elintézésében a bírói hatáskör kiszélesítését javasolta, a jogszabály mégis a bírói hatáskört korlátozta. Helyesebb lett volna, ha ebben a kérdésben egyáltalán nem kérdezzük meg a közvéleményt, ha az volt az álláspont, hogy a bírói hatáskört korlátozni akarja a jogszabály, mert előre látható volt, hogy a dolgozók a bírói hatáskört fogják javasolni a munkaügyi viták elintézésére. Az egyébként örvendetes jelenség, hogy a közvélemény bízik a bíróságban.

12. A jogszabály ne legyen sem túlzottan kazuisztikus, de ne legyen keretszabály sem. Az alapvető rendelkezéseket tartalmaznia kell a jogszabálynak és ne a végrehajtási utasítás rendezze azokat.

A jogalkotással kapcsolatban érvényesíteni kell a stabilitás és változás dialektikus egységét. Ameddig a jogszabály alkalmazása az értelmezés segítségével megoldható, addig nem kell új jogszabályt alkotni. E tekintetben azonban szigorúan érvényesíteni kell a jogalkotás és jogalkalmazás elvi elhatárolását és ez határozza meg, hogy mikor kell új jogszabályt alkotni, illetve meddig lehet a jogszabályértelmezés és az analógia segítségével a régi jogszabályt alkalmazni. A jogszabályértelmezésnek megvannak a maga korlátai és ez nem csaphat át jogalkotásba.

A jogalkotás törvényességének megtartása fokozza a jogszabály tekintélyét és így szélesebb körben érvényesülhet a jogszabály önkéntes követése.

A jogszabály szövege világos, szabatos legyen, hogy azt a jogszabály címzettjei megérthessék és egyöntetűen alkalmazhassák.

A társadalom fejlődésével párhuzamosan módosítani kell a jogszabályokat úgy, hogy azok előremutatóan segítsék a fejlődést. Feladata a jogtudomány dolgozóinak, hogy bátor kritikájukkal felhívják a figyelmet a hatályos jogszabályok hiányaira.

Új gazdasági rendszerünkben különösen megnőtt a jogszabályok szerepe. Egyrészt biztosítják a bátor kezdeményezést és önállóságot, másrészt meghatározzák ennek határait. Így a jogszabályban e két problémának dialektikus egységben kell jelentkeznie.

Társadalmi fejlődésünk következtében időszerűvé vált az új alkotmánytörvény előkészítése. E munkában az elméleti és gyakorlati jogászoknak együtt kell tevékenykedniök, mert csak ez biztosítja a tervezet jó előkészítését.

Vas Tibor

A regionális jogfejlődés összehasonlító vizsgálatának előtérbe kerülése a jogtörténet területén

A jogtörténeti kutatómunka körének kiszélesedése a hazai és a nemzetközi tudományos életben egyaránt megfigyelhető napjainkban. E jelenség okai bonyolult módon kapcsolódnak a modern jogtudományok iránt támasztott követelményekhez, de kapcsolódnak általában a történeti kutatómunka hatókörének kiszélesedéséhez is. Mindez és sok más tényező oda vezet, hogy az állam és jogfejlődés megértését célzó vizsgálódások egyre nagyobb gyakorisággal átlépik az egyes népek, államalakulatok határait. Tanúi vagyunk egy olyan, széltében elterjedő igény kiteljesedésének, amely a vizsgálódás körébe vont jogfejlődési tényezők egyetemes összefüggéseinek feltárását is megköveteli.

A jogtörténettudomány ilyen irányú fejlődését gyakran a jogi hisztorizmus egyfajta újjászületésének is tekintik, mivel általa növekvő ösztönzést nyer a kutatás és szembetűnő módon kiszélesedik az adott tudományág képviselőinek nemzetközi együttműködése. Ennek a nyilvánvalóan progresszív irányú tendenciának egyik fontos — mondhatnánk meghatározó — tényezőjévé lett a szocialista országok jogtörténetírása. A marxista jogtudomány megszilárdulása ugyanis egy új korszak kezdetét jelentette a történeti jogtudományok fejlődésében. Benne újjáéledt az egyes népek, nemzetek jogfejlődésének vizsgálata, amely felhasználta és egyben kiegészítette a jogfejlődés egyetemes összefüggéseit.

A marxista jogtudomány hisztorizmusa tehát a jogfejlődés egyetemes összefüggései felé irányítja figyelmünket. Az aspektus ilyen irányú megváltozása különösen szembetűnik a szocialista jellegű jogtörténetírás kifejlődése idején. Hazánkban ennek egyik megjelenési formája volt a leíró „általános jogtörténet" újjáéledése, amelynek példája a jól ismert „Vszeobscsaja isztorija goszudarsztva i prava" c. sorozat.[1] Hasonló úton indult el — némi időbeli eltolódással — az európai népi demokratikus országok jogtörténetírása is.[2] Ezek a törekvések terjedelmes (gyakran 3—4 kötetes) kézikönyvek megjelenéséhez vezettek és a jogi felsőoktatásban több szemesztert átfogó tananyagokká fejlődtek. Tartalmát és felépítését tekintve ezek a kézikönyvek a világtörténet kompendiumaként jelentkeztek előtérbe helyezve természetszerűen az államszervezetek és jogrendszerek (gyakran egymástól is izolált) történetét. Alkotóik az összehasonlító jogtörténeti kutatások eredményeire támaszkodtak, anélkül, hogy egy határozott komparatív jellegű metódika érvényesülésének nagyobb teret adtak volna. Ennek ellenére nyilvánvaló a növekvő komparatív irányú érdeklődés, melynek homlokterében az azonosságok és hasonlóságok (a rokonság és a népek egymásrautaltságának) keresése állt. A túlnyomóan deszkriptív jellegű anyag a külső szemlélő előtt gyakran eltakarta ezt az értékes törekvést, amely nélkül aligha lehetett volna az első marxista igényű jogtörténeti kézikönyveket, akár csak tematikusan is megfogalmazni. Ide utalt meggyőzően Julius Bardach lengyel jogtörténész a „Czasopismo Prawno-Historyczve"[3] hasábjain megjelent tanulmányában. Talán azt is joggal állíthatnánk, hogy a kifejlődő szocialista jogtörténet lényeges ismertető jegyeinek egyike a nemzeti elzárkózást feloldó, komparatív irányú történetiség. Hazai viszonyaink is ide utalnak, melyre az újabb kutatás ismételten felhívta figyelmünket.[4] „Kétségtelenül az összehasonlító jog iránti növekvő érdeklődés egyik jele a felszabadulás után — írja Szabó Imre — a jogtörténet tárgyának magyar és összehasonlító jogtörténetként való megjelölése is." Az adott kor ugyan a konkrét összehasonlító jogtörténeti kutatásoknak nem kedvezett, a jogtörténész nézőpontjának változását tekintve mégis kiemelkedő e jelenség. Az ellenforradalmi kor befelé forduló nacionalizmusának és tudománytalan elzárkózásának ellenhatásaként ösztönösen is felszínre tört tehát a komparatív látásmód igénye. Nem véletlen azonban, hogy e törekvés nálunk szinte egybeesett a gazdasági-társadalmi tényezők előtérbe kerülésével. A kifejlődő szocialista jellegű jogi gondolkodás hisztorizmusa tehát ab ovo gyökeres szakítást kívánt a nemzeti keretek közé zárt jogtörténeti szemlélettel, úgy a jogfejlődés okainak, mint az összefüggések határainak kiterjesztése területén. Ebben a sajátos történeti szituációban keletkezett nálunk az „általános jogtörténet"-hez való visszatérés, amely a polgári liberális ill. a pozitivista iskola által kifejlesztett „európai jogtörténet" viszonylag haladó hagyományaiból is táplálkozott.

A jogfejlődés összehasonlító vizsgálatát célzó törekvés a kialakuló új jogtörténeti szemléletmód egyik megnyilvánulási formája volt. Önmagában ez a törekvés azonban csak a módszertani súlypontok áthelyeződését eredményezhette és az európai szocialista országok egyikében sem vezetett e korban az összehasonlító jogtör-

[1] Moszkva, 1945—1947.

[2] Így a lengyel „Powszechna historia państwa i prawa", a román „Istoria generală statului şi dreptului" sorozatok stb.

[3] XIV. kötet, 1962. zeszyt 2. 40—41. pp.

[4] Ld. *Szabó I.* Recueil des travaux relatifs au Droit étranger et Droit comparé, Volume 4." c. kötetben megjelent tanulmányát, vö. *Uő:* Szocialista jogelmélet — népi demokratikus jog. Közgazdasági és Jogi K., Bp. 1967. 215 p.

ténet elkülönüléséhez. Sőt egy idő után azt látjuk, hogy a komparatív jogtörténeti irány enerválódni látszik. A hazai és a nemzetközi szakirodalom az 50-es évek közepéig szinte már-már elhanyagolta az impulzust adó gondolatok továbbfejlesztését. A gondolkodók egy csoportja az új irány megvalósult eredményének vélte a széltében elterjedt „általános jogtörténetet", mások a történetszemlélet dialektikus elemei közé egyszerűen besorolták a jogtörténeti összehasonlító törekvést. Ez utóbbi álláspont főként azáltal lett kézenfekvő — mivel valóban minden tudományos értékkel bíró történetkutatási módszer szerves alkotórésze az összehasonlítás. A forradalmi marxizmus eszméi pedig sokszorosan igazolták ezt a megállapítást. Az idevágó újabb szocialista szakirodalom sem vitatja ezt a tényt,[5] mégis széles, immár nemzetközi polémia keletkezett a jogtörténeti összehasonlító jellegű kutatások problémái körül.

Nem az újabb komparatív jogtörténeti irodalom ismerte fel elsőként azt a körülményt, hogy a nemzeti kereteket átlépő jogtörténeti szemlélet nem feltétlenül összehasonlító és viszont, hogy a komparatív jogtörténet nem minden esetben egyetemes. A történettudomány már a múlt század folyamán különbséget tett a leíró és az összehasonlító történet közt, melyre Henri Pirenne az V. Nemzetközi történészkongresszuson nyomatékosan figyelmeztetett.[6] Az elhatárolódás a jogtörténet területén is lezajlott anélkül, hogy a leíró és összehasonlító jogtörténeti irányok közt szakadás állt volna be. Rudolphe Dareste még az egyetemes jogtörténet (histoire générale du droit) alapozó anyagának tekintette az összehasonlító vizsgálatokat. Ez az ideálisnak tekinthető törekvés azonban napjainkig is csak elképzelés maradt, s mint J. Bardach lengyel jogtörténész mondja már a századforduló idején — főként a német kritikai irány hatása alatt — egyes jogrendszereket leíró alkotásokhoz vezetett.[7] Való igaz, hogy sem a deszkriptív „általános jogtörténet" (Allgemeine Rechtsgeschichte), sem az összehasonlító módszer felhasználásával készült egyetemes jogtörténet nem tekinthető a szocialista jogtörténet szülőttének. Állításunk tudománytörténeti jelzése csupán, ha az immár több mint egy évszázaddal ezelőtt kifejlett „Introduction générale a l'histoire du droit", a „L'histoire des legislations comparées", a német „Allgemeine Rechtsgeschichte", avagy a jelenleg hozzánk legközelebb álló „Vszeobscsaja isztorija goszudarsztva i prava" korábbi megfelelőire gondolunk. A vázlatosan említett, főbb általános jogtörténeti szintéziskeresést még számos egyéb kísérlettel is kiegészíthetnénk, amelyek sorában a haladás eszme, a liberalizmus és a pozitivizmus hatása alatt álló törekvések csakúgy megtalálhatók, mint a burzsoá osztályérdekek apologetikáját hirdető, integrációs szemléletű világjogtörténeti panorámák.[8]

A fenti utalások érthetővé teszik azt, hogy a szocialista jogtörténet kifejlődése idején fellépő „általános jogtörténet" bonyolult tudománytörténeti előzmény után keletkezett. Ott, ahol ezek a tudománytörténeti előzmények[9] konkrétan is megtalálhatók voltak, mód nyílt az adott tudományág régibb és az új tartalmi elemeinek összevetésére. A viszonylag rövid idő alatt,, valóságos Handbuch-sorozattá terebélyesedett általános jogtörténeti törekvések sok tekintetben újszerűek voltak. A polgári kor egyetlen irányzata sem volt képes soha ilyen széles áttekintést nyújtani az állam és jogfejlődés történetéből. A horizont kiszélesedése nemcsak azt jelentette, hogy a szocialista jogi hisztorizmus szükségképpen meghaladta e téren is a kontinentális kereteket, hanem főleg az újkori és a legújabbkori jogfejlődés felmérésében messze előremutatónak bizonyult. A vizsgálódás körének kiszélesedése azonban a szaporodó, megoldatlan tudományos problémákkal együtt járt. Az elemzés körét újabb és újabb jogrendszerek tárgyalásával egészítették ki, ami lassan a konkrét jogfejlődési tényezőket és a komparatív megoldásokat is háttérbe szorította. Így váltak az „általános jogtörténet első kísérletei fokozatosan a „világtörténet" azon részévé, amely az államszervezet és a jogrendszerek történetét vázlatosan mutatja be.[10] A felhalmozott ismeretek koronkénti csoportosítása sem tudta feloldani többé a nehézségeket. A kronológiailag rendezett anyag végtelenül ismétlődő volta pedig már a leíró „általános" jogtörténet lehetetlenségét mutatta. Mindezt egy ideig a szóban forgó tényanyag lehető legteljesebb összegyűjtésének szükségessége eltakarta. Az adatok legegyszerűbb osztályozása[11] azonban már a deszkriptív jogtörténet lehetetlenülését bizonyította. Nem meglepő viszont, hogy a különböző jogrendszerek tiszta kronológikus leírásának lehetetlenségét a jelenkori burzsoá jogtörténetírás is egybehangzóan konstatálja.[12] Az idevágó nyugati állásfoglalásokkal formailag egybevág az a szocialista szakkörökben ismert megállapítás, miszerint „a leíró módszer nem alkalmas a világtörténeti értelemben vett egyetemes jogtörténet ábrázolá-

[5] Ld. pl. *Sz. A. Zivsz,* O metode szravnityelnogo isszledovanyija v nauke o goszudarsztve i prave. Ld. „Szovjetszkoje Gosz. i Pravo" 1964. 3. sz. 23—25. p., *A. I. Koszarev,* Ob iszpol'zovanyii szravnyityel'nogo metoda v isztoriko-pravovom isszledovanyii. Ld. Uo. 1963. 3. sz. 78. stb.

[6] Ld. Compte rendu du V Congrès International de Sciences Historiques Brüssel, 1923. 31.

[7] Ld. „Czasopismo Prawno-Historyczne" Tom XIV. (1962) 2. sz. 41. p.

[8] Ld. főképp az utóbbi irányt tekintve a francia *Lévy—Brüh,* az amerikai *John H. Wigmore, William Seagle* stb. írásait.

[9] Német, orosz, cseh, lengyel, magyar.

[10] Bardach, J. i. m. 40.

[11] Pl. tér és időbeli.

[12] Ld. W. Seagle, The Quest for Law. New York 1941. Német fordításának előszava, A. F. *Schnitzer,* Vergleichende Rechtslehre Bd. I. Basel. 1961. 65—66.

sára."[13] A kivezető út megjelölését tekintve azonban alapvetően eltér a marxista és a burzsoá jogtörténeti felfogás. Mindenekelőtt el kell határolnunk a formailag egybevágó nézeteket. W. Seagle 1941-ben közzétett egész koncepciója pl. a leíró jogtörténet lehetetlenségéből egyenesen a jogrendszerek történeti integrálódásához jutott el, ami által egy jól ismert, jelenkori burzsoá teória hirdetőjévé lett.[14] Ebből egyébként nyilvánvaló, hogy a jogi komparatisztika jelenlegi problémáival nem csak az elméleti, hanem a történeti jogtudományok területén is számolnunk kell.[15] Visszatérve a marxista „általános" jogtörténeti koncepció továbbfejlődésére, egy új irány megjelenését kell kiemelnünk, melynek lényege meggyőzően bizonyít a szocialista jogi hisztorizmus előremutató volta mellett. Ez az irány a leíró „általános" jogtörténet fokozatos elejtését és az ún. reprezentatív módszerek alkalmazásával felépített egyetemes jogtörténet kifejlesztését szolgálta. Talán leginkább jellegzetes példája ennek az a számos nyelvre átültetett, életműnek tekinthető alkotás, amit Karol Korányi lengyel jogtörténész adott ki az 50-es évek első felében.[16] Jellemzője ennek, hogy már nem tesz kísérletet az egyetemesség igényének teljesítésére, összetevői pedig egyenként is önálló tudományos alkotásokká lettek.

Kellően szelektált nemzetközi tudományos irodalom és az alapvető források figyelembevételével alkotott ez az irányzat egy nagy koncepciót, melyben a társadalmi haladás legfontosabb meghatározó tényezői kerültek előtérbe a jogfejlődés területén. Ilyen törekvést képviselt már az a szovjet jogtörténeti felfogás is, amely a „Vszeobscsaja isztorija goszudarsztva i prava" sorozat címéből elejtette az egyetemesség kritériumát.[17] Az új módszertani útkeresést az áttekinthetőség igénye[18] mozdította elő és csak fokozatosan tudatosodott az új koncepció elméleti megalapozottsága. Ez utóbbit tekintve a szovjet jogtörténészek 1960. máj. 17—19-én megtartott konferenciájának állásfoglalása tekinthető irányadónak.[19] Koronként a tipikus állam- és jogfejlődési tényezők, a történeti folyamatok egészét befolyásoló jogrendszerek és államszervezetek elemzése került ezúttal előtérbe. Célszerűen érvényesítette továbbá az új irányzat az újkori és legújabbkori jogfejlődés megértésének igényét, ami által különös erővel jutott kifejezésre a szocialista jogi historizmus haladást kereső jellege. J. Klabouch egyébként ide sorolja a hazai Bónis—Sarlós-féle, 1957-es kézikönyvet.[20] Ide sorolható továbbá a Vladimir Hanga „Istoria generală a statului şi dreptului" c. műve,[21] vagy a nálunk kevésbé ismert Jaworski, Iwo „Powszechna historia państwa i prawa" c. jogtörténeti kézikönyve[22] is.

A vázolt főbb irányokat szemlélve nyilvánvaló, hogy a szocialista jogtörténet a leíró szisztéma tagadásából nem jutott az egyetemes igényű jogi történetiség elejtéséhez. Ellenkezőleg a felhalmozott konkrét tényanyag birtokában a tudományos elemző és rendszerező munka útjára tért. A szocialista jogtörténetírás ezen újabb iránya a fent jelzett kézikönyvek megjelenésével is igazolni látszik a hozzá fűzött reményeket. A nemzetközi tudományos élet főként a szovjet és a lengyel jogtörténészek[23] megfogalmazásában ismerte meg az új szocialista jogtörténeti aspektust, amelyek alapján — mondhatni — újra felfedezte a tudomány Közép- és Kelet-Európa ill. a Balkán térségében élő népek jogfejlődését. Általa feltárult az itt élő népek jogfejlődésének gazdag anyaga, mely viszonylag korán alapul szolgált egy konkrét, komparatív kutatást célzó törekvés kibontakozásának. Sz. V. Juskov, N. Kolesznickij, Z. M. Csernyilovszkij, Vl. Procházka, F. Graus és mások eredményei[24] jelzik azt az előrehaladást, amely koronként, ágazatonként, népcsoportonkénti vagy éppen institucionális alapon, a részletek összehasonlító vizsgálatát megindította. Nyomban követte ezt az 50-es évek második felében kibontakozó módszertani vita, mely kezdetben kívülről ható tényezőként jelentkezett a történeti jogtudományok fejlődésében. A tudománytörténeti-

[13] Ld. i. m. „Czasopismo Prawno—Hist." Tom. XIV. 1962. 45. p.

[14] Vö.: *Sz. A. Zivsz,* i. m. 34., *B. N. Ponomarjov,* Zadacsi isztoricseszkoj nauki i podgatovka naucsno-pedagogicseszkih kadrov v oblasztyi isztorii. Ld. „Voproszi Isztorii" 1963. 1. sz. 21—22. pp.

[15] Ld. *Sz. A. Zivsz,* J. Bardach idevágó állásfoglalásait: A. *Zivsz,* „O metode..." 23., *J. Bardach* „Metoda porownawcza..." ih. 53.

[16] Ld. Powszechna historia państa i prawa w zarisie. Warszawa Wydawnitctwo Prawnicze I. 1954., II. 1955., III. 1959. Újabb kiadása négy kötetben ismeretes, amely már a neves szerző halála után jelenhetett meg. Vö. *Jiri Klabouch,* a jelzett művet elemző írásával ld. „Právny Obzor" XLII. (1959) 9. sz. 567—568. pp.

[17] Ld. a *Z. M. Csernyilovszkij* szerkesztésében megjelent „Állam- és jogtörténet" c. sorozatot (1949), melynek egyik kötete Mesko G. fordításában hazánkban is megjelent 1951-ben.

[18] Jobbára a jogi felsőoktatásban alkalmazott kézikönyvekről lévén szó.

[19] Ld. Moszkovszkaja konferencija jurisztov isztorikov. Ld. „Vesztnyik Moszkovszkogo Universziteta" Szerija X. Pravo 1961. 1. sz. 76—77.

[20] Ld. i. m. 569., Hasonlóan Bardach, i. m. 42. (86).

[21] Jaşi 1956.

[22] Wroclaw, 1958.

[23] Ld. elsősorban a szovjet „Isztorija goszudarsztva i prawa" c. sorozatokat, amelyek 1949-től címükben is elejtették a leíró jelleget kifejező általánosítást. Ld. továbbá a Karol Korányi-féle sorozatokat.

[24] Ld. *Sz. V. Juskov,* K. probleme obrazovanija feodal'nago goszudarsztva. M. 1945. 71. p., *M. Kolesznickij,* K voproszu o periodizacii isztorii feodal'nogo goszudarsztva. „Voproszi Isztorii" 1950. 7. sz. 108—125. pp., *Z. M. Csernyilovszkij,* Proiszhozsgyenyije rannyefeodal'nogo goszudarsztva i prava v zapadnoszlavjankih narodnov. M. 1963., *VI. Procházka,* Az eskü a bizonyítási eljárásban a szláv jogokban a 15. századig." Czasopismo Pravno-Historyczne" 1960. 1. sz. 9—84., *Fr. Graus,* A középkor történetének jogtörténeti interpretálásáról." Ceskoslovenky Casopis Historiczky" (Praha) 1966. 2. sz. 162—172. pp. stb.

metódikai kutatások és a jogszociológia egyidejűleg hatottak egy szélesedő, komparatív kutatómunka kibontakozás irányában, amely elől a szocialista jogtörténet sem térhetett ki.[25] Különösen a lengyel és a szovjet jogtörténetírás reagált gyorsan a metodikai kérdések polemiájára. J. Adamus, J. Bardach, Z. M. Csernyilovszkij, A. F. Grabski, A. I. Koszarev, T. Manteuffel és mások már az 50-es évek végén határozott koncepcióval léptek fel.[26] A komparatív jogtörténeti kutatómunka kiterjesztésének ügyétől nem lehetett most már elhatárolni sem a nemzeti, sem az ún. egyetemes jogtörténet kutatását. Ezt bizonyítja egyébként az új utakat és módozatokat kereső tematikus vitairodalom is,[27] amely az összehasonlító módszer kiterjesztését az újkori és a legújabbkori jogfejlődés feltárásában is elismerte.[28]

Az említett kutatások eredményei alapján jelentős támaszt nyertünk a komparatív jogtörténeti kutatómunka előrehaladásának megértésében és a jogfejlődés egyetemes történetének megoldásra váró feladatait illetően. A jelzett kutatók vizsgálódásai azonban nemcsak az ún. „komparatív jogtudomány" önállóságának tagadását[29], a sokféle összehasonlító jogtörténeti koncepció megjelenésének okait és eszmei rugóit teszik érthetővé számunkra, hanem a polgári kor idevágó értékes eredményeinek felhasználására is ösztönöznek. Az új módszertani alapvetések pedig arra figyelmeztetnek bennünket, hogy a jogtörténeti kutatómunka területén is sokrétű, a tudományos alapokra helyezett összehasonlító módszerek egyedi és összetett felhasználásának lehetősége. Az ágazati, az institucionális, a funkcionális összehasonlítás mellett helyet adnak e tanítások az analóg terminológia- és relikviakeresésnek, a recepciót ill. a kölcsönhatásokat feltáró módszerek használatának stb. Ezúton tárultak fel a reprezentatív módszer, az analógia és a tipológia alkalmazásának lehetőségei is.

A felületes szemlélő mégis úgy vélhetné, hogy mindez az ún. egyetemes, ill. általános jogtörténeti kutatás eszköze csupán. Valójában azonban a marxista jogtörténet a helyi, nemzeti specialitások feltárásában és a jogfejlődés egyedi jelenségeinek magyarázatában is igényli az összehasonlítást. Nem csak és nem feltétlenül a hasonlóság, ill. rokonság alátámasztását igényli tehát a komparatív eszközöket alkalmazó jogtörténet, hanem a különbözőségek feltárását is. Ezért van az, hogy az egyes népek, nemzetek jogfejlődésének vizsgálata nem enerválódni, hanem fellendülni látszik a szocialista jogtudomány keretei között. Az említett, szűkebb körben alkalmazott komparatív jogtörténeti eszközök hatóerejét méginkább növeli az a követelmény, amely jogtörténetírásunktól a társadalmi progresszió keresését, a fejlődési törvényszerűségek feltárását, a jogfejlődés egyetemes összefüggéseinek vizsgálatát igényli.[30] A marxista jogtörténet alapvető feladatának elméleti, módszertani, ill. tematikus megközelítése egyaránt a történeti összefüggések kiterjesztésére ösztönözték a tudományt. Mindezek a törekvések végül is elvezettek az első, kifejezetten a komparatív kutatómunka ügyének szentelt jogtörténeti konferenciához, amelyre 1961-ben került sor.[31] Nem véletlen természetesen, hogy ezt a konferenciát a lengyel jogtörténészek készítették elő, mivel annak irodalmi megalapozásában már számottevő eredményekkel rendelkeztek. Különösen T. Manteuffel és J. Bardach írásai[32] adtak közvet-

[25] Ld. az idevágó írásokból: *R. Bystricky,* Za maxistiskou srovnávaci pravovedu. „Právnik" 1962. 8. sz., *A. I. Danyilov,* O nyekotorih voproszah dal'nejsego izucsenyija teoretiko-metodologicseszkoj problem isztoricseszkoj nauki." Voproszi Isztorii" 1961. 3. sz., *E. Sz. Markarjan,* O znacsenyije szravnityel'no-isztoricseszkogo metoda v kul'turno-isztoricseszkom poznanyii. „Vesztnyik Isztorii Mirovej Kulturi" 1957. 4., *Sz. F. Kecsek'-jan,* K voproszu o roli prava v isztorii „Voproszi Isztorii" 1961. 7. sz., *Sz. A. Zivsz,* im. ld. „Szovetszkoje Gosz. i prav." 1964. 3. sz. stb.

[26] Ld. *J. Adamus,* Metoda prawnicza w historii Zeszyty naukowe U. Ł nauki humanist. — spol. s. I. z. 2. 1955. 16—24. pp., *J. Bardach,* Z zagadnień ogolnych syntezy państwa i prawa. „Czasopismo Pravno-Historyczne" X. (1958) 2., *Z. M. Csernyilovszkij,* Ob isztoriko-pravovih isszledovanyijah polszkih jurisztov „Szovetszkoje Gosz. i Pr." 1964. 5., *A. F. Grabski,* Metoda porownawcza w badaniach historyczno-prawnych Ignacego Benedykta Rakowieckiego. Zesz. naukowe U. Ł seria I. z. 8. Lodz." 1958., *A. I. Koszarev,* i. m. „Szov. Gosz. i Pr." 1963. 3. sz., *T. Manteuffel,* O historii powszechnej słow pare" Studia historica — w 35-lecie pracy naukowej Henryka Lowmianskiego. Warszawa 1959. Legújabban *Horst Schröder* „Über das komparative Prinzip der marxistischen Rechtsgeschichtsmethodik" c. tanulmánya vonta magára a figyelmet. Ld. Marxisitische Beiträge zur Rechtsgeschichte. Wissenschaftliche Schriftenreiche der Humboldt-Universität zu Berlin 1968. 71—99. pp.

[27] Ld. *G. B. Galperin, A. I. Korolev,* O predmete nauki isztorii goszudarsztva i prava. „Pravovegyenyije" 1966. 4. sz., *V. M. Kuricin, Sz. L. Ronyin,* O predmete i szisztyeme kursza isztorii szovjetszkogo goszudarsztva i prava. „Szov. Gosz. i Pr." 1961. 12. sz., *A. A. Usakov,* K voproszu o predmete, zadacsah i sztrukture kursza isztorii goszudarsztva i prava. „Ucsenyije Zapiszki" Perm, 1961., *Ju. P. Tyitov, O. I. Csisztjakov,* Nyekotorije voproszi isztorii goszudarsztva i prava. „Voproszi Isztorii" 1961. 3. stb.

[28] Főként a Szovjetunió és a szocialista országok jogfejlődésének módszeres egybevetése területén.

[29] Ld. Csak módszer a jogtudomány területén is, mint más tudományterületeken. Vö. *R. Bystrickij* i. m. „Pravnik" (1962) 8. sz. 629., *E. Sz. Markarjan.* i. m. „Szov. Gosz. Pr." (1964) 3. sz. 24—25 pp.

[30] Miként a klasszikus marxista gondolat utal ide: „... ne feledkezzünk meg az alapvető történelmi összefüggésekről s minden kérdést abból a szempontból vizsgáljunk, hogyan jött létre a szóban forgó jelenség a történelem folyamán, milyen főbb szakaszokon ment keresztül fejlődése során, s ennek a fejlődésnek szempontjából vizsgálják meg, hogy mivé lett most." Vö. *V. I. Lenin,* Művei 29. köt. Szikra, Bp 1953. 484. p.

[31] Vö. *A. I. Koszarev,* i. m. „Szov. Gosz. i Pr." 3. sz. 78. p.

[32] Ld. *T. Manteuffel,* O historii powszechnej slow pare. Ld. ih. (1959), ill. *J. Bardach,* Z zagadnién ogolnych syntezy państwa i prawa ld. (1958).

len impulzust egy összehasonlító jogtörténeti konferencia összehívásának. A konferenciát követően a Lengyel Tud. Akadémia „Történeti-jogtörténeti" folyóiratában[33] megjelent „Az összehasonlító módszer alkalmazása az egyetemes jogtörténet területén" c. tanulmány. J. Bardach ezt a lehatárolt problémakört a „Czasopismo Prawno-Historyczne" 1958. 2. számában is érintette,[34] most azonban egy megközelítően teljes képet rajzolt a széles körben vitatott problémákról és összegezni törekedett az elért legfontosabb eredményeket.[35]

A fent említett nem kis terjedelmű tanulmány adta a regionális jogfejlődés komparatív vizsgálatának koncepcióját, amely térben és időben összefüggő, jellegében azonos vagy közelálló jogfejlődési tényezők összehasonlító vizsgálatát helyezte előtérbe.[36] A közvetlenül T. Mantauffel felfogására is[37] támaszkodó koncepció nem hagy kétséget az iránt, hogy a szocialista jogtörténet összes eddigi irányzatait mérlegre teszi. A levont következtetések, így a leíró jogtörténet alkalmatlansága, az institucionális módszer dogmatizmusa,[38] valamint a reprezentatív megoldások elégtelensége alapján jut el[39] az általános jogfejlődés regionális egységeinek felismeréséig. „Az egyes államcsoportok jogrendjét elemző összehasonlító kutatás — írja a Bardach — számunkra különösen célravezetőnek tűnik, ha az egyes összetevők térben és időben kapcsolódnak egymással, ha jellegükben azonosak, és a vélt kölcsönhatások reális történelmi feltételei is jelen vannak."[40] Természetes dolog — mondja továbbá ez a felfogás —, hogy minden nemzetet a hozzá közelálló nép történelme fogja érdekelni", ahol ugyanis a fejlődési folyamatok azonos vagy közelálló volta feltételezhető, vagy éppen az egyedi (azaz pl. speciális nemzeti) jellemvonások önállósága, eredetisége nyer bizonyítást. Az ilyen értelemben felfogható regionalizmusnak a szocialista jogtörténetbe való átvitele „teljesen indokoltnak látszik", amely ugyanakkor nem feltétlenül kell, hogy egybeessen az etnikai rokonság bármely fokával.[41] Ez a felfogás tehát a környező népek jogfejlődésének behatóbb elemzéséhez fűződő, különös érdeket állítja előtérbe. Ez a különös érdek mégsem önmagáért való, hiszen miként ezen irány jeles képviselői joggal mondják „az ilyenfajta vizsgálódás" kiinduló pontja minden esetben az adott nép (nemzet) jogtörténete lesz", melynek belső törvényszerűségeit (esetleg hézagait, ill. sötét foltjait), valóságos fejlődését teszi az eddigieknél inkább érthetővé a komparatív módszer alkalmazása. A koncepció tehát nem szakítja el a kutatót egy adott nép jogfejlődésének vizsgálatától, ellenkezőleg a nemzeti fejlődésnek a világtörténeti összefüggésekbe történő behelyezését mozdítja elő, az ellenőrzött tudományos eredmények talaján még inkább egybevethető regionális összefüggések felhasználása által.[42]

Egyszerűnek és kézenfekvőnek tűnik a vázlatosan bemutatott koncepció létjogosultsága, amely ilyenképpen az egyes népek, nemzetek jogfejlődésében feltárható összefüggéseken át vezet egy adott jogtípus egészének, ill. az ahhoz szervesen hozzátartozó intézményeknek jobb megismeréséhez. A különböző népek (főleg az egymáshoz közelálló népek) jogi kultúrájának összehasonlító tárgyalása azonban önmagában nem új, miként ugyancsak közismert, hogy a komparatív jellegű jogi hisztorizmus gyökerei is a felvilágosodás korába vagy talán még korábbi időkbe nyúlnak vissza. Sokan a komparatív irány kezdeteit G. W. Leibnitz vagy a gyakran elfelejtett nápolyi jogprofesszor Giambattista Vico „Principi di una Scienza nuova" c. művéig vezetik vissza.[43] Nem az általunk vázolt felfogás értékének deminuálása tehát, ha azt mondjuk, hogy ennek a számunkra is elfogadható, újszerűen megfogalmazott koncepciónak igen értékes tudománytörténeti előzményei vannak. Talán azt is előre lehetne vetíteni, hogy

[33] XIV. köt 1962. 2. füz. 9—57. pp. Ugyancsak J. Bardach-tól.

[34] Ld. X. évf. 2. sz. 406—413. pp.

[35] Ld. erről közvetlenül a tanulmány megjelenését követően kiadott kivonatos tájékoztatónkat a „Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény" III. évf. (1963) 3. sz.-ban. A lengyel jogtörténetírás idevágó további előrehaladását tekintve *M. Pietrzak* cikke: A Jogtud. Biz. tudományos ülése az összehasonlító módszer alkalmazásáról az állam- és jogtörténet területén" nyújt tájékoztatást ld. „Czasopismo Prawno-Hystoryczne" XVIII. évf. (1966) 1. sz. 288—290. pp.

[36] A jelzett kritériumok megléte esetén ezek a jogfejlődési tényezők „természetes anyagot alkotnak" az összehasonlító módszer alkalmazására. ld. *J. Bardach,* Metoda porownawcza w zastowaniu do powszechnej historii państwa i prawa, ih. 45. p.

[37] Ld. az 1959-ben megjelent „O hitsorii powszechnej slow pare" ih. 25. p-re utalást uo. 50. p.

[38] Jogdogmatikáról és nem elméleti dogmatizmusról lévén szó.

[39] Ld. Uo. 46—47. pp.

[40] Ld. uo. 48—49. pp.

[41] Uo. 48., 50—51. pp.

[42] Mellékesen célszerű megjegyezni, hogy a lengyel jogtörténészek itt lerögzített eredményei mondhatni hézagpótló feladatot oldottak meg számunkra is. Különösen jelentős a komparatív módszerek és az ide kapcsolódó iskolák, irányzatok tudománytörténeti feltárása. Ld. i. m. 11—31., 32., 40. pp. A kutatókat gyakran csábító feladat ezúttal a fő irányok bemutatására koncentrálódott, ami által használhatósága különösen kiemelkedő.

[43] Vö. *Troeltsch, Erst:* Der Historismus und seine Probleme. Erstes Buch. Das logische Problem der Geschichtsphilosophie. Tübingen. 1922. 16—17. p., *Meinecke, Friedrich.* Die Entstehung des Historismus. Herausgegeben und eingeleitet von Carl Hinrichs R. Oldenbourg Verl. München 1959. Friedrich Meinecke Werke Band III. 13., 17., 38. p. stb., *Giambattista Vico.* Az új tudomány. Akad. K. Bp. 1963. 585—589., 596—597. stb. Ide utal *M. O. Kosven,* Matriarchatus. Az anyajog kérdéseinek története. Ford. *Borzsák I.* Bp. 1950. 63—65., *J. Bernal.* Tudomány és történelem. Gondolat. Bp. 1963. 654—656., *J. Bardach,* i. m. 11 (7)., *Szabó Imre:* Az összehasonlító jogtudomány. ld. Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletekről. Akad. K. Bp. 1962. 43. p., *A. F. Schnitzer,* i. m. 7., *Marc Ancel,* Az összehasonlító jog modern koncepciója. „Állam- és Jogtudomány". IV. k. Bp. 1963. 4. sz. 436.

ezek az előzmények jobbára a szóban forgó tudományágterületek haladó irányzatainál lelhetők fel. Julius Bardach is kiemeli Franz Bernhöft német jogtörténész nevét,[44] aki már egy évszázaddal ezelőtt megsejtette, hogy egyes népek történetében az általános törvények rangjára emelkedő összefüggésekre lelhetünk.[45] Bernhöft és a hozzá közelálló Georg Cohn, de főként a nagy nemzetközi tekintélynek örvendő Joseph Kohler pedig már egyes, regionálisnak tekinthető összetevők[46] vizsgálatára is kiterjesztették figyelmüket. „A lét ugyanolyan vagy közeli körülményeinek hatása alatt álló jogfejlődés" szükségességéről beszélt Eduard Freemann szintén még a múlt század második felében.[47] Ugyancsak ide utal a nagynevű európai gazdaságtörténész M. Kovaljovszkij is, midőn a „hasonló fejlődési stádiumon álló népek" történeti összehasonlítását állítja szembe a korabeli nacionalista teóriák reakciós törekvéseivel.[48] Talán nem véletlen az sem, hogy Fr. Engels éppen ebben az időben írta egyik K. Kautskyhoz küldött levelében, hogy reményeket fűz az összehasonlító módszer alkalmazóinak fellépéséhez.[49]

Mindezek ellenére a növekvő komparatív érdeklődést csak nagyon is vitatható eredmények követték. „Mindenki tudja — idézi Bardach H. Sumer Maine „Ancient Law"-jának francia fordítóját —, hogy a történeti összehasonlító módszer leple alatt milyen módon törekedtek egyesek arra, hogy elfogadtassák meg nem alapozott tanításaikat".[50] Sokan visszaéltek a történeti összehasonlító módszer alkalmazásával és ez az egyetemes történeti összefüggéseket kereső jogi gondolkodás fejlődését is bénította. Az elszenvedett kudarcok hatása alatt a reakciós irányzatok egyes képviselői tagadásba vették a komparatív módszerek felhasználásának lehetőségét, mások őseredeti (pl. germán, szláv, tehát általában egy népcsoporthoz kapcsolt), uralkodó, ill. ún. világjogrendszerek kifejlődésének történeti igazolására próbálták felhasználni az összehasonlítást. Jobb esetben a kutatók egy csoportja a leíró általános jogtörténet keretei közt alkalmazott némi összehasonlítást.[51]

Ma is él az a téves felfogás, hogy a 19. század második felében létezett már egy önálló komparatív tudomány (als Wissenschaft).[52] Valójában az összehasonlító módszereket felhasználó gondolkodók eredményei jutottak közel az általános jogtörténet egy fejlettebb formájának megteremtéséhez. Egészében azonban a jogfejlődés komparatív vizsgálata területén az irányzatok sokfélesége és a módszertani tisztázatlanság uralkodott.

Már a század második felében szélesen elterjedt az ún. „filológiai irány", amely az összehasonlító nyelvészet eredményeire támaszkodva pl. a görög, a római és a germán népek jogfejlődésének összehasonlító vizsgálatát szorgalmazta. Belőle csak fokozatosan fejlődött ki az „árja" vagy „indo-germán" teória, mely sok vita forrása lett a jogtörténet területén is. „Számottevő iránynak tekintik az ún. ethnológiai" összehasonlító kutatást, amely a leíró etnográfia és az antropológia frissen felszínre hozott eredményeire[53] támaszkodott. Az ide kapcsolódó kutatások során főként az ősi kezdetleges viszonyok, a jogfejlődés őskora került előtérbe.[54] Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy az itt érintett kutatások némelyike a jogfejlődés vizsgálatában is alapvető változásokat eredményezett és nagy mértékben előbbre vitte az összehasonlító módszer kiterjesztésének ügyét. Az elért, gyakran felfedezés erejével jelentkező eredmények kritikátlan felhasználása mégis a komparatív kutatómunka reputációjának meggyengüléséhez vezethetett.

A sokrétűen jelentkező összehasonlító tendenciát egybefogni törekedett az ún. szociológiai irány. Képviselői a történelem, a néprajz, a gazdaság- és a jogtudomány összefüggéseiből indultak ki és úgy vélték, hogy a komparatív kutatásnak az említett tudományok eredményeit koncentráltan kell kifejeznie. A szociológiai irány az összehasonlítástól olyan általános törvények felszínre kerülését várta, amelyek a természeti törvények erejével hatnak. H. S. Maine,

[44] Aki, mint a rostocki egyetem tanára és a „Zeitschrift für die vergleichende Rechtswissenschaft" c. folyóirat megalapítója ismert a komparatív irányzatok fejlődésében. ld. *J. Bardach,* i. m. 19.

[45] Ld. Über Zweck und Mittel der vergleichenden Rechtswissenschaft. „Zeitschrift für die Vergleichende Rechtswissenschaft Bd. I., Vö. *A. F. Schnitzer,* i. m. 14—15.

[46] Így pl. a kelet-európai, ázsiai jogterületek.

[47] Az összehasonlítás harmadik alapkritériuma ez *E. Freemannál* ld. Comparative politics. Lecture I.: The range of the comparative sciences. London, 1873.

[48] Ld. „Isztoriko-szravnityel'nij metod juriszprudencii i prijomi izucsenyija isztorii prava. M. 1880. 253—256.

[49] Ld. az 1891. jan. 13. levél K. Kautskyhoz Marx—Engels Összes Műv. XXVIII. k.

[50] Ami néha sikerült is nekik, miként találóan írta I. C. Courelle-Senueil az L'ancien droit XI. p. Vö. J. Bardach i. m. 19—20. (32).

[51] Csak példaként ld. *Winkelmann, Eduard,* Allgemeine Verfassungsgeschichte. Leipzig. 1901., *Wilutzky, Paul,* Vorgeschichte des Rechts. Bd. 1—2. Wroclaw. 1903. stb.

[52] A nyugaton elterjedt hasonló felfogást példázza: *Grenzmer, Erich:* Zum Verhältnis von Rechtsgeschichte und Rechtsvergleichung". Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie" 1955. 3. 326. Ide utal *Kulcsár K.,* Történetiség a 20. század jogtudományában. ld. „Kritikai tanulmányok..." (1963) 134. p., *A. F. Schnitzer,* i. m. VII., 3. p., Egyébként ilyen állásponton volt *Moor Gyula,* A jogtörténet és a jogszociológia módszertana. Bp. 1942. 1—3., és primitív népek kultúrájának vizsgálatára szűkített összehasonlító jogtudomány létét feltételezi *Jiri Klabouch* is. ld. i. m. „Pravni Obzor" XLII. (1959) 567. p.

[53] Így pl. *Johan Jacob Bachofen, Charles Darvin, Lewis Henry, Morgan* és mások eredményeire.

[54] Csak példaként utalhatunk *Henry Sumer Maine, Joseph Kohler, Georg Ludwig Maurer, Albert Herman Post, Makszim Kovaljovszkij* eredményeire.

M. M. Kovaljovszkij, J. Vinogradov és mások jelentős eredményei ellenére sem lehetett azonban ilyen törvényeket felfedni. Főként a társadalmi-gazdasági okok kiterjedtebb vizsgálata mégis nagy mértékben előrehaladt és a jogfejlődés összetettebb elemzése szélesedett. Az elért újabb eredményeket pl. a gazdaságtörténet és a pozitivista jogtörténet is felhasználta.

Valójában a jogtörténettudomány kezdettől fogva nagy lehetőséget rejtett magában a jogfejlődés összehasonlító vizsgálatára. A jogintézmények, a joggyakorlat, ill. a jogforrások fejlődésének analóg vagy identikus volta pl. már csak a puszta ismétlődés következtében is magára vonta a kutatók figyelmét. A módszeres jogtörténetírás kezdeteit jelentő „történeti-jogi iskola" nacionalizmusa mégsem kedvezett az összehasonlító törekvéseknek. A polgári nemzetideológia ezen válfaja inkább a törzsgyökeres a „népi-nemzeti" jog keresését állította előtérbe.[55] A jogtörténetre csak indirekt módon hatott továbbá az ún. összhasonlító jogalkotás is, amit a fejlődő polgári társadalom igényei ösztönöztek. Ez az irány egyébként is taszította magától a történetkutatást, mivel a jog hagyományos rendjének felszámolását kellett szolgálnia. Az ilyen, főként német földön, ill. Franciaországban keletkező tudományos központok (ld. pl. Heidelberg, Paris) és összehasonlító jogi orgánumok főképpen a jogalkotást szolgálták. A szélesedő komparatív vizsgálódás mégis némi lehetőséget kínált a jogfejlődés vizsgálatának kiterjesztésére.

A nem szocialista jellegű komparatív irányzatok általános jellemzőjének tekinthető tehát, hogy ezek a jogfejlődés regionális összetevőinek létezését megkerülték, vagy figyelmen kívül hagyták. Csak gondolattöredékek utalnak arra, hogy a komparatív kutatás egyes képviselői — főként a gazdaságtörténet eredményeinek hatása alatt — már észleltek a kontinens jogfejlődésének regionális összetevőit. A különböző korok és fejlődési fokozatok jogrendjét azonban statikus módon, tehát jórészt történetietlen aspektussal szemlélték, előszeretettel ruházván fel azokat nemzeti tulajdonságokkal. Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy az idevágó újabb marxista vizsgálódások joggal emelik ki a jogfejlődés regionális összetevőinek felismerői sorában a 20. század első felének egynémely határozott állásfoglalását. Henri Pirenne fellépése a Brüsselben megrendezett V. Nemzetközi Történészkongresszusón kétségtelenül ide sorolható.[56] Programadó állásfoglalásában a nemzeti sajátosságok megértésének előmozdítását kívánta tudományos alapokra fektetni a komparatív módszerek kiterjesztése által. Az őt követő nagy francia történész, Marc Bloch pedig idevágó gazdag munkásságában[57] már a szomszédnépek szinkron lezajló fejlődéstörténetének összehasonlítását tűzte célul. Mindez kitörölhetetlen nyomokat hagyott még az újabb polgári komparatisztika tanításaiban is.[58]

Az európai jogfejlődés regionális összetevőinek határozottabb felismerései sorában különös figyelmet érdemel az az irányzat, amely a két világháború közti időkben, főként a csehlengyel jogtörténetírásban fejlődött ki. Miroslav Stieber, Theodor Saturnik, Marceli Handelsman és mások munkássága fémjelzi ezt az irányzatot, amely a késő-középkorban kifejlett, közép- és kelet-európai, soknemzetiségű birodalmak jogfejlődésének összehasonlító elemzésével tűnt ki.[59] Hatása alatt tekintélyes irodalmi tevékenység bontakozott ki, amely már a közép-európai népek jogfejlődésének konkrét elemzését is napirendre tűzte. A választott regionális egységek határai természetesen bizonytalanok maradtak.[60] A konkrét birtokjogi, örökjogi, büntetőjogi összehasonlító kutatások azonban önmagukban is jelentős előrehaladás hordozói lettek.[61] Handelsman és mások tanításaiban így kialakulhatott egy a maihoz közelálló módszertani felfogás, melynek a jelenségek egyneműsége, az egyidejűség, a történelmi kapcsolat és az azonos fejlődési szint[62] voltak az alapgondolatai. A kutatók egy részénél kétségtelenül háttérbe szorult a faji, etnikai rokonság gondolata, az alapvető társadalmi-gazdasági okok meghatározó szerepe azonban még mindig figyelmen kívül maradt. Végül pedig az említett irányzat hordozója lett egy újromantikus szemléletnek is,

[55] A történeti-jogi iskola számára „a jogösszehasonlításnak nincs semmi értelme". Ide utal *A. F. Schnitzer*, i. m. 45., v. ö. *Sz. F. Kecsek'jan.* K. voproszu o roli prava... ld. ih. 28—29. pp.

[56] Az V. Nemzetközi Történész Kongresszuson (Brüssel 1923) elhangzott „De la mèthode comparative en histoire" c. előadására utal J. Bardach i. m. 28—29.

[57] Ld. uo. 29. (58)

[58] Ld. a rokonság, az átvétel előtérbekerülése, a „nagy szomszédnépek" jogfejlődésének összehasonlítása *F. A. Schnitzer* tanításaiban; i. m. 26., 38—39. stb. pp.

[59] Ld. *Stieber, M.*, Dějiny soukromeho práva ve středni Europé. Praha 1930., *Saturnik, Th.*, Dějiny věřejného prava ve středni Evrope. Praha 1931—1933., *Handelsman, M.*, Zagadniena teoreticzne historii. Warszawa. 1919.

[60] Míg a cseh jogtörténészek „közép-európai" fogalma jobbára a volt Habsburg-monarchiával esett egybe, a lengyeleknél a „nyugat-európai" jogfejlődés gondolata uralkodott. E téren a bizonytalanság egyébként szinte napjainkig fennáll. Ld. A Portsch-féle „Zentraleuropa", a Neumann-féle „Mitteleuropa", a „Zwischen-Europa" és az angol felfogásban elterjedt „East Central Europa" fogalmak eltéréseit.

[61] Ld. *Korányi K.*, O niekotorych postanowieniach karnych Statuta litewskiego z. r. 1529. Studium prawno-porownawze .Ld. Księga Paniątkowa ku uczczeniu 400 rocznicy wydania I. Statuta Litewskiego. Wilna 1935., *Uő*, Podstawy sredniowecznego prawa spadkowego. Ld. Pamiętnik Historyczno—Prawny. 9. 2. Lwow. 1930., *Manteuffel, T.*, Powstanie i organizacja miast średniowiecznych w zachodniej i srodkowej Europie. Warszava. 1930.

[62] Nála „kulturszint" ld. *Handelsman, M.*, Zasady metodologii i teorii poznania historycznego. Wyd. 2. Warszawa. 1928. 216-ra utal *J. Bardach*, i. m. 29—30. pp. Az ilyen felfogás előzményeként megemlíthető a lengyel jogtörténetirodalomban *Makarevicz, J.*, Metoda socjologiczna w historii prawa. Ks. pam. III. zjazdu historykow polskich. Kraków 1900.

amely az ősi (szláv) jogalkotó génius misztikus, idealista szemléletét terjesztette. Rudolf Rauscher, Stanislaw Kutrzeba, Karel Kadlec és mások írásai[63] mutatják, hogy a polgári kor erőteljesebb összehasonlító törekvései nem feltétlenül a jogi gondolkodás progresszív elemeinek hordozói. Távol áll tehát a szocialista felfogástól, hogy a jogfejlődés regionális összefüggéseinek felbukkanó felismeréseit általában haladó hagyományként foghatnánk fel. Aligha lehetne például progresszív tartalmat felfedezni azokban a divatos „integrációs" tanításokban,[64] amelyek a jogfejlődés magyarázatába is átvitték a vezető tőkés hatalmak jogrendjének térhódítását igazoló eszméket.[65] Az ide kapcsolódó polgári történészek — miként B. N. Ponomarjov szovjet történész találóan mondja — most az egész világtörténelemből az integrációt kívánják kiolvasni.[66] Az integrációs gondolat a komparatív jogtörténeti tendenciák sorában ugyanezt a reakciós szerepet vállalta magára, függetlenül attól, hogy az milyen mértékben tudatosult az ilyen tanítás hordozója számára. Végezetül a reakciós tartalmú, de a jogfejlődés regionális összefüggéseire hivatkozó törekvések egyik hazánkban is ismert formáját kell megemlíteni, amely az irredenta eszmék szolgálatába állt.[67] A reakciós tartalmú komparatív irányzatok jelenléte ellenére mégis szembetűnő, hogy a „Jean Bodin" társaság 1936-tól megjelenő, immár közel 20 kötetet magában foglaló kiadványa a jogfejlődés regionális keretek közt történő, összehasonlító vizsgálatát tükrözi. A hűbériség, az immunitási jog, a földbirtokjog és sok más kérdés nyert ezúton megvilágítást, pl. a nyugat-európai, kelet-európai, közel-keleti, távol-keleti stb. jogrendszerekre lehatárolva.[68] E feldolgozások a vizsgált kérdések államonkénti referátumai alapján készültek és az összehasonlító módszerek felhasználásának célszerűségét a gyakorlatban igazolták. Ezúttal a regionális keretek közt történő összehasonlítást a nemzetközi tudományos együttműködés lehetőségeinek felismerése hozta felszínre.

A komparatív jogtörténeti vizsgálódások rendkívül változatos formáit érintve[69] joggal merülhet fel a gondolat, hogy a magyar jogtörténetírást érintetlenül hagyta-e mindez? Joggal mondható természetesen, hogy nem hagyta érintetlenül, hiszen — miként ezt már az újabb kutatómunka bizonyítja — hazánkban a komparatív törekvések gyökerei a 18. század második feléig mindenképpen visszavezethetők. Az egyetemen az ún. európai államok statisztikája, a közgondolkodásban a felvilágosodás és a haladás gondolata egyaránt ébresztővé lett a sorsközösségben élő népek jogrendjének összehasonlító vizsgálatára. Barits Béla, Kollár Ádám Ferenc, Hajnóczy József és mások tanításaiban kétségtelenül fel lehet ismerni több progresszív tanítást hordozó, összehasonlító törekvést.[70] Mindezek természetesen határozott regionális aspektus keletkezését még nem jelentik. Sőt a közel egy századdal később kifejlődő magyar jogtörténetírás is jobbára csak pozitív tartalmú gondolattöredékeket hagyott ránk e téren. Így az „európai jogtörténet" alapjait lerakó gondolkodóink már egybehangzóan hitet tettek a jogrendszerek „organicus összefüggésének" gondolata mellett.[71] A pozitivista Hajnik Imre szemlélete azonban e téren is gyors előrehaladást jelez. A 70-es évek elején Hajnik még csak a kontinentális összefüggéseket hangsúlyozta, „amelyek alól a magyar nemzet sem vonhatta ki magát."[72] A század utolsó éveiben befejezett magyar bírói szervezet és perjog történeti munkájában azonban követendő példáját adta annak a komparatív szemléletnek, amely a történetileg igazolható egyetemes összefüggéseket a hazai viszonyok megértésének eszközévé tette.[73] Csak egy kétségtelenül pozitív kicsengésű állásfoglalást nyújt továbbá Király János,[74] mialatt a részletkutatások határozottabb földrajzi kereteket is találtak a vizsgált kérdések összehasonlító elemzésére.[75] Az idevágó törekvéseknek azonban

[63] Ld. *Kadlec, K.*, Instroduction à l'etude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves. Paris 1933., *Kutrzeba*, St. Duch prasłowianskiego prawa w prawach narodow slowianskich". Przegląd Wspołoczensny 1932., *Rauscher, R.*, O vědecké metody při zkoumáni soukromeho prava u Slovanu v dohách starších. Pressburg. 1935.

[64] Ld. pl. *W. Seagle* i. m. egész felépítését, v. ö. *F. A. Schnitzer*, i. m. 52—53. pp.

[65] Ide utal *Szabó I.*, i. m. „Kritikai tanulmányok..." (1962) 35. p. *Kulcsár K.*, Történetiség a 20. század jogtudományában, ld. uo. 342—343. pp. *Zivsz, Sz. L.*, O metode... ld. ih. 34. p.

[66] *Ponomarjov, B. N.*, Zadacsi isztoricseszkoj nauki. ld. „Voproszi Isztorii" 1963. 1. sz. 21.

[67] A megtévesztő felfogás a „szomszédnépek jogrendjének összehasonlítását" nacionalista tartalommal propagálta. V. ö. *Szabó I.*, Az összehasonlító jog... ld. ih. (1967) 211. p.

[68] V. ö. *J. Bardach* i. m. „Czasopismo Prawno—Hist." (1962) 2. 51. p.

[69] Kimeríteni alig volna lehetséges e tanulmány keretében.

[70] Ide utaltunk már az Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae Tomus IX. (Bp. 1967) 18—20. pp.

[71] Ld. *Wenzel G.*, Európai jogtörténet 1869. III. *Uő*, Historiai tanulmányok „Magyar Acad. Ertesítő 1855-ről. Pest. 1855. 7. p. Vö. *Illés J.*, Hajnik Imre és a magyar jogtörténet „Értekezések a fil.-i és társadalmi tud. köréből. III. köt.. 2. sz. Bp. 1928. 6—7. pp.

[72] Ld. *Hajnik J.*, A magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872. 17. p. V. ö. „A nemzetek csak tagjai ismét egy nagy egésznek" *Uő.*, Egyetemes európai jogtörténet. Pest, 1875. 3. p.

[73] Az általa alkalmazott összehasonlítás dimenzióinak megváltozása is rendkívül tanulságos lehet számunkra. Ld. A magyar bírói szervezet és perjog az Árpád- és Vegyesházi királyok alatt. Bp. 1899.

[74] Ld. „Adalékok a magyar és az európai tudományos élet kölcsönhatásaihoz. Jogtörténeti részletek. Klny. a „Jogtudományi Közlöny" 1905. évf.-ból. Bp. 1905. 13—15. pp.

[75] Ld. pl. *Demkó K.*, „A szepesi jog" c. írásait 1891-től. („Értekezések a tört. tud. köréből"), melyben a közép- és kelet-európai városok jogainak összehasonlító vizsgálatát nagy mértékben kiterjesztette.

útját vágta a történeti-jogi iskola, a befelé forduló nacionalista szemlélet és általában bénítóan hatott a reakciós jogi közgondolkodás, amely az ellenforradalmi kor végéig egy tudománytalan, szinte minden összefüggést kizáró világkép konzerválását szolgálta. Voltak, akik megkísérelték ezt az egyoldalúságot némiképpen csökkenteni és az azonos gazdasági-társadalmi okok felvetésével a „közép-európai" feudális jogtörténet összefüggései felé fordulni.[76] Különösen nagy reményeket keltett Murarik Antal fellépése, aki a magyar és a környező, szláv népek jogának összehasonlító elemzését is elkezdte.[77] Minden ilyen kísérlet azonban bukásra volt kárhoztatva az ellenforradalmi kor negyedszázados uralma alatt.

A magyar jogtudomány utóbbi negyedszázados fejlődése hozott csak lényeges fordulatot az elzárkózó, tudománytalan szemlélet felszámolásában. Jogtörténetírásuk — miként ezt már a bevezető gondolatok során érintettük — felismerte a polgári kor súlyos mulasztásait és a jogfejlődés egyetemes történetébe ágyazott szemlélet gyors kiterjesztésére törekedett. Kutatóink szemléletében rövidesen olyan változások zajlottak le, amelyek egy szélesedő komparatív aspektus általános elterjedéséhez vezettek. Ennek az előrehaladásnak csak egyik kísérő tényezője volt a marxista alapokra fektetett egyetemes jogtörténet újjáéledése.[78]

A polgári kor tendenciózus eszmeáramlatai a magyar jogfejlődés egyedi, sajátos jegyeit állították előtérbe. Az ilyen felfogás általában figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy egyetlen nép sincs, amely főként a környező népek előrehaladásától függetleníthette volna magát.[79] Kezdettől nagy figyelemmel fordult jogtörténetírásunk az ebből eredő torzítások leküzdésére. Ma sem időszerűtlen ez a figyelem. Szükséges azonban, hogy az összekapcsolódjék különösen a környező népek, és azon túl az egyetemes jogfejlődés megértésével. Miként azt a magyar történetírás iránymutató gondolata is világosan megfogalmazta: Az a feladatunk, hogy a magyar jogfejlődést beágyazzuk „az össz-európai, az egyetemes emberi fejlődés folyamatába", hogy bemutassuk a „magyar és a szomszédnépek történetében érvényesült közös tényezőket és összefüggéseket.[80] Ezek és csakis ezek az összefüggések vezethetnek bennünket a szélesebben ható történelmi törvényszerűségek felismeréséhez, amelyek alól nem mentesülhetett a magyar jogfejlődés sem. Az ide vezető út azonban a valóságos történeti folyamatok, a „hasonló fejlődésű országok viszonyainak behatóbb elemzésén" és egybevetésén keresztül vezet bennünket.[81] A hazai történettudomány egybehangzóan vallja, hogy ez a komparatív vizsgálódást igénylő terrénum elsődlegesen Közép- és Kelet-Európára koncentrálható.[82] Jogtörténetünk számára is irányadó továbbá az a gondolat, hogy hazánkban a rendelkezésre álló forrásanyag kedvező lehetőséget kínál „a közép- és kelet-európai történelem összefoglaló jellegű problémáinak feldolgozására.[83] Mindez a J. Bardach által rendszerbe foglalt komparatív jogtörténeti metodika összetett alkalmazására kötelez bennünket, amihez pedig a szóban forgó népek jogfejlődésének beható megismerése is szükséges. Vagyis a konkrét jelenségek sokoldalú vizsgálatán nyugvó összehasonlítás vezethet csak a jogfejlődés törvényeinek megértéséhez.[84] Mert miként K. Marx egyik közismert megállapítása mondja: „ha a jelenségeket önmagukban tanulmányozzuk és azután egymással összehasonlítjuk, könnyen meg fogjuk találni a fejlődés kulcsát."[85] Az ilyen jellegű összehasonlítás valóban gazdag lehetőségeket kínál jogtörténetírásunk számára, mégis óvakodni kell az elérhető eredmények túlértékelésétől is. Nyilvánvaló, hogy a valóságos történelmi kapcsolatokat az analóg jelenségek puszta összehasonlítása még nem bizonyítja.[86]

---

[76] Ld. az idevágó részletes elemzést *Horváth P.*, A kelet- és közép-európai népek jogfejlődésének főbb irányai. Bp. 1968. 66—74. pp.

[77] Ld. „Szláv és magyar jogtörténet" c. művét. Bp. 1937. Korai halála sajnos megakadályozta abban, hogy törekvéseit szélesebb alapon kibontakoztassa.

[78] Alapvető kézikönyvként ld. *Bónis Gy.—Sarlós M.*, Egyetemes állam- és jogtörténet. Bp. 1957. 494. p., amelyre a nemzetközi tudományos élet is felfigyelt.

[79] „Egy nép vagy nemzet kultúrája sem fejlődik pusztán a maga belső immanens erőiből, egyiké sem játszódik le az összes többi, kivált a környező népek és nemzetek fejlődésétől elszigetelten." — ld. *Szigeti J.*, A magyar szellemtörténet bírálatához. Kossuth, Bp., 1964. 171—172. pp.

[80] Ld. a számunkra is irányadó gondolatot. *Pach Zs. P.* Marxista történettudományunk fejlődésének problémái. „Századok" 98. évf. (1964) 5—6. sz. 1012. p.

[81] A magyar történettudománynak számos konkrét kutatási problémához tapadó tétele számunkra ismét irányadó. Feladatainkat „... a hasonló fejlődésű országok viszonyaival, beható elemzés során történő, elmélyültebb egybevetés nyomán remélhettük megoldani." Ld. *Elekes Lajos*, Osztályharc és rendi ellentétek a Mohács előtti Magyarországon. ld. a MTA Filozófiai Tört. Tud. Oszt. Közlemények. XV. köt (1966) 3. sz. 184. p., *Uő.*, Rendiség és központosítás a feudális államokban. Akad. Kiad., Bp., 1962. 89. p.

[82] Ld. *Pach Zs. P.*, Marxista történettudományunk. ih. 1017. p., *Szigeti J.*, i. m. (1964) 171—172. p.

[83] V. ö. *Balogh S.—Simon P.*, A magyar történettudomány néhány időszerű kérdése. ld. „Magyar Tudomány" LXXI. köt. Új folyam IX. köt. (1964) 8—9. sz. 488. p.

[84] Miként ideutal *A. I. Koszarev*, i. m. „Szov. Gosz. Pr." (1965). 3. sz. 85. p., *E. Sz. Markarjan*, i. m. „Voproszi Isztorii" XLI. évf. (1966). 7. sz. 19. p.

[85] „... de sohasem fogjuk elérni azt egy általános történelembölcseleti elmélet egyetemes kulcsával, amelynek legnagyobb erénye csak az, hogy történelemfeletti. ld. Marx — Az „Ottyecsesztvennije Zapiszki Szerkesztőségéhez 1877. nov. Válogatott levelek Szikra, Bp. 1949. 372. p.

[86] „Az összehasonlítás nem bizonyíték" — mondja az idevágó leghatározottabb állásfoglalás. Ld. *A. I. Koszarev*, i. m. „Szov. Gosz. Pr." (1965) 3. sz. 85—86., *J. Bardach* is a komparatív megoldás érvényességének feltételeit elemzi. ld. „Metoda porownawcza." ih. 25., 38., 48. stb. pp. Vö. még *Sz. F. Kecsek'jan*, i. m. „Voproszi Isztorii" (1961) 7. sz. 31.

Csak akkor lehet érvényes az összehasonlítás fejlődési törvényt kifejező eredménye, ha azt a tények is igazolják. Ilyen eredményt pedig az egybevetésre szánt jogfejlődési elemek sokoldalú feltártsága, jellegük azonos vagy közelálló volta, az azonos vagy analóg társadalmi-gazdasági okok jelenléte esetében stb. lehet várni.[87] Nyilvánvaló továbbá, hogy a szocialista felfogás a jogrendszerek tipológiájában csak egyféle álláspontot foglalhat el. A klasszifikáció alapja itt minden esetben (és végsősoron) az azonos társadalmi-gazdasági formáció, illetve az annak megfelelő jogtípus lehet.[88] A polgári irányzatok által előszeretettel alkalmazott geográfiai, etnikai, genetikai[89] stb. felosztási kritériumok pedig csak az alapvető jogtípus keretén belül jöhetnek számba.

Mindezeket figyelembe véve az összehasonlító jogtörténeti kutatások előtérbe kerülését valóban a jogtörténetírás progresszív irányú megújhodási folyamatába helyezhetjük el, amely a kutatómunka minden területén a valóság mélyebb, összetettebb megközelítését szolgálja. Szélesebb alkalmazása által komoly lehetőségeink nyílnak arra, hogy az európai jogfejlődés általános összefüggéseinek tisztázásában is cselekvően résztvegyünk. A magyar jog évezredes előrehaladása elszakíthatatlanul összefonódott a kontinens jogrendjének fejlődésével. Jogtörténetírásunk előtt nem ismeretlenek ezek a kapcsolatok, gyakran mégis a puszta megsejtésnél egyébnek nem tekinthetők. Polgári szakirodalmunk jobbára lezáratlanul hagyta ránk az idevágó felismeréseket, ami által pl. a hűbérjog, a nyugati keresztény kánonjog vagy a városjogok stb. összefüggéseinek vizsgálata változatlanul megőrizte aktualitását.[90] Jogtörténetírásunk megoldandó feladatait tekintve mégis nyilvánvaló, hogy a burzsoá állam- és jogtípus történeti feltárása az elsődleges.

Jogtörténetírásunk kiemeltnek tekinthető feladatai általában igénylik az összehasonlító kutatások kiterjesztését. Ez az igény azonban nem szűkíthető le a burzsoá jellegű állam- és jogrend uralmának időszakára.[91] A környező népek jogfejlődésének konkrét vizsgálata ugyanis felszínre hozta a polgári jellegű jogrend fejlődésének azon sajátosságait,[92] amelyek hosszú évszázadok történeti előzményeihez tapadnak és az áttérés sajátos formáinak kibontakozását is lényegileg meghatározták.[92/a] A hazai történettudomány pedig arra figyelmeztet bennünket, hogy „...a 16. század óta gazdasági-társadalmi fejlődésünk olyan közös vonásokat mutat fel, hogy ezek indokolttá teszik az egész terület egységes szempontokból való vizsgálatát."[93] Adott és kézenfekvő tehát, hogy a polgári jellegű jogrend kialakulását az európai jogfejlődés egy közelebbről is meghatározható regionális egységével összekapcsoltan vizsgáljuk, beleértve annak a 16—17. századig visszanyúló előzményeit is.

A radikális polgári átalakulás társadalmi-gazdasági feltételeinek hiánya következtében a közép- és kelet-európai népek jogfejlődésében kétségtelenül bizonyítható lemaradások észlelhetők az újkor századaiban. A feudális jogrend több mint három évszázados továbbélését azonban nem elégséges csupán megállapítani. A hazai és a környező népek feudális jogrendjének viszonylag tartós konzerválódása ugyanis elszakíthatatlanul összefügg a burzsoá jogrend legkorábbi, életképes elemeinek megjelenésével és fokozatos térhódításával a kontinens nyugati területein. Nem a szóban forgó népek nemzeti sajátosságaiból fakad az a tény, hogy itt az 1848/49. évi forradalmak koráig lehetetlenült a társadalmi haladás újabb fázisának megfelelő jogrend uralomrajuttatása. A közép- és kelet-európai népek jogfejlődése a 16—18. század folyamán is szervesen összefügg[94] a kontinens egészének előrehaladásával. A történelmileg szükségszerű összefüggésben azonban a negatív tenden-

[87] Sokan ide sorolják még az egyidejűséget, mások tagadják annak szükséges voltát. Napjainkig divatos felfogás az azonos „kultúrkör" (Kulturkreise) feltételezése, melynek reakciós jellegére utal *M. Koszven*, i. m. 347—349. pp., *J. Bardach*, Metoda porownawcza..." ld. ih. 36. A regionális összehasonlítás feltételeit illetően ld. uo. 48. v. ö. *A. I. Koszarev*, i. m. 80—81. pp. hasonlóan *E. Sz. Markarjan* „Ob ozsnovnih principah..." „Voproszi Isztorii" (1966) 7. sz. 21. p.

[88] Ld. *St. Rozmaryn*, A jogösszehasonlító kutatások és munkák elméletéből. A „Panstwo i Prawo" 1965. 3. sz.-ban megjelent tanulmány rövidített közlése a „Külföldi Jogi Cikkgyűjtemények" VII. évf. (1966) 3. sz. 387—388. pp., Vö. *E. Sz. Markarjan*, i. m. „Voproszi Isztorii" (1966.) 7. sz. 27—28. pp.

[89] Továbbá a vallási és kulturális stb. kritériumok.

[90] Miként a magyar történettudomány határozott állásfoglalása is nyilvánvalóan mutatja, hogy az „idevágó kérdések marxista módon történő feldolgozása nagyon is időszerű történettudományi feladat, éppen a közgondolkodás formálása szempontjából" ld. *Pach Zs. P.*, i. m. Az MTA Társadalmi Tört. Tud. Oszt. Közleményei XIV. k. (1968) 4. sz. 317. p.

[91] Eléggé általános pedig az a felfogás, amely hazánk és a környező népek polgári jellegű rendjének fejlődését alig egy évszázados előrehaladásban szemléli. Az e téren kibontakozó marxista jogtörténetirodalom témamegragadása is gyakran azt a látszatot kelti, hogy a feudális jogrend uralma és a szocialista jog közé beékelt burzsoá jogfejlődés helyenként csak néhány évtized történeti elemzését teszi indokolttá. Ezt a szemléleti egyoldalúságot a szocialista országok jogtörténetírása leküzdeni törekszik.

[92] Főként éppen a közép- és kelet-európai népeknél.

[92/a] Talán éppen ide is kapcsolható az a felismerés, amely a magyar történelem kulcskérdéseinek egyikét, a Nyugattól történő eltérést a 15—16. századig vezeti vissza. Ld. *Pach Zs. P.*, Nyugat-Európa és a magyarországi agrárfejlődés a 15—17. században. Kossuth, Bp. 1963. 5—6. pp.

[93] Ld. *Niederhauser E*, A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában. Akad. K., Bp., 1962. 9. p.

[94] A megvalósult burzsoá jogrend pedig méginkább a nyugati, főként a porosz—német mintákat követte, amely a jog minden ágában, a közjog elmaradottságában és a feudális elemekkel tarkított igazságszolgáltatási rend megőrzésében is nyilvánvalóan szemünkbe tűnik.

ciák váltak átmenetileg uralkodókká.[95] Nyugaton a polgári társadalom felemelkedése a tőkés jogtípus fokozatos térhódítását hozta, a korai polgári átalakulás mögött álló társadalmi-gazdasági erők azonban még elégtelenek voltak a kontinens egészének átformálására. A jogfejlődés érzékenyen reagált a különböző európai népek társadalmi rendjében lezajlott változásokra, ami Nyugaton a burzsoá jogrend — még helyi jellegű — uralomrajutásában, Keleten a „tőkés viszonyokhoz való feudális alkalmazkodásban"[96] jutott kifejezésre. Amennyire szükségszerű volt egyik oldalon a tőkés áruviszonyok általánossá válása, olyannyira szükségszerű lett az Elbától keletre élő népek számára a földesúri árutermelő viszonyok térhódítása. A két ellentétes történelmi tendencia azonban az európai népek jogfejlődését egy időre megosztotta.

A hazai és a környező népek jogfejlődésének érintett korszaka az, amelyben egyre határozottabb jelleget öltöttek a közép- és kelet-európai népek újkori jogtörténetének sajátosságai.[97] Ezek a több évszázadon át ható (többnyire negatív) tendenciák hosszú ideig eltakarták és módfelett bonyolulttá is tették a társadalmi progresszió kibontakozásának új irányát. A feudális jogrend megdönthetetlenségével teltek el évszázadok, miközben Nyugaton, a klasszikus burzsoá jogrend[98] kialakulásának korszaka is elérkezett. A közép- és kelet-európai népek feudális jogrendjének érlelődő válsága azonban a 18. század utolsó harmadától már érzékelhetővé teszi a burzsoá jogrendre történő áttérés, mindeddig ismeretlen formáinak előtörténetét. Ettől az időtől kezdve a jogfejlődés területén is feltűnnek és fokozatosan erősödnek azok az elemek, amelyek a 19. század folyamán — némi időbeli eltéréssel — lezajlott, megkésett és félúton sorozatosan elakadt polgári átalakulások után teljesedhettek ki.

Az az átalakulás, amelyről per tangentem beszélünk, a burzsoá jogrend kompromisszumos formáját hozta felszínre az emberiség történetében. Dimenzióit tekintve ez a forma a korai, sőt a klasszikus polgári jogrendnél is szélesebb, jellegében és összetételében azonban az előbbieknél jóval heterogénebb.[99]

A jogtörténetírás eddigi eredményei azt mutatják, hogy ennek a feudális elemekkel átszőtt, helyenként a földbirtokos osztály politikai és gazdasági hatalmát is (átmenetileg) konzerváló átalakulásának hosszan elnyúló történeti előzményei vannak. Ezért van az, hogy itt a feudális jogrend válságának kora a megkésett polgári átalakulás előzményeit és vele egyidejűleg a közép- és kelet-európai népek burzsoá jogrendjének specifikumait is felszínre hozta.[100]

A kontinens e térségében a feudális jogrend évezredes uralma — a konkrét történeti feltételeknek megfelelően — nem radikális társadalmi forradalmak útján dőlt meg, hanem a kompromisszumokhoz vezető megkésett polgári forradalom és a felülről végrehajtott reformok eredményeként. Hazánk és a környező népek burzsoá jogrendjének kialakulását a porosz, orosz, osztrák, illetve a széthulló török birodalom jogrendjének hosszantartó válsága előzte meg. E nagy, gyakran népek egész sorát leigázó államok keretében érlelődtek[101] a burzsoá jogrend kialakulásának feltételei. Birodalmi, nagyhatalmi, állami érdekeket szolgáló reformok, a fejlődő polgárságnak, illetve a földesúri árutermelő viszonyokból kisarjadó tőkés érdekeknek tett engedmények egész sora született ebben az időben. Mindmegannyi olyan történeti jelenségkomplexum, amely érthetővé teszi a burzsoá jogtípus közép- és kelet-európai formájának kialakulásában és fennállásában egyaránt megfigyelhető regionális összefüggéseket. Szükséges tehát, hogy a szomszédnépek megértésének eszközét lássuk a komparatív jogtörténeti kutatómunka kiszélesedésében.[102]

Horváth Pál

---

[95] V. ö. Történettudományunk helyzete. „Magyar Tudomány" új foly. XIII. (1968) 3. sz. 131. p. A tudomány újabb eredményeinek fényénél látjuk, hogy ezek a „negatív fejlemények számos más, közép- és kelet-európai ország 16—18. századi történetében is fellelhetők." Ide utal *Pach Zs. P.*, i. m. „Századok" 98. (1964) 5—6. sz. 1019. p.

[96] Ld. a találó gondolatot „Ez az alkalmazkodás egyfelől meghozhatta ugyan a feudalizmus újraerősödését, s meghosszabbította életét, másfelől azonban, mint a kapitalizmus másodlagos visszaható terméke a kapitalizmusba való átmenet csíráit is tartalmazta." V. ö. *Szigeti J.* i. m. (1964) 252. p.

[97] A majorsági gazdálkodás, az örökös jobbágyság, a robotrendszer és általában a feudális kizsákmányolás korábbi formáihoz való visszatérés stb.

[98] Ilyennek fogható fel a francia jogfejlődés, amit a polgári irodalom gyakorta a „latin—román jogrendszer" fogalmával illet.

[99] Ennek, a burzsoá jog világrendszerré válásában is jelentős átalakulásnak szerves része, alkotóeleme a magyar jogfejlődés.

[100] Ld. főként a korlátozott árútulajdon formáinak, a forgalom biztonságának, a hitel és bankügyletek stb. kifejlődési folyamatában. A határozottan polgári tartalommal telített, de csak korlátozottan érvényesülő jogelemek jelenlétére lehetne utalni természetesen a jog más ágazataiban is.

[101] Egyenként is különböző intenzitással, és gyakran azonos nép körében is helyi eltérésekkel.

[102] Mivel elháríthatatlan a felelősség, hogy Marc Bloch évtizedekkel ezelőtti megfogalmazásával élve „... cessons, si vous le vouler bien, de causer éternellement d'histoire nationale a l'histoire nationale sans nous comprendere" id. Pour une historie comparèe des sociétés européennes („Revue re synthése historique." 46. (1928) 49—50. pp. mert „... nem igazi jogtörténet az, amely megmerevedett tekintettel egyetlen nép történetén nyugszik". A nagy komparatív szemléletű gondolkodó Eduard Gans eszméit idézi *Nazsalovszki E.* Szalay László kodifikációs külföldi kapcsolatai és a sioni epizód. Ld. „Állam- és Jogtudomány" VII. köt. (1964) 2. sz. 179. p.

A hivatalos személy fogalmának érvényesülése a gazdaságirányítás új rendszerének viszonyai között

A hivatalos személy büntetőjogi fogalmával korábban már foglalkoztunk (ld. Áll. és Jogtud. 1963. évi 2. sz. és M. J. 1963. évi 7. sz.) Az időközben megjelent újabb jogszabályokra, újabb tudományos munkákra és különösképpen a gazdasági irányítás új rendszerére figyelemmel azonban indokolt a kapcsolatos kérdéseknek az átnézése. A továbbiak megértése végett először meg kell vizsgálni azt, hogy mit tekintett a bírósági gyakorlat közhatalmi jellegű tevékenységnek, továbbá azt az általános jellegű kérdést, hogyan értelmezhetők valamely jogágban egy másik jogágazatban használt fogalmak.

I. *A közhatalmi jelleg* kérdése szempontjából jelentősége van a hivatalos személy fogalma történeti fejlődésének. Minthogy ezzel korábban már foglalkoztunk, csak utalunk arra, hogy a kapitalista állam funkcióinak kiterjedésével ez a fogalom egyre bővült; tovább bővült hazánkban a felszabadulás utáni sajátos viszonyok között is és szinte körülhatárolatlanná vált. Dialektikus fejlődés eredményeként fordult ez a tendencia saját ellentétébe és szűkült le a későbbi jogfejlődés során ez a fogalom a társadalmi viszonyok olyan sajátos körére, amelyek tekintetében különös büntetőjogi következmények megállapítása indokolt. Ez a tendencia tükröződött már a Legfelsőbb Bíróság 1952. évi 1. sz. a hivatalos személyről szóló irányelvében is, később pedig megalapozottabb és tisztább formában a Btk. 114. § első bekezdésének a rendelkezésében. A társadalmi viszonyok sajátos köre és jellege határozza meg végső soron a gazdaságirányítás új rendszerében is a hivatalos személy fogalma tekintetében a jogértelmezést és a jogalkalmazást. A jogi szabályozás alapjául szolgáló e társadalmi viszonyok sajátossága nem lehet más mint az, hogy ezek körében meghatározott szervek, illetve személyek *sajátos jogkörrel* rendelkeznek saját szervükön kívül álló személyek, szervek és szervezetek vonatkozásában, amelyek alapján ezeket jogokkal ruházhatják fel, kötelezettségekkel terhelhetik, ideértve azt is, hogy olyan egyoldalú cselekvéseket végezhetnek, amelyek jogszabály rendelkezése értelmében külső szervekre és személyekre is kötelező erejű joghatások kiváltására alakalmasak. Az ilyen szerveket, illetve tevékenységet tekinti lényegében a bírósági gyakorlat közhatalmi jellegűnek a hivatalos személyi minőség szempontjából. Meg kell jegyezni azt is, hogy a társadalmi szervezet közhatalmi jogosítvány alapján nemcsak saját tagjait, hanem kivülállókat is jogokkal ruházhat fel, kötelezettségekkel terhelhet, pl. a SZOT az Mt. 17. §-a értelmében a dolgozók biztonsága és egészségének védelme, valamint a társadalombiztosítás terén ilyen jogosítványokkal rendelkezik.

A jogfejlődésre visszatérve emlékeztetünk arra, hogy a bírósági gyakorlatban nem a közhatalmi tevékenység kifejezés, hanem az államigazgatási tevékenység volt a használatos terminológia. Ez azzal is magyarázható, hogy az államigazgatási tevékenység igen változatos és gyakorlatilag különféle közhatalmi feladatokat felölel. A hivatalos személyről szóló 1952. évi 1. sz. irányelv még nem hasznosíthatta azt a tudományos álláspontot, amely következetesen elhatárolja a termelő- szolgáltató állami szerveket a közhatalmi szervektől, de nem hagy fenn kétséget a tekintetben, hogy a fogalmat nagyjából a közhatalmi jellegű vagy ahhoz közelállónak értékelt tevékenységre kívánta korlátozni, éspedig anélkül, hogy a tevékenység jogi fajtáin különösebb hangsúly lett volna. Így például rendelkező részében nincs is felemlítve a bíróság és az ügyészség, amelyek közhatalmi jellege a legkézenfekvőbb és magyarázat nélkül is önmagától értetődő. Amikor az Irányelv az Indoklásban a vállalati vezető hivatalos személyi minőségét magyarázza, arra utal, hogy ez a beosztás „e személyek tevékenységének bizonyos államigazgatási ... jelleget ad". Sem az Irányelv, sem később a hivatalos személy fogalmával kapcsolatban kialakult bírósági gyakorlat nem értelmezte az államigazgatási tevékenységet valamiféle szűk értelemben vett, közvetlen szankciók alkalmazásával összefüggő „hatósági" intézkedésnek. Az Irányelv Indokolásának II. alatti részében az olvasható, hogy az államigazgatási jelleg „kisebb jelentőségű hatáskörhöz is fűződhet ...", ilyennek tekinti pl. az SZTK orvos tevékenységét is. Hivatalos személynek minősítette a gyakorlat az ún. jegyes áruk kiadásával megbízott eladót is e körben. (Ld. Legf. Bir. B. II. 4144/1952. sz., B. I. 3901/1952. sz., B. I. 3728/1952. sz., B. IV. 5129/1952. sz. Bf. III. 372/1953. sz., ítéleteket is.) Látható, hogy az Irányelv és a bírósági gyakorlat — ha nem is tudományosan kristályos alapokon állva — általában a közhatalmi jellegűnek felismert szervekre, illetve feladatokra alkalmazta a hivatalos személyi minőséget.

Ezt a jogtörténeti fejlődést fejlesztette tovább a Btk. 114. §-ának az első bekezdése, felhasználva a magyar államigazgatási jogi tudomány eredményeit is, amikor a hivatalos személy fogalmának az alapjául általában a közhatalmi jelleget vette; az e törvényhelyben írt részletezések lényegében e gondolat köré csoportosulnak. A törvényhely második bekezdése ugyanis az összes állami szerveket sorolja fel és tekinti állami szervnek a Btk. szabályozásában, mint itt olvasható „az állam gazdálkodó szerveit

és mindennemű állami intézményt" is, míg az első bekezdése ebből a körből kiemeli az államhatalmi és államigazgatási szerveket, a bíróságot és az ügyészséget; a törvényhelyben említett államigazgatási feladat, de a munkásőrnek, az önkéntes rendőrnek és a társadalmi bíróság tagjának a tevékenysége is összefügg a közhatalmi jellegű tevékenységnek bizonyos korlátozott körben való kifejtésével. Meglátásunk szerint, tárgyunk szempontjából a közhatalmi jelleg messze nem azonos az állami kényszer közvetlen alkalmazásával, még annak közvetlen fenyegetésével sem. Például bizonyos államigazgatási megállapításokhoz, vagy más szervek által közhatalmi jogosítvány alapján kiadott okiratokhoz, bizonyítványokhoz, intézkedésekhez a szerven kívül joghatások fűződnek, de nem közvetlen szankciószerűen. A joghatás előnyben is megnyilvánulhat. A fentieknek az értelmében utalunk erre a kijelentésre: „A gazdaságirányítás új rendszerének kidolgozásával az előnyök szélesebb körben kerülnek előtérbe. Ezek az előnyök, jogi hatások jogágazatonként persze nem állnak feltétlenül egyenértékű helyzetben a szankciókkal."[1] A gazdaságirányítás új rendszerében, amikor a termelést, szolgáltatást végző szervek még élesebben határolódnak el az államigazgatási szervektől, amikor olyan tendencia érvényesül, amelynek hatására a gazdaságirányításban a közvetlen közhatalmi eszközök háttérbe szorulnak, még inkább jelentőségre tesz szert a közhatalmi jelleg mint elhatároló ismérv. Ezzel a tendenciával az áll összhangban, ha az a büntető következmények területén is lecsapódik, ha utóbbiak a megfelelő ismérv segítségével határozotan körülhatárolhatók.

II. *A más jogágazatbeli fogalmak értelmezésének* a kérdését azért szükséges megvizsgálni, mert a Btk. 114. §-ának az első bekezdésében ilyen fogalmak szerepelnek; ilyenek különösen az államigazgatási szerv és feladat kifejezések. E tekintetben a lényeget tekintve helyesnek ismerjük fel Kiricsenkó következő álláspontját: „A szocialista szovjet jog rendszere egységes. Ezért a jog különféle ágazataiban közös fogalmainak is egységesnek kell lenniök, egyöntetűen kell értelmezni őket. Ez természetesen nem zárja ki, hogy a szovjet jog különböző ágazatai ezeknek a fogalmaknak a különböző oldalait tanulmányozzák, azoknak a céloknak megfelelően, amelyek az illető jogágazat előtt állnak."[2] A jogirodalomban más fejtegetések arra utalnak, hogy a szocialista rendszertani jogértelmezés „a jogszabályt, a jogágat, sőt az egész jogrendszert összefüggő egésznek tekinti, s a jogtételt az egész részeként, az egész egyéb részeivel összefüggésben vizsgálja". Figyelemre méltó a bennünket érdeklő kérdés szempontjából ez a megfogalmazás: „... az értelmezés, amelyet a jogalkotó, a jogalkalmazó szervek, illetőleg a jogtudomány végeznek a jogszabályok egységes alkalmazását segíti elő. Ez az egység azonban nem vezethet megmerevedéshez, aminthogy önkényes tágításhoz vagy szűkítéshez sem. Mindaz, amit e téren az értelmezésről általában elmondottunk, áll a jogi műszavak értelmezésére is."[3] Hasonló szemléletet tükröznek más szerzők megállapításai is.[4] A burzsoá jogértelmezés lényegében nem megy túl a jognak mint formának a vizsgálatán, a jogszabályoknak a jogon vagy a jogrendszeren belüli vizsgálatán. Ezzel szemben a szocialista jogértelmezés szerint a jogi fogalomképzés és a jogon belüli összefüggések nem érthetők meg az alapul szolgáló azon társadalmi viszonyok és összefüggések nélkül, amelyeket a jog tükröz. Tárgyunk szempontjából tehát különös jelentőségre tesz szert az, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok, illetve azok fejlődése, mozgása hogyan determinálta a hivatalos személy büntetőjogi fogalmának a változását, e fogalom körének a kiterjedését, majd annak a társadalmi viszonyok meghatározott körére való korlátozását. Valamely szocialista jogszabály más jogágazatokban használt fogalomnak az alkalmazását pl. leszűkítheti kifejezett rendelkezéssel a vonatkozó fogalom bizonyos kategóriáira (pl. nem szerződés, hanem írásbeli szerződés, vagy visszterhes szerződés stb.), de nem helyezkedhetik azzal alapvetően ellentétes elvi álláspontra, nem iktathatja ki teljesen annak alapvető ismérvét, mert akkor a fogalom más fogalommá válna. De különösen kizártnak kell tekinteni azt, hogy a törvény különös rendelkezésének hiányában a jogalkalmazó kölcsönözzön valamely más jogágazatbeli fogalomnak az alapvető ismérvét figyelmen kívül hagyó értelmet.

A közhatalmi jellegnek mint a Btk. 114. § első bekezdésében meghatározott fogalomnak a jelentősége éppen abban van, hogy *körülhatárolja* a fokozott büntetőjogi következmények alkalmazhatóságának a körét, más szóval jelentősége abban áll, hogy jelzi a társadalmi viszonyoknak azt a körét, amelyek vonatkozásában különös védelmet érdemlő társadalmi érdek indokolja a kiemelt büntetőjogi következmények megállapítását.

Amikor a Btk. 114. §-a az első, illetve második bekezdésében megkülönböztette a közhatalmi szerveket az egyéb állami szervektől, ezzel a megalkotása idején a magyar államigazgatási jogtudományban uralkodó álláspontot követte, amely az államigazgatás elhatároló ismérvének tekintette a közhatalmi jelleget. Rövidség kedvéért e tekintetben csak utalunk a korábbi

[1] Asztalos László: Kényszer, meggyőzés, szankció, Állam és Igazgatás 1968. 154. old.

[2] Kiricsenko, V. F.: A hivatali büntettek a szovjet jogban, Bpest, Közg. és Jogi Könyvk. 1959. (fordításban) 33. old.

[3] Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Bpest, Közg. és Jogi Könyvk. 1960. 173. 143. old. ld. még 189. és köv. old.

[4] Kádár—Kálmán: A büntetőjog általános tanai. Bpest, Közg. és Jogi Könyvk. 171—172. old.

munkánkban hivatkozott irodalomra.[5] Ez a tudományos felfogás később sem változott alapvetően, mégis figyelemmel az újabb tudományos munkákra (részben korábbi munkánk kiegészítéseként) rámutatunk a következőkre is. A végrehajtó — rendelkező tevékenység az államigazgatás egészét jellemzi; ez nem jelenti azt, hogy a szervezeten belüli munkamegosztásban minden államigazgatási szerv és azok minden dolgozója azonos szintű és jelentőségű jogkörrel rendelkezik. Egyes államigazgatási szervek jogköre nem terjed ki normatív aktusok kibocsátására, egyes szervek pedig nem bocsátanak ki az állampolgárokat kötelező vagy jogosító aktusokat, mert „az államigazgatáson belüli munkamegosztásban ilyen jogosítványok nélkül is meg tudnak felelni kötelességüknek".[6] Legalábbis tárgyuk szempontjából azonban a közhatalmi jellegen mitsem változtat az, hogy az állami apparátus munkamegosztásában valamely személy vagy szerv a döntések, a joghatást kiváltó aktusok kibocsátásra vagy pedig csak ezek előkészítésére, végrehajtásuk ellenőrzésére van rendelve. Ugyanis az utóbbi is: *közreműködés a közhatalmi jellegű feladatok ellátásában.* A Btk. 114. § első bekezdésének b) pontjában foglalt rendelkezés szerint is az államigazgatási szerv körében hivatalos személy minden olyan alkalmazott, akinek tevékenysége az alkalmazó szerv rendeltetésszerű működéséhez tartozik. Ez a szemlélet irányadó nemcsak az alkalmazottak, hanem a szervek vonatkozásában is, pl. az országos hatáskörű funkcionális és az ún. tanácsadó államigazgatási szervek tekintetében is. Ezzel kapcsolatban idézzük az államigazgatási tankönyvből a következőt: „A funkcionális szervek ... segítik a kormány irányító -ellenőrző tevékenységét (Központi Statisztikai Hivatal, Árhivatal, Műszaki Fejlesztési Bizottság stb.). E szervek az összes államigazgatási szervekre kiterjedően utasítási és ellenőrzési jogkörrel rendelkeznek ..." Márpedig az ilyen tevékenység nézetünk szerint, közhatalmi jellegű. A továbbiakban ez olvasható: „Az önálló államigazgatási szerv jogállásával biró tanácsadó szervek előkészítik és kezdeményezik a fontos kormányzati döntések meghozatalát és rendszerint ellenőrzik a kormányhatározatok végrehajtását".[7] Nézetünk szerint ez: a közhatalmi jellegű feladatokban való közreműködés. Az államigazgatási tankönyv, miután megkülönbözteti a szűkebb és a tágabb értelemben vett állami szerveket (vállalat, intézet), felsorolja a szűkebb értelemben vett állami (közhatalmi) szervek ismérveit; ez vonatkozik az államigazgatási szervre is, egyebek mellett ilyen ismérv a közhatalmi jelleg, amelyet egyébként a könyv elhatároló ismérvnek is nevez.[8] Már e mű 1. §-ában olvasható a szerzőknek előrevetített az az álláspontja, amely szerint „az államigazgatás is igazgatás, de az egyéb adminisztrációktól megkülönbözteti az, hogy állami, tehát politikai — közhatalmi igazgatás". Ehhez részünkről hozzáfűzzük azt, hogy maga az igazgatás mint materiális cselekvés éppen az idézetből kitűnőleg *nem jogi elem,* tehát az államigazgatás mint jogi fogalom nem is határozható meg az „igazgatással". (Nemcsak állami közhatalmi szervek szerveznek meg feladatokat a társadalom felé és igazgatnak alárendelt szerveket; A tőkés országokban például a szakszervezetek vagy a monopóliumok is így igazgatnak). Érdemes idézni az újabb államigazgatási jogi irodalomból az államigazgatás közhatalmi jellegével kapcsolatban a következő meghatározást: „Az államigazgatás mint az államilag szervezett társadalom egészének az igazgatása olyan közhatalmi ténykedés, amelynek tartalma a végrehajtó-rendelkező tevékenység."[9]

A Btk. 114. §-a első bekezdésének b) pontjában az államigazgatási szerv kifejezetten így van megemlítve, az pedig nem vitás, hogy a funkcionális és az ún. tanácsadó stb. szerveket is államigazgatási szerveknek tekintik, úgy tűnik tehát, hogy a fentebbi elemzésnek — legalábbis a b) pont szempontjából — nincs gyakorlati jelentősége. Ennek az elvi kérdésnek azonban mégis különböző hatásai lehetnek. A gazdaságirányítás új rendszerében felmerül pl. a bankok államigazgatási jellegének a kérdése. Nézetünk szerint a kérdést nem az dönti el, hogy e szervek tevékenysége jogilag szabályozott és hogy felfelé felelősek, hanem a kifelé irányuló aktusaiknak természete (Erre az alábbiakban még visszatérünk.) Egyébként, bizonyos különbségek ellenére, az oktatási vagy egészségügyi intézmény esetében is fel lehetne vetni azt, hogy jogszabályok, normatív aktusok szabályozzák tevékenységüket és felfelé felelősek

Van azonban egy másik szempont is, amiért nem felesleges annak megállapítása, hogy az államigazgatás, illetve az államigazgatási szerv fogalmának általában elhatároló ismérve a közhatalmi jelleg (az ismertetett viszonylag tágabb értelemben). Ha ugyanis e vonatkozásban tagadjuk azt, miszerint a közhatalmi jelleg elhatároló ismérv, akkor nem ragaszkodhatunk ehhez mint elhatároló ismérvhez a Btk. 114. § első bekezdésének c) pontjában szereplő államigazgatási feladat esetében sem. A közhatalmi jelleg mint alapvető, elhatároló ismérv elhagyása visszavezethet a Btk. által meghaladott olyan felfogáshoz és helyzethez, amelyben a szóban forgó különös büntetőjogi következmények a

[5] Kovács István: Az államigazgatás meghatározása. ÁJI Értesítő 1957. I. köt. 1. sz.;
Beér—Martonffy: Államigazgatási jog. Bpest, Tankönyvkiadó, 1962. I. köt. 28—30. old.

[6] Berényi—Martonyi—Szamel—Szatmári: Magyar Államigazgatási jog. ált. rész (a következőkben: Államigazgatási tankönyv), Bpest, Tankönyvkiadó, 1966. 38. old.

[7] Államigazgatási tankönyv i. m. 189—190. old.

[8] Államigazgatási tankönyv i. m. 155. old.

[9] Szatmári Lajos: Az államigazgatás és bíráskodás elhatárolása. Állam és Igazgatás 1968. 1070. old.

társadalmi és gazdasági élet más szféráira, a társadalmi viszonyok más körére is alkalmazást nyerhetnek. Ha viszont helyes az, hogy a Btk. 114. §-a első bekezdésében foglalt hivatalos személy fogalmának általános és elhatároló ismérve a közhatalmi jelleg, akkor közhatalmi jogosítvány, illetve az ennek megfelelő jogkör hiányában valamely feladat sohasem lesz a törvényhely c) pontja alá vonható államigazgatási feladat címén. Ismeretes, hogy egyes feladatoknak ilyen vagy olyan jogágazatba tartozása gyakran vitatható kérdés, ez azonban tárgyunk szempontjából közömbös, minthogy itt a közhatalmi jellegnek általában van jelentősége. Az államigazgatásnak vannak egyes főbb jellemzői, ugyanakkor azonban az államigazgatás a legváltozatosabb tevékenységeket is felöleli. [Az államigazgatási szerv nem csak hivatalból járhat el, hanem kérelemre és esetenként is, szabálysértéseket szankcionál hivatalból és a sértett bejelentésére elbírál alapvetően bűncselekmény tényállásának megfelelő szabálysértéseket, amelyeknél ellentétes érdekű felek is szerepelhetnek és elbírálja az ügyfelek egyes anyagi jogi vitáit is.] A nem bíróság által végzett jogszolgáltatás mint ilyen nem egy körülhatárolt önálló kategória, akár tipikus államigazgatási szerv, akár más nem bírósági szerv végzi azt. Jogrendszerünkben a munkaügyi döntőbizottsági szervezet az államigazgatási szervezetbe van bekapcsolva. Ugyanis a területi munkaügyi döntőbizottság felett a felügyeletet a munkaügyi miniszter látja el és ő nevezi ki az elnököt és az elnökhelyettest, míg a területi munkaügyi bizottság elnöke kinevezi a munkaügyi döntőbizottság elnökét és elnökhelyettesét (és hívja vissza ezeket), a tanácsnál szervezett munkaügyi döntőbizottság elnökéül a végrehajtó bizottság szervezetének egyik dolgozóját kell kinevezni. Más vonatkozásokban a szakszervezetnek és a vállalatnak is bizonyos szerepe van (Mt. V. 103—105. §, a 9/1967. és a 2/1969. MüM. sz. r.), ami azonban nem változtat a munkaügyi döntőbizottsági szervezetnek az államigazgatási szervekhez fűződő szoros kapcsolatán. Érthető, ha a „bíróságon kívüli jogszolgáltatás" elméletileg tisztázatlan, körülhatárolatlan kategóriája nem szerepel a Btk. 114 §-ában. Lényeges azonban az, hogy e szervek az Mt. V. 110.§-a értelmében állami kényszerrel is kikényszeríthető döntéseket hozhatnak, tevékenységük közhatalmi jellegű, minél fogva e körben a hivatalos személyi minőség kérdése nem vethet fel valóságos problémát.

III. *Államigazgatási feladat* ellátása társadalmi szervezetnél, gazdasági vagy más szerveknél a hivatalos személyi minőséget megalapozza (Btk. 114. § első bek. c) pont). Az államigazgatási feladat olyan tényelem, amely lényegében egyéb jogszabályok megfelelő rendelkezéseire utal, szükséges tehát olyan jogszabály amely e tekintetben kifejezett rendelkezést tartalmaz, vagy legalábbis kitűnjön belőle kétségtelen módon a feladat államigazgatási, közhatalmi jellege. Az utóbbi alatt azt értjük, hogy a jogszabály e szervet felhatalmazza arra, hogy külső személyeket, szerveket valamire kötelezzen vagy feljogosítson, vagy a tekintetben rendelkezik, hogy a szerv meghatározott intézkedései kifelé is kötelező erejű joghatásokat eredményeznek. Már itt előre vetítjük azt a nézetünket, amely szerint a gazdaságirányítás új rendszerében a vállalatok önállósága, egymáshoz viszonyított különállásuk, bizonyos tulajdonosi jogosítványok önálló gyakorlása jellemző vonás. Ilyen természetű tulajdonosi jogosítványokból pedig aligha vezethető le a vállalat belső intézkedéseinek, belső eseményeinek más vállalatokra kötelező joghatása. Ha jogszabály rendelkezése ezeknek mégis az említett hatását előírja, akkor ez szükségképpen azt jelenti — és ez a joghatás csakis azzal magyarázható —, hogy a feladat ellátására vonatkozó törvényi jogosítvány közhatalmi elemeket is magában foglal.

Bizonyos feladatok államigazgatási jellegének megállapítása némelykor viszonylag egyszerű és a joggyakorlatban mélyebben vert gyökeret, pl. az anyaggazdálkodás körébe vont anyagok, alkatrészek kiutalása, szakmai és iskolai képesítések megadása és igazolása; ezek bizonyos jogosultságot is jelentenek az érdekelt fél számára. Más esetekben — határozott jogszabályi rendelkezések hiányában — jogalkalmazási problémák vetődhetnek fel, illetve vitatható megoldások születhetnek. Az újabb jogszabály módosulásokra figyelemmel az alábbiakban a fegyelmi jogkört tekintjük röviden át tárgyunk szempontjából.

A fegyelmi jogkört gyakorló szervet a Munka Törvénykönyve a Btk. hatályba lépése (és említett munkánk megjelenése) idején „hatóságként" nevesítette; emellett a fegyelmi jogkör gyakorlása elvileg kötelező volt. Ezzel szemben az 1967. évi II. sz. törvény (Mt.) és a 34/1967. Korm. sz. rendelet (Mt. V.) mellőzte a „hatóság" megjelölést, a fegyelmi eljárás megindítása pedig — kivételektől eltekintve — nem kötelező. Ez egyébként összhangban is van a vállalatoknak az új mechanizmus viszonyai között megváltozott helyzetével. A gazdaságirányítás új rendszerében a vállalat önálló, tulajdonosként gazdálkodik és létesít jogviszonyokat más vállalatokkal. (Erre a továbbiakban még visszatérünk.) A vállalat egyoldalú intézkedései nem lehetnek kötelező erejűek más vállalatra, belső eseményeiből nem származhat más vállalatot terhelő kötelezettség. Ilyen körülmények között kizárólag a vállalat tulajdonosi jogosítványaival aligha magyarázható az, hogy a fegyelmi vétség elkövetése, illetve fegyelmi büntetés kiszabása az új munkahely viszonylatában is kötelező erejű joghatásokat vált ki. Ugyanis az Mt. V. 94. §-ának (4) bekezdése, illetve 88—89 §-ai a dolgozó munkahely változtatása esetén az új munkahely vonatkozásában kifejezetten a fentebb említett kö-

telező rendelkezéseket tartalmazzák. Figyelemmel a vállalat említett jogi helyzetére az új gazdaságirányítási rendszerben, az idézett külön rendelkezések arra utalnak, miszerint a fegyelmi jogkör gyakorlására vonatkozó törvényi jogosítvány államigazgatási elemet is magában foglal. A fegyelmi jogkör természetével kapcsolatban a következő a szemléletünk: A fegyelmi jogkört a modern kapitalizmusban sem alapítják a munkaadó nagyobb gazdasági hatalmára, általában a szerződésszegéses elmélet valamilyen formáját fogadják el. [Megjegyezzük, hogy az Mt. V. 123. §-ának (3) bekezdése szerint a magánmunkáltatónak nincs fegyelmi jogköre.] A szocialista munkajogi irodalomban olvasható egyes nézetek szerint azonban a szerződésszegéses elmélet semmiképp sem illik a szocialista munkajogviszonyra.[10] Nézetünk szerint a szocialista állam a fegyelmi jog szabályozásával nemcsak elismeri a fegyelmi jogkör gyakorlásának a jogát, hanem ugyanakkor mint a munkavállalók, a dolgozók politikai hatalma az egyén jogainak a védelme érdekében körül is határolja azt és javára messzemenő biztosítékokat ír elő; a dolgozók közhatalmának e gondoskodása semmiféle összefüggésbe nem hozható valamilyen munkakényszerrel, amely a szocialista társadalomban nem létezik. Ez természetesen csak mint egyéni nézet jöhet figyelembe. A másik lehetséges alternatíva a fegyelmi jogkörnek a szerződésre, illetve a szerződésszegésre alapítása; úgy véljük azonban, hogy a munkavállaló és adott munkaadó vállalat közötti munkaszerződésnek a megszegése egymagában nem kötelezhetné a dolgozó új munkahelyét semmire, így fegyelmi eljárás lefolytatására, illetve a korábbi munkahely által kiszabott fegyelmi büntetés végrehajtására sem. Nézetünk szerint az Mt. V. idézett rendelkezéseiben foglalt áthatás csakis a fegyelmi jogkör gyakorlására vonatkozó jogosítvány közhatalmi elemeiből vezethető le. Egyébként a fegyelmi jogkör gyakorlására vonatkozó jogosítvány nem eredhet a vállalat dolgozóinak a kollektívájától sem, ennek ugyanis sem tényleli, sem jogalapja nincsen. A társadalmi bíróság eljár ugyan fegyelmi ügyben, de csak ha a vállalat azt eléje terjeszti, tehát csak származtatott jogkörben.

A fegyelmi jogkör gyakorlására vonatkozó jogosítvány közhatalmi elemeinek merev elutasítása különösen problematikusnak látszik a közhatalmi szerveknél gyakorolt fegyelmi jogkör tekintetében. Igaz ugyan, hogy itt is munkakötelezettség teljesítéséről van szó, de ez sajátos munka, nevezetesen közhatalmi funkció ellátását kell biztosítani; a fegyelmi vétség elkövetése pedig rendszerint veszélyezteti a közhatalmi funkció zavartalan ellátását is. A szerv közhatalmi jellegétől nem lehet elvonatkoztatni, az a fegyelmi eljárást is áthatja.

Nagyjából hasonló szemléletben lehetne kifejteni a hivatalos személyi minőség kérdését az Mt. V. 98. §-a szerinti kármegállapítási határozattal kapcsolatban is.

A kádervélemény adása egyik közzétett bírósági határozat szerint államigazgatási feladat és a hivatalos személyi minőség megállapításának az alapja. A jogeset indokolása szerint „. . .a személyzeti előadó tevékenysége olyan adatokon alapuló vélemények nyilvánítására is kiterjed, amelyeknek joghatása az illető munkahely kereteit meghaladja, ezért tevékenysége: államigazgatási tevékenység". (BJD 2761. sz.) A tárgyat szabályozó, az 1001/1968. Korm. sz. határozattal kiegészített 1050/1967. Korm. sz. határozat azonban csak annyit ír elő, hogy a dolgozó munkahelyváltoztatása esetén az új munkahely köteles beszerezni a régi munkahelytől a kádervéleményt, amely azt kiadni köteles. A jogszabály sajnos az államigazgatási feladat tekintetében tehát igen szűkszavú, minél fogva tárgyunk szempontjából alkalmazása nem teljesen problémamentes.

A különböző területeken előforduló más ilyen államigazgatási feladatok felsorolása nem lehetséges. Általánosságban rámutatunk arra, hogy a vállalat mint munkaszervezet és szervtípus közhatalmi jogosítványokkal nem rendelkezik, de az új gazdasági mechanizmus viszonyai között is léteznek olyan vállalatok, amelyek meghatározott körben államigazgatási feladatokat látnak el. Ilyen államigazgatási jogkörbe tartozó gazdálkodási funkció fordul elő az anyaggazdálkodás, az alkatrészgazdálkodás terén stb.; a vállalat némelykor valamely tevékenységet engedélyezhet, így a Likőripari Vállalat vezérigazgatója — az élelmezésügyi miniszter jogkörét gyakorolva — bor- és gyümölcsszesz főzdék működését engedélyezi.

IV. A *gazdaságirányítás új rendszerével* kapcsolatosan a jogi irodalomban folyó vitából tárgyunk szempontjából nem lehet végleges következtetéseket levonni, mégis az alábbiakban néhány általános összefüggésre rá kívánunk mutatni. Mindenekelőtt a gazdaságirányítás új rendszerében is szem előtt tartandó az, hogy a hivatalos személy fogalmára vonatkozó hatályos szabályozás megszabja a jogértelmezés korlátait. Ez azt is jelenti, hogy amennyiben a társadalmi-gazdasági tevékenység valamely területéről, avagy adott szerv tevékenységéből a közhatalmi eszközökkel való irányítás, ilyen eszközök alkalmazásának a jogköre (ideértve az ezekben való közreműködést is) teljesen eltűnik, akkor nem hagyható meg ugyanott változatlanul a kiemelt büntetőjogi kényszer.

A gazdaságirányítás új rendszerével, de általában a modern államvezetéssel kapcsolatban figyelembe jön az, hogy a tudományos-technikai forradalom viszonyai között a funkcionális szervek és ezek külön csoportja a tanácsadó ál-

[10] Kertész István: A fegyelmi felelősség alapkérdései a munkajogban, Bpest Közg és Jogi Könyvk. 1964. 182—186., 252—254. old.; ld. még Huck—Nipperdy: Lehrbuch des Arbeitsrechts, Berlin—Frankfurt, Vahlen, 1957. 205—207., 216., 238., 772. és köv old.

lamigazgatási szervek szerepe jelentősen nő. Mint erre már utaltunk a döntések előkészítése, elősegítése és a végrehajtás ellenőrzése az e célra rendelt szerv részéről: közhatalmi jellegű tevékenységben való közreműködés; következésképp az ilyen államigazgatási szerveknél kifejtett tevékenység alapul szolgálhat a hivatalos személyi minőség megállapításához. A gazdaságirányítás új rendszerében bizonyos szervek sajátos jelentőségre tesznek szert; csak példálózóan említjük meg a következőket: a Visszatérítési Tárcaközi Bizottság, a Visszatérítési Vállalati Bizottság (6/1967. GB. sz. határozat, 114/1967 PM. sz. együttes utasítás), a Nemzeti Banknál működő Hitelpolitikai Tanács, amely előkészíti a kormány hitelpolitikai irányelveit, az Állami Termékgazdálkodási Igazgatóság (2063/1967. Korm. sz. hat.), amely a központi tartalékkészletekkel kapcsolatos fontos feladatokat lát el részben átruházott hatósági jogkörben.

A vállalatnak az új irányítási rendszerben elfoglalt helyzetéről és jogosítványainak természetéről élénk vita folyik a jogirodalomban. Az egyik nézet szerint a vállalat tevékenységének eredményét önállóan sajátítja el, az állam nem mint tulajdonos, hanem adóztatás formájában közhatalmi jogának gyakorlásaképpen kapja meg a nyereség egy részét, a vállalat jogosítványai közvetlenül a törvényből erednek. Az ellenkező nézet cáfolja a vállalati jogosultság eredeti jellegét, kimutatva annak származtatott természetét, az eredeti elsajátítás látszólagos voltát. Más nézetek némileg más módon közelítik meg a kérdést. Mind e nézeteknek még az ismertetésére sem térhetünk ki; szempontunkból ugyanis az a lényeges, hogy mindegyik álláspont kihangsúlyozza a vállalat *autonómiáját* a jogosultságok gyakorlása tekintetében.[11] Ez a vállalatoknak a *különállását* is jelenti. Ezen önállóság és különállás alapján foglaltuk el azt az álláspontot, amely szerint a gazdaságirányítás új szemléletében a vállalat körén kívül kötelezően ható egyoldalú vállalati intézkedések nem vezethetők vissza kizárólag a tulajdonosi jogosítványokra. Az állami vállalatról szóló 11/1967. Korm. sz. rendelet 24. §-a szerint az alapító szerv a vállalatot csak kivételesen utasíthatja meghatározott tevékenységre és ez esetben is a népgazdasági lehetőségek figyelembevételével gondoskodni tartozik arról, hogy a vállalat gazdasági szempontból hátrányt ne szenvedjen. (Ez a „megtérítési" kötelesség egyes szocialista államok jogszabályaiban ennél is kifejezettebb.) A felettes alapítószerv egyes jogosítványait tulajdonosi jogosítványoknak tekintik, pl. a vállalatalapításhoz, tevékenységi körének meghatározásához, az átszervezéshez és megszüntetéshez való jogot stb. A vállalatnak kivételesen meghatározott tevékenységre utasítása egyes nézetek szerint az alapítószerv közhatalmi jellegű jogosítványain alapszik. Megalapozottnak véljük ezt a fejtegetést: „A rendkívüli helyzetben hozott ilyen intézkedések elképzelhető formái között nem látok semmiféle különbséget abban a vonatkozásban, hogy az ilyen intézkedéseket az állam az állami tulajdon meghatározott részeinek jogosítottjai felé irányítja vagy más tulajdonosok felé."[12] Az említett, a tulajdonosi jogosítványon alapuló rendelkezések mellett azonban a felettes szerv (minisztérium, országos központi szerv, tanácsi végrehajtó bizottság) egy sor más államigazgatási tevékenységet is fejt ki a vállalat felé, utalunk arra is, hogy a felettes szerv legtöbb esetben ágazati igazgatási szerv is. Az alapító államigazgatási szerv a tulajdonosi jogosítványainak az alkalmazásakor is az állam közhatalmi politikáját valósítja meg. Nézetünk szerint a gazdaságirányító szerv aktusaiban a közhatalmi és a tulajdonosi oldal nem választhatók el, ezek összefonódnak (emellett ún. tisztán szervezési módszerekkel is kiegészülnek); más dolog az, hogy az új gazdaságirányításban bizonyos szempontokból e jogosítványok megkülönböztetése szükséges (pl. a vállalat jogviszonyainak világos szabályozása érdekében). Az irányító államigazgatási szerv tevékenysége, beleértve a „tulajdonosi igazgatást" is: államigazgatás.[13] Egyébként tárgyunk szempontjából a felettes államigazgatási szerv jogosítványainak a természete nem különösebben jelentős, minthogy a 11/1967. Korm. sz. rendelet 1. §-ának a (2) bekezdése csak a minisztert, a központi államigazgatási szerv vezetőjét, és a tanácsi végrehajtó bizottságot említi meg vállalatalapító szervként; ezek pedig nem kétségesen a Btk. 114. §-a első bekezdésének b) pontjában kifejezetten említett államigazgatási szervek.

A gazdaságirányítás új rendszere azonban nem korlátozódik az alapító államigazgatási szerv és a vállalat kapcsolataira. Az egész nemzetgazdaságban érvényesülő tendenciáról van szó; általában háttérbe szorul a közvetlen közhatalmi jellegű módszerekkel való irányítás, előtérbe kerül a közvetett gazdasági eszközökkel való irányítás, befolyásolás módszere. A gazdaságirányítás új módszerének félreértését jelentené azonban azt képzelni, hogy államigazgatási szervek mindenféle jogosítvány hiányában is irányíthatnának csupán valamiféle „befolyásolással"; más dolog az, hogy jelentősek az ajánlási, meggyőzési, propaganda módszerek is az államigazgatási szerv tevékenységében.

Ezzel kapcsolatban nem felesleges utalni arra, hogy a gazdasági mechanizmus új viszonyai között is érvényes az a tétel, amely szerint az állam funkciói egységet képeznek és egyfelől a

[11] Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés joga. Bpest, Közg. és Jogi Könyvk. 1968. 181—187. old.
Sárándi Imre: Az új gazdasági mechanizmus jogi problémái. Állam és Igazgatás 1968. 676—677. old.; ld. még Sárközy Tamás: A vállalatirányítás elvi kérdéseiről. Jogtudományi Közlöny 1969. évi 2—3. sz.

[12] Sárándi Imre i. m. 677. old.

[13] Varga József: A szocialista államigazgatás fogalmához. Állam és Igazgatás 1968. 174. old.

közhatalmi funkciók, másfelől a gazdasági-szervező, kulturális-nevelő funkciók merev szembeállítása helytelen. E funkciók ugyanis a társadalmi-gazdasági élet bármely területén (oktatásügy, egészségügy, népgazdaság) különböző módon és mértékben egyaránt alkalmazásra kerülnek. A nemzetgazdaságban az indirekt irányításra áttérés azt jelenti, hogy hatékony szabályozók megállapítása szükséges ahhoz, hogy a gazdasági tevékenység megfeleljen a szocialista tervgazdálkodás célkitűzéseinek. A hitel-, ár-, devizapolitika stb. terén a gazdasági regulátorok megállapítása és működtetése jogszabályok, államigazgatási szervek normái és hatósági rendelkezése, továbbá megfelelő esetekben egyedi hatósági intézkedések útján is történik. Az új gazdasági irányításban arról van szó, hogy háttérbe szorul az *egyedi utasítások* kiadása és előtérbe kerül a jogi szabályozás és a normák útján való utasítás. A vállalat nemcsak a már említett felettes államigazgatási szervével van kapcsolatban, hanem más szervekkel is, így a funkcionális szervek (Statisztikai Hivatal, Pénzügyminisztérium stb.) szabályozzák a megfelelő funkció ellátását a vállalatnál és ellenőrzik azt, az ágazati minisztériumok pedig közvetlen felügyeletük alá nem tartozó, de tevékenységük szerint hozzájuk kapcsolódó vállalatok felé is irányítást gyakorolnak. Mindezek közhatalmi jellegű ténykedések; közömbös ebből a szempontból az, hogy gyakran tisztán szervezési módszerek alkalmazására kerül sor. A fenti értelemben és nemcsak a vállalat, hanem a népgazdaság egészére vonatkoztatva is lényegében helyesnek véljük azt a nézetet, amely szerint a gazdaságirányítás új rendszerének egyik célkitűzése a vállalat-irányítás operatív államigazgatási, hatósági elemeinek csökkenése; „ezt azonban nem szabad úgy értelmezni, hogy a hatósági tevékenység szerepe, jelentősége csökken. Ellenkezőleg, a hatósági tevékenység terjedelme, szerepe relatíve nő."[14]

Az előadottakra figyelemmel a gazdaságirányítás új rendszerében sem találunk más megnyugtató ismérvet a hivatalos személy fogalmának alapjául szolgáló társadalmi viszonyok elhatárolásához mint a közhatalmi jelleget; ennek a már vázoltak szerinti értelmében. De ha az elemzés kedvéért mégis feltételezünk olyan államigazgatási szervet, amely senkit semmire sem kötelezhet, vagy jogosíthat, ilyen cselekményekben közre nem működhet, akkor mindjárt felmerül az a kérdés, hogy vajon mi szükség van ilyen szerv nem létező atributumainak különös büntetőjogi védelmére. Valójában ilyen feltételezett esetben nem is forogna fenn a különös védelmet érdemlő az a társadalmi érdek, amelyet a Btk. 114. §-ának az első bekezdése a különös büntetőjogi következmények alapjául vett. Ha e feltételezés szerint a közhatalmi jelleget mint *elhatároló* ismérvet elhagyjuk az államigazgatási szerv fogalmánál általánosságban, akkor — következetes álláspont mellett — az nem követelhető meg az államigazgatási feladat tekintetében sem. Márpedig ez a hivatalos személy fogalma fellazításának a tendenciájára vezetne.

Gazdálkodó szervek, vagy pl. oktatási, egészségügyi intézmények csúcsszerveivel kapcsolatban is felvethető lenne az, hogy ezek a társadalom felé igazgatást, alájuk rendelt szervek irányítását végzik, bár ezek nem végeznek közhatalmi jellegű feladatokat. A hivatalos személy fogalmának az alkalmazása a gazdálkodó, szolgáltató szervekre (csúcsszerveikre) a jogfejlődés vonalának a visszájára fordítását jelentené. Ezzel kapcsolatban jegyezzük meg azt, hogy a 11/1967. Korm. sz. rendelet szabályozásában, nézetünk szerint, a tröszt gazdálkodó szerv; e rendelet 33. §-a szerint ugyanis a trösztre általában a vállalatra vonatkozó szabályok irányadók. Gazdálkodó szervként említi meg a trösztöt a 34/1967. Korm. sz. rendelet 1. §-a is, ilyen értelmű az államigazgatási tankönyv egyik-másik kijelentése is.[15] Egyes szocialista országokban a trösztök jogi helyzete ettől eltérő.

A továbbiakban foglalkoznunk kell még külön a Btk. 114. § első bekezdésének c) pontjában említett „államigazgatási feladat" egyes sajátos vetületeivel a gazdaságirányítás új rendszerében. Az előbbiekben kifejtettekre visszautalva abból indulunk ki, hogy az államigazgatás vonatkozásában nem hagyható el a közhatalmi jelleg mint általános elhatároló ismérv. Csakis ebből deriváltan helyezkedhetünk aztán következetesen arra az álláspontra, hogy az „államigazgatási feladat" tekintetében minden esetben megköveteljük a közhatalmi jelleget mint e feladatot az állami szervek egyéb tevékenységétől elhatároló jogi ismérvet. A vonatkozó feladat e jellegének megállapítása nélkül a gazdaságirányítás új rendszerében sem állapítható meg a hivatalos személyi minőség. Ki szeretnénk ezzel kapcsolatban emelni azt az elvi álláspontunkat, amely szerint tárgyunk szempontjából nem annak tulajdonítunk jelentőséget, hogy az adott állami szerv működése jogszabályokban, normatív államigazgatási aktusokban szorosabban vagy tágabban meghatározott, többé vagy kevésbé szabályozott, sem annak, hogy ez a szerv felfelé, államigazgatási szerv felé felelős a normatív aktusoknak megfelelő működésért. Tárgyunk szempontjából annak van meghatározó jelentősége, hogy az adott állami vállalat, intézet rendelkezik-e olyan jogosultsággal (kötelezettségekkel), azaz olyan jellegű jogkörrel, amelynek alapján egyoldalú cselekvésekkel külső szerveket, személyeket valamire feljogosíthat vagy kötelezhet, ezekre vagy ezekre is kötelező joghatású cselekvéseket végezhet, beleértve azt, hogy kötelező joghatású egyoldalú megállapításokat tehet. Ennek az általános jellegű álláspont-

[14] Varga József i. m. 175. old.

[15] Államigazgatási tankönyv i. m. 239. old.

nak tulajdonítunk jelentőséget az új gazdaságirányítási rendszerben működő egyes szervek feladatainak a megítélésénél. Ez idő szerint ilyen kérdés merül fel a bankok hitelezési tevékenységével összefüggésben, amely a közvetett gazdasági befolyásolás terén igen jelentős feladat.

Elöljáróban a bankokkal kapcsolatban egy részletkérdéssel, nevezetesen a bankok által a vállalatok felé gyakorolt ellenőrzési jogosultsággal foglalkozunk. A korábbi gazdaságirányítási rendszerben hatályos jogszabály szerint a bank a vállalat ellenőrzése tekintetében közhatalmi jogosítványokkal rendelkezett. (Ld. M. J. 1963. évi 7. sz. cikkünket.) A bankhitelről szóló 37/1967. Korm. sz. határozat és az annak végrehajtásáról szóló 34/1967. PM. sz. rendelet azonban a banknak nem biztosít ilyen jogosítványt. A Gazdasági Bizottság 12/1967. számú határozata megállapította, hogy a vállalat és bank között „. . .gazdasági kapcsolat létesül . . . a hitelek fedezetét a bank nem állami ellenőri jelleggel, hanem mint hitelező vizsgálja". Mint látható az ellenőrzés tekintetében a bank közhatalmi jogosítványai megsznűtek. A bank hitelezési tevékenysége tekintetében az említett kormányrendelet és végrehajtási utasítása szoros szabályozást tartalmaz, így megszabja a hitelezés feltételeit; a banknak bizonyos monopólium helyzete is van. A bank köteles a Hitelpolitikai Tanács előkészítése alapján a kormány által megállapított hitelpolitikai irányelveket, illetve a Magyar Nemzeti Bank útmutatásait végrehajtani. A bank tevékenységére vonatkozó szabályozás valóban szorosabb mint pl. a vállalatokra vonatkozó jogszabályok. Elképzelhető tehát olyan megoldás, amely a bank hitelezési tevékenységét jogszabály-végrehajtásnak, azaz „engedélyezésnek", jogosultság megadásának, következésképp államigazgatási feladatnak fogja fel. Ezt azonban nem tudnánk osztani, mert az államigazgatási feladat fenn vagy fenn nem forgását nem az dönti el, hogy a szerv felfelé az államigazgatási szervek felé milyen felelősséggel tartozik, hanem az, hogy jogokkal ruház-e fel, kötelezettséggel terhel-e stb. külső személyeket vagy szerveket. A kérdés azon fordul, hogy a hitelezés államigazgatási (közhatalmi) aktus-e, hogy „engedélyezésnek" tekinthető-e vagy sem. Úgy véljük, hogy a bank a hitelezéssel *csak polgári jogi ügyletet köt.* Eörsi Gyula egyik kijelentése szerint „. . .a bank a hitelezés során a vállalatokkal *polgári jogi* kapcsolatban van és államigazgatási jogi hatáskört, hatósági jogkört nem gyakorol."[16] Könyvének egy másik helyén ugyan azt írja, hogy „a bank mint államigazgatási szerv" köteles a hitelpolitikát végrehajtani, de itt sem hagy fenn kétséget a tekintetben, hogy a bank hitelezési ügylete a vállalat felé „polgári jogi szerződés."[17] A polgári jogi szerződés nem államigazgatási aktus és így nem lehet alapja a hivatalos személyi minőség megállapításának. A Magyar Nemzeti Bankról szóló 1967. évi 36. sz. törvény 5. §-ának a (3) bekezdése kifejezett rendelkezést tartalmaz e bank alkalmazottainak hivatalos személyi minőségéről, amiből a contrario érvet lehet levezetni más bankok alkalmazottai tekintetében. Megjegyezzük, hogy a Btk. a beruházási és pénzügyi fegyelmet sértő bűntettet meghatározó 229. §-ában a büntetőjogi védelmet a vonatkozó jogtárgynál (a gazdálkodás rendje) biztosította, ami kiegészülhet a Btk. 235. §-ában meghatározott vesztegetésre vonatkozó rendelkezéssel is. A bankok és a bankhitel szerepe a gazdaságirányítás új rendszerében igen jelentős, az előadottaknál fogva azonban a hivatalos személy büntetőjogi fogalmának a kérdése e tárgykörben korántsem olyan jelentős, mint amilyennek az első pillantásra tűnik. Más vonatkozásokban a bank hatósági jogkörrel lehet felruházva (pl. devizaügyekkel kapcsolatban).

Következtetéseinket levonva azt mondhatjuk lényegében, hogy a gazdaságirányítás új rendszerének a hivatalos személy fogalmára gyakorolt kihatásai jelentősek ugyan, de nem minőségi, hanem mennyiségi jellegűek. A közhatalmi jellegű irányítási módszerek, a normatív utasítások bizonyos mértékben leszűkülnek; lényegesen szűkülnek le a közvetlen utasítások módszerei, ezek alkalmazhatóságának a köre. Kiragadott példaként hozható fel az, hogy a vállalat a termelő eszközöket a kereskedelemben vásárolja, míg a korábbi gazdaságirányítási rendszerben azokat hatósági jogkört gyakorló elosztó szervtől szerezte be. Nem változik a hivatalos személy fogalmának az ismérve, hanem leszűkül a népgazdaság életében a kapcsolatoknak az a köre, amelyben ez a büntetőjogi fogalom és az ahhoz fűződő következmények alkalmazásra kerülhetnek.

Lázár Miklós

[16] Eörsi Gyula i. m. 84. old.
[17] Eörsi Gyula i. m. 41. old.

SZEMLE

Gondolatok a büntető eljárás reformjához

Az egyes bünető rendelkezések módosításáról és kiegészítéséről szóló 1966. évi 16. számú törvényerejű rendelet indoklása már utalt arra, hogy a törvényesség teljes megszilárdulása lehetővé és szükségessé tette a büntető eljárás egyszerűsítését és ez irányban — főként és elsősorban a viszonylag egyszerűbb megítélésű ügyekben — a törvény tartalmaz is jelentős rendelkezéseket.

Ez a novelláris jellegű módosítás már jelezte tehát az utat, amelyet követni kell: a törvényesség teljes biztosítása és további szilárdítása mellett az eljárás egyszerűbbé, gyorsabbá tétele. Ez olyan követelmény, amely nemcsak az egyszerűbb megítélésű ügyekre érvényes, következetes érvényre juttatása azonban csak új eljárásjogi törvény keretében lehetséges. Ennek előkészítő munkálatai, amint azt a napi és szaksajtóból tudjuk folyamatban vannak. Kétségtelen, hogy ma már az eljárás gyorsítására és egyszerűsítésére a törvényesség megtartása mellett lényegesen sok lehetőség nincsen: az eljárás alapelveiben, fő szakaszaiban és felépítésében az új törvény sem hozhat látványos, mélyreható változásokat. Ez azonban nem zárja ki, hogy egyes eljárási szakaszok jobb szabályozásával és az igazságügyi apparátusban dolgozók felkészültsége színvonalának leginkább megfelelő eljárási megoldások kialakításával a felvetett kérdésben eredményt ne érhessünk el.

Előre kívánjuk bocsátani, hogy a törvény helyes szerkezeti felépítésével, a hatályos jog ily irányú bírálatával e helyütt nem kívánunk foglalkozni, hanem csak a tartalmi kérdésekkel. Ennek oka távolról sem a forma, a szerkezet lebecsülése — hiszen ez a tartalommal mindig kölcsönhatásban van — hanem egyedül az anyag nagy terjedelme.[1]

Szocialista igazságszolgáltatásunk elmúlt húsz esztendeje sok hasznosítható tapasztalattal szolgált a készülő új jogszabályt illetően. E tapasztalat azt igazolta, hogy a törvényességet elsősorban nem *formális elemek tömeges* előírása és betartása, hanem a helyes igazságügyi politika elsődlegessége mellett főként a védelem jogainak kiterjesztése és a széleskörben biztosított nyilvánosság ellenőrző szerepe biztosítja.

Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy ez egyáltalán nem jelenti az eljárás alakiságának lebecsülését. Ezekre — anélkül azonban, hogy számukat túlzásba vinnénk — feltétlenül szükség van, mert hiszen ezek betartása jelenti az eljárás formai, alaki szempontból való törvényességét és mint ilyen szorosan kapcsolódik és így szolgálja is a tartalmi törvényességet. Ez utóbbi pedig azt jelenti, hogy a büntető eljárás során nemcsak az eljárásjog előírásait, hanem egyéb jogszabályok (így az Alkotmány, a büntetőtörvénykönyv stb.) rendelkezéseit is szigorúan be kell tartani.

Úgy vélem tehát, hogy az új eljárásjog megalkotásánál elsősorban ezekre kell figyelemmel lenni. Mielőtt a részleteket illetően néhány gondolatot felvetnénk, elöljáróban arra mutatunk még rá, hogy megítélésünk szerint a hatályos eljárásjog — még az eddigi módosítások után is — elsősorban a nyomozási részben, a bírósági eljárásban pedig az előkészítés szakában és a fellebbezési eljárásban igényel illetőleg kínál további egyszerűsítési lehetőségeket.

A készülő új jogszabály a felszabadulás óta a harmadik olyan törvény lesz, amely a büntető eljárás egészét szabályozza újra. Az 1951. évi III. tv. az ülnökbíráskodás bevezetése után az első, egészében szocialista jellegű eljárásjogunkat iktatta törvénybe, az 1962. évi 8. számú tvr. a több mint 10 év gyakorlati tapasztalat alapján az ellenforradalom leverése után konszolidált társadalmi és politikai viszonyokat tükrözi és most kerültünk abba a helyzetbe, hogy nyugodt, kiegyensúlyozott politikai és társadalmi viszonyok között egy nyilván időtállóbb, szilárd elvi alapokon nyugvó, a törvényességet tovább erősítő eljárásjogot alkothassunk. Ezt lehetővé teszi az említetteken kívül nem utolsósorban a szocialista jellegű ügyvédi szervezet teljes kiépülése és megszilárdulása is.

II.

A továbbiakban nem a hatályban levő törvény szakaszainak sorrendjében, hanem témakörök szerint kívánjuk tárgyalni az egyes kérdéseket.

Nyilvánvaló, hogy az új törvény az alapelveket illetően nem fog a lényeget érintő újat tartalmazni; érvényben levő eljárásjogunk alapelvei magukban foglalják mindazokat az elveket, melyeket az emberi kultúra évszázadok óta mint a tárgyilagos, az igazság érvényre juttatását szolgáló normákat megismert és közülük nem egyet (logika, következtetés, induktív, deduktív módszer stb.) a szocialista ismeretelmélet mint a valóság megismerését elősegítő és szolgáló eszközként tanít. Az új jogszabály feladata tehát elsősorban az lehet, hogy ezeknek a tételeknek jobb, hatásosabb érvényre juttatását biztosítsa a legmegfelelőbb szabályozással.

Amint arra fentebb már utaltam, eljárásjogunkban a büntető eljárást sokszor feleslegesen nehézkessé tevő, lassító bizonyos alaki, formai elemek lelhetők fel, melyeket az eljárás törvényességének, biztosítékainak is tekintettek és tekintenek és amelyek kétségkívül bizonyos mértékig valóban alkalmasak is lehetnek e cél biztosítására. Ha egyes ilyen formai, alaki biztosítékokat az új jogszabályból ki kívánjuk hagyni, mert ezzel az eljárás egyszerűbbé, gyorsabbá válik, úgy célszerűnek látszik a törvény egyes alapelveinek olyan újramegfogalmazása, bizonyos kiegészítése, ami ismételten és félreérthetetlenül utal arra, hogy a törvényhozónak az eljárás egyszerűbbé tételével nemcsak hogy nincs szándékában a törvényesség lazítása, sőt azt tovább kívánja szilárdítani.

Az alapelvek közé helyes lenne most már kifejezetten is belefoglalni az ártatlanság vélelmének elvét. Vagyis annak kimondását, hogy amíg törvényes eljárás keretében a bíróság valakinek bűnös-

[1] A büntető eljárási törvény szerkezetéről lásd: Király Tibor: „A büntető eljárási kódex általános részének szerkezete." Magyar Jog 1967. évi 12. sz.

ségét jogerősen meg nem állapította, ártatlannak tekintendő. Nem kétséges ugyan, hogy ez az elv eljárásjogunknak eddig is alapelve volt, noha ezt a hatályos törvény kifejezetten nem említi; nem mintha tagadná helyességét és létét, hanem mert ezt természetesnek vélve, külön kiemelését mellőzhetőnek tartotta.

Ez világosan kitűnik a törvény 1. §-ából, amely a törvény feladatául csak *bűntettek elkövetőinek* felelősségre vonásáról rendelkezik, ezt a felelősségre vonást pedig a 3. § (4) bekezdése szerint csak a törvényes hatáskörben lefolytatott eljárás keretében az erre hivatott szerv állapíthatja meg, bűntett esetében csak a bíróság szabhat ki büntetést. Amíg ez meg nem történik, a terhelt bűnössége tehát csak feltételezés lehet. Ezzel kapcsolatban célszerűnek mutatkozik utalni arra, hogy az ártatlanság vélelmének elve egyáltalán nem azt jelenti, hogy a gyanúsított, illetőleg a terhelt bűnösségének bírói megállapításáig a nyomozást végző szervek vagy az ügyészség a megfelelő bizonyítékok esetén nem lehetnek meggyőződve arról, hogy a bűntett elkövetője a gyanúsított. Sőt ahhoz, hogy a nyomozást befejezzék (Be. 164. §), vagy vádiratot nyújtsanak be (Be. 167. §), de már a terheltté nyilvánításkor is az eljáró szerv természetszerűen meg kell illetőleg meg lehet erről győződve.

Igaz ugyan, hogy a jogszabály (Be. 223. § és 231. § (3) bek.) csak az ítélettel kapcsolatban beszél a bizonyítékok értékeléséről és ezzel kapcsolatban a bíróság meggyőződésének kialakításáról, ez azonban nemcsak bírói feladat, hanem az eljárásban részt vevő valamenynyi hatóság kötelessége. (Lásd A büntető eljárás kommentárja I. köt. 290. old.. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1967.)

Felmerülhet persze akkor a kérdés, hogy ha így áll a dolog, mi szükség van akkor az elvnek a törvényi rögzítésére? Eltekintve attól, hogy más dolog a büntető eljárás során eljáró szervek meggyőződése és más a végleges döntésre hivatott hatóságnak, bíróságnak a jogerős határozata; az elv kifejezett jogszabályi rögzítésének feltétlenül a törvényességet szilárdító, szemléleti hatása is van. Ezen túlmenően azonban további kodificatorius következménye is lehet az ártatlanság vélelme következetes érvényesítésének, igaz ezek keresztülvitelére nyilvánvalóan az elv törvényességi kiemelése nélkül is sor kerülne. Ilyenek az előzetes letartóztatás kérdésének újbóli szabályozása, az előzetes letartóztatásban levő személy jogállásának részletes, törvényi szabályozása stb. Ezekről a kérdésekről az alábbiakban lesz szó. Hangsúlyozni kell aoznban, hogy az ártatlanság vélelme törvényi rögzítésének elsősorban a bűnüldöző szervek helyes szemléletét elősegítő hatása, jelentősége van.[2]

Az alapelvekkel kapcsolatban újból megfontolást igényel a Be 6. § (2) bekezdésének szövegezése. Eszerint a terhelt beismerése egymagában egyéb bizonyítékok beszerzését feleslegessé nem teszi. Már eddigi eljárásjogi törvényeink kodifikálása során is ismételten hangzott el olyan kívánalom, hogy a kérdéses rendelkezést határozatban kellene megfogalmazni éspedig akként, hogy egyedül a terhelt beismerése nem lehet alapja a bűnösséget megállapító ítéletnek. A vita nem újkeletű és különösen a koncepciós perek szomorú tapasztalatai szólnak az utóbbi megfogalmazás mellett, de nemcsak ez. Egy ilyen határozottabb fogalmazás beismerés esetén is sarkalná a nyomozó szerveket, hogy mindent megtegyenek az egyéb bizonyítékok, tanúvallomások, tárgyi bizonyítékok beszerzésére, szemle megtartására stb. Ezzel igen nagy szolgálatot tennének a törvényességi elv fokozott érvényesülésének. Ugyanis előfordul gyakran, hogy a nyomozás során történt beismerés miatt az egyébb bizonyítékok beszerzése kevesebb gonddal történik és nem egyszer az vezet azután ahhoz, hogy a tárgyaláson a beismerő vallomás visszavonása után már nincs kellő és elégséges egyéb bizonyíték és így kerül sor felmentő ítéletre; a nyomozás során elmulasztott bizonyíték beszerzésére ugyanis később, esetleg hónapok múlva sokszor már nincs lehetőség.

Az ajánlott fogalmazás ellen azt szokták felvetni, hogy ez ellenkeznék eljárásjogunk által elfogadott és helyesnek felismert, a bizonyítékok értékelése szabadságának elvével. Ez az érvelés azonban téves, mert tartalmában igaz ugyan, de mégsem meggyőző, mert ezt a 6. § (2) bekezdésének mai fogalmazásában jelentkező szabállyal szemben is fel lehetne hozni. Hiszen épp ezért tartalmazza a 6. § a második bekezdést, mert az eltérést jelent az (1) bekezdésben meghatározott általános tétellel szemben.

Egyébként ez az észrevétel éppen nem a javasolt új szabályozás ellen, mint inkább mellette szól. A törvény mai megfogalmazása mellett is a jogszabályalkotó ki kívánta emelni, hogy a beismerés esetén kivételt kíván tenni az (1) bekezdés szerinti általános szabály alól; most tehát csak arról lenne szó, hogy az új jogszabály ezt a kivételt parancsolóbb, határozottabb formában rögzítené.

Gyakorlati jogászok tudjuk, hogy az új fogalmazás *konkrét ügyekben* semmiféle változással nem járna, mert nem fordul elő, hogy bíróság kizárólag a vádlott beismerő vallomása alapján hozna marasztaló ítéletet; valami más bizonyíték is, — a sértett vallomása, látlelet, tárgyi bizonyíték stb. — minden ügyben van, vagy legalább is megfelelő gonddal lefolytatott nyomozás és bírói eljárás esetén kell, hogy legyen.

Miért van akkor szükség mégis az új megfogalmazásra? Erre ugyanaz a válasz, mint amire már az ártatlanság vélelménél utaltunk: a bűnüldöző szerveinkben dolgozók helyes szemléletének kialakítása, erősítése végett.

A büntető eljárásjognak (3. §), de alkotmánynak is fontos alapelve az állampolgárok személyes szabadságának és egyéb személyi jogainak védelme. Különönsen fontos ennek az alapelveknek a tisztelete azok részéről, akiket jogszabályaink adott esetben e jogok időleges korlátozására is feljogosítanak. E megállapítás nem tartalmaz ellentmondást, csak egy alkotmányos

[2] Az ártatlanság vélelméről lásd még: a) Király Tibor: „A védelem és a védő a büntető ügyekben" (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest 1962. 29. és köv. oldalak. b) Balogh János: „Az ártatlanság vélelmének tartamához" Jogtudományi Közlöny 1966. évi 11. sz. c) Ádám György: „Az ártatlanság vélelme és az alapos gyanú a büntető eljárásban" Magyar Jog 1968. évi 1—2. szám.

alapelv helyes, dialektikus felfogása.

E kérdéshez még annyit érdemes talán hozzáfűzni, hogy a büntető eljárásjog története szerint a századok folyamán még semmiféle bizonyítékkal nem történt annyi visszaélés, mint éppen a beismeréssel. Úgy vélem, ez egymagában is indokolja a tisztább és pontosabb szövegezést.

A hatályos eljárásjog VI. fejezete, mely az általános eljárási szabályokat tartalmazza, nem teljes és felépítésében nem következetes. Ez a hiányosság abból fakad, hogy az eddigi kodifikációs munkálatok sürgőssége nem mindig tette lehetővé egy egységes és helyes elgondolás következetes érvényesítését. Eljárásjogunk most folyó új kodifikálása erre a lehetőséget biztosítja, mert a törvény előkészítésére nemcsak megfelelő szocialista jellegű tudományos előkészítő munka és gyakorlati tapasztalat, hanem kellő idő is áll rendelkezésre.

A VI. fejezet olyan szabályokat hivatott összefoglalni, amelyek az egyes eljárási cselekményekkel kapcsolatban az egész eljárás során alkalmazásra kerülnek. Ennek ellenére, míg például a jegyzőkönyvek tartalmát illetően valóban az az előbbi értelemben rendelkezik, a határozatoknál (92. §) már csak a bírósági határozatokról szól. Úgyanígy pl. a 89. § (1) bekezdése csak bírósági tárgyalásnak gyorsírással való feljegyzéséről rendelkezik, ugyanakkor e szakasz utóbb beiktatott (4) bekezdése már nemcsak a bíróság, de — helyesen — az eljáró hatóságnak általában lehetővé teszi az eljárás egyes mozzanatainak hangfelvevő berendezés útján való rögzítését, viszont nem szól arról, hogy ezt a perben résztvevő személyek indítványozhatják-e vagy sem.

Nincs szó e fejezetben a bizonyítékok értékeléséről és mérlegeléséről sem, noha ez — amint arra fentebb már utaltunk — nemcsak a bíróság feladata (223 §), hanem valamennyi eljáró hatóság kötelessége.

E néhány példát csak azért emeltem ki, hogy ezzel szemléltetővé tegyem, hogy ezt a fejezetet úgy kell megszerkeszteni, hogy valóban tartalmazza az egész eljárás folyamán érvényesülő szabályokat.

A felsorolt hiányok kiküszöbölése érdekében célszerűnek látszik tehát a 89. és 92. §-oknak a fentieket figyelmbe vevő átszövegezése és új szakasz beiktatása, amely a bizonyítékok értékeléséről szólna a mai 223. §-nak megfelelő tartalommal. Szóba jöhet itt olyan megfogalmazás is, amely a nyomozás különleges rendeltetését is figyelembe véve csak a bizonyítékoknak egyenként és összességükben való értékelési kötelességéről szólna. Végül megfontolandó, hogy nem lenne-e célszerű a kérdést az alapelvek között szabályozni, mert a bizonyítékok értékelése, mérlegelése és ennek módja az egész eljárás eredményességére kiható, fontos kérdés.

A 223. §-t ily szabályozás mellett be lehetne olvasztani a 231. § szakaszba, amely az ítélet tartalmáról rendelkezik.

Végül szükségesnek tartanánk az általános eljárási szabályok közé olyan szabály felvételét, amely szerint a terheltnek és védőnek, esetleg az eljárásban résztvevő más személyeknek vagy szerveknek is, joguk lenne az eljárás egész folyama alatt az eljárás szabálytalansága ellen felszólalni; ezt jegyzőkönyvbe kell foglalni és a jegyzőkönyv másolatát — a sérelmezett eljárási cselekményről szóló más irat vagy jegyzőkönyv másolatával együtt — 3 nap alatt az ügyben hozandó érdemi döntés felülbírálására hivatott szervhez kell felterjeszteni. E javaslat megvalósítása feltételezné a védő tényleges részvételét a nyomozásban vagy legalább is ennek lehetőségét (ezt a hatályos törvény — bizonyos korlátozásokkal ma is lehetővé teszi, de a gyakorlatban — sajnos — még így is nem elég gyakran érvényesül) és azoknak az okoknak törvényi megjelölését, amelyek a felszólalás alapjául szolgálhatnak. Egy ilyen rendelkezésre azért lenne szükség, mert mint arra előljáróban már utaltunk, az eljárás további egyszerűsítése egyes alaki előírások mellőzését tenné kívánatossá — ezekre alább kitérünk — és így egy kötetlenebb eljárás keretében a védelem jogainak fokozottabb biztosítását jelentené.

További egyszerűsítési lehetőség nyílik a nyomozásban, ahol még mindig túl sok a felesleges kötöttség. A terheltté nyilvánítás egész intézménye elhagyhatónak mutatkozik: a gyanúsítottként való kihallgatás vagy ismételt kihallgatás (108. §) lehetősége mellett a terheltté nyilvánítás és azután a terhelként való újbóli kihallgatás (114. és 115. §) tisztán formális jelentőségű és így mellőzhető aktus.[3]

Egyik alapvető alkotmányos állampolgári jogot közvetlenül érintő rendelkezése az eljárásjognak az előzetes letartóztatás intézménye. Ennek ellenére foganatosításáról, az előzetesen letartóztatott jogi helyzetéről a hatályos jog rendkívül szűkszavú. Erről egyetlen szakasz, a 125 § rendelkezik. Ezt a hiányt pótolta némileg az 1966. évi 21. számú törvényerejű rendelet IX. fejezete. Ez nyilvánvalóan szükségmegoldás, mert e kérdés szabályozása nem a büntetésvégrehajtási törvény keretébe tartozik.

Az új eljárásjog kodifikálása során tehát célszerű lenne az előzetes letartóztatás intézményével összefüggő valamennyi kérdés egységes és korszerű újraszabályozása. A hatályos jognak e kérdéssel kapcsolatos hézagosságának oka — többek között — az előző szabályozások alkalmából túlzásba vitt rövidségre törekvés mellett a szabadságelvonással összefüggő kérdéseknek a nyilvánosságtól való túlzott és teljesen indokolatlan elzárása is lehetett. Ez ma már túlhaladott álláspont, amit bizonyít, hogy azóta a büntetésvégrehajtás összes kérdéseit szabályozó törvényerejű rendelet jelent meg. Tehát nyilvánosan közzétett jogszabály. Ennek az előbb említett téves szemléletnek lett a következménye, hogy az előzetes letartóztatás foganatosítását az előzetesen letartóztatott jogait és kötelességeit egy nem nyilvános legfőbb ügyészi utasításnak kellett szabályoznia. A kérdésnek nemcsak főbb elveit, de részleteit is a büntető eljárásjogban kell rögzíteni. Ez ma már alig vitatott megállapítás.

---

3 A nyomozás egyes kérdéseivel foglalkozik de lege ferenda Barna Péter: „A nyomozás szabályozásának egyszerűsítése" Magyar Jog 1968. évi 10. sz. A tanulmány egyes megállapításai újszerűek és alapos megvitatást érdemelnek, erre e tanulmány keretében nincs lehetőség.

Az új szabályozás részére itt felvetnék néhány szempontot a törvény szakaszainak sorrendjében. A hatályos jog szerint (123. §) az ügyész által elrendelt vagy jóváhagyott előzetes letartóztatás az előkészítő ülésig, de legfeljebb egy hónapig tart. E rendelkezés feltétlenül helyes. Szükségesnek látszik a törvénynek az a további szabálya is, mely szerint, ha az ügy bonyolultsága indokolja, az előzetes letartóztatást a megyei (fővárosi) főügyész további két hónappal meghosszabbítja. Végül az idézett szakasz (2) bekezdése kimondja, hogy az előzetes letartóztatást három hónap eltelte után csak a legfőbb ügyész tarthatja fenn. Ez utóbbi rendelkezéssel kapcsolatban megfontolandó, hogy kriminalisztikai — ökonómiai szempontból, de törvényességi érdekből is nem lenne-e célszerű a mai helyzettel szemben — amikor elvileg az előzetes letartóztatás évekig is fenntartható — a leghosszabb tartamot törvényileg rögzíteni. Úgy véljük, ez feltétlenül indokolt. Itt két megoldás kínálkozik: az első lehetőség szerint az idézett (2) bekezdést lehetne akként módosítani, hogy a legfőbb ügyész az előzetes letartóztatást további 3 hónappal meghosszabbíthatja. Így az ügyész által elrendelt vagy jóváhagyott előzetes letartóztatás leghosszabb tartama 6 hónap lenne. Ez bármely bonyolult ügy esetén is elég idő kell, hogy legyen a nyomozás befejezésére, de egyben megfelelően sarkalná is a nyomozást végző szerveket az alapos és gyors munkára. Ha a rendezésnek ezzel a módjával szemben aggályok merülnének fel, másik megoldásként kínálkoznék, hogy a 6 hónap letelte után a bíróság egy vagy esetleg két ízben további 3 hónappal meghosszabbíthatná az előzetes letartóztatás időtartamát; ugyanakkor a rendelkezésére álló nyomozási anyag alapján köteles lenne megvizsgálni, hogy a további nyomozástól előreláthatóan várható-e eredmény vagy sem és döntését ettől is függővé tenni. Alig képzelhető el, hogy valamely nyomozás egy év alatt ne lehetne befejezhető, de semmiképpen sem egyeztethető össze a törvényesség követelményével, hogy valakit személyes szabadságától egy éven túl is pusztán a nyomozást végző szervek döntése alapján személyes szabadságától meg lehessen fosztani anélkül, hogy e kérdésben akár csak lehetősége is legyen bírósághoz fordulni.

Amint arra már utaltunk, szabályozást igényel az előzetes letartóztatásba kerülő személy jogállása. E vonatkozásban csak a törvény 125. § rendelkezik, de ez is csak az őrzés, valamint más személyekkel való levelezés és érintkezés kérdésében. A készülő új törvény tervezetének tehát ezzel foglalkoznia kellene. Itt talán az 1966. évi 21. tvr IX. fejezetét lehetne alapul venni bizonyos kiegészítésekkel. Hatályos jogunk szerint (125. § (1) bek.) az előzetes letartóztatást az elrendelő nyomozó hatóság, illetőleg az ügyész foganatosítja. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az előzetesen letartóztatott személyt illetően a bíróságnak az eljárás bírósági szakában sincs — kivéve a tárgyalás tartamát, bár a törvény erről sem szól — semmiféle rendelkezési joga. Így például még a védőnek sem adhat engedélyt, hogy védencével tárgyaláson kívül érintkezhessék, őt meglátogassa; ugyanígy nem adhat utasítást a terhelt őrizetével vagy elhelyezésével, elkülönítésével kapcsolatban sem; nincs beleszólása abba, hogy az előzetesen letartóztatottat a bírósági eljárás szakában a rendőrségre visszakísérhessék, kihallgassák más ügyben stb. Megítélésem szerint az eljárás bírósági szakában e jogokat a bíróság részére biztosítani kell, sőt megfontolandó, hogy nem egyedül a bíróság legyen jogosult ekkor már ezekben a kérdésekben határozni. Mindenesetre ezeknek a kérdéseknek az eljárási törvényben való pontos szabályozása jelentős törvényességi garanciát jelentene. Ugyanebből az okból újbóli szabályozást igényelne a letartóztatottnak a védővel való érintkezése.

A törvény 125. § (3) bekezdése rendelkezik ma erről a kérdésről, kimondván, hogy a védőjével az előzetes letartóztatásban levő terhelt ellenőrzés nélkül érintkezhet; ha azonban attól kell tartani, hogy az érintkezésnek ez a módja az eljárás sikerét meghiúsíthatja a védővel való érintkezést is megfelelően ellenőrizni kell. Noha ez a rendelkezés, bár szűkszavú, de elég egyértelmű, mégis értelmezése és alkalmazása körül viták voltak.

Figyelemmel az alapelvek 7. § (2) bekezdésében fogalaltakra, valamint az Alkotmány hasonló rendelkezésére, mely szerint a terheltet a büntető eljárás során megilleti a védelem joga, az új törvényben ki kellene emelni, hogy a terhelt az előzetes letartóztatásban, de az őrizetbevétele alatt is megilleti a védővel való ellenőrzés nélküli személyes érintkezés joga és a védővel való ezt a *személyes* érintkezést kizárni vagy korlátozni nem lehet, de ha az eljárás sikere ezt megkívánja, a védővel való érintkezést a *gyanúsítottként történt kihallgatásáig* megfelelően ellenőrizni lehet, illetve kell. Ezután nem látszik indokoltnak a védővel való személyes érintkezés bármilyen korlátozása, ellenőrzése. Ugyanígy kimondandó lenne, hogy a védővel való levelezés nem korlátozható, ami nem jelenti e levelezés ellenőrzésének kizárását.

A terheltnek védőjével a tárgyalás alatti érintkezését, értekezését a törvény 205. § (2) bekezdése külön is kiemeli, ez feltélenül helyes és szükséges rendelkezés.

Végül mint az eljárás további egyszerűsítését célzó javaslat, megfontolandó, hogy vajon szükséges-e a nyomozás befejezéséről külön alakszerű határozat hozatala (164. §). Úgy vélem, ez mellőzhető lenne és elégségesnek mutatkozik e helyet az iratoknak vádemelés véget az illetékes ügyésznek való megküldése, illetőleg vádirat készítése és benyújtása. A nyomozás befejezéséről szóló külön határozat, ha vádemelés látszik szükségesnek, csak felesleges formai aktus és nem jelent semmiféle törvényességi biztosítékot, viszont elhagyása az eljárást meg is gyorsítaná.

A nyomozásra vonatkozó észrevételeim befejezéseként még egy igen fontos jogpolitikai elvi kérdésre kívánok rámutatni. Hatályos eljárási törvényünk 363. §-a — igen helyesen — nem tartalmaz felhatalmazást a törvény rendelkezésein túlmenően valamilyen eljárási szak további esetleges részletesebb szabályainak alacsonyabb jogszabályi szinten való szabályozására. Ez úgy vélem, he-

lyes is, mert a büntető eljárás szabályait nyilvánosan kihirdetett jogszabályban kell szabályozni. Mégis az ügyészi törvény (1959. évi 9. sz. tvr. 3. § d) pontja) a legfőbb ügyész kötelességévé teszi valamennyi nyomozó szervre kötelező, a nyomozással kapcsolatos utasítások, általános irányelvek, tájékoztatások kiadását, illetőleg jogot ad ilyenek kiadására. Ennek eredményeként a kiadott, a nyomozásra vonatkozó utasítás a törvény vonatkozó részének terjedelmét meghaladó, az állampolgárok részéről hozzá nem férhető, tehát nem nyilvános jogszabály, noha lényegében nem mást tartalmaz, mint eljárásjogi törvényünknek a nyomozásról szóló rendelkezéseinek részletes szabályait.

Úgy véljük, hogy a rendezésnek ez a módja elvi-kodifikációs, de alkotmányjogi szempontból sem helyes. Először talán az utóbbiról. A legfőbb ügyésznek a nyomozással kapcsolatos joga és kötelessége a nyomozás törvényességének felügyelete, épp ezért helytelen őt olyan további feladatokkal terhelni, amelyek „a nyomozás részletes szabályai" gyűjtőfogalom alá lennének vonhatók: nem kifogásolható, mert a törvényességi felügylet körébe tartozik bizonyos általános irányelvek és tájékoztatások kiadása.

Az elvi-kodifikációs szempont pedig azt kívánja, hogy ha a nyomozásnak további, részletesebb szabályainak kiadására valóban szükség van, az erre vonatkozó és nyilvánosan közzéteendő alacsonyabb szintű, de miniszteri rendeletnél nem alacsonyabb rendelet kiadásáról felhatalmazás formájában az eljárásjogi törvényben kellene rendelkezni. A legfőbb ügyészszel egyetértésben történő miniszteri rendeleti szabályozás mellett szól, hogy így az a Kormány és az országgyűlés előtt az igazságszolgáltatás menetéért politikailag is felelős miniszterek jogkörébe kerül, de ezt kívánja az állampolgárok érdeke is. Ugyanis alig vitatható, hogy a büntető eljárásra vonatkozó részletes szabályok is nyilvános jogszabályba tartoznak, ezeknek ismeretéhez az eljárásban részt vevő személyeknek feltétlenül igényük és joguk van: ez kétségtelenül a törvényességnek is egyik alapvető követelménye.

III.

A másik terület, ahol az eljárás egyszerűsítése, gyorsítása a törvényesség sérelme nélkül megvalósítható, a bírósági tárgyalás előkészítése (VIII. fejezet); ezen belül is elsősorban az előkészítő ülésre gondolok. Sok vita folyt már erről az intézményről és eddig alig sikerült elérni, hogy valóban betöltse azt a szerepet, amely az eljárásjogi törvény intentióinak megfelelt volna. Ennek egyik legfőbb oka talán abban keresendő, hogy azokban a kérdésekben, amelyekben való határozást a törvény az előkészítő ülés hatáskörébe utalja, — így a 117., a 177—179. §-ban fogalalt kérdések esetében — döntés rendszerint csak a bizonyítás vagy legalábbis annak egy részének felvétele után hozható: és csak kisebb részben oka a bírák sokat emlegetett túlterheltsége munkával és hogy ebből folyóan nincs idejük arra, hogy az ügyet már érkezésekor kellő alapossággal áttanulmányozhassák. Ilyen körülmények között és ezen okok miatt az előkészítő ülés az esetek többségében formálissá válik.

Megfontolandó tehát, hogy az új eljárásjogi törvény fenntartsa-e ezt az intézményt és ha igen, milyen formában. Úgy vélem, mai formában való fenntartása nem célszerű. Feltélenül helyesnek látszik az intézmény alapgondolata, nevezetesen, hogy a tárgyalás előtt a büntető ügy bizonyos esetekben előzetes bírói szűrés alá kerüljön vagy kerülhessen. Ennek formáját illetően azonban figyelembe kell venni az eddigi gyakorlat tapasztalatait. Erre tekintettel új megoldásként kínálkozik, hogy azokban a kérdésekben való határozást, amelyek ma az előkészítő ülés elé tartoznak, a tanácsvezető jogkörébe kellene utalni, aki ülnökök közreműködése nélkül járhatna el. Ez az ülnökbíráskodás lényegét nem érintené, az ülnökök részvétele az előkészítő ülésen — ahol az esetek nagy többségében az iratok alapján jogkérdésekben döntenek — eddig is formális volt. A társasbíráskodás, az ülnökbíráskodás lényege, hogy a tárgyaláson, ahol a tényállás megállapítása történik, amelyen a bizonyítás felvétele folyik, és ahol az ügy érdemében döntenek, vegyenek részt az ülnökök. Az előkészítésnek előbb ajánlott módja tehát anélkül, hogy valójában sértené az ülnökbíráskodás elvét vagy bármilyen törvényességi garanciát, lényegesen egyszerűsítené, gyorsítaná az eljárást. Ugyanezen célok szolgálatában helyes lenne a törvény 192. §-ának megváltoztatásával a tárgyalás mellőzésével való pénzbüntetés kiszabása előfeltételei közül a terhelt beismerését elhagyni. Ez a rendelkezés ugyanis azt vonja maga után, hogy ma mindig előkészítő ülést kell tartani rendszerint éppen a legkisebb súlyú bűntettek miatt folyó magánvádas ügyekben is. Nevezett szakasszal kapcsolatban megfontolandó annak a rendelkezésnek a fenntartása is, hogy ily eljárásra közvádas ügyekben csak az ügyész ily irányú indítványa esetén kerülhet sor. Ez a bíróság mérlegelési jogának szükségtelen korlátozását jelenti, az esetleges törvénysértő határozat ellen pedig megfelelő biztosíték lenne a 198. § (2) bekezdésének oly értelmű megváltoztatása, hogy a terhelt és védő mellett az ügyészt is megilletné az a jog, hogy az ügyben tárgyalás tartását kérhetné.

A bírósági tárgyalással összefüggésben az ülnökbíráskodás bevezetése óta elmúlt csaknem 20 évi gyakorlat tapasztalatai alapján két kérdés igényel tüzetes megvizsgálást és megfontolást.

Az első kérdés az alapelvek körébe, a második pedig a II. fejezetbe tartoznék, de a tárgyalással való legszorosabb kapcsolatuk indokolja mégis az e helyen való megvitatásukat.

Az első a hatályos törvény 4. §-a módosításának kérdése. Nevezetesen, hogy a legsúlyosabb büntető ügyekben, így tehát első fokon a megyei bíróság hatáskörébe tartozó, továbbá *néhány, rendszerint* igen bonyolult ténybeli és jogi kérdéseket felvető járásbírósági hatáskörbe tartozó ügyben nem lenne-e célszerű az ítélkező tanácsban 2 szakbíró részvétele. E megoldás mellett nyomós törvényességi érdekek is szólnak. A tényállás megállapítására hatályos jogunk szerint általában csak az első fokú bíróság jogosult, ennek helyességéhez és alaposságához annál is inkább nagy érdek fűződik, mert eljárásjogunk teljes egészében —

tehát a legsúlyosabb ügyekben is — megvalósította az egyfokú jogorvoslat elvét. A szakbíró ma a tanácsban a legbonyolultabb jogkérdésekben is magára van hagyva, e vonatkozásban az ülnököktől alig várhat segítséget. Ez a szabályozás megoldaná az első fokú bírák túlterheltségének régóta megoldatlan kérdését is, mert így az ítéletek írásbafoglalásának terhe alól egészben vagy legalább részben a tanácsvezető bíró mentesülne. Nem lebecsülendő a megoldásnak a fiatal bírák nevelése terén elérhető eredménye sem. Így lehetővé válnék, hogy az újonnan kinevezett bírák egy gyakorlott tanácsvezető irányításával sajátítsák el a tárgyalásvezetés és ítéletszerkesztés gyakorlati ismereteit.

E javaslattal szemben egy elvi és egy anyagi vonatkozású ellenvetést szoktak felhozni, az utóbbival, amely a bírói létszám kérdésével függ össze, a Be. 18. §-át érintő alábbi javaslatunknál foglalkozunk majd.

Az elvi kifogás szerint a két szakbíró résztvétele a tanácsban szükségessé tenné az ülnökök számának háromra emelését, mert csak így biztosítható az első fokon eljáró tanácsban az ülnökök túlsúlya, ami az eljárásjognak egyik sarkalatos elve. Az utóbbi megoldás nemcsak költségessé tenné az eljárást, de további jelentős számú, rendszerint kiváló dolgozót vonna ki a termelésből. Kétségtelenül az lenne a legmegfelelőbb megoldás, ha az ülnökök számát a kérdéses ügyek tárgyalásánál háromra emelnénk és így öttagú tanácsban járna el a bíróság. De az ülnöki túlsúly biztosításának nem ez az egyetlen módja. Ha az előbbi megoldást termelési vagy pénzügyi szempontok nem tennék lehetővé, úgy az ülnöki túlsúly a tanácsban 2 ülnök részvételével is biztosítható lenne akként, hogy szavazategyenlőség esetén, amennyiben a két ülnök azonos, a szakbírákétól eltérő nézeten van, az ülnökök álláspontja válna határozottá. Ez a hatályos törvény 93. §-ának megváltoztatását igényelné. Így elérhető lenne 2 szakbíró mellett is a jelenlegi ülnöki szavazatarány biztosítása. Minthogy a javasolt összetételű tanácsok a legsúlyosabb és legbonyolultabb ügyekben járnának el, elképzelhető olyan megoldás is, hogy a bűnösség megállapításához minden esetben és a legsúlyosabb büntetés kiszabásához is szavazattöbbség (tehát 3—1 arány!) legyen szükséges.

Ugyan-e tárgykörbe tartozik az a megvizsgálásra érdemes kérdés is, hogy a legkisebb súlyú, rendszerint egyszerű tényállású ügyekben — és itt elsősorban a magánvádas ügyekre gondolunk — az ülnökök részvétele nem lenne-e mellőzhető. E javaslatra sokan a társasbíráskodás, az ülnökbíráskodás elvének sérelmét emlegetik majd, de úgy véljük, ez az aggodalom alaptalan. Az igazságszolgáltatás terén valamely elvhez való következetes ragaszkodás csak addig indokolt, amíg az attól való eltérés komoly érdeket sért vagy veszélyeztet. Erről azonban nincsen szó. A magánvádas ügyek elbírálása nem egy európai államban egyáltalán nem tartozik a rendes bíróságok hatáskörébe, hanem ezekben alacsonyabb fokú bíróságok (pl. bagatel vagy békebíróságok) járnak el.

A javasolt megoldás nálunk sem sértene sem igazságszolgáltatási, sem pedig állampolgári érdeket, és emellett jelentős költség- és munkaerő-megtakarítást jelentene. A magánvádas ügyek az összes büntető ügyek több mint 25%-át képezik és az itt felszabaduló ülnöki létszám és tevékenység talán kiegyenlítené az előbbi javaslat folytán szükségessé váló többlet-igényt, gondolok itt arra az esetre, ha a nagyobb ügyeket tárgyaló tanácsokban három ülnök részvétele mellett döntenének az új jogszabály megalkotása során.

Ugyancsak a törvényesség további erősítését szolgálná a 18. §-ban foglalt szabályozás olyan megváltoztatása, hogy a közvádas ügyekben az ügyész részvétele az elsőfokú tárgyaláson mindig kötelező legyen. Ez nagymértékben elősegítené a bíróság szakmai munkáját is és a kihirdetett határozat elleni jogorvoslat nyombani bejelentése folytán — fellebbezés esetén — lényegesen meg is gyorsítaná az eljárást. Ma ugyanis az a helyzet, hogy ha az ügyész a tárgyaláson nem vett részt, a határozatot részére kézbesíteni kell és a fellebbezést a kézbesítést követő 8 nap alatt jelentheti be (94. és 235. §-ok). Ez a jogi konstrukció szükségképpen jelentős mértékben hozzájárul az eljárás meghosszabbodásához.

Ez utóbbi, valamint az ítélőtanácsban a szakbírák számának kettőre növelését célzó javaslattal szemben egyaránt felhozható, hogy ez az ügyészi, illetőleg a bírói létszám bizonyos mértékű emelését tenné szükségessé, ami kétségkívül az államháztartást terhelő többlet-kiadással járna. Ez így van.

Úgy vélem azonban, hogy a költségek egy része megtérülne a fentebb kifejtett egyéb elgondolások megvalósításával: az előkészítő ülés megszűnése, illetve azon, valamint a magánvádas ügyek tárgyalásán az ülnökök mellőzése révén. Ezen túlmenően azonban az ítélkezés színvonalában jelentkező eredménye kétségtelenül oly tényező lenne, amelynek a közvéleményre gyakorolt kedvező hatása, tehát politikai vetülete egymagában is megéri a költségráfordítást.

IV.

A bűnüldözés terén a nyomozás mellett az elsőfokú ítélet meghozatalától a másodfokú döntésig terjedő gyakran hosszabb idő az, amely a pertartamot nem kívánatos módon elhúzza és már sokszor váltott ki jogos bírálatot. Különösen érvényes ez a megállapítás arra az esetre, ha a másodfokú bíróság valamilyen törvényben felsorolt okból kénytelen az első fokú bíróság ítéletét hatályon kívül helyezni és új eljárásra utasítani.

Új eljárásjogunk előkészítése során tehát keresni kell azokat a megoldási módokat, amelyek ezt az eljárási részt megrövidítik. Fentebb már rámutattunk arra, hogy az ügyésznek a tárgyaláson való kötelező részvétele ily irányban is hatna. Az iratoknak a másodfokú bírósághoz a jelenleginél rövidebb idő alatt való felterjesztésével mint *ügyviteli kérdéssel*, itt nem foglalkozunk, mert ez nem az eljárásjogi törvény keretébe tartozik, az ügyvitel egyszerűsítése során azonban alapos figyelmet érdemel.

Alapvetően meggyorsítaná az

eljárás fellebbezési szakát a hatályon kívül helyezések számának nagyfokú csökkenése. Ez kétféle úton érhető el. Az egyik az első fokú ítélkezés színvonalának gyors ütemű emelése. Ez természetesen minden igazságszolgáltatás állandó célkitűzése, azonban a színvonal emelése mindig időt igénylő, hosszabb folyamat, amelyben a megfelelő jogszabályok mellett nagy szerepet játszik a bűnüldöző apparátus személyi összetétele, szakmai és politikai felkészültsége. Hogy félreértés ne essék, e téren sem állunk rosszabbul mint bármely más európai állam, de az eredmény elérésének igen sok — fentebb példálódzóan felsorolt tárgyi és személyi összetevője meghatározza a fejlődés ütemét. Kétségtelen azonban, hogy ezt a folyamatot a megfelelő jogszabályok alkotása — és ez lenne a másik út — nagymértékben elősegítheti.

Fellebbezési eljárásunkban sem a kasszációs, sem a reformatórius elv kizárólagosan nem érvényesül, tehát vegyes rendszerű. Mégis az alapelv a kasszáció és a reformatórius elv csak kisegítésképpen, kisebb fokban érvényesül. Melyik elv a helyesebb, melyik szolgálja jobban, megbízhatóbban a törvényességet, az igazság érvényre jutását? Ez régi vita a jogászok körében világszerte és nagy viták folytak és folynak erről nálunk is. Nem célom ezt itt felújítani. Úgy vélem azonban, hogy új eljárásjogunk fellebbezési rendszerének azokon az elveken kell alapulnia, amelyek a mi viszonyaink között — és nem elvonatkoztatva ezektől — *az adott tárgyi és személyi feltételek mellett* a célt jobban szolgálják.

Bírói apparátusunkban ma már túlnyomórészben a mi rendszerünkben felnőtt és így a dolog természete szerint a viszonylag fiatalabb korosztályhoz tartozó bírák dolgoznak és ez így van rendjén. E tényből azonban az is következik, hogy bíráink épp fiatalabb koruk miatt még kevesebb élet- és szakmai tapasztalattal, gyakorlattal rendelkeznek és így szinte törvényszerű, hogy munkájukba viszonylag talán gyakrabban csúsznak hibák. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy a hibás döntések számaránya így is igen alacsony, az előbbi megállapítással tehát egyáltalán nem kívánom bíróságaink általában jól végzett munkáját kisebbíteni. Az igazság mégis az, hogy a százalékszerűen igen kevés számú ügyben, ahol alaki vagy jogszabálysértés történt, a fellebbezési bíróságaink az esetek többségében a hatályos jog szerint kénytelenek az első fokú ítéletet hatályon kívül helyezni és új eljárást rendelni, ami általában 3—4 hónappal, de sokszor még ennél is nagyobb mértékben meghosszabbítja a pertartamot. Így áll elő az a helyzet, hogy — ha kivételesen is — egy-egy ügy néha egy év, esetleg még hosszabb idő után nyer csak jogerős befejezést. És ha történetesen olyan ügyről van szó, amely szélesebb érdeklődésre tart számot, az a hosszabb pertartam nem kívánatos visszhangot kelt közvéleményünkben. Társadalmunk ugyanis fokozottan érzékeny arra, hogy a bűntettek, különösen a súlyosabb bűntettek elkövetői lehetőleg rövid idő alatt elnyerjék méltó büntetésüket. Ez helyes is, mert szocialista társadalmunk fiatalságának és életerejének jele. A törvényhozónak azonban mindezekkel a tényezőkkel számolnia kell.

Helyesnek látszik tehát az új eljárásjog fellebbezési rendszerének kialakítása során a fellebbezés mai elvi alapjainak fenntartása mellett a másodfokú bíróság jogkörét bővíteni. Ezek szerint, ha az elsőfokú bíróság által megállapított tényállás hiányos vagy az ügy részben nincs kellően felderítve, a helyes tényállást a fellebbezési bíróság a szükségesnek látszó bizonyítás felvételével maga állapíthassa meg. Vagyis a másodfokú bíróság ne legyen korlátozva — ellentétben a hatályos joggal — az általa szükségesnek tartott bizonyítás mértékétől, terjedelmétől abban, hogy azt maga felvehesse. Viszont, ha a bíróság megítélése szerint a bizonyítás felvétele az elsőfokú bíróság által helyesebbnek, célszerűbbnek látszik, úgy az ítéletet hatályon kívül helyezi és új eljárást rendelne.

A felvetett gondolat következetes végigvitele természetesen megkívánná a fellebbezési bíróság bizonyíték-mérlegelési (225. §) jogkörének szélesítését is. Fel kell adni a 255. § utolsó mondatában foglalt korlátozást, mely szerint a másodfokú bíróság a bizonyítékokat csak azokkal a tényekkel kapcsolatban mérlegelheti, amelyekre bizonyítást foganatosított. Ez a rendelkezés egy nem szerencsés kompromissumot fed a kasszációs és reformatórius elv között, megváltoztatása még akkor is indokoltnak és szükségesnek látszik, ha a fellebbezési bíróság bizonyításfelvételi jogkörét (248. §) nem terjesztenők ki. Ez a szabály ellentétes ugyanis a bizonyítékok értékeléséről szóló, a 223. §-ban foglalt, de lényegében, amint azt fentebb kifejtettük, az egész eljárásra érvényes elvvel, amely szerint a bizonyítékokat a maguk összességében kell mindig értékelni. Bármilyen „kis terjedelmű részbizonyítás" eredménye összefüggheti, sőt igen gyakran össze is függ egyrészt valamennyi perbeli egyéb bizonyítékkal, másrészt érintheti az egész tényállást. Ilyenkor a hatályos jog szerint a *bizonyítás felvétele után is hatályon kívül kell* helyezni az elsőfokú ítéletet, mert a tényállás „kiegészítésén és helyesbítésén" túlmenően kellene a tényálláshoz nyúlni. Ez a megoldás tehát következetlen is.

A javasolt szabályozás egyáltalán nem jelentené a kasszáció elvének feladását, hanem a vegyes fellebbezési rendszer fenntartása mellett a reformatorius elvet egyenrangúvá tenné.

*

Az új büntető eljárásjogi törvény alapos előkészítése széleskörű vizsgálódást, az eltelt 20 év tapasztalatainak elemzését és felhasználását és a legfontosabb kérdéseknek nyilvános megvitatását kívánja. Csak így érhető el, hogy az új törvény korszerű, időtállóbb és általános politikánknak megfelelően a szocialista humanizmus és törvényesség szempontjait hathatósan szolgálja. A felvetett gondolatok is e célok érdekében álló termékeny vitát kívánják serkenteni és előmozdítani.

Horgosi György

A szabálysértés elbírálásáról a katonai eljárásban

A Jogtudományi Közlönyben a közelmúltban Szabóné Nagy Teréz tollából részletes ismertetés jelent meg a szabálysértés elbírálásról a büntetőeljárásban. A cikk mélyrehatóan elemzi az ügyészség és a bíróság eljárását a szabálysértéseket illetően és megoldást ad a felmerült elméleti és gyakorlati problémákra. Nem érinti azonban a katonai eljárás kérdéseit, és mivel itt eltérő a jogi szabályozás, indokolt megvizsgálni, milyen eljárást kell követni a katonai ügyészségnek, illetve bíróságnak azonos esetben. A kérdés vizsgálata annál inkább indokolt, mivel a múlt év október 1-én a szabálysértésekről szóló 1968. évi I. törvény is hatályba lépett és ez a katonák által megvalósított szabálysértés elbírálására az általánostól eltérő rendelkezést tartalmaz.

*

A Be. 168. § (5) bekezdése akként rendelkezik, hogy ha a terhelt a vád tárgyává tett bűntettel összefüggő szabálysértést is elkövetett, az ügyész a vádiratban indítványozhatja, hogy a bíróság a szabálysértést a bűntettel együtt bírálja el. A 227. § pedig azt írja elő, hogy a bíróság a szabálysértést érdemben bírálja el, ha: a) a vád tárgyává tett bűntettel összefüggő szabálysértés elbírálását az ügyész a vádiratban indítványozta; b) a tárgyalás eredményéhez képest úgy látja, hogy a terhelt csupán szabálysértést követett el és ezért őt a vád alól felmenti.

A Be. 352. § (6) bekezdése szerint pedig ha a katona által elkövetett cselekmény csupán szabálysértést valósít meg, mind az ügyésznek, mind pedig a bíróságnak, az eljárásjog azon rendelkezéseit kell *megfelelően* alkalmazni, amelyek bűntett fegyelmi hatáskörben való elbírálására vonatkoznak.

Ez utóbbi rendelkezésből világosan kitűnik, hogy a törvény a katonai bíróság számára az általánostól eltérő szabályt állít fel a katona szabálysértésének elbírálására. A kivétel azonban csak a katonának tekintendő személyek cselekményére vonatkozik és így azoknak a szabálysértését, akik nem tekintendők katonának, a katonai bíróság is a rendes szabályok szerint bírálja el. Ilyen módon *a katonai eljárásban mind az általános, mind pedig a katonákra vonatkozó rendelkezések is alkalmazásra kerülnek.*

Igen lényeges dolog, hogy a már hivatkozott 1968. évi I. törvény a szabálysértés elbírálása körében a katona fogalmát eltérően állapítja meg, mint ahogyan azt a Btk. alkalmazásában a Btk. 32. § meghatározza. A Btk. alkalmazásában a katona fogalma a fegyveres erők (a néphadsereg, határőrség, karhatalom, polgári védelem) tényleges tagjait, továbbá a rendőrség és a büntetésvégrehajtási őrség tagjait foglalja magába. Ugyanakkor a szabálysértési kódex 28. § (2) bekezdése szerint a szabálysértési rendelkezések alkalmazása szempontjából a fentieken kívül katonának kell tekinteni a szolgálatban vagy azzal összefüggésben elkövetett szabálysértés esetén a munkásőrség, valamint a vám- és pénzügyőrség egyenruha viselésére jogosított tagjait is.

Ebben a tekintetben tehát lényegében az a helyzet, hogy a munkásőr, a vám- illetve pénzügyőr szabálysértést megvalósító cselekményére azokban az esetekben terjed ki a katonára érvényes rendelkezés, amikor a katonai bíróság hatásköre az elbírálásra kiterjedne abban az esetben, ha a cselekmény bűntett megállapítására lenne alkalmas.

Arra nézve, hogy milyen esetekben állapítható meg, hogy az elkövetés szolgálatban, illetve azzal összefüggésben történt, a 304. sz. Büntető és Katonai Kollégiumi határozaton kialakult bírói gyakorlat van. Indokolt azonban rámutatni arra, hogy mikor a Be. 349. § (1) bek. b) pont szerint, a fegyveres erők és a rendőrség, valamint a büntetésvégrehajtási testület polgári alkalmazottai által munkaviszonyukkal összefüggésben elkövetett bűntettek miatti eljárás a katonai bíróság hatáskörébe tartozik, az e személyek által elkövetett szabálysértésre nem alkalmazható a katonákra vonatkozó előírás, bármilyen körülmények között történt is az elkövetés.

Összefoglalva tehát a fegyveres erők és rendészeti testületek tényleges állományú tagjai által elkövetett szabálysértésekre minden esetben a katonákra vonatkozó rendelkezést kell alkalmazni; a munkásőrség tagjának, illetve vám- és pénzügyőrség egyenruha viselésére jogosult tagjának szabálysértése pedig csak az esetben esik a katona szabálysértésével egyenlő elbírálás alá, ha a magatartást szolgálatban, vagy azzal összefüggésben követte el; bármelyik fegyveres testülethez tartozó polgári alkalmazott szabálysértése ugyanakkor a rendes eljárás szabályai szerint bírálandó el.

A szabálysértés elbírálásának a rendes, illetve a katonákkal szembeni eljárásban való eltérő volta taglalása előtt indokolt áttekinteni e témával kapcsolatos néhány rendelkezést, mivel ezekből a kérdés eldöntéséhez lényeges következtetés vonható le.

Az 1953. évi 16. sz. tvr. — a rendőrségi kihágási bíráskodás megszüntetéséről — a kihágások elbírálását a bíróság és a helyi tanácsok hatáskörébe utalta. Ugyanakkor úgy rendelkezett, hogy a tvr. hatálya a katonai büntető eljárás alá tartozó személyekre nem terjed ki, és az ilyen személy szolgálati viszonya tartama alatt elkövetett kihágása, vagy szabálysértése miatti eljárás a katonai parancsnokság, illetve a katonai bíróság hatáskörébe tartozik. Lehetővé tette ugyanakkor a tvr., hogy a közlekedésrendészeti szabályok tetten ért megszegőire a rendőrség erre jogosított tagjai, a helyszínen az esetben is pénzbírságot szabjanak ki, ha a szabálysértést katona valósította meg.

Már ez, a szabálysértés fogalmát első ízben, — azonban nyilvánvalóan nem mint jogintézményt, hanem mint a kihágásnak megfelelő fogalmat — felvető rendelkezés, a helyszínbírságolástól eltekintve, kivette a katona által elkövetett kihágás, illetve szabálysértés elbírálását az annak egyébként elbírálására jogosult hatóság kezéből és azt *az előljáró fegyelmi hatáskörébe utalta. A* katonai bíróságot pedig az érintett cselekmények elbírálására jogosult hatóságként nyilvánvalóan csupán abban a relációban említi a tvr. — ami miatt az egész rendelkezés létrejött — hogy a szabadságelvonás büntetéssel fenyegetett súlyosabb ki-

hágások miatt indokolt szabadságvesztést csak bíróság szabhat ki.

A szabálysértést mint jogintézményt az 1955. évi 17. sz. tvr. hozta létre akként, hogy egyes kihágásokat szabálysértéssé nyilvánított. Az ezzel egyidejűleg megjelent 32/1955. M. T. sz. rendelet 20. §-a ugyanakkor akként rendelkezett, hogy a katonai büntető eljárás hatálya alá tartozó személyek szabálysértési ügyét *az illetékes parancsnoksághoz kell áttenni.* A közúti közlekedési szabálysértésekről szóló 37/1962. (IX. 29.) sz. rendelet ugyancsak ennek megfelelően azt írta elő, hogy a rendeletben meghatározott szabálysértések miatt a feljelentést, amennyiben azt katona valósította meg, a fegyelmi eljárás megindítása végett *az illetékes előljáróhoz kell átteni.*

Ezek a rendelkezések arra utalnak, hogy a katona által elkövetett szabálysértés a törvényhozó akarata szerint fegyelmi hatóság, és nem a szabálysértések elbírálására általában feljogosított hatóság hatáskörébe tartozik.

Az 1954. évi V. törvénnyel módosított Bp. (1951. évi III. törvény), illetve az ezt életbe léptető 1954. évi 17. sz. tvr.-rel módosított Bpé (1951. évi 31. sz. tvr.) nem adott lehetőséget sem a rendes, sem a katonai bíróságnak arra, hogy szabálysértést elbíráljon. A Bpé. 27. § ugyan előírt olyan szabályt, amely — mint a jelenleg érvényben levő is — a fegyveres és rendészeti testületek tagjai által elkövetett bűntettek fegyelmi úton történő elbírálására vonatkozott, azonban ez nem volt alkalmazható szabálysértés miatti eljárásra.

Az 1960. évi 14. sz. tvr. tette először lehetővé, hogy a bíróság az ott felhívott előfeltételek mellett szabálysértést bíráljon el, és ezt a garázdaság, a közveszélyes munkakerülés és az üzletszerű kéjelgés miatt engedte meg akkor, ha az eredeti vád tárgyává tett cselekményről a bíróság a tárgyaláson állapítja meg, hogy az csak szabálysértés.

E tvr. ugyanakkor nem rendelkezett külön a katonai eljárásra. Annak a tartalmából azonban az tűnik ki, hogy a törvényhozó szándéka nem irányult az eljárásnak a katonának tekintendő személyekre való kiterjesztésére, mert olyan cselekményeket rendelt büntetni, amelynek a katonák által való elkövetése részben kizárt (pl. közveszélyes munkakerülés), továbbá, mert olyan büntetési nemeket (pl. közmunka végzése) állapított meg, amelyek a katonai életviszonyokra tekintettel nem hajthatók végre. Az említett törvényi rendelkezés ugyan alkalmazásra kerülhetett a katonai eljárásban is, azonban csak azokkal a katonának nem tekintendő személyekkel szemben, akikre a katonai bíróság hatásköre egyébként kiterjedt.

Az 1962. évi 8. sz. tvr. 227. §-a pedig a rendes bíróság számára általában lehetővé tette, hogy szabálysértést elbíráljon, ha az eredetileg bűntettként vád tárgyává tett cselekményről a tárgyaláson állapítja meg, hogy csak szabálysértést képez. Az említett rendelkezés létrehozásával egyidejűleg kiegészült a katonai bíróságra vonatkozó eljárás is és a 352. §. — a jelenleg érvényben levővel azonosan — azt írta elő, hogy mind a katonai ügyésznek, mind az elsőfokú, illetve másodfokú bíróságnak, a katona által elkövetett szabálysértés elbírálásánál ugyanazt az eljárási rendelkezést kell alkalmaznia értelemszerűen, amelylyel az egy év szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő cselekményt az *illetékes előljáró fegyelmi hatáskörébe utalja.*

Az 1966. évi 16. sz. tvr-rel módosított jelenleg hatályos Be. 227. §-a pedig a bevezetőben már utaltak szerint kibővítette annak lehetőségét, hogy a bíróságok szabálysértést bíráljanak el. A tvr. azonban a katona által elkövetett szabálysértés elbírálására újabb rendelkezést nem hozott, továbbra is a korábbi, a már idézett jogszabály maradt érvényben. Ez pedig a szabálysértés elbírálására direkt rendelkezést nem tartalmaz, csak azt mondja ki, hogy a 352. § „rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni".

Indokolt még megemlíteni, hogy a szabálysértésekről szóló 1968. évi I. törvény a 28. § (1) bekezdésében akként rendelkezik, hogy ha a szabálysértést katona követte el, *fegyelmi intézkedésnek van helye.*

A fentiekben idézett rendelkezések megítélésem szerint megengedik annak a következtetésnek a levonását, hogy a törvényhozó a katona által megvalósított szabálysértés jogkövetkezményeként már kezdettől fagva *minden előfeltétel nélkül* következetesen csupán a *fegyelmi felelősségre vonást látta indokoltnak.*

Arra nézve, hogy a jelenlegi törvényi rendelkezés mellett a katonai ügyész indítványozhatja-e a katona által elkövetett szabálysértés elbírálását, illetve azt a katonai bíróság elbírálhatja-e, a legutóbbi időkig több eltérő állásfoglalás született.

A Be. kommentárja szerint, ha a katonai ügyész megállapítja, hogy a katona által elkövetett cselekmény szabálysértés, a nyomozás megtagadásával, illetve megszüntetésével egyidejűleg az ügyet az illetékes parancsnok hatáskörébe utalja. A bíróság pedig katonával szemben nem alkalmazhatja a Be. 227. §-át, mert ez a 352. § (6) bekezdésével a specialitás viszonyában van, ami kizárja az előbbi alkalmazását.

A gyakorlatban ugyanakkor többször előfordult, hogy a katonai ügyészségek indítványozták a katona által elkövetett bűntettel összefüggő szabálysértés elbírálását, a bíróságok pedig az indítványnak megfelelően is határozatot hoztak. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának van olyan döntése, amely nem egyezik a Be. kommentár fentiekben említett állásfoglalásával. A katonai bírósági határozatok 147. sorszáma alatt közölt Katf. 109/1967. számú ítélet például azt fejti ki, hogy ha a katonával szemben a szabálysértés nem kerül megállapításra, nem bírálható el az abból eredő polgári jogi igény sem. Ebből pedig az következik, hogy a bíróság a katona szabálysértését elbírálhatja. Hasonló álláspontot látszik tükrözni ugyancsak a Katonai Kollégiumnak a Katf. 22/1966. számú ítélete is, amely arra utal, hogy a katona által elkövetett szabálysértés a Be. 227. §-a alkalmazásával elbírálható. A Legfőbb Ügyészség (Ügyészségi Közlöny 1964. évi 6. sz.) egyik állásfoglalása szerint ugyanakkor a szabálysértés elbírálása az illetékes parancsnok hatáskörébe tartozik, azonban ha a cselekmény el-

követése után az elkövető szolgálati viszonya megszűnik, az elbírálásra a szabálysértési hatóság jogosult. Indokolt utalni arra is, hogy a Legfőbb Ügyészség egy másik állásfoglalása (Ügyészségi Közlöny 1963. évi 3. szám) pedig a deviza szabálysértés tekintetében lehetőséget lát a Be. 227. §-a szerinti elbírálásra.

Az említett példákban szereplő határozatok egy részével kapcsolatban rá kell mutatni arra, hogy azok a Be-nek az 1966. évi 16. sz. tvr-rel történő módosítása előtt születtek. Arra tekintettel azonban, hogy a Be. jelenlegi 227. § (1) bek. b) pontjában írt rendelkezés teljes mértékig azonos a korábbi 227. § (1) bekezdéssel, továbbá, hogy az említett határozatok meghozatalakor is a Be. 352. § (6) bekezdése változatlan szöveggel volt hatályos, a határozatok keletkezésének időpontja az ügy érdemét nem érinti.

Ebben a körben indokolt ugyanakkor kiemelni, hogy a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma a B. H. 1968. 12. számában (5895. számú jogeset) közzétett határozatában azt az álláspontot foglalta el, hogy a katona által elkövetett szabálysértés a büntető eljárás során érdemben nem bírálható el. A határozat azt fejti ki, hogy a katonai bíróság a katona által elkövetett szabálysértést a Be. 227. §-ának (1) bekezdése alapján nem bírálhatja el, hanem elbírálás végett az illetékes parancsnokhoz kell átteni. A határozat ugyanakkor — megítélésem szerint vitathatóan, mint erről az alábbiakban még szó lesz — arra az álláspontra helyezkedik, hogy a fegyelmi útra utalást az eljárás megszüntetésével és nem felmentéssel egyidejűleg kell kimondani.

A kérdés eldöntésénél — annál, hogy a katona szabálysértése a Be. 227. § (1) bek-ben írtak szerint elbírálható-e — elképzelhető olyan állásfoglalás, mely szerint a Be. 352. § (6) bekezdésének előírásából, — hogy a 352. § korábbi rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni, ha a katona által elkövetett cselekmény csupán szabálysértést valósít meg — az következik, hogy a szabálysértést is ugyanolyan előfeltételek (Btk. 106. §) mellett lehet fegyelmi eljárásra utalni, mint az egy évnél nem súlyosabb szabadságvesztéssel büntetendő bűntettet. Az előfeltételek nélkül pedig, ha a Be. 165. § (5) bekezdés illetve a 227. § (1) bekezdés rendelkezésében írt körülmények fennforognak, a szabálysértés bírói úton való elbírálásának nincs akadálya, és a katonai bíróság a szabálysértés miatt alkalmazható joghátrányt kimondhatja.

Ezen állásfoglalás mellett érvként állhat az 1968. évi I. törvény azon rendelkezése is, amely szerint ha a szabálysértést katona követte el, fegyelmi eljárásnak van helye. A törvény említett fogalmazásából ugyanis az is leszűrhető, hogy a cselekmény fegyelmi eljárásra való utalása nem abszolút értelemben kötelező, hanem ennek csak akkor van helye, ha az említett előfeltételek egyébként megállapíthatók.

Hasonló megoldásként jelentkezne az a lehetőség, hogy a katonai bíróság erre irányuló indítvány mellett, a Be. 227. §, illetve a 352. § kombinált alkalmazásával megállapítja a szabálysértés elkövetését, de a fegyelmi fenyítésben álló joghátrány alkalmazását a fegyelmi hatóságra bízza. Ez a felfogás pedig táplálkozhat abból az elgondolásból, hogy az egy évnél nem súlyosabb szabadságvesztéssel büntetendő cselekmények miatti felelősségre vonásnál a Be. 352. § alkalmazásával ugyanez történik.

Az a megoldás, hogy a katonai bíróság megállapítja a szabálysértés elkövetését, több más kérdés eldöntését is magával hozná. Mód nyílna az esetleges polgári jogi igény elbírálására, az elkobzás kérdésében is dönteni lehetne, az előbbi pedig annál inkább lényeges, mert a szabálysértés értékhatárának felemelésével viszonylag jelentős összeget kitevő igény eldöntéséről is szó lehet.

Bármenyire célszerű lenne is e megoldások valamelyikének elfogadása, megítélésem szerint a jelenlegi tönvényi rendezés és az az alapján kialakult bírói gyakorlat mellett csak arra az álláspontra lehet megalapozottan helyezkedni, hogy a katonai ügyész a tárgyalt esetben nem alkalmazhatja a Be. 165. § (5) bekezdését, a bíróság pedig nem járhat el a Be. 227. § (1) bek. alapján.

A már érintett Btk. 106. § és a Be. 352. § rendelkezései és az az alapján kialakult bírói gyakorlat szerint, az egy évnél nem súlyosabb szabadságvesztéssel büntetendő bűntettek elbírálása az erre illetékes parancsnok fegyelmi hatáskörébe tartozik. Ahhoz, hogy ilyen bűntett miatt a katonai ügyész vádat emeljen, az erre feljogosított parancsnok kifejezett hozzájárulása szükséges, amely nyilvánvalóan annak a megfontolása után születik meg, hogy a büntetés célját, figyelemmel az egység fegyelmi helyzetére és az általános megelőzés szempontjaira is, a fegyelmi felelősségre vonással el lehet érni. Arra, hogy az érintett bűntetti kategória és a szabálysértés között minőségi különbség van, elegendő utalni amellett, hogy nyilvánvaló, az állam más igénnyel lép fel a két kategóriába tartozó cselekmények elkövetőivel szemben. Az egyikre, a bűntettre lehetővé teszi az előfeltételek mellett a fegyelmi úton történő elbírálását, az előfeltételek nélkül pedig szabadságvesztés alkalmazását írja elő, a másikra pedig — mint erre a fentiekben kifejtettek szerint félre nem érthető rendelkezés van — kifejezetten úgy rendelkezik, hogy annak a megvalósítása csak fegyelmi úton való felelősségre vonással járhat. Ha pedig a már említett bűntettek miatt csak az erre illetékes parancsnok hozzájárulásával indulhat büntető eljárás a katona ellen, nyilvánvaló, hogy a minőségileg más, csupán fegyelmi felelősségre vonást maga után vonó szabálysértés miatt ügyészi, illletve bírósági eljárás nem folytatható.

Mindemellett a Be. 165. § a polgári ügyészségnek kifejezetten megengedi, hogy bűntett mellett szabálysértés megállapítására is indítványt tegyen. A Be. 352. § ugyanakkor ilyen rendelkezést a katona szabálysértésével kapcsolatban nem tartalmaz. Továbbá a Be. 227. § a rendes bíróság számára kifejezetten felhatalmazást ad arra, hogy a bíróság által a bűntett miatt kiszabásra kerülő büntetés mellett a szabálysértésre előírt joghátrányt is alkalmazza. Ilyen lehetőséget ugyanakkor a katonai bíróság semmilyen törvényi rendelkezés alapján nem kapott. Nem

csupán arra nincs lehetősége, hogy a szabálysértés miatt az arra megállapított szankciót alkalmazza, hanem arra sem, hogy amiatt fegyelmi fenyítést szabjon ki.

Nincs mód azonban arra sem, hogy a bíróság az előfeltételek mellett megállapítsa a szabálysértés elkövetését, és ezek után rendelkezzen a cselekmény fegyelmi úton történő elbírálására, a Be. 227. § illetve a 352. § alkalmazásával. Abból a körülményből ugyanis, hogy a katona szabálysértésének elbírálására a Be-nek speciális rendelkezése van, következik, hogy e tekintetben az általános szabály, a 227. § nem kerülhet alkalmazásra. Ugyanez az elv tiltja a katonai ügyésznek is azt, hogy a Be. 165. §-a szerint járjon el.

A jelenleg érvényben levő jogszabályok figyelembevételével tehát a katona által elkövetett szabálysértés esetén, a katonai ügyész a nyomozást megtagadja, illetve megszünteti. Nem tehet indítványt a katonai bíróságnak a Be. 165. § (5) bekezdésében foglaltak szerint. Ha mégis ilyen indítvánnyal él, a katonai bíróság az eljárást előkészítő ülésen megszünteti.

Egyetlen esetben kerülhet sor arra, hogy a katonai bíróság a katona szabálysértésével kapcsolatban tárgyaláson dönt, mégpedig akkor, ha a cselekmény a vád szerint bűntettet képez, és a bíróság a tárgyalás során megvizsgált adatok alapján állapítja meg, hogy csupán szabálysértés valósult meg. Ez esetben azonban — a már mondott okoknál fogva — nem a Be. 227. §-a, hanem a 352. § alapján dönt.

Felmerül azonban, hogy az eredetileg bűntettként vád tárgyává tett cselekmény alól felmentő ítéletet kell-e hozni, vagy az eljárást kell megszüntetni az ügy egyidejű fegyelmi hatáskörbe való utalása mellett. A Legfelsőbb Bíróság már idézett — a B. H. 5895. száma alatt közzétett — határozata szerint a fegyelmi eljárásra való utalás az eljárás *megszüntetésével* egyidejűleg következik be. Megítélésem szerint azonban *ilyen esetben felmentésnek és nem az eljárás megszüntetésének van helye,* és a felmentés mellett kell kimondani a cselekmény fegyelmi eljárásra való utalását.

A Be. 226. §-a szerint ugyanis a bíróság *felmenti* a terheltet, ha a vád tárgyát képező cselekmény nem bűntett. Ugyanakkor a Be. 227. § (1) bek. b) pontja rendes bíróságok számára azt az előírást tartalmazza szabálysértés elbírálásának esetére, hogy ha az eredetileg bűntettként vád tárgyává tett cselekményről a tárgyaláson nyer megállapítást, hogy szabálysértés, a bíróság *a felmentés* kimondása mellett bírálja el a szabálysértést.

A Be. 352. § (2)—(5) bekezdései ugyanakkor azt írják elő, hogy ha a katonai bíróság a katona által elkövetett egy év szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő cselekményt fegyelmi eljárásra utalja, ezt az eljárás *megszüntetése* mellett kell tennie. A (6) bekezdés szerint pedig *e rendelkezést kell megfelelően* alkalmazni akkor is, ha a katona által elkövetett cselekmény csupán szabálysértést képez.

Kétségtelen, hogy a törvény említett szövegezéséből látszólag levonható az a megállapítás, miszerint a katonai eljárásban szabálysértés megállapítása esetén megszüntetésnek, míg a rendes eljárásban hasonló esetben felmentésnek van helye.

Megítélésem szerint azonban a Be. 352. §-ának szövegezéséből az eljárásjog ez alapvető területén a polgári, illetve a katonai bíróságra nézve eltérő rendelkezés nem olvasható ki. Ellenkezően, a két törvényhely egybevetéséből egyenesen levonható az a következtetés, hogy ha a katonai bíróság előtti eljárásban nyer megállapítást, hogy az eredetileg bűntettként vád tárgyává tett cselekmény csupán szabálysértés, felmentő rendelkezést kell hozni. Arra a fentiekben már utalás történt, hogy a Be. katonai eljárásra vonatkozó része, a szabálysértés miatti eljárásra direkt rendelkezést nem tartalmaz. Csupán azt mondja ki, hogy bűntett fegyelmi eljárásra történő utalására vonatkozó előírásokat kell megfelelően alkalmazni. A Be. 352. §-a pedig a megszüntetést bűntettnek fegyelmi eljárásra történő utalására írja elő, nyilvánvalóan arra tekintettel, hogy ez esetben bűntett valósult meg, így felmentésnek helye nem lehet, ennélfogva pedig az eljárás megszüntetése indokolt. Ebből azonban nem következik, hogy szabálysértés esetén kizárt lenne a felmentés kimondása, és ezzel egyidejűleg a fegyelmi eljárásra való utalás. A Be. 226. §-ában írt, a felmentéssel kapcsolatos rendelkezés az eljárásnak olyan sarkalatos elve, amely mind a katonai, mind a rendes eljárásra vonatkozik, és amelyet nem módosít a 352. § azon rendelkezése, hogy bűntett fegyelmi útra történő terelése esetén megszüntetésnek van helye. Az említett törvényi rendelkezésből tehát csupán az a következtetés vonható le, hogy bűntett fegyelmi útra történő terelésénél felmentésre nem kerülhet sor. A törvényhely korábbi rendelkezéseinek *megfelelő* alkalmazása pedig ebben a relációban többet nem jelent, minthogy az ügyet fegyelmi eljárásra kell utalni.

A jelenlegi joggyakorlat szerint abban az esetben, ha a terheltnek a Btk. 106. §-a alá nem vonható büntetési tétellel fenyegetett cselekménye mellett van olyan magatartása, amely önmagában fegyelmileg elintézhető lenne, az ügyész az utóbbi miatt is vádat emel anélkül, hogy ehhez az erre illetékes parancsnok nyilatkozatát is beszerezné. Az az elv tehát, hogy a parancsnok állásfoglalásától függ, hogy az egy év szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetési tétellel fenyegetett cselekmény miatt az elkövető bíróság elé kerül-e vagy sem, csak akkor érvényesül, ha az elkövetőnek csupán a Btk. 106. §-a alapján fegyelmileg elintézhető cselekménye miatt folyik az eljárás. Annak a körülménynek tehát, hogy az elkövetőnek e cselekménye mellett súlyosabban büntetendő magatartása is van, a fegyelmi eljárásra való utalást lényegesen befolyásolja. Annak azonban, hogy a katona által elkövetett szabálysértés önállóan jelentkezik-e vagy más szabálysértéssel, illetve bűntettel, a kérdés eldöntésénél jelentősége nincs. Semmiféle előfeltételtől nem függ ugyanis az, hogy a szabálysértés fegyelmi úton bírálandó el. Meg kell azonban említeni, hogy a Be. a rendes bíróságnak is csak

azt teszi lehetővé, hogy az olyan önálló, bűntettel nem összefüggően jelentkező szabálysértést bírálja el, amely eredetileg bűntettként képezte a vád tárgyát, és csak a tárgyalás eredményeként állapítható meg, hogy csak szabálysértés történt.

Indokolt végül felvetni, hogy van-e törvényi alapja annak a fentiekben már idézett állásfoglalásnak, hogy a szabálysértés elbírálására egyébként jogosult hatóság bírálja el annak a katonának a cselekményét, akinek a szolgálati viszonya az elkövetés és az elbírálás között megszűnt.

Ilyen rendelkezést nem ismer az 1968. évi I. törvény a jelenlegi, de nem tartalmazott ilyen előírást a 32/1955. M. T. sz. rendelet sem, a korábbi szabálysértési eljárás.

Ugyanakkor általános elv, hogy a cselekmény és az elkövetőnek a cselekmény megvalósulásakori körülményei döntik el a hatáskör kérdését, és utóbb, a személyi körülményekben bekövetkezett változások a hatáskörre nincsenek kihatással. A fentiekre és arra figyelemmel tehát, hogy a törvényhozó a katonára szabálysértés miatt csak fegyelmi felelősségre vonás jogkövetkezményt lát indokoltnak, továbbá, mivel a leszerelés után fegyelmi felelősségre vonásnak törvényi lehetősége nincs, arra a következtetésre kell jutni, hogy a jelenlegi törvényi rendezés mellett ilyen esetben a szabálysértés üldözéséről le kell mondani. Ezzel látszik összhangban állónak Btk. 105. §-ában írt azon rendelkezés is, amely szerint az egy év szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő katonai bűntett elkövetője a tényleges szolgálati viszony megszűnése után egy év elteltével már nem vonható felelősségre.

*

Az eljárás katonai rendelkezései nyilvánvalóan azokon az elveken épülnek és fognak épülni a jövőben is, amelyek az általános előírások, szabályok magját adják. A törvény a rendes és a katonai eljárást egy helyen szabályozza és ez is egyik megnyilvánulása annak, hogy azonos elvek kell hogy érvényesüljenek a rendes és katonai eljárásban. Különböző előírásokra csak ott van szükség, ahol azt a katonai életviszonyok és az általa diktált érdekek feltétlenül szükségessé teszik.

Ezért talán megengedhető, hogy ezeknek az általános elveknek a tüzetes viszgálata és az eljárási szabályok legjobb módjának keresése idején e cikk is érint az alábbiakban olyan elveket, amelyek nem kifejezetten a katonai érdekek, szolgálati viszonyok figyelembe vételével, hanem általános eljárásjogi célokat szolgálva kerültek megfogalmazásra.

Ilyenként említeném a jelenlegi eljárás azon tulajdonságát, amely lehetővé teszi a szabálysértés büntető bíróság által való elbírálását. Ennek a lehetőségnek a biztosítása — véleményem szerint — túlzottnak látszik. Ezt a lehetőséget biztosítani a büntető bíróság számára elvben talán eleve nem kifogásolható, de a Be. jelenlegi konstrukciója mellett szerencsésnek nem mondható. Amíg ugyanis a Be. 168. § (5) bekezdése az ügyész számára biztosítja, hogy az ott írt előfeltételek mellett szabálysértés elbírálását indítványozza, a 169. § arra ad lehetőséget, hogy bűntett miatt is mellőzze a vádemelést, ha ez olyan súlyosabb bűntett mellett valósult meg, amelyre tekintettel a terhelt felelősségre vonása szempontjából ennek nincs jelentősége. Ugyanakkor a Be. 179. § bűntett miatti eljárás megszüntetését teszi lehetővé a bíróság számára előkészítő ülésen, a 211. § pedig hasonló esetben a bizonyítás mellőzését a tárgyaláson teszi lehetővé. A Be. 227. § (1) bekezdés pedig ismét szabálysértésnek a bíróság által való elbírálására ad lehetőséget. Kétségtelen, a 227. § (2) bekezdés lehetőséget ad a szabálysértés megállapításának mellőzésére is.

Tehát az eljárásjog jelenleg a bűntettek terén megengedi a „nagyvonalúságot", a szabálysértés üldözését ugyanakkor szorgalmazza. Ellentétes tendencia látszik e téren érvényesülni, ami leginkább akkor érzékelhető, ha figyelembe vesszük a két cselekmény-kategória egymástól való merőben különböző voltát. A jelenlegi rendelkezések alkalmazása oda vezethet, hogy alkalmakként önmagában súlyos bűntett olyan mellett jelentkezik, amelyre tekintettel a jelentőségét elveszti, és így nem kerül büntetőjogi értékelésre, ugyanakkor egy lényegesen csekélyebb társadalmi veszélyességű, bűntettel összefüggő, a bűntett súlyát el sem érő cselekmény mint szabálysértés elbírálást nyer, és annak következményeit az elkövetőnek viselnie kell.

Indokolt lenne az érintett kérdést úgy rendezni, hogy a büntető eljárás a bűntettek miatti felelősségrevonás rendjét szabályozza, és ne legyen mód az egész más megítélés alá eső szabálysértést megvalósító magatartásnak ez eljárás keretén belül való elbírálására.

Ha mégis úgy nyer a kérdés eldöntést, hogy a jelenlegi elvek továbbra is érvényesülnek, akkor ki lehetne mondani, hogy az elzárást katonai fogdában kell végrehajtani. Indokolt lehetne ugyanakkor — a bűnügyi költség viseléséhez hasonlóan — akként rendelkezni, hogy a pénzbüntetéssel büntetendő szabálysértés büntetőeljárás során való elbírálása csak a hivatásos és továbbszolgáló állományú katonával, illetve a vele egy tekintet alá eső személlyel szemben lehetséges.

Amennyiben a szabálysértés elintézése akárcsak részben is parancsnoki hatáskörben marad, indokolt törvényileg kijelölni az elkobzás lefolytatására jogosult hatóságot, és az eljárás lefolytatásának rendjét meghatározni. Szükségesnek látszik végül a fentiekben érintett, a cselekmény alóli felmentést, illetve az eljárás megszüntetését érintő kérdést is félre nem érthető módon szabályozni.

Jacsó János

Az új román büntetőtörvénykönyv alapintézményei

1. 1968. június 21-én Románia Szocialista Köztársaság Nagy Nemzetgyűlése elfogadta az új büntető törvénykönyvet, amely 1969. január 1-én lépett életbe. Az új büntető törvénykönyv elfogadása fontos láncszeme azon intézkedések sorának, amelyeket az utóbbi években országunkban elfogadtak és amelynek célja tökéletesíteni az egész politikai, gazdasági és társadalmi mechanizmust, teljes összhangba hozni annak működési

módját az ország fejlődésében elért szakasz követelményeivel, a szocialista építés kiteljesítésének komplex feladataival. Kielégítve társadalmunk jelen, valamint előrelátható igényeit, az új Btk, mint az ország összes anyagi, szellemi és erkölcsi jellegű társadalmi értékei védelmének és megőrzésének egyik fontos eszköze, egységesen oldja meg a bűncselekmények megelőzésének és büntetésének átfogó problematikáját.

A régi büntető törvénykönyv 32 évvel ezelőtt jött létre, s így természetes, hogy az akkori idők társadalmi-gazdasági viszonyait, büntetőjogi felfogásait tükrözte. Ez a kódex azonban már nem felelt meg azoknak a jelenkori nézeteknek, amelyek az egyes cselekmények büntetőjogi jellegének megítélésére, e cselekmények megelőzésének és leküzdésének eszközeire, a büntetésnek mint olyan intézkedésnek a szerepére vonatkoznak, melynek feladata a bűnözők megjavítása és átnevelése, valamint az új bűncselekmények megelőzése. Annak ellenére, hogy különböző módosításoknak vetették alá és számos, több esetben lényeges kiegészítésben volt része, azért, hogy alkalmazzák az új társadalmi-gazdasági valósághoz és politikai-társadalmi felfogáshoz, mégis számos rendelkezése elavult, egészében pedig, mind felépítésénél, mind pedig tartalmánál fogva túlhaladottá vált.

Mindez szükségessé tette egy új, az ország jelenlegi fejlődési szakaszának megfelelő büntető törvénykönyv kidolgozását.

Az új Btk. tervezete a szocialista építés éveiben a büntetőtörvényhozásban bekövetkezett fejlődés természetes eredménye; a tervezet a büntetőtudomány, a büntetőtörvényhozás és a bírói gyakorlat öszekapcsolását, szintézisét képezte.

A Btk-tervezetét két hónapon át tartó széles körű nyilvános vitának vetették alá, mely több mint 7000 megjegyzést és javaslatot eredményezett; ezek jórészét magáévá tette a tervezetet kidolgozó bizottság.[1]

A Nagy Nemzetgyűlés elé terjesztve, a tervezetet először a Jogügyi Bizottság vizsgálta meg, mely elemezte a képviselők által benyújtott több mint 100 módosító indítványt is. Ezután a tervezetet a Nagy Nemzetgyűlés teljes ülése vitatta meg és azt egyhangúlag elfogadta.

2. Az új büntető törvénykönyv két részből áll — általános és különös rész —, mindegyikük címekre és fejezetekre van osztva, egyes fejezetek cikkelyekre is oszlanak. Az új kódex anyaga jobban van rendszerezve, az egyes szabályozások le vannak egyszerűsítve; ugyanakkor kiküszöbölték a zavaró párhuzamosságokat: a régi Btk 608 szakaszával szemben, az új Btk. csak 361 szakaszt tartalmaz.

A régi büntető törvénykönyvtől eltérően az újban az általános rész intézményei követik a büntetőjog elméletének rendszerét s így az általános rész egész anyaga büntetőjog három alapvető kategóriája — a büntetőszabály, a bűncselekmény és a büntetés — körül polarizálódik. E felfogásnak megfelelően a Btk. általános része a következő nyolc címre oszlik: a büntetőjogszabály és hatálya, a bűncselekmény, a büntetések, a büntetőjogi felelősség helyettesítése, a fiatalkorúak, a biztonsági intézkedések, a büntetőjogi felelősséget kizáró vagy az elítélés következményei alól mentesítő okok és végül a büntetőtörvénykönyvben használt egyes fogalmak vagy kifejezések értelmezése.

Különös jelentőséggel bír az egész Btk jellemzése, illetve államunk büntetőpolitikai célkitűzéseinek szempontjából a kódex 1. szakasza, mely leszögezi a büntetőtörvény célját. E szakasz értelmében a büntetőtörvény védi a Román Szocialista Köztársaságot, az ország szuverenitását, függetlenségét és egységét, a szocialista tulajdont, a személyeket és azok jogait, valamint az egész jogrendet. Ebből a különös fontosságú rendelkezésből kitűnik az új büntető törvénykönyv fő jellemvonása is — ennek szocialista tartalma, minthogy védi a szocialista rendszerre jellemző társadalmi viszonyokat és értékeket: a dolgozók államát — annak szuverenitását, függetlenségét és egységét —, a szocialista tulajdont — a szocialista társadalmi rendszer gazdasági alapját, az Alkotmány által minden állampolgár számára biztosított jogokat és szabadságjogokat, a szocialista társadalmunkban létrehozott jogrendet.

3. Mielőtt rátérnénk az egyes büntetőjogi kategóriák és intézmények bemutatására, szükségesnek véljük röviden rámutatni a büntetőjog azon alapelveire, amelyeket az új büntető törvénykönyv érvényre juttat, függetlenül attól, hogy ezekről a kódex kimondottan rendelkezik, vagy pedig ezek az alapelvek kitűnnek a büntetőjog kategóriáit és intézményeit szabályozó normákból, valamint a szabályozás módjából.

Ezen alapelvek közül az első, a *demokratizmus alapelve* tisztán kitűnik a kódex tartalmából és szabályozási rendszeréből; ezt az alapelvet tükrözi államunk társadalmi rendje védelmének összefonódása, a személyek jogainak és törvényes érdekeinek védelmével. Ez az alapelv hasonlóképpen kitűnik a polgárok jogegyenlőségéből is. Valóban a Btk. nem tartalmaz egyetlen rendelkezést sem, amely mentességeket, kiváltságokat vagy egyenlőtlen elbírálási módot vezetne be egyes személyek tekintetében. Ez nem is történhet másképpen, minthogy az Alkotmány 17. szakasza leszögezi az állampolgárok teljes jogegyenlőségét a gazdasági, politikai, jogi társadalmi vagy kulturális élet valamennyi területén nemzetiségi, faji vagy valláskülönbség nélkül. Erre tekintettel az új Btk 247. szakasza büntetni rendeli annak a tisztviselőnek cselekményét, aki bármilyen módon korlátozza az állampolgári jogok használatát vagy gyakorlását, vagy valamely személyt nemzetisége, faja, neme vagy vallása miatt hátrányos helyzetbe hoz.

A *humanizmus alapelve* is törés nélkül jutott érvényre az új büntető törvénykönyv rendelkezéseiben; jóllehet ez az alapelv sincs szó szerint beiktatva valamely rendelkezés szövegébe, mégis jellemzi a Btk egész szabályozását.

Társadalmunk alapvető értékeinek védelme, az Alkotmányban foglalt biztosítékok megvalósításának szavatolása, valamint azon feltételek biztosítása, melyek elősegí-

[1] A bizottság az Igazságügyminisztérium, a Belügyminisztérium, a Legfőbb Ügyészség, a Legfelső Bíróság és a Jogtudományi Intézet képviselőiből tevődött össze.

tik az ember személyiségének kibontakozását, életének, testi épségének, egészségének, méltóságának, lelkiismereti szabadságának, magánéletének, személyes biztonságának és a munkából származó vagyonának védelmét — mindez ékesszólóan bizonyítja az új büntető törvénykönyv humánus jellegét. Ez kitűnik mind a kódex rendelkezéseinek olyan természetű megfogalmazásából és tartalmából, amely megteremti a büntetőjogszabály követelményeihez való alkalmazkodás, illetve a jogszabályban foglalt tilalmak betartásának lehetőségét, mind pedig a büntetőjogi kényszerintézkedések humánus jellegéből.

A *bűncselekmény és a büntetés törvényességének elve* a „nullum crimen et nulla poena sine lege" elve maradéktalanul és fenntartás nélkül tételezve lett a Btk. 2. szakaszába (ilyen jellegű rendelkezést nem tartalmazott a régi Kódex), mely szerint a törvény határozza meg mely cselekmények képeznek bűncselekményt, a bűntettesek ellen alkalmazandó büntetéseket és azokat az intézkedéseket, amelyek ilyen cselekmények elkövetése esetén foganatosíthatók. A „nullum crimen sine lege" elv érvényesülésének betetőzéseként a Kódex 17. szakasza a bűncselekmény fogalmának lényeges ismérvei között határozza meg azt a követelményt, hogy „a cselekményt büntetőjogszabály bűncselekménynek nyilvánítsa."

A büntetés törvényességének elve (a „nulla poena sine lege" elv), melyet szintén a büntető törvénykönyv 2. szakasza szögez le, kizárja az olyan büntetés vagy intézkedés alkalmazását, amelyet a büntetőjogszabály nem helyez kilátásba. Ez az elv tulajdonképpen egyrészt a Btk. 53. és 54. szakaszában teljesedik ki, melyek meghatározzák a büntetési nemeket, és a büntetések általános (alsó és felső) határait, másrészt 101. szakaszában, mely taxatíve megállapítja a fiatalkorú bűntettesek ellen alkalmazható nevelőintézkedéseket, illetve a Btk. 112. szakaszában, mely tartalmazza a büntetőjogszabály által büntetni rendelt cselekmények elkövetői ellen foganatosítható biztonsági intézkedéseket.

Az elmondottakkal kapcsolatban rámutatunk még arra, hogy a fent említett három alapelvnek alárendelve az új Btk-ban kifejezést nyert jó néhány általános elv is, éspedig: a büntetőtörvény visszaható hatályának el nem ismerése; a büntetőjogi felelősség egyedüli alapja a bűncselekmény a büntetőjogi felelősség személyes jellege; bűnösség nélkül nem létezhet sem bűncselekmény, sem büntetőjogi felelősség; a büntetőjogi kényszerintézkedések individualizációja —, hogy csak a legfontosabbakat soroljuk fel ezek közül.

4. Rátérve az új büntető törvénykönyv rövid elemzésére, követni fogjuk a Kódex szerkezeti felépítését, annál is inkább, minthogy ez általában megegyezik a büntetőjogi kategóriák, intézmények és a bűncselekmények azon rendszerével, melyet büntető jogtudományunk kidolgozott.

Az Általános Rész I. címe a *büntetőjogszabály* hatályát szabályozza, bizonyos szempontokból a régi Btk-tól eltérően.

A büntetőjogszabály területi hatályát illetően az új büntető törvénykönyv 3. szakasza a területi (territoriális), elvet juttatja érvényre. Ehhez kapcsolódik a honossági (perszonális) elv, mely a Btk-ban új, lényegesen bővebb szabályozást nyert. Így a 4. szakasz rendelkezése alapján a román büntetőjogszabály szerint bírálandók el — a román állampolgárok vagy az országban lakó hontalanok által az ország határain túl elkövetett bűncselekmények, anélkül, hogy a büntethetőség ahhoz a feltételhez lenne kötve, hogy mint a régi Btk-ban, az illető cselekmény az elkövetés helyén is bűncselekménnyé legyen nyilvánítva. Az elv alkalmazása — mely államunk szuverén hatalmát fejezi ki állampolgárai, vagy a területén lakó hontalanok felett, függetlenül tartózkodási helyüktől — lehetővé teszi ezen bűntettesek felelősségre vonását a román büntető jogszabály által büntetni rendelt cselekményekért még akkor is, ha a cselekményt külföldön követték el.

A büntető jogszabály területi hatályát illetően fenti két elv még a reális védelem elvével nyer kiegészítést, mely utóbbit a Btk. 5. szakasza szabályozza.

A Btk. a büntetőjogszabály területi alkalmazásával kapcsolatban érvényre juttatja az univerzalitás elvét is, azonban nem feltétlenül, hanem bizonyos korlátozással, a külföldi büntetőjogszabály figyelembe vételétől eredően.

Ami az időbeli hatályt illeti, a Btk. 10. és 11. szakaszában megszabja, hogy a büntetőjogszabály csak a hatályban léte idején elkövetett bűncselekményekre alkalmazható és hogy annak hatálya nem terjed ki azokra a cselekményekre, amelyek elkövetésük idején nem voltak büntetendők.

Az enyhébb törvény (mitior lex), elvének alkalmazását az új Kódex 14. és 15. szakasza kiterjeszti azon büntetések esetére is, melyeket az új törvény hatályba lépése előtt jogerőssé vált bírói határozatokban szabtak ki.

Újító jellegű és igen nagy érdeklődést kiváltó a Btk-nak az a rendelkezése, mely leszögezi, hogy az új, enyhébb törvény hatálya kiterjed a jogerős határozatokra még akkor is, ha az azokban kiszabott büntetést teljes egészében végrehajtották. E rendelkezés értelme azzal magyarázható, hogy a büntető ügyekben hozott bírói határozatok még a kiszabott büntetés teljes végrehajtása után is bizonyos jogkövetkezményeket vonnak maguk után, minthogy e határozatokat figyelembe kell venni a visszaesés, elévülés, rehabilitáció stb. megállapításánál, illetve alkalmazásánál. Az említett rendelkezések értelmében ezekben az esetekben nem a bírói határozatban eredetileg kiszabott büntetést kell figyelembe venni, hanem a büntetést úgy, amint azt módosították vagy leszállították volna, ha az új törvény annak teljes végrehajtás előtt lépett volna érvénybe.

Az enyhébb törvény alkalmazása kötelező a mellékbüntetésekre, nevelő vagy biztonsági intézkedésekre is, amennyiben az új törvény mellőzi alkalmazásukat vagy enyhíti végrehajtásuk módját.

5. A Btk. II. címe a *bűncselekménynek*, a büntetőjog második — és mondhatnánk központi — kategóriájának van szentelve.

A kódex különös fontosságú újítása annak a felfogásnak érvényre juttatása, mely szerint a bűncselekmény egységes jogi kategóriát

képez. Ennek értelmében az új Btk a büntetőjogi elbírálás alá eső cselekményeknek csak egyetlen kategóriáját ismeri, a *bűncselekményt* s így elvetette a törvény által büntetni rendelt cselekmények súly szerinti kettős felosztását bűntettekre és vétségekre, minthogy ez a felosztás egy tisztán formális ismérv — az illető bűncselekményre előírt büntetés faja alapján történt.

A régi kódextől eltérően, mely nem tartalmazta a bűncselekmény törvényi meghatározását, az új Btk. 17. szakasza — meghatározva a bűncselekmény alapvető elemeit — leszögezi, hogy bűncselekményt az a társadalomra veszélyes cselekmény képez, melyet bűnösen követtek el és melyet a büntetőtörvény annak nyilvánít.

A bűncselekményfogalom központjába az új Btk. a cselekmény társadalomra veszélyességét helyezi, de a régi törvénykönyvtől eltérően, érvényre juttatja a „nullum crimen sine lege" elvét is. Leszögezve azt a követelményt, hogy a cselekményt a büntetőtörvény büntetni rendeli s ugyanakkor meghatározza azt is, mit kell a cselekmény társadalomra veszélyességén érteni.

Minthogy az a tétel, hogy a bűncselekmény bűnösen elkövetett cselekmény, egységesen elfogadott a büntető jogelméletben, a Btk. ezt azáltal juttatja érvényre, hogy a bűncselekmény törvényes meghatározásába alapvető elemként beiktatta a cselekmény bűnös elkövetését. Jóllehet a büntetőtörvény nem tűzi ki céljául elméleti kérdések megoldását, mégis az új Kódex a büntetőjogi felelősség alapját illetően magáévá tette a büntetőjog tudományában kikristályosodott azt az álláspontot, miszerint a büntetőjogi felelősség egyedüli alapja a bűncselekmény. Az új Btk. ily módon állást foglalt a szocialista büntetőjogi irodalomban hangoztatott olyan nézetekkel szemben, melyek szerint a büntetőjogi felelősség alapját a törvényi tényállás vagy a bűnösség képezné.

Szem előtt tartva azokat a nehézségeket, amelyeket a régi Kódex a bűnösségfogalomra vonatkozó rendkívül szűkszavú szabályozása okozott a gyakorlatban, az új Btk. széleskörűen felhasználva a büntetőjog tudománya által kidolgozott bűnösségelméletet, először meghatározza, a 19. szakaszban, a bűnösség fogalmát, majd pedig annak formáit, s ugyanakkor meghatározza mind a szándék két faját (közvetlen és közvetett szándék), mind pedig a gondatlanság két faját (hanyagság és luxuria).

A gondatlanságból elkövetett bűncselekményekért való büntetőjogi felelősség az új Btk-ban differenciáltabb szabályozást nyert, olyan értelemben, hogy a gondatlan cselekvés csak akkor képez bűncselekményt, ha azt a törvény kifejezetten kimondja, míg a gondatlan mulasztás általában bűncselekményt képez, kivéve azt az esetet, amikor a törvény csak az illető cselekmény szándékos elkövetését rendeli büntetni. Ez a differenciált szabályozás hivatva van kiküszöbölni azokat az egymástól eltérő megoldásokat, amelyek a gondatlanságból elkövetett cselekmények tekintetében előfordultak a bírói gyakorlatban.

A bűncselekményt taglaló cím keretében nyertek szabályozást a kísérlet, részesség és a bűncselekményi többség intézményei, a szabályozási anyaga kiterjed egyúttal a sajátos büntetési rendszerre is.

A Btk. a kísérletnek a büntetőjogtudományban ismert három faját szabályozza: a befejezett, befejezetlen és alkalmatlan kísérletet, a büntetés szempontjából azonban, a régi szabályozástól eltérően, már nem tesz különbséget közöttük. Az új kódex is megtartotta a lehetetlen kísérlet büntetlenségére vonatkozó szabályt.

Ami a kísérlet büntetési rendszerét illeti, az új Btk. azt bizonyos mértékben megjavította, egyrészt azáltal, hogy amint azt 21. szakasza leszögezi, a kísérlet csak a törvényben előírt esetekben büntetendő, másrészt pedig e rendszer leegyszerűsítése révén. Ugyanis kísérlet esetén a speciál minimum fele és a speciál maximum fele között kell megállapítani a büntetést anélkül, hogy az átléphetné a büntetés generál minimumát.

A részesség intézményének szabályozása keretében az új Btk. mindenekelőtt meghatározta 23. szakaszában, a részesség fogalmát, leszögezve, hogy részesek azok a személyek, akik a büntetőtörvény által körülírt cselekmény elkövetéséhez tettesi, felbújtói, bűnsegédi minőségben járulnak hozzá; majd pedig külön-külön meghatározza mindegyikőjük fogalmát.

Szem előtt tartva a részesek társadalomra veszélyességét, mely abban is kifejezést nyer, hogy gyakran egyenlő mértékben járulnak hozzá a bűncselekmény elkövetéséhez, az új Btk. bevezette az ún. parifikációs rendszert a tettesek, felbújtók és bűnsegédek büntetését illetően. A büntetés helyes egyéniesítésének biztosítása céljából, annak kiszabásánál figyelembe kell azonban venni, hogy az egyes részesek milyen arányban járultak hozzá a cselekmény elkövetéséhez.

Figyelemre méltó, hogy az új Kódex büntetni rendeli az ún. alkalmatlan részesség két faját. Az első a büntetőtörvényben meghatározott valamely cselekmény gondatlan elkövetésére való szándékos rábírásban, az elkövetés szándékos elősegítésében fejeződik ki, a második mindezeknek egy olyan, a büntetőtörvényben meghatározott cselekménnyel kapcsolatos elkövetésében, amelynek alanya bűnösség nélkül követi azt el (például 14 éven aluli kiskorú, beszámíthatatlan elmebeteg stb.).

A bűncselekményi többség szabályozásával kapcsolatban az új Btk. részletesen foglalkozik annak két formájával: a bűncselekmény halmazattal és a visszaeséssel, amelyek a Kódex rendszerében a büntetést súlyosbító törvényi okot képeznek.

A bűncselekmény halmazat két klasszikus faját szabályozza az új Kódex: az alaki és anyagi halmazatot, amelyek büntetési rendszere az új Btk-ban már azonos. Ami a halmazati büntetést illeti, alkalmazható az abszorbció elve, ha pedig az így megállapított büntetés nem lenne kielégítő, az a speciál maximumig fakultatívan felemelhető, sőt bizonyos határig, még egy büntetés-többlet is hozzáadható (az asperáció elve), mind a börtönbüntetés, mind a pénzbüntetés esetében.

A visszaesés[2] két faját szabályozza a Btk. éspedig a jogerős elítélés utáni (fiktív) és a büntetés végrehajtása utáni (reális) visszaesést. Mindkét esetben csak az a bűncselekmény szolgálhat a visszaesés megállapításának alapjául, amely bizonyos súlyossággal rendelkezik, illetve melynek elkövetéséért 6 hónapot meghaladó börtönbüntetést alkalmaztak, így tehát a Btk. az ún. „nagy" visszaesés rendszerét fogadta el. Ugyanakkor a büntető törvénykönyv szabályozza az ún. „kis" visszaesést is, de ennek megállapítási alapjául csak három, egyenként 6 hónapot meg nem haladó börtönbüntetéssel sújtott bűncselekmény szolgálhat.

Amint a visszaesés intézményének törvényi szabályozásából kitűnik, csak a bizonyos időtartamon belüli visszaesés releváns, minthogy az „állandó" visszaesés fogalma nem egyeztethető össze a Btk. által érvényre juttatott büntetőpolitikai elvekkel. Így, nem lehet szó viszaesésről, ha a megállapításának alapjául szolgáló bűncselekmény amnesztia alá esett, büntethetősége megszűnt, tekintetében közbejött a rehabilitáció, illetve eltelt a rehabilitáció várakozási ideje, vagy pedig azt fiatalkorban követték el.

A visszaesés büntetését illetően az új Kódex kevésbé merev rendszert vezetett be, minthogy a speciál alsó és felső határ között bármilyen büntetés alkalmazható, sőt a bíróság túllépheti a speciális felső határt is és a büntetéshez egy bizonyos, a törvény által előírt többletet is hozzáadhat (5 évig, különösen súlyos bűncselekmények esetében pedig 7 évig terjedhetően); természetesen megalapozott különbség van az elítélés utáni és a büntetés végrehajtás utáni visszaesés büntetési rendszere között.

A Btk. egyik újítása az is, hogy szabályozást nyert a bűncselekményi egység intézménye is, éspedig annak két faja: a folytatólagos és az összetett bűncelekmény. A folytatólagos bűncselekmény esetében az illető bűncselekmény törvény büntetése alkalmazandó, amihez hozzáadható egy bizonyos büntetéstöbblet a bűncselekmény halmazat büntetésére vonatkozó szabályok szerint.

A cselekmény büntetőjogi jellegét kizáró okot képeznek az új Kódex szerint is: a jogos védelem, a végszükség, a kényszer és fenyegetés, a véletlen, a beszámíthatatlanság, a részesség (megjegyzendő, hogy az önkéntes részegség nem zárja ki a cselekmény büntetőjogi jellegét; az, az esetnek megfelelően, enyhítő vagy súlyosbító körülményt képezhet), a kiskorúság és a ténybeli tévedés.

6. A Btk általános részének III. címe a büntetőjog harmadik alapvető kategóriájának — *a büntetésnek* van szentelve.

Kiindulva abból a felfogásból, hogy a szocialista államban a büntetés, kényszerítő jellege mellett kihangsúlyozott nevelő tartalommal is rendelkezik, az új Btk. különös figyelmet fordít a büntetési rendszerre, minthogy a büntetések adekvát és realista jellegétől nagymértékben függ a bűnözés elleni harc hatékonysága.

A büntetések új, egyszerűbb és az alkalmazásukkal követett célnak megfelelőbb szabályozást kaptak. Mellőzték a régi Btk. komplikált és túlhaladott büntetési rendszerét, mely nyolc különböző szabadságvesztéses büntetést tartalmazott (6 bűntetti és 2 vétségi büntetést) és amelyek köztörvényi, illetve politikai bűncselekményekért alkalmazandó büntetésekre oszlottak. A mellőzött büntetési nemek között szerepel az életfogytiglani kényszermunka is, mely tükrözte a régi kódexben azt a túlhaladott és káros felfogást, hogy az elítélt megjavítása és a társadalomnak való visszaadása lehetetlen és felesleges.

A büntetést az új Btk. 52. szakasza kényszerítő intézkedésként és az elítélt átnevelésének eszközeként határozza meg (a régi kódexből hiányzott mind a büntetés, mind pedig céljainak meghatározása), kifejezve ezáltal a büntetés kettős funkcióját, éspedig annak kényszerítő, represszív funkcióját és javító, az elítéltet megjavító funkcióját és azt, hogy a büntetése az elítélt átnevelésére és a társadalomba való tevékeny beilleszkedésére irányul.

A büntetés céljának és feladatának megfelelően (a büntetés célja, amint azt az új kódex leszögezi, az új bűncselekmények elkövetésének megelőzése) a Btk. 53. szakasza egy új lényegesen leegyszerűsített általános büntetési keretet vezetett be, mely csak egy szabadságvesztési büntetést ismer: a 15 naptól 25 évig terjedhető börtönbüntetést. Az 500 lejtől 5000 lejig terjedhető pénzbüntetéssel együtt ezek a büntetési rendszer egyedüli főbüntetései.

A börtönbüntetés felső határát a Különös Rész szakaszaiban 20 évben állapították meg, melyet a bíróság csak a törvényben előírt bizonyos esetekben (bűncselekmény halmazat, visszaesés, súlyosbító körülmények fennforgása különösen súlyos bűncselekményeknél — az állam biztonsága elleni bűncselekmények, emberölés stb.) léphet túl, a 25 évi generális maximumig terjedhetően. Az új Btk. eltekintett a pénzbüntetésnek börtönbüntetésre való átváltoztatásától, abból kiindulva, hogy tiszteletben kell tartani azt a büntetési nemet, amelyet a bíróság a legmegfelelőbbnek talált.

Rendkívüli intézkedésként (e jellegénél fogva nem szerepel az általános büntetési rendszerben) a legsúlyosabb bűncselekmények vonatkozásában az új Btk. fenntartotta a halálbüntetést. A halálbüntetés azonban mindig vagylagos büntetésként szerepel, a börtönbüntetés mellett. Nem alkalmazható azzal a büntetéssel szemben, aki a bűncselekmény elkövetése időpontjában nem töltötte be 18. életévét, sem azzal a nővel szemben, aki akár a bűncselekmény elkövetésekor, akár az ítélet kihirdetésekor teherben van vagy pedig 3 éven aluli gyermeke van. A Btk. meghatározza azokat az eseteket is, amikor a halálbüntetés végrehajtásától véglegesen el kell tekinteni (az elítélt teherben van, vagy pedig 3 éven aluli gyermeke van stb.).

Mindazokban az esetekben, amikor a halálbüntetés nem mondható ki, vagy nem hajtható végre, helyette 25 évi börtönbüntetést kell alkalmazni.

[2] Hangsúlyoznunk kell, hogy a román büntetőjog (mind a régi, mind az új Btk rendszerében) az általános visszaesés szélesebbkörű felfogását fogadja el, melynek keretében nem bír jelentőséggel az, hogy a visszaesés megállapításának alapjául szolgáló bűncselekmény és az azt követő cselekmény azonos vagy különböző természetűek.

Mellékbüntetésként az általános büntetési rendszerben bizonyos jogok egytől tíz évig terjedhető eltiltása, a katonai rendfokozattól való megfosztás és a részleges vagy teljes vagyonelkobzás szerepelnek.

A börtönbüntetés végrehajtása — amint azt a büntetés javító funkciójából kiindulva a Btk. leszögezi — az elítéltek hasznos munka (melyet díjaznak) végzése iránti kötelezettségére, a fogvatartási helyeken végzett nevelőmunkára, valamint a törekvő és fegyelmezett elítéltek ösztönzésére és megjutalmazására épül. Az ösztönzés fontos eszközét képezi a feltételes szabadságra bocsátás intézménye, amelyben azon elítéltek részesülnek, akik alapos tanúbizonyságot tettek megjavulásukról, feltéve, hogy kiállták a rájuk kiszabott büntetés meghatározott hányadát. A bíróság megszüntetheti a feltételes szabadságot, ha az elítélt új bűncselekményt követ el; a megszüntetés csak akkor kötelező, ha az elkövetett bűncselekmény különösen súlyos.

A büntetés egyéniesítése sokkal teljesebb szabályozást kapott az új Btk-ban. A büntető törvénykönyv kidolgozása alkalmával különös figyelmet fordítottak a törvényhozói egyéniesítésre, mely a bűncselekmény és az érte kilátásba helyezett büntetés törvényi meghatározásával történik, valamint azon szabályok megállapítására, melyek lehetővé teszik a büntetés egyéniesítése többi formáinak megvalósulását később, az ítéletkiszabás és a büntetésvégrehajtás szakaszaiban.

E törvényhozói egyéniesítés keretében a Btk. új rendelkezéseket hozott a súlyosbító és enyhítő körülményeket illetően, melyek taxatíve felsorolják a törvényi (a bíróságra kötelező) súlyosbító és enyhítő körülményeket, exemplifikatíve feltüntetik a legfontosabb bírói enyhítő körülményeket, leszögezik azt, milyen mértékben módosítják e körülmények az illető bűncselekményre a törvény által előírt büntetést —, hogy csak a legfontosabbakra mutassunk rá az új rendelkezések közül.

A büntetés végrehajtásának feltételes felfüggesztése is részben új szabályozást nyert az új büntető törvénykönyvben abban az értelemben, hogy ez akkor is kimondható, ha a vádlottat rehabilitálták a megelőzően elkövetett bűncselekményért; a próbaidőt 3 évről 2 évre szállították le, amihez hozzáadandó az alkalmazott büntetés, pénzbüntetés esetén pedig a próbaidőt 3 évről 1 évre szállították le. Új rendelkezésként előírták a feltételes felfüggesztés kedvezményének visszavonását, ha kiderül, hogy az elítélt előzőleg olyan bűncselekményt követett el, amelyért börtönbüntetésre ítélték.

7. Az Általános Rész IV. címe büntetőjogunk egy új intézményét szabályozza: a büntetőjogi felelősség helyettesítését olyan felelősséggel, mely vagy társadalmi befolyásoló intézkedések, vagy pedig államigazgatási intézkedés alkalmazását vonja maga után.

Ennek az intézménynek az új Btk-ban való szabályozása egyrészt annak eredményeként vált lehetségessé, hogy megnövekedett a közvélemény szerepe a társadalomellenes megnyilvánulások leküzdésében. Másrészt pedig ezt a szabályozást lehetővé tette annak a pozítiv tapasztalatnak az általánosítása, amelyet a vállalatok és intézmények társadalmi bírósági és a néptanácsok mellett működő békéltető bizottságok értek el egyes a hatáskörükbe utalt társadalomellenes cselekmények elbírálásában.

Az új Btk-ban teljes és rendszerbe foglalt szabályozást nyertek mind a büntetőjogi felelősség helyettesítésének lehetőségei azon kevésbé súlyos bűncselekmények esetében, amelyeket a törvény 6 hónapi börtönnél enyhébben rendel büntetni, mind pedig azok a módozatok, amelyek szerint a bűnüldöző szerv vagy a bíróság eljárhat a büntetőjogi felelősség helyettesítése tekintetében.

A társadalmi befolyásoló intézkedések — a Btk. 91. szakaszának rendelkezései szerint — a következőképpen valósulhatnak meg: a társadalmi befolyásolási szerv közvetlenül jár el bizonyos ügyekben, az ügyész (a nyomozás szakaszában) vagy a bíróság megküldi az ügyet a társadalmi szervnek valamilyen társadalmi befolyásoló intézkedés foganatosítása céljából, vagy pedig az ügyész vagy a bíróság elrendeli a tettes szavatolás melletti rábízását valamely társadalmi szervezetre.

Hasonlóképpen, a bíróság elrendelheti a büntetőjogi felelősség helyettesítését és a tettessel szemben a következő államigazgatási intézkedések egyikének alkalmazását: megrovás, megrovás figyelmeztetéssel vagy 100-tól 1000 lei-ig terjedhető pénzbírság.

8. Tükrözve azt a gondoskodást, melyet államunk a fiatalkorúak oltalmazása és nevelés iránt tanúsít, az V. cím a fiatalkorú bűnttettesekre vonatkozó külön szabályokat tartalmazza.

A régi Btk-tól eltérően, mely szerint a fiatalkorúak büntetőjogi felelősséggel tartoztak, ha 12-ik életévüket betöltötték, az új büntető törvénykönyv a korszerű büntető törvénykönyvhozások szintjére helyezkedve, azt az életkort, amelytől a fiatalkorúak büntetőjogi felelőssége kezdődik, 14 évre emelte fel. De ez a határ sem abszolut, minthogy a 14 és 16 év közötti fiatalkorú csak akkor vonható felelősségre, ha bebizonyosodott, hogy a cselekményt a szükséges elhatárolási képességgel (discernement) követte el.

A büntetőjogi felelősséggel tartozó fiatalkorúakkal szemben, a Btk. 100. szakasza szerint a következő nevelőintézkedések foganatosíthatók: megrovás, próbára bocsátás, javító intézeti nevelés, beutalás valamely nevelő-gyógyintézetbe. Ha a bíróság úgy véli, hogy ezek az intézkedések elégtelenek a fiatalkorú megjavítása szempontjából, büntetést szabhat ki.

A fiatalkorúval szemben csak börtönbüntetés vagy pénzbüntetés alkalmazható (mellékbüntetés nem szabható ki fiatalkorúra), amelyek határait $^1/_3$-dal le kell szállítani. A börtönbüntetésre ítélt fiatalkorúak a büntetést a felnőtt elítéltektől elkülönítve, vagy külön büntetésvégrehajtási helyeken töltik le; számukra biztosítani kell a kötelező általános oktatás folytatásának és a hajlamuknak megfelelő szakmai kiképzésben való részesülés lehetőségét.

Nagyon fontos a fiatalkorú bűnttettesek fejlődése, nevelése és jövője szempontjából a Btk. azon új rendelkezése, mely szerint a fiatalkorban elkövetett bűncselekményekért kimondott ítéletek nem

vonnak maguk után semmilyen hátrányos jogkövetkezményt, mint ahogy ezek a bűncselekmények a visszaesés megállapításához sem vehetők figyelembe.

9. Az Általános Rész VI. címe a biztonsági intézkedések intézményét szabályozza. Az eddigi 11 biztonsági intézkedés helyett az új Btk. csak 6 ilyen intézkedést ismer, lényegesen leegyszerűsített rendszerrel. Új rendezésként a Btk. leszögezi azt az elvet, miszerint a biztonsági intézkedések csak a büntetőtörvény által büntetni rendelt cselekményt elkövető személyekkel szemben hozhatók; ugyanakkor meghatározza céljukat is, amely valamilyen veszélyhelyzet kiküszöbölésében és a törvény által büntetni rendelt cselekmények megelőzésében áll. Ezek az intézkedések (a kitiltás kivételével) akkor is foganatosíthatók, ha a cselekmény elkövetőjével szemben büntetés nem alkalmazható (mert például elmebetegségben szenved).

A Btk. a következő biztonsági intézkedéseket ismeri: gyógykezelésre kötelezés, gyógyintézetbe való beutalás (mindkettő a felgyógyulásig tarthat), bizonyos tisztségektől vagy foglalkozástól eltiltás, bizonyos helységekből kitiltás (mindkettő megszüntethető egy év elteltével), idegenek kiutasítása és az elkobzás.

10. A büntetőjogi felelősséget kizáró és az elítélés következményei alól mentesítő okok képezik a VII. cím anyagát.

E cím keretében előbb az amnesztia és a kegyelem intézményei nyertek szabályozást. A Btk. szerint az amnesztia kizárja a büntetőjogi felelősséget az elkövetett cselekményért, ha az elítélés után jön közbe, kizárja az alkalmazott büntetés végrehajtását, valamint az elítélés egyéb következményeit is.

A kegyelem részben vagy egészében kizárja a büntetés végrehajtását vagy azt enyhébbre változtatja át, hatálya kiterjed a feltételesen felfüggesztett büntetésekre is.

Az elévülést két alakzatban szabályozza a Btk: a büntetőjogi felelősség elévülése és a büntetés végrehajtásának elévülése; az elévülési időt fiatalkorúak esetében felére csökkenti.

Az elévülést szabályozó fejezetbe új, államunk büntetőpolitikája szempontjából elvi jelentőségű rendelkezést vett fel a törvényhozó, melyben leszögezte azt, hogy az elévülés nem zárja ki a büntetőjogi felelősséget sem a főbüntetés végrehajtását a béke és az emberiség elleni bűncselekmények esetében.

A büntetőjogi felelősséget kizáró okok között a Btk. szabályozza, továbbfejlesztett formában a magánindítvány hiányát és a felek kibékülését is.

A rehabilitáció intézménye is részben új, módosított szabályozást kapott. A szabályozás fontos újítása a törvényi rehabilitáció bevezetése, mely magától áll be pénzbüntetés vagy egy évig terjedő börtönbüntetés esetében, ha a büntetés kitöltésétől számított 3 éven belül az elítélt nem követett el egy új bűncselekményt.

Ami a bírósági rehabilitációt illeti, az új Btk. összetett határidőt vezetett be, mely egy meghatározott (4, 5, illetve 7 éves) határidőből áll, amihez hozzáadandó a kiszabott büntetés tartamának a fele.

Az Általános Rész utolsó, VIII. címe a büntető törvényben használatos egyes fogalmakra vagy kifejezésekre vonatkozó értelmező rendelkezéseket tartalmazza.

11. Mielőtt áttérnénk a Btk. Különös Részének vázlatos áttekintésére, szükségesnek véljük röviden rámutatni azokra a szempontokra, amelyeket a Kódex e részének összeállításakor figyelembe vettek.

Figyelembe véve a társadalom szerkezetében, az állampolgárok jogtudatában, a közösség érdekeivel szembeni magatartásukban bekövetkezett átalakulásokat, valamint államunk megszilárdulását, az új Btk. kidolgozása alkalmával a bűncselekmények súlyossága új értékelést kapott a védett társadalmi viszonyok jelentőségétől és e viszonyoknak a bűncselekmények általi veszélyeztetettségi fokától függően. A bűncselekmények törvényi tényállásának és társadalomra veszélyességi fokuk újraértékelésének eredményeként szűkült a bűncselekmények köre, több mint 70 cselekmény, melyet a régi kódex büntetni rendelt, nem képez bűncselekményt. Új büntetési kereteket állapítottak meg a továbbra is büntetni rendelt cselekmények számára.

Annak ellenére, hogy az új Btk. is tartalmaz egyes, eddigi külön külön törvényekben szabályozott bűncselekményeket, sőt a Katonai Igazságszolgáltatási Törvénykönyv által szabályozott bűncselekmények is, mégis a régi Btk. Különös Részének 17 címbe foglalt 453 szakaszával szemben az új Kódex Különös Része csak 11 címbe foglalt 210 szakaszt tartalmaz. Az új Btk. már nem tartalmaz bizonyos különleges, illetve szakterületekre vonatkozó bűncselekményeket (pl. a munkavédelem, a vámügyek, a vadászat és halászat anyagában), ezeket a bűncselekményeket ugyanis az illető szakanyagot szabályozó különtörvények foglalják magukban, annak az elvnek érvényesüléseképpen, hogy a büntető törvénykönyv csak azokat a bűncselekményeket szabályozza, amelyek az általánosabb és állandó jellegű, változásmentesebb társadalmi viszonyokat sértik, ezáltal elejét véve a Btk. jövőbeni gyakori módosításának.

Az új Btk-ban precízebben körülírták az egyes bűncselekmények törvényi tényállását, mellőzték a keretdiszpozíciók használatát, amelyeket a régi Kódexben főleg a gazdasági bűncselekmények anyagában használtak. A büntetések megfelelőbb egyéniesítésének biztosítására az új Btk. gyakran alkalmazza a vagylagos (alternatív) büntetések rendszerét. Így a halálbüntetés mindig csak vagylagos büntetés a 15-től 20 évig terjedhető fogházbüntetés mellett; számos kevésbé súlyos bűncselekmény esetében a 2 évig terjedhető fogházbüntetés mellett alternatív büntetésként a pénzbüntetés szerepel.

A Kódex Különös Részének rendszere módosított, a bűncselekményeket tudományos ismérvek alapján csoportosítja, a büntetőtörvény által védett társadalmi viszonyok természetétől és jelentőségétől, tehát a bűncselekmények jogi tárgyának fontosságától függően. Ez alól a szabály alól két kivételt ismer a Különös Rész: az ország védelmi képessége a béke és az emberiség elleni bűncselekmények, melyek különös jellegüknél fogva a két utolsó cím anyagát képezik.

12. A Különös Rész I. címe, rendszerezettebb csoportosítás révén és az ugyanazon cselekményekre vonatkozó párhuzamos rendelkezésnek mellőzésével 17 szakaszban felöleli az állam biztonsága elleni bűncselekményeket, szemben a régi Kódex 43 szakaszával és a Katonai Igazságszolgáltatás Kódexének számos rendelkezésével.

Pontosabban körülírták egyes bűncselekmények, mint pl. a merénylet, szabotázs, a szocialista rendszer elleni propaganda törvényi tényállását, s ezzel kizárták annak lehetőségét, hogy az állam biztonsága elleni bűncselekményként bíráljanak el egyes olyan cselekményeket, amelyeknek a valóságban nincsen ilyen súlyuk.

Érdekes megjegyezni, hogy az árulás három formájával kapcsolatban (melyeket a Btk. három önálló bűncselekményeként határozza meg, éspedig: árulás, árulás az ellenség megsegítése révén és árulás titkok átadása révén) az új Btk. — a régihez hasonlóan — azt a felfogást jutatta érvényre, miszerint ezek alanya csak román állampolgár vagy az országban állandó lakhellyel rendelkező hontalan személy lehet. Ha a cselekményeket idegen állampolgár, vagy olyan hontalan személy követi el, akinek állandó lakhelye nem az ország területén van, ezek nem vonhatók felelősségre árulásért, hanem az első két esetben az állam elleni ellenséges cselekmények bűncselekményéért, a harmadik esetben pedig cselekményük a kémkedés tényállását meríti ki.

Figyelmet érdemel egyes, az állam biztonsága elleni bűncselekmények törvényi tényállásának felépítése. Egy időszakban (1953 és 1958 között), a törvényi tényállásuk értelmében e bűncselekmények megállapíthatóságának egyik feltételeként szerepelt különleges szándékkal való elkövetésük, mely szándékot célzata jellemzett (karakterizáló szándék). A célzatra vonatkozó e szubjektív követelményt felváltotta az elkövetett cselekmény természetére vonatkozó objektív követelmény (karakterizált cselekvés), ami lehetővé teszi az elkövetett cselekmény pontosabb besorolását a törvényi tényállásba. Ezt a konstrukciót, melyet a régi Kódexbe 1958-ban vezettek be, használja az új Btk. is az állam biztonsága elleni egyes bűncselekmények törvényi tényállásának meghatározásánál (így pl. a merénylet, az államhatalom aláaknázása, a szabotázs, a nemzetgazdaság aláaknázása), amelynek esetében a bűncselekmény megállapíthatóságához az szükséges, hogy a cselekmény olyan *természetű* legyen, hogy az veszélyeztesse érintse vagy kompromitálja az állam biztonságát stb., nyilvánvaló tehát, hogy az a cselekmény, amely nem ilyen természetű, nem képezhet az állam biztonsága elleni bűncselekményt.

Szem előtt tartva a személy, jogai és törvényes érdekei védelmének és oltalmazásának különös fontosságát, a II. cím tartalmazza a személy elleni bűncselekmények anyagát, a következő csoportosításban: az élet elleni, a testi épség és egészség elleni, a személyes szabadság elleni, a nemi életre vonatkozó és végül az emberi méltóság elleni bűncselekmények.

A személyi vagy magántulajdon elleni bűncselekmények képezik a III. cím szabályozásának tárgyát. Újdonságot képez valamely jármű jogtalan használat céljából való elvételére vonatkozó rendelkezés, mely szerint ez a cselekmény lopást képez.

A következő cím a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények anyagát tartalmazza. A Btk. rendszerében a bűncselekmények konstrukciója olyan, hogy ezek összes tényállási elemeiket az illető személyi tulajdon elleni bűncselekményekből kölcsönzik, kivéve, természetesen, jogi tárgyukat — a társadalmi tulajdont, — mely igazolja a külön cím keretében történő szabályozásukat és a külön lényegesen súlyosabb büntetési rendszert. Így tehát a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeket semmiképp sem lehet az illető személyi tulajdon elleni bűncselekménynek minősített eseteiként tekinteni.

13. A hatóság, valamint az állami tevékenység különböző megnyilvánulásai elleni bűncselekmények a Btk-ban új, sokkal megfelelőbb szabályozást kaptak.

Így, az V. cím után, mely a hatóság elleni bűncselekményeket tartalmazza a VI. címbe foglalták a hivatali bűncselekményeket, az igazságszolgáltatás megvalósítását gátló bűncselekményeket, a vasúti közlekedés biztonsága elleni bűncselekményeket (megjegyzendő, hogy a közúti bűncselekmények anyagát külön jogszabály, a közúti közlekedésre vonatkozó törvényerejű rendelet tartalmazza), és végül a törvény által szabályozott egyes tevékenységek rendjét megszegő bűncselekményeket (a fegyverek lőszerek és robbanó- vagy rádiióaktív anyagok kezelésének, használatának rendjét megszegő bűncselekmények, melyeket egy külön törvényből vett át a Btk.).

A VI. cím egyesíti mindazon bűncselekményeket, melyeket hamisítás útján követnek el, ezek rendszerbe foglalása nem a védett jogi tárgy, hanem a bűncselekmény elkövetési cselekvésének sajátosságából kiindulva történt.

Tömör és számukat illletően lényegesen szűkített szabályozást kapott a VIII. címben a gazdasági bűncselekmények anyaga. Az új Btk. csak azokat a bűncselekményeket tartotta meg, melyek állandó, humazos jellegűek; más bűncselekmények külön törvénybe kerültek át; számos, a régi Btk. által büntetni rendelt cselekmény pedig elvesztette bűncselekmény jellegét. Így a régi 40 gazdasági bűncselekmény közül az új Btk. csak nyolcat tartott meg.

Hatásos oltalmat biztosít az új Büntető Törvénykönyv az emberek közötti együttélési viszonyoknak is a IX. cím tartalmazza a társadalmi együttélési viszonyok ellen irányuló bűncselekményeket.

Az első helyen e címben a család elleni bűncselekmények állnak; a szabályozás megjavítása tükrözi azt a különös gondoskodást, amelyben a család, a társadalom alapsejtje részesül; e cím tartalmazza továbbá a közegészség elleni bűncselekményeket és a segítségnyújtás elmulasztását veszélyben levők vonatkozásában.

A cím utolsó fejezete magába foglalja a nemzeti sovén propaganda (a faji- vagy nemzetiségi gyűlölet szítása), és a vallásszabadság meggátolásának bűncselekményeit. Ebben a fejezetben nyert elhelyezést néhány olyan bűncselekmény is, mely nyilvánvalóan

sérti a társadalom együttélési szabályait, mint a garázdaság, a nyilvános felbujtás és a bűncselekmény dicsőítése, pornográf anyagok terjesztése, valamint a következő társadalmi élősködő jellegű cselekmények: koldulás, csavargás, kéjelgés, kerítés, szerencsejáték űzése.

14. Lényeges újítása a Btk-nak az is, hogy új címben tartalmazza az ország védelmi képessége elleni bűncselekményeket, kiküszöbölve ezáltal a régi Btk. és a Katonai Igazságszolgáltatás Törvénykönyve közötti párhuzamokat és átfedéseket. A X. cím 25. szakasza tömör és precíz szövegezésben tartalmazza a katonai bűncselekmények egész anyagát.

Ez a cím három fejezetre oszlik: az első fejezet tartalmazza a katonák által elkövetett bűncselekményeket, a következő három cikkelyre osztva: a katonai rend és katonai fegyelem elleni bűncselekmények, a harcmezőn elkövetett bűncselekmények és a katonai repülés és haditengerészet sajátos bűncselekményei. A másik két fejezet tartalmazza egyrészt a katonák és civilek által egyaránt elkövethető bűncselekményeket (kibúvás a katonai szolgálat alól, defetizmus, elesettek kirablása stb.), másrészt a civilek által az ország védelmi képessége ellen elkövetett bűncselekményeket (sorozás, bevonulás vagy behívás alóli kibúvás).

A Különös Rész XI. és egyben utolsó címe a béke és az emberiség elleni bűncselekményeket foglalja magában.

A béke elleni cselekmények (a háborús propaganda, az olyan célzatos vagy korholt hírek terjesztése, melyek a háborús uszítást szolgálják), bűncselekménnyé nyilvánítása azt célozza, hogy a büntetőjog eszközeivel is biztosítsák a békepolitikát, a baráti kapcsolatok létesítésének politikáját, az összes államokkal és népekkel a kölcsönös tisztelet és a teljes egyenlőség alapján, melyet határozottan és következetesen valósít meg országunk.

Ez a cím tartalmazza az emberiség elleni bűncselekményeket is, melyek büntetésére államunk elkötelezte magát egyes nemzetközi egyezmények ratifikálásával (a népirtás leküzdésére vonatkozó egyezmény, a háborúk áldozatainak oltalmazására vonatkozó genfi egyezmények), kiindulva abból, hogy azon államközi és állambeli viszonyoknak, melyek az emberi közösségek létezéséből és egymás melletti létezéséből fakadnak, a közös megértésben és az emberies viselkedésen kell alapulniok. Éppen ennek érdekében a Btk. büntetni rendeli a népirtást, az embertelen bánásmódot, az egészségügyi objektumok megsemmisítését, az egészségügyi anyagok eltulajdonítását, egyes kulturális értékek megsemmisítését, fosztogatását vagy eltulajdonítását.

*

A büntető törvénykönyv, mint azt a jelen sorok kidomborítani igyekeztek, kifejezi államunk, társadalmunk fejlődési fokát; demokratizmustól, humanizmustól és törvényességtől áthatott törvény; ugyanakkor azonban kifejezi azt a határozottságot is, mely szükséges a társadalmi értékeknek a bűncselekményekkel szembeni védelmére.

Az új Büntetőrendtartási Törvénykönyv és még néhány büntető jellegű külön törvény elfogadásával megvalósult egész büntető törvényhozásunk rendszerezése, tökéletesítése és megújhódása.

Fodor József

JOGIRODALOM

Új könyvek:

Aktuelle Probleme der marxistisch—leninistische Staats- und Rechtstheorie. Material der Konferenz der Staats- und Rechtstheoretiker der europäischen sozialistischen Länder. Budapest, 7—9 Dezember 1967. [Közzéteszi az] MTA Állam- és Jogtudományi Intézete. Bp. MTA Kesz soksz. 1968. [1969.] 327 p.

Az európai szocialista országok állam- és jogelméleti szakemberei budapesti konferenciájának vitaanyaga, amelyhez *Péteri* Zoltán írt előszót. A gyűjtemény a következő előadások német vagy orosz nyelvű szövegét tartalmazza: *Szabó* Imre: A marxista—leninista jogelmélet tárgya (német), *Szotáczky* Mihály: Az állam- és jogelmélet tárgyának meghatározásához (német), *Péteri* Zoltán: A szocialista államelmélet viszonylagos önállóságának egyes kérdései (német), Irzsi *Boguszak:* A jogelmélet viszonya a jogszociológiához, a jog általános elméletéhez és a jogfilozófiához (orosz), Hermann *Klenner:* A jogelmélet helye a szocialista társadalomtudományok rendszerében (német), Gerhard *Haney:* A szocialista jogelmélet struktúrája (német), Michail *Lakatoš:* Jogtudomány, jogelmélet, jogfilozófia (orosz), Anita *Naschitz:* Néhány megjegyzés a jogfilozófia és a jogelmélet viszonyához (orosz), P. D. *Nedbajlo:* A marxista—leninista állam- és jogelmélet tárgya (orosz), Kazimierz *Opalek:* A jogtudományok rendszere (német), Ingo *Wagner:* Tézisek a marxista—leninista állam- és jogelmélet tárgykörének fejlődéséről (német), Erzsi *Vrublevszkij:* A jogi norma mint a jogtudományok tárgya (orosz), *Peschka* Vilmos: Marxista és szocialista jogelmélet (német), *Samu* Mihály: A szocialista állam- és jogelmélet oktatásának problémái Magyarországon (német), Andrzej *Burda:* Az állam- és jogelmélet szerepe és feladatai a jogtudományi oktatás rendszerében (német).

Kovács István: New elements in the evolution of socialist constitution. Bp. Akadémiai Kiadó, 1968. [1969.] 463 p.

Szerző A szocialista alkotmányfejlődés új elemei c. munkájának (Bp. Akadémiai Kiadó, 1966. 442 p.) fordítása. Az angol kiadás — az eredeti magyar szövegen nem változtatva — a lábjegyzetekben utal a fordítás alapjául szolgáló munka közzététele után keletkezett új, szocialista alkotmányok (Jugoszláv Szocialista Szövetséges Köztársaság [1963.], Románia Szocialista Köztársaság [1963.] és Német Demokratikus Köztársaság [1968.]) anyagára, minthogy ezek az alkotmányok nem változtatják meg a szocialista alkotmányok fejlődésének tendenciáiról az eredeti munkában kifejtett elméleti következtetéseket.

Bihari Ottó: A szocialista államszervezés alkotmányos modelljei. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 537 p. [Bibliogr. passim.]

Bihari professzor szerint az alkotmányos modell az alkotmányi kereteken belüli általános társadalmi szervezet egyszerűsített és komplex leírása, amely „kimutatja a szervezet súlypontját és súlypontjait és a szervezeti egységek egymáshoz fűződő viszonyát." A nagy tételesjogi és irodalmi anyagot elemző, összehasonlító jogi munka ebből kiindulva, a modell egyes elemeinek történelmi megalapozású vizsgálatával dolgozza fel tárgykörét. A szovjet fejlődési formák elemzése után a mai szocialista állam modelljének kialakulásával kapcsolatos kérdéseket vizsgálja, majd a legfontosabb problémaköröket foglalja össze. Ilyen súlyponti kérdések — ame-

lyek munkájának egy-egy fejezetét jelentik — a következők: a képviseleti szervek prioritása, a törvényhozás és a végrehajtás egységének mai értelmezése, a helyi hatalmi szervezet modelljei, a közvetlen demokratikus formák, a gazdasági tervező szervezet alkotmányi és alkotmányon kívüli formái, az igazságszolgáltatás, az állami szervezet alkotmányossági, törvényességi és célszerűségi ellenőrzése, végül az állami szervezet modelljének belső arányai, illetőleg viszonyai. A monográfiát orosz és angol nyelvű tartalmi kivonat, továbbá részletes név- és tárgymutató egészíti ki.

Az új gazdasági mechanizmus jogszabályainak gyűjteménye. 3. [köt.] Készült a Gazdasági Bizottság határozata alapján. Főszerk. *Korom* Mihály—*Gál* Tivadar. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 674 p.

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetéséről szóló jogszabályokat a munka első két kötete közli, amelyek 1967-ben jelentek meg. A most megjelent és anyaggyűjtését 1968. dec. 31-vel lezáró kötet az 1968. év folyamán megjelent jogszabályokat az előző kötetek szerkesztési, jegyzetelési stb. elvei szerint tartalmazza. Ezek a jogszabályok már a reform kibontakoztatását szolgálják. A munka tartalmazza mindazokat a kisebb módosításokat is, amelyek a kezdeti tapasztalatok alapján szükségessé váltak. Az alacsonyabb szintű jogszabályokból ez a kötet is csupán az általános jellegű és időtálló rendelkezéseket közli. A gyűjtemény teljes anyagának kezelését az 1—3. kötetek összesített, részletes tárgymutatója, valamint a jogszabályok szám szerinti mutatója biztosítja. Külön tájékoztató foglalja össze az időközi módosításokat, változtatásokat. Az anyagot az érdekelt minisztériumok és főhatóságok munkatársainak közreműködésével *Farkas* Károly és *Szép* György állították össze.

Meznerics Iván: Pénzügyi jog a szocialista gazdálkodás új rendszerében. Előszó: *Nyers* Rezső. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 507 p. [Bibliogr. passim.]

A gazdaságirányítás új rendszerében a pénzügyi jogban is alapvető változtatások váltak szükségessé. A monográfia — amikor a tételesjogi szabályozás részletes elemzése mellett bemutatja a változások és változtatások lényegét, jellegét, gazdasági meghatározóit és jelentőségét — összefoglaló képet ad pénzügyi rendszerünk egyes területeinek alapvetően új elvek szerint történt kodifikálásáról. A munka anyaga tíz nagy fejezetre tagolódik: a pénzügyi jog általános kérdéseinek ismertetését az állami pénzrendszerről, a költségvetési jogról és a vállalati pénzügyi jogról szóló fejezetek követik. Az adójogot, a bank- és hitelrendszer jogi kérdéseit, a beruházások és a biztosítások pénzügyi rendszerét, valamint a pénzügyi ellenőrzés rendszerét tárgyaló fejezetek után külön fejezetben foglalkozik a napjainkban igen nagy jelentőséget nyert kérdéssel: a pénzügyi jog szerepével a nemzetközi kapcsolatokban. A munkát a gyakorlati dolgozók számára a fejezetekben idézett hatályos jogszabályokról készült részletes áttekintés teszi könnyen kezelhetővé, az idegen nyelvű olvasót pedig három (orosz, angol, német) nyelvű tartalommutató tájékoztatja a monográfiában tárgyalt kérdésekről.

Rudolf Loránt: Adásvétel az új gazdasági mechanizmusban. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 374 p. [Bibliogr. passim.]

A gazdaságirányítás új rendszerében az adásvételnek és egyéb forgalmi műveleteknek nem csupán a száma emelkedett, hanem azok számos új elemmel is gazdagodtak. A monográfia széles körű összehasonlítójogi módszerrel értékeli a forgalmi ügyleteket gazdasági és jogi szempontból. A tételesjogi rendelkezések elemzése mellett de lege ferenda állásfoglalásokat is kifejt. A három részre tagolt mű első része az adásvétel mibenlétét vizsgálja a szocializmusban, a második rész pedig az adásvétel keletkezésének és tartalmának szabályozásával összefüggő kérdéseket tárgyalja. A befejező rész az adásvételi jogviszonynyal kapcsolatos szerződésszegésről szól. A munkát részletes tárgymutató egészíti ki, tartalmáról orosz és francia nyelvű kivonat tájékoztatja a külföldi olvasót.

Weiss Emília: A szerződés érvénytelensége a polgári jogban. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 583 p. [Bibliogr. 539—552.]

A mű a szocialista magyar polgári jogi irodalomban eddig fel nem dolgozott problémakört összehasonlítójogi módszerrel, a tételesjogi szabályok mellett az irodalom és a bírói gyakorlat feldolgozásával elemezte. Az I. fejezetben adott igen részletes történeti fejtegetések az érvénytelenség kérdéseit az ősi római kortól kezdődően tekintik át. Külön fejezet foglalkozik az újabb imperialista jogtudomány és joggyakorlat megállapításaival. Ezt követően az érvénytelenség lényegét, fogalmát és fajait vizsgálja s az itt kifejtetteket alapul véve tárgyalja az érvénytelen szerződések esetkörét (tiltott, lehetetlen szolgáltatásra irányuló, cselekvőképtelen személy által kötött szerződések, a szerződések alaki hibái). A befejező fejezetben az érvénytelenség jogkövetkezményeit (a bírói úton elrendelt in integrum restitutio, az érvénytelenségi hiba korrigálása, az eredeti állapot visszaállítása, kárfelelősség, részleges érvénytelenség, az érvénytelenség orvoslása) elemzi. A munka kezelését tárgy- és névmutató könnyíti meg, eredményeit orosz és német nyelvű tartalmi összefoglalás közli az idegen nyelvű olvasókkal.

A munka törvénykönyve és végrehajtási rendelete. Összeáll. a Szakszervezetek Országos Tanácsa és a Munkaügyi Minisztérium. 2. bőv. átdolg. kiadás. Bp. Táncsics Kiadó, 1969. 363 p.

Az olcsó kiadásban, nagy példányszámban megjelent munka a munka törvénykönyvéről szóló 1967. évi II. törvénynek, a törvénykönyv végrehajtásáról szóló 34/1967. (X. 8.) Korm. sz. rendeletnek, valamint a fontosabb kiegészítő jogszabályoknak egységes szerkezetbe foglalt szövegét közli, anyaggyűjtését 1969. jan. 31-én zárta le. A munkát igen részletes betűrendes tárgymutató, valamint a közölt jogszabályok mutatója teszi könnyen kezelhetővé.

Határozatok gyűjteménye. A SZOT Elnökségének és titkárságának határozatai, valamint a szakszervezeti mozgalmat érintő legfontosabb állami rendeletek. 6. [köt.] Lezárva: 1967. dec. 31. Bp. Táncsics Kiadó, 1968. [1969.] 571 p.

A kötet közli a XXI. kongresszuson elfogadott alapszabályt, a XXI. kongresszus határozatát és az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével összefüggő szakszervezeti feladatokról szóló 1967. dec. 11-i SZOT ülésen elhangzott beszámolókat. Ezt követően a korábban közzétett kötetekkel azonos elrendezésben és tartalommal összeállítja az új gazdaságirányítási rendszerrel összefüggő legfontosabb SZOT, kormány- és miniszteri határozatokat, rendeleteket és utasításokat, amelyek 1967. márc. 1. és dec. 31. között jelentek meg.

Bogyay Géza: Vállalati munkajogi kézikönyv. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 515 p.

Szerző hasonló jellegű munkái után most kiadott kézikönyvének anyaggyűjtését 1968. okt. 31-én zárta. A vállalati munkaügyekkel kapcsolatos jogszabályokról és rendelkezésekről részletes magyarázatokat tartalmazó munka a következő részekre tagozódik: általános rendelkezések, a munkaviszony keletkezése, a munkaszerződés teljesítésének és módosításának szabályai (munkafeltételek, munka- és pihenési idő, díjazás, jóléti és társadalombiztosítási szolgáltatások, a munkaszerződés módosítása), felelősség a károkozásért és a munkafegyelem megsértéséért, a munkaviszony megszűnése, végül a munkaügyi viták elintézése.

Seres Imre: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tulajdonjog. Bp. Akadémiai Kiadó, 1968. [1969.] 426 p. [Bibliogr. passim.]

A termelőszövetkezeti közös vagyon jellegadó részében a termelőszövetkezet tulajdona. A magyar jogtudományban első ízben ebben a munkában került sor a termelőszövetkezeti tulajdonjog átfogó tanulmányozására. Az új gazdaságirányítási rendszernek a termelőszövetkezeti tulajdonjog intézményét is érintő kérdéseit is elemző munka úttörő jellege mellett tehát nagyon időszerű is. Az elsősorban a hazai jogi irodalom legfontosabb megállapításait elemző és tovább fejlesztő munka a vonatkozó tételesjogi rendelkezések magyarázatával öt nagy fejezetben tárgyalja anyagát: a termelőszövetkezeti tulajdonjog alanya, tárgya, a termelőszövetkezeti közös vagyon, a termelőszövetkezeti tulajdon tartalma, a termelőszövetkezeti alapok jogi helyzete, a tulajdonjog keletkezése és megszűnése, védelme. A munkát orosz és német nyelvű tartalomjegyzék egészíti ki.

Mezőgazdasági jog. I. [rész.] Földjog. Egyetemi tankönyv. Írták: *Földes* Iván—*Seres* Imre—*Molnár* Imre—*Veres* József. Szerk. *Seres* Imre. Bp. Tankönyvkiadó, 1969. 382 p.

A legutóbbi évben kiadott jogszabályok következtében új tartalmú egyetemi tankönyvet kellett kiadni. A tankönyv — rövid történeti és általános részek után — ismerteti a legfontosabb földjogi szabályokat. A munka elsősorban a joghallgatók számára készült, de a földtulajdon és a földhasználat kérdéseivel foglalkozó, más egyetemi és főiskolai hallgató, továbbá minden szakember is haszonnal forgathatja azt.

Die Rechtsverhältnisse zwischen Eltern und Kinder in der sozialistischen Gesellschaft. Materialien der in Pécs vom 12. bis 14. Oktober 1967 veranstalteten internationalen Familienrechtskonferenz. Redakteure: Tibor *Pap*—Richard *Halgasch*. Pécs, Pécsi Szikra ny. 1968. [1969.] 136 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 65./

A német nyelvű anyaggyűjtemény a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a pécsi Egyetem alapításának 600. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia teljes anyagát: *Pap* Tibor professzornak: A szülők és gyermekek közötti jogviszonyok a szocialista társadalomban c. vitaindító előadását, valamint a három témakörben (a házasságból, illetőleg a házasságon kívül született gyermek és szülői közötti jogviszonyok, a társadalom feladatai ezekkel kapcsolatban) csoportosított hozzászólásokat tartalmazza.

Orvostudomány és igazságszolgáltatás. Az Egészségügyi Tudományos Tanács Igazságügyi Bizottságának munkásságából. 3. kötet. Összeáll. *Somogyi* Endre. Bp. Medicina Kiadó, 1969. 265 p.

A korábban kiadott első két kötet (1965—1966) folytatásaként most kiadott kötet az 1957—1960. évek között jogerőre emelkedett büntető és polgári ügyekben (összesen 32 ügyben) adott igazságügyi orvostani szakértői véleményt közöl.

Szászy István: Nemzetközi munkajog. Összehasonlító jogi tanulmány. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 666 p. [Bibliogr. 626—643.]

Szászy akadémikus legújabb összehasonlítójogi munkája a nemzetközi munkajog irodalmának teljes és rendszeres feldolgozását adja, mind a szocialista, mind pedig a legfontosabb tőkés államok, végül a fejlődő államok jogszabályainak és legfontosabb bírói gyakorlatának figyelembevételével. A hatalmas irodalmi és tételesjogi anyag elemzését tartalmazó monográfia három főrészre tagozódik: A bevezetés a nemzetközi munkajog ún. alapkérdéseivel foglalkozik (a munkajog, a nemzetközi munkajog fogalma, tárgya, elnevezése, helye a jogrendszerben, forrásai és tudománya). Az általános rész a nemzetközi munkajogi szabályok alkalmazásával kapcsolatos általános kérdéseket (nemzetközi munkajogi szabályok, kapcsolóelvek, jogszabályválasztási jog, külföldi munkajogi szabályok alkalmazása), míg a különös rész a munkajogviszonyokra vonatkozó jogszabályok alkalmazásának kérdéseit tárgyalja. Ugyanitt foglalja össze a munkaügyi eljárási jogviszonnyal kapcsolatos kérdéseket is.

Herczegh Géza: General principles of law and the international legal order. Bp. Akadémiai Kiadó, 1969. 129 p.

A munka négy nagy fejezetben tárgyalja anyagát: a Nemzetközi Bíróság alapszabályának 39. §-a, a jogelvek és a nemzetközi jog elvei, a nemzetközi jog általános elveinek funkciói, a belső jogelvek alkalmazása a nemzetközi jogban. A munka egyes fejezetei korábban magyarul is megjelentek, az egész műnek azonban nem volt magyar nyelvű kiadása.

Schönwald Pál: A magyarországi 1918—1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései. Bp. Akadémiai Kiadó, 1969. 399 p. [Bibliogr. 385—392.]

A munka az első tudományos állam- és jogtörténeti mű, amely nem csupán a korabeli és a későbbi irodalom és jogszabályanyag, hanem igen széles körű és mélyreható további levéltári és egyéb forráskutatás alapján ad összefüggő képet a polgári demokratikus forradalom államáról és jogáról. A két részre tagozódó munka első részében a polgári forradalom államával kapcsolatos alapvető kérdéseket tárgyalja (a kormányforma és a területi szuverenitás kérdései, az állam központi szerveinek — itt a Nemzeti Tanácsnak, az egyes kormányoknak, az ideiglenes államfőnek jogi helyzetével kapcsolatos kérdéseket, a miniszterek, minisztériumok, valamint az autonóm nemzetiségek központi szerveinek kérdéseit elemzi —, végül a fegyveres erők és a helyi szervek helyzetét vizsgálja). A második részben a polgári forradalom jogát tárgyalja. Itt a jogforrási rendszerről, a jogalkotás hagyományos formáiról és a választójogról írt elemzések után az állampolgári alapjogokat (sajtójog, egyesülési és gyülekezési jog), valamint a legfontosabb jogágak anyagát elemzi (munkajog, földreform-földjog, büntetőjog). A munkát részletes jogszabálymutató egészíti ki.

Simalcsik Miklós—*Soós* László: a vállalati és szövetkezeti gazdálkodás új szabályai. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1969. 693 p.

A munka a vállalatok és szövetkezetek nem-jogász vezetőinek számára szükséges ismereteket foglalja össze, de emellett szerzők az ügyvédi-jogtanácsosi vizsgára készülőknek és a működő jogtanácsosoknak is kézikönyvet kívántak adni. A mű 13 nagy fejezetben foglalja össze nem csupán a vonatkozó jogszabályokat, hanem a körlevelek, hivatalos állásfoglalások anyagát is. Minden ismertetett jogszabály gazdasági indokát is kifejti. Az eredeti anyaggyűjtés 1968. jún. 15-vel zárul, kiegészítésként azonban közli a mű az 1969. március 15-ig közzétett anyagot is. A munkát részletes jogszabálymutató és betűrendes tárgymutató teszi könnyen kezelhetővé.

Rév Erika: A népbiztosok pere. Bp. Kossuth Kiadó, 1969. 278 old. [Bibliogr. 277—(279)].

A magyar Tanácsköztársaság 10 népbiztosa: Vántus Károly, Haubrich József, Bokányi Dezső, Bajáki Ferenc, Dovcsák Antal, Ágoston Péter, Kalmár Henrik, Kelen József és Szabados Sándor ellen 1920-ban lefolytatott politikai per előzményeit, a tárgyalás lefolytatását és az ítéletet ismerteti.

Katona Géza: A láthatatlan birodalom. Bp. Minerva Kiadó, 1969. 206 p. [Bibliogr. 203.]

A népszerű stílusban megírt könyv azokról a legsúlyosabb bűnesetekről ad áttekintést, amelyek a múlt századbeli kezdetleges bűnbandáktól kezdve, napjaink politikailag és gazdaságilag mindenhatóvá bűnszövetkezetek kifejlődéséhez vezettek az Északamerikai Egyesült Államokban.

Studia iuridica auctoritatie Universitatis Pécs publicata. Bp. Tankönyvkiadó — Pécs, Pécsi Szikra ny. 1968. [1969.]

60. A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből. Szerk. *Csizmadia* Andor. Bp. 164 p.

61. *Vargha* László: Über die Faktoren die das Ergebnis einer Handschriftvergleichung hauptsächlich beeinflussen können. Bp. 43 p.

62. *Földvári* József: Die deterministische Begründung der strafrechtlicher Verantwortlichkeit. Bp. 16 p.

63. *Rudolf* Loránt: Az adásvétel szabályozásának fejlődése a kizsákmányoló államokban. Bp. 32 p.

64. *Molnár* István: A munkamegosztásból eredő kártérítés néhány kérdése a termelőszövetkezeti jogban. Bp. 27 p.

65. Die Rechtsverhältnisse zwischen Eltern und Kinder in der sozialistischen Gesellschaft. Materialien der in Pécs vom 12. bis 14. October 1967 veranstalteten internationalen Familienrechtskonferenz. Redakteure: Tibor *Pap*—Richard *Halgasch*. Pécs, 136 p.

Имре Сабо:

Общие актуальные вопросы кодификации

Статья на основе опытов кодификации в Венгрии, а также в социалистических странах показывает те теоретические вопросы, которые возникают в наши дни в связи с кодификацией. Отправным моментом является проведение различия между «первой», последующей за возникновением социалистических стран кодификацией и дальнейшими кодификациями, на той основе, что в то время как при первой кодификации речь идет об изменении типа правовой системы, то при дальнейших кодификациях речь идет об изменениях, проводимых внутри социалистической по типу правовой системы. Что касается дальнейших кодификаций статья в первую очередь исследует вопрос о том, в какой мере возможно предшествующее кодификации, носящее характер попытки, регулирование в форме издания постановлений, т. е. попытка урегулирования законодательным актом одного вида. В дальнейшем статья анализирует отношение между кодексами и иными, примыкающими к ним законодательными актами, затем раскрывает возможности систематизации законодательных актов в условиях социализма. Наконец, высказывается против так называемого «рамочного регулирования», обосновывая это, проводив различие между ним и регулированием общего характера, не носящим характер рамочного, а являющимся регулированием по существу.

Дьёрдь Анталффи:

Вопросы правотворчества и применения права в свете теории государства и права

В первой части работы автор рассматривает преимущества, которыми должна располагать кодификация. Среди них в особенности занимается укреплением законности, сделанием права более доступным, требованием тождественности способов правового выражения, точкой зрения экономичности правотворчества. Вторая часть работы рассматривает проблематику правосознания, связывая его с сущностью правотворчества. Третья часть работы исследует связь между правотворчеством и применением права, суммируя играющие в толковании права роль элементы, в особенности актуальные принципы правовой политики.

Пал Хорват:

Выдвижение на передний план сравнительного исследования правового развития в области истории права

Социалистическая правовая наука за последнее десятилетие большое внимание обращает на применение методов сравнения. Это дало толчок и для расширения сравнительного исследования по истории права. Для венгерской истории права особенно важно, чтобы исследовательская работа такого характера получила как можно большее распространение. Поэтому, опираясь на достигнутые нашей исторической наукой в этой области результаты, подчеркиваем, что сравнительные исследования являются полезными и актуальными на всех периодах истории права. Все же на переднем плане стоят задачи, связанные с раскрытием правового развития буржуазного периода. А связанные с этим наши стремления требуют более глубокого знания правового развития главным образом соседних народов. А это требование в свою очередь предполагает сравнительное исследование конкретных исторических источников. Таким образом, для нас в области сравнительной исследовательской работы по истории права на передний план выступает правовое развитие народов средней и восточной Европы, а также народов, проживающих на Болканском полуострове.

Миклош Лазар:

Осуществление понятия должностного лица в условиях новой системы хозяйственного управления

По мнению автора, основными критериями этого уголовноправового понятия является государственновластный характер органа или деятельности. В новой системе хозяйственного управления предприятия осуществляют собственнические правомочия, располагают широкой автономией, независимы друг от друга. В таком правовом положении, если предприятие в соответствии с законодательным актом может издавать односторонний акт, обязательный и для внешних органов, лиц, это означает, что он в кругу относящейся сюда задачи наделен и властной компетенцией. Таким образом, выполняющий эту задачу служащий является должностным лицом. В новой системе хозяйственного управления на задний план решительно отеснен метод непосредственных указаний; съузился круг тех связей, в отношении которых уголовно-правовое понятие должностного лица критерий конкретно может применяться, но критерий понятия не изменяется. На данное понятие новая состема хозяйственного управления оказывает не качественное, а количественное воздействие.

Imre Szabó:

Die aktuellen allgemeinen Fragen der Kodifikation

Die Abhandlung analysiert auf Grund der Kodifikationserfahrungen der ungarischen und der anderen sozialistischen Staaten die theoretischen Fragen, welche bezüglich der Kodifikation in unseren Tagen auftauchen. Den Ausgangspunkt bildet die Differenzierung zwischen der „ersten" Kodifikation, die der Entstehung der sozialistischen Länder folgten, und den weiteren Kodifikationen undzwar auf der Grundlage, dass bei der ersten sich um die Änderung des Typs des Rechtssystems handelte, bei den weiteren Kodifikationen aber nur von Änderungen innerhalb eines Rechtssytems sozialistischen Typs die Rede sei. Bei den weiteren Kodifikationen wird vor allem das untersucht, inwieweit eine Regelung auf dem Verordnungswege d. h. ein „Rechtsnorversuch", die der Kodifikation vorangeht, möglich ist. Im weiteren untersucht der Verfasser das Verhältnis der Kodexe und die damit verknüpften Rechtsnormen, dann analysirt er die Möglichkeiten des Ordnens der Rechtsnormen unter sozialistischen Verhältnissen. Abschliessend bringt er Argumente gegen die Rahmenregelungen, wobei er diese von den Regelungen allgemeinen Charakters, aber nicht rahmenartigen sondern meritorischen Regelungen unterscheidet.

György Antalffy:

Staats- und rechtstheoretische Beziehungen der Rechtssetzung und Rechtsanwendung

Im ersten Teil der Studie befasst sich der Verfasser mit den Vorteilen, die eine Kodifikation besitzen muss. Unter diesen hebt er die Stärkung der Gesetzlichkeit, die Zugänglichkeit des Rechts, die Forderung nach Gleichheit der rechtlichen Ausdrucksweise, die wirt-

schaftliche Gesichtspunkte der Gesetzgebung hervor. Der zweite Teil Problematik des Rechtsbewusstseins und verbindet den mit dem Wesen der Gesetzgebung. Die Zusammenhänge der Rechtsetzung und der Rechtsanwendung werden dann im dritten Teil untersucht und hier fasst der Verfasser auch die Elemente die in der Rechtsauslegung eine Rolle spielen, unter ihnen besonders die aktuellen rechtspolitischen Prinzipien, zusammen.

Pál Horváth:

Die vergleichende Untersuchung der Rechtsentwicklung rückt auf dem Gebiet der Rechtsgeschichte in den Vordergrund

Die sozialistische Rechtswissenschaft schenkte in den letzten Jahrzehnten der Anwendung der vergleichenden Methode eine immer grössere Aufmerksamkeit. Das gab den Anstoss auch zur Ausbreitung der komparativen rechtshistorischen Forschungsarbeit. Für die ungarische Rechtsgeschichtschreibung ist es von besonderer Bedeutung, dass die Forschungsarbeiten mit solchem Charakter eine Ausbreitung erfahren sollen. Deshalb bekennen wir uns — von der ungarischen Geschichtswissenschaft auf diesem Gebiet erreichten Ergebnisse unterstützend — dazu, dass die komparative Forschung bei jeder Epoche der ungarischen Rechtsgeschichte aktuell und nützlich sei. In den Vordergrund stehen aber doch jene Aufgaben, die sich auf die Aufdeckung der Rechtsentwicklung der bürgerlichen Zeit beziehen. Als eine solche Aufgabe betrachtet die Abhandlung die Aufdeckung der Ausgestaltung der bourgoisen Rechtsordnung und seiner institutionellen und zweiglichen Entwicklung. Unsere damit zusammenhängenden Bestrebungen erfordern aber eingenende Kenntnisse über die Rechtsentwicklung der Nachbarvölker. Dieser Anspruch ist wieder von der vergleichenden Untersuchung der konkreten Geschichtsquellen bedingt. Für uns stehen auf dem Gebiet der komparativen rechtsgeschichtlichen Forschungsarbeit die Rechtsentwicklung der Völker Mittel- und Osteuropas sowie des Balkans in den Voldergrund.

Miklós Lázár:

Die Geltung des Begriffs einer Amtsperson unter den Bedingungen des neuen Systems der Wirtschaftsleitung

Auf Grund der Analyse des Verfassers wird der strafrechtliche Begriff wie folgt gekennzeichnet: der staatliche, öffentlich-gewaltsmässige Charakter des Organs bzw. der Tätigkeit. Im neuen System der Wirtschaftsleitung üben die Betriebe Eigentümerbefugnisse aus, sie besitzen eine breite Autonomie, und sind von einander unabhängig. Wenn bei einer solchen Rechtslage der Betrieb, im Sinne der Rechtsnorm, auch für aussenstehende Organe und Personen verbindliche einseitige Akten erlassen kann, so bedeutet dies, dass er in der Beziehung der betreffenden Aufgabe mit Befugnissen der öffentlichen Gewalt ausgestattet ist und die Person also, die diese Aufgabe verrichtet, eine Amtsperson ist. Im neuen System der Wirtschaftleitung wird die Methode der direkten Anweisungen in den Hintergrund verdrängt; es wird der Kreis jener Beziehungen enger, in welchem den strafrechtliche Begriff einer Amtsperson zur konkreten Anwendung kommen könnte, die Merkmale des Begriffs ändern sich aber nicht. Die Auswirkungen des neuen Systems der Wirtschaftsleitung auf den behandelten Begriff sind also nicht qualitativ, sondern quantitativ.

Imre Szabó: Questions actuelles d'ordre général de la codification

Sur la base des expériences faites en matière de codification en Hongrie et dans les pays socialistes, l'étude entreprend l'analyse des problèmes théoriques qui surgissent à nos jours concernant la codification. L'auteur prend pour point de départ la distinction qu'on doit faire entre la „première" codification entreprise après la naissance des pays socialistes et les codifications postérieures, distinction qui est justifiée par le fait que lors de la première il s'agissait du changement du type même du système de droit, tandis que lors des postérieures il y avait question seulement des changements à l'intérieur d'un système donné de droit de type socialiste. Quant aux codifications postérieures l'auteur examine d'abord la possibilité d'une législation règlementaire de caractère expérimental précédant la codification, c'est-à-dire une „expérience en matière de règle de droit". Dans la suite l'étude analyse les relations qui existent entre les codes et les règles de droit complémentaires qui s'y rattachent, puis les possibilités d'une mise en ordre des règles de droit dans les conditions du socialisme. Pour finir, l'auteur argumente contre les lois-cadres, en les distinguant de la réglementation substantielle d'ordre général.

György Antalffy:

La création et l'application du droit et leurs aspects intéressant la théorie de l'Etat et du droit

Dans la première partie de son étude l'auteur s'occupe des avantages dont doit disposer la codification. Il compte parmi ceux-ci le renforcement de la légalité, la plus facile accessibilité du droit, la réalisation de l'uniformité des termes juridiques, les aspects de "l'économie" de la législation. La deuxième partie est consacréee aux problèmes de la conscience juridique en les mettant en rapport avec l'essence de la création du doit. La troisième partie analyse les connexités qui existent entre création et application du droit, en résumant les éléments qui jouent un rôle dans l'interprétation du droit, et en particulier les principes d'actualité de la politique juridique.

Pál Horváth:

L'avancement au premier plan de l'étude comparative de l'évolution juridique dans le domaine de l'histoire du droit

Dans les dernières dizaines d'années la science socialiste du droit commençait à porter une attention particulière à l'application de méthodes comparatives, ce qui, dans le domaine de l'histoire du droit également, a contribué à l'intensification des recherches comparatives. Pour l'histoire hongroise du droit l'élargissement des recherches de cette nature présente un intérêt particulièrement important. Par conséquent, en nous appuyant sur les réalisations de la science hongroise de l'histoire, nous sommes persuadés que les recherches comparatives ont de l'actualité et sont utiles concernant toutes les époques de l'histoire du droit hongrois. Toutefois, doivent être mises au premier plan les tâches de la découverte de l'évolution juridique de l'ère de la bourgeoisie. L'étude considère comme de telles tâches la découverte de la formation du système bourgeois du droit et du développement de ses différentes branches et institutions. Nos efforts y relatifs exigent cepedant une meilleure connaissance de l'évolution du droit des peuples voisins, ce qui demande une étude comparative des sources historiques concrètes. Ainsi chez nous, sur le terrain des travaux comparatifs, c'est l'évolution du droit des peuples de l'Europe centrale et orientale et des Balkans qui avance au premier plan.

Miklós Lázár:

La mise en oeuvre de la notion de la personne chargée d'une fonction publique dans les conditions du nouveau système de la direction de l'économie

Selon l'analyse entreprise par l'auteur le critère fondamental de cette notion du droit pénal est le caractère étatique de l'organe et de l'activité dont il s'agit. Dans le nouveau système de la direction de l'économie les entreprises exercent les droits du propriétaire;

elles jouissent d'une large autonomie et elles sont indépendantes les unes des autres. Dans une telle situation juridique, le droit des entreprises d'émettre, en vertu de règles de droit, des actes unilatéraux qui sont obligatoires à des organes et à des personnes leur étrangers, signifie que dans la sphère des tâches respectives l'entreprise est revêtue des droits d'autorité publique; son employé s'acquittant de ces tâches est donc une personne chargée d'une fonction publique. Dans le nouveau système de la direction de l'économie la méthode des instructions directes est réléguée à l'arrière-plan; bien que le cercle des relations où la notion du droit pénal relative à la personne chargée d'une fonction se rétrécisse, les critères de la notion ne se changent pas. L'effet produit sur cette notion par le nouveau système de la direction de l'économie est donc l'ordre quantitatif et non qualitatif.

Imre Szabó: Actual General Problems of Codification

Issues of a theoretical nature are analysed in the paper on the ground of experiences on codification in Hungary and other socialist countries which are encountered in our days. The point of departure of the paper is that a distinction of law while the subsequent codifications accomplished in the wake of the emergence of socialist countries and subsequent codifications on the ground that the first concerned the changing of the type of law while the subsequent codifications involved changes within the limits of socialist type legal systems. In respect of subsequent codifications the problem is examined in the first place to what an extent is a regulation by decrees of an experimental nature preceding codification feasible i. e. to what an extent can a sort of „experiment in legal regulation" be resorted to? In the next parts of the paper the relation between Codes and other related statutes then the possibility of arranging statutes under socialist conditions are analyzed. Lastly arguments are put forward against the so-called „cadre regulation" making a difference between that and a general but not cadre regulation which goes into the merits of the matter.

György Antalffy:

On the State and Law Theory Aspects of Law-Making and Law Application

In the first part of the paper the author deals with the advantages which should be inherent in codification. Among these the stregthening of the rule of law, an easier access to law, the requirement of the use of identical legal terms and economical legislative activity are pointed out. In the second part of the paper problems of legal consciousness are examined coupled with the substance of the law-making process. In the third part the author treats the correlations between law-making and law application summarizing the constituents which have a part to play in law interpretation among these particularly the actual principles of legal policy.

Pál Horváth:

The Comparative Study of Legal Evolution in the Foreground in the History of Law

Socialist jurisprudence has been devoting an increased attention in the past decades to the application of comparative methods. This process provided an encouragement to extending comparative researches also in the field of the history of law. It is particularly important for Hungarian historiography of law that researches of such a nature are extended. For this reason, relying on the results achieved in Hungarian historiography we are of the view that comparative researches are timely and useful in respect of all epochs of the history of Hungarian law. Still, those tasks appear to be most urgent which are connected with the bourgeois era. Such a task is considered in the paper to be the revealing of its emergence, its branch and institutional development. Our endeavours connected therewith require principally a more thorough-going knowledge of the legal evolution of the neighbouring peoples. This requirement in turn presupposes the comparative study of the concrete sources of history. Thus for Hungarian students of the history of law it is the legal evolution of the peoples of Central and Eastern Europe and the Balkans which will be placed in the foreground of comparative researches in the field of the history of law.

Miklós Lázár:

The Assertion of the Notion of Official Person under the Conditions of the New Economic Management

According to the analysis of the author the basic criterion of the criminal law notion is the public authority character of the organ or activity concerned. Under the conditions of the new system of economic management enterprises discharge the rights of owners, enjoy a wide autonomy, and are independent of each other. In such a legal position if enterprises have powers by virtue of statutory provisions to issue one-sided acts binding for extraneous organs and persons it is tantamount to saying that they are vested with the powers of a public authority within the scope of the respective task; persons discharging such tasks are to be regarded as official persons. In the new system of economic management it is the methods of direct instructions which are relegated decisively into the background; the scope of relationships in respect of which the criminal law notion of official person might be actually resorted to has been narrolbed down the criterion, the notion itself however remains unchanged. The effect of the new system of economic management is thus one not of quality but of quantity.

E lapszám (XXIV. új évfolyam 10.) szerzői: *Dr. Szabó Imre* akadémikus. — *Dr. Antalffy György* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Vas Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Horváth Pál* egyetemi tanár. — *Dr. Lázár Miklós* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Horgosi György* az Igazságügyi minisztérium ny. osztályvezetője. — *Dr. Jacsó János* hb. alezredes (Debrecen). — *Dr. Fodor József* a Román Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének főmunkatársa (Bukarest)

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Papp Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

69.2932 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 8,— Ft

INDEX: 26 422

XXIV. új évfolyam 11. szám Budapest, 1969. november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KIRÁLY TIBOR:
A bírói megismerés határai a büntető eljárásban ... 549

BENEDEK KÁROLY:
Polgári jogalkotási és elvi irányítási feladatok a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalásai tükrében ... 563

GYÖRGY JÚLIA:
Az akarat működései ép és kóros viszonyok között ... 572

VIDA FERENC:
A fiziológiás affektusnak és az ittasságnak a kóros tudatzavartól eltérő büntetőjogi megítéléséről ... 575

VÁGÓ TIBOR:
A bűnözési okok kutatásának és az okok változásainak egyes kérdései a szocializmus viszonyai között ... 584

SZEKERES KÁROLY:
A chromosoma rendellenességek és a bűnözés kapcsolata ... 597

Szemle:

SZOLODKIN, I. I.:
A Szentpétervári—Leningrádi Egyetem Büntetőjogi tanszékének 150 éves története ... 604

BECK SALAMON:
Servitus apparens a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában ... 609

VAVRÓ ISTVÁN:
„Kauzalitás a kriminológiában" ... 611

Jogirodalom:

A szovjet büntetőjog kézikönyve. Szerk. Beljajev, N. A. (HORVÁTH TIBOR) ... 612

Lejkina, N. Sz.: A bűntettes személyisége és a büntetőjogi felelősség (PATERA ANTAL) ... 617

СОДЕРЖАНИЕ: *Тибор Кирай:* Пределы судебного познания в уголовном процессе. — *Карой Бэнэдек:* Задачи принципиального руководства и правотворчества в области гражданского права в свете принципиальных точек зрения коллегии верховного суда. — *Юлия Дердь:* Деятельность воли в интактных и патологических условиях. — *Ференц Вида:* Об отличающейся от патологического замешательства сознания уголовноправовой оценке физиологического аффекта и опьянения. — *Тибор Ваго:* Некоторые вопросы исследования причин преступности и их изменения в условиях социализма. — *Карой Сэкереш:* Связь между пороками хромозомы и преступностью. — *Обзор:* 150-годичная история кафедры уголовного права Спб-кого-Ленинградского университета. — *Шаламон Бек:* Сервитус аппаренс в практике Верховного Суда. — *Иштван Вавро:* «Причинность в криминологии». — *Юридическая литература:* Учебник советского уголовного права. Под. ред. Беляева Н. А. *(Тибор Хорват).* — *Лейкина Н. С.:* Личность преступника и ответственность по уголовному праву *(Антал Патера).*

INHALT: *Tibor Király:* Die Grenzen der Erkenntnis des Richters im Strafverfahren. — *Károly Benedek:* Die Aufgaben der Zivilgesetzgebung und der prinzipiellen Anleitung im Spiegel der Stellungnahmen des Kollegiums des Obersten Gerichts. — *Júlia György:* Die Funktionen des Willens bei intakten und pathologischen Verhältnissen. — *Ferenc Vida:* Die von der krankhaften Bewusstseinstörung abweichende strafrechtliche Beurteilung des physiologischen Affekts und der Trunkenheit. — *Tibor Vágó:* Einzelne Fragen der Forschung von Ursachen der Kriminalität und der Änderung dieser unter den Verhältnissen des Sozialismus. — *Károly Szekeres:* Die Beziehungen zwischen den Chromosoma-Ungregelmässigkeiten und der Kriminalität. — *Rundschau: Solodkin, I. I.:* Die 150jährige Geschichte des Lehrstuhls für Strafrecht an der Universität Petersburg—Leningrad. — *Salamon Beck:* Servitus apparens in der Praxis des Obersten Gerichts. — *István Vavró:* „Kausalität in der Kriminologie". — *Rechtsliteratur:* Handbuch des sowjetischen Strafrechts. Red.: N. A. Beljajev *(Tibor Horváth).* — N. S. Lejkina: Die Persönlichkeit des Täters und die strafrechtliche verantwortlichkeit *(Antal Patera).*

SOMMAIRE: *Tibor Király:* Les limites de la cognition judiciaire dans la procédure pénale. — *Károly Benedek:* Les tâches de la législation civile et des principes régissant la direction de la jurisprudence à la lumière des positions prises par les Chambres réunies de la Cour suprême. — *Júlia György:* Le fonctionnement de la volonté dans des conditions saines et pathologiques. — *Ferenc Vida:* L'appréciation en droit pénal des affections physiologiques et de l'état d'ébriété se distinguant des troubles pathologiques de la consience. — *Tibor Vágó:* Problèmes de la recherche des causes de la criminalité et du changement de ces causes dans le socialisme. — *Károly Szekeres:* Rapports entre les irrégularités deschromosomes et la criminalité. — *Revue:* Solodkin, I. I.: L'histoire des 150 années de la Chaire du droit pénal de l'Université de Saint-Petersbourg—Léningrade. — *Salamon Beck: Servitus apparens* dans la pratique de la Cour suprême. — *István Vavró:* «Causalité dans la criminologie». — *Littérature:* Manuel du droit pénal soviétique. — Réd. par Beliayeva, N. A. *(Tibor Horváth).* — Leykina, N. Sz.: La personalité du délinquant et la responsabilité en droit pénal *(Antal Patera).*

CONTENTS: *Tibor Király:* The Limits of Judicial Comprehension in Criminal Proceedings. — *Károly Benedek:* Tasks of Civil Law-making and Guidance in Matters of Principle in the Light of the Positions Taken by the Supreme Court Bench. — *Júlia György:* The Operation of Will under Normal and Pathological Conditions. — *Ferencz Vida:* On the Different Criminal Law Assessment of Physiological Effects and Intoxication from Pathological Derangement of Mind. — *Tibor Vágó:* Several Questions of the Researches into the Causes of Crime and the Changes in These Causes under Socialist Conditions. — *Károly Szekeres:* Relations Between Chromosome Abnormalities and Crime. — *Review:* I. I. Solodkin: The 150 Years History of the Criminal Law Department in the University of Petrograd—Leningrad. — *Salamon Beck: Servitus apparens* in the Practice of the Supreme Court. — *István Vavró:* "Causality in Criminology". — *Legal Literature:* Handbook of Soviet Criminal Law. Ed. N. A. Berlyayev. *(Tibor Horváth).* — N. S. Leykina: The Personality of the Criminal and Responsibility under Criminal Law *(Antal Patera).*

XXIV. új évfolyam 11. szám Budapest, 1969. november

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A bírói megismerés határai a büntető eljárásban

I.

Bevezetés

A büntető eljárás elméleti irodalma, amely arra a kérdésre keres választ, vajon abszolút, relatív vagy másféle igazságot ér-e el a bíróság, szembe kerül szükségképpen azzal az előzetes kérdéssel is: egyáltalán megismerhető-e a valóság vagy a múlt egyes eseményei. — Erre a kérdésre a dialektikus materializmus ismeretelméletére utalva egyértelmű igen-nel szokás válaszolni. „Valóban — írják a bizonyítás elméletét tárgyaló új szovjet munkában — a világon még nem minden ismert. Nincs azonban semmi okunk, hogy a büntető eljárásban az igazság megállapításának útjában álló gnoszeológiai természetű akadályokat lássunk. Az ember számára hozzáférhető a természeti és társadalmi törvények ismerete, hozzáférhető különböző események, jelenségek ismerete. Azok a nehézségek, amelyek előállhatnak az előkészítő eljárásban vagy a bírósági tárgyaláson, gyakorlati természetű nehézségek és a leküzdésük teljesen a vizsgálóktól, bíráktól, a tapasztalataiktól, tudásuktól, a munka szervezésétől, stb.-től függ. A bírák és vizsgálók tévedhetnek a következtetéseikben, de a tévedésük oka nem az emberi megismerés természetében és jellegében nyugszik."[1] Az ehhez hasonló vélemények általánosaknak mondhatók a szocialista irodalomban.

A dialektikus materializmus ismeretelmélete optimista. Azt vallja, hogy az ember az érzékszervei, az agya által képes a világ megismerésére. Az objektíve létezőt ismeri meg, és amit megismerhet, az valóság, nem pedig káprázat. Nemcsak jelenségeket ismer meg, hanem képes behatolni a felszín mögé, a dolgok mélyére és megismerni a dolgok lényegét. Nincs a dolgokban, eseményekben semmi titkos, elrejtőző, magának való lényeg, és az embernek megvannak az eszközei és módszerei, hogy behatoljon a lényegig és a legszövevényesebb összefüggéseket is feltárja és kibogozza. Az emberi ismeret terjedelme állandóan növekszik, mind többet tud a természetről, az emberről és a társadalomról, új törvényeket fedez fel, és új területek hódolnak meg a megismerés előtt. Amit tegnap nem tudott, ma már tudja, és amit ma nem tud, holnap megtudhatja.

Lenin klasszikus tömörséggel így foglalta össze ismeretelméleti következtetéseit: „A dolgok tudatunktól, érzéklésünktől függetlenül, rajtunk kívül léteznek... 2. Semmi néven nevezendő különbség nincs és nem is lehet a jelenség és magában való dolog között. A különbség csak a között van, amit megismertünk, és a között, amit még nem ismertünk meg... 3. Az ismeretelméletben éppúgy, mint a tudomány minden más terén dialektikusan kell elmélkedni, vagyis nem szabad feltételezni, hogy megismerésünk kész és változhatatlan, hanem meg kell vizsgálni, mi módon keletkezik a nemtudásból a tudás, mi módon lesz a nem teljes, nem pontos tudásból teljesebb és pontosabb tudás."[2]

A megismerhetőség tétele nem foglal magában olyan állítást, hogy az ember már ma mindent ismer, és hogy a jövőben elérkezik az idő, amikor mindent tud és semmi újat már meg nem ismerhet.

Az ember nem tud mindent a természetről, habár sokkal többet tud ma, mint a korábbi évszázadokban. (Gondoljunk csak a nagy tudományos felfedezésekre — Kopernikusz, Newton, Lavoisier, Mengyelejev, a Curie-házaspár és má-

[1] Теория доказательств, часть общая, Москва. 1966. 62. (szerk. (Zsogin). Hasonló véleményt l.: A büntető eljárás kommentárja, szerk. *Jászai* Dezső, Bpest., 1967. I. köt. 22. p.

[2] *Lenin*, Empiriokriticizmus, Bp., 1949. 94—95. p.

sok felfedezéseire.) A föld keletkezéséről, arról, vajon újabb eljegesedés vagy felmelegedés felé haladunk-e, miért pusztultak ki az őshüllők, mi okozza a rákbetegséget és sok minden másról nincsenek még megbízható ismereteink. Az ember nem ismeri a világmindenség minden bolygóját, légiterét, tengereit, szárazföldeit, élőlényeit és történetét.

Egyetérthetünk hát G. Klaus-szal, aki hangsúlyozta, hogy a szakadék a jelenség és a lényeg között áthidalható, a megismerésnek itt nincsenek határai, de az ismeretnek vannak más határai: „A marxista ismeretelmélet nem képvisel olyan képtelen fölfogást, hogy az e földön élő emberiség abban a helyzetben van e parányi vonatkozási pontról, hogy maradéktalanul megismerje a térben és időben végtelen univerzumot." A relativitás elmélete szerint a világ tér-idő szerkezete megakadályozza, hogy akármelyik eseményről a világmindenségben tetszés szerint információt szerezzünk, vagy a világmindenség bármely pontjára információt küldjünk. — Ez a világ megismerésének objektív, törvényszerű határa.[3]

Az ember nem ismer ma minden történeti, a múltban lejátszódott eseményt. Nem tudjuk biztonsággal pl., kik voltak a sumérok előtt Mezopotámia lakói, milyen nyelvcsaládhoz tartozik a sumér nyelv, nem ismerjük a honfoglalás részletes eseményeit, a két fejedelem szerepét, a honfoglalók létszámát. A történelem egyes megtörtént eseményeiről még sejtelmünk sincs, és sok mindent csak hipotézisekkel magyarázunk. De az ismeretek gyarapodnak, új leletek, új összefüggések felfedezése, írásjelek megfejtése, új módszerek alkalmazása által. Az ember — habár a múltról nem tud mindent — képes megismerni a múlt eseményeit és ez a képesség a megismerhetőség tételének az igazolása.

II.

A bírói megismerés természetes határai

A büntető eljárásban a megismerésnek vannak határai, amelyek részben a büntetőjogból és az eljárási jogból következnek, de részben ezektől függetlenek.

A büntető eljárásban a megismerés tárgya: a múlt valamelyik eseménye. A bíróság, de előtte a nyomozó hatóság és az ügyész is, az eseményt közvetett módon ismerheti meg, más személyek (elkövető, tanúk, sértett) észlelései és az esemény más nyomai alapján, amelyek a dolgokon vagy a dolgokban megmaradtak. Az esemény változásokat előidéző, nyom-keltő hatása teszi lehetővé később az eseményre való visszakövetkeztetést és a rekonstruálását.

A nyomok: az emlékezetben az emlékképek, a dolgokon a tárgyi nyomok, alá vannak vetve a változás egyetemes törvényének. A tanú felejt, meghal, a lábnyomot széttapossák, elmossa az eső, a papiros elég, a fémen maradt nyomokat eltünteti a korrózió.

A változás átfog minden mozgást és kölcsönhatást, és minden tárgynak, jelenségnek ez a legáltalánosabb létformája. A változás, a fejlődés törvénye a dialektika elválaszthatatlan része. A természet abszolút változatlanságáról vallott középkori felfogással szemben a változás felfedezése a haladás fontos mozzanata volt. A XIX. században „Fővonalaiban készen állott az új természetszemlélet: minden, ami eddig merev volt, feloldódott, minden rögzített elpárolgott, minden öröknek tartott különleges múlóvá lett, az egész természetről bebizonyosodott, hogy örök folyásban és körforgásban mozog."[4] És változik az ember, változik a társadalom is.

A büntető eljárásban a változást, az anyagmozgást tekintetbe kell venni. A traszológus a nyomok vizsgálatánál figyelemmel van arra, hogy a nyom és a nyomképző tárgy is változik; a bíró pedig nem feledkezik meg arról, hogy a tanú felejt, de arról sem, hogy az emlékezetben levő képek felidézésénél mindig kiegészíti az eredeti bevésődést.[5] Idővel a változások egyes tényezők következtében olyan erőteljesek lehetnek, hogy lehetetlenné teszik a bűntett nyomainak a felismerését vagy a megmaradt nyomokból a megbízható visszakövetkeztetést a bűntettre. Ahogyan nem tudnók összeszedni az elillant szag molekuláit, úgy nem tudjuk a megváltozott elemekből összerakni az esemény képét.

Egy mondás szerint: „A levegőben a madár röptének, a tengeren a hajó útjának a nyomát meg nem találhatod." — A nyomok általában nem tűnnek el olyan gyorsan mint a madár röptének vagy a hajó útjának a nyoma, de mégis eltűnnek. Az eltűnés: olyan változás, amelyben a bűntett közvetlen nyomai átalakulnak. A változás lehet mechanikai, fizikai, vegyi, biológiai, pszichológiai vagy más mozgásformának az eredménye. A változás következtében a nyomok nehezen, alig, vagy ismereteink mai szintjén egyáltalán fel nem ismerhetőkké lesznek.

Milyen gyorsan változik, alakul át valamelyik nyom, az a belső és külső feltételektől függ. Szerencsés körülmények a múlt nyomait millió évekig őrzik, mint a tengerfenék a virágport. De ez nem általános. Egyik radioaktív anyag felezési ideje rövid, másiké hosszú és jelenlétének a kimutatása ennek a függvénye; a papirosra írt szöveg száraz helyen évszázadokig megmarad, de nyirkos helyen gyorsan tönkremegy; a fékezési nyomok megmaradása függ az útburkolattól, az áthaladó forgalomtól, az időjárástól és hasonlóan több tényezőtől függ pl. az ujjnyomok, lábnyomok, vérnyomok és minden más nyom megmaradása. A változás, átalakulás törvényeinek alá van vetve az ember is, és a nyom, amit

[3] *Klaus* Georg, Spezielle Erkenntnistheorie. Berlin, 1966. 29. p.

[4] *Engels*, A természet dialektikája, Bp., 1950. 17. p.

[5] *Katona* Géza, A nyomok azonosítási vizsgálata. Bp., 1965. 30—33.; *Nagy* Lajos, Tanúbizonyítás, Bp., 1966. 104—110. p.

az ő emlékezete őriz, vele együtt változik és enyészik el.

A bűntettnek nem minden hatása (nyoma, emléke) tűnik el egyszerre. Lehet, maradnak tárgyi nyomok, de nem marad tanú, vagy fordítva. Hézagos adatokból is lehet még a bűntettre következtetni, de ennek is vannak határai: ha van egy egyenletem két ismeretlennel, ezt nem oldhatom meg, amíg nem tudom felállítani a második egyenletet is.

A nyomok változása elérhet olyan fokot, hogy ismereteink mai szintjén már felismerhetetlenekké lesznek. Az időnek, amely alatt a változás bekövetkezik, jelentőséget kell tulajdonítani; az időmúlásnak a bűntett megismerhetőségére negatív következménye lehet. Nem tudnók általános szabályt mondani, mennyi ez az idő, mert ez a ható természeti és más törvényektől, a hatásukat elősegítő vagy fékező feltételektől is függ. Egyszer elérkezhet az az idő, amikor a lezajlott változások miatt a bűntettről a teljes igazságot megismerni már nem tudjuk, és ez nem lesz felróható a nyomozó hatóságoknak vagy a bíróságnak, mint ahogyan nem róható fel nekik a szélfújás és a vízpárolgás sem.

A bűntettek között, óvatosságot tanúsítva, különbséget lehetne tenni aszerint, mint tűnnek el a hatásai. Valószínű, hogy legmúlékonyabbak a kisebb jelentőségű verbális bűntettek, amelyeknek nyomai többnyire csak a tanúk emlékezetében maradnak meg, és itt is csak rövid ideig, mert a bevésődésük az emlékezetbe felszínes. Az élet, testi épség elleni bűntettek nyomai ezzel szemben — különösen a sértetteken — huzamosabb ideig megmaradnak; ezekre emlékezetességük folytán a tanúk is hosszabb ideig emlékeznek. Az embert és az emberiséget megrázó nagy bűntettek emléke és nyomai pedig hosszú ideig nem múlnak el.

Amikor a változás törvényéből kiindulva feltételezem, hogy a bűntettek hatásai változván, átalakulván, érzékeink elől eltűnnek, nem állítom, hogy a bűntettek meg nem ismerhetők. A bűntettek megismerhetők, de egyes bűntettek megismerésének vannak feltételei, nevezetesen: hogy olyan nyomai (emlékképek, tárgyi nyomok) maradjanak a büntető eljárás idejére, amelyek mai megismerési módszereink és eszközeink számára hozzáférhetők. Ezek a feltételek egyben a megismerés határait is megvonják. Az ismertetett fölfogás egyébként megfelel annak a tételnek is, amely szerint ismereteink foka történetileg meghatározott.[6]

A büntető eljárásban a megismerés lehetőségei növekednek. A kriminalisztika és más tudományok mind több nyom rögzítésére, megőrzésére és megfejtésére képesek. Ma olyan módszerekkel és eszközökkel tudják feltárni a tényeket, amelyek azelőtt ismeretlenek voltak; utalhatunk pl. a mikronyomok kutatására, vagy egyes területeken a kibernetika alkalmazására. Milyen új módszereket és eszközöket vezetnek be a jövőben, ma nem tudjuk, de hogy lesznek ilyenek, abban biztosak vagyunk. Midasz király borbélyát, aki egyedül a nádasnak mondta el, hogy a királynak szamárfüle van, a nád árulta el, mindenkinek elsusogván a királyi titkot. Lehet, hogy a jövő kriminalistái is meg tudják hallani a nádast.

Amikor a büntető eljárásban a bűntett megismeréséről beszélünk, a bíróságra és más ügydöntő hatóságokra gondolunk. A jog szempontjából ui. az általuk való megismerésnek van kiemelkedő, néha egyedüli jelentősége. Amikor arról van szó, hogy a bűntett megismerésének vannak határai és feltételei, megint csak a bíróságra (és az ügydöntő hatóságra) gondolunk.

A bűntett elkövetéséről számos ember tud vagy szerez tudomást: a tettes, más elkövetők, a sértett, a károsult, a véletlen szemtanúk, a rokonaik, barátaik, ismerőseik és mások. Ezek a bűntettet, vagy egyes részleteit korábban ismerik meg, mint a bűnüldöző vagy igazságszolgáltató szervek, de az is lehet, hogy csak ők ismerik meg. E szervek tudomásszerzése rendszerint, a bíróságé pedig mindig másodlagos és hogy megtörténik-e, nem kis mértékben függ az elsődleges tudomásszerzők (elkövetők, sértett, tanúk) közléseitől. A bűntett ismeretes lehet ebben a körben anélkül, hogy azt a nyomozóhatóság vagy a bíróság megismerné. Ha pedig a hatóságok a bűntettet meg nem ismerik, ez távolról sem jelenti, hogy a bűntettet mások nem ismerték vagy meg nem ismerhették. Ez tehát arra vall, hogy a bűntettek meg nem ismerése viszonylagos jelentésű, egyfelől személyhez, a nyomozó hatósághoz vagy bíróság tagjaihoz kötött, másfelől — mint korábban említettem — időmúlásnak a függvénye.

Azzal a ténnyel, hogy a bűntettet meg nem ismeri, a nyomozó és a bíró nem ritkán találkozik. A rendőrségi statisztikában állandó tényező azok a bűntettek, amelyeknek elkövetőjét nem derítették fel, az „ismeretlen tettes" pedig a bűntett meg nem ismerésének egy foka. A kriminológia feltételezi, hogy van latens vagyis olyan bűnözés, amely a bűnüldöző hatóságok előtt rejtve marad.[7] E homályban maradó bűntettek létezése iránt a kriminológiában, amely ténytudomány, úgyszólván semmi kétség nincs, a büntető eljárás elmélete viszont nemritkán egyszerűen a hatóság vagy bíróság rossz mun-

[6] *Lenin*, Empiriokriticizmus, 130. p.

[7] *Exner*, Franz, Kriminológia, Berlin—Göttingen—Heidelberg, 1949. I. fej.; *Horoszowski*, Pavel, Kriminológia, Varsó, 1965. III. fej. (OKRI-fordítás). *Exner* a homályszámról (Dunkelziffer) írja: „Sok bűncselekményt nem fedeznek fel, sok felfedezettet nem jelentenek fel, sok feljelentett tettest nem lehet megtalálni vagy a cselekményt nem lehet rájuk bizonyítani, sok olyat pedig, akire rá lehet bizonyítani, nem vádolnak meg vagy nem ítélnek el." (26. p.) Exner, Horoszowski is közlik a különböző mérések meglepő eredményeit, amelyek szerint több a latens, mint ismertté vált bűncselekmény. L. erről Dictionary of criminology, N. J. 1965., Scandinarian Studies in criminology, Oslo, 1965.; *Musil*, J. A latens bűnözés problematikája, Kriminalistický přehled, 1968/2, 14—25. p.

kájára, tévedésére vezeti azt vissza. De ez a problémának teljesen indokolatlan leegyszerűsítése. Tévesen értelmezett ismeretelméleti alapokról, vagy valamilyen elméleti presztízs-féltésből indul ki és nem veszi tekintetbe, hogy a megismerés elvi lehetősége nem egyenlő azzal, hogy már ma mindenki mindent tud vagy tudhat.

Amikor a megismerhetőségről esik szó, mindig különböztetnek az egyes ember és az emberiség lehetőségei között. „Szuverén-e hát az emberi gondolkodás? — kérdezi Engels. Mielőtt igennel vagy nemmel felelnénk, előbb meg kell vizsgálnunk, mi az emberi gondolkodás. Az egyes ember gondolkodása? Nem. De csak mint sok milliárd múltbeli, jelenlegi és jövendő ember egyéni gondolkodása létezik."[8] A nyomozó vagy a bíró gondolkodását és lehetőségét a megismerésre, „a korlátozottan gondolkodó emberi egyedben levő realitását"[9] nem szabad azonosítani az emberiségével. Ha azt állítjuk, hogy egyes bűntetteket a bíró már vagy még nem tud megismerni, ez nem ellentétes a megismerhetőség gnoszeológiai tételével. Nem szükséges ennek megmagyarázására azt sem állítani, hogy a bírói megismerés akadályai olyan „gyakorlati természetű nehézségek", amelyeknek leküzdése „teljesen a vizsgálóktól, bíráktól... függ."[10] Ez olyan optimizmus, amely az indokolt meg nem ismerést a vétkes kudarccal, az objektívet a szubjektívvel azonosítja és olyan bátorítás, amely mindenáron való sikerekre ösztönöz.

Elméleti tévedésnek tartom tehát, ha nem ismerik el, hogy egyes bűntettek megismerésére a nyomozóhatóságnak vagy a bíróságnak nincs lehetősége olyan okok miatt, amelyek nem gnoszeológiai természetűek ugyan, de objektív jellegűek és kívül esnek a megismerő hatalmán.

Tévedés lenne azonban az is, ha feltételeznők, hogy a bűntett meg nem ismerése kizárólag és mindig az előbb vázolt nyomváltozások és időmúlás miatt következik be és hogy az eljáró szervek a megismerés lehetőségeit mindig a legoptimálisabban szervezik és alkalmazzák.

A bűntett meg nem ismerése, az elkövető ismeretlenül maradása, a latens bűnözés nem egyszerű jelenségek, amelyeknek sok nem ismeretelméleti oka van és közéjük sorolhatók az eljáró hatóságok mulasztásai vagy tévedései is.[11]

Minden büntető eljárási törvény felkészül arra az eshetőségre, hogy az elkövető ismeretlenül marad, vagy hogy a vád tárgyává tett bűntett nem nyer bizonyítást és ennek megfelelően az eljárás (nyomozás) megszüntetését vagy a felmentést rendeli el. [A magyar jogban: Be 160. § (1) e) és 226. § (1) b).] A törvény e rendelkezései régi társadalmi tapasztalatokon alapulnak és a törvényhozók kitűnő gyakorlati érzékére vallanak, amelyet nem zavartak meg spekulatív elméleti fejtegetések.

Itt hangsúlyozom, hogy a megismerés közvetettsége egymagában nem akadálya a bűntett megismerésének, különösen nem az gnoszeológiai szempontból. Az egyes ember ismereteinek nem kis hányada: közvetett ismeret. Iskolás korunktól kezdve közvetett ismereteket kapunk a földgömbről, a naprendszerről, a belső szerveinkről, a történelemről és sok mindenről. Az oktatók, a tankönyvek, a térkép közvetítik az ismereteket. Az egyes ember ilyen közvetett ismerete mögött sok ember, vagy az emberiség tapasztalata és gyakorlata áll, és azért az is tudja, hogy van Párizs, Róma, vagy London nevű város, aki ott sohasem járt.[12] Ha ez nem volna így, minden embernek magának kellene újra felfedeznie az egész világot.

Más természetű ehhez viszonyítva az a közvetett ismeret, amelyet még senkinek az érzéki tapasztalata nem hitelesített. A földről tudományos következtetés alapján már akkor tudták, hogy gömb alakú, amikor Magellán még nem hajózta körül; az ő útja és mások földrajzi felfedezései szerezték meg a közvetlen érzéki ismereteket és hitelesítették az elméleti tudományos tételt. Van azonban olyan közvetett, nem közvetlen érzék is, észlelésből származó ismeretünk is, amit érzékelni valószínűleg ezen túl sem fogunk. Ilyen pl. a föld forgása (amit a Foucoltinga közvetve érzékeltet), a föld tágulása vagy zsugorodása, ilyenek az elemi részecskék és a történeti események is. Ezeknek csak a hatásait érzékelhetjük, amelyekből következtethetünk a kiváltó eseményre.

A közvetett vagy közvetített ismeret, amelynek az emberi tudásban nagy a jelentősége, amely nem korlátozza, hanem tágítja az ismereteinket, a büntető eljárásban is különös hangsúlyt kap. Itt a megismerésnek ez az egyik fő módszere és nélküle nem volna büntető eljárás. Ha pedig a közvetett megismerés nem vezethetne hiteles tudáshoz, a büntető eljárásban sem lehetne hiteles ismeretet szerezni.

III.

Az eljárási feltételek és akadályok

1. A megismerésnek a büntető eljárásban vannak olyan határai, amelyeket a büntetőjog vagy eljárási jog határoz meg. Ezek sokfélék és jogrendszerenként változnak.

A büntető eljárás tárgya a büntető jogi fe-

[8] Engels, Anti—Dühring, Bpest., 1950. 88. p.

[9] Ua. 87. p.

[10] Bizonyítás elmélete, 62. p.

[11] A bűntett és felderítetlensége, a latens bűnözés felfogható mint a bűnözés és bűnfelderítés intenzitása közti különbség; sokféle társadalmi-politikai, morális, jogi, szervezeti, szubjektív tényezőre vezethető vissza. A szocialista társadalomban fölfogható a törvények érvényesülésének részproblémájaként; szocoiológiai-kriminológiai kutatást igényel. L. a 7. jegyzet irodalmát.

[12] Érdekes, *Filangieri* az ilyen ismeret példájaként Róma létének tudását említi (morális bizonyosság, System der Gesetzgebung, 3. köt., 269. p.); *Engels* Párizst (Anti-Dühring, 90. p.), *Russel,* B. Londont (Filozófiai fejlődésem, Bp. 1968., 30. p.) említi hasonló relációban.

lelősség megállapítása valamely elkövetett bűntett miatt.[13] Mi a bűntett általában, és mi konkrét esetben, az a büntetőjog alapján dönthető el. A büntető eljárásban a megismerés kereteit ilyen értelemben a büntetőjog rajzolja meg. Azokat a tényeket, amelyeket a büntetőjogi kérdések eldöntéséhez meg kell ismerni, büntetőjogilag releváns tényeknek szokás nevezni.[14] A megismerésre váró tények köre rendszerint tágabb, mint a szorosan vett bűntett, mert megismerendők a büntetés kiszabását befolyásoló személyi és más körülmények, az egyes eljárási cselekmények (pl. az előzetes letartóztatás) feltételei, vagy a bizonyítékok hitelessége (a tanú szavahihetősége), mert adhéziós eljárásban foglalkoznak a polgári jogi vagy más felelősséggel is, stb. Az a fő kérdés pedig, történt-e bűntett, sokszor csak olyan módon dönthető el, hogy tisztázzák: nem történt-e valami más, pl. nem öngyilkosság-e az eset, vagy a leltárhiányt nem az anyag elpárolgása okozta-e. Ilyen esetben pedig a megismerés tárgya olyan valami, ami nem bűntett. Azok a tények, amelyeket a büntető eljárásban elsődlegesen vizsgálnak, kauzálisan vagy oly módon függnek össze a bűntettel, hogy következtetést engednek a bűntettre. — Ami ezen túl esik, az büntetőjogi vagy eljárási szempontból releváns (pl. büntethetőségi akadály, a bíró elfogultsága, a tanú szavahihetősége, stb.) — vagy nem is tárgya a megismerésnek.

2. A büntetőjog tartalmaz olyan szabályokat, amelyek a büntető eljárás megindítását vagy folytatását akadályozzák. Ezek az ún. eljárási akadályokat, vagy más szóval a negatív eljárási feltételeket határozzák meg[15] — és egyben megszabják a megismerés határait a büntető eljárásban.

A magyar jog szerint „Büntető eljárást nem lehet indítani, a már megindított büntető eljárást pedig az ügy bármely szakaszában meg kell szüntetni, illetve felmentő ítélettel kell befejezni; 1. ha a terhelt nem követett el bűntettet; 2. ha a büntető törvény szerint a büntethetőséget kizáró vagy megszüntető ok áll fenn." (Be. 8. § — hasonló rendelkezések olvashatók más kódexekben is.) — A büntethetőséget megszüntető, de még a kizáró körülmények között is találunk olyanokat, amelyek a bűntettnek (ill. a kizáró ok híján ennek minősíthető cselekményeknek) a megismerését a büntető eljárás keretei között kizárják vagy korlátozzák. Ilyen lehet pl.: az elkövető halála, az elévülés, a kegyelem, a magánindítvány hiánya, a gyengeelméjűség — ha kényszergyógykezelés nem szükséges, a gyermekkor, stb.

Ezek az eljárási akadályok azonban nem gátolják meg egészen automatikusan és feltétlenül a büntető eljárást; egyfelől tisztázni kell, valóban van-e akadály, másfelől pedig, kapcsolatban van-e olyan eseménnyel, amely bűntettként lenne elbírálandó. Esetenként változik a felderítettségnek az ehhez szükséges foka. Így pl. ha ismeretlen személy okozott tűzvészt, és ennek előzményeit, a keletkezés helyét, az okozott kárt, stb.-t felderítvén jutnak el annak a megállapításához, hogy gyermek volt a tettes — viszonylag messzire jutottak el a nyomozásban és az esemény megismerésében. Más esetben, ha pl. az elévülés vagy az eljárás megindításához szükséges magánindítvány hiánya azzal a következménnyel jár, hogy a büntető eljárás meg sem indul: a hatóságok a büntető ügy megismeréséhez úgyszólván hozzá sem láthatnak.

Igen általánosan csak az állapítható meg, hogy a büntető eljárás csak akkor folyhat, ha fennáll a bűntett gyanúja és addig, amíg nem kétségtelen, hogy a büntethetőségnek van akadálya. (Ezzel nem akarok az in dubio pro reo ellen állást foglalni.) A büntethetőség akadálya néha önmagában tisztán, szinte elvonatkoztatva a cselekménytől megállapítható és akkor a bűntett megismerése, legalábbis a részletes, alapos megismerése, elmarad. (Pl. elévülés, kegyelem, elkésett magánindítvány egyértelmű esetei.) Máskor azonban csak a cselekmény megismerése engedi meg annak eldöntését, van-e a büntethetőségének akadálya. Ez különösen az olyan büntethetőséget kizáró okokra vonatkozik, mint a jogos védelem, végszükség, vagy a tévedés. Ilyen esetekben az esemény megismerése a büntető eljárás keretében parancsoló szükség és követelmény.

3. A büntető eljárásnak — és így a bűntett megismerésének lehetnek tisztán processzuális vagy más nem büntetőjogi akadályai is. Példaként felhozhatom: a törvényes vád hiányát, a magánvád elejtését, a képviselők mentelmi jogát, a diplomáciai mentességet. Ezek olyan körülmények, amelyek útját állják az eljárás megindításának vagy annak, hogy az további szakaszába juthasson. Ez pedig egyértelmű azzal, hogy az esemény bírói, nyomozó hatósági megismerése előtt akadályok merültek fel.

A büntető eljárásra jellemző, hogy az a következő eljárási szakaszba (tárgyalás, fellebbezés, perújítás) csak speciális eljárási feltételek mellett juthat (mint a törvényes vád, az elsőfokú bírói határozat ill. az ellene való szabályszerű fellebbezés, stb.). Ezek a következő fórum számára megnyitják az ügy megismerésének a lehetőségét, a hiányuk pedig a megismerés akadálya. Különös jelentősége van a bírói megismerés szempontjából a vádnak. „A bíróság csak olyan tények alapján hozhat ítéletet, amelyek miatt vádat emeltek." [Be 224. § (1).] A bíró csak azokat a tényeket ismerheti meg és azokról dönthet, amelyek miatt vádat emeltek. Ezt nem szabad ugyan így értelmezni, hogy a bírói ténymegállapításnak egyeznie kell a váddal. Az nyilvánva-

[13] *Móra* Mihály—*Kocsis* Mihály, A magyar büntető eljárási jog (Tankönyv), Bp., 1961. 689. old., 27—29. p.

[14] *Sztrogovics*, A szovj. bü. elj. tanfolyama (oroszul), 1958., 191. p.; Bizonyítás elmélete, 185. p.

[15] *Móra*, 219. és köv.; *Cieślak*, Marian: Zbieg warunków negatiwnych w postepowaniu karnym, Nowe Prawo, 1958/9. 31. és köv. p.; *Kalinowski*, Stefan: Postepowanie karne, cz. ogól. Warszawa, 1963. 328. old., 128—151. p.

ló ui., hogy felmentés esetén a bíróság más tényállást állapíthat meg, mint a vád. A bíróság megismerő és döntési tevékenységének a kereteit azonban a vád szabja meg, amit a tettazonosság műszóval szoktunk kifejezni. A vád a bírói megismerés feltétele, alapja és kerete.

IV.

Bizonyítási tilalmak mint a bírói megismerés határai

A bizonyítási tilalom vonatkozhat *1.* egyes tényekre, amelyeknek bizonyítását a törvény tiltja vagy korlátozza, *2.* bizonyítási eszközök vagy *3.* módszerek igénybevételére.

Első pillantásra az a látszat keletkezhet, hogy a bizonyítási tilalmak felállítása a formális bizonyítási rendszernek a maradványa és ellentétes a szabad bizonyítási rendszerrel. A párhuzam azonban csak felületes és nem lényegi. A formális (legális) bizonyítási rendszer jellemző vonásai közé tartozott, hogy *1.* a törvény előre határozta meg a bizonyítási eszközök, (bizonyítékok) értékét; *2.* bizonyos bizonyíték-mennyiség esetén a bűnösség a törvény rendelkezései folytán megállapítandó volt; *3.* a bírói mérlegelésnek és a belső meggyőződésnek nem volt szerepe és jelentősége az igazság kritériumaként.

A mai eljárásban a bizonyítási tilalmak közé nemcsak tisztán processzuális, hanem büntetőjogi szabályokat is sorolhatunk, amelyek a büntetőjogi viszonyokat meghatározott módon rendezik. Így pl. a Btk. 20. §-ba (amely szerint a 14. életévét be nem töltött személy nem büntethető), beleértendő, hogy a 14 éven aluli elkövetővel szemben nem bizonyítható a beszámíthatósága. Ez elsősorban materiális jogi szabály, amely azt fejezi ki, hogy a büntető törvény számára közömbös a 14 éven aluli személy értelmi és morális állapota, mert vele szemben semmiképpen sem kíván büntető szankciókkal élni. — Az ilyen és ehhez hasonló szabályok természetesen nem a bírói bizonyítékmérlegelést korlátozzák és semmi közük a formális bizonyítási rendszerhez.

A bizonyítási eszközök vagy módszerek felhasználására vonatkozó tilalmak pedig eljárási jogi szinten oldanak meg olyan konfliktusokat, amelyek az eljárás célja és egyéb jogviszonyok (alanyi jogosultságok) között keletkezhetnek. Ezeknek sincs sok közük a legális bizonyítási rendszerhez és ennek hierarchikusan felépített bizonyíték-értékrendjéhez. Az igaz, hogy a tiltott bizonyítás egyben semmis (hatálytalan), tehát az ilyen bizonyíték értéke a törvény rendelkezései értelmében: zérus, ami emlékeztet a feudális jog rendelkezéseire, amelyek egyes bizonyítási eszközök alkalmazását szintén tiltották és értéküket 0-ra helyezték. E formális és jogi hasonlóság ellenére nagy a különbség, mert a feudális jogban diszkrimináció és jogfosztás érvényesült (pl. egyes népcsoportok, hitfelekezetek tagjainak vallomása semmis), a mai jogban pedig jogvédelem és személyiségvédelem; ma a jog jogképes, értelmes embert nem sújt általános tanúzási alkalmatlansággal, csak ad rem, a tárgy miatt; ma nincs az alkalmatlan bizonyítékkal szemben privilegizált, a bizonyíték hierarchia csúcsán álló bizonyíték.

A bizonyítási tilalomnak az irodalom nálunk főként az egyes bizonyítékok elemzése körében szentel figyelmet, hasonlóan, mint a szocialista irodalom általában.[16] Ismert azonban emellett a témának szélesebb alapon való kifejtése is, nevezetesen a bizonyítás tárgyával kapcsolatosan. Itt alkalom nyílik annak leírására, mi az, amit bizonyítani nem kell, mert fölösleges, (közismert, hivatalból ismert) és nem szabad, mert tudománytalan (természet feletti jelenségek) vagy törvényellenes (a szocialista rendszerrel ellentétes).[17] Továbbá: miután a bizonyítás megengedhetőségének (szabályszerűségének) a vizsgálata jelentékeny szerephez jut a bizonyítás tanának kidolgozásában, ezzel együtt a kép negatívje, a tiltott bizonyítás fő jellemvonásaiban szintén elkészül.[18]

A bizonyítási tilalmak feloszthatók: 1. Abszolút tilalmakra, ha a tárgyra nézve egyáltalán nem folytatható bizonyítás 2. relatív tilalmakra, ha a tárgyra csak meghatározott bizonyítási eszközökkel nem folytatható a bizonyítás. A relatív tilalmak feloszthatók megint: általános (pl. a tanú, aki mint hozzátartozó megtagadja a vallomástételt, az ügyben egyáltalán nem hallgatható ki), vagy különös tilalmakra, ha a tanú csak egy-egy kérdésre nézve nem hallgatható ki (pl. a magántitokra).[19]

A bizonyítási tilalmakat, a részletező csoportosítást mellőzve, aszerint ismertetem, hogy mire vonatkoznak, nevezetesen a bizonyítás: *1.* tárgyára, *2.* eszközére, *3.* módszerére.

1. Tények, amelyeknek a bizonyítása tilos. A perbeli megismerés határait a jog oly módon is megvonhatja, hogy tiltja a bűntettel összefüggő egyes tények bizonyítását. A mi vizsgálódásunk szempontjából most nem szükséges felsorolni az olyan — az irodalomban tárgyalt — tilalmakat, mint a természetfeletti, tudományos igazsággal ellenkező tények bizonyításának a tilalmát, amelyek éppen a hamis ítéletek alkotását akadályozzák. Az érdeklődésünk olyan tiltott

[16] Részletesebben tárgyalja a kérdést *Cieślak*, Marian: Zagadnenia dowodowe w procesie karnym. Warszawa, 1955.; I. köt.; XXXV. fej. L. még, *Beling*, Ernst: Beweisverbote als Grenzen der Wahrheitsforschung im Strafprozess. 1903.; *Honig*, Richard: Beweisverbote u. Grundrechte im amerikanischen Strafprozess, Tübingen, 1967.; *Walder*, Hans: Rechtswidrig erlangte Beweismittel im Strafprozess. Schw. Zft. für. Strafrecht, 1966/1, 36—59. p.

[17] *Visinszkij*, A. J.: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Bp., 1952. 260. és köv. p.; *Sztrogovics*, 76. p. Glaser, Julius: Beiträge zur Lehre vom Beweis im Strafprozess. Leipzig, 1883, 311. és köv. p.

[18] Bizonyítás elmélete: 268—273. old.; *Perlov* J., D.: A bírósági eljárás (oroszul). 1955., 50—51. old.; *Truszov*, A. J.: A bizonyításelmélet alapjai (oroszul). M., 1960, 36. old.

[19] *Cieślak* (Zagadnenia), 264. p.

tények felé fordul, amelyek lehetnek igazak, valók, de amelyekkel a törvény rendelkezése folytán a bíró vagy az eljárás más részvevői nem ismerkedhetnek meg.

Az olyan büntetőjogilag — esetleg eljárásjogilag — releváns tények, amelyeknek a bizonyítását a törvény tiltaná vagy korlátozná, csak kivételesen szerepelhetnek abban a jogban, amely az eljárás feladatának az igazság megállapítását tartja. Ha a törvény speciális célok érdekében mégis tilalmat állít fel, ezt vagy egyszerű *(kifejezett) tilalom* vagy *meg nem dönthető vélelem* formájában teszi.

A büntetőjogilag releváns tényekre vonatkozó tilalom kifejezett módon a törvényben alig fordul elő. A meg nem dönthető vélelem szintén igen ritka és többnyire a szabály maga nem is fejezi ki a vélelmet (pl. így: ha A tény való, akkor való B tény is), hanem: a szabályt gondolatban kiegészítve találjuk meg a vélelmet, amelyet magában foglal vagy alapjául szolgál. (Pl. a Btk. 20. §-a így lenne olvasandó: Ha az elkövető 14. életévét nem haladta meg, beszámítási képessége nincs és ezért nem büntethető.)

A meg nem dönthető vélelem lényegesen különbözik a megdönthetőtől. Ez amellett, hogy bizonyos jogviszonyokat oltalmaz (pl. a házasságban született gyermek státuszát), a bizonyítási terhet is szabályozza, áthárítva ezt annak ellenfelére, aki mellett szól. A meg nem dönthető büntetőjogi vélelem e jogviszonyok szabályozásának sajátos módja: egyenlősíti a joghatás szempontjából a vélelmezett tényt és ennek ellenkezőjét. Ha a törvény szerint a 14 éven aluli elkövető nem büntethető, akkor a törvény egyenlősíti a társadalmi veszélyesség felismerésére képes és képtelen 14 éven aluli személyt (illetőleg a felismerési képességet és hiányát). Ezt másképp úgy is fogalmazhatjuk, hogy a törvény számára közömbös, B vagy nem B igaz-e. Az ilyen fajta büntetőjogi meg nem dönthető vélelmeket azonban nemcsak úgy kell felfognunk, hogy kizárják valamely tény valóságának a bírói megismerését, hanem hogy azt fölöslegessé is teszik. Ha ugyanis csak két lehetőség van (a harmadik kizárt) és mindkettőhöz ugyanaz a joghatás fűződik, akkor fölösleges tisztázni, melyik az igaz a két lehetőség közül.

A tények között, amelyeknek bizonyítása a törvény szerint tilos, a következőket említem, — részletes feldolgozás nélkül:

1. A valóság bizonyításának tilalma a becsületsértés, rágalmazás esetén; *2.* A 14. életévét el nem ért személy beszámítási képessége; *3.* Az ittas elkövető beszámítási képességének hiánya; *4.* Jogerős ítélettel ellentétes tények. — A vázlat ellentéteként megemlítek néhány tényt, amelyeknek bizonyítása nem tilos.

1.1. A valóság bizonyításának tilalma a becsületsértés, rágalmazás esetén. Bizonyítási tilalmat állapít meg a Btk. 269. §, amely a becsületsértés és rágalmazás esetén a büntetlenséget biztosító valóság bizonyítását csak akkor engedi meg, ha a sértő tény állítását, híresztelését, stb.-t „közérdek vagy bárkinek jogos érdeke indokolttá tette." A feltétel hiányában a valóság bizonyítása tilos. Hasonló szabályt tartalmaz a hatóság vagy hivatalos személy megsértésének esetére a Btk. 158. § (4) bek.-e. — Nem tisztázza azonban a törvény, van-e exkulpáló hatása a valóságnak, és van-e helye a valóság bizonyításának egyes személyek ellen elkövetett izgatás ill. közösség megsértése esetén (Btk. 127. § ill. 217. §), és természetesen azt sem, a bizonyítási tilalomnak milyen feltételek mellett és milyen terjedelemben lehetne itt helye. A rágalmazás, becsületsértés törvényi tényállása értelmezhető úgy, hogy a bűntett elemének tartjuk a „valótlan, tény állítását vagy híresztelését", avagy a „valónak állítását vagy híresztelését anélkül, hogy azt közérdek vagy magánérdek indokolttá tette volna."[20] E fölfogásnak megfelelően az állított tény valóságának csak akkor van jelentősége, ha az állítás közérdekből történt. Más szóval: ha az állított tény valósága nem bizonyítható, ez nem bizonyítási tilalom okából van így, hanem mert büntetőjogilag irreveláns ténnyel van dolgunk, amelynek bizonyítása szükségtelen, mint bármely más irreleváns tényé. — A 269. § azonban olyan szabály, amely a bizonyítási kötelezettséget megfordítja és az állított tény valóságának bizonyítását a vádlottra (elkövetőre) hárítja. Ezért helyes, ha e szabályban a bizonyítási tilalmat is meglátjuk.

1.2. A 14. évet el nem ért személy beszámítási képességének bizonyítását tiltó szabály. A büntetőjogi felelősség alsó korhatára a 14. életév (Btk. 20. §-a). E szabály alapja a törvényhozónak az a feltételezése, hogy a 14. évnél fiatalabbnak nincs meg a büntetőjogi felelősséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettsége. Az ellenkezője nem bizonyítható.[21]

1.3. Az ittas elkövető beszámítási képességének hiányára irányuló bizonyítást tiltó szabály. A Btk. 22. §-a értelmében az elkövető nem bizonyíthatja, hogy az ittasság vagy bódult állapota (amelyben a bűntettet elkövette) kizárta vagy korlátozta a beszámíthatóságát. — A büntetőjogi szabályozás, amely azonosítja a józanságot és az ittasságot: valóban nem is megdönthetetlen vélelmet állít fel arra, hogy az ittas „képes a cselekmény társadalomra veszélyes következményeinek a felismerésére", és ebben korlátozva nincs, — hanem fikciót. (Fikciónak azt tartom, ha két sohasem azonos jelenséget a joghatás szempontjából azonosítanak, pl.: nascituros = gyermek, villanyáram = ingó dolog, józan = ittas.)

1.4. Formális bizonyítási szabályok: jogerős ítélettel ellentétes tények bizonyításának tilalma. Az a tény: követett-e el a vádlott már ko-

[20] Büntetőjogi szempontból felfogható objektív büntethetőségi feltételként. L.: *Györgyi* Kálmán: Az objektív büntethet. feltételek problémája. Acta fac. pol.-iur., Bpest., 1967. X. köt., 190. p.

[21] Bizonyítás elmélete, 420. p.

rábban más bűntettet és ezért megbüntették-e, csak jogerős bírói ítélet alapján állapítható meg. Az ilyen ítélet olyan bizonyítási eszköz, amelynek hitelességét nem lehet bármikor, bárhogyan, bárkinek kétségbevonnia. A megállapításai egyedül perújítás vagy törvényességi óvás formájában támadhatók, és bírálhatók felül. (Be. 9., 12., 270., 280. §.) Ennek következtében a vádlott az újabb büntetőeljárásban a korábbi jogerős bírói ítélettel szemben nem bizonyíthatja, hogy nem követett el bűntettet, hogy nem visszaeső.

Általános vélemény szerint a jogerős bírói ítélet helyessége mellett vélelem szól, (res iudicata pro veritate habetur), amely csak törvényileg szabályozott úton dönthető el. Ezért a vádlott a visszaesés ellen nem védekezhet egy más ügyben folytatott eljárás keretében, minthogy ez nem megengedett formája a jogerős ítélet megtámadásának. Véleményem szerint azonban itt nincs szó egyedül csak vélelemről —, e szabály: formális bizonyítási szabály is. Követett-e el valaki bűntettet, csak bírósági ítélet bizonyíthatja, ennek bizonyító erejét törvények és nem más fórumok mérlegelése állapítja meg. A benne foglaltak csak meghatározott jogi rendben cáfolhatók és dönthetők meg.

Mennyiben, hogyan köti más tekintetben a jogerős ítélet a bíróságot, az több oldalról kívánna megvilágítást, pl. a prejudiciális kérdések elbírálásának oldaláról is. Általánosan elfogadott nézet szerint a később eljáró bíróságnak éppúgy joga és kötelessége, hogy függetlenül, belső meggyőződése szerint állapítsa meg a tényeket, mint volt ez annak, amely korábban járt el. Ha tehát pl. a tettest jogerősen elítélték és később járnak el a bűnsegéd ellen, ennek bírósága önállóan, függetlenül a tettes fölött ítélkező bíróságtól dönt. Vajon számára a tettesség megállapítása: prejudiciális kérdés, és az erről szóló ítélet: pro veritate habetur? — Ezek és más kérdések is azonban, amelyek e tárgyhoz tartoznak, nem vonják kétségbe, hogy a büntetett (visszaeső) vagy büntetlen előélet bírói ítélet alapján állapítandó meg és hogy ennek (az ítéletnek) az ellenkezője nem bizonyítható.[22]

Más természetű kérdés a büntető eljárás viszonya a *korábbi jogerős polgári ítélethez.* Ez a kérdés részben szintén a prejudiciális kérdések szintjén merül fel. A Be. erről két szabályt tartalmaz. A 12. § (2) bek.-e kimondja: „Azt, hogy a terheltet bűnösnek kell-e kimondani és milyen bűntettben, a büntető bíróság önállóan bírálja el akkor is, ha a polgári perben a bíróság már jogerős határozatot hozott." — Jellemző példa lehet erre az egyazon cselekményből fakadó kártérítési kötelesség és büntetőjogi felelősség egymástól független megállapítása. A büntetőjogi felelősség szempontjából a már megállapított polgári felelősség tehát nem prejudiciális kérdés, tulajdonképpen közömbös és a törvény bizonyítási korlátot nem állít fel.

Fordított esettel van dolgunk a 178. § (2) bek.-ének rendelkezéseiben. „Az előzetes kérdést a büntető bíróság rendszerint maga bírálja el... Ha azonban a büntető törvény alkalmazása a személyi állapotra vonatkozó olyan körülménytől függ, amelyre vonatkozólag a polgári bíróság ítélete mindenkivel szemben hatályos, az eljárást a polgári bíróság előtti eljárás jogerős befejezéséig mindig fel kell függeszteni..." A büntető bíróság bevárja a polgári bíróság határozatát és az ebben elbírált tényt magára nézve kötelezőnek tartja. Így pl. az apaság megállapítását, az apasági vélelem megdöntését. — Ez esetben sincs dolgunk azonban igazi bizonyítási tilalommal, hanem valamely büntetőjogilag is releváns tény megismerésének speciális feltételeivel és formáiról.

Hasonló problémák merülnek fel azokkal a tényekkel kapcsolatban, amelyekről *államigazgatási szerv, más hatóság vagy társadalmi bíróság döntött.* Mennyiben kötik ezek a büntető bíróságot? Ha az eldöntött tény besorolható az előzetes kérdések közé, a Be. 178. § (3) bek.-e vonatkozik rá: „Az előzetes kérdést a büntető bíróság rendszerint maga bírálja el". A bíróságnak joga van e szerint a tény valóságát vagy valótlanságát önállóan, az államigazgatási stb. határozattól függetlenül megállapítani. Ez vonatkozik pl.: a szabálysértési, fegyelmi, pénzügyi, stb. hatóságok által elbírált tényekre.

Egyes esetekben azonban a bíróság kötve van más hatóságok ténymegállapításaihoz, pl. a mentelmi jog, a diplomáciai mentesség kérdéseiben. (Be. 178. § (1) bek. b) pont). Itt szintén nem találkozunk bizonyítási tilalmakkal, hanem azzal, hogy a tény valóságát más hatóság, nem a bíróság állapítja meg, és az irányadó a bíróság számára.

Más hatóságok határozatai (engedélyei) a bíróság számára irányadók abban a kérdésben, konstituáltak-e államigazgatási vagy más viszonyt. Pl. tiltott határátlépés esetén: az érvényes útiokmány hiánya, devizabűntett esetén: a Nemzeti Bank engedélyének hiánya, tartási kötelezettség elmulasztása esetén: a végrehajtó hatósági határozat a bűntett egyik kritériuma. Ennek valóságát vagy valótlanságát a bíróság állapítja meg a hatósági határozat (engedély) létezése vagy nem léte alapján. Ilyen esetben tehát nincs szó sem prejudiciális kérdésről [a 178. § (1) a) értelmében, vagyis arról, hogy valamely büntetőjogilag releváns tény valóságát a bíróságon kívül más hatóság is jogosult volna megállapítani], sem bizonyítási tilalomról, hanem arról, mivel, hogyan bizonyítandó az engedély, útlevél, stb. megadása.

1.5. Egyes tények, amelyeknek bizonyítása nem tilos. a) Jogi vélelemként szokták megfogalmazni és kezelni a törvény ismeretének a vélelmét. A Btk. erről kifejezett szabályt nem tartalmaz —, a 24. § (2) bek.-e értelmében azonban bizonyítható a bűntett társadalmi veszélyességé-

[22] *Ružek,* Antonin: Právni moc a vykonatelnest. Praha, 1958. *Kaftal,* Alfréd: Prawomocnośc wyroków sadowych, Warszawa, 1966. 309. p.

ben való tévedés. Minthogy ez alapulhat a jog nem ismerésen is — következik ebből, hogy a törvény ismeretének a vélelme megdönthető.[23]

b) Nem szól meg nem dönthető vélelem a nyomozási vagy tárgyalási jegyzőkönyvek hitelessége mellett. — A törvény megengedi, hogy egyrészt a felek kérjék a jegyzőkönyv kiegészítését vagy kiigazítását (Be. 90. § (2) bek.), másrészt a szabálytalan jegyzőkönyvezés fellebbezési ok (fellebezés eljárási okból Be. 223. § (4) bek.). A másodfokú bíróság a jegyzőkönyvek hitelességét vizsgálhatja, minthogy az ítéletet és „az azt megelőző bírósági eljárást a maga egészében felülbírálja" (Be 241. § (1) bek.).[24] A nyomozási jegyzőkönyvekben foglaltak felülbírálata a tárgyaláson folyik. Minden okirat, köztük a nyomozási jegyzőkönyv is, a bírói mérlegelés tárgya. Bizonyító erejükről, hitelességükről bizonyítás folytatható, a felek reájuk vonatkozó bizonyítékokat terjeszthetnek elő. A bíróság az okiratokat, jegyzőkönyveket is „értékeli és meggyőződése szerint bírálja el." (Be 223. §.)

c) A büntető eljárási jogban találkozunk olyan szabályokkal, amelyek egyes büntető eljárási cselekmények valóságának bizonyítását korlátozzák. — Milyen volt a büntető eljárás, mi történt az eljárás során, az magában az eljárásban és később is bizonyítható. Ez történik pl. a nyomozást illetően a tárgyaláson, az elsőfokú bírósági eljárást illetően a fellebbezési eljárásban, a perújításban, a törvényességi óvás elbírálása közben; erre szolgálnak a jegyzőkönyvek, a hatósági tanúk, a részvevők, az eljáró szervek nyilatkozatai (pl. a Be. 240. § (1) a) szerint a másodfokú tanács elnöke intézkedik „a megfelelő felvilágosításnak az elsőfokú bíróságtól való megszerzése iránt"). — Egyes eljárási cselekmények bizonyítását azonban a törvény korlátozhatja. Nem nyilvános bizonyítás tárgya pl., miről tanácskozott a tanács az ítélethozatal előtt, egyhangúlag, vagy szótöbbséggel döntött-e; erről csak a később eljáró bíróság szerezhet tudomást (Be. 86. § (4), 93. § (2) bek.). Ha ebben a szabályban bizonyítási tilalmat fedezünk is fel,[25] figyelemre méltó, hogy nem büntetőjogi, hanem eljárási tényre vonatkozik, és hogy a döntésre hivatottakon kívülesők körére szorítkozik. E tilalom nem teljes és nem is valódi, mert nem zárja ki a tény releváns megismerését. Nem más az, mint a tanácskozási titok megóvásának speciális formája és biztosítéka.

1.6. Következtetések. a) Azok a büntetőjogi tények (a rágalmazó tény valósága, a 14 éven aluli beszámíthatósága, az ittas beszámíthatatlansága), amelyeknek bizonyítását a törvény közvetlenül vagy közvetve tiltja, kikerülnek a bírói megismerés köréből. A bíró velük kapcsolatban a valóságot vagy egyáltalán nem ismeri meg (igazat mondott-e a rágalmazó), vagy valóságként fogad el a törvényhozó által előre igaznak deklarált feltételezést (a gyermek ill. az ittas képességeiről). E bizonyítási tilalmak a megismerés és a bíróság által tehető ténymegállapítások határait jelölik.

Mindjárt hozzá kell ehhez tennünk, hogy e határokat a büntetőjog vonta meg, amelynek feladata meghatározza a megismerendő tények körét. Ez a feladat rekeszti ki a megismerésből azokat a tényeket is, amelyeket a bizonyítási tilalom körében tárgyaltam. Ezek azért kerülnek el a bizonyítás és megismerés köréből, mert büntetőjogilag közömbösek, irrelevánsak vagy értéktelenek. Az vitatható lehet, helyesen döntött-e a törvényhozó — de ez már nem a bírói megismerésnek, hanem a büntetőjognak a kritikája.[26]

b) Az ismertetett formális bizonyítási szabályokat (a visszaesés megállapítása jogerős ítéletből, stb.) nem azonosíthatjuk a többi bizonyítási tilalmakkal. Nem zárják el a bíróságot a tény megismerésétől, csak célszerűen korlátozzák az eszközt vagy forrást, amiből ismereteit szerezheti. A tilalom nem a tárgyra, hanem a formára vonatkozik, ami szélsőségesen szintén a megismerés korlátozásaként lenne fölfogható. De ha megengednők pl., hogy az újabb bűntettet tárgyaló bíróság a korábbi ítéletet felülvizsgálja és önállóan döntsön a visszaesésről — nem szólva az igazságszolgáltatásnak így bekövetkező képtelen dezorganizálásáról — mi biztosíték lenne arra, hogy az újabban tárgyaló bíróság jutna el helyes felismeréshez? Nem, e formális bizonyítási szabályban nem a megismerés korlátait, hanem a megismerés egyetlen lehetséges és megengedett forrására való utalást kell látnunk. A bíróság a megismerés, a bizonyítás közben a jogi tények világában mozog, és kötik őt a megismerésben is e világ szabályai.

2. A bizonyítási eszközökre és módszerekre vonatkozó tilalmak.

2.1. A törvényes bizonyítás néhány általános kérdése. A legális (formális) bizonyítási rendszer eltörlése sohasem oldotta fel és szüntette meg az eljárás formai kötöttségét. A szabad bizonyítási rendszer bevezetése sohasem tette a bizonyítást szabályozatlanná. Amit tett — az az volt, hogy felszabadította a bíró lelkiismeretét és a meggyőződését tette az igazság kritériumává.

A büntető eljárásban az elvek, garanciák, formai előírások végigvonulnak az egész eljáráson és áthatják a bizonyítást. Aligha találunk olyan elvet, amelyik ne érvényesülne a bizonyításban. Ha azt állítjuk, hogy az eljárási elvek maradéktalanul az elsőfokú bírósági tárgyaláson hatnak, és e szakasz dereka: az érdemi tárgyalás, vagyis a bizonyítás — ezzel azt állítjuk, hogy az eljárási alapelvek maradéktalanul a bírósági bizonyítási eljárásban érvénye-

[23] *Szabó* Imre: Szocialista jogelmélet — népi demokratikus jog, Bp., 1967. 178. p.

[24] Vö. Bírósági Határozatok, 1969/2. sz., 5958. sz.

[25] *Cieślak* (Zagadnenia), 266. p.

[26] Vitatott Btk-nak az ittassággal kapcsolatos álláspontja, 1. erről *Kádár* Miklós—*Kálmán* György, A büntetőjog általános tanai, 1966. 388. stb. p. *György*, K.: i. m.

sülnek. Ha pedig azt állítjuk, hogy az alapelvek súlyos megsértése az eljárást és az azt követő ítéletet semmissé teszi, ezzel azt is állítottuk, hogy semmis az alapelvek megsértésével folytatott bizonyítás. Törvényes és szabályszerű (megenegedett) az a bizonyítás, amit az alapelvek sérelme nélkül folytatnak, törvénysértő és tilos az a bizonyítás, amit az alapelvek megsértésével folytatnak.

A leírtakkal azt kívánom bemutatni, hogy a szabályszerű (megengedett) bizonyítás kérdése: tulajdonképpen az egész eljárás szabályszerűségének a kérdése is. Aminthogy törvénysértő az egész eljárás, ha pl. a tanácsnak csak két tagja van, nincs jelen az ügyész vagy védő, holott a törvény szerint jelen kell lenniük, úgy törvénysértő a tanú kihallgatása is, amely ilyen törvénysértő eljárás keretében folyt. A bizonyítás szabályszerűsége ilyen tág értelemben tehát része az egész eljárás szabályszerűségének.

Ismert az a felfogás, amely szerint a jogerős ítélet helyességének vélelme maga is egy feltételezésen nyugszik, nevezetesen azon, hogy az eljárási garanciák, az eljárási szakaszok elégségesek annak biztosítására, hogy a büntető ügyben az igazságot, a vádlott bűnösségét vagy ártatlanságát megállapítsák. Ennek az ellenkezője is igaz kell legyen, nevezetesen: azt vélelmezzük, hogy a tárgy nem bizonyított és valósága nem állapítható meg, ha megsértették a bizonyítás eljárási formáját.[27]

— A bizonyítás eljárási formáját itt tágan kell érteni, ide tartozik nemcsak a bizonyítás valamelyik részletszabálya (pl. a tanú figyelmeztetése az igazmondásra vagy a vallomástétel megtagadásának jogára), hanem a kontradiktórius tárgyalás, a nyilvánosság, szóbeliség stb. — tehát az eljárás tágan fölfogott formái, követelményei is.

Ha irányadónak tartjuk azt a véleményt, amely a bizonyítottság feltételének tartja az eljárási formák megtartását, állást foglaltunk az eljárási formák elsőbbsége mellett, vagyis: ha a forma rossz, a tartalmat nem vesszük figyelembe, azt nem ismertnek vagy legalábbis közömbösnek tekintjük.[28]

Ez a kérdés és általában az, milyen hatása van annak, ha az eljárási formákat nem tartják meg, ha az eljárás és ennek következtében a reá épülő ítélet törvénysértő, a semmis (hatálytalan) cselekmények és ítéletek tanának a része.[29] Ide tartozik legalább részben az a kérdés is, mennyiben használható fel az a bizonyíték, amit a semmis eljárás során vagy jogellenesen, eljárási szabálysértés árán szereztek. E kérdés a nyomozással kapcsolatban különösen fontos. A nyomozási cselekmények semmisségének tana és jogi szabályozása még meglehetősen fejletlen és indokoltnak látszik az a követelmény, hogy a formahibás vagy más ok miatt fogyatékos nyomozási-bizonyítási cselekmények orvoslásának módszereit a jogtudomány és törvényhozás nagyobb figyelemmel kezelje.[30]

2. 2. A megengedett bizonyítási eszközök. Említést érdemel az a kérdés is, vajon kimerítően sorolja-e fel a magyar jog a bizonyítási eszközöket? Ha igen, akkor a törvényben nem említett bizonyítási eszköz mind tiltott, vagyis: törvényes, szabályszerű bizonyítás csak a törvényben meghatározott eszközökkel folytatható.

A Be 61. §-a úgy látszik, nem hagy kétséget afelől, hogy nem tartalmaz kimerítő felsorolást, hanem csak példaszerűt. Ezt mintha megerősítené a 6. § is, amely a bizonyítás szabadságát deklarálja.[31] — A kérdés azonban e § idézésével nem dönthető el. Az irodalomban ismert az a vélemény, hogy csak a törvény által megengedett bizonyítási eszközök alkalmazhatók és a bizonyítással foglalkozó munkák hagyományosan ugyanazokat az eszközöket sorolják fel (a terhelt, tanú vallomása, a szakértő véleménye, a tárgyi bizonyíték, okirat, esetleg szemle). Ez tehát elméletileg ellentmond annak, hogy a törvényben meg nem nevezett eszköz is igénybe vehető volna. De a legnagyobb nehézséget az okozza: hogyan kellene lefolytatni a bizonyítást olyan eszközzel, amelyről a törvény nem szól? Vajon, a törvény, amely meghatározza pl. a tanúkihallgatást, szabad kezet ad meg nem nevezett eszközök kiválasztására és alkalmazására, pl. a felek kihallgatására eskü alatt?

Azt az álláspontot tartom helyesnek, amely szerint a bizonyítási eszközöket (forrásokat) a törvény felsorolja, megnevezi, ill. szabályozza. A törvényben meg nem nevezett eszköz (forrás)

---

[27] Bizonyításelmélete, 432., 454. p.

[28] Ellenkezőleg: *Kurilov*, Sz. V.: A bírósági bizonyítás lényege (oroszul), Irkutszk, 1956., 17. p.

[29] *Móra:* Tankönyv, 208—219. p.; A fogyatékos büntető eljárási cselekmények, J. K. 1959/12. sz. 638. és köv. p.; A bizonyítás és az akarathibás perbeli cselekmények, M. J.; 1958/10. sz. 312. és köv. p.; *Katfal* A.: O niewazności wyroków sadowych z mocy samego prawa. N. P.; 1961/9. sz.; *Cieślak*, Marian: Niewaznosc orzeczen w procesie karnym PRL. Warszawa, 1965. 298. p.

[30] A magyar jog a pótnyomozás elrendelésének, a tárgyalás előkészítésének szabályaiból kitűnően nem ismeri az alaki okok miatt hibás v. hatálytalan nyomozási cselekményeket. Ellenkezően pl. francia jog — Code de procédure pénale, 170. cikk., Az irodalomban l.: *Stěpán* Jan: K zárukám zákonnosti v připravném řízeni, Soc. zák., 1964/5., 34. p. *Honig*, R. M.: Die Bewertung polizeilicher Ermittlungshandlungen durch den Supreme Court der Vereinigten Staaten, ZSTW., 1967/2. 347 *Dulov, Matvienko* a formahibás bizonyítási cselekmények hatálytalansága mellett foglal állást — ami vitatható, 1. Bizonyítás elmélete, 278. p.

[31] A Be. 61. §.: „Bizonyítékok különösen: a tanúvallomások..." 6. § (1): „A büntető ügyekben eljáró hatóságok... meghatározott bizonyítási eszközök alkalmazásához nincsenek kötve és szabadon felhasználhatnak minden olyan bizonyítékot, amely a tényállás kiderítésére alkalmas lehet."

meg nem engedett.[32] A törvény arra ad szabadságot, hogy a törvényes forrásokból, eszközökből nyert tényeket — vagyis bizonyítékokat a bíróság (nyomozó hatóság) szabadon felhasználja és a tények körét nem korlátozza. A bizonyítékokat a törvény nem sorolja és nem is sorolhatja fel.

De, ha ez az álláspont helyes, akkor mit jelent vajon a Be 61. §-ban olvasható „különös" szó, ami, mint minden felsorolás elején, itt is azt jelzi, hogy a felsorolás nem teljes? — Ezt a szót itt egyfelől a terminológiai pontatlanság kísérőjének tartom, mert a § „bizonyítékokat" sorol — amit lehetne példálózva tenni, de valóban eszközöket nevez meg, amelyeket viszont nem szabad példálózva előadni. A „különösen" szó másfelől utalhat olyan eszközökre, amelyek a 61. §-ban nem szerepelnek, hanem valahol máshol. Ilyennek lehetne minősíteni a hatályos jog alapján a nyomozási kísérletet, a kihallgatáson felvett magnetofon szalagot, a szemlén készült fényképet.

Az a fölfogás, amely elutasítja a megengedett bizonyítási eszközök köréből azokat, amelyeket a törvény nem sorol fel, nem nevez meg és nem szabályoz, messzemenő gyakorlati következményekkel jár. Nem lehet e szerint pl. a hatósági közeg jelentését, a szemlén kívül felvett helyszíni rajzot, a büntető eljáráson kívül felvett jegyzőkönyveket — (hacsak nem tárgyi bizonyítékok, vagy nem egyszerűsített nyomozás folyik) bizonyítási eszközként kezelni. — E vélemény követése gyakorlati nehézségeket okoz és mégsem lehet más álláspontot képviselni. Ragaszkodni kell a törvényes bizonyítási eszközökhöz és a törvényhozótól kell elvárni a körültekintő szabályozást. Különben hogyan magyaráznók pl. a felek eskü alatt való kihallgatásának és más törvénytelen (vagy talán: törvényen kívül álló) eszközöknek az elvetését?

A következetlenség, sőt majdnem zűrzavar, ami a terminológiában uralkodik (bizonyíték, eszköz, forrás következetlen használata) nehezíti a törvény meggyőző értelmezését.[33] A kifejtett álláspont mellett ennek ellenére felsorakoztathatók lennének körülményes nyelvtani és logikai érvek, de amit igazán döntőnek tartok — az a következő: A magyar büntető eljárás rendszerébe, mint említettem, nem lehet beépíteni olyan bizonyítási eszközt, amelynek nincsenek eljárási szabályai.

Hogy itt ezután is sok magyarázni való marad, az nem kétséges, ilyen pl. a szemle, a nyomozási kísérlet helye. A magyar jog szerint a tanúvallomás, szemle ugyanabba a fogalmi kategóriába tartozik, a bizonyíték (helyesen: bizonyítási eszközök vagy források) közé. A szovjet törvények és irodalom a szemlét, a nyomozási kísérletet pedig csak a vizsgálati cselekmények között említik, de nem említik a bizonyítékok forrásai között. Helyesen tehát melyik fogalom alá rendelendők? — És mi legyen az olyan bizonyítási cselekményekkel, mint pl. a bemutatás felismerésre, amelyről a magyar törvény egyáltalán nem szól? (Lehetséges, hogy e cselekményt a tanúkihallgatás és a szemle szabályai szerint vezetik le, de akkor még mindig meg nem oldott e cselekmény valamennyi szükséges mozzanatának jogi szabályozása.) — Ezek a példák arra intenek, hogy az elméletnek és a törvénynek is a bizonyítás, a megengedett és tiltott bizonyítás iránt több figyelmet kell tanúsítania.

2. 3. Az egyes bizonyítási eszközökre vonatkozó tilalmak. A bizonyítási eszközökre és módszerekre vonatkozó szűkebben fölfogott tilalmakat az *egyes bizonyítási eszközöket* meghatározó szabályokban találjuk. Van-e közöttük vajon olyan, amely korlátozza a bírói megismerés lehetőségét?

Feltételezhetjük, hogy a *helyettesíthető* bizonyítási eszközre vonatkozó tilalomnak nincs ilyen hatása. Ilyennek tartom a *szakértői véleményt.* A szakértő alkalmazására megállapított tilalmak (akadályok): a kizáró okok és azok az okok, amelyek a tanúkihallgatásnak is akadályai [Be. 67. § (2) bek.]. Minthogy a kizárt vagy akadályozott szakértő pótolható mással, a tilalomnak nincs hatása az ügy megismerésére. Elgondolhatók természetesen szélsőséges esetek, amikor másképp alakul a helyzet, pl. az országban egyetlen szakértője van a kérdésnek, és ő a tilalom miatt nem alkalmazható, vagy az akadály utólag derül ki, de közben a vizsgálati anyagot az akadályozott szakember elhasználta. — Ilyen lehetőségeknek azonban nem kell tulajdonítanunk sem elvi, sem általános jelentőséget.

A *nem helyettesíthető* — legalábbis többnyire nem helyettesíthető — bizonyítási eszközök közé sorolható a tanú vallomása, tárgyi bizonyíték, okirat. Ide sorolható, habár különleges helyet foglal el, a terhelt vallomása, amelynek többek között azért is különleges a helye, mert az eljárás e vallomás hiányának a pótlását is célozza.

A tanúként való kihallgatás akadályai: 1. A titok megőrzése, (államtitok, szolgálati, hivatási, védői, magántitok); *2.* hozzátartozói viszony; *3.* önvád és hozzátartozó vádolása; *4.* a tanúzási képesség hiánya (Be 62—65. §)[34]

Az 1—3. pontban megjelölt akadályok és tilalmak a büntető eljárás feladata és mások jogai, érdekei között támadható konfliktus megoldásának módját fejezik ki. A 4. pont, amely a tanúzási képesség hiányát tanúzási tilalom-

[32] Általános vélemény a szovjet irodalomban, amely az orosz be. 69. cikk. 2. bek.-én alapul. (A szovjet irodalom főként a „forrás" kifejezést használja, mint az „eszköz" szinonimáját.)

[33] *Gödöny* József: Bizonyítás a nyomozásban, Bp., 1968. 124. p. és köv., *Nagy,* 48. p.

[34] A mentességi okok egyes kódexekben különböznek. A szovjet jog pl. nem ismeri a hozzátartozók mentességét.

ként fogalmazza, figyelmen kívül hagyható, minthogy nem lehet a valóság megállapításának akadálya.

A *tárgyi bizonyítékok* szinte leírhatatlanul nagy, állandóan táguló kört foglalnak el és a törvény a körből semmit sem rekeszt ki. A tárgyi bizonyítékokra szorosan véve eljárási tilalmak nem is vonatkozhatnak. Bizonyos szűk körű tilalom látszólag ezeket is korlátozza, nevezetesen: A tárgyi bizonyítékokat köteles a birtokosa kiadni, de ez a kötelesség nem terheli a terheltet, és azt a birtokost sem, akit a tanúvallomás alól mentesség illeti meg, minek következtében pénzbírsággal nem kényszeríthetők a kiadásra. — E mentességet azonban hatástalanítja, hogy „A birtokos által felhívásra ki nem szolgáltatott dolgot házkutatás vagy személymotozás útján is meg lehet szerezni" (Be. 147. § (1)—(3) bek.). — Nem találunk tehát a tárgyi bizonyítékok felkutatására, megvizsgálására vagy alkalmazására vonatkozó kifejezett eljárási tilalmat. Ez azonban nem egyértelmű azzal, hogy tárgyi bizonyíték bármilyen módszerrel beszerezhető. A lefoglalás, házkutatás, személymotozás, szemle, a tárgyi bizonyíték megszerzésének a törvényileg megengedett módja ill. alkalma; a postai küldemények megszerzésére ill. lefoglalására még további speciális korlátozás vonatkozik (144. § (4) bek.). — Azt mondhatnók röviden, hogy a tárgyi bizonyítékok széles állományt képviselnek, bármi lehet tárgyi bizonyíték, de a megszerzésük csak a büntető eljárási jogban elismert cselekmény által megengedett.

Másképp áll a dolog az *okiratokkal*. A bizonyításra felhasználható okiratok jól körvonalazható állományt alkotnak. Okirati bizonyításra csak az alkalmas, ami a tárgyaláson az ügy anyagává tehető, tehát felolvasható. Mi az, amit a tárgyaláson fel kell ill. lehet felolvasni, azt a 209. § (1) bek. sorolja (amit kiegészít pl. a 267. § a megismételt tárgyalásról, és kiegészíthető a nyomozási kísérlet jegyzőkönyvével, 134. §). Más okirat tárgyaláson nem szerepelhet bizonyítási eszközként. (Az igénybe vehető okiratok köre az egyszerűsített nyomozásban szélesebb, l. Be. 110/A § 1966. évi 16. sz. tvr. 10. §-a). Az okiratok bizonyítékként való igénybevételére tilalmak ezentúl nem vonatkozhatnak. Ha az okirat tárgyi bizonyíték, reá is vonatkozik, amit erről előbb elmondtam.

Figyelemre méltó, hogy a tárgyi bizonyítékoknak és az okiratoknak, mint titokhordozóknak a felhasználását a Be nem korlátozza. Az ilyen dolog kiadását a birtokos megtagadhatja, de az tőle házkutatással vagy személymotozással elvehető. (Be. 147. § (3) bek.) — Úgy érzem, a Be. itt adós olyan szabállyal, ami a tanúéhoz hasonló helyzetet biztosítana a titkot tartalmazó okirat stb. birtokosának. És ez még akkor is megfontolandó, ha a tárgyalás nyilvánosságát a titok védelme érdekében kizárhatják.

A *terhelt kihallgatásával* olyan tilalmak állnak kapcsolatban, amelyek biztosítják önkéntes és szabad vallomástételét. A terhelt nem köteles vallani és „Erőszakkal, fenyegetéssel vagy más kényszerítő eszközzel a terheltet vallomástételre vagy beismerésre bírni nem szabad." (Be. 117. § (4) bek.). A kihallgatásra más tilalmakat magukban foglaló szabályok is vonatkoznak: tilos a kihallgatott személy befolyására alkalmas kérdés feltevése (Be. 199. § (2) bek); a kihallgatás során a terheltnek módot kell adni, hogy védekezését összefüggően előadhassa (117. § (2) bek.). A terhelt kihallgatására vonatkozó szabályok és tilalmak (pl. az erőszaktól mentes kihallgatás) megfelelően alkalmazandók a tanúra, a szakértőre.

2. 4. A bizonyítási módszerekre vonatkozó tilalmak. Az irodalom különös figyelmet szentel a törvénytől eltérő bizonyítási módszereknek, mint a tényállás-diagnosztika, poligráf, narkotikumok, hipnózis alkalmazása. Az irodalom általában elveti az említett és hozzájuk hasonló eszközöket és módszereket, mert ezek egyfelől törvénytelenek, tehát tilosak, másfelől az igazságra veszélyesek.[35] Közülük a kényszervallatás az, amelynek legnagyobb az irodalma. A feudális jognak e kárhozatos intézményét csak hosszú irodalmi és politikai harc után sikerült megtiltani és száműzni a jog területéről. Ami miatt ellene fordultak, az az volt, hogy alkalmatlan az igazság kiderítésére és meggyalázza az embert. A kényszervallatás megtiltása óta a jog területén kívül él, titkon búvik meg. Alig tudná valaki leírni mindazt a szenvedést és gyászt, amit a kényszervallatás okozott és alig hiszi valaki, hogy a kényszervallatás a társadalom eszköze a gonosztettek felderítésére. Lényegében nem más az ma, mint bűntett, primitív és elfajult visszaélés a hatalommal, amely nemcsak a szenvedő embert, hanem az igazságszolgáltatást és a társadalmat is meggyalázza.[36]

Nem ilyen egyszerű az állásfoglalás más modern, de a jog által el nem ismert bizonyítási módszerek ügyében, mint a poligráf, narkotikumok, hipnózis, tényállás-diagnosztika. Ezek külön-külön kritikailag elemezendők voltak — és nem is csak jogászok által —, hogy alkalmasságuk az igazság felderítésére megállapítható legyen. Nem kételkedem azoknak a véleményében, akik az említett eszközöket az igazság megállapítására alkalmasnak nem tartják. A narkótikumokról (narkoanalízisről) ma már közismert, mennyi visszaélésre adtak alkalmat, és hasonlóan vélekedhetünk a hipnózisról. A pszichoanalitikusok által bevezethetőnek tar-

[35] A magyar irodalomban l.: *Móra:* Tankönyv. 270—271., 288. p.; *Kertész* Imre: A kihallgatási taktika lélektani alapjai. Bp., 1965., 55—77; *Nagy,* 554—565. p. és az általuk idézett külföldi és hazai irodalmat.

[36] *Mellor,* Alec: La torture, son histoire, son abolition, sa réapparition au XX siécle. 1961. 420. p. *Kertész,* i. m.-ben (Középköri kihallgatási módszerek a burzsoá államokban c. rész) 77—86. p.

tott pszichológiai tényállásdiagnosztika ugyancsak nem vezet sikerekre.[37] Talán a poligráf az, amihez lehet reményeket fűzni; de rámutatnak arra, hogy ez a műszer is félrevezethet és kijátszható.[38]

A kriminalisztika és az igazságszolgáltatás mindig vágyott olyan módszerekre és eszközökre, amelyekkel egzakt módon ellenőrizni lehetne, mit tud a tanú, mit hallgat el, igazat mond-e. Ilyen eszköz és biztos módszer feltárása még a jövő feladata és ha meglesz, nagy segítségére lesz az igazságszolgáltatásnak. Milyenek lesznek a műszerek és szerek, még nem tudjuk, — lehet, a poligráf tökéletesített változata lesz az. Nem tartjuk azonban kétségesnek, hogy a jog csak bizonyos kikötések mellett engedheti alkalmazni. Ezek a következők lehetnek:

1. A terhelttel szemben nem alkalmazhatók, mert a cselekvőképessége és védekezési képessége nem korlátozható; *2.* Tanúval szemben sem alkalmazható olyan eszköz, szer vagy módszer, amely — ha átmenetileg is — megfosztaná őt öntudatától és cselekvési képességétől; *3.* Az alkalmazás csak az elfogulatlanság kellő garanciái mellett, az eljárási elvek érvényesítésével, a bíróság, a felek által gyakorolt ellenőrzés mellett folyhat.

A tilos bizonyítási módszerek közé sorolhatunk minden más a bizonyíték megszerzésére irányuló jogellenes módszert. A modern technika ezeknek a lehetőségét messzemenően kitágítja — az említetteken kívül gondolhatunk pl. híradástechnikai stb. eszközökre is. Annak, hogy valamely módszer jogellenes, tehát tilos-e, leginkább két helyen kereshetjük a kritériumát: a büntetőjogban és az eljárási jogban. Ha a Btk. védi pl. a levéltitkot és a távközlési titkot (265. §), az a büntető eljárási célokra csak a Be. által megengedett módon korlátozható, nevezetesen a postai küldemények lefoglalására vonatkozó szabályok szerint (Be. 144. § (4) bek.).

A büntető eljárás elmélete és gyakorlata számára mindig nehéz kérdés: mi legyen a törvényellenesen beszerzett bizonyítékokkal? Felhasználhatja-e a nyomozóhatóság, ügyész, bíró, vagy ne használja fel és mondjon le — talán éppen e lemondás által — az igazság megállapításáról?[39]

A kérdésre a legkézenfekvőbb válasz, hogy ne szerezzenek be bizonyítékokat jogellenes módon. Ennek biztosításában, az ilyen gyakorlat meggyökeresedésében a bíróságnak döntő szerepe van. Amennyiben ui. a bíróság nem von be a mérlegelés körébe semmilyen jogellenesen beszerzett bizonyítékot — értelmetlenné válik a bizonyítékok jogellenes beszerzése.

A magyar jogban csak elvétve találunk tételes szabályt, amely kifejezetten rendelkeznék a jogellenesen beszerzett bizonyíték figyelmen kívül hagyásáról. Ilyen a Be. 64. § (5) és 65. § (4) bek-e, amelyek a tanúzási mentesség ellenére kihallgatott személy vallomásának figyelmen kívül hagyását rendeli. Ez megfelelően alkalmazandó a szakértőkre (67. § (2) bek.) A törvény azonban nem szól arról, mi az értéke a terhelt kikényszerített vallomásának (117. § (4) bek.), vagy a jogellenesen beszerzett tárgyi bizonyítéknak. Meggyőződésem szerint eljárási szabálysértés, ha a bíróság jogellenesen beszerzett bizonyítékot figyelembe vesz és mérlegel.[40] Ennek azonban a törvényben és a gyakorlatban is egyértelműen hangot kellene adni.

2. 5. Következtetések. a) Ha arra a kérdésre keresünk választ, vajon nem akadálya-e a valóság megismerésének, ha *csak azok a bizonyítási eszközök vehetők igénybe,* amelyeket a törvény ilyeneknek elismer, tagadó választ kell adnunk — természetesen értelmes törvényt feltételezve. A lehetséges bizonyítási eszközök, a bírói megismerés lehetséges forrásai tapasztalatból ismertek és a számuk nem tágítható tetszés szerint. A törvényhozó a lehetséges eszközöket választja és jelöli a törvényben megengedett bizonyítási eszközökként. Az általános kifejezéssel jelölt egyes bizonyítási eszközökön belül új változatok születnek: új tárgyi bizonyítékok, újfajta szakvélemények lesznek felhasználhatók. Ez oldja fel a törvény látszólagos merevségét és lezártságát, és tágítja a megengedett bizonyítás területét.

Ha a törvény elzárkózik egyes bizonyítási eszközök elől, mint pl. a felek vallomása eskü alatt, ezt nyilvánvalóan nem az igazság titkon tartása érdekében, hanem éppen ellenkező céllal tette. Ugyancsak nem a megismerés károsításának szándékával határolja körül pl. a felhasználható okiratokat. Ha a törvény nem engedi a tanúvallomásról más eljárásban keletkezett jegyzőkönyv felolvasását a tanú kihallgatása helyett, ezt nyilvánvalóan a közvetlenség megóvása, az ügy jobb megismerése, a belső bírói meggyőződés kialakítása érdekében teszi.

A törvényben a törvényhozó szándékai ellenére lehet olyan hézag, amely értelmezési nehézséget okoz. Pl. a Be. 141. § szerint a nyomozás alatt a szemle tárgyáról fénykép készítendő, de hogyan ismerkedik majd meg a bíróság és a felek a fényképpel, arról a törvény hallgat. Biztos, hogy a fénykép akárcsak a szemléről felvett jegyzőkönyv: törvényileg megengedett bizonyítási eszköz, de nem olvasható fel (1.: Be. 209. § (2) d-t), legfeljebb felmutatható, mint a tárgyi bizonyíték (Be. 210. §). Ez a fénykép azonban nem tárgyi bizonyíték! A gyakorlat ezt és a hasonló nehézségeket (szabályozatlan pl. még a filmvetítés, a magnetofon meghallgatás) kiterjesztő törvény-értelme-

37. Ironikusan mutatja be Karel *Čapek* egyik novellája. (Betörők, bírák, bűvészek és társaik c. kötetben.)

38 L. a 35. alatt jelölt irodalmat.

39 L. a 27—30. jegyzetben jelölt irodalmat.

40 *Truszov,* 35—37. p.; *Gödöny,* 136. p.

zéssel oldja meg, de csak akkor oldja meg jól, ha a törvény által valamilyen módon elismert eszközről van szó. A gyakorlat kénytelen pótolni a törvényhozó mulasztásait, hacsak egyikmásik rendelkezését nem akarja tárgytalannak tekinteni. És a törvényhozónak kötelessége, hogy idejében döntsön az új bizonyítási eszközök és módszerek felhasználásáról. Ezzel az eljáró hatóságok és a részvevők kezébe megfelelő eszközöket ad a valóság megismerésére.

b) Azok a *tilalmak, amelyek korlátozzák egyes bizonyítási eszközök igénybevételét,* esetenként akadályozhatják a valóság megismerését. Ezt a veszélyt és hátrányt a törvény tudatosan vállalja, mert bármilyen érték is a valóság megismerése, néha vissza kell vonulnia más érdekek előtt. Amint láttuk, háromféle ok az, amivel szemben az igazságkutatás — a tanúkihallgatással kapcsolatban — hátrébb szorul: *1.* a titok védelme; *2.* az önvádnak és a hozzátartozó vádolásának az elkerülése; *3.* a hozzátartozói viszony. — Ezek az okok a tanú kihallgatásában és az önvád a terhelt kihallgatásában is szerephez jutnak. Mindegyik oknak külön indokai vannak, amelyek általánosan ismertek.[41] A titok védelmét: erősebb állami érdek vagy a hivatás társadalmi érdekei indokolják; az önvádra kötelezés: pszichikailag rendszerint lehetetlennek a megkövetelése volna és hasonló természetű lenne a hozzátartozó megvádolására kötelezés.

A hozzátartozói mentesség általános és nemcsak arra az esetre korlátozható, ha a tanú vallomásával hozzátartozóját vádolná. Ebben a mentességi okban is azonban az a motívum rejtőzködik, amely a tanút felmenti a hozzátartozójának terhére szóló tények megvallása alól. — Az a törvény, amely a terhelt hozzátartozóját tanúvallomásra, tehát az igaznak az elmondására kényszerítené, a tanút súlyos dilemma elé állítaná. Mert vagy elmondja az igazat, amely a terheltre terhelő és kiteszi őt akár a legsúlyosabb következményeknek, vagy hamisan vall és vállalja ennek következményeit. De miért kell ilyen választás elé állítani a szülőt vagy a gyermeket? Rakhat-e rájuk a törvény ekkora terhet? A hozzátartozói vallomások igazságértéke iránt nagyfokú bizalmatlanságot táplálnak, mert érzelmi elfogultságot tételeznek fel, akár a tanú a vádlott-hozzátartozó javára, akár a terhére vall. Ez az indokolt fenntartás és tartózkodás olyan következtetést enged, hogy a hozzátartozói vallomás elmaradása nem is oly nagy vesztesége az igazságnak.

c) A büntető eljárás feladata, hogy megállapítsa az igazságot, de ezt a feladatát *nem* teljesítheti *bármi áron.* Erről már az eljárási elvek és az eljárás formai előírásai is tanúskodnak, de különösen a bizonyítási eszközökre és módszerekre vonatkozó szabályok és tilalmak.

Aligha kételkedhetünk abban, hogy a büntető eljárást meghatározó pozitív szabályok, — amelyekkel ellentétes eljárás és bizonyítás: tilos — az igazság megállapítását célozzák. Elfogadhatjuk azt a már idézett feltételezést, vagy vélelmet, hogy az igazság megállapítására a törvényes, szabályos, a formai követelményeknek megfelelő eljárás vezet — és fordítva, a súlyos eljárási szabálysértések mellett folytatott eljárásban és bizonyításban a valóság nem bizonyított és nem ismert. Ilyen tág értelemben fölfogott tilos bizonyítás tehát nem vezet az igazsághoz.

Mindenki tudna felhozni példákat és érveket arra, hogy törvénytelen, szabálytalan eljárás és bizonyítási módszerek is sikerre vezettek vagy vezethetnek és ellenvethetné, hogy az igazságnak nem a szabályos eljárás, hanem a társadalmi gyakorlat a kritériuma. De a törvényeket sértő, önkényes büntető eljárás és módszerek, amint azt a társadalmi tapasztalatok igazolják, a társadalomra végső hatásaiban rendkívül veszélyes. Veszélyesebb, mint amilyen hasznos a bűntetteknek és bűntetteseknek sikeres, de törvénytelen leleplezése. Szükségszerű és törvényszerű, hogy az önkényesen folytatott büntető eljárások társadalmi méretekben végül is nem az igazságot, hanem az önkényt szolgálják. Ezt igazolja a társadalmi gyakorlat.

Király Tibor

[41] *Nagy,* 281. stb. p. *Repik,* Bohumil: Má obviněný právo odepřit výpověd. Soc. zák. 1967/8.; *Vojna* Pavel: Obviněný jako procesní subjekt, nebo jako dukazní prostředek? Soc. zák. 1967/8. sz.

Polgári jogalkotási és elvi irányítási feladatok a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalásai tükrében

1. A Polgári Törvénykönyv hatálybalépése előtt, 1960. május 1-ét megelőző időben a pozitív polgári jogot — néhány külön szabályozott jogterület kivételével — a bírói gyakorlat fejezte ki. Az ítélkezési gyakorlatban tükröződő elveket és szabályokat a Legfelsőbb Bíróság különböző jellegű iránymutatásai fogalmazták meg. Ezek között az iránymutatások között jelentős szerepük volt a polgári kollégium állásfoglalásainak. A Ptké 5. §-ának (2) bekezdése értelmében a Ptk hatálybalépésével a polgári jogi tartalmú állásfoglalások is hatályukat vesztették. A Legfelsőbb Bíróság 786. számú polgári kollégiumi állásfoglalása[1] azonban kimondotta, hogy azok a polgári elvi döntések és polgári kollégiumi állásfoglalások, amelyek a Ptké IV. fejezete által hatályban tartott külön jogszabályhoz kapcsolódnak, továbbra is hatályban maradnak annyiban amennyiben a Ptk rendelkezéseivel nem ellentétesek.

Ezzel a polgári jogban is teljesen megszűnt az ítélkezési gyakorlat jogalkotó szerepe. A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma most már csak az írott jogot értelmezheti és állásfoglalásaiban a Polgári Törvénykönyv, valamint a hozzá kapcsolódó más jogszabályok rendelkezéseinek tartalmát határozhatja meg. Ebben az értelemben keletkeztek új állásfoglalások, amelyek a gyakorlat igényeinek megfelelően később kiegészültek és módosultak.

A gazdasági irányítás reformja jogi reformokat is maga után vont, amelyek több vonatkozásban érintették a polgári jog területén kialakított és állásfoglalásokban is megfogalmazott ítélkezési gyakorlatot, de magát a Polgári Törvénykönyvet is. Ugyanebben az időben került sor a termelőszövetkezeti jog és a földjogi viszonyok átfogó szabályozására. Legutóbb pedig a szellemi alkotások jogát szabályoztuk két új törvényben. Ezek az új törvények több vonatkozásban érintik a polgári ítélkezési gyakorlatot.

2. Ez a jogszabályalkotási munka szükségessé tette az ítélkezési gyakorlat több irányú felülvizsgálását és a különböző polgári kollégiumi állásfoglalások módosítását. A gyakori változtatások és kiegészítések megnehezítették az ítélkezési gyakorlat áttekintését és annak megállapítását, hogy melyek azok a legfelsőbb bírósági iránymutatások, amelyeket az új helyzetben is irányadónak kell tekinteni. Akadályozta a polgári jog területén az eligazodást az is, hogy a Legfelsőbb Bíróság az elmúlt közel 10 év alatt kifejezetten nem adott útmutatást arra vonatkozólag, hogy a Ptké 5. §-a értelmében milyen iránymutatások váltak meghaladottá.

A polgári ítélkezési gyakorlat mozgásának, fejlődésének ez a folyamata még nem fejeződött be egyrészt azért, mert a gazdasági reform a polgári jog területén is további újabb jogszabályalkotásokat tehet szükségessé, másrészt pedig a bírói ítélkezésben eddig az idő rövidsége miatt nem jelentkezhettek azok az újszerű jogszabályértelmezési problémák, amelyeket a gazdasági irányítás reformja vethet fel. A Legfelsőbb Bíróság mégis időszerűnek és szükségesnek látta a polgári kollégiumi állásfoglalások felülvizsgálatát. A felülvizsgálat azonban elsődlegesen arra terjedt ki, hogy melyek azok az állásfoglalások, amelyeket hatályban levőknek kell tekinteni. A hatályban tartott állásfoglalásokat a Legfelsőbb Bíróság az ítélkezési gyakorlat áttekintésének megkönnyítése végett jogágazatonként és jogterületenként egységes rendszerbe foglalta. A polgári jogi tartalmú állásfoglalások a Polgári Törvénykönyv rendszerét követik.

A felülvizsgálat kevés kivételtől eltekintve a hatályban tartott állásfoglalásokat tartalmukban nem érintette, jelentősége mégis túlnő az egyszerű technikai rendszerezés keretein. Az egységes szerkezetbe foglalás és az áttekinthető rendszer ugyanis nemcsak az ítélkezési gyakorlat megismerését könnyíti meg, hanem elősegíti annak átfogó elemzését és kétirányú általános következtetés levonását. A törvényhozó képet kap arról, hogy a Polgári Törvénykönyv és a kódex alapján kibocsátott részletjogszabályok miként hatályosulnak a gyakorlatban, a hatályos polgári jognak milyen fogyatékosságai, hiányosságai vannak és ezzel útmutatást ad a jövőre. Ugyanakkor egységes képet kaphatunk arról is, hogy miképpen érvényesülnek a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító munkájában a jogszabályértelmezésnek az elméletben kialakult és a gyakorlatban is elfogadott módszerei, eszközei.

I.

3. Az említett elemző munka azért is fontos, mert a Polgári Törvénykönyv általános felülvizsgálata a közeljövőben napirendre kerül. Ebből a szempontból nem lehet közömbös, hogy mennyiben vált be a gyakorlatban a hatályos jogi szabályozás és hol, milyen igények jelentkeznek annak tökéletesítése terén.

Az ítélkezési gyakorlat értékeléséből tanulságokat vonhatunk le a kodifikációs módszerek vonatkozásában is. A Polgári Törvénykönyv általános hatállyal szabályozza az áruviszonyokat, a polgári jog valamennyi intézményét, tehát igen széles jogterületet ölel fel, mégis mindössze 685 §-t tartalmaz. A tömörség alapja az, hogy a törvény kerüli a fogalmi meghatározásokat és a részletes, kazuisztikus, technikai jellegű rendelkezéseket. A tényállásokat általánosan, átfogóan

[1] A BH. 1960. évi 8. számában megjelent állásfoglalás ma már nem hatályos.

határozza meg, de a szabályozott kérdések megoldására konkrét eligazítást ad a jogalkalmazónak, ugyanakkor azonban igen széles körű mozgási szabadságot biztosít számára ahhoz, hogy megfelelő megoldást találhasson a gyakorlatban felmerülő legkülönbözőbb jogvitákra. Ez a szabályozási mód tette lehetővé, hogy a Polgári Törvénykönyv viszonylag jelentéktelen módosításokkal alkalmasnak látszik azoknak az igényeknek a kielégítésére is, amelyek az új gazdasági mechanizmus viszonyai között felmerülnek.

4. E szabályozási módszer helyességét igazolja a legfelsőbb bírósági állásfoglalások számszerű alakulásának rövid áttekintése is. Tapasztalati tény, hogy minél általánosabb, minél elvontabb a jogszabály tényállása, rendelkezése, annál több értelmezési problémát vet fel annak alkalmazása. Nézzük meg, mit mutatnak mégis a számszerű adatok.

A hatályban tartott polgári jogi tartalmú állásfoglalások száma összesen 112, tehát minden hatodik §-ra jut egy-egy állásfoglalás. De még érdekesebbek a számadatok, ha jogterületként elemezzük azokat. A 112 állásfoglalásból 31 vonatkozik tulajdonjogi, 66 kötelmi jogi és 13 öröklési jogi rendelkezésekre. A tulajdonjogi állásfoglalások közül 17 a kisajátítási kártalanítással kapcsolatos részletjogszabályokat értelmezi, a kötelmi jogi állásfoglalásokból pedig 30 az úgynevezett lakáskódexszel van összefüggésben. Ebből tehát az is kiderül, hogy a Ptk-nak tulajdonjogi kérdésekben rendelkező 110 §-a mindössze 14 állásfoglalást tett szükségessé, a kötelmi jogot szabályozó 400 § értelmezése tárgyában pedig mindössze 36 kérdésben kellett kollégiumi állásfoglalás formájában iránymutatást adni. Ha ehhez hozzávesszük még azt is, hogy a kötelmi jogi állásfoglalások közül 18 a szerződésen kívüli károkozás kérdéseit érinti és ebből 7 nem a Polgári Törvénykönyv rendelkezéseire, hanem külön jogszabályokra, nevezetesen a bányatörvényre, az erdőtörvényre, a társadalombiztosítási és nyugdíjjogszabályokra, a vadászati jogszabályokra vonatkozik, akkor a kötelmi jogi állásfoglalások számát ezzel a számmal nyugodtan tovább csökkenthetjük.

Ezenkívül meg lehetne említeni azt is, hogy egynéhány állásfoglalás a jogszabályi rendelkezés egyértelmű szövegéhez képest semmi újat nem mond, hanem csupán felhívja a figyelmet a törvényben foglalt olyan megoldási módokra, amelyek a korábbihoz képest újszerűek (36. számú állásfoglalás a kármegosztásról és a felelősség mérsékléséről, a 90. számú állásfoglalás a kamatról, a 110. számú állásfoglalás a hagyatéki tartozásokról stb.). A teljességhez hozzátartozik az is, hogy a kötelmi jogi viták jelentős részben döntőbizottsági hatáskörbe tartoznak, tehát ezen a területen a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásai nem adnak egységes képet a Polgári Törvénykönyv hatályosulásáról. Nem jutnánk azonban más eredményre akkor sem, ha vizsgálódásainkat a Központi Gazdasági Döntőbizottság gyakorlatának elemzésére is kiterjesztenénk, mert az is tapasztalati tény, hogy a KGDB elvi iránymutatásai túlnyomó többségükben nem a Polgári Törvénykönyvre, hanem a szocialista szervezetek jogviszonyaival foglalkozó külön jogszabályokra vonatkoznak. Azt a néhány állásfoglalást pedig, amely a Ptk alapján keletkezett, a Legfelsőbb Bírósággal közösen alakították ki. Az eredményen nem változtatna az irányelvek és az elvi döntések számbavétele sem, mert összesen 1 irányelv és 5 elvi döntés érinti a Ptk. rendelkezéseit.

Mindenesetre levonhatjuk azt a következtetést, hogy az általánosnak, elvontnak látszó Polgári Törvénykönyv az elmúlt 9 év alatt aránytalanul kevesebb jogszabályértelmezési problémát vetett fel a gyakorlatban, mint a törvény rendelkezéseit konkretizáló, jóval később hozott, kimerítő felsorolásokat, aprólékos technikai rendelkezéseket tartalmazó részletjogszabályok együttesen.

5. Ebből nemcsak az következik, hogy a Polgári Törvénykönyv alapjában véve igen magas színvonalú, jól sikerült, helyes módszerrel alkotott jogszabály, hanem az is, hogy az említett részletjogszabályok kodifikálása körül valami nincs rendben. Ezt az aggályt alátámasztja az e körbe tartozó állásfoglalások tartalmi vizsgálata is. Ezek közül a 13. számú állásfoglalás rendelkező részét az alábbiakban szó szerint idézem:

„a) A már termőre fordult gyümölcsfákat (gyümölcsbokrokat) annak figyelembevételével kell értékelni, hogy a kisajátítás időpontjában hány liter permetlé szükséges azok egyszeri permetezéséhez. Az 1/1965. (VII. 24.) PM—IM számú rendelet (Kr. 4. számú mellékletének 1. pontja) alapján a termőfa — egységek számához igazodó beruházási értéket kell csökkenteni az e melléklet 2. pontja szerinti leírási kulcs megfelelő alkalmazásával.

b) A Kr. 4. számú mellékletében fel nem sorolt növények (virágok, dísznövények) értékét, ha azokat a kártalanításra jogosult a kisajátítást megelőzően — rendszerint a nagykereskedelemben vagy az állami felvásárlás keretében értékesítette, nagykereskedelmi (felvásárlási), egyébként pedig a kiskereskedelmi forgalmi árak alapján kell megállapítani."

Ugyanígy idézni lehetne a 15. számú és más állásfoglalásokat is.

Ha ilyen jellegű kérdésekben vita van a bírói gyakorlatban és a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, mint az ország legtekintélyesebb bírói testülete kénytelen egységes „elvi" iránymutatást adni, alighanem valami nincs rendben a jogszabályalkotási módszerek körül.

Vizsgáljuk meg közelebbről, hol lehet a hiba. Erre a kérdésre a leghitelesebb választ talán akkor kapjuk, ha idézzük dr. Korom Mihály igazságügyminiszternek az Országgyűlés ez évi

[2] Korom Mihály: A jogalkotó és a jogalkalmazás időszerű kérdéseiről. Magyar Jog 1969. évi 7. sz. 260. old.

tavaszi ülésszakán elhangzott beszédéből az alábbi megállapításokat:[2]

„A szabályozatlanság vagy a túl szabályozottság két véglete közül alighanem az utóbbi a reális veszély. A túlszabályozás rendszerint abból ered, hogy nem tekintjük eléggé érettnek az állampolgárokat, nem bízunk eléggé a jogalkalmazó szervekben, de a társadalmi folyamatoknak a jog melletti egyéb hajtóerőiben sem, így a szocialista öntudatban, a szocialista erkölcsben, az egyéb ösztönzők hatásában.

Az említett bizalmatlanság felnagyítja a valóságos veszélyeket, sőt képzelt veszélyeket talál ki és mindezek elhárítása érdekében annyi féket, tilalomfát, biztonsági tényezőt, hatósági engedélyt, jóváhagyást, bizonyítványok beszerzését, meghallgatást, hozzájárulást iktat be a szabályozó rendszerbe, ami nem egyszer üres járatra kényszeríti az államapparátust, bürokratizálja az államigazgatást."

A részletkérdésekben, a speciális esetekben sokkal konkrétabb, részletesebb szabályozásra van szükség, mint az átfogó jellegű általános kérdésekben. A részletszabályokat tartalmazó alacsonyabb szintű jogforrásokban nem lehet mellőzni a felsorolásokat és a kevésbé fontos, technikai jellegű kérdések szabályozását sem. Az aprólékosság és túlszabályozás azonban itt is hiba, mert csak szaporítja a határeseteket, az átmeneti helyzeteket, amelyek megoldására a jogszabály nem ad egyértelmű választ. A túlzott részletezés emellett joghézagot is teremt, mert minden lehetséges eset szabályozására előre nem lehet gondolni. Emellett az életviszonyok változása az aprólékos szabályokat gyorsan meghaladottá teheti és hamarosan jogszabályi módosítást tehet szükségessé. Fennforog azonban annak a veszélye is, hogy a kazuisztikus szabályozás során háttérbe szorul a törvény átfogó elvi iránymutatása, esetleg a részleteiben külön szabályozott jogintézményre vonatkozó alapvető elvi jellegű rendelkezése is. A bíróság igen nehéz helyzetbe kerül, amikor a hiányzó összhangot a kódex átfogó rendelkezései és a részletszabály között jogszabályértelmezési módszerekkel kénytelen megteremteni.

Mindebből az a tanulság, hogy a különböző jogintézmények részletes alsóbb szintű szabályozása során is szakítanunk kell a túlszabályozás módszerével, jobban kell bíznunk a jogalkalmazó apparátus szakmai és politikai érettségében és a jogalkalmazási feladatok területén is nagyobb önállóságot kell biztosítanunk számukra.

6. Az ítélkezési gyakorlat két okból sem tükrözi azokat az alapvető elvi problémákat, amelyek bizonyos polgári jogi intézmények jellegét, tartalmát illetően a gazdasági mechanizmus reformja során felmerültek (jogi személyek, tulajdoni formák, szerződési rendszer, gazdasági társulás stb.). Egyik ok az, hogy a hatásköri szabályok folytán az e körbe tartozó jogviták a bíróságok előtt alig merülhetnek fel. A másik okot pedig abban kell keresni, hogy az érintett gazdasági folyamatok még csak kialakulóban vannak és a közgazdasági alapok sem teljesen tisztázottak. A kollégiumi állásfoglalások tartalmi vizsgálata során tehát csak annak elemzésére szorítkozhatunk, hogy a Polgári Törvénykönyvben szabályozott jogintézmények hogyan töltötték be gazdasági szerepüket az elmúlt 9 év alatt és jogi szabályozásuk hogyan vált be a gyakorlatban. A vizsgálódás ennélfogva nem terjedhet ki arra sem, hogy milyen alapvető jogi reformokat igényelnek a gazdasági irányítás új módszerei. Ha a megvizsgált részletkérdések eltörpülnek is gazdasági életünk nagy elvi problémái és a polgári jogi szakirodalomban felvetett időszerű elméleti alapkérdések jelentősége mellett, úgy vélem, nem volna helyes, ha elhanyagolnánk és lebecsülnénk a törvényalkotás számára e téren nyitva álló gyakorlati tapasztalatokat.

Az összefoglalt polgári jogi állásfoglalásokat tartalmuk alapján három szempontból lehet csoportosítani. Vannak közöttük olyanok — és idetartozik a túlnyomó többség — amelyek meghatározzák, hogy a jogszabály több lehetséges értelme közül melyik a helyes. Mások joghézagot töltenek ki, amikor a törvényben kifejezetten nem szabályozott tényállásra egy másik, hozzá legközelebb álló tényállás rendelkezéseit, szankcióit alkalmazzák. Végül a harmadik, a legkisebb csoportot azok az állásfoglalások alkotják, amelyek már kilépnek a jogszabályértelmezés kereteiből és tartalmilag a törvény rendelkezéseitől eltérő következtetésre jutnak, tehát már a jogalkotás útjára térnek. Ez a jogalkotási folyamat nem a törvény nyílt félretételében jelentkezik, hanem rendszerint abban nyilvánul meg, hogy az állásfoglalás joghézagot tételez fel ott, ahol valójában nincs joghézag. Itt tulajdonképpen arról van szó, hogy a törvény tudatosan nem rendezte az adott különös tényállást az általánostól eltérő módon. Ennek véleményem szerint szembetűnő példája az élettársi kapcsolat megszűnésének polgári jogi hatásait tárgyaló két kollégiumi állásfoglalás.

Mind a három csoportnak megvannak a kodifikáció szempontjából hasznosítható tanulságai. Az első csoport arra figyelmeztet, hogy a jogszabály többféle módon értelmezhető szövegét pontosabbá kell tenni, a második, hogy a nem szabályozott kérdést szabályozni kell, végül pedig a harmadik, hogy meg kell vizsgálni: nem szorul-e a jogszabály módosításra, nem helyesebb-e az állásfoglalásban alkalmazott megoldás a hatályos rendelkezéseknél. Ebből az is világos, hogy elsődleges célom nem az állásfoglalások tartalmának kritikai elemzése, az abban tükröződő jogszabályértelmezési, törvényességi aggályok felvetése. Nem lehet azonban a törvény hatályosulását vizsgálni anélkül, hogy néhány konkrét kérdésben közvetlenül vagy közvetve ilyen értelmű kritikai megjegyzést tegyek.

Az alábbiakban *a) a tulajdonjog, b) a kötelmi jog és c) az öröklési jog* körébe tartozó néhány állásfoglalásban felmerült jogalkotási kérdésre utalok.

a) 7. Az ítélkezési gyakorlatban vitássá vált a Ptk 121. §-a és az 1964. évi III. tv 8. §-a közötti összhang kérdése. A Legfelsőbb Bíróság 5. szám alatt hatályban tartott állásfoglalása az összhangnak általa feltételezett hiányát nem az általános polgári jogi szabályra, a Ptk-ra, hanem a törvényi szintű államigazgatási jellegű szabályra támaszkodva igyekszik feloldani. Álláspontja szerint ingatlan résztulajdonjoga elbirtoklás útján nem szerezhető meg, ha az építésügyi hatóság az ingatlanrész telekkönyvezéséhez (a telek felosztásához) szükséges engedélyt az építésügyi szabályok alapján jogerősen megtagadta. Az elbirtoklás eredeti tulajdonszerzési mód, a tulajdonos-változás a törvényben meghatározott feltételek megvalósulásával telekkönyvi bejegyzés nélkül is bekövetkezik, a telekkönyvi bejegyzésnek tehát ebben az esetben csupán deklaratív hatálya van. (Ptk. 116. § (1) bek.)

A tulajdonjog megszerzéséhez ennek folytán csak akkor volna szükség hatósági engedélyre, ha a törvény (Ptk 121. §-a) ilyen engedélyt az elbirtoklás egyik feltételeként kifejezetten megkívánna.

A Polgári Törvénykönyv felülvizsgálata során meg kell tehát vizsgálni, hogy jogpolitikai szempontból szükség van-e ilyen korlátozásra, s ehhez képest az ingatlan elbirtoklásának feltételeit ki kell-e ilyen értelemben egészíteni.

8. Viszonylag több vitára adtak alkalmat a törvénynek a közös tulajdonra vonatkozó szabályai. A 8. számú állásfoglalásból arra lehet következtetni, hogy nem teljesen egységes a gyakorlatban a 141. § (2) bekezdésében foglalt annak a rendelkezésnek az értelmezése, amely szerint a hasznosítás módja kérdésében a tulajdonostársak szótöbbséggel határoznak. Eltérőek az álláspontok abban, hogy vonatkozik-e ez a rendelkezés a hasznosítás keretébe tartozó konkrét szerződés megkötésére, módosítására, megszüntetésére is. A 63-as számú állásfoglalásból arra lehet következtetni, hogy a Legfelsőbb Bíróság nem vonja ide például a lakásbérleti szerződés felmondását.

Vitás az is, hogy mi történjen akkor, ha a tulajdoni hányadok egyenlősége miatt vagy más okból szótöbbségi határozat nem keletkezhet. Nem eléggé világosak a 144. §-nak a tulajdonostársak által hozott határozatok megtámadásával összefüggő rendelkezései sem. Ezeknek a rendelkezéseknek a szövegét az említett állásfoglalások iránymutatásaira támaszkodva pontosabbá kellene tenni.

A 9. számú állásfoglalás a tulajdonostársak elővásárlási joga kérdésében ad iránymutatást és ennek keretében a Ptk 145. §-ának (2) bekezdését, valamint a törvénynek az elővásárlási joggal összefüggő egyéb rendelkezéseit értelmezi. Többek között arra a következtetésre jut, hogy a tulajdonostársakat csak a tulajdonközösség keretein kívül álló harmadik személyekkel szemben illeti meg az elővásárlási jog; az elővásárlási jogot sértő adásvételi szerződés a jogosulttal szemben, tehát relatíve hatálytalan. Ezekben a kérdésekben a törvény valóban nem rendelkezik egyértelműen, indokolt tehát hogy a törvényhozó az újraszabályozás során az állásfoglalásban felvetett kérdésekre figyelemmel legyen.

A Legfelsőbb Bíróság helyesen ismerte fel, hogy az elővásárlási jogot sértő szerződések abszolút érvénytelensége visszaélésekre adhat alkalmat, mert ürügyül szolgálhat a feleknek arra, hogy az utóbb kedvezőtlennek talált szerződéstől szabaduljanak. A relatív hatálytalanság azonban dogmatikailag nem követhető megoldás. Az ingatlant elidegenítő szerződés ugyanis tulajdonjogot keletkeztet. Márpedig a tulajdonjog abszolút szerkezetű jog, amely vagy fennáll és akkor mindenkivel szemben hatályos, vagy pedig egyáltalán nem keletkezik. Önálló tanulmányt igényelne annak elemzése, hogy ez a tényállás egyébként is a hatálytalanság fogalma alá vonható-e. A törvénynek tehát a relatív érvénytelenségben esetleg megtámadási jog biztosításában kellene a megoldást keresnie.

A 10-es számú állásfoglalás az ingatlan közös tulajdonának megszüntetésére ad helyes iránymutatást. Ezek az iránymutatások megfelelnek a Ptk 148. §-a tartalmának. Mégis szükség van arra, hogy a Ptk 148. §-ának szövegét, a megszüntetési módok sorrendjét és a szabályok kogenciáját illetően pontosabbá tegyük.

Ebben a körben merült fel az az ítélkezési gyakorlatot ugyancsak foglalkoztató kérdés is, hogy a közös tulajdon egyik formája átalakítható-e annak másik formájává. Vulgárisan kifejezve, meg lehet-e a közös tulajdont szüntetni társasház alakításával, illetőleg létrehozhat-e társasháztulajdont bírósági határozat. Ez a kérdés azonban inkább a társasháztulajdonra vonatkozó részletszabályokat érinti.

9. Több probléma merült fel a birtokvédelem szabályozása területén is. A törvényben világosan szabályozni kellene azt a jogi irodalomban is sokat vitatott és a Legfelsőbb Bíróság XXIV. számú polgári elvi döntésében eldöntött kérdést, hogy az államigazgatási szerv előtti birtokvédelem a tényleges birtokhelyzeten alapul, a jogosult tehát birtokláshoz való joga alapján közvetlenül a bírósághoz fordulhat, ha a jog tárgyában is döntést kér.[3]

b) 10. A Polgári Törvénykönyv szerződési joga a formaszabadság elve alapján áll. A jognyilatkozatokhoz alakszerűség csak akkor szükséges, ha jogszabály ezt kifejezetten előírja. A Ptk tehát nem vette át a Legfelsőbb Bíróság által hatályban tartott 27. számú jogegységi döntvénynek azt a rendelkezését, amely szerint ingatlant elidegenítő jogügylet csak akkor érvényes, ha azt írásban kötötték meg. Az megint más kérdés, hogy a Legfelsőbb Bíróság XXV. számú polgári elvi döntése az adásvételi, a csere, az ajándékozási és a tartási szerződésekre vonatkozó konkrét rendelkezésekből ilyen tar-

[3] Benedek—Világhy: A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1965. 84. és 118. old.

talmú általános tételt absztrahált, ami önmagában nem lenne kifogásolható. A Polgári Törvénykönyv általában nem ismeri el az alakszerűség megsértésével kötött szerződések érvényességét akkor sem, ha a felek a szerződést teljesítették. A jogi irodalom és a gyakorlati jogalkalmazók ezt az álláspontot túl merevnek tartják és emiatt gyakran bírálják a törvényt. A Polgári Törvénykönyv új XXXVI. fejezete a termékértékesítési szerződések körében már segít ezen a bajon, mert a 411. § (2) bekezdése értelmében írásbafoglalás elmulasztása esetében is érvényes a szerződés, ha bármelyik fél a szerződésből származó kötelezettségeit teljesítette. Ebben a rendelkezésben kifejezésre jut az a jogalkotási tendencia, hogy az alakilag fogyatékos szerződések érvényességét általában el kell ismerni, ha a felek már teljesítettek. Ez arra biztatja az ítélkezési gyakorlatot is, hogy az alakszerűségi szabályokat a törvény korlátain belül nagyobb rugalmassággal kezelje. A Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában sajnos ennek ellenére az ellenkező irányzat tükröződik.[4]

Az 1. számú állásfoglalás értelmében a föld és az épület külön tulajdonára a Ptk 97. §-a (2) bekezdésében foglalt kivételes szabály csak akkor alkalmazható, ha a felek megállapodásukat írásba foglalták. Az állásfoglalás indoka lényegében az, hogy ráépítés engedélyezése — osztott tulajdonjog kialakítása mellett — tartalmilag ingatlant elidegenítő jogügylet. Abban a megállapodásban, amely szerint az építkező megtartja az épület tulajdonjogát, a telek tulajdonosa pedig telkének tulajdonát, aligha lehet elidegenítési elemet felismerni. Ha a megállapodást mindenáron kötelmi jogunk különös részében nevesített valamelyik szerződés keretébe kívánjuk szorítani, akkor inkább bérletről vagy haszonkölcsönről lehetne beszélni, aszerint, hogy a telek használatának átengedése ellenérték fejében vagy ingyenesen történt-e. De ettől eltekintve — miként erre már utaltam — egyébként sincs polgári jogunkban olyan általános szabály, amely az ingatlant elidegenítő jogügylet érvényességét írásbeli alakhoz kötné. Az irányadó általános szabály — a Ptk 217. §-ának (1) bekezdése — értelmében a szerződés érvényességéhez meghatározott alak csak akkor szükséges, ha jogszabály ezt előírja. Az adott tényállásra vonatkozó konkrét jogszabály, a 97. § (2) bekezdésének c) pontja ezzel szemben olyan rendelkezést nem tartalmaz, hogy a felek megállapodását írásba kellene foglalni.

Hasonló probléma adódik a 74. számú állásfoglalásból is. Az állásfoglalás értelmében „írásbafoglalás, bejelentés és a kiutaló határozat módosítása hiányában harmadik személyekkel szemben érvénytelen az a megállapodás, amelyet a társbérlők a részükre kiutalt helyiségeknek a kiutaló határozattól eltérő használatára kötöttek. Érvénytelen a megállapodás a szerződő felek egymás közötti viszonyában is, ha azt nem foglalták írásba."

A 15/1957. (III. 7.) Korm. számú rendelet 74. §-a szerint a társbérlők a közös helyiségek használata kérdésében a kiutaló határozattól eltérően is megállapodhatnak. A megállapodást írásba kell foglalni és be kell jelenteni a lakásügyi hatósághoz, amely a határozatot a megállapodásnak megfelelően módosítja. Ennek a rendelkezésnek a lényege az, hogy a felek megállapodása harmadik személyekkel szemben csak akkor lesz hatályos, ha a kiutaló határozatot a lakásügyi hatóság a megállapodás tartalma szerint módosította. A módosításra pedig csak akkor van lehetőség, ha a felek az erre irányuló megállapodásukat írásban bejelentették. Ebből azonban egyáltalán nem lehet arra következtetni, hogy a társbérlők belső viszonyában az ilyen megállapodásoknak az írásbeli alak érvényességi kelléke.

Eltekintve a fent kifejtett jogszabályértelmezési álláspontól, aligha fűződik jogpolitikai érdek ahhoz, hogy tartalmilag kifogástalan megállapodások alapján kialakult olyan helyzetet formai okokból megváltoztassunk, amely semmiféle társadalmi érdekbe nem ütközik. Ezeket a vitákat kiküszöbölné olyan általános rendelkezés, amely érvényesnek ismerné el az alakilag hibás szerződéseket, ha a felek azt teljesítették, függetlenül attól, hogy az alakszerűséget jogszabály vagy a felek megállapodása írja elő.

11. A jogi irodalomban és az ítélkezési gyakorlatban egyaránt széles körű vitára adott alapot a Ptk 237. §-a (2) bekezdésének az a rendelkezése, amely szerint a bíróság az érvénytelen szerződést a határozathozatalig terjedő időre hatályossá nyilvánítja, ha a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet nem lehet visszaállítani.

Két szélsőséges nézet áll egymással szemben. Az egyik szerint a szerződést akkor lehet hatályban tartani, ha az eredeti állapot helyreállítása fizikailag lehetetlen. A másik felfogás szerint pedig a hatálybantartásra csak abban az esetben van lehetőség, ha az érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatás ellenértékét pénzben sem lehet megváltani. A törvény szövege és a törvényjavaslat indokolása az első álláspontot támogatja, a Legfelsőbb Bíróság 32. számú polgári kollégiumi állásfoglalása pedig a második álláspont felé hajlik. Az állásfoglalás értelmében ugyanis pénzbeli egyenértéket visszajáró szolgáltatásként csak akkor lehet megállapítani, ha a természetbeni visszaadás vala-

[4] Weisz Emilia: A szerződések érvénytelensége a polgári jogban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1969. 119—124. és 135. old.

Joggal lehetne olyan ellenvetést tenni, hogy az említett jogalkotási tendencia sem töretlen, mert az 1967. évi 2. számú tvr. a Ptk 586. §-a (2) bekezdésének módosításával hatályon kívül helyezte azt a rendelkezést, amely szerint a tartási szerződés írásba foglalásának elmulasztása esetén is érvényes, ha az egyik fél a tartást ellenszolgáltatás fejében hosszabb időn át szolgáltatta. A tvr. hatálybalépése óta szerzett tapasztalatok azonban bebizonyították, hogy a törvény eredeti rendelkezése sokkal jobban megfelelt a gyakorlati élet követelményeinek. Ez is amellett szól, hogy az alaki hibák orvosolhatóságát a törvényben biztosítani kell.

milyen okból nem lehetséges. Van végül egy harmadik közvetítő vélemény is, amely szerint a szerződést hatályban tartani akkor lehet, ha a szolgáltatás jellege vagy a gazdasági célszerűség a szerződéskötés előtti helyzet visszaállítását nem teszi lehetővé.[5]

Indokolt lenne, ha a polgári jog revíziója során ebben a kérdésben is maga a jogalkotó foglalna állást.

12. Az 56. számú állásfoglalás hívja fel a figyelmet arra, hogy az állatszavatosság szabályozása terén joghézag van, mert az itt szabályozott kérdések nemcsak adásvételi szerződéseknél, hanem akkor is felmerülnek, ha az állatok tulajdonjogát más szerződéssel ruházzák át. Ezt a kérdést tehát a kellékszavatosság keretében a kötelmi jog általános részében kell szabályozni.

13. A szerződésen kívüli károkozás területén főként az úgynevezett tárgyi felelősség és a közös károkozás szabályai váltottak ki vitát.

A 38. számú polgári kollégiumi állásfoglalás indokolttá teszi annak megfontolását, hogy nem szükséges-e a veszélyes tevékenység folytatásából és más forrásból származó kártérítési felelősség találkozásának külön szabályozása, ugyanúgy mint ahogy a törvény külön rendezi a több, veszélyes üzem találkozásából származó kártérítési felelősséget.

Enélkül ugyanis fennforog az a veszély, hogy a veszélyes tevékenységet nem folytató olyan károkozó, aki a veszélyes tevékenység folytatójának kárt okoz, a kárnak azt a részét is viselni kénytelen, amely a károsult tevékenységének veszélyességéből adódik.

A Ptk 344. §-ának (3) bekezdése értelmében egyetemleges marasztalás mellőzése esetén a közös károkozókat a bíróság közrehatásuk arányában marasztalhatja. Az ítélkezési gyakorlat nem egységes abban a kérdésben, hogy mit kell közrehatáson érteni. A 37. számú állásfoglalás e fogalom tartalmát akként határozza meg, hogy a közrehatás keretében a magatartás felróhatóságát is vizsgálni kell. Ez a kérdés is jogszabályi rendezést igényel.

Sok bírálat érte merevsége miatt a Ptk 349. §-át, amely az államigazgatási jogkörben okozott kárért fennálló felelősséget szabályozza. A Legfelsőbb Bíróság 42. számú polgári kollégiumi állásfoglalása egyértelmű iránymutatást adott annak meghatározására, hogy mikor lehet a kárt államigazgatási jogkörben okozottnak tekinteni. Ezzel némileg segített a helyzeten. Megfontolandó azonban, hogy az államigazgatási apparátus fejlettségének mai fokán és az államigazgatási munka fejlődő színvonala mellett szükség van-e egyáltalán az igen sok megkötöttséget tartalmazó külön szabályozásra. A jogpolitikai megfontolások is amellett szólnak, hogy az állam olyan esetekben, ha a közalkalmazott munkakörének ellátása közben másnak kárt okoz és ezt jogorvoslattal elhárítani nem lehet, ugyanolyan feltételek mellett álljon helyt saját apparátusáért mint más munkáltatók.

Jogalkotási feladat a Ptk 357. §-a és a Ptk 58—59. §-ai közötti összhang megteremtése a baleseti járadék kérdésében. Ebben a munkában lehet hasznosítani a 45, 46. és 47. számú állásfoglalásokból tükröződő elveket.

14. A kötelmi jog különös részével összefüggő állásfoglalások túlnyomó többsége a lakásbérletnek a Ptk-n kívüli részletszabályait értelmezi. Ezekben az állásfoglalásokban is a bírói gyakorlatnak olyan nehézségei tükröződnek (a túlszabályozásból, az aprólékos technikai részletszabályok megállapításából származó nehézségek), amelyekről a kisajátítási kártalanítással összefüggésben már szó volt. Ehhez még hozzájárulnak a bonyolult lakáshelyzetből adódó, nem annyira jogi, mint gazdasági problémák. Mindez nemcsak a szabályozást, hanem a jogszabályok értelmezését is eléggé bonyolulttá teszi és helyenként törvényességi szempontból is aggályos eredményre vezet, mert jogalkotó tevékenységre készteti a jogalkalmazó szerveket.

Ebből a szempontból talán legjobban szembetűnik a 61. számú állásfoglalásnak az az iránymutatása, amely szerint a bérbeadót eltérő megállapodás hiányában bírói határozatban az őt terhelő javítás-pótlás elvégeztetésére nem lehet kötelezni.

Igaz, nincsen olyan rendelkezése a törvénynek, amely külön feljogosítaná a lakásbérlőt, hogy a törvényben számára biztosított igények közül a helyreállítási követelést bírói úton érvényesítheti, ez a jog azonban jogszabály eltérő rendelkezése hiányában a Ptk. 7. §-a alapján enélkül is megilleti. A Legfelsőbb Bíróságot alighanem az a jogpolitikai megfontolás vezette, hogy a viszonylag alacsony lakbérek miatt a bérbeadóra esetleg súlyos teher hárulna, ha a bérlő szabadon választhatna a kijavítás követelése és a kijavíttatás joga között és választott jogát bírói úton is kikényszeríthetné. Ezek a megfontolások azonban nem a jogalkalmazás, hanem a jogalkotás körébe tartoznak. A kérdést tehát a Polgári Törvénykönyv, illetőleg a lakáskódex revíziója során jogszabállyal kellene rendezni.

Ugyancsak jogszabályi rendezést igényelnének a lakásbérleti jogviszonyon kívül fennálló lakáshasználat kérdései, pl. az úgynevezett szívességi lakáshasználat, családi kapcsolaton alapuló lakáshasználat, a lakáshasználati díj. Ezeket a kérdéseket azonban a lakásbérletről szóló külön jogszabályban is rendezni lehet. A rendezéshez hasznos útmutatást adnak a Legfelsőbb Bíróságnak e körbe tartozó állásfoglalásai.

15. Az ítélkezési gyakorlatban és a jogirodalomban egyaránt eltérő vélemények alakultak ki az élettársi viszony megszűnésével összefüggő polgári jogi kérdésekben. A Polgári Törvénykönyv és a hozzá kapcsolódó jogszabályok az élettársi viszonyt önálló polgári jogi intézményként vagyonjogi szempontból sem szabályozzák, csak néhány vonatkozásban fűznek ahhoz joghatásokat. Ennek pedig az a magyaráza-

[5] Weisz Emília: i. m. 413—426. old.

ta, hogy ott, ahol a jogszabály másképpen kifejezetten nem rendelkezik, nem kívántak ehhez a kapcsolathoz sem más jogkövetkezményt fűzni, mint amilyen jogkövetkezménnyel egyéb jogközösség jár. A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 94. számú állásfoglalása is abból indul ki, hogy az élettársak között létrejött vagyonközösség rendezésénél a polgári jog szabályait kell alkalmazni. E szabályok alapján azonban arra a következtetésre jut, hogy az élettársak a harmadik személlyel kötött szerződéstől és telekkönyvi bejegyzéstől függetlenül közös tulajdonosai annak, amit együttélésük alatt, közös gazdálkodásuk eredményeként szereztek. A közös tulajdonba kerülő vagyonban való részesedés arányát a szerzéshez való hozzájárulás mértéke határozza meg. Az állásfoglalás elvileg kiemeli azokat az eltéréseket, amelyek a házasság és a házasság nélküli együttélés joghatásai között fennállanak. Gyakorlatilag azonban a jogi megoldásokban alig van különbség. Az élettársi és a házassági „vagyonközösség" egyaránt dologi hatályú. A részesedés arányában fennálló elvi eltérések a gyakorlatban nemigen jutnak érvényre. Az iránymutatás alapján a volt élettársak között indult perekben a bíróságok ugyanúgy felállítják a vagyonmérleget mint a házassági vagyonjogi viták esetén. Bizonyítási nehézségek miatt pedig rendszerint vélelmezik, hogy az élettársak a szerzésben egyenlő arányban működtek közre.[6]

Az élettársak lakáshasználata kérdésében a 70. számú állásfoglalás ugyanolyan jogi helyzetet teremt, mint a házastársak között. Az élettársak az állásfoglalás értelmében gyakorlatilag — ha ez a kifejezés a rendelkező részben és az indokolásban nem is szerepel — bérlőtársak és a lakáshasználati jog rendezése ugyanúgy független attól, hogy melyik fél, milyen jogcímen került a lakásba, mint a házastársaknál, sőt a távozni kényszerült élettárs akkor is kárpótlást igényelhet, ha „jogilag" nem bérlő.

A Polgári Törvénykönyv és a hozzá kapcsolódó jogszabályok abból indultak ki, hogy szocialista társadalmi és gazdasági viszonyok között a felek szabadon dönthetnek abban a kérdésben, hogy házasságban vagy enélkül kívánnak-e együttélni. Döntésükkel egyúttal megválasztják az együttélésükhöz fűződő jogi hatásokat is, amelyek házassági viszonynál kedvezőbbek, mint a családi jogi kapcsolat nélkül létesített együttélés esetében. A hátrányosabb jogi helyzet tehát nem a jogi rendezés fogyatékosságának, hanem a felek magatartásának, szabad elhatározásának a következménye. A polgári jog revíziója során eldöntendő kérdés az, hogy reális-e, életszerű-e a Ptk-nak ez a koncepciója, ehhez képest szükség van-e ennek felülvizsgálatára és az élettársi viszonynak, mint jogintézménynek önálló, a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásaihoz hasonló tartalmú rendezésére. Erre azonban aligha lesz alkalmas a polgári jogi társasági szerződés intézménye, amely önmagában dologi jogi hatállyal nem jár.

16. Említést érdemel még a 95. számú állásfoglalás, amely az ajándék visszakövetelése iránti igény és családi jogi tartási követelés viszonyát tárgyalja. Arra a következtetésre jut, hogy az az ajándékozó, akinek az ajándékra létfenntartása érdekében szüksége van, családi jogi tartási igényt akkor is érvényesíthet, ha az ajándékot a Ptk 582. §-ának (1) bekezdése alapján nem követeli vissza. A visszakövetelési igény tehát végeredményben nem érinti a családi jogi tartási igényt. Itt az a probléma, lehet-e a tartásra rászorulónak tekinteni az olyan személyt, aki vagyonának elajándékozásával saját maga hozta magát abba a helyzetbe, hogy létfenntartását biztosítani nem tudja. A rendezés azonban nem a polgári, hanem a családi jog körébe tartozik, de megoldható a hatályos jog alapján helyes jogszabályértelmezéssel is.

Ugyancsak a családi jog körébe tartozik a házastársak közötti ajándékozási szerződés felbontásának szabályozása is. A 96. számú kollégiumi állásfoglalás helyesen utal arra, hogy a kérdés családi jogi vonatkozásai miatt a megoldásnál a családi jogi elvekből kell kiindulni és a polgári jogi szabályok csak a joghasonlóság alapján alkalmazhatók. Más a helyzet a jegyességnél, erre azonban a jelenleg hatályos polgári jogi szabályok is megfelelő megoldást biztosítanak.

c) 17. Az öröklési jog körében jogszabályalkotási szempontból az ági örökléssel kapcsolatos állásfoglalások érdemelnek figyelmet.

A 101. számú kollégiumi állásfoglalás körül kialakult vitából azt a tanulságot lehet levonni, hogy az ági öröklés korlátait szabályozó 613. § rendelkezését pontosabban kell megszövegezni.[7]

II.

18. Ahhoz, hogy a jogalkalmazásban a gyakorlati élet követelményei fokozottabb mértékben érvényesüljenek és a jogalkalmazó a jogértelmezés eszközeivel megtalálja a felmerülő jogviták megfelelő megoldását, nemcsak a kazuisztikus jogalkotást, a jogviszonyok túlszabályozását kell kerülni, hanem a jogalkalmazási gyakorlat kazuisztikus, részletekbe menő elvi irányítását is. Kívánatos tehát, hogy a Legfelsőbb Bíróság csak olyan kérdésekben adjon iránymutatást, amelyek az ítélkezési gyakorlatban már valóban felmerültek, de egységes álláspontok nem alakultak ki.

Fontos dolog ezenkívül az is, hogy a Legfelsőbb Bíróság az elvi irányítás különböző módszerei közül az adott esetre legalkalmasabbat vá-

[6] Benedek—Világhy: i. m. 84—90. old.
Eörsi Gyula: A Legfelsőbb Bíróság tulajdonjogi kérdésekben hozott döntései és a polgári jogalkotás szemléleti, módszerbeli problémái. JK. 1962. 557. old.

[7] Bárány Aladár: Egy állásfoglalás margójára. JK. 1966. 149. old.; Benedek Károly: A jogi formalizmusról. JK. 1966. 386. old.; Világhy Miklós: Az ági öröklés a Polgári Törvénykönyvben. JK. 1966. 17. old.

lassza ki. Olyan kérdésekben, amelyekben az ítélkezési gyakorlat még nem alakult ki, hanem csak helyi bizonytalanság jelentkezik, célszerű ha a bíróságok a konkrét tényálláson alapuló konkrét határozatban: másodfokú vagy törvényességi határozatban kapnak iránymutatást. Általános jellegű iránymutatás, elvi döntés, kollégiumi állásfoglalás hozatala csak akkor időszerű, ha a felmerült jogszabályértelmezési kérdésben már kialakult a bírói gyakorlat, a döntések azonban eltérő álláspontokat tükröznek. Ilyenkor már olyan ítélkezési anyag áll rendelkezésre, amely az általánosításhoz, az absztrakcióhoz elég alapot ad. A spekulatív, képzelt tényálláson alapuló vagy szélsőséges határesetekre épült, idő előtt általánosító iránymutatás megmerevíti a jogot, szűkíti az átfogó törvényi tényállások tartalmát és korlátozza a járásbíróságok, megyei bíróságok önálló jogfejlesztő tevékenységét. Az elsietett, szükségtelenül részletező, aprólékos elvi iránymutatás csökkenti az alsófokú bíróságok aktivitását, önállótlanságra, szellemi kényelmességre nevel, leszoktatja az első fokú, de sokszor a másodfokú bírót is a jogszabály elmélyült elemzésétől, a jogintézmények tartalmának, összefüggéseinek vizsgálatától, ezért kádernevelési szempontból sem a leghatásosabb módszer. A túlirányítás tehát ugyanúgy nehezíti a bírói munkát, mint a túlszabályozás. Tétovázóvá, bizonytalanná válik a bíró, ha olyan esettel találkozik, amelyre nincs precedens, amelyben a felsőbb irányító szerv még nem nyilvánította véleményét. Ez magyarázza azt is, hogy az alsó fokú bíróságok nem egyszer még a jogszabály hatálybalépése előtt iránymutatást sürgetnek a felismerni vélt olyan jogszabályértelmezési problémák megoldására, amelyeknek felmerülését valószínűnek tartják.

Az elvi irányítás túltengése azt is maga után vonja, hogy az újabb jogesetek felmerülése szükségessé teszi a szűkebb tényállás alapján már kialakított állásfoglalások módosítását, kiegészítését. Mindez növeli az állásfoglalások számát, ugyanakkor csökkenti azok elvi tartalmát, színvonalát, de egyben nehezíti a jogalkalmazási gyakorlat áttekinthetőségét, megismerését is.

19. Az elvi irányítás akkor indokolt, ha valamilyen jogszabályi rendelkezésnek többféle értelmezése lehetséges, és állást kell foglalni abban a vitás kérdésben, hogy az adott rendelkezésnek melyik a helyes, valóságos értelme, tartalma. Nincs szükség tehát legfelsőbb bírósági állásfoglalásra egyedül azért, mert a bíróságok az egyébként világos, egyértelmű jogszabályokat hibásan, nyilvánvalóan tévesen alkalmazzák. A jogszabályok megismertetése nem az elvi irányítás, hanem a szakmai oktatás feladata. Nem tudok ezért egyetérteni az olyan általánosító állásfoglalásokkal, amelyek semmivel sem mondanak többet, mint ami a törvény szövegéből egyértelműen és világosan kitűnik. Nem lehet tagadni, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak, de általában a másodfokú bíróságoknak is hozzá kell járulniuk a jogszabályok megismertetéséhez. Ilyen feladatuk nemcsak a felek, hanem az alsó fokú bíróságok irányában is van. Ezt azonban akkor teljesítik, amikor a másodfokú vagy a törvényességi határozat indokolásában rámutatnak a jogszabálysértésre és korrigálják a jogalkalmazási, jogszabályértelmezési tévedést, megmagyarázzák a helyes álláspontot.

20. A legfelsőbb bírósági állásfoglalások nemcsak rendelkező részükben, hanem az indokolásukban is irányítják az ítélkezési gyakorlatot, alakítják, fejlesztik a jogalkalmazási szemléletet. Az állásfoglalás szerkezeti felépítése, okfejtése, fogalmazása önmagában útmutatást ad a jogszabályértelmezési módszerekre, rávilágít a jogintézmények jellegére és összefüggéseire. De nem utolsósorban segíti a tömör, világos, közérthető fogalmazást. Mondani sem kell, hogy az érdemben helyes döntés téves indokolása, az indokolás szemléleti, elvi hibái, pongyola fogalmazása nem kevésbé hátrányosak az ítélkezési színvonal fejlődésére, mint maga az érdemi tévedés.

21. A Polgári Törvénykönyv hatálybalépését megelőző és azt közvetlen követő években a túlirányítás a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának gyakorlatát is jellemezte. Ez is okozója volt annak, hogy a kollégiumi állásfoglalások száma mintegy másfél ezerre szaporodott. Ennélfogva annak megállapítása sem volt könnyű feladat, hogy az állásfoglalások közül melyeket lehet változatlanul hatályosnak tekinteni, és a hatályos iránymutatásoknak mi is a tulajdonképpeni tartalma. Az elmúlt 6—8 év alatt azonban ebben a vonatkozásban gyökeres változás következett be. Az egységes szerkezetbe foglalt és hatályban tartott állásfoglalások túlnyomórészt már olyan kérdésekre vonatkoznak, amelyek valóban vitásakká váltak a gyakorlatban s az egységes ítélkezés biztosítása az iránymutatást valóban szükségessé tette.

Ugyanezt lehet megállapítani az iránymutatás színvonaláról. Az állásfoglalások rendelkező része, indokolása elvileg következetes, világos és közérthető.

Mindezen nem változtat az sem, hogy a felülvizsgálat után is hatályban maradt egynéhány olyan állásfoglalás, amely tulajdonképpen nem értelmezi a jogszabályt, hanem csupán ismerteti annak tartalmát, miként erre fentebb már utaltam. Akad még egy-két olyan állásfoglalás is, amelynek alkalmazására meghozatala óta talán egyetlen esetben sem került sor, ami arra mutat, hogy a szabályozott kérdést nem valóságos tényállás, hanem spekulatív gondolkodás vetette fel. Ide lehet sorolni a már elemzett 1. és 95. számú állásfoglalásokat is az osztott tulajdonjog, illetőleg az ajándék visszakövetelésének a családi jogi tartási követeléshez való viszonya kérdésében. Van a hatályos állásfoglalások között még egynéhány, amelynek rendelkező része helyes ugyan, indokolását azonban elvileg alaposan vitatni lehet.

A gazdasági irányítás reformjának kifejlődése nyilván szükségessé teszi majd az ítélke-

zési gyakorlat és benne a legfelsőbb bírósági állásfoglalások tartalmi, érdemi felülvizsgálatát is. Ha az alábbiakban néhány ilyen vitatható okfejtésre felhívom a figyelmet, ezt azért teszem, hogy az esetleges érdemi vizsgálatnál a bíráló megjegyzések hasznosíthatók legyenek.

Az elméletben egységesnek elfogadott álláspont szerint a jogalap nélküli gazdagodás szabálya szubszidiárius szabály, amelynek alkalmazására akkor kerülhet sor, ha a tényállás más jogszabályi rendelkezés alá nem vonható.

Ennek tipikus, a tankönyvekben is sokszor oktatott egyik esete az olyan szolgáltatás, amelyet anélkül teljesítettek, hogy erre jogügylet vagy más jogi tény jogalapot adott volna. A másik iskolapélda az okafogyott szolgáltatás, az a szolgáltatás, amelynek eredetileg fennálló jogcíme utóbb megszűnt, tehát a teljesítés időpontjában már nem állott fenn. Végül a harmadik s ritkább eset a jogellenes anyagi előny szerzése. Ennek a szolgáltatásnak a visszakövetelésére azonban a kártérítési felelősségi szabályok legtöbbször jogalapot teremtenek.

Érthetetlen ezért, hogy a 87. számú polgári kollégiumi állásfoglalás miért hivatkozik a jogcím nélküli lakáshasználat jogalapjaként a Polgári Törvénykönyv 201. §-a (1) bekezdésének tartalmára, vagyis arra, hogy azért kell a jogcím nélküli lakáshasználatért kártérítési jogalap hiányában is ellenértéket fizetni, mert minden szolgáltatásért ellenszolgáltatás jár. Hiszen a jogcím nélküli lakáshasználat díjának éppen az a jogalapja, hogy a lakáshasználatnak nincs jogalapja, tehát semmiképpen nem lehet a visszterhesség vélelmére hivatkozni. Ez a vélelem ugyanis a szerződésnek, mint az áruviszonyok jogi kifejezőjének tipikus szabálya.

A jogcím nélküli lakáshasználatnál vagy arról van szó, hogy a kötelezett érvényes jogcím nélkül foglalta el a lakást, tehát jogalap nélkül jutott a szolgáltatáshoz, és a kártérítési felelősség alól magát eredményesen kimentette, vagy pedig az eredetileg fennálló jogcím: lakásbérleti szerződés, haszonkölcsön szerződés, stb. utóbb megszűnt, a szolgáltatás tehát jogcím nélkülivé, okafogyottá vált. Erre a tényállásra pedig sem a Polgári Törvénykönyvben, sem a lakásbérleti részletszabályokban konkrét rendelkezés nincs. Marad a szubszidiárius tényállás, a pótkötél, a Polgári Törvénykönyv 361. §-a. Nincs tehát semmi szükségünk arra, hogy a lakáshasználati díj jogalapját a szerződési jog analógiájával vagy pedig valahol a törvényen kívül keressük meg.

Csak helyeselni lehet a Legfelsőbb Bíróságnak azt az álláspontját, hogy a bíróság kertes családi házra vonatkozó bérleti szerződést indokolt esetben a Ptk 241. §-a alapján módosíthatja és a bérleti jogviszonyt a lakás, illetőleg a kert egy részének használatára korlátozhatja. Nem lehet azonban egyetérteni az állásfoglalás rendelkező részének és indokolásának a szövegével. Ebből ugyanis az tűnik ki, hogy olyankor, amikor a bérlő a bérleti jogviszonyt felmondotta és azt a bíróság a szerződés módosításával korlátozza, a „felmondást a kertre — esetleg csak annak egy részére mondja ki érvényesnek, míg a lakás tekintetében a keresetet elutasítja." Ebben a fogalmazásban az elvi hiba ott van, hogy a felmondás a Ptk 321. §-ának (1) bekezdése értelmében a szerződést megszünteti. A részbeni felmondás pedig — ha erre a 317. § értelmében lehetőség van — a szerződést részben szünteti meg. A felek jogviszonyát tehát nem a bíróság szünteti meg vagy korlátozza, hanem az egyik fél egyoldalú jognyilatkozata. A bíróság ítélete csak azt állapítja meg, hogy a felmondás érvényes-e vagy sem. A Ptk 241. §-a értelmében pedig nem a felek jogszabályon alapuló nyilatkozata, illetőleg megállapodása, hanem a bíróság határozata módosítja a szerződést, ha annak feltételei fennforognak. Ebben az esetben tehát az ítélet változtatott a szerződés tartalmán, a bíróság konstitutív határozata hozott létre új helyzetet és nem a bérbeadó felmondása. Mindebből az következik, hogy a bérbeadó felmondása nem érvényes és nem a felmondás alapján, hanem a bíróságnak a bérleti jogviszony tartalmát korlátozó döntése folytán kell a bérlőt a bérlemény egy részének kiürítésére kötelezni. Természetesen más a helyzet akkor, ha a kert, „telek" nem tartozik a lakás bérletéhez, mely esetben, mint ahogy arra az állásfoglalás is rámutat, a felmondásra, haszonbérletre vonatkozó általános szabályok az irányadók.

Ilyen jelenségekre azért is érdemes rámutatni, mert hasonló jogszabályértelmezési módszerekkel más területen is találkozunk és nem jó dolog az, ha a jogi dogmatikával szemben közömbös jogalkalmazók nem kis számú tábora magas bírói szervtől is biztatást kap. Nem beszélve arról, hogy a Ptk hatálybalépése óta eltelt 10 év alatt végbement gyökeres fejlődés ellenére továbbra is időszerű a tételes jog elvileg következetes alkalmazására való nevelés.

Összefoglalva: a kifejtettekből azt a következtetést lehet levonni, hogy következetesen tovább kell haladni az elvi irányítás módszereiben és tartalmi színvonalában azon az úton, amelyet a polgári kollégium egységes szerkezetbe foglalt állásfoglalásai is tükröznek. Változatlanul azt az elvet kell érvényre juttatni, hogy a kevés, de szükséges iránymutatás több és hasznosabb segítséget ad, mint a gyakori, de nem feltétlenül indokolt állásfoglalás. Az elvi irányító munka eredményességét viszont még tovább lehetne fejleszteni, ha az állásfoglalások megfogalmazásában nagyobb súlyt kapna az elvi, dogmatikai megalapozottság.

Benedek Károly

Az akarat működései ép és kóros viszonyok között

Az akarati működésnek különösen nagy jelentősége van a személyiség életében nemcsak az egyén szociális értéke, produktivitása szempontjából, hanem különös, sőt sok esetben vitális fontosságra tett szert az akarat, speciálisan az ún. „szabad akarat" kérdése az antiszociális személyiségek tetteinek elbírálásánál az őket körülvevő mindenkori társadalom részéről.

Az akaratnak nevezett pszichés folyamatot közvetlenül éppúgy nem érzékelhetjük, mint a többi intrapszichés folyamatainkat, csupán következményeiben ismerhetjük fel.

A gondolkodás eredményét fogalmakban, szavakban fejezzük ki, ezenkívül mimikában és gesztusokban. Hevesebb indulatkitöréseket a vegetatív idegrendszer megzavart működésében, esetleg az egész pszichoszomatikus szervezet belső és külső izgalmi jelenségeiben észlelhetünk; az akarati folyamat viszont mindig cselekvésben, mégpedig valamiféle cél felé irányított, tudatos cselekvésben mutatkozik meg.

„Az akarati folyamatnak a tanulmányozása egyidejűleg a cselekvés vizsgálatát is jelenti."[1] Ez a külső akció az elemi reflexfolyamatoktól a cselekvési automatizmusokon át a bonyolult céltudatos, s méginkább az akadályokkal küzdő, s azokat leküzdő — specifikusan akaratlagos — akciókig, a tudatosság igen különböző fokán történhetik. Ezt a fokot a tudatos Én szerepe, az akcióban való részvételének mértéke határozza meg. Már a vegetatív idegrendszer reflexeinek egyes csoportjainál (köhögés, tüsszentés, hányás, méginkább a záró- és kiürítő reflexeknél) is van némi tudatosság; még inkább a begyakorlott és már tudatos koncentrációt kevésbé igénylő, az ún. mozgási automatizmusoknál, de legnagyobb a céltudatos akaratlagos cselekvéseknél. Az akarati tényező szerepe a cselekvésekben, tehát az Én-tudat jelenlétének, szerepének mértékével párhuzamos: az akarat mint pszichés formáció csakis az Én-tudattal kapcsolatban képzelhető el. A pszichés folyamatok külső megnyilvánulásainak vizsgálata különböző aspektusból azonban nem jelenti az egyes pszichés folyamatok elkülönültségét vagy elkülönítési lehetőségét a valóságban. Ezek a funkciók az egyes pszichés folyamatok ban mindig összefonódva együtt jelennek meg, csak az egyes összetevők dominanciája változó. Az értelem legelemibb működéseinél, a percepcióknál is figyelni kell, az pedig már akaratfunkciót feltételez: nem beszélve a problémátmegoldó gondolkodásról, mely már nehézségeket legyőző és kitartó céltudatos akaratot igényel.

Az érzelmi-indulati élet megnyilvánulásait is fékezi — egészséges, normális körülmények között — az értelem által irányított akarat. Súlyosabb patológiás állapot az, ahol ez a tényező részben vagy teljesen háttérbe szorul.

„Egy akaratlagos cselekvés létrejötte mindenekfelett feltételez egy tudatossá vált kapcsolatot a szükséglet és a megfelelő tárgy között." „Ez a tárgyasítás egyik elengedhetetlen feltétele az akaratműködéseknek; egy szükséglet szubjektív kifejezése és tükröződése a lelki folyamatokban kell, hogy tudatos legyen és tárgyhoz legyen kötve, az ösztönnek vággyá kell átalakulnia."[2]

A szükségletből a tudatba belépő vágyban tehát már célkitűzés van, s a tudat azután megkeresi és irányítja az utat és eszközöket a cél elérésére. Itt is érvényesül, sőt elsősorban itt érvényesül a tettekkel való kapcsolatban észlelhető elv, amelyet az intellektus alkalmazkodást elősegítő funkciójánál emelhetünk ki, hogy tudniillik az emberi tudat eltávolítja, megóvja, vagyis felszabadítja az Én-t az impulzusokra való közvetlen reagálás alól. Az akarat a szó szoros értelmében akkor kezdődik, amikor a tudat reflektálni tud a különböző impulzusokra, — s a külső és belső realitást, illetve a következményeket számbavéve — választ és dönt az elérendő célt illetően. Aszerint, hogy mi a fontos vagy kevésbé fontos számára: a társadalmilag követelt, a kötelességszerű, vagy pusztán egyéni, esetleg ösztönös célokat tud-e csak követni vagy igazán akarni — abban benne van a személyiség alapjellege, a világhoz való viszonya, s adaptáltságának mértéke is. Az a pszichés folyamat, amikor a tudat reflektál, és mintegy választ a különböző ösztönös impulzusok között, s úgy érzi, hogy ura annak, adja az egyénnek a „szabad akarat" impresszióját.

Mi tehát *szabadnak érezzük, éljük át cselekvéseinket* s csak utóbb az értelmünkkel ismerjük fel, hogy nem vagyunk szabadok. „Ugyanúgy, ahogy nem éljük át, hogy a föld mozog, csak azt, hogy a nap kel és lenyugszik. A belső kötöttség érzésével egyáltalán nem tudnánk élni."[3]

Ha meg akarjuk ismerni és érteni a kóros állapotokban észlelhető akarati anomáliákat, úgy egyrészt szemügyre kell vennünk az ún. normális körülmények között lefolyó akarat-cselekvés láncolatot és lezajlásának egyes fázisait, másrészt e struktúrák fejlődésének menetét a gyermekkorban.

A gyermekeknél kezdetben csak ösztönös, tehát impulzív és reflektorikus mozgásokat észlelhetünk. A kínkerülés és az örömkeresés elvéhez, mely az első ösztönös korszakban kizárólagos elv, egészségesen fejlődő gyermeknél már a második, de méginkább a harmadik évben olyan tudatos motívumok társulnak, amelyek a gyermeknek a szeretett nevelő (anya, apa) iránti en-

[1] Rubinstein, S. L.: Grundlagen der allgemeinen Psychologie.

[2] Rubinstein, S. L.: I. m.

[3] Fritz Wittels, Die Welt ohne Zuchthaus, 1928. Hippokrates Verlag Stuttgart, Leipzig, Zürich.

gedelmességéből, voltaképpen abból a törekvéséből fakadnak, hogy megtartsa az anya szeretetét, aminek elvesztése számára egzisztenciális veszélyt is jelent.

Rubinstein idézi egy anya feljegyzéseit.[4] „Kétéves négyhónapos gyermekének az anya egy kis kosár epret adott át azzal a kéréssel, hogy ne egyék belőle. Egy perc múlva a gyermek egy szem epret a szájába vett. Anyja roszszallóan ránézett — mire ő zavartan ezt mondta: „Én jó akarok lenni". A következő percben azonban ismét szájába vett egy szem epret. Ekkor anyja újból ránézett, de nem szólt semmit. A gyermek döbbenten kiköpte az epret, és visszaadta anyjának a kosarat". A gyermek tehát valóban jó akart lenni, de az eperevés vágya oly erővel jelentkezett benne, hogy még gyenge Énje nem volt képes az ösztönimpulzusokkal szemben keresztülvinni, amit Énje akart. A pozitív érzelmi alapon álló kisgyermek tehát anyja kedvére igyekszik cselekedni. A helyes, vagyis a környezet által jóváhagyott magatartásnak gyakori ismétlődése, begyakorlása által alakulnak ki a megszokott mozgások, a mozgási automatizmusok. Ezeknél még mindig nagyon közel van egymáshoz a két pólus, a szükséglet, illetve a vágy — és a tett, de már egyre több a tudatos motívum és elhatározás, bár még csak a begyakorlás által; a motívumokat és az absztrakt indokoló fogalmakat nem ismétli el minden alkalommal, hanem mechanikusan, rövid úton ismétli meg magát a tettet.

A fejlődés további folyamán az iskolai fegyelem hatása viszi tovább, — majd a pubertásos forradalom idején az intellektus harca az ösztönimpulzusokkal érleli meg a felnőtt, mentálisan ép ember bonyolult akarati folyamatait, a feladatok vállalását, kitartó keresztülvitelét.

Lényeges vonása az akarati folyamatnak, hogy az intellektuális funkcióknak sokféle alakja iktatódik be a két végpont, a folyamatot elindító impulzus és a cselekvés végrehajtása közé. Az impulzust s a tudatban azt reprezentáló vágyat az ép és érett személyiség Énje előbb minden oldalról megvizsgálja, s a külső és belső következmények mérlegelése után választ a különböző motívumok között. Ez az a folyamat, amelyet „motívumok harcának" nevez az irodalom. Preyer a cselekvési folyamatnak ezt a fázisát a legdöntőbbnek nevezi. Rubinstein ezzel nem ért egyet, mert a vágy és a célkitűzések még mindig csak benső síkon mozognak, s ő a kivitelezést tartja az akarati funkciókra legjellegzetesebbnek — amikor már a kivitelezéshez szükséges eszközöket is megkeresi az egyén, ehhez tervet készít és azt végre is hajtja.

Rubinstein az akaratfolyamatnak négy fázisát különbözteti meg: *1.* Az ösztönös impulzus keletkezése s egy átmeneti cél kitűzése, 2. a megfontolások s a „motívumok harca", *3.* a határozat, *4.* a kivitelezés.

[4] Rubinstein: uo.

Minden tudatzavar az akaratprocesszus terén elsősorban a második és harmadik fázisban mutatkozik. Amíg a neurotikusan gátolt személyiségekre — különösen extrém alakban a kényszer-neurotikusra — jellegzetes a túlsok töprengés, az ún. „Grübelsucht", tehát a „motívumok harcának" extrém elhúzódó fázisa, a cselekvést gátló gondolkodásnak, a határozásra képtelenségnek olyan mértéke, mely „a tett halálához" vezet, addig a kóros személyiségek másik csoportjánál az „antiszociális állapotú" és a „szexuálisan pervers", „ágáló" betegeknél éppen az ellenkező zavart működést találjuk. Itt az impulzust többnyire gyorsan s gyakran kényszeresen követi a cselekvés, az intellektuális fázisok, tehát a motívumok közötti válogatás, s a következmények mérlegelése nélkül. Ez a jelenség vagy azáltal jön létre, hogy a vázolt Én-struktúrák elégtelenül fejlettek, korán rögzítődtek, vagy regrediáltak egy éretlenebb fokra s ezzel a kóros személyiségnek egészben véve archaikus jellegét egészítik ki, — vagy indulattorlódás hatása alatt.

A krónikusan recidiváló bűnözőnél az indulattorlódás, a gyűlölet, ellenségesség és bosszúvágy állandó életérzés a külvilággal szemben. Ez az állapot fokozza az ingerlékenységet, vagyis lieszállítja az ingerküszöböt az újabb vélt vagy valódi sérelmekkel szemben, s a szummációk (előző élmények csatlakozása az újabbhoz) folytán is feltorlódott és kifelé állandóan menetkész agressziók így gyorsan cselekvésbe mennek át.

Rá kell itt mutatnunk a következőkre: Az akarati folyamatoknak a kóros állapotú felnőtteknél észlelt leegyszerűsödött alakjai, hasonlóságuk és kétfázisos jellegük mellett is, lényegesen különböznek a gyermekkori, még egyszerű akarati folyamatoktól. A különbség elsősorban az, hogy a gyermeknél a folyamat gyorsult lefolyása nem indulattorlódásból és főleg nem a negatív indulatok akcióra kényszerítő hatásából ered, hanem a gyermeki Én (a logika s a realitást vizsgáló képesség stb.) gyengeségének, fejletlenségének a következménye.

Az egészséges irányban fejlődő gyermeknek a szülőhöz, tehát az ő külvilágához fűződő érzelmei pozitívek. — „Én jó akarok lenni" —, mondja Lalja —, de Én-fékei még nem elég erősek ahhoz, hogy a vággyal sikeresen szembeszálljanak. Ezt érzi, de mert anyját szereti, őt s az ő szeretetét elveszíteni nem akarja, visszaadja hát az epreskosarat — eltávolítja magától a vágy tárgyát s így védi magát az anyai kívánság áthágásának lehetőségétől. Ez az ő korában (3—5 év között) az egyetlen morális szabály.

Az antiszociális állapotoknál éppen fordított a helyzet. A bűnözőnek mindenkori közösségével való tagadó és szembehelyezkedni akaró érzése oly erős, hogy — bár felnőtt értelme néha átmenetileg elébe tárja a veszélyes következményeket, irreális Énje eltolja azokat magától s logikátlan, *mágikus gondolkodásával* („engem sohasem fogtak volna el, ha . . ."), *továbbá autisz-*

tikusan hamisított etikai motívumokkal („ő megbünteti az uzsorást") követi el törvénybe ütköző tettét.

A további különbség: *a tett kényszeres jellege,* melynek forrásai azok a tudattalan konfliktusok és motívumok, melyek kóros állapotát létrehozták; míg a kisgyermeknél (kb. 2—3 évig) a vágy diktálta gyors cselekvés, esetleg a megkívánt tárgyak elvevése is — mint mondottuk — csupán fiziológiás sajátosság. *A kisgyermek még nem ismeri a tulajdon fogalmát és határait,* így a megkívánt tárgy elvétele ekkor még magától értetődő számára. *Nem lépheti át tehát szándékosan a szabályokat és a tilos határait, mert még nem ismeri azokat, így nem lázadó és nem antiszociális.*

Az antiszociális bűnözőknek egy csoportja, az intellektuális bűnöző (szélhámos, sikkasztó, bank- vagy vonatrabló), külsőleg más képet mutat. Itt látszólag erős intellektuális működés előzi meg a tettet, az impulzus és tett közötti időtartam látszólag nem üres. Azonban itt is lényeges a különbség a mentálisan ép és érett személyiség megfontolt tetteivel szemben. Itt tudniillik *csak a tett kivitelezését előzik meg a megfontolások,* de az *impulzus elindulását nem követi a „motívumok harca", tehát az intellektuális megfontolások nem töltik ki a rést, mely az impulzus és az elhatározás között van.* Így ezek *csak a tett kivitelezésére,* a célhoz vezető eszközök megválogatására, a végrehajtás részleteire *vonatkoznak.* Ennyiben racionális jellegűek és nem mondhatnók affektív cselekedetnek. Hiszen a kivitelezés terén gyakran jelentős furfangosságot, körültekintést, fantáziagazdagságot mutatnak. Ámde a vágy tárgya, a kitűzött cél *jellege és főleg az ugyancsak tudattalan gyökerű motivációk tekintetében ezek a tettek éppoly impulzívek, irreálisak, tehát ösztönösek,* merevek, s az ismétlési kényszer hatása alatt állnak — a végrehajtási eszközök leggondosabb megválogatásának minden lehetősége mellett —, *mint a legprimitívebb agresszív bűnözőké. Az antiszociális állapotra jellegzetes syndroma, illetőleg személyiségstruktúra tehát itt is jelen van.*

A habituális bűnözőnél mindig jelenlevő tudattalan motívumok és a tettek kényszeres mechanizmusa újból elénk hozza a már előzőleg is érintett úgynevezett „szabad akarat" régóta vitatott kérdését. Az ókortól kezdve évszázadokon át foglalkoztak ezzel a kérdéssel a filozófusok, a különböző vallási irányzatok, pszichológusok és jogtudósok. Az állásfoglalások jellege, tükre volt a korabeli kultúra jellegének és meghatározta a társadalom viszonyát és magatartását mindenkori bűnözőjével szemben. A két fő irányzat, a determinizmus és indeterminizmus között folyt a vita. Ennek történelmi áttekintésére itt most nem térhetek ki. E helyen elsősorban két jogtudós kortárs Eörsi Gyula és Földesi Tamás álláspontját idézem, amelyek megegyeznek a természettudomány alapján egyedül elfogadható álláspontt is. Eörsi elveti mind a szélsőséges indeterminizmust, amely „az erkölcsit abszolutizálja, s az okozatiságot az ember tetteire nem ismeri el", és elveti a másik végletet is, amely „a történelem és a társadalom törvényszerűségeinek kérdésében vagy az agnosztikus, vagy a mechanikus okságnak alávetettnek tartják azokat, csupán biológiai organizmusként szemlélik, s az egyénnek semmiféle, még relatív önállóságot, alkalmazkodási képességet, rugalmasságot sem tulajdonítanak". A szerző álláspontja szerint a helyes megoldás feltétele: „A társadalom és egyén viszonyának, s az emberi magatartás sajátos, a személyiség (főleg a tudat) közvetítésével végbemenő determináltságának helyes felfogása". — Földesi szellemesen differenciálja „az akarat és — a cselekvés szabadságát", ami éppen az előbb taglalt akarati folyamatok jellege alapján jól érthető. *Világos, hogy a vágy és a szándék kialakítását követő „motívumok harca" — az „elhatározás" megszületéséig minden mozzanatában azzal a személyiséggel függ össze, akiben ez az akarati folyamat lezajlik; annak az érzelmi beállítottsága, intellektuális, s főleg etikai színvonala fogja tehát azt determinálni.* Lévén pedig a személyiség biológiai és pszichoszociális tényezők egymásra hatásának az eredménye, az ingerekre adott reakciót egy adott szituációban e struktúrák összjátéka határozza meg.

Minthogy azonban a motívumok harca, mely megelőzi a cselekvés végrehajtását, így főleg a célratörő eszközök megválogatásánál válik tudatossá, csak ezt élheti át az egyén szubjektíve úgy, mintha választásának különböző útjai és lehetőségei volnának. S minthogy a külső közeggel való harcban érzi erőfeszítéseit is, mely célja eléréséhez szükséges, mindez az akaratszabadság élményét kelti benne. A célbajutásban és a sikerben is saját egyéni akaratának erejét, érvényesülését látja. *Minthogy azonban* bármilyen erőkifejtés mértéke, továbbá az ötletesség, *a kitartás* az akadályokkal szemben, *a feszültség bírása,* tehát a várni tudás a vágyott, illetőleg célzott tárgyra, *szintén a személyiségnek részben veleszületett* és *jórészt szerzett egyéni sajátossága, így tehát* a tudományos tények objektív világában természetszerűleg ez is, és *az egyén minden tényekedése a személyiségstruktúrában* determinált. Még egy lényeges pontban van eltérés, az ép és a kóros személyiség akarati folyamataiban az eddig ismertetteken kívül is: s ez a mentálisan ép személyiség nagyobb rugalmassága, szélesebb skálájú választási lehetősége a motívumok mérlegelésénél, szemben a tudattalan motívumok hatása alatt álló, ösztönösen, tehát mereven s többnyire kényszeresen cselekvő — kóros személyiségűekével, s így a habituális bűnözőkével is.

György Júlia

A fiziológiás affektusnak és az ittasságnak a kóros tudatzavartól eltérő büntetőjogi megítéléséről

„Az átfogó igazságügyi jogszabályok módosítására irányuló kodifikációs munkának szükségszerű része a hatályos büntető anyagi jogszabályok kritikai felülvizsgálata és olyan büntető jogrendszer kialakítása, amely fokozottabb mértékben teremti meg a büntető igazságszolgáltatás összhangját a jelenlegi társadalmi viszonyokkal." — Az Igazságügyminisztérium e célkitűzése keretében szeretném felvetni a tudatzavarban elkövetett cselekmények felróhatóságának jelenlegi szabályozásában fellelhető önellentmondásokat, — s kifejteni álláspontomat, hogy milyen szabályozást tartanék a társadalmi viszonyainkkal összhangban állónak.

1. Kiindulási pontom az, hogy a büntetőjogi felelősségrevonás elvi alapja az a felismerés, miszerint a társadalom tagjainak a cselekvéseit — ideértve a bűnelkövetők társadalomra veszélyes magatartásait is — tudatuk kormányozza. Az ember a környezetének objektív tulajdonságait és összefüggéseit nemcsak megismerni (érzékelni) képes, de ezek tudatában célszerűen tükröződnek vissza, tapasztalatai rendszerében, gyakorlatában ezek saját céljára hasznosítása észleléseivel asszociáltak, s ebből a célszerű képből az ellentétes motívumok harca eredményeként gondolatban előre megalkotja saját magának társadalmi környezetéhez való kölcsönös kapcsolata általa kívánt változatát és e változtatás eredményeit (következményeit) előre látva valósítja azt meg: cselekszik.

Az ember tudata azonban társadalmi termék és az adott konkrét társadalmi környezetében, mint a közte és a környezete között folyó kölcsönös kapcsolat mozzanata — akként érvényesül, hogy feltételezi a társadalom többi tagjainak is a tudatos cselekvéseit, egymásra való kölcsönös hatását. Az ember cselekvése képzetének kialakításánál már számol azzal, hogy készülő cselekvésre társadalmi környezete hogyan fog reagálni, hogy az a társadalom többi tagjainak tudatos cselekvéseivel találkozik-e, vagy összeütközik, hogy a gondolatban előre megalkotott változtatás az egymásra kölcsönösen ható — egyező, különböző és ellentétes — törekvések érvényesülése során milyen való eredménnyel fog járni, milyen következményeket von maga után.

A tudatos cselekvés e mechanizmusának nem mond ellent, hanem csupán érvényesülésének módját határozza meg, hogy e tudatos magatartások nemcsak értelmi (logikai), hanem érzelmi (emocionális) töltésűek is, ezek aránya egyénenként és szituációnként változó s bár a cselekvés érzelmi telítettsége tudatosságát nem, vagy csak alig érinti, — ellenben ha az érzelmi tényező túlteng, indulattá (affektussá) fokozódik, akkor minden más tényezőt (a logikát, a közösségi motívumot stb.) képes elnyomni, illetve megmásíthatja azokat és ezzel a tudatos cselekvés kialakulásának fent írt mechanizmusa szabálytalanul érvényesül.

Az sem mond ellent az eddig elmondottaknak, hogy az a társadalmi szituáció, amelyben a tudatos cselekvés végbemegy, valamint az egyén is, aki azt végrehajtja — annak értelmi és érzelmi alkata, társadalmilag kialakult gátlásainak rendszere, jelleme, egyszóval személyisége — determinált, de ami társadalmi ráhatással tudatos változtatás irányában befolyásolható. A büntető eljárás és annak eredménye — az ítélet, valamint az abban alkalmazott jogkövetkezmények is — ebből a szempontból olyan társadalmi ráhatások, amelyek nemcsak konkrétan, hanem általánosan is befolyást gyakorolnak az elkövetőnek és a társadalom többi tagjainak tudatos magatartására.

Nem hunyhatunk szemet az előtt a tény előtt sem, hogy a társadalom tagjai egyrészének — különösen a bűnelkövetők többségének — személyisége csupán viszonylag ép: magatartásukra hatottak az öröklődés útján szerzett tulajdonságaik, a születésük előtt őket ért ártalmak, valamint életük különböző korszakaiban őket ért negatív hatások, lelki, jellembeli sérülések. A személyiségük épségének e viszonylagosságából azonban nem törvényszerűen következik az annak megfelelő defektusos magatartás, hiszen ezen alkatuk még nem közömbösíti az őket érő társadalmi hatásokat, s tudatos cselekvésre nem teszi őket képtelenné, mert akkor nem beszélhetnénk személyiségük viszonylagos épségéről sem. A személyiség ily defektusának a tudat károsodásával való összekeverése büntetőjogi szempontból súlyos elvi hiba: lemondást jelent ugyanis rendszerint a legvisszataszítóbb bűntettek elkövetőinél arról az egyedüli lehetőségről, hogy kényszerrel párosult társadalmi ráhatással a társadalmi normák elfogadására késztessük őket. Ugyanakkor ugyanilyen elvi hiba lenne annak figyelmen kívül hagyása, hogy ez a személyiség degradációjába torkollhat, a tudat károsodásához elvezethet, ami a tudatos cselekvésben az elkövetőt korlátozhatja, illetve azt ki is zárhatja.

2. A tudatos magatartásért való büntetőjogi felelősség ez az alapja — mindezek a fenntartások figyelembevételével — viszont feltételezi, hogy mindazokban az esetekben, amikor részben vagy egészben a bűnelkövető elmebetegsége, gyengeelméjűsége, kóros tudatzavara folytán elveszíti tudatának e cselekvést kormányzó képességét, azaz képtelenné válik környezetét célszerűen visszatükrözni, illetve ebből gondolatilag megkonstruálni az általa kívánt változtatás képzetét, nem képes belátni annak társada-

lomra veszélyes eredményét (következményét), a társadalmi motivációt figyelembe venni, végül ha e képzete és az ahhoz kapcsolódó cselekvés összhangja bomlik meg, legfeljebb orvosi és nem társadalmi hatás tudja magatartását befolyásolni. — a büntetőjogi felelősség ne —, illetve a tudatzavar arányában csupán korlátozottan érvényesüljön.

Ezzel kapcsolatban nem lehet elégszer és eléggé hangsúlyozni annak a segítségnek a jelentőségét, amit az elmeorvosszakértők az elmélyült, tudományosan megalapozott szakvéleményeikkel a büntetőjogi felelősség alapkérdésében nyújtanak az ítélkezésnek, amikor konkrét jogesetekben — nem egyszer határesetekben — meghatározzák az elmebetegség, gyengeelméjűség és pathológiás tudatzavar fenn-, vagy fenn nem forgását, lényegét és terjedelmét, megvonják a határvonalat a pathológiás indulatkisülések, homályállapotok és egyrészt a személyiség nem pathológiás eltorzulása, másrészt azok között a psychikus állapotok között, ahol a magatartásban az érzelmi és értelmi tényezők összhangjának a megbomlása, a társadalmilag kialakult gátlásrendszer nem megfelelő funkcionálása nem az egyénben fellépő kóros okra, hanem arra a még tudatos magatartásra vezethető vissza, hogy „a cselekvés szférájába hagyta betörni indulatát" (Rubinstein: Általános pszichológia alapjai. II. köt. 771. old.), illetve az alkohol hatása alá helyezte magát.

Léteznek ugyanis nem kóros eredetű és jellegű tudatzavarok, vagy helyesebben a tudatzavarral lényeges kritériumok vonatkozásában azonos (hasonló) tüneteket produkáló psychikus állapotok s az ezekre vonatkozó törvényi rendelkezések értelmezése tekintetében nincs a legteljesebb összhang a jogtudomány művelői és a gyakorlati jogászok között, sőt e nézetek önmagukban sem következetesek.

3. A jogtudományban a legáltalánosabban a tudatzavar egységes büntetőjogi fogalmával találkozunk: „A tudatzavar a tudatnak *nem elmebetegségen* (eredeti kiemelés) alapuló olyan megzavarodása, amelynek folytán az embernek mind a saját személyéről, mind a külvilág jelenségeiről homályos, hiányos, meghamisított képzete van, esetleg semmiféle képzete nincs. (Kádár Miklós — Kálmán György: A büntetőjog általános tanai. — Budapest, 1966. — 385. old.) E meghatározásnak megfelelően ugyanott a szerzők felsorolják az előidéző okokat is: „... a tudatzavar előállhat élettani alapon..., de fakadhat mérgezés állapotából, ... heves kedélyi mozgalomból, ... egyes betegségekből, ... egyes sérülésekből, hipnozisból és végül kábításra alkalmas kémiai eszközök (éter, kloroform stb.) alkalmazásából." — Lényegében erre az álláspontra helyezkedik „A büntető törvénykönyv kommentárja" (Budapest, 1967.) is: „A tudatzavar nem betegség, hanem időleges állapot. Oka lehet nagyfokú félelem vagy ijedtség, az erős fájdalom, szülés utáni állapot, a nagyfokú kifáradás, a bánat, kábítószerek alkalmazása (pl. műtét során) stb." (I. köt. 138. old.).

Egészen más, kerülő úton jut el Horváth Tibor a tudatzavar egységes büntetőjogi következményéhez „Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme" c. művében (Budapest, 1965.). Ő ugyanis a pszichológia tanításaira támaszkodva különbséget tesz fiziológiás és pathológiás affektus között. Fiziológiás affektus alatt (lásd: Kardos Lajos: Lélektan-át, amit Horváth elvtárs is idéz) azt a nem kóros eredetű és jellegű indulatkitörést kell érteni, amelyen rendszerint a normális, egészséges ember akként képes uralkodni és akként uralkodik is, hogy kezdeti stádiumában megfékezi, kitörését tudatosan megakadályozza. Ha viszont ezt elmulasztja, — a kirobbanó indulat fiziológiai következményei folytán kifejlett állapotában már tudatos magatartással többé nem kormányozható s a cselekvés tudati mechanizmusát eltorzítja. A pszichológusok többségének álláspontja szerint a fiziológiás affektus kifejlett állapotában is „a cselekvő személynél... nem hiányzik a magatartásával kapcsolatos társadalomra veszélyesség tudata, legfeljebb nem gondol rá konkrét formában az elkövető, nem tud számot adni utólag az ilyen tudat felmerüléséről". (Horváth Tibor: im. 245. old.) — A pathológiás affektus pedig — mint azt Horváth elvtárs is idézi a „Bírósági pszichiátria" (Moszkva, 1954.) tankönyvből — „a tudat elbomlásával, heves, viharos mozgásingerrel, automatikus céltalan cselekvéssel jár együtt, tudatzavarra vezet, melynek eredményeként megsérül a cselekvés irányító képesség és a cselekvés automatikus jelleget ölt. Ilyen affektus zavarok keletkeznek a harag, felindulás, düh állapotában. Emlékezés a megtörténtről rendszerint nem marad, vagy hiányos jellegű." (Horváth Tibor: im. 246. old.)

Horváth Tibor elvtárs is elismeri, hogy a két psychikus állapot között lényeges különbségnek kell érvényesülnie a büntetőjogi megítélésben is. Ennek ellenére végül is arra a megállapításra jut, hogy konkrétan, esetenként kell eldönteni, hogy van-e mennyiségi különbség. Álláspontja szerint ugyanis „újabb törvényeink (itt nyilván a Btá-ra és a Btk-ra utal — megjegyzés tőlem) a beszámíthatóság vonatkozásában átfogják a fiziológiás affektus esetét is." (im. 248. old.) „A fiziológiás, illetve pathológiás affektus állapotában való cselekmény büntetőjogi megítélése különböző, általában az utóbbi teljes (Btk. 21. § (1) bek.), az előbbi csupán korlátolt beszámíthatóságot eredményez. Adott körülmények között a pathológiás alapon keletkezett affektív állapot is értékelhető olyan tudatzavarként, amely csupán korlátozta az elkövetőt cselekménye társadalomra veszélyes következményeinek felismerésében. Másrészt viszont az sem kizárt, hogy fiziológiás affektus esetén a felindulás oly erős, amely az elkövetőt teljesen képtelenné tette cselekménye társadalomra veszélyes következményeinek felismerésében." (im. 247. old.). Lényegében tehát

ezzel a pathológiás és nem pathológiás tudatzavar egységes megítélése helyreállt. Ámde bírói tapasztalatom szerint nem kivételként jelentkezik a pathológiás tudatzavar olyan foka, amely csupán korlátozta az elkövetőt cselekménye társadalomra veszélyességének felismerésében, illetve akaratának megfelelő cselekvésben. A csökkent beszámítási képesség fogalmának a Btá. 10. § (3) bekezdésében, majd a Btk. 21. § (2) bekezdésében írt szabályozása — az előző büntető törvény hézagát pótolta, s hogy nem a fiziológiás affektus speciális szabályozására vonatkozik, az a törvény azon rendelkezéséből is kitűnik, miszerint a korlátolt beszámítási képességet az elmebetegségre és a gyengeelméjűségre is vonatkoztatja.

Ezzel szemben Viski László a „Szándékosság és a társadalomra veszélyesség" c. művében (Budapest, 1959.) ugyancsak abból indulva ki, ami a fiziológiás affektus állapotában eltérő a pathológiás tudatzavartól, — ellenkező álláspontra jut: „Ha a cselekmény kizárólag reaktív, nem akaratlagos, úgy az elkövetőnél a cselekmény beszámíthatósága is hiányzik, mert a magatartás kialakításában az elkövető akarata nem vett részt. Ugyanez a helyzet akkor is, ha a társadalomra veszélyesség tudatának aktualizálása, vagy egyáltalán maga a tudat — hiányzott. Mindkét eset *kóros psychikai állapotban* (kiemelés tőlem) előfordulhat. Hangsúlyozni kell, hogy az erős felindulásban elkövetett cselekményeknél nem ilyen esetről van szó és *a két kategória összecserélése súlyos hiba* (kiemelés tőlem), amely adott esetben a büntetés céljának megvalósítását teszi lehetetlenné. Az erős felindulás önmagában nem kóros állapot, csak rendkívüli lefolyása az idegkapcsolatoknak, amikor is a folyamat egyes láncszemei nem hiányoznak, csak igen nagy mértékben lerövidülnek időtartamát tekintve. Eltérő kezelésük tehát nem a ténytudat, vagy a társadalomra veszélyesség tudatának hiánya miatt, hanem csupán amiatt indokolt, mert az erős felindulás és annak alapja (a sérelem stb.) a motivációs harcot sajátosan alakítja és a közösségi motívum legyőzésére *egy normális esetben hiányzó, változó erősségű ellenmotívumot teremt* (eredeti kiemelés). Kóros esetekben viszont akaratlagos cselekményekről sem beszélhetünk" (im. 251—2.).

4. Ami mármost az ítélkezési gyakorlatot illeti, azt elemezve a felvetett kérdés tekintetében általában a következő álláspont látszik uralkodónak:

a) Az ítélkezési gyakorlat a fiziológiás affektus és pathológiás tudatzavar psychikus tüneteit illetően nem a különbözőségükre, hanem az egyezőségekre helyezi a hangsúlyt s az előbbivel kapcsolatban is azt emeli ki, hogy „olyan állapot, amelynek folytán a cselekményt elkövető belső egyensúlya megbomlik, öntudata elhomályosodik, a meggondolás, a megfontolás szokásos kialakulása ebben az állapotban lehetetlenné válik, ... ítélő, felismerő és megfontoló képességének rendes kialakulása akadályozva van." (BJD 1047.) — Ha ezek, az egyébként tudatzavarra jellemző kritériumok nem valósulnak meg, — a fiziológiás affektus büntetőjogi következménye sem vonható le. — Az ítélkezési gyakorlat ugyanis a Btk. 254. § szerinti „erős felindulást" és a Btk. 25. § (3) bekezdés szerinti felismerést kizáró, illetőleg korlátozó „felindulást" azonos minőségű psychikus állapotnak értékeli (BJD 2472.), s mindkettőt, valamint az utóbbi törvényhelyen szabályozott felismerést kizáró, illetve korlátozó „ijedtséget" lényegében — anélkül, hogy e kifejezést használná — fiziológiás affektusként kezeli. —

b) E rendelkezések tehát — a bírói gyakorlat szerint — a tudatzavarnak a Btk. 21. §-ában általánosan szabályozott büntetőjogi következményeivel szemben kivételt statuálnak, éspedig a fiziológiai affektust, mint ilyent emelik ki e szabályozás hatálya alól és az emberölésnél enyhébb megítélést, de nem korlátlan enyhítést, a támadással szembeni védekezésnél pedig a Btk. 21. §-ában írtakkal azonos jogkövetkezmények alkalmazását erkölcsi feltételekhez köti. — Ezért hangsúlyozza a B. K. 112. sz. állásfoglalás a Btk. 254. §-ának a 21. §-sal szemben „lex speciális" jellegét, s hogy az erős felindulásban elkövetett emberölésnél a Btk. 21. §-a kizárólag akkor alkalmazható, ha a fiziológiás affektus pathológiás tudatzavarba megy át, illetve elmebetegséggel vagy gyengeelméjűséggel párosul.

(A fiziológiás affektus ezen eltérő, kivételes büntetőjogi értékelését a bírói gyakorlat — ha nem is tökéletes egységben — nem szűkíti le a fenti rendelkezésekkel érintett területre: más bűntetteknél, illetve más szituációban ugyancsak az erkölcsi megítélésétől függően értékeli messzemenő enyhítő körülményként s nem a Btk. 21. §-a szerint. — Az erkölcsileg negatív okból keletkezett fiziológiás affektusokat pedig a terhelt javára nem értékeli enyhítő körülményként.)

Ebből a szemléletből táplálkozik az a bírói gyakorlat, hogy a fiziológiás affektus elhatárolása a pathológiás tudatzavartól elsősorban elmeorvosi szakkérdés, melynél sem jogi, sem erkölcsi szempontok nem érvényesülhetnek, a fiziológiás affektus értékelése viszont jogi kérdés.

c) Az ittasságnál is az ítélkezési gyakorlat nem a psychikus állapot tartalmát, hanem keletkezését illetően hangsúlyozza a Btk. 21. § szerinti tudatzavartól eltérő jellegét. Így a XXVIII. B. E. D. is azt hangsúlyozza, hogy „az ittas állapot okozta tudatzavar alapvetően eltér a tudatzavar (nyilván: kóros tudatzavar — megjegyzés tőlem) egyéb eseteitől; az önhibából leittasodó tudatzavara olyan ok következménye, amelyért az elkövető felelőssé tehető. A saját akaratelhatározásától, szándékától függ ugyanis, hogy tűrőképességét meghaladó mérvű alkoholfogyasztással előidézi-e a beszámítási képességet kizáró vagy korlátozó tudatzavart. A Btk. 22. §-a alapján való felelősség tehát nem objektív

felelősség, azonban szükségképpen eltérő a bűnösség általános alakjától."

d) A szokványos és a pathológiás részegség között ugyanúgy különbséget tesz a XXVIII. B. E. D., mint ahogyan a gyakorlat a B. K. 112. állásfoglalás alapján a pathológiás affektust és ily tudatzavart nem azonosítja az erős felindulással. „Azok az indokok, amelyek a törvényhozót a hivatkozott rendelkezés (Btk. 22. § — megjegyzés tőlem) megalkotására indították, nyilvánvalóan nem állnak fenn az elmebetegség esetén még akkor sem, ha az mértéktelen alkoholfogyasztásra vezethető vissza. Tehát az ilyen eredetű elmebetegség is feltétlen kizárja, illetve korlátozza a beszámítási képességet. Az ún. pathológiás (kóros) ittasság különböző formái az elmeműködés olyan időleges jellegű tudatborulással járó zavarai, amelyek minőségileg különböznek a közönséges ittasságtól és lényegileg elmebetegségnek tekinthetők. Ilyen állapot esetén tehát nem a Btk. 22. §-a, hanem a 21. §-a érvényesül."

e) Végül a Btk. 22. §-ában foglalt kivételes rendelkezés alkalmazásának alapjául szolgáló „önhiba" mibenlétét illetően utalnom kell a következőkre azzal, hogy ez a Legfelsőbb Bíróság egységes álláspontját tükrözi: „A bíróságnak fel kell derítenie és megfelelően kell értékelnie a leittasodó önhibájának mértékét... Az a körülmény, hogy az elkövető milyen mértékben hibás a leittasodásban, hogy a kötelező magatartás nagyfokú, vagy csekélyebb mérvű megszegésével került ittas állapotba: a büntetés kiszabásnál nagy jelentőségű. A bíróságnak tehát tüzetesen mérlegelnie kell az ittasságot előidéző, illetve az annál közreható tényezők hatását. Alapvető különbséget kell tenni a csupán alkalmilag leittasodó, egyébként rendszeresen szeszes italt nem vagy alig fogyasztó, kifogástalan életmódú elkövetők és másfelől a mértéktelenül italozó felelőtlen iszákosok között, akiknél az önhiba a leittasodásnál magas fokban jelentkezik, s az alkalomszerűség szóba sem jöhet." (BJD 392.).

5. Mielőtt az ítélkezési gyakorlat fenti összegezéséből általánosítanék, — az ittas állapotban elkövetett bűntettekkel kapcsolatban a következőkre szeretnék rámutatni:

A fent idézett határozat (BJD 392.) az „önhiba" vonatkozásában hangsúlyozza, hogy alapvető különbséget kell tenni a mértéktelenül italozó felelőtlen iszákosok és az alkalmi lerészegedők között. Ugyanakkor azt is kiemeli, hogy „tüzetesen" elemezni kell, hogyan vált a mértéktelen alkoholfogyasztás az elkövető káros szenvedélyévé, illetve mi vezetett alkalmi lerészegedésre. El kell ismernem, hogy e területen az okkutatásban lemaradás észlelhető, s így a hiányos és esetleges adatok általánosításra nem is alkalmasak. — Nem ennek pótlásaként, hanem csupán annak példálózó demonstrálására, hogy milyen tényezők játszanak szerepet ebben a folyamatban, említem meg a következőket, mint saját ítélkezési tapasztalatomat:

a) A mértéktelen alkoholfogyasztás káros szenvedéllyé válásának egyik forrása táplálkozási szokások szélsőséges eltorzulása. Vannak olyan bortermő vidékeink, ahol az emberek gyermekkoruktól kezdve a táplálkozás szerves részének, illetve pótlásának tekintik a túlzott alkoholfogyasztást és naponta egy, kettő, sőt három liter bort — egyes vidékeken nohabort — fogyasztanak. Ez az állandósult alkoholmérgezettségük elsősorban népegészségügyi probléma, egyben azonban jellemtorzító hatása (az életvitel, a környezethez való viszony elridegülése, a közöny eluralkodása stb.) az illetőt bűncselekmények elkövetésére vezeti.

Ugyanennek a folyamatnak másik forrása azok a balhiedelmek, melyek szerint bányászoknál, rakodó-, szállító-, melegüzemi munkásoknál, szennyezett levegőjű üzemekben dolgozóknál, kefekötőknél, szobafestőknél, nyomdászoknál — és még hosszan sorolhatnám a szakmákat — a munka természete kívánja meg a mértéktelen alkoholfogyasztást. Ugyanakkor ezeknél a munkásoknál a mértéktelen alkoholfogyasztás egyrészt szoros összefüggésben van sok helyen még mindig nem kielégítő lakásviszonyokkal is, másrészt azzal a hatalmas méretű népmozgással is, a faluról városba özönléssel, a mezőgazdasági munkáról az ipari munkára való áttéréssel, ami szükségszerűen a hagyományos életformák és kötelékek bomlását vonta maga után. Ezek a nem mindig méltó körülmények (legényszállások, „ingázás"-ok stb.) a számukra idegen környezetbe beilleszkedés objektív és szubjektív nehézségei sok esetben oda vezetnek, hogy az így megszerzett nagyobb anyagi lehetőségek egyeseknél nem az életszínvonal emelkedését, hanem az iszákosság terjedését eredményezik, s az iszákos életmód nem egyszer bűnözésbe torkollik.

Végül azt sem szabad elfelejteni, a káros szenvedéllyé vált alkoholizmus önmagát hatványozza: az idült alkoholista nemcsak saját életét, egészségét teszi tönkre, de közvetlen környezetére (családjára, vele együttélő gyerekeire) olyan elembertelenedett körülményeket kényszerít, amely azok személyiségének is az eltorzulására és nagyon gyakran az ilyen élet sivársága elől alkoholizmusba menekülésre készteti őket, ami megint az alkoholista bűnözők számát növeli.

Ami mármost azoknak az alkalmi leittasodások okait illeti, melyek bűnelkövetéshez vezetnek, — elsősorban a társadalmi konvenciók elfajulására kell utalnom: falun és városban egyaránt előfordul, hogy az ünnepet, ünneplést, szórakozást és a lerészegedést szinonim fogalmakként kezelik. Névnap, születésnap, keresztelő, lakodalom, húsvéti locsolkodás, falusi búcsú, tanyai bál, vasárnap délutáni kocsmázás, disznótor stb., stb., mind-mind olyan alkalom, amikor egyes vidékeken és társadalmi körökben társasági kényszerként hat a mértéktelen alkoholfogyasztás. — Ma sem tűnt még el az az elképze-

lés, hogy miként a jó bornak ki kell forrnia, a 14—30 év közötti fiataloknak ki kell tombolniok magukat, „legénykedni" kell, hogy legénnyé váljanak. Ezt a konzervatív felfogást a fiatalok között kiegészíti az a „modernizmus", mely a cinikus, hányaveti modorosságot mértéktelen alkoholfogyasztással is mímeli.

Az alkoholfogyasztás ezek az okai, melyeket konkrét ügyek kapcsán sorozatosan észlelni lehet — eléggé önkényesen kiragadottak, mint arra már fentebb is utaltam. Vannak emberek, akik isznak örömükben és isznak bánatukban, azért, hogy a kínos valóságból mámorba meneküljenek és isznak unalomból, mert a pihenés, szórakozás, a kikapcsolódás más, kulturáltabb formái még idegenek számukra, nem kecsegteti őket annyira, mint a duhajkodás, „ricsaj-csapás". Egy azonban bizonyos: a bűnügyekben kivételként szerepel okként, hogy az elkövető azért igyon, hogy a közösségi motívumot legyőzze magába, hogy ne gondoljon ittas állapotában elkövetendő cselekménye következményeire. Márpedig ez — az ún. „actio libera in causa" — az önhiba teljessége.

b) A mértéktelen alkoholfogyasztás ezen példaszerűen felsorolt *forrásainak a konkrét megjelenési formáikban való elemzése és az elbírált bűnelkövetéssel való összefüggésük konkrét meghatározása az, ami a büntetés kiszabásánál, mint az „önhiba" foka oly nagy jelentőségű* a BJD 392. sz. határozat szerint. Ennek másik oldala — a mértéktelen alkoholfogyasztásnak a bűnelkövetéssel való összefüggése ismét rendkívül széles és sokrétű:

Fentebb utaltam már az ún. „actio libera in causa"-ra, mint az önhiba teljességére. — Alig különböznek ettől a termelés és közlekedés biztonságát részegen veszélyeztetők mulasztásos és gondatlan cselekményeik vonatkozásában. Ezeknél a gondatlan bűncselekményeknél ugyanis az elkövetők többsége már az alkoholfogyasztás megkezdésekor könnyelműen bízik abban, hogy nála ezúttal nem következik be az alkoholfogyasztás általa is ismert tompító hatása, nem fog csökkenni figyelme, a reflektorikus reakciónak biztonsága, a reakció-idő ez alkalommal nála nem fog meghosszabbodni, illetve abba belenyugodva fogyasztja az alkoholt, hogy ha ezek a reakciók be is következnek, az nem fogja a termelést, illetve a közlekedést veszélyeztetni, vagy az ilyen következmények iránt közömbösek. Bűnösségük tehát a luxuria legmagasabb foka és az eventuális szándék határán mozog, tudatzavaruk pedig — ha egyáltalán ilyenről szó van — a bűnös magatartásuk megkezdése után alakulhat csak ki. Ennek az összefüggésnek a tudatzavarhoz csak akkor van köze, ha a közlekedésben, illetve termelésben részvétel csak akkor merül fel, amikor az elkövető tudatzavarig fokozott ittas állapotban volt, ilyenkor viszont az „önhibá"-t legalábbis vitásnak vélem.

Rendszerint az idült alkoholisták személyiségtorzulása sem tudatzavaron keresztül eredményezi a bűnelkövetést, kivéve az indulati cselekményeket, amelyekre az alábbiakban visszatérek. Ezeknél az elkövetőknél az állandósult alkoholmérgezettségük szinte véletlenné tenné, hogy éppen akkor legyenek józanok, amikor bűnt követnek el. Személyiségük eltorzulásával kapcsolatban viszont a XXVIII. sz. B. E. D. leszögezte, hogy „a személyiség fejlődésének zavara (psychopathia) általában nem zárja ki a beszámítást akkor sem, ha az iszákossággal szövődik. — Ez az állapot azonban a személyiség olyfokú degradációjával járhat, amely már megközelíti az elmebetegséget s ez okból korlátozhatja — esetleg kizárhatja — a beszámítási képességet." Lényegében tehát e típusú cselekmények nél a 22. § rendelkezésének alig van gyakorlati jelentősége.

Végül a mértéktelen alkoholfogyasztással függ össze — különösen részegekre jellemző — társadalomra veszélyes magatartás tanúsítása: a garázdaság, aminél megint csak nem a 22. § problematikája a kérdés lényege. Ezekben az esetekben a mértéktelen alkoholfogyasztás, vagy helyesebben az alkoholfogyasztás mértéktelensége és a botrányosan közösségellenes magatartás nemcsak ok és okozatként, de olyan szétválaszthatatlan magatartási egységként jelentkezik, ahol a közben esetleg fellépő, illetve elhatalmasodó tudatzavar a szándék kialakulását nem, legfeljebb a bűnös magtartás megvalósítása során a szándék tudatos kontrollját érinti. [A bűnelkövetés során igen gyakori, hogy e tevékenység számos elkövetőnek olyan psychikus megterhelést jelent, aminek következtében a tudatos cselekvésre jellemző kontrollt közben elveszíti saját tevékenysége felett. Ez a tény azonban a cselekmény szándékosságát az állandó bírói gyakorlat szerint miben sem érinti (VÖ. BJD 1056)]. Az Országos Kriminalisztikai Intézet 1968-ban végzett felmérése szerint a garázdaság elkövetőinek 74%-a alkoholos állapotban volt s ennek 65%-a közepes fokú befolyásoltság állapotában volt.

Az eddig elmondottakból az következik, hogy bírói tapasztalatom szerint a Btk. 22. §-ának alkalmazása szempontjából tényleges és lényeges jelentősége csupán azoknál az alkoholfogyasztással fellobbantott indulati cselekményeknél van, amelyek a mértéktelen alkoholfogyasztás azokkal a következményeivel kapcsolatosak, miszerint az izgalmi állapotot teremt, felszabadítja az egyénben rejlő agresszivitást, felszínre hozza a visszafojtott érzelmeit, megszünteti azt a főként értelmi ellenőrzést, amelyet az ember saját indulatai felett gyakorol, még a már alig tudatos hajdani érzelmi traumákat is (ellenszenv, féltékenység, a vélt, vagy való régi sérelmek okozta elkeseredés stb.) felszínre hozza és felfokozza. Ezeknek az erőszakos cselekményeknek jellegzetességük „motiválatlanságuk", értelmetlenségük, gáttalan indulatos voltuk. Ezek azonban büntetőjogi szempontból lényegüket tekintve a fiziológiás affek-

tusok szélsőséges — alkoholfogyasztással felduzzasztott — esetei és eltérő büntetőjogi szabályozásuk a fiziológiás affektus okozta tudatzavarban elkövetett cselekményektől semmivel sem lehetne indokolni. *Lényegében tehát a 22. § szerint „önhiba" vizsgálata szerves része „külső ok" okozta indulati állapotba kerülés erkölcsi megítélésének.* Ez az erkölcsi megítélés soha sem lehet elszigetelt, absztrakt. Sőt az elkövető alkoholos állapota — az állandó bírói gyakorlat szerint — nem teszi feleslegessé annak vizsgálatát sem, hogy objektíve méltányolható okból keletkezett-e indulata, s ha ennek feltételei fennállnak — az ő cselekménye is a Btk. 254. §-a szerint minősülhet (BJD 4084.).

6. Az ítélkezési gyakorlat fentiek szerinti összegezéséből — e kitérő után — véleményem szerint az az álláspont általánosítható, miszerint *a Btk. 21. § rendelkezéseinek alkalmazása szempontjából tudatzavar alatt csupán a tudatos magatartásnak az egyén által előzetesen és tudatosan nem befolyásolható megszakadását lehet érteni.* — Ez magában foglalja: *a)* a tudatnak az egyénben fellépő kóros ok (betegség, sérülés, egészségkárosodás, mérgezés stb.) által kiváltott felfüggesztettségét; *b)* a tudatnak az egyénben fellépő élettani folyamatok (betegség, szülés, menstruáció, klimax, alvás stb.) által kiváltott kóros zavarát; *c)* az egyénből külső ok által kiváltott indulat vagy részegség pathológiás kitörését; *d)* a személyiség elmebetegséget megközelítő degradációját.

Ellenben a büntetőjogi megítélés szempontjából fentiekkel nem azonosíthatók a fiziológiás affektusok és lerészegedés szokványos következményei, mégha végkifejlődésükben a tudatzavarral azonos tüneteket produkálnak is, valamint a személyiség defektusa. Betegséggel, kóros tünetekkel szemben nem lehet, de csak ilyenekkel nem lehet erkölcsi normák szerint disztingválni, társadalmi ráhatással nem lehet betegséget megszüntetni, kóros tünetek fellépését megakadályozni. Viszont amikor az egyén tudatos magatartásával önmaga függeszti fel tudati tevékenységét — mégha az előreláthatóan következmények láncolatában számára is váratlan következményeket von az maga után — a társadalom ki sem térhet annak megítélése elől, hogy e magatartás — mármint tudati folyamat felfüggesztése — hogyan viszonylik az erkölcsi normákhoz s ennek és az eredményének megfelelően mennyiben kell társadalmi ráhatással az elkövetőt magatartása megváltoztatására késztetni.

Ez az álláspont lényegét illetően — egészen más oldalról megközelítve — azonos Viski elvtárs álláspontjával, aki már hivatkozott művében azt fejtette ki, hogy szocialista viszonyok között „... lényegét tekintve egységes közösségi motívumról, annak mindenki által való felismerhetőségéről és így adott esetben legfeljebb az azzal való tudatos szembehelyezkedésről van és lehet szó". (im. 58. old.) — Ily körülmények között tehát „nem a közösségi motívum felismeréséhez, a cselekmény káros vagy hasznos jellegének tudatosításához van szükség elsősorban a büntetőjog eszközeire. Ezek az eszközök az esetek legnagyobb részében éppen csak akkor lépnek sorompóba, amikor annak érdekében kell a meggyőzéssel párosuló kényszert alkalmazni, hogy a felismert közösségi motívum vezérmotívummá váljék, győzzön a motivációs harcban. Megítélésünk szerint ez a felfogás felel meg nemcsak a lélektani felismerésnek, hanem a büntetés jellegéről, céljairól vallott szocialista büntetőjogi felfogásnak is". (im. 111. old.) „A közösségi motívum felmerülésének lehetősége csak két esetben hiányzik:

ha a tudat nem ép és egészséges,

vagy ha a társadalomnak az egyén tudatára gyakorolt hatása külső ok miatt nem érvényesülhet". (im. 51—52. old.) — Ez utóbbi, tehát „a közösségi motívum aktív tudati közreműködés nélküli legyőzése végbemehet

a) „olyankor amikor egy megelőző tudatos gátlási folyamat eredményeképpen meghatározott vonatkozásban a tudat alatti területére szorul a közösségi motívum. Miután a közösségi motívumnak tudatalattiba kerülése ily módon csak egy megelőző aktív gátlási folyamat következményeképpen történhetik meg, miután továbbá az ilyen tudat alatti tartalom az asszociált ingerek hatására legtöbbször megjelenik a vele vonatkozásában álló életbeli helyzetben, de legalább könnyen megjeleníthető: a cselekmény erkölcsi értékelésén az a körülmény, hogy a közösségi motívum nem a konkrét cselekmény tudati előkészítése során, hanem egy megelőző aktív gátlási folyamat következtében kerül kirekesztésre — nem változtat".

b) „Hasonlóképpen hiányzik az aktív tudati közreműködés abban az esetben, ha a közösségi motívum tudatos mérlegelését az inger rendkívüli erőssége, igen gyors irradionálása és valamennyi tudati energiának a saját központjába való sűrítése teszi lehetetlenné ... Ilyen esetben — amennyiben a lefolyása *a pathológikus határán innen marad* (kiemelés tőlem) — a lélektan tanúsága szerint az egyén tudatában marad annak, hogy mit cselekszik, tudatában jelen van a közösségi motívum is, csak éppen nem juttat annak szerepet, nem tesz meg mindent annak megakadályozására, hogy a külső inger valamennyi tudati energiát a maga szolgálatába állítsa." (im. 68—69. old.).

7. Az ítélkezési gyakorlatból kitűnő álláspontok eme általánosításának helyessége és a törvény szellemével való egyezősége azon dől el, hogy van-e alapja a pathológiás tudatzavar különkezelésének minden más, de azzal sok vonatkozásban hasonló psychikus állapottól. Ezért hangsúlyoztam az alapvető különbséget már cikkem elején azok nézete között, akik a tudatzavar egységes büntetőjogi fogalmából indulnak ki és akik szerint eltérő büntetőjogi következménye van a pathológiás tudatzavarnak a fizi-

ológiás affektustól és a szokványos részegségtől. El kell, hogy ismerjem, hogy ez a nézeteltérés abból fakad, hogy a törvényi rendelkezések lehetőséget nyújtanak eltérő értelmezésre is. Annak hangsúlyozása mellett, hogy magam is végleges megoldásnak a törvényi rendelkezések egyértelműbbé tételét tekintem, az ellen-véleményekkel egyrészt azért tartom szükségesnek vitatkozni, hogy eldönthető legyen: milyen irányban kell a törvényi rendelkezéseket egyértelműbbé tenni, másrészt az általam helyesnek tartott álláspont próbaköve, hogy nem dől-e össze az ellenérvek súlya alatt?

a) A méltányolható okból keletkezett erős felindulással (254. §) kapcsolatban Horváth Tibor elvtárs már hivatkozott művében kifejti, hogy e rendelkezés nem jelentheti azt, „hogy a szándékos emberölés körében a korlátolt beszámításra vonatkozó általános rendelkezés egyáltalán nem alkalmazható. A Büntetőtörvénykönyv Különös Részbeli szabályai általában nem ronthatják le az Általános Részbeli szabályok érvényét, ellenkező esetben az általános szabályok elvesztenék jelentőségüket és létjogosultságukat. Az elkövető affektusa, mint sajátos tudatzavart előidéző psychikus állapot a szándékos ölési cselekmények körében két síkon kerülhet értékelésre:

Az erős felindulásban elkövetett emberölés tényállása körében...

Ha viszont a méltányolhatóság hiánya miatt a Btk. 254. § alkalmazására nincs lehetőség, de fennáll az elkövető olyan affektusbeli állapota, amely korlátozta őt a cselekmény társadalomra veszélyes következményeinek felismerésében, az ölési cselekmény minősítése a 253. § rendelkezései szerint alakul, amelynek keretében a 21. § (2) bekezdésére tekintettel helye lehet a korlátolt beszámíthatóság megállapításának és a büntetés korlátlan enyhítésének (Vö. BH. 3801.)" (im. 251. old.).

Abban igazat kell adni Horváth elvtársnak, hogy az általános szabályok érvényesülésének határát lehetőleg magában az általános szabályban kell megszabni és nem a különböző helyen levő rendelkezések összevetéséből következtetni. Ez a törvényszerkesztéssel szemben támasztott olyan igény, aminek minél teljesebb akceptálását csak helyeselni lehet. De ha ez a helyes elv a törvényszerkesztésben nem érvényesült, akkor is meg kell oldanunk a felmerülő problémákat.

Nyilvánvaló az is, hogy a 254. §-ban foglalt rendelkezésből nem lehet olyan következtetést levonni, hogy a szándékos emberölés körében a korlátolt beszámításra vonatkozó általános rendelkezés egyáltalán nem alkalmazható. Hiszen a pathológiás tudatzavar szándékos emberölés esetében is korlátozhatja az elkövető beszámítási képességét és olyan értelmezést csak abszurdumnak lehetne tartani, hogy azért nem lehet a 21. § (2) bekezdését a pathológiás tudatzavarban szenvedő elkövetővel szemben alkalmazni, mert a méltányolható erős felindulás — a fiziológiás affektus — a Különös Részben szabályozva van. Ellenkezőleg — mint fentebb kifejtettem — a Btk. 254. § szerinti minősítés esetén is alkalmazható a B. K. 112. sz. állásfoglalás értelmében a 21. § (1) és (2) bekezdése, ha a méltányolható okból keletkezett erős felindulás pathológikus tudatzavarba megy át, vagy pathológiás tudatzavarral párosul. — A Horváth elvtárs által hivatkozott konkrét jogeset is azt az álláspontot támasztja alá, amely a pathológiás tudatzavar és a fiziológiás affektus között tesz éles különbséget: ebben az ügyben ugyanis az volt a központi probléma, hogy a terhelt fiziológiás, vagy pathológiás affektusban követte-e el a cselekményét. Az elsőfokú bíróság — az általa meghallgatott elmeorvosszakértők véleményére támaszkodva — azt állapította meg, hogy „a terhelt nem elmebeteg, de cselekvése elkövetésekor *kóros fokot erősen megközelítő* (kiemelés tőlem), tudatát beszűkítő düh-indulat miatt cselekménye társadalomra veszélyességének felismerésében és akaratának megfelelő magatartában a legsúlyosabb mértékben korlátozva volt, ami ha nem is érte el a beszámíthatatlanság fokát, azt már erősen megközelítette". A Legfelsőbb Bíróság kisterjedelmű részbizonyítás keretében kikérte az Egészségügyi Tudományos Tanács Igazságügyi Bizottsága felülvéleményét és erre támaszkodva a tényállást e vonatkozásban akként módosította, hogy „a terhelt a bűntettet olyan *kóros düh-indulatban* (kiemelés tőlem) követte el, amely beszámíthatóságát nagymértékben korlátozta." Márpedig annak az árnyalati különbségnek, hogy a terhelt „kóros fokot erősen megközelítő" vagy „kóros indulati állapotban" követte-e el a cselekményét, csak akkor van jelentősége, ha a pathológiás és fiziológiás affektus büntetőjogi következményei nem esetlegesen és mennyiségileg eltérőek, mint azt Horváth elvtárs fentebb idézett helyen kifejtette műve 247. oldalán.

b) A tudatzavar egységes büntetőjogi fogalmának logikus következménye, hogy nem a pathológiás tudatzavar és a fiziológiás affektus előidézte psychikus állapot között kell különbséget tenni, hanem ez utóbbi és a Btk. 254. § szerinti „méltányolható okból keletkezett erős felindulás", illetve a 25. § (3) bekezdés szerinti felismerést kizáró, illetve korlátozó „menthető felindulás", illetve „ijedtség" között. S Horváth elvtárs szerint valóban az emberölés vonatkozásában az indulat okozta Btk. 254. §-ában szabályozott állapot a szándéknak ad sajátos jelleget: a legenyhébb intenzitású szándék (dolus repentinus). „Az indulatos és rögtönös ölési szándék területe ott kezdődik, ahol a felindulás — melynek alapján a tettes szándéka keletkezett — erős éspedig annyira, hogy a megfontolást — tekintettel a végrehajtásig lefolyó idő rövid voltára — kizárja, de nem annyira, hogy az akaratelhatározási képességét nyomná el... Ha viszont a felindulás az öntudatot és az akaratelhatározási

képességet is megszüntette, akkor a cselekmény az elkövető beszámítási képességének hiánya folytán nem büntethető". (im. 243. old.)

A Btk. 25. § (3) bekezdés első fordulatával kapcsolatban Horváth elvtárs arra az álláspontra helyezkedik, hogy az ott szabályozott psychikus állapot — a fiziológiás affektussal ellentétben — psychikai zavar talaján fellépő tévedés: „Téved magatartása jellegének megítélésében, nem látja annak társadalomra veszélyességét, sőt azt, mint jogos védelmi aktust jogszerűnek és a társadalomra hasznosnak tekinti. Tévedésének alapja az adott szituációban fellépő psychikus zavar: *ijedtsége vagy menthető felindulása képtelenné tette magatartásának jellegének felismerésére* (eredeti kiemelés). (vö. B. H. 3386. sz.)" ... e büntethetőséget kizáró ok jellege egysíkon jelentkezik a tudatzavar eseteivel és a törvényi rendelkezés összhangban van az utóbbi büntethetőséget kizáró okok szabályozásával". (im. 345. old.) Lényegében ezt az álláspontot fejleszti tovább „A Büntető Törvénykönyv Kommentárja": „A védekezés szükséges mértékének felismerésére képtelenné tevő ijedtség vagy menthető felindulás jellegét tekintve a Btk. 21. § (1) bekezdésben említett tudatzavarral mutat *hasonlóságot* (kiemelés tőlem). Tartalmát tekintve attól abban különbözik, hogy a tudatzavar általában hosszabb ideig, óráig, sőt napokig vagy még tovább fennálló állapot, míg a 25. § (3) bekezdésében említett ijedtség vagy felindulás esetleg csak másodpercekre jelentkezik. Terjedelmét illetően a tudatzavar átfogja a benne szenvedő psychés habitusát, felismerési, akarati és értékelő képességét egyaránt. Ezzel szemben az ijedtség vagy felindulás nem feltétlenül érinti az említett képességek mindegyikét, nem terjed ki a tudat minden funkciójára, hanem csak az adott szituáció helytelen értékelését eredményezi. E helytelen értékelés következtében a megtámadott súlyosabbnak ítéli és súlyosabban viszonozza a támadást, mint amilyen veszélyt az objektíve tartalmazott". (I. kötet 171. old.)

Ezzel szemben a Btk. 25. § (3) bekezdés második fordulatát illetően már Horváth elvtárs sem látja indokoltnak a fiziológiás affektus talaján kibontakozott tudatzavartól eltérő kezelését. , Más a helyzet azonban, ha a jogos védelmi helyzetben cselekvő személyt *az ijedtsége vagy menthető felindulása csupán korlátozta a védekezés szükséges mértékének felismerésében.* (eredeti kiemelés.) Tudatzavara hasonló jellegű, mint az előző (Btk. 25. § (3) bekezdés első fordulata — megjegyzés tőlem) esetben, foka azonban attól eltérő. Az elkövető psychikai helyzete sajátos, *lényegében a korlátolt beszámíthatóság egyik esetét képezi* (kiemelés tőlem). Egyéb törvényi rendelkezés hiányában e körülményre tekintettel a Btk. 21. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezés hatálya alá esne. Ezt a konzekvenciát levonta a törvényhozó is, azonban helyesebbnek vélte, ha ennek a felismerésnek a felelősség mértékét illető következményét a jogos védelemmel kapcsolatban, speciális büntetéskiszabási szabály formájában mondja ki. A 25. § (3) bekezdése második tétele szerint ilyen esetben *az elkövető büntetését korlátlanul enyhíteni lehet* (eredeti kiemelés)". (Im. 345—346. old.).

Ezt a különbségtételt a fiziológiás affektus okozta tudatzavar és a Btk. 254. §-ában, illetve 25. § (3) bekezdés első fordulatában említett psychikus állapot között — önkényesnek, elvileg és gyakorlatilag megalapozatlannak tartom, azt a nézetet pedig, hogy azonos psychikus állapot egyező büntetőjogi konzekvenciáját a törvény szigorúbb (Btk. 21. § (2) — 25. § (3) bekezdés második fordulata) feltételhez kötné, ha a psychikus állapotot támadás váltotta ki — tarthatatlannak vélem.

Az indulatos és rögtönös szándék (dolus repentinus) minden affektusban elkövetett cselekményt jellemez függetlenül attól, hogy az elkövetett cselekmény ölés, vagy például becsületsértés, testi sértés stb. Ily cselekményeknél a megfontolás hiánya és a promt reagálás az elhatalmasodott indulati állapot fiziológiai és nem az idő rövid voltának következménye. Ami pedig a tudatzavar nem teljes voltát illeti, a fiziológiás affektusok e rendszerinti jellemzőjét — mint fentebb idéztem, éppen Horváth elvtárs hangsúlyozza ki. Az erős felindulásban elkövetett emberölésnek nincs egyetlen olyan sajátos — a fiziológiás affektus okozta tudatzavartól eltérő vonása, amely a két psychikus állapotot megkülönböztetné, elválasztaná egymástól. Arra az álláspontra pedig, hogy a Btk. 254. §-ban szabályozott erős felindulás a fiziológiás affektus oly alacsony foka, mely a társadalomra veszélyesség felismerésében sem korlátozza az elkövetőt, — az eddigi bírói gyakorlat teljes felborítása nélkül nem lehet eljutni. Végül a törvény olyan önellentmondó értelmezése, hogy ugyanazon psychikus állapot lényegesen kedvezőbb büntetőjogi következményeket vonjon maga után, ha az nem méltányolható okból keletkezett — elviselhetetlen.

Mint már fentebb utaltam rá, ugyanilyen önellentmondást látok abban az értelmezésben is, hogy ha az ijedtség, illetve felindulás *nem jogtalan támadással* kapcsolatban keletkezett és a felindulás *nem menthető* — ugyanolyan büntetőjogi következményekkel járjon, mint ellenesetben. Ugyanilyen önellentmondás lenne, ha a törvény csupán azokat zárná ki e kedvező elbírálásból, akiknek ijedtségét, felindulását személyük, mások személye stb. ellen irányuló támadás idézte elő, de ez a támadás nem volt jogtalan, felindulásuk nem volt menthető, minden más, azonos fokú ijedtség, felindulás pedig erkölcsi megítélésüktől függetlenül korlátlan enyhítés alapjául szolgálhatna.

Véleményem szerint a psychikus zavar milyenségét miben sem érinti, hogy a cselekménye társadalomra veszélyes következményeinek vagy a védekezés szükséges mértékének felismerésében korlátozta az elkövetőt. Lényegében azt

Horváth elvtárs is elismeri, amikor arra az álláspontra helyezkedik, hogy ha a 25. § (3) bekezdés második fordulata nem lenne, ugyanaz a büntetőjogi következmény a 21. § (2) bekezdése alapján lenne levonandó. — De ebből logikusan az következik, hogy ugyanezen viszonylatokban a felismerési képesség kizártságának sem lehet eltérő jelleget tulajdonítani. — A bírói gyakorlat nem ismer ilyen eltérő jelleget. A Horváth elvtárs által hivatkozott bírói határozat sem psychikai zavar talaján fellépő tévedésről szól, hanem azt állapítja meg, hogy „az ideggyengeségben szenvedő és fokozott indulati reakciójú vádlott tisztánlátását, belső egyensúlyát, a sértett jogtalan és durva támadása megbontotta, öntudatát elhomályosította. A vádlott menthető felindulásában, az adott körülmények között, képtelen volt felismerni a sértett egyre fokozódó támadásának elhárításához szükséges módot és mértéket. *Öntudatának ilyen elhomályosult* (kiemelés tőlem) és a sértett jogtalan támadása folytán kiváltott állapotában kapta elő védekezésül zsebkését és szúrta meg azzal egy ízben a sértettet". — A felismerésre képtelenségnek — természetesen ez nem téveszthető össze az észlelés hiányával — tévedéssel azonosítása oda vezetne, hogy a Btk. 25. § (3) bekezdés első fordulatának tipikus esete a putatív jogos védelem lenne, holott — mint az köztudomású — a vélt jogos védelmi helyzetben elkövetett cselekmény tekintetében a tudomány és gyakorlat egységes álláspontja szerint csupán a 24. § rendelkezései alkalmazhatók (Vö. Legf. Bír. Elvi Tanácsa 12.860/1950., Legf. Bír. Elnökségi Tanácsa 322/1969. sz. határozatai, Kádár Miklós—Kálmán György: im. 333. old.), arról nem is beszélve, hogy akkor a tévedésnek is fokozatai kellenének, hogy legyenek, ami fogalmilag kizárt. — Engem tehát az idézett fejtegetések is arról győztek meg, hogy a Btk. 25. § (3) bekezdésében említett psychikus állapotok a fiziológiás affektus okozta teljes vagy részleges tudatzavarral azonosak és azzal, hogy a törvényhozó a pathológiás tudatzavarral azonos büntetőjogi konzekvenciákat csak akkor engedi alkalmazni, ha az elkövetőt ért támadás *jogtalan* volt és az elkövető felindulása pedig *menthető,* — kifejezésre juttatta, hogy a 21. § rendelkezései ilyen fiziológiás affektus okozta tudatzavarra nem alkalmazhatók. Azt viszont el kell ismerni, hogy a fiziológiás affektus teljes tudatzavart csak kivételesen eredményez és ez is oka volt annak, hogy az ötvenes években a Btk. 25. § (3) bekezdés első fordulatával azonos Btá. 15. § (2) bekezdésének rendelkezése partravetett jogszabálynak tűnt.

c) Az az álláspont, miszerint a Btk. 21. § rendelkezései a nem kóros eredetű és jellegű tudatzavarokra is alkalmazható — szükségszerűen odavezet, hogy a 22. § rendelkezését csupán mint a célszerűségi szempontnak tett elvi engedmény magyarázható. „A Büntető Törvénykönyv Kommentárja" például e törvényi rendelkezést így értelmezi: „... a beszámításképtelen ittas állapotban történő tényállás-megvalósításáért való felelősség is — bizonyos korlátok között — visszavezethető a bűnösség elvére. Amikor ugyanis valaki szeszes italt fogyaszt, ... az italozás lehetséges következményeit illetően *gondatlanul* (eredeti kiemelés) jár el. Ez a gondatlanság — amely *nem a konkrét tényállás-megvalósításra* (eredeti kiemelés), (tehát nem a beszámítási képesség hiányában később valóban elkövetett emberölésre vagy testi sértésre) terjed ki, hanem csak általában valamilyen jogellenes magatartás tanúsításának elvi lehetőségére; *a határozatlan gondatlanság ... A határozatlan gondatlanság formájában időben az elkövetés előtt jelentkező bűnösség pótolja a tényállás-megvalósítás pillanatában ténylegesen hiányzó bűnösséget*" (eredeti kiemelés). (I. köt. 143—144. old.).

Ezzel az álláspontnak összhangban az „önhiba" fogalma is merőben eltér a gyakorlat által kimunkált és fentebb ismertetettől: „Önhibából ittasodik le, aki tudja, hogy szeszes italt iszik és a szeszes ital hatásának ismeretében fogyaszt alkoholt". (I. kötet 142. old.) — Annak kifejtésébe, hogy a „határozatlan gondatlanság" pótolja-e „ténylegesen hiányzó bűnösséget" s alapja lehet-e szándékos bűnösség megállapításának — nem bocsátkozom.

8. Összefoglalva az eddig elmondottakat a maguk összességében mérlegelve az érveket és ellenérveket úgy gondolom, hogy alappal lehet leszögeznünk a következőket:

a) az az ítélkezési gyakorlat van összhangban a büntetőjogi felelőssére vonás elvi alapjaival, a psychológia tanításaival és a tudományos megfontolásokkal is, mely éles különbséget tesz a kóros tudatzavar — ideértve a pathológiás affektusokat, kóros részegséget és a személyiség elmebetegséget megközelítő degradációját is — és a hasonló tüneteket produkáló fiziológiás affektus, szokványos részegség és a személyiség defektusa között.

b) E különbségtételnek azzal a következménnyel kell járnia, hogy az utóbb említett psychikus állapot értékelésénél messzemenően figyelembe kell venni, hogy mennyiben hibás az illető ennek az állapotnak az előidézésében, illetve erkölcsileg mennyiben menthető (méltányolható) ezen állapotot előidéző ok.

c) Erre az álláspontra az ítélkezési gyakorlat a Büntető Törvénykönyv különböző rendelkezéseinek összevetéséből, törvényértelmezéssel juthatott. — Az átfogó igazságügyi jogszabályok módosítása során feltétlenül a haladás irányában tett lépést jelentene, ha ez az elv az általános szabályban nyerne kifejezést.

d) Az erkölcsileg menthető (méltányolható) okból keletkezett fiziológiás affektusok az ily állapotban elkövetett bűncselekményekért kiszabandó büntetést alanyi oldalon kell, hogy az ok erkölcsi megítélése és a tudatzavar mélysége szerint befolyásolják, függetlenül attól, hogy támadás során keletkezett-e az, illetve emberölés,

vagy más bűntett kapcsán merül fel. — Elvileg nem indokolható tehát ezen állapot büntetőjogi következményeinek eltérő szabályozása.

e) Az általános szabályban ez az elv akként nyerhetne kifejezést — természetesen anélkül, hogy kodifikációs szövegjavaslatot tennék e helyen —, hogy a jelenlegi 21. § (1) és (2) bekezdésében nem általában a tudatzavart, hanem a kóros jellegű tudatzavart jelölné meg a büntethetőséget kizáró, illetve korlátozó körülményként és ez az általános szabály egészülne ki azzal, hogy a nem kóros jellegű tudatzavar esetén ez a rendelkezés csupán annyiban alkalmazható, amennyire nem az ő hibájára vezethető vissza ezen állapot előidézése, illetve az előidéző ok vonatkozásában az elkövető magatartása erkölcsileg menthető (méltányolható). Természetesen ezzel feleslegessé válna a jelenlegi Btk. 22., 25. § (3) bekezdése és 254. § rendelkezései és a fiziológiás affektus, az önhibából eredő ittas (bódult) állapotban elkövetett bűncselekmények büntetőjogi következményei elvileg egyértelmű és általános szabályozást nyernének.

Vida Ferenc

A bűnözési okok kutatásának és az okok változásainak egyes kérdései a szocializmus viszonyai között

A társadalmi jelenségek létrejöttének és azok változásainak a törvényszerűségeit a különböző társadalomtudományok a szocialista társadalmi rendszer létrejötte után már nemcsak egy típusú, vagyis a kizsákmányoló társadalmi rendszerek viszonyai keretében és relációjában kezdték vizsgálni, hanem mind a két típusú, vagyis a szocialista társadalom vonatkozásában is. A társadalomtudományok kutató tevékenységének ez a kettős relációja a bűnözésnek mint szintén társadalmi jelenségnek a vizsgálatánál is fennáll.

A burzsoá és a szocialista kriminológiára is hosszabb ideig az volt a jellemző, hogy a kapitalizmus viszonyai közötti bűnözési okokat vizsgálta és elemezte. A marxizmus térhódítása, de különösen az első szocialista állam, a Szovjetunió létrejötte után azonban fokozatosan a kutatás tárgyává vált a bűnözésnek a szocializmus viszonyai közötti vizsgálata. A bűnösen okozott közúti balesetek hazai viszonylatban is fennálló kriminológiai kérdéseinek elemzéséhez olyan elméleti tételeket is érinteni kell, amelyek a bűnözésre — a szocializmus viszonyai között — általánosságban is irányadóak. A szocializmus viszonyai közötti bűnözés okaira, a bűnözés változásaira s a megelőzésre vonatkozó alapvető kérdések mikénti megválaszolása kihatással van ugyanis a baleseti okkutatás s a megelőzési feladatok megfelelő felismerésére is. E kérdések felvetését, illetve tárgyalását megelőzően azonban ha nem is egy részletekbe menő bírálat céljából, de szükségesnek látszik utalni a kriminológia, ezen belül is főleg az okkutatás néhány polgári irányzatára, illetve azok főbb jellemzőire, valamint a szocialista kriminológia tudománya egyes képviselőinek ismertebb és több vonatkozásban irányadó állásfoglalására. A polgári irányzatok említett körben való érintésének célja tehát itt nem a részletesebb bírálat, hanem inkább csak avégett történő elemzés, hogy a szocializmus viszonyai közötti bűnözés vizsgálatánál már mindazok a hibák és tévedések elkerülhetők legyenek, amelyeket a polgári irányzatok különböző korlátok miatt (világnézeti stb.) nem tudtak elkerülni.

A burzsoá kriminológiai irányzatok egyes típusai

A bűnözés okkutatása különösen a kapitalizmus kezdeti időszakában, a bűnözés fokozottabb elterjedésének az idején kapott nagyobb lendületet. A bűnözés társadalmi szerepének — a tőkés gazdálkodás bevezetése és annak következtében beállott gazdasági, társadalmi életstílusbeli változások óta történt, — rohamos növekedését és jellegének változását már a polgári szerzők sem tagadhatták. E felismerés is serkentette az olyan gyakorlat kialakítását, hogy a bűnözés vizsgálatánál a büntető jogászok is továbbmenjenek a dogmatikai, a normatív kérdések elméleti taglalásánál és behatóbban foglalkozzanak a bűnözés okozta társadalmi, törvényességi problémák megoldásával, vagy legalábbis enyhítésével, a bűnözés konkrét csökkentése lehetőségének a vizsgálatával.

A bűnözés okait kutató polgári irányzatok képviselői között is többen felismerték —, hogy ha a bűnözéssel kapcsolatban csupán egy-egy tudományág végez kutatásokat, akkor a következtetéseiket és az alkalmazott módszereket is az egyoldalúság fogja jellemezni. Mégis viszonylag hosszú ideig egy-egy leszűkítő nézőpontot juttattak érvényre a különböző, a kriminálantropológiai, a kriminálbiológiai, a kriminálszociológiai stb. iskolák. Az említett egyoldalúságra élesen mutattak rá a szocialista büntető jogászok és kriminológusok... A. A. Gercenzon szovjet tudós elsők között elemezte részletesebben és

átfogóan az imperializmusban fennálló bűnözési okokat és ennek keretében mutatott rá pl. arra, hogy „a kriminálszociológia sem volt képes felderíteni a társadalom fejlődésének eredeti törvényeit, hanem csak egyes társadalmi törvényszerűségek megnyilvánulásait tekintette a bűnözés okai előidézőjeként (nyomor, munkanélküliség stb.)".[1]

A bűnözés okait kutató különböző polgári irányzatokról mindenekelőtt azt kell megjegyezni, hogy bár az egyes szerzők különféle elnevezésekkel jelölték irányzataikat, nézeteiket, illetve állásfoglalásaikat, főbb problémájuk mindig akörül alakult ki, hogy a bűnözés egyéni hajlamok hatása alatt keletkezik-e vagy a környezet hatására jön létre. Az előbbi felfogás hívein belül is többféle vélemény alakult ki. Így pl. egyesek szerint a bűnözési hajlamok örökletesek, mások szerint — szoros értelemben vett — antropológiai eredetűek.

A másik felfogás hívei között szintén voltak véleménykülönbségek. Így pl. a környezet alatt egyes szerzők a családi kört, a barátokat és a szomszédságot értették, mások egy területet, várost vagy falut, avagy az egész társadalmat. Még az is jellemző e két csoportra, hogy egyik sem tagadja a másiknak a létezését és bizonyos szerepét, csupán az ellenkező álláspontón levők részéről determinálónak tartott jelenségeket másodlagosnak vagy jelentéktelenek tartották.

A. E. Wigam szerint „a biológiai öröklés és nem a környezet az ember fő alakítója. Sokkal inkább az ember az, aki a környezetét alakítja". A másik álláspontot képviselők közül J. B. Wattson szerint: „az embereket a környezetük alakítják, tekintet nélkül képességükre, hivatottságukra, vonzalmaikra és őseikre".[2]

Az ellentétes nézeten levő kutatók sem mindig teljesen mást vizsgáltak, hanem csak másképp nevezték el őket, így pl. Kretschmernek az ember testi és lelki felépítéséből a bűnözésre vezető következtetéseit „konstitucionális biológiai" iskolának nevezték. Erismann ezeket a pszichológiai iskola alatt Sauer pedig „pszichológiai-biológiai" iskolának nevezi. Mindezekből az is következik, hogy ez irányzatok egymástól sem teljesen elhatárolhatók. A lényeget tekintve azonban a korábbi polgári irányzatokból a következő csoportosítások emelhetők ki:

1. A bűnözés oka a bűnözők testi sajátosságaikban rejlik (Lombrosé, Kretschmer).

2. A bűnözés a bűnöző lelki zavaraiból származik (Freud, Corsini vagy a svájci Reinhald Paul).

A pszichológia és a pszichopatológia itt említett képviselőinek nézetei lényegileg a Freudizmus-féle komplexumtanok alapján állottak. Ezeket sok vonatkozásban már nyugat számára is meggyőző erővel cáfolták a Pavlov-féle reflextanok, amelyeket a pszichotherápia területén alkalmaznak. Sem a testi sajátosságokból, sem a lelki zavarokból kiinduló elméletek elemzésére és részletezésére itt nem térhetek ki. — de nem is szükséges — hiszen azt, hogy a bűnözés döntő okozati kérdéseit ilyen forrásból levezetni nem lehet, már a büntetőjogtudomány és a szocialista kriminológia sokkal korábban bebizonyította.

3. A bűnözés oka a káros hatású környezetben van. Eszerint az az álláspont nyomult előtérbe, hogy nemcsak az ember testi sajátosságaiból kiinduló, vagy a lelki zavarokra alapított felfogások nyújthatnak magyarázatott, hanem bizonyos társadalmi összefüggések keretében — amelyben a bűnözés végbement — kell vizsgálódni, vagyis a szociológiai szemlélet kerül előtérbe. Ezen belül a kultúráltság különböző hiányosságait, „ferdüléseit" tartották meghatározónak, illetve a bűnözést keletkeztető oknak és csak kisebb jelentőségűnek a környezet anyagi természetű adottságait. W. Ogburm professzor szerint az bizonyítja a környezetelmélet helyességét, hogy „a legtöbb embernek — bár az átlagos színvonalú intelligenciával rendelkezik, mégis — eltérő a viselkedése, ami a személyiségre gyakorolt környezeti hatásoknak tudható be".[3] Hentig Hans kriminológus írja: „hajlamból kifolyólag senki sem lesz bűnözővé, ahhoz a környezetére — mint a bűnözés szikráját kiváltó okra — is szükség van".[4] Cooley H. G. amerikai szociológus szerint „a környezet a meghatározó és elsődleges, valamint másodlagos csoportokra osztható. Szerinte is az elsőhöz a család, a barátok és a szomszédság tartozik, míg a másodikhoz csak a közvetetten (az üzleti élet, a munkakör által stb.) kapcsolt emberek".[5] Ugyancsak amerikai kriminál szociológiai irányzat: „a szociál kontroll", a társadalmi ellenőrzés, amely A. E. Ross nevéhez fűződik. Álláspontja szerint: „a társadalmi érintkezés nagyméretű kiterjedése miatt a társadalmi ellenőrzés meggyöngül, azt a hatósági ellenőrzések nem tudják az embernél

[1] A. A. Gercenson: „Bűnözés az imperializmus országaiban". Jogi és Államigazgatási Könyvkiadó 1952. 48. old.

[2] Blackburn Julian: A The framework of human beharior 1947. London, művében akként hivatkozik Watson J. B.-ra, mint a környezetelmélet egyik legszélsőségesebb hívére, akinek érvelése szerint: „adjatok nekem 12 egészséges csecsemőt és én garantálom, hogy — speciális környezetbe helyezés által — olyan különféle foglalkozású (orvos, ügyvéd, kereskedő, művész, koldus, tolvaj stb.) embereket alakítok belőlük, amilyent akarok, tekintet nélkül képességeikre, tehetségükre, vonzalmaikra vagy őseikre".

[3] Ogburn F. W.—Nimkoff F. W.: A handbook of sociology. 1947. London.

[4] H. Herting-nek a környezetnek bűnözést kiváltó hatását állító érvelésére hivatkozik, Middendorf Wolf: Jubendkriminológia — 1956. Ratingen bei Düsseldorf tanulmányában.

[5] Cooley Horton Charles-nek a Social organisation. 1930. New York és a Sosiolócal theory and social research. 1929. New York-ban kifejtett nézetek elemzése során értékeli a környezet elsődleges és másodlagos csoportosítását Bogardus Emory: The derelopment of social thought. 1949. New York című művében.

pótolni és innen származik a bűnözés".[6] Ezt azzal próbálja bizonyítani, hogy a nagyvárosoknál, ahol kisebb a környezeti társadalmi ellenőrzés mint falun, ott több a bűnözés. Más álláspontok szerint a feldúlt otthonok, a felbomlott családok jelentik a bűnözés forrásaként értékelendő környezetet.

Elterjedt irányzat még az a büntetőjogi reformerek által vallott elmélet, amely szerint a tettet megtorló büntetésről a tettes célszerű kezelésére, illetve a represszióról a prevencióra való áttérés a helyes. A Szovjetunióban nem fogadták el azt a törekvést, hogy a büntetést a „társadalmi-védelmi intézkedésekkel" helyettesítsék, hanem a büntetés gondolatához is ragaszkodva a cselekmény erkölcsi megbélyegzését, valamint — nem mellőzve a megelőzés társadalmi eszközeinek igénybevételét sem — az állami beavatkozás szabatos jogi körülhatárolásának módszerét érvényesítik. A burzsoá jogtudomány több reformere — a történelmi tapasztalatokon nyugvó gyakorlatot és az őket ért bírálatokat is figyelmen kívül hagyva — továbbra is abban látja a büntetőjogi fejlődés irányát, hogy a büntetést mellőzni kell.

R. Lange, nyugatnémet jogtudós ezzel kapcsolatos kritikai megállapításaiban utal Frey közismert bírálatára, melyet az új társadalomvédelem kriminálpolitikai mozgalmával szemben gyakorolt. Ennek lényege: hogy a tettes személyiségére építő rendszer logikusan jut el a nullum crimen-sine lege elvének feladásához. Majd összefoglalóan Lange azt állapítja meg: „Ha a tettest, bár bűnös, de nem felelős szubjektumnak tartjuk és ezzel a felfogással nem a társadalmi folyamatok partnerének fogjuk fel, hanem szabadsággal nem rendelkező betegnek, akinek állapota kezelést kíván, — akkor a tettes személyes szabadságának korlátozása szabály szerint hosszabb lesz, mint az egyébként rá kiszabható és bűnösségével arányos büntetés volna. A büntetés azonban — szemben a tetteskezeléssel — a maga természeténél fogva az általunk érinthetetlennek tartott emberi jogok határain belül marad".[7]

Már Lange is hivatkozik arra, hogy ahol a „társadalmi-védelmi intézkedéseket" bevezették, azok nem bizonyultak hatásos eszköznek. „A kriminálstatisztika ugyanis azt bizonyította, hogy éppen azokban az országokban, ahol már évtizedekkel ezelőtt helyettesítették a büntetőjogot igazgatási, pedagógiai és orvosi kezeléssel, a bűnözés különösen szembeszökő módon növekedett".[8] A radikális reformmozgalmak a büntetőjog háttérbe szorításával sem hozták meg tehát a bűnözés területén az őket igazolni hivatott jobb eredményeket.

Lange az újabbnak hirdetett burzsoá kriminológiai elméleteket bírálva még azzal is érvel, hogy „egy elmélet helyességének próbakövét a tények képezik és ezek vizsgálata pedig azt mutatja, hogy a psychoanalitikus kriminológia és a pozitivista kriminálszociológia nem ad helyes választ a burzsoá társadalom kriminalitásának modern jelenségeire. Így például a neurózis nem is olyan ellenállhatatlan kriminogén tényező, mint azt a psychoanalitikus kriminológia feltételezte. Ellenőrző csoportokon végzett vizsgálatok ugyanis kimutatták, hogy a nem bűnözők között viszonylag több a neuratikus, mint a bűnözők között. A milienelmélet is megcáfolást nyert, mert kiderült, hogy az anyagi jólét és a gazdasági prosperitás nemhogy csökkentené, hanem egyenesen növeli a kriminalitást. Ezt meszszemenően igazolják az USA és a Svédország statisztikai adatai a fiatalkorúak bűnözéséről". Egy Hamburgban végzett vizsgálat pedig kimutatta, hogy az ifjú huligánok „egyáltalán nem proletár vagy feldúlt életet élő családból származnak — mint ahogy ezt a közkeletű psychoanalitikus felfogás tanítja —, hanem a jobb társadalmi rétegekből, akiknek gyerekei anyagilag jól ellátottak".[9]

Egyre nagyobb jelentőséghez jutó kriminálpolitikai irányzat a „défense sociale" mozgalma. E mozgalom „a bűnözés elleni küzdelemben a társadalomvédelmi és nevelő szempontokat helyezi előtérbe szemben a büntető, megtorló szempontokkal".[10]

Középpontjában a tettes-gondolat és a bűncselekmény valamennyi állami reakciójának egyéniesítése áll. Ennek alapján a Társadalomvédelem Nemzetközi Társasága (Sosiété Internationale de Défense Sociale) által meghatározott program szerinti feladat: „a tudományos kriminológia elvein alapuló személyiségmegítélés módszerének kidolgozása, a reszocializáció és a nevelő hatású rendszabályok alkalmazásának további kiszélesítése, különösen a fiatalkorúak büntetőjogában, a halálbüntetés megszüntetése, a szabadságvesztés-büntetés messzemenő helyettesítése nevelő és biztosító intézkedésekkel.

A büntetés végrehajtásának próbaidőre felfüggesztése, a feltételes szabadságra bocsátás intézményeinek további kiszélesítése, végezetül pedig a rendőri megelőzés hathatós módszereinek kidolgozása, az egyén személyiségi jogainak legmesszebbmenő tiszteletben tartása mellett."

E társaság második kongresszusa (Lüttich, 1949. október 3—10.) új szempontokkal szélesítette ki a munkatervüket. Eszerint: „itt különös hangot kapott az, hogy a kriminálpolitika alapelve az emberi jogok védelme. Az államnak va-

[6] Ross E. Absworth: Das Buch der Gesellschaft. — Karlsruhe. 1926. című ismertetésében kifejtett társadalomtudományi tanai, valamint a „Social controll; a surervey of the foundation of order" című művében kifejtett álláspontja szerint a társadalmi ellenőrzés meggyöngülésében látja a bűnözés okait.

[7] R. Lange: „Változások a büntetőjog reformjának kriminológiai alapjaiban" 357—358. old. Szabó András ismertetője: Az Állam és Jogtudományi Intézet Értesítője 1961. 4. sz.

[8] R. Lange: I. m. 362. p.

[9] R. Lange: I. m. 367. és 370. p.

[10] „Défense sociale" (fr) = a társadalom megvédése, védelme. A továbbiakban, mint mozgalom: Társadalomvédelem.

lamennyi preventív és büntető rendszabályában elsősorban e jogok védelmét kell biztosítania, s a jogsértővel szemben alkalmazott valamennyi megfelelően egyéniesített intézkedésnek a társadalomra való visszavezetését kell szolgálnia".[11]

Megállapították, hogy az emberrel foglalkozó tudományok ma már lehetővé teszik a fiatalkorúaknál és serdülőknél az antiszocialitás jeleinek és ismérveinek megállapítását és ezért az elkövető személyének kipuhatolása, megfigyelése és nevelése útján történő befolyásolása idejében kell, hogy megkezdődjék. Mindenekelőtt azonban a bírói ítéletet kell egy széles körű biopszichológiai és szociológiai személyiségkutatáson alapuló megfigyelésnek (observation) megelőznie.

A Társadalomvédelem Nemzetközi Társaságának tagjai sorában van egy radikális csoport is — ehhez tartozik pl. az alapító Grammatica s a társaság főtitkára, De Vincentits is —, akik a klasszikus büntetőjog alapelveitől elfordulva, a büntetőjog kiindulópontjának nem a bűnösen elkövetett jogellenes cselekményt tekintik többé, hanem a jogsértő antiszocialitását.

E kriminálpolitikai mozgalom irányát és tartalmát ma már egy mérsékeltebb irányzat képviselői is befolyásolják. E mérsékelt reformerek — mint Marc Ancel, J. Pinatel, J. Graven — a büntetőjog alapjait nem kívánják teljes mértékben szétzúzni, a bűnösségen alapuló büntetésben a kriminálpolitika használható eszközeit látják, noha az elkövetők egyes csoportjai, így fiatalkorúak, psychopaták, kábítószerélvezők, iszákos és visszaesők számára különleges konstrukciót javasolnak.

Ez utóbbi törekvések ellenére azt lehet megállapítani, hogy „a társadalomvédelem az általa kitűzött célok elérése érdekében a tettes személyiségéhez való közeledésre", a bűntettes „psychés dinamikájának megismerésére törekszik és a személyiségvizsgálat minden eszközét igénybe kívánja venni".[12] A mozgalom számára a modern kriminológia eredményeinek felhasználása tehát lényegében nem jelent mást, mint a tettes „személyiségtípusának felderítését", a tettes személyiségállapotának figyelembevételét, az ún. „individuális és szociális prognózis" felállítását. Mindennek alapján került sor a „személyiségadekvát" intézkedések választására. A „személyiségtípus" megismerése viszont nyilvánvalóan nem lehetséges kriminológiai eszközök igénybevétele nélkül. „A mozgalom — ezt felismerve — a „potenciális és latens" bűnözés felderítésének állítólagos lehetőségét a psychoanalitikus kriminológia eredményeire alapozza és vallja, hogy „az emberrel foglalkozó tudomány ma már lehetőséget nyújt az antiszocialitásnak (mind az aktuálisnak, mind a potenciálisnak) a megállapítására".[13] A társadalomvédelem mozgalma több vonatkozásban tartalmaz haladó és hasznosítható nézeteket s tapasztalatokat. Annak hangsúlyozása pl., hogy bár a jog meghatározott cselekményeket rendel büntetni, a büntetés mindig konkréten meghatározott személyekkel szemben foganatosítandó és ennek folytán nemcsak a bűntett, hanem a bűntettes sajátosságait is figyelembe kell venni mind az intézkedés kiválasztásánál, mind a végrehajtásánál, az egészét nézve mégsem elfogadható. Az irányzat egyes elméleti tételeit és gyakorlati hatásait nézve ugyanis a valóság mégis az, hogy az „individuális és szociális prognózis" nem egyéb, mint kriminológiai alapokra helyezett jóslás, amelyhez — ha egyáltalán képes lesz erre — ma még semmi esetre sem tud kellő alapot nyújtani a kriminológia tudománya. Erre már nem egy polgári jogtudós is rámutatott. A „kriminológiai megalapozáshoz" azonban még egy további követelmény járul a mozgalom részéről: az, hogy az ún. büntetőjogon kívüli eszközök felhasználása érdekében a büntetőjogot meg kell fosztani jogi elemeitől, jogiatlanítani kell a büntetőjogot (dejuridicatio).[14]

A mozgalom ma már törekszik felszámolni minden jogi, „metafizikus" elemet. „Ez felel meg az egzisztencialista filozófiai megalapozásnak is. „Az adott szituációban átélt jog" egzisztencialista jogfogalma megsemmisíti a jog normatív jellegét és lehetővé teszi az önkényes — minden általános szabálytól független — döntést. A jogiatlanítás (dejuridicatio) programmja tehát nemcsak a teljes kriminológiai megalapozás követelményéből folyik, hanem az egzisztencialista filozófia „jogidegenségének" is a következménye.

A társadalomvédelem mozgalma tehát, — függetlenül képviselőinek szubjektív céljaitól és szándékától, valamint a jó irányban hasznosítható elemektől — eredményezheti a burzsoá állami intervenció rendszerének szélesítését, korlátainak fellazítását, a személyi szabadság elleni fokozott támadást is.[15]

A legelterjedtebb irányzat talán, amely a bűnözést különféle belső (engodén) és külső (exogén) tényezőkkel magyarázza. Ezt középutas megoldásnak szokás nevezni, minthogy a bűnözést a tettes személyiségéből fakadó tényezők és a tettest befolyásoló környezettől eredő tényezők együttes termékének tartja.

Mindezekből kitűnik, hogy maga a burzsoá jogtudomány is többoldalúan támadja és cáfolja a ma divatos radikális burzsoá büntetőjogi is-

[11] Szekeres Károly: A „Société Internationale de Défense Sociale" stockholmi kongresszusa. Magyar Jog. 1958. évi 316. old.

[12] Jean Graven: Die Forderungen der modernen Kriminologie und der Strafrechtsreform. Die Vereninbarkeit der Grundsätze der Kriminologie und der Sozialen Verteidigung und der Forderungen des Rechtstaates. Internationales Colloquium über Kriminologie und Strafrechtsreform, Freiburg i. Bf., 1958. 59. old.

[13] Szabó András—Viski László: „A társadalomvédelem kriminálpolitikai elmélete" JK. 1960. évi 3. sz. 160. old.

[14] Vö. Marc Ancel: La Défense Sociale Nouvelle, Paris, 1954. 38. és köv. old.

[15] Szabó András—Viski László i. m. 160. old.

kolák elméleti alapjait. Nem tudják tehát mellőzni a jogi garanciák védelme szükségességének elismerését a radikális reformereknek a bűnözés elleni harc „dejuridikációs" törekvéseikkel szemben sem.

Összegezésként akár a szociológiai alapokon álló és a modern statisztika módszerével dolgozó környezetelméletek, akár a tényezőelméletek híveinél az állapítható meg, hogy sem a környezeti jelenségeknél, sem a tényezőknél nem foglalkoznak a bűnözés alapokának a vizsgálatával, a konkrét társadalmi rendszer sajátosságaiból eredő tényleges összefüggésekkel. A környezeti jelenségeket vagy tényezőket rendszerint csupán felsorolják és statisztikailag alátámasztják — mélyre hatoló minőségi értékelés nélkül, — és így nyilván nem jutnak el — még azok sem, akik esetleg akarnak — a bűnözés gyökereihez, tényleges társadalmi bázisához.

A különböző irányzatok képviselői nyilván osztálykötöttségüknél fogva sem vonhatják le a megfelelő következtetéseket, illetve nem juthatnak el a bűnözési okok olyan, a valóságnak megfelelő és mélyreható feltárásához, mint ahová a marxista elmélet alapján álló szocialista büntető jogászok és kriminológusok eljutnak.

A bűnözés okainak és feltételeinek társadalmi determináltságát, változásának törvényszerűségeit csak a szocialista kriminológia képes kimutatni. Egyrészt azért, mert tudományosan megalapozott elmélettel a marxizmus—leninizmus felhasználásával kutatja a bűnözési okokat, másrészt azért, mert a szocialista társadalomnak ténylegesen is érdekében áll a valóságos okok megismerése, feltárása és a megszüntetése lehetőségének megkeresése.

A bűnözési okokra vonatkozó egyes nézetek a szocialista kriminológiában

A bűnözési okokra vonatkozó nézeteket tekintve egységes a szocialista kriminológusok álláspontja abban, hogy a kizsákmányolás megszüntetése nélkül nem kerülhet sor a bűnözés alapvető társadalmi okainak a felszámolására, a bűnözés növekvő tendenciájának megszüntetésére, illetve a bűnözés lényeges csökkentésére.

Elsőként bizonyította be e tétel helyességét — mint erre már másütt is utaltam — (pozitív oldaláról is) a Szovjetunió, majd a többi szocialista állam fejlődése. Amíg a szocialista forradalom győzelmét követő első években még a bűnözés növekedése volt a jellemző, addig a kizsákmányolás megszüntetése folyamatának következményeként már a bűnözés csökkenésének a törvényszerűsége érvényesült. Ennek a törvényszerűségnek — amely ha nem is egyenletesen, hanem hullámzásokkal történő, — érvényesülése folyamatos volt. Ez abban is tükröződik, hogy bár a Szovjetunió fejlődése során a lakosság 85 millióval növekedett, az összes bűntettek száma pedig a megelőzőhöz viszonyítva többszörösen csökkent. Ezzel szemben a kapitalista társadalomban mint azt Marx már egy évszázaddal ezelőtt megállapította, a bűnözés gyorsabban nőtt, mint a lakosság száma.

A kriminológiai kutatások számára is irányadó, hogy a szocialista irányú társadalmi fejlődés alapvetően megváltoztatta a társadalmi viszonyokat. Általánosságban elfogadott nézet az is, hogy ezek olyan új jelenségeket és új összefüggéseket eredményeztek, amelyek sokoldalú elemzése az egyes bűnözési kategóriák szempontjából is jelentőséggel bírnak. A társadalmi viszonyok alakulása azonban nemcsak a bűnözésre, mint társadalmi jelenségre, hanem magára a szocialista kriminológia tudományára, annak fejlődésére, annak keretében kialakuló nézetekre is hatással van. Ezért mind a kriminológiai kutatások, mind a bűnözés elleni küzdelem is változó jelleget mutat.

A kriminológiai kutatómunkára korábban, mind a Szovjetunióban, mind a többi szocialista államban fékező hatással volt a politikai életben is érvényesülő dogmatizmus. Ebben az időben több neves büntetőjogász volt azon az álláspontón, hogy a szocialista társadalomban észlelhető bűnözést pl. „csak a kapitalista környezet és a kapitalizmusnak az emberek tudatában élő csökevényei idézik elő".[16]

A Szovjetunióban a bűnözés megelőzésének kérdése az 1950-es évek közepétől az SZKP XX. és XXII. Kongresszusától kerültek előtérbe. Bár ez időtől a jogtudomány is mindinkább megszabadul a dogmatizmus hatásától, de még a szovjet szocialista kriminológiában is sokáig hangoztatták, hogy „a szocialista társadalomban a bűnözés alapvető okai: a múlt csökevényeinek megléte az emberek tudatában, valamint a kapitalista környezet befolyása".[17]

Gercenzon ugyan már 1938-ban szükségesnek látta a bűnözés létét okozó konkrét körülmények feltárását, de a közvetlen okoknak, feltételeknek és körülményeknek jelentőségét abban látja, hogy ezek a múlt csökevényeinek előfordulását, életrekelését idézik elő.

Grabovszkaja[18] azokat a konkrét körülményeket és feltételeket kívánta ez időben kutatni, amelyek lehetővé tették, hogy a múlt maradványai a fiatalkorúak tudatába beférkőzzenek. Ilyenek szerinte a rossz közvetlen környezet, a nevelés hiányosságai, más objektív okok, mint pl. a munka utáni jövedelem egyenlőtlensége, a nehéz lakáshelyzet, az egyes intézmények stb. munkájában előforduló hibák és hiányosságok.

Szaharov által alkotott elmélet lényege szerint: „*1.* A bűnözés alapvető oka az egyéni és a társadalmi tudatban még meglevő individualista

---

[16] Durmanov: „A szovjet büntetőjog alapelvei". Budapest, 1949. 27. old.

[17] Szovjet Kriminológia. 146. old. — A szovjet kriminológia oktatóinak tanácskozása. SZGP 1966. 1. sz. Ismerteti: Belügyi Szemle (a továbbiakban B. Sz. 1966. 4. sz. 124. old.).

[18] N. P. Grabovszkaja: „A fiatalkorúak bűncselekményei elleni büntetőjogi harc a Szovjetunióban". Leningrád, 1961. 16. old.

nézetek. Ezek azért maradnak fenn, mert a tudat elmarad a lét mögött és mert még létezik a kapitalista világ, amely ellenséges befolyást gyakorol. 2. A bűncselekményhez vezető körülmények vizsgálatánál megkülönböztethetők azok az okok, amelyek meghatározzák a bűnös magatartás alapját képező individuális nézetek és indulatok létezésének lehetőségét és azok a feltételek, amelyek formálják az egyén erkölcsi arculatát. 3. Az individualista nézetek lehetősége egyeseknél a közvetlen környezet, az egyéni, szubjektív különlegességek és a — nem antagnosztikus ellentmondásokból eredő — gazdasági okok hatására válik valósággá.

A legtöbb bűncselekményre a tettesnek azon szociálpsychológiai magatartása szolgál alapul, hogy a társadalmi érdekeket figyelmen kívül hagyja, illetve a társadalmi érdekekkel szemben egyéni érdekeit részesíti előnyben. A régi rend életmódja és anyajegyei a tudatban, de a társadalom gazdaságában is visszamaradtak, ezek táplálják az individualista szemléletet".[19]

A közvetlen környezetben való okkeresésnél a gyermekkori nevelésen, a munka stb. körülményeken keresztül vizsgálja az egyén bűnözővé válásának folyamatát. Emellett azonban kitér az olyan objektív külső feltételekre, mint a szocialista fejlődés nem antagonisztikus ellentmondásaiból adódó gazdasági okok. Megállapítja továbbá: „A szocializmus anyagi-technikai bázisának korlátozottsága és a társadalom valamennyi tagja részéről felmerülő igények kielégítésének lehetetlensége; egyenlőtlenség a jövedelemben, a társadalmi termelés elosztásában; a szellemi és fizikai munka között fennmaradó különbség, az áru- és pénzforgalmi viszonyok létezése stb. — mindez még alapját képezi egyes személyek vonatkozásában az individuális tendenciák és beállítottság fennmaradásának.[20]

A szocializmus felépítésének, a kommunizmusba való fokozatos átmenetnek az időszakában megváltoztak a bűnözés okai, „azok, amelyek a szovjet hatalom első éveiben a bűncselekmények közvetlen okai voltak (szovjetellenes, restaurációs törekvések, hivatásos bűnözők, magántulajdonosi szemlélet), ma már csupán mint a szocializmust megelőző társadalmi-gazdasági alakulatok ideológiai és psychológiai hatásaként létrejött szemléleti mód, nézetek és szokások maradtak fenn".[21]

Ezzel a témával kapcsolatban tér ki a Szovjet Kriminológiai tankönyv a múlt maradványai, avagy a gyakrabban használt fogalom „a kapitalizmus tudatbeli csökevényei" tartalmi értelmezésére. Eszerint „Szocialista társadalmi viszonyok között a bűnözés kibékíthetetlen ellentmondásban van a szocializmus lényegével, alapelveivel. A magántulajdonosi és egyéb társadalomellenes szemléleti mód, valamint az ilyenfajta szokások és erkölcsök idegenek a szocialista rendszer lényegétől. Ezért is nevezik mindezt gyűjtőfogalommal a múlt csökevényeinek, olyan csökevényeinek, amelyek az emberek tudatában megragadtak, élnek és hatnak.[22]

Másutt adott megfogalmazás szerint: „a múlt csökevényei" kifejezés szerint a szocialista társadalmi rendszertől idegen, annak ellentmondó nézetek, szokások és magatartási mód szociális tartalmának... jellemzésére szolgál.[23]

Ez idézetekből kitűnő állásfoglalások részbeni vitathatóságaként állapítja meg. dr. Simon Pál „Mi kétség sincs abban, hogy a magántulajdonosi szemlélet, erkölcs, szokás valóban a múltban gyökerezik, sőt közvetve, ezeken keresztül sok más szemlélet, szokás, erkölcs is. Az idézetekből úgy tűnik, mintha a magántulajdonosi szemléleti mód mellett minden más, „egyéb" társadalomellenes, illetve a szocialista rendszertől idegen szemléleti mód, szokás és erkölcs gyűjtőfogalmává válna „a múlt csökevényei" kifejezés, eredeti értelmével szemben alig áttekinthető mérvben kibővülne vonatkozási köre.

A tudat elmaradását, a csökevények fennmaradását elősegíti néhány más tényező is, amely a jelenben hat. Ilyen mindenekelőtt a burzsoá ideológia, amely nyugatról több forráson keresztül hatol be, továbbá a szocialista társadalmi lét területén a mindennapi élet negatív jelenségei, így az ideológiai és népnevelési munka hiányosságai, a bürokrácia, a szocializmus elveinek különböző területeken és módokon történő megsértése.[24]

Ezzel egyező megítélés ismerhető fel a már idézett tankönyv további megállapításában, amely szerint: „A szocializmusnak a kommunizmusnál alacsonyabb fejlettségi szintjéhez tehát olyan szükségszerű tényezők kapcsolódnak, amelyek azután a tudati maradványok továbbélése és ezen keresztül a bűnözés létezése irányba hatnak, bár a fő tendencia a szocializmusban a bűnözés okainak és ezzel a bűnözésnek is a csökkenése".[25]

A csehszlovák Novotny arra a következtetésre jut: „okoknak és más feltételeknek, impulzusoknak és körülményeknek bizonyos komplexuma vezet kölcsönhatásuk folytán bizonyos kriminalitáshoz vagy bizonyos bűntettekhez".[26]

Lachout[27] az emberi akaratot tekinti a bűnözés közvetlen okának, ez az akarat a — adott esetben polgári elemeket tartalmazó — tudat által meghatározott. A tettes tudatában levő

[19] A. B. Szaharov: „A bűnöző személye és a bűnözés okai a Szovjetunióban". Moszkva, 1961. Horváth Tibor és Vermes Miklós ismertetése. 321., 322., 323. oldalak.

[20] A. B. Szharov: I. m. 323. old.

[21] Szovjet Kriminológia. I. m. 146. old.

[22] Szovjet Kriminológia. I. m. 147. old.

[23] Szovjet Kriminológia. I. m. 179. old.

[24] Dr. Simor Pál: Bűnözés okai a szocialista társadalomban. J. K. 1968. 7., 8. sz.

[25] Szovjet Kriminológia I. m. 156. old.

[26] O. Novotny: A kriminalitás okainak és feltételeinek kérdése. Acta Universtatis Garolinae Juridica I. Prága, 1963. 39. old.

[27] V. Lachout: A szocializmusban létező kriminalitás okai meghatározásának kérdéséhez. Pravny obzor 1962. 7. sz. 407. old.

psychikai ismertetőjegyek nem bűncselekményt meghatározó közvetlen okok. Itt, a tudatban csupán látszólagos okokról van szó, ezek mögött rejlenek a tulajdonképpeni lényeges, valóságos okok.

Veverka szerint „az okok kategóriájába csupán a tettes tudatában élő maradványok, helyesebben egyéniségének negatív jellemzői tartoznak. A maradványnak a társadalomra veszélyes következménybe való átcsapását teszik lehetővé a feltételek.

A kapitalista társadalomban a kriminalitás tényleges okai nem a tudatban rejlenek, csak áthaladnak az ember tudatán. A bűnözés okairól szóló minden polgári koncepció ezt törekszik elpalástolni. A szocializmusban a kriminalitás tényleges okai a tudatból fakadnak, ezek a régi társadalmi felépítmény maradványai.[28]

Novotny szerint „csökevények létrejöhetnek a szocialista viszonyok bizonyos elöregedett oldalai vagy e viszonyok deformálódása által is".[29] Vannak tehát olyan bűncselekmények, amelyeknél nem lehet azt megállapítani, hogy kizárólag avagy csak alapvetően is a múlt maradványaiból, vagy a kapitalista államok környezetének tényéből, illetve behatásából erednének.

Ilyenek pl. a közlekedést veszélyeztető, avagy más bűntettek, amelyeknél az elkövetők tájékozatlansága, hanyagsága, sajátos egyéni érzelmi motívum stb. játszanak szerepet. Adott esetben az sem tekinthető kizártnak, hogy valamely állami vagy más szerv konkrét tevékenységében aktusában rejlenek a bűntett elkövetésére vezető motívumok. A maradványokat tekintve pedig az is megállapítható, hogy azok gyakran összeolvadnak további más okokkal.

Stiller szerint: „Az okozati összefüggés marxista elmélete csak az egyes bűntett vonatkozásában érvényesül. Ez következik Engels téziseiből. A kriminalitás mint összjelenség, gyökereinek kérdésénél annak társadalmi determináltságáról, törvényszerű összefüggések komplexumáról van szó. Ez azt jelenti, hogy a kriminalitás létezésének feltételei vannak és nem okai".[30]

Lekschas szerint: „a bűnözés okainak fogalma alatt materiális, ideológiai és individuális-tudati természetű társadalmi és individuális jelenségek komplexumát értjük, amely lényegénél fogva és az emberek az államhoz, a társadalomhoz és embertársaihoz fűződő új humanista szocialista kapcsolataival szembeni ellentmondásosságánál fogva alkalmas arra, hogy az emberek társadalomra veszélyes magatartását determinálja".[31]

A hazai szerzők közül dr. Vigh József egyebek között azt emeli ki: „Munka szerinti elosztás elve és az anyagi érdekeltség elve nem hozhatók egyszerűen okozati összefüggésbe a bűnözéssel, minthogy ugyanazon jelenségeknek, a szükségletek és a javak közti ellentmondásnak, illetve a társadalmi tudat jelenlegi színvonalának következményei. Ez természetesen nem zárja ki, hogy bizonyos körülmények között ezen elvek érvényesülése közvetlenül ne lehetne hatással társadalomellenes nézetek keletkezésére és így ne vezethetne egyes bűncselekmények elkövetéséhez".[32]

Kádár Miklós szerint: „Az egyes bűncselekmények elkövetését az okok és a feltételek összessége, azaz az elkövető körülményei determinálják. A determinációs folyamatban a társadalmi tényezők mellett — amelyeknek elsődleges szerepük van — résztvesznek egyéb tényezők is, mint p. o. az elkövető psychikai tulajdonságai.

A materialista psychológia szerint az emberi akarat elhatározásokban általában az ember személyisége nyilvánul meg, az ember tehát személyisége alapján dönt. A vérmérséklet típustól függ elsősorban, hogy az egyén hogyan reagál a külső hatásokra, milyen érzések keletkeznek nála, milyen mélyen éli át a jelenségeket. Az egyén jelleme nemcsak a külső hatások alatt fejlődik, hanem saját magatartásának folyamatában, szokásai, nézetei, meggyőződése következtében is".[33]

E meghatározás csupán annyiban igényel észrevételt, hogy az a megállapítás, amely szerint elsősorban a vérmérséklettől függ az egyén reagálása, nem általánosítható minden bűntetti kategóriára még akkor sem, ha való is az, hogy a külső hatásokra történő egyéni reagálás az ember személyisége, jelleme által is befolyásoltan jön létre. Következik ez a bűnözés társadalmi jellegének elismeréséből is, minthogy az egyén — bűntettet megvalósító — magatartását a (kultúrálatlansága, jó vagy rossz önfegyelme érdekviszonyai stb.) társadalmi viszonyai is determinálják. A vérmérséklet-típustól függő reagálás tehát főleg az indulati jellegű és a szintén nagy számban előforduló hirtelen döntéssel létrejött szándékos cselekményeknél kerül előtérbe. Ez értelmezés szükségességének indokaként itt elegendő, ha csupán arra utalok, hogy ha az ember vérmérsékelt típusát mint az egyéni reagálás elsősorbani forrását abszolutizált mértékben ismernénk el, ez azzal a veszéllyel járna, hogy a „psychológizmus" számára engednénk teret.

Az idézett szerzők rámutatnak még arra, hogy a szocialista irodalom a bűnözéshez vezető okokat öt kategóriába sorolja.

Eszerint: *1.* A kapitalista környezet közvetlen és közvetett az emberi tudaton keresztül történő hatása, amely önzésben, a szocialista tör-

[28] M. Veverka: „Maradvány és bűnözés". Pravnik 1962. 9. sz. 794. és köv. old.
[29] Novotny: I. m. 39. old.
[30] Stiller: Alapkérdések. I. m. 40. old.
[31] Lekschas: Kriminológia. I. m. 96—100. old.
[32] Vigh József: „A bűnözés okainak problémái". J. K. 1963. évi 8. sz.
[33] Kádár Miklós—Kálmán György: „A büntetőjog általános tanai". 1966. 121. old.

vényesség figyelmen kívül hagyásában nyilvánul meg. 2. A kapitalista, vagy a burzsoá környezetnek nem direkt, közvetlen, hanem áttételes hatása, amely jórészben a szocialista termelési viszonyok és a szocialista tudat fejlődése közötti fáziskülönbségből adódik. 3. A bűntettek oka még a kötelességtudat, a gondosság, az összpontosítás hiánya, amely főleg gondatlan bűncselekmények elkövetéséhez vezet. 4. A szocialista társadalomban meglevő ellentmondások, a fejlődés egyenetlensége, a szükségletek és a kielégítésére hivatott források növekedése közötti ütemkülönbség. 5. Az egyén alkati fejlődése, az őt ért társadalmi hatásokra való reagálásnak ezáltal meghatározott módja (endogén tényezők).

Az okok csoportosításának tágabb, avagy általános átfogó jelleget is kifejező meghatározásai több szempontból hasznosíthatók. Lehetőséget adhatnak pl. arra, hogy az egyedi bűntetteket a konkrét kielemzésük után valamelyik vagy több okcsoport alá lehessen vonni. Ha ugyanis a vizsgált egyedi (de tömegesen is előforduló) cselekmények helyesen lettek valamelyik ok kategóriához „sorolva", akkor már az ok hatóereje, vagy egészen történő megszüntetése lehetőségeinek, módjainak, eszközeinek a keresése — és megléte esetén annak alkalmazása — merül fel, mint feladat. Lényegileg tehát ez lenne alapvető gyakorlati jelentősége az okcsoportok kategórizálásának. Nem lebecsülve emellett természetesen a csoportosításnak azt a hasznosságát sem, amely a kutatásnál szükséges elhatároló, rendszerező szerepében is megnyilvánul. Minthogy azonban az okcsoportok alá tartozó jelenségek egymástól nem szakadnak el, sőt bizonyos összefonódásuk miatt a kriminológiai kutatásoknál sem lehet őket egymástól mindig élesen elkülöníteni, a csoportosítást a kriminológiai kutatás számára csak mint keretjelzőt, útmutatót lehet tekinteni.

Nem változtat e megítélésen az sem, hogy ha időszakonként vagy helyenként egy-egy okcsoport jelentkezik, vagy kerül előtérbe, mint a bűntettet determináló társadalmi tényező, — mert ez is csak előtérbe kerül, de nem egyedül létezik — nem teljesen független az egyéb, esetleg egy vagy több okcsoport tényeinek közvetlen, vagy közvetett hatásától. Az adott történelmi, földrajzi viszonyoktól a nemzetközi kapcsolatok természetétől, tartalmától is függ pl. a kapitalista környezet hatóerejének nagysága. Annak az elismerése mellett, hogy a kapitalista környezet e káros hatásának a súlya időnként változhat, az is bizonyítható, hogy a szocializmus fejlődése előrehaladása során — különösen történelmi távlatban — ez a tényező sorvadó jellegű, illetve háttérbe szorul. Más okcsoportnál pedig azzal is számolni kell, hogy a szocialista termelési viszonyok és a szocialista tudat fejlődése közötti fáziskülönbség még hosszabb ideig fennmarad és egyik tényezője lehet a bűnözésnek. E körülményekből két következtetés is levonható. Az egyik, hogy a szűkebb értelemben vett büntetőpolitika és a bűnözés megelőzését hivatásszerűen végző szerveknek a programmjuk meghatározásánál szem előtt kell tartaniuk az egyes okcsoportok hatóerejében, körében tapasztalható és várható — amennyire ez előre felmérhető — változásokat.

A másik, hogy most az látszik a további kriminológiai kutatások előterében levő feladatnak, hogy a megállapításokban tükröződő felismeréseket egy-egy bűntetti kategóriára konkrétizálja. A kapitalista környezet hatása pl. a politikai bűntetteknél, gazdálkodási viszonyainkban folyamatban levő változások (különböző következményei a munka és a termelési fegyelem szilárdulásánál, a kereskedelem szabaddá tételénél) növelő vagy mérséklő hatása a vagyon vagy a népgazdaság elleni bűntetteknél.

A bűnözéshez vezető okok bizonyos kategórizálása, (az előbbiekben is említett) hasznosíthatóságának elismerése mellett azonban a fentiek szerinti csoportosítás több észrevételt indokol.

Elsőként azt, hogy az okcsoportok felsorolásának tényét téves lenne egyrészt úgy értelmezni, mintha azokat nemcsak elméletileg, hanem a valóságban is ilyen kategórikusan el lehetne különíteni. Másrészt pedig úgy érteni, mintha a pontokbafoglalás rendje fontossági, avagy történeti sorrendet akarna kifejezni. Az egyes okcsoportok fontossági sorrendje, jelentősége ugyanis a helytől, az időtől és körülményektől is függően változhat. Függhet pl. a hatóerejüktől, terjedelmük méreteitől, a változási irányuk (növekvő vagy csökkenő) tendenciájától stb. Az 1. pontban írtak nyilvánvalóan a tudati, a 2. pontbaniak pedig az objektív, az anyagi elemekre utalnak, amelyből szintén nem a tudat elsődlegességét, hanem csak a sorrendi elhelyezést lehet felismerni.

A 3. pontban írtaknál a tartalmi helyesség vitatható.

A bűnözés társadalmi jelenségként való szemléletéből is következik, hogy a szocialista kriminológia szerint; a bűnözés társadalmi jellegű determinációs tényezőinek forrásaiként lényegileg kettős alap az elfogadott. Egyrészt a kapitalizmus múltbeli (objektív és szubjektív tényezői) maradványainak és a fennálló kapitalista környezet közvetett és közvetlen káros hatásai, valamint a szocialista társadalomban meglevő, avagy ha csak átmeneti időre is, de keletkező ellentmondások és fejlődési egyenetlenségek. A bűnözésnek e kettős gyakran egymástól el sem szakítható (pl. az új ellentmondásban is szerepet kapó régi tudat) alapjától eltérő valamely más, harmadik társadalmi jellegű bázis nem ismeretes. Ha pedig a gondatlanul megvalósuló bűnözést is — helyesen — társadalmi jelenségnek tekintjük, amelynél szintén vannak társadalmi jellegű determinációs tényezők, akkor a 3. pont alatt írt okcsoportnak olyan kiemelése, mintha a társadalmi körülményektől független egy állandó jellegű bűnözési okkategória lenne, mind elvi, mind gyakorlati szempontból téves.

Az a körülmény ugyanis, hogy valamely egyedileg megvalósult gondatlan cselekménynél a megfelelő kötelességtudat vagy gondosság hiányának (mint közvetlen oknak) a társadalmi jellegű tényezőkkel való összefüggése csak több áttételben és távolabbi kapcsolódásban lenne kimutatható, nem jelenti annak a hiányát. Csak az olyan egyedi, konkrét cselekménynél lehet szó arról, hogy determinációs tényezőjében nem ismerhető fel a társadalmi jelleg, ahol a magatartást kiváltó ok szorosan az elkövető kivételes jellegű személyéhez tapad, sajátos, atipikus vonást tartalmaz. Az ilyen esetek viszont sem mennyiségük, sem jellegük folytán nem értékelhetők bűnözési kategóriát alkotó társadalmi jelenségnek és a megelőzés szempontjából kiemelhető külön okcsoportjuk megállapítására sem kerülhet sor.

A kötelességtudatnak, a gondosság hiányának mint bűnözési oknak az önálló okcsoportként való szemlélete azért sem indokolt, mert lényegileg akár a múlt maradványai, akár a szocializmusban fennálló — bűnözési okokat előidéző, avagy ilyen irányban ható, — ellentmondások folytán létező bűnözési okok egyaránt magukban foglalják a kötelesség szándékos mulasztásainak és a gondosság hiányának különböző változatait.

Az 5. pont alatt írtak szintén nem indokolják a külön okcsoportkénti megjelölést. Az ember ugyanis biológiai — fiziológiai — psychológiai állapota a társadalomban élés hatására alakul és változik. A különböző társadalmi hatások — az itt tárgyaltak szempontjából különösen a psychológiai — változásokat is eredményeznek. Ennek az alkati fejlődésnek önálló bűnözési okként való elismerése, illetve a társadalmi okoktól való elkülönítése egy már elismerten téves antimarxista, lombrózianizmus irányzatának, a biogén tényezők uralkodó hatásának az ideológiáját eleveníthetné fel. Az ilyen irányzat indokolt elvetésén pedig már a marxizmus tételeit is alkalmazó szocialista kriminológia túljutott. Ami persze nem jelenti azt, mintha elfogadható lenne, hogy a bűnözés okainak a területéről teljes egészében kirekeszthető volna a biológiai, a fiziológiai tényezők jelentősége.

Mindezeket is figyelembe véve annak a kérdésnek a kapcsán, hogy a szocializmusban is törvényszerűség-e a bűnözés és hogy milyen jelenségeket tekinthetünk a szocializmus viszonyai között tipikus bűnözési okoknak, még az alábbiakra kell kitérni.

Bár uralkodónak mondható az az állásfoglalás, hogy a bűnözés a szocializmusban is társadalmi jelenség és annak társadalmi gyökerei vannak, mégis találni ellentétes nézeteket abban, hogy a bűnözés a szocializmusban társadalmi törvényszerűség-e. A tagadó (NDK) álláspont a szocialista társadalmi rend fejlődési törvényszerűségei aspektusából, az igenlő nézet pedig az e rendben is szükségszerűen ható okok alapján foglal állást. Az egyes szocialista államok kriminológusainak állásfoglalásait elemezve dr. Simor Pál szinte összegező jelleggel az alábbi főbb irányzatokat állapította meg:

„A fő irányzatok egyike a bűnözés okát alapvetően a kapitalizmus tudati maradványaiban látja. Ez irányzat két élesen eltérő ágazatra szakad. Az egyik — ma már alig-alig képviselt — nézet a tudati maradványok, mint ok mellett minden egyéb körülményt a feltételek kategóriájába utal, avagy a maradványok mellett okul még a szocializmus törvényszerűségeinek megsértését tekinti.

Ezzel szemben szélesebb körben elfogadott nézet szerint a tudati maradványok mellett a bűnözés okai körében tartoznak az ezek életbenmaradását, felélénkülését elősegítő tényezők: az imperialista befolyás, a mindennapi élet negatív jelenségei, a szocializmus törvényszerűségeit sértő hibák, végül a fejlődés objektív nehézségei és az ezekhez szükségszerűen kapcsolódó egyes ellentétek, ellentmondások.

A másik fő irányzat a bűnözés alapvető szubjektív okát a tettes individualista nézeteiben, tehát abban látja, hogy egyéni érdekeit részesíti előnyben a társadalom érdekeivel szemben; az individualista nézeteket a tudat lemaradása a lét mögött és a kapitalista világ behatása idézi elő, fennmaradását a szocializmus építése során elkövetett hibák, de emellett az objektív fejlődési nehézségek és a fejlődés ellentmondásaiból adódó gazdasági okok teszik lehetővé. Az elmélet másik variánsa az individualizmust a társadalomellenes nézetekkel azonosítja és ezek okát a kapitalista környezet mellett a múltnak a tudatban, az életviszonyokban és a gazdasági viszonyokban meglevő maradványaira vezeti vissza.

E két elmélet közeli rokonságát dokumentálja, hogy egyrészt az elsőnek említett egyik variánsa is az egyén — minden egyén — bűnözővé válását társadalomellenes nézeteinek tulajdonítja, másrészt az az elmélet, amely a tettes individualizmusában látja a bűnözés elsődleges okát, az egyéniség kedvezőtlen alakulásának okául viszont a tudati maradványok körében szerepet játszó jelenségekre hivatkozik.

A harmadik fő irányzat a bűnözést is különböző — materiális ideológiai és individuális — tudati természetű társadalmi és individuális jelenségek összhatásának tulajdonítja, amely jelenségek a szocializmustól idegenek, illetve annak lényegével szemben állnak, ellentmondásban vannak; olyan jelenségek, amelyekre nézve jellemző, hogy a múltra vezethetők vissza, lényegében az előbb említett elméletekben feltárt körülményeknél fogva".

Ez irányzatok több szempontból történő jellemzése keretében kiemeli a szerző;

„A jelzett fő irányzatokban több olyan, más tudomány részéről feltárandó fogalom nyer felhasználást, amelyeket az ezek kifejtésére elsősorban illetékes szaktudományok még teljesen nem tisztáztak.

Mindenekelőtt problematikus a tudat kérdése.

A tudatra vonatkozó természettudományi ismeretek hiányosságai, filozófiai egységes és egyértelmű definiáltságának hiánya kérdésessé teszi, hogy a tudattal és annak elmaradásával kapcsolatos, önmagukban helytálló klasszikus tézisek a kriminológia mint szaktudomány területén vizsgált jelenségek magyarázatául felhasználhatók-e és helyesen nyertek-e felhasználást.

Az életviszonyok negatív vonásainak, a fejlődés objektív nehézségeinek és a szocializmusban létező ellentmondásoknak az említett irányzatok szerint az a jelentősége, szerepe, hogy maradványok fenntartása, megélénkülése irányában hatnak".

Bár ez utóbbi megállapítás helyes, de kiegészítésre szorul. A szocialista társadalmak bűnözési helyzetének a kriminológiai jellegű elemzése ugyanis ma már azt is kimutatta, hogy ezek a szocialista társadalmak akár fejlődési nehézségeiből, akár elkerülhető hibáiból származó bűnözésre ható okok nemcsak a kapitalista társadalom maradványainak a fenntartása és megélénkülése irányában hatnak, hanem azoktól, ha nem is izoláltan, elválaszthatóan, de létrehoznak olyan — ebből a szempontból — önálló objektív és szubjektív tényezőket is, amelyek nem kapcsolhatók a maradványokkal, hanem a szocialista társadalom új viszonyai között is felmerülnek. Így pl. a szükségletek és kielégítése között még fennálló ellentmondások, az új létviszonyokhoz képest lemaradt tudati színvonal, az adott politikai szituációk önálló hatással jelentkezhetnek.

Simor Pál véleménye szerint: „a társadalmi lét az előbb említett jelenségeknek elsődleges, közvetlen hatása az is lehet, hogy visszatükröződnek az egyéni tudatra, a társadalmi tudatban ekként a tudatnak a léttel adekvált részévé válnak és már ennélfogva — tehát a múlt maradványaira történő hatásuk közbeiktatása nélkül — a tudatot negatíve befolyásolják. E kérdés elméleti feltárása nem a kriminológia feladata".[34]

Amennyire helyeselhető ez a létnek és a tudatnak az ilyen relációban való összefüggésére vonatkozó állásfoglalás, annyira vitathatónak találom azt a kategórikus jellegű fogalmazást, hogy a „tudatot ilyen értelemben negatíve befolyásoló jelenségek elemzéséhez szükséges elmélet feltárása nem a kriminológia feladata". Nézetem szerint ugyanis nem hárítható el teljesen a kriminológia feladatköréből olyan jelenségek elemzésével kapcsolatos elméleti kérdések kimunkálása, az abban való részvétel, amelyek tárgyi alapjánál nem vitásan több kriminogén tényezőt találni és amely kérdések tisztázása szükségszerűen a kriminológiai aspektusból indokolt.

Ez természetesen nem zárja ki azt a — már másutt is helyesléssel említett, — követelményt, hogy a marxista filozófia, szociológia, pszichológia és más tudományok kutatásai is hivatottak magyarázatot adni több olyan jelenségre, amelyek a bűnözés oksága szempontjából jelentősek, de azok mégis az egyéb tudományok területén bírnak az alapismeretek jellegével.

Észrevételt igényel még az a jelenség, hogy a bűnözés elleni küzdelemmel, a megelőzés egyes problémáival foglalkozó különböző tanulmányokban vagy nyilatkozatokban gyakran találni a bűnözés teljes felszámolásának közvetlen programmbavételét, vagy ennek a mai igénylését. Ezek rendszerint csak egy részletesebb indokolás nélküli megállapításokban történnek. Ilyen programm kitűzése pedig már a felépült szocializmus, sőt a kommunizmus építéséhez már hozzákezdett Szovjetunió viszonyaira vonatkoztatva is még csak hosszabb időre vetítve lehet reális.

Kétségtelen, hogy a bűnözés törvényszerűen csökkenő tendenciája fokozódó és addig soha nem ismert nagy ütemben jut érvényre a felépült szocializmusban és hogy bizonyos bűntetti kategóriák különösen a kommunizmusban (talán a ma ismertek többsége) teljesen megszűnnek, vagy elenyésző mértékben jelentkeznek. Ez azonban még nem teszi időszerűvé az olyan megállapításokat, amelyek a bűnözés egésze felszámolásának a már közeli s látható programmjára, de különösen annak módozataira vonatkoznak. Ez következik elsősorban abból, hogy a szocialista államok, illetve kommunista állam mellett még viszonylag hosszabb ideig fennálló kapitalista környezetnek a bűnözésre befolyással levő behatásával is számolni kell. Ez annál is inkább figyelemreméltó, mert a szocialista világrend létrejöttével és gyorsuló fejlődésével az is vele jár, hogy a gazdasági, kereskedelmi, s politikai kapcsolatok, az idegenforgalom nemzetközi fejlődése a tőkés világgal is növekszik. Ez pedig abszolút mértékben is növeli a kapitalista környezet káros — a bűnözésre is kiható — befolyásának a veszélyét. Másrészt abból, hogy a kommunizmus idejére programmba vett „a mindenki szükséglet szerint részesül a javakból" elosztási elv szintén csak bizonyos átmenetek útján juthat érvényre és ezért a szocializmus viszonyai között sem gyors fordulattal következnek be az olyan ellentmondások felszámolásai sem, amelyek egyes társadalmi rétegek, vagy személyek között az összefonódó objektív és szubjektív tényezők hatásaként még bűnözési okként nyilvánulhatnak meg.

Az idézett elosztási elv ugyanis az uralkodó erkölcsi felfogás és jogtudat színvonala, valamint a társadalmi értékítélet szerinti szükséglet elismerését tartalmazza és nem pedig valamilyen individualizmusból táplálkozó egyenlősdi elvet.

Tehát nemcsak a szocializmus építésének befejezéséig, hanem még a kommunizmus építés kezdeti szakaszán is lehetséges, hogy pl. egyes társadalmi rétegek kulturális szükséglete eltér egy másik rétegétől, vagy egyes emberekétől és a társadalom értékítélete pedig nyilván

[34] Lekschas—Horváth—Györök szerzők több tanulmánya.

csak egy, az egész társadalom adott lehetőségeinek — gazdasági, kulturális fejlettségének — megfelelő szükségleti szintet ismer el.

Egyes embereknél viszont — minthogy a fejlődés a tudati színvonalban s erkölcsi szilárdságban sem eredményez abszolút egyenlősdit — legalábbis hosszabb ideig nem lehet kizártnak tekinteni, hogy akár kulturális, akár az adott gazdasági helyzetével ellentétes azt meghaladó luxusigényének a kielégítését még jogellenes, bűncselekménynek értékelt magatartással, illetve társadalomra veszélyes módon kényszeríti ki magának. De túl az egyéniséghez tapadó adottságokon, tehát szélesebb körben még a szocialista elosztási elv nem megfelelő betartását, megsértését is lehet kriminogén tényezőnek értékelni.

A megvalósult szocializmus viszonyai között is érvényesülő marxista tétel; az elavultnak és az újnak, illetve az ellentétek harcának a törvényszerűsége. Ez pedig a társadalmi haladás területén is, — bár társadalmi konfliktus nélkül, de szintén — előrehajtója a fejlődésnek. Ha tehát az ellentmondó jelenségek a korábbi időszakhoz viszonyítva szűkebb körben és kevésbé élesen is fognak jelentkezni, de fennállásukkal kétségtelenül számolni kell. Az egyes emberek jellemi — erkölcsi és tudati fejlődése sem fog azonos szintet, egyenlőséget eredményezni, ezért is számolni lehet azzal, hogy a bűnözésre ható külső környezeti körülmények különböző esetleg olyan determináló erővel hatnak az egyes emberekre, hogy jogellenes cselekményeket követnek el. Az egoista, az erőszakos, vagy a gyengébb jellemmel, a hiányos erkölcsi vagy jogi tudattal rendelkező embereknél lehet a jövőben is fokozottabban számítani pl. az érzelmi, a szexuális okokból, a bűnös közömbösségből eredő, vagy más okokra épülő indulati jellegű szándékos, vagy gondatlan bűnösségi forma melletti cselekmények elkövetésére.

A kizsákmányolás megszüntetésével tehát lényegileg azok a bűnözés alapvető forrását jelentő társadalmi okok szűnnek meg, amelyek a kizsákmányoló társadalmi rendszer struktúrájából adódnak. A fennmaradó bűncselekmények viszont más formában, más tartalomban, más összefüggésekben jelentkeznek. Egyes kategóriák szinte teljes egészében elsorvadnak, illetve csak szórványosan fordulnak elő, mások stagnálnak, vagy szaporodnak, vagy új, addig nem bűntettként értékelt magatartások is a bűnözés részeiként jelentkeznek.

A szocializmusban sem szűnnek még meg, a kizsákmányoló társadalmi rend olyan objektív, de különösen szubjektív tudati maradványai, vagy a kapitalista környezet ilyen tartalmú hatásai, amelyek az egyes embereknél a bűnözésre ható tényezőként érvényesülnek. De nemcsak a kizsákmányoló társadalmi rend szül olyan objektív ellentmondásokat, amelyek a bűnözésre hatnak, hanem a szocializmust építő és a megvalósult szocializmusban is felismerhetők olyan ellentmondások, amelyek ugyan nem antagonisztikusak, és nem okoznak társadalmi méretű konfliktusokat, de olyanok, amelyek akár egyes emberekre, akár a társadalom egy-egy rétegét alkotó embercsoportok gondolkodására s magatartására negatív irányú hatással vannak. A társadalmi ellentmondások között még a szocializmusban is felismerhetők pl. a társadalmi szükséglet és a kielégítés ellentétének olyan fokozatai, vagy olyan sajátos megnyilvánulásai, amelyek bűnözésre ható tényezőként is érvényesülnek.

A társadalom tagjai nagy többségének anyagi szükségleteit ugyan a szocialista viszonyok között egyre fokozódó mértékben elégítjük ki, de e mellett is adódnak még olyan körülmények — azért is, mert az emberek itt még nem a szükségletük szerint részesülnek a javakból — amelyek között az anyagi problémákkal is küzdő az alacsonyabb szintű jogtudattal, vagy gyengébb erkölcsi erővel rendelkező embereket bűnelkövetésre serkentenek. De általános jellegű ellentmondás ismerhető fel még abban is pl., hogy a fejlődés által igényelt kulturális színvonal erkölcsi s jogi követelmények magasabbak, mint amilyennel az átmenet idején — valójában még a kizsákmányoló társadalom tudati maradványainak hatása alatt is álló — egyes emberek vagy embercsoportok rendelkeznek. Mindezek pedig megnyilvánulhatnak nemcsak az olyan tudati maradványokban, ahol a magatartást meghatározó vagy befolyásoló erővel hat például a munkanélküli jövedelemszerzésre való törekvés, a kapzsiság, a legális jövedelmet meghaladó költségekkel járó szórakozás (ez alatt tehát már nem az esetleg méltánylást érdemlő anyagi gondokat, hanem az egyéni luxus igények gátlástalan kielégítését kell érteni), a hatalmi vágy, hatalmi bizonytalanság érzése, hanem az egyes embereknek egymással szemben még fennálló önzésében, amelyek akár az érzelmi, akár a nemi élet területén is nem egyszer vezetnek bűnelkövetésre.

A kifejtettekből következően a szocializmus viszonyai között fennálló bűnözési okokkal kapcsolatban az alábbiakat tartom szükségesnek kiemelni:

1. A bűnözés fennálló okai a szocializmusban szükségszerűen vagy anélkül létező, — ha nem is antagonisztikus, de — a bűnözést szülő objektív vagy szubjektív jellegű társadalmi ellentmondások, (ideértve a szocializmus elveinek és gyakorlatának megsértését jelentő hibákat és hiányosságokat is) az elkövetőkre ható közvetlen környezeti hatások, valamint a kapitalizmusnak az emberek — a szocialista életviszonyok mögött elmaradó, — tudatában, erkölcsi, jogi felfogásában, szokásaiban levő maradványok, a múlt ilyen jellegű tényezőinek továbbélését elősegítő, a burzsoá ideológiai behatások.

2. A szocialista társadalom egyes gazdasági vagy más objektív jelenségei között fennálló, a bűnözésre ható, annak forrását képező ellentmondások, valamint a társadalom követelményeihez viszonyítottan létező, — szintén a bű-

nözésre ható — tudati elmaradottság felszámolása és a bűnözésnek ezeken keresztül is történő lényeges visszaszorítása csak hosszabb idő alatt lehetséges. Ezért a bűnözés csökkentő tendenciája — számításba véve a hullámzásokat — is, csak történelmi, illetőleg időbelileg hosszabb távon keresztül valósulhat meg. E felismerés elfogadása szintén egyik feltétele annak, hogy a bűnmegelőzés állami és társadalmi programmjának meghatározása, valamint a megfelelő tevékenység megszervezése a valóság tényeit vegye figyelembe és reális célkitűzéseket, feladatmegjelöléseket tartalmazzon.

3. A szocializmus és a kommunizmus viszonyai között folytatandó bűnözés elleni küzdelem szükségességének elismerése és feladatok meghatározása nem tekinthető valamiféle utopisztikus célkitűzésnek, vagy akárcsak korlátozott eredmények elérését célzó programmnak. Nem indokol ugyanis bővebb kifejtést egyrészt az, hogy a bűnözés egésze csökkenő tendenciájának biztosítása, a bűnözésnek lényegesen szűkebb területre szorítása, valamint egyes bűntetti kategóriák (különösen a kizsákmányoló társadalmi renddel még összefüggő akár tárgyi, akár tudati szállal kapcsolódó) megszüntetése milyen nagy mértékben szolgálja a társadalom érdekét. Másrészt e célkitűzések realitását is már nemcsak az elméletben alkalmazott és elfogadott érvek, hanem az élet tényei mind a Szovjetunió, mind más szocialista államok társadalomépítő gyakorlata bizonyították.

4. Ami pedig a bűnözés elleni küzdelem folytatásának hazai lehetőségeit és előtérbe levő feladatait illeti, a következőket is megállapíthatónak vélem:

a) az állam általános és büntetőpolitikai, valamint a kriminológiai követelményeit megfelelően szolgáló bűnözés elleni küzdelemhez ma rendelkezésre állanak az összes alapvető gazdasági, politikai és társadalmi előfeltételek.

b) a büntetőjog a kriminológia, — és egyéb ebben a körben alkalmazható társadalomtudományok — fejlettségi színvonala is olyan, amelyek már nemcsak lehetővé, de kötelezővé is teszik a kriminológia kutatások előrehaladását.

c) ha a kriminológia alapkérdéseinek elvi tisztázása, egyes definíciók és módszerek kialakulása, pontosítása területén vannak és a jövőben is lehetnek még viták, az a már elért eredmények megőrzését és fejlesztését nem gátolja és ez utóbbiakra is alapozva ma a konkrét ténykutató kriminológiai tevékenység kialakítása és fejlesztése az aktuális.

Az eddigi kriminológiai tanulmányok, — beleértve az egyetemi jegyzetet is — túlsúlyban elvi, illetve a kriminológia tudományának alapkérdéseivel foglalkoznak. Az egyes konkrét büntető kategóriákra vonatkoztatott részletekbe menő ténykutató kriminológiai szempontokat mélyebben elemző műveket szinte kizárólag csak a fiatalkorúak és a visszaeső bűnözők tekintetében lehet találni. Az igazságszolgáltatás területén: a Legfelsőbb Bíróság egy-egy elvi döntésében, irányelvében (az ismételt bűnelkövetőkre vonatkozó 6. számú irányelv, a bűnszövetség értelmezése tekintetében adott XXIX. számú elvi döntés stb.), az Igazságügyminisztérium egy-egy tájékoztatójában, vagy a Kriminalisztikai Intézet olyan összefoglaló műveiben, amelyeknél konkrét bűntetti kategóriák feldolgozása szerepel, szintén találni ugyan a kriminológia elveinek és egyes módszereinek is megfelelő következtetéseket, megállapításokat, de a kriminológia szempontjait ezek is gyakran csak másodlagosan juttatják érvényre.

d) a kriminológia tudományának művelése és a hazai viszonylatban fennálló fejlettségi színvonala alapján ma már tervszerűbbé lehetne és kellene tenni az egyes büntetőkategóriára vonatkoztatott okfelderítő kutató és elemző munkát. A bűnözés okkutatásának általános követelményein és programján belül már viszonylag hosszabb időre is meg lehetne határozni a bűnözési okkutatás programját és az ezt biztosító adatgyűjtéseket.

e) időszerű és célszerű lenne, hogy az okkutatást — általában, de különösen a közlekedési balesetek területén — az előbbiek szerinti adatgyűjtéssel és egyéb irányú tevékenységgel mind a nyomozószervek, az igazságszolgáltatás, a Kriminalisztikai Intézet, mind a jogtudomány e problémakörével foglalkozó művelői még hatékonyabban segítsék. Anélkül, hogy a már elért eredményeket akárcsak elhomályosítani is akarnám, de a mai gyakorlatot nézve mégcsak kivételként (pl. a Kriminalisztikai Intézet egyes kiadványaiban) lehet találni az általános okfelderítésre, vagy az egyes büntető kategóriákra vonatkozó olyan tervszerű és összehangolt adatgyűjtést, illetve tevékenységet, amelyek a tudományos igényeknek megfelelő távlatokra nézve is hasznosítható következtetések megállapítására adhatnának alapot.

Az okkutatás és megelőzés összehangolt tevékenysége kialakításának s tervszerűbbé tételének a hazai viszonylatban is fennálló lehetőségei nyomán felismerhető feladatok közül az alábbiak aktualitását emelném ki:

1. Miután a kriminalitás a szocializmus viszonyai között sem egységes jelenség, és így az okok is heterogének, mind a bűnözés és az okok elemzésénél, mind a megelőzési feladatok meghatározásánál, valamint a megelőzést szolgáló tevékenységnél az eddigieknél sokoldalúbb differenciálást kell érvényesíteni.

2. A szűkebb értelemben vett büntetőpolitikát kialakító és a bűnözés megelőzését hivatásszerűen is végző szerveknek a programmjuk meghatározásánál fokozottabban kellene szem előtt tartani az egyes okcsoportok körében s azok hatóerejében tapasztalható, illetve várható — amennyire ez előre felmérhető — változásokat.

3. A kriminológiai kutatások elméleti — eddig ismert — megállapításait egyre inkább egy-egy bűntetti kategóriára konkretizálva lenne

célszerű alkalmazni. A kriminálszociológiai és psychológiai követelményeknek is megfelelő személyiségkutatás növelésére, elmélyítésére való törekvéstől is gyorsabb eredményre lehetne számítani, ha egy-egy bűntetti kategóriára leszorítva végeznénk a vizsgálódást. A bűnösen baleset-okozók személyiségvizsgálatára is ma még az a jellemző, hogy szinte csak az italos életmódot vagy büntetett előéletet igazoló adatok felderítésére korlátozódik, holott a személyiségvizsgálat komoly jelentőségű lehet a veszélyeztetés terheltjeinek bírói megítélésénél, illetve a megelőzés jogi eszközei alkalmazásának hatékonyságánál.

4. A kriminológia művelésének a ténykutatói tevékenységgel is egyre erősebben való megalapozása mellett az is indokolt, hogy a bűnözés elemzését ne csak egyes bűntetti kategóriák relációjában végezzük, hanem a szándékos és a gondatlan elkövetés szerinti elkülönítésben, vagyis e nagyobb csoportosításban is. A gondatlanságból elkövetett bűntettek tekintetében, ha hallgatólagosan is, de egy olyan szemlélet látszik uralkodónak, mintha a gondatlan cselekményeknél nem lenne indokolt, avagy nem lenne aktuális az okkutató tevékenység.

A gondatlan bűntettek, illetve a bűnözésnek ez a köre pedig nemcsak mennyiségében jelentős, hanem a bűnözési okok szempontjából is több olyan általánosítható sajátossággal rendelkezik, amelyek feltárása újabb, esetleg több eredménnyel kecsegtetne, mintha csak az egyes bűntetti kategóriák keretén belül megvalósuló gondatlan alakzatokat elemeznénk. Különösen áll ez a közúti közlekedés területén megvalósított veszélyeztetésnél. A tényleges adatok kutatása itt szintén nemcsak a nagy számban való előfordulásuk miatt fontos és lehetséges, hanem pl. azért is, mert itt az elkövetési magatartások is gyakran tartalmaznak szándékos elemeket és mert az okkutatás gyorsabb előrehaladását már a hatásosabb megelőzéshez fűződő társadalmi érdekek is nap, mint nap sürgetik.

5. Gyakorlati jelentősége szempontjából kiemelkedő feladat, hogy az egyes bűntetti kategóriák sajátosságainak a vizsgálatánál, az okokkal szoros összefüggésben levő, a bűnözést segítő avagy könnyítő (ideértve tehát az alkalomszerűséget is) tényezőként értékelt — viszonylag hamarabb változtatható — tárgyi körülményeknek a feltárása és felszámolása.

Végül hazai viszonylatban is megállapítható, hogy a szocializmus építésének az időszakában nemcsak a múlt, a tőkés társadalmi rendszer maradványaiból, avagy újabb negatív jelenségéből származhatnak bűnözést okozó objektív és szubjektív tényezők, hanem a társadalmi fejlődés pozitív jelenségével kapcsolatban is kialakulnak bűnözést kiváltó tényezők. A technika nagymérvű fejlődése az ország közlekedési eszközei számának és motrizáltságának a fokozódása a veszélyforrások olyan növekedését eredményezik, amelyekhez viszonyítottan a szükséges emberi magatartások fegyelmezettsége és azt is meghatározó tudati színvonal lemaradt, amivel szintén összefügg, hogy e veszélylehetőségekből éppen a bűnös magatartások idéznek elő tényleges veszélyeket.

Minthogy tehát a közúti közlekedéssel kapcsolatos balesetek számának az emelkedése nem valamilyen objektív törvényszerűség, hanem a többségében kifogásolható emberi magatartások eredménye, reális és egyre indokoltabb ez a társadalmi igény, hogy a balesetek megelőzése érdekében minden arra illetékes szerv növelje az ez irányú erőfeszítéseit. Ezek körében nemcsak a közlekedés szervezését, irányítását, a közlekedésben résztvevők nevelését közvetlenül is ellátók tevékenységével, hanem az e területre vonatkozó jogalkotással, s jogalkalmazással is fokozottan lehet és kell segíteni. Az ilyen törekvések eredményességének a megalapozásához viszont elengedhetetlenül hozzátartozik a megelőzési feladatoknak és ezzel összefüggően elsőként a balesetek tényleges okainak megismerése és megfelelő értékelése.

Vágó Tibor

A chromosoma rendellenességek és a bűnözés kapcsolata

I.

A biológiai, pszichológiai és pszichiátriai kutatás az utóbbi évtizedekben, sőt években is rohamos léptekkel haladt előre. Ezeknek a tudományágaknak a fejlődése nem maradhat hatás nélkül a kriminológusokra sem. A biológia és különösen a cytogenetika (sejtképződés tana) az ember biológiai és sejttani megismerésével kapcsolatban új és váratlan eredményeket hozott s ezek mellett a bűnügyi okkutatás művelői, a kriminológusok sem haladhatnak el közömbösen. Anélkül, hogy lelkendeznénk vagy az új eredmények láttán túlzott következtetéseket vonnánk le, a biológiai és pszichológiai kutatások új eredményeit mégis értékelnünk kell, vizsgálnunk kell ezeknek az eredményeknek az ember kriminális magatartásának megismerésére irányuló törekvésekkel való összefüggését. Fel kell adnunk az *egyetlen* tudomány teóriáját vagy ha úgy tetszik: sznobizmusát, s ha nem is válunk szakértővé a rokon vagy segédtudományokban, mégis mélyebbre kell hatolnunk ezekbe: olyan összefüggéseket kell megismernünk és tisztáznunk a jövőben, amelyeket eddig a büntetőjogászok mint tudományukhoz nem tartozókat elutasítottak maguktól.

Mindenekelőtt rá kell mutatnunk arra, hogy a bűnözés okainak kutatása terén — bármenynyire is kiszélesedik az etiológiai kutatás területe — minden egyoldalúságot és szélsőséget el kell utasítanunk. Nem fogadhatjuk el a *kriminálbiológiai iskolának* azt a tanítását, amely az utódok antiszociális beállítottságát az elődők társadalomellenes magatartására vezeti vissza. Ennek az iskolának az osztrák Lenz a megalapítója és azóta is sok híve akadt. Ezek a kriminológiát teljesen „biológizálni" akarták.[1] Ugyanakkor azt a — különösen az amerikai neofreudisták körében elterjedt — felfogást (pszichiátriai kriminológia) is el kell utasítanunk, amely a bűnözést betegségnek, patológikus jelenségnek tekinti és a büntetőjogi felelősségrevonást kizárólag pszichoterápiai módszerekkel akarja helyettesíteni. Ennek a nézetnek újabban Walter Bromberg a képviselője. Szerinte a bűncselekmény előidézésében a „psychofiziológiai stress" jelentős szerepet játszik.[2]

Hazánkban Kádár Miklós és Kálmán György „A büntetőjog általános tanai" c. 1966-ban megjelent művükben rámutatnak a kriminálbiológiai iskola elfogadhatatlan túlzásaira; egyben találóan jegyzik meg azt is, hogy *„helytelen lenne a bűnözést pszichopatológiai jelenségként értékelni, amint az nálunk egyes pszichológusok körében észlelhető . . ."*[3]

Viszont az is kétségtelen, hogy a biológiának az utóbbi években mutatott fejlődése alapján komolyan kell vennünk azokat a felfogásokat, amelyek a bűnözés okai között a biológiai tényezőknek is fontosságot tulajdonítanak.

A külföldi kriminológia művelői közül számosan — s ezek nem mindig jogászok, mint hazánkban — otthonosan mozognak a kriminológiát támogató vagy azzal rokon tudományok területén s ha vannak is túlzások, amelyek a kriminológiának *„biológizálására"* vagy *„pszichológizálására"* irányulnak, tudományos erőfeszítéseiket — az *újra* törekvéssel járó túlzásoktól eltekintve — meg kell becsülnünk.

Műveik és tanulmányaik — hacsak az utóbbi néhány év tudományos törekvéseit vizsgáljuk — *sok hasznos adatot és támpontot szolgáltatnak a bűnös vagy bűnöző magatartás megismeréséhez, megértéséhez, az antiszociális társadalmi beállítottság és a bűnismétlés etiológiai problémáinak vizsgálatához.*

Különösen azért kell értékelnünk ezeket a törekvéseket, mégha időnként téves szemléletet is tükröznek, mert a bűn etiológiai vonatkozásai tekintetében a külföldi irodalomban, de a hazai kriminológiai tudományban még inkább elmaradás mutatkozik. Találóan állapítják meg ezzel kapcsolatban Kádár Miklós és Kálmán György *„A büntetőjog általános tanai"* c. művükben: *„A szocialista társadalomban levő — bár csökkenő, de mégis jelentős mérvű — kriminalitás okainak megválaszolásával a kriminálétiológia még jórészt adós . . . Kriminológiai kutatások nélkül a szocialista büntetőjog-tudomány nem tudott választ adni arra a kérdésre, legfeljebb hézagos magyarázatokkal szolgálhatott arra, mi teszi lehetővé a bűnözést a szocialista társadalom viszonyai között . . . A szocialista kriminológia — bár már felmutatott bizonyos eredményeket — lényegében véve még az útkeresés állapotában van . . ."* (I. m. 114. és 115. old.)

A bűnözővé válás okainak kutatásánál ma már nem lehet a biológiai (közelebbről: cytogenetikai) és a kriminálpszichológiai kutatások eredményeit figyelmen kívül hagyni. A bűnöző személyiség megismerésétől még mindig eléggé távol vagyunk, mégis anélkül, hogy biológiai determinizmusba vagy tehetetlen fatalizmusba esnénk, a személyiség objektív oldalát tekintve, értékes adatokhoz juthatunk a fenti tudományok megállapításainak felhasználásával.

Vigh József 1964-ben megjelent „A fiatalkori bűnözés és a társadalom c. művében — alapjában helyesen — elítélően nyilatkozik a kriminálbiológiai és biopszichológiai irányzatról. (I. m. 59. old.) Nem mutat rá azonban az örökletes biológiai tényezők és pszichológiai (helyesebben: pszichopatológiai) adottságok kriminológiai fontosságára. Vigh 1966-ban kiadott „Kriminológia" c. egyetemi jegyzetében már kiterjeszkedik ennek a kérdésnek a tanulmányo-

[1] Lenz, Grundriss der Kriminalbiologie, Wien, 1927.

[2] Bromberg: Crime and Mind, New York, 1965. 88—89. old.

[3] Kádár—Kálmán, i. m. 110. és 129. old.

zására és állást is foglal a kérdésben, amikor a következőket írja: „*A szocialista kriminológia tehát elismeri az emberi viselkedésben, s így a bűnös magatartásban is az örökletes biológiai és pszichés tényezők szerepét...*" Ugyanakkor azonban azzal a megszorítással, hogy ezek a tényezők „*alá vannak rendelve a döntő mértékben társadalmi hatásokat tükröző jellemnek és irányultságnak, azaz végső soron a létfeltételeknek, a társadalmi viszonyoknak.*" Vigh azonban kijelenti azt is, hogy az egyén cselekvése nemcsak ezektől a tényezőktől, hanem a tudat állapotától is függ.

A tudat fontosságát emeli ki az emberi cselekvés alakulásánál Szabó András is „A fiatalkorúak és a büntetőjog" c. 1961-ben megjelent művében és a biopszichológiai elméleteket — igen helyesen — determinista, fatalista jellegük miatt ítéli el, mert ebben az esetben „a büntetőjogi kényszereszközök alkalmazásának nem a beszámíthatóság a feltétele, hanem önmagában a veszélyes állapot." (I. m. 26. old.)

Ugyanakkor azonban, amikor a magyar kriminológusok — jómagam is — élesen elhatárolják magukat mindenféle determinista irányzattól, a bűnözővé válás vizsgálatánál nem tagadhatják a biológiai tényezőknek — esetleg különböző áttételekkel érvényesülő — szerepét.

A bűnöző személyiség kialakulásával kapcsolatban figyelemreméltó Szaharovnak, az ismert szovjet kriminológusnak egyik legújabb megállapítása: „*... A kriminológiában a bűnöző személyiségének problémája kevéssé van kidolgozva, éles ellentmondásokat és vitákat vált ki...*" Majd így folytatja: „*... Nem lehet kikerülni a biológiai és szociális tényező viszonyának kérdését sem. A bűnözésnek semmilyen tiszta biológiai gyökere nincs... Ez persze nem jelenti azt, hogy az ember egyedi tulajdonságainak struktúrájában, amelyeken a bűnözés is alapul, nem lenne semmi jelentősége a biológiai tényezőnek...*[4] Hasonló álláspontot foglal el hazánkban Simor Pál is „Szocialista nézetek a bűnözés okairól" c. tanulmányában, amikor ezeket írja:[5] „Ugyancsak a határos tudományokra tekintettel felvetődik: vajon a kriminológia „biológizálásával" szembeni helyes álláspontból feltétlenül következik-e a *biológiai, fiziológiai tényezők* teljes száműzése a bűnözés okainak köréből, fenntartható-e a jelenlegi merev elutasító álláspont."

A nemzetközi kriminológiai irodalomban jelentős helyet elfoglaló Pinatel a Pierre Bouzatval közösen írt büntetőjogi tankönyvében (a III. kötetben szereplő kriminológiai részt kizárólag Pinatel írta)[6] igen nagy figyelmet szentel „*az örökletes és személyi előzményeknek*", amelyek a *bűnözővé válást* befolyásolják. Ezzel kapcsolatban ezt írja: „Az antropológiai elmélet, amely a lombrosianus tanulmányokból született, hangsúlyozta a bűnözésre való örökletes hajlam létezését, megállapítva, hogy „létezik valami specifikus, amelyet azonban még nem határoztak meg."

Pinatel egyik legutóbbi cikkében[7] elutasítva magától a biológiai determinizmus teóriáját, a biológiai kutatásoknak a kriminológiában való felhasználása mellett tör lándzsát s akkor, amikor a chromosoma-elméletnek — ezt alább ismertetni fogjuk — nagy jelentőséget tulajdonít, hangsúlyozza, hogy a kriminológusok figyelme egyre inkább a biológiai, közelebbről a cytogenetikai kutatások felé irányul. Ezáltal lehetővé vált bizonyos biológiai anomáliák észlelése és ezeknek a bűnöző személyiséggel való kapcsolatbahozása, ezek kriminogén hatásának kimutatása. Szerinte a biológiai tényezők két vonatkozásban játszhatnak szerepet: *a)* egyfelől meghatározhatják magát a bűncselekményt, tehát ezek rezultánsaként jelentkezik a bűncselekmény. *b)* esetleg komplex módon hatnak s *olyan mértékben befolyásolják az emberi tudatot, hogy bűnözésre való hajlamot (prediszpozíciót)* idézhetnek elő, megkönnyíthetik a bűncselekmény elkövetését és olyan impulzusokat hozhatnak felszínre, amelyek a normál lakosságnál nem hatnak. A személyiségnek ezek a biológiai alapjai kiteljesedhetnek és csökkenhetnek is kettős hatás folytán: *a)* a társadalmi és pszichológiai hatások folytán, amelyek közrehatnak a személyiség alakulásánál; *b)* ama lehetőségek és körülmények folytán, amelyek magának a bűncselekménynek a dinamikájában közrehatnak.

Természetesen nem érthetünk egyet a biológiai tényezők fontosságának figyelembevételén túl Pinatelnek azokkal a végső következtetéseivel, hogy az új biológiai felfedezések eredményeként az egész büntetőjogi felelősségrevonás rendszere „csődbe került" s ennek a következményeit a büntetőjogászoknak le kell vonni.

Azt, hogy miért nem érthetünk egyet Pinatel végső következtetéseivel, az alábbiakban — a biológiai tényezők hatását a megfelelő helyre téve — még megindokoljuk. Szó sem lehet a büntetőjogi felelősségrevonás rendszerének megdöntéséről, csupán arról, hogy *a bűnöző személyiséget jobban megértsük, a bűnözővé válás folyamatát több oldalról* — az esetleg jelentkező biológiai oldalról is — *megvizsgáljuk s egy esetleges bűnözési hajlamnak a felismerésével* (prediszpozícióról és nem predesztinációról van szó!) *a társadalmi védekezés új és hatásosabb eszközeit is keressük,* ezzel a prevenciónak, ennek a sokat használt és elkoptatott szónak mélyebb és igazabb tartalmat adjunk.

Pinatelhez hasonló, bár óvatosabb álláspontot foglal el, Graven svájci bíró, a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság elnöke is, aki „*Létezik-e*

[4] Szovjetszkoje gosudarsztvo i pravo, 1968. 9. sz.

[5] Kriminalisztikai Tanulmányok, 1969. VII. k. 61. old.

[6] Traité de Droit Pénal et de criminologie, III. k. 233. és köv. old.

[7] Biologie et responsabilité, Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, 1968. 3. sz. 672—678. old.

a bűnnek cromosomája"[8] és *„Az XYY chromosoma rendellenesség problémája a kriminológiában"*[9] c. cikkeiben a biológiai tényezők fontosságát hangsúlyozza a bűnöző személy vizsgálatakor, de ugyanakkor azt is kiemeli, hogy ez nem zárja ki a büntetőjogi felelősségrevonást és „pusztán a chromosomái" miatt senkit sem büntetünk. Ezzel kapcsolatban a következőket írja:[10] „Ha az örökléstan, amely Mendel híres törvényei óta oly nagy fejlődésen ment keresztül, felszínre hozza a biológiai, pszichikai vagy jellembeli egyensúly megbomlásának eddig még fel nem fedezett okait, közvetlen kötelességünk az, hogy tanulmányozzuk ezek valóságos kapcsolatát a bűnözéssel, hogy ezekhez alkalmazzuk a gyógyító és prevenciós intézményeket..."

Mielőtt a modern biológiai, helyesebben cytogenetikai elméletek ismertetésére és a pszichopátiát esetleg előidéző s kriminogén hatású *többlet-chromosomák* vizsgálatára rátérnénk, helyesnek tartom, ha röviden visszatekintek azokra a büntetőjogi, illetve kriminológiai elméletekre, amelyek először hangsúlyozták az örökletes és biológiai tényezők, s a bűnözési hajlam fontosságát. Itt elsősorban Lombrosora, de még inkább az olasz *kriminálszociológia* megalkotójára, Ferrire, és az olasz kriminológia úttörőjére, Garofalora gondolok. Amikor rájuk hivatkozom, szó sincs arról, hogy a Lombroso, Ferri és Garofalo-féle elméleteket magunkévá tegyük. Helytelenül járnánk el, ha a tudomány által elvetett Lombroso-féle antropológiai elméletre sok időt vesztegetnénk. A „született bűnöző" teóriája régen meghaladott elmélet és bármennyire is lelkendeznek jelenleg egyes nyugati kriminológusok azon, hogy a lombrosianus elmélet ismét polgárjogot nyer, ezt tudományos oldalról többé sehol sem veszik komolyan.

Mégis helytelenül járnánk el, ha a Lombroso-féle, még inkább a Ferri és Garofalo-féle elmélet egyes részeit — főleg *az örökletes adottságokra vonatkozó megállapításokat* — a jelenlegi biológiai kutatások fényénél — elvetnénk és vulgarizálva semmibe vennénk. Véleményem szerint a szocialista kriminológia alapelveivel kerülnénk összeütközésbe, ha egyes régi elméletek használható részeit vulgarizálva tűzre vetnénk és arra az álláspontra helyezkednénk, mint Gemelli atya, a milánói katolikus egyetem kriminológusa tette egyik cikkében, amikor Lombrosot 1911-ben a „tudomány karrikatúrájának" nevezte és azt írta róla, hogy Lombroso elméletét ugyanabba a sírba temették el, ahová alkotóját. („I funerali di un uomo e di una dottrina".) Később azonban a Scuola Positiva c. olasz folyóiratban maga volt kénytelen elismerni „A kriminológia és a büntetőjog c. cikkében,[11] hogy Lombroso nagy érdeme, hogy ráirányította a figyelmet a *bűnöző* tanulmányozására.

Lombrosonak, de még inkább Ferrinek és Garofalonak köszönhető, hogy hangsúlyozták a bűnöző személyiségének vizsgálatát, rámutattak a bűnözőnél esetleg jelentkező örökletes adottságokra (modern szóhasználattal: pszichogenetikai tényezőkre), — mégha ennek biológiai okairól akkor nem is adhattak számot —, s ezen túlmenően Garofalo érdeme, hogy az egyes bűnözőknél észlelhető bűnözési hajlam meghatározására is törekedett. Ezzel Ferri és Garofalo előfutárai lettek a biológiai bizonyítékokon alapuló chromosoma-elméletnek. S műveik kezdetét jelentették annak az elméleti felfogásnak, amely egyre fokozottabban hangsúlyozza az *örökletes prediszpozíciónak kriminogén szerepét.*

Garofalo latens bűnözési hajlamról beszél („istinto criminoso latente").[12] Ugyanakkor visszautasítja a Lombroso-féle „erkölcsi őrültség" fogalmát és hangsúlyozza, hogy a „morális rendellenesség, még ha organikus is, nem betegség." (I. m. 105. old.) Ezzel eljut a mai értelemben vett morális oligofrénia vagy ha úgy tetszik charakteropátia fogalmához, amely a büntetőjogi felelősséget nem csökkenti. Garofalo a biológiai adottságok kiemelése mellett szembeszáll a biológiai fatalizmus fogalmával s bár a bűn tényezői az egyén jellegzetességében keresendők („specialità dell' individuo"), a bűnözési hajlam megnyilvánulását vissza lehet szorítani szerencsés tényezők találkozása esetén (példaként hivatkozik a félelemre, az életveszélyre, a jó hírnévre és egyéb előnyökre, amelyek a bűnnél előnyösebbek). Lényegében Garofalo szerint: a bűnre való hajlam nem abszolút tulajdonság, hanem vannak fokozatai is és megfelelő belső ellenállás (ripugnanza) és jellemi erő esetén ki sem ütközik. Az „erkölcsi perverzió" tehát nem betegség, mert nem változtatja meg az organikus funkciókat, csak az egyént teszi összeférhetetlenné környezetével (I. m. 103. old.). Ugyanakkor Garofalo bizonyos veleszületett kriminális tendenciákat bizonyítottnak lát s a visszaesés tényét is erre vezeti vissza. (I. m. 95. old.). A visszaesést szerinte semmiképpen sem lehet a börtön nem megfelelő fegyelmének tulajdonítani.

Ferri egy évvel később kiadott Bűnügyi Szociológiájában[13] akkor, amikor Lombroso „uomo delinquente" teóriáját visszautasítja, még Garofalonál is nagyobb fontosságot tulajdonít a biológiai adottságoknak; szerinte helytelen, ha a szociológus a társadalmi jelenségek köréből kiküszöböli a biológiai alapot. Különben nem lenne megmagyarázható, hogy két idióta, akik ugyanabból a családból származnak és ugyanabban a családi nevelésben részesülnek, különbözőképpen reagál a gyilkos vágyakra. Az egyik azért hajlamos a gyilkolásra, mert nála a gyengeelméjűséggel egy öröklött bűnözési haj-

[8] Revue Internationale de criminologie et de police technique, 1968. 4. sz.
[9] Uo. 1969. 1. sz.
[10] Revue Internationale de criminologie et de police technique, 1969. 1. sz. 27. old.
[11] I. folyóirat, 1951. 5. sz.
[12] Criminologia, Torino, 1891, 100. old.
[13] Sociologia Criminale, 1892. Torino, 132. old.

lam párosul, a másiknál viszont ilyen terheltséggel nem találkozunk. Ferri álláspontját a következőképpen foglalja össze: „Ahhoz, hogy a bűncselekményt meghatározzuk, az összes tényezőknek, tehát a biológiai, szociális és fizikai tényezőknek találkozniok kell." Ebből arra a következtetésre jut, hogy „a bűncselekmény komplex eredetű jelenség; részben biológiai, részben fizikai és szociális eredetű éspedig különböző fokozatokban és módozatokban a személyi és valóságos körülmények, az időbeli és helyi körülmények szerint."[14]

Garofalo és Ferri óta számos változatával találkozunk annak a kriminológiai felfogásnak, amely jelentőséget tulajdonít a *biológiai alapnak* s az ember kriminális cselekménye egyik végső okát ebben látja. Sokan voltak, akik arra az álláspontra helyezkedtek — néha túlzó módon is, — hogy a biológiai tulajdonságok átöröklődnek, s ezek hatása a jellemfejlődésnél, sőt a pszichopátiás lelki alkat, esetleg elmebetegség, elmegyengeség kialakulásánál jelentős mértékben megmutatkozik. A biológiai alap kóros elváltozásai, a *biológiai anomáliák* nem egy esetben befolyásolják nemcsak az emberi alkat, hanem *az emberi tudat alakulását* és betegségtől függetlenül is az ún. morális oligofrénia (gyakorlatilag: jellemgyengeség, moral insanity jelleg) kifejlődését. Már korán felismerték, hogy az ún. szexuális bűnözők (főleg a visszaesők) esetében a biológiai tényezők jelentőségét nem lehet tagadni.

Az angoloknál Henry Goddard végzett genetikai vizsgálatokat és megállapította, hogy a bűnöző magatartás létrejöttében örökletes jegyek (hereditary traits) jelentkeznek. Különösen jelentős William Healy és Spaulding munkássága. Ők az örökletes tényezők jelentkezését közvetetteknek és áttételeken keresztül érvényesülőknek tekintették.[15]

A nyugatnémeteknél Exner az, aki a kriminogén jellemi adottságok átöröklése mellett száll síkra.[16] Hasonlóképpen a svájci Frey is „A korán bűnöző visszaeső" c. 1951-ben Bázelben megjelent tanulmányában a pszichopátiás vonások átöröklését hangsúlyozza; ezek azonban szerinte csak „nyersanyagot" képeznek, amely azután számos külső befolyás alatt alakul végleges személyiséggé. A fiatalkorú bűnözőket vizsgáló nyugatnémet Brückner örökletes összefüggést vél felfedezni a pszichopátia és a kriminalitás között. Sőt azt is megállapítja, hogy egyes visszaeső bűnözőknél a pszichopátia és az ebből folyó bűnözési hajlam egész családokra kiterjed.[17] A világhírű svájci pszichiáter, Bleuler arra az álláspontra helyezkedik, hogy „az állandó etikai deviációk" esetében nem állítható bizonyossággal és kizárólagossággal, hogy ezek öröklött jellemvariánsok; mégis valószínű, hogy az öröklött fejlődéskorlátozások keletkezésükben gyakran fontos szerepet játszanak."[18]

Az amerikai kriminálpszichológusok közül Abrahamsen,[19] aki mérsékelt freudista (bár nem minden vonatkozásban), az örökletes prediszpozió s ennek kriminogén hatása mellett száll síkra. Ezt a prediszpozíciót, amely kriminálpszichológiai szempontból eléggé elfogadott fogalom, „örökletes potenciálnak" (inherited potential) nevezi. Abrahamsen hangsúlyozza, hogy bizonyos pszichikai tulajdonságok örökölhetők olyan értelemben, hogy prediszponálnak, hajlamosítanak bizonyos magatartásra. Abrahamsen a biológiai és örökletes jegyek hangsúlyozása ellenére visszautasítja a biológiai determinizmust és határozottan állítja, hogy *számos olyan érzelmi, értelmi és társadalmi gyökerű tényező létezik, amik a bűnre vezető szituációban az örökletes adottságok ellenére is visszatarthatnak valakit a bűncselekmény elkövetésétől.*[20]

A csehszlovák *Veverka* a bűnözés végső okainak kutatásánál a biológiai anomáliáknak ugyancsak nagy jelentőséget tulajdonít. Veverka, aki különbséget tesz a bűnözés okai és feltételei között, a feltételek közé sorolja a személyiség alapját képező biológiai (fiziológiai) bázist.[21]

Az antiszociális személyiségképződésnél György Júlia 1967-ben megjelent „Az antiszociális személyiség" c. művében nagy jelentőséget tulajdonít a sejtek morfológiai és biokémiai kutatásának, foglalkozik az „átöröklési hibák", a „génmutációk" s az ezeket létrehozó ártalmak kérdésével s maga is érzi, hogy a pszichés rendellenességek és a „biokémiai hibák" között valamiféle összefüggésnek kell lennie. Ezzel kapcsolatban a következőkre mutat rá: „A kutatómunkát ezen a területen is akkor lehetne produktívabban folytatni, ha a kutatók az egyes pszichés tulajdonságokkal kapcsolatban találnának olyan fiziológiai vagy biokémiai sajátosságokat, tehát olyan fizikai korrelátumot, amely a kutatásnak jobban hozzáférhető és esetleg mérhető is lenne . . ." (I. m. 82. old.)

II.

A bűnözési hajlam biológiai természetére vonatkozó elméletek vázolása után vizsgáljuk meg a legmodernebb biológiai és cytogenetikai kutatások eredményei alapján, hogy a sokak által feltételezett és statisztikai adatokkal, valamint pszichológiai vizsgálatokkal is alátámasztott *biológiai anomáliák hogyan és milyen formában jelentkeznek, s mi ezeknek a biológiai,*

[14] Ferri i. m. 133. old.

[15] Fenti szerzőktől: Az átöröklés mint a kriminalitás tényezője, Bulletin of the American Academy of Medicine, XV. kötet, 1914. 4—27. old.

[16] Exner: Kriminologie, 1949. 131. old.

[17] Brückner: Die Jugendkriminalität, Hamburg, 1961. 113. old.

[18] Eugen Bleuler: Lehrbuch der Psychiatrie, Berlin, 1960. 510. old.

[19] David Abrahamsen: The Psychology of Crime, New York, 1967. 30—35. old.

[20] Abrahamsen, i. m. 39. old.

[21] L. Simor Pál id. tanulmánya a Kriminalisztikai Tanulmányokban, 1969. 24. old.

helyesebben sejtfejlődésben beálló rendellenességeknek a kóros lelki alkaton vagy jellemgyengeségen keresztül érvényesülő kriminogén hatása? Közelebbről: kimutatható-e, hogy a biológiai anomáliák bizonyos válfajai számos esetben antiszociális magatartáshoz, esetleg kriminális magatartáshoz vezetnek.

Ebből a szempontból nagy jelentősége van a *modern chromosoma kutatás vizsgálatának.* Ennek a kutatásnak az eddigi eredményeit, még ha nem is becsüljük túl azokat, a kriminológusok — az alább kifejtendők szerint — ma már nem hagyják és nem is hagyhatják figyelmen kívül. A chromosoma-kutatás a cytogenetikában egészen új irányzatot képvisel. Első eredményei 1956-ra, illetve 1959-re vezethetők vissza. Különösen figyelemreméltók a francia Lejeune, Gauthier és Turpin 1959-ben közzétett kutatási eredményei 9 mongol idiótára, valamint Lejeune-nek, Turpinnek és Decourt-nak a chromosomás rendellenességekre, különösképpen pedig az ún. Klinefelter syndromára vonatkozó 1960-ban közzétett vizsgálatai.[22] [23]

Az alábbiakban ismertetjük a kriminológiai kutatás szempontjából is fontos *alapfogalmakat* a *chromosoma* kutatások körében:

Chromosomák. Chromosomának nevezzük a sejt örökletes tulajdonságait hordozó anyagokat. A chromosomák ún. nukleinsavat tartalmaznak, s a legújabb biológiai kutatások kimutatták, hogy a chromosomák, közelebbről a chromosomák elemeiként jelentkező *gén-ek* hordozzák magukban az ember örökletes tulajdonságait. Az ember minden sejtjében párosan jelentkező chromosomák száma: 46. Közelebbről az ember minden sejtjében van 22 autosoma pár és 1 gonosoma (sex chromosoma) pár. A tudományos szóhasználatban a normál férfinél a gonosomák jele: *XY*, a normál nőnél *XX*.

Chromosoma-rendellenességek. Abban az esetben, ha a chromosomáknál nem kettéválás következik be, hanem a *gonosomáknál (a nemi chromosomáknál)* egy többlet jelentkezik (vagyis trisomia, háromszorosság, kivételesen négyszeresség), a *chromosomák fejlődésében rendellenesség* lép fel. Ez pedig a következőképpen jelentkezhet:

1. A nőknél a normál XX-hez egy további X csatlakozik. (Ezzel a továbbiakban nem foglalkozunk, mert ebből a cytogenetika ma még alig értékelhető következtetéseket von le.[24]

2. *A férfiaknál a nemi jelleget meghatározó gonosomához egy többlet X vagy Y járul* (ezt nevezik *gonosomális trisomiának* vagyis a nemi jellegű chromosomákban fellépő háromszorosságnak). Ez a lelki, de esetleg a testi alkatban is (mongolizmus) zavarokat idézhet elő. A *rendellenes* gonosoma tehát a következőképpen alakul:

a) *XXY* — syndroma, vagy más néven ún. Klinefelter-syndroma. Ez esetben a chromosomák kariotípusára (ez a chromosomák összessége) az eunuchoid típusú morfológia a jellemző s ebben a csoportban vizsgált férfiak 83,9%-ának értelmi színvonala ez átlagnál alacsonyabb.[25] Court Brown, Nielsen és Hunter kutatása szerint a Klinefelter syndroma esetében a vizsgált egyének 36%-ánál antiszociális magatartás fordul elő.[26] Ezzel kapcsolatban különösen nagy jelentőségűek Lise Moornak, a párizsi egyetem pszichológiai laboratóriuma vezetőjének idevonatkozó megállapításai, amelyek Klinefelter syndroma esetén az antiszociális magatartást a vizsgált egyének jelentős százalékánál kimutatják.[27] Court Brown, a chromosoma rendellenességek egyik ismert angol kutatója ezzel kapcsolatban már részleteket is közöl a New Scientist c. angol folyóirat 1968. októberi számában. (Ebből a Valóság is idéz részleteket 1969 januári számában.) Court Brown szerint ezer normális chromosomájú férfire 1,3 XXY chromosomájú férfi jut. Szerinte az ehhez, valamint az XYY syndromához tartozó férfiaknál jelentkezik leginkább az antiszociális és bűnöző magatartás. Az XXY nemi chromosómájú (gonosomájú) férfiaknál feltűnők a nőies szekunder nemi jellemzők, szellemi fejlődésük erősen visszamaradott. Az elmegyógyintézetekben ápolt XXY egyének nagy része a bíróságokról kerül oda. Forssman és Hambert, valamint Mosier és Casey kimutatták, hogy a Klinefelter syndroma sokkal elterjedtebb a bűnözők között (10—12%) mint a normál lakosság körében (2—3 ezrelék).[28]

Ezek között a bűnözők között szép számmal akadnak szexuális bűnözők, bár egyéb élet és vagyon elleni bűncselekményeket elkövetők is vannak közöttük.

b) Az *XYY chromosoma rendellenesség.* Ez a chromosoma Caseynek és Patricia Jacobs kutatásai szerint a bűnözők között *még gyakrabban jelentkezik mint az előbb ismertetett Klinefelter syndroma.* Legalábbis a normál lakossághoz viszonyítva jelentősebb arányokban. (Sze-

[22] Lejeune, Gauthier és Turpin: Études des chromosomes de neuf enfants mongoliens, 1959. C. R. Acad. Sci., Paris.

[23] Lejeune, Turpin és Decourt: Aberrations chromosomiques et maladies humaines, 1960. C. R. Acad. Sci., Paris. A fenti tanulmányokkal részletesen foglalkozik Hamerton könyve: Chromosomes in medicine, London, 1961. és Graven tanulmánya a Revue intern. de Crim. 1969. jan—márc. számában 28. old.

[24] Hamerton idevonatkozó cikke a Nature-ben London, 1968. 910. old.

[25] L. Graven idézett cikkét a Revue Internationale de Criminologie 1969. jan.—márc. számában, 28. old.

[26] L. ezzel kapcsolatban Pinatel már idézett „Biológia és felelősség" c. cikkét a Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, 1968. 3. számában 672—678. old.

[27] Lise Moor: Aberrations chromosomiques, Annales Internationales de Criminologie, 1967. 459. old.

[28] L. ezzel kapcsolatban Graven és Pinatel idézett cikkeit, valamint Vernet „Chromosomes et criminalité" c. tanulmányát, Études 1968. aug., szept. szám, 207. old., valamint elmebetegekkel kapcsolatban Casey, Street, Segall és Blanck: „Sex-chromosome abnornalities in two state hospitals for patients requiring special security". Nature, 1966. II. 5. szám, 641. old.

rintük a vizsgált 197 veszélyes bűnöző közül 12 esetében jelentkezett chromosoma rendellenesség és ezek körében 50—60-szor több (szám szerint 7) XYY kariotípusú egyén volt a bűnözők között mint a normál lakosság körében. (Ugyanakkor a helyes arányok tisztázása érdekében hangsúlyozzák, hogy ezek a chromosoma rendellenességek mindössze a bűnözők 1—2%-át érintik.) Az ehhez a rendellenességi csoporthoz tartozó antiszociális, sőt bűnöző egyének személyisége általában kóros és ezeknek a bűnözőknek a lelki alkata azonos a pszichopátiás személyiségek lelki alkatával. Patricia Jacobs összefüggést lát a többlet-chromosoma és az agresszivitás között. Hasonló megállapításokra jutott Price és Whatmore is, akik szerint a bűnözés korai előfordulása és az antiszocialitás, valamint az ezek nyomában kialakuló pszichopátiás lelki alkat különösen az XYY kariotípusú egyéneknél jelentkezik. Ugyanezt az álláspontot foglalja el a már említett Lise Moor is említett cikkében. Lise Moor hangsúlyozza, hogy az XYY chromosoma rendellenesség a bűnözők körében sokkal elterjedtebb, mint a normál lakosság körében. A fenti nézetek lényegében megegyeznek abban, hogy az XYY kariotípusú rendellenes chromosomájú egyéneknél a többlet Y chromosoma antiszociális magatartásban mutatkozik.[29]

A *közvetlen okozati összefüggést* azonban még nem tudták kimutatni, csupán empirikus és statisztikai adatokon alapuló egyre határozottabb *diagnózist* állítottak fel. Court Brown is ezt írja a New Scientist már idézett 1968. okt. 31-i tanulmányában: „Jelenleg azt mondhatjuk, hogy egy további Y chromosoma csak fokozza a pszichopata tulajdonságokat."

Itt kell rámutatnunk arra, hogy Magyarországon is megkezdődött a chromosoma kutatás és ennek során egyes veszélyes bűnözők chromosomáit vizsgálják. A vizsgálat eddig a bűnözőknek csak szűk körére terjeszkedett ki és a vizsgált személyek közül egyedül B. Á.-nak, az utóbbi évek egyik legkegyetlenebb gyilkosának sejtjeiben sikerült az XYY chromosoma rendellenességet kimutatni.[30]

A külföldi hirhedt esetek közül ki kell emelnünk Richard Speck-nek, a csikágói ápolónők gyilkosának esetét. Nála XYY chromosoma rendellenességet állapított meg a vizsgálat. Hasonló eredményre jutottak a francia kutatók is Daniel Hugon-nal kapcsolatban. Hugon 1968. októberében egy párizsi garniszállóban egy 62 éves prostituált nőt fojtott meg.

A chromosoma kutatások most már világszerte folynak. Az USA-ban Mary Telfer és munkatársai az elmebeteg bűntettesek pennsilvániai intézetében 129 magas növésű bűnöző kariotípusát vizsgálták meg és 11 eset közül 1-ben találtak gonosoma (sex chromosoma) rendellenességet, ugyanakkor a kontrol lakosság körében az előfordulási arány 1:1000 volt. Az USA-ban és Ausztráliában folyó legújabb kutatások (az USA-ban 1968 augusztusáig 3700 esetet vizsgáltak meg) különösen magas arányban észleltek sex chromosoma rendellenességeket elmebelileg fogyatékos bűnözőknél, akiket kriminális magatartás miatt börtönöztek be.[31]

III.

A chromosoma kutatás eddigi eredményeit összegezve annyit megállapíthatunk, hogy a rendellenes chromosomájú egyének (itt a gonosomák rendellenességeinek fent vázolt két változatára gondolunk) *inkább hajlamosak az antiszociális magatartásra, az agresszivitásra, mint a kontroll-lakosság.* Körükből bűncselekmények elkövetésére hajlamos egyének is kikerülnek és nagy számmal vannak közöttük pszichopátiás vagy karakteropátiás egyének, sőt a Klinefelter syndroma egyes előfordulási eseteiben mongol idióták is. Ez azt bizonyítja, hogy a *cytogenetikai rendellenességek hatással lehetnek a jellem vagy a lelki alkat kifejlődésére s jellemtorzulást, kóros lelki alkatot (pszichopátiát), sőt elmebetegséget, vagy gyengeelméjűséget is előidézhetnek.*

A kutatók szinte egyértelműen utasítják el maguktól a biológiai determinizmus, sőt fatalitás gondolatát, s csupán odáig jutnak el megállapításaikban, hogy a rendellenes chromosomájú egyének (főleg a fenti két változatban) bizonyos *„potenciális veszélyt"* jelentenek a társadalomra, de ez korántsem jelentheti azt, hogy a rendellenes chromosomájú egyének általában bűnre aktivizálódnak. Az eddigi kutatások nem is kis számban találtak olyan rendellenes chromosomájú egyéneket, akiknél sem antiszociális magatartás, sem agresszivitás, még kevésbé kriminális magatartás nem mutatkozott. S ha ezeknek az egyéneknek volnának is ilyen belső hajlamaik, a környezet, a külső befolyások, a szégyenérzet, s elsősorban a tudatban gyökeredző *önkontroll* a „veszélyes pillanatokban" is megállítja és visszatartja őket a bűnelkövetéstől. Mindenesetre a veszély lehetősége ezeknél az egyéneknél is fennáll.

S itt kell leszögeznünk azt is, hogy a chromosomák rendellenessége nem mindig kapcsolódik pszichopátiás lelki alkathoz, vagy egyenesen elmebetegséghez, még ha bizonyos értelmi retardáció észlelhető is az ilyen egyéneknél. Igen sok esetben a chromosoma rendellenesség csak aszocialitáshoz, charakteropátiához, amorális pszichopátiához, morális (így büntetőjogilag nem értékelhető) oligofréniához vezet. Vajon ezeknél teljesen mellőzzük a biológiai diagnózist? Vajon ezeket mint teljesen normális személyeket a klinikai befolyásolás körén kívül he-

[29] L. még Pinatel említett cikkét.

[30] Boda Lívia, Szabó Árpád és Czeizel Endre: A dupla Y syndroma több emberen elkövetett emberölés tettesénél, Orvosi Hetilap, 110. k. 1251—1254. old. 1969.

[31] L. Graven: Existe-t-il une „chromosome du crime"? Revue Intern. de Criminologie, 1968. okt.—dec. szám, 280. old.

lyezzük? Helyes-e ha a nem pszichopata bűnismétlőkre, akiknél a tudomány jelenlegi állása mellett a visszaeséssel szemben tehetetlenek vagyunk, minden terápiai ráhatás nélkül, csupán a börtön fegyelmét, (egy egységes és kellően nem differenciált fegyelmet) kényszerítjük? Nyilvánvaló, hogy ez dogmatikus s meghaladott álláspont lenne.

Ugyanakkor amikor a tudomány eredményei mellett nem mehetünk el szótlanul és a megállapított diagnózis esetén a prevenciót és a terápiát ki kell dolgoznunk, mind büntetőjogi, mind kriminológiai szempontból igen veszélyes álláspont lenne, ha eljutnánk ahhoz a felfogáshoz, hogy egyes veszélyes bűnözők *„biológiailag betegek"* s ezért nem lenne szabad őket büntetnünk. Mi semmi esetre sem kongatjuk meg a büntetőjogi felelősség jelenlegi rendszerének lélekharangját, amint azt Pinatel egyéb vonatkozásokban rendkívül értékes cikkében teszi.[32]

Mégis: az új cytogenetikai kutatások eredményeként megvan a diagnózis felállításának a lehetősége; most már olyan biológiai adottságokat észlelünk, amelyeknek kriminogén hatása egyre inkább kimutatható; az is kétségtelen, hogy a biológiai rendellenességek nem egyszer kóros lelki alkatot idéznek elő, így nem egy esetben a bűncselekményre vezető pszichopátia okához (biológiai kompenenséhez) is eljutottunk. Ezért *mindezt a kriminológusnak is észlelni kell!* Az antiszociális magatartás kivédése és csökkentése, a bűn prevenciója szempontjából az új kutatásoknak nagy jelentőségük van.

[32] Graven említett cikkében józan realizmussal mérlegeli a chromosoma kutatás eddigi eredményeit és hivatkozik Lafonra, a chromosoma kutatás egyik kiváló teoretikusára, aki szerint ez a rendellenesség" nem jelent biológiai végzetszerűséget, amely a bűnre hajlamosít."

Anélkül, hogy túlzásokba bocsátkoznánk, legalább a bűnismétlőknél, az állandóan visszatérő antiszociális magatartást tanúsítóknál, a „nem tudtam ellenállni" hangoztatóinál *egy lépéssel előbbre kellene lépnünk a bűnöző személyiségének helyes diagnózisa és a bűn megelőzése érdekében.* Magyarán: *a chromosoma kutatás eddigi biztató eredményeit fel kell használnunk a bűnismétlőknél, a bűnözésre hajlamosaknál, a bűntettet bűntettre, a szabálysértést szabálysértésre halmozóknál.*

Az orvosoknak és a pszichológusoknak a kriminológusok közreműködésével kell megtalálniok a pszichoterápiai kezelés és prevenció új módszereit, amelyek nem a büntetőjogi felelősségrevonás indokolatlan enyhítéséhez vagy elbagatellizálásához, a társadalmi védelem csökkentéséhez, hanem az antiszociális magatartással és a bűnnel szembeni még hatásosabb, eredményesebb, a szocialista humánumhoz közelebb álló és árnyaltabb módszerekhez vezethetnek mind a biológiai rendellenességeket mutató egyének érdekében, mind a társadalom védelme szempontjából is.

Hogy milyen lesz ez a terápia, nagyban függ a biológiai, valamint a pszichopatológiai és pszichiátriai kutatás további eredményeitől. S ezektől a büntetőjogásznak és kriminológusnak sem szabad elzárkóznia. Az etiológia területének kiszélesedése, a rokon vagy határtudományok, valamint a természettudományok hatalmas és gyors ütemű fejlődése, az ember fokozottabb biológiai és pszichológiai megismerése akarva, nem akarva kell, hogy *erre* az útra vigye a kriminológusokat is. Ha ezt nem vesszük észre, légüres térben „jogászkodunk." Ez nem a jövő zenéje, hanem a jelen valóságával, a bűnözés elleni harccal szorosan összefüggő követelmény.

Szekeres Károly

SZEMLE

Szentpétervári-Leningrádi Egyetem Büntetőjogi tanszékének 150 éves története*

Százötven éves fennállását ünnepli a Lenin-renddel és a Munka Vörös Zászló Érdemrendjével kitüntetett Leningrádi Állami Zsdánov Egyetem. Ez a híres felsőoktatási intézmény ragyogó fejezeteket írt mind a hazai, mind az egyetemes tudomány történetébe.

Az Egyetem ünnepe egyben az egész szovjet tudomány ünnepe is. A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége 1969. február 7-i törvényerejű rendeletében az Egyetemet alapításának 150. évfordulója alkalmából a szakemberképzés és a tudomány fejlesztése terén elért eredményeiért a Munka Vörös Zászló Érdemrendjével tüntette ki.

A Leningrádi Egyetem hazánk egyik leghatalmasabb oktatási, tudományos és kulturális központja. Egész története elválaszthatatlan kapcsolatban áll az orosz nép történetével, közoktatásával, művelődésével és forradalmi mozgalmaival. A tudományos felfedezéseknek és a hagyományoknak köszönhető, hogy az Egyetem mindig a haladó társadalmi eszmék és az élenjáró tudományos gondolkodás központja volt.

A Nagy Október Szocialista Forradalom győzelme felserkentette a népben szunnyadó tehetséget, megteremtette a művelődés és a kultúra soha nem látott mértékű fejlődésének feltételeit és elhozta a Leningrádi Egyetem felvirágzását is.

Ma az Egyetem falai között a tudomány minden alapvető területét átfogó kutatások folynak.

Különösképpen meg kell emlékezni arról az igen haladó szerepről, amelyet a Leningrádi Egyetem a társadalmi és politikai gondolkodás fejlesztése terén és a forradalmi-demokratikus mozgalmakban játszott.

*

A Pétervári Egyetem Jogi Fakultásának történetében a nagy Lenin nevével is találkozunk. V. I. Lenin, miután egy diákgyűlésen való aktív részvételéért a Kazáni Egyetemről kizárták és nem sikerült az a kísérlete, hogy tanulmányait külföldön folytassa, elhatározta, hogy externistaként teszi le vizsgáit a Jogi Fakultáson. Nagy nehézségek árán megkapta az engedélyt ahhoz, hogy vizsgáit a Pétervári Egyetemen tegye le.

V. I. Lenin 1890-ben kezdte meg a vizsgákra való felkészülést s 1891. márciusában érkezett Pétervárra. Az év folyamán három ízben (áprilisban, szeptemberben és novemberben) vizsgázott.

V. I. Lenin a vizsgabizottsághoz 1891. március 29-én nyújtotta be iratait. Ezekhez büntetőjogi tárgyú dolgozatát is mellékelte. A jogi vizsgabizottság elnöke V. I. Szergijevics professzor volt, büntetőjogból I. Ja. Fojnyickij professzor vizsgáztatott.

Az őszi vizsgaidőszakot (szeptemberben) a vizsgabizottság által megjelölt témákból készítendő írásbeli dolgozattal kellett megkezdeni. V. I. Lenin büntetőjogi témát választott.

1891. szeptember 16. és 21. között vizsgázott V. I. Lenin büntetőjogból és bírósági eljárásból. A tétellapon, amelyet V. I. Lenin kihúzott a következő kérdések álltak: „A védelem. Az okiratlopás". Szergejevics, Fojnyickij és Lebegyev vizsgáztatott.

Miután V. I. Lenin 13 vizsgát letett — a Jogi Fakultás teljes anyagából — és minden tárgyból kiváló érdemjegyet szerzett, első fokozatú diplomát kapott.

*

A jubileumi ünnepségek során, a Jogi Kar tudományos Tanácsának ünnepi ülésén hangzott el az az előadás, amelynek szövegét itt mutatom be a magyar olvasónak.

Ma az alma mater dicső jubileumáról emlékezünk meg.

Egyetemünket 1819. február 8-án alapították.[1] Az Egyetem alapját a korábbi Központi Pedagógiai Főiskola képezte. Megszervezése idején a három kar közül az egyik kar a Filozófiai—Jogi Kar volt. Azonban az orosz és külföldi büntetőjogot már 1819. előtt is oktatták. Mint ismeretes, az Egyetem alapja a korábbi Központi Pedagógiai Főiskola volt, ez utóbbit pedig az akkori Pedagógiai Főiskolából szervezték, amelynek Filozófiai—Jogi Karán büntetőjogot is oktattak.

A cári Oroszországban mind a büntetőjog tudománya, mind a jogi képzés fejlődése hosszú, nehéz utat járt be. A bonyolult és régies törvényhozásnak, a hűbéri állam önkényének és törvénytelenségének nem volt szüksége tudós jogászokra. Az a néhány egyetem, amely a jogi képzés és a jogtudomány központjává válhatott, a reakciós államapparátus erős nyomása alatt állott.

Azonban, ha az önkényuralomnak kevéssé is állott érdekében a jogtudomány fejlesztése és jogtudósok képzése, az ilyen irányú fejlődést a feudális-jobbágyi viszonyok felbomlásának objektív folyamata mégis nélkülözhetetlenné tette és ennek a kor számos kiváló embere is tudatára ébredt.

A büntetőjog problémái tudományos kimunkálásának hiánya megmutatkozott a büntető törvényhozás állapotán is. Csak az 1813. évi tervezetben találkozunk először „A büntetőjog alapjaival", azaz az általános résszel, a bűncselekmény fogalmának meghatározására tett első kísérletekkel és i. t. Ezek az első kísérletek az 1845. évi törvénykönyvben nyertek jogszabályi rögzítést.

A Filozófiai—Jogi Karon az első tanévben (1819—1820) két szaktanszék volt: a közjogi és a tételesjogi tanszék; a római és az orosz büntetőjog az utóbbihoz tartozott, azonban az önálló büntetőjogi tanszék létesítésének gondolata már korábban felmerült.

A Központi Pedagógiai Főiskola Egyetemmé történő átszervezésének megvitatása során és az erről összeállított tervezettel[2] kapcsolatban Uvarov, leningrádi tankerületi főigazgató, szakvéleményében a következőket írta: „...az oktatás minden területének alapos vizsgálata során úgy találtam, hogy figyelemmel a jogtudományok terjedelmére és szükségleteire, két tanszék kevésnek bizonyul, különösen akkor, ha a Központi Pedagógiai Főiskola egyetemi jelleget és tevékenységi

* (A Leningrádi Állami Egyetem alapításának 150. évfordulója alkalmából az Egyetem jogi karán rendezett jubileumi tudományos ülésszakon elhangzott előadás.)

[1] A régi időszámítás szerint.

[2] Проект первоначального образования СПБ университета
(Tervezet a Szentpétervári Egyetem alapításáról.)

kört ölt. Miért is javasolom, hogy a büntetőjogot a római jogtól különítsék el, minthogy az az utóbbival nem fér össze, ám a dolgok állására és az idők követelményeire tekintettel számunkra szerfelett fontos."[3] Eszerint Uvarov szükségesnek tartotta egy harmadik tanszék — a büntetőjogi tanszék — létesítését.

Ezt követően V. G. Kukolnyik adta elő a büntetőjogi kollégiumot az Egyetemen, majd utána P. Logyij. Miután ő a karról eltávozott, két évig nem adtak elő büntetőjogot. 1824-től Sz. G. Bogoljubov lett a büntetőjog előadója, aki érdekes körülmények között került az Egyetemre.

Kunyicin nyugállományba helyezésével kapcsolatosan az „Akadémiai Közlöny"[4] 1822. március 22-i 26. számában pályázatot tettek közzé az orosz polgári jog, büntetőjog és bírósági eljárás rendes professzori állásának betöltésére. Egy ismeretlenül maradt személytől érkezett be pályázat, aki a pályázathoz „Törvénykezési és hagyatéki rendtartás a régebbi és újabb orosz törvények alapján" című kéziratát mellékelte, azonban ennek az elbírálása során „a bizalomra méltatlannak nyilváníttatott". Ekkor Runics személyesen hívta meg Sz. G. Bogoljubovot, hogy dolgozzék az Egyetemen. Bogoljubov a kérvényéhez mellékelte műveinek jegyzékét, amelyből Runics azt állapította meg, hogy a pályázó „széles körű ismeretekkel és tudással rendelkezik a hazai jogot illetően..., munkáiban nagyrészt olyan tárgyakat gyűjtött össze és dolgozott fel — elegendő számban —, amelyek a Törvénykönyvet összeállító bizottság munkájára tekintettel vannak". Ezenkívül Runics „megbizonyosodott kiváló erkölcsi kvalitásairól".

1824. január 4-én a Filozófiai—Jogi Kar konferenciája megvizsgálta Bogoljubov bemutatott műveit, valamint kérvényét és megállapította, hogy a bemutatott munkák nem képeznek olyan disszertációt, „amelyekből a szerző tudományos felkészültsége kitűnne. A szerző sehol sem veti össze az orosz jogot a rómaival és semmilyen jártasságot nem mutatott a latin nyelvben." A konferencia úgy határozott, „nem engedhető meg", hogy Bogoljubov „az orosz jogot tanítsa". E döntés ellenére a kulturális- és közoktatásügyi miniszter felterjesztésére I. Sándor 1824. február 15-én kelt rendeletével Bogoljubovot kinevezte az orosz polgári és büntetőjog, valamint bírósági eljárás rendes tanárává a Pétervári Egyetemre.

Mivel Bogoljubov nem volt alkalmas az általa betöltött állásra, 1830-ban felmerült nyugdíjazásának kérdése. A tankerületi főigazgató a miniszternek küldött jelentésében a következőket írta: „Ismételten és számos embertől hallván kedvezőtlen véleményt Bogoljubov, a Szentpétervári Egyetem orosz polgári- és büntetőjogi, valamint bírói eljárási tanszéke rendes tanárának tudásáról és oktatói képességeiről, az előadásain való személyes jelenlétemmel szereztem bizonyságot erről, és ennek alapján kötelességemnek tartottam, hogy azt tanácsoljam neki, váljék meg az Egyetemtől, de hasztalan."

Bogoljubovot csak 1832-ben mentették fel tanszékvezetői állása alól, saját kérésére, melyben azt írja, hogy rendkívül elfoglalt a szenátusban, de magmaradt a Pétervári Egyetem igazgatósága tejhatalmú megbízottjának és örökös ülnökének.

Abból a célból, hogy a Filozófiai—Jogi Karon saját nevelésű tudományos munkaerőket képezzenek, az első végző évfolyamról Jelpatjevszkijt, Andrijevszkijt és Rozsgyesztvenszkijt az Egyetemen tartották. Ők 1823-ban tették le vizsgájukat és a magisteri tennivalók ellátására alkalmazták őket.

A Karon az 1835. évi szabályzat hatályba léptetése után megszervezték a Rendőri- és büntető törvények tanszékét. Ennek a vezetője Ja. Varsev, a jogtudományok doktora lett, aki orosz büntetőjogi előadásait „a törvénytár alapján készített saját jegyzetei és a legjobb német kriminalisták munkája nyomán" tartotta.

Varsev nyugdíjazása után Vlagyimir Danyilovics Szpaszovics foglalta el a katedrát.

Az 1863. évi szabályzat alapján megszervezték a Büntetőjogi, bírósági eljárási és bírósági szervezeti tanszéket, amelyet 1864-ben Alekszander Pavlovics Csebisev-Dmitrijev foglalt el, majd Nyikolaj Sztyepanovics Tagancev, végül pedig N. D. Szergijevszkij.

A század elején a sajtó élesen kritizálta a jogi Karokon folyó oktatás állapotát. A napilapok arról írtak, hogy az egyetemet végzettek jogi tudatlansága általánosan elismert tény. Arról cikkeztek, vitatkoztak, hogy szükségesek-e az előadások, szemináriumok, stb.

Ez a büntetőjog oktatása megszervezésének rövid története Karunkon 1917. októberéig.

Ami pedig a büntető jogtudomány fejlődésének történetét illeti, ez a nemzeti tudományos káderek képzése, a tudományos munkák kiadása és a büntetőjog alapvető intézményeinek kimunkálása nyomán fejlődött.

Az első időszakban a Pétervári Egyetem tudósai, miként más tudósok is a jog dogmatikai vonatkozásait, a büntetőjog általános részét, avagy filozófiai kérdéseit dolgozták fel.

A reformkori Oroszországban 1864. után az 1905. évi forradalomig a büntetőjogi tanszéken egy sor olyan kriminalista dolgozott, akik előmozdították az orosz büntető jogtudomány további fejlődését. Közéjük kell sorolnunk V. D. Szpaszovicsot, A. P. Csebicsev-Dmitrijevet, N. Sz. Tagancevet, I. Ja. Fojnyickijt, N. D. Szergijevszkijt, A. A. Zsizsilenkót, M. M. Iszajevet és O. I. Ljublinszkijt.

A tudomány fejlődése szempontjából nagy jelentőséggel bírt az, hogy 1876-ban a Jogi Kar mellett megszervezték a Jogi Társaságot, amelynek büntetőjogi szekciója is volt.

M. D. Sargorodszkij, az ezen időszakban a tanszéken dolgozó kriminalisták szerepét és jelentőségét méltatva, a következőket írta: „Figyelmet érdemel az a tény, hogy a cári Oroszország viszonyai között az 1905-ös forradalomig a burzsoá büntetőjogtudomány bizonyos mértékben oppozícióban volt a hatályos büntető törvényekkel szemben és elutasította a fennálló büntetési rendszert, mivel az még egy sor feudális maradványt tartalmazott, sőt a burzsoá szerzők szót emeltek a halálbüntetés széles körű alkalmazása ellen, a ténylegesen tovább alkalmazott testi büntetések ellen, a cári bíróság önkénye ellen, stb. és

[3] ЦГИАЛ, ф. 733, оп. 20, д. 219, л. 3.
[4] Академические ведомости

a törvényhozás burzsoá reformját követelték."[5]

1905 forradalmi eseményei nagyon megrémítették a liberálisokat, köztük a liberális büntető jogtudósokat is. A cárizmus utolsó 12 évében (1905—1917) csaknem valamennyien átálltak az ellenforradalom táborába. Tagencev, Fojnyickij, Szergijevszkij és más kriminalisták az 1905-ös forradalom után teljes egészében helyeselték az akkori büntető törvényhozást és ítélkezési gyakorlatot. Számos kriminalista vállalt részt reakciós büntetőjogi aktusok hozatalában; ez időszakban a cári rendszer hű kiszolgálóiként tevékenykedtek.

A professzorok és az oktatók által folytatott tudományos tevékenység mellett találunk kísérleteket a hallgatóknak a tudományos munkába való bevonására is. Így Fojnyickij professzor egy hallgatói csoportot vezetett, amely statisztikai feldolgozást készített különböző tényezőknek a bűnözésre — általában — és a női bűnözésre — különösen — gyakorolt hatásáról.

A számos hallgatót foglalkoztató tudományos diákkörben a büntetőjogtudomány aktuális kérdéseit tanulmányozták. Az előadást tartó diákok között találjuk M. M. Iszajevet, P. I. Ljublinszkijt és M. Koszvent — a jövő kiemelkedő tudományos munkásait.

Az 1890-es évek elején I. Ja. Fojnyickij kezdeményezésére büntetőjogi kabinetet szerveztek. A kabinet a fizikai fakultás felső emeletének nagytermében nyert elhelyezést. A terem méretei 15×5 százseny.[6] A kabinet gyűjteményekkel és könyvtárral rendelkezett. A gyűjtemények modelleket, fényképeket és mintákat tartalmaztak.

A XX. század elején, a forradalom előtt a büntetőjogi tanszéken kiemelkedő tudósok jelentős csoportja tevékenykedett. Mégsem tudtak igazi tudományt művelni, nem tudták a mind jobban növekvő bűnözéssel szembeni harc tudományosan megalapozott útjait megmutatni, mivel nem lépték át a társadalmi élet jelenségei hagyományos burzsoá, idealista vagy mechanikus magyarázatának kereteit. Helyesen mutattak rá a kutatók, hogy „a forradalom előtti időszakban a társadalomtudományok helyzete az Egyetemen azt a mély válságot tükrözte, amelyet a burzsoá ideológia a marxizmus kialakulása óta átélt, amely valóban tudományos világnézet és amely valódi fordulatot vitt végbe az emberiség szellemi fejlődésében. Az egyetemi tudósok többségének munkái értékes tényanyagot tartalmaztak, azonban olyan elméleti alapokra épültek, amelyek nem lépték át a burzsoá világnézet, a társadalmi jelenségek idealista magyarázatának kereteit."[7]

Csak az Októberi Forradalom után, a burzsoá ideológiával való harcban, a marxizmus—leninizmus klasszikusainak munkája alapján sikerült a bűncselekményről és a büntetésről szóló egyedül tudományos tanítást, az igazi büntető jogtudományt megalkotni.

Az új korszak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után kezdődik, amelynek során szétzúzták a régi burzsoá rendet, elsöpörték a régi törvényeket és jogot, elsősorban a régi büntetőjogot.

V. I. Lenin rámutatott arra, hogy a forradalmi hatalom és az új jog a burzsoá rend szétzúzása és a néptömegek közvetlen jogalkotó tevékenysége eredményeképpen jön létre, „akik szétzúzzák a régi törvényeket, elsöprik a népet elnyomó szerveket."[8]

A büntetőjog tudománya a szovjet hatalom évei alatt nagy és nehéz utat tett meg. A hatalmát kivívott új osztálynak át kellett alakítania az oktatás rendszerét, meg kellett alkotnia az új szovjet büntető jogtudományt, meg kellett teremtenie a feltételeket az új, születő jog tanításához, és segítenie kellett a jog marxista—leninista alapokon nyugvó tudományos művelését.

Október győzelme után az Egyetemnek és a többi oktatási intézménynek az volt a feladata, hogy a tudomány fejlődésének és a korábban kizsákmányolt tömegek kiművelésének ügyét szolgálja. „Bonyolult és nehéz volt az Egyetem átszervezésének útja, sok sikeres és sikertelen próbálkozás és kísérletezés, megoldhatatlannak tűnő probléma volt ezen az úton."[9]

Rögtön a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a szovjet büntető jogtudomány ama feladat előtt állott, hogy az emberiség történetében elsőként, a marxista—leninista dialektikus materialista filozófia alapján kidolgozza a büntetőjog elméleti és gyakorlati kérdéseit.

A forradalom utáni első esztendőkben ez a feladat főként a gyakorlati kriminalistákra hárult, akiknek nap mint nap meg kellett oldaniok a bűnözés elleni harc gyakorlati feladatait és meg kellett alkotniok az új büntető törvényeket. E feladatukat a marxizmus—leninizmus klasszikusainak munkái alapján végezték, akik még a proletárforradalom győzelme előtt a büntetőjog egy sor kérdését megoldották.

Így születtek meg a világon és az emberiség történetében először a szovjet büntetőjog alapelvei, amelyeket V. I. Lenin és munkatársainak művei és gyakorlati tevékenysége nyomán dolgoztak ki.

Október után megkezdődött a jogi oktatás gyökeres átszervezése. A büntetőjog tanítása a forradalom utáni első esztendőben csaknem teljesen a régi, forradalom előtti kriminalisták kezében volt, akik távol álltak a marxizmustól, egy részük ellenséges érzülettel viseltetett iránta, vagy legjobb esetben lojális volt a szovjet hatalommal.

A szovjet hatalom első éveiben megjelent tankönyvek csaknem teljes egészükben a szociológiai iskola vagy ún. „harmadik iskola" eszméit reprodukálták.

A forradalom előtt (az 1915—1916-os oktatási évben) a Jogi Kar Büntetőjogi és bírósági eljárási tanszékén a következők dolgoztak: I. Rozin professzor, tanszékvezető, aki a bírósági eljárást és a büntetőjog különös részét adta elő; A. D. Zsizsilenko professzor, aki a büntetőjog általános és különös részének előadója volt; M. Iszajev magántanár, aki a büntetőjogi gyakorlati foglalkozásokat és a büntetőjogi tudományos diákkört vezette; A.

[5] М. Д. Шаргородский, Наказание по уголовному праву эксплуататорского общества (A büntetőjogi büntetés a kizsákmányoló társadalmak büntetőjogában.),
[6] Госюриздат, М. 1957. 298. o.

[7] В. П. Мавродин, Н. Г. Сладкевич, Л. А. Шилов, Ленинградский университет изд. ЛГУ. 1957. 32. o. (A Leningrádi Egyetem.)
[8] В. И. Ленин, ПСС, т. 12. 350. o.

[9] Ленинградский университет 1819—1944. «Советская книга», 1945. 85. o. (A Leningrádi Egyetem.)

Kruglevszkij magántanár, aki a büntetőjog fejlődésének történetéről tartott szakkolégiumot; V. D. Kuzmin—Karavajev, aki „A katonai büntetőjog alapjai" című tárgy előadója volt; O. I. Ljublinszkij magántanár, aki „Modern büntetési rendszer" címmel tartott szakkollégiumot, valamint büntetőjogi és bírói eljárási gyakorlati foglalkozásokat vezetett; V. B. Sztankevics, aki „A veszélyes állapot és a társadalmi védekezés intézkedései, mint az új büntetőjog alapvető fogalmai" címmel tartott szakkollégiumot; A. A. Timasev magántanár, aki „A tömegek bűnös fellázítása és a társadalom elleni bűncselekmények" című szakkollégiumot adta elő; I. Sz. Timofejev magántanár, aki „Az állam elleni bűncselekmények" és „Bírósági szónoklástan" című szakkollégiumokat tartott és büntető bírósági eljárási gyakorlati foglalkozásokat vezetett; M. P. Csubinszkij magántanár, aki „A büntető politika" című kollégiumot adta elő és büntetőjogi gyakorlati foglalkozásokat tartott.

P. I. Ljublinszkij, A. D. Zsizsilenko és A. F. Konyi aktívan közreműködtek az új jogi iskola kialakításában.

Míg az Egyetem többi fakultása, mint a természettudományi és a bölcsészettudományi kar, a forradalom után is folytatták munkájukat, addig, — mint arra a kutatók helyesen rámutatnak — a Jogi Kar, sem a tudományos-oktatói és hallgatói káderösszetételt, sem pedig az oktatás tartalmát tekintve nem maradhatott meg korábbi formájában. A különböző árnyalatú reakciósok tevékenységükhöz a Karon kerestek és találtak is támaszt. Ezért a Kart az 1917—1918-as tanévre ideiglenesen bezárták.

A Művelődésügyi Népbiztosság határozata a következőket állapította meg. „Tekintettel az orosz egyetemek jogi karainak és a többi hasonló jogállású felsőoktatási intézménynek teljesen elavult tanterveire, úgyszintén arra, hogy e tantervek egyáltalán nem felelnek meg sem a tudományos módszertani követelményeknek, sem pedig a szovjet intézmények szakember-szükségleteinek, elrendeljük: 1. A jogi fakultások, mint az egyetemek külön egységei, úgyszintén a hozzájuk hasonló felsőoktatási intézmények megszűnnek."[10]

E kormányintézkedést indokolva, M. Pokrovszkij „A jogi karok bezárása" című cikkében[11] a következőket írta: a burzsoá államokban megengedhetetlen, hogy „a proletár teljes mesztelenségében lássa a tőke uralmát. És íme a „jogtudomány" szolgáltatta azt a szép köntöst, amellyel a dolgozó százmilliónak néhány tízezer által történő gazdasági elnyomását leplezték. Ez a szerep, a szép fátyol szerepe a csúnya valóságon, az utóbbi időben aligha volt a jogtudomány fő feladata."[12] Erre a szerepre, vélte M. Pokrovszkij, az új állam nincs ráutalva, mert „a szocialista Oroszországnak semminő ilyesféle „tudományra" nincs szüksége. A Szovjet Köztársaságnak semmi szüksége nincs arra, hogy forradalmi diktatúráját olyan lepelbe bugyolálja, amely a néptömegek szeme elől eltakarná e forradalmi diktatúra lényegét."[13]

Ezenkívül a jogi kar professzori-oktatói testülete nem teljesítette azt a kívánalmat, hogy dolgozzák át a programot és továbbra is a régi rendszer szerint tartották az előadásokat, amiből M. Pokrovszkij azt a következtetést vonta le, hogy „a régi „jurisprudentia" professzorai nem lehetnek szovjet dolgozók; — ők burzsoá társadalom kiszolgálói, és „tudományuknak" velük együtt kell kihalnia."[15]

Ekként a Jogi Kart, miután a szovjet hatalom alatt bizonyos ideig működött, egy tanulmányi évre bezárták.

1920 és 1931 között az egyetemen különféle egységeket hoztak létre (társadalomtudományi kart, jogi tagozatot, szovjet jogi kart) a tanszékek helyett egy, a büntetőjogot is magában foglaló kriminalisztikai szakbizottsággal.

Ennek a bizottságnak Zsizsilenko professzor, N. V. Rabinovics, Kamenszkaja és Hlicsajeva voltak a tagjai.

1931-ben az egyetem Szovjetjogi Fakultása helyett a kormány határozata alapján szervezett Krilenko nevét viselő Szovjetjogi Intézetben és a Szovjet Építés Intézetében büntetőjogi tanszékeket terveztek. Ez a két önálló büntetőjogi tanszék 1941-ig állott fenn, amikor is az intézeteket és így a tanszékeket is egyesítették.

A hitleri Németország hitszegő támadása után a Büntetőjogi Tanszék dolgozóinak nagy csoportja a frontra ment, az Intézetet pedik kitelepítették a blokád alá vett Leningrádból.

1944-ben, miután Leningrád felszabadult a blokád gyűrűje alól, a visszatelepített Egyetemen újra létrehozták a Jogi Kart, amely 1954-ig a Jogi Intézettel párhuzamosan állt fenn.

A haza védelmében a fronton elesett M. V. Kraszilnyikov, a blokád alá vett Leningrádban szolgálata közben elesett V. Sz. Safranov és Z. A. Egenburg.

1945-ben a kényszerű távollét után visszatért Leningrádba az M. I. Kalinin (korábban N. V. Krilov) nevét viselő Jogi Intézet, amely 1954-ig állott fenn, amikor is egyesítették az Egyetem Jogi Karával.

Az elmúlt 15 esztendő folyamán (a két tanszék egyesítése óta) a büntetőjogi tanszéken a következők dolgoztak: N. A. Beljajev professzor, N. P. Grabovszkaja, Sz. A. Domahin, N. Sz. Lejkina, N. B. Ljassz, V. Sz. Prohorov, A. I. Szantalov, V. G. Szmirnov, I. G. Filanovszkij docensek, I. I. Szluckij, I. I. Szolodkin és M. D. Sragorodszkij professzorok, valamint P. P. Oszipov tanársegéd.

A tanszékeken hosszú éveken át dolgoztak laboránsként F. M. Aszkinazi, N. V. Marsalova és D. I. Hutorszkaja.

A szovjet hatalom évei alatt a tanszék munkatársai voltak még P. I. Ljublinszkij és V. D. Kuzmin-Karavajev professzorok, valamint A. F. Konyi akadémikus.

Mind az Egyetemen, mind pedig a leningrádi jogi intézetek tanszékein nagy figyelmet szenteltek a tudományos káderek képzésének. 30—35 év folyamán a Büntetőjogi Tanszéken, több mint 50 kandidátust képeztek ki, az elmúlt 10 év folyamán pedig tizen nyerték el a tudományok doktora fokozatot.

Külön kell megemlékezni M. D. Sargorodszkij professzor szerepéről a tudományos káderek képzésében, a Karon a különböző büntető-tudo-

[10] Народное просвещение, «Еженедельник НКП РСФСР» 1918. № 23—25, 22—23. o. (Népművelés, az OSzFSzK Művelődésügyi Népbiztosság hetilapja.)
[11] uo.
[12] uo. 3. o.
[13] uo. 1. o.
[14] uo. 3. o.

mányok mint a büntetőjog, javító-munka joga és a kriminológia, fejlődése feltételeinek megteremtésében, valamint jelentős kollektív tudományos munkák kiadásában.

A tanszék minden dolgozója M. D. Sargorodszkij tanítványa.

A leningrádi jogi felsőoktatási intézmények neveltjei, M. D. Sargorodszkij tanítványai, akik a Büntetőjogi Tanszéken teljesítették aspiranturájukat és védték meg diszszertációjukat, ma az ország tanszékeit és tudományos intézményeit vezetik. Így N. Sz. Alekszejev a Büntetőjogi és Kriminalisztikai Tanszék vezetője és Karunk dékánja, L. A. Andrejev a Szovjetunió Ügyészségi Nyomozóinak Továbbképző Intézetében a Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszék vezetője, N. A. Beljajev a Büntetőjogi Tanszék vezetője és Egyetemünk prorektora, I. N. Gorelik a Belorussz Állami Egyetem professzora, P. Sz. Dagelj a Távolkeleti Egyetem Jogi Kara Büntetőjogi Tanszékének vezetője, I. I. Karpec A bűnözés okai tanulmányozására és a bűnözés elleni harc módszereinek kidolgozására létesített Össz-szövetségi Intézet igazgatója, Sz. P. Kaszatkin a Szovjetunió Legfelső Bírósága Statisztikai Osztályának vezetője, V. I. Pincsuk a Szovjetunió Belügyminisztériumi Főiskolája leningrádi filialjéjának Jogi Tanszékét vezeti, A. L. Reminszon a Tomszki Egyetem Jogi Kara Büntetőjogi Tanszékének vezetője, V. G. Szmirnov az Omszki Rendőrségi Főiskola Tudományos vezetőhelyettese, V. A. Skorko a Belorussz Egyetem Jogi Karának dékánja, A. P. Filipov a Szovjetunió Ügyészségi Nyomozó Továbbképző Intézetének igazgatója.

A Jogi Kar Büntetőjogi Tanszékén más szocialista országok számára is sok tudományos szakembert képeztek ki.

A szovjet büntetőjog, mint alapvető tantárgy mellett a Karon oktatják a javító-munka jogát, a kriminológiát és a burzsoá büntetőjogot is (külföldiek részére) és a tanszéken e három területen folyik tudományos munka.

A kutatók már rámutattak azokra a jelentős változásokra, amelyek 1917 októberétől napjainkig az egyetemeken a jogi oktatásban és a tudományok fejlődésében végbementek.

Október után, a szovjet hatalom 50 éve alatt hasonló feladatokat teljesített az Egyetem, annak Jogi Kara és Büntetőjogi Tanszéke is. Ez mindenekelőtt abban fejeződött ki, hogy az egyetemen művelt tudomány és a gyakorlat között szoros kapcsolat jött létre.

A tanszék tudósai a hallgatók és a gyakorlat munkásai részére nélkülözhetetlen tankönyveket és tansegédleteket kezdtek alkotni. Az első, a tanszéki kollektíva által írt ilyen tankönyvet még 1940-ben adták ki a jogi iskolák hallgatói számára. Megírásában M. D. Sargorodszkij, Z. Sz. Kadszon, M. V. Kraszilnyikov, N. Ja. Levin, I. I. Szluckij, P. G. Gyeniszov, N. E. Melkonjan és M. M. Merkusev vett részt.

Az 1960-as években megjelentették a szovjet büntetőjog általános részét (1959), majd különös részét (1960) tárgyaló jegyzetet, majd 1962-ben kiadták a szovjet büntetőjog különös részét tárgyaló tankönyvet. A jegyzetek és a tankönyv megírásában a következők vettek részt: az általános részt illetően — Sargorodszkij, Szluckij, Beljajev, Alekszejev, Domahin, Szolodkin, Szantalov, Filanovszkij, Lejkina, Reminszom; a különös rész elkészítésében — Sargorodszkij, Beljajev, Szolodkin, Szmirnov, Ljassz, Alekszejev, Domahin, Szantalov, Lejkina, Grabovszkaja, Szluckij, Filanovszkij és Karpec.

A tanszék professzori-oktatói kara mind aktívabb segítséget nyújtott az igazságszolgáltatási szervek gyakorlati tevékenységéhez. Ez a segítség az ítélkezési és bűnüldözési gyakorlat tanulmányozásában és általánosításában, a gyakorlat dolgozói számára előadások tartásában és szemináriumok vezetésében, a Leningrádi Városi Bíróság, Ügyészség és büntetésvégrehajtási intézetek tudományos-módszertani tanácsai munkájában való részvételben és egyéb formákban nyilvánult meg. A Kar büntetőjogi tanszékeinek és az intézeteknek munkatársai mindig jelentős munkát végeztek politikai-felvilágosító és tudományos-propaganda előadások tartásával. Aktív részt vállaltak a választási kampányok lebonyolításában és széles körben népszerűsítették a büntetőjog és a büntető törvényhozás kérdéseit.

A Tanszék kollektívája elkészítette és kiadta az OSZSZSZK 1960. évi Büntető Törvénykönyvének első, — mind tudományos, mind gyakorlati szempontokra tekintettel levő — kommentárját és részt vett a Moldavai SZSZK Büntető Törvénykönyvéhez készült kommentár megírásában.

A Tanszék sok figyelmet fordít a tudomány kérdéseire is. A Tanszék minden munkatársa rendszeres tudományos munkát végez választott szakterületén. Ezenkívül az elmúlt évek során jelentős haladás tapasztalható az aktuális tudományos kérdések kollektív feldolgozásában. N. A. Beljajev és M. D. Sargorodszkij vezetésével a Tanszék munkatársai többéves munkával elkészítették a szovjet büntetőjog kézikönyvét, valamint a szovjet büntetőjog általános és különös részét tárgyaló tankönyvet. A tudományos munka színvonalának emelése hozzájárult az oktatás további tökéletesítéséhez.

A Tanszék több munkatársa tudományos tevékenységében jelentős helyet foglalt el a legújabb büntetőjogi teoriák antidemokratikus lényegének és ezek gyökereinek a leleplezése.

N. Sz. Alekszejev, M. D. Sargorodszkij professzor, valamint N. V. Ljassz docens jelentős eredményeket értek el a burzsoá büntetőjog és egyes intézményeinek a bírálatában.

Sokat tesznek a Tanszék egyes munkatársai az új tudomány, a szovjet kriminológia fejlődése érdekében. M. D. Sargorodszkij professzor és Sz. A. Domahin munkái a bűnözés okairól a Szovjetunióban és a kapitalista társadalomban, N. Sz. Lejkina docens kutatásai a személyiség szerepéről a büntetőjog alapvető intézményei és a bűnözés okainak tanulmányozásánál értékes hozzájárulást jelentenek a tudományhoz.

N. A. Beljajev professzor a javító-munka joga és a büntetőjogi büntetés fontos elméleti kérdéseit dolgozza fel.

Korábbi ilyen irányú kutatásai folytatásaként N. P. Grabovszkaja docens a fiatalkorúak bűnözésével kapcsolatos kérdések mélyreható elméleti feldolgozását végzi.

M. D. Sargorodszkij professzor és tanítványai: N. A. Beljajev, M. A.

Jefimov és I. I. Karpec professzorok jelentős kutatási eredményeket értek el a büntetés és a javító-munka joga alapvető elméleti kérdéseinek kidolgozása terén.

A külföldi büntetőjoggal és más szocialista államok büntetőjogával foglalkoztak munkáikban N. Sz. Alekszejev professzor, és N. V. Ljassz docens.

V. G. Szmirnov, I. I. Szolodkin és M. D. Sargorodszkij professzorok a büntetőjog történeti kérdéseinek feldolgozásával is foglalkozott.

Sokat és termékenyen foglalkozott a büntetőjogi felelősséget kizáró körülményekkel kapcsolatos elméleti kérdések kidolgozásával az azóta elhunyyt I. I. Szluckij professzor és Sz. A. Domahin docens.

A büntetőjog általános része filozófiai problémáin munkálkodik V. Sz. Prohorov, A. I. Szantalov és I. G. Filanovszkij. P. P. Oszipov tanársegéd egy elhanyagolt szakterületet, a nemi bűncselekmények kérdését dolgozza fel.

Ezek a Jogi Kar Büntetőjogi Tanszékén folyó oktató és tudományos munka fejlődésének főbb eredményei a Leningrádi Egyetem 150 éves fennállása alatt.

A Tanszék munkatársai a szovjet hatalom évei alatt mélyreható kutató munkát folytattak a bűnözés állapota és a bírói gyakorlat általánosítása terén. Sokat tettek az általános rész, a javító-munka joga és a kriminológia filozófiai és elméleti problémáinak kidolgozása érdekében. Ezekről a kérdésekről monográfiák, jegyzetek és cikkek jelentek meg. Sok figyelmet szenteltek a különös rész időszerű kérdései kidolgozásának is, mint pl. a huliganizmus, a gazdasági bűncselekmények, személy elleni bűntetek, hivatali bűntettek. a nemi erkölcs elleni bűntetek és i. t.

Az 1956-tól 1968-ig terjedő időszakban a büntetőjogi tanszéken 950 diplomát védtek meg. ezek közül a levelező tagozaton 484-et, a nappali tagozaton 264-et, az esti tagozaton pedig 202-őt.

Annak ellenére, hogy sokat tettünk, társadalmunk fejlődése egész munkánk további megjavítását igényli. Ezt a követelményt támasztják munkánkkal szemben „A jogtudományok további fejlődéséről és az országban folyó jogi oktatás megjavítását célzó intézkedésekről" (1964)[15] és „A társadalomtudományok további fejlesztését és a kommunista építésben játszott szerepük fokozását célzó intézkedésekről" (1967)[16] a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága által hozott határozatok is.

A szovjet jogászok — e határozatokra válaszként — minden erejükkel az oktatás és a tudományos munka megjavítása és tökéletesítése érdekében munkálkodnak, annak érdekében, hogy a Karról kibocsátott szakemberek jól értsék dolgukat, hűek legyenek a Párthoz és a néphez.

A Párt által elénk tűzött feladatok megoldásában aktív részt vállalnak a Jogi Kar Büntetőjogi Tanszékének munkatársai is.*

I. I. Szolodkin

Servitus apparens a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában

Több mint negyven esztendeje „Kötelem valósulás" címen megjelent tanulmányomban igyekeztem kimutatni a dologi jog- és a kötelmi jog, közelebbről a ma is sokat emlegetett dologi hatály-kötelmi hatály egymáshoz való közeledését, amit Mikszáth egy írásának címével: „Mindenki lépik egyet" fejeztem be.

Ma is úgy ítélem meg, hogy a dologi jog-kötelmi jog közeledése, a határok elkülönítése folyik.

Ami erősebben aktuálissá tette a történeti visszapillantást, az a Legfelsőbb Bíróság törv. I. 20 618/1968. sz. óvási határozata. (Megjelent a Bírósági Határozat 1969. január 1. számában 929. szám alatt.

Az ügy rövid tényállása az, hogy az eladók, akik az 1127/1, 1127/2 és 1127/3. hrsz. ingatlanok tulajdonosai, eladták az alperesnek az 1127/3. hrsz. ingatlant azzal, hogy a vevők az 1127/1. hrsz. (el nem adott) ingatlanon levő kút használatára jogosultak. Az eladók úgy a vevők tulajdonjogának telekkönyvi bekebelezése, valamint a kútszolgalmi jog bejegyzéséhez is a szerződésben hozzájárultak. A tulajdonjogi átírás meg is történt, a kútszolgalmi jog bejegyzése azonban elmaradt, bár az alperes és felesége (a vevők) a kutat ténylegesen és folyamatosan használták.

Utóbb a tulajdonosok az 1127/1 és 1127/2. hrsz. ingatlant a jelen per felperesének 1964. márc. 20-án eladták és — bár az ő szerződésük nem említette az alperesek kútszolgalmi jogát, a felperesek erről tudtak és a kutat az alperes és felesége a felperesek tulajdonszerzését követően is éveken át használták.

1967. júniusában a felperesek a kút használatát meggátolták, arra hivatkozással, hogy az alperes korábban csak szívességből használta a kutat, és ők a szívességi használatot megvonták. Az alperes birtokháborítást sérelmezett és az illetékes szakigazgatási szerv a birtokháborítást megállapította és a felpereseket a magatartás folytatásától (a kúthasználat megakadályozásától) eltiltotta.

A felperesek az államigazgatási határozat megváltoztatására keresetet indítottak azzal az indokolással, hogy az alperes vízmerítési szolgalmat nem szerzett, tehát annak gyakorlására nem jogosult.

Az alperes a kereset elutasítását és egyben viszonkeresetileg a felpereseket annak tűrésére kérte kötelezni, hogy a kutat használhassa, továbbá kérte a felperesek kötelezését arra, hogy a kútszolgalmi jog telekkönyvi bejegyzésére alkalmas okiratot adjanak ki.

Az elsőfok a felperes keresetét elutasította és a viszontkeresetnek helyt adott.

A másodfokú bíróság teljesen megváltoztatta az első bírói ítéletet, helyt adott a felperesek keresetének és a viszontkeresetet elutasította. A másodfokú bíróság álláspontját a Ptk. 156. § és a Ptk. 163. §-ában foglalt rendelkezésekre alapította, hogy telki szolgalom szerződés alapján azzal keletkezik, hogy azt a telekkönyvbe bejegyzik és minthogy alperes kútszolgalmi joga, bár a jogelődök ehhez hozzájárultak, a telekkönyvbe bejegyezve nem lett és így mint szolgalmi jog létre sem jött. A telekkönyvi bejegyzés elmaradása az alperes ter-

* (A Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Nagy Károly rektor vezetésével Kádár Miklós, Király Tibor, Kirschner Béla, Köpeczi Béla egyetemi tanárokból álló küldöttséggel képviseltette magát az ünnepségen.)

[15] «О мерах по дальнейшему развитию юридических наук и улучшению юридического образования в стране.»

[16] «О мерах по дальнейшему развитию общественных наук и повышению их роли во коммунистическом строительстве.»

hére esik és a bejegyzés elmaradásának következményeit az alperesnek kell viselni, mondotta a másodfokú bíróság.

A másodbírósági indokolás a bejegyzéshez fűzött „dologi hatály" merev alkalmazását mutatja.

A másodfokú ítélet ellen benyújtott törvényességi óvás alapján a Legfelsőbb Bíróság fentebb idézett határozatával törvénysértőnek találta a másodbíróság álláspontját és az elsőbíróság ítéletét úgy a kereset, mint a viszontkereset vonalán helyesnek találta. (Erről az utolsó félmondatról a Bírósági Határozat nem tartalmaz közlést, de így is aggálytalannak tartom a magam részéről történt kiegészítést.)

Az óvási határozat indokolása ugyan helyesnek fogadta el, hogy telki szolgalom akkor keletkezik, ha a szolgalmi jogot a telekkönyvbe bejegyzik, hozzáteszi azonban, hogy „telekkönyvi bejegyzés nélkül is érvényesíthető a szolgalom az ingatlan olyan tulajdonosával szemben, aki azt alapította, vagy olyan későbbi tulajdonossal szemben, aki az ingatlant a használati jog ismeretében szerezte meg". Ki akarom emelni, hogy a fenti idézet nem „kútszolgalmi jogról, hanem általában „használati jog"-ról szól, amit az óvási határozat részéről tudatosnak (egyúttal helyesnek) is tartok. Az eseti tényállás szerint az új tulajdonosok (a felperesek) éveken át ellenkezés nélkül tűrték a kút zavartalan és folyamatos használatát és a közös jogelőd tanúvallomása szerint ő a felperesekkel kötött szerződés tárgyalása közben tájékoztatta a felpereseket az alperesek kútszolgalmi jogáról, amit a felperesek „természetesnek vettek és nem kifogásoltak", tehát a szerződéskötéskor a felperesek tudtak az alperes kúthasználati jogáról. Még a burzsoá időben megjelent álláspontok közül érdemesnek tartom megemlíteni Nizsalovszky Endrének a Szladits szerkesztésében megjelent „Magyar magánjog" dologi jogi részében kifejtett álláspontját: „A telekkönyvön kívüli telki szolgálom védelmi eszközei közé sorozhatjuk az uralkodó telektulajdonosnak ahhoz való jogát is, hogy a szolgáló tulajdonon a bekebelezési engedély szolgáltatására a fennálló jogot mindenkivel szemben hatályossá tegye. Ez a jog nemcsak a szolgalom alapítójával szemben, hanem a szolgáló telek minden olyan későbbi tulajdonosával szemben is érvényesíthető, akivel szemben maga a szolgalom is fennmarad" (id. munka 577. lap). Nizsalovszky — talán nehézkesebb szövegezése — egyezik tartalmilag az óvási határozat álláspontjával. A burzsoá magánjogi irodalomból érdemes még Almási Antal „Dologi jog" című könyvéből kivonatosan idézni néhány mondatot: „Az ingatlan vevője a telekkönyvileg fel nem tüntetett szolgalmakat is kénytelen figyelembe venni" (id. munka II. köt. 24. lap). Majd: „a korlátolt dologi hatály csak annyiban fog helyet, amennyiben a szolgalom megalapítása, annak nyilvános gyakorlata — szembetűnő — (a latin servitus apparens megfelelő magyar kifejezése „servitus apparens" mint jogi terminus technicus a Corpus iuris civilis-ben érthetően (a telekkönyvi intézmény akkori ismeretlensége folytán) nem fordul elő; — az erre való közlést Brósz Róbertnak köszönhetem. — De pl. Szladits „A magyar magánjog vázlata" I. részéből idézem: „A szolgalmat alapító szerződést, habár a szolgalom nincs is a telekkönyvbe bejegyezve, bírói gyakorlatunk (jogcímvédelemben) részesíti a szolgáló telek olyan későbbi megszerzésével szemben is, aki a tulajdonszerzéskor a szolgalomalapítás jogcíméről tudott vagy tudhatott volna (különösen az úgynevezett apparens szolgalmak esetében)." Ld. id. munka negyedik kiadás 293 lap.

Az óvási határozat álláspontját csak dicsérőleg lehet megemlíteni, de azért néhány megjegyzés ide kívánkozik.

A tényállás szerint alperes és felesége vették meg az 1273/1. hrsz. ingatlant. A perben azonban alperesként egyedül a férj szerepelt, a feleség nem. Nem lehet kifogást emelni az ellen, hogy egyedül a férj szerepelt a perben, mert nincs akadálya annak, hogy több jogosult esetén csak az egyik jogosult járjon el — hacsak kivételesen nincs olyan helyzet, amit a perjogi irodalom „kötelező perbenállásnak" nevez, de ezenfelül a feleségnek a pertől való távolmaradása folytán a hozandó ítélet a perben részt nem vevővel szemben jogerőre nem is emelkedik. A feleség távolmaradását még sem lehet jogi következés nélküli pongyolaságnak minősíteni, amit esetileg nem tesznek kifogás tárgyává.

Az óvási határozat feltétel nélküli helyességének elismerése mellett mégis rá kell mutatni a határozatnak a Ptk-hoz való viszonyára.

Az óvási határozattal hatálytalanított másodbírósági ítélet indokolásában amint azt idéztük, a Ptk. két szakaszára is hivatkozot, amely Ptk. szabályokat az óvási határozat nem is kifogásolta „a törvénysértés" megállapítása mellett. Fölvetődik tehát a kérdés milyen törvényt, a törvénynek milyen rendelkezését találta a Legfelsőbb Bíróság törvénysértőnek. Az óvási határozat magyarázatot ad arra, hogy mi volt törvénysértő a másodbírósági ítéletben. A Legfelsőbb Bíróság indokolásából kitűnik, hogy telekkönyvi bejegyzés nélkül is érvényesíthető a szolgalmi jog a szolgalommal terhelt ingatlan olyan tulajdonosával szemben, aki a bejegyzés hiánya ellenére is tudott a szolgalmi jog létéről. A Ptk. azonban ezt nem mondja ki. A Ptk. tervezet országos vitája alkalmából (több megyei bíróságnál tartottam megbízásból vitaindító előadásokat) panaszoltam, hogy nem tartom helyesnek ha a hozandó Ptk. — több ismert és ma is használható szabályt nem tartalmaz — így hiányzott a „servitus apparens"-ről szóló rendelkezés —, abból az egyébként dicsérhető elv kedvéért, hogy a vastag törvénykönyvek az áttekinthetőséget megnehezítik.

Az egyik „mellőzés" miatti felszólalásnak már a „servitus apparens", magyarul „szembetűnő, felismerhető" szolgalom volt a tárgya. A servitus apparens zömében falusi példa: érthető, ha a vidéki bírák felszólalásaikban ugyancsak hiányolták, hogy a Tervezet nem szól a servitus apparensről. Érdekes, hogy sem az óvási határozat indokolása, sem Nizsalovszky idézett nézete a „servitus apparens" kifejezést nem említi. Egy másik — ezúttal nem aktuális ilyen mellőzés szintén a római jogra vezethető vissza: a donatio remuneratoria, a jutalmazó ajándék témakörében esett meg. Sem az ajándékozásról szóló, sem — ami elképzelhető volna — az alaptalan gazdagodás szabályai nem tartalmaznak rendelke-

zést a jutalmazó ajándéknak a burzsoá joggyakorlatban már kiképzett visszavonhatatlansági tételéről, a jutalmazó ajándék azonban nem témája az óvási határozatnak és így ennélfogva a jelen cikknek is és csupán a jogszabály hiánya példájaként említettük meg, amit azonban tompítanunk kell azzal, hogy a jutalmazó ajándék témája a gyakorlatot ritkábban foglalkoztatja — mint ahogy már Jhering megírta: „Ein echter Römer pflegte nicht zu schenken".

Amennyire nagyértékű az óvási tanács határozata, amely a Ptk. vonatkozásában „hézagpótló", egyúttal figyelmeztetésül szolgál a codificatio irányában is. A codificatio nem követheti az ipari életet abban, hogy selejtet termeljen és óvakodjék attól is, hogy a jogszabályalkotás terén a kívánatos jogszabály ne váljék „hiánycikké"..

Beck Salamon

„Kauzalitás a kriminológiában"

Vigh József „Kauzalitás a kriminológiában" c. tanulmánya az okság kriminológiai vonatkozásának néhány kérdését veti fel. Ennek során foglalkozik a kauzalitás két formájával, érinti ennek büntetőjogi és kriminológiai vonatkozásait, és az egyedi bűntett oksági mechanizmusának vizsgálata során a szándékos bűntettek kauzalitásával kapcsolatos gondolatait vázolja. Tanulmánya végén az emberrel mint biológiai és társadalmi lénnyel foglalkozik.

A tanulmány és az annak alapjául szolgáló előadás nem tűzte ki maga elé célul a fenti problémának megoldását, sőt mégcsak részletes tárgyalását sem, csupán az általa legfontosabbnak tartott problémák felvetésére törekedett, így lényegét tekintve gondolatébresztő jellegű.

A tanulmány e karaktere azt teszi szükségessé, hogy a hozzászólás is inkább a felvetett gondolatokhoz, mint a tanulmány megállapításaihoz kapcsolódjék. Szerző tárgyalásmódja kriminológusi-statisztikusi szemléletet tükröz. Ez világosan megmutatkozik akkor, amikor különválasztja egymástól az egyedi szinten jelentkező funkcionális kauzalitást és a társadalmi szinten jelentkező sztohasztikus kauzalitást. E különválasztás teljesen indokolt, hiszen a kriminológia elsősorban a bűnözésel mint társadalmi tömegjelenséggel foglalkozik, így vizsgálatánál a tömegjelenségek megfigyelésére legalkalmasabb statisztikai módszert kell használnia. Ebből pedig értelemszerűen következik, hogy amikor kauzalitásról beszélünk, ezen elsősorban sztohasztikus kauzalitást értünk. Elsősorban, de nem kizárólagosan, hiszen a kriminológia az egyedi jelenségek megfigyelésével is foglalkozik. A probléma éppen itt jelentkezik. Amikor a kauzalitásról, mint a tömegjelenségeknél jelentkező sztohasztikus kapcsolatról beszélünk, bizonyos fogalmak szükségszerűen mást jelentenek, mint mikor az egyedi jelenségeket vizsgálva a funkcionális kauzalitást kutatjuk. Ez abból az egyszerű tényből adódik, hogy a tömegjelenség egyedi jelenségek összessége ugyan, és így az egyedek a tömegjelenség részei, az egyedi jelenség, mint egyed viszont soha nem azonos csupán a tömegjelenségek alapegységével, így közéjük nem lehet egyenlőségjelet tenni. Nyilvánvaló, hogy amikor az egyedi jelenséget mint a tömegjelenség részét vizsgáljuk, egészen más sajátosságokat mutat, mások lesznek a döntő elemei, mint amikor az egyedi jelenséget önmagában elemezzük. Ebből következik, hogy bizonyos fogalmak használatuk során tartalmi eltéréseket mutathatnak attól függően, hogy a sztohasztikus vagy a funkcionális kauzalitást, vagy, ha úgy tetszik az okságot a tömegjelenség vagy az egyedi jelenség szintjén vizsgáljuk.

A tömegjelenségek vizsgálatánál használt statisztikai módszer alkalmazása során azonban a kriminálstatisztikában speciális nehézséggel kell számolni, éspedig azzal, hogy a bűnözés mint társadalmi tömegjelenség nem vezethető vissza egynemű egyedekre, a bűnözés nem homogén elemek összessége. Míg a társadalomstatisztika többi területén a vizsgált sokaság a természetes szemlélet számára egynemű elemekre vezethető vissza, addig ez a bűnözés esetében nem vihető keresztül. Mindenki előtt világos, hogy a népesség az emberek összességéből adódik, alapegysége tehát a személy, a házasságkötések, vagy a házasságfelbontások száma a házasságot létrehozó illetve felbontó aktusok összessége, ezek alapegysége tehát az aktus, a bűnözés viszont nem vezethető vissza egyértelműen sem a cselekményre, sem az elkövetőre. A kriminálstatisztikában vita folyik a tekintetben, hogy a bűnözés számbavételének melyik egységen kell alapulnia, azt azonban mindenki elismeri, hogy önmagában sem a bűntett, sem az elkövető számbavétele nem ad a bűnözésről megbízható képet. A bűnözés tehát olyan különös társadalmi tömegjelenség, amelynek mint statisztikai sokaságnak alapegysége a büntetőjogi jogalanyisággal bíró személy által elkövetett bűntett, vagy megfordítva, a törvény által büntetni rendelt magatartást megvalósító olyan személy, aki rendelkezik azokkal a speciális ismérvekkel, melyeknek alapján büntetőjogi jogalanyisággal rendelkezőnek tekinthetjük. Az alanyiság e kétneműsége döntő jelentőségű a sztohasztikus kapcsolatok vizsgálatánál is, mert e kapcsolatok mindkét oldalon speciális módon jelentkezve a kriminálmorfológiai kutatásoknál strukturális eltéréseket eredményezhetnek.

A fogalmak eltérő értelmezése illetve eltérő értelmű használata tehát nemcsak a büntetőjogi és a kriminológiai, hanem a tisztán kriminológiai szóhasználaton belül is előfordul. Úgy véljük, a kérdés fokozott figyelmet érdemel, hiszen szem előtt tartása számos félreértést tesz elkerülhetővé. Szerző a bűnözés tartalmának meghatározására törekedve a konkrét bűntettek lényeges jellemzőiből indul ki. Vizsgálódásainak körébe azonban csak a szándékos bűntetteket vonja be. A két bűntett típus különválasztásának alapjául az a lényeges különbség szolgál, amely közöttük az okozatiság kérdésében fennáll. A vizsgálatnál leszögezi: az oksági mechanizmus kriminológiai vizsgálatához a büntetőjogi bűntett-fogalom lényeges ismérvei kevésnek bizonyulnak, minthogy nem tartalmaznak olyan elemeket, amelyek oksági kapcsolatokra utalnak, holott a bűntett nemcsak mint

Észrevételek Vigh József tanulmányára Szerk.)

a tömegjelenség része, hanem mint egyedi jelenség is társadalmi. A szándékos bűntett kriminológiai fogalmát szerző mint a törvény által büntetni rendelt olyan társadalomra veszélyes cselekményt fogja fel, amely az elkövető társadalomellenes nézeteinek vagy tudati beállítottságának megnyilvánulása, és az egyéni szükségleteknek a társadalmi szükségletekkel, társadalmi lehetőségekkel való szembenállását fejezi ki. A szándékos bűntett fogalmának büntetőjogi igényű meghatározásától tehát abban tér el, hogy azt kibővíti, és a fogalmi meghatározás körébe vonja az elkövető társadalomellenes nézeteit illetve tudati beállítottságát.

Az oksági kapcsolat vizsgálatának lényege: a nézetek és tudati beállítottság, lényegében tehát a szubjektív okok kapcsolata az objektív okokkal, kölcsönös egymásrahatásuk. Külön vita tárgyát képezhetné, hogy azok a faktorok, amelyek a természetes szemlélet számára szubjektívnek tűnnek, minden esetben valóban azok-e, és nem sorolandók-e az objektív kategóriákba, illetőleg van-e lehetőség minden esetben ezek szétválasztására. Így pl. a biológiai faktorok inkább az objektív kategóriába tartozóknak tűnnek, mert annak ellenére, hogy az „Én", tehát a szubjektum számára pl. a fizikai, biológiai képességeink sajátunknak tűnnek, determináló hatásuk, és az „Én" számára objektíve adott voltuk alapján az objektív kategóriába tartozónak érezzük őket. Ha e kapcsolatok vizsgálata konkrét eset során történik, úgy a funkcionális, míg ha a bűnözés mint tömegjelenség szintjén, akkor a sztohasztikus kapcsolat megfigyeléséről van szó. A kettő közül a funkcionális kauzalitás vizsgálata látszik egyszerűbbnek, a bűnözés mint társadalmi tömegjelenség ezen oldalának megismerése szempontjából azonban a sztohasztikus összefüggések megfigyelése lenne a fontosabb. A tanulmány sajnos e nagyon lényeges kérdésre nem irányítja rá eléggé a figyelmet. Ez pedig annál is inkább indokolt lett volna, mivel a tanulmány maga is utal rá: célja, hogy megpróbáljon magyarázatot adni az egyéni és a társadalmi érdekek szembeállítására. A szembekerülés lényege szerző szerint az, hogy az egyének közül egyesek nem tanulták meg az egyéni szükségletek kielégítésének korlátozását. A társadalmi érdek az egyén számára jogszabály formájában jelenik meg, és ezzel az érdekkel való szembekerülést még az sem zárja ki, hogy az egyéni érdek a társadalmi érdekből fakad. E pontnál azonban újra emlékeztetnünk kell arra, hogy a bűnözés tömegjelenség, a társadalmi érdekkel szemben tehát az egyéni érdekeknek olyan szembenállását jelenti, melynek mint rendkívül heterogén magatartás-formák összességének éppen egyetlen közös jellemzője a társadalomellenesség, kialakulását és okait a sztohasztikus kapcsolatok feltárása segítségével legalább meg kellene kísérelni. A szembenállás lényege szerző szerint a tudattartalom alacsony színvonala. Itt — úgy véljük — helyes lenne hangsúlyozni, hogy a tudat erkölcsi színvonaláról van szó, nem pedig a szellemi működés intellektuális minőségéről. Erkölcsileg rendkívül alacsony színvonal párosulhat ugyanis magas intellektuális színvonallal. Azok a társadalmi szükségletekkel szembenálló egyéni szükségletek, amelyek bűncselekmény elkövetésében realizálódnak, éppúgy az adott társadalomból fakadnak, mint azok, amelyek nélkülözik a társadalomellenességet. Az, hogy az igények egy része mégis társadalomellenes módon nyer kielégítést, már önmagában is figyelemre méltó, és vizsgálata bizonyos vonatkozásokban még a kriminológia határain is túlterjed.

Szerző tanulmányában bemutatja a kérdéskomplexum, a bűnözés és a kauzalitás lehetséges megfigyelési módjainak egyikét. A kauzalitás sztohasztikus vagy funkcionális típusának vizsgálata pedig szükségképpen egymástól eltérő módszerekkel történik. A sztohasztikus és funkcionális kauzalitás kriminológiai vizsgálata tehát végülis az induktív és deduktív vizsgálati módszerek kriminológiai alkalmazásának problémájához vezet el.

Vavró István

JOGIRODALOM

*A szovjet büntetőjog kézikönyve**

A hatvanas évek szovjet büntetőjogi irodalmát áttekintve szembetűnik a tudományos problematika gazdagodása, a korábban megoldottnak és lezártnak tartott kérdésekben újabb viták kiújulása, különböző nézeteknek termékeny, újabb gondolatokat szülő konfrontációja. Ezt a szellemi aktivitást, amelyet nem is annyira mennyiségi mutatók — új könyvek száma — mint inkább a minőségi mutatók jellemeznek, lényegében két tényezőre lehet visszavezetni. Az első: a XX. kongresszus után létrejött az a szellemi áramlat, amely meghaladva a korábbi dogmatikus korlátokat, a társadalomtudományos gondolkodást a társadalmi jelenségek konkrét tanulmányozása felé fordította .A büntetőjogtudományon belül mindez a szociológiai gondolkodás és módszerek előtérbekerülését jelentette és jelenti, illetve annak felismerését, hogy a bűnözés ellen irányuló állami-társadalmi erőfeszítések csak széles társadalomtudományos megalapozással vezethetnek eredményre. A második jelentős tényező pedig az a nagy kodifikációs hullám, amely a hatvanas évek elején mind össz-szövetségi, mind köztársasági szinten egyaránt áthatotta a szovjet jogéletet. A kodifikáció folytán létrejött büntetőjogi tárgyú jogalkotások — büntető törvénykönyvek, büntető eljárásjogi törvénykönyvek, s a hozzájuk kapcsolódó egyéb normatív anyag — gyakorlati érvényesülésének problémái, a jogalkalmazás során felmerülő újabb kérdések és feladatok, s általában a bűnözés elleni küzdelem szélesebb, a társadalom egészét mozgósító felfogása érthetően termékenyítően hatottak és hatnak ma is a büntetőjogi irodalomra, szélesítik és ugyanakkor mélyítik a büntetőjog problematikáját. A széles körű és problematikájában egyre inkább differenciálódó büntetőjogi és kriminológiai irodalom megérlelve annak lehetőségeit, egyben felvetette annak szükségét is, hogy a büntetőjogtudomány szintetizálva az el-

* *(Kursz szovjetszkovo ugolovnovo prava)* I. köt., Leningrád, 1968. Szerk.: N. A. Beljajev és M. D. Sargorodszkij.

ért elméleti eredményeket, az új törvényhozás talaján mutassa be a szovjet büntetőjog rendszerét és intézményeit. Ennek a feladatnak kívánt eleget tenni a leningrádi egyetem büntetőjogi tanszékének kollektívája, Beljajev és Sargorodszkij professzorok vezetésével, amikor célul tűzték ki a szovjet büntetőjog általános részének két kötetre tervezett feldolgozását. Ez ideig csak az első kötet jelent meg, így ismertetésünk a következőkben csak arra szorítkozik, azonban előljáróban érdemes áttekinteni a munka egészének szerkezetét, amely önmagában is tanúsítja a tematikai gazdagodást, s a tudományos gondolkodásban beállott változást.

I. kötet. Bevezetés: A büntetőjogtudomány tárgya, rendszere és módszere. I. fejezet: A szovjet büntető törvény. II. fejezet: A bűncselekmény fogalma. III. fejezet: A bűnözés és okai. IV. fejezet: A büntetőjogi felelősség alapja. V. fejezet: A bűntett törvényi tényállása. VI. fejezet: A bűntett tárgya. VII. fejezet: A bűntett törvényi tényállásának objektív oldala. VIII. fejezet: A bűntett alanya. IX. fejezet: A bűntett törvényi tényállásának szubjektív oldala. X. fejezet: A cselekmény társadalomra veszélyességét, illetve jogellenességét kizáró körülmények. XI. fejezet: A bűntett elkövetésének stádiumai. XII. fejezet: A tettesség és részesség.

II. kötet. I. rész: A bűnöző személyiség. I. fejezet. A bűnöző személyisége. II. fejezet: A bűnözők osztályozása. III. fejezet: Fiatalkorú bűnözők. IV. fejezet: Pszichopaták, alkoholisták, kábítószer élvezők. V. fejezet: Visszaeső bűnözők. VI. fejezet: Parazita elemek. II. rész: A bűnözés elleni küzdelem eszközei. VII. fejezet: Az állam és a bűnözés elleni küzdelem. VIII. fejezet: A társadalom és a bűnözés elleni küzdelem. IX. fejezet: A büntetés fogalma, feladatai és a büntetési rendszer. X. fejezet: A büntetési nemek. XI. fejezet: A büntetés kiszabása. XII. fejezet: Mentesítés a büntetés alól. XIII. fejezet: Intézkedések a büntetés letöltése után. XIV. fejezet: Pedagógiai intézkedések. XVI. fejezet: A társadalmi ráhatás eszközei. III. rész. A büntetőjog története. XVII. fejezet: A kizsákmányoló társadalom büntetőjogának története. XVIII. fejezet: Oroszország büntetőjogának története. XIX. fejezet: A szovjet büntetőjog története. XX. fejezet: A szocialista országok büntetőjogának története.

A fenti szerkezeti áttekintésből kitűnik, hogy az I. kötet hagyományos jogi anyaga (bűncselekménytan, tényállástan, a kísérlet tana, tettesség és részesség tana stb.) jelentősen kibővült a bűnözés okaira vonatkozó szociológia, illetve kriminológiai kutatások eredményeivel. Éppen ezért indokolt röviden bemutatni a Kézikönyv idevonatkozó módszertani felfogását, illetve érdemi álláspontját.

A büntetőjogtudomány tárgya és rendszere vonatkozásában a Kézikönyv kiindulópontja az, hogy „a szovjet büntetőjogtudomány a bűncselekményt és a büntetést mint jogi jelenségeket, azok történelmi fejlődésében, illetve a szovjet büntető törvényhozást és alkalmazásának gyakorlatát tanulmányozza." Mindemellett hangsúlyozza, hogy e kérdések tanulmányozása túlmutat a szűken vett jogi határokon, és alapvető filozófiai és szociológiai problémákat is érint. Rámutat arra, hogy míg a húszas és a harmincas években eltúlozták a szociológiai és büntetőpolitikai tényezők jelentőségét és aláértékelték a hatályos jog logikai tanulmányozását, a későbbiekben a szociológiai problémák tanulmányozása teljesen megszűnt, és a büntetőjogtudomány kizárólag a hatályos büntetőjog és bírói gyakorlat elemzésére korlátozódott. Ismeretes, hogy a XX. Kongresszus után, különösen a hatvanas évek elejétől kezdve a jogi jelenségek szociológiai megközelítése ismét előtérbe került. Az ezzel kapcsolatos vitákra, eltérő álláspontokra részletesen kitérve a Kézikönyv végülis oda konkludál, hogy a vizsgálódás jogi aspektusát össze kell kötni a szociológiai aspektussal, s „a büntetőjogtudománynak feltétlenül tanulmányoznia kell a bűnözés társadalmi problémáit és a bűnöző személyiségét, annak ellenére, hogy ezek a kérdések nem tükröződnek közvetlenül a büntető törvénykönyvben". A büntetőjogtudomány feladata azoknak az elméleti problémáknak a kutatása, amelyeknek megválaszolása szükséges ahhoz, hogy a bűnözés elleni küzdelem állami és társadalmi eszközei a legracionálisabb módon kerüljenek megszervezésre. Emellett természetszerűleg alapvető feladat azoknak az elméleti problémáknak a kidolgozása, amelyek megalapozzák a büntető törvényhozás továbbfejlődését, illetve a büntető jogalkalmazást.

Azok a viták, eltérő álláspontok, amelyek a hatvanas évek elején és közepén a szovjet büntetőjogászokat és szociológusokat, illetve kriminológusokat sok kérdésben élesen szembeállították, alapvetően a kriminológia önálló tudomány jellegének elismerésével, illetve tudományrendszerezési problémákkal voltak összefüggésben. A viták lehiggadása, az álláspontok letisztulása után ma már ezekben a kérdésekben is lehetségessé vált e problémákat meghatározott rendszerbe foglaló, szintetizáló álláspont kifejtése. A Kézikönyv rámutat arra, hogy a büntetőjogtudomány és a kriminológia kapcsolatának kérdésében elméletileg három álláspont lehetséges. Az első szerint a kriminológia szerves része a büntetőjogtudománynak. E nézet hívei azzal érveltek, hogy a kriminológia a büntetőjogtudományon belül jött létre, és kifejlődését is ez utóbbi határozza meg. A második álláspont ennek az ellenkezője, azaz, hogy a büntetőjog szerves része a kriminológiának. A fő érv emellett az, hogy a büntetőjog szűkebb feladatokat állít maga elé, mint a kriminológia, miután a bűnözés elleni küzdelemnek csupán a büntetőjogi eszközökkel folytatott szakaszát tanulmányozza. A Kézikönyv végül állástfoglal amellett — és ez a harmadik lehetséges variáns —, hogy a büntetőjog és a kriminológia két önálló tudományág, amelyeknek ugyan vannak közös, általános vonásai, feladatai, ilyen elsősorban a bűnözés elleni küzdelem megalapozása, ugyanakkor szemléletmódjuk eltérő. A büntetőjog az egyes bűnelkövetővel, a kriminológia a bűnözés egészével foglalkozik; a büntetőjog a büntetőjogi normát vizsgálja logikailag, míg a kriminológia szociológiai módszerekkel vizsgálja tárgyát. Így a kriminológia alapjaiban — részben fogalomrendszerében, részben módszereiben — két határos tudományágra, nevezetessen a büntetőjogra és a szociológiára támaszkodik. A büntetőjogtudomány és a kriminológia fejlődésének további perspektívája kétség-

telenül arra utal, hogy anyagukban, kutatási tárgyukban a két tudományág a jövőben még élesebben elhatárolódik. A Kézikönyv szerzői azonban azt vallják, hogy fejlődésüknek jelenlegi szakaszában még feltétlenül szükséges a büntetőjog vizsgálódási területébe bekapcsolni az adott jelenség konkrét kriminológiai (szociológiai) vizsgálatát, illetve annak eredményeit is.

E módszertani felfogásnak megfelelően a Kézikönyv külön fejezetet szentel *a bűnözés és okai* problémakörének. A fejezet keretében súllyal a bűnözés Szovjetunióbeli alakulásával és kriminológiai problémáival, kisebb részben pedig a szocialista államok, illetve a főbb kapitalista országok bűnözésével foglalkozik. Kiinduló pontul leszögezi, hogy... „A marxista kriminológia szempontjából a bűnözés társadalmi jelenség és mint olyannak társadalmi okai vannak, függetlenül attól, hogy kapitalista vagy szocialista társadalomról van szó". „A bűnözés okainak társadalmi jellege a szocializmusban azt jelenti, hogy azok társadalmi és nem individuális, biopszichológiai jellegűek, és hogy azok fejlődésének meghatározott történelmi szakaszában a szovjet társadalom társadalmi életének egyes feltételeiben gyökereznek... A bűnözés okai társadalmi jellegének elismerése nem jelenti azonban, hogy a bűnözést a szocialista társadalmi viszonyok szülik... A szocialista társadalmi viszonyok tartalmazzák a személyiség mindenoldalú és harmonikus fejlődéséhez szükséges feltételeket... azonban még hatnak olyan egyes tényezők, amelyek újjászülik a bűnözést és más antiszociális magatartásokat." E tételekből következik, hogy „a bűnözés okai objektívek, vagyis külsődlegesek a bűncselekményt elkövető egyén szempontjából. A bűnözés okai társadalmi és objektív jellegének elismerése nem tagadja a bűnözési okok hatásmechanizmusát illetően a személyiség szubjektív (pszichológiai) sajátosságainak bizonyos jelentőségét. A bűnözés okainak magyarázatában a szovjet kriminológia abból indul ki, hogy a külső okok, feltételek és körülmények hatása nem mechanikusan megy végbe, hanem megtörve az egyén pszichikumán, jellemén, temperamentumán."

A szovjet kriminológia az egyes és az általános filozófiai kategóriáinak alapján a bűnözés okai vonatkozásában megkülönbözteti az általános és a konkrét okokat. A bűnözés konkrét okainak olyan társadalmi tényezőket tekint, amelyek a személyiség társadalomellenes beállítottságának kialakulására, s ennek következtében a konkrét bűncselekmény elkövetésére hatnak.

A bűnözést és a bűnözés okait a Kézikönyv történelmi és szociológiai módszertani megfontolásokból kiindulva külön vizsgálja a szovjet társadalom két fejlődési szakaszában, azaz a kapitalizmustól a szocializmus alapjainak lerakásáig tartó átmeneti időszak, illetve a szocializmus és a kommunizmus közti időszak vonatkozásában.

A kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti időszak vonatkozásában a bűnözést és okait jelentős mértékben a cári Oroszországtól örökölt gazdasági elmaradottság, alacsony kulturális szint, illetve az osztályharc szükségszerű kísérőjelenségei határozták meg. A Kézikönyv felfogása szerint ebben az időszakban a bűnözés okai a következők: *1.* a kizsákmányoló osztályok ellenállása, *2.* az imperialista államok bomlasztó tevékenysége, *3.* a burzsoá morál, erkölcsiség, hagyományok, szokások hatása és ellentétei a szocialista társadalmi viszonyokkal.

A szovjet társadalom fejlődésének második időszakát illetően a Kézikönyv a bűnözés általános okait a következőkben látja: *1.* az imperialista országok ellenséges tevékenysége (kémkedés, bomlasztó tevékenység, ideológiai hidegháború), *2.* a társadalmi tudat elmaradása az élet anyagi feltételeitől.

A múlt maradványainak fönnmaradását az emberek tudatában több társadalmi tényező is elősegíti, úgymint egyes rétegek alacsony kulturális színvonala, háború, nehéz lakásviszonyok, a termelt javak szétosztása közötti hibák és nehézségek stb. Midazonáltal a szocialista társadalomban a társadalmi tudat elmaradása irányába ható tényezők jelentősége kisebb, miután a szocialista termelési viszonyok nem forrásai az elmaradt nézeteknek és a bűnözésnek. A szocialista társadalomban nincsen kapcsolat a bűnözés és a gazdasági alap között. A múlt maradványainak kialakulásában, fennmaradásában döntő szerepük van a szubjektív tényezőknek, mint pl. a gazdasági és kulturális életet meghatározó adminisztráció hibáinak, a bűnözés elleni küzdelmet folytató szervek hiányosságainak és hibáinak.

A bűnözés általános okainak analizálása azonban nem meríti ki a kriminológia tárgyát, az kiegészül a konkrét okok vizsgálatával. A bűnözés konkrét okai olyan viszonyban vannak az általános okokkal, mint rész az egésszel, az egyes az általánossal. Ennek megfelelően a Kézikönyv a bűnözés konkrét okait a bűnöző személy individuális pszichológiájának egyes negatív vonásaiban keresi. Ezeket a negatív vonásokat nem tekinti biológiailag örökletesnek; fennmaradásukat és megújulásukat a szocializmus viszonyai között azok a társadalmi tényezők határozzák meg, amelyek egészében kihatnak a személyiség erkölcsi alkatának formálására, mint pl. a családi környezet hiányosságai, felügyeletnélküliség fiatal korban, a kulturális nevelő munka hiányosságai a társadalmi életben, a büntetésvégrehajtási szervek munkájának hiányosságai stb.

A Kézikönyv állástfoglal amellett, hogy a különböző bűntetti kategóriák vonatkozásában más és más jellegű okok és feltételek együtthatásával kell számolni, s ezzel kapcsolatban bemutatja a szovjet kriminológiai kutatásoknak azon eredményeit, amelyek az utóbbi években folytatott tényvizsgálatok alapján a bűnözés különböző területeit világították meg (élet elleni bűnözés, közlekedési bűncselekmények, társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények stb.).

Az elmúlt években a szovjet jogtudományban az egyik legjelentősebb vita a jogi felelősség mibenléte, természete, ismérvei körül alakult ki. A vita a jogelmélet oldaláról indult ki, de érthetően a későbbiekben átterjedt az ágazati jogtudományok területére is. Ezért különös érdeklődésre tarthat igényt a Kézikönyvek *a büntetőjogi felelősség alapját* tárgyaló fejezete, amely jogelméleti és filozófiai alapvetésből kiindulva vizsgálja a problémát.

A felelősség alapja filozófiai szempontból az emberi magatartás determináltsága, amely lehetőséget

nyújt a tudatos emberi magatartás befolyásolására a társadalomra kívánatos irányban. A társadalomra veszélyes, bűnös, azaz tudatos és akaratlagos magatartás megelőzhető a hasonló jellegű magatartások elítélésével a társadalom és az állam részéről, az ennek során alkalmazott kényszereszközök: a nevelés és az elrettentés útján. A jogi felelősség intézménye pontosan ezt a funkciót tölti be, — állapítja meg a Kézikönyv.

E jogelméleti és filozófiai alapvetés mellett a Kézikönyv a jogviszanyelmélet felhasználásával kívánja a büntetőjogi felelősség alapjának kérdéseit megoldani. A gondolatmenet a következő. A büntetőjog azokat a társadalmi viszonyokat szabályozza, amelyek a legsúlyosabb társadalomra veszélyes magatartások elkövetésével keletkeznék. E társadalmi viszonyok jogi szabályozottságuk folytán a büntetőjogi jogviszonyok formáját öltik fel. Alanyuk az egyik oldalon az állampolgár, a másik oldalon az állam. A büntetőjogi jogviszonyban az állam egyrészt jogosult arra, hogy büntessen, másrészt arra kötelezett, hogy a büntetés kiszabása során a büntetést szigorúan a törvényben meghatározot keretek között szabja ki. A másik oldalon áll az állampolgár, aki kötelezve van arra, hogy alávesse magát a büntetésnek, de joga van azt követelni, hogy a büntetés ne haladja meg a törvényben meghatározott mértéket, illetve, hogy a büntetést a bíróság az általa elkövetett társadalomra veszélyes magatartás ténye alapján szabja ki. Következésképpen „a büntetőjogi felelősség a bűncselekményt elkövető személynek az a kötelezettsége, hogy személyi vagy vagyoni jellegű hátrányokból álló büntetést szenvedjen el, amely elítéli őt az általa elkövetett bűncselekmény miatt és célja az elkövető megjavítása és átnevelése, valamint újabb bűncselekmények elkövetésének az elítélt, illetve más személyek részéről történő megelőzése". Miután pedig a büntetőjogi felelősség a büntetőjogi jogviszony egy eleme, a büntetőjogi felelősség alanya olyan alanyi jogokkal bír, amely ebből a helyzetből keletkezik. „Éppen ezért a büntetőjogi felelősségnek ez a konstrukciója megfelel a szocialista törvényesség erősítése követelményeinek, illetve az állampolgárok jogai védelmének a büntető jogalkalmazás területén."

Az elméleti megalapozáson túlmenően korábban a legélesebb vita akörül folyt, hogy tulajdonképpen mi alapozza meg a büntetőjogi felelősséget, mely tényező, vagy tényezők létrejöttéhez kell kötni a büntetőjogi jogviszony keletkezését, s ezen keresztül a büntetőjogi felelősség fennforgását. Nyilvánvaló, hogy jogi felelősség alapja mindig valamiféle jogi tényben keresendő. A vita tulajdonképpen akörül folyt, hogy ezt a jogi tényt a büntetőjogi felelősséget illetően miben kell látni. A Kézikönyv szerkesztői polemizálva azokkal a szerzőkkel, akik a büntetőjogi felelősség alapját a bűnösségben, illetve az alany társadalomra veszélyességében látták (Nyikiforov, Szaharov, Szergejeva, Utyevszkij stb.) arra konkludálnak, hogy „a büntetőjogi felelősség alapja az elkövető magatartásában a törvényi tényállás megvalósulása, azaz a büntető törvénykönyv által meghatározott társadalomra veszélyes cselekmény szándékos vagy gondatlan elkövetése". Az ellenkező álláspont a felelősség alapját illetően a hangsúlyt a jogi tényről — törvényi tényállás megvalósulásáról — az alany pszichikai állapotára helyezi át, amely gyakorlatilag a bírói szubjektív értékelésnek nyitna utat ott, ahol az állampolgári jogok védelme objektív kritériumokkal bíró törvényi szabályozást követel meg. A büntetőjogi felelősség alapjának ilyen felfogása természetesen nem jelenti az elkövető személyiségének negligálását. E probléma azonban nem érinti a büntetőjogi felelősség alapját, ahhoz képest másodlagos, hiszen az elkövető személyiségének sajátos vonásai nem a felelősség fennállására, hanem csupán a felelősség mértékére vannak kihatással.

Figyelemre méltók a Kézikönyvnek a büntetőjogi felelősség mibenlétéről, realizálásáról kialakított tételei. A büntetőjogi felelősség realizálása jogalkalmazás folyamán történik, de „a büntetőjogi felelősség fogalma nem azonos a büntetés reális alkalmazásával". Az a körülmény, hogy a törvényi tényállás megvalósulása a büntetőjogi felelősség egyedüli alapja, egyáltalán nem jelenti azt, hogy annak fennforgása esetén feltétlenül szükséges a büntetés alkalmazása. A büntetőjogi felelősség beáll akkor, amikor a bűncselekmény megvalósult és ezzel létrejött a büntetőjogi jogviszony. A büntetőjogi jogviszony realizálása speciális aktust követel a jogalkalmazó szervek részéről. Ez az aktus — a bíróság döntése — azonban nem alapozza meg a büntetőjogi felelősséget, hanem csak megállapítja a büntetőjogi jogviszony fennállását, meghatározva a megfelelő jogi norma szankciója alkalmazása számára a szükséges alapokat, illetve az ennek megfelelő büntetés mértékét. Lehetséges, hogy a büntetőjogi felelősség fennáll, de realizálására mégsem kerül sor, mert a bűncselekmény ténye, amely a büntetőjogi felelősséget megalapozza, nem lett felderítve, illetve nem nyert megállapítást, hogy az adott személy bűnös annak elkövetésében; magánvádra üldözendő bűncselekmények esetén a sértett nem emelt vádat, illetve amikor az elévülés beállása, közkegyelem nyilvánítása emel gátat a büntetőjogi felelősség realizálása elé. Mindezekben az esetekben a büntetőjogi felelősség fennáll, miután büntetőjogi jogviszony keletkezett, azonban realizálására törvényes akadály folytán nem került sor. A büntetőjogi felelősség viszont megszűnik akkor, amikor az elítélt büntetését letöltötte és a törvényi rendelkezéseknek megfelelően már nem tekinthető büntetett előéletűnek, illetve elévülés, kegyelem, a büntetőjogi felelősség alóli mentesítés folytán.

A büntetőjogi felelősség alapját illetően elfoglalt álláspontnak megfelelően a Kézikönyv rendkívül nagy súlyt helyez a bűntett *törvényi tényállásával* kapcsolatos elméleti kérdések tisztázására. Kiindulópontja: „A bűntett törvényi tényállása — a társadalomra veszélyes cselekmény jegyeinek a szovjet büntető törvény által meghatározott összessége. Ilyenképpen a bűntett törvényi tényállása a bűncselekmény létének formája, amelyen kívül a bűncselekmény nem létezhet".

Hosszú idő óta vitatott kérdés a szovjet büntetőjogi irodalomban a törvényi tényállás és a büntetőjogi norma diszpozíciójának viszonya. Egyesek — mint pl. Trajnyin — szerint a bűntett törvényi tényállása csak az adott norma diszpozíció-

jának keretei között fogható fel. A Kézikönyv ezzel szemben a különböző nézetekkel polemizálva, kimutatja, hogy a bűncselekmény tényállása sokkal mélyebb és összetettebb fogalom, mint a büntetőjogi norma diszpozíciója. A Különös Rész rendelkezéseinek analizálása ugyanis azt mutatja, hogy a diszpozíciók többségében nem szerepel a bűntett törvényi tényállása a maga egészében. A legtöbb esetben a tárgy vagy a bűncselekmény alanyának pontos megjelölése, vagy legalábbis összes jegyeinek leírása hiányzik. Megalapozottan vonja le a következtetést a Kézikönyv, hogy adott bűncselekmény törvényi tényállási kritériumainak pontos megállapítása végett nemcsak a Különös Rész rendelkezéseinek az analízise szükséges, hanem azzal szoros összefüggésben vizsgálni kell az Általános Rész normáit és jogintézményeit.

Ugyancsak régi vitatott kérdés, hogy mennyiben valósul meg a törvényi tényállás az elkövető magatartásában abban az esetben, ha a cselekmény csupán előkészületi vagy kísérleti stádiumot ért el, vagy ha az elkövető csak részesi magatartást tanúsított. Trajnyin nyomán Visinszkaja, Kuznyecov, Nyikiforov és mások tagadják, hogy ezekben az esetekben a törvényi tényállás megvalósult volna. (Erre alapozzák azt az előzőleg jelzett álláspontjukat, mely szerint a büntetőjogi felelősség alapja nem a törvényi tényállás megvalósulásában, hanem az elkövető bűnösségében, illetve személyi társadalomra veszélyességében keresendő.) E nézetekkel polemizálva, a Kézikönyv ismételten hangsúlyozza, hogy a törvényi tényállás megvalósulása szempontjából nem csupán az adott bűncselekmény vonatkozásában irányadó Különös Részbeli rendelkezéseket kell figyelembe venni, hanem az Általános Rész tételeit is. Ennek alapján levezeti, hogy mind az előkészület, illetve kísérlet, mind pedig a részesség eseteiben törvényi tényállás valósul meg, s ez az egyedüli alapja a büntetőjogi felelősségnek.

Figyelemreméltó a Kézikönyv álláspontja abban a kérdésben, hogy mi a viszony a bűncselekmény fogalma és a törvényi tényállás általános fogalma között. (A Kézikönyv megkülönbözteti a törvényi tényállás általános fogalmát, a fajlagos törvényi tényállás fogalmát és a konkrét bűntett törvényi tényállását.) A törvényi tényállás általános fogalma a bűncselekmény fogalmára épül, de nem azonos vele. A két fogalom közötti viszony a tartalom és a forma, illetőleg a lényeg és a jelenség viszonyának felel meg. Mind a bűncselekmény fogalma, mind a törvényi tényállás általános fogalma egyaránt utal a bűncselekmény természetére, míg azonban a bűncselekmény általános fogalma ennek a jelenségnek a lényegét jellemzi, addig a törvényi tényállás általános fogalma e jelenség formai felépítésének azokat a törvényszerűségeit fogja át, amelyek a jelenség lényegét feltárják. A bűncselekmény általános fogalma utal a cselekmény társadalomra veszélyességére és jogellenességére, és ezzel a bűncselekmény általános társadalmi-politikai és jogi jellemzését adja. Tehát a bűncselekmény általános fogalma jellemzi valamennyi konkrét bűncselekmény általános vonását, amelyeknek jogi kritériumait a törvényhozó a konkrét tényállásokban határozza meg. Azokat a vonásokat, amelyek általánosak valamennyi törvényi tényállás vonatkozásában, a büntetőjogtudomány az általános törvényi tényállás fogalma körében tanulmányozza.

A bűncselekmény általános fogalma kihat a büntetőjog valamennyi problémájának eldöntésére. Ebből következik, hogy tényállás megvalósulásáról mind általános, mind konkrét értelemben csak akkor lehet beszélni, ha a tényállás konkrét elemeiben realizálódik a cselekmény társadalomra veszélyessége. A Kézikönyv szerzőinek ebből az álláspontjából következik annak a további vitakérdésnek a megoldása is, hogy milyen viszony áll fenn a törvényi tényállás és a bűncselekmény társadalomra veszélyessége között. Egyes nézetek szerint a társadalomra veszélyesség és a jogellenesség egyaránt sajátossága mind a bűncselekménynek, mind a törvényi tényállásnak, illetve a társadalomra veszélyesség elválaszthatatlan, szükségszerű eleme a törvénye tényállásnak. E nézetekkel szemben a Kézikönyv azt fejti ki, hogy a bűntett törvényi tényállása jogi fogalom, s mint ilyen, önmaga nem lehet társadalomra veszélyes. A társadalomra veszélyesség a bűncselekmény jellemző vonása, s nem a tényállásé, amely csupán annak leírása. Ebből azonban az is következik, hogy a törvényi tényállásban tükröződnie kell a társadalomra veszélyességnek, különben nem lenne annak leírása. Éppen ezért a törvényi tényállás nem puszta fogalom, hanem olyan ténybeli elemeknek az összessége, amelyek meghatározzák az elkövetett cselekmény társadalomra veszélyességét. „A társadalomra veszélyesség a bűncselekmény sajátossága és nem a törvényi tényállásé. A törvényi tényállás tükrözi ezt a sajátosságot, de önmaga nem bír azzal."

Mindebből logikusan arra a következtetésre jut a Kézikönyv, hogy míg a társadalomra veszélyesség képezi a jogellenesség tartalmát, addig a jogellenesség úgy lép fel, mint a társadalomra veszélyesség jogi kifejeződése. A jogellenesség megvalósulása azt jelenti, hogy az adott személy megszegte a büntetőjogi norma parancsát. Következésképpen a bűncselekmény tényállása egyben jelzi a tanúsított magatartás jogellenességét is.

A fentiekben csupán kiragadtunk a Kézikönyv gazdag anyagából néhány olyan kérdéscsoportot, amelyek egyaránt foglalkoztatják a szocialista büntetőjogtudomány művelőit mind a Szovjetunióban mind hazánkban, illetve a szocialista országokban. Az ismertetés terjedelme nem teszi lehetővé a könyv többi fejezeteinek bemutatását, még vázlatosan sem. Ennek ellenére reméljük, hogy a fentiekben sikerült érzékeltetni a Kézikönyv jellegét, problematikájának gazdagságát, a feldolgozás mélységét. A munka egészének értékelésénél nem hagyható figyelmen kívül az, hogy a kézikönyv sajátos műfaj a tudományos irodalomban. Áttekintő, rendszerező mű, amely általában az adott tudományág fejlődésének egy korszakát öleli fel. Nem véletlen, hogy ilyen jellegű kézikönyvek nem gyakran születnek. Megítélésünk szerint az ismertetett mű alapvető feladatot teljesített: az utóbbi 10—15 év szovjet büntetőjogi és kriminológiai irodalmának teljes feldolgozásával, a vonatkozó burzsoá álláspontok beható bírálatával, a részletekbe menő higgadt, jogászi érveléssel, álláspontjainak elvi

megalapozottságával teljes képet nyújt a mai szovjet büntetőjogi irodalom helyzetéről, a büntetőjogtudományi gondolkodás szintjéről és új problémáiról. Mindezzel fokozza várakozásunkat, amellyel a második kötet megjelenése elé nézünk.

Horváth Tibor

*N. Sz. Lejkina: A bűntettes személyisége és a büntetőjogi felelősség**

A szovjet büntetőjogi irodalomban a szerző monográfiája foglalkozik első ízben mélyrehatóan a tettes személyiségének a büntetőjogi büntetések és intézkedések megválasztásánál játszott szerepével a jogszabályok és a bírói gyakorlat elemzése alapján. Ennek megfelelően az első két fejezetben meghatározza a tettes személyiségének, a büntetőjogi felelősségnek és realizálási stádiumainak a fogalmát. A további három fejezetben részletesen kifejti a büntetőjogi felelősség alapját, a bűntetti tényállást, a tényállásba tartozó tett alanya fogalmának struktúráját, a büntetőjogi felelősség alóli mentesítést a tettes személyiségére tekintettel, a büntetés célját és a büntetéskiszabási elveket, a tettes személyiségét jellemző súlyosító és enyhítő körülményeket és a személyiség jelentőségét a büntetéskiszabásnál. Mint látható a személyiség problémáját elsősorban kriminológiai és büntetőjogi aspektusból közelíti meg, s meggyőzően bizonyítja — szemben egyes burzsoá jogászok állításaival, — hogy a szocialista büntető jogban a személyiség központi helyet foglal el.

A személyiség fogalmának meghatározásánál a szerző — megítélésem szerint igen helyesen — abból indul ki, hogy az ember lénye nem absztrakt én-tudatában, nem abban van, hogy akarattal, érzelmekkel és gondolkodási képességgel rendelkezik, hanem abban, hogy a személyiség társadalmi-történelmi kategória, amely átfogja az ember társadalmi viszonyainak összességét, pszichikai és bizonyos mértékben biológiai sajátosságait is. Az embert, mint az emberi nem egyedét nem szabad összetéveszteni a személyiséggel, egy konkrét társadalom egyedével, e társadalom anyagi és szellemi viszonyainak termékével, hordozójával.

Ugyanakkor az ember, mint a természet része biológiai lény is, pszichés tulajdonságokkal, tudattal is rendelkezik. Éppen ezért a társadalmi viszonyok összességének hatása a konkrét személyiségre közvetett, azaz az adott személy pszichés folyamatainak és tulajdonságainak viszonylag tartós egységén, az ember belső lelkivilágán keresztül történik. E tulajdonságok szintén a külvilág hatására formálódtak, alakultak ki, töltődtek fel meghatározott társadalmi tartalommal. A személyiség tehát a pszichikai és a társadalmi tényezők kölcsönhatásaként alakul, fejlődik.

A pszichés tulajdonságok (a vérmérséklet, irányultság, jellem, képességek) között a leglényegesebbek azok, amelyek irányítják az ember tevékenységét: az indítékok és motívumok rendszere, a másokhoz való viszonyt meghatározó jellemtulajdonságok, stb.

N. Lejkina helyesen mutat rá arra, hogy a személyiségi tulajdonságok, nemcsak az egyénre jellemzőek, hanem több embernek a tulajdonságai lehetnek, azaz közösek, ismétlődőek. Ami a konkrét személyiséget individuálissá, egyedülállóvá teszi az ezeknek a belső pszichés tulajdonságoknak és folyamatoknak sajátos kapcsolódásai. E sajátos kapcsolódáson keresztül jelenik meg a *társadalmi.* Minden egyes ember individuális személyisége csupán formája az általános, a közös (a társadalmi) megjelenésének. A személyiség tehát az általánoson túl a tulajdonságok individuális, egyedülálló, sajátos, nem ismétlődő kapcsolódását is tartalmazza. A személyiség lényegét, tartalmát azonban nem az individuális sajátosságok, hanem azoknak a társadalmi viszonyoknak az összessége képezi, amelyeknek az adott individuális személyiség a hordozója. A bűntett elkövetőinél is ezeket a társadalmi viszonyokat kell feltárni és azokból jellemezni a személyiséget. (9. old.) A bűntett kifejezi a tettes (a személyiség) viszonyát a külvilághoz, másokhoz, a társadalomhoz, s ez a viszonyulása társadalmilag negatív. E negatív társadalmi viszonya azonban nem meríti ki egész személyiségét, valamennyi társadalmi kapcsolatait, viszonyait.

Minthogy az ember társadalmi tevékenysége, magatartása, viszonyulása másokhoz, a társadalmi érdekekhez belső tulajdonságai által irányított, ezért a bűntettet elkövető személyeknél indokolt azt feltételezni, hogy a bűnelkövető személyisége olyan társadalmilag feltételezett tulajdonságokkal (indíték és motívum, valamint nézetrendszerrel, jellemvonásokkal stb.) rendelkezik, amelyek kedvező feltételek esetén társadalomellenes magatartásban nyilvánulnak meg. Ilyen értelemben beszélhetünk bűnöző személyiségről. Ezeket a negatív tulajdonságokat a szocialista társadalomban az individuális és társadalmi lét sajátosságai, a társadalmi tudatban még megmaradt negatív nézetek és viszonyok hatásai eredményezik. (10—14. old.)

A bűnözők személyiségének vizsgálata azt bizonyítja, hogy az indítékok és motívumok rendszerének alapját képező szükségletek és érdekek, valamint érzelmek között túlsúlyban vannak az anyagi és kevésbé, vagy egyáltalán nem fejlettek a szellemi és társadalmi szükségletek. Sőt, ezek között is a primitív, individuális jellegűek (szexuális, alkohol stb.) dominálnak. A szükségletek színvonala meghatározza az ember fejlettségének színvonalát. Ha az alantas szükségletek dominálnak az ember minden más szükséglete felett, akkor rendszerint antiszociális jellegű motívumok keletkeznek. A szükségletek tartalmának és színvonalának felel meg továbbá az egyén nézetrendszere, szokásai, ideáljai stb. is. A bűnözőkre jellemző az individualista, egoiosta vonások, nem törődnek mások és a társadalom érdekeivel. Ezért rendszerint negatívan viszonyulnak a jogi és erkölcsi követelményekhez, s ezt vagy nyíltan kifejezésre juttatják, vagy pedig igyekeznek leplezni. (17. old.)

A szerző I. Sz. Kón (A személyiség, mint a társadalmi viszonyok alanya, „Znánje" Kiadó, Moszkva, oroszul) nyomán vallja, hogy minden ember, még a bűnöző is, számos, különböző szociális szerepet teljesít a társadalomban. Nagyon lényeges annak ismerete, hogy az

* (Leningrádi Egyetemi Kiadó, 1968. 128. old.)

adott egyénnél a társadalomellenes cselekmények, szerepek milyen részét képezik összes szociális szerepének, a társadalmilag pozitívokkal azok miként férnek össze. Ettől függ ugyanis az elkövető társadalomra veszélyességének a foka. Amennyiben összeférnek, úgy a személyiség társadalmi orientációja tartósan negatív, társadalomellenes beállítottságú. Összeférhetetlenség esetén az elkövetett bűntett nem a társadalomellenes beállítottságról, hanem arról tanúskodik, hogy a bűnelkövetőnek „... nem volt kellő ereje ahhoz, hogy törvényes cselekvésekkel szálljon szembe a felmerült kedvezőtlen szituációval" (19. old.).

Nagyon helyesen húzza alá a szerző azt, hogy a társadalomellenes beállítottság mélysége és tartóssága közvetlenül az egyéni tapasztalattól függ. „Így például a visszaesőknél minden egyes újabb bűnelkövetés mélyíti a társadalomellenes orientációt és megkönnyíti az újabb bűntett elkövetését." (19. old.)

A személyiség pszicho-fiziológiai sajátosságai csupán a választevékenység dinamikájára, kiegyensúlyozottságára, gyorsaságára stb.-re hatnak, de nem határozzák meg a cselekvés, a magatartás tartalmát. E tulajdonságokat azonban szintén fel kell tárni, s ezekre építve kell a személyiségben rejlő társadalmi eredetű negatív pszichés tulajdonságokat felszámolni.

A bűntettes személyiségének különböző a jelentősége a büntetőjogi felelősségnél, a büntetőjogi felelősségrevonásnál, a büntetéskiszabásnál és a büntetés végrehajtásánál. A büntetőjogot a tettes személyisége nem elvontan, hanem mint a bűntett alanya, a büntetőjogi felelősség alanya érdekli.

Minthogy a bűntett társadalomra veszélyes cselekmény, a társadalomnak kárt okoz, így kívánatos annak megelőzése és felszámolása. Ez különböző eszközökkel történhet. A büntető jog a bűntett fogalmának, a bűntetteknek meghatározása mellett felsorolja azokat a jogi eszközöket is, amelyet a tettessel szemben alkalmazni lehet. Ezek az eszközök elvileg alkalmasak arra, hogy a tettes magatartását a továbbiakban determinálják és hatást gyakoroljanak más személyek magatartására is. Ezért van joga az államnak ilyen intézkedéseket alkalmazni.

A büntetőjogi eszközök alkalmazásának erkölcsi indoka nem az, hogy a tettes szabad akaratából cselekedett, s ezért az állam megtorlást alkalmazhat, hanem az, hogy a tettes képes felfogni cselekménye társadalomra veszélyességét, káros voltát, s ezért lehetséges és elkerülhetetlen annak társadalmi értékelése, elítélése, lehetséges olyan intézkedések alkalmazása, amelyek képesek megváltoztatni a személyiségnek a társadalmi értékekhez való viszonyát. (23. old.).

A szerző véleménye szerint az akaratszabadság átfogja a választási szabadságot és a cselekvési szabadságot. A választási szabadság azt jelenti, hogy az ember képes olyan elhatározásra jutni, amelynek társadalmi értelmét, jelentőségét, a lehetséges következményeket megérti, illetve felfogja. A cselekvési szabadság pedig jelenti az embernek azt a képességét, hogy ezen elhatározásnak megfelelően cselekedjen. Az akaratszabadság tehát feltételezi a tudat aktív szerepét a cselekvésben, s ezért alapját képezi az erkölcsi értékelésnek és a felelősségnek. (24. old.)

A felelősség társadalmi kategória, amelyet a társadalom ró azokra az egyénekre, akik megsértik az erkölcsi, jogi normákat, az állami és társadalmi fegyelmet, a szocialista együttélési szabályokat. „A felelősség kötelezettség arra, hogy a társadalmi jogrend tiszteletbentartásában megnyilvánuló szociális szerep nem teljesítése miatt az állam által kirótt meghatározott intézkedésnek a tettes alávesse magát. Ilyen kötelezettségnek a társadalom részéről történő felállítása azt célozza, hogy hatást gyakoroljanak a törvénysértőre és más ingatag személyekre az újabb társadalomra veszélyes cselekmények általuk történő elkövetésének megelőzése végett." (25. old.).

A büntetőjogi felelősség tehát az akaratszabadságra épülő objektíve létező társadalmi kategória, amely független a felelősséggel tartozó személy individuális tudatától. Utóbbi képes adekvátan visszatükrözni ezt a felelősséget, s ez esetben az egyén azt igazságosnak tartja; ha a visszatükröződés az egyéni tudatban nem adekvát, akkor a személy vagy fél, vagy pedig nem fél a felelősségtől. Utóbbi esetben a jogi felelősség önmagában nem képes az ilyen személyt visszatartani bűntett elkövetésétől.

A büntetőjogi felelősség a bűntett elkövetésének pillanatában keletkezik és a büntethetőség elévülésével, a büntetés kitöltésével, a büntetés végrehajthatósága megszűnésével és a büntetett előélet hátrányos következményei alóli mentesítéssel fejeződik be.

A büntetőjogi felelősség realizálása azt jelenti, hogy foganatosításra kerülnek azok a büntetőjogi eszközök, amelyek a tettes átnevelését célozzák. Ez a folyamat a terheltté nyilvánítással veszi kezdetét és a kiszabott büntetés végrehajtásával zárul. (32. old.)

A büntetőjogi felelősség egyedüli alapját a bűntetti tényállást kimerítő társadalomra veszélyes cselekmény képezi, amely kifejezi a személyiség társadalomra veszélyességét is. A szerző nem ért egyet azokkal, akik a bűntetti tényállás megvalósulásán túl egyéb ismérveket, például a tettes személyiségét, bűnösségét is a büntetőjogi felelősség alapjának tekintenek (B. Sz. Utyovszkij, B. Sz. Nyikiforov, A. B. Szaharov stb.).

A büntetőjogi felelősség alapját képező törvényi tényállás nem elvont, anyagi tartalomtól megfosztott jogi fogalom, hanem a cselekmény és az elkövető társadalomra veszélyessége mellett egyéb személyiségi tulajdonságokat (beszámíthatóság, meghatározott életkor betöltése, stb.) is tartalmaz. Ezek a tulajdonságok a bűntetti tényállás állandó, általános és változatlan ismérvei. A személy azon tulajdonságait fejezik ki, amelyeknél fogva az objektíve társadalomra veszélyes cselekményt bűntettnek kell tekinteni. Enélkül nincs büntetőjogi felelősség. A személyiség egyéb tulajdonságai már csak a büntetőjogi felelősség realizálására, a büntetés kiszabására és végrehajtására hatnak (42—43. old.).

A törvnyhozó a büntetőjogi felelősség korismérvének meghatározásakor a konkrét bűntettek és elkövetőik elemzése alapján egyebek között abból indult ki, hogy a fiatalkorúak általában mikor képesek felmérni, megérteni cselekményük társadalomra veszélyes voltát; a korismérv tehát nem annyira bioló-

giai, mint inkább szociál-pszichológiai kategória.

„A beszámíthatóság jogi fogalom, amely nem a személy pszichés képességeit általában, hanem a konkrét társadalomra veszélyes cselekmény tekintetében intellektuális és akarati állapotát jelöli." (49. old.) Ezzel kapcsolatban a szerző felveti a beszámítási képességet kizáró ittas állapotban elkövetett bűntettek tetteseinek felelősségre-vonási problémáját. Véleménye szerint a hatályos törvény megoldása nem helyes. Azt javasolja, hogy az ilyen személyeket speciális rendelkezés alapján vonják felelősségre: a felelősség objektív alapja az elkövetett társadalomra veszélyes cselekmény, szubjektív alapja pedig a lerészegedésben való bűnösség lenne. Ezzel kizárnák azt a helytelen gyakorlatot, hogy a beszámítási képességet kizáró ittas állapotban elkövetett társadalomra veszélyes cselekmény tettesét szándékos bűntettért vonják felelősségre. (57—58. old.)

A szerző nem ért egyet azokkal sem, akik a bűntetti tényállásból különböző indokokkal kizárják a bűntett alanyát (A. N. Trajnyin pl. a bűntett alanyát azonosítja a tettessel, az emberrel, s így valóban a tettes nem lehet az általa elkövetett cselekménynek az eleme), vagy akik tényállási elemnek a tettes egész személyiségét (F. Poljácsek, N. F. Kuznyecova) tekintik. Helyesen állapítja meg, hogy a bűntett tényállásába csak azok az ismérvek tartoznak, amelyek a büntetőjogi felelősség alapját képezik. A bűntett alanya — beszámítási képességgel rendelkező, meghatározott kort elért (általános alany) személy (fakultatív ismérvek esetén speciális alany), aki a társadalomra veszélyes cselekményt bűnösen követi el (fakultatív ismérv lehet még a cél, a motívum). A bűntett elkövetésének a ténye önmagában, objektíve tanúskodik az alany bizonyos társadalomra veszélyességéről. A törvényhozó csak ezeket az objektíve adott típusjelenségeket képes rögzíteni. Ezek minden bűntettben közvetlenül adottak.

A bűntetti tényállás fogalma egy, a törvényben meghatározott cselekmény csak részben tükrözi a tettes személyiségét. A büntetőjogi felelősség is csak ehhez az egy cselekményhez fűződik. A bűntett alanya-fogalom nem azonos a tettessel, mint emberrel, mint a társadalom tagjával, az egész személyiséggel, a bűntett nem tükrözi a tettes egész társadalmi tevékenységét, s így általában nem is tükrözheti a személyiség társadalomra veszélyességének fokát sem. Amennyiben az említett alanyi ismérveken túl egyéb ismérveket — a tettes személyisége, vagy személyi társadalomra veszélyességi foka — is a bűntetti tényállás ismérveinek tekintjük, úgy nem a konkrét cselekmény, hanem a személyiségben rejlő veszélyesség, „a veszélyes állapot" lesz a büntetőjogi felelősség alapja. (65. old.)

A büntetőjogi felelősség egy konkrét társadalomra veszélyes magatartás negatív büntetőjogi értékelését jelenti. Egy magatartásnak az elítélése még nem jelenti az egész ember társadalmi tevékenységének, egész személyiségének negatív értékelését.

A büntetőjogi felelősség fennállásából nem szabad olyan általános következtetést levonni, hogy azt mindig és feltétlenül büntetőjogi büntetés kiszabásában kell realizálni. Erre csak akkor van szükség, ha a büntetés célja — a speciális és generális prevenció — másképpen nem érhető el.

A felelősségre vonás mellőzésének jogintézménye arra a felismerésre épült, hogy a büntetőjogi büntetés nem minden esetben szolgálja hatékonyan a tettes átnevelését, e téren néha sokkal eredményesebbek a társadalmi intézkedések.

A büntetőjogi felelősségre vonás mellőzésének egyik elkerülhetetlen előfeltétele az, hogy az elkövetett bűntett kisebb súlyú, vagy a társadalomra csekély fokban veszélyes, avagy az elbírálás időpontjában a társadalomra már nem veszélyes. A másik lényeges feltétel — a személyi társadalomra veszélyesség csekély foka, illetve annak hiánya az elbírálás időpontjában.

Következésképpen a személyiségben rejlő társadalomra veszélyesség nem a büntetőjogi felelősség alapjánál, hanem e felelősség realizálásánál játszik szerepet. „A tettes személyisége nem a felelősség alapja, hanem a foganatosítandó intézkedések egyéniesítésének az alapja mindakkor, amikor a nyomozó szervek döntenek a felelősségre vonás mellőzésének kérdésében, mind pedig amikor a bíróság dönt a büntetéskiszabás kérdésében." (77. old.)

N. Lejkina helyesen száll vitába azokkal a szerzőkkel (V. Kurljánszkij, A. Lijegye), akik a büntetőjogi felelősségre vonásának a nyomozási szakban történő mellőzésében az ártatlanság vélelme elvének megsértését látják mondván, hogy a felelősségre vonás mellőzése a nyomozási szakban a tettes bűnösségének megállapításával egyenlő (82. old.)

A bűntett elkövetésével egyidőben keletkező büntetőjogi felelősség objektíve fennáll és nem függ attól, hogy azt a bíróság megállapítja-e vagy sem. Más kérdés a felelősség realizálása. A büntetőjogi felelősség realizálása az elkövető terheltkénti felelősségre vonásával veszi kezdetét. A nyomozó szervek csak azt a személyt nyilváníthatják terheltté, akivel kapcsolatban alapos a gyanú, hogy a bűntettet ő követte el. Ilyenkor a nyomozó meggyőződése az, hogy a terhelt bűnös. Ez a nyomozói meggyőződés, illetve állásfoglalás azonban jogilag nem egyenértékű az ítéleti állásfoglalással, a bűnösséget megállapító ítélettel. Utóbbinak számos, az elítéltre hátrányos következménye van. A bűnösséget megállapító ítélet lényegében a büntetőjogi felelősség részbeni realizálását, a tanúsított magatartás büntetőjogi elítélését, a társadalomnak büntetőjogi úton kifejezett és ítéletben rögzített rosszalását jelenti A büntetőjogi felelősségre vonás mellőzésének tehát nem lehet törvényi előfeltétele az elkövető bűnösségének ítéleti megállapítása, azaz a felelősség részbeni realizálása. Ehhez elegendő a nyomozónak vagy a bíróságnak azon meggyőződése, hogy a kisebb súlyú vagy nem jelentős bűntettet elkövető személy büntetőjogi felelősségre vonás és büntetés nélkül is megjavítható. Következésképpen a büntetőjogi felelősség (ami egyenlő azzal a terhelti kötelezettséggel, hogy alávesse magát büntetőjogi elítélésnek, büntetésnek és az ezzel járó következményeknek) alól a tettes mentesülhet a felelősségre vonás realizálása előtt, alatt (a felelősségre vonás mellőzése) és a felelősségre vonás megtörténte után (a büntetés kiszabásának mellőzése). Az első esetben nem kizárt, hogy a bűnüldöző

hatóság ugyanabban az ügyben utóbb nyomozást folytasson (OSZSZSZK Bek. 210. cikk).

A szerző a büntetés céljának meghatározásakor helyesen állapítja meg, hogy a tettes átnevelése lényegében az újabb bűnelkövetések megelőzését célozza. Ez a tettes megvetése, elítélése, megfélemlítés és az elkövetés fizikai lehetőségeinek likvidálása útján történik. A büntetésének nem célja a megtorlás. A büntetés elválaszthatatlan vonása a korlátozás és a szenvedés, de ez csak eszköz az állam kezében a büntetési célok elérésére. A megtorlás viszonzást, jóvátételt, megfizetést, elégtételt jelent. A megtorlás igazságtalan, mert az a sértettek bosszúérzelmeinek kielégítését, az elégtételvétel érzelmét szolgálja. A korlátozással és szenvedéssel járó büntetés viszont igazságos, mert nem az előbb említett alantas „igazságérzelmeket", hanem mind a tettes, mind pedig a társadalom alapvető érdekeit szolgálja (101. old.).

A bűntett társadalomra veszélyessége objektíve adott. A törvényhozó a büntetési keretek megállapításakor általánosságban, fő vonásaiban értékelte az adott bűntettfajta és az azt elkövetni képes személy társadalomra veszélyességét. A bíróság viszont a törvényhozó által megszabott keretek és lehetőségek között már konkrét bűntetteket bírál el, konkrét személyre szab ki büntetést figyelembe véve az eset összes lényeges körülményeit, sajátosságait. Ezek a körülmények hatással vannak a cselekmény és a tettes társadalomra veszélyessége fokára a felelősséget vagy súlyosítják, vagy pedig enyhítik. A törvényhozó e körülményekhez azokat sorolja, amelyek nem képezik a bűntett tényállási elemeit. A szovjet büntetőtörvény taxatíve sorolja fel a súlyosító körülményeket.

A szerző az utolsó fejezetben foglalkozik a bűnözéssel, mint társadalmi tömegjelenséggel és a bűntettel mint egyedi jelenséggel. Nagyon helyesen állapítja meg, hogy az egyes bűntetteken és tetteseken keresztül a bűnözés lényege, tartalma csak annyiban tárható fel, ismerhető meg, amennyiben a konkrét jelenség az általánost tartalmazza. A konkrét személy tudatában és magatartásában jelentkező múltbeli csökevényekben, maradványokban fejeződik ki az az általános, ami a bűnözés egészére jellemző: ezért a kriminológiának e csökevények tartalmát, természetét, forrását, eredetét, okait stb. kell alaposan tanulmányozni (115. old.).

N. Lejkina szerint egyes szerzők (I. Karpec, Sz. Osztroumov, N. Kuznyecova stb.) helytelenül külön kategóriának tekintik a személyiséget, mint a társadalmi viszonyok összességét (általános kategória) és a személyiséget, mint az ember individuális tulajdonságainak összességét (különös), holott itt csupán egy kategóriának, a személyiségnek két oldaláról van szó: az első a tulajdonságok társadalmi szociális lényegét, míg a második a tulajdonságok sajátos, individuális kapcsolódásait és viszonyaikat jelöli. „A személyiség a társadalmi viszonyok individuális léte, a személyiség pszichológiai sajátosságai nem nyújtanak semmit a bűnözés egészének jellemzésére, de a konkrét bűnelkövetővel szemben kiszabandó büntetés kérdésének eldöntésekor azokat fel kell tárni és tanulmányozni kell." (116. old.) A tettes szociál-pszichológiai felépítésének ismerete, a személyiség tulajdonságainak (irányultság, jellem stb.) ismerete a büntetéskiszabásnál elkerülhetetlen. Ismerni kell továbbá a személyiségi tulajdonságok kialakulásának, a személyiség formálódásának folyamatát is.

A személyiség társadalmi-pszichológiai tartalma sokkal gazdagabb, sokrétűbb és nemcsak a társadalomellenes nézetekből, tulajdonságokból áll. Ezeknek a feltárása nélkül nem lehet a személyiséget helyesen megítélni, nem lehet eredményes, hatékony büntetéseket kiszabni. A kriminológia a személyiségnek elsősorban azon tulajdonságait kutatja, amelyek a bűnözés egészével és okaival kapcsolatosak, amelyek ismétlődnek, amelyek nem az individuálisat, hanem a bűnözésre mint szociális kategóriára jellemző általánosat tükrözik.

A büntető jogtudományt és az igazságszolgáltatást az egyedi bűntettben nem annyira az általános törvényszerűségek megjelenésének feltárása, hanem elsősorban gyakorlati célok vezérlik. E célból a személyiséget más szempontból és mélységig vizsgálja. Elsősorban azokat az objektív és szubjektív körülményeket kell ismerni, amelyekből következtetni lehet a terhelt személyiségében rejlő társadalomra veszélyesség fokára, arra, hogy a konkrét bűntett törvényszerű következménye-e a tettes személyiségének, annak lényegét tükrözi, avagy a személyiség szempontjából véletlen, a külső körülmények kedvezőtlen összejátszásának következménye. Ezt a következtetést a bíróság az elkövetett bűntett jellegéből és társadalomra veszélyességének fokából, az elkövetés módjából, körülményeiből, motívumaiból, a tettes előéletéből és a társadalmi követelményekhez való viszonyából stb. vonja le.

A mű kiemelkedő érdeme, hogy a büntetőjogi felelősség és az elkövető személyisége problémáját mélyrehatóan, sokoldalúan tárgyalja nemcsak büntetőjogi, hanem kriminológiai aspektusból is. A szerző koncepcióját logikusan építette fel, ahhoz következetesen tartotta magát, gondolatai világosak. Mind az elméleti, mind pedig a gyakorlati szakemberek számára sok értékes gondolatot nyújt.

Patera Antal

Тибор Кирай:

Пределы судебного познания в уголовном процессе

Предметом познания в уголовном процессе является событие прошлого. Судья познает его косвенно, через восприятие лиц и следы события. Картины воспоминания, следы подчиняются законам движения, изменения. Со временем изменения настолько сильны, что делают невозможным познание следов и на основе их сделать вывод о вызванном событии. Перед судейским познанием могут стоять не гносеологические, но имеющие объективную природу, не вменяемые ему в вину препятствия.

Право определяет рамки судебного познания посредством процессуальных условий и препятствий. Препятствием познания отдельных фактов может быть: неопроверженная защита (например, нельзя доказать невменяемость находящегося в состоянии опьянения совершителя) и запрет применения отдельных методов и средств доказывания. Закон задачей суда делает установление истины — но не любыми методами или любой ценой.

Карой Бэнэдек:

Задачи принципиального руководства и правотворчества в области гражданского права в свете принципиальных точек зрения коллегии верховного суда

Статья изложенные в единой редакции точки зрения коллегии по гражданским делам Верховного Суда анализирует с двух точек зрения: с одной стороны, исследует действие Гражданского Кодекса, а с другой стороны, каков вывод можно сделать в отношении принципиального руководства судебной практикой. Из численного состава принципиальных точек зрения коллегии и их содержания статья делает тот общий вывод, что общие и абстрактные нормы Гражданского Кодекса на практике лучше оправдались, чем казуистическое регулирование и вызывали меньше проблем, чем изданные на основе закона частные законодательные акты. Метод регулирования Гражданского Кодекса необходимо использовать и при издании частных законодательных актов, и в будущем и здесь необходимо избегать излишнюю казуистику, исчерпывающих перечисеений, применение детальных технических правил. Статья из анализа принципиальных позиций, вынесенных в области обязательственного и наследственного права, а также права собственности делает вывод о том, что необходимо уточнить текст закона там, где на практике имело место различное толкование, необходимо взвесить урегулирование тех вопросов, где Верховный Суд находит пробел и применял анологию; а там, где судебная практика, отклоняясь по некоторым вопросам от содержания закона, создала по существу право, необходимо взвесить вопрос о том, следует ли практика по более правильному пути, чем действующее законодательство.

Фэрэнц Вида:

Об отличающейся от патологического замешательства уголовноправовой оценке физиологического аффекта и опьянения

Исходя из того, что к уголовной ответственности привлекается за сознательное поведение такой совершитель, которого к изменению преступного поведения можно склонить общественным воздействием — которое сочетается с принуждением — как правило, и в принципе проводится различие между патологическим замешательством, с одной стороны, и обычными вспышками аффекта и опьянения. Основой этого проведения различия является не различная природа вызванных признаков, а то, что в случае патологического, психического состояния нельзя проводить различия в соответствии с нормами морали, нельзя воспрепятствовать их возникновению общественным воздействием, принуждением, в то время как при обычных вспышках аффекта и опьянения они необходимы. Анализируя относящиеся сюда положения Уголовного Кодекса (§§ 21, 22, 25; абзац 3 § 254 УК) и дискуссируя с их толкованием, автор показывает, что судебная практика, как правило, положения § 21 к помешательству в сознании, не носящему патологического характера, не применяет. В то же время признает, что к этой точке зрения можно было прийти лишь сравнив различные распоряжения закона, путем толкования закона и более правильным считает de lege ferenda, если вопрос закон регулирует односмысленно.

Тибор Ваго:

Некоторые вопросы исследования причин преступности и их изменения в условиях социализма

Работа — которая является частью статьи, занимающейся криминологическими и уголовноправовыми средствами уменьшения числа виновно причиненных транспортных происшествий — дает краткий обзор, а по отдельным вопросам краткую оценку тем важнейшим направлениям, взглядам и спорам, которые еще и в последние годы оказывали влияние на развитие буржуазной и социалистической криминологии.

Указывая на некоторые характерные черты буржуазных криминологических направлений, помимо некоторых деталей приходит статья к двум основным выводам. С одной стороны, даже новейшие направления буржуазной криминологии не доходят до раскрытия скрывающихся в особенностях общественной системы противоречий, являющихся основными причинами преступности. С другой стороны, хотя буржуазные криминологи и не могут дойти до такого научно обоснованного раскрытия причин преступности, соответствующего действительности, как это делает социалистическая криминология, все же отрицательная оценка их результатов вцелом не может быть признана правильной, т. е. опыты буржуазных криминологов при их соответствующей оценке надо было бы смелее использовать при культивировании социалистической криминологии.

Части работы, занимающиеся развитием социалистической криминологии и её отдельными спорными вопросами, как с точки зрения изучения причин, так и с точки зрения соответствующего определения и разрешения задач по предупреждению содержат много важных положений и обоснования их. Например, доказывает, что складывание общественных отношений и в условиях социализма оказывает постоянное воздействие не только на преступность, но и на культивирование науки социалистической криминологии.

В качестве источников детерминирующих факторов общественного характера преступности приемлимый считает по существу двойное состояние. Одно из них это вредное влияние остаткой прошлого капитализма (объективные и субъективные факторы его) а также непосредственное вредное влияние существующего капиталистического окружения; существующие и возникающие в социалистическом обществе — хотя лишь в переходный период — противоречия и неравномерности развития. Что касается социалистических условий, статья оспаривает и критикует актуальность и правильность точек зрения, высказывающихся за включение в нынешнюю программу полной ликвидации преступности. Подчеркивает, что и при социализме лишь в историческом будущем не будут существовать такие субъективные и объективные условия, которые у отдельных людей реализуются как факторы, влияющие на преступность, и что не только эксплуататорский общественный строй порождает причины преступности, но и при социализме можно обнаружить такие — правда, не носящие антагонистического характера, но все же существующие — противоречия, которые оказывают преступное влияние на поведение и мышление отдельных людей, групп людей, составляющих тот или иной слой общества.

Наконец, указывает на несколько таких важнейших возможностей и методов, применение, использование которых автор считает особенно актуальным при развитии и культивировании криминологии в нашей стране.

Карой Сэкереш:

Связь между пороками chromosoma *и преступностью*

За последние десятилетия, а также в последние годы быстрыми шагами продвигались вперед биологические,

психологические и психиатрические исследования. По мнению автора, развитие этих отраслей наук не может не оказывать влияния и на криминологов. Биология и в особенности цитогенетика в связи с биологическим и клеточным познанием человека дала новые и неожиданные результаты и их представители уголовной этиологии, криминологи не могут обойти с безразличием.

Автор без того, чтобы переоценивать эти цитогенетические исследования, все же важной считает взаимосвязь достигнутых в этой области научных достижений со стремлениями, направленными на познание криминального поведения человека. В этом кругу занимается новейшими данными исследованиями хромосома и в этом кругу пороками хромосомы, и анализируя и зная глубоко относящуюся сюда зарубежную литературу интересные выводы делает в отношении уголовной этилогии. В этой связи показывает пороки хромосомы, наблюдаемые у отдельных опасных преступников в нашей стране и за рубежом.

Tibor Király:

Die Grenzen der Erkenntnis des Richters im Strafverfahren

Das Objekt der Erkenntnis im Strafverfahren ist ein Ereignis der Vergangenheit. Der Richter erkennt diese unmittelbar, durch die Wahrnehmungen anderer Personen oder durch die Spuren des Ereignisses. Die Erinnerungsbilder, die Spuren sind den Gesetzen der Bewegung, der Änderung unterworfen. Mit der Zeit werden die Änderungen so stark, dass die Wiedererkennung und eine Rückfolgerung auf das auslösende Ereignis unmöglich wird. Vor der richterlichen Erkenntnis können keine gnoseologischen, sondern ihre unvorwerfliche Hindernisse mit objekitven Charakter stehen.

Das Recht bestimmt die Rahmen der richterlichen Erkenntnisse durch die Bedingungen und Hindernisse des Verfahrens. Das Hindernis einzelner Tatsachen können die unwiderlegbare Verteidigung (z. B. die Unzurechenbarkeit des betrunkenen Täters kann nicht bewiesen werden) und der Verbot einzelner Beweismitteln und Methoden sein. Das Gesetz macht es den Gerichten zur Aufgabe die Wahrheit festzustellen aber nicht um jeden Preis un dauf jede Weise.

Károly Benedek:

Die Aufgaben der Zivilgesetzgebung und der prinzipiellen Anleitung im Spiegel der Stellungnahmen des Kollegiums des Obersten Gerichts

Die in einheitlichem Rahmen zusammengefassten Stellungnahmen des Kollegium für Zivilrecht des Obersten Gerichts werden aus zwei Gesichtspunkten analysiert: 1. die Wirksamkeit des ZGB-s, 2. die Folgerungen für prinzipielle Anleitung der Gerichtsbarkeit. Als allgemeine Lehre wird festgestellt, dass die allgemeinen und abstrakten Bestimmungen des ZGB-s in der Praxis sich besser bewährten als die kasusitische Regelungen und verursachten wenigere Probleme als die erlassenen Teilregelungen. Aus der Analyse der auf den Gebieten des Eigentumrechts, des Obligationsrechts und des Erbrechts gefassten Stellungnahmen wird die Folgerung gezogen, dass der Text des Gesetzes dort preziser gemacht werden muss, wo sie in der Praxis verschieden ausgelegt wird; man muss die Regelung jener Fragen erwägen, wo das Oberste Gericht eine Rechtslücke entdeckte und die Analogie anwendete, und wo sie eigentlich dann eine Rechtssetzungsaufgabe erfüllte; es ist zu erwägen, ob die Gerichtspraxis richtiger sei als die geltende Regelung.

Hinsichtlich der prinzipiellen Anleitung macht die Abhandlung darauf aufmerksam, dass eine solche nur dann notwendig ist, wenn die Gerichtspraxis sich schon im ganzen Lande entwicklet hat und in derselben Frage abweichende Standpunkte existieren. Eine übermässige Anleitung verusacht eben solche Fehler wie eine übermässige Regelung. Es soll grössere Aufmerksemkeit der entsprechenden dogmatischen Begründung der richtigen Direktiven geschenkt werden.

Ferenc, Vida:

Die von der krankhaften Bewusstseinstörung abweichende strafrechtliche Beurteilung des physiologischen Affekts und der Trunkenheit

Ausgehend davon, dass eine strafrechtliche Verantwortlichmachung nur gegen das bewusste Verhalten eines solchen Täters zulässig ist, der durch gesellschaftliche Einwirkung, die mit Zwang vereint ist, dazu bewegt werden kann, sein strafbares Verhalten zu ändern, unterscheidet der Verfasser im allgemeinen und prinzipiell zwischen pathologischen Bewusstseinstörung und den üblichen Ausbrüche des Affekts und der Trunkenheit. Die Grundlage dieser Unterscheidung ist nicht in der Verschiedenheit des ausgelösten Symptoms zu suchen, sondern darin, dass beim Eintreten des krankhaften, psychologischen Zustandes nicht nach moralischen Normen distinguiert werden kann und ihr Auftreten kann mit gesellschaftlicher Einwirkung, mit Zwang nicht verhindert werden; dabei sind sie bei dem gewöhnlichen Ausbruch des Affekts und der Trunkenheit unvermeidlich. Die bezüglichen Bestimmungen des Strafgesetzbuches (§ 21., 22., 25. Abs. 3., und 254.) analysierend und mit ihrer Auslegung diskutierend weist er aus, dass die Gerichtspraxis bei den nicht krankhaften Bewusstseinstörungen im allgemeinen die Bestimmungen des § 21. nicht anwendet. Er gibt aber zu, dass er zu diesem Standpunkt nur durch den Vergleich der verschiedenen Bestimmungen des Gesetzes gelangen konnte und erachtet es de lege ferenda richtiger, wenn das Gesetz die Frage eindeutig regelt.

Tibor, Vágó:

Einzelne Fragen der Forschung von Ursachen der Kriminalität und der Änderung dieser unter den Verhältnissen des Sozialismus

Die Abhandlung gibt einen kurzen Überblick und die Bewertung jener bedeutenden Richtungen, Ansichten, Diskussionsthemen, die auch in den letzten Jahren eine Wirkung auf die Entwicklung der bürgerlichen und sozialistischen Kriminologie ausübten.

Hinsichtlich der bourgeoisen kriminologischen Richtungen stellt der Verfasser zwei grundsätzliche Folgerungen fest: 1. die neuesten Richtungen der bürgerlichen Kriminologie gelangen auch nicht so weit, dass sie die grundsätzlichen Ursachen der Kriminalität in der Widersprüchlickeit des Gesellschaftssystems suchen; 2. wenn die burgeoisen Kriminologen auch nicht zu den wissenschaftlich begründeten und mit der Wirklichkeit übereinstimmenden Ergebnissen gelangen können, wäre es falsch ihre Forschungserfolge gänzlich zu verwerfen; man sollte diese Erfahrungen bei der Pflege der sozialistischen Kriminologie tapferer anwenden.

Es wird bewiesen, dass die Entwicklung der gesellschaftlichen verhältnisse auch unter sozialistischen Verhältnissen nicht nur auf die Kriminalität, sondern auch auf die Pflege der sozailstitischen Kriminologie-Wissenschaft so zu sagen einen ständigen Einfluss ausübt.

Als Quellen der determinierenden gesellschaftlichen Faktoren der Kriminalität stellt er einerseits die Überreste (objektive und subjektive Faktoren) des Kapitalismus und die vorhandene kapitalistische Umgebung und deren schädlichen Einfluss dar, anderseits die in der sozialistischen Gesellschaft bestehenden und — wenn auch übergangsmässig — entstehenden Widersprüche und Ungleichmässigkeiten in der Entwicklung. Die vollkommene Liquidierung der Kriminalität ist noch nicht aktuell und richtig. Die objektiven und subjektiven Ursachen die auf die Kriminalität einen Einfluss ausüben, werden im Sozialismus nur in geschichtlicher

Perspektive aufgehoben, denn es entstehen nicht nur im ausbeutenden Gesellschaftssystem Kriminalitätsursachen, sondern auch im Sozialismus — wenn auch nicht antagonistische aber doch existierende —, die auf die Denkungsart oder das Verhalten des Einzelnen oder der Gruppen eine kriminalitätsfördernde Wirkung haben.

Abschliessend weisst der Verfasser auf solche Möglichkeiten und Methoden hin, die man auch bei der Pflege und Entwicklung der ungarischen Kriminologie nützlich anwenden könnte.

Károly Szekeres:

Die Beziehungen zwischen den Chromosoma-Unregelmässigkeiten und der Kriminalität

Die biologischen, psychologischen und spychiatrischen Forschungen hatten in den letzten Jahrzehnten und Jahren riesige Fortschritte gemacht. Nach dem Standpunkt des Verfassers üben die Entwicklung dieser Wissenschaftszweige auch auf die Kriminologen bedeutenden Einfluss aus. Die Biologie, insbesonders die Cytogenetik, brachten hinsichtlich der biologischen und zellenlehrerischen Erkenntnisse des Menschen neue und unerwartete Ergebnisse und das können auch die Pfleger der Etiologie, die Kriminologen nicht ausser Acht lassen.

Der Verfasser betrachtet — ohne diese cytogenetischen Forschungen zu überschätzen — die auf diesen Gebiet erreichten wissenschaftlichen Ergebnisse in Zusammenhang mit der Erkenntnis des kriminalistischen Verhalten des Menschen für wichtig. In diesem Kreise befasst er sich mit den neuesten Angaben der Chromosomaforschung und dabei mit den Untersuchungsergebnissen der Chromosoma-Unregelmässigkeiten und im Kenntnis der ausländischen einschlägigen Literatur zieht er interessante Folgerungen hinsichtlich der Kriminalethiologie. In diesen Zusammenhang bespricht er sodann die bei ungarischen und ausländischen Schwerverbrechern festgestellten Chromosoma-Unregelmässigkeiten.

Tibor Király:

Les limites de la cognition judiciare dans la procédure pénale

Dans le procédure pénale l'objet de la cognition est un événement du passé. Le juge prend connaissance de cet événement d'une manière indirecte, notamment par l'observation d'autres personnes et par les traces laissées par le fait dont il s'agit. Or, les images du souvenir et les traces sont soumises à la loi du mouvement et du changement. Avec le temps les changements peuvent devenir si puissants, qu'ils rendent impossible de reconnaître les traces et d'en tirer des conclusions sur l'événement entrant en ligne de compte. La cognition du juge peut ainsi se heurter à des obstacles qui ne sont pas gnoséologiques, mais plutôt de nature objective qui ne peuvent pas lui être imputés.

Les limites de la cognition judiciaire sont tracées par la loi, au moyen des conditions et des empêchements de la procédure. La connaissance de certains faits peut avoir des obstacles, comme une présomption irréversible (l'irresponsabilité du conducteur ivre d'un véhicule p. ex. ne pant pas faire l'objet de preuve) et la défense d'appliquer certains moyens et méthodes de preuve. La loi impose au juge la constataion de la vérité, mais pas à n'importe quel prix ou de n'importe quelle manière.

Károly Benedek:

Les tâches de la législation civile et des principes régissant la direction de la jurisprudence à la lumière des positions prises par les Chambres réunies de la Cour suprême

Les positions prises par les Chambres civiles réunies de la Cour suprême sont analysées par l'étude sous deux aspects. Elle analyse d'abord la mise en oeuvre du Code civil, puis les conséquences qu'on peut tirer concernant les principes régissant la direction de la jurisprudence. En partant du nombre et du contenu des positions prises, l'étude arrive à la conclusion que les règles d'ordre général et abstrait du Code civil ne sont mieux affirmées dans la pratiqus que la règlementation casuistique et elles ont soulevé moins de problèmes que les règles complémentaires émises en exécution du Code. La méthode de règlementation adoptée par le Code civil doit donc être appliquée aussi lors de la création des règles de détail et à l'avenir on doit éviter les casuistiques inutiles, les énumérations limitatives et l'application de règles techniques minutieuses. De l'analyse des positions prises par la Cour dans le domaine du droit de propriété, du droit des obligations et du droit des sucessions, l'étude tire la conséquence, que le texte de la loi doit être rendu plus précis dans les cas où dans la pratique il a donné lieu à différentes interprétations et qu 'on doit prendre en considération la règlementation des questions concernant lesquelles la Cour s'est trouvée en face d'une lacune de droit et était obligée d'avoir recours à l'analogie, — tandis qu'aux cas où la jurisprudence, en s'écartant du contenu de la loi, a au fond créé du droit, il faut voir si la jurisprudence apparaît plus correcte que la législation positive.

Quant à la direction de principe, l'étude attire l'attention sur le fait que des indications généralisatrices se révelent comme nécessaires seulement dans les cas où la jurisprudence c'est déjà formée dans le pays entier et cette jurisprudence contient des thèses divergentes. Une direction exagéré peut aboutir aux mêmes défauts que la règlementation poussée à l'outrance. Il faut apporter plus de soins aux bases dogmatiques qui doivent régir toute directive adéquate.

Ferenc Vida:

L'appréciation en droit pénal des affections physiologiques et de l'état d'ébriété se distinguant des troubles pathologiques de la conscience

L'auteur part de la constatation que l'établissement de la responsabilité pénale peut avoir lieu seulement en conséquence du comportement conscient d'un auteur qui est capable de changer son attitude criminelle à la suite d'une action de la société, accompagnée de contrainte. Il fait en principe distinction d'une part entre les troubles pathologiques de la conscience et, d'autre part, entre les éclosions usuelles de l'emportement et de l'ébriété. Cette distinction a pour base non pas la diversité des symptômes déchaînés, mais le fait que lors des manifestations d'un état psychique pathologique il est impossible de faire des distinctions suivant les normes de la morale et de les empêcher par une action de la société, notamment par la contrainte, tandis que lors de l'éclosion usuelle de l'emportement ou de l'ébriété celles-ci sont inévitables. En analysant les dispositions y afférentes du Code pénal (articles 21, 22, 25 troisième alinéa et 254) et en entrant en discussion concernant leur interprétation, l'auteur démontre que la jurisprudence en général n'applique pas les dispositions de l'article 21 aux troubles de conscience de caractère pathologique. Il admet, par contre, qu'on peut aboutir à la thése de la jurisprudence seulement à l'aide de la confrontation des diverses dispositions du Code et par l'interprétation de la loi, à cause de quoi il considère *de lege ferenda* comme indiqué que la loi apporte à cette question un règlement qui ne se prête à aucune équivoque.

Tibor Vágó:

Problèmes de la recherche des causes de la criminalité et du changement de ces causes dans le socialisme

L'étude fait partie d'un ouvrage sur les moyens criminologiques et criminalistiques de la diminution des accidents de circulation coupab-

les. Elle donne un aperçu succint, et concernant certaines questions aussi une appréciation critique, des tendances, des opinions et des discussions qui jusqu'aux dernières années ont exercé une influence sur le développement des criminologies bourgeoise et socialiste.

En mettant en relief certaines caractéristiques des différentes tendances de la criminologie bourgeoise, l'auteur — à côté certains détails —arrive aussi à des conclusions fondamentales. Il constate d'une part que même les tendances plus récentes de la criminologie bourgeoise n'arrivent pas à découvrir que ce sont les contradictions du système social qui constituent les causes fondamentales de la criminalité. D'autre part il rappelle que, même si les criminologues bourgeois n'arrivent pas à découvrir les causes véritables et scientifiquement pertinentes de la criminalité, comme le fait la criminologie socialiste, la critique rejetant en bloc les résultats de la criminologie bourgeoise ne peut pas être approuvée et que, en les appréciant convenablement, la criminologie socialiste pourrait en tirer profit avec plus de courage.

Les parties de l'étude consacrées à l'exposé de la criminologie socialiste et de certaines questions controversées de cette dernière, contiennent des constataions et des analyses importantes ayant trait à l'établissement et à l'organisation adéquates des tâches de la prévention. L'auteur démontre par exemple que, même dans le socialisme, le développement des conditions sociales exerce une influence quasi permanente non seulement sur le criminalité, mais aussi sur la science socialiste de la criminologie.

Quant aux sources des facteurs sociaux déterminant la criminalité, l'auteur est d'avis qu'on en peut accepter une double base. L'une consiste dans les restes des facteurs objectifs et subjectifs du capitalisme ainsi que les effects nocifs de l'entourage capitaliste encore existant, l'autre dans les contradictions et les inégalités du développement qui existe — même si dans une facon transitoire — dans la société socialiste. Quant aux conditions du socialisme, l'étude conteste et réfute l'actualité et la justesse des manières de voir proclamant la suppression complète de la criminalité comme une question qui doit être mis à l'ordre du jour. Elle constate que c'est seulement en perspective que dans le socialisme cesseront les circonstances objectives qui agissent sur l'individu comme des facteurs criminogènes et kue des causes de la criminaeité prennent naissance non seulement dans l'ordre social exploiteur, mais que dans le socialisme également on peut reconnaître des contradictions — sinon antagoniques, mais en tout cas existantes — qui produisent un effet criminogène sur le raisonnement ou l'attitude soit des individus, soit de certains groupes d'hommes formant une couche de la société.

L'auteur rappelle enfin certaines possibilités et méthodes dont l'utilisation et application dans notre criminologie et dans le développement ultérieur de celle-ci apparaît d'une actualité urgente.

Károly Szekeres:

Les connexités entre les anomalies chromosomiques et la criminalité

Dans les dernières dizaines d'années, voire dans les derniers ans, les recherches biologiques, psychologiques et psychiatriques ont progressé rapidement. Selon l'auteur, le développement de ces branches de la science doit produire des effets sur la criminologie également. La biologie et en particulier la cytogénétique ont produit, en ce qui concerne la connaissance biologogique de l'homme, des résultats nouveaux et inattendus, à côté desquels les spécialistes de l'étiologie criminelle, c'est-à-dire les criminologistes, ne peuvent pas passer avec indifférence.

L'auteur, sans surestimer les recherches cytogénétiques, considère néanmoins comme important les conexités entre les réalisations scientifiques atteintes dans ce domaine et les efforts tendant a connaitre le comportement criminel de l'homme. Dans cet ordre d'idées l'auteur s'occupe des données récentes des recherches des chromosomes et en particulier des anomalies chromosomiques. En prenant appui sur la littérature étrangère, il en déduit des conclusions intéressantes du poiont de vue de l'étiologie criminelle. A ce propos, il fait connaitre les anomalies chromosomiques observées, à l'étranger et dans notra pays, chez certains criminels dangereux.

Tibor Király:

The Limits of Judicial Comprehension in Criminal Proceedings

In the course of judicial proceedings it is a past event which has to be comprehended. This event becomes known to the judge through the experience of other persons and traces left by that event. Memories, traces are subject to the laws of movement and change. After a lapse of time changes become vigorous to an extent which makes the identifying of traces and following back the event of causation impossible. Judicial comprehension might be impeded by obstacles not of a gnoseological but an objective nature which cannot be imputed to the judge. The frames of judicial comprehension are laid down by the law through procedural conditions and impediments. Comprehension of certain facts might be barred by an incontestable presumption (e. g. it cannot be proved wether the intoxicated accused was *compos mentis)* and the preclusion of applying certain means and methods of evidence. Courts are charged by the law to establish truth — but not irrespective of manner or price.

Károly Benedek:

Tasks of Civil Law-Making and Guidance in Matters of Principle in the Light of the Positions Taken by the Supreme Court Bench

The positions adopted by the Civil Law Bench of the Supreme Court consolidated in a unified structure are analysed in the paper from two aspects: on the one hand the enforcement of the Civil Code is examined on the other hand it is inquired into what conclusion can be drawn in respect of the guidance in matters of principle of judicial practice. The general conclusion is drawn in the paper from the trend in the numbers of such positions and their substance that the general and abstract rules of the Civil Code have better stood the test of practice than the casuistic regulation and have given rise to a smaller number of problems than the detailed statutes issued on the ground of the Act have done. The method of regulation adopted in the Civil Code should be applied in preparing the detailed rules, unnecessary casuistics, exhaustive listings and the application of minute technical rules should be avoided in the future. From an analysis of the positions adopted in the field of the law of property the law of obligations and the law of inheritance the conclusions are drawn in the paper that the wording of statutes should be made more precise where it afforded opportunities for differing interpretations in the practice; the regulation of problems where gaps in law were discovered by the Supreme Court and analogue was resorted to a statutory regulation should be taken into consideration; in cases where judicial practice, departing in a few questions from the substance of the statute and has actually made law it should be assessed: whether judicial practice was more appropriate than the statutory regulation in force.

As regards guidance in matters of principle attention is drawn in the paper that a generalized guidance is unnecessary unless judicial practice has alreay evolved on a national scale and there are divergent views on the same issue. Excessice guidance might result in the same mistakes as excessive regulation. A greater care should be devoted to a proper foundation of the appropriate guidance.

Ferenc Vida:

On the Different Criminal Law Assessment of Physiological Effects and Intoxication from Pathological Derangement of Mind

The author, taking his point of departure that only such perpetrators are to be held answerable under criminal law for a conscious conduct who can be induced through a social impact-supplemented with compulsion-to change their criminal conduct, makes a distinction in general and in principle between the pathological derangement of mind on the one hand and the usual outbursts of passion and intoxication on the other. This making of distinction is grounded not on the differing nature of the symptoms produced but on the fact that when a pathological, psychic state of mind breaks out it is impossible to make distinction according to moral norms, their appearance cannot be prevented by social influence, compulsion while these are the unavoidable concomitants of the usual outbursts of passion and intoxication. The author analysing the relevant provisions of the Criminal Code (Sections 21., 22., 25. para 3., Section 254) and arguing about their interpretation comes to the conclusion that the provisions laid down in Section 21 are not applied, in general, in judicial practice to the derangement of mind of a non-pathological nature. He admits however that such a view cannot be evolved but by collating the provisions of the Act and its interpretation and holds it more appropriate if the issue were to be regulated by a statute in an unequivocal way.

Tibor Vágó:

Several Questions of the Researches into the Causes of Crime and the Changes in these Causes under Socialist Conditions

The paper-which is a part of a study on the criminological and criminal law means of reducing road accidents caused wilfully or through neglect-gives a brief survey and in connection with certain issues an assessment of those more important trends, views and subjects of disputes which have had an effect upon the development of socialist and bourgeois criminology in recent years.

The author when pointing out the characteristic features of bourgeois criminological trends arrives, besides matters of detail, at two fundamental conclusions. One of these is that even the more up-to-date trends in bourgeois criminology fail to discover the contradictions inherent in the characteristics of the social system as the basic cause of crime. On the other hand, although bourgeois criminologists are unable to arrive at an exposure of the causes of crime grounded on scientific foundations and conforming to reality to the extent it is done in socialist criminology a criticism rejecting the entirety of their attainments could not be approved of respectively, observing an appropriate appraisal the experiences gained by bourgeois criminologists, these results could be made use of in a courageous way.

The parts of the paper on the development of socialist criminology and certain issues of it contain several important conclusions and their exposition both in respect of the researches into crime, and the proper definition and organization of the tasks of prevention. It is proved that the evolution of social relationships has an almost unceasing effect not only on crime but the study of the science of socialist criminology also under socialist conditions.

The author holds that a dual ground can be accepted essentially as the source of the determining factors of a social nature of crime. One of these is the harmful effects of the remnants (objective and subjective factors) of capitalism, the existing capitalist environment and its direct adverse impact; the other one is the contradictions existing and arising, although with a temporary character, and uneven development in the socialist society. In respect of socialist conditions the author questions and refutes the timeliness and correctness of views advocating the complete elimination of crime as a programme of the day. He states that such objective and subjective circumstances which prevail as factors having an effect on crime in respect of certain individuals cease to operate only in historical perspective and that causes of crime are given rise not only in exploiting societies but there are contradictions-if not of an antagonistic character but still existing ones — discernible also in the socialist society which exert an effect prompting either individuals or influencing the thinking of groups of individuals which constitute various strata of society to commit crimes.

In conclusion the author mentions some important opportunities and methods the use of which or their application he holds particularly timely in studying and developing criminology in Hungary.

Károly Szekeres:

Relations between Chromosome Abnormalities and Crime

Researches in the field of biology, psychology and psychiatrics have been advancing at a rapid rate in recent decades and even years. It is held by the author that the evolution of these branches of science cannot but have an effect on criminology. Biology and particularly cytogenetics have produced novel and unexpected results in connection with the biological and cytological study of man to which the students of criminal etiology, the criminologists cannot remain indifferent. The author, without overestimating these cytogenetical researches believes the connections between the results attained in this field of science and the efforts aimed at studying the criminal conduct of individuals to be important. Within this scope he deals with recent information relating to the examination of chromosome abnormalities and relying on an extensive knowledge of the relevant foreign literature he draws interesting conclusions in respect of criminal etiology. In this context be deseribes chromosome abnormalities encountered in respect of certain dangerous criminals at home and abroad.

Ára: 8,— Ft INDEX: 26 422

E lapszám (XXIV. új évfolyam 11.) szerzői: *Dr. Király Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Benedek Károly* igazságügyminisztériumi főosztályvezető. — *Dr. György Júlia* tudományos kutató az ELTE büntetőjogi tanszékén. — *Dr. Vida Ferenc* Legfelsőbb Bírósági tanácselnök. — *Dr. Vágó Tibor* Legfelsőbb Bírósági tanácselnök. — *Dr. Szekeres Károly* Fővárosi Bírósági tanácselnök. — *Szolodkin, I. I.* egyetemi tanár (Leningrád). — *Dr. Beck Salamon* ny. egyetemi tanár. — *Dr. Vavró István*, a Központi Statisztikai Hivatal főelőadója. — *Dr. Horváth Tibor*, a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének osztályvezetője. — *Dr. Patera Antal*, az Országos Kriminalisztikai Intézet főmunkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

69.3049 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXIV. új évfolyam 12. szám Budapest, 1969. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A nemzetközi szerződések jogának főbb fejlődési tendenciái*

Az ősközösségi társadalom felbomlása és az államok kialakulása óta az államközi kapcsolatok szabályozásában a nemzetközi szerződés mindig igen jelentős szerepet játszott. Bár még mindig találkozunk a nemzetközi jog tudományában olyan nézettel, amely szerint a régibb korokban a nemzetközi kapcsolatok legfőbb szabályozója a szokásjog volt, ez a felfogás a történeti és főleg a jogtörténeti kutatások eredményeivel nem egyeztethető össze. Ezek a kutatások feltárták az ókor és a középkor államai között fennállott szerződéses kapcsolatok jelentős részét és ma világosan áll előttünk az a tény, hogy már az ókori államok is a nemzetközi szerződések egész hálózata révén rendezték egymás között ügyeiket. Ezek a szerződések az államközi kapcsolatok részkérdéseinek nagy tömegét szabályozták és így megállapítható, hogy a nemzetközi szerződés az államok kapcsolatainak mindig legfontosabb rendezője volt.

Természetszerűleg még csak fokozódott a nemzetközi szerződés jelentősége a későbbi korokban, az államközi kapcsolatok intenzívebbé válásával. Ez a fejlődés különösen az utolsó száz évben együttjárt a nemzetközi szerződések új formáinak megjelenésével. Kialakult a többoldalú nemzetközi szerződés, majd az államok közötti együttműködésnek a technikai fejlődés folytán újabb területekre való kiterjedése magával hozta az olyan nyílt nemzetközi szerződések megjelenését, amelyeknek célja, hogy az államok minél nagyobb számát fogják át. Végül a szerződéskötésnek az államok gyakorlatában mindennapos jelenséggé válása szükségessé tette a szerződéskötés egyszerűsített formáinak kialakítását, a régi ünnepélyes formaságok közül egyeseknek a legfontosabb szerződésekre való fenntartásával.

A Szovjetuniónak, a világ első szocialista államának létrejötte, majd a szocialista világrendszer kialakítása döntő lökést adott annak a folyamatnak, amely a mai bonyolult világban a nemzetközi kapcsolatok új rendezésére egyre kevésbé alkalmas szokásjog háttérbe szorítását eredményezte. A különböző társadalmi-gazdasági rendszerű államok egymás mellett élése idején nem, vagy csak egészen kivételes esetekben fordulhat elő, hogy az államok spontán egyező gyakorlata révén új univerzális szokásjogi szabályok alakuljanak ki. Ennek következtében ma a nemzetközi kapcsolatok újonnan történő rendezésének gyakorlatilag egyetlen eszköze a nemzetközi szerződés lett.

A szocialista államok megjelenése azonban nemcsak a most említett okból hatott ki döntően a nemzetközi szerződésekre vonatkozó joganyagnak, a nemzetközi szerződések jogának fejlődésére. Ez a fejlődés nem szakítható el attól az átalakulástól, amely a nemzetközi jog egész építményén a szovjet állam megalakulása óta eltelt több mint félévszázad alatt végbement. A nemzetközi jog most említett fejlődését ennek a jogágnak a demokratizálódása, e jognak a béke szolgálatába való állítása jellemzi. Ez a fejlődés pedig elsősorban a Szovjetunió és a szocialista államok fellépésének köszönhető, amelyek következetesen harcoltak és harcolnak a nemzetközi jog demokratikus irányban való továbbfejlesztése érdekében és e harcuknak konkrét eredményei a nemzetközi szerződések joga terén sem maradtak el.

Minthogy a nemzetközi jog egyes intézményeinek helyes megértése nem lehetséges az intézmények fejlődési irányvonalának beható vizsgálata nélkül, a jelen tanulmány céljául tűzte ki a nemzetközi szerződések joga terén az

* A tanulmány a nemzetközi szerződések jogának kodifikálására összehívott bécsi konferencia második ülésszakának megnyitása előtt érkezett a szerkesztőségbe.

utóbbi időszakban végbement fejlődés leglényegesebb jellemzőinek ismertetését és a további fejlődés irányának vázolását. Különösen időszerűnek látszik ez most, amikor a nemzetközi szerződések jogának kodifikálása és egyben továbbfejlesztése érdekében nagy erőfeszítések történnek. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága hosszú évek munkájának eredményeként dolgozta ki a szerződések jogának kodifikálására irányuló tervezetét, amely egyúttal több vonatkozásban az eddig kialakult joganyag haladó irányban való továbbfejlesztését célozza. Ezt a kodifikációs munkát folytatta, illetve folytatja tovább az Egyesült Nemzetek Szervezete által Bécsbe összehívott diplomáciai konferencia, amely első ülésszakát 1968 tavaszán tartotta meg és második, egyben befejező ülésszakát 1969 tavaszára tűzte ki. A Szovjetunió és a szocialista államok e kodifikációs munka során is élvonalában állnak annak a harcnak, amely a demokratikus elveknek e jogterületen való fokozott érvényrejuttatását célozza.

*

Korunk nemzetközi kapcsolatainak egyik jellemző sajátossága, hogy e kapcsolatok egyre szélesebbé válnak és mindinkább világméreteket öltenek.[1] Ennek a jelenségnek közvetlen következménye az olyan nemzetközi szerződések számának jelentős megnövekedése, amelyek az államok összességének érdekeit érintik és ennek folytán céljuk maradéktalan megvalósítása érdekében univerzalitásra törekszenek. De ugyanakkor az új, demokratikus nemzetközi jog egyik alaptételével, az államok egyenlőségének az ENSZ Alapokmánya 2. cikkének 1. pontjában is rögzített elvével összhangban a nemzetközi szerződések jogának is el kell jutnia annak kimondásához, hogy az olyan szerződésekben, amelyek az államok összességét érintik, vagyis céljuk az államok közösségének együttműködését különböző területeken biztosítani, minden állam egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel vehet részt és minden állam számára biztosítani is kell a tényleges részvétel lehetőségét. Mindenfajta diszkrimináció tehát, amely egyes államok vagy államcsoportok ellen irányul és ezeknek a szerződésben való részvételét akadályozni célozza, beleütközik az államok egyenlőségének elvébe és ellentétes az új nemzetközi jog szellemével.

A most említett ún. generális sokoldalú nemzetközi szerződések fogalmát a Nemzetközi Jogi Bizottság már 1962. évi tervezetében meghatározta oly módon, hogy ez alatt olyan szerződést kell érteni, amely „a nemzetközi jog általános szabályaira vonatkozik vagy az államok összességét általánosan érintő kérdéseket szabályoz".[2] Az ilyen szerződésnek természetszerűleg nyílt jellegűnek kell lennie, vagyis nyitva kell állnia minden állam számára. Ennek az új, demokratikus nemzetközi jog alapelveiből szükségszerűen következő tételnek az elismerése azonban keresztezte volna azoknak az imperialista hatalmaknak az érdekeit, amelyek arra törekszenek, hogy a szocialista közösség egyes tagjainak nemzetközi kapcsolatait akadályozzák és ezeket az államokat kirekesszék a széles körű nemzetközi együttműködésből. Ennek a céljuknak az elérésére az utóbbi évtizedek sokoldalú nemzetközi szerződéseinek túlnyomó többségébe olyan rendelkezést vétettek fel, amely a szerződésben való részvételből kizár egyes szocialista államokat azok kifejezett megnevezése nélkül. A most említett formula értelmében a nemzetközi szerződésben csak azok az államok vehetnek részt, amelyek tagjai az Egyesült Nemzetek Szervezetének, vagy valamely szakosított intézménynek, illetve részesei a Nemzetközi Bíróság Statutumának, vagy amelyeket az ENSZ Közgyűlése külön meghív arra, hogy a szerződés részesei legyenek.[3] Ennek a formulának a generális szerződések nagy többségébe történt beiktatásával sikerült ezekből a szerződésekből kirekeszteni a Német Demokratikus Köztársaságot, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságot és a Vietnami Demokratikus Köztársaságot, amelyeket eddig ugyanezek az erők távoltartottak a nemzetközi szervezetektől, jóllehet ugyanakkor az NSZK, valamint Dél-Korea és Dél-Vietnam számára megnyitották az útat egyes szakosított intézményekbe és ezzel együtt a generális nemzetközi szerződésekben való részvételre. Hasonlóképpen kirekesztették a Kínai Népköztársaságot is azáltal, hogy Kína képviselőjének a nemzetközi jogszabályok durva megsértésével a tajvani rezsimet ismerték el.

Ezeknek az ismételt jogsértéseknek ellenére mégis arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a szerződések jogának újabb fejlődése bevezette a nemzetközi jogba a generális sokoldalú szerződés fogalmát, mint olyan szerződését, amelynek kidolgozásában minden állam mint közvetlenül érdekelt résztvehet és minden állam saját akaratelhatározása alapján az ilyen szerződéseknek részesévé is válhatik, tehát egyes államoknak az ilyen szerződésekből való kirekesztése nem tekinthető ma már jogszerűnek. Ez az elv a legutóbbi évek egyes nagyfontosságú nemzetközi szerződéseiben érvényre is jutott: ilyen az 1963. évi moszkvai atomstop-egyezmény, az 1968. évi atomsorompó-egyezmény, úgyszintén az 1967. évi egyezmény a világűr békés felhasználásáról, valamint az űrhajósoknak nyújtandó segítség tárgyában létrejött 1968. évi egyezmény. Ezek a nemzetközi szerződések minden állam

[1] Vö. I. I. Lukasuk: O nyekotorih tendencijah razvityija universzalnovo mezsdunarodnovo prava. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1969. évi 2. sz., 82. old.

[2] Annuaire de la Commission du droit international 1962. vol. II. 176. old.

[3] Ld. ezt a formulát pl. a diplomáciai kapcsolatokról szóló 1961. évi bécsi szerződés 48. cikkében (1965. évi 22. tvr.).

XXIV. új évfolyam 12. szám Budapest, 1969. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

HARASZTI GYÖRGY:
A nemzetközi szerződések jogának főbb fejlődési tendenciái 625

HARTAI LÁSZLÓ:
A házasági vagyonjog modellje és az ítélkezési gyakorlat 634

KOVÁCS ISTVÁN:
Mezőgazdasági márkacikkeink jogi védelme a tisztességtelen verseny ellen 644

HARMATHY ATTILA:
Szerződésszegési problémák a gazdasági döntőbizottságok gyakorlatában. A közreműködőért való felelősség 652

SZELÉNYI ZOLTÁN:
A termékek minőségének tanúsítása a polgári jogi szerződések körében 663

Szemle:
Buza László (Nekrológ) 671

LUPÁN ERNŐ:
A román mezőgazdasági termelőszövetkezetekben működő ítélkező bizottságok 672

Jogirodalom:
Beér János: Szocialista államépítés (ÁDÁM ANTAL) 678

LÁZÁR MIKLÓS:
Új könyv az NDK büntetőbíráskodása tudományos irányításáról 682

VARGYAI GYULA:
Lentze-emlékkönyv 687

Mellékelve: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Дьёрдь Харасти:* Основные тенденции развития права международных договоров. — *Ласло Хартаи* Модель имущественного права супругов и судебная практика. — *Иштван Ковач:* Правовая охрана марок сельскохозяйственных продуктов от нечестной конкуренции. — *Аттила Хармати:* Проблемы, связанные с нарушением договоров, в практике хозяйственного арбитража. Ответственность за сотрудника. — *Золтан Сэленьи:* Удостоверение о качестве продукции в кругу гражданскоправовых договоров. — *Обзор:* — —: Ласло Буза (Некролог). — *Эрнё Лупан:* Комиссии по вынесению решений, действующие в румынских сельскохозяйственных производственных кооперативах. — *Юридическая литература:* Янош Беер: Социалистическое государственное строительство *(Антал Адам).* — *Миклош Лазар;* Новая книга о научном управлении уголовным судопроизводством в ГДР. — *Дюла Вардьаи:* Лентцте-Юбилейный сборник.

INHALT: *György Haraszti:* Einige Bemerkungen zur neuesten Entwicklung des Rechts der internationalen Verträge. — *László Hartai:* Das Modell des ehelichen Güterrechts und die Gerichtspraxis. — *István Kovács:* Rechtsschutz unserer landwirtschaftlichen Markenartikel gegen unlauteren Wettbewerb. — *Attila Harmathy:* Probleme der Vertragsverletzung in der Praxis der wirtschaftlichen Vertragsgerichte. Verantwortlichkeit für die Mitwirkung. — *Zoltán Szelényi:* Die Qualitätsbezeugung der Produkte im Kreise der zivilrechtlichen Verträge. — *Rundschau:* László Buza (Nekrolog). — *Ernő Lupán:* Die in den rumänischen LPG tätigen Kommissionen für Rechtssprechung. — *Rechtsliteratur:* János Beér: Sozialistischer Staatsaufbau *(Antal Ádám).* — *Miklós Lázár:* Ein neues Werk über die wissenschaftliche Leitung der Rechtssprechung in Strafsachen in der DDR. — *Gyula Vargyai:* Die Lentzte-Festschrift.

SOMMAIRE: *György Haraszti:* Quelques observations relatives au récent développement du droit des traités internationaux. — *László Hartai:* Les modèles des régimes matrimoniaux et la jurisprudence. — *István Kovács:* La protection juridique des articles de marque agricoles contra la concurrence déloyale. — *Attila Harmathy:* Problèmes de la rupture de contrat dans la jurisprudence des Commissions d'arbitrage économique. Responsabilité du fait du préposé. — *Zoltán Szelényi:* L'attestation de la qualité des produits dans le domaine des contrats de droit civil. — *Revue:* — : László Buza (Nécrologie). — *Ernő Lupán:* Commissions de jugement fonctionnant dans les coopératives de production agricole roumaines. — *Littérature:* János Beér: L'édification de l'Etat socialiste *(Antal Ádám).* — *Miklós Lázár:* Nouveau livre sur la direction scientifique de la juridiction criminelle dans la République Démocratique Allemande. — *Gyula Vargyai:* Mélanges Lentzte.

Table of Contents: *György Haraszti:* The Principal Trends of Evolution in the Law of Treaties. — *László Hartai:* The Pattern of the Matrimonial Regime and Judicial Practice. — *István Kovács:* The Legal Protection of Hungarian Branded Agricultural Articles Against Unfair Competition. — *Attila Harmathy:* Problems of Breach of Contract in the Practice of the Economic Arbitration Boards. Liability for the Cooperating Party. — *Zoltán Szelényi:* Certifying the Quality of Products within the Scope of Civil Law Contracts. — *Review:* László Buza (Obituary). — *Ernő Lupán:* Adjudging Committees in the Rumanian Cooperative Farms. — *Legal Literature:* János Beér: The Building of Socialist States *(Antal Ádám).* — *Miklós Lázár:* New Book on the Scientific Direction of Criminal Jurisdiction in the German Democratic Republic. — *Gyula Vargyai:* Lentzte Memorial Volume.

számára diszkrimináció nélkül nyitva állnak és ennek az elvnek kell érvényesülnie minden általános érdekű nemzetközi szerződés tekintetében. Csakis ez a most ismertetett megoldás van összhangban az államok szuverén egyenlőségének elvével.

A bécsi kodifikációs konferencián ilyen értelmű javaslatot terjesztett elő több delegáció, amelyek sorában ott volt a Magyar Népköztársaság küldöttsége is, ennek a javaslatnak a tárgyalását azonban a második ülésszakra halasztották. A javaslat társszerzői között néhány szocialista állam mellett ott találunk több fejlődő országot is.

*

Az államok szuverén egyenlőségének a szerződéskötés tekintetében való érvényesülését nem biztosítja azonban önmagában a szerződésben való részvétel jogának elismerése. Az egyenlőség tényleges érvényesüléséhez biztosítani kell azt is, hogy az egyes államoknak lehetőségük nyíljék saját szempontjaikat is érvényesíteni akkor, amikor valamely többoldalú nemzetközi szerződés részesévé válnak. De különösen vonatkozik ez a generális sokoldalú szerződésekre, amelyek elveszítenék ezt a jellegüket és az államok szűkebb körére szorítkozó szerződésekké lennének, ha nem tennék lehetővé, hogy bizonyos részletkérdések tekintetében a szerződésben résztvevő egyes államok speciális kikötéseket tegyenek. Éppen ezért a generális szerződések megjelenésével egyidőben kezd terjedni a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások intézményének alkalmazása. A fenntartás révén tehát a szerződésben résztvevő egyes államok eleve kikötik, hogy a szerződés reájuk nézve bizonyos eltérésekkel váljék kötelezővé.

Ha a fenntartás intézménye régibb múltra tekinthet is vissza,[4] a fenntartások általánossá válását csak az újabb jogfejlődés tette lehetővé. Ennek okát pedig abban kell keresni, hogy az 1950-es évekig uralkodónak volt tekinthető az a gyakorlat, hogy egyetlen szerződő félnek a bejelentett fenntartással szemben emelt kifogása a fenntartással élő államot teljesen kizárta a szerződésben való részvételből. Kétségtelen ugyan, hogy az államok szuverén egyenlőségének elvéből nemcsak a fenntartás bejelentéséhez való jog következik, hanem az is, hogy bármely szerződő állam tiltakozzék az egyoldalú fenntartás ellen és annak hatályát magára nézve ne ismerje el. Más kérdés azonban a tiltakozásnak a két állam egymás közötti viszonyát érintő relatív hatályt tulajdonítani és egészen más az ilyen tiltakozást abszolút hatállyal felruházni, vagyis annak minden szerződő felet érintő hatályát elismerni. Ez az utóbbi felfogás, a szerződés ún. integritásának elve tehát korlátozta a szerződésekben való részvétel tényleges lehetőségét és különösen elfogadhatatlan volt a generális szerződések vonatkozásában, ahol az államok szuverén egyenlőségének elvével sem volt összeegyeztethető.

Ezen a modern nemzetközi jog alapelveivel ellentétben álló gyakorlaton, amelyet a Nemzetek Szövetségének, majd az Egyesült Nemzetek Szervezetének főtitkára is követett azokra a nemzetközi szerződésekre vonatkozólag, amelyeknek letéteményese a világszervezet volt, csak az 50-es években következett be változás, amikor a kérdés egy konkrét ügy kapcsán az ENSZ Nemzetközi Bírósága elé került.[5] A Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményében megállapította, hogy az abszolút integritás elve sohasem vált nemzetközi jogszabállyá és így valamely szerződő félnek a bejelentett fenntartással szemben kifejezett tiltakozása nem akadályozhatja meg a fenntartással élő államot, hogy a szerződés részesévé váljék.[6]

Ez a Nemzetközi Bíróság által egyetlen szerződés vonatkozásában és csupán vélemény formájában, tehát nem kötelező hatállyal kifejezésre juttatott álláspont összhangban áll az új nemzetközi jog alapelveivel és ez a tétel ma már általánosan elfogadott nemzetközi jogszabálynak tekinthető. Ezt igazolja a bécsi konferencia állásfoglalása is, ahol is nagy többséggel elutasították azokat a próbálkozásokat, amelyek legalábbis korlátozni próbálták ennek az elvnek az érvényesülését.

Nem alakult ki még határozott nemzetközi jogszabály abban a vonatkozásban, hogy mi a fenntartással szemben bejelentett tiltakozás hatálya a fenntartással és a kifogással élő államok egymás közötti viszonyában. Feltétlen egyetértés csupán abban van, hogy a tiltakozás nem érinti a fenntartást bejelentő és a nem tiltakozó államok kapcsolatát, amelyek között a szerződés a fenntartásban meghatározott eltérésekkel lép hatályba. Kérdéses azonban továbbra is, vajon a fenntartást bejelentő és a tiltakozó állam között a szerződés a fenntartással érintett rendelkezések kivételével hatályba lép-e, vagy pedig egyáltalán nem keletkezik-e nemzetközi jogviszony az említett két állam között. A fenntartás ellen tiltakozó fél erre vonatkozó kifejezett nyilatkozata természetesen eldöntheti ezt a kérdést, arra az esetre azonban, ha ilyen kifejezett nyilatkozat nem történik, a bécsi konferencia még nem végleges hatállyal a második megoldás mellett foglalt állást, amely szerint a szerződés egyáltalán nem lép hatályba a két állam között.[7] Érvek pro és kontra egyaránt bőven felhozhatók, az elfogadott megoldásnak azonban kétségkívül komoly hátránya, hogy lényegesen korlátozza a szerződés hatókörét.

[4] Elvétve már a múlt század első felében is találkozunk nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartásokkal, ezek gyakoribb alkalmazása pedig a század vége felé indul meg.

[5] Megjegyezzük, hogy eltérő gyakorlattal már ezt megelőzőleg is találkozhattunk. Ez volt a helyzet a Pánamerikai Unión, illetve az Amerikai Államok Szervezetén belül.

[6] C. I. J. Recueil 1951. 15. old. és kk.

[7] Ld. U. N. Doc. A/Conf. 39/C. 1/L. 370. 99. old.

Végül még annyit kell megjegyezni, hogy az új nemzetközi jogfejlődés bizonyos ésszerű határt is szabott a fenntartásoknak. Ha kívánatos is a fenntartásoknak minél szélesebb körben való megengedése, ez nem terjedhet odáig, hogy a fenntartás deformálja a nemzetközi szerződés eredeti jellegét. Ezért az újabb nemzetközi gyakorlat magáévá tette a Nemzetközi Bíróságnak azt az állásfoglalását, hogy a fenntartásnak természetes korlátot szab a szerződés tárgya és célja. Olyan fenntartás bejelentése, amely a nemzetközi szerződés tárgyával és céljával ellentétes, amely tehát meghiusítja a szerződés céljának érvényesülését, nem tekinthető megengedettnek.

A fenntartás intézményének elismerése és legújabb szabályozása a nemzetközi szerződéses kapcsolatok további bővítését célozza, összhangban van az államok szuverén egyenlőségének elvével és ezért a nemzetközi szerződések jogának demokratikusabbá tételét szolgálja.[8]

*

Ha a nemzetközi szerződések jogának újabb fejlődését vizsgáljuk, nem mellőzhetjük a szerződési jog talán legbonyolultabb és minden bizonnyal legvitatottabb problémájának, a szerződésértelmezésnek a kérdését. Nem is annyira azért, mintha ezen a téren a legújabb jogfejlődés sok új szabályt eredményezett volna, hanem sokkal inkább arra való tekintettel, hogy ma már kétségtelenné vált, miszerint a nemzetközi jog konkrét szabályokat tartalmaz a szerződések értelmezésére vonatkozólag.

Igaz, hogy erre a megállapításra már a nemzetközi jog nagy klasszikusai is eljutottak a XVII. és XVIII. században. Így főleg Grotius és még inkább Vattel írásaira utalhatunk, amelyekben részletesen kidolgozott értelmezési szabályokkal találkozhatunk. A XIX. század második felében, az imperializmus korszakának beköszöntével azonban megváltozott a helyzet. Mint ahogyan ebben a korszakban az államok belső jogának értelmezésénél is az ún. szabadjogi iskola felfogása jut érvényre, amely a bírói jogalkotás számára akar utat nyitni a jogéletben és ezért mindenfajta kötöttség elvetésére törekszik,[9] ugyanúgy a nemzetközi szerződések értelmezése tekintetében is az a nézet jut uralomra, amely szerint az értelmezést szabaddá kell tenni és nem szabad semmiféle szabályok Prokrusztész ágyába szorítani. E felfogás mögött sok esetben szintén a nemzetközi törvényesség félretételére, az imperialista állam „szabadságának" biztosítására irányuló célzat rejlik.

A két irányzat, az értelmezési szabályok szükségességét hangoztató és az azt tagadó felfogás máig is változatlanul fennáll és híveik az elmélet terén még mindig élénk harcot vívnak egymással. A gyakorlatban azonban ez a harc az értelmezési szabályok létét és szükségességét hirdető nézet javára lényegében már eldőlt. A harc kimenetele már régen nem lehetett vitás azok előtt, akik a nemzetközi gyakorlatot kellő figyelemmel kísérik, hiszen az államok a maguk mindennapi eljárásában rendszeresen és következetesen hivatkoznak bizonyos értelmezési szabályokra és e szabályokra való hivatkozással nemzetközi bírói szervek döntéseinek egész sorában is találkozunk. Kétségtelenné vált azonban az értelmezési szabályok létezését hirdető felfogás helyessége a legutóbbi időkben, amikor a Nemzetközi Jogi Bizottság lehetségesnek és szükségesnek látta e szabályok kodifikálását és a bécsi konferencia is magáévá tette ezt az álláspontot. Így tehát most már nem lehet bizonytalanság abban a tekintetben, hogy a nemzetközi szerződések értelmezésének bizonyos ide vonatkozó nemzetközi jogszabályoknak megfelelően kell történnie.

Helytelen lenne azonban elhallgatni azt a tényt, hogy a nemzetközi szerződések értelmezésénél alkalmazandó szabályok tekintetében koránt sincs teljes egyetértés akár az elmélet, akár a gyakorlat területén. Az értelmezés célja kétségkívül annak az értelemnek a felderítése, amelyet a szerződő felek a szerződéskötéskor a szerződési rendelkezéseknek tulajdonítottak, az egyik álláspont azonban ezt az értelmet kizárólag a szerződés szövegéből kívánja kihámozni és más eszközök igénybevételét csak abban az esetben ismeri el jogszerűnek, ha a szöveg alapján eredmény nem adódik, míg a másik nézet képviselői minden megfelelő eszköz felhasználását jogosnak tekintik, amelynek révén a felek tényleges szándékára fény derülhet. A vita az elméletben kereken kétszáz éve folyik és kiindulópontja a Vattel által felállított tétel: „Nem értelmezhető az, ami nem szorul értelmezésre. Ha valamely okmányt világos és pontos kifejezésekkel fogalmaztak, ha a szöveg értelme nyilvánvaló és nem eredményez abszurdumot, úgy semmi ok sincs elvetni az okmány természetes értelmét".[10]

Vattelnek ez a tetszetős meghatározása nagy hatással volt a nemzetközi jog tudományára és gyakorlatára. A nemzetközi bírói döntések egész sorában találunk utalást erre a tételre, amelynek alapján a bíróságok a szöveg állítólag világos voltára való hivatkozással megtagadták a szerződés szövegén kívüli más, a felek szándékának megvilágítására alkalmas anyagnak a figyelembevételét. Különösen a szerződés előkészítő anyagának, az ún. travaux préparatoiresnak a figyelembevétele elől zárkóztak el a nemzetközi bíróságok a vatteli tételre való hivat-

[8] A fenntartások kérdésének bővebb kifejtésére ld. Bokorné Szegő Hanna: A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961.

[9] Vö. Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960. 18. old.

[10] Vattel: Le droit des gens ou principes de la loi naturelle, appliqués à la conduite et aux affaires des Nations et des Souverains. Livre II, chap. XVII, § 263.

kozással, jóllehet a szerződéskötést megelőző tárgyalások anyaga igen gyakran alkalmas arra, hogy fényt derítsen a szerződő felek tényleges szándékára.

Annyit mindenesetre helyesnek kell elismerni, hogy a szerződés értelmezésénél elsősorban a szövegből, annak természetes értelméből kell kiindulni. Sokkal többet azonban a vatteli tétel nem nyújt a szerződés értelmezésére hivatott szervnek. Döntő hiányossága viszont a szóban forgó elvnek, hogy megállapítottnak veszi azt, ami pedig éppen bizonyítani kellene, nevezetesen a szöveg értelmét. Nem szabad ugyanis megfeledkezni arról, hogy a vitában álló felek mindegyike rendszerint arra hivatkozik, hogy a szöveg „világos értelme" az ő álláspontját támasztja alá. Ennek folytán a világos értelemre való hivatkozás révén a felek között kialakult értelmezési vita aligha dönthető el. Minthogy pedig a nemzetközi szerződés helyes értelme csak az lehet, amit a felek a szerződéskötéskor az adott rendelkezésnek tulajdonítottak, a szerződés értelme tekintetében felmerült vität általában nem a szavak természetes értelmére való hivatkozással kell többé-kevésbé önkényesen eldönteni, hanem a felek szándékát kell kutatni. A szöveg látszólag „világos" értelmével szemben minden esetben a felek szándéka, az általuk szándékolt értelem lesz az irányadó.

A két állandó jellegű nemzetközi bírói szerv, a két világháború között működött Állandó Nemzetközi Bíróság, majd az ENSZ Nemzetközi Bírósága is ismételten hangoztatta ítéleteiben és tanácsadó véleményeiben a vatteli tételt, ugyanakkor azonban az idők folyamán ezek a bíróságok is kénytelenek voltak jelentős engedményeket tenni. Az Állandó Nemzetközi Bíróság későbbi ítéleteiben szükségesnek tartotta annak rögzítése után, hogy „az előkészítő anyag nem használható fel a szöveg világos értelmének megváltoztatására", a „világos" szöveg mellett megvizsgálni az előkészítő anyagot pusztán annak megállapítása céljából, hogy az is alátámasztja a szöveg világos értelmét. Ugyanezt az érvelést alkalmazta utóbb az ENSZ Nemzetközi Bírósága is. Ez az eljárás azonban lényegében az elvi álláspont feladását jelentette. Ha ugyanis a bíróság vizsgálódása során a „világos" szöveg mellett mégis igénybe veszi az előkészítő anyagot is, bár hozzáteszi, hogy arra a szöveg világos volta folytán nem volt szükség, úgy jogosan feltételezhető, hogy ennek az anyagnak a figyelembevétele nagy mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a bíróság a két értelem közül az egyiket világosnak találja. A bíróság tehát anélkül, hogy ezt kinyilvánította volna, az általunk vallott felfogást alkalmazta a gyakorlatban: voltaképp nem a szöveg világos voltából indult ki, hanem egyéb módszerek alkalmazása révén jutott el a szöveg „világos" értelméhez, ugyanakkor azonban szavakban továbbra is ragaszkodott régi álláspontjához.

A szerződések értelmezése terén tehát a nemzetközi jog újabb fejlődése egyrészt értelmezési szabályok határozott kialakulására vezetett, másrészt a szerződő felek szándékának előtérbe helyezését eredményezte. Ez az utóbbi jelenség nemcsak a két hágai bíróság gyakorlatában mutatkozott meg, hanem még határozottabban és egyértelmübben jelentkezett a nemzetközi választott bíróságok döntéseiben, a diplomáciai gyakorlatban és az elmélet terén. Ebben a vonatkozásban a Nemzetközi Jogi Bizottság kodifikációs tervezete és a bécsi konferencia első ülésszakán elfogadott szöveg az utolsó évtizedekben elindult fejlődéssel szemben bizonyos visszalépést jelent a vatteli tétel felé, amennyiben a szerződéskötés körülményeinek és a travaux préparatoires-nek a figyelembevételét csak kisegítő eszközként ismeri el az értelmezés során, tehát alárendelt jelentőséget tulajdonít a történeti értelmezésnek más értelmezési módszerekkel szemben. Mindamellett a tervezet szövege és a bécsi szöveg sem egyértelmű. Egyrészt elismeri ugyanis a hágai bíróságok judikatúrája nyomán annak lehetőségét, hogy az előkészítő anyagot az értelmezésnél figyelembe vegyék a szavak „közönséges jelentése" alapján adódó értelem alátámasztása végett, ez pedig — amint fentebb láttuk — gyakorlatilag a „klasszikus" elvi álláspont feladásával egyértelmű. Másrészt pedig a tervezet lehetővé teszi, hogy egyes kifejezéseknek különleges értelmet tulajdonítsanak, ha a felek erre irányuló szándéka megállapítást nyer. Ez az utóbbi mondat bizonyos esetekben megnyitja a kiskaput a felek szándékának figyelembevétele számára olyankor is, amikor egyébként a használt kifejezések értelme „világos". Kérdéses azonban, nem lett volna-e helyesebb levonni a szükséges következtetéseket az utóbbi idők jogfejlődéséből és határozottan kinyilvánítani, hogy az értelmezés célja a szerződő felek szándékának felderítése, ennek elismerése alapján pedig nyíltan szabaddá tenni minden olyan eszköz igénybevételét az értelmezés céljára, amely erre a szándékra fényt deríthet.

*

Jelentős átalakuláson mentek át a nemzetközi szerződések érvényességére vonatkozó szabályok is. Ennek az átalakulásnak csupán néhány vonatkozására kívánjuk itt a figyelmet felhívni.

Az első probléma az erőszak kihatása a nemzetközi szerződések érvényességére. Nem volt vitás már a régi nemzetközi jogban sem, amely az imperialista államok egyoldalú befolyása alatt alakult ki, hogy a szerződéskötésre meghatalmazott személyek ellen alkalmazott erőszak vagy fenyegetés a szerződés semmisségét eredményezi. A régi római jogi tétel ebben a vonatkozásban a nemzetközi jogban is általános elismerésre talált. Előfordult ugyan ennek az elvnek a megsértése is egyes imperialista államok részéről: így például közismert az 1881. évi bardói szerződés esete, amikoris a francia csa-

patok körülzárták a tuniszi bej rezidenciáját és így kényszerítették a bejt arra, hogy eleget téve a francia ultimátumnak aláírja a protektorátusi szerződést; a későbbi korból jól ismert példa a hitleri fasizmus által Hácha csehszlovák köztársasági elnökkel szemben alkalmazott erőszak esete, amely az elnököt az 1939. március 15-i protektorátusi egyezmény aláírására kényszerítette. Ezek az egyezmények már a régi nemzetközi jog értelmében sem voltak érvényesnek tekinthetők.

Az imperializmus nemzetközi joga ezzel szemben érvényesnek ismerte el azokat a nemzetközi szerződéseket, amelyeket maga az állam ellen alkalmazott erőszakkal kényszerítettek rá egyes hatalmak gyengébb ellenfeleikre. Mindaddig, amíg a háborút a nemzetközi jog a viták elintézésének jogszerű eszközéül ismerte el, nem is lehetett kétségbe vonni a nemzetközi jog alapján a békediktátumok jogosságát, éspedig tekintet nélkül arra, hogy a legyőzött állam igazságos háborút viselt-e, vagy pedig ő maga volt-e az agresszor. Gyökeresen megváltozott azonban a helyzet akkor, amikor az új szovjet állam által megszületésének másnapján kihirdetett békedekrétum hatására az imperialista hatalmak is kénytelenek voltak már a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmányában korlátozni a jogszerűnek elismert háborúk körét, különösen pedig amikor 1928-ban a párizsi paktumban törvényen kívül helyezték a nemzeti politika eszközéül szolgáló háborúkat. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya 2. cikkének 4. pontjában az eddigi tilalom körén túlmenően feltétlenül eltiltotta a más állam területi épsége vagy politikai függetlensége ellen irányuló, illetve az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszak alkalmazását, úgyszintén az ilyen erőszakkal való fenyegetést.

Ha a háború, illetve ma ezen túlmenőleg az erőszak tilos az államok egymás közötti kapcsolataiban, úgy ez azt is jelenti, hogy abból a célból sem szabad erőszakot alkalmazni valamely állammal szemben, vagy erőszakkal fenyegetni az államot, hogy nemzetközi szerződésben való részvételre bírják rá. Amennyiben pedig ez mégis bekövetkeznék, úgy ebből annak a természetes következménynek kell adódnia, hogy az ilyen szerződés érvénytelen, éspedig ipso facto semmis. Ezt a következtetést a mai új nemzetközi jog már le is vonta az erőszak tilalmának általános tételéből és így a Nemzetközi Jogi Bizottság nagyobb nehézség nélkül rögzíthette azt kodifikációs tervezetében.

Korántsincs azonban ilyen egyetértés a nemzetközi jog elméleti és gyakorlati művelői között abban a vonatkozásban, hogy mit kell a szerződés semmisségét maga után vonó erőszak fogalmán érteni. Nyilvánvaló, hogy ennek az erőszakfogalomnak egybe kell esnie az Alapokmány 2. cikkének 4. pontjában említett erőszakkal, ennek fogalma tekintetében azonban már az Alapokmány létrejötte óta vita dúl. Ebben a vitában a szocialista jogtudomány és gyakorlat természetszerűleg az erőszak tilalmának maximális kiterjesztésére törekszik, a burzsoá nemzetközi jogtudomány és a kapitalista államok gyakorlata viszont az erőszak fogalmának lehető legszűkebb meghatározását kívánja elfogadtatni.

Minthogy az Alapokmány maga az erőszak fogalmát a 2. cikkben pontosabban nem írja körül, az állami szuverenitás tiszteletbentartásának általánosan elismert elvéből, valamint az Alapokmánynak a nemzetközi béke és biztonság megóvására irányuló alapvető célkitűzéséből következik, hogy az erőszak minden fajtáját tiltottnak kell tekinteni, tehát a fegyveres erőszakon kívül a gazdasági és politikai erőszak is ellentétes az Alapokmány tilalmával, következésképpen az ilyenfajta erőszak alkalmazásának eredményeként létrejött nemzetközi szerződés is semmisnek minősül. A rendelkezésnek ezt az értelmét az Alapokmány logikai értelmezése is alátámasztja, minthogy az 51. cikk, amely az egyéni és a kollektív önvédelem természetes jogáról rendelkezik, az önvédelem jogát kifejezetten fegyveres támadás esetére ismeri el, míg a 2. cikk az erőszak tilalmát általános jelleggel, minden megszorítás nélkül, tehát az 51. cikknél tágabb körben állítja fel.

A Nemzetközi Jogi Bizottság tervezete nem foglal világosan állást a kérdésben, minthogy a bizottsági tagok véleménye megoszlott az erőszak fogalmának értelmezése tekintetében. A tervezet ennek folytán megelégszik az Alapokmányra való egyszerű hivatkozással, amennyiben semmisnek minősíti azt a szerződést, amely az erőszak alkalmazásának vagy az erőszakkal való fenyegetésnek az Alapokmányban foglalt tilalmába ütköző módon jött létre. Ez a fogalmazás nyitva hagyja a kaput az általunk helyesnek tartott értelmezés számára, de mindenesetre kívánatos lett volna az erőszak tilalmát pontosabban körülírni és kifejezetten kizárni a megszorító értelmezés lehetőségét.

A bécsi konferencia első ülésszaka sem tudott jelentősen előbbre lépni ebben a kérdésben. Mindamellett megszületett egy nyilatkozat, amely nem lesz ugyan része a létrejövő szerződésnek és így nem rendelkezik majd önmagában kötelező hatállyal, de mégis kifejezésre juttatja az államok egységes felfogását. Ez a nyilatkozat ünnepélyesen elítéli a katonai, politikai és gazdasági nyomás minden formáját, amelyet arra használnak fel, hogy valamely államot nemzetközi szerződés megkötésére kényszerítsenek. Ha ez a határozat nem is rögzíti kifejezetten az erőszak bármely formájának alkalmazásával kikényszerített nemzetközi szerződés semmisségét, további érvként szolgál a fentebb kifejtett felfogás mellett.

Ha azonban a mai nemzetközi jog elismeri, hogy az állammal szemben alkalmazott erőszak a nemzetközi szerződés semmisségét vonja maga után, e szabály alól a nemzetközi jog egy ki-

vételt is elismer. Ez pedig az agresszor állam esete, amely más állammal szemben az erőszak legdurvább formáját alkalmazta és így indokolatlan lenne vele szemben a kényszer alkalmazásának tilalmát érvényesíteni. Az az állam, amely a mai nemzetközi jogrend alapvető normáját lábbal tiporja, cselekvéséért teljes felelősséggel tartozik és a felelősség következményeit vele szemben az államok közössége általában nemzetközi szerződésben fogja megállapítani. Az ilyen szerződés érvényességét nem érinti az a tény, hogy a szerződést szankcióként alkalmazzák az agresszor állammal szemben. Ezt a kivételt általánosabb formában a bécsi konferencia is rögzítette.

*

A szerződések érvénytelenségének kérdésében végbement fejlődés terén nevezetes szakaszt jelent a cogens nemzetközi jogszabályba ütköző szerződés semmisségének elismerése. Nemrégiben még cogens jellegű nemzetközi jogszabályok létezését is kétségbevonta a nemzetközi jogtudomány. Sőt ma is vannak nagynevű nemzetközi jogtudósok, akik azt a nézetet vallják, hogy az államok egymás közötti viszonyukban kölcsönös megegyezéssel a nemzetközi jog bármely normájának érvényesülését kizárhatják.[11]

Ez az utóbbi álláspont nem fogadható el. Ha ugyanis a nemzetközi jog általánosan elismert normái egységes jogrendszert alkotnak — és ez a tény ma már aligha vonható kétségbe, — akkor ennek a jogrendszernek bizonyos olyan alapvető fontosságú pillérekre kell épülnie, amelyeknek feltétlen érvényesüléséhez az egész nemzetközi közösségnek érdeke fűződik, és így a jogrendszernek olyan szabályt is kell tartalmaznia, amely a szóban forgó normákba ütköző megállapodás semmisségét mondja ki. A közösség minden tagállamának jogait és érdekeit sértené, ha két vagy néhány állam egymás közötti viszonyában közös megállapodással kizárhatná ezeknek a fundamentális jelentőségű normáknak az érvényesülését. Természetesen nem valamiféle kelseni „Grundnorm"-ra gondolunk itt, amelytől a nemzetközi jog minden egyes szabálya a maga érvényét származtatja, hanem olyan szabályokra, amelyeknek általános érvényesülése az államok közötti rendezett kapcsolatok fennállásának előfeltételét alkotja. Nem lenne egyszerű feladat ezeknek a cogens jellegű normáknak kimerítő felsorolását adni, de ez nem is feladatunk itt. Mindamellett a tétel megvilágítása céljából hadd említsünk meg egy-két példát. Úgy véljük, nem vitatható, hogy az erőszak tilalma, amely a mai nemzetközi jog egyik legalapvetőbb tétele, a nemzetközi jog cogens szabályát alkotja és nyilván semmisnek kellene tekinteni az olyan nemzetközi szerződést, amelyben két állam az erőszak alkalmazása kérdésében jutna megállapodásra. Hasonló nyilvánvaló példa lenne két állam megállapodása a rabszolgakereskedés, a kalózkodás vagy a népirtás tilalmát tartalmazó nemzetközi jogszabályok hatályának kizárásáról. Az ilyen szerződések kétségkívül ellentétesek lennének a mai nemzetközi jogrendszer alapelveivel és minden állam érdekeit sértenék, azoknak érvényességét tehát az új nemzetközi jog nem ismerheti el. Ennek megfelelően mondja ki a bécsi konferencia által eddig elfogadott tervezet is a nemzetközi jog cogens szabályaiba ütköző nemzetközi szerződés semmisségét.

Közvetve a nemzetközi jog cogens szabályaiba ütköző szerződés semmisségének tételéből folyik az egyenlőtlen nemzetközi szerződés érvénytelensége is. Amint fentebb már rámutattunk, a nemzetközi jog egyik alapvető elve az államok szuverén egyenlősége, amelynek cogens jelleget kell tulajdonítanunk. Ha tehát a szerződésből az egyik félre egyoldalú előnyök, a másikra pedig egyoldalú hátrányok származnak, vagy akárcsak kirívó aránytalanság van a két fél számára a szerződésből adódó következmények között, ezáltal az államok egyenlőségének elve is sérelmet szenved és a szerződés következtében olyan helyzet áll elő, amely ellentétben áll a nemzetközi jog cogens jellegűnek minősülő szabályával. Ennek alapján pedig az e helyzetet előidéző nemzetközi szerződés érvénytelenségére kell konkludálni.

A most vázolt tétel csak az új nemzetközi jog kialakulása után rajzolódhatott ki, mert az imperializmus nemzetközi joga az erősebb hatalmak önkényének érvényesülését biztosította és így elképzelhetetlen lett volna az ennek a célnak az elérését szolgáló nemzetközi szerződés érvényességének el nem ismerése. Ez nem is lehetett másként a nemzetközi kapcsolatoknak abban a rendszerében, amely jogosnak ismerte el a népek és nemzetek gyarmati és félgyarmati kizsákmányolását, az imperialista hatalmak számára egyoldalú előnyöket biztosító gazdasági kapcsolatokat és a különböző kiváltságok egész sorát teremtette meg. A szovjet békedekrétum és a szovjet kormány ezt követő intézkedései hatályon kívül helyezték az egyoldalú előnyöket és privilégiumokat teremtő nemzetközi megállapodásokat és elindították azt a fejlődést, amely az egyenlőtlen nemzetközi szerződések érvénytelenségének általános elismerése felé vezet.

A fejlődés még korántsem zárult le és a harc tovább folyik az egyenlőtlen szerződések érvénytelenségének általános elismertetéséért. Ebben a harcban a szocialista államok együtt küzdenek a gyarmati elnyomásból felszabadult új államokkal, amelyeknek szuverenitását erősen csorbítják a volt anyaország által reájuk hárított régi szerződések és az önállóság áraként velük kötött neokolonialista új megállapodások. A tétel felállításánál bizonyos nehézséget kétségkívül jelent az egyenlőtlen szerződés fogalmának meghatározása. Nyilvánvaló, hogy minden esetre érvényes pontos definiciót adni nem lehet, de a felmerülő viták megoldására jó alapot nyújt-

[11] Ld. például Schwarzenberger: International jus cogens? Texas Law Review, 1965. 223. old. és kk.

hat az 1957. évi afro-ázsiai jogászkonferencia által javasolt meghatározás, amely szerint érvénytelennek tekintendők azok a nemzetközi szerződések, amelyek a felek számára nyilvánvalóan egyenlőtlen kötelezettségeket teremtenek.[12] Viták természetesen adódhatnak a „nyilvánvalóan egyenlőtlen kötelezettségek" fogalma körül, de ez a vita sem dönthető el nehezebben, mint a szerződési jog több más tételével kapcsolatban, így különösen a szerződés érvénytelenségét vagy megszünését előidéző különböző okok tekintetében keletkező viták. De az esetleg felmerülő vita eldöntésének nehézsége nem állhatja útját olyan haladó nemzetközi jogszabályok kialakulásának, amelyek a nemzetközi jog demokratikusabbá tételéhez és különösen az új államok jogos érdekeinek figyelembevételéhez feltétlenül szükségesek.

A Nemzetközi Jogi Bizottság tervezete és a bécsi szöveg sajnálatos módon nem rendelkezik kifejezetten az egyenlőtlen szerződések érvénytelenségéről. Igaz ugyan, hogy a cogens nemzetközi jogszabályba ütköző szerződés érvénytelenségét megállapító norma a fentebb kifejtettek szerint kihat az egyenlőtlen szerződésekre is, mégis kívánatos lett volna a szabályt külön is felállítani az egyenlőtlen szerződés fogalmának meghatározásával.

*

Az utolsó kérdés, amellyel a nemzetközi szerződések jogának újabb fejlődése kapcsán foglalkoznunk kell, a szerződéskötéskori körülmények lényeges változásának kihatása a szerződés hatályára. A szerződési jog egyik legrégibb problémájáról van itt szó, amely „clausula rebus sic stantibus" néven volt ismeretes és temérdek vitát váltott ki a nemzetközi jog elméletében és gyakorlatában. Az újabb fejlemények azonban, amelyek a tétel általános elismerésére és a kodifikációs tervezetbe való felvételére vezettek, szükségessé teszik, hogy a kérdés lényegére röviden rámutassunk.

A rebus sic stantibus clausula kérdésében végbement fejlődés némileg emlékeztet arra a folyamatra, amelyet az értelmezési szabályok létezése körüli vita ismertetése kapcsán vázoltunk: a nemzetközi jog klasszikusai elismerik a szabály létezését, az imperializmus korszakának beköszöntével egyre többen vonják kétségbe fennállását, az újabb fejlődés pedig világosan demonstrálja a clausulában foglalt tétel életerejét.

A clausula már évszázadokkal ezelőtt a magánjogból, ahol annak idején széles körű elismerésre talált, behatolt a nemzetközi kapcsolatok területére. Már a XVI. század végén állást foglalnak mellette a nemzetközi jog egyes klasszikusai, így különösen Gentili és Suarez, majd a XVIII. században Vattel, a clausula meggyőződéses védelmezője. Ugyanakkor a diplomáciai gyakorlatban is többször történik rá hivatkozás anélkül, hogy magát az elvet, vagyis a körülmények lényeges változásának szerződésszüntető hatását az ellenérdekű felek kétségbevonták volna. Ez nem jelenti azt, hogy az államok nem tiltakoztak a clausula igénybevétele miatt, sőt erre sok esetben jó okuk is volt, mert a körülmények változására való hivatkozás nem egyszer megalapozatlanul, pusztán a szerződéses kötelezettségektől való egyoldalú szabadulás igazolása céljából történt, ezt a tiltakozást azonban mindig a konkrét körülményekre, a változás jelentőségének a másik fél által való tényleges vagy vélt túlértékelésére alapozták.

A clausulának a szerződés egyoldalú megszüntetésére való igénybevételével szembeni reakciót jelentett az 1871. évi londoni konferencia határozata. Ez a konferencia annak folytán ült össze, hogy Oroszország 1870-ben a francia—porosz háború által teremtett helyzetet felhasználva diplomáciai jegyzékekben bejelentette, hogy az 1856. évi párizsi békeszerződésnek a Fekete-tenger semlegesítésére és a partvidék megerősítésének tilalmára vonatkozó rendelkezéseit nem tekinti többé magára nézve kötelezőnek. Álláspontját elsősorban a nemzetközi helyzetben 1856 óta végbement változásokkal indokolta. Ezt a bejelentést a hatalmak felzúdulása és tiltakozása követte, aminek folytán Oroszország kénytelen volt hozzájárulni a londoni konferencia összehívásához. Ez a konferencia Granville angol külügyminiszter javaslatára elfogadott deklarációjában megállapította, hogy „a nemzetközi jog lényeges elve, miszerint bármely állam csakis a többi szerződő fél hozzájárulásával, baráti megegyezés révén mentesülhet valamely szerződésben foglalt kötelezettségei alól, vagy módosíthatja a szerződés rendelkezéseit."[13]

Ezt a tételt általában a rebus sic stantibus clausula elvetésének tekintették és a clausula ellenségei igen gyakran hivatkoztak érvként a londoni nyilatkozatra. Tüzetesebb vizsgálat után meg kell azonban állapítani, hogy a deklaráció nem tartalmazza annak a tételnek az elutasítását, amely szerint a körülmények változása kihathat a szerződéses rendelkezések fennállására, hanem csupán a megszüntetéssel kapcsolatos eljárást kívánta szabályozni, kimondva azt az elvet, hogy a szerződés hatályon kívül helyezésénél valamennyi szerződő féllel egyetértésben kell eljárni. Kétségtelen azonban, hogy a londoni nyilatkozat fegyvert adott a clausula jogszerűségét tagadók kezébe és ha nem is utasította el a körülmények változásának a szerződés hatályára való kihatását, a szabály tényleges érvényesülési lehetőségét jelentősen korlátozta.

A londoni nyilatkozat több mint 60 évvel

[12] Afro—Asian Jurists' Conference, 1957. Damascus Bar Association, 233. old.

[13] British and Foreign State Papers, vol. 61. 1200. old.

később újabb megerősítést nyert a Nemzetek Szövetségében is. Amikor a hitleri Németország 1935-ben bejelentette a versaillesi békeszerződés V. részében foglalt tilalom ellenére az általános hadkötelezettség visszaállítását és a hadsereg létszámának felemelését, a Nemzetek Szövetségének Tanácsa az Anglia, Franciaország és Olaszország által közösen előterjesztett javaslat alapján hozott határozatában szó szerint megismételte a londoni deklarációban foglalt elvi kijelentést. Ugyanez ismétlődött meg 1936-ban is a Rajnavidéknek Németország által történt remilitarizálásával kapcsolatban. Ez a két határozat ugyanolyan megítélés alá esik, mint a londoni nyilatkozat, amennyiben e határozatok sem ítélik el kifejezetten a clausulát, sőt arról említést sem tesznek, csupán az érvényesítés módjára nézve próbálnak korlátokat felállítani.

Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy az államok gyakorlatában tovább élt a londoni nyilatkozat után is a szerződéskötéskori körülmények lényeges változásának szerződésszüntető hatása és számos esetben történt hivatkozás 1871 után is a rebus sic stantibus clausulára valamely nemzetközi szerződés hatályának megszüntetése céljából, hol jogosan, hol pedig megalapozatlanul. Úgyszólván valamennyi jelentős állam gyakorlatából idézhetnénk példákat arra nézve, hogy a körülmények változására való hivatkozással akarták megalapozni valamely nemzetközi szerződés egyoldalú megszüntetésére irányuló nyilatkozatukat. Nem kétséges azonban, hogy a londoni deklarációnak és a Nemzetek Szövetsége két határozatának némi visszatartó hatása volt, legalábbis annyiban, hogy az államok többnyire szükségesnek látták a körülmények változására való hivatkozás mellett más érvekre, így különösen a másik fél szerződésszegésére is alapozni azt a nyilatkozatukat, amellyel valamely nemzetközi szerződésük hatályának egyoldalú megszüntetését bejelentették. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a körülmények változásának szerződésszüntető hatása ténylegesen 1871 után is állandóan érvényesült és ennek egyik legújabb példája Franciaországnak az Észak-atlanti Szerződés Szervezete tagállamaihoz intézett 1966. évi memoranduma, amelyben kifejti, hogy „a világon jelenleg uralkodó körülmények alapvetően különböznek az 1949-ben és az ezt követő években fennállott körülményektől", majd megállapítja, hogy a Szervezet „nem felel meg többé annak, ami a francia kormány számára kívánatosnak tűnik", és erre való tekintettel a francia kormány kijelenti, hogy a jövőben nem kíván részt venni a Szervezet munkájában.[14]

A helyzet tehát úgy alakult, hogy léteztek bizonyos tekintéllyel rendelkező határozatok, amelyek a körülmények változásának szerződésszüntető hatását legalábbis korlátozni akarták, ugyanakkor azonban az élet túltette magát ezeken a korlátokon és ha esetleg olykor kerülőutak felhasználásával, de az államok mégis mindig eljutottak ahhoz a célhoz, amelynek elérését a rebus sic stantibus clausula közvetlen úton volt hivatva számukra biztosítani.

Ilyen körülmények között kívánatosnak látszott a rebus sic stantibus clausulát megtisztítani régi álnevétől, amely helytelenül arra látszott utalni, mintha a felek a szerződéskötéskor olyan hallgatólagos feltételben állapodnának meg, mely szerint a szerződés a körülmények lényeges megváltozása esetén hatályát veszti és a nemzetközi jog objektív szabályaként elismerni, hogy a szerződéskötéskor fennállt körülmények lényeges változása feljogosítja a szerződő felet a nemzetközi szerződés hatályának megszüntetésére. Ezt a feladatot végezte el a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetében és ezt a szöveget csekély változtatással a bécsi konferencia első ülésszaka is magáévá tette.

Azzal azonban, hogy elismerjük és jogszabályban rögzítjük azt a tételt, amely szerint a szerződéskötéskori körülmények megváltozása a nemzetközi szerződés megszűnését vonhatja maga után, még korántsem oldottuk meg az összes nehézségeket. Sokkal nehezebb problémát jelent annak meghatározása, hogy mely körülmények milyen jellegű változása esetén érvényesülhet ez a jogelv. A probléma megoldása azért nehéz, mert valamiféle konkrét felsorolás nyilván fogalmilag lehetetlen, tehát csupán általános jellegű meghatározás adható, amelynek gyakorlati alkalmazása szükségképpen nehézségekkel jár. A jogtudománynak tehát olyan választ kell adnia a kérdésre, amely a szükségszerű nehézségeket a lehetőség keretei között enyhíti.

Az újabb jogfejlődés alapján azt a tételt lehet felállítani, hogy csak olyan körülmények megváltozása esetén lehet a szerződés megszűnésére hivatkozni, amelyek a szerződésnek mintegy bázisául szolgáltak és a bekövetkezett változásnak egyben olyan mérvűnek is kell lennie, hogy az döntően befolyásolja a szerződő felekre vagy a felek valamelyikére a szerződésből háruló kötelezettségek súlyát.[15] A körülmények ilyen következményekkel járó lényeges megváltozása objektív kritérium, amely a szerződő felek értékelésétől függetlenül megállapítható. Ugyanakkor azonban nem hagyható figyelmen kívül a felek felfogása sem. Amennyiben ugyanis kétséget kizáróan megállapítható, hogy a felek egyetértettek a szerződés megkötésekor abban, hogy bizonyos körülmények fennforgása alapvető szempont volt a szerződés megkötésekor, és ezek a körülmények időközben lényegesen megváltoztak, úgy erre való hivatkozással a szerződés megszüntethető.

A körülmények változásának a szerződés

[14] Archiv der Gegenwart, 1966. évfolyam, 12 384—12 385. old.

[15] A fenti meghatározás nagyban-egészben fedi a Nemzetközi Jogi Bizottság és a bécsi konferencia által megállapított szöveget.

létére való kihatását megállapító szabállyal kapcsolatban adódó számos kérdés közül még egyet kell érintenünk, nevezetesen azt, hogyan történhetik a változások alapján a szerződés megszüntetésére irányuló igény érvényesítése. Az alapvető kérdés az, vajon a hivatkozó állam minden további lépés nélkül egyoldalú nyilatkozattal hatályon kívül helyezheti-e a szerződést, vagy pedig szükséges-e a többi szerződő fél hozzájárulása is.

Az 1871. évi londoni konferencia és a Nemzetek Szövetsége fentebb ismertetett határozatai az utóbbi megoldás felé mutatnak. Az újabb jogfejlődés azonban ezt a következtetést nem igazolja. A nemzetközi gyakorlatból csak azt a korlátozást szűrhetjük le, hogy a körülmények változására hivatkozó állam nem minősítheti nyomban egyodalúan a változások jellegét, vagyis nem jogosult annak egyedül történő megállapítására, hogy valóban olyan változások következtek-e be, amelyek alapot nyújtanak a szerződés megszüntetésére. A hivatkozó államnak tehát mindenképpen tárgyalnia kell a többi szerződő féllel és igyekeznie kell megszerezni azok hozzájárulását a szerződés megszüntetéséhez. Ha azonban ezek a próbálkozások nem járnak sikerrel, minthogy a többi fél elzárkózik a tárgyalások elől vagy nem hajlandó az érdekelt állam megalapozott igényének eleget tenni, az utóbbi egyoldalú cselekvésre is jogosult, minthogy a mai nemzetközi jog elismeri a körülmények lényeges változásának a szerződés megszüntetésére alapul szolgáló voltát. Ebben az esetben nyilván megoldatlan vita keletkezik a felek között, amelynek megoldására igénybe lehet venni azokat az eszközöket, amelyeket a nemzetközi jog a nemzetközi viták békés elintézésére biztosít.

*

A nemzetközi szerződések joga az utolsó időszakban lényeges fejlődést ért el. Ennek a fejlődésnek kell majd tükröződnie abban az egyezményben, amely a Nemzetközi Jogi Bizottság és a bécsi konferencia kodifikációs munkájának eredményeként létre fog jönni. Ez az egyezmény sem merevítheti meg azonban ezt az élő és az államok gyakorlatában nap mint nap formálódó joganyagot, amelynek állandóan nyomon kell követnie a nemzetközi kapcsolatok alakulását és elő kell segítenie, hogy a nemzetközi szerződés az államok együttműködésének hathatós eszköze legyen.

Haraszti György

A házassági vagyonjog modellje és az ítélkezési gyakorlat

I.

A modellkészítés a tudományok minden területén hasznos szerepet tölt be. A modell a valóság egyszerűsített és kicsinyített másaként, lényeges összefüggéseket tárhat fel, és elősegítheti a modellezett tárgy, intézmény, jelenség stb. rendszerének, alkotórészeinek, működésének jobb megismerését. A modellkészítés céljaitól, és a modellezendő tárgy, jelenség stb. természetétől és tulajdonságaitól függ, hogy a modell milyen összefüggéseket és kapcsolatokat ölel fel. A világegyetemről készített kozmológiai modellektől az atomokig és azok legkisebb részeinek ábrázolásáig terjed a modellkészítés gyakorlata. A jogtudomány szempontjából a gazdasági modellek érdemelnek különösebb figyelmet. Részben mert gyakran azonos vagy hasonló társadalmi jelenséget ábrázol egy jogviszony illetőleg egy körülhatárolt gazdasági viszony, részben pedig azért, mert a gazdasági modellek készítésének gyakorlati haszna kézenfekvőbb mint a jogi modelleké, s ennélfogva készítésük hamarabb is megkezdődött. A gazdasági modellkészítés tapasztalatainak felhasználásával készíthető el házassági vagyonjogunk modellje, mely viszonylagos zártságánál fogva modellezésre különösen alkalmas.

Szocialista jogrendszerünkön belül nem nagy terjedelmet foglal el a házassági vagyonjog, jelentősége azonban lényegesen nagyobb mint terjedelméből ez következnék. A házastársaknak egyfelől egymással, másfelől harmadik személyekkel szemben fennálló viszonyait szabályozó jogszabályi rendelkezések — tehát a házassági vagyonjog — az ország felnőtt lakosságának házasságban élő nagyobb felét, és a velük jogviszonyba lépő nem jelentéktelen számú harmadik személyek jogviszonyait érintik. A házassági vagyonjogi rendelkezések hatást gyakorolnak a házastársak általános emberi, erkölcsi magatartására. Családon belüli önzetlen, áldozatkész viselkedésre ösztönzik az állampolgárokat. Már ez a társadalmi összefüggés is indokolttá tenné házassági vagyonjogunk modelljének gondolatbeli felépítését, közelebbi szemügyre vételét, és értékelését. Sajátos időszerűséget ad e modell vizsgálatának az, hogy olyan fejlődési szakaszba jutott házassági vagyonjogunk, amikor már minden lényeges vonása éles profillal rajzolódik ki, s tanulságokat kínál mind a megtett fejlődés áttekintése,

mind a kialakult helyzet felmérése terén. Ezen túlmenően lehetőséget biztosít más országok házassági vagyonjogi modelljeivel történő összehasonlításra is, bár ez az összehasonlítás meghaladja e cikk kereteit, e lehetőségre indokolt a figyelmet felhívni.

A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (Csjt.) miniszteri indokolása a házasságról szólva kiemeli, hogy a szocialista házasság egyre inkább két szabad és egyenlő ember kölcsönös vonzalomra alapított önkéntes közösségévé válik.[1] Ezzel összhangban utal a miniszteri indokolás a továbbiakban arra, hogy az új törvény (a Csjt.) a házasélet ügyeiben megszünteti a férj kiváltságos helyzetét és biztosítja a felek egyenjogúságát. A házassági vagyonjog terén „a szerzeményi közösségnek következetlen, félmegoldásokat jelentő rendszere helyébe a házassági vagyonközösséget állítja, amely a házasság tartama alatt a házastársak teljes egyenlőségen alapuló valóságos vagyonközösségét valósítja meg."[2]

A miniszteri indokolásnak ez a szövegezése magában rejti azt a problémát, hogy vajon a szerzeményi közösséggel mint házassági vagyonjogi rendszerrel, teljes egészében kívánt szakítani törvényhozásunk, vagy csak az 1946:XII. tv.-el bevezetett valóban következetlen és félmegoldást jelentő helyzetet látta szükségesnek megváltoztatni. E tekintetben már korábban helyesen mutatott rá házassági vagyonjogunk kiváló ismerője Szigligeti Viktor, hogy a Csjt. bár eltér a korábbi házassági vagyonjogunk közszerzeményi konstrukciójától, egyáltalán nem áll ellentétben a szerzeményi közösségi rendszer jogi természetével[3] Amihez teljes határozottsággal hozzáfűzhetjük, hogy nemcsak nem áll ellentétben vele, de az azonosság is megállapítható. Házassági vagyonjogunk nem más, mint a szerzeményi közösségi rendszer egyik változata, mint ahogy elmondható ez a Szovjetunió és Lengyelország házassági vagyonjogi rendszeréről is. Ezek mindegyike a szerzeményi közösségi vagyonjogi rendszernek egy-egy alfaját képezi. Az azonban ennek ellenére kétségtelenül megállapítható, hogy olyan házassági vagyonjogi rendszert kívánt jogalkotásunk létrehozni, amely minden következetlenség és félmegoldás kiküszöbölésével a házastársak vagyonközösségét a teljes egyenlőség alapján kívánta megteremteni. Mindjárt hozzá kell azonban ehhez tennünk azt, hogy ez a célkitűzés korlátozottan valósult meg, csak a házassági életközösség fennállásának tartamára, és csak az életközösség fennállása alatt szerzett vagyontárgyak és jövedelmek vonatkozásában lépett előre a törvényalkotó, és ennélfogva a Csjt. által létrehozott új vagyonjogi rendszer sem mentes következetlenségektől és félmegoldásoktól. A házasfelek egyenjogúságát szem előtt tartó következetesség ugyanis megkívánta volna a különvagyon feloldását is a közös vagyonban. „Teljes vagyoni egyenlőségről", „valóságos vagyonközösségről" ugyanis aligha lehet beszélni jelentős különvagyon meglétekor, ha az egyik fél jogosult egyedül csak az ő szabad rendelkezése alá tartozó különvagyonával (gépkocsi, családi ház, hétvégi ház, jelentős összegű készpénz stb.) rendelkezni, és ahhoz a másik házastársnak csak a jövedelmek és hasznok erejéig van köze. E szemszögből nézve tehát ellentmondásos jellegű mai házassági vagyonjogi rendszerünk is. Tegyük rögtön hozzá, hogy szerencsére, mert nagyon is kétséges hogy mai életünk igényeivel összeegyeztethető-e a következetesen végig vitt „teljes egyenlőségen alapuló valóságos vagyonközösség". Az életviszonyok forgandósága — válás, egyik házastárs elhalálozásakor fellépő öröklési igény, — rugalmas, esetleg hellyel-közzel következetlen megoldást kíván, olyant amely képes alkalmazkodni a családi élet sokféle kívánalmához, igényéhez.[4] Abban azonban kétségkívül világosak és következetesek a törvény rendelkezései és a miniszteri indokolásban foglaltak is, hogy a jogalkotó szakítani akart a korábbi házassági vagyonjogi rendszerrel, és olyan új vagyonjogi rendszert kívánt bevezetni, amely a feleket a házassági életközösség fennállása alatt — a Csjt. 28. §-ában szabályozott különvagyoni kivételektől eltekintve — közösen szerzőknek tekinti, a felek között „valóságos vagyonközösséget" teremt, és privilégizálja, fokozott oltalomban részesíti a közösen szerzett vagyont. A törvény meghozatala és életbeléptetése után sajátos helyzet alakult ki. Amíg a szocialista család kialakítását célzó jogszabályi rendelkezések hatékonyan érvényesültek, és a törvénynek jelentős szerepe volt a szocialista család modelljének kialakításában, az ítélkezési gyakorlat lassan és vontatottan követte a házassági vagyonjogi ítélkezésben a törvény intencióit. Szerepet játszott ebben az is, hogy a Csjt. a házassági vagyonjogi kérdésekben igen szűkszavúan rendelkezett, és számos jogkérdést hagyott nyitva. Pl. nincs rendelkezés a Csjt.-ben

[1] (Csjt. Melléklet az Igazságügyi Közlöny 1952. június 6-i 11. számához, 15. oldal, Jog és Államigazgatási Könyv és Folyóiratkiadó Bp. 1952.)

[2] Uo.

[3] Szigligeti: Házassági vagyonjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1959. 17. old.

[4] A Csjt. 31. §-ának (1) bekezdése szerint a vagyonközösség megszüntetésének a házassági életközösség fennállása alatt is helye van a házastársaknak fontos okból előterjesztett közös kérelme alapján. Ez a jogszabályi rendelkezés szinte teljessé teszi a következetlenség körét, hiszen „fontos ok" esetén a Csjt.-nek a házastársi közös vagyonra vonatkozó minden rendelkezését félre lehet tenni, és a törvényi rendelkezésekkel elérni kívánt célt — a teljes egyenlőségen alapuló vagyonközösséget — meg lehet hiúsítani. Más kérdés az, hogy az állampolgárok a Csjt. 31. § 1. bekezdésében biztosított jogukkal nem élnek, Pap Tibor és Nizsalovszky Endre helyesen állapította meg, hogy a vagyonközösség megszüntetésének ez a formája nálunk nem tudott gyökeret verni. Pap Tibor: Magyar családi jog Bp. 1967. 188. oldal, Nizsalovszky: A család jogi rendjének alapjai Bp. 1963, 152. old.

arra, hogy ha megosztásra kerül a közös vagyon, akkor a megosztás aránya mi legyen. A „teljes egyenlőségen alapuló valóságos vagyonközösség" elvéből kiindulva természetesnek tűnik a közösen szerzett vagyonnak fele-fele arányú megosztása. Tipikus esetekben ez a megosztási arány valóban megfelelő is, tipikustól eltérő esetekben azonban súlyos méltánytalanságot eredményezhet. Így van ez olyankor pl. amikor az iszákos, dologkerülő férj, a házasság fennállása alatt dolgozó és kereső feleségétől, az annak keresményéből vett vagyontárgyak felét, esetleg a kiskorú gyermekek ellátottságának rovására is, magával vihetné fele-fele arányú osztozás esetén, a házasság felbomlásakor. Nyitva maradt az az ítélkezési gyakorlatban számtalanszor felmerülő kérdés is, hogy az elfogyott, a közös vagyonba beolvasztott különvagyonok térítésének van e helye vagy sem, s ha igen, akkor ilyen igényt mikor milyen feltételek mellett, meddig lehet érvényesíteni. A Csjt. 29. § (3) bekezdése szerint a közös vagyonhoz tartozó tárgyak felmutatásával és kezelésével járó költségekhez — ha a közös vagyonból ezt fedezni nem lehet — a házastársak kötelesek a költségekhez különvagyonukból arányosan hozzájárulni. Mi történik azonban akkor, ha csak az egyik félnek van különvagyona, vagy csak az egyik fél különvagyonát látták célszerűnek felhasználni a felek fenntartásra stb.-ra? Ez a fél utóbb a házasság felbomlásakor kérheti e különvagyona térítését a közös vagyonból? Nagyjából ugyanezek a kérdések merülnek fel a háztartás költségeinek fedezéséről szóló 32. § (2) bekezdésével kapcsolatban is.

A Csjt.-nek e joghézagait, az életbeléptető és az azt követően megjelent más hasonló tárgykörű jogszabályok sem oldották fel. Ebből következően különböző nézetek kialakulása és ezeknek az ítélkezési gyakorlatban való jelentkezése vált lehetővé. Az egyik ilyen nézet szerint a Csjt.-nek a házastársi közös vagyonra vonatkozó szabályai zárt kört jelentenek, s mivel a törvény nem tartalmaz rendelkezést a vagyonfajták közötti térítésről, ilyen térítésre sor nem is kerülhet. Másik nézet szerint a Csjt. 29. és 32. §-ának rendelkezéséből az következnék, hogy a fenntartási és kezelési költségekre felhasznált különvagyont egészben vagy részben meg kell téríteni a közös vagyonból, mivel a törvény rendelkezése szerint e célra arányos vagyoni terheléssel kell áldoznia a házastársaknak (29. § 3. bek.), viszont a közös háztartás költségeire fordított különvagyon már nem esik megtérítési kötelezettség alá. A 32. § 2. bekezdésében ugyanis az a kitétel szerepel, hogy ha csak egyik házastársnak van különvagyona, ő egymaga köteles ebből a közös háztartás költségének kiegészítéséhez szükséges összeget fedezni. Egyesek felfogása szerint ebből következnék az, hogy különvagyontérítésnek a háztartási költségek tekintetében nincs helye. A törvény miniszteri indokolásában foglaltakból kiindulva olyan álláspont is létezett, amely szerint a házastársi közös vagyon megosztásánál „a vagyonközösség megosztásának általános szabályai az irányadók".[5] E nézetek egyike sem tudott uralkodóvá válni, s az elméleti tisztázatlanság is hozzájárult ahhoz, hogy a házastársi közös vagyon megosztása iránti perekben tovább élt a Csjt. létre jötte előtti ítélkezési gyakorlat, amely a korábbi jogi szabályozást követve elismerte ugyan a házassági életközösség alatt szerzett vagyontárgyak közös vagyonhoz tartozását, de nem a közös vagyont, hanem a különvagyont privilégizálta. Ez azt jelentette, hogy a házasság felbomlását követő vagyonjogi rendezés során elsősorban a felek különvagyoni igényeit elégítette ki a bíróság. A közös vagyonnak a hiányzó külön vagyont meg kellett térítenie, s csak a maradék vagyon felett történt osztozkodás fele-fele arányban. Ha pl. a feleknek 70 000 Ft értékű különvagyona volt a házasság megkötésekor és az életközösség megszűnésekor 100 000 Ft értékű vagyon felett rendelkeznek, csak 30 000 Ft került megosztásra fele-fele arányban, a 70 000 Ft a különvagyon térítésére ment el. Ez a gyakorlat különösen a hosszú ideig fennálló házasságban élőket sújtotta.[6] A világháború, a társadalmi rendszer átalakulása, az államosítások, a termelőszövetkezetek megalakulása stb. mind olyan eseménysorozatot rejtettek magukban, amelyek a vagyoni viszonyokat teljesen átalakították, s a házasság felbontásakor meglevő vagyonnak már alig volt köze a felek által a házasságba vitt különvagyonhoz. A meglevő vagyon rendszerint mindkét fél közös erőfeszítésének eredményeként jött létre és őrződött meg. Méltánytalan és igazságtalan eredményre vezetett, ha ilyenkor a házasságkötéskor erősebb vagyoni helyzetben élt fél, néha a teljes vagyont elvitte külön vagyon térítése címén. Ez a családjogi törvénnyel egybe nem vágó helyzet mindenképpen változtatásra szorult. A változást indokolta az is, hogy a bírói gyakorlatban ellentétes döntések születtek.

II.

A Legfelsőbb Bíróság 5. számú irányelve teremtett rendet az ítélkezési gyakorlatban, állította helyre az ítélkezés egységét. Az irányelv-

[5] Megjegyzendő, hogy a törvény miniszteri indokolásának a házastársak jogai és kötelességei című fejezete valóban tartalmaz ilyen irányú kitételt, de maga a Csjt. ilyen rendelkezést nem alkalmaz, s ez a rendelkezés a törvény tételes szabályaival sem egyeztethető össze. Sem a Csjt. előtti, sem a törvény életbe léptetése utáni ítélkezési gyakorlatban nem talált követésre a miniszteri indokolásnak e megállapítása. Más jogágak szabályait csak kisegítőleg és kivételesen veszi igénybe az ítélkezési gyakorlat a házassági vagyonjogi viták rendezése során.

[6] A jogirodalomban Szigligeti Viktor következetesen kifogásolta, hogy az ítélkezési gyakorlat az értéktöbbleti elvet követve a házasság megkötésekor megvolt különvagyonnak az életközösség idején beállott csökkenését pótolta a szerzeményből, és csak az ezt követően fennmaradó vagyonból részeltette fele-fele arányban a szétváló házastársakat.

ben adott útmutatás emelte ki házassági vagyonjogi rendszerünk modelljének legjellegzetesebb vonásait s tette lehetővé, hogy részkérdésekben is új megoldások szülessenek e téren.

Szemügyre véve házassági vagyonjogunk modelljét, annak középpontjában a *házassági vagyonközösség* intézményét találjuk. Bár ismétlésnek tűnhet, fontosságánál fogva kiemelést érdemel ez a megállapítás, mely annyit jelent, hogy minden vagyon, amelyet a házastársak a házasság fennállása alatt akár közösen, akár külön-külön szereztek, kettőjük osztatlan közös tulajdonává válik, a házasság megszűnése után pedig azt meg kell közöttük osztani.[7] Az 5. számú irányelv nemcsak egyszerűen hangsúlyozza ezt az elvet, hanem hozzáfűzi, hogy a házassági vagyonközösség intézménye családjogi intézmény, melynek létrehozója és fenntartója a családjog, amiből többek között az következik, hogy minden más jogág csak kisegítő szerepet játszhat a házassági vagyonjogi viták rendezése során. Az intézmény családjogi jellegéből, a házastársak kölcsönös támogatási kötelezettségének jogi és erkölcsi tartalmából következik, hogy a házastársak vagyoni jogviszonyainak rendezésénél, a közös vagyon védelmét fokozottan szem előtt kell tartani. Ebből az alapkövetelményből kiindulva terelte új utakra az irányelv a különvagyon térítésének kérdését.

Házassági vagyonjogunk modelljén a középpontban álló házassági vagyonközösségi intézményen kívül, megtaláljuk a különvagyon intézményét is. A Csjt. a házastársak különvagyonra való jogosultságát szűk körben ugyan, de elismeri. Különvagyon a házasságkötéskor megvolt vagyontárgy, a kitüntetéssel kapcsolatban kapott, az öröklés jogcímén szerzett, az ajándékba kapott, valamint a különvagyon tárgyainak helyébe lépő vagyontárgyak (Csjt. 28. §). Az 5. számú irányelv a különvagyonhoz való jogosultságot kihangsúlyozta, de megszüntette a gyakorlatot, mely a közös vagyon rovására a külön vagyont privilégizálta.[8] Ha a fentiekben felhozott példán vizsgáljuk a változást, az a következőképpen néz ki: a 100 000 Ft értékű meglévő vagyonnal szemben a 70 000 Ft értékű különvagyoni igény fejében megtérítés csak akkor támasztható sikeresen, ha a különvagyont megtérítésre alapot adó módon és ezt az igényt a felhasználáskor kifejezve utalták a közös vagyonba. Az irányelv a megtérítésnek három fajtáját emeli ki, mint a legtipikusabbakat, de különbséget tesz közöttük, mert e három fajtánál a térítés módja és lehetősége nem egyformán alakul. Az irányelv szerint térítési igény támasztható *a)* a beruházott, *b)* a fenntartásra és kezelésre fordított, *c)* a közös háztartás költségeire felhasznált vagyonok esetében.

A beruházásra felhasznált különvagyonnal kapcsolatban azt állapítja meg az irányelv, hogy ez általában megtéríthető. Hasonlóképpen térítést követelhet az a házastárs is, akinek különvagyonát egészben vagy részben a vagyonközösséghez tartozó vagyontárgyak, illetőleg a másik fél különvagyonának fenntartásával és kezelésével járó költségek fedezésére fordították (Csjt. 29. § 3. bek.). Eltérően a beruházási költségek térítésétől, melyre általában mindig sor kerülhet, az előbbiek körében nincs megtérítésnek helye akkor, ha a körülményekből arra lehet következtetni, hogy a különvagyon felhasználása a közös vagyonba utalás, illetőleg a megtérítési igényről való lemondás szándékával történt. Az irányelv indokolása nem hagy kétséget afelől, hogy az egymáshoz érzelmileg közel álló, a mindenkitől elvárható önzetlenség és áldozatkészség követelményének megfelelő, felelősségtől áthatott házastársak között csak kivételes esetben történik jogfenntartás a különvagyon felhasználásánál, s ezért az irányelvből következően, csak kivételesen kerülhet sor a különvagyonnak a vagyontárgyak fenntartására és kezelésére (adófizetés, kisebb javítások stb.) fordított részének megtérítésére.

A közös háztartás, a közös életvitel céljára felhasznált (Csjt. 32. § 2. bek.) különvagyonnál az irányelv arra a következtetésre jut, hogy ilyenkor a felhasználás a megtérítési igényről való lemondás szándékával történik, s megtérítésnek csak e vélelem megdöntése esetén van helye.

Az irányelv következetesen végig viszi azt a gondolatot, hogy a házassági vagyonjogi kérdések eldöntésénél nem lehet eltekinteni attól, hogy a házassági életközösség megszakadása után kerül sor vagyoni vitára, s hogy ilyenkor a felek egymással szembeni magatartása rendszerint már más, mint az életközösség fennállása alatt volt. Ezért a térítési kérdések eldöntésénél azt a magatartást tartja célszerűnek alapul venni, amit rendezett, kiegyensúlyozott körülmények között élő házastársak tanúsítanak, akik pedig általában térítési igény nélkül használják fel különvagyonukat vagyontárgyaik kezelésére, fenntartására, háztartási, életviteli költségeik fedezésére. Ugyanez a jogfenntartás rendszerint hiányzik akkor is, ha hasonló célokra közös vagyonból különvagyoni vagyontárgyra költenek

[7] Idézve a törvény miniszteri indokolásának IV. fejezetéből, I. K. 1952. június 6-i 11. száma mellékletének 19. oldaláról.

[8] Pap Tibor hangsúlyozza a törvény intenciójával és az 5. számú irányelvben kifejtettekkel egybehangzóan, hogy a különvagyonhoz tartozás kérdésében nincs helye tágító értelmezésnek. Pl. a kitüntetéssel kapcsolatban kapott és különvagyont gyarapító vagyontárgyak körét nem lehet bővíteni a munkahelyi jutalmazásoknál kiadott jutalmak összegével, mert ilyenkor: „Kiemelkedő egyéni eredmények egyszeri vagy esetleg többszöri, de minden esetben az arra külön feljogosított szerv elhatározása alapján történő honorálásáról van szó, amelynél a törvényhozó nem érezte magát az által az általános elv által kötve, hogy lényegében mindaz, amit a házastársak az életközösség fennállása alatt szereznek, a férj és a feleség közös vagyonát kell hogy alkossa, bár még a kitüntetéssel kapcsolatban kapott vagyontárgyak tekintetében is van olyan nézet, hogy ezek különvagyonba sorolása nincs összhangban a házastársak egyenjogúságának és szolidaritásának gondolatával" (Szigligeti). Pap Tibor: Magyar Családi Jog 1967, 166. old.

a házastársak. Az 5. sz. irányelvben adott útmutatás következetessége mutatkozik meg abban, hogy éppen ezért hasonló rendezést ír elő akkor is, ha a közös vagyonból a különvagyonba beruházás, illetőleg fenntartási, kezelési költekezés történt, továbbá ha a különvagyont olyan adósság törlesztésére használták fel, amely beruházási, fenntartási, kezelési és háztartási költekezések körében keletkezett, valamint ha valamely különadósságot a közös vagyonból fizettek ki. Ez azt jelenti, hogy a közös vagyon is csak úgy és akkor léphet fel sikeresen megtérítési igénnyel a különvagyonnal szemben, ha megfelel ez az igény a hármas felhasználási területre megállapított térítési feltételeknek. Tehát beruházási körben tett költekezésnél általában kérhető a megtérítés. Fenntartási, kezelési költekezés esetén csak jogfenntartó nyilatkozat megtételekor, melynek a felhasználás időpontjában kell elhangoznia, illetőleg ha a körülményekből a megtérítési igény fenntartására következtetni lehet. Háztartási és életviteli költségek körében pedig csak a megtérítési igényről való lemondás vélelmének megdöntése esetén.

A megtérítésre kerülő költekezések körében, mint az eddigiekből kitűnik, kivételezett helyzetet foglalnak el a beruházásokra fordított kiadások, melyeknek megtérítésére általában lehetőség van, szemben az egyéb költekezésekkel és felhasználásokkal, melyeknél csak kivételes a megtérítés lehetősége. Az irányelv abból a bölcs megfontolásból indul ki, hogy a közös vagyon védelme alapvető feladat, de e védelem túlhajtása éppen a közös vagyon gyarapítása elé állíthat akadályt. A beruházások rendszerint komolyabb összeget igényelnek, és a különvagyon felett rendelkező házastárs számára is biztosítékot, ösztönzést jelent a beruházásra, ha tudja, hogy a beruházásra fordított különvagyona nem vész el, mert e különvagyon térítéséhez fennmarad a joga. Jelentősége van ennek akkor is, ha a házastársak között megromlik a házasság, de főként abban az esetben, ha egyik házastárs meghal, és az örökösökkel szemben kell a közös vagyon gyarapításában önzetlen, áldozatkész magatartást tanúsító félnek jogsegélyt igénybe venni.

Jellemző vonását emeli ki a házassági vagyonjogi modellnek az irányelv, amikor megállapítja, hogy a hiányzó különvagyon megtérítésének nincs helye akkor, ha a házassági életközösség megszűnésekor közös vagyon nincs, és a megtérítésre egyébként köteles fél különvagyonnal sem rendelkezik. Ez a megállapítás a házassági vagyonjog zárt jellegét húzza alá. Azt hogy a házassági vagyonjog szoros összefüggésben él és létezik a házassággal. Amint a házassági életközösség megszűnt, a házassági vagyonjognak már csak a közös vagyon megosztására és a különvagyoni igények megtérítésére vonatkozó szabályai hatályosulhatnak. Ez a jellegzetesség sajátosan különállóvá, zárttá teszi a házassági vagyonjog modelljét. Mondhatni, hogy az egész jogrendszeren belül különállóan létezővé, ahol ugyan mindaz hat ami az egész jogrendszert alakítja, de a ható tényezők csak közvetve, áttételesen formálják tartalmában és szerkezetében a házassági vagyonjogot.

Mielőtt azonban annak vizsgálatára rátérnénk, hogy olyan, szinte minden felvilágosult társadalomban elfogadható vagyonjogi rendszer gerincét képező jogszabályi rendelkezéseket, mint amilyeneknek a Csjt.-nek a házassági vagyonjogra vonatkozó 27—33. §-ait tekinthetjük, miként alakítja a társadalmi összefüggésekből és háttérből kiinduló bírói gyakorlat, utalnunk kell házassági vagyonjogunk modelljének egy további sajátosságára. Ez pedig ugyancsak az 5. számú irányelv nyomán vált szembetűnővé. Az irányelvben adott útmutatás szerint a házassági vagyonjogi igények elbírálásánál arra kell törekedni, hogy egyik házastárs se jusson méltánytalan vagyoni előnyhöz, s ennek érdekében kivételes esetben az általános szabályoktól is el lehet térni a közös vagyon megosztása iránt indított polgári jogi eljárásban. A méltányosság szempontja az irányelvből következően, a házassági vagyonjog zárt körén belül mindenütt és mindenkor érvényesülő tényezőként hat, és sajátos, mindenen át érvényesülő színezetet ad a házassági vagyonjog modelljének.

Az eddigiekből is kitűnik, hogy házassági vagyonjogunk modelljének tartószerkezetét a Csjt. 27—33. §-ai adják. A szerzeményi közösségen alapuló házassági vagyonjogi rendszerek egy olyan modelljének gerincét alakítják ki az ezen szakaszokban foglalt rendelkezések, amely a vagyonösszesítés és a vagyonelkülönítés elvét úgy oldja meg, hogy a házastársaknak a házasság megkötése előtt megvolt vagyona, a házastársak különvagyona marad, a Csjt. 28. §-a alá eső különvagyoni vagyontárgyakkal együtt. Az a vagyon azonban, amit a házastársak a házasság folyamán szereztek, a házastársak közös vagyonához tartozik. Ez a házassági vagyonjogi rendszer nem feltétlenül szocialista jellegű.[9] E rendszer a történelmi fejlődés során a szocialista társadalmi rendszerek létrejötte előtt már létezett. Polgári társadalmi igények kielégítésére — olyan polgári társadalomban, ahol a női egyenjogúságnak a házasságon belüli megvalósulására hangsúlyt helyeznek — éppen úgy al-

[9] Nizsalovszky Endre mutat rá, hogy a szocialista rend képes a múltban is érvényesült három fő házassági vagyonjogi rendszer bármelyikét a házastársak egyenjogúságának követelményeivel összhangba hozni. Megállapítja ugyan, hogy az egyenjogúságon túli más követelményeket nem mindhárom rendszer mellett lehet egyenlő mértékben megvalósítani, de nem is zárja ki, hogy szocialista társadalmi rendben a másik két vagyonjogi rendszer elfogadott legyen. Továbbiakban pedig azt emeli ki, hogy a házastársak gazdasági és társadalmi vonatkozásban megkívánt szabadságát és függetlenségét — elsősorban akkor, ha mindkét házasfél dolgozó — a legteljesebb mértékben a vagyonelkülönítés rendszere szolgálja. A szocialista környezetben ennek van leginkább ösztönző ereje arra, hogy kereső foglalkozás útján mindkét házasfél részt vegyen a társadalmi termelésben. im. 159. oldal.

kalmas lehet, mint a szocializmust építő társadalom szükségleteinek kielégítésére.[10] A szocialista környezet, a szocialista életberendezkedés és életfelfogás, népszokás és hazai hagyományok, a szocialista jogrendszer, amelynek része a házassági vagyonjog, együttes hatására telítődött szocialista elemekkel házassági vagyonjogunk.[11] Tény az is, hogy a bírói gyakorlat — ezen belül a Legfelsőbb Bíróság közel két évtizedes gondos elvi irányító tevékenysége — volt a realizálója a szocialista igényeknek, kovácsolója azoknak a jogelveknek, amelyek a hazai igényekkel összhangban álló ítélkezési gyakorlatban érvényesültek.

III.

A házassági vagyonjog modelljének a Csjt. 27—33. §-aiból álló tartószerkezetére az ítélkezési gyakorlat rakott fel, egy nemzeti jellegzetességeket sem nélkülöző vagyonjogi építményt.

A modellnek a törvényi szerkezeten kívül legjellegzetesebb alkatrésze — a bíróságokra kötelező jellegénél fogva — a Legfelsőbb Bíróság 5. sz. irányelve. Az irányelv a joghézagokat sok vonatkozásban kitöltötte, és erőteljesen szocialista profilt adott a törvényi tartószerkezetnek.

Jelentőségéről szólva megállapítható, hogy az irányelv *a)* a nemek egyenjogúságából, a szocialista házasságban élők érzelmi és érdekközösségéből, a családvédelmi szempontokból kiindulva a közösen szerzett vagyon védelmét szolgálja; *b)* a különvagyon privilégizált helyzetét megszüntette, és a felhasznált különvagyon térítését szűk térre szorította; *c)* a család terheinek önzetlen viselésére, a közös és különvagyon vagyoni indítékoktól mentes felhasználására ösztönzi a házastársakat; *d)* a házassági vagyonjogi vität korlátozza az életközösség ideje alatt meglevő vagyonokra, s a megtérítés lehetőségét kizárja arra az esetre, ha vagyon nélkül ért véget a házasság; *e)* a méltányosság szempontját uralkodóvá teszi a házassági vagyonjogi viták rendezésénél.

A házassági vagyonjog modelljére az irányelv nyomán további elemek is épültek. Ezeket az elemeket az ítélkezési gyakorlat alakította ki, s ezek — összhangban a Csjt. tételes rendelkezéseivel — az 5. számú irányelv által megfogalmazott útmutatásokkal teljessé teszik a házassági vagyonjog modelljét, kitöltik a maradék joghézagokat.

A modell tehát — mint látható — többféle elemből mégis egységes vezérlőszempontok szerint felépülő jogi szerkezetet képez, s egy esetleges újabb jogi szabályozáshoz szinte teljesen kész anyagot szolgáltat.

Vizsgálva a házassági vagyonjogi modellt teljessé tevő elemeket, az ítélkezési gyakorlatból az alábbiak emelhetők ki:

1. A Csjt.-en kívüli, a vagyonjogi viták rendezésénél felhasználható más jogszabályok alkalmazásának kérdése, amit az 5. számú irányelv nagy vonásokban megoldott, az ítélkezési gyakorlatban úgy fejlődött tovább, hogy a gyakorlat minden felmerülő jogkérdést a Csjt. szabályaiból levezetve oldott meg, s csak ha a törvénynek sem az általános, sem a speciális rendelkezéseiből nem következett más álláspont, akkor nyúlt kisegítő jogszabályhoz, de gyakran még ilyenkor sem szakadva el, az alapul szolgáló családi viszonyok sajátos jellegétől. Pl. a közös tulajdon megszüntetésének a benntlakás értékcsökkentő hatását általában a benntlakó félnek kell viselnie, ha azonban családjogi alapon, így ha a volt házastárs bírói ítélet alapján használja az ingatlant ettől az általános szabálytól el lehet térni, s az értékcsökkenés viselése alól egészben vagy részben mentesíteni lehet a birtokló felet (Legfelsőbb Bíróság PK 824. sz. állásfoglalása).

2. A közös vagyon megosztása ha ingatlan is tartozik a házastársak vagyonához bonyolultabb lehet, mintha csak ingóságokból áll a vagyon. A Csjt. 31. §-ának (3) bekezdése alapján a vagyonilletőséget természetben kell kiadni, s ha ez nem lehetséges, vagy számottevő értékcsökkenéssel járna. a megosztás módját vita esetén a bíróság állapítja meg. A törvény e rendelkezését ingók esetében általában könnyű követni, rendszerint a házastársak maguk megállapodnak abban, hogy mely vagyontárgyakhoz ragaszkodnak, vagy a bíróság dönt s esetleg értékkiegyenlítés fizetésére kötelezéssel egyenlíti ki a vagyontárgyak értéke közötti különbözetet. Néha a bíróság a döntésénél a felek segítségét is igénybe véve egyik felet felszólítja az ingóságok igazságos kétfelé osztására, azzal, hogy a másik fél lesz jogosult a két vagyonrész közül választani. A szétosztás és választás után, a felek igé-

[10] E tétel bizonyítására szolgáló érvként felhozható, hogy szocialista jogi megoldást biztosíthat a teljes vagyonelkülönítés házassági vagyonjogi rendszere is. A Nagy Októberi Szocialista Forradalmat követően a szovjet törvényhozás a vagyoni elkülönítés alapján álló vagyonjogi rendszert hozott létre, abból kiindulva, hogy a női egyenjogúságot, a férjtől való függetlenséget ez a rendszer biztosítja leginkább. Ez a rendszer azért nem bizonyult megfelelőnek, mert az adott társadalmi körülmények között a nőnek a családon belüli, az anyasággal járó munkákat továbbra is végeznie kellett, ez keresőfoglalkozásában gátolta, lényegében nem egyenlő, hanem hátrányos helyzetbe került a férfivel szemben. Sokkalta fejlettebb társadalmi körülmények mellett a teljes vagyonelkülönítés vagyoni rendszere éppúgy elfogadható lehet, mint a szerzeményi közösség rendszere. (Pap Tibor: Magyar Családi jog Bp. 1963. 159. old.)

[11] Pap Tibor mutat rá, hogy szocialista körülmények között sem eredményez uniformizált egyhangúságot e vagyonjogi rendszer. Eltérnek egymástól a házassági vagyonjogi rendelkezések még azokban a szocialista országokban is, ahol e vagyonjogi rendszert elfogadják: „a házastársi vagyon közössége jogalapjának, a közös vagyon terjedelmének, illetve a közös vagyon és a házastársi különvagyon közötti határvonal megvonásának, a vagyonközösség házasság alatti megszüntetése lehetőségének, a házastársakat illető vagyon felosztása módozatainak, valamint a házastársak közötti vagyoni viszonyok törvényes szabályozásától való szerződéses eltérés megengedettségének kérdésében". (Pap Tibor: Magyar Családi Jog Bp. 1967, 161. old.)

nyeinek és a családvédelmi szempontoknak is megfelelő ítéleti rendelkezés, esetleg egyezség zárja le a vagyonjogi vitát.

Az ingatlanokon fennálló közös tulajdon esetén a felek vagy kérik a közös tulajdon megszüntetését, vagy csak a használat elrendezését igénylik, mivel a közös tulajdont nem kívánják megszüntetni. Előbbi esetben a Legfelsőbb Bíróság PK 824. számú állásfoglalásában kifejtettek az irányadók és a közös tulajdont eszerint kell megszüntetni. Az utóbbi esetben viszont a közös tulajdon továbbra is fennmarad, de jogilag már a Ptk. közös tulajdoni jogintézményének körébe esik. Fontos tehát a házastársi közös vagyon megosztásánál tisztázni azt, hogy a felek érdekeinek mi felel meg leginkább, s jogaik helyes gyakorlására történt kioktatás után előterjesztett határozott kereseti kérelem szerint lezárni a közös vagyonhoz tartozó ingatlannal kapcsolatos jogvitát. A Legfelsőbb Bíróság 5. számú irányelve tartalmaz olyan értelmű útmutatást is, hogy a házastársi vagyonközösségi viták körében minden vitás kérdés végleges rendezésére kell törekedni. Ebből azonban nem következik az, hogy az ingatlanon fennálló közös tulajdont is mindig meg kell szüntetni a házassági vagyonjogi rendezés során. Amennyiben az ingók természetben, vagy nem túl nagy értéktérítés megítélése mellett megoszthatók, ha az ingatlan tulajdoni arányában a felek között nincs vita, a felek az ingatlannak a vagyonjogi vitából való kihagyását joggal megtehetik. Ellenkező álláspont mellett az ingatlannak a vagyonjogi vitába való bevonása a perértéket jelentősen megnövelné, s a felekre esetleg súlyos illeték- és perköltséget hárít anélkül, hogy a fennállott tulajdoni viszonyban a legkisebb változás is bekövetkezne. Az ingatlanok kihagyása — a fent említett feltételek fennforgása mellett — a vagyoni vitából és a vagyonmérlegből tehát indokolt, az irányelvben adott útmutatás nem kívánta azt eredményezni, hogy a peres felek „minden vitás kérdés" formális rendezése miatt jelentős összegű illeték és más perköltség viselésére kényszerüljenek.[12]

3. A Csjt. 31. § 2. bekezdése rendelkezik ugyan arról, hogy a vagyonközösség a házassági életközösség megszűnésekor véget ér, és bármelyik házastárs követelheti a közös vagyon megosztását, de nyitva hagyja azt, hogy e követelés elévül-e, és ha igen, mikor. Az elévülésre a Csjt. máshol sem tartalmaz rendelkezést, s ezért az elévülés időpontjára a Ptk. szabályait alapul véve keresett megoldást az ítélkezési gyakorlat. Az elévülés időpontjának meghatározása fontos kérdése a házassági vagyonjogi modellnek, ez ugyanis korlátozza időbeli hatályosulását. Az ítélkezési gyakorlatban ez idő szerint uralkodó az a nézet, mely szerint a házastársi közös vagyonnal kapcsolatos igény tulajdoni igény, s mint ilyen, a Ptk. 115. §-ának rendelkezése szerint nem évül el.

4. Az elévülés kérdéséhez kapcsolódik a kamatfizetési kötelezettség kérdése is. Az ítélkezési gyakorlatban némi ingadozás után végül is az a nézet kerekedett felül, hogy mindaddig, amíg a házastársak egymással el nem számolnak, vagy jogerős bírói határozat a közös vagyon megszüntetése felől nem rendelkezik, bizonytalan, hogy melyik fél milyen vagyontárgyak kizárólagos tulajdonát szerzi meg, illetőleg milyen összegű pénzbeli térítésre tarthat igényt. A házastársi vagyonközösség a házastársak között olyan gazdasági közösséget létesít, amelyben — a jogszabály által megjelölt kivételektől eltekintve — közös tulajdonuk mindaz, amit az életközösség fennállása alatt akár együttesen, akár külön-külön szereztek (Csjt. 27. §). E vagyonközösség megszüntetése előtt az is kétséges, hogy a kötelezett tartozása egyáltalán pénztartozás lesz-e. A házassági vagyonjogi igények e sajátos természetére figyelemmel a házastársi vagyonközösség megszüntetésével összefüggő igények tulajdoni jellegűek és nem pénzkövetelésnek minősülnek.[13]

A kamatfizetési kötelezettségtől függetlenül alakul a birtokban maradó fél elszámolási kötelezettsége. A vagyontárgyak jövedelme a közös vagyont gyarapítja addig az időpontig, amíg a közös vagyont meg nem osztják. A birtokban maradt tárgyakban, pl. gépkocsiban, beálló értékcsökkenés a vagyontárgyat használó fél terhére esik. Főleg mezőgazdasági életviszonyok között élő felek vitájában jelentkezik viszonylag magas értéket érintő, igen gyakran bonyolult vagyonjogi vita, szőlő — kert —, szántóföldi ingatlan, háztáji föld haszna és jövedelme, az életközösség megszakadása után tovább nevelt és eladott állatok, közösen vetett, de csak az egyik fél által betakarított termés mennyisége és értéke tekintetében.

5. *Az életközösség átmeneti megszakadásának jelentősége a vagyonközösség szempontjából.* A Csjt. 31. §-ának (2) bekezdése szerint a házassági életközösség megszűnésekor a vagyonközösség véget ér, és bármelyik házastárs követelheti a közös vagyon megosztását. Nem volna azonban életszerű és nem állna a családi viszonyok természetével összhangban ennek a rendelkezésnek olyan értelmezése, hogy a házassági életközösség csupán átmeneti jellegű megszakadásával az életközösség mindenképpen megszűnik s ennek folytán a vagyonközösség is minden esetben véget ér. A házassági együttélés során a házastársak viszonyában keletkezhetnek — s nem egyszer keletkeznek is — olyan zavarok, amelyek az életközösség megszakadásához vezetnek ugyan, utóbb azonban a házastársak az életközösséget visszaállítják. Az életközösség megszakadásának gyakran a meggondolatlan-

[12] Hasonló álláspontot fejtett ki a L. B. P. törv. II. 21.034/1968/3. számú határozatában.

[13] (Legfelsőbb Bíróság P. törv. II. 20.131/1968. számú határozata.)

ság, a hirtelen indulat a forrása. Később azonban — az indulatok csillapodásának és józanabb mérlegelésnek eredményeként — a házastársak viszonya rendeződik. Az életközösség említett megszakadása rendszerint nem is jár együtt a közös vagyon megosztásával. Ebből is arra lehet következtetni, hogy az életközösség megszakítását maguk a házastársak is csak átmenetinek tartják, s ezért nem is tesznek semmit annak érdekében, hogy vagyoni viszonyaikat rendezzék.

Ilyen meggondolásokból kiindulva hozta meg 933. számú állásfoglalását a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma, amelyben azt az iránymutatást adta, hogy az életközösség átmeneti jellegű megszakadása — ha vagyonmegosztás nem történt — az életközösséget nem szünteti meg. Ezért ilyenkor a házastársi vagyonközösség sem ér véget. Az életközösség helyreállításával tehát a vagyonközösség folytatódik, s ezért a házassági vagyonjogi igények rendezésénél a vagyonközösséget egységesnek és folyamatosnak kell tekinteni. Ha a felek a közös vagyont az életközösség megszakadásával megosztották, az életközösség helyreállításakor visszavitt vagyontárgyak tekintetében azt kell vélelmezni, hogy azokat a felek a közös vagyonba visszautalták. Ugyanilyen vélelem szól az egyes különélések ideje alatt szerzett és a Csjt. 28. §-a szerint különvagyonnak nem minősülő vagyontárgyaknak a közös vagyonba utalása mellett is.

Felmerülhet az a probléma is, hogy a házasság felbontása után újabb házasságkötés nélkül egymással életközösségre lépő volt házastársak szerzése milyen elbírálás alá esik. Az a gyakorlat tekinthető helyesnek, amely szerint ilyenkor az élettársak közötti vagyonszerzés szabályai (PK 827. számú állásfoglalás) és nem a Csjt. rendelkezései szerint történik az élettársi viszony fennállása alatt szerzett vagyon megosztása.

6. Menyasszonytánc-pénz. A Legfelsőbb Bíróság 795/11. számú polgári kollégiumi állásfoglalását követve a bíróságok a menyasszonytáncnál összegyűlt pénzösszeget a felek közös boldogulását szolgáló vagyoni juttatásnak tekintették. Felmerült azonban az a kérdés, hogy a kollégiumi állásfoglalásnak a helyi szokás vizsgálatára vonatkozó rendelkezéseit nem lenne-e indokolt az addigiaknál szűkebb körre szorítani. Az 5. számú irányelvvel ugyanis szorosabb összhangban áll a menyasszonytáncnál kapott pénzösszeg közös vagyoni jellegűnek vélelmezése, nyitva hagyva annak lehetőségét, hogy a juttató rokonnak, ismerősnek e vélelemtől eltérő ajándékozási szándékát a különvagyoni juttatásra hivatkozó fél bizonyíthassa, a helyi szokásnak jelentőséget nem tulajdonítva. Ez utóbbi vonatkozásban ugyanis figyelembe kell venni, hogy a helyi szokások az idők folyamán átalakulnak, egyes helyeken — új iparvárosokban, fővárosban stb. — pedig nehéz azt is megállapítani, mi a helyi szokás, illetőleg, hogy egyáltalán lehet-e kialakult szokásról beszélni. A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma e kérdésben a helyi szokásokra hivatkozás lehetőségét kiküszöbölő állásfoglalást hozott, s eszerint „a menyasszonytáncnál kapott pénz, mint a házasélet terheinek megkönnyítését szolgáló támogatás, általában mindkét házastársnak szánt juttatás, az tehát közös vagyon" (PK 932. sz.). Csak arra van lehetőség, hogy a juttató fél a juttatásnak egyik fél javára történt adását bizonyítsa. Ezzel a PK 795/11. számú állásfoglalásnak a helyi szokásra vonatkozó kitétele meghaladottá vált.

7. A házastársak közös boldogulását célzó egyéb juttatások és szolgáltatások. A hozzátartozók, elsősorban a szülők, valamint a közeli ismerősök, barátok, számtalan formában járulhatnak hozzá a fiatal házasok boldogulásához. Lakást, élelmet nyújtanak arra az időre, amíg a fiatalok bútorra, saját lakásra gyűjtenek. A ház- és lakásépítkezés idején természetbeli munkával segítik a fiatalokat. Vállalják a kisgyermek feletti felügyeletet, háztartási felszerelési tárgyakat juttatnak részükre stb. Az életközösség esetleges megszakadása után, gyakran támaszt e juttatások címén egyik vagy másik fél különvagyon térítése iránti igényt. Ilyen esetben a juttatók juttatáskori szándékát vizsgálja a bíróság. A bírói gyakorlat — követve az 5. számú irányelv általános vonalát — az ilyen természetű juttatásokat a közös vagyont gyarapítónak tekinti. Nincs azonban kizárva, hogy az ellenérdekű fél különvagyoni juttatást állítson s e címen különvagyoni térítést igényeljen, de ehhez a bizonyítás során meggyőző bizonyítékokat kell felhozni. A személyi használatra szolgáló tárgyaknál a tárgy jellege — női öltözőasztalka, férfi karóra stb. — következtetést enged levonni a juttató akaratára, a tárgy különvagyoni jellegére, s így az e körbe tartozó vagyontárgyakat különvagyonként természetben megkaphatja az érdekelt fél, ha az a megszokott mértékű személyi jellegű vagyontárgyak körét a másik félre sérelmesen nem bővíti.

Megjegyzendő, hogy az ajándékozáskori szándék bizonyítása éppúgy, mint a menyasszonytáncpénz juttatásánál, további problémákat vet fel. A rokonok vagy ismerősök, akiket a házasság megromlása után hallgatnak ki, esetleg teljes jóhiszeműséggel, mégis befolyásolva a házasság megromlásától, a rokoni kapcsolatoktól — az ajándékozáskor fennállott attól a tényleges szándékától eltérően, hogy mindkét fél közös boldogulását akarták juttatásaikkal szolgálni — a hozzájuk közelebb álló fél javára szóló vallomást tesznek majd.

8. A közös vagyon és a különvagyon közötti megtérítési igények elbírálása. A legtöbb vitára az ad okot az irányelv nyomán kialakult ítélkezési gyakorlatban, hogy a közös vagyonba a különvagyonból beruházott és értékemelkedésen keresztülment vagyonok megtérítésekor a beruházáskori vagy az életközösség megszűnésekori érték-e az irányadó. A bírói gyakorlat jelenleg

a tényállásoktól függően a legkülönbözőbb megoldásokat követi. Kevés kivételtől eltekintve e megoldások életszerűek és a méltányosságot nem sértik. A Legfelsőbb Bíróság éppen az alsó fokú bíróságok egészséges irányú ítélkezésére figyelemmel, olyan álláspontot foglalt el, hogy e kérdés eldöntése pillanatnyilag még nem kívánatos, mert merev szabályok felállítása gátolná az alsó fokú bíróságokat a tényállásokhoz igazodó, méltányosságot nem sértő, életszerű ítélkezési gyakorlat folytatásában. Ez idő szerint a leggyakrabban követett megoldásként az arányosság elvét alkalmazzák, tehát az értékemelkedésből a különvagyon is arányosan kiveszi részét. Ugyancsak gyakori azonban az is, amikor a bíróság a felhasznált különvagyont felhasználáskori értékben rendeli téríteni. Ingatlan esetében pedig a tulajdoni aránynak az $^1/_2$—$^1/_2$ illetőségtől való eltéréssel is megoldható a beruházott vagyon térítése.

9. A különvagyontárgyak helyébe lépő vagyontárgyak különvagyoni jellegének megítélésénél a Legfelsőbb Bíróság 795/6. számú PK állásfoglalásában kifejtettek az irányadók. A házasságba bevitt és az együttélés ideje alatt *a)* kicserélődött állatállomány, *b)* a kisipari tevékenység folytatását szolgáló munkaeszköz, *c)* a kiskereskedői árukészlet különvagyoni vagy közös vagyoni eldöntése során változatos gyakorlatot folytatnak a bíróságok. A tényállások sokfélesége miatt általános szabály még nem alakult ki. Igen gyakran a méltányossági szabály alkalmazására kerül sor a tényállástól függően.

10. A korábbi házasságból vagy házasságon kívüli kapcsolatból származó gyermek részére kifizetett tartásdíj nem különadósság, kivéve, ha a házastárs a házasságkötésnél kifejezésre juttatta, hogy ezt a kötelezettséget különadósságnak tekinti, vagy ha arról csak a házasságkötés után szerzett tudomást és a közös költségvállalás ellen tiltakozott. Nem tekinti a bírói gyakorlat különadósságnak a mostohagyermek tartására a saját háztartáson belül fordított költekezést sem. Viszont hasonló elbírálás alá vonta — erkölcsi okokra is tekintettel — a szülő és a gyermeket korábban nevelő mostohaszülő részére nyújtott anyagi támogatást. A házastársakkal együttélő gyermek részére megállapított és a közös háztartásba beérkező gyermektartásdíj kivételes tényállásoktól eltekintve nem különvagyoni jellegű vagyonrész.

11. Az egyik házastárs által a másik házastárs tartozása fejében lefoglalt ingóságok részben vagy egészben való feloldása iránti igényperekben a bíróságok hivatalból tisztázzák a tényállást az ingók, illetve a vagyontárgyak szerzési módjára, közös vagy különvagyoni jellegére vonatkozóan, és a perbeli adatok alapján döntenek a kereseti kérelem tárgyában. Harmadik személy vonatkozásában azonban kérdéses, hogy vele szemben a közös vagyoni szerzés védelme fennáll-e, vagy sem.

Elképzelhető olyan álláspont, mely szerint az igényperekben is irányadó a Csjt. 27. §-a, tehát ha a bíróság nem képes a tényállást tisztázni, a házastársak birtokából lefoglalt ingókra a közös vagyoni jelleget kell vélelmezni. Ez a vélelem anyagi jogi szabály, azt a Pp-nek a bizonyítási teherre vonatkozó rendelkezései nem ronthatják le.

A másik álláspont szerint — amit a bíróságok által követettnek lehet tekinteni — a Csjt. 27. §-a csak a házastársak egymás közötti viszonyára vonatkozik, a benne foglalt vélelem, harmadik személyek által támasztott igényekkel szemben csak korlátozottan érvényesül. Ennélfogva nem áll fenn vélelem arra, hogy a házastársak birtokában levő vagyontárgyak a házastársi vagyonközösséghez tartoznak. A vagyontárgyak éppúgy lehetnek a közös vagyonhoz, mint a különvagyonhoz tartozók, esetleg harmadik kívülálló tulajdonában állhatnak. Igényperben ezért nem lehet vélelmezni a közös vagyonhoz tartozást, ez ugyanis azt jelentené, hogy a végrehajtást kérőre hárul a bizonyítás terhe olyan körben, amelyet ő mint kívülálló harmadik személy általában nem képes bizonyítani. Alkalmazni kell tehát a Pp-nek a bizonyításra vonatkozó általános szabályait. Eszerint pedig az igénypert indító házastársat terheli a bizonyítás, s így neki kell bizonyítania azt is, hogy a lefoglalt vagyontárgy az ő különvagyonához, illetőleg a házastársi közös vagyonhoz tartozik.

12. Harmadik személyek perbevonása a házassági vagyonjogi vitákba. Sajátos helyzet áll elő azokban a perekben, amikor a házastársak vagyonjogi vitájának eldöntéséhez a vagyontárgyra vonatkozó tulajdonjogi vagy egyéb jogi igények folytán nem mellőzhető harmadik személyek perbenállása. Leggyakoribb eset ebben a körben, amikor a szülők együtt, egy háztartásban élnek szintén kereső gyermekükkel és annak házastársával, s közösen gazdálkodva, együtt szereznek vagyontárgyakat. Nagyértékű beruházásba is kezdhetnek közösen, így pl. együtt építkeznek a fiatal házasokkal. Az esetben, ha a peres felek OTP-kölcsönnel építkeznek, az OTP javára terhelési és elidegenítési tilalom áll fenn, s mint ilyen érdekelt a vagyoni vitákban. E sajátos esetekben a Ptk. szabályai az irányadók a kívülállók és a házastársak vagyoni vitájának rendezésére, és a fennmaradó jogok és kötelezettségek szabják meg a házastársak közös vagyonának határait.

A közös vagyon megosztása felől már a Csjt. szabályai szerint kell rendelkezni. A harmadik személyek és a házastársak között a Pp. 51. § *a)* pontja szerinti pertársaság esete áll fenn. Az OTP vonatkozásában a bíróságok — általában helyesen — mellőzik az OTP perbe vonását, megelégednek azzal, hogy az OTP-t nyilatkozatra hívják fel arra nézve, hogy a kötelezettségeknek egyik vagy másik félre történő áthárításához a hozzájárulását megadja-e vagy sem.

13. Egyezség a házassági vagyonjogi perekben. A Legfelsőbb Bíróságnak a BH-ban közzé-

tett 3865. számú eseti döntésében olyan álláspont jutott kifejezésre, hogy a házastársi közös vagyon megosztása csak a közös vagyon és a különvagyon teljes számbavétele mellett eszközölhető, mert csak így állapítható meg, hogy az egyezségileg rendezett megosztás megfelel-e a felek méltányos érdekének. Időközben nyilvánvalóvá vált, hogy a közzétett eseti döntésben elfoglalt álláspont túlságosan szigorú követelményt tartalmaz. A házassági vagyonjogi viták rendezésénél a feleket olyan érzelmi, a gyermekek érdekeit figyelembe vevő stb. szempontok vezérelhetik, amelyek mellett indokolt lehet a közös vagyonnak nem a fele-fele arányban történő, hanem attól eltérő arányú megosztása. Amennyiben tehát a peres felek jogaik helyes gyakorlására történő kioktatásuk után vagyonjogi egyezséget kötnek, nem szükséges előzőleg a közös vagyon és különvagyon pontos számbavétele, hanem a bíróság a felek akaratának valóban megfelelő egyezséget a tényállás teljes tisztázása nélkül is jóváhagyhatja. E felismeréstől vezettetve a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma 934. sz. alatt állásfoglalást tett közzé, amely szerint a házastársak között a házasság felbontásával kapcsolatban házassági vagyonjogi kérdésekben létrejött egyezség jóváhagyásánál a bíróságnak különös súllyal kell figyelembe vennie a családjogi viszonyok sajátos természetét. A felek tehát a jogaikra és kötelezettségeikre való bírói kioktatás után tetszésük szerint egyezséget köthetnek, a bíróság csak azt vizsgálja, hogy az egyezség befolyásmentesen, megfontoltan jött-e létre, kényszer, tévedés, megtévesztés esete nem forog-e fenn. A teljesség kedvéért kell kiemelni, hogy a feleknek az egyezségben szereplő vagyontárgyak feletti rendelkezési jogukat igazolniok kell, pl. ha ingatlant érint az egyezség, a telekkönyvi szemlét csatolniok kell a periratokhoz.

IV.

A kifejtettek nyomán felvázolódott előttünk házassági vagyonjogunk modellje. A tartószerkezetet a Csjt. tételes rendelkezései szolgáltatják, ezt egészíti ki fontos tartozékokkal a Legfelsőbb Bíróság 5. számú irányelve, és jelentős elemeket szolgáltat a modell teljessé válásához az ítélkezési gyakorlat. Ez a modell kollektív munka eredménye. Szerepet játszott benne a jogalkotó és a jogalkalmazó, a jogtudomány és a népi igazságérzet, végül nem utolsósorban a múló idő, mely a modellt a folyton változó társadalmi viszonyokkal együtt formálta, alakította és öltette vele jelenlegi formáját.[14]

A házassági vagyonjog modellje szétszedhető, és elemei újra összerakhatók, csak esetleg más jogi rendszereket alkotóan. E mesterséges, elméleti modellek egybevethetők jelenlegi társadalmi viszonyainkkal, és a várható társadalmi fejlődéssel. Következtetések vonhatók le arra, hogy mely vagyonjogi rendszer — vagy esetleg egymás mellett létező több vagyonjogi rendszer — felel meg leginkább hazai igényeinknek.

Az ma már egyértelműen megállapítható, hogy tévedés volna azt hinni — ebbe a hibába esett a törvény miniszteri indokolása —, hogy a Csjt. által választott vagyonjogi rendszer az egyetlen, amely szocialistának tekinthető.[15] A megszokott osztályozás szerinti „vagyonösszesítő", és ennek ellentétpárja a „vagyonelkülönítő" rendszerek mindegyikét át lehet ültetni szocialista körülmények közé, és e rendszerek mindegyikének jogosultságát a marxista klasszikusok nézeteivel egyaránt meg lehet indokolni.[16] Még inkább áll ez a két ellentétes álláspontot kifejező házassági vagyonjogi rendszert összeegyeztetni kívánó „szerzeményi közösség" rendszerére. Ez idő szerint az európai szocialista országok részletkérdésekben egyre inkább eltérő megoldásokat kezdenek alkalmazni. Az egyes országok nemzeti sajátosságában, gazdasági fejlődésük eltérő ütemében jelentkező különbségek kezdenek a vagyonjogban is tükröződni. Egyelőre korai lenne bármilyen következtetést levonni a fejlődésnek akár ilyen, akár olyan irányú tendenciájából. A jövőbeli fejlesztés irányának meghatározására elegendő idő áll rendelkezésünkre. Azzal azonban számolnunk kell, hogy a társadalmi viszonyok változása, a nemeknek a gazdasági téren is lassan-lassan megvalósuló egyenjogúsága, a családon belül végzendő háztartás fenntartó és gyermeknevelő tevékenység társadalmi feladattá válása sok kérdést új módon vet majd fel. A házassági vagyonjog modelljének több változatban való kidolgozása, a változó szocialista társadalmi körülményekkel való egybevetése adhat választ arra a kérdésre, hogy melyik rendszer felel majd meg

[14] Nizsalovszky Endre arra a következtetésre jut, hogy a Csjt. által megvalósított házassági vagyonjogi rendszer a dolgozók mai életviszonyainak általában megfelel, s ennek bizonyítékául arra hivatkozik, hogy a vagyonközösségnek a házassági életközösség alatti megszüntetése a bíróságokat nem foglalkoztatta. (Nizsalovszky E.: A család jogi rendjének alapjai Bp. 1963. 152. old.)

[15] Nizsalovszky Endre ismételten hangsúlyozza igen helyesen, hogy a magyar szocialista családjogban gyakorlatilag kizárólagosan érvényesülő házassági vagyonközösség a kizsákmányoló társadalmakban is régtől fogva él és érvényesülésének területe, valamint megjelenési alakjának különböző változatai jellegzetesen tükrözik azt a kapcsolatot, amely a tulajdoni rend és a család rendje között van (im. 153. old.).

[16] A nézetek sokféleségére jellemző, hogy még alapkérdésekben is eltérnek a szocialista jogászok nézetei és a törvényi szabályozás is. A magyar házassági vagyonjogban a közös vagyont a házastársak közös boldogulását szolgáló alapnak tekintjük, aminek összekötő szerepe és jelentősége van. Nathan berlini professzor nem tekinti a szocialista vagyonjogi rend feladatának az együttélés szilárdságának fokozását, a vagyoni részesedés igazságos biztosítása helyett pedig csak azt a követelményt állítja fel, hogy a házasság megszűnésekor egy vagyonos volt házasféllel ne álljon szemben teljesen vagyontalan másik volt házastárs, szemben a magyar gyakorlattal ahol a méltányosság alapvető szempontként érvényesül.

leginkább a jövőben kialakuló hazai viszonyainknak. Egyelőre nyitott a kérdés, hogy szocialista körülmények között a „vagyonösszesítő", a „vagyonelkülönítő", a „szerzeményi közösségi" házassági vagyonjogi rendszer, vagy ezeknek valamilyen keverése nyújtja azt az optimális megoldást, amely a társadalmi adottságoknak, az állampolgárok méltányosságérzetének és törekvéseinek éppen úgy megfelel, mint a szocialista erkölcs követelményeinek.

Hartai László

Mezőgazdasági márkacikkeink jogi védelme a tisztességtelen verseny ellen

I.

Ismeretes, milyen nagy gondot fordítanak a tőkés országok márkacikkeik védelmére és milyen hatalmas összegeket költenek erre a célra. Az utóbbi években a nyugati sajtó sokat foglalkozott az ún. „champagne-perrel", amelyet a francia pezsgőgyárosok tettek folyamatba Angliában, spanyol kereskedők ellen és amelynek eredményeképen a spanyolokat eltiltották a „champagne" megjelölés használatától. Ennek a pernek a költségei fontban is százezreket képviseltek, de a beavatottak szerint az összeg bőségesen megtérült, mert csak a reklámnak az értéke, amit a per a francia pezsgőgyárosoknak jelentett, sokszorosan meghaladta az ügyre fordított költségeket.

A Journal of Business Law 1968. áprilisi számában W. T. Cornish „A sherry követi a champagnet" c. cikkében beszámol arról, hogy a spanyol sherry-termelők felbuzdulva a „champagne-ítéleten", azon a címen, hogy a sherry eredetileg egy olyan bort jelentett, amelyet Spanyolország Jeres kerületében termelnek, pert kívántak indítani a British sherry, Cyprus-sherry, a Dél-afrikai sherry, stb. közkeletű megjelölések miatt.

Fellépésük azonban rendkívül nagy nehézségekbe ütközött, mert az ellenfél nem minden alap nélkül érvelt azzal, hogy a különböző sherry-megjelöléseket a spanyol szállítók tudomásával és nyilvánvalóan hallgatólagos beleegyezésével hosszú időn át alkalmazták és így a spanyolok már elvesztették jogcímüket, hogy az elnevezés használata ellen tiltakozzanak.[1]

Az ilyenfajta ügyekben tehát a késlekedés helyrehozhatatlan következményekkel jár. Ez a megállapítás sajnos még fokozottabban áll a magyar viszonyokra, hiszen márkacikkeink védelmét már a Horthy-korszak tőkései is elhanyagolták és súlyosbítja a helyzetet, hogy a felszabadulás után sem fordítottunk erre megfelelő gondot.

Jó védelmet nyújthat a márkacikkeknek a nemzetközi védjegybejegyzés is, azonban sajnos egyik fogyatékossága, hogy nem minden árujellegzetességet lehet védjegyeztetni és hogy hatálya nem minden országra terjed ki. Mégis, nem lebecsülhető eredményként könyvelhetjük el, hogy az utóbbi években sokat behoztunk a védjegyek terén elkövetett mulasztásainkból és ma már nagyon sok márkacikkünk élvezi a hazai és nemzetközi védjegyoltalmat.

Igen nagy szerepük van ezen a téren azoknak a nemzetközi szerződéseknek, amelyeket egyes államok kötnek egymással a származási helyek és földrajzi megjelölések, stb. tiszteletbentartásáról,[2] de sajnos a Magyar Népköztársaság ilyen bilaterális megállapodást mind ez ideig még nem hozott létre. Csatlakoztunk viszont a Párizsi Unió Lisszabonban 1958 október 31-én elfogadott egyezményéhez és ennek 1967. évi 7 tvr.-el hatályba léptetett szövege alapján; pozíciónk külföldön nagy mértékben erősödött.

A kapitalista országokban ez idő szerint talán a leghatékonyabb védelmet a tisztességtelen versenyről szóló törvények nyújtják. Ezek a jogszabályok többé-kevésbé ismertek[3] — azok felsorolását és taglalását e tanulmány keretei nem teszik lehetővé. Inkább Engels aforizmáját alkalmazva, hogy „a pudding próbája az evés", — szeretném néhány konkrét példával ismertetni, hogyan használhatjuk fel a gyakorlatban a tisztességtelen verseny-törvények által adott lehetőségeket.

---

[1] Érdekes történeti visszapillantást ad és sok gyakorlati anyagot sorol fel ezekről a problémákról Hermann Hieronimi „Grundfragen des Weinbezeichnungsrechtes mit rechtsvergleichenden Betrachtungen" című cikkében. Deutsche Weinzeitung, Mainz 1968, 24-ik sz. 677—680. old.

[2] (Ilyen pl. a Német Szövetségi Köztársaság és a Francia Köztársaság 1960 III. 8-án, vagy az osztrák és az olasz kormány között létrejött egyezmény 1952. XI. 12-én (Bundesgesetzblatt 1954. X. 22-i sz.)

[3] L. Konrád Ernő: Jogszabályok a tisztességtelen verseny ellen, Jogi Problémák a Nemzetközi Kereskedelemben. Tanulmányok II. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1959.

Az utóbbi időben nemcsak külföldön, hanem Magyarországon is többször találkoztunk olyan nézettel, amely tagadta, vagy jelentőségében csökkentette a tisztességtelen verseny problémáinak politikai, mégpedig konkrétan tőkés gazdaságpolitikai vonatkozásait a kapitalista államokban, illetve a valóságosnál objektívebbnek, tárgyilagosabbnak minősítette a nyugati bíróságok gyakorlatát a tisztességtelen verseny ügyekben és nem volt hajlandó bennük észrevenni azt a leplezett tartalmat, ami ezeknek az államoknak nemcsak gazdasági, hanem általános politikáját is jellemzi. Ezzel kapcsolatban talán nem lesz érdektelen tapasztalatunkból néhány esetre hivatkozni.

Idetartoznak mindenekelőtt a tokaji borokkal elkövetett bitorlások és visszaélések. A kereskedői tisztességére oly büszke Svájcban például minden gátlás nélkül árusítják a gyenge minőségű „Schaffhauser Tokajer" elnevezésű bort, Franciaországban, Olaszországban, sőt Ausztráliában és Kaliforniában és máshol is gyakran kerül elénk Tokaji elnevezéssel nem magyar eredetű áru. Ezekben az esetekben a konkrét tényállások meglehetősen komplikáltak.

A franciák védekezésül azt hozzák fel, hogy az ő Tokaj d'Elsace boruk olyan szőlővesszőből származik, amit annakidején Tokajba Franciaországból plántáltak át. Ezzel szemben az olaszok arra hivatkoznak, hogy az osztrák—magyar monarchia fennállása alatt az olaszországi Friuli-vidékre telepítettek szőlővesszőt Tokajból és a Friuli elnevezésű Tokajit ilyen szőlővesszőkből állítják elő. Hasonlóan érvelnek a jugoszlávok is és még jobban komplikálja a helyzetet, hogy mindenütt akad egy patak, vagy hegység, aminek Tokaj, vagy ehhez hasonló elnevezése van és erre természetesen mindenütt igyekeznek jogokat alapítani.

Nemcsak a szaksajtó, hanem a napilapok is sokat foglalkoztak azzal a perrel, amelyet a magyarországi Monimpex Külkereskedelmi Vállalat indított Milánóban, a báró Economo arisztokrata földbirtokos család ellen, akik a legnagyobb mennyiségben termelik a friuli Tokaji-elnevezésű olasz borokat.[4]

Ebben a perben a trieszti törvényszék és a II. fokú bíróság is helyt adott a Monimpex keresetének és szinte cáfolhatatlan jogászi érvek alapján eltiltotta a báró Economo családot a jogtalan megjelölés használatától. Ekkor lépett közbe a politika. Az egyik báró Economo, aki tagja a szenátusnak, interpellációt jelentett be, amelyben semmibe véve a kapitalista országok fennen hirdetett erkölcsi előírását, hogy a bíróság előtt folyamatban levő ügyekbe nem illik beavatkozni, támadta a minisztert és az olasz bíróságokat amiért ilyen, szerinte az északolasz bortermelőket exisztenciálisan sértő és őket az anyagi csődbe juttató ítéletet hoztak.

Az eredmény az volt, hogy a Legfelsőbb Bíróságon beavatkozott a perbe a Legfőbb Ügyész is és a Legfelsőbb Bíróság a politikai érdekekre tekintettel megváltoztatta az első és másodbírósági ítéleteket és elutasította a Monimpex keresetét, megállapítva, hogy Olaszországban a Tokaj-Friuli elnevezés köztudottan gyengébb minőségű árucikket jelent és így nem alkalmas arra, hogy a világviszonylatban I. osztályú színvonalon levő magyar tokajival a fogyasztó összetéveszthesse.

Politikai nehézségek akadályozzák a sikeres fellépést Franciaországban is. A franciák, akik oly kényesek pl. champagne és konyak elnevezésű márkacikkeik kizárólagos névhasználati jogára, hogy ez utóbbira vonatkozó tiltó rendelkezést a békeszerződésbe is beiktatták, Tokaj D'Elsace névvel hozzák forgalomba egyik nem kiemelkedő minőségű asztali borukat. Jellemző, hogy a champagne-perben a spanyolok azzal védekeztek: „honnan veszik a franciák az erkölcsi bátorságot a fellépéshez, amikor elzászi borukat ők maguk is tokaji-nak nevezik." A franciák erre azt válaszolták, — „lehet, hogy ez igaz, azonban most nem a tokaji borról, hanem a francia pezsgőről van szó." A jogász gondolatvilágában ilyenkor elkerülhetetlenül a nemzetközi jognak az egyenlő, illetve egyenlőtlen nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó alapelve merül fel, mert legalábbis vitatható, hogy van-e etikai alapja egy francia igény magyarországi érvényesülésének, ha hasonló magyar igény elismerésétől Franciaországban mereven elzárkóznak.

Az eddig említett esetekkel szemben nem lesz érdektelen megvizsgálni egy másik példát, amely már nem kapitalista, hanem szocialista viszonylatban merült fel. Csehszlovákia elég jelentős mennyiségben exportált Tokaji Szamorodni elnevezéssel borokat. Az áru minősége gyengébb és ára is olcsóbb volt a közismert magyar Tokaji Szamorodninál.

Fellépésünkre csehszlovák partnereink arra hivatkoztak, hogy a tokaji zárt borvidékhez tartozó 21 község közül 2 és fél a trianoni békeszerződés alapján Csehszlovákiához került és így joguk nyílt a Tokaji elnevezés használatára. A vita nem került bíróság elé és végül is, — amint az szocialista országokhoz illik, — békés és baráti egyezséggel fejeződött be, amelyben az illetékes csehszlovák vállalatok megfelelő magyar ellenszolgáltatás fejében kötelezték magukat, hogy a szerződés megkötése után tokaji elnevezéssel borokat a jövőben nem exportálnak.

Az utóbbi években úgyszólván a világ minden részén történtek intézkedések márkacikkeink védelme érdekében és ezek között a legsikeresebbek az egri boraink hamisítása miatt folyamatba tett pereink voltak, mert ezekben az ügyekben történt meg először, hogy egy nyugati tőkés ország legfelsőbb bírósága precedens-jellegű, elvi jelentőségű ítéletet hozott, amelyben helytadott a keresetnek és elismerte egy igen jelentős magyar igény jogalapját. Érthető, hogy

[4] E. Ulmer: „Das Recht des unlauteren Wettbewerbs in den Mitgliedstaaten der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft. 1965, — 522. l.

ez az ítélet nemcsak a szaksajtó és a jogi irodalom, hanem a legnagyobb nyugati napilapok hasábjain is feltűnően nagy terjedelemben szerepelt.

Ebben az ügyben a tényállás röviden a következő: Ausztriában „Erlauer" és „Erlauer Stierblut" elnevezésű hamisított borokkal szinte teljesen elárasztották a piacot. Már az a veszély fenyegetett, hogy ha nem tudunk rendet teremteni és a silány és olcsóbb hamisítványok továbbra is a kirakatokban lesznek, senki sem fogja a drágább, eredeti magyar bort vásárolni. Népgazdasági szinten ausztriai vörösbor-exportunk jelentős részéről volt pedig szó. Ilyen körülmények között nem lehetett tovább halasztani a per megindítását a Johann Eichberger bécsi cég ellen, amely a legnagyobb mennyiségben hozta forgalomba „Erlauer Rotwein" és „Erlauer Stierblut" cimkével nem magyar eredetű vörös borait.

A Monimpex Külkereskedelmi Vállalat felperes a bécsi kereskedelmi bírósághoz benyújtott keresetében a tisztességtelen verseny abbahagyását és annak eltiltását kérte, hogy alperes az általa forgalomba hozott vörösborokat „Erlauer" elnevezéssel lássa el. Egyúttal kérte, hogy az ítéletet alperes költségére a bíróság a wieni napilapokban is tétesse közzé.[5]

Alperes a következő indokok alapján kérte a kereset elutasítását:

Az osztrák tisztességtelen verseny törvény (UWG) 6. §. 1. bek. szerint az olyan földrajzi megjelölések használata, amelyek a kereskedelmi forgalomban elvesztették származásra utaló jellegüket, ún. fajtamegjelöléssé (Gattungsbezeichnung) váltak és ezek alkalmazását a törvény nem tiltja. Ez annál is inkább áll a jelenlegi perben, miután az „Erlauer Rotwein" vagy Erlauer Stierblut" megjelölés azért sem számíthat származási helynek, mert annak a városnak, ahonnan a per tárgyát képező borok származnak, magyarul nem is Erlau, hanem Eger a neve. Szóba sem jöhet tehát a megtévesztés veszélye. Vitatta ezenkívül alperes a felperességi jogosultságot is.

Felvetette továbbá azt az aggályát is, hogy ha a bíróság egy olyan egész Ausztriában közismertté vált borra, amilyen az Erlauer, — elismerné felperes kizárólagossági jogát, ez beleütköznék az osztrák kartelltörvény szellemébe. A per során alperes a bizonyítékok súlya alatt kénytelen volt elismerni, hogy osztrák, spanyol, francia, jugoszláv és portugál borok keverésével, — szaknyelven „vágásával" állította elő áruját.

A bécsi kereskedelmi bíróság az ügyben széles körű bizonyítást foganatosított, megkereste a Szövetségi Gazdasági Kamarát, miután az osztrák tisztességtelen verseny törvény (UWG) 6. §. 2. bek. szerint ez a szerv hivatott szakvéleményt adni abban a kérdésben, hogy az üzleti forgalomban egy elnevezés származási megjelölésnek tekintendő-e, vagy pedig már eredetmegjelölést nélkülöző, ún. fajtamegjelöléssé vált. A Kamara körkérdést intézett az illetékes szakmai körökhöz, döntően a nagyobb borkereskedőkhöz és a beérkezett válaszok alapján szakvéleményében leszögezte, hogy az Erlauer elnevezés eredeti földrajzi származási jellegét nem vesztette el és nem alakult még fajtamegjelöléssé.

A bécsi kereskedelmi bíróság 1967. VI. 9-én 14 Cg. 179/66. sz. alatt hozta meg ítéletét, amelyben megállapította alperesi cég vétkességét és kötelezte, hogy: *a)* a kereskedelmi forgalomban árusított nem a magyarországi egri borvidékről származó vörösbornak egri vörösborként (Erlauer Rotwein) vagy bikavérként (Erlauer Stierblut) való megjelölését hagyja abba; *b)* kötelezte továbbá az összes felmerült perköltség viselésére, *c)* felhatalmazta felperest, hogy az ítéletet a legnagyobb bécsi napilapokban, alperes költségére tegye közzé.

Az ítélet indokolása a következőket állapítja meg:

Felperesnek kizárólagossági joga van a magyarországi egri borvidékről (amit németül Erlaunak neveznek) származó vörösborok exportjára.

A Monimpex az egész világon ismert minőségi borokat szállít az osztrák piacra és a borok kiváló tulajdonsága miatt áruját viszonylag magas áron értékesíti.

Alperes borait „Erlauer Rotwein" és „Erlauer Stierblut" feliratú cimkékkel ellátott palackokban hozta forgalomba, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy a vevőben azt a benyomást keltse, miszerint az áru lényegében Eger vidékéről származó vörösbor.

Hivatkozik az ítélet a magyarországi Országos Borminősítő Intézet szakvéleményére, amely szerint az alperes által forgalomba hozott borok minősége gyengébb az eredetinél és íze és szaga teljesen eltér a magyar vörösborétől. Az ítélet különösen kifogásolja alperesnek azt az eljárását, hogy az Erlauer Stierblut elnevezéssel forgalomba hozott borainak címkéjén Magyarország (Ungarn) feliratot és a magyar nemzeti színeket, a piros—fehér—zöldet használta.

Az aktorátus kérdésében a bíróság alperes kifogását — többek között azzal utasította el, hogy felperest a belföldi cégekkel azonosan kell elbírálni, miután Magyarország a párizsi uniós egyezmény aláírói közé tartozik.

Erre is figyelemmel állapította meg a bíróság a Monimpex ún. versenytársi minőségét is.

A bécsi fellebbezési bíróság (Oberlandesgericht, Wien) alperes fellebbezése következtében I. R. 291/67. sz. alatt felülvizsgálta az I. bíróság ítéletét és azt hatályban tartotta. A II. fokú ítélet indokolása elvi jelleggel szögezte le, hogy az átváltozás egy származást jelző kifejezésből

[5] A magyar felperes jogi képviseletét a vállalat jogi osztálya és Michael Stern kiváló osztrák jogász, az ismert bécsi ügyvéd látták el.

puszta tulajdonságmegjelöléssé mindaddig nem fejeződik be, amíg akárcsak egy jelentéktelen része is az érdekelt kereskedelmi köröknek a megjelölésben a származásra még valaminő utalást talál.

A meggyőző és jogilag is jól alátámasztott ítéletek után, — amelyek igazolták a felperesi álláspontot mindazokkal az aggályokkal és fenntartásokkal szemben, amelyek a perindítás ellen a megelőző rossz tapasztalatok alapján elhangzottak, — váratlanul két olyan fordulat következett be, amely alaposan megingatta a sok évi fáradságos munkával kiépített pozíciót.

Az egyik ilyen esemény egy ominózus levél volt, amit egy grazi orvos írt a magyar Népköztársaság ausztriai nagykövetségének. A levélhez két üveg lepecsételt Erlauer-bort mellékelt; éspedig a cimkék tanúsága szerint egy üveg eredetit és egy Uhlheimer Erlauer néven forgalomba hozott hamisítványt.

A grazi orvos levelében hivatkozott arra, hogy maga is vörösbor-ivó, az egri borok kedvelője és gyakran ajánlja pácienseinek egészségi okokból az egri vörösbor fogyasztását. Ezért szükség lenne az általa küldött borok részletes minősítésére. A levélre hamarosan meg is kapta az előzékeny választ, amelyben a nagykövetség közölte vele, hogy a cimkék alapján megállapítható, hogy az Uhlheimer Erlauer lényegesen eltér a magyar vörösboroktól, az Erlauer cimkéjű palack pedig eredeti egri vörösbort tartalmaz. Ezután robbant a bomba. A perben becsatolták a magyar nagykövetség levelét, amelyhez szerényen mellékeltek egy jegyzőkönyvet, amelyet egy grazi közjegyző jelenlétében vettek fel. Ebből a jegyzőkönyvből kiderült, hogy alperes a közjegyző előtt a két palack tartalmát felcserélte, azokat lepecsételte és az így felcserélt árut továbbította a magyar nagykövetségnek. Ez az új bizonyítási anyag érthetően nagy meglepetést keltett, de amikor beigazolódott, hogy a tanúsítvány nem analitikai vizsgálat, hanem kizárólag a cimkék alapján jött létre, ez az alperesi provokáció is lelepleződött.

A másik váratlan esemény az volt, hogy a tekintélyes osztrák „Juristische Blätter" c. jogtudományi folyóiratban Dr. Theo Mayer-Maly egyetemi tanár, elismert szaktekintély tollából megjelent egy cikk, „A versenyjog és élelmiszerjog kapcsolata a származási adatoknak fajtamegjelöléssé való fejlődése vonatkozásában" címmel.[6]

Ez a cikk látszólag tiszteletben tartva azt a nyugati országokban oly gyakran fennen hangoztatott erkölcsi normát, hogy a bíróság előtt folyamatban levő ügybe, annak befejezése előtt nem illik beleszólni, — csak egyszer tesz említést az Erlauer borról, amikor arra a következtetésre jut, hogy „aki a szokásos kimért borárakon Erlauert, mint hordósbort kínál a vendéglőben (vagy közönséges asztali boráron mint literes bort ad el), korántsem kelti egy különösen kedvező ajánlat hatását és senkit sem vezet félre."[7] Függetlenül azonban ettől a megjegyzéstől, a már előbb említett tartózkodás ellenére is mindazok előtt, akik a cikket olvasták, nyilvánvaló volt, hogy a kiváló jogtudós cikke megírásakor döntően a bíróság előtt folyamatban levő Erlauer-pert tartotta szem előtt és azoknak az álláspontját kívánta jogtudományi érvekkel alátámasztani, akiknek jelentős üzleti érdeke fűződött ahhoz, hogy a bíróság az Erlauer megjelölést fajta, vagy tulajdonságmegjelöléssé nyilvánítsa.

Mayer-Maly professzor cikkében lényegében a következő álláspontot foglalta el.

Mindenekelőtt igyekszik megkülönböztetni a származási adatokat (Herkunftsangabe), származási megjelöléseket (Herkunftsbezeichnung), eredetmegjelöléseket (Ursprungsbezeichnung) a fajtamegjelöléstől (Gattungsbezeichnung) vagy tulajdonság-adatoktól (Beschaffenheitsangaben) (Beschaffenheitsbezeichnung) — amelyeket szerinte a kereskedelmi forgalomban és a jogtudományban is vegyesen használnak. Szerinte nincsenek abszolút kritériumok, amelyek megkülönböztetnék a csoportokat és azon belül is az egyes csoport megjelöléseit egymástól. Sokkal inkább adott a funkcionális határmegvonás lehetősége.

A funkcionális jelleg abban mutatkozik, hogy az idő múlásával a kereskedelmi forgalomban a származási megjelölések fajta, illetve tulajdonságmegjelöléssé válnak. Példa erre szerinte a kölni víz, frankfurti virsli, ementhali sajt, stb. Azt, hogy valamely árucikk neve származási megjelölés, vagy pedig már fajta megjelöléssé vált, Mayer-Maly szerint döntően elsősorban a fogyasztók tudata és csak másodsorban, kisebb mértékben a kereskedelmi körök véleménye dönti el. Mayer-Maly ezzel az álláspontjával az alperesnek azt a kifogását kívánta alátámasztani, hogy az osztrák szövetségi kamara szakvéleményét, amelyben az Erlauer elnevezés származási jellegét megállapította, döntően a kereskedők válaszaira alapította és elmulasztotta az ebben a kérdésben legilletékesebbnek, a fogyasztónak véleményét megkérdezni. Másik, rendkívül veszélyes következtetése Mayer-Maly professzornak az volt, hogy hangsúlyozta az olyan tudományos közvélemény-kutatás szükségességét, amilyet pl. az amerikai közvélemény-kutató intézetek és a nyugatnémet hasonló szervek is az utóbbi időben igen nagy sikerrel alkalmaztak és szerinte egy ilyen közvélemény-kutatásnak az eredménye megbízhatóbb minden kamarai szakvéleménynél, vagy miniszteri leiratnál. Ezzel kapcsolatban kijelentette azt is, hogy a kérdést a számszerű többség véleménye

[6] Das Verhältnis zwischen Wettbewerbsrecht und Lebensmittelrecht bei der Entwicklung von Herkunftsangaben zu Gattungsbezeichnungen. Theo Mayer Maly. Juristische Blätter 3—4. Wien, 1968. február 10. 57—62. old.

[7] U. o. 62. old.

kell, hogy eldöntse. A kamarai, vagy más hivatalos szerv szakvéleményének szerinte csak deklaratív és nem konstitutív jellege van. Ezzel, — habár nem írta, — mégis magáévá tette az Erlauer-per alpereseinek azt a további kifogását, hogy a szóban forgó ügyben a bíróság elfogadta a kamarai szakvéleményt és nem szerezte be az alperesek által kért közvéleménykutató intézeti jelentést a fogyasztók többségének a véleményéről. Szerencsére Mayer-Maly cikke nagy tudományos vitát váltott ki és már a Juristische Blätter egyik következő számában megjelent egy cikk Dr. Friedrich Nowakowski innsbrucki egyetemi tanártól, aki Mayer-Maly elméleti konstrukciójának az alapját támadta, nevezetesen azt, hogy a kamara szakvéleményének ne lenne konstitutív, hanem csak deklaratív jellege. Nowakowski szerint nemcsak a tisztességtelen versenytörvényből, hanem az osztrák élelmiszer-előírásokból, különösen az osztrák bortörvény 14. §-ából is következik, hogy az ilyen szakvéleménynek konstitutív ereje van és ily módon nagymértékben alátámasztotta a per szempontjából is a becsatolt szakvélemények bizonyító erejét.[8]

Ilyen körülmények között került sor az osztrák legfelsőbb bíróság tárgyalására, amelynek eredményeként született meg a IV. Ob. 306/68. sz. ítélet. Az ítélet alperes felülvizsgálati panaszát elutasította és az I. bíróság ítéletét hatályában fenntartotta.

Az ítélet indokolása ismét lerögzíti, hogy a Monimpex Külkereskedelmi Vállalatot a párizsi uniós egyezmény 2. és 3. §-a értelmében belföldi elbírálás (Innländer Behandlung) joga illeti meg. Megállapította a magyar vállalat versenytársi minőségét, továbbá azt, hogy a kereskedelmi felfogás értelmében az Erlauer elnevezés a bor származására, nem pedig fajta — megjelölésre vagy valamilyen fantázia névre utal. Ha valaki nem eredeti magyar bort hoz a piacra Erlauer elnevezés alatt, ezzel az osztrák tisztességtelen verseny törvény 2. §-a értelmében egy különösen kedvező ajánlat látszatát kelti és ezzel kimeríti a tisztességtelen verseny tényálladékát. Részletesen foglalkozik a legfelsőbb bíróság ítélete Mayer-Maly professzor cikkében felvetett érvekkel is. Így megállapítja, hogy nem okvetlenül szükséges a fogyasztó véleményének a beszerzése, elegendő ha — amint a kamara tette, — az illetékes kereskedőket kérdezik meg, hiszen azok véleményüket lényegében a fogyasztók felfogásának ismeretében és arra figyelemmel adják meg. Vitatja a Mayer-Maly által javasolt tudományos közvéleménykutatás alkalmazásának a szükségességét, hiszen az osztrák tisztességtelen verseny törvény 6. § 2. bek. a kamarai szakvélemény beszerzését írja elő, bár ennek a bíróságra nézve nincs kötelező hatálya.

A szóban forgó perben azonban a kamarai szakvélemény az ügy tisztázására elegendő bizonyítási anyagot szolgáltatott és így nem volt szükség más, ilyen irányú bizonyíték beszerzésére. Abban sincs igaza az ítélet szerint Mayer-Maly professzornak, hogy valamely származási hely fajtamegjelöléssé válását a közvéleményt alkotók többségének a véleménye dönti el, mert az uralkodó tudományos álláspont szerint — és itt idézi Hochenecker, Friedl, Baumbach, Hefermehl és von Gahm véleményét, — elengedő, ha egy jelentékeny kisebbség az árut a származási hely alapján ítéli meg.

A többségi használat még távolról sem általános használat, állapítja meg elvi éllel a legfelsőbb bíróság ítélete.

Ezzel az ítélettel az Erlauer elnevezésért és az egri borokért folytatott nagyjelentőségű, sok éven át húzódó nehéz és izgalmas per végre kedvező befejezést nyert.

II.

Térjünk át egy másik, nem kevéssé ismert és kedvelt márkacikkünkre, a magyar barackpálinkára.

Az utóbbi években az ausztriai piacot sok hamisított barackpálinkával árasztották el, amelyeknek magyar nyelvű cimkéje szolgai másolata, vagy közönséges utánzása volt a Magyarországon használtnak. A piac vizsgálata során a szálak a Johann Maser és az Irene Weiss bécsi cégekhez vezettek. Mindkét cég áruján pontosan leutánozta a magyar cimkét, az azon szereplő jellegzetességeket, a kecskeméti címert és városházát és a gyümölcsfajtákról és termő területről szóló közismert szöveget. A Maser nevű cég odáig merészkedett, hogy az osztrák védjegy-hivataltól az utánzott cimkének a bejegyzését is kérte. Időközben azonban a kecskeméti ábrát tartalmazó cimkét a nemzetközi védjegyhivatalnál a Monimpex Külkereskedelmi Vállalat nevén is bejegyezték és e vonatkozásban a magyar pozíció nemcsak Ausztriában, hanem a nemzetközi egyezményt aláíró többi nyugati államban is nagymértékben megerősödött. Az osztrák és a magyar vizsgáló intézetek által végzett analízis tanúsította, hogy a Maser cég által forgalomba hozott áru nem magyar eredetű. Ilyen körülmények között a Maser cég kénytelen volt védjegybejegyzési kérelmét visszavonni és kötelezettséget vállalni, hogy a jövőben kizárólag magyar eredetű barackpálinkát hoz forgalomba.

Nehezebb feladat elé állította a magyar külkereskedelmet a bécsi Weiss cég, amely még a Maser cégnél is nagyobb mennyiségben és veszélyesebb módon árasztotta el az osztrák piacot magyar cimkéjű és feliratú hamisított barackpálinkával. A kilátásba helyezett védjegybitorlási és tisztességtelen versenyper hatására azonban a Weiss cég is kénytelen volt kötelezettséget

[8] Die Verordnung nach §. 14. (6) Weing. Juristische Blätter 1968. ápr. 6. 7—8 füzet, 217. old.

vállalni, hogy a kecskeméti ábrás védjegyet a jövőben nem alkalmazza.

Még meg sem száradt azonban a tinta a Weiss cég által aláírt kötelezvényen, amikor — hogy tekintélyes üzleti forgalmát mentse, — újabb tisztességtelen kereskedői fogáshoz folyamodott és áruját ismét megtévesztő cimkével látta el, amely a következő szöveget tartalmazza: „Valódi barackpálinka, kajszi." A cimke bal szélén pedig Kecskemét város címeréhez hasonló ábra van. Azonos a palack nyak- és kupak-szalagja, hasonló a kupakszalag magyar felirata is, melyen: „barackpálinka" és „főzetett Horgos város központi szeszfőzdéjében" szöveg szerepel, míg magán a cimkén horgosi gyártmány, barack, valódi barackpálinka kajszi, Horgos város gyümölcs szeszfőzdéje, szavak olvashatók. Piros-fehér-kék szalag van a cimke jobb oldalán, ez a kék szín azonban erősen zöldes árnyalatú és így a magyar nemzeti színek benyomását kelti.

Ilyen körülmények között indult meg a bécsi kereskedelmi bíróság előtt a tisztességtelen versenyper. A Weiss cég védekezésében arra hivatkozott, hogy áruját a jugoszláviai Horgos város szeszfőzdéjéből szerzi be, amely — szerinte — a magyarországi Kecskemét határán terül el és így a Horgoson főzött barackpálinka jogosan nevezhető kecskemétinek. Arra is hivatkozott, hogy a cimkén használt piros-fehér-kék szín Jugoszlávia nemzeti színe. Egy pillantás a térképre azonban bebizonyította, hogy Horgos és Kecskemét között több mint 100 km a távolság és kiderült az is, hogy a jugoszláv szín nem piros-fehér-kék, hanem ennek éppen a fordítottja, kék-fehér-piros. A sarokba szorított Weiss cég ekkor úgy módosította perbeli előadását, hogy a piros-fehér-kék nem Jugoszlávia, hanem Horvátország nemzeti színei, de egy újabb pillantás a térképre megmutatta, hogy Horgos messzebb van Horvátországtól, mint Kecskeméttől.

Felperes arra is hivatkozott, hogy nemcsak magyar, hanem jugoszláv üzleti érdekeket is sért, ha jugoszláv származású barackpálinkát magyar szövegű cimkével adnak el. Ezek után hozta meg a bécsi kereskedelmi bíróság a 20 CG 372/64/6. sz. alatti ideiglenes intézkedését, amelyben a Weiss cégnek megtiltotta, hogy cimkéin és szalagjain magyar kifejezéseket használjon, azokon olyan színű szalagot alkalmazzon, amely hasonlít a piros-fehér-zöld magyar színekhez. Az ítélet megállapítja, hogy „a magyar szöveg alkalmazása azt a benyomást kelti, hogy magyar szeszfőző gyártmányáról van szó." A színek alkalmazásáról is megállapítja az ítéleti indokolás, hogy „az alkalmas a közönség megtévesztésére." Nem tiltotta el azonban az ideiglenes intézkedés a „barackpálinka" és a „kajszi" megjelölések használatát.

Az ideiglenes intézkedést követő 17 CG 7/65 sz. alatti perben a bíróság kötelezte alperest, hogy „az üzleti életben az általa forgalomba hozott barack és szeszes italon hagyja abba a „valódi" vagy „kajszi" vagy más magyar szavak használatát, továbbá mellőzze a nemzeti színeknek megfelelő cimkék, úgyszintén a vörös pajzs és a kecskeméti városháza ábrájának alkalmazását és az olyan sárga, hullámos, csipkézett színszalag használatát, amelyet a Monimpex Külkereskedelmi Vállalat 103 025 sz. oltalmazott védjegye tartalmaz. Magának a „barackpálinka" szóhasználatnak a tekintetében a felek fenntartották álláspontjukat és igényüket azzal, hogy emiatt felperes a szükséghez képest külön pert indít. Ez azért sem kerülhető el, mert időközben a Weiss cég még az eddiginél is tisztességtelenebb magatartást követ. A magyar külkereskedelmi vállalat ugyanis, hogy elkerülje az összetévesztés lehetőségét, az osztrák importőrök kívánságára a régi kecskeméti városházával díszített cimkék alkalmazását az osztrák piacon beszüntette és ehelyett folklórisztikus cimkét alkalmazott és megváltoztatta a palack formáját is.

A Weiss cég rendkívül érzékenyen reagált a piaci hatásra és a kecskemétihez hasonló palack mellett nyomban egy másik olyan horgosi barackpálinka palackot is hozott forgalomba, amely az új folklórisztikus cimkéjű magyar palack utánzata.

Az ausztriai barackpálinka ügyeknek egyik fontos tanulsága az, hogy a hamisítások, visszaélések ellen azonnal fel kell lépni. Ha nem tűrtük volna évtizedeken keresztül a barackpálinka szóhasználatát Ausztriában és már régen a bírósághoz fordultunk volna, akkor talán nem kellett volna számolnunk azzal a védekezéssel, hogy a barackpálinka szó Ausztriában fajtamegjelöléssé, ún. Gattungszeichenné vált.

Ugyancsak a magyar barackpálinka védelmére indult az a per, amelyet a Monimpex Külkereskedelmi Vállalat az olasz Angelo Gabbiani (Albicocca) cég ellen indított a milánói törvényszék előtt 8894/65. sz. alatt. A per tárgya röviden az, hogy a Gabbiani cég „kecskeméti barackpálinka fütyülős védjeggyel" elnevezés alatt olyan árut hozott forgalomba, amelynek cimkéjén a fentieken kívül „magyar gyártmány" és „Budapest, Hungary" felirat is szerepelt. A cimkén a magyar barackpálinkára jellemző sárga színt alkalmazták és azt bőven díszítették magyaros jellegű népművészeti motívumokkal is, maga a palack azonban egyetlen gramm magyar eredetű árut sem tartalmazott. A kereset a madridi egyezmény megsértése, tisztességtelen verseny miatt indult. Alperes mindenekelőtt a Monimpex Külkereskedelmi Vállalat felperességi jogát vitatta, de ennek megcáfolására elegendő volt a Fővárosi Bíróságtól becsatolt cégkivonat és a Kereskedelmi Kamarától beszerzett tanúsítvány, amely igazolta, hogy a vállalat kizárólagos joggal exportál Magyarországról szeszesitalokat, ezek sorában barackpálinkát is. Alperes vitatta a madridi rendelkezések alkalmazhatóságát is, de miután a bíróság álláspontja szerint Magyarország ratifikálta a hágai revideált szöveget, megállapította

a konkrét esetben a madridi egyezmény cikkelyeinek megsértését, ezenkívül az olasz polgári törvénykönyv 2598. §. alapján megállapította a tisztességtelen verseny tényét is, annak leszögezésével, hogy valamely termék földrajzi eredetének hamis megjelölése is a tisztességtelen verseny körébe tartozik. A „magyar gyártmány" amely egyenértékű a „Made in Hungary" jelzéssel, ugyanis a fogyasztóban azt a meggyőződést kelti, hogy eredeti importált áruról van szó. Mindezekre tekintettel az ítélet *a)* eltíltja az áru további előállítását és piacra bocsátását, *b)* elrendeli a felperes igényét sértő cimkéjű palackoknak alperes költségére és terhére való visszavonását a kereskedelmi forgalomból, *c)* elrendeli végül az ítélet közzétételét a legnagyobb olasz napilapokban.

Ez ellen az ítélet ellen alperes fellebbezést nyújtott be. A római semmítőszék azonban 1969 decemberében hozott elvi jellegű ítéletében teljes egészében elismerte a magyar álláspont jogalapját.

III.

Az egyik linzi vállalat, amelynek Ausztrián kívül Nyugat-Németországban is több áruháza van, „Julicska" paprika elnevezéssel hozta áruját forgalomba. A dobozokon nemzeti színű szalagot, szegedi édes-nemes feliratot használt, amely alatt egy női alak volt látható, magyar nemzeti viseletben, fején piros-fehér-zöld főkötővel.

Magának az árunak azonban semmi köze nem volt Magyarországhoz. Emiatt indult meg a tisztességtelen versenyper a linzi bíróság előtt 9 CG 68/65 sz. alatt

A tárgyaláson alperes többek között azzal védekezett, hogy az általa forgalomba hozott bolgár áru csomagolásán a piros-fehér-zöld szín nem a magyar, hanem az olasz színeket jelképezi, miután a csíkok nem vízszintesen, hanem függőlegesen helyezkednek el.

Ezt a védekezést maga a bíró tette nevetségessé, amikor megjegyezte, hogy az alperes úgy látszik, azt állítja, miszerint magyaros csomagolásban bolgár paprikát árul, amelyet ezek szerint Olaszországban készítenek. Nehezebb volt a helyzet a Julicska elnevezéssel kapcsolatban. Itt az a bírósági gyakorlatban meglehetősen szokatlan esemény történt, hogy a magnetofonszalagról lejátszottuk a tárgyaláson a „Kék Álarc" c. operett „Die Juliska, die Juliska aus Budapest" szövegű slágerét, amelyben a Juliska név után közvetlenül a magyar paprikáról is említés történik és ami igazolja, hogy a Juliska elnevezéshez Ausztriában a fogyasztó gondolatvilágában közvetlenül kapcsolódik a magyar paprika fogalma. Ilyen körülmények között az alperes kénytelen volt egyezségi ajánlatot tenni és esetenként, bíróilag sem mérsékelhet 10 000 Schilling kötbérfizetés terhe mellett kötelezettséget vállalt arra, hogy sérelmes magatartását abbahagyja, a kifogásolt csomagolást a piacról záros határidőn belül bevonja és Juliska elnevezéssel a jövőben kizárólag csak magyar származású árut hoz forgalomba.

Csak mellékesen, mint ugyancsak nem lebecsülhető eredmény megemlíthető az is, hogy alperes a pert követően a felperesi magyar vállalat egyik jó vevője lett.

IV.

Külföldön folyamatba tett tisztességtelen verseny pereink gazdasági jelentőségük mellett felbecsülhetetlen reklám-propagandisztikus értéket is képviselnek. A tőkés világsajtó hosszú oldalakat szentelt ezeknek az ügyeknek[9] — és különösen nagy feltűnést keltett, amikor a pernyertességünk következményeként az ítéleteket alperes költségére leközölték a legelterjedtebb tőkés napilapokban és a szaksajtóban is. Első fellépésünk alkalmával az egyik svájci lap még sértődötten azt a címet adta közleményének, „Az elvtársak a borban nem ismerik a tréfát" — később már megszokták és természetesnek találták, hogy egymásután jelentek meg az ítéletek azokról az ügyekről, ahol fellépésünk eredményre vezetett. De még olyan esetben is, amikor a per csak részeredménnyel zárult, a megjelent részletes ismertetések hasznosak voltak, mert felhívták a figyelmet, melyek az eredeti és melyek a nem magyarországi származású áruk. Ehhez még csak annyit lehet hozzáfűzni, hogy a perekkel kapott reklám teljesen ingyenes és hogy egy ilyen terjedelmű fizetett közleménynek megjelentetése nagyobb összeget venne igénybe, mint amennyi egy magyar vállalatnak propaganda-keretében rendelkezésre áll.

Bármennyire jó lehetőségeket és egyes esetekben eredményeket is biztosítanak számunkra a tőkés államok tisztességtelen verseny-törvényei, mégis tisztában kell lennünk azonban azzal, hogy ezek nem nyújtanak tökéletes példát a problémakör hazai rendezéséhez. Ezt azért sem felesleges hangsúlyozni, mert olykor a mi jogéletünkben is tapasztalható az ún. konvergencia elméletének a befolyása, amely szerint — mint ismeretes, — a két jogrendszer, a kapitalista és a szocialista, közeledik egymáshoz és a fejlődés végsősoron majd egyesülésükhöz, szintézisükhöz vezet. Helyesen szögezi le N. Guljev, szovjet jogász,[10] hogy ez hamis elmélet, mert

[9] Die Presse 1967. szept. 1. (Ausztria) „Juristische Kopfschmerzen um Erlauer Rotwein. Ungarische Weinfirma gewann Wettbewerbsprozess gegen Wiener Grosskellerei" (Jogi fejfájások az egri vörösbor miatt. Magyar borvállalat pert nyert egy nagy bécsi pincészet ellen). Kurier 1966. április 1. „Echter Barack nur auf der Etikette." (Valódi barack csak a címkén). Österreichische Weinzeitung 1966. április 10. „Der Tokajer ist nach, wie vor eine Besonderheit... (A tokaji most is, mint azelőtt, egy különlegesség.) Corriera della Sera, 1967. IX. 11. „Milánóban magyar pálinka készült. A céget elítélték tisztességtelen verseny miatt."

[10] „A konvergencia elmélete, vagy mitosz a burzsoá és szocialista állam és jog összeolvadásáról." Szovjetszkaja Juszticija, 1969. január 2. sz. 13. old.

figyelmen kívül hagyja a két társadalmi rendszer különböző osztály-tartalmát és a jogrendszerek alapját képező kibékíthetetlen eltérést.

A tisztességtelen verseny-jog területén ez az ideológia azoknak a jogászoknak az illúzióiban tükröződik, akik azt hiszik, hogy a tőkés tisztességtelen verseny-törvények lényegében a fogyasztóknak, dolgozóknak az érdekeit védik és miután ugyanez a feladata e jogszabályoknak a szocialista társadalmi viszonyok között is, — szerintük — a kétfajta jog közé nagybanegészében egyenlőségi jel tehető.

Az NDK jogászai, akik a nyugati monopóliumokhoz nálunk közelebb élnek, ebben a kérdésben világosan látnak. Dr. D. Freytag:" A Szocialista Külkereskedelem" c. folyóiratban megjelent cikkében[11] minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a tőkés versenyjog közvetlen célja a kapitalista társadalmi rend biztosítása és számos nyugati forrásra is hivatkozik, akik őszintén bevallják, hogy náluk a verseny lényegében a tőkések élet-halál harca, a minél nagyobb profit megszerzéséért. Ha az egyes tisztességtelen versenyjogba ütköző tényállásokat, — mint amilyen a küzdelem a dömping ellen, vagy bizonyos márkacikkek árának rögzítése, alacsonyabb áron való eladásának eltíltása, stb. tüzetesebben megvizsgáljuk, kiderül, hogy a szabályozás elsőrendű célja a tőkésprofit védelme, sőt növelése, és a fogyasztók védelme valójában csak másodlagos jellegű feladat, csak tetszetős csomagolása az elsőrendű feladatnak.

Ezt az igazságot egyébként egy aforizmában Dürrenmatt fogalmazta meg a legfrappánsabban úgy, hogy „ha a tisztesség nem rentábilis, — nem válhatik általánossá." (V. Frank.) A mi társadalmunkban viszont a versenynek és az annak tisztességét biztosító rendelkezéseknek kifejezetten a szocialista gazdálkodást kell védeniök, de úgy, hogy az semmiféleképpen sem jelenthet valamiféle visszatérést a kapitalista viszonyokhoz.

Nem hagyható figyelmen kívül ugyanis, hogy társadalmi rendszerünknek és gazdasági életünknek még a versenynél is fontosabb alaptörvénye a „szocialista együttműködés" elve, amely Eörsi Gyula véleménye szerint „a jövőben valószínűleg még erősödni is fog."[12]

Ebből következik, hogy nálunk a versenycselekmény is akkor válik tisztességtelenné, ha beleütközik a szocialista együttműködés erkölcsi szabályaiba.

A probléma azonban az, hogy a szocialista együttműködést és a mi verseny-etikánkat sértő cselekmények jelentős része nem éri el a jogszabályok határát és bizony hasznos lenne valamilyen társadalmi fórum, amely megfelelő erkölcsi súllyal, tájékozottsággal és szakértelemmel rendelkezik, hogy ezekben az ügyekben megnyugtató álláspontot alakítson ki.

Komplikálja a helyzetet, hogy azok az erkölcsi normák sincsenek még pontosan megszövegezve, amelyek ezekben az ügyekben zsinórmértékül szolgálhatnának, pedig a verseny tisztességébe és még inkább a szocialista együttműködés szabályaiba ütköző tevékenység súlyosan sértheti nemcsak belső gazdálkodásunk rendjét, hanem gyakran külkereskedelmi érdekeinket is. Az élet többször vet fel olyan problémákat, mint pl. a külkereskedelmi monopólium megsértése, valótlan állítások egy másik vállalatról, stb — amikor már az ország gazdasági tekintélyének a lejáratásáról van szó, olykor külföldön is. Ilyen ügyekben célszerű volna felhasználni a Magyar Kereskedelmi Kamara közreműködését és bizonyos mértékig figyelembe lehetne venni a jugoszláviai tanulságokat is, ahol a Kamara mellett szervezett társadalmi zsüri már több alkalommal hozott hatékony döntéseket.

Nem kétséges, hogy kormányzatunkat is foglalkoztatják ezek a problémák, legalábbis erre mutat a magyar igazságügyminiszternek az országgyűlés 1969. április 18-i ülésén elhangzott felszólalása, amely szerint: „Jogilag új módon kell szabályozni olyan területeket, ... mint a tisztességtelen verseny. Az e kérdéseket rendező jogszabályaink ugyanis még a múlt rendszerből valók . . ."[13]

Valóban, egyes tőkés üzletfeleink örömmel fedezik fel, hogy Magyarországon a tisztességtelen verseny vonatkozásában még mindig a régi, 1923. évi V. törvény van hatályban, amelynek szövege sokszor szószerint egyezik a ma is érvényben lévő hasonló nyugati jogszabályokkal. Mi azonban mégsem kerülhetünk ennek az uszályába és nyilvánvalóan olyan rendezésre kell törekednünk, amely egyrészt biztosítékot nyújt külföldi partnereinknek is viszonossági alapon magyarországi jogos igényeik védelmére, másrészt azonban, — és ez a fontosabb, — döntően a mi szocialista viszonyainkat tartja szem előtt.

A belföldi problémakörnek, a szocialista országok tapasztalatainak, sőt az említett jugoszláv kamarai intézmény tevékenységének részletesebb ismertetése rendkívül érdekes lenne, azonban ez meghaladja e tanulmány kereteit, amelynek célja elsősorban az volt, hogy a kérdéskomplexum külföldi aspektusainak a bemutatásával gondolatokat ébresszen és esetleg segítséget nyújtson a kilátásba helyezett hazai jogszabályi rendezéshez.

Kovács István

[11] Das Wettbewerbsrecht in staatsmonopolischen Kapitalismus. Sozialistische Aussenwirtschaft 1968. IX. füzet, Berlin. Recht in der Aussenwirtschaft. Melléklet 9. old.

[12] Eörsi Gyula: „A gazdaságirányítás új rendszerére való áttérés jogáról". 237. old.

[13] Korom Mihály: „A jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdéseiről. Magyar Jog. 1969. 258—259. old.

Szerződésszegési problémák a gazdasági döntőbizottságok gyakorlatában. A közreműködőért való felelősség

A cikk megírásánál ugyanazok a szempontok vezettek, mint a Változások a gazdasági döntőbizottságok gyakorlatában címmel a Jogtudományi Közlöny 1969. 9. számában megjelent cikkünknél, az ennek bevezetőjében elmondottak a jelen cikkre is vonatkoznak. Azonos forrásanyag felhasználásával itt is arra törekszünk, hogy bemutassuk a döntőbizottsági gyakorlatban kialakult ítélkezési elveket és ezek változását, s emellett felvessünk néhány olyan kérdést, amely megítélésünk szerint megfontolásra érdemesnek látszik. A vizsgálódás középpontjában a közreműködőért való felelősség témája áll, a tárgyalás során azonban a szerződésszegések számos fontos kérdését kell érintenünk. A döntőbizottsági gyakorlatban a közreműködőért való felelősséggel kapcsolatban kialakult elvek ismertetésénél először azzal kell foglalkozni, hogy kit lehet közreműködőnek tekinteni, ezután térünk ki az általánosabb jellegű tételekre, majd a részproblémákra.

1. Ki a közreműködő

A kérdésre általános jellegű választ a 326. és a 716. sorszámú elvi határozat nyújt. A 326. sorszámú elvi határozat kimondja azt, hogy a fél közreműködőjének csak az tekinthető, *akivel szerződéses jogviszonyban áll* (az építtetővel szerződő tervező és a kivitelező között ilyen viszony nem áll fenn, ezért a kivitelezőnek a tervező nem közreműködője). A 716. sorszámú elvi határozat pedig azt fejtegeti, hogy közreműködő igénybevételéről ott lehet beszélni, ahol a fél szerződéses kötelezettségét egyedül nem tudja teljesíteni, és ezért állapodik meg harmadik személlyel. A közreműködői viszony elismerésének *előfeltétele tehát egy alapkötelem,* főkötelezettség létezése. Ennek az általános elvnek a leszögezése mellett azt mondta ki azonban a KDB, hogy a közreműködőért való felelősség szabályát alkalmazni kell arra az esetre is, amelyben a generálkivitelező az építtető mulasztása miatt nem tudta átadni a munkahelyet az alvállalkozónak. Nyilvánvaló, hogy a generálkivitelező nem azért szerződött az építtetővel, mert az alvállalkozóval szemben fennálló kötelezettségét akarta teljesíteni. Ennek ellenére alkalmazni kell a szabályt, mert különben a generálkivitelező az építtetőtől kapna kötbért, viszont az alvállalkozó nem kaphatna. Emellett a jogpolitikai indok mellett arra is hivatkozik az elvi határozat, hogy a tervszerződések körében a jogosultnak is vannak kötelezettségei, és ezeknek nemteljesítése esetén pozitív szankciókat is indokolt alkalmazni (vagyis azonos helyzetbe hozni a jogosultat a kötelezettel) eltérően a polgári jog általános szabályaitól, amelyek értelmében a jogosult mulasztása miatt a kötelezett szabadul a késedelem, a lehetetlenülés jogkövetkezményeitől, de a mulasztásnak ezen a passzív szakcionálásán túlmenő pozitív szankció alkalmazására nem kerül sor.

Az említett két elvi határozatban megfogalmazott tételek ma is irányadóak. Ezek közül helyeselni kell azt, hogy a gyakorlat a közreműködőért való felelősség előfeltételeként megkívánja a szerződéses viszonyt a kötelezett és a közreműködő között. Kevéssé lehet azonban egyetérteni a 716. sorszámú elvi határozat indokolásában kifejtettekkel. A Ptk. szerződésszegési szabályai nem állnak összhangban a csak passzív szankcionálásról elmondottakkal. Megjegyezzük azt is, hogy a Ptk. 315. §-a kifejezetten kimondja a joggyakorláshoz igénybe vett személyért való felelősséget is. Ez azt jelenti, hogy az építtetőt is a generálkivitelező közreműködőjének tekintjük az adott viszonylatban s bár végeredményben ide jut az elvi határozat is, úgy gondoljuk, nem felel meg a Ptk. szabályozásának egy olyan tétel rögzítése, hogy a jogosulti vonalon elvileg nem lehet közreműködőről beszélni. Kérdéses azonban, a határozatnak az a része is, amely szerint meglevő főkötelezettség teljesítését kívánja a kötelezett elérni akkor, amikor a közreműködővel szerződik. Itt természetesen nem az látszik vitathatónak, hogy a harmadik személlyel létesülő szerződésen kívül kell még egy szerződés, amelynek a viszonylatában a harmadik személy közreműködőként jelentkezik. A problémát az okozza, hogy a szövegből kitűnően a harmadik személlyel való szerződéskötést időbelileg meg kell előznie az alapkötelezettség keletkezésének. Említett korábbi cikkünkben elvi határozatok és eseti határozatok tárgyalásánál éppen azt láttuk, hogy a szerződéskötés az esetek jelentős részében nem ebben az időbeli sorrendben zajlott le a régi irányítási rendszerben sem, s a reformot követően sem ez figyelhető meg. Legalábbis félreérthetőnek látszik tehát az elvi határozat indokolásának a szövege. Nézetünk szerint *nem is lehet olyan következtetést levonni,* (egyébként a gyakorlat sem így jár el), *hogy közreműködőről csak akkor lehetne beszélni, ha már létező alapkötelezettség teljesítéséhez kívánnának harmadik személyt igénybevenni.*

A fentiekben említett állásfoglalások közös jellegzetessége az, hogy a vállalkozási szerződéseknél is közreműködőről beszélnek, *nem látnak elvi különbséget alvállalkozó és közreműködő között.* A döntőbizottsági gyakorlat közreműködőnek tekinti az olyan harmadik személyeket is, akik nem anyag vagy alkatrész szállításával kapcsolódnak az alapkötelezettség teljesítéséhez, hanem egyéb szolgáltatással. Így a 327. sorszámú elvi határozat kimondta, hogy a külkereskedel-

mi vállalat felelős és kötbért fizet abban az esetben, ha személyében vétlen volt ugyan, de a szerződésszegést megbízottjának, a Minőségi Ellenőrző Rt.-nek, felróható magatartása okozta. Ez a gyakorlat az új gazdasági mechanizmusra való áttérés óta is változatlanul érvényesül. Több olyan határozattal is találkoztunk pl. amely a csomagolást végző vállalat szerződésszegéséért állapította meg a megbízó felelősségét.[1]

Sűrűn előfordul a gyakorlatban az is, hogy *a szállítási szerződéshez bizományi szerződés kapcsolódik.* A külkereskedelmi vállalatok szerződései tekintetében különösen gyakori a bizományi szerződés, ezekkel kapcsolatban a döntőbizottság előtt is gyakran folyik jogvita. A felmerülő kérdésekkel a KGD elnökségi tanács is foglalkozott.[2] A tanács állásfoglalása szerint a bizományos külkereskedelmi vállalat a megbízó közreműködője. Ez a helyzete azonban eltérő a többi közreműködőétől annyiban, hogy csak saját felróható magatartásáért felel. Az állásfoglalás a 32/1967. (IX. 23.) Korm. sz. rendelet vizsgálata alapján azt fejti ki, hogy ha a külkereskedelmi vállalat vétlen, a szerződésszegésért a külföldi fél felelős, ezért a külkereskedelmi vállalat felelőssé nem tehető. Mivel azonban a külföldi szerződés a megbízó javára jött létre, ezért a külföldi fél a megbízó közreműködőjének minősül, a megbízó felelősséggel tartozik. Az eseti határozatok tanulmányozása során több ugyanilyen értelmű döntéssel találkoztunk.[3] Ennek az állásfoglalásnak második része úgy véljük ellentétes a 326. sorszámú elvi határozattal, hiszen a külföldi fél és a megbízó között szerződéses jogviszony nincs, a külföldi fél mégis közreműködőnek tekintendő. Tévedések elkerülése végett hangsúlyozni szeretnénk azt, hogy az eredménnyel (azaz azzal, hogy a megbízó felelős a külföldi fél szerződésszegéséért) egyetértünk; csak az eredmény elérésének útját vitatjuk. Vitatjuk a már említett okon kívül egyrészt azért, mert úgy érezzük, hogy megfoghatatlanná teszik a közreműködő fogalmát a szerződéses kapcsolatban nem álló harmadik személyek bevonásával, másrészt azért, mert ha tényleg követnénk ezt az elgondolást, akkor a megbízó és a harmadik személy között — szerződéses viszony hiányában — a szerződésen kívüli károkozás szabályait alkalmazhatnánk csak, ennek ki nem elégítő voltát pedig úgy gondoljuk nem kell bizonyítanunk.

A probléma megoldását két körülmény nehezíti: az egyik ezek közül az egymáshoz kapcsolódó szerződések alapján fennálló kötelezettségek eltérő természete, a másik a bizományi szerződésről szóló hivatkozott rendeletben található, a Ptk.-tól eltérő, nem egészen egyértelmű szabályozás. A kérdés a jelenleginél általánosabb formában úgyis felvethető, hogy mennyiben kell figyelembe venni az alapszerződés megszegésének vizsgálatánál a kapcsolódó jogviszony specialitását. A kapcsolódó jogviszony eltérő természete nem újdonság, hiszen pl. láttuk már, hogy eddig is közreműködőről beszéltek akkor is, ha szállítási szerződéshez megbízási szerződés csatlakozott. Az sem új, hogy a kapcsolódó jogviszonynak speciális vonásai vannak, hiszen pl. ismeretes az a gyakorlat, amely szerint a külkereskedelmi vállalat nem köteles belföldi partnerével szemben szigorúbb feltételeket vállalni, mint amilyeneket kellő gondosság mellett a külföldi féllel szemben el tud érni. A szokatlannak az tekinthető, hogy egy pusztán közvetítő, szerződéses kapcsolatot lebonyolító tevékenység iktatódik be a láncolatba, olyan jogszabályi előírások mellett, amelyek ezt a tevékenységet nem önállósítani akarják (mint eddig a készletezők vagy akár a külkereskedelmi vállalatok szerződéseit), hanem minél szorosabban összekapcsolni a szerződéses láncolatnak a közvetítő szerződés két oldalán levő láncszemeit, igyekeznek elkerülni a közvetítőnek a másik partnerért szóba jöhető felelősségét.

Nézetünk szerint a legmegfelelőbbnek még ilyen körülmények között is az a megoldás látszik, hogy a harmadik személyt (a külföldi felet) a bizományos külkereskedelmi vállalat közreműködőjének tekintjük. Ennek nem látjuk fogalmi akadályát, hiszen a bizományos teljesítéséhez harmadik személyt vesz igénybe — a bizományos teljesítését éppen ez az igénybevétel képezi. E harmadik személy magatartásáért a bizományos a Ptk. 509. §-nak (2) bekezdése szerint világosan felelősséggel is tartozik.[4] A bizományosnak e között a szigorú helytállási kötelezettsége és az enyhébb helytállási esetek között a különbséget csak abban látjuk, hogy a helytállás mértékét az előbbinél a szerződés alapján járó szolgáltatás képezi, az utóbbinál viszont a ténylegesen behajtott szolgáltatás. Ez utóbbi helytállás úgy véljük fennáll a 32/1967. (IX. 23.) Korm. sz. rendelet szerint is. A rendelet III. fejezetének szövege alapján megállapítható az, hogy a külkereskedelmi vállalat nemcsak szerződéskötésre köteles a külföldi féllel, hanem kötelessége kiterjed a szerződés egész lebonyolítására, az esetleges jogérvényesítésre, pervitelre is; azaz a szolgáltatás kikényszerítésére és ezért a kötelezettségéért felelős is. Úgy gondoljuk, hogy az elmondottakat a díjfizetés szabályai is alátámasztják.[5] A külföldi félért

[1] KGD 34 245/1967, 34 890/1967, 45/702/1968. sz. határozatok.

[2] Döntőbíráskodás, 1968. 11. sz. 1346. sorszámú határozat.

[3] KGD 47 527/1968, 44 357/1968, 47 353/1968, 44 483/1968. sz. határozatok.

[4] „A bizományos a megbízónak felelősséggel tartozik mindazoknak a kötelezettségeknek a teljesítéséért, amelyek a vele szerződő felet a szerződés folytán terhelik."

[5] 24. § (4) bek.: „A bizományi díj importbizomány esetén a külföldi fél teljesítésének arányában, exportbizomány esetén pedig olyan arányban jár, amilyen arányban az ellenértéket a megbízó megkapja"; 26. § (2) bekezdésének 2. mondata: „Ha pedig a teljesítés a

való helytállás a jelzett mértékben lényegileg egybeesik a külkereskedelmi vállalatnak a bizományi szerződés alapján fennálló kötelezettségeinek teljesítéséért, saját magatartásáért való felelősségével (a többlet a díj szabályozásánál jelentkezik).[6] Úgy gondoljuk azonban, hogy ez a körülmény nem zárja ki a külföldi fél közreműködőnek tekintését. Csak azt jelenti, hogy a külkereskedelmi vállalat a megbízójával szemben a bizományi szerződés sajátos szabályai miatt nem az általánosnak megfelelő helytállással tartozik a közreműködőért.

Amennyiben elfogadjuk azt, hogy a külföldi fél a bizományos közreműködője, akkor a felelősség vizsgálata az eddigi gyakorlatnak megfelelően történik. A megbízó vétlensége után a bizományos, majd a külföldi fél vétlenségét kell bizonyítani. Probléma akkor jelentkezik, ha nem derült még ki, mit lehet a külföldi féltől behajtani. Ilyenkor a bizományos helytállásának mértéke a megbízóval szemben még bizonytalan. A megbízó azonban nézetünk szerint olyan mértékben felelős megrendelőjével szemben, mint a külföldi fél a bizományossal szemben. A megbízó nem hivatkozhat arra, hogy a csekélyebb kiadással járó bizományi szerződést (s ennek is enyhébb helytállással járó változatát) kötötte meg; a megbízó közreműködőjének bizományi díjként kevesebbet fizet mintha szállítási szerződést kötött volna, viszont a nagyobb anyagi haszon mellett nagyobb kockázatot is kell vállalnia. Emellett pedig a megrendelő számára közömbös az, hogy a szállító a szerződési láncolatban visszafelé haladva visszkeresetével mit tud behajtani.[7] Ezt a megoldást különösen akkor tartjuk indokoltnak, ha a szállító maga dönthet az alkalmazandó szerződéstípusról, de elfogadhatónak látszik még a külkereskedelmi vállalatok viszonylatában is.

A közreműködők körével kapcsolatban még egy témát kell érintenünk: a *fuvarozó* szerepét. A 686. sorszámú elvi határozat (amely változatlanul irányadó ma is) azt mondta ki, hogy a fuvarozó vállalatok csak a fuvarozási szerződésre irányadó jogszabályokban megszabott mértékű kötbérrel és kártérítéssel tartoznak akkor is, ha szerződésszegésük a tervszerződésekkel összefüggésben álló fuvarozásnál jelentkezik.[8] A határozat indokolása azt fejti, ki hogy ez a tétel azért érvényesül, mert a fuvarozó nem közreműködő. A fuvarozási szerződés ugyanis bár a feladó (szállító) és a fuvarozó között jön létre, mégis a címzett (megrendelő) is jogviszonyba kerül a fuvarozóval és egy meghatározott időpont után már csak ő léphet fel a fuvarozóval szemben. A felelősségrevonás közreműködők esetében szokásos útját csak akkor lehetne tehát követni, ha a címzett a fuvarozási jogviszonyba nem lép be, emiatt viszont nem indokolt a fuvarozó közreműködővé minősítése. Az elvi határozat tételével (azaz azzal, hogy a fuvarozók csak a fuvarozási szerződésre jogszabályban meghatározott módon felelnek) egyetértünk, az indokolással szemben azonban ellenvetéseink vannak. A 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet 28. §-a alapján a szállító teljesítése ott és akkor történik meg, ahol és amikor a fuvarozó (helyközi szállításnál) a terméket átadja a megrendelőnek. Nem lehet kétséges, hogy a szállító itt a teljesítéshez más közreműködését veszi igénybe, olyan tényállás valósul meg, amely a közreműködői minősítés alapja. Nézetünk szerint nem változtat ezen a helyzeten az a fuvarozás sajátosságából fakadó körülmény sem, hogy a fuvarozó és a megrendelő az esetek többségében szükségszerűen kapcsolatba kerül és a megrendelőnek kell lépéseket tennie a fuvarozóval szemben annak szerződésszegése esetén. A fuvarozó közreműködővé minősítése nem jelenti azt, hogy a fuvarozó most már nem a fuvarozási szerződésekre irányadó jogszabályok szerint felel. *A fuvarozó felelősségét a jogszabályok korlátozzák, ez a korlátozás kihat a megrendelőre is a közreműködői konstrukció mellett is.* Úgy gondoljuk, hogy jogilag nem kevésbé védhető a feladó (szállító)-fuvarozó szerződésre megállapított felelősségkorlátozásnak a megrendelőre való kihatása, mint az eladó-külkereskedelmi vállalat viszonylatban (pl. az ÁSzF alapján) érvényesülő, a szállítási szerződések felelősségi szabályaitól eltérő felelősségi rendelkezéseknek a belföldi megrendelőre való kihatása — ez utóbbi a döntőbizottsági gyakorlatban régóta, állandóan megvalósul. Kétségtelen tehát, hogy a fuvarozó közreműködőnek minősítése az esetek többségében az elvi határozatban kifejtettől eltérő eredményre nem vezetne. Úgy gondoljuk azonban, hogy ez lenne az elvileg megalapozottabb megoldás, amely a kivételesnek tekinthető esetekben (pl. szándékos károkozás) megfelelőbb is lehetne.

2. *A közreműködőért való felelősség általános elvei*

A jogszabályok ennek a kérdésnek a rendezésénél csak odáig mentek, hogy kimondták a közreműködőért való felelősség fennállását. A

külföldi szerződő félnek felróható okból marad el, a bizományos a megbízótól csak költségei megtérítését követelheti, díját pedig akkor, ha a szerződésszegésből eredő kár megtérül". A díjfizetés és a külkereskedelmi vállalat kötelezettsége témájához ld. egyébként Bauer Miklós: A külkereskedelmi tevékenységet folytató vállalatok belföldi szerződéseiről c. cikket. (Döntőbíráskodás, 1968. 5. sz. 170. old.).

[6] Mivel komoly eltérés nincs a 25. § (2) bekezdésénél sem, erre nem térünk ki.

[7] A kifejtettekhez hasonló megoldást tartalmaz a KGD 48 300/1968. sz. határozat, amely a szállítót marasztalta és kimondta, hogy a megrendelő követelésének rendezése független attól, hogyan dönt majd a szállító a külföldivel szemben történő igényérvényesítésről; kimondta továbbá azt is, hogy a bizományos külkereskedelmi vállalat ez idő szerint (amikor még a külföldivel szemben igényt nem támasztottak) nem marasztalható.

[3] Az elvi határozat változatlan alkalmazásának példája a KGD 42 308/1968. sz. határozat is.

részletkérdésekre a döntőbizottság alakította ki a megoldásokat. Ezekhez a megoldásokhoz az általános elveket néhány elvi határozat foglalta össze. Az általános elveket elsősorban a 676. sorszámú elvi határozatban találhatjuk meg s ezeknek csaknem azonos megismétlését az alvállalkozóért való felelősségnél a 718. sorszámú elvi határozat tartalmazza. A vonatkozó többi elvi határozat lényegileg az említett két elvi határozatban megfogalmazott tételek kiegészítését nyújtja. (66, 677, 678, 719. sorszámú elvi határozat.)

A közreműködőért való felelősségnek az elvi határozatokban megfogalmazott elvei a következőkben foglalhatók össze:

a) ez a felelősségi forma a kötbérfizetési kötelezettség eseteiben jelentkezik; az elvi határozatok nem zárják ki más szankciók alkalmazásánál sem ennek a szabálynak az alkalmazását, de kizárólag a kötbérfizetésre kötelezéssel kapcsolatban tárgyalják.

b) A közreműködő felelősségének kérdését a döntőbizottság csak akkor vizsgálja, ha a szállító saját vétlenségét bebizonyította, ennek hiányában a közreműködő magatartására a döntőbizottság csak akkor van tekintettel, ha a perben a közreműködő is részt vesz és pertechnikai okokból indokolt a közreműködő kötbérfizetéséről is dönteni. Ez utóbbi esetben sem kerülhet sor a szállító és a közreműködő által fizetendő kötbér mértékének vétkességük aránya szerint történő meghatározására, kötbér- (kár-) megosztásra nincs lehetőség, a felek kizárólag a saját szerződésszegésük következményeit viselik.

c) abban az esetben, ha a közreműködő magatartásának vizsgálatára sor kerül, csak a szerződési láncolatban következő első közreműködőt kell tekintetbe venni. Előfordulhatnak mégis olyan esetek, amikor az első közreműködőn túl kell menni és további közreműködőket is be kell vonni.

d) a kötbért a szállító és a megrendelő közötti szerződés szerint adódó kötbéralap figyelembevételével kell kiszabni. A közreműködő a saját szerződésének megfelelő érték alapján fizet ugyan kötbért a szállítónak, de a két kötbér összege között fennálló különbözetet kártérítés formájában kiegyenlíti. Lehetséges azonban az is, hogy ha a döntőbizottság a szállítót csak a közreműködőért való felelősség alapján marasztalja, akkor a kötbért mérsékelje azért, hogy az összeg arányba kerüljön a közreműködőre irányadó kötbéralappal. Mérséklés hiányában a közreműködő kártérítési kötelezettsége csak a szállítóra jogszabályból háruló kötbér mértékig terjed, de nem terjed ki a szállító által vállalt jogszabályi előírásnál magasabb mértékű kötbérre.

A vállalkozási szerződések tekintetében az elvi határozatok a felsorolt elvek közül nem mindegyiket említik. Nem hivatkoznak azonban arra, hogy a közreműködőért illetve az alvállalkozóért való felelősség elbírálásánál elvi eltérések állnának fenn és ennek következtében a közreműködőre tekintettel megfogalmazott valamelyik tétel az alvállalkozóra ne lenne alkalmazható. A kérdés azért is érdekes, mert míg a szállítási szerződéseknél a közreműködőért való felelősség elvei most is irányadóak, addig az alvállalkozóért való felelősségről szóló elvi határozatokat a vállalkozási szerződésekre vonatkozó sok más elvi határozattal együtt a KGD elnökének utasítása hatályon kívül helyezte.[9] Úgy gondoljuk, hogy ezeknek az elvi határozatoknak a hatályon kívül helyezésére azért került sor, mert olyan konkrét rendelkezésekhez fűződtek, amelyek a vállalkozási szerződések jelenlegi szabályozásában nem szerepelnek, hatályukat vesztették. A gyakorlat valószínűleg a jövőben sem tesz elvi különbséget a közreműködőért illetve alvállalkozóért való felelősség között.

Amint az már az eddigiekből is látható, magunk részéről a közreműködőért való felelősség témakörét szélesebb értelemben fogjuk fel, mint a most hivatkozott elvi határozatok, a felsorolt elveken túlmenően más kérdéseket is lényegeseknek tartunk. Ezért az alábbiakban nem szorítkozunk arra, hogy csak a megjelölt általános elvek jelenlegi érvényesülését vizsgáljuk.

3. A szerződések összefüggése és különállása a szerződésszegési szakaszban

Hivatkozott korábbi cikkünkben a szerződéskötési szakasznál már láttuk, hogy milyen irányzatok érvényesülnek a döntőbizottsági gyakorlatban a szerződések összefüggése és különállása vonalán. Hasonló helyzettel találkozunk a szerződésszegési szakaszban is: jelentős szerepe van a különállás gondolatának, egyes területeken mégis tekintettel kell lenni az összefüggésekre.

a) A közreműködőért való felelősség általános elvei is azt tükrözik, hogy bár az alkalmazandó szabály a vállalatok tevékenységének összefüggését fejezi ki, azért *a szerződések jogi önállóságának érvényesülnie kell.* Az önállóság elve ilyen tükröződésének tekinthető az, hogy a közreműködő magatartását nem lehet vizsgálni, ha a szállító a legkisebb mértékben is vétkes, továbbá a szállító és a közreműködő között nem kerülhet sor kármegosztásra. A különállás gondolata az eseti határozatokban is gyakran megtalálható. Így hivatkozni lehet a KGD-nek arra a határozatára, amely (az elvi határozatok alkalmazásaként) hatályon kívül helyezte az ügyben első fokon hozott határozatot és kimondta, hogy meg kell állapítani milyen késedelem áll kizárólagos összefüggésben az alvállalkozók szerződésszegésével, mert csak ennek tekintetében lehet a vállalkozó által fizetendő kötbér áthárítását elrendelni.[10]

[9] A KGD elnökének 300/1968. sz. utasítása (Döntőbíráskodás, 1968. 8. sz.).

[10] KGD III—47 226/1968. sz. határozat.

A szállító és a közreműködő kötelezettségszegő magatartása találkozásának különleges esete az, ha a közreműködő szerződésszegést követ el, ez kihat a szállító teljesítésére is, ennek ellenére a szállító nem indít keresetet közreműködője ellen. Bár a 676. sorszámú elvi határozathoz fűzött jegyzetből kitűnően ennek a mulasztásnak nem kellene ahhoz vezetnie, hogy a szállítót saját vétkessége alapján marasztalják,[11] a korábbi gyakorlatban nem egyszer állapították meg a szállító saját felelősségét ezen az alapon.[12] A reform következtében az igényérvényesítési kötelezettség szűk körre szorult vissza, ilyen megoldást nem támaszt alá. Mégis mintha korábbi szemléletet tükrözné az a határozat, amely a szállító részleges felelősségét azért állapította meg, mert közreműködőjénél a teljesítési határidő után három hónappal kezdett érdeklődni az elmaradásról és ezzel hozzájárult ahhoz, hogy a közreműködő kötelezettsége teljesítését lazán kezelje. Ilyen alapon a döntőbizottság a szállítót kötbérfizetésre kötelezte, a kifizetett összeg kétharmad része erejéig a közreműködő kártérítési kötelezettségét állapította meg.[13] A KGD elnökségi tanácsa más témával kapcsolatban foglalkozott ugyan az igényérvényesítés terén bekövetkezett változással, de állásfoglalásának hatása nyilván a mi kérdésünknél is érezteti majd hatását. Az állásfoglalás hangsúlyozza ugyanis, hogy a perlés elmulasztása kötelezettségszegést nem jelent, semmiképpen nem minősülhet jogosulti késedelemnek.[14]

A közreműködőért való felelősség szempontjából döntő jelentősége van az általános felelősségi elvek alakulásának, hiszen ha a szállító felelősségét szigorúan értelmezik, szükségszerűen visszaszorul a közreműködő magatartása vizsgálatának köre, ezzel szemben a szállító szerződésszegésének enyhébb elbírálása sűrűbben engedi szóhoz jutni a közreműködőért való felelősséget. Már utaltunk arra, hogy az utóbbi időben olyan esetek merültek fel, amelyekben nem a régebben megszokott mulasztások, felróható magatartások vezettek szerződésszegéshez. Itt is megemlítünk néhány ilyen jellegű ügyet. Az egyik tényállás szerint a felperes hosszú idő óta az alperes külkereskedelmi vállalattól szerzett be meghatározott anyagot, majd azt átadta a felhasználónak. A vitát az váltotta ki, hogy az egyik alkalommal az alperes közölte a felperessel, sehonnan sem tud beszerezni a szokásos termékből, csak egy hasonlóból, amelynek azonban magasabb az ára. A felperes tárgyalt a felhasználóval és ennek alapján közölte az alperessel, hogy a drágább árut nem kéri. E közlés időpontja előtt azonban az alperes már megrendelt egy mennyiséget a drágább áruból, mert arra számított, hogy a felhasználó termelő tevékenységének folytatásához erre szükség lesz; hiába próbálta azután az alperes a megrendelést töröltetni, az áru beérkezett, a felperes pedig azt átvette. A felperes nem akarta, hogy az áru sokáig heverjen a raktárán, és kiadást okozzon neki, ezért két hét múlva eladta az eredeti termék árán és az árkülönbözetet az alperestől követelte. A döntőbizottság a keresetet elutasította. Megállapította ugyan, az alperes gondatlanságát azért, mert a felperes válaszának megvárása nélkül rendelte meg az árut, de az árkülönbözet nem állt összefüggésben ezzel az eljárással — az kizárólag a felperes helytelen kalkulációjának volt következménye. A felperesnek nem kellett volna ugyanis azonnal eladnia az árut alacsonyabb áron, ehelyett megvárhatta volna, hogy a felhasználó anyagtartaléka elfogyjon és ekkor átvegye a behozott árut; később már a felhasználó ilyen termékeket rendelt meg. Az árunak az új megrendelésig a raktáron való heverésével kapcsolatban felmerült költségeket az alperes köteles lett volna megfizetni, de nem köteles a felperes által előidézett kárt megtéríteni, a felperes saját kockázatára értékesített alacsonyabb áron.[15]

Egy másik esetben a felperes az alperestől kapott anyagot azzal a kikötéssel szállította felhasználójának, hogy csak elsőosztályú árut ad és emiatt felárat kap. A teljesítés hibás volt, a reklamáció miatt tartott szemlén azonban a felperes nem vett részt, hanem értékesítette az alperest, aki a szemlén megjelent mivel a feldolgozás sürgős volt, a szemlén nem az anyag kicserélésében állapodtak meg, hanem más költségesebb feldolgozási mód alkalmazásában, alperes költségtérítési kötelezettsége mellett. Ezután azonban a felhasználó a felárat is visszakérte a felperestől s ennek megtérítését kérte a felperes az alperestől. Az elsőfokú határozat a keresetnek helyt adott azzal az indokolással, hogy az alperes saját felelősségére vállalta az említett megoldást, ennek összes következményeit ő viseli. A KGD az elsőfokú határozatot hatályon kívül helyezte és kifejtette, hogy bár a kár felmerülése összefüggésben áll az alperes szerződésszegésével, de elkerülhető lett volna ha a felperes akkor, amikor az alperes felhívta a reklamáció miatti szemlén való részvételre, egyúttal tájékoztatta volna a felár kikötésről, és az ő érdekeivel összhangban tehető lépésekről. A kár elhárítása érdekében a felperesnek gondosabban kellett volna eljárnia.[16]

Említhetnénk még hasonló határozatokat, de úgy gondoljuk, hogy a most említett példák jelzik, hogy a *gyakorlatban* (ha időnként nem is tisztán) *sűrűn felmerül az üzletpolitikai jellegű,*

[11] Görgey Mihály—Havasi Győző id. mü 330—331. old.

[12] 35 788/1963, 37 724/1963, 19 799/1962, 32 067/1963 KDB. sz. határozatok.

[13] KGD 42 662/1968. sz. határozat.

[14] Döntőbíráskodás, 1969. 1. sz. 1368. sorsz. alatt közzétett állásfoglalás.

[15] KGD 47 980/1968. sz. határozat.

[16] Döntőbíráskodás, 1969. 2. sz. 1385. sorszámú határozat.

kockázatokkal járó döntések jelensége.[17] Úgy tűnik, ilyen esetekben a döntőbizottság a másik szerződő fél érdekeit védi, nem törődve azzal, hogy a fél a saját érdekében helyesen cselekedett, kevéssé foglalkozva azzal, hogy ez az egész jelenség miként illeszkedik be a korábban kialakult felelősségi esetek közé. Ilyenkor a szállító saját felelőssége alapján történő döntés természetesen megakadályozza a közreműködőért való felelősség szabályának alkalmazását; ez azonban nem ok arra, hogy az említett ítélkezési gyakorlattal ne értsünk egyet (csak azt jegyezzük meg, hogy indokolt lenne az ilyen jellegű tényállásokat figyelemmel kísérni és kellő tapasztalati adat alapján egységes, elvileg megalapozott álláspontot kialakítani).

Az eseti határozatokban gyakran előfordul, hogy a szállító magatartása mellett vizsgálják a közreműködőét is. Sok esetben e két fél szerződésszegése elválasztható egymástól. Előfordul, hogy bár a szállító is, a közreműködő is szerződésszegést követett el, a közreműködő szerződésszegése nincs okozati összefüggésben a szállítóéval,[18] vagy az, hogy a közreműködő késedelméhez egy idő után csatlakozik a szállító mulasztása és késedelme, megalapozza ettől kezdve saját felelősségét.[19] Vannak azonban olyan esetek is, amelyekben a döntőbizottság *kármegosztást alkalmaz* (az általános elvekkel ellentétben) a szállító és a közreműködő között.[20] Ezek a megoldási módok egyébként a döntőbizottsági gyakorlatban korábban is megtalálhatók voltak.[21] Megjegyezzük még, hogy a tervezési szerződések alapfeltételeiben megjelent a kivitelező és a tervező között a kármegosztás alkalmazása. Ezt követően természetesen a döntőbizottsági gyakorlat is elismerte ennek lehetőségét kimondva egyúttal azt is, hogy e két, egymással jogviszonyban nem álló fél közötti kármegosztással kapcsolatos viták is döntőbizottsági hatáskörbe tartoznak.[22]

b) Ugyanúgy, ahogy a szerződéskötési szakaszban szükséges volt egyes területeken *a szerződések összefüggésének elismerése,* a szerződésszegési szakaszban is jelentkezik ez a követelmény. Az azonosság azért is fennáll, mert ez a jelenség *főleg a külkereskedelmi vállalatok belföldi vállalatokkal kötött szerződéseinél* jelentkezik. A döntőbizottsági határozatok a belföldi vállalatok és a külkereskedelmi vállalatok szállítási szerződésénél figyelembe veszik a külföldi vállalat és a külkereskedelmi vállalat közötti szerződésre irányadó szabályokat. Így pl. találkozunk olyan döntőbizottsági határozattal, amely elutasította a külkereskedelmi vállalattal szemben hibás átadási kötbér fizetése tárgyában benyújtott keresetet, mert a külföldi fél az ÁSZF szerint ilyenfajta kötbért nem köteles fizetni;[23] a választott bíróság határozata szerint az adott szerződésszegésnél kötbérfizetési kötelezettség nem áll fenn, ezért a döntőbizottság sem marasztalta a külkereskedelmi vállalatot;[24] csak olyan mértékig kötelezte a külkereskedelmi vállalatot kötbérfizetésre, amilyen mértékig a külföldi fél köteles fizetni;[25] elutasította a belföldi megrendelőnek a külkereskedelmi vállalattal szemben támasztott követelését, mert nem az ÁSZF-ben előírt határidőn belül lépett fel.[26] A fuvarozással kapcsolatban álló szerződésszegések esetén is megfigyelhető a szerződések összehangolásának követelménye. A határozatok elutasítják a felperes követelését azért, mert a felperes nem úgy járt el, hogy a fuvarozásra irányadó szabályok szerint a fuvarozásra irányadó szabályok szerint a fuvarozóval szemben fel lehessen lépni.[27] (Ez a gyakorlat egyébként már a 312. sorszámú elvi határozatban is kifejezésre jutott.)

Az összefüggés elismerésére ott került tehát sor, ahol a szerződési láncolat egyes láncszemeinél eltérő felelősségi szabályok érvényesültek; az elismerés révén bizonyos fokig a láncolat más tagjaira is kihatnak az eltérések. Más jellege van annak az irányzatnak, amely a szállító és a közreműködő között *kármegosztást* alkalmaz, mégis végeredményben a különállás, az elválasztó szerződési korlátok áttöréséhez vezet.

Utalunk arra, hogy a szerződések összefüggése új módon vetődik fel a gazdaságirányítási rendszer reformjának bevezetése következtében. A reform változásokat idézett elő a szerződéskötés időpontja, a szerződéstípus, a szerződési feltételek területén, a felmerülő problémákat azonban már korábban tárgyaltuk, nem térünk vissza ezekre. A szerződések különállásával és összefüggésével kapcsolatban elmondottak lezárásaként annyit jegyeznénk meg, hogy a megfelelő megoldás keresésénél szem előtt kell tartani egyrészt a *szerződések kétszemélyes jellegét* — ez a szerződések különállását, a kapcsolódó gazdasági tevékenységek részekre bontását és egymástól való elválasztását vonja maga után, másrészt *a közreműködőért való felelősség*

[17] Ezt tükrözi az a tény is, hogy a KGD elnökségi tanácsa a közelmúltban foglalkozott azzal a kérdéssel, mikor alkalmazható a Ptk. 6. §-a és mikor történik saját kockázatra valamilyen döntés meghozatala. Döntőbíráskodás, 1969. 4. sz.

[18] KGD I.—46 702/1968, I.—46 785/1968. sz. határozatok.

[19] KGD II.—47 151/1968. sz. határozat.

[20] Pl. KGD 42 662/1968, 44 946/1968. sz. határozatok; szóba kerül a kármegosztás lehetősége a KGD. I.—43 102/1968. sz. határozatban is.

[21] Harmathy Attila: A közreműködőért való felelősség döntőbizottsági gyakorlatáról. Állam- és Jogtudomány 1964. 3. sz. 413. old.

[22] A KGD elnökségi tanácsának állásfoglalása; 1. a KGD 14. sz. tájékoztatóját.

[23] KGD I.—46 367/1968. sz. határozat.

[24] KGD I.—48 025/1968. sz. határozat.

[25] Pl. a KGD 50 030/1969, 46 124/1968, 42 355/1968. sz. határozatok.

[26] KGD 35 995/1967.

[27] KGD 41 014/1968, 40 501/1968. sz. határozat; a KGD 36 400/1967. sz. határozat pedig kártérítési kötelezettséget állapít meg azért, mert az alperes mulasztása megakadályozta azt, hogy a fuvarozó ellen sikerrel lehessen fellépni.

szabályának célját: a szankciónak a szerződésszegési láncreakciót kiváltó személyig való gördítését — ez a szerződéseket egymástól elválasztó határok átlépését eredményezi. Azt pedig, hogy melyik szempontot és milyen mértékben kell előnyben részesíteni, gazdaságpolitikai és jogpolitikai tényezők határozzák meg. Ezt a mérlegelést a jogszabály nem végezheti el, csak a jogalkalmazó dönthet az adott gazdasági kapcsolat sajátosságának, valamint annak figyelembevételével, hogy a vita milyen jogintézményt, milyen speciális szabályokat érint.

4. *Hibás teljesítés*

A szerződésszegések legtöbb érdekes problémát felvető esete a hibás teljesítés; érdemes megnézni azt is, hogyan jelentkezik a közreműködőért való felelősség ennek körében.

A) A közreműködőért való felelősségnek a fent hivatkozott elvi határozatokban megfogalmazott általános elvei szerint csak kötbérfizetési kötelezettség tekintetében jöhet számításba a közreműködőért való felelősség szabályának alkalmazása. Mivel a szankciónak a szállító és a közreműködő között való megosztása nem lehetséges, ezért érthető, hogy ahol a jogkövetkezményt a szállítóval szemben objektív alapon alkalmazzák, ott a közreműködő magatartását nem vonják be a vizsgálat körébe. A hivatkozott elvi határozatok meghozatalának idejében csak a kötbér kiszabására került sor „szubjektív" alapon, ezért tárgyalták a határozatok a kötbérfizetést az egyetlen olyan esetként, ahol a közreműködőért való felelősség megjelenik. (Megjegyezzük, hogy a közreműködőért való felelősség ma már nem szűkülhet le a kötbér alkalmazásának eseteire még az említett felfogás mellett sem: az új szabályozás szerint a kártérítési és kötbérfizetési kötelezettség azonos felelősségi alapon történik.)

Az elmondottakból az következik, hogy *a szavatossági jogok érvényesítésekor a közreműködő igénybevétele, annak magatartása közömbös.* Ezt a következtetést a 754. sorszámú elvi határozat fogalmazta meg, amely importáru hibája miatt érvényesített árleszállítás követelését tárgyalta. Az elvi határozat indokolásában általános jelleggel kimondta, hogy mivel a szavatosság abszolút felelősség, ezért hibás teljesítés esetén a szállító felelős tekintet nélkül vétlenségére, harmadik személlyel szemben keletkezett igényére és annak érvényesíthetőségére. Ezt a tételt a döntőbizottsági gyakorlat jelenleg is általában szem előtt tartja, alkalmazza.

Bizonyos eltérés található azonban az egyes szavatossági jogoknál. Az átolvasott határozatokban töretlenül érvényesült a fenti elv az árleszállítás és az elállás eseteiben.[28] (Megjegyezzük, hogy érdekes következménnyel járhat ez a gyakorlat: a szállító nagyobb értékű szolgáltatásánál az árengedmény nagyobb összeget jelenthet, mint a közreműködőnek a hibát okozó kisebb értékű szolgáltatásánál; a különbözetet kártérítés formájában lehetne megkapni, ha a közreműködő vétkes lenne, ha azonban nem vétkés, a különbözet a szállítót terheli).[29] Úgy véljük *nem egészen töretlenül érvényesül azonban a fenti elv a kijavítás körében.* Találkoztunk ugyan olyan határozattal, amely importtermék kijavíttatása költségeinek megfizetésére kötelezte a külkereskedelmi vállalatot tekintet nélkül az áthárítás lehetőségére,[30] de olyan határozatot nem láttunk, amely a külkereskedelmi vagy a termelőeszköz kereskedelmi vállalatot kijavításra kötelezte volna, rábízva azt, hogyan oldja meg a feladatot. A gyakorlatban nem egyszer előfordul viszont, hogy a döntőbizottság azt a közreműködőt kötelezi a kijavításra, akinek hibás teljesítése, rossz munkavégzése vezetett a megrendelővel szemben a szerződésszegéshez. Ilyen határozatokat főleg olyan esetekben lehet megfigyelni, ahol a szállító termelőeszköz kereskedelmi vállalat, vagy ahol specializált vállalatok működnek közre bonyolultabb szolgáltatás nyújtásánál.[31] A bonyolultabb szolgáltatásoknál a döntőbizottság még azt is indokoltnak tartja, hogy a közreműködők perbenállása mellett derítse ki a hibás teljesítés szempontjából lényeges körülményeket.[32] Ezekben az esetekben a döntőbizottság a gazdaságilag célszerűbb megoldást követte és *túltette magát a közreműködőért való felelősségnek azon az általános elvén, hogy a szállító felelősségének megállapítása esetében nem kell foglalkozni a közreműködő magatartásával.* Magunk részéről az utóbb említett határozatokkal értünk egyet, és nem tartjuk indokoltnak azt, hogy a szavatosság szigorúbb helytállással járó eseteiben a közreműködő magatartása közömbös legyen. Különösen azt látnánk szükségesnek, hogy a visszkereset esetében kártérítés formájában a közreműködőre háruljanak azok a káros következmények, amelyek az ő hibájából merültek fel a szállító hibás teljesítését előidézve, a konkrét körülményektől függően vagy a felmerült összes költséget kellene megtérítenie a közreműködőnek, vagy a költségeknek csak egy részét (kármegosztás).

B) A hibás teljesítés körében két olyan témát kívánunk még érinteni, amely a közreműködőért való felelősséggel kapcsolatban is gyakran felmerül, s ugyanakkor alkalmasnak látszik arra is, hogy teljesebbé tegye a felelősségmegosztásról eddig elmondottakat. Az egyik téma a megvizsgálási kötelezettség elmulasztása, a másik pedig a megrendelő célszerűtlen utasítása.

---

[28] Pl. a KGD 45 275/1968, 48 374/1968, II.—47 870/1968. sz. határozatok.

[29] Az árengedmények különbözetének kártérítési alapon történő érvényesíthetőségét mondta ki egy felebbezés alapján hozott határozatában a KGD (I.—43 102/1968. sz. határozat).

[30] KGD 45 008/1968. sz. határozat.

[31] KGD I.—48 607/1968, 48 325/1968. sz. határozatok.

[32] KGD I.—41 667/1968, 32 026/1967. sz. határozatok.

a) Korábban a megvizsgálási kötelezettség elmulasztásának súlyos következményei voltak. A jogszabályokból eredő következményeken túlmenően a gyakorlatban olyan elgondolás érvényesült, hogy ez a mulasztás a kötelezett saját vétkességét jelenti a megrendelővel szemben hibás teljesítés esetén és megalapozza kötbérfizetési kötelezettségét, azaz a közreműködő magatartását már nem is kell vizsgálni. Ennek az irányzatnak a kifejeződését találjuk meg a 391. sorszámú elvi határozatban. A gazdasági reform bevezetése után ez az elvi határozat továbbra is érvényesült. Ezt mutatja pl. az a Döntőbíráskodásban is közzétett határozat, amely szerint a szállító nem hivatkozhat saját vétlenségére akkor, amikor az általa minőségi bizonyítvánnyal átadott termékhez felhasznált anyagnál szúrópróbás vizsgálatot végzett, ezt meghaladó anyagvizsgálatot azonban nem, bár ez indokolt lett volna, hiszen az anyagot nem minőségi bizonyítvánnyal kapta.[33] Ugyanennek a gondolatnak a megnyilvánulása található abban a határozatban is, amely állandó döntőbizottsági gyakorlatra hivatkozással a vállalkozó felelősségét arra alapozta, hogy nem vizsgálták meg a beépítésre kerülő anyag minőségét.[34]

Nézetünk szerint erősen kétséges, hogy mennyiben lehet még most is az 1953-ban kialakított 391. sorszámú elvi határozatot a probléma megoldási alapjaként elfogadni. A megvizsgálási kötelezettség ugyanis az utóbbi időben a korábbitól jelentős mértékben eltérően alakul. A Ptk. 283. §-ának (1) bekezdése szerint a jogosult — ha jogszabály kivételt nem tesz — most is köteles a lehető legrövidebb időn belül meggyőződni arról, hogy a teljesítés megfelelő-e. Ez a szabály nyilvánvalóan szoros összefüggésben van a hibás teljesítés esetére meghatározott jogérvényesítési rendszerrel, a nyílt és rejtett hibák megkülönböztetésével. A szállítási szerződésekről és a szocialista szervezetek vállalkozási szerződéseiről szóló rendeletek azonban a hibás teljesítést másképp szabályozzák, mint a Ptk. Ezeknél a szerződéseknél a megvizsgálás elmulasztásához nem fűződik jogvesztés, az elévülési határidőn belül megállapított hibák miatt a kötelezettel szemben fel lehet lépni. A legrövidebb időn belül történő megvizsgálás kötelezettsége fennmaradt ugyan ezeknél a szerződéseknél is, de megváltozott a szerepe: ma már csak a felek együttműködési kötelezettségének egyik esete. Úgy gondoljuk, hogy csak kártérítési kötelezettség keletkezik akkor, ha a jogosult indokolatlanul késlekedik a megvizsgálással és a kötelezettnek ebből kára származik.[35] A szállítási szerződéseknél van azonban még ez alól a kötelezettség alól is kivétel: nem kell megvizsgálni azoknak a tulajdonságoknak a meglétét, amelyeket minőségi bizonyítvány tanúsít, vagy amelyekre jótállás vonatkozik.[36] Ez a kivétel rendkívül szélessé vált azáltal, hogy a 47/1968. (XII. 18.) Korm. sz. rendelet alapján a termékek minősége tanúsításának kötelezettsége — néhány kivételtől eltekintve — általánossá, minden termékre kiterjedővé vált.[37]

A jogszabály a szerződések szabályainak meghatározásánál a jogosult és kötelezett viszonyára volt tekintettel, s a két fél viszonyában *vált legalábbis másodlagos jelentőségűvé a megvizsgálási kötelezettség, illetve annak elmulasztása,* — ez a változás annak eredményeként következett be, hogy a szállítási szerződésekre és a szocialista szervezetek vállalkozási szerződéseire vonatkozó rendeletek elejtették a nyílt és a rejtett hiba megkülönböztetését (ezért lehet, amint azt már említettük, a szavatossági jogokat az elévülési időn belül érvényesíteni tekintet nélkül arra, hogy a megvizsgálást elvégezték-e vagy nem). Felvethető azonban az, hogy a kötelezettségnek továbbra is komoly szerepe és súlya van akkor, ha a jogosult nem maga a felhasználó, hanem termelőfogyasztó, ha a hiba a jogosult megrendelőjénél derül ki. Ha a jogosult a közreműködőjétől kapott szolgáltatást megvizsgálás nélkül használja fel, akkor általában valóban gondatlanul jár el a megrendelőjével szemben. Furcsa helyzet áll elő viszont a minőségi bizonyítvánnyal szállítási szerződés keretében beszerzett termékeknél. Itt ugyanis a megvizsgálási kötelezettséget kifejezetten feloldja a jogszabály és így jogellenesség hiányában gondatlanságról sem lehet beszélni. Úgy véljük, szerencsésebb megoldás lett volna, ha ezt a rendelkezést is hatályon kívül helyezte volna a minőség tanúsításáról szóló rendelet, mert így kényszermegoldások keresése hárul a döntőbizottságokra.[38] Még azokban az esetekben sem tartjuk azonban indokoltnak, hogy a szállító kisebb mulasztása eltakarja a közreműködő nagyobb hibáját, ahol a megvizsgálási kötelezettség fennállását el kell ismerni. Ilyen esetekben nézetünk szerint *kármegosztásnak kellene be-*

[33] Döntőbíráskodás 1968. 8. sz. 1318. sorszámú határozat.

[34] Döntőbíráskodás 1968. 9. sz. 1323. sorszámú határozat.

[35] Hasonlóan a 44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelet 25. §-ának (1) bekezdéséhez, amely szerint: „A megrendelő a hiba felfedezése után haladéktalanul köteles a vállalkozóval kifogását közölni. A közlés késedelméből eredő kárért felelős."

[36] 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet 35. §-ának (3) bekezdése.

[37] Ez a rendelet sok kérdést vet fel, erre azonban nem térünk ki. Megjegyezzük, hogy a rendelet alkalmazásának problémáival foglalkozott a KGD elnökségi tanácsának 1969. februári ülésén hozott két állásfoglalás (KGD 12. sz. tájékoztatója).

[38] Talán elfogadható az az érvelés, hogy a minőség tanúsítása nem más, mint a szállítónak a lényeges tulajdonságok fenntartását állító nyilatkozata, s ha e nyilatkozat nem felel meg a valóságnak, nem hivatkozhat erre a tényre kártérítést követelve a megvizsgálást a nyilatkozatban bízva elmulasztó megrendelőtől. Lényegileg ennek megfogalmazását adja a szállítási szerződésekről szóló rendeletnek a megvizsgálási kötelezettség alól mentesítő szabálya. Ez a szabály nem mentesíti azonban a megrendelőt a saját megrendelőjével szemben fennálló hibátlan teljesítésre irányuló kötelezettség alól.

következnie a szállító és a közreműködő között (feltételezve azt, hogy a közreműködő magatartása felróható volt).

b) A megvizsgálási kötelezettséghez bizonyos fokig hasonló helyzet adódik akkor, ha a megrendelő utasítást ad a vállalkozónak, és a vállalkozó köteles ellenőrizni azt, hogy megfelelő volt-e az utasítás, végre lehet-e azt hajtani. A KDB arra az álláspontra helyezkedett, hogy nyilvánvalóan hibás munka elvégzését a vállalkozónak nem szabad elvállalnia akkor sem, ha a megrendelő ezzel kapcsolatban a felelősséget magára vállalná; amennyiben a vállalkozónak fel kellett ismernie az utasítás célszerűtlen, szakszerűtlen voltát és a munkát ennek ellenére az utasítás szerint végezte el, teljes felelősség terheli (218. és 670. sorszámú elvi határozat). Tulajdonképpen ennek az elgondolásnak a továbbfejlesztését tartalmazta a 726. sorszámú elvi határozat, amely kimondta azt, hogy a hibás tervek szerint történt munkavégzés esetén szavatossági kötelezettség akkor terheli a vállalkozót, ha a hibát fel kellett ismernie; amennyiben viszont a vállalkozó nem ismerhette fel a terv hibáját, akkor szerződésszerűen teljesített. Ugyanez a tétel a 728. sorszámú elvi határozatban pedig úgy hangzik, hogy ha az építkezést megelőző tereprendezést az építtető nem megfelelően végzi el, s ennek következtében a vállalkozási szerződést hibásan teljesítik, a vállalkozó akkor felelős, ha az építtető hibáját fel kellett ismernie, ez esetben viszont teljes felelősséget visel, kármegosztásra nem kerül sor.

Ezek az elvek a döntőbizottság gyakorlatában még az új gazdaságirányítási rendszerre való áttérés után is érvényesültek.[39] Lényeges változást jelent a KGD elnökségi tanácsának közelmúltban elfogadott állásfoglalása.[40] Eszerint a szocialista szervezetek vállalkozási szerződéseiről szóló rendelet és az annak alapján kibocsátott alapfeltételek szabályainak az felel meg, hogy azokban az esetekben, amikor a vállalkozó figyelmeztetési kötelezettségének nem tesz eleget, vagy a jogszabály tilalma ellenére a munkát a megrendelő utasítása szerint elvégzi, akkor a vállalkozót kártérítési kötelezettség terheli, de *lehetőség van a tervező és a vállalkozó között kármegosztásra.*

5. *Kötbérmérséklés*

A döntőbizottság korábbi gyakorlatában közismerten nagy szerepet töltött be a kötbérszankció alkalmazása. Gyakran felmerülő probléma volt a túl magasnak látszó kötbér összegének csökkentése is. Különösen élesen vetődött fel a kötbérmérséklés kérdése a közreműködőért való felelősség eseteinél, ahol sokszor igen magas összegű kötbért kellett volna kiszabni és a közreműködőre áthárítani annak ellenére, hogy a közreműködő szolgáltatásának értéke viszonylag kicsi volt. A közreműködőért való felelősség általános elveinél az elvi határozatok ismertetésénél utaltunk már a kötbérmérséklés kérdésére. A kötbér kiszabásának, mérséklésének általános szempontjait azonban egy másik elvi határozat tartalmazza.

A 329. sorszámú elvi határozat a kötbér kiszabásának általános kérdéseit tárgyalva abból indul ki, hogy a kötbérnek kettős természete van. Eszerint tekintettel kell lenni egyrészt a kárátalány jellegre és vizsgálni kell a kár hozzávetőleges összegét, másrészt a bírság jellegre is és foglalkozni kell azzal, milyen hibát követett el a szerződésszegő fél. Végeredményben tehát a kötbér összegét annak a két kérdésnek az alapján kell meghatározni, hogy „mit okozott" a szerződésszegő magatartás és „mit vétett" a szerződésszegő fél.

Az elvi határozat hangsúlyozta ugyan a kötbérmérséklés kivételes jellegét, de a régi gazdaságirányítási rendszer keretei között a kötbér bírság természete domborodott ki (elég utalni a kötbér jelző szerepére), s ez azt is maga után vonta, hogy a gyakorlat nem a kár mértékéhez, hanem a szerződésszegő magatartáshoz igazította a kötbérösszeget, sűrűn alkalmazta a kötbérmérséklést. Ezen a helyzeten a KDB elnökének utasításai sem változtathattak,[41] hiszen alapjaiban a gazdaságirányítási rendszerrel állt összefüggésben.

A 329. sorszámú elvi határozat és az arra hivatkozó kötbérmérséklő irányzat nagyon erősen belerögződött a gyakorlatba, érvényesül még a gazdaságirányítási rendszer reformjának bevezetése után is. Azt, hogy ez az állítás menynyire megfelel a valóságnak, jól mutatja a KGD elnökségi tanácsának a Döntőbíráskodásban közzétett egyik állásfoglalása.[42] Az állásfoglalás a 329. sorszámú elvi határozat alapján foglalkozik a kötbérmérséklés kérdésével és többek között a következőket tartalmazza: „. . . a döntőbizottság az elbírálás idején úgy találja, hogy az alperes vétkes ugyan, de a „mit vétett" és „mit okozott" kérdések szempontjából a vétkessége csak igen kisfokú. Ezért a kötbért már akkor jelentősen mérsékli. A késedelem későbbi tartama alatt azonban a helyzet megváltozik, az alperes most már igen súlyos mulasztásokat követ el, aminek folytán a mérséklés már egyáltalán nem volna indokolt". Úgy véljük, ez az idézet megfelel az álásfoglalás alapjául szolgáló gondolatmenetnek és nagyon világosan kifejezésre juttatja azt, hogy a szankció mértékét a szerződésszegő fél magatartásához, a vétkesség fokához kell szabni. Ez a gondolat a bírság jellegnek felel meg és ezen keveset vál-

[39] Pl. a KGD 47 812/1968, I.—41 762/1968, III.—47 337/1968. sz. határozatok.

[40] KGD 14. sz. tájékoztatója.

[41] Görgey Mihály—Havasi Győző id. mü 272—275. old.

[42] Döntőbíráskodás 1968. 8. sz. 1312. sorszámú határozat.

toztat az a körülmény, hogy a felmerülő kárra is tekintettel vannak.

A kötbér szerepe a gazdasági reform következtében jelentősen megváltozott. Ennek egyik megnyilvánulása az, hogy az 1967. évi 39. tvr. hatályon kívül helyezte a Ptk.-nak a tervszerződésekről szóló fejezetében található azt a szabályát, amelynek alapján a döntőbizottságnak joga volt a kötbér összegének csökkentésére vagy felemelésére. A jogszabály miniszteri indokolása valamint az ennek nyomán 1968. januárjában hozott KGD elnökségi tanácsi állásfoglalás kiemeli azt, hogy a *kötbér kárátalány jellege került előtérbe* és ennek következtében a mérséklésre csak a Ptk. 247. §-ának (1) bekezdése szerint, akkor kerülhet sor, ha túlzott mértékű kötbért kellene fizetni.[43] Úgy gondoljuk, hogy ez az állásfoglalás és a fentebb idézett állásfoglalás nem azonos elgondolást juttat kifejezésre.

Az eseti határozatokban az új elemnek, a kötbér megváltozott szerepének az értékelését kevéssé találtuk meg. Mindössze egyetlen határozatban észleltük azt, hogy a döntőbizottság a kötbérmérséklés jogi alapjaként a Ptk. 247. §-át jelölte meg,[44] egyébként vagy a 329. sorszámú elvi határozatra hivatkoznak, vagy semmire. Egyes határozatok megemlítik a kötbér kárátalány szerepét, de ezt követően kötbérmérséklést állapítanak meg arra tekintettel, hogy a konkrét esetben nem volt kár, vagy csak csekély mértékű kár merült fel.[45] A kötbérmérséklés mértékére jellemző az, hogy található a jogszabály szerint kiszabandó összeg tizedének, nyolcadának kifizetésére kötelezés.[46]

Nézetünk szerint a korábbi gazdasági környezettel összefüggésben kialakult elvek követése ma már nem helyes. A kötbér kiszabásánál nem lehet a „mit vétett — mit okozott' elv alapján eljárni akkor, ha a kötbér valóban kárátalány; *a kárátalány természetével nem egyeztethető össze a kötbérmértéknek a szerződésszegő fél vétkességi fokához igazodó meghatározása.*[47] Még az is kétségesnek látszik, hogy a Ptk. 247. §-ának (1) bekezdése alapján mennyiben lehet kötbért mérsékelni akkor, ha a kötbérmértéket jogszabály határozta meg. Még egy körülményre szeretnénk a figyelmet felhívni: a 17. sorszámú elvi határozat már levont bizonyos következtetéseket abból a tényből, hogy megszűnt a kötbér és a kártérítés eltérő jogalapja.[48] Ezért kérdéses lehet, mennyiben indokolt a közreműködőért való felelősség alapján történő marasztalásnál a kötbérmérséklés (itt a kötbér a közreműködő szempontjából túlzott lehet), ha az ugyanolyan alapon megítélésre kerülő kártérítés csökkentésére nincs lehetőség. (A Ptk. egészen más társadalmi viszonyokra tekintettel adott lehetőséget a 247. §-ban a kötbérmérséklésre: a gazdaságilag gyengébb helyzetben levő fél érdekeit kívánta védeni a rákényszerített szerződési feltételek esetén.)

6. *Közreműködő láncolat*

A közreműködőért való felelősség általános elvei között azt is láthattuk, hogy a döntőbizottságoknak általában csak az első közreműködőig kell visszamenni a felelősség vizsgálata során. A vonatkozó elvi határozat nem zárta ki azonban azt, hogy több közreműködő magatartását is vizsgálat alá vegyék. Az eseti határozatok között számos olyan található, amely nem áll meg az első lépcsőfoknál, hanem továbbhalad. Különösen az építési szerződések körében gyakori a láncolatban egymást követő több alvállalkozó perbenállása mellett lefolyó jogvita, de hasonló jelenséggel a szállítási szerződéseknél is találkozhatunk[49]. A vizsgálatnak az első közreműködőre való korlátozása nézetünk szerint nincs kellőképpen tekintettel a közreműködőért való felelősség szabályának céljára, s ha a gyakorlat tényleg tartaná magát ehhez a korlátozáshoz, abból komoly nehézségek támadnának[50]. Úgy gondoljuk, hogy a korlátozástól való eltekintés nem állítaná nagy nehézségek elé a gyakorlatot, mert a szerződések láncolatának hosszabb követése csak a hibás teljesítés miatt támasztható kötbér- és kártérítési követeléseknél merülne fel (a többi szerződésszegés illetve egyéb szankciók esetén az érvényesülő szigorú felelősségi elvek mellett ezzel kevéssé kell számolni — legfeljebb visszkereseteknél kármegosztás formájában jelentkezik a tevékenységek összefonódása). Megjegyezzük, hogy azok az eseti határozatok, amelyekre az előbb úgy hivatkoztunk, mint a közreműködői, alvállalkozói láncolat több tagjának bevonása esetére, — mindezek hibás teljesítés miatt támadt jogvita tárgyában döntöttek.

7. *Elévülés*

Végül még egy témára utalunk: arra a gyakorlatra, amely a szállítási és a vállalkozási szerződésről szóló rendeleteknek a közreműködővel, alvállalkozóval szembeni jogérvényesítési

[43] KGD 1. sz. tájékoztatója.

[44] KGD I.—46 501/1968. sz. határozat.

[45] Pl. a KGD III.—44 594/1968, III.—46 671/1968, 44 357/1968, 50 590/1969. sz. határozatok.

[46] KGD 48 381/1968, 47 664/1968. sz. határozatok.

[47] Hasonló következtetésre jutott Nagy Dezső—Boross Imre: Az új gazdaságirányítás jogi rendezésének néhány kérdése. Döntőbíráskodás 1967. 10. sz. 363. old.

[48] Döntőbíráskodás 1967. 8. sz.

[49] Csak példaként hivatkozunk néhány határozatra: KGD 48 325/1968, 48 325/1968, 32 026/1967, 42 182/1968, I.—43 102/1968, 46 253/1968. sz. határozatok.

[50] Ilyen nehézség jelentkezett akkor, amikor a 11/1967 (Tg. É. 12.) OT—ÁH sz. utasítás magáévá tette az első közreműködőnél való megállás tételét, — a problémát csak meglehetősen erőltetett érveléssel lehetett megoldani (a KGD elnökségi tanácsának állásfoglalása: Döntőbíráskodás 1968. 7. sz. 1292. sorszámú határozat).

idő meghosszabbitásáról szóló szabálya alkalmazásánál alakult ki. A szocialista szervezetek vállalkozási szerződéseinél ez a jogérvényesítési idő a jogszabály rendelkezésénél fogva addig tart, amíg a vállalkozó a megrendelővel szemben helytállni tartozik; itt jogalkalmazási probléma kevéssé merülhet fel. Más a helyzet a szállítási szerződéseknél, ahol a döntőbizottság mérlegelésétől függ, hogy az érvényesítési időt a közreműködővel szemben meghosszabbítja-e és ezzel lehetőséget teremt-e a szállító visszkeresetére. A Döntőbíráskodásban közzétett vonatkozó KGD állásfoglalás azt fejtette ki, hogy ezt a szabályt csak rendkívül indokolt esetben lehet alkalmazni; nem lehet viszont a meghosszabbításra való felhatalmazással élni akkor, ha a főkötelezett maga vétkes volt, vagy a hibáról tudott és ennek ellenére nem lépett fel korábban a közreműködőjével szemben[51]. A döntőbizottsági gyakorlat tehát rendkívül óvatosan él ezzel a lehetőséggel. Ezzel magyarázható az a tény is, hogy az átolvasott határozatok közül mindössze kettőben találkoztunk a meghosszabbítás gyakorlásával, de ezek olyan esetek voltak, amelyeknél a döntőbizottság egyéb alapon is (exportszállítási alapfeltételek, vállalkozási szerződések szabályai) eljuthatott volna azonos eredményhez[52]. Úgy gondoljuk, hogy a gyakorlat túl óvatosan él a felhatalmazással és sokkal szélesebb körben lenne indokolt a jogérvényesítési idő meghosszabbítását alkalmazni. Megjegyezzük viszont, hogy a jogérvényesítési idő meghosszabbításának kérdése nézetünk szerint egyedül a hibás teljesítés eseteiben gyakorlati.

*

Nem vállalkozhattunk arra, hogy a döntőbizottsági gyakorlat egész problémakörével foglalkozzunk, csak egy szűk témakörre szorítkoztunk. Ennek a témakörnek a tárgyalásánál jelentkeznek azonban általános jellegű problémák is, amelyek közül a leglényegesebbnek látszókat összefoglalásként kiemeljük:

a) megnő a jelentősége annak, hogy a vállalatok összehangolják tevékenységüket más vállalatokéval, összhangot teremtsenek szerződéseik között — a döntőbizottságnak az összhang kialakítására befolyást kell gyakorolnia, erre azonban általában csak a szerződésszegések elbírálása útján van módja, ezért a szankciók alkalmazásának olyan egységes gyakorlatát célszerű folytatni, amellyel a vállalatok már a szerződéskötéskor számolhatnak;

b) a szerződési típusszabadság érvényesülése maga után vonja a különböző típushoz tartozó szerződések egymáshoz kapcsolódását, összefüggő gazdasági folyamatok részét képező vállalati tevékenységének eltérő megítélését és ezt a jelenséget kiegészítheti az alapfeltételekben megfogalmazható felelősségkorlátozás — a vállalatok saját gazdasági érdekeik és kockázatuk szem előtt tartásával döntenek az alkalmazandó szerződéstípus és a jogviszonynak ezzel minden sajátos vonása tekintetében, ezzel az összefüggések (áthárítások) keresésénél a döntőbizottságnak is számolnia kell; az említett megoldást azonban feltehetőleg nem lehet alkalmazni a felelősségkorlátozásoknál, itt az áthárítás legcélszerűbb törésvonalait kellene megtalálni;

c) a vállalatok gazdasági tevékenységének összefüggése fokozott mértékben kíván elismerést, a szerződésszegési kérdésekben indokoltnak látszik a szerződések különállásának szigorú értelmezéséből engedni; egyes területeken tapasztalható az általános elvek áttörése, ezekből a jelenségekből kiindulva sor kerülhetne az általános elvek felülvizsgálására (elsődlegesen a kármegosztás kérdése tekintetében);

d) a gazdaságirányítási rendszer reformja változásokat idéz elő a szankciók szerepében, a változás főleg a kötbérnél merül fel; a kötbérrel kapcsolatos elvek módosítása egyes vonatkozásokban megtörtént, indokoltnak látszanék azonban a felülvizsgálatot további kérdésekre, a kötbérkiszabás alapkérdéseire is kiterjeszteni.

Harmathy Attila

[51] Döntőbíráskodás 1968. 2. sz. 1253. sorszámú határozat.

[52] KGD 45 451/1968. sz. határozat, Döntőbíráskodás 1968. 9. sz. 1324. sorszámú határozat.

A termékek minőségének tanusítása a polgári jogi szerződések körében

A termékek minőségének tanúsításáról szóló 47/1968. (XII. 18.) Korm. sz. rendelet kiadása időszerűvé teszi a minőség tanúsításának kötelezettségére vonatkozó jogi kérdések elemzését.

Más kérdések merülnek fel a szocialista szervezetek egymás közötti viszonyában és mások a fogyasztókat érintő kiskereskedelmi forgalomban, ezt a két témát az említett kormányrendelet is különválasztja egymástól.

Elsősorban a gazdasági háttérrel szükséges foglalkozni, mert ennek ismerete adja az alapot a jogi kérdések helyes megoldásához.

A termékek átadásának-átvételének minőségi vonatkozásait illetően a hagyományos jogi álláspont az, hogy az egyik fél a szerződésben meghatározott minőségű terméket köteles szolgáltatni, a másik félnek pedig meggyőződést kell szereznie a szolgáltatás szerződésszerű voltáról. A megrendelő (vevő) azzal védheti meg érdekeit, ha szabatos minőségi kikötéseket foglal a szerződésbe és ellenőrzi ezek betartását. Ez a szemlélet szükségtelenné teszi, hogy a szolgáltató fél a termék minőségéről tanúsítást adjon.

Ez az álláspont a maga tisztaságában sehol sem érvényesül. Mindenütt — akár szocialista, akár kapitalista gazdálkodás viszonyai között — szűkebb vagy tágabb körben alkalmazzák szerződések és jogszabályok alapján a termék minőségének tanúsítását, mint a vevő tájékoztatásának és a szolgáltató fél felelőssé tételének alapját.

Hazánkban az illetékesek a minőség tanúsításának kérdésével különösen 1952 óta foglalkoznak, amikor — elsőízben — az Országos Tervhivatal elnöke szabályozta a minőség tanúsítását a műbizonylat, a minőségi bizonyítvány, valamint a származási lap kiállításáról szóló 2200—7/1952. (Tg. É. II. 22.) OT számú utasítással. Ezt követte a minőségi bizonyítványról szóló 1/1963. (I. 26.) Korm. sz. rendelet, az utóbbit váltotta fel a Kormány 47/1968. (XII. 18.) Korm. sz. rendelete. Annak ellenére, hogy ez a téma 1952 óta szőnyegen van és harmadik szabályozást ért meg, a jogi kérdések sem elméleti, sem gyakorlati vonatkozásban nem tekinthetők megoldottaknak.

A minőség tanúsításának a szolgáltató féltől való megkövetelését műszaki és gazdasági okok indokolják.

Műszaki okok: a) A gyártó — szakértelménél fogva — legjobban van tájékozva a termék minőségi tulajdonságairól, *b)* a gyártót műszaki felszerelése leginkább teszi képessé arra, hogy a termék minőségéről meggyőződést szerezzen, *c)* a gyártó ismeri legjobban a — más számára esetleg titkot képező — gyártási eljárást és csak ő képes elvégezni a gyártás közben felmerülő ellenőrzési feladatokat.

Gazdasági okok:

Gazdasági szempontból előnyt jelent, ha minél kevesebb vizsgálati költség terheli a terméket. A legelőnyösebb megoldás az, ha a vizsgálatokat egy helyen — az erre hivatott gyártónál — végzik el minél szakszerűbben és minél részletesebben a kooperáló vállalatok és a felhasználók pedig a gyártó által közölt tanúsításra építhetnek.

A gazdasági előnyök mind vállalati, mind népgazdasági szinten jelentkeznek. A tanúsítás az átvevőnél munkaerő és műszerek megtakarítását teszi lehetővé. Párhuzamos vizsgálatok és ezekkel járó költségek megtakarítása az árakra is kedvezően hat.

Ha figyelembe vesszük, hogy egy-egy nagyvállalat a legkülönbözőbb iparágakba tartozó sokezer fajta terméket vesz át, világossá válik, hogy mind műszaki, mind gazdasági szempontból milyen nehéz feladatok elé állítja a vállalatot mindezek szakszerű és gondos vizsgálatáról való gondoskodás. Vannak szocialista szervezetek, amelyektől a minőség vizsgálatához szükséges szakértelem és műszerezettség meg sem követelhető, pl. a mezőgazdasági termelőszövetkezetek számos ipari terméket vesznek át, de nyilván nem képesek mindezek minőségének ellenőrzéséhez a szükséges szakértelmet és műszerezettséget biztosítani. Ugyanakkor a gyártótól joggal meg lehet követelni a szakszerű és szabatos minőségellenőrzést és a szocialista szervezetek együttműködési kötelezettségéből folyóan azt is, hogy a termék minőségéről őszintén tájékoztassa a vele szerződő felet.

A tanúsítás nem teszi minden esetben mellőzhetővé az átvevő részéről a minőségi vizsgálatot. Gazdasági és műszaki okok szükségessé tehetik a vizsgálatot tanúsított tulajdonságokra nézve is. Indokolt lehet ez pl. biztonsági, egészségügyi követelmények tekintetében, valamint abban az esetben, ha a nem megfelelő minőségű termék felhasználása (feldolgozása) nagy károkat okozhat.

A minőség tanúsítása abban az esetben értékes az átvevő számára, ha — teljes, vagyis kiterjed mindazokra a tulajdonságokra, amelyek icmeretére a termék felhasználásánál szükség van, — megbízható és — a szolgáltató felet szigorú felelősség terheli a tanúsított tulajdonságokért.

Csak az említett feltételek együttes megléte mentesítheti az átvevő felet a minőség vizsgálata alól vagy csökkentheti vizsgálati kötelezettségét.

A tanúsítás műszaki és gazdasági indokoltsága természetesen akkor is fennáll, ha a gyártó nincs közvetlen jogviszonyban a vásárlóval, hanem az értékesítés közvetítő (kereskedelmi vál-

lalat) útján történik. A közvetítő *vagy* a gyártó tanúsítását adja tovább a vevőnek — egyes esetekben a tanúsítás természeténél fogva kíséri az árut a gyártótól a felhasználóig (pl. minőségi jel, árucimke) — *vagy* saját vizsgálata alapján ad tanúsítást.

Ennek a műszaki-gazdasági háttérnek figyelembevételével kell vizsgálni a jogi kérdéseket.

1. A tanúsítási kötelezettség

Az ismertetett műszaki és gazdasági szempontokat figyelembe véve alig képzelhető el olyan eset, amikor a megrendelő (vevő) számára nem volna szükséges, vagy legalábbis nem jelentene előnyt a szolgáltató félnek a termék minőségéről adott tanúsítása.

Ellenérvként hangzott el az általános tanúsítási kötelezettséggel szemben, hogy az esetek többségében a szolgáltató fél tanúsítása csak annak közléséből állhat, hogy a termék a szerződésben foglalt kikötéseknek megfelel; felesleges azonban a szolgáltató féllel minden esetben külön nyilatkozattal megerősíteni azt, hogy a szolgáltatást a szerződésnek megfelelően teljesíti, ami amúgy is kötelessége; nyilatkozattételre olyan esetben kell a szolgáltató felet kötelezni, amikor a szolgáltatás eltér a törvényes vagy a szerződéses kellékektől. Ennek a gondolatnak következetes keresztülvitele volna annak kimondása, hogy olyan esetben, amikor a szolgáltató fél a minőségről nem nyilatkozik, a törvényes és a szerződéses kellékeket tanúsítottnak kell tekinteni.

Ez a megoldás voltaképpen általános tanúsítási kötelezettség volna, de megvan az a hibája, hogy negatívumhoz — a nyilatkozat elmaradásához — fűz esetleg súlyos jogkövetkezményeket. A legtöbb esetben az is bizonytalan volna, hogy a nyilatkozat elmaradása folytán a termék milyen tulajdonságait kell tanúsítottnak tekinteni.

Másik ellenérv, hogy a tanúsítási kötelezettség általánossá tétele megváltoztatja a kellékszavatosságra nézve jelenleg fennálló szabályokat, és ezeket kerülő úton — a minőség tanúsításán keresztül — más alapokra fekteti. Ez az ellenérv csak arra az esetre vonatkoznék, ha a tanúsított tulajdonságokra nézve az általános szabályoktól eltérő felelősségi szabályok érvényesülnének és azért merült fel, mert a minőségi bizonyítványról szóló 1/1963. (I. 26.) Korm. sz. rendelet, valamint a szállítási szerződésekről szóló 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet tartalmaztak különleges felelősségi szabályokat. A 47/1968. (XII. 18.) Korm. sz. rendeletben azonban különleges felelősségi szabályok megállapítására nem került sor.

Foglalkozni ezzel az ellenérvvel azért kell, mert az, hogy szükséges-e a tanúsított tulajdonságokra nézve különleges felelősségi szabályokat megállapítani, a tanúsítási rendszernek egyik fontos kérdése, amire a továbbiak során ez a tanulmány is kitér.

Az említett ellenérv tisztán jogi természetű; a tanúsítási kötelezettség általános vagy nem általános voltát azonban főként gazdasági és nem jogi érvek dönthetik el. De jogi szempontból sem helytálló az ellenérv.

A kellékszavatosság általános szabályaira abban az esetben is szükség volna, ha a szolgáltató felet a tanúsított tulajdonságokért különleges felelősség terhelné. A kellékszavatosság általános szabályainak kellene ugyanis érvényesülnie két esetben:

a) ha a termék minősége — a szolgáltató fél tanúsítása szerint — eltér a törvényes vagy a szerződéses kellékektől; ebben az. esetben a tanúsításból tudta meg a jogosult fél, amit egyébként saját vizsgálata alapján állapítana meg, hogy a teljesítés hibás;

b) ha olyan tulajdonság hiányzik, amire a tanúsítás nem terjed ki.

Mindkét eset gyakori és nem jár feltétlenül a szolgáltatás visszautasításával. A megrendelő (vevő) gyakran gazdasági okból kényszerül átvenni a hibás, de rendeltetésszerű célra felhasználható terméket. A szállítási szerződések körében a megrendelő erre jogszabály rendelkezése folytán is kényszerítve van, mert kicserélési igénye a rendeltetésszerű célra alkalmatlan termékre korlátozódik.

Számos esetben áll fenn hiba nem tanúsított tulajdonságra nézve. A Központi Gazdasági Döntőbizottság több esetben kimondta, hogy a szabványnak mindenben megfelelő termék is lehet hibás és minőségi kifogás tárgya. Olyan esetben fordul ez elő, amikor a hiba a szabványban elő nem írt tulajdonságra vonatkozik. A szerződés minőségi kikötései is lehetnek hiányosak. Ezért a termék szabványszerű volta és a szerződésben foglalt kikötések kielégítése — és mindennek a szolgáltató fél által történt tanúsítása — esetén is lehet hibás.

A tanúsítás tartalmi hiányosságai a tanúsítás módjából és előírt vagy kikötött tartalmi kellékeiből is következnek. A legszabatosabb tanúsítási forma — a minőségi bizonyítvány — esetében is előfordulhat, hogy nem tanúsított tulajdonság tekintetében hibás a termék. A kevésbé szabatos tanúsítási formák, pl. műszaki leírás, árucímkével vagy kísérőjegyzékben adott tanúsítás esetén, ez méginkább előfordul.

Mindez — annak a jogszabályban megvalósított elvnek következtében, hogy tanúsítottnak csak a közölt tulajdonságok tekinthetők — nagy gondosságot és óvatosságot tesz szükségessé az átvevő vizsgálati feladatai szempontjából.

A Kormány a 47/1968. (XII. 18.) Korm. sz. rendeletében szocialista szervezetek egymás közötti viszonyában általános tanúsítási kötelezettséget írt elő. Az említett rendelet 1. §-a szerint „a szocialista szervezetek egymás közötti viszonyában a szerződés alapján termék szolgáltatására kötelezett fél köteles a termék átadásakor

a terméknek a felhasználás szempontjából lényeges tulajdonságait a másik féllel közölni".

A szerződő felek ettől a rendelkezéstől nem jogosultak eltérni, vagyis nem jogosultak egymással a tanusítás mellőzésére nézve megállapodni. Következik ez abból, hogy a kormányrendelet csak a tanúsítás módjára és tartalmi kellékeire teszi lehetővé a felek megállapodását, erre is csak korlátozottan.

Az idézett rendelkezés értelmében a tanúsítási kötelezettség nem függ a szerződés fajtájától, tanúsítani kell a minőséget minden esetben, amikor az egyik fél a másik féllel szemben szerződés alapján termék szolgáltatására köteles (szállítási, adásvételi, vállalkozási szerződés). Nem vonatkozik a tanúsítási kötelezettség más szolgáltatásokra (pl. javítási munkákra) továbbá nem terjed ki létesítményekre. Ezek vonatkozásában külön szabályozás (pl. szerződési alapfeltételek) vagy szerződés képezheti a tanúsítási kötelezettség alapját.

A kormányrendelet *egy* kivételt állapít meg a szocialista szervezetek tanúsítási kötelezettsége alól. A külkereskedelmi tevékenységet folytató vállalatnak importárura nézve — a kormányrendelet alapján — nincs tanúsítási kötelezettsége. Szerződésben azonban kiköthető és jogszabályban előírható, hogy a külkereskedelmi vállalat köteles a külföldi eladó tanúsítását beszerezni és a belföldi megrendelőnek átadni. Felelőssége ilyen esetben nem terjed túl azon a körön, amelyen belül vele szemben a külföldi eladó felelős (kormányrendelet 2. §-a). Tanúsítási kötelezettséget írnak elő a KGST 1968. évi Általános Szerződési Feltételei. A külkereskedelmi tevékenységet folytató vállalatnak élnie kell az ezekben meghatározott jogaival belföldi megrendelője javára.

Kiveszi a kormányrendelet a tanúsítási kötelezettség alól az importterméket belföldön forgalomba hozó vállalatot is, amely szintén csak kikötés esetén tartozik a termék minőségét tanúsítani.

A kormányrendelet szerint a tanúsítás a szolgáltató fél kötelessége, abban az esetben tehát, ha kereskedelmi vállalat a szolgáltató fél, ezt terheli a tanúsítási kötelezettség. Mint említettük, a kereskedelmi vállalat a gyártó tanúsításának továbbadásával vagy saját vizsgálata alapján adott tanúsítással tehet eleget tanúsítási kötelezettségének. Felelőssége szempontjából ez nem tesz különbséget.

A kereskedelmi vállalatra nézve az a kérdés merül fel, tartozik-e saját vevőjével szembeni felelőssége szempontjából ellenőrizni a gyártó által tanúsított tulajdonságokat. A kormányrendelet a vizsgálati kötelezettségre nézve nem tartalmaz rendelkezést, erre nézve más jogszabályok rendelkezései irányadók. Ezekkel a kérdésekkel alább foglalkozunk. Annyit ehelyütt is megjegyzünk, hogy a vizsgálati kötelezettségre nézve csak egységes szabályok állapíthatók meg valamennyi átvevőre nézve, a kereskedelmi vállalatot sem terhelheti ebben a vonatkozásban több kötelezettség, mint a gyártótól közvetlenül vásárló felhasználót. Joga természetesen mindig van a vizsgálatra és célszerű, ha legalább szúrópróbaszerűen ellenőrzéseket végez. Ha azt állapítja meg, hogy a gyártó tanúsítása nem felel meg a valóságnak, nem adhatja tovább a gyártó tanúsítását, mert ez a vevő szándékos megtévesztése volna. Ha a termék valótlan tartalmú feliratokkal, jelekkel van ellátva, ez a hamis tanúsításon felül kellékhiba is, amely forgalombahozatalra alkalmatlanná teszi a terméket.

2. *A tanúsítás módja és tartalma*

A tanúsítás módjára és tartalmára a szerződő felek általában szabadon állapodnak meg. Korlátozzák a felek szerződési szabadságát a kormányrendelet 3. és 11. §-ai. Az előbbi néhány kötelező tartalmi kelléket ír elő, az utóbbi szerint az ágazati miniszter a felhasználásban érdekelt miniszterekkel egyetértésben, egyes területeken más miniszter az ágazati miniszterrel egyetértésben a tanúsítás módját és tartalmi kellékeit közérdekből kötelezően előírhatja. Állami szabványok is kötelezően előírhatják a tanúsítás módját és tartalmi kellékeit.

A *tanúsítás módjait* a kormányrendelet példaszerűen sorolja fel, ezek: — a minőségi bizonyítvány (műbizonylat), — a műszaki leírás, — a minőségi jel, — a minőségre vonatkozó adatoknak árucímke segítségével vagy más módon a terméken való feltüntetése, — a minőségnek kísérőjegyzékben közlése.

Nem zár ki a kormányrendelet más tanúsítási formákat és több tanúsítási formának egymással való kombinálását sem; nincs kizárva például a terméken alkalmazott minőségi jel vagy terméken feltüntetett adatok mellett mérési eredményeknek külön okiratban való közlése.

Más megállapodás vagy rendelkezés hiányában a szocialista szervezetek egymás közötti viszonyában a minőséget a kísérő jegyzékben (szállítólevél, szállítási jegyzék, számla) kell tanúsítani. A kormányrendelet szerint „a szolgáltató fél bármilyen nyilatkozatát, amely a minőségre vonatkozó közlést tartalmaz, a minőség tanúsításának kell tekinteni" [3. § (1) bekezdése].

A tanúsítás módjának meghatározása a tanúsítás tartalmára is meghatározó, pl. a minőségi bizonyítványban a termék lényeges tulajdonságait — eltérő kikötés esetét kivéve — mérési eredményekkel kell tanúsítani, műszaki leírásban a termék típus (konstrukció) szerinti fő jellemzőit kell közölni stb. (kormányrendelet 5. és következő §-ai).

A tanúsítás módjának megválasztása a termék jellegével is összefügg, nyersanyagról minőségi bizonyítvány, gépipari termékről inkább műszaki leírás a helyes tanúsítási forma.

A *tanúsítás tartalmára* nézve alapvető szabály, hogy a terméknek a felhasználás szempontjából lényeges tulajdonságait a másik féllel

közölni kell. Ettől eltérő megállapodás nem létesíthető, arra nézve azonban, hogy milyen tulajdonságok ismerete lényeges a megrendelő (vevő) számára és ezeket milyen mélységig, milyen részletességgel kell tanúsítani (pl. mérési eredményekkel, vagy értékhatárok között) a szerződő felek általában jogosultak megállapodni.

A kormányrendelet a tanúsítás tartalmi kellékeire néhány előírást ad, amelyekből a szerződő felek nem jogosultak megállapodással eltérni (3. §), ezek a következők: — Ha a termék eltér a törvényes vagy a szerződéses kellékektől, ezt és az eltérés mibenlétét közölni kell, — kötelező a jogszabályon, hatósági rendelkezésen vagy szerződésen alapuló tartóssági, eltarthatósági vagy felhasználhatósági időnek és lejáratának közlése, — kötelező a használati, kezelési utasítás közlése, ha a termék használata, kezelése különös ismereteket igényel.

A használati, kezelési utasításra nézve meg kell jegyezni, hogy ez a megrendelő (vevő) számára adott hasznos tájékoztatáson felül hozzátartozik a minőség tanúsításához is olyan értelemben, hogy a termék a megadott használati, kezelési mód mellett felel meg a tanúsított tulajdonságoknak.

Az előbb említett három kellék közül jogi elemzést különösen az tesz szükségessé, amely a törvényes és szerződéses kellékek hiányának közlésére vonatkozik. Ennek a közlésnek elmulasztása esetén a szolgáltató fél a termék hibájának közlésére vonatkozó törvényes kötelezettségét szegi meg, ennélfogva felmerül az a kérdés, hogy valótlannak kell-e tekinteni a tanúsítást.

Annak következtében, hogy a kormányrendelet a nyilatkozat elmaradásához nem fűzi azt a jogkövetkezményt, hogy a termék törvényes és szerződéses kellékeit tanúsítottnak kell tekinteni, véleményünk szerint a szóban forgó esetben is csak *hiányos* és nem *valótlan* tanúsítás forog fenn. Ezt az álláspontot támasztja alá az is, hogy a törvényes vagy a szerződéses kellékektől való eltérést a szolgáltató fél csak akkor képes elhallgatni, ha erről a tulajdonságról nem ad tanúsítást, ilyen esetben pedig a tanúsítás hiányos volta nyilvánvaló.

Abban az esetben azonban, ha a nyilatkozat elmaradásával — a körülményekből következtethetően — a szolgáltató fél a másik felet tévedésbe ejtette, terhelhetik őt a hiányos tanúsításon túlmenő jogkövetkezmények [pl. Ptk. 307. § (2) bekezdése szerinti csalárd módon teljesítés következményei].

A tanúsítás tartalmával kapcsolatban számos műszaki és ezekkel összefüggő jogi kérdés merül fel, amelyek megoldását a gyakorlat hivatott kialakítani. Néhány főkérdést indokolt említeni:

a) A tanúsításban a leggondosabban végzett minőségellenőrzés esetén is van bizonytalansági tényező. Áll ez különösen a minőségi bizonyítványra, amelyben a termék lényeges minőségi tulajdonságait szabatos műszaki adatokkal, a mérhető tulajdonságokat — eltérő kikötés esetét kivéve — mérési eredményekkel kell tanúsítani.

A gyártó néha a leggondosabban végzett vizsgálat esetén sem lehet biztos afelől, hogy a termék, illetőleg a tétel minden darabja megfelel a vizsgálati eredmények által mutatott tulajdonságoknak.

Kohászati termékre nézve a gyártó az adagból vett próbán végzi a vizsgálatokat és nem biztos, hogy az adagból készített minden termék egyenletes minőségű. Egyes tulajdonságokat csak roncsoló vizsgálattal lehet megállapítani, természetesen ilyen vizsgálatot csak néhány próbán lehet végezni, de kérdés, hogy a próbákon nyert eredmény átvihető-e minden darabra.

A kormányrendelet értelmében a szolgáltató félnek a termék minőségi tulajdonságait kell tanúsítania és nem azt, hogy milyen vizsgálatokat végzett és ezeknek mi volt az eredménye. A következtetéseket a vizsgálati eredményekből a tanúsítónak kell levonnia. A kormányrendelet minőségi bizonyítvány szolgáltatása esetén megköveteli a vizsgálati módszer közlését is, ezt azonban nem úgy kell érteni, hogy elegendő a vizsgálati eredmény közlése, hanem úgy, hogy a tanúsított tulajdonságok mellett az alkalmazott vizsgálati módszert is közölni kell, mert csak ezzel kap a megrendelő (vevő) szabatos tájékoztatást.

A gyártónak a végterméken végzett minőségellenőrzés eredményén felül más adatok is rendelkezésére állanak. Ő ismeri legjobban a feldolgozott anyag tulajdonságait, az alkalmazott gyártási módszert és a gyártás során végzett ellenőrzések eredményeit, módjában áll tehát minél kisebbre csökkenteni a tanúsításban rejlő bizonytalansági tényezőt. Az a kockázat, ami a tanúsítással jár, nem indokolja a tanúsító felelősségének csökkentését és nem indokolja az átvevő vizsgálatra kötelezését sem. Ha a gyártó gondosan jár el a vizsgálatnál és a tanúsításnál, természetesen mentesül a vétkes eljáráshoz fűződő következményektől.

b) Egy másik bizonytalansági tényező a tanúsításban, amivel az átvevőnek számolnia kell, az, hogy a terméknek a tanúsított tulajdonságokon felül lehet valamilyen nem tanúsított tulajdonsága, ami megszünteti vagy korlátozza a termék rendeltetésszerű célra alkalmasságát. Előfordult konkrét esetben, hogy a vegyipari termék megfelelt a tanúsított összetételnek, de tartalmazott kis mennyiségben olyan anyagot, ami alkalmatlanná tette a vevő céljaira és ebből a vevőnek nagy kára származott.

Annak következtében, hogy tanúsítottnak valamely tulajdonságot vagy annak hiányát csak a szolgáltató fél kifejezett közlése esetén lehet tekinteni, az előbb említett esetben nem lehet tanúsítottnak venni a káros anyag hiányát. A szolgáltató fél a hibáért az általános kellékszavatossági szabályok szerint felel. Abban az esetben azonban, ha a szolgáltató félnek tudnia kellett, hogy a káros anyag jelenléte a terméket az

átvevő céljaira alkalmatlanná teszi, fennforog a csalárd módon való teljesítés esete [Ptk. 307. § (2) bek.].

A megrendelő akkor jár el kellő gondossággal, ha kiköti a káros hatású anyag hiányát és az erre vonatkozó tanúsítási kötelezettséget.

c) Legnagyobb a bizonytalanság árutételnek matematikai-statisztikai módszerrel történő minősítése esetén. Ez a minősítési módszer abból áll, hogy a tételnek meghatározott módon kiválogatott, meghatározott számú darabján végzik a vizsgálatot és ennek eredményéből következtetnek az egész tétel minőségére, annak tudatában, hogy az ilyen vizsgálat és minősítés csak valószínű eredményt ad. Matematikai-statisztikai vizsgálati és minősítési módszert tömegcikkek tekintetében lehet alkalmazni, amelyeknél a tételben meghatározott hibaszázalék eltűrhető. A matematikai-statisztikai próbavétel és minősítés tudományosan kidolgozott módszereit a Magyar Szabványügyi Hivatal a MSZ 247—55 „Tömegcikkek matematikai-statisztikai minősítése" című szabványban tette közzé. Az ilyen módon végzett minősítés eredménye a tételre nézve csak „megfelelő" vagy „nem megfelelő" lehet.

Annak következtében, hogy az ilyen módon végzett minősítés csak valószínű eredményt ad és a valószínűség több körülménytől függően kisebb vagy nagyobb fokú (függ pl. a névleges hibaszázalék és a valóságos hibaszázalék arányától), előfordulhat, hogy az átvevőnek a gyártóval azonos módon végzett vizsgálata más, nevezetesen „nem megfelelő" eredményt ad.

Ha helyesnek fogadjuk el azt a tételt, hogy a szolgáltató félnek nem vizsgálati eredményt, hanem a termék lényeges tulajdonságait kell közölnie, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a matematikai-statisztikai módszerrel nyert minősítés közlésével a szolgáltató fél nem tesz eleget tanúsítási kötelezettségének Ezzel ui. csak azt közli, hogy konkrét esetben az említett módszerrel végzett vizsgálat „megfelelő" eredményt adott. A kormányrendeletnek az az álláspont felel meg, hogy a szolgáltató fél a matematikai-statisztikai minősítési módszert a saját tájékoztatására alkalmazza, a másik fél számára azonban a termék lényeges tulajdonságait és azt kell közölnie, hogy a tétel milyen hibahatár mellett felel meg a tanúsított tulajdonságoknak.

d) Rá kell mutatni azokra a nehézségekre is, amelyek egyes esetekben a terméknek, illetőleg az árutételnek a tanúsítással való későbbi azonosíthatósága vonatkozásában fennállanak. Ilyen esetekben gyakorlati szempontok teszik indokolttá az átvételkor a tanúsítás valóságának ellenőrzését és a minőségi kofogás mielőbbi közlését.

3. A tanúsító felelősségének jogi természete

A tanúsítási kötelezettségre, valamint a tanúsítás módjára és tartalmi kellékeire vonatkozó kérdések tárgyalása után megkíséreljük a válaszadást a tanúsító felelősségének jogi természetére vonatkozó kérdésre.

Felmerül az a kérdés, hogy a tanúsítás — mint a szolgáltató félnek a termék minőségére vonatkozó nyilatkozata — létesít-e jótállási kötelezettséget.

A fennálló rendelkezések szerint ilyen kötelezettség pusztán a tanúsítás ténye alapján nem létesül. Felmerülhet azonban ez a kérdés a jövőbeli szabályozás szempontjából.

A Polgári Törvénykönyv szerint a jótállás a szerződésben elvállalt többletfelelősség. Létesülhet azonban jótállási kötelezettség jogszabály alapján is, erre példa az egyes tartós fogyasztási cikkek jótállásának legkisebb kötelező mértékéről szóló 4/1969. (III. 30.) BkM—KGM—KipM—KkM—NIM sz. rendelet.

Jótállási kötelezettséget a gyakorlatban általában tartós használatra rendelt termékekre nézve létesítenek, de nem ellenkezik a jótállás természetével olyan értelmű felelősségvállalás sem, hogy a szolgáltatott termék meghatározott minőségi tulajdonságokkal rendelkezik. A jótállásnak erről az esetéről kifejezetten említést tett az ipari termékek minőségének védelméről szóló, már hatályon kívül helyezett 1953. évi 12. sz. tvr.

A Ptk. 248. §-a szerint a jótálló a felelősség alól az előre meghatározott időtartamon belül csak akkor mentesül, ha bizonyítja, hogy a hiba oka az átadás után keletkezett. A minőség tanúsításának rendeltetése nem kívánja meg a szolgáltató félnek ezt a fokozott felelősségét. A minőség tanúsításának célja az, hogy a megrendelő (vevő) a szolgáltató fél felelőssége mellett tájékoztatást kapjon a termék ránézve lényeges tulajdonságairól.

Törvényes jótállási kötelezettség létesítésére tehát a tanúsítással kapcsolatban nincs szükség. Ez nem zárja ki, hogy a szolgáltató fél adott esetben a szerződés alapján jótállási nyilatkozatot adjon arról, hogy a termék meghatározott tulajdonságokkal rendelkezik. Ez a tanúsítási kötelezettségen túlmenő felelősségvállalás.

A tanúsított törvényes és szerződéses kellékekért a szolgáltató félnek kellékszavatossági felelőssége áll fenn. A tanúsítás azonban nemcsak törvényes és szerződéses kellékekre, hanem ezektől eltérő tulajdonságokra is vonatkozhat. A tanúsított tulajdonságokért fennálló felelősség tehát elválasztható a szerződés alapján fennálló kellékszavatosságtól. Elválasztható ez a két felelősség egymástól abban az esetben is, amikor a tanúsítás törvényes és szerződéses kellékekre vonatkozik, mert két alapon is fennállhat a felelősség. A törvényes és a szerződéses kellékektől eltérő jellemzők tanúsítása esetén a tanúsítás a legtöbb esetben a törvényes és a szerződéses kellékek kisebb fokára vonatkozik, tehát ilyen esetben is törvényes és szerződéses kellékeket tanúsít a szolgáltató fél.

Olyan esetben, amikor a szolgáltató fél a törvényes vagy a szerződéses kellékektől eltérő

tulajdonságokat tanúsít, a szerződés teljesítése vonatkozásában kétféle eset állhat elő:

a) a jogosult fél elfogadja a terméket teljesítésként, ebben az esetben voltaképpen módosították a felek a szerződést,

b) a jogosult fél átveszi a terméket a hibás teljesítésre vonatkozó jogkövetkezmények érvényesítése mellett.

Annak következtében, hogy a kötelezett fél a szolgáltatást, amire a tanúsítás vonatkozik, a szerződés teljesítéseképpen adja át, a tanúsított tulajdonságokért való felelősségre a kellékszavatosság szabályait indokolt alkalmazni, az átvevő felet a tanúsított tulajdonságok hiánya esetén ugyanazokban a kellékszavatossági jogokban indokolt részesíteni, mint a szerződésben kikötött tulajdonságok hiánya esetén. A tanúsítás eszerint nemcsak kártérítés alap — a régebbi döntőbizottsági határozatok ennek tekintették —, hanem kellékszavatossági jogok forrása is. Ilyen értelmű állásfoglalás következtethető a Kormány Gazdasági Bizottsága 43/1967. (XI. 14.) GB sz. határozata 2. pontjának következő megállapításából is: „Nem indokolt különbséget tenni a tanúsított és nem tanúsított tulajdonságokhoz fűződő jogkövetkezmények tekintetében."

Ha olyan értelemben foglalunk állást, hogy a szolgáltató félnek a tanúsított tulajdonságokért fennálló felelőssége a kellékszavatosság fogalma alá esik, felmerül az a további kérdés, hogy a *tanúsítás alapján* fennálló kellékszavatossági felelősség eltér-e valamiben a *szerződés alapján* fennálló kellékszavatosságtól. Az előbbi fejtegetések szerint a kellékszavatossági jogok tartalma tekintetében nem indokolt a különbségtétel, marad tehát az a kérdés, hogy a hibás teljesítésből eredő igények érvényesítésének határideje tekintetében van-e szükség különleges szabályokra.

A korábbi jogszabályok mind a tanúsított tulajdonságok hiányából eredő igények érvényesítésének határidejére,, mind az átvevő félnek a vizsgálati kötelezettség alóli mentesítésére tartalmaztak szabályokat. Az 1/1963. (I. 26.) Korm. sz. rendelet abból a felfogásból indult ki, hogy a szállítótól meg kell követelni a szabatos és megbízható tanúsítást, az átvevő félnél pedig a gazdaságilag indokolt mértékben meg kell takarítani a párhuzamos vizsgálatokat. Az említett kormányrendelet 11. §-ának (1) bekezdése szerint „a megrendelő (vevő) a terméket a bizonyítványban tanúsított tulajdonságokra az átvételkor nem köteles vizsgálni, kivéve, ha felettes szervének utasítása vagy vállalati ügyrend a vizsgálatot kötelezővé teszi, vagy ha a termék szemrevételezése alapján gyanúja támad, hogy a termék nem felel meg a bizonyítványban tanúsított tulajdonságoknak".

Az idézett rendelkezéssel összhangban szükségszerűen meg kellett hosszabbítani a tanúsított tulajdonságok hiányából eredő igények érvényesítésének határidejét. Az 1/1963. Korm. sz. rendelet kiadásakor az ún. „nyílt" hibából eredő igények érvényesítésére nyolc napos jogvesztő határidő, „rejtett" hibából eredő igények érvényesítésére általában hat hónapos *jogvesztő* határidő volt érvényben [50/1955. (VIII. 19.) MT sz. rendelet]. Ezek a rövid jogvesztő határidők tanúsított tulajdonságok hiánya esetén a megrendelő jogainak védelmére nem voltak elegendők. Az 1/1963. (I. 26.) Korm. sz. rendelet 11. §-ának (3) bekezdése szerint „a bizonyítványban tanúsított törvényes és kikötött kellékek hiányából eredő szavatossági igények a *szállítási szerződések* körében a termék átvételétől számított három éven belül érvényesíthetők, feltéve, hogy a jogosult a minőségi kifogás érvényesítéséhez szükséges nyilatkozatát a hiba felismerésétől számított nyolc napon belül megteszi. Ez a szabály a termék szemrevételezésével észlelhető hibákra nem vonatkozik".

A kormányrendelet 11. §-ának (4) bekezdése a tanúsításhoz fűződő különleges felelősséget arra az esetre is megállapította, amikor a megrendelő (vevő) *kötelességellenesen* nem vizsgálta a terméket.

Az 1/1963. Korm. sz. rendelet 12. §-ának (6) bekezdése kiterjesztette az ismertetett szabályokat a megjelöléssel (minőségi jellel) adott tanúsításra.

Az 1/1963. (I. 26.) Korm. sz. rendelet 11. §-ának (3) bekezdésében foglalt, idézett rendelkezés — a minőségi bizonyítványt illetően — átkerült a szállítási szerződésekről szóló 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendeletbe is. Ennek 41. §-a szerint „három évig lehet érvényesíteni a szavatossági igényeket akkor is, ha a szolgáltatás a minőségi bizonyítványban tanúsított törvényes és szerződéses kellékeknek nem felel meg".

A vizsgálati kötelezettséget illetően a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet 33. §-a — lényegében az 1/1963. Korm. sz. rendelettel egyezően — következőképpen rendelkezett: „Eltérő rendelkezés hiányában nem kell vizsgálni azokat a tulajdonságokat, amelyeket minőségi bizonyítvány (ezt pótló minőségi megjelölés, jel) tanúsít vagy amelyekre jótállás vonatkozik."

Az 1/1963. Korm. sz. rendeletnek hároméves érvényesítési határidőt megállapító rendelkezése csak a szállítási szerződésekre vonatkozott. Ez megfelelt a régi mechanizmusnak, amelyben a termékforgalom szocialista szervezetek között csaknem kizárólag szállítási szerződések útján bonyolódott le.

Az 1/1963. Korm. sz. rendelet 11. § (1) bekezdésének a vizsgálati kötelezettség alól mentesítő rendelkezése — abból kitűnően, hogy a megrendelő mellett zárójelben a vevőt is említi — az adásvételi szerződésekre is vonatkozott és azzal a jogi hatással járt, hogy a tanúsított tulajdonságok hiányát rejtett hibának kellett tekinteni.

A különleges felelősségre vonatkozó szabályok hatályban vannak az 1969. január 1. napja előtt kötött szerződésekre nézve, egyébként

azonban a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet 33. §-ának a vizsgálati kötelezettség alól mentesítő rendelkezése kivételével, amely nem szerepel a 47/1968. (XII. 18.) Korm. sz. rendelet 13. §-ával hatályon kívül helyezett rendelkezések között, már nincsenek hatályban.

Jogszabály az 1969. január 1. napjától kezdődően kötött szerződések tekintetében a tanúsított tulajdonságok hiányából eredő igények érvényesítésére nem állapít meg az általánosnál hosszabb határidőt.

Ez azt jelenti, hogy a *szállítási szerződések* körében tanúsított tulajdonságok hiányából eredő szavatossági igények a termék átvételétől (pontosabban: az átvételkor végzett vizsgálat befejezésétől) számított hat hónapon belül érvényesíthetők. Három év az érvényesítési idő, ha a termék rendeltetésszerű célra alkalmatlan és a szerződésszegés súlyossága hat hónapon belül nem volt felismerhető. Ezektől a szabályoktól a felek megállapodással sem jogosultak eltérni.

A tanúsítás tényének az előbb említett rendelkezéssel kapcsolatban az a jogi hatása lehet, hogy a hároméves elévülési idő egyik feltételét, azt, hogy a szerződésszegés súlyossága hat hónapon belül nem volt felismerhető — a vizsgálati kötelezettség alól való mentesítés következtében — megvalósultnak kell tekinteni.

Az *adásvételi szerződések* körében a tanúsított tulajdonságok hiányából eredő igényeket „nyílt" hiba esetén a szolgáltatás megvizsgálásának befejezésétől számított nyolc napon belül, „rejtett" hiba esetén pedig a szolgáltatás megvizsgálásának befejezésétől számított hat hónapon belül kell *jogvesztés terhével* a másik félhez intézett nyilatkozattal érvényesíteni.

A *mezőgazdasági termékértékesítési szerződés* körében a tanúsított tulajdonságok hiányából eredő igényeket hat hónapos elévülési időn belül lehet érvényesíteni. A felek eltérően megállapodhatnak.

A *vállalkozási szerződés* körében az érvényesítési határidők megfelelnek a szállítási szerződések vonatkozásában érvényes határidőknek, azzal az eltéréssel, hogy a felek jogosultak eltérő határidőkre nézve megállapodni.

Annak következtében, hogy jogszabály a tanúsított tulajdonságokra nézve többletfelelősséget nem állapít meg, az általános kellékszavatossági határidőn túl igény szintén csak az általános szabályok alapján támasztható. A valótlan tanúsítás ténye vagy tények kötelességellenes elhallgatása felelősséget létesíthet a Ptk. 307. §-ának (2) bekezdése alapján.

Azzal a 47/1968. (XII. 18.) Korm. sz. rendelet alapján kialakult helyzettel, amely szerint a szállítási szerződések körében a megrendelő a terméket a tanúsított tulajdonságokra nézve — eltérő rendelkezés vagy kikötés esetét kivéve — nem köteles vizsgálni, ugyanakkor a tanúsított tulajdonságok hiányából eredő igények érvényesítésére az általánosnál hosszabb határidőt jogszabály nem állapít meg, a Központi Gazdasági Döntőbizottság elnökségi tanácsa az 50.739/1969. sz. határozatában foglalkozott és a következőket állapította meg: „Ha a szállítási szerződések körében a kötelezett a termékek minőségét tanúsította és a termék a tanúsított tulajdonságok tekintetében utóbb hibásnak bizonyul, a szavatossági igény elévülésével kapcsolatban az elévülés nyugvására vonatkozó szabályok alkalmazásának van helye."

A határozat indokolása szerint a megrendelőre nem hárulhatnak hátrányos jogkövetkezmények abból, hogy jogszabályban biztosított jogánál fogva a terméket az átvételkor nem vizsgálta meg és emiatt hibáját nem ismerte fel. Ilyen esetben a megrendelő menthető okból akadályozva van kellékszavatossági igényének érvényesítésében, ez pedig a Ptk. rendelkezései értelmében alapot ad az elévülés nyugvásának megállapítására.

Ez az állásfoglalás az eddigitől eltérő megoldást ad a tanúsított tulajdonságok hiányából eredő igények érvényesítésére. Az eddigi jogszabályok éppen abból az okból állapítottak meg a tanúsított tulajdonságok hiányából eredő igények érvényesítésére az általánosnál hosszabb határidőt, mert a megrendelő a terméket a tanúsított tulajdonságokra nézve nem tartozott vizsgálni.

A KGDB megoldásával szemben — gyakorlati előnyei mellett — aggály támasztható az alábbi okokból:

a) Az a körülmény, hogy a jogosult nem tud az igényéről, az általános jogi szemlélet szerint nem idézi elő az elévülés nyugvását; a minőségi hiba fel nem ismerése eddig sem a magyar jogban, sem a külföldi jogokban nem volt alap az elévülés nyugvásának megállapítására.

b) Következetesen alkalmazva a KGDB határozatában foglalt álláspontot, az elévülés nyugvását kellene megállapítani minden olyan esetben, amikor jogszabály a hibás teljesítésből eredő igények érvényesítésére elévülési határidőt állapít meg és a hiba gondos vizsgálata mellett sem volt felismerhető. Ha ui. menthető okból történt akadályoztatásnak tekintjük, hogy a megrendelő nem tartozott vizsgálni a terméket és a hibát emiatt nem ismerte fel, még inkább menthetőnek kell tekintenünk azt az esetet, amikor a megrendelő a hibát gondos vizsgálat mellett sem ismerhette fel.

c) Bizonytalan, meddig nyugszik az elévülés. A nyugvásnak voltaképpen a hiba felismeréséig kellene tartania, ezt a következtetést azonban a KGDB nem látta levonhatónak, mert akkor nem volna időbeli határa az igény érvényesítésének. Ezért a határozat szerint „a döntőbizottságnak kell megállapítania azt az észszerű időtartamot, amelyre az akadály megállapítható".

Gyakorlati szempontból az elvi határozat csak a szállítási szerződésekre és ezen belül is csak a minőségi bizonyítvánnyal és a minőségi megjelöléssel (jellel) történt tanúsítás esetére ad megoldást. Nem ad gyakorlati megoldást szo-

cialista szervezetek közti más szerződésekre. Az adásvételi szerződésekre ki sem terjeszthető, mert ennek körében a hibás teljesítésből eredő igény érvényesítésére nem elévülési, hanem jogvesztő határidő van megállapítva.

A megoldás azért sem kielégítő, mert csak arra az esetre vonatkozik, amikor tételes jogi rendelkezés mentesíti az átvevőt a vizsgálati kötelezettség alól.

Az a nagyfokú differenciáltság, ami ilyen módon a tanúsított tulajdonságok hiányából eredő igények érvényesítési határidejére és a tanúsított tulajdonságokra vonatkozó vizsgálati kötelezettségre szerződéstípusonként és tanúsítási formánként előállott, tovább bonyolította a kellékszavatossági igények érvényesítésére vonatkozó szabályokat. Ezt sem gazdasági sem jogi okok nem indokolják.

Mindkét kérdés egységes elvi alapon nyugvó rendezést tesz szükségessé. A megoldás elvi alapját adja a Kormány Gazdasági Bizottságának 43/1967. (XI. 14.) GB sz. határozata 3. pontjában foglalt megállapítás: „A szállító (eladó) által bármilyen formában tanúsított tulajdonságok hiányából eredő igények érvényesítési határideje megállapításakor figyelembe kell venni, hogy a megrendelőtől (vevőtől) általában nem lehet elvárni az átvételkor a tanúsított tulajdonságok vizsgálatát."

A Polgári Törvénykönyv kellékszavatossági rendszere nincs tekintettel a minőség tanúsítására. A szocialista szervezetek egymás közötti viszonyában a kérdésnek a Ptk.-tól eltérő rendezésére alapot adnak a Ptk. 405. §-ának (3) bekezdésében és 409. § (3) bekezdésében foglalt rendelkezések.

5. *A tanúsítási kötelezettség megszegésének szankciói*

A korábbi jogszabályok 1/1963. (I. 26.) Korm. és 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendeletek jogkövetkezményeket állapítottak meg azokra az esetekre, amikor a szolgáltató fél — tanúsítási kötelezettséget nem vagy késedelmesen teljesítette, — tanúsítási kötelezettségét hiányosan teljesítette, — valótlan tanúsítást adott.

Az 1/1963. Korm. sz. rendelet értelmében a tanúsítási kötelezettség megszegésének felsorolt eseteiben a megrendelő (vevő) jogosult a minőség vizsgálatát a szállító (eladó, vállalkozó) költségére elvégeztetni és kárának megtérítését követelni. A szállítási szerződések körében a szolgáltató felet törvényes kötbérfizetési kötelezettség is terhelte.

A 47/1968. (XII. 18.) Korm. sz. rendelet a tanúsítási kötelezettség megszegése esetére szankciót nem állapított meg, a szankcióra vonatkozó korábbi rendelkezéseket hatályon kívül helyezte. Ennek következtében a tanúsítási kötelezettség megszegése esetére a polgári jog általános szabályai és a szerződő felek megállapodása irányadók. Ilyen értelemben foglalt állást a Központi Gazdasági Döntőbizottság is az ebben a tárgyban kiadott tájékoztatójában („Döntőbíráskodás" 1969. évi 4. szám 155—158. old.).

II. *Tanúsítási kötelezettség a kiskereskedelmi áruforgalomban*

A minőség tanúsításának nagy jelentősége van a kiskereskedelmi áruforgalomban. A fogyasztó (vevő) általában nem rendelkezik a termék megvizsgálásához és minőségének megítéléséhez szükséges szakértelemmel; joggal igényelheti, hogy őt a termék minőségéről tájékoztassák. A tájékoztatásnak olyannak kell lennie, amely őt a céljaira legmegfelelőbb termék kiválasztásában segíti.

A 47/1968. Korm. sz. rendelet a kiskereskedelmi áruforgalomban is megköveteli általában a minőség tanúsítását. 1. §-ának (2) bekezdése szerint „a kiskereskedelmi forgalomban, ha a szolgáltatás jellege lehetővé teszi, a fogyasztóval közölni kell azokat a tulajdonságokat, amelyek ismerete a termék használatához (felhasználásához) és minőségének megítéléséhez szükséges".

A tanúsítás módja és tartalmi kellékei a cikk jellegétől függően változóak. A kormányrendelet 10. §-a erre nézve néhány irányító rendelkezést ad. Eszerint a fogyasztási cikk minőségét a fogyasztó számára általában a terméken feltüntetett adatokkal vagy minőségi jellel kell tanúsítani. Ha a termék jellege lehetővé teszi, műszaki leírást, használati, kezelési utasítást kell adni.

Minőségi jel alkalmazása akkor engedhető meg, ha annak jelentése meghatározott és az érdekeltek számára megismerhető.

Fogyasztási cikkekre is vonatkozik a kormányrendelet 3. §-ának (3) bekezdésében foglalt rendelkezés, amely szerint a jogszabályon, hatósági rendelkezésen vagy szerződésen alapuló tartóssági, eltarthatósági, felhasználhatósági időt és lejáratát közölni kell.

Olyan terméknél, amelyért az eladó jótállást vállal, a jótállás feltételei pótolják a tartóssági követelmény közlését. A tartós fogyasztási cikkek jótállási feltételeiről a már említett, 4/1969. (III. 30.) Bk M—KGM—Kip. M—KkM—NIM sz. rendelet rendelkezik.

A kormányrendeletnek abból a rendelkezéséből, hogy a fogyasztó számára adott minden közlésnek közérthetőnek kell lennie, következik, hogy a fogyasztó tájékoztatására szükséges adatokat nem szabad rejtjellel feltüntetni.

Jogi szempontból fontos különbség a szocialista szervezetek közti termékforgalomhoz képest az, hogy a kiskereskedelmi áruforgalomban a szerződéses és a tanúsított kellékek általában egybeesnek. A fogyasztó ui. tanúsítással már ellátott termékeket vásárol, tehát a tanúsított tulajdonságok képezik a szerződés tárgyát.

A fogyasztó érdekeit — minőségi hiba esetén — kellően védik a fogyasztói áruforgalomra vonatkozó rendelkezések, ezek között különösen a vásárlók minőségi kifogásainak intézéséről szóló 1/1964. (I. 11.) Bk M sz. rendelet, valamint az egyes tartós fogyasztási cikkek jótállásának legkisebb kötelező mértékéről szóló 4/1969. (III. 30.) BkM—KGM—Kip. M—KkM—NIM sz. rendelet.

Az előbbi jogszabály a Ptk. rendelkezéseivel összhangban nyolcnapos jogvesztő határidőt állapít meg a „nyílt" hibák kifogásolására. Ez a határidő irányadó a minőség tanúsítása esetében is. A fogyasztó érdekeit ez a rövid jogvesztő határidő nem sérti, mert a fogyasztótól nem lehet megkövetelni műszeres vizsgálatot, rá nézve tehát „nyílt" hibának csak az általa érzékelhető nyilvánvaló hibákat lehet tekinteni.

A „rejtett" hibák kifogásolására hathónapos jogvesztő határidőt állapít meg a jogszabály. Ez a határidő — tekintettel arra, hogy a huzamosabb használatra szolgáló árukra vonatkozó szavatossági igény érvényesítésének kezdő időpontját, ha az áru használatbavétele igazolhatóan nem a vásárlás időpontjában történt, az áru megvizsgálásához, elkészítéséhez, feldolgozásához, üzembehelyezéséhez, illetve használatbavételéhez szükséges idő figyelembevételével kell számítani — a vevő érdekeinek megvédésére általában elegendő.

Tartós fogyasztási cikkek tekintetében az előbb említett jogszabály szabályozza a jótállás legkisebb kötelező mértékét és egyéb feltételeit. A fogyasztónak megfelelően hosszú határidő áll rendelkezésére a minőségi hibából eredő igények érvényesítésére.

A fogyasztói áruforgalomban mindezeknél fogva sokkal kevésbé merül fel a tanúsított tulajdonságokra vonatkozó különleges felelősségi szabályok szükségessége.

A fogyasztói áruforgalomban a tanúsított tulajdonságokra vonatkozó különleges felelősségi szabályok megállapítása a Ptk. kellékszavatosságra vonatkozó rendelkezéseinek módosítását is szükségessé tenné.

Szelényi Zoltán

SZEMLE

Buza László

Mély megrendüléssel közöljük, hogy Buza László, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a szegedi József Attila Tudományegyetem állam- és jogtudományi karának volt tanszékvezető tanára, a Magyar Jogászszövetségnek, az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának volt elnöke, életének 85. évében, 1969. október hó 18-án rövid betegség után elhunyt.

Buza Lászlóval az állam- és jogtudományok olyan művelője szállt sírba, aki munkásságát még a századforduló közjogi harcainak időszakában kezdte. Talán éppen ez az indítás határozta meg fő kutatási területeit. Mindig szenvedélyes érdeklődéssel nyúlt azokhoz a kérdésekhez, amelyek a politikai hatalom gyakorlásának jogi kereteit jelölték ki. Ezeket kezdetben a közjog, az alkotmányjog, később a nemzetközi jog területén találta meg.

Buza László tudományos munkássága olyan hat évtizedet fog át, amely korszakos jelentőségű változások, forradalmak és átmenetek hordozója. E forradalmak és átmenetek különösen sok útvesztőt kínáltak a társadalom-tudós számára. Buza László emberi nagyságát és írástudói felelősségérzetét mutatja, hogy el tudta kerülni ezeket az útvesztőket és életének minden időszakában olyan alkotó művekkel gyarapította a magyar állam- és jogtudományokat, amelyeket sohasem kellett megtagadnia.

Buza László már az egyetem padjai között készült a jogtudós hivatására. A sárospataki református jogakadémia pedig lehetőséget nyújtott számára ahhoz, hogy mindjárt egyetemi tanulmányainak befejezése után — külföldi tanulmányútjának első tudományos eredményei alapján — jogtanárként vehessen részt a magyar jogéletben. Buza László nemcsak megfelelt az előlegezett bizalomnak, hanem bőven élt a számára nyílt lehetőségekkel. Ezt közel másfélszáz tanulmánya és számos önálló könyve bizonyítja.

Az a körülmény, hogy végig jogtanárként dolgozott, hozzájárult ahhoz, hogy műveiben felül tudott emelkedni a mindennapok divatos politikai tendenciáin és pártharcain. Másrészt az igényesség, az új iránti fogékonyság megóvta attól, hogy apolitikussá váljék. Biztos kézzel tudta kiválasztani egy-egy korszaknak azokat a legaktuálisabb kérdéseit, amelyek egyenesen követelték a jogtudós válaszát.

A területi felségjogról írt nagy munkája, majd *a miniszterek jogi felelősségéről* írt monográfiája egyben magántanári értekezése — az 1900-as évek aktuális problémáit tárgyalják, de ma is eredményesen segíthetik nemcsak a kutatómunkát, hanem az egyetemi oktatást is.

Az első világháborút követően, érdeklődése a nemzetközi jog felé fordult. Munkássága új fejezetet nyitott az addig csak igen kevés önálló művel jelentkező magyar nemzetközi jog tudományának történetében. Első nagy könyve a két háború közötti magyar fejlődés szinte legidőszerűbb kérdését, *a kisebbségek nemzetközi jogi helyzetét* tárgyalta. Európai horizontú, széleskörű jogösszehasonlító anyagra és nemzetközi jogi kutatásokra támaszkodó munkája messze kiemelkedik a hasonló tárgyú művek

közül. A realitásokkal számolva, a nemzetközi kisebbségek jogainak biztosításán keresztül keresi a dunamenti népek testvéri együttélésének lehetőségét.

1935-ben megjelent nagy összefoglaló műve, *a nemzetközi jog tankönyve*, szintén azt mutatja, hogy el tudott szakadni a korszak akkor divatos irányzataitól; a maga világos rendszerével, tárgyilagos hangjával, didaktikailag mintaszerű felépítésével mai szemmel nézve is jelentős alkotás.

A második világháború után Buza László munkája újabb lendületet kapott. Szinte fiatalos hévvel fordult *a háború után megújhodott nemzetközi közjog alapvető problémái felé*, amelyeket számos művében dolgozott fel — mindenkor szenvedélyesen keresve az újat —, ahogy ő nevezte: „az új szellemet", a nemzetközi jog fejlődésének azt a magasabb szintjét, mely ezt a jogot valóban a béke jogává, az államok közötti konfliktusok megoldásának békés eszközévé teszi. Megadatott számára az is, hogy életútja végén, túl 80. életévén az új szellemű nemzetközi joggal kapcsolatos kutatásait és tanításait összefoglalva is közreadhassa.

Buza László halálával egy létszámában nem nagy, de a modern, a kor színvonalán álló magyar állam- és jogtudományok megteremtésében igen nagy szerepet játszó iskola utolsó élő képviselőjétől vettünk búcsút. Buza László öntudatosan vallotta magát *a magyarországi közjogi pozitivizmus* képviselőjének és sorolta magát annak a szűkkörű iskolának tagjai közé, melynek alapítóján, Nagy Ernőn kívül még Polner Ödön, Jóo Gyula és Ereky István voltak tagjai. Nyolcvan esztendő választja el egymástól Nagy Ernő iskola-alapító művének, a magyar államjognak 1887-ben való megjelenését és Buza László *utolsó művét, az 1967-ben kiadott, az új szellemű nemzetközi jogot tárgyaló, összefoglaló monográfiát.*

A magyarországi közjogi pozitivista iskolát az különböztette meg a hivatalos közjog tudományának képviselőitől, hogy míg azok a történeti jogi irányzat híveiként a félbemaradt 1848—49. évi polgári forradalom közjogi szabályainak hézagait a feudális múlt nemzeti intézményeként ünnepelt jogi megoldásaival igyekeztek kitölteni, addig a közjogi pozitivizmus hívei a haladottabb nyugati parlamentarizmus — fejlettebb, a polgári fejlődés igényeit jobban kielégítő intézményeit propagálták. Módszerükben a dogmatikai irányt követték, ami abban az időben magát a jogi módszert jelentette. Bátran állíthatjuk, hogy a magyarországi közjogi pozitivizmus éppen a jogi forma, a jogi technika jelentőségének hangsúlyozásával, a jogi kultúra olyan kincseinek továbbfejlesztését segítette, amelyekhez a szocialista állam- és jogtudományok is szívesen nyúlnak vissza.

*

A Magyar Tudományos Akadémiát, a magyar állam- és jogtudományok egészét nagy veszteség érte Buza László halálával. Vigasztal bennünket az a tudat, hogy olyan tudós távozott körünkből, aki befejezett életművet hagyott maga után, aki a kultúra olyan értékeinek átörökítését szolgálta, amelyek ma is fontos tényezői annak, hogy a szocialista magyar állam- és jogtudomány méltó helyet foglalhat el az európai országok társadalomtudományai között.

A román mezőgazdasági termelőszövetkezetekben működő ítélkező bizottságok

A román mezőgazdasági termelőszövetkezetekben (MTSZ) a tag és a szövetkezet között felmerülő leggyakoribb vagyoni természetű vitás ügyek, valamint a fegyelmi ügyek eldöntésére belső társadalmi szervek léteznek. Ezek megszervezését, hatáskörét stb., a vitás ügyek természetétől függően, az alapszabály, illetve törvény szabályozza. Amennyiben vagyoni természetű vitás ügyről van szó, ahová bizonyos határértéken belül a szövetkezetnek a tag által okozott károk megtérítésével, valamint a tag munkajavadalmazásával kapcsolatos vitás ügyeket kell sorolni, úgy az ítélkező bizottság megszervezését, működését, hatáskörét stb. törvénybe foglalt rendelkezések szabályozzák.[1] A fegyelmi ügyek megoldására létrehozott ítélkező bizottság viszont az alapszabály előírásainak megfelelően szerveződik és működik.[2] E jelenlegi kettős helyzet az 1968. évi 59. számú törvény (a továbbiakban — Tv.) életbelépése, azaz 1969. január 1-től van érvényben. Azelőtt az MTSZ-ekben érvényben levő alapszabály értelmében megszervezett és működött ítélkező bizottságok hatáskörébe tartozott mind a vagyoni, mint pedig a fegyelmi ügyek eldöntése.

Az ítélkező bizottságokról szóló törvény egységes jogi keretet biztosít az összes szocialista egységekben és a néptanácsok mellett működő ezen társadalmi befolyásolási és jogszolgáltató szerveknek, egyetlen rendszerbe foglalja és leegyszerűsíti az idevonatkozó régebbi több ilyen szervre vonatkozó szervezési, hatásköri és eljárási szabályokat. Az új jogi szabályozás híven tükrözi a Román Kommunista Párt IX. Kongresszusa és a párt Országos Konferenciája által 1965, illetve 1967-ben megállapított gazdaságpolitikai és társadalmi elveket, szemelőtt tartja azokat a követelményeket, amelyek az ország általános fejlődése szempontjából elengedhetetlenek a szocialista demokrácia kiszélesítése, elmélyítése terén. A jelenlegi törvényes szabályozás továbbá messzemenően figyelembe veszi azokat a tapasztalatokat és pozitív eredményeket, amelyeket az azelőtt működő több ilyen jellegű társadalmi ítélkező szerv elért a törvényesség védelme érdekében folytatott harcban, a társadalom ellenes megnyilvánulások, vétségek leküzdésében, a csökkentett társadalmi veszélyességgel rendelkező jogellenes magatartások nevelő jellegű megtorlásában, bizonyos vagyoni jellegű viták operatív megoldásában. Ugyanakkor, az ítélkező bizottságok mai szervezete és működése teljes egészében megfelel az 1969. évi I. pártkongresszus által a társadalmi viszonyok demokratikus fejlesztése szempontjából támasztott követelményeknek.

Általában megállapítható, hogy

[1] L. az 1968. december 27-i 59. számú törvény az ítélkező bizottságokról (Buletinul oficial al Republicii Socialiste România, România Szocialista Köztársaság hivatalos közlönyének fordítása, 169. szám, I. rész).

[2] L. az MTSZ alapszabálya 12. szakasza.

az ítélkező bizottságok feladata hozzájárulni a honpolgárok munkairánti új magatartásának kialakításához és megerősítéséhez, a közvagyon hatékonyabb védelméhez, társadalmi együttélés, a viselkedés normáinak teljesebb érvényesüléséhez. Feladatuk tehát megbékíteni a vitázó (civakodó) feleket, elítélni a társadalmi együttélés szabályainak megsértőit, megoldani a munkaügyi és egyéb vagyonjogi vitákat és nézeteltéréseket és, adott esetben, ítélkezni egyes, a büntetőtörvények által inkriminált esetekben.

I. Az elmondottak teljes mértékben érvényesek az MTSZ-ekben az 1968/59. számú törvény alapján működő ítélkező bizottságokra is. Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy a fegyelmi felelősség vonatkozásában az említett törvény életbelépése után is érvényben maradtak az 1966-os alapszabályban foglalt idevonatkozó rendelkezések, amelyek alapján eredetileg, annak idején, létrejöttek a mezőgazdasági termelőszövetkezeti ítélkező bizottságok.[3] Ismételten aláhúzzuk tehát, hogy jelenleg az MTSZ-ekben kétféle szervezési és eljárási szabályok alapján működő ítélkező bizottságok léteznek.

A) *Az 1968/59. számú törvény rendelkezései értelmében,* ítélkező bizottságok működnek az MTSZ-ek vezető szervei mellett, amennyiben a gazdaságnak legkevesebb 100 tagja és alkalmazottja van. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy Románia minden egyes mezőgazdasági termelőszövetkezetében működik ilyen bizottság, mivel e szövetkezet összevonása következtében azok mindegyike száznál jóval több taggal rendelkezik. A nagyobb szövetkezeti gazdaságokban pedig elvileg létre lehet hozni két, sőt több ítélkező bizottságot is (a Tv. 2. szakasz b) pontja). A Tv. azon előírása, hogy az ítélkező bizottságok az MTSZ vezető szerve mellett működnek, azt jelenti, hogy értelemszerűen a közgyűlés mellett fejtik ki tevékenységüket, bár a Tv. szövege erre vonatkozólag semmiféle utasítást nem tartalmaz. Ez következik viszont az alapszabály 27. szakaszából, mely szerint az MTSZ legfelsőbb szerve a közgyűlés, az egyetlen, amely dönthet a szövetkezet egész gazdasági, pénzügyi és szervezeti tevékenységéről.

Az ítélkező bizottság 5 tagból áll, akiket két évre választanak a szövetkezet közgyűlésén, amelyen részt vesznek az alkalmazottak is. A bizottságba, ha szükségesnek látszik, a szövetkezet alkalmazottja is beválasztható. A bizottság tagjai kijelölnek maguk közül egy elnököt és annak egy helyettesét. A bizottság 3 taggal gyakorolja hatáskörét az elnök vagy annak helyettese elnökletével. Abban az esetben, ha a bizottság az MTSZ és alkalmazottja közötti munkaügyi vitát old meg, a választott 3 tagot ki kell egészíteni két küldött taggal; az egyiket a szövetkezet vezetőtanácsa, a másikat pedig az a szakszervezeti bizottság jelöli ki, amelyhez az illető alkalmazott tartozik.

Az ítélkező bizottság technikai jellegű munkáit egy titkár végzi, akit az MTSZ vezetőtanácsa jelöl ki, lehetőleg jogi tanulmányokat végzett személyek közül, ha pedig ilyen nincs — ami a leggyakoribb eset az MTSZ-ekben — akkor azok közül, akik megfelelő felkészültséggel rendelkeznek e feladat teljesítésére.

Az ítélkező bizottságba nem választhatók be a vezetőtanács, valamint az ellenőrző bizottság tagjai.

Ahhoz, hogy a határozat az alapszabály szerint érvényes legyen, a közgyűlésen, ahol az ítélkező bizottság tagjait választják, a javaslat mellett kell szavazzon az össztagság vagy — küldöttgyűlés esetén — a küldöttek legkevesebb kétharmada.

Az ítélkező bizottság szervezeti problémáinak e rövid áttekintése után, nézzük annak hatáskörét, amely a Tv értelmében négy nagy csoportra osztható.

1. Ítélkeznek az alábbi kihágások ügyében, ha azokat az MTSZ tagjai vagy alkalmazottjai első ízben, a munkahelyen követték el:[4] a) bántalmazás vagy más erőszakos cselekmény, amely nem okozott kárt a testi épségben vagy az egészségben, fenyegetőzés, valamint sértés; b) lopás és bizalommal való visszaélés ugyanazon kollektíva tagjai között, ha a kár összege nem haladja meg az 500 lejt; c) a közvagyon bármilyen formájú eltulajdonítása, amikor annak elkövetését nem könnyítették meg hamisítással, a közjavak szándékos tönkretevése vagy megrongálása és szolgálati visszaélés, ha az okozott kár értéke nem haladja meg az 500 lejt, azoknak az eseteknek a kivételével, amelyekben a cselekmény nyomán veszélybe kerültek, vagy kerülhettek volna gépek, berendezések, raktárak, más fontos javak vagy értékek, vagy súlyos zavarok keletkezhettek volna a munkafolyamatban; d) szolgálati mulasztás, ha a közvagyonnak okozott kár nem haladja meg az 1000 lejt, azoknak az eseteknek a kivételével, amikor a cselekmény nyomán veszélybe kerültek, vagy veszélybe kerülhettek volna gépek, berendezések, raktárak, más javak vagy fontos értékek, vagy komoly zavarok keletkezhettek volna a munkafolyamatban. Ugyancsak kihágásnak minősül és ezen bizottságok hatáskörébe tartoznak az MTSZ-ek tulajdonát képező ingatlanok lakásaiban vagy azok közös berendezéseiben a tag vagy alkalmazott által szándékosan okozott rongálások, valamint a fent említett tettek valamelyikére való felbújtás, a szóban forgó tettekben való cinkosság, e tettek eltitkolása és azok előmozdítása.

2. Megpróbálják kibékíteni a feleket a BTK-ban felsorolt, a tagok vagy alkalmazottak által a munkahelyen elkövetett alábbi törvényszegésekben:[5] a) bántalmazás vagy más erőszak (180. szakasz, 2. bekezdés); b) testi sértés (181. szakasz) és gondatlanságból elkövetett testi sértés (184. szakasz 1. bekezdés); c) rágalmazás (206. szakasz); d) bizalommal való visszaélés (213. szakasz), amikor a kár értéke meghaladja az 500 lejt. Ugyancsak megpróbálják kibékíteni a feleket a következő, munkahelyen elkövetett törvényszegésekben, ha azokat *nem először* követték el: a) bántalmazás vagy más erőszak (180. szakasz 1.

[3] Az MTSZ alapszabálya 12. szakasza rendelkezéseinek megfelelően, a régi értelemben vett — ma már nem létező — ítélkező bizottságok hatásköre a következő volt: 1. a vezetőtanács által kártérítés fizetésére kötelezett tag és a szövetkezet közötti ezzel kapcsolatos viták; 2. a vezetőtanács által kiszabott fegyelmi büntetésekkel kapcsolatos viták; 3. a tag munkajavadalmazásával kapcsolatosan keletkezett viták eldöntése.

[4] L. a Tv. 11. szakaszának 1. és 3. bekezdése és a 15. szakasz 1. bekezdésének *a)* pontja és a 2. bekezdés.

[5] L. a Tv. 12. szakasza és a 15. szakasz *b)* pontja.

bekezdés); b) fenyegetés (193. szakasz); c) sértés (205. szakasz); d) bizalommal való visszaélés (213. szakasz), ha a kár értéke legfeljebb 500 lej. Amennyiben a bántalmazás vagy más erőszak (180. szakasz 1. bekezdés), a gondatlanságból okozott testi sértés (184. szakasz 1. bekezdés) és sértés (205. szakasz) eseteiben nem sikerült kibékíteni a feleket és az utolsó tárgyaláson, amelyen megpróbálták a békéltetést, a sértett személy kérte, hogy panaszát a bizottság oldja meg, ez ítélkezik az ügyben.

3. Ítélkeznek az MTSZ-ek és alkalmazottaik között felmerült következő munkaügyi viták esetében:[6] a) a munkaszerződés megkötésével és végrheajtásával kapcsolatos viták; b) a munkaszerződés felbontásával vagy a munkába való visszahelyezéssel kapcsolatos járandósági igényekből fakadó munkaügyi viták, abban az esetben, ha nem vonják kétségben az említett intézkedések indokoltságát és törvényességét.

4. Döntenek azoknak a panaszoknak az ügyében, amelyekkel a tsz-tagok a szövetkezet vezetőtanácsa ellen az ítélkező bizottsághoz fordultak, amennyiben:[7] a) a határozattal kötelezték a tagot a szövetkezetnek okozott károk megtérítésére; b) a határozattal a vezetőtanács megoldotta a tagnak a munkajavadalmazására vonatkozó kérését. Mindkét esetben a viszályok tárgyának értéke nem haladhatja meg az 5000 lejt.

A Tv. rendelkezései értelmében, nem tartoznak az MTSZ-ekben működő ítélkező bizottságok hatáskörébe a munkaszerződések felbontása elleni fellebbezések és bármilyen más a munkaszerződés felbontásával vagy a munkába való visszahelyezéssel kapcsolatos vita, azok a viták, amelyeket a törvény kifejezetten más jogszolgáltató szerv hatáskörébe utal, valamint a társulási részek visszaszármaztatására vonatkozó kérések eldöntésével kapcsolatos viták.

B) *Az MTSZ alapszabály 12. szakasza értelmében,* amely a Tv. életbelépése után is érvényben marad bizonyos fegyelmi ügyek vonatkozásában, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben olyan ítélkező bizottságok működnek, amelyek hatásköre a szövetkezet vezetőtanácsa által alkalmazott fegyelmi szankciók elleni panaszok eldöntésére terjed ki.

A Tv. — amelynek rendelkezései új alapokra helyezik a társadalmi bíráskodást Romániában, nemcsak az MTSZ-ekben, hanem az összes szocialista egységekben — nem tartalmaz semmilyen rendelkezést a fegyelmi viták eldöntésére, amiből arra lehet következtetni, hogy ezen ügyek megoldására nem az ítélkező bizottságok, hanem a megfelelő felettes szerv — a vezetőtanács határozata esetén, a közgyűlés, ezen utóbbi által alkalmazott fegyelmi szankciók elleni panaszok esetén pedig az MTSZ-ek megyei szövetségének tanácsa — illetékes. Az állami vállalatok és intézmények, valamint a kisipari termelőszövetkezetek tekintetében az ilyen jellegű megoldás pozitív visszhangra talált a romániai szakirodalomban. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tekintetében viszont a fenti megoldás nem bizonyult megfelelőnek, aminek következtében az MTSZ-ek Országos Szövetségének Tanácsa — az Igazságügyminisztérium, a Főügyészség és a Legfelsőbb Törvényszék véleményének kikérése után — úgy döntött, hogy az MTSZ-ekben továbbra is működni fognak az alapszabály 12. szakaszában előírt rendelkezések értelmében szervezett ítélkező bizottságok. E döntés indoklásául szolgálhat az a tény, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek egész sor gazdasági-szervezeti sajátossággal rendelkeznek, amelyek közül talán kiemelnénk a csak háromhavonként összeülő közgyűlés szerepét és hatáskörét, amely nem a legalkalmasabb szerv fegyelmi viták eldöntésére (e megállapítás nem vonatkozik adott esetben a fegyelmi szankciók alkalmazására), valamint azt a tényt, hogy egy tsz-tag egyazon cselekedete lehet fegyelmi vétség is, de általa okozhat a saját szövetkezetének anyagi kárt is. Ezen utóbbi eset szem előtt tartása azért is fontos, mert a felettes szerv hatáskörének elfogadása esetén, az egy és ugyanazon cselekedettel kapcsolatos vitákat két különböző jellegű szövetkezeti szerv oldaná meg; a kártérítési vitát a Tv. alapján működő ítélkező bizottság, a fegyelmi vitát pedig a felettes szerv. Ennek elkerülése végett született meg az MTSZ-ek Országos Szövetsége Tanácsának már említett döntése.

Az MTSZ-en belül tehát ma működnek kizárólag fegyelmi viták megoldásával foglalkozó ítélkező bizottságok is, amelyek lényegében függetlenek a Tv. által létrehozott ítélkező bizottságoktól. Annak elkerülése végett azonban, hogy két párhuzamosan létező ítélkező bizottság működjön minden MTSZ-ben, az Országos Szövetség Tanácsának utasításai értelmében, gyakorlatilag egy és ugyanazon bizottság oldja meg mind a kártérítési (és egyéb), mind pedig a fegyelmi szankció elleni panaszokat, azzal a különbséggel, hogy az első esetben a Tv. rendelkezései szerint, második esetben pedig az alapszabály szerint jön létre és működik az adott ítélkező bizottság. Fegyelmi viták eldöntése esetén, az ítélkező bizottság öt tagú, akik közül az egyik a titkár szerepét tölti be (az egyéb esetekben) — amint láttuk — a bizottság három taggal ítélkezik, a titkár pedig egy bizottságon kívüli személy, akinek tehát nincs szavazati joga.

Következésképpen, az MTSZ-ekben a fegyelmi felelősséggel kapcsolatosan felmerülő vitákat nem a felettes vezetőszerv, hanem az erre a célra külön létrehozott ítélkező bizottság oldja meg. A törvényhozás szempontjából ez lényegében azt jelenti, hogy a Tv. nem hatálytalanította egészében — csak részben — az MTSZ alapszabálya 12. szakaszában foglalt rendelkezéseket, tehát a fegyelmi felelősséggel kapcsolatos alapszabályi előírások továbbra is érvényben vannak.

II. Amikor a társadalmi együttélés szabályai elleni kihágások, illetve a BTK-ban megjelölt egyes cselekedetekben kell állást foglaljanak, az ítélkező bizottságok döntés alapján a társadalmi befolyásolás alábbi intézkedéseinek egyikéhez folyamodhatnak:[8] megrovás figyelmeztetéssel, ami abból áll, hogy a tettest megdorgálja és kilátásba helyezi, hogy — amennyiben a továbbiakban nem javul meg — szigorúbban lépnek fel ellene;

[6] L. a Tv. 13. szakasza és a 15. szakasz *c)* pontja.
[7] L. a Tv. 16. szakasza.
[8] L. a Tv. 27. szakasza.

b) 50-től 1000 lejig terjedő pénzbüntetés. Megjegyzendő, hogy ezen utóbbi intézkedés nem alkalmazható olyan kiskorú ellen, akinek nincs munkából származó jövedelme. Általában társadalmi befolyásolási intézkedéseket 14—16 éves kiskorúak ellen csak akkor szabad alkalmazni, ha megállapítást nyert, hogy tettüket ítélőképességük birtokában követték el. Még megemlítjük, hogy amennyiben az ítélkező bizottság társadalmi befolyásolási intézkedést foganatosított a munkahelyen elkövetett kihágások esetén, elrendelheti annak a munkahelyen történő kifüggesztését. A befolyásolási intézkedések alkalmazása nem zárja ki a fegyelmi szankciók alkalmazásának lehetőségét, sőt ha az ítélkező bizottság úgy véli, hogy a tsz-tagot ilyen értelemben is felelősségre kell vonni, úgy tájékoztatja vagy az MTSZ vezetőtanácsát — amennyiben egyszerű, nem felelős munkakörben dolgozó tsz-tagról van szó —, vagy pedig annak közgyűlését — ha a kérdéses cselekedetet, amely fegyelmi vétségnek is minősül, a vezetőtanács, az ellenőrző bizottság vagy éppen az ítélkező bizottság tagjai követték el, illetve ha a szövetkezetből való kizárás vagy bármely tag szavazati jogának felfüggesztéséről van szó. Az illetékes vezetőszerv dönt azután a fegyelmi szankció ügyében. Ha viszont az elkövetett cselekedettel a tag kárt is okozott a szövetkezetnek, az ítélkező bizottság kötelezi az illető személyt a kár megtérítésére.

Bár a Tv. nem rendelkezik e kérdésben, mégis úgy véljük, hogy — amennyiben vagyoni jellegű vita tárgyában dönt az ítélkező bizottság, lehetősége kell legyen, a részben elfogadott panasz esetén, megfelelő módon megváltoztatni a vezetőtanács határozatát.

Nincs és nem is lehet ugyanilyen lehetősége az ítélkező bizottságnak akkor, amikor fegyelmi ügyekben dönt, hiszen egy esetleges más, kisebb fegyelmi szankciót alkalmazni, ahelyett, amelyet a tag panasszal megtámadott, csakis a vezetőtanács illetékes. Ennek érdekében azonban, ha az ítélkező bizottság részben helyénvalónak találja a tsz-tag panaszát, köteles ajánlást tenni a vezetőtanácsnak, hogy az felülvizsgálja előző határozatát és — ha elfogadja az ítélkező bizottság javaslatát — enyhébb fegyelmi szankciót alkalmazzon.[9]

III. Az ítélkező bizottság megkeresése, attól függően, hogy milyen jellegű vitáról van szó, más-más személy joga. Így, amennyiben az MTSZ tagja (vagy alkalmazottja) a munkahelyen kihágást követett el a társadalmi együttélés szabályai ellen a bizottságot megkeresheti a szövetkezet vezetőtanácsa vagy a sértett személy, a munkaügyi jellegű jogviták esetén az érdekelt fél, a fegyelmi vita esetén pedig a szankcionált személy.

Az első esetben, a megkeresésnek a tettes személyének a megkeresésre jogosult személy általi ismeretétől számított 30 napon belül kell megtörténjen, de csakis a tett elkövetésétől számított egy éven belül. Az olyan bűncselekmények esetében, amikor az ítélkező bizottság megpróbálja a feleket kibékíteni, a sértett személynek két hónap áll rendelkezésre erre a célra, attól számítva, ahogy ő tudomást szerzett a tettes kilétéről.[10] Amikor munkaügyi jogvitáról van szó, a megkeresési idő, a munkatörvénykönyv szerint általában ugyancsak a 30 nap, a fegyelmi viták esetében pedig mindig 30 nap.[11]

Amennyiben a törvényes határidőn belül az erre jogosult személy valamely bűnüldöző szervet, a bíróságot vagy pedig egy más, nem illetékes, ítélkező bizottságot keresett meg, úgy azt érvényesnek kell tekinteni, az ügyet pedig az illetékes ítélkező bizottságnak kell megküldeni.

A bizottság elnöke kitűzi a tárgyalási határnapot és elrendeli a felek és, ha szükséges, a tanúk megidézését. A megkereséstől számított 30 napon belül a bizottság megpróbálja kibékíteni a feleket. Ugyancsak legfeljebb 30 napon belül kell döntenie a hatáskörébe tartozó különböző ügyekben, amit a megkeresés vagy sikertelen kibékítés napjától kell számítani.[12]

Azokban az ügyekben, amikor a bizottság előtt békéltető eljárás folyik, arra kell törekedni, hogy a felek kibéküljenek, amit — ha megtörtént — jegyzőkönyvbe kell foglalni. Ugyancsak jegyzőkönyvbe kell foglalni azt is, ha a felek valamelyike kötelezte magát az okozott anyagi kár megtérítésére, pénzösszeg fizetésére vagy egy adott dolog átadására. A jegyzőkönyvet a felek aláírják.

Abban az esetben, ha a békéltető eljárás nem járt eredménnyel és nem kérték, hogy az ügyben az ítélkező bizottság döntsön, vagy amennyiben két egymás után megjelölt **határidőre** csak a sértett **személy vagy** — adott esetben — a felperes jelenik meg s a másik fél igazolatlanul hiányzik a bizottság egy jegyzőkönyvet készít, amely igazolásul szolgál a bíróság megkeresésére. A sértett személynek vagy — adott esetben — a felperesnek két egymás után következő határidőben történő indokolatlan távolmaradása a panasz vagy kérés visszavonásának tekintendő. Békéltető eljárás esetén, amennyiben a felek 30 napon belül nem békültek ki, az érdekelt fél a bírósághoz fordulhat, ahol fel kell mutassa az ítélkező bizottság által kibocsátott igazolást arról, hogy e békéltető eljárás nem történt meg 30 napon belül.[13]

Az ügynek a bizottság előtt történő megvizsgálása a következőképpen valósul meg. Az elnök előterjeszti a megkeresés lényegét, utána meghallgatják a feleket és a tanúkat (ezen utóbbiak vallomását írásba kell foglalni, amit ők és az elnök ír alá), majd bármilyen más bizonyítékot megvizsgálnak, ami az ügy megoldásához szükséges. Az eljárás alatt a bizottság elé hívott személyeknek a felek kérdéseket tehetnek fel. A tárgyalás elhalasztása esetén, ennek indokai megjelölésével jegyzőkönyvet kell kiállítani. A bizonyítékok megvizsgálása után, az elnök szót ad a feleknek, s ha szükségesnek látja, a tárgyaláson jelenlevő más személyeknek.

A tárgyalás e bizottságok előtt román nyelven történik. Azon területi-közigazgatási egységekben ahol más nemzetiségek is élnek, biztosított az adott nemzetiség anyanyelvének használata. Amennyiben a felek valamelyike nem ismeri azt a nyelvet, amelyen a tár-

[9] L. az MTSZ belső rendszabályzata 40. szakasza 3. bekezdése, amely — a Tv. életbelépéséig — ugyanilyen szabályt tartalmazott a vagyoni jellegű viták esetére is (amit a jogirodalom kifogásolt).

[10] L. a Tv. 30. szakasza 1. és 2. bekezdése.

[11] L. az MTSZ belső rendszabályzata 33. szakaszának 2. bekezdése.

[12] L. a Tv. 31. szakasza.

[13] L. a Tv. 35. szakasza.

gyalás folyik, tudomást szerezhet az ügycsomóról és a bizottság előtt beszélhet fordító segítségével.

Ha megállapítást nyert, hogy a cselekedetet elkövették, és a tettes hibás, az illető bizottság a törvényben megállapított intézkedések valamelyikét foganatosítja, amelyekre a fentiekben már hivatkoztunk. Akkor viszont, ha a megjelölt személy nem bizonyult hibásnak vagy a tettet nem az illető személy követte el, valamint, ha a megkeresés a törvényes határidő lejárta után történt a bizottság elrendeli az *ügycsomó lezárását.* Munkaügyi vagy anyagi természetű jogviták esetén az ítélkező bizottság egészben vagy részben *helyt ad* a panaszttevő kérésének, illetve a fellebbezésnek vagy *elutasítja* azt.[14] A fegyelmi vétségek esetén, amennyiben megállapítást nyert, hogy a tag nem követte el a felrótt cselekedetet amiért a vezetőtanács szankcionálta, vagy ha a vezetőség által foganatosított intézkedések nem tartoznak annak hatáskörébe, a vezetőtanács határozatát *megsemmisíti.* Amennyiben a vezetőtanács túl magas szankciót alkalmazott a tag ellen, a bizottság *helyt ad* a panasznak és — amint már fentebb láttuk — ajánlja a vezetőtanácsnak az alkalmazott szankció felülvizsgálását.[15]

IV. Az ítélkező bizottság határozatait a jelenlevő 3 tagjának szavazattöbbségével hozza.[16] Az MTSZ alapszabály 12 szakasza alapján működő, tehát fegyelmi vitákat eldöntő ítélkező bizottság a panasz megoldásánál rétszvevő tagok szavazattöbbségével dönt.[17] Ezen utóbbi szabályt külön aláhúzzuk, mivel — mint már láttuk — fegyelmi ügyek esetében elvben a bizottság nem három, hanem öt tagból áll. A határozatnak tartalmaznia kell a termelőszövetkezet elnevezését, a bizottság tagjainak és titkárának nevét (fegyelmi ügyeket tárgyaló bizottságnál a titkár is tag), a felek nevét, illetve elnevezését, az általuk előterjesztett véleményeket, a tényállás vagy vita lényegének leírását, az előterjesztett bizonyítékokat, az alkalmazott törvények szövegeit, a döntést és a hirdetés idejét, valamint a használható fellebbezési formát és azt, hogy a döntés kihirdetése a felek jelenlétében történt-e. A határozatot a bizottság tagjai és titkára írják alá és közlik a hirdetésről hiányzó féllel.

Az ítélkező bizottság határozatának kihirdetése után azt nem lehet megváltoztatni a bizottság egy másik határozatával s az esetleges hibákat csakis a határozat törvényes úton történt megtámadásával lehet kiigazítani. Ettől az időponttól folyik a végrehajtás kérésére vonatkozó jog elévülési ideje stb.

Az ítélkező bizottság határozatai ellen az érdekelt fél a határozat kihirdetésétől vagy annak a féllel való közlésétől számított 15 napon belül az illetékes bírósághoz[18] fordulhat panasszal a következő esetekben: a) amikor a határozat a társadalmi együttélés elleni szabálysértésekre vagy a BTK-ban foglalt cselekményekre vonatkozik, valamint, ha az adott ügyet a bírói szervek befolyásolási intézkedés meghozatala érdekében megküldték a bizottsághoz; b) amikor a határozat munkaviszályokra vonatkozik, amelyek tárgyának értéke 1000 lejnél nagyobb, vagy pénzben fel nem értékelhető; c) amikor a határozat fizikai (természetes) személyek közötti vagyonjogi vitás ügyekre vonatkozik.[19]

A panaszt az ítélkező bizottságnál kell benyújtani, amely azt nyomban megküldi, az ügycsomóval együtt, az illetékes bíróságnak, amely kitűzi a tárgyalási határnapot, megidézi a feleket, kivizsgálja az ügyet és — ha szükséges — újabb bizonyítékokat szerez be, majd pedig jogerős határozatot hoz.[20]

Amennyiben fegyelmi szankciót tartalmazó vezetőtanácsi határozat elleni panasz tárgyában döntött az ítélkező bizottság, ennek határozata ellen az érdekelt fél panasszal (a tag), illetve megkereséssel (az MTSZ) a megyei szövetkezeti szövetség tanácsához fordulhat, amely — végrehajtó büróján keresztül — megvizsgálja az ügyet (amit saját kezdeményezésre is megtehet). Amennyiben a végrehajtó bíró arra a megállapításra jut, hogy a bizottság határozata sérti a törvényes előírásokat, felfüggeszti a határozat végrehajtását és elrendeli a panasz újrafelülvizsgálását az ítélkező bizottság által, megjelölve a megoldás helyes útját.[21]

A bizottságok azon határozatai, amelyek ellen határidőn belül nem nyújtottak be panaszt, jogerősek és végrehajtó erővel bírnak. Amennyiben a határozattal társadalmi ráhatási intézkedést foganatosítottak a tsz-tagokkal vagy a szövetkezet alkalmazottaival szemben, azt közlik az MTSZ vezetőtanácsával, hogy a munkaközösség tudomására hozzák.

A munkaügyi jogviták megoldására hozott határozatok *végrehajthatóak.* Ugyanakkor *jogerősek* is e határozatok, amennyiben a munkaviszály tárgyának értéke nem haladja meg az 1000 lejt, Az ilyen határozatokat ugyanaz a bizottság újból felülvizsgálhatja a szövetkezet ellenőrző bizottságának a határozat kihirdetésétől számított 30 napon belüli megkeresésére. Amennyiben az ezután hozott határozatot megalapozatlannak vagy törvényellenesnek tartja, a kihirdetéstől számított 60 napon belül az ügyész hivatalból, vagy az érdekelt fél kérelme alapján, megkeresheti a bíróságot, amelynek az ügyben hozott határozata jogerős.[22]

Amikor a határozatnak az ítélkező bizottság általi kihirdetése után ugyanazon cselekedetért büntető eljárást indítottak az ítélkező bizottság által hozott határozat végrehajtását felfüggesztik a büntetőper letárgyalásáig, ha pedig elítélésre kerül sor, a határozatot jogszerint visszavontnak kell tekinteni.

Az ítélkező bizottságok jogerőre emelkedett határozatai, valamint a felek kibékülése esetén felvett jegyzőkönyvek, amennyiben az alperes kötelezte magát az okozott kár megtérítésére, pénzösszeg fizetésére vagy valamely ingóság átadására, minden alakiság teljesítése nélkül hajtandók végre, éppúgy, mint az

[14] L. a Tv. 37. szakasza és az MTSZ belső rendszabályzatának 40. szakasza.
[15] L. az MTSZ belső rendszabályzata 40. szakasz 3. bekezdése.
[16] L. a Tv. 40. szakasza.
[17] L. az MTSZ belső rendszabálya 41. szakasza.
[18] „Bíróságon" értjük az alapfokon ítélkező igazságszolgáltató szervet, amely az egyes megyékben és Bukarest municipiumban működik. Ezek számát és területi körzetüket minisztertanácsi határozat állapítja meg. Ezektől meg kell különböztetni a megyei törvényszékeket. (L. az 1968. december 27-i 58. számú törvény a bírósági szervezésről.)
[19] L. a Tv. 41. szakaszát.
[20] L. a Tv. 41. szakaszának 2. bekezdése.
[21] L. a MTSZ alapszabálya 12. szakasza és a belsőrendszabályzat 42. szakasza.
[22] L. a Tv. 43. szakasza.

1000 lejt meg nem haladó tárgyú munkaviszályok ügyében hozott határozatok.

Azon végrehajtó erővel bíró határozatokat, amelyekkel az MTSZ számára jogokat ismertek el vagy nyújtottak, éppúgy, mint azon határozatokat, amelyek alapján 50 lejtől 1000 lejig terjedő pénzbüntetésre kötelezték a tsz-tagot (vagy alkalmazottat), végrehajtás céljából közlik az arra jogosított szervekkel. A pénzbírságokat az állami költségvetés javára kell befizetni. Az olyan határozatok, amelyek alapján társadalmi ráhatási intézkedést foganatosítottak, jogerőre emelkedésük időpontjától számított egy év eltelte után már nem hajthatók végre. Abban az esetben pedig, ha az ilyen intézkedést elrendelő határozat jogerőre emelkedésétől számított egy éven belül a tettes nem követ el egyetlen kihágást vagy a BTK-ban meghatározott egyetlen cselekményt sem, úgy tekintendő, hogy a ráhatási intézkedést nem foganatosították.

*

Amint az eddigiekből is kitűnik, az MTSZ-ekben működő ítélkező bizottságok hatásköre nemcsak a tagsági viszonyokból eredő vitás ügyek megoldására terjed ki, hanem azon túlmenően olyanokra is, amelyek ezen minőségtől függetlenül adódhatnak a szövetkezetben dolgozók között vagy ezek és a szövetkezet között. Ezzel magyarázható, hogy a Tv. szerint, a dolgok természetéből adódó néhány kivételtől eltekintve, az általunk vizsgált ítélkező bizottságok hatásköre az állami és egyéb szocialista egységekben működő ítélkező bizottságokéhoz hasonló.

Következésképpen, itt nem speciális termelőszövetkezeti jogi intézményről, hanem egységes törvény által szabályozott általános hatáskörű társadalmi jogszolgáltató szervről van szó, amelynek az MTSZ-ekben csak bizonyos sajátos vonásai vannak. Egyetlen speciális jellegű vonás e tekintetben a fegyelmi vitás ügyeket megoldó ítélkező bizottságok létezése, amelyek — mint már láttuk — az MTSZ alapszabály rendelkezései alapján szerveződnek és működnek. hogy a helyi államigazgatási szervek ilyen irányú hatásköre, a jelenlegi szabályozás értelmében, teljesen kizárt. Valóban, míg a legfontosabb vagyoni vitákban megvan annak a lehetősége, hogy az ügyet akár alsó fokon, akár pedig az ítélkező bizottság határozata felülvizsgálásaként a (járásbíróságnak megfelelő) helyi bíróságok döntsenek, addig sem a Tv. sem pedig az alapszabály nem tartalmaz egyetlen olyan szabályt sem, amelynek értelmében bizonyos, a tag és a szövetkezet között felmerült vitás ügyet a megyei (vagy még kevésbé a községi) néptanács végrehajtó bizottsága oldana meg. Erre nincs lehetőség sem jogorvoslatként, sem pedig alapfokú megoldásként. Ezzel szemben, mint a szövetkezeti demokrácia kiszélesítésének és elmélyítésének egyik lényeges momentuma, a belső normák biztosítják annak lehetőségét, hogy az alapszabály 12. szakasza értelmében működő ítélkező bizottságok határozatai (éppúgy mint egyes közgyűlési határozatok) ellen az érdekelt fél a megyei szövetkezeti szövetség tanácsához fordulhasson panasszal, illetve megkereséssel.[23]

Az MTSZ-ekben működő ítélkező bizottságok létrehozása teljes egészében indokolt, hiszen a tsztagok esetében is, éppúgy mint az egyéb állampolgárok vitái a kártérítési ügyekben, javadalmazás ügyében stb., valamint a munkahelyen elkövetett kihágások esetében nem a bíróságokra, hanem e sajátos társadalmi ítélkező szervre tartozik. Helytelen lett volna tehát az egyéb állampolgárok vitáinak eldöntésére létrehozni az ítélkező bizottságokat, a tsz-tagok vitáinak eldöntését pedig esetleg bíróságokra bízni. Ez annál is indokoltabb, hiszen — ahogy arra már rámutattunk — a szóban forgó s általában a jogviták nem bírálhatók el a helyi államigazgatási szerveknél.

Egyetlen napirenden levő probléma az ítélkező bizottságok személyi összetételének kétévenkénti helyes megválasztása és különösen a bizottság tagjainak megfelelő támogatása, „szakmai" irányítása a törvények és az alapszabály rendelkezései tiszteletbentartása, a való helyzetnek megfelelő ítélethozatal céljából.

Bár az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a jól megszervezett és szakmailag támogatott ítélkező bizottságok sikerrel töltik be hivatásukat és viszonylag jelentéktelen azoknak az eseteknek a száma, amikor vaalmelyik fél elégedetlen a hozott döntéssel, és ennek következtében a bírósághoz fordul a vita végleges eldöntése végett, mégis korai lenne általános következtetéseket levonni az MTSZ-ekben működő ítélkező bizottságok, mint sajátos társadalmi jogszolgáltató szervek munkáját illetően. A közel egyéves tapasztalat még nem alkalmas annak megállapítására, hogy mely tekintetben és milyen mértékben válik szükségessé a jelenleg hatályban levő törvény módosítása. Egy dolog azonban bizonyos — és ezt szeretném befejezésül kiemelni — éspedig, hogy ezen ítélkező bizottságok megszervezése és működése egy igen határozott lépést jelentett előre általában a szocialista demokrácia és különösen pedig a szövetkezeti demokrácia kiszélesítése, elmélyítése terén. Egy olyan történelmi folyamatnak egy részecskéje ez, amelyet különösen az 1965. évi IX. pártkongresszus indított el Romániában s amely jelentős mértékben terebélyesedik, erősödik és egyre határozottabb és konkrétebb formákat ölt a Román Kommunista Párt 1969. évi X. Kongresszusa által foganatosított intézkedések gyakorlati megvalósítása által. Az általunk megvizsgált kérdésben ez az igazságszolgáltatásnak népközelbe hozását jelenti, azt, hogy a dolgozók maguk az általuk választott szerveken keresztül próbálják megoldani vitás ügyeiket, ami a néptömegeknek az állami és társadalmi ügyek intézésében való közvetlen részvételének egyik sajátos megjelenési formája.

Lupán Ernő

[23] A szövetkezeti szövetségek hatásköréről l.: Lupán Ernő: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szövetségei Románia Szocialista Köztársaságban, J. K., 1967. évi 3—4. száma.

JOGIRODALOM

*Beér János: Szocialista államépítés**

Beér János professzornak, a magyar államjogászok 1966. februárjában váratlanul elhunyt nesztorának 13 tanulmányát gyűjtötték össze és bocsátották a fenti című kötetben közre a szerkesztők. A gyűjtemény élén Szabó Imre akadémikus önálló tanulmánynak is beillő előszóban baráti érzülettől áthatott szavakkal, magas színvonalú összegező értékelést nyújt Beér János tudományos pályájáról, a szocialista államépítés, a tudományszervezés és jogi felsőoktatás szolgálatában kifejtett sokrétű elméleti és gyakorlati munkásságáról, megkapó emberi egyéniségéről. Tárgykörük különbözőségei alapján a szerkesztők három csoportba sorolták a kötetbe felvett munkákat. *„Az alkotmány és az alkotmányfejlődés"* c. első részben két tanulmány, *„Az országgyűlés és a tanácsok"* c. második részben öt tanulmány, *„Az államigazgatás szervezete és munkamódszerei"* c. harmadik részben pedig hat tanulmány kapott helyet. A kiadványt *Beér János* felszabadulás utáni irodalmi munkásságának válogatott *bibliográfiája* zárja le. A tanulmányok közül kettő történeti tárgyú, a többi élő problémák vizsgálatát tartalmazza. Egy tanulmány 1948-ban látott napvilágot, egyet a kötet közöl először, tizenegy pedig 1958 után jelent meg a különböző folyóiratokban.

1. A két történeti tárgyú tanulmány közül *„A felszabadulástól az alkotmányig"* című, a kötet elejére került. Az alkotmány 10. évfordulóján az Állam és Igazgatásban publikált munka — utalva a népi demokratikus gazdasági-társadalmi és politikai forradalmi átalakulás meghatározó mozzanataira — elsősorban az államszervezetnek a felszabadulástól az alkotmányig végbement fejlődéséről nyújt átfogó képet.

2. Népidemokratikus alkotmányunk elfogadásának 10. évfordulója felélénkítette az alkotmány-törvény iránti tudományos érdeklődést. Szabó Imrének „Az alkotmány helye népidemokratikus jogrendszerünkben" c., az évforduló alkalmával elhangzott előadása[1] ráirányította a figyelmet az alkotmány jogi jellegével és normatív erejével összefüggő problémák vizsgálatának fontosságára. Ebben a gondolatkörben született *Beér Jánosnak „Népköztársasági alkotmányunk normatív jellegéhez"* c., az ELTE Jogi Karának 1959. novemberi tudományos ülésén előadott és az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjének 1960. évi 2—3. számában publikált, gondolatokban rendkívül gazdag, számos ma is élő problémát és megvalósítandó követelményt feltáró tanulmánya.

Az alkotmányi rendelkezések tartalmi különbözőségeit, a jogalkotás és a jogalkalmazás széles körű tényanyagát figyelembe véve mutatja be szerző az alkotmány rendelkezéseinek megvalósulási módozatait és biztosítékait, a realizálódás esetleges nehézségeit és fogyatékosságait. Felhívja a figyelmet arra, hogy bővítenünk és erősítenünk kell az alkotmány végrehajtásának érdemi ellenőrzésére hivatott intézményeket. Tisztázandónak és ezt követően szabályozandónak tartja azt a kérdést is, hogy miképpen történjék a jogalkalmazás (pl. a bírói ítélkezés) során a tartalmilag alkotmányellenesnek tűnő, de formailag törvényes (tehát a megfelelő jogalkotó szerv által az előírt eljárásban kibocsátott) jogszabályok hatálytalanságának megállapítása. Ezek és a hasonló elemzések meggyőzően bizonyítják a tanulmányban, hogy az alkotmány jogi jellegének, normatív erejének követelménye és valósága elszakíthatatlan kapcsolatban áll a szocialista alkotmányosság igényével és tényével.[2] Az alkotmány maradéktalan megvalósításának követelménye azonban csak akkor állítható fel eredményesen, ha az alkotmány megfelelően tükrözi, sőt előre jelzi a gazdasági, társadalmi és politikai viszonyokban végbemenő alapvető változásokat. A szocialista alkotmányos élet ezért nem nélkülözheti az alkotmány időnkénti módosítását, illetőleg nagyobb fejlődési szakaszonként új alkotmány kidolgozását.

3. Beér János sokirányú tudományos munkásságának gerincét mindvégig a népképviseleti-államhatalmi szervek vizsgálata alkotta. *„A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945—1960)"* c. nagy monográfiáját is erről a témáról írta. Méltó reprezentánsai a szocialista népképviselettel foglalkozó nagyszámú munkáinak azok a tanulmányok, amelyeket a kötetnek „Az országgyűlés és a tanácsok" című részében találunk. Tartalmi és logikai szempontból egyaránt helyeselhető, hogy az itt közölt tanulmányokat *„Az államhatalmi szervezet egysége a Magyar Népköztársaságban"* c. cikk vezeti be. Ebben az 1960-ban írt tanulmányában szerző észrevehetően hármas célt követ. Rendszerezett összefoglalását nyújtja a helyi és a központi szocialista népképviseleti-államhatalmi szervek egységes rendszerére vonatkozó elméletnek, pontos áttekintést ad arról, hogy az országgyűlésre, az Elnöki Tanácsra és a tanácsokra vonatkozó hatályos jogszabályok mennyiben követik és hogyan fejezik ki ezeket a követelményeket. Végül — amint ezt Beér János szinte kivétel nélkül valamennyi élő problémákkal foglalkozó munkájában teszi — gondosan alátámasztott javaslatokat (pl. egy-egy magasabb fokozatú tanács országgyűlés előtti beszámolása, a megyei szintű tanácsfunkcionáriusok részvételi lehetősége az országgyűlés ülésein akkor is, ha nem országgyűlési képviselők, a felettes tanácsok irányító és felügyeleti munkájának tartalmasabbá tétele stb.) fejt ki az elméleti és a jogszabályi követelmények hatékonyabb realizálása érdekében.

4. „A népképviseleti rendszer fejlődésének iránya a szocialista államban" c. tanulmány első részében általános elvi problémákat boncolgat, második része pedig a magyar országgyűlés szerepének fokozását célzó hatásköri és eljárásrendi elképzeléseket, valamint

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1968. 345 p.

[1] Megjelent a Jogtudományi Közlöny 1959. évi 10—11. számában.

[2] Vö.: *Bihari Ottó:* Alkotmányosság és törvényesség Jogtudományi Közlöny 1960. évi 10. sz.
Szabó Imre: A szocialista alkotmány helye a jogrendszerben. Megjelent „A szocialista alkotmányok fejlődése" (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1966.) c. kötetben.
Ádám Antal: A legfelsőbb népképviseleti szerv fejlődése az európai szocialista országokban. Állam és Igazgatás 1968. évi 6. sz.

az országgyűlési bizottságok jelenlegi és kívánatos helyzetének, szerepének és tevékenységi formáinak elemzését tartalmazza.

Bár tanulmányában erre nem utal, szerzőt az országgyűlés és az országgyűlési bizottságok szerepének növelésére, az országgyűlés, az országgyűlési bizottságok és az egyéb központi állami szervek viszonyára vonatkozó vizsgálódások végzésében politikai életünk általános fejlődési tendenciái mellett, illetőleg ezek keretében feltételezhetően ösztönözték „az országgyűlés és az országgyűlési képviselők munkájáról" szóló 1956. évi 1. sz. Ogy. határozatnak azok a rendelkezései, amelyek — többek között — megbízták az országgyűlés jogi, igazgatási és igazságügyi állandó bizottságát, hogy a megfelelő állami szervek bevonásával dolgozzon ki javaslatot az országgyűlés, az Elnöki Tanács és a Minisztertanács működésének összehangolásához és működési területeik megfelelő elhatárolásához szükséges állami rendelkezésekre, s azokat legkésőbb 1957. április 1-ig terjessze az országgyűlés elé. Az 1956. évi ellenforradalmi események megakadályozták e célkitűzések teljesítését. Az országgyűlés 1957. május 11-én tartott ülésén pedig akként határozott, hogy az 1956. évi 1. sz. Ogy. hat-ban megjelölt javaslatok „későbbi időpontban kerüljenek az országgyűlés elé". Ismeretes, hogy sem az országgyűlés, az Elnöki Tanács és a Minisztertanács viszonyára és működési kapcsolataira, sem az országgyűlési képviselők jogaira és kötelességeire vonatkozó, az 1956. évi 1. sz. Ogy. hat-ban kidolgozni rendelt jogszabályok mind ez ideig nem születtek meg. Nem tagadhatjuk, hogy e jogszabályok megalkotásának elmaradása is csupán része és egyik megnyilvánulása közjogi jogalkotásunk viszonylagos lassú előrehaladásának. Természetes viszont, hogy az eddig nem szabályozott, vagy nem megfelelő szintű jogszabállyal rendezett, illetőleg elavult szabályozású közjogi viszonyoknak a fejlődés újszerű igényeit kielégítő jogszabályi rendezésére most már csak az MSZMP 1966. novemberében tartott IX. kongresszusán kidolgozni javasolt új alkotmány elfogadása után kerülhet sor.

Elméleti értékük mellett ezért bírnak különleges gyakorlati aktualitással *Beér Jánosnak* az alkotmány születésének 10. évfordulójára szervezett tudományos ülésszakon előadott, majd a Magyar Tudomány 1959. évi 10. számában publikált tanulmányának *de lege ferenda* javaslatai és azok az indítványai is, amelyek az eddigi szabályozottság keretében kívánják az országgyűlés, az országgyűlési bizottságok és az egyéb központi állami szervek eljárási formáit tökéletesíteni, működésük hatékonyságát növelni.

5. *„A legfelsőbb népképviseleti szerv fejlődésének távlatai a szocialista államban"* c. tanulmány sajátos jellegű. Amint ez az 1963. évi eredeti publikációnak[3] a címet követő zárójelbe tett megjegyzéséből kitűnik, Beér János ezt a munkáját *előtanulmánynak* szánta az e témáról írandó monográfiájához. Fejtegetései tehát részben arra irányultak, hogy felrajzolják a készülő monográfia kereteit, szerkezeti felépítését, felsorakoztassák azokat a legfontosabb problémákat, amelyekre a monográfiában választ kívánt adni. A tanulmány bevezető megjegyzéseiből azt is megtudjuk, hogy szerző a szocialista állam legfelsőbb népképviseleti szervének fejlődési távlatait oly módon kívánta feldolgozni, hogy a szocialista államok e szervei közös vonásainak összegezése mellett elsősorban a Magyar Népköztársaság adottságait, a magyar országgyűlés munkájának eddigi tapasztalatait merje fel és a magyar országgyűlés előtt álló fejlődési lehetőségeket és követelményeket határozza meg. Sajnos Beér János nem fejezhette be e problémák monografikus feldolgozását.

Ehelyütt nem ismertethetem azokat a sokszínű problémákat, amelyeket Beér professzor az országgyűlés létrejöttének módja, megalakulása, szervezete, feladatköre, működési rendje, aktusai, az országgyűlés és az egyéb állami szervek, az országgyűlés és a társadalmi szervek, valamint a lakosság viszonya, továbbá az országgyűlési képviselők jogi helyzete stb. körében feldolgozni szándékozott. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy az előtanulmány korántsem egyszerű felsorolása a feldolgozásra váró témáknak. Szerző ugyanis egyrészt felvázolta azt az elvi szemléleti bázist, amelyre alapozva kívánta felépíteni munkáját, másrészt számos újszerű probléma felvetésével és a felvetett kérdések megoldásának körvonalazásával a monográfia megírásának hiányában is hasznos tájékoztató és gondolatébresztő szerepet, gyümölcsöző gyakorlatalakító hatást tölthetett és tölthet be az előtanulmány.

Illusztrálásként hadd emeljem ki ezek közül az alábbiakat. A burzsoá és a szocialista képviseleti rendszer közötti különbségek felvázolása után lerögzíti szerző, hogy a bemutatott különbözőségek ellenére a szocialista állam legfelsőbb népképviseleti szervének munkájában, különösen a munkamódszerek továbbfejlesztésében felhasználhatunk olyan szervezeti és szervezési tapasztalatokat is, amelyeket a burzsoá parlamentek története hozott felszínre. E szervezeti-szervezési megoldások leggyakrabban ugyanis éppen a szocializmus körülményei között telítődnek meg valóságos tartalommal. Megoldandó feladatként jelölte meg Beér János a legfelsőbb népképviseleti szerv *alkotó, irányító, ellenőrző* tevékenysége tartalmi elemeinek részletes kidolgozását. Szükségesnek látta e fő kérdéshez kapcsoltan annak vizsgálatát, hogy milyen politikai és milyen szakmai erőket kell az említett rendeltetés eredményes betöltése érdekében működtetni. Felvethető — szerinte — ugyanis a kérdés, hogy a népképviselet mint vezető eszme nem módosul-e a szocialista állam előrehaladása során. Nem kell-e a képviseleti gondolatot a területi elven túlmenően is kifejleszteni és gondoskodni a különböző *termelési tényezők*, a különböző szakmai ágazatok — közöttük a tudományok és a művészetek — képviseletéről. Olyan részletkérdések is felmerülnek szerző megállapítása szerint, hogy nem lenne-e szükséges az alsóbb és a felsőbb képviseleti szervek között a személyi kapcsolatot oly módon is biztosítani, hogy a felsőbb szervek tagjainak bizonyos hányadában a delegálást, vagyis a közvetett választást alkalmazzuk.

Szerző szemléletének sokoldalú-

[3] L. Acta Facultatis Politiko-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominate. Tomus V. Fasciculus 2. Tankönyvkiadó, Budapest 1963. 5. old.

ságára, az összefüggések sokrétűsége iránti érzékére jellemző, hogy vizsgálódásait ki kívánta terjeszteni arra is, hogy az előtanulmányban vázolt fejlődési tendenciák *milyen feltételek* biztosítása mellett bontakozhatnak ki. Ebben a körben különösen az alábbiak tanulmányozását tartotta szükségesnek.

a) Milyen összefüggésben áll a szocialista demokrácia továbbfejlődése és a szocialista népképviseleti rendszer előrehaladása a demokratikus közszellem általános erősödésével és bővülésével, a politikai közömbösség elleni harc eredményességével, a közügyekért való felelősségviselés tudatának erősödésével.

b) Milyen jelentősége van a demokratikus fejlődés szempontjából a kritikai közszellem kibontakozásának és folyamatos érvényesülésének. Milyen ellenőrző és szabályozó funkciója lesz a bírálatnak és az önbírálatnak a demokratikus fejlődés távlataiban.

c) Milyen szerep vár a fenti előfeltételek megvalósulásában a szocialista sajtóra és az egyéb hírközlő szervekre. Milyen elvi és gyakorlati követelményeket kell velük szemben állítanunk, amelyek érvényesítése nélkül nem tölthetik be a rájuk váró feladatokat.

6. Elvi és gyakorlati szempontból egyaránt nagyfontosságú problémák vizsgálatát és a tanácsi munka tökéletesítésének mellőzhetetlen követelményeit tartalmazza *„A tanács és a végrehajtó bizottság egymáshoz való viszonya”* c., az ellenforradalom után újra induló Állam és Igazgatás 1959. áprilisában megjelent 1. számában publikált tanulmány. A tanács és a végrehajtó bizottság kapcsolatának sokoldalú elemzése e szervek működésének folyamatában tárja fel azokat az elemeket, amelyeknek érvényesülniük kell a tanács és a végrehajtó bizottság között egyrészt mint irányító szerv és alárendelt szerv közötti viszonyban, másrészt pedig mint szervezetileg is egymáshoz kapcsolódó, feladataik ellátásában kölcsönösen egymásra szoruló, egymás tevékenységét kiegészítő szervek életében.

Amikor a tanulmány összegyűjti és lerögzíti a végrehajtó bizottságnak az eredményes tanácsi munka feltételei megteremtését szolgáló tájékoztató, előkészítő, javasoló, illetőleg a tanácsi döntések végrehajtásának szervezésére, ellenőrzésére irányuló teendőit és e kötelezettségek hatékony teljesítéséért viselendő felelősségét, hangsúlyozottan figyelmeztet arra is, hogy „a tanács és a végrehajtó bizottság közötti viszony helyes tartalmának és formáinak kialakulása nemcsak a végrehajtó bizottságon, de nem kevésbé magán a tanácson is múlik”. (156. old.)

Tanácsaink és más szocialista tanácsrendszerek gazdag tapasztalatain nyugosznak szerzőnek azok az indítványai (a tanácstagok képzettségének és felelősségének fokozása, a tanács saját munkaprogramjának és munkatervének kidolgozása, meghatározott tanácsi döntések előkészítésére vagy valamely tanácsi szerv munkájának megvizsgálására tanácsi ideiglenes bizottság gyakoribb kiküldése, az alsóbb tanácsok és az egyéb tanácsi szervek rendszeres beszámoltatása stb.), amelyek a tanács önkezdeményezésének, a tanácsi reális döntések kialakításának, a hatékony tanácsi irányítás és felügyelet megvalósításának fokozására irányulnak.

A szervezeti és működési feltételek és követelmények tárgyalása után nem kerülte el Beér János a magyar tanácsrendszer egy évtized múltán is legizgalmasabb kulcskérdését, a tanács és a tanácsi szervek *hatásköre* rendezésének problémakörét sem. Tanácsrendszerünk napirenden levő új törvényi szabályozása és ennek keretében a tanácsok és a tanácsi szervek hatáskörének — a tanácsok tekintélyének és szerepének növelését, az alsóbb szintű tanácsi szervek önállóságának és felelősségének fokozását szolgáló — vertikális és horizontális rendezése során feltétlenül hasznosítanunk kell azokat a rendszerbe foglalt elvi jellegű következtetéseket, amelyeket. Beér János a tanácsi hatáskörök eljövendő szabályozására vonatkozóan e tanulmányában megállapított.

7. A tanácsi szervek helyzetére és tevékenységére irányuló elméleti elemzések és ténykutatások összekapcsolásának hasznosságáról tanúskodik a kiadvány második részének zárótanulmánya, amely *„A közvetlen demokrácia érvényesülése tanácsaink szakigazgatási szerveinek működésében”* címet viseli. Kiindulva azokból a nagyfontosságú következtetésekből, amelyeket „A tanácsok időszerű kérdéseiről” 1955. májusában Szegeden tartott ankéton Kovács István professzor a tanács, a végrehajtó bizottság és a szakigazgatási szervek tömegkapcsolatainak lehetőségeire nézve leszűrt, több megye, néhány város és fővárosi kerület összegyűjtött tapasztalatai alapján mutatja be szerző a kereskedelmi osztályok, az egészségügyi és szociálpolitikai szakigazgatási szervek, az ifjúságvédelmi és gyámhatósági teendőket végző tanácsi szakigazgatási szervek, a művelődésügyi igazgatás, a kommunális irányítás, az általános igazgatás és a tanácsi mezőgazdasági igazgatás mellett az 1950-es évek végén kiépült tömegkapcsolati formákat.

Jelenleg is nagy érdeklődésre tarthatnak számot a változatos kezdeményezésekkel és kísérletekkel összefüggésben felvetett problémák és megoldási javaslatok. A tanácsi szervek és a szakszervezetek együttműködési formáinak tökéletesítése érdekében pl. indokoltnak vélte szerző, hogy a legújabb tapasztalatok hasznosítására az irányító szervek munkabizottságot hozzanak létre. E javaslat részbeni megvalósulásaként üdvözölhetjük a Minisztertanács Tanácsszervek Osztályának és a SZOT Titkárságának azt az eljárását, amelyben a két irányító szerv közösen kialakított irányelveket bocsátott ki a megyei szintű tanácsi végrehajtó bizottságok, illetőleg a szakszervezetek megyei tanácsai számára, együttműködésük módozatainak tisztázását és rögzítését célzó *megállapodások* tartalmi és formai követelményeire vonatkozóan.[4] A központi irányító szervek együttesen kidolgozandó instrukcióit igényelte szerző a tanácsi szervek és a helyi Népfront-szervek együttműködésének javítása érdekében is, mert — amint megállapította — az egészséges tendenciák mellett ezen a területen is még „igen gyakori a párhuzamosság, némelykor a túlszervezettség és az ezzel járó felesleges munkafolyamatok, eltékozolt energiák”. (177. old.)

[4] Lásd a Minisztertanács Tanácsszervek Osztálya vezetőjének 40—58/1967. sz. körírata mellékletét.

A tanulmány további két problémafelvetése a tanácstagoknak a szakigazgatási szervekhez kapcsolódó társadalmi tevékenységével, valamint a tanácsi állandó bizottságok és a tanácsi szervek mellett működő egyéb társadalmi bizottságok viszonyával áll összefüggésben. Feltétlenül biztosítani kell — szerző szerint — egyrészt azt, hogy a tanácstagok ne maradjanak kívül a szakosztályok mellett tevékenykedő tömegszervezeti munkafolyamatokból, ugyanakkor ügyelni kell arra is, hogy ne történjék keresztbeszervezés és hogy a rájuk váró jellegzetes tanácstagi feladatoknak eredményesen eleget tudjanak tenni. Csak helyeselni lehet a tanácsi állandó bizottságok, valamint a szakigazgatási szervek mellett életre hívott társadalmi bizottságok jellegére és viszonyára tett azt a megállapítást is, amely igényli, hogy az eddiginél erőteljesebben fejlődjék a tanácsi bizottságok súlya és jelentősége, de ahol ennek feltételei megvannak, azt is szükségesnek tartja, hogy a tanács szakigazgatási szervei *egyéb tömegkapcsolati* formák útján is „épüljenek bele közvetlenül a dolgozó tömegek sűrűjébe". (180. old.)

8. A tanulmányok harmadik csoportja olyan témákat tárgyal, amelyek a fejlődőben levő szervezéstudomány, illetőleg az államigazgatás szervezésével foglalkozó tudomány körébe tartoznak. Találóan állapítja meg az előszó, hogy „a kötet is, mint Beér János munkássága általában elsősorban e tárgykörnél lépi át a szorosan vett jogtudományi határokat és mutat szélesebb távlatok felé". A harmadik rész *„A közigazgatás újjászervezése elé"* c., első helyen közölt tanulmánya eredetileg a Társadalmi Szemle 1948. évi 6—7. számában jelent meg. A több mint két évtizede született munka rendkívül érdekes tudománytörténeti dokumentum. Szerző már ebben a művében is a marxizmus—leninizmusnak az állami és jogi jelenségekre vonatkozó alapvető tanításait felhasználva kutatta és értékelte vizsgált problémáit. Pontos tényszerűséggel, gazdag irodalmi alátámasztással kitűnő jellemzést adott a korábbi magyar közigazgatási reformtörekvésekről, majd a felszabadulástól 1948-ig végbement gazdasági-társadalmi változásokra és az MDP 1948. májusában közzétett programnyilatkozatára alapozva vázolta a napirendre került közigazgatási reform alapvető igényeit.

Kiinduló tétele szerint „a közigazgatás újjászervezése nem részletkérdés, hanem az új társadalom kialakításának elválaszthatatlan része". (210. old.) Különös gondossággal vizsgálta szerző a kiépítendő helyi szervek ügyét. Megállapította, hogy: „A népi demokrácia közigazgatásának a népi önkormányzat súlypontját a helyi szervekben kell kialakítania. Minden települési egységnek fejlődjék ki a helyi önkormányzata, néphatalmi szerve. A helyi szervek adják a próbáját annak, hogy meg lehet-e valósítani a közigazgatás őszintén népi jellegét, és egyben azoknak összefogásán át az ország igazgatásának egységét". (209. old.)

9. Alapvető történeti dokumentumokat és saját kortársi emlékeit hasznosította Beér János *„A demokratikus magyar államigazgatás születésének 20. évfordulójára"* c. tanulmányában. Figyelmét elsősorban a nemzeti bizottságok és a központi kormányszervek működésének bemutatására és értékelésére összpontosította. Az eltelt két évtized és a jelen közötti szerves kapcsolatot plasztikusan juttatta kifejezésre szerző azzal, hogy a történeti áttekintést a szocialista államépítés legfontosabb élő problémáinak és feladatainak rögzítésével zárta.

10. Számos elméleti és gyakorlati kérdést tisztáz és még több további elemzésre szoruló problémát vet fel a *„Testületi vezetés — személyi vezetés az állami munkában"* c., először 1962-ben publikált tanulmány. A testületi vezetés korábbi fejlődésének vázlatos áttekintése, a kollektív vezetés és az egyszemélyi vezetés jellegzetes vonásainak, előnyös és hátrányos elemeinek felsorakoztatása után a szocialista államépítés gyakorlati tapasztalataira és különösen Lenin útmutatásaira alapozva törekszik szerző felvázolni azokat az előfeltételeket, tartalmi összetevőket és követelményeket, amelyeknek fennállását, illetőleg teljesítését a szocialista fejlődés jelenlegi szakaszában mind a testületi vezetés, mind pedig a személyi vezetés területén biztosítanunk kell. A különbözőségek és a sajátos követelmények felszínre hozása nem vezet a tanulmányban a szocialista viszonyok között alkalmazott két vezetési módszer szembeállításához. Sőt igen helyesen ráirányítja szerző figyelmünket a kollektív vezetés és az egyszemélyi vezetés kölcsönös kapcsolatára, egymást kiegészítő jellegére. További kutatásra ösztönöznek azok a gondolatébresztő megállapítások, amelyek a kollektív vezetés és a demokratizmus fejlesztése közötti kapcsolatra, a testületi vezetésnél érvényesítendő kollektív és egyéni felelősségi formákra, a döntéshozáskor kialakult kisebbség helyzetére stb. vonatkoznak.

11. A demokrácia és a fegyelem, a demokrácia és a felelősség nem szembenálló, egymást nem kizáró fogalmak, hanem egymás érvényesülését kölcsönösen feltételező, igénylő és elősegítő követelmények szocialista társadalmi és állami életünkben. Ebből az alaptézisből indult ki és ebből az alaptételből származó részletkövetelmények kimunkálására vállalkozott Beér János a *„Demokrácia és fegyelem"* c., az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának 1965. októberében rendezett tudományos ülésszakán előadott és az Állam és Igazgatás 1965. évi 12. számában publikált tanulmányában.

12. A kötet legterjedelmesebb, a felvetett problémák mennyiségét és változatosságát tekintve is legösszetettebb tanulmánya *„Az állami munka színvonalát befolyásoló legfontosabb tényezők"* c. munka, amely eredetileg a Magyar Jogász Szövetség 1963. évi VI. kongresszusán hangzott el. Az előadás első része kimerítő és pontos áttekintést nyújt a tanácstagok, a tanácsi funkcionáriusok és az egyéb tanácsi dolgozók iskolai végzettségének és szakképzettségének alakulásáról, majd hosszú időre előretekintő következtetéseket von le képesítési rendszerünk további fejlesztésére, a közalkalmazottak, elsősorban az államigazgatási dolgozók általános és speciális továbbképzésének tartalmi követelményeire és megoldási módozataira vonatkozóan. Az állami munka színvonalát befolyásoló — szerző

által vizsgált — tényezők között találjuk az állami munka anyagi-technnikai feltételeit, az állami munka kultúráltságának, a közéleti tisztaságnak igényét, az állami felelősségi formák, a hivatali előrehaladási rendszer továbbfejlesztésének, a többoldalú ellenőrzés biztosításának, a szocialista demokratizmus bővítésének stb. követelményét. *Beér János* ötletekben és tényanyagban rendkívül gazdag fejtegetéseit olvasva méltán merül fel az a gondolat, hogy több mint fél évtized elmúltával mennyire időszerű lenne napjainkban is a szerző által alkalmazott rendszerességgel megvizsgálni az állami munka színvonalát befolyásoló legfontosabb tényezők jelenlegi állását, érvényesülésük gátló körülményeit és a további előrehaladás eszközeit.

13. Napjaink egyik sokat vitatott problémaköréhez kapcsolódik a kötet eddig nem publikált *„Széljegyzetek a bürokrácia témájához"* c. záró tanulmánya. Szerző ebben a munkájában jut legmesszebbre a jogászi szakvizsgálódás határaitól és szolgáltat követendő példát arra, hogy miként lehet és érdemes a bürokráciához hasonló bonyolult társadalmi jelenségeket a legkülönbözőbb — filozófiai, történeti, szépirodalmi, művészeti, szociológiai, szervezéstani, jogi, erkölcsi stb. — aspektusból megközelíteni és a marxista alapon végzett sokirányú elemzést olyan társadalomtudományi művé ötvözni, amelyben a feldolgozás és közlés esszészerű formája a meggyőző erő fokozására irányul.

*

E rövid értékelő ismertetés is tanúsíthatja, a kötet eredeti tanulmányozása pedig maradéktalanul meggyőz arról, hogy *Beér János* válogatott tanulmányainak kiadása nem csupán a szerző nagybecsű emlékének tiszteletét szolgálja, hanem amint ezt a kiadvány címe is találóan kifejezi, hathatósan segítheti *szocialista államépítésünk* ügyét.

Ádám Antal

Új könyv az NDK büntetőbíráskodása tudományos irányításáról[1]

Günter Lehmann: A büntetőbíráskodás tudományos irányítása című könyvében a szocialista fejlődés jelen szakában időszerű kérdést választott kutatásainak tárgyaként. Elöljáróban szükséges általánosságban aláhúzni azt, miszerint e könyvön végigvonul Szerzőnek az a törekvése, hogy a jogszolgáltatás, s ezen belül a büntető ítélkezés funkcióját az egységes államirányítás alkotóelemeként, a szocializmus építése általános feladatának egyik eszközeként, illetve részeként mutassa be és elemezze. Ennek megfelelően a munkában ismétlődően visszatérnek az ítélkezés társadalmi összefüggéseinek egyes vonatkozásai, valamint a büntető bíráskodást irányító szervek és az állami-, gazdasági szervek s társadalmi szervezetek közötti kapcsolatok kérdései.

A könyv első fejezetének címe: „A szocialista büntető ítélkezés társadalmi hatékonysága növelésének mint állami irányításnak a követelményei". E megfogalmazás azt kívánja bizonyos tömörséggel érzékeltetni, hogy a büntető ítélkezés irányítása is állami irányítás, továbbá azt, hogy ennek az irányításnak a lényege az ítélkezés társadalmi hatékonyságának a biztosítása. Ez a gondolat mintegy uralja az egész munkát és különböző oldalakról és vonatkozásokban ismételten kifejezésre jut a könyv különböző részeiben. Szerző fejtegetései szerint a bűncselekmények és azok okai ellen a dolgozók széleskörű és közvetlen részvételével folytatott harc csak alkotórésze a szocialista állami és társadalmi erők harcának, amelyet ezek a társadalmi haladásért, a szocialista építés ellen ható zavarok megszüntetéséért folytatnak. A szocialista büntető ítélkezés lényegéből következik, hogy annak tárgya nem egyszerűen a társadalmi összefüggésektől elszakított jogesetek elbírálása. Ellenkezőleg, az egész eljárás rendeltetése az, hogy az adott jelenséget a társadalmi fejlődéssel való összefüggéseiben ragadja meg és, hogy túl az egyén és a társadalom közötti egyedi összeütközésen a szocialista kapcsolatok és magatartási formák tartós alakítására és rendezésére gyakoroljon befolyást. Szerző ezután rámutat arra, miszerint a büntető bíráskodás és az össztársadalmi vezetés közötti összefüggést gyakran akként fogalmazzák meg, hogy a büntető ítélkezésnek *hozzá kell járulnia* a szocializmus objektív törvényszerűségeinek érvényesüléséhez, a termelő erők és termelési viszonyok tervszerű fejlődéséhez, a szocialista személyiség kialakulásához, az állampolgárok és az állam közötti szocialista kapcsolatok kifejlődéséhez, az állampolgárok jogai és törvényes érdekei védelméhez és a szocialista állami és társadalmi rendszer védelméhez. Mint azonban a Szerző rámutat a megválaszolandó gyakorlati kérdés éppen az lenne, hogy ez a *hozzájárulás* miben kell álljon, hogy mi az optimális módja ezen hozzájárulás megvalósításának. Ugyanis a felsorolt követelmények egymagukban csupán kiindulópontjai a büntető ítélkezés társadalmi hatékonysága kérdésének. Meg kell azonban jegyezni, hogy a Szerző is elismeri azt, miszerint ez idő szerint nem állnak rendelkezésre kellő ismeretek a büntető ítélkezés lehetséges és tényleges konkrét társadalmi hatása tekintetében. Ezért azt ajánlja, hogy fel kell tárni az említett társadalmi hatékonyság „konkrét ismérveit"; ennek megközelítéséhez vezető első lépés szerinte a büntető ítélkezés sajátosságainak, „spceifikumainak" a kimunkálása. Szerző felvázolja a büntető ítélkezés e sajátosságait, mint pl. azt, hogy „a büntető ítélkezés mindig egyéni, társadalmilag szélsőségesen hibás olyan magatartási módokhoz kapcsolódik, amelyekért a törvény különleges, egyéni büntetőjogi felelősséget állapít meg", továbbá azt, hogy „az állami reakció büntetés jellegű" stb. A felsorolt sajátosságok ismeretesek, ezért részletezésüket mellőzzük. Jelentősek azonban a Szerzőnek ehhez kapcsolódó további fejtegetései. Bírálja azt a tendenciát, amely a társadalmi hatékonyságot a büntető eljáráson kívül

[1] Lehmann, Günter: Wissenschaftliche Leitung der Strafrechtspechung (Berlin, Staatsverlag der D. D. R., 1968., 270 old.) A könyv társszerzői Etzold, F. és Wittenbeck, S. a 3. és 4. fejezetek egy-egy címét írták, míg a 4. fejezetben az inspektor-csoportok feladataival foglalkozó cím Biebl, R. és Neumann, H. munkája.

álló problematikaként fogta fel, és ezzel szemben helyesen mutat rá arra, hogy az elválaszthatatlanul benne foglaltatik a büntető ítélkezés olyan vonásaiban, mint az egységesség, a törvényesség, az igazságosság, a törvény szakszerű ismerete és betartása s ezeken keresztül az állampolgárok és az állam közötti bizalom erősítése. Rámutat arra, miszerint a büntető bíráskodás e sajátosságainak az érvényre juttatásával lehet megközelíteni a társadalmi hatékonyság növelésének a problémáját. Elemzi a bűnözés elleni küzdelem két fő formáját, nevezetesen a társadalmi bűnmegelőzés módszereit, illetve a bűenelkövetők büntetőjogi felelősségrevonását s az elkövetést kiváltó okok felderítését (amely a társadalom tagjaira is hatást gyakorol). A büntető bíráskodás tudományos irányítása számot vet a társadalmi hatékonyság követelményeivel, felfedi és érvényre juttatja azokat a tényezőket, amelyek a társadalmi hatékonyság növeléséhez vezetnek. Mint írja „a büntető bíráskodás tudományos irányítása lényeges eleme, feltétele a társadalmi hatékonyságnak. A büntető ítélkezés tudományos irányítása — mint állami irányítás — és ennek optimális hatékonysága a tudományos kutatásnak alkalmas tárgya. Ez az irányítás azonban nem tárgyalható elszigetelten, minthogy maga is a társadalmi hatékonyság növelésére vezető egyéb tényezők, elemek és folyamatok között foglal helyet". Szerző fejtegetéseiből kitűnőleg, amikor tudományosan megalapozott irányítás kialakításáról beszélünk, akkor lényegében a büntető ítélkezés minőségi tartalmi kérdéseiről van szó. Helytelen lenne a tudományos irányítás kérdését bizonyos szervezeti, technikai javításokra korlátozni, de éppen ilyen helytelen lenne azt az elemzésekre és tájékozódásokra szorítani és ebben látni a tudományos irányítás fő tartalmát. Szerinte arról van szó, hogy kiindulva a büntető ítélkezés alapkérdéseiből, az irányítási kapcsolatoknak, a felelősségnek, a módszereknek és az eszközöknek olyan optimális rendszerét kell kifejleszteni, amely alkalmas arra, hogy a bíróságokat képessé tegye a büntető ítélkezés bonyolult feladatainak a megoldására és amely felszínre hozza a büntető ítélkezésben a társadalmi hatékonyság összes lehetőségeit. Ehhez mindenekelőtt a központi jogszolgáltatási szervek szakképzett, politikailag jól tájékozott, előrelátó és operatív irányító tevékenységére van szükség. A marxizmus—leninizmus felvetette a társadalom tudományos irányításának a lehetőségét a szocialista államiság alapján; minthogy a büntető bíráskodás is a szocialista államiság része, kézenfekvő, hogy vonatkozásában is felvetődik a tudományos irányítás kérdése, illetve lehetősége.

A második fejezet címe: „A büntető bíráskodás átfogó irányításának a Legfelsőbb Bírósághoz való átvitele és ennek jelentősége az összes bíróságok feladatainak megoldása szempontjából". Szerző kiemeli, hogy ez a szervezeti változás semmiféle összefüggésbe nem hozható az Igazságügyi Minisztérium munkájának hibáival, ellenkezőleg, ennek dolgozói lelkiismeretesen végezték feladataikat. Szerző — az előző fejezetben általánosságban kifejtettekkel egyezően — objektív szükségszerűségekkel indokolja a büntető bíráskodás irányításának a Legfelsőbb Bírósághoz való átvitelét és ennek az egész államvezetést irányító szervhez való kapcsolását. Idézzük az alábbi fejtegetését: „A büntető bíráskodás alapkérdéseit az össztársadalmi fejlődés alapkérdései alkatelemeként kell értékelni. Az Államtanács magas szintű áttekintése az össztársadalmi folyamatok és kapcsolatok felett biztosítja az egységes irányítást. Az Államtanácsnak a büntető bíráskodás tekintetében kiadott irányító dokumentumai a feladatokat az össztársadalmi feladatokból vezetik le, tudatosítják a bíróságok számára a társadalmi összefüggéseket és a büntető jogszolgáltatás fő haladási irányát és hatékonyságát ... Ez minőségileg új alapot szolgáltat a Legfelsőbb Bíróság mint az egész büntető bíráskodást irányító szerv számára." Az irányításnak a Legfelsőbb Bírósághoz való átvitelével és e szervnek az Államtanácshoz való kapcsolásával az állampolitika egységessége a jogszolgáltatásban is biztosítva van. Ezt a célt szolgálja többek között az Államtanács egyik tagjának állandó jellegű kapcsolata a Legfelsőbb Bírósággal és sajátos felelőssége az Országgyűlés felé a jogszolgáltatás tekintetében reá bízott feladatok végrehajtásáért. Meggyőzőek a Szerző arra vonatkozó fejtegetései, miszerint annak révén, hogy a büntető bíráskodás a legmagasabb államhatalmi szervek állandó irányításának és ellenőrzésének van alávetve, emelkednek a törvényesség, az igazságosság és az állampolgárok jogai védelmének biztosítékai, ugyanakkor a büntető ítélkezés társadalmi hatékonysága is jobban érvényesül. A hatékonyság tartalmi egységességét az is biztosítja, hogy a közbülső fokozatok és a többoldali felelősség ki van küszöbölve. Szerző kitér a bíróságok és egyéb igazságszolgáltatási szervek felelősségének a differenciálására is és több oldalról indokolja a differenciálás helyességét; elutasítja azokat a nézeteket, amelyek a bíróságtól olyan mérvű felderítést, a bűnözési okok és körülmények olyan feltárást kívánják meg, amely más szervek (ügyészség, nyomozó szervek) sajátos feladata. Nézete szerint a bíróság feladata elsősorban annak megvizsgálása, hogy az említett bűnözési okok és körülmények a felderítési szakban valóban fel lettek-e tárva olyan mértékben, hogy az igazságos döntés hozatala lehetségessé váljon. Figyelemre méltó Szerzőnek az arra vonatkozó fejtegetése, amely szerint a feladatok és a felelősség differenciálása a különböző igazságszolgáltatási szervezetek között azért fontos, mert ilyen módon kerül az Államtanács abba a helyzetbe, hogy gyorsabban és biztosabban átláthassa az igazságszolgáltatás terén felmerülő ellentmondásokat. Szerző szerint a bíráskodás irányítása említett megszervezésére azért is szükség volt, hogy „a büntető bíráskodás új társadalmi jellege és annak államigazgatási reszort jellegű irányítása között keletkezett ellentmondás megoldódjék ... Az Igazságügyi Minisztérium szervei által való irányítás kívülről való irányítás volt, amely még részben sem rendelkezett ítélkezési jelleggel. A büntető bíráskodás elsősorban egy a lényegének meg nem felelő, kívülről jövő irányítási kapcsolatnak volt a tárgya. Ez azonban zavaró ellentmondásokra ve-

zetett ... a gyámkodás és járszalagon vezetés jelenségeit idézte elő és erősen előtérbe tolta az irányítás adminisztratív oldalát". Szerző rámutat a továbbiakban arra, hogy két vezetési szint, illetve csúcs keletkezett, mégpedig egyfelől a felettes bíróságok irányítási munkája (perorvoslatok, törvényességi óvások) másfelől az Igazságügyi Minisztérium szerveinek jogpolitikai irányító tevékenysége. Nézete szerint „az ilyen irányítási szerkezet mindig magában hordja a szakmai és politikai vezetés elszakadásának a veszélyét". Utal továbbá azokra a nézetekre, amelyek szerint demokratikusan választott szerveknek az irányítása demokratikusan választott magasabb szervek irányítása alá tartozik. Helyesli azt, hogy a bíróságokat mint kollektív szerveket, kollektív magasabb bírósági szervek irányítják és megemlíti azt is, hogy a plénumokon (teljes üléseken) az alsóbb bíróságok képviselői is részt vesznek és közreműködnek a reájuk kötelező döntések meghozatalában. Foglalkozik még az új irányítási rendszernek a bíróságok függetlenségének megerősödésére gyakorolt hatásával.

Szerző külön címben elemzi a Legfelsőbb Bíróság irányításának kétféle oldalát. Az egyik oldal a saját ítélkezési funkciója révén való irányítás, a másik pedig az, amely megfelel az általános állami irányítási és vezetési tevékenység elveinek és módszereinek. Az utóbbihoz tartozik például az elemzés, az információ és a koordinálás, általában az operatív tevékenység. A helyes irányítás feltételezi a két irányítási forma kombinációját. Szerző kitér arra is, hogy az a felismerés, miszerint az ítélkezés irányítása az állami irányítás része, bizonyos téves következtetésekhez és helyenként a bíráskodás sajátos feladatainak az elmosódásához vezetett; arról a jelenségről van szó, hogy a bíróságok (vagy egyes bírák) olyan az ítélkezésen kívül álló tevékenységet fejtettek ki, amely nem képezi feladatukat. Így pl. megtörtént az, hogy az egyik bíróság komplex vizsgálatokat, tartott az építkezések területén abból a célból, hogy a bűnözési okokat és körülményeket elemezhesse (ui. a bíróság előtt nem voltak folyamatban ilyen ügyek).

A könyvben részletes elemzéseket találunk a bíróságoknak más helyi szervekkel való kapcsolatairól, különös tekintettel az ítélkezés társadalmi hatékonyságának a kérdésére. Foglalkozik a Szerző a megyei bíróság irányítási tevékenységével is, e vonatkozásban általában ugyanolyan gondolatokat és elemzéseket találunk mint a Legfelsőbb Bíróság működésével kapcsolatban.

A könyv harmadik fejezetének címe: „A bíróságok egységes, törvényes, igazságos és társadalmilag hatékony ítélkezésének biztosítására szolgáló tudományos irányítás fő elemei". A Szerző ebben a fejezetben az információs rendszert mint a tudományos igényű irányításnak az alapfeltételét elemzi. Taglalja a külső vertikális információt, a külső horizontális kapcsolatokat mint információs módszert, a belső vertikális tájékoztatás rendszerét és a belső horizontális kapcsolatokat. A Legfelsőbb Bíróság úgyszintén a megyei bíróságok irányítási munkájában a leglényegesebb a *belső vertikális* tájékoztatási rendszer kiépítése. E bíróságok elnökségei számára feltétlenül szükséges, hogy kellő tájékozottsággal rendelkezzenek az alsóbb bíróságok büntető ítélkezésének összes jelentősebb kérdései tekintetében. Az információs rendszer nem épülhet egyszerűen számadatokra mint a termelésben. *A belső horizontális* tájékoztatás alatt érteni kell az egyes tanácsok közötti tájékoztatást az egységes jogalkalmazás érdekében, továbbá az elnökség tájékoztatását az adott bíróság összes szerveinek az adatairól és problémáiról. Az elnökségek az információk rendszerezése és feldolgozása érdekében megfelelő szervvel kell rendelkezzenek. A Legfelsőbb Bíróságnál ezt a célt szolgálja a Dokumentációs részleg. Ezen az alapon reagál a Legfelsőbb Bíróság az irányítás sajátos eszközei (irányelv, iránymutató határozat) útján, vagy törvényességi óvásoknak az irányítás céljából való emelésével. Nincs módunk e cikk keretében kitérni az elemzési és tájékoztatási munka összes kérdéseire.

Ugyancsak mellőzzük a koordinálási feladatok elemzésének bővebb ismertetését. Ami a büntető bíráskodás terén a tervezés kérdését illeti megemlítjük azt, hogy a Szerző is bizonyos sajátosságokat nyomatékosan kiemel. Úgy véljük, hogy e téren lényegében csak prognózisokról lehet szó, a tudományos „tervezés" ugyanis objektív tényadatok ismeretét tételezi fel; helyes azonban e téren is munkatervről beszélni, amely általában az elmúlt év adataira épül, ugyanakkor nem lép fel a feladatok merev előre meghatározásának az igényével.

Érdemes kiemelni e fejezetből azt a címet, amelyben a Szerző a megyei bíróság azon jogával foglalkozik, amelynek értelmében az a járásbíróság hatásköréből egyes ügyeket magához vonhat. Mint írja, ez kapcsolatos azzal a koncepcióval, amely szerint „a hatáskör tekintetében a formális szemléleten túl kell haladni". Ugyanakkor Szerző rámutat arra is, hogy a megyei bíróság e jogával csak akkor élhet, ha a jogalkalmazásban az egységesség hiánya tapasztalható, vagy téves tendenciák mutatkoznak a büntetés kiszabásában, úgyszintén akkor, ha a nyilvánosságnak a bevonása tekintetében elvi jelentőségű döntésre és magyarázó, demonstráló eljárás lefolytatására van szükség. Abban a felvetett vitás kérdésben, hogy ilyen jogkört a Legfelsőbb Bíróság részére is biztosítani kellene, a Szerző nemleges álláspontot képvisel. Többek között arra hivatkozik, hogy az ügynek a Legfelsőbb Bírósághoz vonása azzal a sérelmes következménnyel jár, hogy elvész a perorvoslati lehetőség; utal arra is, hogy az NDK jogszabályai a Legfelsőbb Bíróság első fokú ítélkezését lényegében csak rendkívüli nemzeti vagy nemzetközi politikai jelentőségű ügyekre állapítják meg.

A büntető tanácsok szerepével foglalkozva Szerző rámutat arra, hogy az adott tanács a perorvoslat alapján eljárva nemcsak helyesbítési funkciót lát el, hanem elemzi az első fokú ítélkezés szakmai-ideológiai minőségét és az eljárás társadalmi hatékonyságát is, miáltal minőségileg jobb ítélkezésre nevel. A Legfelsőbb Bíróság tanácsai pedig a perorvoslati eljárások során és a törvényességi ügyekben olyan elvi jogi álláspontokat munkálnak ki, amelyek túlmutatnak az elbírálás alatt álló

konkrét ügyön és a bíróságok számára a jogalkalmazás meghatározott kérdéseiben eligazításul szolgálnak. Szerző foglalkozik a perorvoslati eljárások társadalmi hatékonyságának különböző vonatkozásaival. Figyelemre méltó a nagy nyilvánosság bevonásával folytatott eljárásoknak az elemzése. Szerző ezeket a társadalmi hatékonyság növelése szempontjából pozitíven ítéli meg. Ugyanakkor felveti és részletesen elemzi, többek között, azt a korántsem egyszerű kérdést is, hogy a fellebbezési bíróság hogyan alakíthatja helyesen a másodfokú eljárást olyan esetben, amikor a nyilvánosság bevonásával folytatott első fokú eljárásban hozott döntést meg kell változtatnia, esetleg a vádlottat fel kell mentenie a vád alól.

E fejezet egyik részének a címe: „A kasszációs ítélkezés (jogszolgáltatás) irányító funkciója". Megjegyezzük, hogy az NDK új büntető eljárási törvénykönyvének 311. és következő §-aiban nem „törvényességi" óvás, vagy határozat megjelölés, hanem a „kasszációs javaslat", „kasszációs ítélet" stb. kifejezések szerepelnek. (A továbbiakban ezt használjuk.) A 311. § szerint a kasszációra sor kerülhet, ha 1. a döntés törvénysértésen alapszik, 2. a büntetéskiszabás „durván helytelen", 3. a döntés indoklása helytelen. A Szerző foglalkozik azzal a fogalmi megkülönböztetéssel, amelyet a „kasszációra alkalmas" és a „kasszációra szoruló" döntések között tesznek; e tekintetben kijelenti, hogy a kettő egységet alkot, majd ezt írja: „Ha valamely döntés törvénytelen és *igazságtalan* (kiemelés: L. M.), azaz kasszációra alkalmas, akkor az ilyen döntés kasszációra szoruló is". Ez a válasz azonban némi hiányérzetet hagy az olvasóban, ugyanis a törvény idézett 311. §-a az „igazságtalan" kifejezést nem használja, azonkívül a Szerző itt nem is magyarázza meg, hogy mit kell értenünk „igazságtalan döntés" alatt. Egyébként a Szerző a továbbiakban meghatározza a kasszáció esete fennforgásának feltételeit, idézzük az álláspontját: „Ez akkor forog fenn, ha a hibás döntések durva módon eltorzítják az egységes állampolitikát, és a Német Demokratikus Köztársaság védelmét, valamint az állampolgárok jogait semmibe veszik, miáltal a lakosságnak a jogszolgáltatásba vetett bizalmát aláássák". Úgy véljük, hogy ez a meghatározás túl szoros: ugyanakkor azonban munkájának más helyén maga a Szerző is rámutat arra, hogy kasszációs indítványok (törvényességi óvások) előterjesztésére, illetve kasszációs határozatokra sor kerülhet kifejezetten a jogalkalmazás egységes irányítása érdekében is: márpedig ilyen esetben nyilvánvalóan nem feltétel az, hogy a megtámadott ítélet olyan mértékben legyen hibás, hogy az „az egységes állampolitikát durván eltorzítsa" stb. Emellett a törvény említett 311. §-a szerint kasszációra kerülhet sor a döntés hibás indoklása miatt is. Mindezekből levonhatónak tartjuk azt a következtetést, hogy a „kasszáció" feltételei nem értelmezendők túlságosan szorosan. Megjegyezzük, hogy a Szerző nem tér ki külön a törvényességi óvás jogi természetének egyébként is inkább akadémikus jellegű elemzésére. A könyv egyes helyein azonban a kasszáció némelykor ítélkezési jellegű funkcióként van megjelölve.

Az irányító bírósági szervek által tartott különböző szintű és tárgykörű értekezletekre vonatkozó részben a Szerző azt a gondolatot fejtegeti, amely szerint az irányítási rendszer ugyanakkor ellenőrzési rendszer is, arról van szó, hogy az irányítási kapcsolatokat tudatosan fel kell használni az ellenőrzés szempontjából. Szerző szerint az ellenőrzés három formában valósul meg, ezek a következők: *a)* az ítélkezési, perorvoslati és törvényességi jogszolgáltatás; *b)* az alsó bíróságok beszámolói, jelentései és tájékoztatási kötelezettsége; *c)* a felettes bíróságok, ezek elnökségei és tanácsai, különösen pedig az inspektor-csoportok tervszerű, elemző és operatív ellenőrzési tevékenysége.

A könyv negyedik fejezetének címe: „Az irányító szervek rendszere, felelőssége és munkamódszere". E fejezet első címében rendkívül részletekbe menő elemzést találunk a Legfelsőbb Bíróság teljes ülésének mint legfelső irányító szervnek a helyét, szerepét, felelősségét, munkamódszerét és döntéseinek jellegét illetően. Felelőssége három irányú: a) az ítélkezés irányítása; b) valamennyi bíróság ellenőrzése és az ítélkezés társadalmi hatékonyságának értékelése; c) a Legfelsőbb Bíróság elnöksége és kollégiumai tevékenységének általános irányítása. A Szerző szerint a plénum alapkérdése, amely a legkülönbözőbb formákban jelentkezik mindig az ítélkezés hatékonyságának növelése, azaz a bűnözés megelőzése és a társadalmi aktivitás és fegyelem előmozdítása. Ez az alapkérdés az egymást átszövő következő problémákat foglalja magában: a jogalkalmazás egységességét és törvényességét, a szankciók és intézkedések alkalmazásának igazságosságát, a nyilvánosság széles körű és differenciált részvételét a büntető ítélkezésben és az ítéletek realizálásában, végül az eljárásokból levont értékeléseknek és tanulságoknak a társadalmi és termelési vezetés rendelkezésre bocsátását a bűnözés elleni össztársadalmi küzdelem számára. A plénum csak az alapvető kérdéseket képes megtárgyalni. Irányítási funkcióját tanácskozó jellegű értekezletei, irányelvek vagy határozatok formájában jelentkező döntései, végül elnöksége útján valósítja meg. Szerző tagadja az ún. határozati forma létjogosultságát az irányelv formája mellett. Az irányelv jogi természetével foglalkozva tagadja annak jogszabályi jellegét, hanem azt a bírósági (jogszolgáltatási) döntés különleges, a bírósági szervezeti törvényen alapuló formájának tartja, amely bizonyos jellegzetességekkel rendelkezik (nem tapad egyedi konfliktushoz, sajátos kötelező jellege van stb.). Nincs módunk a plénumra vonatkozó bőséges anyagot egészében ismertetni.

Az elnökséggel foglalkozó anyagból is csak azt említjük meg, hogy az elnökség a plénum szerve, kulcshelyzete van, kezébe futnak össze az összes szálak. Tevékenységéhez szükséges ellenőrzési adatokat feldolgozó szerv felállítása is. A Legfelsőbb Bíróságnál ezt a feladatot a Dokumentációs részleg látja el. A Legfelsőbb Bíróság elnöksége a Legfelsőbb Bíróság tanácsainak, a megyei bíróságok elnökségeinek és a katonai felső bíróságok plénumainak jogerős döntései ellen emelt törvényességi óvásokat bírálja el. Ez képezi az ítélkezési formát. Jelentősebbek azonban a határozatok, amelyeket

egyes jogi normák egységes alkalmazása tekintetében stb. ad ki. Nincs módunk bővebben kitérni az inspektor-csoportok feladataira és szerepére sem. Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy az általuk feltárt adatok és előkészített anyagok lényegében alapját képezik az irányítási munkának, annak nélkülözhetetlen előfeltételeit teremtik meg.

A Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiumának szerepét a Szerző abban jelöli meg, hogy összekötő kapocs az elnökség és az adott szakágazat (büntető) tanácsai között. A tanácsok a kollégiumban nyernek tájékoztatást más tanácsok álláspontjairól, az elnökségi ülések és törvényességi határozatok álláspontjairól, az elnökségi ülések és törvényességi határozatok tartalmáról. A kollégium koordinálja a feladatokat, ellenőrzi a végrehajtásukat és szervezi az elvi jelentőségű tudományos kérdések megbeszélését. A kollégium tehát folyamatos, kollektív elméleti munkát végez. Kidolgozza a Legfelsőbb Bíróság irányító dokumentumainak tudományos alapkérdéseit is. A kollégiumi határozatok természete tekintetében Szerző rámutat arra, hogy e szerv bizonyos határozatokat hozhat egyszerű szótöbbséggel, pl. a munkaterv vagy az operatív feladatok végrehajtása tekintetében, nem nyúlhat azonban bele a tanácsok ítélkezésébe. Szerző ezzel kapcsolatban aláhúzza azt, miszerint a jogszabály szerint a teljes ülés, az elnökség és a tanácsok törvények alapján irányítják az alsóbb fokú bíróságokat, a kollégium tekintetében azonban nincsen ilyen rendelkezés. Álláspontja szerint a kollégium nincsen felhatalmazva arra, hogy az alsóbíróságokra kötelező irányító dokumentumokat adjon ki. Szerző emlékeztet ugyan arra, hogy korábban (nyilván az új törvény életbe lépése előtt) a Legfelsőbb Bíróság kollégiumai un. „állásfoglalásokat" tettek közzé a Neue Justiz szakfolyóiratban, mint azonban írja ezek a kollégium tanácskozásán résztvevő bírók közös álláspontjainak, nem pedig „erre hatáskörrel bíró szerv által hozott kötelező erejű irányító dokumentumoknak tekinthetők". Szerző szerint a kollégium irányító szerepét a szakterületen folytatott elemzések révén, továbbá azáltal gyakorolja, hogy tagjai az alsóbb bíróságok értekezletein, szakmai megbeszélésein a kollégium álláspontját képviselik és kifejtik.

A Legfelsőbb Bíróság tanácsai szakterületek szerint vannak szervezve (meghatározott bűncselekmény-csoportok szerint, pl. gazdasági bűncselekmények stb.). Nemcsak megvalósítják a felsőbb szervek irányító dokumentumaiban foglalt szempontokat, hanem ezen túlmenően a fejlődés által felvetett problémákat megragadva azokat tudományosan feldolgozzák. A szocialista fejlődés objektív törvényszerűségeiből és az ezeken alapuló új feltételekből levezetik a döntő kérdéseket és az ezekből következő javaslataikat a felettes szervek elé terjesztik. Szerző aláhúzza, miszerint a tanácsok működésében az ítélkezési feladatok és az elemző vizsgálatok, valamint az irányítás egyéb módszerei szorosan összekapcsolódnak. Mint írja: az operatív irányítás és a jogalkalmazás egységet alkot. Bírálja azokat a nézeteket, amelyek a tanácsok munkájában a kétféle feladatot egymástól szétválasztják. Bőséges elemzésben részesíti a Szerző a tanácsoknak a központi állami és gazdasági szervekkel és társadalmi szervezetekkel fenntartott kapcsolatait. Számunkra érdekes az ún. „konzultatív szervek" működése. Ugyanis Szerző fejtegetéseiből kitűnően a Legfelsőbb Bíróság megfelelő szaktanácsai bizonyos konzultatív tanácsok segítségét veszik igénybe; ezek állami-, gazdasági szervek olyan képviselőiből állnak, akik az adott büntető tanáccsal meg tudják ismertetni a szóban forgó állami, vagy gazdasági terület problémáit, vagy megvilágítani az elbírálandó szakkérdéseket stb. Ezek a tanács profilja szerint pl. gazdasági szakemberek, vagy pedagógusok, avagy pszichológusok stb.

E fejezet (és egyben a könyv) utolsó címe feladatául tűzi ki a büntető bíráskodás irányításának az NDK Szocialista Egységpártja VII. konferenciája alapján való vizsgálatát. A címben lényegében egészen általános jellegű kriminológiai szempontok felvetését találjuk a bűnözés elleni küzdelemmel kapcsolatban, amelyek ismertetését itt mellőzhetőnek tartjuk. Érdemes megjegyezni, hogy Szerző — figyelemmel az új Btk. 3. §-ának rendelkezésére — azt a nézetét juttatja kifejezésre, amely szerint a büntető bíráskodást irányító szervek feladata az, hogy az állami, gazdasági szerveknek és a társadalmi szervezeteknek segítséget nyújtsanak a bűnmegelőzési feladataik megszervezéséhez. Az említett törvényhely ugyanis olyan általános rendelkezést vett fel, amely szerint a bűnözés megelőzése minden állami és gazdasági szerv, valamint a társadalmi szervezetek feladata. A könyv legutolsó oldalain olvasható fejtegetésekből kitűnően Szerző pozitíven ítéli meg az ülnökök részvételét a büntető eljárásban és önálló feladatokat szán nekik. Az ún. társadalmi vádló és védő intézményéhez is hasonlóan viszonyul s ezek fejlődési irányának perspektívikus kimunkálását ajánlja. Hasonlóképpen ajánlja a társadalmi jogszolgáltatási szervek (társadalmi bíróságok) jogkörének a bővítését. Jelentősnek tartjuk e tekintetben azt, hogy Szerző felveti azt, hogy az állami és a társadalmi jogszolgáltatás különböző irányítási és szervezési viszonyai folytán meg kell vizsgálni a törvényesség és a jogalkalmazás egységének a kérdését. Az óvatos megfogalmazás ellenére is világossá válik a több féle irányításban rejlő ellentmondások veszélye.

Lehmann könyvének tagadhatatlan érdeme az, hogy a büntető ítélkezés irányításának rendkívül szerteágazó szervezeti és tartalmi kérdéseit egységes rendszerben összefogja és áttekinthetővé teszi, továbbá hogy az összefüggéseket és kapcsolatokat igyekszik mélyreható marxista elemzéssel feltárni. A könyv számos helyes bíráló jellegű álláspontot is tartalmaz. A munka értékéből mit sem von le a helyenként megnyilvánuló aprólékosság és egyes gondolatok ismétlődése. A szocialista építés feladatának azonossága, valamint a szocialista jogfejlődés irányának hasonlóságára figyelemmel a könyv tartalmi mondanivalója a magyar elméleti és gyakorlati büntető jogászok számára is rendkívül időszerű és tanulmányozása bizonyos feladatok megoldása szempontjából feltétlenül szükséges.

Lázár Miklós

Lentze — Emlékkönyv

Hans Lentze professzor 60-ik születésnapjáról a tanítványok, pályatársak és kollégák tudományos publikációkba öntött megemlékezését foglalja egységbe az e műfaj legjobb tradícióit nemcsak őrző, de azokat tovább is vivő kötet.[1] A megemlékezés tanulmányai a német és osztrák jogtörténetírás kiemelkedő személyiségét, a jog múltjának kutatóját és tanítóját üdvözlik. Az emlékkönyv sajátos műfaja, több dimenziójú jelentéshordozása lehetőséget ad Lentze professzor eddigi tudományos curriculum vitae-ének áttekintésére, de ennél többre is — fényt bocsát a jogtörténetírás művelőjének megbecsülésén túl a születés évfordulóján összegzett leg agyobb sikerélményre, amit a történetnek nemcsak kutatója, de tanára is elérhet: a megvalósulás konkrét jelentkezéseiben felfedezni a kutató és tanító munkásság impulzusait.

Az emlékkönyv műfaja nem mindenkinek hódol, az időmúlás pusztán nem adja meg az értekezésekbe foglalt megemlékezés szavait. Itt azonban méltán szól a jogtörténetírás egy nagy egyéniségéről és egyéniségéhez.

Hans Lentze 1909 március 14-én született. Az első tudományos impressziókat Göttingenben kapta a jogtörténész Herbert Meyertől. Studiumait Bonnban folytatta, ahol már kitűnt érdeklődésének széles irányával. Bonnban Hans Schreuer, Adolf Zycha tanítványaként folytatja a német és osztrák jog tanulmányozását. Friedrich Heyer a kanonisztika, a történész Wilhelm Levison a középkor viszonyainak megismerése felé könnyítette meg lépéseit. Breslauban Eugen Rosenstock Huessy-nél fordul az érdeklődése a városi jogfejlődés kérdései felé, itt készítette el disszertációját, amellyel komoly feltűnést keltett a német jogtörténet művelőinek sorában.[2] Munkatársa lesz a Monumenta Germaniae-nek, a Leges sorozatnak, a Karl August Eckhart irányítása alatt folyó Sachsenspiegel kiadásban is jelentős részt vállal.[3] 1933 már Bécsben találja — nyilván nem véletlen az eseményekkel történő összecsendülés —, ahol részt vett a Schwabenspiegel kiadásának előkészítésében.[4] Egyidejűleg a bécsi egyetemen nem kisebb egyéniségek szemináriumaiban dolgozik, mint Heinrich Mitteis, Emil Goldmann és Otto Brunner. 1938 olyan törést hoz — milliókhoz hasonlóan — számára is, amely cezurát eredményezett tudományos tevékenységében. Világos, hogy tudományos érdeklődésének a teológia felé fordulását nagy mértékben olyan események irányították, amelyek már 1933-ban is alakítólag adtak parancsot a fiatal tudós számára. Mitteis eltávolítása tanszékéről, Ausztria tragédiája, a tudományos tevékenység morális inflálódásának parancsoló módja késztette Hans Lentzét egy olyan válaszra, amely a nyilvánvaló variánsoknak ugyan csak egyike volt, szubjektív és halk, de történeti érdeklődését ekkor sem veszítette el — figyelme egyre inkább a történeti kanonisztika felé fordult. A háború után nem sokkal az innsbrucki jogi fakultáson találjuk, a szó valódi értelmében vett és emancipált oktatói tevékenysége itt kezdődik. Innsbruckban előadja az egyházi jogtörténetet is, foglalkozik a bölcsészkar történész hallgatóival. Tudományos és oktatói munkásságának legnagyobb elismerését az ötvenes évek első felében nyerte el: a bécsi egyetem professzora lett. Ekkor írja meg hatalmas művét a Thun-féle egyetemi reformról,[5] s szinte ontja tanulmányait a jogtörténet legkülönbözőbb kérdéseiről. Értekezik a középkori bécsi végrendelkezési jogról, Ausztria és Délnémetország céhtípusairól, elemzi a német joghistoriográfia problémáit, hozzányúl az osztrák és magyar kapcsolatok közjogi vonatkozásaihoz, megvilágítja a Pragmatika Sanctio genezisének kérdéseit, szól az 1777-es Polizeiordnungról, IV. Rudolf Gewerbereformjáról. Aktívan vesz részt a magyarországi, csehszlovákiai jogtörténeti konferenciák munkájában is.

Nem lehet természetesen feladatunk most Hans Lentze jogtörténetírásának értékelése. Annyit azonban szükségesnsk tartunk elmondani, hogy tevékenységében azt a neopozitivizmust véljük felfedezni, amely a jelentős tényanyag közlésen túl képes a jog és az állam múltjának korrekt megközelítésére, s ezen túlmenően: a marxizmussal való olyan párbeszédbe bocsátkozásra is, amelyben számunkra az altera pars részvétele a közös múlt közös kikérdezését adja. Hans Lentze neopozitivizmusa nem reked meg a tények rekonstruálásánál, összefüggésfelismeréseivel, hallatlan széles erudiciójával és biztos ítéletalkotásaival annak a mai polgári jogtörténettudománynak a képviselője, amely túljutott az állam és jog múltjának összefüggéseiből kiragadott tárgyalásán, ezek tényeinek kauzális viszonyait nem csupán metafizikus önmagában keresi. Hans Lentze jogtörténetírásában is megfigyelhetjük annak a szemléletnek és módszernek a jelentkezését, amely a segédtudományoktól nyert adatsorok jogtörténeti felhasználásával teszi megalapozottabbá a múlt feltárására irányuló törekvéseit. Hans Lentze számunkra is érdekes állásfoglalásaiban különösen figyelemreméltó az, amikor a kortársi polgári jogtörténetírás egyes képviselőiről mond véleményt, mert itt a legvilágosabban határolja el magát az általa konzervatívnak nevezett irányzatoktól.[6]

Hans Lentze jogtörténetírásának számunkra legfontosabb jellemzőjét abban látjuk, hogy teljesítményei nem a marxista múltfeltárás eredményei és metodologiája ellen, hanem mellette jöttek létre, impulzusokat nyerve attól pl. a jog és a gazdaság, társadalom, politika bonyolult összefüggéseinek olyan elemzéseiben, amelyek kívül rekedtek még a polgári jogtörténetírás korábbi csúcsteljesítményein is.

Hans Lentzét nemcsak műveiből

[1] Festschrift Hans Lentze. Zum 60. Geburtstage dargebracht von Fachgenossen und Freunden. Herausgegeben von Nikolaus Grass und Werner Ogris. Innsbruck—München 1969.

[2] Der Kaiser und die Zunftverfassung in den Reichstädten bis zum Tode Karls IV. Studien zur städtischen Verfassungsentwicklung im späteren Mittelalter. Breslau 1933.

[3] Übersicht über die Artikeleinteilung. Karl August Eckhardt, Rechtsbücherstudien. Berlin, 1933, 83—98. old.

[4] Die Kurzform des Schwabenspigels. Forschungen zu den deutschen Rechtsbüchern. Wien und Leipzig, 1938.

[5] Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein Wien, 1962.

[6] Vö. pl. véleményét Hermann Conrád nagy összefoglalójáról: Deutsche Literatur Zeitung für Kritik der internationalen Wissenschaft. 1967. december. 1114—1116. old.

ismerjük. Hallottuk őt előadni a különböző jogtörténeti konferenciákon, s itt értékelhettük valójában felkészültségének páratlanul széles skáláját, amelynek legfőbb jellegzetességei ilyen közelségben még inkább megmutatkoztak.

Az emlékkönyv igen széles vizsgálódási területet ölel fel. Harminckét szerző tanulmányát hozza a kötet, amely újrafogalmazza azt a rendkívül jól fejlődő szoros együttműködést, amely az elmúlt évtizedben alakult ki Középeurópa jogtörténetírásában — még akkor is, ha ezek a jogtörténészek különböző társadalmi rendszerekben alkotnak. Magyar részről Csizmadia Andor járult hozzá tanulmányával a kötethez.[7] A csehszlovák jogtörténészek köréből Leonard Bianchi, Jozef Karpat, Karol Rebro, Valentin Urfus és Martin Vietor publikált. Bianchi és Karpat joghistoriográfiai kérdésekkel foglalkozott, Rebro tanulmánya a középkori római jog tárgyköréből merít, Urfus az uzsoratörvényhozás problémáit elemzi a jozefinista és a liberális korszak közötti időben. Vietor a Comenius-egyetem alapítási problémáit veti össze az osztrák törvényhozás egyetemekre vonatkozó aktusaival. Különösen érdekes magyar vonatkozásai miatt Jozef Karpat tanulmánya.[8] Az osztrák és német jogtörténészek tanulmányai is igen szórt jellegűek. Hermann Baltl az osztrák jogtörténetről értekezik. Igen érdekesek a bonni egyetem professzorának, Hermann Conradnak adatközlései: a fiatal II. József jogi studiumait érinti. A jogtudomány múltjának egy érdekes művelődéstörténeti fragmentjét adja Adalbert Erler. Franz Grass tanulmánya is joghistografiai jellegű. A német jogtörténetírás egyik régi tradíciója is közlést kap a kötetben — a jogszokásgyűjtés eredményeinek közzététele. Nikolaus Grass „Beitrag"-a a tiroli kézművesség egy jogtörténeti vonatkozását ismerteti. A salzburgi egyetem professzora — Ernst Hellbling — az egykori dinasztia koraközépkori házi törvényeinek jogi természetéről ír, elemezve többek között a rheinfeldi Hausordnung, az 1364-es Hausvertrag kérdéseit. Ugyancsak a Rechtsaltertümer közlése a tárgya Hans Hochenegg tanulmányának. Külön érdekessége a kötetnek Hans Kramer innsbrucki professzor tanulmánya, aki Hans Lentze egyik tanáráról — Voltelinirő ír, személyes impressziókat is közölve vázolja tudományos életútjának fontosabb állomásait. Theo Mayer-Maly a Morgengabe egy későközépkori jelentkezését írja le a bécsi magánjog egyik intézményének megnyilvánulásaként. A magyar jogtörténészek egyik régi, a szó legjobbb értelmében vett osztrák beszélgető partnere — Erwin Melichar az osztrák alkotmánytörténet egyik magyar vonatkozásokat is rejtő kérdését vizsgálja: a miniszteri ellenjegyzés történetét és funkcióit. Werner Ogris tanulmánya szintén joghistográfiai jellegű: a történeti iskola osztrák civilisztikájáról ír. A kötet joghistográfiai közlései közé sorakozik Hans Thieme tanulmánya Peter Ochsról, a politikusról, jogászról és jogtörténészről.

Az emlékkönyv természetesen eleget tesz a műfaj egyik kötelező szabályának: közli Hans Lentze műveinek bibliográfiáját.

A magyar jogtörténészek szeretettel köszöntik a 60 éves Hans Lentze professzort — a tudóst —, az akadémikust, kívánva számára a hagyományos lehetőségeken kívül elsősorban azt, hogy az életművét könyvészeti ridegséggel regisztráló bibliográfia 238-as sorszámot viselő legutolsó tanulmányához még igen sok csatlakozzék.

Vargyai Gyula

[7] Die Rechtsstellung der Predialen und Predialenstühle in Ungarn. im. 95—116. old.

[8] Die Rechtsgeschichte Ungarns als eines Vielvölkerstaates. im. 339—357. old.

Дьёрдь Харасти:

Несколько замечаний о новейшем развитии права международных договоров

Статья, учитывая результаты первой, проведенной в 1968 году сессии Венской конференции по вопросам кодификации права международных договоров, анализирует самые важные элементы развития, происшедшего за последнее время в праве договоров, показывает направление его дальнейшего развития. В связи с этим занимается понятием генерального многостороннего международного договора и указывает на то, что, исходя из принципа равноправия государств, каждому государству следует предоставить возможность участвовать в этих договорах. Затем рассматривает институт оговорок, связанных с многосторонними международными договорами, сложение которого также призвано обеспечить полное осуществление суверенного равноправия государств в отношении заключения договоров. В дальнейшем автор показывает прошедшее за последнее время развитие в области очень сложной проблемы толкования договоров, затем анализирует расширение причин недействительности договоров, наконец, исследует нынешнее содержание rebus sic standibus clauzula.

Ласло Хартаи:

Модель имущественного права спругов и судебная практика

Венгерский Закон по Семье лаконично распоряжается о вопросам имущественных прав супругов. Закон определяет, что относится к общему имуществу сторон и что составляет их раздельное имущество. Судебная практика разрешила много, неурегулированных в законе имущественно-правовых вопросов. Значит, модель имущественного права супругов строится из элементов, сложившихся отчасти в законе, а отчасти в судебной практике. Статья подробно излагает элементы, составляющие эту модель. Автор приходит к выводу о том, что сравнение различных систем имущественного права супругов, глубокое знание отечественных особенностей и потребностей способствуют теоретической разработке найболее оптимального отечественного вида имущественного права супругов, затем реализации её в правотворчестве и в применении права.

Иштван Ковач:

Правовая охрана марок сельскохозяйственных продуктов от нечестной конкуренции

Возможности правовой охраны марок наилучших товаров в капиталистических странах вообще. Принципи-

альные вопросы охраны мест и природы происхождения и возможности конкретной правовой защиты от злоупотреблений и фальсификаций и обеспечение законами о нечестной конкуренции возможностей в капиталистических странах. Изложение отдельных наиболее интересных иностранных правовых споров венгерских предприятий и важнейших процессов. Процессы по защите всемирноизвестных венгерских токайских вин. Подробное изложение процессов, возбужденных по защите места происхождения Эгэр (Érlau r); решение австрийского Верховного Суда по процессу о нечестной конкуренции, возбужденном из-за противоправного пользования отметкой Érlau r. В этом приговоре, носящем характер прецедента, впервые удалось обеспечить полную защиту марки происхождения социалистической страны. Опыты по охране венгерской барацкпалинки, приобретенные в проведенных в различных капиталистических странах процессах. Правовая деятельность по охране венгерского перца. Появление политических точек зрения в процессе удовлетворения потребностей в капиталистических странах. Процесс, как эффективное средство пропаганды. Опыты по урегулированию негестной конкуренции внутри страны. Осуществление основных принципов социалистического сотрудничества.

Аттила Хармати:

Проблемы, связанные с нарушением договоров, в практике хозяйственного арбитража
Ответственность за сотрудника

Статья является продолжением появившейся недавно в печати, занимающейся также арбитражной практикой статьи автора. Среди рассматриваемых проблем фигурируют такие, как определение круга сотрудников, взаимосвязь между договорами и их обособленность, ненадлежащее исполнение, понижение размера неустойки, давность. Статья имеет целью показать, каковы изменения произошли в принципах вынесения решений по этим вопросам в результате реформы системы управления народным хозяйством. Между прочим, констатирует, что: а) при заключении договоров комиссии между внешнеторговыми предприятиями возникают такие проблемы, которые раньше не возникали, б) часто встречаются случаи, когда несение риска предприятиями является доминирующим элементом, в) на передний план выступает характер неустойки как среднеустановленного ущерба, г) в отличие от ранее существующей практики часто происходит распределение ущерба.

Наконец, автор указывает на необходимость того, чтобы на практике санкции применялись последовательно, на основании единых принципов и в процессе этого необходимо обращать большее внимание на связь между договорами.

Золтан Селеньи:

Удостоверение о качестве продукции в кругу гражданскоправовых договоров

Автор исходя из экономического положения анализирует теоретические и практические вопросы установления качества. Постановление Правительства № 47/1968 (18. XII) эти воросы частично разрешило, но не урегулировало ответственность за установленное качество и вопрос исследования получателя. При отсутствии единого регулирования в качестве типа договора и удостоверения действуют различные правила. Автор исходя из потребностей хозяйственной жизни считает необходимым осуществление единого регулирования.

György Haraszti:

Einige Bemerkungen zur neuesten Entwicklung des Rechts der internationalen Verträge

Die Abhandlung analysiert, unter Beachtung der Ergäbnisse der ersten Sitzungsperiode der wiener Konferenz vom 1968, die im Interesse der Kodifizierung des Rechts der internationalen Verträge einberufen wurde, die wichtigsten Elemente die sich in der letzten Periode in der Entwicklung des internationalen Vertragsrechts vollzogen und skizziert die Richtung der weiteren Entwicklung auf. In diesem Zusammenhang befasst sich der Verfasser mit dem Begriff des generellen mehrseitigen internationalen Vertrages und weist darauf hin, dass die Beteiligung an solchen Verträgen, aus dem Prinzip der Gleicheit der Staaten folgend, für alle Staaten möglich gemacht werden müsse. Danach wird die Institution der Vorbehalte, die sich den multilateralen internationalen Verträgen anknüpfen können, behandelt, deren Ausgestaltung ebenfalls die souveräne Gleichberechtigung der Staaten, in der Hinsicht des Abschlusses von Verträgen sichern soll. Im Weiteren zeichnet der Verfasser die letzte Entwicklung des ausserordentlich verwickleten Problems der Auslegung von Verträgen auf und dann geht er auf die neuesten Erweiterungen der Ursachen der Ungültigkeit von Verträgen ein. Abschliessend bespricht er noch den heutigen Sinn der Klausel: rebus sic stantibus.

László, Hartai:

Das Modell des ehelichen Güterrechts und die Gerichtspraxis

Das ungarische Familienrechtsgesetz regelt nur wortkarg die Fragen des ehelichen Güterrechts. Gesetz stellt fest, was zum gemeinsamen und was zum Sondervermögen der Parteien gehört. Die Gerichtspraxis hat mehrere durch das Gesetz nicht geregelte, vermögensrechtliche Fragen gelöst. Das Modell des ehelichen Güterrechts baut sich also teils aus Elementen die im Gesetz geregelt sind, teils aus solchen, die von der Gerichtspraxis entwickelt worden sind, auf. In der Abhandlung sind die Aufbauelemente des Modells einghend dargelegt. Der Verfasser gelangt zu der Folgerung, dass der Vergleich verschiedener ehelicher Güterrechtssysteme, die gründliche Kenntnis der einheimischen Eigenartigkeiten und Ansprüche die optimalste theoretische Ausarbeitung des ungarischen Modells des ehelichen Güterrechts fördert und ihre Geltung in der Gesetzgebung und Rechtsanwendung zum Ausdruck bringen wird.

István Kovács:

Rechtsschutz unserer landwirtschaftlichen Markenartikel gegen unlauteren Wettbewerb

Die Möglichkeiten des rechtlichen Schutzes der ausgezeichneten Markenartikel in den kapitalistischen Ländern im allgemeinen. Die grundsätzlichen Fragen der Herkunftsorte und der Ursprungsbezeichnungen und die Möglichkeiten ihres konkreten Rechtsschutzes. Verteidigung gegen Missbräuche und Fälschungen und die durch die Gesetze über unlauteren Wettbewerb zugesicherten Möglichkeiten in den kapitalistischen Ländern. Einige interessantere ausländische Rechtsstreite ungarischer Betriebe und die Besprechung der wichtigsten Prozesse. Die im Interesse des weltberühmten tokajer Weines geführten Prozesse. Eingehende Besprechng der zum Schutze des Stammortes Erlau eingeleiteten Prozesse; das Urteil des österreichischen Obersten Gerichts im unlauteren Wettbewerbsprozess, wegen der unbefugterweise benützten Beziehung „Erlauer". In diesem Urteil gelang es erstlich, also als Prezedenzfall, einem vollwertigen Schutz für die Stammortbezeichnung eines sozialistischen Landes zu sichern. Die Erfahrungen der Schutzprozesse des ungarischen Aprikosensnapses, die in den verschiedenen kapitalistischen Ländern anhängig gemacht wurden. Die zum Schutze des ungarischen Paprika entfaltete rechtliche Tätigkeit. Politische Gesichtspunkte in den Prozessen. Der Prozess als wirksame Propaganda. Lehren aus der inländischen Regulierung des unlauteren Wettbewerbs. Die Geltendmachung der Grundsätze der sozialistischen Zusammenarbeit auf diesem Gebiete.

Attila Harmathy:

Probleme der Vertragsverletzung in der Praxis der wirtschaftlichen Vertragsgerichte. Verantwortlichkeit für die Mitwirkung.

Die Abhandlung ist die Fortsetzung eines vor kurzem veröffentlichten Artikels des Verfassers, welche sich ebenfalls mit der Praxis der Vertragsgerichte befasste. Unter den behandelten Problemen sind hier die Abgrenzung des Kreises der Mitwirkenden, der Zusammenhang und die Sonderstellung der Verträge, die mangelhafte Erfüllung, die Herabsetzung der Vertragsstrafe und die Verjährung zu erwähnen. Der Verfasser versucht jene Änderungen darzulegen, die sich in der Rechtssprechung hinsichtlich dieser Fragen infolge der Reform des Wirtschaftsleitungssystems vollzogen. Unter anderen stellt er fest, dass a) bei den Kommissionsverträgen, die von den Aussenhandelsbetrieben abgeschlossen wurden, tauchen Probleme auf, die früher unbekannt waren; b) es kommen oft solche Fälle vor, bei denen die Risikoübernahme der Betriebe ein dominierendes Element darstellt c) es tretet bei der Vertragsstrafe der pauschale Charakter des Schadens in den Vordergrund, d) von der früheres Praxis abweichend, kommt die Schadensteilung häufig vor.

Abschliessend hebt der Verfasser hervor, dass es in der Praxis dazu kommen muss, die Sanktionen nach einheitlichen Grundsätzen anzuwenden und dabei im höheren Masse den Zusammenhang der Verträge in Betracht zu nehmen.

Zoltán Szelényi:

Qualitätszeugnis der Waren im Bereich der zivilrechtlichen Verträge

Der Verfasser analysiert vom wirtschaftlichen Hintergrund ausgehend die prinzipiellen und praktischen Fragen des Qualitätszeugnisses. Die Regierungsverordnung Nr. 47/1968. (XII. 18.) brachte eine teilweise Lösung dieser Probleme, regelte jedoch die Verantwortung für die bezeugte Qualität und die Frage der Prüfungspflicht des Warenempfängers nicht. Mangels einer einheitlichen Regelung kommen je nach den Vertragstypen und Bezeugungsformen verschiedene Regeln zur Geltung. Der Verfasser erachtet eine den Ansprüchen des wirtschaftlichen Lebens entsprechende einheitliche Regelung für notwendig.

György Haraszti:

Quelques observations relatives au récent développement du droit des traités internationaux

L'article examine les éléments les plus importants du développement du droit des traités internationaux ainsi que les tendances ultérieures de ce développement, à la lumière des résultats de la première session de la conférence, réunie en 1968 à Vienne en vue de la codification du droit en question. L'étude s'occupe de la nation du traité international multilatéral universel et souligne qu'en vertu du principe de l'égalité des Etats la participation à ces traités devrait être rendue possible à tous les Etats. Elle s'occupe dans la suite des réserves aux traités internationaux multilatéraux, dont le développement est également destiné à faire valoir avec efficacité l'égalité souveraine des Etats dans le domaine de la conclusion de traités internationaux. L'auteur s'occupe aussi du développement récent du problème très compliqué de l'interprétation des traités, pour passer à l'analyse de l'élargissement des causes de nullité des traités internationaux qui s'est produit dans les derniers temps et pour finir par celle du sens actuel de la „clausula rebus sic stantibus".

László Hartai:

Les modèles des régimes matrimoniaux et la jurisprudence

La loi hongroise sur le droit de la famille contient peu de dispositions relatives aux régimes matrimoniaux. C'est la loi qui prévoit ce qui appartient aux biens communs des époux et ce qui fait partie des biens personnels de chacun. Plusieurs questions qui n'ont pas été réglées par la loi ont été résolues par la jurisprudence. Ainsi les modèles des régimes matrimoniaux se composant des éléments qui ont été formés en partie par la loi et en partie par la jurisprudence. Ces éléments sont exposés par l'auteur dans tous leurs détails. L'auteur arrive à la conclusion, que la comparaison des différents systèmes des régimes matrimoniaux et la connaissance approfondie des particularités et des exigences de notre pays faciliteront l'élaboration théorique du modèle optimal de la variante de ces régimes à appliquer chez nous et la mise en oeuvre de cette variante dans la création et l'application du droit.

István Kovács:

La protection juridique des articles de marque agricoles contre, la concurrence déloyale

Possibilités de la protection des articles de marque éminente dans les pays capitalistes en général. Questions de principe de la désignation du lieu de provenance et du lieu d'origine et les possibilités d'une protection juridique dans les cas concrets. Défense contre les abus et les falsifications et les possibilités offertes par les lois sur la concurrence déloyale des pays capitalistes. Exposé de certaines différends intéressants et de procès plus importants d'entreprises hongroises à l'étranger. Les procès conduits pour la défense du vin de Tokay, de renom mondial. Exposé détaillé des procès entamés en vue de la défense du lieu de provenance d'Eger (Erlauer); l'arrêt de la Cour suprême d'Autriche rendu dans le procès de concurrence déloyale, basé sur l'usage illicite de la dénomination de „Erlauer". C'est cet arrêt, formant précédent, où on a réussi pour la première fois d'obtenir une protection de valeur absolue de la désignation d'un lieu de provenance d'un pays socialiste. Les expériences résultant des procès entamés dans différents pays capitalistes en vue de la protection de l'eau de vie hongrois d'abricot. L'activité déployée pour la défense du paprika (piment) hongrois. Considération politique faisant apparition au cours de l'exercice des droits dans les pays capitalistes. Le procès comme moyen efficace de la propagande. Enseignements relatifs à la règlementation de la concurrence déloyale dans notre pays. Mise en oeuvre du principe de la collaboration socialiste.

Attila Harmathy:

Problèmes de la rupture de contrat dans la jurisprudence des Commissions d'arbitrage économique. Responsabilité du fait du préposé

L'article est la suite d'une étude récemment publiée par l'auteur, s'occupant de la jurisprudence des commissions d'arbitrage. Parmi les sujets traités dans le présent article figurent: la délimitation du cercle des préposés, la connexité et le caractère séparé des contrats, l'exécution défectueuse, la réduction de la peine conventionnelle et la prescription. L'article veut démontrer les changements des principes régissant la jurisprudence qui sont intervenus en conséquence de la réforme de la direction de l'économie. L'auteur constate entre autres que *a)* concernant les contrats de commission conclus par les entreprises de commerce extérieur des problèmes jusqu'ici inconnus se présentent; *b)* on peut souvent rencontrer des cas où l'élément dominant est le risque assumé par les entreprises; *c)* le caractère d'une indemnité forfaitaire de la peine conventionnelle avance de plus en plus au premier plan; *d)* à l'opposé de la jurisprudence antérieure le partage du dommage devient de plus en plus fréquent.

Pour finir, l'auteur souligne la nécessité de ce que dans la pratique des sanctions soient appliquées sur la base de principes uniformes et conséquemment observés et qu'en cette matière on tienne compte des connexités entre les contrats d'une façon plus prononcée.

Zoltán Szelényi:

L'attestation de la qualité des produits dans le domaine des contrats de droit civil

L'auteur analyse les questions de principe et les problèmes pratiques de l'attestation de la qualité des produits, en partant de l'arrière-plan économique. Le décret No 47/1968. (XII. 18.) du Gouvernement n'a réglé ces questions qu'en partie en n'apportant pas le règlement de la responsabilité pour la qualité certifiée, ni à la question de l'obligation qui incombe au réceptionnaire d'examiner le produit livré. A défaut d'une réglementation uniforme, différentes règles se font valoir selon les différents types des contrats et des attestations. L'auteur considère qu'il est nécessaire de régler le problème d'une façon uniforme correspondant aux exigences de la vie économique.

György Haraszti:

Some reflections on recent developments of the law of treaties

The most essential elements of the development ensued in the law of treaties are analyzed taking into account the results attained at the first session (1968) of the Vienna codification conference on treaty law; the directions of prospective developments are also outlined in the article. In this context the author discusses the notion of the general multilateral treaty and points out that as it follows from the principle of the equality of states participation should be rendered possible for all state. Then the author goes on to discuss the reservations to multilateral treaties the evolving of which is likewise destined to secure the real sovereign equality of states in respect of the conclusion of treaties. Next the author gives an outline of the development of the past few years in the field of the very complicated problem of the interpretation of treaties then goes on to analyze the widening of the grounds of the invalidity of treaties emerged in the last years and in conclusion examines the present purport of the *rebus sic stantibus* clause.

László Hartai:

The model of matrimonial regime and judicial practice

The Hungarian Act on family law contains but brief provisions on problems of matrimonial regime. The Act provides for the joint and separate property of the spouses. Several issues left without regulation in the Act have been solved by judicial prectice in regard to the matrimonial regime. Thus the model of matrimonial regime has been built up from elements, in part, included in the Act and, in part evolved in judicial practice. The elements constituting the model are reviewed in detail in the article. The conclusion is arrived at by the author that a comparison of the different systems of matrimonial regimes, a thorough-going knowledge of domestic characteristics and requirements contributes to advancing the working out of the best possible domestic variety of the matrimonial regime and its implementation in law-making and law application.

István Kovács:

The legal protection of our branded agricultural goods against unfair competition

The possibilities of the legal protection of branded goods of high quality in capitalist countries in general. Questions of principle concerning the protection of the places of origin and marks of origin and the possibilities of concrete legal protection. Protection against misuses and adultering and the possibilities provided under laws on unfair competition in capitalist countries. Legal disputes of particular interest abroad of Hungarian enterprises and the description of important lawsuits. Actions brought in the interest of protecting the world-famous Tokay wine. Description in detail of the lawsuits in the interest of the protection of the Eger (Erlauer) place of origin; the judgement passed by the Austrian Supreme Court in the lawsuit involving unfair competition for the unlawful use of the Erlauer brand. It was the first judgment of a precedent nature which meant the success of a socialist country to secure a complete protection of the a brand of the place of origin. Experiences gained in connection with the protection of Hungarian apricot brandy from lawsuits instituted in several capitalist countries. Legal activity carried on to protect Hungarian pepper. The appearance of political considerations in capitalist countries in the course of asserting claims. Legal action as an efficient means of propaganda. Lessons to be drawn for the domestic regulation of unfair competition. The assertion of the basic principles of socialist cooperation.

Attila Harmathy:

Problems of breaches of contrct in the practice of economic arbitration committees liability for the assisting party

The article is a seuqel of an article written also on the practice of arbitration committees published recently. The problems dealt with include the definition of the scope of the assisting parties, the correlations and distinct place of contracts, faulty performance, reduction of liquidated damages, prescription. It is intended to describe in the paper the changes in regard to these questions in the principles of adjudication as a result of the reform of economic management. The conclusions arrived at among others are: a) problems have been appearing in connection with commission contracts made by foreign trade enterprises which had not been encountered before; b) cases are frequently found in which the risk of enterprises is the dominant element; c) the lump damages nature of liquidated damages has been coming into the foreground; d) in contrast to the previous practice the division of damages is a frequent occurrence.

In conclusion the necessity is pointed out by the author that sanctions be applied in the practice on the ground of consistent, unified principles in the course of which the correlations between contracts should be taken into account to an increased extent.

Zoltán Szelényi:

Certifying goods, quality in the scope of civil law contracts

The author starting from the economic background analyses theoretical problems connected with certifying quality. On the ground of Government Deeree No 47 of 1968 (XII. 18.) part of these problems have been solved but the liability for the certified quality and the obligation of testing incumbent upon the recipient have been left without regulation. In want of a uniform regulation different rules prevail as required by the types of contracts and the forms of testing. It is held by the author that a uniform regulation according with the requirements of economic activities is called for.

E lapszám (XXIV. új évfolyam 12.) szerzői: *Dr. Haraszti György* egyetemi tanár. — *Dr. Hartai László* Legfelsőbb Bírósági tanácsvezető. — *Dr. Kovács István* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Harmathy Attila*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Szelényi Zoltán* jogtanácsos. — *Dr. Lupán Ernő* egyetemi docens (Kolozsvár). — *Dr. Ádám Antal* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Vargyai Gyula* egyetemi adjunktus (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

69.3216 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 8,— Ft

INDEX: 26 422